Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 11

Zeynel KARACAGİL
Meryem BULUT

Bütün Yayın Hakları Saklıdır

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ISBN: 978-625-7799-73-7

1.Baskı

25 Aralık 2022

Sosyal Bilimlerinde Güncel Tartışmalar 11

Türkçe ve İngilizce yayın hakları Bilgin Kültür Sanat Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.'e aittir. Fikir ve sanat eserleri yasası gereğince yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Editörler

Zeynel KARACAGİL

Yayınlayan
Engin DEVREZ
Bilgin Kültür Sanat Yayınları
Sertifika No: 20193
Selanik Cd. No: 68/10 06640 Kızılay / Ankara
Telefon: 0 (312) 419 85 67 – Fax: 0 (312) 419 85 68
https://www.bilginyayinevi.com

İçindekiler

Pamphylia Stadyumları Üzerine Genel Bir Değerlendirme 10
Ece ÇOKSOLMAZ 10
Öğretmenlerin Duygusal Zekâlarına İlişkin Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Kastamonu Örneği) 22
Sema MURATOĞLU 22
Ergün RECEPOĞLU 22
Türk Sinemasında Kimlik Oluşturma Serüveni 1: "1994-2014" 41
Erkan ÇİÇEK 41
Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Erzurum'un Tescilleri 51
Erkan DENK 51
Nilgün SANALAN BİLİCİ 51
Bilim ve Sanat Merkezlerinde Öğrenim Gören Ortaokul Öğrencilerinin Üçgen Eşitsizliğini Kavramalarına Yönelik Bir Ders Araştırması Süreci 79
Esat AVCI 79
Gülcihan SU 79
Samet KILIÇ 79
Seyran ERGİN AYDEMİR 79
Saidili Nahiyesi/Kazası Vakıfları (1694–1835) 94
Eşref TEMEL 94
Dünden Bugüne Değerlendirme Merkezi Uygulamaları 125
Faruk ÇAKMAK 125
Osmanlı Devlet Adamlarından Kaymakam Remzi'nin Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme 138
Zuhal BAŞBUĞ 138
Fatih BAŞBUĞ 138
Türk Sivil Havacılık Sektöründe Etik Liderlik Unsurlarının Çalışanların Örgütsel Bağlılığına ve İş Performansına Etkisi 149
Fatih KARAMAN 149
Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki 168
Fatih TOPÇUOĞLU 168
Türkiye'de Ekonomik Büyüme 176
Fatime Gül OKTAY ATSATAN 176
Çocuk Ombudsmanlığına Dünyadan Örnekler ve Türkiye'de Çocuk Ombudsmanlığı Çalışmaları 184
Fatma AVCI 184
Borsa İstanbul Toptan Ticaret Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Performanslarının Entegre Entropi-Cocoso Yöntemleri İle Değerlendirilmesi 201
Fatma Sema ÖZDOĞAN ÖZER 201
Türk Halk Müziğinin Anlamları Muhlis Akarsu'nun Dört Türküsü 213

Ali Orhan DÖNMEZ 213
Fikri SOYSAL 213
Türkiye'nin Toplam Elektrik Talebinin Analizi: Ardl Sınır Testiyle Bir Uygulama 226
Fuat LEBE 226
İran'In Grafik Tasarımcısı "Ebrahim Haghighi" Covid-19 İle İlgili Tasarımlarının Örnekler Üzerinden İncelenmesi 237
Gonca TÜRK 237
Küresel Pandemi Sürecinin Yöneticilerin Mesleki Tükenmişlikleri Üzerindeki Etkisi Kobi'ler Üzerine Bir Araştırma 248
Gözde KOSA 248
Leylâ Hanım Ve Mislî'nin "Efendim" Redifli Gazelleri Üzerine Bir Değerlendirme 264
Gülcan ABBASOĞULLARI 264
AB ve Türkiye'nin Karbon Ayak İzinin Sektör Bazında İncelenmesi 275
Günay KOYUNCU 275
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Para Politikası Kararlarının Yatırım Araçları Üzerindeki Etkileri* 286
Aysun KURTOĞLU 286
Hakan ERYÜZLÜ 286
Endüstriyel Ürünün Tasarım Sürecinde Estetik Kaygı 300
Handan Sabriye YAMAN 300
İstanbul Park Forumları ve Halkın Siyasi Katılımı 307
Hande Ramazanoğulları 307
Aile Eğitimi Programlarına Genel Bir Bakış 322
Hanife BÜYÜK 322
Meltem TERCAN 322
Yenilik Kabul Modelleri 336
Hasan Hüseyin CEYLAN 336
Stratejik Liderlik 349
Yunus Emre ÇAKMAK 349
Hürriyet ÇİMEN 349
Ali Canip'in Milli Edebiyat Meseleleri Hakkında Düşünceleri 377
Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU 377
Osmanlı Devleti'nde Yenilik Düşüncesinin Oluşmaya Başlaması ve Batılılaşma Olgusu 383
Şener EREN 383
Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU 383
Yerel Tarih Tasavvurları Üzerine Eleştirel Notlar 393
İkbal VURUCU 393

Giresun'da (Merkez İlçe) Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Taşkın Risk Alanlarının Belirlenmesi 401
İlter Kutlu HATİPOĞLU 401
Kentsel Yaşanabilirlik ve Mutluluk Üzerine Güncel Sayısal Yöntemler 422
Öznur IŞINKARALAR 422
Kent Planlama Tarihinde İki Kentleşme Modeli: Kentsel Rönesans ve Yeni Şehircilik 434
Hatice SÖNMEZ TÜREL 434
İpek ALTUĞ TURAN 434
İletişim Boyutuyla Polis-Halkla İlişkiler Üzerine Genel Bir Değerlendirme 444
İrfan ERTEKİN 444
Türkiye'de Yeni Kurulan Siyasi Partilerin Eğitim Politikalarının İncelenmesi (Yeniden Refah, Deva ve Gelecek Partisi Örneği) 452
İsmail EROL 452
XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Adala Kazası Vakıfları 472
Kadir ADAMAZ 472
Günümüz Ambalajlarında Retro Stiller 485
Kemal Sami ÖZTERİŞ 485
Kısıtlı Hacimlerde Mutfak Tasarım Kriterleri: Geçmiş ve Günümüz Örneklemi 494
Kübra ARSLAN 494
İdeoloji Bağlamında Küreselleşme Üzerinde Televizyonun Rolü ve Önemi 514
Kübra ERDEN 514
Orta Öğretim İngilizce Öğretim Programında Sürdürülebilirlik Kavramlarının İncelenmesi 522
M. Pınar BABANOĞLU 522
Dijital Popülizm 533
Mahmut GÜRSOY 533
Tüketim Toplumunda Sosyal Sınıflandırma; Araba Reklamları Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme 544
Mehmet Ali GAZİ 544
Kamu Çalışanlarının Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Sistemlerine Yönelik Motivasyon Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Adalet Bakanlığı Örneği 553
Hasan Hüseyin AYGÜN, ... 553
Mehmet Cabir AKKOYUNLU 553
Örgütlerde Sosyal Kaytarma Davranışı 593
Mehmet KAHYA 593
İlk Müslüman Fetihleri Bağlamında Türklerin İslâmlaşma Süreci "Milliyetçi Tarih Söylemi: Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Örneği" 604
Mehmet Nadir ÖZDEMİR 604
Tarihte Şiddeti Yeniden Düşünmek 615

Mehmet Talha KALKAN 615
Yunt Dağındaki Aigai İle Temnos Antik Kenti Arasında Yürüyüş Rotası Önerisi 628
Mehmet ÜZÜLMEZ 628
Örnekleme Kuramı 641
Mehmet Yalçın KANMAZ 641
Giysi Dilinin Bir Yansıması Olarak Tığ Örgü Tekniğinin Deri İle Buluşturulması: Deri Etek Tasarımı Örneği 650
Melahat AYDINER 650
Erken Çocukluk Dönemindeki Çocukların Matematiksel Örüntü Becerileri İle İlgili Yapılmış Olan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi 667
Merve ŞEPİTCİ SARIBAŞ 667
Global Havayolu Şirketlerinin 2017-2020 Dönem Aralığındaki İflas Risklerinin Tespiti 689
Meziyet Sema ERDEM 689
Kelâm Bilgini Teftâzânî'de İnsan Fiilleri 703
Muhammet AYDIN 703
Rusya'da Kamu Hizmetlerinin Denetiminde E-Katılım Uygulamaları 711
Muhittin TATAROĞLU 711
Kesirleri Karşılaştırma Stratejileri Üzerine Bir Durum Çalışması: Altıncı Sınıf Örneği 735
Murat DURAN 735
Muhammet DORUK 735
Dijitalleşen Dünyada Instagramın Siyasal Reklam Aracı Olarak Kullanılması 753
Murat ERDOĞAN 753
Türkiye'de Göç, Gecekondulaşma ve Kentleşme İlişkisinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi 760
Musa YILMAZ 760
Cedid Hareketi ve Cedid Hareketinin Dil Politikaları İle Alfabe Çalışmalarındaki Etkisi 770
Mustafa KORKMAZ 770
Sosyal Performans Sonuç Göstergelerinin Shannon Entropi Yöntemi İle Analizi 794
Mustafa ÖZDEMİR 794
Sebk-i Hindi Şairi Mir Taki Mîr ve Şiirleri 805
Mustafa Sarper ALAP 805
Yeni Bir İş Tasarımı Modeli Olarak Kişiye Özgü Anlaşmalar Üzerine Bir Değerlendirme 828
Evin MİSER 828
Müge ERSOY-KART 828
Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Faaliyetleri: Bozcaada ve Gökçeada Belediyeleri Uygulamaları Üzerine Genel Bir İnceleme 861
Nahide Övgü DEMİRAL 861
Şaziye Ceren ULUPINAR 861
Eşitlik Kuramı Bağlamında Yükseköğretimde Teşvik Uygulamasının Akademik Performansa Etkisi 871

Nermin Karabacak 871
Yer Demir Gök Bakır Romanının Yapı ve Tema Bakımından İncelenmesi 889
Nevriye BOZDEMİR 889
Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: Erasmus Hareketliliği 902
Burcu Umut ZAN 902
Nuray ZAN 902
Lojistik Sektöründe Yönetim Bilişim Sistemleri – Bulut Bilişim Üzerine Değerlendirme 917
Okan DAĞ 917
Tıp ve Sağlık Bilimlerindeki Bilimsel Araştırmalara Metin Madenciliği Yöntemlerinin Uygulanarak Bibliyometrik Analizi 932
Okan KOÇ 932
Özlem AYDIN 932
Osmanlı Ticaretinin Önemli Unsurlarından Tellalların Divanlara Aksi 944
Osman KUFACI 944
Ebeveyn Eğitiminin Öznel Mutluluk, Benlik Saygısı, Ebeveynlik Tutumları ve Algılanan Ebeveyn Tutumu Değişkenleri Açısından İncelenmesi 965
Ahmet AKKAYA 965
Osman Nejat AKFIRAT 965
Dijital Gazete/Gazetecilik Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi 977
Osman Vedüd EŞİDİR 977
Gökhan BAK 977
Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Çalışma Hayatına Yönelik Sosyal Politikaların Durumu 992
Önder DENİZ 992
Kurum Başına Düşen İşçi Sayısı 993
% 993
İdari İşlemin Sebep Unsuru İle İlgili Bazı Kavramlar ve Sebep Unsuruna Aykırılığın Müeyyidesi 998
Özge Didem BOULANGER 998
Öğretmenin Öğrenci Başarısındaki Rolü Üzerine Bir İnceleme 1017
Özge Erduran Tekin 1017
Siber Güvenlik Riskleri ve Riskin Azaltılmasında Siber Güvenlik Sigortasının Önemi: Ampirik Bir Uygulama 1029
Hasan KARADAĞ 1029
Özgür AKPINAR 1029
Örgütsel Vatandaşlık 1057
Özgür ÖNEN 1057
İşyerinde Mizahın Yönetsel Süreçler ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri Açısından Değerlendirilmesi 1066
Pınar Tuğçe KAVAK 1066
Öznur GÜLEN ERTOSUN 1066

Banka Çalışanlarının Algıladıkları Örgütsel Destek Üzerine Nitel Bir Çalışma 1078
İsa İPÇİOĞLU 1078
Pelin BAYRAM 1078
Türkiye'de Adli Sisteme Dahil Olan Kırılgan Gruplara Yönelik Bazı Uygulamalar 1095
Rasim BABAHANOĞLU 1095
Gözde OLUKÇU 1095
Celal Bayar Aile Arşivi Belgelerine Göre Demokrat Parti'nin Teşkilatlanma İle Propaganda Faaliyetleri 1105
Recep Murat GEÇİKLİ 1105
Mali İçerikli Türk Atasözlerinin Tespiti Ve Kamu Maliyesi/Bütçe İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi 1114
Recep TEMEL 1114
E–Ticarette Tedarik Zinciri Yönetimi: Kargo Hizmetleri Memnuniyetinin Online Satın Alma Davranışına Etkisi 1128
Ümit Hasan GÖZKONAN 1128
Süleyman ŞAHİN 1128
Örgütlerde İş Yeri Arkadaşlığında Çatışma Yönetimi 1146
Şükriye KILIÇ AKSOY 1146
Örgütlerde Yalın Yönetim Yaklaşımının Uygulanabilirliği 1168
Abdullah KARAKAYA 1168
Çağla ÖZDEMİR AYDIN 1168
Hedonik Tüketime İlişkin Bibliyometrik Ağ Analizi: 1982-2022 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Makalelerin İncelenmesi 1181
Bahar GÜRDİN 1181
Taşkın Duyarlılığının Cbs, Bulanık Mantık ve Ağırlıklı Çakıştırma Yöntemleri İle Belirlenmesi: Kastamonu İl Merkezi Örneği 1198
Bekir TAŞTAN 1198
Moğollar Çağında Bir Türk-İslâm Şehri: Almalık 1209
Bilen YILMAZ 1209
Linder Hipotezi Çerçevesinde Türkiye'nin Gelir Gruplarına Göre Ülkelerle Olan Karşılıklı Ticaretleri: Ekonometrik Analiz 1217
Burcu KILINÇ SAVRUL 1217
Neval TEKİN 1217
Omnipotent Devlet (Kadiri Mutlak Devlet) ve Müdahaleci Devlet Açısından George Orwell 1984 Kitabı 1239
Cumhur Dülger 1239
Sosyal Pazarlama ve Toplumun Bağışa Yönelik Algısı 1250
Büşra ÖZCAN 1250
Celile ÖZÇİÇEK DÖLEKOĞLU 1250

Bankacılık ve Sermaye Piyasası Gelişimlerinin Finansal Gelişme Bağlamında Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: 1980-2020 Türkiye Örneği 1259
Nurullah ALTINTAŞ 1259
Musa ÖZTÜRK 1259
Ayvacık İlçesi'nde (Çanakkale) Zeytin Tarımı 1269
Murat ÖZER 1269
Zeynep YILMAZ 1269
Cemal SEVİNDİ 1269
Okul Yöneticilerinin Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutumları 1289
Bayram KAYA 1289
Murat Bekleyiş APAYDIN 1289
Mustafa KARAKAYA 1289
Türkiye'de İncir Üretimi ve Ekonomik Değerlendirmesi 1298
Kurtuluş MERDAN 1298
Petrol ve Kıymetli Maden Sektöründe Fiyat Oluşumlarına İlişkin Regresyon ve Zaman Serileri Analizi Çalışmaları: Bir Alan Yazın Taraması 1307
Süleyman ŞAHİN 1307
Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (Ilo) Emek Piyasasında Ayrımcılıkla Mücadeleye Yönelik Sözleşmelerinin İncelenmesi 1322
Bora Yenihan 1322
Metin ve Manaya İstinaden Bir Hadisin Mevzû Yahut Münker Olduğunu Gösteren İşaretler 1337
Orhan YILMAZ 1337
Teknolojik Determinizim Bağlamında Neıl Postman'da Kitle İletişim Araçlarının Çocukluk Döneminin Doğuşu Ve Ölümü Üzerindeki Etkisi 1351
İbrahim Emre GÜNAY 1351
Toplam Kalite Yönetiminin Bir Unsuru Olan Kalite Çemberlerinin Örgütlerde Oluşturduğu Değişimler ve Sektörel Örnekler 1362
Çetin KAYA 1362
Hilal ÇELİK 1362
PANDEMİ SÜRECİNDE YAŞLI OLMAK 1371
Fatma FİDAN 1371
Turgutlu Sanayisinin Gelişim Süreci ve Sektörel Yapısı 1383
Ferhat ARSLAN 1383
Hitit Dininde Hurri Etkisi ve Hurrili ^{MUNUS}šu.Gı (Yaşlı/Büyücü Kadın) Šalašu Ritüelleri Üzerine Bir Değerlendirme 1391
Melih Salih KEÇECİ 1391

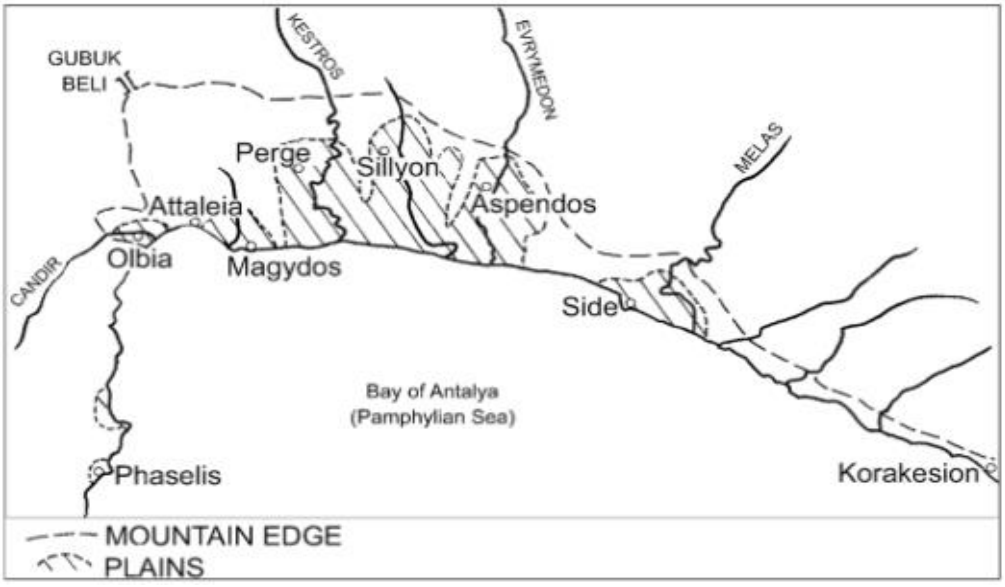
Pamphylia Stadyumları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Ece ÇOKSOLMAZ[1]

Giriş

Pamphylia kelimesi terminolojik olarak Grekçe'de "bütün kabilelerin ikamet ettiği yer" olarak kabul edilir (Bosch, 1957). Pamphylia'nın bazı kentlerinde, kent kurucusu olarak adı geçen Mopsos'un, kızı Pamphylia ya da kız kardeşi Pamphyle'yi onurlandırmak için bu coğrafyayı adlandırdığı düşünülmektedir (Mansel,1978). Pamphylia bölge sınırının Phaselis'ten sonra büyük bir kale olan Olbia'dan başladığı ve doğuda Korakesion'a kadar devam ettiği aktarılır (Strabon, XIV, 4). Pamphylia, Lykia ve Kilikya arasında kalan bölgedir (Herodotos, I, 28). Pamphylia, günümüzde Antalya il sınırları içerisindedir. Bölgenin önemli kentleri Attaleia, Perge, Aspendos, Sillyon ve Side'dir.

Pamphylia Bölgesinde stadyuma sahip olan kentler az sayıdadır. Stadyum, Grekçe'de 600 ayak ölçüsü ile eşdeğer olan "stadion"dan gelmektedir (Durm, 1892; Romano, 2016). 600 ayak sayısı sabit kalsa da çeşitli ölçü birimlerinin farklı değerleri nedeniyle bu mesafe oldukça değişkendir. Bu nedenle antik stadyumların parkur uzunluklarında farklılıklar mevcuttur (Sommella, 1966). Stadyum, yarışma yeri ve yarış koşusu anlamlarında da kullanılmıştır (Saltuk, 1997). Pamphylia Bölgesinde, Prehistorik Dönemden itibaren iskân söz konusudur. Ancak kentlerin geneli incelendiğinde Arkaik ve Klasik Dönem verileri azdır. Bölgede günümüze kadar gelen arkeolojik buluntular Geç Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemine aittir (Çokay Kepçe, 2010). Pamphylia stadyumları bilimsel araştırmaların yeterli derecede gerçekleştirilmediği yapılardır. Stadyumlar üzerinde son yıllarda kazı ve jeofizik çalışmaları yapılmaya başlanmıştır.

Harita 1. Pamphylia Haritası (Grainger, 2009)

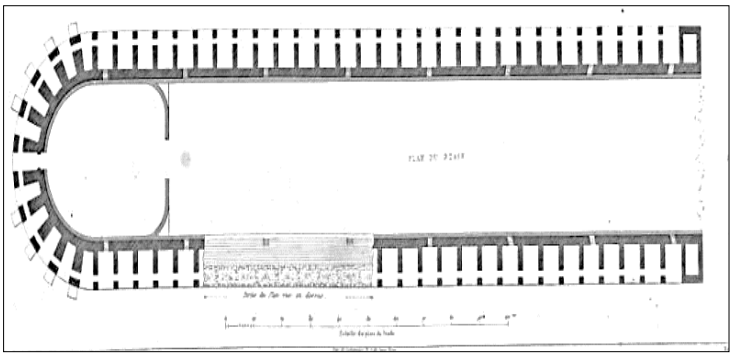
[1] Ece Çoksolmaz, Dr., Orcid: 0000-0002-9951-5834

Pamphylia Stadyumları Üzerine Genel Değerlendirme

Pamphylia antik kentleri incelendiğinde, Antalya merkezde bulunan Attaleia'da stadyumun olup olmadığı belirsiz bir durumdadır. 19. yüzyılda K. G. V. Lanckoronski tarafından bölgede yapılan araştırmada, Kışla Kapısının doğusunda surun kenarında taş koltuk tespit edilmiştir. Bu oturma sırası, tiyatro ya da stadyum yapısına ait olabilecek prohedrianın ucundaki koltuğa benzetilmiştir (Lanckoronski, 2005). 1920-1922 yıllarında kent tarihi üzerine araştırma yapan S.F. Erten 1914'te yıkımı yapılan kalenin dibinde, Dede kabrine 10 m uzaklıkta, Lanckoronski'nin bahsettiği taş koltuğa değinmiş ve koltuğun kentin tiyatrosuna ait olabileceğini belirtmiştir. Kentte Mermerli Köşk olarak adlandırılan alanda bir Roma tiyatrosu olabileceğini de iddia etmektedir (Erten, 1922). Kent hinterlandı tahribata maruz kaldığından, bahsi geçen koltuğun tiyatro ya da stadyum yapısına ait olabileceğine dair yeterli derece bir veri bulunmamaktadır. Bölgenin bir diğer önemli kenti Side, Manavgat sınırları içerisindedir. Side'de antik dönemde Pythia Oyunları düzenlenmiştir (Weiss, 1981; Nolle, 1993). Pythia kapsamında atlı yarışmaların düzenlendiği kabul edildiğinde, Side içerisinde düz bir arazinin yeterli olduğu düşünülmüş ve atlı yarışmaların Hellenistik Dönem kent surlarının kuzey sınırları önünde kalan, geniş düzlükte yapılmış olabilme ihtimali üzerinde durulmuştur (Uzunaslan, 2008). Bu doğrultuda kent, beşerî ve doğal faktörlere maruz kaldığından, stadyum ile ilgili verilere ulaşmak zordur. Bölgede Antalya ili, Akseki ilçesinde yer alan Perge, Serik ilçe sınırlarında yer alan Aspendos ve Sillyon antik kentleri stadyumun bulunduğu yerlerdir. Perge, Aspendos ve Sillyon stadyumları incelenerek, alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Perge Stadyumu

Perge Stadyumu kentin güneyine ve tiyatronun kuzeydoğusuna konumlandırılmıştır. Her iki yapının yakın yerleştirilmesi, kentte yapılan agonlarda merkezi bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır (Şahin, 2004, Öztürk 2009). Yapı, kuzey-güney aksta uzanmaktadır ve Plan 1'deki gibi tek sphendoneli ve U planlıdır. Kuzeyde sphendone yer alırken, güneydeki açık alan, yapıya giriş amaçlı kullanılıyordu. Girişe ait mimari elemanlar toprak üzerinde görülebilmektedir.

Plan 1. Perge Stadyumu (Tremaux, 1863).

Strüktür Şekil 1.'deki gibi eğik tonoz üzerindedir (Lanckoronski, 2005; Vann, 1976). Eğik tonozlarla birbirine bağlı 1.50 m kalınlığında 5.70 m aralıkla yerleştirilmiş duvarlardan oluşan tribünün altında, 5.70 m genişliğinde ve 9,84 m uzunluğunda kullanışlı mekânlar yaratılmıştır ve bazılarının dükkan olarak kullanıldığı saptanmıştır. Bu tonozların, üçünden birinde stadiona giriş sağlanmaktadır (Lanckoronski, 2005). Tonozlu mekanların 6'sında bilimsel kazı 1990 yılında yapılmış, ancak alanın tabanı ile ilgili detay verilere rastlanılmamıştır (Abbasoğlu, 1995). Stadyumun doğu ve batı tribünlerinin altında yaratılan mekanlar çok amaçlı kullanılmıştır. Yapının batısında bulunan tonozların, modern asfalt yolun altında kaldığı gözlemlenirken, doğu tarafındaki tonozlar sağlamdır.

Şekil 1. Perge Stadyumu Eğik Tonozlar ve Ara Geçişleri

Stadyumun seyirci alanı Şekil 2'deki gibi 11 adet olan oturma sırası ve 12. sırasında bağımsız arkalıklı koltuktan oluşmaktadır. Bu kısmın arkasında ise insan akışını sağlayan 3.70 m genişliğinde koridor yer alırken, oturma sıralarının alt kısmında 1.17 m genişliğinde başka bir koridor bulunmaktadır (Lanckoronski, 2005). Stadyumun seyirci kapasitesi 12.000 kişi olarak hesaplanmıştır (İlhan,2002).

Stadyumun koşu sahasının uzunluğu 234 m, genişliği 34 m'dir (Lanckoronski, 2005). Koşu sahasının kuzeyindeki sphendone kısmına Şekil 2'de görüldüğü üzere doğu – batı doğrultulu bir set çekilmiştir. Bu alanda yapılan son dönem kazılarında, bu setin sphendonenin 42 m güneyinde olduğu saptanmıştır (Demirel, 2020). Bu kısım geç dönemde arenaya çevrilmiştir. Bu alanda, Roma İmparatorluk Döneminde gerçekleştirilen zafer kutlamaları için tropheum kaideleri ya da büyük hayvanların bağlandığı düşünülen, üzerinde kare biçiminde yuvalar bulunan kaideler tespit edilmiştir (Çokay Kepçe & ark., 2022). Arenanın etrafı vahşi hayvan mücadeleleri için 1.93 m yüksekliğinde bir duvarla çevrelenmiştir (Lanckoronski, 2005).

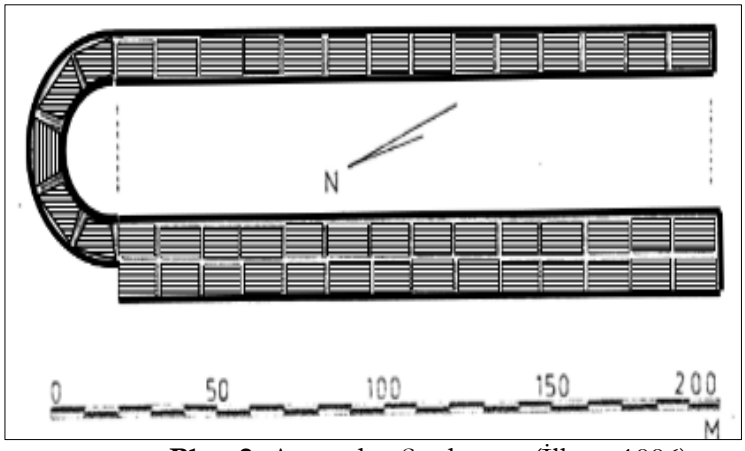

Şekil 2. Perge Stadyumu

Stadyum, A. Özdizbay tarafından MS 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmiştir (Özdizbay, 2008). Stadyumun MS. 2. yüzyıla ait olduğunu belirten araştırmacılar da vardır (Dodge, 1999; Martini, 2010). K. Welch'e göre, Perge Stadyumu MS 2. yüzyılın düz zeminde inşa edilen, Roma Dönemi yüksek imparatorluk tipi stadyumun korunmuş en iyi örneğidir (Welch, 1998). Stadyumda yapılan bilimsel kazılar sonucu dönemi ile ilgili net veriler elde edilecektir.

Aspendos Stadyumu

Aspendos Stadyumu kentin doğusuna ve tiyatronun kuzeybatısına konumlandırılmıştır. Tiyatro ile arasında 200 m'lik mesafe olduğu belirtilmektedir (Aziz, 1933). Yapı, kuzey – hafif güneybatı aksında uzanmaktadır ve Plan 2'deki gibi tek sphendoneli ve U planlıdır. Yapının girişi hafif güneybatı yönündedir. Bu alan, günümüzde Perge Stadyumuna benzer şekilde açık bir alandır. Bu alanda mimari elemanlar tespit edilememiştir.

Plan 2. Aspendos Stadyumu (İlhan, 1996)

Stadyumun kuzeyinde yer alan sphendone kısmında birbirine paralel üç duvarın doğuya doğru uzandığı, bu duvarlardan ikisinin dıştaki tonozları taşıdığı aktarılmaktadır. Oturma sıralarını taşıyan tonozun ışınsal özellikte değil, Selge ve Sillyon Stadyumları gibi ortak merkezli olduğu saptanmıştır. Stadyum doğu ve batı yönde tribünlere sahiptir. Batı cephesindeki küçük tonozların uzun eksene dikine yerleştirildiği ve fazla derinliği olmayan nişlere sahip olduğu belirtilmektedir. Bu nişlerin arkasında yer alan küçük pencereler, bir başka tonozu aydınlatmak amacıyla yapılmıştır (Lanckoronski, 2005). Günümüzde sahada yapılan inceleme sonucunda, Aspendos Stadyumunun, Şekil 2.1'de görüldüğü üzere batı tribünü yamaç eğiminden yararlanılarak, tonoz üzerine inşa edilmiştir. Tonozun bir kısmı korunurken, oturma sıralarının tamamen çöktüğü görülmektedir. Şekil 2.2'de yer alan doğu tribünü ise tonoz üzerindedir. Ancak oturma sıraları tamamen çökmüş durumdadır. Tonozlar günümüzde üstü açık bir koridor halindedir.

Şekil 2.1. Aspendos Stadyumu Batı Tribünü

Şekil 2.2. Doğu Tribünü detay

Roma Döneminde stadyumlarda yapılan etkinlikler (gladyatör mücadeleleri vb.), arenayı ayıran duvarların yapılmasına neden olmuştur. Bu uygulamaya örnek Aspendos Stadyumu da gösterilmektedir (Sommella, 1966). Lanckoronski batı tribününde, tespit ettiği üçüncü bir iç duvardan bahsetmektedir. Bu duvar bir bariyer şeklinde korkuluk olarak yorumlanmış ve 28,50 m olduğu ölçülmüştür (Lanckoronski, 2005). Stadyumun mimari malzemeleri Bizans Döneminde başka yapılarda kullanılmıştır (Aziz, 1933). Bundan kaynaklı sahada arenayı çevreleyen bir korkuluk duvarı olup olmadığını günümüz verileri ile tespit etmek güçtür. Lanckoronski'nin kentte tespit ettiği yazıt doğrultusunda stadyumun, Atina ve Olympia örneğinde olduğu gibi sadece koşular için kullanılmış olabileceğini ve kentte başka bir hipodrom bulamadığını aktarır (Lanckoronski, 2005). Stadyum bu amaçta kullanılmış olmalıdır. Aspendos Stadyumu Şekil 3'de görüldüğü üzere koşu sahası bitki örtüsü içerisinde kaldığından, detay veriler elde edilememiştir.

Stadyumun ölçüleri ile ilgili araştırmacıların farklı tespitleri söz konusudur. Lanckoronski yapının duvarlarının uzunlamasına 154 m olduğunu, 280 adım da ise açık ve düz alana ulaştığını belirtmektedir (Lanckoronski, 2005). S. Saltuk koşu sahasının uzunluğunun 215 m, genişliğinin ise 30 m olarak belirtir (Saltuk, 1995).

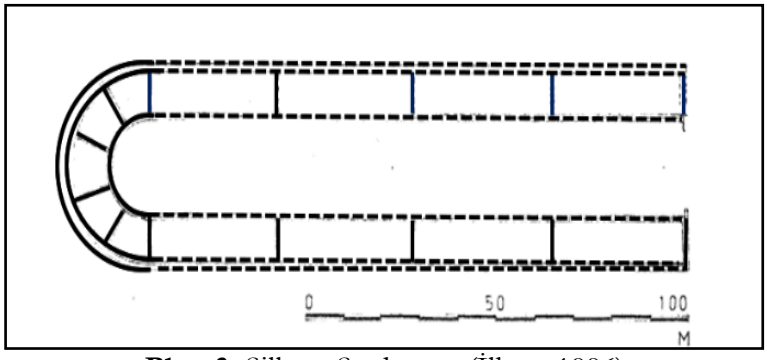

Şekil 3. Aspendos Stadyumu

Aspendos Stadyumunun planı Perge Stadyumuna benzer şekilde, Hellenistik Dönem özelliği göstermektedir (Özgür, 1993), ancak yapı Hellenistik Dönem özelliği göstermiş olsa da yapının tonoz üzerinde olması Roma Dönemine ait bir uygulamadır. Kentin tiyatrosunda tespit edilen yazıtta, Aspendos senatosu ve halkının, mimar Zenon'u onurlandırmak için tiyatroda bir heykel ve stadyumun yanında bir bahçe hediye edildiği belirtilmektedir (Aziz, 1933). Stadyumun, tiyatro ile yakın dönemli olabileceği de ihtimal dahilindedir.

Sillyon Stadyumu

Sillyon kenti, Perge ile Aspendos arasında yer alan ve Hellenistik dönemde çok önemli bir yapı stoğu ile karakterize edilmiş ve diğer büyük kentler arasında en küçüğü gibi görünmektedir (Brandt,1992). Sillyon Stadyumu, tepelik alanın güneybatısına konumlandırılmıştır. Stadyum kuzeybatı – güneydoğu aksında uzanmaktadır ve Plan 3'deki gibi tek sphendoneli ve U plandadır. Muhtemel yapının açıkta bırakılan güneydoğu ucu, diğer stadyumlara benzer bir giriştir.

Plan 3. Sillyon Stadyumu (İlhan, 1996)

Stadyumun kuzeydoğusunda yer alan tribün yamaç eğiminden faydalanılarak inşa edilmiş, güneybatı yönünde yer alan tribün ise tonoz üzerine oturtulmuştur. Oturma sıraları aşırı derece tahribata uğratıldığından yerinde tespit etmek güçtür. Stadyumun oturma sıralarında kireçtaşı ve duvar, kemerlerde ise konglomeranın kullanılmış olduğu belirtilmektedir (Saltuk, 1995). Lanckoronski, bir merdivenin, büyük boyuttaki bir payandanın etrafından geçerek, batı yönünden stadyuma girdiğini ve Perge Stadyumuna benzer şekilde, merdivenin en üst kısmında arkalıklı oturma sırasının gerisinde 1.95 m eninde bir koridor geçmiş olduğunu saptamıştır (Lanckoronski, 2005). 2019 yılı araştırmalarında stadyum duvarının düz taş halinde örüldüğü ve bazı kısımların payandalar ile desteklendiği tespit edilmiştir (Demirel & Taşkıran & Palalı, 2022).

Stadyum, kırsal yerleşim sahası içerisinde kalan bir yapıdır. Şekil 4'de görüldüğü üzere koşu sahasında ev bulunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yerleşke sakinleri tarafından stadyumun mimari elemanlarının kullanılmış olması ve deprem gibi meydana gelen doğal olaylar, yapının ağır tahribatına neden olmuş olmalıdır. Yapının koşu sahası ve teknik özelliklerinin toprak yüzeyinde görüldüğü kadarı ile tespiti güçtür. Son yıllarda M. Taşkıran tarafından yapılan araştırma sonucu stadyumun 12.400 m^2'lik bir alanı kapladığı ve yapının, yaklaşık uzunluğu 260 m ve genişliği ise 48 m olduğu saptanmıştır (Taşkıran, 2021).

Şekil 4. Sillyon Stadyumu

Sillyon Stadyumunun MS 2. ve 3. yüzyılda yapılmış olabileceği Taşkıran tarafından belirtilmektedir (Taşkıran, 2020). Yapı üzerinde yapılan jeofizik çalışmalar sonucu[2] daha net veriler elde edilecektir.

Sonuç

Pamphylia'da stadyumun bulunduğu kentler Perge, Aspendos ve Sillyon'dur. Bu kentler tepelik ve düzlük sahada gelişim göstermiştir. Konum bakımından stadyumlar, kent merkezine yakın yerleştirilmiştir. Perge ve Aspendos Stadyumları, tiyatro ile yakın bir ilişki içerisinde konumlandırılırken, Sillyon Stadyumunun ise kentin geliştiği tepede değil, tepenin daha alçak bir yamacına konumlandırıldığı görülmektedir. Bölgedeki stadyumlar tek sphendoneli ve U planlıdır. Plan olarak benzer olan stadyumların, yönlerinde farklılıklar söz konusudur. Perge Stadyumu kuzey – güney aksta, Aspendos Stadyumu kuzey – hafif güneybatı aksında ve Sillyon Stadyumu ise kuzeybatı – güneydoğu aksında uzanmaktadır. Yapıların sphendonesi Perge ve Aspendos'ta kuzey, Sillyon'da ise kuzeybatıya yerleştirilmiştir. Yapıların diğer ucundaki alanda, yarışmalar için giriş, başlangıç noktası gibi mimari uygulamaların varlığını toprak zeminde tespit etmek güçtür.

Pamphylia stadyumları inşa tekniğinde, düz arazide tonoz üzerinde yükseltilen Perge Stadyumu diğer iki yapıdan ayrılmaktadır. Aspendos ve Sillyon Stadyumları ise bir taraf yamaç eğiminden yararlanılarak ve diğer tribünde tonoz üzerinde yükseltilmiştir. Perge Stadyumundaki tonozlar arasında yaratılan bazı mekanların dükkân olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Lanckoronski, 2005). Aspendos Stadyumunun tonozlar arası bir koridor halinde olup, bölmeli bir mekân tasarımına benzememektedir. Bundan dolayı Perge Stadyumuna benzer bir işlevde kullanıldığını söylemek elimizde olan veriler ile mümkün değildir. Bu koridor, seyircilerin giriş ve çıkışı için kullanılmış olmalıdır. Sillyon Stadyumunda yapılan jeofizik çalışmalarında tespit edilen bulgular ile stadyumun altında odacıkların olduğu aktarılmaktadır (Erçetin, 2019). Sillyon Stadyumunda yapılacak bilimsel çalışmalar sonucunda, bu odacıkların Perge gibi benzer bir işlevde ya da farklı bir fonksiyondaki kullanımı ortaya çıkacaktır.

Pamphylia stadyumlarının dönemleri incelendiğinde, Aspendos Stadyumunun Hellenistik Dönem planı taşıması ile (Özgür, 1993) bölgedeki erken stadyumlardan biri olduğu düşünebilir, ancak yapının tonoz üzerinde oturtulması Roma Dönemine ait bir uygulamadır. Aynı durum Perge Stadyumu içinde geçerlidir. Genel olarak MS 2. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği önerilmektedir. Perge ve Aspendos Stadyumlarının tiyatro ile aynı paralelde inşa edilmiş olabileceği de olasılık dahilindedir. Sillyon Stadyumunun diğer stadyumlara oranla, daha geç bir dönemde yapıldığı söylenemez. Sillyon Stadyumu da Perge Stadyumuna yakın dönemlidir. Bu stadyumlar Pamphylia Bölgesinde Roma İmparatorluk Döneminde zenginleşen mimari uygulamaların birer yansımasıdır. Yapıların Hellenistik kökeni yapılacak olan bilimsel çalışmalar ile aydınlatılması gereken bir konudur.

Pamphylia stadyumlarının mevcut durumu içerisinde, günümüze sağlam olarak gelen tek örnek Perge Stadyumudur. Yapı bütüncül olarak oturma sıraları ve koşu sahası ile bir kompozisyon oluşturmakta, Roma Dönemi Anadolu stadyumlarının nasıl olduğu hususunda araştırmacı ve insanlara bir perspektif sunmaktadır. Aspendos ve Sillyon Stadyumları, Perge Stadyumu kadar şanslı değildir. Bu stadyumların oturma sıraları ve koşu sahası beşeri ve doğal koşullardan kötü şekilde etkilenmişlerdir.

Antik stadyumlar kült ve agon kapsamında gelişen yapılardı. Pamphylia kentlerinin ana kültlerinin, imparator adı ile birleştirilerek Roma İmparatorluk Döneminde agonlar düzenlediği yazıtlardan bilinmektedir. Perge'nin ana kültü Tanrıça Artemis'e aittir. Bu kült kapsamında

[2]Jeofizik çalışmalar için bkz: Erçetin & Küçükdemirci & Mümtaz Hisarlı, 2020.

yapılan Ephesos'daki Artemisia Festivali, Perge ile benzer nitelikte olmalıdır. Bu doğrultuda Perge'de düzenlenen Artemisia'da uzun mesafe koşusu ve boks yarışmaları (Çokbankir, 2010) yapılmış olmalıdır. Ephesos'daki Artemisia Festivali'nin bir kategorisi olan güreş yarışmalarının, Perge'de MS 3. yüzyıla ait olan, geleneksel Büyük 9. Yıl Festivalinde de yapıldığı tespit edilmiştir (İnan, 1983). Agonlar kapsamında Perge Stadyumu gymnastik yarışlar için kullanılmıştır. Koşu sahasının kuzeyine çekilen set ise geç dönem uygulaması olup, daha çok Roma Dönemi'nin vazgeçilmezi olan etkinlikler için kullanılmıştır. Aynı uygulamanın Aphrodisias Stadyumunda olduğu görülmektedir. Aphrodisias Stadyumunda yapılan değişikliğin nedeni A. Uzunaslan tarafından gladyatör ve hayvan mücadeleleri için artan talebe bağlanmıştır (Uzunaslan, 2010). Aspendos ve Sillyon Stadyumlarında bu setin varlığı zeminde görülmemektedir ve Perge Stadyumuna benzer mimari değişikliğin yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir.

Aspendos kentinde tespit edilen kült, Tanrıça Aphrodite'ye aittir. Bu kapsamda Aspendos'ta Hysteria Festivali MS 2. ve 3. yüzyılda kutlanmıştır (Şahin, 2018). Kentte imparatorluk kültü kapsamında atlı yarışmalar (Lanckoronski, 2005) ve muhtemel gymnastik yarışmalar yapılmıştır (Baz, 2013). At yetiştiriciliği yapan Aspendos'ta[3] (Köse, 2011), atlı yarışmaların yapılmış olması birbirine paralel bir durumdur. Aspendos Stadyumunun, atlı yarışmalara uygun, hipodrom gibi kullanımı için bazı mimari uygulamalar aranır. Saha bitki örtüsüne maruz kaldığından ve bilimsel bir kazı yapılmadığından bilgiler sınırlı kalmakla birlikte, yapılan araştırmamızda atlı ve koşu yarışlarında, koşu sahasını iki parkura ayıran spina, carceres ve hyplex[4] gibi uygulamaların varlığı tespit edilememiştir. Aspendos Stadyumu, Anadolu hipodromlarına[5] göre küçük boyuttadır. Anadolu grubu içerisinde stadyum niteliği taşıyarak, atlı ve araba yarışmalarının yapıldığı örneklerden biri Magnesia ad Meandrum Stadyumudur (Bingöl, 2020). Aspendos Stadyumu da benzer bir fonksiyonda kullanılmış olmalıdır.

Pamhpylia Bölgesinde büyük boyutlu olan tek stadyum Sillyon Stadyumudur. Sillyon kentinde ise Ares (Özdemir ve Taşkıran, 2021) ve Men kültü öne çıkmaktadır (Özdemir, 2020). Sillyon'da düzenlenen yarışmalar ile ilgili veriler kısıtlıdır. Tanrı Men kültünde öne çıkan Pisidia Antiocheia'da düzenlenen agonlarda, gymnastik ve müzikal yarışmalar yapılmıştır (Anderson, 1913; Altın, 2015). Sillyon'da, Pisidia Anticoheia gibi benzer yarışmalar düzenlemiş olmalıdır. Sillyon Stadyumunda düzenlenen yarışmalar için koşu sahası Aspendos Stadyumu gibidir. Yapı tahribata uğratıldığından veriler sınırlıdır.

Antik stadyumlar üzerinde bilimsel araştırmalar ülkemizde yetersiz boyuttadır. Stadyumlar, bilimsel araştırma ekipleri tarafından, önem verilmesi gereken öncelikli yapı grubu içerisinde yer almamaktadır. Bunun nedenlerine değinildiğinde, stadyum büyük boyutlu bir yapı olduğundan araştırma ekiplerini maddiyat, süreç ve iş gücü olarak zorlayacak olan bir yapıdır. Pamphylia Bölgesinde Perge stadyumunda son dönemde detaylı kazı çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Sillyon Stadyumunda ise yüzey araştırması ve jeofizik çalışmaları yapılmıştır. Aspendos kentinde devam eden kazılarda, stadyum araştırılmış ve bir kazı çalışması yapılmamıştır. Bölgede gelişen bilimsel araştırma ve kazılar ile bu yapılar hakkında net verilerin ortaya çıkması beklenilen bir durumdur.

[3]Aspendoslular, Büyük İskender'e Pers Kralına verilen at kadar at vermişlerdir (Ariannus. Anab. 1.26.3).

[4]Hyplex için bkz: P. Valavanis (1999) *Hysplex, The Starting Mechanism in Ancient Stadia, A contribution to Ancient Greek Technology*, University of California Press

[5] Constantinapolis Hipodromu 420- 400 m uzunluğunda ve 117-125 m genişlik ölçüsündedir (Müller-Wiener, 2001). Bir diğer örnek Antiocheia Orontes Hipodromu 492.5 m, en dar yer olan orta kısımda 75 m olarak ölçülmüştür (Pamir, 2014).

KAYNAKÇA

Abbasoğlu, H. (1995) Perge Kazısı 1991 Yılı Ön Raporu, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı (2)*, 597-611.

Altın, R. (2015). *Yazıtlar Işığında Pisidya Bölgesi Agonları,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Andersonn, J.G. C. (1913). Festivals Of Mên Askaênos in the Roman Colonia At Antioch Of Pisidia, *The Journal of Roman Studies(3-2),* 267-300.

Arrianus, İskender'in Anabasis'i, (Çev: H. Örs), İstanbul, 1945.

Aziz, A. (1933). Aspendos, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi 1*, 99–106.

Baz, F. (2013). Aspendos Kentinde İmparator Kültüne İlişkin Gözlemler, *Adalya XVI*, Antalya: AKMED Yayınları, 71 – 85.

Bingöl, O. (2020). Magnesia Kazıları 2011-2018, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı (3).,* 491-613.

Bosch, C. E. (1957*). Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*, (Çev: S. Atlan), Ankara.

Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum,* R. Habelt, Bonn.

Çokay Kepçe, S. (2010). Pamphylia'da Klasik Dönem'de Saptanan Yerel ve Yunan Unsurlar Üzerine Bir Değerlendirme, *CollAn IX.,* 213-227.

Çokay Kepçe, S., Özdizbay, A. ve Dönmez, A. (2022). Perge Kazısı 2020 Yılı Çalışmaları, *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları,* 4. Cilt, 251-265.

Çokbankir, N. (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel, M. (2020). Antalya Müze Müdürlüğü Başkanlığında Perge Antik Kenti 2018 Yılı Kazıları, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı (3),* 423-443.

Demirel, M., Taşkıran, M. ve Palalı., M. (2022). Sillyon Kazısı 2020 Çalışmaları, *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 3,* 275-295

Dodge, H. (1999). Amusing the Masses: Building for Entertainment and Leisure in the Roman World, D. S. Potter and D.J. Mattingly (Eds.), *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire* in (205-256), The University of Michigan Press.

Durm, J. (1892). *Handbuch der Architektur (Theil 2, Die Baustile, Bd. 1), Die Baukunst der Griechen,* Darmstadt.

Erçetin, E. (2019). Sillyon Antik Kenti 2019 Araştırma Sezonunda Yapılan Jeofizik Çalışmalar, DerJeofizik Online Sempozyumu Sözlü Bildiri. (07/11/2021 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=pUZ5iDbbiGg adresinden ulaşılmıştır).

Erçetin, E., Küçükdemirci, M. ve Mümtaz Hisarlı, Z. (2020). Sillyon Antik Kenti 2019 Araştırma Sezonunda Yapılan Jeofizik Çalışmaları, M. Taşkıran (Ed.), *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi* içinde (s. 289-302), İstanbul: Ege Yayınları.

Erten, S.F. (1922*). Antalya Livası Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Grainger, J.H. (2009). *The Cities of Pamphylia*, Oxbow Books.

Herodotos, *Herodot Tarihi,* (Çev: M. Ökmen ve A. Erhat), Ankara ve İstanbul: Remzi Kitapevi, 1973.

İlhan, N. (1996). *Anadolu Stadionları Tarihsel Gelişmesi İçinde Karşılaştırmalı Bir Mimari Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

İlhan, N. (2002). Stadia of Anatolia, *Icomos,* 97-102.

İnan, J. (1983). Perge Kazısı 1982 Çalışmaları, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 199-206.

Köse, V. (2011). Aspendos Projesi: Aspendos Antik Kenti 2009 Sezonu Araştırmaları, 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı (3), 353-371.

Lanckoronski, K. G. V. (2005). *Pampyhylia ve Pisidia Kentleri. Pamphylia*, I. Cilt, (Çev: S. Bulgurlu Gün), İstanbul: AKMED Yayınları.

Mansel, A. M. (1978). *Side, 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Martini, W. (2010). Stadteingang und Stadtgrenze im Kaiserzeitlichen Kleinasien. Perge in Pamphylien, D.Vaquerizo (Ed.), *Las Áreas Suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, function, (Monografias de Arqueologia Cordobesa 18) in* 15-34, Cordoba.

Müller-Wiener, W. (2001). *İstanbul'un Tarihi Topografyası–17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion, Konstantinopolis,* İstanbul (1. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Nollé, J. (1993). *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien; Band 43)*, Bonn.

Özdemir, B. Ş. (2020). Sillyon'da Men Kültü, M. Taşkıran (Ed.), *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi* içinde (s. 113-126), İstanbul: Ege Yayınları.

Özdemir, B. Ş. ve Taşkıran, M. (2021) Sillyon'da Ares Kültü, *Arkhaia Anatolika (4),*109-122.

Özdizbay, A (2008). *Perge'nin MS 1. ve 2. Yüzyıllarda Gelişimi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgür, E. (1993). Aspendos Ören yeri 1991 Yılı Kazı Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları, *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 251-263.

Öztürk, A. (2009). *Die Architektur der Scanae Frons des Theaters in Perge*, Berlin.

Romano, D.G. (2016). Athletics: Stadia, Gymnasia, Palaistrai ve Hipodromes, M.M. Miles (Ed.), *A Companion to Greek Architecture* in (s. 314-328), John Wiley & Sons, Inc.

Pamir, H (2014). Antakya ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar 2002-2012, S. Redford (Ed.), *Antioch On The Orontes, Early Explorations İn The City Of Mosaics, Asi'deki Antakya, Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar* içinde (s.79-125), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Saltuk, S. (1995) *Antik Stadyumlar,* İstanbul: İnkilap Kitapevi.

Saltuk, S. (1997). *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul.

Sommella, P. (1966) Stadion, *Enciclopedia dell' Arte Antica,* 464-468.

Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev: A. Pekman), 2000.

Şahin, S. (2004). *Die Inschriften von Perge,* Bd. 2. Bonn.

Şahin, E. (2018). *Aspendos'un Aphrodite Kastnietis Kültü,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşkıran, M. (2020). Pamphylia Ovasında Bir Savunma Kenti, M. Taşkıran (Ed.), *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi* içinde (s. 1-33), İstanbul: Ege Yayınları.

Taşkıran, M. (2021). Son Araştırmalar Işığında Sillyon Hamamı, *OLBA XXIX,* Mersin: KAAM Yayınları, 313-349.

Tremaux, P. (1863). Exploration Archeologique en Asie Mineure, Paris.

Uzunaslan, A. (2008). Side'de Agonistik Festivaller, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi XI*., 117-128.

Uzunaslan, A. (2010). Mimari Tipoloji ve Fonksiyon Açısından Aphrodisias Stadyumu*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (21*).,11- 42.

Valavanis, P. (1999) *Hysplex, The Starting Mechanism in Ancient Stadia, A contribution to Ancient Greek Technology*, University of California Press

Vann, R. L. (1976). *A Study of Roman Construction in Asia Minor, The Lingering Role of a Hellenistic Tradition of Ashlar Masonry*, Cornell University Doktora Tezi.

Weiss, P. (1981). Ein Agonistisches Bema und Die İsopythischen Spielen Von Side, *Chiron XI*., 315-346.

Welch, K. (1998). The Stadium at Aphrodisias, American Journal of Archaeology, 547-569.

Öğretmenlerin Duygusal Zekâlarına İlişkin Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Kastamonu Örneği)

Sema MURATOĞLU[1]
Ergün RECEPOĞLU[2]

Giriş

Bir insan kendi duygularında olduğu gibi, başkalarının duygularını da yönlendirebilme ve anlayabilme becerisine sahip olabilme düzeyi ne kadar yüksek ise, gerek iş dünyasında başarıyı, gerekse de özel yaşamında mutluluğu ve huzuru yakalayabileceğini söylemek mümkündür. Duygusal Zekâ kavramı eğitim dünyasında oldukça önemlidir ve gelecek nesilleri eğitecek olan eğitimcilerde de bunun yüksek seviyede olması, eğitimin kalitesini arttırabilecek unsurlardandır. Eğitim hizmetlerinin büyük öneme sahip olması, eğitimcinin oynadığı bu rolün önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda eğitimcilerin duygu ve ihtiyaçlarına karşı duyarlılık gösterilmesi gereklidir.

Duygusal zekâ kavramını ilk kez kullanan Mayer ve Salovey (1993), duygusal zekânın uyum sağlayıcı niteliğe sahip olan üç yetenek grubundan oluştuğu öne sürmektedirler. Bunlar (Mayer ve Salovey, 1993):

- Bireyin hem kendisini hem de diğer bireylerin duygularını değerlendirebilmesi,
- Bireyin hem kendi duygularının, hem de diğerlerinin duygularının düzenlenmesi,
- Duyguların sorun çözme amacıyla kullanılması.

Goleman (2000) açısından duygusal zekâ; bireyi motive etme, karşı karşıya kalınabilecek handikaplara karşı mukavemet sağlama, verilecek olan tepkinin kontrolü ve doyumu geciktirme, düşünme becerisine engel olan duygu durumunun düzenlenmesi ve stresten uzaklaşma, empati yapmak ve yaşama karşı umutlu olabilme becerisidir (Goleman, 2000). Özetle, zekânın ölçümü açısından bilişsel becerileri norm olarak alan IQ ve zekâ testleri, insanın zekâsını ölçme aşamasında tam bir yeterliliğe sahip olduğunu söylemek güçtür. Bu bağlamda ortaya atılan zekâ modellerinin benzer özellikleri ise, tüm zekâ türlerinin duygusal yetenekler içermesidir. Bu modeller zamanla duygusal zekâ modelinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Yüksel, 2006).

Mayer ve Salovey (1995) duygusal zekâyı temel olarak beş esas başlık doğrultusunda toplamışlardır. Bunlar aşağıda sıralanmaktadır (Mayer ve Salovey, 1995):

- Bireyin kendi duygularının farkında olması: Karşı karşıya kalınan bir durumda ya da beklenmedik bir anda, bireyin ne hissettiğinin farkında olması duygusal zekânın temelini oluşturmaktadır. Birey eğer duygularını tanıyorsa, ruhsal durumununda farkındadır ve bireysel olarak verilecek kararlarda, daha sağlıklı karar verebilecek beceriye sahiptirler. Bu bireyler daha özerk davranabilmekte, kendisine çizilen sınırların farkındadır ve yaşama oldukça pozitif bir şekilde bakabilecek yeteneğe sahiptirler.

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi
[2] Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

- Duygularla başa çıkabilmek: Birey, kendi duygularının farkında olduğundan, bununla nasıl mücadele edebileceği ile ilgili bir strateji geliştirebilecek beceriye de sahiptir. Kendi duygularıyla uygun şekilde baş edebilmek, duygusal zekânın bir diğer esas özeliklerinden biridir. Bireyin olumsuz duygulara karşı kendini sakinleştirme, endişe, karamsarlık ve alınganlıklardan kurtulma gibi becerilere sahip ise, olumsuz duygularla baş edebilmektedir. Ancak bu becerileri düşük olan bireyler duygularla başa çıkma aşamasında başarısız olabilmektedirler.

- Motivasyon: Bireyin kendi kendini motive edebilmesi amacıyla bilhassa duygularını bir amaca yöneltmesi gerekmektedir. Duygusal özdenetim yani doyumu erteleyebilme ve beklenmedik olumsuz davranışları önlemek, başarıya giden yolda atılacak en önemli adımlardan biridir. Kendi kendini motive edebilen bireyler, yaptıkları işlerde hem verimli hem de etkili olabilmektedirler.

- Başkalarının duygularını fark edebilmek: Başkalarıyla kurulacak empati, ya da onların duygularını fark edebilmek, duygusal zekâ açısından vazgeçilmez özelliklerden biridir. Empati yapabilen insanlar, karşısındaki kişi/kişilerin neye ihtiyaç duyduğunu ve beklentilerinin neler olduğunu daha iyi anladıklarından, onlardan gelecek olan sinyallere karşı daha duyarlı olabilecek yapıya sahiptirler.

- İlişkileri yürütebilme becerisi: Bir başka özellik ise, bireyin diğer bireylerle ilişkilerini yürütebilme becerisidir. Bu beceriler popülerlik, liderlik ve bireyler arası etkililiğin temelindeki unsurlardır.

Duygusal zekâ kavramının gelişimine katkıda bulunan bir başka bilin insanı ise Davis'tir. Davis (2004), tüm duygusal zekâ ile ilgili yazını inceledikten sonra, kavramın dört boyutlu bir şekilde tanımlanmasına katkı sağlamıştır. Davis (2004) yaptığı incelemelerden sonra, duygusal zekânın karmaşık yapıya sahip olduğunu, basit bir şekilde tanımlamanın çok doğru olmadığını öne sürmüştür (Davis, 2004). Davis'in geliştirdiği bu boyutlar, duygunun net bir şekilde anlatılabilmesini ve ifadesini, diğer insanların duygularının anlaşılması ve farkındalığı, kişinin kendi duygularının düzenlenmesini ve performansını artırmak amacıyla kullanılmasını kapsamaktadır (Law, Wong ve Song, 2004).

Duygusal zekâyı kişilik özelliği bakımından inceleyen çalışmaların Goleman (1996) ile başladığını söylemek mümkündür. Duygusal zekâ, entelektüel zekâdan (IQ) ayrıdır fakat IQ tamamlayan becerileri de kapsamaktadır. Duygusal zekâ, yukarıda da belirtildiği gibi, 1995 yılından sonra literatürdeki yerini almış ve günümüz rekabet dünyasında da önemi artan kavramlardan biri haline gelmiştir (Davis, 2004). Goleman tarafından ilk ortaya atıldığında, bu kavramın duygusallıkla herhangi bir boyutu olduğu düşünülmüş, kavram yeteri kadar önemsenmemiştir. Ancak günümüzde duygusal zekâ, iş hayatında daha üst kademelere çıkmak için geçerli ve vazgeçilmez bir unsur şeklinde görülmektedir (Yüksel, 2006).

Toplumsal yaşamın çağa uygun şekilde değişmesi, ekonomik koşulların daha farklı bir hale gelmesi, iş dünyasında yaşanan gelişmeler, rekabetin artması ve aile yapılarındaki değişiklikler içerisinde bulunduğumuz bilgi ve teknoloji çağının insanlara getirmiş olduğu zorluklardandır. Gerek yöneticilerin gerekse de çalışanların, bahsedilen bu zorluklara karşı koyabilmeleri için duygusal zekâlarını kullanarak, duygularını yönetmeleri gereklidir. Zira duygusal zekâsı iyi olan çalışanlar, örgütlerin en önemli kaynağı ve rakiplerine karşı bir rekabet avantajı niteliğindedir (Goleman, 1998).

Duygusal zekâ hakkında yapılan araştırmalar ve çalışmalar, duygusal zekânın öğrenilebilirliğine işaret etmektedirler. Öyle ki, bu kavramın kişinin yaşı ile birlikte kazanılan deneyimlerinde katkısıyla gelişebileceği söylemek mümkündür (Kocayörük, 2004). Ancak bu oldukça zorlu ve zaman açısından da büyük çabaya ihtiyaç duyulan bir süreçtir. Temel olarak gelişim çocukluk döneminde başlamakta ve kişi yaşadığı süre boyunca da bu artmaktadır. Bu süreç bireyin yaşadıkça sürdüğünden ötürü, bu aşamada bireyin ailesi büyük öneme sahiptir. Duygusal zekâ ile ilgili becerileri çocuklarına

öğretmeye gayret eden anne-babalar, hem mutlu, hem uyumlu, hem de okul ortamında başarılı ve ilerleyen yaşlarında da mesleki açıdan başarılı insanlar yetiştirebilmektedirler (Goleman, 1998).

Duygusal zekâsı yüksek olan kişilerin, içerisinde oldukları örgütün amaç ve hedeflerini daha iyi bir şekilde benimseyerek değerlendirebildiklerini buna paralel bir şekilde örgütteki diğer kişilere kıyasla örgüte katkı bakımından daha fazla katkı sağladıklarını söylemek mümkündür (Güler, 2006). Bundan ötürü, duygusal zekâsı yüksek olan kişilere sahip olan örgütlerin, rakip örgütlere karşı bir adım önde olduğunu ve rekabet avantajı sağladıklarını söylemek mümkündür. Örgütün amaç ve hedeflerine takım ruhuyla ulaşılabilmektedir ve duygusal zekâsı yüksek olan çalışanların, örgütün amaç ve hedeflerine ulaşma aşamasında birlikte çalıştıkları takım arkadaşlarına daha çok katkı sağladıkları ve takım performansına pozitif yönlü katkı sağladıkları tespit edilmiştir (Demir, 2010).

Son yıllarda yapılan pek çok araştırmada duyguların iş ortamındaki önemine vurgu yapılmıştır. Örneğin, Ashforth ve Humphrey (1993), duyguların iş yaşamıyla tümleşik bir yapıya sahip olduğunu ve iş yaşamının yegâne unsurlarından biri olduğunu öne sürmektedirler. Ayrıca Ashforth ve Humprey (1995), çalışanların duygusal durumlarına önem vermeleri gerektiğinin altını çizmektedirler. Goleman (1998) ise, duygusal zekânın çalışanlarda rekabet gücünü artırdığına ve bunun neticesinde işlerinde daha fazla başarılı olduklarını öne sürmektedirler (Ashforth ve Humprey, 1993).

Bu değerlendirmeler kapsamında ve ülkemizde bu konu ile ilgili araştırma ihtiyacı doğrultusunda, bu çalışmada duygusal zekâ ile öğretmen gözüyle araştırılmaya çalışılmıştır. Bu araştırma, ortaokullardaki öğretmenlerin duygusal zekâ düzeyini belirlemeyi amaçlamaktadır. Öğretmen duygusal zekâ düzeylerinin bilimsel olarak ortaya konması eğitim yönetimi açısından önem arz etmekte ve bu çalışmanın da alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, öğretmenlerin duygusal zekâlarına ilişkin algılarının farklı değişkenler açısından incelemektir. Bu araştırmanın alt problemleri aşağıdaki sıralanmaktadır:

1) Öğretmenlerin duygusal zekâ düzeyi ne düzeydedir?

2) Öğretmenlerin duygusal zekâları;

a) Cinsiyet,

b) Yaş,

c) Öğrenim durumu,

d) Mesleki kıdem,

e) Okulda görev süresi,

f) Branşa göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?,

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Tarama modeli geçmişte ve günümüzde var olan durumların bir etkide bulunmadan olduğu şekliyle betimleme amacıyla kullanılan bir araştırma yöntemidir (Karasar, 2002). Tarama modelinde belirlenmiş bir zaman dilimi içinde belli sayıda denek ya da nesneden elde edilen verilerin analiz edilmesi amaçlanmaktadır (Arseven, 2001). Tarama modelinin kullanımı araştırmanın yapılmak istendiği kurumda düzene zarar vermediği ve personele güçlük çıkarmadığı için zor değildir (Kaptan, 1999). Yöntemin kullanıldığı çalışmalar "nedir" ve "ne idi" sorularına cevap bulma amacındadır (Balcı, 1997).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kastamonu ilinde görevli olan 302 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmacının görevli olduğu ilin de Kastamonu olmasından dolayı, katılımcılardan elde edilecek verilere daha kolay ve hızlı ulaşılması amaçlanmıştır. Katılımcılarla ilgili demografik veriler aşağıdaki Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik verileri

Demografik Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	189	62,6
	Erkek	113	37,4
	Toplam	302	100,0
Yaş	22-30 Yaş Arası	58	19,2
	31-40 Yaş Arası	153	50,7
	41-50 Yaş Arası	76	25,2
	51 ve Üzeri	15	5,0
	Toplam	302	100,0
Öğrenim Durumu	Önlisans	1	0,3
	Lisans	263	87,1
	Yüksek Lisans	36	11,9
	Doktora	2	0,7
	Toplam	302	100,0
Okulda Görev Süresi	1-5 Yıl Arası	117	38,7
	6-10 Yıl Arası	154	51,0
	11-20 Yıl Arası	26	8,6
	21 Yıl ve Üzeri	5	1,7
	Toplam	302	100,0
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl Arası	61	20,2
	6-10 Yıl Arası	131	43,4
	11-20 Yıl Arası	90	29,8
	21 Yıl ve Üzeri	20	6,6
	Toplam	302	100,0

Yukarıdaki Tablo 2.1'de araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin tanıtıcı özellikleri yer almaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerden 189'u (% 62,6) kadın öğretmen, 113'ü (% 37,4) ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Yaş aralığı incelendiğinde, 22-30 yaş arası öğretmen sayısı 58 (% 19,2), 31-40 yaş arası öğretmen sayısı 153 (% 50,7), 41-50 yaş arası öğretmen sayısı 76 (% 25,2) ve 51 yaş ve üzeri öğretmen sayısının ise 15 (% 5,0) olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin öğrenim durumu incelendiğinde, büyük bir kısmının lisans mezunu olduğu görülmektedir. Öğrenim durumunun katılımcılara göre dağılımında ön lisans mezunu katılımcı

sayısı 1 (% 0,3), lisans mezunu 263 (% 87,1), yüksek lisans mezunu 36 (% 11,9) ve doktora mezunu ise, 2 (% 0,7) olduğu tespit edilmiştir. Okuldaki görev süresi incelendiğinde, katılımcıların 1-5 yıl arası görev süresi olan 117 kişi (% 38,7), 6-10 yıl arası 154 kişi (% 51,0), 11-20 yıl arası 26 kişi (% 8,6) ve 21 yıl ve üzeri ise, 5 kişi (% 1,7) olduğu saptanmıştır. Mesleki kıdem dağılımı incelendiğinde, 1-5 yıl arası 61 kişi (% 20,2), 6-10 yıl arası 131 kişi (% 43,4), 11-20 yıl arası 90 kişi (% 29,8) ve 21 yıl ve üzeri ise, 20 kişi (% 6,6) olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin branşlara göre dağılımı aşağıdaki Tablo 3.2'de görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan öğretmelerin branşlara göre dağılımı

BRANŞ	N	%
Sınıf Öğretmeni	23	7,6
İlköğretim Matematik	35	11,6
Lise Matematik	19	6,3
Okulöncesi	13	4,3
Türkçe	25	8,3
Bilgisayar	4	1,3
Adalet	3	1,0
Beden Eğitimi	12	4,0
İngilizce	25	8,3
Kimya	11	3,6
Türk Dili ve Edebiyat	15	5,0
Coğrafya	16	5,3
Din Kültürü	13	4,3
Fizik	14	4,6
Sosyal Bilgiler	9	3,0
Bilgisayar	11	3,6
Biyoloji	14	4,6
Almanca	3	1,0
Tarih	12	4,0
Felsefe	8	2,6
Rehberlik	7	2,3
Fen Teknoloji	5	1,7
Resim	5	1,7
Toplam	302	100,0

Katılımcıların branşlarına göre dağılımları incelendiğinde, en fazla ilköğretim matematik öğretmeni olduğu tespit edilmiştir. İlköğretim öğretmeni katılımcı sayısı 35 (% 11,6), en az katılımcı ise 3 kişi (% 1,0) ile adalet öğretmenleri olduğu saptanmıştır. Katılımcıların branşlara göre dağılımlarında birbirine yakınlık olduğu saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, mesleki kıdem, okulda görev süresi ve branş bilgilerini içeren kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci bölümde ise öğretmenlerin duygusal zekâlarına ilişkin verileri elde etmek amacıyla Duygusal Zekâ Değerlendirme Ölçeğinden yararlanılmıştır.

Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği: Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği, Schutte ve diğerleri (1998) tarafından geliştirilmiştir. Austin, Saklofske, Huang ve McKenney (2004) tarafından 41 madde halinde yeniden düzenlenmiştir. Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği, Tatar, Tok ve Saltukoğlu tarafından (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanan bir ölçektir. Ölçek 5 basamaklı Likert tipi bir ölçektir. Duygusal zekâ ölçeğinin maddeleri; kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, orta düzeyde katılıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum beşli likert ölçeğine uygun bir şekilde düzenlenmiştir.

Ölçekte Duyguların Kullanımı, Duyguların Değerlendirilmesi ve İyimserlik/Ruh Halinin Düzenlenmesi olmak üzere üç alt faktör vardır. Ölçeğin puan aralığı 41 ile 205'tir. Ölçeğin Türkçe Formunun açıklayıcı faktör analiz sonucu incelendiğnde üç faktörün varyansı açıklama yüzdesinin % 32.14 olduğu saptanmıştır. Ölçeğin Cronbach-Alpha iç tutarlık katsayısı .82 olarak tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada ölçeğin üç faktörünün iç tutarlılık katsayılarının .75, .39 ve .76 olduğu görülmüştür. Ölçeğin Cronbach-Alpha iki yarım test güvenirlikleri, birinci ve ikinci yarı için sırasıyla .69 ve .71 olarak saptanmıştır. Alt faktörlerde Cronbach-Alpha iç tutarlık katsayıları birinci ve ikinci yarı için sırasıyla Duyguların Kullanımı faktörü için .15 ve .17; Duyguların Değerlendirilmesi faktörü için .66 ve .54'tür. Ancak İyimserlik/Ruh Halinin Düzenlenmesi faktörünün birinci ve ikinci yarı için Cronbach-Alpha iç tutarlık katsayılarının .72 ve .43 olduğu saptanmıştır. Ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı ölçek toplam puanı için sırasıyla .49 ve .56'dır. Alt faktörlerin test-tekrar test güvenirlik katsayıları sırasıyla İyimserlik/Ruh Halinin Düzenlenmesi faktörü için .44 ve .52; Duyguların Kullanımı faktörü için .49 ve .37 ve Duyguların Değerlendirilmesi faktörü için de .43 ve .41 olarak belirlenmiştir. Faktörlerin ve genel toplam puanın test-tekrar test güvenirlik katsayılarının birbirleri ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu oranlar duygusal zekâ ölçeğinin hem güvenirlik hem de geçerlilik bakımından elverişli bir ölçek olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach alfa değerleri ölçeğin toplamı için 0.77 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanılması önceden güvenirliği ve geçerliliği kanıtlanmış Duygusal Zekâ Değerlendirme Ölçeği aracılığıyla her bir katılımcıyla gönüllülük esasına dayanarak ilgili yerlerde gereken izinlerin alınmasının ardından gerçekleştirilmiştir. Kastamonu il ve ilçelerinde görevli öğretmenlerin katılımıyla veriler toplanmıştır. 350 adet dağıtılan anket formlarından, 302 tanesi geçerli sayılıp işleme alınmıştır. Duygusal zekâya ilişkin düzeyi belirlemek amacıyla da 5'li likert ölçeğinden yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma veri analizi Kastamonu ilinde ilk ve ortaokullarda görev yapan 303 öğretmen üzerinden yürütülmüştür. Araştırma için hazırlanan veri toplama araçları, öğretmenlere çalıştıkları okullarda araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Araştırma verileri "Kişisel Bilgi Formu" ve "Sınıf Yönetimi Beceri Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın genel amaçları çerçevesine yönelik olarak toplanan verilerin istatistiki çözümleri için sosyal bilimlerde veri analizinde kullanılan veri işleme programı SPSS 15 paket programı kullanılmıştır. Bu programın kullanımında Büyüköztürk'ün (2013) Sosyal Bilimler için Veri Analizi ve Pallant'ın (2001) SPSS Survival Manual adlı kitabından yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin istatistiksel çözümlemelerinde hata payı. 05 olarak alınmıştır. Analize başlanmadan önce Kolmogorov–Simirnov Z testi

uygulanarak verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmış, p değeri .05'ten büyükse veriler homojen dağılıma sahip olarak kabul edilmiştir. Manova testi ile gruplar arası farklılaşmaya bakılmış, grup varyanslarının homojenliği incelenmiştir. Araştırmanın alt problemlerinin çözümlenmesi amacıyla frekans ve yüzde analizleri, t-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), Çoklu Karşılaştırma Testleri, kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma problemlerine yönelik yapılan analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır. Araştırma verileriyle yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular her bir alt problem için açılan alt başlıklar altında tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Araştırmadaki Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu kısmında birinci alt problem olan "Öğretmenlerin duygusal zekâları ne düzeydedir?" olarak belirlenen probleme yönelik bulgular yer almaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlerin duygusal zekâlarına yönelik olarak aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ile ilgili analizlere yer verilecektir. Öncelikle araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin genel duygusal zekâ düzeyleri ve duygusal zekânın alt boyutları ile ilgili olan bulgular aşağıdaki Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Duygusal zekânın alt boyutlarına yönelik aritmetik ortalama $\bar{X}$ ve standart sapma (±) değerleri

	Maddeler	Madde Sayısı	$\bar{X}$	±
Ruh halinin düzenlenmesi	1, 2, 5, 7, 9, 11, 16, 18, 19, 21, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38	21	3,26	1,206
Duyguların değerlendirilmesi	3, 6, 8, 12, 17, 22, 24, 26, 28, 35, 39, 40, 41	13	2,79	1,210
Duyguların kullanımı	4, 10, 13, 14, 20, 23, 34	7	2,93	1,163

Yukarıdaki Tablo 3'te araştırmaya katılan 302 öğretmenden elde edilen veriler doğrultusunda, duygusal zekânın boyutları olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların kullanımı ve duyguların değerlendirilmesi ile ilgili aritmetik ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (±) değerleri yer almaktadır. Tablo 4.3'te elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin "ruh halinin düzenlenmesi" ortalaması yüksek ($\bar{X}$ =3,26 / ±1,206); "duyguların değerlendirilmesi" ortalaması yeterli ($\bar{X}$ =2,79 / ±1,210); "duyguların kullanımı" ortalaması yeterli ($\bar{X}$= 2,93 / ±1,163) olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmadaki İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Öğretmenlerin duygusal zekâ düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını saptamak için t- testi gerçekleştirilmiş ve testte elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t- testi sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	±	t	p
Ruh halinin düzenlenmesi	Kadın	189	3,69	1,367	,504	,863
	Erkek	113	3,51	1,104		
	Toplam	302	3,60	1,235		
Duyguların değerlendirilmesi	Kadın	189	3,38	1,040	,469	,499
	Erkek	113	3,64	1,195		
	Toplam	302	3,51	1,117		
Duyguların kullanımı	Kadın	189	3,50	1,241	,451	,447
	Erkek	113	3,41	1,206		
	Toplam	302	3,45	1,223		

p>.05

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarından olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımının cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t- testi sonuçları incelendiğinde, öncelikle ruh halinin düzenlenmesi boyutunda kadın katılımcıların ortalama $\bar{X}$3,69 / ±1,367, erkek katılımcıların $\bar{X}$ 3,51 / ± 1,104 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Kişisel farkındalık boyutun toplam ortalamasının ise $\bar{X}$ = 3,60 / ± = 1,235 olduğu saptanmıştır. Duyguların değerlendirilmesi boyutunda kadın katılımcıların ortalama $\bar{X}$ = 3,38 / ± = 1,040, erkek katılımcıların $\bar{X}$ = 3,64 / ± = 1,195 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların değerlendirilmesi boyutunun toplam ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,51 / ± = 1,117 değerine sahip olduğu saptanmıştır. Duyguların kullanımı boyutunda kadın katılımcıların ortalama $\bar{X}$= 3,50 / ± = 1,241, erkek katılımcıların $\bar{X}$ = 3,41 / ± = 1,206 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını saptamak amacıyla tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının yaş değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	±	F	p
Ruh halinin düzenlenmesi	22-30 Yaş Arası	58	3,82	1,304	1,773	,627
	31-40 Yaş Arası	153	3,56	1,293		
	41-50 Yaş Arası	76	3,62	1,187		
	51 ve Üzeri	15	3,47	1,211		
	Toplam	302	3,61	1,248		
Duyguların değerlendirilmesi	22-30 Yaş Arası	58	3,75	1,341		
	31-40 Yaş Arası	153	3,79	1,178		
	41-50 Yaş Arası	76	3,66	1,118		

	51 ve Üzeri	15	3,52	1,276		
	Toplam	302	3,68	1,228	,823	,599
Duyguların kullanımı	22-30 Yaş Arası	58	3,49	1,071	,516	,423
	31-40 Yaş Arası	153	3,68	1,104		
	41-50 Yaş Arası	76	3,60	1,209		
	51 ve Üzeri	15	3,32	1,155		
	Toplam	302	3,52	1,134		

p>.05

Yukarıdaki Tablo 5'te araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin duygusal zeka boyutlarından olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı boyutlarının yaş değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans sonuçları yer almaktadır.

Öncelikle ruh halinin düzenlenmesi boyutunda 22-30 yaş arası 58 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,82 / ± = 1,304, 31-40 yaş arası 153 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,56 / ± = 1,293, 41-50 yaş arası 76 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,62 / ± = 1,187 ve 51 üzeri 15 katılımcının ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,47 / ± = 1,211 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ruh halinin düzenlenmesi boyutunun toplam ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,61 / ± = 1,248 değerine sahip olduğu saptanmıştır.

Duyguların değerlendirilmesi boyutunda 22-30 yaş arası 58 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,75 / ± = 1,341, 31-40 yaş arası 153 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,79 / ± = 1,178, 41-50 yaş arası 76 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,66 / ± = 1,118 ve 51 üzeri 15 katılımcının ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,52 / ± = 1,276 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların değerlendirilmesi boyutunun toplam ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,68 / ± = 1,228 değerine sahip olduğu saptanmıştır.

Duyguların kullanımı boyutunda 22-30 yaş arası 58 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,49 / ± = 1,071, 31-40 yaş arası 153 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,68 / ± = 1,104, 41-50 yaş arası 76 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,60 / ± = 1,209 ve 51 üzeri 15 katılımcının ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,32 / ± = 1,155 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların kullanımı boyutunun toplam ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,52 / ± = 1,134 değerine sahip olduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının okuldaki görev süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını saptamak için t- testi gerçekleştirilmiş ve testte elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının okuldaki görev süresi değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t- testi sonuçları

	Yıl	N	$\bar{X}$	±	F	p
Ruh halinin düzenlenmesi	1-5 Yıl	117	3,70	1,329		
	6-10 Yıl	154	3,47	1,401		
	11-20 Yıl	26	3,30	1,190	1,692	,702
	20 Yıl ve üzeri	5	3,18	1,204		
	Toplam	302	3,41	1,281		
Duyguların değerlendirilmesi	1-5 Yıl	117	3,45	1,276		
	6-10 Yıl	154	3,61	1,344		
	11-20 Yıl	26	3,22	1,004	,604	,532
	20 Yıl ve üzeri	5	3,17	1,206		
	Toplam	302	3,36	1,207		
Duyguların kullanımı	1-5 Yıl	117	3,56	1,447	,714	,546
	6-10 Yıl	154	3,48	1,216		
	11-20 Yıl	26	3,37	1,451		
	20 Yıl ve üzeri	5	3,19	1,042		
	Toplam	302	3,40	1,289		

p>.05

Yukarıdaki Tablo 6'da öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarından olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı boyutlarının okuldaki görev süresi değişkenine göre yapılan yapılan bağımsız gruplar t- testi sonuçları yer almaktadır.

Öncelikle ruh halinin düzenlenmesi boyutunda 1-5 yıl arası görev süresine sahip 117 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,70 / ± = 1,329 değerine sahip olduğu, 6-10 yıl arası görev süresine sahip 154 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,47 / ± = 1,401 değerine sahip olduğu, 11-20 yıl arası görev süresine sahip 26 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,30 / ± = 1,190 değerine sahip olduğu ve 20 yıl ve üzeri 5 katılımcının ise $\bar{X}$ = 3,18 / ± = 1,204 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ruh halinin düzenlenmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,41 / ± = 1,281 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Duyguların değerlendirilmesi boyutunda 1-5 yıl arası görev süresine sahip 117 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,45 / ± = 1,276 değerine sahip olduğu, 6-10 yıl arası görev süresine sahip 154 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,61 / ± = 1,344 değerine sahip olduğu, 11-20 yıl arası görev süresine sahip 26 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,22 / ± = 1,004 değerine sahip olduğu ve 20 yıl ve üzeri 5 katılımcının ise $\bar{X}$ = 3,17 / ± = 1,206 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların değerlendirilmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,36 / ± = 1,207 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Duyguların kullanımı boyutunda 1-5 yıl arası görev süresine sahip 117 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,56 / ± = 1,447 değerine sahip olduğu, 6-10 yıl arası görev süresine sahip 154 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,48 / ± = 1,216 değerine sahip olduğu, 11-20 yıl arası görev süresine sahip 26 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,37 / ± = 1,451 değerine sahip olduğu ve 20 yıl ve üzeri 5 katılımcının

ise $\bar{X}$ = 3,19 / ± = 1,042 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların kullanımı boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,40 / ± = 1,289 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını saptamak için tek yönlü varyans analizi ile elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının mesleki kıdem değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Yıl	N	$\bar{X}$	±	F	p
Ruh halinin düzenlenmesi	1-5 Yıl	61	3,65	1,355	1,851	,798
	6-10 Yıl	130	3,78	1,418		
	11-20 Yıl	905	3,45	,983		
	20 Yıl ve üzeri	207	2,94	1,014		
	Toplam	3042	3,42	1,192		
Duyguların değerlendirilmesi	1-5 Yıl	616	3,31	1,281	,8034	,714
	6-10 Yıl	1381	3,61	1,241		
	11-20 Yıl	909	3,55	1,165		
	20 Yıl ve üzeri	201	3,24	1,424		
	Toplam	3026	3,47	1,277		
Duyguların kullanımı	1-5 Yıl	610	3,48	1,318	,3631	,481
	6-10 Yıl	1351	3,76	1,106		
	11-20 Yıl	907	3,29	1,549		
	20 Yıl ve üzeri	204	3,04	1,154		
	Toplam	3026	3,31	1,281		

p>.05

Yukarıdaki Tablo 7'de öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarından olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımının mesleki kıdem değişkenine göre yapılan yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır.

Öncelikle ruh halinin düzenlenmesi boyutunda 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip 61 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,65 / ± = 1,355 değerine sahip olduğu, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip 131 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,70 / ± = 1,418 değerine sahip olduğu, 11-20 yıl arası mesleki kıdeme sahip 90 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,45 / ± = 0,983 değerine sahip olduğu ve 20 yıl ve üzeri 20 katılımcının ise $\bar{X}$ = 2,97 / ± = 1,014 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ruh halinin düzenlenmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,44 / ± = 1,192 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Duyguların değerlendirilmesi boyutunda 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip 61 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,36 / ± = 1,281 değerine sahip olduğu, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip 131 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,68 / ± = 1,241 değerine sahip olduğu, 11-20 yıl arası mesleki kıdeme sahip 90 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,59 / ± = 1,165 değerine sahip olduğu ve 20 yıl ve üzeri 20 katılımcının ise $\bar{X}$ = 3,21 / ± = 1,424 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların değerlendirilmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$= 3,46 / ± = 1,277 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Duyguların kullanımı boyutunda 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip 61 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,40 / ± =1,318 değerine sahip olduğu, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip 131 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,75 / ± = 1,106 değerine sahip olduğu, 11-20 yıl arası mesleki kıdeme sahip 90 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,27 / ± = 1,549 değerine sahip olduğu ve 20 yıl ve üzeri 20 katılımcının ise $\bar{X}$ = 3,04 / ± = 1,154 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların kullanımı boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$= 3,36 / ± = 1,281 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını saptamak bağımsız gruplar t- testi yapılmıştır ve testte elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının öğrenim durumu değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları

	Öğrenim durumu	N	$\bar{X}$	±	t	p
Ruh halinin düzenlenmesi	Önlisans	18	3,43	1,42	,576	,314
	Lisans	263	3,58	1,041		
	Yüksek Lisans	36	3,46	1,152		
	Doktora	27	3,68	1,108		
	Toplam	302	3,51	1,181		
Duyguların değerlendirilmesi	Önlisans	18	3,68	1,548	,780	,630
	Lisans	263	3,13	1,302		
	Yüksek Lisans	36	2,99	1,089		

	Doktora	24	3,46	1,366			
	Toplam	302	3,31	1,326			
Duyguların kullanımı	Önlisans	19	3,25	1,265	2	,380	,760
	Lisans	263	3,48	1,189			
	Yüksek Lisans	36	3,33	1,264			
	Doktora	24	3,14	1,244			
	Toplam	302	3,30	1,240			

p>.05

Yukarıdaki Tablo 8'de öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarından olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı boyutlarının öğrenim durumu değişkenine göre yapılan bağımsız gruplar t- testi sonuçları yer almaktadır.

Ruh halinin düzenlenmesi boyutunda önlisans mezunu 1 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,48 / ± = 1,423 değerine sahip olduğu, lisans mezunu 263 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,58 / ± = 1,041 değerine sahip olduğu, yüksek lisans mezunu 36 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,46 / ± = 1,152 değerine sahip olduğu ve doktora mezunu 2 katılımcının ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,67 / ± = 1,181 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ruh halinin düzenlenmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,54 / ± = 1,181 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Duyguların değerlendirilmesi boyutunda önlisans mezunu 1 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,68 / ± = 1,548 değerine sahip olduğu, lisans mezunu 263 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,13 / ± = 1,302 değerine sahip olduğu, yüksek lisans mezunu 36 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 2,99 / ± = 1,089 değerine sahip olduğu ve doktora mezunu 2 katılımcının ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,44 / ± =1,366 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların değerlendirilmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,31 / ± = 1,326 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Duyguların kullanımı boyutunda önlisans mezunu 1 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,29 / ± = 1,265 değerine sahip olduğu, lisans mezunu 263 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,48 / ± = 1,189 değerine sahip olduğu, yüksek lisans mezunu 36 katılımcının ortalaması $\bar{X}$ = 3,33 / ± = 1,264 değerine sahip olduğu ve doktora mezunu 2 katılımcının ortalaması ise $\bar{X}$ = 3,14 / ± = 1,244 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların kullanımı boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,30 / ± = 1,240 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin duygusal zeka ölçeğinin branş değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını saptamak için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9. Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının branş değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Branş	N	$\bar{X}$	±	F	p
Ruh halinin düzenlenmesi	Sınıf Öğretmeni	23	3,08	1,138	,785	,413
	Matematik	54	3,14	1,158		
	Coğrafya	16	3,02	1,344		
	Sosyal Bilgiler	9	2,89	1,376		
	Bilgisayar	11	2,97	1,205		
	Biyoloji	14	3,35	1,089		
	Türkçe	25	3,19	1,301		
	Diğer	150	3,40	1,286		
	Toplam	302	3,13	1,237		
Duyguların değerlendirilmesi	Sınıf Öğretmeni	23	3,36	1,189	,613	,534
	Matematik	54	3,61	1,097		
	Coğrafya	16	3,21	1,288		
	Sosyal Bilgiler	9	3,18	1,367		
	Bilgisayar	11	3,22	1,168		
	Biyoloji	14	3,33	1,314		
	Türkçe	25	3,16	1,259		
	Diğer	150	3,41	1,225		
	Toplam	302	3,31	1,238		
Duyguların kullanımı	Sınıf Öğretmeni	23	3,16	1,309	,581	,405
	Matematik	54	3,38	,904		
	Coğrafya	16	3,27	1,108		
	Sosyal Bilgiler	9	3,15	0,886		
	Bilgisayar	11	3,31	1,050		
	Biyoloji	14	3,52	1,205		
	Türkçe	25	3,38	,985		
	Diğer	150	3,25	1,205		
	Toplam	302	3,30	1,081		

p>.05

Yukarıdaki Tablo 9'da öğretmenlerin duygusal zeka boyutlarından olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı boyutlarının branş değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi yer almaktadır.

Ruh halinin düzenlenmesi boyutunda; sınıf öğretmeni branşındaki 23 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,08 / ± = 1,138 değerine sahip olduğu, matematik branşındaki 54 katılımcı ortalamasının

$\bar{X}$ = 3,14 / ± = 1,158 değerine sahip olduğu, coğrafya branşındaki 16 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,02 / ± = 1,344 değerine sahip olduğu, sosyal bilgiler branşındaki 9 katılımcının ortalamasının $\bar{X}$ = 2,89 / ± = 1,376 değerine sahip olduğu, bilgisayar branşındaki 11 katılımcının ortalamasının $\bar{X}$ = 2,97 / ± = 1,205 değerine sahip olduğu, biyoloji branşındaki 14 katılımcının $\bar{X}$ = 3,35 / ± =1,089 değerine sahip olduğu, Türkçe branşındaki 25 katılımcının $\bar{X}$ = 3,19 / ± =1,301 değerine sahip olduğu ve diğer branşların ise toplamda 150 katılımcı ve $\bar{X}$ = 3,40 / ± =1,286 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ruh halinin düzenlenmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ = 3,13 / ± = 1,237 değerine sahip olduğu saptanmıştır.

Duyguların değerlendirilmesi boyutunda; sınıf öğretmeni branşındaki 23 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,36 / ± = ,189 değerine sahip olduğu, matematik branşındaki 54 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,61 / ± = 1,097 değerine sahip olduğu, coğrafya branşındaki 16 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,21 / ± = 1,288 değerine sahip olduğu, sosyal bilgiler branşındaki 9 katılımcının ortalamasının $\bar{X}$ = 3,18 / ± = 1,367 değerine sahip olduğu, bilgisayar branşındaki 11 katılımcının ortalamasının $\bar{X}$ = 3,22 / ± = 1,168 değerine sahip olduğu, biyoloji branşındaki 14 katılımcının $\bar{X}$ = 3,33 / ± = 1,314 değerine sahip olduğu, Türkçe branşındaki 25 katılımcının $\bar{X}$ = 3,16 / ± = 1,259 değerine sahip olduğu ve diğer branşların ise toplamda 150 katılımcı ve $\bar{X}$ = 3,41 / ± = 1,225 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların değerlendirilmesi boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$ 3,31 / ±1,238 değerine sahip olduğu saptanmıştır.

Duyguların kullanımı boyutunda; sınıf öğretmeni branşındaki 23 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,16 / ± = 1,309 değerine sahip olduğu, matematik branşındaki 54 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$= 3,38 / ± = ,904 değerine sahip olduğu, coğrafya branşındaki 16 katılımcı ortalamasının $\bar{X}$ = 3,27 / ± = 1,108 değerine sahip olduğu, sosyal bilgiler branşındaki 9 katılımcının ortalamasının $\bar{X}$ = 3,15 / ± =,886 değerine sahip olduğu, bilgisayar branşındaki 11 katılımcının ortalamasının $\bar{X}$ = 3,31 / ± =1,050 değerine sahip olduğu, biyoloji branşındaki 14 katılımcının $\bar{X}$ = 3,52 / ± = 1,205 değerine sahip olduğu, Türkçe branşındaki 25 katılımcının $\bar{X}$ = 3,38 / ± = ,985 değerine sahip olduğu ve diğer branşların ise toplamda 150 katılımcı ve $\bar{X}$ = 3,25 / ± = 1,205 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Duyguların kullanımı boyutunun toplam ortalama değerlerinin ise $\bar{X}$= 3,30 / ± = 1,081 değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma kapsamında duygusal zekâ ölçeği boyutlarının aritmetik ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (±) değerleri incelendiğinde; öğretmenlerin duygusal zekâ düzeylerinin yeterlilik bakımından orta ve yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak yaş ortalaması daha düşük olanlar öğretmenlerde bu durumun orta düzeyin biraz üzerinde olduğu saptanmıştır. Duygusal zekânın boyutları olan ruh halinin düzenlenmesi, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı ile ilgili aritmetik ortalama ($\bar{X}$**)** ve standart sapma (±) değerleri incelendiğinde; "ruh halinin düzenlenmesi" ortalaması yüksek, "duyguların değerlendirilmesi" ortalaması yeterli, "duyguların kullanımı" ortalaması ise yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmanın bulguları Sudak (2011) tarafından yapılan araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda, araştırmanın birinci alt problemi ile ilgili bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin "ruh halinin düzenlenmesi" ortalaması yüksek, "duyguların değerlendirilmesi" ortalaması yeterli, "duyguların kullanımı" ortalaması yeterli olduğu tespit edilmiştir. Benzer bulgular Cerev (2018) tarafından yapılan "İş Güvenliği Uzmanlarının Genel, İçsel ve Dışsal İş Tatmin Düzeylerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmada ve Büyükbayram ve Gürkan (2014) tarafından yapılan çalışmalarda saptanmıştır. Araştırmanın ikinci

alt problemi ile ilgili bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin iş tatmini boyutlarından olan "içsel iş doyumu" ve "dışsal iş doyumu" ortalamasının yüksek olduğu saptanmıştır.

Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının cinsiyet değişkenine göre bir anlam ifade edip etmediğinin incelendiği testte, duygusal zekânın tüm boyutlarında kadın katılımcıların ortalamalarının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Mayer, Caruso ve Salovey (2000) tarafından yapılan çalışmada, farklı meslek gruplarına sahip katılımcılar üzerine yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde, erkek katılımcıların kadın katılımcılara kıyasla duygusal zekâ düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak Öztürk (2006) tarafından yapılan ""Okul Öncesi Öğretmenlerinin Duygusal Zekâ Yetenekleri İş Doyumları ve Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi" adlı çalışmada cinsiyet değişkeninin duygusal zekâ üzerinde anlamlı ancak zayıf bir ilişkinin varlığının söz konusu olduğunu saptamıştır. Akbaş (2016) ise, erkek katılımcıların duygusal zekâ açısından kadın katılımcılara kıyasla daha üst seviyede olduğunu saptamıştır.

Öğretmenlerin duygusal zekâ boyutlarının yaş değişkenine bir anlam ifade edip etmediğini saptamak amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizinde 22-30 yaş arası katılımcıların kişisel farkındalıklarının ve kişilerle olan ilişkilerin diğer yaş aralıklarına kıyasla daha yüksek olduğu, ruh halinin düzenlenmesi boyutunda 31-40 yaş arası katılımcıların daha yüksek olduğu, duyguların değerlendirilmesi ve duyguların kullanımı boyutunda 41-50 yaş arası katılımcıların diğer yaş aralıklarına kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Mayer ve Salovey (1995), bu çalışmada tespit edilen bulguları destekler şekilde duygusal zekâ boyutlarının bazı yaş aralıklarında farklılıklar gösterdiğini öne sürmekte ve artan deneyimle birlikte bilhassa stres yönetimi ve genel ruh hali boyutunda bu durumun daha belirgin bir hale geldiğini öne sürmektedir. Sudak (2011) ise, genç olan kişilerin bilhassa kişisel farkındalıklarının yaş ortalaması yüksek olan kişilerle kıyaslandığında belirgin bir farklılığın olduğunu öne sürmektedir.

Öğretmenlerin duygusal zekâlarının okuldaki görev süresi değişkenine göre yapılan yapılan test incelendiğinde, duygusal zekâ boyutlarında en fazla katılımcının 6-10 yıl görev süresine sahip olan katılımcılar olduğu, kişilerle olan ilişkilerde 1-5 yıl arası görev süresine sahip katılımcıların öne çıktığı saptanmıştır. Literatürde Akbaş (2016) meslekteki görev süresinin duygusal zekâ üzerinde anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığını öne süren çalışmalar mevcuttur (Akbaş, 2016; Aydın, 2017; Baltaş, 2006; Boyd, 2005; Büyükbayram ve Gürkan, 2014). Çömez (2012) ve Demir (2010) ise, meslekteki görev süresinin duygusal zekâ üzerinde anlamlı ancak zayıf bir ilişkinin olduğunu saptamışlardır. Konu ile ilgili olarak literatürde farklı sonuçlara ulaşılma nedenlerinin başında araştırmaların farklı meslek gruplarına yönelik yapılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin boyutlar arasında öğretmenlerde en fazla 6-10 yıl arası görev süresine sahip katılımcıların öne çıktığı görülürken, turizm sektöründe ise 1-5 yıl arası görev süresine sahip katılımcıların boyutlar arasında daha fazla öne çıktığı görülmektedir.

Öğretmenlerin duygusal zekâlarının mesleki kıdem değişkenine göre yapılan yapılan tek yönlü varyans analizi incelendiğinde, 11-20 yıl mesleki kıdeme sahip katılımcıların diğer yaş daha yüksek olduğu saptanmıştır. Literatürde bu bulguları destekleyen çalışmalar söz konusudur (Akbaş, 2016; Baltaş, 2006; Büyükbayram, Çömez, 2012; Demir, 2010; Gürkan, 2014). Goleman (1998) duygusal zekâsı iyi olan eğitimcilerin başarılı ve mesleğinde daha kıdemli olduğunda başarılı insanlar yetiştirebileceklerini öne sürmektedir. Baltaş (2006) ise, mesleki kıdemle birlikte artan deneyimin duygusal zekâyı da buna paralel bir biçimde şekillendirdiğini öne sürmektedir.

Öğretmenlerin duygusal zekâ düzeylerinin öğrenim durumu değişkenine göre bir farklılık olup olmadığını saptamak amacıyla yapılan test incelendiğinde, katılımcıların çok büyük bir kısmını oluşturan lisans mezunu ve yüksek lisans mezunu katılımcıların duygusal zekâ düzeylerinin yeterli seviyede olduğu, doktora mezunu 2 katılımcının ise yüksek olduğu saptanmıştır. Davis (2004), öğrenim durumu değişkeninin duygusal zekâ üzerinde anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olmadığını öne

sürmektedir. Çömez (2012) ise, anlamlı ancak zayıf bir ilişkinin varlığından söz etmektedir. Goleman (1998), duygusal zekânın öğrenim durumundan ziyade, bireyin yaşadığı olaylar doğrultusunda şekillendiğini ve eğitimsiz bir bireyin, duygusal zekânın belli boyutlarında eğitimli kişilere kıyasla daha yüksek olabileceğini ancak bunun bireyden bireye farklılık gösterebileceğini de öne sürmektedir.

Öğretmenlerin duygusal zeka düzeylerinin branş değişkenine göre bir farklılığın olup olmadığını saptamak amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi tüm boyutlar üzerinde incelendiğinde, sınıf öğretmeni katılımcıların yeterli, matematik öğretmeni katılımcıların yeterli, coğrafya öğretmeni katılımcıların orta, sosyal bilgiler öğretmeni katılımcıların yeterli, bilgisayar öğretmeni katılımcıların yüksek, biyoloji öğretmeni katılımcıların yeterli, Türkçe öğretmeni katılımcıların orta ve diğer branş öğretmenlerinin ise yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır.

Öneriler

Yukarıda elde edilen veriler doğrultusunda, öğretmenlerin duygusal zekâ kapasitesini mevcut düzeyin üzerine çıkaracak bir eğitim ortamının oluşturulması önerilebilir.

Eğitim fakültelerinde duygusal zekânın gelişimine katkı sağlayacak duygusal zekâ eğitimlerine yer verilebilir.

Bu çalışmada veri toplamak ve çözümlemek için nicel yöntemlerden yararlanılmıştır. Benzer bir çalışma nitel yöntem ve teknikler kullanılarak da yapılabilir. Bu şekilde daha çok ve değişik bulgulara ulaşmak mümkün olacaktır. Benzer çalışmalar farklı illerde uygulanarak, sonuçların karşılaştırılması fırsatı yaratılabilir. Benzer çalışmalar farklı öğretim kademlerinde de uygulanabilir.

KAYNAKÇA

Arseven, D. (2001). *Alan Araştırma Yönetimi.* Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Ashforth, B., and Humphrey, R. (1993). Emotional labor in service roles: The Influence of Identity. *Academy of Management, 18*(1), 88-115.

Austin, E. J., Saklofske D. H., Huang, S. H. S., McKenney, D. (2004). Measurementof trait emotional intelligence: Testing and cross-validating amodified version of Schutte et al.'s (1998) measure. *Pers. Indiv. Differ., 36*(3), 555-62.

Akbaş, Ö. (2016). *İstanbul Bakırköy bölgesi kamu hastaneler birliğinde çalışan fizyoterapistlerde duygusal zekâ ve iş doyumu ilişkisi,* İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Aydın, H. (2017). *Duygusal zekâ (EQ) ve stres yönetimi ilişkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Balcı, A. (1997). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntemi, Teknik, İlkeler* (2. Basım). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Baltaş, Z. (2006). *Duygusal zekâ: İnsanın dünyasını aydınlatan ve işine yansıyan Işık,* İstanbul: Remzi Kitabevi

Boyd, M.A. (2005). *The emotional intelligence of teachers and student's perceptions of their teachers' behavior in the classroom.* Doctoral Thesis. Indiana University of Pennsylvania, USA.

Büyükbayram, A. ve Gürkan, A. (2014). Hemşirelerin iş doyumunda duygusal zekânın rolü. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 5*(1), 41-48.

Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (18. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Cerev, G. (2018). İş güvenliği uzmanlarının genel, içsel ve dışşal iş tatmin düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 16(32),* 91-112.

Çömez, F. (2012). *Duygusal zekâ - iş tatmini ilişkisi: Celal Bayar Üniversitesi akademisyenleri üzerine bir araştırma.* Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

Davis, M. (2004). *Duygusal zekânızı ölçün.* (Çev.: S. Silahlı). İstanbul: Alfa Yayınları, 1.Baskı.

Demir, M. (2010). Örgütsel çatışma yönetiminde duygusal zekânın etkisi: konaklama işletmelerinde iş görenlerin algılamaları üzerine bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11*(2), 199-211.

Goleman, D. (1996). *Duygusal zekâ; Neden IQ'dan daha önemlidir.* (Çev: Banu Seçkin Yüksel), 6. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

Goleman, D. (1998*). İşbaşında Duygusal Zekâ.* (Çev.: Handan Balkara), 3. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

Goleman, D. (2000). Duygusal Zekâ. (Çev: B. Seçkin Yüksel). İstanbul: Varlık Yayınları.

Güler, A. (2006). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin duygusal zekâ düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kaptan, S. (1999). *Bilimsel Araştırma Teknikleri.* Ankara: Gazi Yayınları.

Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kocayörük, A. (2004). *Duygusal zekâ etkinliklerinde drama etkinlikleri.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Law, K.S., Wong, C. ve Song, L.J. (2004). The construct and criterion validity of emotional intelligence and its potential utility for management studies. *Journal of Applied Psychology, 89*(3), 483-496.

Mayer, D.J. ve Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence, 17,* 433-442.

Mayer, J. D. ve Salovey, P. (1995). Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings. Applied and Preventive Psychology, 4, 197-208.

Mayer, D.J., Caruso, D. ve Salovey, P. (2000). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence, 27(4),* 267-298.

Öztürk, A. (2006). *Okul öncesi öğretmenlerinin duygusal zekâ yetenekleri iş doyumları ve tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Pallant, J. (2001). *SPSS Survival Manual.* Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.

Schutte, S.N., Malouff, M.J., Hall, E.L., Haggerty, J.D., Cooper, T.J., Golden, J.C. ve Dornheim, L. (1998). *Development and validation of a measure of emotional intelligence.* Personality and Individual Differences, 25, 167-177.

Sudak, M.K. (2011). *Kişilik tipleri, duygusal zekâ, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi üzerine bir araştırma.* Gebze Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze.

Tatar, A., Tok, S. ve Saltukoğlu, G. (2011). Gözden geçirilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikofarmakoloji Bulteni, 21*(4), 352-338

Türk Sinemasında Kimlik Oluşturma Serüveni 1: "1994-2014"

Erkan ÇİÇEK[1]

Giriş

Sinema olgusunun varoluşu ve insanların hayatında yeralış serüvenine bakıldığı zaman insanlık tarihi kadar eski olduğu ve diğer teknolojik gelişmeler parallelinde bir seyir izlediği düşünülmektedir. İnsanoğlu ilk çağlarda bile derdini görüntü ile anlatma sevdasına düşmüştür. İnsanlık tarihinin bilinen en eski duvar resimlerinde buna tanıklık edilmektedir. Örneğin 24 bin yıllık geçmişe sahip olan Altemira mağarasında bu resimlere rastlanabilmektedir. Yani insanlık tarihinin ilk eski resimlerinde bile görüntülü medyanın atası sayılan sinema ve fotoğraf olgusuna çağrıştıracak verilere gidebiliriz. Bu noktadan hareketle, İletişim ve sinemaya dair önemli gelişmeler; insanlık tarihinin avcılık ve toplayıcılık döneminden başlayarak günümüz internet tabanlı medyanın metavers, avatar, yapay zeka, sanal gerçeklik, nano teknolojisi dünyasına gelişmelerine kadar uzanmaktadır.

Bu bağlamda; günümüz sinema sektörü, dünyada resmi olarak varolduğu 1895 yılı Grand Cafeki Lumier kardeşler'in "Trenin Gara Girişi" çalışmalarından bu yana teknolojinin tüm nimetlerini kullanarak yoluna devam etmiştir. Tüm bu geniş evren içerisinde yoluna kendi imkanları içesinde kalarak devam eden Türk sineması her zaman dünyada olup biten gelişmeleri yakından izlemiş ve kendini çağın gereklerine göre tekrardan var etmiştir.

Bu çalışmamızda Türk sinemasının tüm serüvenini bu makalede ele almak yerine, "Türk Sinemasında Kimlik Oluşturma Serüveni 1" başlığı içinde sadece "1994-2014" yıllarını ele almak daha uygun olmuştur.

Çalışmamızda, literatür araştırması dijital ve yazılı ve basılı kaynak taraması üzerinden sürdürülerek araştırılmış olup evreni destekleyecek ve örneklendirecek şeklinde sürdürülmüştür.

Sonuç olarak; dönemsel olarak sinema sektörünün televizyon ve video gibi sinema dışı faktörlerin olumsuz etkilerinde kaldığı ve bunların film yapım sayıları ve izleyici sayılarını önemli ölçüde düşürdüğü görülmüştür. Zaten yeterli sermaye birikimine sahip olmayan Türk Sineması bu tür etkilerin de nedeniyle günümüze değin yapım ve gişe anlamında üretken bir düzeye ulaşmış olsada nitelik boyutunda tam anlamıyla arzulanan seviyeye taşınamamıştır.

1. TÜRK SİNEMASININ KİMLİK OLUŞTURMA SERÜVENİ: "1914-1990"

Dünden bugüne Türk sinemasına gelen süreç öncesi Dünyanın sinema ile tanışması 1896'da Lumiere Kardeşlerin çektiği Trenin Gara Girişi Filmi gerçekleşmiştir. Dünyada bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti de bu yeni gelişmeyle yakından ilgilendi ve 1896'da ilk sinema gösterimini Yıldız Sarayı'nda yapmıştır. Daha sonraki yıllarda da İstanbul, İzmir ve Selanik'te sinema salonları açıldı (Kırel, 2010:87-88).

Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yenilgisiyle sonuçlanan 1876-1877 Rus savaşı sonunda, Rus birliklerinin ulaştıkları en ileri nokta olan Ayastefanos'ta (İstanbul'un

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3935-7117.

Yeşilköy semti) yaptırılan Rus anıtını yıktırdığı 14 Kasım 1914 günü, Türk sinemasının başlangıç tarihi sayılır (Teksoy, 2007:12).

Anıtın yıkılışı, yedek subaylığını yapmakta olan Fuat Uzkınay tarafından filme alındı ve bu film; günümüze ulaşmamak ile birlikte, İlk Türk filmi olarak tarihe geçmiştir.

Bununla birlikte Uzkınay'dan çok daha önce, Makedonyalı Yanaki ve Milton Manaki kardeşlerin 1911 yılında Osmanlı sultanı Reşat'ın Selanik ve Manastır gezilerini filme aldıkları ve bu filmin günümüze ulaştığı bilinmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında ; Merkez Ordu Evi Sineması 1915 yılında Osmanlı topraklarında kuruldu. Muhsin Ertuğrul, yurt dışında edindiği sinema tecrübesiyle uzun yıllar sinemada "tek adam" oldu ve beyaz perdede pek çok ilki hayata geçirdi. Ertuğrul; "İstanbul'da Bir Facia-i Aşk", "Boğaziçi Esrarı" ve ilk kez Türk kadınlarının rol aldığı "Ateşten Gömlek" ile ilk ortak yapım (Türk-Mısır-Yunan) "İstanbul Sokaklarında" gibi filmleri ortaya koydu (Scognamillo, 2010: 40-41).

Türk sinemasının ilk uluslararası ödülü Venedik 2. Uluslararası Film Şenliği'nde "onur diploması" alan, Muhsin Ertuğrul'un 1934'te ikinci kez perdeye uyarladığı, "Leblebici Horhor Ağa" filmidir (Scognamillo, age:42).

Türk sinemasında 1950'ye gelindiğinde oluşan sinema dili daha çok Tarihi filmler, roman uyarlamaları, şehir hikayeleri üzerinde işlenmiştir. Bu yıllarda Zeki Müren, Fikret Hakan, Ayhan Işık, Belgin Doruk gibi oyuncular öne çıkan starlar olmuştur.(İnanoğlu, 2010: 110.) sinemasının Altın Çağ kabul edilen 1960'lı yıllar Türk ulusal kimliğini oluşturmakla birlikte yapım ve üretim açısından da verimli bir dönem olmuştur (İnanoğlu, age:116).

Ulusal sinemamız da 1963'ten itibaren renkli filmler ağırlık kazanmış ve 1966 yılında da Türk sineması 241 film üreterek dünya uzun metraj film üretimi sıralamasında 4'üncü sıraya çıkmıştır. (Scognamillo, age:161).

1960'lı yılların başlarında Sinemacılar Döneminin 4 önemli halkası Ertem Eğilmez, Halit Refiğ, Tunç Başaran ve Türker İnanoğlu'da yönetmen olarak film üretmeye başlarlar. 60'ların bir diğer özelliği de yüzlerce filme imza atacak oyuncuların oyunculuğa başlaması olur. 1962'de Filiz Akın ve Tanju Gürsu, 1963'te Ediz Hun ve Hülya Koçyiğit, 1964'te Cüneyt Arkın, 1965'te Kartal Tibet ve Selda Alkor, 1966'da Serdar Gökhan ve Murat Soydan ilk filmlerine imza atarlar. 1960 yılında ilk filmini çeviren Türkan Şoray ise Türk sinemasında tüm zamanların en büyük yıldızı olur. 1968 yılında kariyerinin başlarında daha ziyade yardımcı rollerde gördüğümüz, fakat özellikle 70'lere ve 80'lere damga vuracak bir genç oyuncu ilk filmini çevirir; Kadir İnanır (Çağrı, 2014:11).

1964'te Berlin Film Şenliği'nde "Altın Ayı"yı kazanan Metin Erksan'ın "Susuz Yaz" filmi Türk sineması uluslararası ilk büyük başarısıdır. Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısından 1980 darbesine kadar ki dönemde piyasaya ikinci sınıf filmler hakim olur. Arabesk filmler, abartılı macera filmleri, ve seks temalı filmler sektörde kalitenin düşmesine ortam hazırlamıştır (Scognamillo, age:162).

1970 ile 1980'li yılları arasında; Atıf Yılmaz'ın "Selvi Boylum Al Yazmalım", "Kibar Feyzo"; Lütfi Akad'ın "Gelin", "Düğün" ve "Diyet" üçlemesi; Metin Erksan'ın "Sensiz Yaşayamam"; Erden Kıral'ın "Kanal"; Ali Özgentürk'ün "Hazal"; Yılmaz Güney'in "Umut", "Arkadaş" filmleri dönemin dikkat çeken yapımları arasındadır (Teksoy, age:48,62).

"Yeşilçam" dönemi 1980 darbesinin etkisiyle dönüşüm yaşarken; filmlerin, başrol oyuncusu yerine yönetmeniyle anılmaya başlaması bu dönemin sonunu getirmiştir. Türk sinemasında; 1980'lerin başlarında 70 civarında film üretilirken 1984'ten itibaren yıllık 100 filmin üzerine ulaşarak sanat filmlerine ağırlık verildi (Scognamillo, age:160).

Film festivallerinin kendi seyirci kitlesini oluşturmaya başladığı bu dönemde, Türk sineması Cannes Film Festivali'nin büyük ödülü "Altın Palmiye"ye, ilk kez Şerif Gören ve Yılmaz Güney'in "Yol" filmiyle 1982'de sahip oldu (Teksoy, age:56).

2. YENİ DÖNEM TÜRK SİNEMASI: "1990-2014"

"1990'larda Türk sineması klasik Yeşilçam geleneğinden iyice uzaklaşmıştır. Amerikan filmlerinin dinamizmine yaklaşan filmler görülmektedir. Genç bir yönetmen kuşağı devreye girmiştir. Bunun sonucunda anlatımda, temalarda, kamera hareketleri ve aksiyonda değişiklikler göze çarpmaktadır. Seyirci ile tekrar salonlarda buluşan filmler yapılmıştır. Ancak sinemanın kamuoyunu etkileyen bir tartışma alanı olabileceği unutulmuştur (Pösteki,1990:184).

2.1. Türk Sinemasında 1990'lı Yıllar ve "Sinemada Kimlik Arayışı"

Türk sinemasının krize girdiği 1990'lı yıllarda film üretimi sayısı yılda 10'a kadar düştü. Sebep, özel televizyonların yaygınlaşması olarak gösterilse de, 80'li yılların sonlarına doğru üretilen filmlerin kalitesinin bir hayli düşmüş olmasını yabana atmamak gerekir. 500'ün üzerinde film çekilen bu 10 yıllık sürecin en belirgin özelliği, yönetmenlerin şekillendirdiği filmlerin üretiliyor olmasıdır. Günümüzün de önemli yönetmenleri olan Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz, Mustafa Altıoklar, Ömer Vargı ve Derviş Zaim gibi isimler güçlü başlangıç adımlarını atarlar.

Sinemaların kapandığı, televizyon kanallarının çeşitlendiği, VCD-DVD'lerle alternatif izleme alanlarının ortaya çıktığı dönemde Türk sineması kimlik arayışına girdi. Yönetmenlerin daha gerçekçi ve yaşamın içinden küçük öykülerin anlatıldığı yapımlara yöneldiği bu dönemde televizyon kanallarının desteğiyle de pek çok film üretildi. Yavuz Turgul'un 1996'da çektiği "Eşkiya" filmi 90'ların en önemli yapımı olurken, Türk sinemasının yeniden zirveye çıkması için gereken ivmeyi sağladı. Sinan Çetin'in "Berlin in Berlin", Ömer Vargı'nın "Her Şey Çok Güzel Olacak", Mustafa Altıoklar'ın "Ağır Roman", Derviş Zam'in "Tabutta Rövaşata", Reha Erdem'in "Kaç Para Kaç", Tomris Giritlioğlu'nun "Salkım Hanımın Taneleri" dönemin dikkat çeken yapımları arasında yer aldı (http://www.milliyet.com.tr/turk-sinemasi-100-yasinda-sinema-1969687/ 04.05.2015).

2.2. Yeni Dönem Türk Sinemasında 2000'li Yıllar

Yeni dönem Türk sinemasının 2000 yılları sinema seyircisi kategorik açısından netleşme dönemidir. Türkiye'de sinema seyircisinin tercihlerini yurtdışında ödüller kazanan başarılı sanat filmleri değil de genelde gişe kaygısıyla çekilen komedi filmleri yönünde kullanması; Sanat filmi ile gişe filmi ayırımına yol açmıştır. Sinemada 3 milyon seyirci barajını aşan 14 filmin tamamı yerli film olmakla beraber, bu filmlerin 10'u komedi olur. Döneme de çoğunlukla komedyenler damga bulur. Gişede başarı elde eden filmlerin devamları gelir.

Cem Yılmaz'lı G.O.R.A. ve A.R.O.G., (http://sinema100.blogcu.com/rakamlarla-sinema/1642522 / 05.05.2015). Yılmaz Erdoğan'lı Vizonele serisi, Şafak Sezer ve Peker Açıkalın'lı Maskeli Beşler serisi, Mehmet Ali Erbil'li yeni Hababam Sınıfı serisi, Ata Demirer ve Demat Akbağ'lı Eyvah Eyvah serisi, Demet Akbağ'lı Hükümet Kadın serisi, Şahan Gökbakar'lı Recep İvedik serisi gibi yapımlar seyirci ile buluşur (Rekin Teksoy, age: 87,88).

Türk sinemasında başarılı yeni dönem yönetmenleri çektikleri filmler ses getirdiler. Zeki Demirkubuz, Kader; Derviş Zaim, Filler ve Çimen, Nokta, Gölgeler ve Suretler; Reha Erdem, 5 Vakit, Korkuyorum Anne, Hayat Var; Semih Kaplanoğlu, Yumurta, Süt, Bal; Ömer Vargı, İnşaat, Kabadayı; Yavuz Turgul, Gönül Yarası, Av Mevsimi; Ömer Kavur, Karşılaşma; Sinan Çetin, Komser Şekspir, Kağıt; Nuri Bilge Ceylan, Uzak, 3 Maymun, Bir Zamanlar Anadolu'da ve Kış Uykusu gibi filmler ortaya çıkan yapımlardır. (Scognamillo, age:432,433).

Gişe kaygısından daha çok sanat filmi üretme hedefi ile film çeken Yeni Dönem Türk Sineması yönetmenleri festivallerde kayda değer başarılar elde ettiler. Nuri Bilge Ceylan, Uzak ve

Bir Zamanlar Anadolu ile Cannes Film Festivali'nden Büyük Jüri Ödülü, İklimler ile Fibresci Ödülü, 3 Maymun ile En İyi Yönetmen Ödülü ve Kış Uykusu ile Altın Palmiye Ödülü kazanarak uluslararası bir başarı elde eder (http://t24.com.tr/haber/nuri-bilge-ceylan-cannesta-altin-palmiye-odulunu-kazandi,259276).

Diğer yandan; Uğur Yücel, Yazı Tura ile; Mehmet Aslantuğ, Aşkın İkinci Yarısı ile; Cem Yılmaz, Hokkabaz ile, Yılmaz Erdoğan, Vizontele ile oyunculuğun yanında yönetmenliğe de başlayan isimlerdir. Uğur Yücel, Ejder Kapanı; Cem Yılmaz, Pek Yakında; Yılmaz Erdoğan, Kelebeğin Rüyası gibi gişe başarısı yakalayan yapımlarla yönetmenlik kariyerlerini pekiştiren isimler olmaktadır.

2.3. Yeni Dönem Sinema Yönetmenlerinin Varolma Savaşları

Genel açıdan bakıldığı zaman Yeni dönem Türk sinemasında İlk filmlerine imza atıp başarısız olan yönetmenlerin birçoğu alandaki konumunu korumada sıkıntı yaşamıştır yada yok olmuştur. İlk uzun metrajlı filmleriyle başarılı işler çıkaran ve adlarından söz ettirmeyi başaran isimler ise 2004 yapımı Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak ile hastalığına yenik düşüp vefat eden Ahmet Uluçay, 2005 yapımı Pardon ile Mert Baykal, 2006 yapımı Beynelmilel ile Sırrı Süreyya Önder ve Muharrem Gülmez, 2008 yapımı Sonbahar ile Özcan Alper, 2009 yapımı İki Dil Bir Bavul ile Orhan Eskiköy ve Özgür Doğan, 2009 yapımı Başka Dilde Aşk ile İlksen Başarır, 2010 yapımı Çakal ile Erhan Kozan, 2010 yapımı Çoğunluk ile Seren Yüce, 2011 yapımı Gişe Memuru ile Tolga Karaçelik, 2012 yapımı Tepenin Ardı ile Emin Alper, 2012 yapımı Patlak Sokaklar: Gerzomat ile Kerim Barutçu olmuştur.

Yönetmen Selçuk Aydemir, Düğün Dernek'le muazzam bir gişe başarısı yakalar. Faruk Aksoy, gişe başarısı hedefiyle çektiği belli olan Fetih 1453'le hedefine ulaşır. Mahsun Kırmızıgül, Beyaz Melek, Güneşi Gördüm ve New York'ta 5 Minare ile, Özcan Deniz; Ya Sonra, Evim Sensin ve Su ve Ateş ile ciddi gişe başarısı elde ederler. Ezel Akay, Türk sinema tarihinin belki de en iyi film müzikleri albümüne sahip Neredesin Firuze ve ilginç bir tarihi komedi olan Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü? ile renkli filmlere imza attı. Mustafa Hakkında Herşey ile dikkatleri üzerine çeken Çağan Irmak, Babam ve Oğlum'la gişe başarısı da yakaladıktan sonra Issız Adam'la adından oldukça söz ettirerek başarısını kurumsallaştırdı. Abdullah Oğuz, , Zülfü Livaneli, Ümit Ünal, Nar ile, Serdar Akar, Dar Alanda Kısa Paslaşmalar ve Barda ile, Barış Pirhasan, Adem'in Trenleri ile, Özer Kızıltan Takva ile, Tayfun Pirselimoğlu Hiçbiryerde, Pus ve Saç ile, Ömer Faruk Sorak, Sınav, Yahşi Batı ve Aşk Tesadüfleri Sever ile dönemin diğer dikkat çeken yapımlarına imza atarlar. (Çağrı Kırlangıç, age, s:12) Daha önceki yapımları ile seyirciyi yakalamayı başaran oyuncu ve yönetmen Mahsun Kırmızıgül 2015 yılında piyasaya sürdüğü "mücize filmi" ile kısa bir süre içinde elde ettiği gişe başarısı ile bu sektördeki iddiasını sürdürdü (http://www.beyazperde.com/filmler/film-228182/ 05.05.2015).

2.4. Rakamların Dili ile Yeni Dönem Sineması

2000 yıl sonrası Türk Sinemasında İzleyici profili değişmiş, sinemacıların anlatımlarında belirgin değişiklikler gözlemlenmeye başlamıştır. Türk filmlerinin teknik düzeyi dünya standartlarını yakalamış, sinemaya sinema okullarından yetişmiş eğitimli gençler hakim olmaya başlamıştır. Türk filmlerinin bütçeleri milyon dolarlık, seyirci sayıları da milyon kişilik rakamlara ulaşmaya başlamıştır (http://www.bilgievi.gen.tr/frmContent.aspx? ContentID=11197/05.05.2015).

2005 yılında 30 milyona yaklaşan Türkiye geneli yıllık bilet satışı, 2014 yılında 53.6 milyon sınırını aşmıştır. Bu seyirci ile Türk sineması 570 milyon lira hasılat yapmıştır (http://www.gazetevatan.com /-son-umut-a-gerek-kalmadi--704217-ekonomi /04.05.2015).

Gösterime giren Türk film sayısı 35 yıl sonra ilk defa 100'ü geçmiştir. 2014 yılında 109 filmin gösterime girmesi ve seyirci rekoru kırılması, Türk Sineması ne ölçüde verimli bir yıl geçirdiğini

gözler önüne sermiştir (http://blog.milliyet.com.tr/2014-turk-sinemasinin-rekorlar-yili-/Blog/?BlogNo=485123 /05.05.2015).

2014 yılında sadece Vizyon gelirinin 570 milyon lirayı aştığı sektörün toplam büyüklüğü ise 2 milyar lirayı aştı. Sektör, 2014 yılı itibariyle 620 sinema binası, 2 bin 170 sinema perdesi ve 271 bin 250 sinema koltuğuyla sinemaseverlere hizmet veriyor. 2004 yılında, 5224 sayılı "Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi Ve Sınıflandırılması İle Desteklenmesi Hakkında Kanun" çıkarılmış, bu yasa Türk Sineması için bir dönüm noktası olmuştur. Bu yasa ile uluslararası değerlendirme ve sınıflandırma sistemine geçilmiştir. Film üretiminde ve yerli film seyirci sayılarında artış yaşanmış, bu artış tüm yapımcıların ilgisini çekerek bir ivme yakalanmıştır (http://www.sinema.gov.tr/ana/sayfa.asp?id=117).

Tam bir asır önce, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı girdiği ilk dünya savaşının arifesinde, Yeşilköy'deki Ayastefanos Rus Abidesi'nin yıkılışının yedek subay Fuat Uzkınay tarafından filme alınmasıyla başlayan Türk sinemasında o günden bugüne 6 bin film çekildi (http://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/893375-turk-sinemasinda-ilkler/05.05.2015).

Türk sineması tırmanışa geçtiği 2000'li yıllarda ilk önemli başarısını, Nuri Bilge Ceylan'ın Uzak filminin 2003'te Cannes Film Festivali'nde "Jüri Büyük Ödülü"nü kazanmasıyla yakaladı. Özellikle 2005'ten itibaren film üretim sayısında artışın yanı sıra yerli film seyircisi de sinemaları doldurdu. Rekorların kırıldığı bu yıllarda, Türk sineması bugüne kadarki en büyük gişesine ise 7 milyonu aşkın kişinin izlediği "Recep İvedik 4" filmiyle ulaştı (http://www.milliyet.com.tr/turk-sinemasi-100-yasinda-sinema-1969687/ 04.05.2015).

2014 yılı rakamları ile Türk filmleri tablosu'da Türk filmler olarak film sayısı 109 adettir. Toplam seyirci 35.812.000 kişidir. Toplam hasılatı 350.244.000 TL, bir önceki yıla göre izleyici artış % 26, bir önceki yıla göre hasılat artışı % 35 ve ortalama bilet fiyatı 10,10 TL'dir. Ayrıca 2014 yılı rakamları ile Türk filmleri tablosu'da yabancı film sayısı 249'dur. Toplam seyirci 24.369.000, toplam hasılat 281.465.000, bir yıl öncesine göre izleyici artışı % 3,6, bir yıl öncesine göre hasılat artışı % 5,6, ortalama bilet fiyatı 10,63 TL. 'dir.
En Çok İzlenen 5 Türk Filmi (Kişi) tablosu şöyle oluşmuştur:
1.Recep İvedik 4 7.369.000
2.Düğün Dernek 6.962.000
3.Eyvah Eyvah 3 3.414.000
4.Pek Yakında 2.185.000
5.Unutursam Fısılda 1.695.000

En Çok İzlenen 5 Yabancı Film (Kişi):tablosu ise şöyle oluşmuştur:
Nuh – Büyük Tufan 1.179.000
Karlar Ülkesi 1.113.000
Lucy 867.000
Bir İmparatorluğun Yükselişi 865.000
Açlık Oyunları: Alaycı Kuş Bölüm 1 810.000 (http://blog.milliyet.com.tr/2014-turk-sinemasinin-rekorlar-yili-/Blog/?BlogNo=485123 /05.05.2015).

3. 1990 SONRASI TÜRK SİNEMASINDA ÖNE ÇIKAN YAPIMLAR VE YÖNETMENLER

3.1. Yeni Türk Sinemasında Öne Çıkan Uluslararası Ödüllü Filmler

Yeni Türk Sinemasını başta Nuri Bilge Ceylan filmleri olmak üzere birçok yerli yapım, Avrupa'nın Cannes, Berlin ve Venedik gibi önemli film festivallerinde Türk Sineması'nı başarıyla temsil etmektedir.

Fotoğraf 1: Kış Uykusu filmi.

Kış Uykusu filmi 2014 Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye Ödülü kazanmış ve sinema tarihinde bu ödülü kazanan ikinci Türk filmi olmuştur (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140524_altin_palmiye_ceylan. 7.12.2022).

Son yıllarda her filminin ilk gösterimi Cannes Film Festivali'nde yapılan ve Türk sinemasının yurt dışındaki en önemli temsilcisi haline gelmiş Nuri Bilge Ceylan, iki Jüri Büyük Ödülü ve bir En İyi Yönetmen Ödülü'nün ardından yeni filmi "Kış Uykusu" ile sinema dünyasının en önemli ödülü olarak kabul edilen Altın Palmiye'nin sahibi oldu ve 1982'de "Yol" ile Altın Palmiye kazanan Yılmaz Güney'in ardından bir kez daha bu başarıyı elde etmiştir.

Fotoğraf 2: Uzak Fşlmi, Nuri Bilge Ceylan, 2002
(https://www.biyografi.info/film/uzak-2002. 7.12.2022).

56. Cannes Film Festivali'nde yarışan ve favori filmler arasında gösterilen Nuri Bilge Ceylan'ın 2002 yapımlı dram filmi Uzak, Altın Palmiye'den sonra festivalin ikinci önemli ödülü olan 'Büyük Jüri Ödülü'nü ('Grand Prix') aldı. Daha sonra Nuri Bilge Ceylan, Üç Maymun filmi ile 2008 yılında Cannes Film Festivalinde En İyi Yönetmen seçildi. Nuri Bilge Ceylan, Uzak'ın 8 yıl sonrasında bir kez daha 2011 yılında Bir Zamanlar Anadoluda filmi ile Cannes Film Festivali'nin en büyük ikinci ödülün sahibi oldu.

Fotoğraf 3: Kış Uykusu Filmi, Nuri Bilge Ceylan, 2014 (https://www.hepsiburada.com/kis-uykusu-film-posteri-nuri-bilge-ceylan-film-afisleri-pm-HB000019TKIQ. 7.12.2022).

Nuri Bilge Ceylan'in "Kış Uykusu" isimli filmi 2014 yılında 67. Cannes Film Festivali'nde büyük ödül olan Altın Palmiye'ye layık görüldü. Böylece Yılmaz Güney'in Yol filminin ardından ikinci kez bir Türk filmi bu ödülü kazanmış oldu (http://www.themagger.com/odullu-turk-filmleri/ 04.05.2015).

Diğer yandan ünlü yönetmen Fatih Akın'ın yapımcıları arasında yer aldığı Takva filmi Saraybosna Film Festivali'nden ödülle ayrılmış; Berlin Film Festivali'nin Panorama bölümünde de yarışmıştır.

Fotoğraf 4: Takva filmi, Özer Kızıltan, 2006 (https://www.imdb.com/title/tt0499262/ 8.12.2022).

Nuri Bilge Ceylan'ın En İyi Yönetmen ödülünü kucaklamasından iki yıl sonra Semih Kaplanoğlu Bal filmi ile Berlin Uluslararası Film Festivalinde Altın ayı Ödülünü aldı.

Fotoğraf 5: Yusuf Üçlemesi, Semih Kaplanoğlu, 2010
(https://fikirilegelecek.com/yusuf-uclemesi-analiz/9.12.2022).

Kaplanoğlu'nun Yusuf Üçlemesi, "Yumurta" ile başlamış ve bizi yetişkin Yusuf ile tanıştırmış, daha sonra "Süt" ile Yusuf'un gençliğine odaklanmıştır. "Bal" filmi ise sinema severleri Yusuf'un çocukluğuna, Çamlıhemşin'in dağlarına götürmüştür.Genç oyuncu Bora Altaş'ın başarısı ile dikkat çeken filmde ona Erdal Beşikçioğlu ve Tülin Özen eşlik etmiştir.

3.1. Yeni Türk Sinemasında Öne Çıkan Diğer Filmler

Yeni Türk Sineması geçmişin tüm birikimleri üstüne yeni ve teknolojik alt yapı ile birlikte yükselişini devam ettirmiştir. Bu filmlerden bazıları şunlardır:
- Babam ve Oğlum (2005)
- Bir Zamanlar Anadolu'da (2011)
- Hokkabaz (2006)
-Beş Vakit (2006)
- Beynelmilel (2007)
- Sonbahar (2008)
- Yeraltı (2011)
- Vavien (2009)
- Sen Aydınlatırsın Geceyi (2013)
- Issız Adam (2010)
- Kaybedenler Kulübü (2010)
- Üç Maymun (2008)
- Yozgat Blues (2013)
- İki Dil Bir Bavul (2009)
- Kosmos (2010)
- Yaşamın Kıyısında (2007)
- Nefes-Vatan Sağolsun (2009)
- Güneşi Gördüm (2009)
- Mücize (2014)

SONUÇ

Üretim ve tüketim koşullan açısından diğer sanat eserlerinden farklı bir yere sahip olan sinemanın bu üretim aşamalarının endüstriyel açıdan nasıl gerçekleştiği ve bu üretim sürecinin Türk Sinemasında tarihsel bağlamda ve yakın dönemde ne ölçüde sağlıklı bir şekilde gözlemlenebildiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, sinemamızın batılı sinemalara göre endüstriyel yapısının kurumlar ve bireysel anlayışlar anlamında akılcı bir işletmeci anlayışla faaliyet göstermediği görülmüştür.

Gerek sektör çalışanlarının mesleki kuruluşlarının faaliyetleri ve oluşundan gerekse yapımcıların ticari anlayışları sinema sektörüne yeterli kazancı sağlayamamıştır. Gösterim yönüyle

başlayan ticari faaliyetlerin yapımcı olarak film yapımına para aktarmaları sinemadan kazanılan paraların zaman zaman sektör dışına çıkması nedeniyle sinema endüstrisinde yeterli sermaye birikimi sağlanamamıştır.

Devlet başka ülkelerde görülebildiği gibi sinemaya finansal kaynak aktarmamış ve sinema yapımcılığına işlerlik kazandırabilecek yasal düzenlemeleri yapmak konusunda eksik kalmıştır. Yapımcılar finansal kaynak yaratabilmek amacıyla özel sektörden sponsorluklar, Kültür Bakanlığının sağladığı sınırlı fonlar ve Euroimages desteği gibi yollar izlemişlerdir.

Dönemsel olarak sinema sektörünün televizyon ve video gibi sinema dışı faktörlerin olumsuz etkilerinde kaldığı ve bunların film yapım sayıları ve izleyici sayılarını önemli ölçüde düşürdüğü görülmüştür. Zaten yeterli sermaye birikimine sahip olmayan Türk Sineması bu tür etkilerin de nedeniyle günümüze değin yapım ve gişe anlamında üretken bir düzeye ulaşamamıştır. Bu olumsuz durumun temel nedeni olarak da sinema sektörünün özellikle yapımcılık anlamında rasyonel işletmeci bir anlayışa sahip kurumların oluşturulmamış olmasıdır.

KAYNAKÇA

Kırlangıç, Ç. (2014).*Türk Sinemasının 100 Yıllık Kısa Tarihi,* İndigo Dergisi, Sayı 110, s:11.

Kırel, S. (2010). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema,* Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, s:87-88.

Teksoy, R. (2007). *Rekin Teksoy'un Türk Sineması*, Oğlak Yay., İstanbul, s:12.

Nigar, P. (2012). *1990 Sonrası Türk Sineması*, Umuttepe Yayınları, üçüncü baskı, s. 184.

Scognamillo, G. (2010). *Türk Sinema Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, s:40-41.

İnanoğlu, T. (2010). *5555 Afişle Türk Sineması*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s:44, 45, 46,47, 110.

Dijital Kaynakça

http://www.milliyet.com.tr/turk-sinemasi-100-yasinda-sinema-1969687/ 04.05.2015.

http://sinema100.blogcu.com/rakamlarla-sinema/1642522 / 05.05.2015

http://t24.com.tr/haber/nuri-bilge-ceylan-cannesta-altin-palmiye-odulunu-kazandi,259276.

http://www.beyazperde.com/filmler/film-228182/ 05.05.2015.

http://www.bilgievi.gen.tr/frmContent.aspx? ContentID=11197/05.05.2015.

http://www.gazetevatan.com /-son-umut-a-gerek-kalmadi--704217-ekonomi /04.05.2015.

http://blog.milliyet.com.tr/2014-turk-sinemasinin-rekorlar-yili-/Blog/?BlogNo=485123 /05.05.2015.

http://www.sinema.gov.tr/ana/sayfa.asp?id=117.

http://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/893375-turk-sinemasinda-ilkler/05.05.2015.

http://www.milliyet.com.tr/turk-sinemasi-100-yasinda-sinema-1969687/ 04.05.2015

http://blog.milliyet.com.tr/2014-turk-sinemasinin-rekorlar-yili-/Blog/?BlogNo=485123 /05.05.2015.

http://www.themagger.com/odullu-turk-filmleri/ 04.05.2015.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140524_altin_palmiye_ceylan. 7.12.2022.

https://www.hepsiburada.com/kis-uykusu-film-posteri-nuri-bilge-ceylan-film-afisleri-pm-HB000019TKIQ. 7.12.2022.

https://www.biyografi.info/fil/uzak-2002. 7.12.2022.

https://www.imdb.com/title/tt0499262/ 8.12.2022.

https://fikirilegelecek.com/yusuf-uclemesi-analiz/9.12.2022.

Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Erzurum'un Tescilleri

Erkan DENK[1]
Nilgün SANALAN BİLİCİ[2]

Giriş

Dünya genelinde yaşanan küreselleşme ile birlikte yeni yaşam şartları ortaya çıkmıştır. Başta beslenme alışkanlıkları olmak üzere insan yaşamında sosyal ve çevresel birçok olumlu veya olumsuz değişimler de günden güne artış göstermektedir. Gıda ürünlerine karşı kalite ve özellikle güven endişesini her geçen gün daha fazla hisseden tüketiciler, yöresel veya bölgesel ürünlere yönelik olan taleplerini bu sebeple arttırmaktadır. Dolayısıyla tüketicilerin taleplerinin yerel ürünlere yönelmesi, tükettiği ürünler hakkında tazelik, doğallık ile birlikte daha fazla bilgi isteği bu ürünlere yönelik yeni üretim, satış ve koruma yöntemleri geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Dünya genelinde kabul gören bu koruma yöntemlerinden en önemlisi olduğu düşünülen "Coğrafi İşaret (Cİ)" sistemidir. Sınai mülkiyet hakkı olarak değerlendirilen bu tescil ve koruma sisteminin diğer mülkiyet haklarından farklılığı ve önemi ise tek bir üreticiyi değil yöresel veya bölgesel olarak ürünü üreten tüm üreticileri korumasıdır. Dolayısıyla kolektifliği yani birlikteliği tesis eden koruma hakkı, bir veya birkaç kişiye sağlanmamakta olup tüm ürün üreticilerini sürece dahil edebilmektedir.

Dünya genelinde 10 binin üzerinde Cİ tescili alabilecek ürün bulunduğu araştırmacılar tarafından belirtilmekte olup bu ayrıcalıklı ürünlerin 350-400 milyar $ ticari hacimlerinin olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca başarılı Cİ uygulama örnekleri bulunan AB ülkelerinin, bu tescil uygulamalarından 100 milyar € katma değer yarattıkları da belirtilmektedir. Bununla birlikte Dünya turizm gelirlerinden daha fazla pay almayı hedefleyen ülkeler, var olan turizm potansiyellerini mümkün olduğu kadar çeşitlendirerek tüm yıl boyunca kazanç elde etmeyi istemektedir. Tam da bu noktada Cİ sistemi ile koruma altına alınan gerek yerel lezzetler gerekse tüm Cİ tescilli ürünler cazibe oluşturup ulusal veya uluslararası alanda çekicilik yaratabilmektedir. Geçmişte sadece tatil amaçla gerçekleştirilen turizm aktiviteleri günümüzde yeni kültürleri, geleneksel değerleri, kültürel mirası ve yöresel lezzetleri tanımaya doğru da yönelmektedir. Gastronomi turizmi olarak ifade edilen bu lezzet keşifleri ile birleşen Cİ tescili almış orijinal ürünler ülke ekonomilerinde hedeflenen turizm gelirlerine önemli katkılar da sağlamaktadır. Bu katkılar sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda sağlıklı beslenme, çevreyi koruma, kaliteli ve geleneksel üretim yöntemlerinin sürdürülmesi, kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması, destinasyonlara rekabet edebilme avantajı ve cazibe merkezi olma imkanı sağlamaktadır.

Asya ve Avrupa kıtalarında verimli tarım alanları ve zengin coğrafyası, köklü farklı kültürden gelen geçmişi ile Türkiye, oldukça çeşitli ve kaliteli yöresel ürünlere diğer bir ifadeyle Cİ potansiyeline sahiptir. Son yıllarda Cİ tescillerinde her ne kadar patlama yaşanıyor olsa da bu potansiyeli hala bugüne kadar değerlendiremediğimiz ise açıktır. Ancak sorun sadece potansiyeli

[1] Öğretim Görevlisi Doktor, Atatürk Üniversitesi,
[2] Doçent Doktor, Atatürk Üniversitesi,
*Bu çalışma Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı bünyesinde yürütülmüş olan "Coğrafi İşaretler Standardizasyonu ve Uygulamalarına Yönelik Bir Model Önerisi" başlıklı doktora tezinin bir kısmından yararlanılarak hazırlanmıştır.

değerlendirememek değil aynı zamanda Cİ almış veya alabilecek ürünlerle ilgili tescil, yönetim ve denetim problemlerinin de varlığıdır. Erzurum ise en fazla Cİ tescili bulunan iller sıralamasında 36 ürün tescili ile 7. basamakta yer almaktadır. Buradan hareketle gerçekleştirilen çalışmada Erzurum ilinin Cİ potansiyeli doküman analizi yöntemi kullanılarak ortaya çıkarılmak istenmiştir. Çünkü veriler sürekli güncellenmektedir. İncelemelerden elde edilen sonuçlar tablo haline dönüştürülerek okuyucunun daha iyi anlayabilmesi için yorumlanmıştır. İlgili paydaşların dikkatini çekeceği, farkındalık yaratacağı, tescil alan veya alabilecek ürünlerin bilinirliğini arttıracağı, literatüre katkı sunacağı ve kış turizmi ile ön planda olan destinasyona alternatif turizm türleri olarak değerlendirilen kültür ve gastronomi turizmi potansiyeli ile destek sağlayabilecek olması açısından çalışma önem taşımaktadır.

1.Coğrafi İşaret Kavramı

Dünya genelinde Cİ korumasında temel olarak iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlardan ilki Türkiye'de olduğu gibi kendine has (sui generis) düzenlemeler ile ürünleri koruma altına alırken (Fransa, İtalya, İspanya, vd.) ikincisi ise marka hukuku sistemi ile koruma (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Şili, vd.) gerçekleşmektedir (TPMK, 2014: 8). AB ülkeleri dışında Bosna Hersek, Cezayir, Haiti, Hindistan, İran, İsrail, Karadağ, Kore, Kostarika, Küba, Meksika, Moldova Cumhuriyeti, Nikaragua, Pakistan, Peru, Sırbistan, Slovakya, Tunus gibi ülkeler coğrafi işaretleri uygulayan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer bir deyişle Cİ sistemi, her ülkede farklı yasal düzenlemeler çerçevesinde farklı uygulamalarla işlevsellik kazanmaktadır (Dokuzlu, 2016: 27).

Cİ sistemi geçmişi oldukça eskiye dayanan, ürünleri tescil altına alarak koruyan ve benzerlerinden ayıran sınai ve mülkiyet haklarından birisidir. Bu uygulamaların ortaya çıkışı noktasında fikir birliği literatürde yoktur. Aslan ve Kaya (2017:2)'ya göre ilk çıkışı Orta Avrupa ve İngiltere'de dokumacılar tarafından ürünlerine coğrafyayı belirten özellikleri kullanarak satış yapmaları olarak gösterilebilir. Tekelioğlu (2010: 119; 2019: 49) ise Eski Mısır'da piramitlerin yapımında kullanılan tuğla ve taşların kökenlerini belirtmek için ilk uygulamanın yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca Eski Yunan'da Thasos Adası şaraplarında kalite işareti olarak da kullanıldığını ve bunun yanı sıra Fransa'da ise 1070 yılında başlayan Requefort peynirinin koruma ve denetim uygulamalarını uzun tarihi geçmişteki mihenk taşları olarak ifade etmektedir (Denk, 2021: 52). WIPO (2021: 4-5) ise 1883 tarihli Paris Sözleşmesini referans göstererek ilk sınai mülkiyet korumasına ilişkin kaynak belirtme ve menşe adı konularının işlendiğini belirtmektedir.

Türkiye Cİ uygulamalarında başarılı örnekleri olan AB'den esinlenerek ilk mevzuatını 1995 yılında 555 sayılı "Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK" ile AB'ne uyum yasaları çerçevesinde yürürlüğe giren düzenleme ile gerçekleştirmiştir. Sonrasında ise 10 Ocak 2017 tarihinde 6769 Sayılı "Sınai Mülkiyet Kanunu" ile güncellenerek günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir. Tescil işlemlerinde ise yetkili kurum Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK)'dur (Denk ve Sanalan-Bilici, 2021: 104). AB uygulamalarında sadece gıda ve tarım ürünleri ile şaraplar ve sert alkollü içkiler tescil alırken Türkiye'de tarım ürünleri, gıda maddeleri, madenler, el sanatları ve sanayi ürünleri Cİ tescili alabilmektedir (SMK, 2016: 12579). Kanunun 34üncü maddesine göre, menşe adı ve mahreç işareti olmak üzere iki şekilde tescil gerçekleşmektedir.

1.1.Menşe Adı: Bir ürünün tüm nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşeri unsurların kullanımıyla ortaya çıkan işaretleme "menşe adı" olarak ifade edilmektedir, köken işaret olarak da belirtilebilir. Üretim ve işleme gibi tüm işlemler sınırları çizilen coğrafi alanın içinde gerçekleşmelidir. Menşe ad olarak işaretlenen tekil ve eşsiz bu ürünler; ait oldukları coğrafi alan dışında üretilemezler (Tekelioğlu, 2019: 52).
Temel özellikleri (Şahin, 2019: 8);

- Sınırları çok net çizilmiş bir alana bağlıdır,
- Karakteristik özelliğini sınırlı olan bu alandan almaktadır,

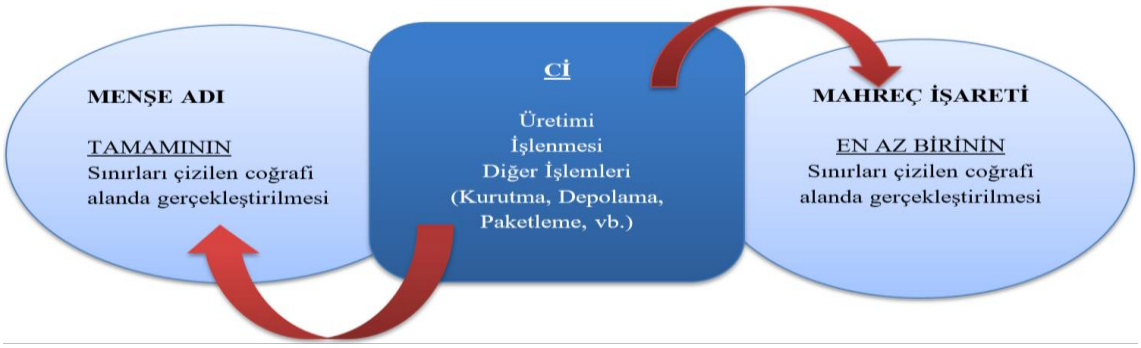
- Üretim süreci yine sınırları belirlenmiş bu alanda gerçekleşmektedir.

Bu sebeple menşe ad ile işaretli ürün ile yöre bir bütündür ve bağları çok kuvvetlidir. Sınırları belli olan ve bu alanın özelliklerine bağlı olarak üretilen/elde edilen ürünler yöreye sıkıca bağlıdır. Menşe adı ile işaretli ürünler; Ezine peyniri, Erzincan tulum peyniri, Kayseri pastırması, Afyon mermeri, Siirt fıstığı, Karnavas dut pekmezi vb. yörenin doğal ve beşeri özelliklerinden tümü ile etkilenmektedir ve tescil belgesinde belirtilen coğrafi sınır içerisinde üretilmesi gerekmektedir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere; menşe işaret almış ürünler bağlı oldukları bölge dışında üretimleri yapılamaz. Çünkü ürün kendisine has özellikleri ancak bağlı olduğu bölge sınırları içinde doğal ve beşeri özelliklerden almaktadır.

1.2.Mahreç İşaret: Bir ürünün "mahreç işaret" alabilmesi için niteliği, tanınmışlığı veya diğer özellikleri belli bir coğrafi alanla özdeşleşmiş olmalı ve üretim, işleme gibi diğer işlemlerden en az birisi sınırlandırılmış coğrafi alanın içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hammaddesi, üretimi veya işlenmesi aşamalarının en az bir tanesinin yörede gerçekleşmesi ile ürün mahreç işareti alır ve üretim ya da işleme aşamaları elde edildiği yöre dışında dahi olsa aynı kategoride değerlendirilmektedir (www.ci.gov.tr). Ürün ile köken ilişkisi menşe ada göre biraz daha zayıf olan mahreç işaretli ürünler; bilgi, beceri, yetenek veya ustalık gerektiren gıda ve el sanatları ürünleridir (Tekelioğlu, 2019: 52). Temel özellikleri (Şahin, 2019: 8);

- Sınırları ve bu sınırlılığa bağlılık ürün için daha esnektir,
- Sadece bir özelliğini sınırları çizilmiş alandan alması yeterli kabul edilir,
- Üretim sürecinin herhangi bir aşamasının sınırlanmış alanda gerçekleşmesi yeterlidir.

Dolayısıyla sınırlandırılmış alana bağlılık mahreç işarette daha esnektir ve elde diliş biçiminde tek bir aşamanın bu sınırlı alanda gerçekleşmesi kabul edilmektedir. Mahreç işaretli ürünler; Gaziantep baklavası, Hatay künefesi, İskilip dolması, Milas el halısı, Erzurum su böreği vb. tescilde belirtilen koşulların sağlanması durumunda herhangi bir üretim aşamasının belirtilen sınırlar içinde gerçekleşmesi durumunda ülkemiz genelinde üretilebilir.

Şekil 1. *Menşe Adı ve Mahreç İşareti Arasındaki Fark*

Yukarıda yer alan Şekil 1'de "Menşe Adı" ve "Mahreç İşareti" ile tescillenecek ürünün arasında ne gibi farklılıklar olabileceği ifade edilmektedir. Bu iki tescil türüne girmeyen ürünler için ise bazı nitelikleri taşımaları durumunda "Geleneksel Ürün Adı" tesciliyle korunmaktadır.

1.3. Geleneksel Ürün Adı: Geleneksel ürün; temel olarak kültür, tarih ve yaşam tarzlarını anlatmakla birlikte geleneksel üretim yöntemleri ve hammaddeleri ile kısıtlı miktarda üretilen, yöreselleşen, üretildiği yörede pazarlanan ve bu özellikleri ile farklı yörelerde üretilen benzerlerinden ayrılan geleneksel bir karaktere sahip ürün olarak ifade edilebilir (Kuşat, 2012: 263). Vanhonacker vd. (2010: 454) geleneksel ürünü, bir bölge veya ülkede belirli kutlamalar veya mevsimlerle ilişkilendirilen, bir nesilden diğerine aktarılan, gastronomik mirasa göre doğal olarak işlenen ve üretilen, aynı zamanda sıklıkla tüketilen ürünler olarak tanımlamaktadır. Avrupa Birliği Cİ uygulamalarında ise "Geleneksel Özellikli Ürün Adı" olarak ifade edilen geleneksel ürünün

ülkemizde geleneksel ürün olarak adlandırılması için geleneksel olarak en az otuz yıl kullanıldığının kanıtlanmasının yanında, geleneksel üretim veya işleme yöntemi ile üretilmiş olmalı ya da geleneksel bileşimden kaynaklanmalı/üretilmeli yahut geleneksel hammadde veya malzemeden üretilmeli şartlarından en az birisinin sağlanması gerekmektedir.Sınırlandırılmış coğrafi alan geleneksel ürünler için belirleyici değildir (www.ci.gov.tr).

Tablo 1. *Türkiye ve AB'de Kullanılan Cİ Logoları*

Mahreç İşaret / Protected Geographical Indication (PGI)		
Menşe Adı / Protected Designation of Origin (PDO)		
Geleneksel Ürün Adı / Traditional Specialities Guaranteed (TSGs)		

Kaynak: www.ci.gov.tr ve https://www.tmdn.org/giview/ adreslerinden yazar tarafından derlenmiştir.

Dolayısıyla geleneksel ürün, bir koruma türüdür Cİ olarak değerlendirilmeyebilir. Çünkü burada korunan daha çok gelenek, üretim yöntemi veya geleneksel malzemelerdir ve bunları korumak için kullanılabilir.

1.4 Coğrafi İşaretlerin Amacı ve Önemi

Yöresel, bölgesel veya geleneksel olarak ifade edilebilen bu ürünlerin kendilerine has özellikleri ile benzerlerinden ayrılması, kültür ve coğrafi kökene işaret etmeleri hem mülkiyet hakları hem de orjinalliklerini kaybetmemeleri açısından önemlidir ve korunmaları gerekir (Onurlubaş ve Taşdan, 2017: 116). Dolayısıyla dünya genelinde doğal, özel ve otantik olarak görülen bu tür ürünlerin değerinin giderek anlaşılmasıyla, Cİ tescil sistemi yardımıyla koruma altına alma uygulamalarına gidildiği söylenebilir (Kargiglioğlu, Çetin ve Bayram, 2019: 627). Bu yüzden sadece gıda veya yemek değil aynı zamanda kültürel miras da bu yöntemle koruma altına alınmaktadır.

Gelişmekte olan birçok ülke Cİ koruması için mevzuatlarını geliştirirken aynı zamanda uluslararası koruma için Basmati pirinci, Kolombiya kahvesi, Rooibos çayı gibi güçlü yerel ürünlere de sahiptirler. Bu ülkeler için önemli olan uluslararası koruma ve uluslararası ticaret boyutudur. Ulusal boyutta ise ürünün taklit, haksız kazanç ve kötü amaçlı kullanımını engellemektir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler geleneksel bilgi açısından zengindir ve genellikle büyük bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir ancak bu kültürel miras unsurları Cİ sistemi ile korunabilir. Bu koruma üreticiler için niş pazar oluşumu ve pazar erişimini kolaylaştırır. Nihayetinde Cİ koruması bölgede itibar ve istihdam artışı ile geçim koşullarının iyileşmesine katkı sunmaktadır (Bramley, Biénabe ve Kirsten, 2009: 128-129).

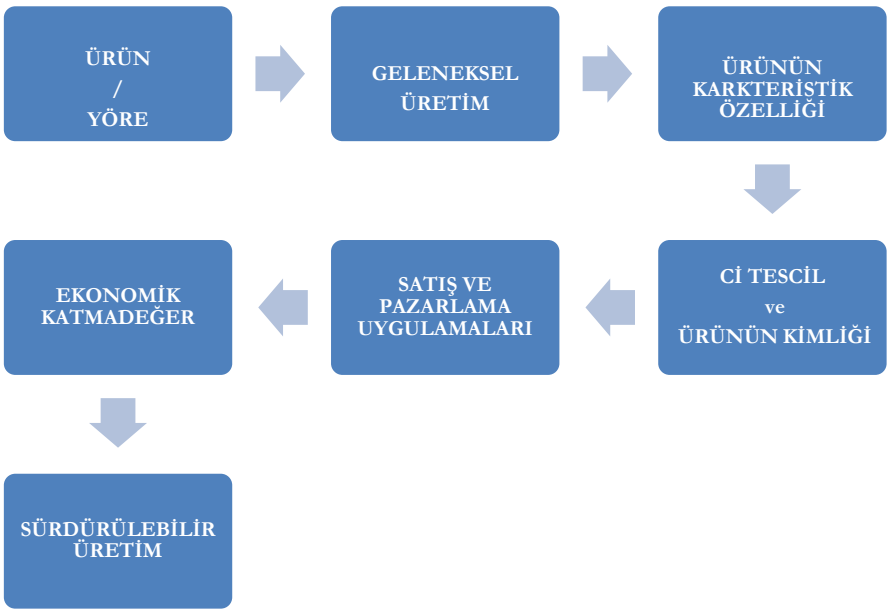
Cİ ile tescillenen ürünler, uluslararası ticarette artan rekabet koşullarına karşılık üretildikleri ve tescillendikleri ülkelere çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Özellikle turizmi gelişmiş olan ve turist ağırlama sayısında Dünyada ilk sıralarda yer alan Fransa, İspanya, İtalya gibi AB ülkeleri GI uygulamalarında da başarılarıyla ve elde ettikleri gelirle en ön sıralarda yer almaktadır. Aynı zamanda tarımsal üretimi desteklediği, ön planda tuttuğu ve bu ürünlerin ihracat ile birlikte turizm ve dış ticaret içinde de önemli bir paya sahip olduğu belirlenmiştir (Çalışkan ve Koç, 2012: 206). Cİ ile tescillenen ürünleri korumanın amacı; üreticiler arasında adil rekabeti teşvik etmek, haksız rekabet

ve kazançları engellemek, ürünlerin kendine has nitelikleri konusunda tüketicileri bilgilendirmek, ulusal ve ekonomik mirasa sahip çıkarak yörede turizmi geliştirmektir (Tekelioğlu, 2021). Tüketiciler arz zinciri içinde kaliteye yönelik yaşanan değişimin önemli aktörleridir. Çünkü gelirleri artış gösteren ve daha fazla kazanan bireyler, tüketim miktarlarını arttırmak yerine çeşitliliği bol olan ürünler içinde yüksek kalite arar, gıdaların orijinal ve güvenilir olmasında garanti isterler. Cİ sistemi ve ürünleri bu kalite ve güven noktasında çözüm yolu olabilmektedir (Balaban, 2016: 57).

Tüketiciler üzerinde ve özellikle o bölgede yaşayan bireylerin kalite algılarına Cİ tescillerinin olumlu etkileri vardır ve yapılan araştırmalarda tespit edilen %15 ile %200 arasında değişen oranlarda tüketicilerin ödeme istekliliğinde artış yaratırlar (Genç, 2012: 92). Yine 16 Batı Avrupa ülkesinde yapılan bir araştırmaya göre ise tüketicilerin %76'sı geleneksel ürün tüketirken, %56'sı ürünün yöresellik özelliğini kalite garantisi olarak görmektedir (Hoşcan, 2018: 401). Dolayısıyla Cİ tescilli ürünler tüketicilerin kalite algılarını pozitif yönlü etkilemektedir ve onları daha fazla ücret ödemeye yönelttiği de söylenebilir.

Durlu-Özkaya, vd. (2013: 17)'nin de belirttiği üzere Cİ uygulaması yöresel değerler ile gastronomik mirası koruma altına alan, yerel tarıma destek veren, yerel ürünlere katma değer katan ve işaret ile tescillenen destinasyonun tanıtımına katkı sunan faaliyetlerdir. Yöresel ürünlerin korunmasında sürdürülebilirliğin sağlanması, bu değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması, kırsal alanların ekonomisinin ve turizminin gelişmesi için coğrafi işaretleme yardımcı araç olarak kullanılmalıdır (Yenipınar, Köşker ve Karacaoğlu, 2014: 14) ve bölgenin/destinasyonun imajının oluşturulması aşamasında oldukça önem arz etmektedir (Polat, 2017: 18).

Bu yüzden Cİ sistemi, yöresel ürünlerin üretiminde, sürdürülebilirliğin sağlanmasında güvence veren sertifika uygulaması olarak alternatif turizm çeşitleri ile birlikte yerel kalkınmanın en önemli teşvik edici unsuru olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Böylece ülke veya bölgenin geleneksel değerleri ve kültürel mirası koruma altına alınırken hem ekonomik anlamda hem de kültürel anlamda toplumsal hayata olumlu katkılar sağlanabilecektir. Cİ tescili alan ürünün üretildiği coğrafya ile olan ilişkisi ve tescil sonrası ürünün destinasyona/yöreye katkıları Şekil 2'de anlatılmaya çalışılmıştır.

Şekil 2. *Cİ Tescilli Ürün ve Coğrafi Alan/Bölge/Yöre İlişkisinin Destinasyona Katkısı*

Doğru işleyen bir Cİ sistemi; ürün farklılaştırması, kalite artışı, artan bir pazarlama miktarı, artan rekabet gücü, fiyat farkı, artan üretici geliri, artan ihracat, kadının işgücüne katılımıyla artan istihdam, yoksulluğun azalması, kültür ve gastronomi turizmi ile kırsaldan kente göçü engelleme konularında kırsal kalkınmaya katkılar sunmaktadır (Çağatay, 2021). Örneğin, Avrupa ülkelerinde başarılı örnekleriyle ön plana çıkan ürünler, Cİ tescili aldıktan sonra fiyatlarında ciddi artışlar gözlenmiş ve bu durum o ürünün üretildiği ya da yetiştirildiği yöre ve halkına eskiye nazaran daha fazla refah artışı olarak yansımıştır (Esen, 2016: 448).

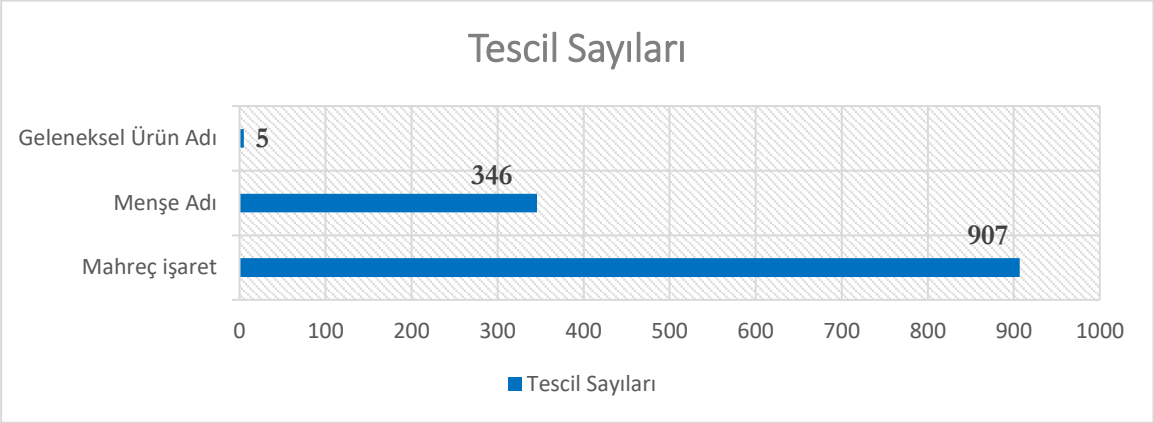
Şahin (2017: 462)'in de belirttiği üzere tescil öncesi fiyatı 12$ olan Fransız köpüklü şarabı Champagne'in fiyatı tescil sonrası 40$'a, Guatemala'nın ünlü kahve çekirdeği Antigua 0,5$ iken 1,5$'a, yine Dominik Cumhuriyeti'nin ünlü kahvesi Jamao 67$'dan 107$'a yükselirken tekila içkisinin hammaddesi olarak bilinen agavenin kilogram fiyatı tescillendikten yedi yıl sonra %5000 oranında artış göstermiştir. İtalya'dan farklı bir örnek ise Parma jambonuna aittir. Jambonun fiyatı %7,7 oranında artmıştır. Ülkemizde ise Ezine peynir fiyatı diğer beyaz peynir türlerinden %15-30 oranında, Ezine yöresindeki koyun sütü fiyatı diğer yörelerdeki koyun sütü fiyatından %23 oranında daha yüksek bir fiyata sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Şili ürettiği şarapların %70'ini ihraç ederken Jamaika ürettiği kahvenin tamamına yakınını (%90) uluslararası pazara sunmaktadır. Tekelioğlu (2021) ise; 2018 yılı verilerine göre İtalya'nın ünlü Permesan (Parmigiano Reggiano) peynirinin 147 bin ton (3 milyon 600 bin tekerlek) üretim ile 2,4 milyar€ katma değer yarattığını ve 50 bin dolayında istihdam sağladığını ifade etmektedir. Yine Fransa'nın ünlü "Agen Kuru Eriği", 2015 yılı verilerine göre 213 milyon€ katma değer yaratarak 10 bin kişiye istihdam fırsatı sunmaktadır. İtalya'nın ünlü "Melinda Elması" ise 20 bin kişiye istihdam yaratırken, 200 milyon€ katma değer oluşturmaktadır. Çin'in özel bir şeftalisi olan pingue şeftalisi tescil almıştır ve fiyatı 1,5 yuandan 4 yuana çıkmıştır. Ancak ülkemizden örnek veren yazar, Malatya kayısısının öncelikle ülkemizde tescillendiğini sonrasında AB tarafından tescillendiğini ama fiyatının %30 değer kaybettiğini ifade etmektedir. Cİ geçmişinde böyle bir durumun yaşanmadığına dikkat çekerek ülkemizde tescil noktasında bazı şeylerin yanlış anlaşıldığını belirtmektedir.

2.MATERYAL ve YÖNTEM

Çalışma nitel araştırma uygulama türü olarak değerlendirilen doküman inceleme yöntemi kullanılarak ikincil kaynaklardan yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman inceleme yöntemi, üzerinde araştırma yapılan olgu veya olgulara ait bilgiler veren, konu hakkında içerik olarak açık ve zengin bilgilere sahip yazılı kaynakların analizini ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 218). Çalışmanın evrenini Erzurum il ve ilçelerinin de yer aldığı Cİ potansiyeline yönelik önceden yazılmış kitap, dergi, makale, tez, vb. kaynaklar ile "Türkiye'nin Dijital Coğrafi İşaret Platformu" olarak bilinen "www.ci.gov.tr" adresinde yer alan bilgiler oluşturmaktadır. Öncelikle Türkiye'nin güncel Cİ durumu hakkında tablolar yardımıyla bilgi verilecek olup sonrasında Erzurum ili özeline ilerlenecektir. Araştırma ve incelemeler neticesinde tespit edilen coğrafi işaretler uygulamalarında Erzurum ilinin son durumu da yine çeşitli tablolarla ortaya konulmuş olup sonrasında yorumlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilgili paydaşlara öneriler sunulmuştur.

3.BULGULAR ve TARTIŞMA

Türkiye'de Cİ tesciline yönelik ilk başvuru 1996 yılında Sümer Halıcılık El Sanatları Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi aracılığıyla 24 adet halı ve kilim ürünleri için gerçekleştirilmiştir. Sonrasında Tekel Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü Türk rakısı için başvuruda bulunmuş ve tescil almıştır (Yürekli, 2015: 123). O zamandan bugüne kadar geçen sürede 907 ürünü mahreç işaret, 346 ürünü menşe adı ile tescillerken sadece 5 ürünü ise geleneksel adlı ürün olarak koruma altına almıştır. (Grafik.1).

Grafik 1. *Türkiye'de Cİ Tescil Tür ve Sayıları*
Kaynak: https://www.ci.gov.tr/Statistics/Type (Erişim: 01.12.2022).

Avrupa Birliği'nde şarap, gıda ve tarım ürünleri tescillenirken daha geniş bir ürün çeşitliliğine sahip olan Türkiye; gıda, tarım, maden ve el sanatları ürünleri ile sanayi ürünlerini Cİ tescili ile koruma altına almaktadır ve bu ürünler 18 başlık altında toplanmaktadır. Bu tescil başlıkları içinde ise en fazla tescil 340 ürün ile (%27,3) "Yemekler ve Çorbalar" başlığı altında yapılmıştır. İkinci olarak 261 ürün tescili ile (%20,9) "İşlenmiş ve İşlenmemiş Meyve ve Sebzeler ile Mantarlar" başlığı gelirken üçüncü en fazla tescil 243 ürün ile (%19,5) "Fırıncılık ve Pastacılık Mamulleri, Hamur İşleri, Tatlılar" başlığında yapılmıştır. Dördüncülüğü 66'şar ürün ile (%5,3) "Halılar Kilimler ve Dokumalar Dışında Kalan El Sanatı Ürünleri" ve "Diğer Ürünler" başlığı altında yer alan tescilli ürünler almaktadır. Başlıkların her birinde en az bir ürün tescili bulunmaktadır. En az tescil bulunan "Dondurmalar ve Yenilebilir Buzlar" 4 ürün ile (%0,3) ve "Tütün" başlığı sadece bir ürün ile (%0,1) gruplar içinde yer almaktadır.

Türkiye genelinde Cİ tescil uygulamalarına bakıldığında şehirler arasında da ciddi rekabetin olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda bu durum açık bir şekilde ortaya konulmaktadır (Tablo.2).

Tablo.2. *Türkiye'de En Fazla Cİ Tescili Bulunan Şehirler Sıralaması*

SIRA NO	ŞEHİR ADI	MENŞE ADI	MAHREÇ İŞARETİ	TOPLAM
1	**GAZİANTEP**	12	87	**99**
2	**KONYA**	8	55	**63**
3	**DİYARBAKIR**	4	44	**48**
4	**ŞANLIURFA**	8	34	**42**
5	**AFYONKARAHİSAR**	8	33	**41**
6	**ANKARA**	9	29	**38**
7	**ERZURUM**	**6**	**31**	**37**
8	**İZMİR**	17	18	**35**
9	**MALATYA**	7	26	**33**
10	**KASTAMONU**	5	23	**28**
	TOPLAM	**84**	**380**	**464**

Kaynak: www.ci.gov.tr adresinden yazar tarafından derlenmiştir (01.12.2022).

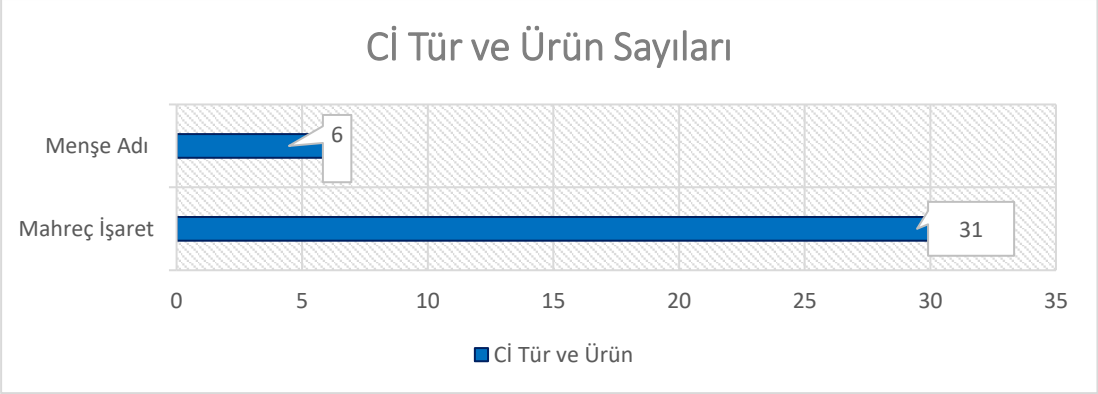
Türkiye'de illere göre tescil alan Cİ sayıları tablo 2'de belirtilmektedir. Gaziantep ili 99 ürün ile en fazla Cİ tescili almış durumdadır. Konya 63 ürün ile ikinci, Diyarbakır 48 Cİ tescili ile üçüncü sırada yer almaktadır. Erzurum ise 37 tescilli ürünü ile 7. sırada yer almaktadır. Türkiye Cİ tescilli ürün toplamının 1/3'ünden fazlası (%36,8) tabloda belirttiğimiz illerde yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin 81 ilinde en az 2 ürün olmak üzere tamamında Cİ ile tescil almış ürün bulunmaktadır. Bu durum ilk 10 sırada yer alan illerde Cİ farkındalığının yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3.1.Erzurum'un Gastronomi Turizm Potansiyeli ve Coğrafi İşaretleri

Erzurum ili Doğu Anadolu Bölgesi'nde geniş arazileriyle ön planda olan yüzölçümü açısından Türkiye'nin dördüncü büyük şehridir. Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olarak doğal koşullarının ve coğrafi konumunun elverişliliği ile İpek Yolu üzerinde yer alan Erzurum, Asya ve Avrupa'yı bir köprü gibi birbirine bağlayan kavşaklardan biridir. Köklü bir geçmişe sahip olmasıyla birlikte Kafkas, İran ve Rus mutfak kültürlerinden etkilendiği belirtilebilir. İklimin sert oluşu ve kar örtüsünün kış mevsiminde uzun süre kalkmadığı düşünüldüğünde yerel mutfak kültüründe protein ağırlıklı olarak et, bakliyat, tahıl, hayvansal ürünler, kurutulmuş sebze ve meyvelerin önem kazandığı da görülmektedir. Bölgede hayvancılık yaygındır. Dolayısıyla hayvansal ürün ve türevlerinin yöre mutfağında yer almasını bu durum etkilediği gibi yüksek rakımlı dağlardaki meralarda yetişen aromatik ve çok farklı otlar da yöresel yemeklere eşsiz lezzetler katmaktadır (Mil ve Denk, 2015: 3; Denk ve Sanalan Bilici, 2021: 110).

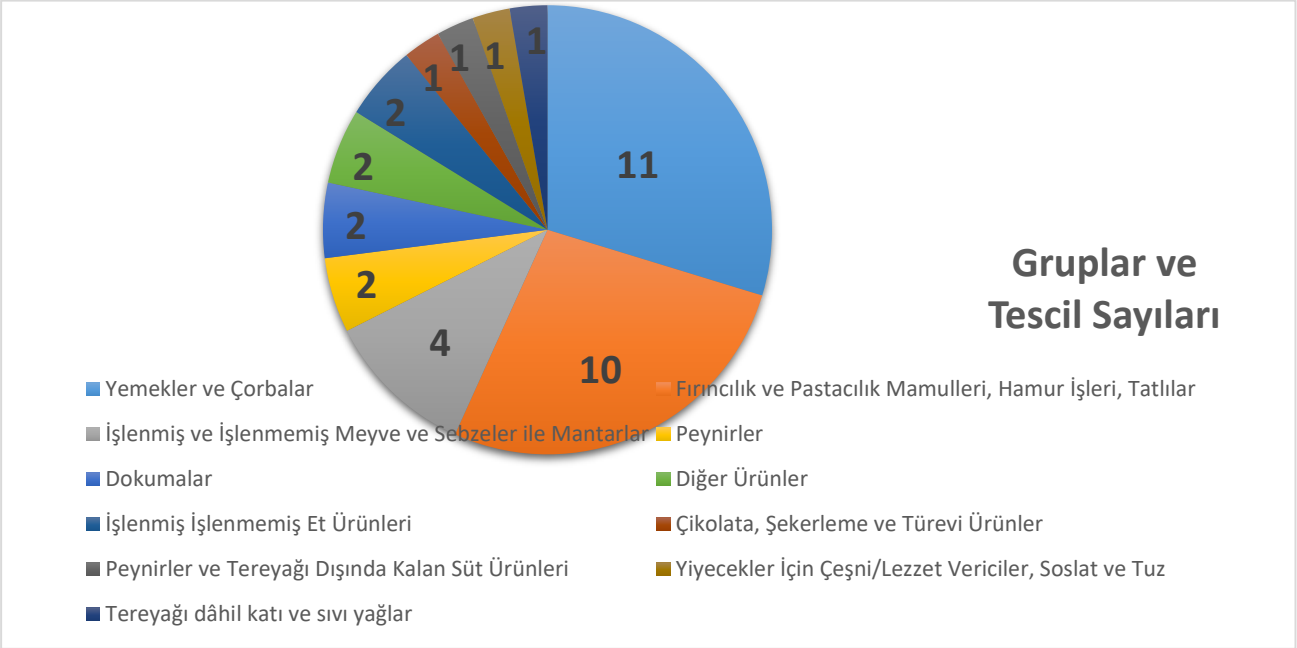
Bu sebeple coğrafi yapısı ve kültüründeki zenginlik Erzurum yöresine, mutfağına Cİ uygulamalarına temel oluşturabilecek ürün çeşitliliği olarak da yansımıştır. Erzurum bu noktada önemli bir gastronomi şehri, lezzet keşif seyahatleri düzenlenebilecek önemli bir destinasyon olarak değerlendirilebilir. Literatür de bu durumu desteklemektedir. Şengül (2017: 390-393) yerli 3bin 539 gastroturist ile birlikte gerçekleştirdiği çalışmasında en çok ziyaret edilmek istenen şehirlerin sırasıyla Gaziantep, Trabzon ve Erzurum olduğunu tespit etmiştir. Yine başka bir çalışmada Erzurum ilinin sahip olduğu eşsiz lezzetlerin şehir markalaşmasında etkili olup olmadığını Erzurumlu olmayan kişilerin bakış açısıyla değerlendirildiği görülmektedir. Katılımcılar sırasıyla Erzurum destinasyonu için kayak merkezinin, yemek kültürünün, tarihi varlıklarının, doğal güzelliklerinin ve kaplıcalarının çekicilik oluşturduğunu belirtmişlerdir (Serçeoğlu, 2017: 109). Gerçekleştirilen çalışmada, Erzurum mutfak ve yemek kültürünün katılımcılar tarafından ikinci planda değerlendirilmesi şehrin öne çıktığı kış turizminden sonra gastronomi turizmi ile desteklenebileceği ve turizmin bölgede gelişim gösterebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Erzurum ilinin 6 adet menşe adlı 31 adet ise mahreç işaretli olmak üzere toplamda 37 adet Cİ tescilli ürünü bulunmaktadır (Grafik 2).

Grafik 2. *Erzurum'un Cİ tescil türleri ve Sayıları*
Kaynak: www.ci.gov.tr'den yazar tarafından derlenmiştir.

Bu 37 tescil ise 11 farklı ürün grup başlığında en az bir ürün olacak şekilde dağılım göstermektedir. Aslında bu durum Erzurum'un Cİ tescili açısından oldukça yüksek potansiyelinin olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü tescil işlemleri TPMK tarafından 18 başlık altında yapılmaktadır (Grafik.3).

Grafik 3. *Erzurum'un Cİ tescillerinin ürün gruplarına göre dağılımı*
Kaynak: www.ci.gov.tr'den yazar tarafından derlenmiştir (01.12.2022).

Grafik 2'den de anlaşılacağı üzere Erzurum 11 Cİ tescili ile en fazla "Yemekler ve çorbalar" ürün grubunda tescile sahiptir. İkinci sırada "Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar" ürün grubunda yer alan 10 tescil gelirken, "İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar" grubunda ise 4 ürün tescili yer almaktadır. Bu ürünlerin tescil, kullanım ve denetimi hakkında bilgi verecek olursak Erzurum ilinin Cİ tescil almış olan ürünleri aracılığıyla gastronomi turizmi potansiyelini çok daha iyi bir şekilde gözler önüne sermiş oluruz.

3.1.1. Karnavas Dut Pekmezi

Menşe adlı "*Karnavas Dut Pekmezi*"; Olur ilçesine bağlı Ormanağzı Köyü Muhtarlığı tarafından 2008 yılında tescil ettirilmiştir. Pekmez, Erzurum ili Olur ilçesinde, bu ilçeye bağlı Ormanağzı (Karnavas), Taşlıköy, Yeşilbağlar, Köprübaşı ve Coşkunlar köyleri sınırları içinde yetiştirilen Haziran ayının ilk haftası olgunlaşmaya başlayıp yaklaşık 5 hafta süren hasat sonucu elde edilen dutlardan yapılmaktadır. İlk hasatta toplanan dutlar pekmez için uygun bulunmasa da sonraki hasatlarda daha da olgunlaşan dutlar pekmez yapımı için en ideal olanlarıdır. Üretilecek ürün üzerine "Karnavas Dut Pekmezi" ibaresinin mutlaka yazılacağı tescil belgesinde belirtilmektedir. Menşe adlı ürünün üretim ve denetim kontrolleri ise, Olur Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliğinden bir kişi, Olur Belediyesi'nden bir kişi, Tarım İlçe Müdürlüğü'nden bir kişi, Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu Gıda Teknolojisi programından uzman bir kişi, Ormanağzı (Karnavas) Köyü Muhtarlığı'ndan üretici bir kişi olmak üzere 5 kişilik komisyon oluşturularak her yıl üretim zamanında (Haziran-Temmuz ayları) ve ihtiyaç duyulduğunda yapılmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 3. *Karnavas Dut Pekmezi*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.2. İspir Kuru Fasulyesi

Menşe adlı "*İspir Kuru Fasulyesi"*; İspir Esnaf ve Sanatkarlar Odası tarafından 2008 yılında tescil ettirilmiştir. Ülkemizde şeker fasulye olarak da bilinen, hafif yuvarlak ve böbrek görünümüne yakın şekilde olup; yaprak rengi yeşil, çiçek rengi eflatun, uç yaprak şekli üçgen, uç yaprak ucu orta sivri, yaprak buruşukluğu az olup sadece Erzurum ili İspir ilçesi sınırları içinde yetiştirilen üründür. İspir kuru fasulyesinin ekim ve hasat aşaması ile pazarlamasına yönelik denetimler yılda 3 kez, şikayet halinde ise her zaman olmak üzere; İspir Esnaf ve Sanatkârlar Odası koordinatörlüğünde İspir İlçe Tarım Müdürlüğü ve Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksekokulundan görevlendirilecek ürün konusunda uzman en az 3 kişilik kurul tarafından yapılmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 4. *İspir Kuru Fasulyesi*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.3. Hınıs Faulyesi

Menşe adlı "*Hınıs Fasulyesi"*; Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından 2012 yılında tescil ettirilmiştir. Hınıs ilçesi ve köyleri ile coğrafi sınırları çizilen Hınıs şeker fasulyesi, yuvarlak veya oval şekilli beyaz renklidir. Eylül ayı sonu Ekim ayı başı itibariyle hasadı başlayan fasulye bitki ve baklalarının sararıp, tanenin sertleştiği devre en uygun hasat zamanı olduğu belirtilmektedir. Ürünün üretim ve pazarlamasına yönelik denetimler; Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğünün koordinasyonunda Hınıs İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü ve Hınıs Ziraat Odası tarafından yapılmaktadır. Denetim komisyonunda görevli uzman kişiler ürünün üretim metoduna uygunluğu, tohum, ekim, gübre uygulaması, sulama dönemlerini belli periyotlarla denetlemektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 5. *Hınıs Fasulyesi*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.4. İspir Kaymağı

Menşe adlı "*İspir Kaymağı"*; İspir Esnaf ve Sanatkarlar Odası tarafından 2019 yılında tescil ettirilmiştir. Coğrafi sınırı Erzurum ili İspir ilçesi olarak belirtilen İspir kaymağı; İspir'de yetiştirilen ineklerin sütünden elde edilen, gözenekli süngerimsi yapısı ve bal peteği görünümü olan, dış kısmı sarımsı beyaz renkte, orta sertlikte ve kuru nitelikteki kaymak olarak tanımlanmaktadır. Üretiminde sütü kullanılan inekler, yaz aylarında İspir'deki doğal otlaklarda beslenirken kış aylarında ise bu otlaklardan elde edilen ve kurutulan otlarla beslenmektedir. Dolayısıyla tüm yıl boyunca İspir kaymağı üretiminin yapılması mümkündür. Sütün yağı alınmadan yapılan kaymağın üretimi, sütün kaynatılması ve köpürtülmesi, kaymak tabakanın oluşturulması, pişirilmesi ve serin yerde

kurutulması aşamaları takip edilerek yapılır. 6 litre sütten yaklaşık yarım kilo İspir kaymağı elde edilmektedir. Denetim işlemleri İspir Esnaf ve Sanatkârlar Odasının koordinasyonunda ve İspir İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ile Atatürk Üniversitesi Hamza Polat Yüksekokulundan en az birer üyenin katılımıyla denetim komisyonu oluşturulur ve denetim işlemleri gerçekleştirilir. Yılda bir kez yapılan denetimler 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu uyarınca raporlanarak TPMK'na sunulmaktadır. Şikâyet üzerine veya gerekli görülen durumlarda ayrıca denetim gerçekleştirilebilir. İspir kaymağının yapımında kullanılan sütün, İspir'de yetişen hayvanlardan elde edilip edilmediğinin kontrolü tesellüm belgeleri üzerinden yapılmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 6. İspir Kaymağı
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.5. Narman Şeker Fasulyesi

Menşe adlı "*Narman Şeker Fasulyesi"*; Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından 2020 yılında tescil ettirilmiştir. Erzurum ili Narman ilçesi yetiştirilme yeri olarak sınırlandırılan yuvarlak-oval görünümlü, beyaz renkli ve şeker tane tipli bir kuru fasulye türü olan Narman şeker fasulyesinin hasadı 10 Mayıs-10 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilebilir. Çabuk pişmesi, kendine has tatlımsı tadı ile yüksek protein içermesi ile birlikte olgunlaşan bakla tanelerinin kırmızı renk alması ve hasat olgunluğunda ise üzerinde gri-eflatun lekeler oluşması ayırt edici özelliklerindendir. Mayıs ayının ilk haftası ile Haziran ayının ilk haftası arasında ekimi yapılan Narman şeker fasulyesi denetimleri Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü koordinasyonunda, enstitüsü müdürlüğünden 2 kişi ile Narman İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğünden 2 kişinin katılımıyla oluşturulan denetim birimi tarafından her yıl 2 farklı dönemde yapılmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 7. *Narman Şeker Fasulyesi*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.6. Oltu Cağ Kebabı

Mahreç işaretli "*Oltu Cağ Kebabı"*; Oltu Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 2007 yılında tescil ettirilmiştir. Kebabın üretiminde kullanılan etlerin bölgeye ait doğal yaylalarda beslenerek yetiştirilen kuzulardan elde edilmesi ve üretim tekniği olarak odun ateşinde, yatay olarak pişirilmesi ve cağ adı verilen şişle veya isteğe göre cağsız olarak tabakta servis edilmesi ve üretim şeklinde belirtilen özellikler dışında hiçbir maddenin katılmaması istenmektedir. Üzümcü ve Denk (2019: 476) cağ kebabı ustaları ile yaptıkları mülakatlar sonucunda cağ kebabının hazırlanışından servisine kadar tüm süreci açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Cağ kebabı ustaları; özellikle yörede yetiştirilen genç koyun etinin kullanılmasını ve sinirlerinin alınarak, tuz, karabiber ve soğan suyu ile marine edilmesi

gerektiğini belirtmektedir. Bu şekilde terbiye edilen et, en az bir gün mutlaka dinlendirilmelidir. Pişirmede odun ateşinden faydalanılmalısını isteyen ustalar, bu aşamadan sonra etin cağlara kesilip cağda sunum yapılmasını ve yedikçe sıcak sıcak kesilerek misafir yeterli diyene kadar servisin sürmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ürünün coğrafi işaretinin kullanım ve denetimi Oltu Ticaret ve Sanayi Odası'nın koordinasyonunda Oltu Belediyesinden bir kişi, Oltu Meslek Yüksekokulu'ndan bir gıda mühendisi ve Oltu Ticaret ve Sanayi Odası'ndan bir kişinin katılımı ile oluşturulacak üç kişilik komisyon ile yılda bir kez düzenli olarak, ihtiyaç duyulduğunda veya şikayet üzerine ise her zaman yapılabilmektedir. Denetim raporları düzenli olarak Oltu Ticaret ve Sanayi Odası tarafından TPMK'na gönderilmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 8. *Oltu Cağ Kebabı*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.7. Erzurum Civil Peyniri

Mahreç işaretli "*Erzurum Civil Peyniri*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 2009 yılında tescil ettirilmiştir. Erzurum ili ve ilçeleri ürünün coğrafi bölgesi olarak belirtilirken Erzurum ilinin yüksek dağlarında yer alan meralarda çeşitli besleyici ve aromatik otları yiyerek beslenen ineklerden elde edilen yağsız sütün belirli oranda asitlendirme işlemine tabi tutulup sonrasında sıvı şirden mayası ile mayalanıp ısıtılması ile oluşan pıhtının yoğrulup askılara asılarak kütle içinde tel oluşturması sonucu elde edilen peynir çeşididir. Ürünün uygunluk kontrolleri, Erzurum Ticaret Borsası koordinasyonunda, Erzurum Ticaret Borsası temsilcisi, Erzurum Gıda Kontrol Laboratuvar Müdürlüğünden bir kişi, Atatürk Üniversitesi Gıda Mühendisliği Bölümü Süt Anabilim dalı uzman bir kişiden oluşmak üzere en az 3 kişiden oluşan komisyon oluşturularak yoğun üretim yapılan Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında ve yılın belirli dönemlerinde, şikayet üzerine veya gerek duyulduğunda gerçekleştirilerek rapor düzenlenmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 9. *Erzurum Civil Peyniri*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.8. Erzurum Kadayıf Dolması

Mahreç işaretli "*Erzurum Kadayıf Dolması*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 2010 yılında tescil ettirilmiştir. Avuç içine sığabilecek büyüklükteki tel kadayıf içine dövülmüş kırık ceviz ilave edilerek sarılıp dolma şekli verildikten sonra yumurtaya bulanarak kızgın yağda kızartılıp sonrasında şerbetlenen tatlı çeşididir. Özel ve otantik bir tatlı olan Erzurum kadayıf dolması, altın sarısı renginde olmalı fazla kızartılıp koyu renkte ve kuru olmamalı. Ayrıca fazla yumurtada bekletilmemeli ve kızartmada yumurta kokusu baskın olmamalıdır. Kadayıf dolmaları kesildiğinde kadayıfın tel yapısı görülmeli, iç kısmı pişmeli ve hamur olmamalıdır. Denetim uygulamaları;

Erzurum Ticaret Borsası koordinasyonunda, Erzurum Gıda Kontrol Laboratuvar Müdürlüğü ve Erzurum Esnaf ve Sanatkârlar Odasından yetkili en az 3 kişiden oluşan bir heyet oluşturularak yılda bir kere veya tüketici şikayetleri üzerine ya da gerek görüldüğünde her zaman gerçekleştirilerek rapor düzenlenmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 10. *Erzurum Kadayıf Dolması*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.9. Erzurum Küflü Civil Peyniri (Göğermiş Peyniri)

Mahreç işaretli "*Erzurum Küflü Civil Peyniri (Göğermiş Peyniri)"*; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 2010 yılında tescil ettirilmiştir. Erzurum ili ve ilçeleri ile coğrafi sınırları belirlenen peynir, civil peyniri (%70-75 oranında) ve lor peyniri (%30-25 oranında) ile karıştırılarak ya da civil peynirinin didilerek gıda ambalajlamaya uygun plastik bidonlara basılıp suyunun uzaklaştırılması ve doğal olarak küflenmesi (En az 60 gün bekletilir) sonucu elde edilen olgun peynir türüdür. Yapımında yağsız inek sütü kullanılan peynirin denetimi Erzurum Ticaret Borsası koordinasyonunda, Erzurum Ticaret Borsası temsilcisi, Erzurum Gıda Kontrol Laboratuvar Müdürlüğünden yetkili en az bir kişi, Atatürk Üniversitesi Gıda Mühendisliği Süt Anabilim dalından uzman bir kişi olmak üzere 3 kişiden oluşan komisyon tarafından yılda bir kez denetlenmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 11. *Erzurum Küflü Civil Peyniri (Göğermiş Peyniri)*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.10. Oltu Taşı

Mahreç işaretli "*Oltu Taşı"*; Oltu Ticaret ve Sanayi Odası tarafından coğrafi sınırları Türkiye olarak 2012 yılında tescil ettirilmiştir. "Siyah Kehribar" olarak da adlandırılan Oltu taşı, yerden çıkarıldığında oldukça yumuşak, hava ile temas ettirilmediği sürece bu yumuşaklığını koruyan, hava ile temas ettiğinde sertleşen, zengin, kompakt bir maddedir. Bu sebepten dolayı işlemesi kolay, işledikçe hava teması ile sertleşen ve kullanıldıkça da parlayan bir taştır. Siyah, koyu kahverengi, gri ve yeşilimsi renklerde bulunur. Erzurum ili Oltu ilçesinde bulunan galeri denilen küçük ocaklarda insan emeği ile çıkarılan Oltu taşı, hava ile temas etmemesi için toprak altında saklanmaktadır. Oltu Ticaret ve Sanayi Odası koordinasyonunda Atatürk Üniversitesi Oltu Yer Bilimleri Fakültesinden iki öğretim elemanı, Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulundan iki öğretim elemanı, Oltu Taşını Geliştirme Sanatkârlarını Koruma ve Kalkındırma Derneğinden iki üyeden oluşturulan kontrol heyeti denetim faaliyetlerini periyodik olarak gerçekleştirmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 12. *Oltu Taşı*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.11. Erzurum Ehram Dokuma Kumaş

Mahreç işaretli "*Erzurum Ehram Dokuma Kumaş"*; el tezgahlarında tamamen yünden dokunarak kadınların tek parça halinde örtündükleri yerel bir giysi olan "ehram", Aziziye Belediyesi tarafından 2018 yılında tescil ettirilmiştir. Kumaşın özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir: Atkı ve çözgüsü %100 koyunyününden, kumaş genişliği 90-100cm, tarak genişliği de buna paralel ölçüde (90-110cm), atkı ve çözgüde minimum 9 maksimum 14 tel, atkıda kullanılan iplikler 8-12 numaralar arasında olmalı iken dokuma tezgahında iki tarak ve iki ayak bulunmalıdır. Erzurum Aziziye Belediyesi koordinatörlüğünde; Atatürk Üniversitesi ile Erzurum Aktif İş Kadınları Dostluk Dayanışma Derneğinden birer kişilik katılımla oluşturulacak heyet, atölye çalışmalarını, kullanılan ipi, el dokuma tezgahlarını, dokuma tekniklerini ve üretilen ehramların yerel özelliklerini yılda bir kez, ihtiyaç duyulduğunda her zaman denetimleri gerçekleştirmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 13. *Erzurum Ehram Dokuma Kumaş*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.12. Erzurum Su Böreği

Mahreç işaretli "*Erzurum Su Böreği"*; 2020 yılında Erzurum Ticaret Borsası tarafından tescili alınmıştır. Tüm üretim aşamaları, Erzurum ili sınırları içerisinde gerçekleştirilen Erzurum su böreği, haşlanmış 12 adet (Alt ve üst kat yufkalar haşlanmadan kullanılır) yufka katları arasına 116 tescil numarası ile Cİ tescili almış Erzurum civil peyniri ve maydanoz karışımı ile elde edilen harç konularak hazırlanan, ocak üzerinde döndürülerek ve kızartılarak pişirilen bir börek türüdür. Erzurum civil peyniri ile kendine özgü lezzet ve yapıya ulaşan börek kullanılan peynirin yağsız olması özelliği ile tekrar ısıtıldığında acı tat oluşması engellenir. Denetimleri, Erzurum Ticaret Borsası koordinatörlüğünde Erzurum Ticaret Borsası, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Gıda Mühendisliği bölümü ve Erzurum Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği üyelerinden oluşabilecek üç kişilik kurul tarafından yılda bir kez yapılmaktadır. Denetimlerde özellikle kullanılan malzemeler ve Erzurum civil peyniri ile üretim metodu ve son ürün çıktı kriterleri göz önünde bulundurulmaktadır. Ayrıca Erzurum su böreği için 01.07.2021 tarihinde Avrupa Birliği'nde tescil alabilmesi için mahreç işaret (PGI) başvurusu yapılmıştır (www.ci.gov.tr).

Şekil 14. *Erzurum Su Böreği*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.13. Erzurum Pekmezli Baklava

Mahreç İşaretli "*Erzurum Pekmezli Baklavası";* Erzurum Ticaret Borsası tarafından 20.01.2021 tarihinde "Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar" grubunda tescili alınmıştır. Erzurum pekmezli baklavasının geçmişi 1950'li yıllara dayanmaktadır. Özel olarak üretilen oklavalarla ince şekilde elde açılan yufkaların arasına Antepfıstığı veya ceviz içi ile dut pekmezi eklenerek rulo şeklinde sarılarak hazırlanır ve dilimlendikten sonra pişirilir. En önemli özelliği tatlandırma yöntemidir ki burada tatlandırıcı olarak yufkaların arasına dut pekmezi konulmaktadır. Şerbet kullanımını yarı yarıya düşüren dut pekmezi uygulaması ürünün kendine has lezzetini ve altın sarısı kızarmış rengini de ortaya çıkarmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 15. *Erzurum Pekmezli Baklava*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.14. Erzurum Peynir Helvası

Mahreç İşaretli "*Erzurum Peynir Helvası";* Erzurum Ticaret Borsası tarafından 16.07.2021 tarihinde "Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar" grubunda tescili alınmış Erzurum yöresine özgü bir tatlıdır. Erzurum civil peyniri, buğday unu veya kepekli un, süt kaymağı ve tuz kullanılarak bakır tavada pişirilen özellikle sütün bol olduğu yaz aylarında yoğun üretilen tuzlu bir helvadır. Yörede "hores" olarak da adlandırılan Erzurum peynir helvası, civil peynirinin taze ve tuzsuz niteliği sebebiyle lifli bir yapıdadır. Peynir helvanın içinde tel tel görünür ve tadım sırasında erir. Ayrıca rengi açık kahverengidir (www.ci.gov.tr).

Şekil 16. *Erzurum Peynir Helvası*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.15. Erzurum Mantısı / Erzurum Hıngeli

Mahreç işaretli "*Erzurum Mantısı / Erzurum Hıngeli*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 11.08.2021 tarihinde "Yemekler ve Çorbalar" grubunda tescili alınmıştır. İç harcı yörede yetişen dana etinden elde edilen kıyma ve soğandan oluşan, küçük kareler halinde kesilip üçgen şeklinde kapatılan hamurların suda haşlanması ile yapılmaktadır. Mantının üzerine; yoğurt veya tereyağı, domates salçası, nane ve kırmızıbiberden oluşan sos dökülerek servis edilir. Ürünün en önemli bileşeni hamuru olup çok iyi yoğrulması gerekir. Bu hamurdan açılan yufkanın kalınlığı 2 mm'dir. Mantılar, 4x4 cm'lik kareler halinde kesilen yufkadan elde edilir. Geçmişi eskiye dayanan Erzurum mantısı/Erzurum hıngeli, Erzurum'un mutfak kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple coğrafi sınır ile ün bağı bulunmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 17. *Erzurum Mantısı / Erzurum Hıngeli*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.16. Karnavas Bezi

Mahreç işaretli "*Karnavas Bezi*"; Olur Kaymakamlığı tarafından 20.12.2021 tarihinde "Dokumalar" grubunda tescili alınmıştır. Yaklaşık 200 yıllık bir geçmişe sahip olan Karnavas bezi, yörede kadınların örtünmesi için kullanılırken günümüzde masa örtüsü, peçete, tunik, yelek, fular gibi ürünlerin yapımında da kullanılmaktadır. Erzurum ili Olur Kaymakamlığına bağlı eski adı Karnavas olan Ormanağzı köyünde dokunmakta olup renk ve özel motifleriyle benzer kumaşlardan ayrılmaktadır. İlk örnekleri yün dokuma olsa da günümüzde pamuk ipliğinden üretilmektedir (Eroğlu, 2021: 443-452). Bezayağı adı verilen teknik kullanılarak, %100 pamuk iplikle kamçılı tezgahta dokunan Karnavas bezi, 4 veya 9'lu saz dalı ya da hayat ağacı gibi yöresel motiflerin tercih edilmesinin yanında Orta Asya Türk motiflerine de yer verilen bir dokuma kumaştır (www.ci.gov.tr).

Şekil 18. *Karnavas Bezi*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.17. Erzurum Demir Tatlısı

Mahreç işaretli "*Erzurum Demir Tatlısı*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 27.12.2021 tarihinde "Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar" grubunda tescili alınmış Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan tatlı türüdür (www.ci.gov.tr). Erzurum'a özgü hamur işi tatlısı, ustasına özel olarak yaptırılan saplı çiçek şeklindeki paslanmaz kromdan yapılan kalıbı ile özgünlük kazanmaktadır. Kalıp kullanıldıktan sonra yıkanmaz sadece kağıda sarılır. Yumurta, yoğurt, un, tuz

ve kabartma tozu ile yoğrulan hamura özel yaptırılan demir kalıp yağda kızdırılır ve hamur karışımına batırılır. Sonra kalıbın etrafını saran hamur yağın içine sallanarak bırakılır. İki yüzü de kızartılan hamurun yağı süzülür ve ılık şerbete batırılarak sonrasında servis tabağına alınır. Üzerine isteğe göre hindistan cevizi veya çekilmiş ceviz ile servis edilir (Kiremitçi, vd. 2017: 79; Denk ve Sanalan-Bilici, 2021: 118).

Şekil 19. *Erzurum Demir Tatlısı*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.18. Erzurum Çortutu Pancarı

Mahreç işaretli "*Erzurum Çortutu Pancarı*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 27.12.2021 tarihinde "Yemekler ve Çorbalar" grubunda tescili alınmış Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan yemek türüdür. Yörede şalgam bitkisinden elde edilen turşuya "çortutu" denilmektedir. Yemeğin ana malzemesi Erzurum'da bolca yetiştirilen şalgamdır. Dana eti, tereyağı, salça, soğan, bulgur ve pul biber ilavesi ile pişirilen Erzurum çortutu pancarı üretimi ustalık becerisi gerektiren, coğrafi sınıra özgü nitelik taşıyan, yöre ile ün bağı bulunan bir yemektir (www.ci.gov.tr).

Şekil 20. *Erzurum Çortutu Pancarı*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.19. Erzurum Aşmalı Yahni

Mahreç işaretli "*Erzurum Aşmalı Yahni*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 27.12.2021 tarihinde "Yemekler ve Çorbalar" grubunda tescili alınmış Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan yemek türüdür. Yörede kurutulmuş kayısıya "aşma" denilmektedir ve yemeğin yapımında kuşbaşı et (dana veya kuzu), tereyağında kavrulmuş soğan, salça ve kuru kayısı kullanılarak üretilen, tatlı-ekşi tada sahip bir yöresel lezzettir (www.ci.gov.tr).

Şekil 4.19. *Erzurum Aşmalı Yahni*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.20. Hasankale Lavaşı

Mahreç işaretli "*Hasankale Lavaşı*"; Pasinler Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 04.02.2022 tarihinde "Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar" grubunda tescili alınmış Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan ekmek/lavaş türüdür. Ekmeklik buğday unu, su, ekşi maya ve tuz ile hamuru hazırlanan Hasankale lavaşı, 120-150cm. boyunda 10-20 cm. genişliğinde ve 2-5cm. kalınlığında odun ateşli mozaik tabanlı taş fırınlarda pişirilmektedir. Bu pişirme yöntemi ürüne karakteristik olarak özel tat ve koku kazandırmaktadır. Güneş görmeyen, serin ve kuru yerde saklama koşuluyla 3 günlük raf ömrü olduğu belirtilebilir (www.ci.gov.tr).

Şekil 21. *Erzurum Hasankale Lavaşı*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.21. Erzurum Dut Çullaması

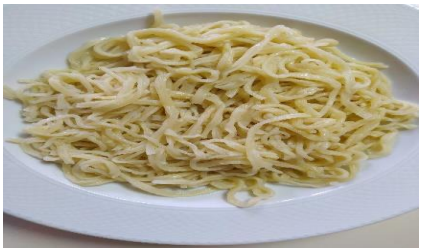
Mahreç işaretli "*Erzurum Dut Çullaması*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 23.02.2022 tarihinde "Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar" grubunda tescili alınmış geçmişi eskiye dayanan Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan ve kış aylarında çoğunlukla tüketilen bir tatlı türüdür. Coğrafi sınıra özgü üretim metodu ve bileşenleri ile yörede ün yapmıştır. Dut kuruları sıcak suda yumuşatılır ve süzülür. Tavada eritilen tereyağı üzerine ilave edilen dutlar 2-3 dakika çevrilir ve içine şeker ilave edilerek kavrulmaya devam edilir. Üzerine çırpılmış yumurta ilave edilerek tüm tavaya yumurtaların homojen dağılımı sağlanır. Sıcak servis edilir ve istenilirse ceviz içi de ilave edilebilir (www.ci.gov.tr).

Şekil 23. *Erzurum Dut Çullaması*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.22. Erzurum Yumurta Pilavı

Mahreç işaretli "*Erzurum Yumurta Pilavı*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 23.02.2022 tarihinde "Yemekler ve çorbalar" grubunda tescili alınmış geçmişi eskiye dayanan Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan yemek türüdür. Yumurta, buğday unu ve tuz ile hazırlanan hamur, yaklaşık 2 mm. kalınlığında açılıp 25cm. uzunluğunda ince şeritler halinde kesilir. Şeritler oda sıcaklığında bir gün bekletilip kurutularak kullanılabileceği gibi kesildikten sonra tuzlu suda haşlanarak da pişirilebilir. Sonrasında üzerine tereyağı dökülerek istenirse ceviz içi de ilave edilerek sıcak servis edilen yöresel bir lezzettir (www.ci.gov.tr).

Şekil 24. *Erzurum Yumurta Pilavı*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.23. Erzurum Ayran Aşı Çorbası

Mahreç işaretli "*Erzurum Ayran Aşı Çorbası*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 13.04.2022 tarihinde "Yemekler ve çorbalar" grubunda tescili alınmış geçmişi eskiye dayanan Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan çorba türüdür. Yağsız kıyma, tuz ve karabiberle hazırlanan mini köftelere ilave olarak yöreye özgü aşotu ve yoğurtla yapılan yöresel çorbadır. Yoğurt ile iyice karıştırılan una haşlanmış aşurelik buğday (yörede den denilmektedir) ve ılık su ilave edilerek kaynatılır. Kıyma, tuz ve karabiber ile elde edilen köfteler mini şekilde yuvarlanır ve kızartılır. Tereyağında küp doğranan soğanlar pembeleştirilir ve çorbaya ilave edilerek karıştırılır. En son köfteler eklenerek kaynatılır ve ocaktan alınmadan önce aşotu eklenerek sıcak servis edilir (www.ci.gov.tr).

Şekil 25. *Erzurum Ayran Aşı Çorbası*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.24. Erzurum Kesme Aşı Çorbası

Mahreç işaretli "*Erzurum Kesme Aşı Çorbası*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 13.04.2022 tarihinde "Yemekler ve çorbalar" grubunda tescili alınmış geçmişi eskiye dayanan Erzurum mutfak kültürü içinde önemli bir yeri olan çorba türüdür. Yörede kesme adı verilen erişte, yeşil mercimek, tarhun otu ve tercihe göre içine kızarmış mini köfte ilave edilerek hazırlanabilir. Coğrafi sınır ile ün bağı olan bu çorba türü küçük küp şeklinde doğranmış soğanların tereyağında pembeleştirilip, domates salçası, pul biber ve haşlanan yeşil mercimekler eklenerek karıştırılır. Sonrasında su ve kesmeler ilave edilerek kaynamaya bırakılır. Kaynamaya başlayınca istenirse mini köfteler ve tarhun otu eklenerek orta ateşte 7-8 dakika daha kaynatılarak pişirilir. Biraz dinlendirilerek sıcak servis edilir (www.ci.gov.tr).

Şekil 26. *Erzurum Kesme Aşı Çorbası*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.25. Erzurum Sucuğu

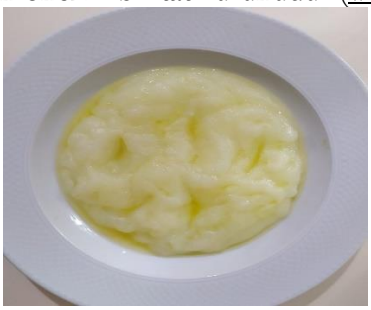
Mahreç işaretli "*Erzurum Sucuğu*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 25.04.2022 tarihinde "İşlenmiş ve İşlenmemiş Et Ürünleri" grubunda tescili alınmıştır. Erzurum doğal meralarında beslenen, sığır, dana, düve gibi büyük baş hayvanların kol ve döş etlerinin kıyma haline getirilip kırmızıbiber, karabiber, kimyon, yenibahar, zerdeçal, zencefil, beyaz biber, kişniş ve tarçın baharatlarının tescil belgesinde belirtilen miktarlarda ilave edilmesiyle son olarak yine Erzurum meralarında beslenen koyunlardan elde edilen kuyruk yağının eklenmesiyle elde edilir. Kiremit renginden koyu kahverengiye kadar değişik tonlarda renge sahip olan sucuk, olgunlaşmış sucuk koku ve fermente et tadına sahiptir. Geçmişi eskilere dayanan Erzurum sucuğunun yöre ile ün bağı bulunmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 27. *Erzurum Sucuğu*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.26. Erzurum Hasıta/Erzurum Hasuta

Mahreç işaretli "*Erzurum Hasıta/Erzurum Hasuta*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 23.05.2022 tarihinde "Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar" grubunda tescili alınmıştır. Geçmişi eskilere dayanan, coğrafi sınırla ün bağı olan yörede sevilen bir tatlı türüdür. Su, buğday nişastası ve beyaz şekerin ilavesiyle eritilmiş tereyağı ile pişirilen şeffaf yoğun kıvamlı, sıcak servis edilen Erzurum mutfak kültürünün önemli bir tatlı ürünüdür (www.ci.gov.tr).

Şekil 28. *Erzurum Hasıta/Erzurum Hasuta*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.27. Erzurum Kıtlama Şekeri

Mahreç işaretli "*Erzurum Kıtlama Şekeri*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 25.05.2022 tarihinde "Diğer" ürün grubunda tescili alınmıştır. Şeker tebliğine uygun olarak şeker pancarından sert sıkıştırma tekniği kullanılarak elde edilen beyaz renkte, 22-25cm. uzunluğunda, şeker maşasıyla 3-5cm.'e küçültüldükten sonra ısırılıp ağıza bir parça alınıp birkaç bardak çay içilebilen, kolay erimeyen ve sert yapıda yörede çay kültürünün önemli tamamlayıcısıdır. 1956 yılında Erzurum şeker fabrikasının kurulmasıyla birlikte yörede üretimine başlanmıştır. Karasal iklimin görüldüğü başta Erzurum olmak üzere Van, Ağrı ve Muş illerinde üretilen şeker pancarı hammaddesidir. Kuru ve serin yerlerde saklanması da önerilmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 29. *Erzurum Kıtlama Şekeri*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.28. Erzurum Et Kavurması

Mahreç işaretli "*Erzurum Et Kavurması*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 05.07.2022 tarihinde "İşlenmiş ve İşlenmemiş Et Ürünleri" ürün grubunda tescili alınmıştır. Erzurum meralarında doğal olarak beslenen büyükbaş hayvanların but etlerinin yüksek sıcaklıkta tuz ve az miktarda böbrek yağı ilave edilerek pişirilmesiyle elde edilmektedir. Kavurmanın geçmişi eskiye dayanmaktadır, yöre mutfağında önemli bir lezzettir ve coğrafi sınırla ün bağı bulunmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 30. *Erzurum Et Kavurması*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.29. Erzurum Şalgam Dolması

Mahreç işaretli "*Erzurum Şalgam Dolması*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 02.08.2022 tarihinde "Yemekler ve Çorbalar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Daire şeklinde dilimlenip haşlanan şalgamlar içine kıyma, pirinç, reyhan, tuz, karabiber, pul biber, soğan ve sarımsak karışımının tereyağda salça ile kavrulmasıyla elde edilen iç harcın eklenerek pişirilmesiyle elde edilir. Sıcak servisi gerçekleştirilir ve istenirse üzerine sarımsaklı yoğurt ilavesi de yapılabilir. Geçmişi eskiye dayanan bu yemek yöre mutfağında önemli bir lezzettir ve coğrafi sınırla ün bağı bulunmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 31. *Erzurum Şalgam Dolması*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.30. Erzurum Gliko

Mahreç işaretli "*Erzurum Gliko*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 03.08.2022 tarihinde "Yemekler ve Çorbalar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Pilavlık bulgur, un, su ve tuz karışımı ile

hazırlanan köftelerin haşlandıktan sonra üzerine yoğurt ve kızgın tereyağı dökülerek üretilip servisi gerçekleştirilir. İstenirse domates salçası, nane, pul biber ve ayçiçek yağı ile hazırlanan bir sosla da servis edilebilir. Geçmişi eskiye dayanan bu yemek yöre mutfağında önemli bir lezzettir ve coğrafi sınırla ün bağı bulunmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 4.32. *Erzurum Gliko*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.31. Erzurum Çiriş Yemeği

Mahreç işaretli "*Erzurum Çiriş Yemeği*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 18.08.2022 tarihinde "Yemekler ve Çorbalar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Yörede yetişen çiriş otu ana malzemesi olan yemek, bulgur, kuru soğan, pul biber, tuz, karabiber, domates veya salça ile isteğe göre kavurma ya da parça et ilavesiyle hazırlanmaktadır. Erzurum mutfağında önemli bir yeri olan çiriş yemeğinin yöre ile ün bağı bulunmaktadır ve sıcak servis edilmektedir (www.ci.gov.tr).

Şekil 33. *Erzurum Çiriş Yemeği*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.32. Erzurum Çaşır Salamurası

Mahreç işaretli "*Erzurum Çaşır Salamurası*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 08.09.2022 tarihinde "İşlenmiş ve İşlenmemiş Meyve ve Sebzeler ile Mantarlar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Maydanozgillerden olan çaşır bitkisi, haşlandıktan sonra kaya tuzu ile salamura edilerek elde edilmektedir. Çaşır bitkisinin sadece 10-20 cm'lik gövde kısmı Erzurum çaşır salamurası üretiminde kullanılır ve yörede Mayıs-Haziran aylarında hasadı yapılmaktadır. Geçmişi eskiye dayana ve Erzurum mutfak kültüründe önemli bir yeri olan çaşır, yörede kış aylarında yemeklerin yanında ve çoğunlukla kavurma olarak tüketilmektedir. Kullanılmadan önce sıcak suyla yıkanarak fazla tuzu alınmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 34. *Erzurum Çaşır Salamurası*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.33. Erzurum Aşotu

Menşe işaretli "*Erzurum Aşotu*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 12.09.2022 tarihinde "Yiyecekler İçin Çeşni/Lezzet Vericiler, Soslar ve Tuz" ürün grubunda tescili alınmıştır. Aşotu,

yemeklerde, çorbalarda ve salatalarda lezzet verici olarak sıklıkla yörede kullanılmaktadır. Ayrıca tuzlanıp saklanabildiği gibi taze olarak da tüketilmektedir. Yaprakları maydanoza benzeyen ve yeşil renk olan aşotu; az yağış alan, kuru ve kireç açısından zengin topraklarda üretimi yapılmaktadır. Mart ve Nisan aylarında ekilen bitki yaklaşık 3 ayda olgunlaşıp yaz mevsiminde hasat edilmektedir. Erzurum mutfak kültüründe özellikle tercih edilen aşotu, ayaranaşı çorbasının vazgeçilmezidir (www.ci.gov.tr).

Şekil 35. *Erzurum Aşotu*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.34. Erzurum Tel Helvası

Menşe işaretli "*Erzurum Tel Helvası*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 26.09.2022 tarihinde "Fırıncılık ve Pastacılık Mamulleri, Hamur İşleri, Tatlılar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Erzurum tel helvası; öncelikle un ve tereyağının homojen bir karışım elde edilene kadar pişirilmesi ile başlamaktadır. Sonrasında helvanın şerbeti su ve şekerin kaynatılıp son aşamada limon suyunun ilave edilmesiyle elde edilir. Bu arada tereyağ ile yağlanan bir tepsi kar üzerinde soğuması için bekletilir. Hazır olan şerbet tepsinin içine dökülüp soğutma işlemi gerçekleştirilir. Soğuyan şeker, kütleler halinde spatula yardımıyla tepsiden kazınarak üst üste konulur. Sonrasında çekilerek halka halini alması sağlanan bu şeker kütleleri un ve teryağ karışımı üzerine bırakılır. Yavaş yavaş çevrilerek bu karışımın birleşimi sağlanır ve sonrasında birleşim tel tel görünümlü yapıya kavuşur. Burada özellikle halkaların kopmamasına dikkat edilir ve bu işlem yaklaşık 40 dakika sürmektedir. Üzerine ceviz içi dökülerek servis edilebilir. Ayrıca uygun ambalajda vakumlu olarak paketlenebilir. Uygun soğuklukta yaklaşık 1 ay saklanabilir. Yöre mutfağına özgü üretim metodu ve ustalık becerisi gerektirmesi sebebiyle Erzurum tel helvası benzerlerinden ayrılmaktadır (www.ci.gov.tr).

Şekil 36. *Erzurum Tel Helvası*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.35. Erzurum Tereyağı

Mahreç işaretli "*Erzurum Tereyağı*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 23.10.2022 tarihinde "Tereyağı Dâhil Katı ve Sıvı Yağlar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Erzurum meralarında beslenen ineklerden elde edilen sütlerden yapılan tereyağı, yöre mutfağında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Sütler kontrol sonrası krema ve yağsız süt olarak ayrıştırılır. Özellikle krema en az % 82-83 süt yağına sahip olmalıdır. Olgunlaşan krema, tamburlara aktarılarak döndürülür. Döndürme sırasında 14-16 °C'deki içme suyu ile yıkanan kremada tereyağı oluşumu başlar. Ortaya

çıkan yayık altı suyu sonrasında uzaklaştırılıp berrak su elde edilinceye kadar yıkanır. Yıkama işlemi sırasında tanecikler halinde ayrılan tereyağı, malakse denilen yoğurma işlemi ile bir araya toplanır. İsteğe bağlı olarak ve % 2 oranını geçmeyecek şekilde tuzlama işlemi yapılabilir (www.ci.gov.tr).

Şekil 37. *Erzurum Tereyağı*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.36. Erzurum Ekşili Dolma

Mahreç işaretli "*Erzurum Ekşili Dolma*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 27.10.2022 tarihinde "Yemekler ve Çorbalar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Erzurum mutfağında önemli bir yeri olan bu yemeğinin yöre ile ün bağı bulunmaktadır. Önceden ıslatılmış çiğ pirinç ve bulgur, yemeklik doğranmış soğan, tereyağı, zeytinyağı ve pestil ezmesiyle kıyma karıştırılıp yoğrulur. Karışıma bu arada biraz ılık su ve limon suyu ilavesi yapılır. Bu şekilde hazırlanan iç malzeme daha önceden haşlanmış üzüm yapraklarına sarılır. Tencereye dizilip kendi suyunu bırakana kadar pişirilen dolma sonrasında üzerine su ve eritilmiş tereyağı ilavesiyle orta derece ateşte pişirme işlemine devam edilir. Sonrasında altı kapatılıp 10 dakika dinlendirilip sıcak servis edilebilir (Kiremitçi, vd. 2017).

Şekil 38. *Erzurum Ekşili Dolma*
Kaynak: www.ci.gov.tr

3.1.37. Erzurum Eriştesi

Mahreç işaretli "*Erzurum Eriştesi*"; Erzurum Ticaret Borsası tarafından 18.11.2022 tarihinde "Fırıncılık ve Pastacılık Mamulleri, Hamur İşleri, Tatlılar" ürün grubunda tescili alınmıştır. Erzurum mutfak kültüründe ve geleneklerinde önemli bir yeri olan erişte; buğday unu, tuz ve su ile hazırlanan hamurun şeritler halinde kesilip ipe asılıp kurutulması ve fırında kızartılmasıyla elde edilir. Şeritler elde 2-3 bıçak sırtı kalınlığında veya makine ile kesilerek şekil verilebilir. Kış aylarında yörede yoğun tercih edildiği için yapımı yaz aylarında imece usulü gerçekleştirilir (www.ci.gov.tr).

Şekil 39. *Erzurum Eriştesi*
Kaynak: www.ci.gov.tr

Cİ tescili alan ürünler Erzurum özelinde değerlendirildiğinde 37 ürünün 34'ü (%91,9) gıda ve tarım ürünü grubunda yer almaktadır ve gastronomi turizminin temel ürünü olabilecek niteliktedir. Dolayısıyla yörede önemli bir gastronomi potansiyelinin olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Erzurum iline ait Cİ tescili almış 37 ürünü tescil ettiren kurumlar aşağıda grafik 4'te belirtilmektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere Erzurum Ticaret Borsası'nın diğer kurumlara nazaran çok büyük farkla 27 ürün tesciline sahip olduğu görülmektedir. Diğer kurumlar ise 2'şer ve 1'er ürünle ilde yürütülen Cİ tescil çalışmalarına destek vermektedir.

Grafik 4. *Erzurum Cİ Tescil Sahipleri*
Kaynak: www.ci.gov.tr adresinden derlenmiştir (01.12.2022).

Bu durum özellikle Erzurum Ticaret Borsası'nın Cİ tescili ile yakından ilgilendiği, özel, otantik ve eşsiz olarak adlandırılan yöresel ürünlere sahip çıktığı, sürdürülebilirliğe önemli katkılar sunduğu, şehirde coğrafi işaretler için öncü görev üstlendiği şeklinde değerlendirilebilir. Ancak Tekelioğlu (2019: 56)'nun da çalışmasında belirttiği üzere AB'nin Cİ uygulamalarındaki başarısının temelinde üretici birlikleri, dernekler, konsorsiyum ve federasyon gibi bizzat üretimin içinde yer alan birliklerin iyi bir şekilde örgütlenmesi ile gerçekleştiği ifade edilmektedir. Türkiye geneline benzer şekilde Erzurum'da da bu tür üretici örgütlerinin aktif bir şekilde tescil uygulamalarında yer almadığı görülmektedir (Denk ve Sanalan-Bilici, 2021: 116). Yani aslında Cİ uygulamalarına sadece tescil uygulaması olarak bakılmamalı, alınan tescillerin niteliğiyle birlikte sürdürülebilirliğine de odaklanılmalıdır. Yine aynı çalışmada 13 tescilli ürün tespit eden yazarlar 12 tescil başvurusunda bulunan ürün belirlemişlerdir. Aynı zamanda 10 ürün için ise tescil alınabilir önerisinde bulunmuşlardır. Bu önerilerin içinden tescil alan ürünler olduğu gibi TPMK'da işlemleri devam eden ürünler de bulunmaktadır ki bunların güncel 2022 yılı Aralık ayı başı itibariyle toplam sayısı 35'tir.

4.SONUÇ ve ÖNERİLER

Cİ sistemi karakteristik özellikleri ile benzerlerinden ayrılan ürünleri tescil ile koruma altına aldığı gibi tüketiciler tarafından doğal, lezzetli ve kaliteli olarak değerlendirilmeleri sebebiyle güven de vermektedir. Ulusal ve uluslararası pazarlara ulaşan bu güven, ürün ile birlikte destinasyonun tanınmasına katkı sunmakta, yöreye ilgi artmakta ve turizmin bölgede gelişmesi ile katma değer yaratılmaktadır. Böylece ürün ve geleneksel üretim yöntemleri korunurken gelecek kuşaklara aktarılması ile sürdürülebilirliğin sağlanması için Cİ sistemi önemli katkılar da bulunmaktadır.

Çalışmada Türkiye'nin güncel Cİ tescil durumuna değinilerek en fazla tescile sahip iller arasında 7. sırada yer alan ve Doğu Anadolu bölgesinde ise yine en fazla tescili bulunan il olan Erzurum incelenmiştir. Aralık ayı başı itibariyle Erzurum ilinin Cİ tescilli ürün sayısı 37 olarak belirlenmiş olup yine 35 ürünün ise tescil beklediği tespit edilmiştir. Tescilli ürünlerin 6 adet menşe adı, 31 adet

mahreç işareti olarak koruma altındadır. Başvurularda ise yine 4 adet menşe adı, 31 adet ise mahreç işaret alabilecek ürünler bulunmaktadır. Yine en fazla tescil 11 ürün ile yemekler ve çorbalar ürün grubunda gerçekleşmiştir. Cİ tescil alan kurum ve kuruluşlara baktığımızda ise Erzurum Ticaret Borsası'nın 27 ürünle en fazla tescil sahibi olduğu belirlenmiştir. Diğer kurumlar ise 2'şer veya 1'er ürün tesciline sahiptirler. Bu durum özellikle Erzurum Ticaret Borsası'nın Cİ konusu ile yakından ilgilendiği veya konuya önem verdiği ya da farkındalığının yüksek oluğu şeklinde yorumlanabilir. Daha önceki çalışmalarda önerilen ürünlerin ise hemen hemen çoğunun tescil aldığı tescil almayanların ise tescil için işlemlerinin tamamlanmasını beklendiği de belirlenmiştir.

Kış turizmi ile ön planda olan yaklaşık 4-5 ay gibi kısa ve yoğun bir turizm sezonu yaşayan Erzurum destinasyonu Cİ tescili aldığı ürünlerle özellikle gastronomi ve kültür turizminin de destekleri ile turizm yoğunluğunu yıl boyuna yayabilecektir. Bu konu kapsamında paydaşlara şu öneriler geliştirilmiştir;

- İlde görevli resmi kurumların web sayfaları ve sosyal medya hesaplarında Erzurum iline ait Cİ tescili alan ürünlerin tanıtımına mutlaka yer verilmelidir.
- Ulusal alanda yapılan tescil başvuruları arttırılabileceği gibi uluslararası alanlarda da belge sahibi olabilmek için girişimler yapılabilir. Sadece Erzurum su böreği için AB başvurusu gerçekleştirilmiştir. Bu girişimler arttırılmalı ve ürünlerin dünya ile buluşmasına imkan sağlanmalıdır.
- Ana akım olarak kış turizmi ile ön planda olan Erzurum destinasyonu 2023 Türkiye Turizm Stratejisi belgesinde Kış Koridoru içinde yer alan iller arasındadır. Kış turizmi ile birlikte turizm faaliyetlerini ve gelirlerini 12 aya yayabilmek için Cİ tescili almış ürünlerden destek alarak kültür ve gastronomi turizmine yönelik etkinlikler veya festivaller geliştirilmelidir.
- Palandöken kış turizm merkezinde yer alan konaklama işletmelerinde Cİ tescili almış ürünlere turistlerin kolaylıkla ulaşabileceği alan veya stantlar oluşturulmalıdır.
- İlgili kurumlar tarafından "Coğrafi İşaretler El Kitabı" hazırlanabilir ve bu kitabın tüm paydaşlara ulaştırılması sağlanmalıdır.
- Yörede Cİ farkındalığını arttırıcı eğitimler üretici ve tüketicilere verilmelidir.
- Süpermarketlerde bu otantik ürünler için raflar belirlenebilir ve tıpkı içecek reyonu, kozmetik reyonu gibi benzer şekilde "Coğrafi İşaretler Reyonu" oluşturulması yasal düzenlemelerle sağlanmalıdır ve
- Ulusal literatürde ve ilgili kurumların raporlarında dikkat çekilen mevzuat eksikliklerinin ivedilikle yeni düzenlemelerle giderilmesi gerekmektedir. Cİ uygulamaları amacı dışına çıkmamalıdır.

Akademik olarak gelecekte yerel halkın farkındalığını belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabileceği gibi yüksek tescil alan ürünlerin il bazlı değerlendirilmesi ya da karşılaştırılması şeklinde uygulamalar da gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Aslan, B. & Kaya, H.D. (2017). Coğrafi İşaretli Ürünler ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Durum. *GAP TEYAP*, Sayı:8, 2-7.

Balaban, S.T. (2016). Ekonomik Açıdan Coğrafi İşaretler. *FMR Dergisi*, 1, 57-62.

Bramley, C., Biénabe, E., & Kirsten, J. (2009). The Economics of Geographical İndications: Towards a Conceptual Framework for Geographical İndication Research in Developing Countries. *The economics of intellectual property*, *109-142*.

Çağatay, S. (2021). Coğrafi İşaretlerin Kırsal Kalkınma Etkisi, PPT Sunum. *Coğrafi İşaretler ve İktisadi Katkı Potansiyeli*, 3 Aralık, Ostim Teknik Üniversitesi, Ankara. https://www.youtube.com/watch?v=ChkERm0GoNg, (Erişim Tarihi: 03.12.2021)

Çalışkan, V., & Koç, H. (2012). Türkiye'de Coğrafi İşaretlerin Dağılış Özelliklerinin ve Coğrafi işaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *17*(28), 193-214.

Denk, E. ve Sanalan Bilici, N. (2021). Erzurum İlinin Coğrafi İşaret (Cİ) Almış Ürünlerinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(1), 102-122.

Denk, E. (2021). Türkiye'de Gastronomi Turizmi Açısından Coğrafi İşaretli Ürünler. *Journal of Silk Road Tourism Researches*, 1(1), 51-61.

Dokuzlu, S. (2016). DAP Bölgesi Yöresel Ürünlerini Ticarileştirme Stratejilerinin Belirlenmesi Projesi Raporu. *TÜSSİDE, TÜBİTAK Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü*. 1-535.

Durlu, F. Ö., Sünnetçioğlu, S., & Can, A. (2013). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1 (1), 13-20.

Eroğlu, A. A. (2021). Karnavas bezi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* 27 (47), 443-452. https://doi.org/10.35247/ataunigsed.987381

Esen, Ş. (2016). Bir Farklılaşma Stratejisi Olarak Coğrafi İşaretler ve Türkiye İncelemesi. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(14), 447-464.

Genç, E. (2012). Coğrafi İşaretlerin Tüketici Tercihlerine Etkileri ve Üreticilere Pazarlama Stratejileri. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, *5*(2), 88-95.

Hoşcan, N. (2018). Küreselleşme Sürecinde Yöresel Gastronomik Ürünlerin Üretiminde ve Pazarlanmasında Kooperatifçilik Üzerine Bir Model Önerisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, *2*(Ek1), 390-413.

Kargiglioğlu, Ş., Bayram, G. E., & Çetin, Y. (2019). Gastronomi Turlarının Coğrafi İşaretli Ürünler Aracılığı ile Oluşturulması: Batı Karadeniz Turları Örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, *3*(4), 624-639.

Kiremitçi, A.R., Turan, S., Özdemir, G., Engin, S., Altınörs. V., Songur, M. (2017). Doğu Anadolu'nun Gastronomi Kalesi: Erzurum Mutfak Kültürü. Erzurum'un Turizm Potansiyeline Gastronomi Kültürü ile Katkı Sağlama Projesi, *Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları* No: 5, Zafer Medya, Erzurum.

Kuşat, N. (2012). Bölgesel Kalkınmada Geleneksel Gıda Ürünlerinin Rolü ve Geleneksel Gıdalarda İnovasyon Belirleyicileri Üzerine Bir Çalışma: Afyon Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *19*(2), 261-275.

Mil, B., & Denk, E. (2015). Erzurum Mutfağı Yöresel Ürünlerin Otel Restoran Menülerinde Kullanım Düzeyi: Palandöken Örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 5(2), 01-07.

Onurlubaş, E., & Taşdan, K. (2017). Geleneksel Ürün Tüketimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *17*(1), 115-132.

Polat, E. (2017). Turizm ve Coğrafi İşaretleme: Balıkesir Örneği. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, *1*(1), 17-31.

Serçeoğlu, N., Boztoprak, F., & Tırak, L. (2016). Gastronomi Turizmi ile Şehir Markalaşması İlişkisi: Atatürk Üniversitesi Öğrencileri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), *94*-114.

SMK, (2016). 22/12/2016 tarihli, 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6769.pdf (Erişim Tarihi: 13.12.2021).

Şahin, A. (2017). Gastromilliyetçilik Kavramının İncelenmesi: Coğrafi İşaret ve Markalaşma Faktörleri. *Journal of International Social Research*, *10*(48), 459-464.

Şahin, G. (2019). *Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri ve Bunların Türkiye Ekonomisinde Etkin Kullanımları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şengül, S. (2017). Türkiye'nin Gastronomi Turizmi Destinasyonlarının Belirlenmesi: Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *20*(37), 375-396.

Tekelioğlu, Y. (2010). Yöresel Ürünler, Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları. *Gastro Dergisi*, Sayı 59, s. 118-121.

Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, Sayı: 15, 47-75.

Tekelioğlu, Y. (2021). *Anatolia Coğrafi İşaretler Zirvesi*, 29 Kasım 2021, İzmir. https://www.youtube.com/watch?v=asDlPFsVEaY&list=RDCMUC1qGGh33_o-Rdr92J5EBG7w, (Erişim Tarihi: 29.11.2021)

TPMK (2014). Ulusal Coğrafi İşaret Strateji ve Eylem Planı 2015-2018. https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/0E4AD197-B9BF-4065-B548-9FEBBD47BDCF.pdf (Erişim Tarihi: 24.09.2022).

Üzümcü, T. P., & Denk, E. (2019). Erzurum ile Özdeşleşmiş Bir Lezzet: Oltu Cağ Kebabı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (1), 463-483. DOI: 10.21325/jotags.2019.373.

Vanhonacker, F., Verbeke, W., Guerrero, L., Claret, A., Contel, M., Scalvedi, L., ... & Hersleth, M. (2010). How European Consumers Define The Concept of Traditional Food: Evidence From A Survey in Six Countries. *Agribusiness*, *26*(4), 453-476. Doi: 10.1002/agr.20241

Yenipınar, U., Köşker, H., & Karacaoğlu, S. (2014). Turizmde Yerel Yiyeceklerin Önemi ve Coğrafi İşaretleme: Van Otlu Peyniri. The *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2 (2), *13*-23.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yürekli, D. (2015). *Coğrafi İşaretlerin Tescili ve Uygulama Sürecindeki Sonuçların Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

WIPO (2021). Geographical Indications: An Introduction, 2nd edition. https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4562(Erişim: 10.11.2022)

www.ci.gov.tr (Erişim:29.11.2022).

www.tmdn.org/giview/ (Erişim:29.11.2022).

Bilim ve Sanat Merkezlerinde Öğrenim Gören Ortaokul Öğrencilerinin Üçgen Eşitsizliğini Kavramalarına Yönelik Bir Ders Araştırması Süreci

Esat AVCI[1]
Gülcihan SU[2]
Samet KILIÇ[3]
Seyran ERGİN AYDEMİR[4]

Giriş

Tarihi eski uygarlıklara kadar uzanan ve matematiğin bir dalı olan geometri, bireylerin bulundukları yaşam alanlarında gerçek hayat durumlarını anlamlandırmaları için önemlidir (Jones, 2000). Geometri, bireylerin somut yaşam deneyimlerinin, doğduğu andan itibaren başlayarak hayat boyu devam eden bir süreç ve disiplinlerarası bir öğrenme alanı olarak ifade edilebilir (Gökbulut, Sidekli ve Yangın, 2010). Geometrinin amacı, öğrencilerin kıyaslama ve analiz yapma gibi temel yeterliliklerinin yanında karşılaştıkları bilgileri şekilsel olarak ifade etme, dikkatli olma, düşüncelerini net bir şekilde ortaya koyma gibi bilişsel beceriler kazandırmaktır. Sadece matematik dersiyle bağlantılı olmaması tüm derslerin içinde de olması bireylerin zihinsel gelişimlerine olumlu katkılar sağlamaktadır (Baykul, 2009).

Geometriyi matematiğin önemli alt dallarından biri olduğunu belirten Ulusal Matematik Öğretmenleri Birliği (National Council of Teachers of Mathematics [NCTM]), bireylerin, günlük yaşamlarını anlamlandırıp yorumlamasında, geometrik düşünme alanında yapılan çalışmaların değerli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bireylerin öğrenme sürecinde kendi tanımlarını oluşturup geometrik düşünme becerisini yapılandırdığı bir ortamın gerekli olduğuna dikkat çekmişlerdir (NCTM, 2000).

Geometri, günlük yaşamın içinde olması ve birçok bilimin temelinin oluşturmasından dolayı matematik öğretim programında hatırı sayılır bir yere sahiptir (Altun, 1998). Ancak ülkemizde geometri öğretiminin yetersiz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Altıntaş, İlgün ve Anday, 2022). Bireylerin geometrik düşünme becerilerinin gelişmesi için öğrenme ortamlarının öğrenciyi merkeze alarak yapılandırılması gerekmektedir (Özcan ve Türnüklü, 2015). Öğretim ortamının bu şekilde yapılandırılmadığı ortamlarda ise bireylerin bilişsel gelişimleri yetersiz kaldığından, ezberlemeye yönelik bir eğilim söz konusu olmaktadır (Altun, 1998). Bireylerin önceki deneyimlerinin üzerine yapılandırıldığı bir süreç olan geometri öğretimi, kolaydan zora doğru bir yapılanma içinde olduğundan öğrencilerin bilişsel seviyelerine göre öğrenme ortamlarının hazırlanması kalıcı öğrenmenin ön koşuludur (Özgen, 2016).

[1] Öğretmen, Yenişehir Belediyesi BİLSEM
[2] Öğretmen, Yenişehir Belediyesi BİLSEM
[3] Öğretmen, Yenişehir Belediyesi BİLSEM
[4] Öğretmen, Yenişehir Belediyesi BİLSEM

NCTM standartlarına göre, öğrenciler, geometri dersinde, geometrik şekil ve yapıların özelliklerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini öğrenirler. Buna bağlı olarak bir geometrik şekli iki veya üç boyutlu uzayda zihinden yapılandırabilme ve farklı yönlerden bakabilme geometrik düşünmenin önemli bileşenlerinden biridir. Aynı zamanda geometri, öğrencilerin, akıl yürütmeyi öğrendikleri ve akıl yürütme becerilerinin gelişmesi için tanım ve gerçeklerden ispat yaptıkları bir alandır (Ersoy, 2003).

Geometri eğitiminde kavramların doğru şekilde yapılandırılmaması öğrencilerde kavram yanılgılarına neden olmaktadır. Öğretmenlerin kullandığı metafor ve analojiler, öğretim modelleri, öğretim modellerinin uygulanış biçimi, konu ve kavramları içeren ders kitapları ve bu konuların programlarda ele alınış biçimleri (Özmantar ve Bingölbali, 2009), mantıksal çıkarım düzeyinde açıklanan geometrik ispatları yaparken aksiyomatik yapıyı ve geometrik şekillerdeki özellikleri uygun biçimde kullanmamaları (İç ve Demirkol, 2008) kavram yanılgılarının nedenleri arasında gösterilebilir.

Öğrencilerin, küçük yaşlardan itibaren karşılaştıkları geometrik kavramlardan biri de üçgen kavramıdır. Bu durum, öğrencilerde üçgen ile ilgili genel bir şekil algısı oluşturmaktadır. Bu algı üçgenlere yönelik kavramlarda öğrencilerin zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Öğrencilerin sahip oldukları üçgenin görüntüsü yatay bir tabana oturmakta ve bu durum öğrencilerin farklı üçgen türleri oluştururken zorluk yaşamalarına neden olmaktadır (Türnüklü, 2009). Öğrencilerin bu şekle sadık kalma eğilimleri, üçgen kavramında karşılarına çıkan üçgen eşitsizliği kavramı ve öğretiminde de zorluk yaşamalarının nedenlerinden biri olarak söylenebilir (Türnüklü, 2009).

Üçgen eşitsizliği kavramı, farklı araştırmacılar tarafından ele alınan ve üzerinde durulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçgen eşitsizliği kavramına yönelik, metrik yakınlığın ele alındığı (Dhillon, Sra ve Tropp, 2008), ispata dayalı yöntemlerin izlendiği (Saito, An, Mizuguchi ve Mitani, 2011; Sano, Izumida, Mitani, Ohwada ve Saito, 2014), iyileştirilmiş kestirimlerde bulunmaya yönelik (Minculete ve Paltanea, 2017) teorik çalışmaların yanında, sekizinci sınıf öğrencileri ile dört farklı yöntemle çalışılan (Smith, Shin, Kim ve Zawodniak, 2018) uygulamalı araştırmalar da bulunmaktadır.

Ülkemizde de üçgen eşitsizliği kavramına yönelik araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalar, sekizinci sınıf öğrencilerinden bazılarının, üçgen oluşumunun şartlarını ortaya koyma noktasında akıl yürütme düzeylerinin düşük kaldığını (Cantürk Günhan, 2014), üçgen eşitsizliği konusunda kavram yanılgılarına sahip olduklarını (Kaya, 2018), üçgenleri kavrama ile ilgili bazı öğrenci davranışlarının üçgen eşitsizliğini oluşturmada sorunlara yol açtığını (Türnüklü, 2009), öğrencilerin kağıt-kalem ortamında yorumlayamadıkları bazı durumları dinamik geometri yazılımları ile anlayabildiklerini ancak açıklayamadıklarını (Şengün, 2017) söylemektedir.

Türkiye'de örgün eğitim içinde yer alan eğitim kurumlardan biri bilim ve sanat merkezleridir. Bilim ve sanat merkezleri özel yetenekli öğrencilerin okullarında gördükleri eğitime ek olarak yeteneklerinin desteklenmesi konusunda eğitim öğretim faaliyetleri yürüten kamu kurumlarıdır. Genel yetenek, resim veya müzik alanlarında tanılaması yapılan öğrenciler bu kurumlara devam edebilmektedir. Özel yetenekli öğrenciler birçok açıdan akranlarına göre farklılık göstermektedir. Öğrenciler genel olarak; özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri daha kolay anlayabilen, analiz ve sentez yetenekleri daha güçlü bireyler olarak görülmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2022). Bu yönüyle özel yetenekli öğrenciler için uygulanan öğretim programlarının zenginleştirilmiş olması gerekmektedir. Bilim ve sanat merkezlerinde matematik alanında uygulanan öğretim programı incelendiğinde genel matematik öğretim programına benzer ve farklı yanlarının olduğu göze çarpmaktadır.

Genel matematik dersi öğretim programında ulaşılması beklenen genel amaçlar:

- Matematiksel okuryazarlık becerilerini geliştirebilmek, matematiksel kavramları ve matematik dilini doğru bir şekilde kullanabilmesini sağlamak,
- Matematik dilini kullanırken etrafındaki insanların ve nesnelerin birbirleriyle olan ilişkilerini anlamlandırabilmek,
- Problem çözme süreçlerinde kendini fikirlerini ve düşünme stratejilerini rahatlıkla ifade edebilmek,
- Üst düzey akıl yürütme ve düşünme becerilerini geliştirmek ve kendi öğrenme süreçlerini doğru bir şekilde anlamlandırabilmek,
- Zihinden işlem yapma ve tahmin etme becerilerinin gelişimine katkı sağlamak,
- Matematiğin sanat ve estetikle olan ilişkisini fark etmesini ve matematiğin insanlığın ortak bir değeri olduğunu fark etmesini sağlamak şeklinde ifade edilebilir (MEB, 2018).

Benzer şekilde Bilim ve Sanat Merkezi Matematik Dersi Öğretim Programı incelendiğinde problem kurma ve çözme, tahminde bulunma, ilişkilendirme, üst düzey akıl yürütme, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi ortak becerilerin olduğu amaçlar göze çarpmaktadır (MEB, 2021). Öte yandan bilim ve sanat merkezlerinde matematik öğretimi sürecinde içerik ve uygulanan yöntemler, genel matematik öğretiminden farklılaşmaktadır. Bilim ve sanat merkezlerinde içerik olarak her bir kazanımda öğrencilerin ihtiyaçları göz önüne alınarak gerekli zenginleştirmeler yapılıp etkinliklerin farklılaştırılması gereklidir. Bunun yanında bilgi ve iletişim teknolojileri, dinamik matematik yazılımları öğretim sürecinin doğal bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışma, geometri alanına ait bir kavram olan üçgen eşitsizliğini bilim ve sanat merkezlerine devam eden öğrencilerin anlamlandırma süreçleri ve bu süreçler doğrultusunda bir etkinlik geliştirilmesini ele almaktadır. Geometri öğretimiyle öğrencilerin, eleştirel düşünme, akıl yürütme, problem çözme, üç boyutlu tasarımları iki boyutlu hale indirgeyebilme ve ispat becerilerinin gelişmesine katkı sunulması amaçlanmaktadır (Jones, 2002). Aynı zamanda MEB'in (2018) de matematik öğretim programlarında benzer becerileri öğrencilere kazandırmak istediği görülmektedir. Öğretim programlarında her ne kadar bu becerilerin kazandırılması hedeflense de birçok ulusal ve uluslararası sınavlarda elde edilen sonuçlara bakıldığında öğrencilerin bu becerileri yeterince kazanamadığı görülmektedir. Bunun yanında matematik öğretiminde, bazı kavramların öğrenciler tarafından anlamlandırılmasında güçlükler yaşandığı birçok araştırmada ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada, bilim ve sanat merkezine devam eden öğrencilerin, üçgen eşitsizliğini kavramlarına yönelik taslak bir etkinlik geliştirmek ve uygulama sonrası öğrencilerin üçgen eşitsizliği kavramını anlamlandırma süreci göz önüne alınarak etkinlik formuna son halini vermek amaçlanmıştır.

Öğrencilerin geometrik kavramları doğru bir şekilde anlamlandırması noktasında sıkıntı yaşadıkları farklı çalışmalarda ortaya konmaktadır. Bu çalışmada da öğrencilerin üçgen eşitsizliğini kavramalarına yönelik bir ders araştırma süreci gerçekleştirilmiştir. Böylelikle öğrencilerin üçgen eşitsizliği kavramını anlamlandırırken karşılaştığı sorunlar ortaya konmaya çalışılmış, bu doğrultuda bir etkinlik geliştirilmiş ve öğrenme ortamı tasarlanmıştır. Ders araştırması modeliyle yürütülen bu çalışmada zümre işbirliğinin esas olması, taslak bir etkinlik tasarımından yola çıkıp öğrenci düşünmeleri dikkate alınarak nihai etkinliğe ulaşılması araştırmanın önemli yanı olarak görülmektedir.

Bu doğrultuda, araştırmanın problem cümlesi "Ders araştırması kapsamında Bilim Sanat Merkezine devam eden öğrencilerin üçgen eşitsizliğini anlamlandırma süreçleri nasıldır ve bu süreçleri göz önünde bulundurarak nasıl bir etkinlik formu geliştirilebilir?" şeklindedir. Araştırma kapsamında alt problemlere de cevap aranacaktır.

1.Üçgen eşitsizliğini anlamlandırırken, öğrencilerin karşılaştığı benzer ve farklı sorunlar nelerdir?

2.Hazırlanan taslak etkinlik formu ile süreç sonunda elde edilen nihai etkinlik formu arasındaki farklar nelerdir?

Yöntem

Araştırmada, yöntem olarak bir mesleki gelişim modeli olan Ders Araştırması modeli benimsenmiştir. Japonya'dan birçok ülkeye yayılan Ders Araştırması (Lesson Study), öğretmenlerin mesleki gelişim çalışmalarında kullanılabilecek modellerden biridir. Japon ulusal eğitiminin şekillenmeye başladığı yıllardan bu yana, yaklaşık yüz yıldır, Japonya'da öğretmenlerin mesleki gelişiminde önemli bir rol oynar (Takahashi & Yoshida, 2004). Ders araştırması, birkaç öğretmenin gerçek bir dersi, kendi bağlamında öğretmeye ve öğrenmeye çalıştığı bir tür sınıf araştırmasıdır (Ono & Ferreira, 2010). Ders Araştırması'nın, diğer öğretmenler tarafından gözlem yapılması, işbirliği ile uzun süreli planlanması, belirli bir hedef veya eğitim vizyonunu hayata geçirmek için planlanması, kayıt altına alınması ve tartışılması şeklinde beş temel özelliği bulunmaktadır (Lewis, 2000). Ders Araştırması, Şekil 1'de yer alan bir döngüye sahiptir. Bu döngü ikinci kez isteğe bağlı olarak tekrar edilebilmektedir.

Şekil 1. Ders Araştırması Döngüsü (Lewis, Perry ve Murata, 2006).

Ders Araştırması döngüsünün bileşenleri şu şekildedir:

1.Müfredat ve Hedef Belirleme: Öğrencilerin öğrenmesi ve gelişimi için uzun vadeli hedeflerin göz önünde bulundurulması. Konunun belirlenmesi, programın ve kazanımların incelemesi.

2.Planlama: Uzun vadeli hedefler, öngörülen öğrenci düşünmeleri, veri toplama planı, öğrenme gidişatı ve seçilen yaklaşımın gerekçesi dikkate alınarak planlama yapılması.

3.Araştırma Dersini Yürütme: Gruptan birinin dersi uygulaması, diğerlerinin araştırma dersini gözlemlemesi ve veri toplaması.

4.Yansıtma: Araştırma dersinin, öğrenci öğrenmelerini, içeriği, dersi ve tasarımı, vb etrafında tartışılması. Döngünün belgelenmesi, öğrenmenin devam etmesi ve pekiştirilmesi, ders araştırmasının bir sonraki döngüsü için yeni sorular sorulması.

Araştırmanın amacı, bilim ve sanat merkezilerine devam öğrencilerin, üçgen eşitsizliğini kavramalarına yönelik taslak bir matematik etkinliği geliştirmek ve uygulama süreci sonrası öğrenci düşünmelerini dikkate alarak etkinliğe son halini vermektir. Araştırmanın amacı ve uygulama süreci göz önünde bulundurulduğunda Ders Araştırması modelinin araştırma deseni olarak benimsenmesi uygun görülmüştür.

Katılımcılar/Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcı grubu Mersin ilinde özel yetenekli öğrencilerin öğrenim gördüğü bir bilim ve sanat merkezine ortaokul beşinci ve altıncı sınıf seviyesinde devam eden 8 öğrencidir. Çalışma grubu benzeşik örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Bu örnekleme yöntemini tercih etmekteki amaç, küçük, benzeşik bir örneklem oluşturmak yoluyla belirgin bir alt-grup tanımlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Çalışmada, bilim ve sanat merkezlerine devam eden ortaokul seviyesindeki öğrencilerin üçgen eşitsizliğini kavramalarına yönelik bir etkinlik geliştirilmiş olması, bilim ve sanat merkezlerinde öğrenim gören öğrencilerin özel yetenekli öğrenciler olması bu örnekleme yönteminin tercih edilmesine neden olmuştur.

Çalışma grubunun belirlenmesi aşamasında, araştırmacıların ortaokul beşinci ve altıncı sınıf seviyesinde ders verdikleri sınıflardaki öğrencilerin velilerine onam formu gönderilmiştir. Onam formunda araştırmanın amacı ve süreci anlatılmıştır. Velisi tarafından onam formu aracılığıyla çalışmada yer alabileceği belirtilen öğrenciler çalışma grubuna dâhil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları, araştırmacılar tarafından geliştirilen "Etkinlik Formu", gözlemci araştırmacıların gözlem notları ve uygulama dersi sırasında çekilen video kayıtlarıdır. "Etkinlik Formu" iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde öğrencinin rumuzunu yazacağı kısım ve işlem adımlarına dair yönerge bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca öğrencilerin elde ettikleri verileri kaydetmeleri ve karşılaştıkları durumları not etmeleri için Tablo 1'de "Etkinlik Formu"nda yer almaktadır.

Tablo 1. Etkinlik Formunun Birinci Bölümü

	1.Kenar Uzunluğu	2.Kenar Uzunluğu	3.Kenar Uzunluğu	Karşılaşılan Durum(Üçgenin oluşup oluşmadığı durumu)
1.Üçgen				
2.Üçgen				
3.Üçgen				
4.Üçgen				

Etkinlik formunun ikinci bölümünde "Oluşturduğunuz ya da oluşturamadığınız üçgenlerin kenar uzunluklarını inceleyin. Bu kenar uzunluklarına bakarak üçgenin oluşma veya oluşmama durumu ile ilgili ne söyleyebilirsiniz?" sorusu yer almaktadır.

Veri Toplama Süreci

Ders araştırma döngüsünün aşamaları doğrultusunda veri toplama süreci şu şekilde yürütülmüştür:

Birinci Döngü

Birinci Aşama: Müfredat ve Hedef Belirleme

Müfredat ve hedef belirleme amacıyla Yenişehir Belediyesi Bilim ve Sanat Merkezi'nin dört matematik öğretmeni zümre toplantısı yapmıştır. Toplantıda öğrencilerin geometrik kavramları anlamlandırma süreçlerinde yaşadıkları sıkıntılardan yola çıkarak üçgen eşitsizliği kavramı çalışılacak kavram olarak belirlenmiştir.

İkinci Aşama: Planlama

Çalışılacak kavram belirlendikten sonra literatür taraması ile öğrencilerin üçgen eşitsizliği kavramını kavramaya yönelik sorunlar incelenmiş, öğrenci düşünmeleri öngörülmüş ve bunlardan yola çıkarak veri toplama planı oluşturulmuştur. Veri toplama planında etkinlik tasarımının yapılması, etkinlik materyallerinin hazırlanması, uygulama dersinin gün ve saatlerinin planlanması, ortam kaydının ne şekilde yapılacağı başlıkları ele alınmıştır.

Öğrencilerin üçgen eşitsizliğini kavramalarına yönelik tasarlanan etkinlik materyalleri 16 farklı uzunlukta karton şeritlerden oluşturulmuştur. 16 farklı uzunluktaki şeritlerden onar tane hazırlanmış ve her birinin üzerine uzunlukları yazılmıştır. Materyallere ait görsel Görsel 1'de yer almaktadır.

Görsel 1. Etkinlik Materyalleri

Etkinlik esnasında öğrencilerin elde ettikleri sonuçları not almalarını sağlayacak "Etkinlik Formu" her bir öğrenciye bir form verecek şekilde çoğaltılmıştır. Araştırma dersi 4 Haziran 2022 tarihinde iki ders saati yapılacak şekilde planlanmıştır. Araştırmacılardan biri gönüllü olarak uygulayıcı araştırmacı diğerleri ise gözlemci araştırmacı olarak belirlenmiştir. Öğrenci velilerinden alınan izin doğrultusunda araştırma dersinin video kaydının alınmasına karar verilmiş ve bununla ilgili planlama yapılmıştır.

Üçüncü Aşama: Araştırma Dersinin Yürütülmesi

Belirlenen gün ve saatte uygulayıcı öğretmen tarafından araştırma dersi gerçekleştirilmiştir. İki ders saatinde tamamlanan araştırma dersinde öncelikle öğrencilere "Etkinlik Form"ları dağıtılmıştır.

Sonrasında öğrenciler farklı uzunluklardaki şeritlerin bulunduğu masaya yönlendirilmiş ve öğrencilerden diledikleri uzunluklarda üç adet şeridi alarak yerlerine dönmeleri istenmiştir. Uygulayıcı öğretmen öğrencilere ellerindeki şeritleri kullanarak bir üçgen oluşturmalarını ve karşılaştıkları durumu "Etkinlik Formu"nda ilgili bölüme yazmalarını söylemiştir. Birinci üçgenle ilgili karşılaşılan durum yazıldıktan sonra öğrenciler ellerindeki şeritleri yenileriyle değiştirerek ikinci bir üçgen oluşturmaya çalışmış ve karşılaştıkları durumu not etmişlerdir. Aynı işlem iki kere daha yapılmış ve öğrenciler farklı uzunluklarda şeritler kullanarak dört adet üçgen elde etmeye çalışmışlar ve karşılaştıkları durumları not etmişlerdir. Bu uygulama bir ders saati sürmüştür. İkinci ders saatinde öğrencilerden "Etkinlik Formu"nun ikinci bölümüne, ilk bölümde karşılaştıkları duruma dair düşüncelerini yazmaları istenmiştir. Yazım işlemi bittikten sonra uygulayıcı öğretmen, öğrencilerin üçgen oluşturma süreçlerini ve üçgenlerin bazısının oluşup bazısının oluşmaması durumunu, öğrenci düşüncelerinden yola çıkarak tartışmaya açmıştır.

Dördüncü Aşama: Yansıtma

Araştırma dersi sonrası öğrencilerin doldurduğu "Etkinlik Form"ları ve video kayıt görüntüleri incelenmiştir. Gözlemci araştırmacıların notları ile birlikte bir değerlendirme yapılmış ve uygulamada sıkıntı yaşanan kısımlar ve nedenleri, öğrenci düşünmeleri üzerine tartışma yürütülmüştür.

Veri Analiz Süreci

Veriler, betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Öğrencilerin "Etkinlik Formları"na verdikleri yanıtlar tablolaştırılmıştır. Video görüntülerinden elde edilen veriler incelenmiş ve öğrencilerin üçgen eşitsizliği kavramını anlamlandırma süreçlerinde uygulanan etkinliğin ve öğrencilere yönlendirilen sorular doğrultusunda oluşan tartışma ortamının kavramı anlamlandırmaya yarayıp yaramadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Video kayıtları metne dönüştürülmüş ve alıntı olarak bulgular kısmında yer verilmiştir.

Bulgular

Araştırmada ele alınan kavram üçgen eşitsizliği kavramıdır. Üçgen eşitsizliği, üçgenin herhangi bir kenarının diğer iki kenarının farkının mutlak değerinden büyük, toplamından küçük olması şeklinde ifade edilmektedir. Verilen üç doğru parçası bu kuralı sağlamıyorsa bu üç doğru parçası kullanılarak bir üçgen oluşturulamamaktadır. Yani uzunlukları a, b ve c birim olan doğru parçalarının üçgen oluşturabilmesi için,

$|a-b| < c < a+b$

$|a-c| < b < a+c$

$|b-c| < a < b+c$

eşitsizliklerinin sağlanması gerekmektedir.

Birinci uygulamada öğrencilere üçgen eşitsizliği kuralı verilmeden öğrencilerden seçtikleri farklı uzunluklardaki şeritlerle üçgen oluşturmaları istenmiştir. Öğrencilere amacın üçgeni oluşturmak olmadığı herhangi üç kenar ile üçgen oluşturulup oluşturulamayacağı durumunu gözlemlemeleri belirtilmiştir. Öğrenciler üçgen oluşturma işlemini dört kez her seferinde farklı şeritler seçerek denemişler ve etkinlik formuna karşılaştıkları durumları not etmişlerdir. Öğrencilerin dört farklı üçgen oluşturma durumları ile ilgili elde edilen veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Üçgen Oluşturma Durumu

Üçgen Elde Etme Durumu	**Öğrenciler**
Bir uygulamada üçgen elde edememiş, üç uygulamada üçgen elde etmiş	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5
İki uygulamada üçgen elde edememiş, iki uygulamada üçgen elde etmiş	Ö6
Dört uygulamada üçgen elde etmiş	Ö7, Ö8

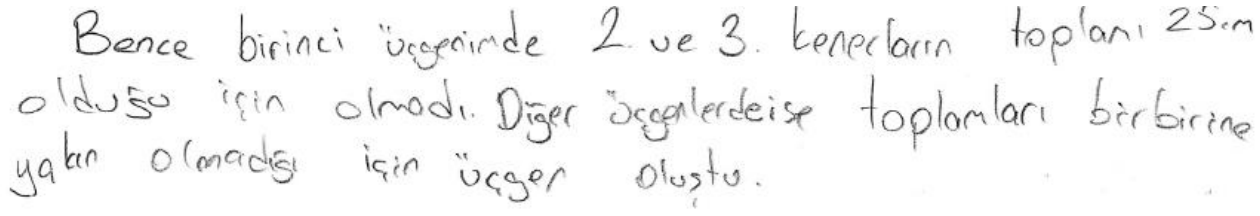
Tablo 2'deki verilere göre iki öğrenci dört uygulamada üçgen oluşturmuş, bir öğrenci iki uygulamada üçgen oluşturmuş iki uygulamada oluşturamamış, beş öğrenci üç uygulamada üçgen oluşturmuş bir uygulamada üçgen oluşturamamıştır. Böylece öğrenciler seçtikleri herhangi üç uzunlukla üçgen oluşamadığını gözlemlemişlerdir. Tüm uygulamalarında üçgen oluşturabilen öğrenciler oluşturamayan arkadaşlarının durumlarını gözlemleyerek verilen üç kenarla her zaman üçgen oluşamayacağının farkına varmışlardır. Öğrencilerin tamamı etkinlik formunun karşılaşılan durum kısmına "Üçgen oluştu" veya "Üçgen oluşmadı" şeklinde notlar almıştır.

Öğrencilere herhangi bir geri bildiri vermeden elde ettikleri sonuçları göz önünde bulundurarak etkinlik formunun ikinci kısmına herhangi üç uzunluk ile üçgen elde edilip edilmeme durumuna yönelik düşüncelerini yazmaları istenmiştir. Öğrencilerden elde edilen verilerden benzer olanlar bir araya getirilerek Tablo 3'te verilmiştir.

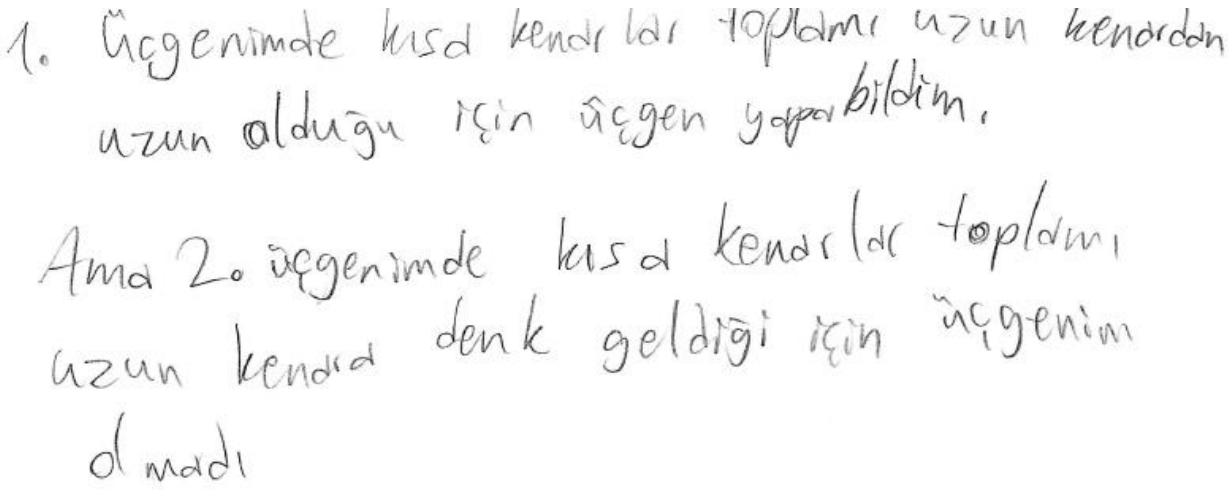
Tablo 3. Üçgen Oluşma veya Oluşmama Durumu İle İlgili Düşünceler

Öğrencilerin Düşünceleri	**Öğrenciler**
"İki kenarın toplamının üçüncü kenarla eş olması veya daha küçük olması durumunda üçgen oluşmaz" doğrultusunda cevaplar.	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö8
Net olarak ifade edilemeyen cevaplar.	Ö3, Ö7
Anlamlandırmanın doğru şekilde yapılmadığı cevaplar.	Ö6

Tablo 3'e göre öğrencilerden beşi karşılaştıkları durumu anlamlandırırken iki kenar toplamının, üçüncü kenara eşit olması ya da üçüncü kenardan küçük olması durumunda üçgen oluşmadığını fark etmişler ve bunu ifade edebilmişlerdir. Öğrencilerden bazılarının yanıtları Görsel 2 ve 3'te yer almaktadır.

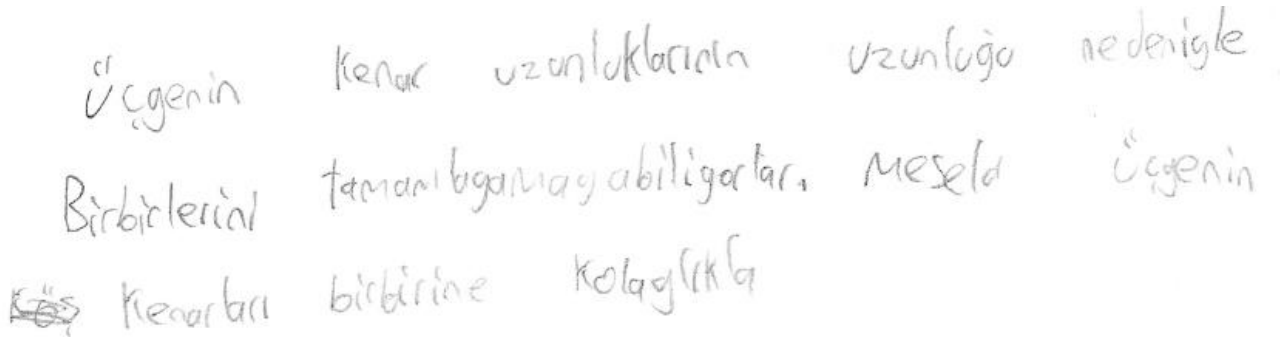

Görsel 2. Ö1 rumuzlu öğrencinin yanıtı

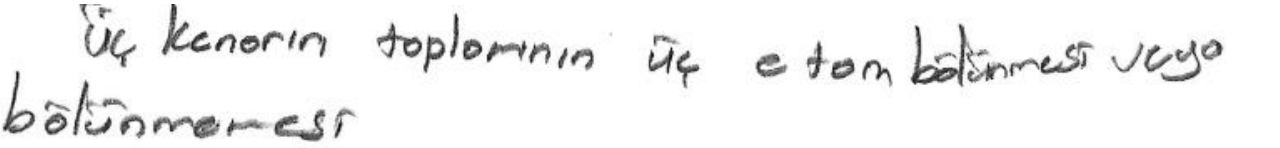
Görsel 3. Ö5 rumuzlu öğrencinin yanıtı

Öğrencilerden ikisi karşılaştıkları durumu net olarak ifade edemese de üçgen oluşma durumunu kenar uzunlukları ile bağdaştırmışlardır. Bir öğrencinin yanıtı Görsel 4'te yer almaktadır.

Görsel 4. Ö3 rumuzlu öğrencinin yanıtı

Bir öğrenci ise karşılaştığı durumu doğru şekilde anlamlandıramamıştır. Öğrencinin yanıtı Görsel 5'te yer almaktadır.

Görsel 5. Ö6 rumuzlu öğrencinin yanıtı

Yanıtlarından görüldüğü üzere öğrencilerin çoğunluğu iki kenar toplamının üçüncü kenara eşit ya da üçüncü kenardan kısa olması durumunda üçgen oluşmayacağının farkına varmışlardır. Ancak herhangi bir kenarın uzunluğunun diğer iki kenarın farkının mutlak değerinden büyük olması gerektiğine dair herhangi bir çıkarımda bulunan öğrenci bulunmamaktadır.

İkinci kısımda elde edilen sonuçlar sınıf içi tartışmaya açılmıştır. Uygulayıcı öğretmen öğrencilere "Üçgen oluşturabilmek için şartımızın ne olması lazım?" sorusunu yöneltmiştir. Öğrencilerin verdikleri ilk cevaplar yine iki kenar uzunluğunun toplamının üçüncü kenarın uzunluğundan büyük olması gerektiği üzerine olmuştur. Ancak uygulayıcı öğretmenin üçgenin kenarlarını, en uzun kenar, en kısa kenar, ikinci en kısa kenar şeklinde nitelendirmesi öğrencilerin üçgen eşitsizliğini sadece en uzun kenar üzerinden yorumlamalarına neden olmuştur. Uygulayıcı

öğretmen ve öğrenciler arasında gelişen tartışma sürecinde aralarında geçen konuşmalar şu şekildedir:

Uygulayıcı Öğretmen: Üçgen oluşturabilmek için şartımızın ne olması lazım?

Ö1: Bence oluşmama durumu 12, 13, ve 25'i aldım. 12 ve 13'ün toplamı 25'e eşit olduğu için olmadı.

Ö2: Niye oluşmadığını bilmiyorum. Benim en küçük kenarım 7'diydi. Aradaki fark az kaldı. Belki 8, 9 olsaydı üçgen olabilirdi.

Ö3: İki kenarın toplamı diğerine eşitti. Önce olduğunu düşündüm. Ama olması için açının çok büyük olması lazım.

Uygulayıcı Öğretmen: Ne kadar büyük?

Ö3:Neredeyse 180 derece yaklaşık olarak. Ama üçgen olmaz o zaman.

Ö4: Hocam birinci kısa kenarla ikinci kısa kenarının toplamının en uzun kenardan fazla olması lazım. Ama belli bir yere kadar. Sonrasında değişir.

Buradaki tartışma sürecinden, öğrencilerin, iki kenar toplamının üçüncü kenara eşit ya da üçüncü kenardan kısa olması durumunda üçgen oluşmayacağının farkına vardıkları görülmektedir. Uygulayıcı öğretmen bu noktadan sonra tartışmanın yönünü herhangi bir kenarın uzunluğunun diğer iki kenarın uzunlukları farkının mutlak değerinden büyük olması durumuna yöneltmek istemiştir. Uygulayıcı öğretmen ve öğrenciler arasında gelişen tartışma sürecinde aralarında geçen konuşmalar şu şekildedir:

Uygulayıcı Öğretmen: Burada şuna geliyoruz. İki kenarın toplamı şuradaki kenarın toplamından büyük olması lazımmış diye söyledik. Peki hep uzun kenar için konuştuk. Birinci kısa kenar yani en kısa kenar için düşünecek olursak onun uzunluğu ne olmalı

Ö3: En uzun kenardan ikinci kısa kenarı çıkartırsak birinci kısa kenarı buluruz.

Uygulayıcı Öğretmen: Birinci kısa kenar eşittir diyorsun

Ö3: En uzun kenar eksi ikinci kısa kenar.

Ö1: Hayır olmuyor öyle. Çünkü en kısa kenar 4. Çıkarılan 6.

Uygulayıcı Öğretmen: O olmayan üçgende mi?

Ö3: Hı tamam o zaman orada üçgen olmuyor. Bunu örneğe bakarak söylemiştim.

Uygulayıcı Öğretmen: Onun üçgen olamayacağını söylemiştik zaten.

Ö3: Doğru.

Ö4: Hocam Ö3'ün dediği gibi. İkinci kısa kenara artı 1 yapsak. Maksimum olabileceği değer olabilir mi acaba?

Uygulayıcı Öğretmen: Artı 1 eklesek? Şuraya artı 1 diyorsun.

Ö5: Artı n diyelim hocam.

Uygulayıcı Öğretmen: n ney?

Ö5: x gibi. 0 olmayan herhangi bir sayı.

Uygulayıcı Öğretmen: Neye göre ekleyeceksin? Uzatıyor musun yani?

Ö6: Hocam, üçgen oluşmamasının sebebi kenarların toplamının tam 3'e bölünmemesi.

Uygulayıcı Öğretmen: Oluşturduğumuz üçgenlere baktığımızda toplamı hepsinin 3'e bölünüyor mu?

Ö6: Bir sayı denk geldi olmadı hocam.

Uygulayıcı Öğretmen: Peki + herhangi bir değer eklediğimizde ne olacak?

Sessizlik

Uygulayıcı Öğretmen: Bulduğunuz üçgenlerden hareket edin.

Ö5: Hocam biz ikinci kısa kenara eklediğimiz x ya da n her neyse birinci kısa kenar en uzun kenarla toplandığı zaman ikinci kısa kenarın altına geçmemesi gerekiyor. Yani bir değer olması gerekiyor.

Uygulayıcı Öğretmen: Şu ikisini topladığımızda…

Ö5: İkinci kısa kenarın onların uzunluğunu geçmemesi gerekiyor.

Ö3: Hocam diyoruz ya hocam. Birinci kısa kenarı bulmak için bunları birbirinden çıkaracağız. Bunlara 1 eklemek gerekiyor. Ama nasıl anlatsam buradan sayı çıkarmamız gerekiyor. Şimdi birinci kısa kenarı soruyor ya bize en uzun kenar eksi ikinci kısa kenar artı bişe bişe. Hocam bunların artı değil eksi olması lazım benim bişe yaptığıma göre.

Ö5: Çıkaratadabiliriz ekleyedebiliriz.

Uygulayıcı Öğretmen: Neye göre belirleyeceğiz?

Ö3: Kenarların uzunluklarına göre.

Ö5: Dediği doğru. Kenarları numaralandırmak biraz saçma oluyor. Çünkü yani artırdığımız en kısa kenar en uzun kenar kadar da olabiliyor.

Uygulayıcı Öğretmen: Hangi durumda?

Ö5: Ya hocam artırdığımız zaman.

Uygulayıcı Öğretmen: Aslında durum şeye kayıyor. Olmayan üçgeni nasıl olduruzdan ziyade olmayan neden olmuyor olan nasıl olmuş? O sayılar arasındaki ilişkiye odaklanabilirsiniz.

Ö3: Birinci kısa kenar büyüktür en uzun kenar eksi ikinci kısa kenar olabilir mi?

Uygulayıcı Öğretmen: Bilmem olabilir mi?

Sürecin sonunda Ö3 rumuzlu öğrencinin herhangi bir kenarın uzunluğunun diğer iki kenarın uzunlukları farkının mutlak değerinden büyük olması durumunu yakaladığı görülmektedir. Buradan hareketle verilen herhangi üç doğru parçasının bir üçgen oluşturma koşullarını bazı öğrencilerin anlamlandırabildiği görülmüştür. Ancak yine de herhangi bir kenarın uzunluğunun diğer iki kenarın uzunlukları farkının mutlak değerinden büyük olması durumu öğrenciler tarafından yeteri kadar anlaşılamamıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın birinci alt problemi "Üçgen eşitsizliğini anlamlandırırken, öğrencilerin karşılaştığı benzer ve farklı sorunlar nelerdir?" şeklindedir. Bulgulardan yola çıkarak bu alt probleme yönelik elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Öğrencilerin üçgen eşitsizliğini kavramalarına yönelik geliştirilen etkinliğin uygulamasında ve yürütülen sınıf içi tartışma ortamında, somut materyal kullanımı ile öğrencilerin üçgen eşitsizliğini kavramaları sürecinin anlamlı olduğu görülmüştür. Üçgen eşitsizliği kavramını ve kuralını bilmeyen öğrenciler, kavramı yapılandırma noktasında belli aşamaya kadar başarılı olmuşlardır. Etkinlik materyallerini kullanarak karşılaşılan durumları not eden öğrencilerden elde edilen bulgular, sınıf içi tartışma ortamına gerek kalmadan, üçgen eşitsizliğinin "Bir üçgende herhangi bir kenar diğer iki kenarın toplamından küçük olmalıdır" kuralının öğrenciler tarafından

fark edildiğini göstermektedir. Somut materyal kullanarak gerçekleştirilen etkinliğin bu noktada çalıştığı görülmektedir. Bu durum araştırmacılar tarafından belirtilen sekizinci sınıf öğrencilerinden bazılarının, üçgen oluşumunun şartlarını ortaya koyma noktasında akıl yürütme düzeylerinin düşük kaldığı (Cantürk Günhan, 2014) ve üçgen eşitsizliği konusunda kavram yanılgılarına sahip oldukları (Kaya, 2018) durumlarının bu sayede aşılabileceğine işaret etmektedir. Yürütülen çalışmada üçgen eşitsizliği kuralını öğrencilere vermeden kendilerinin yapılandırmasını sağlayacak öğrenme ortamı oluşturmak araştırmacılarca belirtilen bu sıkıntıların görülmemesine neden olabilecektir.

Etkinlik uygulamasında karşılaşılan sorun öğrencilerin üçgen eşitsizliğinin "Bir üçgende herhangi bir kenar diğer iki kenarın farkının mutlak değerinden büyük olmalıdır" kuralını fark etmede zorlanmalarıdır. Bu duruma gerekçe olarak, öğrencilere verilen etkinlik materyalleri ile yönergelerin "Bir üçgende herhangi bir kenar diğer iki kenarın toplamından küçük olmalıdır" ifadesini kolaylıkla görebilmelerine olanak sağlarken "Bir üçgende herhangi bir kenar diğer iki kenarın farkının mutlak değerinden büyük olmalıdır" ifadesini kolaylıkla görmelerine engel olması olarak gösterilebilir. Araştırmacılar da öğrencilerin kağıt-kalem ortamında yorumlayamadıkları bazı durumları dinamik geometri yazılımları ile anlayabildiklerini ancak açıklayamadıklarını (Şengün, 2017) belirtmektedirler. Somut materyallerin dinamik bir yapısının olmaması ve anlamlandırma sürecinde kısıtlı imkanlar sunması veya farklı materyaller eklenmesi gerekliliği de öğrencilerin anlamlandırma sürecini olumsuz olarak etkilemiş olabilir. Öğrencilerin ikinci kuralı anlamlandırabilmesi uygulayıcı öğretmen tarafından yürütülen tartışma sürecinde sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu tartışma sürecinde de doğru soruların sorulması, öğrencilerden gelen yorumların doğru şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir. Araştırma sürecinde araştırmacılar bu noktada da öğrenci düşünmelerinin öngörülmesi ve buna yönelik daha fazla ön hazırlık yapılması gerektiğini fark etmişlerdir.

Araştırmanın ikinci alt problemi "Hazırlanan taslak etkinlik formu ile süreç sonunda elde edilen nihai etkinlik formu arasındaki farklar nelerdir?" şeklindedir. Bulgulardan yola çıkarak bu alt probleme yönelik elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Hazırlanan taslak etkinlik formunun ve etkinlik materyallerinin araştırma sürecinde çalışıp çalışmadığı gözlemlenmiştir. Bütün olarak ele alındığında etkinlik formu, etkinlik materyalleri ve sınıf içi tartışma ortamının üçgen eşitsizliği kavramının anlamlandırılması noktasında kısmen işe yaradığı görülmüştür. Özellikle "Bir üçgende herhangi bir kenar diğer iki kenarın farkının mutlak değerinden büyük olmalıdır" ifadesini anlamlandırma noktasında etkinlik formunun ve etkinlik materyallerinin yeteri kadar çalışmadığı veya doğru sınıf içi tartışma sorularıyla doğru yönlendirme yapılamadığı araştırmacılar tarafından görülmüştür. Çalışmayı gerçekleştiren araştırmacılar tarafından doğru soruların yöneltilememesi bu duruma kısmen gerekçe olarak belirtilmektedir. Bir diğer fark edilen durum etkinlik esnasında kullanılan kelime ve kavramların öğrencileri yanlış yönlendirmeye neden olduğudur. Örneğin sınıf içi tartışma sürecinde öğrencilerin oluşturduğu üçgenler incelenirken "en uzun kenar", "en kısa kenar" veya "ikinci en kısa kenar" ifadeleri öğrencilerin üçgen eşitsizliği kuralını "en uzun kenar" üzerinden anlamlandırmaya çalışmalarına neden olmuştur. Bu durum göz önüne alındığında etkinlik uygulamasının tekrarında özellikle öğrencilere yönlendirilecek sorular üzerinde öğrenci öngörülerini dikkate alarak sorular yönlendirilecektir.

Genel olarak bakıldığında, araştırma süreci, öğrenci düşünmelerinin farklılaşabildiğini ve kendi bakış açılarına göre kavramları anlamlandırdığını göstermektedir. Araştırma, üçgen eşitsizliği kuralının öğrencilere direkt olarak verilmesinin bir anlamı olmadığını, kavramları yapılandırmada öğrenci düşünmelerinin mutlaka dikkate alınmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Matematiğin soyut kavramlardan oluşan bir yapı olduğu göz önünde bulundurulduğunda kural vererek öğrencilerde kavramların oluşturulamayacağı açıktır.

Çalışmanın sonuçları göz önüne alındığında;

Ders araştırması modelinde yürütülen bu çalışmada gerçekleştirilen bir döngülük uygulama elde edilen bulgular doğrultusunda düzenlenerek ikinci döngü olarak uygulanabilir ve sonuçları ortaya konulabilir.

Etkinlik materyalleri, öğrencilerin anlamlandırmakta zorlandıkları kısımlar göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenebilir.

Etkinlik uygulamasında dinamik yazılımlar kullanılarak bu çalışmada yer alan somut materyallerin sınırlılığı ortadan kaldırılabilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel Doğan, F. (2021). Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Geometri Bağlamında Cebirsel Muhakemelerinin İncelenmesi: Üçgenler Alt Öğrenme Alanında Bir Uygulama. Doktora Tezi.

Akarsu Yakar, E. ve Yılmaz, S. (2018). Üçgen Eşitsizliği'ne Yönelik 6. Sınıf Öğrencilerinin Matematiksel Düşünme Gelişim Aşamaları. *International Journal of New Trends in Arts, Sports &Science Education - 2018, volume 7, issue 4*, 34-41

Altıntaş, E. , İlgün, Ş. & Angay, M. (2022). İlköğretim Matematik Öğretmenlerinin Geometri Dersinin İşlenişi İle İlgili Görüşleri . Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1) , 87-106 . DOI: 10.22466/acusbd.1101910

Altun, M. (1998). Geometri öğretimi. https://alonot.com/aof-geometri-ogretimi-ders-notlari/, Erişim tarihi: 25.10.2022

Baykul, Y. (2009). İlköğretimde Matematik Öğretimi: 6-8. Sınıflar. Ankara PegemA Yayıncılık.

Canturk Gunhan, B. (2014). A case study on the investigation of reasoning skills in geometry*South African Journal of Education*; 34(2)

Crama,Y., Spieksma, F. (1992). Approximation algorithms for three-dimensional assignment problems with triangle inequalities. *European Journal of Operational Research* 60 (1992) 273-279.

Develi, H., & Orbay, K. (2003). İlköğretimde Niçin ve Nasıl Bir Geometri Öğretimi. Ankara: Milli Eğitim Dergisi, 157.

Dhillon,I. Sra,S., Tropp, J. (2008). Triangle Fixing Algorithms for the Metric Nearness Problem. *SIAM Journal on Matrix Analysis and ApplicationsVol. 30, Iss. 1 (2008)10.1137/060653391* . https://doi.org/10.1137/060653391

Ersoy, Y., (2003). Matematik Okur Yazarlığı II.: Hedefler, Geliştirilecek Yetiler ve Beceriler. http://www.matder.org.tr (2003, Ekim 24).

Gökbulut, Y., Sidekli, S. ve Yangın, S. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının van hiele geometrik düşünce düzeylerinin, bazı değişkenlere (Lise türü, lise alanı, lise ortalaması, öss puanları, lisans ortalamaları ve cinsiyet) göre incelenmesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 8(2), 375-396.

İç, Ü. ve Demirkol, T. (2008). Ortaöğretim Öğrencilerinin Üçgenler Konusundaki Temel Hataları Ve Kavram Yanılgıları. *e-Journal of New World Sciences Academy Natural and Applied Sciences, 3, (3), A0085,* 445-454.

Jones, K. (2000). Critical issues in the design of the geometry curriculum. In: Bill Barton (Ed), Readings in Mathematics Education. Auckland, New Zealand: University of Auckland. pp 75-90.

Jones, K. (2002). Issues in the teaching and learning geometry. İçinde Haggarty, L. (Edt.) *Aspects of Teaching Secondary Mathematics: Perspectives on Practice* (ss.121-139). London: Routledge Falmer.

Kaya, N. (2018). Ortaokul Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Üçgenler Konusundaki Kavram Yanılgılarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi.

Lewis, C. (2000). Lesson study: The Core of Japanese Professional Development. Paper Presented at the American Educational Research Association Annual Meeting, New Orleans.

Lewis, C., Perry, R., Murata, A. (2006). How Should Research Contribute to Instructional Improvement? The Case of Lesson Study. *Educatıonal Researcher, 35*(3), 3-14.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Matematik dersi öğretim programı. (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar).* Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *Bilim sanat merkezi matematik dersi öğretim programı*. Ankara: Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2022). *Bilim sanat merkezleri matematik alanı yardımcı ders materyali.* Ankara: Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Minculete, N., Paltanea, R. (2017). Improved estimates for the triangle inequality. J*ournal of Inequalities and Applications* 2017:17 DOI 10.1186/s13660-016-1281-z

NTCM, (2000), Curriculum and evaluation standarts for school mathematics, Online.

Ono, Y., Ferreira, J. (2010). A Case Study of Continuing Teacher Professional Development Through Lesson Study in South Africa. *South African Journal of Education, 30*, 59-74.

Özgen, K. (2016). Lise öğrencilerinin Van Hiele geometri düşünme düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. M. Riedler, E. Yolcu, S.Z. Genç & M. Y. Eryaman (Yay.haz.). VIII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi (s.1524-1541). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Özmantar, M. F. ve Bingölbali, E. (2009). Matematiksel Kavram Yanılgıları: Sebepleri ve Çözüm Arayışları. M. F. Özmantar & E. Bingölbali (Editörler.). İlköğretimde Karşılaşılan Matematiksel Zorluklar ve Çözüm Önerileri. Ankara. Pegem Akademi Yayınları.

Royal Society/ Joint Mathematical Council (2001). Teaching and learning geometry 11-19. London: Royal Society/Joint Mathematical Council.

Saito,K., An, R., Mizuguchi, H., ve Mitani, K. (2011) International Scholarly Research Network. *ISRN Mathematical Analysis. Volume 2011*, Article ID 514184, 5 pages. doi:10.5402/2011/514184

Sano, H., Izumida, T., Mitani, K., Ohwada, T. ve Saito, K. (2014) . Characterization of intermediate values of the triangle inequality II. *Central European Journal of Mathematics . 12(5) • 2014 • 778-786* https://doi.org/10.2478/s11533-013-0369-7

Smith, R., Shin, D., Kim, S., & Zawodniak, M. (2018). Novice secondary mathematics teachers' evaluation of mathematical cognitive technological tools. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 18(4), 606-630.

Şengün, K. Ç. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Kağıt-Kalem ve Dinamik Geometri Ortamında Üçgeni İnşa Etme Süreçlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi.

Takahashi, A. & Yoshida, M. (2004). Ideas for Establishing Lesson-Study Communities. *Teaching Children Mathematics, 10*(9), 436–443.

Türnüklü, E. (2009). Some Obstacles on the Way of Constructing Triangular Inequality. *Eğitim ve Bilim.* Cilt 34, Sayı 152.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8.baskı).* Ankara: Seçkin Yayınları.

Saidili Nahiyesi/Kazası Vakıfları (1694–1835)

Eşref TEMEL[1]

Giriş

Hurufât defterleri, 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar, Osmanlı vakıf, esnaf ve mahkeme teşkilatı ile burada çalışan görevliler hakkında verilen beratların özeti niteliğindeki belgeleri içermektedir. Bu defterlerde kazalar, harf ve tarih sırasına göre dizilmiştir. Bu çalışmada Saidili'nin hurufât defterleri incelenmiştir. Saidili, 18. yüzyılda idari olarak bazen Konya Kazası'na bağlı bir nahiye, bazen de müstakil bir kaza durumunda olmuştur. Saidili'ne ait kayıtlar da Konya'ya bağlı bir nahiye iken "kaf- ق", müstakil kaza iken de "sad- ص" harfi altında tutulmuştur.

Saidili'ne ait hurufât kayıtlarının ayrı ayrı defter dizilerinde bulunması, buradaki vakıfların tam sayısını ve kayıtları arasındaki sürekliliği izlemeyi güçleştirmiştir. Bu çalışma ile Saidili vakıflarının, hem nahiye hem de kaza döneminin, bir bütün şeklinde ele alınması amaçlanmıştır. Bu inceleme, anılan yönüyle literatürde ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu araştırmada Saidili'nin her iki dönemine ait transliterasyonu yapılmış kayıtlar, bir araya getirilerek her bir vakıf ayrı başlık altında tasnif edilmiştir. Böylece hurufât defterleri temelinde nahiye-kaza ikileminden kurtarılan Saidili vakıflarının tamamının ortaya çıkarıldığı söylenebilir. Bununla birlikte bir vakfın her iki dönemine ait kayıtların birleştirilmesiyle de o kurumun bir bütün şeklinde ele alınmasının sağlandığı iddia edilebilir.

1. Hurufât Defterleri

Vakıf, sözlükte "durmak, durdurmak, alıkoymak" gibi anlamlara gelmektedir. Vakıf kelimesi terim olarak da "bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesi" olarak tanımlanmıştır(Yediyıldız, 1986; Günay, 2012).

Osmanlı Devleti, 1667'de kazaskerlerin yetki alanlarında olan kadılıkları; nüfus, büyüklük ve gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırmıştır (Kuru & Önal, 2018; Alan, 2018). Kaza nüfusu, avarız hanesi sayılan vergiye tâbi reayaya göre belirlenmiştir. Nüfusla orantılı olarak önemli kent merkezleriyle diğer kazalar birbirinden ayırt edilmiştir. Mekke, Medine, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi büyük kent merkezleri mevleviyyet, geri kalan kazalar ise kasaba kadılıkları olarak adlandırılmıştır (Beyazıt, 2010). Böylece kaza teşkilatı içinde mansıb olarak tanımlanan kadılıklara yapılan kadı atamaları bir düzene sokulduğu gibi devletin sınırları dâhilinde bulunan tüm kazaların statüleri de kadılara sağladıkları gelir açısından belirlenmiştir. Bu bağlamda Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin yetkisi altında çeşitli rütbe ve akçe değerlerine sahip toplam 1121 kaza tespit edilmiştir (Kuru & Önal, 2018).

Osmanlı Devleti, İslâm medeniyetinin bir parçası olan bu vakıflara, gereken özeni göstererek buralara yapılan atamaların kaydını ya belge ya da defter şeklinde arşivlemiştir. Osmanlı Devleti, 15. yüzyılda Fatih Kanûnnâmesi ile birlikte kazaskerlerin verdiği cihet ve tevliyet görevlerinin kaydını Cihet Ruznâmçesi adı altında tutmaya başlamıştır. Buna göre kazaskerler; imam, müezzin, hatib, vaiz, cüzhan, mütevelli ve cabi gibi vakıf maaşı alan kişilerin atamalarını padişaha arz etmeksizin yapmışlar ve bu atamalar cihât ruznâmçesine kaydedilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarında çıkarılan

[1] Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin/Türkiye, Orcid: 0000-0001-7411-4922.

ilmiyye kanunmesinde de cihât ruznâmçesinden söz edilmiştir. Bu doğrultuda vakıf kayıtları arşivinde hurufât katalogunda birisi 1586, diğeri 1591 tarihli iki cihet ruznâmçe defteri örneği tespit edilmiştir (Beyazıt, 2013).

Hurufât defterleri, vakıflara yapılan atamaları kayıt altına alması bakımından 16. yüzyılda tutulan Cihet Ruznâmçelerinin bir devamı olarak, yukarıda belirtilen kaza düzenlemeleri çerçevesinde yeni bir form kazanmıştır. Vakıf Ruznamçe Defterleri diye de anılan bu defterler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde toplam 209 adettir. Bu defterler, atik ve cedit olarak ikiye ayrılarak içerikleri bakımından Anadolu Hurufât Defterleri ve Rumeli Hurufât Defterleri şeklinde iki seri halinde kaydedilmiştir (Demirtaş, 2012). Cihet ruznamçelerinde olduğu gibi hurufâtlar da vakıfların günlük tayin ve terfi işlemleri yazılmıştır. Atik kayıtlar 1675-1692, ceditler ise 1690-1841 tarihleri arasındaki cihet tevcihlerini kapsamaktadır. Cihet ruznamçelerinden farklı olarak dönemin kaza idari yapısına göre tutulmuştur. Kazaların isimleri alfabetik sıraya göre dizilmiş, vakıf işlemleri de ilgili kazanın isminin altına yazılmıştır. Defterler adını bu alfabetik sıradan almıştır (Alkan, 2007). Hurufâtların bu formda olmasında, atama kayıtlarına kolay ulaşma ve bunları daha sistematik biçimde kaydetme düşüncesi etkili olmuştur. Bu defterler sayesinde Rumeli ya da Anadolu'daki vakıf eserlerini ortaya çıkarmak mümkündür (Beyazıt, 2013).

Hurufât defterleri; Osmanlı Devleti'nin idari yapısının, vakıf kurumlarının ve buralarda görev yapan görevlilerin araştırılmasında önemli bir veri kaynağıdır (Alkan, 2010). Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyılda geçirdiği idari mali değişim sonucu bazı yerleşim yerlerinin idari statüsü değişmiştir. Bu çalışmanın çıkışını teşkil ettiği şekilde, anılan değişikliklikler doğrudan hurufât defterlerine yansımıştır. İşte bu durum da hurufâtları, bir yerin idari statüsünü belirlemede önemli bir kaynak haline getirmiştir. Bununla birlikte hurufât defterlerinde Osmanlı vakıf, esnaf ve mahkeme teşkilatı ile burada çalışan görevliler hakkında verilen beratların özeti niteliğindeki belgeler yer almaktadır. Bunlarda vakıflara yapılan imamlık, hatiplik, müderrislik, dersiamlık, muallimlik, zaviyedarlık, tekyenişinlik, mütevellilik, nazırlık, ferraşlık atamaları birkaç cümle ile bu görevlere kimin, ne zaman, neden atandığı ve bu görevde ne kadar ücret aldığı kaydedilmiştir. Buna ilaveten oradaki mahkeme görevlilerinden; muhzır, cizye kâtibi, kassam kâtibi ve mahkeme kâtipleri ile esnaf şeyhi, esnaf kethüdası ve yiğitbaşı atamaları hakkında da bilgi bulmak mümkündür. Hurufâtlar, ücretleri belirtmesi bakımından iktisat tarihi, atamaların neden yapıldığını göstermesi ve yapılardaki görevleri ortaya koyması açısından sosyal tarih, yeni inşa edilen eserlerin zikredilmesi bakımından sanat tarihi ve şehir tarihi araştırmalarında önemli bir bilgi kaynağıdır (Temel, 2019). Ancak vakıf konusunda yapılacak bir araştırmanın daha kapsayıcı ve sihhatli olması için hurufâtların yanında başka kaynaklara da bakılmalıdır. Bu çerçevede vakfın tüzüğü niteliğindeki vakfiyeler, vakıf hazine (atik) ile bunların devamı olan vakıf şahsiyet, hülâsa ve berat kayıtlarının da incelemesi gerektiği belirtilmelidir (Çam, 2017). Üstelik bunların dışında daha başka kaynakların da olabileceği bilinmelidir.

2. Saidili Hurufât Defterleri

Saidili'nin, 18. yüzyılda sosyo ekonomik yapısında yaşanan değişmeler yüzünden (Beyazıt, 2010), idari statüsünde devamlı değişiklik olmuştur. Bu süreçte kimi zaman Konya'ya bağlı bir nahiye, bazen de müstakil bir kaza olmuştur. Saidili'ne ait hurufât kayıtları, Konya'ya bağlı bir nahiye iken "kaf-ق", müstakil kaza iken de "sad-ص" harfi altında tutulmuştur. Hal böyle olunca istem dışı olarak Saidili vakıflarının tam sayısının tespiti ve kayıtları arasında kopukluk oluşmuştur (Temel, 2021).

Saidili'nin nahiye dönemine ait 166 hurufât kaydı; 551, 552, 553, 554, 555, 1106, 1107, 1108, 1109, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1119, 1125, 1139, 1140, 1160, 1216 nolu toplam 20 defterde tutulmuştur (Oğur, 2018; Temel, 2019)[2]. Saidili müstakil kaza olduktan sonraki 102 hurufât kaydı

[2] Saidili Nahiyesi'nde Oğur'a göre; yedi mescit, biri mescit iken camiye dönüştürülmüş toplam 12 cami, iki zaviye, iki medrese, iki muallimhane, üç değirmen, iki evlatlık vakfı ve bir avarız vakfı bulunuyordu (s. 577-587). Temel'e göre ise Saidili Nahiyesi'nde; 15

ise; 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 567, 1088, 1090, 1117, 1118, 1119, 1122, 1123, 1128, 1129, 1139, 1140, 1158 nolu 20 defterde toplanmıştır. Buna göre, Saidili'nin bütün vakıflarınının tamamını incelemek isteyen bir araştırmacı, 1693-1834 yılları arasında oluşturulmuş, üçü mükerrer, toplam 37 defterdeki 268 kaydı incelemesi gerekmektedir.

Saidili'nin hurufât defterlerinde yer alan bütün kayıtları, kaza dönemine ait olanlar italik olarak gösterilmek üzere, vakıf başlığı altında tasnif edilerek aşağıda topluca verilmiştir[3].

2.1. Saidili Bozok Karyesi Camii Vakfı

Bozok Karyesi Camii ile ilgili 1707-1723 tarihleri arasında toplam üç kayıt olup bunların hepsi nahiye dönemine aittir.

Fî-gurrei Şa'bân sene 1119: 16- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Bozok nâm karye câmi'inde bir akçe ile hatîb Mehmed'e tecdîd (VGMA, HD 1107, s.40).

Fî-gurrei Şa'bân sene 1135: 24- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Bozok nâm karyede câmi'ide ferrâş ve bevvâb 'Abdullâh fevt Mehmed'e 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.85).

Fî-gurrei Şa'bân sene 1135: 2- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Bozok nâm karyede vāki' câmi'inde ferrâş ve bevvâb 'Abdullâh fevt nîm akçe ile Mehmed'e sadaka buyruldu (VGMA, HD 1119, s. 229).

2.2. Saidili Görsünlü? Karyesi Mescidi Vakfı

Görsünlü Karyesi Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1697 tarihli tek belge vardır.

Muharrem sene 1109: 2- Sa'îd-ili'de Görsünlü? nâm karye mescidinde bir akçe ile imâm Mehemmed fevt 'Abdurrahmân'a nâ'ibi İsmâ'il 'arzıyla 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.366).

2.3. Saidili Hacıpınar Karyesi Sadeddin Evlatlık Vakfı

Hacıpınar Karyesi Sadeddin Evlatlık Vakfı ile ilgili 1694-1698 arasında ikisi nahiye biri kaza dönemine ait olmak üzere toplam üç kayıt vardır.

Şehrü Şa'bân sene 1105: 22- Konya'da Sa'îd-ili'nde Hâcı-pınâr Evkāfı'nın mütevellîsi Ahmed terk-i hidmet ederek (sayfa yırtılmış) (VGMA, HD 1160, s.179).

Muharrem sene 1110: 20- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Hâcı-pınârî nâm karye Sa'düddîn Evkāfı'nın mütevellîsi ber-mûcib-i şart-ı vākıf mütevellî Mehemmed'den Ahmed almağla 'atīk berâtı mûcebince ibkā 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.499).

Muharrem sene 1110: 4- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Hâcı-pınârî nâm karye Sa'düddîn Evkāfı'nın tevliyeti ber-mûcib-i şart-ı vākıf mütevellî Mehemmed'den Ahmed almağla 'atīk berâtı mûcebince ibkā 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.366).

2.4. Saidili Kadınhanı Karyesi Çavundur Hacı İbrahim Mektebi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Çavundur Hacı İbrahim Mektebi ile ilgili nahiye dönemine ait 1764 tarihli tek bir kayıt bulunmaktadır.

---

mescit, dördü mescit iken camiye dönüştürülmüş toplam 15 cami, üç zaviye, üç medrese, beş muallimhane, iki değirmen ve iki de evlatlık vakfı vardı (s. 32, 50, 53, 63, 73, 84, 93, 100).

[3] Çalışmanın tamamında asıl metne bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, " ' " simgesi Arapça " ء " harfini, " ' " de " ع " harfini simgelemektedir. Özel adlardaki ayın " ' ", hemze " ' " ve uzatmalar gösterilmiştir. Ancak bileşik ve aslı tamlama olan adlar bitişik yazılmıştır. Türkçe kelimeler imla bakımından çok farklı şekillerde yazılmış olabilmektedir. Bu sebeple günümüz Türkçesini esas alan bir imla birliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede rakamlar günümüz Türkçesine uygun ifade edilmiştir. Yine kapalı e harfi de denen ve genellikle " i " harfiyle yazılan ses " e " harfiyle yazılmıştır. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarındaki b, c ve d harfleri; p, ç, t şeklinde ifade edilmiştir. Mesela Arap harfleriyle " ادب، ایدوب، ایدب " şeklinde yazılabilen " idüb " yardımcı fiili, günümüz Türkçesine uygun olarak " edip " şeklinde imla olunmuştur.

Şehrü gurrei Recebi'l-ferd sene 1177: 9- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadınhânı nâm derbendde Çavundur Hâcı İbrâhîm müceddeden bir mekteb-i şerîf binâ ve sulbî oğlu 'Abdülhalîm Halîfe'ye mu'allim-i sıbyân nasb ve ta'yîn etmeğle vazîfe-i mu'ayyenesiyle müceddeden berât 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1108, s.21).

2.5. Saidili Kadınhanı Karyesi Hacı Eyüp Ağa Camii Vakfı

Kadınhanı Karyesi Hacı Eyüp Ağa Camii ile ilgili kaza dönemine ait 1792 ve 1816 tarihli iki kayıt vardır.

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1207: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Hâtûn-hânı Derbendi'nde Hâcı Eyyûb Ağa binâsı câmi'inde beş akçe ile imâm olan Hüseyin bi-lâ veled fevt mahlûlünden Seyyid 'Îsâ bin Mûsâ'ya Kādısı 'Abdullâh 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 5 (VGMA, HD 548, s.158).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1231: 3- Sa'îd-ili Kazâsı'na muzâfa Kadın-hânı Derbendi'nde el-Hâcc Eyyûb Ağa binâsı câmi'inde beş akçe ile imâm olan Seyyid 'Îsâ bin Mûsâ fevt mahlûlünden sulbî oğlu Mehmed'e yedinde olan babası berâtı mûcebince istid'â etmeğle merkūma tevcîh buyruldu. Yevm 2 (VGMA, HD 546, s.92).

2.6. Saidili Kadınhanı Karyesi Hacı Mehmetli Mahallesi Hacı Osman Camii Vakfı

Kadınhanı Karyesi Hacı Mehmetli Mahallesi Hacı Osman Camii'ne ait 1724-1812 arasında biri nahiye 11'i de kaza dönemine ait toplam 12 kayıt mevcuttur.

Fî-gurrei Şevvâl sene 36: 8- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı Karyesi'nde Hâcı Mehemmedli Mahallesi'nin cemâ'ati kesîr olmağla Hâcı 'Osmân müceddeden bir câmi'-i şerîf binâ imâmet ve hitâbeti 'Ömer Halîfe'ye bir akçe ile 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

Şehrü Muharremü'l-harâm sene 1144: 2- Sa'îd-ili kazâsına tâbi' Kadın-hânı nâm karyede Hâcı Mehemmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân Câmi'i'nde müceddeden imâm ve hatîb 'Ömer Halîfe'ye tecdîd (VGMA, HD 1109, s.56).

Şehrü Cümâde'l-ûlâ sene 1168: 1- Sa'îd-ili'ne tâbi' Kadın-hânı nâm karyede Hâcı Mehmed Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân Câmi'i'nde bir akçe ile imâm ve hatîb 'Ömer'e tecdîd. Muharrem 44 (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü Cümâde'l-âhire sene 1170: 10- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı Karyesi'nde vāki' Hâcı Mehmed Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân Câmi'-i Şerîfi'nde yevmî bir akçe ile imâm ve hatîb olan 'Ömer fevt olmağla mahlûlünden oğlu 'Osmân Halîfe'ye babası berâtı mûcebince tevcîh buyruldu. Yevm fî 18 Cümâde'l-âhire (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü gurrei Şa'bân sene 1171: 11- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı nâm karyede Hâcı Mehmedli Mahallesi'nin Hâcı 'Osmân Câmi'i'nde bir akçe ile imâm ve hatîbi olan 'Osmân Halîfe'ye berâtı mûcebince tecdîd (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü Rebî'ü'l-âhir sene 1187: 1- Sa'îd-ili'nde Kadın-hânı Karyesi'nde Hâcı Mehmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân Câmi'i'nde yevmî bir akçe ile imâm ve hatîb olan 'Osmân fevt mahlûlünden oğlu Mehmed'e bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1123, s.20).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1188: 1- Sa'îd-ili'nde Kadın-hânı nâm karyede Hâcı Mehmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân Câmi'i'nde yevmî nîm akçe ile imâm ve hatîb olan Mehmed'e tecdîd (VGMA, HD 1158, s.308).

Şehrü Cümâde'l-evvel sene 1198: 6- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı Karyesi'nde Hâcı Mehmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân binâsı câmi'-i şerîfde bir akçe ile imâm ve hatîb olan Mehmed bi-lâ veled fevt mahlûlünden Seyyid 'Abdullâh bin Seyyid Mûsâ'ya 'inâyet. Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde 11 Receb sene 1203.Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde fî 21 Rebî'ü'l-âhir sene 1222 (VGMA, HD 1129, s.90).

Şehrü Muharrem sene 1200: 4- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı Derbendi mahallâtından Hâcı Mehmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân binâsı câmi'inin nukūd-ı mevkūfesinin mütevellîsi ve nâzırı olmayıp lâzım olmağla hasbî tevliyet Seyyid Hâcı Halîl bin bin Hâcı Murâd ve nezâret Seyyid 'Abdullâh bin Hâcı Mûsâ'ya Kadın-hânı

Derbendi Muhâfızı Seyyid Hasan 'arzıyla tevcîh buyruldu. Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde 11 Receb sene 1203 (VGMA, HD 547, s.50).

Şehrü Recebü'l-ferd sene 1212: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı Derbendi mahallâtından Hâcı Mehmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân binâsı câmi'-i şerîfinin ber-vech-i hasbî mütevellîsi olan Seyyid Hâcı Halîl bin bin Hâcı Murâd fevt mahlûlünden Seyyid Mustafâ'ya Nâ'ibi 'Ömer Râşid 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 8.Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde fî 04 Cümâde'l-âhir sene 1223 (VGMA, HD 544, s.67).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1222: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı Derbendi mahallâtından Hâcı Mehmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân binâsı câmi'inin nukūd-ı mevkūfesinin ber-vech-i hasbî nâzırı olan Seyyid 'Abdullâh bin Hâcı Mûsâ'nın yedinde olan berâtı zâyi' olmağla kaydı mûcebince zâyi'den 'inâyet buyruldu. Yevm 9 (VGMA, HD 567, s.120).

Şehrü Saferü'l-hayr sene 1227: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı Karyesi'nde Hâcı Mehmedli Mahallesi'nde Hâcı 'Osmân binâsı câmi'de yevmî bir akçe ile imâm ve hatîb olan Seyyid 'Abdullâh bin Seyyid Mûsâ mahlûlünden müteveffâ-yı evvel Mehmed'in Karındaşı 'Alî bin 'Osmân'a Nâ'ibi Seyyid Mustafâ 'arz etmeğin mûcebince es-Seyyid 'Alî 'inâyet etmeğin merkūma tevcîh buyruldu. Yevm 11 (VGMA, HD 567, s.120).

2.7. Saidili Kadınhanı Karyesi Hacı Pirli ile Kurthasanlı Mahallesi Hamza Kethüda Mescidi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Hacı Pirli ile Kurthasanlı Mahallesi Hamza Kethüda Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1805 tarihli tek belge vardır.

Şehrü Cümâde'l-ûlâ sene 1220: 3- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı Derbendi'nde Hâcı Pîrli ma'a Kurthasanlı Mahallesi'nde Hamza Kethüdâ binâsı mescidinde bi-lâ berât imâm olan Ahmed fevt mahlûlünden Seyyid Hâfız Mehmed'e kimesne üzerinde olmadığı aklâmda ba'de'd-der-kenâr merkūm Seyyid Hâfız Mehmed'e 'inâyet buyruldu. Yevm 1.Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde fî 21 Rebî'ü'l-âhir sene 1222.Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde fî 04 Cümâde'l-âhir sene 1223 (VGMA, HD 545, s.81).

2.8. Saidili Kadınhanı Karyesi Hacı Pirli Mahallesi Mescidi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Hacı Pirli Mahallesi Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1808 tarihli bir kayıt bulunmaktadır.

Şehrü Muharrem sene 1223: 6- Konya Kazâsı'nda Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı nâm karyede Hâcı Pîrli Mahallesi'nde ashâb-ı hayrâtın binâsı mescidinde imâm olup lâzım olmağla imâmet-i mezkûre kimesne üzerinde olmadığı aklâmdan ba'de'd-derkenâr Seyyid Mustafâ'ya ber-vech-i hasbî 'inâyet buyruldu.Yevm 3 (VGMA, HD 553, s.19).

2.9. Saidili Kadınhanı Karyesi Hacı Veli Mahallesi Hacı Hüseyin Ağa Mescidi>[4]Camii Vakfı

Kadınhanı Karyesi Hacı Veli Mahallesi Hacı Hüseyin Ağa Mescidi 1739'da camiye dönüşmüştür. Kuruma dair kayıtlar, nahiye dönemine ait olup 1739 ile 1756 arasında toplam üç adettir.

Şehrü Cemâziyü'l-âhir sene 1152: 10- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı nâm karyede Hâcı Velî Mahallesi'ne karîb yerde câmi' olmayıp Hüseyin Ağa nâm sâhibü'l-hayrın müceddeden binâ eylediği mescidde minber vaz' olunup izn-i emr imâmet ve hitâbeti bir akçe ile Hüseyin'e zâbit-i eski Kadın-hânı 'arzıyla buyruldu (VGMA, HD 1109, s.94).

Şehrü Zî'l-ka'de sene 1154: 5- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı nâm mevzi'de Hüseyin Ağa Câmi'i'nde nîm akçe ile imâm olan 'Ömer terk-i hidmet etmeğle ref'inden Mehmed'e hân ağası Hüseyin 'arzıyla buyruldu (VGMA, HD 1109, s.102).

[4] ">" İşareti mescidin camiye dönüştüğünü belirtmek için kullanılmıştır.

Şehrü Ramazân-ı şerîf sene 1169: 12- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı nâm mahalde Hâcı Hüseyin Ağa binâ eylediği câmi'-i şerîfde yevmî nîm akçe ile imâm olan Mehmed Halîfe'nin berâtı tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1106, s.19).

2.10. Saidili Kadınhanı Karyesi İbrahim Paşa Çarşı Camiine Bitişik Muallimhane Vakfı

Kadınhanı Karyesi İbrahim Paşa Çarşı Camiine Bitişik Muallimhane ile ilgili kaza dönemine ait 1805 tarihli tek belge tespit edilmiştir.

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1220: 1- Sa'îd-ili ma'a Lâdîk Kazâsı kurâlarından Kadın-hânı dimekle ma'rûf derbendde Merhûm İbrâhîm Pâşâ binâsı Çârşû Câmi'i'ne muttasıl ahâlî-i karyenin müceddeden binâsı mu'allimhânede mu'allim-i sıbyân olmayıp lâzım olmağla ber-vech-i hasbî Hasan bin Hüseyin'e Nâ'ibi Mûsâ 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 4 (VGMA, HD 545, s.81).

2.11. Saidili Kadınhanı Karyesi İbrahim Paşa Damadı Vakfı

Kadınhanı Karyesi İbrahim Paşa Damadı Medresesi ve Camii ile ilgili 1722 ile 1807 arasında dördü nahiye dördü de kaza dönemine ait olmak üzere toplam sekiz kayıt vardır.

Şehrü Safer sene 35: 3- Sa'îd-ili'nde Kadın-hânı nâm mahallde Vezîr İbrâhîm Pâşâ binâsı câmi'inin hatîbi olmayıp lâzım olmağla Halîl'e kādısı Şeyhî? 'arzıyla tevcîh (VGMA, HD 1118, s.184).

1135?: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı nâm karyede vāki câmi'in bir akçe ile imâm ve hatîbi Halîl fevt eş-Şeyh es-Seyyid Hüseyin Halîfe'ye 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

Fî-Saferi'l-hayr sene 36: 4- Sa'îd-ili Kazâsı muzâfâtından Kadın-hânı kasabasında vāki' İbrâhîm Beşe binâ eylediği câmi'-i şerîfe hatîb olmayıp lâzım olmağla yevmî bir akçe ile Kāsım Halîfe'ye 'inâyet buyruldu. Berâtı ahz olunmuşdur (VGMA, HD 1119, s.121).

Şehrü Rebî'ü'l-âhir sene 1188: 8- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı nâm derbendde İbrâhîm Pâşâ Câmi'i'nin nukūd-ı mevkūfesinin mütevellîsi olmayıp lâzım olmağla yevmî altı akçe ile Mehmed bin 'Alî'ye kādısı Yahyâzâde Ahmed 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 15 (VGMA, HD 1115, s.10).

Şehrü Zî'l-ka'de sene 1188: 14- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı nâm derbendde kâin İbrâhîm Pâşâ Dâmadı Câmi'i'nde vâ'iz ve hücürâtında müderrisi olmak üzere para ücret yevmî altı akçeye mutasarrıf olan Şeyh Kāsım bi-lâ veled fevt mahlûlünden Mehmed bin 'Alî'ye kādısı İsmâ'îl 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 26 (VGMA, HD 1115, s.16).

Şehrü Cemâziyü'l-evvel sene 1213: 7- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı nâm derbendde İbrâhîm Pâşâ binâsı câmi'-i şerîfi nukūd-ı mevkūfesinin yevmî altı akçe ile mütevellîsi olan Mehmed bin 'Alî fevt mahlûlünden oğlu Ya'kūb bin Mehmed'e bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 552, s.13).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1220: 2- Sa'îd-ili ma'a Lâdîk Kazâsı kurâlarından Kadın-hânı dimekle ma'rûf derbendde Merhûm İbrâhîm Pâşâ binâsı Çârşû Câmi'i'nde ber-vech-i hasbî mü'ezzin olan Seyyid 'Abdülkādir fevt mahlûlünden Hasan bin Hüseyin Halîfe'ye Nâ'ibi Mûsâ 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 4 (VGMA, HD 545, s.81).

Şehrü Safer sene 1222: 6- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı nâm derbendde kâin İbrâhîm Pâşâ Dâmâdı Câmi'-i Şerîfi'nde vâ'iz ve hücürâtında müderris olmak üzere para ücret yevmî altı akçe vazîfeye mutasarrıf olan Mehmed bin 'Alî mukaddemen vefât edip ciheteyn-i mezkûreteyn mahlûl olduğu Seyyid Mehmed Efendi bin Hüseyin ve Hâfız 'Abdurrahmân bin Mehmed bin Mehmed Sa'îd haberleriyle zâhir ve nümâyân ve sâhib-i 'arz-ı hâl Seyyid Hâfız Ahmed Efendi bin Seyyid Mustafâ'nın lede'l-imtihân vücûhla ehliyet ve istihkākı zâhir olmağla ciheteyn-i mezkûreteyn müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden merkūm Seyyid Hâfız Ahmed'e tevcîh ve yedinde berât-ı 'âlîşân sadaka ve ihsân buyrulmak bâbında istid'â-yı 'inâyet eylediğini kıdvetü'l-

‘ulemâi’l-mütehakkıkīn bi'l-fi‘il evkāf müftüsü Mehmed Sâdık zîde ‘ilmuhû i‘lâm etmeğin mûcebince tevcîh buyrulmak ricâsına a‘lemü’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn efdalü’l-fudalâi’l-münevver-i ‘ayn bi'l-fi‘il Şeyhü’l-İslâm Mevlânâ es-Seyyid Mehmed ‘Atâullâh edâmallahû te‘âlâ işâret etmeleriyle işâretleri mûcebince tevcîh olunmak deyü fî 27 Safer sene 1222 günü târîhiyle musahhah fermân-ı ‘âlî sâdır olmağla mûcebince merkūma tevcîh buyruldu. Yevm 3 (VGMA, HD 553, s.16).

2.12. Saidili Kadınhanı Karyesi Karahalili Mahallesi Hacı Halil Camii Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karahalili Mahallesi Hacı Halil Camii ile ilgili kaza dönemine ait 1747-1763 tarih aralığında üç kayıt mevcuttur.

Şehrü Cümâde’l-ûlâ sene 1160: 11- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Kadın-hânı’nda Karahalîlli Mahallesi’nde Hâcı Halîl nâm sâhibü’l-hayr müceddeden câmi‘ ve minber binâsına izn ve hitâbeti kendi vakfından bir akçe ile oğlu ‘Alî Halîfe’ye vâki‘ ise deyü ‘inâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Şa‘bân sene 1168: 4- Sa‘îd-ili’nde Kadın-hânı ve Karahalîlli Câmi‘i’nde hatîb ‘Alî’ye tecdîd (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü gurrei Ramazân sene 1176?: 1- Sa‘îd-ili’nde Kadın-hânı nâm karyede Karahalîl Mahallesi’nde Hâcı Halîl binâsı câmi‘-i şerîfde nîm akçe ile hatîb olan ‘Alî Halîfe’nin ‘atîk berâtı mûcebince tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1117, s.117).

2.13. Saidili Kadınhanı Karyesi Karahalili Mahallesi Hacı Mehmet Beşe Camii Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karahalili Mahallesi Hacı Mehmet Beşe Camii ile ilgili nahiye dönemine ait 1764 ile 1816 arasında toplam beş kayıt tespit edilmiştir.

Şehrü Şevvâl sene 1177: 17- Konya'da Kadın-hânı derûnunda Karahallı? Mahallesi'nde Hâcı Mehmed binâ eylediği câmi‘-i şerîfin imâmı olmayıp nasb ve ta‘yîn olunmak lâzım ve mühimm olmağın ‘Alî Halîfe'ye ber-vech-i hasbî bâ-‘arz-ı hâl tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.21).

Şehrü Rebî‘ü’l-evvel sene 1189: 4- Konya'da muzâfâtından Kadın-hânı derûnunda Karahallı? Mahallesi'nde Hâcı Mehmed binâsı câmi‘inde hasbî imâm olan ‘Alî’ye tecdîd. Şevvâl sene 1177 (VGMA, HD 1216, s.15).

Şehrü Rebî‘ü’l-evvel sene 1192: 18- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı Derbendi’nde Karahalîlî? Mahallesi'nde Hâcı Mehmed binâsı câmi‘de yevmî nîm akçe ile hatîb olan ‘Alî bi-lâ veled fevt mahlûlünden ‘Alî bin ‘Ömer'e Kadın-hânı muhâfızı ‘Abdullâh ‘arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 25 (VGMA, HD 1111, s.11).

Şehrü Rebî‘ü’l-evvel sene 1198: 8- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı Derbend mahallâtından Karahallı? Mahallesi'nde Hâcı Mehmed Beşe Câmi‘i'nde nîm akçe ile hatîb olan ve hasbî imâm olan ‘Alî fevt mahlûlünden oğlu Velî’ye bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1111, s.31).

Şehrü Ramazân sene 1231: 12- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Kadın-hânı Derbendi mahallâtından Karahalîlî? Mahallesi'nde Hâcı Mehmed binâsı câmi‘de yevmî nîm akçe ile hatîb ve ber-vech-i hasbî imâm olan Velîyüddîn ‘Alî bi-lâ veled fevt mahlûlünden Mustafâ bin Halîl istid‘â-yı ‘inâyet etmeğin bi-lâ veled fevti vāki‘ ise bi'n-nefs edâ-yı hidmet etmek şartıyla ciheteyn-i mezkûreteyn mahlûlünden sâhib-i ‘arz-ı hâl Mustafâ tevcîh olunmak deyü fî 4 Şa‘bân sene 1231 târîhiyle müverrah ve musahhah fermân-ı ‘âlî mûcebince tevcîh buyruldu. Yevm 14 (VGMA, HD 555, s.12).

2.14. Saidili Kadınhanı Karyesi Karahisarlı (Karasarılı) Mahallesi Hacı İbrahim Bey Mescidi>Camii ve Karahisarlı (Karasarılı) Mahallesi Avarız Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karahisarlı Mahallesi Hacı İbrahim Mescidi ve Karahisarlı (Karasarılı) Mahallesi Avarız Vakfı ile ilgili 1756 ile 1789 arasında yedisi nahiye ikisi de kaza dönemine ait olmak üzere toplam dokuz kayıt bulunmaktadır. Mescit, 1764'te camiye dönüştürülmüştür.

Şehrü Şa'bân sene 1169: 4- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı'nda Karasarılı? Karyesi'nde el-Hâcc İbrâhîm müceddeden binâ eylediği mescidde imâm ve nukūdun mütevellîsi olmayıp bir akçe ile 'Alî Halîfe'ye 'inâyet (VGMA, HD 1106, s.18).

Şehrü Şevvâl sene 1177: 18- Konya'da Kadın-hânı nâm mahalde vāki' Karahisârlı? Mescid-i Şerîfi vakf olan nukūd-ı mevkūfenin mütevellîsi olmayıp nasb ve ta'yîn olunmak lâzım ve mühimm olmağın erbâb-ı istihkākdan mescid-i mezkûrun imâmı 'Alî Halîfe'ye yevmî iki akçe ile bâ-'arz-ı hâl tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.21).

Şehrü Rebî'ü'l-âhir sene 1178: 6- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı Derbendi'nde Karahisârlı? Mahallesi'nde vāki' Hâcı İbrâhîm minber vaz' eylediği câmi'-i şerîfe ber-vech-i hasbî hatîb olan merkūm Hâcı İbrâhîm fevt mahlûlünden oğlu Hüseyin'e babası berâtı mûcebince tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.24).

Şehrü Cemâziyü'l-evvel sene 1180: 2- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı sükkânından Karahisâr? Mahallesi'nde vāki' Hâcı İbrâhîm Bey Câmi'i'nin kayyimi olmayıp lâzım ve mühimm olmağla ber-vech-i hasbî 'Alî bin İbrâhîm'e 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1108, s.32).

Şehrü Şevvâlü'l-mükerrem sene 1192: 2- Konya Kazâsı muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın Derbendi nâm mahalde Karahisârî? Mahallesi'nde Hâcı İbrâhîm binâsı câmi'inde hasbî hatîb Hüseyin'e tecdîd. Rebî'ü'l-âhir sene 1178 (VGMA, HD 1216, s.29).

Şehrü Saferü'l-hayr sene 1193: 7- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı sâkinlerinden Karahisâr? Mahallesi'nde Hâcı İbrâhîm binâsı câmi'de hasbî kayyim 'Alî bin İbrâhîm'e. Cemâziyü'l-evvel sene 1180 (VGMA, HD 1216, s.29).

Şehrü Cümâde'l-evvel sene 1198: 7- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı Derbendi mahallâtından Karasarlı Mahallesi'nde Çavundur Mahallesi'nin mâ-beyninde Hâcı İbrâhîm binâsı câmi'inde yevmî nîm akçe ile imâm ve mahallât-ı mezbûrenin nukūd-ı mevkūfenin dahî hasbî mütevellîsi olan 'Alî fevt mahlûlünden Hüseyin bin Hâcı İbrâhîm'e Konya Kādısı Hâfız Hâcı Hasan 'arzıyla 'inâyet (VGMA, HD 1129, s.90).

Şehrü Şevvâl sene 1203: 1- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı Derbend'de Karahisârlı? Mahallesi'nde Hâcı İbrâhîm binâsı câmi'-i şerîfinde ber-vech-i hasbî hatîb olan Hüseyin fevt mahlûlünden oğlu Mustafâ bin Hüseyin'e babası berâtı mûcebince tevcîh. Yevm 20 (VGMA, HD 551, s.101).

Şehrü Şevvâl sene 1203: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı Derbendi Mahallesi'nde Karahisar Mahallesi'yle ve Çavundur Mahallesi mâ-beyninde Hâcı İbrâhîm binâsı câmi'inde yevmî nîm akçe ile imâm ve mahalle-i mezkûrenin nukūd-ı mevkūfesine dahî ber-vech-i hasbî mütevellîsi olan Hüseyin fevt mahlûlünden oğlu Mustafâ'ya bâ-berât tevcîh. Yevm 18.Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde fî 04 Cümâde'l-âhir sene 1223 (VGMA, HD 548, s.158).

2.15. Saidili Kadınhanı Karyesi Karahisarlı (Karasarılı) Mahallesi Sünbüle Hatun Mescidi>Hacı İbrahim Camii Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karahisarlı Mahallesi Sünbüle Hatun Mescidi, Hacı İbrahim tarafından 1764'te camiye çevrilmiştir. Kurum ile ilgili 1723 ile 1779 arasında üçü nahiye biri kaza dönemine ait olmak üzere toplam dört kayıt tespit edilmiştir.

Şehrü Recebü'l-ferd sene (38/39)?: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı Karyesi'nde Sünbül Hâtûn müceddeden binâ eylediği mescide? imâm lâzım olmağla nîm bir akçe ile 'Abdullah Halîfe'ye 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1128, s.36).

Şehrü gurrei Muharremi'l-harâm sene 1176: 10- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı'nda Karasaralı? Mahallesi'nde Sünbüle Hâtûn Mescidi'nde bâ-mu'ayyene imâm ve nukūdun mütevellîsi olan 'Alî Halîfe'ye tecdîd (VGMA, HD 1108, s.14).

Şehrü Şevvâl sene 1177: 20- Konya Kazâsı muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı Derbendi'nde Karahisârlı? Mahallesi'nde Sünbül Hâtûn Mescid-i Şerîfi'ne ashâb-ı hayrâtdan Hâcı İbrâhîm kendi etyeb mâlından müceddeden minber vaz' edip câmi'-i şerîf olmağla hatîb nasb ve ta'yîn olunmak lâzım ve mühimm olmağın ber-vech-i hasbî bânî-i mezbûr Hâcı İbrâhîm'e bâ-'arz-ı hâl tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.21).

Şehrü Saferü'l-hayr sene 1193: 8- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı'nda Karahisârlı? Mahallesi'nde Sünbül Hâtûn binâsı mescidde bâ-mu'ayyene imâm nukūdun dahî mütevellîsi 'Alî'ye tecdîd. Muharrem sene 1178 (VGMA, HD 1216, s.29).

2.16. Saidili Kadınhanı Karyesi Karamani Mahallesi Hacı Ahmet Muallimhanesi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karamani Mahallesi Hacı Ahmet Muallimhanesi ile ilgili kaza dönemine ait 1756 tarihli tek kayıt bulunmaktadır.

Şehrü Şevvâl sene 1178: 3- Sa'îd-ili'nde Kadın-hânı'nda Karamanî Mahallesi'nde Hâcı Ahmed Mekteb-i Şerîfi'nde mu'allim olmayıp hasbî mezbûrun oğlu Mehmed Halîfe'ye bâ-'arz-ı hâl 'inâyet (VGMA, HD 1117, s.117).

2.17. Saidili Kadınhanı Karyesi Karamani Mahallesi Hacı İbrahim Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karamani Mahallesi Hacı İbrahim Mescidi ve Muallimhanesi ile ilgili nahiye dönemine ait 1756 tarihli tek kayıt mevcuttur.

Şehrü Şevvâl sene 1169: 6- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı kurbunda Karamanî? Mahallesi'nde el-Hâcc İbrâhîm binâ eylediği mescid-i şerîfde imâm ve mu'allimhânede mu'allim-i sıbyânı olmayıp lâzım ve mühimm olmağla yevmî bir akçe ile müceddeden Ahmed Halîfe'ye 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1106, s.20).

2.18. Saidili Kadınhanı Karyesi Karamanlı Mahallesi Ahbap Osmanoğulları Mescidi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karamanlı Mahallesi Ahbap Osmanoğulları Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1764 tarihli bir kayıt tespit edilmiştir.

Şehr-i gurre-i Recebi'l-ferd sene 1177: 10- Konya muzâfâtından Said-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı derûnunda Karamanlı Mahallesi'nde Ahbâb 'Osmânoğulları binâ eyledikleri mescid-i şerîfe imâm nasb ve ta'yîn olunmak lâzım ve mühimm olmağın müceddeden bâ-mu'ayyene Hâfız Hasan Halîfe bin 'Abdullâh'a bâ-'arz-ı hâl tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.21).

2.19. Saidili Kadınhanı Karyesi Karamanlı Mahallesi Hacı Ahmet b. Mehmet Mescidi Vakfı

Saidili Kadınhanı Karyesi Karamani Mahallesi Hacı Ahmet b. Mehmet Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1814 ve 1827 tarihli toplam iki kayıt vardır.

Şehrü Şevvâlü'l-mükerrem sene 1229: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı mahallâtından Karamanlı Mahallesi'nde el-Hâcc Ahmed bin Mehmed müceddeden binâsı mescidde imâm olmayıp nasb ve ta'yîn olunmak lâzım olmağla mahalle-i mezbûr sâkinlerinden 'Abdülganî bin 'Osmân ber-vech-i hasbî merkūma Kādısı Seyyid İbrâhîm 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 21 (VGMA, HD 546, s.92).

Şehrü Recebü'l-ferd sene 1242: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânlı mahallâtından Karamanlı Mahallesi'nde Hâcı Ahmed bin Mehmed binâsı mescide ber-vech-i hasbî imâm olan 'Abdülganî bin 'Osmân fevt

mahlûlünden oğlu 'Osmân'a babası berâtı mûcebince evlâdı olduğu vâki' ise merkūma tevcîh buyruldu. Yevm 9 (VGMA, HD 549, s.143).

2.20. Saidili Kadınhanı Karyesi Karasarılı Mahallesi Hacı Hüseyin bin Musa Muallimhanesi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Karasarılı Mahallesi Hacı Hüseyin bin Musa Muallimhanesi ile ilgili nahiye dönemine ait 1756 ve 1762 tarihli toplam iki kayıt bulunmaktadır.

Şehrü Şa'bân sene 1169: 5- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı'nda Karasarılı Karyesi'nde el-Hâcc Hüseyin bin el-Hâcc Mûsâ müceddeden binâ eylediği mu'allimhânenin mu'allim-i sıbyân ve nukūdun mütevellîsi olmayıp Hasan'a 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1106, s.18).

Şehrü gurrei Saferi'l-hayr sene 1176: 17- Konya'da Sa'îd-ili Kasabası'nda Kadın-hânı'nda Karasarılı Mahallesi'nde Hâcı Hüseyin bin Mûsâ Mu'allimhânesi'nde bir akçe ile mu'allim-i sıbyân ve nukūd-ı mevkūfesinin mütevellîsi olan Hasan fevt olmağla mahlûlünden Derviş Ahmed Halîfe'ye bâ-berât-ı 'atīk tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.14).

2.21. Saidili Kadınhanı Karyesi Küplü Mahallesi Seyyid Abdullah Çelebi Ağa (Yüksek Mescit) Mescidi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Küplü Mahallesi Seyyid Abdullah (Yüksek Mescit) Mescidi ile ilgili 1765 ile 1778 arasında biri nahiye altısı da kaza dönemine ait olmak üzere toplam yedi kayıt vardır.

Şehrü Şevvâl sene 1178: 4- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Kadın-hânı Derbendi'nde vâki' Küblü Mahallesi'nde Seyyid 'Abdullâh Çelebi binâsı Yüksek Mescid'in imâmı olmayıp lâzım ve mühimm olmağla ber-vech-i hasbî bânî-i mezbûr Seyyid 'Abdullâh'a 'inâyet (VGMA, HD 1117, s.117).

Rebî'ü'l-evvel sene 1181: 7- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı nâm derbendde Küblü Mahallesi'nde Seyyid Hâcı 'Abdullâh binâsı Yüksek Mescid'de ber-vech-i hasbî bânî-i mezbûr Seyyid 'Abdullâh'ın hidmeti kesîr vazîfesi kalîl olup ashâb-ı hayrâtdan ba'zı kimesneler vakf eyledikleri nukūd-ı mevkūfeden mescid-i mezbûrun cemî' malzemesine sarf oldukdansonra fazla-i vakfdan imâm-ı merkūma yevmî beş akçe ve mescid-i mezbûrun mütevellîsi olmadığından tevliyeti dahî yevmî beş akçe ile imâm-ı merkūm Seyyid 'Abdullâh'a derbend ağası Seyyid 'Alî 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1117, s.117).

Şehrü Muharrem sene 1182: 9- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Derbend-i Kadın-hânı'nda Küblü Mahallesi'nde Seyyid 'Abdullâh binâsı Yüksek Mescid'in yevmî beş akçe ile imâmı ve yevmî beş akçe ile mütevellîsi olan Seyyid 'Abdullâh fevt mahlûlünden oğlu Süleymân'a derbend ağası Seyyid 'Alî 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1117, s.117).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1189: 6- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Derbend-i Kadın-hânı mahallâtından Küblü Mahallesi'nde Seyyid 'Abdullâh binâsı Yüksek Mescid dimekle ma'rûf mescid-i şerîfde yevmî beş akçe ile imâm ve mescid-i mezkûre vakf olmak üzere ba'zı ashâb-ı hayrâtın vakf eyledikleri nukûd-ı mevkûfesinin dahî beş akçe ile tevliyetine mutasarrıf olan bânî-i mezbûrenin oğlu Süleymân'a tecdîd. Zî'l-hicce sene 1171 (VGMA, HD 1216, s.15).

Şehrü Muharrem sene 1192: 1- Sa'îd-ili'nde Kadın-hânı Derbendi mahallâtından Küblü Mahallesi'nde Kalîmlı? ve Pîr Gānîli Mahallesi mâ-beyninde 'Abdullâh Ağa binâ eylediği mescid-i şerîfde yevmî beş akçe ile imâm olan Süleymân nâm kimesne … nukūd-ı mevkūfeden … üzerine berât ettirip mezbûr Süleymân diyâr-ı âhara celâ-yı vatan etmeğle mezbûrun ref'inden Himmet bin Süleymân'a derbend ağası 'Abdullâh Ağa 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 28 (VGMA, HD 1129, s.90).

Şehrü Cümâde'l-âhir sene 1192: 2- Sa'îd-ili Kadın-hânı Derbendi mahallâtından Küblü Mahallesi'nde Kalîmlı? ve Pîr Gānîli Mahallesi mâ-beyninde 'Abdullâh Ağa binâsı mescidinde yevmî beş akçe ile imâm ve yevmî beş akçe ile mütevellîsi olan Seyyid Süleymân bin 'Abdullâh babası mahlûlünden mutasarrıf olup hidmetinde kusûru derbend ağası ashâb-ı i'tirâzdan Himmet bin Süleymân nâm kimesneye 'arz verip yalnız imâmeti üzerine

berât ettirip gadr-ı küllî etmeğle mezbûr Himmet'in ref'inden sâhib-i evvel merkūm Seyyid Süleymân bin 'Abdullâh'a bâ-'arz-ı hâl tevcîh ve ibkā buyruldu. Yevm 11 (VGMA, HD 1129, s.90).

Şehrü Cümâde'l-âhir sene 1192: 3- Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Derbend-i Kadın-hânı mahallâtından Küblü Mahallesi'nde Seyyid 'Abdullâh binâsı Yüksek Mescid dimekle ma'rûf mescidinde yevmî beş akçe ile imâmı ve mescid-i şerîfe ba'zı ashâb-ı hayrâtın vakf eylediği nukūd-ı mevkūfenin yevmî beş akçe ile mütevellîsi olan Seyyid Süleymân bin 'Abdullâh fevt mahlûlünden kebîr oğlu Seyyid 'Alî'ye babası berâtı mûcebince tevcîh. Yevm 22 (VGMA, HD 1129, s.90).

2.22. Saidili Kadınhanı Karyesi Mehmet Çelebi Ağa Mescidi Vakfı

Kadınhanı Karyesi Mehmet Çelebi Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1746 ile 1814 yılları arasında toplam dört kayıt tespit edilmiştir.

Şehrü Zî'l-ka'de sene 159: 18- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı nâm karyede müceddeden Mehmed Çelebi binâ eylediği mescidin imâmeti ber-vech-i hasbî 'Abdullâh'a bânîsi 'arz-ı hâliyle vāki' ise deyü 'inâyet (VGMA, HD 1112, s.46).

Şehrü Ramazân-ı şerîf sene 1169: 13- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı nâm karyede vāki' Mehmed Çelebi Ağa binâ eylediği mescid-i şerîfde ber-vech-i hasbî imâm olan 'Abdullâh Halîfe'nin berâtı tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1106, s.19).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1189: 5- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı Karyesi'nde Mehmed Çelebi Mescidi'nde hasbî imâm 'Abdullâh'a.Ramazân sene 1169 (VGMA, HD 1216, s.15).

Şehrü Cemâziyü'l-evvel sene 1229: 11- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı Karyesi'nde Mehmed Çelebi binâsı mescidde ber-vech-i hasbî imâm olan bi-lâ veled fevt mahlûlünden istid'â etmeğin sâdır olan fermân-ı 'âlîlerine imtisâlen Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Kadın-hânı Karyesi'nde Mehmed Çelebi binâsı mescidde ber-vech-i hasbî imâm olan bi-lâ veled fevt mahlûlünden kendüye tevcîh olunmak bâbında Mustafâ Halîfe 'arz-ı hâl etmeğle derûn-ı 'arz-ı hâlde mestûr-ı der-kenâra nazar olundukda imâmet-i mezkûre müceddeden kayd ile bin yüz elli dokuz senesi Zî'l-ka'desi'nde 'Abdullâh'a tevcîh olunup el-yevm üzerinde olduğu müstebân olup fi'l-hakīka merkūm 'Abdullâh'ın bi-lâ veled fevt olduğunu kazâ-yı mezbûr ahâlîsinden Mehmed bin Mehmed ve İbrâhîm bin Halîl haber virmeleriyle imâmet-i mezkûre müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden sâhib-i 'arz-ı hâl merkūm Mustafâ'ya tevcîh buyrulmak iktizâ eylediğini Fazîletlû Semâhatlû bi'l-fi'il Anadolu Kāz'askeri Mevlânâ Mehmed Sâlih Efendizâde Mehmed Sâlih Efendi Hazretleri i'lâm etmeleriyle i'lâmı mûcebince bi-lâ veled mahlûlünden tevcîh olunmak deyü fî 27 Cemâziyi'l-evvel sene 1229 târîhiyle müverrah ve musahhah fermân-ı 'âlî sâdır olmağla sâdır olan fermân-ı 'âlî mûcebince merkūma tevcîh buyruldu. Yevm 27 (VGMA, HD 555, s.8).

2.23. Saidili Kadınhanı Karyesi Turgudoğlu Ömer Bey Vakfı

Kadınhanı Karyesi Turgudoğlu Ömer Bey Zaviyesi ve Evlatlık Vakfı ile ilgili 1699 ile 1807 arasında 17'si nahiye altısı kaza dönemine ait toplam 23 kayıt bulunmaktadır.

Muharrem sene 1111: 19- Konya'da Turgudoğlu Zâviyesi'ne meşrûtiyyet üzere mütevellî Şeyh 'Alî üzerinden Mustafâ almağla bâ-berât-ı 'atîk bâ-mu'ayyene ibkâ 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.502).

Muharrem sene 1111: 5- Konya'da Sa'îd-ili'nde Hâtûn nâm karyede Turgud-oğlu Vakfı'nın nâzırı (boş) fevt 'Alî'ye bir akçe ile 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.366).

Safer sene 1111: 6- Konya'da Sa'îd-ili'nde Hâtûn-hânı karyesinde Turgud-oğlu Zâviyesi'nde nîm akçe ile zâviyedâr 'Alî'ye (VGMA, HD 1140, s.366).

Safer sene 1111: 29- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Hâtûn-hânı Karyesi’nde Turgudoğlu Zâviyesi'nde nîm akçe ile zâviyedâr ‘Alî’ye ‘inâyet (VGMA, HD 1140, s.502).

Fî-gurrei Şa‘bân sene 1118: 41- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Turgudoğlu Pîr Hüseyin Bey ve ‘Ömer Bey Evkâfları’ndan Hâtûn-hânı Tekyesi Zâviyesi'nin nâzırı olmamağla Seyyid Ahmed'e bâ-‘arz-ı mütevellî ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.37).

Fî-gurrei Muharrem sene 1134: 24- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Hâtûn-hânı nâm karyede Turgudoğlu Zâviyesi'nin evlâdiyyet üzere zâviyedârı Seyyid ‘Abdülbākī mutasarrıf iken ecânibden Velî almağla bâ-berât-ı ‘atîk ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.77).

Fî-gurrei Muharrem sene 1134: 26- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Hâtûn-hânı nâm karyede Turgudoğlu Zâviyesi'nin bir akçe ile evlâdiyyet meşrûtiyyet üzere nâzırı ‘Alî ferâğından oğlu Seyyid ‘Abdullâh'a ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.77).

Rebî‘ü’l-âhir sene 1143: 11- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Hâtûn nâm karyede Turgudoğlu Zâviyesi'nin ber-vech-i meşrûta bir akçe ile babası ‘Alî kasr-ı yedinden nâzır olan Seyyid ‘Abdülkādir'e berâtı mûcebince tecdîd ‘inâyet (VGMA, HD 1109, s.45).

Şehrü Muharremü’l-harâm sene 1144: 3- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Hâtûn-hânı Karyesi’nde Turgudoğlu Zâviyesi'nin evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere babası ferâğından Velî ref‘inden zâviyedârı olan Seyyid ‘Abdülbākī’ye tecdîd (VGMA, HD 1109, s.56).

Şehrü Zî’l-hicce sene 1145: 11- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Hâtûn-hânı Karyesi’nde Turgudoğlu Zâviyesi'nin evlâdiyyet üzere zâviyedârı Seyyid ‘Abdülbākī ferâğından oğlu es-Seyyid Mehmed ‘Alî’ye babası berâtı mûcebince ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1109, s.69).

Şehrü Rebî‘ü’l-âhir sene 1147: 8- Konya muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Hâtûn nâm karyede Turgudoğlu Zâviyesi'nin evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere bir akçe ile nâzırı olan es-Seyyid ‘Abdülkādir Halîfe babası ‘Alî ferâğından mutasarrıf olup tecdîd-i berât edip üzerinde olmağla oğlu es-Seyyid Süleymân'a ferâğat etmeğle babası berâtı mûcebince ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1109, s.73).

Şehrü Ramazân sene 1147: 3- Sa‘îd-ili ma‘a Lâdik Kazâsı’na tâbi‘ Kadın-hânı dimekle ma‘rûf nâm karyede Âl-i Turgud’dan Pîr ‘Ömer Bey’in binâ ve ihyâ eylediği zâviyenin bundan akdem bâ-mu‘yyene nâzırı olan benî evlâd-ı vâkıfdan bâ-mu‘yyene nâzırı olan evlâd-ı vâkıfdan es-Seyyid ‘Abdülkādir Halîfe küçük karındaşı es-Seyyid ‘‘Abdülbākī nâm kimesneye yahsebü’l-iktizâ nezâret berâtını emânet vaz‘ eyleyip ol dahî emânete hıyânet edip ve kizb-i ihtiyâr ve oğlum Seyyid Mehemmed ve Seyyid Süleymân cihet-i mezbûreyi kasr-ı yed ve ferâğat eyledi deyü berât ettirip mezbûr Seyyid ‘Abdülkādir’e gadr-ı küllî etmeğle bâ-mu‘yyene mezbûrân Seyyid Mehemmed ve Seyyid Süleymân ref‘lerinden sâhib-i evvel mezbûr Seyyid ‘Abdülkādir’e kemâ fi'l-evvel nâ’ibi Hüseyin ‘arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1088, s.165).

21 Safer sene 1149: 2- Konya'da Hâtûn-hânı Karyesi’nde Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Turgudoğlu Zâviyesi'nin Vakfı'nın bundan akdem vazîfe-i mu‘ayyene ile zâviyedârı olan Seyyid ‘Abdülbākī kendi hâlinde olmayıp müzevvir-i nebîs? ve şedîd kimesne olduğun bundan esbak Sa‘îd-ili kādısı ve Konya nâ'ibi der-devlet-medâra ‘arz ve İstanbul kādısı Efendi huzûrunda mezbûrun ziyânını ve fesâdı sâbit zâviyedârlık-ı mezbûr ref‘inden zâviyedâr-ı sâbık Velî Dede’nin oğlu Yûsuf Halîfe'ye tevcîh ve yedine berât-ı ‘âlîşân i‘tâ buyurulup ve hall olunmak îcâb etmez iken mezbûr ‘Abdülbākī şerrine sülûk ve zâviyedârlık-ı mezbûru bin kırk beş târîhinde oğlum Seyyid Mehmed ‘Alî’ye ferâğat etmişidim ‘askerîden oğlumun yedinde berâtı vardır deyü vakfın galâtlını ahz ve ekell ve bel‘ ve vakfın harâbına bâ‘is olmalarıyla zikr olunan zâviyedârlık-ı mezbûr Seyyid ‘Abdülbākī'nin oğlu ‘Alî Mehmed'in ref‘inden erbâb-ı istihkākdan bâ-berât-ı ‘âlîşân zâviyedâr olan Yûsuf Halîfe veledi Velî Dede zâviyedârı sâbıka kemâkân ibkā ve mezbûr Mehmed ‘Alî’nin kaydı ‘Askerî Rûznâmçesinden ref‘ ve terkîn olunmak bâbında ‘inâyet ricâsına vakf-ı mezbûrun evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere

mütevellîleri olan Seyyid Mustafâ ve Seyyid Ahmed ve Seyyid ʻÖmer ve Seyyid Halîl ve Seyyid Mehmed nâm kimesneler ʻarz etmeleriyle zikr olunan zâviyedârlık minvâl-i meşrûh üzere hâlâ Yûsuf Halîfe veledi Velî Dede zâviyedâr-ı sâbıkın üzerinde olduğu Anadolu Muhâsebesi'nde mestûr ve mukayyed bulunmağın ʻAskerî Rûznâmçesi kuyûdâtına nazar olundukda zâviyedârlık-ı mezbûr es-Seyyid ʻAbdülbākī kasr-ı yedinden oğlu es-Seyyid Mehmed ʻAlî'ye tevcîh olunduğu der-kenâr olunmağın ʻarzı mûcebince mezbûrun refʻinden hâlâ mâliye berâtıyla mutasarrıf Yûsuf Halîfe'ye ibkā buyrulmak üzere reîsü'l-küttâb vekîli olan İzzetlû Nûh Efendi iʻlâm etmeğle iʻlâmı mûcebince ibkā olunmak bâbında fî 21 Safer sene 1149 târîhinde sâdır olan asl-ı reîs-i hümâyûn Anadolu Muhâsebesi'nde hıfz olunup es-Seyyid Mehmed ʻAlî'nin ʻAskerî Rûznâmçesinde olan kaydı terkīn içün işbu ʻilmuhaber kāimesi virildi (VGMA, HD 1109, s.16).

Şehrü Rebîʻü'l-evvel sene 166: 29- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'ne tâbiʻ Karkın? Karyesi'nde Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin ber-vech-i meşrûta nâzırı es-Seyyid ʻAbdülkādir fevt es-Seyyid Bâyezîd'e ʻinâyet (VGMA, HD 1112, s.73).

Şehrü Receb sene 1166: 18- Saʻîd-ili'nde Turgudoğlu ʻÖmer Bey Vakfı'nın bâ-muʻayyene nâzırı Seyyid ʻAbdülkādir fevt ʻAbdülbākī'ye ʻinâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Şaʻbân sene 1174: 1- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'ne tâbiʻ Kadın-hânı Karyesi'nde Turgudoğlu Pîr ʻÖmer Bey Zâviyesi Vakfı'ndan bâ-muʻayyene nâzırı olan ʻAbdülbākī Halîfe'ye tecdîd (VGMA, HD 1106, s.51).

Şehrü Şaʻbân sene 1174: 2- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'ne tâbiʻ Karkın? nâm karyede Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere vazîfe-i muʻayyenesiyle nâzırı olan Seyyid Bâyezîd Halîfe'ye tecdîd (VGMA, HD 1106, s.51).

Şehrü Şaʻbân sene 1174: 11- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı Karyesi'nde Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin ber-vech-i meşrûta nâzırları Seyyid Mehmed ve Seyyid Bâyezîd ve Seyyid Süleymân'a âhardan Velî ve Mustafâ hilâf-ı vākıf müdâhale etmeleriyle refʻlerinden merkūmûn mütevellî-i vakf Seyyid Mustafâ ve Mehmed ʻarzıyla ibkā ve tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1106, s.51).

Şehrü Muharremü'l-harâm sene 1178: 19- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı kurbunda Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin müşterek zâviyedârı olan Velî ve Mustafâ halîfeler bi'l-fiʻi'l berât-ı şerîf ile müşterek mutasarrıflar olup mûcibi ʻazilleri yoğuken es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid Yaʻkūb ve es-Seyyid Süleymân nâmûn kimesneler hılâf-ı inhâ kendi üzerlerine berât ettirip gadr-i küllî etmeğleriyle refʻlerinden merkūmâna kemâkân bâ-ʻarz-ı hâl tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.23).

Rebîʻü'l-evvel sene 1179: 2- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı kurbunda Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin müşterek zâviyedâr ve nâzırı olan Seyyid Mustafâ ve Seyyid Velî iştirâken mutasarrıf oldukları nezâret cihetine hüsn-i rızâlarıyla kasr-ı yedlerinden tekye-nişîn Seyyid Mehmed ve Seyyid Bâyezîd ve Seyyid Süleymân nâmûn kimesnelere ʻale'l-iştirâk mütevellîsi Hâcı Mustafâ ʻarzıyla tevcîh (VGMA, HD 1108, s.29).

Şehrü Rebîʻü'l-âhir sene 1189: 14- Konya muzâfâtından Saʻîd-ili Nâhiyesi'nde Kadın-hânı kurbunda Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin bâ-muʻayyene ile ber-vech-i iştirâk nâzırı olan tekye-nişîni Seyyid Mahmûd ve Seyyid Bâyezîd'e ve Seyyid Süleymân'a tecdîd. Rebîʻü'l-evvel sene 1179 (VGMA, HD 1216, s.15).

Şehrü Cümâde'l-evvel sene 1198: 5- Saʻîd-ili Nâhiyesi'ne tâbiʻ Kadın nâm karyesinde Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin evlâdiyyet üzere vazîfe-i muʻayyene ile nâzırı olan Seyyid Bâyezîd ferâğından oğlu Seyyid Ahmed'e bâ-berât ʻinâyet. Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde 11 Receb sene 1203 (VGMA, HD 1129, s.90).

Şehrü Cümâde'l-ûlâ sene 1222: 5- Saʻîd-ili Kazâsı'nda Kadın-hânı Karyesi'nde Turgudoğlu ʻÖmer Bey Zâviyesi'nin evlâdiyyet ve meşrûtiyet üzere bâ- muʻayyene nâzırı olan Seyyid Ahmed bin Seyyid Bâyezîd'in yedinde

olan berâtı zâyi‘ olmağla kaydı mûcebince ‘inâyet buyruldu. Yevm 14.Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde Safer sene 31 (VGMA, HD 545, s.81).

2.24. Saidili Karayaka Karyesi Camii Vakfı

Karayaka Karyesi Camii ile ilgili nahiye dönemine ait 1718 tarihli tek kayıt vardır.

Fî-gurrei Cemâziyi'l-âhir sene 1130: 18- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Karayaka nâm karye câmi‘inde bir akçe ile imâm ‘Osmân'a İbrâhîm ref‘inden ibkā ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.65).

2.25. Saidili Kestel Dağı Softalar Yaylası Süleyman Hilmi b. Mehmet Camii Vakfı

Kestel Dağı Softalar Yaylası Süleyman Hilmi b. Mehmet Camii ile ilgili kaza dönemine ait 1834 tarihli tek kayıt tespit edilmiştir.

Şehrü Rebî‘ü’l-âhir sene 1250: 1- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Kestel Dağı’nda Softalar Yaylası dimekle ma‘rûf mahallde yaylak-ı mezbûr sâkinlerinden Müderris Süleymân Hilmî bin Mehmed bâ-izn-i hümâyûn müceddeden binâ ve minber vaz‘ eylediği câmi‘e hatîb nasb ve ta‘yîn olunmak lâzım ve mühimm olduğunu yaylak-ı mezbûr ahâlîleri mahallinde huzur-ı şer‘a inhâ ve ihbâr etmeleriyle bânî-i mezbûr Süleymân Hilmî bin Mehmed’e Nâ’ibi Seyyid Mehmed ‘arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 21 (VGMA, HD 550, s.76).

2.26. Saidili Kestel Karyesi Ahmet Ağa Mescidi Vakfı

Kestel Karyesi Ahmet Ağa Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1704 tarihli bir kayıt bulunmaktadır.

Fî-gurrei Rebî‘i’l-evvel sene 1116: 16- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Kestel nâm karyede Ahmed Ağa Mescidi'nde imâm Mûsâ bî-berât olmağla ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.29).

2.27. Saidili Ladik Karyesi Aşağı Mahalle Hacı Mustafa ve Kasım Mescidi Vakfı

Saidili Ladik Karyesi Aşağı Mahalle Hacı Mustafa ve Kasım Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1754 ile 1779 yılları arasında toplam dört kayıt vardır.

Şehrü Zî’l-ka‘de sene 1167: 5- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk nâm karyede el-Hâcc Mustafâ bin Mustafâ ve li-ümm karındaşı Kāsım bin Hüseyin müştereken binâ eyledikleri mescide imâm lâzım olmağla bir akçe ile bânî-i mezbûrâna iştirâken Konya nâ'ibi el-Hâcc Mehmed ‘arzıyla buyruldu (VGMA, HD 1112, s.77).

Şehrü Rebî‘ü’l-âhir sene 1168: 17- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Aşağı Mahalle'de Mustafâ ve Kāsım Mescidi'nde imâm Mustafâ bin Mustafâ'ya tecdîd.Cemâziyü’l-evvel sene 1167 (VGMA, HD 1106, s.6).

Şehrü gurrei Zî'l-ka‘de sene 1173: 11- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk karyede Aşağı nâm mahalde Hâcı Mustafâ ve Kāsım binâ eyledikleri mescid-i şerîfin tevliyeti bânî-i mezbûrân Mustafâ ve Kāsım halîfelerin berâtı tecdîd (VGMA, HD 1106, s.48).

Şehrü Cemâziyü’l-âhir sene 1193: 7- Konya muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk karyede Aşağı Mahallesi'nde Hâcı Mustafâ ve Kāsım bin Hüseyin binâsı mescidinde yevmî bir akçe ile imâm olan Mustafâ ve Kāsım mutasarrıflar iken mezbûrân rızâsıyla oğulları Lütfullâh bin Mustafâ ve Ahmed bin Kāsım babaları ‘atîk berâtı iştirâken tevcîh buyruldu. Yevm 4 (VGMA, HD 1111, s.16).

2.28. Saidili Ladik Karyesi Pancarcı Mahallesi Mescidi Vakfı

Ladik Karyesi Pancarcı Mahallesi Mescidi ile ilgili 1732 ile 1756 yılları arasında ikisi nahiye birisi de kaza dönemine ait toplam üç kayda rastlanmıştır.

Şehrü Şa‘bân sene 1144: 9- Konya'da Lâdîk nâm karyede Bancarcı Mahallesi Mescidi'nde nîm akçe ile kayyim Halîl fevt Molla Ebûbekir'e mütevellîsi Mustafâ ‘arzıyla ‘inâyet (VGMA, HD 1109, s.61).

Şehrü Safer sene 1147: 20- Konya'da Lâdîk nâm karyede Bancarcı Mahallesi Mescidi'nde bir akçe ile imâm olan ʻÖmer fevt Ebûbekir Halîfe'ye ʻinâyet (VGMA, HD 1109, s.72).

Şehrü Recebü'l-ferd sene 1169: 8- Saʻîd-ili tâbiʻ Lâdîk nâm karyede Bancarcı? Mahallesi Mescidi'nde nîm akçe ile kayyim Ebûbekir Halîfe'nin berâtı tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1090, s.224).

2.29. Saidili Ladik Karyesi (Cuma/Kebir) Camii Vakfı

Ladik Karyesi Camii ile ilgili 1736 ile 1815 yılları arasında yedisi nahiye 11'i de kaza dönemine ait olmak üzere toplam 18 kayıt vardır. Başlangıç tarihi 1736 bitiş tarihi de 1815 olarak değişmiştir. Ayrıca bu mabete Cuma ve Kebir Camii de denilmiştir.

Şehrü Zî'l-hicce sene 1148: 8- Saʻîd-ili Kazâsı'na tâbiʻ Lâdîk Karyesi'nde câmiʻin devirhânı olmayıp Hâfız Halîl'e nîm akçe ile kādısı ʻAlî ʻarzıyla müceddeden berât buyruldu (VGMA, HD 1088, s.165).

Şehrü Zî'l-kaʻde sene 1153: 9- Saʻîd-ili'ne tâbiʻ Lâdîk nâm karyede câmiʻin nîm akçe ile imâmı olan ʻÖmer ʻOsmân mahlûlünden mutasarrıfiken fevt olmağla İbrâhîm'e bâ-berât müteveffâ buyruldu (VGMA, HD 1088, s.165).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1156: 3- Saʻîd-ili Kazâsı'na tâbiʻ Lâdîk nâm karyede vākiʻ câmiʻ-i şerîfin mü'ezzini olmayıp ber-vech-i hasbî es-Seyyid Ebûbekir'e ʻinâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Şevvâl sene 1156: 4- Saʻîd-ili Kazâsı'na tâbiʻ Lâdîk nâm karyede vākiʻ câmiʻ-i şerîfde imâm olan Mehmed fevt oldukda sulbî oğlu mevcûd iken âhardan Ebûbekir alıp gadr etmeğle refʻinden müteveffânın oğlu ʻAlî Halîfe'ye ʻinâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Rebîʻü'l-âhir sene 1158: 4- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'ne tâbiʻ Lâdîk Karyesi Câmiʻi'nde bâ-muʻayyene hatîb Mehmed Halîfe'ye tecdîd (VGMA, HD 1112, s.40).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1160: 9- Saʻîd-ili Kazâsı'na tâbiʻ Lâdîk Kasabası'nda Cumʻa Câmiʻi dimekle maʻrûf câmiʻ vakfının bir akçe ile mütevellîsi olan Mehmed bî-berât mutasarrıf olmağla vākiʻ ise deyü müceddeden ʻinâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Cümâde'l-âhire sene 1164: 13- Saʻîd-ili'ne tâbiʻ Lâdîk Karyesi Câmiʻi'nde bir akçe ile imâmı ʻAlî bin ʻÖmer'e ʻarz-ı hâli mûcebince zâyiʻden deyü berât buyruldu (VGMA, HD 1122, s.97).

Rebîʻü'l-evvel sene 165: 12- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'ne tâbiʻ Lâdîk Karyesi Câmiʻi'nde bâ-muʻayyene hatîb Mehmed fevt Hüseyin bin İbrâhîm'e bâ-ʻarz-ı hâl buyruldu (VGMA, HD 1112, s.70).

Şehrü Receb sene 1166: 17- Saʻîd-ili'ne tâbiʻ Lâdîk nâm karye câmiʻine sene 56 târîhiyle ve bir akçe ile ber-vech-i hasbî mü'ezzin nasb olunan Seyyid Ebûbekir'in üzerinde olmağla berâtı mûcebince kemâ kân ibkā buyruldu (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Rebîʻü'l-evvel sene 1168: 3- Konya'da Saʻîd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk Karyesi Câmiʻi'nde bâ-muʻayyene hatîb Hüseyin bin İbrâhîm'e tecdîd. Zî'l-kaʻde sene 1165 (VGMA, HD 1106, s.5).

Şehrü Cümâde'l-ûlâ sene 1168: 2- Saʻîd-ili'ne tâbiʻ Lâdîk Karyesi Câmiʻi'nde bir akçe ile imâm ʻAlî'ye tecdîd. Cümâde'l-âhire 64 (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü Şevvâl sene 1171: 12- Konya muzâfâtından Saʻîd-ili Nâhiyesi'ne tâbiʻ Lâdîk nâm karyede vākiʻ câmiʻ-i şerîfde vazîfe-i muʻayyene ile hatîb olan Hüseyin bin İbrâhîm Halîfe'ye berâtı tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1106, s.32).

Şehrü Şevvâl sene 1171: 12- Saʻîd-ili Kazâsı'na tâbiʻ Lâdîk nâm karyede vākiʻ câmiʻ-i şerîfde yevmî bir akçe ile imâm olan ʻAlî bin ʻÖmer Halîfe hüsn-i rızâsıyla kasr-ı yedinden nısf imâmet Hâfız Halîl Halîfe'ye bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü gurrei Saferi'l-hayr sene 1176: 19- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Lâdîk nâm derbendde câmi'-i kebîrde ber-vech-i hasbî hatîb olan Hüseyin bin İbrâhîm bi-lâ veled fevt olup mahlûlünden Mehmed bin Mustafâ'ya nâ'ibi Hâcı Mustafâ 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.14).

Şehrü Cemâziyü'l-evvel sene 1190: 10- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Lâdîk nâm karye derbendde câmi'-i kebîr hasbî hatîb olan Mehmed bin Mustafâ'ya tecdîd. Safer sene 1176 (VGMA, HD 1216, s.23).

Şehrü Şa'bân sene 1209: 11- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk nâm karye derbendde câmi'-i kebîrde hasbî hatîb olan Mehmed bin Mustafâ'nın fevtini ve oğlunun ehliyetini kazâ-yı mezbûr ahâlîsinden Âsitâne'de Mucizci? Mahallesi'nde sâkin Kâtib Seyyid Hâfız Mehmed Emîn bin 'Abdullâh Vâlide Hânı'nda sâkin Seyyid 'Abdullâh bin Seyfullâh 'alâ-tarîki'ş-şehâde haber virmeleriyle mahlûlünden oğlu Yahyâ bin Mehmed'e bâ-berât tevcîh buyruldu. Yevm 17 (VGMA, HD 551, s.117).

Şehrü Şevvâl sene 1212: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'na Lâdîk nâm karye ashâb-ı hayrâtın binâ eyledikleri câmi'-i kebîrde bi-lâ berât imâm olan (boş) ve bâ-berât hatîb olan Yahyâ bin Mehmed müte'âkiben fevt mahlûllerinden es-Seyyid Hasan bin es-Seyyid Mustafâ'ya imâmetin âhar mutasarrıfı yevmî? bir? ber-vech-i hasbeteyn Konya Sadru'd-dîn Vakfı'nın mütevellîsi 'Ömer 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 19.Konya nazar oluna Şa'bân sene 1209 (VGMA, HD 544, s.67).

Şehrü Cümâde'l-âhir sene 1230: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk nâm karyede ashâb-ı hayrâtın binâsı câmi'-i kebirin ber-vech-i hasbî imâm ve hatîb olan olan Seyyid Hasan bin Seyyid Mustafâ fevt mahlûlünden oğlu Seyyid Hâfız Mehmed'e bâ-'arz-ı hâl tevcîh buyruldu. Yevm 26 (VGMA, HD 546, s.92).

2.30. Saidili Ladik Karyesi Hacı Abdülkadir Medresesi Vakfı

Ladik Karyesi Hacı Abdülkadir Medresesi ve Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1743 ve 1747 tarihli toplam iki kayıt vardır.

Cemâziyü'l-âhir sene 1156: 21- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Lâdîk Karyesi'nde Hâcı 'Abdülkādir Medresesi derûnunda vāki' mescid-i şerîfinin imâmı olmayıp Hâcı 'Abdülkādir'e 'inâyet (VGMA, HD 1112, s.34).

Şehrü Şa'bân sene 160: 14- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Lâdîk nâm karyede Hâcı 'Abdülkādir Medresesi derûnunda olan mescidin imâmı olmamağla nîm akçe ile müceddeden Kāsım Halîfe'ye vāki' ise deyü hasbî 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1112, s.51).

2.31. Saidili Ladik Karyesi Han Yakınındaki Mescit Vakfı

Ladik Karyesi Han Yakınındaki Mescit ile ilgili kaza dönemine ait 1736 ile 1815 yılları arasında toplam beş kayıt tespit edilmiştir.

Şehrü Zî'l-hicce sene 1148: 6- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk Karyesi'nde hân kurbunda olan mescidin imâmı olmayıp imâm lâzım olmağla nîm akçe ile 'Abdülvahhâb'a kādısı 'Alî 'arzıyla müceddeden berât buyruldu (VGMA, HD 1088, s.165).

Şehrü Rebî'ü'l-âhir sene 1157: 7- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Lâdîk'de hânın kurbunda mescid imâmı 'Abdülvahhâb ricâsıyla Ebûbekir'e bâ-berât 'inâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Receb sene 1165: 14- Sa'îd-ili'ne tâbi' Lâdîk nâm karyede hân kurbunda vāki' mescidin nîm akçe ile 'Abdülvahhâb ferâğından imâmı olan Ebûbekir ricâsıyla oğlu Hasan'a kasr-ı yed etmeğle bâ-berât buyruldu (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Recebü'l-ferd sene 1169: 6- Sa'îd-ili tâbi' Lâdîk nâm karyede hân kurbunda mebnî mescidinde nîm akçe ile imâm Hasan Halîfe berât tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü Muharrem sene 1200: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Lâdîk Karyesi'nde hân kurbunda mebnî mescidde nîm akçe ile imâm olan Hasan fevt mahlûlünden oğlu Ebûbekir'e bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 547, s.50).

2.32. Saidili Ladik Karyesi Hasan Ağa Mescidi Vakfı

Ladik Karyesi Hasan Ağa Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1726-1815 tarihleri aralığında beş kayıt bulunmaktadır.

Şehrü Şa'bân sene (38/39)?: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk nâm karyede vâki' Hasan Ağa Mescidi'nde yevmî bir akçe ile imâm olan (okunmuyor) 'Ömer Halîfe'ye Kādısı Ahmed 'arzıyla 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1128, s.36).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1157: 6- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk Karyesi'nde Hasan Ağa Mescidi dimekle ma'rûf mescidde bir akçe ile imâm olan 'Ömer fevt oldukda oğlu 'Alî var iken Ebûbekir nâm kimesne Bancarcı? Mahallesi Mescidi nâmıyla berât ettirmeğle ref'inden ve babası mahlûlünden vâki' ise deyü 'inâyet buyruldu. Tahrîran fî-evâhiri rebî'i'l-evvel li-sene seb'a ve hamsîn ve miete ve elf. Berâtından? kasr-ı yed (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Receb sene 1165: 15- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk nâm karyede Hasan Ağa Mescidi'nde Bancarcı? Mescidi nâmıyla berât ettiren Bekir? ref'inden ve babası 'Ömer mahlûlünden bir akçe ile imâm olan 'Alî rızâsıyla Ebûbekir'e kasr-ı yed etmeğin bâ-berât 'inâyet … (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Recebü'l-ferd sene 1169: 7- Sa'îd-ili tâbi' Lâdîk Karyesi'nde bir akçe ile Hasan Ağa Mescidi'nde imâm Ebûbekir Halîfe'nin berâtı tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü Muharrem sene 1200: 3- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Lâdîk Karyesi'nde Hasan Ağa binâsı mescidinde bir akçe ile imâm olan Ebûbekir fevt mahlûlünden oğlu Mehmed'e bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 547, s.50).

2.33. Saidili Ladik Karyesi Hüseyin Efendi Vakfı

Ladik Karyesi Hüseyin Efendi Medresesi ve Evlatlık Vakfı ile ilgili nahiye dönemine ait 1747 ile 1770 yılları arasında toplam üç kayıt vardır.

Şehrü Muharrem sene 1169: 2- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Lâdîk nâm karyede Hüseyin Efendi'nin müceddeden binâ eylediği medresenin ma'a't-tevliye müderrisliğine vâkıf-ı mezkûr kendi hayâtta oldukca kendi nefsine ba'de vefâtihî evlâd-ı zükûrunun eslah ve erşedden eslah ve erşedine batnen ba'de batnin karnen ba'de karnin şart ve ta'yîn etmeğle şurût-ı mezkûr üzere ma'a't-tevliye müderrislik-i mezbûr Hüseyin Efendi'ye kādısı Hasan Efendi 'arzıyla 'inâyet (VGMA, HD 1106, s.12).

Şehrü gurrei Zî'l-hicce sene 1174: 6- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk nâm karyede Hüseyin Efendi binâ eylediği medresesinin tevliyet ve müderrisliği kendi nefsine ba'de vefâtihî evlâd-ı zükûrunun eslah ve erşedine batnen ba'de batnin karnen ba'de karnin vakf ve şart edip ber-mûcib-i şart-ı vâkıf tevliyet ve tedrîse mutasarrıf olan Hüseyin Efendi zîde 'ilmuhûnun 'atîk berâtı mûcebince bâ-mu'ayyene bâ-berât tecdîd (VGMA, HD 1106, s.54).

Şehrü Receb sene 1184: 13- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk nâm karye kurbunda Hüseyin Efendi Medresesi'nin tevliyet ve müderrisliği hayâtda oldukca kendüye ba'de vefâtihî evlâd-ı zükûrunun eslah ve erşedi batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin mütevellî ve müderrisi olalar deyü şart edip mutasarrıf olan vâkıf-ı mezbûr fevt mahlûlünden Mustafâ'ya kādısı Müslimzâde Mehmed Sa'îd 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1114, s.1).

2.34. Saidili Ladik Karyesi Medresesi ve Mescidi Vakfı

Ladik Karyesi Medresesi ve Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1722 ile 1764 yılları arasında toplam sekiz kayıt tespit edilmiştir. Medresenin giderlerini karşılamak için üç han ve bir de hamam vakfedilmiştir.

1135?: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk nâm karyede mebnî medresenin hasbî müderrisi Mehmed 'ulemâ ve sulehâdan olup ma'âş (okunmuyor) karye-i mezbûrede vâki' ashâb-ı hayrâtın binâ ettikleri üç hân ve bir hamâmın (okunmuyor) kimesne mutasarrıf olmamağla müderris-i merkûm tarafından istihbâr olunup ta'mîr ve termîminden ziyâdesi (okunmuyor) edilen? ma'âş olmak içün Kādı Şeyhî? 'arzıyla 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

Fî-gurrei Cumâde'l-âhir sene 36: 6- Sa'îd-ili Kazâsı muzâfâtından Lâdîk Nâhiyesi'nde vâki' vakıf hamâm ve hânın yevmî bir akçe ile mütevellîsi Receb bin Ramazân fevtinden Hatîb Mehmed Halîfe'ye 'inâyet (VGMA, HD 1119, s.121).

Fî-gurrei Rebî'i'l-evvel sene 37: 10- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk nâm karye ahâlîleri müceddeden binâ olunan medresenin ber-vech-i hasbî müderrisi olan 'ulemâdan Şeyh Mehmed karye-i mezbûrede vâki' üç hân ve bir hamâmın icâresini? bi-lâ sâhib olmağla ba'zı kimesneler zabt edip harabına bâ'is olmalarıyla hân-ı mezbûrlar ile ve hamâm-ı mezbûr istîcâr olunup ta'mîr ve termîminden ziyâdesiyle bir akçe mütevellîlik Hatîb Mehmed'in ref'inden merkûm Şeyh Mehmed Halîfe'ye medrese-i mezbûrda talebe-i 'ulûma ders dimek şartıyla bir akçe ile tevliyete mutasarrıf olmak şartıyla Kādısı Mehmed 'arz etmeğin mûcebince tevcîh 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

Şehrü Zî'l-ka'de sene 1148: 5- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk Karyesi'nde medreseye karye-i mezbûre ahâlîsinden ashâb-ı hayrâtdan ba'zıları ta'mîr ve termîm ve izdiyâdın müderrise meşrûta vakf eyledikleri nukūd-ı mevkūfe ve 'akārâtının mütevellîsi olmamağın meblağ-ı mezkûr itlâf ve izâ'at olmağla bir mütevellî nasbına eşedd-i ihtiyâcla muhtâc olmağın medrese-i mezkûrenin müderrisi eş-Şeyh Mehemmed mahall olmağla bir akçe ile mezbûr Şeyh Mehemmed mütevellî nasb olmak üzere müceddeden kādısı 'Alî 'arzıyla buyruldu (VGMA, HD 1088, s.165).

Şehrü Zî'l-hicce sene 1148: 7- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk Karyesi'nde medresenin imâmı olmayıp nîm akçe ile Mustafâ'ya kâdısı 'Alî 'arzıyla müceddeden berât buyruldu (VGMA, HD 1088, s. 165).

Şehrü Zî'l-hicce sene 1155: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdîk nâm karyede medresenin ta'mîr ve termîmine ve izdiyâdından medrese-i mezkûrun müderrisine vakf ve şart olan nukūd ve 'akārın mütevellîsi olan müderris Şeyh Mehemmed fevtinden Şeyh Yûsuf'a müteveffâ berâtı mûcebince … tevliyeti 'inâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Şa'bân sene 1168: 3- Sa'îd-ili'ne tâbi' Lâdîk nâm karyede medrese vakfı nukūd ve 'akārın tevliyeti müderris olanlara meşruta olmak üzere Mehmed Efendi fevtinden mütevellîsi olan Yûsuf Efendi'ye tecdîd (VGMA, HD 1090, s.224).

Fî-şehri Cümâde'l-âhir sene 1178: 2- Sa'îd-ili'nde Lâdîk Karyesi'nde medrese vakfı nukūd ve 'imârâtının tevliyeti müderrisi olanlar şart olmağla bir akçe vazîfe ile ber-vech-i meşruta mütevellîsi Yûsuf Halîfe'nin berâtı tecdîd (VGMA, HD 1117, s.117).

2.35. Saidili Ladik Karyesi (Yeni) Medresesi ve Mescidi Vakfı

Ladik Karyesi (Yeni) Medresesi ve Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1746 ile 1761 tarihleri aralığında toplam üç kayıt bulunmaktadır.

Şehrü Şa'bân sene 159: 3- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Lâdîk nâm karye müceddeden binâ olunan medresede mebnî mescidin imâmeti ber-vech-i hasbî Hüseyin Halîfe'ye 'inâyet. Evâhir (VGMA, HD 1112, s. 45).

Şehrü Zî'l-hicce sene 1168: 1- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Lâdîk nâm derbendde vâki' müceddeden binâ olunan medresede mebnî mescid-i şerîfde ber-vech-i hasbî imâm olan Hüseyin Halîfe berâtı tecdîd buyruldu. Şa'bân sene 1159 (VGMA, HD 1106, s. 12).

Şehrü gurrei Zî'l-hicce sene 1174: 7- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdîk nâm karyede müceddeden binâ olunan medresede mebnî mescid-i şerîfin bir akçe ile imâm olan Hüseyin Halîfe'nin berâtı mûcebince tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1106, s. 54).

2.36. Saidili Ladik Karyesi İskender Mescidi Vakfı

Ladik Karyesi İskender Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1699 tarihli tek kayıt bulunmaktadır.

Şa'bân sene 1110: 27- Konya'da Lâdîk Karyesi'nde İskender Mescidi'nde imâm Hasan'a tecdîd (VGMA, HD 1140, s.500).

2.37. Saidili Ladik Karyesi Kafirdeğirmeni Zaviyesi Vakfı

Ladik Karyesi Kafirdeğirmeni Zaviyesi ile ilgili nahiye dönemine ait 1723 ile 1731 tarihleri arasında toplam altı kayıt tespit edilmiştir.

Fî-gurrei Cemâziyi'l-âhir sene 1135: 17- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kâfir Değirmeni Zâviyesi'nin zâviyedârı Ahmed fevt mu'ayyene ile Şeyh İbrâhîm'e sadaka buyruldu (VGMA, HD 1107, s.84).

Fî-gurrei Ramazân sene 1135: 12- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kâfir Değirmeni Zâviyesi'nin mu'ayyene ile zâviyedârı ve mütevellîsi 'ulemâdan Hamza'nın kusûru yoğiken Şeyh İbrâhîm almağla Hamza'ya ibkā (VGMA, HD 1107, s.86).

Evâilü Safer sene1135: 22- Konya Kazâsı muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde vāki' Kâfir Değirmeni Zâviyesi dimekle ma'rûf zâviyenin zâviyedârı Ahmed fevt Şeyh İbrâhîm'e mu'ayyene ile sadaka buyruldu (VGMA, HD 1119, s.227).

Şehrü Ramazân sene 1135: 14- Konya Kazâsı muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde vāki' Kâfir Değirmeni Zâviyesi dimekle ma'rûf zâviyenin vazîfe-i mu'ayyene ile müddet-i medîd zâviyedârı ve mütevellîsi olan 'ulemâdan Hamza'nın kusûru yoğiken âhardan Şeyh İbrâhîm nâm kimesne bir tarîkiyle olup gadr-ı küllî ref'inden etmeğle sâhib-i evvel Hamza'ya berâtı mûcebince ibkā buyruldu (VGMA, HD 1119, s.229).

Şehrü Safer sene 1144: 10- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Kâfir Değirmeni Zâviyesi dimekle ma'rûf zâviyenin Şeyh İbrâhîm ref'inden bâ-mu'ayyene zâviyedârı ve mütevellîsi Hamza'ya tecdîd (VGMA, HD 1109, s.56).

Şehrü Receb sene 1144: 1- Konya kurbunda Sa'îd-ili kazâsına tâbi' Lâdîk nâm karyede Kâfir Değirmeni dimekle ma'rûf zâviyenin zâviyedârlığına ve tevliyetine Ahmed mahlûlünden es-Seyyid İbrâhîm mutasarrıf olup âhardan ismi mevcûd ve cismi nâ-mevcûd Hamza hilâf-ı inhâ kendi üzerine berât ettirip küllî gadr etmeğle mezbûr Hamza ref'inden merkūm Şeyh İbrâhîm'e ibkā 'inâyet (VGMA, HD 1109, s.59).

2.38. Saidili Ladik Karyesi Küçük Mahallesi (Küçük) Mescidi Vakfı

Ladik Karyesi Küçük Mahallesi (Küçük) Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1722-1767 tarihleri arasında toplam 10 kayıt mevcuttur.

Şehrü Safer sene 35: 4- Sa'îd-ili'nde Küçük Mescidi'nde bir akçe ile imâm 'Osmân babası 'Ömer mahlûlünden mutasarrıfiken zâyi'den 'inâyet (VGMA, HD 1118, s.184).

Fî-gurrei Şevvâl sene 36: 7- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik nâm karyede vāki' Küçük Mahalle Mescidi dimekle ma'rûf mescid-i şerîfde yevmî bir akçe ile imâm olan Süleymân fevtinden 'Osmân Halîfe'ye 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

Cümâde'l-evvel sene 1142: 1- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Lâdik karyede Küçük Mahalle Mescidi'nde bir akçe ile imâm olan 'Osmân mahlûlünden Mehmed Halîfe'ye 'inâyet (VGMA, HD 1139, s.78).

Zî'l-hicce sene 1146: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik nâm karyede Küçük Mahalle Mescidi'nde 'Osmân mahlûlünden bir akçe ile imâm olan Mehmed Halîfe'ye tecdîd (VGMA, HD 1088, s.165).

Şehrü Zî'l-hicce sene 1155: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik nâm karyede Küçük Mahallesi'nde vâki' mescid-i şerifin imâmı Mehmed fevt oğlu 'Abdurrahmân'a 'inâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1157: 5- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik Kasabası'nda Küçük Mescid-i Şerîfi'nde yevmî bir akçe ile imâm 'Osmân fevt oldukda oğlu 'Ömer mevcûd iken âhardan Mehmed alıp … kendi fevtinden oğlu 'Abdülvahhâb üzerine berât ettirip mezkûra gadr-ı küllî etmeleriyle ref'lerinden 'Osmân'ın oğlu 'Ömer'e berât 'inâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Zî'l-ka'de sene 1158: 8- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik nâm karyede Küçük Mahalle Mescidi'nde bir akçe ile imâm olan Mehmed Halîfe'nin mûcib-i 'azli yoğiken âhardan 'Ömer berât ettirip gadrından mâ 'adâ cünûna mübtelâ ve menfûr-ı cemâ'at olmağla ref'inden sâhib-i evvel Mehmed'e Konya nâ'ibi Seyyid el-Hâcc Mahmûd Efendi 'arzıyla buyruldu (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1160: 10- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik Kasabası'nda Küçük Mescid dimekle ma'rûf mescid vakfının bir akçe ile mütevellîsi olan Himmet bî-berât mutasarrıf olmağla vâki' ise deyü müceddeden bâ berât (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Cümâde'l-âhire sene 1166: 16- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik Kasabası'nda Küçük Mescid-i Şerîf'de imâm 'Osmân fevt oldukda oğlu 'Ömer var iken Mehmed alıp ânın dahî mahlûlünden 'Abdülvahhâb alıp ref'inden 'Ömer bin 'Osmân'a ba'de't-tevcîh cünun 'ârız oldu deyü Mehmed nâm kimesne kendüye ibkā ettirmeğle babası ciheti deyü mezbûr 'Ömer'e bâ-'arz-ı hâl ibkā buyruldu (VGMA, HD 1122, s.97).

Rebî'ü'l-âhir sene 1181: 8- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Lâdik nâm karyede Küçük Mahalle Mescidi'nde yevmî bir akçe ile imâm olan 'Ömer ferâğından Ahmed bin Halîl'e bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1117, s.117).

2.39. Saidili Ladik Karyesi Küçük Mahallesi Molla Mahmut b. Ahmet Efendi Camii Vakfı

Ladik Karyesi Küçük Mahalle Molla Mahmut Camii ile ilgili 1746 ile 1806 arasında yedisi nahiye ikisi de kaza dönemine ait toplam dokuz kayıt mevcuttur.

Şehrü Receb sene 159: 10- Konya'da Lâdīk Kasabası'nda Küçük nâm mahallede Hâfız Mehmed arsası üzerinde Molla Mahmûd bin Ahmed nâm kimesne müceddeden câmi'-i şerîf ve minber-i latîf binâsıçün nâ'ibi Seyyid el-Hâcc Mahmûd Efendi 'arzıyla izn virilmişdir (VGMA, HD 1112, s.44).

Şehrü Receb sene 159: 11- Konya muzâfâtından Lâdīk Kasabası'nda Küçük Mahalle'de vâki' Hâfız Mehmed arsası üzerinde Mahmûd bin Ahmed nâm sâhibü'l-hayrın müceddeden binâ eylediği câmi'-i şerîfin hitâbeti yevmî iki akçe vazîfe ile bânî-i mezbûr ile karındaşı Velî halîfelere ber-vech-i iştirâk nâ'ibi es-Seyyid el-Hâcc Mahmûd Efendi 'arzıyla tevcîh. Evâhir (VGMA, HD 1112, s.44).

Şehrü Zî'l-hicce sene 1168: 23- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdīk nâm derbendde Şeyh Mahmûd Câmi'i'nde vâ'iz olanlara Hâcı 'Alî ve Molla 'Osmân nâm kimesnelerin vakf ve şart eylediği nukūdun nemâsından vazîfe-i mu'ayyene ile vâ'iz ve nâsih nasb ve ta'yîn olunan Hüseyin Halîfe'ye kādısı Hasan Efendi 'arzıyla 'inâyet (VGMA, HD 1106, s.11).

Şehrü gurrei Zî'l-hicce sene 1174: 8- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Lâdīk nâm karyede derbendde vâki' Şeyh Mahmûd Efendi binâsı câmi'-i şerîfde vâ'iz olanlara ashâb-ı hayrâtdan Hâcı 'Alî ve Molla 'Osmân nâm sâhibü'l-hayr vakf ve şart eyledikleri ma'lûmü'l-mikdâr nukūd-ı mevkūfenin gallesinden almak üzere bâ-mu'ayyene câmi'-i mezbûrda vâ'iz olan Hüseyin Halîfe'ye tecdîd (VGMA, HD 1106, s.54).

Şehrü Muharrem sene 1179: 12- Konya'da Lâdīk Kasabası'nda Küçük Mahalle'de Mahmûd bin Ahmed Câmi'i'nde yevmî bir akçe ile imâm olan Hâfız Mehmed'e tecdîd (VGMA, HD 1108, s.28).

Şehrü Rebî‘ü’l-evvel sene 1191: 16- Konya'da Lâdîk Kasabası’nda Küçük Mahallesi'nde Mahmûd bin Ahmed binâsı câmi‘de yevmî bir akçe ile imâm olan Hâfız Mehmed ferâğından oğlu Halîfe Hüseyin'e bâ-berât tevcîh buyruldu. Yevm 4 (VGMA, HD 1111, s.6).

Şehrü Receb sene 1202: 5- Sa‘îd-ili Kazâsı’nda tâbi‘ Lâdîk Kasabası’nda Küçük Mahalle’de Mahmûd Efendi Câmi‘i’nde bir akçe ile nısf hatîb olan Kāsım fevt mahlûlünden Hâfız Hüseyin Halîfe’ye Kādısı Seyyid Hâcı Mehmed ‘arzıyla tevcîh. Yevm 12.Berât-ı cülûs-ı hümâyûn sitâde 11 Receb sene 1203 (VGMA, HD 547, s.50).

Şehrü Rebî‘ü’l-evvel sene 1221: 4- Konya muzâfâtından Lâdîk Kasabası’nda Küçük Mahallesi'nde Mahmûd bin Ahmed binâsı câmi‘de bir akçe ile imâm olan Hüseyin ferâğından sulbî oğulları Mehmed ve Ahmed ve Mustafâ nâm karındaşlara iştirâken bâ-berât tevcîh buyruldu. Yevm 17 (VGMA, HD 553, s.11).

Şehrü Rebî’ü’l-ûlâ sene 1221: 4- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Lâdîk Kasabası’nda Küçük Mahalle’de Mahmûd Efendi Câmi‘i’nde bir akçe ile nısf hitâbete mutasarrıf olan Hâfız Hüseyin ferâğından sulbî oğulları Mehmed ve Ahmed ve Mustafâ benû Hâfız Hüseyin nâm karındaşlara iştirâken tevcîh buyruldu. Yevm 20.Câmi‘-i mezbûr imâmeti Konya nazar oluna Muharrem sene 221.Nısf-ı âhar hitâbeti Zî’l-ka‘de sene 205 Lâdîk, nısfına nazar oluna Receb sene 202 (VGMA, HD 545, s.81).

2.40. Saidili Ladik Karyesi Şeyh Sadreddin Konevi (Vakfı) Medresesi Vakfı

Ladik Karyesi Şeyh Sadreddin Konevi Vakfı Medresesi ile ilgili kaza dönemine ait 1724 tarihli tek belge vardır.

Fî-gurrei Zî’l-hicce sene 36: 9- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Şeyh Sadruddîn Konevî Evkâfı’ndan Lâdîk nâm karyede sonradan binâ olunan medresenin müderrisi olan İbrâhîm Efendi talebe-i ‘ulûma hasbî tedris edip bir yerden bir vechle ma‘âşı olmamağla vakf-ı mezbûrun kemâl-i müsâ‘adesi olmağla vakf-ı mezbûrdan senede beş hisse galle ile ve yevmî beş akçe ibtidâ-i ihsân olunup yedine berât-ı şerîf-i ‘âlîşân ihsân olunmak bâbında Kâdısı Mevlânâ Mehmed ‘arzıyla ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

2.41. Saidili Ladik Harun Karyesi Mescidi>Camii Vakfı

Saidili Ladik Harun Karyesi Mescidi ile ilgili 1725 ile 1785 arasında ikisi nahiye ikisi de kaza dönemine ait olmak üzere toplam dört kayıt vardır. Mabet, mescit iken camiye çevrilmiştir.

Şehrü Şa‘bânü’l-mu‘azzam sene 37: 11- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Hârûn nâm karye mescidinin imâmı olmayıp nasb olunmak lâzım ve mühimm olmağla yevmî bir akçe ile Hasan Halîfe’ye müceddeden berât ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

Şehrü Safer sene 1144: 13- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Hârûn nâm karye mescidinde bir akçe ile lâzım ve mühimden imâm Hasan'a tecdîd (VGMA, HD 1109, s.57).

Şehrü Cemâziyü’l-ûlâ sene 1146: 1- Sa‘îd-ili ma‘a Lâdîk kazâsına tâbi‘ Hârûn nâm karye ahâlîsi evkāt-ı hamseyi edâ ettikleri mescide minber vaz‘ına izn-i Emrullâh ve hitâbeti hasbî Hasan Halîfe'ye ahâlî-i karye ‘arz-meâli mûcebince berât ‘inâyet (VGMA, HD 1109, s.71).

Şehrü Receb sene 1199: 1- Sa‘îd-ili ma‘a Lâdîk Kazâsı’nda tâbi‘ Hârûn Karyesi’nde mescidinde imâmı olan Hasan bi-lâ veled fevt mahlûlünden Hüseyin’e Kādısı ‘Ömer ‘arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 547, s.50).

2.42. Saidili Ladik Yenicekaya Karyesi Camii ve Değirmeni Vakfı

Ladik Yenicekaya Karyesi Camii ve Değirmeni ile ilgili 1747-1779 tarihleri arasında biri nahiye ikisi de kaza dönemine ait olmak üzere toplam üç kayıt bulunmaktadır.

Şehrü Cemâziyü’l-âhir sene 160: 13- Konya muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Yenicekaya nâm karye câmi‘inde yevmî iki akçe ile imâm ve hatîb olan Himmet fevtinden Hasan Halîfe'ye vāki‘ ise deyü ‘inâyet (VGMA, HD 1112, s.50).

Şehrü Şa'bân sene 1179: 6- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Yenice nâm karyede vâki' on iki vakiyye i'tibâr olunur bir bâb değirmenin dört vakiyyesinden hâsıl olan mahsûlden almak üzere yevmî iki akçe ile hatîb olan Hasan celâ-yı vatan etmeğle ref'inden Molla Hasan bin Süleymân'a Eski-il Kādısı Ahmed 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1117, s.117).

Şehrü Cümâde'l-âhire sene 1192: 3- Sa'îd-ili Nâhiyesi kurâlarından Yenice-kaya nâm karyede vāki' vakf-ı şerîfde on iki vakiyye i'tibâr olunur bir bâb değirmende dört vakiyyesinden hâsıl olan mahsûlünden almak üzere yevmî iki akçe vazife ile hatîb diğer Hasan bin Süleymân'a tecdîd.Receb 79 (VGMA, HD 1158, s.308).

2.43. Saidili Mahmut Arap (Mühmil) Mezraası Şeyh Satılmış Vakfı

Saidili Mahmut Arap (Mühmil) Mezraası Şeyh Satılmış Zaviyesi, Cüzhanlığı ve Evlatlık Vakfı ile ilgili nahiye dönemine ait 1711 ile 1776 arasında toplam sekiz kayıt mevcuttur.

Zî'l-hicce sene 1122: 11- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Şeyh Satılmış Zâviyesi'ne mu'ayyene ile zâviyedâr ve mütevellî Halîl fevt Mehmed'e 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.45).

Fî-gurrei Cemâziyi'l-evvel sene 1123: 31- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Mahmûd 'Arab Mezra'ası a'şârının sülüsânı Şeyh Satılmış evlâd-ı meşrûtâ olup evlâda münkariz olmağla bin otuz iki senesinde beher yevm bir feth-i şerîfe tilâvet etmek şartıyla 'Alî'ye ba'de vefâtihî oğlu Halîl'e tevcîh olunup mutasarrıf iken fevt olmağla mahlûlünden bâ-'arz-ı kādı 'Abdullâh 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.46).

Fî-gurrei Receb sene 1123: 12- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Satılmış Zâviyesi'nde bir hisse hınta ile feth-i şerîf tilâveti şart olup ve cibâyeti dahl mahlül olmağla bâ-'arz-ı mütevellî Mehmed'e 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.47).

Fî-gurrei Muharrem sene 1131: 16- Konya'da Satılmış Zâviyesi'nin fetihhânı ve evkāfına câbî lâzım olmağla bir hisse hınta ile Şeyh Mehmed'e 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.67).

Fî-gurrei Şa'bân sene 1134: 21- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Şeyh Satılmış Zâviyesi'nin hâsıl olan gallâtından bir hisse hınta cerre ile sûre-i feth-i şerîfhân ve câbî Mehmed ferâğından 'Osmân'a bâ-berât-ı 'atīk 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.80).

Fî-gurrei Şa'bân sene 1134: 22- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Şeyh Satılmış Zâviyesi'nde zâviyedâr ve mütevellî Mehmed ferâğından 'Osmân'a bâ-berât-ı 'atīk 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.80).

Şehrü Rebî'ü'l-âhir sene 1189: 5- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Mahmûd 'Arab dimekle meşhûr Mühmil 'Arab Mezra'ası'nın a'şârının sülüsânı ber-mûcib-i Defter-i Hākānî Şeyh Satılmış evlâdına meşrûta olup lâkin evlâdı munkarız olduğundan günde bir sûre feth-i şerîf kırâ'at etmek şartıyla mutasarrıf olan 'Abdullâh fevt mahlûlünden diğer 'Abdullâh bin Ahmed'e kādısı İsmâ'îl 'arzıyla tevcîh buyruldu. Yevm 27 (VGMA, HD 1111, s.1).

Şehrü Cemâziyü'l-âhir sene 1190: 8- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Mühmil dimekle 'arîf Mahmûd 'Arab Mezra'ası'nın a'şârının sülüsânı ber-mûcib-i Defter-i Hākānî Şeyh Satılmış evlâdına meşrûta olup evlâdı munkarız olduğundan nâşî günde bir sûre-i feth-i şerîf kırâ'at etmek şartıyla 'Abdullâh bâ-berât mutasarrıf iken fevt oldukda mahlûlünden diğer 'Abdullâh bin Ahmed'e tevcîh olunup hidmet-i lâzimesini edâ ve sülüsân hisse vazîfesini mezra'asının sülüs hisse ile zâviyedârlığına müştereken fetihhân olan Mustafâ ve Seyyid Mehmed nâm karındaşlar beynlerinde taksîm ve almak isterken merkūmân sülüsân hisse fetihhânlık-ı mezkûre babamız Hâfız Seyyid Mehmed'in mahlûlünden bizlere tevcîh olunmuşdur deyü mumâna'at ve sülüsân hisse fetihhânlık-ı mezkûrebl müteveffâ Hâfız Seyyid Mehmed'in üzerinde olmayıp ancak sülüs hisse zâviyedârlığına fetihhân olup ba'de'l-vefât oğulları merkūmân Seyyid Mehmed ve Seyyid Mustafâ nâm karındaşlar babaları müteveffâ-yı merkūmun hayâtında mutasarrıf olduğu sülüs hisse zâviyedârlığına fetihhânlık-ı mezkûreyi mahlûlünden üzerlerine tevcîh olunduğu intâc bir takrîb zikr olunan sülüsân hisse

fetihhânlık-ı mezkûreyi dahî berâtlarında zikr ettirmeleriyle merkūmânın hilâf-ı vāki‘ üzerlerine ettirdikleri sülüsân hisse fetihhânlık-ı mezkûre ref‘lerinden merkūm diğer ‘Abdullâh'a nâ'ibi Necîbzâde Seyyid Feyzullâh ‘arzıyla ibkā buyruldu. Yevm 12 (VGMA, HD 1111, s.4).

2.44. Saidili Meydan Karyesi Abdullah Bey Mescidi Vakfı

Meydan Karyesi Abdullah Bey Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1834 tarihli tek belge bulunmaktadır.

Şehrü Şevvâl sene 35: 3- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Meydan? nâm karyede vāki‘ Merhûm ‘Abdullâh Bey’in binâ eylediği mescidin imâmı olmayıp hâlî olmağla ‘ulemâdan ‘Abdülkādir’e nîm akçe ile Kādısı Şeyhî ‘arzıyla sadaka buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

2.45. Saidili Sait Karyesi Mescidi Vakfı

Sait Karyesi Mescidi ile ilgili 1731 ile 1756 yılları arasında biri nahiye ikisi de kaza dönemine ait üç kayda rastlanmıştır.

Şehrü Zî’l-hicce sene 1143: 24- Konya'da Sa‘îd-ili kazâsında Sa‘îd nâm karye mescidinin imâmı olmayıp bir akçe ile Velî Halîfe'ye ‘inâyet (VGMA, HD 1109, s.54).

Zî’l-hicce sene 1146: 1- Sa‘îd-ili Kazâsı’nda Sa‘îd nâm karyede mescid-i şerîfde imâm olan Molla Velî nâ müstehakk olmağla ‘Osmân Halîfe’ye kâdısı Mehmed ‘arzıyla ‘inâyet (VGMA, HD 1088, s.165).

Şehrü Şevvâl sene 1169: 9- Sa‘îd-ili’ne tâbi‘ Sa‘îd Karyesi’nde mescid-i şerîfde imâm olan ‘Osmân Halîfe’nin berâtı tecdîd ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1090, s.224).

2.46. Saidili Sarayini Karyesi Abdi Mescidi Vakfı

Sarayini Karyesi Abdi Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1746 ile 1776 arasında toplam üç kayıt bulunmaktadır.

Şehrü Şevvâl sene 159: 21- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Sarây-ini nâm karyede ‘Abdi Mescidi'nde imâm olan ‘Abdi fevtinden Halîl'e ‘inâyet (VGMA, HD 1112, s.45).

Cemâziyü’l-evvel sene 1180: 19- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini nâm karyede ‘Abdi Mescidi'nde ber-vech-i hasbî imâm olan Halîl fevt mahlûlünden oğulları Mehmed ve ‘Îsâ’ya ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1108, s.31).

Şehrü Şevvâl sene 1190: 5- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Sarây-ini nâm karyede ‘Abdi Mescidi'nde ber-vech-i hasbî imâm olan Mehmed ve ‘Îsâ nâm karındaşlara tecdîd. Cemâziyü’l-evvel sene 1180 (VGMA, HD 1216, s.24).

2.47. Saidili Sarayini Karyesi Camii Yakınındaki Muallimhane Vakfı

Sarayini Karyesi Camii Yakınındaki Muallimhane ile ilgili nahiye dönemine ait 1752 tarihli tek kayıt tespit edilmiştir.

Şehrü Zî’l-hicce sene 165: 10- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne Sarây-dibi? Câmi‘i kurbunda ahâlî-i mahalle mu‘allimhâne binâ etmeleriyle hocalığı iki akçe ile ‘Abdülbākī’ye ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1112, s.73).

2.48. Saidili Sarayini Karyesi Kasapzade Mustafa Mescidi Vakfı

Sarayini Karyesi Kasapzade Mustafa Mescidi ile ilgili kaza dönemine ait 1747 ve 1784 tarihli iki kayıt vardır.

Şehrü Şevvâl sene 1160: 12- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Sarây-ini nâm karyede Kassâb-zâde Mustafâ binâ eyleyip mescidin hasbî bi-lâ berât imâmı Ya‘kūb fevt olmağla mahlûlünden Hüseyin Halîfe’ye vāki‘ ise ‘inâyet (VGMA, HD 1122, s.97).

Şehrü Cümâde'l-evvel sene 1198: 4- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Sarây-ini Karyesi'nde de Kassâb-zâde Mustafâ binâsı mescidinde hasbî imâm olan Hüseyin fevt mahlûlünden 'Osmân bin Mustafâ'ya berât. Yevm 9 (VGMA, HD 1129, s.90).

2.49. Saidili Sarayini Karyesi Musalla Mescidi Vakfı

Sarayini Karyesi Musalla Mescidi ile ilgili nahiye dönemine ait 1782 tarihli bir kayıt tespit edilmiştir.

Şehrü Safer sene 1196: 4- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Sarây-ini nâm karyede Musallâ Mescidi'nin müddet-i vâfireden berû imâmı olmayıp lâzım olmağla ber-vech-i hasbî 'Alî bin Ebûbekir'e kādısı Hâcı Mustafâ 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1111, s.24).

2.50. Saidili Sarayini Karyesi Söğütlü Mescidi Vakfı

Sarayini Karyesi Söğütlü Mescidi ile ilgili 1698 ile 1778 tarihleri arasında biri nahiye beşi de kaza dönemine ait olmak üzere toplam altı kayıt mevcuttur.

Ramazân sene 1109: 3- Sa'îd-ili kazâsına tâbi' Sarây-ini nâm karyede Söğüdlü Mescidi'nde nîm akçe ile imâm İbrâhîm ferağından Mustafâ'ya 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.366).

Zî'l-hicce sene 1142: 2- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Sarây-ini nâm karyede Söğüdlü Mescidi'nde imâm olan Mustafâ mahlûlünden oğulları Mehemmed ve Hasan ve Hüseyin nâm karındaşlara nâ'ibi Mehmed 'arzıyla 'inâyet (VGMA, HD 1139, s.78).

Şehrü Şa'bân sene 1144: 13- Sa'îd-ili kazâsında Sarây-ini Karyesi'nde Söğüdlü Mescidi'nde bâ-mu'ayyene babaları Mustafâ mahlûlünden iştirâken imâm olan Mehemmed ve Hasan ve Hüseyin'e tecdîd (VGMA, HD 1109, s.61).

Şehrü Ramazân sene 1168: 5- Sa'îd-ili'ne tâbi' Sarây-ini nâm karyede Söğüdlü Mescidi'nde iştirâken imâm olan Mehmed ve Hasan'a tecdîd.Şa'bân 44 (VGMA, HD 1090, s.224).

Şehrü Muharrem sene 1179: 5- Sa'îd-ili Kazâsı'na tâbi' Selvânî? nâm karyede Söğüdlü Mescid'de bâ-mu'ayyene imâm Mustafâ ve Halîl ve Ebûbekir'in berâtı tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1117, s.117).

Şehrü Cümâde'l-evvel sene 1192: 2- Sa'îd-ili'nde Selvânî? nâm karyede Söğüdlü Mescidi'nde bâ-mu'ayyene ber-vech-i iştirîk imâm Mustafâ ve Halîl ve Ebûbekir'e tecdîd.Zî'lka'de 78 (VGMA, HD 1158, s.308).

2.51. Saidili Sarayini Karyesi Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey (Turgut Bey) Camii Vakfı

Sarayini Karyesi Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey (Turgut Bey) Camii ile ilgili 1731 ile 1810 tarihleri arasında tamamı nahiye dönemine ait toplam 17 kayıt vardır.

Şehrü Ramazânü'l-mübârek sene 1143: 1- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây Karyesi'nde Turgud Bey Câmi'i'nde babası Ahmed mahlûlünden bir akçe ile hatîb Mehemmed'e tecdîd (VGMA, HD 1109, s.50).

Şehrü Şevvâl sene 1151: 17- Konya nevâhîsinden Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Sarây-ini nâm karyede Turgudoğlu binâ eylediği câmi'de senevî bir hisse galle ile imâm 'Abdurrahmân fevt sulbî oğlu 'Abdülkerîm'e nâ'ibi Mehemmed 'arzıyla buyruldu (VGMA, HD 1109, s.90).

Şehrü Şa'bân sene 159: 2- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Sarây-ini nâm karye câmi'inin vakfı olan Sarâc ve Celâl? nâm karyelerin mahsûlünden üç sehm i'tibâriyle câmi'-i mezbûrede mü'ezzin olanlara ta'yîn olunup lâkin mü'ezzini olmamağla vazîfe-i mezkûre ile müceddeden 'Abdülbākī Halîfe'ye bâ-'arz-ı hâl.Evâsıt (VGMA, HD 1112, s.45).

Şehrü Receb sene 161: 10- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi' Sarây-ini nâm karyede vāki' Turgudoğlu Câmi'i'nde senevî bir hisse galle ile imâm olan 'Abdülkerîm fevt sulbî oğulları

‘Abdülbākī ve ‘Osmân ve ‘Alî’ye iştirâken nâ'ibi İshāk Efendi ‘arzıyla ehliyetleri vâr ise deyü (VGMA, HD 1112, s.56).

Şehrü Rebî‘ü’l-âhire sene 162: 6- Konya'ya tâbi‘ Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Sarây-ini nâm karyede vāki‘ Turgud Bey Câmi‘i'nde hatîb olan Ahmed fevt oldukda sulbî oğulları Mehmed ve Ebûbekir’i terk etmeğle hitâbet-i mezbûru merkūm Mehmed müstakıllen kendüye berât ve tasarruf üzere iken mezbûrân Mehmed ve Ebûbekir dahî fevt olmalarıyla Mehmed'in oğlu ‘Abdullâh ve Ebûbekir oğlu Halîl'e iştirâken nâ'ibi Nu‘mân Efendi ‘arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1112, s.60).

Şehrü Saferü’l-hayr sene 1169: 7- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Turgudoğlu Câmi‘i'nde imâm olan ‘Osmân ibn ‘Abdülkerîm mahlûlünden İbrâhîm ibn Ebûbekir'e ‘inâyet (VGMA, HD 1106, s.12).

Şehrü Şa‘bân sene 1170: 7- Konya muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Sarây-ini nâm karyede vāki‘ Turgudoğlu Bey Câmi‘-i Şerîfi'nde ber-vech-i iştirâk hatîb olan ‘Abdullâh ve Halîl halîfelere ‘atīk berâtları tecdîd (VGMA, HD 1106, s.25).

Şehrü Şevvâl sene 1170: 8- Konya'da vāki‘ Turgudoğlu Hüseyin Bey Evkāfı'ndan Sarây-ini’nde vāki‘ Sarâc Celâl ve Dûrāk? Mezra‘ası’nın nâzırı ve câbîsi ve kâtibi olmayıp lâzım ve mühimm olmağla müceddeden Hâcı Mehmed Halîfe'ye tevcîh ricâsına kādısı Mevlânâ Hâcı Mehmed Emîn Efendi ‘arzı mûcebince yevmî dört akçe ile müceddeden tevcîh ve sadaka buyruldu.Fî 17 Şevvâl (VGMA, HD 1106, s.26).

Şehrü gurrei Recebi’l-ferd sene 1172: 17- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini Karyesi’nde Turgudoğlu Câmi‘i'nde sülüsân hissesine iştirâken imâm olanlar ‘Abdülbākī ve ‘Alî nâm karındaşlara ‘ale’l-iştirâk bâ-berât-ı ‘atīk tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1106, s.37).

Şehrü gurrei Recebi’l-ferd sene 1172: 1- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini Karyesi’nde Turgudoğlu Câmi‘i Vakfı karyelerinin yine nâhiye-i mezbûra tâbi‘ Sarâc ve Malal? Karyesi’nin hâsıl olan mahsûlâtından sekiz sehm i‘tibârıyla üç sehmi câmi‘-i mezbûrda mü'ezzin olanlara meşrûta olup üç sehm ile mü'ezzin olan ‘Abdülbākī Halîfe'nin berât-ı ‘atīk mûcebince tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1106, s.38).

Şehrü Cemâziyü’l-evvel sene 1185: 11- Konya'da Turgudoğlu Hüseyin Bey Konya muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini nâm karyede câmi‘i evkāfından iki sehm hisse ile iştirâken imâm olan ‘Abdülbākī ve li-ebeyn karındaşı ‘Alî mutasarrıflar iken merkūm ‘Alî bi-lâ veled fevt mahlûlünden karındaşı merkūm ‘Abdülbākī’ye mütevellîsi Seyyid Hâcı Mustafâ ‘arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1114, s.3).

Şehrü Zî’l-ka‘de sene 1191: 19- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini Karyesi’nde Turgudoğlu Hüseyin Bey Câmi‘i'nde sülüsân hisse mu‘ayyene ile imâmet ve üç hisse mü'ezzinliğe mutasarrıf olan ‘Abdülbākī bi-lâ veled fevt mahlûlünden Mehmed Emîn’e nâ'ibi Hâfız el-Hâcc Mehmed ‘arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1111, s.10).

Şehrü Safer sene 1193: 12- Konya Kazâsı muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'ne tâbi‘ Sarây-ini karyede Turgudoğlu Hüseyin Bey Câmi‘i'nde sülûs hisse vazîfe ile sülûs hisse imâmete mutasarrıf olan Hâcı İbrâhîm fevt mahlûlünden oğulları ‘Abdurrahîm ve Mehmed Emîn ve ‘Ömer'e ‘inâyet (VGMA, HD 1111, s.15).

Şehrü Rebî‘ü’l-evvel sene 1198: 7- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini Karyesi’nde Turgudoğlu Hüseyin Bey Câmi‘i'nde sülüsân hisse vazîfe ile sülüsân hisse imâmete mutasarrıf olan Mehmed Emîn ve ‘Abdurrahîm ve ‘Ömer nâm karındaşlar ber-vech-i iştirâk mutasarrıflar iken mezbûr ‘Ömer fevt mahlûlünden hissesi müşterekleri ve karındaşları Mehmed Emîn ve ‘Abdurrahîm'e bâ-berât tevcîh buyruldu. Safer sene 1194 (VGMA, HD 1111, s.31).

Şehrü Muharrem sene 1224: 2- Konya muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini nâm karyede Turgudoğlu Hüseyin Bey Câmi‘i'nde sülüs hisse mu‘ayyene ile sülüs hisse imâmete mutasarrıf olan Mehmed Emîn ve ‘Abdurrahîm nâm karındaşlara fevt mahlûllerinden oğulları Hüseyin bin ‘Abdurrahîm ve Ahmed bin Mehmed Emîn’e bâ-berât iştirâken tevcîh buyruldu. Yevm 19 (VGMA, HD 554, s.12).

Şehrü Rebî‘ü’l-âhir sene 1224: 6- Konya muzâfâtından Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Sarây-ini Karyesi’nde Turgudoğlu Hüseyin Bey binâsı câmi‘inde sülüsân hisse mu‘ayyene ile imâmeti ve üç hisse mü'ezzinlik cihetine mutasarrıf olan Mehmed Emîn bin İbrâhîm fevt mahlûlünden sulbî oğlu Ahmed bin Mehmed Emîn’e bâ-berât tevcîh buyruldu.Yevm 3.Zî'l-ka‘de sene 1191 (VGMA, HD 554, s.12).

Şehrü Ramazân sene 1225: 6- Konya Kazâsı’na tâbi‘ Sarây-ini Karyesi’nde Turgud Bey binâsı câmi‘inde yevmî bir akçe vazîfe ile hatîb olan ‘Abdullâh ve Halîl iştirâken mutasarrıflar iken fevt olmalarıyla mahlûlünden ‘Abdullâh'ın oğulları Mehmed ve Halîl ve Hüseyin ve Hasan nâm karındaşlara iştirâken bâ-‘arz-ı hâl vâki‘ ise merkūmâna tevcîh buyruldu. Yevm 13 (VGMA, HD 554, s.17).

2.52. Saidili Suluzengi Karyesi Turgudoğlu Ahmet Bey Kızı Hundi Hatun Vakfı

Suluzengi Karyesi Turgudoğlu Ahmet Bey Kızı Hondi Hatun Camii, Evlatlık Vakfı ve Türbesi ile ilgili 1693 ile 1819 yılları arasında 22’si nahiye ikisi de kaza dönemine ait toplam 24 kayıt tespit edilmiştir.

Rebî‘ü’l-evvel sene 1109: 10- Konya'da Turgudoğlu Dârü'l-huffâzı'nda Hûndî Hâtûn vaz‘ eylediği eczâ-yı şerîfede bir akçe ile cüzhân ve Sulu-zengi nâm karyede câmi‘ide bir akçe ile câbî İbrâhîm fevt ‘Abdurrahmân'a müteveffânın berâtı mûcebince ‘inâyet (VGMA, HD 1140, s.495).

Zî’l-ka‘deti’ş-şerîfe 1110: 13- Konya'da Turgudoğlu evlâdından Hûndî Hâtûn vaz‘ eylediği eczâdan bir akçe ile cüzhân ve evkāfından Sulu-zengi Karyesi Câmi‘i’nde bir akçe ile câbî İbrâhîm fevt oldukda ‘Abdurrahmân almağla müteveffânın sulbî oğlu Ahmed'e nâ'ibi Hâcı Yûsuf ‘arzıyla ‘inâyet (VGMA, HD 1140, s.501).

Fî-gurrei Safer sene 1116: 30- Konya'da Hûndî Hâtûn Eczâsı'ndan bir akçe ile cüzhân ve evkāfından Sulu-zengi Karyesi Câmi‘i vakfının câbîsi Ahmed'e tecdîd (VGMA, HD 1107, s.27).

Fî-gurrei Saferi’l-hayr sene 1129: 10- Konya'da Turgudoğlu evlâdından Hûndî Hâtûn vaz‘ eylediği eczâdan bir akçe ile cüzhân ve evkāfından Sulu-zengi Karyesi’nin karye-i mezbûre câmi‘inin bir akçe ile câbîsi Ahmed fevt ‘Abdülkādir’e bâ-‘arz-ı nâ'ib ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.60).

Fî-gurrei Cemâziyi’l-ûlâ sene 1129: 18- Konya'da Sa‘îd-ili Nâhiyesi'nde Zengi nâm karyede Hûndî Hâtûn Vakfı'ndan humus mahsûl ile meşrûtiyyet üzere mütevellîsi Şeyh Halîl fevt oğlu Hasan'a babası berâtı mûcebince ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.61).

Fî-gurrei Rebî‘i’l-âhir sene 1134: 8- Konya'da Turgudoğlu Dârü'l-huffâzı'nda Hûndî Hâtûn vakf eylediği eczâda iki akçe ile cüzhân ve Sulu-zengi nâm karyeden iki sehm galle ile kâtib Mehmed fevt oğlu Ahmed'e ‘inâyet (VGMA, HD 1107, s.79).

Fî-gurrei Cumâde’l-âhir sene 36: 5- Sa‘îd-ili Kazâsı’na tâbi‘ Saray-ini nâm karyede Merhûme Hûndî Hâtûn Câmi‘i ve Türbesi’ne yevmî bir akçe ile mütevellî Ahmed fevtinden Şeyh İbrâhim’e ‘inâyet buyruldu (VGMA, HD 1119, s.121).

Şehrü Zî’l-hicce sene 1144: 1- Konya'da Turgudoğlu evlâdından Hond Hâtûn Eczâsı'ndan bir akçe ile cüzhân ve evkāfından Sulu-zengi Câmi‘i Vakfı'nın bir akçe ile câbîsi Ahmed mahlûlünden mutasarrıf ‘Abdülkādir'e tecdîd (VGMA, HD 1109, s.65).

Şehrü Receb sene 1148: 4- Sa'îd-ili Kazâsı'nda Hûndî Hâtûn Vakfı'nın meşrûtiyet üzere humus mahsûl ile mütevellîsi olan Şeyh Hasan bi-lâ veled fevt karındaşı 'Ömer Halîfe'ye kādısı 'Alî 'arzıyla buyruldu (VGMA, HD 1088, s.165).

Şehrü Zî'l-ka'de sene 1153: 11- Konya'da Turgudoğlu Dârü'l-huffâzı'nda Hûndî Hâtûn vakf eylediği eczâdan iki akçe ile cüzhân ve Sulu-zengi nâm karyeden iki sehm ile kâtib olan Ahmed babası Mehemmed mahlûlünden mutasarrıf olup bâ-berât-ı 'atīk tecdîd buyruldu (VGMA, HD 1109, s.98).

Zî'l-ka'de sene 1157: 11- Konya'da Hûndî Hâtûn Eczâ-yı Şerîfi'nde Sulu-zengi Karyesi mahsûlünden almak üzere yevmî iki akçe ile cüzhân 'Abdülkādir fevt Seyyid 'Alî'ye 'inâyet (VGMA, HD 1112, s.38).

Zî'l-ka'de sene 1157: 12- Konya'da Turgudoğlu evlâdından Hûndî Hâtûn Vakfı'ndan almak üzere yevmî bir akçe ile cüzhân Sulu-zengi Karyesi Câmi'i vakfının yevmî iki akçe ile nâzırı 'Abdülkādir fevt mahlûlünden Hâfız Mehmed Halîfe'ye 'inâyet (VGMA, HD 1112, s.38).

Şehrü gurrei Zî'l-hicce sene 1174: 2- Konya'da Turgudoğlu evlâdından Hûndî Hâtûn Eczâsı'nda bir akçe ile cüzhân ve Sulu-zengi Karyesi Câmi'i vakfının bir akçe ile câbîsi olan Seyyid 'Alî fevt olmağla mahlûlünden oğulları Seyyid Mehmed ve Seyyid Mustafâ nâm karındaşlara ber-vech-i iştirâk bâ-berât-ı müteveffâ tevcîh (VGMA, HD 1106, s.54).

Rebî'ü'l-evvel sene 1179: 1- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Sulu-zengi nâm karyede Hûndî Hâtûn Evkāfı'nın evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere humus mahsûlüyle mütevellîsi olan eş-Şeyh 'Ömer fevt olup mahlûlünden sulbî oğlu eş-Şeyh Hasan Halîfe'ye nâ'ibi es-Seyyid Ahmed 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1108, s.29).

Şehrü Safer sene 1183: 11- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Sulu-zengi nâm karyede Hûndî Hâtûn Evkāfı'nın nâzırı olmayıp lâzım ve mühimm olmağla bâ-mu'ayyene Seyyid Hâfız Mehmed'e ber-vech-i meşrûta mütevellîsi Hasan 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1125, s.36).

Şehrü Muharrem sene 1185: 13- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Sulu-zengi nâm karyede Hûndî Hâtûn Evkāfı'nın bâ-mu'ayyene nâzırı olan Seyyid Hâfız Mehmed ferâğından Seyyid 'Ömer'e ber-vech-i meşrûta mütevellîsi Hasan 'arzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1114, s.2).

Şehrü Şevvâl sene 1186: 4- Turgudoğlu evlâdından Hûndî Hâtûn Eczâ-yı Şerîfi'nden senevî bir hisse galle ile cüzhân ve Sulu-zengi Karyesi Câmi'i vakfının senevî bir hisse galle ile hatîb olan Seyyid Mustafâ ve Seyyid Mehmed iştirâken mutasarrıflar iken merkūm Mustafâ ferâğından hissesi müştereki ve karındaşı Seyyid Mehmed'e bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1115, s.5).

Şehrü Ramazân sene 1188: 29- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Sulu-zengi nâm karyesinde Hûndî Hâtûn Evkāfı'nın evlâdiyyet üzere humus mahsûlüyle tevliyetine mutasarrıf olan mütevellîsi Şeyh Hasan'a tecdîd.Rebî'ü'l-âhir sene 1179 (VGMA, HD 1216, s.13).

Şehrü Ramazân sene 1188: 30- Konya Kazâsı'nda Sa'îd-ili nevâhîsinde Sulu-zengi dimekle 'arîf karyesinde Hûndî Hâtûn Evkāfı'nın bâ-mu'ayyene nâzır olan Seyyid 'Ömer'e tecdîd buyruldu.Muharrem sene 1185 (VGMA, HD 1216, s.13).

Şehrü Zî'l-ka'de sene 1190: 8- Konya'da Turgudoğlu evlâdından Hûndî Hâtûn Eczâ-yı Şerîfi'nde senevî bir hisse galle ile cüzhân ve Sulu-zengi Karyesi Câmi'i vakfının senevî bir hisse galle ile câbîsi olan es-Seyyid Mehmed Halîfe'ye tecdîd.Şevvâl sene 1186 (VGMA, HD 1216, s.24).

Şehrü Muharrem sene 1219: 8- Konya'da Sulu-zengi nâm karyesi câmi'-i şerîfi vakfının senevî rub' hisse galle vazîfe ile câbîsi olan Seyyid Mehmed bin 'Abdurrahmân'a bâ-berât tevcîh buyruldu.Yevm 20 (VGMA, HD 553, s.6).

Şehrü Zî'l-hicce sene 1222: 13- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Sulu-zengi dimekle 'arîf nâm karyede Hûndî Hâtûn Evkāfı'nın bâ-mu'ayyene nâzırı olan es-Seyyid 'Ömer ferâğından karındaşı Şeyh Mustafâ bin Hasan'a bâ-berât tevcîh buyruldu.Yevm 2 (VGMA, HD 553, s.18).

Şehrü Muharrem sene 1230: 7- Konya muzâfâtından Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Sulu-zengi nâm karyede Hûndî Hâtûn Evkāfı'nın evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere humus mahsûlüyle mütevellîsi olan Şeyh Hasan fevt mahlûlünden sulbî oğlu Seyyid Şeyh 'Ömer bin Şeyh Hasan'a Sa'îd-ili ma'a Lâdîk kādısı İbrâhîm 'arzıyla tevcîh buyruldu.Yevm 10 (VGMA, HD 555, s.10).

Şehrü Rebî'ü'l-evvel sene 1235: 8- Konya'da Sulu-zengi Karyesi Câmi'i vakfının senevî bir hisse galle ile câbîsi olan Seyyid Mehmed bin 'Abdurrahmân ferâğından Mehmed bin 'Ömer'e nâ'ibi Seyyid Hâcı Ebûbekir 'arzıyla tevcîh buyruldu.Yevm 11.Muharrem sene 1219 (VGMA, HD 555, s.20).

2.53. Saidili Yenice Karyesi Caferözü Mezraası Bedelci/Helvacı Mehmet Ağa Vakfı

Yenice Karyesi Caferözü Mezraası Bedelci/Helvacı Mehmet Ağa Değirmeni ve Evlatlık Vakfı ile ilgili 1698 ile 1811 yılları arasında tamamı nahiye dönemine ait 16 kayıt bulunmaktadır.

Cemâziyü'l-evvel sene 1110: 3- Konya'da Şeyh 'Osmân Rûmî Zâviyesi'nde Bedelci Mehemmed Ağa Vakfı olan değirmen ve bağçenin iki akçe ile mütevellîsi ve bir buçuk akçe ile cüzhân Kāsım'a berâtı 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.500).

Zî'l-ka'deti'ş-şerîfe 1110: 14- Konya'da Şeyh 'Osmân Rûmî Zâviyesi'ne Bedelci Mehemmed Ağa vakf eylediği bağçe ve değirmen vakfından bir akçe ile cüzhân Kāsım ferâğından Seyyid Mustafâ'ya nâ'ibi Yûsuf 'arzıyla 'inâyet (VGMA, HD 1140, s.501).

Fî-gurrei Muharrem sene 1116: 44- Konya'da Şeyh 'Osmân Rûmî Zâviyesi'ne Yedekci? Mehmed Ağa vakf eylediği bağçe ve değirmene iki akçe ile mütevellî ve bir buçuk akçe ile cüzhân Seyyid Mustafâ'ya tecdîd (VGMA, HD 1107, s.26).

Fî-gurrei Şevvâl sene 1116: 23- Konya'da Şeyh 'Osmân Rûmî Türbesi'nde Bedelci Ahmed Ağa Vakfı'ndan ders-i 'âmm Şeyh 'Alî fevt oldu deyü 'Osmân almağla ref' Karaman mutasarrıfı 'Alî nâ'ibi 'arzıyla 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.30).

Fî-gurrei Muharrem sene 1117: 34- Konya'da Bedelci Mehmed Ağa Vakfı evlâda meşrûta olup bir bağ ve Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde bir bâb değirmen dersiye olup mütevellî lâzım olmağla bir akçe ile Seyyid Süleymân'a müceddeden 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.31).

Fî-gurrei Muharrem sene 1117: 35- Konya'da Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Yenice nâm karyede Bedelci Mehmed Ağa Dersiyesi'ne ders-i 'âmm 'Osmân üzerinden 'Alî almağla bâ-'arz-ı nâ'ib ibkā 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.31).

Fî-gurrei Rebî'i'l-âhir sene 1118: 22- Konya'da Bedelci Mehmed Ağa vakf eylediği değirmen izdiyâdından medîne-i mezbûrede ders dimek şartıyla mütevellî ve müderris olan Seyyid 'Osmân nısf tedrîs ile tevliyeti 'Alî'ye fâriğ olup 'inâyet buyruldu (VGMA, HD 1107, s.37).

Fî-gurrei Muharrem sene 1125: 13- Konya'da kurbunda Sa'îd-ili Nâhiyesi'nde Ca'ferözü Mezra'ası mahsûlünden bir akçe ile mütevellî ve ders-i 'âmm 'Alî Halîfe'ye zâyî'den berât 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.52).

Fî-gurrei Receb sene 1133: 25- Konya'da Şeyh 'Osmân Rûmî Zâviyesi'nin eczâ-yı şerîfeleri Mehmed Ağa vakf eylediği evkāfına mu'ayyene ile nısf tevliyet ve iki eczâ-yı şerîfe ve meremmâtına mutasarrıf Şeyh 'Alî fevt Şeyh Sun'ullâh'a bâ-'arz-ı nâ'ib 'inâyet (VGMA, HD 1107, s.75).

Fî-gurrei Şevvâl sene 1134: 28- Konya'da Şeyh 'Osmân Rûmî Zâviyesi'nde tilâvet olunmak üzere Mehmed Ağa vaz' eylediği eczâ-yı şerîfe vakfının mu'ayyene ile mütevellîsi ve iki 'aded cüzhân ve zâviye-i merkūmenin meremmâtı cihetlerine mutasarrıf Şeyh Seyyid Sun'ullâh fevt oğulları

Seyyid ʻAbdülkādir ve Seyyid Mustafâ'ya ʻale'l-iştirâk bâ-ʻarz-ı nâ'ib ʻinâyet (VGMA, HD 1107, s.81).

Şehrü Şevvâl sene 1140: 24- Konya'da Bedelci Mehmed Ağa binâ eylediği değirmenin izdiyâdından medîne-i mezbûre tedrîs şart edip şart-ı vākıf üzere mütevellî ve müderris Seyyid Şeyh ʻOsmân ve ʻAlî iştirâken mutasarrıflar iken mezbûr ʻAlî fevtinden nısf hissesi Seyyid Şeyh Mustafâ'ya berâtı mûcebince tecdîd (VGMA, HD 1139, s.188).

Şehrü gurrei Zi'l-hicce sene 1174: 5- Konya'da Şeyh ʻOsmân Rûmî Zâviyesi'nde tilâvet olunmak üzere Mehmed Ağa vazʻ eylediği eczâ-yı şerîfenin vazîfe-i muʻayyene ile mütevellîsi ve iki ʻaded eczânın ve zâviye-i mezkûrun meremmâtı cihetlerine yine mutasarrıflar olan es-Seyyid Mustafâ ve es-Seyyid ʻAbdülkādir nâm karındaşlar mutasarrıflar iken merkūm es-Seyyid Mustafâ fevt oldukda hissesi mahlûl ve bir kimesne üzerine tevcîh olumaksızın karındaşı ve müştereki es-Seyyid ʻAbdülkādir dahî fevt olup müteʻākıben mahlûllerinden müteveffiyân-ı mezbûrânın sağîr karındaşı olmağla bu ana dek mağdûr kalmalarıyla mezbûrların mahlûllerinden müstakıllen karındaşı merkūm es-Seyyid Mehmed Halîfe'ye kādısı es-Seyyid Mustafâ ʻarzıyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1106, s.54).

Şehrü Zî'l-kaʻde sene 1183: 12- Konya'da Şeyh ʻOsmân Mescidi'nde Helvacı Hâcı Mehmed Ağa vakf-ı uhrâdan yevmî iki akçe ile cüzhân olan Ahmed fevt mahlûlünden oğlu Hâfız Mehmed'e bâ-berât tevcîh buyruldu (VGMA, HD 1125, s.38).

Şehrü Receb sene 1202: 3- Konya muzâfâtından Saʻîd-ili Lâdīk nâm nâhiyesinde Yenice nâm karyede bir bâb eski âsyâb vakfının mütevellîsi olmayıp lâzım olmağla tevliyet-i mezkûre bâ-muʻayyene Seyyid Mûsâ bin ʻAbdülhayy'a nâ'ibi Müftîzâde Nûh ʻarzıyla tevcîh. Yevm 12 (VGMA, HD 1113, s.11).

Şehrü Muharrem sene 1210: 13- Konya'da Saʻîd-ili maʻa Lâdīk kurâsından Yenice-kaya nâm karyede bir bâb eski âsyâb vakfının bâ-muʻayyene mütevellîsi olan es-Seyyid Mûsâ fevt mahlûlünden oğlu es-Seyyid ʻAbdülhayy bin es-Seyyid Mûsâ'ya bâ-berât. Yevm 23 (VGMA, HD 552, s.2).

Şehrü Receb sene 1226: 2- Konya'da Saʻîd-ili maʻa Lâdīk kurâsında Yenice-kaya Karyesi'nde bir bâb âsiyâb vakfının vazîfe-i muʻayyene ile mütevellîsi olan es-Seyyid ʻAbdülhayy bin es-Seyyid Mûsâ bi-lâ veled fevt mahlûlünden ʻammîzâdeleri es-Seyyid ʻAbdülkādir bin es-Seyyid Süleymân ve es-Seyyid ʻAlî bin es-Seyyid Yûsuf'a bâ-ʻarz-ı hâl bi-lâ veled fevti vākiʻ ise merkūmâna iştirâken tevcîh buyruldu. Yevm 13 (VGMA, HD 554, s.21).

Sonuç

Saidili'nin idari statüsündeki her bir değişim hurufât defterlerine yansımıştır. Zira Saidili'ne ait kayıtlar, farklı idari birimler bünyesinde oluşturulan defter serilerine kaydedilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da ikilik ortaya çıkmıştır. Bu durum Saidili'nin vakıflarının tam olarak ortaya çıkartılmasını oldukça güçleştirmiştir. Zira Saidili Nahiyesi'ne ait 166 kayıttan oluşan hurufât defterleri incelendiğinde; 15 Mescit, dördü mescit iken camiye dönüştürülmüş toplam 13 cami, dört medrese, dört muallimhane, üç zaviye, bir eczahane, bir değirmen ve altı evlatlık vakfı tespit edilmiştir. Saidili müstakil kaza iken kaydedilen 102 hurufât kaydında ise; 15 mescit, dokuz cami, iki medrese, iki muallimhane, bir eczahane, bir türbe, bir zaviye, bir avarız vakfı, bir değirmen, bir evlatlık vakfı, bir hamam ve üç han olduğu görülmüştür. Buna göre bir araştırmacı, Saidili'nin sadece nahiye dönemine ait hurufâtlarını inceleseydi kaza dönemindeki kayıtları dikkate almayacaktı. Aynı şekilde Saidili'nin sadece kaza dönemindeki hurufâtlarını ele alan bir araştırmacı da nahiye dönemine ait kayıtlarına bakmayacaktı. Bu da Saidili'ne ait vakıfların bir bütün olarak eksiksiz ve kesintisiz olarak incelenmesini engelleyecekti.

Bu çalışmada Saidili'nin 1693-1834 yılları arasında 268 kayıttan oluşan üçü mükerrer toplam 37 adet hurufât defteri incelenmiştir. Saidili'nin nahiye ve kaza dönemine ait hurufât defterlerinde

yer alan bütün vakıflar ve bunlara bağlı kurumlar ortaya çıkarılmıştır. Buna göre Saidili'ndeki 53 vakıf bünyesinde hizmet veren; 24 mescit, dördü mescit iken camiye dönüştürülmüş toplam 17 cami, altı medrese, altı muallimhane, bir eczahane, bir türbe, üç zaviye, bir avarız vakfı, iki değirmen, altı evlatlık vakıf, bir hamam ve üç han olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri):

HD (Hurufât Defterleri): 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 567, 1088, 1090, 1106, 1107, 1108, 1109, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1117, 1118, 1119, 1122, 1123, 1125, 1128, 1129, 1139, 1140, 1158, 1160, 1216.

Alan, E. (2018). XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 67, 59-100. DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.372290.

Alkan, M. (2007). Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi. *Vakıflar Dergisi*, S.30, 1-34.

Alkan, M. (2010). Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV., I. Kısım, Ankara, 825-842.

Beyazıt, Y. (2010). Osmanlıda Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S.53, 75-98.

Beyazıt, Y. (2013). Kadıasker Ruznâmçelerinde Tipoloji Ve Yeterlik. (Ed.: Ümit Ekin), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, 97-112, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Çam, M. (2017). Vakıf Araştırmaları Açısından Vakıf Hazine (Atik) Defterleri ve Önemi. *Vakıflar Dergisi*, S. 47, 45-65.

Demirtaş, H. (2011). Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği. *Vakıflar Dergisi*, S. 37, 47-92.

Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLII., 475, Ankara.

Kuru, L. & Önal A. (2018). *Osmanlı Kaza Teşkilatı (1078/1667-1668 Düzenlemesine Göre)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Oğur, Ö. (2018). *Karaman Eyaleti Konya Merkez Kazası Hurufat Defterlerine Göre Konya ve Civarının İdari ve Sosyal Durumu (1690-1839)*. (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kırıkkale.

Temel, E. (2019). *Konya Kazası Hurufât Defterleri (1104-1250//1693-1835) (Tasnif Edilmiş Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Temel, E. (2021). İdari Statü Değişikliği Bağlamında Hurufât Defterleri ile Çalışmak Saidili Örneği. *Tarihin Peşinde*, S. 26, 80-95.

Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII., 153-176, İstanbul.

Dünden Bugüne Değerlendirme Merkezi Uygulamaları

Faruk ÇAKMAK[1]

GİRİŞ

20. yüzyılla birlikte bilgi çağı ve toplumuna geçilmesiyle, işletmeler faaliyet gösterdiği sektörlerde yoğun bir rekabete girmeye başlamışlardır. Sanayi devriminden farklı olarak, artık belli bir sektörde birden fazla oyun kurucu ve firma bulunmaktadır. Bu durum kurumlar arasındaki rekabeti kızıştırmakta ve kurumları sektörlerinde fark oluşturup pozitif manada rakiplerinden ayrılmaları için zorlamaktadır. Bugünün dünyasında işletmeler amaçladıkları hedeflere ulaşıp, sürdürülebilir ve kalıcı bir başarı elde etmek için, entelektüel sermayelerine yatırım yapmak durumundadır. Entelektüel sermaye, daha özelde ise insan sermayesi, kurumların katma değerli işleri yaparak, hedefledikleri finansallara ulaşmaları için oldukça önem taşımaktadır. Bu noktada insan sermayesi denince, gündeme nitelikli iş gücü sorunsalı gelmektedir (Becton, 2005).

İnsan kaynakları parametrelerinin çalışma dünyasındaki ve teknolojideki yaşanan hızlı gelişmeler kapsamında değiştiği bir dönemde, kurumlar açısından nitelikli insan kaynağını bulup istihdam etmek oldukça güçtür. Bu durumun en temel nedenlerinden biri; yetkin insan kaynağının bulunup işe almaktaki yaklaşımların yetersizliği gelmektedir. Diğer taraftan insan kaynağının mobil olarak yoğun bir biçimde yer değiştirmesi, pandemi süreciyle birlikte yeni normal olarak adlandırılan bu dönemde, kurumların yetenek yönetimi ve işe alım stratejilerini farklılaştırma gerekliliğini doğurmaktadır. Tam da bu noktada kurumların seçme ve yerleştirme uygulamalarını destekleme bağlamında, değerlendirme merkezi uygulamaları karşımıza çıkmaktadır (Tripathi, 2016).

Değerlendirme merkezi (DM) uygulamaları, geleneksel insan kaynakları uygulamalarından farklı olarak, işe alınacak adayla ilgili sadece mevcut durumla ilgili değil, aynı zamanda gelecek durumuyla ilgili de fikir vermektedir. Bununla birlikte DM uygulamaları, adayla ilgili cv'nin dışında kişilik envanteri, detaylı yetkinlik haritası, güçlü ve gelişime açık yönleri, gelecekte potansiyel performansı ve işten ayrılma olasılığı gibi birçok alanda insan kaynakları karar vericilerine fikir vermektedir. Bu yönleriyle DM uygulamalarının kurumların en önemli gündem maddelerinden biri olan nitelikli çalışan seçimi ve istihdamı konusunda, geleneksel personel seçme ve yerleştirme teknikleriyle kıyaslandığında, çok daha etkili olduğu söylenebilir (Edenborough, 2005).

Bu çalışmada öncelikle değerlendirme merkezi tekniklerinin tarihsel gelişimiyle ilgili bilgi verilmiş olup, dünyadaki ilk uygulamalarından Türkiye'deki örneklerine kadarki süreç için bir projeksiyon çizilmiştir. İkinci bölümde, DM uygulama teknikleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu tekniklerin başlıcaları; kişilik envanter testi, vaka analizi, sözlü sunum, grup tartışması, evrak sepeti, rol oyunu ve iş oyunu başlıklarından oluşmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde; DM'nin kurumlar için sağladığı avantaj ve dezavantajlar üzerinde kapsamlı durularak, konunun nihai açıdan değerlendirilmesi için genel bir çerçeve temellendirilmiştir. Araştırmanın son bölümünde ise, DM'nin işletmelerin entelektüel sermaye varlıklarına sağladığı katma değer üzerinde durularak, konuyla ilgili gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunuluştur.

[1] Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-8291-9659

1. SEÇME VE YERLEŞTİRME

Değerlendirme merkezi (DM) ile ilgili kapsamlı açıklamalara geçmeden önce, personel seçme ve yerleştirme sürecinin amacından ve insan kaynakları uygulamaları alanındaki yeri ve öneminden bahsetmek faydalı olacaktır. İnsan kaynaklarında seçme ve yerleştirme süreci, çalışan hayat döngüsü sürecinin ilk aşamasıdır (Lussier ve Hendon, 2013). Bu aşamanın ilk olması, çalışan hayat döngüsünde seçme ve yerleştirme sürecinden sonra gelen oryantasyon, eğitim ve gelişim, yetenek yönetimi, kariyer gelişimi, performans yönetimi, ücret ve yan haklar yönetimi gibi süreçlerin niteliğini önemli düzeyde etkilemektedir. Dolayısıyla kaliteli ve etkin bir biçimde yapılandırılan seçme ve yerleştirme süreci, çalışan hayat döngüsü içerisindeki diğer süreçlerin verim çıktısı açısından da katkı sağlamaktadır (Banfield, 2008).

Seçme ve yerleştirme süreci, adayların işin gerektirdiği nitelikler kapsamında en uygun adayın işe alınmasını amaçlamaktadır. Bu noktada personel seçimi, işe alım profesyonellerinin belli sistematik yöntemlerden yararlanarak, işin gerekliliklerine en uygun adayın bulmak için; gerekli bilgilerin toplanması, analiz edilmesi ve nihai kararın verilmesi aşamalarından oluşmaktadır (Dessler, 2009). Bir başka tanıma göre, personel seçimi en kısa ifadeyle; bir kurumdaki boş olan normları doldurmak maksadıyla, pozisyona en uygun nitelikteki adayları seçme sürecidir (Stewart ve Brown, 2009). Gatewood (2008)'e göre ise personel seçimi, adaya teklifi sunmak amacıyla gerekli olan malumatı toplama aşamasıdır.

Personel seçimi denildiğinde büyük oranda işe alım süreçleri akla gelmesine rağmen, kurumların kariyer süreçleri kapsamındaki yatay ve dikey (terfi) hareketlerinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda yetenek yönetimi yöntemlerinin insan kaynakları uygulamalarına entegre olmasıyla birlikte, geleneksel manada uygulanan kariyer süreçleri yerini, bireysel çözümlerin çok daha ön planda olduğu yetenek yönetimi tekniklerine bırakmıştır. Bu dönüşüm personel seçme süreciyle birlikte, çalışan hayat döngüsü içerisindeki kariyer hareketleri süreçlerinde de etki oluşturmuştur. Yetenek yönetimini uygulayan kurumlar, kariyer süreçlerinde personel seçimi aşamasında kullandıkları araçlardan yararlanarak, daha doğru adayların pozisyonlara yerleşmesine zemin hazırlamışlardır (Çetin ve Arslan, 2014).

2. DEĞERLENDİRME MERKEZİ (DM)

Değerlendirme merkezi (DM), insan kaynakları alanında özellikle seçme ve yerleştirme alanında uzmanlaşmış kişi ya da kişilerin, belli sistematik metotlar üzerinden birey ya da takımları değerlendirme süreci olarak isimlendirilmektedir (Dilchert ve Ones, 2009). Türkiye'nin insan kaynakları alanında önemli sivil toplum kuruluşlarından biri olan Peryön'ün değerlendirme merkezi uygulamaları ile ilgili yayınladığı Değerlendirme Merkezi Metotları Rehberi'nde DM; farklı ölçüm araçları ve değerlendiricilerden yararlanılarak, belli davranış göstergeleri zemininde adayların değerlendirildiği yapılandırılmış bir insan kaynağı tekniği olarak tanımlanmaktadır (Değerlendirme Merkezi Metotları Rehberi, 2016). Stone (2008)'e göre ise DM, bir adayın potansiyelini analiz etmek hedefiyle; kişilik envanter testleri, vaka çalışmaları, grup simülasyonları ve gözlemler olmak üzere, birden fazla farklı seçme ve yerleştirme tekniğini birlikte kullanan bir süreçtir. Tüm bu tanımlamalardan hareket DM kısaca, adayların mesleki ve yönetsel yetkinliklerinin farklı insan kaynakları yöntemleri kullanılarak açığa çıkarıldığı bir seçme ve yerleştirme tekniğidir (Franke, 2007).

DM süreci öncesi uygulanan geleneksel seçme ve yerleştirme süreçleri göz önüne alındığında; başvuru formu, özgeçmiş, referans sorgulaması, mülakat ya da görüşme, klavye testleri gibi araçlar karşımıza çıkmaktadır. DM ise, tüm bu araçlardan içerik ve uygulama şekli bakımından daha kapsamlı olarak değerlendirilmektedir (Dilchert ve Ones, 2009). DM uygulamasında pozisyon için başvuran adaylar hedeflenen davranışları ortaya koymak için, belli bir zaman diliminde sistematik bir akış ve sırayla bir dizi, test, vaka ve değerlendirmelere tabi tutulurlar (Yelboğa, 2010). Bu değerlendirmeler, İngilizcede "Assessment center" olarak isimlendirilen ve Türkçeye

"Değerlendirme Merkezi" olarak çevrilen merkezlerde yapılmaktadır (Schollaert ve Lievens, 2011). Buradaki merkez ifadesi fiziki olarak bir yer ya da lokasyonu anlatmaktan çok, bir değerlendirme sürecini ifade etmektedir.

DM uygulamaların merkezinde "çoklu nitelik – çoklu yöntem" yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşımın özünde, farklı yetkinlik başlıklarını farklı tekniklerle ölçme metodolojisi bulunmaktadır. DM felsefinde pozisyonun kurum içerisinde bulunduğu konum ne olursa olsun, her pozisyonun gerektirdiği davranışsal göstergeler bulunmaktadır. Bu noktada DM'in işlevi; pozisyon için istenen gereksinimler ve bu gereksinimlere ulaşmada gereken davranış göstergelerini, sistematik bir yaklaşımla farklı seçme ve yerleştirme tekniklerini kullanarak ölçümlemektir (Willis, 2007).

DM yöntemiyle diğer geleneksel İK seçme ve yerleştirme yöntemleri kıyaslandığında DM, diğer yöntemlerden farklı olarak ilgili adayın hedeflenen pozisyon için gelecekteki iş performansı bakımından da daha kapsamlı ve nokta atışı fikir vermektedir. Bunun en önemli nedeni, DM'nin içerik ve ölçme teknikleri bakımından çok daha kapsamlı bir yapıya sahip olmasıyla açıklanabilir. DM çıktıları sadece bugünün pozisyon ihtiyacı karşılamakla yetinmeyip, adayın mevcut potansiyeli üzerinden gelecekteki olası pozisyon, terfi gibi süreçleri için de fikir vermektedir. Örneğin bir çalışanın işe girerken ve girdikten sonra belli bir süre çalıştıktan sonraki dönemde terfi aşamasında, DM uygulamasına tabi tutulduğunu göz önüne alalım. Bu durumda adayın işe alım süreci ve terfi süreci olmak üzere iki farklı ardıl dönem için DM verileri bulunmaktadır. Dolayısıyla her iki DM süreci çıktılarını karşılaştırmak suretiyle ortaya çıkan veriler, ilgili adayın işe alımdan terfi sürecine kadarki dönemde gelişme sağlayıp sağlamadığı, sağladıysa terfi için yeterli olup olmadığı gibi konularda, insan kaynakları profesyonellerine ve karar vericilere önemli bir projeksiyon sunmaktadır (Thornton ve Gibbons, 2009).

DM yönteminin diğer seçme ve yerleştirme tekniklerinden pozitif ayrıldığı bir diğer avantajı ise; sunduğu kapsamlı veriler çerçevesinde sürecin daha objektif olması gerçeğidir. Örneğin geleneksel seçme ve yerleştirme tekniklerinden bir olan mülakat sürecinin veri noktasında temelini cv oluşturmaktadır (Rowe, 2013). Mülakatı yapan kişi adayla görüşmesini cv üzerindeki bilgiler üzerinden yönetmektedir. Dolayısıyla görüşmede cv üzerindeki yazılanların doğru olduğu varsayımına dayalı bir görüşme türü söz konusudur. Daha detayı bir ifadeyle, mülakatı gerçekleştiren insan kaynakları profesyoneli yazılanların doğruluğunu yine adayın söyleyecekleri üzerinden doğrulama imkânına sahiptir (Thornton ve Rupp, 2006).

Geleneksel seçme ve yerleştirme tekniklerinden farklı olarak değerlendirme merkezi uygulamalarında, sadece cv'deki bilgiyle yetinilmemektedir. Örneğin, aday cv'sinde problem çözme yetkinliğinin ya da liderlik yetkinliğinin üst seviyede olduğunu belirtmişse DM sürecinde bu durum, pozisyona uygun belli davranış göstergelerine dayalı yapılan detaylı kişilik testi ve vaka çalışmaları gibi tekniklerle doğrulanmaktadır. Yani değerlendirme merkezinde süreç sadece kişinin beyanıyla sınırlı kalmamaktadır. Bu durum seçme ve yerleştirme sürecinin doğruluk ve kalite seviyesini yukarı çekmektedir (Rowe, 2013).

3. DEĞERLENDİRME MERKEZİ (DM)'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Değerlendirme Merkezi'nin tarihsel gelişimi incelendiğinde, ilk uygulamaların 1930 ve 1940'lı yıllarda askeri alanda gerçekleştirildiği durumuyla karşılaşılmaktadır. Bu kapsamda DM uygulamaları ilk kez İngiliz, Avusturalya ve Alman askeri birliklerine subay seçimi amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Thornton ve Krause, 2002). Bu yıllardan sonra DM teknikleri Harvard psikoloji kliniği uzmanları tarafından zamanın ihtiyaçlarına göre geliştirilmiştir. Bununla birlikte sivil hayatta değerlendirme merkezi uygulamalarının ilk olarak kullanımı, 1950'li yıllara uzanmaktadır (Thornton ve Rupp, 2006). Bu noktada DM teknikleri profesyonel manada ilk kez kullanan firmalar telekomünikasyon sektöründe faaliyet gösteren AT&T ve Michigan Bell firmalarıdır. İlk kez Amerika'da başlayan DM uygulamaları, zamanla popülaritesini arttırarak dönemin önemli ülkelerinden İngiltere'ye yayılmıştır. İngiltere'nin Amerika ile birlikte DM tekniklerini seçme ve

yerleştirme süreçlerinde uygulamasıyla birlikte, DM'nin dünyada yaygınlaşmasıyla ilgili süreç başlamıştır (Tripathi, 2016).

Değerlendirme merkezi uygulamalarının ilk kez sivil hayatta uygulanmasından bugüne yaklaşık 75 yıl geçmiştir. Bu uzun döneme bakıldığında, DM uygulamalarının ilk yıllardaki kapsamının daha çok adayların kişilik özelliklerine dayandığı görülmektedir. Bununla birlikte son dönemlerde bu durum yerini, durumsal testler ve davranış göstergeleri temelli yapılandırılan performans boyutları değerlendirmesine bırakmıştır (Thornton ve Mueller-Hanson, 2004). Değerlendirme merkezi uygulamaların bu süreç içerisinde akademik bir konu olarak literatüre girmesi, Douglas W. Bray ve Donald L. Grant tarafından 1966 yılında yapılan bir çalışmayla mümkün olmuştur. Her iki bilim adamı yazdıkları "Değerlendirme Merkezi'nin İşletmelerde Potansiyel Ölçümünde Kullanımı" isimli makaleyle, DM uygulamalarının personel seçiminde kullanılmasına yönelik saptamalarda bulunmuştur (Dereli, 2009).

DM uygulamalarının sivil hayatta yaygınlaşmasına katkı sağlayan bir diğer bilimsel çalışma ise, 1973 yılında Uluslararası Değerlendirme Merkezi Yöntemleri Kongresi'nin karar bildirisidir. Bu bildiriyle personel seçme ve yerleştirme başta olmak üzere, terfi süreçlerini de kapsayan kariyer süreçlerinde DM tekniklerin uygulanmasına yönelik somut örnekler ve öneriler sunulmuştur (Rowe, 2013). Değerlendirme merkezi sürçleriyle ilgili standart belirleme çalışması ise ilk kez, 1975 yılında Quebec'te gerçekleştirilen bir kongrede gerçekleştirilmiştir (Thornton ve Rupp, 2006). İlgili kongrede ilk kez profesyonel iş hayatında yaşanmış olay ve gözlemlerden hareketle, DM kullanıcı ve gönüllülerine kılavuz olması amacıyla; "DM yöntemleri kılavuzu" düzenlenmiştir (DM Kılavuzu, 2015).

Değerlendirme merkezi uygulamalarının Amerika ve İngiltere dışına yayılması, 1980'li yılların başına uzanmaktadır. Bu yıllarda özellikle küresel rekabetin kızışmasıyla doğru insan kaynağını bulma konusu önem kazanmaya başlamıştır (Rupp, 2006). Bu doğrultuda işletmeler, kendilerine uygun en etkili insan kaynağını seçme ve yerleştirme yöntemlerini araştırmaya başlamışlardır. Bu noktada değerlendirme merkezi yöntemleri ön plana çıkmıştır. Konuya ilgili duyan kurumlar, Amerika ve İngiltere aracılığıyla olgunlaşan DM tekniklerini tercüme yoluyla kendi süreçlerine uygulamaya yönelmişlerdir (Highhouse ve Nolan, 2012). Bu yönüyle DM uygulamalarının yaygınlaşma hızı, seçme ve yerleştirme süreçlerinde yaşanan başarılara paralel, domino etkisiyle oldukça artmıştır. Telekomünikasyon sektörünün DM süreçlerinin başarılı ve etkin bir biçimde uygulanması bağlamında tüm sektörlere öncü görevi gördüğü ve liderlik yaptığı söylenebilir (Telman ve Türetgen, 2004).

4. TÜRKİYE'DE DEĞERLENDİRME MERKEZİ UYGULAMALARI

Değerlendirme merkezi uygulamalarının ilk kez uygulandığı sektör askeri alanda olup, 1950'li yıllarında sivil hayatta uygulanmaya başlanmıştır. Amerika ve İngiltere değerlendirme merkezi tekniklerinin ilk uygulandığı ülkeler olmakla beraber, zamanla diğer Avrupa ülkeleri ve Kuzey Amerika ülkeleri DM tekniklerini seçme ve yerleştirme süreçlerinde yoğunlukla uygulamaya başlamışlardır (Yazar, 2016). Türkiye'de ise değerlendirme merkezi uygulamalarının iş hayatına girmesi, 1990'lı yıllara uzanmaktadır (Esen ve Erdoğan, 2018). Bu durum, o yıllarda insan kaynağı süreçlerinin Türkiye'de belli bir olgunluk seviyesine ulaşmasıyla paralellik göstermektedir. Yani insan kaynakları ve daha özelde personel yönetimi kavram ve teknikleri hakkında somut çalışma ve öneriler sunulduğu dönemde, DM uygulamaları da iş dünyası ve akademik dünyada tartışılmaya başlanmıştır (Dereli, 2009).

Türkiye'de değerlendirme merkezi uygulamaların ilk kez görüldüğü şirketler uluslararası yapıya sahip büyük işletmelerdir. Bu kategorideki işletmeler, yurt dışındaki genel merkez ya da ofislerinde seçme-yerleştirme ve kariyer süreçlerinde hayata geçirdikleri değerlendirme merkezi tekniklerini, Türkiye'de dinamiklere göre uyarlamışlardır. Küresel şirketlerin ilk uygulamaları icra etmelerinin

akabinde, çoğunluğu en büyük ilk 500 sanayi kuruluşu içerisinde olan yerli işletmeler, değerlendirme merkezi yöntemlerini insan kaynakları süreçlerinde uygulamaya başlamışlardır (Yazar, 2016).

Bugün gelinen noktada önemli büyük şirketlerin değerlendirme merkezi alanında ciddi yatırımlar yaptığı bir gerçek olsa da, Türkiye genelinde hala geleneksel insan kaynakları seçme ve yerleştirme yöntemleri uygulanmaktadır. Bu durumun temel sebeplerinden biri, hala değerlendirme merkezi uygulamalarıyla ilgili kamuoyunda yeteri kadar bir farkındalığın olmaması gösterilebilir (Sevinç ve Özer, 2016). Diğer taraftan i,ş dünyasının dışında, akademik kulvarda dahi somut uygulama verileri üzerinden kaleme alınan bilimsel çalışma sayısı oldukça azdır (Batal, 2012). Bu durumun sonucunda ise işletmeler değerlendirme merkezi uygulamalarından yeteri kadar haberdar olmamakta ve neticede kendi insan kaynakları süreçlerine istenilen seviyede entegre edememektedir (Dereli, 2009).

Değerlendirme merkezi uygulamaların Türkiye'de yeteri kadar yaygın olmamasının bir diğer sebebi ise, konunun oldukça nish bir alana hitap etmesidir. Bir başka ifadeyle, değerlendirme merkezi kapsamında uzmanlaşmak ya da bu hizmeti, bu konuda uzmanlaşmış üçüncü parti bir danışmanlık kurumundan almak oldukça pahalıdır (Edenborough, 2005). Son zamanlarda değerlendirme merkezi felsefesini benimsemiş ve kendi iç süreçlerinde bu yaklaşımı uygulamada kararlı olan kuruluşlar, hizmet maliyetlerini azaltmak amacıyla, kendi iç değerlendiricilerini (assessor) yetiştirme yolunu tercih etmeye başlamışlardır (Highhouse ve Nolan, 2012). Aslında değerlendirme merkezi sürecini içselleştirme yaklaşımı da önemli maliyet içeren bir süreçtir. Çünkü bu süreç; uygun değerlendirici profiline sahip adayların belirlenmesi, eğitilmesi ve üçüncü parti danışman gözüyle uygulama değerlendirmelerinin yerine getirilmesi gibi alt süreçlerden oluşmaktadır. Tüm bu süreçler, danışmanlık maliyeti bazında hatırı sayılır tutarları bulunmaktadır (Pulakos, 2005). Ancak özellikle değerlendirme merkezi süreçlerini sıklıkla uygulayan işletmeler için, değerlendirici yetiştirme süreci maliyetleri yüksek olsa da, orta vadede bu hizmeti dışarıdan almaktan çok daha uygun bir durum söz konusu olacaktır. Çünkü her defasında değerlendirme merkezi hizmetini dışarıdaki danışmanlık firmasından alıp ücret ödemektense, bir kere DM yetiştiriciliği sürecine yatırımı yapmak, sürecin ekonomik bağlamda sürdürülebilirliği noktasında daha cazip olmaktadır (Thornton III ve Rupp, 2006).

5. DEĞERLENDİRME MERKEZİ ARAÇLARI

Dünya genelinde uygulanan değerlendirme merkezi teknikleri dikkate alındığında, en çok kullanılan yöntemler arasında; vaka analizi, evrak sepeti, rol oyunu, sözlü sunum, grup tartışması ve iş oyunu uygulamaları gelmektedir. Bu uygulamalarla ilgili etraflı açıklamalar aşağıdaki bölümlerde ele alınmaktadır.

5.1. Vaka Analizi

Vaka analizi, çoğunlukla teknik yetkinliklerin gözlemi için gerçekleştirilmektedir. Bu yetkinlikler arasında; problem çözme, analitiklik, karar verme, planlama, ticari bakış açısı, kararlılık ve veri okuma gibi başlıklar bulunmaktadır. Vaka analizi uygulamasında adaya bir doküman verilmekte ve adaydan bu dokümanda anlatılan vakayla ilgili soruları cevaplanması beklenmektedir. Vaka analizi uygulamasının sonunda adaydan tespitleriyle ilgili kapsamlı bir rapor hazırlanması istenmektedir. Değerlendirme ise tamamıyla rapor üzerindeki bölümlerin puanlanması üzerinden yapılmaktadır (Pulakos, 2005).

Vaka analizinin temelinde karmaşık bir problem yer almaktadır. Adaydan beklenilen öncelikle problemin ne olduğunu doğru tanımlamasıdır. Sonrasında ise adaydan problemin çözümüyle ilgili kapsamlı bir plan hazırlaması beklenmektedir (Randhawa, 2007). Plan genellikle finansal analiz, sistem ve süreç analizi olmak üzere üç saç ayağına temellenmektedir. Bu üç boyutu doğru ve etkili biçimde raporlayıp anlatabilen adaylar, vaka analizi uygulamasından başarıyla ayrılabilmektedir. Vaka analizi uygulamasının başında, değerlendirici yaklaşık 5-10 dakika arası bir sürede daha

önceden hazırlanmış yönergeler üzerinden bilgilendirmede bulunur. Bilgilendirmenin tamamlanmasıyla, adaydan konunun zorluk derecesine göre, yaklaşık 45-90 dakika içinde raporunu tamamlaması istenmektedir (Thornton III ve Rupp, 2006). Vaka analizinin son bölümünde problemin çözümüne ilişkin hazırlanan raporun, aday tarafından genellikle sunulması istenmektedir (Gatewood vd., 2008).

5.2. Evrak Sepeti

Bu teknik değerlendirme merkezi teknikleri arasında en yaygın kullanılanların başında gelmektedir. Evrak Sepeti uygulaması, "bekleyen işler" ifadesiyle de tanımlanmaktadır (Krause ve Gebert, 2003). Bu uygulamada adaylara farklı formatlarda yoğun bir bilgi akışı yapılmaktadır. Bu formatlar içerisinde; e-posta, telefon mesajı, mektup, rapor gibi bilgi iletimi yöntemleri bulunmaktadır. Adaydan beklenen sınırlı bir zaman dilimi içerisinde, tüm bu veri akışı kapsamındaki işleri hızlıca önem derecesine göre doğru sıralamasıdır. Vaka analizi gibi bireysel olarak gerçekleştirilen bu uygulamayla; adayın planlama, karar verme, organize etme gibi yetkinliklerinin ölçümlenmesi hedeflenmektedir (Cook, 2004).

Evrak Sepeti uygulamasında tüm adaylara eşit süreler tanınmakta olup, her bir adaydan uygulama sonunda, yazılı doküman üzerinden sözlü olarak cevaplar beklenmektedir. Değerlendiriciler adaydan kendisine iletilen bilgi akışını nasıl ele aldıkları, hangi sıraya göre ilerlediklerini, işleri hangi önem derecelerine göre sınıflandırdıkları gibi bilgileri sorgulamaktadırlar (Koşar vd., 2018). Dolayısıyla bu uygulamadaki en önemli hususlardan biri, iş yığını içerişinde doğru sınıflandırmanın aday tarafından sınırlı bir süre içerisinde gerçekleştirilmesidir. Önem derecesine göre işler arasında doğru sınıflandırma yapılmadığı durumlarda, alınacak diğer aksiyonlar da olumsuz etkilenecektir. Bu yüzden adayın gelen işleri dikkatlice okuması,, gereksiz olanları hemen elemesi, gerekli olanları da önem derecesine göre tasnif etmesi, bu uygulamanın en önemli başarı kriterleri arasında yer almaktadır (Highhouse ve Nolan, 2012).

5.3. Rol Oyunu

Rol oyununun temelinde tiyatral bir kurgu söz konusudur. Oyunun iki paydaşı bulunmakta olup, bir problem üzerinden canlandırma yapılmaktadır. Burada değerlendirici rolünde bulunan kişi, genellikle problemin ana aktörünü temsil etmekte, adaydan ise bu aktöre karşı doğru bir şekilde nasıl davranacağı gözlemlenmektedir. Örnek olaylarda çoğu kez problem tarafında, terfi beklentisi olup karşılanmayan bir çalışan bulunmaktadır. Adayın buradaki konumu ise, ilgili adayın yöneticisi olmasıdır. Kurgu ise, çalışanın terfi problemi konusunda yöneticisiyle görüşmeye gediği durum üzerinden tasarlanmaktadır (Highhouse ve Nolan, 2012). Bu durumda rol oyununda, yönetici rolünde bulunan adayın durumu nasıl yönettiği ve problemi nasıl çözdüğüyle ilgili davranış göstergeleri gözlenmektedir. Terfi probleminin dışında sıklıkla oynanan rol oyunlarından bir diğeri ise; kötü bir müşteri deneyimi üzerine kurgulanan oyundur. Buradaki senaryoda değerlendirici kötü müşteri deneyimine sebep olan konumda bulunmakta, aday ise tıpkı terfi problemindeki olayda olduğu gibi, yönetici konumundadır. Adaydan beklenen tanımlanan problemi nasıl çözüme kavuşturduğuna yönelik gösterdiği yetkinliklerdir (Becton, 2005).

Rol oyununda gözlemlenmesi amaçlanan öne çıkan yetkinlikler; problem çözme becerisi, sözlü iletişim, duygusal zeka becerileri ve daha özelde empati, politik farkındalık gibi başlılardır (Thornton III ve Rupp, 2006). Rol oyununda adayın başarılı olabilmesi için, belli seviyede psikolojik olgunluğa sahip olması gerekmektedir. Rol oyununda konuşmanın gidişatına göre değerlendiriciler zaman zaman provakatif söylemlerde bulunmak, küsmek, ağlamak, bolca şikâyet etmek, değersiz hissetmek, fiziki olarak normal olmayan hareketlerde bulunmak gibi duygu dalgalanmalarını oynamaktadırlar. Hatta bu rolün daha etkili canlandırılması için, bazı değerlendiriciler profesyonel tiyatrocu oyunculardan faydalanmaktadırlar. Bu duruma muhatap olan adayın soğukkanlı olması ve konuşmadan ziyade her şeyden önce, iyi bir dinleyici olması oldukça önem taşımaktadır (Vogtschmidt, 1997).

Rol oyunu sırasında adaydan beklenen diğer özellikler arasında; adayın rolle özdeşlemesi ancak dengeyi bozacak şekilde role kendini kaptırmaması, esnek olması, ana problemin ne olduğunu unutmaması ve odaktan sapmaması yer almaktadır. Benzer şekilde sözlü iletişimle beden dili arasında tutarlı olmak, gerçekçi ve güvenilir olmak, çekingen olmamak, bağırarak konuşmamak, soğukkanlılığı korumak, görüşme sırasında çözüme götürebilecek fırsatları kaçırmamak, adaydan beklenen özellikler arasında gösterilebilir (Edenborough, 2005).

5.4. Sözlü Sunum

Bu teknikte adaya, kendisinin belirleyeceği veya değerlendirici tarafından önceden belirlenmiş bir konu hakkında sunum görevi verilmektedir. Sunum sözlü sunumdan önce aday tarafından hazırlanmakta olup, değerlendirme merkezi sırasında ise değerlendiriciye sunulmaktadır. Aday tarafından yapılan sunumda gözlemlemesi beklenen ana yetkinlikler; ikna ve etkileme, bilgiyi yorumlama ve aktarma, etkili sunum tasarlama ve yapma, etkin zaman yönetimi, anlaşılır konuşma ve sözlü ifade yeteneği, kendine güven, baskı altında sakin kalma ve etkin iletişim başlıkları yer almaktadır (Cook, 2004).

Sözlü sunum uygulaması değerlendirme merkezi kapsamında ayrıca uygulanabilmesine rağmen, diğer tekniklerle entegre edilerek de kullanılabilir. Bu teknikler; vaka analizi, grup tartışması gibi çalışmalardır. Bu durumda vaka analizi aşamasında problemin çözümlenmesi amacıyla hazırlanan raporun sunum halinde aktarılması beklenmektedir. Benzer yaklaşım grup tartışması için de geçerli olabilmektedir. Sunum süresinin ise ortalama 15-30 dakika arasında sürdüğü söylenebilir (Thornton ve Rupp, 2006).

5.5. Grup Tartışması

Grup tartışması bireysel bir uygulama olmayıp, birden fazla adayın aynı anda değerlendirildiği bir tekniktir. Bu uygulamada adaylar gruplara bölünmektedir. Adaylardan genellikle güncel bir konuyla ilgili fikir üreterek, diğer adayları ikna etmek yoluyla ortak bir sonuç ortaya çıkarmaları beklenir. Tartışma ortamı kendi haline bırakılır ve değerlendirici tarafından her hangi bir müdahalede bulunulmaz. Değerlendirici gözlemci konumunda bulunarak, adayların sergiledikleri davranışları not almaktadır. Grup çalışmasında etkin bir gözlem yapılabilmesi için, genellikle birden fazla değerlendirici bulundurulmaktadır (Vienazindiene ve Ciarniene, 2008). Değerlendirme kapsamında gözlemlenmesi hedeflenen başlıca yetkinlikler; liderlik, problem çözme, karar verme, planlama ve organize etme, ikna etme, strese karşı dayanıklılık, duygusal zekâ ve empati gibi başlıklardır. Değerlendiriciler grup tartışması süresince gözlemlerini yaparken, bu yetkinliklere ait davranış göstergelerini adaylar tarafından sergilenmesi beklemek yoluyla, puanlamalarını yetkinlik bazlı gerçekleştirmektedirler (Yazar, 2016).

Grup çalışmaları, uygulama aşamasında çoğunlukla iki bilimsel yaklaşıma temellendirilmektedir. Birinci yaklaşım, grubu oluşturan adayların iş birliğini gerektiren bir tekniktir. İkinci yaklaşım ise, birinci yaklaşımdan farklı olarak, adayların her birinin birbirleriyle rakip olarak konumlandırıldığı ve rekabetçi diyaloğa dayanan bir uygulamadır. İş birliğinin merkezde olduğu birinci yaklaşımda, katılımcılara değerlendiriciler tarafından güncel bir konu verilir ve bu konu üzerinden adaylarından kendi aralarında tartışarak, ortak bir fikir üzerinde buluşmak koşuluyla, ortaya çıkan çıktıyı sunmaları beklenir. Adaylar arasındaki rekabete dayanan ikinci yaklaşımda ise; adayların her birine farklı bir fikir ya da öneri verilir ve adaydan diğer grup üyelerini kendi fikri üzerimden ikna etmesi istenmektedir (Costigan ve Donahue, 2009).

5.6. İş Oyunu

İş oyunu disiplinler arası konuları içeren çok boyutlu bir grup çalışması tekniğidir. Bu uygulamada adaylara çoğunlukla sanal bir organizasyon kurgusu verilmektedir. Adaylardan beklenen, simule edilen kurumun süreçlerini analiz ederek tartışmaları ve ortaya konulan problemlere ya da gelişim alanlarına yönelik çözüm önerileri sunmalarıdır. Dolayısıyla bu

uygulamayla, bir kurumda gerçekleşebilecek ve İK, finans, operasyon, satış, üretim, AR-Ge, kalite, müşteri hizmetleri gibi birçok farklı sürecin aynı anda girdi-çıktı ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi ve sorunlara yönelik fikirler üretilmesi beklenmektedir. İş oyununda gözlemlenmesi amaçlanan başlıca yetkinlikler; yeni durumlara uyum sağlama, çatışma yönetimi, iş birliği, takım çalışması, müzakere becerisi, liderlik gibi başlıklardır (Dessler, 2017).

İş oyunu yüz yüze ve çevrim içi şekilde uygulanabilmektedir. Değerlendiriciler tarafından genellikle grup çalışması formatında yapılandırılmakla beraber, zaman zaman bireysel örneklerine de rastlanmaktadır. Türkiye'deki başlıca çevrim içi iş oyunu platformlarından biri Capsim uygulamasıdır. Bu uygulamada sanal bir şirket kurgulanmış olup, adaylardan bu şirketi gerçek hayatta olması beklenen şekilde yönetmeleri istenmektedir. Oyunun formatında genellikle pazara yeni bir ürün sunma problemi yer almaktadır. Buna göre katılımcılardan bu süreçte üretim ve satış gibi fonksiyonları, bilanço, gelir tablosu ve ebitda gibi finansal rasyo oranlarını maksimize edecek şekilde kurgulamaları beklenmektedir (Saylam ve Leblebici, 2015). Değerlendiriciler tüm bu süreç devam ederken, adaylara yönelik yaptıkları gözlemler üzerinden, hedef yetkinlikler ve davranış göstergeleri detayında puanlamalarını gerçekleştirerek, değerlendirme merkezi sürecini sonlandırmaktadırlar (Thornton III vd., 2017).

6. DEĞERLENDİRME MERKEZİNİN AVANTAJLARI

Değerlendirme merkezi geleneksel seçme ve yerleştirme yöntemleriyle karşılaştırıldığında, içerik bakımından oldukça kapsamlı bir uygulamadır. Adayın mevcut veri paterniyle ilgili etraflı bilgiler sunmak yoluyla, güçlü ve gelişime açık yanlarını yetkinlik bazında detaylı bir biçimde ortaya koymaktadır. Dolaysıyla tüm bu bilgiler kullanılarak, adayın sadece mevcut durumuyla ilgili değil, aynı zamanda kurum içindeki gelecekteki yeri ve olası performansıyla ilgili de tahminlerde bulunulabilmektedir (Rowe, 2013). Daha spesifik olarak DM; bir adayın ortaya koyacağı performansı, liderlik kabiliyeti ve yönetsel potansiyeli hakkında önemli öngörüler ortaya koymaktadır. DM uygulamaları cv okuma ve yorumlama işinin çok ötesinde bir süreçtir. Bu süreçte İK profesyonelleri ya da daha teknik tabirle değerlendiriciler, kişinin beyan ettiği başlıkları, DM uygulama tekniklerini (vaka analizi, rol oyunu, evrak sepeti, grup tartışmaları, iş oyunu vb.) kullanarak bilimsel açıdan doğrulama imkânına sahip olmaktadır. Bu yönüyle DM uygulamaları son derce objektif ve adaletli bir süreçtir (Muszalik, 2006).

DM uygulamaların avantajları sadece işveren tarafında sınırlı kalmamaktadır. DM'in adaylar açısından da çok önemli faydaları bulunmaktadır. Her şeyden önce DM süresince adaylar bireysel farkındalıkları noktasında ciddi bir aşama kaydetmektedirler. Güçlü ve gelişim alanlarını görebilmekte ve bunları nasıl korumak ya da iyileştirmek için öneriler almaktadırlar. Ayrıca DM sürecinde farklı tekniklerin kullanılması, adayın iş hayatında çok uzun sürede kazanabileceği tecrübeleri, çok kısa sürede kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Buradan hareketle DM çıktılarının aslında sadece işveren açısından değil, aynı zamanda adaylar açısından da faydalı ve geliştirici olduğu söylenebilir. Örneğin aday süreç sonunda ortaya çıkan veriler üzerinden, kendine teklif edilen işe uygun olup olmadığı kararını verebilir. Bu açıdan adayın kendi kariyer yönetimi sürecinde de değerlendirme merkezi uygulamaları katkı sağlamaktadır (Manke, 2008)

DM uygulamaları sadece seçme ve yerleştirme aşamalarında kullanılmamaktadır. Bu süreçlere ilaveten yetenek yönetimi kapsamında kariyer ve terfi süreçlerinde de sıklıkla DM tekniklerinden yararlanılmaktadır. Bu yönüyle DM uygulamalarının son derece esnek ve farklı amaç ve durumlar için kullanılabileceği rahatlıkla söylenilebilir. İnsanın ve gelişimin odakta olduğu her sektörde, kurumda ve kültürde DM metodolojisi modellenebilir. Bu durum değerlendirme merkezi tekniklerinin Türkiye'ye gelme sürecindeki tecrübelerle de desteklenmektedir. 1990'lı yıllarda DM süreçlerini Türkiye'de uygulan işletmeler, çoğunluğu Amerika ve İngiltere olmak üzere, yurt dışı merkezli çok uluslu şirketlerdi. Bu şirketler globalde uyguladıkları DM tekniklerini Türkiye'deki konjonktüre uyarlayarak hayata geçirmeye başlamışlardır. Tüm bu saptamalar, DM modelinin ya da

çerçevesinin farklı alanlarda amaca uygun özelleştirilerek uygulanabileceğine işaret emektedir. Bu durum uygulamanın esnekliği açısında son derece önemli bir özelliktir (Hale, 2010).

7. DEĞERLENDİRME MERKEZİNİN DEZAVANTAJLARI

Değerlendirme merkezinin öne çıkan olumsuzluklarının başında sürecin maliyeti gelmektedir. Gerek ilgili hizmetin şirket dışında uzman bir danışmanlık firmasından alınması gerekse de şirket içi sürecin içselleştirilerek yapılandırılması, oldukça pahalı bir iştir (Thornton ve Rupp, 2006). Bununla birlikte bu sürecin maliyeti ile geleneksel yöntemlerden faydalanılarak işe alınacak kişinin işletmeye olası maliyeti birlikte değerlendirildiğinde, değerlendirme merkezine ait masraflar bazı kurumlara fazla gelemeyebilir. Değerlendirme merkezini özellikle kurumsal ve büyük işletmelerin kullandığı düşünüldüğünde, aslında süreç boyunca katlanılan maliyetle süreç çıktısının kalitesi bir arada yorumlandığında, maliyetin çok büyük olmadığı ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle DM süreci sonucunda doğru olarak işe alınan ya da terfi ettirilen çalışanın, doğru profil olmama durumunun işletmeye olan maliyeti, değerlendirme merkezi süreç maliyetinden daha fazladır. Bu durumun bilincinde olan işletmeler, organizasyonlarını entelektüel sermaye kapsamında katma değer üreten insan sermayesine ulaştırması için, insan kaynakları süreçlerinde değerlendirme merkezi tekniklerinden yoğunlukla faydalanmaktadır (Tripathi, 2016).

SONUÇ

Değerlendirme merkezi kavramı ilk kez askeri alanda ortaya çıkmış olup, daha sonra kamuda başta dışişleri olmak üzere, belli bakanlıklarda yaygınlaşmıştır. Bu kapsamda seçme ve yerleştirme süreçleri çerçevesinde, diplomat seçimi ve istihbarat kurumlarına personel seçiminde DM tekniklerinden faydalanılmıştır. Askeri ve kamu alanında belli dönemde başarısını ispatlayan DM uygulamalarının hareket alanı, daha sonra telekomünikasyon sektöründe faaliyet gösteren çok uluslu kurumların önderliğinde sivil toplum ekosistemine doğru genişlemiştir. Buradaki ilk uygulamalar AT&T tarafından gerçekleşmiştir (Rowe, 2013).

Türkiye'ye DM uygulamaların kullanılmaya başlanması, küresel şirketlerinin Türkiye'de iş yeri açtığı yıllar olan 1990'lu yıllara uzanmaktadır. Her ne kadar ilk uygulamalar bu yıllarda gerçekleşse de, DM alanında elle tutulan, oturmuş örneklerin geçmişi 2000'li yıllara dayanmaktadır. Bu yıllarda Türkiye'de faaliyet gösteren küresel firmalar, Türkiye dışındaki lokasyonlarında insan kaynağı seçme ve yerleştirmesi bağlamında uyguladıkları DM tekniklerini Türkiye'deki firmalarında uygulamaya başlamışlardır. İşe alım süreçlerinde başarılı DM tekniklerini gözlemleyen Türk işletmeleri, zamanla kendi insan kaynakları süreçlerine DM uygulamasını adapte etmişlerdir. Bugün gelinen noktada ilk 500 sanayi şirketinin büyük bir bölümünde DM uygulamalarından, seçme ve yerleştirme ile yetenek yönetimi kapsamındaki kariyer, terfi süreçlerinde, yoğunlukla yararlanılmaktadır (Saylam ve Leblebici, 2015).

Tarihi gelişimi bu şekilde olan değerlendirme merkezi uygulamaları, geleneksel seçme ve yerleştirme teknikleriyle karşılaştırdığında birçok avantajı bünyesinde barındırmaktadır. Bu avantajların başında, DM uygulamaların içerik çeşitliliği ve oldukça farklı yöntemleri kapsaması gelmektedir. DM uygulamalarındaki içerik, klasik yaklaşımdaki gibi cv'ye dayanmamaktadır. Adayın cv'si tek taraflı bir bilgi beyanı olup, doğrulamaya muhtaçtır. Geleneksel işe alım yöntemleriyle bu doğrulamayı düzgün ve etkin bir şekilde gerçekleştirmek oldukça güçtür. Bu sürecin kalitesi tamamıyla işe alım sürecini yöneten, uzman kişinin soru sorma ve sorgulama yetenekleriyle sınırlıdır (Pulakos, 2005). Bununla birlikte DM sürecinde, kişinin beyan ettiği özelliklerin doğrulanması amacıyla; yetkinlik bazlı kişilik envanter testi, vaka analizi, evrak sepeti, grup tartışması, sözlü sunumlar ve iş oyunları gibi bilimsel tekniklerden faydalanılmaktadır. Tüm bu teknikler farklı yetkinliklerdeki mevcut durumu, farklı yöntemler kullanılarak sayısal olarak ortaya çıkarmaktadır (Willis, 2017). DM'de aynı zamanda bir teknikte ölçümlenmesi amaçlanan her hangi bir yetkinlik, başka bir teknikle de ölçümlenerek çapraz kontrol yapılabilmektedir. Örneğin, liderlik yetkinliği DM uygulamaları kapsamında grup tartışması aşamasında ve iş oyunu tekniğinde gözlemlenebilir.

Dolayısıyla bu tür çoklu ve çapraz değerlendirmeler yapılan tespitlerdeki yanılma payını oldukça düşürmektedir (Thornton ve Rupp, 2006).

Teknolojik gelişmelerin baş döndüren bir hızla tecrübe edildiği günümüzün rekabetçi ortamında işletmeler, faaliyet gösterdikleri sektörlerde hayatta kalabilmek ve rakiplerden ayrılarak fark oluşturup rekabet avantajı sağlamak zorundadırlar. İşletmelerin sektördeki rakiplerden pozitif manada farklılaşmasının en önemli anahtarı, sahip olduğu entelektüel sermayedir. Bu sermayenin kilit bileşenini insan sermayesi oluşturmaktadır. İnsan sermayesi denildiğinde, akla gelen ana aktör insandır (Çiner ve Olgun, 2015).

İşletmeler başarılı olabilmek, kar edebilmek ve istenilir seviyede finansallara sahip olabilmek için, yetkin ve nitelikli insan kaynağına sahip olmak zorundadır. Yetkin insan kaynağı problemi, günümüzde sadece insan kaynağı disiplininde değil aynı zamanda bir işletmenin en önemli ve zorlayıcı gündemidir. Tam da bu noktada bu problemin çözümü olarak, nitelikli ve kaliteli seçme ve yerleştirme süreçleri devreye girmektedir (Hergüner, 2017). Değerlendirme merkezi uygulamaları içerik ve yöntem çeşitliliği, esnekliği, sadece mevcudu değil aynı zamanda geleceği tahminlemede verdiği çıktılarla, işe alım süreçlerinin kalitesini oldukça arttırmaktadır. DM uygulamalarını insan kaynakları ve şirket stratejisiyle bütünleşik hayata geçiren işletmeler, yetenekli çalışanların bulunup işe alınmasında, rakiplerinden olumlu manada ayrılmaktadır. Bundan dolayı işletmeler DM tekniklerini, sadece bir işe alım ya da terfi süreci aracı olarak görmeyip, yetenek yönetimi süreçleriyle, daha da yukarda stratejik insan kaynakları yaklaşımlarıyla entegre ettikleri durumda, nitelikli insan kaynağı istihdamı noktasında sürdürülebilir başarıya ulaşma şansını elde edeceklerdir (Karcı, 2008).

Değerlendirme merkezi uygulamaları nitelikli insan kaynağı istihdamına önemli katkı sağlamakla beraber, seçme ve yerleştirme ile terfi süreçlerindeki objektiflik ve adalet algısı kavramları açısından da oldukça pozitif özelliklere sahiptir. Türkiye'de işe alım ya da terfi süreçlerinde sürecin objektif olmaması ve kişiye özgü uygulamaların yaygın olduğu algısı adalet duygusunu olumsuz etkilemektedir. Özellikle sıcak iletişim kültünün yaygın olduğu ve sistemden çok insanların söz sahibi ve etkili olduğu işletmelerde, kurumsallıktan uzaklaşılmakta ve bu durumun sonucu olarak kayırmacılık ortaya çıkmaktadır (Eryılmaz, 2017). DM uygulamaları, tüm bu tespitlerdeki durumları minimize etmek için oldukça faydalıdır. DM uygulamalarındaki yöntem çeşitliliği, içerik zenginliği, sadece bir kişi tarafından değerlendirilmemek ve hepsinden de daha önemlisi; kullanılan tüm tekniklerin bilimsel bir değerlendirme zeminine temellenmesi, sürecin objektifliğine ve adalet algısına hizmet etmektedir. DM sürecindeki her detayın sayısal bir karşılığının olması durumu ise bu objektifliği somut rakamlarla güçlendirmektedir (Tuncer ve Usta, 2013).

Değerlendirme merkezi konusu alanında çalışmak isteyen araştırmacılar, bu çalışmada ortaya konulan teorik çerçeve üzerinden pratik araştırmalar yapabilirler. DM alanında literatürde gerçekleştirilen çalışmalar göz önüne alındığında, uygulamaya yönelik örneklere az rastlanmaktadır. Bu noktada işletme disiplininde çalışmak isteyen araştırmacılar, insan kaynakları uygulamalarıyla değerlendirme merkezi etkinliği arasındaki ilişkileri inceleyebilir. Bu kapsamda, değerlendirme merkezi etkinliği ile işletme performansı ya da finansalları arasındaki ilişki çalışılabilecek konulardan biridir. Benzer şekilde değerlendirme merkezi uygulamalarının etkinliğinin, son dönemler popüler konusu olan çalışan bağlılığına etkisi üzerine yapılacak çalışmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

BANFİELD, P. ve Kay, R. (2008). "*Intoduction to Human Resource Management"*. New York: Oxford University Press Inc.

BATAL, S. (2012). "Türkiye'de Yönetim Kültürünün Dönüşümü ve Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Temel Dinamikleri", *Hukuk ve İktisadi Araştırmalar Dergisi,* 4(1): 223-234

BECTON, J. (2005). *"Candidate Reactions to Three Assessment Center Exercises: A Field Study (Doctoral Dissertation)"*. Auburn, Alabama: The Graduate Faculty of Auburn University.

COOK, M. (2004). *"Personnel Selection: Adding Value through People"*. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd

COSTİGAN, R. D. ve Donahue, L. (2009). "Developing The Great Eight Competencies With Leaderless Group Discussion", *Journal of Management Education,* 33(5): 596616.

ÇETİN, C. ve Arslan, M. (2014). *"Mülakat - Teori, Süreç ve İlkeler"*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

DEĞERLENDİRME Merkezi Metodları Rehberi. (2016). 10 18, 2022 tarihinde https://www.peryon.org.tr/degerlendirme-merkezi-standartlari-rehberi adresinden alındı.

DERELİ, B. (2009). *"İnsan Kaynakları Yönetiminde Değerlendirme Merkezi-Türkiye'de Faaliyet Gösteren Çokuluslu İşletmelerde Değerlendirme Merkezi Uygulamaları"*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

DESSLER, G. (2009). *"Fundamentals of Human Resource Management: Content, Competencies, and Applications"*. New Jersey: Pearson Education, Inc.

DESSLER, G. (2017). *"Human Resource Management"*. U.S.A.: Pearson Education, Inc.

DİLCHERT, S., & Ones, D. S., (2009). "Assessment Center Dimensions: Individual Differences Correlates And Meta-Analytic Incremental Validity", *International Journal of Selection and Assessment,* 17: 254-270

EDENBOROUGH, R. (2005). "*Assessment Methods In Recruitment, Selection and Performance: A Manager's Guide to Psychometric Testing, Interviews and Assessment Centres"*. London and Sterling: Kogan Page.

ERYILMAZ, B. (2017). *"Kamu Yönetimi - Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar"*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

ESEN, E. ve Erdoğan, C. (2018). "Değerlendirme Merkezi - Assessment Center: Yöneticiler İçin Özel Bir Personel Seçme Modeli", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* 78-97.

FRANKE, K. (2006). *"Kritische Betrachtung de Assessment Centers als moderne Personalentwicklungsmethode"*. Green Verlag, Norderstedt, Germany.

GATEWOOD, R., Feild, H. ve Barrick, M. (2008). *"Human Resource Selection"*. USA: Thomson South-Western.

HALE, C. D. (2010). *"The Assessment Center Handbook For Police and Fire Personnel"*. Charles C Thomas Publisher, Illinois, USA.

HERGÜNER, B. (2017). *"Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar"*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HİGHHOUSE, S. ve Nolan, K. (2012). "One History of the Assessment Center", *The Psychology of Assessment Centers,* 25-44.

KARCI, Ş. (2008). "Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımının Temel Değerleri Üzerine Bir İnceleme", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* 40-64.

KOŞAR, D., Er, E., Koşar, S. ve Kılınç, A. (2018). "Öğretmen Atamalarında Sözlü Sınav Uygulamasının Değerlendirilmesi: Atanan ve Atanamayan Öğretmen Adaylarının Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Analiz", *Milli Eğitim,* 218, 135-161.

KRAUSE, D. ve Gebert, D. (2003). "A Comparison of Assessment Center Practices in Organizations in German-speaking Regions and the United States", *International Journal of Selection and Assessment*, 11(4): 297-312.

LUSSİER, R. ve Hendon, J. (2013). "*Human Resource Management: Functions, Applications, Skill Development"*. Canada: Sage.

MANKE, T. (2008). *"Personalauswahlverfahren unter der Lupe: Vom Assessment-Center bis zum Zeugnis"*. Books on Demand Gmbh, Norderstedt, Germany.

MUSZALİK, C. (2006). *"Assessment Center als Projekt: Bewerbertraining, Green Verlag"*. Norderstedt, German

PULAKOS, E. (2005). *"Selection Assessment Methods: A Guide to Implementing Formal Assessments to Build a High-Quality Workforce"*. United States of America: SHRM (Society for Human Resource Management) Foundation.

RANDHAWA, G. (2007). *"Human Resource Management"*. New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors (P) Ltd.

ROWE, T. L. (2013). *"A Preparation Guide for The Assessment Center Method"*. Charles C Thomas Publisher, Illinois, USA

SAYLAM, A. ve Leblebici, D. (2015). "İnsan Kaynakları Yönetimindeki Eğilimler, Eğilimlerin İtici Güçleri ve Kamu Yönetiminde Uygulanabilirliği", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 16(1): 187-204.

SEVİNÇ, İ. ve Özer, K. (2016). "Yeni Kamu Yönetimi Bağlamında Sağlık Bakanlığı Yeniden Yapılandırma Çalışmaları", *International Journal of Social Sciences and Education Research,* 1697-1714

SCHOLLAERT, E. & Lievens, F. (2011). "The Use of Role-Player Prompts in Assessment Center Exercises", *International Journal of Selection and Assessment,* 19(2), 190–197.

STEWART, G. ve Brown, K. (2009). *"Human Resource Management: Linking Strategy to Practice"*. USA: John Wiley & Sons, Inc.

STONE, R. (2008). *"Human Resource Management"*. Milton: John Wiley & Sons Australia, Ltd.

TELMAN, N. ve Türetgen, İ. (2004). *"Eleman Seçimi"*. İstanbul: Epsilon.

THONTORN, G. C. & Gibbons, A. M. (2009). "Validity of Assessment Centers for Personnel Selection", *Human Resource Management Review,* 19: 169–187.

THORNTON, G. C. & Rupp, D.E. (2006). *"Assessment Centers in Human Resource Management: Strategies for Prediction, Diagnosis and Development"*. Lawrance Erlbaum Associates, New jersey, USA.

THORNTON, G. C. & Krause, D. E. (2009). "Selection Versus Development Assessment Centers: An International Survey Of Design, Execution, And Evaluation", *The International Journal of Human Resource Management,* 20(2): 478–498.

THORNTON III, G. ve Mueller-Hanson, R. (2004). *"Developing Organizational Simulations: A Guide for Practitioners and Students"*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

TRİPATHİ, R. (2016). "Assessment Centers: Benefits and Shortcomings", *International Journal of Emerging Research in Management &Technology,* 31-34.

TUNCER, A. ve Usta, S. (2013). "İki Kriz Arasında Yönetim: Yeni Kamu İşletmeciliği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30: 181-195.

VİENAZİNDİENE, M. ve Ciarniene, R. (2008). "Human Resource Management Trends Contidioned by New Public Management", *Economics and Management,* 407-412.

VOGTSCHMİDT, W. (1997). "Role-play in Dialogues", Assessment Centres, 67-75.

WİLLİS, L. C. (2017). *"Mastering the Assessment Center Process*". Charles C Thomas Publisher, Illinois, USA.

YAZAR, Y. (2016). *"Boyut Temelli Bir Değerlendirme Merkezi Geliştirilmesi ve Geçerlik Çalışması: Sempatiklik ve İzlenim Yönetiminin Değerlendirmeler Üzerindeki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi)"*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı.

YELBOĞA, A. (2012). "Değerlendirme Merkezi Uygulamalarının Türkiye'deki Organizasyonlarda Kullanımına İlişkin Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi,* 23(72): 811-824.

Osmanlı Devlet Adamlarından Kaymakam Remzi'nin Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme[1]

Zuhal BAŞBUĞ[2]
Fatih BAŞBUĞ[3]

Giriş

Tarihçiler genellikle 1301 tarihini Osmanlı hanedanının, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluş tarihi olarak kabul etmişlerdir (Gökdoğan, Demir, Unat, 2012: 10). Anadolu'da süregelen mücadeleler sonucunda, büyük bir ülke idealini gerçekleştiren Osmanlılar, sadece Anadolu sınırları içinde kalmamış, sınırlarını uzak diyarlara kadar genişletmişlerdir. Tarihinde taht kavgaları, ayaklanmalar, savaşlar, isyanlar olsa da büyük medeniyet kurma yolunda Türk tarihinin önemli bir kısmını oluşturmayı başarmışlardır. Sadece sosyal içerikli olaylar değil, kültür ve sanat alanında da büyük ilerleme kaydetmişlerdir.

Osmanlı kültürü, Osmanlı idaresinin yerleştiği diyarlarda derin sosyal ve kültürel etkiler yapmış, yeni bir düzenin temsilcisi olmuştur. Sadece Orta Çağ'da değil, Yeniçağ'da da bu etkileri uzun süre devam ettirmiştir (Şahin, 1999: 205). Rönesans'a kadar gelişmeleri izleyen, ticaret yollarını kullanan, Batıyla ilişkileri maksimum düzeyde devam ettiren Osmanlı, en parlak dönemlerini bu süreçte yaşamış, Batıdaki gelişmeleri yakından takip ederek, elçileri vasıtasıyla ilişkileri ve etkileşimi sürdürmüştür. Konumuz gereği sanat açısından Osmanlı'nın Batı sanatıyla ilişkileri mesafeli şekilde sürerken, İtalyan sanatının önemli isimlerinden Venedikli Gentile Bellini'nin Osmanlı sarayında ağırlanması, sanat adına önemli gelişmelerden biri olmuştur. 15. Yüzyılın bu önemli sanat adamı, on altı ay boyunca İstanbul'da kalarak, sarayda çalışanların portrelerini ve en nihayetinde Fatih'in portresini yaparak, Osmanlı için sanat adına dönüm noktası sayılabilecek esere imza atmıştır. Bugün Londra'da bulunan bu eser, Türk kültür ve sanatı adına içerdiği mesajlar bakımından son derece önemlidir. Eserde Fatih'in hükümdar olarak gücünün yansıması olduğu kadar, Venedik ile girişilen mücadelenin sonucunda, ülkeye gelen Venedikli bir ressamın, Osmanlı'nın en kudretli yöneticisine bakışını yansıtmaktadır. Bu süreçten sonra, Rönesans aydınlanmasına doğru, yine sanat açısından bugünkü İtalya topraklarında başlatılan dinamizm hareketi, tüm dünyayı etkilemiştir.

Rönesans'ın sadece Batı resmine değil, tüm Avrupa sanatına olan etkisi, Türk resminin olumlu yönde gelişimine dolaylı yönden etki etmiştir. Özellikle İstanbul'a gelen yabancı ressamlar, Osmanlı yaşam kültürünü yakından incelemiş, ilgilerini çeken mekanları, yaşam kültürünün özelliklerini çeşitli resim teknikleri kullanarak işlemişlerdir. Osmanlı yaşamına geç sayılabilecek dönemde giren Batılı resim tekniği, Türk resminin ilk yıllarında oryantalist sayılabilecek bir sanat akımıyla başlangıcı oluşturmuştur. Yahya Kemal bu durumu anlatan çok anlamlı bir cümle kurmuştur. "Nesrimiz ve resmimiz olmadığı için tarihimizin öksüzüyüz" diyerek konuya aydın bakış açısıyla yaklaşmış, adeta bu gecikmeyi sorgulamıştır (Turan, 2000: 278). Kendi toplumunu sorgulayan, eleştiren, olumsuz yönlerini dile getiren pek çok aydının ortak noktası, entelektüel bir topluma giden süreçte, sanat adamlarının Batılı örnekleri kopyaya varacak biçimde taklit etmeleridir. Osmanlı aydını için bu

[1] Bu çalışma, 3. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi'nde (27-30 Ekim 2016) sunulan bildiriden türetilmiştir.

[2] Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
[3] Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü,

durum, kabul edilebilir bir durum değildir. Türk sanatı kendi kültürel kimliğiyle milli olmak zorundadır ve milliliğin getirisi olarak Batıda yer bulabilecektir. Aksi takdirde bilinenlerin tekrarından öteye geçemeyecektir. Osmanlı toplumu için sanatın teorik olarak içeriğini aktarmadan önce, tarihsel süreci ve bu sürecin içinde bulunduğu ortam hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Osmanlı Resim Sanatının Gelişim Ortamı

Osmanlı Devleti'nde Müslüman ahali arasında milliyet ve milliyetçiliğin gelişiminde, harekete belli bir ekonomik-siyasi boyut kazandıran önemli faktörler vardır. 1830'lardan sonra Osmanlı Devleti'nin ekonomisi gitgide Batılı ekonomik çıkar grupları tarafından tahakküm altına alınmıştır (Karpat, 2017: 120). Bu tahakküm, yaptırım ve talepleri doğurmuş, dışa bağımlılık zorunlu hale gelmiş, Batılı modeller takip edilmeye başlanmış, elçiler vasıtasıyla Batılı kurumların sistem yapıları incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, yenileşme hareketleri hız kazanmış, modernleşmeye giden yola karşı zorunluluk fikri önem kazanmıştır. Toplumsal dinamizmin her alanında bu fikirler tartışılmış, uyum sürecinin çabuk aşılarak, geç kalınan sistemin bir an önce tesis edilmesi kararlaştırılmıştır.

Tanzimat Fermanı olarak bilinen bir başka ifade edişle Tanzimat-ı Hayriye, Osmanlılar için modernleşme sürecinin miladıdır. Devletin kendi toplumunu kalkındırma projesidir ve 1839 ve 1876 yılları arasında etkin biçimde yaşanmıştır. Dönemin devlet adamı II. Mahmut, Osmanlıları geleneksel sınırlarının dışına çıkarmış, toplumsal yaşam biçimlerinde olumlu yönde değişiklikler meydana getirmiştir. Tanzimat'ın liderleri II. Mahmut'un oğulları I. Abdülmecit ve Abdülaziz'in hükümdarlıkları tüm Tanzimat dönemini kapsamaktadır (Shaw ve Shaw, 2017: 86). Abdülmecit'in Tanzimat Fermanı, Batılılaşmanın ilk somut adımı olarak Osmanlı tarihine yön vermesi açısından önem arz etmektedir. Abdülmecit'ten sonra tahta geçen Abdülaziz'de aynı modernleşme hareketlerini devam ettirmiş, özellikle askeri alanda yaptığı yeniliklerle toplumsal anlamda kalkınmayı sağlamıştır. Şehzade Abdülmecit'in oğlu olan Abdülhamit, amcası Abdülaziz'den sonra tahta çıkarak, modernleşme hareketlerini devam ettiren padişah olsa da Osmanlı'nın en çok toprak kaybeden padişahı olarak tarihteki yerini almıştır.

Abdülhamit, 1880'lerin ortamında İslam Dünyasını paylaşma yarışındaki Avrupa devletlerinin kendisini Halife sıfatıyla ciddiye aldıklarının farkında olmuştur. Bu sebeple Babıali'yi ön plandan çıkarıp bütün yönetimi Yıldız Sarayı'nda toplamış, kendisine özel Arap danışman kadrosu oluşturmuştur. Bu kadro içinde Şazeliye Tarikatı'ndan Şeyh Ahmed Zafir el Mekki, Rufaiyye'den şeyh Ebül Hüda es Sayyadi, Selim ve Necib Melhame, Suriye'den Azm ailesinden Sadık el Muayyed, Arap İzzet Paşa el Abad, Bingazi kökenli Yusuf Şetvan gibi isimler vardır (Koloğlu, 2017: 229). Osmanlı sarayı için çoğunlukla üvey evlat muamelesi gören resim sanatının, İslam içinde değerlendirilerek, tasvire mesafeli durması, Abdülhamit döneminde yıkılmıştır. Kendisi ressam olan Abdülhamit, Osmanlı resim sanatı açısından adeta bir şanstır. Ressamların sarayda ağırlanması, sergilerin açılması, resim eğitiminin önemsenmesi, Türk resim sanatının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Ancak Batılı anlamdaki resim sanatından önce minyatür sanatıyla aşılan geleneksel yapı, kompozisyon, perspektif, figür anlamında Türk resminin seyrini değiştirmiştir.

Minyatürden Tablo Resmine Geçiş

İslam resminin en yaygın türü olan minyatür sanatı, genel anlamıyla kitap resimleme, el yazması eserlerin konusuna ve içeriğine uygun şekilde resimlendirilmesidir. Bu sanatın Türk dünyası için sistemli bir hal alması, 9. Yüzyılda Halife Me'mun'un bazı antik kitapları Arapçaya tercüme etmesi esnasında, kitaplarda bulunan resimlerin kopya edilmesiyle başlamıştır (Buğra, 2000: 50). Kökeninin 2. Yüzyıla kadar uzanması, Mısırlı ressamların papirüs kağıtlarına çizdikleri ilk çizimlerin, yüzyıllar boyu farklı coğrafyalarda değişik isimlerle anılması, aynı zamanda kültürel değişim hatlarını oluşturmaktadır. Bu kültürel dinamikler, zaman zaman dinsel konular etrafında şekillenirken, zaman

zaman da el yazması hikaye kitaplarında bulunan metinlerin görselleşmesiyle meydana gelmiştir. Minyatür resmi kitaptan bağımsız düşünülen bir çizim tarzı olmadığı için metinle bütünleşen kompozisyon yapısıyla, metnin tamamlayıcısı ve kompozisyonun önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bizim burada ele alacağımız konu, Türk resminin kökenin oluşturması yönüyle, Kaymakam Remzi'ye giden süreçte, minyatürün özerk bir resim dili haline gelmesidir.

Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan Türk modası, sanat tarihinde "Türkeri" biçiminde adlandırılmıştır. Avrupa'ya gönderilen Osmanlı elçilerinin hayat tarzları Batı ülkelerinde, Türk modasını başlatmıştır (Öztürk, 2018: 66). 19. yüzyılın ortalarında başlayan Batıya yönelme çabaları (Yazıcıoğlu, 2010: 93) eğitim, sanayi, ekonomi alanında olduğu kadar kültür ve sanat alanında da olmuştur. Batılı örneklerin Osmanlı toplumuna aktarılması, Osmanlı aydını veya meslek sahibi gruplarda tanıma, uyarlama ve üretme biçiminde kendisini göstermiştir. Minyatür resimleri, özellikle İncil sayfalarında gören, İran el yazmalarında, Hint hikayelerinde gören Osmanlı nakkaşları, bu figüratif karakterleri, kendi toplumlarına dönüştürmüşlerdir. Ancak bu dönüşüm esnasında, özellikle yüz, el, ayak, kıyafet kıvrımları, fon gibi bazı karakteristik unsurlarda oldukça etkilenildiğinin altını çizmek gereklidir. Boya kullanımı açısından hâkim olan ana renkler, diğer örneklerde olduğu gibi başta sıcak renkler ağırlıklı olmak üzere kompozisyona yerleştirilmiş, büyük bölüm turuncu, kırmızı, sarı, mavi gibi renk tonlarıyla boyanmıştır. Hatta figüratif unsurları zeminden ayırmak için Orta Çağ resim özelliğinden olan kontur kullanımı, minyatürlerde başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir. Minyatür resim geleneği en parlak devrini şüphesiz ki Levni döneminde yaşamıştır. Levni, resme sadece resimsel dil açısından değil, kompozisyon, anatomi, renk perspektifi gibi Batılı örneklerde olan sanatsal bir yaklaşım getirmiş, kullandığı özgüveni yüksek figürleriyle, zamanının çok ötesine uzanmıştır.

18. Yüzyıl minyatür geleneğinin ünü Levni'den gelmektedir. Aslen Selanikli bir Rum olduğu düşünülen Levni, Musavvir Hüseyin'in eserlerini yakından inceleyerek seçkin bir portreci olmuştur. Levni, silsilename için 22 padişah portresi yapmış, erkek ve kadın tasvirlerini içeren bir murakka hazırlamıştır. Bunun dışında Surname-i Vehbi olarak bilinen eseri, estetik değerinin dışında Osmanlı devletini yönetenlerin yönettikleri topluma, sınıfsal ve etnik ayrımlara nasıl baktıklarını göstermesi açısından önemlidir (Artan, 2016: 506). Levni'nin belgeci anlayışı, aynı zamanda yaşadığı toplum yaşantısını göstermesi açısından son derece önemlidir. Levni ile başlayan serbest ve toplumsal figürler, Osmanlı toplumundaki değişime paralel olarak, sanatı saray lüksü olmaktan çıkarıp, daha toplumcu bir dönüşüme götürmüştür. Burada Levni geleneğini Batılı tekniğe uygun olarak tuval resmine aktaran Osman Hamdi'den söz etmek gereklidir.

İlk gerçekçi, Türk ressam olan Osman Hamdi Bey (Cezar, 1987: 29, Türk resmi için sanatçı, aydın, belgeci, kişiliğiyle Osmanlı toplumu için gerçek bir şanstır. İleri görüşlü kişiliğiyle, Fransa'da almış olduğu eğitimi, sınırlarını zorlayacak biçimde en üst seviyede kullanmış, bugün eserleri yabancı prestijli müzelerde bulunan ilk sanatçı olma özelliğiyle ünü evrenselleşmiş bir sanatçıdır. Osman Hamdi Bey dönemi ve sonrası, sanatçılar açısından Türk ressamının Batıya açılmasını teşvik edecek bir dönem olarak düşünebiliriz. Ancak burada şu durumun altını çizmek gereklidir. Osmanlı sanatçısı, minyatürden gelen geleneği, tuval resminin kendi iç dinamikleri içine uyarlayacak bir temele sahip değildir.

Resim 1: Osman Hamdi Bey, Silah Taciri, 185x140 cm (Anonim, tarih bilinmiyor: 41).

Osmanlı sanatçısı, nefret edilen bir hayat şeklinden kaçarak, tabiata sığınma isteğiyle gözünü salondan, mobilyalardan galerilerden çıplak tabiata çeviren Batılı ressamların geçirdiği aşamaları geçirmeden, Batılılar gibi resim yapmaya başlamıştır (Buğra, 2007: 78). Dolayısıyla köken itibarıyla Batı sanatçıların verdiği mücadeleyi vermeden, ödedikleri bedeli ödemeden Batılı normlara uygun resim yapma zorunluluğu doğmuştur. Sarayın toplumun bütün kademelerini bu yeni dünya düzenine karşı saf tutmaya teşviki neticesinde Batılı sanat kurumlarına giderek, mevcut çalışılan tekniği öğrenmekten başka çareleri kalmamıştır. Bu anlaşılabilir bir durumdur ve bununla Türk ressamlarını yargılamak doğru bir yaklaşım değildir. 20. Yüzyıla gelindiğinde bilincin arttığı, sanatın toplumda karşılık bulduğu söylenebilir. Açılan sergilerin gezilmesi, ressamların artması, parasal teşvikler, sanat eğitiminin kurumlara yerleşmesi, ressam sayısının artmasına sebep olmuştur.

Türk resim sanatında Batılılaşma 20. yüzyılda "otoriter modernleşme"nin etkisi altında, Türk sanatının 1980'li yıllara kadar oluşamadığı görüşü (Güner, 2014: 24) olarak literatüre yazılsa da bu konu tartışmaya açıktır. Osmanlı sanatçısının bireysel bir varlık olarak ortaya çıkacak cesareti göstermemesinin karşılığı olarak, Sanayi Nefise Mektebi'nin ve idarecilerinin bütün sanat ortamını kontrol etmesi, saray destekli bir okul ve ressam çevresi için normal bir durumdur. Bu nedenle resim sanatı açısından çeşitli grupların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuş, sanatçılar bireysel çıkışlar yerine grup olgusuyla hareket etmeyi uygun görmüşlerdir. Grupların belirli bir hedefe göre hareket ettikleri, benzer konulara değindikleri, aynı tekniklerden yararlandıkları görülmektedir. Dolayısıyla uç sanat hareketlerine yönelmeleri muhafazakâr temelli bir toplum açısından mümkün değildir. Burada Osmanlının genel içinde bulunduğu kaos ortamına bakmakta yarar vardır. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlının sosyolojik yaşama bağlı olarak çıkmaza girmesi, toprak kaybetmeye başlaması, özellikle dönemde gerçekleşen savaşlar, Osmanlı politikası ve devlet yönetimini derinden etkilemiştir. Namık Kemal gibi vatansever aydınların eserlerinde tasvir ettikleri istiklal kavramı, Osmanlı düşünür ve aydınları arasında taraftar bulmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanıyla, sevinç, umut ve heyecan duygusu artmış, toplumsal bir dönüşüm meşalesi yanmıştır. Bununla birlikte, müteşebbislik ruhu belirmiş, sosyolojik bağlamda her tabakayı etkisi altına almış, yeni fikirlere ve akımlara ilham kaynağı olmuştur. Batıda beliren aydınlanma hareketleri, Osmanlı toplumunda etkisini kısa sürede göstermiş, böylece 1880'li yıllarda genç ressamların öncülük ettiği bir cemiyet hayata geçmiştir. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti adını alan grup, 20. Yüzyıla damga vurmuş, etkisini uzun yıllar

sürdürmüş, çıkardığı yayınla, sanat hayatına yeni bir dinamik getirmiştir (Başkan, 1994: 32). Bazı kaynaklarda belirtilen geleneksel resim sanat çizgisi, işte tamda burada yeni bir biçim ve form kazanarak, tuval resmini başlıca resim tekniği olarak kabul etmiş, kompozisyon düzeninde, anatomik yapıda, perspektif kullanımında Batılı modellere uygun bir çağdaş resim şekline dönüşmüştür. Şeker Ahmet Paşa, Osman Hamdi Bey, Halil Paşa, Süleyman Seyyit gibi dönemin ressamları, Batıda aldıkları eğitimin karşılığı olarak yeni ve melez bir sanat akımını yurda sokmuşlar, tekniği Batıdan alan, ancak kompozisyon itibarıyla Türk sanatına uyarlanan yeni anlayışı geliştirmişlerdir.

Osmanlı, aydını-sanatçısı ile bu yeni dönüşüme hızla girerken, etkisini uzun yıllar sürdürecek olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti yeni katılımlarla üye sayısını artırsa da bayrağını, Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan sanat akımlarına teslim etmek zorunda kalmıştır. Osmanlının dönüşümünde bu denli acele entegre olma çabası şüphesiz ki Batılı düşünce tarzının devletin resmî ideolojik yapılanması ve hedefleri arasında olmasından kaynaklanmaktadır. İzlenen yol sadece hızla Batılılaşma değil, Batı medeniyetinin olumlu yönlerini alarak, olumsuz yönlerini kabul etmeyerek aydınlanma ve sanayi reformunu başlatmaktır. Burada Batılı tek bir modelden ziyade, farklılıklarıyla tartışan Osmanlı aydınlarına ayrı bir parantez açmak gereklidir. Çünkü değişim gelecekse tek bir kaynaktan değil, medeniyet çizgisini yukarı taşımış, köklü milletlerin ekonomik reformlarının örnek alınması zorunlu bir hal alarak, Osmanlı toplumuna derhal uygulanması benimsenmiştir. Atatürk, gerçekleştirdiği inkılâplarıyla, medeniyeti en üst zirveye çıkaracak bir toplum hayalini amaç edinmiş ve bunu başarıyla uygulamıştır. Atatürk'ün; "*hiçbir millet, aynen diğer bir milletin taklitçisi olamaz. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği millet olabilir ne de kendi içinde kalabilir.*" (Altuğ, 1982: 34) sözü, hedeflenen ve gelinen noktanın amaca uygun olarak işlevselci yönüne vurgu yapmaktadır. Taklidin olmadığı, gerçekçi bir yaklaşım modeli içinde harmanlanan aydınlanma hareketidir. Toplumun her kesiminde faaliyet gösteren yetenekli kişilere mesaj niteliği taşımaktadır (Sönmez, 2005: 5). Böyle bir dönemde askeri okullarda alınan eğitimi, sanat alanına taşıyarak, yeteneklerini bu yönde geliştiren bir kesim, dikkati çekmektedir. Kaymakamlık rütbesinin altında yalın ve sade bir anlayışla, gösterişten uzak resimler meydana getiren Kaymakam rütbeli asker ressamların sıklığı, Türk sanatı açısından ayrı bir öneme sahiptir. Kaymakam Halim, Kaymakam Ahmet Şekür, Kaymakam Remzi, bu unvan ve günümüze kadar ulaşan eserleriyle bilinen birkaç ressamdan biridir.

Asker Kökenli Ressam Kaymakam Remzi

Osmanlılarda sanatsal faaliyetlerin bir lüks olarak özellikle toplumun üst kademelerinde rağbet görmesi, yurtdışına açılan, aydın ve entelektüel kesimin yaşamın öz dinamiklerini algılamada arayış içine girmelerine sebep olmuştur. Tiyatro salonlarına, balolara, müzelere, sanat galerilerine, fuarlara giden Osmanlı aydın kesimi, dünyaya farklı bakış açısıyla bakmayı öğrenmiştir. Sanayileşmenin toplumu kademelerine göre tasarlaması, toplum sınıflarını birbirinden ayıran bazı özelliklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu ayrışmalardan bir tanesi de sanattır. Sanatın uzun süre ve halen bir lüks olarak görülmesi, genlerimize işlemiş bir kronik bir rahatsızlıktan başka bir şey değildir. Özellikle resim sanatıyla olan bağımızın kopmasını dinle bağdaştıran zihniyet, bu sanat dalının anlaşılmasına ve yaygınlaşmasına büyük zarar vermiştir. İşte böyle bir dönemde bir idarecinin çıkarak, görev yaptığı yerlerde resim sanatıyla ilgilenmesi, resimler üretmesi, Osmanlı toplumu adına sıkça görülebilecek bir hadise değildir.

Kaymakam Remzi, askeri eğitimine Kuleli Askeri İdadisinde (1886) başlamış, 1890 yılında teğmen rütbesiyle orduya katılmıştır. Orduda teğmen olarak resim öğretmenliği görevini sekiz yıl süreyle yürütmüştür. Askeri görevinden sonra 1900'lü yılların başında resmi görevle gittiği Kuzey Afrika'da uzun yıllar kalmış, 1909 yılında kaymakamlığın askeri bir rütbe sayıldığı o yıllarda, günümüzde yarbaylığa denk gelen subay rütbesine yükseltilmiştir. Bu görevini de başarıyla yerine getiren Remzi Bey, ordudan emekli olmuş, İstanbul'da çeşitli kademelerdeki okullarda resim öğretmenliğine devam etmiştir. İstanbul belediyesinde görev yaptığı sırada İstanbul'un su şebekesini

topoğrafik açıdan gösteren çizimleriyle, Matrakçı Nasuh'tan sonra bu geleneği kullanan ressamlardan biri olmuştur. Hoca Ali Rıza'nın öğrencisi olan Kaymakam Remzi, resimlerinde detaycı ve anlatımcı geleneği sürdürmüştür. Arap yarımadasının ve Ortadoğu kentlerinden çalıştığı resim ve desenleri, ölümünden uzun süre sonra, 1984 yılında Ankara'da sergilenmiştir. 1990 yılında aynı sergi, başka resimlerin de eklenmesiyle Ankara'da tekrar düzenlendiğinde, sanat çevrelerinin ilgisini çekmiştir. Bu sergide yer alan eserler, Kaymakam Remzi'nin güçlü bir doğa gözlemcisi ve sanat tutkunu olduğu gerçeğini göstermektedir. Ayrıca asker ressamlar kuşağının karanlıkta kalmış bir temsilcisini gün ışığına çıkarmıştır. Kaymakam Remzi, İstanbul görünümlerini içeren resimleriyle tanınmıştır. Sanatçının, özellikle İstanbul ve Haliç'i konu alan resimlerinde, günün koşullarına göre boya etkisini ve pentür tadını gerçekleştirdiği görülmektedir (Özsezgin, 2010: 333). Kaymakam Remzi, gerçek bir doğa aşığı olduğu kadar, mimari yapılarını en küçük detaylarına kadar işleyebilecek yeteneğe sahip, titiz bir ressamdır. Duvarlardaki çatlaklar, oyuklar, gün ışığının değişken ışık-gölge hareketleri, Remzi'nin büyük bir tutkuyla gözlemlediği ve yansıttığı özelliklerdir.

"Boğazdan Genel Görünüm" (Resim 2) isimli çalışmasında İstanbul boğazına yokuş aşağı bir sokak arasından bakarak perspektif becerisini ortaya koymuştur. İstanbul Boğazı yabancı ressamlar, seyyahlar, tarihçiler, mimarlar açısından günümüzde de doğal güzelliğiyle kendisini hayran bırakan yapısıyla, ressamların çokça çizdiği konular arasında olmuştur. Kaymakam Remzi, Boğazı panoramik bir bakış açısından ziyade, kompozisyonun ön planına yerleştirdiği sokak görünümüyle yansıtmıştır. Fonda boğazın uzamsal yapısı, renk perspektifinden doğan, renkleri soldurma tekniğiyle derinliği artırmıştır. Ön plana eklediği koyu renkler yeşil ağaçlar, ön plan vurgusu sağlamıştır.

Resim 2: Boğazdan Genel Görünümü, 60x48 cm.

Resim 3: Su Kemeri, 31x40 cm.

Kaymakam Remzi, gezdiği yerlerden gözlemlediği mimari yapıların, yapısal özelliklerini en ince ayrıntısına kadar yansıtan özelliğiyle, algı derecesi yüksek bir ressamdır. "Su Kemeri" (Resim 3) isimli çalışma, İstanbul'da bulunan Mimar Sinan eseri olan Mağlova Su Kemeridir. Ressam bugün Alibeyköy Baraj Gölü içerisinde halen aktif olarak kullanılan kemeri, dönemi içindeki ayrıntılarıyla betimlemiştir. Resimde kullanılan okra sarısı, yapıldığı dönem itibarıyla kemerin altında herhangi bir su akışı olmadığına işaret etmektedir. Sanatçı, sarı renkle kuru toprak dokusunu resimlerken, zeminde kullandığı sarı rengi kemer formunun üzerine taşıyarak, rengi kompozisyonun merkezine yaymıştır. Sanatçı sadece gözlemlediği nesneleri değil, aynı zamanda insan yaşantısına dair ipuçları da vermektedir.

Kaymakam Remzi, sadece cansız varlıkları, peyzajları, doğa görünümlerini değil aynı zamanda figüratif resim geleneğinin örneklerini izleyiciyle paylaşmaktadır. Asker desenleri, Remzi Bey'in Trablusgarp Savaşı'ndan edindiği izlenimleri, karakalem tekniğiyle eskiz defterine aktardığı çalışmalarıdır. Trablusgarp Savaşı, İtalyanların zaferiyle sonuçlanan savaştır. Savaşın sonuçlarına göre Trablus ve Bingazi elimizden çıkmış, İtalyanların kontrolüne geçmiştir. Savaş esnasında askerlerin üzerine savaş uçaklarından bildiri atılarak, psikolojik anlamda saldırı gerçekleştirilen ilk

savaşlardan biri olma özelliğine sahiptir. Yazılı bildiride şu satırlar yer almaktadır; *"Trabluslu Araplara: Bizimle gelmek için ne bekliyorsunuz? Camilerinizde ibadet etmek arzusunu duymuyor musunuz? Ailelerinizle sakin yaşamak istemiyor musunuz? Bizim de kitabımız var, biz de namuslu ve dindarız. İtalya, babanızdır. Çünkü Memleketimiz, anneniz Trablus'la evlenmiştir"* (Kurtcephe, 1990: 299-312). Savaştan izlenimlerini izleyiciyle paylaşan sanatçı, özellikle Rus ve Alman sanatçıların savaşlarda yaptıkları eskizleri hatırlatır bir üslupla, kısa zamanlı etüt çalışmaları şeklinde figüratif resimlere yer vermiştir. Yanından ayırmadığı eskiz defterine çizdiği bu çalışmalar, dönemin askeri kıyafetleri açısından örnek teşkil eden birer belge niteliğindedir.

Resim 4: Bir Asker, 26x16,5 cm.

Resim 5: İki Asker, 26x16,5 cm.

Kaymakam Remzi, sadece savaş dönemi yaşamış bir ressam değil, gezip gördüğü yerlerin izlenimlerini çizerek somutlaştıran bir sanat adamıdır. Mısır'da çizdiği çizimlerin tarihsel açıdan şöyle bir durumu vardır. 24 Haziran 1839 yılında Kuzey Suriye'deki Mısır güçlerine II. Mahmut'un emriyle saldıran Osmanlı güçleri ağır bir yenilgi almışlardır. Birkaç gün sonra Akdeniz'deki Osmanlı filosunun komutanı olan paşa, en büyük rakiplerinden birinin sadrazamlığa atandığını ve filosunun geri çağırıldığını öğrenince İskenderiye'ye geçerek Osmanlı filosunu Mısırlılara teslim etmiştir (Zürcher, 2004: 65-66). Türk tarihinde ağır bir durum olan bu davranış, şüphesiz ki milli değerleri ön planda tutan herhangi bir Osmanlı subayı için en ağır suçlardan biri sayılmaktadır. Kaymakam Remzi'nin yaşadığı dönemde olan bu hadise, ressamın eserlerine belki yansımamıştır, ancak Mısır'da yakın tarihlerde bulunduğu sıralarda yaptığı deniz resimlerinde, küçük boyutlu da olsa deniz araçlarına değinmiştir. Kızıldeniz üzerinde hareket eden teknelerin etütlerini çalışan sanatçı, aynı defterin esas kompozisyonu olarak küçük bir Mısırlı çocuğu yerleştirmiştir. Aslında bu çizimler, ressamın kelimesiz notlarıdır. Ressamlar notlarını çizerek, lekesel değerlerle metne dökmektedirler. Çocuk figürünün yüz hatları incelendiğinde, karakteristik bir duruşla, ressamın gözlem bilgisini ifade etmektedir.

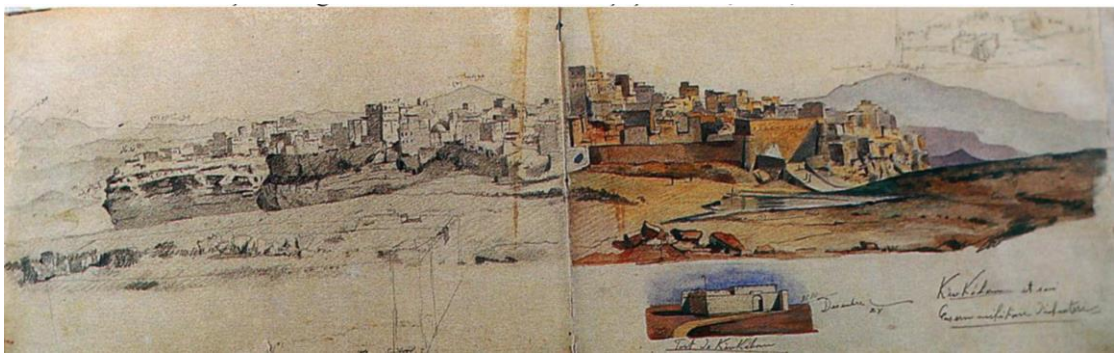
Eskiz defterinden yansıyan bir başka çalışma, uzanan bir çocuğun olduğu ve Mısır teknelerinin geri planda çizildiği çalışmadır (Resim 6). Remzi Bey'in Mısır'da ikamet ettiği yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 6: Çocuk Figürü ve Mısır teknelerinden Çeşitlemeler, 1910, 53x 19cm.

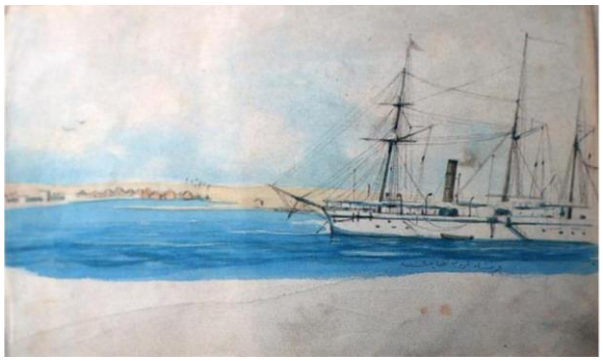
20. yüzyılın başları Osmanlı açısından önemlidir. 1900 yılında Hicaz demiryolunun yapılmasına başlanması, Osmanlının uzak diyarlara kitleler halinde daha kolay ulaşımını sağlayacak önemli bir gelişmedir. Bu gelişimle birlikte başka vahim bir olay yaşanmıştır. 1909 yılında 31 Mart askeri ihtilali olmuştur. Meclis-i Mebusan, asi askerler tarafından silah kuvvetiyle kapatılmıştır. Meşrutiyet'e sadık ordu tarafından İstanbul üzerine yürünmüş, şehir ele geçirilmiştir. 31 Mart Vakası mürettiplerinin idamı ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle (Koçu, 2015: 192-193) son bulan vahim, tarihsel olay olarak tarih sayfasındaki yerini almıştır. 31 Mart vakasının sebepleri arasında gösterilen yabancılara sonsuz imtiyazlar veren Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra, "Türkiye Türklerindir" sözü her tarafta söylenmiştir (Alpaslan, 2009: 29). Bu olayı yakından yaşamış olan Kaymakam Remzi'nin eserlerine bu konuların yansımaması, sanatçının içinde yaşadığı toplumsal olaylara tarafsız kalışının göstergesi olarak yorumlanabilir. İdari otoriteyi değiştirmeye yönelik bu harekete dair bir çizim görülmemesi, gözlem kabiliyeti bu denli yüksek bir devlet adamının eserlerine konu olmaması enteresandır. Kaymakam Remzi, daha çok gözlemlediği alanları, figürleri konu edinmeyi tercih eden bir sanatçıdır.

Sanatçının Kevkeban'dan yaptığı anlaşılan eskiz (Resim 7), ressamın gözlem kabiliyetinin ürünü olarak değerlendirilebilecek çalışmalardan biridir. Yemen'in Şibam kentine bakan dağın tepesinde kurulmuş olan Kevkeban, önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Kevkeban'daki evlerin pencereleri gümüşten yapıldığı için yazın güneşten parlarmış. Bir rivayete göre gezegen anlamına gelen "Kevkeban" adı bu sebeple verilmiştir. Yemen'in coğrafi yapısı çöl gibi olduğu için dağları çok sert ve sarptır. Arabayla bile ulaşımın güç olduğu Kevkaban'nın coğrafi yapısından etkilenen sanatçı, eskiz defterinin iki sayfasına geniş panoramik bir bakış açısıyla bu yöreyi işlemiştir. Sonrasında sayfanın bir yarısını boyayarak renklendirmiş, diğer kısmını sulandırılmış fırçayla siyah beyaz olarak kağıda aktarmıştır. Osmanlılar kutsal topraklardan geçen yolları korumak adına Kevkeban'ı ele geçirmeye çalışsa da bunda başarılı olamamışlardır. Sanatçının bu eskizi tarihsel açıdan büyük öneme sahiptir. Resimlerinde bu uzak diyarları işleyen sanatçı, adı duyulmayan yöreleri Türk toplumuna tanıtmıştır.

Resim 7: Kevkeban, 52,5x 18,5 cm.

Kaymakam Remzi'nin bir başka çalışması olan "Süveyş'te Firkateyn-i Humayun" (Resim 8) isimli resim, filmlere konu olmuş bir olayın canlı tanığının çizimi olması açısından son derece önemlidir. Türk tarihinin trajik olaylarından birini yansıtmaktadır. Ertuğrul Firkateyni adıyla anılan gemi, II. Abdülhamid döneminde Japonya'ya gönderilen Türk heyetini taşımıştır. Olumsuz hava koşullarına ve tüm uyarılara rağmen yola çıkan geminin mürettebatıyla birlikte Süveyş kanalında arızalanmasıyla başlayan olumsuz süreç, Japonya'ya sağ salim varılarak atlatılsa da geri dönüş yolunda tayfuna yakalanması sonucunda kayalara çarparak batmıştır. Altı yüz kadar yolcusu olduğu düşünülen gemiden yalnızca altmış dokuz kişi kurtulabilmiştir (Doğan, 2010: 14-27). Kaymakam Remzi'nin bu firkateyni resimlemesi, kişisel, canlı gözleminin çizime dönmesinin kanıtıdır. Sanatçı, siyah beyaz fotoğraflarla belgelenen bu savaş gemisinin canlı şahidi konumundadır. Gemiyi ayrıntılarıyla renkli olarak resimlemiştir.

Resim 8: Süveyş'te Fırkateyn-i Humayun, 26,5x 16,5 cm.

Yemen'in tarihi başkenti San'a, pek çok medeniyete merkez olmuş önemli kültür şehirlerinden biridir. Kaymakam Remzi, bu tarihi şehri gözlem yeteneğine bağlı olarak çizgilere aktarmıştır. "San'a Genel Görünüm" (Resim 9) isimli çalışma, Hz. Ali'nin 632 yılında Müslümanlaştırdığı ve 1913 yılına kadar bir Osmanlı şehri olan San'a'yı konu edinmektedir. San'a, 1530'larda düzenlenen ilk seferden sonra 1539-1546 yılları arasında fethedildi ve sürekli ayaklanmalarına karşın 1636'da Türkler bu ülkeden ayrılıncaya kadar Osmanlı eyaleti olarak kalmıştır. Toprakları Osmanlılardan yerel imamların eline geçmiştir (Pitcher, 2007: 203). Dünyanın en eski camilerinden birine ev sahipliği yapan bu şehir, etrafı surlarla çevrili eski bir yerleşim merkezidir. Sanatçı bellek defterine bu güzide yerin görünümünü yaparak, 20. yüzyılın başında, ressam bakış açısıyla şehrin mimari özelliklerini yansıtmıştır. Etrafındaki dağları, ovaları betimleyen ressam, gözlem yeteneğini bu çizime de taşımıştır.

Kaymakam Remzi'nin daha pek çok çizimi, yaşadığı devrin özelliklerini, görünümlerini, halk kültürünün, yaşantısının kodlarını aktarmaktadır. Devlet görevlisi olarak bulunduğu uzak diyarlarda, sanatın evrensel diliyle resimlerini çizmiş, gözlemlediği mekanları en ince ayrıntısına kadar betimlemiştir.

Resim 9: San'a Genel Görünüm, 17x 53 cm.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk resminin bir dönemine damga vurmuş, asker kökenli ressamlar, yurtta resim sanatının gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde özel sanat akademileri, müzeler, galeriler gibi sanat merkezlerini ziyaret ederek, burada sanat eğitimi almışlar, resim sanatını yerinde tecrübe ederek, burada kazandıkları bilgi ve deneyimleri Anadolu'da paylaşmışlardır. Başta İstanbul olmak üzere sonrasında da Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde görev yaparak, sanatçıların yetişmesine destek vermişlerdir. Asker kökenli ressamlardan biri olan Kaymakam Remzi, bu kuşağın önemli temsilcilerinden biridir. Kaymakamlık görevinin yanına ressamlığı, resim öğretmenliğini ekleyen Remzi Bey, Osmanlı'nın son yıllarını, Cumhuriyetin ilk yıllarını yaşamış, önemli ressamlardan biri olarak Türk resim tarihine geçmiştir. Ressamlığın meslek olarak

yaygınlaşması, toplumun resimle tanışması, ilk sergilerin açılması, uzun yıllar süren savaşları yaşamış Türk toplumu için yeni sayılabilecek gelişmeler olarak, ilk yıllarda büyük güçlükler yaratmıştır. Ancak Kaymakam Remzi gibi sanatçı kişilikli bireyler, bu mücadelede yılmadan, üreterek, kendilerini geliştirerek toplumu sanatla buluşturmaya gayret etmişlerdir. Eserlerinde, eskiz bilinci, desen bilgisi, renk uyumu, teknik beceri, algılama gibi sanatsal bileşenlerin tümünü görmek mümkündür.

Kaymakam Remzi, Türk toplumu için çok eski kuşaklardan itibaren yaşam felsefemizin içine girmiş olan sanat dilinin takipçisi değil, gözlem yeteneğini, resim bilgisiyle birleştiren yansıtmacı bir sanatçı olarak çağının temsilcilerinden biridir. Üzerinde durulması gereken konu, Kaymakamlık mesleğinin getirdiği sorumluluğa ek olarak, sanatın evrensel dilini iyi özümsemiş, estetik beğeni düzeyiyle birleştirmiş, algı ve yansıtma süreciyle olgunlaştırmış bir kişilik olarak çok yönlü olmasıdır. Türk resminde eşine az rastlanılacak bir resim bilgisine sahip sanatçımız devlet adamlığının bütün gereklerini yerine getiren birey olarak Türk toplumuna vazifesini eserleriyle sürdürmektedir. Bugün bu resimleri olmasa, sıradan bir yaşam sürerek, ebedi aleme göç etmiş kaymakamdan ve icraatlarından bahsedecekken, eserleriyle ölümsüzleşen bir sanatçıdan söz etmekteyiz. Eşine az rastlanır devlet adamlığından sanatçılığa geçişin öyküsüdür Kaymakam Remzi.

KAYNAKÇA

Alpaslan, T. (2009). 31 Mart olayları, İstanbul: Kumsaati Yayın Dağıtım.

Altuğ, Y. (1982). Türk hukuk inkılâbının Türk toplum ve kültür hayatında açtığı ufuklar, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri, Kayseri.

Anonim. (tarih bilinmiyor). *Ankara devlet resim ve heykel müzesi,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Artan T. (2016). Türkiye tarihi 1603-1839 geç Osmanlı İmparatorluğu, (Editör: Suraiya Faroqhi), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Başkan, S. (1994). *Osmanlı ressamlar cemiyeti*, Ankara: Çardaş Yayınları.

Buğra, H. B. (2000). C*umhuriyet döneminde resim edebiyat ilişkisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Buğra, H. B. (2007). 1914'lerden 1940'lara Türk resim ve romanında gerçekçilik, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Cezar, M. (1987). *Müzeci ve ressam Osman Hamdi bey*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.

Doğan, O. (2010). *Ertuğrul firkateyninin hazin hikayesi,* Yedikıta Dergisi, Sayı 25.

Gökdağan, M. D., Demir R. U. Y. (2012). *Osmanlılar'da bilim ve teknoloji cilt 1*, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Güner, K. (2014). *Modern Türk sanatının doğuşu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Karpat, K. (2017). Osmanlı'da milliyetçiliğin toplumsal temelleri, İstanbul: Timaş Yayınları.

Koçu, R. E. (2015). Osmanlı tarihinin panoraması, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

Koloğlu, O. (2017). Türk Arap ilişkileri tarihi, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Kurtcephe, İ. (1990). İtalyan donanmasının Çanakkale boğazını geçme teşebbüsleri, OTAM Dergisi, Sayı: 1, Ankara.

Özsezgin, K. (2010). *Görsel sanatçılar ansiklodedisi*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Öztürk, Y. (2018). Bozoklu Osman Şakir'in Musavver İran sefaretnamesi ve Fatih'ten 1914 kuşağına Türk resim sanatı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Pitcher, D. E. (2007). *Osmanlı İmparatorluğunun tarihsel coğrafyası,* (Çeviren: Bahar Tırnakçı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Shaw S. ve Shaw E. K. (2017). Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye, İstanbul: E Yayınları.

Sönmez, A. (2005). *Türk resminde modernizme rağmen modern* (1908-1954), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Ana Sanat Dalı, İstanbul.

Şahin, M. (1999). Türk tarihi ve kültürü, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Turan, Ş. (2000). türk kültür tarihi Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yazıcıoğlu, Ö. (2010). *Türklerin Kültür Tarihi*, İstanbul: Kalipso Yayınları.

Zürcher, E. J. (2004). Modernleşen Türkiye'nin tarihi, (Çeviren: Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Sivil Havacılık Sektöründe Etik Liderlik Unsurlarının Çalışanların Örgütsel Bağlılıgına ve İş Performansına Etkisi

Fatih KARAMAN

Giriş

İnsanlar açısından ilk dönemlerden itibaren kalite, ayrıcalık anlamına gelen ve son yıllardaki teknolojik ve ekonomik gelişmelerle önemi artarak ivme kazanan havacılık sektörü, öncelikle yolculuk ve turizm sektörünün en önemli lokomotiflerinden biri haline gelmiştir. Yine bu gelişmeler ışığında havacılık sektöründeki verilen hizmetler de ülkelerin sosyo-ekonomik ilerleme seviyelerinin bir göstergesi olma durumuna gelirken yolculara verilen hizmet kalitesini daha çok tecrübe etmek isteyenler de havayolu taşımacılığını seçmede daha fazla baskın hale gelmiştir. Bununla beraber havacılık firmaları arasındaki yüksek rekabet, rekabet üstünlüğü kazandıran yönetim ve pazarlama stratejileri ile başka bir önemli seviyeye ulaşmıştır.

Havacılık

Ulaşım alanının bir alt boyutu olarak belirtilebilen havacılık ve havayolu taşımacılığı, amaç olarak yolcu ve kargo transferi amacıyla çalışmaların ve bölümlerin meydana getirdiği, sermaye yoğun olarak çalışmalarını yürüten, ekonomik büyümeye bağlı, geniş çerçeveli uygulamaların etkili olduğu, üst seviye teknolojik araç ve donanımların nitelikli çalışan kuvveti ile birlikte kullanıldığı geniş bir iş sahasıdır (Kara, 2013: 1). Ülkemizin yer aldığı jeopolitik konum itibari ile hava taşımacılığında uluslararası seviyede önemli ve stratejik alanda olmasını sağlamakta, yurdumuzdaki hava taşımacılığını global seviyede arzu edilen yerde olmaması tartışılan bir durumdur (Korul ve Küçükönal, 2003: 32).

Etik Liderlik

Öncelikle liderlik kavramının istikamet veya yol manasına gelen ve Anglo Sakson mazisine dayanan bir mefhum olduğunu belirtelim (Gül ve Aykanat, 2012:20). Literatürde liderlik kavramı ile ilgili birçok tanım vardır. Takipçilerini etki altına alabilen, bunun haricinde diğer insanlara ait kabiliyet ve maharetler ile kendi kabiliyet ve uzmanlıklarına odaklanan bireylere lider denir. Çalışanlarının görüş ve düşüncelerine saygı gösteren liderler alçakgönüllü olarak nitelendirilir. Liderler organizasyona ait geniş görüşlülük ve misyonu çalışanlarına benimsetirler (Winston ve Patterson, 2006: 6). Bir liderin adaletli bir organizasyon kurabilmesi için sahip olması gereken özellikler, yen düşüncelere açık olunması, öğrenme merkezli davranılması, empati yeteneğinin kullanılabilmesi ve adalet ve doğruluk kavramlarına ehemmiyet göstermesi gerekmektedir (Kırmaz, 2010:210).

Etik kavramı, doğru veya yanlış olan kavramları araştırarak hayatımızda hatasız hareketler yapabilmemiz için hangi yolu izlememizin doğru olacağı hakkında sorgulamalar yapan felsefenin bir alt seviyesi olarak açıklanmaktadır. Diğer bir açıklama olarak etik kavramı, kişilerin çalışma hayatlarında ve özel hayatlarında neleri ve nasıl yapmaları gerektiğini, bununla beraber ne tür davranışlarının can alıcı ehemmiyete sahip olduklarını işaret eden önemli bir kıymete denilmektedir (Sezgül, 2010: 244). Literatür etik yönetim ile ilgili incelendiğinde etik ve ahlak kavramları arasında ilişki olduğu, buna karşılık etik kavramının daha fazla kullanıldığı görülmektedir (Sabuncuoğlu,

2011). İnsanların kişisel iletişimlerinde birbirlerine karşı nasıl davranışlar göstermeleri gerektiğini belirleyen değerlere etik denilmektedir (Coyne ve Bell ve Merrington, 2013: 31). Etik liderliğin daha fazla dikkat çekmeye başlaması, dünya genelinde büyük işletmelerde oluşan etik skandallar ile hızlanmıştır. Worldcom ve Enron gibi global işletmelerde meydana gelen büyük olaylar, müşterek idare, iş etiği ve liderlerin etik mesuliyetlerinin tartışmaya açılmasına sebep olmuştur (Aronson, 2001: 245; Arslantaş ve Dursun, 2008: 112; Martin vd., 2009: 127).

Yeni liderlik anlayışlarına oranla etik liderlik yaklaşımı, son yıllarda yapılan çalışmalarda daha yüksek derecede dikkat çekmekte ve daha fazla münakaşa edilmektedir. Kelime anlamı olarak etik, ahlaki yaşama ait kuralları, şekilleri ve ilkeleri temel alan **"**Etik", ahlaki hayata dair yasaları, biçimleri ve ilkeleri esas alan ahlak doktrini olarak açıklanmaktadır (Erdinç, 1999:425). Etik liderlik ile ilgili ise en açık özelliğin liderin organizasyon içindeki en etik güç olması doğru tanımlama olacaktır. Çünkü etik bir liderin birinci sorumluluğu, organizasyon içindeki olası yanlışlıklara karşı koymak ve mümkünse onu olmadan da engellemektir. Bununla beraber işletmeler içinde liderler, örgütsel performans davranış şekillerini etkilemede ve işletmenin etik havasının meydana getirilmesinde rol model anlamında önemli pozisyonda bulunmaktadır. İnsanlar arasındaki iletişimlerde normal durumlara göre yönetim şekli gösterebilen ve bu yönetim şeklini kuvvetlendirebilen ahlaki düşünceye sahip liderlik tarzına etik liderlik denilmektedir (Tuna ve Yeşiltaş, 2013:191) Organizasyonların sürdürülebilirliğinin haricinde işletmede çalışanların hareket ve davranışlarında etik liderler, yüksek seviyede tesir kuvvetine sahiptirler (Wang ve Yang, 2016: 1280). İşletmede çalışanlar, liderlerinin hareketlerini takip ederek etik kavramını özümsemekte ve bu yol ile etik liderler, çalışanlarına etik ve ahlaki davranışlarda örnek olmaktadırlar (Deconinck, 2015: 1087). Aslında etik lider burada işletme başarısını ve performansını düşürecek negatif olaylara karşı bir çeşit savunma mekanizması görevi görmektedir. Aynı doğruluda etik lider, olası durumlar karşısında proaktif davranan ve doğru kararı alabilme becerisi anlamına da gelmektedir. Bunu yaparken de liderlerin günümüzdeki sosyal hayatın karmaşıklığında faaliyetlerini devam ettirirken, kurumsal ve organizasyonel işleyişin değerlendirilmesinde ve karar alma aşamalarında birtakım etik değerlere sahip olmaları gerekmektedir. Etik liderler, işletmede çalışanları için sosyal düzenleyici anlamında karizmalarını göstermektedirler (Robbins ve Judge, 2017). Bu sebeple de etik bakımdan olgunlaşmış liderlerin başarılı olmaları daha olasıdır. Bununla beraber işletme anlamında başarının elde edilmesi ve organizasyon içinde güven ortamının sağlanması, etik liderlik yeteneği olan idareciler ile daha mümkün olmaktadır.

Organizasyonlar ortaya koydukları vizyon ve misyonlarına erişebilmek için etik değerlere ehemmiyet göstermelidirler. Organizasyonun etik değerlere dikkat edilmediği hallerde maddi ve manevi olarak zarar göreceği öngörülmelidir. Organizasyonun bu tarz yanlışlarla vakit kaybetmemesi için, organizasyon içinde görevi olan yöneticilerin özellik olarak etik liderlik vasıflarına sahip olmaları gerekmektedir (Dertli, 2014: 23).

Etik liderlik, kişisel davranışlar ve kişilerarası iletişim vasıtası ile kabul edilebilir davranış biçiminin normal şekilde meydana getirilmesini ve bu yol ile hal ve davranışların karşılıklı ilişki dâhilinde güçlendirme ve hüküm verme vaziyeti olarak açıklanmaktadır (Brown vd. 2005: 118). Bu alanda araştırmaları ilk olarak Brown ve arkadaşları yaparak, çalışma sonrası ortaya koyulan açıklamada etik liderlerin normatif istikamette hareket yapan, kişiler arası iletişimlerde bu vaziyetini çoğaltmayı amaç edinen, karşılıklı iletişim ve faydayı düşünen etkenleri uygulayan olduklarını belirtmektedirler (Tuna vd. 2012:145). Aslında liderin yalnızca etik rol model şekli üzerinde durmayan bu açıklama, liderin takipçilerin bireysel olarak kolayca kendilerini anlatabilmelerine olanak sağlayan, bunu sağlarken de birtakım kuralların meydana gelmesine sebep olan kişi olarak açıklanmaktadır. Bununla beraber liderin etik konusunda tarafsız bir geçmişe sahip olabilmesi için doğruluk, ilham kazandıran liderlik hareketleri gibi becerilere ek olarak sosyal manada da açık davranışları yapabilmesine ihtiyaç duyulmaktadır(Thoms, 2008:420).

Bir liderin etik hareketler yapması sadece nelerin iyi, doğru ve haklı olabileceğinin tam anlamıyla açıklanmasıyla mümkün olur. Meydana getirilen hareketlerin olması bu anlamda kişilerin ahlaki farkındalıklarının çoğalmasına ve ahlaki kişilik oluşmasına fayda sağlamaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde etik liderlik, ahlaki hareketlerin kuvvetlendirilmesinde diğer liderlik tarzlarına oranla daha yüksek oranda etkilidir. Etik lider organizasyon içinde değişik kişiler üzerinde etki oluşturarak müsait işletme kültürü meydana getiren kişi pozisyonunda olmaktadır (Zhu, 2008: 63, Zhu, May ve Avolio, 2004: 16).

İnsanları etki altına almak amacıyla günümüzde kamu otoritesi haricinde güven ve kıymet konseptlerine değer veren liderlik tipine gereksinim duyulmaktadır. Liderlik tipleri arasında son zamanlarda organizasyon yöneticileri tarafından önemli faktör olarak insan kavramı alınacaksa etik liderlik, işletmelerde aktif ve verimli periyotlara doğru yol alınmasına sebep olan liderlik çeşitlerinden birisi olduğu açıklanmaktadır (Piccolo vd. 2010:260). Etik liderler ile ilgili ana nitelikler ise sorumluluk anlamında çalışanlara vazifeler yükleyen, örnek olan, etik değerler çerçevesinde karar veren, uyumlu olan, eğitim, etik ve ahlaki şuur meydana getiren, algı dikkati oluşturan, değişime uyum sağlayan ve inisiyatif alan liderler olarak belirtilebilir (Harvey, 2004:15). Bireysel davranışlar ile insanlar arası iletişimden uyumlu bir şekilde faydalanarak takipçiler ile güzel iletişim kurabilen ve pozitif kararlar alabilen kişilere etik lider denilir (Fred, vd. 2011: 204). Etik liderler yapılması gereken en doğru davranışın ne olması gerektiğin konusuyla alakadar olup bu konuya odaklanırlar (Mayer, Kuenzi ve Greenbaum, 2010: 8). Etik liderler her davranışlarında diğer insanların itibar ve şereflerine dikkat ederek özenli bir tarzda görevlerini devam ettirirler. Bu tarz davranışları ile hem organizasyon karını yükseltir hem de organizasyona ve kendi şahsiyetlerine toplumsal kıymet kazandırırlar (Ponnu ve Tennakoon, 2009: 22). Çalışanlarına yönelik kaliteli iletişim kuran etik liderlerin hüküm ve tavırları yine onlara yöneliktir. Bu vaziyet de çalışanları ile etik liderler arasındaki iletişimi güçlendirmektedir (Heres ve Lasthuizen, 2010: 4).

Etik liderlerde bulunması gereken bazı nitelikler bulunmaktadır. Bu nitelikleri sıralamak gerekirse (Aksoy, 2012: 27);

- Organizasyonda etik genellemelerin kullanılmasına olanak vermek ve bu konuyla ilgili takipçilere destek vermek,
- Organizasyonda bulunan takipçilerin etik hal ve hareketlerde bulunmalarını desteklemek ve etik kıymetlere dikkat etmeyen takipçilere karşı hoş görülü davranmamak,
- Diğer insanlara bu etik genellemeler hakkında örnek teşkil etmek,
- Karar alırken etik genellemeler ile ilgili dikkatli olmak ve alınacak kararların sonuçları etik bakımdan denetlemek,
- Çalışma zamanı boyunca etik genellemelere göre hareket eden takipçilere karşı öncelikli olarak her zaman yol gösterici davranmak, olarak belirtebiliriz.

Literatüre baktığımızda etik liderlik hakkında öncelikle Burns'e ve Heifetz'e ait Etik Liderlik Yaklaşımları şeklinde çeşitlendirme görülmektedir. Burns tarafından geliştirilen Etik Liderlik Yaklaşımında liderlere ait temel davranış, ahlaki problemlere ve mevzulara ait farkındalık oluşturma ve insanlar arası çatışma haliyle ilgili çözümleme yapmaktadır. Liderler olumsuz düşünce olarak belirteceğimiz garaz, korku ve doymazlıkları bir kenara koyarak, denklik, hakkaniyet, bağımsızlık, insancıllık ve sulh gibi ahlaki kıymetleri benimseyerek, takipçilerinin bu kıymetleri geliştirmeleri yönünde çalışırlar (Güney, 2006: 140). Diğer yaklaşım olan Heifetz'in Etik Liderliği ise Ronald Heifetz'in 1994 tarihindeki "Leadership Without Easy Answers" isimli kitabında konu yapılmıştır. Liderin Heifetz'in yaklaşımına göre asıl vazifesi, takipçilerine çatışma halinde yardımda bulunma, çatışma halini düzeltmek ve bu durumu dinamik olarak idare ederek faydalı çözümler bulması olarak açıklanmıştır. Etik liderler problemleri etraflıca belirleyip, aksaklıklar ile alakadar olurlarken, takipçi veya gruplara oluşan problemler ile alakalı belli mesuliyetler yüklemektedirler (Güney, 2006: 141). Aynı doğrultuda Heifetz'e göre liderlerin belli mesuliyetleri vardır ve bunlar takipçileri arasında

meydana gelebilecek problemleri çözmek ve sonrasında meydana gelen varyasyonları idare edebilmek olarak ifade etmektedir (Dertli, 2014: 28).

Örgütsel Bağlılık

İnsanın organizasyonunu yürekten kabullendiği, organizasyonun hedef, gaye, kültür, standart ve stratejilerine saygı duyduğu psikolojik vaziyete örgütsel bağlılık denir (Hatipoğlu, 2014: 5). Burada önem gösteren kısım, bulunulan psikolojik halde organizasyonun, kişilerin bireysel amaç ve değerlerine etki etmesi ve meydana getirmesine yönelik kişilere olanak sağlamasıdır. Bu düşünce doğrultusunda örgütsel bağlılık, çalışanların örgütsel başarı kazanmak için kendilerinden istekli çaba sarf etmelerinin neticesi olarak tanımlanmaktadır (Kanter, 1968: 499).

İnsanlar, organizasyon ile kuvvetli bir kimlik iletişimi kurarak ve kendilerini organizasyona ait bir parça gibi hissederek özdeşleşme hislerini yaşamaktadırlar. Bunun yanında kişilerin örgütsel değerler ile özdeşleşmeleri sonucunda organizasyon içinde başarıya ulaşma istikametinde sergileyecekleri davranışlar da bir çeşit bağlılık göstergesidir (Hatipoğlu, 2014: 5). Dolayısıyla örgütsel bağlılık, organizasyon ile özdeş olma, görevleri içsel hale getirme ve bağlılık hislerinden meydana gelen bir bütün şeklinde de açıklanmaktadır (Seçgin, 2014: 23).

Çalışanların işletmelerine karşı duyduğu bağın kuvvetini örgütsel bağlılık olarak ifade edebiliriz. Diğer bir açıklama olarak çalışanların organizasyonlarına karşı oluşan sadakat davranışına ve iş gördükleri organizasyonun başarı kazanabilmesi için gösterdikleri alakaya örgütsel bağlılık denilir. Çalışanların işlerine dair davranışlarından olan örgütsel bağlılık kavramı, üzerinde son zamanlarda en fazla durulan kavramlardan birisi olmuştur. Buna rağmen literatüre baktığımızda bu kavramın tanımıyla ilgili kesin bir uzlaşmanın sağlanamadığı görülmektedir. Buna sebep ise örgütsel bağlılık konusuna değişik disiplinlerden araştırmacıların yükselen alakasının neticesi olarak her araştırmacının farklı kendi bakış açılarını ortaya çıkarmaları söylenebilir (Çöl ve Gül, 2005: 292).

Bir organizasyonun hayatını sürdürebilmesi, çalışanların ondan ayrılmamaları ile ilgilidir. Yani çalışanların organizasyonlarına bağlılıklarının derecesi, organizasyonun gücünü aynı oranda etkilemektedir. Bu sebeple de organizasyon, hayatını sürdürebilmek için çalışanlarının ayrılmalarını önlemek ister. Bunu da çalışanlarının ücretlerini yükseltme ve kariyerlerinde yükselme fırsatı sunma gibi özendirme yolları kullanarak yapar (Çetin, 2004: 90).

Porter ve diğerleri (1974) yaktıkları araştırmalarla örgütsel bağlılık kavramının örgüt bilimi bakımından yaygınlaşmasını temin etmişlerdir (Erdem, 2007: 67). Örgütsel bağlılığın onların açısından üç adet bileşeni bulunmaktadır. Organizasyon amaçlarını benimsemek, bu amaçlara ulaşılabileceğine inanmak, organizasyon adına emek vermeye istekli olmak ve organizasyonun hayatını sürdürebilmesi için kuvvetli istek duymak olarak bu bileşenler açıklanabilir (Angle ve Perry, 1981: 1).

Çalışanların organizasyonlarına karşı sadakatleri manasına gelen örgütsel bağlılığı etkileyen bazı etkenler bulunmaktadır. Çalışanların yaşları, organizasyon içindeki pozisyonları ve benzer bireysel değişkenler, işin dizaynı, işletmedeki yöneticilerin liderlik özellikleri gibi organizasyonel değişkenler buna örnek olarak sayılabilir. Ayrıca organizasyon yapısı ve pozitif işletme havası, iş güvenliği, hükümlere iştirak etme olanakları, iş mesuliyeti ve bağımsızlığın olması, çalışanların organizasyonlarına bağlılığına tesir eden mühim değişkenler olmaktadır (Bayram, 2005: 125).

Çalışanların sadece iş hayatlarında değil, kişisel olarak da kendilerini iyi hissetmeleri açısından örgütsel bağlılık çok önemlidir. Çalışanların işletmeleri ile güzel bir uyum yakalamaları ve kendilerini oranın bir parçası olarak düşünmeleri, örgütsel bağlılığın meydana gelmesini sağlamaktadır. İşte bu örgütsel bağlılığın anlaşılması ile karşılıklı sorumluluk şuuru ön plana gelmektedir. Örgütsel bağlılık şuuruna ulaşan çalışanlar "ben" kavramının yerine "biz" mefhumunu kabullenerek kendilerini evlerinde ve aile ortamında gibi hissederler (Ant, 2019: 16).

Diğer bir açıklama olarak örgütsel bağlılık, çalışanların içinde oldukları organizasyonun hedef ve değerlerini onaylamaları, bu istikamette emek vermeleri ve organizasyonda kalma isteği hissetmeleri olarak belirtilebilir (Porter vd., 1974: 604). Çalışanın bir organizasyonda istekli olarak iş görmesine sebep olan etkenin örgütsel bağlılık olduğu ve gurur ile hürmet mefhumlarının bağlılık hisleriyle alakalı olmalarıyla alakalı deneysel deliller ile açıklanmıştır. Dolayısıyla örgütsel bağlılık organizasyona mukabil psikolojik bir ilişkin olma durumudur (Boezeman and Ellemers, 2007: 772). Kişilere kararlılık ve sahiplik duygusunu örgütsel bağlılığın verdiği belirtilmektedir ve bu hal stres altındaki çalışma şartlarının gücünü düşüren bir etkendir (Namasivayam and Zhao, 2007: 1215).

Örgütsel bağlılık ile alakalı yapılmış değişik açıklamaların yanında genel kabul gören boyutlandırmaların olduğu görülmektedir. Bu boyutlar ise normatif (ahlaki) bağlılık, devam bağlılığı ve duygusal bağlılık olarak belirtilmektedir (Allen ve Meyer, 1990: 1).

Organizasyonları ile ilgili normatif bağlılığa sahip çalışanlar ise mesuliyetleri ve ahlaki mükellefi hiseri ile "mecburiyet duyduklarından sebep" işletmelerine bağlanmaktadırlar. Elverişli iş hareketleri yapmaya ve organizasyonları için doğru olanı yerine getirme güdülenmesine sahip kişiler normatif bağlılığa sahip kişilerdir (Allen ve Meyer, 1990: 3). Dolayısıyla bu tarz çalışanların daha yüksek şekilde işe katılımları ve organizasyon yurttaşlık hareketleri sergiledikleri görülebilmektedir (Meyer ve Allen, 1997: 24). Yapılan çalışmalar, örgütsel bağlılığın, işletme değerler ve amaçlarının kabullenilmesi, organizasyon faydasına fazladan çaba gösterme anlamında, çalışanlar tarafından yapılan bir grup organizasyonel tutum ve hareketler ile alakalı tutulduğunu belirtmektedir (İnce ve Gül, 2005: 1).

Organizasyondan ayrılmanın zararının fazla olmasına veya başka bir seçenek olmaması ile ilgili olan devam bağlılığıdır. Başka bir açıklama olarak devam bağlılığı, çalışanların organizasyonda bulunmaya muhtaç olmaları sonucunda meydana gelmektedir. Çalışanlar işletmeden çıkmalarının pahalıya mal olacağından çalışmaya devam etmeyi seçmektedirler. Organizasyon için harcanan yatırımların yüksekliği ve adetiyle diğer seçeneklerin bilinen düşüklüğü devam bağlılığında önemli etken olmaktadırlar (Meyer vd., 2002: 20-52). Görevi gereği yetenek ve maharetlerinde uzmanlaşmak için çok fazla mesai ve güç sarf eden bir çalışanın, yaptıklarının karşılığını elde etmekten basitçe vazgeçmemesi, çalışanların ailelerinin nafakalarını kazanmak zorunda olmaları veya iş değişikliği yapmanın olasılık dışı olması bu tarz bağlılık şekline örnek olarak söylenebilir.

Birbirine benzer kıymet taşınmasından dolayı pozitif tesire bağlı olmasını ve kişilerin organizasyon ile özdeşleşmesini, duygusal bakımdan bağlanmasını ve alakadar olmasını duygusal bağlılık sağlamaktadır (Allen ve Meyer, 1990: 1-18; Meyer vd., 2002: 20-52). İşletmelerine karşı güçlü duygusal bağlılık duyan çalışanların organizasyon ile birleşmeleri ve manidar yardımda bulunmaları amacıyla yüksek güdülenme ve arzuya sahip oldukları belirtilmektedir. Örgütte kalmaya devam etmeleri, çalışanların duygusal bağlılıklarının üst derecede olmasından dolayı isteklerinin olmasının sonucudur (Allen ve Meyer,1990: 3; Meyer ve Allen, 1997: 24; Balay, 2000: 21).

İş Performansı

Çalışanların vazifeleri için yapmaları gereken ve organizasyonun hedeflerine ulaşmada katkı sağlayan davranışlara performans denilir (Rotundo ve Sackett, 2002: 66). İş performansı, bir vazifeye, rol veya organizasyona ait hedef veya gayeler toplamını tutturmak için bir vasıtadır fakat yapılanların reel neticeleri bir iş dâhilinde meydana getirilir. Dolayısıyla iş performansı bir hareket olmamakla birlikte karmaşık bir faaliyettir. İş performansı belirli bir görevin başarıyla sonuçlandırılmasından farklı olarak tek başına bir hareket ve vaziyettir (Jacobs vd., 2013: 1132).

Genel olarak iş performansının mevki atlayacak çalışanlara karar vermede ve hareketlerini mükâfatlandırmada, işletmelerin işleyişini kolaylaştıran en önemli sonuç olduğu belirtilmektedir (Chen vd., 2016: 236). Yapılan vazifelerin ardından organizasyona bağlı çalışanın yapması gerektiği görevlerini yapma oranı başarı kademesi hakkında sonuçlar gösterecektir. Çalışmaların ardından

neticelerin pozitif olması, organizasyona bağlı çalışanın vazifelerini başarılı şekilde yaptığını, dolayısıyla üst seviye başarılı olduğunu, negatif olması durumunda ise düşük performans gösterdiği onaylanmaktadır (Özgen vd., 2002: 209-210).

Açıklama olarak iş performansı incelendiğinde, organizasyon çalışanlarının, işletme hedeflerine intibakı, çalışılan vazifenin kalitesi, bir kısım hareket çeşitleri, bireysel kabiliyetler ve beceriler gibi mefhumların göz önüne geldiği belirtilmektedir. İş performansının alt boyutları hakkında bazı araştırmacıların görev performansı ve bağlamsal performans olarak iki kısmın olduğunu açıklamalarına rağmen alt boyut çeşitleri ile ilgili net bir düşünce birliği ortaya çıkmamıştır.

İş performansı, amaçlanan bir vazifenin ne oranda yapıldığını açıklayan bir olgudur. Kişisel bakımdan düşünüldüğünde iş performansı, işletmenin amaçlarına varma çabalarına yardım etmek amacıyla çalışanların ortaya koyduğu hareketlerdir (Sonnentag ve Frese, 2002: 23). Kapasite, çevre şartları ve istekli olunması, iş performansının meydana gelmesinde tesirli olmaktadır. Vazifenin ihtiyaçlarına göre özellikleri kapasite göstermektedir. Bu kavram yaş, beceri, sağlık, bilgi, maharet, akıl, mukavemet, motor yetenekler, eğitim ve enerji seviyelerinden meydana gelmektedir. Bir vazifeyi yapacak potansiyeli ve nitelikleri olmayan ve işin hangi biçimde ve nasıl yapılacağını bilmeyen bir çalışandan beklenen performansı alabilmek olası değildir. İsteklilik, bir görevlinin işi için lazım gelen çabayı ortaya koyma şevkidir. İsteklilik boyutu iş seviyesi, güdülenme, doyum, anksiyete, davranış, anlaşılan iş hususiyetleri, şahsiyet, anlaşılan rol umudu, standartlar, hakkaniyet duygusu değişkenlerinden meydana gelmektedir. İstekliliğin olmadı durumlarda bir görevlinin kapasitesi kabul edilebilir seviyede olsa da talep edilen performansın alınması mümkün olmayacaktır. Çevre etkenleri, bir vazifenin yapılabilmesi için çevre unsurlarının mevcudiyetidir. Çevre unsurları kaynaklar, vazife arkadaşları iletişimi, ekipmanlar, çalışma şartları, lider hareketleri, mentorlük, organizasyon politikası, kaide ve prosedürler, süre, malumat gibi kavramlardan meydana gelmektedir. Bir görevlinin şevk ve kapasitesi yeterli seviyede olsa bile çevre şartlarının müsait olmaması durumunda yine üst seviye performans göstermesi beklenemez. Dolayısıyla iş performansı, iş açıklamasına ve alınan vazifeye uygun şekilde, işçinin kapasitesini ve şevkini göstermesi ve iş çevresine ait ögelerin desteği neticesinde oluşmaktadır (Yıldız, 2015: 75). İşletme maksadı ve amaçlarının elde edilmesinde iş performansının etkisi çok yüksektir. Bunun yanında çalışanların üst seviye performans göstermeleri görevlerin yapılmasını basitleştirmekte, sağlıklı insani etkileşimin meydana gelmesine destek vermekte, müşterilerin de daha nitelikli hizmet almalarının önünü açmaktadır (Yıldız, 2015: 76).

Son Yıllardaki Araştırmalar

Sivil havacılıktaki yeniliklerin kaçınılmaz duruma gelmesi, havacılık alanında artış gösteren rekabet ortamı sonucu fiyatlarda oluşan düşüş, orta seviyedeki insanların yükselen hayat standartları ve global rahatlama gibi nedenlerden dolayı meydana gelmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışmalarla Türk sivil havacılık sektörünün istihdam ve GSYK'ya olan etkisinin önemi belirtilmektedir (Macit ve Macit, 2017: 74). Yine bir diğer çalışmada havacılık sektörünün teknolojinin hızlı ilerlemesinden etkilendiği, bunun sonucunda müşterilerin hızlı değişime uymalarını sağlayan global rakiplerin hayatlarını devam ettirmek için kaliteli hizmete ve müşteri memnuniyetine daha çok önem vermeleri gerektiği, belirtilen müşteri memnuniyetine etki eden etkenlerin terminal binası, ortamı, fiziksel işlevselliği ve çalışanları, hizmet güvenliği ve kalitesi, termin halleri, çalışma isteği ve zamanında hizmet, ilgi ve alaka seviyesi olduğunu ortaya koymuşlardır (Işıldak ve Tunca, 2018: 242).

Örgütsel bağlılığın üzerinde etik liderliğin önemli bir etkiye sahip olduğu ve yapılan birçok araştırmada çalışan insanların örgütsel bağlılıkları ile etik liderlik arasında pozitif anlamda ilişkinin bulunduğu belirtilmektedir. Çalışan insanların potansiyellerinin geliştirilmesi amacıyla etik liderler, özendirme ve kılavuzluk yaparlar (Mehmet & Buşra, 2016). Literatür araştırmalarında etik liderlik davranışları gösteren yöneticilerin örgütsel bağlılığı etkilediği istikametinde araştırmalar bulunmaktadır (Carlson, 2005, Yalçın, 2005, Hunt vd., 1989: 85,Uğurlu vd,2013). Hümanist ve etik

davranış şekli gösteren liderlerin örgütsel bağlılığın daha çok devam ve duygusal bağlılık kapsamlarına tesir ettiği, yine yapılan çalışmalarda ortaya koyulmuştur (Erben ve Güneşer, 2008, Çıkgel, 2015: 30).

Literatürdeki kuramsal ve saha araştırmalarına bakıldığında etik değerlerin etkili olduğu bir çalışma havasının, çalışanların üzerinde birçok pozitif etkisinin ve buna bağlı pozitif sonuçlarının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalarda etik hareket ve davranışların organizasyon kültürüne yerleştirilmesinde etik liderlik anlayışının, uygulanabilecek en güçlü yönetim şekillerinden birisi olduğu belirtilmektedir. Bunların dışında organizasyonlardaki etik iklimin, çalışanları ahlaki anlamda düşünmeye mecbur bırakarak, onları sahiplenme şuuruna sahip olan organizasyon üyeleri şekline soktuğu belirtilmektedir. Genel anlamda etik iklim, çalışanların aralarındaki iletişimin niteliğini, yapısını ve güven olgusuna tesir edebilmektedir (Elçi, Şener, Aksoy ve Alpkan, 2012:143).

İnsanlar günümüzde artık zamanlarının büyük bir kısmını çalıştıkları alanlarda geçirmektedirler. Teknolojinin ilerlemesi ve globalleşen dünya ile rekabet şartlarının acımasız hale gelmesi sadece organizasyonların arasındaki mücadeleyi değil, işgücü piyasasının da rekabete girmesine yol açmıştır. Çalışma hayatı da işte bu nedenle insanların artık en önemli parçası olarak, iş tatmini, iş performansı ve örgütsel bağlığı etkileyerek organizasyonların varlığı için hayati önem almaya başlamıştır. Gerçekten de yapılan araştırmalarda iş tatmini, dolayısıyla iş performansı ve örgütsel bağlılık aralarında doğru orantılı ilişki bulunmuştur (Tekingündüz ve Tengilimoğlu, 2013: 80).

İş performansı ile ilgili son zamanlarda yapılan araştırmalarda daha çok dönüşümlü liderlik, iş tatmini, öz yeterlilik ve duygusal zekâ konularının aralarındaki etkileşim ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (Sony ve Mekoth, 2016; Mohamad ve Jais, 2016; Shamsuddin ve Rahman, 2014; Lindebaum, 2013; Tabatabaei, vd., 2013; Yozgat, vd., 2013). Çalışmaların sonuçlarına bakıldığında iş performansı ile iş tatmini aralarında anlamlı ilişkinin olduğu açıklanmıştır. Ayrıca iş performansı ile etik liderlik arasındaki etkileşim ise literatürde daha az bulunmaktadır.

Literatürde örgütsel bağlılık ile iş performansı arasındaki etkileşimi inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Örgütsel bağlılığın hem organizasyon hem de çalışan açısından incelenmesinde performans ve çalışanların memnuniyetiyle ilgili olduğu, örgütsel bağlılıklarının üst seviye olan çalışanların, işlerini bırakma düşüncelerine sahip olmadıkları, daha çok gayret ve olumlu performans gösterdikleri belirtilmiştir (Erdil ve Keskin, 2003). Diğer bir araştırmada, üst seviye örgütsel bağlılığı olan çalışanların, düşük bağlılığa sahip çalışanlara oranla, organizasyonları için faydalı görevlere katılımlarını yükseldiği ve daha yüksek iş performansı çıkardıkları ileri sürülmüştür (Yalçın ve İplik, 2005). Yine başka bir araştırmada, çalışanların örgütsel bağlılıkların organizasyon performansına olumlu yönde etkisinin olduğu, çalışanlardan örgütsel bağlılıkları yüksek olanları sayesinde, işletme başarısının yükseldiği iddia edilmektedir (Esmer ve Yüksel, 2017). 2018 yılında yapılan başka bir çalışmada da çalışan performansı ile örgütsel bağlılık arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uludağ, 2018). Yine 2019 yılında yapılan bir araştırmada örgütsel bağlılıkları üst seviye olan çalışanların işyeri performanslarının da üst seviye olduğu, bunun tersi örgütsel bağlılıkları düşük seviyede olan çalışanların da iş performanslarının düşebileceği açıklanmıştır (Çankır, 2019).

Araştırma Evreni

Bu çalışma Türk sivil havacılık sektöründe etik liderlik unsurlarının çalışanların örgütsel bağlılığına ve iş performansına etkileri incelenmektedir. Araştırmanın evrenini 2020 yılı itibariyle Türk sivil havacılık sektörü istihdam sayısı olan Türk Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün (SHGM) 2020 yılı sonu verileri itibariyle raporlanan 245.876 kişi oluşturmaktadır (SHGM, 2021: 28). Evren büyüklüğüne göre belirlenen minimum örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak hesaplanmıştır.

Araştırma Yöntemi

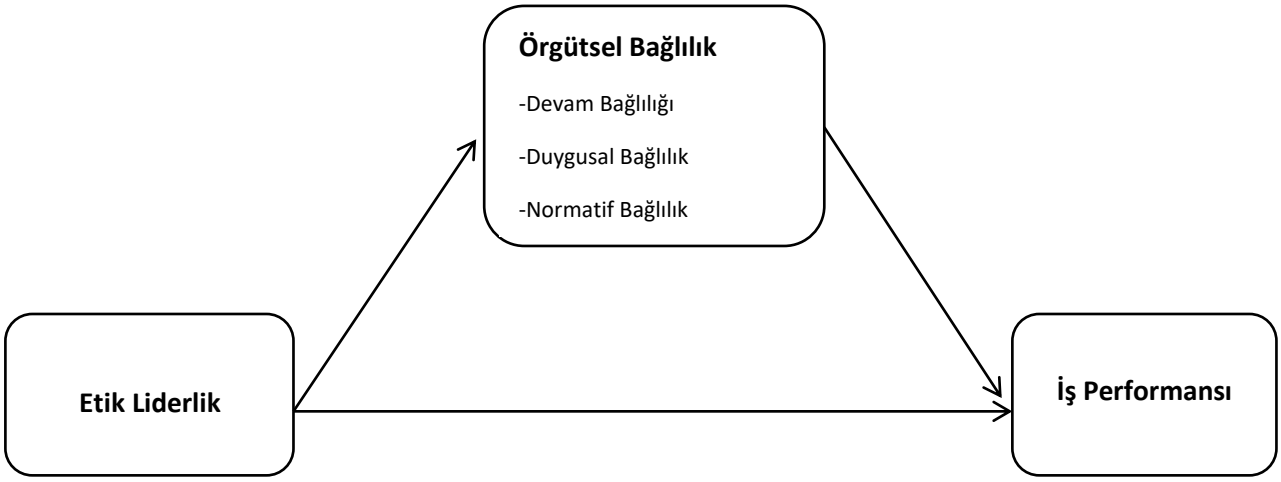
Araştırmada veri toplama yöntemi olarak seçilen anket dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların demografik özelliklerini belirleme amacıyla altı ifadenin bulunduğu kısım hazırlanmıştı. İkinci kısımda 10 maddelik Brown ve ark. (2005) tarafından geliştirilen Etik Liderlik Ölçeğinin (ELS) içinde bulunan 7 madde ile etik liderlik kavramı ölçülmüştür. İlgili ölçekte bulunan maddelerden üç tanesinin pozitif kişiler arası ilişkiler ile alakalı olmaları yanında diğer 7 madde ise ilkeli davranış ile ilgilidir. Çalışma daha fazla etik liderlik davranışlarına baktığından dolayı yalnızca ilkeli davranış tarafını ölçen kısımda bulunan yedi maddeden faydalanılmıştır. Üçüncü kısımda Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel bağlılık ölçeğinde 18 madde bulunmaktadır ve bu ölçeğin üç bileşeni olan devam bağlılığı, duygusal bağlılık ve normatif bağlılık kavramları, Allen ve Meyer tarafından literatüre kazandırılmıştır. Maddelerden ilk altı tanesi duygusal bağlılık boyutunu, yedi ile on iki arasında olanlar devam bağlılığı boyutunu, on iki ile on sekiz arasında olanlar ise normatif bağlılık boyutunu ölçmektedir. Dördüncü kısımda 23 maddeden oluşan İş Performansı ölçeği bulunmaktadır. Çalışmaya katılanlar 5'li Likert ölçeğinde bulunan ve "Kesinlikle katılmıyorum" (1) ile "Kesinlikle Katılıyorum" (5) arasında değişen bir ölçek yardımıyla katılma seviyelerini belirtmişlerdir. Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilen iş performansı ölçeğinin sadeleştirilmesi Doğan (2005) tarafından yapılmıştır ve Özer'in (2018) çalışmasında da bu ölçekten faydalanılmıştır.

Metadoloji

İkinci dünya savaşının ardından sivil havacılıktaki gelişim, her geçen yıl bir önceki yıla göre hızlanarak büyümektedir. Özellikle yolcu ve yük taşımacılığında ayrı bir yeri olan sivil havacılık, gelişmekte olan ülkelerin bu alanlara yönelmesi ile ticari alanda farklı bir yer edinmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, sivil havacılıktaki yatırımları ve bu alanda elde ettiği kazanımları ile uluslararası sivil havacılıktaki Pazar payını artırmaktadır. Bu Pazar payının arkasında elbette doğru şekilde liderlik – çalışan ilişkisinin yönetimi ve bunun da genel olarak yüksek iş performansına yansıması olduğu esastır. Günümüzde bu durumun nasıl olduğunun saptanması amacıyla, bu çalışmanın konusu Türk havacılık sektöründeki etik liderlik unsurlarının çalışanların örgütsel bağlılığına ve iş performansına etkisi olarak seçilmiştir.

Kantitatif ve kalitatif yöntemlerin ikisinin de kullanıldığı araştırmada karma bir yöntem izlenmiştir. Araştırmada nicel yöntemlerde veri toplama yöntemi olarak kullanılan anketten yararlanılmıştır. Araştırma için oluşturulan anket dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik altı ifade yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise, 10 maddelik Brown ve ark. (2005) tarafından geliştirilen Etik Liderlik Ölçeğinin (ELS) içinde bulunan yedi madde ile etik liderlik kavramı ölçülmüştür. İlgili ölçekte bulunan maddelerden üç tanesinin pozitif kişiler arası ilişkiler ile alakalı olmaları yanında diğer yedi madde ise ilkeli davranış ile ilgilidir. Çalışma daha fazla etik liderlik davranışlarını araştırdığından dolayı yalnızca ilkeli davranış tarafını ölçen kısımda bulunan yedi maddeden faydalanılmıştır. Anketin üçüncü bölümünde, Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel bağlılık ölçeğinde 18 ifade bulunmaktadır ve bu ölçeğin devam bağlılığı, duygusal bağlılık ve normatif bağlılık olmak üzere toplamda üç alt boyutu bulunmaktadır. Anketin dördüncü ve son kısmı olan bölümde ise, Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilen, Doğan (2005) tarafından sadeleştirilmesi yapılan 23 maddelik iş performansı ölçeği kullanılmıştır.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün 2021 yılı raporuna göre, Türk sivil havacılık sektöründe 2020 yılı sonu itibariyle çalışan toplam 245.876 kişi (SHGM, 2021: 28) araştırmanın evreni olarak seçilmiştir. Araştırmanın genelinde yüzde 5 (0,05) örneklem hatası ile çalışılmakta olduğu göz önünde bulundurulduğunda, minimum örneklem büyüklüğü 384 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 1: *Araştırma Modeli*

Araştırmanın değişkenleri ile çizilen araştırma modeli aşağıda Şekil 1'de gösterilmektedir. Araştırma amacına göre oluşturulan araştırma hipotezleri ise aşağıda yer almaktadır.

H_1: Etik Liderlik Çalışanların Örgütsel Bağlılığı Üzerinde Pozitif Etkiye Sahiptir.

H_2: Etik Liderlik Çalışanların İş Performansı Üzerinde Pozitif Etkiye Sahiptir.

H_3: Çalışanların Örgütsel Bağlılığı İş Performansları Üzerinde Pozitif Etkiye Sahiptir.

Araştırmada kullanılması düşünülen ölçeklerin ifadeleri ve demografik sorulardan içeren anketin, araştırmaya uygunluğu için ön test yapılmıştır. 50 kişi üzerinden elde edilen veriler ile ölçekler faktör analizine sokulmuştur. Faktör analizi sonucu elde edilen uyum iyiliği değerlerinin, kabul edilebilir sınırlar içinde uyum gösterdiği anlaşılmıştır. Ölçeklerin faktör analizine ait uyum iyiliği referans değerleri karşılaştırıldığında (Schermelleh-Engel vd., 2003:56), değerlerin kabul edilebilir aralıkta olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: *Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri*

	Etik Liderlik	**Örgütsel Bağlılık**	**İş Performansı**	**İyi Uyum**	**Kabul Edilebilir Uyum**
X^2 /df	2.935	2.095	2.471	≤2	2<**X^2 /df** ≤3
GFI	.957	.911	.907	≤1.00	0.90≤**GFI**<0.95
AGFI	.915	.883	.853	≤1.00	0.85≤**AGFI**<0.90
CFI	.973	.934	.911	≤1.00	0.90≤**CFI**<0.95
RMSEA	.067	.066	.077	≤0.05	≤0.08
				P = ,000<0,05	

Araştırmada kullanılması planlanan ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir aralıkta olduğu görüldüğünden, ölçeklerin araştırmada kullanılmasının uygunluğunun doğruluğu anlaşılmaktadır. Daha sonra ölçeklerin güvenilirlik analizi yapılmış ve sosyal bilimlerde kabul gören 0,7'nin üzerinde bir Cronbabch's Alpha değerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ölçeklerin güvenilirlik sonuçları sırası ile, yedi maddeli Etik Liderlik ölçeği için (α= .855), 18 maddeli örgütsel bağlılık ölçeği için (α= .885) ve 23 maddelik iş performansı ölçeği için (α= .925) olarak bulunmuştur.

Ölçeklerin araştırma için kullanılabilirliğinin yapılan faktör ve güvenilirlik analizleri ile uygunluğunun anlaşılmasının ardından, sivil havacılık sektöründe çalışan kişilere anket linki sosyal

medya ve mail kanalları ile 01.12.2022 – 16.12.2022 tarihleri arasında ulaştırılmış ve toplamda analizler için kullanılabilir 488 geri dönüş elde edilmiştir.

Araştırma için oluşturulan hipotez testlerinde, parametrik ya da parametrik olmayan analizlerin yapılacağının belirlenmesi için anket verileri normallik testine sokulmuştur. Birçok normallik testinden biri olan çarpıklık ve basıklık ölçü değerleri, araştırmada verilerin normal dağılımlarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Bu yönteme göre veriler -1.96 ile +1.96 arasındaki değer aralığında kalırsa, verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yönteme göre araştırma verileri için yapılan normallik testinde etik liderlik ölçeği (Çarpıklık: -.673, Basıklık: .235), örgütsel bağlılık ölçeği (Çarpıklık: -.589, Basıklık: 1.303) ve iş performansı ölçeği (Çarpıklık: -.590, Basıklık: .970) ilgili referans aralığında kaldığı görüldüğünden, verilerin normal dağılım gösterdiği ve hipotez testlerinde parametrik testlerin kullanılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak seçilen anketin ilk bölümünde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik altı soru yer almaktadır. Elde edilen 488 veri için katılımcıların demografik dağılımlarının frekans değerleri aşağıda Tablo 2'de verilmektedir. Buna göre katılımcılardan %53.5i (261) kadın, %52.5'i (256) bekâr, %44.1'i (215) 30-35 yaş aralığında, %75.6'sı (369) lisans mezunu, %70.3'ü (343) 7001 - 8500 TL arasında aylık hane gelirine sahip ve son olarak %44.5'i (217) yedi yıl ve üzeri iş deneyimine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet			**Eğitim Düzeyi**		
Erkek	227	46.5	Lise	15	3.1
Kadın	261	53.5	Ön Lisans	104	21.3
Medeni Durum			Lisans	369	75.6
Bekar	256	52.5	**Hane Geliri**		
Evli	232	47.5	<5500 TL	21	4.3
Yaş			5501-7000 TL	110	22.5
18-23	14	2.9	7001-8500 TL	343	70.3
24-29	76	15.6	8501-10000 TL	12	2.5
30-35	215	44.1	>10000 TL	2	0.4
36-41	89	18.2	**İş Deneyimi**		
42 ve üstü	94	19.3	1 Yıldan Az	95	19.5
			1 – 3 Yıl Arası	57	11.7
			3 – 5 Yıl Arası	49	10.0
			5 – 7 Yıl Arası	70	14.3
			7 Yıl ve Üzeri	217	44.5

Araştırma amacına uygun oluşturulan hipotezlerin testi için korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Korelasyon analizi, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin şiddeti ve yönünü belirlemek için kullanılır ve korelasyon katsayısı "r" ile ifade edilir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında bir değer alır ve elde edilen değer uç noktalara ne kadar yakınsa, ilişkinin şiddeti artar. Aşağıda Tablo 3'te değişkenler arası korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tabloda ana

değişkenlerin haricinde örgütsel bağlılık ölçeğinin duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık alt boyutlarının da kendi aralarındaki ve diğer ana değişkenler ile olan ilişkisi de incelenmiştir. Tablo değerlerine göre değişkenler arasında en yüksek ilişki örgütsel bağlılık ile alt boyut olan normatif bağlılık arasında (r=0,859) olduğu anlaşılmaktadır. Tabloya göre en düşük korelasyon değeri ise örgütsel bağlılık alt boyutlarından normatif bağlılık ile duygusal bağlılık arasında (r=0,338) olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın ana değişkenlerinin birbirleri ile olan ilişkisine bakıldığında ise, değişkenlerin birbiri arasında orta şiddette bir ilişkinin var olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3: *Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi Değerleri*

		Etik Liderlik	**Örgütsel Bağlılık**	(Duygusal Bağlılık)	(Devam Bağlılığı)	(Normatif Bağlılık)	**İş Performansı**
Etik Liderlik	r	1	**.571****	**.626****	**.344****	**.391****	**.383****
	p		.000	.000	.000	.000	.000
	N		488	488	488	488	488
Örgütsel Bağlılık	r		1	**.712****	**.853****	**.859****	**.839****
	p			.000	.000	.000	.000
	N			488	488	488	488
(Duygusal Bağlılık)	r			1	**.339****	**.338****	**.418****
	p				.000	.000	.000
	N				488	488	488
(Devam Bağlılığı)	r				1	**.761****	**.799****
	p					.000	.000
	N					488	488
(Normatif Bağlılık)	r					1	**.833****
	p						.000
	N						488
İş Performansı	r						1
	p						
	N						488

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Bağımsız değişken ya da değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin ne olduğunun tespiti için uygulanan regresyon analizi genel olarak basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Araştırma hipotezlerinin testinde iki regresyon analizi de uygulanmıştır. İlk olarak örgütsel bağlılık değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı regresyon analizi uygulanmış ve sonuçlar aşağıda Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: *Örgütsel Bağlılık Değişkenine Ait Regresyon Analizi*

Model		B	Std. Error	Beta	t	Sig.	R	R^2	F	p
1	Etik Liderlik	2,239	,094		23,844	,000	,571	,326	235,262	,000
		,400	,026	,571	15,338	,000				
a. Bağımlı Değişken: Örgütsel Bağlılık										

Etik liderlik değişkeninin örgütsel bağlılık ile ilişkisini ortaya koymak için uygulanan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarının verildiği Tablo 4'e göre, modelin açıklama gücü (R^2) 0,326 olarak hesaplanmıştır (R=,571; R^2=,326; p<0,05). Kurulan regresyon modelinde R^2 değeri, örgütsel bağlılık bağımlı değişkeninin %32,6'sının bağımsız değişken olan liderlik değişkeni tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki değerlere göre p<0,05 olduğu için, istatistiksel olarak bağımsız değişkeninin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu durumda kurulan H_1 hipotezinin istatistiksel olarak reddedilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Etik liderlik değişkeni ve örgütsel bağlılık değişkeninin üç alt boyutunun iş performansı değişkeni üzerindeki etkisini belirlemek için çoklu doğrusal regresyon uygulanmıştır. Tablo 5 ve Tablo 6'da regresyon analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5: *İş Performansı Değişkenine Ait ANOVA Testi*

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Regresyon	165,731	4	41,433	407,872	,000[b]
Artık	49,065	483	,102		
Toplam	214,796	487			
Bağımlı Değişken: İş Performansı Bağımsız Değişkenler: Etik Liderlik, Duygusal Bağlılık, Devam Bağlılığı, Normatif Bağlılık					

Tablo 6: *İş Performansı Değişkenine Ait Regrosyon Analizi*

Bağımlı Değişken	İş Performansı			
Bağımsız Değişkenler	**Beta**	**t değeri**	**p değeri**	**VIF**
Etik Liderlik	-,034	-1,180	,000	1,748
Duygusal Bağlılık	,140	4,932	,000	1,692
Devam Bağlılığı	,368	10,879	,000	2,423
Normatif Bağlılık	,519	15,108	,000	2,493
R=,878 - R^2=,772				

Tablo 5'te ANOVA testinde önem derecesi 0,05'ten küçük ve Tablo 6'da VIF değerlerinin 10'dan küçük olduğu anlaşıldığından, ilgili değişkenler ile regresyon analizinin yapılmasında bir sakıncanın olmadığı anlaşılmaktadır. Kurulan modelin açıklama gücü R^2 değeri 0,772 olarak hesaplanmıştır. Buna göre etik liderlik, duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık değişkenlerinin iş performansı ile ilişkili olduğu tablodaki değerlerden anlaşılmaktadır. Tablo 6'da verilen İlgili bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkileme gücünü gösterdiği β değerlerine göre, en yüksek değer 0,519 ile örgütsel bağlılık ölçeğinin alt boyutu olan normatif bağlılık ile iş

performansı arasında görülürken, en düşük β değeri ise -0,034 ile etik liderlik ile iş performansı arasındadır. Buna göre normatif bağlılık değişkenindeki bir birimlik artış iş performansını 0,519 artırırken, etik liderlik değişkenindeki bir birimlik artış iş performansı üzerinde -0,034 azalışa neden olmaktadır. Elde edilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre kurulan H_2 hipotezi reddedilirken, H_3 hipotezinin istatistiksel olarak reddedilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Türk havacılık sektöründe etik liderlik unsurlarının, çalışanların örgütsel bağlılıklarına ve iş performansına etkilerinin araştırma konusu olarak seçildiği bu çalışmada, nitelik ve niceliksel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma bir araştırma yöntemi izlenilmiştir. Araştırmanın evreni olarak 2020 yılı sonu itibariyle sivil havacılık sektöründe çalışan toplam 245.876 kişi (SHGM, 2021: 28) seçilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak seçilen ankette demografik ifadelerin haricinde etik liderlik, örgütsel bağlılık ve iş performansı ölçeklerine ait ifadeler yer almaktadır. İlgili ifadeler, online ortama aktarılarak, havacılık sektöründe hizmet veren farklı ana firmalar ve tedarikçi firmalarda çalışan kişilere 01.12.2022 – 16.12.2022 tarihleri arasında sunulmuştur. Elde edilen anketlerden tutarsız cevap verenler elenerek toplamda 488 kullanılabilir anket araştırma amacına göre hazırlanmış hipotezlerin testi için kullanılmıştır.

Öncelikle araştırma değişkenlerinin birbirleri ile ilişkisinin ne yönde olduğunu belirlemek için korelasyon analizi uygulanmış, daha sonra araştırma modeline göre hazırlanmış olan hipotezlerin testleri için regresyon analizleri uygulanmıştır. Elde edilen korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında, değişkenler arasında genel olarak orta şiddette pozitif yönde bir ilişkinin var olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, modelde bağımsız değişken olarak yer alan etik liderlik değişkeninin örgütsel bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde anlamlı pozitif yönde bir etkisinin olduğu görülmektedir. Buradan, çalışanların etik liderlik unsurlarını gözeten bir yönetici ile çalıştığında çalıştıkları kurumlara olan sadakatlerinin artacağı söylenebilir. Bu durumda araştırma için kurulan H_1 hipotezinin istatistiksel olarak reddedilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu sonucun literatürde benzer alanda yapılmış çalışmalar ile örtüştüğü görülmektedir. Etik liderlik ile etik iklim değişkenlerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini incelen araştırmalarında Demirdağ ve Ekmekçioğlu (2015), etik liderlik ile örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılık ve normatif bağlılık arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Yine bu araştırma sonuçlarına göre de etik liderlik ile devam bağlılığı arasında ise anlamlı olmayan bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Sadece devam bağlılığı alt boyutu kısmı ile ilgili araştırma sonucu, bizim araştırma sonuçlarından farklı netice ortaya çıkarmaktadır.

Diğer yandan iş performansı üzerinde etik liderliğin ve örgütsel bağlılığın etkisinin ne olduğunu tespit etmek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, etik liderliğin iş performansı üzerinde istatistiksel olarak pozitif bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmadan elde edilen bu sonuca göre çalışanların etik liderlik unsurlarını gözeten bir yönetici ile çalışmasının onların iş performansı üzerinde anlamlı bir pozitif etki yaratmayacağı çıkarımı elde edilebilir. Bu durumda araştırma amacına göre kurulan H_2 hipotezinin reddedildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan örgütsel bağlılığın iş performansı üzerindeki etkisine bakıldığında, pozitif bir etkinin varlığı gözükmektedir. Buradan, örgütsel bağlılığı olan çalışanların iş performansının daha fazla olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, Araştırma amacına uygun kurulan H_3 hipotezinin istatistiksel olarak reddedilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu sonucun literatürde benzer çalışmalar yapan araştırmacıların sonuçları ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bulunan birçok örnekten bazılarını belirtmek gerekirse 2003 yılındaki çalışmalarında Erdil ve Keskin (2003) örgütsel bağlılık kavramının hem organizasyon hem de kurum açısından değerlendirilmesinde çalışanların memnuniyeti ve verimlilik ile ilgili olduğunu açıklamışlardır. Bununla beraber örgütsel bağlılıkları yüksek olan çalışanların iş bırakma

düşüncelerine sahip olmadıklarını ve daha fazla çaba sarf edip yüksek performans ortaya koyduklarını belirtmişlerdir. Diğer bir çalışmada ise Esmer ve Yüksel (2017), örgüt performansına örgütsel bağlılığın pozitif yönde etki ettiğini ve örgütsel bağlılık seviyeleri yüksek olan çalışanlar ile örgüt başarısının arttığını öne sürmüşlerdir.

İleride yapılacak araştırmalar için daha çok havacılıkta hizmet veren yer hizmetleri firmalarının daha öncelikli seçilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca farklı şehirlerdeki havaalanlarında çalışanların yaşam şartları ve firma durumlarına göre farklı sonuçların çıkarilabilmesi de muhtemeldir. Diğer bir tavsiye olarak da araştırma zamanı olarak hem havacılık sektöründe düşük sezon olan kış dönemine hem de pandemi sonrası döneme denk gelmesinden dolayı daha normal bir dönemde verilerin toplanması belki sonucun değişmesi olarak değil ama desteklenmesi bakımından fayda sağlayabilecektir.

Kaynakça

Aksoy, S. (2012). Etik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel performansa etkisi üzerine bir araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.*

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of occupational psychology*, *63*(1), 1-18.

Angle, H. L., & Perry, J. L. (1981). An empirical assessment of organizational commitment and organizational effectiveness. *Administrative science quarterly*, 1-14.

Ant, A. (2019). Çalışanlarda Örgütsel Adalet Algısının, Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Sasa Polyester Sanayi A.Ş. Uygulaması, (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Aronson, E. (2001). Integrating leadership styles and ethical perspectives. Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration, 18(4), 244-256.

Arslantaş, C. C., & Dursun, M. (2008). Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven ve psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkileşim adaletinin dolaylı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1), 111-128.

Balay, R. (2000). Yönetici ve Öğretmenlerde: Örgütsel Bağlılık. Nobel.

Bayram, L. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay dergisi*, (59), 125-139.

Boezeman, E. J., & Ellemers, N. (2007). Volunteering for charity: Pride, respect, and the commitment of volunteers. *Journal of Applied Psychology*, *92*(3), 771.

Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational behavior and human decision processes*, *97*(2), 117-134.

Carlson, S. C. (2005). Ethical leadership: Influences of ethical climate, perceived organizational support, and perceived leader integrity. Nova Southeastern University.

Çankır, B. (2019). Örgütlerde duygusal bağlılık ve performans ilişkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*, 155-177.

Çetin, M. Ö. (2004). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı. *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.*

Chen, C. H. V., Yuan, M. L., Cheng, J. W., & Seifert, R. (2016). Linking transformational leadership and core self-evaluation to job performance: The mediating role of felt accountability. *The North American Journal of Economics and Finance*, *35*, 234-246.

Coyne, J., Bell, P., & Merrington, S. (2013). Exploring ethics in intelligence and the role of leadership. *Interntional Journal of Business and Commerce*, *2*(10), 27-37.

Çıkgel, R. D. (2015). İşgörenlerin Etik Liderlik Algılamalarının Örgütsel Bağlılıklarına Etkisi Bilişim Sektöründe Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.*

Çöl, G & Gül, H. (2005). Kişisel özelliklerin örgütsel bağlilik üzerine etkileri ve kamu üniversitelerinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *19*(1), 291-306.

DeConinck, J. B. (2015). Outcomes of ethical leadership among salespeople. *Journal of business research*, *68*(5), 1086-1093.

Demirdağ, G. E., & Ekmekçioğlu, E. B. (2015). Etik İklim ve Etik Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(1), 197-216.

Dertli, E. M. (2014). Etik liderlik davranışlarının ve iş tatmininin çalışanların tükenmişlik duygularına etkisi: amprik bir çalışma (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Doğan, Y. (2005). Organizasyonlarda pozitif ve negatif duygusallığın çalışanların görev ve bağlamsal performansları üzerine etkisini belirlemeye yönelik Kayseri'de bir araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri*.

Elçi, M., Şener, İ., Aksoy, S., & Alpkan, L. (2012). The impact of ethical leadership and leadership effectiveness on employees' turnover intention: The mediating role of work related stress. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *58*, 289-297.

Erben, G. S., & Güneşer, A. B. (2008). The relationship between paternalistic leadership and organizational commitment: Investigating the role of climate regarding ethics. *Journal of Business Ethics*, *82*(4), 955-968.

Erdem, R. (2007). Örgüt kültürü tipleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Elazığ il merkezindeki hastaneler üzerinde bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, *2*(2), 63-79.

Erdil, O., & Keskin, H. (2003). Güçlendirmeyle iş tatmini, iş stresi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler: Bir alan çalışması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, *32*(1), 7-24.

Erdinç, T. (1999). Hukuk Devletinde, Siyasette ve Yönetimde Etik. *Yeni Türkiye Dergisi*, *26*, 425.

Esmer, Y., & Yüksel, M. (2017). İş Yaşamında Örgütsel Bağlılık: Teorik Bir Çerçeve. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 258-272.

Goodman, S. A., & Svyantek, D. J. (1999). Person–organization fit and contextual performance: Do shared values matter. *Journal of vocational behavior*, *55*(2), 254-275.

Gül, H., ve Aykanat, Z. (2012). Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (1)*, 17-36.

Güney, S. (2006). Ahlaki liderliğin kavramsallaştırılması ve ahlaki yönetimde liderliğin rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *13*(1), 135-148.

Harvey, E. (2004). Leadership and ethics. *Executive Excellence*, *8*(87), 13-25.

Hatipoğlu, Z. (2014). Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin X Ve Y Kuşaklarına Göre Farklılıklarının İncelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*

Heres, L., & Lasthuizen, K. (2010, August). Ethical leadership: A variform universal phenomenon. In *Annual Conference of the European Group for Public Administration* (pp. 1-36).

Hunt, S. D., Wood, V. R., & Chonko, L. B. (1989). Corporate ethical values and organizational commitment in marketing. *Journal of marketing*, *53*(3), 79-90.

Işıldak, B., & Tunca, M. Havalimanı Hizmetlerinde Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *23*(1), 241-255.

İnce, M., & Gül, H. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Konya: Çizgi Kitabevi*, 77.

Jacobs, R., Mannion, R., Davies, H. T., Harrison, S., Konteh, F., & Walshe, K. (2013). The relationship between organizational culture and performance in acute hospitals. *Social science & medicine*, *76*, 115-125.

Kara, A. (2013). Arama Kurtarma Operasyonlarında Risk Analizi ve Türkiye İçin Arama Kurtarma Model Araştırması. *Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Denizcilik Uzmanlık Tezi*.

Kanter, R. M. (1968). Commitment and social organization: A study of commitment mechanisms in utopian communities. *American sociological review*, 499-517.

Kırmaz, B. (2010). Bilgi çağı lideri. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 207-222.

Korul, V., & Küçükönal, H. (2003). Türk Sivil Havacilik Sisteminin Yapisal Analizi. *Ege Academic Review*, *3*(1), 24-38.

Lindebaum, D. (2013). Does emotional intelligence moderate the relationship between mental health and job performance? An exploratory study. *European Management Journal*, *31*(6), 538-548.

Macit, D., & Macit, A. (2017). Türkiye'de sivil havacılık sektöründe istihdamın mevcut durumu, sorunları ve sorunların çözümüne yönelik öneriler. *Journal of Emerging Economies and Policy*, *2*(2), 74-85.

Martin, G. S., Resick, C. J., Keating, M. A., & Dickson, M. W. (2009). Ethical leadership across cultures: A comparative analysis of German and US perspectives. *Business Ethics: A European Review*, *18*(2), 127-144.

Mayer, D. M., Kuenzi, M., & Greenbaum, R. L. (2010). Examining the link between ethical leadership and employee misconduct: The mediating role of ethical climate. *Journal of business ethics*, *95*(1), 7-16.

Mehmet S, G., & Büşra, K. (2016). Effects of leadership behavior on the organizational commitment and job satisfaction: A public sector research. *Journal of Entrepreneurship & Organization Management*, *5*(2), 1-5.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1997). Commitment in the workplace: Theory, research, and application. Sage publications.

Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., & Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of vocational behavior*, *61*(1), 20-52.

Mohamad, M., & Jais, J. (2016). Emotional intelligence and job performance: A study among Malaysian teachers. *Procedia Economics and Finance*, *35*, 674-682.

Namasivayam, K., & Zhao, X. (2007). An investigation of the moderating effects of organizational commitment on the relationships between work–family conflict and job satisfaction among hospitality employees in India. *Tourism management*, *28*(5), 1212-1223.

Özer, E. (2018). Otel yiyecek içecek bölümlerinde güçlendirmenin iş gören performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Özgen, H., Yalçın, A., & Öztürk, A. (2002). *İnsan kaynakları yönetimi*. Nobel.

Piccolo, R. F., Greenbaum, R., Hartog, D. N. D., & Folger, R. (2010). The relationship between ethical leadership and core job characteristics. *Journal of organizational behavior*, *31*(2-3), 259-278.

Ponnu, C. H., & Tennakoon, G. (2009). The association between ethical leadership and employee outcomes-the Malaysian case. *EJBO-Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*.

Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of applied psychology*, *59*(5), 603.

Robbins, S. P., & Judge, T. (2009). *Organizational behavior*. Pearson South Africa.

Rotundo, M., & Sackett, P. R. (2002). The relative importance of task, citizenship, and counterproductive performance to global ratings of job performance: A policy-capturing approach. *Journal of applied psychology*, *87*(1), 66.

Sabuncuoğlu, Z. (2011). İşletme Etiği, Beta Basım AŞ. *Nisan, İstanbul.*

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, *8*(2), 23-74.

Seçgin, Y. (2014). Kontrol odağının örgütsel bağlılık üzerine etkisinde personel güçlendirmenin aracılık rolü: Ankara il merkezindeki dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı, Tokat.

Sezgül, İ. (2010). Liderlik ve etik: Geleneksel, modern ve postmodern liderlik tanımları bağlamında bir değerlendirme. *Toplum Bilimleri Dergisi*, *4*(7), 239-251.

Shamsuddin, N., & Rahman, R. A. (2014). The relationship between emotional intelligence and job performance of call centre agents. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *129*, 75-81.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2021). Faaliyet Raporu. Ankara.

Sonnentag, S., & Frese, M. (2002). Performance concepts and performance theory. *Psychological management of individual performance*, *23*(1), 3-25.

Sony, M., & Mekoth, N. (2016). The relationship between emotional intelligence, frontline employee adaptability, job satisfaction and job performance. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *30*, 20-32.

Tabatabaei, S., Jashani, N., Mataji, M., & Afsar, N. A. (2013). Enhancing staff health and job performance through emotional intelligence and self-efficacy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *84*, 1666-1672.

Tekingündüz, S., & Tengilimoğlu, D. (2013). Hastane çalışanlarının iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel güven düzeylerinin belirlenmesi. *Sayıştay Dergisi*, (91), 77-103.

Thoms, J. C. (2008). Ethical integrity in leadership and organizational moral culture. *Leadership*, *4*(4), 419-442.

Tuna, M., Bircan, H. ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *26*(2), 143-155.

Tuna, M., & Yeşiltaş, M. (2013). Liderliğin etik boyutu: Etik liderliğin otel işletmelerindeki işgörenler tarafından algılanması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *5*(3), 184-209.

Uğurlu, C. T., & Üstüner, M. (2011). Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *41*(41).

Uludağ, G. (2018). Örgütsel Bağlılık İle İşgören Performansı İlşkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(1), 171-193.

Walumbwa, F. O., Mayer, D. M., Wang, P., Wang, H., Workman, K., & Christensen, A. L. (2011). Linking ethical leadership to employee performance: The roles of leader–member exchange, self-efficacy, and organizational identification. *Organizational behavior and human decision processes*, *115*(2), 204-213.

Wang, Y. D., & Yang, C. (2016). How appealing are monetary rewards in the workplace? A study of ethical leadership, love of money, happiness, and turnover intention. *Social Indicators Research*, *129*(3), 1277-1290.

Winston, B. E., & Patterson, K. (2006). An integrative definition of leadership. *International journal of leadership studies*, *1*(2), 6-66.

Yalçin, A., & İplik, N. F. (2005). Beş yıldızlı otellerde çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Adana örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *14*(1), 395-412.

Yalçın, M. S. (2005). İşletmelerde liderlik davranışlarının örgütsel bağlılığa etkisi: Bir tekstil firması örneği.

Yıldız, S. M. (2015). Lider-üye etkileşimi, işyerinde mobbing ve mesleki tükenmişlik ilişkisi. *Ankara: Detay Yayınevi*.

Yozgat, U., Yurtkoru, S., & Bilginoğlu, E. (2013). Job stress and job performance among employees in public sector in Istanbul: examining the moderating role of emotional intelligence. *Procedia-Social and behavioral sciences*, *75*, 518-524.

Zhu, W. (2008). The effect of ethical leadership on follower moral identity: The mediating role of psychological empowerment. *Leadership Review*, *8*(3), 62-73.

Zhu, W., May, D. R., & Avolio, B. J. (2004). The impact of ethical leadership behavior on employee outcomes: The roles of psychological empowerment and authenticity. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, *11*(1), 16-26.

Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Fatih TOPÇUOĞLU [1]

Giriş

1.Verginin Tanımı ve Nitelikleri

1.1.Verginin Tanımı

Verginin farklı şekillerde tanımı yapılmaktadır. Genel ifadesiyle, devletin ve yetkili diğer kamu kuruluşlarının, görevlerini yerine getirebilmek gayesiyle, gerçek ve tüzel şahıslardan; cebren, yasaların verdiği yetki dahilinde, karşılıksız olarak aldığı para hükmündeki iktisadi değerler vergi olarak tanımlanmaktadır (Akdoğan, 2005: 117).

Bir başka deyişle vergi, kamu giderlerini karşılamak üzere toplumun her kesiminin mali durumu doğrultusunda vermek zorunda olduğu ekonomik bir değerdir (Kırbaş,1984:57).

Türkiye'de vergi mevzuatı incelendiğinde, Vergi Usul Kanunumuzda verginin tanımlandığı görülecektir. Bununla birlikte, Anayasamızın 73.maddesinde 'herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler ancak kanun ile konulur, değiştirilir veya kaldırılır.' hükmü vergi ödeme yükümlülüğü tanımıyla verginin çerçevesini belirlemiştir. Buna göre, Anayasamızın ilgili maddesinde verginin genel özellikleri; kamusal giderlere finansman sağlamak, mükelleflerin ödeme durumuna göre tahsil edilmek ve bir kanuna dayanmaktır (Turhan,1998).

Vergilendirme sistemi düzenlenirken bazı faktörler bu düzenlemeleri etkilemektedir. Vergi yapısını belirleyen faktörler ise şunlardır (Ay ve Talaşlı):

Ekonomik Faktörler: Bir ülkede sanayileşme noktasında gelişmenin sağlanması durumunda vergi sisteminin yapısı içerisindeki dolaysız vergilerden olan gelir ve kurumlar vergisi, o ülkenin diğer gelir kalemleri arasında önemli bir paya sahip olur. Satıştan elde edilen vergilerin önemi devamlılığını sürdürürken; gümrük ve emlak vergilerinin önemi yıllara bağlı olarak azalma gösterir.

Siyasal ve Sosyal Faktörler: Toplumları oluşturan sosyal sınıflar arasındaki farklılık ve bunların siyasal nüfuzu, yaşadıkları toplumun vergi yapısı üzerinde etkilidir. Siyasal nüfuz sahipleri yakın çevrelerinin vergi yükünü hafifletme davranışı gösterme eğilimindedirler. Bunun yanısıra örgütlenme sürecinde başarılı olan tüketici topluluğu, tüketim üzerindeki vergilerin yükünün azaltılması noktasında devlet yöneticilerine siyasi baskı uygulayabilir.

Yönetsel Faktörler: Vergi yapısının çerçevesinin çizilmesinde önemli olan bir başka unsur da, yönetsel yapıdır. İki şekilde yönetsel yapı verginin yapısını belirler. Bunlardan ilki; mevcut kullanılan vergilendirme sistemlerinde oluşan boşluklarda, yöneticilerin sistemin işleyişine etki edebilecek kararlar vermeleridir. İkincisi ve daha önemlisi ise; ülkedeki ekonomik yapı ile vergi idaresinin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıktır.

Sosyo-Ekonomik Faktörler: Kurallar ve örgütlenmeler bütün ekonomik sistemlerin özünde var olan unsurlardır. Özellikle sosyalist sistemde toplam vergi gelirlerinin büyük bir kısmını devlet

[1] *Arş. Gör.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uyg. Tek. Ve İşl. Y.O, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü,

kurumları tarafından ödenen vergiler oluşturmaktadır. Vergiler bu tarz sistemlerde önemli bir kalem olarak görülmez. Bunun nedeni ise karar almanın ve mülkiyet hakkının kamuya ait olmasıdır. Temel karakteristik gelirlerin devlet kurumlarından temin edilmesidir. Halktan doğrudan alınan vergiler ise genellikle dolaylı vergiler şeklindedir. Bu vergilerin sistem içerisinde payı ise çok azdır (%5–10). Sosyalizmde bireylerin tam eşit sayılabilmesi için siyasal eşitliğin yeterli olmayacağı, bireyler arasında da ekonomik eşitliğin olması gerektiği savunulur.

1.2.Vergilendirmeyle İlgili Temel Kavramlar

Vergi alma sanatı şeklinde de ifade edilen vergileme, sözlük anlamı olarak daha önce oluşturulan vergi tekniklerinin uygulanmasıdır. Başka bir ifadeyle, verginin tahakkuk etmesiyle tahsil edilinceye kadar geçen süredeki işlemler vergilemenin kapsamı içerisinde yer almaktadır. Vergilemeye ilişkin uygulamalar ise vergi teknikleri olarak tanımlanmaktadır. Vergi yasalarının uygulamaya geçirilmesi, verginin tahsili için gerekli önlemlerin alınması da vergi tekniğinin vergi tekniğinin işlevleridir.

Vergi, kendisine tahakkuk eden kişi ya da kurumlarca ödenmesi gereken yasalarca belirlenmiş olan bir yükümlülüktür. Kanun koyucular tarafından verginin sorumlusu, vergiyi doğuran olay, vergi oranları, vergiden istisna durumlar, vergi oranları, ödeme şekli ve süreleri gibi hususlar vergi yasalarında belirlenmiştir. (Hellaç, 2017:29)

1.3.Dolaylı-Dolaysız Vergiler ve Türleri

Vergilerin dolaylı ve dolaysız vergiler olarak sınıflandırılması, genel kabul edilen bir yöntemdir. Dolaylı ve dolaysız vergilerin ayrımını yapmamız gerekirse dolaysız vergiler, ödemenin en son tasarlanan kişinin ödemekle sorumlu olduğu vergilerdir. Dolaylı vergiler ise vergi yükünün yüklenicisi olarak tasarlanan kişinin, üstündeki ödeme yükünü başkalarına onların ödemesi adına devrettiği vergi şeklidir. Bu fikir doğrultusunda bütün dikkatler ayrımın gerekliliği noktasında yoğunlaşır. Özünde mükellefin bireysel şartlarına göre uyarlanabilen vergilerdir dolaysız vergiler. Buna karşın alıcı ve satıcıların durumuna bakılmaksızın yapılan işlemler üzerine uygulanan vergiler dolaylı vergiler olarak nitelendirilir (Arslan, 2011:4).

Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alan dolaysız vergiler şunlardır (Öztürk,2007:18)

- Gelir Vergisi
- Kurumlar Vergisi
- Emlak Vergisi
- Veraset ve İntikal Vergisi
- Motorlu Taşıtlar Vergisi

Buna karşılık, dolaylı vergiler kategorisini şu vergiler oluşturmaktadır:

- Mal ve Hizmetlerden Alınan Vergiler
- Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi
- Ek Vergi
- Taşıt Alım Vergisi
- Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi
- Damga Vergisi
- Harçlar
- Dış Ticaretten Alınan Vergiler
- Gümrük Vergisi
- Akaryakıt Gümrük Vergisi
- Tek ve Maktu Vergi
- İthalde Alınan Katma Değer Vergisi

Dolaylı ve dolaysız vergileri kategorize etmek için kullanılan ölçütler şu şekilde özetlenebilir (Pehlivan, 2016: 116-117) :

- Nispi fiyatlarda değişime neden olan ve genel fiyat seviyesini etkileyen vergiler dolaylı vergilerdir. Buna karşın nispi fiyatlarda değişime neden olmayan ve genel fiyat düzeyi üzerinde herhangi etkisi olmayan vergiler dolaysız vergilerdir.

- Yansıma kıstasına göre başka birine devredilebilir vergi dolaylı vergi iken başka birine devredilemeyen vergi ise dolaysız vergidir.

- Verimlilik kıstasına göre verginin konusu sürekli ve yükümlüsü önceden belli ise bu vergi dolaysızdır ancak konusu sürekli olmayan ve yükümlüsü önceden bilinmeyen vergiler ise dolaylıdır.

2.Ekonomik Büyüme

2.1.Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme, bir ülkenin halkının istediği mal ve hizmetleri üretme yeteneğinin genişletilmesi olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin ekonomisinin üretim kapasitesi özünde kaynaklarının miktarı ve o kaynakların kalitesi ile teknolojik bilgi birikimi düzeyine bağlı olduğundan, ekonomik büyüme, bu belirleyicilerin üretkenliğini genişletme ve iyileştirme sürecini içerir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi üretim imkânları eğrisinin dışa doğru kaymasıdır. Üretim imkânları eğrisi, mal ve hizmet üretiminde kullanılan ekonomik faktörlerin ve bu mal ve hizmetlerin oluşturulması için gerekli olan teknolojik ilerleme faktörünün kombinasyonu ile meydana gelen eğridir (Krugman ve Wells, 2012, s. 28-29).

Genellikle ekonomik büyüme sabit fiyatlarla, başka bir deyişle belirlenen bir esas yılın fiyatlarıyla, hesaplanan gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) yıllık değişmesi olarak ifade edilmektedir (Özcan, 2013: 4).

Bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin değeri GSYH ile gösterilmektedir. GSYH'nın tanımı yapılırken piyasa değeri, üretilen mallar ve hizmetler, belirli bir ülke sınırları içerisinde üretilme ve belli bir zaman dönemini kapsaması önemlidir. Ekonomik büyüme oranı reel GSYH'nın yıllık yüzde değişmesidir. Bu büyüme oranı şu şekilde formüle edilir (Parkin, 2011, s.488-536);

Reel GSYH büyüme oranı = (Cari yıldaki reel GSYH- Bir önceki yılda reel GSYH)/Bir önceki yılda reel GSYH*100

2.2.Ekonomik Büyümenin Dinamikleri

Ekonomik büyümenin unsurları politikacılar tarafından üzerinde sıklıkla durulan konuların başında gelmektedir. Yöneticiler sadece ekonomik büyümeyi sağlamanın yanında bu büyümenin devamlılığını da sağlamaya odaklanmışlardır. Bu devamlılığın sağlanması da bazı şartlara bağlıdır. Ekonominin dinamiklerinin farkında olmak büyümenin devamlılığı açısından son derece önemlidir.

Sermaye birikimi, nüfus ve işgücü, doğal kaynaklar, teknolojik gelişmeler ekonomik büyümenin devamlığını etkileyen faktörler olarak tanımlanabilir. Bu faktörlerin olumlu yönde kullanılması ülkelerin ekonomik büyümelerinin sürekli olmasına ve toplumsal refahın artmasına yardımcı olur.

Üretim sürecine dahil olan üretim faktörlerinin fonksiyonu, aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

2.2.1.Sermaye birikimi

Üretim faktörü denildiğinde sermaye birikimi önemli bir yer almaktadır. Üretim faaliyetlerinde gerekli olan makine, hammadde, üretim ekipmanları, tesis ve binalar gibi varlıklar hep sermaye birikimlerinin unsurlarıdır. Üretim faaliyetlerinde kullanılan bütün kaynaklar sermaye

birikiminin ürünüdür. Üretimin yapılabilmesi, katma değer sağlamanın devamlılığının olabilmesi için olmazsa olmazdır. Eksikliğinde üretim faaliyetleri aksar ve ekonomik büyüme sağlanamaz. (Günçavdı ve Küçükçifçi, 2012)

Sermaye birikimi yapma alışkanlığı toplumsal kalkınmayı da beraberinde getirir. Biriktirilen kaynaklar gelir etme amacıyla yatırıma dönüştürülür bu durum da toplumun tüm fertlerini olumlu yönde etkiler. Toplumun gelir düzeyi yükselir bu da tüm sektörlerin gelişmesini sağlar. Aksi bir durumda ise piyasalarda kaynak sıkıntısı ortaya çıkar ve üretimciler kaynak bulma adına yüksek maliyetlerle borçlanabilirler. Bu da üretilen mamullerin fiyatını etkileyerek fiyatların yükselmesine o da toplumun alım gücünün düşmesine neden olur.

2.2.2.Nüfus ve İş Gücü Artışı

İş gücü üretime katılan insan unsurunu ifade eder. İnsan unsuru üretime fiziksel kuvveti vasıtasıyla katılabildiği gibi zihin ve fikir olarak da katılabilir. Nüfustaki artışlar iş gücü artışını da olumlu yönden etkilemektedir. Üretim faaliyetlerine katılacak daha fazla alternatif olması üretim faaliyetlerini ve üretim kalitesini olumlu etkilemektedir. Nüfusun ekonomiler üzerindeki etkisi iki yönlüdür. Nüfus hem iş gücüne katılım noktasında üreticilere katkı sağlamakta kaliteyi olumlu etkilemekte, hem de tüketici noktasında talep oluşturup ürünlerin döngüsünü noktasında fayda sağlamaktadır. Nüfusu az olan ülkeler hem üretim noktasında sıkıntı yaşamakta hem de üretilen malların satılması ve tekrar paraya dönüşmesi noktasında zorluklarla karşılaşmaktadırlar (Taban, 2008: 17).

Nüfusun niceliğinin yanında niteliğinin de artması gerekmektedir. İyi eğitimli bir nüfus teknolojik ve ekonomik kalkınmayı sağlayarak toplumsal refahı artırarak yaşadıkları ülkeyi daha yaşanabilir bir ülke haline getirmektedirler.

Nüfusun gelişmeye sağladığı faydaların yanında bu gücün olumlu kullanılmaması durumunda olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Yeterli istihdam dağlanamaması durumunda ise artan nüfus işsizliğe neden olmakta bu da toplumsal sınıf farklılıkları, ekonomik sıkıntılar gibi olumsuzlukları beraberinde getirmektedir.

2.2.3.Teknolojik Gelişmeler

Teknolojideki gelişmeler üretim kalitesini artırarak ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunmaktadır. Üretimde kalitenin artması da büyümenin sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır.

Daha kaliteli mal üretmek teknolojideki gelişmelerle paralel ilerler. Kalitenin artmasıyla birlikte üretip kapasitesinin de arttığı ortamlar ekonomik büyüme ve kalkınma ile sonuçlanırlar. Dolayısıyla üretim kapasitesindeki artışlar çıktı artışına ve bu da ekonomik büyümeye dönüşmektedir. Teknoloji vasıtasıyla kaynaklar daha verimli kullanılarak üretime dönüşmektedir. Teknolojinin doğru kullanılmasıyla üretilen ürünler dış pazarda da olumlu yönden farklılaşmakta ve ülkeye ciddi döviz kazandırmaktadır. 21. Yüzyılın getirdiği koşullarla teknolojik olarak geri kalan ulusların her yönden diğer ülkelerle mücadele edebilmesi mümkün olamamaktadır.

2.2.4.Doğal Kaynaklar

Üretim faaliyetlerinde kullanılan insan dışı unsurlar doğal kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Doğal kaynaklar, kısaca üretimde kullanılan insanın dahil olmadığı her türlü faktördür. Ormanlar, denizler, akarsular, madenler, toprak gibi kaynaklar doğal kaynaklar olarak örneklenebilir. Doğal kaynakların üretimde etkin kullanılması israf edilmemesi gerekmektedir. Ülkelerin coğrafi koşullarına sahip oldukları doğal kaynaklar değişebilmektedir. Sahip olunan doğal kaynakları etkili kullanmak ekonomik büyümenin sağlanması ve sürdürülebilir olması için olmazsa olmazlardan biridir. Sahip olunan kaynağı etkin kullanmak en az ona sahip olmak kadar önemlidir. Her ülke için farklılık gösteren doğal kaynaklar, ülkelerin coğrafi konumuna ve yapısına, ilkim koşullarına ve bitki örtüsüne göre şekillenmektedir. Sadece sahip olunan doğal kaynaklara ve rezervlere güvenmek

ülkelere kısa süreli büyüme sağlamasına rağmen uzun vadede ekonomik gelişmeyi sürdüremedikleri gözlenmiştir.

2.3.Vergilerin Ekonomik Büyümeye Etkileri

Büyüme olgusu eski zamanlardan günümüze kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde pek çok ekonomik araştırmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalar ekonomik büyüme sürecinde vergi gelirlerinin, kamu harcamalarını karşılamak için en önemli finansal kaynaklar olduğunu öngörür, vergi gelirleri de dâhil olmak üzere birkaç farklı faktöre önem verir. Ayrıca vergi politikası; işletme kararları, harcamaları, tasarrufları, yatırımları ve birkaç makroekonomik değişkeni etkileme yeteneğine sahiptir (Erdoğan, 2012: 23).

3.Ekonometrik Uygulama

3.1.Kapsam ve Veri Seti

Bu çalışmada bir ülkenin elde ettiği vergi gelirleri ile o ülkenin büyümesi arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmak istenmiş ve bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 1999-2018 yılları arasındaki gayrisafi yurt içi hâsıla verileri, dolaylı, dolaysız ve toplam vergi geliri verileri bir araya getirilmiştir. GSYH verileri ile büyüme ölçülmüş olup söz konusu veriler Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Dolaylı, dolaysız ve toplam vergiler verileri ise T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığından elde edilmiştir. Modelde Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla değişkeni GSYH ile, toplam vergi değişkeni TV ile, dolaylı vergi değişkeni DV ile, dolaysız vergi değişkeni de DSV ile ifade edilmiştir.

3.2.Yöntem ve Bulgular

Modelde kullanılacak serilerin sonuçların güvenirliliği açısından birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir. Ele alınacak modelde kullanılacak serilerin durağan olup olmadıklarının tespiti stokastik sürecin zamana bağlı olarak değişip değişmediğine bağlı olarak gerekli görülmektedir. Modelde ele alınan serilerin durağan olmaması durumunda, serilerin geçmiş ve gelecek değerini matematiksel olarak yorumlamak olası olmayacaktır. Durağan serilerin ortalaması zamana bağlı olarak değişmezken durağan olmayan serilerin ortalamaları ise zamana bağlı olarak değişebilmektedir. Otokorelasyon sorunu veyahut sahte regresyon sorunu serilerin durağan olmaması durumunda görülmektedir. Bunun sonucunda da bu serilerle elde edilen sonuçların güvenirliliği düşük olmaktadır (Kutlar, 2000:12-13). Serilerin durağanlığının kontrolü amacıyla Phillips-Peron tarafından geliştirilen birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken Adı		**Phillips Perron Testi**	
		Sabitli	**Birinci Fark**
logGSYH		-1.439524	-3.261950
logTV		-4.316464	-5.613525
logDV		-4.853389	-4.872379
logDSV		-2.978856	-3.619031
Kritik Değerler	a=%1	-3.831511	-3.857386

	b=%5 c=%10	-3.029970 -2.655194	-3.040391 -2.660551

Yapılan birim testler sonucunda GSYH bağımlı değişkeninin ve DSV bağımsız değişkeninin birinci farkında durağan olduğu buna karşın TV ve DV bağımsız değişkenlerinin düzeyde durağan olduğu gözlenmiştir. Tüm serilerin I(0) ya da I(1)'de durağan olmaları neticesinde uzun dönemli koentegrasyon hareketlerini ölçme yöntemlerinden biri olan ARDL yöntemi kullanabiliriz. ARDL testinin ön şartlarından birisi serilerin düzeyde ya da birinci farkında durağan olmasıdır. Yani serilerin I(0) ya da I(1) olması ön koşuldur. İkinci farkında ya da başka bir ifade ile I(2)'de durağan olan seriler için ARDL yöntemi kullanılamaz.

ARDL modelinde yapılacak ilk aşama uygun gecikme uzunluğunu belirlemektir. Farklı gecikme kombinasyonları denenerek bilgi kriterlerine göre en düşük değeri veren en uygun model olarak seçilir. ARDL modelini kurup tahmini yaptığımızda en uyun gecikme değerinin (AIC) 3 olduğu belirlenmiştir. Seride otokorelasyon sorunu ya da değişen varyans sorunu olup olmadığını test edip sonucuna göre yorumlama yapmamız gerekiyor. Bu amaçla öncelikle Breusch-Godfrey Seri korelasyon LM testi yapılmalıdır.

Tablo:2 Seri Korelasyon LM Testi Sonuçları

F istatistiği	0.284998	**Olasılık F**	0.7981
Gözlem R^2	6.171953	**Olasılık Ki kare**	0.0457

LM testi sonucunda oto korelasyon yoktur hipotezinin reddedilemediği ortaya çıkmaktadır. Serimizde otokeralsyon sorununun olmadığının anlaşılmasından sonra değişen varyans probleminin olup olmadığı test edilmelidir. Bunun için de heteroskedasticity testin yapılması gerekmektedir. Söz konusu testi yaptığımızda serimizde değişen varyans sorunun olmadığı anlaşılmaktadır. Modelde otokorelasyon sorunu ve değişen varyans problemine rastlanılmaması sonucunda sınır testi yapılmasının önünde bir engel kalmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 3: ARDL Sınır Testi Sonucu

F istatistiği	3.265028	
Kritik Değerler		
Anlamlılık	**I0**	**I1**
%10	2.37	3.2
%5	2.79	3.67
%2.5	3.15	4.08
%1	3.65	4.66

Tablo 3' göre F istatistiği I0 ve I1 olarak ifade edilen alt ve üst değerlerden %10 anlamlılık derecesinde büyüktür. Yani başka bir ifade ile %90 güven aralığında seriler arasında uzun dönemli kointegrasyonun olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada ülkelerin vergi gelirlerinin büyümelerinin üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Bu gaye doğrultusunda Türkiye'nin büyümesini ölçmek için gayrisafi yurtiçi hâsıla verileri bağımlı değişken olarak kullanılmış, dolaylı, dolaysız ve toplam vergi gelir verileri de bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Bahsi geçen verilerin temin edilmesin de T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'ndan yararlanılmıştır. Araştırma dönemi olarak 1999-2018 yılları arası alınmıştır.

Değişkenler arasında durağanlık testleri yapılmış, GSYH ve DSV değişkenlerinin birinci farkta durağan oldukları, DV ve TV değişkenlerinin ise düzeyde durağan oldukları tespit edilmiştir. Serilerin durağanlıklarının I(0) ve I(1) olduklarının tespitinden sonra ARDL Sınır Testi vasıtasıyla uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının tespiti yapılmaya çalışılmıştır. ARDL'nin ilk aşaması olarak serinin gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Gecikme uzunluğunun tespitinden sonra seride otokorelasyon sorununun ya da değişen varyans sorununun olup olmadığını test edilmiş, seriye sıkıntı oluşturabilecek bir soruna rastlanılmamıştır. Bu aşamalardan sonra ARDL Sınır Testi yapılmış ve bağımlı değişkenler ile bağımsız değişken arasında %90 güven aralığında seriler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar ışığında ülkelerin elde ettikleri vergi gelirleri ile büyümeleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiş, vergi miktarındaki artışın büyümeyi de artıracağı sonucu ile büyüme hızını ve miktarını artırmak isteyen ülkelerin elde edilen vergi miktarını artırmaları amaçlarına ulaşmaları noktasında fayda sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A., (2005), *Kamu Maliyesi,* Gazi Kitapevi, Ankara.

Arslan, A., (2011), *Türk Vergi Sisteminde Dolaysız Vergilerden Dolaylı Vergilere Geçişin Ekonomik Yansımalarının Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Ay HM., ve Talaşlı E.,(2008), "Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki", *Maliye Dergisi*, 154.

Erdoğan, E., (2012), *Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1998-2011 Dönemi)*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Muğla.

Günçavdı, Ö., ve Küçükçifçi, S., (2012)., *Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları ve İstihdam Etkileri*. Tartışma Metni, Türkiye Ekonomi Kurumu.

Hellaç, F. A.,(2017), *Vergi, Vergiye Karşı Tepkiler Zonguldak İli Gelir Vergisi Mükelleflerinin Vergiye Karşı Tepkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Krugman, P., ve Wells, R. (2012), "Mikro İktisat" (S. Işık, M. Aslan, A. Ateş, C. Dişbudak, & K. Türkcan, Eds.). Ankara.

Kutlar A., (2000), *Ekonometrik Zaman Serileri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Neslihan Aslan Ö., (2007), *1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Vergi Politikaları ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önleyici Etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, , Isparta

Özcan, S. K. (2013), *Türkiye'de Finansal Gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Parkin, M. (2011)., *İktisat*. (Ö. Uzun, Ö. Demir, S. Güneş, & Ş. Sezgi, Eds.) (9th ed.), Akademi Yayıncılık, Ankara

Pehlivan, O. (2016), *Kamu maliyesi (1.Baskı),* Celepler Yayınevi, Trabzon

Kırbaş S.,(1984), *Vergi Hukuku Temel Kavramlar İlkeler ve Kurumlar*, Gazi Üniversitesi Yayın No:37, İ.İ.B.F. Yayın No:25, Ankara.

Taban, S. (2008), *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, Nobel Yayım Dağıtım, Ankara.

Turhan, S., (1998), *Vergi Teorisi ve Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul

Türkiye'de Ekonomik Büyüme

Fatime Gül OKTAY ATSATAN[1]

Giriş

İktisat bilimi içerisindeki en güncel konu durumuna dönüşen iktisadi büyüme, insanların hem refah düzeylerinin ve hayat kalitelerinde ilerlemesinin görülebilmesi adına oldukça büyük önem taşımaktadır. Kişilerin refah düzeylerinin yükselmesi, daha çok kişi başına gelir kazanmaları ve bu sayede gereksinim duydukları mal ve hizmetleri istedikleri oranda temin edebilmeleri ile olası hale gelmektedir. Bu duruma karşılık olarak mal ve hizmet imalatı için ihtiyaç duyulan tüm kaynakları elde bulundurmak, bu kaynakları hem nicelik hem nitelik açısından daha ileriye taşıyabilmek, üretim kapasitesini yükseltmek ve buna ilişkin gerekli olan politika elemanlarını tespit etmek ve uygulamak refah kavramının bir başka boyutu şeklinde görülmektedir.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin günümüzdeki büyüme ve gelişme problemleri, daha kısa vadede sonuç elde edilmesi adına geleneksel iktisat kuramının dışına çıkabilmeyi gerekli hale getirmektedir. Gelişme sürecinde olan ülkeler, durağan açıdan karşılaştırmalı biçimde aha üst seviyede yer aldıkları konularda değil, dinamik açıdan karşılaştırmalı olarak daha üstün oldukları konularda öncelik göstermelidir. Bahsedilen durum ise, yaparak öğrenmeden sağlanan yararlarını hayata zaman kaybetmeden uygulayan, teknolojik bilgiyi temel alan, katma değeri oldukça yüksek seviyedeki alanlar ve yatırımlardır.

İktisat ile alakalı kaynaklardaki bütün büyüme modellerinde hem fiziksel sermaye birikiminin hem de işgücünün önemine dikkat çekilmektedir. Dışsal büyüme kuramında faktör verimliliği ve bu doğrultuda faktör verimliliğinin yükseltilmesi temeldir. Verimliliğin yükseltilmesinin en temel kaynağı şeklinde ise, dışsal teknolojik gelişmeye dikkat çekilmektedir. Romer (1986)'in içsel teknolojik ilerlemeyi ölçeğe göre yükselen getiri ile destekleyen kuramıyla beraber içsel büyüme kuramlarının da temelleri atılmıştır.

1980'li senelerin ortalarına doğru gelişmeye başlayan içsel büyüme kuramları, büyümede itici güç şeklinde değerlendirdikleri etmenler bakımından, üç ana başlıkta ele alınabilir; karar parametresi olarak nüfusta kaydedilen artış ve beşeri sermaye birikimine sahip olanlar, dışsal teknolojik gelişmeye piyasada güç sahibi olanların yön verdiği ve girişimci karar bağlayanlar ve kamunun etkisini büyüme evresinde bağımsız parametre olarak varsayanlar.

Büyüme terimi, sistematik ekonomik çözümlemesinin başından bu yana entelektüel manada oldukça önemlidir. Ekonomik anlamda büyümeyi, üretim etmenleri sermaye ve işgücünün yükselişiyle "teknolojik gelişme" veya "üretkenlik artışı" olarak tanımlanan bir "artık terime" dayandırılan neoklasik büyüme kuramı, büyüme evresinin daha iyi kavranmasında fazlaca faydalı olmuştur. Fakat bahsedilen model, ekonomik büyümeyi yakından etkileyen etmenlerin saptanması ve analizi hususunda yeterli düzeyde bilgi aktaramamıştır. Büyüme hususundaki arayışlar, 1980'li yılların son yarısında, ekonomi kuramı ve uygulamalarındaki birtakım büyük gelişmelerin de sayesinde yepyeni bir akımın görülmesini sağlamıştır. Bahsedilen gelişmeler özetle, mikro temellere hassasiyet gösterilmeye başlanması, matematiğin modelleme evresinde her geçen gün daha fazla

[1] Dr. Öğr. Üyesi, ISUBÜ

kullanımı, ekonometrinin hem modelleme süreci hem de modellerin sınanmasında sunduğu imkânlar, bu şekilde geleneksel olarak çözümlemelerde kapsanmayan etmenlerin dikkate alınabilmesi olarak özetlenebilir (Fine, 2000). İçsel büyüme teorisi bir başka adıyla yeni büyüme teorisi (endogenous grovvth theory) şeklinde isimlendirilen bu kuram büyümeyi, neoklasik modelde olduğu gibi piyasa mekanizmasının denetimi altında olmayan dışsal teknolojik değişme (exogenous technological change) yerine, merkezi olmayan bir piyasa yapısı içerisinde serbest bir şekilde çalışan ekonomik güçlerin içsel olarak belirlediğini iddia etmektedir (Romer, 1994).

Ekonomik büyüme en geniş ve basit anlatımı ile ülkelerin halkların talep ettiği mal ve hizmetleri sağlayabilme gücünü yükseltmek şeklinde açıklanabilir. "Herhangi bir ekonominin imalat kapasitesi kaynaklarının hem nicelik hem niteliğine hem de eriştiği teknolojik seviyeye dayanmasından dolayı, ekonomik büyüme üretim kapasitesinin bahsedilen belirtenlerin geliştirilmesi ve genişletilmesi sürecini barındırır (Peterson, 1976). Bir ülkenin üretim kaynakları doğal kaynaklar, işgücü, bilgi birikimi, sermaye ve teknoloji seneden seneye değişiklik göstermektedir. Büyüme bahsedilen kaynakların hem nicelik hem de niteliğindeki yükselişler ile görülmektedir. Büyümeyi sayılarla rahat bir şekilde ifade edebildiğimizden, sonuçta ekonomisi büyüme içerisinde olan herhangi bir ülkenin ana göstergeleri üretim hacminde ve milli gelirde görülen yükselişlerdir.

İktisadi büyümenin ana özelliklerinden bir tanesi de uzun vadeli bir olgu olmasıdır. Sermaye birikimi, sermayenin yatırımlara evrilmesi ve bu sayede ekonominin imalat kapasitesinin arttırılması da zaman almaktadır. Öte taraftan, beşeri sermaye ve teknoloji etmeni de birikim sürecine ve verimliliğin yükselmesine olan katkıları bakımından uzun vade karakterlidir. Bu duruma karşılık olarak iktisadi büyümeyi kısa vadede etkileyebilecek etmenler de söz konusudur. Bu etmenlere örnek olarak, para ve ekonomi politikaları, dış ekonomilerde görülen gelişmeler, milli ve yabancı paranın değerinde kaydedilen değişmeler ve yabancı sermaye girişleri gibi toplamdaki talebi arttırıcı yönlü gelişmeler gösterilebilir. Bu gibi durumlar kişi başına düşen reel gelirde yol açtığı yükselişler kısa süreli dalgalanmalardır.

Teorilerin, teorik kavramları barındırmalarından dolayı doğrudan test edilmeleri imkânsızdır. "Bununla beraber, teoriler model veya modeller vasıtasıyla dolaylı şekilde test edilebilirler". Büyüme kuramının teorik kavramlarına rekabet, kar seviyesini en üst seviyeye çıkarmayı amaçlayan iktisadi birimler, azalan ya da artan kazançlar, denge, girdiler ve çıktılar örnek gösterilebilir. Bir büyüme modelinin asıl gayesi ise, üretimde başvurulan girdilerin çıktı üzerinde var olan etkisini saptayabilmektir. Temel aldığı teorik kavramlarda değişiklik olduğunda kurulacak büyüme modelinde de öngörüleri ile beraber birlikte değişiklik olacaktır. Örnek vermek gerekirse, Romer'in geliştirdiği içsel büyüme modelinde, ölçeğe göre artan getiri, eksik rekabet ve içsel teknoloji birikimi vasıtasıyla, teknolojik gelişmenin iktisadi büyümenin temel kaynağı olduğu tahmin edilmiştir. Bu sayede içsel büyüme modeli Romer'in geliştirmiş olduğu model aracılığıyla test edilebilir duruma gelmiştir. Halen test evresini geçmemiş olan Romer'in modelinin öngörüleri gerçekleştiğinde, bu husus kuramı destekleyen nitelikteki bir kanıt olarak kabul edilecektir. Bu duruma karşılık olarak, 1950'li senelerde düşüşe geçen verimli girdiler, dışsal teknolojik gelişme, ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabeti temel alan dışsal büyüme modelinin öngörülerinin gerçekleşmediğine yönelik kanıtların olması, dışsal büyüme kuramının kabul edilmeyebileceği yönündeki yönelimi daha güçlü hale getirecektir.

Neoklasik Büyüme Teorisi

Solovv'un yapmış olduğu öncü niteliğindeki araştırmasını (1956) kaynak olarak kabul eden neoklasik büyüme kuramı, iktisatçıların pek çoğunun 1960'lı senelerdeki katkıları ile (örneğin Denison, 1961; Cass, 1965; Koopmans, 1965) gelişme göstermiştir (Ehrlich, 1990). Konu ile alakalı kaynaklar tarandığında Solovv modeli şeklinde de isimlendirilen bu kuramın ana varsayımlarını; kapalı yapıya sahip bir ekonomi, rekabet esaslı piyasalar, rasyonel hareket eden insanlar, imalat

etmenleri, sermaye ve işgücü için ayrı ayrı ölçeğe göre düşen kazancı, imalat fonksiyonu için değişken olmayan kazancı öngören bir imalat teknolojisi şeklinde özetlemek mümkündür. Nüfusta ve işgücünde görülen artışlar, içerilmemiş teknolojik değişme vb. gibi kurama dışsal olarak dahil edilmekte ve beşeri sermayedeki üretkenlik değişimleri göz ardı edilmektedir. Bahsedilen varsayımlar ışığında oluşturulmuş olan model, kişi başına düşen sermayenin; kişi başına düşen üretim ya da tüketimle paralel olarak aynı yüzdede artış seyrettiği bir "dengeli" genişleme çizgisi açıklamaktadır. Denge seviyesine ulaşıldığı zaman kişi başına kazanç ve tüketimde görülen artış yüzdesi teknolojik ilerleme hızı ile eşit duruma gelmektedir. Bir başka deyişle, model içerisinde dışsal bir parametre niteliği taşıyan teknoloji, kişi başına kazançtaki yükselişi sağlayan en önemli etmendir ve denge konumuna gelen büyüme hızı tasarruf yöneliminden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Teknolojik ilerlemeleri ve nüfus artışını dışsal olarak gören bu şekildeki bir yapı içerisinde, politika uygulamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi sağlamaya yarayan aktarım mekanizmasının olmamasından dolayı, neoklasik modelde devletin, uygulayal olduğu politikalar açısından net bir rolü bulunmamaktadır (Shaw, 1992). Bununn dışında, ABD'ye yönelik zaman serilerine başvurularak gerçekleştirilen değerlendirmelerde, modelin "artık terimi" özelliğindeki teknolojik gelişme ya da üretkenlik artışının yaşanan büyümenin minimum %50'sini yalnızca kendisinin açıkladığı, kalan kısmın sermaye ve işgücünde görülen artıştan ileri geldiği saptanmıştır (Shaw, 1992). Bahsedilen iki ana sonuç, büyüme üzerinde etkisi bulunan etmenlerin çok daha sistematik, detaylı ve formal bir çizgide araştırılması ile çalışmalar için başlangıç noktasıdır.

Dışsal Büyümeden İçsel Büyüme Kavramına Geçiş

1980'li senelerde konuşulmaya başlanan "İçsel Büyüme" kavramı ampirik ve teorik temelleri bulunan ayrı bir araştırmanın çıktısıdır. Bu çalışmamız ekonomik büyümenin ekonomik sistemin içsel bir ürünü niteliği taşıdığının altını çizerek, büyümenin dıştan ileri gelen güçlerin bir neticesi olduğu neoklasik yani dışsal büyüme modelinden ayrılmaktadır (Romer, 1994). 1950'li ve 1960'lı senelerde büyüme ile alakalı kaynaklarda kendine geniş bir yer bulan ve büyük oranda R. Solow'un modeli ile benzeşen neoklasik büyüme modelinde durağan durum büyüme yüzdesi dışsal bir parametredir (Türker, 2009).

İçsel büyüme modelleri genel olarak neoklasik büyüme modellerinin neticelerini ve eksik yanlarını temel almaktadır. Dışsal büyüme modelinde temelde üç önemli problem bulunmaktadır: İlk problem, teknolojinin dışsal nitelik taşıması ve tamamıyla açıklanamamasıdır. İkinci problem, teknolojik ilerlemelerin devamlı bir şekilde yaşanmasına yol açan sebeplerin açıklanamamasıdır. İki üretim faktörlü dışsal büyüme modeli, bütün ürünün marjinal verimliliklerine göre sermaye ve emeğe gelir olarak ödenmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bu durumda, teknolojik gelişmelerin olası karşılığı için gelir kalmamaktadır. Üçüncü problem, yakınsamadır. Şayet teknolojik ilerleme hiçbir çaba gösterilmeksizin dıştan kaynaklanan sebeplerden yaşanıyorsa, o zaman ülkelerin her biri aynı teknoloji seviyesine erişme konusunda eşit şansa sahiptir (Gordon, 1993). Dışsal büyüme modeli, teknolojinin ülkelerin tamamında tümüyle aynı olduğu ve hiçbir şekilde değişiklik göstermediği varsayımı ile gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkelerin uzun vadeli reel büyüme yüzdelerinin aynı uzun vade değerine yakınsayacağı ve bu yüzdesinde sıfır olduğu sonucunu göstermektedir. İlgili hipoteze kaynaklarda yakınsama hipotezi adı verilmektedir. Fakat neoklasiklerin pür (naive) olarak adlandırılan veya mutlak yakınsama şeklinde ifade edilen yakınsama hipotezinin bahsedilen temel öngörüleri dünya ekonomileri ile alakalı gözlemler ile çelişmektedir (Kibritçioğlu, 1998).

Solow (1956), modelinde ise kişi başına büyüme, üretim etmenlerinden birinin fazlalaştırılmasından ileri geliyorda, üretim süresince bu etmende azalan verimlerin görülmesi ile uzun vade büyüme, diğer dışsal kaynaklar olmaksızın devam ettirilememektedir. Bahsedilen modelde uzun vade büyümenin temeli teknolojik gelişmelerdir ve uzun dönem büyüme yüzdesi model içerisinde saptanmamaktadır. Buna rağmen, içsel büyüme modellerinde uzun dönem büyüme yüzdesi model içerisinde saptanır. Bir başka ifadeyle, içsel büyüme modelleri bir ekonominin zamanla ne şekilde büyüdüğünü gözler önüne sermeye çalışır (Schiff, 1999). Bu kuram

kapsamında ekonomik büyümenin kaynaklarına ilişkin çeşitli ekonomik parametreleri ön plana çıkaran farklı modeller ortaya atılmıştır. İçsel büyüme modellerinde teknolojik gelişmeler ve bilgi birikimi, beşeri sermaye, kamu giderleri vb. gibi parametreler modele dahil edilip içselleştirilmiştir.

İçsel Büyümenin Kaynakları

İçsel büyümenin kaynaklarını esas olarak iki kuram ışığında sınıflandırmak mümkündür: İlk kuramda, içsel büyümenin kaynağı üretim evresinde ekonomi genelinde meydana gelen ölçeğe göre artan getirilerdir. Bu, çoğunlukla üretimde dışsal tasarruflar ortaya çıkarır. Örnek vermek gerekirse, Arrow'un modelinde, bir firmanın üretim esnasında yaparak öğrenme (leaming by doing) sebebiyle meydana gelen artış, bütün firmalarda sermayenin verimliliğini yükseltmektedir. Arrow bilgi ediniminin çoğunlukla öğrenme şeklinde belirtildiğini ifade etmiştir. Çalışmada öğrenmenin, tecrübenin bir ürünü olduğu ve öğrenmenin yalnızca bir sorunu çözme gayreti vasıtasıyla oluştuğu ve bu sebepten ötürü yalnızca bir çalışma sonucunda ortaya çıktığı belirtilmiştir (Schiff, 1999). İlk kuram çerçevesinde Romer (1986) ve Lucas'ın (1988), modelleri oldukça büyük önem taşımaktadır. İlgili modeller, üretim esnasında pozitif dışsallıklar sebebiyle herhangi bir teknolojik gelişme olmasa da uzun vadede pozitif bir ekonomik büyümenin görüleceğini gözler önüne sermektedir.

İçsel büyümenin temelini bulmaya çalışan ve buna yönelik araştırmalar yapan Schumpeterci geleneğe benimseyen ikinci kuramda, yeniliklerin ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde var olan etkisi üzerinde durulmaktadır. Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991) ve Krugman (1994), bahsi geçen kuramın ilk kurama nazaran daha üst seviyede yer aldığını iddia etmektedirler. Çünkü ilk kuramda teknolojik değişim yalnızca öteki faaliyetlerin rastlantı sonucu ortaya çıkan bir mahsülüdür. Bu alternatif tiplerde, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) kısmı verimlilikte artış sağlayan düşünceler ya da yeni ürünler imal etmektedir. Ar-Ge genellikle özel sektör eliyle gerçekleştirilmekte olan bir çalışma olarak ilgili modele dahil edilir. Bu sayede bahsedilen modeller, örnek verilecek olursa patent haklarının muhafaza altına alınması ile yeni teknolojilerin ortaya çıkmasında geçici monopol gücü oluşmasının Ar-Ge çalışmaları için teşvik yarattığına dikkat çekilmektedir (Schiff, 1999).

Birinci içsel büyüme modelleri genellikle dışarıya kapalı ekonomilerin değerlendirilmesi ile ilgilenmektedir. Fakat son dönemlerde yürütülen araştırmalarda, bahsedilen modeller dışa açık ekonomi şartlarını da içine alacak biçimde genişletilmiş ve dışa açıklık kavramının genellikle ticari açıklık boyutu önemsenmiştir. Bu kapsamda çalışmamız, farklı içsel büyüme modelleri kapsamında ekonomik büyümede uluslararası ticaretin ne derece etkili olduğunu ortaya koymaya ilişkindir.

Türkiye'de Ekonomik Büyüme

Ülkemiz ekonomisi 1923 yılından beri hem büyüme hem de kalkınma alanında büyük mesafeler katetmiştir. Geniş perspektiften bu bilgi ele alındığında, olumlu olsa dahi dünya çapındaki örnekler ile kıyaslandığında fazlaca yavaş ve problemli gerçekleşmiştir. Bahsedilen süreçte ekonominin yapısal olarak değişime maruz kaldığı bazı kilit dönemler bulunmaktadır. Bu dönemlerin belki de en önemli olanı, ithal ikameci ve devletçi bir sanayileşme politikası yerine 1980 yılından sonra ihracatı temel alan bir sanayi politikasının benimsenmesidir. Çünkü ekonomik büyümede, ihracat sanayisinin ve ihracatın ağırlık kazanacağı bir imalat yapısı, uluslararası sermaye piyasaları ile bütünleşme ve dışsal rekabete açık bir özel sektör ve çok daha küçük çaplı bir kamu ekonomisi amaçlanmıştır. Fakat tarım sektörünün ağır bastığı ülkemiz ekonomisi Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk senelerden beri her dönemde sanayileşmeyi önemseyen bir politika ışığında ekonomi politikaları benimsemiştir.

24 Ocak 1980 kararları Türk Ekonomisi'nde yalnızca büyük bir ekonomik sıkıntıdan kurtulmak adına alınmış kısa dönemli önlemleri değil, büyüme ve kalkınma politikalarındaki yapısal evrilmeyi de gözler önüne sermiştir. İhracata ağırlık veren sanayilerim teşviklendirilmesi ile dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki katkısı artmaya başlamıştır. "Sanayi sektörü ihracatı devamlı

olarak artmış ve Gayri Safi Milli Hasıla içerisindeki sektör payı da her geçen gün büyümüştür. Bu durumun nedeni, ihracat artış hızının büyümedeki hızdan çok daha büyük olmasıdır". (Karluk, 2002). Korumacı politikalar neticesinde genişleyen üretim kapasitelerinin ihracatı esas alarak üretim yapmaları, işgücü maliyetlerinin azaltılması ve Türk Lirasının devalüasyonuyla beraber rekabet gücünün yükselmesi ilgili gelişmeyi destekler niteliktedir. "İhracatın Gayri Safi Milli Hasıla içerisindeki payı 1980 yılında %5.1 iken, 1988 yılında %12.8'e erişmiştir. Tüm bu pozitif gelişmelere rağmen 1980 yılı sonrası Türk ihracatına ilişkin sanayileşme modelinin en dikkat çekici noksanlığının sürdürülebilir bir sabit sermaye birikimi yaratamamış olmasından ileri gelmesi olduğu görülmektedir (Yeldan, 2002). 1990'lı senelere gelindiğinde, yapısal evrilmenin pozitif kazanımlarının yeniden kaybedilmeye başlandığı ve makro ekonomik istikrarsızlıkların devamlı hale geldiği bir döneme girilmiştir.

Ülkemiz ekonomisinin büyüme performansı veri üretim yapısı haricinde uzun vadede devamlılık sunan enflasyon, devletin bütçe açıkları, hem iç hem dış borç stoku vb. gibi problemler sebebiyle kararlı bir gelişme kaydedememiştir. Bu tip bozukluklar genellikle iyi olmayan yönetim ya da aktif olmayan kamu ekonomi stratejilerinin bir göstergesi şeklinde kabul edilmektedir. Ekonomik büyüme ve makroekonomik ortam arasındaki bağıntının önemi büyüktür. Çünkü "ülkeler arasında görülen büyüme farklılıklarının en temel sebeplerinden bir tanesi makro ekonomik kararlılığın farklılık arz etmesidir. Bahsedilen etki kısmı olarak sermaye ve teçhizat yatırımlarında özel bir role sahip olması yolu ile ortaya çıkmaktadır" (Temple, 1999). Ülkemizde yeterli olmayan sermaye birikimi ve var olan sermaye stokunun verimli yatırımlar ile desteklenememesiyle görülmeye başlayan bu istikrarsızlıklar kendi kendini besler duruma gelmiştir. Bu sebepten dolayı dış sermayeye bağımlılık, verimli olmayan üretim yapısı ve iç tüketim talebindeki yükselişle beraber yatırım olanakları kısıtlı hale gelmekte ve sonuçta uzun vadede ekonomik büyümede belirlenen hedeflere ulaşmak imkânsız olmaktadır.

İçsel büyüme modelleri içinde ana kuram niteliğindeki AK tarzı büyümede genel olarak fiziksel sermayelerin birikimi ve gerçekleşen yatırımların ekonomik uzun vadede ekonomik büyümeyi yükselteceği varsayılmaktadır. Ülkemizde milli tasarrufun yeterli düzeyde olmaması, var olan tasarrufların verimli nitelikteki yatırımlara evrilmesi ve işgücü istihdamında problemler ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bahsedilen problemler ile ilintili şekilde kısmi faktör verimlilikleri ve TFV'nde negatif bazı durumlar görülmektedir. Tablo 2'de 1995 yılı sonrası ekonomik büyümenin temel göstergelerinde görülen bozulmalar oldukça dikkat çekicidir. GSYİH'mn 2004 senesinde DİE'ye göre 8,9'luk büyümesi ve 2005 senesinde tahmin edilen aşağı yukarı %5 oranında bir büyümenin dikkate alınması durumunda; 2000-2005 arası dönem GSYİH ortalama büyüme yüzdesinin son iki-beş senelik dönem ortalamalarından çok farklı olmayacağı veya daha düşük olacağı tahmin edilmektedir (DİE, 2005).

Ülkemizde gerçekleşen yatırımların ekonomik büyüme üzerinde bulunan etkilerine yönelik yapılan çalışmaların bir tanesinde, Şıklar ve Kaya (1998) 1960-1996 yılları arasında görülen özel sektör yatırımlarının genel manada içsel büyümeye yol açtığını saptamışlardır. Zaman serisi metoduna göre, nedensellik testleri yatırımlardan büyümeye yönelik bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Yine bu araştırmada regresyon analizi yöntemiyle "ulaşılan tahmin sonuçları özel teşebbüs yatırımlarının mali büyüme konusunda oldukça büyük bir pozitif etkisinin bulunduğunu ve bu etkinin devlet yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde bulunan etkisinden aşağı yukarı iki kat daha fazla olduğunu gözler önüne sermektedir" (Şıklar ve Kaya, 1998). Beşeri sermayenin de içinde yer aldığı bu regresyon değerlendirmesinde, imalat fonksiyonunda ölçeğe göre artış gösteren kazancın varlığına yönelik birtakım kanıtlar ortaya atmaktadır.

Saygılı vd. (2005), 1972 ile 2003 yılları arası döneminde, ülkemiz ekonomisinin verimlik, sermaye birikimi ve finansal üyüme performansı arasında var olan ilişkileri ele alan oldukça kapsamlı bir araştırma ve analiz gerçekleştirmiştir. Bu çalışma neticesinde elde edilen ana bulgulardan bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

Ülkemiz ekonomisinde mali büyüme ile sermaye birikimi arasında gözle görülür pozitif yönde bir bağıntı bulunmaktadır.

Ele alınan dönemde, ekonomi başlığı altında, işgücü verimliliği yükselişinde bir gelişme kaydedilememiş, sermaye verimliliğinde ise gerileme yaşanmış, TFV'nde ise sınırlı oranda bir artış görülmüştür. Verimlilik göstergelerindeki iyileşme genel manada 1980'li senelerde yaşanmış ve onu takip eden senelerde bir zayıflama görülmüştür.

Tarım ve hizmetler alanlarında verimlilik göstergeleri fazlaca zayıfken, başta üretim sanayi olmak üzere sanayi alanı oldukça güçlü bir performans göstermiştir. Sanayi alanında sermaye birikiminde kaydedilen hızın düşüşe geçip gerilemesine rağmen verimlilik göstergelerinin iyileşme eğrisi içinde olması 1980 senesi ve onun öncesindeki dönemde elde edilen üretim kapasitesinin, büyüyen pazar ölçeği ve iyi seviyeye yarış ortamı sebebiyle, daha aktif kullanılması büyük rol oynamıştır.

2002-2003 arası dönemde, başta sanayi alanı olmak üzere, sektörlerin verimlilik göstergelerinde bir iyileşme görülmüştür.

Tuncer ve Özuğurlu (2004)'nun büyüme muhasebesi metoduyla sektörel açıdan yapmış oldukları analize göre, ülkemizde 1982-2000 arası dönemde ekonomik genişlemeye en fazla katkıyı üretim sanayi ve enerji sektörlerinin yaptığı kaydedilmektedir. Bahsedilen alanlarda sermayenin katkısı da fazla çıkmaktadır. Bilhassa tarım ve madencilik alanlarda etmen verimliliklerinin üst seviyede olması, makineleşmenin ortaya çıkardığı bir durum olarak ele alınmaktadır. Altyapı ve hizmetler alanı haricindeki tüm sektörler işgücünün katkısı bakımından ele alındığında, verimlilik artışının istihdam ile alakalı problemlere yol açacağı görülebilir. Nitekim 2000 senesinden sonra kısa vadeli gelişmeler bu durumu desteklemektedir. Bahsedilen durumda, yapılması gereken yeni ve istihdam imkânları oluşturacak yatırımlara adım atılması olacaktır. Enerji ve altyapı sektörlerinde kamunun ağırlığı göz önünde bulundurulacak olursa, özel sektörün sanayi yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkileyeceğini söylemek mümkündür.

İçsel büyüme modelleri devletin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki düzenleyici etkisini göz önüne çıkarmaktadır. Kamunun özel nitelikli hizmet ve malların üreticisi olarak değil ancak bütçe stratejisi vasıtasıyla dışsallığa sahip mal ve hizmetlerin imal eden ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkileyeceğini vurguladığından dolayı, bu öngörüsü onu dışsal büyüme modelinden ayrı bir konuma koymuştur. Devlet sağlık, dış ticaret, sermaye birikimi, eğitim, vergileme, teknoloji geliştirme vb. gibi sektörlerde izlediği stratejilerle, yönlendirici bir rol almaktadır.

İçsel büyüme kuramı bu tip politika aksaklıklarının ülkeler arasında bulunan büyüme farklılıklarının açıklığa kavuşturabileceğini vurgulamaktadır. "Ülkemiz ekonomisinin yeni bir yapısal değişim sürecine dahil olamaması neticesinde, toplumun üretken grupların geri plana itilerek rantiye gruplarının ön planda tutulması, sermaye birikiminin genel olarak toplumun üretken olmayan taraflarında toplanması, özel sektörün yapışım büyük oranda devletin sağlamış olduğu rantların saptanması, sektör tercihlerinde ve yatırım programlarındaki çarpıklıklar vb. gibi problemler kalıcı hale gelmiştir" (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004).

Sonuç

Büyüme modellerinde küreselleşmenin bilgi stokunda bir artışa yol açarak, hem teknoloji hem de beşeri sermayenin gelişme imkânlarını fazlalaştıracağının üzerinde durulmaktadır. Bununla beraber geçmiş dönemlerde sanayileşmiş olan, Asya Kaplanları gibi, ülkelerin ekonomik kalkınmasında büyük katkıları bulunan devlet teşviki, teknolojiyi taklit imkânları bulunmaktaydı. 1980'li yıllardan sonra küreselleşme stratejileri ve fikri mülkiyet hakları hususundaki düzenlemeler ile beraber, gelişmekte olan ülkelerin teknolojiye ulaşabilme imkânları da düşmüştür. Bir başka ifadeyle küresel piyasa içerisindeki tekelci rekabet koşulları çok daha belirgin olmuştur. Bu sebepten

dolayı gelişmekte olan ülkeler öğrenme kapasitesinin az ve ölçek ekonomilerinin bulunmadığı üretimlerde çalışmayı sürdürmüşler yani zenginleştirmeyen bir büyüme ile karşı karşıya kalmışlardır.

Ekonomi modellerinde strateji tavsiyeleri gelişmekte olan ülkelerin kalkınma evresinde hem sahip olması hem de uygulaması gereken kriterleri ortaya koymakla beraber, gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme evresinde uyguladıkları ya da uygulamak mecburiyetinde kaldıkları politikalar ile söz konusu tavsiyeleri hayata geçirme imkânları oldukça kısıtlıdır. 1980'li yıllardan sonra yeniden popüler hale gelen küreselleşme eğilimleri ardından, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler arasında var olan tüm eşitsizliklerin katlanarak sürmesi, gelişmekte olan ülkelerin var olan iç dinamiklerinin ne derece yetersiz olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sunmaktadır. Bu sebepten dolayı bilhassa gelişmekte olan ülkeler bireysel iç dinamikleri kapsamında oluşturacak oldukları sistem ya da kurumlar kapsamında kendi iktisadi stratejilerini belirlemelidir.

Gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme içerisine dâhil olmadan kazanabilecekleri getiriler, aktif devlet politikaları ile bir yandan beşeri sermayenin gelişimi adına eğitim ve sağlık vb. gibi sektörlerde nelerin yapılabileceğinin saptanması, öte yandan Ar-Ge faaliyetlerine destek verilmesi ve ilgili alanda özel sektörü teşviklendirecek vergi ve teşvik politikalarının tekrardan değerlendirilmesi ile yakından alakalıdır. Bunun dışında gerçekleştirilecek olan yatırımlar ve uygulanacak tüm politikaların arasındaki uyumun sağlanması ise ülkelerin kaydedecek oldukları gelişmelerin devamlılığını artırabilecektir. Bu doğrultuda yalnız başına yapılan küreselleşme stratejilerinin, gelişmekte olan ülkelerin reel gereksinimleri ve kalkınmaları kapsamında herhangi bir gelişmeye sebep olamayacağını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

DİE, (2005). Haber Bülteni. *Devlet İstatistik Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 106, 30 Haziran

Ehrlich, I. (1990). The problem of development: ıntroduction. *Journal of Political Economy 98*(5), 1-11.

Fine, B. (2000). Endogenous growth theory: a critical assessment. *Cambridge Journal of Economics, 24*(2), 245-265.

Gordon, R.J. (1993). *Macro Economics, Sixth Edition*. USA: Harper Collins Publishers.

Gökbunar, R. & Yanıkkaya, H. (2004). *Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme*. Odak Yayın ve Dağıtım, Ankara.

Grossman, G.M. & Helpman, E. (1989). Product development and ınternational trade. *The Journal of Political Economy, 97*(6), 1261-1283.

Grossman, G.M. & Helpman, E. (1994). Endogenous ırinovation in the theory of grovvth. *Journal of Economic Perspectives, 8*(1), Winter, 23-44.

Helpman, E. (1991). *Endogenous Macroeconomic Growth Theory*. NBER Working Paper, No.3869.

Karluk, R. (2002). *Türkiye Ekonomisi*. Beta Basım Yayım, Yedinci Baskı, Kasım, İstanbul.

Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ocak-Aralık, 53*(1-4), 207-230.

Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics, 22*, 3-22.

Peterson Wallace, C. (1976). *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Çev. Servet Mutlu, Eskişehir.

Romer, P.M. (1990). Endogenous technological change. *The Journal of Political Economy, 98*(5), 71-101.

Romer, P.M. (1994). New Goods, Old Theory, and The Welfare Costs of Trade Restrictions. *NBER Working Paper Series*, September, Working Paper No. 4452: 1-58.

Saygılı, Ş., Cihan, C. & Yurtoğlu, H. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003*. DPT, Yayın No.2686, Nisan, Ankara.

Schiff, A. (1999). Some Connections Between International Trade and Endogenous Growth, (19.10.2013 tarihinde http://www.crec.aukland.ac.nz/cmec/aaron/tradegrow.pfd. adresinden ulaşılmıştır).

Shaw, G.K. (1992). Policy implications of endogenous growth theory. *The Economic Journal, 102*(May), 611-621.

Şıklar, İ. & Kaya, A. (1998). Türkiye'de özel sektör yatırımlan ve içsel büyüme. *Ekonomik Yaklaşım, 9*(31), 69.

Temple, J. (1999). The New Growth Evidence. *Journal of Economic Literatüre*, XXXVII. 152.

Türker, M.T. (2009). İçsel büyüme teorilerinde içsel büyümenin kaynağı ve uluslararası ticaret olgusuyla ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(25), 87-94.

Yeldan, E. (2002). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm*, Birikim ve Büyüme. 6. Baskı, İletişim Yayınlan, İstanbul.

Çocuk Ombudsmanlığına Dünyadan Örnekler ve Türkiye'de Çocuk Ombudsmanlığı Çalışmaları

Fatma AVCI

Giriş

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve toplumsal dönüşümlerle birlikte geleneksel hak arama yolları yetersiz kalmaktadır. Hak arama bilincinin gelişmesi ile birlikte yargının giderek artan iş yükü, karmaşık bir hal alan mevzuat bireylerin çeşitli hak arama kanallarına yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), çocuklar da dahil olmak üzere Türkiye'de yaşayan tüm insanların hizmetine açık olan ve her türlü konu ile başvuru yapabildiği bir hak arama kurumudur. Bu kapsamda bireyler eğitim, sağlık, ulaşım ve barınma vb. kamu hizmetlerini alırken hak ihlaline, haksızlığa uğradıklarında ya da aldıkları hizmetler noktasında muhatap oldukları kamu görevlileriyle herhangi bir sorun yaşadıklarında Kamu Denetçiliği Kurumu'na başvuru yapılabilmektedir (https://www.ombudsman.gov.tr, 2022).

Ombudsmanlık kurumu, her ülkenin idari yapılanması, sosyo-kültürel özellikleri ve ülke ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak ulusal, bölgesel veya yerel olmak üzere farklı şekillerde gelişmiştir (Kutlu, Örselli ve Kahraman, 2018). Türkiye'de KDK, 29.06.2012 tarihinde kabul edilip 28338 sayılı Resmi Gazete yayınlanan kanun ile yasal olarak kurulmuştur. Bir anlamda kurumu daha güçlü bir altyapıya kavuşturmak için kuruma anayasal bir statü kazandırılmıştır (Efe ve Demirci, 2013). Kurumun çalışmalarına yönelik bilgilere "https://www.ombudsman.gov.tr" internet adresinden erişilebilmektedir. Devlet ile vatandaş arasında bir bakıma arabuluculuk görevi yapan kamu denetçisi ya da diğer adıyla ombudsman, bağımsız bir kamu görevlisi olarak, şikâyeti olanların şikâyetlerini dinlemekte, inceleme, araştırma ve soruşturma yapmakta ve yapmış olduğu bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkan kararları ilgililere ve kamuoyuna duyurmaktadır. Ombudsmanlık her ülkede farklı isimlerle anılmaktadır. Örneğin, Avusturya'da "Halk Avukatı" (Volksanwaltschaft), Fransa'da "Cumhuriyet Arabulucusu" (Mediator of Republic), İspanya'da "Halkın Savunucusu" (Defensor del Pueblo), İtalya'da "Sivil Savunucusu" (difensore civico), Kanada'da "Vatandaş Koruyucusu", Polonya'da "İnsan Hakları Savunucusu" (Human Rights Defender) Portekiz'de "Adalet Temsilcisi" (Provedor de Justica), ifadeleri kullanılmaktadır (Efe ve Demirci, 2013). Türkiye'de ise diğer ülkelerde karşımıza çıkan ombudsman kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kamu denetçisi kelimesi kullanılmaktadır (Özkal Sayan, 2014).

Temelde kamu denetçilerinin görevli olduğu konular; bireylerin temel haklarının koruma altına alınması ve yönetim karşısında zorda kalan vatandaşlara yardım etme esasına dayanırken görev alanları ise çoğunlukla kamu hizmeti veren diğer kurumları kapsamaktadır. Bu noktadan hareketle kamu denetçiliği kurumunu ortaya çıkaran nedenler ise; bireylerin bazı kişisel nedenlerle hukuki süreçleri başlatmaya çekiniyor olmaları, kamu denetçiliği kurumunun şeffaf bir kurum olması, bağımsız bir kurum olarak kamu yönetimindeki yanlış uygulamalara kamuoyunun dikkatini çekebilme gücüne sahip olması, ülkelerde artan yolsuzluklarla birlikte kişilerin keyfi tutumlarıyla mücadele eden, tutarlı bir kuruma duyulan ihtiyaç olarak sıralanabilir (Arklan, 2006; Küçüközyiğit,

2006). Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumunun sunduğu bu hizmetler ile hangi alanlarda katkı sağlayabileceğine yönelik bilgiler şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Sunduğu Hizmetler İle Katkı Sağlayabileceği Konular

Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu işleyişi, vatandaşlardan gelen şikayetler ile yürütülmektedir (Parlak ve Doğan, 2015). KDK Şekil 1'de sunulan alanlarda katkı sağlayabilmek için bazı temel işleyiş prensipleri uygulamaktadır. KDK'nın işleyiş prensiplerine göre; öncelikle başvuru yapan bireylerin şikâyetlerini incelenir, incelemenin ardından söz konusu şikayet, şikayet edilen kuruma dilekçe ile ulaştırılmamışsa gönderme kararı, şikayetçi birey eksik bilgi, zamanında yapılmayan başvuru ya da konu ile ilgili devam eden bir davaya sahip ise incelenememezlik kararı, şikayet haklı bulunursa tavsiye kararı, şikayet konusu taraflar arasında anlaşma sağlanarak çözüme ulaşılmış ise dostane çözüm kararı, konu mahkemeye taşınmışsa karar vermeye yer olmadığına dair karar, kişi şikayetinde haklı değilse şikayet reddederek ret kararı gibi toplamda altı şekilde karar verebilmektedir. KDK tavsiye kararlar verebilmektedir. Bu bağlamda cezai ve idari yaptırımlar uygulama gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak basında çıkan haberlerde, kurumun verdiği tavsiye kararlara uymayan idarelerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çağrıldıkları ve dinlendikleri görülmektedir (https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-kararlari-umayan-idareler). Dolayısıyla hukuken bağlayıcı türde kararlar alamayan ombudsman, kararlarının idare üzerindeki etkililiğini sağlayabilmek için vatandaşlarla ve idarelerle gerçekçi ve birebir ilişkiler kurmanın yanı sıra medyayla ilişkilerini gerekli durumlarda kamuoyu denetimini harekete geçirebilecek düzeyde tutmalıdır denilebilir (Erhuman, 2000). Diğer yandan KDK 2021 yılı faaliyet raporuna göre, idarelerin tavsiye kararlara uyma oranlarında artış görülmektedir. Rapor incelendiğinde, idareler tarafından kurumun verdiği tavsiye kararlarına uyma oranı 2013 yılında %20 iken 2021 yılına gelindiğinde bu oranın % 79.50'a yükseldiği görülmektedir. Bu bilgilerden KDK'nın verdiği tavsiye kararların etkililiğinin idareler nezdinde giderek arttığı söylenebilir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre, kanunen erken reşit olma durumu hariç tutulduğunda, her insan 18 yaşına kadar çocuk olarak kabul edilmektedir (UN, 1990). Çocuklar henüz gelişme evresinde oldukları için yetişkinlerce korunmaya muhtaçtırlar. Çocukların bu durumlarından dolayı haklarının güvence altına alınması gerekmektedir. Nitekim bu görevi en etkin biçimde yerine getirebilecek ve çocuk haklarının savunuculuğunu üstlenebilecek bir denetim mekanizması olan ombudsmanlık kurumları önemli bir konumda bulunmaktadır. Çocukların

korunmasını esas alan çocuk ombudsmanlığı mekanizmaları günümüzde pek çok ülkede ya gelişmiştir ya da gelişmektedir. Ülkemizde de Kamu Denetçiliği Kurumu, çocukların haklarının güvence altına alınmasında yaşamsal önemde bir role sahiptir çünkü çocukların her türden şikâyetlerini doğrudan iletebilecekleri ve çocuklar tarafından iletilen tüm şikâyetleri dikkate alarak inceleyebilen tek kurum pozisyonundadır (Mamur Işıkçı, 2016).

Bu araştırma ile çocuk ombudsmanlığı uygulamasını başarı ile yürüten örnek ülkelerin ombudsmanlık sistemlerinden yola çıkılarak Türkiye'de çocuk ombudsmanlığı çalışmaları irdelenmiş ve ilgililere konu ile ilgili bir perspektif sunulması amaçlanmıştır. Türkiye'de bu konuda karşılaştırmalı bir analiz sunan az sayıda araştırmaya rastlanmıştır (Ateş, 2020; Efe ve Demirci, 2013; Erdengi, 2009; Kahraman, 2020; Mamur Işıkçı, 2016; Önen ve Ergüzel, 2021). Bu bağlamda da araştırmanın alanyazına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Ombudsman ve Çocuk Ombudsmanlığı

Ombudsman, bir terim olarak İsviçre dilinde "temsilci veya sözcü anlamında kullanılırken "ombuds" ile kişi anlamında "man" sözcüklerinin bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir (Büyükavcı, 2008; Tayşi, 2013). Sağlık ombudsmanı, fırsat eşitliği ombudsmanı, üniversite ombudsmanı gibi çeşitli ombudsmanlık türleri bulunmaktadır (Kaya, 2021). Sıralanabilecek ombudsmanlık türleri arasında çocuk ombudsmanlığı yaygınlık açısından ilk sıralarda gelmektedir.

Çocuk ombudsmanlığının günümüzde geldiği noktayı daha iyi anlamak adına geçmişteki süreçlerin irdelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda geçmişte yaşanan iki büyük dünya savaşından sonra ortaya çıkan zorlu hayat şartlarında en çok mağdur olan grubun çocuklar olduğu düşüncesiyle 20 Kasım 1959 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi kabul edilmiştir (Kızılırmak, 2015). Dünya genelinde kabul gören anlayışa göre çocuk hakları, çocukların yaşama hakkından eğitim hakkına, ruhsal ve bedensel korunmasından sığınma ve sağlık hakkına varana kadar çocuğun yaşama tutunmasını sağlayan tüm hakları olarak kabul edilmektedir. Şekil 3'te dünya genelinde çoğunlukla karşılaşılan çocuk hakları ihlalleri sunulmaktadır.

ÇOCUK HAKLARI İHLALLERİ			
Yaşam Hakları İhlalleri	**Gelişim Hakları İhlalleri**	**Korunma Hakları İhlalleri**	**Katılım Hakları İhlalleri**
Çocukların bulunduğu kurumlardaki yiyeceklerin yetersiz olması	Çocukların eşit eğitim olanaklarından yararlanması için gereken tedbirlerin alınmaması	Ayrımcılığa maruz kalma	Kendini ilgilendiren kararlarda çocuğun görüşlerinin alınmaması
Sağlık hizmetlerinin çocuğa uygun ve çocuk duyarlı olmaması	Engelinden dolayı bir çocuğun ayrımcılığa maruz kalması	İhmal ve istismara maruz kalma	Çocuğun görüşlerinin dikkate alınmaması
Hava, su, çevre kirliliği gibi çocukların sağlığını etkileyen durumlarla ilgili önlem alınmaması	Çocuğun ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması	Kötü muameleye maruz kalma	Düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün engellenmesi
	Oyun oynama, boş zamanı değerlendirme ve dinlenme hakkından yararlanamama	Çocuğun sömürülmesi	
		Çocuk yaşta evlendirilme	

Şekil 2. Karşılaşılan Başlıca Çocuk Hakları İhlal Türleri

Şekil 2'de sunulan hak ihlalleri incelendiğinde, çocukların karşılaştığı hak kayıplarının boyutları çok daha net görülmektedir. Yaşanan kimi olaylar ise çocuk hakkı ihlallerini daha da ciddi boyutlara taşımaktadır. Örneğin yakın zamanda küresel salgın olarak tüm dünyayı etkileyen ve etkilemekte olan Koronavirüs salgını ile birlikte çok boyutlu yoksulluk içinde yaşayan çocuk sayısı yaklaşık 1,2

milyara yükselmiştir. 2020 yılının başında salgının ortaya çıkmasıyla, düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerde mahrumiyet yaşayan çocuk sayısında %15 artış yaşanarak, yoksul çocuk sayısına 150 milyon çocuk daha eklenmiştir. Çok boyutlu yoksulluk analizi 70'ten fazla ülkeden elde edilen sağlık, barınma, beslenme, eğitim, temizlik ve suya erişime ilişkin verilere dayanmaktadır. Öte yandan Save the Children Vakfının araştırma raporları kapsamında verilerin alındığı ve analiz edildiği ülkelerde yaşayan çocukların yaklaşık %45'inin salgından önce de bu hayati ihtiyaçların en az birinden ciddi derecede mahrum olduğuna da dikkat çekilmektedir. (Save the Children, 2020).

Çocuk ombudsmanı, çocukların yasal olarak korunmasını geliştirmeye yönelik güvence sağlayan ve savunmasız konumdaki çocuklarla ilgili her türlü şikâyeti inceleyen, tavsiye kararı alan bir kamu otoritesidir. Her ülkede ombudsmanlığın işleyişi farklı olmakla birlikte önemli bazı ortak özelliklerin de bulunması şarttır. Bu ombudsman sistemlerinin ortak özellikleri şekil 3'te sunulmaktadır (Tortop, 1998).

Şekil 3. Ombudsman sistemlerinin ortak özellikleri

Şekil 3'te ombudsman sistemlerinin ortak özellikleri sunulmuştur. Bir Ombudsmanlık çeşidi olan ve uzmanlık gerektiren çocuk ombudsmanlığı veya çocuk hakları ombudsmanlığı ise çocukların hak ve çıkarlarının korunması amacıyla kurulmuştur. Çocukların hukuki işlemlerde kendileri adına bizzat işlem yapamamaları, fiziksel, ruhsal ve zihinsel gelişimlerini tamamlayamamış olmaları ve özel olarak korunmaya gereksinim duymaları gibi nedenlerle çocuklara yönelik her türlü haksız müdahale ve saldırılar karşısında çocuk ombudsmanlığı günümüzde giderek ön plana çıkmaktadır. Çocuk ombudsmanlıkları, kuruldukları ülkelerde çocuklara yönelik ayrımcı politikalar, her türlü kötü muamele, medyanın kötü etkilerine maruziyet, aile içi şiddetten etkilenme gibi önemli sorunlara dikkat çekme, çocuk hakları konusunda kamuoyunu bilinçlendirme ve çocuk hakları konusunda hükümete danışmanlık etme gibi pek çok konuda faaliyet göstermektedirler (Fendoğlu, 2010; Yüce ve Atanur, 2013).

Açıklanması gereken bir diğer konuda çocuk ombudsmanın işlevlerini etkin ve bağımsız bir şekilde yerine getirmesi için taşıması gereken temel özelliklerdir. Bu özellikler şöyle sıralanabilir (Büyükavcı, 2008; Cheshmedzhieva, 2015; Miljeteig, 2006):

- Özel durumlarda soruşturma yapabilmelidir. Çocuk hakları ihlallerinde gerektiğinde bağımsız olarak, gerektiğinde ise diğer kurumlarla birlikte denetimlerini başlatabilme yetkisine sahip olmalıdır.

- Ombudsman ihtiyaç halinde hükümet organlarını, yerel özyönetim organlarını ve yerel yönetimleri ziyaret etme hakkına ve çocuk kurumlarını sorgulanmaksızın ziyaret etme hakkına sahip olmalıdır.
- Çocuk haklarını etkileyen konularda mevcut mevzuatta değişiklik önerileri hazırlayabilmeli ve sunabilmelidir.
- Çocuk haklarının güvence altına alınması ve çocuk haklarıyla ilgili prosedürlerin iyileştirilmesi ile ilgili yetkili makamlara öneri yapabilmelidir. Çalışmalarında, çocuklarla çalışan profesyonellerden oluşan uzman gruplardan yararlanabilmelidir.

Çocuk Ombusmanlığının kurulduğu ülkeler ve kuruluş tarihlerine ilişkin bilgiler ise aşağıda yer alan Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Çocuk Ombusmanlığının Kurulduğu Ülkeler ve Kuruluş Tarihleri

Ülke-Kurumun adı	**Kuruluş tarihi**
Norveç Çocuk Ombudsmanı (Ombudsman For Children)	1981
İsveç Çocuk Ombudsmanı (The Ombudsman For Children in Sweden)	1993
Danimarka- Danimarka Çocuk Hakları Konseyi (Danish Council For Children's Rights)	1994
İzlanda Çocuk Ombudsmanı (The Ombudsman For Children)	1995
Belçika- Belçika Çocuk Hakları Komiseri (Children Rights Commissioner)	1997
Polonya Çocuk Ombudsmanı (The Ombudsman For Children)	2000
Birleşik Krallık- Galler Çocuk Komiseri (Children's Commissioner For Wales) İskoçya Çocuk ve Gençlik Komiseri (Children and Young People's Commissioner Scotland) İngiltere Çocuk Komiseri (Children's Commissioner For England) Galler Çocuk Komiseri (Children's Commissioner For Wales)	2001 2004 2004
Luxemburg Çocuk Hakları Ombuds Komitesi (Ombuds-Committee For The Rights Of The Children)	2002
Kuzey İrlanda Çocuk ve Gençlik Komiseri (Northern Ireland Commissioner For Children and Young People)	2003
Malta Çocuk Komiseri Ofisi (Commissioner For Children Office)	2003
Finlandiya- Finlandiya Çocuk Ombudsmanı (Ombudsman For Children in Finland)	2004
İrlanda Çocuk Ombudsmanı (Ombudsman For Children)	2004
Kıbrıs Rum Kesimi Kıbrıs Rum Kesimi Çocuk Haklarının Korunması Komiseri (The Cypriot Commissioner For The Protection of Children Rights)	2007
Litvanya Haklar Ombudsman Ofisi (Office Of The Ombudsperson For Rights)	2007
Sırp Cumhuriyeti Çocuk Ombudsmanı (Ombudsman For Children)	2008
Hollanda Çocuk Ombudsmanı (De Kinderombudsman)	2011
İtalya Çocuk ve Yetişkinler Bağımsız Otoritesi (Independent Authority For Children and Adolescents)	2011
Türkiye Kamu Denetçiliği Kurumu	2012
Türkiye Çocuk Ombudsmanı	2014
Slovakya Çocuk Komiseri (Commissioner For Children)	2015
Hırvatistan Çocuk Ombudsmanı (Ombudsman For Children)	2017

(Kaynak: Avrupa Çocuk Ombudsmanları Ağı (ENOC), 2019)

İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanılan ülkeler arası ilişkilerde hareketlenmeler, bilim insanları ve yöneticilerin de kendi aralarında yoğun etkileşimine olanak sağlamış, bu etkileşimin bir neticesi olarak ortaya çıkan ombudsmanlık kurumunun varlığı ve işleyişindeki başarılar kısa sürede ombudsmanlık kurumun diğer ülkelerde de yaygınlaşmasını yol açmıştır denilebilir (Özden, 2010). Tablo incelendiğinde İlk defa 1981 yılında Norveç Çocuk Ombudsmanı'nın (Ombudsman For Children) kurulduğu, 1809 yılında İsveç Anayasası'na girerek anayasal bir kurum haline gelen

ombudsmanlık yapısının ardından da "İsveç Çocuk Ombudsmanı (The Ombudsman For Children in Sweden)"nın 1993 yılında faaliyete geçtiği görülmektedir. Bu gelişmeler neticesinde diğer Avrupa ve İskandinav ülkeleri de etkilenerek çocuk ombudsmanlığı yapısını kurmuşlardır. Günümüze gelindiğinde ise dünyanın pek çok ülkesinde bu kurumla karşılaşılmaktadır. Türkiye'de 29.06.2012 tarihinde kabul edilip 28338 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6328 sayılı kanun ile "*Kamu Denetçiliği*" kurumunun kurulduğu, ilerleyen tarihlerde de kurum bünyesi içerisinde çocuk ombudsmanlığı yapısının işlev kazandığı bilinmektedir. Yukarıda sunulan tablodan yola çıkılarak aşağıda yer alan alt başlıklar altında çocuk ombusmanlığı kurumunun kuruluş ve işleyişi açısından etkili bir yapıya sahip ülkeler sırasıyla verilmiş ve işleyişleri konusunda açıklamalarda bulunulmuştur.

Norveç Çocuk Ombusmanlığı

Tüm dünyada giderek yaygın hale gelen Çocuk Ombudsmanlığı sistemi ilk kez 1981 yılında Norveç'te kurmuştur (Mamur Işıkçı ve İnce, 2018). Bu nedenle Norveç Çocuk Ombudsmanlığı yapı ve işleyiş bakımından diğer ülkelere örnek olmuştur (Barnombudsmannen, 2021). Norveç Çocuk Ombudsmanlığının işleyiş prensipleri incelendiğinde ilk olarak Ombudsmanın aldığı kararlarda bağımsız olduğu dikkat çekmektedir. Kral, Ombudsmanlığın organizasyonu ve pro-sedürleri için genel talimatlar verebilmektedir. Ancak Ombudsman, işlevlerini bağımsız olarak yerine getirmektedir. Ombudsmana gelen Vakaların Ele Alınması konusunda ise, Ombudsman vakaları kendiliğinden veya talep üzerine incelemeye almaktadır. Ombudsman, sözlü başvurularda ise başvurunun yazılı hale getirilmesini sağlamaktadır. Doğru bir işleyiş için Ombudsman'a başvuran bir kişi mümkün olduğunca başvurunun gerekçelerini açıklamalı ve bu vakada mevcut olan herhangi bir bilgi ve belgeyi sunmalıdır. Ombudsmana her kesimden ve her yaştan birey başvuru yapabilirken eğer Bir başvuru bir çocuğu ilgilendiriyorsa ve başvuru çocuğun kendisinden gelmiyorsa Ombudsman vakayı ilgili çocuğun izni olmadan ele alamamaktadır. Çocuğun yaşının küçük olması halinde ebeveyninden gerekli izinler alınabilmektedir. Yine de Ombudsman olayın özelliğine göre söz konusu ebeveyn iznini alamamış olsa da vakayı takip edebilir.

Norveç, insan hakları ve özgürlükleri kapsamında geliştirdiği değerler ile Avrupa'da ve Dünyada önemli bir ülkedir. Hatta çarpıcı bir durum olarak Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, ülkesindeki demokratik ve insan haklarına ilişkin değerleri daha ileri bulan Norveç halkı Avrupa Birliği üyesi olmayı kabul etmemiştir. Norveç, 1991 yılında "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi imzalamıştır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından sözleşme 2003 yılında İnsan Hakları Yasası'nın bir parçası olarak Norveç yasalarına da dahil edilmiştir (Stoffelen & Van Den Broeck, 2009) . Norveç'te çocuklara yönelik çalışmalar Çocuk ve Eşitlik Bakanlığı'nca gerçekleştirilirken Çocuk Ombudsmanı da, genel olarak toplumu ve kurumları çocuk hakları konusunda bilgilendirme, politikacıları çocuk merkezli yapıcı kararlar almaya yönlendirme, idarelerin çocukların yüksek çıkarını gözeterek işlemelerini sağlamak gibi oldukça önemli görevleri yerine getirmektedir. Norveç Çocuk Ombudsmanının yıllık raporlarından yola çıkılarak yapmış olduğu çalışmalar aşağıda sıralanmaktadır:

- ✓ Norveç Çocuk Ombudsmanlığı, çocuklarla iletişim kurmaya özel önem vererek çocuklarla tanışmak, konuşmak, onlardan bilgi ve fikir almak amacıyla bazı yöntemler uygulamaktadır. "Doğrudan İletişim" projesi ile çocukların, internet üzerinden Ombudsman'a doğrudan mesajlar yazabilmeleri ve kısa sürede ulaşabilmeleri sağlanmıştır (Barnombudsmannen, 2021).

- ✓ Çocuk ombudsmanlığı raporuna göre, 2019 yılında Çocuk Ombudsmanı 3.985 soruşturma almıştır ve ombudsman çocuk hakları ve temyiz olanakları konusunda rehberlik etmiştir.

Yine Çocuk Ombudsmanı, çocuk esirgeme kurumlarındaki çocuklarla ilgili 77 davaya ve çocukların suçlandığı 48 ceza davasına erişim talep etmiştir (Årsrapport Og Årsrekneskap, 2019).

- ✓ Ombudsmana gelen soruların çoğu okul, aile ve mahkemelerle ilgili olmuştur. Çocuk ombudsmanı, gençlik konseylerinin kanunla korunmasını sağlamıştır, iletişime geçen birçok ebeveyn ve çocuğa rehberlik etmiştir ve psikososyal okul ortamı ve özel eğitim hakkında birkaç konferans vermiştir (Årsrapport Og Årsrekneskap, 2019).
- ✓ 2019-2020 yılları arasında çocuk esirgeme kurumlarındaki çocuklara yönelik bir proje tamamlamıştır. Ayrıca, çocukların ruh sağlığını desteklemek için çocuklar ve gençler için daha güvenli dijital günlük yaşam projesi başlatılmıştır.

İsveç Çocuk Ombudsmanı

İsveç'te ombudsmanlık kurumu 1809 yılında kurulmasına rağmen çocuk ombudsmanlığının kurulması uzun zaman sonra gerçekleşmiştir. Ancak İsveç Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesini ilk imzalayan ülkelerden biridir (Heimer & Palme, 2016). Bu sözleşme 1990 yılında İsveç tarafından imzalandıktan sonra sözleşmenin uygulanmasını sağlamak, çocuk ve gençlerin haklarını korumak ve geliştirmek gibi amaçlar ile İsveç Hükümeti, 1991 yılında "Çocuk ve Gençlik Ombudsmanı" raporunu hazırlamıştır. Raporda İsveç'in çocuk ve gençlerinin toplumdaki haklarını korumak, ihtiyaçlarını tespit etmek gibi görevleri yerine getirecek bir çocuk ombudsmanlığı yapısının oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Bu gelişme ile birlikte özellikle Norveç Çocuk Ombudsmanlığı örneğinden yola çıkılarak etkili bir çocuk yapılanmasının oluşturulması fikri kabul görmüştür (Barnombudsmannen, 2021). İsveç Parlamentosu, bir Çocuk Ombudsmanı'nın kurulmasını 1 Temmuz 1993'te "Çocuk Ombudsmanı Kanunu" ve "Çocuk Ombudsmanlığı Yönetmeliği" ile onaylamıştır.

Çocuk Ombudsmanı, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi (ÇHS) temelinde İsveç'te çocukların haklarını ve çıkarlarını gözetmek ve geliştirmekle görevli bir devlet kurumudur. Çocuk Ombudsmanı, çocukların ve gençlerin çıkarlarını savunurken ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin uygulanmasında yaşanabilecek aksaklıklara karşı önlemler alır. İsveç yasalarının çocuk hakları konusunda gelişmesi için yasa ve yönetmeliklerde değişiklikler yapılmasını önerebilir. Bu bağlamda İsveç çocuk ombudsmanı;

- Toplumda Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye nasıl uyulduğunu izlemekte,
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin belediyelerde, bölgelerde ve eyalet makamlarında uygulanmasını desteklemekte,
- Kamusal alanda çocukların ve gençlerin çıkarlarını temsil etmekte, çocukların ve gençlerin çıkarları için fikirler ortaya atmakta,
- Ülkede yaşayan çocukların yaşam koşulları hakkında bilgi ve istatistik toplamakta, kurumlar ve toplumla paylaşmaktadır (barnombudsmannen.se, 2022).

İsveç Çocuk Ombudsmanı, BMÇHS'ye (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi) dayanarak çocuk haklarının nasıl korunduğunu sistematik şekilde inceleme görevini yerine getirmek çerçevesinde her yıl, hükûmetin farkında olması gerektiğine inanarak çocuklarla ve gençlerle ilgili konularda hükûmete bir rapor sunmaktadır. İsveç hükûmeti ise çocuğun yüksek yararı için belirleyici bir öneme sahip velayet, ikamet ve iletişim hakları dahil çocuğun ve ailesinin istismara

maruz kalmasını, kanun dışı bir şekilde uzaklaştırılmasını veya alıkonulmasını da yasaklamaktadır (Government Offices of Sweden, 2019).

Finlandiya Çocuk Ombudsmanı

Finlandiya, dünya üzerinde çocukların yaşam şartlarının yüksek olduğu ülkelerden biridir. Finlandiya'da çocuk hakları, ulusal kanunlar ve yerelde gerçekleştirilen uygulamalar çerçevesinde incelikle düzenlenmekte ve güvence sağlanmaktadır. Finlandiya'nın çocuk temelli olarak uyguladığı bu etkili politikalar, başarılı sonuçlar ortaya koymaktadır. Çocukların yüksek yararının tüm uygulamalara yansıtıldığı ülkede sunulan sosyal refah hizmetleri, çocukların ve ailelerinin refahının yüksek olmasına imkân vermektedir (Kurban, 2021). Örneğin Çocukların dinlenmesi çerçevesinde geliştirilen Çocuk Dostu Şehirler Projesi ile (Nordic Council of Ministers, 2016);

- Çocuk haklarını her çocuk için uygulanabilir bir hale dönüştürmek,
- Çocukların verilen hizmetlerin planlanması, geliştirilmesi ve değerlendirilmesinde rol almalarını sağlayabilmek,
- Çocukların kendileri için önemli olan konularda söz sahibi olmalarını sağlayabilmek,
- Çocukların bazı sivil etkinliklere katılmaları amaçlanmıştır.

Finlandiya'da sürdürülen pek çok projenin çocukların ihtiyaç ve isteklerinin ön plana alınmasını hedefleyen türden projeler olduğu ifade edilebilir (Çakırer Özservet, 2014). Finlandiya'da 2004 yılında çıkarılan yasa ile "Çocuk Ombudsmanlığı" ve yine aynı yıl içerisinde İngiltere'de "Çocuk Komiserliği" çocuk haklarını denetleyen bir mekanizma olarak hayata geçirilmiştir. Finlandiya'da ombudsmanlarının hukuk konusunda uzmanlaşmış olmaları gerekmektedir. Araştırma kapsamında incelenen Adalet Bakanlığı ile iş birliği içinde çalışan, özerk ve bağımsız bir otorite olan Çocuk Ombudsmanı (Lapsiasiavaltuutettu) da Finlandiya'da çocukların ve gençlerin hak ve refahını teşvik eden önemli bir kurumdur. Bu bağlamda gerek online gerekse yüzyüze çeşitli düzeyde çalışmalar yapmaktadır. Örneğin, çocuklar için ve onların hakları konusunda bir web sitesi hazırlamıştır ve çocukların sahip oldukları haklar konusunda bu web sitesi aracılığıyla bilgilendirme çalışmalarını sürdürmektedir. Ombudsman, hükümetin çocuk ve gençlerin refahı, yaşam koşulları ve haklarının uygulanması konusundaki politikalarını ve icraatlarını izlemekte ve bu izlemlerini her yıl raporlamaktadır. Dört yılda bir de Parlamento'ya rapor vermektedir (European Commission, 2017). Ombudsmanın çalışmalarının yanı sıra Çocuk Danışma Kurulu tarafından çocuklara yönelik ulusal veya uluslararası çalışmalar da takip edilmektedir. Bu sayede ülke içerisinde yapılacak yeniliklerde dünyada yapılan çalışmalardan da esinlenilmekte gelişmeler göz ardı edilmemektedir (Önen ve Ergüzel, 2021; Soykan, 2022).

Finlandiya'da Çocuk Ombudsmanı, ülke düzeyinde çocuk haklarının gerçekleştirilmesine yönelik çalışmaları değerlendirir ve çalışmalar yapmaya diğer kurumları teşvik eder. Ombudsmanlık çocuklara yönelik politikaların izlenmesi ve geri bildirim yapılması, çocuk haklarının geliştirilmesi bakımından önemsemektedir (Kurban, 2021). Çocuk ombudsmanlığı Finlandiya'da daha bütüncül çalışmalar yapma ve politika belirleme konularında görev yapmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek Finlandiya çocuk ombudsmanlığı bağımsız bir kurum olmasına rağmen, bireysel şikâyetleri kabul etmemektedir. Bireysel şikâyetler için Finlandiya'nın Türkiye'de hizmet vermekte olan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu benzeri bir kurumu bulunmakta ve şikayetleri alarak gereğini yapmaktadır. Finlandiya'daki çocuk ombudsmanının en önemli görevlerinden biri genel anlamda çocuk hakları konusunda toplumdaki her yaş ve kategoriden insanı bilgilendirme görevi bulunmaktadır. Çocuk hakları konusunda planlamalar yapma ve bu planlamalar sonucunda gerekli işbirliklerini sağlama görevi de bir diğer önemli görevlerindendir. Ombudsman farklı devlet kurumlarının çocuk hakları konusunda ortak politikalar üzerinde uzlaşmasını ve birlikte çalışmasını da sağlamaktadır. Bu çalışma hemen hemen bütün Avrupa Birliği çocuk ombudsmanlarının yaptığı çalışmalar arasında yer almaktadır. Bir diğer ortak görev ise Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni yaygınlaştırılması ve sözleşmedeki ilkelerin hayata geçmesi için faaliyetler yürütülmesidir (Haydar, 2011).

Türkiye Çocuk Ombudsmanı

Çocuk ombudsmanlığı yapısının pek çok ülkede uygulandığı ve ülkemizde de başarı ile uygulanabileceği (Süler, 2010) ve dahası çok ihtiyaç olduğu düşüncesi gerçekliği olmayan bir düşünce değildir. Bu bağlamda 2012 yılında Kamu Denetçiliği Kurumu kurulduktan sonra 22 Nisan 2014 tarihinde kurum bünyesinde çocuk internet sayfası olan "kdkcocuk.gov.tr" şikayet başvurularını almak üzere hizmet vermeye başlamıştır. Site halen kullanımda olup, çocuklar yaşadıkları problemleri Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Numaraları, telefon, doğum tarihi ve e-posta bilgilerini girerek başvurularını yapabilmektedirler.

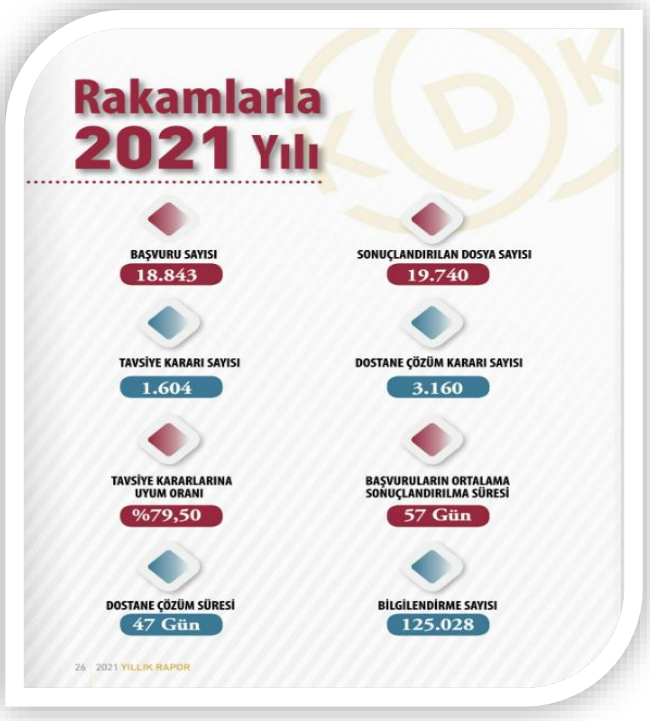
TÜİK 2021 yılı verilerine göre 2021 yılı, yılsonu itibariyle Türkiye nüfusu 84 milyon 680 bin 273 kişi olup nüfusun 22 milyon 738 bin 300'ünü (%26,9) çocuklar oluşturmaktadır. Diğer yandan halen yürürlükte olan 11. Kalkınma Planında (2019-2023), kalkınmanın sosyal boyutuna yönelik eğitim, sağlık, aile, kadın, çocuk ve gençliği de kapsayan ulusal önceliklere yer verilmiştir. 17 Şubat 2021 tarihinde TBMM'nin İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna bağlı Çocuk Hakları Alt Komisyonu kurulmuştur. Alt komisyon çocuk haklarına dair konuları izlemek ve bunları yasama eylemlerine dönüştürmekle görevlendirilmiştir. Tüm bu gelişmeler çocukların haklarının korunması yönünde önemli bir noktada olan çocuk ombudsmanlığı kurumunu ön plana çıkarmaktadır (www.tbmm.gov.tr, 2022). Çocuk ombudsmanlığının çalışmalarını yıllık olarak yayınlanan faaliyet bültenlerinden takip etmek mümkündür. 2021 yılı çalışma raporu incelendiğinde, 2013-2021 yılları arasında kuruma yapılmış olan toplam başvuru sayısı ve çocuk haklarının ihlaline yönelik şikayetlerin nicel görünümü Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. 2013-2021 Dönemi Şikâyet Başvuru Dağılımı

Rapor yılı	Toplam şikâyet	Çocuk hakları konulu şikâyetler
2013	7.638	32
2014	5.639	40
2015	6.055	103
2016	5.519	137
2017	17.131	245
2018	17.585	786
2019	20.968	459
2020	90.209	351
2021	18.843	264
Toplam	189.843	2417

(Kaynak: https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/kdk-2021-yili-faliyet/mobile/index.html)

KDK 2021 yılı çalışma raporunun ilerleyen sayfalarında KDK'nın 2021 yılı içerisinde yapmış olduğu çalışmalara yer verilmiştir. Şekil 2'de KDK'nın 2021 yılı verilerine ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

Şekil 2. KDK'nın 2021 yılı çalışmaları (Kaynak: https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/kdk-2021-yili-faliyet/mobile/index.html)

Çocuk hakları ile ilgili konularla görevli olan Kamu Denetçisi olan Celile Özlem TUNÇAK koordinasyonunda; Kurum, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ile iş birliği yaparak çocukların refahını sağlamak adına çeşitli projeler ve çalışmalar yürütmektedir. Örneğin Türkiye Kamu Denetçiliği Kurumu ile UNICEF iş birliğinde, "Çocuk Hakları Strateji Belgesi" hazırlanmış ve imzalanmıştır. İmzalanan strateji belgesinin kapsamında kurum tarafından Türkiye'deki çocukların eğitimi ve bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda, çocukların Kamu Denetçiliği Kurumunu tanımaları ve akranlarına da tanıtmalarını sağlamak amacıyla, "Topluma Erişim Araç Seti" hazırlama eğitimleri gerçekleştirilmiştir. Bu eğitimler sonucunda, çocukların faydalanmalarına yönelik araç setleri oluşturulmuştur (Çocuk ve Genç Rehberi, 2021).

Tablo 3. 2021 Yılı Şikâyet Başvurularının Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	2021	Yüzde %
0-18 yaş grubu	264	1,40
18-24 yaş grubu	1719	9,12
25-34 yaş grubu	5381	28,56
35-44 yaş grubu	5290	28,07
45-54 yaş grubu	3095	16,43
55-64 yaş grubu	1575	8,36
64-74 yaş grubu	575	3,05
75-84 yaş grubu	199	1,06
85 yaş ve üzeri	33	1,68
Tüzel Kişi	317	1,68
Belirtilmemiş	395	2,10
Toplam	18.843	100,0

(Kaynak: https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/kdk-2021-yili-faliyet/mobile/index.html)

Kamu Denetçiliği Kurumu 2021 yılı faaliyet raporunun konularına göre dağılımı incelendiğinde, 18.843 başvurudan sadece 267'sinin (%1,42) Çocuk hakları konusunda olduğu görülmektedir. Bu oran oldukça azdır, çocuk ombudsmanının daha fazla tanınır, çalışmalarının daha fazla görünür olması gerektiği söylenebilir. Örneğin İzlanda 2018 yılı Çocuk Ombudsmanlığı Raporu'na göre, 2018 yılında 628'i sözlü ve 791'i yazılı olmak üzere Ombudsmanlığa toplamda 1419 başvuru yapılmıştır (Ateş, 2020). Aşağıda yer alan tabloda ise 2021 yılında kuruma yapılan şikâyetler konularına göre dağılımı yapıldığında çocuk hakları ile ilişkili şikâyetler sunulmaktadır.

Tablo 2. 2021 Yılı Şikâyetlerin Çocuk Hakları Alt Konusu İçerisindeki Dağılımı

Başvuru yılı	Çocuk haklarına ilişkin diğer konular	Korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç çocuklar	Çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri	Çocuk ihmali ve istismarcılığı	Çocuklara karşı nefret söylemleri	Toplam
2016	112	2	8	14	1	137
2017	217	8	9	7	4	245
2018	748	3	12	14	9	786
2019	423	13	3	18	2	459
2020	296	27	16	10	2	351
2021	228	4	30	2	3	267

(Kaynak: https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/kdk-2021-yili-faliyet/mobile/index.html)

Tablo incelendiğinde, toplam başvuru sayısının 2018 yılında önemli miktarda arttığı ardından ilerleyen yıllarda bir düşme yaşandığı görülmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu pandemi sürecinde de çocuk hakları ve KDK konulu çevrim içi eğitimlere devam ederek kurumun toplum nezdinde görünür bir hale gelmesi için çalışmalar yürütmüştür. Hatta KDK tarafından sivil toplum kuruluşlarını davet ederek "Pandemi sürecinde çocuk hakları" konulu bir istişare toplantısı yapılmıştır. Bu bağlamda kurumun çocuk hakları konusunda dikkate değer çalışmalar yaptığı ancak gerek kuruma yapılan başvuru sayılarından gerekse kamuoyu üzerindeki etkisinden yola çıkarak yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olmadığını söylemek mümkündür.

Yöntem

Araştırma deseni

Araştırma derinlemesine literatür taraması yöntemine göre gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, üzerinde çalışılması planlanan araştırma probleminin arka planını ve içeriğini ortaya çıkarılmasında etkili olmaktadır (Wiersma, 1995). Literatür taraması konuyla ilgili boşlukları ve eksikleri doldurmakta ve önceki çalışmaları genişletmekte ve zenginleştirmektedir (Marshall ve Rossman, 1989). Bu bağlamda araştırmalarda literatür taraması yöntemi sıklıkla tercih edilen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veri toplama süreci ve verilerin analizi

Araştırmada verilerin toplama süreci toplamda dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle anahtar kelimeler tespit edilmiştir. Bu kapsamda "çocuk ombudsmanlığı" ana terimi ile "Dünya'da çocuk ombudsmanlığı", "çocuk hakları", "Türkiye'de çocuk ombudsmanlığı" alt terimleri tespit edilmiştir. İkinci aşamada bu anahtar kelimeler kullanılarak Science Direct, Springer Link veri tabanları, Google Scholar'da erişime açık bilimsel makaleler ve Google arama motoru, çocuk ombusmanlığı konusunu içeren kitaplar, basılı-görsel medya kaynakları taranmıştır. Üçüncü aşamada taramalardan elde edilen sonuçlar Excel tablolarına işlenerek organize edilmiştir. Son aşamada ise Taramalar sonucunda ulaşılan bulgular ile çocuk ombudsmanlığı konusunda dünya ülkelerinden örnekler sunulmuş bu örnekler bağlamında Türkiye'de çocuk ombudsmanlığı çalışmaları tartışılmıştır (Köroğlu, 2015).

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin çocuk nüfusu toplam nüfus içinde %27,5 oranında bir paya sahiptir. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'de çocuk nüfusunun yüksek bir seviyede olduğu söylenebilir. Bugünün çocuklarının yarının yetişkinleri olacağı ve ülkenin geleceğini oluşturacağı düşünüldüğünde onların sağlıklı bir ortamda gelişmeleri ve haklarını doğru yollarla arayabilen özgüvenli ve özgür birer birey olarak toplumda yer alabilmeleri oldukça önemlidir. Diğer yandan Türkiye, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere çocukların haklarını savunan neredeyse bütün uluslararası sözleşmelerin de tarafıdır. Bu nedenle çocuk ombusmanlığının Türkiye'de 2014 yılından çok daha öncelerden yapılandırılmasının gerekli olduğu ifade edilebilir. Konu ile ilgili alanyazın tarandığında Türkiye'de çocuk hakları konusunda yaşanan sorunlarda çocukların mağduriyetlerinin giderilmesi açısından çocuk ombudsmanlığının mutlaka gerekli olduğu ifade edilmektedir (Boyalı ve Gündoğdu, 2018; Kırça Kurt ve Mamur Işıkçı, 2018; Mamur Işıkçı, 2016). Bu araştırma ile çocuk ombudsmanlığı uygulamasını başarı ile yürüten örnek ülkelerin ombudsmanlık sistemlerinden yola çıkılarak Türkiye'de çocuk ombudsmanlığı çalışmaları irdelenmiş ve konu ile ilgili bir perspektif sunulması amaçlanmıştır.

Çocuk Ombudsmanlığının aktif ve etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için öncelikle çocuklar ve toplumun mümkün olan her kesimi tarafından tanınması, benimsenmesi ve kamuoyu desteğini alması önem arz etmektedir. Ülkemizde özellikle çocukların çocuk ombudsmanlığının çalışmalarından yeterince haberdar olmadıkları düşünülmektedir. Bu konu Kamu Denetçiliği Kurumu'nun da dikkatini çekmiş olmalı ki kurumun son dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı ile yapmış olduğu işbirliği ile 4. Sınıftan 7. Sınıfa kadar ders kitaplarında çocuk ombudsmanlığı konusuna yer verileceği bilgisine görsel basından ulaşılmıştır. Bu tür gelişmeler ümit vericidir. Ülkemizde diğer ülkelere nazaran çocuk sayısının fazlalığının yanında dış göç ile çok sayıda çocuğun da ülkemize yerleşmesi çocuk ombudsmanının varlığını daha da önemli hale getirmektedir. Araştırma kapsamında incelenen Norveç ve İsveç'te çocuk ombusmanlığı örgütlenmesinin ileri düzeyde olduğu ve bu haliyle Türkiye çocuk ombudmanlığına örnek birer model oldukları düşünülmektedir.

Çocuk Ombusmanının çalışma prensipleri incelendiğinde, mevcut çalışma sistemine göre sadece dilek ve şikayetlerin alınması ve bir sonuca ulaştırılması çocuk ombudsmanının etkin bir şekilde çalıştığı anlamına gelmemektedir. Burada çocuk haklarını uygulamaya geçirmeyi amaçlayan çocuk hak ve ihlallerini bulup saptayan ve bu durumlarda bizzat çocuğun yanında yer alan, çocukları ilgilendiren politika yapım sürecinde çocukların yararı için danışmanlık yapma gibi görevleri de yerine getirmelidir. Ombudsmanın Çocuk hakları konusunda hazırladığı raporlar toplumda yankı uyandırmalı ve kamuoyu baskısı oluşturmalıdır.

Türkiye Çocuk Ombudsmanı bağlamında tartışıldığı zaman merkezden faaliyet göstermesi Çocuk Ombudsmanına ulaşılabilmesini engelleyebilen bir faktör olabilir. Buradan yola çıkılarak İllerde de çocuk ombusmanlıkları kurulması için çalışmalar yapılabilir. Böylece çocuklar için Ombudsman çok daha rahat ulaşılabilir hale gelirken ülke genelinde yaygınlaşmış da olur. Örneğin Kanada çocuk ombudsmanlığının en önemli özelliklerinden biri farklı noktalardan hizmet vermesine ve sayıca fazla personel yapısına sahip olmasıdır. Bu durum gelen şikayetlerin değerlendirilmesi ve sonuçlandırma süresini de etkileyerek daha kısa sürede sorunların çözümünü sağlayabilir. Şikayetlerin hızla çözümlenmesi kamu nezdinde Ombudsmana güven geliştirilmesinde etkili olabilir. Bir diğer örnek ise İtalya'dır. İtalya'da, Türkiye'nin aksine, ulusal bir ombudsmanlık kurumu bulunmamaktadır. Buna karşın bölgesel ve şehir ombudsmanlıkları gibi yerel

ombudsmanlık çalışmaları bulunmaktadır. İtalya'da, on üç bölge ve iki özerk il olmak üzere toplam on beş yerel ombudsmanlık mevcuttur (Kutlu, Örselli ve Kahraman, 2018). Kamu Denetçiliği Kurumu 2021 yılı faaliyet raporuna incelendiğinde, şikayetlerin beklendiği kadar hızlı bir biçimde sonuca kavuşturulamadığı görülmektedir. Örneğin 2021 yılında başvuruların ortalama sonuçlandırılma süresi 57 gündür. Dostane çözüm ise ortalama süre 47 gün olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca dostane şekilde çözüme kavuşturulan başvuruların %57,8'i 30 gün ve altı sürelerde sonuçlandırılmıştır.

Konu ile ilgili alanyazın tarandığında Çocuk ombusmanlığı konusunda az sayıda da olsa araştırmalar bulunduğu görülmektedir. Örneğin Mamur Işıkçı (2016), "Türkiye'de Çocuk Refahı İçin Çocuk Ombudsmanlığı Önerisi" başlıklı araştırmasında, Türkiye'de çocuk ombudsmanlığı kurumunun oluşturulmasının neden gerekli olduğu sorusunu yanıtlayarak bu oluşumun hangi nitelikte olması gerektiğine dair önemli öneriler sıralamıştır. Mamur Işıkçı ve İnce (2018) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise Çocuk haklarının korunmasında örnek bir model olarak Norveç Çocuk Ombudsmanlığı incelenmiş, çocuk ombusmanlığının ilk ortaya çıktığı ülke olarak Norveç'in gerek çocuk refahı konusunda gerekse çocuklar için örgütlenmeleri konusunda Türkiye'deki yapılanmaya örnek olması gerektiği ifade edilmiştir. Araştırmada sonuç olarak Türkiye'de Norveç ile benzer özelliklere sahip bir çocuk ombudsmanlığının kurulmasının çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Kırça Kurt ve Mamur Işıkçı (2018) Finlandiya'da Çocuklara Yönelik Bürokratik Yapılanmayı inceledikleri araştırmalarında Finlandiya'daki çocukların korunmasına yönelik idari yapısını ve Finlandiya Çocuk Ombudsmanlığını derinlemesine ele almışlardır. Araştırmada Finlandiya'nın çocuk refahı ve hakları ile ilgili faaliyetlerinin ve örgütlenmesinin ileri düzeyde olduğu ve ortaya koydukları Çocuk Ombudsmanlığı modelinin Türkiye'ye için örnek bir model olabileceği sonucuna varılmıştır. Boyalı ve Gündoğdu (2018) ise "Kamu Denetçiliği Türü Önerisi Olarak Çocuk Ombudsmanlığı'nın Türkiye'de Uygulanabilirliği" başlıklı araştırmalarında ombudsmanlık ve çocuk ombudsmanlığı tanımlanmış ve yararları tartışılarak günümüzde Türkiye'de çocuk ombudsmanlığının gerekli ve zorunlu olduğunun üzerinde durmuşlardır. Araştırmada çocuklar için kolaylıkla ulaşılabilir, istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilir niteliklerde bir denetim mekanizmasının mutlaka oluşturulması belirtilmiştir. Konu hakkındaki araştırmalardan yola çıkarak Türkiye'de çocukların karşılaştığı temel problemlerin çözümü noktasında kolaylıkla ulaşılabilir durumda ve çözüme odaklanarak faaliyetlerini sürdüren kurumların yeterli sayıda ve düzeyde olmadığı ifade edilebilir. Araştırma kapsamında incelenen ülkelerden örneğin Norveç'te Norveç Çocuk Ombudsmanı, çocuklarla iletişim kurmaya özel önem vererek çocuklarla tanışmak, konuşmak, onlardan bilgi ve fikir almak amacıyla dikkat çekici bazı yöntemler uygulamaktadır. Bu kapsamda "Doğrudan İletişim" projesi ile çocukların, internet üzerinden Ombudsman'a mesajlar yazabilmesi sağlanmıştır. Aşağıda konu ile ilgili bazı öneriler sıralanmaktadır:

- Ombudsmanlık sistemlerinin bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Bu ortak noktalardan "ombudsmanların yürütme karşısındaki bağımsız rolleri" oldukça önemlidir. Ancak Türkiye'de başdenetçi ve denetçilerin seçimi ve görevden alınmaları konusunda TBMM'ye görevler verilmektedir. Bu durum ombudsmanın tam bağımsızlığını zedeleyebilen bir durumdur. Bu nedenle ombudsmanların halk tarafından seçilmesi şeklinde bir öneri geliştirilebilir.
- Çocuk ombudsmanlığının erken yıllarda kuruluşu ile ön plana çıkan Norveç, İsveç, Finlandiya ve İzlanda gibi ülkeler ile kıyaslandığında ülkemizde Ombudsmanlık Kurumunun ayrı bir Çocuk Ombudsmanlığı Kanunu ile kurulmadığı görülmektedir.

Türkiye Çocuk Ombudsmanlığı Mevcut kamu denetçiliği kurumunun bir parçası olmak yerine ayrı bağımsız bir kurum olmalıdır.

- Türkiye Çocuk Ombudsmanınca Çocuğa yönelik kötü muamele, istismar vb. hak kaybı durumların ortaya çıkmadan önce proaktif çalışmalar yapmalıdır.
- Çocuk Ombudsmanlığının aktif ve etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için çocuklar ve toplumun mümkün olan her kesimi tarafından tanınması, benimsenmesi ve kamuoyu desteğinin var olması gerekmektedir. Bu bağlamda ön plana çıkaran ve güven telkin eden daha etkili çalışmalar yapılması önerilmektedir.
- İllerde de çocuk ombusmanlıkları kurulabilir, böylece kolay ulaşılabilir olup, toplum tarafından daha hızlı benimsenebilir.
- Farklı ülkelerin çocuk ombudsmanlıklarının tanıtılmasına yönelik daha fazla araştırma ve çalışmanın yapılması hem politika yapıcılarının üzerindeki etkiyi arttırarak konunun bilincine varılmasını sağlayabilecek hem de konu hakkında alanyazına yeni kazanımlar sağlayacaktır.
- Diğer ülkelere bakıldığında Çocuk ombudsmanının çocuk danışma grupları ile çalıştıkları görülmektedir. Oysa Türkiye'de böyle bir uygulama yapılmamaktadır.
- Çocuk ombudsmanı sadece şikayet üzerinde değil resen de harekete geçebilmelidir. Ombudsman yazılı ve sözlü basını yakından takip ederek veya zaman zaman çeşitli idare birimlerine gerçekleştirdiği denetleme gezileri sırasında ulaştığı bilgi ve belgelerden hareketle resen harekete geçebilmeli ve bir kez denetime başladıktan sonra, başvuru üzerine harekete geçtiği zamanda sahip olduğu tüm yetkilere sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

Arklan, Ü. (2006). Bir kamu denetim sistemi olarak ombudsman ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, *4*(3), 82-100.

Ateş, B. (2020). *Karşılaştırmalı çocuk ombudsmanlığı ve Türkiye için bir model önerisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

Bahadır, O. (2010). Ombudsmanlık kurumunun İsveç, İngiltere ve Fransa ile karşılaştırmalı incelenmesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD), 1*, 363-384.

Birleşmiş Milletler. (1989). *Çocuk haklarına dair sözleşme*. New York.

Boyalı, H. & Gündoğdu, S. Kamu denetçiliği türü önerisi olarak çocuk ombudsmanlığının türkiye'de uygulanabilirliği, Ed. Ömer Kürşad.

Büyükavcı, M. (2008). Ombudsmanlık kurumu. *Ankara Barosu Dergisi*, *66*(4), 10-13.

Çakırer Özservet, Y. (2014). Çocuk odaklı finlandiya'da yerel yönetimler ve çocukların eğitim.

Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/269035817_Cocuk_Odakli_Finlandiya'da_Yerel_Yonetimler_Ve_Cocuklarin_Egitimi

Efe, H. & Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. *Sayıştay Dergisi*, (90), 49-72.

Erdengi, T.B. (2009). *Ombudsman: Dünya uygulamaları ve Türkiye*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Erhuman, T. (2000). Türkiye için nasıl bir ombudsman formülü? *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *49*(1), 155-180. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000617

European Commission. Youth Policies in Finland. 2017.

Fendoğlu, H. T. (2010). Kamu denetçiligi (ombudsmanslık). *Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi*, (12), 1-20.

Hampden-Thompson, G. & Galindo, C. (2017) School–family relationships, school satisfaction and the academic achievement of young people. *Educational Review, 69*(2), 248-265. Doi: 10.1080/00131911.2016.1207613

Haydar, E. (2011). Avrupa Ombudsmanı'nın AB içinde iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan haklarını koruyucu rolü. *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, *19*(2), 1-29.

Tüfekçi, Ö.K. (2018). Güncel akademik araştırmalar: Sosyal bilimlere yönelik stratejik bakış açısı. Hiper Yayın. İstanbul.

Kaya, İ. (2021). Türkiye'de Gazetecilik Alanında Ombudsmanlık Deneyimi: Sınırlar ve Mücadeleler. *Kültür ve İletişim*, *24*(48), 345-371. DOI: 10.18691/kulturveiletisim.908324

KDK (2021). https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/kdk-2021-yili-faliyet/kdk-2020-yilifaliyet-raporu.pdf 30 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

KDK'nın Verdiği Tavsiye Kararlarına Uymayan İdareler TBMM'ye Çağrıldı. https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-kararlari-umayan-idareler adresinden erişilmiştir.

Köroğlu, S.A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği. *GDB Dergi*, *1*, 61-69.

Kurban, S. Çocuğun iyi olma hâlinin gelişmesinde sosyoekonomik ve yönetsel politikalar: Finlandiya örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *16*(2), 26-43. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.921840

Kutlu, Ö., Örselli, E. & Kahraman, S. (2018). Türkiye'de Yerel Ombudsmanlığın Uygulanabilirliği: İtalya Yerel Ombudsmanlığı Üzerinden Bir Analiz. *Ombudsman Akademik*, (8), 15-38. DOI: 10.32002/ombudsmanakademik.443437

Küçüközyiğit, H.G. (2006). Ombudsmanlık kurumu-hukuksal ve siyasal bir inceleme. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, *2*(5), 90-111.

Mamur Işıkçı, Y. (2016).Türkiye'de çocuk refahı için çocuk ombudsmanlığı. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, *1*, 125-135.

Mamur Işıkçı, Y. & İnce, D. (2018). Çocuk haklarının koruması ve geliştirilmesinde örnek bir model: Norveç çocuk ombudsmanı. *Ankara Barosu Dergisi*, *76*(4), 51-74.

Marshall, C. & Rossman, G. B. (1989). *Designing qualitative research: Newbury Park*. CA: Sage

Miljeteig, P. (2006). *Children's ombudsman*. Independent Consultant.

Nordic Council of Ministers. Do Rights! – Nordic Perspectives on Child and Youth Participation. Ved Stranden, 2016.

On Birinci Kalkınma Planı. (2019), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf

Our Covıd-19 Response Impact 2020, https://resourcecentre-drupal.savethechildren.net/node/18769/pdf/savethechildrencovid192020impactreport.pdf?_ga=2.229027740.1422229116.1651214883-22752946.1651214883

Önen S. M. & Ergüzel E. (2021). İskandinavya çocuk ombudsmanlığı sistemi ve Türkiye'ye uygulanabilirliği. *Ombudsman Akademik*, 7, 33-65.

Özden, K. (2010). *Ombudsman Türkiye'deki tartışmalar*. Seçkin Yayınevi. Ankara

Özkal Sayan, İ. (2014). Türkiye'de Ombudsmanlık Kurumunun Uygulanabilirliği ve Alternatif Denetim Yöntemleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *69*(2), 333-349. DOI: 10.1501/SBFder_0000002314

Parlak B. & Doğan K.C. (2015). Türkiye'de ombudsmanın uygulanabilirlik analizi: Ampirik bir çalışma. *Turkish Studies*, *10*(10), 749-770. Doi: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8599

Soykan, M. (2022). Kadın, çocuk ve aile ombudsmanlığı dünya örneklerinin Türkiye'de kamu denetçiliği kurumu çalışmaları bağlamında değerlendirilmesi. *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergis*i, *3*(1), 1-12.

Süler, G.Y. (2010). Ombudsmanlık kurumu ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Bütçe Dünya Dergisi*, *34*(2), 157-167.

TBMM. (2022). Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/ihtisaskomisyonlariinsanhaklari-alt-komisyon-cocuk.

The Children's Commissioner for England Erişim adresi: https://www.childrenscommissioner.gov.uk/aboutus/ the-childrens-commissioner-for-england/

Tortop, N. (1998). Ombudsman sistemi ve çeşitli ülkelerde uygulanması, *Amme İdaresi Dergisi, 31*(1), 3-11.

TÜİK, (2021). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633.

United Nations. (1990). "Convention on the Rights of the Child", United Nations Human Rights Office of the High Commissioner.

Çocuk ve gençler için rehber sorularla kamu denetçiliği kurumu. Erişim adresi: https://www.kdkcocuk.gov.tr/kdk-pdf/cocuk_genc_rehberi.pdf

Barnombudsmannen.se.https://www.barnombudsmannen.se/om-oss/vart-uppdrag/

https://yle.fi/uutiset/osasto/news/finnish_child_welfare_child_protection_or_for_ profit_foster_care/8725326. Finnish Child Welfare: Child Protection "for Profit" Foster Care? Erişim 15 Mart 2020.

Wiersma, W. (1995). Research methods in education: An introduction (Sixth edition). Boston: Allyn and Bacon.

Borsa İstanbul Toptan Ticaret Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Performanslarının Entegre Entropi-Cocoso Yöntemleri İle Değerlendirilmesi

Fatma Sema ÖZDOĞAN ÖZER[1]

Giriş

Toptan ve perakende ticaretin GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) içindeki payı 2021 yılında bir önceki yıla oranla artış göstererek %13 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisine katkısı bakımından ikinci sırada yer alan sektör, tüketim talebinin gün geçtikçe artmasıyla daha da önem kazanmaktadır. Çalışmanın amacı, toptan ticaret şirketlerinin finansal performanslarını Entropi ve CoCoSo yöntemleriyle değerlendirmektir. Borsa İstanbul'da toptan ve perakende ticaret sektöründe faaliyet gösteren 9 toptan ticaret şirketinin 2021 yılı finansal performansları değerlendirilmiştir. Çalışmada cari oran, asit test oranı, nakit oran, finansal kaldıraç oranı, özsermaye çarpanı oranı, faaliyet kârlılığı, net kârlılık, aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, aktif devir hızı ve özsermaye devir hızı olmak üzere 12 kriter yer almaktadır. Kriterler Entropi ile ağırlıklandırılmıştır. Çalışmanın verileri KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)' tan alınmıştır. Entropi yöntemi sonucunda hesaplanan kriter ağırlıkları CoCoSo yöntemine entegre edilmiştir. Araştırma kapsamında yer alan 9 şirketin finansal performansları CoCoSo yöntemi ile sıralanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre finansal performans sıralamasında Sanko Pazarlama İthalat İhracat ilk sırada yer almaktadır.

Literatür İncelemesi

Literatür incelendiğinde, şirketlerin finansal performanslarını ölçen çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Son yıllarda geleneksel analiz yöntemlerinin yanında, yeni yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle, Covid- 19' un finansal performans etkisi ayrı bir merak konusu olmuştur.

Akgül (2021), Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların finansal performanslarını entegre CRITIC ve CoCoSo yöntemleri ile analiz etmiştir. Çalışma sonuçları 2016-2020 yılları arasında en yüksek performansa sahip olan bankanın Akbank olduğunu ortaya koymuştur.

Alnıpak & Kale (2021), BIST ulaştırma endeksinde işlem gören işletmelerin finansal performanslarını analiz ettikleri çalışmalarında, 2008- 2020 yıllarına ait finansal tablo verilerini kullanmışlardır. Finansal performanslar OCRA yöntemi ile sıralanmış, 2008- 2020 yılları arasında ulaştırma endeksinde işlem gören işletmelerin pandeminin olumsuz etkilerini büyük oranda yaşadığı ve pandemi döneminin sektör için en kötü dönem olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca sonuçlar, sektör karlılığının 2020 yılında önemli oranda azaldığını ve şirketlerin bu dönemde borç ile ayakta kaldıklarını göstermektedir.

Canlı & Özdemir (2021), Covid- 19 pandemisinin Türkiye'de hava taşımacılığı BIST 100 endeksinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarına etkisini ortaya koymayı amaçladıkları çalışmalarında, 2019- 2020 yılları ara dönem finansal tablolarını kullanmışlardır. Çalışmada finansal tablo dipnotları içerik analizi yöntemi ile incelenmiş, şirketlerin Covid- 19

[1] Fatma Sema ÖZDOĞAN ÖZER: Süleyman Demirel Üniversitesi, Muhasebe ve Finansman Doktora Öğrencisi ORCID: 0000-0003-2329-063X

bilgilendirme düzeyleri belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, Covid-19'un Türkiye havayolu taşımacılığı üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu, olumsuz etkilerin en çok hissedildiği dönemlerin ikinci ve üçüncü çeyrek olduğu, Covid- 19 ile ilgili bilgilendirmelere işletmelerin finansal raporlarında yer verdikleri ancak bu durumun değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Doruk (2021), gıda sektöründe yer alan firmaların finansal performanslarını finansal oranlar üzerinden Covid- 19 öncesi Covid- 19 dönemi verilerini Welch T testi ile analiz etmiştir. BIST'e kote olan gıda imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal oranları, diğer imalat sanayi firmaları ile karşılaştırılmak suretiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, gıda firmalarının performansları bakımından bir farklılaşma olmadığını, kısa vadeli performanslarında anlamlı bir farklılaşma olduğunu göstermektedir.

Kehribar & ark. (2021), Borsa İstanbul Gıda İçecek endeksinde bulunan işletmelerin Covid-19 pandemisi sürecindeki finansal performanslarını Entropi ve MAIRCA yöntemlerini kullanarak analiz etmiş, araştırma sonucunda en iyi finansal performans gösteren şirketleri sıralamıştır.

Öndeş & Özkan (2021), Covid- 19'un Bist bilişim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisini ölçmek amaçlı yapmış oldukları çalışmalarında 2020 yılına ait 1.,2. ve 3. çeyrek dönemlerine ait finansal tablo verilerini kullanmışlardır. Çalışmada, 8 kriter belirlenmiş ve bu kriterler CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırılmıştır. EDAS yöntemi ise finansal performansları ve sıralamaları tespit etmek için kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, ilk çeyrekte en iyi üç şirketin sıralaması ARDYZ, PAPIL ve LINK, ikinci çeyrekte en iyi üç şirketin sıralaması PAPIL, INDES, DESPC, üçüncü çeyrekte ise en iyi üç şirket sıralaması INDES, PAPIL ve LINK olarak belirlenmiştir.

Özcan (2021) BIST turizm ve ulaştırma sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin 2019 ilk çeyrek ve 2020 üçüncü çeyrek arasındaki finansal tablo verilerini Veri Zarflama Analizi ve Tobin q oranı ile değerlendirmiştir. Araştırma sonuçları, VZA analizi açısından Covid- 19 pandemisinin işletmelerin finansal performanslarına olumsuz etkisinin bulunmadığı, Tobin q oranı açısından ise Covid-19 pandemisinin ulaştırma ve turizm sektöründe yer alan işletmelerin etkinliklerinde olumsuz etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Pala (2021), BIST turizm endeksinde işlem gören işletmelerin 2016- 2020 yılları arasındaki finansal performanslarını CILOS ve MAIRCA çok kriterli karar verme yöntemleri ile analiz etmiştir. Sürecin tamamı için yapılan istatistiki testlerde en yüksek performansa sahip firma açısından diğer firmaların performanslarına oranla anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Covid- 19 pandemi sürecinde de sıralama açısından istatistiksel farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Topal (2021), elektrik üretim şirketlerinin finansal performanslarını Entropi tabanlı CoCoSo yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonuçları en yüksek performansa sahip şirketin Enka Enerji olduğunu, en düşük finansal performansa sahip şirketin ise Gama enerji olduğunu göstermektedir.

Atayah & ark. (2022), G-20 ülkeleri lojistik firmalarının finansal performansları ve Covid- 19 pandemisi arasındaki ilişkiyi analiz ederek lojistik ile ilgili mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamışlardır. 2010 yılı ilk çeyreği ve 2020 yılı son çeyreğine ait araştırma verileri Bloomberg' ten toplanmıştır. Araştırma sonuçları 2020 yılında lojistik firmalarının finansal performanslarının önemli ölçüde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca analiz edilen 20 ülkenin lojistik firmalarından 14'ünün pandemi sürecinde önemli ölçüde yükseldiği gözlenmiştir.

Çilek (2022), Covid- 19'un Bist turizm endeksinde yer alan şirketlerin mali başarıları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçladığı çalışmasında 2019 ve 2020 bilanço ve gelir tablosu verilerini incelemiştir. Analizlerde entegre CRITIC- COPRAS çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmıştır. CRITIC yöntemi ile belirlenen 8 kriter ağırlıklandırılmış, COPRAS yöntemi ile 8 turizm işletmesinin finansal başarıları sıralanmıştır. Araştırma sonuçları, 2019- 2020 yıllarında en iyi üç şirketin PKENT,

MERIT ve MARTI, finansal performansı en düşük üç şirketin ise 2019 yılı için AYCES, TEKTU ve ULAS, 2020 yılı için TEKTU, AYCES ve AVTUR olduğunu göstermektedir.

Ertaş & Yetim (2022), Borsa İstanbul Gıda ve İçecek Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını TOPSIS yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada 2019 ilk çeyrek ve 2021 ilk çeyrek dönem arasındaki 9 döneme ait finansal tablolarından erişilen bilgiler, likidite oranları, faaliyet oranları, karlılık oranları ve mali yapı oranlarından oluşan 16 kriter ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda 2020 yılı 4. Çeyreği ilk sırada yer alırken, 2020 3. Çeyreği ise dördüncü sırada yer almıştır.

Karamahmutoğlu (2022), Covid- 19' un sektörlerin finansal performansları üzerinde etkisini oran analizi yöntemi ile incelemiş, kriter olarak likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranlarını belirlemiştir. Finansal performans üzerinde anlamlı etkinin olup olmadığını Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile analiz etmiştir. Araştırma sonucunda, Covid- 19' un likidite oranları üzerinde anlamlı pozitif bir etkisinin olduğu, finansal kaldıraç oranı ve faaliyet oranları üzerinde anlamlı negatif bir etkisinin olduğu ve kârlılık oranları üzerinde ise anlamlı bir etkisi olmadığı ortaya konulmuştur.

Kınalı (2022), BIST ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını analiz etmek için mali yapı oranlarını kullanmış ve entegre Entropi-Topsis yöntemlerini kullanmıştır. Çalışma sonucunda işletmelerin finansal performanslarının her yıl için değişkenlik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ek olarak, araştırma kapsamı dahilinde olan beş yıllık süreçte ilk iki sırada yer alan firmalar değişmemiştir. Söz konusu iki firmanın diğerlerinden daha başarılı finansal performans gösterdiğini söylemenin mümkün olduğu anlaşılmıştır.

Yalçın (2022), BIST 30 endeksinde işlem gören holding ve yatırım şirketlerinin finansal durum tablolarının Covid- 19 pandemisinden etkilenip etkilenmediğini yatay analiz yöntemiyle ölçmüştür. Araştırmada 2019- 2020 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Araştırma sonuçları BIST 30 endeksinde işlem gören holding ve yatırım şirketlerinin Covid- 19 pandemisinden olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Şirketlerin kısa vadeli yükümlülükleri ve borçları artmış, karlılık oranları azalmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Performans, işletmelerin hedeflerine ulaşabilme seviyesidir. İşletmelerin mevcut başarısı ve bu başarının devam edip etmeyeceği hususundaki tahminler için performans ölçümü gerekmektedir (Esmer & Bağcı, 2013, s. 18). Finansal performans ölçümü, işletmelerin üretmiş olduğu mal ve hizmeti, faaliyetlerini sürdürmek için gerekli olan kaynakları nereden elde ettiğini ve sahip olunan diğer finansal bilgileri belirli aralıklarla, planlı bir biçimde analiz etme raporlama süreçlerini kapsamaktadır (Kaya, 2022a, s. 61). Performans ölçülerini doğru kullanmak işletme açısından oldukça önemlidir. Bunun sebebi, doğru performans ölçülerini kullanmamanın işletme açısından gizlenmiş pek çok maliyeti beraberinde getirmesidir. Yanlış bir seçim, işletme ile ilgili karar alıcıları olumsuz etkileyecek, işletme ise bekledikleri sonuçları elde edemeyecektir (Bağcı, 2009, s. 21).

Performans ölçümünün gerçekleştirilmesinin pek çok nedeni vardır. İşletmenin kuruluş aşamasında belirlemiş olduğu hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğinin ortaya çıkarılması, genel anlamda başarı düzeyinin tespit edilmesi, önceki dönemlerin analiz edilerek söz konusu dönemde başarılı ve başarısız yanların görülmesi, yöneticilerin işletme ile ilgili aldıkları kararların başarı düzeyinin ölçülmesi, işletme faaliyetleri hakkında faydalı bilginin elde edilmesinin amaçlanması ve yetersiz olunan alanlarda gerekli tedbirlerin alınmak istenmesi önde gelen nedenler arasındadır (Yılmaz & Elmas, 2021, s. 12).

Performans ölçüm sisteminin seçiminde amaca uygun olup olmadığına dikkat edilmelidir. Başarılı bir performans ölçümü, işletmelerin gelişmelerini sağlayacak niteliklere sahip olmalıdır. Ölçüm sonrası ortaya konulan bilgi açık, anlaşılır ve güncel olmalıdır. Ölçümde yer alan değişiklikler nesnel biçimde değerlendirilmeye uygun yapıya sahip olmalıdır (Kaya, 2022b, s. 75).

Finansal tabloların analizi, işletmelerin finansal durumlarını, faaliyetlerinin sonuçlarını ve finansal açıdan göstermiş oldukları gelişimi saptayıp değerlendirebilmek ve işletmelerin gelecek dönemlerdeki performanslarını öngörebilmek için finansal tablo kalemlerini, bu kalemlerin birbiri ile olan ilişkilerini ve zaman içinde göstermiş oldukları değişimlerin incelenmesidir (Yaslıdağ, 2018a, s. 157).

İşletme faaliyetleri çeşitlilik göstermeye başladıkça gelecek dönemlere ilişkin endişeler ortaya çıkmakta, bunun sonucunda da niceliksel analizlere duyulan ihtiyaç artmaktadır. Finansal analiz çeşitlerini Şekil 1'de görüleceği üzere amaca göre, kapsama göre ve analizin kim tarafından yapıldığına göre üç sınıfta incelemek mümkündür (Gündoğdu, 2018 s.89).

Şekil 1. Finansal Analiz Türleri

Yatırım Analizi: Yatırım yapmak zorlu bir süreçtir. Bilgi toplamayı ve bu bilgilere dayanarak analiz ve karar verme aşamalarını içermektedir (Levišauskait, 2010, p. 121). Yatırım analizi, işletmelerin ortakları, işletmelere ortak olmayı düşünenler tarafından ya da işletmelere uzun vadelerde kaynak sağlayanlar tarafından yapılan analizlerdir (Gündoğdu, 2018, s. 158).

Kredi Analizi: İşletmelerin borçlarını ödeyebilme güçlerini ölçmek amacıyla kredi verecek olan taraflarca yapılan analizdir.

Yönetim Analizi: İşletmelerde yönetim için yapılan, yönetim fonksiyonlarının yerine getirilme düzeyini ölçme amaçlı yapılan analizdir. Yönetim analizinin odaklandığı nokta, işletme faaliyetleridir. Faaliyetlerin işletmelerin hedefleri doğrultusunda gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemeyi, eksikliklerin tespitini ve gerekli düzeltmelerin yapılıp önlemlerin alınmasını içermektedir (Aydın, 2014s. 85).

Statik ve Dinamik Analiz: Statik analiz, işletmelerin bir döneme ait finansal tablo kalemlerini ve kalemler arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Dinamik analiz ise, işletmelerin birden fazla döneme ait birbirini takip eden finansal tablolarında yer alan kalemleri ve bu kalemlerin gösterdikleri eğilimlerin analiz edilmesidir (Yaslıdağ, 2018a, s. 159).

İç ve Dış Analiz: Dış analiz, işletme ile ilişkisi bulunan finansal bilgi kullanıcılarının, işletme raporlarından faydalanarak elde etmiş oldukları bilgileri analiz etmesidir. İç Analiz ise, işletme yöneticileri, muhasebe çalışanları ve iç denetçileri tarafından yapılan analizlerdir. Finansal analizlerin kim tarafından ne amaçla kullanılacağı doğrultusunda uygulanan analizler işletmedeki yetersiz noktaların belirlenmesine ve gelecekte uygulanması planlanan yöntemlere rehberlik etmektedir (Altınok, 2018, s. 37).

Finansal analiz tekniklerini ise yüzde yöntemi ile analiz (dikey analiz), karşılaştırmalı tablolar analizi (yatay analiz), eğilim yüzdeleri analizi (trend analizi), oran analizi (rasyo analizi) olmak üzere sınıflandırmak mümkündür (Dalak & ark., 2018, s. 3).

Çalışmanın bu bölümünde finansal analiz tekniklerinden oran analizi üzerinde durulmuş, yalnızca çalışma kapsamında yer alan likidite oranları, mali yapı oranları, faaliyet oranları ve karlılık oranları açıklanmıştır.

Oran, rakamlar arasındaki ilişkiyi matematiksel olarak ifade etmektedir. Finansal analizde oran analizi güçlü bir araç ve finansal tablolarda farklı olanı belirleyip yorumlama yöntemidir. Oran, finansal tablolardan seçilen, bireysel gruplar veya birbiri ile bağlantılı rakamlar arasındaki matematiksel ilişkiyi ortaya koymaktadır. İki veya daha fazla muhasebe kalemi arasındaki ilişkiyi de finansal oran olarak tanımlamak mümkündür (Haralayya, 2021, p. 173).

Oran analizi ile, işletmelerin finansal yapıları, karlılıkları ve çalışma durumları hususunda bir kanıya varmaya çalışılmaktadır. Oran hesabının yapılması başlı başına bir amaç değildir. Oran analizinde önemli olan hesaplanan oranların işletmelerin hedefleri ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesidir (Yenisu, 2019, s. 24).

Oranların yaygın olarak bilinen sınıflandırması aşağıdaki gibidir.

Likidite Oranları: Likidite, işletmelerin sahip oldukları varlıkları nakde çevirebilme ya da nakit edinebilme gücüdür. İşletmelerin kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirip getiremeyeceğini tespit etmek için likidite analizleri yapılmaktadır. Likidite oranları, işletmeye ait kısa vadeli borçların, işletmenin sahip olduğu dönen varlıkların tamamı veya bir bölümü ile ne oranda ödenebildiğini göstermektedir (Dereköy, 2020, s. 3508) Likiditeye gösterge niteliğinde kullanılan oranlar; cari oran, asit test oranı ve nakit orandır. Çalışmada kullanılan likidite oranları ve hesaplama formülleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Likidite Oranları

Cari Oran	Dönen Var./Kısa Vd.Yab.Kay.	Dönen varlıkların, kısa vadeli yabancı kaynakların kaç katı olduğunu gösterir.
Asit-Test Oranı	Dönen Var.- Stoklar/ Kısa Vd. Yab. Kay.	İşletmelerin kısa vadeli alacaklarının tahsili ile ilgili bir sorun olup olmadığını görmek ve kısa vadeli borçların ödenme gücünün tespiti için kullanılır.
Nakit Oran	Hazır Değ./ Kısa Vd. Yab. Kay.	İşletmelerin nakit ve nakit benzerleri ile kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü gösterir.

Mali Yapı Oranları: Mali yapı oranları işletme kaynaklarının yapısı ile ilgili oranlardır. İşletme özsermayesinin yeterli olup olmadığını ve işletmelerin kaynaklarının dağılımını, özsermayenin varlık yatırımı, dönen ya da duran varlıkların finanse edilmesinde ne oranda kullanıldığını ölçmektedir (Bilici, 2019, s. 180). Çalışmada Tablo 2'de yer alan mali yapı oranları ve hesaplama formülleri kullanılmıştır.

Tablo 2. Mali Yapı Oranları

Özsermaye Oranı	Özsermaye/Aktif Toplamı	Varlıkların ne kadarının özsermaye ile karşılandığını gösterir.
Finansal Kaldıraç Oranı	Borç Toplamı/Aktif Toplamı	Varlıkların ne kadarının yabancı kaynaklar ile karşılandığını gösterir.
Özsermaye Çarpanı	Varlık Toplamı/ Özsermaye	Sermayedarlar tarafından finanse edilen varlıklar hakkında bilgi verir.

Kârlılık Oranları: Karlılık oranları, işletmelerin kârlı bir biçimde çalışıp çalışmadıklarını ölçümlemekte kullanılan oranlardır. Çalışma kapsamında Tablo 3'te yer alan karlılık oranı formüllerinden yararlanılmıştır.

Tablo 3. Kârlılık Oranları

Faaliyet Kârlılığı	Faaliyet Kârı/ Net Satışlar	İşletmenin esas faaliyetlerinden ne ölçüde kâr ettiklerini gösterir.
Net Kârlılık	Dönem Kârı/ Net Satışlar	İşletme satışlarının ne ölçüde dönem kârı olduğunu gösterir.
Aktif Kârlılığı	Net Kâr/ Aktif Toplamı	İşletme kârında işletme varlıklarının payını gösterir.
Özsermaye Kârlılığı	Net Kâr/Özsermaye	İşletmenin özsermayesine oranla ne ölçüde kar ettiğini gösterir.

Faaliyet Oranları: İşletmenin sahip olduğu varlıkları verimli bir şekilde kullanıp kullanmadığını ölçmek için kullanılan oranlardır (Yaslıdağ, 2022b, s. 91). Çalışmada aktif devir hızı ve özsermaye devir hızı oranları ile analiz yapılmıştır. Formüller Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Faaliyet Oranları

Aktif Devir Hızı	Net Satışlar/ Aktif Toplamı	Aktif verimliliğinin ölçümünde kullanılır.
Özsermaye Devir Hızı	Net Satışlar/ Özsermaye	Özsermayenin verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını ölçmekte kullanılan orandır.

Yöntem

Borsa İstanbul toptan ve perakende ticaret sektöründe faaliyet göstermekte olan şirket sayısı 24'tür. 10 şirket toptan ticaret faaliyeti göstermekte, 14 şirket ise perakende ticaret faaliyeti göstermektedir. Çalışmanın amacı toptan ticaret işletmelerinin finansal performanslarının ölçülmesidir. Bu bağlamda elde edilen finansal tablo verilerinden Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan formüller kullanılarak bir karar matrisi oluşturulmuş, Entropi yöntemi ile kriterler ağırlıkları hesaplanmıştır. Entropi uygulanabilmesi için veri setinin taşıması gereken özelliklere uymayan bir şirket kapsam dışı bırakılmıştır. Oran analizi yöntemiyle oluşturulan karar matrisinde yer alan oranlar sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Entropi yöntemi: Kriterlerin önem düzeylerinin belirlendiği ağırlıklandırma işlemleri öznel ve nesnel olarak iki şekilde yapılmaktadır. Öznel ağırlıklandırma karar vericilerin kanaatlerini de barındırırken, nesnel ağırlıklandırma işleminde niceliksel özelliklere bakılmaktadır. Entropi, bilgi içindeki belirsizliğin ölçümü olarak tanımlanmıştır. Kişisel kanı ve fikirlere başvurulmadan kriterlerin önem ağırlıklarının ölçülebilmesi Entropi yönteminin güçlü yanıdır (Topak & Çanakçıoğlu, 2019, s. 119). Toptan ticaret işletmelerinin 2021 yılı finansal tablolarından alınan veriler kullanılarak hazırlanan karar matrisi Tablo 5'te görüldüğü gibidir. Cari oran A1, asit-test oranı A2, nakit oran A3, finansal kaldıraç oranı B1, özsermaye çarpanı oranı B2, özsermaye oranı B3, faaliyet karlılığı oranı C1, net karlılık oranı C2, aktif karlılığı oranı C3, özsermaye karlılığı C4, aktif devir hızı D1 ve özsermaye devir hızı D2 kodu altında verilmiştir.

Karar matrisi n adet kriter ve m adet alternatife göre hazırlanır.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} \dots & X_{1j} \\ X_{21} & X_{22} \dots & X_{2j} \\ \vdots & \vdots \ \vdots & \vdots \\ X_{i1} & X_{i2} \dots & X_{ij} \end{bmatrix}$$

Tablo 5. Karar Matrisi

	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	D1	D2
GENIL	1,84	1,09	0,65	0,39	1,54	0,61	0,44	0,68	0,15	0,24	0,22	0,36
ARZUM	1,24	0,84	0,18	0,76	0,31	0,24	0,36	0,19	0,07	0,29	0,35	1,50
SANKO	2,25	2,23	0,39	0,36	1,78	0,64	2,79	2,45	0,13	0,21	0,05	0,09
PSDTC	1,02	1,02	0,06	0,98	0,02	0,02	0,59	1,33	0,01	0,41	0,01	0,31
DOAS	1,29	0,91	0,67	0,55	0,81	0,45	0,88	0,66	0,24	0,53	0,36	0,81
INTEM	1,05	1,00	0,03	0,88	0,13	0,12	0,28	0,21	0,06	0,51	0,29	2,45
UZERB	0,57	0,32	0,15	0,52	0,91	0,48	0,07	2,79	0,31	0,65	0,11	0,23
SELEC	1,43	1,14	0,17	0,66	0,52	0,34	0,48	0,42	0,07	0,21	0,17	0,50
TGSAS	1,02	0,96	0,00	0,98	0,02	0,02	0,70	0,51	0,00	0,20	0,01	0,40

Karar matrisi oluşturulduktan sonra aşağıdaki formül uygulanarak normalize edilir. Tablo 6.'da normalize edilmiş değerler yer almaktadır.

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}} \quad \forall i,j$$

i = alternatif değer, j = kriter değeri, $X_{ij=}$alternatif ve kriter için verilen fayda değeri

Tablo 6. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	D1	D2
GENIL	0,16	0,11	0,28	0,06	0,25	0,21	0,07	0,07	0,14	0,07	0,14	0,05
ARZUM	0,11	0,09	0,08	0,13	0,05	0,08	0,05	0,02	0,06	0,09	0,23	0,23
SANKO	0,19	0,23	0,17	0,06	0,29	0,22	0,42	0,27	0,13	0,06	0,04	0,01
PSDTC	0,09	0,11	0,03	0,16	0,00	0,01	0,09	0,14	0,01	0,13	0,00	0,05
DOAS	0,11	0,10	0,29	0,09	0,13	0,15	0,13	0,07	0,23	0,16	0,23	0,12
INTEM	0,09	0,10	0,01	0,14	0,02	0,04	0,04	0,02	0,06	0,16	0,18	0,37
UZERB	0,05	0,03	0,06	0,09	0,15	0,16	0,01	0,30	0,30	0,20	0,07	0,03
SELEC	0,12	0,12	0,08	0,11	0,09	0,12	0,07	0,05	0,07	0,07	0,11	0,08
TGSAS	0,09	0,10	0,00	0,16	0,00	0,01	0,11	0,06	0,00	0,06	0,01	0,06

Karar matrisi normalize edildikten sonraki aşamada Entropi değerlerinin hesaplanması yer almaktadır. Entropi değerlerinin hesaplanmasında kullanılan formüller aşağıda verilmiştir. Hesaplama sonrası ortaya çıkan değerler Tablo 7'de yer almaktadır.

$$e_j = -k \,.\, \sum_{j=1}^{n} P_{ij} \,.\, \ln\,(P_{ij})$$

k= $1/\ln(m)$, m= karar alternatifi sayısı (işletme sayısı= 9)

e_j formülünün iç kısmında yer alan normalize karar matrisinin elemanlarıyla, onların logaritmalarının çarpılıp toplanmasıyla elde edilen değerler Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Kriterlere İlişkin Entropi Değerleri

	A1	**A2**	**A3**	**B1**	**B2**	**B3**	**C1**	**C2**	**C3**	**C4**	**D1**	**D2**
GENIL	-0,29	-0,25	-0,36	-0,18	-0,35	-0,33	-0,18	-0,19	-0,28	-0,19	-0,27	-0,16
ARZUM	-0,24	-0,21	-0,20	-0,26	-0,15	-0,20	-0,16	-0,08	-0,18	-0,21	-0,34	-0,34
SANKO	-0,32	-0,34	-0,30	-0,17	-0,36	-0,33	-0,36	-0,35	-0,26	-0,18	-0,12	-0,06
PSDTC	-0,21	-0,24	-0,10	-0,29	-0,02	-0,04	-0,22	-0,28	-0,04	-0,26	-0,02	-0,14
DOAS	-0,24	-0,22	-0,36	-0,22	-0,27	-0,29	-0,27	-0,19	-0,34	-0,30	-0,34	-0,26
INTEM	-0,22	-0,24	-0,05	-0,28	-0,08	-0,13	-0,13	-0,09	-0,16	-0,29	-0,31	-0,37
UZERB	-0,15	-0,12	-0,17	-0,21	-0,29	-0,30	-0,05	-0,36	-0,36	-0,32	-0,19	-0,12
SELEC	-0,26	-0,25	-0,19	-0,24	-0,21	-0,25	-0,19	-0,14	-0,19	-0,18	-0,24	-0,19
TGSAS	-0,21	-0,23	-0,01	-0,29	-0,02	-0,04	-0,24	-0,16	-0,02	-0,17	-0,03	-0,17

e_j	0,97	0,96	0,79	0,97	0,80	0,87	0,82	0,84	0,83	0,96	0,84	0,82

e_j değeri her kriter için bulunduktan sonraki aşama farklılaşma derecesinin bulunmasıdır. Farklılaşma derecesi hesabı için kullanılan eşitlik şöyledir:

$$d_j = 1 - e_j$$

D*j*	0,03	0,04	0,21	0,03	0,20	0,13	0,18	0,16	0,17	0,04	0,16	0,18

d_j değerleri bulunduktan sonra aşağıda verilen eşitliğe yerleştirilir ve kriterlerin önem ağırlığı bulunur.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^{n} d_j}$$

Önem ağırlıkları;

	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	D1	D2
w_j	0,02	0,03	0,13	0,02	0,13	0,09	0,12	0,11	0,11	0,03	0,10	0,12

Kriterlerin önem ağırlıklarına bakıldığında ilk sırayı %13 değeriyle nakit oran ve özsermaye çarpanı oranı paylaşmaktadır. Bu iki oranı, %12 ile özsermaye oranı ve özsermaye devir hızı oranı takip etmektedir. Üçüncü sırada ise %11 ile net karlılık ve aktif karlılık oranları yer almaktadır.

CoCoSo Yöntemi: Bu çalışmada şirketlerin sıralaması için kullanılan CoCoSo yöntemi, yüksek güvenirliğe sahip, temelinde ağırlıklı toplam ile üstel ağırlıklı ürün yönteminin entegre edilmesi olan bir analiz yöntemidir (Yenilmezel & Ertuğrul, 2022, s. 256).

Tablo 5'te yer alan karar matrisine aşağıda yer verilen eşitlik uygulanarak normalize matris elde edilmiştir.

$$r_{ij} = \frac{X_{ij} - \min\left(X_{ij}\right)}{\max\left(X_{ij}\right) - \min\left(X_{ij}\right)}$$

Tablo 8. CoCoSo Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	D1	D2
GENIL	1,503	0,901	0,651	0,181	1,524	0,593	0,401	0,568	0,144	0,122	0,211	0,304
ARZUM	0,902	0,645	0,174	0,550	0,295	0,223	0,317	0,077	0,065	0,165	0,349	1,446
SANKO	1,914	2,040	0,390	0,146	1,769	0,627	2,749	2,342	0,132	0,091	0,051	0,035
PSDTC	0,685	0,830	0,061	0,764	0,009	0,009	0,545	1,218	0,006	0,286	0,003	0,254
DOAS	0,956	0,714	0,668	0,339	0,796	0,434	0,837	0,549	0,236	0,414	0,357	0,756
INTEM	0,716	0,804	0,025	0,669	0,119	0,104	0,236	0,095	0,057	0,389	0,283	2,396
UZERB	0,231	0,132	0,144	0,309	0,899	0,464	0,028	2,673	0,305	0,526	0,106	0,181
SELEC	1,089	0,951	0,172	0,443	0,510	0,330	0,438	0,312	0,070	0,091	0,167	0,446
TGSAS	0,683	0,767	0,001	0,764	0,009	0,009	0,655	0,396	0,002	0,082	0,005	0,345

Tablo 9'da Entropi yöntemi ile belirlenen kriter ağırlıkları CoCoSo yöntemine entegre edilmiş ve ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmuştur.

$$S_i = \sum_{j=1}^{n} w_j \times r_{ij}$$

$$\boldsymbol{P_{ij}} = \boldsymbol{\sum_{j=1}^{n} (r_j)^{wj}}$$

Tablo 9. CoCoSo Üstel Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

	A1	A2	A3	B1	B2	B3	C1	C2	C3	C4	D1	D2	*Pi*
GENIL	1,008	0,997	0,944	0,972	1,057	0,955	0,897	0,942	0,810	0,943	0,854	0,868	11,247
ARZUM	0,998	0,988	0,790	0,990	0,851	0,877	0,873	0,762	0,742	0,951	0,899	1,045	10,766
SANKO	1,012	1,020	0,881	0,968	1,078	0,960	1,127	1,095	0,802	0,936	0,739	0,670	11,289
PSDTC	0,993	0,995	0,686	0,996	0,539	0,664	0,931	1,021	0,577	0,966	0,550	0,849	9,765
DOAS	0,999	0,991	0,947	0,982	0,970	0,930	0,979	0,938	0,854	0,976	0,901	0,967	11,435
INTEM	0,994	0,994	0,609	0,993	0,755	0,821	0,843	0,778	0,732	0,974	0,880	1,110	10,483
UZERB	0,973	0,945	0,770	0,981	0,986	0,935	0,655	1,110	0,879	0,982	0,797	0,815	10,828
SELEC	1,002	0,999	0,789	0,986	0,915	0,908	0,907	0,883	0,748	0,936	0,834	0,908	10,814
TGSAS	0,993	0,993	0,412	0,996	0,540	0,665	0,951	0,906	0,504	0,933	0,583	0,881	9,355

Alternatiflerin göreli ağırlıklarını hesaplamak için aşağıdaki eşitlikler kullanılmaktadır.

$$k_{ia} = {P_i + S_i}\Big/{\sum_{i=1}^{m}(P_i + S_i)}$$

$$k_{ib} = \frac{S_i}{min\, S_i} + \frac{P_i}{min(P_i)}$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda(S_i) + (1-\lambda)(P_i)}{(\lambda max S_i + (1-\lambda) max P_i)}; 0 \leq \lambda \leq 1$$

Tablo 10, Borsa İstanbul toptan ve perakende ticaret sektöründe faaliyet gösteren toptan ticaret şirketlerinin CoCoSo yöntemi ile elde edilen, finansal performanslarının 2021 yılı sıralamasını göstermektedir.

Tablo 10. CoCoSo Yöntemi ile Elde Edilen Performans Sıralaması

	Lambda	0,5			
	kia	Kib	kic	ki	Sıralama
GENIL	0,118	1,264	0,948	1,298	3
ARZUM	0,111	1,193	0,895	1,224	5
SANKO	0,123	1,318	0,988	1,352	1
PSDTC	0,100	1,075	0,806	1,103	8
DOAS	0,120	1,286	0,965	1,320	2
INTEM	0,109	1,168	0,876	1,199	7
UZERB	0,113	1,217	0,913	1,249	4
SELEC	0,111	1,192	0,894	1,224	6
TGSAS	0,095	1,023	0,767	1,050	9

Analiz bulguları finansal performans açısından en yüksek değerlere sahip olan işletmenin Sanko Pazarlama İthalat İhracat A. Ş. Olduğunu göstermektedir. İkinci sırada Doğuş Otomotiv yer almakta, onu Gen İlaç ve Sağlık Ürünleri şirketi takip etmektedir. Sonrasında ise sırası ile, Uzertaş Boya San. Yat.ve Tic. A.Ş., Arzum Elektrikli Ev Aletleri San.ve Tic. A.Ş., Selçuk Ecza Deposu, İntema İnş.ve Tes.Malz.Yat.ve Paz. A.Ş. ve Pergamon Dış Ticaret şirketleri yer almaktadır.

Duyarlılık Analizi: Çalışma modelinin geçerli ve güvenirliğini test etmek amacıyla lambda değerlerine dayalı duyarlılık analizi yapılmıştır. Lambda değeri 0,1 ve 1,0 değerleri arasında değiştirilmiş ve çıkan sonuçlar Tablo 11'de sunulmuştur. Tüm lambda değerlerinde Sanko Pz. yine ilk sırada yer almakta ve diğerlerinin sıralamalarında da büyük farklılıklar görülmemektedir.

Tablo 11. Duyarlılık Analizi

	λ=0,1	λ=0,2	λ=0,3	λ=0,4	λ=0,5	λ=0,6	λ=0,7	λ=0,8	λ=0,9	λ=1
GENIL	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
ARZUM	6	6	6	6	5	5	5	5	5	6
SANKO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
PSDTC	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
DOAS	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
INTEM	7	7	7	7	7	7	7	7	6	5
UZERB	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

SELEC	5	5	5	5	6	6	6	6	7	7
TGSAS	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9

Sonuçlar

Bu çalışmada toptan ticaret faaliyetinde bulunan işletmelerin 2021 yılına ait mali tabloları oran analizi ile incelenmiş, ortaya çıkan oranlar objektiflik derecesi yüksek olan Entropi yöntemi kullanılarak kriterlere ait önem sıralaması belirlenmiş ve CoCoSo yöntemi ile entegre edilerek, finansal performans sıralaması yapılmıştır. Toptan ticaret faaliyeti gösteren 10 şirkete ait finansal tablolar incelenmiş Entropi yöntemine uygun veri içermeyen bir şirket çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Entropi sonuçlarına göre A3 ve B2 kriterleri %13 önem ile ilk sırada, C1 ve D2 kriterleri %12 önem ile ikinci sırada, C2 ve C3 kriterleri %11 önem ile üçüncü sırada, D1 kriteri %10 ile dördüncü sırada, B3 %9, A2 ve C4 %3 ve A1 ve B1 %2 ile son sıralarda yer almaktadır.

Şirketlerin cari oran ortalaması 1.30, asit test oranı ortalaması 1.05, nakit oran ortalaması 0,25'tir. Cari oranın 1 ile 2 arasında olması normal kabul edilirken, asit test oranının 1'in üzerinde olması normal kabul edilmektedir. Nakit oranda ise bu oran 0,20'dir. Bu oranlar, doğası gereği yüksek stok miktarlarıyla faaliyet gösteren toptan ticaret sektörünün, dönen varlıklarıyla kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Şirketlerin mali yapı oranlarına bakıldığında, finansal kaldıraç ve özsermaye çarpanı oranı ortalamalarının 0.67, özsermaye oranı ortalamasının ise 0.32 olduğu görülmektedir. Finansal kaldıraç oranının 0.5'ten olması işletme finansmanında normalin üzerinde yabancı kaynak kullanımı olduğunu göstermektedir. İşletmeler sahip oldukları varlıkların %67'sini yabancı kaynak kullanarak finanse etmişlerdir. Şirketlerin özsermaye oranı ise işletme kaynaklarının %37'sinin işletme sahip ya da sahipleri tarafından karşılandığını göstermektedir ve sektör ortalaması oldukça düşüktür. Sektörün faaliyet karlılığı ortalaması 0.73, net karlılık oranı ortalaması 1.02, aktif karlılık ortalaması 0.11, sermaye karlılık ortalaması 0.36'dır. İşletmelerin net satışlarının %73'ünün faaliyet karında raporlandığı görülmektedir. Sektörde bir birim özkaynağa %37 net kar düşmekte ve işletmelerin sahip oldukları varlıkları %11 oranında etkin kullanabildikleri ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi yüksek stok bulundurmaları olabilir. İşletmelerin aktif devir hızı ve özsermaye devir hızları ortalamaları ise sırasıyla 0.17 ve 0.73'tür. Sanko Pazarlama, aktif devir hızı, özsermaye devir hızı ve finansal kaldıraç onları haricinde diğer kriterlerin tamamında sektör ortalamasının üzerinde oranlarla finansal performansta birinci sırayı almıştır. Değerleri birbirine yakın olan işletmeler ise finansal performanslarını yükseltmek için farklı ve yapılarına uygun rekabet stratejileri uygulamalıdırlar.

CoCoSo yöntemi uygulanarak elde edilen sıralamada Sanko Pazarlama İth. İhr. A.Ş.'nin en yüksek finansal performansa sahip olan şirket olduğu görülmektedir. Bu sonuç daha önce yapılmış olan çalışmalarla tutarlıdır. Bu durumda Sanko Pazarlama İth. İhr. A.Ş' nin önceki dönemlerde olduğu gibi 2021 yılında da bu başarısını sürdürdüğünü göstermektedir. Sıralamadaki en düşük finansal performans ise Gen İlaç ve Sağlık Ürünleri Sanayi A.Ş.' ye aittir.

Literatürde BIST ticaret endeksinde yer alan işletmelerin tamamını kapsayan ya da toptan ve perakende ticareti birlikte ele alan çalışmalar az sayıda da olsa mevcuttur. Ancak, toptan ticaret sektörü şirketlerine odaklanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. CoCoSo yönteminin farklı yöntemlerle birleştirilmesi mümkündür. Son yıllarda yaşadığı değişim ve gelişimle dikkatleri üzerine çeken e-ticaret sektörü ile toptan ve perakende ticaret şirketlerinin performans karşılaştırılmasının yapılmasının da şirketlerin rekabet stratejileri geliştirmelerinde etkili olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Altınok, T. (2018). İşletmelerde finans ve finansal yönetimin kapsamı. Turgay Münyas (Ed.), *Finansal yönetim ve portföy yönetim teorisi teorik yaklaşımlar ve çözümlü örneklerle* içinde (22-45). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bilici, N. (2019). Turizm sektörünün finansal performansının oran analizi ve topsis yöntemiyle değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (1),* 173- 194.

Aydın, N. (2014). Finansal analiz. Güven Sevil, Mehmet Başar (Ed.), *Finansal yönetim*- 1 içinde (84- 112). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.

Dereköy, F. (2020). Nakit akış tablosu ile likidite oranları ilişkisi: Borsa İstanbul KOBİ sanayi işletmeleri üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 12 (4)*, 3505- 3517.

Ertuğrul, M. (2009). Finansal performans ölçümünde dönüşümlerin Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1),* 19- 46.

Eryüzlü, H. (2020). Covid 19 ekonomik etkileri ve tedbirler: Türkiye'de "helikopter para" uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 3 (1),* 10- 19.

Esmer, Y. & Bağcı, H. (2009). Katılım bankalarında finansal performans analizi: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (15),* 17- 30. doi.org/10.20875/sb.65174

Gündoğdu, A. (2018). Finansal analiz. Aysel Gündoğdu (Ed.), *Finansal Yönetim* içinde (89-105). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Haralayya, B. (2021). Ratio analysis at NSSK Bidar. *Iconic Research and Engineering Journals, 4 (12),* 170- 182.

Kaya, Y. (2022). Finansal performans ölçüm yöntemleri. Saadet Tulum, Tuncer Yılmaz (Ed.), *Muhasebe ve Finans Alanlarında Seçme Konular* içinde (59-89). İstanbul: Efe Akademi.

Kaya, Y. (2022). Faaliyet giderleri ve finansal performans teori ve uygulama. (1. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Levišauskait, K. (2010). Investment analysis and portfolio management. *Leonardo da Vinci programme project 7*.

Topak, M. S. & Çanakçıoğlu, M. (2019). Banka performansının entropi ve copras yöntemi ile değerlendirilmesi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi, 29 (154),* 107-132.

Yılmaz, H. & Elmas, B. (2021). İmalat sektöründe finansal performans ve etkinlik değerlemesi: BIST 50 endeksi uygulaması. (1. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Yaslıdağ, B. (2018). *Finansal yönetim ve finansal analiz*. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yaslıdağ, B. (2022). Uygulamalı finansal analiz finansal tablolar yorumlamaları ve finansal analiz yöntemleri. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yenilmezel, S. & Ertuğrul, İ. (2022). Çok kriterli karar verme yöntemleri ile bir mermer fabrikası için kesintisiz güç kaynağı seçimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (3),* 251- 266.

Yenisu, E. (2019). Finansal tabloların oran analizi ile değerlendirilmesi: Adese örneği. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3 (1)*, 19- 45.

Türk Halk Müziğinin Anlamları Muhlis Akarsu'nun Dört Türküsü

Ali Orhan DÖNMEZ[1]
Fikri SOYSAL[2]

Giriş

Ozanlık geleneğinin Anadolu'da ki önemli temsilcilerinden biri olan Muhlis AKARSU, 1948 yılında Sivas ili, Kangal ilçesine bağlı, Minarekaya köyünde doğmuştur. İlköğrenimini kendi köyünde tamamlamıştır. Doğup büyüdüğü yörenin Alevi-Bektaşi kültürüne sahip olması nedeniyle küçük yaşlarda muhabbet ve cem toplantılarına katılmış, deyişler semahlar çalıp söylemeye başlamıştır (Elmas 2007: 18). Askerliğini Malatya'da tamamlamış, 1970 li yılların başından itibaren İstanbul'da yaşamaya başlamıştır. Muhibe Leyla Akarsu ile 1972 yılında evlenmiştir. Sanat yaşamının başlarında dönemin ünlü halk ozanlarından olan Aşık Daimi, Davut Sulari, Feyzullah Çınar, Mahzuni Şerif gibi ozanlardan etkilenmiştir. Birçok ünlü sanatçı ile ortak kaset çalışmalarında bulunmuştur, Türkiye 'de ve Avrupa'nın birçok ülkesinde çeşitlikonserler ve etkinliklere katılmıştır(www.muhlisakarsu.com)

Şekil 1. Muhlis Akarsu

Özellikle kuruculuğunu ve öncülüğünü yaptığı, Muhabbet serilerini ilk 1982 yılında, Arif Sağ, Musa Eroğlu ve Yavuz Top ile beraber çıkardı (www.muhlisakarsu.com). Bu muhabbet serileri halk müziği alanında büyük bir ilgi gördü. Eski-yeni aşık ve ozanların eserleri o dönemin şartlarında ileri seviyede sayılabilecek bir bağlama icrasıyla sunulmuş ve halk müziği alanında hızlı bir şekilde popüler olmuş ve tanınmıştır (Özdemir 2020: 201). 1988 yılına kadar devam eden yedi serilik muhabbet kasetlerinin altısında yer aldı. Bir dönem TRT Ankara Radyosunda görev yaptı. Muhlis AKARSU, özellikle kendisine ait sözler ve müziklerin yanında, diğer ozanların ve kaynak kişilerin de eserlerini seslendirmiştir. Yaklaşık olarak kendisine ait üç yüzden fazla şiir ve bestesi bulunmaktadır (www. muhlisakarsu:com).

Ozan, sanat yaşamı boyunca, 40'a yakın plak, 50'ye yakın kaset çıkarmıştır. Şiirlerinde birçok konuya değinmiştir. Özellikle, aşk, sevda, doğa üzerine önemli eserler üretmiştir. Bunun yanında toplumsal olaylara kayıtsız kalmamış, eşitlik, insan hakları, demokrasi gibi sosyal konulara da değinen birçok şiir yazmış ve bestelemiştir. (Oral 2021: 2546).

Muhlis Akarsu, hayatının ve yaşamının en verimli döneminde, 2 Temmuz 1993 de, eşi ile beraber gittiği, kendi memleketi olan Sivas'ta düzenlenen Pir Sultan Abdal anma etkinliklerinde, Madımak Oteli yangınında hayatını kaybetmiştir.

Çalışmada söz ve müzikleri Muhlis Akarsu'ya ait olan 4 türkünün ontolojik incelemesi yapılmıştır. İncelenmek üzere seçilen türkülerin sözlerinde, anlatılmak istenen konular birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi "Muhlis Akarsu türkülerinde hangi kavram ve konulara yer vermiştir?" şeklinde oluşturulmuştur. Bu problem cümlesine göre alt problemler şu şekilde sıralanmıştır:

[1] Dr. Öğrt. Ü., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Tokat Orcid: 0000-0003-2721-7747
[2] Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Tokat, Türkiye Orcid: 0000-0003-3807-0154

- Muhlis Akarsu'nun, sözlerinde öğüt-nasihat konularını anlatan türküsü var mıdır? Nasıl / ne şekilde işlenmiştir?

- Muhlis Akarsu'nun, sözlerinde aşk-sitem konularını anlatan türküsü var mıdır? Nasıl / ne şekilde işlenmiştir?

- Muhlis Akarsu'nun, sözlerinde gurbet-sıla konularını anlatan türküsü var mıdır? Nasıl / ne şekilde işlenmiştir?

- Muhlis Akarsu'nun, sözlerinde umutsuzluk-çaresizlik konularını anlatan türküsü var mıdır? Nasıl / ne şekilde işlenmiştir?

Yöntem

Araştırma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma" (Yıldırım ve Şimşek 2005: 39) olarak tanımlanabilir. Araştırmada nitel yöntemlerden, doküman incelemesi (Yıldırım ve Şimşek 2005: 187) yapılmıştır. Ayrıca araştırma ontolojik yönteme (Tunalı, 2011) dayanmaktadır. Araştırmada Muhlis Akarsu'ya ait 4 türkü metni incelenmiştir. Bu türküler konu olarak öğüt ve nasihat verme, aşk ve sitem, gurbet ve sıla, umutsuzluk ve çaresizlik gibi konuları işleyen, sözlerinde bu konuları içeren şiirlerden seçilmiştir. Buna bağlı olarak amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, olasılıklı olmayan, normal durumlara göre daha zengin veriler ortaya koyan ve araştırma problemini daha daha derinlemesine bir biçimde açıklayan (Yıldırım ve Şimşek 2005: 108) bir yöntemdir. Türkülerin notaları Repertükül adlı türkü sitesinden alınmıştır (Akbıyık, 2022).

Bulgular

Bu bölümde sözleri ve müziği Muhlis Akarsu'ya ait olan 4 adet türkünün ontolojik olarak analizi yapılmıştır. Ayrıca türkülerin notalarına yer verilmiştir.

1-Deli Gönül Feryat Etme Boşuna

Deli gönül feryat etme boşuna
Hal bilmez kişiye yar olamazsın
Bir mürşide bağlamazsan özünü
Hakkın huzurunda var olamazsın medet sevdiğim

Vefasız güzelden olur mu çare
Yoruldum derdinden öldüm bin kere
Düşme bir zalıma göz göre göre
Sen insanoğlusun kör olamazsın medet sevdiğim

Akarsu bülbüller ötmez bağında
Dumanlar eğlenir gönül dağında
Aşk ateşi yanar oldu bağrımda
Yanmış yüreğime kar olamazsın medet sevdiğim (www.repertukul.com)

Birinci dörtlükte, ozan kendi kendisiyle konuşmakta ve öğütler vermektedir. Deli gönül feryat etme boşuna derken, boş yere ağlamanın, üzülmenin bir faydasının olamayacağını söyleyerek telkinde bulunmaktadır. Çünkü insan değerini ve sevgisini bilmeyen, karşısındaki insanın nasıl bir ruh hali ve duygu içinde olduğunu göremeyen, nasıl bir durumda olduğunu anlamayan bir kişiden sevgili olamayacağını belirtmektedir. Artık ağlamanın sızlamanın fayda getirmeyeceğini anlamıştır. Burada ozan beşeri aşktan fayda gelmeyeceğini, bundan dolayı gerçek dostun Allah ve gerçek sevginin Allah sevgisi olduğunu vurgulamaktadır. Şiirde mürşit kelimesi, inançsal anlamda doğru yolu gösteren kişi, kılavuz anlamında (tdk.sözlük.gov.tr) kullanılmıştır. Ozan burada, dinin ve

inancın gereklerini öğrenerek ve anlayarak yaşamayı ifade etmektedir. Eğer kişi bunları kendi yapamıyorsa, bir mürşidden bunları öğrenerek, Allah'ın rızasının kazanılabileceğini ifade etmektedir. Bir imtihan için gelinen bu dünyada, imtihanın bu şekilde geçilebileceğini belirtmektedir.

İkinci dörtlükte, ozan acıması ve vicdanı olmayan bir sevgiliye sitemde bulunmaktadır. Sevgilisinin umursamaz tavırlarından, ilgisizliğinden dolayı cok acılar çektiğini ve bu durumun kendisini artık dayanılmaz şekilde yorduğunu, yaşarken ölüp ölüp dirildiğine vurgu yapmaktadır. Bilerek böyle bir insana aşık olunmaması gerektiğine işaret etmekte, insanın karşıdaki kişiye duyduğu aşktan dolayı gerçekleri göremeyecek durumlara düşmemesini, insanoğlunun ölümlü olduğu gerçeğini görerek, ona göre davranması gerektiğini belirtmektedir. Ozan bu dörtlükte bir gafletten bahsetmektesir. İnsanoğlu ölümlüdür ve nihayeti vardır. Dünya zevklerinin, beşeri aşkların insanı gaflete düşürdüğünü, yorduğunu vurgulamaktadır. Yani sen insanoğlusun kör olamazsın derken, buradaki kör olmak gaflete düşmek anlamındadır. Gaflet kelimesi burada, gözleri olup görememek, kulakları olup işitememek manasında kullanılmıştır. İnsanoğlunun bu dünyaya bir imtihan için geldiğini, ve bunun farkına varılmasının gerektiğini, dünya zevklerinin ve beşeri aşklarını peşinde koşulmamasını, bunların insanı yorduğunu, bitirdiğini, ve derdine çare bulamadığını belirtmektedir. Ve düşülen bu gafletten uyanılmasını vurgulamaktadır.

Üçüncü dörtlükte, ozanın kendi soyismi de olan *Akarsu* mahlasını kullandığı görülmektedir. Bülbüller yemyeşil bol meyveli sebzeli verimli bağlarda öterler. Ozan kendi bağında bülbüller ötmez derken, içinde yaşam sevincinin kalmadığını, her türlü sevincin ve heyecanın bittiğini belirtmektedir. Gönlünü ve yüreğini yangınlar çıkmış dumanlar içinde kalan dağa benzetmektedir. Sevgiliye karşı duyduğu aşktan dolayı, içinin ve yüreğinin yandığını ve kül olduğunu ifade etmektedir. Artık sevgilisinin de bu duruma bir faydasının olmayacağını, aşktan dolayı yanmış bitmiş olan gönlünün iyileşmesini artık imkansız olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak bu türkünün sözlerinde Akarsu, sevgiliye karşı olan aşkı ve bu aşkın karşılıksız kalmasını anlatmaktadır. Buna bağlı olarak sevgiliye yapılan sitem ve bu durumdan dolayı kendisiyle yüzleşmesi ve konuşması anlatılmaktadır. İnsanın ölümlü olduğuna, dünya zevkleri be beşeri aşklar peşinde koşarak gaflete düşmemesine, bu durumlardan dersler çıkarması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

2- Ey Sevdiğim Sana Şikayetim Var

Ey sevdiğim sana şikayetim var
Ne sevdiğin belli ne sevmediğin
Ben de bir insanım bir de canım var

Ne sevdiğin belli ne sevmediğin oy oy
Zalımsın oy oy hayınsın oy oy ne deyim oy oy

Eski günler hayalimden gitmiyor
Dün dediğin bugünkünü tutmuyor
Yiğidim ya sana gücüm yetmiyor

Akarsu'yum böyle miydi ahdımız
Onun için *viran* oldu tahtımız
Umudum yok gülmez oldu bahtımız (www.repertukul.com).

Birinci dörtlükte, beşeri açıdan ozan sevgiliye sitemde bulunmaktadır. Ozan sevdiği kişinin, sevgisinden şüphe etmektedir. Çünkü yaşadığı aşkın karşılığını bulamamakla yakınmaktadır. Bu durumun sevgilisinin tutumundan kaynaklandığını, sevgilisinin kendisini sevip sevmediğini bir türlü anlayamamış olup, bir ikilem içinde yaşamaktadır. Bu durumun kendisini çok yorduğunu, canını yaktığını belirtmektedir. Bir insanın başka bir insana böyle davranmasının seven kişiyi ne duruma

düşürdüğünü anlatmaktadır. Ve sevgilisine sitemde bulunmakta, sevgilisinin kötü bir vicdana sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak bu sitemlerinin bir işe yaramadığını görmekte ve çaresiz bir şekilde kabullenmektedir.

İkinci dörtlükte, ozan sevgilisiyle geçirdiği eski günleri düşünmekte ve o güzel günlerin hayali ile avunmaktadır. Çünkü sevgilisi artık eski sevgili değildir. Sevgilisinin eski günlerdeki gibi olmadığını, değiştiğini, davranışlarının ve sözlerinin birbirini tutmadığını belirtmektedir. Ozan kendisinin güçlü bir insan olduğunu ancak sevgilisinin bu durumu karşısında bitap ve bitkin düştüğünü belirterek bu durumlardan rahatsızlığını belirterek şikayette bulunmaktadır.

Üçüncü dörtlükte, ozan sevgilisi ile olan ilişkisini sorgulamaktadır. Bunu yaparken, sevgilisi ile olan birbirlerine vermiş oldukları sözleri hatırlamaktadır. Birbirlerine öyle güzel vaatlerde bulunmuşlardır ki sanki hiç ayrılık olmayacakmış gibi birbirlerine bağlı kalacaklarını söylemişlerdir. Ancak öyle devam etmediğini, aşklarının bittiğini, bütün güzel vaatlerin planların yerle bir olduğunu ifade etmektedir. Ve artık bu aşkın bir daha düzelmeyeceğini anladığını, bu duruma dair beklentisi ve umudunun kalmadığını anlatmaktadır.

Bu türkünün sözlerinde, ozan güzel bir aşkla bağlandığı sevgilisine sitemde bulunmaktadır. Çünkü sevgilisi gün geçtikçe değişmiştir. Sözleri ve davranışları eskisi gibi değildir. Ozan sevgilisinin artık kendisini sevmediğini anlamıştır. Bu durumdan dolayı sevgilisine sitemde bulunmakta ve bunun kendisini çok üzdüğünü anlatmaktadır.

3- Gurbeti Ben Mi Yarattım

Yokluk beni mecbur etti
Gurbeti ben mi yarattım
Herşeyimi aldı gitti
Gurbeti ben mi yarattım

Akşam olur gölge basar
Umuduma yeller eser
Yokluk imkanımı keser
Gurbeti ben mi yarattım

Akarsu sılayı anma
Bu ayrılık geçti sanma
Çaresizdim geldim amma
Gurbeti ben mi yarattım (www.repertukul.com).

Birinci dörtlükte, ozan yaşadığı yoksulluk durumundan dolayı gurbete gitmesini anlatmaktadır. Yaşadığı bu yoksulluktan dolayı mecbur kalmış ve gurbete çalışmaya para kazanmaya gitmiştir. Gurbete gitmek ozanda çok büyük sıkıntılara yol açmış, sılasına duyduğu özlem yaşamını olumsuz şekilde etkilemiştir. Ancak yapacak bişey olmadığına, mecbur olarak gurbete gittiğini anlatmaktadır.

İkinci dörtlükte, ozan gurbette yaşamaktadır. Akşam olunca sılasına karşı olan özlem ve hasretin çok yoğunlaştığını belirtmektedir. Sılasına karşı olan umutlarının tükendiğini anlatmaktadır. Çünkü gurbette çalışmak zorunda olduğunu, yoksulluğun, sılasına gitme umutlarını ve imkanlarını engellediğini ifade etmektedir. Ve yine hiçbir insanın gurbete istediği için gitmeyeceğini, mecbur kalındığı için gidildiğini vurgulamaktadır.

Üçüncü dörtlükte, ozan yine sılasına olan hasret ve özlemi dile getirmektedir. Boş yere sılasını anmamasını, çünkü çalışmaya devam etmek ve gurbette yaşamaya devam etmek zorunda olduğunu belirtmektedir. Bu durumda yaşadığı ayrılık özlem ve hasretin devam edeceğini ifade etmektedir. Sonuç olarak bunları yaşamasının çaresizlikten olduğunu ve mecbur kaldığını vurgulamaktadır.

Bu türkünün sözleri genel olarak Akarsu, sılaya olan özlem ve hasretin ne derece yoğun olduğunu anlatmaktadır. Buna sebeb olan ise gurbettir. Ozan evinden köyünden ailesinden sevdiklerin ayrılmak zorunda kalmıştır. Çünkü büyük bir yoksulluk içinde yaşamaktadır. Bu yoksulluğun bitmesi için para kazanmak zorundadır. Buda sadece gurbette yapılabilir. O yüzden mecbur olarak gurbete gidip çalışılması gereklidir. Ekonomik sıkıntıların insanları nasıl etkilediği, nelere mecbur bıraktığına vurgu yapılmaktadır. Ve bu duruma sitemde bulunulmakta, kaderin yaşamın zorlukların nasıl insanları etkilediği anlatılmaktadır. İnsanları sılasından ayıran gurbettir. Ancak hiç kimse gurbete istediği için gitmez. Ancak mecbur kalındığı zaman gurbete gidilir. Akarsu da bu sözlerinde bu olguya değinmiş ve buna bağlı yaşanan sıkıntıları dile getirmiştir.

4- Sen Tabibsin Saramazsın Yaramı

Sen tabibsin saramazsın yaramı
Ben vurgunum yaralıyım elleme
Feleğinen bulamazsın aramı
Ben vurgunum yaralıyım elleme

Aman tabib canım tabib oy tabib
Saramazsın bu yarayı cay tabib

Kurudu bağımda fidanım gülüm
Yılanlı dağımdır sivas'tır elim
Akarsu tabibe uğradı yolum
Ben vurgunum yaralıyım elleme (www. repertukul.com).

Birinci dörtlükte, ozan bütün dertlere derman olan bir tabible konuşmaktadır. Ozan çileli geçen yaşamında yaşadığı tüm olumsuz olaylardan etkilenmiş, dertlere düşmüştür. Nasıl ki bir insan hasta olduğunda derdine çare bulnak için doktora gider. Yaralarını hastalığını iyileştirir. İşte burdada ozan, dertlerinin ve gönül yaralarının çok olduğuna işaret etmekte ve doktora gitmenin faydasız olacağına işaret etmektedir. Çünkü bu dertler ve yaralar öyledir ki hiçbir doktor bunu iyileştiremez. Bunlar ozanın yaşamda karşılaştığı tüm olumsuzlukların sonucunda oluşan birikimlerdir.Ozanın yaşamında kaderinin alınyazısının da bir göstergesidir. Ozan kaderinin ve talihinin de kötü olduğunu, tüm bu dertlerinin sıkıntılarının bunların sonucunda gerçekleştiğini vurgulamakta ve sitemde bulunmaktadır.

İkinci dörtlükte, ozan yine kendini şanssız olarak görmektedir. Yaşama dair ne varsa herşeyin olumsuz olduğunu, nasıl ki bir bahçede çiçeklerin kurumusayla o bahçenin artık güzel görünmez, yeşillikler solar ve kurur. O bahçe artık sapsarı bir görünüme sahip olur. İşte ozan da kendinin öyle bir bahçeye benzeterek gönlünde yüreğinde tüm güzelliklerin, yaşama sevincinin bittiğini, yaşama dair hiçbir heyecanın kalmadığına vurgu yapmaktadır. Ozan burada anlatım şekillerinden olan metefor anlatımı kullanmıştır. Ozan yine sözlerde kendi memleketiyle ilgili de bilgiler vermektedir. Sivas'lı olduğunu belirtmektedir. Yine bütün dertlerinden yaralarından dolayı yolunun doktora düştüğünü ancak doktorların çare olamayacağını, dile getirmektedir.

Bu türkünün sözlerinde genel olarak Akarsu, yaşamındaki kötü kaderine ve talihine gönderme yapmaktadır. Bu kötü kaderi nedeniyle çok acılar ve sıkıntılar çekmiştir. Yaşamı bir türlü düzene girmemiş, dertler ve gönül yaraları kırgınlıkları içinde yaşamıştır. Ve bu kötü kaderi ve talihi sonucunda yaşadığı olumsuzlardan dolayı başına gelen dertlerin ve yaraları hiçbir kimsenin ya da doktorun iyi edemeyeceğine vurgu yapmaktadır.

Sonuç

Elde edilen bulgular ışığında, Muhlis Akarsu'nun araştırmaya konu olan dört adet türküsünde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Ozan birinci türküsünde, insanoğlunun ölümlü olduğunu, bu dünyanın gelip geçici olduğunu belirterek, insanın dünya zevkleri ve beşeri aşklar peşinde koşmasının insanı gaflete düşüreceğine değinmektedir. Düşülen bu gafletin insanı yoracağına, ölüp ölüp dirilteceğine,

çaresizliğe ve umutsuzluğa salacağına vurgu yapmaktadır. Ayrıca insanın gerçek dostunun Allah ve gerçek sevginin Allah sevgisi olduğuna işaret etmektedir. İnsanın, dinin ve inancın gerektirdiği şekilde yaşamasına, böyle yaşamayı da bir mürşitten öğrenebileceğine, böylelikle Allah'ın rızasını kazanabileceğine ve dünyanın bir imtihan olup, bu imtihandan bu şekilde geçebileceğine değinmektedir. Ozan ikinci türküsünde, beşeri bir aşka düştüğünü anlatmaktadır. Düştüğü bu aşkta, sevgilisinden umduğu ilgi ve sevgiyi bulamamış, sevgilisinin ilk zamanlar gibi olmadığını, değiştiğini belirtmektedir. Bu durumun kendini çaresizlik ve bitkinliğe düşürdüğünü belirterek sevgilisine sitemde bulunmaktadır. Ozan üçüncü türküsünde, ise gurbet temasına değinmektedir. Olumsuz hayat şartları ve zorunlu nedenler yüzünden gurbete gitmek ve ailesinden sevdiklerinden ayrı kalmanın insanı ne gibi durumlara düşürdüğünü anlatmaktadır. İçinde bulunduğu bu duruma sitem etmekte, bu olumsuz durumlara sebeb olan ne varsa bunlardan yakınmaktadır. Gurbete gitmek zorunda kalmasının isteyerek olmadığını, içinde bulunduğu olumsuz hayat şartlarının, geçim sıkıntısının neden olduğunu vurgulamaktadır. Ozan dördüncü türküsünde ise, yaşamı boyunca karşılaştığı olumsuzluklara, şanssızlıklara gönderme yaparak kaderine sitem etmektedir. Bu kötü kaderi nedeniyle, çok acılar ve sıkıntılar yaşamıştır. Hayatı hiç düzene girmemiş, dertler, gönül kırgınlıkları yaşamıştır. Bu yüzden manevi anlamda hastalanmış, bu hastalığa da hiçbir tabibin ve ilacın çare olamayacağını anlatmaktadır. Ozanın incelenen türkülerinin sözlerinde, mahlas olarak kendi soyismi olan Akarsu mahlasını kullandığı görülmektedir. Bu ve benzer çalışmaların, türkülerin anlatmak ve vermek istediği mesajlar ve türkü sözlerindeki ifadelerin, kavramların anlaşılıp öğrenilmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında yardımcı olacağı ve katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Ç.Elmas. (2007). Sivas Yöresinde yaygın 20 Uzun Havanın Analitik Olarak İncelenmesi, Yüksek Lisan Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

(TDK), T. D. (2022, Aralık Pazartesi). *TDK Sözlükleri.* TDK Sözlük: http://sozluk.gov.tr adresinden alındı

Akbıyık, S. (2022, Aralık Çarşamba). *Repertükül.* Repertukul (Repertuvar Türkü Külliyatı): http://repertukul.com adresinden alındı

Ali Yıldırım, Hasan ŞİmŞek. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

muhlisakarsu.com . (2022, 7Aralık Çarşamba). Muhlis Akarsu Resmi Web Sitesi: http://www.muhlisakarsu.com adresinden alındı

Oral, M. (2021). Âşık Üretimi Türkülerde İnsan Haklarının İşlenişi. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 2541-2554.

Özdemir, E. (2020). Âşıklık Geleneği, Âşık Müziği ve Alevilik. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi(UHAD)*, 194-215.

Tunalı, İ. (2011). *Sanat Ontolojisi.* İstanbul: İnkîlap Yayınları.

EKLER

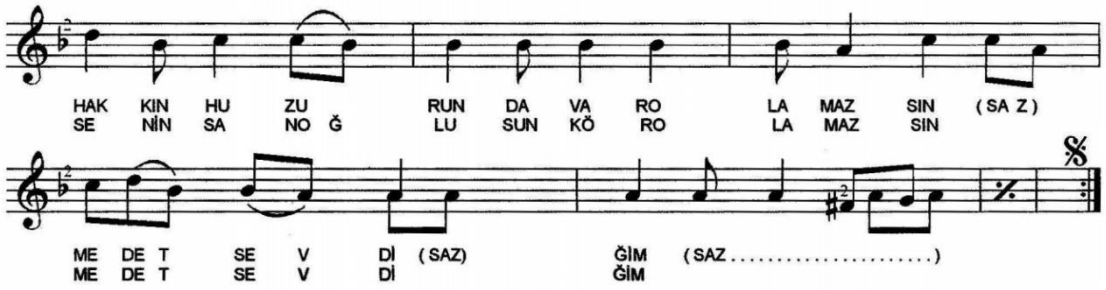
1- Deli Gönül Feryat Etme Boşuna

Şekil 2. Deli gönül feryat etme boşuna türkü notası.

- 2 -

DELİ GÖNÜL FERYAT ETME BOŞUNA

- 1 -

DELİ GÖNÜL FERYAT ETME BOŞUNA
HAL BİLMEZ KİŞİYE YAR OLAMAZSIN
BİR MÜRŞİDE BAĞLAMAZSAN ÖZÜNÜ
HAKKIN HUZURUNDA VAR OLAMAZSIN MEDET SEVDİĞİM

- 2 -

VEFASIZ GÜZELDEN OLUR MU ÇARE
YORULDUM DERDİNDEN ÖLDÜM BEN KERE
DÜŞME BİR ZALIMA GÖZ GÖRE GÖRE
SEN İNSAN OĞLUSUN KÖR OLAMAZSIN MEDET SEVDİĞİM

- 3 -

AKARSU BÜLBÜLLER ÖTMEZ BAĞINDA
DUMANLAR EĞLENİR GÖNÜL DAĞINDA
AŞK ATEŞİ YANAR OLDU BAĞRIMDA
YANMIŞ YÜREĞİME KAR OLAMAZSIN MEDET SEVDİĞİM

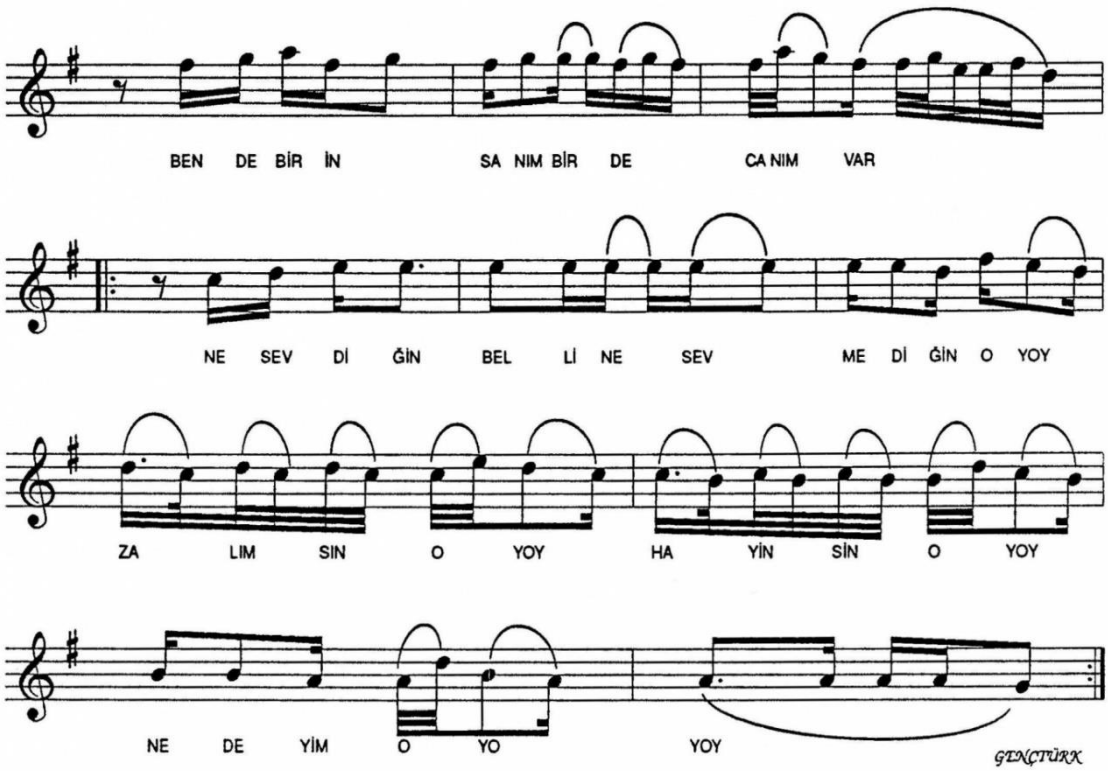
2- Ey Sevdiğim Sana Şikayetim Var

Şekil 3. Ey sevdiğim sana şikayetim var türkü notası.

EY SEVDİĞİM SANA ŞİKÂYETİM VAR

- 2 -

EY SEVDİĞİM SANA ŞİKÂYETİM VAR
NE SEVDİĞİN BELLİ NE SEVMEDİĞİN
BEN DE BİR İNSANIM BİR DE CANIM VAR

NE SEVDİĞİN BELLİ NE SEVMEDİĞİN OY OY
ZALIMSIN OY OY HAYINSIN OY OY NE DEYİM OY OY

ESKİ GÜNLER HAYALİMDEN GİTMİYOR
DÜN DEDİĞİN BUGÜNKÜNÜ TUTMUYOR
YİĞİDİM YA SANA GÜCÜM YETMİYOR

NE SEVDİĞİN BELLİ NE SEVMEDİĞİN OY OY
ZALIMSIN OY OY HAYINSIN OY OY NE DEYİM OY OY

SENİN İLE BÖYLE MİYDİ AHDIMIZ
ONUN İÇİN FİGAN OLDU TAHTIMIZ
UMUDUM YOK GÜLMEZ OLDU BAHTIMIZ

NE SEVDİĞİN BELLİ NE SEVMEDİĞİN OY OY
ZALIMSIN OY OY HAYINSIN OY OY NE DEYİM OY OY

3- Yokluk Beni Mecbur Etti

Şekil 4. Yokluk beni mecbur etti türkü notası.

4- Sen Tabibsin Saramazsın

Şekil 5. Sen tabibsin saramazsın yaramı türkü notası.

Türkiye'nin Toplam Elektrik Talebinin Analizi: Ardl Sınır Testiyle Bir Uygulama*

Fuat LEBE[1]

Giriş

İlk çağlardan günümüze enerji ve enerji talebi, sosyal ve ekonomik gelişmenin temel faktörlerinden birisidir. Ekonomik kalkınmanın sağlanması veya sürdürülebilmesi için enerji/enerji kaynaklarını kesintisiz ve sürdürülebilir olarak temin edilmesi gerekmektedir. Neredeyse tüm ülkelerde gelirin ve sosyal refahın artmasıyla doğru orantılı olarak enerji tüketimi önemli ölçüde artmaktadır. Ekonomik büyüme ile enerji kullanan sermaye stokunun dönüşüm olanağı artmakta, enerjinin sermaye faktörü ile tamamlayıcılık ilişkisi içinde bulunması nedeniyle de enerji talebi artış göstermektedir.

Son yıllarda Türkiye ekonomisinin büyük bir yükseliş trendine girdiği ve bu yükselişe paralel olarak enerji talebi de gün geçtikçe artış gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda; küresel rekabette, ekonomimizin gelişerek ayakta kalması için sürdürülebilir, güvenilir ve yerli enerji kaynaklarının sağlanması elzemdir. Bu ise, enerji arz ve talep yönünün belirlenmesine yönelik yapılan/yapılacak araştırmalar ve incelemelerle mümkündür. Dolayısıyla ülke ekonomilerinin enerji arz ve talep yönünün belirlenmesine yönelik araştırma ve incelemelerin yapılarak, yol gösterici bilgilerin sağlaması oldukça önem arz etmektedir. Özellikle ekonomik performans projeksiyonlarına paralel olarak potansiyel enerji talebinin önceden belirlenmesi ve buna bağlı olarak enerji arz güvenliğinin sağlanması gerekir. Aksi takdirde enerjide (veya hemen hemen her sektörde kullanılan elektrik enerjisinde) darboğaz ekonomik büyüme/gelişmeyi sınırlandırabilir. Bu olgu, toplam enerji talebinin zaman içerisindeki gelişimleri dikkate alınarak doğru tahmin ve analizlerin yapılıp, arz güvenliğinin sağlanması gerektiğini göstermektedir.

Dünya nüfusunun artması ve teknolojinin gelişimi ile birlikte enerji tüketiminin de artışı, enerji sektöründe oluşan gelişme ve değişimlerin yakından izlenip bu konuda araştırma ve inceleme yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle, 1970'li yıllardan itibaren tüm Dünya'da enerji ve enerji talepleriyle ilgili yapılan analizler merak konusu olmuş ve dolayısıyla bu yönde birçok yerli ve yabancı çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Bu kitap bölümünde ise toplam elektrik talebi analiz edilecek olup, talebin fiyat esnekliği ile talebin gelir esnekliği Türkiye ekonomisi için ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamız beş kısımdan oluşmaktadır. Giriş kısmının ardından konuyla ilgili literatür ikinci kısımda, araştırmada kullanılacak veriler ve modelin yapısının yer aldığı çalışmanın metodolojisi üçüncü kısımda ortaya konmuştur. Tahmin sonuçları dördüncü, sonuç ise beşinci kısımda yer verilmiştir.

* Bu çalışma, Lebe (2012)'nin "Türkiye'de Enerji Piyasası ve Enerji Talebi: Elektrik ve Doğal Gaz Enerjisi İçin Ekonometrik Bir Uygulama" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

[1]Doç. Dr, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Osmaniye/Türkiye. ORCID: 0000-0003-4633-8376

2. Literatür

Literatürde enerji talebiyle ilgili çalışmalar özellikle enerji tüketimi ile ekonomik büyümeyi arasındaki ilişkiyi makro ekonomik anlamda ele alan ampirik çalışmalar dikkate aldığında oldukça sınırlı kaldığı söylenebilir. Özellike elektrik veya diğer enerji kaynaklarının talebiyle ilgili esneklik hesaplamalarını konu alan çalışmalar. Bu kısımda ağırlıklı olarak toplam elektrik talebiyle ilgili olan çalışmalara yer verilecektir. Bu çalışmalarda elde edilen talep tahmin[2] sonuçları aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmektedir. Tablo 1'de mevcut amcımıza uygun olarak toplam elektrik talebiyle ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmaların elektrik talebinin fiyat ve gelir esneklikleriyle ilgili sonuçları kısa ve uzun dönem olarak ikiye ayrılarak özetlenmeye çalışılmıştır. Bazı çalışmalar ise analizlerinde kısa ve uzun dönem ayrı yapmadıkları görülmektedir. Bu tür çalışmalar ise Tablo 1'de sadece fiyat esnekliği ile gelir esnekliği başlığı altında analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1'deki elektrik talebiyle ile ilgili çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye dahil tüm ülkelerin elektrik talebinin fiyat esneklik değerleri genellikle negatif[3] olup, hem kısa dönemde hem de uzun dönemde birden[4] küçük ve sıfıra daha yakın değerler aldığı görülmektedir. Yani, elektrik enerji kaynağı gerek sektörel anlamda gerekse toplam talebi inelastik olduğu, yani talebinin inelastik (esnek olmadığı) söylenebilir. Bununla birlikte, elektrik talebinin fiyat esnekliği ile ilgili anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur [*Bkz*: Bakırtaş vd. (2000), Küçükbahar (2008), Türkekul & Unakıtan (2011)].

Elektrik talebinin gelir esneklik katsayılarına baktığımızda ise pozitif[5] olup, kısa dönemde genellikle birden küçük değerler[6] aldığı görülmektedir. Elektrik talebinin uzun dönem gelir esneklik katsayıları ise yine pozitif, ancak birden büyük değerlerin çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bu nedenle, elektrik enerji kaynağı kısa dönemde genellikle normal mal/üretim faktörü olup, normal malın zorunlu ihtiyaç malı niteliğinde olduğu söylenebilir. Ancak, uzun dönemde ise elektrik talebinin gelir esneklik katsayısı pozitif ve birden büyük değerler aldığından yine normal maldır, ama normal malın zorunlu ihtiyaç malı niteliğinde değil, çoğu ülke için normal malın lüks malı niteliğinde olduğu ifade edilebilir (Tablo 1).

Tablo 1: Elektrik Talebiyle İlgili Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Bağımlı Değişken	Talebin Fiyat Esnekliği		Talebin Gelir Esnekliği	
			K. Dönem	U. Dönem	K. Dönem	U. Dönem
Şahin (1994)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	0	0	0.34	0.74
Bakırtaş vd. (2000)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	Anlamsız	Anlamsız	0.692	3.134
Akan & Tak (2003)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	0 yakın		> 1	
Kamerschen & Porter (2004)	ABD	Toplam elektrik talebi	-0.13 ile -0.15 arası		0.89 ile 0.90	
Tezekici (2005)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	-0.034		0.808	
De Vita vd. (2006)	Namibya	Toplam elektrik talebi	-0.30		0.59	
Zachariadis & Pashourtidou (2007)	Kıbrıs Rum	Tarım, Sanayi, Hizmet ve Konut elektrik talebi	< -0.3	-0.3 ile -0.4	< 1	> 1
Erdoğdu (2007)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	-0.0123	-0.9079	0.0148	1.0947
Küçükbahar (2008)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	Anlamsız	-0.30	-	-
Amusa vd. (2009)	G. Afrika	Toplam elektrik talebi	-0.039	-0.298	0.217	1.673
Bianco vd. (2009)	İtalya	Yurtiçi elektrik talebi	-0.06	-0.24	0.28	0.29

[2]Bu konuda özellikle enerji kaynaklarıyla ilgili talep tahmin ve esneklik hesaplamalarıyla ilgili literatürlerin derlendiği bir meta analiz çalışması olan Labandeira vd. (2017) bakılabilir.

[3] El-Shazly (2013) Mısır'ın sanayi sektörü için elde etmiş olduğu bulgu hariç.

[4] Maden & Baykul (2012) Türkiye ekonomisi için elde etmiş olduğu toplam elektrik talebiyle ilgili bulgu hariç.

[5] El-Shazly (2013) Mısır'ın reklamcılık ve kamu sektörü için elde etmiş olduğu bulgular hariç

[6] Akan ve Tak (2003) Türkiye ekonomisinin Ticarethane, Resmi Daireler, Genel Aydınlatma ve Toplam elektrik talebi için yapmış olduğu tahmin ile Bianco vd. (2009) İtalya için ortaya koyduğu yurtdışı elektrik talebi için yapılan tahmin hariç.

		Yurtdışı elektrik talebi	-0.06	-0.09	1.41	2.20
Bianco vd. (2010)	Romanya	Konut dışı elektrik talebi	-0.0752	-0.274	0.136	0.496
Dilaver (2010)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	-	-	0.12	0.41
Dilaver & Hunt (2011)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	-0.11		0.17	
Türkekul & Unakıtan (2011)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	Anlamsız	-0.72	Anlamsız	0.19
Maden & Baykul (2012)	Türkiye	Toplam elektrik talebi	-1.44	-6.849	0.168	0.928
El-Shazly (2013)	Mısır	Sanayi elektrik talebi Tarım elektrik talebi Kamu Hizmetleri elt. t. Ticaret elektrik talebi Konut elektrik talebi Kamu elektrik talebi	-	0.050 -0.207 -0.639 -0.383 -0.293 -0.410	-	1.332 Anlamsız -0.478 -1.800 Anlamsız -1.655

3. Metedoloji

3.1. Data

Çalışmada kullanılacak değişkenlerin verileri yıllık olup, 1978-2009 dönemini kapsayan değişkenler, temelde talep edilen miktarı etkileyen faktörlerden oluşmaktadır. Buna göre, talep teorisi ve literatür kısmında değinilen uygulamalı çalışmalar ışığında toplam elektrik talebi (ECT_d) modeli;

$$ECT_d=f(EPT, Y, N) \quad \textbf{(1)}$$

Şeklindedir. Ekonometrik gösterimi ise;

$$ECT_t= \delta_0- \delta_1 EPT_t + \delta_2 Y_t + \delta_3 N_t + v_t \quad \textbf{(2)}$$

şeklinde yazılabilir. Burada *ECT* ile *EPT* sırasıyla; elektrik tüketimi ile elektrik fiyatını temsil etmektedir. Modelde geliri temsilen gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYİH) kullanılmış ve *Y* ile tanımlanmıştır. *N* ise nüfusu ifade etmektedir. Diğer taraftan δ_i söz konusu değişkenin parametrelerini; v_t modelin hata terimini temsil etmektedir.

Bu açıklamaların ışığında, toplam elektrik talep tahmini için kullanılacak seriler ve kaynakları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: *Değişkenler ve Kaynakları*

Değişkenler	Açıklama	Kaynaklar
ECT	Toplam Net Elektrik Tüketimi*, KWh	TEDAŞ
EPT	Toplam (Ortalama) Elektrik Fiyatı**, US $/KWh	IEA
Y	GSYİH, Sabit Fiyatlarla, TL	WB
N	Nüfus, Bin Kişi	WB

*Net Elektrik Tüketimi= Brüt Elektrik Tüketimi-Kayıp ve Kaçaklar
Brüt Elektrik Tüketimi= Yurtiçi Tüketim+İthalat-İhracat
**Türkiye geneli ortalama elektrik fiyatı, konut ve sanayi sektörü elektrik fiyatlarının ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü gibi veriler farklı veri sitelerinden temin edilmiştir. Türkiye için elektrik fiyatları (EPT) IEA'dan; elektrik tüketim (ECT) TEDAŞ'tan; gayri safi yurtiçi hâsıla (Y) ve nüfus (N) verileri Dünya Bankası (WB)'ndan alınmıştır. ABD dolar olarak elde edilen verilerin TL'ye çevrilmesi ve enflasyondan arındırılması için kullanılan nominal döviz kuru ve (ABD ve Türkiye için) TÜFE Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Elektrik talebinin 1978-2009 dönemi için ABD

doları şeklinde olan veriler (EPT) reel döviz kuruyla[7] çarpılıp TL çevrildikten sonra, TÜFE'ye oranlanarak enflasyondan arındırılmıştır. Tüm değişkenler logaritmik formda analizi yapılmıştır.

3.2. Ekonometrik Model: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Ekonometrik model olarak ise zaman serisi yöntemlerinden ARDL[8] (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) yaklaşımı tercih edilmiştir. Çünkü, eşbütünleşme analizine yönelik en çok bilinen yaklaşımlar olan Engle&Granger (1974) yöntemi ile Johansen (1988) ve Johansen&Juselieus (1990) yönteminin bazı sakıncaları mevcuttur. Mesela, Engle&Granger (1987) geliştirdikleri eşbütünleşme yaklaşımının birden fazla eşbütünleşik vektör olması durumunda geçersiz olması; Johansen (1988) ve Johansen&Juselieus (1990) yaklaşımı ise serilerden bir veya daha fazlası düzey halinde durağan [yani $I(0)$] ise bu yakşaımla seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini araştırmak imkânsız hale gelmektedir.

Bu durumda Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı devreye girmektedir. Bu yöntem, hem yapısal talep modellerinin oluşturulup tahmin edilmesine uygun olması, hem de modelde yer alacak değişkenlerin durağanlık düzeylerinin $I(0)$ veya $I(1)$ olması nedeniyle tercih edilmiştir. Sınır testi yaklaşımı iki aşamadan oluşmaktadır: İlk aşamada, modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunup bulunmadığı test edilecektir. İkinci aşamada, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişki araştırılacaktır (Şimşek, 2004: 8-9).

Sınır testi, bir kısıtlanmamış hata düzeltme modelinin (Unrestricted Error Correction Model, UECM) En Küçük Kareler (OLS) yöntemi ile tahmin edilmesi esasına dayanmaktadır. Y ve X gibi iki değişkenli bir model için UECM aşağıdaki (3) nolu denklemdeki gibidir;

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m} \beta_{1,i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \beta_{2,i} \Delta X_{t-i} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 X_{t-1} + \varepsilon_t \qquad (3)$$

Burada β_0 sabit terimi, β_3 ve β_4 uzun dönem katsayılarını simgelemektedir. β_1 ve β_2 sırasıyla, ΔY_t'nin gecikmeli değerleri ile ΔX_t'nin cari ve gecikmeli değerlerini temsil etmekte ve kısa dönem dinamiklerini yansıtmak amacıyla modelde yer almaktadır (Kasman vd., 2005: 90). Bununla birlikte, modeldeki m optimal/en uygun gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

Uygulanma aşamasında ilk olarak optimalen uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn Kriteri (HQC) gibi kriterler kullanılmaktadır. Bu kriterlerden en küçük değeri sağlayan gecikme uzunluğu model için en uygun gecikme uzunluğudur. Analizin sağlıklı sonuç vermesi için, seçilen gecikme uzunluğunda, (3) nolu denklemin hata terimlerinde otokorelasyon olmamalıdır (Karagöl vd., 2007: 76). Bu nedenle, en küçük AIC, SIC ve HQC değerini veren gecikme uzunluğu ile oluşturulan model ardışık bağımlılık sorunu içeriyorsa, sorun giderilene kadar bu işleme devam edilir.

Eşbütünleşme ilişkisi (3) nolu denklemdeki β_1 ve β_2 terimlerinin F testiyle (Wald Testi) topluca anlamlılığının test edilmesiyle belirlenir. F istatistiği; kısıtsız hata düzeltme modelinde, değişkenlerin gecikmeli düzey değerlerinin katsayılarına sıfır kısıtı getirilerek hesaplanmaktadır. Bu süreçte kullanılan F istatistiğinin asimptotik dağılımı, incelenen değişkenlerin bütünleşme derecesini hesaba katmaksızın eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını belirten H_0 hipotezi altında standart F dağılımına uymamaktadır. Bu yüzden Pesaran vd. (2001), çeşitli önem düzeylerinde alt ve üst sınır değerlerinden oluşan kritik değerler hesaplamışlardır. Alt sınır değeri, değişkenlerin tamamının $I(0)$; üst sınır değeri ise değişkenlerin tamamının $I(1)$ varsayına dayanmaktadır (Pesaran vd., 2001: 290).

[7]Reel Döviz Kuru= Nominal Döviz Kuru*($TÜFE_{ABD}/TÜFE_{TR}$) şeklinde formüle edilebilir.
[8]ARDL, Autoregressive Distributed Lag Model.

Eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına, hesaplanan *F* istatistiği ile Pesaran vd. (2001)'deki kritik değerlerinin karşılaştırılmasıyla karar verilir. *F* istatistiği; üst kritik değerden büyükse, incelenen seriler arasında eşbütünleşme olmadığını temsil eden H_0 hipotezi reddedilmekte ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Hesaplanan *F* istatistiğinin alt ve üst kritik değerler arasında olması durumunda ise değişkenlere ilişkin birim kök testlerinin daha dikkatli bir şekilde yapılması ve değişkenlerin bütünleşme derecelerini hesaba katan diğer yaklaşımlara başvurulması gerekmektedir (Karaca, 2005:6).

Eşbütünleşme ilişkinin ortaya konulması durumunda seriler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri belirlemek için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) kurulmaktadır. En uygun gecikmeli ARDL modeli (3) nolu denklem esas alındığında aşağıdaki (4) nolu denklem şekilinde ifade edilebilir.

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \beta_{1,i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q} \beta_{2,i} X_{t-i} + u_t \qquad (4)$$

Buradaki *p* ve *q* ilgili değişkenlere ilişkin uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Tahmin edilecek model ARDL (p,q) olarak ifade edilmektedir. ARDL (p,q) modelinde uzun dönem katsayıları; aşağıdaki (5) nolu denklem olarak ifade edilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\text{Uzun dönem katsayısı} = \sum_{i=0}^{q} \beta_{2,i} \Big/ \left(1 - \sum_{i=1}^{p} \beta_{1,i} \right) \qquad (5)$$

Buna göre, hesaplanan uzun dönem katsayılarının anlamlılığına bakılarak söz konusu seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi hakkında yorum/yorumlar yapılabilmektedir. Seriler arasındaki kısa dönem ilişki ise, aşağıdaki (6) nolu denklemdeki gibi hata düzeltme modeli (ECM) oluşturularak hesaplanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 u_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{2,i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q} \beta_{3,i} \Delta X_{t-i} + \mu_t \qquad (6)$$

(6) denklemdeki u_{t-1} uzun dönem ilişkinin araştırıldığı (5) nolu denkleme ait hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeridir. Hata düzeltme modelinin çalışması için, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif (0 ile -1 arasında değerler) ve istatistikî olarak anlamlı olması gerekmektedir.

4. Tahmin Sonuçları

4.1. Birim Kök Test Sonuçları

ARDL yaklaşımında, modelde yer alacak değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıklarını tespit etmek için bir ön test yapılması zorunlu olmamakla birlikte, modeldeki bağımlı değişkenin *I*(1) olması ve ayrıca değişkenlerden hiçbirinin *I*(2) olmaması gerekliliği de bulunmaktadır. Çünkü, Pesaran vd. (2001) tarafından verilen alt ve üst kritik değerler, serilerin *I*(0) ve *I*(1) olma kriterlerine göre türetilmiştir. İktisadi seriler konjektürel dalgalanmanın yoğun görülmesi nedeniyle genellikle birim kök içermektedir. Bu nedenle, en azından bu bahsedilen şartların sağlanıp sağlanmadığından emin olmak için, ARDL yaklaşımı kullanılmadan önce birim kök testleri yapılarak, serilerin durağanlık derecelerinin tespit edilmesi yararlı olacaktır. Bu amaçla; uygulamaya geçmeden önce değişkenlerin durağanlık durumu, ADF ve PP birim kök testlerine göre araştırılmıştır. Serilerin durağanlık test sonuçları Tablo 3'de yer alamkatadır.

Tablo 3: *Birim Kök Test Sonuçları*

		Düzey Değerleri		1. Farkları	
	Değişkenler	**ADF**	**PP**	**ADF**	**PP**
Test İstatistiği* **(**sabitli&trendli**)**	***ect***	-0.70(0)	-0.93(2)	-3.99(0)	-3.93(1)
	rept	-4.62(2)	-5.39(2)	-	-
	ry	-2.38(3)	-0.78(0)	-3.51(3)	-3.80(0)
	n	4.54(7)	-0.48(4)	-5.10(6)	-4.34(3)
Kritik Değerler	**% 1**	-4.28		-4.30	
	% 5	-3.56		-3.57	
	% 10	-3.22		-3.22	

*Parantez içindeki değerler ADF için gecikme uzunluğunu, PP için bant genişliğini temsil etmektedir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) esas alınmıştır. Bant genişliği ise Bartlett Kernel kullanılarak Newey-West göre belirlenmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi düzey değerleri itibariyle elektrik fiyatı (*rept*) serisi için ADF ve PP test istatistiğinin mutlak değeri, kritik tablo değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduklarından seri düzey değerinde durağandır. Bu *rept* serisi düzeyde durağan, yani *I*(0) olduğunu göstermektedir. Düzey değerleri itibariyle durağan olmayan toplan elektrik tüketimi (*ect*), reel gelir (*ry*) ve nüfus (*n*) serilerinin birinci farkları alındığında mutlak değer olarak ADF ve PP test istatistikleri tüm önem düzeylerinde kritik değerlerinden büyük olduğundan bu serilerin durağanlaştığı, yani *I*(1) olduğu görülmektedir. ARDL yaklaşımı gereği bu test sonuçları esas alındığında, serilerin hiçbiri *I*(2) olmadığı söylenebilir.

4.2. Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme testi gecikme sayısına duyarlı olduğundan (Bahmani-Oskooee ve Brooks, 1999; Bahmani-Oskooee vd., 2006; Bahmani-Oskooee ve Harvey, 2006), gecikme sayısı seçme sürecinde sistematik bir süreç izlemek gereklidir. Bu çalışmada, maksimum gecikme sayısı bizim model için üç olarak belirlenmiştir. Eşbütünleşme testinde bir diğer önemli nokta eşbütünleşme denklemlerinde bir zaman trendinin yer alıp almayacağıdır (Pesaran vd., 2001: 296-301). Bu nedenle, eşbütünleşme testinin test edilmesi aşamasında standart bilgi kriterlerinin (AIC ve SBC) yanında determenistik trendin yer aldığı ve yer almadığı UECM tahminleri yapılmıştır. Bizim bu çalışmada eşbütünleşme test edilmesi aşamasında determenistik trendin, toplam elektrik talebiyle ilgili oluşturulan modelde anlamlı olduğu görülmüş ve bu yüzden analize dahil edilmesine karar verilmiştir. UECM'ye dayanan bu test bizim toplam elektrik talebine göre uyarlanmış hali aşağıdaki (7) nolu denklemdeki gibidir.

$$InECT_t = \gamma_0 + \gamma_1 trend + \sum_{i=1}^{m} \gamma_{2,i} \Delta InECT_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \gamma_{3,i} \Delta InREPT_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \gamma_{4,i} \Delta InRY_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \gamma_{5,i} \Delta InN_{t-i} + \gamma_6 InECT_{t-1} + \gamma_7 InREPT_{t-1} + \gamma_8 InRY_{t-1} + \gamma_9 InN_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Bu çalışmada, yıllık veriler kullanıldığından toplam elektrik talebi için öngörülen (7) nolu model maksimum 3 gecikmeyle ve trendli olarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonucu eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesiyle ilgili *F* istatistiği sonuçları Tablo 4'dedir.

***Tablo 4**: Eşbütünleşme Test Sonuçları*

Model	m	k	*F*-İstatistiği	Alt Kritik Değer - Üst Kritik Değer
(7) nolu	3	3	8.8197(0.0072)	5.17 - 6.36* 4.01 - 5.07** 3.47-4.45***

*, ** ve *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. *m* maksimum gecikme sayısını, *k* ilgili modellerde yer alan bağımsız değişken sayısıdır. Kritik değerler, Pesaran vd. (2001:301) çalışmalarında yer alan Tablo CI(v)'de sunulan *k*=2 ve *k*=3 durumuna ait değerlerdir. Parantez içerisindeki değerler *p* istatistiğini ifade etmektedir.

Tablo 4'de görüldüğü üzere, *F* istatistiği toplam elektrik talebi modeli için bütün önem düzeylerinde üst kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. Bu, toplam elektrik talebi için üç gecikmeli trendli modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını öngören H_0 hipotezi reddedilir. Dolayısıyla, değişkenlerin düzey değerleri ile yapılacak testte sahte regresyon problemiyle karşılaşılmayacağı ifade edilebilir.

4.3. ARDL Modeli

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi durumunda, ikinci aşamada seriler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin incelenmesi için ARDL modeli tahmin edilmektedir. Bu çerçevede, toplam elektrik talebine uygun ARDL modeli aşağıdaki (8) nolu denklemdeki gibi oluşturulmuştur.

$$InECT_t = \delta_0 + \delta_1 trend + \sum_{i=1}^{m} \delta_{2,i} InECT_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \delta_{3,i} InREPT_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \delta_{4,i} InRY_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \delta_{5,i} InN_{t-i} + \varphi_t \qquad (8)$$

Toplam elektrik talebi için oluşturulan (8) nolu denklemin AIC'ye göre en uygun ARDL (1,0,0,0) modelinin analiz sonuçları Tablo 5'tedir.

***Tablo 5:** ARDL (1, 0, 0, 0) Modeli Tahmin Sonuçları*

Değişkenler	Katsayı	*t*-istatistiği
***lect*(-1)**	0.482	4.539[0.056]
lrept	-0.152	-5.883[0.000]
lry	0.134	5.815[0.000]
ln	2.671	5.643[0.000]
c	-38.164	-5.334[0.000]
trend	0.016	-2.561[0.017]
Test İstatistikler		
R^2	0.997	*DW* 2.338
$\overline{R}^2$	0.996	*F* İst. 6554.9[0.000]
χ^2_{BG}	1.512[0.219]	χ^2_{NORM} 0.267[0.875]
χ^2_{RAMSEY}	0.203[0.653]	χ^2_{WHITE} 2.318[0.128]

$\chi^2_{BG}, \chi^2_{RAMSEY}, \chi^2_{NORM}, \chi^2_{WHITE}$ sırasıyla, Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, Ramsey regresyonda model kurma hatası, Jarque-Bera normallik ve White değişen varyans sınaması istatistikleridir. Parantez içindeki değerler *p*-olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 5'deki tahmin sonuçları ele alındığında, Türkiye'nin toplam elektrik talebi için kurulan modelde ardışık bağımlılık, değişen varyans, model kurma hatası ve normal dağılım sorunların olmadığı ifade edilebilir (Tablo 5).

4.4. Kısa ve Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

En uygun ARDL (1,0,0,0) modeliyle tahmin yapıldıktan sonra ikinci evrede, seriler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri temsil eden katsayılar tahmin edilir ve bu katsayılar hem istatistiki olarak hem de iktisadi olarak yorumlanır (Pesaran ve Pesaran, 2009: 319). Hata düzeltme modeli ile kısa dönem dinamik parametreler tahmin edilir. Bu amaçla toplam elektrik talebi için ARDL yaklaşımına dayalı hata düzeltme modeli aşağıdaki (9) nolu denklemdeki gibidir.

$$\Delta InECT_t = \delta_0 + \delta_1 trend + \sum_{i=1}^{m} \delta_{2,i} \Delta InECT_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \delta_{3,i} \Delta InREPT_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \delta_{4,i} \Delta InRY_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \delta_{5,i} \Delta InN_{t-i} + \delta_6 ECM_{t-1} + \varphi_t \qquad (9)$$

Buradaki, ecm_{t-1} hata düzeltme terimlerini ifade etmekte olup, (9) numaralı denklemde yer alan hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değeridir. Bu hata düzeltme terimini katsayısı (δ_6) herhangi bir şok[9] nedeniyle seriler arasındaki uzun dönem denge ilişkisinden sapmaların ne kadarının, ne kadar süre (gün, hafta, ay veya yıl) içinde düzeltileceğini gösterir ve işaretinin (-) olması beklenir. (9) nolu model uzun dönem ilişkisinin tahmin edilmesinde kullanılan ARDL yaklaşımıyla ve AIC göre belirlenmiştir. Kısa dönem parametreleri uzun dönemde olduğu gibi toplam elektrik talebi için ARDL (1,0,0,0) modeli ile araştırılmıştır.

Elektrik tüketimlerinin bağımlı değişken olması durumunda toplam elektrik talebinin kısa ve uzun dönem katsayı tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: *Kısa ve Uzun Dönem Katsayıları*

Bağımsız	Kısa Dönem		Bağ.	Uzun Dönem	
Değişkenler	Katsayı	*t*-istatistiği	Değ.	Katsayı	*t*-istatistiği
Δlrept	-0.152	-5.883[0.000]	***lrept***	-0.293	-4.174[0.000]
Δlry	-0.134	5.815[0.000]	***lry***	0.259	4.022[0.000]
Δln	-2.671	5.643[0.000]	***ln***	5.161	6.045[0.000]
c	-38.164	-5.334[0.000]	***c***	-73.739	4.642[0.000]
trend	0.016	-2.561[0.017]	***trend***	-0.032	-2.010[0.056]
ecm_{t-1}	-0.518	-4.870[0.000]			

Parantez içerisindeki değerler, *t* testinin olasılık istatistiğini (*p*) ifade etmektedir.

Türkiye'nin elektrik talebinin kısa dönem tahmin sonuçlarına bakatığımızda, katsayılar bütün önem düzeylerinde istatistikî olarak anlamlı ve işaretleri beklentilere uygun görülmektedir. Elektrik talebinin kısa dönem fiyat esnekliği -0.152, gelir esnekliği 0.134 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre; analize konu olan dönem içerisinde, Türkiye'nin elektrik fiyatlarındaki % 1'lik bir artış, kısa dönemde toplam elektrik miktarında % 0.15 oranında bir düşüş meydana getirdiği; reel GSYİH'da meydana gelen % 1'lik bir artış ise kısa dönemde Türkiye'nin toplam elektrik talebini % 0.13 oranında arttırdığı söylenebilir. Ayrıca, Türkiye nüfusundaki % 1 oranındaki bir artış, kısa dönemde toplam elektrik talebini % 2.67 oranında arttırdığı belirlenmiştir. Modelin hata düzeltme terimi (-0.518) olarak tahmin edilmiş olup (Tablo 6), işareti beklentilere uygun ve istatistiksel olarak tüm

[9] Enerji piyasasında politika değişikliği, deprem, sel, savaş gibi iç ve dış etmenler olabilir.

önem düzeylerinde anlamlıdır. Bu, kısa dönemde toplam elektrik talebinde meydana gelecek bir dengesizliğin her yıl % 51.8'lik kısmı giderilerek uzun dönem dengesine ulaşabileceği şeklinde yorumlanır. Mesela, bu yıl yaşanacak bir sapma 1.9 yıl, yani 2 yıl içinde giderileceği anlamına gelmektedir.

Uzun dönem tahmin sonuçlarına baktığımızda ise, tüm katsayılar istatistikî olarak anlamlı ve işaretleri beklentilere uygun olduğu görülmektedir. Elektrik talebinin uzun dönem fiyat ve gelir esnekliği sırasıyla, -0.293 ve 0.259 olarak tahmin edilmiştir (Tablo 6). Bu bulgular, analize konu olan dönem içerisinde, Türkiye'nin elektrik fiyatlarında % 1'lik bir artış karşısında, elektrik tüketim miktarında % 0.29'lik bir azalış meydana geldiği; Türkiye'nin reel GSYİH'da meydana gelen % 1'lik bir artış, uzun dönemde toplam elektrik talebini % 0.26'lık bir bir artış meydana getirdiği ifade edilebilir. Ayrıca, Türkiye nüfusunda meydana gelen % 1'lik bir yükselik, uzun dönemde toplam elektrik talebini % 5.16'lık bir artış meydana getirdiği belirlenmiştir.

Diğer taraftan, elektrik talebinin fiyat ve gelir esneklik değerleri beklentilere uygun biçimde uzun dönemde, kısa döneme kıyasla daha yüksek tahmin edilmiştir. Yorumlarda da görüldüğü üzere, kısa dönem elektrik talebinin fiyat ve gelir esneklikleri nicel anlamda farklı olmasına rağmen, nitel anlamda uzun dönem fiyat ve gelir esneklikleriyle benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmasının amacı; Türkiye'nin toplam elektrik talebini, oluşturulan yapısal modelle tahmin ederek, kısa ve uzun dönem talep esneklik değerlerini analiz etmektir. Veriler yıllık olup, değişkenler talep edilen miktarı etkileyen etmenler esas alınırak oluşturulmuştur. Yöntem olarak zaman serisi yöntemlerinden ARDL yaklaşımı tercih edilmiştir.

ARDL yaklaşımıyla yapılan analiz sonucu Türkiye'nin toplam elektrik talebini her iki dönemde de fiyatlar negatif, gelir ve nüfus ise pozitif yönde etkilediği ve bu etkilerin hem iktisadi olarak hem de istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Toplam elektrik talebinin kısa ve uzun dönem fiyat esnekliği sırasıyla, -0.152 ve -0.293; gelir esnekliği ise 0.134 ve 0.259 olarak belirlenmiştir. Bu yönüyle çalışmamız Kamerschen & Porter (2004) ABD için, De Vita vd. (2006) Namibya için, Tezekici (2005) ve Dilaver & Hunt (2011) Türkiye için yapmış oldukları çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

ARDL yaklaşımıyla yapılan analiz sonucu Türkiye nüfusundaki % 1'lik bir artış, toplam elektrik talebini kısa dönemde % 2.67 oranında, uzun dönemde ise % 5.16 oranında arttırdığı belirlenmiştir. Toplam elektrik talep modelinin hata düzeltme terimi ise, -0.518 olarak tahmin edilmiş olup, işareti beklentilere uygun ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kısa dönemde toplam elektrik talebinde meydana gelecek bir dengesizliğin her yıl % 51.8'lik kısmı giderilerek uzun dönem dengesine ulaşabileceğini göstermektedir.

Elektrik talebinin fiyat esneklik değerleri genel olarak değerlendirildiğinde hem kısa hem de uzun dönemde değerlerin 1 altında kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'de elektrik enerjisi talebi inelastik olduğu söylenebilir, fakat talebin *tam inelastik (0)* olduğu söylenemez. Diğer taraftan, elektrik talebinin gelir esneklik değerleri her iki dönemde de pozitif işaretli ve sıfır ile bir arasında değerler ($0<E_I<1$) aldığı görülmektedir. Bu sonuç elektrik enerjisinin Türkiye için bir *normal (üstün) mal,* normal malın ise *zorunlu ihtiyaç malı* niteliğinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin elektrik enerjisi talebi gelirden çok fiyata bağlı olduğu, ancak nüfusun etkisi fiyat ve gelirden fazla söylenebilir.

Kaynakça

Akan, Y. ve Tak, S. (2003). "Türkiye'nin Elektrik Enerjisi Ekonometrik Talep Analizi", Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 17(1-2), Nisan, 21-49.

Akmal, M.S. (2007). "Stock Returns and Inflation: An ARDL Econometric Investigation Utilizing Pakistani Data", Pakistan Economic and Social Review, 45, Summer, 89-105.

Amusa, H., Amusa, K. and Mabugu, R. (2009). "Aggregate Demand for Electricity in South Africa: An Analysis Using the Bounds Testing Approach to Cointegration", Energy Policy, 37(10), 4167-4175

Bahmani-Oskooee, M. and Brooks, T.J. (1999). "Bilateral J–Curve Between US and her Trading Partners", Weltwirtschaftliches Archiv, 135, pp.156-165.

Bahmani-Oskooee, M. and Harvey, H. (2006). "How Sensitive are Malaysia's Bilateral Trade Flows to Depreciation?", Applied Economics, 38(11), 1279-1286.

Bahmani-Oskooee, M., Economidou, C. and Goswami, G. (2006). "Bilateral J-curve between the UK vis-à-vis her Major Trading Partners", Applied Economics, 38(8), 879-888.

Bakırtaş, T., Karbuz, S. and Bildirici, M. (2000). "An Econometric Analysis of Electricity Demand in Turkey", METU Studies in Development, 27(1-2), 23-34.

Bianco, V., Manca, O. and Nardini, S. (2009). "Electricity Consumption Forecasting in Italy Using Linear Regression Models", Energy, 34(9), 1413–2141.

Bianco, V., Manca, O., Nardini, S. and Minea, A.A. (2010). "Analysis and Forecasting of Nonresidential Electricity Consumption in Romania", Applied Energy, 87(11), 3584–3590.

De Vita, G., Endresen, K. and Hunt, L.C. (2006). "An Empirical Analysis of Energy Demand in Namibia", Energy Policy, 34(18), 3447-3463.

Dilaver, Z. (2010). "Turkish Aggregate Electricity Demand: A Structural Time Series Analysis", 1-19, http://www.eprg.group.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2010/03/Zafer-Dilaver.pdf (Erişim Tarihi: 04.12.2022).

Dilaver, Z. and Hunt, L.C. (2011). "Turkish aggregate electricity demand: An outlook to 2020", Energy, 36(11), pp.6686-6696

El-Shazly, A. (2013). Electricity demand analysis and forecasting: A panel cointegration approach, Energy Economics, 40, 251-258.

Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). "Co-integration and Error Correction Representation, Estimation and Testing", Econometrica, 55(2), 251- 276.

Erdoğdu, E. (2007). "Electricity Demand Analysis Using Cointegration and ARMA Modelling: A Case Study of Turkey", Energy Policy, 35(2), 1129-1146.

Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", Journal of Economic Dynamics and Control, 12 (2/3), 231-254.

Johansen, S. and Juselius, K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand For Money", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52(2), 169-210.

Kamerschen, D.R. and Porter, D.V. (2004). "The Demand for Residential, Industrial and Total Electricity, 1973-1998", Energy Economics, 26, 87-100.

Karaca, O. (2005). "Türkiye'de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir mi?", TEK Tartışma Metni, No: 2005/14, Ekim, 1-18.

Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H.M. (2007). "Türkiye'de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 8, 72-80.

Kasman, A., Turgutlu, E ve Konyalı, G. (2005). "Cari Açık Büyümenin mi Aşırı Değerli TL'nin mi Sonucudur?", İşletme Finans Dergisi, 20(233), Ağustos, 88-98.

Küçükbahar, D. (2008). Modeling Monthly Electrıcity Demand in Turkey For 1990-2006, (No Publish Master Thesis), Ankara: Middle East Technical University.

Labandeira, X., Labeaga, J.M. and Lopez-Otero, X. (2017). A meta-analysis on the price elasticity of energy demand, Energy Policy, 102, 549-568.

Maden, S. and Baykul, A. (2012). Co-integration analyses of price and income elasticities of electricity power consumption in Turkey. CEuropean Journal of Social Sciences, 30 (4), 523-534.

Pesaran, B. and Pesaran, M.H. (2009). Time Series Econometrics Using Microfit 5.0. New York: Oxford University Press Inc.

Pesaran, M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289-326.

Şahin V. (1994). Enerji Sektöründe Geleceğe Bakış: Arz, Talep ve Politikalar. İstanbul: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği. Yayın No.TÜSİAD-T/94.

Şimşek, M. (2004). "Türkiye'de Reel Döviz Kurunu Belirleyen Uzun Dönemli Etkenler", Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, 2, 1-24.

Tezekici, S. (2005). Türkiye'de Enerji Sektörü ve Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu (Kaynaklar-Politikalar). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkekul, B. and Unakıtan, G. (2011). "A co-integration analysis of the price and income elasticities of energy demand in Turkish agriculture", Energy Policy, 39(5), 2416-2423.

Zachariadis, T. and Pashourtidou, N. (2007). "An Empirical Analysis of Electricity Consumption in Cyprus", Energy Economics, 29(2), March, 183-198.

İran'In Grafik Tasarımcısı "Ebrahim Haghighi" Covid-19 İle İlgili Tasarımlarının Örnekler Üzerinden İncelenmesi

Gonca TÜRK[1]

GİRİŞ

Bu makalenin konusu, İran Tahran doğumlu Grafik sanatçısı Ebrahim Haghighi'nin Covid 19ve Corona ile ilgili maske ve eldiven gibi ürünlerin dijital baskı tekniklerini kullanarak yeniden üretiminden oluşmaktadır. Araştırma yöntemi olarak alan literatür taraması yapılarak Ebrahim Haghighi'nin eserlerinin Covid 19 salgını içerisindeki durumu ele alınmıştır. Sonuç olarak; Sergide tamamı Fabriano karton üzerine dijital baskı teknikleri kullanılarak oluşturulmuş ve 51 eser yer almıştır. Bu sergideki çalışmalar, dünyanın en büyük ressamlarının iyi bilinen çalışmalarını içeriyor ve İbrahim Haghighi, Covid 19 ve Corona ile ilgili unsurlar ve maske ve eldiven gibi unsurlar da dahil olmak üzere dijital baskı tekniklerini kullanarak yeni çalışmaları yeniden yarattı. Deneyimli sanatçı, karantinası sırasında yeniden canlandırdığı eserlere "koronacılık" adını verdi. Kıdemli sanatçı İbrahim Haghighi, corona virüsünün dünyaya yayılması bahanesiyle bir süredir sanat tarihine dokunmadan bırakmadı ve bu virüsün kapısını dünyaca ünlü sanat eserlerine açtı.

Pndeminin fiziksel mesafe kurallarına sınır getirmesi ile birlikte insanların hayatları sosyal medyaya yani internet tabanlı medyaya kaymıştır. Bu bilgilerdende görüldüğü gibi içinde bulunduğumuz pandeminin etkileri ile "sanat, toplum için midir yoksa sanat sanat, sanat için midir?"anlam kazandığı bir durum ortaya çıkmıştır. 2020'de İçinde bulunduğumuz pandemic sürecine yönelik çeşitli çalışmalar bir çok alanda yapılmıştır ancak sanat alanındada sanat, sanatçı ve izleyici üçgeni içerisinde çeşitli üretimler olmuştur. Yani sanatçı eserini oluştururken içinde yaşadığı çevreden ve koşullardan etkilenmektedir. Sanatın birleştici rolünü maddi ve manevi olarak bu süreçte görmekteyiz.

Grafik sanatçısı Ebrahim Haghighi, 4 Ekim 1958'de Tahran'da doğan İran'da çağdaş grafik alanında en iyilerden biridir. Eğitim olarak Önce matematik bölümünü ve aynı zamanda Tahran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden mimarlık alanında yüksek lisans derecesini bitirdi.

Mesleki faaliyetlerine grafik alanında başlayan Haghighi, İran Grafik Tasarımcılar Derneği, Çocuk İllüstratörler Derneği, Uluslararası Grafik Tasarımcılar Derneği (AGI) ve İran Belgesel Film Yapımcıları Derneği üyesidir. (Gulas, 2006: 28)

2003 yılına kadar İran Grafik Tasarımcılar Derneği yönetim kurulu üyesi ve aynı yıl sekizinci Tahran Poster Bienali'nin sekreterliğini yaptı.1979'dan beri Tahran Üniversitesi, Farabi Üniversitesi, Sanat Üniversitesi Televizyon ve Sinema Yüksek Okulu, Azad Üniversitesi'nde (Lisans ve Yüksek Lisans) grafik tasarım dersleri veriyor. İbrahim Haghighi'nin diğer bazı onurları: 5. Fajr Film Festivali 1986'nın en iyi afiş tasarımı (dövme) için onur diploması ve 12. festivale kadar film afişi yarışmasına katılım; 6. Fajr Film Festivali 1987'de En İyi Film Fragmanı Ödülü (Soğuk Yollar)

[1] Dr. Öğr.Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon Bölümü. ORCID ID: 0000-0002-2218-5742.

Ödülü ve 1987'de İran'daki ilk grafik sanat sergisinde en iyi kitap kapağı tasarımı ödülünü (Othello) kazandı. (Pascua, Shayla, 2010:15)

Diğer yandan 1989'da seçilen İran grafik sanatının ikinci sergisinde özel diploma (seçilmiş grafik sanatçısı) seçildi. Kasım 1989'da çocuk kitabı çizerlerinin ilk sergisine katıldı. Tasarımcının çok sayıda başarılı eserleri vardır ve İranın büyük grafik tasarımcılarındandır. (Airman, 2009: 15)

Özet olarak Ebrahim Haghighi, aynı zamanda posterler tasarlayan, çeşitli kısa film ve belgesellerin fotoğraflarını çeken ve yöneten İran'ın önde gelen grafik sanatçılarından ve sanat tasarımcılarından biridir. Fajr Film Festivali logosunun tasarımı ve film dergisinin logosu en tanınmış eserlerindendir.

"Grafik söz konusu olduğunda, akla afiş gelir, halbuki grafik, çok çeşitli grafik çalışmalarını kapsar. Ambalaj, biletler, gazete ilanları, logolar, broşürler ... ve son yıllarda multimedya, web sayfaları gibi çalışmlar. Bazen grafik tasarımcıları sahne tasarımını bile yaparlar. Afiş alanında genç grafiklerimiz çok başarılı oldu". Bu İbrahim Haghighi'nin grafik tanımıdır, sanki bu tanımın sanatçılar arasında açıklama ve yorumlamada birçok hata ve çelişki oluşturmuş gibi. Ebrahim Haghighi, fotoğraftan kitap kapağı tasarımına, film titrasyonundan resme kadar onlarca yıldır sanatın çeşitli alanlarında unutulmaz eserler yaratan en ünlü ve yetenekli İranlı grafik sanatçılarından biri olarak kabul ediliyor ve en etkili çağdaş sanatçılar arasında yer alıyor. Haghighi, 4 Ekim 1958'de Tahran'da doğdu ve 1975'te Tahran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden mezun oldu. Babası Arak'lı bir portre fotoğrafçısıydı ve ayrıca Tahran'daki, Chehrenama adlı Topkhaneh Meydanı'ndaki ilk fotoğraf stüdyolarından birinde çalışıyordu. Ebrahim Haghighi, ailenin ilk çocuğuydu ve Tahran'da doğdu. Siyah beyaz fotoğraf henüz İran'a gelmemişken babasından mürekkeple fotoğrafı boyama sanatını öğrendi. O zamandan beri kitap okumak ve toplamakla çok ilgilendi. Lise yıllarında "Haftanın Kitabı" dergisi ile tanıştı. Öykülerin yanı sıra Morteza Momayez'in bu haftalık dergideki illüstrasyonları da dikkatini çekti. Üniversitede Morteza Momayez ve Parviz Kalantari ile dersler aldı. Lise yıllarını şimdi Sinema Evi'nde bulunan Babakan adlı bir okulda tamamladı (Sekizinci Unicorn TV Programı - Ebrahim Haghighi, Life in the Showcase of Iranian Graphics, Literature and Art) (Airman, 2009: 15).

Tahran Sineması'nda birkaç 8 mm film yapmak ve faaliyet göstermek, Hayal Eden ve Gerçekleştirmeyen filminde işbirliği yapmak, Çocuk ve Ergenler Entelektüel Gelişim Merkezi'nin grafik departmanı ile işbirliğine başlamak ve üçüncü yaz festivalinin 35 mm belgesellerini yapmak, Küçük Ali dizisinin 10 bölümünü tasarlayıp yapmakta Haghighinin bir başka başarısıdır. Haghighi, çeşitli alanlarda birçok ödül aldı. Haghighi birkaç fahri diploma ve İran grafik sanatının ikinci sergisinde özel bir diploma (seçilmiş grafik sanatçısı) kazandı. Kariyeri boyunca yurt içinde ve dışında çeşitli alanlarda çeşitli bienal, kişisel ve karma sergilere katılan Ebrahim Haghighi, 2003 yılında Tahran posterlerinin sekizinci bienalinin sekreteri oldu (Ebrahim Haghighi'nin kişisel web sitesi; Biyografi bölümü: http://ebrahimhaghighi.com/Page/Biography). (Gulas, Weinberger, 2006:3)

EBRAHİM HAGHİGHİ'NİN ESERLERİ

Ebrahim Haghighi'nin sanatsal faaliyetinin başlangıcı, 1969'da Ahmed Jourghanian'ın haftalık "Film Talash" gösterimleri için yaptığı posterlerin tasarımıyla ilgilidir. Dariush Moadabian'ın yönettiği "Rahibeler" oyununun afişi ve Jorge Luis Borges'in yazdığı "A" kitabının kapağı ilk çalışmaları arasında yer alıyor. Üniversitede okurken İran Film Merkezi ile tanıştı ve özgür sinema ile işbirliği yaptı. Gholam Hossein Saedi'nin açık sinema öyküsünden uyarlanan sekiz milimetrelik "Well" filmini yönetti ve böylece kültür ve sanat sergisinde en iyi fotoğraf ödülünü kazandı (Karter,1993).

Haghighi "From A. Ibrahim Haghighi to ..." adlı kitap hakkında şunları söylüyor: Bu çalışmada, genel özellikler ve kimlik kartlarıyla birlikte 300'den fazla eserim yayınlandı ve girişte Mostafa Zadeh, Masoud Sepehr, Houshang Golmakani ve Ahmad Bahmanpour gibi sanatçılar yorumlar yazdılar (From A. Ebrahim Haghighi to ..., Cheshmeh Publications; 2013).

Haghighi'nin önemli logo tasarımlardan birisi aylık yayınlanan Film adlı derginin logo tasarımıdır (Görsel 1). Ayrıca Fajr film festivali logo tasarımı en eski çalışmalarının birisidir (Görsel 2).

Görsel 1. Ebrahim Haghighi, Film derginin logo tasarımı, 1991.

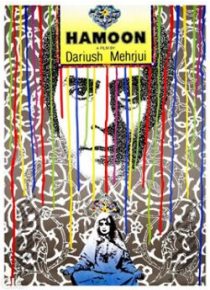
Haghighi daha sonra 1950'lerin başında Morteza Momayez ile Çocukların ve Ergenlerin Entelektüel Gelişim Merkezi tarafından yaptırılan "Hayal Eden, Uygulayan" adlı animasyon filminde işbirliği yaptı ve orada Merkezin grafik stüdyosunun başı olan Farshid Mesghali'nin davetiyle çalışmaya başladı. İlerleyen yıllarda 8 ve 16 mm'lik birkaç film yaptı ve birçok ödül kazandı. Aynı zamanda afişlerini çeşitli sergilerde sergiledi. O zamandan beri afiş tasarımı, çeşitli festivalleri değerlendirme, kitap kapakları tasarlama ve başlıklar yapma alanında gerçek faaliyetler devam etti. Bir süre Amirkabir Yayınevi'nin müdürlüğünü de yapmıştır (Haghighi, 2013)

Görsel 2. Ebrahim Haghighi, Fajr Film Festivali Logo Tasarımı, 1990.

Haghighi, 1990'ların başlarında film afişlerinin patolojisi hakkında ayrıntılı olarak konuştu ve afiş tasarımı ve basımının durumunu inceledi. Ebrahim Haghighi, iyi grafik tasarımcılarına ve çok sayıda sanat sergisi düzenlemesine rağmen neden hala sinema alanında olduğu gibi şehrin güzelliğine zarar veren alçak afişlerin bulunduğunu anlatıyor: "Bizim sinemamızda afiş, sıranın en sonunda. Sinema yapım sisteminde her şeyden önce sinemanın kendisi önemlidir ve döngüsü düzeltilmelidir. Bu döngü yıldızlara bakmaya başladığında ve basın bu yıldızlara dikkat ettiğinde ve sonuç olarak daha pahalı hale geldiklerinde, grafikler hiçbir şey yapamaz ve son yer burasıdır. Yıllardır en çok sinemaya sahip olan Tahran başta olmak üzere İran'ın tüm şehirlerinde afişler asmamıştık. Şehrin her yerinde reklam panoları görüyoruz ama afiş görmüyoruz. Bugün bir film afişi görürsek, o sadece sinema penceresinin önünde, o zaman biz bilet alırken görsek de görmesek de önemli değil" (From A. Ebrahim Haghighi to ..., Cheshmeh Publications; 2013)

Ebrahim Haghighi bir çok film içinde afiş tasarlamıştır. Örneğin, Hamoon film afişi, İran sinema tarihinin en parlak filmlerinden biridir; İbrahim Haghighi tarafından tasarlanmıştır .(Görsel 3)

Görsel 3. Ebrahim Haghighi, Hamoon film afişi, 1989

Ebrahim Haghighi'nin "Su Üzerinde" adlı belgeseli, 2016 yılında çalışmalarının sergilenmesi ile aynı zamanda ortaya çıktı. Bu belgesel, grafik sanatçısının hat sanatının altıncı koleksiyonunu gösterme bahanesiyle ortaya attığı hat sanatının oluşum nedeni, doğumu ve izlediği yol hakkındaki konuşmasını içeriyor (Haghighi, 2013).

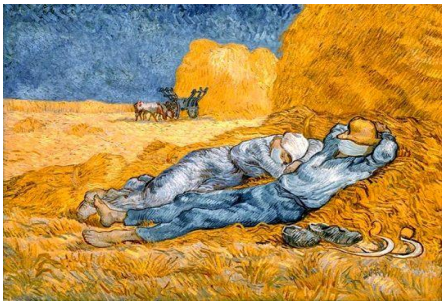
İBRAHİM HAGHİGHİ'NİN PİCASSO, DA VİNCİ VE MAGRİTTE ÜZERİNDEN KORONA ANLATISI

İbrahim Haghighi, siber uzayda Korona hastalığı konusunda çalışmalar sergiledi. Korona hastalığı salgını ve hastalığı kontrol altına almaya zorlanan evde kapanma, tüm kültürel ve sanatsal faaliyetlerin kapanması nedeniyle birçok sanatçıya, sanat koleksiyonları veya siparişleri koleksiyonundan bağımsız olarak yaratıcılıklarını kullanma fırsatı sağladı. Günün koşullarına uyum sağlarlar ve bir salgından etkilenirler. İbrahim Haghighi, son birkaç on yılda kitapların, dergilerin, filmlerin vb. Kapaklarında pek çok eser görmüş bir grafik tasarımcı, fotoğrafçı ve sanat yönetmenidir. Günümüzde karantina günlerinde bu sanatçı Corona ile ilgili eserler yaratmış ve bu amaçla sanat tarihinin en iyi sanatçılarının bilinen eserlerine yönelmiştir. René Magritte, Vincent Van Gogh, Edward Munch, Francisco Goya, Grant Wood, Frida Kahlo, Paul Cézanne ve Leonardo da Vinci'nin resimlerinden yola çıkarak son günlerde 15'ten fazla eser yayınladı.

Tanınmış bir sanat eserinin farklı bir temaya sahip bir eser yaratmak için kullanılmasının sanat tarihinde bir geçmişi vardır ve en bilinen örnekleri Francis Bacon'un Velasquez'in pop resmini kullanması veya Marcel Duchamp'ın Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa'sına dayanan resmidir. Şimdi, İbrahim Haghighi, edebiyat endüstrisinde yaygın olduğu gibi, diğer sanatçıların eserlerini "memnuniyetle karşıladı" ve şiirleri biçiminde farklı şiirler yazdı. Bir çok eserinde orijinal resimde çok fazla değişiklik yapmamış ve bugünlerde sadece çok öne çıkan bir unsuru kullanarak tabloyu mevcut mekana ve koşullara yaklaştırmıştır. Frida Kahlo'nun ağzına takılan cerrahi maskeler (Görsel 4) veya Van Gogh çiftlik işçileri ağızlarında maskelerle dinlenen eserler arasında (Görsel 5).

Görsel 4. Ebrahim Haghighi, Frida Kahlo'nun ağzına takılan cerrahi maskeler, 2020.

Görsel 5. *Ebrahim Haghighi, Van Gogh çiftlik işçileri ağızlarında maskelerle dinlenmektedir, 2020.*

Bir dizi başka çalışmada da Covid virüsü olarak tanıtılan form boyama alanına girdi. Magritte resimlerinde erkeklerin yüzlerinin önüne yerleştirilen meşhur yeşil elma, burada yeşil bir virüse dönüştü (Görsel 6). Ve Edward Munch'ın "Çığlık" tablosunda, adamın köprüdeki korkutucu çığlığının nedeni, üzerinde gölge düşüren bir virüsün varlığıdır (Görsel 7).

Görsel 6: Ebrahim Haghighi, Magritte resimlerinde erkeklerin yüzlerinin önüne yerleştirilen meşhur yeşil elma tasarlanmıştır, 2020.

Görsel 7: Ebrahim Haghighi, Edward Munch'ın "Çığlık" tablosunda, adamın köprüdeki korkutucu çığlığının nedeni, üzerinde gölge düşüren bir virüsün varlığıdır. 2020

Ancak bu koleksiyondaki en farklı eserler Cézanne ve Da Vinci'nin tablolarıyla ilgilidir. Cezanne'nin cansız doğa resminde maske ve virüs izine rastlanmasa da, Cézanne'ın elmalarının ve tabakların yanına masanın üzerine konulan deterjan, sabun ve eldiven spreyleri görülebiliyor (Görsel 8).

(Lady with an Ermin) adlı resminde Da Vinci, hanımın elinde bir hayvan tutuyor ve İbrahim Haghighi'ye göre korona hastalığının salgın nedeniyle ilgili bir habere göre bu hayvan, sert pullu bir karıncayiyene dönüştü (Görsel 9).

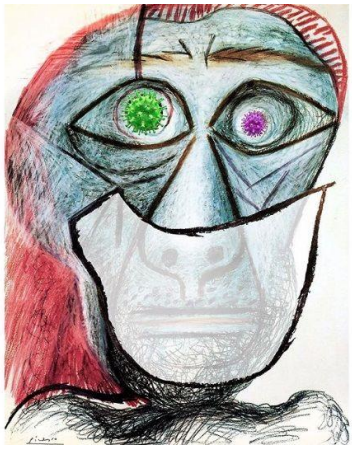

Görsel 8*: Ebrahim Haghighi, Cezanne'nin cansız doğa resminde maske ve virüs izine rastlanmasa da, Cézanne'ın elmalarının ve tabakların yanına masanın üzerine konulan deterjan, sabun ve eldiven spreyleri görülebilmektedir, 2020*

Görsel 9: Ebrahim Haghighi, Da Vinci "Lady with an Ermin"vadlı resminde hanımın elinde bir hayvan tutuyor ve İbrahim Haghighi'ye göre korona hastalığının salgın nedeniyle ilgili bir habere göre bu hayvan, sert pullu bir karınca yiyene dönüşmüştür, 2020.

Bu çalışmalarda dikkat çeken bir nokta, resimlere yeni bir unsur katmak için orijinal resimlerin üslubuna sadakat olmuştur ve resimlerin orijinal üslübüne sadık kalmışlar. Picasso'nun Kübist yüzündeki maske, resimdeki ile aynı basit çizgilerle çizilir (Görsel 10) ve Francisco Goya'nın hassas tasarımlarına gelince, virüs için farklı bir doku ve renk kullanılır (Görsel 11).

Görsel 10: Ebrahim Haghighi, Picasso'nun Kübist yüzündeki maske, resimdeki ile aynı basit çizgilerle çizmiştir, 2020.

Görsel 11: Ebrahim Haghighi, Francisco Goya'nın hassas tasarımlarına gelince, virüs için farklı bir doku ve renk kullanmıştır, 2020.

Haghighi bu şekil çok eserler üretmiş olup Gülistan galerisinde sergilemiştir. Eserlere bu siteden ulaşılmaktadır:" https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 " Bu eserleri "Ebrahim Haghighi Dijital Baskı Online Sergisi" adı altına bu sitede satışa koyulmuştur. 51 adet eser sergide vardır. Eserlerde eski İran eserleri de vardır ve bunlara da maske ve virüs benzeri simgeleri eklenmiştir. Bu sanal sergide 2 milyon Toman fiyatla 49 eser, 3 milyon Toman fiyatla bir eser ve bedelsiz bir çalışma sunuldu. Bu sergideki çalışmalar, dünyanın en büyük ressamlarının iyi bilinen çalışmalarını içeriyor ve İbrahim Haghighi, Covid 19 ve Corona ile ilgili unsurlar ve maske ve eldiven gibi unsurlar da dahil olmak üzere dijital baskı tekniklerini kullanarak yeni çalışmaları yeniden yarattı. Deneyimli sanatçı, karantinası sırasında yeniden canlandırdığı eserlere "koronacılık" adını verdi. Kıdemli sanatçı İbrahim Haghighi, corona virüsünün dünyaya yayılması bahanesiyle bir süredir sanat tarihine dokunmadan bırakmadı ve bu virüsün kapısını dünyaca ünlü sanat eserlerine açtı. Dünyaca ünlü sanat eserlerinde kağıt havlu ve dezenfektan jellerden maske ve kağıt havlulara kadar evrensel Corona virüsünün sembollerini kullanarak Corona'yı görsel sanatlar dünyasının tarihine taşıdı. Haghighi, Photoshop ile yaptığı bu görüntüleri Instagram sayfasında da yayınladı. Rene Magritte, Vincent Van Gogh, Edward Munch ve Edward Manet'in eserleri bu sanatçı tarafından hedeflenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanoğlu varlığının her döneminde çevresindeki beşeri ve doğal olaylara göre pozisyon almakta ve varlığını sürdürmektedir. İnsanın çevresinde yaşanılan doğa olayları insanlar üzerinde etki bırakarak insanların uyum ve çözüm geliştirmesini sağlamaktadır. İnsanların pandemi gibi sıkıntılı bir süreci atlatmak için veya çözüm yolu bulmak için sanatın birleştirici ve çözüm odaklı işlevinden faydalandığı ortaya çıkmıştır. Yani sanat covid 19 hastalığının sürecinde sanat yeniden biçimlenerek yoluna devam etmiştir. Coronavirüsün bir türü olan Covid 19 salgını ile normal dediğimiz günlük hayatımız anormal bir duruma girdi. Salgının etkilerinden korunmak için dünyada çeşitli önlemler alındı. Pandeminin etkisi tüm sektörlerde etkisini gösterdi. Pndeminin fiziksel mesafe kurallarına sınır getirmesi ile birlikte insanların hayatları sosyal medyaya yani internet tabanlı medyaya kaymıştır. Bu bilgilerdende görüldüğü gibi içinde bulunduğumuz pandeminin etkileri ile "sanat, toplum için midir yoksa sanat sanat, sanat için midir?" anlam kazandığı bir durum ortaya çıkmıştır. İçinde bulunduğumuz pandemic sürecine yönelik çeşitli çalışmalar bir çok alanda yapılmıştır ancak sanat alanındada sanat, sanatçı ve izleyici üçgeni içerisinde çeşitli üretimler

olmuştur. Yani sanatçı eserini oluştururken içinde yaşadığı çevreden ve koşullardan etkilenmektedir. Sanatın birleştici rolünü maddi ve manevi olarak bu süreçte görmekteyiz.

Çalışmamız içerisinde ele alınan İbrahim Haghighi'nin dünyaca ünlü sanat eserlerinde, kağıt havlu ve dezenfektan jellerden maske ve kağıt havlulara kadar evrensel Corona virüsünün sembollerini kullanarak Corona'yı görsel sanatlar dünyasının tarihine taşımıştır. Haghighi, Photoshop ile yaptığı bu görüntüleri Instagram sayfasında da yayınladı. Rene Magritte, Vincent Van Gogh, Edward Munch ve Edward Manet'in eserleri bu sanatçı tarafından hedeflenmiştir. Böylece sanatın birleştirici, ortaklaştırıcı, iletici gücü tüm topluma sanat üzerinden yansımıştır. İnsanların fiziksel mesafelerden uzak kalışlarının doğurduğu psikolojik sorunların çözümünde dijital sanatın içerikleri insanların hayatlarını renklendirerek adeta bir pencere işlevini görmüştür. Diğer yandan sanatın birleştirici etkisinin yanısıra sanayi içerisinde göze hoş gelen işlevsel sanayi malzemelerinin (eldiven, maske vb.) üretiminide tasarım açısından etkilemiştir. Nitekim İbrahim Haghighi'nin dünyaca ünlü sanat eserlerinde de görüldüğü üzere ortak dilin sanat eserlerinin tasarımı üzerinden var edildiği görülmektedir. Ayrıca Ebrahim Haghighinin Dijital Baskı Online Sergisi belki virüsün çok her şeye ve dünyaya etkisini gösterdiğini va artık eski dünya olamayacağını ve koronadan sonra her şeyin değişeceğini ve artık eski dünya kalamayacağının mesajini iletmekedir. Günümüzde salğının dünyaya her yere yayıldığını ve hatta sanat ve müzelere kadar gittiğini görebiliyoruz. Yasaklar nedeni ile insanlar müzelere giremediler, sanatçılar Covidle ilgili çok eserler ürettiler. Haghighinin de eski ünlü eserlere bu yaklaşımı dünyanın değiştiğini, yasaklar nedeni ile artık hatta müzelere gidilemediğini bir bakışla ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Airman, B. (2009). (2021, Kasım 25). "Funny Advertising Ideas".

Gulas, Charles S., and Weinberger, Marc G. (2006). Humor in Advertising: A comprehensive Analysis, New York: M.E. Sharpe. (21.07.2022)

Haghighi, E. (2021). Kişisel web sitesi; Biyografi bölümü: http://ebrahimhaghighi.com/Page/Biography Sekizinci Unicorn TV Programı - Ebrahim Haghighi, Life in the Showcase of Iranian Graphics, Literature and Art. Videoya Ulaşım Linki: https://itiran.com/2019/10/01/%D8%AA%DA%A9-%D8%B4%D8%A7%D8%AE-%D9%87%D8%B4%D8%AA%D9%85-%D8%A7%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%DB%8C%D9%85 فروزان جمشی د نژاد؛ از گذشته تا امروز؛ گفتگو با ابراهیم حقیقی، طراح و گرافیست؛ بهمن ۱۳۹۲ خورشیدی

Haghighi, E. (2013). From A. Ebrahim Haghighi to ..., Tahran, İran, Cheshmeh Publications (مقدمه کتاب "از الف ابراهیم حقیقی تا...، انتشارات چشمه؛ ۱۳۹۲ خورشیدی)

Haghighi, E. (2013). Haghighi Kitabı, Tahran, İran, Nazar Matbaacılık . (کتاب. ابراهیم حقیقی. تهران. ایران. نشر نظر.)

Karter, R., B, Day & P,Meggs, (1993).Typographic Design: Form and Communication, John Willey and Sons, Canada.

Kecskes, Alex, (2010), "Humor in Ads is Serious Business Best Left to the Pros", Seattle: The Art Institute of Seattle

Shayla C., Pascua H. (2010). Where's Your Sense of Humor? (The Graphic Designer's Effective and Powerful Tool in Billboard Advertising). Seattle: The Art Institute of Seattle.

تلويزيون در تبليغات جنسيتي كليشه‌هاي «(2012.(ناظم‌زاده، ف»، (08/03/2012): www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=98078

شهاب، س،)2010(، طنز و گرافیک، رسم، تهران

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1: Ebrahim Haghighi, 1991, http://www.ebrahimhaghighi.com/ . (10.08.2022)

Görsel 2: Ebrahim Haghighi, 1990, http://www.ebrahimhaghighi.com/ . (10.08.2022)

Görsel 3: Ebrahim Haghighi,1989, http://www.ebrahimhaghighi.com/ . (11.08.2022)

Görsel 4: Ebrahim Haghighi, 2020, https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 . (11.08.2022)

Görsel 5: Ebrahim Haghighi, 2020. https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 . (10.08.2022)

Görsel 6: Ebrahim Haghighi, 2020, https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 . (13.08.2022)

Görsel 7: Ebrahim Haghighi, 2020, https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464

Görsel 8: Ebrahim Haghighi, 2020, https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 . (13.08.2022)

Görsel 9: Ebrahim Haghighi, 2020, https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 . (13.08.2022)

Görsel 10: Ebrahim Haghighi, 2020, https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 . (13.08.2022)

Görsel 11: Ebrahim Haghighi, 2020, https://www.golestangallery.com/Fa/GolestanGallery-Gallery.aspx?id=464 (13.08.2022)

Küresel Pandemi Sürecinin Yöneticilerin Mesleki Tükenmişlikleri Üzerindeki Etkisi Kobi'ler Üzerine Bir Araştırma

Gözde KOSA[1]

GİRİŞ

Örgütün krizle karşı karşıya kalmasında etkisi olan faktörleri Can, (2009: 315-317) genel anlamda çevresel etmenler (Teknolojik gelişmeler, ekonomik faktörler ve durum, hukuksal, politik, sosyal, kültürel ve çevre faktörleri ile doğal afetler) ve örgüt içi faktörler (iş kazaları ve afetleri, yönetici ve çalışanların sağlık ve psikolojik durumundaki olumsuzluklar), teknik alt yapının çökmesi, ekonomi ve piyasa şartlarındaki olumsuzluklar şeklinde ifade edilmiştir (Luecke ,2009).

Dünya'da ve Türkiye'de yüksek büyüme döngüsü son yıllarda düşüş eğilimi göstermekte ve ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik krizlerin etkisi hissedilmektedir. (OECD, 2009). Küçük ve orta ölçekli işletmeler sektörü (KOBİ'ler), tüm ekonomilerde en dinamik sektör olmakla birlikte, dalgaların yoğun olduğu küresel finansal krizden en fazla etkilenen işletmeler olmaktadır. Bu yönüyle KOBİ'ler artık en hassas sektör olarak kabul edilmekte ve ekonomik iklimden en olumsuz şekilde etkilenmektedir (Dolz, Lborra & Safón).

Mali krizlerde küçük ve orta ölçekli işletmeleri derinden etkilemiştir. Birçok küçük işletme, çalışanlarını işten çıkarmak, harcamaları kısmak, genişleme planlarını durdurmak ve finansal kriz sona erene kadar hayatta kalmak için yeni yollar bulmak zorunda kaldı ya da zorlandı. Tüm bu süreçler KOBİ firmalarının sahipleri ve yöneticileri üzerinde oldukça yüksek bir psikolojik etkiye yol açmıştır (Linnenluecke, 2017). İtalya'daki ampirik bir çalışmada, ekonomik durgunluğun ve etkilerinin, işle ilgili stresin ve tükenmişliğin artması ve bazı durumlarda sosyo-psikolojik sorunların gelişimi ile bağlantılı olduğunu göstermiştir (Giorgi , Shoss & Leon-Perez, 2015). Bu kapsamda araştırmada "mevcut ekonomik krizin" etkileri göz önünde bulundurarak, KOBİ yöneticilerinde ekonomik kriz algısı ve tükenmişlik ilişkisi literatür temelinde nicel bir araştırmayla incelenmeye çalışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Kriz Kavramı ve Etkileri

İşletmeler için kriz, "hızlı ve ani bir şekilde gelişen, önceden tahmin edilemeyen ve zaman baskısı oluşturan bir durum" olarak tanımlanabilir (Asunakutl & Safran, 2004). Kriz, işletmelerin performanslarını ve ödeme gücünü olumsuz olarak etkileyen zincirleme olaylar ile ortaya çıkmaktadır. Krizlerin örgütlerin imajlarını olumsuz etkileme yönü de bulunmaktadır (Akdağ & Taşdemir, 2006). Kriz örgütlerin tepki ve uyum mekanizmalarını etkisiz hale getirmektedir. Kriz sürecinde oluşan gerilim durumu örgütlerin büyük çaba ve emek ile oluşturduğu amaç ve değerleri tehdit etmektedir. Kriz, "bir örgütün üst düzey hedeflerini tehdit eden, bazen de örgütün yaşamını

[1] Doç,Dr. Kafkas Üniversitesi,İİBF,İşletme Bölümü

tehlikeye sokan ve ivedi tepki gösterilmesini gerektiren; örgütün kriz öngörme ve önleme mekanizmalarının yetersiz kaldığı gerilim yaratan bir durumu" olarak ifade edilebilir (Aykaç, 2001).

Krizin olumsuz yönleri olduğu gibi olumlu yönleri de bulunmaktadır. Kriz süresince, beklenmedik ve ani gelişen olaylar karşısında yapılacak hamleler iyi koordine edilmez ise çöküş, iyi koordine edilirse yeni fırsatlar oluşmaktadır. Kriz süresince değişen durumların önceden tahmin edilmemesi, hızlı hareket etme kabiliyetinin gerekliliği, amaçların çeşitlenmesi, neden ve sonuçların tahmin edilememesi, sınırlı kaynaklara ulaşılabiliyor olması ve örgüt için önemli olan faaliyetlerin belirlenmesindeki yetersizlikler örgüt yönetimi açısından yaşanan en önemli zorluklardır (Şen, 2011). Kriz sürecinde örgüt içinde başarıyla sonuçlanan veya başarıya götüren davranışlar ortaya çıkan yeni durum karşısında işe yaramamakta, çözüm için izlenecek kesin ve tek bir yol bulunmamaktadır. Bu süreçte ekonomik ve stratejik bilgi yetersizliğinden kaynaklanan problemlere bağlı olarak örgüt içinde karar alma mekanizmaları sağlıklı bir şekilde çalışamamaktadır (Akgeyik, 2003).

Alan yazında, krizin başlamasından, krizin çözülmesi veya çözülemeyerek örgütün yaşamının sonra ermesine kadar olan süreç çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Kriz sürecinin aşamaları konusunda literatürde genel bir sınıflama bulunmamaktadır. Şen (2011), yapılan çalışmalardan hareketle genel bir sınıflama oluşturmuştur. Buna göre, kriz sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi içi aşağıda yer alan beş temel aşama dikkate alınabilir;

1- Gizli kriz,
2- Harekete geçme ve aktif olmayan tutum
3- Yanlış karar ve eylemler
4- Krizin gerçekleşmesi
5- Çözüm veya çöküş

Kriz sürecinin ilk aşamasında çevre ve örgüt arasında "stratejik bir açık" ortaya çıkmaktadır. Stratejik açık, küresel ölçüde gözlenen genel yönelimler, değişen koşullar, arz ve taleplerin sürekli değişmesi karşısında örgüt yönetiminin bu değişimi takip edememesi olarak ifade edilmiştir (Dinçer, 1998). Stratejik açığın gözlendiği evre, potansiyel kriz veya gizli kriz aşaması olarak bilinmektedir. Bu aşamada, oluşmaya başlayan stratejik açıklığın örgüt yönetimi tarafından fark edilememesi krizin gizli kriz olarak ifade edilmesinin nedenidir. Örgüt içinde gözlenen yetersizlikler ve düşük performanslar stratejik açıklığın ilk belirtileridir. Bu belirtilerin oluşmasına rağmen örgütün mevcut işleyişini devam ettirmesi ve reaktif tutum sergileyerek harekete geçmemesi krizin büyümesine ve farklı bir evreye geçmesine neden olur (Şen, 2011).

Kriz belirtilerinin giderek artmasına ve yeni problemlerin ortaya çıkmasına rağmen örgütün hareketsiz kalması ve önleyici tedbirler almaması gizli krizin adım adım kendini göstermesine neden olmaktadır. Örgüt içinde kriz fark edildiğinde, zaman baskısı ve alternatif eksikliğinden dolayı öncelikle bilinen çözüm yolları denenmekte ve değişime uygun eylemler gerçekleştirilememektedir. Krizin ön etkilerini görüp yanlış karar veren ve doğru adımları atamayan örgütlerde panik havası oluşur. Örgüt bu aşamada ya doğru adımları atar ve krizin gerçekleşmesini engeller ya da yanlış adımlar atarak krizin patlamasına neden olur. Ayrıca, bu süreçte yapılması gereken her değişikliğin daha fazla beceri, çaba ve maliyet gerektirdiğinde yöneticilerin bu konuda harekete geçme ve değişime uygun davranışlar gösterme konusunda isteksiz davrandıkları gözlenmiştir (Tutar, 2000).

Örgülerin krize cevap vermesi için son şans çözüm veya çöküş aşamasıdır. Doğru adımlar atıldığında krizin her aşamasında krizden kurtulmak mümkündür. Fakat çoğu zaman örgütler daha önce karşılaşmadıkları durumlar için panik havası içinde hareket ederek doğru adımları atamazlar. Krizin başlangıç aşamasından bu aşamaya kadar yapılması yekenler yapılmamış ise karşılaşılan her problem büyümekte ve problemin çözümü için önerilen yöntemlerin uygulanması her geçen gün zorlaşmaktadır. Bu aşamada, örgütler iç ve dış kaynaklara yönelerek son çarelere başvurmaktadır.

Krizi aşmak için yeni ve etkili stratejiler seçilmeli, amaçlar gözden geçirilmeli ve değişiklik başlatılmalıdır (Tutar, 2000).

Çalışma koşullarının çalışanların ve örgüt yöneticilerinin sağlığı üzerinde olumlu veya olumsuz olarak bilinen bir etkisi vardır (Seidler & ark., 2014). Olumsuz çalışma koşulları, aşırı tükenmişlik, olumsuz tutumlar ve iş performansından memnuniyetsizlik ile karakterize edilen psikolojik semptomlar, özellikle kriz dönemlerinde işyerlerinde kronik sorunlara yol açan bir sendromdur. Bu süreç firma sahipleri, çalışanlar, aileleri, çalışma ortamı ve kuruluşlar [için istenmeyen sonuçlara yol açabilir (Maslach & Jackson, 1981). Bu kapsamda psikolojik semptomlardan önde gelen mesleki tükenmişlik olgusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Mesleki Tükenmişlik

İşyerlerinde, çalışma hızının, kendini gerçekleştirme beklentilerinin arttırılması, iş görevlerinin yürütülmesinde kişilerarası koordinasyona duyulan güvenin ve değişim hızının arttırılması tüm sektörlerde temel bir beklenti haline gelmiştir. Bu çerçevede, ekonomik ve psikososyal çalışma koşullarının çalışanların ruh sağlığı, aynı zamanda genel sağlık düzeyi üzerindeki etkileri tartışılmaktadır (Langballe & ark., 2011). Bu bağlamda, ekonomik durumların, çalışma koşullarının iş görenlerin sağlık durumu üzerinde hem faydalı hem de zararlı etkileri olabileceğinden, ruh sağlığının önemli belirleyicileri olduğu giderek daha fazla kabul edilmektedir (Maslach, Jackson ve Leiter, 2001: 397).

Tükenmişlik, yüksek düzeyde ve uzunca bir zaman diliminde strese maruz kalmanın neden olduğu duygu, zihin ve fiziksel temelli yorgunluk halidir. Bu yönüyle tükenmişlik, duygularda tükenme, duyarsızlığın artması ve kişisel başarıda azalma hissi olarak tanımlanmıştır (Maslach , Jackson ve Leiter, 2001: 397]), Tükenmişlik genellikle kronik iş stresine sürekli bir cevap olarak tanımlanır ve duygusal tükenme, olumsuz tutumlar ve işe-göreve karşı duyarsızlık-ilgisizlik duyguları (duyarsızlaşma) ile düşük başarı ya da başarısızlık hissi gibi durumları içerir (Hudek-Knežević, Krapić & Rajter, 2005).

İşyerinde stresle başa çıkmak için mücadele eden insanlar kendilerini tükenmişlik riski altında bırakabilirler. Tükenmişliğe katkıda bulunan stresin esas olarak iş koşullarından etkilendiği görülmüştür. Bu kapsamda genelde tükenmişlik özelde mesleki tükenmişlik, insanların kendilerini yorgun, boş ve yaşamın talepleriyle başa çıkamadıklarını hissettirebilir. Tükenmişliğe çeşitli zihinsel ve fiziksel sağlık belirtileri de eşlik edebilir. Olumsuz koşullarla birlikte eğer gerekli psikolojik destek sağlanmasa, tükenmişlik bir bireyin günlük yaşamını ve çalışma performansını çok olumsuz düzeyde etkileyebilir. Belirli bir duruma bağlı olarak tükenmişlik, çalışma ortamındaki ve iş taleplerindeki değişikliklerin yanı sıra bireyin davranış ve çalışma yaklaşımındaki değişikliklerle de azaltılabilir. Bununla birlikte, hiçbir şey değişmezse, tükenme, sürdürülemez bir durum haline gelebilir ve genel sağlık durumun da tehdit etmeye başlar. Sonuçta kronikleşmiş mesleki tükenmişlik durumu daha kötü bir çalışma durumuna, bireysel olarak artan strese hatta iş kaybına yol açabilir. .(Sünbül, 2014).

Langballe ve arkadaşları (2011) tükenmişliğin gelişimini artan çalışma çabalarından, dışsal taleplerle başa çıkmaya kadar zihinsel ve fiziksel yorgunluğa ve motivasyonel duygusal durumlara ve psikosomatik şikayetlere ve en sonunda da depresif duruma yol açabilecek birkaç aşamadan geçen ve işle ilişkili olumsuz bir psikolojik durum olarak ifade etmişlerdir.

Psikososyal açıdan bakıldığında, tükenmişliğin şu üç boyutu açıklanmıştır: a) duygusal tükenme ve enerji kaybıyla karakterize duygusal tükenme; b) insanlık dışı bırakma, işten ve müşteriden ayrılma ve duygusal sertleşme olarak da tanımlanan duyarsızlaşma veya sinizm; ve c) kişisel başarı veya yetersizliğin azaltılması, yani kişisel veya mesleki yetersizliğin yanı sıra verimlilik ve başa çıkma becerilerinin azalması (Maslach ve Leiter, 2016).

Bu kapsamda Brenninkmeyer, van Yperen ve Buunk (2001) Maslach'ın teorisinde dayalı olarak, tükenmişliği oluşturan üç boyutu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

a) Duygusal Tükenme: Duygusal tükenme, bireyin yaptığı işten duygusal olarak olumsuz tutumlar geliştirmesi, enerji kaybına uğraması ve genel yetersizlik ile sonuçlanan duygu durumlarını içerir. Bireyin duygusal olarak kendisinin tükendiğini hissetmesi sonucunda duygusal tepkiler yaşayarak, çalıştığı kurumdaki hizmet verdiği kişilere geçmişteki gibi sorumlu ve verici davranmadığını düşünür. Kaygı ve gerginlik duygusunu yenemeyen bireye bir sonraki gün işe gitmek çok zor gelmektedir (Brenninkmeyer, van Yperen & Buunk,2001; Kitaoka & Masuda, 2012).

b) Duyarsızlaşma: Duyarsızlaşma, işin gereklerine ve paydaşlarına karşı sağlıklı olmayan ve duygusuzca tutumların geliştirilmesini ve işte idealizm kaybını ifade eder. Çalışan bireylerin hizmet verdiklerine birer nesne gibi davranması, küçültücü ifadelerde bulunması, işte ilgisiz ve umursamaz bir tutum sergilemesi şeklinde kendini gösterir durumudur. Aslında duyarsızlaşmanın temelinde yabancılaşma duygusu ve ilişkili savunma mekanizmaları yatmaktadır (Maslach &Goldberg) .

c) Kişisel Başarının Azalması (Kişisel Başarısızlık): Bireyin kendiyle ilgili değerlendirmesinin olumsuz bir özellikte olması sonucu, işiyle alakalı bir takım durumlarda kendisini yetersiz algılaması ve işyeri arkadaşları ve hizmet verdiği kişilerle ilişkilerinde de başarısızlık duygusu ortaya çıkar. Azalan kişisel başarı hissi ise kişinin yeterlilik eksikliğini ve kişisel başarı hissindeki azalmayı ifade eder . Böylece verdiği emek ve çok çabaya rağmen amaçlananların gerçekleşmemesi hissi ile suçluluk duygusu çalışan bireyin iş motivasyonunu aşağıya çekerek başarıya ulaşmak için gereken davranışları gerçekleştirmesini engeller (Maslach, 2003).

Tükenmişliğin türü ne olursa olsun bu olumsuz yaşantı hem kişisel hem de iş yaşamındaki işlevselliği bozabilir ve bu nedenle iş kalitesinde ve kişilerarası ilişkilerde düşüşe yol açabilir. İş gücü piyasası son yıllarda artan rekabetle birlikte değişmiştir ve bugün birçok insan artan iş talepleri ve yüksek derecede ekonomik dalgalanmaların düzensizliği ile karşı karşıya kalmaktadır. Bununla birlikte ekonomik koşulların farklı sektörlerde çalışan ve yöneticilerin tükenmişliği üzerindeki etkilerine yönelik gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde yeterli sayıda çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, KOBİ'lerde kriz dönemlerinin, KOBİ yöneticilerinin mesleki tükenmişlik algıları üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu kapsamda araştırmada aşağıdaki alt problemlere cevaplar aranmıştır:

Alt Problemler

1. KOBİ yöneticilerinin örgütlerde kriz durumlarında tükenmişlik algısı ne düzeydedir?
2. KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik algılarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik algılarında eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik algılarında medeni duruma göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
5. KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik algılarında yaşa göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
6. KOBİ yöneticilerinin örgütsel kriz durumunda algılarında sektöre göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
7. KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik algılarında çalışan sayısına göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
8. KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik algılarında ihracat yapma durumuna göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
9. KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik ve örgütsel kriz etkileri algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Nedensel karşılaştırma ve korelasyonel araştırma desenleri temel alınarak bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Nedensel karşılaştırma araştırmaları, "bireyler arasında gözlenen farklılıkların nedenlerini ve sonuçlarını koşullar ve katılımcılar üzerinde herhangi bir müdahale olmaksızın belirlemeyi amaçlayan çalışmalardır". Korelasyonel araştırmalar ise "iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkileri belirlemek ve neden-sonuç ile ilgili ipuçları elde etmek amacıyla yapılan araştırmalardır" (Büyüköztürk & ark., 2008). Bu araştırmada nedensel karşılaştırma araştırma deseni kullanılarak; KOBİ yöneticilerinin kriz etkisi ve tükenmişlik algıları demografik değişkenler ve KOBİ'lerin özellikleri temel alınarak karşılaştırılmıştır. Ayrıca, korelasyonel araştırma deseni kullanılarak KOBİ yöneticilerinin kriz etkisi ve tükenmişlik algıları arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın hedef evrenini Ankara'da inşaat, gayrimenkul faaliyetleri; konaklama ve yiyecek hizmeti, kültür, sanat, eğlence ve dinlence faaliyetleri; tarım ormancılık ve su ürünleri, madencilik; imalat; bilgi ve iletişim, finans ve sigorta, bilimsel ve teknik faaliyetler gibi farklı sektörlerde üretim yapan ve hizmet geliştiren 318 KOBİ yöneticisi oluşturmaktadır. Ankara'da bulunan KOBİ yöneticilerinin hepsine ulaşmak çok fazla zaman ve emek gerektirmektedir. Bu bakımdan, kolayda ulaşılabilir örnekleme yöntemi tercih edilerek; bazı KOBİ'lerde yönetici olarak çalışan bireyler araştırmaya dahil edilmiş ve çalışmaya katılımları sağlanmıştır. Anket uygulamasından önce katılımcılar çalışmanın amacı hakkında kısaca bilgilendirilmiştir. Ayrıca, ankete katılımda gönüllülük esas alındığı belirtilmiştir. Anket uygulaması KOBİ'lerde yönetici olarak çalışan veya KOBİ'leri yöneten işletme sahipleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılımı sağlanan KOBİ yöneticilerinin demografik bilgileri ve KOBİ'lerin özellikleri Tablo 1 ve 2'de yer almaktadır.

Tablo 1. KOBİ Yöneticilerinin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

		f	%
Cinsiyet	Kadın	68	21,4
	Erkek	250	78,6
Medeni durum	Evli	258	81,1
	Bekar	60	18,9
Yaş	30 yaş ve altı	46	14,5
	31-40	93	29,2
	41-50	130	40,9
	51 ve üstü	49	15,4
Eğitim durumu	İlkokul	78	24,5
	Ortaokul	79	24,8
	Lise	102	32,1
	Üniversite-Lisans üstü	59	18,6
	Toplam	318	100,0

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılımı sağlanan KOBİ yöneticilerinin %21,4'ünün kadın, %78,6'sının ise erkek olduğu anlaşılmaktadır. Yöneticilerin büyük bir oranı (%81,1) evli

olduğunu ifade etmiştir. Yöneticilerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, %14,5'inin 30 yaş ve altı, %29,2'sinin 31-40 yaş, %40,9'unun 41-50 yaş ve %15,4'ünün 51 ve üzeri yaş grubunda yer aldığı belirlemiştir. Yöneticilerin %24,5'i ilkokul, %24,8'i ortaokul, %32,1'i lise ve %18,6'sı üniversite ve lisansüstü eğitim mezundur.

Tablo 2. KOBİ Yöneticilerinin Çalıştığı İşletmelere Ait Betimsel Bilgiler

		f	%
Sektör	İnşaat, Gayrimenkul Faaliyetleri	74	23,3
	Konaklama ve Yiyecek Hizmeti, Kültür, Sanat, Eğlence ve Dinlence Faaliyetleri	72	22,6
	Tarım Ormancılık ve Su Ürünleri, Madencilik	67	21,1
	İmalat	50	15,7
	Bilgi ve İletişim, Finans ve Sigorta, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	55	17,3
Çalışan sayısı	1-4	102	32,1
	5-9	99	31,1
	20-99	81	25,5
	100-500	36	11,3
İhracat	Var	44	13,8
	Yok	274	86,2
	Toplam	318	100,0

Tablo incelendiğinde, yöneticilerin %23,3'ü inşaat, gayrimenkul, %22,6'sı konaklama ve yiyecek hizmeti, kültür, sanat, eğlence ve dinlence, %21,1'i tarım ormancılık ve su ürünleri madencilik, %15,7'si imalat ve %17,3'ü bilgi ve iletişim, finans ve sigorta, bilimsel ve teknik sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerde çalışmaktadır. Yöneticilerin görev yaptığı işletmelerin %32,1'inde 1-4 kişi, %31,1'inde 5-9 kişi, %25,5'inde 20-99 kişi ve %11,3'ünde 100-500 kişi çalışmaktadır. Yöneticilerin görev yaptığı KOBİ'lerin büyük bir oranı (%86,2) ihracat yapmamaktadır.

Kullanılan Ölçme Araçları

Demografik Bilgi Formu

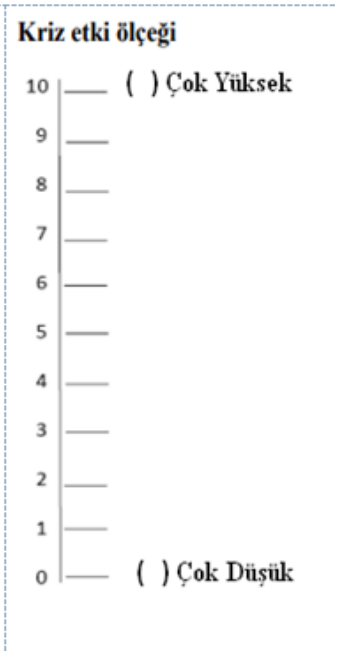
Araştırma kapsamında, KOBİ yöneticilerinin demografik özelliklerini tespit etmek ve çalıştıkları işletmelerin faaliyet alanlarını göstermek için kişisel bilgi formu geliştirilmiştir. Kişisel bilgi formunda; cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, yaş, KOBİ'lerin faaliyet alanları, çalışan sayısı, ihracat yapma durumu değişkenlerine yer verilmiştir.

Kriz Etki Ölçeği

Araştırmaya katılımı sağlanan KOBİ yöneticilerinin kriz etkisine yönelik algılarını belirlemek için Şen (2011) tarafından geliştirilen Kriz Etki Ölçeği kullanılmıştır. Öz-bildirim esasına

dayanan ölçek, krizin farklı boyutlarını ön plana çıkaran 5 sorudan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan sorular şunlardır;

- Krizin şiddeti artarak yükseliyorsa, bu şiddete ne kadar dayanabilirsiniz?
- Medyanın, devletin, ilgili kurumların krizle ilgilenme boyutu nedir?
- Kriz ile rutin faaliyetlerinin kesintiye uğrama boyutu nedir?
- Kriz işletmenin kamuoyu imajını ne ölçüde tehlikeye sokmaktadır?
- Kriz, işletmede ne boyutta hasar yaratır?

Katılımcılardan ölçekte yer alan soruları 0 ile 10 arasında puan vererek değerlendirmesi istenmektedir. Ölçekten alınan toplam puan madde sayısına bölünerek 0 ile 10 arasında değerler elde edilmektedir. 10 ve 10'a yakın değerler algılanan kriz etkisinin yüksek olduğunu, 0 ve 0'a yakın değerler ise algılanan kriz etkisinin düşük olduğunu ifade etmektedir. Bu araştırmada, kriz etkisi ölçeğinin Crobach alfa katsayısı 0,82 olarak hesaplanmıştır. 0,81-1,00 arasındaki alfa katsayıları ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2004). Araştırmada elde edilen alfa değeri, ölçeğin güvenirliğinin yüksek düzeyde olduğunu işaret etmiştir.

Tükenmişlik Ölçeği

KOBİ yöneticilerinin tükenmişlik algısını belirlemek için Maslach ve arkadaşları (1986) tarafından geliştirilmiş, Ergin (1992) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Tükenmişlik ölçeği uygulanmıştır. Duygusal tükenme (dokuz madde), duyarsızlaşma (beş madde) ve kişisel başarı (sekiz madde) olmak üzere üç boyuttan oluşan ölçekte 22 madde bulunmaktadır. Ölçeğin kişisel başarı boyutunda bulunan maddeler ters puanlanmaktadır. Beşli Likert tipinde olan envanterdeki maddeler; hiçbir zaman (1), çok nadir (2), bazen (3), çoğu zaman (4) ve her zaman (5) şeklinde yanıtlanmaktadır. Ölçeğin genelinden alınan yüksek puanlar tükenmişlik algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları sırası ile 0,88; 0,75 ve 0,74 olarak bulunmuştur. 0,60-0,80 arasındaki alfa katsayıları ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2004: 50). Araştırmada elde edilen alfa değerleri, ölçeğin güvenirliğinin yeterli düzeyde olduğunu işaret etmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında, KOBİ yöneticilerinin kriz ortamından etkilenme düzeyleri ve tükenmişlik algıları demografik özelliklere ve işletmelerin faaliyet alanlarına göre karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu doğrultuda, kriz etkisi ve tükenmişlik ölçeği puanları; cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, çalışan sayısı, ihracat yapma durumu, sektör değişkenlerine göre karşılaştırılmıştır. Parametrik analiz teknikleri uygulanarak karşılaştırmaklar gerçekleştirilmiştir.

Analizler uygulanmadan önce ölçek puanlarının dağılımı kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanarak (-0,60<Çarpıklık<0,54; -0,81<Basıklık<0,07) puanların dağılımı incelenmiştir. ±1 aralığında yer alan çarpıklık ve basıklık değerleri puanların normal dağılıma sahip olduğunu işaret etmektedir (Tabachnick & Fidell, 2007). Araştırma kapsamında hesaplanan değerler ±1 aralığında bulunmuştur. Bu sonuç normal dağılım varsayımının karşılandığını göstermiştir.

Araştırma kapsamında cinsiyet, medeni durum ve ihracat yapma durumu değişkenlerine göre karşılaştırma yapmak için bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Çalışan sayısı, eğitim durumu, sektör yaş grubu değişkenlerine göre karşılaştırma yapmak için ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Post-Hoc karşılaştırmaları için Scheffe testi kullanılmıştır. Ölçme araçlarından elde edilen puanlar arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Bunun için Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. SPSS 25.0 kullanılarak veriler analiz edilmiştir.

Bulgular

Tablo 3. Kriz Etkisi ve Tükenmişlik Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlara Ait Betimsel Bilgiler

Değişkenler	N	Min.	Maks.	$\bar{X}$	Ss
Duygusal tükenme	318	0,00	3,75	1,42	0,85
Kişisel başarı	318	0,00	3,25	1,56	0,63
Duyarsızlaşma	318	0,00	3,33	1,14	0,83
Kriz etkisi	318	3,60	9,00	6,72	1,09

Tablo incelendiğinde, duygusal tükenme, kişisel başarı duyarsızlaşma puan ortalamalarının sırasıyla 1,42±0,85; 1,56±0,63 ve 1,14±0,83 olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır. Kriz etkisi puan ortalaması ise 6,72±1,09 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen puan ortalamalarına göre, araştırmaya katılan KOBİ yöneticilerinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma algılarının düşük diğer taraftan kişisel başarı azalması orta düzeyde; benzer şekilde kriz etkisine yönelik algılarının ise orta düzeyin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Tükenmişlik Ölçeği Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	T	p
Duygusal tükenme	Kadın	68	1,71	0,82	3,21	0,00
	Erkek	250	1,34	0,85		
Kişisel başarı	Kadın	68	1,71	0,55	2,22	0,03
	Erkek	250	1,52	0,64		
Duyarsızlaşma	Kadın	68	1,36	0,79	2,49	0,01
	Erkek	250	1,08	0,83		

Tablo incelendiğinde, cinsiyete göre duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Araştırmaya katılan kadın yöneticilerin

duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 5. Yaş Durumuna Göre Tükenmişlik Ölçeği Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

ANOVA Sonuçları

Değişkenler		Yaş grubu	N	$\bar{X}$	Ss	F	P	Post-Hoc
Duygusal tükenme	1.	30 yaş ve altı	46	1,41	0,71	3,13	0,03	2>4
	2.	31-40	93	1,62	0,77			
	3.	41-50	130	1,35	0,83			
	4.	51 ve üstü	49	1,21	1,10			
Kişisel başarı	1.	30 yaş ve altı	46	1,63	0,61	0,23	0,88	-
	2.	31-40	93	1,54	0,63			
	3.	41-50	130	1,55	0,59			
	4.	51 ve üstü	49	1,57	0,74			
Duyarsızlaşma	1.	30 yaş ve altı	46	1,04	0,65	2,45	0,06	-
	2.	31-40	93	1,33	0,78			
	3.	41-50	130	1,10	0,82			
	4.	51 ve üstü	49	1,00	1,01			

Tablo incelendiğinde, yaş gruplarına göre kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bununla birlikte, duygusal tükenme puan ortalamalarında yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p<0,05$). Scheffe testi sonuçlarına göre, "31-40" yaş grubunda bulunan yöneticilerin duygusal tükenme puan ortalamaları, "41-50" yaş grubunda bulunan katılımcıların puan ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksektir.

Tablo 6. Eğitim Durumuna Göre Tükenmişlik Ölçeği Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Eğitim durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	P	Post-Hoc
Duygusal tükenme	1. İlkokul	78	1,22	0,79	4,29	0,01	3>1; 4>1;
	2. Ortaokul	79	1,27	0,74			
	3. Lise	102	1,61	0,81			
	4. Üniversite-Lisans üstü	59	1,52	1,05			
Kişisel başarı	1. İlkokul	78	1,34	0,53	7,97	0,00	4>1, 4>2; 3>1, 3>2;
	2. Ortaokul	79	1,46	0,52			
	3. Lise	102	1,70	0,72			
	4. Üniversite-Lisans üstü	59	1,76	0,59			
Duyarsızlaşma	1. İlkokul	78	0,87	0,69	8,20	0,00	4>1, 4>2; 3>1, 3>2;
	2. Ortaokul	79	0,97	0,67			
	3. Lise	102	1,36	0,93			
	4. Üniversite-Lisans üstü	59	1,37	0,86			

Tablo incelendiğinde, eğitim durumuna göre duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Scheffe testi sonuçlarına göre, genel olarak "lise" ve "üniversite-lisansüstü" eğitim mezunu yöneticilerin duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamaları en yüksek, "ilkokul" ve "ortaokul" mezunu yöneticilerin ise puan ortalamaları en düşük bulunmuştur.

Tablo 7. Medeni Duruma Göre Tükenmişlik Ölçeği Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Testi Sonuçları

Değişkenler	Medeni durum	N	$\bar{X}$	Ss	T	p
Duygusal tükenme	Evli	258	1,36	0,81	-1,97	0,053
	Bekar	60	1,64	1,01		
Kişisel başarı	Evli	258	1,52	0,60	-2,18	0,03
	Bekar	60	1,72	0,69		
Duyarsızlaşma	Evli	258	1,09	0,79	-2,23	0,03
	Bekar	60	1,38	0,95		

Tablo incelendiğinde, medeni duruma göre duygusal tükenme puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Bununla birlikte, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamalarında medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gözlenmiştir (p<0,05). Araştırmaya katılan bekar yöneticilerin kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamaları anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 8. Sektöre Göre Kriz Etkisi Algısı Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

Değişken	Sektör	N	$\bar{X}$	Ss	F	P	Post-Hoc
Kriz etkisi	1. İnşaat, Gayrimenkul Faaliyetleri	74	7,15	1,01	4,84	0,00	1>4; 1>2;
	2. Konaklama ve Yiyecek Hizmeti, Kültür, Sanat, Eğlence ve Dinlence Faaliyetleri	72	6,46	1,03			
	3. Tarım Ormancılık ve Su Ürünleri, Madencilik	67	6,73	1,18			
	4. İmalat	50	6,45	0,97			
	5. Bilgi ve İletişim, Finans ve Sigorta, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	55	6,75	1,10			

Tablo incelendiğinde, sektöre göre kriz etkisi puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Scheffe testi sonuçlarına göre, "İnşaat, Gayrimenkul Faaliyetleri" sektöründe çalışan yöneticilerin kriz etkisi puan ortalamaları, "imalat" ve "Konaklama ve Yiyecek Hizmeti, Kültür, Sanat, Eğlence ve Dinlence Faaliyetleri" sektörlerinde çalışan yöneticilerin puan ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksektir.

Tablo 9. Çalışan Sayısına Göre Kriz Etkisi Algısı Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

Değişken	Çalışan sayısı	N	$\bar{X}$	Ss	F	p
Kriz etkisi	1-4	102	6,61	1,04	1,52	0,21
	5-9	99	6,71	1,09		
	20-99	81	6,73	1,05		
	100-500	36	7,06	1,28		

Tablo incelendiğinde, çalışan sayısına göre kriz etkisi puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). 1-4, 5-9, 20-99 ve 100-500 gibi farklı sayıda kişinin çalıştığı işletmelerde görev yapan yöneticilerin kiriz etkisi puanları farklılaşmamıştır.

Tablo 10. İhracat Yapma Durumuna Göre Krizden Etkilenme Ölçeği Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Testi Sonuçları

Değişken	Kurumunuzca üretilen mal ya da hizmetlerin ihracını yapmakta mısınız?	N	$\bar{X}$	Ss	T	p
Kriz etkisi	Evet	44	5,62	1,19	-7,88	0,00
	Hayır	274	6,90	0,97		

Tablo incelendiğinde, ihracat yapma durumuna göre kriz etkisi puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Mal veya hizmet ihracatı yapan işletmelerde bulunan yöneticilerin krizi etkisi puan ortalamaları anlamlı olarak daha düşük bulunmuştur.

Tablo 11. Kriz Etkisi ve Tükenmişlik Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlar Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler		Duygusal tükenme	Kişisel başarı	Duyarsızlaşma
Kriz etkisi	R	,224**	,187**	,222**
	P	0,000	0,001	0,000
	N	318	318	318

**p<0,01

Tablo incelendiğinde, krizi etkisi puanları ile duygusal tükenme (r=0,224; p<0,01), kişisel başarı (r=0,187; p<0,01) ve duyarsızlaşma (r=0,222; p<0,01) puanları arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiler bulunmaktadır. Kobi yöneticilerin duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puanları arttıkça krizden etkilenme algısı puanları da artış göstermiştir.

Sonuç-Tartışma

KOBİ yöneticilerinin kriz etkisi algıları ve mesleki tükenmişliklerinin çok yönlü olarak incelendiği bu araştırmada katılımcıların kriz ortamından ortalamanın üzerinde düzeylerde etkilendiği görülmüştür. Araştırmada KOBİ'lerin kriz ortamlarından etkilenme durumlarının sektörlerine göre farklılıklar gösterdiği görülmüştür. İleri analizlere göre, "İnşaat, Gayrimenkul

Faaliyetleri" sektöründe çalışan yöneticilerin kriz etkisi puan ortalamaları, "İmalat" ve "Konaklama ve Yiyecek Hizmeti, Kültür, Sanat, Eğlence ve Dinlence Faaliyetleri" sektörlerinde çalışan yöneticilerin puan ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksektir. Bu bulgular Yalçın (2019: 1) tarafından Konya Organize Sanayilerinde faaliyetlerini yürüten KOBİ'ler üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Yalçın'ın (2019: 1) çalışmasında KOBİ firma sahiplerinin krizden etkilenme algılarının ortalamanın üzerinde olduğu bulunmuştur. Sektör açısından bakıldığında "Mobilya ve Ağaç Ürünleri İmalatı" ve "Makine ve Metal İşleri İmalatı" sektörlerinden çalışan KOBİ yöneticileri "Gıda İmalat" sektöründe görev yapan çalışanlarınkinde göre krizden daha yüksek düzeyde etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu yönüyle KOBİ sahipleri ve yöneticilerinin mevcut ekonomik krizden yüksek düzeyde etkilendikleri görülmüştür. Meyer ve arkadaşlarına göre (2002: 20-21). Örgütsel kriz algısında, bir çalışanın kuruluşuna yönelik gösterdiği olumsuz duygusal, zihinsel ve davranışlar tepkiler ön plana çıkar. Bu durum bir yönüyle herhangi bir işe yönelik verdiği tepkilerin olumsuzlaşmasına yol açar. Bu kapsamda, kriz dönemlerinde yönetici ve çalışanların kuruma, değerlerine ve hedeflerine karşı olumsuz algı ve hislerin ortaya çıkması oldukça yaygın bir durumdur.

Bu çalışmanın bir diğer bulgusuna göre KOBİ'lerin büyüklüğü açısından krizden etkilenme dereceleri anlamlı bir farka yol açmamıştır. Farklı büyüklüklerdeki KOBİ'lerin krizden benzer düzeylerde etkilendiği görülmüştür. Bununla birlikte araştırma bulgularına göre ihracat yapan KOBİ firma yöneticilerinin krizden olumsuz olarak etkilenme algılarının daha düşük düzeylerde olduğu görülmüştür. Bu bulgular Civan ve Tekinkuş'un (2005: 386-87) çalışmalarının bulgularıyla benzerlik göstermektedir. İlgili araştırmacılara göre İhracat yapan ve dış ticarette önemli fırsatları kullanmaya çalışan KOBİ'lerde ekonomik girişimcilik özellikleri oldukça dinamik ve yüksek düzeyler sergilemektedir. Bu yönüyle ihraç ürünleri ve kapasiteleri ile güçlü olan KOBİ'ler, iç piyasada oluşan kriz dönemlerinde çok az etkilenmekte, bir yönüyle krizin aşılmasında ortaya koydukları ekonomik performans ve katma değerlerle önemli katkılar üstlenmektedir.

Araştırmanın bulgularından birisi de KOBİ yöneticilerin kriz ortamlarından etkilenme algısı ile mesleki tükenmişlikleri arasındaki ilişkiler konusundadır. Analizlere göre katılımcıların krizden etkilenme algıları ile tükenmişliğin tüm boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. KOBİ yöneticilerin krizden etkilenme düzeyleri arttıkça duygusal tükenme, kişisel başarı azalması ve duyarsızlaşmayı içeren mesleki tükenmişlikleri artmaktadır. Norlund ve arkadaşlarının (2015: 1) İsveç'te farklı meslek gruplarındaki çalışanların ekonomik krizden psikolojik olarak etkilenmeleri konusundaki araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Norlund ve arkadaşlarına (2015: 4-5) göre (2004 ile 2009 yılları arasında) dünya ekonomisindeki kriz eğilimleri İsveç'te farklı meslek gruplarındaki çalışanları iş güvensizliği algıları ve mesleki tükenmişlik düzeylerinde anlamlı artışlara yol açmıştır. Schaufeli ve Greenglass'a (2001: 501) göre ekonomik kriz dönemlerinde işveren ve çalışanlar arasındaki sadık ilişkilerin, istihdam süresine bakılmaksızın daha güvensiz bir duruma kaydığı ileri sürülmüştür. Kriz süreçlerinde işte belirsizlik, güvensizlik duyguları ve risk algısı artmakta bu durumda yönetici ve çalışanlarda mesleki tükenmişliğini tetiklemektedir. Magnusson ve arkadaşlarına (2008: 737) göre "algılanan ekonomik durum ve kriz etkisi" tüm sektör paydaşlarında öznel ekonomik zorlukların ortaya çıkmasına ve çalışanlarda tükenmişliğe yol açmaktadır.

KOBİ yöneticilerinin kriz etkisi algıları ve mesleki tükenmişliklerinin çok yönlü olarak incelendiği bu araştırmada katılımcıların tükenmişliklerinin orta düzeyde olduğu görülmüştür. Çalışmada KOBİ yöneticilerinin mesleki tükenmişliklerinin cinsiyet, medeni durum ve yaşlarına göre farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Çalışmada kadın KOBİ yöneticilerin duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşmayı içeren tükenmişlik düzeyleri erkek yöneticilere kıyasla anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca KOBİ yöneticilerini yaşları arttıkça tükenmişlik algılarının arttığı görülmüştür. Bu bulgular cinsiyet açısından Eskilden, Kristensen,. Ve Westlund, (2003: 122); Sünbül, (2003: 57), yaş açısında Çavuş ve Demir, (2010: 63); Şahinoğlu ve Arkar (2011: 159)

araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Eskilden, Kristensen,. Ve Westlund'a (2003: 122) göre çalışılan sektörlerin ve işteki statünün cinsiyet tükenmişlik ilişkisinde önemli bir faktördür. Sektörlerin neredeyse tamamında kadın çalışan ve yöneticiler erkek meslektaşlarından daha yüksek düzeyde tükenmişlik eğilimi göstermektedir. Bu bulgularda kadınların ev ve iş dengesini oluşturmada üstesinden gelmesi gereken ailevi sorumlulukların fazlalığı ve bu durumların tükenmişliğe yol açtığı düşünülmektedir. Diğer taraftan Çavuş ve Demir (2010: 64) ve Şahinoğlu ve Arkar'a (2011: 159) göre yaş, çalışma süresi ile tükenmişlik sendromu arasında pozitif yönde bir ilişki söz konusudur. Bireyler mesleklerinde ve yaptıkları işlerinde zamanla işine karşı duyarsızlık kazanmakta ve kişisel başarılarında çevresel ve ekonomik sorunların yoğun olduğu dönemlerde azalmalar görülmektedir.

Araştırmada irdelenen değişkenlerden bir diğeri de KOBİ yöneticilerinin eğitim durumları ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkiler konusundadır. Katılımcıların eğitim durumuna göre tükenmişliklerinde anlamlı bir farklılıklar bulunmuştur. İleri analizlere göre, genel olarak "lise" ve "üniversite-lisansüstü" eğitim mezunu yöneticilerin duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamaları en yüksek, "ilkokul" ve "ortaokul" mezunu yöneticilerin ise puan ortalamaları en düşük bulunmuştur. Bu bulgular Thakur (2007: 60) ve Gürsel, Sünbül ve Sarı'nın (2002: 25) farklı meslek gruplarında gerçekleştirdikleri araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu araştırmaların bulgularına göre aylık gelir ve eğitim durumunun yüksekliğiyle çalışanların iş doyumu algılarının arttığı buna karşın tükenmişliklerinin azaldığı görülmüştür. Izgar'a (2000: 1) göre eğitim düzeyi düşük çalışanlarda kişisel başarı azalması ve duygusal tükenmeye karşı daha dayanıksız olmaların nedeniyle daha çok duyarsızlık şeklinde tükenmişlik belirtileri göstermektedirler. Drafke'ye göre (2009: 298) mesleki tükenmişlik iş doyumu bireylerin statü, eğitim durumu ücret, prim, iş ortamları v.s gibi işten kaynaklı kazanımlarla ters yönlü ve yakından bir ilişkiye sahiptir.

Araştırmada KOBİ yöneticilerinin görüşlerine dayalı olarak ekonomik krizlerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemli düzeyde etkilendiği bulunmuştur. Olumsuz ekonomik koşulların KOBİ'lerin sahipleri ve yöneticileri üzerinde oldukça yüksek bir psikolojik etkiye yol açtığı görülmüştür. Bu kapsamda çalışmada ulaşılan bulgu ve sonuçlara dayalı olarak KOBİ yönetici ve çalışanlarında iş doyumu düşüklüğünün ve mesleki tükenmişliğin azaltılmasına yönelik ulusal düzeyde strateji ve eylem planlarının geliştirilmesi önerilir. Ayrıca gelecek araştırmalarda kamu ve özel sektörlerdeki yönetici ve çalışanların mesleki tükenmişlikleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

KAYNAKÇA

Akgeyik, T. (2003). İnsan Kaynakları Yönetimi Boyutuyla Kriz Yönetimi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 53(2), 1-18

Asunakutlu N., Safran, B. (2004). Stratejik Yönetim Açısından Kriz Kaynaklarına İlişkin Bir Değerlendirme", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2), 51-58.

Aykaç, B. (2001). Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi", Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3,(2), 123-132.

Brenninkmeyer, V., van Yperen, N.W., Buunk, B.P.)2001). Burnout and depression are not identical twins: is decline of superiority a distinguishing feature? Personal Individ Differ., 30:873–880.

Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Civan, M., Tekinkuş, M. (2002). Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Avrupa Birliğine Uyum Süreci; Gaziantep Örneği. Erc/ODTÜ Uluslar arası Ekonomi Kongresi. VI. Bildiri Kitabı: Ankara.

Çavuş, M.F., Demir, Y. (2010). The Impacts Of Structural And Psychological Empowerment On Burnout, Canadian Social Science, 6(4), 63-72.

Çimen, M. (2000). Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik, İş doyumu, Kuruma Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetlerine İlişkin Bir Alan Araştırması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Akademisi

Dinçer Ö. (1998). "Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası", Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Dolz, C., Lborra, M., Safón, V. (2019). Improving the likelihood of SME survival during financial and economic crises: The importance of TMTs and family ownership for ambidexterity. BRQ Business Research Quarterly, 2(2), 119-136

Drafke, M. (2009). The human side of organizations. 10th Edition. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, Inc.

Ergin, C. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Envanterinin Uygulanması. 7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı, (143-154). Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları

Eskilden, K. J., Kristensen, K. and Westlund A. H. (2003). Work motivation and job satisfaction in the Nordic Countries. Employee Relations, 26(2), 122-136

Giorgi, G., Shoss, M.K., Leon-Perez, J,M. (2015). Going beyond workplace stressors: economic crisis and perceived employability in relation to psychological distress and job dissatisfaction. Int J Stress Manag., 22(2), 137–158.

Gürsel, M., Sünbül, A.M. ve Sarı, H. (2002). An analysis of burnout and job satisfaction between turkish headteachers and teachers: A Quantitative Approach. European Journal of Psychology of Education, XVII, 1, 35-45.

Hudek-Knežević J, Krapić N, Rajter L. (2005). The relation between emotional control, perceived stress at work and professional burnout in hospital nurses. Psihologijske teme, 14, 41–54.

Kitaoka, K. and Masuda, S. (2012) Academic Report on Burnout among Japanese Nurses. Japan Journal of Nursing Science, 10, 273-279

Langballe, E.M., Innstrand, S.T., Aasland, O.G., Falkum, E. (2011). The predictive value of individual factors, work-related factors, and work-home interaction on burnout in female and male physicians: A longitudinal study. Stress Health., 27, 73–8

Linnenluecke, M.K. (2017). Resilience in business and management research: a review of influential publications and a research agenda. Int. J. Manag. Rev., 19 (1), 4-30.

Luecke, R. (2009). Kriz Yönetimi: Felaketleri Önleme Becerinizi Geliştirin, Önder Sarıkaya (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Magnusson Hanson, L.L., Theorell, T. (2008). Oxenstierna G, Hyde M, Westerlund H. Demand, control and social climate as predictors of emotional exhaustion symptoms in working Swedish men and women. Scand J Public Health, 36(7), 737–43.

Maslach, C., Jackson, S.E. (1981). The measurement of experienced burnout. J Organ Behav,. 2(2), 99–113.

Maslach, C., Leiter, M.P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. World Psychiatry. 15(2), 103–11. doi: 10.1002/wps.20311.

Maslach, C,, Schaufeli, W.B., Leiter, M.P. (2001). Job burnout. Annu Rev Psychol., 52(1), 397–422.

Maslach C. (2003). Job burnout: New directions in research and intervention. Curr Dir Psychol Sciences, 12, 189-92.

Maslach, C. and Goldberg, J. (1998) Prevention of Burnout: New Perspectives. Applied and Preventive Psychology, 7, 63-74. http://dx.doi.org/10.1016/S0962-1849(98)80022-X

Maslach, C., Jackson ,S.E., Leiter, M.P. (2001). Job burnout. Annu Rev Psychol., 52, 397–422.

Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P., Schaufeli, W. B., & Schwab, R. L. (1986). Maslach burnout inventory (Vol. 21, pp. 3463-3464). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Meyer, J., Stanley, D., Herscovitch, L., & Topolnytsky, L. (2002). Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: A Meta-Analysis of Antecedents. Correlates, and Consequences. Journal of Vocational Behavior, 61, 20-52.

Norlund, S., Reuterwall, C., Höög, J., Janlert, U., & Slunga Järvholm, L. (2015). Work situation and self-perceived economic situation as predictors of change in burnout--a prospective general population-based cohort study. BMC public health, 15(329), 1-9.

OECD. (2009). The Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and Policy Responses. Organisation for Economic Cooperation and Development online report. Erişim: 1.07.2019, : https://www.oecd.org/cfe/smes/43183090.pdf.

Özdamar, K. (2004). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi (çok değişkenli analizler). Kaan Kitabevi, Eskişehir.

Schaufeli, W.B., Greenglass, E.R. (2001). Introduction to special issue on burnout and health. Psychol Health, 16, 501–10.

Seidler A, Thinschmidt M, Deckert S, Then F, Hegewald J, Nieuwenhuijsen K, et al. The role of psychosocial working conditions on burnout and its core component emotional exhaustion-a systematic review. J Occup Med Toxicol. 2014; 9(1), 1-13

Sunbul, A.M. (2003). An analysis of relations among locus of control, burnout and job satisfaction in Turkish high school teachers. Australian Journal of Education, 47 (1), 58-72.

Sünbül, A. M. (2014). Burnout of University Academic Staff in Turkey. International Conference on Postgraduate Research-ICPR , Malezya- Kuala Lumpur

Şahinoğlu, N., Arkar, H. (2011). Tükenmişlik Sendromu ile Kişilik Arasındaki İlişki: Maslach Tükenmişlik Envanteri ile Mizaç ve Karakter Envanteri'nin Karşılaştırılması, Yeni Symposium, 49(3), 159-164.

Şen, F. (2011). Küçük ve orta ölçekli işletmelerde kriz yönetimi ve bir örnek olay analizi. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics. Allyn & Bacon/Pearson Education.

Thakur, M. (2007). Job Satisfaction in Banking: A Study Of Private And Public Sector Banks. The Icfai Journal Of Bank Management, 6 (4), 60-68

Tutar H. (2000). Kriz ve Stres Ortamında Yönetim. Hayat Yayınları, İstanbul.

Yalçın, Y.T. (2019). Kobi'lerde kriz dönemlerinde itibar yönetimi

algısının incelenmesi; Konya imalat sanayisinde

bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi

Leylâ Hanım Ve Mislî'nin "Efendim" Redifli Gazelleri Üzerine Bir Değerlendirme

Gülcan ABBASOĞULLARI[1]

Giriş

Çalışmada adı geçen iki şairden biri olan Leylâ Hanım XIX. Yüzyıl kadın şairlerinden olup babası müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş olan Moralızâde Hâmid Efendi (1240/1825)'dir (Mehmed Süreyyâ, 1996: 599). Annesinin ise Keçecizâde İzzet Mollâ'nın (1785/1829) ablası Hatice Hanım olduğu bilinmektedir. Leylâ Hanım şiirlerinde öz kardeşi Hâlid, süt kardeşleri Emine Hanım ve Arif Bey ile Mora cenginde şehit olan Ahmed Efendi adındaki süt amcasından da söz etmektedir (Arslan, 2018: 2-3). Leylâ Hanım'ın doğum tarihi bilinmemekle beraber İstanbul'da yetiştiği, Mevlevî olduğu ve dayısı Keçecizâde İzzet Mollâ'yı üstadı olarak kabul ettiği bilinmektedir. Söylediği şiirlerinin güzelliğinden dolayı bülbüle benzetilen Leylâ Hanım 1264/1847 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, Mevlevîliğe mensup olduğundan Galata Mevlevîhanesi'nin bahçesine defnedilmiştir (Büyük Türk Klasikleri, 1988:141). Leylâ Hanım divânında Şeyh Gâlip, Hasbî, Keçecizâde İzzet Mollâ, Râ'if, Fıtnat, (Sâ'ib, Tûsî, Şevket), Şem'î, Nûri, Vâsıf, Nesibâ Hanım, Vâhid, Hâfız gibi şairleri yâd etmiş olup Sıddîk, Sıdkî, Nebîl, Âsaf, Nihâd, Nesîbâ, Nedîm, Nûri ve İzzet Mollâ'nın birer, Bâkî'nin dört gazeline tahmis yapmıştır. Mevlânâ, İzzet Mollâ ve Nebîl'in bir beytine tesdîs, İzzet Mollâ'nın bir beytine tesbî' ve Mahmud Nedim'e bir tesmîn yapmıştır. Leylâ Hanım kendi şiirlerine başka şairler tarafından tahmis ve nazîre yazmalarını da istemiştir (Abbasoğulları, 2014: 149).

Söz konusu edilen bir diğer şair Mislî İsmâ'îl Hakkı'nın ise Mehmet Nail Tuman'ın *Tuhfe-i Nâilî* adlı eserinde İstanbullu olduğu ve vefatının ise 1286/1869 tarihinde olduğu yazmaktadır (Tuman, 2001: 905). Ancak Mislî ile ilgili yapılan çalışmada, *Divân*'ı bitiriş tarihi göz önünde bulundurulmak suretiyle 1286 yılının Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının Miladî olarak 1870 yılına tekabül etmesiyle şairin vefat tarihinin 1286/1870 olduğu ifade edilmiştir. Aynı eserde adının İsmâ'îl Hakkı Dede olarak zikredilmesinden yola çıkılarak şairin, Mevlevîlikte dedelik pâyesine ulaştığı öne sürülmüştür. XIX. Yüzyıl şairlerinden olan Mislî, bir *Divân*'a sahip olup *Divân*'ında müzik terimlerinin yer aldığı bir şiirinde halk edebiyatı nazım şekillerinden olan şatrançı da kullanmıştır. Kasideleri bulunduğu yüzyıla göre ağır olmakla beraber musammatlarında ve gazellerinde sadelik ön plandadır. Şairin edebî kişiliğini Bağdatlı Rûhî, Esrâr Dede, Fuzûlî, Hâfız, Hayrî, Leylâ Hanım, Melek Efendi, Mevlânâ, Sabrî Mehmet Şerif, Vîrânî gibi isimler etkilemiştir (Gökçe, 2015: 5,6,8).

Mevlevîlik, oğlu Sultan Veled tarafından Mevlânâ'nın tasavvufî bakış açısının temel alınarak kurulduğu bir tarikattır. Mevlâna'nın düşünceleri Osmanlı Devleti'nin bütün alanlarını etkilediği gibi dönemin edebiyatına da büyük tesir etmiştir (Gölpınarlı, 1983: 446; Horata, 1999: 46; Yeniterzi, 2006: 97). Mevlevîlikte Mevlânâ'nın şair olması sebebiyle şiir, sünnet-i seniyye-i Mevleviyye olarak benimsenmiş ve Mesnevi okuma ve okutma bir gelenek hâlini almıştır. Bu hususlar Mevlevîliği benimseyenleri şiiri anlamaya yöneltmiş ve şairliğe meyleden müntesipler dahi olmuştur. Şeyhlik makamına erişen Neşâtî, Şeyh Gâlib gibi zatların büyük şairlerden olması da bu tarikatta şiirin etki alanını artırmış, Esrâr Dede gibi kimi müntesipler de şiirlerini Mevlevîhânede yazmaya başlamıştır.

[1] Doktor Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Hatta Mevlevîhânelerin Klasik Edebiyatı zenginleştiren mühim kaynaklar olduğu da söylenmektedir. Şairlerin en çok intisap ettiği tarikat olarak ilk sırayı alan Mevlevîlikte, Esrâr Dede gibi çilelerini tamamlayanların yanı sıra Nef'i ve Nâbî gibi tarikata muhip olarak bağlananlar hatta bu tarikata intisap etmese de Mevlânâ'ya sevgi ve hürmetini ifade ederek methiyeler yazan şairler de olmuştur (Horata, 1999: 46-47).

Mevlevî olmamakla beraber bazı şairler, şiirlerinde Mevlânâ'yı Hudâvend-gâr ve *Mesnevî*'nin sahibi olarak anmış, semâ, ney gibi Mevlevîlik unsurlarına, Mevlevilikteki "dem tutmak" ve "çarh" tabirlerine yer vermiştir. Hususi olarak Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Fîhi mâ fîh* adlı eserlerinin Mevlevî olmayan şairleri de etkilediği görülmektedir (Üstüner, 2007: 151). Mevlâna'yla ilgili olarak divân şairlerinin "Mevlânâ, dürer-i Mevlânâdır, nây-ı Mevlânâ, semâ'-ı şevk-ı Mevlânâ, Yâ Hazret-i Mevlânâ, Yâ Hazret-i Monlâ-yı Rûm, Matbah-ı Monlâ, Hazret-i Mevlânâyı, kabr-i Monlâya, Şems ü Mevlânâ"; Mevlevîlikle ilgili olarak da "Mesnevî, semâ, Mevlevî, Hazret-i Sultân Veled, Hazret-i Şârih, Mevlevîleriz" şeklinde redifleri kullandığı ifade edilmiştir (Oğraş, 2007: 17-18). Şiirlerde bir çağrışım merkezi olarak ifade edilen redif, beytin anlamını kendine doğru çeker. Şiirlerde her yeni redif yeni bir mânâ âlemine doğru açılan bir yola benzetilir. Şairler bu yola girerek aynı redifleri kullanarak farklı duygu, düşünce ve hayaller ortaya koyarak kendi edebî şahsiyetleri ve kişisel üsluplarını sergilemeye çalışırlar. Nazirecilik geleneğinin etkisiyle ortak malzeme olan redifler, her bir şairin dilinde şahsileşir, orijinal hayallere konu edilir, şairlerin hünerlerini gösterdikleri unsur olur. Bir redif her bir şairin dilinde bir dantel misali işlenerek zamanla en güzel ifadesini bulur (Üstüner, 2010: 183).

Efendim hitabı divân şiirinde sadece Mevlânâ için kullanılmamakla beraber Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili rediflerin kullanılmasının yanı sıra Mevlevî şairlerin Mevlânâ'ya "efendim" şeklinde hitapta bulunduğuna da rastlamaktayız. Mesela Şeyh Gâlib "Celâleddîn-i Rûmi yanî pîrim/ Efendim pâdişâhım dest-gîrim" (Ş. Mes. 7/1), "Efendimsin cihânda itibârım varsa sendendir/ Meyân-ı âşıkanda iştihârım varsa sendendir" (Ş. G. 65/1) şeklinde terennüm ederken Mevlânâ için de efendim hitabını kullanmıştır. Yine çalışmaya konu olan Mevlevî şairlerden Leylâ Hanım ve Mislî'nin divânlarında Mevlânâ'ya "Efendim" şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Mesela Leylâ Hanım, "Hasret olalı âyine-i rûyuna cânâ/ Bir yerde karâr itmez efendim dil-i mahzun/ Leylâ kuluna başın içün rahm it efendim/ Zîrâ ki iki gözi anın eşk ile pür-hûn" (L. 93/4-5) diyerek mahzun olan gönlünden dem vurmuş, merhamet talep etmiştir. Mislî ise, "Misli tâ rûz-ı ezelden eyledi ikrâr seni/ Matlabı sensin efendim eyleme gayrı fedâ" (M. 17/6) diyerek elest gününden beri Mevlânâ'ya ikrâr verdiğini ve isteğinin Mevlânâ olduğunu dile getirmiştir.

Mevlevî şairlerden olan Leylâ Hanım ve Mislî örnekliğinden hareketle "efendim" hitabının redif olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu redifin kullanıldığı gazellerde çoğu zaman bizzat Mevlânâ ya da Mevlânâ için söylenen hitaplar yer almasa da Mevlevîliğe ait unsurlar (ikrar-keş vb.), başka bazı hitaplar (beg vb.), ele alınan gazellerin muhtevası yahut bütüncül bir şekilde konuyla ilgili şairlerin diğer şiirlerindeki anlamlar göz önünde bulundurularak "efendim" redifli bu gazellerin Mevlânâ için yazıldığı kanaatine varılabilir. Mislî'nin Leylâ Hanım'dan etkilendiğini Leylâ Hanım'ın "âlem bu ya" redifli gazeline Mislî'nin tahmis yapması gösterilebilir. Ancak bilhassa Mevlevî olan Leylâ Hanım ve Mislî'nin kanaatimizce Mevlânâ'ya yazdıkları "efendim" redifli gazellerinde bu etkileşimin doğurduğu benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak muhteva açısından dikkat çeken benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılacaktır. İlgili gazeller incelenirken Mehmet Arslan'ın hazırlamış olduğu *Leylâ Hanım Divânı* ve Emrah Gökçe'nin hazırlamış olduğu *Mislî Divânı* esas alınmıştır. Muhteva açısından değerlendirmeye geçmeden önce ilgili gazellerin metni ve çevirisi verilecek ardından kısaca şekil özellikleri itibariyle ele alınacaktır.

Leylâ Hanım ve Mislî'nin "Efendim" Redifli Gazellerinin Metni ve Türkiye Türkçesine Çevirisi

Leylâ Hanım'ın 73. Gazelinin Metni

1 'Âlemde müşâbih sana nâdirdir efendim
İnkâr idemem meh gibi zâhirdir efendim
2 Bakdım sana ayırmam iki gözlerimi ben
Her kanda gidersem sana nâzırdır efendim
3 Zencîr-i siyeh-zülfüne bend oldı bu gönlüm
Çeşmin hele 'akl almada sâhirdir efendim
4 Emrin var ise 'âşık-ı bî-çârene söyle
Her hıdmetini görmege kâdirdir efendim
5 Redd eyleme bâbından o bî-çâreyi zîra
Leylâ seni vasf itmede şâ'irdir efendim
6 Ben Hazret-i Monlâ'ya kulum rûz-ı elestde
İnkâr iden ol şâhımı kâfirdir efendim (Arslan, 2018, 180)

Leylâ Hanım'ın 73. Gazelinin Türkiye Türkçesine Çevirisi

1. Âlemde sana benzer nadirdir efendim. İnkâr edemem, ay gibi âşikârdır efendim.
2. Sana baktım, iki gözümü senden ayırmam. Efendim, nereye gidersem gideyim gözlerim sana nazar edendir.
3. Bu gönlüm siyah zülfünün zincirine bağlandı. Efendim, gözün ki akıl almada sihir yapan gibidir.
4. Çaresiz âşığına emrin varsa söyle. Her hizmetini görmeye gücü yetendir efendim.
5. O çaresizi kapından geri çevirme. Çünkü Leylâ seni vasfetmede şairdir efendim.
6. Ben elest gününde Hazret-i Monla'ya kulum. O şâhımı inkâr eden kâfirdir efendim.

Leylâ Hanım'ın 74. Gazelinin Metni

1 Dil âteş-i 'aşkın ile yanıkdır efendim
Çeşmim yine al kana boyanıkdır efendim
2 Şeb-tâ-be-seher âh iderim ey gül-i ra'nâ
Cân gözlerim 'aşkınla uyanıkdır efendim
3 Elbetde bu 'âşık sana cânın virecekdir
Vallâhi inan kavline sâdıkdır efendim
4 'İrfânına düşmez hele yüz virme rakîbe
Aldanma o gaddâra münâfıkdır efendim
5 İtmem dil-i dîvâneden ölsem de şikâyet
Cevrin bana her vechile lâyıkdır efendim
6 Tâ rûz-ı elestden beridir bilme misin âh
Leylâ sana bin cân ile 'âşıkdır efendim (Arslan, 2018: 180-181)

Leylâ Hanım'ın 74. Gazelinin Türkiye Türkçesine Çevirisi

1. Gönül aşkının ateşiyle yanıktır efendim. Gözüm yine al kana boyanıktır efendim.
2. Ey güzel ve parlak gül, geceden sabaha kadar âh ederim. Can gözlerim aşkınla uyanıktır efendim.
3. Elbette bu âşık sana canını verecektir. Vallahi inan sözüne sadıktır efendim.
4. İrfanına düşmez, hiç olmazsa rakibe yüz verme. O gaddara aldanma, münafıktır efendim.
5. Ölsem de deli gönlümden şikâyet etmem. Her türlü cevrin bana layıktır efendim.
6. Elest gününden beri âh bilmez misin? Leylâ sana bin can ile âşıktır efendim.

Leylâ Hanım'ın 80. Gazelinin Metni

1 Benden sana bir 'arz-ı mahabbetdir efendim
Lâyık sana ihsân u mürüvvetdir efendim
2 Teşrîf idüp eyle bu gice bezmimi ihyâ

Üftâdelerin rûyuna hasretdir efendim
3 Agyâra sunup leblerini 'âşık-ı zâra
Gösterdigin âlâm u küdûretdir efendim
4 'Âşıklarının sâye-i 'aşkında dem-â-dem
Çekdikleri bâr-ı gam u mihnetdir efendim
5 Esrârımızı tuymasun agyâr-ı siyeh-rû
Leylâ'da olan işte bu gayretdir efendim (Arslan, 2018: 184)

Leylâ Hanım'ın 80. Gazelinin Türkiye Türkçesine Çevirisi

1. Ben sana muhabbetimi arz ederim efendim. İhsan ve mürüvvet sana layıktır efendim.
2. Bu gece sohbet meclisime teşrif ederek ihya eyle. Âşıkların yüzüne hasrettir efendim.
3. Dudaklarını yabancılara sunarak inleyen âşıklara elemler ve kederler gösterirsin efendim.
4. Aşkının gölgesinde her vakit âşıklarının çektikleri gam ve mihnet yüküdür efendim.
5. Kara yüzlü yabancı esrarımızı duymasın. Leylâ'da olan işte bu gayrettir efendim.

Mislî'nin 263. Gazelinin Metni

1 Rahm eyle dil-i rîşe-i nâ-çâra efendim
Tâkat komadı cismde bu yara efendim
2 Muhtâc-ı devâdır der-i hâkinde gedâdır
Senden ola dermân giriftâra efendim
3 Gönlümde begim gayr-ı muhabbet bulamaz yer
Ger yâve midir ger ki sahîh-âra efendim
4 Ömrüm temelin etdi harâb dûzah-ı hasret
Göstermege hâcet koma mi'mâra efendim
5 Seyl-âb-ı keder eyledi pejmürde bu bâgı
Gör bâd-ı hazân n'eyledi ezhâra efendim
6 Ümmîd edecek kalmadı imkâna mahal
Neyler beni koymakda bu etvâra efendim
7 Bir şey'e yedim ermedi sed çekmede dâ'im
N'etdim ki aceb gerdiş-i gaddâra efendim
8 Uşşâka tecellî-i Hudâ ger ki olursa
Bir hîç getirmez mi ki efkâra efendim
9 Te'sîr eder âh u figânım şeh-i nâzım
Bir gün ki çıka ipligi bâzâra efendim
10 Çokdan beridir hâlime handân ki bânû
Lutfunla sezâ eyle ki dîdâra efendim
11 Mislî gibi şol zülf-i siyeh cây-ı penâhım
İkrâr-keşim baglama zünnâra efendim (Gökçe, 2015: 292-293)

Mislî'nin 263. Gazelinin Türkiye Türkçesine Çevirisi

1. Çaresiz bağlı gönle merhamet et efendim. Bu yara cisimde takat bırakmadı efendim.
2. Devana muhtaç, kapının toprağında dilencidir. Bu yakalanmışa derman senden olsun efendim.
3. Begim, gönlümde başka bir muhabbet yer bulamaz. Bu anlamsız bir söz değil gerçektir efendim.
4. Hasret cehennemi ömrümün temelini harap etti. Mimara göstermeye lüzum bırakma efendim.
5. Keder selinin suyu bu bağı perişan (buruşmuş) eyledi. Gör ki çiçeklere hazan rüzgârı neyledi?
6. Ümit etmek için imkâna yer kalmadı. Beni bu hâllere koyar efendim.
7. Bir şeye elim ermedi. Ben gaddar feleğe ne yaptım ki daima sed çekmektedir efendim.
8. Eğer âşıklara Hudâ'nın tecellisi olursa fikirlerine değersiz bir şey getirmez efendim.
9. Güzellik padişahım âh u figânım tesir eder, bir gün ipliği pazara çıkar efendim.
10. Gül suyu şişesi çoktan beri hâlime güler. Sen lütfunla yüze layık eyle efendim.
11. Siyah zülüf sığınılacak yerimdir. Mislî gibi ikrar çekmişim. Papazın kuşağına bağlama efendim.

Mislî'nin 264. Gazelinin Metni

1 Bülbül gibi dil her gece nâlânın efendim
Gör bâg-ı firâkında perîşânın efendim
2 Girmez mi ʿaceb gûşuna bir tâ-be-seher âh
Haylice zamân aşkda mihmânın efendim
3 Teslîm-i serim kahrına ger lutfuna cümle
Bâbında hemîn emrine fermânın efendim
4 Hâk-i derini eyleyeli aynıma tûtyâ
Her nevʿ-i nazım ile senâ-hˇânın efendim
5 Ne'm var ki ne'mi eyleyeyim râhına îsâr
Etdinse kabûl cânımı kurbânın efendim
6 Teşrîf-i kudûm eylemedin şâh-ı bülendim
Eyvân-ı gönül hâne-i vîrânın efendim
7 Zulmetde kalıp ye's-i şarâb eyledi medhûş
Aşkın yine kandîl-i dırahşânın efendim
8 Sen dil-ber-i âşûb-ı cihânsın bana cânsın
Olmaz bu devirde senin akrânın efendim
9 Mislî dolanır bâgçenin etrâfını dâ'im
Lutfun ile güşâd eyle gülşenin efendim (Gökçe, 2015: 293-294)

Mislî'nin 264. Gazelinin Türkiye Türkçesine Çevirisi

1. Gönül bülbül gibi her gece feryat edendir efendim. Gör ki ayrılık bağında perişanındır efendim.
2. Sabaha kadar süren âhlar kulağına girmez mi? Hayli zamandır aşkta misafirindir efendim.
3. Bütün lütuflarına ve kahırlarına başımı teslim ederim. Kapında emrine fermanınım efendim.
4. Kapının toprağını gözlerime sürme eylediğimden beri her türlü şiirle methedicinim efendim.
5. Neyim var ki yoluna neyimi saçayım. Canımı kabul ettinse kurbanındır efendim.
6. Büyük, yüce padişahım, efendim, teşrif eylemediğin için gönül eyvanı viran olmuş evin gibidir.
7. Ümitsizlik şarabı zulmette kalıp şaşırdı. Aşkın yine parıldayan kandil oldu efendim.
8. Sen gönül alan güzelsin, bana cansın. Bu devirde senin akranın olmaz efendim.
9. Mislî daima bahçenin etrafını dolaşır. Gül bahçesini lütfunla aç efendim.

Leylâ Hanım ve Mislî'nin "Efendim" Redifli Gazellerinde Şekil Açısından Tespit Edilen Bazı Hususiyetler

Muhteva açısından bir değerlendirmeye tabi tutmadan önce bu iki Mevlevi şairin "efendim" redifli gazellerini şekil hususiyetleri açısından kısaca şöyle özetleyebiliriz: Leylâ Hanım'ın Mevlânâ'ya atfen "efendim" redifli üç gazeli; Mislî'nin ise iki gazeli bulunmaktadır. Leylâ Hanım'ın iki gazeli 6'şar, biri 5 beyitten; Mislî'nin ise iki gazelinden birisi 11, diğeri 9 beyitten oluşmaktadır (Arslan, 2018: 180-181; Gökçe, 2015: 292-294). Aruz vezni ile yazılan bu gazeller "Mefʿûlü/ Mefâʿîlü/ Mefâʿîlü/ Feʿûlün" vezninde yazılmışlardır. Leylâ Hanım'ın "efendim" redifli gazellerinin kafiye değeri "r/ır", "ık", "et"; Mislî'nin gazellerinin ise "âr", "ân/en"dir. Leylâ Hanım'ın gazellerinin kafiye değeri "r", "k" ve "t" benzerliğine dayanan mücerred kafiyedir. Mücerred kafiye yalnız revi harfi ile meydana gelen bir kafiye çeşididir (Saraç, 2012: 272). Mislî'nin bahsi geçen gazelleri ise mürdef kafiyedir. Mürdef kafiye ise reviden önceki sakin harf olarak tanımlanan ridf harfinin bulunduğu kafiye çeşididir (Saraç, 2012: 270-272). Hem Leylâ Hanım'ın hem de Mislî'nin yazmış oldukları ilgili gazellerin redifleri "Ek+Kelime" biçimindedir. Bu gazellerin Mevlânâ'ya yazıldığı da göz önünde bulundurularak, Leylâ Hanım'ın gazellerinde "-dır/dir efendim", "-dır efendim" şeklinde rediflerin oluşturulması nedeniyle kullandığı -dır,-dir ekinin ifadeye kesinlik anlamı kattığı söylenebilir. Mislî'nin ise "-a efendim" redifindeki -a ekiyle bir yönelişi, "-nın efendim" redifindeki -nın ekiyle de sahipliği ifade ettiği söylenebilir. Bundan sonra ilgili gazeller, muhtevaları göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Leylâ Hanım ve Mislî'nin "Efendim" Redifli Gazellerinde Muhteva Açısından Tespit Edilen Hususiyetler

XVII. yüzyılda başlayan duraklama dönemi, XVIII. yüzyılda başlayan askerî, ekonomik ve teknolojik gerileme yenileşme hareketlerini beraberinde getirmiştir. Edebî anlamda divân edebiyatının bu yenileşme hareketlerinin etkisiyle ortadan kalktığı söylenemez. Bu süreçte yeni şiir, eski şiirle bağını sürdürmekte, XIX. yüzyılda eski şiir geleneğini devam ettiren şairlerin sayısının az olmadığı belirtilmektedir. Hatta *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu*'nda bu döneme ait 114 şairin divânlarının olduğu ifade edilmiştir. Kitaplıklarda yazma olarak yer almayan fakat basılı olan divânlara da rastlanmaktadır (Ünver, 1988: 131-132).

XIX. yüzyıl divân şâirlerinin yetişmesinde iki çevrenin oldukça etkili olduğu açıktır. Bunlardan ilki tarikat çevresidir. Bu dönemde bir tarikata intisap etme yönünden rağbet vardı. Öyle ki bu dönemde yaşayan divân şairlerinden, bir tarikata girmemiş yahut bir şeyhe intisap etmemiş şair hemen hemen yok gibidir. Elbette o dönemde bütün şairlerin dinî ve tasavvufî şiirler kaleme aldığı söylenemez. Çoğunun şiirlerinde rindane ve âşıkane tarzın hâkim olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda şairlerin yetişmesinde etkili olan ikinci çevre ise, devlet dairelerinin kalemleridir. Bu dairelerde kâtip olarak görev yapan şairlerden bazıları, mahlaslarını o dairenin başkanından almış kişilerdir (Ünver, 1988: 132-133). Bu yüzyılda dinî ve tasavvufî şiirlerin büyük bir öneme haiz olduğunu vurgulayarak şiirlerde eskinin tekrarlandığını söylemek gerekir.

Çalışmaya konu olan Leylâ Hanım da pek çok şairin etkilendiği, bu dönemin en önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonra XIX. yüzyıl Mevlevî şairlerinden olan Leylâ Hanım ve Mislî'nin "efendim" redifli gazelleri muhteva açısından ele alınacaktır.

Leylâ Hanım, âlemde Mevlânâ'ya benzer kimselerin nadir olduğunu, bunun inkâr edilemeyeceğini aksine bunun ay gibi apaçık göründüğünü ifade etmiştir. (L.73/1). Mevlânâ'ya muhabbetini arz etmiş, Mevlânâ'nın ihsan ve mürüvvet sahibi olduğuna vurgu yapmıştır. (L.80/1) "Zencir-i siyah zülf"[2] tamlamasını kullanmak suretiyle gönlünün, Mevlânâ'nın zincire benzeyen siyah zülüflerine bağlandığını ifade ederken zülf mazmununu öne çıkarmıştır. (L. 73/3). Zülf tasavvufta, kendisinde vahdet sırrının apaçık göründüğü muvahhid bir âşık olarak sembolize edilmiştir (Şimşek, 2017: 398). Böylelikle Leylâ Hanım'ın bir muhip olarak, muvahhid bir âşık olarak gördüğü Mevlânâ'ya bağlılığını dile getirdiği görülmektedir. 73 numaralı gazelinin 6. beytinde Mevlânâ için kullanılan bir hitap olan Hazret-i Monla ifadesine yer vermiş ve rûz-ı elestte ona kul olduğunu söylemiştir. (L. 73/6). İlgili gazellerinde hasret, elem, keder, gam, mihnet gibi duygulara, âh ediş, gönlün yanık olması ve gözlerin kan dolması gibi hâllere değindiği görülmektedir. Leylâ Hanım, âşıkların Mevlânâ'nın yüzüne hasret kaldıklarını, onun aşkının gölgesinde gam ve mihnet yükünü çektiklerini, sevgilinin ağyâra dudaklarını sunarak inleyen âşıklara elem ve kederleri gösterdiğini terennüm etmiştir. (L. 80/2-4; 74/1-2). Mevlânâ'yı güle teşbih ettiği beytinde kendisini bir âşık olarak bülbüle benzetmiştir.[3] Leylâ Hanım, gönlünün aşk ateşi ile yanık, gözünün kan ağladığını, bülbül gibi sabahlara kadar âh ederek can gözlerinin uyanık olduğunu söylemiştir. (L. 74/1-2). Mevlânâ'ya yazdığı ilgili gazellerde rakip, ağyâr, münafık ve gaddar kelimelerine yer vermiştir. (L. 74/4; 80/2-3,5). Bir âşık olarak Mevlânâ'ya canını vereceğini ve sözünde sâdık olduğunu vurgulamış, emretmesi hâlinde her hizmetini görmeye gücünün yeteceğini belirtmiştir. (L. 74/3; 73/4). Mevlânâ'yı vasf etmede şair olduğunu vurgulamıştır. (L. 73/5).

Mislî ise Mevlânâ'nın cihanın gönül alan güzeli ve canı olduğunu, onun emsalinin olmadığını vurgulamıştır. (M. 264/8). Mevlânâ'nın muhabbetinden başka bir muhabbettin gönlünde yer bulamayacağına temas etmiştir. (M. 263/3). "Zülf-i siyeh" tamlamasına yer verdiği bir beytinde, Mevlânâ'nın sığınılacak yer olan siyah zülüflerine bağlanarak ikrâr-keş olduğunu dile getirmiştir. (M.

[2] İstanbul hicrî 1260 tarihli bir nüshada kâkül kelimesi geçmektedir: "Kâküllerine bend idüp itdin beni mecnun". Bkz. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2735

[3] İstanbul hicrî 1260 tarihli bir nüshada bülbül kelimesi açık bir şekilde yer almaktadır: "Bülbül gibi şeb-tâ-seher âh ederim âh/ Cân gözlerim aşkınla uyanıktır efendim". Bkz. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2735

263/11). Mevlevîlikte ikrâr vermek tabiri kişinin tarikata girmeye karar vermesi, dervişliğe söz vermesi ve hizmete girmesi olarak tanımlanmaktadır. İkrâr için gelen kişi matbahta yer alan saka postunda konuşmadan, okumadan, bir yere gitmeden üç gün oturur. Sonrasında kararından dönmediğini söylerse on sekiz gün ayakçılık hizmetinde bulunur ve böylelikle derviş elbisesi giyinir. Bu uygulama soyunmak olarak tabir edilir. Sonrasında çeşitli hizmetler için görevlendirilir (Gölpınarlı 1963:135-136). 1001 gün süren çilesinin bitişi meydancı tarafından duyurulur. Bir hafta sonra matbahta derviş kisvesini giymek suretiyle tekrar saka postuna oturur. O günün gecesinde yetmiş iki, otuz altı ya da on sekiz kollu şamdan hazır edilir. Her kola bir mum dikildikten sonra meydana götürülerek mumlar uyandırılır (yakılır) (Gölpınarlı 1983:393-394). İnsanın daha önce karanlıktayken manevî anlamda aydınlığa erişmesini temsil etmektedir (Samancıgil 1945:51). Bu anlayışla Mislî bir başka mısrasında da "Aşkın yine kandîl-i dırahşânın efendim" diyerek Mevlânâ'nın aşkını kandile benzetmiştir. (M.264/7). Gönlünün yaralarını iyileştirecek ilacın Mevlânâ'da olduğunu ve onun kapısında dilenci (gedâ) olduğunu söylemiştir. (M. 263/2). Gedâ kavramının tasavvuftaki anlamından hareketle, şairin kendisini, ilâhî tecellilerin, Hakk'ın feyizlerinin dilencisi (Şimşek, 2017: 127) olarak nitelendirdiği görülmektedir. Hasret, keder, ümitsizlik gibi duygular; ah ediş, cisimde yaraların oluşu, gönlün virane oluşu gibi hâller de Mislî'nin dile getirdiği duygu ve hâllerdir. (M. 263/1, 4-6, 9; 264/2). Mislî, insan ömrünü, binaya; hasreti, cehenneme teşbih ederek hasretin ömür binasını harap ettiğinden dem vurmuş, mimara ihtiyaç duyulmaması için hasretin sona ermesini umut etmiş, keder selinin bahçedeki çiçekleri soldurduğundan bahsetmiştir. Çaresiz, yaralı ve Mevlânâ'ya bağlı gönlünün cisimde takat bırakmadığını belirtmiş, gönlünü bülbüle teşbih etmiştir. Bülbüle benzettiği gönlünün her gece inleyişte ve ayrılık bahçesinde perişan olduğundan dem vurmuş, sabahlara kadar süren bu âhlarını sevdiğinin duymasını arzu etmiştir. Zira âhlar misafir olarak düşünülmüştür. Hatta âh u figânlarının feleklere çıkışını "ipliği pazara çıkmak" deyimiyle açıklamıştır. (M. 263/1, 9; 264/1-2). Mislî "gerdiş-i gaddar" tamlamasına yer vererek felek vurgusu yapmıştır. Mevlânâ'ya olan hasret ve ayrılığın müsebbibi olarak feleğin gösterildiği söylenebilir. (M. 263/7). Mevlânâ'nın yoluna eğer kabul ederse canını vereceğini söylemiş, bütün kahır ve lütfuna başını teslim edeceğini ve kapısında emirlerini yerine getirmeye hazır olduğunu terennüm etmiştir. (M. 264/5; 264/3). Mevlânâ'nın kapısının tozunu gözüne sürme yaptığından beri senâhân (metheden) olduğunu belirtmiştir. (M. 264/4).

Leylâ Hanım ve Mislî'nin ilgili gazelleri göz önünde bulundurulduğunda bu gazellerin muhteva açısından benzerliklere sahip olduğu görülmektedir. Her iki şairin gazellerinin muhtevasındaki benzerliklerden biri, Mevlânâ'nın âlemde benzerinin az olduğunun vurgulanmasıdır. Her ikisi de muhabbet kavramına yer vererek Mevlânâ'ya olan sevgilerini dile getirmişlerdir. Mevlânâ'ya bağlandıklarını ortak kullandıkları "zülf" mazmunu ile ortaya koymuşlardır. Tespit edilen ortak duygu ve hâller hasret, keder ve âh ediştir. Bunların haricinde Leyla Hanım elem, gam, mihnet; Misli ise ümitsizlik, lütuf, kahır ve firâk (ayrılık) gibi hâllere değinmiştir.

Mevlânâ'ya olan bağlılıklarını dile getirirken Leylâ Hanım kul; Mislî ise gedâ kavramlarını kullanmıştır. Leylâ Hanım "efendim" redifli gazelinin bir beytinde "rûz-ı elest" terkibine yer verirken, Mislî "efendim" redifli gazellerinin dışında divânının başka bir beytinde "rûz-ı ezel" (M. 17/6) terkibine yer vermiş, Mevlânâ'ya ikrâr verdiğini söylemiştir. Leylâ Hanım, Mevlânâ'nın kapısından reddolunmamayı dilerken bâb kelimesini kullanmış; Mislî ise onun kapısının toprağını gözüne sürme yaptığını ve o kapının toprağında dilenci olduğunu dile getirirken "der-i hâk, hâk-i der" tamlamalarına yer vermiştir. "İnsanoğlunun iç ve dış dünya ile şahsî dünyası arasında perde vazifesi gören" (Atmaca, E.-Adzhumerova, R. 2010: 24) kapı, "bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı" (Akalın vd., 2011: 1306) olarak tarif edilir. Şiirde ise "içerdekinin dışarıdakini, dışarıdakinin içerdekini beklemesinin imgesi" (Narlı, 2007: 60) olarak telakki edilmiştir. Kapı, iç ve dış mekân arasında bir köprü konumunda olduğundan aynı zamanda eşik mekândır. "Eşik mekânlar, içinde bulunulan mekân/konum ile elde edilmek istenen mekân/konum arasındaki yeri karşıladığı için Ârâf metaforunu çağrıştırır. Eşik mekânın kapalı veya engellerle dolu oluşu, kişiyi mevcut yazgısının ön gördüğü hayatı yaşamak zorunda bırakırken

aşılması, ona yeni bir yazgının inşâsı konusunda uygun zemin ve süreci hazırlar. Eşik mekânlardan "evin kapısı"nın aşılmasıyla, güvenlik düzeyi yüksek bir ortama girme imkânı elde edilirken, "tekke kapıları"nın aşılmasıyla erginleşmeyi gerçekleştirme hususunda seyr ü sülük yolculuğunun başlamasına, maddeden manaya, kesretten vahdete geçiş için ihtiyaç duyulan şartlar sağlanmış olur. Böylece kişinin mevcut yazgısında olumlu bir dönüşüm yaşanır. "Yarı-açık" mekân özelliği taşıyan kapı, kapalı mekânları ayırma, onların arasında bağlantıyı sağlama işlevini görmenin yanı sıra sınırlı alanlar ile sınırsız alanlar (açık mekân) arasında ihtiyaç duyulan bağlantıyı sağlar. Bu yönüyle köprü işlevi görür." (Gider, 2018: 287). İki şair açısından kapı veya eşik mazmunu, Mevlânâ'ya ulaşmanın yani maddeden mânâya ve kesretten vahdete yol almanın bir sembolü olmuştur.

Âşığı yakan aşk ateşinin mekânı olarak tasavvur edilen dil (gönül) mazmunu da şairlerce ortak kullanılmış olup Mislî ayrıca gönül için eyvan ve hâne benzetmeleri yapmıştır. Gönül, ev ve eyvâna benzetilmiş; bu evin eyvânı Mevlânâ'ya olan hasretten ve ayrılıktan dolayı harap olmuştur. Eyvânın gölgelik mekân olarak tanımlandığı ve Güneşin düştüğü mekânlar (Çaycı, 2017: 163) olarak telakki edildiği düşünülecek olursa şiirde, "şâh-ı bülend" terkibiyle nitelenen Mevlânâ'nın güneşe; âşığın gönlünün ise eyvâna teşbih edildiği söylenebilir. Eyvâna benzetilen gönül, aşkın mekânı olma hasebiyle âşıkların gölgelendiği ve sığındığı mekândır. Güneşe benzetilen Mevlânâ, eyvâna benzetilen gönle teşrif etmediğinde, gönül sevgilinin yıkılmaya yüz tutmuş bir evi gibi olacaktır. Harap olsa da âşığın gönlü yine sevgilinindir vurgusu vardır.

Âşığın inleyişlerinin temsili olarak bülbül mazmunu da her iki şairin kullandığı ortak bir mazmun olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki şair de bülbülü mazmun olarak kullanmakla Mevlânâ'yı güle teşbih etmişlerdir. Doğu edebiyatında önemli bir yeri olan bülbül-gül ilişkisinde bülbül âşık, gül ise sevgili olarak telakki edilmiştir. Bülbül, gülün aşkı ile yanıp tutuşan biri olarak hayal edildiğinden "zâr" (ağlayıp inleyen) ve "şeyda" (çılgın) şeklinde nitelendirilmiştir. Bülbülün güle yaklaşmasına dikenler engel olsa da bülbül bütün zorlukları aşkından dolayı kabullenmiştir (Kurnaz, 1992: 485). Bülbül ağlayıp inleyişinin yanı sıra sevgiliye aşk sözleri sarfeden bir âşık olarak düşünülür. Âşığı temsil etmesinin yanı sıra bazen âşığın canı veya gönlünü de temsil eder (Pala, 1995: 97).

Mislî'nin Leylâ Hanım'da da tespit ettiğimiz gaddar kelimesine yer verdiği görülmektedir. Mislî'de "gerdiş-i gaddar" tamlamasının geçmesi sebebiyle bu kelimeden feleğin kastedildiği anlaşılmaktadır. Mislî, Mevlânâ'ya olan hasret ve beraberinde getirdiği kederden dolayı âşığın maruz kaldığı sıkıntıları feleğin set çekmesine bağlamıştır. Fakat âh ve figânların bir gün feleğe tesir edeceğine dair ümitlidir. İslam dünyasında Dünya merkezli evren sistemi benimsenmiştir. Buna göre; Dünya merkezde olmak üzere felekler Kamer (Ay), Utarîd (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Mars), Müşterî (Jüpiter), Zühal (Satürn), felekü'l-bürûc (burçlar), felek-i atlas (arş) olarak sıralanmıştır. "Bu yedi seyyâr yıldızdan her birinin dünyaya ve dünya üzerindeki canlı cansız her şeye hâkim ve müessir olduğu farz olunmuş, her yıldız az çok uğurlu, uğursuz sayılmış ve her birinin hususi tabiatleri, hâkim olduğu iklimleri, hâkimiyet saatleri olduğu sanılmış, işte bu sebeple dünyada olup biten her şey feleğe isnat olunmuştur." (Onay, 2013: 176). Bu sebepten Mislî, yaşadığı menfi hâllerden dolayı feleği gaddar olarak nitelendirmiş ve bir âşık olarak âh kılıcını çekmiştir. Âh sözündeki elif harfinden mülhem ipe benzetilen âhların feleğe çıkması hayali "ipliği pazara çıkmak" deyimiyle zenginleştirilmiştir. Her ne kadar Leylâ Hanım'ın rakip, ağyâr ve münafık dediği kişiler sevgilisiyle arasına giren yabancılar olarak yorumlansa da 74 numaralı gazelinde gaddar kelimesi geçmekle beraber ilgili beyitte dönüşünden dolayı feleği, münafık olarak nitelendirdiği de düşünülebilir.

Sevgilinin eşiğinden ayrılmamak onun uğrunda can vermek hakîkî âşığın özelliklerindendir. Mevlânâ'ya olan muhabbetlerini dile getiren iki şair, hizmetini görmeye ve emirlerine âmâde olduklarını hatta âşıkların en değerli ve yegâne sermayesi olan cânlarını da Mevlânâ'nın uğrunda vermeye hazır olduklarını benzer şekilde dile getirmişlerdir.

Her iki şair de divânlarında şairliklerinin ya da şiirlerinin kaynağının Mevlânâ oluşuna, Mevlânâ'nın himmeti dolayısıyla olduğuna vurgu yapmakla beraber ele alınan gazellerinde de şairlik ve methetme kabiliyetlerinin kaynağını Mevlânâ olarak göstermişlerdir.

Mislî ayrıca "efendim" redifli gazelinde Mevlevîlikteki ikrâr vermek ritüeline atfen ikrâr-keş olduğunu belirtmiştir. Divânındaki bir beytinde de Mevlânâ'ya ikrâr verdiğini "Ezelden 'aşk ana mazhar vücûdu bâ'is-i 'aşkdır/ Elest bezminde ikrârım Celâle'd-dîn-i Rûmî'dir" (M. Kas. 13/16) terennümüyle açıkladığı görülmektedir.

Sonuç

XIX. yüzyıl divân şairlerinden olan Leylâ Hanım ve Mislî'nin "efendim" redifli gazelleri incelenmiştir. Divân şiirinde çeşitli şahsiyetlere "Efendim" hitabının kullanıldığı görülmektedir. Ancak özellikle bu hitabın hususi olarak Mevlevî şairlerce bir redif olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Leylâ Hanım ve Mislî, "efendim" redifli gazellerini Mevlânâ için yazmışlardır. Fakat Mislî'nin Mevlânâ'ya atfen yazdığını düşündüğümüz "efendim" redifli gazellerini, Leylâ Hanım'dan etkilenerek yazdığını söyleyebiliriz. Mislî'nin edebî kimliği açısından Leylâ Hanım'dan etkilendiğini biliyoruz. Ancak hususi olarak Mevlânâ için kaleme alınan "efendim" redifli gazellerin muhtevası ve kullanılan ortak mazmunlar bu etkilenmenin kuvvetli ipuçlarındandır. Leylâ Hanım'ın ilgili gazelleri mücerred kafiye; Mislî'nin ilgili gazelleri ise mürdef kafiye şeklinde yazılmıştır. Ek ve kelime bileşenlerinin muhtevaya olan etkisinden hareketle şairlerin, Mevlânâ'ya yönelişlerini, ona olan bağlılıklarını ve onu sahiplendiklerini görmek mümkündür. Mevlânâ'nın âlemde az olduğunun ve şairlerin şairliklerinin/şiirlerinin kaynağı olduğunun söylenmesi, muhabbet vurgusu, siyah zülfe bağlanma arzusu, emrine itaat etme, kul/gedâ olma, gönlü ve cismi harap eden hâl ve duygular, âh u figân, can verme gibi hususlar her iki şairin gazellerindeki muhteva açısından benzer olduğu tespit edilen hususlardır. Muhteva anlamında benzerliklerin tespit edildiği bu gazellerde muhabbet, hasret, keder, bâb-der, gaddar, müşâbih-akran, kul-gedâ, bülbül-gül, zülf, dil ve şah gibi kelime ve mazmunların kullanımı ortaktır. Bunların haricinde Hazret-i Monla, meh, münafık, ağyâr, rakip, rûz-ı elest, elem, gam ve mihnet gibi kelime ve mazmunlar farklı olarak Leylâ Hanım'ın temas ettiği hususlardandır. İkrâr-keş, beg, tecelli, bânû, zünnar, firâk, lütuf, kahır, kandil, ye's gibi kelime ve mazmunlar da Mislî'nin temas ettiği hususlardandır. Her iki şair de Mevlânâ'yı güle benzetmekle beraber Mislî'nin Mevlânâ'yı güneşe teşbih ettiği de görülmektedir.

Bu çalışmanın, başka divânlardaki "efendim" redifli gazellerin incelenmesine de kaynaklık teşkil edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abbasoğulları, G. (2014). Leylâ Hanım'ın Hayatı ve Divânı'nda Sevgiliye Yapılan Umûmî Hitaplar. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 146-164. doi: https://doi.org/10.17050/kafifd.204029

Akalın, Ş. H. vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Arslan, M. (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [PDF]. Erişim Adresi: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59881,leyla-hanim-divanipdf.pdf?0

Atmaca, E. -Adzhumerova R. (2010). Kapı ve Eşik Kelimeleri Üzerine. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* (2), 23-45.

Çaycı, A. (2017). *İslam mimârîsinde anlam ve sembol*. Konya: Palet Yayınları.

Gider, M. (2018). Bâkî ve Fuzûlî Divânlarında Kapının Algılanma Biçimi. *2. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi*, 9-11 Şubat, Şanlıurfa, 285-298.

Gökçe, E. (2015). *Misli Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1963). *Mevlevî Adâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Horata, O. (1999). Mevlâna ve Divân Şairleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 43-56. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/616349

Kalkışım, M. M. (2013). *Şeyh Gâlib Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kolektif, (1988). *Büyük Türk Klasikleri*. (Cilt 8). İstanbul: Ötüken-Söğüt.

Kurnaz, C. (1992). Bülbül. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 6, ss. 485-486.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mehmed Süreyyâ. (1996). *Sicill-i Osmânî II* (haz. Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Narlı, M. (2007). Şiir ve Mekân Cumhuriyet Dönemi (1920-1950) Türk Şiirinde Şiir-Mekân İlişkisi. Ankara: Hece Yayınları.

Oğraş, R. (2007). Divân Edebiyatında Mevlânâ'yı Anan Redifler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 11-19. Erişim Adresi: https://docplayer.biz.tr/112842866-Divan-edebiyatinda-mevlana-yi-anan-redifler-riza-ogras-ozet.html

Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü* (haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Samancıgil, K. (1945). Bektaşilik Tarihi. Aslı, Doğuşu, Özü, İçyüzü, Kolları, Büyükleri, Edebiyatı, Güzel Sanatları. İstanbul: Tecelli Matbaası.

Saraç, Y. (2012). *Klasik Edebiyat Bilgisi*. 5. Baskı. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.

Şimşek, S. (2017). *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Lıtera Yayıncılık.

TBMM (2022). *Divân-ı Leylâ*. (27/11/2022 tarihinde https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2735 adresinden ulaşılmıştır.)

Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Nailî II*. (haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı). Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Ünver, İ. (1988). XIX. Yüzyıl Divân Şiiri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32 (1-2), 131-140. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66753/1043804

Üstüner, K. (2007). Klasik Türk Şiirinde Mevlevîlik ve Mevlevîlik Etkisi (14. ve 15. yy. Divânlarına Göre). *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (18), 141-152. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257564

Üstüner, K. (2010). "Güler" Redifli Gazellerin Karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 181-207. doi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26258/276619

Yeniterzi, E. (2006). *Mevlana Celâleddin Rumi*. Ankara: Okudüşün Yayınevi.

AB ve Türkiye'nin Karbon Ayak İzinin Sektör Bazında İncelenmesi

Günay KOYUNCU

Giriş

Dünyadaki nüfus artışı enerji, barınma, ulaşım ve gıda talebinin artmasına neden olmaktadır. Bu talep artışları insan kaynaklı karbondioksit (CO_2) emisyonlarının artmasına, küresel ısınma ve iklim değişikliğine neden olmaktadır. Bu çalışmada AB ülkeleri ile Türkiye'nin karbon emisyon oranları ayrıntılı bir şekilde incelecektir.

20. yy başlarından itibaren ülkelerin sanayileşme yarışları, nüfuslarındaki artışlar ve teknolojik gelişmeler çevre kirliliğinin artmasına neden olmuştur. Küresel ısınmanın gelecekteki tarım verimini azaltacağı, kuraklığı ve orman yangınlarını artıracağı, canlı türlerin azaltacağı, buzulları eriteceği, tatlı su miktarını azaltacağı ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasına neden olacağı beklenmektedir (Bekiroğlu, 2011). Karbon emisyon oranlarının azaltılması ve yaratacağı ekonomik sorunların incelenmesi adına birçok çalışma yapılmıştır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Antlaşması kapsamında AB tarafından sera gazlarının azaltılabilmesi adına atılan ilk adım Kyoto Protokolü (KP)'dür. 2005 yılında KP yürürlüğe girmiştir. Çevre kirliliğinin artması dikkate alınarak ülkeler ve uluslararası örgütler tarafından birçok çalışma yapılmıştır.

İklim Değişikliği ve Karbon Ayak İzi

Karbondioksit emisyonunun artmasının iklim değişikliğine neden olacağını ilk ortaya koyan yazar 1896 yılında Svante Arrhenius'dır. İlerleyen yıllarda küresel ısınma ve mücadele yöntemleri ile ilgili birçok konferans düzenlenmiştir. 1994 yılında BM tarafından İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi oluşturulmuştur. Sera gazı emisyon oranlarının azaltılması amacına yönelik yapılan bu sözleşme Kyoto Protokolü'nün temelini oluşturmaktadır (Bekiroğlu, 2011). Bu protokol 1997 yılında imzalanmış, 2005 yılında da yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmenin en önemli özelliklerinden birisi ülke sınıflandırmasına göre zorunlu yükümlülüklere uyulmadığında o ülkelere uygulanan yaptırımlardır.

Küresel ısınma tüm ülkelerin ortak sorunudur. Ülkelerin iklim değişikliği ile ilgili ortak hareket etmesi gerekmektedir. Geçmişten günümüze kadar imzalanan uluslararası iklim anlaşmaları kronolojik olarak aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

*1985 Viyana Sözleşmesi,

*1987 Montreal Protokolü,

*1994 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi,

*1997 Kyoto Protokolü,

*2015 BM Paris İklim Antlaşması,

*2019 Avrupa Yeşil Mutabakatı (EU GREEN DAL).

Türkiye'nin üye olduğu iklim değişikliği anlaşmaları ise 1991 Montreal protokolü, 2004 BM iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi, 2008 ozon tabakasını incelten md. yönetmeliği, 2009 Kyoto protokolüne üyelik, 2011 iklim değişikliği eylem planı ve 2014 sera gazı yönetmeliği olarak sıralanmaktadır.

1992 yılında Rio Dünya Zirvesi'nde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) oluşturulmuştur. Bu sözleşme ile dünya üzerindeki insan kaynaklı sera gazı emisyonunun azaltılması amaçlanmıştır. CO_2 emisyon oranları azaltılırken sürdürülebilir kalkınmanın zarar görmemesi amaçlanmıştır. BMİDÇS'nin üçüncü toplantısı Kyoto'da gerçekleşmiştir (Şahin & Avcıoğlu, 2016). Kyoto Protokolü (1997), EK-1'deki ülkelerinin (gelişmiş ülkelerin tamamı) 2008-2012 yılları arasında sera gazı emisyonlarını 1990 yılındaki seviyelerinin yaklaşık %5'in altına düşürme taahhüdüdür. Protokol, emisyon azaltımına ulaşmak için piyasaya dayalı üç mekanizma kurar (Dagoumas vd., 2006). :

Uluslararası Emisyon Ticareti (IET), Ek I Tarafları arasında veya uluslararası emisyon ticaretine izin verir. Emisyonları hedefinden düşük olan taraf, kalan kısmı hedefine kadar satabilir (Protokolün 17. maddesi).

Ortak Uygulama (JI) , herhangi bir Ek I Tarafının, diğer Ek I ülkelerinde bulunan projelere yatırım yaparak elde ettiği emisyon azaltımı için kredilendirilmesine izin verir (Protokolün 6. maddesi).

Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM), herhangi bir Ek I Tarafının, belirli koşullar altında (Protokolün 12. maddesi) gelişmekte olan ülkelerde bulunan projelere yatırım yaparak elde edilen emisyon azaltımı için kredilendirilmesine izin verir.

Bu üç mekanizma gelişmiş ülkelerin emisyon oranlarını daha az maliyetle erişimini sağlamak, gelişmekte olan ülkelerin ise düşük karbonlu enerji projelerine yatırım yapmalarını desteklemek amacıyla uygulanmıştır.

Tablo 1. Kyoto Protokolü Ülkelerin sınıflandırılması(tablo içeriğini şekil olarak düzenle)

Listeler	Ülkeler	Sorumluluklar
Ek-1	OECD+AB+PEGSU(40 Ülke)	Emisyon Azaltımı
Ek-2	OECD+AB-15(25 Ülke Türkiye Hariç)	Teknoloji Transferi ve Mali Destek Sağlamak
Ek-1 Dışı	Diğer Ülkeler(Çin, Hindistan PakistanMeksika…)	Yükümlülükleri yok
Ek-B	Ek-1 Ülkeleri (Türkiye ve Belarus hariç)	2018-2012 yılları arasında 1990 seviyesine göre sera gazı emisyonlarını %5 azaltım

Kaynak: Bekiroğlu (2011), http://www.emo.org.tr/ekler/49c17cab08ed10e_ ek.pdf, (erş: 15.12.2022)

Tablo 1.'de Kyoto Protokolünde ülkelerin nasıl sınıflandırıldığını gösterilmektedir. 30 Eylül 2015 tarihinde BMİDÇS Sekretaryasına Türkiye tarafından sunulan Ulusal Katkı Niyet Beyanıyla (INDC), BMİDÇS'nin Ek I listesindeki 1/CP.16 sayılı kararı ile özel şartları tanınmış ülke vasfındadır. 2012-2030 yılları arasında Türkiye'nin emisyon oranlarının %21 oranında azaltılması ve 2ºC sıcaklık artışının altında kalma hedefi belirtilmiştir (TÜSİAD, 2020). BMİDÇS'de Türkiye'nin özel durumu göz önüne alınarak EK-II'den EK-I listesine gelişmiş ülkeler arasına alınmıştır. Türkiye, emisyon oranlarının düşürülmesi için Paris Anlaşmasının ülkelere verdiği finansman olanaklarından yararlanabilmek adına sözleşmeye taraf olmamaktadır (Avrupa Yeşil Mutaakıtı'nın Türk Hazırgiyim Ve Konfeksiyon Sektörüne Etkisi). Türkiye, Ek-1 kapsamında yer alan, özel şartları ve geçiş ekonomisi olmayan tek ülke olma özelliği taşımaktadır.

BMİDÇS' ye göre bazı ülkeler diğer ülkelere göre sera gazı emisyonları daha fazladır. Sözleşmeye göre daha fazla salınım yapan ülkelerin daha fazla sorumluluk almaları gerekmektedir. Sözleşmede "Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler" ilkesi ile faklı sorumluluklara göre ülkeleri üç gruba ayırmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Başkanlığı).

EK-1 Ülkeleri: Bu grupta toplamda 42 ülke ve AB vardır. Türkiye OECD üyesi olduğu için bu grupta yer almaktadır. Ülkeler sera gazı emisyonlarını azaltmak, iklim değişikliğini önlemek ve emisyon verilerini iletmek ile sorumludur.

EK-2 Ülkeleri: Yeşil teknolojinin gelişmekte olan ülkelere aktarılması ve finanse edilmesi konusunda ülkelerden yardım beklenmektedir. 23 ülke ve AB ikinci grupta yer almaktadır.

Ek Dışı Ülkeler: 154 ülke yer almaktadır. Belirli yükümlülükleri olmayan fakat sera gazı emisyonlarını azaltması istenen ve her konuda teşvikleri beklenen ülkelerdir.

AB'ye üye ülkeler tarafından Kyoto Protokolündeki belirlenen emisyon oranları hedeflerine ulaşabilmek için Avrupa İklim Değişikliği Programı (ECCP) oluşturmuştur. Bu programda binalar için enerji standartları, endüstriyel gazların kullanımındaki kısıtlamalar ve AB ticaret programı gibi kırk farklı politika oluşturulmuştur. AB, bu çalışmaların olumlu olarak geri dönüşünü almıştır. Ülkeler ekonomik kalkınmayı sağlarken sera gazlarının salımını azaltmıştır. AB-27 ülkenin kişi başı salınım oranı 1990 yılında 11,8 iken 2006 yılında bu oran 10,4'e düşmüştür (Avrupa Komisyonu, 2008).

AB, 2005 yılında emisyon ticaret sistemini (AB ETS) oluşturmuştur. CO_2 emisyon oranının azaltılabilmesi amacıyla kurulan ilk uluslararası ticaret sistemidir. Emisyon oranlarının en az maliyetle azaltılabilmesi için yardımlar, teşvikler sunulmaktadır. Programın işleyişi tesislere belirli bir salınım kotası sunması temeline dayanmaktadır. Emisyon oranları kotanın altında olan şirketler, bu oranı başka şirketlere ücret karşılığında satabilmektedir. AB üyesi olmayan ülkeler emisyon oranlarını azaltmak için geliştirdikleri projelerde kredilerden yararlanabilmektedir. Kyoto protokolünde yer alan CDM ve JI mekanizmalarına bağlı olarak firmalar tarafından bu krediler kullanılabilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2008).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflar Konferansı'nda (2015), düşük karbonlu ürünlerin kullanılması hedefiyle Paris İklim Anlaşması (2016) imzalandı. Paris İklim Anlaşması ile küresel ısınmayı engellemek ve iklim değişikliğinin önüne geçmek için gelişmiş ülkelerin diğer ülkelere teknoloji ve finans desteği vermesi kararı alınmıştır.

Ekonomik faaliyetler nedeniyle oluşan karbon emisyon oranlarının azaltılabilmesi için üç yöntem önerilmektedir:

- İkame maddeler. Daha az emisyon oranına neden olan ikame maddelerin kullanılması.
- Tüketimi azaltın (daha verimli kullanım, kayıpları azaltın)
- Geri dönüşüm/yeniden kullanım

Çevreye salınan karbon emisyon oranının hesaplanmasında kullanılan güncel yöntem "karbon ayak izi" (CF)'dir. CF hesaplamasında bireylerin, firmaların, devletlerin ürün üretimi, tüketimi, kullanımı ve atıklarından çıkan sera gazlarının salınımları veri olarak kullanılmaktadır. İnsan faaliyetleri sonucu oluşan CO_2, CH_4, azot oksitler (N_2O), hidroflorokarbonlar (HFC'lar), perflorokarbonlar (PFC'lar) ve kükürthekzaflorür (SF6) gazları sera etkisine neden olmaktadır. Bu altı gazın her birinin CO_2 cinsinden ifade edilmesine "Karbondioksit Eşdeğeri" denmektedir. Bir birim ürün başına ortaya çıkan CO_2 miktarının hesaplanması karbon ayak izi olarak tanımlanmaktadır (Çoşkun & Doğan, 2021) .

Karbon ayak izi, birincil ayak izi ve ikincil ayak izi olarak ikiye ayrılır. Birincil ayak izi, taşımacılık ve evsel enerji kaynakların kullanımı sırasındaki fosil yakıtların yaydığı CO_2 emisyonlarından oluşmaktadır. İkincil ayak izi ise ürünlerin üretimi ve kullanımı sırasında oluşan emisyon oranı olarak tanımlanmaktadır (Özsoy, 2015).

Karbon ayak izi hesaplanırken ulaşım, gıda üretimi, hizmet, barınma ve ürün değişkenleri adı altında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Ulaşım değişkeni altında birinci ayak izi altında yakıt kullanımı, ikinci ayak izi altında toplu taşımalar, havayolu taşımacılığı ve otomobiller yer almaktadır.

Barınma değişkeni altında birincil ayak izi doğalgaz tüketimi, ikincil ayak izi olarak da elektrik, su, ısınma ve atık yer almaktadır. Gıda üretimi değişkeni altında tahıl, sebze, meyve ve et; ürün değişkeninde giyim, ev ürünleri ve kişisel bakım malzemeleri; hizmet değişkeninde ise sağlık, eğlence ve eğitim ikincil ayak izi parametreleri olarak yer almaktadır (Şahin & Avcıoğlu, 2016).

Tablo 2. CO_2 Oranları En Yüksek 15 Ülke

Sıralama ve Ülke	2021 Mt CO_2	Sıralama ve Ülke	2020 Mt CO_2	Sıralama ve Ülke	2019 Mt CO_2	Sıralama ve Ülke	2018 Mt CO_2
Çin	11472	Çin	10956	Çin	10741	Çin	10354
ABD	5007	ABD	4716	ABD	5259	ABD	5377
Hindistan	2710	Hindistan	2445	Hindistan	2627	Hindistan	2600
Rusya	1756	Rusya	1624	Rusya	1692	Rusya	1701
Japonya	1067	Japonya	1042	Japonya	1106	Japonya	1143
İran	749	İran	730	Almanya	707	Almanya	754
Almanya	675	Almanya	661	İran	703	İran	701
Suudi Arabistan	672	Suudi Arabistan	639	Endonezya	659	Güney Kore	670
Endonezya	619	Endonezya	610	Suudi Arabistan	657	Suudi Arabistan	626
Güney Kore	616	Güney Kore	598	Güney Kore	646	Endonezya	604
Kanada	546	Kanada	535	Kanada	585	Kanada	584
Brezilya	489	Brezilya	442	Brezilya	475	Brezilya	477
Türkiye	446	Güney Afrika	436	Meksika	472	Meksika	475
Güney Afrika	436	Türkiye	413	Güney Afrika	467	Güney Afrika	435
Meksika	407	Avusturalya	400	Avusturalya	416	Türkiye	423

Kaynak: http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions, erş (01.12.2022).

Tablo 2'de 2018-2021 yılları arasında dünyada en yüksek karbon emisyon oranlarına sahip ülkeler yer almaktadır. İlk üç sırada Çin, ABD ve Hindistan yer almaktadır. 2020 yılında dünya üzerinde toplam karbon emisyon oranı 35 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu üç ülke 2020 toplam emisyon oranının %51'ne neden olmuştur. Türkiye en yüksek karbon emisyon oranlarına sahip ülke sıralamasında 2021 yılında 13 sırada, 2020 yılında 14. sırada, 2018 yılında ise 15. sırada yer almaktadır.

Tablo 3. AB Ve Türkiye Kaynak Sektöre Göre Hava Kirleticileri (TON)

ÜLKE	2016	2017	2018	2019	2020
Avrupa Birliği 27 ülke	6.922.840	6.784.853	6.529.852	6.173.240	5.497.357
Belçika	185.113	174.183	167.599	155.563	134.779
Bulgaristan	114.180	104.022	100.338	95.613	91.597
Çekya	194.880	191.145	184.041	171.421	153.771
Danimarka	112.340	109.866	104.068	96.757	89.025
Almanya	1.317.184	1.266.978	1.182.944	1.108.822	979.224
Estonya	31.513	32.113	31.095	26.014	23.758

İrlanda	113.362	110.878	111.323	103.065	94.986
Yunanistan	262.176	267.641	258.675	249.649	221.870
İspanya	806.981	810.396	798.180	741.450	633.101
Fransa	905.617	873.573	816.147	778.887	659.807
Hırvatistan	54.387	54.879	49.666	48.527	45.809
İtalya	700.934	658.373	658.899	639.254	570.618
Kıbrıs	13.576	13.519	13.119	14.257	11.581
Letonya	35.158	35.468	36.334	34.818	32.233
Litvanya	57.456	56.044	56.692	56.059	54.037
Lüksemburg	25.767	22.898	21.040	19.847	16.067
Macaristan	120.306	121.447	120.290	114.785	107.049
Malta	6.022	5.373	5.000	5.331	5.036
Hollanda	267.705	257.499	250.179	234.647	210.772
Avusturya	171.835	162.904	151.776	144.551	124.102
Polonya	675.367	703.732	673.598	628.068	593.905
Portekiz	163.243	166.401	160.682	154.580	135.015
Romanya	211.079	219.539	221.764	217.127	204.400
Slovenya	34.587	34.124	32.614	29.378	25.313
Slovakya	63.816	63.306	62.471	58.816	56.028
Finlandiya	134.633	130.379	127.089	119.901	105.392
İsveç	143.621	138.173	134.229	126.053	118.084
Türkiye	873.271	858.893	864.243	891.949	867.288

Kaynak:Eurastat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ENV_AIR_EMIS/default/table?lang=en&category=env.env_air.env_air_ai

Tablo 3'de AB'ye üye 27 ülkenin kaynak sektöre göre karbon emisyon oranları yer almaktadır 2016-2020 yılları arasında emisyon oranlarında belirgin bir düşüş izlenmektedir. 27 ülke içerinde karbon emisyon oranları en yüksek ülkeler Almanya, Fransa ve İspanya'dır. Almanya, AB ülkelerinin 2020 yılındaki toplam emisyon oranının %17,81'ini oluşturmaktadır. Türkiye'nin kaynak sektöre göre karbon emisyon oranları incelendiğinde ortalama yıllık 870 ton olduğu görülmektedir. Türkiye, AB'ye üye bir ülke olsaydı en yüksek emisyon oranlarında Almanya'dan sonra ikinci sırada yer alacaktı.

Avrupa Yeşil Mutabakatı Genel Çerçeve (EU GREEN DAL)

Dünyanın içinde bulunduğu en büyük tehditlerden biri olan "küresel iklim değişikliğinin" olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi amacıyla AB ülkeleri ve vatandaşlarını kapsayan Avrupa yeşil mutabakatı 2019 yılında oluşturulmuştur. Bu mutabakatın ana çıkış noktası Avrupa'nın "ilk iklim nötr" (karbon-nötr) kıta olmayı hedeflemesidir. Bu mutakabat Kyoto protokolü ve Paris antlaşmasını temel almıştır. Avrupa yeşil mutabakatı (AYM), Avrupa birliğine üye ülkelerin 2050 yılına kadar rekabetçi, verimli ve sera gazlarının minimuma indirildiği bir büyümenin sağlanması amaçlanmıştır (Mirici & Berberoğlu, 2022). AB üye devletlerinin sıfır emisyon oranlarına ulaşmaları konusunda gerekli çalışmaları yapma zorunluluğu getirilmiştir.

AB Yeşil Mutabakat ile biyoçeşitliliği sağlamayı, gıda üretiminde ve tarımda sürdürülebilirlik, yenilenebilir enerji, sürdürebilir sanayi ve akıllı ulaşım, iklim eylemi, her alanda kirliliğin önlenmesi ve inşaat sektöründe enerji tüketimin azaltılması konuları ana hedefleridir.

AYM, 2030 ve 2050 yılları olmak üzere iki hedef belirlemiştir. 2030 yılı hedefleri kısa, 2050 yılında tamamlanması istenen düzenlemeler ise uzun vadeli hedefler olarak tanımlanmaktadır. Avrupa birliğine üye ülkelerin 1950 yılındaki sera gazı emisyon oranının 2030 yılına kadar %55 oranında azaltılması kısa hedefleri olarak tanımlanmıştır. 2050 yılına kadar birliğin sera gazı emisyon oranının ise sıfır olması amaçlanmaktadır. Bu hedeflere ulaşabilmek adına AB ülkeleri dört alanda destek sunmaktadır. Bunlar, ekonomik destek, yeni hedefler belirlemek, uyum kapasitesini artırmak ve hiçbir ülkeyi geride bırakmamak olarak sıralanmaktadır (Mirici & Berberoğlu, 2022).

AYM, yeni bir büyüme stratejisidir. Ülkeler büyümeleri gerçekleştirilirken enerji, iklim değişikliği, sürdürebilir tarım ve sanayi, kirliliğin azaltılması, tarladan sofraya, inşaat ve renovasyon olarak dokuz politika temel alınmıştır (Ilıcalı ve Somalı, 2021).

AB İle Türkiye'nin Karbon Emisyon Oranlarının Sektör Bazında İncelenmesi

Karbon emisyon oranlarının sektör bazında hesaplamaları dört başlık altında sunulmaktadır. Bunlar Enerji, Endüstriyel İşlemler ve Ürün Kullanımı, Tarım ve Atık Yönetimi'dir. Enerji sekmesi: Enerji endüstrilerinde, Üretim endüstrilerinde ve İnşaat sektöründe, Evler ve diğer kurumlarda, Ulaşımda (uluslararası havacılık dahil) kullanılan ve üretilen enerji sırasında oluşan karbon emisyon oranlarının hesaplanması ile oluşmaktadır.

Tablo 4. AB Sektörlere Göre Toplam Sera Gazı Emisyonları (CO_2 eşdeğeri), 1990– 2020 Milyon ton

	1990	**2020**
Toplam	4.901	3.354
Enerji	3.778	2.544
Endüstriyel süreçler ve ürün kullanımı	462	314
Tarım	483	382
Atık	173	112

Kaynak: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/envir?lang=en&subtheme=env&display=list&sort=category

Tablo 5. Türkiye'de Sektörlere Göre Toplam Sera Gazı Emisyonları (CO_2 eşdeğeri), 2010 – 2020 Milyon ton

Yıl Year	Toplam Total	1990 yılına göre değişim (%) Change compared to 1990 (%)	Enerji Energy	Endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı Industrial processes and product use	Tarım Agriculture	Atık Waste
2010	398,7	81,4	287,8	49,0	44,4	17,4
2011	428,5	95,0	309,9	53,9	46,9	17,8
2012	448,0	103,9	321,6	56,2	52,7	17,6
2013	440,0	100,3	308,3	59,2	55,9	16,7
2014	459,4	109,1	326,8	59,9	56,2	16,5

2015	474,5	115,9	342,0	59,2	56,1	17,1
2016	500,8	127,9	361,7	63,5	58,9	16,7
2017	528,3	140,4	382,4	66,4	63,3	16,3
2018	524,0	138,5	374,1	68,0	65,3	16,6
2019	508,1	131,2	365,4	58,6	68,0	16,1
2020	523,9	138,4	367,6	66,8	73,2	16,4

Kaynak: TÜİK

Tablo 4'de AB'ye ait sektörel bazda sera gazı emisyon verileri yer almaktadır. 1990 ve 2020 yılı incelendiğinde en yüksek karbon emisyon salınımı enerji sektöründen kaynaklanmaktadır. Enerji sektörü 2020 yılı toplam emisyon oranının %75,84'ünü, Endüstriyel süreçler ve ürün kullanımı %9,36, Tarım sektörü %11,38 ve atık %3,33'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 5'de Türkiye'nin yıllara göre sera gazı emisyonlarının sektörel dağılımı yer almaktadır. Sektör bazında en yüksek payı %70,16 ile elektrik kullanımı oluşturmaktadır. 2020 yılında enerjiyi 73,2 milyon ton ile tarım, 66,8 milyon ton ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, 16,4 milyon ton atık takip sektörü takip etmektedir. Elektrik birçok ürünün üretiminde kullanılmaktadır. Elektrik üretiminde ve tüketimindeki emisyon oranlarının azaltılması karbon emisyon oranlarının önemli ölçüde azalmasını sağlayacaktır. Karbon emisyon oranlarının düzeltilebilmesi adına biran önce yeşil enerji uygulamalarına geçiş yapılması gerekmektedir.

AB ve Türkiye'nin Ulaşımdan Kaynaklanan Sera Gazı Emisyon Oranları

Ulaştırma faaliyetlerinden hesaplanan sera gazı emisyonları CO_2, CH_4 ve N_2O gazlarından oluşmaktadır. Taşıma faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonlar hesaplanırken havayolu, denizyolu, karayolu ve demiryolu taşımaları ele alınarak hesaplanmaktadır. Uluslararası denizyolu ve havayolu taşımaları ulaştırma sera gazı emisyonları hesabının içine alınmamaktadır. Taşımadan kaynaklanan sera gazı emisyonlarının hesaplanmasında elleçleme miktarı, yakıt türü, yükleme miktarı ve vergiler gibi faktörler ele alınmaktadır.

Kyoto protokolü altı sera gazı (GHG) emisyonu kategorisini kapsar: karbondioksit (CO_2), metan (CH_4), azot oksit (N_2O), hidroflorokarbonlar (HFC'ler), perflorokarbonlar (PFC'ler) ve kükürthekzaflorür (SF6). Emisyonların yanı sıra, biyokütle karbon yutakları da dikkate alınır (Gielen & Kram, 1998).

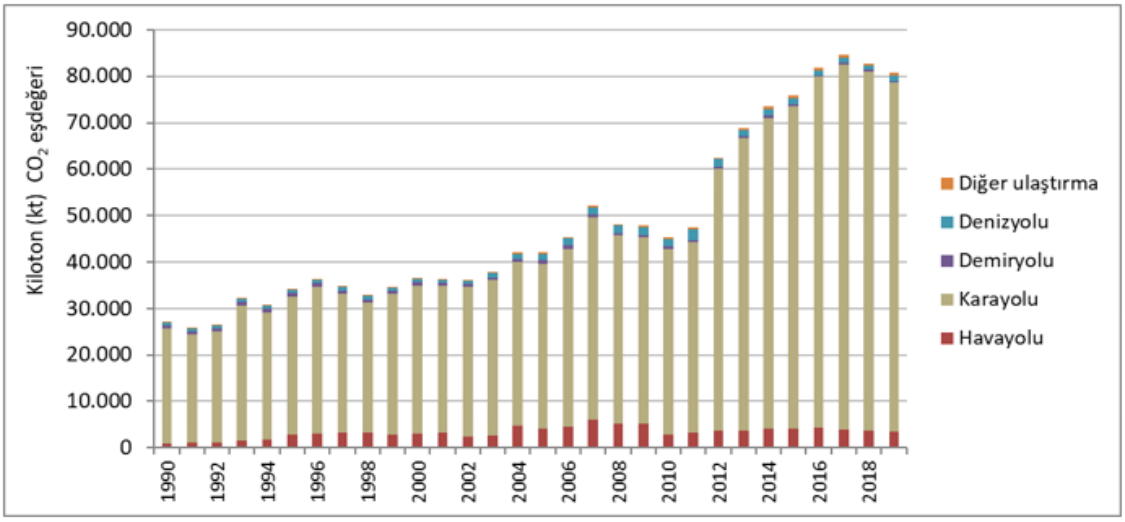
N_2O, egzoz gazlarındaki NOx'in katalitik dönüşümüyle üretilir. Emisyonları azaltma stratejileri hala çok belirsizdir. Yeni üç yollu katalizörlü araçlar (karbon monoksit, hidrokarbonlar ve nitro oksit egzoz gazını zararsız hale getiren katalitik konvektörlerdir) için emisyonlar, katalizörsüz araçlar göre 4-5 kat daha düşüktür. Eskiyen katalizörler 10-16 kat daha yüksek emisyonlara neden olur (Gielen & Kram, 1998). Ulaştırmada emisyon salımının azaltılabilmesi amacıyla yeni otomobil ve yakıt endüstrilerinin oluşturulması gerekmektedir. Aynı zamanda araçlarda yakıt artışına neden olan trafiğin azaltılabilmesi amacıyla altyapı yatırımlarının tamamlanması ve karayolu üzerindeki yükün diğer taşıma tiplerine aktarılması gerekmektedir.

Tablo 6. AB Ulaşımdan Kaynaklanan Sera Gazı Emisyonları, (1990-2020 milyon ton)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam Nakliye	1.069	1.062	1.020	1.008	1.012	1.033	1.061	1.087	1.097	1.105	900
Yurtiçi havacılık	16	15	15	13	13	13	14	14	15	15	8
Uluslararası havacılık	100	103	102	103	105	109	115	124	130	133	56
Karayolu taşımacılığı	772	764	738	734	743	757	774	786	787	793	690
Demiryolları	5	6	5	5	5	5	4	4	4	4	4
Yurtiçi Navigasyon	18	16	16	14	13	14	15	16	16	17	15
Uluslararası Navigasyon	150	151	140	132	128	130	134	136	139	138	123
Diğer ulaşım	7	7	6	6	5	5	5	6	6	6	5

Kaynakça:Eurostat,https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Climate_change_-_driving_forces#Fuel_combustion

Tablo 6'da AB ülkelerinde ulaşımdan kaynaklanan sera gazı emisyon oranlarının taşıma modlarına göre emisyon oranları yer almaktadır. Taşıma faaliyetleri içerisinde en yüksek emisyon salınıma neden olan taşıma tipi karayolu, en az emisyon salınımına neden olan taşıma tipi demiryolu taşımacılığıdır.

Grafik 1. Türkiye'de Ulaştırma Türüne Göre Sera Emisyon Oranları

Kaynak: https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/ulastirma-turune-gore-seragazi-emisyonu-i-85790

Tablo 7. Ulaştırma Türüne Göre Sera Gazı Emisyonu (kiloton CO_2 eşdeğeri)

Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2019
Toplam	**26.969**	**34.113**	**36.465**	**42.041**	**45.392**	**75.789**	**82.787**	**80.745**
Havayolu	923	2.775	3.099	4.089	2.862	4.205	3.648	3.472
Karayolu	24.777	29.760	31.850	35.532	39.941	69.309	77.289	75.130
Demiryolu	721	768	713	757	517	480	388	357
Denizyolu	509	726	623	1.299	1.682	1.147	920	1.204
Diğer ulaştırma	39	83	180	364	390	647	541	580

Kaynak: https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/ulastirma-turune-gore-seragazi-emisyonu-i-85790, (erş: 05.12.2022).

Tablo 7'de Türkiye'nin 2019 yılındaki taşımadan kaynaklanan toplam CO_2 emisyon miktarı 80,745 kiloton CO_2'dir. Bu miktar içerisinde en yüksek payı 75.130 kiloton CO_2 değeri ile karayolu oluşturmaktadır. Toplam ulaşımdan kaynaklanan emisyon miktarının %4'nü demiryolu taşımacılığı, %7'sini diğer taşımalar,%15'ni denizyolu, %4,3'nü havayolu ve %93'ü karayolu taşımacılığı oluşturmaktadır. Emisyon oranlarının azaltılabilmesi amacıyla karayolu ile yapılan taşımacılığın azaltılıp, yükün demiryolu taşımacılığına aktarılması gerekmektedir.

Türkiye'nin BMİDÇS Sekretaryasına sunduğu INDC belgesinde orta-yüksek gelirli ülke grubuna girdiği, resmi kalkınma yardımı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ve emisyon oranlarının azaltılması konusunda mücadele edeceğini belirtilmiştir. Emisyon oranları hedeflerine ulaşabilmek adına sektör bazında çalışmalar yapılmıştır. Bunlar, elektrik sektöründe rüzgar enerjisinden üretilen elektrik miktarının artırılması, hidroelektrik kapasitesinin kullanılması ve elektrik, üretim ve iletimindeki kayıpların azaltılmasıdır. Sanayide kullanılan enerji verimliliğinin artırılması, taşımacılıkta karayolu ile taşınan yüklerin denizyolu ve demiryolu taşımacılığına aktarılması, kent içi raylı sistem hatlarının artırılması hedeflenmiştir. Binalarda enerji kimlik belgesine geçilmesi, tarımda iyi tarım uygulamaları, atıklarda ise geri dönüşümün uygulanması hedeflenmiştir (TÜSİAD, 2020).

Sonuç:

Toplam sera gazı emisyon miktarının düşürülmesinde itici güç enerjidir. Sera gazı emisyonlarının azaltılabilmesi için tüm ülkeler yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımlar yapılmalıdır. Taşımacılıkta daha az emisyona neden olan demiryolu ve denizyolu taşıma modlarının kullanılması yönündeki çalışmalara daha fazla önem verilmelidir.

AB'de karbon ayak izi incelendiğinde evlerde kullanılan enerjinin %70 ev ısınması için %14'ü ise su ısıtmak için kullanılmaktadır. Karbon ayak izinin azaltılması için hükümetlerin yanında bireylerin de yapması gerekenler bulunmaktadır. Örneğin bireysel araçlar yerine toplu ulaşımı kullanmak, atıkların geri dönüşüme kazandırılması, elektriğin ve suyun israf etmemek ve evlerde yalıtımın sağlanması bunlardan bazılarıdır.

Türkiye'deki cari açığın en önemli nedenlerden birisi de enerji talebinin (petrol ve doğalgazda) ithalata bağımlı olmasıdır. Bir an önce ülkemizdeki yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve alt yapı yatırımlarının geliştirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Bekiroğlu, O.(2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Kuralı: Karbon Ayak İzi, II. Elektrik Tesisat Ulusal Kongresi, (15.12.2022 tarihinde http://www.emo.org.tr/ekler/49c17cab08ed10e_ek.pdf adresinden ulaşılmıştır) .

Çoşkun, S. & Doğan, Ayberk N. (2021). Tekstil Endüstrisinde Karbon Ayak İzinin Belirlenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 1, 28-35.

Dagoumas, A. S., Papagiannis, G.K. Dokopoulos , P.S. (2006). An economic assessment of the Kyoto Protocol application, Enrgy Policy, Volume 34, Issue 1, 26-39, https://doi.org/10.1016/j.enpol.2004.05.012.

Gilen, D. & Kram, T.(1998). The Role of Non-CO2 Greenhouse Gases in Meeting Kyoto Targets, "Climate Change and Economic Modelling: Background Analysis for the Kyoto Protocol". OECD Headquarters, Paris, 17-18 September.

Ilıcalı, E. & Somalı, B. (2021). AB Sınırda Karbon Düzenlemesi ve Kurumsal Karbon Ayak İzi Yönetimi, Türkiye İMSAD, 1-44.

(11.11.2022 tarihinde

https://endeks.imsad.org/files/fileman/Uploads/Documents/medya/haberler/Kurumsal_Karbon_Ayakizi_Emre_Ilicali_Berkay_Somali_01.07.2021.pdf adresinden ulaşılmıştır.)

Mirici, Merve E. & Berberoğlu, S. (2022). Türkiye Perspektifinde Yeşil Mutabakat ve Karbon Ayak İzi: Tehdit Mi? Fırsat Mı?, Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, 156-164. https://doi.org/10.21324/dacd.982396

Özsoy, E. C. (2015). Düşük Karbon Ekonomisi ve Türkiye'nin Karbon Ayak İzi, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 4, Yıl: 4, Sayı: 9, 199-215.

Şahin, G. & Avcıoğlu, O. A. (2016). Tarımsal Üretimde Sera Gazları ve Karbon Ayak İzi, Tarım Makinaları Bilimi Dergisi (Journal of Agricultural Machinery Science), 12 (3), 157-162.

İnternet Kaynakları

Avrupa Komisyonu (2008). AB Öncülüğünde İklim Değişikliği İle Mücadele, 1-24. (18.12.2022tarihinde https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/publications/tr/AB_cevre_kitap.pdf adresinden ulaşılmıştır.)

Avrupa Yeşil Mutabakatının Türk Hazır Giyim ve Konfeksiyon Sektörüne Etkisi, (13.12.2022 https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2021/07/29/avrupa-yesil-mutabakati-nin-turk-hazirgiyim-ve-konfeksiyon-sektorune-etkisi-20210729120943O840-FF26B.pdf adresinden ulaşılmıştır.)

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, (17.12.2022 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır.)

Eurastat, (13.05.2022 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ENV_AIR_EMIS/default/table?lang=en&category=env.env_air.env_air_ai adresinden ulaşılmıştır.)

Eurostat, (17.11.2022 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_aigg_q/default/table?lang=en adresinden ulaşılmıştır.)

Eurastat Statistics Explained, (02.11. 2022 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Climate_change_-_driving_forces#Fuel_combustion adresinden ulaşılmıştır.)

Global Karbon Atlas, (01.12.2022 tarihinde http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions, adresinden ulaşılmıştır.)

T.C. Çevre Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Türkiye'de Ulaştırma Türüne Göre Sera Emisyon Oranları, (10.12.2022 tarihinde https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/ulastirma-turune-gore-seragazi-emisyonu-i-85790 adresinden ulaşılmıştır.)

TÜİK, Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2020. (08.11.2022 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2020 45862#:~:text=Sera%20gaz%C4%B1%20envanteri%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na%20g%C3%B6re,CO2%20e%C5%9Fd.%20olarak%20hesapland%C4%B1 adresinden ulaşılmıştır.)

TÜSİAD (2020). Ekonomik Göstereler Merceğinde Yeni İklim Rejimi, (09.12.2022 tarihinde https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-iklim-rejimi-raporu adresinden ulaşılmıştır.)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Para Politikası Kararlarının Yatırım Araçları Üzerindeki Etkileri*

Aysun KURTOĞLU[1]
Hakan ERYÜZLÜ[2]

Giriş

Merkez bankaları ülkelerin ekonomik gelişmelerine paralel olarak ortaya çıkmış olup ülkelerin para politikalarını ve banka-finans organizasyonlarını kontrol etmek üzerine görevlendirilmiş kurumlardır. Bu yapıları ile diğer kamu ve özel bankaların üzerinde bir konumdadırlar. Merkez bankaları, isminden de anlaşılacağı üzere para ve bankacılık işlerinde diğer bankaların sistematik anlamda merkezinde konumlanmışlardır ve para piyasalarına yön verirler. Merkez bankalarının asli hedeflerinden olan para politikalarına olan gereksinim, para arzının, faiz oranının, ortaya çıkan fiyat enflasyonunun belirlenmesi ve fiyat istikrarının sağlanmasına ilişkin ihtiyaçtan doğmuştur. Bu anlamda merkez bankalarının politikalarının, uygulamalarının ve aldığı kararların küresel anlamda önem arz eden hususların başında geldiği söylenebilir. Dünya üzerinde finans ve finansallaşma alanında oldukça etkin olan merkez bankaları, yıllar içinde para politikalarının tatbik edilmesi ve para basımı öncelikli olmak üzere, ülkelerin para sisteminden sorumlu kurumlar olmuşlardır. Ülkeler açısından oldukça öneme sahip olan merkez bankalarının sayısı yaklaşık yüzyıl önce 18 iken, günümüzde 200'e yakındır. Merkez Bankasının ana maksadı ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasına destek olmaktır. Bu kapsamda, para piyasasının düzenini tesis etmek, banknot basmak, reeskont oranlarını belirlemek, hazine işlemlerini yerine getirmek konularında görevlendirilmiştir.

Modern anlamda merkez bankacılığı anlayışı, Bank of England'ın kurulmasıyla başlamıştır. Ayrıca Merkez bankalarının diğer ülkelerde kuruluş fikri, ekonomi sistematiğinin önemli oranda etkilenmeye başlaması ile beraber etkin bir para politikasına ihtiyaç duyulması neticesinde ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomisinde etkin bir statüye sahip merkez bankaları denildiğinde Amerika Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB) akla gelmektedir. Türkiye'de ise, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 30 Haziran 1930'da Resmî Gazete'de yayımlanan 1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu'na dayanılarak, 3 Ekim 1931 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) kurularak faaliyetlerine başlamıştır. TCMB günümüzde toplam 21 adet yurt içi şube ve 7 yurt dışı temsilciliği ile örgütlenmiştir.

Merkez bankalarının asli olarak gerçekleştirmeleri gereken görevlerinin başında ulusal para biriminin değerinin stabilitesi ve fiyat istikrarı gelir. Bu görevin icrası esnasında bağımsız olarak çalışmak en önemli hususlardandır. TCMB'nin şeffaf olması da ekonomik istikrara hizmet edeceğinden milli menfaatlere uygun olan bir hareket olup dolayısıyla hükümet politikalarını da olumlu etkileyebilmektedir. Bu kapsamda hükümetlerin de şeffaflık konusunu desteklemesi ve hem ulusal hem de uluslararası sahada TCMB'nin itibar artışının dolaylı ve direkt etkileri ile Türkiye

* Bu çalışma Aysun Kurtoğlu'nun Yüksek Lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

[1] Yüksek Lisans Öğrenci, İskenderun Teknik Üniversitesi,
[2] Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi,

Cumhuriyeti'nin milli beka ve istikrarını etkileyeceği değerlendirilebilir. Bu şeffaflığın tesisi için ise hesap verebilirlik önem arz eden hususlardan biridir.

Özellikle 2001 yılında Türkiye'de yaşanan krizin etkilerinden kurtulmak için TCMB politikalarında değişikliğe gidilmiş ve tarihsel süreçte 2001 yılı öncesi ve sonrası denilebilecek kırılma gerçekleşmiştir. Bu çalışma ile TCMB Para Politikası Kurulu (PPK)'nun verdiği politika faiz kararlarının, BIST100 ve dolar kuru üzerindeki kısa dönemli etkileri tespit edilmeye çalışmıştır.

1. Bağımsızlık, Hesap Verebilirlik ve İletişim Politikaları

Dünyanın dört bir yanındaki politika yapıcılar, akademisyenler ve diğer konuya hâkim gözlemciler arasında, para politikasının amaçlarının siyasi otoriteler tarafından belirlenmesi gerektiği, ancak para politikasının yürütülmesinin bu amaçlar doğrultusunda, siyasi baskıdan kurtularak yapılması gerektiği konusunda geniş bir fikir birliği ortaya çıkmıştır. Hem fiyat istikrarını hem de maksimum sürdürülebilir istihdamı sağlamak için, para politikasına bu şekilde yön verilmelidir. Uzun vadede mümkün olan en iyi ekonomik sonuçları elde etme yetkisine sahip bağımsız bir merkez bankasındaki politika yapıcılar, böyle bir perspektifi en iyi şekilde benimsemeli ve uygulamalıdırlar. Buna karşılık siyasi etkiye maruz kalan ve bunu kabullenen bir merkez bankası, ekonominin potansiyelini aşan kısa vadeli getiri ve istihdam kazanımları elde etmek için ekonomi politikasına yönelik baskılarla karşı karşıya kalabilirler. Bu tür davranışlar her siyasi irade tarafından uygulanabilir. Çünkü demokratik ülkelerde seçim kazanmak için halkın ikna edilmesine, bunun içinde, kısa vadeli de olsa ekonomik göstergelere ihtiyaç duyulabilir. Ancak bu durum sürdürülebilir değildir ve kısa sürede yok olarak arkalarında yalnızca ekonominin uzun vadeli beklentilerini kötüleştiren enflasyonist baskılar bırakır. Bu nedenle, para politikasına siyasi müdahale, sonuçta hem daha az istikrarlı bir ekonomiye hem de daha yüksek enflasyona yol açan istenmeyen yükseliş-çöküş döngüleri oluşturabilir (Bernanke, 2010: 2).

Para politikası kararları üzerindeki aşırı siyasi etki, merkez bankasının enflasyonla mücadeledeki güvenilirliğini de bozabilir, bu da daha yüksek ortalama enflasyona ve dolayısıyla daha az üretken bir ekonomiye neden olabilir. Merkez bankaları düzenli olarak uzun vadede düşük enflasyonu sürdürme taahhüdünde bulunur. Böyle bir vaat halk tarafından inandırıcı olarak görülürse, enflasyon beklentileri düşük olacağından halk ve firmalar daha yüksek ücret ve fiyat taleplerini yumuşatacağından, kendi kendini gerçekleştirme eğiliminde olacaktır. Bununla birlikte, kısa vadeli siyasi etkilere maruz kalan bir merkez bankası, düşük enflasyon vaat ettiğinde muhtemelen inandırıcı olmayacaktır. Bu durum merkez bankasının güvenilirliğine zarar verecektir. Halk nezdinde merkez bankasının güvenilirliği olmadığında ise beklenti yüksek enflasyon yönünde olacak ve buna bağlı olarak nominal ücretlerde ve fiyatlarda daha hızlı artışlar talep edilecektir. Bu nedenle, merkez bankasının bağımsız olmaması, uzun vadede daha yüksek enflasyon ve enflasyon beklentilerine yol açabilecektir. Ek olarak, bazı durumlarda, merkez bankasını kontrol eden bir hükümet, bütçe açığını finanse etmeye yardımcı olmak için merkez bankasının para basma yetkilerini kötüye kullanma konusunda hamleler yapabilir. Eğer ki böyle bir hamle gelişirse, yüksek enflasyon ve faiz oranları ile değişken bir ekonomi kaçınılmaz olacaktır (Bernanke, 2010: 4). Para politikasındaki bağımsızlık, denetimi ve dolayısıyla da hesap verebilirliği olası kılacak ve daha etkin bir hale getirecektir.

Buradan hareketle, hesap verebilirlik, bağımsızlık ve şeffaflığın merkez bankalarını uygulamaya teşvik ettiği bir başka olgu olan iletişim kavramı ortaya çıkıyor. İçinde bulunduğumuz çağda iletişim kavramı hayatın her alanına entegre durumdaki bir kavramdır. Para politikalarının ve ekonomi alanını bundan hariç tutmak imkansızdır. Başarılı iletişim, para politikası için en büyük zorunluluklardan biridir. Merkez bankaları para politikası kararlarının gerekçelerini kamuoyuna ne kadar inandırıcı bir şekilde açıklayabilirse, para politikaları da o kadar etkili olacaktır. Bu nedenle merkez bankalarının stratejileri, analizleri ve kararları hakkında kapsamlı bilgiler yayınlanmaktadır.

Ancak deneyimler, karar verme süreciyle ilgili tüm bilgileri yalnızca kapsamlı değil, aynı zamanda açık ve anlaşılır bir şekilde halka iletmenin ne kadar zor olduğunu göstermiştir (Kahneman, 2003). Örneğin, bilginin ağırlığının büyük ölçüde sezgisel erişilebilirliğine bağlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, bilgiler derlenmeden önce genellikle basitleştirilir ve kategorilere ayrılır. Bu nedenle bir merkez bankasının iletişim politikası, gerekli bilgileri açık bir şekilde ve uygun vurgu ve dikkat ile iletme görevi ile karşı karşıyadır.

Aynı zamanda bir merkez bankası, para politikası kararlarının karmaşık olduğunu ve para politikası ortamının belirsiz ve sürekli değiştiğini de ifade etmelidir. Hâkim ekonomik koşullar ve ekonomik şokların doğası ve kapsamı hakkında belirsizlik var. Piyasa beklenti sürecine ilişkin model ve parametre belirsizliği ve belirsizliği bulunmaktadır. Bir yaklaşım, dünyanın gerçekte olduğundan daha basit ve güvenli olduğu izlenimini vermeden, aynı zamanda karmaşık gerçekleri tasvir etmek için kesin, açık kelimeler kullanmak olacaktır. Açık ve basit mesajlara duyulan ihtiyaç ile karmaşıklığı yeterince aktarma ihtiyacı arasındaki dengeyi kurmak, merkez bankası iletişimi için sürekli bir zorluktur (Winkler, 2000). Ek bir zorluk, akademisyenler, piyasalar, politikacılar ve genel halk dahil olmak üzere çeşitli hedef gruplara hitap etme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Böyle geniş bir spektrum, farklı karmaşıklık seviyelerine veya farklı zaman ufuklarına yönelik çeşitli iletişim kanalları gerektirebilir.

2. Güvenilirlik ve İletişim Politikaları

Bağımsızlığı tesis edilmiş merkez bankaları eş zamanlı olarak ekonomi bileşenlerinin karar verme süreçlerinde gerek duyulan güvenin tesisine yoğun miktarda katkı sağlamaktadırlar. Bu kapsamda güvenilirlik kavramı, başarı ile icra edilen para politikası uygulamalarına ilaveten kamuoyuyla etkili niteliğe sahip bir iletişim politikasına da sahip olmalıdır. Ayrıca, son zamanlarda merkez bankaları güvenilirliği artıran faktörlerden birisi olarak iletişim politikalarını görmeye başlamıştır. Merkez bankaları hedeflerinden uzun vadeli olanları genelde fiyat istikrarı olarak belirlemektelerdir. Nitelikli bir iletişimle beraber kamuoyunu aydınlattıklarında kredibiliteleri(güvenilirlikleri) artacak, bu durum ise, enflasyon bünyesindeki sertliği kıracaktır (Yetkin, 2005: 38).

Ayrıca burada güvenilirliğin devamı kavramı önem kazanmaktadır. Bu devamlılığı sağlamak için de yine şeffaflık ve tutarlılık kavramı ve bunun deklarasyonu için iletişim kavramı önem kazanmaktadır (Serdengeçti 2005).

3. Para Politikasının Etkinliği

Para politikası etkinliği ile iletişim politikaları arasındaki korelasyon önemli ölçüde bekleyişlerin yönetimi içeriğinde görülmektedir. Bekleyişlerin ekonomik faktörlerin davranışlarını etkilemekte ve dolayısıyla ekonomi üzerinde ciddi bir etkiye neden olmaktadır. Bundan dolayı politikaların belirlenmesinde bekleyişlerin yönetimi önem arz eden bir faktör olarak görülmektedir (Yetkin, 2005: 39-40).

3.1. Uyumlu ve Akılcı Bekleyişler Teorileri

Uyumlu bekleyişler kavramı, geçmişten gelen verilerin değişmesi neticesinde bekleyişlerin de değişmesi anlamına gelmektedir. Bunu bir örnek üzerinde açıklamak gerekirse, geçmiş dönemdeki enflasyon oranı yüzde 10 seviyesinde ise, gelecek dönemdeki enflasyona yönelik bekleyişler de yüzde 10 çevresinde şekillenmektedir. Oran yüzde 15'lere doğru yükselmesi durumunda ise, bekleyişlerin de buna paralel olarak çıktığı gözlemlenmektedir. Lakin, ekonomi bileşenleri bekleyişlerini meydana getirirken tek bir değişkene yönelik geçmiş değerini değil, çok sayıda veriyi göz önüne almaktadır. Eş zamanlı olarak, bekleyişlerini meydana getirirken de elde edilen yeni bilgileri de kullanma yoluna gitmektedirler. Bu kapsamda "akılcı bekleyişler" diye nitelendirilen uyumlu bekleyişler kavramına alternatif olabilen farklı bir teori ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre ise

bekleyişler, elde bulunan tüm bilgiler kullanılarak ortaya çıkan en tutarlı tahminlere denk olmaktadır. Ekonomi bileşenlerinin bekleyişlerini en tutarlı tahminleri yönünde meydana getirme çabaları finans piyasalarında ciddi oranda güçlü bir konumdadır. Bu sebepten ötürü, akılcı bekleyişler teoremi, bu piyasalarda daha basit şekilde gözlemlenebilmektedir. Buradan hareketle bahse konu bu teoremin finans piyasaları üzerinde tatbik edilmesi öneme haiz bir konudur (Mishkin, 2001).

3.2. Akılcı Bekleyişler: Uygulanan Politikaların Yansımaları

Modern ekonomi karmaşık ve doğası gereği belirsiz bir ortamdır. Böyle bir ortamda optimal kararlar verebilmek için gelecekteki olayların çözülme olasılığı hesaba katılmalıdır. Örneğin, bir hanenin bir ev satın alma kararı, gelecekteki gelir beklentilerine, gelecekteki faiz oranlarına ve ev değerindeki gelecekteki değişikliklere bağlı olacaktır. Bir perakendecinin malları için yeni fiyatlar belirleme kararı, gelecekteki fiyat beklentilerinden etkilenecektir. Ekonomik kararlar için beklentilerin önemi, beklentilerin makroekonomik değişimlerdeki önemli rolünün altını çizmektedir. İstikrarlı bir makroekonomik ortam sağlamakla yükümlü olan para politikası, doğal olarak özel beklentilerin ekonomiyi nasıl etkilediğiyle ilgilenir. Bir merkez bankası için temel zorluk, yalnızca beklentilerin ekonomiyi nasıl etkilediğini ve hangi politika eylemlerini ortaya çıkardıklarını değil, aynı zamanda para politikasının duruşunun beklentileri nasıl etkilediğini anlamaktır. Piyasa beklentilerini yönetmek, merkez bankalarının hem normal hem de olağandışı zamanlarda ekonomiyi istikrara kavuşturmak için sıklıkla kullandıkları önemli bir para politikası aracıdır. Beklentiler doğrudan gözlemlenmediği için oluşumlarına ilişkin çıkarımlar çoğunlukla belirli bir beklenti oluşumunu varsayan ekonomik modellere dayanmaktadır. Modern makroekonomik modellerin büyük çoğunluğu tutarlı optimal kararlar almak için kamuoyunun mevcut bilgileri dikkate aldığı akılcı bekleyişleri varsayar (Winkler, 2010: 4).

Ancak akılcı bekleyiş modelleri, tüm bireylerin tutarlı bir şekilde optimal kararlar aldığını vurgulayarak oldukça basit olan bu varsayımın ötesine geçer. Bu genellikle tüm piyasaların dengede olduğu anlamına gelir, çünkü dengesizlik durumunda hem alıcı hem de satıcının yararına olan işlemler yapılabilir. Bu klasik özellikleri içeren bir model örneği, her bir işletme firmasının beklenen gerçek karın bugünkü değerini maksimize ettiği ve her tüketicinin gerçek tüketimden beklenen faydayı maksimize ettiği modeldir. Böyle bir modelde, bir firmanın girdi üretimi ve istihdamı, genel olarak, genel fiyat düzeyine göre çıktı ve girdilerinin mevcut ve beklenen gelecekteki fiyatlarına bağlıdır. Benzer şekilde, bir firmanın çıktısına olan talep, mevcut ve beklenen gelecekteki göreli fiyatlarının ve gerçek tüketici servetinin bir fonksiyonudur! Modelin önemli bir unsuru, üretici, genel olarak fiyatlara göre çıktısının fiyatında bir artış algıladıkça çıktı arzının artmasıdır! Basit bir örnek olarak, girdi olarak yalnızca kendi emeğini kullanan bir üreticiyi düşünün, böylece gelirinin göreli fiyatı gerçek ücretine eşit olur (Holland, 1985: 3).

4. Metodoloji Ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın ana amacı TCMB para politikası kararlarının popüler finansal yatırım araçları üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmadaki veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden temin edilmiştir. Veriler 01.01.2006 – 31.12.2021 arası günlük verilerdir. 2006 yılının başlangıç olarak seçilmesinin nedeni TCMB'nin 2006 yılı başlangıcında Açık Enflasyon Hedeflemesi uygulamasına geçmiş olmasıdır. Verilerin finansal yatırım araçları tarafı; BIST 100 ve Dolar verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan diğer veri seti ise PPK kararları neticesinde oluşturulan kukla değişken serisidir. Bu seride PPK kararının açıklandığı günler "bir" diğer aylar "sıfır" olarak oluşturulmuştur. Ayrıca BIST 100 ve Dolar serileri aşağıdaki formül yardımıyla getiri serileri haline dönüştürülmüştür ve analizde bu şekilde kullanılmıştır.

$$rt = \ln (pt / pt\text{-}1) \times 100 \qquad (1.0)$$

Çalışmada Türkiye'deki PPK kararlarının finans piyasalarındaki esas yatırım araçları olan BIST100, Euro, Dolar, Altın arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla; öncelikle serilerin birim kök analizleri yapılmıştır. Sonraki aşamada seriler arasındaki ilişkiler yapısal VAR modeli ile analiz edilmiş ve politika önerileri geliştirilmiştir.

Öncelikli olarak tüm serilere birim kök testleri uygulanmıştır. Ekonometrik modellerde kullanılan değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin elde edilebilmesi için değişkenlere ait serilerin durağan olmaları başka bir ifadeyle birim kök içermemeleri gerekmektedir. Bir seri uzun dönemde birçok şoka maruz kalacaktır. Serilerin şoklara karşı direnç göstermesi durağan olduğu sonucunu vermektedir. Bu şokların etkilerinin durağan olduğu bilinirken, şokların etkisi kalıcı ise durağan olmadığı (ve ya durağan dışı olduğu) yani birim kök içerdiği sonucuna ulaşırız. Fakat seri rassal yürüyüş gösteriyorsa birim kök var demektir. Analizde serilerin durağanlığı; Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) yöntemleriyle incelenmiştir. Bu yöntemlerden ADF; genel kullanıma sahip olduğu için, PP; trend içeren serilerin durağanlığını test etmede daha güçlü olduğu için, KPSS; hipotezleri, ADF ve PP'nin tersi olup, ilk iki testin bir sağlaması durumunda olduğu için tercih edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkiler ise standart VAR modeli ile analiz edilmiştir. Vektör Otoregresif Model (VAR), 1980 yılında Sims tarafından geliştirilmiştir. Bu modelde seçilen tüm değişkenleri birlikte ele alan bir sistem bütünlüğü içerisinde incelemektedir. Tek değişkenli otoregresif (AR) modelinin çok değişkenli türüdür. Bu analizde her bir zaman serisinin içsel olarak sisteme dahil edildiği ve zaman serilerinin p gecikmelerine kadar bağımsız değişken olarak alındığı vektörel denklem sistemi tahmin edilmektedir. Bu modeldeki en önemli unsur değişkenler arası nedensellik testlerinin yapılabilmesi için tüm değişkenlerin ve ya zaman serilerinin durağan oIması gerekmektedir. Bu sebepten bu model uygulamasının ilk basamağı birim kök testleridir. Birim kök içeren denklem sistemi farklarını alarak durağan hallerini zaman serileri denklemlerine eklemek gerekecektir. Diğer önemli unsur ise çeyreklik ve aylık gibi yıllık olmayan zaman serilerinde denk gelinen mevsimsel dalgalanmalardır. Bu dalgalanmalar analizin başlangıcında Tramo/Seats yöntemleri ile düzeltilebilir veya VAR denklem sisteminde dışsal değişken olarak gölge değişkenler yardımıyla eklenebilir.

Analizin birim kök testi sonuçları aşağıda Tablo 1'de özetlenmiştir;

Tablo 1. Birim Kök Testleri Sonuçları

ADF Birim Kök Testi			
		BIST100	Dolar
Seviyesinde Sabitli Model	t-Statistic Prob.	(-51.19601) 0.0001*	(-50.93219) 0.0001*
Seviyesinde Sabit ve Trendli Model	t-Statistic Prob.	(-51.19577) 0.0000*	(-50.95487) 0.0000*
PP Birim Kök Testi			
		BIST100	Dolar
Seviyesinde Sabitli Model	t-Statistic Prob.	(-51.20536) 0.0001*	(-50.95497) 0.0001*
Seviyesinde Sabit ve Trendli Model	t-Statistic Prob.	(-51.19519) 0.0000*	(-50.96815) 0.0000*
KPSS Birim Kök Testi			
		BIST100	Dolar
Seviyesinde Sabitli Model	LM-Statistic 1% level 5% level 10% level	(0.064735) 0.739000* 0.463000 0.347000	(0.198908) 0.739000* 0.463000 0.347000

Seviyesinde Sabit ve Trendli Model	LM-Statistic	(0.035243)	(0.023007)
	1% level	0.216000*	0.216000*
	5% level	0.146000	0.146000
	10% level	0.119000	0.119000

*%1 Anlamlılık düzeyi

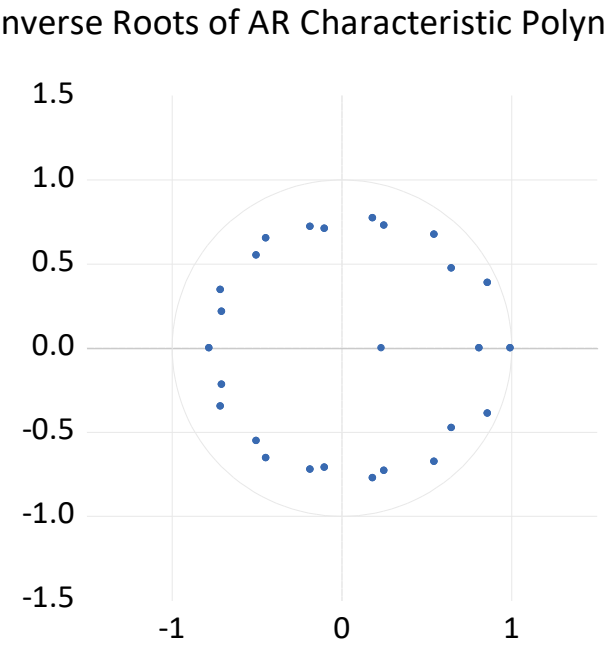
Birim kök testi sonuçlarına göre; ADF, PP ve KPSS testlerinde aynı sonuçlara ulaşılmıştır ve bu kapsamda tüm serilerin getiri oranı halleri seviyelerin de sabitli ve trendli olarak durağandır.

Analizin son aşamasında VAR analizi ile BIST-PPK, Dolar-PPK olmak üzere iki VAR analizi yapılmıştır. Bu kapsamda BIST-PPK Var analizi için öncelikle modelin uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. VAR modellerini uygulayabilmek için seçilen değişkenlerin tamamı durağan olmak zorundadır. Modelde kullanılan değişkenlerin durağan olmaması kısaca birim kök halinde gerçekleşmesi modelin tahmin sonuçlarının anlamsız olmasına neden olacaktır. Uygun gecikme uzunluğu modelin durağan olması anlamındadır. E-views 12 programı yardımıyla elde edilen uygun gecikme uzunluğu seçimi sonuçları Tablo.2'de verilmiştir;

Tablo 2. BIST-PPK VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-17379.33	NA	1046.171	12.62865	12.63725	12.63175
1	-11419.82	11901.70	13.82296	8.302085	8.319290	8.308301
2	-11393.28	52.96202	13.59847	8.285711	8.311518	8.295034
3	-11382.61	21.28908	13.53268	8.280861	8.315270	8.293292
4	-11370.34	24.45206	13.45161	8.274853	8.317864	8.290392
5	-11350.09	40.31605	13.29378	8.263050	8.314664	8.281697
6	-11335.30	29.42912	13.18999	8.255212	8.315427	8.276966
7	-11315.36	39.65018	13.03812	8.243631	8.312448	8.268493
8	-11297.11	36.26487	12.90382	8.233277	8.310697	8.261247
9	-11268.71	56.37870	12.67715	8.215555	8.301576	8.246632
10	-11226.49	83.76508	12.33000	8.187788	8.282412	8.221974
11	-11193.53	65.33819	12.07333	8.166752	8.269978*	8.204045
12	-11178.08	30.60996	11.97331	8.158433	8.270262	8.198834*
13	-11170.85	14.32786*	11.94519*	8.156081*	8.276512	8.199590
14	-11168.42	4.791496	11.95889	8.157228	8.286260	8.203844
15	-11167.99	0.863674	11.98989	8.159816	8.297451	8.209540

Tablo.3'e göre BIST-PPK VAR modeli uygun gecikme uzunluğu 13 olarak belirlenmiştir. Analiz 13 gecikme uzunluğu dikkate alınarak devam ettirilmiş ve 13 gecikme uzunluğunun geçerliliği için yine E-views 12 programı yardımıyla "Karakteristik Polinomun Kökleri" ve "LM testi" analizleri yapılmıştır. İlgili analiz sonuçları aşağıdaki şekil ve tablolarda verilmiştir;

Şekil 1. Karakteristik Polinomun Kökleri Sonuçları

Grafikte izlenen karakteristik köklerin birim çember içerisinde olmasından dolayı mutlak değerce 1'den küçük oldukları için istikrar koşulunun sağlandığı görülmektedir. Bazı zamanlarda köklerin birim çember içerinde olup olmadığı / teğet olduğu zamanlarda net sonuca ulaşabilmek için Wiev /Lag /Structure / AR Roots Table işlemi yapılır:

Tablo 3. Karakteristik Polinomun Kökleri Sonuçları

Root	Modulus
0.992460	0.992460
0.858552 + 0.388120i	0.942204
0.858552 - 0.388120i	0.942204
0.544538 + 0.675844i	0.867920
0.544538 - 0.675844i	0.867920
0.810033	0.810033
0.646794 + 0.475079i	0.802522
0.646794 - 0.475079i	0.802522
-0.715336 - 0.346177i	0.794698
-0.715336 + 0.346177i	0.794698
0.182452 + 0.773411i	0.794641
0.182452 - 0.773411i	0.794641
-0.447263 - 0.653557i	0.791947
-0.447263 + 0.653557i	0.791947
-0.781762	0.781762
0.249269 - 0.729696i	0.771097
0.249269 + 0.729696i	0.771097
-0.503500 + 0.550985i	0.746389
-0.503500 - 0.550985i	0.746389
-0.185667 + 0.721347i	0.744858
-0.185667 - 0.721347i	0.744858
-0.708030 + 0.217338i	0.740636
-0.708030 - 0.217338i	0.740636
-0.102536 - 0.710858i	0.718215
-0.102536 + 0.710858i	0.718215
0.233119	0.233119

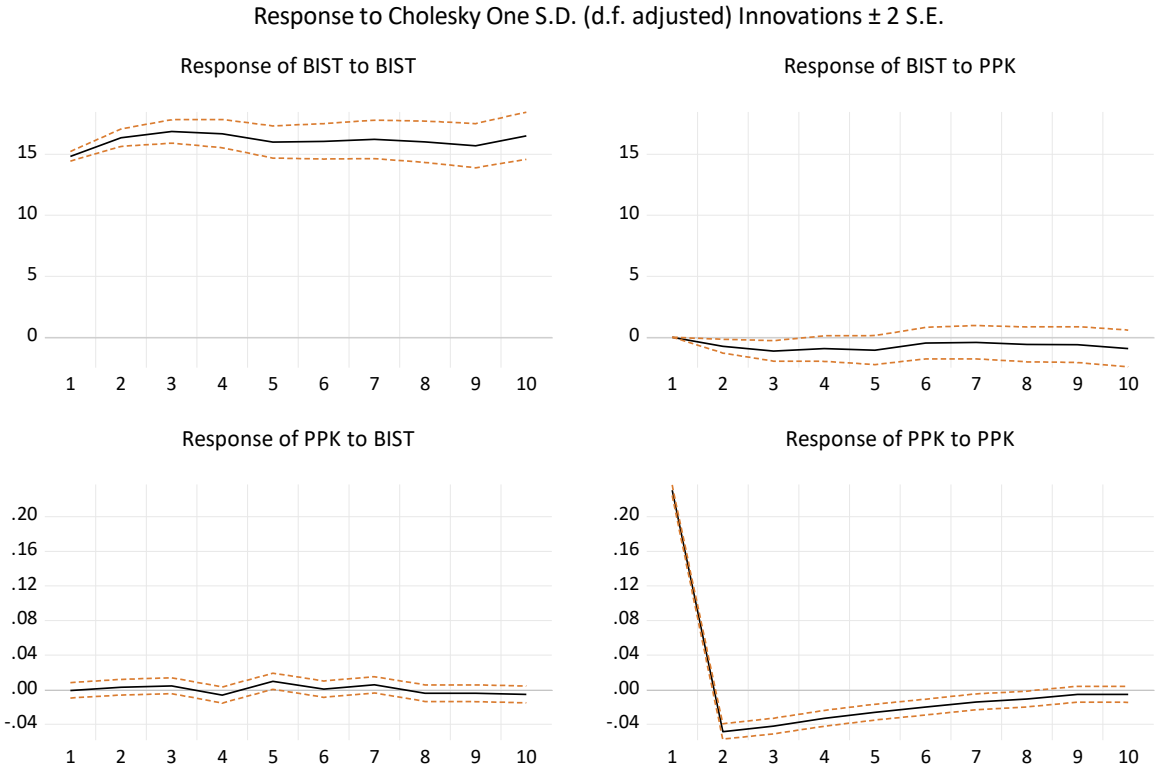
Şekil.1 ve Tablo.3'e göre tüm veriler 1 değerinden küçük çıktığı için model uygun kabul edilmektedir. Modelin tam uygunluğuna karar verebilmek için modelin serisel otokorelasyon sorunu içerip içermediği Lagrange Çarpanlar (Autocorrelation LM) testi ile test edilmiş ve sonuçlar aşağıda Tablo.4'de gösterilmiştir;

Tablo 4. LM Testi Sonuçları

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	4.508543	4	0.3415	1.127395	(4, 5448.0)	0.3415
2	2.592228	4	0.6282	0.648092	(4, 5448.0)	0.6282
3	1.177696	4	0.8818	0.294402	(4, 5448.0)	0.8818
4	3.642849	4	0.4565	0.910850	(4, 5448.0)	0.4565
5	0.914999	4	0.9224	0.228727	(4, 5448.0)	0.9224
6	1.070568	4	0.8989	0.267619	(4, 5448.0)	0.8989
7	1.381917	4	0.8473	0.345460	(4, 5448.0)	0.8473
8	2.996146	4	0.5585	0.749105	(4, 5448.0)	0.5585
9	6.738144	4	0.1504	1.685269	(4, 5448.0)	0.1504
10	3.862817	4	0.4249	0.965869	(4, 5448.0)	0.4249
11	4.564973	4	0.3349	1.141512	(4, 5448.0)	0.3349
12	5.020274	4	0.2852	1.255416	(4, 5448.0)	0.2852

Tablo.4'e göre tüm değerlerin anlamlılık düzeyi 0,10 değerinden büyüktür ve modelin otokorelasyon içerdiği hipotezi reddedilmektedir. Bu kapsamda model de otokorelasyon yoktur ve model uygun bir modeldir.

Modelin uygunluğu belirlendikten sonra değişkenlerin aralarındaki ilişkileri incelemek için etki-tepki modelleri ve varyans ayrıştırma modellerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda BIST-PPK arasındaki etki-tepki analizi sonuçları aşağıda Grafik.1'de özetlenmiştir;

Grafik 1. BIST-PPK Etki-Tepki Grafikleri

4 grafikte sonuçlar özetlenmiştir. Sırasıyla sol üst grafik, BIST 100 endeksinin kendine etkilerini, sağ üst grafik BIST 100 endeksinin PPK kararlarına etkilerini, sol alt grafik PPK kararlarının BIST 100 endeksine etkilerini ve sol alt grafik PPK kararlarının yine kendine etkilerini göstermektedir. Teorik olarak BIST 100 endeksinin PPK üzerinde etkisi olması beklenmez. Bu sebeple bu kısım analiz dışında bırakılmıştır. Yine BIST 100 endeksinin kendine etkileri çalışma hipotezleri dışında olduğundan analiz dışında bırakılmıştır. Bu kapsamda PPK kararlarının BIST 100 endeksine etkilerini gösteren grafik ise ana hipotez ile ilgilidir. Grafiğe göre 10 dönem için PPK kararlarındaki şokların etkileri görülmektedir. .00 noktası şokların nötrleştiği noktadır. Kırmızı kesikli çizgiler ise %95 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bu kapsamda grafik analiz edildiğinde PPK kararlarının BIST 100 endeksinde zayıf etkileri örülmektedir. Gecikmeli olarak 4. 5. Dönemde nispeten büyüyen şoklar 8. 9. Ve 10. Dönemde etkiler nötr hale gelmektedir. Son grafikte ise PPK kararlarının kendi kararları üzerindeki etkileri incelendiğinde PPK kararlarındaki şokların kendi üzerindeki etkileri 2. Dönemden sonra azalmakta ve 9. Dönemden sonra nötr hale gelmektedir.

VAR analizindeki son aşama olan varyans ayrıştırma sonuçları aşağıdaki tablo.5'de verilmiştir (teorik olarak uygun olan BIST 100 endeksinin varyans ayrıştırma bölümü değerlendirilmiştir);

Tablo 5. BIST 100 Endeksi Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Period	S.E.	BIST	PPK
1	14.82634	100.0000	0.000000
2	22.08432	99.88982	0.110183
3	27.81177	99.76758	0.232417
4	32.44023	99.74811	0.251892
5	36.18484	99.71251	0.287493
6	39.59089	99.74535	0.254647
7	42.78373	99.77294	0.227058
8	45.68508	99.78484	0.215163
9	48.30790	99.79241	0.207592
10	51.05712	99.78170	0.218301

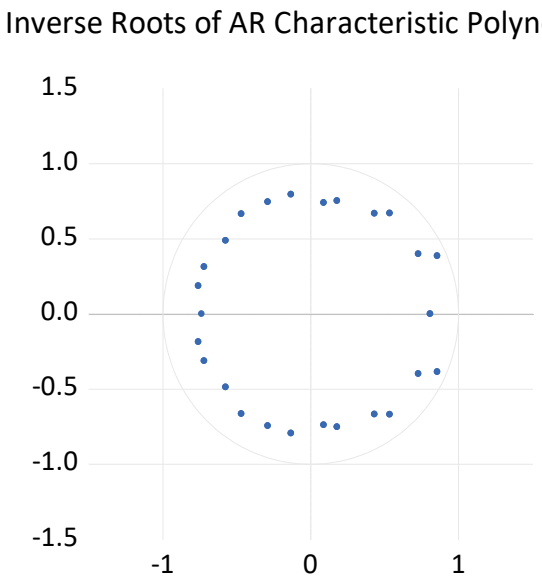
Tablo.5'e göre PPK kararlarının BIST 100 endeksi üzerinde dönemler artıkça artan fakat zayıf etkileri bulunmaktadır. 1. Dönemde BIST 100 endeksinde meydana gelen değişiklikleri %100'ü yine kendi tarafından açıklanırken 10. Döneme gelindiğinde dahi %100 oranına yakın bir şekilde yine kendi tarafından açıklanmaktadır.

Son analiz Dolar-PPK ilişkisi için yapılmıştır. Dolar-PPK Var analizi için öncelikle modelin uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. VAR modellerini uygulayabilmek için seçilen değişkenlerin tamamı durağan olmak zorundadır. Modelde kullanılan değişkenlerin durağan olmaması kısaca birim kök halinde gerçekleşmesi modelin tahmin sonuçlarının anlamsız olmasına neden olacaktır. Uygun gecikme uzunluğu modelin durağan olması anlamındadır. E-views 12 programı yardımıyla elde edilen uygun gecikme uzunluğu seçimi sonuçları tablo.6'da verilmiştir;

Tablo 6. Dolar PPK VAR Modeli Uygun gecikme uzunluğu seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-3600.451	NA	0.046907	2.616159	2.620459	2.617712
1	-3592.943	15.00031	0.046787	2.613611	2.626511	2.618271
2	-3583.993	17.86770	0.046619	2.610016	2.631515	2.617783
3	-3569.470	28.97053	0.046265	2.602375	2.632474	2.613249
4	-3554.343	30.15553	0.045892	2.594294	2.632992	2.608275
5	-3528.789	50.90390	0.045179	2.578641	2.625939	2.595728
6	-3513.780	29.87571	0.044820	2.570647	2.626544	2.590840
7	-3495.467	36.42792	0.044356	2.560252	2.624749	2.583552
8	-3473.166	44.32598	0.043771	2.546962	2.620058	2.573369
9	-3447.325	51.32519	0.043082	2.531100	2.612796	2.560614
10	-3412.021	70.06965	0.042114	2.508367	2.598662	2.540988
11	-3377.217	69.02769	0.041182	2.485996	2.584891*	2.521724
12	-3362.379	29.40643	0.040859	2.478125	2.585620	2.516960
13	-3348.375	27.73310*	0.040563*	2.470861*	2.586955	2.512801*

Tablo.6'da göre Dolar-PPK VAR modeli uygun gecikme uzunluğu 13 olarak belirlenmiştir. Analiz 13 gecikme uzunluğu dikkate alınarak devam ettirilmiş ve 13 gecikme uzunluğunun geçerliliği için yine E-views 12 programı yardımıyla "Karakteristik Polinomun Kökleri" ve "LM testi" analizleri yapılmıştır. İlgili analiz sonuçları aşağıdaki şekil ve tablolarda verilmiştir;

Şekil 2. Karakteristik Polinomun Kökleri Sonuçları

Şekilde izlenen karakteristik köklerin birim çember içerisinde olmasından dolayı mutlak değerce 1'den küçük oldukları için istikrar koşulunun sağlandığı görülmektedir. Bazı zamanlarda köklerin birim çember içerinde olup olmadığı / teğet olduğu zamanlarda net sonuca ulaşabilmek için Wiev /Lag /Structure / AR Roots Table işlemi yapılır:

Tablo 7. Karakteristik Polinomun Kökleri Sonuçları

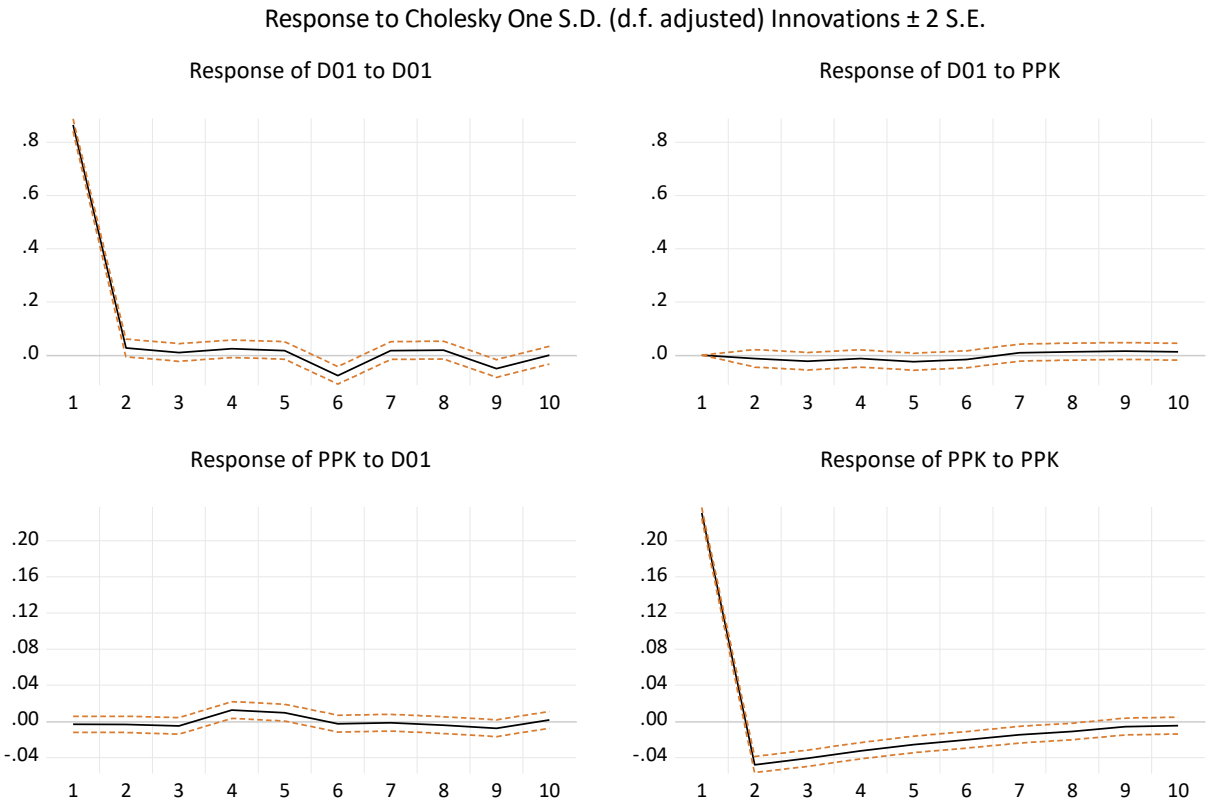
Root	Modulus
0.856833 - 0.385823i	0.939692
0.856833 + 0.385823i	0.939692
0.536079 - 0.669696i	0.857830
0.536079 + 0.669696i	0.857830
0.729301 + 0.398555i	0.831099
0.729301 - 0.398555i	0.831099
-0.469157 - 0.665781i	0.814477
-0.469157 + 0.665781i	0.814477
0.809223	0.809223
-0.132414 + 0.794058i	0.805023
-0.132414 - 0.794058i	0.805023
-0.289053 - 0.745375i	0.799459
-0.289053 + 0.745375i	0.799459
0.432307 + 0.668104i	0.795772
0.432307 - 0.668104i	0.795772
-0.720345 - 0.313480i	0.785599
-0.720345 + 0.313480i	0.785599
-0.759376 - 0.186085i	0.781844
-0.759376 + 0.186085i	0.781844
0.179095 - 0.753112i	0.774114
0.179095 + 0.753112i	0.774114
-0.575659 + 0.487639i	0.754438
-0.575659 - 0.487639i	0.754438
0.088451 - 0.739192i	0.744465
0.088451 + 0.739192i	0.744465
-0.738052	0.738052

Şekil.2 ve Tablo.7'ye göre tüm veriler 1 değerinden küçük çıktığı için model uygun kabul edilmektedir. Modelin tam uygunluğuna karar verebilmek için modelin serisel otokorelasyon sorunu içerip içermediği Lagrange Çarpanlar (Autocorrelation LM) testi ile test edilmiş ve sonuçlar aşağıda tablo.8'de gösterilmiştir;

Tablo 8. LM Testi Sonuçları

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	3.290205	4	0.5105	0.822649	(4, 5448.0)	0.5105
2	2.137831	4	0.7104	0.534464	(4, 5448.0)	0.7104
3	1.047419	4	0.9025	0.261832	(4, 5448.0)	0.9025
4	3.349583	4	0.5011	0.837499	(4, 5448.0)	0.5011
5	1.821693	4	0.7685	0.455416	(4, 5448.0)	0.7685
6	4.056029	4	0.3985	1.014199	(4, 5448.0)	0.3985
7	2.453119	4	0.6530	0.613305	(4, 5448.0)	0.6530
8	1.006244	4	0.9088	0.251538	(4, 5448.0)	0.9088
9	1.293133	4	0.8625	0.323262	(4, 5448.0)	0.8625
10	1.311957	4	0.8593	0.327969	(4, 5448.0)	0.8593
11	0.138666	4	0.9977	0.034661	(4, 5448.0)	0.9977
12	1.706347	4	0.7896	0.426575	(4, 5448.0)	0.7896
13	5.021309	4	0.2851	1.255675	(4, 5448.0)	0.2851
14	1.810467	4	0.7706	0.452609	(4, 5448.0)	0.7706

Tablo.8'e göre tüm değerlerin anlamlılık düzeyi 0,10 değerinden büyüktür ve modelin otokeralsyon içerdiği hipotezi reddedilmektedir. Bu kapsamda model de otokorelasyon yoktur ve model uygun bir modeldir. Modelin uygunluğu belirlendikten sonra değişkenlerin aralarındaki ilişkileri incelemek için etki-tepki modelleri ve varyans ayrıştırma modellerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Dolar-PPK arasındaki etki-tepki analizi sonuçları aşağıda Grafik.2'de özetlenmiştir;

Grafik 2. Dolar – PPK Etki Tepki Grafikleri

4 grafikte sonuçlar özetlenmiştir. Sırasıyla sol üst grafik, dolar fiyatlarının kendine etkilerini, sağ üst grafik dolar fiyatlarının PPK kararlarına etkilerini, sol alt grafik PPK kararlarının dolar fiyatlarına etkilerini ve sol alt grafik PPK kararlarının yine kendine etkilerini göstermektedir. Teorik olarak dolar fiyatlarının PPK üzerinde etkisi olması beklenmez. Bu sebeple bu kısım analiz dışında bırakılmıştır. Yine dolar fiyatlarının kendine etkileri çalışma hipotezleri dışında olduğundan analiz dışında bırakılmıştır. Bu kapsamda PPK kararlarının dolar fiyatlarına etkilerini gösteren grafik ise ana hipotez ile ilgilidir. Grafiğe göre 10 dönem için PPK kararlarındaki şokların etkileri görülmektedir. .00 noktası şokların nötrleştiği noktadır. Kırmızı kesikli çizgiler ise %95 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bu kapsamda grafik analiz edildiğinde PPK kararlarının dolar fiyatlarına zayıf etkileri görülmektedir. Gecikmeli olarak 4. 5. Dönemde nispeten büyüyen şoklar 8. 9. Ve 10. Dönemde etkiler nötr hale gelmektedir. Son grafikte ise PPK kararlarının kendi kararları üzerindeki etkileri incelendiğinde PPK kararlarındaki şokların kendi üzerindeki etkileri 2. Dönemden sonra azalmakta ve 9. Dönemden sonra nötr hale gelmektedir.

VAR analizindeki son aşama olan varyans ayrıştırma sonuçları aşağıdaki tablo.9'da verilmiştir (teorik olarak uygun olan dolar fiyatlarının varyans ayrıştırma bölümü

değerlendirilmiştir);

Tablo 9. Varyans Ayrıştırma Tablosu

Period	S.E.	D01	PPK
1	0.864497	100.0000	0.000000
2	0.865014	99.98113	0.018871
3	0.865369	99.91351	0.086493
4	0.865804	99.89297	0.107033
5	0.866326	99.81541	0.184586
6	0.869783	99.78461	0.215392
7	0.870008	99.77255	0.227451
8	0.870322	99.74954	0.250464
9	0.871891	99.71860	0.281397
10	0.871987	99.69672	0.303277

Tablo.9'da göre PPK kararlarının dolar fiyatları üzerinde dönemler artıkça artan fakat zayıf etkileri bulunmaktadır. 1. Dönemde dolar fiyatlarında meydana gelen değişiklikleri %100'ü yine kendi tarafından açıklanırken 10. Döneme gelindiğinde dahi %100 oranına yakın bir şekilde yine kendi tarafından açıklanmaktadır.

5. Sonuç Ve Değerlendirme

Çalışmanın ana amacı TCMB para politikası kararlarının popüler finansal yatırım araçları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Söz konusu etkiler özellikle PPK'nun beklenmedik/şok kararlarının açıklanması sonunda kısa süreli etkiler ve PPK'nın beklendik kararlarının kısa süreli etkileridir. Söz konusu etkilerin varlığı ya da yokluğu PPK kararlarının etkileri hakkında bilgi vermektedir. Bu amaçla yapılan ampirik analizler sonunda PPK kararlarının BIST-100, altın, dolar ve euro ile ilişkileri belirlenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır;

- BIST 100 – PPK ilişkisi sonuçlarına göre PPK kararlarının BIST-100 endeksi üzerinde zayıf etkileri gözlemlenmiştir. Bu zayıf etkiler dönemler uzadıkça kaybolmaktadırlar. Bu durumda PPK kararlarının BIST-100 üstünde çok kısa süreli ve çok zayıf etkileri olduğu sonucu çıkarılabilir.
- Dolar – PPK ilişkisi sonuçlarına göre PPK kararları dolar üzerinde çok kısa dönemde etkili olurken daha sonra etkisi ortadan kaybolmaktadır. Bu durumda PPK kararlarının dolar üzerinde ani şoklara neden olduğu fakat belli bir süre sonunda piyasaların kolaylıkla bu kararı içselleştirdiği anlaşılmaktadır. Daha uzun zamanda ise PPK kararlarının dolar üzerindeki etkisi tamamen kaybolmaktadır.

Bir başka kayda değer sonuçta PPK'nın kendi kararları üzerinde de bir süre sonra etkisiz olduğudur. Bu durumda PPK kararlarının önceki kararlarından bağımsız olabileceği ya da kararları alınmasına neden olan/geliştirilen politikaların çokça değişmiş olabileceği anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Bernanke, B.S. (2004). Central bank talk and monetary policy. BIS Review, 57, 1-7.

Bernanke, B. S. (2010, May). Central bank independence, transparency, and accountability. In Speech at the InstituteforMonetary and EconomicStudies International Conference, Bank of Japan, 25. URL: https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20100525a.htm. Son Erişim Tarihi: 17.09.2021

Holland, A. S. (1985). Rationalexpectations and the effects of monetarypolicy: a guidefor the uninitiated. Federal Reserve Bank of St. Louis Review, (May 1985). URL: https://www.researchgate.net/profile/A-Holland/publication/5046821_Rational_Expectations_and_the_Effects_of_Monetary_Policy_A_Guide_for_the_Uninitiated/links/564b9f5b08aeab8ed5e77524/Rational-Expectations-and-the-Effects-of-Monetary-Policy-A-Guide-for-the-Uninitiated.pdf.

Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics. American Economic Review, 93(5), 1449-75.

Mishkin, F.S. (2001). The Transmission Mechanism and the Role of Asset Prices in Monetary Policy. URL: https://www.nber.org/papers/w8617. Son Erişim Tarihi: 11.11.2021.

Mishkin, F. S. ve Savastano, M. A. (2001). Monetary policy strategies for Latin America. Journal of Development Economics, 66(2), 415-444.

Serdengeçti, S. (2005). Merkez Bankası Bağımsızlığı. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/sunumsubat2005.php. Son Erişim Tarihi: 22.11.2021.

TCMB (Türkiye Cumhurieti Merkez Bankası). (2001). Enflasyon Hedeflemesi, Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği, No:9801. URL: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Enflasyonun+Hedefleri. Son Erişim Tarihi: 22.11.2021.

TCMB (Türkiye Cumhurieti Merkez Bankası). (2012). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Bağımsızlık. URL: www. tcmb.gov.tr. Son Erişim Tarihi: 22.11.2021.

TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası). (2019). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarihçesi ve Görevleri. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. URL: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e6ccf55f-b2ac-4153-8d5a-c7ba61afa053/TCMB+TK+BASKI+WEB.pdf?MOD=AJPERES. Son Erişim Tarihi: 01.12.2021.

Winkler, B. (2000). Which kind of transparency? On the need for clarity in monetary policy-making. On the Need for Clarity in Monetary Policy-Making (August 2000). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=355587. Son Erişim Tarihi: 30.11.2021.

Yetkin, Z. Ö. (2005). Merkez bankalarının para politikalarının tasarımında iletişim politikalarının önemi ve bekleyişlerin yönetimi. Yayımlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.

Endüstriyel Ürünün Tasarım Sürecinde Estetik Kaygı

Handan Sabriye YAMAN [1]

Giriş

Tasarım kelimesinin anlam genişliği onu temel kullanımlarının dışında pek çok alanda da rahatlıkla kullanmaya izin verir. Örnek verecek olursak kullanım alanı olarak tırnak tasarımı, çiçek tasarımı gibi uç noktalara varır. Yazar bu kullanım alanlarının bu kadar geniş ve temel amacı dışında kolayca kullanılmasını kelimenin anlam genişliğine bağlıyor. Tasarım kelimesi genel anlamında "Design is important to the national economy." / " tasarım, ulusal ekonomi açısından önemlidir." şeklinde bir isim olarak kullanılır (Heskett, 2013, 12).

Heskett'e göre tasarım sınırlarının çizilmemiş olması tasarım pratiğine olan bakışı da etkilemektedir. Örneğin bir tarih ya da mimarlık ile ilgili bir kitapta "okuyucunun bilgisinin kesin ölçüsü birbirinden farklı olsa da konuyu neyin oluşturduğuna dair oldukça eksiksiz bir anlayışa varılabileceğine itimat edilebilir. Oysaki böylesi bir ortak kavrayışın bulunmadığı ve ilk ilkelerden hareket etmenin zorunlu olduğu nükleer fizik gibi diğer alanlar fazlasıyla gizemli ya da içrek olabilir."(2013,10). İşte burada tasarım her iki nokta arasında bulunmaktadır. Açıklık ve kesinlik sağlayan sınırları olmadığı için "tasarım" kelimesi hakkında herhangi bir şey bilen ya da ya da onunla ilgilenen insanların büyük bir kısmı kelimenin tanımında uyuşmayan noktalarda kullanmaktadır ve gereklinin dışında her konuya başlık (saç tasarımı vb.) oluşturur.

"Tasarımın en belirgin gönderme noktası biçim(form) ve biçem(stil) kavramlarının geçici ve oldukça değişken olduğu, genel kurallarının yokluğunda bireysel beğeni düzeyinin geçerli olduğu moda, iç tasarım, paketleme(ambalajlama) ve otomobil gibi alanlara yöneliktir. Bu alanlar gerçekten de çağdaş tasarım pratiğinin önemli bir parçasını oluşturur; yapılan yorumların çoğunun ve reklam giderlerinin büyük bir bölümünün hedefi de bunlardır. Üzerinde durulması gereken diğer noktalar olarak teknik uygulama ya da el becerisi (zanaat) öne çıkabilir. Ancak kapladıkları büyük yere karşın tüm bu alanların altta yatan bir bütünlüğün görünümleri olduğunu unutmamalıyız: bütüne ulaşma çabamızda parçalar bizi yanlış yola sürüklememeli." (Heskett, 2013, 10-11).

Heskett'e göre bütünlükle anlatılan "tasarım" kelimesidir ve bu bütünlük kavramı ve anlamı nasıl anlaşılabilir? Pek çok alanda pervasızca kullanımı, usta tasarımcıların görsel becerilerinin gösterimi, şaşalı tasarım bildirilerinin altında yatan yalın gerçeği şöyle açıklar: "Tasarım, insanı insan yapan temel, ayırt edici niteliklerden biridir; insan yaşamının kalitesini belirleyen olmazsa olmazlardandır."(2013, 11).

Tasarım herkesi her alanda etkiliyor ve gün içinde her yönde, yapılan her işte karşılaşmak mümkündür. Bu kadar geniş alanda yer almasına karşın çok az şeyin tasarımında iyileştirme yapmaya ihtiyaç duyulmuyor. Pek çok şeyin tasarımı hala yetersiz görünüyor. Bu şekilde olmasında maliyet vb. etkenler de mevcuttur. Bu gibi etkenlerle uygun tasarım oluşturmaya gidilir. "Ancak burada 'uygun' teriminin kullanılışı önemli bir sınırlamaya karşılık gelir. 'Tasarım' terimi tarafından kapsanan yapılabilirlikler yelpazesi, araçların dikkatli bir biçimde amaçlara uyarlanmasını gerektirir.

[1] Öğretim Görevlisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Emin Gülmez Teknik Bilimler MYO, Bilgisayar Destekli Tasarım ve Animasyon Bölümü, Bucak, BURDUR, hsyildirim@mehmetakif.edu.tr

Bu kullanımın bütün yönlerini hesaba katmayan uygulamadaki bir soruna yönelik çözüm arayışı feci bir şekilde sonuçlanabilir; modaya uygun imgelemin bireysel anlatımı için bir araç olarak düşünüldüğünde ise onun tıpkı bir tıbbi malzeme gibi işlev görebileceği söylenebilir" (Heskett, 2013, 12).

Tasarımcının tanımına baktığımızda Alp'e göre üretken, yenilikçi, bilgi birikimi sağlam, farklı çözümlerle toplumun ihtiyaçlarına cevap veren ürünler üretmeyi bilen kişi şeklinde açıklanır. Ancak bilgi estetiğin önüne geçmemelidir. Tasarımda teknik ve malzeme bilgisi ön planda olmadan tasarım sürecinde bir araç olarak görülmelidir. Uygulamalı sanatı görsel sanattan yani zanaatı sanattan ayıran en belirleyici unsur tasarımın estetik bir bütünlük içinde olmasıdır. Uygulamalı sanatta işlevsel olana estetik boyutu hesaba katar (2009, 52).

Tasarımcının amacı, ürünün kullanılabilirliğini, insanlarla ilişkisini, her şeyden önce kullanım sırasında rahat, sağlıklı, güvenli ve iletişimsel bir ilişkiyi sağlamaktır. Ürünün tasarımını yapmak ve bu ürünü ihtiyacı olan tüketiciye ulaştırabilmek için oluşturduğu tüm görsel, estetik ve fonksiyonel değerlerle bunu ifade eder (Etmk, 2022).

Estetik ve Estetik Kaygı Üzerine

Güzel olan sözlük anlamıyla;

1. Biçimindeki uyum ve ölçülerindeki dengeyle hoşa giderek hayranlık uyandıran.
2. Her yönüyle hoş olan (…….)

- *Nice:*
  güzel, hoş, kibar, sevimli, ince, dakik
- *Beautiful:*
  güzel, harika, hoş, nefis, tatlı, biçimli
- *Lovely:*
  güzel, hoş, sevimli, şirin

«Güzellik» sözcüğü tam karşılığını dile getiriyorsak «Estetik» kavramı karşımıza çıkar. Yani,

❖ Güzellik / Güzel olan,……..

Örnek: GÜZEL HAVA

havanın iyi durumda olması

(MANTIK/ETİK/?)

❖ Estetik değer / Estetiksel olanın özellikleri

Örnek: GÜZEL ADAM

dışsal görüntü

ya da

içsel, kişilik karşılığı

(ETİK) üzerine gidilir.

Güzel ve güzellik kavramlarının tanımları için temel olan şey "beğeni"nin olmasıdır. Beğeni gücüyle ortaya çıkan bu iki anlayışın anlamı çirkin karşıtı soyut ancak duruma göre somut olabilen şeklinde belirtilir.

Güzel tanımından önce "iyi" ve "doğru" yargılarının antik dönemden beri yorumlandığı Platon'un "güzel" yargısını bu iki yargı arasına yerleştirerek günümüze kadar gelen "güzel"-"güzellik" yargılarının sınırlarını araştırma konusunda olanak sağlar. Platon "güzel" için "ulaşılması olanaksız bir idealdir" (Altar, 1996, 13) şeklinde bahseder.

"Güzel" ve "güzellik" yorumları üzerine 17.-19.yy arası batıda "estetik" konusu üzerine gidilir. Pek çok filozof estetik olanı güzel olanla ilişkilendirip "… İnsanda güzelliği arayan ve isteğin dayandığı moral ilkeler üstünde durmuşlar ve böylesine bir isteği "saf-istek" olarak nitelendirmişlerdir" (Altar, 1996, 14) (Burada "saf-istek" = "estetik-istek"e karşılık gelir.).

A. G. Baumgarten, 1750-1758 yıllarında yayınladığı Aesthetica adlı yapıtıyla, ilk kez böyle bir bilimi temellendirir, onun konusunu belirler ve bu bilimin sınırlarını çizer. Böyle bir bilimin belirlenmesi, Aesthetica'nın yayınlanması ile gerçekleşir. (Tunalı İ, s.13/ Estetik).

Sanatsal ve tasarımsal olanda ortak aranan estetik olan, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi göze hoş, duyguya güzel görünenin varlığıdır. Sanatsal olanın tasarımsal olandan ayrılan en büyük yanı, tasarımsal olana atanan işlev durumudur.

Endüstriyel Ürüne Estetik Etkisi

Endüstriyel tasarım, hem kullanıcının hem de üreticinin yararına ürün ve sistemlerin işlevini, değerini ve görünümünü optimize eden kavramlar ve tanımlar oluşturan ve geliştiren profesyonel bir hizmet olarak tanımlanır. Endüstriyel tasarımcılar, belirli müşteri veya üretici gereksinimlerine dayalı olarak verileri toplayarak, analiz ederek ve sentezleyerek bu kavramları ve tanımları geliştirir (Etmk, 2022).

Tasarım kelimesinin anlamından yola çıkarak… tanımının yanında endüstriyel ürün tasarımının tanımı Amerikan endüstriyel tasarımcılar topluluğu IDSA (Industrial Designers Society of America) "Endüstriyel Tasarım (ID), dünya çapında her gün milyonlarca insan tarafından kullanılan ürünleri, cihazları, nesneleri ve hizmetleri tasarlamanın profesyonel uygulamasıdır. Endüstriyel tasarımcılar tipik olarak bir ürünün fiziksel görünümüne, işlevselliğine ve üretilebilirliğine odaklanırlar, ancak genellikle bir geliştirme döngüsü sırasında çok daha fazlasına dâhil olurlar. Tüm bunlar nihayetinde bir ürün veya hizmetin son kullanıcılara sağladığı genel kalıcı değere ve deneyime uzanır" (Idsa) şeklinde açıklarlar.

En güncel tasarım tanımı ICSID (International Council Of Societies Of Industrial Design)' e göre 2015 yılında 29. Genel Kurulu'nda açıklandı:

"Industrial design is a strategic problem-solving process applicable to products, systems, services and experiences which results in innovation, business success and a better quality of life. It is a trans-disciplinary profession that links innovation, technology, business, research and customers in harnessing creativity and visualization to resolve problems and create solutions, reframing problems as opportunities with the intent of making a better product, system, service, experience or business, and providing new value and competitive advantage. Industrial Design is aware of economic, social, environmental and ethical aspects of its outcome aimed at creating a better world." (Etmk, 2022).

Bu tanım ile günümüzdeki endüstriyel tasarımın sınırları çizilmiş olur.

"Endüstriyel Tasarım, endüstride üretilen, nihai kullanıcıya yönelik ürünlerin, işlevsellik, hedef kitlenin beğenisine ve kullanıcının ihtiyaçlarına uygunluk gibi ölçütleri gözeterek fikren geliştirilmesi ve üretime uygun yeni bir ürün olarak projelendirilmesidir. Endüstriyel tasarım, endüstriyel yöntemlerle üretilen nesnelerin insanla ilişkisini kurmaya yönelik bir meslektir." (Etmk, 2022). Tasarım tekniğinde yapılan ürünler ile tüketici arasında ilişki kuran, birçok ürün arasından

pazarın hedef kitlesini memnun etmeye çalışan profesyonel bir alan olan endüstriyel tasarım; İşçilik maliyetlerini ve üretim maliyetlerini düşürerek ekonomiyi canlandırmaya karar verir. Tasarımcı, endüstriyel koşulların performansına göre tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra, endüstride istihdam yaratan, 'ün ürettiği ürünleri pazar aşamasında tüketiciye sunan ve birçok alandaki kapıları aralayarak farklı modeller yaratmaya çalışır (Erzincan ve diğerleri, 2021, 3)

İşlev kelimesinin sözcük anlamına bakıldığında "Bir yapının gerçekleştirilebileceği ve onu başka yapılardan ayırt etme imkânı veren eylem türü, fonksiyon" (TDK) şeklinde olarak tanımlanır. İşlev, ürünün belirli bir amaca hizmet etmesidir. Başka bir deyişle, işaret ettiği şeyin sonucudur. Su koymak için içi boş bir kap tasarlıyoruz. Her şeyi kesmek için keskin kenarlı metal, eşyalarımızı saklamak için içi boş raflı bir dolap veya sandık. Bu nedenle biçim ve işlev aynı ilişki içinde olmalıdır. Form işlevi takip ediyorsa ve işlev istenen sonuçsa, form amacına ulaşmıştır. İşlevin önemli olduğu bir üründe işlevsellik, özellikle estetik unsurların gerçekleştirilmesinde tasarım sürecinde sınırlayıcı bir faktör olabilir. Aslında, bu işlev genellikle nesnelerin görünümünü sınırlayan tüm faktörleri kapsamak için kullanılır. Bir işlevi tanımlayarak nesneleri tasarlarken, onları insanlaştırmayı da düşünürüz. Bıçak keser, kap su taşır, üzerini bezle örter vs. Aslında tasarım sürecinde onlara verdiğimiz işlev, tüketici olarak tanımladığımız alıcıya "bardağa su dökmeyi, bıçak kesmeyi", örtü örtmeyi öğretmektir (Önlü, 2004, 87).

Yeşim Bayrak *, "Dada Dinnerware", Seramik* , 25x45x45xcm, 2011

Kaynak: https://www.artmajeur.com/yesimbayrak/tr/artworks/5781154/dada-dinnerware, 2022

Yeşim Bayrak'ın 'Dada Dinnerware' isimli seramik heykelinde tutma yerleri kapı kollarından yapılmıştır. Görünürde bu nesne estetik, tasarım ve tasarım için gerekli olan işlevsellik durumunu sağlıyor görünmektedir. Bu nesnenin bir tasarım nesnesi olmasının dışında sanat nesnesi olma durumu işlevsel olanın endüstriyel tasarımcıyı tanımlayan üründe biçimin işlevle ilişkisini barındırma durumuna ters düşer. Sanatçı burada biçimin işlevle ilişkisinden çok sanatsal olarak anlattığı alt metne odaklanır. Böylece ürün görünen nesne aslında var olan işlevini yerine getirmenin dışında felsefi anlatısının anlamını yerine getirir.

Bir tasarımın tasarım tanımının yapılabilmesi için işlevsel olma durumu ön plana çıkar. "Kaldı ki, yaratıcı süreç ürünün işlevselliği üzerinde de etkili olmaktadır. Zira, işlevselliğin boyutu ürünün kullanım alanını doğru yerine getirmenin ötesine çıkmıştır" (Önlü, 2004, 85). Yaratıcılık tasarımla ilişkilendirildiğinde, ürünün değeri yaratıcılıkta yatar. Yaratıcılık, yeni ve etkili fikirlerin yaratılmasına yol açan bir zihinsel süreçtir (Küçükerman, 1996; 63).

Görsel 1. Barmen Sıkacağı

Kaynak: https://www.barmarketim.com/barmen-sikacagi-pmu566, 2022

Görsel 1'deki barmen sıkacağı ve Görsel 2'deki Philippe Starck tarafından tasarlanan meşhur 'Juicy Salif' limon sıkacakları işlev bakımından aynı eylem türünü karşılamaktadır. Her ikisi de limon sıkma eylemlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan işlev formlarına oldukça benzer düzeyde sahiptir. Ancak görsel 1'deki barmen sıkacağı işlevin ön planda olduğu ürünken görsel 2'deki ünlü limon sıkacağı estetik kaygının da içinde barındığı forma bürünür. Böylece görsel 2'deki limon sıkacağı işlevsel olanın yanında estetik olanla birleşip görsel şölene dönüşür. Ürün artık sadece ona sahip olunmak istenen sıradan ürün değil adeta ıra dışı bir heykele dönüşür.

Görsel 2. Philippe Starck, Alessi firması için "Juicy Salif", 1990

Kaynak: https://www.icmimarlikdergisi.com/wp-content/uploads/2016/04/indir-5.jpg, 2022

Sonuç

Tasarım kelimesinin anlamına bakıldığında genel anlamda biçimin etkili olduğu ve bireysel beğeninin ön planda olduğu görülür. Tasarım alanlarının genel çerçevesi bu iki nokta etrafında dolaşır. Tasarlanması gereken alana göre gerekenler de artış gösterebilmektedir.

Endüstriyel tasarım disiplinine baktığımızda tüm tasarım tanımının yanında ekonomik açıdan, üretim açısından da gereken ihtiyaçları karşılayabilme durumu ortaya çıkar. Endüstriyel tasarımcı,

biçimin etkisinin yanında bireysel beğeniyi desteklemeli, bununla kalmayıp üretilecek olanı finansal açıdan en üretilebilir şekilde sağlamalıdır. Endüstriyel tasarımcının işlev üzerine gidişi üretilenin biçimini belirler. Ancak biçim sağlanırken bireysel beğeninin desteklenmesi estetik olanı arayışa götürür.

Estetik, tüm süreçte birbirine yakın tanımlamalarda bulunulmasına karşın doğal olan veya güzel algılanan olarak genellenebilir. Bu genelleme çerçevesinde tasarlanan ürünün endüstriyel tasarımcı tanımı içinde tasarlanabilmesi için biçimin işlevselliğinin güzel olana karşılık gelmesi beklenir. Ürüne atanan yalnızca işlev olursa bireysel beğeni geri planda kalıp üretim ihtiyacına yardımcı olamayacaktır. Başka şekilde bakılırsa, bireysel beğeninin sağlandığı ürün, işlevle desteklenmezse kullanım ihtiyacını destekleyemeyecektir. Bu durum yine üretimi etkileyecektir.

Endüstriyel tasarımcının tanım sınırlarını barındırın endüstriyel ürünü üretmek için kullandığı seri üretim için iki önemli kaygısı oluşur. Bu kaygıların ilki ürünün işlevidir. İkincisi ise ürünün estetiğidir. Ürün, üretiminin sağlanabilmesi için bu iki önemli kaygı gözetilerek, birbirini destekleyecek nitelikte forma dönüşmelidir.

KAYNAKÇA

Alp K.Ö.2009.*Uygulamalı Sanatlar Eğitiminde Tasarım, Yapı, İşlev, Estetik Ve Algı Sorunu*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt:V1, Sayı:I,

Altar C.M. 1996. *Sanat Felsefesi Üzerine*. 1.baskı. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Erzincan A., Yıldız N., Parlak D., Günay E., Evren B. Ve Mercin L. 2021. *Endüstriyel Tasarım Ürünü Sofra Seramiklerinde Biyomimetik Ve Biyomorfizm'den Yararlanılması*. Sdü Art-E. Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi. Cilt:11 Sayı:28.

Etmk. Erişim Adresi: http://etmk.org.tr/tr/endustriyel-tasarim/. Erişim Tarihi: 26.06.2022

Etmk. 2022. Erişim Adresi: *ICSID 29. Genel Kurulu gerçekleşti*. http://etmk.org.tr/tr/icsid-29-genel-kurulu-gerceklesti-2/. Erişim Tarihi: 26.06.2022

Heskett J. 2013. *Design*. (Türkçesi: Erkan Uzun), Dost Kitabevi Yayınları. Ankara.

Idsa. Erişim adresi: www.idsa.org. Erişim tarihi: 16.12.2022

Tunalı İ. 1998. *ESTETİK*. 5. Baskı. Remzi Kitabevi. İstanbul.

Tdk. Erişim Adresi: sozluk.gov.tr

Önlü N. 2004. *Tasarımda Yaratıcılık Ve İşlevsellik Tekstil Tasarımındaki Konumu*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 3, Sayı 1.

Küçükerman Ö. 1996. Endüstri Tasarımı/Endüstri İçin Ürün Tasarımında Yaratıcılık. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul

İstanbul Park Forumları ve Halkın Siyasi Katılımı

Hande Ramazanoğulları[1]

Giriş

2013 yazında Türk toplumu, tarihinde eşi benzeri olmayan bir dizi kentsel harekete tanık olmuş ve bu toplumsal hareketler ve İstanbul Taksim'deki Gezi parkındaki protestolar daha sonra Gezi olayları olarak adlandırılmıştır. Türkiye'de ilk kez, milyonlarca insan günlük hayatlarının sakin rutininden çıkarak, iki ay boyunca bu protestolara katılmışlardır. Beklenmedik ve ani olarak gelişen ancak çoğu zaman barışçıl protesto biçimleri içeren Gezi olaylarının, protestocular arasındaki derin dayanışma örnekleri ve polisin yoğun baskısına karşı gösterdikleri direnç bakımından yeni ve benzersiz bir hareket olduğu yaygın bir şekilde dile getirilmektedir. Gezi protestoları, toplumun yaşadığı–*gerçekte birbirine bağlı olan*–çok sayıda hayal kırıklıklarının bir erime potası olarak tezahür etmiştir. Doğası–önceki küresel toplum hareketlerine de vurgu yapılarak–hükümetin rantiye politikaları ve yeşili agresif bir şekilde yok eden inşaat şirketlerine patronaj dağıtımı ile birlikte, *"zenginlere hizmet etme"* (Chomsky, 2012) olarak adlandırılabilecek artan neo-liberal eğilimlerine karşı Avrupa'nın doğu sınırlarında *"Occupy Tarzı"* bir hareket (Iğsız 2014) olarak yorumlandığı gibi; yoksulluk, rejim yolsuzlukları ve artan otoriterliğe odaklanan *"Arap Baharı"* ile paralellik kuran bir hareket olarak da tarif edilmiştir (Benlisoy, 2013).

Gezi hareketinin nihayete ermesi üzerine odaklanan kimi araştırmacılar onu, "nihai olmayan bir devrim, uzun süredir devam eden toplumsal hoşnutsuzluk nedeniyle sadece ara sıra yaşanan bir karışıklık anı" olarak tanımlarken (Sofos & Umut, 2016), bazıları ise bu hareketi, "toplumun son derece hızlı bir şekilde harekete geçip daha sonra aynı hızla dağıldığı aşamalardan oluşan 'savurgan bir yirmi birinci yüzyıl devrimleri vakası' ve 'basit bir muhteşem ama nihayetinde önemsiz bir halk öfkesi patlaması vakası' olarak tanımlamaktadır (Krastev, 2014). Sonuç olarak ortaya çıkan kamusal alandan geri çekilme, olayların etkisi ve sürdürülebilirliği hakkında, olayların nihai planının bir toplumsal harekete dönüşmeyi başaramayan iki aylık bir çekişmeli eylem döngüsüyle sınırlı olup olmadığı hakkında sorulara yol açmıştır. Gezi'yi tartışmalı bir toplumsal devrim olarak tanımlayan çoklu bakış açılarının varlığına rağmen, toplumsal hareketleri ve sonuçlarını göz önüne alan diğer literatür, bu hareketin öylece yok olmadığını iddia etmektedir. Hayal kırıklıklarının dolaylı ve uzun vadeli etkileri vardır ve her şey bittiğinde arkalarında insanları yeniden bir araya getirebilecek kalıcı bağlar bırakırlar (Tarrow 1998). Başarı ve başarısızlık ikilisi üzerinden katı değerlendirmeler yerine 'kazanımlar' ve 'sonuçlar' gibi terimleri benimseyen bir üslup (Amenta&Caren,2004), Earl'ün (2004) savunduğu gibi, literatürde toplumsal hareket kazanımlarının uzlaşmaya dayalı bir tanımının olmadığı yerde, toplumsal hareketleri hak ettiği yere yerleştirmede daha adaletli olacaktır.

Bu makale, Grabbe'nin 2013 Avrupa Birliğine sunduğu raporunda da belirttiği gibi, okuyucuya Türkiye nüfusu içerisinde olağanüstü farklı bir siyasi dil ve alternatif eylem pratiğinin şekillendirdiği yeni bir dizi sosyal ve siyasi beklentiye sahip bir kesimine ışık tutan Gezi olaylarının ana sonuçlarından birini sunmaktadır. Türk demokratik rejiminin katı kurumsal karakteri, siyasi katılımı büyük ölçüde seçimden seçime yapılan sandık ziyaretleri ile çerçevelemiştir. Türkiye'deki demokratik rejim, Donatella'nın (2013) çağdaş demokrasiler için gerekli dediği *"vatandaşların kamusal*

[1] İstanbul Kültür Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Küçükçekmece/İstanbul, Türkiye

müzakereye katılımının yeni araçlarını sunarak mevcut demokratik uygulamalarda reform yapma gereğini kabul etmek" den çok uzaktır. Aksine Türk rejimi, yöneten ve yönetilen arasında hiyerarşik bir karakterin siyassette kurumsallaşması yoluyla halkı politika kararlarından uzak tutma mirasını sürdürmüştür (Turan, 1984). Siyasi elitin karar alma süreçlerinde toplumdan kopması ve demokrasi açığı, halkın nezdinde, otoritesini mahalle ve özel hayat konularında daha da genişleten iktidarın son dönemlerinde daha da artmıştır.

Argüman, Türkiye Cumhuriyeti'nin önceki on yıllarında ortaya çıkan diğer hareketlerden farklı özelliklere sahip olan Gezi olaylarının patlak vermesinden bu yana, farklı siyasi bir topluluğun doğuşunu doğrulayan literatüre katkıda bulunan bir saha araştırmasına dayanmaktadır (Adalet vd., 2013; Göle, 2013, Öztürkmen 2014; Özbank, 2013; Örs, 2014). Sokak gösterileri azaldıktan sonra ortaya çıktığı görülen yeni bir siyasi mücadele biçimini vurgulayan araştırma, İstanbul park forumları gibi, ortak siyasi uygulama ve ifade alanları yaratarak muhalif toplumun aktif siyasi varlığını sürdürme çabalarından örnekler sunmaktadır. Toplantı sayılarının, katılım miktarının ve sıklığının azalmasından ve nihayetinde–*mahalle topluluklarına hizmet eden sosyal toplantı mekanları ve kulüplerin silik görünümleri dışında*–ortadan kaybolmasından önce, başlangıçta, birbirinden bağımsız olarak gelişen Park Forumları, daha iyi bir iletişim ve koordinasyonun sağlanması amacıyla, gevşek bir örgütsel yapı altında birleştiler. Gezi olaylarından iki yıl sonra, Gezi[1] ile bir şekilde bağlantılı olan üç büyük bireysel protesto vakası dışında, yeni siyasi halk hareketi süreci nadiren Türk siyasi gündeminin bir parçası oldu. O halde *Gezi olaylarının kitlesel hareketinden geriye ne kaldığının* sorulması gerekmektedir.

Esas olarak Gezi olaylarının sonrasına odaklanan ve sosyal ağlarıyla siyasi eylemi sürdürmek için geniş kamusal alan çıkışları getiren bu toplumsal hareketin Türk demokratik yaşamına ince ama güçlü bir miras bıraktığını savunan bu makale, argümanını, Gezi protestolarından sonra İstanbul'un parklarında ve kent meydanlarında gerçekleşen park forumu sürecine genel bir bakış ve analiz yoluyla sunmaktadır. Hem somut hem de kavramsal olarak yeni yerleşim ve mekân yaratma yollarını açan Gezi'nin (Erensü ve Karaman, 2017) kudretini anımsatan miras, park forumlarında kendini göstermiştir. Yapılan analiz –Parkinson'ın (2012) ifade ettiği gibi– siyaset anlayışının yalnızca kamusal alandaki soyut tartışmaların karşılıklı bir etkileşimi olmadığını, aynı zamanda belli bir amaç taşıyan insanlar tarafından sahnelenen bir demokrasi muhasebesinin sağlam bir örneğini göstermektedir. Ampirik veriler aracılığıyla, makale, "*park forumlarının Gezi olaylarının muhalefet ruhunu, dayanışma ihtiyacını, siyasi hoşnutsuzluğu paylaşma dürtüsünü ve kamusal alanda temsili ve katılımcı kanallar aracılığıyla yaşayabilir bir demokratik yaşam için değişim çabasını taşıdığını ve gösterdiği"* argümanını ileri sürmektedir.

Metodoloji

Bu çalışma esas olarak katılımcı gözlemine dayanmaktadır ve Haziran 2013'te Gezi Parkında başlayan ve Ekim 2014'e kadar çok sayıda park forumunda devam eden yaklaşık 14 aylık bir sürece ışık tutmaktadır. Gezi protestolarının ilk 3 haftasını tamamladığı 20 Haziran'a kadar, İstanbul'un çok çeşitli mahallelerine ulaşan 38 park forumu yer aldı.[2] İlerleyen aylarda bunların yarısından fazlası yok oldu ve çok az sayıda yenileri eklendi. Bu araştırmanın katılımcı verilerinin toplanması süreci ile paralel olarak faaliyetini sürdüren yaklaşık 15 forum kalmış bulunuyordu.[3] Bunun yanında, çok sayıda forumun haftalık oturumlarını aynı akşamlarda düzenlemesi araştırmanın sınırlanması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın gözlem verileri Abbasağa Parkı Forumu ve Etiler Sanatçılar Parkı forumu katılımcılarından, Abbasağa, Etiler ve Levent park forumlarının bir araya geldiği haftalık üç yönlü forum oturumlardan ve ayrıca, yine haftalık olarak toplanan çok sayıda İstanbul park forumunun Forum Koordinasyon Toplantılarından (FKT) toplanmıştır. FKT, diğer park forumlarının sözcüleriyle olan bağlantıları sayesinde genel olarak tüm forumlardaki gelişmeler hakkında ek bir bilgi kaynağı olmuştur. Forum toplantılarında toplanan verileri desteklemek ve daha ayrıntılı bilgi toplamak amacıyla bireysel forum katılımcıları ile yüz yüze ve online görüşmeler yoluyla ek veriler toplanmıştır. Görüşülen kişilerin seçimindeki kriterler, farklı aktivizm seviyeleri, yaş ve sosyo-ekonomik profil çizgileri doğrultusunda olmuştur. Kriterlerin amacı, herhangi bir

örgütsel aktivist kültürün, sosyal sınıf tutumunun veya yaş grubunun araştırma verilerinin özüne hâkim olmasını engellemek olmuştur. Yüz yüze görüşmelerde, bilgi verenlerin güvenlik endişeleri nedeniyle ses kaydı yapılmamıştır. Bu çalışmada kişilerin gerçek isimleri de mahremiyetlerini korumak için kullanılmayıp, bunun yerine rumuzlar kullanılmıştır. Görüşmeler esnasında, bu araştırmanın park forumlarını akademik literatüre kaydetmek için önemli bir fırsat olduğuna inanan bilgi kaynakları ile içtenlik ve anlayışa dayanan dostane ilişkiler kuruldu.[3] Süreç boyunca karşılaştığım katılımcılar ve izlediğim toplantılar arasında başka akademisyen bulunmamaktaydı. Forum üyeleri kendilerini siyasi eylem ve değişime dahil olan gururlu aktörler olarak tanımlarken, siyasi seçkinlerin alay konusu ettiği ve meydan okuduğu bir siyasi atmosferde bu harekete dair çabalarını kaydeden bir akademik tanığın mevcudiyeti, onların tarihsel olarak adlandırdıkları bu olaya katılımlarının kaydını yapan bir kişi olarak beni gruplarına davet etmelerinde güçlü bir neden olmuştur. Pek çok kişi gibi, benim için de Gezi olayları ve ilerleyen süreçlerini incelemek heyecan verici olsa da bu araştırma boyunca, ele aldığım konulara nesnel olarak yaklaşmaya özen gösterdim ve herhangi bir müdahale veya yorum yapmadım. Lichterman katılımcı-gözlemcilerin, çalıştıkları grupla aynı neşe ve hayal kırıklığını deneyimledikleri ileri sürmektedir (Lichterman, 1998). Yine de her ne kadar son derece dikkatli olunmaya çalışılsa da, olumlama ve empatinin, araştırmacının düşünümselliğini etkileyen önyargılar oluşturabilme ihtimali her zaman vardır.

Kuramsal Yansımalar

Bu çalışmada ileri sürülen argümanı şekillendiren teorik çerçeve, siyasi eylem kavramına dayanmaktadır: bu durum, emek, iş ve eylem olmak üzere üç koşulun oluşturduğu insanlık, insanlar[4] için nihai insanlık durumu olan "vita activa"ya ulaşırken, siyasal bireyin yalnızca sandığa değil, söz ve eylemle kasıtlı olarak değişim için hareket edilen siyasal yaşama da yöneltildiği bir durumdur. Bazılarının daha büyük siyasi resmi etkilemeye yönelik doğrudan veya dolaylı çabalarının gayri resmi tarzlarına atıfta bulunmak için Yeni siyaset, Aşağıdan siyaset, Düşük siyaset, Yerel siyaset gibi çeşitli terminolojileri benimseyen siyaset bilimi literatüründeki son tartışmaları aşmaya katkıda bulunması için kullandığım Politik eylem terimi Hannah Arendt'in The Human Condition isimli kitabında (1958) kullandığı kavramın bir uyarlamasıdır.[5] Gezi olaylarıyla ilgili geniş eylem repertuarı içerisinde, sosyal medya ağlarında takip edilen (Örs, İlay Romain ve Ömer Turan, 2015) protesto biçimlerinin yanı sıra, sanal olarak değil, şehir parklarının gerçek yaşam alanlarında, aktif ve fiziksel oluşumlar olarak ortaya çıkan İstanbul Park Forumlarını ayrıcalıklı kılınması gerektiğine inanıyorum. Park Forumları–Parkinson (2012) ifade ettiği gibi– yalnızca soyut bir kamusal alandaki tartışmaların karşılıklı etkileşimi değildir; o aynı zamanda aynı amaca yönelik insanlar tarafından ortaya konulan bir siyaset anlayışı ile bir demokrasi muhasebesinin sağlam bir örneğidir. Bu çalışma, İstanbul Park forumlarının Gezi olayları esnasında Türk vatandaşları tarafından yürütülen siyasi eylemin siyasi ardılları olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır.

Öte yandan, park forumları sürecinde, katılımcıların kompozisyonu ve bu kimselerin seçkinlerle olan ilişkileri, Gezi protestolarının "binlerce sesinin" "çok renkli" hareketinden çok uzak olduğu da bir gerçektir. Forumların ağ yapısı, örgütsel davranışın kapsayıcı olduğu harekete kıyasla sınırlı kalmıştır (Donatella & Piazza, 2018).

Sosyal hareketler için kritik dört unsur olan repertuar, kapsam, kültür, kaynak seferberliği (Tarrow, 1998) göz önüne alındığında, Gezi Parkı Forumları geniş bir toplumda titreşen rezonans ve çoklu örgütsel düzeyler arasındaki ilişkileri koordine etmede yetersiz olmuştur. Dernek ağları ile ilişkiler geliştirme konusundaki isteksizlik ve bir bütün olarak klasik siyasetin uyguladığı yıldırma çabaları, Eyleme Katılım Politikası bölümünde daha ayrıntılı olarak değindiğim, kaynak seferberliği ve sosyal sermaye ile ilgili sorunları beraberinde getirmesine rağmen, bu durum, hareketin siyasi eylem ve vita activa yoluyla gerçek hayattaki kamusallık ve birliktelik deneyimlerini inşa etmesini engellememiştir.

Geleneksel siyaset örgütleriyle karşılaştırıldığında, Park Forumlarının kamusal karakteri, hem gerçekten kamusal olan fiziksel ortamları, hem de normal, sıradan insanlar olan katılımcıları açısından dikkate değerdir. Parkinson (2012) kamusal karakterin siyaset bilimi araştırmacıları tarafından neredeyse tamamen göz ardı edilen önemli bir konu olduğunu iddia ediyor: "Kamusal alan sorunları, siyaset bilimcilerinin radarının tamamen dışındadır. Kamusal alan terimini kullanan çok az sayıdaki siyaset teorisyeni, onu genellikle Toplumsal alan yerine kullanmaktadır."[6] Şehir parklarında yer alan forumlar, onları kamusal alan yapan fiziksel niteliklere sahiptiler. Arendt ayrıca, mekana kamusal karakterini kazandıran, halkın birlikteliğinden doğan etkinliğe de değinmektedir: "Siyasi alan, doğrudan birlikte hareket etmekten, söz ve eylemlerin paylaşımından doğar."[7] Jürgen Habermas, "kamusal olan ve olmayan, diğer bir ifadeyle, özel olan ve olmayan ile ilgili kavramları" tanımlamak için, kamusal alanın ne anlama geldiğini klasik teoriye ve antik Yunan şehirlerinin tarihi sınıflandırmalarına kadar araştırmıştır.[8] Polis (şehir) alanında, özgür vatandaşlar için ortak olan kamusal yaşam (bios politikos), ortak eylem (praxis) ile olduğu kadar tartışma (lexis) ile de oluşturulmuştur.[9] Parkinson ayrıca demokrasiyi bir praxis olarak analiz eder ve demokrasi tanımını "kurumlar veya seçkinler ve kitleler arasında sabit bir soyut ilişkiler kümesinden ziyade yaratıcı, yinelemeli, dinamik bir şey" olarak tanımlayan Saward'dan (2003)[10] alıntı yapar. Bu anlamda, park forumları, eyleme odaklanarak ve eyleme katılarak, demokrasiyi sahneleyen ortak eylemin kamusal alanları olarak işlev görmüşlerdir. Gerçek bir kamusal alanın edimsel önemi, belirli rollerin yerine getirilmesi için belirli platformlara duyulan ihtiyaç ve fayda açısından ölçülür.[11] Gezi Protestoların ardından park forumları, değişim yaratmaya yönelik eylemlerde bulunma rolleri üstlenmiş ve toplumun hoşnutsuzluklarına ve beklentilerine cevap verme inisiyatifini ele almayı amaçlamıştır.

Gezi Protestoları: *Prelüd*

İstanbul'un kentsel kültürünün sembolik mekanları, bir süredir devasa kentsel dönüşüm projeleriyle yok olma tehdidiyle karşı karşıyaydı. Sosyo-kültürel açıdan anlamlı mekanlara örnek olan Emek sineması ve İnci pastanesi, hükümet tarafından daha önce yıkılarak yerlerine, "*şehrin nostaljiyi çağrıştıran yerlerini kaybetmenin hüznüne yol açan"* alışveriş merkezleri açılmış iken, sanatçılar, aydınlar, akademisyenler ve bölge sakinleri tarihsel olarak zengin şehir medeniyeti ve sanatının baskı altında olduğu endişesinden rahatsızdı (Turam, 2015). Azınlık gruplarına kötü muamele, kişisel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, yargının, sivil toplumun, siyasetin ve medyanın işleyişine müdahaleler de dahil olmak üzere, uzun süredir çözülmemiş sosyal sorunlarla birleştiğinde, günümüz siyasetindeki sıkıntı ve hayal kırıklığı daha da ağırlaşmıştı (Sofos & Umut, 2016, Özel 2014, Harmanşah 2014).

İstanbul'un Taksim Meydanı Gezi Parkındaki protestolar, hükümetin bu parkı yıkıp eski Osmanlı askeri kışlası olan Topçu Kışlası'nın ön cephesinin yeniden inşa edilmesi ve arkasına alışveriş ve konut kompleksi inşa etme planlarını yakından izleyen bir avuç insan tarafından başlatıldı. Taksim Meydanının çağdaş tasarımı, batılı yüksek kültürüyle bilinen erken Cumhuriyet dönemine aittir. Meydan, sadece İstanbulluların ağaçlar ve çiçeklerle bezenmiş geniş yeşil bir parkın keyfini çıkarabilecekleri bir yer olarak değil, aynı zamanda meydanın tam ortasında duran Cumhuriyet Anıtı ile yeni cumhuriyetçi sosyokültürel hayatın Osmanlı geçmişini terk ederek Batı'ya yönelmesini de temsil ederek inşa edilmişti. Bu nedenle, hükümetin Gezi Parkı'nı yıkma planları, halk tarafından kentsel modern yaşam tarzından geçmişin geleneksel kültürüne geri dönmek için bir dayatma olarak algılanmıştır.

Muhtemeldir ki Gezi olaylarına yol açan siyasi sıkıntı, ortak bir siyasete olan toplumsal aidiyet duygusunu kaybetme duygusuyla birlikte katlanmıştı. Gezi protestolarında kitlelerin sloganlarının defalarca teyit ettiği gibi, varlıklarının kendi ülkelerinin vatandaşları olarak hiçbir önem teşkil etmediği konusu büyük ölçüde paylaşılan bir duygu oluşmuştu. Politika yapıcılar halkın önemli bir kısmının tercihlerini, endişelerini ve beklentilerini tamamen göz ardı ediyordu. Hükümetin ve özellikle de Başbakanın AKP'li olmayan seçmenlere yönelik dışlayıcı tutumu, pek çok kişiyi siyasi hayattan uzaklaştırmıştı. Kamuoyunda paylaşılan izlenim, muhalefet partileri de dahil olmak üzere

siyasi sistemin yurttaşların taleplerini duymadığı yönündeydi. Çoğunu bir yalnızlık duygusu ele geçirmiş olan bu halk toplulukları sokaklara çıktıklarında tıpkı kendileri gibi binlerce insanı görünce tazelenmiş siyasi hislere, bir nevi yeni toplum umuduna büründüler. Görüşülen kişilerin ifadesiyle Gezi protestoları "*uzun zamandır kayıp olan kız ve erkek kardeşleri yeniden bir araya getirmişti*."

Gezi eylemlerine giden yolda İstanbullular Gezi Parkının yıkımını önlemek için hemen her siyasi, sosyal ve adli yolu kullanmaya çalıştı. Protestolardan iki yıl önce, bölgedeki 100'den fazla çevresel, kültürel, siyasi grubun çatı örgütü olan Taksim Dayanışma Platformu, hükümetin bölgedeki kentsel dönüşüm planlarına karşılık bir yargı süreci başlattı. Parka ilk polis baskını, mahkemenin karar verme süreci içerisinde Taksim sakinleri parkı yıkıma karşı korurken gerçekleşti. Bir protestocunun, *"şehrimizi kurtarmak ve ülkemizin siyasi geleceğine vatandaşlık konumumuzu yeniden yerleştirmek için sadece kendimiz kalmıştık"* diye ifade ettiği durumu yaşamakta idiler. Gezi'nin başladığı siyasi ve sosyal ortam, özgür faaliyetlerin olmadığı ve hükümetin duyarlı yaklaşım göstermediği bir ortamı andırmaktadır. Siyaset tartışması esas olarak kentsel ortamlarda üretilip ifade edildiğinden, kentsel kamusal alan, çekişmelerin ana sahnesi olarak hizmet eder ve sokaklar, hoşnutsuzluğu iletmek için nihai arena haline gelir (Bayat, 2010). Sonuç olarak, Gezi eylemlerinde, yüz binlerce insan sokaklarda, parklarda, meydanlarda gösteri yaparak, protesto ederek, işgal ederek, direnerek, barikat kurarak kendini siyasi çekişmenin içinde buldu.

Park Forumu Protestocuları

Siyasi parti ve örgütlerin önderlik ettiği bir dizi harekete kıyasla, Türkiye'nin 1940'ların ikinci yarısında demokrasiye geçişinden sonra başlayan çok partili siyaset boyunca, hiçbir hareket, Gezi protestolarındaki kadar çok sayıda farklı özellikte insanı herhangi bir zamanda bir araya getirmemiştir.[12] Daha önce birbirine karşı mesafeli olan gruplar arasındaki kolektif mutluluk duygusuyla ilintili olan, ve ilk olarak protestolar sırasında ortaya çıkan bir sosyal bağ, ilk başlarda park forum alanında da etkisini sürdürdü. Forum katılımcıları arasında sınıflar, siyasi bağlantılar, etnik ve dini kimlikler arasında bir dayanışma oluştu. Grup kimliklerinin üzerinde, demokratik değerleri benimseyen kapsayıcı bir topluluk kimliği, hepsi de eşit ancak benzersiz yaşam tercihleri için siyasi tanınma ve özgürlükler talep eden, belirgin bir bağlantı faktörüydü. Şehir Tiyatrolarının başrol oyuncusu Füsun, herkesin özgürlüğe dayalı bir yaşam tarzı arayışıyla parkta bulunduğunu ifade etti. Temel ortak konu, Nevin'in de tanımladığı gibi, özgürlük idi; özgürce var olma ve nefes alma hakkı idi, seçim siyasetine indirgenmemiş, bir yaşam biçimine dönüşmüş bir özgürlüktü herkesin aradığı.[13]

Çevik kuvvet polisini aşıp parkı yeniden geri almak ve yıkımdan korumak için iki hafta kesintisiz mücadele ve sokaklarda 40 saat aktif gösteri ve direnişler yapan İstanbullular, parkı geri aldıklarında, kendilerini, şaşırtıcı bir şekilde, yüksek insani niteliklerle bezenmiş, her anlamda hayat dolu, toplumsal birliği başarmış bir şekilde, yaşam hayallerinin cevabı olarak kendilerini Park ortak yaşamının gerçeküstü deneyimi içinde buldular. Topyekûn bir kendiliğindenlik içinde gerçekleşen sokak protestoları, Park'ın yıkımına karşı direniş, ortak yaşamın başlaması, Türk siyaset literatürünün Gezi ruhu olarak adlandırdığı varoluş tanımını oluşturdu. Gezi halkının kalbinde ve zihninde, Gezi ruhunun deneyimleri, insani varoluşlarının şimdiye kadarki en yüksek haliydi.[14] Bu büyülü ruh, Hannah Arendt tarafından tanımlandığı şekliyle, tüm insanlık hallerinin en yükseği olan eylemlilik haline, *vita activa*'yla, güçlü bir benzerlik taşır.[15] Arendt bu mutluluk durumunu, yaşamın kendisi gibi kalıcı bir var olma durumu; eski Yunanda *eudaimonia* denilen, dini tonlar içermemesine rağmen kutsanmışlık çağrışımına sahip, her insana hayatı boyunca eşlik eden ve o kişinin ayrı bir kimliği olan perinin mutluluğu olarak tanımlar.[16]

Ortak yaşam deneyimlerini paylaşan görüşmecilerin çoğu, Parktaki birliktelik günlerini, kayıp mutlu bir yaşam alanı, hayatlarında çok özleyecekleri bir dönem, kelimeler ile anlatamayacakları nihai bir mutluluk ve memnuniyet duygusu olarak nitelendirdi.[17] Ne protestocular ne de Gezi'de ilk ortaya çıkanlar daha önce bu tür bir deneyim yaşamamışlardı. Tuncel'in[18] tanımladığı gibi, insanlar

hayat süreçlerinde birikmiş çeşitli itirazlarıyla, devrimleriyle ilk kez sokaklara çıktılar ve kendilerini polis müdahalelerinin karşısında birbirlerine sahip çıkarken buldular. Birlikte verdikleri mücadelenin ardından, Parkta birlikteliğin hayatını kurdular. Ancak polis müdahelesiyle, dayanışma, paylaşma, birlikte hayal kurma ve gerçekleştirme günleri çok kısa süreli oldu, ve Gezi Parkı boşaltıldı ve yasaklandı.

Park forumlarının gelişimi ise, kendi insanlıklarının *vita activa* halinden kopmayı reddedenler için bir fırsat olarak ortaya çıktı. Eşit ve farklı yurttaşlardan oluşan bir toplulukta tamamen yeni bir özgürlük alanına girdikleri eylem durumunda kalmayı arzulayanlar, İstanbul'un kent meydanlarında ve parklarında düzenlenen halk meclisleri aracılığıyla, halkın önüne çıkmanın ve siyasi eylemi sürdürmenin daha sakin ve sürdürülebilir bir yöntemini keşfettiler. İlk aşamalarda, forumlar çoğunlukla, Parklarını ve özgürlüklerini polisten ve hükümetten korumak için haftalarca çabaladıktan sonra bu *siyaset sahnesini terk etmeye isteksiz* insanları ağırladı. Araştırmacılar, Gezi ruhunun çeşitli yerelleştirmeler yoluyla mekânı siyasallaştırmaya devam ettiğini ve isyanın siyasi etkisinin hem maddi hem de kavramsal olarak yenilerini yaratarak derinleştiğini ve genişlediğini iddia ettiler (Erensü ve Karaman, 2017).

Haziran başında Gezi Parkı'nda gerçekleşen ilk forum toplantılarını kısa bir süre sonra diğer semt parklarındakiler izledi. Taksim Dayanışma Platformu üyesi Cemil, ilk forum toplantısının Gezi parkının protestocular tarafından işgal edildiği 1 Haziran'dan bu yana burada ikamet eden bir grup Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) mezunu tarafından, tahliye edildikleri güne kadar, düzenli olarak ODTÜ mezunları forumları düzenlendiğini ifade etti. Polis baskının ardından, Gezi Parkının bir polis yerleşkesi haline gelmesi üzerine, Beşiktaş Çarşı grubu,[19] Beşiktaş'taki Abbasağa Parkı'nın yeni alternatif park forum alanı olarak tüm vatandaşları ağırlayacağını 16 Haziran'da sosyal medya aracılığıyla duyurdu. Polis baskınının üçüncü gününde, binlerce kişi Abbasağa parkı forumunda biraraya geldi. Bunu, ertesi gün yine binlerce kişinin bu sefer İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında bulunan ve Taksim'in tamamlayıcısı olan, bir diğer büyük şehir meydanı Kadıköy'de toplandıkları Yoğurtçu Park Forumu izledi.

Park forumları uygulaması, kısa bir süre içinde ülkedeki çoğu şehir tarafından hızla benimsendi. Çevik kuvvetin Gezi Parkı işgalcilerini zorla uzaklaştırmasının ardından, sadece birkaç gün içinde İstanbul'un 40'tan fazla mahalle ve meydanında ve Ankara, İzmir, Antalya, Edirne ve Eskişehir dahil Gezi eylemlerinin düzenlendiği hemen hemen tüm şehirlerde forumlar yaygınlaştı. 2011'deki Madrid protestolarından sonra ortaya çıkan bir girişim olan "Meydanı Alın" web sayfası bu konuyu şöyle değerlendirmiştir: *"İstanbul'da oldukça şaşırtıcı bir şeyler oluyor; ülke çapındaki sessiz Duran Adam[20] protesto eylemlerine ek olarak, şehrin farklı mahallelerinde yavaş yavaş halk meclisleri ortaya çıkmaya başladı. Daha önce İspanya, Yunanistan ve Occupy kamplarında olduğu gibi, Türkiye'deki göstericiler Gezi parkında kendi protesto biçimlerini koymaya başlıyorlar.[21]"*

Forumların ilk haftaları, daha önce haftalardır protestolara katılan yüzlerce insanla doluydu. Bu haftalarda forum deneyimleri çoğunlukla özgür ifade alanları olarak hizmet etti. Katılımcıların birbirini dinlediği; hayal kırıklıklarının, beklentilerin, duyguların, özlemlerin paylaşıldığı; insanların birbirlerini duydukları saatler, ilk haftaların forum oturumlarının deneyimleri oldu. Katılımcıların haftalarca süren protestolar sırasında çevik kuvvet polisiyle yaşanan arbedenin travmasını dile getirirken kullanmayı tercih ettikleri Vietnam Sendromu[22] en göze çarpan ortak ifadeydi. Protestolar sırasında tanışan ve birbirlerine aşık olan ve haftalar içinde evlenen iki araştırma katılımcısı Esra ve Savaş, balaylarının her gününü Beşiktaş'taki parkta geçirecek kadar Abbasağa park forumunun ateşli katılımcılarıydı. Onlar, Abbasağa Forumu'nda uygulanan bu *derin demokrasi* yönteminin travma sonrası stres yaşayanları kurtardığını iddia ettiler. Esra, birkaç forum üyesinin, yöntemi forum katılımcılarına uygulamayı öğretmek üzere kurslar aldığını da belirtti.

Sınırsız ifade özgürlüğünün yanı sıra, park forumları, günlük hayatın yerel politika konularına doğrudan dahil olma olanaklarını da gündemlerine aldı. Forumlarda, ulusal düzeyde politika oluşturma süreçlerinde etki yaratmak da amaçlandı, ancak çoğunlukla çok sınırlı kaldı. Forumlar, ilk

haftalarda, Gezi döneminde kurulan alternatif girişimler tarafından da sık sık ziyaret edildi. Protestoların ardından, seçimlerin güvenliğini sağlamak ve seçimlere nezaret etmek amacıyla kurulan "Oy ve Ötesi" ve "Sandıklar Bizim" adlı iki sivil inisiyatif, Mart 2014'te yapılacak yerel seçimler sırasında oy sandıklarını hile ve manipülasyona karşı korumak için forum popülasyonlarından iş birliği istemek üzere çok sayıda forum toplantısını ziyaret etti. Protestolar sırasında kurulan çeşitli internet medya girişimleri ve gönüllü haber ajansları da kendilerini tanıtmak ve ortak eylem yaratmanın yollarını bulmak için forum toplantılarını ziyaret etmişlerdir. Park forumlarının ilk haftalarında, Gezi olaylarının önde gelen sivil dernekleri olan Taksim Dayanışma Platformu, Mimarlar ve Tabipler Odaları, politika gündemleri koordine etmek, kalabalıkları harekete geçirmek ve bilgi paylaşmada mesafeli davrandılar.

Forum Koordinasyon Toplantılarının (FKT) ilk haftalarında, çok sayıda forumun sözcüleri, ayrı ayrı toplanacak ve önceden belirlenmiş bazı kamu meselelerini araştıracak tematik çalışma grupları tasarladılar. Bu grupların ilerleme için yollar önermesi ve ortak eylem için forum toplantılarında fikir birliği aramaları amaçlanmıştı. İlk tematik grup, gereğinden fazla uzun süren, disiplinsiz ve bazı durumlarda gündemden kopan FKT toplantıları sorununu ele almak için oluşturuldu. Forum davranışının demokratik temsili ve ifade özgürlüğü öncelikleri, anlamlı sonuçlara sahip ilgili, verimli oturumlara sahip olmak için hiyerarşik olmayan bir yapı tarafından yönetilmeye ihtiyaç duyuyordu. Mart 2014'te yaklaşan yerel seçimler, basın özgürlüğü, yasal haklar ve özgürlükler, kentsel çevre ve rantiyeci müteahhitler sorunu, yerel ağların ve mahalle örgütlenmelerinin geliştirilmesi, forumlar arası iletişimin iyileştirilmesi, toplumun İslami muhafazakâr kesimleri ile etkileşim oluşturulması tematik çalışma gruplarının konuları arasındaydı. FKT toplantıları olası eylem önerileriyle başlayıp, ne kadar etkili ve gerçekçi olduğuna bakılmaksızın eşit ağırlık ve değere sahip her fikre saygı önceliği nedeniyle, uzun saatler süren tartışmalarla devam etmekteydi. Bu forumlarda, özgür irade ve bireylerin birbirinin fikirlerini karşılıklı olarak kabulü her zaman birincil öncelikler olmaya kalmaya devam etti. Haziran 2013'ten bu yana, forumların bu son derece heyecanlı insanları, haftalık olarak akşamları en az bir kez, çoğu iki kez ve bazı haftalar daha da fazla bir araya geldiler. İlk zamanlarında hala eylem kapasitesine sahip olan forumlar, kamusal görünüm ve kendini ifade alanları olarak hizmet etmenin yanı sıra, kitleleri sokak eylemi için harekete geçirme potansiyelleriyle genel kamuoyunun dikkatini yüksek tutmaya çalışırken, toplumsal yaşamda değişim ve ilerleme için çabaladılar.

Eyleme Katılım Politikası

Siyasal rejime, onun kurumlarına ve aktörlerine yönelik birey-temelli, tikelci bir tavır sergileyen park forumları, geleneksel siyasi yollara girmekten özellikle kaçındılar. Özgürlük alanları, tüm otoriteden özerk olmalarına bağlıydı. Katılımcılar, toplumun bireyden üstün tutulduğu geleneksel hiyerarşik Türk siyasi kültürünün tehlikelerine karşı, yarattıkları kamusal alanlarını korumak için son derece sıkı davranış kuralları oluşturdu. Seçim meşruiyetleri veya bürokratik kapasiteleri aracılığıyla forum alanına hâkim olacak ve insanların farklı ama eşit görünümlerini yok edecek olan siyasi seçkinlerden uzak durmaya kararlıydılar. Bu sebepten dolayı forumlar rejimin siyasi kurumlarından da uzak kalmayı tercih ettiler. Forum alanında, bir siyasi partinin himayesi altında siyasi temsil ve bir siyasi parti kurumu ve seçimler aracılığıyla daha geniş bir siyasi toplulukla ilişki kurmak, forum kimlikleri için riskli kabul edildi. Buna karşılık, siyasi partilerin siyasi yaşamda her zaman bariz bir şekilde önemli bir rol oynadığı, oldukça kurumsal olarak tanımlanabilecek geleneksel Türk siyasi sistemi de forumlara şüpheyle baktılar. Hükümet ve muhalefet partileri, zaten önemsiz ve muğlak gördükleri park forumlarının bu mesafeli tutumuna karşılık olarak, kendileri de forum toplantılarına ilgi göstermediler. Hükümet partisinin yansıra, aşırı milliyetçi MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) park forumlarının tüm işleyişinden tamamen uzak dururken, rejimin kurucusu da olan ana muhalefet partisi CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) ve parlamentoda yer alan bir diğer muhalefet partisi olan HDP[23] (Halkların Demokratik Partisi) sadece seçim dönemlerinde oy kaygısıyla bu toplantılarda boy gösterdiler.

Siyasal hayatın vatandaşların bireysel temsilinden ziyade ağırlıkla geleneksel siyasi kurumlardan oluştuğu Türk siyaseti bağlamında, kurumları tamamen göz ardı eden forumların temsiliyet vurgusu ve demokratik öncelikleri geniş halk toplulukları tarafından Türk siyasetinin yeni bileşenleri olarak kabul edilmedi. Forumların son dönemlerinde, bu konu katılımcılar arasında şiddetli bir çekişmeye dönüştü ve zaman zaman gürültülü tartışmalar ve suçlamalar sahnelendi. Forum üyeleri arasındaki çekişme kendisini iki kampta gösterdi: *i.* Forum meclislerinin azalan ivmesine karşı bir önlem olarak daha geniş geleneksel siyasi programa dahil olmayı tercih etmekte ısrar edenler *ii.* geleneksel siyasi kurumlardan katı bir mesafede durmakta ve kendiliğindenlik ve her türlü otoriteden bağımsız eylem gibi orijinal demokratik ilkelere sadık kalmakta ısrar edenler.

Öte yandan forumlar, kendilerini Gezi protestolarının olmazsa olmaz bir siyasi uzantısı olarak kabul ederek, onun ateşli ruhunu devam ettirip Türk siyasi hayatına aşılama ve bir şekilde siyasi sistemi buna göre dönüştürme rolünü de üstlendiler. Gezi nüfusunun bir bütün olarak temsil kapasitesini üstlenme gerekçeleri, kendilerinin üç milyondan fazla protestocu tarafından yetkilendirildikleri inancına dayanıyordu. Bu inançla, Gezi'nin çoğulcu ilkelerini sürdürmek için, katılımcıların bireysel veya kolektif siyasi kimliklerini ortak forum alanına taşımalarını *derin demokrasi* adına sakıncalı buldular. Buna göre, siyasi görüşler, ideolojik tercihler veya parti kimlikleri üzerinden herhangi bir çekişme, tıpkı aile, kişisel kimlik ve özel yaşam tercihleri gibi artık kamusal alana değil, bireyin özel yaşam alanına ait olacaktı.[24] Park forumları, siyasal kimliği bir özel yaşam tercihi olarak ele alarak, bir anlamda, siyasal eylem alanı işlevi gören kamusal alanın özgül bir karakterini, baş aşağı çevirerek bir özel alan niteliği haline getirmiştir. Parkinson'un (2012) mekânın kamusal karakterine ilişkin tanımının perspektifinden erken dönem Yunan deneyiminin tasviri düşünüldüğünde, "ortak etki" ve "ortak kaynakların kullanımı" kamusal alanın gerekli unsurları arasında yer almaktadır.[25] Gezi Parkı forumlarında Parkinson'un işaret ettiği gibi, katılımcıların bireysel siyasi kimliklerinin, forum alanında ortak kaynaklara dair bir unsur teşkil etmemesi ve ortak bir etki yaratmaması nedeniyle bireysel siyasi ve parti kimliklerinin forum alanından koparıldığı söylenebilir. Nitekim forum alanında bireysel siyasi kimliklerin varlığı, kamusal alanda yaratılacak ortak etkinin önünde bir engeldi. Ayrıca Arendt'in modernizmin yükselişiyle birlikte *kamusal* ve *özel* arasındaki ayrımı tanımlamak için üçüncü bir kategori seçeneği olarak klasik modele eklediği 'toplumsal' konusu yeniden ele alındığında, siyasi kimlikler, ortak bir dünyadan bahsettiğimiz anlamda, ortak paylaşılan alana ait olmayıp, daha ziyade, özel alana ait olan özel veya daha küçük grup çıkarlarıyla uyumludurlar.[26] Farklı siyasi bağlantıların ve kimliklerin açık ifadesine izin verilmesi, forum alanını şüpheci ve hatta düşmanca tavırların sergileneceği bir çekişme ortamı haline getirecekti ve nihayetinde süreç içinde bu öngörü kendini doğruladı. Bireysel siyasi tercihleri forum alanında yasaklayan düzenleyici önlemlerin alınması ve hatta çoğu durumda teklif edilmesi bile zor hale getirilmesine rağmen, kopuşlar önlenemedi. Yarışan siyasi tercihler arasındaki çatışmalar ve siyasi olarak aktif katılımcıların, siyasi kimlik taşımayan kişiler üzerinde oluşturdukları gözdağı, forum oturumlarında yaygın sahneler haline geldi.

Binlerce kişinin tek vücut olarak birleştiği sokak gösterilerinin ilk günlerinde siyasi gruplar görünür değillerdi. Protestoları teşkil eden kalabalıklar, gençler, kadın-erkek yetişkinler, pencereden uzanan ev kadınları, bankacılar, futbol taraftarları, sanatçılar, emekçiler, liseliler, üniversiteliler vs olarak sokaktaydılar. Dönemin Başbakanı göstericilerin birliğini küçümseyerek onları bir avuç *"Çapulcu"* olarak adlandırmıştı.[27] Gösterici ve forum katılımcısı olan Füsun, "Başka türlü karşılaşmayacağımız insanlarla bir araya gelmenin bir yolunu bulmuştuk" diyordu. Hepsinin aklını meşgul eden bir ortak soruları vardı: *"Nasıl bir ortak yaşam arıyoruz?"* Protestolar beklenmedik bir şekilde taştı ve siyasi olarak müdahil olmayan fakat hepsi de "Çapulcu" olmaktan gurur duyan vatandaşları, on yıllardır baskıcı ve katı merkeziyetçi devlet politikalarına yönelik tepki olarak çoğunlukla solcu ve Kürt aktivizmi altında mücadele eden aktivistlerle birleştirdi. Çoğunluğu acemiydi, hiçbir sokak mücadelesine karışmamışlardı. Aslen sokağın pasif işlev alanına ait olan, İstanbul kentsel yaşamının her zamanki siyaset dışı vatandaşları (Bayat, 2010), kendilerini Kürt ve sosyalist aktivistlerle barikat-kardeşliği içinde buldular. Protestolar devam ederken, farklı kimliklere,

sınıflara ve siyasi bağlantılara mensup karma protestocular park forum alanlarında zaten bir aradaydı. Sokak seferberliğinin küçülen dinamizmi ile aktivistler ve sıradan vatandaşlar çapulcu birliği olarak tanımladıkları eyleme devam etmek için şehir parklarının alanlarını keşfettiler. Akçalı, "Gezi protestoları ve halk forumlarıyla ortaya çıkan agonist kolektif kimlik, Türk demokrasi tarihi için son derece cesaret verici bir gelişme oldu" yorumunu yapmıştır (2018). Ancak sonraki haftalarda, bu çok çeşitli toplum bireylerinin kapsayıcı birliği, kendilerini yeniden düzenlemeye başlayan örgütlü aktivist grupların göze çarpan bir şekilde görünür olmasıyla birlikte bulanıklaştı: sosyalistler, Kürtler, çevreciler, antikapitalistler, komünistler, LGBTQ'lar, *"küçük"* siyasi partiler vb. artık alt kimlikleriyle sokakdaydılar. Birçoğunun öngördüğü gibi, yeni kurulan siyasi dostluk çok uzun sürmedi. Bir koalisyonun yükselişi ve düşüşü, aktivizm veya aktivizm dışı geçmiş deneyimlerin üzerine oluşturulmuş inanç ve kültürel farklılıklar üzerine ortaya çıkar (Weare ve diğerleri, 2014). *"Farklı kültürel bakış açılarına sahip aktörler, işbirliğinin nasıl yapılandırıldığına ilişkin farklı önyargılara sahiptir. Üstelik bu önyargılar, katılımcıların nasıl seçildiğini ve ilişkilerinin zaman içinde ne boyuta geldiğini de şekillendirir"* (s.590). Meydanlarda, sokaklarda ve parklarda yer alan sembollerin, pankartların ve stantların ortaya çıkması ile forum kullanıcılarının büyük bir çoğunluğu birbirini önceden görmedikleri yeni kimliklerle "*tanımaya"* başladı. Bazıları hayal kırıklığı içinde biran evvel meydanları ve parkları terk ederken, bazıları da siyasi kardeşlik bağlarının yeniden kurulup kurulamayacağını görmek için beklemeye koyuldu.

Sonuç: Geriye Ne Kaldı?

İstanbul park forumu süreci, toplumsal muhalefete karşı polisin nefes aldırmayan müdahelesi ve adalet sisteminin sıkı önlemleri gibi dış etkenlerden ve yanı sıra, grup içi hizipçilik ve mahallelerin zamanla azalan katılımı gibi dahili nedenlerden dolayı iki yıl içinde büyük oranda sonlandı. Etiler ve Abbasağa parkı forumları ve bunların, bu çalışmanın odak noktası haline gelen Levent parkı forumu ile üçlü görüşmeleri, 2013 yazından 2014 yılı sonuna kadar fiilen yaklaşık bir buçuk yıl sürmüştü. Maltepe, Maçka, Levent Park Forumlarında çok az katılımcı haftalık toplantılarına halen devam ederken, Yoğurtçu Parkı Forumunun bir bölümü ise kadın katılımcılar tarafından devam ettirildi. Levent parkı forumu düzenli toplantılarını durdurmakla beraber, mahalleli forum üyeleri yerel meselelere aktif olarak katılmaya devam ettiler. Hükümetin mahallelerindeki devlet okullarınının laik müfredatlarını İslamileştirme politikalarına itiraz etmek için aileleri dava açmaya seferber etmek ve mahalle yeşil alanlarını yerel yönetimler ve inşaat sektörünün çifte tecavüzlerinden korumak, Levent park forumunun eylem gündeminin son örnekleri oldu.

Abbasağa Parkı artık bir forum alanı değil ama Gezi yıl dönümü kutlamalarının mekânı olarak Taksim Dayanışması'nın organizasyonlarına ev sahipliği yapmaya devam etmektedir.[11] Maçka park forumu ise, *"Komşu Kapısı"* adı altında bir mahalle derneği olarak yasal statü kazanmış ve artık sosyal, kültürel ve sportif etkinliklerle mahallesine hizmet vermektedir.

Gezi siyasetinin park-forum kisvesi altındaki görünümü Türk siyaset sahnesinden silinirken, izleri bir şekilde devam etti. Forum sürecinin ardından, kimi toplum kesimleri resmi veya gayri resmi yeni toplantılar yapma çabalarına büründüler. Bunlardan bazıları ülkenin siyasi geleceğinde yer edinmeyi amaçlayan, yazılı düzenlemeler ve önceden tasarlanmış gündemlerle yapılandırılmış büyük ölçekli sözleşmeler iken, diğerleri ise kendiliğinden, organizasyonsuz, toplantı yerleri veya belirlenmiş çalışma planları olmadan yapılan anlık toplantılardan ibaretti. Birinci nitelikteki deneyimler Birleşik Haziran Hareketi (BHH) ve Demokrasi İçin Birlik (DİB) girişimleriyle yaşandı. İlk olarak Ağustos 2014'te başkent Ankara'da sosyal demokrat aydınlar, akademisyenler, siyasetçiler ve demokratik sol siyasi grupların aktivistleri tarafından teşvik edilen BHH kongrelerini Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) yerleşkesinde gerçekleştirildi. Gezi'nin düzensiz park forumlarından farklı olarak BHH, bağımsız mahalle meclisleri yerine büyük şehir ve ilçelerde şubeleri olan, ülke çapında bir meclis altında örgütlendi. Web sayfası Aralık 2018'e kadar, çok daha uzun süre aktif kalan bu girişim uzun ömürlü olmadı. BHH bireysel mahalle topluluklarını kendine çekmek veya genel olarak vatandaşları yerel meclisler aracılığıyla siyasi eyleme dahil etmek için herhangi bir

yayılma etkisine sahip değildi. DİB ise, çoğu sol eğilimli siyasi yelpazeden 100'den fazla örgüt, platform, girişim ve bireyin bir çatı derneği olarak ortaya çıktı. DİB, örgütlü bir girişim olmasına rağmen, mahallelerdeki *Hayır Meclisleri*[28] gibi bazı girişimlerde İstanbul park forumları modelini izledi. İktidarın, yakın siyasi tarihte eşi görülmemiş sıklıkta halkın önüne koyduğu seçim dönemlerinde, Şişli Tatavla, Kadıköy Yoğurtçu ve eski Beşiktaş Abbasağa da dahil olmak üzere yaklaşık 40 mahalle parkında birçok eski forum katılımcısı bu meclisler aracılığıyla seçim rekabetine eşlik etmek için bir araya geldi ve parti dışı seçim muhalefetini harekete geçirecek gündem ve eylemlerde bulundular.

Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişiminin hemen ardından, halkın tek tük eylemlerinin mirasına örnek teşkil eden şaşırtıcı derecede kısa süreli bir gelişme yaşandı. Anadolu Yakası'nda eski bir ilçe merkezi olan Üsküdar halkı kendiliğinden bir kaldırımda toplanarak Askeri Darbelere Hayır Forumu adını verdikleri ve sadece bir gün süren bir toplantı düzenledi. Yüzlerce kişi darbe girişimi günündeki deneyimlerini paylaşırken, diğer bazıları da önceki askeri müdahalelerin, yıllarca süren otoriter yönetimlerin ve yurttaşların boyun eğdirilmesinin acı dolu anılarını paylaştı. En son bir park forumunda toplandıklarından bu yana çok uzun zaman geçtiği için pek çok içten duygu taşıyan insanlar diğer yurttaşlar ile geçirdikleri hayatlarının o mutlu bölümünü içtenlikle özlüyorlardı. Halkın, Gezi ve park forumlarını anımsatan siyasi ivmesini takip etmek için son dönemde göze çarpan bir başka deneyim de, Haziran 2019'da İstanbul'un yeni belediye başkanının çifte zaferiyle sonuçlanan iki aylık seçim serüveni oldu. 1994'den bu yana ilk kez belediye başkanlığı seçimini kazanan CHP adayının ilk olarak 31 Mart 2019 da kazandığı seçim, Ak Partinin itirazı üzerine YSK tarafından iptal edilince 23 Haziran 2019 tarihinde yenilendi ve CHP adayı 806 bin oy farkla belediye başkanlık seçimini tekrar kazandı. 2013'te Gezi Parkı'nın yıkılmasına yönelik hararetli protestoların aksine, 2019 İstanbul Belediye Başkanlığı seçiminin geçersiz kılınmasına yönelik toplumsal tepki, sokaklara taşan bir eyleme dönüşmemiştir. Yine de pek çok kesim hızla sandık etrafında seferber olmuş ve tekrarlanan seçimlerin güvenliğini ve geçerliliğini sağlamak için İstanbul yerel seçimlerinde aktif olarak yeniden siyasi eylemliliğe girişmişlerdir. Hareket, geçmiş yıllardaki kaynakların ağ kurma şemalarının yeniden etkinleştirildiğini gösteren çok sıkı bir programda iyi organize edilmişti. Aktivistlerin Park Forumlarını anımsatan kalıcı ağları ve sonraki girişimlerin de aracılığıyla, yeni bir siyasi değişim fırsatı karşısında yeniden bir araya gelmişlerdi. Gezi olayları ve nihayetindeki park forumları, insanları daha önceki yıllardaki yalnızca oy vermeyle sınırlı geleneksel yurttaş profillerini çok aşan katılımcı siyasi eyleme iterek, insanların davranışsal siyasi kültüründe bir dönüşüme katkıda bulunmuştur.

2013 yazında yaşanan Gezi olayları ve devamındaki siyasi katılım süreçleri, katılımın ivmesi her ne kadar dalgalanma gösterse de, Türk siyasi camiasının önemli bir bölümünü siyasi eylemde bulunmaya yöneltmiştir. Hannah Arendt'in siyasi eyleme ilişkin teorik bakış açısını kullanarak sokak protestolarını, Gezi Parkındaki kısa komünal yaşamı ve park forumu deneyimini yorumlamak ve siyaseti anlamak için toplumsal alan ve fiziki kamusal alanın teorik araçlarını kullanmak, halk düzeyinde neler olup bittiğini en iyi şekilde açıklamaktadır. Gezi sonrasında siyasetin tanımını genişletme ihtiyacı, geleneksel ve kurumsal siyasal yaklaşımların sıradan insanın kamusal alanda siyasetle iç içe geçmesini açıklamadaki başarısızlığı sebebiyle siyasi toplumda nezdinde kendini göstermiştir (Özbank, 2013).

İstanbul'da modern devletin yükselişinden bu yana devlet otoritesinin alanları (Habermas, 1989) olan, önce sokaklar ve meydanlar, daha sonra kent parkları, kentsel nüfusun ortaya çıktığı, katılımcı yurttaşlık taleplerini ortaya koyduğu, fiziksel kamusal alanlara dönüşmüştür (Parkinson, 2012). Park forumlarındaki mücadele, hükümetleri tarafından *subjectum* (s. 25) olarak görülen insanların, politik olarak pasif imajlarını değiştirmek, kendilerini devlet otoritesinin önünde mantıklı bir politik topluluğa dönüştürmek ve ülke siyasetinde 'söz' sahibi olmak için amansızca verdikleri politik bir mücadele idi.

Park forumları aracılığıyla insanlar, toplumdaki başkalarıyla birlikte kamusal varlıklar haline geldikleri ve birbirlerine benzersiz ama eşit görünümler verdikleri (Arendt, 1998) ortak fiziksel kamusal yaşam alanları yarattılar (Parkinson, 2012). Şehir sakinleri, park forumu toplantıları sırasında ortak kamusal kaygılar hakkında özgür ve farklı söylemler yürüttüler. Önceleri eğlence ve açık hava mekânları olan İstanbul'un şehir parkları, bu süreç içinde herkesin ortak paydasına ait söylem ve siyaset mekânlarına dönüştü. İstanbullular aktifliği ve birlikteliği somutlaştırarak özgürlüklerini yeniden tezahür ettirdiler ve kamusal alanlarını yeniden yarattılar.

Sözlü ifade ve eylemleri ile Park forumlarında uğraş veren pek çok kişi, özel hayatlarının opaklığını varoluşlarından sıyırıp atmışlardı. Kamusal alanda kendilerini halkın ışığına maruz bırakan ve başkalarıyla dünyevi ilişkiler kuran insanlar, farklı bir özgürlük dünyası keşfettiler. Bu özgürlük sadece polis veya devlet gözetiminden özgür kalma değil, özel hayatın boğucu yüklerinden, geçim yüklerinden, hayatın gerekliliklerinin karanlık köşelerinde dünyeviliğin kaybolduğu yerden özgür kalarak, kamusal alanda yeniden doğuşla gelen bir özgürlüktü (Arendt, 1998). "*İnsanlık asla yalnızlıkla kazanılmaz"* der Hannah Arendt (2000), Karl Jaspers'tan bir alıntıyı işaret ederek, *"O ancak hayat veya kişiliklerini "kamusal alanın macerasına" adayanlar tarafından elde edilebilir."*

Notlar

1. İstanbul, Gezi olaylarının ardından kış aylarında, "İnternet sansürü" ve "Hükümet Yolsuzlukları" konularında, ve Berkin Elvan'ın cenazesi sırasında olmak üzere üç kez büyük sokak protestoları düzenledi.

2. Taksim Dayanışma Platformu, İstanbul mahallelerindeki park forumlarının listesini web sayfasında duyurmuştur; buna göre: **4. Levent:** Sporcular Parkı **Alibeyköy:** Karadolap Parkı **Ataköy:** Atrium Karşısı **Ataşehir:** Ataşehir Parkı & Deniz Gezmiş Parkı **Avcılar:** Marmara Caddesi **Bahçelievler:** Egemenlik Parkı **Bahçeşehir:** Gölet-Atatürk Heykeli Önü **Bakırköy:** Bakırköy Meydan **Bebek:** Bebek Parkı **Beşiktaş:** Abbasağa Parkı **Beykoz:** Paşabahçe Meydanı **Beylikdüzü:** Beylikdüzü Meydanı **Beyoğlu:** Cihangir Park **Büyükdere:** Çelik Gülersoy Parkı **Caddebostan:** Migros Önü **Elmadağ-Harbiye-Nişantaşı-Kurtuluş-Feriköy:** Maçka Parkı **Esenyurt:** Akasya Parkı **Etiler/Akatlar:** Sanatçılar Parkı **Fatih:** Saraçhane Parkı **Göztepe:** Göztepe Parkı & Özgürlük Parkı **İkitelli:** Atakent **Kadıköy:** Yoğurtçu Parkı **Eyüp:** Karadiler Parkı (Eyüp) **Kartal:** Kartal Parkı **Kireçburnu/ Ömürtepe:** Çamlık Piknik Alanı **Kocamustafapaşa:** Meydan **Koşuyolu:** Koşuyolu Parkı **Kozyatağı:** Kriton Curi Parkı **Maltepe:** Maltepe Meydanı **Maslak/Sarıyer/Yeniköy/Emirgan:** Yeniköy Parkı **Bahçelievler:** Milli Egemenlik Parkı **Okmeydanı:** Sibel Yalçın Parkı **Pendik:** Kuşluk Parkı **Rumelihisarüstü:** Duatepe Park **Sarıgazi:** Meydan **Tuzla:** Tuzla Atatürk Büstü **Ümraniye:** Çarşı Parkı & Fethi Paşa Korusu **Üsküdar:** Doğancılar Parkı (http://taksimdayanisma.org/?s=forumlar)

3. Bunlar: Abbasağa, Maçka, Levent (Sporcular), Etiler (Sanatçılar), Şişli Gülbağ, Şisli Tatavla, Yeniköy, Uğur Mumcu, Maltepe, Büyükdere, Üsküdar, Yoğurtçu, Cihangir, Merter, Deniz Gezmiş, Koca Mustafa Paşa.

4. Arendt, bir topluluktaki yaşam karşısında bireysel yaşamın beyhudeliğine işaret etmek için insan yerine insanlar kelimesini kullanır.

5. Hannah Arendt'in *The Human Condition* adlı kitabı ilk olarak 1958'de University of Chicago Press tarafından yayınlandı.

6. John R. Parkinson, Demokrasi ve Kamusal Alan: Demokratik Performansın Fiziksel Alanları (Oxford, UK: Oxford University Press, 2012), s. 6.

7. Arendt, *The Human Condition*, s.198.

8. Jürgen Habermas, The Structural Transformation of the Public Sphere: And Inquiry into a Category of Bourgeois Society (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1989).

9. age, s. 3.

10. Parkinson, s. 10 (Saward, 2003).

11. age, s. 10.

12. İçişleri Bakanlığı, Türkiye'nin biri hariç tüm illerinde gerçekleşen Gezi eylemlerine 3.545.000 kişinin katıldığını bildirdi www.etha.com.tr/Haber/2013/09/20/guncel/icisleri-bakanliginin-gezi- rapor/

13. Füsun ve Nevin ile Söyleşiler.

14. Gezi eylemlerine katılan ve Gezi Parkı'nda on iki günlük toplumsal yaşamı deneyimleyen kişilerle yapılan röportajlar. Gezi Komünü, İstanbul kentlisinin Gezi Parkı'nda kurduğu, vatandaşların toplumsal neşe, dayanışma ve bilinç içinde enfes bir toplumsal yaşama kavuştuğu yaşam kurgusunun on iki günlük sürecine verilen isimdi. Fakat, çevik kuvvet polisi Park'a baskın düzenlediğinde rüya gibi kentsel deneyim sona erdi.

15. Hannah Arendt, siyaseti *vita activa–çok sayıda insanın farklı ve eşit vatandaşlar olarak kendiliğinden eylemi*–olarak tanımlar. *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), s. 176–178. *The Promise of Politics*, Jerome Kohn tarafından yazılan ve düzenlenen giriş (New York: Schocken Books, 2005), s. 93–94.

16. Arendt, *The Human Condition*, s. 193.

17. Nevin ve Füsun ile röportajlar.

18. 2016 yılında Kürt terör örgütü PKK üyesi olmaktan hüküm giyen HDP eski milletvekili ve üyesi Sabahat Tuncel ile röportaj

19. Çarşı Grubu, Beşiktaş futbol takımının sıkı taraftarlarından oluşmaktadır. Dirençleri ve yıllar içinde futbol maçlarına katılarak edindikleri "deneyim" sayesinde Gezi protestoları sırasında direnişin ön saflarında yer aldılar.

20. Gezi gösterileri, Park'taki polis baskısını protesto etmek için sekiz saat boyunca Taksim Meydanı'nda sessizce durarak uluslararası ilgiyi üzerine çeken performans sanatçısı "Duran Adam" Erdem Gündüz'den ilham alan pasif direniş eylemlerini de içeriyordu.

21. http://takethesquare.net/2013/06/24/assemblies-emerging-in-turkey-a-lesson-in-democracy-occupygezi/

22. Vietnam Sendromu, Vietnam çatışmasına aktif katılımın madde bağımlılığı ve depresyon gibi psikososyal sonuçlarını tanımlayan psikiyatrik bir terimdir. http://medical-dic tionary.thefreedictionary.com/Vietnam±syndrome

23. Gezi sonrası, ilk olarak Halkın Demokrasi Kongresi adı altında bir hareket olarak başlayan, sorun temelli ve kimlik temelli birçok azınlık sosyal grubunu kapsayacak şekilde yeni bir Kürt siyasi partisinin yükseliş sürecine tanık oldu. Bu farklı hareketleri ele alma stratejisiyle Kürt partisi, Haziran 2015 Genel Seçimlerinde oyların %13'ünü alarak kendisini Ulusal Parlamento'ya taşıdı. Bugün Halkların Demokratik Partisi adını taşıyan bu partinin milletvekillerinin çoğu hapiste.

24. Arendt, *The Human Condition*, s. 29.

25. John R. Parkinson, *Democracy and Public Space*, s.10

26. Arendt, The Human Condition, s.69

27. *Çapulcular,* Gezi direnişi sırasında Başbakan'ın protestocuları etiketlemek için kullandığı tabirdi. Yine de protestocular, parklarını korumak için harekete geçtikleri için *Çapulcu* olmaktan gurur duydular.

28. *Hayır Meclisleri*, 2017 yılında, Türk seçmenini, Erdoğan'ın Cumhuriyet'in geleneksel parlamenter sistemine son veren ve yerine başkanlık sistemini getiren Anayasa değişikliğine yönelik referandum önerisine ret oyu kullanmak üzere seferber etmek için hücresel muhalefet grupları olarak başladı. Açıklama beyanı Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Kaynakça

Adalet, B., Over, D., Ozgode, O., & Salihoglu, S. "The Gezi Park Protests and the Future of Turkish Politics: An Interview with Seyla Benhabib." Dissent (online articles), September. 9, 2013. https://www.dissentmagazine.org/online_articles/the-gezi-park-protests-and-the-future-of-turkish-politics-an-interview-with-seyla-benhabib

Amenta, E., & Caren, N. (2004). The Legislative, Organizational, and Beneficiary Consequences of State-Oriented Challengers. In David A. Snow, Sarah A. Soule, & Hanspeter Kriesi (Eds.), The Blackwell Companion to Social Movements (pp. 461–488). Blackwell Publishing Ltd.

Arendt, H. (1998). The Human Condition. University of Chicago Press.

Arendt, H. (2000). The Portable Hannah Arendt. (P. R. Baehr, Edited and with an introduction by). Penguin Books.

Bayat, A. (2010). Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East. Stanford University Press.

Benlisoy, F. (2013). Gezi Direnişi: Türkiye'nin Enteresan Başlangıcı (The Gezi Resistance, Turkey's Interesting Restart). Agora Kitaplığı.

Chomsky, N. (2012). Occupy. Penguin Books.

Donatella, D. P. (2013). Can Democracy be Saved? Polity Press.

Donatella, D. P., & Piazza, G. (2018). Voices of the Valley, Voices of the Straits: How Protest Creates Communities. Beghahn Books.

Earl, J. (2004). The Cultural Consequences of Social Movements. In David A. Snow, Sarah A. Soule, & Hanspeter Kriesi (Eds.), The Blackwell Companion to Social Movements (pp. 508–530). Blackwell Publishing Limited.

Erensü, S., & Karaman, O. (2017). The Work of a Few Trees: Gezi, Politics and Space. In International Journal of Urban and Regional Research, 41(1), 19–36. https://doi.org/10.1111/1468-2427.12387

Göle, N. (2013). Gezi – Anatomy of a Public Square Movement. Insight Turkey, 15(3), 7–14., www.insightturkey.com/commentaries/gezi-anatomy-of-a-public-square-movement

Grabbe, H. "Turkey's Twitter Generation is its European Future," Centre for European Reform, June 19, 2013. https://www.opendemocracy.net/heather-grabbe/turkeys-twitter-generation-isits-european-future%E2%80%A8

Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere: And Inquiry into a Category of Bourgeois Society. The MIT Press.

Harmanşah, Ö. (2014). Urban Utopias and How They Fell Apart: The Political Ecology of Gezi Parkı. In Umut Özkırımlı (Eds.), The Making of a Protest Movement in Turkey, #occupygezi. Palgrave MacMillan.

Iğsız, A. (2014). Brand Turkey and the Gezi Protests: Authoritarianism in Flux, Law and Neoliberalism. In The Making of a protest Movement in Turkey, #occupygezi. New York: Palgrave MacMillan.

Krastev, I. (2014). Democracy Disrupted: The Politics of Global Protest. University of Pennsylvania Press.

Lichterman, P. (1998). What Do Movements Mean? The Value of Participant Observation. Qualitative Sociology, 21(4), 401–418. https://doi.org/10.1023/A:1023380326563

Özbank, M. (2013). Gezi Ruhu ve Politik Teori (The Gezi Spirit and Political Theory). Kolektif Kitap.

Özel, S. (2014). A Moment of Elation: The Gezi Protests/Resistance and the Fading of the AKP Project, In Umut Özkırımlı (Eds.), The Making of a Protest Movement in Turkey, #occupygezi. New York: Palgrave MacMillan.

Örs, İ. R. (2014). Genie in the bottle: Gezi Park, Taksim Square and the realignment of democracy and space in Turkey. In Philosophy and Social Criticism (Vol. 40, pp. 489–498). SAGE Journals, journals.sagepub.com.

Öztürkmen, A. (2014). The Park, the Penguin and the Gas": Performance in Progress in Gezi Park. In TDR: The Drama Review 58, no. 3 (T223) (pp. 39–68). The MIT Press.

Örs, İlay Romain and Ömer Turan. The Manner of Contention: Pluralism at Gezi. Philosophy and Social Criticism, (Vol. 41. 2015. 453–463) SAGE Journals, journals.sagepub.com.

Parkinson, J. R. (2012). Democracy & Public Space: The Physical Sites of Democratic Performance. Oxford University Press.

Sofos, S., & Umut, Ö. (2016). Reading Gezi Protests as a 'Moment'. In S. Fadaee (Ed.), Understanding Southern Social Movements. Routledge. (pp.137-152).

Tarrow, S. (1998). Power in movement: Social movements and contentious Politics, (2nd ed.). Cambridge University Press.

Tarrow, S. (1998). Power in Movement, Social Movements and Contentious Politics, Second Edition. New York: Cambridge University Press.

Turam, B. (2015). Gaining Freedoms: Claiming Space in Istanbul and Berlin. Stanford University Press.

Turan, İ. (1984). The Evolution of Political Culture in Turkey. In A. Evin (Ed.), Modern Turkey: Continuity and Change (pp. 84–112). Leske Verlag and Budrich.

Weare, C., Lichterman, P., & Esparza, N. (2014). Collaboration and Culture: Organizational Culture and the Dynamics of Collaborative Policy Networks. The Policy Studies Journal, 42 (4), 590–619. https://doi.org/10.1111/psj.12077 16

Aile Eğitimi Programlarına Genel Bir Bakış

Hanife BÜYÜK[1]
Meltem TERCAN[2]

Değişen yaşam koşulları ve kültüre bağlı unsurlar aile yapısındaki değişimi de beraberinde getirmiştir. Ailenin yaşam alanında, birey sayısında ve aile içinde çocuğun değeri konusunda ele alınabilen yapısal değişim Ana babalık algısını da değiştirmekte, günümüzde Ana babalığa verilen değer ve önem giderek artmaktadır. En geniş çerçevede, aile yaşantısını ve ailedeki bireyleri desteklemeyi de içeren eğitimsel çabalar Ana baba eğitimi olarak değerlendirilebilir (Hodge, Turner, Karen, Sanders ve Forster, 2017). Ana baba eğitimlerinin genel amacı anne ve babalara rehberlik ederek onların Ana babalık becerilerini güçlendirmek; böylece çocuklarının fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimini desteklemektir. "Ana babalık öğrenilebilir" (Whittingham ve Coyne, 2019, s.25) gerçeği bu yöndeki çalışmaların temel dayanağıdır.

Gelişmiş ve sağlıklı toplumların kurulmasında çocukların eğitimi; çocukların yetiştirilmesinde ise ailelerin eğitimi kilit rol oynamaktadır. Bu nedenle çocuklara karşı ihmal ve istismarı önlemek, onların gelişimi için en sağlıklı ve uygun ortamı hazırlayabilecek donanıma sahip anne babalar yetiştirmek toplumsal bir gereklilik ve sorumluluktur. Çocuğa erken dönem müdahaleden ortaya çıkan aile eğitimlerinin tarihi çok eski olmamakla birlikte yaşanan gelişmeler ümit verici kabul edilebilir. Dünyada ve Türkiye'de "olumlu anne babalık" kavramının giderek daha çok önemsendiği, yasal ve sivil organlar tarafından kabul gördüğü, büyük adımlarla olmasa da gerekli düzenlemelerin yapıldığı, aile eğitim programlarının içeriklerinin zenginleştirildiği ve farklı kanallarla bu programların yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada "aile eğitim programları" hakkında genel bir çerçeve oluşturularak kavramsal açıklamalar yapılmış, bu programların tarihsel gelişimine göz atılmış, uygulamalar ve son yıllarda değişen süreçler tanıtılmaya çalışılmıştır.

Aile ve Aile Eğitimi

"Toplumun en küçük yapı taşı" olarak ezber ettirilen *aile* kavramı kendi dinamikleri olan ama toplum bağlamında ele alınabilen bir sistemdir aslında. Ailenin toplumun bir parçası olarak, içinde bulunduğu koşullardan, toplumun kültüründen etkilendiği ama yine de kendi içerisindeki ilişkileri, etkileşimi oluşturan bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2000).

Ailenin çocuğun yaşamındaki öneminin tartışmasız kabul edildiği günümüzde bireysel ve dolayısıyla toplumsal sağlığı desteklemek için aile eğitimlerinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ailelerin sağlıklı olması, toplumu etkilemektedir, aynı şekilde toplumun içinde bulunduğu durum da aileyi etkilemektedir. Bu nedenle toplumun gelişmesi ailenin ve dolayısıyla aile üyelerinin gelişimine bağlıdır (Kapçı ve Eşkisu, 2014). Ana babalığın niteliği çocuğun gelişimi, iyi oluş hali ve yaşam fırsatları üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir (Forehand, Jones ve Parent, 2013). Ana babalık uygulamalarını geliştirmeyi ve eş zamanlı olarak çocuğun gelişimini iyileştirmeyi amaçlayan

[1] Dr., Kapadokya Üniversitesi
[2] Uzman Eğitim Psikoloğu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

aile eğitimleri, davranışşsal ve ruhsal sorunların gelişimini dengelemede ve sağlıklı bir toplumun kurulmasına katkı sağlamada hayati bir rol oynar (Biglan, Şay, Embry ve Sandler, 2012; akt., Pickering ve Sanders, 2015).

Ailelerin karşılanmamış gereksinimleri ve çözülmemiş problemleri çocuk istismarına ve ihmaline neden olabilmektedir (Furlong ve McGilloway, 2015). Kişilerarası sorun çözme ve iletişim becerilerindeki yetersizlik, aile bireylerinin ruhsal sorunları aile içi etkileşimlere olumsuz yansıyabilmektedir. Bu olumsuzluktan en fazla etkilenenler de istismara en açık durumda olan, çoğunlukla çocuklar olmaktadır. Çocuğu korumak ve sonraki olumsuz davranışları engellemek için yalnızca çocuğu değil aynı zamanda çocuğun içinde bulunduğu bağlamı da ele almak gerekir. En geniş çerçevede, aile yaşantısını ve ailedeki bireyleri desteklemeye yönelik eğitimsel çabalar aile eğitimi olarak değerlendirilebilir.

Aile Eğitim Programları-Amacı ve Önemi

Aile eğitimi programları anne babaların Ana babalık becerilerini geliştirmelerine yardımcı olarak çocukların güvenli ve duygusal yönden sağlıklı bireyler olarak yetiştirilmesi konusunda ailelerin kapasitesini artırmaktadır.

Aile eğitim programları çocuğa erken müdaheleden kaynaklı oluşturulmaya başlandığı için bu eğitimlerin başlangıçta ve hala en fazla dezavantajlı ailelerle ve davranış bozukluğu olan ve yüksek düzeyde yıkıcı davranışlar sergileyen çocukların aileleriyle uygulandığı görülmektedir (Turner ve Sanders, 2006). Ana babalık konusunda sürdürülmekte olan çalışmalara bakılarak aile eğitim programlarını daha etkin kılan faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- Anne-babalığa ilişkin yeni becerilerin deneyimlenmesi,
- Anne-babaların, öğrendiği yeni yöntemleri evde çocuğu ile olan etkileşiminde uygulaması,
- Olumlu ilişkiler geliştirmek için doğru yöntemlerin öğretilmesi,
- Olumsuz davranışları önlemek için etkili yöntemlerin öğretilmesi,
- Anne-babalar arasındaki ilişki sorunlarının ele alınması,
- Eğitimin temel amacının risk faktörlerini azaltmaya, koruyucu faktörleri ise güçlendirmeye yönelik olması olarak belirtilmektedir (Morawska ve Sanders, 2006).

Anne baba eğitiminin amacı anne ve babalara rehberlik ederek onların Ana babalık becerilerini güçlendirmek; böylece çocuklarının fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimini desteklemektir.

Uygulanmakta olan programların bir kısmı doğrudan çocuğa, yakın çevresine, bir kısmı ise hem çocuğa hem anne babaya hizmet götürmeyi amaçlamaktadır. Ana babalık becerilerini destekleyerek, aile içi iletişimi güçlendirmeyi hedef alan aile eğitimleri anne babaları olumsuz disiplin yöntemleri yerine olumlu disiplin yöntemlerini benimsemeleri konusunda teşvik eder. Bu sayede çocuğun davranış sorunlarının azalması ve aile içi iletişimin güçlenmesine katkı sağlanır. Koruyucu kurumlara ve hastanelere anne babanın çocuğu istismarı nedeniyle daha az başvurulması, Ana babalıktaki olumlu değişimlerin çocuğa karşı sonraki kötü muameleyi azalttığının göstergelerinden biridir (Sanders ve Pidgeon, 2011). Aynı zamanda bu programların, suçun önlenmesinde, diğer yöntemlerden daha etkili olduğu da gösterilmiştir (Lundahl, Risser ve Lovejoy, 2006).

Koruyucu ve önleyici olması amacıyla aile eğitimi programları en çok okul öncesini hedef almaktadır. Daha büyük çocuklara ve ergenlere yönelik olarak hazırlanan uygulamalar sayıca daha azdır (Kazdin, 2000; akt., Lundahl vd., 2006). Ergenin ailesiyle iletişimini güçlendirme ve aile çatışmasını azaltmanın yanı sıra (Barkley, Edwards, Laneri, Şetcher ve Metevia, 2001; Dishion ve

Andrews, 1995), ergenin madde kullanımı, suça yönelme davranışı ve diğer dışa yönelim sorunları riskini azaltma (Connell, Dishion, Yasui ve Kavanagh, 2007; Mason, Kosterman, Hawkins, Haggerty ve Spoth, 2003) ergen ailelerine yönelik aile eğitimlerinin başlıca hedefleri arasındadır (Akt., Turner ve Sanders, 2006). Aile eğitimi alan ergen anne babalar daha yüksek güven düzeyi ve etkili Ana babalık stratejilerini daha çok kullandıklarını bildirmişlerdir (Spoth, Redmond ve Shin, 1998; akt., Turner ve Sanders, 2006).

Olumlu müdahelenin çocuk ve aile üzerindeki etkisi kültürler arası farklara (örn., Mejia, Calam ve Sanders, 2014; Turner, Richards ve Sanders, 2007), aile yapısına (örn., Stallman ve Sanders, 2007) çocuğun gelişimsel dönemine (örn., Salari, Ralph ve Sanders, 2014) ve doğuştan özelliklere (örn., Morawska vd., 2011) göre ölçülmüştür. Olumlu müdahelenin etkileri, sonraki destek oturumlarına gerek kalmadan ilerleyen süreçlerde de devam etmektedir (örn., Heinrichs, Kliem ve Hahlweg, 2014; akt., Furlong ve McGilloway, 2015).

Anne baba programları çocuğun sosyal, duygusal ve davranışsal sorunlarını önleme ve iyileştirme potansiyeline sahip güçlü araçlardır. Söz konusu sorunlar arasında gelişimsel engele sahip çocuklardaki zorlayıcı davranışlar (Tellegen ve Sanders, 2014), kalıcı beslenme sorunları (Adamson, Morawska, ve Sanders, 2013), kaygı sorunları (Rapee, Kennedy, Ingram, Edwards ve Sweeney, 2010), tekrarlayan ağrı sendromları (Sanders, Cleghorn, Shepherd ve Patrick, 1996) ve çocukluk obezitesi (West, Sanders, Cleghorn ve Davies, 2010) yer almaktadır. Çocuklarının madde kullanımı, yoğun ergenlik sorunları, engelli çocuğa sahip olma vb. durumlarda ailelerin kendilerini yakından takip edebilecek desteğe gereksinimleri bulunmaktadır. Devletin ilgili kurumları söz konusu durumlarda ailelere destek olmakla birlikte yeterli olamayabilmektedir. Aile eğitimi ve destek programları söz konusu durumlarda boşlukları doldurmakta; aileleri ilgili kurumlara yönlendirmekte ve aileleri kendi sorunlarına çözüm bulma sürecinde aktif hale getirmektedir (Akt., Pickering ve Sanders, 2015).

Aile eğitimlerinin uygulanmasında farklı yöntemler kullanılır. Eğitimler; seminerler, grup oturumları, bireysel görüşmeler, ev ziyaretleri, basılı kaynaklar (kitap, gazete, dergi, kitapçık…vb.), videolar ve video temelli müfredat programı uygulamaları ve web tabanlı uygulamalar. Seçilen yöntem her ne olursa olsun eğitimin nitelikli bir şekilde işlemesini sağlamak açısından sürecin, içerik, uygulama, eğitim süreci ve değerlendirme basamaklarını içermesi gerekir (Duncan ve Goddard, 2005; akt., Alpaydın ve Canel, 2011). Yalnızca anlatım yoluyla yürütülen aile eğitim programlarının katılımcıların uygulamalı olarak yer aldığı eğitimlerle kıyaslandığında daha az etkili olduğu bilinmektedir.

Ana babalık konusunda bireylerin ihtiyaç duyduğu/duyacağı desteğin çoğunlukla kendi anne babaları ya da yakın çevreleri tarafından verildiği bilinir. Kalabalık ailelerin bir arada bulunduğu, çok çocuklu ailelerde Ana babalık nesilden nesile aktarılan beceriler olarak kabul edilir. Günümüzde bu tür aileler varlığını hala sürdürüyor olsa da değişen aile yapısı çocuk yetiştirme konusunda farklılıklar talep etmektedir. Aile yapısındaki değişikliği anlamada ilk evlenme yaşı önemli bir demografik göstergedir. 2013-TNSA'na göre (2014), Türkiye'de ilk evlenme yaşı yıllar içinde artış göstermektedir. 2006 yılında ilk evlenme yaşı erkeklerde 26,1, kadınlar için 22,8 iken; 2013 verilerine göre ortalama ilk evlenme yaşının, erkekler için 26,8, kadınlar içinse 23,6 olduğu görülmektedir. Daha geç yaşta evlenmekte ve daha geç anne baba olmaktadırlar. İlk anne olma yaşında da son 20 yılda artış görülür. 15-29 yaş grubundaki kadınların doğurganlık hızı düşüş gösterirken, 30 yaş ve üzerinde bir artış eğilimi söz konusudur. TUİK (2015) verilerine göre de en yüksek yaşa özel doğurganlık hızı 25-29 yaş grubunda görülmüştür. Bu sayısal göstergeler Türkiye'de aile yapısının değiştiğine, bireylerin daha geç anne baba olduklarına işaret etmektedir. Daha geç yaşlarda anne baba olma, çalışan annelerin sayısındaki artış, köyden kente göç…vs. değişimler aile yapısını etkileyen faktörler olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle geçmişte kolaylıkla ulaşılan informal sosyal destek ve bilgi kaynaklarına ulaşımın güçleşmesi söz konusudur. Çocuk yetiştirmek için ailelerin ihtiyaç duyduğu bilgi kaynağı olarak aile eğitimleri gösterilebilir.

Aile Eğitim Programlarında Değişen Ne?

Aile eğitim programlarının dayandırıldığı farklı kuramsal yaklaşımlar söz konusudur. Bunlardan biri, Bronfenbrenner'in (1974) aileyi geniş ekolojik sistem olarak konumlandıran, ailenin rolüne işaret eden felsefi yaklaşımıdır. Hem çocuğa hem de çevresine eşit ağırlıkta önem vermekten söz eden Bronfenbrenner, çevrenin sunduğu deneyimlerin çocuktan bağımsız olgular olamayacağını ileri sürer. Ekolojik bakış açısı, çocuğun gelişiminde etkileşimlerin önemini vurgularken, ailenin hem etki oluşturan hem de çocuktan etkilenen çevresel bir bileşen olduğunu kabul eder. Bu çift yönlü etkileşimin, hem çocuk hem de aile için farklı sonuçlar doğurduğuna inanılır (Akt., Wasik, Craig, Ramey, Bryant ve Sparling, 1990).

Çocuğun gelişiminde sosyal süreçlere vurgu yapan Vygotsky (1986)'nin görüşü aile eğitimlerini anlamak için ele alınması gereken yaklaşımlardan bir diğeridir. Vygotsky, ailenin, ancak çocuğun potansiyel gelişim alanı içinde işlevini sürdürdüğü ölçüde yararlı olabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre bilişsel süreçler, sosyal süreçlerden kaynaklanır. Sosyo-kültürel yaklaşım olarak da ifade edilen bu görüşe göre, çocuğun bilişsel gelişiminde yetişkinlerin payı oldukça büyüktür. Vygotsky (1986)'nin gelişim kuramına göre, çocuğun sosyal dünyası ile bilişsel gelişimi arasında güçlü bir ilişki söz konusudur (akt., Gander ve Gardiner, 2007).

Kağıtçıbaşı (1996a)'nın Aile Değişim Modeli'ne göre ana-babanın amaçları, inançları ve değerleri çocuğun gelişiminde toplumsal değerlere kıyasla daha etkilidir. Kağıtçıbaşı, toplumsal değerlerin gelişim bağlamının önemli bir parçası olduğunu belirtirken ana-babanın inançlarının kültürel yapılanmalar olduğundan söz etmiştir. Kültür bu modelde bireyci (ayrışmışlık kültürü) veya toplulukçu (ilişkililik kültürü) olarak ele alınmıştır. Kağıtçıbaşı bu iki aile modelini açıkladıktan sonra duygusal olarak birbirine bağlı ancak maddi ve aile düzeyinde bağımsızlığın söz konusu olduğu psikolojik/duygusal bağlı aile modelini önermiştir (Kağıtçıbaşı, 2010). Sözü edilen üç farklı aile modelinde farklı kültürel değerlerle oluşturulmuş ana-baba tutumlarından ve beklentilerinden söz edilmektedir. Bunun da çocuğun ileriki gelişim dönemlerindeki gelişimini farklı şekillerde etkileyeceği söylenebilir. Kuramın farklı aile modellerinin yaşam boyu gelişimi nasıl etkileyeceği henüz açıklamamış olması bir eksiklik olmasının yanı sıra insan gelişimine yansımaları konusunda ipucu vermesi ve yeni araştırmalara olanak tanıması bakımından önemli görülmektedir.

Anne babalara olumlu Ana babalık becerileri öğretmeyi hedef alan davranışşsal yönelimli aktif beceri eğitimi programlarının etkinliği konusunda günümüzde geniş bir bilimsel ve disiplinlerarası ortak görüş bulunur. Bu tarz programlar çocuk ve aile merkezli ruhsal sağlık desteği ve önleme hizmetlerine dönüşmektedir (Menting, de Castro ve Matthys, 2013). Geliştirilen, denenen ve yayılan kanıta dayalı Ana babalık müdahele biçiminde bir model kayması söz konusudur. Temel olarak bu kayma, tek olarak anne ya da baba veya aile birimi odağından toplum genişliği, nüfus düzeyi odağına doğrudur. Bu kayma, koruyucu çevrelerin yaygınlığına değer veren bir toplum sağlığı paradigmasına doğru olarak tanımlanır (Biglan, Flay, Embry ve Sandler, 2012; akt., Pickering ve Sandler, 2015). Özünde bu koruyucu çevreler en çok ruhsal, duygusal ve davranışşsal sorunları önlemeye yönelik çabaları içerir. Çocuğun sosyal ve duygusal iyi oluş hali ile olumlu aile ortamı arasında çok açık bir ilişki vardır. Güvenli ve destekleyici aile ortamını sağlamak için gerekli toplum sağlığı yaklaşımına uyma önemlidir. Tüm ailelere, çevre şartlarına bakmayarak sağlanan destek -güvenli, kanıta dayalı, ulaşımı kolay-, bu kaymanın odağı için kritik görünmektedir.

Son çalışmalar farklı Ana babalık tarzlarının ve stratejilerinin beyin gelişimini pek çok açıdan etkilediğini göstermektedir. Bir çalışma yıkıcı anne babalığın beyindeki telomer boyunu (kromozom uçlarında bulunan ve hasarlanmaya karşı koruyuculuk sağlayan yapı) kısalttığını göstermiştir (Mitchell, Hobcraftb, McLanahanc, Siegeld, Bergd ve Brooks-Gunne, 2014). Bir başka araştırma (Luby, Belden, Botteron, Marrus, Harms ve Babb, 2013; akt., Pickering ve Sanders, 2015) yoksul çevrelerde çocuğun yetiştirilme tarzını bile değiştirmenin, dezavantajlılığın olumsuz etkilerini azalttığına ve çocuklarda sağlıklı beyin gelişimini desteklediğine işaret etmektedir.

Farkındalık temelli (mindfulness based) Ana babalık

Farkındalık, amaca, o anki duruma dikkatini vererek ortaya çıkan ve yaşantıyı yargılamadan anbean gözler önüne serme bilinci (awareness) olarak tanımlanabilir (Kabat-Zinn, 2003). Tarihsel olarak *farkındalık*, Budizm felsefesinin özüne dayanır ve kelime anlamı Buda meditasyonundaki "kalp"tir (Gunaratana, 1992; Hanh, 1999; Nanamoli ve Bodhi, 1995; akt., Kabat-Zinn, 2003). Farkındalık şimdiye odaklanmak ve anlık deneyimlere yönelmekle ilgilidir (Çatak ve Ögel, 2010). Farkındalığın gelişmesinin, bihaber olma (örn., düşünceleri, duyguları, hisleri fark etmeme, bunlara dikkatini vermeme), kaçınmacı olma (örn., o anda yaşanılan şeyden kaçınma) durumlarına bir çare olacağı düşünülür. Bu açıdan bakıldığında; farkındalık kişide o anda yaşanılan şey her ne olursa olsun geçeceği nin ve bir sonraki zamanda yerini başka bir yaşantının alacağının farkında olunduğu daha derin ve sağlam bir iyi oluş hissi sağlayabilir (Kabat-Zinn, 2003). Farkındalık şu andaki yaşantıya dair esneklik ve algıda kesinlik yaratarak olana karşı daha çok kabule ve daha az tepkiselliğe fırsat sağlar (Duncan, Coatsworth ve Greenberg, 2009).

Dikkatin ortaya çıkan anlık deneyimlere belli bir şekilde yöneltilmesi, etkili bir terapi yaklaşımı olarak son 20-25 yıldır kabul görmektedir. Farkındalık uygulamaları ile bilişsel-davranışçı terapiler, düşünce ve algıları duygu ve davranışlara yönlendirme konusunda benzer bir bakış açısına sahiptir. Her iki yaklaşım da bireylerin olumsuz düşünce ve davranışlarının olumluları ile yer değiştirilebileceğini savunur (Kabat-Zinn, 2003).

Günümüzde, depresyon, anksiyete, yeme bozuklukları, bağımlılıklar, stres gibi bir çok psikolojik sorunun tedavisinde farkındalık temelli terapi uygulamalarının yaygınlaştığı görülmektedir. Farkındalık temelli terapilerde üst-biliş, duygu düzenleme, dikkat düzenleme ve maruz bırakma gibi bilişsel-davranışçı terapi yaklaşımlarıyla benzer değişim mekanizmaları kullanıldığı için bu terapiler, bilişsel terapilerde "üçüncü dalga" olarak adlandırılır (Hayes, 2004). Üçüncü dalga eğiliminde, psikopataloji açısından düşünce içeriğinin kendisinin değil, düşünme biçiminin belirleyici olduğu kabul edilir. Dolayısıyla, farkındalık temelli terapilerde amaç bireylerin psikopatalojik süreçlere yol açan düşünce, duygu ve bedensel duyumlarla ilişki kurma biçimlerinin yani düşüncenin deneyimlendiği bağlamın değiştirebilmesidir (Didonna, 2009; akt., Çatak ve Ögel, 2010). Kişinin o ana odaklanmasını sağlayan yöntemlerin uygulanması ile beraber kişi sorunlarla başa çıkma, içsel ve dışsal deneyimleri kabullenme ve bu sorunlardan uzaklaşma stratejilerini öğrenir (Kabat-Zinn, 2003).

Farkındalık temelli terapi yaklaşımlarından ilki John-Kabat Zinn (1992) tarafından uygulanan Farkındalık Temelli Stress Azaltımı Programı'dır. Farkındalığı temel alan bir başka terapi yaklaşımı Segal, Williams ve Teasdale (2002) tarafından geliştirilen Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi'dir (Akt., Kabat-Zihnn, 2003). Bağlanma ve Kabullenme (Attachment and Commitment) Terapisi davranışçı ve hümanistik yaklaşımları farkındalıkla bütünleştiren bir terapi yaklaşımıdır (Hayes, 2004). Bireysel olarak uygulanan terapide, farkındalığı günlük yaşama adapte edilebilecek pek çok farklı alıştırma kullanılmaktadır. Bağlanma ve Kabullenme Terapi yaklaşımında farkındalığın içerdiği kabullenme özelliği daha ön plandadır.

Aile eğitimleri bağlamında farkındalık kavramıyla ilgili olarak "dikkatli Ana babalık" (mindful parenting) diye adlandırılan bir modelden söz edilir. Model, anne babanın çocukla ilişkisinde onu can kulağıyla dinleme, çocuğun duygusal farkındalığını ve öz denetimini geliştirme, çocuğu yargılamadan kabul etme niteliklerini geliştirmesine işaret etmektedir. Farkındalığın Ana babalık bağlamında geliştirilmesi, Ana babalık müdahelelerinin etkinliğini artıracak bir yol olarak ele alınması önerilir (Dumas 2005; akt., Duncan vd., 2009). Duncan vd. (2009)'nin önerdiği "dikkatli Ana babalık modeli" Kabat-Zihnn (2003; s.145)'in tanımladığı "o anki duruma dikkatini vererek ortaya çıkan ve yaşantıyı yargılamadan anbean gözler önüne serme farkındalığı"nı anne baba-çocuk ilişkisinin sosyal bağlamına aktarmaya dayanmaktadır.

"Dikkatli Ana babalık" yaklaşımı anne baba-çocuk ilişkisinde güvenli bağlanma için bir yol olarak önerilmektedir (Siegel and Hartzell 2003; akt., Duncan ve vd., 2009). Yaklaşımın kapsadığı beş boyuttan söz edilir: (a) çocuğunu can kulağıyla dinleme, (b) kendini ve çocuğunu yargılamadan kabul etme, (c) kendine ve çocuğuna ilişkin duygusal farkındalık, (d) Ana babalık ilişkilerinde öz düzenleme, (e) kendine ve çocuğa yönelik şefkat (Duncan ve vd., 2009; s. 258). "Dikkatli Ana babalık" yaklaşımının, daha olumlu anne baba-çocuk ilişkisine (örn., daha az olumsuz duygu, daha çok güven ve duygusal paylaşım), anne baba-çocuk ilişkisindeki dinamik değişimler içinde esnekliğin ve sorumluluğun artmasına, Ana babalık stresinin azalmasına, Ana babalık stratejilerinin daha akıllıca kullanılmasına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Dünya'da Öne Çıkan Aile Eğitim Programları

Aile eğitim programlarının geçmişine bakıldığında ilk aile eğitimi hareketinin 1887'de ABD'de ortaya çıktığı görülür (Alpaydın ve Canel, 2011). Kırsal kesimdeki aileyi eğitmek ve desteklemek amacıyla başlayan bu hareketi ev ekonomisi ve ardından aile içi ilişkiler, anne babalık konularının yer aldığı başka hareketler takip eder. Günümüzde hala pek çok ülkede uygulanmakta olan, etkinlikleri kabul edilmiş, uzun soluklu üç program aşağıda tanıtılmıştır.

Triple P- Olumlu Annelik-Babalık Eğitim Programı

Avustralya'da, 1992 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Triple P (Positive Parenting Program) programı dünyanın en etkili aile eğitim programı olarak kabul edilir (http://www.triplep-parenting.net/). Triple P Programı sosyal öğrenme ilkeleri temelinde oluşturulmuş bir davranışsal aile girişimidir. 19 dile çevrilmiş, 25 ülkede uygulanmış olan Triple P'nin kanıta dayalı olması programın en güçlü yanı olarak gösterilmektedir. Program sayesinde aile koruyucu faktörleri desteklenerek çocuklardaki duygusal ve davranışsal sorunların azalması amaçlanmaktadır. Triple P'de anne babalara olumlu Ana babalık için 5 kilit adım önerilir. Bunlar:

1. Güvenli ve çocuğun dikkatini çeken bir çevre oluşturma
2. Olumlu bir öğrenme ortamına sahip olma
3. Olumlu disiplin yöntemlerini kullanma
4. Gerçekçi beklentiler edinme
5. Anne baba olarak kendini ihmal etmeme

Triple P tek bir program olarak uygulanmamakta, ailelerin farklı ihtiyaçlarına ve özelliklerine yönelik olarak sistemde 20 farklı program sunulmaktadır. Bunlardan bazıları, özel eğitim gerektiren çocukların ailelerine yönelik olarak hazırlanmış programlarken, bazıları çocuğun gelişimsel dönemine ya da grup eğitimi, seminer, bire bir eğitim veya uzaktan (çevrimiçi) eğitim gibi eğitimin yapılma şekline bağlı olarak farklılaşmaktadır. Çok iyi yapılandırılmış olan programın resmi internet sitesine girerek anne babalar kendilerine en uygun eğitime başvurabilmektedir. Sistemde tanımlanmış farklı düzeyler ve düzeylerin de kendi altında ayrı başlıklar yer almaktadır. Örneğin ikinci düzey, gün içinde karşılaşılabilen ufak sorunlara (oyuncaklarını toplamama vs.) yönelik anne babalara verilecek önerilerden oluşan bir seminer programı ve anne babanın ihtiyaç duyduğu sadece bir soruna ilişkin çözümü içeren kısa ve hızlı bir bireysel eğitim olmak üzere iki alt programdan oluşmaktadır. Üçüncü ve dördüncü düzeyler 3 ve beşinci düzey 2 oturumdan oluşur. Bu aşamalı, çok düzeyli müdahalenin mantığı, çocuklarda ve ergenlerde farklı düzeylerde işlevsel ve davranış problemlerinin var olması ve anne babaların, ihtiyaç duyacakları desteğin türüne, yoğunluğuna ve şekline dair farklı ihtiyaç ve isteklere sahip olmasıdır. Her ailenin kendi ihtiyacına yönelik olarak alacağı eğitim ile programın etkinliğinin artması, maliyetin sınırlanması, programın toplumda daha geniş bir kesime ulaştırılması sağlanmaktadır.

Triple P anne babalara; (a) mutlu ve kendine güvenen çocuklar yetiştirme, (b) olumsuz davranışla baş edebilme, böylece ailede herkesin daha çok keyif alması, (c) ailede herkesin saygı duyduğu ve uyduğu kurallar ve rutinler oluşturma, (d) Olumlu davranışı cesaretlendirme, (e) anne baba olarak kendilerine özen gösterme (f) doğru olanı yaptığı konusunda kendilerine güvenme konularında destek olmaktadır.

Triple P'nin güçlü kanıtlara dayandığı belirtilmişti. Programın hazırlayıcısı Prof. Dr. Sanders programla ilgili araştırmalara devam etmektedir. Bu araştırmaların sonucunda Triple P'nin uyumsuz evliliğe sahip ve depresif anne-babaların çocukları, kırsal bölgelerde yaşayan, sürekli yeme problemi ve davranış problemi olan çocukları içeren farklı kesitlerde, çocukların duygusal ve davranışsal problemlerini azaltmada etkili olduğu görülmüştür (Sanders, 2003). Program aynı zamanda hafif ve orta düzeyde zihinsel engeli olan çocukların anne babaları için de geliştirilmiş ve olumlu katkıları gözlenmiştir.

SafeCare Modeli

Ulusal SafeCare Eğitim ve Araştırma Merkezi (The National SafeCare® Training and Research Center) 2007'de kurulmuş, Amerika, Georgia Devlet Üniversitesi'ne bağlı, hedefi **SafeCare** modelini ulus düzeyinde yaymak olan bir oluşumdur. SafeCare, çocuk ihmali ve istismarına karşı oluşturulmuş kanıt temelli, davranışsal bir Ana babalık programıdır. Ev ziyaretine dayalı olan program, 0-5 yaş arası çocuğu olan riskli ailelerin çocuklarının gelişimini, sağlığını ve refahını geliştirmeyi amaç edinmektedir. SafeCare'de üç beceri kazanımı bulunur: Olumlu Ana babalık becerileri, ev güvenliği ve çocuğun sağlık bakım becerileri. Programın eğitmenleri ihmal riski bulunan anne babalara çocuklarına karşı nasıl olumlu anne baba ve çocuk ilişkisi kuracaklarını, evi çocuk için nasıl güvenli hale getireceklerini ve çocuğun sağlığını nasıl iyileştireceklerini öğretirler. Program aynı zamanda Avustralya, Kanada, İsrail, İspanya ve Birleşik Krallık'ta da uygulanmaktadır (http://safecare.publichealth.gsu.edu/).

İnanılmaz Yıllar (Incredible Years)

Kanıta dayalı bir eğitim programı olan İnanılmaz Yıllar, 1982 yılında, Washington Üniversitesi'nde, Carolyn Webster-Stratton tarafından geliştirilmiştir. 0-12 yaş çocuklara yönelik olarak tasarlanan program, anne babalara yönelik 8 ve öğretmenlere yönelik olarak 3 farklı program içerir. *İnanılmaz Yıllar* anne babanın Ana babalık yeterliğini güçlendirmeye, çocuğun akademik, sosyal ve duygusal becerilerini artırmak, davranış sorunlarını azaltmak için çocuğun okul deneyimine ailenin dahil olması için aileyi teşvik etmeye odaklanır (http://incredibleyears.com/programs/parent/). Ana babalık programları çocuğun yaşına göre gruplandırılmıştır: Bebeklik (0-12 ay), erken çocukluk (1-3 yaş) , okul öncesi dönem (3-6 yaş), ve okul çağı (7-11 yaş). Programlar 12-20 haftalık, her biri 2-3 saatten oluşan grup oturumlarından oluşur. Tartışma, canlandırma, ev etkinlikleri yöntemleri kullanılır.

Otizm, konuşma bozuklukları, dikkat eksikliği program içeriğinde ele alınan özel sorun alanlarıdır ve bu tür sorunları olan çocukların anne babalarına yönelik eğitimlerle bu çocukların gelişimlerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Programın kuramsal yapısı sosyal bilişsel kurama ve işbirliği modeline dayanır. Programın model alma, deneyimleme, öz-yönetim ve bilişsel öz-kontrol özellikleri sosyal bilişsel kuramın model alma ve öz-yeterlilik kavramlarına temellendirilmiştir. Olumsuz davranışlar ve pekiştireçler çocukta yıkıcı davranışlar oluşturduğu ve var olan yıkıcı davranışları geliştirdiği düşüncesinden hareketle öğretmen ve anne-babaların çocuklarının sosyal etkileşimlerinde değişiklik oluşturmaları için kendi davranışlarını değiştirmeleri gerektiği mantığı hakimdir.

İnanılmaz Yıllar programının etkinliği yapılan çok sayıda araştırmayla kanıtlanmıştır. Gardner, Burton ve Klimes (2006)'ın yaptığı deneysel çalışmada davranım bozukluğu tanısı almış

2-9 yaş çocuklarının bazılarının anne babalarına *İnanılmaz Yıllar* programı uygulanmıştır. Uygulanan program sonrası deney grubundaki anne babaların çocuklarında sorunlu davranışların ve gözlenen olumsuz davranışların kontrol grubuna oranla azaldığı, bu azalmanın özellikle çocukların şiddet içeren davranışlarında olduğu bulgusu elde edilmiştir. Aynı zamanda deney grubundaki anne babaların olumlu Ana babalık becerilerinin arttığı, anne babaların depresyon düzeylerinin azaldığı, uygulanan program sonrası anne babaların memnuniyet düzeylerinin oldukça yüksek olduğu ve kazanılan becerilerin 18. ay izlemlerinde devam ettiği görülmüştür. Günümüzde 20'den fazla ülkede uygulanmakta olan program Amerika'da Madde Bağımlılığını Önleme Merkezi'nin "Aileleri Güçlendirme" programı için bir model olarak seçilmiştir. Ayrıca Birleşik Krallık'ta antisosyal davranışlara karşı kanıta dayalı müdahelelerden biri olarak önerilmektedir (http://incredibleyears.com/programs/parent/).

Türkiye'de Aile Eğitim Programlarının Gelişimi

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yetişkinlere yönelik olarak okuma-yazma odaklı eğitimler çeşitli kurum ve isimler altında (Halk Mektepleri, Halkevleri, Aile Okulları, Millet mektepleri…vb.) verilmeye devam etmiştir. Toplumun eğitim düzeyini yükseltmek amacıyla planlanan okuryazarlık eğitimlerinin yanı sıra ev ekonomisi, çiftçilik, yurttaşlık konularında da halkın bilinçlenmesi için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Ancak aile eğitimi adı altında verilen, çocuk odaklı eğitimlerin geçmişi 1980'li yıllara dayanır. Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013), çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi için ideal ortam olan aileye yönelik eğitici programların yaygınlaştırılması (DPT, 2006: 97) kapsamında şu çalışmaların yapılması öngörülmüştür (RG, 30/10/2008):

- Aile eğitim ihtiyaçlarının analiz edilmesi,
- Aile eğitimi müfredatı geliştirme çalışmalarının yapılması,
- Aile destek hizmet modelleri geliştirilmesi,
- Eğitim programları materyalleri hazırlanması,
- Bu eğitimi vermekte olan kurumların akreditasyonuna yönelik çalışmaların yürütülmesi.

Türkiye'de anne babalara yönelik yapılan aile eğitim çalışmalarına bakıldığında bu çalışmaların disiplinler arası bir yaklaşımla, psikoloji, eğitim, sosyoloji ve sosyal hizmetler alanları başta olmak üzere farklı bilim dallarının ortak konusu olarak ele alındığı görülür. Anne baba eğitimlerine ilişkin Türkiye'deki ilk çalışmalar 1963 yılında Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel ile İstanbul Üniversitesi çatısı altında "Anne-Babalarla Haftalık Sohbet Toplantıları" adıyla yapılmıştır (Aydoğmuş vd., 2006). Haluk Yavuzer ve İstanbul Üniversitesi'nden akademisyenlerin 1989'da başlattığı "Ana-Baba Okulu" projesi aile eğitimi kapsamında yapılan ilk uygulamalardandır. Proje ilk kez İstanbul'da dar gelirli anne babalarla 32 saatlik bir eğitim olarak gerçekleştirilmiştir. Sonraki 10 yıl boyunca başka illerde gerçekleştirilen proje ile anne babanın çocuğu tanıması ve onunla sağlıklı ve başarılı iletişim kurmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir (Yavuzer, 2006).

En eski ve uzun soluklu aile eğitimlerinden ilki Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Prof. Dr. Sevda Bekman ve Prof. Dr. Diane Sunar tarafından 1982'de tasarlanmış olan **Erken Destek Projesi**'dir. Projeyle İstanbul'da düşük gelirli çocukların annelerinin eğitimi yoluyla çocuklarının öncelikli bilişsel gelişimleri olmak üzere çok yönlü gelişimini desteklemek hedeflenmiştir. Proje, 22 yıllık süreyi kapsayan, erken çocukluk eğitiminin etkisini göstermek isteyen üç aşamalı bilimsel bir çalışmadır. Proje kapsamında, ilk olarak hem annelerine anne eğitimi verilen hem de okul öncesine devam eden çocukların 4 yıl sonunda, 1986 yılında okul başarılarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu bulgusu elde edilmiştir. Aynı çocuklar 1992'de artık ergenlik dönemindelerken takip edildiğinde okul başarılarının hala korunduğu görülmüştür. 2004'e gelindiğinde, programın ileri

etkilerini ölçebilmek için artık yetişkin olan o çocukların eğitim sürelerinin daha uzun sürdüğü, akranlarına kıyasla daha başarılı olmayı devam ettirdikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Program, Türkiye'de erken müdahelenin olumlu etkilerini bu denli uzun bir dönemde inceleyen ilk boylamsal çalışma olma özelliği taşır. Dünyada da bu tür çalışmalara çok rastlanmaması bakımından program önem taşımaktadır (Kağıtçıbaşı, Sunar, Bekman, Baydar ve Cemalcılar, 2009).

Daha sonra Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) uzmanları tarafından geliştirilen program **Anne Çocuk Eğitim Programı** (AÇEP) kimliğine kavuşmuş, 1993 yılında AÇEV bünyesinde uygulanmaya başlamıştır. Hedef kitlesi, dosyo-ekonomik yönden olumsuz koşullarda yaşayan anneler ve 5-6 (60-72 ay) yaşındaki anasınıfına gidemeyen, hizmetlerden yararlanamayan çocuklardır. Bu çalışmanın amacı çocuğun çok yönlü gelişimini onun en yakın çevresi olan anne yolu ile desteklemektir. Bu program sonucunda, anneleri eğitim görmüş çocukların zihinsel duygusal ve sosyal gelişimlerinin anneleri eğitim almamış olanlardan farklı olduğu, kişilik ve sosyal gelişim açısından daha az bağımlı, fiziksel ve sözel olarak daha az saldırgan oldukları görülmüştür (Kağıtçıbaşı, 2000). AÇEP'in üç ana unsuru vardır: Çocuğun bilişsel gelişimini destekleyecek "Zihinsel Eğitim Programı", anneleri çocuğun tüm gelişimine duyarlılaştıracak "Anne-Destek Programı" ve anneleri üreme sağlığı ve aile planlaması konularında bilgilendirecek "Üreme Sağlığı ve Aile Planlaması Programı". Ev merkezli bir okulöncesi ve aile eğitim programı olan AÇEP yıllar içinde çeşitli revizyonlardan geçirilerek uygulanmaya devam etmektedir. Programın uygulamaları Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü'yle okullarda; Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) işbirliği ile toplum merkezlerinde ortak yürütülmektedir. 1993 yılından bu yana 78 ilde sürdürülmüş eğitimlerden binlerce anne faydalanmıştır. Program yurtdışında da uygulanmaktadır. Türk göçmen grupların yaşadığı Almanya, Belçika, İsviçre ve Suudi Arabistan'da Türkçe olarak; Bahreyn, Suudi Arabistan ve Lübnan'da Arapça olarak; Meksika'da ise İspanyolca konuşan topluluklarla AÇEP eğitimi yapılmıştır.

AÇEP'le igili birçok değerlendirme çalışması yapılmıştır (Kağıtçıbaşı, Bekman, Sunar ve Cemalcılar, 2004; Bekman ve Koçak, 2004; 2010; akt., Bakman ve Koçak, 2011). AÇEP'in uygulandığı beş ülkeden annelerle yürütülen nitel bir çalışma (Bekman ve Koçak, 2011) hem AÇEP'i değerlendiren ilk kapsamlı niteliksel araştırma olması hem de yurtdışı uygulamalarını değerlendiren ilk çalışma olması bakımından alanyazında önemli görünmektedir. Bu çalışmanın bulguları ülkeler arası farklılık olmadığına işaret ederken programın olumlu geribildirimlerine vurgu yapmaktadır.

AÇEP, eğitime olan katkısının yanısıra ortaya çıktığı yıllarda henüz örneğine çok rastlanmayan devlet-sivil toplum kuruluşu (stk) iş birliğinin gelişmesinde oynadığı öncül rol bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

AÇEV, ayrıca "aile eğitimleri" başlığı altında Anne Destek Programı, Baba Destek Programı, Anne Baba Olmak Seminerleri, Aile Mektupları başlıklarında aile eğitimlerini sürdürmektedir.

Anne Destek Programı ile amaçlanan, çocuğun gelişim sürecinde ona en yakın kişi olduğu kabul edilen annenin çocuğa yönelik olumsuz disiplin yöntemlerini azaltmasını, çocukla olan iletişim becerilerini güçlendirmesini, annelik becerilerini güçlendirmesini sağlamaktır. 3-11 yaş çocuklarının annelerine yönelik olan program gelişimsel farklılıkları göz önünde bulundurularak 3-6 yaş ve 7-11 yaş olarak ayrılmıştır. Program, 20-25 kişilik ayrı gruplar halinde 12/14 hafta olarak uygulanmaktadır. Uygulamalar MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü iş birliğinde rehber öğretmenler tarafından okullarda gerçekleştirilmektedir.

Çocuk gelişiminde babalar anneler kadar önemli rol oynar düşüncesiyle AÇEV 1996'da **Baba Destek Programı (BADEP)'nı** bir pilot proje bağlamında başlatmıştır. Programın amaçları şu şekilde belirtilmiştir:

- Babanın çocuk gelişimdeki öneminin farkına varması,
- Babanın çocuk gelişimi konusunda bilgi edinmesi,
- Babanın edindiği bilgiler ışığında çocuğun gelişimine uygun beklentiler içine girmesi,
- Çocuk istismarının önlenmesi,
- Babanın, çocuk gelişiminde daha etkili bir rol oynayabilmesi için gerekli desteği alması,
- Babanın da çocuk yetiştirmeye dahil edilmesiyle cinsiyetler arası bir denge sağlanması,
- Babanın demokratik yöntemler hakkında bilgi edinip bunları evde, eşi ve çocuklarıyla yaşama geçirmesi, böylece daha demokratik, daha mutlu bir aile ve toplum yapısının desteklenmesi,
- Babanın programda öğrendiği bazı becerileri (iletişim becerileri, problem çözme stratejileri, vs.) başka ilişkilerinde de kullanması.

BADEP, Hayat Boyu Öğrenme ve Temel Eğitim Genel Müdürlükleri ile iş birliğinde AÇEV tarafından eğitim verilen rehber öğretmenler ya da sınıf öğretmenleri tarafından uygulanmakta ve AÇEV tarafından gözlem ve danışmanlık desteği verilmektedir. Aynı zamanda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile iş birliği kapsamında SHÇEK'e bağlı Toplum Merkezleri'nde Sosyal Hizmet Uzmanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Programa katılan babalarla 10-12 hafta boyunca haftada bir gün 2-2,5 saatlik toplantılar gerçekleştirilir. Babaların katılımını artırmak için toplantıları hafta içi akşam saatlerinde veya hafta sonları planlanmaktadır.

Aile eğitimi konusunda önemli çabalardan bir diğeri de 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünde başlatılan **Ana-Baba Okulu** uygulamasıdır. Bu programın özel amacı, anne-babanın çocuklarına karşı olumlu tutum ve davranış geliştirmesine yardımcı olmak için, anne ve babalara çocukları ile nasıl sağlıklı iletişim kurabileceklerini anlatmak, çocuğun süreç içerisinde değişimi ve gelişimine ilişkin özellikleri aktarmak, etkili anne baba eğitiminden, cinsel eğitime kadar çocuk ve genci ilgilendiren farklı konularda anne babalara rehberlik etmektir. Programda şu ilkeler göz önünde tutulmuştur:

• Anne ve babanın gerçek ve günlük sorunlarına yanıt verecek şekilde hazırlanması,

• Tartışılan konuların anne babanın önceki deneyimlerinden kaynaklanmasına dikkat edilmesi,

• Kuramsal ve pratik bilgi, beceri ve tutumların dengeli biçimde oluşturulması,

• Yetişkin eğitimine uygun eğitim teknolojilerinden yararlanılması,

• Eğitim serbest tartışma yoluyla, herkesin başkalarının kişiliği, kendi güdüleri ve kendi tutumları konusunda bilinç kazanmaya alıştırıldığı bir grup çalışması olarak uygulanması.

1989'dan beri oluşturulan 30 kursta 3.000 anne babaya katılım sertifikası vermiştir. Program Türkiye'de bu denli geniş kitlelere ulaşan en yaygın anne baba eğitimi çalışmalarından biridir (Alpaydın ve Canel, 2011).

Bir başka anne baba eğitimi programı ise Gelişimsel Eğitim Programı (GEP)'dır. Bu program Anne Eğitim Programı (AEP) ile birlikte 0–2 ve 2–4 yaş çocukları için evde ve Halk Eğitim Merkezlerinde uygulanmaktadır. Annenin çocuğu ile birlikte oynayabileceği şekilde hazırlanan basit oyunlarla; anne çocuk etkileşiminin sağlanması, çocuğun gelişiminin desteklenmesi ve yaşadığı çevrenin, ev ortamının zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda çocuğu ile birlikte oynayan annenin çocuğunu gözleyerek onu daha iyi tanıması da sağlanmaktadır (Ömeroğluturan, 1999; Alpaydın ve Canel, 2011).

MEB, HBÖGM tarafından 1993 yılından 2009 yılına kadar Dünya Bankası ve Avrupa Birliği'nin mali, UNICEF ve AÇEV'in teknik, üniversitelerin akademik desteği ile çeşitli aile eğitim programları uygulanmıştır. Bunlar arasında "Yaygın Meslekî Eğitim Projesi, Millî Eğitimi Geliştirme Projesi, Temel Eğitim Projesi (TEP I. ve II. Faz) ve Önce Çocuklar Projesi (I. ve II. Faz)" gibi projeler ile il/ilçe halk eğitimi merkezlerinde ve ilgili kurumlarda "Aile Eğitimi Kurs Programları" uygulanmış ve aile eğitimlerinin bir devlet politikasına dönüştürülerek uygulanması sağlanmıştır. 1993'ten 2010 yılına kadar uygulanan programlar, okul öncesi eğitimi hizmetlerinden yararlanamayan çocukların ve annelerinin gelişimini desteklemektedir. Olumsuz çevre koşullarına rağmen ev merkezli olarak yürütülen bu programlar ile çocukların aldıkları okulöncesi eğitimle bilişsel, sosyal, duygusal gelişimleri sağlanmakta, okul başarılarının olumlu etkilendiği bilinmektedir. Genel Müdürlüğün uyguladığı aile eğitim programlar şunlardır:

1. 0-4 Yaş Anne Çocuk Eğitim Programı (MEB - UNICEF - Gazi Üni. işbirliği) 1993-2004
2. 0-6 Yaş Aile ve Çocuk Eğitim Programı (MEB - UNICEF işbirliği) 2003-2005
3. 0-6 Yaş Benim Ailem (MEB - UNICEF işbirliği) 2005-2010
4. 5-6 Yaş Anne Çocuk Eğitim Programı (AÇEP) (MEB - AÇEV işbirliği) 1993-2010
5. Aile İçin Temel Eğitim Programı (AİTEP) (MEB - UNICEF işbirliği) 2007-2010
6. Baba Destek Eğitim Programı (BADEP) (MEB - AÇEV işbirliği) 2003-2010

2010 yılına kadar uygulanan bu aile eğitimi programları, toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden yapılandırılmış ve **Aile Eğitimi Kurs Programı** (0-18 Yaş) hazırlanmıştır. Program, hem MEB tarafından hem de MEB işbirliğinde diğer Bakanlıklar, resmi kurum/kuruluşlar, belediyeler ve STK'lar tarafından 2010 Yılı Eylül ayından itibaren tüm ülke genelinde uygulanmaya başlanılmıştır. Program ile amaçlanan Ana babalık becerilerinin desteklenmesi, böylece aile içi ilişkilerin güçlendirilmesi yoluyla çocuğun ve ergenin var olan potansiyelini kullanmasını sağlamak ve gelişimini desteklemektir (Kapçı ve Eşkisu, 2014). Bu programla anne-babalara, çocuk gelişimi ve eğitimi, olumlu Ana babalık becerileri, sağlık, beslenme, olumlu davranış kazandırma, temel alışkanlıklar kazandırma, toplumsal cinsiyet eşitliği, aile içi iletişim, aile içi şiddet, aile içi çatışma ve çatışma çözme teknikleri, temel insan hakları ve çocuk hakları, ergenlik dönemi gelişim özellikleri, ergenlik döneminde riskler ve sorunlar, okula hazır başlama, okul aile işbirliği gibi konularda eğitim verilerek daha sağlıklı ve başarılı nesiller yetiştirilmesi hedeflenmektedir.

Aile Eğitimi Kurs Programı (0-18 Yaş Çocuğu Olan Ailelere)'nın kendi içinde şu yaş aralıklarına göre ayrılarak verilmektedir:

- 0-3 Yaş Aile Eğitimi Kurs Programı
- 3-6 Yaş Aile Eğitimi Kurs Programı
- 7-11 Yaş Aile Eğitimi Kurs Programı
- 12-18 Yaş Aile Eğitimi Kurs Programı

Aile eğitim çalışmaları, özel eğitim hizmetleri alan bireylerin eğitimlerine birincil düzeyde etki eden en önemli desteklerden biridir (Tavil ve Karasu, 2013). Yetersizlikten etkilenmiş çocukların aileleri, çocuklarını gönderebilecekleri okul öncesi eğitim kurumları anlamında sınırlı kalmakta ve ev ortamında öğretimi desteklemek için çok sayıda desteğe ve kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Ancak, yazılı ve görsel kaynak ve desteğin çok sınırlı olması, çocukların eğitim sürecine aktif katılımlarının kısıtlanmasına neden olmaktadır. Bu ailelere, çocuklarının eğitimine katılmalarına olanak sağlayacak destek hizmet çeşitleri, *bilgi verici danışmanlık, psikolojik danışmanlık ve aile eğitim programları* şeklinde gruplanmaktadır (Varol, 2005; Tavil ve Karasu, 2013). **Eve dayalı aile eğitimi programları,** anne

babanın çocuğa beceri, kavram ve/veya uygun davranışları kazandırmasına ilişkin bilgi verme ve uygulamayı içeren öğretim süreçlerinin ev ortamında uygulanmasına dayanmaktadır. Özellikle erken çocukluk ve okul öncesi dönemde olan ya da okula devam edemeyen ağır derecede yetersizlikten etkilenmiş çocukların ve anne babalarının eğitilmesine yönelik olarak düzenlenmektedir (Snell, 1993; Varol, 2005a). Bu programlarında aile eğitimcisi tarafından verilecek eğitimin içeriği, anne babalara kazandırılacak bilgi ve becerilerin ne olduğuna (anne babalarin ve çocuğun öncelikli gereksinimlerine) ve anne babanın çocuğa neyi öğretmek istediğine göre şekillenmektedir. Bazı programlar, anne babalara çocuğunun davranışlarını kontrol etme becerisi kazandırmak üzere geliştirilmekte iken, bazısı ev ortamında kazanılması işlevsel olan tuvalet kontrolü, giyinme, yemek yeme gibi öz-bakım becerilerini öğretme becerisini kazandırmak üzere geliştirilebilmektedir (McCarthy vd., 1985; akt., Alpaydın ve Canel, 2011). Bu programlardan **Portage** ve **Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı** Türkiye'de de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Her iki program, ailelere ev ortamında çocuklarının gelişimini destekleyecek etkinlikleri nasıl gerçekleştireceklerine ilişkin rehberlik sağlar. Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde, erken çocukluk dönemi eğitim hizmetlerinin, 0–36 ay arasındaki bireylerin eğitimi ve bireyin eğitimine katkı sağlamak amacıyla ailenin bilgilendirilmesi ve desteklenmesi yoluyla yapılacağı belirtilmektedir (2006 tarih 26184 Sayılı Resmi Gazete). Dolayısıyla özel gereksinimli bireylerin ve ailelerinin gereksinimleri doğrultusunda evde de eğitim alabilecekleri hükme bağlanmıştır

Sonuç Yerine

Olumlu Ana babalık yöntemlerini benimsemek ve uygulamak çocukların ruhsal açıdan daha sağlıklı bireyler olmasını doğrudan etkilemektedir. Ailenin çocuğun gelişimindeki önemi artık kabul edilmiş olsa da aile eğitimleri henüz 30-35 yıldır tartışılmaktadır. Son yıllarda aile eğitimleriyle ilgili tartışmalar ise bu tür programları geliştirme ve yaygınlaştırma üzerine yoğunlaşmıştır. Bu eğitimlerin bireylere henüz anne baba olmadan verilmesi onların Ana babalık konusunda güçlenmelerini, kendilerini yeterli hissetmelerini, olumsuz Ana babalık davranışlarının ortaya çıkmadan önlenmesini sağlayabilir. Yalnızca davranış sorunu olan çocukların aileleri veya dezavantajlı ailelerin değil aynı zamanda gelişimsel olarak sağlıklı olan ve toplumun tüm kesiminden anne babaların aile eğitimlerine katılması teşvik edilmelidir. Alan uzmanları ve akademisyenler tarafından aile eğitim programlarının kapsamı ve içeriği zenginleştirilerek tasarlanacak olan farklı programlardan anne babalar ihtiyaç ve önceliklerine göre en uygun olan programı seçme şansına sahip olmalılardır. Üniversitelerde bu eğitimleri verebilecek yeterlikte eğitmenler yetiştirmek için program açılması, lisans ve lisansüstü düzeyde eğitimlerin verilmesi toplumun refahı için gerekli düzenlemelerdir.

Çalışma koşulları göz önünde bulundurularak anne babalara sağlanacak olan aile eğitimleri bu konuda yapılabilecek en önemli adımlardan biri olacaktır. Kurum yönetimleri tarafından planlanacak olan bu eğitimlerin devlet destekli olmasının ailelere dolayısıyla topluma büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hızla gelişen teknoloji ve günlük hayatta sağladığı kolaylıklar aile eğitimlerine uyarlanabilir. Öyle ki, yüz yüze verilecek eğitimlere alternatif olarak online eğitimlerin tasarlanması daha çok sayıda anne babaya erişimi kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

Alpaydın, Y. ve Canel, A. N. (2011). *Aile Eğitim Programları Üzerine Notlar.* Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Ankara.

Aydoğmuş, K., Baltaş, A., Baltaş, Z., Davaslıgil, U., Güngörmüş, O., Konuk, E., Korkmazlar, Ü., Köknel, Ö., Navaro, L., Oktay, A., Razon, N. ve Yavuzer, H. (2006). *Ana baba Okulu* (12.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bekman, S. ve Koçak, A. A. (2011). Beş ülkeden anneler anlatıyor II: Anne-çocuk eğitim programı'nın etkileri. *Eğitim ve Bilim. 36*(161), s. 131-144.

Çatak, P. D. ve Ögel, K. (2010). Bir terapi yöntemi olarak farkındalık. *Nöropsikiyatri Arşivi, 47*, s. 69-73.

DPT, 2006, [Devlet Planlama Teşkilatı], T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

Duncan, L. G., Coatsworth, J. D. ve Greenberg, M. T. (2009). A model of mindful parenting: Implications for parent–child relationships and prevention research. *Clinical Child and Family Psychology Review. 12*, s. 255–270.

Forehand, R., Jones, D. J. ve Parent, J. (2013). Behavioral parenting ınterventions for child disruptive behaviors and anxiety: What's different and what's the same. Clinical *Psychology Review. 33*(1), s. 133–145. doi:10.1016/j.cpr.2012.10.010.

Furlong , M. ve McGilloway, S. (2015). Barriers and facilitators to implementing evidence-based parenting programs in disadvantaged settings: A qualitative study. *Journal of Child and Family Studies. 24* (6), s. 1809-1818.

Gander M. J. ve Gardiner H. W. (2007). *Çocuk ve ergen gelişi*mi. (Yay. Haz. B. Onur). Ankara: İmge Kitabevi. (6. Baskı)

Gardner, F., Burton, J. ve Klimes, I. (2006). Randomised controlled trial of a parenting intervention in the voluntary sector for reducing child conduct problems: Outcomes and mechanisms of change. *Journal of Child Psychology and Psychiatry 47*, s. 1123– 1132.

Hayes, S. C. (2004). Acceptance and commitment therapy, relational frame theory, and the third wave of behaviour therapy. *Behaviour Therapy. 35*, s. 639-65.

Hodge, L. M., Turner, Karen, M. T., Sanders, M. R., & Forster, M. (2017). Factors that influence evidence-based program sustainment for family support providers in child protection services in disadvantaged communities. *Child Abuse and Neglect, 70*, 134-145. doi: 10.1016/j.chiabu.2017.05.017

Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice.10*, s. 144-156.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996a). The autonomous-relational self: A new synthesis. *European Psychologist, 1*, 180-186.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç., (2000). *Kültürel psikoloji: Kültür bağlamında aile ve insan gelişimi.* İstanbul: Evrim Yayınevi. (2. Baskı)

Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D., Bekman, S., Baydar, N. Cemalcılar, Z. (2009). Continuing effects of early enrichment in adult life. The turkish early enrichment project 22 years later. *Journal of Applied Developmental Psychology, 30*(6), s. 764-779. doi:10.1016/j.appdev.2009.05.003

Kapçı, E. G. ve Eşkisu M. (2014). 7-11 *Yaş Aile Eğitim Programı.* MEB. Ankara.

Lundahl, B., Risser, H. J. ve Lovejoy, M. C. (2006). A meta-analysis of parent training: moderators and follow-up effects. *Clinical Psychology Review. 26* (1), s.86-104.

Menting, A. T. A, de Castro, B. A. ve Matthys, W. (2013). Effectiveness of the incredible years parent training to modify disruptive and prosocial child behavior: A meta-analytic review. *Clinicial Psychology Review. 33, s.* 901–913. doi:10.1016/j.cpr.2013.07.006

Mitchell, C., Hobcraftb, J., McLanahanc, S. S., Siegeld, S. R., Bergd, A., Brooks-Gunne, J.. (2014). Social disadvantage, genetic sensitivity and children's telomere length. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 111*(16), s. 5944–5949. doi:10.1073/ pnas.1404293111

Morawska, A. ve Sanders, M. R. (2006). A review of parental engagement in parenting interventions and strategies to promote it. *Journal of Children's Services, 1* (1), s. 29- 40.

Pickering, J. A. ve Sanders, M. R. (2015). The triple p-positive parenting program. An example of a public health approach to evidence-based parenting support. *Family Matters. No. 96*, s. 53-63.

Resmi Gazete 2009 Yılı Programı, 30/10/2008 tarih ve 27039 (Mükerrer) sayılı Resmî Gazete.

Sanders, M. R. ve Pidgeon, A. (2011). The role of parenting programmes in the prevention of child maltreatment. Australian Psychologist, 46, s. 199–209. doi:10.1111/j.1742-9544.2010.00012.x

Tavil, Y. Z. ve Karasu, N. (2013). Aile eğitim çalışmaları: Bir gözden geçirme ve meta-analiz örneği. *Eğitim ve Bilim. (38)*,168, s. 85-95.

Turner, K. M. T. ve Sanders, M. R. (2006). Dissemination of evidence-based parenting and family support strategies: Learnings from the triple p - positive parenting program system approach. *Aggression and Violent Behavior, 11* (2), s. 176-193.

Varol, N. (2005). Aile Eğitimi. Ankara: Kök Yayıncılık.

Wasik, B. H., Craig T. Ramey, C. T., Bryant, D. M. ve Sparling, J. J. (1990). A Longitudinal study of two early intervention strategies: project CARE. *Child Development. 61*, s. 1682-1696.

Whittingham, K., & Coyne, L. W. (2019). Parenting. In K. Whittingham, & Lisa W. Coyne (Eds.), *Acceptance and commitment therapy* (pp. 9-38). Academic Press. doi: 10.1016/B978-0-12-814669-9.00002-3

Yavuzer, H. (2006). *Ana-Baba Okulu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

http://incredibleyears.com/programs/parent/ Erişim tarihi: 03.01.2016

http://safecare.publichealth.gsu.edu/ Erişim tarihi: 03.01.2016

http://www.acev.org/docs/raporlar/07_baba_destek_programi_degerlendirme_raporu.pdf?sfvrsn=2 Erişim tarihi: 30.12.2015

http://www.triplep-parenting.net/ Erişim tarihi: 03.01.2016

Yenilik Kabul Modelleri

Hasan Hüseyin CEYLAN[1]

Giriş

Roger (2003) tarafından, "bir birey veya başka bir benimseme birimi tarafından yeni olarak algılanan bir fikir, uygulama veya nesne" olarak tanımlanan yenilik, şirketlerin gelir ve büyümesinde hayati bir rol oynamanın yanında yüksek maliyetli olabilmektedir. Bununla birlikte yüksek AR-GE harcamaları yeniliklerin başarısını garanti etmemektedir. Özellikle tüketim mallarında yeni ürünlerin başarı oranları oldukça düşük kalabilmektedir. Ancak başarısızlık riskinden kaçınmak için yenilik yapmama kararı şirketler için bir dizi başka probleme neden olabilir ve rekabet güçlerine zarar verebilir (Sun & ark., 2021). Yeniliklerin neden ve nasıl benimsendiğinin veya benimsenmediğinin daha iyi anlaşılması, daha gerçekçi iş planları ve kamu politikaları geliştirmemize yardımcı olabilir. Yenilikler ancak geniş kitleler tarafından benimsendikleri takdirde, sosyal ve ekonomik fayda sağlayabilirler. Bununla birlikte, yeniliklerin faydalarının tam olarak ortaya çıkması 10-15 yıl alabilmektedir (Tidd, 2010).

Yenilik çalışmalarında, tüm yeniliklerin mevcut alternatiflerden daha iyi olduğu ve benimsenmesi gerektiği şeklindeki yenilik yanlı bir önyargı söz konusu olabilmektedir. Bu önyargı nedeniyle çalışmalar ağırlıklı olarak tüketicinin benimsenmesine odaklanmakta ve yetersiz araştırma, yenilikler hakkındaki yetersiz bilgi, yeniliklerin reddedilmesi veya devam ettirilmemesi gibi tüketici direncine odaklanan araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Yeni ürünlerin düşük başarı oranlarının altında yatan temel neden, tüketicilerin genellikle onları benimsemeye karşı gösterdikleri dirençtir. Tüketici yenilik direnci araştırmak, pazarlamacılara bir yeniliğin pazara ulaşmada neden sorun yaşadığını anlamak için yararlı içgörüler sağlayabilir. Bu tür bilgiler, hedef pazarda belirsizliği azaltmak ve yeniliğin benimsenmesini kolaylaştırmak için gereklidir (Huang, Coghlan & Jin, 2022).

Yayılma sürecinde bir yeniliğin yayılımı kesintiye uğrayabilmektedir. Tüketiciler yenilikleri kabul etmez, satın almaz ve kullanmazlarsa firmalar kar etmek bir tarafa Ar-Ge harcamalarını karşılayacak geliri bile elde edemeyebilirler. Yeni ürün başarısızlıkları önemli mali kayıplara yol açmaktadır. Ancak firmalar için yeniliğin başarısızlığı sadece ekonomik maliyetler üretmez. Aynı zamanda belki daha da önemlisi itibar kaybına yol açabilmektedir. Ekonomik kayıpların telafisi görece daha kolay iken itibar kaybının giderilmesi çok daha uzun zaman ve çaba gerektirebilmektedir. Yapılan çalışmalar bir yeniliğin benimsenmesi veya reddedilmesi kararının yalnızca bireyler tarafından değil, daha ziyade liderler ve takipçilerden oluşan karmaşık sosyal bir sistem içinde verildiğini göstermektedir. Bu nedenle, bireylerin benimseme ve reddetme kararlarını daha iyi anlamak için diğer faktörlerle birlikte sosyal bileşenlerin de dikkate alınması gerekmektedir. (Hietschold, 2018). Yeniliin benimsenmesindeki engeller, hem erken benimseyenler hem de geç takip edenler için benzerlik gösterebilmekte, özellikle de bir yeniliği uygulamak için gerekli değişiklikler yüksek olduğunda bariyerler daha güçlü olabilmektedir. Erken benimseyenler muhtemelen daha büyük belirsizliklerle başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar. (Van Dijken & ark., 1999).

Yeniliği benimsemeye yönelik bireysel özellikleri ve sosyal ağlarının dinamikleri iki ana faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Yeni fikirlerle ilgilenen ve liderlik özelliklerine sahip olan benimseyicilerin yenilikçi olma olasılığı daha yüksektir, yani yeniliği potansiyel benimseyicilerin geri

[1] Doç.Dr., Uşak Üniversitesi

kalanından daha önce benimserler. Buna karşılık, değişim konusunda isteksiz ve yeni fikirler hakkında şüpheci olan potansiyel benimseyicilerin geri kalmış olma olasılığı daha yüksektir, yani yayılmanın zaten yavaşladığı bir zamanda yeniliği benimseyen son kişiler arasındadırlar. Benimseyenlerin bireysel özelliklerine ilişkin bir diğer etmen de yeniliğin bireysel algılarıdır. Yenilik, göreceli olarak avantajlı olduğu algılanırsa benimsenmesi için önemli bir motivasyon olacaktır. Özellikle ekonomik kazanç açısından bir yeniliğin göreli avantajının ana itici güç olarak altını çizmektedir (Mignon, 2016).

Yenilik literatüründe reddedilmenin nasıl ve neden ortaya çıkabileceğini anlamaya yönelik girişimler vardır. Üç olası reddetme senaryosundan bahsedilebilir. Birincisi, bir kişi mevcut bilgilere dayanarak yeniliğin kendisine göre olmadığına karar vererek bir yeniliği sembolik olarak reddedebilir; ikincisi, fikri sembolik olarak kabul edebilirler, ancak başka nedenlerle deneme aşamasına geçmek istemeyebilirler veya geçemeyebilirler; son olarak, fikri sembolik olarak kabul edebilirler, ancak yeniliği kullanım için uygun bir zamana veya duruma kadar erteleyebilirler(Szmigin & Foxall, 1998). Yeniliğe karşı tüketici direnci, değişime karşı genel direncin özel bir durumudur. Çoğu zaman yenilik direnci pasif olarak oluşur. Tüketiciler, yenilikleri benimsemek için kasıtlı olarak düşünmeden yeniliklere direnirler. Pasif direnç alışkanlığın bir sonucu olabilir. Var olanı koruma önyargısı, tüketicilerin mevcutların avantajlarını, yenilerden daha yüksek görmelerinden kaynaklanabilmektedir. Kayıplar, eşit büyüklükteki kazançlara göre abartılma eğiliminde olduğundan, bir yeniliğin benimsenmesinden kaynaklanan potansiyel kayıplar, potansiyel kazançlardan daha ağır basmaktadır. Pasif direnç aynı zamanda yeniliklerin değerlendirilmesinde bireylerin çok fazla bilgiyi işlemek zorunda kalmaları durumunda gerçekleşmektedir. Kısa zamanda işlenmesi gereken bilgi düzeyi bilgi işleme kapasitelerinin çok üzerinde olması durumunda bireyler pasif direnç ortaya koyabilir (Reinders, 2010).

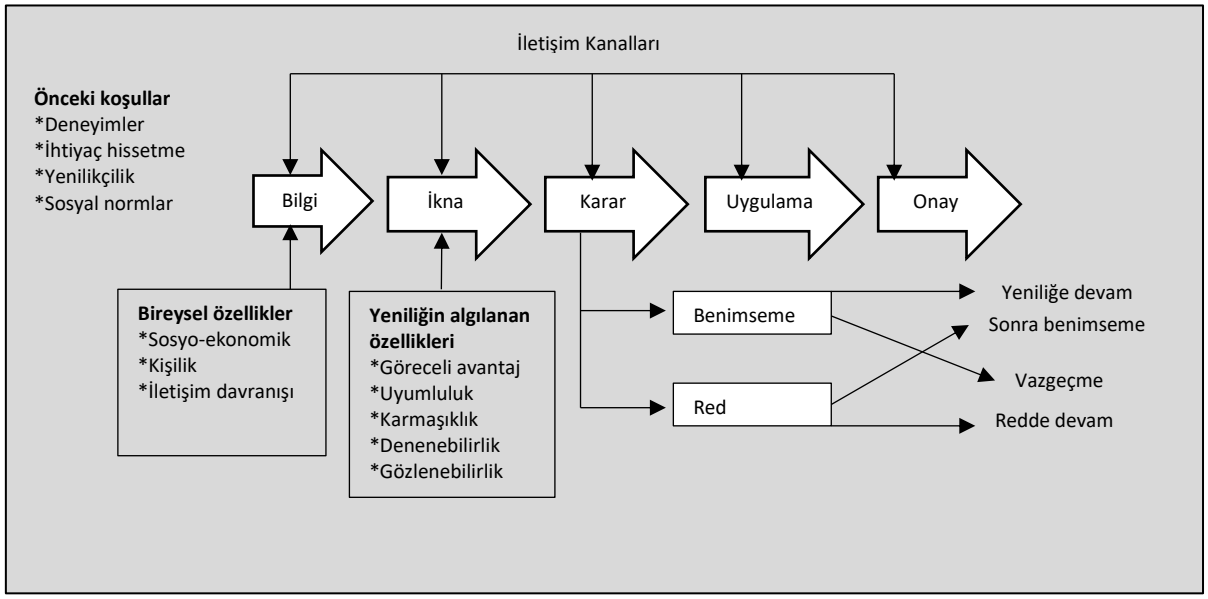
Yeniliklere direncin sadece negatif değil pozitif yönleri bulunduğunu ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, aslında dirençten elde edilecek faydaların olduğunu ve bu nedenle bundan kaçınılmaması veya bastırılmaması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Aslında direnç, çözülmesi gereken temel bir problem değil, daha çok altta yatan daha büyük problemlerin belirtisi olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla direnç farkında olmadığımız problemlerin belirlenmesinde önemli katkı sağlayabilir. Paradoks gibi görünse de yeniliğe direnç yeni arayışlara ve değerlendirmelere yol açacağı için yenilik kaynağı olabilmektedir (Waddell, 2004). Bütün yeniliklerin yayılım ve kabulünün her koşulda gerekli ve olumlu olduğunu varsaymak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Toplum ve birey için zararları söz konusu olan yeniklerin yayılması istenen bir gelişme olmayacaktır. Aynı zamanda bir yenilik bazı durumlarda olumlu olabilirken bir başka koşulda tamamen olumsuz olabilmektedir (Roger, 2003).

Literatürde bireylerin yenilik davranışlarını anlamaya ve açıklamaya dönük pek çok model geliştirilmiştir. Bu çalışmada bunlardan en çok kabul gören ve atıf alan modeller arasında yer alan yenilik yayılım teorisi, planlı davranışlar modeli ve teknoloji kabul modeli incelenecektir.

Yenilik Yayılım Teorisi

Roger (2003) tarafından ortaya yenilik yayılım teorisi farklı alanlarda pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Bu teoride yenilik karar süreci; bireyin bir yeniliğe ilişkin ilk bilgiyi edinme aşamasından sırasıyla yeniliğe karşı tutum oluşturma, benimseme ya da reddetme kararı, yeni fikri uygulama, kullanma ve bu kararı doğrulama aşamalarına geçtiği süreç olarak tanımlanmıştır. Şekil 1'de görüldüğü yenilik karar süreci; bilgi, ikna, karar, uygulama ve doğrulama olmak üzere beş ana aşamadan oluşmaktadır. Bilgi, bir bireyin yeniliğin varlığını öğrenmesi ve nasıl işlediğine dair bir fikir sahibi olmasıdır. İkna, bir bireyin yeniliğe karşı olumlu veya olumsuz bir tutum oluşturmasıdır. Karar, bir bireyin yeniliği benimseme veya reddetmesine neden olan faaliyetlerde bulunmasıdır. Uygulama, bir kişinin bir yeniliği kullanmaya başlamasıdır. Onay, bir bireyin halihazırda verilmiş olan bir yenilik kararının pekiştirilmesini istediğinde gerçekleşir. Yenilik karar süreci, bir yeniliği ya benimsemeye ya da benimsememe kararına yol açabilir. Bu tür kararlar daha sonra geri alınabilir.

Benimsenen bir yeniliğin daha sonra reddedilmesi veya reddedilen bir yeniliğin daha sonra benimsemesi mümkündür. Kişi, özellikle yenilik hakkında çelişkili mesajlara maruz kalırsa vermiş olduğu kararı tersine çevirebilir (Roger, 2003).

Şekil 1. Yenilik Karar Süreci
(Roger, 2003)

Önceki deneyim, bir kullanıcının yenilikle ilgili önceki deneyimini ve yeniliği kullanmanın genel becerilerini ifade eder. Yenilikle ilgili önceki deneyimler, bireyin yeniliği benimseme konusundaki inancını arttırabilir. Olumlu ya da başarılı deneyimler muhtemelen daha olumlu bir izlenimle sonuçlanacaktır. Bununla birlikte, başarılı olmayan deneyimler de, bireyin başarısızlıktan öğrendikleri sayesinde kaygıyı azaltabilir (Talukder, 2016). Dahası, bireylerin başkalarının dolaylı ve ikinci el deneyimlerine dayalı olarak bir yeniliği benimsemesi beklenilebilir. Bir görevi yenilikle yerine getirirken başkalarının başarısına ya da başarısızlığına tanık olmak, bir bireyin davranışsal niyetlerini artırabilir ya da caydırabilir. Bu da nihai olarak benzer veya farklı yeniliklerin benimsenmesini etkiler (Shibly, 2022).

Bireyler ihtiyaç duymadıkça yenilikle ilgili mesajlara kulak vermeyeceklerdir. Eğer yenilik ihtiyaçlarla ilgili algılanmazsa mesaja maruz kalınsa bile etkisi oldukça sınırlı kalacaktır. Bu noktada algıda seçicilik devreye girmektedir. Bireyler mevcut bilgi ve inanışları ile uyumlu mesajları algılamaya daha eğimlidirler (Roger, 2003). Yüksek yakıt fiyatları tüketicilerin yakıt tasarrufu sağlayacak yeniliklere ihtiyaç hissetmesine yol açabilmektedir. Ancak yeniliklerin mi ihtiyacı doğurduğu yoksa ihtiyacın mı yenilik arayışına yol açtığı tartışılmaktadır. (De Oca, 2009).

Bireysel yenilikçilik bireyin herhangi bir yeniliği kullanma konusundaki istekliliğini ifade etmektedir (Talukder, 2016). Bir başka tanımda "bir bireyin ne ölçüde yeni fikirlere açık olduğu ve başkalarının deneyimlerinden bağımsız olarak yenilik kararları verdiği" şeklinde ifade edilmektedir. Farklı yenilikleri benimseme zamanları arasında düşük değişkenlik gösteren bireylerin daha yüksek yenilikçi özelliğine sahip olduğu kabul edilmektedir. Aynı zamanda Yüksek yenilikçi özelliğine sahip olanların karar sürecinde başkalarının deneyimlerine çok ihtiyaç duymadıkları öngörülmektedir *(Midgley & Dowling, 1978)*. Tüketicilerin yeni ürünleri benimseme eğilimleri marka sadakati, marka tercihi, karar süreci ve iletişim ile ilgili teorilerde önemli rol oynar. Bir bakıma her tüketici belli ölçüde yenilikçidir. Çünkü her birimiz yaşamımız boyunca bizim tarafımızdan yeni olarak kabul edilen bazı malları veya fikirleri benimseriz. Ancak her bir tüketicinin bu konuda istekliliği ve benimseme hızı farklılık göstermektedir (Li, 2013).

Roger (2003) bireylerin yenilikçilik düzeylerini dikkate alarak beş kategori oluşturmuştur. Bunlar; yenilikçiler, erken benimseyenler, erken çoğunluk, geç çoğunluk ve sonra gelenler olarak sıralanmaktadır. Her bir kategoride yer alan bireyler farklı karakteristik özellik göstermektedirler. Buna göre yenilikçiler; olası kayıpları göze alabilecek finansal kaynaklara sahip, risk alabilen, gözü kara, yüksek belirsizlikle baş etme becerisine ve karmaşık teknik bilgileri anlama kapasitesine sahip bireylerden oluşmaktadır. Erken benimseyenler; yerel sosyal sistemin bir parçası, genellikle fikir lideri olan ve diğerlerinin karar sürecinde referans aldığı kişilerden oluşmaktadır. Erken çoğunluk; çevre ile iletişim halinde ama nadiren fikir lideri olan ve daha çok sosyal sistem içinde bağlantı görevi gören kişilerden oluşmaktadır. Geç benimseyenler; yeniliklere şüphe ile yaklaşan, çoğunluğun benimsemesi sonrası sosyal çevre baskısı veya ekonomik nedenlerle benimseyen ve nispeten kıt kaynaklara sahip olanlardan oluşmaktadır. Sonra gelenler; yeniliği son benimseyen, sosyal ağın genellikle dışında, geleneksel değerlere sahip ve yeniliklere şüphe ile yaklaşanlardan oluşmaktadır (Roger, 2003).

Yeniliklerin karar sürecini etkileyen bir diğer kategori yeniliğin algılanan özellikleridir. Bu kategoride yer alan ilk özellik göreceli avantajdır. Bir bireyin yeniliği kabul etmesi, öncelikle yeniliğin yerine konulmak istenenden daha üstün olduğu algısına sahip olmasına bağlıdır. Yapılan pek çok çalışma göreceli avantaj ile yeniliğin benimsenme hızı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Tüketiciler karar sürecinde yeniliklerin hangi göreceli üstünlere sahip olduğunu bilmek isterler. Dolayısıyla yeniliklerin iletişim sürecinde göreceli avantaja vurgu yapan mesaj içerikleri oldukça önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte bir yeniliğin göreceli avantajını sadece ekonomik açıdan değerlendirmek ekonomik avantaja sahip bazı yeniliklerin düşük benimsenme hızını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Tüketicilerin kararlarını sadece fiyatı temel alarak vermediği gerçeği diğer faktörlerin de dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. İlk maliyetin düşük olması, sosyal prestij, zaman ve emek tasarrufu ve faydaya çabuk ulaşma gibi faktörler diğer değerlendirme kriterleri olabilmektedir (Roger, 2003; Greenhalgh & ark., 2008).

Algılanan yenilik özelliklerinden ikincisi uyumluluktur. Uyumluluk; yeniliğin değerler, deneyimler, ihtiyaçlar ve mevcut uygulamalarla uyum derecesini tanımlamaktadır. Bu yönüyle uyumluluğun bir taraftan normatif diğer taraftan pratik boyutu bulunmaktadır (Roger, 2003). Düşük uyumluluk durumunda sosyal sistem içinde ortaya çıkan yüksek ayrışma bilgi akışının kesilmesine ve yeniliğin yayılımın durmasına yol açabilmektedir. Özellikle yüksek uyumluluk ve düşük karmaşıklık durumlarında yeniliklerin benimsenme hızı ve kapsamı artmaktadır. Teknolojik yeniliklerin benimsenmesinde olumlu etkiye sahip olan uyumluluk güzel sanatlarla ilgili olanlarda olumsuz etkiye sahip olabilmektedir (Sosa & Gero, 2007).

Karmaşıklık, yeni ürünün kullanımının zor olma derecesini ifade etmektedir. Çok karmaşık ürünler, daha az karmaşık olanlara kıyasla daha yavaş benimseme ve yayılma oranlarına sahiptir. İşletmeler geliştirme sürecinde ürünlerinin karmaşıklık düzeyini ve pazarlama iletişimi stratejilerinde müşteriler için karmaşıklık için nasıl iletişim kuracakları konusunda proaktif bir yaklaşım göstermelidirler. Müşterilerin birçok özelliği olan bir ürünü benimseme istekleri ile daha karmaşık olanı kullanmayı öğrenme maliyeti arasında bir denge kurmaları gerekmektedir. Satın alma öncesi özelliğe daha fazla önem atfetme eğiliminde olan tüketiciler kulanım aşamasındaki deneyimleri sonucu farklı bir değerlendirme yapabilmektedirler (Mohr, 2011).

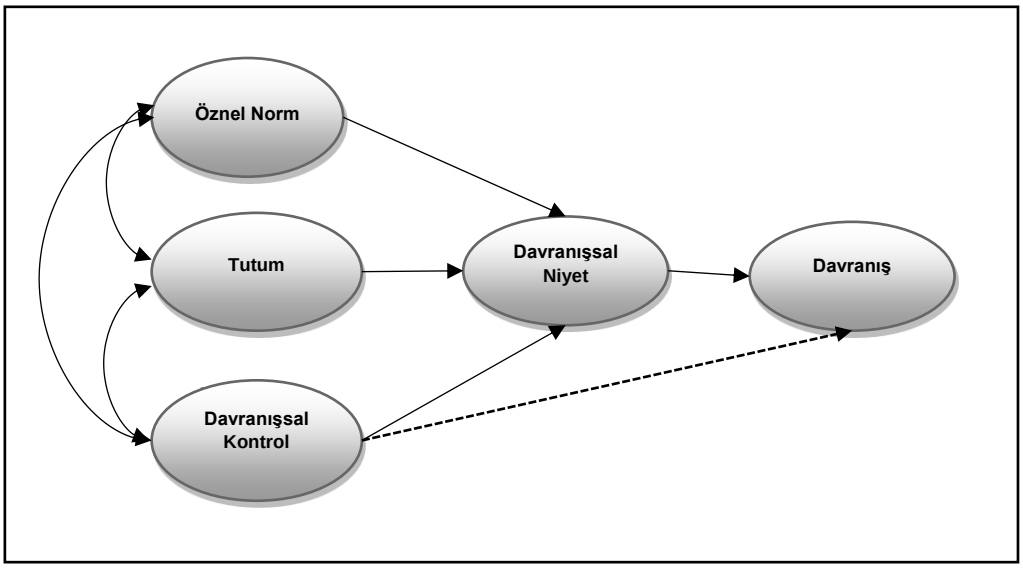
Yenilikle ilgili olarak, denenebilirlik, bir yeniliğin sınırlı bir temelde denenme derecesi olarak tanımlanabilir. Büyük yatırım gerektiren yeniliklerin daha düşük denenebilirlik göstermesi ve düşük yatırım gerektiren yeniliklerden daha yavaş yayılması beklenebilir. Denenebilirlik cazibesi, yeniliğin benimseyen tarafından kabul edilemez olduğuna karar verilirse, kayıp yaşamadan benimseme kararını tersine çevirme ve orijinal uygulamaya geri dönme fırsatından gelmektedir (Charles & Barnsley, 2004). Birçok firma, yazılımların özellikleri ve avantajlarını satın almadan önce deneyimleyebilmeleri için tüketicilere sınırlı kullanımlı denemeler sunmaktadır. Ancak lazer göz ameliyatı gibi yeniliklerde denenebilirlik neredeyse imkansızdır. Denenebilirlik tüketicilerin ürünün

göreceli avantajlarını ve potansiyel risklerini değerlendirmesine olanak sağladığı için denemeyenlere göre piyasada daha hızlı yayılma eğilimindedir. Denenebilirlik, yenilikçiler ve erken benimseyenler için çok daha büyük öneme sahiptir. Çünkü yeniliği değerlendirebilecekleri çok az şeye sahiplerdir (Blackwell & ark., 2006)

Yeniliklerin algılanan son özelliği gözlemlenebilirliktir. Yeniliğin algılanan avantajları ne kadar görünür olursa, özellikle sosyal gruplarda benimseme oranı o kadar hızlı olur. Reklamlar insanların bir ürünü kullandığını göstererek, gözlemlenebilirliği taklit ederler. Sosyalleşme sırasında oldukça görünür olan cep telefonları ve modaya uygun çantalar gibi fiziksel ürünlerle karşılaştırıldığında, örneğin yazılımlar gibi birçok teknolojinin gözlemlenebilirliği sınırlıdır (Berkun, 2010). Bir havayolu şirketi geleneksel kayıt kuyruğunda bekleyenlerin hemen yanına otomatik kayıt terminali konumlandırarak işlemlerin bu şekilde ne kadar hızlı ve kolay yapılabildiğini gözlemlemlemelerini sağlamıştır (Nel, 2007).

Planlı Davranışlar Modeli:

Planlı davranışlar modelinin temelini oluşturan sebepli davranış modeli basit ve tamamen bireyin iradesine bağlı davranışlarda başarılı olurken çevresel faktörlerin ve kişisel kaynakların önemli olduğu davranışları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle sebepli davranış modeline hem niyetin hem de davranışın bir belirleyicisi olarak davranışsal kontrol değişkeni eklenerek ve modeldeki ilişkiler yeniden tanımlanarak *Şekil 2*'de verilen planlı davranışlar modeli oluşturulmuştur (Gross, 2017).

Şekil 2. Planlı Davranışlar Modeli
(Ajzen, 1991)

Planlı davranışlar modeli, çok çeşitli alanlarda insan davranışı tahmin etmede ve açıklamada başarılı olmuş ve kullanılmıştır. Modelde davranışın en yakın yordayıcısı olarak yer alan niyet, davranışı gerçekleştirme amacıyla gösterilecek çabaya dönük motivasyon, plan veya kararı tanımlamaktadır. Ancak niyet ile davranış arasındaki ilişki pek çok moderatör değişkenin etkisine açıktır. Niyetin istikrarı, zaman, bağlam ve güçlü bir ahlaki normun bulunması gibi faktörler niyet ile davranış arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Modelde niyetin; tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol tarafından belirlendiği varsayılmaktadır (Cleland, Ball & Crawford, 2010). Teoriye göre; tutumlar inançların bir fonksiyonudur. Belirli bir davranışı gerçekleştirmenin çoğunlukla olumlu sonuçlara yol açacağına inanan bir kişi, davranışı gerçekleştirmeye karşı olumlu

bir tutum sergilerken, davranışı gerçekleştirmenin çoğunlukla olumsuz sonuçlara yol açacağına inanan bir kişi davranışa karşı olumsuz bir tutum sergileyecektir (Talukder, 2016).

Modelde bireylerin niyet ve davranışları üzerine etkili olduğu öngörülen bir diğer faktör sosyal çevrenin etkisini gösteren öznel normdur. Öznel norm, bireyin önem verdiği insanların çoğunun belirli bir davranışın gerçekleştirmesi veya gerçekleştirmemesine dönük düşüncelerine ilişkin bireyin algısı olarak tanımlanabilmektedir. Ancak bu teoride norm kavramı sosyal bilimcilerden farklı olarak sadece davranışa dönük olarak değerlendirilmektedir. Belirli bir davranışa dönük öznel norm ile o davranışın gerçekleştirilmesi arasında güçlü bir ilişki vardır. Burada birey için önemli olan kişilerin gerçekte ne düşündüğü değil, kişinin buna ilişkin algısı belirleyici olmaktadır. Bu ilişki aynı zamanda bireyin diğerlerinin beklentilerine uyum gösterme motivasyonuna bağlıdır. Bu motivasyon yetersiz ise başkalarının beklentilerine dönük algının o davranış üzerinde anlamlı bir etkisi olmayacaktır. Modelde gerek tutumun gerekse öznel normun davranış üzerindeki etkisi davranışsal niyet üzerinden gerçekleşmektedir (Azjen & fishbein, 1980).

Alan yazında modelde yer alan öznel normun davranışsal niyet üzerindeki sosyal etkiyi yeterli oranda yansıtmadığına dönük görüşler bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar, hedef davranışa dönük önemli kişilerden gelen algılanan baskıyı tanımlayan öznel veya emredici normlar ile önemli kişilerin hedef davranışa ne ölçüde katıldığını belirleyen bir yapı olan tanımlayıcı normlar arasındaki farka vurgu yapmaktadırlar. Tanımlayıcı normların davranışsal niyet üzerinde öznel normdan ayrı, ancak anlamlı bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Hagger & Chatzisarantis, 2005). Tanımlayıcı normlar, uygun eylem konusunda belirsizliğin olduğu durumlarda daha fazla önem kazanmaktadır. Belirsizlik durumunda, diğerlerinin ne yaptığını gözlemleyerek doğru davranışı belirlemeye çalışırız. Ancak bazı karar durumlarında öznel veya emredici normlar, tanımlayıcı normların davranış üzerindeki etkisini geçersiz kılabilmektedir. Örneğin yerlere çöp atmaya ilişkin güçlü emredici norma sahip bir kişi başkalarının yere çöp atmasına bakarak davranışını şekillendirmeyecektir (Bicchieri, 2005).

Orijinal modelde tutum ile öznel norm arasında karşılıklı bir ilişki tanımlanmış olsa da alan yazında bu ilişkinin yapısını farklı ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Quine'e (2002) göre öznel norm ile tutum arasındaki ilişki öznel normun tutum üzerindeki etkisi şeklinde gerçekleşmektedir. İnsanlar, önemli diğer kişilerin davranışı gerçekleştirmelerini istediğine inanırlarsa, davranışa karşı olumlu bir tutum sergileyebilirler. Abraham, Norman & Conner, (2000) ise yaptıkları çalışmalarda öznel norm ve tutumun farklı mı benzer yapılar olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin değerlendirmeler yapmaktadırlar. Çalışmada her iki yapının normatif veya davranışsal olsa da inanışa dayandığı için benzer yapılar olduğu görüşünü ileri sürmektedirler. Çalışmada ayrıca her iki yapı arasındaki yüksek korelasyon bu benzerliğe kanıt olarak sunulmaktadır.

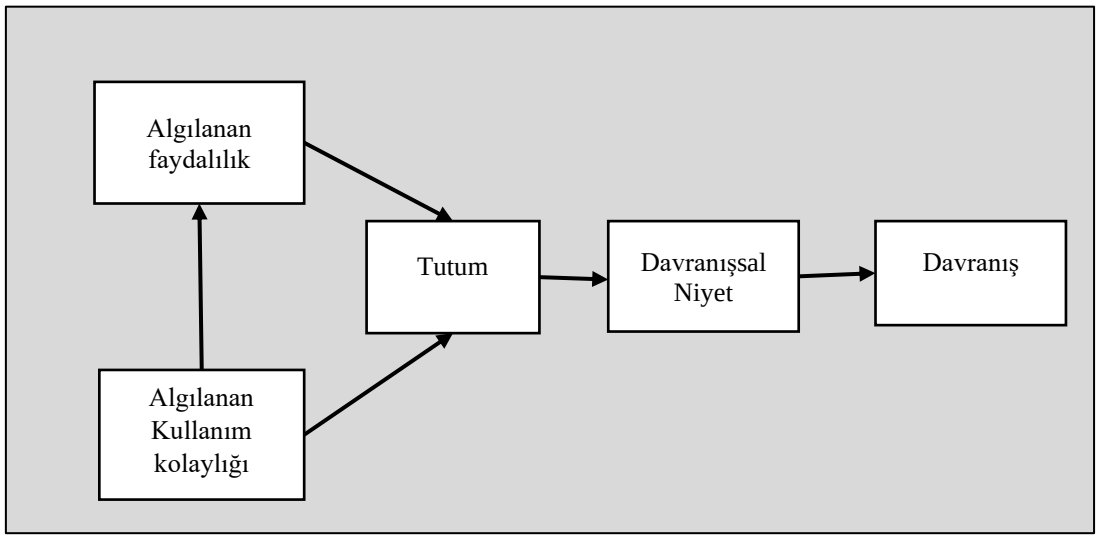
Modelde yer alan bir başka değişken olan algılanan davranışsal kontrol, insanların belirli bir davranışı gerçekleştirebileceklerine veya üzerinde kontrol sahibi olduklarına inanma derecesi olarak tanımlanmaktadır. Algılanan davranışsal kontrolün, davranışı gerçekleştirmek için gerekli bilgi, beceri, fırsat ve diğer kaynakların yanı sıra aşılması gerekebilecek olası engelleri dikkate aldığı varsayılır. İnsanlar bir davranışın performansı üzerinde kontrol sahibi olmadıklarına inanırlarsa, olumlu tutumlara sahip olsalar ve bunu yapmak için güçlü bir öznel norm algılasalar bile, onu gerçekleştirmek için güçlü davranışsal niyetler oluşturamayabilirler (Fishbein & Ajzen, 2011). Bir davranışı gerçekleştirebileceklerine duyulan inanç, insanları o davranışı gerçekleştirmeye motive etmekte, daha fazla çaba göstermelerine ve daha azimli olmalarına yol açmaktadır. Ancak insanların bir davranışı gerçekleştirebileceklerin olan inançları doğrudan ilgili davranışı gerçekleştirecekleri anlamına da gelmemektedir. İnsanlar yapabileceklerini düşündükleri pek çok davranışı gerçekleştirmekten belirli sebeplerle geri durabilmektedirler (Yzer, 2012).

Yenilik çalışmalarında planlı davranışlar modelinin genellikle ilgili diğer modellerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Otel hizmet yeniliğinin incelendiği bir araştırmada; teknolojiye hazır oluş, teknoloji kabul modeli ve planlı davranış modelinin değişkenleri kullanılarak araştırma modeli

oluşturulmuştur. İlgili araştırma modelinde; planlı davranışlar modelinden tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol, teknoloji kabul modelinden algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan faydalılık ve teknolojiye hazır oluş değişkenlerinin davranışsal niyete etkisine dönük hipotezler tanımlanmıştır. Araştırmada gerçekleştirilen yapısal eşitlik modellemesi analizi sonuçları tanımlanan bütün ilişkilerin anlamlı olduğunu göstermiştir. Modelde yer alan içsel değişkenlerin davranışsal niyet dışsal değişkenindeki varyansın % 74,9'unu açıkladığı görülmüştür (Kim & Han, 2022). Sürdürülebilir pazarlama yeniliği üzerine yapılan bir diğer çalışma; yenilik yayılım teorisi, algılanan değer teorisi ve planlı davranış modelini bir araya getirerek araştırma modelini oluşturmuştur. Araştırma modelinde yenilik yayılım teorisinden karşılaştırmalı avantaj, uyumluluk, karmaşıklık, denenebilirlik ve gözlemlenebilirlik değişkenlerinin tamamı yer almaktadır. Ancak planlı davranışlar modeli değişkenleri, duygusal yatkınlık olarak değerlendirip modelde algılanan değer ve tatmin olarak tanımlanmıştır. (Su & ark., 2022).

Teknoloji Kabul Modeli:

Belirli bir teknolojinin kabulünü veya reddini etkileyen faktörleri anlamak için çeşitli geliştirilen modeller içiresinde teknoloji kabul modeli en çok alıntı yapılan teorilerden birisidir. Teknoloji kabul modelinin temellerini sebepli davranışlar teorisi ve planlı davranış teorisi oluşturmaktadır. Her iki teori bireylerin belirli davranışlarını anlamada oldukça başarılı olmuş ancak yapılan birçok araştırma teknolojik yeniliklerin kabulünü açıklamakta bu modellerin aynı oranda başarılı olmadığını göstermiştir (Al-Emran & Shaalan, 2021). Davis, (1986) mevcut modellerin teknolojik yenikleri açıklamadaki eksiklik ve dezavantajlarını dikkate alarak yeniliklerin aktüel kullanımının belirleyicisinin tutum olduğu ve tutumun algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan faydalılık tarafından belirlendiğine dönük öngörülere dayalı olarak Şekil 3'de verilen teknoloji kabul modelini önermiştir. Modelde algılanan kullanım kolaylığını tutum yanında algılanan faydalılığın yordadığı da tanımlanmıştır.

Şekil 3. Teknoloji Kabul Modeli
(Davis, 1986: 24).

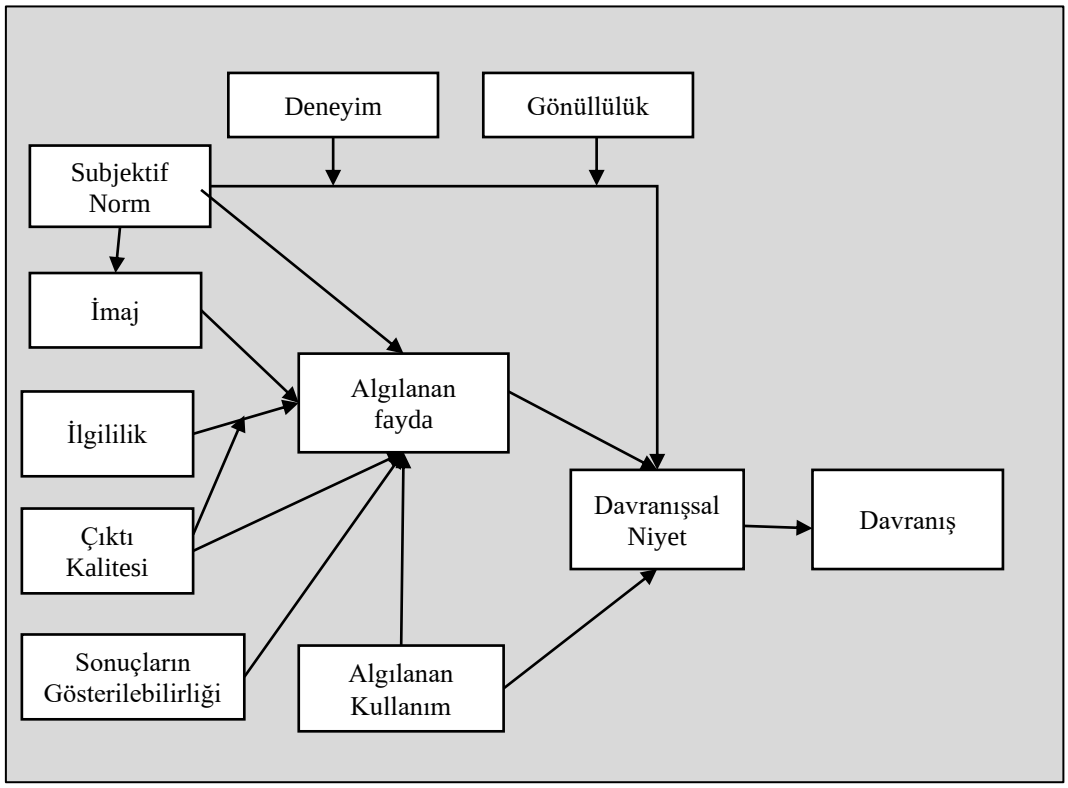
Modelin iki önemli unsuru olan algılanan faydalılık ve algılanan kullanım kolaylığı bireylerin subjektif değerlendirmelerini yansıtmaktadır. Algılanan kullanım kolaylığının tutum yanında algılanan faydanın da belirleyicisi olarak modelde yer almaktadır. Bir teknolojiyi kullanmayı kolay olarak algılanan bireylerin aynı zamanda onu faydalı olarak algılama ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilmektedir. İlgili alan yazında ayrıca tutumun aracı değişken olarak teknoloji kabul modelinde yer almasını sorgulayan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar tutumun yer aldığı ve almadığı modellerin açıkladığı varyanslar arasında anlamlı bir fark gözlenmediğini ifade etmişlerdir. Teknoloji kabulüne odaklanan bazı çalışmalarda tutumun zayıf aracılık etkisi nedeniyle tutumun yer almadığı daha basit teknoloji kabul model tercih edilmiştir (Zhang & Liu, 2022).

Algılanan kullanım kolaylığı, "bireyin belirli bir sistemi kullanmanın fiziksel ve zihinsel çaba gerektirmeyeceğine inanma derecesi" olarak tanımlanmaktadır (Davis, 1986). Belki daha kapsamlı bir tanımlamayla bir yeniliğin bir birey tarafından anlaşılması, öğrenilmesi ve kullanılmasının kolay olarak algılanma düzeyi olarak ifade edilebilir. İnsanların belirli bir teknolojinin yararlı olduğuna inanmaları, ancak aynı zamanda onu kullanmanın zor olduğunu düşünmeleri de mümkündür. Bu nedenle, bir teknolojiyi kullanmak için gereken çabanın boyutu, o teknolojinin kullanımının performans faydalarından daha fazla olabilir. Dolayısıyla, bir teknolojik uygulamanın kullanıcı tarafından fazla çaba harcamadan kullanılacağı veya kolaylıkla kullanılabileceği algılandığında, onun tarafından kabul edilme olasılığı daha yüksektir (Dhingra & Mudgal, 2019). Algılanan kullanım kolaylığı başlangıç kararında daha büyük etkiye sahipken, bireyler sisteme alıştıktan ve sistemle uygulamalı deneyim kazandıktan sonra, davranışsal niyet üzerindeki etkisi, bireyler artık sistemi nasıl kullanacaklarına dair daha fazla prosedürel bilgiye sahip olduklarından arka plana çekilecektir. Sonuç olarak, bireyler sistemi kullanmaya yönelik davranışsal niyetlerini oluştururken algılanan kullanım kolaylığına daha az önem vereceklerdir (Venkatesh & Bala, 2008).

Algılanan fayda, "bireyin belirli bir sistemi kullanmanın iş performansını artıracağına inanma derecesi" olarak tanımlanmaktadır (Davis, 1986). Yeniliklerde doğal olarak daha yüksek olan risk düzeyi dikkate alındığında bireylerin yeniliği benimsemesi için görece iş ve sosyal yaşamında yüksek fayda sağlayacak özelliklere sahip olması gerekir. Diğer bir ifade ile yeniliğin benimsemesi için bireylerin içerdiği riski göze almalarını sağlayacak görece yüksek fayda beklentilerinin bulunması gerekir (Susanti, & Alamsyah, 2022).

Teknoloji kabul araştırmalarının büyük çoğunluğu ticari bağlamda yapılmış olması pazarlama çevresinde yaşanan değişimler sonrası işletmelerin etkinlik, verimlilik ve rekabet gücünü artırma ihtiyacı nedeniyle anlaşılır bir durumdur. Ancak teknolojik yeniliklerin hayatın her alanına girmiş olması sosyal hayattan sağlık ve eğitime farklı alanlarda yapılan çalışmaların sayısını da artırmıştır. Özellikle pandemi sürecinin yol açtığı sıkıntılar bu sürecin daha da hızlanmasına yol açmıştır (Teo, 2011). Teknoloji kabul modeline ilişkin yayınların özellik ve desenlerini bibliyometrik analiz ile değerlendirmek üzere gerçekleştirilen bir çalışmada 2010-2020 yılları arasında Web of Science veri tabanında teknoloji kabul modeline konu başlıklı çalışmaların taranması sonucunda toplam 2399 çalışmaya ulaşılmıştır. Analiz sonucunda konuyla ilgili çalışmaların sayılarının yıllar itibariyle sürekli artış trendi gösterdiği bulgusunu elde etmişlerdir. Teknoloji kabul modeli kullanılarak çalışılan konuların ilk sırasında elektronik ticaret yer alırken daha sonra sırasıyla elektronik bankacılık, sosyal medya, elektronik öğrenme ve elektronik devlet gelmektedir (Al-Emran & Shaalan, 2021).

Çok sayıda ampirik çalışma, teknoloji kabul modelinin kullanım niyetleri ve davranışındaki varyansın % 40 gibi önemli bir oranını tutarlı bir şekilde açıkladığını göstermiştir. Bu çalışmalarda algılanan fayda, 0,6 civarında standartlaştırılmış regresyon katsayıları ile tutarlı olarak kullanım niyetlerinin güçlü bir belirleyicisi olmuştur. Algılanan fayda, kullanım niyetinin temel belirleyici olduğu için, bu yapının belirleyicilerini anlamak önemlidir. Algılanan faydanın belirleyicilerinin daha iyi anlaşılması, yeniliklerin kullanıcı kabulünü ve kullanımını artıracak şekilde tasarlanmasına imkan sağlayacaktır. Bu nedenle, teknoloji kabul modeli, algılanan fayda ve kullanım niyeti yapılarının ek kilit belirleyicilerini içerecek şekilde genişletilerek şekil 4' verilen teknoloji kabul modeli 2 ortaya konmuştur (Venkatesh & Davis, 2000).

Şekil 4. Teknoloji Kabul Modeli 2
(Venkatesh & Davis, 2000).

Bu genişletilmiş modele sosyal etki süreçleri ve bilişsel araçsal süreçleri olmak üzere iki yeni süreç eklenmiştir. Teknoloji kabul modeli 2'de; öznel norm, gönüllülük ve imaj ile kullanıcılar arasındaki etkileşimli ilişkiler bir yenilikte önemli faktörlerdir. Kişinin teknoloji kullanım davranışları kişisel tercihleri dışında ait oldukları gruplardaki diğer kişilerin tutum ve inançlarından etkilenecektir. Ayrıca yenilik kullanımının zorunlu ve gönüllü olmak üzere ikiye ayrılabileceği tanımlanmıştır (Wu, & ark., 2008). Moore & Benbasat, (1991) imajı "bir yeniliğin kullanımının kişinin sosyal sistemindeki imajını veya statüsünü geliştirmek için algılanma derecesi" olarak tanımlamaktadır.

Modelde algılanan faydanın dört bilişsel belirleyicisi tanımlanmıştır: işle ilgililik, çıktı kalitesi, sonuçların kanıtlanabilirliği ve algılanan kullanım kolaylığı. İnsanlar kısmen, bir sistemin yapabilecekleri ile işlerinde yapılması gerekenleri bilişsel olarak karşılaştırarak algılanan fayda yargılarını oluştururlar. Teknoloji kabul modeli 2'de, insanların önemli hedefleri ile bir yeniliği kullanma eylemini gerçekleştirmenin sonuçları arasındaki eşleşmeyi algılanan fayda hakkında yargılar oluşturmak için bir temel olarak kullandıkları varsayılmaktadır (Venkatesh & Davis, 2000).

Sonuç

Bu çalışmada bireylerin yenilikleri benimseme davranışları; Roger'ın (2003) yeniliklerin yayılımı, Davis'in (1986) teknoloji kabul modeli ve Ajzen'in (1991) planlı davranışlar modeli temelinde incelenmeye çalışılmıştır. Aldıkları atıf sayıları ve yapılan bibliyometrik çalışmalar bu modellerin yenilik araştırmalarında en çok kabul göre modeller olduğunu göstermektedir. Ancak bu modeller temel alınarak yapılan çalışmaların bir bölümü; ya yeni değişkenler ekleyerek ya da diğer modellerle birleştirerek bu modelleri genişletme yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde oluşturulan modellerin toplam açıkladığı varyans daha yüksek olsa bile çok sayıda değişkenin oluşturduğu kalabalık modeller ile yeniliğin açıklanmaya çalışması parsimoni (tutumluluk) ilkesine ters düşmektedir. Bu ilke, en iyi teorinin (veya açıklayıcı ilkeler dizisinin), en fazla sayıda olguyu açıklayan en basit, en ekonomik ve verimli açıklayıcı ilkeler dizisini sağlayan teori olduğunu belirtir (Nicholas, 2009). Dolayısıyla

araştırma modelini çok sayıda değişken ile oluşturmak yerine az sayıda ama açıklayıcılığı yüksek değişkenden oluşturmak daha anlamlı olacaktır.

Hem benimseme hem de benimsememe anlayışının merkezinde, ya tüketici özelliklerine ya da durumsal özelliklere bağlı olabileceği ya da ikisinin birlikte çalışabileceği kabulü yer almaktadır. Bu nedenle daha fazla araştırma, hangi tüketicilerin benimseme olasılığının daha yüksek olduğuna ve neden benimseyeceğine odaklanmaktadır. Fakat bir yeniliğin tüketiciler için nasıl kabul edilebilir hale getirilebileceği de önemlidir. (Szmigin & Foxall, 1998). Yapılacak çalışmalarda yeniliklerin bu perspektiften ele alınması önemli teorik ve pratik katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abraham, C., Norman, P. & Conner, M. (2000). *Understanding and changing health behaviour: from health beliefs to self-regulation*. Harwood Academic

Al-Emran, M., & Shaalan, K. (2021). *Recent advances in technology acceptance models and theories*. Springer International Publishing.

Azjen, I. & fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood cliffs.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, *50*(2), 179-211.

Berkun, S. (2010). *The myths of innovation*. O'Reilly Media.

Bicchieri, C. (2005). *The grammar of society: The nature and dynamics of social norms*. Cambridge University Press.

Blackwell, R., DSouza, C., Taghian, M., Miniard, P., & Engel, J. (2006). *Consumer behaviour: an Asia Pacific approach*. Thomson.

Charles, L. L. & Barnsley, J. (2004). An ınnovation diffusion perspective on knowledge and evidence in health care. ın champagne, F., & Lemieux-Charles, L. (Eds.). *Using knowledge and evidence in health care: multidisciplinary perspectives*. University of Toronto Press.

Cleland, V. J. Ball, K. & Crawford, D. (2010). Social and environmental determinants of health behaviors. In Steptoe, A. (Ed.) *Handbook of behavioral medicine: methods and applications*. pp. 3-98, Springer Science & Business Media.

Davis, F. D. (1986). *A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology.

De Oca, P. M. (2009). *Hydrogen powered innovations-ınsight into the attitude of consumers towards hydrogen as an energy carrier: an empirical survey*. GRIN Verlag.

Dhingra, M., & Mudgal, R. K. (2019). Applications of perceived usefulness and perceived ease of use: a review. In *2019 8th International Conference System Modeling and Advancement in Research Trends (SMART)* (pp. 293-298). IEEE.

Fishbein, M., & Ajzen, I. (2011). *Predicting and changing behavior: The reasoned action approach*. Psychology press.

Greenhalgh, T., Robert, G., Bate, P., Macfarlane, F., & Kyriakidou, O. (2008). Diffusion of innovations in health service organisations: a systematic literature review.

Gross, M. (2017). *Planned behavior: The relationship between human thought and action*. Routledge.

Hagger, M., & Chatzisarantis, N. (2005). *The social psychology of exercise and sport*. McGraw-Hill Education (UK).

Hietschold, N. (2018). Consumer resistance to innovations essays on antecedents, manifestations and ways of overcoming it. In Tynnhammar, M. (Ed.).*New Waves in Innovation Management Research (ISPIM Insights)*. pp. 365-382. Vernon Press.

Huang, D., Coghlan, A., & Jin, X. (2022). A process perspective on consumer innovation resistance to Airbnb: A narrative approach. *International Journal of Hospitality Management*, *107*, pp. 2-12.

Kim, J. J., & Han, H. (2022). Hotel service ınnovation with smart technologies: exploring consumers' readiness and behaviors. *Sustainability*, *14*(10), 5746.

Li, E. Y. (2013). *Organizations and social networking: Utilizing social media to engage consumers: Utilizing social media to engage consumers*. IGI Global.

Midgley, D. F. & *Dowling, G. R. (1978),* "Innovativeness: the concept and ıts measurement," *Journal of Consumer Research, 4, 229-42.*

Mignon, I. (2016). *Inducing large-scale diffusion of innovation: An integrated actor-and system-level approach*. Linköping University Electronic Press.

Mohr, J. (2011). *Marketing of high-technology products and innovations*. Pearson Education India.

Moore, G. C., & Benbasat, I. (1991). Development of an instrument to measure the perceptions of adopting an information technology innovation. *Information systems research*, *2*(3), 192-222.

Nel, W. (2007). *Management for engineers, technologists and scientists*. Juta and Company Ltd.

Nicholas, L. (2009). *Introduction to psychology*. Juta and Company Ltd.

Quine, L. (2002). *Changing health behaviour: intervention and research with social cognition models*. Open University Press.

Reinders, M. J. (2010). *Managing consumer resistance to innovations* (No. 475). Rozenberg Publishers.

Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*. Simon and Schuster.

Shibly, H. R. (2022) ERP adoption in organizations: the factors in technology acceptance among employees, Springer Nature

Sosa, R. & Gero, J. S. (2007). Computational explorations of compatibility and ınnovation. In León-Rovira, N., & Cho, S. (Eds.). *Trends in Computer Aided Innovation: Second IFIP Working Conference on Computer Aided Innovation, October 8-9 2007, Michigan, USA* (Vol. 250). Springer Science & Business Media.

Su, M., Fang, M., Kim, J., & Park, K. S. (2022). Sustainable marketing innovation and consumption: Evidence from cold chain food online retail. *Journal of Cleaner Production*, *340*, 130806.

Sun, Y., Ding, W., Weng, C., Cheah, I., & Cai, H. H. (2021). The effect of consumer resistance to innovation on innovation adoption: the moderating role of customer loyalty. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.

Susanti, L., & Alamsyah, D. P. (2022, May). Perceived Ease of Use as a Precursor of Mobile Payment E-Wallet. In *2022 IEEE Zooming Innovation in Consumer Technologies Conference (ZINC)* (pp. 123-127). IEEE.

Szmigin, I., & Foxall, G. (1998). Three forms of innovation resistance: the case of retail payment methods. *Technovation*, *18*(6-7), 459-468.

Talukder, M. (2016). *Managing innovation adoption: from innovation to implementation*. Routledge.

Teo, T. (2011). *Technology acceptance in education*. Springer Science & Business Media.

Tidd, J. (2010). *Gaining momentum: Managing the diffusion of innovations*. World Scientific.

Van Dijken, K., Prince, Y., Wolters, T. J., Frey, M., Mussati, G., Kalff, P., ... & Meredith, S. (1999). *Adoption of environmental innovations: the dynamics of innovation as interplay between business competence, environmental orientation and network involvement*. Springer Science & Business Media.

Venkatesh, V., & Bala, H. (2008). Technology acceptance model 3 and a research agenda on interventions. *Decision sciences*, *39*(2), 273-315.

Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, *46*(2), 186-204.

Waddell, D. (2004) Resistance: A Medium for the successful implementation of technological innovation. In Singh, M., & Waddell, D. (Eds.). *E-business innovation and change management*. (pp. 70-83) IGI Global.

Wu, M. Y., Chou, H. P., Weng, Y. C., & Huang, Y. H. (2008, December). A study of web 2.0 website usage behavior using TAM 2. In *2008 IEEE Asia-Pacific Services Computing Conference* (pp. 1477-1482). IEEE.

Yzer, M. (2012). Perceived behavioral control in reasoned action theory: a dual – aspect interpretation. In Hennessy, M. (Ed.). *Advancing reasoned action theory*. pp.101-118. Sage.

Zhang, W., & Liu, L. (2022). How consumers' adopting intentions towards eco-friendly smart home services are shaped? An extended technology acceptance model. *The Annals of Regional Science*, *68*(2), 307-330.

Stratejik Liderlik

Yunus Emre ÇAKMAK[1]
Hürriyet ÇİMEN[2]

Giriş

Günümüzde yönetim ve liderlik alanında çok sık kullanılan strateji (strategy) kelimesinin kökeni konusunda görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen kelimenin anlamı açısından birbirine yakın iki tanımlamanın kabul gördüğü söylenebilir. Bunlardan birincisi kelimenin askeri köklerine vurgu yaparak kelimenin eski Yunanca "stratos" (ordu, geniş bir insan topluluğu) ve "egy" (gütmek, yön vermek) kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğu şeklindedir (Aydın, 2012: 8). Strateji kelime anlamıyla "sevk etme, yöneltme, gönderme, götürme ve gütme" demektir. Kelime ilk olarak askeri alanda kullanılmıştır. Bir savaşta kazanmak için yapılacak askeri harekatın planlanması ve yürütülmesi bilimidir. 20. Yüzyılın başında askeri bir kavram olarak Türkçemize giren strateji kelimesi, düşmanın ne yapabileceği veya ne yapamayacağını belirleyerek buna göre genel bir plan yapmak, kendi güçlerini yerleştirerek gerektiğinde harekete geçirmek demektir.

Kabul gören ikinci tanımlamada ise stratejinin "yol, çizgi ve nehir yatağı anlamına gelen" Latince "stratum" kelimesinden geldiği ifade edilmektedir. Strateji kelimesinin sözlük anlamı ise "bir amaca varmak için eylem birliği sağlama ve düzenleme sanatı" olarak ifade edilebilir (Aktan, 2008: 5). Strateji, kelimesi strategos kökünden gelmekte olup, eski Yunancada "Generalin Sanatı" anlamına gelir. Stratejinin çeşitli zamanlarda muhtelif tarifleri yapılmıştır: 1831'de Clawewitc, "Harbi kazanmak için muharebeleri kullanma sanatıdır." Moltke, "Bir çare bulma, en zor şartlar altında icraatta bulunma sanatıdır." Baufre, "Anlaşmazlıkların halli için kuvvete başvuran iki hasmın diyalektiğidir." diye tarif etmişlerdir.

Düşman güçlerin durumunu araştırarak, fırsat ve tehditleri tahmin ederek, kendi birliklerinin zayıf ve güçlü yönlerini belirleyerek stratejiler geliştirilmesi ve en uygun zamanda uygulamaya konulması askeri stratejinin temelini oluşturmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2004: 33). Strateji, özellikle askeri terminolojide çok sık kullanılan bir kavramdır. Savunma alanında strateji kelimesi, eski Yunanlı General Strategos'un adına atıfla kullanılmakta ve bu generalin savunma alanındaki bilgi ve taktiklerini ifade etmektedir. Askeri kökenli bir kavram olan stratejinin bu alandaki anlamı, mevcut kaynakları etkili ve verimli kullanarak zafere ulaşmaktır.

Strateji kavramı askeri alanda geniş olarak kullanılan bir kavram olmasının yanın da zaman içerisinde yönetim alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Yönetim biliminde strateji, "bir örgütün hedefine ulaşmak için izleyeceği yollar, planlar, taktikler" anlamında kullanılmaktadır (Aktan, 2008: 6). Strateji, uygulandığı alanlara ve kullanılış seviyesine göre sınıflandırılmış ve böylece milli strateji, askeri strateji, kalkınma stratejisi (ekonomik-sosyal strateji) gibi stratejiler ortaya çıkmıştır. Milli strateji; milli menfaatleri sağlamak maksadıyla hazırlanan milli politika, plan ve programların bütünüdür. Tarifi ise; barışta ve savaşta milli menfaatlerin elde edilmesi için milletin politik, ekonomik ve psikolojik gücünün silahlı kuvvetlerle birlikte geliştirilmesi ve kullanılması sanatı ve ilmidir.

[1] - Ardahan Üniversitesi Siyaset ve Kamu yönetimi y
[2] Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi,

Hofer ve Schendel(1978)'e göre ise strateji, "örgütün iç kaynakları ve kabiliyetleriyle dış çevrenin fırsat ve tehditleri arasında uyum sağlayacak faaliyetler" olarak tanımlanabilir. Buna göre strateji; "örgüt ile çevresi arasındaki ilişkileri analiz ederek örgütün istikametinin ve amaçlarının belirlenmesi, bunları gerçekleştirecek faaliyetlerin tespiti ve örgütün yeniden düzenlenerek gerekli kaynakların tahsis edilmesi" şeklinde tanımlanabilir (Dinçer, 2007: 7). Çetin (2008)'e göre, yönetim ve işletme alanında stratejiyi; işletmenin çevresi ile arasındaki ilişkileri düzenleyen ve rakiplerine üstünlük sağlayabilmek amacıyla kaynaklarını harekete geçiren bir anlam taşımaktadır demektedir.

Buradan hareketle strateji, işletme ile çevresi arasındaki ilişkileri analiz ederek işletmenin yönünün ve amaçlarının belirlenmesi, bunları gerçekleştirecek faaliyetlerin tespiti ve örgütün yeniden düzenlenerek gerekli kaynakların tahsis edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla stratejinin amacı, belirsizlik ortamında işletmenin istenilen sonuçlara ulaşabilmesini sağlamaktır. Çünkü strateji bir işletmenin amacı doğrultusunda fırsatçı olmasına imkân tanımaktadır.

Stratejinin şu ana kadar yapılan en yaygın tanımlarından da anlaşılacağı gibi stratejik amaçlara ulaşabilmek için alınan tedbirleri ve düzenlemeleri kapsamaktadır. Tüm örgütlerin varlığını sürdürmek ve etkinliğini artırmak için izleyeceği yol olarak da değerlendirilebilir.

İlk olarak askeri alanda "savaşı kazanmak için uygulanacak taktikler ve planlar" anlamında kullanılan strateji, günümüzde örgütlerin rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek ve üstünlük elde edebilmek için izledikleri yol olarak da değerlendirilebilir (Güçlü, 2003: 66-68). Strateji, geleceğe hazırlanmak hatta mümkünse geleceği şekillendirmekle ilgili bir iştir. Yeni teknolojiler, süratle değişen çevre koşulları, uzayan insan ömrü, artan refah, yeni yönetim anlayışları ve yaşam tarzları, her geçen gün daha da kişiselleşen tüketici beklentiler. Küreselleşme ve batıdan doğuya taşınan demokrasi standartları, her gün yeniden yaratılan çok kültürlü bir dünya. Paylaştıkça çoğalan, kullandıkça büyüyen ağ ekonomileri, artan bolluk, zorlaşan farklılaşma, azalan kaynaklar, yükselen anlam arayışı ile şekillenen bir dünya.

Stratejiye böyle bir gelecekte var olabilmek için ihtiyaç duyarız. Kendimizi, kurumlarımızı, ülkemizi gelecekte rakiplerimizden daha avantajlı kılmak için strateji geliştiririz. Ne kadar öngörürsek görelim geleceğin bizim tahmin ettiğimiz gibi olmayabileceğini aklımızda tutarak strateji geliştirmeliyiz.

Liderlik Kavramı ve Tanımı

İnsanlar, toplu halde yaşayan sosyal varlıklardır. Bireyler kendi hedeflerini, gereksinimlerini ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için her zaman tek başlarına yeterli olmayabilirler. Bu nedenle, amaçlara ulaşmada bir gruba ya da grup halinde hareket etmeye ihtiyaç duyarlar. Tarihin her devrinde toplumları yönetecek ve arzulanan hedeflere götürecek liderlere gereksinim duyulmuştur. Eski Yunan ve Çin liderleri nasihat alınabilecek filozoflar olarak görülmüşler, Mısırlılar liderlerine belirli tanrısal özellikler atfetmişler ve Homer ve Machiavelli gibi ünlü yazarlar başarılı liderlerin zeki ve ustalıklı stratejilerini belgelemişlerdir. Tarih genellikle ünlü liderlerin yaşamları yoluyla kaydedilmiştir (Uğurluoğlu, 2009). Tarihin oluşmasında liderlerin büyük rolü vardır toplumların ihtiyaçlarını karşılamada, savaş durumunda ve bazı durumlarda liderler sorumluluk alarak bulundukları toplumları maddi ve manevi olarak üst noktalara taşımışlardır.

Bu nedenle liderlik, tarihin her döneminde söz konusu olmuştur. Güncelliğini hiçbir zaman yitirmeyen sosyal bir fenomen olarak günümüze kadar gelmiştir. İnsanların, geçmişte olduğu kadar gelecekte de liderlerden vazgeçemeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır (Eren, 2003). Günümüzde ve gelecekte de toplumları yönlendirecek liderlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Liderlik uzun zamandır örgüt ve yönetim literatür de merkezi ve önemli bir yer tutmuş ve pek çok araştırmaya konu olmuş ve olmaya devam eden bir kavramdır. Aslında örgüt içinde diğer hiçbir rol liderlik kadar ilgi çekmemiştir (Aydın, 2012: 10). Günümüz rekabet piyasasında, örgütlerini ön plana çıkartacak çalışanları yönlendirebilecek stratejik liderlere ihtiyaç duymaktadır.

Kendisine gösterilen bu büyük ilgiye karşın, liderlik hala tam olarak açıklanamayan bir kavram olarak kalmıştır. Hakkında yapılan binlerce araştırma liderliğin ne olduğu ya da ne olmadığı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir, fakat hakkında hala pek çok bilinmeyen bulunmaktadır (Uğurluoğlu, 2009: 57). Günümüzde liderlik kavramı gün geçtikçe büyüyen kendini yenileyen bir kavramdır. Bu yüzden liderlik hakkında yapılan tanımlamalar yetersiz kalmaktadır.

İlerleyen bölümlerde liderliğin tanımı, tarihsel evrimi, güncel liderlik teorileri ve stratejik liderlik konularına değinilecektir.

Liderlik konusuyla ilgili ilk ciddi çalışmalar 1900 yılından sonra yapılmıştır. 1927'den sonraki yıllarda konunun önemi daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. 1941–1944 yılları arasında ise yapılan araştırmaların sayısında ciddi artışlar olmuştur. (Güney, 2000: 499). Günümüzde de yeni liderlik türleri ortaya çıkmakta ve araştırmalar sürekli olarak artarak liderlik tanımları yenilenmektedir.

Yönetim bilimcilerinden Warren Bennis, liderlik kavramına ilişkin olarak "Liderlik, tıpkı güzellik gibidir. Onu tanımlaması güçtür; ama gördüğünüzde tanırsınız" demiştir (Aydın, 2012: 10). Ancak ilgili araştırmaları incelediğimizde pek çok araştırmacının kendi ilgisini en çok çeken fenomene göre bir liderlik tanımı yaptığını görmekteyiz. Stogdill (1974)'e göre, neredeyse liderliği tanımlamaya çalışan kişilerin sayısı kadar farklı liderlik tanımı bulunmaktadır.

Yukl (2002)'e göre literatür de liderlikle ilgili yapılan tanımlamaları "Leadership in Organization" isimli eserinde şu şekilde sıralamıştır (Aydın, 2012; 11):

Tablo 1 Çeşitli Liderlik Tanımları

Araştırmacılar	Yıl	Tanımlar
Hemphill & Coons,	**1957**	Liderlik, bir grubun eylemlerini ortak olarak paylaşılan bir amaca doğru yönlendiren….bir bireyin davranışıdır.
D.Katz & Kahn,	**1978**	Liderlik, örgütün rutin direktiflerine mekanik olarak itaatin ötesinde etkili bir ilerlemedir.
Burns,	**1978**	Liderlik, bireyler… İlerleyenlerin güdülerini harekete geçirmek, çalıştırmak ve tatmin etmek için kurumsal, politik, psikolojik ve diğer kaynakları seferber ettiklerinde… Uygulanır.
Rauch & Behling,	**1984**	Liderlik, örgütlü bir grubun faaliyetlerini bir amaca ulaşma yönünde etkileme sürecidir.
Jacobs & Jaques,	**1990**	Liderlik, müşterek bir çabaya amaç (anlamlı bir yön) verme ve amaçlara ulaşmak için istemli bir çaba harcanmasına neden olma sürecidir.
E.H. Schein,	**1992**	Liderlik, … Evrimsel değişim süreçlerini başlatmak için… Kültürün dışına çıkma becerisidir.
Drath & Palus,	**1994**	Liderlik… İnsanları neyin bir araya getireceğini anlama sürecidir.
Richard & Engle,	**1986**	Liderlik, vizyonun açıkça belirtilmesi, değerlerin şekillendirilmesi ve içinde başarılabilecek şeylerin yer aldığı bir çevre yaratmakla ilgilidir.
House et al.,	**1999**	Liderlik, …örgütün etkililik ve başarısına katkıda bulunmak için, bir bireyin diğerlerini etkileme, motive etme ve onlara imkan sağlama becerisidir.

Kaynak: Yukl, Gary (2002), Aktaran; Mehmet Kemal Aydın (2012,11)

Liderlik tanımlarını incelediğimizde liderliğin hem bir süreç hem de sahip olunan bir özellik olarak tanımlandığını görmekteyiz. Bir süreç olarak liderlik, grubun amaçlarına ulaşmasına yönelik faaliyetleri yönlendirmek ve koordine etmek için zorlayıcı olmayan gücün kullanılmasıdır

(Çakmakyapan, 2009). Lider süreç içinde çalışanları ya da izleyenleri etkilemek ve onları yönlendirebilmek zorundadır bu yüzden sorumluluklarını kullanmakta geri durmamalıdır.

Yukl(2002)'a göre de araştırmacılar genellikle kendi bireysel bakış açılarına ve en çok ilgilerini çeken niteliklere göre liderliği tanımlamaktadırlar. Liderlerin ve liderliğin konumlarındaki farklılıklar da oldukça fazla sayıda liderlik tanımına yol açmaktadır. Bir başka görüşe göre liderlik olgusu ile ilgili ortak bir tanımlamaya ulaşılamamış olması, örgütlerin içinde bulunduğu küresel ortamda, örgütlerde sürekli değişme ve buna bağlı olarak da liderlerden beklenen işlevlerin değişmesi ile ilgilidir (Aydın, 2012: 10). Liderlik kelimesini duyduğunuzda aklınızda pek çok farklı şey gelir örneğin: İdeallerinin peşinden koşan bir siyasi lider, balta girmemiş ormanlarda korkusuzca ilerleyerek ekibine yol gösteren bir kaşif ya da zorlu iş dünyasında başarıya ulaşmak için çalıştığı şirkete yeni stratejiler geliştiren bir yönetici da aklımıza gelen lider örneklerinden biridir.

Liderliğin, insan, etkileme ve amaçlar olmak üzere üç kavram üzerine kurulduğu görülmektedir. Liderlik sürecinden bahsetmek için liderlik yapılacak insanların olması ve bu insanların etkilenmesi gerekir (Aydın, 2010: 11). Liderler, çevrelerindekilere önderlik ederek doğru yolu gösterirler. Önce bir kaptan gibi geminin rotasını belirlerler, sonra herkese ilham verecek bir vizyon ortaya koyar ve en nihayetinde yeni bir şey yaratırlar. Bir ekip veya örgüt, liderler sayesinde başarıya ulaşmak için neler yapması gerektiğini öğrenir. Liderlik, hem dinamik hem de insanlara heyecan ve ilham veren bir vasıftır.

Liderlik, belirli koşullar altında kişi veya grup amaçlarının gerçekleştirilmesi için bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlanabilir. Liderlik, liderin yaptığı şeylerle ilgili bir süreç iken; lider ise, başkalarını belirli amaçlar doğrultusunda bir takım davranışlarda bulunmaya sevk eden kişidir. Lider, kısaca bir topluluğu yöneten kişidir. Lider, bu anlamda; belirli zaman ve durumlar içinde ilişkili bulunduğu grup, örgüt veya toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip, yöneltmeye çalışır. Liderliğin temelinde diğerlerini etkileme vardır (Güney, 2000: 160). Kısaca liderliği yukarıdaki yapılan araştırmalar doğrultusunda tanımlayacak olursak, Liderlik; takipçilerini etkileyerek, motive ederek, onlara kaynak sağlayarak ve onları örgütlü bir biçimde ortak bir amaca yönlendirerek önderlik yapma faaliyetlerinin bütünüdür.

Liderlik Teorilerinin Tarihsel Süreci

Tarih boyunca insanlar topluluklar halinde yaşamış ve bu toplulukları sevk ve idare edecek bir lidere gereksinim duymuşlardır. Bu insan topluluklarında liderlik yapan birilerinin olması, lideri öne çıkaran, onu takipçilerinden ayıran özelliklerin neler olduğu sorusunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 2 Tarihsel Evrimine Göre Liderlik Teorileri

Zaman aralığı	Teori	Varsayım/Ana Düşünce
1920'lere kadar	Büyük Adam Ekolü	Lider olarak doğulur. Liderlik özellikleri tamamen doğuştan gelir. Büyük bir ihtiyaç doğduğunda liderler ortaya çıkar.
1920-1940 arası	Özellikler Teorisi	Özellikler tamamen doğuştan gelmez Öğrenme ve deneyim yoluyla kazanılabilir Lider özellikleri açısından takipçilerinden ayrılır etkili liderler doğru liderlik özelliklerine sahiptir.
1940-1960 arası	Davranışçı Yaklaşım	Lider doğulmaz lider olunur. Etkili liderliğin temelinde tanımlanabilir ve öğrenilebilir liderlik davranışları vardır. Liderin özelliklerinden çok liderin davranışları üzerinde durulur. Liderin kendisi kadar izleyicilerinde ağırlık verilmiştir.
1960-1980 arası	Durumsallık Yaklaşımı	Etkili bir lider içinde bulunduğu durumlardan etkilenir. En etkili liderlik davranışı içinde bulunduğu duruma göre değişir.

1980 sonrası	Liderlik Teorilerinde Yeni Yaklaşımlar	Liderlerin vizyona ihtiyacı vardır. Liderler örgütlerine yön tayin etmelidir. İşlemci liderler yapıyı oluşturucu ve sürdürücü üretim odaklı, otokratik, sonuç odaklı yöneticilik davranışları sergiler. Dönüşümcü liderler yapıyı kırıcı karşılıklı güven oluşturan, karara katılımı sağlayan, destekleyici, demokratik ve insan merkezli davranışları sergiler.

Kaynak: Mehmet Kemal Aydın (2012: 13)

Bu özelliklerin ilk olarak doğuştan gelen karakter, beceri ve fiziksel özellikler olduğu kabul edilerek lideri takipçilerinden ayıran bir takım özellikler tanımlanmıştır. Daha sonra ise liderin özelliklerinden çok davranışları ve liderin içinde bulunduğu koşullar incelenerek liderliği açıklamaya çalışan liderlik teorileri ortaya konmuştur. Tarihsel evrimine göre liderlik teorileri; büyük adamlar teorisi, özellikler teorisi, davranışsal liderlik teorileri, durumsallık teorileri ve güncel liderlik teorileri olarak gruplanabilir (Aydın, 2012: 12).

Özellikler kuramını ve davranışçı kuramı tamamlayıcı ve geliştirici nitelik taşıyan durumsallık kuramı içerisinde, son dönemde dönüşümcü (transformational), vizyoner, işlemci (transactional), etik ve eğitim örgütlerine özgü öğretimsel liderlik gibi liderlik teorileri geliştirilmiştir(Aydın, 2012: 13). Görüldüğü gibi tarihsel olarak incelendiğinde beş farklı dönemde liderlik teorilerinin değiştiğini ve yenilendiğini görmekteyiz.

Güncel Liderlik Teorileri

Durumsallık Teorilerinin devamı niteliğinde olan güncel liderlik teorileri de, durumsallık teorilerinde olduğu gibi liderlik süreci içerisinde lider, izleyici ve durumsal koşulların etkileşimini incelemektedirler. Bunun da ötesinde, güncel liderlik teorilerinde liderlik özellikleri ve izleyiciler daha önemli hale gelmiştir.

Güncel liderlik teorileri liderlik süreci içerisinde izleyicilere ayrıcalıklı bir rol vermişlerdir. Bu teorilerde, liderin etkinliğini belirleyen faktör ağırlıklı olarak lider ve izleyici arasındaki etkileşimsel ilişkidir. Yeni liderlik araştırmaları daha önce üzerinde durulmayan liderliğin, lider ve ilerleyen arasında rol oynayan dinamikleri de içine almaya başlamıştır. Bu yeni araştırmaların başlaması ile özellikle davranışçı ekolün geliştirdiği ve daha çok verimlilik ve etkililiği artırıcı liderlik anlayışı 'işlemci liderlik' (transactional) olarak adlandırılmış ve dönüşümcü liderlik anlayışının işlemci liderlikten farklılıkları da yeni araştırma konularını oluşturmuştur (Brestrich, 1999: 114). Güncel liderlik anlayışı liderliğin rastgele ortaya çıkmadığını savunmaktadır. Günümüz teorilerine göre lider, vizyon sahibi olan, bu vizyonu diğerleri ile paylaşarak ortak bir vizyon haline dönüştüren, vizyonun gerçekleşmesi için plan yapan kişidir. Güncel liderlik teorilerinin bir kısmı olan işletmeci, dönüşümcü ve vizyoner liderlik yaklaşımlarına yer verilmiştir.

İşlemci (Etkileşimci) Liderlik

İşlemci liderlik, lider ve izleyici arasında karşılıklı değişim kavramına dayanır. İşlemci davranış, izleyicilerin çabası karşılığında liderin ödül sağladığı bir değişim sürecinde ortaya çıkar (Eren, 2003: 460). İşlemci liderler, örgütlerde izleyenlerini istenilen çalışmanın yapılması karşılığında ödüllendirdiği bir liderliktir. İşlemci lider, daha kaliteli çıktı, daha çok satış veya hizmet, düşük üretim maliyetleri gibi arzulanan sonuçlara ulaşmak için yapılması gerekeni tanımlamalıdır. Bunu yaparken de, izleyicilerin ihtiyaçları göz önüne almalıdır

İşlemci liderlikte olası destek içeren, ilerleyenler liderlerin vaatleri, ödülleri ve pekiştirenleri ile motive edilir veya negatif dönük disiplin el davranışlar ve azarlama gibi enstrümanlar ile düzeltilir (Brestrich, 1999: 114). Etkileşimci liderlik tepkiseldir ve temelde mevcut konu ve sorunlara yöneliktir. Karşılıklı alışverişe önem verdiği için her zaman koşul sal faktörleri ve bu koşullarda izleyicilerin beklentilerini doğru olarak tanımlamaya çalışmaktadır. Her zaman kişileri motive eden faaliyetlerde bulunarak izleyicilerini etkileme çabasındadır.

İşlemci liderler, geçmişten gelen faaliyetleri (pazar payını artırma, karı artırma, maliyetleri düşürme gibi) iyileştirmek şeklinde iş yaptırma yolunu tercih ederler. Geçmişte olumlu ve yararlı

gelenekleri sürdürme yönünde, bunları gelecek nesillere bırakma yönünde yararlıdır. Ancak yaratıcılık ve yenilik yönü azdır. Başarı grafiği normal artış gösterir atılım yoktur. Durgun büyüme ve tasarruf politikasını benimsemiş organizasyonlara uygundur (Eren, 2003: 312-314). Etkileşimci liderler tasarruf politikalarını uygulayan örgütler için uygundurlar.

Etkileşimci liderlik için söz konusu olan düşünce liderin organizasyon el amaçlara ulaşılması yolunda müspet değişimi sağlaması ile beklentilerin ötesine geçmesini içeren dönüştürücü bir süreç olarak izah edilmeye başlanmıştır (Bozlağan, 2005: 27). İşlemci liderler sürekli program geliştirme, yatay ve dikey iletişim sağlama, güçlü bir eşgüdüm oluşturma, özel hedefler belirleme ve sorun çözme konusunda ciddi bir çaba gösterirler.

İşlemci liderlik, bürokratik otoriteye ve örgütsel meşruiyete dayalı olan bu yaklaşımda kısa süreli zamana dayalı yönelim, kurallar ve yönergeler, dikey iletişim, somut hedefler, makamdan kaynaklanan güç, aşırı uyum gibi unsurlar yer alır (Erdoğan, 2004: 47). İzleyenler liderlerinin isteğine göre hareket ettiklerinde prestijlerinin yükselmesi gibi belli değerlere sahip olurlar. Dolayısıyla izleyicileri için liderlerinin isteklerini yerine getirmek çok önemlidir.

Bu liderliği benimseyen yöneticilerin yönetimi; performansa dayalı olarak ödüllendirme, kural ve işleyişlerden sağlamaları önleme, kusursuz faaliyetlerde bulunma gibi davranışlara dayalıdır. Böyle bir liderlik yaklaşımında görevlerin bitirilmesi ve çalışanların itaati, katı bir ödül - ceza sistemini içerir (Erdoğan, 2004: 47). İşlemci liderliğin; koşullu ödül, istisnalarla yönetim ve tam serbestlik olmak üzere üç alt boyutu vardır.

Koşullu Ödüllendirme: Bu yöntemi benimseyen liderler takipçilerini kendilerinden ne istendiği konusunda ve beklenenleri yapmaları halinde hangi ödüllerle karşılaşacakları konusunda bilgi verici bir işlev görürler. Bundan dolayı liderlik sürekli olarak takipçilerini gözlem altına alırlar. Feedback vererek başarılı performansları ödüllendirme yolunu tercih ederler. Fakat bu yöntemin olumsuz yönü olarak liderlerin pazarladıklarından fazlasını alamaması eleştiri alır.(Şişik, 2015: 30-31)

İstisnalarla Yönetim: Bu yöntemi benimseyen liderler standartları iş başlangıcında belirlerler. Daha sonra işin başından ayrılırlar. İşler başarısız bir yöne doğru eğilim gösterdiğinde takipçilere müdahale ederler. Bu yönteme getirilen eleştiri takipçilerin kusurlu yönlerinin mercek altına alınmasından kaynaklanan gerginlik ve stres yaratma durumlarıdır(Şişik, 2015: 30-31).

Tam Serbestlik: Bu yöntemi benimseyen liderler ise, takipçilerinin faaliyetlerine müdahale etmeden yürütülen yönetim şeklini uygulamaya geçirirler. Burada lider takipçilerinin iş yapma usullerini seçmelerinde, örgütsel hedefler belirleme gibi konularda tam bir serbestlik içerisinde hareket özgürlüğü sağlayan bir lider vardır. Dolayısıyla takipçilerinin performanslarını gözlem altına almadan veya sonuçlara odaklanılmadan yürütülen bir çalışma ortamı yaratılır. Tüm bu serbestlik sorumsuz bir lider profili çizse de aslında durum böyle değildir. Çünkü kendi kendini yönetebilen, performans hakkında objektif olarak değerlendirme yapabilen, gelişim faaliyetlerini kendi başına düzenleyebilen bir takipçi örgüte yüksek verim sağlayacaktır(Şişik, 2015: 30-31).

Tam serbesti tanıyan liderler, güç ve sorumluluktan kaçmaktadırlar. Onlar kendi amaçlarını gerçekleştirme için gruba bağımlıdırlar. Grup üyeleri kendi kendilerini eğitir ve motive ederler. Konusunda uzman olan, yüksek tecrübe ve bilgiye sahip izleyicilerin yeni düşünce üretebilmesi için son derece uygun olan bu tarz, kültür düzeyi düşük olan, sorumluluk duygusundan yoksun izleyicilerin yönlendirilmesinde son derece başarısız kalan bir liderlik tipidir(Şişik, 2015: 30-31).

İşlemci liderliğin yetersiz olduğu inancıyla dönüşümcü liderlik kavramı ortaya konmuştur.

Dönüşümcü Liderlik

İlk olarak 1978 yılında Burns tarafından siyasi liderler üzerinde yapılan betimsel çalışmalar sonucunda ortaya konan dönüşümcü liderlik kavramı; örgütsel yapıda köklü dönüşümü amaçlayan liderlik yaklaşımı olup; böyle bir lider çalışanlarını telkinle güdüler, entelektüel uyarım sağlayarak

enerji oluşturur. Ayrıca grupta vizyon – misyon bilincini oluşturarak; çalışanların amaca olan ilgilerinin artmasını sağlar (Karip, 1998). Bu açıdan dönüştürücü liderlerin varoluş sebebi değişimdir. Dönüştürücü liderler kendilerini değişimin temsilcisi olarak tanımlarlar. Onların profesyonel ve kişisel imajları bir farklılık yaratmak ve sorumlu oldukları işletmeleri değişim ekseninde düzenlemektir.

Dönüşümcü liderlik, bir gelişim ve öğrenme aracı olarak örgütsel ve bireysel gelişmeyi sağlar. Dönüşümcü liderlik, güdüleme ve moralin yüksek düzeylerine ulaşmak için liderlerle takipçilerinin birbirini desteklemesiyle ortaya çıkar. Dönüşümcü liderler ilerleyenlerinin tatminini artırarak onların sürekli gelişmesini, örgütün misyonunun yenilenmesini sağlayarak; çalışanların kendi ve grup amaçlarına uygun bir bakış açısı kazanması üzerinde durur (Erdoğan, 2000: 46). Günümüzün koşullarında örgütlerin yaşamlarını devam ettirmesi çalışanlara para, statü vb. gibi ödüllendirme araçlarıyla performanslarının arttırılmasına yetmemektedir. Dönüştürücü liderlik ile takipçilerin tüm yetenek ve becerileri açığa çıkartılarak, onları kendilerine güvenli hale getirip yüksek motivasyon sağlanarak onları daha üretken bir hale getirmek amaçlanır.

Burns(1978)'e göre dönüşümcü lider, izleyicinin ya da potansiyel izleyicinin var olan eğilimini, ihtiyacını, isteğini fark eder ve bu ihtiyacı izleyiciyi güdülemek için kullanır, izleyicinin ihtiyaç ve isteklerine hitap ederek harekete geçmesini sağlar (Karip,1998). Ayrıca dönüştürücü liderler, izleyenlerinin gereksinimlerini karşılamanın yanı sıra bu gereksinimleri yeni bir düzene sokmaya da çabalarlar.

Burns(1978)'e göre, aşağıdaki Şekil 1'de görüldüğü üzere, dönüşümcü ve işlemci liderliği birbirinden farklı iki ayrı liderlik tipi olarak kabul etmiştir. Burns(1978)'e göre, lider, ya dönüşümcü lider ya da işlemci lider olabilir, her ikisi birden olamaz (Bozlağan, 2005).

Şekil 5 Burns(1978)'un Dönüşümcü ve İşlemci Liderlik Yaklaşımı

Kaynak: Recep Bozlağan, (2005: 45), Aktaran; Mehmet Kemal Aydın (2012: 16)

Burns dönüşümcü liderliği, işlemci liderlikten farklı bir kavram olarak ele almıştır. Buna göre, ikisi de değerlere başvurmasına rağmen işlemci liderler sadece dürüstlük ve karşılıklılık gibi değişime yönelik değerlere başvurmaktadır. İşlemci liderlikte, lider ile ilerleyenler arasında karşılıklı değişime dayanan bir ilişki bulunurken, dönüşümcü liderlikte ise liderin inançları, değerleri ve ilerleyenlerin gereksinimleri üzerine daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir.

Bass (1996) dönüşümcü liderliği; liderin çalışanlarına olan etkisi olarak tanımlamaktadır. Lider, görev sonuçlarının önemi ve değeri konusuna takipçilerinin dikkatini daha fazla çekerek ve onların yüksek seviye ihtiyaçlarını canlandırarak dönüşümü sağlar. İzleyenler lidere karşı güven, saygı, bağlılık ve hayranlık duymaktadır ve kendilerinden beklenenden daha fazlasını yapma isteğindedirler. Dönüşümcü liderlik, ilerleyenlerin kendilerini aşmalarına, liderin de grubu veya örgütün devamını sağlamak için kendi menfaatlerinden fedakarlık etmelerine dayanmaktadır. (Aydın,2012: 16)

Temel amacı insan ve değişim odaklı olan bu yeni liderlik kavramı daha sonra Bass tarafından büyük boyutlu araştırmalarda sınanmıştır. Bass dönüşümcü liderliği ölçebilmek için bir ölçek geliştirmiştir. "Çok Faktörlü Liderlik Anketi" olarak adlandırılan bu ölçek hem liderlere, hem de çalışanlara uygulanabilmektedir. Bu anket yardımıyla liderin 360 derecelik resmini çekmek mümkün olmuştur. (Aydın,2012: 17). Çok Faktörlü Liderlik Anketi iki liderlik biçimini değişik kategorilerde açıklamaya yöneliktir. Ankette işlemci (etkileşimsel) liderliğin boyutları, koşullu ödüller, istisnalarla yönetim ve tam serbest liderlik olarak belirtilirken; dönüşümsel liderliğin boyutları ise; idealleştirilmiş etki, Telkinle güdüleme, entelektüel uyarım ve bireysel destek olarak belirtilmiştir(Karip, 1998). Dönüşümcü bir lider günlük örgütsel işlemlerin yanında idealleştirilmiş etki, telkinle güdüleme, entelektüel uyarma ve bireysel destek sağlama davranışlarının özelliklerini kendinde toplar. Şekil-2'de Bass(1996)'nın dönüşümcü ve işlemci liderlik yaklaşımını göreceğiz.

Bass(1996) her ne kadar dönüşümcü ve işletmeci liderlik birbirinden ayrı olsa da o birbirine iç içe olabileceğini ortaya koymuştur. Öyle ki, lider duruma göre daha işlemci davranabileceği gibi, duruma göre daha dönüşümcü davranışlar sergileyebilmektedir Bu bağlamda ele alındığında, bir lideri sadece dönüşümcü ya da sadece işlemci olarak belirlemek yerine; bir liderin her iki liderlik tipini de sergileyebileceği sonucuna varılmaktadır. Bass yaptığı çok büyük boyutlu çalışmalar sonucunda, işlemci liderlik ile dönüşümcü liderlik arasındaki farkları özet olarak şu şekilde belirtmiştir (Brestrich, 1999: 120):

Tablo 3 İşletmeci ve Dönüşümcü Lider Ayrımı

İŞLEMCİ LİDER	DÖNÜŞÜMCÜ LİDER
✓ Koşullu ödüllendirme: Başarıyı ödüllendirir. Ödüllendirme ile kişilerin çabalarını artırır. İyi performansı ödüllendireceğine söz verir.	✓ İdealleştirilmiş etki: Örnek hareketlerle sağladığı vizyona uygun davranır, misyon ruhunu verir, saygı ve güven kazanır.
✓ Boşlukları kullanarak yönetir (Aktif): Kural ve standartlardan sapmaları araştırır ve gözler, bunlardan doğru adımlar atar.	✓ Telkinle güdüleme: Yüksek beklentileri tartışır, çabaya odaklamak için sembolleri kullanır. Basit bir dille önemli amaçları açıklar.
✓ Boşlukları kullanarak yönetir (Pasif): Standartlar şartlarla uyuşmadığı zaman müdahale eder	✓ Entelektüel uyarım: Zekayı, akılcılığı yüceltir ve sorunları dikkatli bir şekilde çözer.
✓ Tam serbestlik: Sorumlulukları dağıtır, karar almaktan kaçınır	✓ Bireysel destek sağlama: Kişilere dikkat eder. Her bir çalışanı ferdi olarak ağırlar, fikirler verir, rehberlik eder.

Dönüşümcü liderler, sadece düşünen, sorgulayan ve risk alan kişiler değil aynı zamanda davranışlarıyla insanları belli düşünceleri aşılayan, girişimciliğe ve kendini geliştirmeye uygun ortamlar hazırlayan kişilerdir (Erdoğan, 2004: 46). Dönüştürücü lider örgütün bütününü değişimin gereğine ikna eder, telkin eder. Örgüt çalışanlarının tümünü kapsayacak ve onları motive edecek stratejileri, yeni politikaları, uygun performans sistemlerini ve yeni bir işletme kültürünü geliştirmeye odaklanır

Dönüşümcü liderler astlarının yetenek ve becerilerini ortaya çıkararak ve kendilerine olan güvenlerini arttırarak, onlardan normal olarak beklenenden daha fazla sonuç almayı hedefleyerek motive eder. Yaratıcılığa ve yeniliğe yönelik organizasyonda reform ve yenilik başlatan kişidir. Misyonda, vizyon da, stratejide, faaliyet ve fonksiyonlarda değişim yaparak çalışanları etkiler. Kısa dönemde örgütü şoka sokup başarıyı düşürür. Ancak uzun dönemde olağanüstü başarı sıçraması sağlar (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001: 226). Bu açıdan dönüştürücü liderlik, hem lider hem de

çalışanların birbirlerini moral ve motivasyon açısından daha yüksek bir seviyeye çıkartma süreci olarak değerlendirilebilir.

Dönüşümcü liderlik davranışının liderlik kuramına getirdiği en önemli kazanım dönüşümdür. Dönüşümcü liderler dönüşüm yönelimli olup; sadece düşünen, sorgulayan ve risk alan kişiler değil aynı zamanda davranışlarıyla düşüncelerini insanlara aşılayan, girişimciliğe, kendini geliştirmeye uygun ortamlar hazırlayan kişilerdir (Erdoğan, 2004: 46). Yukl(2002)'a göre dönüşümcü liderler özgürlük, adalet, eşitlik, barış, insancıl olma gibi moral değerleri ve idealleri kendini ilerleyenlere çekici kılarak, böyle bir bilinç geliştirmeye çalışırlar.

Bu yaklaşım okul müdürlerini de dönüşüm yönelimli düşünmeye zorlamaktadır.

Dönüşümcü Liderlik eğitimde örgütsel yenileşme açısından kritik bir liderlik biçimi olarak görülmektedir. Bunun nedenini şu başlıklar altında belirtilebilir (Açıkalın, 2002: 54):

- Sürekli gelişme için,
- Ortak vizyon ve amaç için,
- Risk almak için,
- Toplam Kalite Yönetimi için,
- Etkili okullar için,
- Kişiler arası ilişkiler için

Dönüşümcü lider, okullarda ise; öğretmenleri entelektüel açıdan özendiren, onlara dönüşümün coşku ve heyecanını aşılayan liderdir. Bu yönüyle eğitimde temel dönüşümler gerçekleştiren liderlerin bir yönüyle ilham kaynağı olması ve karizmatik davranışlar göstermesi gerekmektedir.

Bilgi kaynağı olan okullarda görevli okul müdürleri dönüşümsel liderlik yaklaşımını benimseyerek; işbirlikçi çalışmalar, ortak amaç, yüksek adanmışlık, yetkilendirme, profesyonel gelişimi sağlama, öğrenmeye teşvik gibi kültürel unsurları oluşturur ve istenilen etkili okullara sahip olunabilir. Dönüşümcü liderlik öğretmenlerin kişisel amaçları üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak güçlü etkiye sahiptir. Eğitimde dönüşümcü lider; model olma, destekleme, teşvik etme ve beraber çalışma gibi dönüşümcü liderlik uygulamalarını yenilik ve değişim doğrultusunda değiştirir (Oran, 2002: 51).

Vizyoner Liderlik

Vizyon kavramını en genel anlamda "insan ve toplum yaşamını ilgilendiren alanlarda istenilir bir geleceği kurmaya yönelik, birbiriyle bağlantılı, tutarlı ve uygulanabilirliği savunabilen amaçların gerçekleşmesine yönelik düşünceler, projeler plan ve programlar bütününün uygulamada başarıyı sağlayacak stratejik bir yaklaşımla ortaya konulması" olarak tanımlamak mümkündür (Tekin, 2007: 32). Özellikle hızla değişen günümüz toplumları açısından önemi gittikçe ortaya çıkan vizyoner liderlik için gerekli olan bütün yeterlilikleri listelemek oldukça zordur. Ama bazı özellikler var ki; olmazsa olmaz niteliklerdir. Bunlardan birisi şüphesiz vizyondur. Bu özellik Vizyoner liderin geleceğe odaklanmasını daha doğrusu geleceği inşa etmesini sağlar. Vizyon, bir lideri geleneksel olmaktan ziyade çağdaş kılar. Ayrıca, liderlerin etraflarındaki insanları ortak değerler ve ortak hedeflere yöneltmek için dönüşümcü olması gerekir.

Günümüz örgütleri açısından oldukça önem taşıyan "vizyon" kavramından hareketle geliştirilen "Vizyoner Liderliğin" taşıdığı özellikler olarak şu hususlar dikkat çekicidir (İşcan, 2002: 83).

Vizyonu takipçilere ifade edebilme yeteneği: Kurgulanan vizyonun lider tarafından takipçilere izah edilmesi gerçekleştirilecek faaliyetler açısından liderle takipçiler arasında bir köprü görevini görmektedir. Burada liderin yarattığı vizyonu açık bir dille, yazılı veya sözlü iletişim kanalları vasıtasıyla yapılacak faaliyetler ve amaçlar için anlaşılır bir şekle getirilmesi gerekmektedir.

Çünkü liderin ne kadar iyi bir vizyonu olursa olsun bunu takipçilerinin anlamamış olması o vizyonu aktif hale getirmeye yetmeyecektir.

Vizyonun davranışlar aracılığı ile aktarılması: Vizyonun lider tarafından takipçilerle paylaşılması yalnızca yazılı veya sözlü iletişim kanalları yoluyla değil aynı zamanda bunu davranışlarıyla da ifade etmeyi kapsayan bir paylaşım sürecini hayata geçirmedir. Bu yolla lider sözlü ve yazılı biçimde aktardığı vizyonu davranışlarıyla da pekiştirme olanağı bulunur.

Vizyonun durumsal ve ortamsal değişkenlere uyarlanması: Lider tarafından yaratılan vizyonun organizasyonda yer alan tüm üyeler açısından anlamlı olabilmesi için durumsal ve ortam koşullarına göre belirlenmiş ve genişletilmiş bir nitelik kazanması gerekmektedir.

Liderliği daha iyi anlaya bilmek için liderlik ve yöneticilik arasındaki ayrıma bakılmasında fayda vardır. Bu açıdan ilerleyen bölümde bu konuyu anlatmaya çalışacağız.

Liderlik ve Yöneticilik

Liderlik ve yöneticilik birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen birbirinden farklı anlamları vardır. Lider olabilmek için, okul yöneticisinin bazı kurallara uyması ve bazı rolleri yerine getirmesi gerekir. Bu roller şöyledir: Kaynak sağlama, kaynaklık etme, iletişim sağlama, görünür bir kişi olma.

Yukarıda ki rollerin yerine getirilmesinin haricinde okul yöneticisi, sorumluluklarını, en etkili biçimde, en iyi zamanlamayla ve yetkilerini de olumlu kullanarak yönetmelidir. Bir okulun yöneticisi, okulun her bölümünde kendisini hissettirmeli ve okulun sahip olduğu değerleri kuvvetle irdeleyerek, bunları davranışlarıyla güçlendirmelidir. Okul yöneticisinin, lider olabilmesi için yetki ve sorumluluklarını yerine getirmesi bazen ve çoğu yönetici için yeterli olmayabilir. Yönetici, bir lider olabilme yolunda gücünü, yalnızca yetki ve sorumlulukları ile sağlamamalıdır.(Erdoğan, 2004: 90) her lider bir yöneticidir fakat her yönetici bir lider değildir. Okul yönetiminde ve diğer örgütlerde bu böyledir Yüksel Özden(2005)'e göre bunu bir tablo olarak vermiştir:

Tablo 4 Karşılaştırılmış Yöneticilik ve Liderlik Farkları

YÖNETİCİ	LİDER
✓ Yönetir	✓ Yönlendirir.
✓ Mevcut düzeni sürdürür.	✓ Yenilik peşindedir.
✓ Otoritesi statüsünden kaynaklanır.	✓ Otoritesi kendisindedir.
✓ Yetkileri kendisinde toplar.	✓ Astlarını yetkilendirir.
✓ İtaati vurgular.	✓ Katılımı vurgular.
✓ Planlara aşırı bağlıdır.	✓ Alternatif yaklaşımlara açıktır.
✓ Belirlenmiş amaçlara hizmet eder.	✓ Yeni amaçlar ortaya çıkarır.
✓ İşi doğru yapar.	✓ Doğru işi yapar.
✓ Kontrolü vurgular.	✓ Güveni esas alır.

Kaynak: Özden, Yüksel (2005), Eğitimde Yeni Değerler, Eğitimde Dönüşüm, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Tablo 4'de görüldüğü gibi, Liderlik ve yöneticilik, aynı anlamı taşıyan sözcükler değildir. Lider, belirli bir grubu belirli amaçlar etrafında toplayıp, bu amaçlar için onları etkileyerek, harekete geçirebilen yetenek ve bilgiye sahip olan kişidir.

Lider; kişileri etkileyebilen, nasıl, nereye, gidileceğini gösteren, hedef ve amaç belirleyen yani yol gösteren rehberlik eden bir kişidir. Yönetici ise, başkaları tarafından o pozisyona getirilmiş, başkaları adına çalışan, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için çok çaba gösteren, işleri

planlayan, uygulatan ve denetleyen kişidir. Ödül ve cezaya dayalı yasal gücü vardır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998: 181).

Liderlik ve yöneticilik kavramlarının açıklanmasında kavram kargaşası oluşabilmektedir. Liderlik ve yöneticilik, birçok noktada çakışacağı ve bir bireyde bir araya gelebileceği gibi, çoğu zaman da çatışır. Yöneticiler, işleri doğru yaptıkları, liderlerin ise doğru işleri yaptıkları söylenebilir. Yöneticilik; eğitimi alınıp, öğrenilebilen veya deneyimle öğrenilebilen bir özelliktir. Ancak liderlik ise insanların kendi doğal yapısından ve içten gelen bir olaydır.

Farklı iki insan tipi olan liderler ve yöneticilerde yöneticinin amaçları arzularından ziyade gereklerinden doğar. Liderin ise bireyler ya da bölümler arasındaki çatışmaları dağıtma konusunda üstündür; bütün tarafları yatıştırarak örgütün günlük işlerinin yapılmasına imkân sağlar. Çevrede bulunan potansiyel fırsat ve ödülleri ararken izleyenlerine esin kaynağı olur ve kendi enerjisiyle yaratıcı süreçleri harekete geçirir. Bu açıdan yönetici ve liderlerin özelliklerini bir Tablo-5'de verilmiştir.

Tablo 5 Liderler ve Yöneticilerin Özellikleri

LİDERLER	YÖNETİCİLER
✓ İnsanların olabilirlik, isteklilik, gereklilik konusundaki fikirlerini değiştirirler	✓ Anlaşma, pazarlık yapma, ödüllendirme ve cezalandırma vb. esnek taktikler kullanırlar.
✓ Yeni moral değerler oluşturup; verdikleri buyruklarla özel istek ve amaç oluştururlar. İşte coşku oluşturmayı, riske girmeyi, fırsat ve ödülleri yüksek tutmayı tercih ederler.	✓ İşlerini, insan ve madde kaynaklarını bütünleştirmek için, karar alma, strateji geliştirme süreciymiş gibi görürler.
✓ İşlerini bir mecburiyet veya yük olarak görmezler.	✓ Kişisel olmayan, yönetsel amaçları Benimseme eğilimindedirler.
✓ Kişileri ve aktif tutumları benimserler.	✓ Konumlarında kalmayı sağlayacak günlük rutin işlere hoşgörü ile bakarlar.
✓ Tek başına bir fikri savunabilir; tek başına bir eylemi gerçekleştirebilirler.	✓ Altında çalışanlarıyla, dolaylı olarak iletişim kurarlar ve onları emirlerle itaate zorlarlar.
✓ İzleyenlere sonuç alan ve etkileyen mesajlar gönderirler.	✓ Birlikte çalıştıkları insanlar ile olayları geliştirmede oynadıkları rollere göre ilişki kurar ve ilgilenirler.
✓ Empatiyle, sezgileriyle insanların ilk önce düşünce ve duygularıyla, sonra da eylemeleri ile ilgilenirler.	✓ Var olanı korurlar ve riske girmezler.
✓ Olayların, durumların insanlara ne ifade ettiğini anlamaya çalışırlar.	✓ Olayların, durumların nasıl geliştiğini anlamak için çabalarlar.

Tablo-5'de de gösterildiği gibi lider ile yönetici arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Yöneticilik için eğitim alınabilir, okula gidilebilir ve sonuç olarak, aldığı eğitim ve tecrübelerle kişi iyi bir yönetici olabilir. Lider olabilmek için ise okumak, konuşmak, tartışmak ve eğitim almak her zaman lider olabilme garantisi sunmaz. Çok iyi bir yönetici olduğu halde, liderlik özelliği taşımayanlar olabilir.

Liderlik kavramını liderliğin bir kolu olan stratejik liderlikle karıştırmamak için ilerleyen kısımda bu konuya açıklık getireceğiz.

Liderlik ve Stratejik Liderlik

1950'li ve 1980'li yıllar arasındaki liderlik literatürü örgütlerdeki amir ve orta düzey yöneticiler ile ilgilenmiştir. 1980'lerden sonra ise, liderlik araştırmaları yenilik ve değişime uğramış, özellikle 1980'lerin ortalarından sonra değişim, yönetsel liderlik çalışmalarından stratejik liderlik

çalışmalarına ve üst düzey yöneticilere doğru gerçekleşmiştir (Aydın, 2012: 20). Stratejik liderlik, stratejik yönetim yaklaşımıyla birlikte literatüre girmiş bir liderlik kavramıdır. Ancak literatür de stratejik liderliğin ayrı bir liderlik biçimi olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Baron ve Henderson (1995), stratejik liderliğin ayrı bir liderlik biçimi olduğunu belirtirken; Davies ve Davies (2006:122) stratejik liderliğin, dönüşümcü liderlik, öğretimsel liderlik gibi bir liderlik biçimi olmadığını ancak her tür liderlik biçimi için gerekli olan bir özellik olduğunu vurgulamaktadır. Thomson ve Stricland (2001: 430-431) stratejik liderliği, pek çok liderlik rollerine sahip olma, doğru zaman ve koşullarda bu rollerinde uygun olanları yerine getirme olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla stratejik liderlik, bünyesinde diğer liderlik biçimlerini barındıran şemsiye bir kavramdır (Altınkurt, 2007: 17).

Stratejik liderler, uygun koşullarda stratejik bir kararla, uygun liderlik biçimlerini sergileyebilen liderlerdir. Bu nedenle liderlik için gerekli olduğu belirtilen hemen her özellik stratejik liderlik için de geçerlidir. Ancak stratejik liderin temel sorumluluğu, tanımı gereği, örgütün yaşamasını ve rekabet üstünlüğünü sürdürmesi ile ilgili olduğundan; stratejik liderin geleceğe dönük, yönlendirici yetenek ve özelliklere sahip olması diğer özelliklere göre daha fazla önem taşımaktadır (Ülgen ve Mirze, 2004: 375). Stratejik liderliğin, yapılan tanımlarda farklı boyutlardan değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Stratejik liderliğin tanımlanmasından sonra liderlikten farkının açıklanmasında yarar bulunmaktadır.

Boal ve Hoojberg (2000)'e göre, stratejik liderlik ile liderlik ve liderlik teorileri arasında bazı farklılıkların bulunduğunu belirtmektedirler. Hambrick ve Pettigrew (2001) bu farklılıkları iki boyutta ele almaktadırlar(Aydın, 2012: 20). Bu boyutlardan ilkine göre, stratejik liderlik örgütün üst düzeyindeki insanlarla ilgiliyken, liderlik örgütün her düzeyindeki liderler ile ilgilidir. İkincisi liderlik temel olarak lider ve ilerleyenler arasındaki ilişkilere odaklanırken, stratejik liderlik daha makro boyutlu olarak yalnızca bu ilişkisel faaliyetlerle ilgilenmemekte, aynı zamanda stratejik faaliyetlere de odaklanmaktadır.

Adair (2005)'e göre ise, stratejik liderler, liderlerin örgütün kısımları içi gerçekleştirdiklerini örgütün tamamı için gerçekleştirirler. Her ne kadar bu görüş stratejik liderliği, liderlikten ayırmayı sağlayan diğer bir farkı gösterse de, üst düzey yöneticilerin stratejik liderlik konusundaki önemli rolü, elbette diğer düzeylerdeki yöneticilerin stratejik liderlik süreçlerinden uzak tutulacağı anlamına gelmemelidir. Özellikle orta düzey yöneticiler stratejileri uygulama temel sorumluluğu dışında belirli stratejik yönelimlerin belirlenmesine de katkıda bulunabilirler (Uğurluoğlu, 2009: 62).

Stratejik Liderliğin Tanımı ve Özellikleri

Stratejik liderlik kavramı ile ilgili literatür incelendiğinde, değişik yazarların stratejik liderliği farklı şekillerde tanımladığı görülmektedir (Besler, 2004: 18). Kaplan ve Norton (1999: 21-22) örgütlerdeki stratejik liderleri, yelken yarışındaki bir tekne kaptanlarına benzetmişlerdir. Yelken yarışında tekne kaptanlarının sürekli olarak; çevre koşullarını, rüzgârın şiddetini ve yönünü, akıntı hızını, rakiplerinin hareketlerini kontrol etmesi, ekibinin ve teknenin özelliklerini bilmeleri gerekmektedir. Aynı şekilde stratejik liderin de, başında bulunduğu örgütün yeteneklerini bilmesi, çevresel değişimleri izlemesi ve buna uygun stratejileri belirleyerek uygulaması gerekmektedir. Sullivan'a göre stratejik liderlik; amaç, kültür, strateji, temel kimlikler ve kritik süreçler gibi örgütü temel anlamda var eden mantıklı ve iyi düşünülmüş faaliyetleri yönetmek ve denetlemektir (Besler, 2004: 18). Stratejik liderlik kavramına ilişkin tanımlar stratejik liderliğe ilişkin süreç içerisindeki uygulamaların anlaşılması açısından yararlı olmaktadır. Aşağıdaki Tablo-6'da Stratejik liderlikle ilgili çeşitli yazarların tanımlarına yer verilmiştir.

Tablo 6 Çeşitli Stratejik Liderlik Tanımları

Araştırmacı	Yıl	Tanımlar
Hitt, Ireland ve Hoskisson	**1999**	Gerekli olan stratejik değişimi sağlamak için geleceği görme, vizyon belirleme, esneklik sağlama, ve çalışanları güçlendirme yeteneğidir.
Boal ve Hooijberg	**2001**	Örgütlerin, amaçlarına ulaşmalarında etkili olan örgütün üst yönetimindeki tepe yöneticisinin yanı sıra üst yönetim takımlarının da bir fonksiyonudur.
Altıntaş	**2003**	Geleceği öngörerek şekillendirebilmek, bunun için gerekli stratejik yönetim anlayışını oluşturabilmek ve bu doğrultuda diğer yönetici ve çalışanları yetkilendirerek, onları kuruluş vizyonu doğrultusunda yenilikçi ve yaratıcı hedeflere yönlendirerek, karmaşık küresel rekabet ortamında, gerektiğinde hızla stratejik değişimi sağlayabilmektir.
Besler	**2004**	Geleceği görerek, esneklik sağlayarak ve çalışanları güçlendirerek stratejik değişimi gerçekleştirme ve performansı geliştirme yeteneğidir.
Vera ve Crossan	**2004**	Hem dönüşümcü, hem de işlemci liderlik davranışları sergileyerek, örgüte dış çevrede rekabet üstünlüğü sağlamak.
Adair	**2005**	Örgütü geleceğe hazırlamak, yeni iş imkanları geliştirmek, gerekli kaynakları sağlamak ve değişen durumlarla başa çıkabilmek gibi örgütün bütününü kapsayan konularla ilgili süreçlerdir.
Sosik, Jung, Berson, Jaussi ve Dionne	**2005**	Hissedarlar, toplum ve çalışanlar açısından ekonomik, sosyal ve entelektüel sermayenin oluşturulması amacıyla, örgütlerin, insan kaynakları, teknoloji, iş süreçleri ve iş fırsatları arasında etkin ilişkilerin kurulmasına yönelik süreçler dizisidir.
Altınkurt	**2007**	Örgütün içinde bulunduğu iç ve dış çevreyi doğru analiz ederek stratejileri oluşturmak, doğru zamanda doğru stratejileri uygulamak, değerlendirmek ve içinde bulunulan ortama uygun liderlik davranışında bulunmaktır.
Boal	**2007**	Sadece örgütün geleceğiyle ilgili değil aynı zamanda şu anı ve geçmişi açısından da zamanla önem arz eden hem işe hem de ilişkiye dayalı bir dizi önemli kararlar alabilme becerisidir.
Pisapia	**2009**	Çok değişken, kaotik bir ortamda hedefler, eylemler, ve taktiklerle ilgili önemli kararlar alabilme bilgeliği ve yeteneğidir.

Kaynak: Mehmet Kemal Aydın (2012: 22)

Stratejik liderliğe ve stratejik lidere ilişkin tanımlardan sonra, bu tanımlarda vurgulanan ortak özellikler doğrultusunda stratejik liderlik ve stratejik lider şöyle tanımlanabilir. Stratejik liderlik; örgütün içinde bulunduğu kaotik ortamda varlığını idame ettirebilmesi ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi amacıyla, geleceği öngörerek doğru stratejileri belirlemek, uygulamak ve bu süreçte doğru zamanda doğru liderlik davranışını seçerek, örgütü hedeflerine ulaştırma becerisine stratejik liderlik. Bu sürecin merkezinde yer alan, süreci yöneten, takipçilerinin gelişimine katkıda bulunan, ortama ve duruma uygun doğru liderlik davranışını kıvraklıkla seçerek ustalıkla uygulayabilen kişiye stratejik lider denir(Aydın, 2012: 22-23). Stratejik liderlik, liderliğin daha çok özel ve karmaşık bir türüdür. Bu yüzden, liderlik için gerekli olarak kabul edilen hemen her özellik stratejik liderliğin de bir özelliğidir. Fakat geleceği görebilme, vizyon yaratabilme, esnek olabilme, diğer kişileri

güçlendirebilme, yetenekleri aracılığıyla gerektiği zamanlarda stratejik değişimleri yapabilen kişi olarak tanımlanan stratejik liderlik, örgütün yaşamını ve rekabet üstünlüğünü sürdürmesi ile ilgili olduğundan, tüm paydaşlara yarar sağlayacak, geleceğe dönük, yönlendirici yetenek ve özelliklere sahip olması diğer özelliklere göre daha fazla önem taşımaktadır.

Literatür incelediğimizde etkili bir stratejik lider ve sahip olması gereken özelliklere ve yerine getirmesi gereken faaliyetlere ilişkin farklı fakat birbirine yakın görüşler yer aldığı söylenebilir. Ülgen ve Mirze'ye göre (2004), stratejik lider, geleceği görebilme, vizyon oluşturabilme, esnek olabilme, ve diğer kişileri güçlendirme gibi yetenekleri aracılığı ile gerektiği zamanlarda stratejik değişimleri yapabilen kişidir. Dinçer (2007: 352), stratejik lideri, bir işletmenin veya stratejik iş biriminin stratejisini oluşturma, uygulama ve değerlendirmeyi kapsayan yönetim sürecinden sorumlu kişi olarak tanımlamaktadır. Adair'e göre (2005), stratejik lider, diğer liderlerin kısımlar için başarmaları gereken şeyleri bütünün tamamı için gerçekleştiren kişidir. Sosik(2005)'e göre stratejik lider, örgütün, stratejisini etkin bir şekilde geliştirmesi ve uygulaması için kilit faktörler olarak nitelendirilebilecek davranışları gösteren strateji odaklı yöneticidir.

Şekil 6 Stratejik Bir Liderin Anatomisi

Kaynak: Guillot (2003), Aktaran; Mehmet kemal aydın (2012: 23)

Şekil-3'de Stratejik bir liderin anatomisi. Guillot (2003), stratejik bir liderin becerilerini ortaya koymuştur.

Guillot(2003)'a göre, bu piramitte kısa yollar yoktur. Stratejik liderlik örgütsel değerler, standartlar ve etik ile başlamaktadır. Bunlar işin temelleridir. Bu temeller üzerine yönetici deneyimlere bağlı olarak uzman bilgisi geliştirir. Sürekli eğitim bu gelişimi etkileyebilir ve hızlandırabilir. Sonraki aşamada, yönetici sorumluluk ve mesuliyetler ile yetkilendirilir. Bundan sonra stratejik düşünme becerileri konusundaki alacağı eğitim, yöneticinin yeteneklerini artırır. Son olarak yönetici stratejik karar verme sürecine katılacak ve stratejik bir lider olacaktır. Stratejik liderliğe giden yolda herkes bu süreçlerden geçmelidir. Kimse piramidin tepesinden başlayamaz. Kısacası stratejik lider olarak doğulmaz fakat olunur (Uğurluoğlu, 2009: 70).

Yukarıdaki tanımlarda belirtilen özelliklerin yanı sıra Davies ve Davies, (2004: 30), aktaran Mehmet kemal aydın (2012: 24) Stratejik Liderlerin Özelliklerini beş maddede sıralamaktadırlar;

- Stratejik olarak uyumlu olmak,
- Stratejiyi eyleme dönüştürebilmek,
- İnsanları ve örgütü düzenlemek ve uyumlaştırmak,
- Müdahale edilmesi gereken stratejik noktaları belirleyebilmek,
- Stratejik yetenekler geliştirebilmek.

Bu stratejik liderler üç temel karakteristiğe sahiptirler. İlki örgüt için üstün bir amaç belirlemeleridir. Liderin örgüt için ortaya koyduğu vizyon, örgüt içi faaliyet ve çatışmaları yeni bir perspektife sokar. Tüm çalışanlara işi ile ilgili faaliyetlerin yenilendiği hissini verirken, işlerinin detaylarına takılıp kalmalarından çok, işlerinin tüm örgüt üzerindeki etkilerini görmelerini sağlar.

Stratejik liderin ikinci özelliği izleyenleri için takip edilecek bir model sunmasıdır. Lider davranışları ve giyimi ile örnek teşkil eder. Liderin örgütün amaç ve faaliyetleri ile ilgili tutum ve değerleri oldukça kesindir ve sıkça konuşmalar ve eylemlerle ortaya koyulur. Üçüncü özelliği ise, stratejik liderin yüksek performans standartları ortaya koyması, fakat aynı zamanda bu standartları karşılamak için ilerleyenlerinin becerilerine güven duymasıdır. Liderin burada üstleneceği koçluk rolü büyük önem taşımaktadır (Uğurluoğlu, 2009: 69). Amaç belirleme, model sunması ve performans artırması stratejik liderliğin temel karakteristik özeliklerindendir.

Literatür de stratejik bir liderin sahip olması gereken özelliklere ilişkin şu ana kadar aktarılan görüşlerin birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Yukarıda geçen görüşlerin ortak özelliklerinden yola çıkarak stratejik lider özellikleri aşağıdaki gibi gruplandırılabilir (Aydın: 2012: 25):

- Örgütün amaç ve vizyonunu belirlemek.
- Örgütün temel becerilerini ortaya çıkarmak ve sürdürmek,
- İnsan kaynağını geliştirmek,
- Etkili bir örgüt kültürü sürdürmek,
- Etik uygulamaları vurgulamak,
- Dengeli bir örgütsel kontrol oluşturmak

Buraya kadar sıralanan stratejik liderlik özelliklerine ilişkin tanımlarda göze çarpan ortak noktalar şunlardır:

- Stratejik liderliğin temelinde etik ve değerler yer almaktadır.
- Stratejik liderler örgüte yön belirler.
- Stratejik liderler örgütlerde öğrenmeye ve insan kaynağının gelişimine önem verirler.
- Stratejik liderler stratejik düşünme becerisine ve doğru zamanda doğru liderlik davranışını sergileme becerisine sahiptirler.

Stratejik liderliği daha iyi anlayabilmek için stratejik liderlik uygulamalarına da değinmemiz gerekir. İlerleyen bölümde stratejik liderliğin uygulamalarını anlatmaya çalışacağız.

Stratejik Liderlik Uygulamaları

Örgütte lider durumundaki kimse, stratejik yönetim sürecinden de sorumludur Liderin etkililiği ya da etkisizliği stratejik yönetim sürecini, dolayısıyla da örgütün başarısını etkilemektedir. Belirli amaçları gerçekleştirmek için örgüt üyelerinin tümünün kabul edeceği stratejileri seçme ve stratejiyi uygulatma beceri ve yeteneğine sahip olma, stratejik liderliğin önemini ortaya koymaktadır (Aydın, 2012: 25). Stratejik liderliğin çeşitli uygulama biçimleri vardır. Lider bu uygulama biçimlerinde sorumlu olarak izleyenlerini yönlendirir.

Stratejik liderlik uygulamaları literatür de farklı yazarlara göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Burada bilimsel olarak kabul görmüş bazı temel uygulama biçimlerine değinmeye çalışacağız.

Adair(2005)'in Stratejik Liderlik Modeli

Adair (2005: 93-94), stratejik liderlik uygulamalarını üç halka modeli ile açıklamaktadır. Modelde stratejik bir liderden temelde üç rol beklenmektedir. Bunlar; ortak amaca ulaşmak, takım kurmak ve insan kaynaklarını geliştirmektir. Şekil 4' de bunlar şöyle verilmiştir.

Şekil 7 Stratejik Liderlik Uygulamaları: Üç Halka Modeli

Kaynak: Adair, John. (2005) Etkili stratejik liderlik Salih. Fatih. Güneş (Çeviren), İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı

Adair, bu üç rolü temel alarak, stratejik liderlik uygulamalarını yedi boyutta ele almıştır. Bunlar şöyledir;

- Örgütün tamamı için bir yön belirleme.
- Başarılı bir strateji ve politika izleme.
- Stratejileri uygulama.
- Örgütlenme ve yeniden örgütlenme.
- Örgüt ruhunu ortaya çıkarma.
- Örgütü diğer örgütlere ve topluma bağlama.
- Bugünün liderlerini seçme ve yarının liderlerini yetiştirmedir.

Stratejik liderliğin bu boyutları, üç halka modeli açısından değerlendirildiğinde, aralarında yakın bir ilişki görülmektedir. Stratejik liderler, amaca ulaşmak için, stratejik düşünerek, bütün ve kısımlar arasındaki dengeyi sağlayarak ve bireyleri motive ederek takım ruhuyla faaliyette bulunurlar (Ağraş, 2007: 22). Stratejik lider bugünün ve yarının planlamasını yapar ve izleyenlerini motive eder.

Davies(2004)'in Stratejik Liderlik Modeli

Geleneksel olarak strateji, her zaman, bir örgüt için yön belirleme fikriyle ilişkilendirilmiştir. Bir örgütün tarihini ve şu anki durumunu yeni yönler belirleyebilmek için anlamak gereklidir Davies(2004), stratejiyi, yön belirlemeyi içermek, geniş çaplı bütünleşmiş işler olarak, geleceği görme bakış açısı ve mevcut etkinlikleri değerlendirmeye karşı olan bir şablon olarak tanımlar. Strateji büyük resmi görmeyi ve büyük bir tuval üzerinde çalışmayı gerektirir. Fakat resimler ayrıntılardan oluşur (Ülker, 2009: 16). Davies(2004)'de büyük resmi görmeyi ifade ederek stratejik liderliğin uygulamalarına geniş bir açıyla bakmış ve daraltmamıştır.

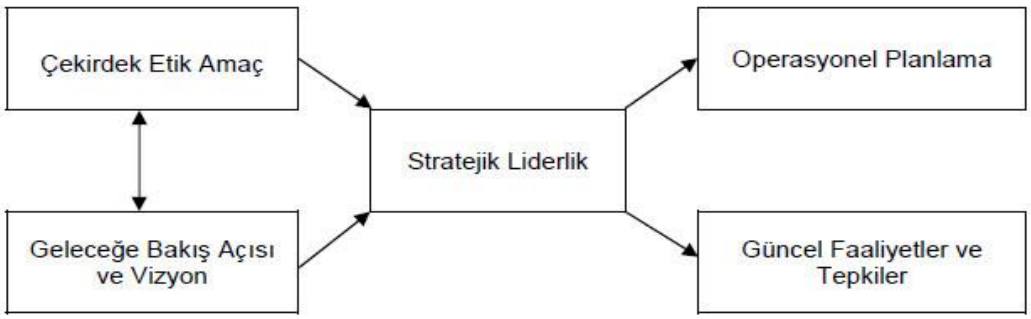
Davies(2004a)'e göre doğrusal bir planla ilişkilendirmek yerine, strateji bir bakış açısı olarak düşünülebilir. Böyle bir görüş, stratejik uyum yaratmak için daha açık yön belirleme fikrini oluşturacaktır. Diğer bir deyişle, strateji kısa dönemli planlamalar ve uygulamalara karşı olan bir şablon oluşturur.

Davies(2004a)'e göre, stratejik liderlerin sahip olması gereken örgütle ilgili yetenekleri on başlık altında toplamıştır bunlar şöyledir:

- Stratejik olarak yön verebilen;
- Stratejiyi uygulamaya çevirebilen;
- İnsanları ve organizasyonları düzene sokabilen;
- Etkili stratejik müdahale noktalarını belirleyebilen;
- Stratejik becerileri geliştirebilen olma özellikleridir.

- Sürekli sorgulayan ve mücadele eden;
- Yüksek düzeyde iletişim ve sosyal becerilere sahip;
- Öğrenmeye öncelik veren;
- Stratejik bilgeliğe sahip;
- Güçlü ilişki ağına sahip olmak, şeklinde sıralanmıştır.

Bununla birlikte Davies(2004a)'da stratejik liderliğin rollerinden bahsetmiştir. Şekil-5'de bu şöyle gösterilmiştir.

Şekil 8 Davies(2005)'e Göre Stratejik Liderlik Rolleri

Kaynak: Davies(2005:7)'e göre stratejik liderlik rolleri, Aktaran Mehmet Kemal, Aydın (2012, 27)

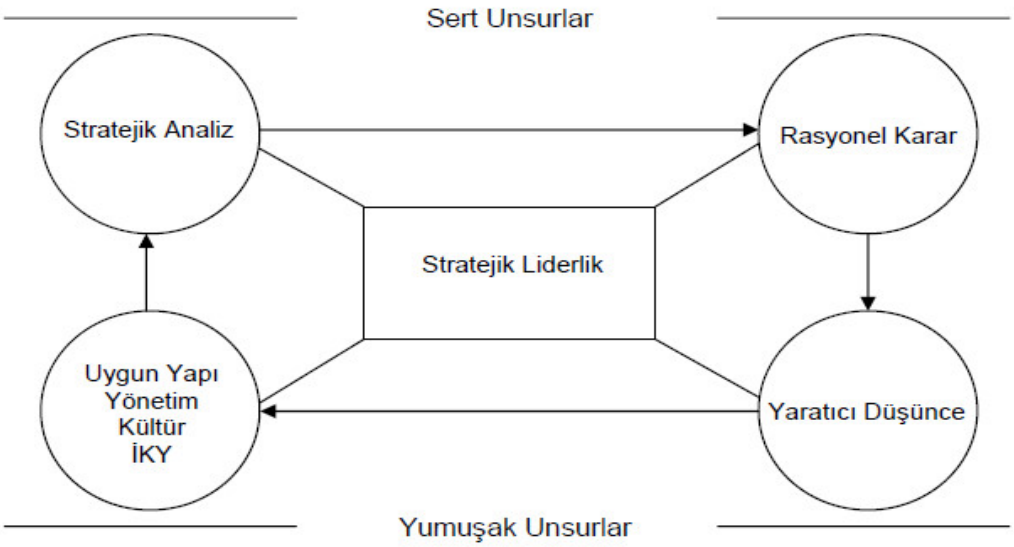
Şekil-5'de görüldüğü gibi; Stratejik liderler ne yaparlar sorusu yanıtlanırken stratejik liderliğin, kendi içinde beş anahtar noktaya ayrıldığı görülmektedir bunlar şöyledir:

- Yönün belirlenmesi,
- Stratejiyi uygulamaya dönüştürme,
- Stratejiyi geliştirmek ve iletmek için personele imkan verme,
- Etkili müdahale noktalarını kararlaştırma,
- Stratejik yetenekleri geliştirme.

Stratejik lider rolleri görüldüğü gibi izleyenleri yönlendirme ve harekete geçirerek motive etmekle ilgilidir.

Ülgen ve Mirze(2004)'nin Stratejik Liderlik Modeli

Ülgen ve Mirze (2004: 51) stratejik liderlik uygulamalarını, "sert unsurlar" ve "yumuşak unsurlar" olarak iki boyutta ele almışlardır. Ülgen ve Mirze stratejik liderlik uygulamalarındaki sert ve yumuşak unsurları şöyle açıklamaktadırlar. Şekil-6'da model şöyledir;

Şekil 9 Ülgen ve Mirze(2004)'ye Göre Stratejik Liderlik Uygulamaları

Kaynak: Ülgen ve Mirze(2004: 51)'ye Göre Stratejik Liderlik Uygulamaları

Stratejik liderliği, stratejik yönetim sürecinin merkezinde önemli bir yere koymakta ve stratejik yönetim sürecinin yumuşak unsurlarından birisi olarak görmektedir**.** Araştırmacılara göre stratejik analiz ve rasyonel karar verme, sürecin sert unsurlarını oluştururken, işletmenin yetenekleri, örgüt kültürü ve stratejik liderlik örgütün başarılı olabilmesi için gerekli olan, insan ile ilgili konuları kapsayan stratejik yönetim sürecinin yumuşak unsurlarını oluşturmaktadır. Stratejik liderlik, neyin olup bittiğini ve işlerin nasıl yapılacağını bilen stratejik yönetim bilincine sahip yönetici ve liderlerin özellik ve davranışlarına odaklanmaktadır(Aydın, 2012: 28-29). Buna göre stratejik lider stratejik analiz ve rasyonel kararlarla sert unsurları kullanırken, yaratıcı düşünce ve uygun yapı, yönetim, kültür, insan kaynakları yönetimi ile de yumuşak unsurları kullanmaktadır. Bu dönüşümlü bir süreçtir.

Stratejik uygulama sürecinde, stratejik analiz ve karar verme konularının analizler yoluyla nesnel bir bakış açısı gerektirdiği süreçler "sert unsurlar" olarak tanımlanmaktadır. Sert unsurlar, stratejik liderlik uygulamalarının teknik konularını içermektedir. Stratejilerin oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesinde belirli yöntem ve teknikler kullanıldığından bu konular "sert unsurlar" içerisinde incelenmektedir. Stratejiyi oluşturanlar, seçenler ve uygulayanlar, farklı değer, düşünce ve özelliklere sahip insanlardır. Stratejik uygulamalarda insan ile ilgili konular "yumuşak unsurlar" olarak tanımlanmaktadır.

Pisapia(2006)'nın Stratejik Liderlik Modeli

Bu araştırmanın kuramsal dayanağı olan Pisapia(2006)'nın stratejik liderlik modeline göre, stratejik liderlik sadece üst yönetimle ilgili değildir. Örgütün her bir anahtar konumunda yer alan liderler stratejik bir biçimde çalışabilirler. Pisapia(2006)'nın geliştirdiği modele göre, hemen her ülkede liderler küresel toplumun taleplerini karşılamada güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

Stratejik liderliğe olan ihtiyacı ortaya koymak için, günümüz post modern dünyasında liderlerin neden başarısızlığa uğradığının sebeplerini irdelemek gerekmektedir. Liderler belirsizlik ve karışıklığın şekillendirdiği günümüz piyasalarında, fayda sağlaması mümkün olmayan bir doğrusal düşünme kafa yapısına sahiptirler. Ayrıca değişim ile ilgili fikirleri de doğrusaldır. Bu doğrusal düşünme biçimi, ölçülebilir parametrelere odaklanmalarına sebep olmakta ve başarıya götürecek yolun rasyonel olarak yapılacak planlamadan geçtiğine inanmalarını sağlamaktadır(Aydın, 2012: 29-30)

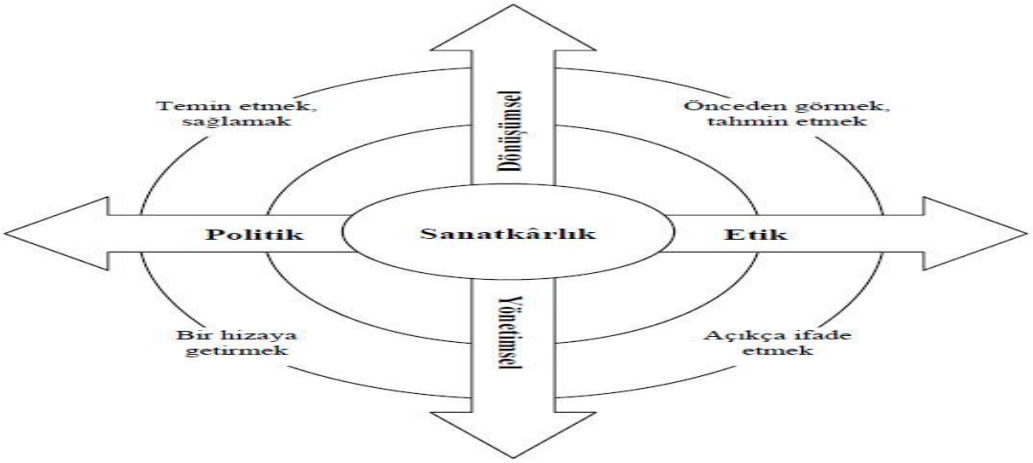
Liderler bulundukları çevreyi etkileyen toplumsal ve kurumsal güçleri tanımlamakta da problem yaşamakta ve bu sebeple de örgütlerini başarıya taşıyacak önemli yaklaşım ve trendleri yakalayamamaktadırlar. Bunun yanında liderler örgütlerinin başarısının, diğer örgüt ve bireylerin faaliyet ve bakış açılarına bağlı olduğunu da görememektedirler. Liderler örgütsel değişim için gerekli olan hayati bazı fikirleri, örgüt çalışanlarının bakış açısı ve istekleri ile ilişkilendirememekte ve örgüt çalışanlarını etkileyebilmek için sınırlı sayıda liderlik özelliklerini kullanmaktadırlar. Dolayısıyla da yalnızca yürüttükleri sınırlı liderlik özellikleri, içinde bulundukları şartlar ile uyumlu olduğunda başarılı olabilmektedirler (Aydın, 2012: 30)

Günümüzün post modern gerçekliği, liderlerin içinde bulundukları stratejik şartları anlamalarını ve kurumlarını bu şartlara uyarlamak için de kendine güvenen yetenekli ve esnek liderler olmalarını gerektirmektedir Pisapia'nın stratejik liderlik modeline göre, liderlerin yeni bir liderlik yapısı geliştirmeye ihtiyaçları vardır. Hedefler dış çevre tarafından konulmamışsa, bu hedefleri stratejik liderler koymalıdırlar. Eğer hedefler herkesçe biliniyorsa, örgüt üyelerini harekete geçirme, ilişki ağı kurma, kaynak sağlama, ahenk oluşturma ve dış çevreye uyarlanmış bir öğrenme ortamı oluşturarak sonuçlar elde etmek stratejik liderlerin görevidir (Aydın, 2012: 30).

İçinde yaşadığımız çok yönlü değişken ortamda bu görevleri başarabilmek için liderlerin çok yönlü değişik liderlik özellikleri göstermeleri gerekir. Pisapia (2006), stratejik liderlerin dönüşümsel, yönetimsel, etik ve politik (iletişim ve kaynak sağlama) olmak üzere dört önemli stratejik liderlik davranışını doğru ortam ve duruma göre kıvraklıkla seçerek ustalıkla uygulaması gerektiğini ifade etmektedir. Stratejik liderlik, dönüşümcü (yapıyı değiştiren), yönetimsel (yapıyı sürdüren), var olan politik gerçeklik (kaynak sağlama ve etki alanını genişletme) ve işin etik doğası arasındaki dengeleri vurgulayan çok faktörlü bir yaklaşımdır ve başarılı liderlerin bu liderlik özelliklerini, başarısız liderlere göre daha fazla kullanması beklenmelidir (Aydın, 2012: 30).

Pisapia (2006), stratejik liderin pusulasında dört yön olduğunu öne sürmektedir. (Şekil 7). Bunlar yön belirleyici olarak kuzeyde dönüşümsel eylemler, güneyde ise yönetimsel eylemlerdir. Pisapia bu modelde dengeleyici olarak doğuda etik eylemler, batıda ise politik eylemlere yer vermiştir. Liderlerin, günümüz çok yönlü, postmodern dünyasında, daha etkili olabilmek için bu dört eylemler dizisini de etkili bir şekilde kullanmaları gerektiğini savunmaktadır. Bura da devreye bu eylem paletinden doğru zamanda, ortamda ve durumda doğru eylemi seçmek yani işin sanatkârlığı devreye giriyor (Pisapia, 2006: 14). Pisapia(2006)'ya göre, sanatkârlık, etkili bir stratejik liderin en önemli özelliği ve stratejik liderlerle geleneksel liderler arasındaki temel ayırt edici noktadır. Etkili stratejik liderler, çok yönlü dünyaya uyum sağlamak için, yönetimsel, dönüşümsel, etik ve politik gibi bütün liderlik özelliklerini kucaklayan çok yönlü eylemler dizinine gereksinim duyarlar. Bu çok yönlü eylemler dizinini kullanan liderler kullanmayanlara göre daha başarılı olmaktadırlar.

Aşağıdaki Şekil-7'de Pisapia'nın stratejik liderlik kuramsal modelindeki eylemleri gösteren pusula yer almaktadır. John Pisapia, "Stratejik Liderlik" adlı kitabını hazırlarken stratejik liderlerin taşıması gereken özellikleri; yönetimsel liderlik özellikleri, dönüşümsel liderlik özellikleri, politik liderlik özellikleri, etik liderlik özellikleri olarak sıralamıştır. John Pisapia, aşağıda gösterilen çarkı oluştururken, stratejik liderlerin çarkı döndürmesine yardımcı olacak eylemleri göstermiştir. Post modern dünyada, daha etkili olabilmek için stratejik liderlik çarkına, yönetsel ve dönüşümsel liderliğin yanı sıra, politik ve etik liderliği de eklemiştir. Bu dört yeni eylemler dizisi stratejik liderlerin çarkı döndürmesini kolaylaştıracaktır. Pisapia daha sonra çalışmasına stratejik liderde olması gereken özellik olarak iletişim becerisini de eklemiş ve stratejik liderde bulunması gereken özellikleri beş başlık altında toplamıştır.

Şekil 10 Pisapia(2006)'ya Göre Stratejik Liderlik Uygulamaları

Kaynak: Pisapia (2006: 12), Aktaran; Mehmet Kemal, Aydın (2012: 31).

Şekil-7 incelendiğin de Pisapia (2006), stratejik liderin pusulasında dört yön olduğunu öne sürmektedir. Bunlar yön belirleyici olarak kuzeyde dönüşümsel eylemler, güneyde ise yönetimsel eylemlerdir. Pisapia bu modelde dengeleyici olarak doğuda etik eylemler, batıda ise politik eylemlere yer vermiştir.

Liderlerin günümüz çok yönlü, postmodern dünyasında daha etkili olabilmek için bu dört eylemler dizisini de etkili bir şekilde kullanmaları gerektiğini savunmaktadır. Bura da devreye bu eylem paletinden doğru zamanda, ortamda ve durumda doğru eylemi seçmek yani işin sanatkârlığı devreye giriyor (Pisapia, 2006: 14). Stratejik liderlik modelini dört çeşit liderlik eylem dizisine ve bunların ustalıkla kullanımına (sanatkarlık) bağlı olarak şekillendirmiştir.

Bu dört çeşit liderlik eylem dizisine ilişkin tanımlamalar aşağıdaki Tablo-7'de açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 7 Pisapia'nın Stratejik Liderlik Modeline Göre Stratejik Liderlik Uygulamaları

Liderlik Uygulamaları	Tanımlar
Dönüşümsel	Dönüşümsel uygulamalar, örgütte sürekli bir öğrenme ve değişim kültürü oluşturabilmek maksadıyla eylemleri ve fikirleri etkileyerek, örgütün yönünü belirlemek için gerçekleştirilen eylemlerdir.
Yönetimsel	Yönetimsel uygulamalar, güncel hedeflerin etkili ve etkin bir şekilde tutturulabilmesi amacıyla istikrarı sürdürmek için kullanılır.
Etik	Etik uygulamalar, takipçilerin örgütsel değerlere ve amaçlara bağlılık sergilemesi maksadıyla güven ortamı oluşturmak için gerçekleştirilir.
Politik(İletişim, Kaynak ve Ödül)	Politik uygulamalar, örgüte destek ve kaynak sağlamak amacıyla örgüt içinde ve dışında güç ve nüfuz sahibi kişilerle ortaklık geliştirmek için yapılan eylemleri ve ilişkinin etkililiğini artırmak ve ortaklık geliştirmek için bir şey verme eylemlerini kapsar.

Kaynak. Pisapia, J. ve Lin, Y. (2011), Aktaran: Mehmet Kemal Aydın, (2012; 37).

Pisapia(2006,2009)'da stratejik liderlik modelini dört çeşit liderlik eylem dizisine ve bunların ustalıkla kullanımına bağlı olarak şekillendirmiştir. Pisapia daha sonraki çalışmasında bu eylemler dizisine iletişim becerisini de eklemiş ve stratejik liderlerin kullanması gereken eylemler dizisini beşe çıkarmıştır. Bu beş çeşit liderlik eylem dizisine ilişkin tanımlamalar aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır. İletişim uygulamasını politik uygulamanın içinde kısaca anlatmaya çalışacağız.

Stratejik Liderlik Dönüşümsel Uygulamalar (Yapıyı Kırıcı Uygulamalar)

Pisapia(2006)' ya göre, dönüşüm yeteneği, liderlerin yapıyı kırıcı yönüdür. Dönüşümcü liderler değişim ve gelişim odaklıdırlar. Şimdiki zamanla ilgili sürekli bir memnuniyetsizlikleri vardır. Örgütsel vizyona odaklanırlar ve örgütün çevresiyle olan uyumu üzerinde dururlar. Kendilerini liderlerin lideri olarak, takipçilerini ise aynı değerleri ve bağlılığı paylaşan meslektaşları olarak görürler. Takipçilerini güdülemek için vizyonu ve etkileyici, ikna edici anekdotları kullanırlar. Örgüte yön belirlemek için pusulanın kuzeyinde yani dönüşümsel bölümünde yer alan stratejik liderlerin, davranış değişikliği yaratmak ve vizyonu yönetmek için kullanabileceği belli başlı eylemler şunlardır:

- Ortak bir vizyon oluşturur.
- Politika oluşturur ve uygular.
- Takipçilerinin fikirlerini şekillendirir.
- Takipçilerini lider olmaya özendirir.
- Takipçilerini örgütün uzun hedeflerine bağlı kalmaları için teşvik eder.
- Takipçilerinin fırsatları görmelerini sağlar.

Dönüşümcü lider, çevresindekilere örnek olur: Örnek hareketlerle sağladığı vizyona uygun davranır, misyon ruhunu verir, saygı ve güven kazanır. İlham verecek güdüleme oluşturur: Yüksek beklentileri tartışır, çabaya odaklamak için sembolleri kullanır. Basit bir dille önemli amaçları açıklar. Entelektüel uyarımda bulunur: Zekâyı, akılcılığı yüceltir ve sorunları dikkatli bir şekilde çözer. Bireysel destek sağlar: Kişilere dikkat eder. Her bir çalışanı ferdi olarak ağırlar, fikirler verir, rehberlik eder.

Yönetimsel Uygulamalar (Yapıyı Sürdürücü Davranışlar)

Yöneticiler (managers), genellikle düz bir çizgide isleyerek amaçlarına ulaşan örgütleri yönetmeyi tercih ederler. Yönetme (manage) yeteneği, liderliğin istikrar sağlayıcı yönüdür. İşleyişte, daha iyi için bir talep olduğunda ve daha etkili ve etkileyici olmaları gerektiğinde değişiklik yapabilirler. Bu durumların üstesinden gelmek için planlama, organize etme, tahsis etme ve gözlemeyle ilgili eylemleri kullanırlar. Liderlik ve yöneticiliğin birbiri ile ilişkili olduğu fakat aynı şeyi ifade etmediği açıktır(Kılınçkaya, 2013: 43).

Pisapia(2009)'ya göre, yönetme yeteneği, liderliğin istikrarı sürdüren (yapıyı koruyan ve sürdüren) yönüdür. Yöneticiler, genellikle düz bir çizgide işleyerek kısa vadeli amaçlara ulaşan örgütleri yönetmeyi tercih ederler. Takipçilerini, iyi işçilere dönüşebileceklerini düşündüğü kişiler, yani kendinden aşağıda olan kişiler olarak görürler. İşleyişte, daha iyi için bir talep olduğunda ve daha etkili ve etkin olmaları gerektiğinde değişiklik yapabilirler. Bu durumların üstesinden gelmek için, planlama, organize etme, tahsis etme ve gözlemeyle ilgili eylemleri kullanırlar. Örgütsel istikrarı korumak için pusulanın güneyinde yani yönetimsel liderlik bölümünde yer alan stratejik liderlerin, örgütün güncel işleyişinin etkililiği ve yeterliliğini korumaya verdikleri önemi gösteren belli başlı eylemler şunlardır:

- İşlerin nasıl yapılacağına kendisi karar verir.
- Kuralları ve prosedürleri işletir.
- Sonuçlardan takipçileri sorumlu tutar.
- Örgüt içi hiyerarşinin takip edilmesini ister.
- Takipçilerini verdikleri sözlerden sorumlu tutar.

Yönetsel liderler bazı açılardan işe yönelik liderlere benzerler. Elbette yönetsel liderler kötü değillerdir ve örgütlerde yönetsel liderliğe de ihtiyaç duyulmaktadır. Yönetsel liderler örgütleri için değer yaratmakta zorlansalar da yaratılmış olan değerleri sürdürmekte oldukça iyidirler. Fakat yönetsel liderlik örgütlerde baskın liderlik tipini oluşturuyorsa, uzun dönemde değerleri yok etmekte

de oldukça iyi olabilirler. Yönetimsel liderlik; temelde finans yönetimi, çalışanların yönetimi, zaman ve kaynak yönetimi ile stratejik ve işlevsel planlama gibi rolleri de içeren bir liderlik türüdür.

Etik Uygulamalar (Güven, Etik ve Değer Oluşturan Davranışlar)

Etik; insanların kişisel tercihlerle, töresel, ahlaksal davranış şekilleri ve görüşleri ile ilgili her şeydir. Etik değerlere insanlık tarihi boyunca her zaman değer verilmiştir. Etik değerler tarih boyu insanların doğruyu, güzeli, iyiyi yapmalarını ve nitelikli insan olmalarını sağlamıştır. Liderlik kurumu da bu yüzden etik değerlerle yoğrulmuş, etik değerleri benimsemiş kişilere mahsus olmalıdır. Etik liderliğin temelinde, toplumun tüm üyelerine karşı gösterilmesi gereken saygı, farklı kültürlere, görüşlere ve düşüncelere tolerans ve adil kaynak dağıtımı gibi unsurlar yatmaktadır(Kılınçkaya, 2013: 54)

Pisapia(2009)'ya göre, etik liderler değişiklikleri inançlarla bağdaştıran kişilerdir. Bu yetenek, ilke ve erdemleri üstün tuttuğu, ortak iyi için çalıştığı ve her durumda herkesin haklarına saygı gösterdiği için, liderliğin dengeleyici bir yönü olarak düşünülür. Etik liderler, neyin doğru neyin yanlış olduğunu sorgularlar ve sonra neyin doğru olduğuna ilişkin kendi doğrularını desteklerler. Takipçilerinin işleri yerine getirmesi için, erdemli davranırlar, en doğru eylemleri seçerler ve kararlarını değerlere ve ortak iyiye uygun olarak verirler. Pusulanın doğu yönünde yani etik liderlik bölümünde yer alan stratejik liderlerin, işleri doğru yapmak için sergiledikleri belli başlı eylemler şunlardır:

- Takipçilerine karşı dürüsttür.
- Takipçilerini doğru olanı yapmaları için teşvik eder.
- Takipçilerinin görüşlerine saygı duyar ve onları dikkate alır.
- Takipçilerinin özel hayatına saygı duyar.
- Örgütün çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutar.
- İlkelere dayalı alınan kararların arkasında durur.
- Karar alma süreçlerinde örgütün temel değerlerini vurgular.

Jazsay(2003)'a göre etik liderler, yaptıkları ya da söyledikleri ile insanları kandırmazlar, kararlarını alırken etik ilkeler çerçevesinden ayrılmazlar, verdikleri sözde dururlar ve güvenilirdirler. Elde ettikleri bilgileri çalışanlarından saklamazlar ve örgütlerine sürekli olarak bağlılıklarını gösterirler, başka bir kimsenin dezavantajından ya da eksikliğinden faydalanmazlar, adalet ve eşitlik kavramlarına değer verirler. Örgütte tüm çalışanlar ile yakından ilgilenirler ve çalışanların yaşadıkları problemlere ilgisiz kalmazlar.

Karaköse (2007)'ye göre, etik lider davranışlarının önemli bir boyutu da liderin karakteridir. Etik liderlikte çalışanlara ilham kaynağı olmak adına liderin sahip olduğu karakter önem arz etmektedir.

Yılmaz(2006)'a göre ise; Etik liderlik özellikleri kendini ve örgütteki tüm çalışanları iyi tanıma ve buna göre davranışlarını şekillendirme, yaptıkları, söyledikleri ve düşündükleri arasındaki uyumlu ilişki, adaletli yönetim, doğrulardan yana olup yalandan uzak durma, çalışanlara yakınlık gösterme, onların sorunlarıyla ilgilenme, duyarlı ve nazik olma, kendine ve örgütteki çalışanlara güven duymadır.

Politik Uygulamalar (Etki Alanını ve İlişki Ağını Genişletmeye Yönelik Davranışlar)

Liderin politik becerisi, takım ve örgüt performansı için gerekli olan iletişimi artırmaları ve kişiler arası etkileşimi, en iyi sonucu alacak şekilde düzenlemeleri konusunda bir katalizör görevi görecektir. Politik beceri lidere dinamik örgütsel çevrelerde başarı için gerekli olan esneklik ve adaptasyonu sağlayarak etkin olarak çalışma fırsatı tanıyacaktır(Kılınçkaya,2013: 53)

Pisapia(2009)'ya göre Politik liderler, güçlerini arttırıp korumak ve örgütsel başarıları kolaylaştırmak için kaynakları tahsis edip etkili kullanmaya odaklanırlar. Bireyleri ve örgütsel

amaçları desteklemek için, karşılıklı bağımlı ilişkiler geliştirmeye dayanan bu yetenek liderliğin dengeleyici bölümüdür. Politik liderler, ilerleyenlerini rakip olarak görür ve onlarla gereksinimlerini görüşüp karşılama yoluyla ilişkiler geliştirmeye özen gösterir. Faydacıdırlar ve olabildiğince çok kişiyi tatmin edebilmek için mümkün olan her şeyi yapmaya çalışırlar. Bütün bu amaçları yerine getirmek için ortaklık geliştirmeyle, görüşmeler yapmayla, ilişkiler kurmayla ve uzlaşmayı desteklemeyle ilgili olan eylemleri kullanırlar. Pusulanın batı yönünde yani politik liderlik bölümünde yer alan stratejik liderlerin, takipçileriyle ve dış çevreyle olan ilişkileri geliştirmek için kullandıkları belli başlı eylemler şunlardır:

- İşlerin yapılabilmesi için uzlaşmacı bir tavır sergilerler.
- Nüfuzlu kişilerle iyi ilişkiler kurarlar.
- Örgüt dışından kurumlarla/insanlarla ortaklık geliştirirler.
- Kendisine yapılan yardımı karşılıksız bırakmaz.
- İşlerin yerine getirilmesinde etkili olan kişilere ulaşmaya çalışır.
- Görüş ayrılıklarında bir orta yol bulur.
- Takipçileriyle karşılıklı yardımlaşmaya önem verir.
- Geniş bir insan kitlesiyle ilişkidedir.
- İşlerin yapılabilmesi için ödül vaat eder.

Liderin politik becerisi, izleyenlerinin ihtiyaç ve isteklerine etkili bir şekilde cevap vermesini sağlayacak ve izleyenin lidere olan güven ve desteği ile iş memnuniyetini artıracaktır. Liderin politik becerisi, liderin etkililiği için de oldukça kritik bir beceridir.

İletişimsel Becerilere Yönelik Uygulamalar

İnsan yaradılışı nedeni ile tek başına yaşayamaz. Varlığını sürdürebilmek için geçmişten bu yana sürekli diğer insanlara ihtiyaç duymuştur. Diğer insanlarla birlikte olabilmenin en önemli aracı ise iletişimdir. Bu nedenle iletişim, var olmak ve yaşamak için beslenmek kadar doğal ve kaçınılmazdır. Kendimizi, çevremizi, ait olduğumuz toplumu anlamamız için etkin iletişim şarttır. Günümüzde ortaya çıkan başta kişiler arası ilişkilerdeki sorunlar ve bu sorunlara bağlı ortaya çıkan pek çok psikolojik bozukluğun temelinde iletişim becerilerindeki eksikliğin yattığı söylenebilir. Örgüt, bir iletişim ağı olarak düşünülebilir. İletişim, örgüt içinde karar örnekleminin yayılmasını sağlayarak karar sürecinin gerçekleşmesine de yardımcı olur. Görüş ve anlayıştaki katılmayı artırmak yoluyla iletişim, sistemin parçalarını bir araya getirir ve kaynaştırır. Aynı zamanda, yetkinin görevlerini de destekler ve gerçekleştirir. Koordinasyonu sağlayan araçlardan en güvenilir ve etkili olan iletişimdir (Bursalıoğlu, 1982:151).

Yönetimde lider, iletişimci olarak herkesin paylaşacağı bir vizyon oluşturmalıdır. Yönetici, kurumun etkinlik ve programlarının anlaşılmasını etkili bir iletişim kurarak sağlayabilir. Etkili iletişim üç düzeyde gösterilebilir: Bire bir ilişkiyle, küçük gruplarla ve büyük gruplarla iletişim kurabilir. Kurum çevresinin ve geniş toplulukların kurumun vizyonunu paylaşması yoluyla etkili bir iletişim kurabilir. İletişimci olarak kurum yöneticisi, etkin dinleme, grup içi ilişkileri anlama ve okulu etkileyen çevresel güçleri tanıma konusunda uzman olmalıdır (Çelik, 1995: 46-47).

Toplum bilimcilerin liderliğe, liderler ve izleyenler arasındaki etkileşim olarak bakmaları, bu konunun en önemli başlangıcıdır. Taraftarlarınız olmadan lider olmayacağınız açıktır. Rehberliğinizi ve etkinizi kabul eden çalışanlarınız olmazsa grup lideri olamazsınız. Peki, lider nasıl taraftar toplar? Bu sorunun yanıtı tüm insanların gereksinimleri olduğu ve bu gereksinimleri karşılamak için nasıl uğraş verdikleri anlaşılınca açıkça ortaya çıkar. Liderlerin nasıl taraftar bulacağını şöyle söyleyebiliriz:

Bireylerin çoğu gereksinimleri, insanlarla olan ilişkileriyle karşılanır. Bu nedenle iletişim gereksinimlerin karşılanmasında en güvenilir araçtır. Bu gereksinimleri karşılamak insanlarla iletişime geçmeye bağlıdır. Lider de bir örgütte yapılan işlerin hepsini yapamaz, bütün rolleri

üstlenemez. O nedenle lider, örgütteki bireylerle o örgütün sorumluluklarını paylaşabilir. O da örgütteki bireylerle iletişime geçmeye bağlıdır.

Etkili bir iletişimin var olması için ekip üyelerinin birbirlerine saygı ve güven duyması gerekir. Ekip içinde canlı enformasyon akışı ancak ekibin iletişimine, samimiyet ve güvenin egemen olmasıyla olur. Samimiyet ve güven ise ancak ekip etkili bir iletişime sahipse vardır (Kılınçkaya, 2013: 61). Bir örgütte bireylerin kararlarının niteliği, ekipteki enformasyon akışına ve ekip üyelerinin birbirlerinden etkilenme konusundaki istekliliklerine bağlıdır. İnsanlar birbirleriyle konuşmaya özendirilmedikçe bunların hiçbiri gerçekleşmez.

Birbirlerine söyleyecek sözleri olmayan ekip üyeleri misyonlarını, kendilerinin veya başkalarının ekipteki rollerini anlamazlar ya da korku, boy ölçüşme ihtiyacı veya kendilerini ifade etme yeteneksizliği yüzünden büyük bir olasılıkla iletişime girmezler. Çalışma saatleri sırasında işçilerin kendi aralarında konuşmasını engelleyen işyeri, üretkenliğin korunduğu değil, düştüğü bir durumla karşılaşabilir (Kılınçkaya, 2013: 62).

Koruma ya da enformasyon verme gibi bazı davranışlar nasıl yüksek performansı besliyorsa, zorbalık gibi davranışlar da bunu engeller. İletişim kurmanın belirli yolları da bir kişinin konuşma ya da dinleme biçimi yüksek performansı ya besler ya da engeller. Gözlenebilir her davranış işçileri grup içerisinde nasıl davranacakları konusunda eğitmenin bir aracı hâline gelir. Örneğin insanlar konuşurken alışkanlıktan dolayı da olsa farkında olmadan araya girmek, onları konuşmayı kesmeye yöneltir.

Ayrıca düşünce ya da duyguların açık değiş tokuşunu engeller. Bazı liderler dayatmacı tipler olarak karşımıza çıkar. Zaten bu yüzden seçilmişlerdir. Güçlü, sözünü sakınmaz, zeki ve hükmedicidirler. Konuşmaları sert ve dolaysızdır. Sık sık söze karışırlar, başkaları problemi düşünme fırsatı bulmadan çözümler önerirler. O zaman insanlar, yöneticilere olan inançlarını yitirir ve geri çekilmeye yönelirler. Başka yöneticiler ise yetenekli olmalarına rağmen, daha çekingendir. "Burada ileri geri konuşmuyoruz." mesajını verirler. Ekibin bir iletişim merkezi yoktur ve çoğunlukla kimse bir başkasıyla konuşmaz. Ekip üyeleri kendi aralarında konuşsalar bile önemli bilgiler ortaya çıkmaz ya da gerçeklerin yerini dedikodular alabilir. Güven düzeyleri düşer ve nihayet yönetici dışında biri fiilen ekip liderliğine "seçilir" (Kılınçkaya, 2013: 74). Liderliğin en önemli ögelerinden biri de önderlik edilen kitlelere, kesimlere iletişimin doğru ve etkin yapılmasıdır. Düzgün ve güzel iletişim kitleleri doğru anlayıp değerlendirmek, derinden etkileyerek onlara yön vermek bakımından bir zorunluluk. Liderlik okutan ünlü üniversiteler, eğitim kurumları öncelikle "İletişim'i, başta olmazsa olmaz bir konu olarak ele alırlar. Konunun alfabesi olarak en temel öğretileri arasına koyarlar. Bir kısım şanslı insan zaten doğuştan veya yetişme sürecinde edindikleri liderlik vasıflarını geliştirip "yıkanıp, yağlanıp", iyi lider olabilmeleri için eğitildiklerinde iletişim en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkar.

Örgütlerin giderek büyümesi ve teknolojinin karmaşıklaşması sonucu örgüt içi iş bölümünün de giderek arttığı bir gerçektir. İş bölümünün artması örgüt üyelerinin karşılıklı olarak birbirleriyle bağımlı olmaları sonucunu doğurmaktadır. Bir bireyin performansının bir diğerininkini etkilediği ve diğerleri tarafından etkilendiği bir durumda bireylerarası karşılıklı iç bağımlılık söz konusudur. Bu bağımlılık bireysel faaliyetlerin eş güdümünü gerektirir. Örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için bireysel faaliyetlerin düzenli, birbirleri ile uyum içinde gerçekleştirilmesi gerekir. Bu eş güdümün başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi ise kuşkusuz bireyler arasında yoğun bir iletişimi gerektirecektir. İletişim olmadan örgüt üyelerinin belirli bir amaç ya da amaçlara yönelik olarak uyumlu çalışmaları düşünülemez.

Günümüzün yöneticisi birlikte çalıştığı grubun verimliliğinin büyük ölçüde grup üyelerinin çabalarının etkin bir şekilde eş güdümüne bağlı olduğunun farkındadır. Ancak eş güdümün kendiliğinden gerçekleşmeyeceği de açıktır. Günümüzün yöneticisi kendisi ve astları arasında ortak bir anlayışa ve işbirliğine ulaşmak istiyorsa doyurucu bir iletişimin gerekli olduğunun farkın da

olmak zorundadır. İletişim örgütün dikkatini başarılması gereken amaçlar üzerinde toplar, örgüt üyelerine kendilerine düşen görevleri yerine getirmek için gerekli bilgileri verir, iş görenleri güdüler, iş görenlerin örgüte katkıda bulunmalarını ve bu katkılarının kanalize edilmesini sağlar. Kısaca iletişim örgütsel yaşamın sürdürülebilmesi, amaçlara ulaşılabilmesi için gereken hayati önem taşıyan unsurlardan biridir (Polat, 1979: 272).

Weiss(1993)'e göre; İletişim, bilinçli bir yönetimin vazgeçilmez aracıdır. Planlama, örgütlendirme, yöneltme, eş güdüm, denetleme ve yöneticilerin yetiştirilmesi gibi yönetimin temel işlevlerinin başarılı biçimde yürütülmesi sürekli ve düzenli bir iletişimin oluşturulmasına bağlıdır.

Planlama-İletişim: Planlamanın başarısı, yöneticilerin ileriyi görme yeteneği kadar, kararların alınmasından önce bir araştırma yapılmasına bağlıdır. Araştırıma tekniklerinin tümü, karar alternatiflerini belirleyecek bilgi kaynaklarının toplanması ve analizi gerekli kılar. Görüldüğü gibi bilgi kaynaklarına başvurulması ve bu bilgilerin belirli karar merkezlerinde toplanması iletişim tekniklerini ister istemez devreye sokmaktadır.

Örgütlendirme-İletişim: Örgütsel yapının en belirgin görüntüsü yatay ve dikey düzeyde organların oluşmasıdır. Ancak bu organlar birbirinden kopuk değil, ortak bir amaç doğrultusunda birbirleriyle sürekli olarak ilişki içinde bulunurlar. Aralarında kurulan iletişim köprüleriyle organların işlevlerini yürütmesi, anlaşma ve işbirliğine yönelmesine olanak kazanır.

Yöneltme-İletişim: Yöneltme işlevinde en ilgi çeken nokta, otoriteye dayanarak yukarıdan aşağıya inen iletişim kanallarıyla buyrukların alt basamaklara iletilmesidir. Bu kanalların sadece iş görenlere iş yaptırma gücünü ifade eden buyrukların gönderilmesine ayrıldığı düşünülmemelidir. Katı ve sert otorite, yerini yumuşatılmış ve ılımlı buyruklara bırakmalı, yukarıdan aşağıya doğru buyruk akımı, bilgi akımıyla birlikte işletilmelidir(Kılınçkaya, 2013: 64).

Eş Güdüm-İletişim: Eş güdüm (koordinasyon) işbirliği sorumluluğunu ve örgütün çapraşıklık derecesi ile doğru orantılı olarak kompleksleşen bir iletişim düzeni işlevidir. Bu düzen, grup üyelerini birbirlerinin çalışmalarından bilgili kılmaya yarar. Kuruluşu meydana getiren çeşitli bölümler, birbirlerinin yaptıklarından bilgili kılınmazsa, işletme, kararsız ve kendi kendine rakip bir hâl alır (Tosun, 1978: 303).

Bölümler ya da kişiler arasında anlaşma sağlayacak ve ortak amaçlar doğrultusunda birleştirecek en önemli araç iletişimdir. İşletmede gerçekleştirilen iş bölümü ve uzmanlaşma olgusu organlar arasında kopukluk yaratırken eş güdüm, bu organları ya da kişileri bir araya getiren ve uzmanlaştıran bir işlevdir. Bu uyumun gerçekleşmesinde en önemli görev yatay iletişim kanallarına düşer. Yatay iletişimin en önemli rolü, aynı düzeyde çeşitli fonksiyonları yüklenmiş organları zaman zaman bir araya getirerek işletme için son derece gerekli bulunan eş güdümün sağlanmasına yardımcı olmasıdır.

Yatay iletişim örgütte karşılıklı dayanışma ve takım ruhu anlayışının doğmasına da katkıda bulunur. İş görenler arasında kurulan sıkı ilişkiler inanç, amaç ve davranış birliğini yaratarak örgütsel çıkarlarla kişisel çıkarların yaklaşımına olanak sağlar (Kılınçkaya, 2013: 65).

Denetim-İletişim: Denetimde öncelikle varılmak istenen amaçlar, birer standart olarak saptanır. İkinci aşamada gerçekleştiren durum araştırılır. Bu bir bakıma planlama işlevi ile denetim arasındaki köprüyü kurmak bakımından anlam taşır. Bu amaçla gözlem, yorum ve analizlerden geniş ölçüde yararlanılır. En önemlisi gerçekleştirilen duruma ilişkin doğru bilgilerin elde edilmesi söz konusudur. Bu bilgiler alt basamakta yer alan organlardan üst basamaktaki yöneticilere doğru dikey bir akış ya da tırmanış gösterir. Buyrukların amaçlara uygun biçimde gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği saptanmaya çalışılır. Böylelikle uyun olmayan uygulamaların bir başka deyişle sapmaların ortaya çıkışı sağlanır. İletişim düzeninin sağlıklı işleyişi bu tür sapmaların saptanmasında olduğu kadar, onların giderilmesinde de etkin rol oynar (Kılınçkaya, 2013: 66).

Eğitim-İletişim: İletişim bilgi aktarma ve anlaşma sağlama amacını güderken, eğitim aktarılan bilgilerle kişilerin yetişme ve gelişmelerini amaçlar. İletişim ile eğitim arasındaki ilişki amaçlardan çok araçlar yönünden ele alınabilir. Her ikisinde de anlatım, yazılı bilgi, görüşme, toplantı, görsel ve işitsel araçlar kullanılır. Örneğin düzenlenen bir konferans, iş görenleri bir işe hazırlama, uyarlama ya da yetiştirme amacını gütmekte ise bu bir eğitim aracıdır. Yok, eğer, herhangi bir konuda iş görenlere bilgi aktarmak ya da ayrılan bir iş hakkında aydınlatmak amacı güdülüyorsa burada konferansı bir iletişim aracı olarak nitelemek gerekir (Kılınçkaya, 2013: 66).

Etkin iletişimin sağlanmasında lider konumundaki kişilerin rolü büyüktür. Örgütün amaçları, iş talimatları, performans, sorumluluk ve yetkiler hakkındaki bilgiler yukarıdan aşağıya iletildiği gibi sorunlar, şikâyetler, sorun çözümüne ve ürün geliştirmeye yönelik bilgi, performans raporları, finans ve muhasebe ile ilgili her türlü bilgi de aşağıdan yukarıya iletilir. Tüm bu bilgi alışverişinde gerekli olan iletişim hünerleri, pozisyonu ne olursa olsun örgütteki tüm çalışanlar için geçerli olmasına rağmen, yönetici ve lider rolündeki kişiler için özellikle gereklidir. Zira yukarıdan aşağıya, yani üstten astta giden iletişim, formal olarak yapılanmış tüm örgütlerde, en yaygın hatta kimi durumlarda tek iletişim biçimidir denilebilir. Amaç, çalışanlara iş yaptırırken onların aynı zamanda "mutlu" olmalarını da sağlamaktır. Astların amirlerinin iletişim kalitesini algılayış biçimleri, onların performansını, işe devam ve iş değiştirme durumlarını, dolayısıyla da verimliliklerini etkilemektedir (Pisapia, 2007).

Yönetimde başarılı olabilmek için öncelikle örgütün ulaşabileceği genel amaçlar belirlenmelidir. Daha sonra ise örgütün alt birimlerinin amaçları tespit edilmelidir. Belirlenen amaçlara göre tüm birimler düzeyinde planlama yapılarak, bu plana göre icraatları yapmak, icraatlar da olabilecek aksaklıkları denetleme yoluyla gidermek gerekir. Gerek örgüt gerekse birimler düzeyinde belirlenen amaçlara göre örgüt çalışanları ve birimler arasında yeterli iletişim kurularak istenilen başarı seviyesine ulaşılabilir (Canlıer, 1997: 79).

Yönetim amaçlarının belirlenmesi ve planlanması aşamalarında amaçların ve planların tutarlı olabilmesi için örgüt birimlerinden yeterli bilgi gelmelidir. Bu da ancak iyi bir iletişim sistemiyle sağlanabilir. Yönetim faaliyetlerinin değerlendirilmesi de yine iletişimle sağlanabilmektedir. Örgüt bir sistem olduğuna göre bu sistemin yaşayabilmesi için örgütün dış çevreden bilgi, materyal alışverişinde bulunması gerekir. Bu alışveriş de temelde iletişim vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Örgütün başarıya ulaşması büyük ölçüde, örgütün birimleri ve çalışanların örgütün amaçları doğrultusunda yönlendirilmesi ve dış çevre ile örgüt arasındaki ilişkilerin etkin olmasıyla mümkün olmaktadır. Gerek iç gerekse dış çevre ile ilişkiler de iletişim vasıtasıyla sağlanmaktadır (Canlıer, 1997: 80). Yönetici amaçlara ulaşabilmek için iletişim yoluyla gerekli talimatları vererek çalışanlarını yönlendirir. Yönetici, örgütün amaçları ile çalışanın amaç ve ihtiyaçlarını birleştirebildiği ölçüde başarılı olabilir. Yönetici ile çalışan arasında iyi ilişkiler kurulabilmesi, yöneticinin astını ikna yoluyla yönlendirilmesi iletişimin etkin kullanılmasıyla mümkün olur. Yönetici örgüt kültürünü dikkate alarak yönetimde oluşabilecek doğal veya diğer gruplarla iletişim kurmalı ve farklılıkları dikkate alarak bu grupları örgütün başarısına ulaşmak için yönlendirmelidir.

Örgütlerde yönetici, çalışanlarla ilişkilerinde araya bir engel koymamalıdır. Örgütte meydana gelebilecek problemler çözülebileceği en alt seviyede çözülmeli ve üst yöneticilerin iletişim yoğunluğu arttırılmamalıdır. Örgütte çalışanların maddi ve manevi problemlerini iletebileceği ve çözüm bulabileceği bir birim oluşturulmalıdır.

Gönderici ve alıcı durumunda bulunan kişiler farklı kişiliklere, değişik eğilimlere ve nitelikler ile kişisel amaçlara sahiptirler. Bu nedenle yönetici, iletişimi, örgütün amaçları ile çalışanların amaçlarını birleştirmek ve eş güdümü sağlamak üzere kullanmalıdır. Yönetimde başarı için amaç, politika ve hedeflerin belirlenmesi, amaçlara ulaşmak için bir planlamanın yapılması, iş birliği içinde çalışma ve denetleme işlevlerinin yapılması gerekir. Bütün bu faaliyetler iletişimle yerine getirilmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkalın, A. (2002) Eğitim ve Okul Yöneticiliği El Kitabı, 1. Baskı Ankara: Pegem Akademi.

Adair, J. (2005) Etkili Stratejik Liderlik, Çeviren; Salih. Fatih. Güneş, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Ağraş, S. (2007) Stratejik Liderlik Uygulamalarına İlişkin Türk Turizm Sektöründeki Türk İşletmelerinde Nitel Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.

Aktan, C. C. (2008) Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, Çimento İşveren Dergisi, Sayı 4-21.

Altınkurt, Y. (2007) Eğitim Örgütlerinde Stratejik Liderlik ve Okul Müdürlerinin Stratejik Liderlik Uygulamalar, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Aydın, M. K. (2012) Kamu ve Özel İlköğretim Okulu Müdürlerinin Stratejik Liderlik Özellikleri ile Kurumlarının Örgütsel Öğrenme Düzeyleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Ankara.

Besler, S. (2004) İşletmelerde Stratejik Liderlik, İstanbul: Beta Yayınları

Bozlağan, R. (2005) Liderlik Yaklaşımları ve Belediyeler, 1. Baskı. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Brestrich, T. E. (1999) Yönetim Düşüncesinin Evriminde Liderliğin Gelişimi ve Dönüşümcü Liderlik ve Bir Uygulama Örneği, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çakmakyapan, S. (2009) Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Çelik, V. (1995) Eğitim Yöneticisinin Vizyonu ve Misyonu, Eğitim Yönetimi, (1), 47-52.

Dinçer, Ö. (2007) Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, 8. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Erdoğan, İ. (2004) Eğitimde Değişim Yönetimi. 4. Baskı Ankara: Pegem Akademi.

Eren, E. (2003) Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar İstanbul: Beta. 12. Baskı

Güney, S. (2000) Davranış Bilimleri, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

Güçlü, N. (2003) Stratejik Yönetim Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı; 23(2), 61-85.

Karip, E. (1998) Dönüşümcü liderlik, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, Sayı; 4(16), 443-465.

Oran, N. (2002) İlköğretim ve Ortaöğretim Okul Yöneticilerinin Dönüşümsel Önderlik Özelliklerine İlişkin Öğretmenlerin Algı ve Beklentileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Özden, Y. (2005) Eğitimde Yeni Değerler. Eğitimde Dönüşüm, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Pisapia, J. (2006) Mastering Change in a Globalizing World: New Directions in Leadership, Education Policy Studies Series No. 61, The Hong Kong Institute of Educational Research, The Chinese University of Hong Kong.

Kaplan R. S. & Norton D. (1999) Balanced Scorecord: Şirket Stratejisini Eyleme Dönüştürmek, İstanbul: Sistem Yayınları.

Sabuncuoğlu, Z. & Tüz, M. (2001) Örgütsel psikoloji, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Stogdill, R. M. (1974) Handbook of leadership: A survey of the literature, New York: Free Press.

Tekin, Y. (2007) Modern Bir Liderlik Yaklaşımı Vizyoner Liderlik: Antalya'da Faaliyette Bulunan 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Uğurluoğlu, Ö. (2009) Hastane Yöneticilerinin Stratejik Liderlik Özelliklerinin Değerlendirmesi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ülgen, H & Mirze, S. K. (2004) İşletmelerde Stratejik Yönetim, İstanbul: Literatür Yayınları.

Ülker, M. (2009) Okul Yöneticilerinin Stratejik Liderlik Özelliklerine İlişkin Öğretmen Algıları, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Yukl, G. (2002) Leadership in Organization (5th ed.), New Jersey: Prentice-Hall International.

Ali Canip'in Milli Edebiyat Meseleleri Hakkında Düşünceleri

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU[1]

Giriş

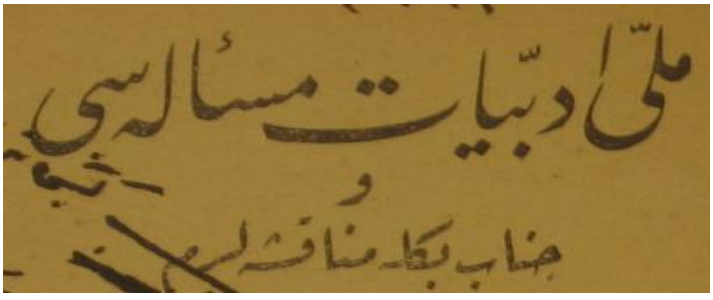
Ali Canip Yöntem, Millî Edebiyat hareketinin kurucuları arasında yer alır. Onun Yeni Lisan hareketini Ömer Seyfettin ile beraber Selanik'te başlatması dışında edebiyat tarihlerinde çok fazla üzerinde durulmamış ve bu nedenle Ali Canip'in savunduğu fikirleri edebiyat tarihinde hak ettiği ilgiyi görememiştir. Yazar, Millî Edebiyat anlayışına karşı çıkanlara verdiği cevaplarla Türk kültür ve tarihinde yerini almıştır:

"Dil ve edebiyatla ilgili tartışmalarında Yekta Bâhir yanında Gök Alp ve Celâl Sâkıb takma adlarını da kullanan Ali Canip, Millî Edebiyat anlayışına karşı çıkanlara ağır cevaplar vermiş, ayrıca Türk edebiyatı tarihi üzerine yaptığı araştırmalarıyla kalıcı hizmetler ortaya koymuştur" (Aktaş 2013: 566).

Türk edebiyatı tarihi üzerine yaptığı araştırmaları ile tanınan yazar ortaya attığı düşüncelerle döneminde yeni ve millî bir edebiyatın ortaya çıkmasına önderlik etmiştir. Onun yıllarca mücadele ettiği milli edebiyat hakkındaki düşünceleri günümüzde hâlâ tazeliğini korumaktadır. Onun ileri sürdüğü fikirler Türk edebiyatının modern ve millî bir çizgide yeniden doğmasına zemin hazırlamış ve bu uğurda kendisi de mücadele etmiştir.

Millî Edebiyat Meseleleri

Ali Canip'in 1918'de eski harflerle kaleme aldığı kitabı *Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım* adını taşımaktadır. Orijinal baskısı 85 sayfa olan eserde Millî edebiyatın tanımı ve Millî edebiyat anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan çeşitli tartışmalara yer verilmiştir.

Bu şekil Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım adlı kitabın dış kapağıdır.

Kitabın dış kapağında *Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım* ibaresi yer alırken aşağıda görülen iç kapakta sadece *Millî Edebiyat Meseleleri* ibaresi yer almaktadır.

[1] Ali Canip'in Milli Edebiyat Meseleleri Hakkında Düşünceleri

Bu şekil Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım adlı kitabın iç kapağıdır.

Eserin üzerinde kimin yazdığı belli olmayan Latin harfli birtakım karalamalar mevcuttur. Muhtemelen eser kütüphaneye bırakılırken kayıt amaçlı bu karalamalar yapılmıştır. Eser, matbu Osmanlıca olarak yazılmış ve kendi içerisinde çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bu eserin kaleme alındığı yıllarda Türk edebiyatında millî benliğe dönüş, dil birliği ve Anadolu insanına ve Anadolu'ya yöneliş gibi düşünceler ön plana çıkıyor ve dillendiriliyordu:

"Millî benliğe dönüş yolunda dil birliği ve Anadolu insanına ve Anadolu'ya yöneliş, bir mefkûreye dönüşür. Dil, din, sanat, edebiyat, tarih birliği, millet kavramının da temel taşlarını oluşturur" (Karabulut 2012: 47).

Ali Canip bu tartışmaların ve söylemlerin olduğu bir zamanda millî bir edebiyat kurma yolunda böyle bir eseri kaleme almış ve bu eserinden önce de millî bir edebiyat kurmak gerektiği hakkındaki düşüncelerini farklı mecmualarda dile getirmiştir. Ancak bu yazılarında yeni edebiyatın sınırlarını çizmez:

"…Ali Canip Yöntem, 1908'den itibaren Genç Kalemler ve Türk Yurdu'nda millî bir edebiyat meselesine değinir. İlk yazılarında devrin edebiyatını tenkit eder ve yeni bir edebiyata duyulan ihtiyacı anlatır. Bu yazılarda yeni bir edebiyatın sınırlarının nasıl olacağı konusunda net bir tavır takınmaz. Ancak 1913'ten itibaren fikirlerinin daha sistematik olduğu görülür" (Canatak 2018: 4).

Ali Canip, 1913'ten sonra daha sistemli olarak dile getirdiği düşüncelerini Millî Edebiyat Meseleleri adlı kitabında daha metodik sıralar. Ali Canip, ne kadar sistematik ve metodik olsa da kendi savunduğu fikirlerinde dile getirdiği gibi düşüncelerini geniş halk kitlelerinin anlayacağı bir lisanla kaleme almıştır.

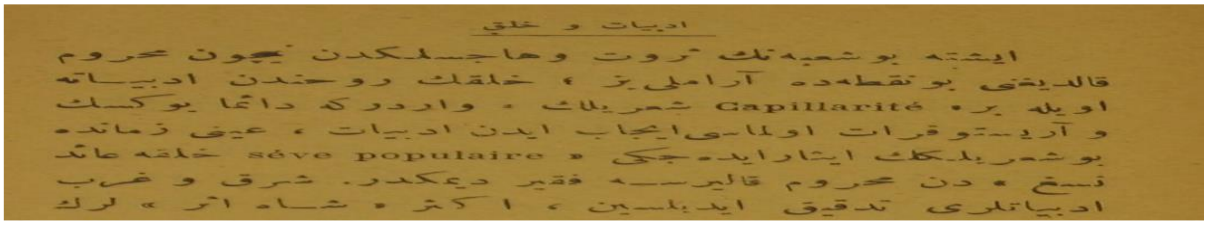
1. Edebiyat ve Halk

Ali Canip, edebiyatın halka hizmet etmesi gerektiğini düşünür. Bu konuda halka doğru gitmek kavramını açıklar. Halka gitmek halkın seviyesine inmek değil halkın kullandığı Türkçe ile estetik ve muasır eserler ortaya çıkarmaktır. Böylece Türkçe geçmişten geleceğe gelişerek ilerleyecek ve halk içerisinde tıpkı bir suyun toprağa yayılması gibi yayılacaktır. Geniş kitlelerin kullandığı dille edebî mahsuller üretildiğinde bu eserler halka hizmet etmiş olacak böylece halkın diliyle halkın edebiyatı anlatılacaktır. Böylece halkın kültürü de edebiyata dâhil edilecektir. Kültürün tanımında da insan ve insanların bir araya gelerek oluşturduğu halk ve toplum kavramları vardır:

"Bu yönüyle bir milletin gelenek-görenekleri, inanışları, kısacası dünya görüşü kültürünü oluşturmaktadır. Kültür, insan temelli bir kavram olduğu için nerede insan varsa orada kesinlikle kültür var olmuştur. Ancak her

insan topluluğunun dini, siyasi, ekonomik ve coğrafi özelliklerine göre şekillenen dünya görüşüne bağlı olarak da kültürü farklılık göstermektedir" (Alptekin & Kaplan 2018: 256-257).

Halk ve edebiyatı beraber düşünmek buna kültürü de dâhil ederek herkesi kapsayacak bir edebiyat oluşturmak gerekir. Bu düşünce etrafında halk, edebiyatın bir kaynağı ve hitap ettiği mecra olacaktır. Edebiyat küçük bir azınlığın değil geniş halk kitlelerinin malı olacaktır ve olmalıdır da. Ali Canip'in bu konularda sarf ettiği bu düşünceler yeni ve millî bir edebiyatın doğmasına vesile olmuştur. Yazarın aşağıda ele aldığımız görüşleri edebiyatın halk içerisine nasıl yayılması gerektiği ile ilgili bizlere bilgiler vermektedir. Edebiyat halkın içinde olmalı ve halka hitap etmelidir. Geniş halk kitlelerinin anlayabileceği ama estetik zevk ihtiva edecek şaheserler sade ve anlaşılır Türkçe ile vücuda getirilmelidir.

(Bu şekil Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım adlı kitabın 9. Sayfasından alınmıştır.)

"İşte bu şubenin servet ve hacislikten niçin mahrum kaldığını bu noktada aramalıyız. Halkın ruhundan edebiyata öyle bir Capillarité şiirilik vardı ki daima yüksek ve aristokrat olması icab eden edebiyat aynı zamanda bu şiiriliğin isâr edeceği séve populaire halka aid nesiğden mahrum kalırsa fakir demektir. Şark ve Garb edebiyatları tedkik edilsin, ekseri şah eserlerin halk menkıbelerinden alındığı görülür." (Canip 1918: 9)

Hacis kelimesi lügatte gam tasa ve hatıra gibi anlamlar gelmektedir. Bu metinde hatıra anlamında kullanılmıştır. Yazar, edebiyatın bir şubesi gibi addettiği Türk Dili'nin geçmişe ait hatıralardan mahrum bırakılmasını doğru bulmamaktadır. Daha doğrusu Türkçe'nin geçmiş zamanlardaki durumu hakkında araştırma yapılmamasını eleştirmektedir. Metinde geçen nesiğ kelimesi lügatte *ağaçlara su yürümesi* anlamında bir botanik terimi olarak tanımlanmaktadır. Burada ise yazar, nesiğ kelimesini mecazen edebiyatın halkın arasına yayılması anlamında kullanmıştır. Ali Canip, yazısının devamında Osmanlı edebiyatının halktan kopuk olduğunu ve küçük bir aristokrat zümrenin edebiyatla iştigal ettiğini ifade eder. Yazar, yeni bir dile ve edebiyat anlayışına bu nedenle ihtiyaç olduğunu belirtir. (Canip 1918: 9). Burada dile getirdiği yeni edebiyatın temellerini de kendisi atacaktır.

Yazarın bu konuda ele aldığı görüşleri sıralarken kullandığı şu cümle dikkate değerdir: *Zaten talihsiz milletim eskiden beri her hususta en büyük zararları başka millete ait fertlerden değil. Kendi münevver çocuklarından görmüştür* (Canip 1918: 11). Ali Canip, *talihsiz milletim* derken gelişmeye ve yeniliklere karşı çıkan kendi insanlarımızı bir talihsizlik olarak görmektedir. Yazarın Millî edebiyata dair düşüncelerinin sıralandığı eserinde bu eserinde halka doğru edebiyatla halk için edebiyat arasındaki farkı göstermeye dikkat ettiği görülmektedir.

" …ben bu makalemde onu da halka doğru edebiyatla halk için edebiyat arasındaki farkı da anlatmaya çalışacağım. Şurada hulasa olarak söyleyeyim ki halka doğru edebiyat demek edebiyatı halkın idraki için aşağı seviyeye indirmek değil, mevzuundan bünyesine kadar her şeyini halkın ruhunda yaşayan Türk ruhiyat ve lisanından olarak yüksek edebiyat meydana çıkarmak demektir" (Canip 1918: 14).

Ali Canip, halka doğru edebiyat ile halk için edebiyat kavramlarına da açıklık getirerek burada asıl olanın Türk ruhiyat ve lisanından yüksek edebiyat meydana çıkarmak olduğunu ifade eder:

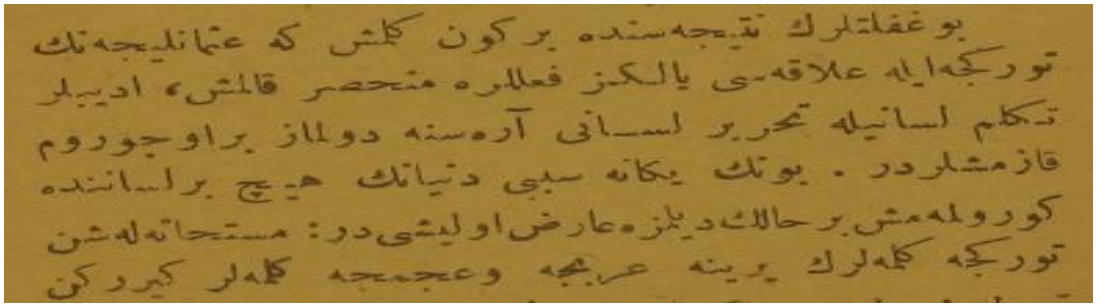
"Edebiyatın temeli olarak düşündüğü lisan ise, bir milleti bir arada tutan temel unsurdur. Bu unsur, kendi içerisinde halkın ve sanatçının kullandığı lisan olarak ikiye ayrılır. Sanatçının kullandığı lisanın üzerinde ise

edebiyat vücuda gelir. Edebiyatın konularını Türk milletinin iç dinamiklerinden alması gerektiğine inanan Ali Canip Yöntem, Türk edebiyatında genellikle edebiyatın Türk milletini işlemediğine dikkati çeker. Bundan dolayı Türk edebiyatı halkın içerisinde gelişen edebiyatı yeniden işlemelidir. Fakat bu edebiyat halk için olmamalı, halka doğru gitmelidir" (Soğukömeroğulları 2010: 17).

Halka doğru giden edebiyat geniş halk kitlelerine seslenen ama özünde edebî şaheserleri barındıran bir biçimde var olmalıdır. Ali Canip, bu konuda da hem görüşleriyle hem de davranışlarıyla topluma lider olmuştur.

2. Klâsik Edebiyat ve Bazı Dikkatler

Ali Canip klâsik edebiyatın eksikliklerini sıralarken bazı eleştirilerde de bulunur. Ona göre klâsik edebiyat sadece taklitten ve yüksek zümre edebiyatı olmaktan ibarettir. Halkın sorunlarını ve hissiyatını dile getirmektense kamer, şems, aşk ve rakib gibi mücerret konulara yer verir. (Canip 1918: 19). Ali Canip, eski edebiyatla iştigal edenlerin Türkçeyi önemsemediklerini ve bir gaflet içerisinde olduklarını ifade eder:

(Bu şekil Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım adlı kitabın 26. Sayfasından alınmıştır.)

"Bu gafletlerin neticesinde birgün gelmiş ki Osmanlıcanın Türkçe ile alakası yalnız fiillere münhasır kalmış. Edipler yalnız tekellüm lisanıyla tahrir lisanı arasına dolmaz bir uçurum kazımışlardır. Bunun yegâne sebebi dünyanın hiçbir lisanında görülmemiş bir hâlin dilimize ârız oluşudur" (Canip 1918: 26).

Yazar, yazısının devamında şairlerin Türkçe kelimeler yerine Arapça ve Farsça kelimeler tercih ettiklerini bunun neticesinde de Türkçenin ihmal edildiğini ifade eder. Ali Canip, fikirlerini daha çok gençlere hitaben sıralamıştır:

"Ali Canip, hedef kitlesi olarak gençleri seçer zira gelecekte söz sahibi olacak olan onlardır. Zaman; II. Meşrutiyet Dönemi ve hemen sonrası olup gençler 'Millî Edebiyat'ın zeminini oluşturacak eserler vermeye başlamışlardır. Bu ilk kıvılcımlardan sonra gelecek, artık 'Millî Edebiyat'ındır" (Dayanç 2012: 93).

Yazar, geleceği millî bir edebiyatın inşasında görür. Bununla birlikte edebiyatın dil ile beraber gelişmesi fikrini savunarak yeni bir düşünce ortaya atar:

"Ali Canip, dil hususunu edebiyatın asıl unsuru olarak addeder. Edebiyatın dil ile beraber gelişmesi fikrini savunan sanatçı, Türk dilini yabancı dillerin egemenliğinden kurtarmayı hedefler" (Karabulut 2011: 4)

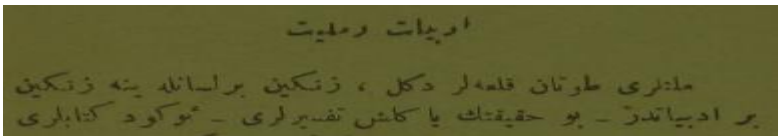
Sadeleşme yolunda düşüncelerini sıralarken Türk Dili'ni yabancı dillerin egemenliğinden kurtarmayı da hedefleyerek sadeleşmeyle dilin başka dillerin egemenliğinden kurtulması gerekliliği de yazarın tespit ettiği bir başka husustur.

"Ali Canip Yöntem, Milli Edebiyat ve Yeni Lisan için büyük hizmetler yapmış şairdir. 1911'de Genç Kalemler mecmuasının başmuharrirliğini yapan Ali Canip, Milli Edebiyat ruhunun oluşmasında öncülük etmiştir" (Karabulut 2013: 10).

Milli Edebiyat ruhunu fikirleriyle ve eserleriyle yansıtan Ali Canip Millî Edebiyat Meseleleri adlı kitabıyla devrindeki genç kuşaklara öncülük ve liderlik etmiştir.

3. Edebiyat ve Milliyet

Edebiyat bir milletin dili ve kalbidir. Bu nedenle edebiyatsız bir millet kalpsiz bir varlığa benzer. Dil ve edebiyat sağlam bir dayanak ve sığınma noktasıdır.

(Bu şekil Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım adlı kitabın 30. Sayfasından alınmıştır.)

Yukarıdaki şekilde yazılan cümlede *"Milletleri tutan kaleler değil, zengin bir lisanla yine zengin bir edebiyattır"* (Canip 1918: 30), denilmektedir. Yazar, dil ve edebiyatın sağlam kalelerden daha dayanıklı olduklarını ve bir milleti bu kalelerden daha fazla koruyacaklarını ifade eder. Yazısının devamında yabancı yazarlardan örnekler sıralar. Yazar, yapılacak işin halka doğru değil mantığa doğru yürümek (Canip 1918: 31) olduğunu belirtir. Ali Canip, yazarların kalbinde halka bir muhabbet olması gerektiğini belirttikten sonra bu muhabbet olursa yazarlar ve şairler ister halka doğru isterse mantığa doğru yürüsünler doğru yolda ilerlemiş olurlar. Halkı sevmek ve halka doğru yürümek millî bir edebiyatın varlığı için vazgeçilmez bir durumdur. Ali Canip, Türkçeleşme ve millileşmenin gerçekleşmesi için en başta edebiyatçılarla halk arasında daha doğrusu şair ve yazarlarla halkın arasında uçurumların olmaması gerekir, düşüncesini taşır. Böylece hem halka doğru hem de halk için bir edebiyat ortaya çıkarılmış olur.

Sonuç

Ali Canip, Milli edebiyatın kurucu isimlerinden birisidir. Hayatı boyunca kalemini millî konular üzerine hasretmiş ve bu tavrıyla kendisinden sonra gelen nesle örnek olmuştur. Ali Canip, Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım adlı kitabını iki bölüm şeklinde hazırlamış ve her bölümü ayrı bir kitap gibi hazırlamıştır. İki ayrı bölüm şeklinde sunulan kitabın ilk bölümü olan Millî Edebiyat Meseleleri adlı kısımda eski harflerle ifade ettiği düşünceler yeni ve millî bir edebiyatın ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve öncülük etmiştir. Bu yazılar devrinde ses getirmiş ve Ali Canip Millî Edebiyat'ın kurucuları arasında yerimi almıştır. Bu eserde dile getirilen düşünceler devrine göre yeni ve orijinal olarak addedilebilir. Yazar yeni bir lisan ve edebiyat görüşü ile ortaya çıkarken eski edebiyatı da eleştirir. Bu konudaki fikirlerini sistematik bir tarzda ortaya atan yazar, milli ve yeni bir edebiyatın temellerini atmış ve ilkelerini sıralamış olur. Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılması ve bize has bir edebiyatın oluşturulması için tenkitlerini sıralarken tekliflerini de sistematik olarak kaleme almıştır. Bu yazılarını Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım adlı kitabında dile getirmiş aynı dönemde Cenap Şahabettin'le de fikrî münakaşalara girmiştir. Onun Millî edebiyata karşı çıkanlara bu edebî hareketin gerekliliği konusunda tatmin edici cevaplar verdiği görülür. Ali Canip'in Osmanlı harfleriyle kaleme aldığı eserinde Millî edebiyata dair görüşleri dönemi aydınlatan yazılar olarak da anılabilir. Bu eserde yazarın dile getirdiği görüşler günümüzde bile hâlâ tartışılan birtakım meselelere ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Şerif (2013). Ali Canip Yöntem, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 43, s. 565-566, İstanbul

Alptekin, Mehmet & Kaplan, Tuba (2018). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin "Türk Kültürü"ne İlişkin Metaforik Algıları, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2018, Yıl 6, Sayı: 12 Issn: 2147-8872

Canip, Ali (1918), Millî Edebiyat Meseleleri ve Cenap Bey'le Münakaşalarım, Kanaat Matbaası, İstanbul.

Canatak, Abdulmecit (2018). Edebiyatın Millîliği ve Milli Edebiyat Etrafındaki Tartışmalar, *International Journal of Languages' Education and Teaching* Volume 6, Issue 2, June 2018, p. 1-17

Dayanç, Muharrem (2012). Millî Edebiyat Dönemi, Milliyetçi Edebiyat ve Millî Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Haziran 2012, 13(1), 91-103. 91

Karabulut, Mustafa (2011). Yeni Lisan'ın Şiir Bildirgesi: 'Lisan' Şiiri, Türkoloji Sempozyumu (Prof. Dr. Mine MENGİ Adına) 20-22 Ekim 2011 – Adana Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Karabulut, Mustafa (2012). Yavuz Bülent Bakiler'in "Anadolu Gerçeği" ve Faruk Nafiz'in "Sanat" Şiirlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış, *Türk Dili,* https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2012/09/12-Mustafa%20KARABULUT.pdf

Karabulut, Mustafa (2013). Milli Edebiyat Döneminin Poetikasında Psikolojik Temayüller, *Türk Dünyası Araştırmaları* Sayı: 204

Soğukömeroğulları, Mehmet (2010). Ali Canip Yöntem'in Millî Edebiyat Görüşleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 186

Osmanlı Devleti'nde Yenilik Düşüncesinin Oluşmaya Başlaması ve Batılılaşma Olgusu

Şener EREN[1]
Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU[2]

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yükselişi XVI. yüzyılın sonlarından itibaren durmuş ve devlet yükselmek bir yana dursun güç kaybetmeye başlamıştır. Kötü gidişat, 1699'da Karlofça ve 1718'de Pasarofça antlaşmaları ile varlığını ortaya koymuştur. Pasarofça Antlaşması'na kadar Batı ile kısmen ticaret ve savaş dışında pek de ilgisi olmayan yöneticiler, XVIII. yüzyılda gidişatı sorgulama ihtiyacı duymaya başlamışlardır. Bu ihtiyacın ardındaki en güçlü etken ise, savaş meydanlarında peş peşe yaşanan yenilgilerdir. Savaşlarda yaşanan mağlubiyetler yöneticilerde Batı medeniyetini tanıma ihtiyacı doğurmuş ve böylece Batı'yı tanımaya yönelik ilk adımlar atılmıştır.

Kayıtlara geçen ilk adım 1718-1730 yıllarını kapsayan Lale Devri'nde atılmıştır. 17 Ekim 1740 tarihinde Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, XV. Louis'in tahta çıkışını kutlamak üzere Fransa'ya gönderilmiştir (Unat, 1968). Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin yaklaşık bir yıllık ziyaretinin ardından kaleme aldığı sefaretnamesi bu ziyaretin salt protokol ziyareti olmadığını ortaya koymaktadır (Tuncer, 1987). Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, sefaretnamesinde ziyaretinin politik kısmına hiç değinmemiştir; ancak Batı'nın yüzyıllar sonra gelen üstünlüğünü sorguladığı ortadadır. Nitekim buradan hareketle Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'yi Fransa'ya gönderenlerin Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'den bir rapor istemeleri niyetlerini gayet açıkça ortaya koymaktadır: Batı'nın üstünlüğünün nereden ileri geldiğini öğrenmek…

Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, sefaretnamesinde özellikle Fransa'daki saraylardan, köşklerden, türlü eşyanın üretiminin yapıldığı atölye ve imalathanelerden, bahçe ve seralardan, hastane ve laboratuvarlardan, sokaklardan ve Fransız yaşam tarzından bahsetmiştir. Böylelikle Osmanlı'nın Batı uygarlığında açılan pencereden gördüğü ilk manzara Fransa'ya ait olmuştur. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi Efendi'nin sefaretnamesi gözle görülenin ardındakileri içermiyor gibi görünmektedir. Oysa her cümlede bir karşılaştırma, bütünde ise bir program gizlidir (Tanpınar, 2001).

Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesi, sonuçların ardına geçmese olayların ardındakileri görüp değerlendirebilme yeteneğine haiz devlet adamlarına pek çok konuda cevap verebilirdi. Devrin koşullarının yetersizliği, idare ve ordudaki yozlaşma devletin tüm organlarına sirayet etmişti. Menfaat grupları ülkenin yararına ancak kendi zararlarına olabilecek her yeniliğe karşı çıkıyordu. Bu engellemelerden dolayı böylesine önemli bir temasın neticesinde sadece askerî ve mimarî alanların yanında matbaacılık ivme kazanmıştı. Bu sayılan yenilik sahaları içerisinde askerî alanda yapılan yenilikler aslında gerekliliklerdir. Diğer taraftan pozitif bilimlerin yükselmesi adına

[1] Öğretmen, Özel Sinop Bahçeşehir Koleji Anadolu Lisesi, Sinop, Orcid: 0000-0002-5044-8001.
[2] Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler, Sinop, Orcid: 0000-0002-7182-4627.

matbaa faaliyetleri de gayet verimli bir teşebbüstür; ancak mimarî alanda yapılanlar o derece gerekli sayılamaz. Devlet gerek savaşa girmekle gerek bu savaşları kaybetmekle zaten malî açıdan yeterince zor günler geçirmektedir. Buna karşın toparlanma ihtiyacı görmezden gelinip Lale Devri'nin gösteriş ve debdebe anlayışı ile yabancı mimarî özentisi başlamıştır. Bu tavırdan hareketle devleti yönetenlerin çağdaşlaşmayı kabukta ve özenmekte aradıkları, özgün bir yaklaşıma yönelmedikleri anlaşılmaktadır (Akyüz, 2000).

Diğer taraftan idareciler Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'den farklı düşünce yapılarına sahiptirler. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi Efendi, sefaretnamesinde Batı'daki kurum ve kuruluşların üstünlüğünü ortaya koyarken devrin idarecileri bu tehlikeyi nispeten göz ardı etmişlerdir. Tüm bu gelişmeler halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu durum Batılı düzenlemelerin korkuttuğu Yeniçeri endişesi ile birleşince ortaya büyük ve kanlı bir isyan çıkmıştır: Patrona Halil İsyanı... Bu isyan neticesinde Padişah III. Ahmet tahttan indirilmiş; Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa öldürülmüştür (Uzunçarşılı, 1956). Aynı zamanda Fransız mimarî sanatının Osmanlı'daki ilk örnekleri olan yüz küsur köşk ve bahçe tahrip edilmiştir. Bu dönemde Batı'nın üstünlüğünün önüne geçmek maksadı ile başlayan süreç bambaşka bir yöne evrilmiştir. İhtiyaçları karşılamaktan uzak olduğu gibi devlete ve dolaylı yoldan halka külfet olan hamleler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Yenilik Düşüncesi

Ordunun Modernizasyonu

III. Ahmed tahttan indirilince yerine yeğeni I. Mahmud (1730-1754) tahta çıktı. Yeni padişah devlet kurumlarının ve idarecilerinin ıslah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Patrona Halil isyanından hareketle Yeniçeri Ocağı'nın anarşinin merkezinde yer aldığına kanaat getiren I. Mahmud, ilk iş olarak orduyu toparlamayı seçti. Aynı zamanda bir Fransız asilzadesi olan General Conte de Bonneval, İslamiyet'i benimseyip "Humbaracı Ahmet Paşa" adıyla Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi ve özellikle topçuluk alanındaki tesiri ile ordu toparlandı (Özcan, 1998). Bu dönemde İran'ın yanı sıra Rusya ve Avusturya'ya karşı yapılan savaşlar da kazanıldı. Humbaracı Ahmet Paşa'nın ölümünden III. Mustafa'nın tahta çıkmasına kadar geçen yaklaşık on yıl boyunca ordu da dâhil olmak üzere hiçbir kurumda kayda değer bir yenilik hareketi görülmemektedir. Ancak bu dönemin padişahı III. Osman, saltanatı boyunca altı sadrazam, dört şeyhülislam ve bir kaptanıderya değiştirmiştir (Sarıcaoğlu, 2007). Bu değişikliklerin ardında halkın şikâyetleri, yolsuzluk, makam sahibinin yalan söylemesi gibi nedenler olduğu söylenir ki, doğrudan kurumlar nezdinde olmasa da şahıslar üzerinden birtakım değişikliklere gidildiği aşikârdır.

III. Mustafa (1757-1774) tahta çıkana kadar toparlanma hareketi sekteye uğrayan ordu üzerinde başka bir Fransız generalinin, Baron De Tott'un etkisi görülmeye başlandı. Macar Asıllı Baron De Tott esasen Fransız idaresi için çalışıyordu. Osmanlı topraklarında yaşadığı süre içerisinde bazı eserler kaleme almıştı. Bu eserlerin bir kısmında İstanbul'da tanıştığı bazı başarısız devlet idarecilerini, yozlaşmış memurları, başıbozuk işleyen bazı kurum ve kuruluşları Türk-İslam aleyhtarlığının da etkisiyle sert bir şekilde eleştirmiş ve yerden yere vurmuştur (David, 1992).

III. Mustafa'nın saltanatında orduyu eski gücüne kavuşturmak için Mühendishâne-i Bahrî Hümâyûn (1775) açımıştı (Beydilli, 2006). Bu kurumu açmaktaki maksat, ordu için mühendis yetiştirmekti (Çeken ve Hayta, 2022). Ancak bu teşebbüs hemen sonuç vermeyecekti. 1768-1774 yılları arasında cereyan savaşta, Osmanlı Devleti Ruslara bu kez yenilmiştir. Savaş esnasında tahta çıkan I. Abdülhamid ise, Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Rusların üstünlüğünü kesin bir şekilde kabul etmiştir (İmamoğlu, 2018).

Bu bilgiler ışığında denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nde 1730'dan bu yana büyük oranda yalnızca askerî düzenlemeler yapılmıştır ve bu düzenlemeler devletin en acil ihtiyaçlarını gidermeye yönelik düzenlemelerdir. Buna karşın yapılan düzenlemeler kişilerle sınırlı kalmış ve bir sonraki kuşağa aktarılamamıştır ve nihayete eremeden hepsi son bulmuş veya çare olamamışlardır. Zamanın gereklerini yakalamak için bütüncül düşünmek gerekir. Sırf Batı'dakileri değil tüm dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmek ve bu gelişmelerden kendi namına pay çıkarmak elzemdir. Bunun için mutlaka bir yöntem ve o yöntemi planlayıp uygulayabilecek devlet idarecileri ile tüm bunlar için zamana ihtiyaç vardır. Ancak maalesef Osmanlı Devleti bunların neredeyse tamamından büyük ölçüde mahrumdu. Diğer taraftan bu sayılanları hesaba katan hiçbir yönetici olmadığını iddia etmek de haksızlık olacaktır.

III. Selim Dönemi

III. Selim, yenileşme hareketlerini bir programa bağlayan ilk padişahtır. Rus üstünlüğüne karşı tedbiri Avrupa'nın desteğinde görmüş ve bu yaklaşımı "Nizam-ı Cedit Hareketi" adındaki programına siyasi temel yapmıştır (İmamoğlu, 2018). Avrupa ülkelerinde daimi elçilikler açmış; Mühendishâne-i Bahrî Hümâyun'u tamamlamakla kalmayıp kara mühendisliği okulu olan Mühendishâne-i Berrî Hümâyun'u da kurmuştur (Hayta ve Ünal, 2016). Yeniliklerin önündeki en büyük engel olarak gördüğü yeniçerilerin yerini alması için Nizam-ı Cedit ordusunu oluşturmuştur. Bu ordu Akka'da Napolyon ordularını yenmiştir. Modern tarzda kurulan bu ordunun kendi yerlerini alacağı endişesiyle yeniçeriler isyan etmiş; "Kabakçı Mustafa İsyanı" denilen bu isyanla Nizam-ı Cedid ordusu lağvedilmiş ve dolaylı olarak Nizam-ı Cedid programı da son bulmuştur.

Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa isyanları özellikle modernleştirilmeye çalışılan ordunun gelişimine vurulmuş darbelerdir. Nitekim bu yüzyılın yenilik hareketleri büyük ölçüde askerî alandadır. Her iki isyanın da öncesinde tahtta bulunan padişahların yenilik çabaları daha çok ordu üzerinde görülmüştür. Ancak III. Selim dönemi yenilikleri daha planlı ve derindir.

18. yüzyılda başlayan yenilik hareketleri Türk modernitesinin de başlangıç tarihidir. 18. yüzyıldan önceki yenilikler, daha çok ıslahatlar şeklinde olmuş ve şayet bozulmuşsa asayiş ve düzeni sağlamak üzere yapılmıştır. Dolayısıyla aksaklıkların nedenleri üzerinde yeterince durulmamıştır. Osmanlı Devleti'ni yönetenler 18. yüzyıla kadar dünyadaki teknolojik, askerî, ekonomik ve sosyolojik gelişmeleri yakından takip etmemiş ve bunun bedelini de ağır bir şekilde ödemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketlerini başlatabilecek bir Reform ya da Rönesans benzeri akım olmamıştır. Hatta bu ikisinin hiçbir Müslüman toplum üzerinde doğrudan etkisi yoktur. İslamiyet'in yayılmakta olduğu dönemlerde Müslümanlar dışarıya daha açıktır. Bu dışadönüklüğün etkisiyle Müslüman dünya, Hıristiyanlığın hâkim olduğu dünyadan yani Batı'dan üstün olduğunu defalarca görmüştür. İşte bu üstünlük Müslüman âleminin lideri konumundaki Osmanlı Devleti'nde büyüklük duygusu yaratmıştır. Böylece Osmanlı, binlerce yıllık düşman olan Batı'dan gelecek hiçbir uyarıcıdan gerçek anlamda etkilenmez olmuştur (Lewis, 1996).

Batılılaşma Olgusu

"Batılılaşma" olgusu toplumumuzda birkaç yüzyıldır tartışılmakta ve kendisine farklı açılardan bakan cenahları zaman zaman farklı kutuplara çekmektedir. Bu bakımdan Batılılaşma, üzerinde durmaya, tartışmaya ve değerlendirmeye layık bir konudur. Adına her ne denirse densin her değişim hareketi yanında birtakım tartışmalar getirecek, destekçi ya da muhalif edinecektir. Mevcut olanı ister revize etsin ister tamamen ortadan kaldırsın, bir şekilde sonuca uzanan her değişim hareketi muhakkak farklı yaklaşımlar ve tartışmalar doğuracaktır. Bu tartışmaların bir kısmı kısa sürede sona erecek ya da Batılaşma örneğinde olduğu gibi yüzyıllarca sürecektir. Bu süreçte farklı düşünceler

dillendirilecek ve bu düşüncelerden bir kısmı ideolojilere dönüşecektir. Batılılaşma olgusu bu söyleme uygun ve gayet makul bir örnektir.

Batı kavramı, bugün gerek siyasette gerek tarihte sıklıkla Avrupa'nın yanı sıra ABD ve Kanada gibi yeryüzünün batısında yer alan ve dünyanın geri kalanından daha yüksek standartlara sahip ülke ve milletleri, bu milletlerin kültürlerini ve çok daha ötesi bu kültürlerin birleşimi olan medeniyeti ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Batılılaşma kavramı ise, Osmanlı Devleti ve Türkiye özelinde büyük ölçüde Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine erişebilmek namına takip edilen politikaları, sosyal ve kültürel eylemleri belirtmek üzere kullanılmaktadır. Birkaç yüzyılı kapsayan yenileşme ve değişme süreci, farklı etkenlerin etkisiyle farklı adlar almıştır. Bu farklı adlandırmaların ardında amaçlar ve Osmanlı Devleti'nin nitelikleri aranmalıdır. 18. yüzyılda sırasıyla ıslahat ya da teceddüd ve akabinde Tanzimat adını alan bu hareketler, İstanbul'da farklı zümreler tarafından da asrîleşme ya da asrîlik şeklinde adlandırılmıştır (Hanioğlu, 1992). Bu sözcüklerin dışında başka ifadeler de kullanılmıştır. Bunlardan birisi Ziya Gökalp ile neredeyse özdeşleşen muasırlaşma sözcüğüdür. Öztürkçecilik hareketi buraya da tesir etmiş ve son olarak çağdaşlaşma ifadesi literatüre girmiştir. Bu kavramların bir kısmı birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak hepsini eş anlamlı görmek büyük yanılgıdır. Örneğin Batılılaşma ve çağdaşlaşma sözcüklerinin her ikisi de Türkçe kökenli olup kesinlikle aynı anlama gelmemektedir. Herhangi bir ulus ya da toplumun çağdaşlaşabilmesinde coğrafî konumunun etkisi muhakkak olacaktır; ancak bu coğrafi konum asla çağdaşlaşmanın ilk koşulu olmayacaktır. Belirtildiği üzere Batılaşma bir medeniyeti ifade ederken çağdaşlaşma bilimden sanata çağın gerektirdiklerine sahip olmayı ifade eden maddî bir kavramdır ve bu gereksinimler dönemden döneme değiştiğinden çağdaşlaşma süreğen bir kavramdır.

Osmanlı tarihinde II. Osman'dan bu yana yenilik hareketlerine rastlanmaktadır. Öyle ki genç padişah yenilikçi tavrından ötürü canından olmuştur. Ancak II. Osman'ın tutumu ile Tanzimat Dönemi idarecilerinin tutumları arasında büyük farklar vardır. II. Osman'ın tavrı, Tanzimat Dönemi'ndeki tavırdan farklı olarak özgündür ve bu tavırda öykünme yoktur.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerinin tarihi birçok yazara göre bir "zihniyet dönüşümünün" tarihi olarak ele alınmıştır. Bunlardan biri olan Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu, kamu yaşamı ve toplumsal hayatta görülen değişimleri devletin asker ve bürokrat sınıfları ile entelektüel kesiminin Batı dünyası ile kurduğu etkileşimler arkasında görmektedir. Bu yaklaşıma göre Tercüme Odası gibi kurumlar, batı ülkelerinden gelen asker, bürokrat ve uzmanlar, Avrupa ülkelerinde eğitim gören Osmanlılar gibi etkenler, yaşanan değişimde başat roller üstlenmişlerdir (Yazıcı, 2017).

Batılılaşma Düşüncesinin Osmanlı Toplumuna Yansımaları

1699'da Lehistan, Venedik ve Avusturya ile imzalanan Karlofça Antlaşması ile başlayan, 1718'de Venedik ve Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile tescillenen gerileyiş, Osmanlı idarecilerini durumu sorgulamaya sevk etmiştir. Bu sorgulama sürecinde ilk temaslar Lale Devri'nde (1718-1730) atılmıştır. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, 1740 tarihinde XV. Louis'in tahta çıkışını kutlamak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Osmanlı idarecileri Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'den Fransa'da gördüklerini ve edindiği tecrübelerini aktarmak üzere bir rapor yazmasını istemişlerdir. Bu isteğin ardında Batı'nın yükselişini sağlayanın ne ya da neler olduğu ve devletin Avrupa karşısındaki gerileyişine çare arandığı açıktır. Sonraki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı idarecileri dış dinamikleri okumakta geç kaldığı gibi eksik de kalmış; gerileyişin sadece askerî boyutuna odaklanılmıştır. İdarecilerin aksine dış dinamikleri okumakta başarılı olunabileceğini matbaa örneği ile ortaya koyan aydınlar da çıkmıştır. İbrahim Müteferrika'nın oğlu Said Efendi, Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi ile Paris'te bulunmuş ve Paris tecrübesinden cesaretle İstanbul'da Müslümanlara ait ilk matbaayı kurmuştur (Sabev, 2016). Keza bu matbaanın tercüme faaliyetleri ve

yapılan mimarî eserler üzerinden, en azından İstanbul özelinde, Batı'nın kültürüne yönelik bir ilginin var olduğu da iddia edilebilir. Bununla beraber zamanla ıslahat layihaları da artacaktır ki, bunlar ekonominin sağlam temellere oturtulması (Aslan-Yılmaz 2001) ve padişah otoritesinin yeniden tesisi esaslarını ön plana çıkarmakla birlikte sıklıkla askerî düzenlemelere ışık tutacaktır (Şirin 2004). Batılılaşmanın ilk harelerinin görüldüğü bu dönem (Lale Devri) 1730 İsyanı ile son bulacak, isyanın müsebbibi ve lideri Patrona Halil gösterilecektir. Bununla birlikte isyanın yeniliklerden ziyade israfa ve gereksiz tüketime karşı çıktığı da iddia edilebilir. Nitekim isyan hakkında yapılan yorumlardan bir tanesi, aslında isyan siyasi nedenlerden çıkmış gibi görünse de isyana destek veren İstanbul esnafı ve kapıkulu askerlerinin adeta isyan etmek için bir fırsat bekledikleri şeklindedir (Özcan, 2007). Dolayısıyla halkın yenilik hareketlerinden ziyade farklı nedenlerle isyana destek verdiği anlaşılmaktadır. Zaten henüz o tarihlerde yenilik hareketleri halka sirayet etmiş değildir ve tepkiye neden olacak boyutlara ulaşmamıştır.

Lale Devri'nden sonra başlayan yenilik düşüncesi, tahta çıkan her padişahta karşılık bulmuş ve Batı'nın askerî üstünlüğüne son vermenin yolu yine Batı'da aranmıştır. Öyle ki Batı ile diyalog için daha önce açılmayan/düşünülmeyen daimî elçilikler açılacak seviyeye gelmiştir (Hanioğlu, 1992). Osmanlı Devleti 1730'dan bu yana çağdaşlaşma namına çoğunlukla askerî düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemeler aslında, devrin ve devletin şartları göz önünde bulundurulduğunda birer zorunluluktu. Ancak çağdaşlaşma pek çok öğesi olan bir süreç olarak salt askerî düzenlemelerle gerçekleştirilemeyecek bir hedefti. Öte yandan Osmanlı halkının ve devletinin selameti için yüz yıllar boyunca özümsenip benimsenmiş her şeyi değiştirmek gerekmiyordu. Gereken şey öncelikle devletin ve halkın gereksinimlerini belirlemek, bunların farklı kültür ve medeniyetlerdeki akis ya da karşılıklarını bulmak ve Osmanlı medeniyeti içerisindeki kullanılabilirliklerini sorgulamaktı. Bu dönüşümün başarılı olabilmesi için bir plan, zaman, eğitim ve nitelikli idareciler gibi unsurlara ihtiyacı vardı (Akyüz, 2000). III. Selim, bu gereklilik ve unsurların önemini kavrayıp çağdaşlaşmayı eksiklikleri olsa da bir plana bağlayan ilk hükümdar olmuştur. III. Selim için çağdaşlaşma konusunda tutkulu ve azimli bir yönetici ifadesini kullanmak gayet yerinde olacaktır. Avrupa ile münasebetlerini daha şehzadeliği döneminde başlatması ve padişah olduğunda daha da sıklaştırması bu çıkarımı desteklemektedir. Diğer taraftan yenilik fikirlerini gerçekleştirecek etkili bir kadro kuramadığı için yenilik hareketleri yarıda kalmıştır (Haytoğlu 1996). Bu bakımdan padişah, yenilik karşıtı cenah ile mukayese edildiğinde, önlem ve dirayet bakımından zayıf kalmakla eleştirilmiştir (Akyüz, 2000). Diğer taraftan yenilik taraftarlarına yönelik ciddi bir muhalefet de ortaya çıkarmıştır. Özellikle Tanzimat döneminde belirgin hale gelen bu muhalefet, yaşadıkları döneme "Frenk düzeni" yakıştırmasını yapmışlardır (Eryılmaz, 2006). Batı medeniyeti ile kurulan diyalog ve ilişkilerin Osmanlı seçkinlerine sirayet edip bu zümrenin düşünce ve etkisiyle yaşam biçimi geliştirmesi gayet olağandır. Bununla birlikte Batı menşeili bu yeni kültürün her ne kadar seçkin zümre ile sınırlandırılırsa sınırlandırılsın tüm toplumsal düzen üzerinde etkilerinin olacağı açıktır. Osmanlı seçkini, Batı'nın üstünlüğünü kabul etmekte zorlanmamış ve kendi üstünlüğü kabul ettirmek üzere avamı eğitmeyi kendine görev bilmiştir. Batılılaşma adına hareket eden elit bir zümre, Batı'nın yaptığı gibi yapan, Batılı gibi düşünen bir insan tipini yerleştirmeyi amaç edinmiştir. Yenilikleri incelemek ve uygulamaya koymak üzere oluşturulmuş özel bir kurulda görev yapan Arif Bey, Batılılaşma konusunda şöyle söylemektedir:

> Biz programımızı icraata geçireceğiz. Fakat biraz sabretmeli. Her şeyi birden yapamayız. Birçok batıl inanca ve eski adete galip gelmeye mecbur olduğumuzu bilesiniz. Millete yeni bir dil öğretmek kadar güç bir görevle karşı karşıyayız. (Engelhardt, 1999)

Batılaşma yanlısı kanat, ilericilik ve gericilik ekseninde hareket ederken karşı cenah dindar ve dinsiz nitelikleri üzerinde değerlendirme yapmayı tercih etmiş ve bu çatışma Cumhuriyet Dönemi'nde dahi toplumumuzun sorunu olmuştur (Hanioğlu, 1992). Öte yandan ıslahat adı altında

yapılan her düzenleme ile Hıristiyan azınlıklar biraz daha palazlanmış, dışarıdan müdahaleler ile de bu azınlıkların toplum içerisindeki etkileri artmıştır.

Yenilikler ve Toplumsal Değişimler

Yenilik hareketlerinin idaredeki ilk değişimi sadarette görülmüştür. II. Mahmud Dönemi'ne kadar müstakil bir makamı olan sadrazam, görevlerinin ve yetkilerinin büyük kısmını nezaretlere devretmiştir (Yalçınkaya, 1999). Nezaretlerin başında bulunan nazırlardan en etkilisi kısmen sadrazam oluyordu ki, bunların ilki Mehmet Rauf Paşa'dır. Meclis-î Vükelâ düzeni ile sadrazam, başvekile dönüşmüştür. Nazırları da bizzat padişah atamaktadır. II. Mahmud'un ölümünden sonra türlü nezareti olan devletin artık daha fazla memura ihtiyaç vardı ve sayıları arttıkça toplum içerisinde ayrı bir zümreye dönüşüyorlardı.

Eğitim de yeniliklerden ya da popüler adıyla reformlardan nasibini almıştır. Özellikle Sultan Mahmud döneminde, reformlarına hız kazandırmak ve Batı düşünce tarzını yaymak için pek çok okul açılmıştır. "Tıphane-i Âmire", "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" ve "Mekteb-i Harbiye" bunlar arasında en önde gelenleridir (Hayta ve Ünal, 2016). Burada medreselere özellikle değinmek gerekir. Tanzimatçılar medreselere doğrudan müdahale etmektense medrese dengi yeni eğitim kurumları açmayı tercih etmişlerdir. "Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye" ve "Mekteb-i Maarif-i Adliye" bunlardan birkaçıdır. Ulemanın etkinliğini de azaltma girişimi olarak yorumlanabilecek bu yenilikler (İmamoğlu, 2018), bir bakıma ulemadan çekindiklerine de işarettir. Tanzimatçılar halk için muteber bir konum olan devlet memurluklarına yeni eğitim kurumlarından öğrencileri alarak, bu okulları halk nezdinde medreseler gibi kabul edilebilir hatta daha da üstün bir seviyeye çıkarmayı tasarlamışlardır ki, bu durum da toplumda farklı bir zümre oluşturmuştur. Bu raddeden sonra Batı etkisi bürokrasiden eğitime, sanattan hukuka her alanda bir ikilik yaratmış, farklı düşünen odakların mücadeleleri başlamıştır. Hatt-ı zatında siyasiler arasındaki tablo Osmanlı toplumunun da bir yansımasıdır. Toplum dinî gelenekçiler, Batılılaşma yanlıları ve eskiyle yeniyi bir arada yürütmeyi seçenlerden oluşuyordu (İmamoğlu, 2021). Osmanlı seçkinlerinin büyük kısmı Avrupaî davranış ve düşüncelerin doğruluğunu hararetli bir şekilde savunurken çok az bir kısmı muhafazakârdı. Buna karşın Batılılaşma çabalarına karşı çıkan klasik kesimden oluşan muhalifler, toplumun bir diğer kanadını oluşturur. Böylece Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabası, temelde bu iki kutbun mücadelesine sahne olur. Haliyle yenilik hareketleri muhalif görüşün bir nevi izin verdiği kadar yapılabilmiş; fakat sonuç olarak Avrupa kaynaklı her şey iyidir düşüncesinde ilerlemiştir. Bu düşüncenin en önemli handikabı ise, kendi düşüncesini yeterince önemsemeyen bir toplum yaratmasıdır (İmamoğlu, 2021).

Batılılaşma Çabaları ve Oluşan İdeolojiler

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketlerinin Batılılaşma esasına göre yürütüldüğü dönemdir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet gibi gelişmeler, beraberinde pek çok reform getirmiştir. Bu reformlara karşı tepki gösteren halkın direncinin kırılması amacıyla dönemin idarecileri eğitime önem vermişler ve pek çok eğitim kurumu açmışlardır. Bilimsel bilginin modernleşme süreciyle birlikte eğitim sistemi ve kitaplara yansıması olarak yorumlanan (Deniz, 2019) bu yeni durumda, yeni kurumların yanında klasik anlayışı temsil eden eski eğitim kurumları da varlıklarını devam ettirmişlerdir. (Poyraz ve Öztop, 2013)

Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi için eğitimden teknolojiye her alanda değişimin zorunlu olduğu düşüncesi öne çıkınca, yenilik hareketleri de hız kazanmış; ancak reformları yürütecek kadronun eksikliği reform hareketlerini de yavaşlatmıştır. Öte yandan kalıplaşmış düşünceleri ve düzenden beslenen çevreleri değişime ikna etmek oldukça zor olmuştur (Fındıkoğlu, 1940).

Zaman ilerledikçe yenilik hareketlerinin kaçınılmaz olduğu toplumun geneline yayılınca, toplumsal bir hareketlenme göze çarpar. Başlangıçta ıslahat yaparak düzeni devam ettirme fikri

benimsenmiş olsa da zamanla yetersiz kaldığı anlaşılır. 18 ve 19. yüzyıl arasında yenilik düşüncesinin gelişimi bu şekilde devam etmiştir. Osmanlı toplumu her ne kadar yeniliklere çok açık olmasa da zamanla yeniliklerin zaruri olduğunu kabul etmiş ve bu yönde hareket etmiştir. Ancak yenilik çalışmalarının köklü hedefler taşımaması veya yüzeysel kalması, ordunun yenilgiler alarak toprak kaybetmesi iç huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yenilikçi olarak öne çıkan yönetici ve padişahlar, düşüncelerini hayata geçirmede genel olarak yetersiz kalmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti artık Batının üstünlüğünü kabul etmiş ve çareyi Batılılaşmada bulmuştur. Avrupa'ya gönderilen elçilerden raporlar istenmiş ve bu raporlar doğrultusunda yenilik çalışmaları yapılmıştır. Yenilikler genel anlamda tepeden inme bir anlayışla yapılmış ve toplumun her alanına genişletilmeye çalışılmıştır (Saydam, 2002). Bu haliyle Batılılaşma kısa sürede tamamlanacak bir olay değildir. Toplumun yapılan reformları kabullenmesi elbette uzun zaman almıştır ki, süreç içerisinde reformcu zihniyete ağır eleştiriler getirilmiş ve sert tepkiler verilmiştir (Okumuş 2005). Sahip oldukları değerleri değiştirmek istemeyen klasik kesim, yapılan reformları başta dinî değerlere olmak üzere öz kültürlerine ihanet olarak değerlendirmişler ve kabullenmemekte direnmişlerdir (Hanioğlu, 1992).

Aynı zamanda XIX. yüzyıl yenilik hareketlerinin ve yeni teknolojiler kullanımının bir kısmı bazı zorlayıcı nedenlere de dayanmaktaydı. Örneğin Sultan Abdülmecid döneminde kullanılmaya başlayan telgraf Kırım Savaşı'na değin etkin kullanılan bir iletişim değilken, savaşın komuta merkezinin İstanbul olması ve ortaya hızlı iletişim ihtiyacının çıkmasıyla sık başvurulan bir teknolojiye dönüşmüştü. Cepheden aynı gün içinde haber taşıyan bu araç, askeri komuta kademeleri kadar dönemin gazetecilik alanında da vazgeçilmez hale gelmişti. Ceride-i Havadis gibi yerli; The Times gibi yabancı basın kuruluşları, savaş haberlerini cepheden kendilerine telgrafla bilgiler gönderen muhabirlerinden almışlardır (Yazıcı, 2012). Bununla birlikte tüm iyi niyete rağmen, uygulamada reformlar planlandığı gibi tutmamıştır. Özellikle çalışma hayatıyla ilgili planlanan yenilik ve reformlar, Avrupaî tarzda bir sistem getirememiştir (Deniz, 2012).

Gelinen son noktada yenilik hareketleri modernist bir zihniyeti de beraberinde getirmiştir. Modernist düşünceyi benimseyen zümre, zamanla geleneksel düzenden uzaklaşmış ve Batı medeniyetinin her yönüyle mutlak iyi olduğu tezini ileri sürmeye başlamıştır. Dolayısıyla eskiye ait ne varsa değiştirilmesi gerektiği fikri, hâkim olan ideoloji olmuştur (Karpat 2001). Hatta laiklik (sekülerizm) akımı revaç bulmuş ve modernleşme çabalarının merkezine yerleşmiştir (Otacı 2004). Tabiatıyla bu ideolojiye tepki olarak ortaya çıkan klasik kesim taraftarları, yapılan yeniliklerin Türk kültür yapısına ve İslam'a aykırı olduğu tezini savunmuş ve ortaya çıkan herhangi bir başarısızlıkta faturayı reformcu zihniyete kesmiştir. Bu haliyle XIX. yüzyıl Batılılaşmayı savunan reformistler ile klasik düzen taraftarları arasındaki mücadeleye sahne olmuştur (İmamoğlu, 2021).

Reform yanlısı grup XIX. yüzyılın ilk yarısında yönetime hâkim olmuş ve Batılılaşma tarzında yenilikler yapmıştır. Batı tarzında yapılan bu yenilikler daha sonraki dönemde daha da ileriye giderek Batıdaki bütün kurum ve kuruluşların aynısının tesis edilmesi gerektiği düşüncesinin benimsenmesine kadar varmıştır. Bu durum uygulama aşamasında yerel halktan ve birçok ulemadan tepki almıştır. Reform karşıtı grubun reformistlere karşı en büyük tepkileri, reformların dine ve Türk kültür hayatına karşı olmasından kaynaklanmaktadır. Yapılan yeniliklerin dinde yeri olmadığını savunan ve özden kopuş olarak nitelendiren grup yenilik hareketlerine tepki göstermiştir.

Sonuç

Benimseyenlerin sayısı zamanla artsa da Batılılaşma ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nde sistematik bir şekle bürünüp en parlak dönemini yaşamıştır (Hanioğlu, 1992). Diğer taraftan bu dönemde dahi siyasi bir konu olmaktan çok ahlakî bir konu olarak dillendirilmiş ve tartışılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi devletin son döneminin en güçlü topluluğundan bile kabul

görmesine rağmen Batılılaşma asla tek ve en güçlü fikir akımı olamamıştır. Diğer taraftan Batılılaşma fikri, tek başına devletin ve halkın problemlerini çözebilecek yetkinlikte değildir. Nitekim fikrin savunucuları dahi ortak bir paydada buluşamamış ve konuya farklı açılardan bakmışlardır. Kimi materyalist bir bakış açısı ile konuyu ele alırken kimisi liberal bakış açısına sahip olmuştur. Batılılaşma yanlıları, fikrin teoriden pratiğe geçişinde, uygulanacak yöntemlerden sınırlarına kadar pek çok konuda ayrılmışlardır. Nitekim Balkan Savaşları'nın çıkması ile Batılılaşma fikri özellikle kendisini savunanlar için önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Tüm bu gelişmeler, etkileri ve neticeleri hesaba katıldığında, Batılılaşma için sosyal değişimin en önemli belirleyicilerinden biri olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Keza Batılaşma ya da Batıcılık anlayışının makbuliyeti ve gerekliliği hayli tartışmalıdır. Batılılaşma çabalarının en çarpıcı örneklerinden olan Tanzimat ve Islahat Fermanları, bambaşka bir Osmanlı Devleti yaratamamıştır. Ne Hıristiyan unsurların ayrılık talepleri dindirilebilmiş ne de dış baskı ve müdahalelerin önüne geçilebilmiştir. Hatta verilen tavizler Osmanlı milletinin rutinini bozmuş ve toplumsal ayrılıklar büyümüştür. Osmanlı yenilik hareketlerinin büyük kısmı Batılılaşma ekseninde oluşturulması ve geleneklerden sıyrılmayı buyurması bakımından toplumda bir dayatma gibi algılanmış, toplum yararına olabilecek yeniliklere dahi mesafeli durulmuştur. Tüm bu gelişmeler toplum içerisinde farklı cenahlar oluşturmuş ve bu cenahlar arasında yıllarca devam eden ve günümüze dek süren çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

Akyüz, K. (2000). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. 21. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi. *CÜİİBFD*, Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN'ın Anısına, C. 2, Sayı: 1, ss. 287-297.

Beydilli, K. (2006). *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun*. İstanbul: Eren Yay.

Çeken, M. B. ve Hayta, N. (2022). 18. Yüzyıl Osmanlı Kara Ordusunda Teknoloji Transferi: Fransız Uzmanların Topçu Islahatlarında Rolü. *Memleket Siyaset Yönetim (MSY),* C. 17, S. 37, ss. 115-142.

David, G. (1992). Baron de Tott, François. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, ss. 83-84.

Deniz, Ö. (2019). *Basın Özgürlüğünün Yüzyılı (1864-1964)*. 1. Basım, İstanbul: Kriter Yay.

Deniz, Ö. (2012). Türkiye'de Devletçilik Döneminde Sosyal Politikaların Gelişimi (1930-1940). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 22, ss. 246-269.

Engelhardt, E. P. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. Çev.: Ali Reşat, İstanbul: Kaknüs Yay.

Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yay.

Fındıkoğlu, Z. F. (1999). Tanzimatta İçtimaî Hayat. *Tanzimat 2*. Komisyon. İstanbul: MEB Yay., ss. 619-659.

Hanioğlu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 5, İstanbul, ss. 148-152.

Hayta, N. ve Ünal, U. (2016). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 9. Baskı.

Haytoğlu, E. (1996). Türk Tarihinde Demokratik Hareketlerin Gelişimi. *PÜEFD***,** Sayı: 1, ss. 24-30.

İmamoğlu, H. V. (2018). *Osmanlı Son Dönemi ve Büyük Güçler*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 1. Baskı.

İmamoğlu, H. V. (2021). *Türk Modernleşmesinin İdeolojik Analizi-Yenileşmenin Felsefesi-*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 1. Baskı.

Karpat, H. K. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Çev.: Recep Boztepe. Ankara: İmge Yayınevi.

Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Okumuş, E. (2005). III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları. *Kamu Hukuku Arşivi*, Mart, C. 8, Sayı: 1, ss. 20-24.

Özcan, A. (1998). Humbaracı Ahmed Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul, ss. 351.

Özcan, A. (2007). Patrona İsyanı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34. İstanbul, ss. 189-192.

Sabev, O. (2016). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Saydam, A. (2002). Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu, *Genel Türk Tarihi*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 524-594.

Otacı, C. (2004). *Hukukun Laikleşme Serüveni*. İstanbul: Birey Yay.

Poyraz, C. ve Öztop, F. (2013). 19. Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 308-316.

Sarıcaoğlu, F. (2007). Osman III. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, ss. 456-459

Şirin, İ. (2004). *Osmanlı Seyahatnâmelerinde Avrupa (1839-1876).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: AÜSBE.

Tanpınar, A. H. (2001). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. 9. Basım, İstanbul: Çağlayan Yayınları.

Tuncer, H. (1987). Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnâmesi (1132-33 H./1720-21 M.). *Belleten*, 51 (199), 131-152.

Unat, F. R. (1968). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*. Yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: TTK Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1956). *Osmanlı Tarihi*. C. IV, Ankara: TTK Yayınları.

Yalçınkaya, A. (1999). III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası. *Türkler Ansiklopedisi,* C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., ss. 629-670.

Yazıcı, S. (2012). The Crimean War and the Ottoman Empire in the European And American Newspapers, *CXOДОЗНАВСТВО -The Oriental Studies*, Kiev 2012, Cilt: I, Sayı:57-58, ss. 222-236.

Yazıcı, S. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet Dönüşümünün Tarihçisi: Mehmed Şükrü Hanioğlu, *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet Şimşek, Ankara 2017, s. 333-345.

Yerel Tarih Tasavvurları Üzerine Eleştirel Notlar

İkbal VURUCU[1]

Giriş

Bu makalede hem kuramsal hem de uygulama açısından gittikçe yaygınlık kazanan yerel tarih kavramının beraberinde getirdiği bir takım ideolojik kaynaklı "tarih görüşlerinin" eleştirisi sunulacaktır. Türk millî kimliği ve tarihî açısından kuramsal olarak konu müzakere edilecektir. Temel sayıltımız yerel tarih yaklaşımının bilişsel açıdan Türk kimliği karşıtı bir tarih üretimine kaynaklık ettiğidir. Bu noktada hemen belirtilmesi gereken yerel tarih kavramına ve araştırmalarına bir karşı duruş söz konusu değildir. Sol ve sağ ideolojik düşüncenin Millet, milliyetçilik ve buna bağlı olarak Millî Tarih karşıtı argümanları yerel tarih alanından üretme gayretlerine yönelik bir eleştiri geliştirme çabası olarak görülmelidir.

Millet, millî kimlik ve tarih

Modern dönemin başat toplumsal kimliği millî kimliktir. Millî kimliğin bileşenlerinin temeli ise millî tarihtir. Millî kimliğin ve tarihîn öznesi de "millet"tir. Millet olgusunun etnik ve kültürel göstergeleri modern öncesi dönemde de görülebilse de bugün söz konusu ettiğimiz "millet" modern millettir. Modern anlamda "millet/nation" terimi antik dönemde de görülen bir terimdir ve bir grubun önemli bir özelliği olarak "doğum" veya "soy" anlamına gelir. Yüzyıllarca varlığını ve kullanımı sürdüren "natio" kavramı Ortaçağa özgü olarak "etnik ve dilsel" bir algılamaya göndermede bulunur.

Kültürel ve tarihî açıdan pre-modern dönemle bir süreklilik gösterse de özgün bir bilinç, duygu, davranış ve örgütlenme modeli olarak "millet" formu millet altı olarak tanımlanan boy, soy-sop gibi yapılanmaların üzerinde bir müşterek kültür, kimlik, bilinç öngörür. Bu nitelikleri ile de pre-modern toplum modelinden ayrılır.

"Millî" kavramının kaynağına dayalı olarak "millet olma" sürecinde bireylerin biliş evreni kültürel ve toplumsal yaşantının tecessümünde belirginlik kazanır. Millî tarihîn bir hanedan, sınıf, aşiret/boy geçmişine göre sahihliği somut olarak daha görünür olduğu için, millet ve millî tarih bilince güçlü bir şekilde işler. Bir "dili/Türkçe" konuşmak üzerinden geliştirilen toplum bu somutluğa dayalı bilgi ile bilincinin farkına varması, diğer gruplaşma formlarına göre daha başarılı olduğu tarihsel açıdan gözlemlenmektedir. Çünkü, çok-kültürcülük, evrenselcilik, sınıf bilinci, bireycilik iddiasına dayalı sosyalist ve liberal ideolojilerin tarih yaklaşımının sahihliği veya gerçekliği tarihî tecrübe gözetildiğinde yanlışlandığını rahatlıkla belirtebiliriz. Sosyalizmin yükseldiği bir dönemde Avrupa'daki işçi sınıfının ulusları aşan bir sınıf bilinci oluşturamayıp işçilerin de millet aidiyeti içerisinde kendilerini konumlamaları özellikle savaş dönemlerinde, mesela I. Dünya Savaşı, dikkat çeken bir olgu haline gelmiştir.

Ulus-devletler, kendi sınırları içindeki vatandaşlarını birtakım değerler, gelenekler, ahlakî nizam ve pratiklerle birbirine bağladıkları ve bir bütünün parçaları oldukları duygusunu yarattığı

[1] Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam Meslek Yüksekokulu,

ölçüde başarılıdırlar. Yani, egemenlikleri altındaki bireyler ortak bir duygudaşlığa mensup vatandaş olabildikleri oranda başarıya ulaşır. Bu noktada bireysel kimlik ve kolektif kimlik birbirini işlevsel olarak tamamlayan bir sistemin cüzleridir. Osmanlı-Türk modernleşmesi ile başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti ile büyük bir aşama kaydeden iktisadi, sınai, eğitim ve bürokratik alandaki modernleşme, toplumsal ve kültürel alanda aynı başarıyı gösterememiştir. Maddi değişimin manevi/tinsel değişime göre daha yavaş gerçekleştiği düşünülürse bu durum da normal görülebilir. Fakat yüz yıla yaklaşan bir süreçte boy, soy-sop, tikel, yerel kimlikler olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal grup yapılarının egemenliğini farklı isimlerle de olsa devam ettirmesi, bir hedef olarak sabitlenen "milletleşme" sürecini sekteye uğrattığı görülmektedir.

Tarih boyunca evrensellik/kozmopolit düşünce ile yerel/millî düşünce arasında bir mücadele olmuştur. Modern düşüncenin de en belirgin vasfı bu diyalektik karakteridir. Yine bu tarihî süreçte dikkat çekici olan, yerel olan somut bir zemine dayanırken kozmopolit/evrensel olan ise soyut ve olması gereken bir özellik taşımasıdır. Bu sebeple beklenti hep olumlu, olması gereken, iyi gibi niteliklerle anılırken kendini millî olanın karşıtı olarak konumlar. Bugün de bu çatışma söz konusu özelliklerinden bir şey kaybetmemiştir.

Etnik, mezhepsel, ideolojik bölünmeler yanında esas olarak varlığını bütün haşmetiyle koruyan aşiretler, boylar, köy-kasaba mensubiyeti milletleşme sürecinin önündeki temel engeller olarak görülebilir. Büyük şehirlerde de toplumsal ve kültürel adacıklar halinde kendi etkinlik sınırlarını çizen hemşehrilik gibi gruplaşma formları post-modern dönem olarak tanımlanan günümüzde kutsanmaktadır. Bunun sonucu da Türkmenlik, yörüklük, Avşarlık, gibi Türk kimliğinin bileşenlerinin bağımsız bir aidiyetlik bilinci ile tebellür etmesi olmuştur. Çünkü, tarih boyunca bir bütünün parçası olamadığı için doğal bir alt kimlikler olarak varlıklarını sürdüren bu yapılar, Cumhuriyet döneminde de grup formlarını değiştirmiş olsalar da aidiyetliklerindeki kültürel simge, işaret, anlatılar sürekliliklerini korumuştur.

Modern dönemde millet formunun en önemli bileşeni tarihyazımındaki radikal dönüşümdür. Tarih artık ne dinî ne de hanedan merkezlidir. Modern millî devletlerin toplumsal formasyonu olan milletin tarihidir. Bu millet tarihi de binlerce yıla uzanabilmektedir. Millî tarihîn mütebariz vasfı millet olgusuna bağlı sürekliliktir. Milleti oluşturan fertlerin her biri bilincinde oldukları tarihin birer mensubudur. Türklerin coğrafyadan ziyade toplum/millet eksenli millî tarihyazımları da mekan-uzam açısından genişliğin bir kaynağı olarak görülebilir.

Tarih, öngörülen toplumsal ve siyasal formasyona göre yeniden kurgulanırken millî tarihe yönelik yıkıcı tenkitlerin de amacı daha anlaşılır hale gelmektedir. Dış dünya ve simgesel evren arasındaki kopukluk ve süreklilik bilinçteki bölünmüşlüğün ve bütünlüğünün bir ifadesidir. Erol Güngör'ün tarih hakkındaki bir denemesinde (Güngör, 1993), tarihin ideolojik yorumunun her zaman yapıldığını fakat bunun Türkiye'deki kadar kitleler seviyesinde bir bölünme meydana getirmesinin her yerde görülen hadiselerden olmadığı, yönündeki tespiti; ideolojik tarih yorumlarının bugün de sürdüre geldikleri toplumsal bölünme işlevi göz önünde bulundurulduğunda aynı zamanda biliş dünyalarındaki parçalanmanın da tecessüm etmiş halini gösterir.

Avrupa Birliği, küreselleşme, çok-kültürlülük \ çok-kimliklilik dinamikleriyle beslenen evrensellik söylemi sürekliliği ve kurumsallaşmasının önündeki en önemli engelleyici güç ve direnç noktası olarak millî devletler, milletler ve milliyetçilikleri görmektedir. Çünkü, bu olgular birey ve gruplarca içselleştirilerek toplumsal gerçeklikle biliş evrenindeki tamlaşma millî kimliği diğer kolektif kimliklere nazaran özgün bir konuma sokmaktadır. Millî tarih karşıtı yeni tarih yaklaşımı, salt bir tarih araştırmasının ötesinde radikal nitelikli toplumsal ve siyasi dönüşüm projelerinin bir ürünü olduğunu buna bağlı olarak da yerel tarihyazımı ve eğitiminin toplumsal dönüşüm bağlamında kendisini üreteceği öngörülür.

Yerel tarih

Millete ve millî devlete karşı olan siyasî, ideolojik, felsefî yapıların mensupları da bu karşıtlıklarını öncelikle millî tarihe yönelik olarak gerçekleştirir. Çünkü, millî tarih, milletin en güçlü birleştirici unsuru olan çimentosudur. Bu çimentodan ayrıştırılan bir toplum millet olma vasfını da kaybetme tehlikesini yaşar.

Küreselleşme, çok-kültürcülük, post-modern felsefe gibi düşünceler millet ve millî devletleri tahrip etme potansiyeli taşımışlarsa da beklenilen başarıyı sağlayamamışlardır. Bugün de "küresel tarih" veya "yerel tarih" gibi isimlerle anılan Tarihyazımı yöntemleri ile millî tarihe alternatif paradigma oluşturma gayreti görülmektedir. Her iki modelde de yerel tarih yazımı tebellür ederken psiko-sosyal açıdan bilinçleri etkileme, biçimlendirme yöntemi takip edilmektedir. Çünkü, yerel tarih anlatılarının dayandığı sosyolojik zemin daha küçük aidiyetlere hitap ettiği için daha fazla dikkat çekmektedir. Bu sebeple millî tarih ve bilinci zayıflatma, etkisizleştirme ve parçalamanın maliyeti de çok-kültürcülük ve küreselleşme dinamiklerine kıyasla daha düşüktür. Çünkü bu tarih formunu öne çıkaranlar gönüllü olarak, mensup olunan ailenin, boyun, aşiretin, şehrin, ilçenin hatta köyün tarihini yazma iddiasında bulundukları için daha somut bir aidiyetlik ortaya koyabilmektedir.

Bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde millî tarihî olumsuzlayan bir yerel bir tarih yaklaşımını benimsemiş eserlerin yayımında ciddi bir artış görülmektedir. Yerel tarih çalışmaları Avrupa Birliği tarafından desteklenen vakıf ve dernekler aracılığıyla başlatılan ciddi bir aşama kaydeden projeler yanında son yıllarda ağırlıklı olarak yerel yönetimler tarafından desteklenmektedir.

Bu yerel tarih projeleri, ansiklopediler, sempozyumlar, dergi, kitap, broşür gibi yayınlarla kendini göstermektedir. Söz konusu yerel tarih çalışmalarının ideolojik-felsefi arka planının çözümlemesinin millî tarih ve kimlik açısından yeterince ele alınmaması dikkat çekici bir zafiyet olarak görülebilir. Çünkü eleştirel bir çözümlemenin yapılmaması uzun vadede millî kimliği olumsuz yönde etkileyebilecek bir potansiyel taşır. Bu varsayımlarımızı ortaya koyarken Türk kimliğine yani modern millet yapımıza yönelik yıkıcı ve tahrip edici yerel, etnik, Türk karşıtı ırkçı bir tarihyazımının varlığını gittikçe görünür kıldığı gözlenmektedir.

Avrupa Birliği tarafından desteklenen sivil toplum örgütleri, özel üniversiteler ve yayınevleri tarafından başlatılan akademik yerel tarih çalışmaları kendilerinden beklenen bilimsel-ideolojik alt yapının hazırlanması hususunda öncü olma işlevini yerine getirmişlerdir. Bundan sonra da yerel yönetimler gönüllü olarak bu çalışmaları yürütmeye başlamışlardır.

Tahrip edilmeye çalışılan millî kimliğin varoluş koşulu niteliğindeki millî tarihe karşıt ve alternatif olarak tasarlanan yerel tarih ve başka bir çalışmanın konusu olabilecek çok kültürlü tarih anlayışı son kertede millet olgusuna karşı çıkar. Bu tarih çalışmalarının bir başka boyutu da çok-kültürlü bir toplum modeli yanında doğal olarak bu modele uygun yani millî devlet modeline alternatif bir siyasî örgütlenmenin bilişsel alt yapısının oluşturulmasını öngörmesidir. Kısacası, yerel tarih çalışmaları sadece bir tarihyazımı alanı değil, bilinçli veya bilinçsiz, siyasî ve ideolojik bir araçsallık özelliği taşır.

Yerel tarihyazımındaki artışın motivasyonunun arkasında, post-modernitenin meta anlatıları, ideolojileri ve evrensellikleri olumsuzlayan ama millet-altı etnik, mezhepsel, yerel, cinsel gruplar vs. yani mikro yapıları olumlayan yaklaşımı vardır. Bu sebeple yerel tarih çalışmalarında bireylerin zihinsel yönelişi "bütün" olana değil "parçaya" yöneliktir. Oysa millî tarihte bireylerin biliş dünyası ve davranışları parçaya değil bütüne yöneliktir. Millet ve tarih kimliğinin tarihî bütünlük ve sürekliliğe sahip niteliği yerel tarihte kesiklikler yaratır. Sürekliliğin yerine ikame edilen kesikliklerle toplumdaki "dışlanmışlar", "tarihsizler" kavramıyla kategorize edilen söz konusu millet altı yapılara bir tarih yani kimlik ve bilinç inşa etmeye yönelik bilişsel temrinler gerçekleştirilir.

Yerel tarih yaklaşımının akademik alanda savunucusu olan bir sivil toplum örgütünün sitesinde yer alan "Tabulardan, övünmelerden, her türlü önyargıdan, ayrımcılıktan, şovenizmden

uzak bir tarih bilinci"[2] sloganındaki her bir kelimenin ardındaki dışlayıcı, ötekileştirici, itham edici üslup kendini görünür kılar. İlerici, solcu, liberal olarak tanımlanan tarihçilerin bilimsel yansızlık söylemlerinin arka planında, siyasî amaçları gizlemede ve kendi ideal-düşünce evrenlerine mensup olmayanları, duygusal, önyargılı, hamaset, şoven gibi sıfatlarla itham etmeleri söylemin psikolojik bir baskı aracı olarak kullanılmasının bir ifadesi olarak okunabilir. Bu sebeple millî tarihîn olumsuzlandığı akademik ve ideolojik zeminin iyi tanınması elzemdir.

Yerel tarih-millî tarih gerilimi

Tarihin politik ve toplumsal inşa sürecindeki kullanımı, biliş dünyasının belirleyici imgeleri güçlü kişilikler, etkili olaylar, kahramanlar, zaferler gibi simgesel unsurlardır. "Resmî tarihin çöküşü", "Cumhuriyet yalanları" gibi tarihsel içerikli söylemlerle millî bilincin kurucu simgesel unsurları yıpratılmaya ve tahrip edilmeye çalışılır. Böylece toplumsal yaşantımızda dahil bütün yaşam alanlarımızı etkisine alan psikolojik travmalar ortaya çıkar.

Millî tarih ile birey dünde yaşamış olan ile bugün yaşanan arasında psikolojik bağ kurarak bir süreklilik sağlar. Bu süreklilik ortak bir geçmiş tasavvurunda bireyleri birleştirir.

Türk kimliğinin "öteki" olarak konumlandırıldığı bir biliş evreninde "milletin hafızası" olan Türk millî tarihi de olumsuz bir konuma yerleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, yerel tarih, geçmişin araştırılması gibi bir işlevden ziyade ideolojilerin çarpıştığı bir alan haline gelmiştir. Böylece, tarih savaşları da ideolojik rengi çok koyu bir alan haline gelir. Bu sebeple "Millî tarihten" "yerel tarihe" gidişin ideolojik-felsefi arka planı bu güdülerle şekillenmektedir. Oysa "millî tarih şuuru, milliyetçiliğin temelini teşkil ettiği için, ona en çok düşman olanlarda milliyetçilik aleyhtarlarıdır" (Güngör, 1993). Tarih ile sosyo-kültürel form arasında zorunlu bir meşruiyet ilişkisi vardır. Güngör'e göre, "insanları millet denen bir sosyal bütünün parçaları olduklarına inandırmak, böylece onlar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak. Hiç şüphesiz, bu tarihler "millî" bir sosyal nizamı meşru ve haklı göstermek gibi bir gaye de taşıyabilirler. Milletler de millî tarihlerinin eseri olarak kendilerinin bağımsız, millî özelliklere sahip varlık bütünleri olduklarını idrak etmektedirler" (Güngör, 1993).

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru dünyadaki küreselleşme ve post-modern felsefenin etkisi ile gündemi uzun süre meşgul eden ulus-devletin çöküşü, milletlerin iflası, çok-kültürcülüğün yeni toplum modeli olarak sunulması ve buna bağlı olarak etnisitenin/yerelliğin yükselişi söylemleri ile Türk kimliği, kültürel, sosyal ve özellikle siyasî alanda parçalanma, farklılaşma ve kaos olarak tezahür eden meydan okuyuşlarla karşılaşmıştır. Bugün, millî bilincin rahmi konumundaki "Tarih"in milliyetçiliğin yükseldiği, milliyetçi söylemlerin arttığı bir dönemde kuramsal alanda söylem ile yöndeş bir ilerleme sağlayamaması dikkat çekicidir.

Post-modern tarih yaklaşımının bir tezahürü olan yerel tarih çalışmalarının araştırma nesnesini bir mahalle, sokak, köy gibi mekanlar yanında bir aile tarihî ve gay, lezbiyen, etnisite, mezhep, ırk, kadın gibi gruplar da oluşturabilir.

Peki bu konuları araştırmak olumsuz bir durum mudur? Elbette hayır. Adı geçen konuların her biri tarihin konusu olabilir. Tarih sadece savaşların, halkların, milletlerin bir bütün olarak araştırılmasını, yazılmasını içermez. Böyle bir şey de söz konusu değildir. Zaten millî tarih yazımından önce de haneden ve devlet tarihlerinin öne çıktığını belirtmiştik. Bu noktada bütün tarih yaklaşımları ve içerikleri bir tarihyazımı açısından meşrudur ve yazılabilir. Biz konumuzu millî tarih nirengi noktasından yaklaşıyoruz ve özellikle köy-kasaba-ilçe gibi mekâna bağlı tarih çalışmalarındaki bir yöntem sorununu ve söylem biçimini gündeme getiriyoruz. Mekâna bağlı tarih çalışmalarındaki arkeolojik ve toponomi verilerinden hareketle bugünkü o mekânda yaşayanlar arasında kurulan psikososyobiyolojik ve tarihsel bağ üzerine eleştirimizi geliştirmeye çalışıyoruz.

[2] http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih.asp

Mesela, Konya'nın, Denizli'nin, Rize'nin kent tarihi siyasî, kültürel, toplumsal düzlemde yazılabilir. Bilimsel bir yöntem üzerinden anormal bir durum söz konusu değildir. Bizim ise itiraz ettiğimiz ve eleştirdiğimiz nokta, bilimsellik formunun içeriğinin ideolojik argümanlarla doldurulmasınadır. Denizli'nin kent veya yerleşim tarihi ele alınırken artık arkeolojik kalıntılardan başka bir bakiyesi kalmamış halkların günümüze kadar devam eden bir beşeri ve kültürel sürekliliğinden bahsedilmesi bilimselliğin ideolojik argümanlara terk edilmesi anlamına gelir.

Araştırma konusu tarihi aşıp mekânda yaşayan kişilerin aidiyetlerinin yeniden organize edilmesine yönelinen noktada sorun tespitine başlıyoruz. Yerel tarih çalışmalarının içeriği açısından belirleyici özelliği beşeri unsura değil, coğrafya\toprak/mekan bağımlı bir tarih tasarımı olmasıdır. İşte bu noktada millî tarihîn toplumdaki millî bilincin kaynağı olma işlevinin tahrip edilme sürecine girdiğini ve bir bilinç kırılmasına yol açtığı varsayımını ortaya koyuyoruz.

Millî tarihin öznesi "millet"tir. Bir milletin mensubu olan ve içeriğini teşkil eden bütün kişi, grup, kültürel örüntüler, yapılar bu tarihin konusu olabilir. Bu sebeple yukarıdaki önermemiz ile bir çelişki söz konusu değildir. Karşı çıkılan yerel tarih yazımının konusundan ziyade amacı millî tarihin dayandığı toplumsal ve kültürel zemini tahrip olan yerel tarih ideolojisi ve tarihyazımıdır. Millî tarih bir "millete" ve bu milletin "kültürüne" bağlı olarak inşa edildiği için toplumsal bilince derinden nüfuz eder. Bu toplumun mensupları olan bireyler de böylece ortak bir kimliğin paylaşanı, duygudaşı haline gelir.

Böyle bir durumda Cumhuriyet, Atatürk, Vahdettin, II. Abdülhamid vs. merkezli tarih tartışmaları bilimsel bir nitelikten uzak popülize edilerek toplumsal katmanda yaygınlaşabilmektedir. Bu durumun da bireyin iç dünyasında millî tarih bilincinin ciddi hasarlara sebep olabileceği öngörülememekte veya bilinçli bir tahrip politikası takip edilmektedir. Bu sorun alanlarının yanına dikkat çekmeyen bir alan olarak yerel tarih çalışmalarını da eklemek gerekmektedir. Atatürk sonrası Türkistan/Orta Asya kökenli Türk tarihi çalışmaları yerini Latin-Yunan merkezli bir tarih yazımına ve öğretime bırakmıştır. Özünde Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte buradaki Hitit, Urartu gibi varlıkları çoktan yok olmuş halklar yanında Yunanlılarla bir karışımdan bahsedilmiştir. Sadece sol Kemalist ideoloji değil sağ cenahta da bu tezin savunucuları ortaya çıkmıştır. Bu sebeple eleştirimizin bir boşlukta değil güçlü bir arka plana dayandığını vurgulamak gerekir.

Bir ilçenin, köyün, kentin tarihini yazarken orada yaşayanların Anadolu'nun eski sakinlerinin çocukları olduğunun iddia edilmesi millî bilinçteki kırılmanın da kaynağını teşkil eder. Bilinç kırılması Sırp, Hırvat, Boşnak örneğinde veya tarihte Osmanlı-Timurlu savaşı gibi aynı soydan toplulukların da birbirleriyle çatışmasına kaynaklık edebilir. Çünkü, toplumsal bellek dediğimiz hatırlama ve sembolleştirmenin işlevsel bir rol oynadığı zeminde bilinçteki farklılaşmanın grupların davranışlarını da farklı yönlendirmesi söz konusudur.

Yerel tarih ve sözlü tarih çalışmaları

19. yüzyıl sanayileşme ile birlikte modern kentleşme başlamış ve özellikle bilim ve teknolojinin ve milliyetçiliklerin, ulus-devletlerin de tesiri ile önemli sosyal değişimleri ortaya çıkarmıştır. Kırdan göçlerle ve savaşlarla yer değiştirmelerin kalabalıklaştırdığı kentler de sanayileşmeden suç araştırmalarına sosyal bilimlerin başat çalışma alanı haline gelmiştir. Bu döneme ait eserlerde belirli bir bölgenin, kentin ya da kasabanın tarihsel tecrübelerine eğilmek suretiyle yerel kimliklerin ve farklılıkların güçlendirilebileceği düşünülmüştür. Kuşkusuz bu husus kent tarihini çekici kılan en önemli özelliklerden biridir (Avcı, 2015).

Kent, kasaba gibi mekâna dayalı yerel tarih çalışmaları, pek çok disiplinin ortak nesnesi konumundadır. Sosyoloji, edebiyat, eğitim bilimleri gibi sosyal bilimlerde özellikle kent ve kentin fiziki ve kültürel unsurları farklı amaçlarla araştırma konusu olabilmektedir. Mesela, eğitim bilimlerinde yerel tarih çalışmaları artık Millî Eğitim Bakanlığının ders müfredatına kadar girmiştir. Burada yerel tarih eğitimi söz konusu olduğunda yaygın olarak sözlü tarih yöntemi kullanılmaktadır.

Akademisyenler ve öğretmenler gibi gruplar bilimsel yöntemi kullanılırken daha çok araştırma yapılan bölgenin mensubu amatör tarihçilerin çoğu zaman bilimsel yönteme dikkat etmedikleri gözlemlenebilmektedir. Herhangi bir akademik formasyona sahip olmayan kişilerin yürütmüş oldukları tarih çalışmaları da mevcut tarih çalışmalarından eklektik/derlemeler şeklinde yapılmakta, yüzeysel betimlemeler öne çıkmakta, sistematik bir literatür taraması ve arşiv araştırmasına girememektedir.

Yerel mekân çalışmalarına bölgedeki üniversitenin tarih bölümü mensupları da yoğun ilgi göstermektedir. Hatta bazı tarihçilerin bütün akademik kariyerini bu alana hasrettiği de görülebilmektedir. Bunların bulundukları şehrin, ilçelerin, kasabaların ve önemli addedilen mekanların tarihini arşivlere dayanılarak çalıştıkları görülmektedir. Temettuat, nüfus defterleri, salnameler, tahrir defterleri, İcmal defterleri, vakıf kayıtları, şeriyye sicilleri gibi kaynakların transkripsiyonu ağırlıklı olarak kendini gösterirken kimi zaman incelenen yerleşim yerinde kaç ailenin bulunduğu sahip oldukları hayvanlar ve sayıları gibi arşiv belgelerinden bilgiler herhangi bir analize tutulmadan aktarılmaktadır. Bu gibi tasvirci yaklaşımlardan ibaret olan çalışmaların analitik, toplumsal ve siyasal analizlerden uzak oldukları görülmektedir. Başka bir ifade ile belgeleri tasnif ederek aktaran, kentlerin kökenini, fizik yapılarını ve sosyo-ekonomik durumlarını tasvir eden bu eserler, ne var ki kentin tarihsel bir olgu olarak analizi, teorik model geliştirme gibi günümüz kent tarihçiliğinin metodolojik kaygılarından uzaktır (Avcı, 2015: 136). Toplumun yapısal unsurlarıyla ilişkisinin kurulup bir anlam içine dahil edilmemekte, analiz elemanı olarak bu belgelerin toplumsal ve kültürel örüntüdeki anlamı ve işlevi sonuçsuz kalabilmektedir. Başka bir ifade ile yerel tarihin genel ülke veya devlet tarihi ile ilişkilerinin arasında bir bağ kurulmaması çözümlemelerde zayıf kalmasına sebep olmaktadır.

Bilimsel bir yöntem olarak kabul gören sözlü tarih, gündelik yaşama dokunan kişilerin, grupların yaşamını konu edinir. Gündelik yaşama bağlı olarak hatırlanabildiği kadarıyla belirlenen amaca göre, insanın nasıl yaşadığı, yediği, içtiği, gelenekleri, hangi sorunları nasıl çözdüğü, hangi olay ve durum karşısında neler düşündüğü, hissettiği araştırılır. Kısacası bir kişinin, gündelik yaşamındaki bütün olayların ve yaşantıların anlatımına dayanır. Genel olduğu gibi, belirli alanlarla sınırlanarak o alanın bütün boyutları da araştırılabilir. Bütün bu anlatımlardan elde edilen bilgidir, üretilen bilgidir. Bu bilgi konuşmaya dayanır. İşte bu özelliğiyle tarihten ayrılır. Sözlü tarih arşive, kitaplara, anıtlara vs. dayanan tarihten farklı bir bilgi türüdür. Öznenin mekâna bağlı olmasına dayanarak anlatılan ve üretilen bilgi de yerel tarihin bir ürünüdür.

Yerel tarihin araştırma nesnesinin genelde mekâna bağlı bir tarih üretimi olduğunu belirtmiştik. Bu noktada temel bir sorun alanı olarak köy, ilçe, il tarihlerinde ilk önce bölgenin sakinlerinin kim olduğu konusu gündeme getirilir ve uzun uzun bölgenin binlerce yıl öncesinin sakinleri anlatılır. Yerleşim yerlerinin kültürlerinin ve isimlerinin kökenleri tartışılırken kadim Anadolu halklarına ve kültürlerine kadar tartışma götürülür. Millî tarihle ve bilinçle olan kırılma da burada somut olarak tezahür eder. Tarih beş binden on binlere kadar götürülür. Hititler, Urartular, Lidyalılar, Frigler, Helenistik uygarlıklar, Romalılar gibi "uygarlıklara" vurgular yapılır. Ermeniler ve Rumların komşuluklarından, eski sahipliklerinden bahsedilir. Mekân ve insan unsuru arasında kurulan bu bağ doğal olarak bir aidiyet ilişkisine dönüşebilmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı da, İlköğretim sosyal bilgiler dersi program ve müfredat programlarında yerel tarihe ilişkin maddeler söz konusudur. Tarih kitaplarının yanısıra okullarda tarih ve sosyal bilgiler dersi bünyesinde müfredat aracılığıyla yaygınlaşan ait olunan bölgedeki bu kadim halklara yönelik arkeolojik eserler tarihin ilk öğrenme aşamasında güçlü bir aidiyet bağı yarattığı gerçeği de gözardı edilmemelidir. Mekâna/coğrafyaya bağlı olarak inşa edilen aidiyet duygusu böylece Hititlerle, Lidyalılarla, Ermenilerle aynı\özdeş bir toplulukmuş gibi bağ kurulabilmektedir.

Söz konusu insana bağlı zaman-mekân ilişkisindeki kopukluk, günümüz kişilerin/öznelerin geçmiş algısındaki anakronik bir tarih tahayyülüne dayanmaktadır. Bu durum ise keskin ideolojik

kökenlere sahip "Kavimler kapısı Anadolu", "Anadolu mozaiği", "Anadolu uygarlıkları" gibi söylemlerle melezlik, çoğulculuk, çok kültürlülük gibi toplum-kültür modellerine bir temel oluşturma gayretlerine yol açabilmektedir. Sonuç olarak bu ilişki biçimi Türk kimliği açısından yıkıcı, millî bilinci parçalayıcı, benliği zayıflatıcı nitelikle ortaya çıkma potansiyeli taşır.

Sık sık gündeme gelen sağ ve sol versiyonlarıyla Anadolucu tarih yaklaşımının ortak yönü Anadolu'nun yerli halkı olarak sunulan Hitit, Lidya, İyon, Rum, Ermeni vb. Anadolu halklarıyla Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle karıştığıdır. Türkler artık Türkistan'dan gelen Türkler değildir. Anadolu'da karışmış ve hem ırki hem de kültürel olarak farklı bir millet olmuşlardır. Günümüzde de 47 etnik topluluktan oluşan çok kültürlü bir "Anadolu" veya "Türkiye toplumu" olduğumuz düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların her birinin üzerinde ittifak ettiği nokta, "Türk"ün bu düşüncede yer bulamamasıdır. Türk milleti olgusunun yok sayılması kendini ciddi bir paradoks olarak Avşar, Türkmen, Yörük gibi kimlik sunumlarında ve çoğunluğu masum bir yerel tarih öznesi olarak Lidya, Hitit, Urartu vs. halkların bir devamı olduğu düşüncesinde kendini yeniden üretebilmektedir.

Tarihteki bir olayın anlatımının gerçekliği, var oluşu tek başına bir şey ifade etmez. O tarih değildir. Tarih olabilmesi için bir bütünün içinde anlam oluşturucu veya pekiştirici işlev görmelidir. Tarih inşa edilir, kurgulanır. Bu sebeple olayların ve bilgilerinin tek başına bir "Tarih" değeri yoktur. Mesela bir mekânın önceki sahibinin Lidyalılar olması mevcut toplum için bir anlam taşır mı? Bu, bilginin kişinin bilişsel evrenindeki anlam şemasındaki işlevine göre değişir. Siz, Lidyalılar ile psikolojik bir bağ kurarsanız, kendi atanız, kökünüz olarak görürseniz sizin zihin dünyanızda da işlevsel bir konumda demektir. Tarihçi kurgusu içinde buna bir anlam verilebilmesi, tarihin bir unsuru yapılabilmesi için psikolojik bir bağ kurarak anlam üretmesi veya üretilen anlamın ve bütünün bir unsuru olarak görev alması gerekir.

Her tarih tasarımının meşrulaştırıcı bir işlev gördüğü, iktidar mücadelesi anlamına geldiğini hatırda tutarak belirtmeliyiz ki, yerel tarih tasarımı ideolojik bilgi yapısına göre, millî kimliği olumsuzlaştırıcı bir işlev görebilmektedir. Ayrıca, millî tarihin bütünsel yapıyı önceleyen, yaklaşımına tezat teşkil eder. Tarih bilincinin yani özdeşleşmenin gerçekleşebilmesi için "bugünde" yaşayan öznenin psikolojik bir bağlılık ve süreklilik gerektiren sosyal ve kültürel bir aidiyetlik zorunluluğu taşır. Tarih bir bakıma oluşturucu dinamik ilişkiler ve etkileşimlerle inşa edilir. Bu sebeple, coğrafyaya bağlı bir tarih kurgusunda bugünde yaşayan özne, geçmişte varolmuş ve sonrasında yok olmuş, bütün bilgisi arkeolojik argümanlardan ortaya çıkan toplumlar ve kültürlerle dinamik bir etkileşim ve özdeşleşme kurması mahduttur. Çünkü, bugünkü özne ile kültürel bir süreklilik söz konusu değildir. Yerel tarih çalışmalarındaki kadim Anadolu halklarına ve kültürlerine yönelik ilişkilendirme gayreti bu noktada önem taşır. Özakpınar'ın da vurguladığı gibi, "Tarihin konusu olan eylemler, gözlenebilir davranışlarla birlikte onları doğuran düşünceleri ve duygulardır. İnsan eylemlerinin anlamı, onları doğuran düşünceleri ve duyguları sezmeden anlaşılmaz. İnsanın olaylar karşısındaki düşünceleri ve duyguları bir değer sistemine göredir. Çünkü insan, bir imkânlar alanı ve özgürlük kaynağı olan bir zihinle eylemlerini seçer. Bu seçim bir değer sistemine göre olmak zorundadır" (Özakpınar, 2002).

Sonuç

Beşeri bilimlerin içinde yer aldığı toplumun etkisinde bir üretime sahip olması tarihin de bir bilim olarak Türk milletine bağlı olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. "Millet"i kabul etmeyen ideoloji mensupları dahi son kertede kendini bu forma uymaya zorunlu görmektedir. Yapının unsurları nihayetinde yapıya bağlı olarak bir işlevsellik kazanmaktadır. Millî tarihe karşıt olan yaklaşımlar da nihayetinde sadece yapının işlevselliğini sağlayan unsurlarla değil bunların makyajlarıyla ilgilenmektedir. Tartışmanın geçtiği mekân Türk ülkesi, toplum Türk toplumudur. Özne Türk milleti olduğu müddetçe de tarih millî tarih olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Güngör, E. (1993). Dünden bugünden: tarih, kültür, millîyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (1994). Kültür değişmesi ve millîyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Özakpınar, Y. (2002). İnsan düşüncesinin boyutları. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Avcı, Y. (2015). Kent tarihî. Şimşek A. (Ed.), *Tarih için metodoloji* içinde (s. 135-140). Ankara: Pegem Akademi.

http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih.asp

Giresun'da (Merkez İlçe) Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Taşkın Risk Alanlarının Belirlenmesi

İlter Kutlu HATİPOĞLU[1]

Giriş

Karadeniz Bölgesi'nin özellikle Doğu Karadeniz Bölümü taşkın olayları ile sıkça gündeme gelmektedir. Bu duruma sahanın doğal ortam özelliklerinin elverişli olması yanında yerleşim yerlerinin genellikle taşkın alanlarına kurulması da etkilidir (Anılan, Yüksek & Kankal, 2016a; Yurt, 2013). Saha Türkiye'nin en fazla yağış alan bölümüdür (Gürgen, 2004). Bununla birlikte en fazla taşkın olayının da Karadeniz Bölgesi'nde yaşandığı bilinmektedir (Özcan, 2006). Ayrıca Doğu Karadeniz Bölümü'nde can kaybının yaşandığı taşkınlar da önemli bir yer tutmaktadır (Yüksel & ark., 2008). Bu çalışmanın konusunu oluşturan Giresun Merkez İlçesi de geçmişten günümüze taşkın olaylarından fazlası ile etkilenmiş bir sahadır (Avcı & Sunkar, 2015; Bekdemir, 2016; Coşkun & Aksoy, 2010; Yurt, 2013; Yüksek, Anılan & Akçalı, 2021).

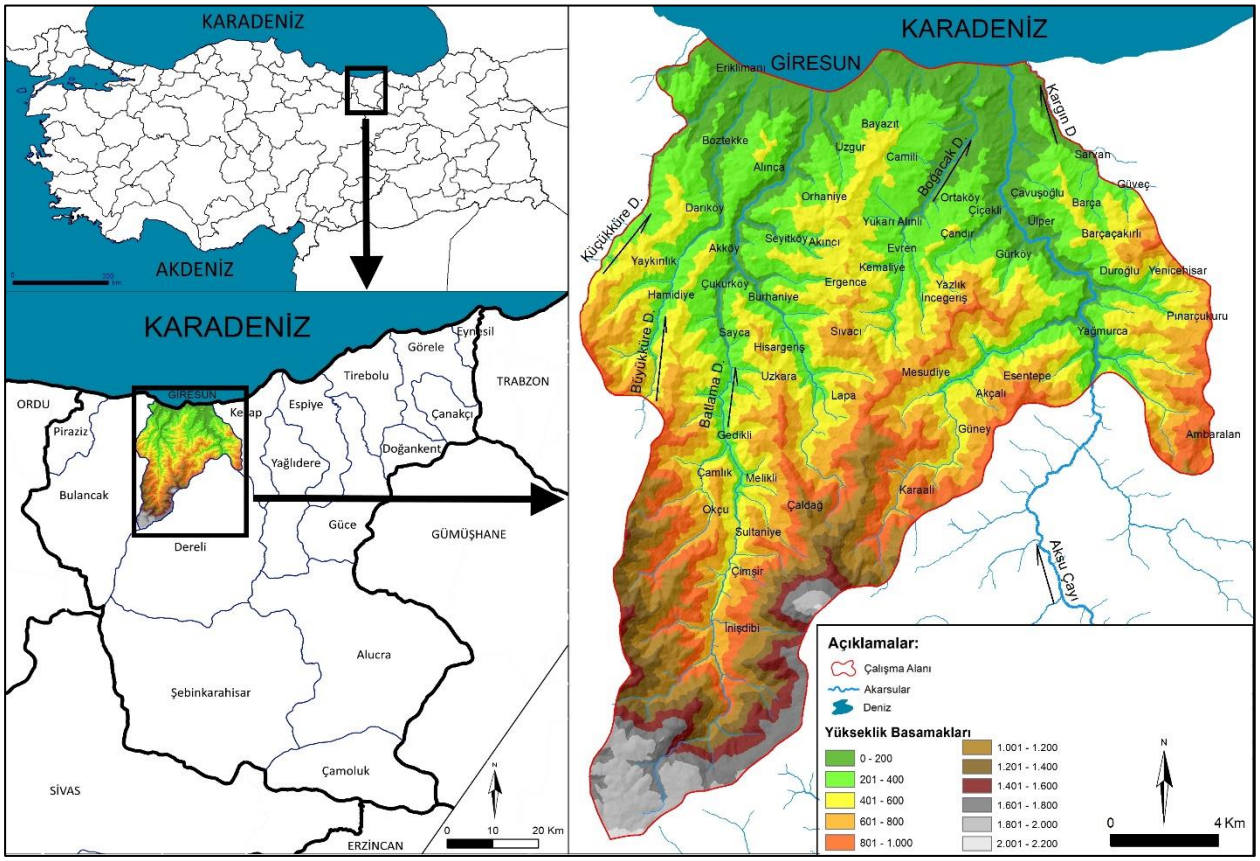
Araştırma alanı Giresun Merkez İlçesi sınırları olarak belirlenmiştir (Şekil, 1). Buna göre saha yaklaşık olarak 38°31'28.82" ve 38°14'48.45" doğu boylamları ile 40°55'45.94" ve 40°39'49.81" kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Güneydeki Giresun Dağları'nın Karadeniz ile buluştuğu alanda yer alan çalışma sahası 376 km^2 alana ve en yüksek yerinde 2105 m yüksekliğe sahiptir. Kuzeyden Karedeniz ile sınırlanan saha idari olarak doğuda Keşap, güneyde Dereli ve batıda Bulancak ilçeleri ile çevrelenmiştir.

BAHP (Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi) analizinin kullanıldığı bu çalışmada elde edilen verilerle sahada meydana gelmiş taşkınların ilişkisi kurulmaya ve taşkın potansiyeli yüksek diğer alanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) analizi için veriler hazırlanırken gerçek sayılar yerine bulanık sayılar kullanılmıştır. AHP yöntemi Saaty (1977) tarafından geliştirilmiştir. AHP'de kriterlerin ağırlık değerleri belirlenirken, 1-9 aralığında bir sayı verilmekte ve toplam ağırlıklandırma kullanılmaktadır (Saaty, 1977). Ancak nitel faktörlerin karşılaştırılmasında gerçek sayıların kullanılması karar verici için önemli bir güçlük haline gelmektedir (Dağdeviren, 2007). Bu sebeple farklı çalışmalarda bulanık sayıların kullanılması önerilmiştir (Karsak & Tolga, 2001; Ding & Liang 2005). Günümüzde Bulanık Mantık sayılarının AHP'ye uygulandığı çok sayıda taşkın çalışması bulunmaktadır (Ekmekçioğlu, Koç & Özger, 2021; Hasanloo, Pahlavani & Bigdeli, 2019; Sadek & Li, 2019; Souissi, 2022; Talha, 2019; Yang, Ding & Hou, 2013; Zou & ark, 2013). Bu sebeple bu çalışmada da karar vericinin öznel yaklaşımından uzaklaşılabilmek adına bulanık sayıların kullanılması uygun görülmüştür.

Çalışma hazırlaırken araştırma sahası ile ilgili kaynaklar gözden geçirilmiş ve sahanın taşkın özelliklerinin AHP veya BAHP metodları ile araştırılmadığı gözlenmiştir. Ancak çalışma sahası sınırları içerisindeki Batlama Deresi ve Aksu Çayı'nın taşkın özelliklerinin farklı metodlarla çalışıldığı görülmüştür. Avcı ve Sunkar (2015) çalışmalarında Batlama Deresi ve Aksu Çayı'nın taşkın özelliklerini morfometrik analizlerle orta koymaya çalışmışlardır. Alansal ve relief morfometrik özelliklerin uygulandığı sahada araştırmacılar taşkın riskinin yüksek olduğunu tespit

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi

etmişlerdir. Ayrıca Coşkun ve Aksoy (2010) Aksu Çayı aşağı çığırında yaptıkları çalışmada doğal ortam-taşkın ilişkisini incelemişlerdir. Yazarlar sahadaki taşkınların planlama eksikliğinden kaynaklandığı sonucuna varmışlardır. Aksu Çayı Havzası ile ilgili yapılan diğer çalışmalar akımların hesaplanmasına yöneliktir (Anlı, 2006; Babacan, 2015; Saka & ark., 2019; Tonkaz, 2008). Literatürde Giresun'da 22 Ağustos 2020 tarihinde yaşanan son taşkın olayına ait çalışmalar da yer almaktadır (Apaydın, 2021; Kömüşçü & ark., 2021). Ayrıca Doğu Karadeniz Bölümü geneli için yapılmış ve araştırma alanını da içerisine alan çalışmalar da mevcuttur (Altınışık, 2015; Anılan, Yüksek & Kankal, 2006a; Anılan, Yüksek & Kankal, 2006b; Çınaklı, 2008; Gürgen, 2004).

Şekil 1. Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

Veri ve Yöntem

BAHP yönteminin kullanıldığı bu çalışmaya veri sağlamak adına CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) ve UA (Uzaktan Algılama) yöntemlerinden faydalanılmıştır. Temel verilerin oluşturulması için çeşitli kurum ve kuruluşlara ait veriler kullanılmıştır. Litoloji verisinin oluşturulması için MTA'ya ait 1/100000 ölçekli G-40 ve 41 pafta numaralı jeoloji haritalarından faydalanılmıştır. Yükseklik, bakı, eğim, akarsu ağı, drenaj yoğunluğu, SPI (Akarsu Güç İndeksi), TWI (Topografik Nemlilik İndeksi) özelliklerinin tespiti için Alos Palsar uydusuna ait 12,5 m çözünürlükteki DEM (Digital Elevation Model) verisi kullanılmıştır. Sahaya ait toprak ve arazi kullanımı özelliklerinin belirlenmesinde ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na ait verilerden faydalanılmıştır. Araziye ait NDVI (Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi) verisinin elde edilmesi için ise 10 m çözünürlüklü Sentinel -2 uydusuna ait 27.09.2022 tarihli uydu görüntüsü kullanılmıştır. Elde edilen veriler BAHP'de temel veri olarak kullanılmıştır. Sonuçlar ArcGIS 10.8 programı kullanılarak Ağırlıklı Çakıştırma (Weighted Overlay) analizine tabi tutulmuş, görselleştirilmiş ve taşkın risk haritası oluşturulmuştur.

Taşkın çalışmalarında daha gerçekçi sonuçlara ulaşmak ancak havza bazlı çalışmalarda mümkün olabilmektedir (Avcı & Sunkar, 2015). Bu sebeple Giresun Merkez İlçesi sınırları içerisine giren tüm akarsular su toplama havzalarının tamamı kullanılarak analizlere tabi tutulmuştur. Ancak sonuç haritaları hazırlanırken bu verilerin yalnızca ilgili kısımlarına yer verilmiştir.

1977 yılında Saaty tarafından geliştirilen, AHP karmaşık kararları düzenlemek ve analize tabi tutmak için kullanılmaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP'de karar vermek bir problemdir ve bu problemin çözümünü etkileyen kriterler dikkate alınmaktadır. Yöntem bu kriterler arasından amaç doğrultusunda en iyilerinin seçilmesi esasına dayanmaktadır. Saaty'ye (1980) göre kriterlerin değerlendirildiği bu matematiksel yöntemde karar vericinin belirlediği kriterler yine karar vericinin verdiği değerlerle ağırlıklandırılır. Ayrıca bu kriterlerin anket çalışması veya uzman görüşlerine göre şekillendirilmesi de mümkündür. Kriterler oluşturulduktan sonra her bir kriter altında alternatifler değerlendirilir ve kriterlerin de kendi aralarında önem dereceleri tespit edilir. Bu tespit sırasında ikili karşılaştırma matrisleri kullanılmaktadır. Bu matrislerin oluşturulmasında ise Saaty'nin ortaya koyduğu derecelendirme sistemi kullanılır (Tablo, 1). Bu derecelendirme sistemine sonucunda ortaya çıkan ağırlıklara göre öncelikler tespit edilir (Saaty, 1980).

Tablo 1. Saaty'ye (1980) Göre Önem Dereceleri

Önem Dereceleri	Tanım	Açıklama
1	Eşit	Seçenekler eşit derecede önemlidir.
3	Biraz önemli	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucu bir kriter daha önemlidir.
5	Fazla önemli	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucu bir kriter çok fazla tercih edilir.
7	Çok fazla önemli	Bir kriter diğerine göre güçlü derecede tercih edilir.
9	Aşırı derecede önemli	Bir kriter diğerine göre mümkün olan en üst seviyede önemlidir.
2, 4, 6, 8	Ara değerler	Yakın olduğu değerlerin tam arasında yer alırlar. Karara varılamayan durumlarda tercih edilirler.

Bulanık Mantık kavramı ilk kez Zadeh (1965) tarafından ortaya atılmıştır. Bulanık mantığa göre kriterler keskin sınırlamalar olmadan değerlendirilebilirler. Bu değerlendirmede standart karar verme sürecindeki gibi "evet" ya da "hayır" gibi kesinlik bildiren değişkenler kullanılmaz. Bunun yerine "düşük", "orta", "yüksek" gibi ara değişkenlerin de kullanıldığı bir sınıflandırma sistemi kullanılır (Zadeh, 1965). BAHP'de de buna uygun olarak AHP'de olduğu gibi tekli rakamlardan oluşan kesin veriler yerine ara değerlerin de olduğu bir derecelendirme sistemi kullanılır (Tablo, 2).

Tablo 2. AHP ve BAHP Önem Derecelerinin Karşılıkları

AHP Önem Dereceleri	BAHP Önem Dereceleri	Ters BAHP Dereceleri
1	1,1,1 veya 1,1,3	1/1, 1/1, 1/1 veya 1/3, 1/1, 1/1
3	1,3,5	1/5,1/3, 1/1
5	1,3,5	1/7, 1/5, 1/3
7	5,7,9	1/9, 1/7, 1/5
9	7,9,9	1/9, 1/9, 1/7
2	1,2,4	1/4, 1/2, 1/1
4	2,4,6	1/6, 1/4, 1/2
6	4,6,8	1/8, 1/6, 1/4
8	6,8,9	1/9, 1/8, 1/6

Kaynak: Anshori'ye (2012) göre Liou & Chuang'den (2008).

Bulgular

Çalışma Sahasında Geçmişte Yaşanmış Taşkınlar

Doğal süreç içerisinde jeomorfolojik şekillenme açısından faydalı olan taşkınlar insan ve faaliyetleri ile karşı karşıya geldiği noktada problem haline dönüşmektedir. Artan nüfus baskısı beşerî faaliyetlerin de uygun olmayan arazilere doğru kaymasına neden olmakta, bu da insanlığı afetlere hazırlıksız hale getirmektedir. Hidrografik şartlar dikkate alınmadan planlamalar yapılmakta, yerleşmeye uygun olmayan sahalarda meskenler, sanayi tesisleri vb. kurulmaya devam etmektedir. Eğim değerleri düşük, verimli topraklara sahip akarsu taşkın yatakları hızla beşerî faaliyetlere sahne olmakta, ancak çok daha hızlı bir şekilde taşkınlarla tahrip edilmektedir. Çalışma sahası da geçmişten beri taşkın olayları ve oluşturdukları tahribatlarla gündeme gelmektedir.

Avcı & Sunkar (2015) yaptıkları çalışmada 19-20 Mayıs 1959, 25 Ağustos 1959, 25 Haziran 1965, 5 Temmuz 1966, 28 Temmuz 1974, 20 Haziran 1990, 31 Temmuz 1992, 18-20 Haziran 2002 ve 21 Temmuz 2009 tarihlerinde yaşanan dokuz adet taşkından bahsetmektedirler. 1955 yılından sonra meydana gelen taşkınlara yer verilen çalışmadan sonra meydana gelen 22 Ağustos 2020 tarihli taşkın olayı da hesaba katılırsa sahada on adet yıpratıcı afetin yaşandığı söylenebilir.

Sahada bu çalışmanın hazırlandığı tarihe en yakın taşkın olayı 22 Ağustos 2020 tarihinde meydana gelmiştir. Bu tarihte 24 saat içerisinde Giresun Merkez ilçesine 48,2 mm yağış düşmüştür (Apaydın, 2021). Afetin etkileri Giresun Merkez ilçesinde de yaşanmıştır, ancak en büyük yıkım Dereli İlçesi'nde meydana gelmiştir (Şekil, 2). Apaydın (2021) yaptığı çalışmada 1 kişinin hayatını kaybettiğini, 3 binanın yıkıldığını ve 152 binanın da hasara uğradığını söylemektedir.

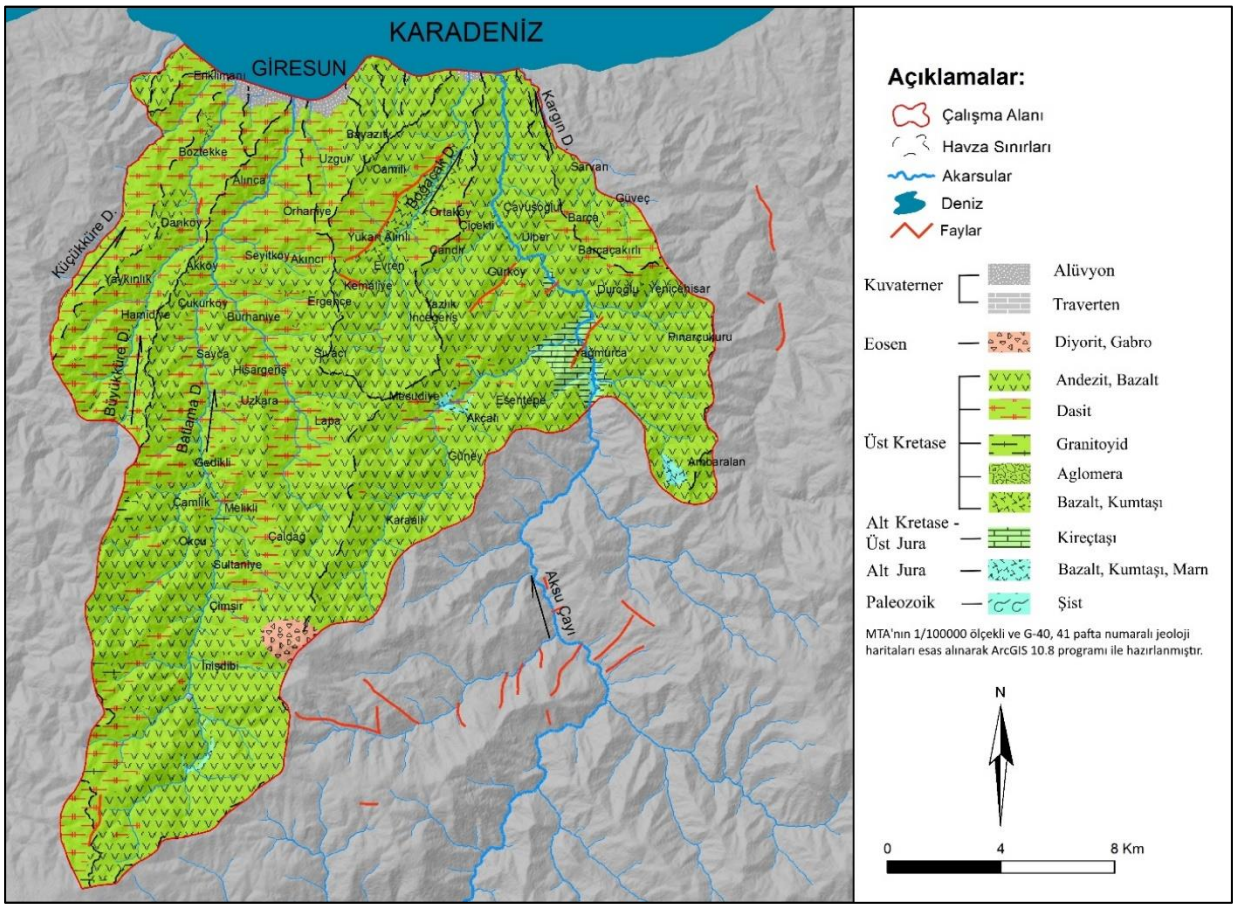
Şekil 2. 22 Ağustos 2020 Tarihinde Dereli İlçesi'nde Meydana Gelen Afetten Görüntüler (20/12/2022 tarihinde http://lastik-is.org.tr/?p=10013 adresinden ulaşılmıştır).

Çalışma Alanında Taşkınları Etkileyen Etmenler

Araştırma konusu ile ilgili yapılan literatür çalışmaları sırasında pek çok çalışmacı tarafından çok farklı kriterlerin çalışmalara dahil edildiği gözlenmiş bunlar içerisinden çalışma sahasına en uygun olanlar tercih edilmiştir. Buna göre çalışma sahasının taşkın risklerinin tespit edilebilmesi için litoloji, yükseklik, bakı, eğim, drenaj yoğunluğu, SPI, TWI, toprak, arazi kullanımı ve NDVI verileri kullanılmıştır.

Litolojik Özellikler

Çalışma alanında paleozoyik, alt jura, üst jura – alt kretase, üst kretase, eosen ve kuvaternere ait araziler yer almaktadır (Şekil, 3). En yaşlı birim paleozoyik yaşlı şistlerden oluşurken (0,03 km²), en genç araziler kuvaterner yaşlı alüvyon (2,89 km²) ve travertenlerden (0,05 km²) oluşmaktadır. Söz konusu litolojik birimler taşkınlar açısından değerlendirildiğinde en yüksek ağırlık katsayısının kuvaterner yaşlı alüvyon arazilere, en düşük katsayının ise volkanik kayaçların yer aldığı arazilere verildiği görülmüştür (Tablo, 3). Bunun sebebi sahada alüvyonların genellikle taşkın sahalarında yayılış gösterirken, volkanik kayaçlarla örtülü arazilerin sahanın yüksek alanlarında yer almasıdır.

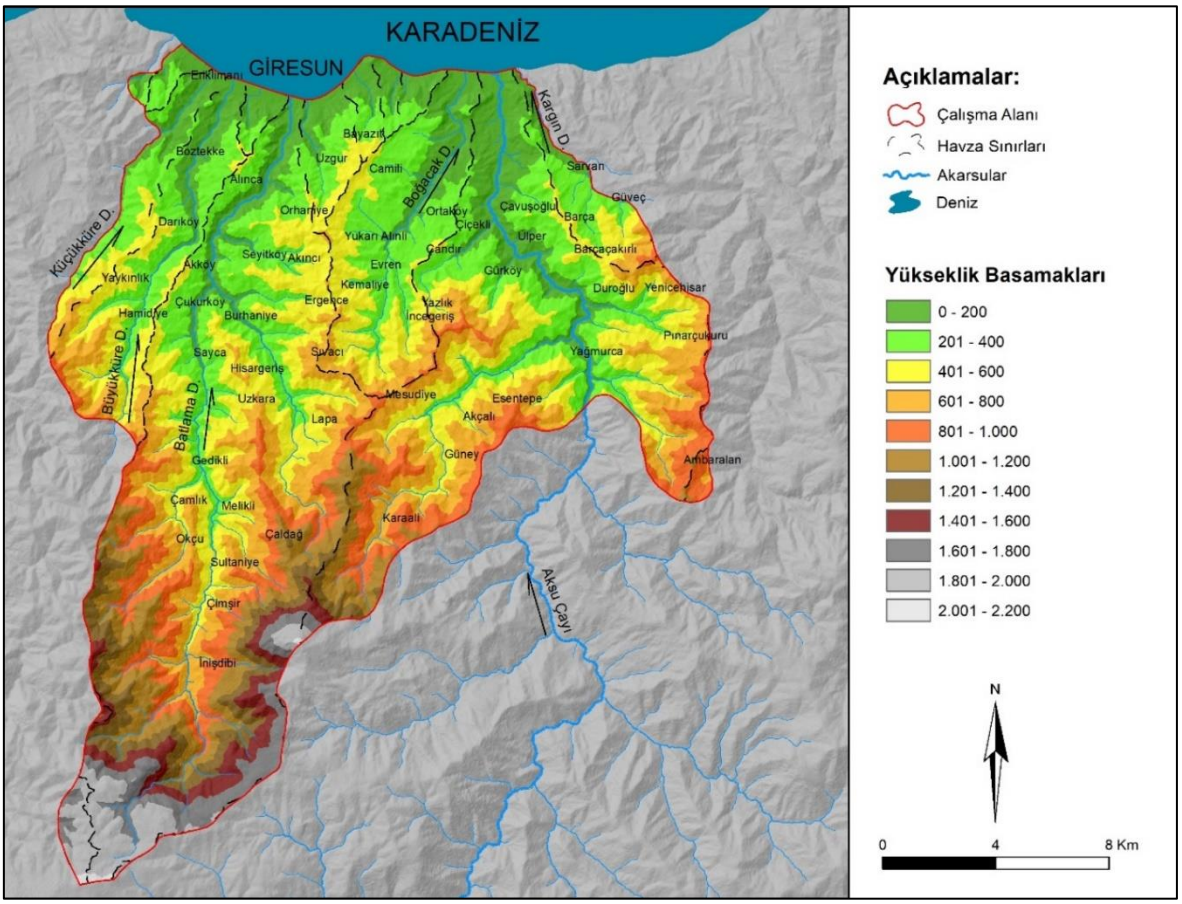
Şekil 3. Çalışma Sahasının Litoloji Haritası

Tablo 3. Çalışma Sahasında Litolojik Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

	Alt Özellikler	Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Ltoloji	Alüvyon	2,89	0,77	0,145
	Traverten	0,05	0,01	0,096
	Diyorit ve Gabro	2,07	0,55	0,055
	Andezit ve Bazalt	232,84	61,93	0,055
	Dasit	124,87	33,21	0,055
	Granitoyid	2,36	0,63	0,055
	Aglomera	0,23	0,06	0,093
	Bazalt ve Kumtaşı	1,6	0,43	0,102
	Kalker	4,36	1,16	0,128
	Bazalt, Kumtaşı ve Marn	4,7	1,25	0,121
	Şist	0,03	0,01	0,096

Yükseklik Özellikleri

Araştırma alanında yükseklikler 0-2105 m arasında değişmektedir (Şekil, 4). En fazla yer kaplayan araziler 201-400 m (89,23 km²) aralığında yayılış gösterirken, en az yer kaplayan araziler 2001-2200 m (0,38 km²) aralığında yer alan arazilerdir. Söz konusu veriler taşkınlar açısından değerlendirildiğinde en yüksek ağırlık katsayısının 0-200 m aralığına verildiği ve yükseklik arttıkça katsayı değerinin de kademeli olarak azaldığı görülür. Bu değerler oluşturulurken taşkın sıklığının akarsuların aşağı çığırlarında daha yüksek olması göz önüne alınmıştır. Yüksek sahalardaki düzlük alanlar ise eğim ve bakı katmanları ile dengelenmeye çalışılmıştır.

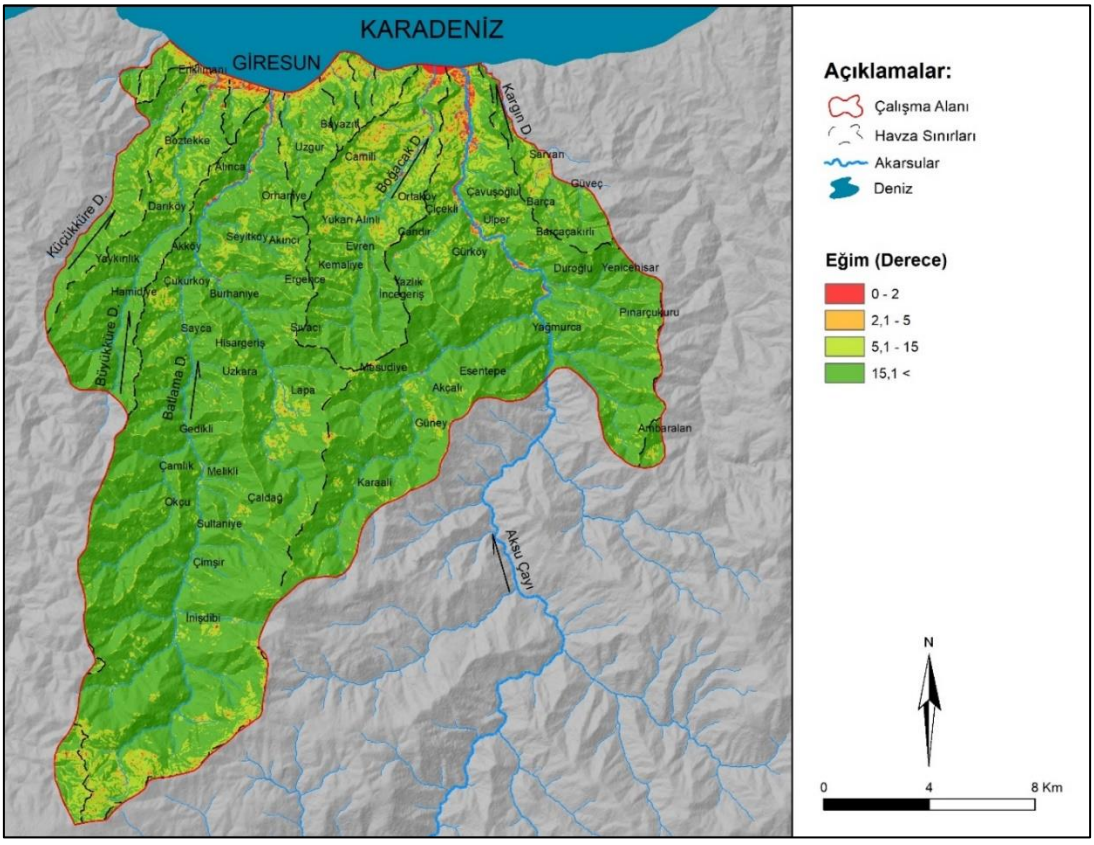
Şekil 4. Çalışma Sahasının Yükseklik Basamakları Haritası

Tablo 4. Çalışma Sahasında Yükseklik Basamaklarının Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

	Alt Özellikler	Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Yükseklik (m)	0-200	51,35	13,66	0,366
	201-400	89,23	23,73	0,184
	401-600	79,75	21,21	0,128
	601-800	57,26	15,23	0,085
	801-1000	34,85	9,27	0,055
	1001-1200	22	5,85	0,043
	1201-1400	13,27	3,53	0,036
	1401-1600	8,74	2,32	0,028
	1601-1800	9,61	2,56	0,026
	1801-2000	9,56	2,54	0,024
	2001-2200	0,38	0,10	0,024

Eğim Özellikleri

Çalışma sahasında en fazla yer kaplayan eğim sınıfını 15,1 < derece ile gösterilen yüksek eğimli araziler oluşturur (298,75 km²), (Tablo, 5). Bu durumun temel sebebi sahanın rölyef özellikleridir. Saha akarsular tarafından hemen her yerinde parçalanmış, arızalı bir yapı özellik göstermektedir (Şekil, 5). Bu sebeple arazide 0-2 derece eğim aralığında olan araziler oldukça az bir yer kaplar. Çalışma alanında sahil şeridi, Batlama Deresi Havzası ve Aksu Çayı Havzası'nın aşağı kesimlerinde yayılış gösteren bu alanlar taşkınlar açısından en önemli yerlerdir. Bu sebeple bu arazilere en yüksek ağırlık katsayısı verilmiştir. Eğim değerleri yükseldikçe ağırlık katsayıları da düşmektedir.

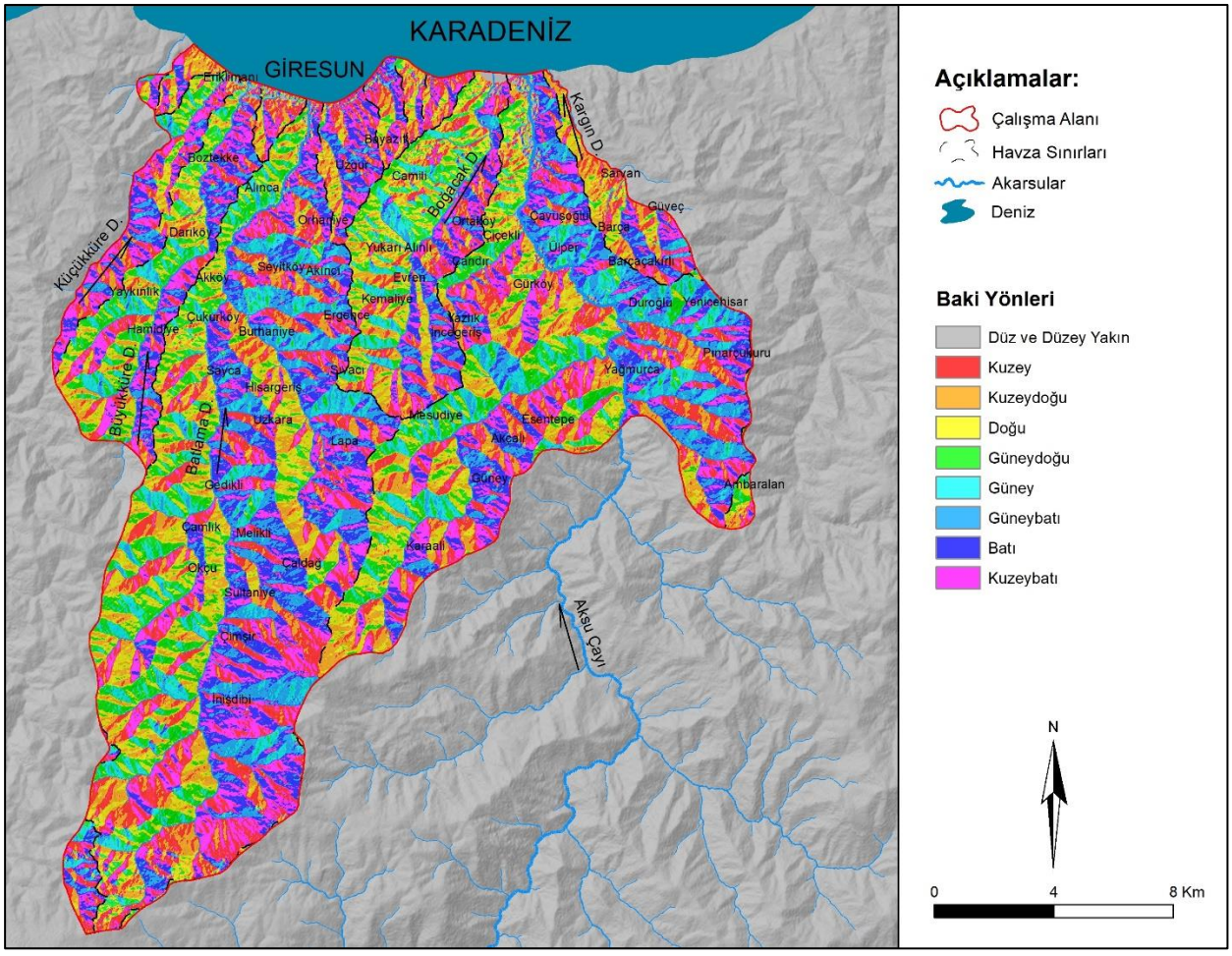
Şekil 5. Çalışma Sahasının Eğim Haritası

Tablo 5. Çalışma Sahasında Eğim Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

	Alt Özellikler	Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Eğim (Derece)	0-2	4,85	1,29	0,489
	2,1-5	7,93	2,11	0,384
	5,1-15	64,47	17,15	0,086
	15,1<	298,75	79,45	0,042

Bakı Özellikleri

Çalışma sahası bakı yönleri açısından değerlendirildiğinde düz ve düze yakın sahalar dışında diğer yönlerin yaklaşık değerlere sahip olduğu görülür (Tablo, 6). Ağırlıklandırma açısından bakıldığında ise düz ve düze yakın alanlara en yüksek değerlerin verildiği görülür. Düz ve düze yakın sahalar sahil şeridinde önemli yer kaplarken, yer yer yüksekteki yerleşim merkezlerindeki alanları da temsil etmektedirler (Şekil, 6). Düz ve düze yakın alanlardan sonra sahada en yüksek ağırlık katsayısının verildiği alanların kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatıya bakan alanlar olduğu görülür. Bu durumun sebebi sahanın kuzeye bakan yamaçlarının daha fazla yağış almasıdır.

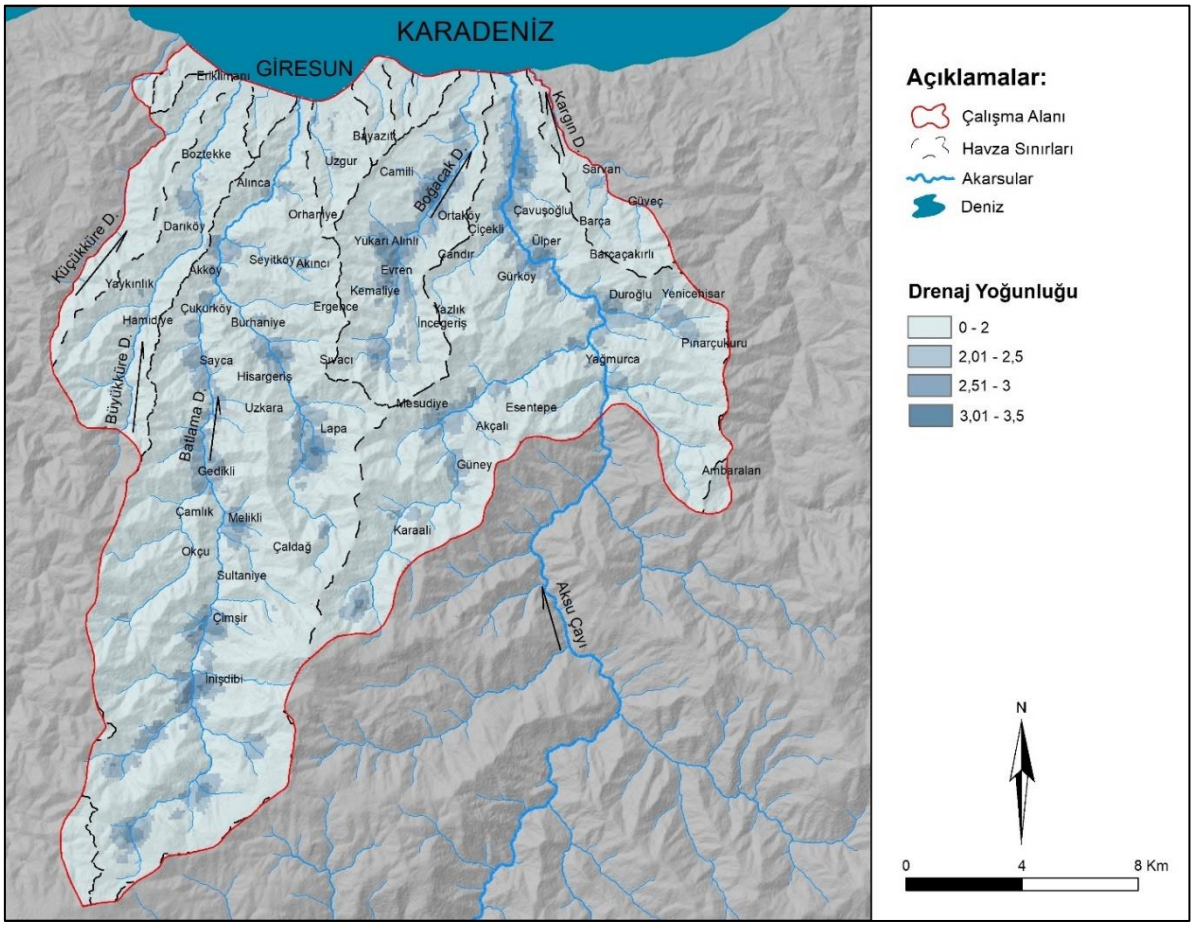
Şekil 6. Çalışma Sahasının Bakı Haritası

Tablo 6. Çalışma Sahasında Bakı Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

Alt Özellikler		Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Bakı Yönleri	Düz ve Düze Yakın	2,77	0,74	0,322
	Kuzey	58,51	15,56	0,222
	Kuzeydoğu	49,5	13,16	0,159
	Doğu	49,93	13,28	0,027
	Güneydoğu	42,53	11,31	0,027
	Güney	30,72	8,17	0,027
	Güneybatı	35,27	9,38	0,027
	Batı	48,83	12,99	0,027
	Kuzeybatı	57,94	15,41	0,159

Drenaj Yoğunluğu Özellikleri

Drenaj yoğunluğu havzanın farklı kısımlarındaki akarsu sıklığını gösteren bir değerdir. Bu değer 0'dan uzaklaştıkça sahanın drenaj kabiliyetinin düştüğü görülür (Farhan & Anaba, 2016). Çalışma alanında drenaj yoğunluğu 0-3,18 değerleri arasında değişiklik göstermektedir. Kriter sınıflandırmasında ise en yüksek ağırlık değerinin 3,01-3,5 aralığında yer alan en yüksek drenaj yoğunluğuna sahip sınıfa verildiği görülür (Tablo, 7). Bu sınıf arazide en az yer kaplayan ancak taşkınlar açısından en uygun yerlerdir (Şekil, 7). Bu veri genel olarak sahil şeridi dışındaki taşkına elverişli sahaların nereler olabileceği hakkında fikir vermektedir. Harita incelendiğinde bu arazilerin hemen tüm havzalarda özellikle akarsu çatallanmalarının yoğun olduğu alanlara geldiği görülmektedir.

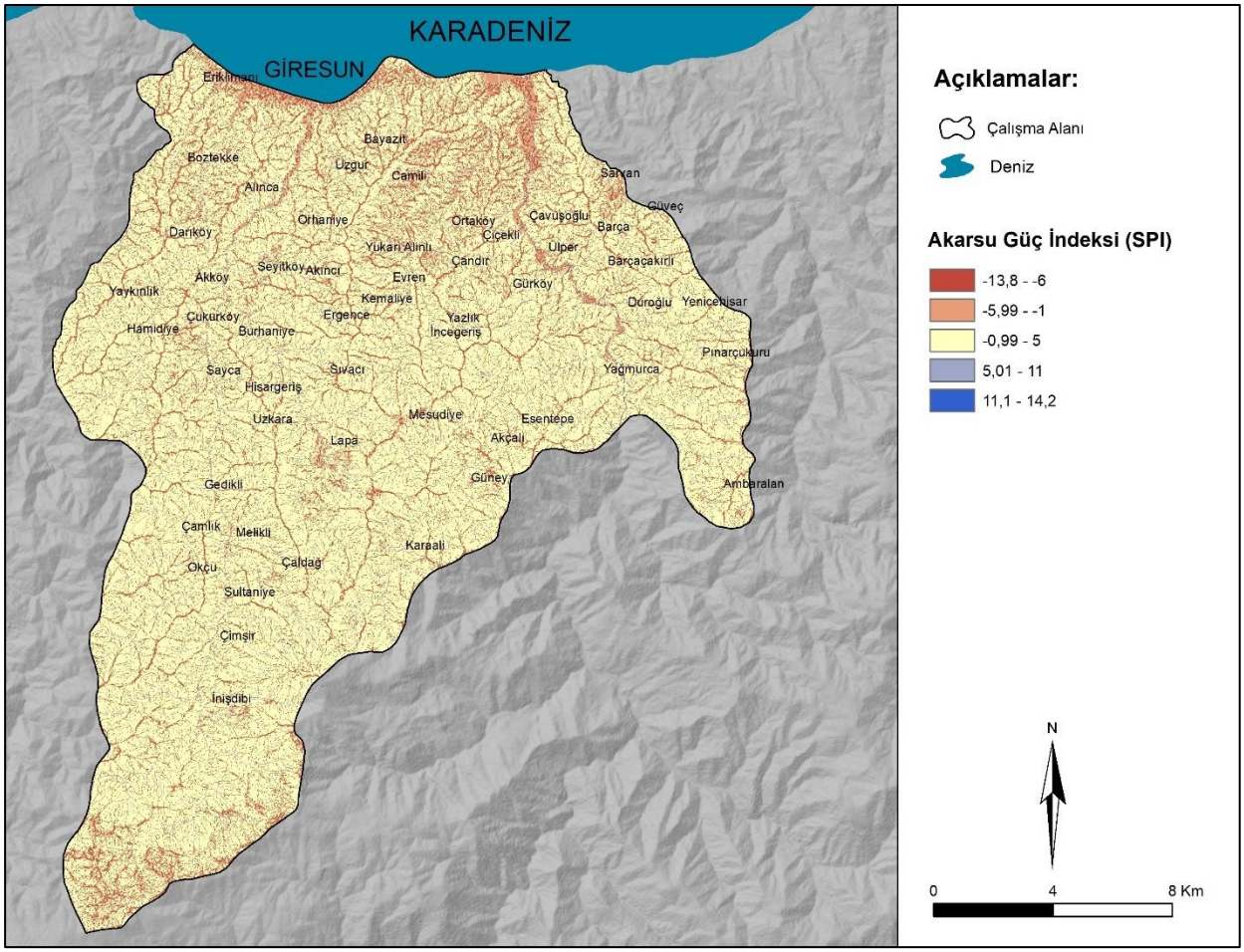
Şekil 7. Çalışma Sahasının Drenaj Yoğunluğu Haritası

Tablo 7. Çalışma Sahasında Drenaj Yoğunluğu Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

Alt Özellikler		Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Drenaj Yoğunluğu	0-2	328,62	87,40	0,048
	2,01-2,5	40,09	10,66	0,109
	2,51-3	7,1	1,89	0,261
	3,01-3,5	0,19	0,05	0,581

Akarsu Güç İndeksi (SPI) Özellikleri

SPI, akarsuyun akışı sırasındaki aşındırıcı gücünü ifade eden bir parametredir (Moore & Nieber, 1989). Bu parametrede değerler ne kadar düşükse taşkın riski o kadar yükselmektedir. Çalışma alanında SPI -13,81 ile 14,24 değerleri arasında değişiklik göstermektedir. Kriter sınıflandırmasında ise en yüksek ağırlık değerinin (-13,08) – (-6) aralığına verildiği görülür (Tablo, 8). Bu arazilerin sahada özellikle sahil şeridi ile Aksu Çayı ve Batlama Deresi havzalarında yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil, 8).

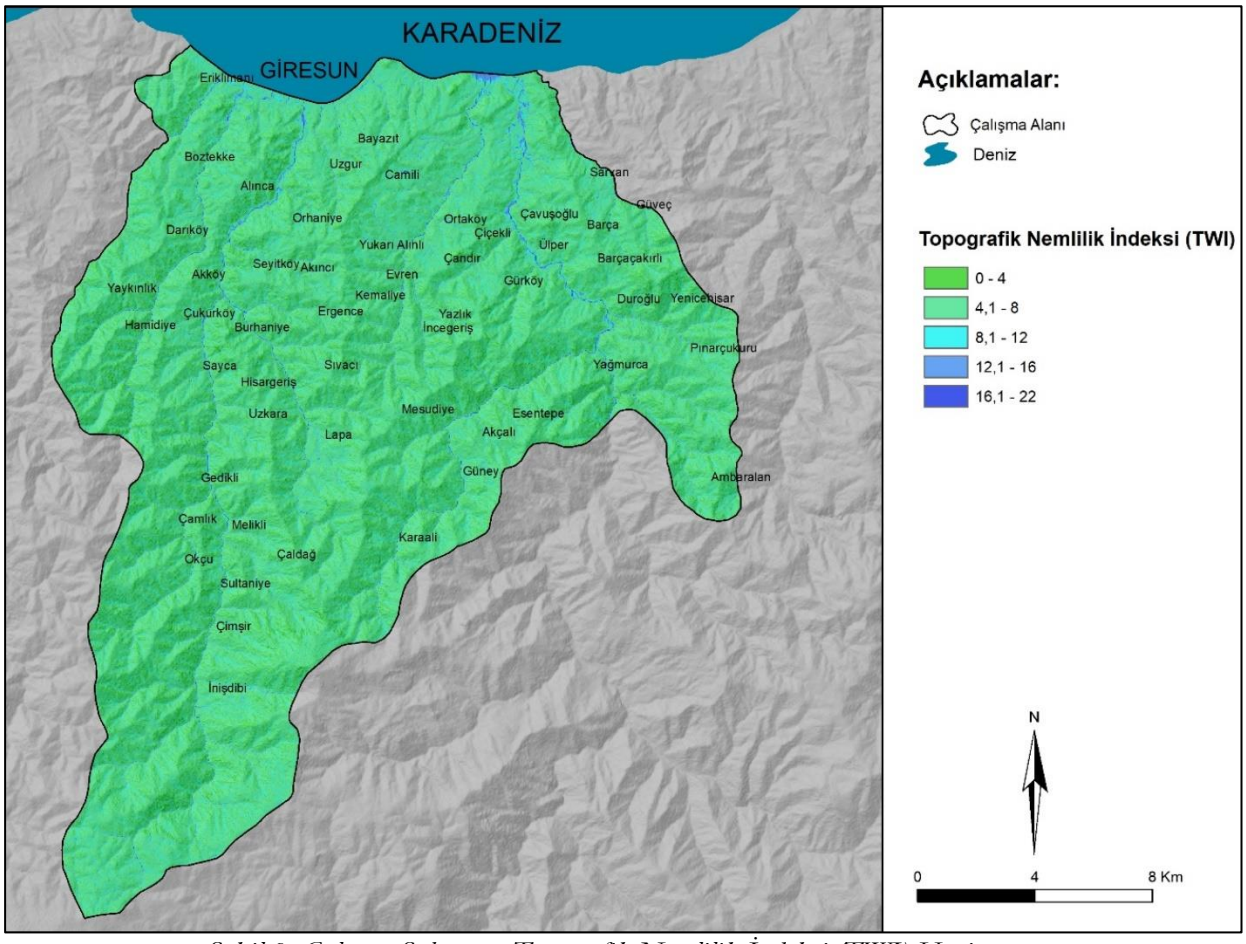
Şekil 8. Çalışma Sahasının Akarsu Güç İndeksi (SPI) Haritası

Tablo 8. Çalışma Sahasında Akarsu Güç İndeksi (SPI) Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

	Alt Özellikler	Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Akarsu Güç İndeksi (SPI)	(-13,8)-(-6)	47,13	12,53	0,500
	(-5,9)-(-1)	21,2	5,64	0,262
	(-0,9)-5	299,91	79,76	0,135
	5,1-11	7,58	2,02	0,068
	11,1-14,2	0,18	0,05	0,035

Topografik Nemlilik İndeksi (TWI) Özellikleri

TWI, topografya üzerinde suyun genel olarak birikebileceği alanları ve toprağın suya doygun olabileceği alanları hesaplamaya çalışan bir veridir (Conforti & ark., 2011). Buna göre değerler arttıkça taşkın riski de artmaktadır. Çalışma alanında TWI değerleri 1,15-21,99 aralığında değişmektedir. Yönteme uygun olarak sahada en yüksek TWI değerine sahip olan 16,1-22 aralığına en yüksek ağırlık katsayısı verilmiştir (Tablo, 9). Bu arazilerin sahada Batlama Deresi ve Aksu Çayı ağız kısımlarına denk geldiği görülür (Şekil, 9).

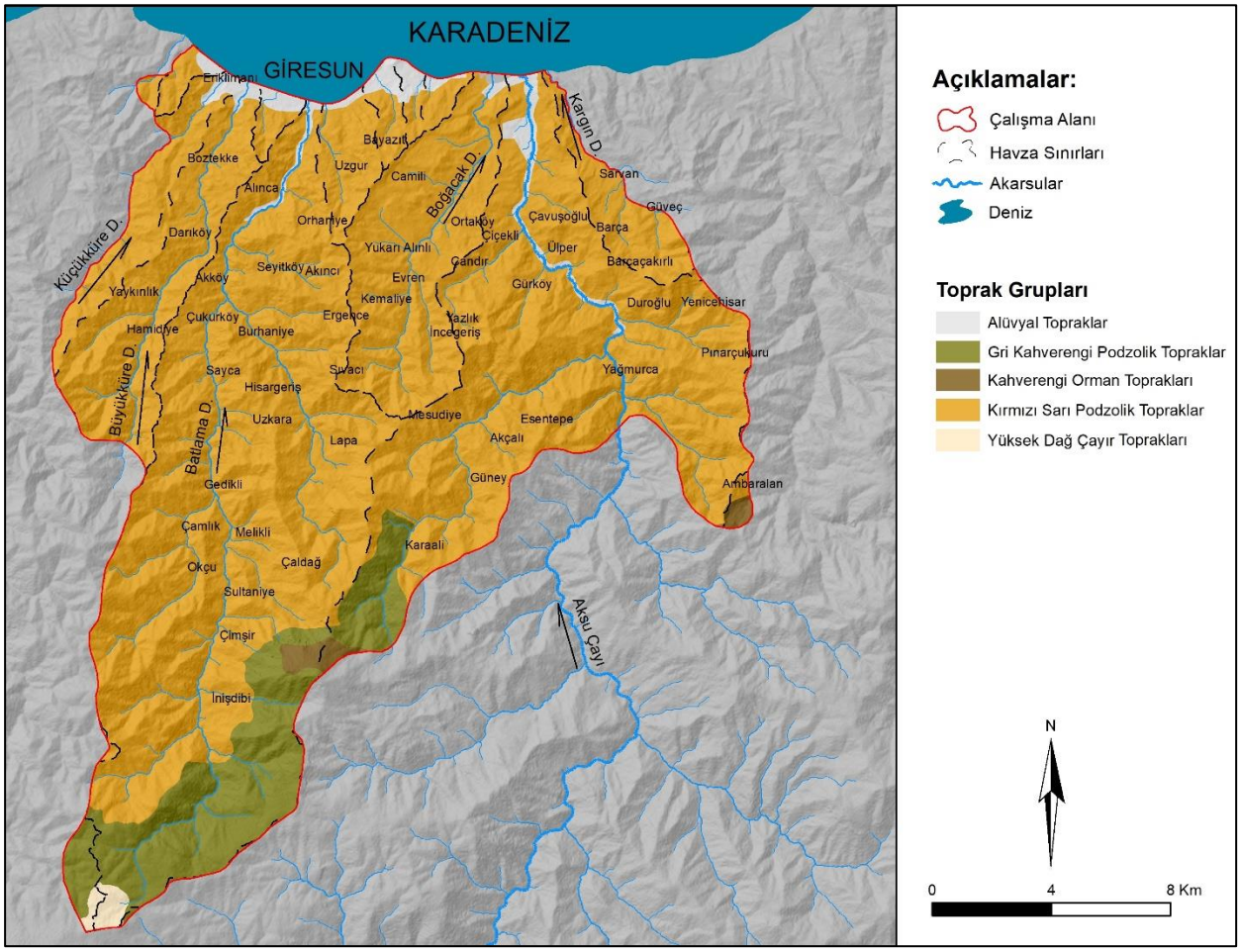
Şekil 9. Çalışma Sahasının Topografik Nemlilik İndeksi (TWI) Haritası

Tablo 9. Çalışma Sahasında Topografik Nemlilik İndeksi (TWI) Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

	Alt Özellikler	Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Topografik Nemlilik İndeksi (TWI)	0-4	48,08	12,79	0,045
	4,41-8	302,92	80,56	0,077
	8,1-12	19,48	5,18	0,146
	12,1-16	4,31	1,15	0,272
	16,1-22	1,21	0,32	0,459

Toprak Özellikleri

Araştırma alanın toprak özellikleri incelendiğinde en geniş alana sahip toprak grubunun kırmızı sarı podzolik topraklar olduğu görülür (324,2 km^2), (Tablo, 10). Sahada en dar alana sahip toprak grubu ise yüksek dağ çayırı topraklarıdır (1,83 km^2). Ancak tüm toprak grupları içinde yönteme uygun olarak en yüksek ağırlık katsayı değeri taşkınlara en çok maruz kalacağı düşünülen alüvyal topraklara verilmiştir. Bu toprak grubu sahada sahil şeridi boyunca ve akarsuların geniş tabanlı vadileri boyunca yayılış göstermektedir (Şekil, 10).

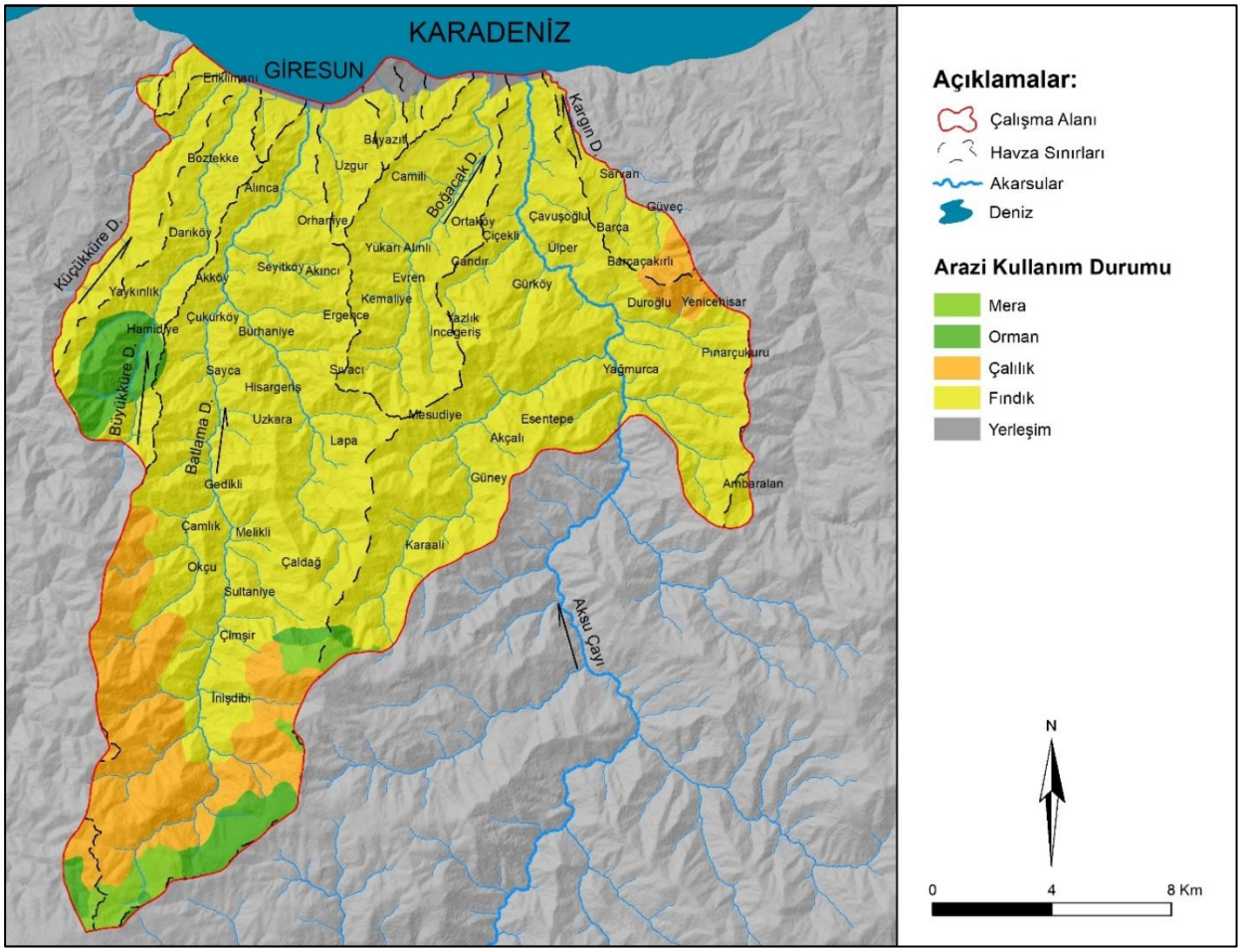
Şekil 10. Çalışma Sahasının Toprak Haritası

Tablo 10. Çalışma Sahasında Toprak Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

Alt Özellikler		Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Toprak	Alüvyal Topraklar	10,03	2,67	0,595
	Gri Kahverengi Podzolik Topraklar	37,18	9,89	0,093
	Kahverengi Orman Toprakları	2,76	0,73	0,140
	Kırmızı Sarı Podzolik Topraklar	324,2	86,22	0,139
	Yüksek Dağ Çayırı Toprakları	1,83	0,49	0,033

Arazi Kullanım Özellikleri

Çalışma alanın arazi kullanım özelliklerine göre en geniş alana sahip arazilerin fındık ziraati ile uğraşılan bahçelere ait olduğu görülür (302,13 km^2), (Tablo, 11). En dar alana sahip arazi kullanım grubu ise yerleşim alanlarıdır (4,14 km^2). Arazi kullanım özellikleri ve taşkınlar dikkate alındığında en yüksek katsayı değerinin taşkınlara en çok maruz kalacağı ve olası bir taşkın durumunda tahribatın en fazla yaşanacağı yerler olan yerleşim alanlarına verildiği görülür. Bu araziler sahada en geniş alanı sahil şeridi boyunca kaplarlar (Şekil, 11).

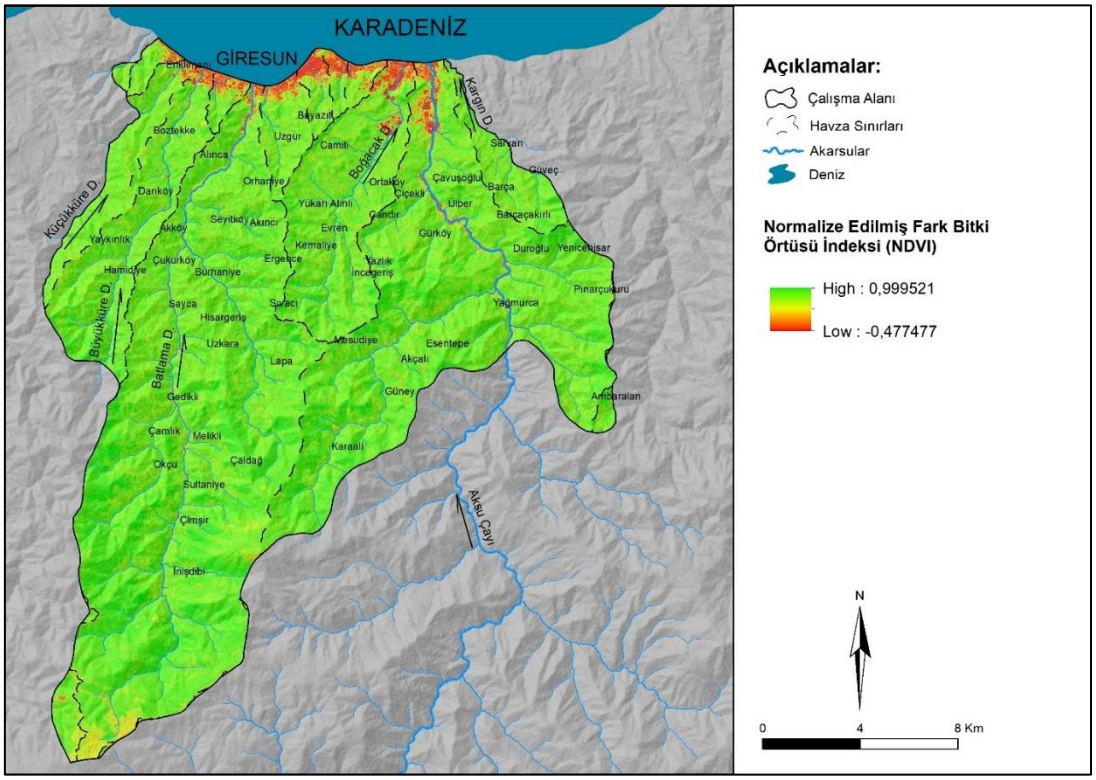
Şekil 11. Çalışma Sahasının Arazi Kullanım Haritası

Tablo 11. Çalışma Sahasında Arazi Kullanım Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

Alt Özellikler		Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Arazi Kullanımı	Mera	6,84	1,82	0,081
	Orman	16,66	4,43	0,049
	Çalılık	46,23	12,30	0,061
	Fındık	302,13	80,35	0,166
	Yerleşim	4,14	1,10	0,643

Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI) Özellikleri

NDVI verisi arazideki bitki örtüsü varlığını temsil etmektedir (Rouse Jr, 1974). -1 ile +1 arasında değerlerle temsil edilen bu veride elde edilen sonuçlar +1'e yaklaştıkça bitki örtüsündeki yoğunluğun arttığını gösterirken, -1'e yaklaştıkça sahanın bitki örtüsünden yoksun olduğunu göstermektedir (Rouse Jr, 1974). Araştırma sahasından elde edilen NDVI sonuçlarına göre sahada değerler -0,47-0,99 aralığında bulunmaktadır. Bu da sahada bitki örtüsü yoğunluğunun oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Yoğun bitki örtüsünün ise sızmayı olumlu yönde etkileyeceği ve yüzeysel akışı sınırlandıracağı düşünülebilir. Bu sebeple arazide düşük NDVI değerlerine sahip alanların yüksek riske sahip olduğu söylenebilir. Yeniden sınıflandırma yapıldığında arazide en düşük NDVI değerine (-0,48)-(-0,18) aralığındaki verilerin sahip olduğu ve en yüksek ağırlık katsayısının da bu alanlara verildiği görülür (Tablo, 12). Bu araziler sahada hemen tüm sahil şeridi, Batlama Deresi, Boğacak Deresi ve Aksu Çayı ağız kısımları ve aşağı çığırlarına denk geldiği görülür (Şekil, 12). Bunun temel sebebi bu arazilerin yerleşmeler tarafından işgal edilmiş olmasıdır.

Şekil 12. Çalışma Sahasının Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI) Haritası

Tablo 12. Çalışma Sahasında Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI) Özelliklerinin Kapladığı Alanlar ve Alt Özellik Başına Ağırlık Katsayıları

	Alt Özellikler	Kapladığı Alan		Ağırlık
		km²	%	Katsayısı
Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI)	(-0,48)-(-0,18)	0,04	0,01	0,500
	(-0,19)-0,11	4	1,06	0,262
	0,12-0,41	9,23	2,45	0,135
	0,42-0,70	29,15	7,75	0,068
	0,71-1	333,58	88,72	0,035

Çalışma Alanının Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecine Göre Taşkın Riskleri

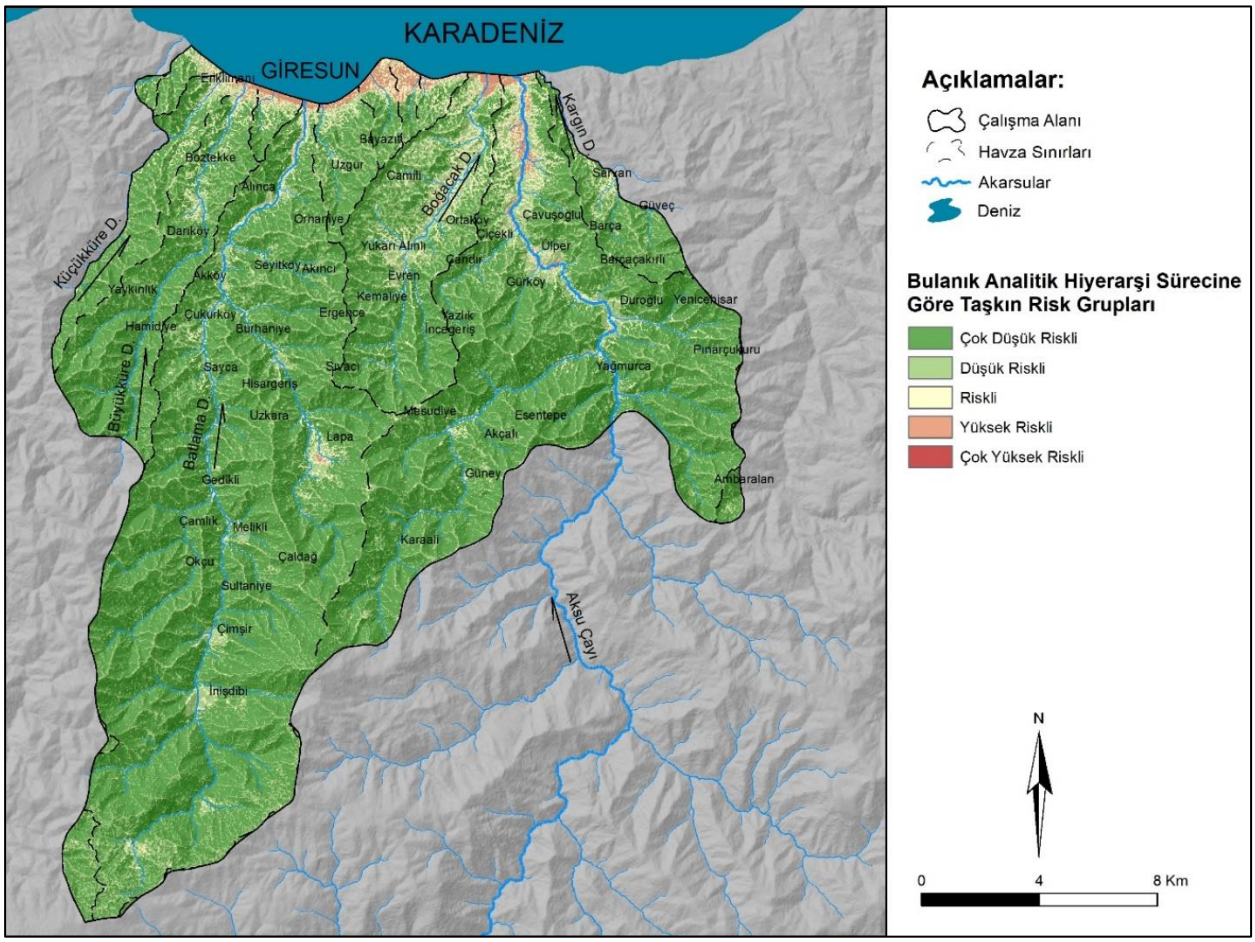
Giresun Merkez İlçesi'nin taşkın riskleri sahaya ait litoloji, yükseklik, eğim, bakı, drenaj yoğunluğu, akarsu güç indeksi (SPI), topografik nemlilik indeksi (TWI), toprak, arazi kullanımı, normalize edilmiş fark bitki örtüsü indeksi (NDVI) verileri kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Oluşturulan veriler bulanık mantık yöntemine uygun olarak AHP önem derecelendirme sistemine göre önce alt kriterler bazında değerlendirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir (Tablo 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 & 12). Ardından düzenlenen veriler BAHP önem derecelendirme matrisine göre yeniden değerlendirilmiş ve elde edilen ağırlık katsayılarına göre Ağırlıklı Bindirme (Weighted Overlay) analizine tabi tutulmuştur (Tablo, 13), (Şekil, 13). Buna göre araştırma alanında "Çok Düşük Riskli", "Düşük Riskli", "Riskli", "Yüksek Riskli" ve "Çok Yüksek Riskli" olmak üzere beş risk sınıfı tespit edilmiştir (Tablo, 14), (Şekil, 13), (Grafik, 1). Sahada "Çok Yüksek Riskli" olduğu tespit edilen araziler 0,012 km^2 alan kaplamakta ve toplam sahanın %0,003'ünü oluşturmaktadırlar. "Yüksek Riskli" araziler 4,796 km^2 alan kaplar ve sahanın %1,275'ini oluştururlar. "Riskli" alanlar 24,107 km^2 yer kaplar ve toplam alanın %6,411'ini oluştururlar. "Düşük Riskli" araziler sahada 84,018 km^2 alana sahiptir ve toplam arazinin %22,345'ine sahiptirler. Sahada en geniş alanı kaplayan risk sınıfı "Çok Düşük Riskli" alanlardır. Bu araziler 263,067 km^2 alan kaplarlar ve toplam sahanın %69,965'ini oluşturur. Çalışma alanında "Çok Yüksek Riskli", "Yüksek Riskli" ve "Riskli" alanların toplamına bakıldığında ise bu üç risk grubuna ait arazilerin 28,915 km^2 alan kapladığı ve bunun da 376 km^2'lik arazinin %7,689'una karşılık geldiği görülür.

Tablo 13. Çalışma Sahasında Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecine Göre Taşkın Risk Gruplarının Belirlenmesinde Kullanılan Değerler ve Toplam Ağırlık Katsayıları

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	İ
A-Litoloji	1	1/5	1/7	1/3	1/8	1/8	1/8	1/4	1/7	1/7
	1	1/4	1/6	1/2	1/7	1/7	1/7	1/3	1/6	1/6
	1	1/3	1/5	1	1/6	1/6	1/6	1/2	1/5	1/5
B-Yükseklik	3	1	1/4	1	1/4	1/4	1/4	1	1/4	1/4
	4	1	1/3	2	1/3	1/3	1/3	2	1/3	1/3
	5	1	1/2	3	1/2	1/2	1/2	3	1/2	1/2
C-Eğim	5	2	1	2	1/5	1/5	1/5	1	1/3	1/3
	6	3	1	3	1/4	1/4	1/4	2	1/2	1/2
	7	4	1	4	1/3	1/3	1/3	3	1	1
D-Bakı	1	1/3	1/4	1	1/7	1/7	1/7	1/4	1/5	1/5
	2	1/2	1/3	1	1/6	1/6	1/6	1/3	1/4	1/4
	3	1	1/2	1	1/5	1/5	1/5	1/2	1/3	1/3
	6	2	3	5	1	1	1	4	2	3

E-Drenaj Yoğunluğu	7	3	4	6	1	1	1	5	3	4
	8	4	5	7	1	1	1	6	4	5
F-Akarsu Güç İndeksi (SPI)	6	2	3	5	1	1	1	4	2	3
	7	3	4	6	1	1	1	5	3	4
	8	4	5	7	1	1	1	6	4	5
G-Topografik Nemlilik İndeksi (TWI)	6	2	3	5	1	1	1	4	2	3
	7	3	4	6	1	1	1	5	3	4
	8	4	5	7	1	1	1	6	4	5
H-Toprak	2	1/3	1/3	2	1/6	1/6	1/6	1	1/4	1/4
	3	1/2	1/2	3	1/5	1/5	1/5	1	1/3	1/3
	4	1	1	4	1/4	1/4	1/4	1	1/2	1/2
I-Arazi Kullanımı	5	2	1	3	1/4	1/4	1/4	2	1	3
	6	3	2	4	1/3	1/3	1/3	3	1	4
	7	4	3	5	1/2	1/2	1/2	4	1	5
İ-Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI)	5	2	1	3	1/5	1/5	1/5	2	1/5	1
	6	3	2	4	1/4	1/4	1/4	3	1/4	1
	7	4	3	5	1/3	1/3	1/3	4	1/3	1
Ağırlık Katsayısı	0,019	0,055	0,072	0,027	0,196	0,196	0,196	0,042	0,112	0,084

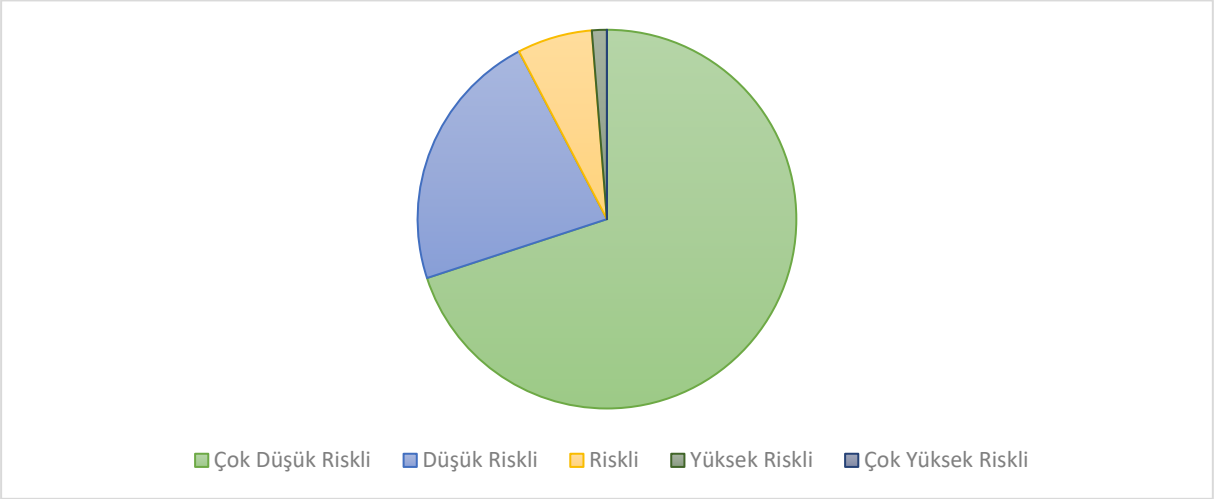
Giresun Merkez İlçesi'nin BAHP modeline göre taşkın risklerinin araştırıldığı çalışma sonucunda risk gruplarını gösteren bir harita üretilmiştir (Şekil, 13). Şekil 13 incelendiğinde "Çok Yüksek Riskli" arazilerin Karadeniz kıyısı boyunca yayılış gösterdiği görülür. Ancak bu sahada "Yüksek Riskli" arazilerin daha geniş yer kapladığı görülür. Bu araziler Batlama Deresi ve Aksu Çayı Havzası boyunca sahil şeridinden iç kesimlere doğru da sokulmaktadır. Ayrıca Batlama Deresi Havzası'nda Lapa mevkinde, Boğacak Dere Havzası'nda Ortaköy mevkinde ve Aksu Çayı Havzası'nda Çavuşoğlu, Çiçekli ve Ülper mevkilerinde de parçalar halinde "Yüksek Riskli" arazilere rastlanır. Sahada "Riskli" araziler hemen "Yüksek Riskli" araziler çevresinde konumlanmıştır. Ancak bu araziler akarsu vadileri boyunca biraz daha iç kesimlere kadar ulaşırlar. Büyük Küre Deresi Havzası'nda Darıköy mevki, Batlama Deresi Havzası'nda Alınca, Akköy, Çukurköy, Hisargeriş, Melikli, Çimşir ve İnişdibi mevkileri, Boğacak Deresi Havzası'nın hemen tüm orta ve aşağı çığırı, Aksu Çayı Havzası'nda Duroğlu, Yağmurca, Mesudiye ve Güney mevkilerinde yayılış göstermektedir.

Şekil 13. Çalışma Sahasının Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecine Göre Taşkın Risk Grupları Haritası

Tablo 14. Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecine Göre Taşkın Risk Gruplarının Çalışma Sahasında Kapladığı Alanlar

	Alt Özellikler	Kapladığı Alan	
		km²	%
Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecine Göre Taşkın Risk Grupları	Çok Düşük Riskli	263,067	69,965
	Düşük Riskli	84,018	22,345
	Riskli	24,107	6,411
	Yüksek Riskli	4,796	1,275
	Çok Yüksek Riskli	0,012	0,003

Grafik 1. Çalışma Sahasında Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecine Göre Taşkın Risk Gruplarının Dağılışı

Sonuç ve Öneriler

Çalışma alanı geçmişten günümüze taşkınlara çokça sahne olmuş bir alandır. Bu sebeple sahaya BAHP yöntemi uygulanmış ve taşkınlar açısından riskli alanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Sahaya ait litoloji, yükseklik, eğim, bakı, drenaj yoğunluğu, akarsu güç indeksi (SPI), topografik nemlilik indeksi (TWI), toprak, arazi kullanımı, normalize edilmiş fark bitki örtüsü indeksi (NDVI) verilerinin kullanıldığı bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre sahada "Çok Düşük Riskli", "Düşük Riskli", "Riskli", "Yüksek Riskli" ve "Çok Yüksek Riskli" olmak üzere beş risk sınıfı tespit edilmiştir. "Çok Yüksek Riskli" araziler 0,012 km^2, "Yüksek Riskli" araziler 4,796 km^2, "Riskli" alanlar 24,107 km^2, "Düşük Riskli" araziler 84,018 km^2, "Çok Düşük Riskli" alan ise 263,067 km^2 alan kaplamaktadırlar. Sahada "Çok Yüksek Riskli", "Yüksek Riskli" ve "Riskli" alanların toplamı ise 28,915 km^2 alan kaplar ve bu da 376 km^2'lik çalışma alanının %7,689'una karşılık gelmektedir.

Elde edilen sonuç haritasına göre ise "Çok Yüksek Riskli" arazilerin Karadeniz kıyısı boyunca uzandığı, "Yüksek Riskli" arazilerin ise sahil şeridi yanı sıra Batlama Deresi ve Aksu Çayı Havzası boyunca sahil şeridinden iç kesimlere doğru da sokulduğu görülür. Batlama Deresi Havzası'nda, Boğacak Dere Havzası'nda ve Aksu Çayı Havzası'nda da parçalar halinde "Yüksek Riskli" arazilere rastlanır. "Riskli" araziler hemen "Yüksek Riskli" araziler çevresinde konumlanmıştır. Ancak bu araziler akarsu vadileri boyunca biraz daha iç kesimlere kadar ulaşırlar. Büyük Küre Deresi Havzası'nda, Batlama Deresi Havzası'nda, Boğacak Deresi Havzası'nda ve Aksu Çayı Havzası'nda yayılış göstermektedirler.

Taşkınlar topografyanın şekillenmesi açısından önemli olaylardır. Genellikle oluşturdukları tahribatlarla gündeme gelseler de doğal süreci içerisinde jeomorfolojik şekillenme açısından faydalıdırlar. Taşkınların problem haline dönüşmesindeki en önemli etken insan ve faaliyetleridir. İnsanoğlu hidrografik koşulları dikkate almadan artan nüfus baskısı nedeni ile bugün hemen her türlü arazide beşerî faaliyetlerde bulunmakta, yerleşmeye uygun olmayan sahalarda dahi bu baskı sebebi ile meskenler, sanayi tesisleri vb. kurmaya devam etmektedir. Yine aynı sebeplerle akarsuların özellikle aşağı çığırlarında bir normal, bir de taşkın yatakları olduğunu unutmakta ya da görmezden gelmektedir. Düşük eğim değerleri ve verimli toprakları ile insanların hevesle beşerî faaliyetlerde bulunduğu bu sahalar maalesef taşkınlarla hızlı bir şekilde tahrip edilmektedir. Bu sebeple taşkınların zararlı etkilerinden ancak doğru planlamalarla korunulabilir. Bu noktada da taşkın risk haritaları planlama için elzemdir. Taşkın olaylarının sıkça yaşandığı ülkemizde yeni gelişen tekniklerin hızlı bir şekilde uygulanması ve sonuçların da planlamalar sırasında ciddiyetle uygulanması bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

Altınışık, U. (2015). *Doğu Karadeniz Havzası Akımlarının İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı.

Anılan, T., Yüksek, Ö. & Kankal, M. (2016a). Doğu Karadeniz Havzası'nda Yapay Sinir Ağları ile Bölgesel Taşkın Frekans Analizi. *4. Ulusal Taşkın Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 23-25 Kasım 2016, Rize, (Sayfa. 757-764).

Anılan, T., Yüksek, Ö., & Kankal, M. (2016b). Doğu Karadeniz Havzası'nın L-momentlere dayalı taşkın frekans analizi. *Teknik Dergi, 27*(2), 7403-7427.

Anlı, A. S. (2006). Giresun Aksu Havzası Maksimum Akımlarının Frekans Analizi. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 19*(1), 99-106.

Apaydın, A. (2021). 22 Ağustos 2020 Tarihli Taşkına Neden Olan Dereli Deresi (Giresun) Havza Analizleri, Taşkının Nedenleri ve Sonuçları. *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, 11*(2), 392-425.

Anshori, Y. (2012). Pendekatan Triangular Fuzzy Number dalam Metode Analytic Hierarchy Process. *Foristek, 2*(1), 126-135.

Avcı, V. & Sunkar, M. (2015). Giresun'da Sel ve Taşkın Oluşumuna Neden Olan Aksu Çayı ve Batlama Deresi Havzalarının Morfometrik Analizleri. *Coğrafya Dergisi, 30,* 91-119.

Babacan, H. T. (2015). *Giresun İli Aksu Deresi İçin Farklı Parametreler Kullanılarak Yapay Sinir Ağları ile Akış Modellemesi ve İleriye Dönük Akım Tahminleri Yapılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).* Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı.

Bekdemir, Ü. (2016). Giresun'da Kentsel Planlamadan Kaynaklı Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu,* 13-14 Ekim 2016, Ankara, (Sayfa. 509-527).

Çınaklı, M. (2008). *Doğu Karadeniz Bölümü'nde Meydana Gelen Taşkınlar (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.

Conforti, M., Aucelli, P. P., Robustelli, G., & Scarciglia, F. (2011). Geomorphology and GIS Analysis for Mapping Gully Erosion Susceptibility in The Turbolo Stream Catchment (Northern Calabria, Italy). *Natural hazards, 56*(3), 881-898.

Coşkun, M. & Aksoy, B. (2010). Aksu Vadisi (Giresun) Aşağı Kesiminde Doğal Ortam Şartlarının Taşkın Üzerine Etkileri, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi, 7,* 135-154.

Dağdeviren, M. (2007). Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Personel Seçimi ve Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22*(4), 791-799.

Ding, J. F. & Liang, G. S. (2005). Using Fuzzy MCDM to Select Partners of Strategic Alliances for Liner Shipping. *Information Sciences, 173*(1-3), 197-225.

Ekmekçioğlu, Ö., Koç, K., & Özger, M. (2021). District Based Flood Risk Assessment in Istanbul Using Fuzzy Analytical Hierarchy Process. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment, 35*(3), 617-637.

Farhan, Y., & Anaba, O. (2016). Watershed Prioritization Based on Morphometric Analysis and Soil Loss Modeling in Wadi Kerak (Southern Jordan) Using GIS Techniques. *International Journal of Plant and Soil Science, 10*(6), 1-18.

Gürgen, G. (2004). Doğu Karadeniz Bölümü'nde Maksimum Yağışlar ve Taşkınlar Açısından Önemi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24 (2),* 79-92.

Hasanloo, M., Pahlavani, P. & Bigdeli, B. (2019). Flood Risk Zonation Using A Multi-Criteria Spatial Group Fuzzy-AHP Decision Making and Fuzzy Overlay Analysis. *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, 42*, 455-460.

Karsak, E. E. & Tolga, E. (2001). Fuzzy multi-criteria decision-making procedure for evaluating advanced manufacturing system investments. *International journal of production economics, 69*(1), 49-64.

Kömüşçü, A. Ü., Aksoy, M., Çelik, S., Cıba, Ö. F., Uğurlu, A., Turgu, E., Ünal E. (2021). 22 Ağustos 2020 Tarihinde Giresun ve İlçelerinde Meydana Gelen Şiddetli Yağış ve Sel Olayının Meteorolojik ve Hidrometeorolojik Analizi. *Su Kaynakları, 6*(1), 1-14.

Liou, J. J., & Chuang, M. L. (2008). A Hybrid MCDM Model for Evaluating the Corporate Image of the Airline Industry. *International Journal of Applied Management Science, 1*(1), 41-54.

Moore, I. D., & Nieber, J. L. (1989). Landscape Assessment of Soil Erosion and Nonpoint Source Pollution. *Journal of the Minnesota Academy of Science, 55*(1), 18-25.

Özcan, E. (2006). Sel Olayı ve Türkiye. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26* (1), 35-50.

Rouse Jr, J. W., Haas, R. H., Deering, D. W., Schell, J. A., & Harlan, J. C. (1974). *Monitoring the Vernal Advancement and Retrogradation (Green Wave Effect) of Natural Vegetation*. Texsas: Texas A & M University, College Station, 1–120.

Saaty, T. L. (1977). A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures. *Journal of Mathematical Psychology, 15*(3), 234-281.

Saaty, T. L. (1980). The Analytic Hierarchy Process (AHP). *The Journal of the Operational Research Society, 41*(11), 1073-1076.

Sadek, M. & Li, X. (2019). Low-Cost Solution For Assessment of Urban Flash Flood Impacts Using Sentinel-2 Satellite Images and Fuzzy Analytic Hierarchy Process: A Case Study of Ras Ghareb City, Egypt. Advances in Civil Engineering, 2019.

Saka, F., Coşkun, H., Umarusman, H. B., Demirkol, M. R., Tanrıverdi, O. & Katırcılar, R. (2019). Yıllık Pik Debiler İçin Olasılık Dağılımının Belirlenmesi ve Giresun Aksu Deresi Örneği. *International Science and Engineering Applications Symposium on Hazards 2019,* 25 Eylül 2019, Karabük, (Sayfa. 211-216).

Souissi, D., Souie, A., Sebei, A., Mahfoudhi, R., Zghibi, A., Zouhri, L., Amiri, W. & Ghanmi, M. (2022). Flood hazard mapping and assessment using fuzzy analytic hierarchy process and GIS techniques in Takelsa, Northeast Tunisia. Arabian Journal of Geosciences, 15(16), 1-24.

Talha, S., Maanan, M., Atika, H. & Rhinane, H. (2019). Prediction of Flash Flood Susceptibility Using Fuzzy Analytical Hierarchy Process (Fahp) Algorithms And Gis: A Study Case of Guelmim Region in Southwestern of Morocco. *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, 42*, 407-414.

Tankoz, T. (2008) Aksu Deresi Yıllık Ortalama ve Anlık Maksimum-Minimum Akımlarının Olasılık Analizleri, *5. Dünya Su Forumu Türkiye Bölgesel Hazırlık Toplantıları, Taşkın, Heyelan ve Dere Yataklarının Korunması Konferansı Bildiri Kitabı*, 7-8 Ağustos 2008, Trabzon, (Sayfa. 53-60).

Yang, X. L., Ding, J. H., & Hou, H. (2013). Application of A Triangular Fuzzy AHP Approach For Flood Risk Evaluation and Response Measures Analysis. *Natural Hazards, 68*(2), 657-674.

Yurt, R. (2013). İklim Değişikliği ve Plansız Kentleşmenin Giresun Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri. *TMMOB Taşkın ve Heyelan Sempozyumu,* 24-26 Ekim 2013, Trabzon.

Yüksel, Ö., Kankal, M., Önsoy, H., & Filiz, M. H. (2008). Doğu Karadeniz Havzası Taşkınları Üzerine Bir Değerlendirme, *5. Dünya Su Forumu Türkiye Bölgesel Hazırlık Toplantıları, Taşkın, Heyelan ve Dere Yataklarının Korunması Konferansı Bildiriler Kitabı,* 7-8 Ağustos 2008, Trabzon, (Sayfa. 17-28).

Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. *Information and Control, 8*(3), 338-353.

Zou, Q., Zhou, J., Zhou, C., Song, L., & Guo, J. (2013). Comprehensive Flood Risk Assessment Based on Set Pair Analysis-Variable Fuzzy Sets Model and Fuzzy AHP. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment, 27*(2), 525-546.

Kentsel Yaşanabilirlik ve Mutluluk Üzerine Güncel Sayısal Yöntemler

Öznur IŞINKARALAR[1]

Giriş

Dünyada küreselleşme ve beraberinde getirdiği kentleşme sürecinin etkisiyle, kentlerde yaşayan nüfus çarpıcı bir şekilde artmaktadır (He vd., 2021; Işınkaralar ve Varol, 2021). Bu durum sonucunda, kentsel nüfus yoğunluğu ve kentler büyümeye başlamaktadır (Yılmaz vd. 2022). Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık %56'sı kentlerde yaşarken 2050'ye gelindiğinde bu oranın %68 olacağı tahmin edilmektedir (DSÖ, 2021). Çarpıcı nüfus artışı ve kentsel genişleme sonucunda plansız yapılaşma, hava kirliliği, iklim değişikliği, çevre kirliliği, ekolojik dengenin bozulması gibi birçok sorun sosyo-ekonomik ve çevresel değişikliklerin yaşanmasına neden olmaktadır (Wu vd. 2014; Grimm vd. 2008; Bai vd. 2017; Isinkaralar vd. 2022; Köse ve Dönmez, 2022). Ortaya çıkan çevresel değişikliklerden biri olan plansız yapılaşmalar sonucunda (Öztürk vd. 2020; Hüsam vd. 2021), kentsel altyapı ve donatı alanları yetersiz kalmakta, doluluk-boşluk oranı dengesiz bir şekilde değişmekte ve en önemlisi de açık yeşil alan miktarları azalmaktadır. Sosyal, ekonomik, fiziksel ve çevresel sorunların artması kentlerde yaşanabilirlik düzeyinin önemli oranda düşmesine neden olmaktadır (Öztürk ve Özdemir, 2013; Zhu vd. 2020; Saeed vd. 2022).

Yaşanabilirlik (*liveability*); sürdürülebilirlik (*sustainability*), yaşam kalitesi (*quality of life*) ve refah (*welfare*) kavramları ile beraber, kentlerin ve kentsel alanların değerinin belirlenmesinde etkili olan önemli bir parametredir. Yaşanabilirlik, sürdürülebilir kentsel gelişimin temeli olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından belirtilen sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında 2030 yılına kadar kentlerin ve yaşam alanlarının yaşanabilir, sürdürülebilir, güvenli ve dayanıklı olması ortak bir amaç haline gelmiştir. Kentleşme eğiliminin artarak devam edeceği göz önüne alındığında, yaşanabilirlik değerlendirmelerinin oldukça kritik olduğu ortaya çıkmaktadır (Shamsuddin vd. 2012; Kashef, 2016; Mushtaha vd. 2020; BM, 2022).

Kentlerin yaşanabilirlik açısından değerlendirilmesinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ölçek açısından yaşanabilirlik araştırmaları farklı düzeylerde yürütülebilmektedir. Yaygın olarak araştırmalarda kent bir bütün olarak ele alınarak yaşanabilirlik düzeyi ve olası sorunlar kentler arasında karşılaştırmalar yoluyla değerlendirilmektedir (Türkoğlu vd. 2008; Xu vd. 2012; Liu vd. 2017; Zhan vd. 2018; Onnom vd. 2018). Sayısal ölçümlere dayalı olan değerlendirmeler genellikle kent ölçeğinde olup, kentin ekolojik, çevresel, sosyal ve ekonomik niteliklerini yansıtmaktadır. Yaşanabilirlik değerlendirmesi konut dokularına yönelik de yapılmaktadır. Konutun zemin alanı, kat sayısı, güneşlenme süresi gibi kriterler belirlenerek yaşanabilirlik değerlendirilmektedir (Gao vd. 2001). Ayrıca, bir kentin potansiyel yaşanabilirliğini değerlendirmek için kullanılabilecek değerlendirme sisteminin uygunluk, rahatlık, sağlık ve güvenlik kavramları çerçevesinde olması gerektiğini belirtilmektedir (DSÖ, 2021; Fu vd. 2019).

Yaşanabilirlik değerlendirmeleri yapılırken farklı veri kaynakları ve yöntemler kullanılmaktadır. Anket uygulamaları ve katılımcılar ile görüşmeler yapılması, yaşanabilirliği değerlendirmek için en sık kullanılan değerlendirme yöntemleri arasındadır. Bu yöntemler, insan odaklı olması sayesinde kentsel alanların olumsuz yönlerinin belirlenmesi ve kent sakinlerinin yaşam çevrelerine yönelik algı

[1] Arş. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,

ve memnuniyetlerinin belirlemede oldukça etkili olmaktadır (Leyden vd. 2011; Chen vd. 2013; Norouzian-Maleki vd. 2015; Ma vd. 2018). Jeo-uzamsal kaynakların ve uzaktan algılama teknolojisinin gelişmesiyle beraber yaşanabilirlik değerlendirmelerinde kullanılan yöntemler de değişim göstermeye başlamıştır. Bu sayede değerlendirmelerin sayısal olarak daha kapsamlı bir şekilde yapılması mümkün olmaktadır (Gong vd. 2019; Liu vd. 2015; Terzi vd. 2015; Zhou vd. 2019; Zhang vd. 2019). Değerlendirmelerin başarılı bir şekilde yapılması için çok boyutlu olan yaşanabilirlik kavramının ve kullanılan yöntemlerin net bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda araştırma, kentsel yaşanabilirlik ve mutluluk kavramlarına metodolojik bir çerçeve sunmaktadır.

Kentsel Yaşanabilirlik Kavramı Üzerine

Antik çağlardan günümüze kadar olan süreçte Romalı mimar olan Vitruvius tarafından "sağlamlık-işe yararlılık-hoşluk (*Firmitas- Utilitas*)" olarak açıklanan temel nitelikler kentsel mekânın, mekânsal ilişkilerin ve hatta yaşanabilirlik kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Modern dönemde ise kent planlama tarihinin öncüleri olarak kabul edilen Howard- Bahçe Kent (*Garden City*), Garnier- Sanayi Kenti (*Industrial City*), Unwin- Yeni Kent (*New City*), Le Corbusier- Çağdaş Kent (*Contemporary City*), Burnham- Güzel Kent (*The City Beatiful*) gibi planlama hareketleri kentlerin daha yaşanabilir olması amacı üzerine kurgulanmıştır. Çok boyutlu bir kavram olan yaşanabilirlik, sadece planlama alanında değil aynı zamanda toplumsal, sosyal, politik ve felsefi gibi birçok alanda da sorgulanmaktadır (Kaal, 2011; Sofeska, 2017).

Yaşanabilirlik, çeşitli nitel ve nicel faktörlere dayalı olarak farklı ülke ve toplulukların yerel veya bölgesel ölçekte göreceli performansını değerlendiren bir kavramdır. Kentsel yaşanabilirliğin değerlendirilmesi, planlama alanında karar alma için son derece önemli olan karmaşık, dinamik ve çok aktörlü olan bir konudur (Saeed vd. 2022). Yaşanabilirlik değerlendirmelerinde kentlerde kaliteli yaşam alanları, toplumsal memnuniyet, yüksek oranda yaşam kalitesi amaçlanmaktadır. Değerlendirmeler sırasında kentlerin sürdürülebilirlik göstergeleri, mekânsal planlama/büyüme, kentsel ekonomi, altyapı sistemleri, bireysel refah ve kentsel çevre özellikleri dikkate alınmaktadır (Zhu vd. 2020; Saeed vd. 2022).

Yaşanabilirlik öznel bir kavram olduğu için görece iyi bir yaşam tanımı, toplumsal beklentilere ve kültürel özelliklere göre değişmektedir. Bu nedenle herkes tarafından kabul edilebilir bir standart tanımlamak zordur. Literatürde bu konuda birçok çalışma bulunmaktadır (Khalil, 2012; Morais vd. 2013; Alexander, 2013; Öztürk ve Özdemir, 2013; Marsal-Llacuna vd. 2015; Kashef, 2016; Okulicz-Kozaryn ve Valente, 2019; Zhu vd. 2020; Saeed vd. 2022). Bu çalışmalara bakıldığında kentsel yaşanabilirlik ve yaşam kalitesi kavramlarının belirli konularda örtüştüğü görülmektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimler Konferansı'nda, yapılaşmış bir kentsel çevrenin yaşanabilirliğinin, insanların yerleşim alanlarındaki yaşam kalitesi üzerindeki önemli bir etkisi olduğu belirtilmiştir (UN-Habitat, 1996). Kentsel yaşanabilirlik, kentte yaşayan insanların sosyo-kültürel, ekonomik ve fiziksel koşullardan nasıl etkilendiği ile ilgili bir durum olup, bu niteliklerin birbirleriyle olan etkileşimidir. Yaşanabilirlik kavramı çok boyutlu olduğundan, iklim, sürdürülebilirlik, kentsel tasarım, erişilebilirlik, nüfus gibi birçok faktörü kapsamaktadır (Şekil 1). Tüm faktörler göz önüne alındığında, değerlendirme ölçütlerinin her biri ayrı bir öneme sahip olsa da kentsel yaşanabilirliğin sağlanabilmesi için bir bütün olarak değerlendirilmesi yaygın olarak tercih edilmektedir.

Şekil 1. Yaşanabilirlik sözcük bulutu

Kentsel Yaşanabilirliğin Ölçümü ve Göstergeler

Kentsel yaşanabilirliğin ölçülmesinde genel olarak öznel, nesnel ve karma yapılı yöntem olmak Üzere Üç Farklı Yöntem Kullanılmaktadır (Santos Ve Martins, 2007; Martins, 2007; Pissourios, 2013):

Öznel Yöntemler: Genel olarak sağlık, güvenlik, huzur, mutluluk ve memnuniyet gibi kişiden kişiye göre farklılık gösteren ölçütler değerlendirilmektedir. İnsanların bu konudaki memnuniyet düzeyleri yaşam kalitesini etkileyen en önemli parametrelerden birisidir. Öznel yöntemler kapsamında, kişisel algıları ölçen inceleme raporları, öznel değerlendirmeler, anket veya yüz yüze görüşmeler tercih edilmektedir.

Nesnel Yöntemler: Kentlerde yapılı çevre ve doğal çevreye yönelik sayısal değerlerin, ekonomik veriler gibi ölçütlerin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemlerdir. Bu kapsamda ulaşım, açık yeşil alanlar gibi farklı birçok ölçütleri değerlendirirken uzaktan algılama programları tercih edilmektedir. Uzaktan algılama programlarının yanı sıra, sayımlar, çevresel ölçümler, istatistiki analiz programları da kullanılmaktadır.

Karma Yapılı Yöntemler: Hem öznel hem de nesnel değerlendirmelerin beraber kullanıldığı yöntemlerdir. Yapılan araştırmalar karma yapılı yöntemlerin daha doğru sonuç verdiğini göstermektedir. Yaşanabilir kent araştırmalarında öznel veya nesnel yöntemlerinden sadece birisinin kullanılması yeterli olmamaktadır. Yaşanabilir kent araştırmalarında iki yöntem türünün de bir arada kullanılması daha somut ve etkili sonuçlar ortaya çıkmasını sağlamaktadır. metin

Sayısal Yöntemler

Leyden vd. (2011), kentlerde yaşayan insanların mutluluğu üzerine bir çalışma yapmıştır. Kentlerin planlama ve tasarımının 10 kentsel alanda yaşayanların mutluluğu ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Uygun toplu taşıma araçlarına ve kültürel ve eğlence olanaklarına kolay erişim sağlayan kentlerin, mutluluğu teşvik ettiği ve aynı zamanda uygun fiyatlı ve çocuk yetiştirmek için iyi yerler olarak hizmet veren kentlerin de mutluluğu artırdığını belirtmişlerdir. Çalışma kapsamında anket

tekniği kullanarak veriler elde edilmiştir. İstatistiksel analizlerin tamamlanmasından sonra mutluluk puan ortalamaları hesaplanarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

Cloutier vd. (2014), mutluluk için sürdürülebilir mahalleler endeksi (*Sustainable Neighborhoods for Happiness Index-SNHI*) geliştirmişlerdir. Endeksin en önemli özelliği mutluluk ve sürdürülebilirliğin bir bütün olarak ele alınmasıdır. Çalışmada, sürdürülebilir kalkınma alanına yatırım yapan kentlerin, SNHI' de daha yüksek puan aldığı ve bu kentlerde yaşayanların mutluluklarının da daha fazla olduğunu tespit edilmiştir. Endeks kapsamında değerlendirilen ölçütler; su yönetimi (*water management*), enerji yönetimi (*energy management*), kentsel tasarım (*urban design*), atık yönetimi (*waste management*), ulaşım (*transportation*), binalar, altyapı (*buildings & infrastructure*), gıda yönetimi (*food management*), çalışma hayatı ve ekonomik gelişmedir (*business and economic development*). Çalışma kapsamında geliştirilen mutluluk endeksinde doğrusal regresyon modeli (*linear regression model*) kullanılmıştır:

$$SNHI = \beta_0 + H2Om(H2Om_H) + Em(Em_H) + Ud(Ud_H) + Fp(Fp_H) + Bed(Bed_H) + Wm(Wm_H) + Ts(Ts_H) + Bg(Bg_H) + Cg(Cg_H)$$

SNHI: Mutluluk endeksi, H_2OmH: Su yönetimi, EmH: Enerji yönetimi, UdH: Kentsel tasarım, FpH: Gıda yönetimi, BedH: çalışma hayatı ve ekonomik gelişme, WmH: Atık yönetimi, TsH: Ulaşım sistemleri, BgH: Bina ve altyapı, CgH: Topluluk yönetimi.

Koramaz ve Türkoğlu (2018), İstanbul kentinde yapmış oldukları çalışmada kent parklarının yaşam kalitesi (*QoL*) üzerindeki etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda park alanlarının farklı özellikleri, konut alanları, sosyal ilişkiler, sağlık, fiziksel aktivite olmak üzere farklı alanlar çerçevesinde formüle edilmiştir. Çalışma, QoL'yi bütünsel bir yaşam deneyimi olarak ele almakta ve farklı alan özelliklerinin etkileşimleri ile ortaya çıkan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Anket uygulaması ile gerçekleştirilen çalışmada, kent parklarının kent ve konut ortamı ölçeklerinde farklı işlevleri aracılığıyla yaşam kalitesine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda, geliştirilen formül şu şekildedir:

Y=4.241+0084(F8) +0.025(F7) +0.029(F6) +0.031(F2) +0.022(F4) +0.12(F1) +0.008(F5)-0.01(F3) +0.009(F9)

Y: Yaşam kalitesi düzeyi (*Quality of Life Level-QoL*), F1: Mahallede bina yapısı kalitesi, F2: Mahalle memnuniyeti, F3: Mahalledeki sosyal baskı, F4: Mahalledeki sosyal ilişkilerden memnuniyet, F5: Mahalle bölgesi dışında park kullanım sıklığı, F6: Mahalledeki parklardan memnuniyet, F7: Yakın çevrenin fiziksel aktiviteye elverişli olması, F8: Kişisel sağlıktan memnuniyet, F9: Genel fiziksel aktivite seviyesidir.

Zhu vd. (2020), Çin'in Shandong Eyaletindeki Linyi kentinde topluluk düzeyinde yaşanabilirlik değerlendirmesi için yapmış oldukları çalışmada, güvenilir ve dinamik bir model kapsamında yaşanabilirlik endeksi geliştirmişlerdir. İlk olarak, yaşanabilirlik değerlendirmesi için hiyerarşik bir dizin sistemi oluşturulmuş ve uzaktan algılama verilerinden, İnternet tabanlı jeo-uzamsal verilerden her bir kriter ve topluluk için veriler temin edilmiştir. Daha sonra, tüm topluluklar için yaşanabilirlik puanları hesaplanmış ve Monte Carlo simülasyonlarını kullanılarak toplulukların yaşanabilirlik düzeyleri değerlendirilmiştir. Endeks, çevre sağlığı, çevre konforu, yaşam kolaylığı ve seyahat kolaylığı olmak üzere 4 ana faktör ve toplamda 16 alt kriterden oluşmaktadır. Endeks kriterlerinin ağırlıklarının belirlenmesi için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi uygulanmıştır. Ağırlık değerleri de hesaplandıktan sonra toplulukların yaşanabilirlik puanlarının hesaplanması için formül geliştirilmiştir:

$$Score_i = \frac{\sum_{j=1}^{N} W_j \times X_{ij}}{\sum_{j=1}^{N} W_j}$$

Formülde, Scorei: Toplulukların ham değeri, Wj: J nin ağırlık değeri, Xij: J nin yeniden ölçeklenmiş değeridir.

Mushtaha vd. (2020), turizm bölgelerinde yaşanabilirlik düzeylerini değerlendirmek için bir endeks geliştirmişlerdir. Literatür taraması sonucunda yaşanabilirliği etkileyen parametreler belirlenmiştir. Çevre kalitesi (*Environmental quality-EQ*), Sosyal ve kültürel unsurlar (*Social and cultural elements-S&C*), erişilebilirlik ve güvenlik (*Accessibility and safety-AC&S*), olanaklar ve hizmetler (*Amenities and services-AM&S*) olmak üzere 4 ana başlık altında toplamda 21 değerlendirme ölçütü belirlenmiştir. Kentte yaşayanlarla anket uygulaması yapılmış, uzman görüşleri doğrultusunda AHP yöntemi kullanılarak ta kriterlerin ağırlık değerleri belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen bulgular istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda tahmini yaşanabilirlik oranı için geliştirilen formül:

$$\hat{p}_{st} = \frac{1}{4N}(N\hat{p}_1 + N\hat{p}_2 + N\hat{p}_3 + N\hat{p}_4) = \frac{1}{4}(\hat{p}_1 + \hat{p}_2 + \hat{p}_3 + \hat{p}_4)$$

Formülde; Pst: Tahmini yaşanabilirlik oranı, P1: Çevre kalitesi, P2: Sosyal ve kültürel unsurlar, P3: Erişilebilirlik ve güvenlik, P4: Olanaklar ve hizmetlerdir.

Cheng vd. (2021), kent parklarının kullanıcıların COVID-19 öncesi ve sonrasındaki mutlulukları üzerine etkilerini araştırmıştır. Çin'de bulunan Nanjing kentinde yapılan çalışmada, 577 kent parkı seçilmiştir. Büyüklüklerine göre dört grupta sınıflandırılan park alanlarında ve çevrelerindeki sosyal aktivitelerin insanların duyguları üzerindeki potansiyel etkilerini belirlemek amacıyla ArcGIS programında tampon mesafeleri (300, 500, 1500 ve 2000 m) belirlenmiştir. Normalleştirilmiş bitki örtüsü endeksi (*Normalized Difference Vegetation Index-NDVI*), arazi yüzey sıcaklığı (*Land Surface Tempareture-LST*), hava kalitesi endeksi (*Air Quallity Index-AQI*), gürültü oranı (*Proportion of Noise-NP*) nüfus yoğunluğu (*Population Density-PD*), geçirimsiz arazi oranı (*Proportion of Impervious Land-ILP*), su mevcudiyeti (*Proportion of Water-WP*) ve kentsel park alanı (Urban Park Area-UPA) olmak üzere 8 tane kontrol değişkeni belirlenmiştir. ArcGIS programında değişkenlerin haritaları oluşturulduktan sonra istatistiksel analizler yapılarak, mutluluk endeksi (Happiness index) formülü geliştirilmiştir.

$$\text{Mutluluk}_{ij} = \alpha_0 + \alpha_1 X_{ij} + \alpha_2 C_{ij} + \alpha_3 T_{it} + \varepsilon_0$$

Formülde, Mutluluk ij: j periyodundaki i kent parkının mutluluk endeksi, Xij: j periyodundaki kentsel park i'nin NDVI, Cij: test edildikten sonra bağımlı değişkenle ilişkili tüm kontrol değişkenleri (ILP, LST, WP, WE ve PD) Tij: NDVI ve zaman kukla değişkenlerinin çarpım terimidir ve geçici sabit etkiler için kullanılır ve α_0 bir sabittir ve ε_0 bir hata terimidir. α_1'in pozitif olması beklenir ve tablolarda NDVI katsayısı olarak gösterilir.

NDVI' nin ifade edilen mutluluk üzerindeki etkisinin sıralama arttıkça nasıl değiştiğini gözlemlemek ve dört kentsel park grubu içinde önemli farklılıklar olup olmadığını tespit etmek amacıyla NDVI derece değişkenlerini ve kentsel park grubu değişkenlerini eklenerek, denklem 1 ve 2 elde edilmiştir. Modelde farklı türdeki kent parklarının kullanıcıların mutlulukları üzerindeki etkisinin belirlenmesi için bir regresyon modeli oluşturulmuştur:

$$\text{Mutluluk}_{ij} = \beta_0 + \beta_1 X_{ij} + \beta_2 C_{ij} + \beta_3 T_{it} + \beta_4 D_{it} + \varepsilon_0$$

Denklem (2)'deki beta, Denklem (1)'deki alfa ile aynı anlama sahiptir ve her ikisi de değişkenin regresyon katsayısını temsil etmektedir. İstatistiksel analizler tamamlandıktan sonra ArcGIS programında, enterpolasyon analizi yöntemi uygulanarak kentsel park tampon alanlarının ifade edilen mutluluğunu görselleştirilmiştir.

Faka vd. (2021) Yunanistan'ın Atina Metropolitan Bölgesi'nde, yerleşim alanlarının sağladığı yaşam kalitesinin değerlendirilmesi üzerine, çok kriterli analiz yöntemi kullanılarak karmaşık bir endeks oluşturulmuştur. Yapılı alan, doğal, sosyoekonomik ve kültürel çevre, altyapı ve hizmetler, konut kalitesi gibi yaşam kalitesi faktörleri CBS ortamında analiz edilmiştir. Bu endeksin haritalanması, farklı yaşam kalitesi seviyelerine sahip alanların tanımlanmasını sağlamıştır. Ana faktörler altında alt kriterler belirlenerek, çalışma alanındaki tüm yerleşim alanlarına yönelik göstergeler hesaplanmıştır. Hesaplamalardan sonra yerleşim alanları çok düşük QoL seviyesinden, çok yüksek QoL seviyesine kadar beş kategoriye ayrılarak sıralama ölçeğine göre yeniden sınıflandırılmıştır. Daha sonra her bir ana faktör çalışma kapsamında geliştirilen formül kullanılarak alt kriterlerinden hesaplanmıştır:

$$C_i = \frac{\sum_i^n v_i}{n}$$

Formülde; Ci: ana kriter, n: alt kriter sayısı, Vi: alt kriterdir.

Daha sonra her bir yerleşim bölgesi için QoL ana kriterler üzerinden aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır:

$$QoL = \frac{\sum_i^n C_i}{n}$$

Formülde; QoL: Genel yaşam kalitesi, n: kriter sayısı, Ci: ana kriterdir.

Saeed vd. (2022) kentlerin yaşanabilirliklerine göre sıralanması için bir yol haritası geliştirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada bir bileşik kentsel yaşanabilirlik endeksi (*Urban Livability Composite Index*) tanımlanmış ve her bir şehir için mutlak uygunluk belirlenerek şehirler buna göre sıralanmıştır. Bu kapsamda, bir yaşanabilirlik endeksi geliştirilmiştir. Endekste dikkate alınan ölçütler, mekânsal özellikler, bireysel refah, kentsel ekonomi, bağlantı ve altyapı, yaşam kalitesi ve kentsel çevre özellikleri olarak 4 ana başlık altında 44 kriter belirlenmiştir. AHP yönteminin tercih edildiği çalışmada, her kritere bir ağırlık değeri verilmiştir. Kriterlerin ikili karşılaştırması için anket uygulaması yapılmıştır. Değerlendirmeler ve istatistiki analizler sonucunda yaşanabilirlik endeksinin oluşturulmasında, sonuçların ortalamalarını almak için ağırlıklı ortalama istatistiksel analizi kullanılmıştır. AHP ve ağırlıklı toplam tekniği kullanılarak elde edilen nihai bileşik puan yani yaşanabilirlik puanı şu şekilde tanımlanmıştır:

$$Composite\ Score = \sum_{n=1}^{n} W_i Y_i$$

Formülde; Composite Score: Bileşik puan, Y: değişken, W: Değişkene atanan ağırlıktır.

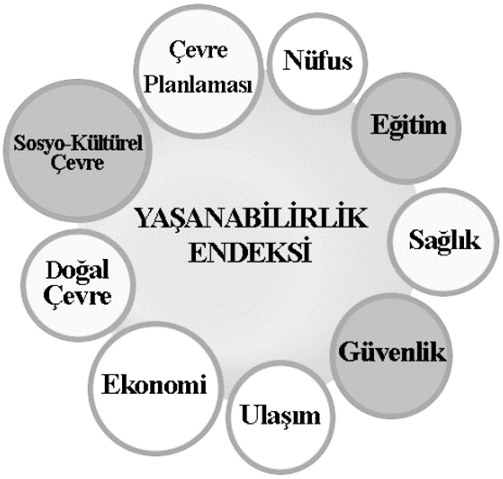
Patil ve Sharma (2022), 14 Hint şehrinin yaşam kalitesini değerlendirmek amacıyla temel bileşen analizi ile karşılaştırmalı sonuçlar elde ederek bir yaşanabilirlik endeksi geliştirmişlerdir. Yeni temel bileşen kapsamında yedi endeks oluşturulmuştur. Bunlar; Temel olanaklar endeksi (*Basic Amenities Index-BAI*), ekonomik gelişme endeksi (*Economic Development Index-EDI*) , emniyet ve güvenlik endeksi (*Safety and Security Index-SSI*), ulaşım ve erişilebilirlik endeksi (*Transportation Access Index-TAI*), çevresel etki endeksi (*Environmental Impact Index-EII*), altyapı gelişmişlik endeksi

(*Infrastructure Development Index-IDI*), ve cinsiyet rolü endeksidir (*Gender Role Index-GRI*). Bütün kentler için 7 endeks hesaplandıktan sonra kentlerin yaşanabilirlik puanı için aşağıdaki denklem kullanılmıştır:

$$(UQoL)_i = (BAI)_i + (EDI)_i + (IDI)_i + (TAI)_i + (EII)_i + (SSI)_i + (GRI)_i$$

Formülde; UQoL: Yaşanabilirlik puanı, BAI: Temel olanaklar endeksi, EDI: Ekonomik gelişme endeksi, IDI: Altyapı gelişmişlik endeksi, TAI: Ulaşım ve erişilebilirlik endeksi, EII: Çevresel etki endeksi, SSI: Emniyet ve güvenlik endeksi, GRI: Cinsiyet rolü endeksidir.

Literatürdeki çalışmaların çoğunluğu yaşanabilirlik kavramını sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi kavramları ile beraber değerlendirmektedir. Her çalışmada farklı endeks geliştirilmiş olsa da temel de çoğu değerlendirme ölçütünün benzer olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak kullanılan ölçütler, çevre planlaması, nüfus, eğitim, sağlık, güvenlik, ulaşım, ekonomi, doğal çevre, sosyo-kültürel çevredir (Şekil 2).

Şekil 2. Yaşanabilirlik endeksi değerlendirme ölçütleri

Değerlendirme ve Sonuç

Yaşanabilirlik kavramının kentsel planlama alanında etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanabilirliğin, sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi, sosyo-kültürel çevre, doğal çevre, fiziksel çevre özellikleri gibi birçok kavramı içermesi, bir kentin dinamik süreçlerinde artırılmaya çalışılan bir hedef olup karar almada etkili bir faktör olduğunu tartışılmazdır. Küresel ölçekte yaşanan su kalitesi, yeşil alanlar, gürültü, erişilebilirlik, güvenlik ve sağlık gibi çevresel kaliteyi etkileyen tüm faktörlerin olumsuz yönde gelişmesi kentsel alanlarda birçok soruna yol açmaktadır (Öztürk vd. 2019b; Zhu vd. 2020; Yılmaz ve Işınkaralar, 2021). Aynı zamanda kentleşme etkisinin büyüyeceği öngörüsü dikkate alındığında, daha sürdürülebilir, sağlıklı ve konforlu yaşam alanlarının oluşturulması için yaşanabilirlik değerlendirmelerinin yapılması önemli bir gereklilik haline gelmektedir.

Yaşanabilirlik kavramı çok boyutlu bir kavram olduğu için belirli değerlendirme ölçütleri bulunmamaktadır. Çalışma kapsamında incelenen araştırmalarda, yaşanabilirlik değerlendirme ölçütlerinin belirlenirken genel olarak doğal çevre, sosyo-kültürel çevre, fiziksel çevre özellikleri, insanların memnuniyet düzeyleri, mutluluk oranları, kentsel hizmetler parametrelerinin kullanılmıştır. Parametrelerin değerlendirilmesinde ise anket uygulamaları, GIS tabanlı analizler, istatistiksel analiz yöntemleri kullanılarak endeksler geliştirilmiştir. Önerilen metodolojinin kentlerin yerel veya bölgesel ölçekte karşılaştırılarak değerlendirilmekte kullanılmıştır. Bu kapsamda yaşanabilirlik değerlendirmeleri yapılırken hem öznel hem de nesnel değerlendirme yöntemlerinin bir bütün olarak kullanıldığı çalışmaların kullanımı artmaktadır. Son yıllarda jeo-uzamsal ve uzaktan

algılama alanında yaşanan gelişmeler sonucunda bu kapsamda elde edilen verilere dayalı gelişmiş değerlendirme modelleri geliştirilmektedir. Sayısal açıdan daha doğru ve net sonuçların elde edilmesi sağlanarak, kentsel yaşam kalitesi, yaşanabilirlik, kentsel gelişme gibi farklı birçok alanda daha kapsamlı araştırmaların yapılması mümkün olmaktadır. Daha sağlıklı, konforlu yaşam alanları oluşturmak için planlama ve tasarım alanlarında alternatif yöntemlerin geliştirilmesi veriye erişim ve verinin analizindeki ilerlemeler sayesinde kolaylaşmaktadır. Böylece insanların daha sağlıklı ve kaliteli kentsel alanlarda yaşamlarını sürdürmesi sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Bai, X.; McPhearson, T.; Cleugh, H.; Nagendra, H.; Tong, X.; Zhu, T.; Zhu, Y.-G. (2017). Linking Urbanization and the Environment: Conceptual and Empirical Advances. *Annu. Rev. Environ. Resour.* 42, 215–240. https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102016-061128

Birnur, K. Ö. S. E., & Dönmez, Y. (2021). Mahalle Ölçeğinde Kültürel Değerlerin Kent Kimliğine Etkileri: Kale Mahallesi-Samsun. Kent Akademisi, 14(4), 1156-1190. http://dx.doi.org/10.35674/kent.955281

Cheng, Y., Zhang, J., Wei, W., & Zhao, B. (2021). Effects of urban parks on residents' expressed happiness before and during the COVID-19 pandemic. *Landscape and Urban Planning,* 212, 104118. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104118

Cloutier, S., Jambeck, J., & Scott, N. (2014). The Sustainable Neighborhoods for Happiness Index (SNHI): A metric for assessing a community's sustainability and potential influence on happiness. *Ecological Indicators,* 40, 147-152. https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.01.012

Dülger Türkoğlu, H., Bölen, F., Baran, P. K., & Marans, R. W. (2009). İstanbul'da yaşam kalitesinin ölçülmesi. *İTÜDERGİSİ/a,* 7(2). http://160.75.25.161/index.php/itudergisi_a/article/view/176

Faka, A., Kalogeropoulos, K., Maloutas, T., & Chalkias, C. (2021). Urban Quality of Life: Spatial Modeling and Indexing in Athens Metropolitan Area, Greece. *ISPRS International Journal of Geo-Information,* 10(5), 347. https://doi.org/10.3390/ijgi10050347

Fu, B., Yu, D., Zhang, Y. (2019). The livable urban landscape: GIS and remote sensing extracted land use assessment for urban livability in Changchun Proper, China. *Land Use Policy* 2019, 87, 104048. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104048

Gao, X.; Asami, Y. (2001). The External Effects of Local Attributes on Living Environment in Detached Residential Blocks in Tokyo. *Urban Stud.* 2001, 38, 487–505. https://doi.org/10.1080/00420980120027465

Grimm, N.B.; Faeth, S.H.; Golubiewski, N.E.; Redman, C.L.; Wu, J.; Bai, X.; Briggs, J.M. (2008). Global Change and the Ecology of Cities. *Science* 2008, 319, 756–760. https://doi.org/10.1126/science.1150195

He, C., Liu, Z., Wu, J., Pan, X., Fang, Z., Li, J., & Bryan, B. A. (2021). Future global urban water scarcity and potential solutions. Nature Communications, 12(1), 1-11. https://doi.org/10.1038/s41467-021-25026-3

Hüsam, A., Öztürk, S., & Dönmez, Y. Parkların Peyzaj Mimarlığı Açısından İncelenmesi: Karabük Kent Merkezi Örneği. Journal of Humanities and Tourism Research, 11(2), 339-346. http://dx.doi.org/10.14230/johut1021

Işınkaralar, Ö., & Varol, C. (2021). Kent Merkezlerinde Ticaret Birimlerin Mekansal Örüntüsü Üzerine Bir Değerlendirme: Kastamonu Örneği. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 6(2), 396-403. https://doi.org/10.30785/mbud.927529

Isinkaralar, O., Varol, C., & Yilmaz, D. (2022). Digital mapping and predicting the urban growth: Integrating scenarios into cellular automata—Markov chain modeling. Applied Geomatics, 1-11. https://doi.org/10.1007/s12518-022-00464-w

Kaal, H. (2011). A conceptual history of livability: Dutch scientists, politicians, policy makers and citizens and the quest for a livable city. *City,* 15(5), 532-547. https://doi.org/10.1080/13604813.2011.595094

Kashef, M. (2016). Urban livability across disciplinary and professional boundaries. *Frontiers of Architectural Research,* 5(2), 239-253. https://doi.org/10.1016/j.foar.2016.03.003

Khalil, H. A. E. E. (2012). Enhancing quality of life through strategic urban planning. *Sustainable cities and society,* 5, 77-86. https://doi.org/10.1016/j.scs.2012.06.002

Koramaz, E. K., & Türkoğlu, H. (2018). Measuring and understanding urban parks' contribution to Quality of Life in Istanbul. *Social Indicators Research,* 138(1), 335-351. https://doi.org/10.1007/s11205-017-1657-6

Leyden, K. M., Goldberg, A., & Michelbach, P. (2011). Understanding the pursuit of happiness in ten major cities. *Urban affairs review*, 47(6), 861-888. https://doi.org/10.1177/1078087411403120

Liu, J.; Han, J. (2017). Does a Certain Rule Exist in the Long-Term Change of a City's Livability? Evidence from New York, Tokyo, and Shanghai. *Sustainability* 2017, 9, 1681. https://doi.org/10.3390/su9101681

Liu, X.; Song, Y.; Wu, K.; Wang, J.; Li, D.; Long, Y. (2015). Understanding urban China with open data. *Cities* 2015, 47, 53–61. https://doi.org/10.1016/j.cities.2015.03.006

Marsal-Llacuna, M. L., Colomer-Llinàs, J., & Meléndez-Frigola, J. (2015). Lessons in urban monitoring taken from sustainable and livable cities to better address the Smart Cities initiative. *Technological Forecasting and Social Change,* 90, 611-622. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2014.01.012

Martins, I. (2007). Monitoring Urban Quality of Life: The Porto Experience. *Social Indicators Research,* 80(2), 411–425. https://doi.org/10.1007/s11205-006-0002-2

Morais, P., Miguéis, V. L., & Camanho, A. S. (2013). Quality of life experienced by human capital: An assessment of European cities. *Social indicators research,* 110(1), 187-206. https://doi.org/10.1007/s11205-011-9923-5

Mushtaha E, Alsyouf I, Al Labadi L, Hamad R, Khatib N, Al Mutawa M. (2020) Application of AHP and a mathematical index to estimate livability in tourist districts: the case of Al Qasba in Sharjah. *Frontiers of Architectural Research* 9:872–889. https://doi.org/10.1016/j.foar.2020.04.001

Norouzian-Maleki S, Bell S, Hosseini S-B, Faizi M (2015) Developing and testing a framework for the assessment of neighbourhood liveability in two contrasting countries*: Iran and Estonia ecological indicators.* 48:263–271. https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.07.033

Okulicz-Kozaryn, A., & Valente, R. R. (2019). Livability and subjective well-being across European cities. *Applied Research in Quality of Life,* 14(1), 197-220. https://doi.org/10.1007/s11482-017-9587-7

Onnom, W.; Tripathi, N.K.; Nitivattananon, V.; Ninsawat, S. (2018). Development of a Liveable City Index (LCI) Using Multi Criteria Geospatial Modelling for Medium Class Cities in Developing Countries. *Sustainability* 2018, 10, 520. https://doi.org/10.3390/su10020520

Öztürk S., Işınkaralar, Ö., Yılmaz, D. (2019). *Cittaslow Hareketi ve Toplumsal Farkındalık: Gerze Sinop Örneği,* Academic Sciences on Social and Education Sciences, Kitap Bölümü, Gece Akademi, Chapter 1, s.1-14. https://www.researchgate.net/publication/338479764

Öztürk, S., & Özdemir, Z. (2013). The effects of urban open and green spaces on life quality; a case study of Kastamonu. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 13(1), 109-116. https://www.researchgate.net/publication/273395014

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., Yılmaz, D., İhtiyar, M., (2020). Koruma Yaklaşımı Olarak Tarihi Bir Güzergâhın Kültür Rotasına Dönüştürülmesi: Kastamonu Örneği *Turizm ve Araştırma Dergisi,* 9 (2), 144-159. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/turar/issue/58235/840480

Patil, G. R., & Sharma, G. (2020). Urban Quality of Life: An assessment and ranking for Indian cities. *Transport Policy*. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.11.009

Pissourios, I. A. (2013). An interdisciplinary study on indicators: A comparative review of quality-of-life, macroeconomic, environmental, welfare and sustainability indicators. *Ecological indicators*, 34, 420-427. https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2013.06.008

Saeed, U., Ahmad, S. R., Mohey-ud-din, G., Butt, H. J., & Ashraf, U. (2022). An Integrated Approach for Developing an Urban Livability Composite Index—A Cities' Ranking Road Map to Achieve Urban Sustainability. *Sustainability*, 14(14), 8755. https://doi.org/10.3390/su14148755

Santos, L. D., & Martins, I. (2007). Monitoring urban quality of life: The Porto experience. *Social Indicators Research,* 80(2), 411-425. https://doi.org/10.1007/s11205-006-0002-2

Shamsuddin, S., Hassan, N. R. A., & Bilyamin, S. F. I. (2012). Walkable environment in increasing the liveability of a city. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 50, 167-178. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.025

Sofeska, E. (2017). Understanding the livability in a city through smart solutions and urban planning toward developing sustainable livable future of the city of Skopje. *Procedia Environmental Sciences,* 37, 442-453. https://doi.org/10.1016/j.proenv.2017.03.014

Terzi, F., Türkoğlu, H. D., Bölen, F., Baran, P. K., & Salihoğlu, T. (2015). Residents' perception of cultural activities as quality of life in Istanbul. *Social Indicators Research,* 122(1), 211-234. https://doi.org/10.1007/s11205-014-0688-5

Wu, J. (2014). Urban ecology and sustainability: The state-of-the-science and future directions. *Landsc. Urban Plan.,* 125, 209–221. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.01.018

Xu, Y.; Sun, J.; Zhang, J.; Xu, Y.; Zhang, M.; Liao, X. (2012). Combining AHP with GIS in synthetic evaluation of environmental suitability for living in China's 35 major cities. *Int. J. Geogr. Inf. Sci.* 2012, 26, 1603–1623. https://doi.org/10.1080/13658816.2011.642800

Yilmaz, D., & Isinkaralar, Ö. (2021). Climate action plans under climate-resilient urban policies. *Kastamonu University Journal of Engineering and Sciences,* 7(2): 140–147. https://dergipark.org.tr/en/pub/kastamonujes/issue/66389/1014599

Yılmaz, D., Öztürk, S., & Işınkaralar, Ö. (2022). Kent İmgesinin Yapıtaşı Olarak Sokaklarda Mekânsal Zenginliğin Fraktal Geometri İle Analizi. *Kent Akademisi,* 15(3), 1341-1358. https://doi.org/10.35674/kent.996119

Zhan, D., Kwan, M.-P., Zhang, W., Fan, J., Yu, J., Dang, Y. (2018). Assessment and determinants of satisfaction with urban livability in China. *Cities* 2018, 79, 92–101. https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.02.025

Zhang, K., De Leeuw, G., Yang, Z., Chen, X., Su, X.; Jiao, J. (2019). Estimating Spatio-Temporal Variations of PM2.5 Concentrations Using VIIRS-Derived AOD in the Guanzhong Basin, China. *Remote Sens.* 2019, 11, 2679. https://doi.org/10.3390/rs11222679

Zhou, D.; Xiao, J.; Bonafoni, S.; Berger, C.; Deilami, K.; Zhou, Y.; Frolking, S.; Yao, R.; Qiao, Z.; Sobrino, J.A. (2019). Satellite Remote Sensing of Surface Urban Heat Islands: Progress, Challenges, and Perspectives. *Remote Sens.* 2019, 11, 48. https://doi.org/10.3390/rs11010048

Zhu, L., Guo, Y., Zhang, C., Meng, J., Ju, L., Zhang, Y., & Tang, W. (2020). Assessing community-level livability using combined remote sensing and internet-based big geospatial data. *Remote Sensing,* 12(24), 4026. https://doi.org/10.3390/rs12244026

UN-Habitat, (1996). https://www.un.org/en/conferences/habitat/istanbul1996 (Erişim Tarihi: 10/12/2022)

BM, (2022). https://turkiye.un.org/ (Erişim Tarihi: 10/12/2022)

DSÖ, (2021). https://www.who.int/ (Erişim Tarihi: 10/12/2022)

Kent Planlama Tarihinde İki Kentleşme Modeli: Kentsel Rönesans ve Yeni Şehircilik

Hatice SÖNMEZ TÜREL[1]
İpek ALTUĞ TURAN[2]

GİRİŞ

İnsanların yerleşik hayata geçişi, insanlık tarihindeki en önemli gelişmelerden bir tanesidir. Yerleşik hayata geçişten sonraki diğer önemli tartışma konusu şehir ve yerleşim kavramı arasındaki fark olmuştur. Bir yerleşimin kentsel formunu belirleyen değişkenler, ilk şehirlerin ortaya çıkışını tetikleyen doğal faktörlerin ve insan türünün beslenme ve barınma ihtiyaçlarının da bir göstergesidir (Belge, 2017).

Kentler içinde bulundukları uygarlıkların temel özelliklerini taşımakta olup ilk uygarlıkların ortaya çıkışıyla kent devrimi arasındaki paralellik bunun bir göstergesidir. Uygarlıklara ilişkin somutlaşan özelliklerin çoğu kentlerde bulunmakta olup kentler kurdukları ilişki ağları sayesinde kırsal kültür özelliklerinin anlaşılmasına da ışık tutmaktadırlar (Büyükcivelek, 2017).

İnsanoğlunun göçebe hayattan yerleşik hayata geçmesi, kentleşmenin de başlangıcı kabul edilmektedir. Kentleşme, sadece bir ülkedeki kent sayısının ya da bu kentlerde yaşayan nüfusun artışı olarak algılanmamalıdır. Aksine o ülkede süregelen sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin ortak bir sonucu olarak ortaya çıkan gerek toplumsal yapıda gerekse mekânsal yapıda kendini gösteren bir dönüşüm olarak karşımıza çıkmaktadır (Malkoç True ve Altuğ Turan, 2019).

Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin sonucu olarak ortaya çıkan mekânsal ve toplumsal yaşamdaki yapısal dönüşümü ifade etmekte olup diğer bir deyişle kentleşme, sanayileşme ve sanayi sonrası kentsel alanlarda yoğunlaşan kamusal ve özel aktivitelerle bu aktivitelerin çevresel etkilerinin bir bütünü olarak tanımlanmaktadır (Bilim ve Teknik, 2002).

Endüstri Devrimi sonrası göçlerin sanayileşmiş şehirlerde yoğunlaşması, bu şehirlerdeki kirliliğin artması ve hastalıkların salgınlara dönüşmesi, ekonomik zorluklar nedeniyle orta ve alt gelir sınıfındaki vatandaşların "hayatta kalma" maliyetini düşürmek adına konfordan feragat edip daha küçük evleri tercih etmeleri ve bunun da kişi başına düşen yeşil alanı dramatik olarak azaltması gibi sebeplerle şehirlerin yeniden tasarlanması ihtiyacı doğmuştur (Altuğ ve Malkoç True, 2021). Dünya genelinde kentleşme süreçlerinin hızlanmasıyla kontrolsüz gelişen kentler pek çok farklı sorunla yüzleşmiştir. Bu süreçte söz konusu bu sorunlara yönelik bilimsel kuramlara dayalı, akılcı yaklaşımlarla çözüm önerilerinin getirilmesinin gerekliliği ve bu alanda gerçekleştirilen kent planlama çalışmalarının önemi daha da fark edilir olmuştur.

Ünlü kentbilimci Thomas Adams, kent planlamasını 'toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda kentlerin fiziksel değişimine yön vermek amacıyla kente dair sorunlarla uğraşan bir bilim, bir sanat ve bir çalışma alanı' olarak tanımlamaktadır. Benzer bir bakış açısıyla J.T. Howard da kent planlamayı, kentsel alanların değişimine yön verilmesi biçiminde görmektedir. Howard, kent

[1] Doç. Dr., Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, ORCID: 0000-0002-2346-5615
[2] Doç. Dr., Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, ORCID: 0000-0003-3246-0338

planlaması eyleminin kentin tüm fiziksel varlığına yönelik bir planlama çalışması olmasının ötesinde toplumsal ve ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine de yön veren bir eylem olduğunu belirtir. Harvey S. Perloff'a göre kent planlama çalışmalarının kapsamı içinde hem metropoliten bölgelerdeki kentleşme alanları hem daha küçük çaptaki kentsel yerleşim yerleri bulunmaktadır. S.F. Chapin de kent planlamayı, kentsel alanların büyümesi ve gelişmesi için önceden belirlenmiş olan hedeflere ulaşmakta kullanılan akılcı bir yöntem olarak tanımlamaktadır (Keleş, 2017).

Modern çağda planlamaya olan gereksinim büyük ölçüde artmıştır. Levy (1997), 'Neden planlamaya gereksinimimiz var?' sorusuna verdiği yanıtta kentsel ilişkilerin birbirleriyle olan 'bağımlılığı' ve 'karmaşık yapısı' olmak üzere iki noktayı vurgulamaktadır (Ersoy, 2017). Günümüz dünyasında kentsel planlama süreçleri, gerek kültürel gerekse doğal faktörler olmak üzere pek çok bileşeni bir bütün olarak özümsemeyi zorunlu kılmaktadır. Kent planlarının fiziksel, ekonomik, sosyal, teknik, tarihsel, hukuki, estetik vb. olmak üzere pek çok konuda çözüm içermesi gerekmektedir. Dinamik yapıları nedeniyle sürekli olarak değişim içerisinde olan kentlerin, kent planlarının esneklik ilkesi kapsamında, değişen koşullarla uyumlu yeni önerileri içeren farklı yaklaşımlarla planlanması gerekmektedir.

Planlama süreçlerinde pek çok değişken özellik ve farklı planlama yaklaşımıyla gelecek öngörüleri ve mevcut sorunlara çözüm önerileri ortaya konulmaktadır. Tüm bu gelişmelerden hareketle çok farklı kentleşme modelleri ortaya çıkmış olup bu çalışmada aynı zaman dilimi içinde Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan Yeni Şehircilik kentleşme modeli ile Avrupa'da ortaya çıkmış olan Kentsel Rönesans kentleşme modeli ilkelerinin ortaya konulması ve değerlendirilmesidir.

KENTSEL RÖNESANS

1975 yılında yapılan Avrupa Mimari Miras Yılı Kampanyasında ortaya çıkan, Avrupa konseyince 1981 yılında tanımlanarak üye ülkelerin kentlerinde uygulanmasına geçilen "Kentsel Yenileşme Kampanyası" (Avrupa Kentsel Rönesans Kampanyası) (European Council, 1982), ilk olarak "urban renewal (kentsel yenileme)" adı ile tanımlanmış, fakat "urban renewal" sözcüğünden yıkılıp yeniden yapma anlaşılması nedeniyle tepkiyle karşılanmış, bu nedenle ismi "Kentsel Rönesans" olarak değiştirilmiştir (Çerçi, 2010).

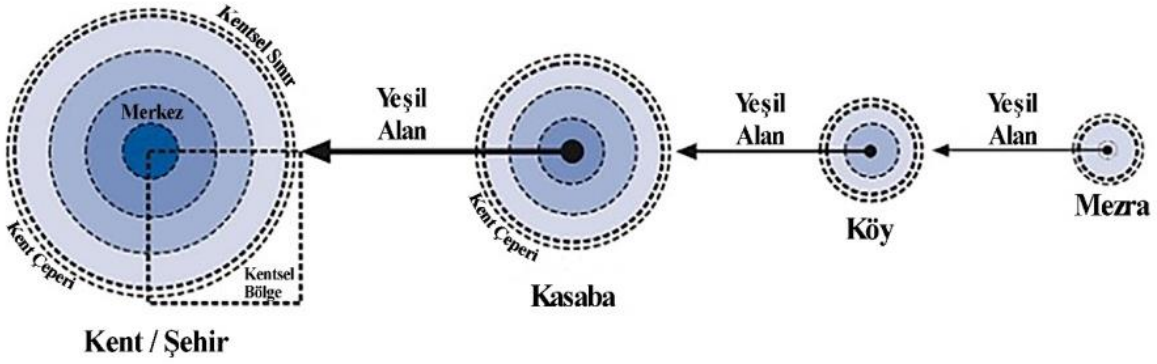
'Kentsel Yenileşme Kampanyası'nın (Avrupa Kentsel Rönesans Kampanyası) amacı (Çerçi, 2010);

- Kentlerde yaşam koşullarının geliştirilmesi
- Kentlerin şimdiki ve gelecek rollerinin tanımlanması ve ne olacağının tartışılması,
- Kentsel yaşamın geliştirilmesi için mevcut yasaların uygulanması ve yeni yasal dayanaklar elde edilmesi,
- ***Kentsel*** sorunlarla ile ilgili idari ve teknik yöntemlerin geliştirilmesidir.

Kentsel Rönesans İngiltere'de, banliyöleşmenin artmasının etkisiyle kentlerin nüfus kaybetmesi ve çöküşe girmesi karşısında kent merkezlerinin, dönüşüm aracılığıyla çekici ve etkili bir hale getirilmesi ve canlandırılması için kullanılan bir terimdir (Kentsel Strateji, 2022).

Kentsel Rönesans yaklaşımı küresel kentlerin, kültürel ve tarihi alanlarına yönelik yeniden yapılandırma programları biçiminde uygulanması prensibini benimsemektedir. Kentlerde yaşayan insanlar kent mekânı ile birlikte ele alınmakta, kentin değerleri korunmakta ve bu yöntemle de kent kültürü ve kentsel yaşam yeniden canlandırılması hedeflenmektedir. Kentsel Rönesans kavramı kentsel yaşamın iyileştirilmesi, sorunları ortadan kaldırılmış yaşanabilir bir çevre yaratılmasını amaçlamış, bunun için de yerel yönetimlere öncelik verilmesi ve kentsel konularda sorumluluklar yüklenilmesi öngörülmüştür (Yaman, 2010).

Kentsel Rönesans ile aynı zamanda, yayılma sonucu kent çevresindeki doğal alanların yok edilmesi karşısında kompakt kentsel gelişim desteklenmektedir (Kentsel Strateji, 2022). 1998 yılında İngiltere Başbakan Yardımcısı John Prescott'un daveti üzerine Richard Rogers liderliğinde Kentsel Çalışma Grubu (Urban Task Force) tarafından 'Kentsel Rönesansa Doğru' (Şekil 1) başlıklı bir rapor hazırlanmış olup bu rapor "kentsel dönüşüme bütüncül bir yaklaşımı" savunmak için bir fırsat olarak kabul edilmiştir (Parker, 2002).

Şekil 1. Kentsel Rönesansa Doğru (Parker, 2002).

Söz konusu bu rapor kapsamında öngörülen kazanımlar şu şekilde sıralanmaktadır (Parker, 2002):

- Tüm kentsel yerleşimler, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine göre yönetilecektir. Bu kapsamda temel çevresel göstergeler - hava kirliliği, toprak kirliliği, enerji kullanımı, atık geri dönüşümü ve atık bertarafı - önemli bir gelişme gösterecektir.
- Daha dengeli bir ulusal ekonomiyle, ekonomik fırsatların ve gelirin şehir içinde, şehirler ve bölgeler arasında eşit dağılımına olanak sağlanacaktır. Eğitim başarısı, sağlık, suç ve yoksulluk gibi temel sosyal göstergeler iyileşmiş olacaktır.
- Yerel ihtiyaçlar ve öngörülen konut talebi doğrultusunda işlevini yitirmiş alanların (brownfield) geri dönüşümünde önemli bir artış olacaktır. Buna paralel olarak yeni alanlara olan talepte de bir düşüş sağlanacaktır.
- Kasaba ve şehirlerde yaşayan insan sayısındaki artışla yıldan yıla kentsel nüfus büyüyecek. Nüfus hareketi periferiden merkeze doğru ilerlemiş olacak ve bu sayede market ile sosyal konut arasındaki ayrımlar bulanıklaşacaktır.
- Tutum anketleri, insanların ve yatırımcıların kentsel alanlara olumlu baktıklarını, kasaba ve şehirlerde yaşamaktan keyif aldıklarını ve buraları çocuk yetiştirmek için güvenli ve çekici yerler olarak gördüklerini gösterecektir.
- İngiltere, sürdürülebilir ve yüksek kaliteli kentsel tasarımda yenilikçilik konusunda dünya çapında bir itibara sahip olacaktır.
- Sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi kamu hizmetleri, özellikle kentsel toplulukların ihtiyaç ve isteklerini ele alan net bir kentsel boyut içerecektir.
- Tüm kentsel alanlar, yerel topluluk tarafından kabul edilen standartlara göre yönetilecektir.

Kentsel Rönesans yaklaşımına yönelik uygulama prensipleri şu şekilde sıralanmaktadır (Kentsel Strateji, 2022):

- Kentteki tarihi dokunun, su kenarının vb. yeniden keşfedilmesi, yaşanılan mekânlara dönüşümü,

- Kentin tarihi alanları ile güçlü bağlantı sağlanması,
- Kent merkezinde mimari ve kamusal alan kalitesinin artırılması,
- Kent merkezinin kafeler ve restoranlar gibi kullanım çeşitliliği ile gece ve gündüz yaşayan mekânlara dönüşümü,
- Konut bölgelerinde sosyal altyapının artırılması,
- Yerel ekonomi olanaklarının genişletilmesi, iş alanlarının artırılması,
- Kent merkezlerinde çeşitlilik sağlanması,
- Araç ve yaya dolaşımı arasında denge sağlanması,
- Trafik tıkanıklığına sebep olmayacak ulaşım düzenlemeleri yapılması,
- Sosyal refahın (sosyal konut, ödenebilir konut vb.) artırılması,
- Ödenebilir konutun, kamusal ve ulaşım odaklarına, iş alanlarına yakın yerlerde çeşitlilik, nitelik ve nicelik olarak artırılması,
- Çevre Dengesi (Sürdürülebilir Binalar)
- Sürdürülebilir inşaat, altyapı, enerji, site alanı standartlarının artırılması,
- Farklı sosyal grupların ihtiyacına yönelik hizmetler sağlanması,
- Toplu taşımanın stratejik bağlantılar ile etkinliğinin artırılması, trafiğin etkilerinin azaltılması,
- Ekonomik çeşitlilik fırsatı yaratılması,
- Yatırımlar için çekici çevre yaratılması,
- Kent kimliğinin güçlendirilmesi,
- Eğitim fırsatlarının artırılması,
- Sanayi alanlarının dönüşümü,
- Piyasa ile eşgüdüm ve yönlendirme,
- Ticari yönden uygulanabilirlik fizibilitesinin yapılması,
- Uygulamaya geçmek için finansman sağlanması.

King Lynn (İngiltere) şehrinde farklı kullanıcı gruplarının katılımıyla gerçekleştirilen çeşitli çalıştaylar sonucunda Kentsel Rönesans için beş başlık altında ilkeler belirlenmiştir. Buna göre Kentsel Rönesansın, aşağıdaki ilkeleri sağlaması hedeflenmiştir (The Urban Development Strategy, 2006):

Yapılı çevre için yapılması gerekenler;

- Kıyılar için canlandırıcı öneriler geliştirilmelidir.
- Kent merkezinin tarihi bölümleriyle tamamlayıcı olmalı ve iyi bağlantılılar kurulmalıdır.
- Kent merkezinin uygun olan bölümlerinde daha fazla konut inşa edilmelidir.
- Kente gelen ziyaretçiler için destinasyonlar oluşturmalıdır.
- Kentin tasarım ve inşa kalitesiyle etkileyici olması sağlanmalıdır.
- Yüksek kaliteli kamusal alanlar kurulmalıdır.
- Kent merkezinde zengin karma kullanımlar sağlanmalıdır.

- Kentin alışveriş, eğlence, barınma ve hizmet açısından sunduğu olanaklar çeşitlendirilmelidir.
- Motorlu taşıtlarla erişilebilirlik ihtiyacı ile yayaların ihtiyaçları ve yüksek kaliteli yürüme ortamı gereksinimler dengelenmelidir.
- Her yaştan yerel halkın ihtiyaç ve istekleri karşılanmalıdır.

Ulaşım ve hareket için yapılması önerilenler;

- Otoparklar daha etkin kullanılacak şekilde düzenlenmelidir.
- Ulaşım sırsındaki sıkışıklığı azaltmak için hareket modelleri ve kullanıcı davranışları yeniden yapılandırılmalıdır.
- Kullanıcılara mümkün olduğu durumlarda özel taşıt yerine toplu taşımayı seçme fırsatları tanıtılmalıdır.
- Yayalar ve bisikletliler için güvenli ve çekici bir erişim ağı oluşturulmalıdır.
- Trafiğin etkisini en aza indirilmelidir.

Ekonomi için yapılması önerilenler;

- Ekonomik çeşitlilik için imkânlar sağlanmalıdır.
- Turizm teşvik edilmelidir.
- İç yatırımı çekecek türden bir ortam yaratılmalıdır.
- Doğru türde ticari tesisler ve altyapı sunarak kentin adının duyurulması sağlanmaıdır.
- Kent kimliği güçlendirilmelidir.

Sosyal koşullar için yapılması önerilenler;

- Mevcut ve artan nüfusun değişen ihtiyaçlarına cevap verilmelidir.
- Genç yeteneklerin kentte kalması için eğitim, öğretim, çalışma ve eğlenceye yönelik hizmetlere ve fırsatlara erişimi artırılmalıdır.
- Yerel toplulukların desteği sağlanmalıdır.

Yaşanabilir olması için yapılması önerilenler;

- Ticari açıdan geçerli olmalıdır.
- Piyasa düzeniyle uyumlu olmalıdır.
- Perakende satış, barınma, eğlence, istihdam ve diğer kullanımlar için fırsatlar sağlanmalı ve bu fırsatların kullanıcıya ulaşması için net bir planın oluşturulmalıdır.

YENİ ŞEHİRCİLİK

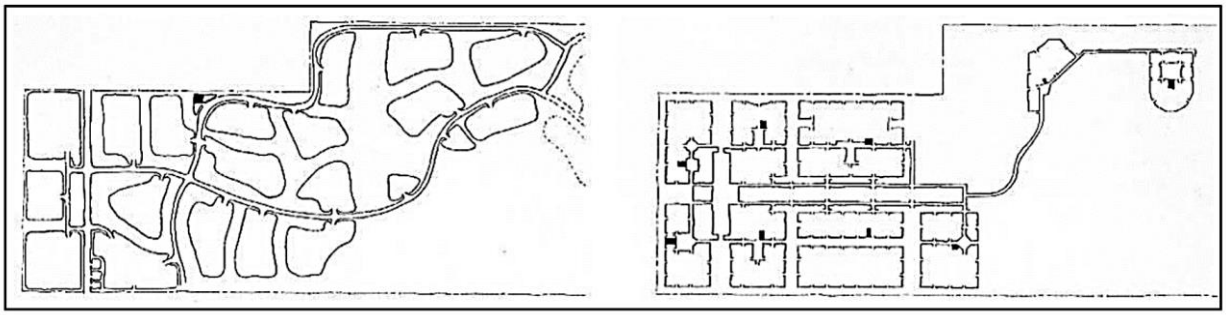
Amerika Birleşik Devletleri'nde 1980'li yılların sonlarında benimsenmiş olan "Yeni Şehircilik" akımı (Özdemir ve Zeren Gülersoy, 2006) metropoliten bölgelerdeki mevcut şehir merkezlerinin ve kasabaların restorasyonu, komşuluk yapısının sürdüğü mahallelere doğru genişleyen banliyölerin yeniden yapılandırılması, doğal ortamlar ile kültürel mirasın korunmasını savunmaktadır (CNU, 2022).

Tarım alanlarına, toplu taşımaya verilen öncelik ve belli bir büyüklük modeli gibi prensipleri içermesi bakımından Bahçe Şehir Hareketi, Yeni Şehircilik akımına referans oluşturmuştur. Yeni Şehircilik akımını ortaya çıkaran temel düşünce ise 'Yeni Gelenekçi Şehircilik' anlayışıdır. Yeni

Şehircilik, ilk olarak Amerikan geleneksel şehirlerine duyulan özlemle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle akımın ilk ilham kaynağı Amerika'nın 1920lerde kurulan geleneksel şehirleridir (Tekin, 2010).

ABD'de benimsenen banliyö planlamasına karşı bir duruş olarak ortaya çıkan ve savaş sonrası zarar gören kentlerin yeniden inşasında ortaya çıkan sorunlara alternatif çözümlerle yeni bir gelecek önerisi sunan Yeni Şehircilik akımı, kentsel büyümenin ortaya çıkardığı olumsuz etkileri en aza indirmeye çalışan, insan odaklı tasarımlarıyla yürünebilir ve sürdürülebilir bir kentsel çevre yaratma çabasını benimseyen bir harekettir. Bir kentsel kalkınma modeli olarak da ifade edilen bu Akım, daha iyi bir yaşam formu sunma iddiasıyla 20. yüzyılın en etkili tasarım ve planlama hareketi olarak kabul edilmektedir (Steuteville, 2018; Plaut ve Boarnet, 2003; Muschamp, 1996; Maltaş Erol ve Görmez, 2020).

Akım mevcut kentsel merkezlerin ve kasabaların uyumlu bir metropoliten bölge içerisinde yeniden düzenlenmesini desteklemek üzere kamusal politika ve gelişim uygulamalarının yeniden yapılanmasını savunmakta (Özdemir ve Zeren Gülersoy, 2006), erişim - ulaşım olanakları bakımından başarılı nitelikte, kompakt, yaşanabilir kentler yaratmak için yerleşmelerin çevreyle bir bütün şekilde inşaa edilmesi gerektiğini belirmektedir (Küçükkaraca, 2016) (Şekil 2).

Şekil 2. Tipik kentsel yayılma (solda), Yeni Şehircilik önerisi (sağda) (Katz, 1994; Tekin, 2010)

Yeni Şehircilik akımının savunucuları fiziksel problemlerin tek başlarına sosyal ve ekonomik problemleri çözmekte yetersiz kalmasının yanı sıra ekonomik canlılık, toplumsal ve çevresel sağlık için de uygun ve destekleyici bir fiziksel çevre gerekliliğini vurgulamışlardır (Özdemir ve Zeren Gülersoy, 2006).

Yeni Şehircilik akımın prensipleri aşağıda sıralanmaktadır (Nghiningwa, 2019; New Urbanism, 2022):

Yürünebilirlik bakımından günlük erişilmesi gereken kullanımların 10 dakikalık yürüme mesafede yer alması önem taşımaktadır. Ayrıca yaya dostu sokak tasarımı önem taşımakta olup bu kapsamda trafiğe kapalı yaya yolları ve/veya bölgelerinin varlığının gerekliliği belirtilmektedir.

Bağlantı kurulması önem taşımakta olup ara sokak, sokak ve bulvarlar oluşan erişim hiyerarşinin yanı sıra ile kamusal alan ağının gerekliliği belirtilmektedir.

Karma Kullanım ve Çeşitlilik kapsamında farklı yaş, kültür, ırk, gelir düzeyi vd. özellikler bakımından kullanıcı çeşitliliğine yönelik her kategorideki yerleşim biriminde karma kullanım olanağı sağlanmalıdır.

Karma Konut prensibi kapsamında çeşitli tip, boyut ve fiyat özelliğinde konut stoğu oluşturulması önerilmektedir.

Kaliteli Mimari ve Kentsel Tasarım üzerinde durulan bir diğer prensiptir. Kullanıcı konforu, insan ölçeğinde mekan vb. kavramların yanı sıra estetik kaygıların da benimsenmesi önerilmektedir.

Geleneksel Mahalle Yapısının önemi vurgulanmakta olup fark edilebilir bir merkez, merkezde sanat unsuru olarak tasarlanmış kamusal açık mekanın gerekliliği belirtilmektedir.10 dakikalık yürüme mesafesinde çeşitli kullanımlara olanak sağlayan; kentin merkezde yoğunlaştığı, ancak bu yoğunluğun sınıra doğru azaldığı bir planlama anlayışına (transect) yer verilmektedir.

Artan Yoğunluk prensibi kapsamında konut, ticaret, hizmet vd. kullanımların birbirine yakın konumlarda yoğunlaşması ve bu yöntemle erişim kolaylığının sağlanması önerilmektedir.

Yeşil Ulaşım prensibi kapsamında yerleşim birimlerini birbirine bağlayan bir raylı (tren) sistem önerilmektedir. Ayrıca günlük ulaşım için bisiklet, paten, scooter ve yürüyüşün daha fazla kullanılmasını teşvik eden yaya dostu tasarımlar vurgulanmaktadır.

Sürdürülebilirlik prensibi kapsamında minimum çevresel etkiye neden olacak çevre dostu teknolojilerin kullanılması, ekolojinin ön planda olduğu doğal sistemlerin tercih edilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Katz (1994)'e göre yeni şehircilik akımında üç ölçek esas alınmıştır. Birincisi Bölge, ikincisi Yerleşme-Mahalle-Koridor ve üçüncüsü ise Sokak-Yapı Adası-Bina ölçekleridir (Sulak, 2018).

Bölge, Yeni Şehircilik akımının temel ölçeği olup metropolis, kent ve kasabadan oluşmaktadır. Yeni Şehircilik akımının savunucuları kentsel tasarım kurallarının tüm bölgeye uygulanması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bölge ölçeğinde metropoliten alan bir bütün olarak, komşuluk birimlerinin düzenlendiği ilkelere benzer ilkelerle tasarlanmalıdır (Özdemir ve Gülersoy, 2005)

Akımın savunucuları *yerleşme, mahalle ve koridoru* Yeni Şehircilik akımının başlıca bileşenleri olarak kabul ederler. Buna bağlı olarak yerleşmeler insan aktivitelerinin dengeli olarak bir araya geldikleri şehirleşmiş alanlar, mahalleler tek bir aktivitenin hâkim olduğu alanlar, koridorlar ise semtlerin ve mahallelerin birleştirici ve ayırıcı bileşenleri olarak açıklanmaktadır (Katz, 1994; Tekin 2010).

Yeni Şehircilik akımının en alt ölçeği *bina, sokak ve yapı adasından* oluşan elemanları içermektedir. Akımın ara ölçeğini oluşturan yerleşmeye ait form; binalar, sokaklar ve yapı adaları detaylı şekilde kurgulanarak bir arada organize edilmektedir. Sokaklar şehir içinde ayırıcı çizgiler değil; ortak mekânlar ve geçişler olmalıdırlar. Sokak modelleri belirlenirken her bir sokağın, erişim ağının bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Sokaklar yaya dostu mekanlar olarak tasarlanmalıdır (Katz, 1994; Tekin 2010).

Yeni Şehircilik, yalnızca iyi kentsel tasarımı değil, aynı zamanda büyüme yönetimi, çevre koruma ve kentsel canlandırma dâhil olmak üzere diğer birçok önemli planlama hedefiyle de uyumlu olan bir dizi mekânsal örüntüyü sentezler (Ellis, 2002). Bu özelliklere karşın bazı uzmanlar sık sık Yeni Şehircilik'in modern dünyanın sosyal ve ekonomik gerçeklerini görmezden geldiğini iddia ederler. Bu görüşe göre, otomobil, ucuz enerji, bilgisayarlar, telekomünikasyon, yeni bina teknolojileri, çok uluslu şirketler ve küreselleşen ticaret alanları, geçmiş dönemlerdeki şehir kurgularını geçersiz kılmıştır. İnsanlar geri dönülmez biçimde hareketli, bireyselci hale gelmiş; mahremiyeti topluluğa, mekânsal ayrışmayı bitişikliğe ve dağınık sosyal ağları geleneksel mahallelere tercih eder hale dönüşmüştür. Kısacası, "kentsel mekan"ın yapısı değişmiştir. İddiaya göre, genişleyen yerleşim bölgeleri bu yeni tercihlerle eşleşebilir, ancak bu bölgelerde Yeni Şehircilik ilkelerinin uygulanması artık mümkün değildir. Eleştiriler kapsamında Yeni Şehircilik akımının, insanoğlunun "giderek daha yalnız, parçalanmış ve özel yaşam biçimin"den çok "Akdeniz'in parlayan toplumsal köy örgütlenmesi" için daha uygun bir şablon olduğu, "nüfusun, ticaretin ve ulaşımın çağdaş koşullarını tamamen göz ardı ettiği" düşünülmektedir (Sudjic, 1992; Safdie,1997; Ellis, 2002).

SONUÇ

Yeryüzündeki geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan insanoğlu yaşamını sürdürme ve neslini devam ettirme mücadelesine girdiği ilk günden beri sürekli gelişim ve değişim göstermiştir. İnsanoğlunun avcı toplayıcı nitelikteki yaşam serüveni, tarımı keşfetmesinin akabinde yerleşik hayata geçişle devam etmiş ve ilk köy-kent yerleşimlerinin temeli tarımsal faaliyetlerle atılmıştır. Dünya nüfusundaki ilk hızlı artış tarım devrimiyle birlikte olurken en büyük nüfus patlaması ise

endüstri devrimi sonrasında gerçekleşmiş, bu durum kentlerin daha çok kalabalıklaşmasına ve kentleşmenin daha fazla hız kazanmasına yol açmıştır. Yoğun ve düzensiz kentleşme insanların yaşam kalitesinde önemli yer tutan pek çok bileşenin de sekteye uğramasına neden olmuştur.

Günümüz kentlerinde insan yaşamı için gerekli olan barınma, eğitim, sağlık, iş olanakları vb. temel ihtiyaçların karşılanması noktasında sıkıntılar yaşanırken; kirlilik, trafik, sosyal gruplar arasındaki farklılıklar, yoksulluk, kentsel fiziksel çevrede kalitesizlik, tarihi mirasın yok olması, afetlere karşı dirençsizlik gibi pek çok sorun da katlanarak artmaktadır. Özellikle tüm dünyada 70'li yıllardan sonra görünür hale gelen bu sorunlar, gerek kent yöneticilerini gerekse de kentlerle ilgili çalışmalar yapan bilim insanlarını farklı çözüm arayışları bulmaya itmiştir. Bu çalışmada ele alınan Kentsel Rönesans ve Yeni Şehircilik hareketlerinin temelinde de kentlerde yaşanan sorunlara sistematik bir biçimde çözüm üretilmesi hedeflenmektedir.

1980'lerin başında Avrupa'da ortaya çıkan Kentsel Rönesans hareketi günümüz literatüründe kentsel dönüşüm uygulamalarının bir kolu olarak ele alınmaktadır. Bu hareket; banliyöleşmenin bir sonucu olarak kent merkezlerinin çekiciliğini ve canlılığını yitirmesinin önüne geçilmesi ve dönüşüm aracılığıyla kentlerin yeniden ele alınarak kentsel yaşamın canlandırılması hedefine dayanmaktadır. Bu hedef doğrultusunda kentsel yaşamın iyileştirilmesi, kent kültürünün ve kentin değerlerinin korunduğu yaşanabilir çevreler oluşturulması prensipleri benimsenirken bunu sağlamak için yerel yönetimlere öncelik verilmesi gerekliliği savunulmuştur. Ayrıca kentin yatay düzlemde yayılması sonucunda kent çevresindeki doğal alanların yok olması ihtimaline karşı daha kompakt bir kentsel gelişimin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kentsel Rönesans yaklaşımında kenti ve kentliyi ilgilendiren hemen her konuda uygulama prensipleri benimsenmiş olup kentteki yapılı çevre, ulaşım ve mobilite, ekonomi, sosyal altyapı ve yaşanabilirlik başlıklarında kalitenin ve canlılığın artırılmasına ilişkin stratejiler geliştirilmiştir.

1980'li yılların sonlarına doğru Amerika'da ortaya çıkan Yeni Şehircilik hareketi 20. yüzyılın ses getiren planlama ve tasarım hareketi olarak kabul görmüş, kent merkezleri ve banliyöyü metropoliten bölge ölçeğinde birlikte ele almayı hedefleyen bütüncül bir strateji olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda yürünebilirlik, bağlantılılık, karma kullanım ve kullanıcı profilinde çeşitlilik, karma konut, kaliteli mimari ve kentsel tasarım, geleneksel mahalle yerleşimi, yoğunluk, yeşil ulaşım ve sürdürülebilirlik bu akımın üzerinde durduğu prensipler olarak ortaya konulmuştur. Sokak ölçeğinden bölge ölçeğine kadar sürekliliğin ve bağlantılılığın ön planda tutulduğu yeni şehircilik hareketinin esin kaynağını 1920'lerin Amerikasındaki geleneksel şehirler oluşturmuştur.

Aynı on yıl içerisinde biri Avrupa'da diğeri ise Amerika'da ortaya çıkan bu iki akım değerlendirildiğinde; Kentsel Rönesans hareketi günümüz kentsel dönüşüm uygulamalarının bir parçasını oluştururken ve odak noktasına kenti koyarken, Yeni Şehircilik hareketi sokak ölçeğinden bölge ölçeğine kadar giden bütüncül bir kent planlama anlayışını ön planda tutmaktadır. Yeni Şehircilik akımı; zaman zaman modern dünyanın sosyal ve ekonomik gerçeklerinin gerisinde kaldığına yönelik eleştirilere maruz kalmış; günümüz dünyası ve teknolojisinin geldiği son noktada geçmişin şehirlerinin yeniden hayata geçirme çabalarının olanaksız olduğu görüşü ortaya atılan karşıt argümanlar arasında yer almıştır. Kentsel Rönesans; mevcut olanı iyileştirme ve dönüştürme eylemini içerdiği için daha gerçekçi ve uygulanabilir bulunurken, Yeni Şehircilik geleneksele yaklaşma temelinde bir bakıma geriye dönüşü temsil ettiği için daha çok tartışılmıştır. Günümüz kentlerinde her geçen gün artan sorunlara ek olarak tüm dünyanın mücadele etmek zorunda kaldığı Covid-19 pandemisi sonrasında kent planlama yaklaşımlarına ve kentlere olan bakış da değişmiş kente yönelik ortaya atılan tüm paradigmaların yeniden yorumlanması gerekliliği doğmuştur.

KAYNAKLAR

Altuğ, S. ve Malkoç True, E. (2021). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Başarısı ve Kente Katkıları: Karşıyaka Bostanlı Mahallesi Örneği (İzmir). Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg., 2021, 58 (4):533 - 543

Belge, B. (2017). İlk Şehirlerin Ortaya Çıkışları. Kent Planlama (Kavramlar, Konular ve Güncel Tartışmalar), ISBN: 978-975-533-874-3, 665: 37-68 s.

Bilim ve Teknik, (2002). Kent, Kentleşme ve Kentlileşme, Bilim ve Teknik Dergisi, Aralık 2002, 1 – 15 s.

Büyükcivelek, A. B., (2017). Tarih İçinde Kent. Kent Planlama (Kavramlar, Konular ve Güncel Tartışmalar), ISBN: 978-975-533-874-3, 665: 69-93s.

CNU (2022). Congress For the New Urbanism. https://www.cnu.org/.

Çerçi, H. C. (2010). Kentsel Yenileşme Çalışmalarında Plan ve Proje İlişkisi - Beşiktaş Akaretler Örneği. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Kentsel Koruma ve Yenileme Programı, Yüksek Lisans Tezi, 141 s.

Ellis, C., (2022). The New Urbanism: Critiques and Rebuttals. Journal of Urban Design, Vol . 7, No. 3, 261- 29.

Ersoy, M., (2017). Planlama Kuramları. Kent Planlama (Kavramlar, Konular ve Güncel Tartışmalar), ISBN: 978-975-533-874-3, 665: 127-161

Katz, P. (1994). New Urbanism: Toward an Architecture of Community, 245 sh., Mc Graw Hill, New York

Keleş, R. (2017). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi Yay., ISBN 9789755330532, 734 s.

Kentsel Strateji (2022). Yenilikçi Kent Yaklaşımları, https://kentselstrateji.com/proje/yenilikci-kent-yaklasimlari/

Küçükkaraca, G. (2016). Kentsel Gelişme Politikalarında Yeni Şehircilik Akımı ve LEED Neighborhood Development Sertifikasyon Sistemi. Yeşilbina Sürdürülebilir Yapı Teknolojileri Dergisi. 36. Sayı. https://www.yesilbinadergisi.com/yayin/730/kentsel-gelisme-politikalarinda-yeni-sehircilik-akimi-ve-leed-neighborhood-development-sertifikasyon sistemi_22250.html#.Y45H3XZBxPY.

Levy, J.M. (1997). Contemporary Urban Planning. Prentice Hall, New Jersey.

Malkoç True, E. ve Altuğ Turan, İ. (2019). Türkiye'de Kentleşme Süreci. ECSAC'19 IVth Europen Conference on Science, Art and Culture, Antalya (Turkey) April 18 - 21, Proceedings Book, ISBN:978-605-7892-72-0, 341 - 350 p.

Maltaş Erol, A.ve Görmez, K. (2020). Teoride ve Pratikte Yeni Şehircilik Akımı. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (1) , 271-310 https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuibfd/issue/54224/692276.

Muschamp, H. (1996). Can new urbanism find room for the old?, New York Times, Arts and Entertainment Section, June 2, Erişim Tarihi: 21 Şubat 2019, https://www.nytimes.com/1996/06/02/arts/architecture-view-can-new-urbanism-find-room-for-the-old.html

New Urbanism (2022). Creating Livable Sustainable Communities, New Urbanism - Principles of Urbanism. http://www.newurbanism.org/newurbanism/principles.html

Nghiningwa, A. N. (2019). Application of "New Urbanism" Principles to the Revitalisation of the Swakopmund Single Quarters Supervisor, February 2019 s: 9; 21

Özdemir D. A. ve Zeren Gülersoy N. (2006). İstanbul'da Yeni Yerleşme Alanlarının Yeni Şehircilik Akımına Göre Değerlendirilmesi. İtüdergisi/ mimarlık, planlama, tasarım Cilt:5, Sayı:2, Kısım:2, 209-221.

Özden, P.P. (2008). Kentsel Yenileme. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

Parker, S. F. (2022). The Urban Renaissance Revisited : Richard Rogers and the Idea of Planning as a Public Good. In: Architecture, the Urban and the Politics of Public Space. Architecture, the urban, and the politics of public space, 26-27 May 2022, GBR , (In Press) https://eprints.whiterose.ac.uk/190454/

Plaut, P. O. ve Boarnet, M. G. (2003). New urbanism and the value of neighborhood design, Journal of Architectural and Planning Research, 20(3), 254-265.

Safdie, M. (1997) The City After the Automobile (New York, Basic Books)

Steuteville, R. (2018). 25 Great Ideas of New Urbanism. Erişim Tarihi: 20 Haziran 2019, https://www.cnu.org/sites/default/files/25-great-ideas-book.pdf

Sudjic, D. (1992) The 100 Mile City (New York, Harcourt Brace).

Sulak, B. (2018). The New Planning Approaches and Smart Cities. SETSCI Conference Indexing System, 3: 808 – 813.

Tekin, H.A. (2010). Kentsel Tasarımda Yeni Şehircilik Yaklaşımı ve Kadıköy-Yel değirmeni Örneği. İstanbul Teknik ÜniversitesiFen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Programı Yüksek Lisans Tezi, 123s.

The Urban Development Strategy (2006). The Overarching Principles, https://www.west-norfolk.gov.uk/downloads/download/410/urban_development_strategy_documents

Yaman, M. (2010). "Türkiye'deki Uygulamalar Bağlamında Kentsel Dönüşümün Yeniden Kavramsallaştırılması," Toplum ve Demokrasi, 4 (8-9-10), Ocak-Aralık, s. 119-128.

İletişim Boyutuyla Polis-Halkla İlişkiler Üzerine Genel Bir Değerlendirme

İrfan ERTEKİN[1]

Giriş

Güvenlik söylemi, tüm dünyada yüzyıllardan beri en çok kullanılan ve gündemde olan oldukça önemli bir stratejik konu olarak güncelliğini korumaktadır. Dünya ülkelerinde güncel olarak ortaya konulan sorunlar (ekonomi, eğitim, sağlık, finans vb.)'ın sıralamasında "güvenlik" her zaman ön sıralarda yerini almaktadır. Nitekim, Abraham Maslow'un ortaya koyduğu ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinde de "güvenlik" en önemli ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Çünkü, bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde kendi güvenliği olmadan barınması, beslenmesi, eğitim görmesi ve sosyal yaşamda benliğini ortaya koyması başka bir ifade ile kendini gerçekleştirmesi oldukça zordur. Dolayısıyla güvenlik söylemi dün olduğu gibi bugün de güncelliğini koruyarak sosyal yaşamın en önemli bileşenlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi sonrası "güvenlik" söylemi, "siber güvenlik, iletişim güvenliği, bilişim güvenliği, bilgi güvenliği veri güvenliği, kişisel veri vb." oldukça önemli yeni trendler ile gündeme gelmiştir. Dolayısıyla yeni oluşan bu trendler açısından da en geniş anlamı ile ele alındığında "güvenlik" söyleminin kamu yönetimi boyutuyla da en önemli stratejik ve kritik öneme sahip bir konu olduğunu ifade etmek mümkün olacaktır. Çünkü, ülke yönetimlerinde güvenlik olmadan etkin bir kamu yönetiminden söz etmek oldukça zordur. Toplumda sosyal yaşamın tüm kurum ve kurallarıyla işleyişinde, güvenliğin sağlanması oldukça kritik öneme sahiptir. Söz konusu bu güvenliğin sağlanmasında, sadece ülkenin ve vatandaşların gerek iç ve gerek dış tehditlere karşı korunması ve kollanması değil aynı zamanda yukarıda ifade edilmeye çalışılan teknolojik ve dijital boyutlar (siber, iletişim, bilişim, bilgi, veri, kişisel veri vb.)'ı ile de korunması ve kollanması ve tüm yönleri ile gerekli tedbirlerin alınması söz konusudur. Örneğin 2018 yılında çıkarılan ve yürürlükte olan "Kişisel Verilerin Korunması Kanunu" (KVKK), bu tedbirlerden sadece birisidir.

Ülkemizde "Milli Savunma Bakanlığı"na bağlı "Türk Silahlı Kuvvetleri" ve "İç İşleri Bakanlığı"na bağlı "Emniyet Genel Müdürlüğü" en önemli güvenlik sağlayıcı birimler arasında yer almaktadır. Polis, toplumun refahı ve sosyal barışı açısından oldukça önemli bir kamusal görevi kendisine kanun, yönetmelik ve yönergeler ile verilen yetkiler ile yerine getirir. Polis, bu kamusal görevi (asayiş, trafik vb.) kurum içi hedef kitle olarak ifade edilen çalışanlar ile kamu yararına yerine getirir. Dolayısıyla bu önemli süreçte, hem kurum içi hedef kitleler hem de kurum dışı hedef kitleler ile olan bir iletişim ve etkileşim söz konusudur. Bu iletişim tek yönlü (asimetrik) değil her zaman çift yönlü (simetrik), yani karşılıklıdır. Bu süreçte polisin iletişim ve etkileşim halinde olduğu hedef kitleler arasında en önemli bileşen, kamu olarak da ifade edilen halk veya vatandaşlardır. Örneğin bir trafik polisinin hedef kitlesi sürücüler ve yayalardır. Kamu'nun, vatandaşların kısacası halkın mal ve can güvenliğini sağlayan polisin, halk ile olan iletişim ve etkileşiminin sağlıklı gerçekleştirilmesi vatandaş ile olabilecek muhtemel halkla ilişkiler sorunlarının ve çatışmalarının yaşanmasını önleyecektir. Bu süreçte iletişim ve etkileşimin sağlıklı gerçekleştirilmesi sadece polis-halkla ilişkiler açısından bir kazanım olmayacak, aynı zamanda polisin kamu nezdinde imajına hem kurumsal hem de bireysel oldukça önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu iletişim süreci, kamu güvenliği açısından

[1] Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İ.İ.B.F, Orcid: 0000-0003-2443-8528.

oldukça önemli olan kurum ve kuruluşlarda görev yapmakta olan polislerin moral, motivasyon ve performansını artıracak ve dolayısıyla toplumun sigortası olan güvenlik birimlerinin etkin çalışmasında oldukça önemli bir rol oynayacaktır. Bu yönleri ile ele alındığında iletişim ve etkileşim boyutuyla **"Polis-Halkla İlişkiler"** konusunun ne kadar önemli olduğu görülmektedir. İşte bizler de bu çalışmada en önemli güvenlik sağlayıcısı birimlerinden birisi olan "Emniyet Genel Müdürlüğü" bünyesinde çalışmakta olan polislerin halkla olan ilişkiler sürecini, iletişim ve etkileşim boyutuyla ele almaya çalışacağız. Dolayısıyla konunun daha iyi anlaşılması açısından öncelikli olarak iletişim, ve daha sonra halkla ilişkiler konularına yer vererek, polis-halkla ilişkiler süreci iletişim ve etkileşim boyutuyla ele alınarak genel olarak değerlendirilecektir.

1.İletişim (Communication)

Geçmişten günümüze birçok alanlar (ekonomi, sanayi, üretim, üretim sistemleri, enerji, eğitim, sağlık, finans, vb.)'da bir çok gelişmeler ve yenilikler yaşanmıştır. Bu alanlardan birisi de internet ve bilişim teknolojileri ile ön plana çıkan iletişimdir. Etkileşim ile birlikte değerlendirildiğinde anlaşılması ve irdelenmesi daha kolay olan iletişim sektörü yeni medya ve dijital iletişim araçları ile son yıllarda özellikle yaşamakta olduğumuz 21.yüzyılın ilk çeyreğinde oldukça yeni bir ivme kazanmıştır. Söz konusu bu ivmenin kazanılmasında, şüphesiz 2019 yılında başlayan ve an itibari ile güncelliğini korumakta olan Covid-19 pandemisinin etkisi tartışılmazdır. İletişim, bu yönüyle dijitalleşme (dijital değişim, dijital dönüşüm, dijital transfer vb.) ve internet teknolojileri (bilişim, enformasyon, telekomünikasyon vb.)'nin etkisiyle yeni bir boyut kazanmaktadır. Bu, iletişimin hem kitlesel hem kurumsal hem de bireysel boyutudur. Bizler ise bu çalışmada iletişimin kişiler arası boyutunu ele alarak konumuzu irdelemeye çalışacağız. "Latince "Communis" kelimesinden türetilmiş olan ve Batı dillerinin çoğunda "Communication" olarak adlandırılan "iletişim" sözcüğü bir anlamlaştırmayı, bir ortaklığı, toplumsallaşmış olmayı ve birlikteliği anlatmaktadır" (Eskiyörük, 2015'den aktaran Ertekin, 2017: 11).

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere iletişim sürecinde bireylerin bir araya gelerek ağızlarından çıkan sözcükleri veya cümleleri karşılıklı olarak anlamlaştırma çabaları vardır. Bu çaba amacına ulaştığında iletişim süreci gerçekleşmiş olur. İletişim sürecinde yine bireylerin bir araya gelerek sosyalleşmeleri söz konusudur. Başka bir tanımlamada ise iletişim şu şekilde açıklanmaktadır; "İletişim, bir bilginin, düşüncenin, duygunun, tutum ve kaygının bir araç vasıtasıyla bir bireyden bir bireye; bireyden gruba; gruptan bireye; gruptan gruba; toplumdan gruba ve toplumdan topluma karşılıklı aktarılması sürecidir" (Güney, 2001'den akataran Ertekin, 2017:38). Bu tanımda yine görüldüğü gibi iletişimin karşılıklı yani simetrik bir süreç olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla iletişim sürecinin gerçekleşmesi için mutlaka ve mutlaka en az iki bireyin bir araya gelmesi oldukça önemlidir. Yani iletişim sürecinin gerçekleşmesi için en az iki bireye ihtiyaç vardır. Aksi halde bir iletişimden söz etmek oldukça zordur.

Ünsal Oskay ise 2011 yılında yayınladığı "İletişimin ABC' si" adlı kitabında iletişimi farklı bir bakış açısıyla şu şekilde ele alarak tanımlamaktadır; "iletişim, insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan insana özgü bir olgudur" (Oskay, 2011: 1). Bu tanımdan da iletişim ile ilgili şu önemli çıkarımları ortaya koymak mümkündür; birey temel ihtiyaçlarının karşılanması sürecinden kendini gerçekleştirme sürecine kadar sayısız birey, çalışan ve kurumlar ile iletişim ve etkileşim halindedir. Dolayısıyla bireyin, çevresi ile iletişim ve etkileşim sürecini gerçekleştirmeden kendi öz benliğini ortaya koyması oldukça zordur. Yani başka bir ifade ile bireyin ihtiyaçlarının karşılanması ve "ben de bu toplumun bir bireyiyim" mesajının iletilmesi noktasında iletişim olmaz ise olmaz bir süreçtir. Metin Işık ve Levent Biber ise 2013 yılında yayınlanan "Genel ve Teknik İletişim" adlı kitapta yer alan "İletişim, İletişim Süreci ve İletişim Çeşitleri" adlı bölümde iletişimi "insanlar arasındaki her türlü bilgi, duygu ve düşünce alışverişi" şeklinde tanımlamaktadırlar (Işık & Biber, 2013: 10). Dolayısıyla iletişim, sosyal yaşamda olmaz ise olmaz diyebileceğimiz en önemli unsurlardan birisidir. Kısacası iletişim, birlikte yaşamanın, sosyalleşmenin en temel gereğidir. Ancak iletişimin gerçekleşmesi için de bazı temel

unsurların olması gerekmektedir. Örneğin mutlaka bir birey ve yanında da diğer bir bireyin bulunması ve birbirleri ile iletişim halinde olunması gerekmektedir. Bu iletişim, bazen şu ana kadar tanımlamaya ve açıklamaya çalıştığımız sözlü iletişim, bazen de tamamen el kol hareketleri, baş ve boyun hareketleri, kısacası vücut diliyle gerçekleşen sözsüz iletişim olarak tanımlanabilir. İletişimin gerçekleşmesi için yukarıda ifade etmeye çalıştığımız sözlü veya sözsüz iletişimin mutlaka ve mutlaka karşılıklı (birlikte-simetrik) olması oldukça önemlidir. Bu başka bir ifade ile iletişimde etkileşimdir. Yani bireyler arası iletişimde geri bildirimler (feedback) önemlidir.

Dolayısıyla özetleyecek olursak iletişimin gerçekleşmesi şu unsurlara bağlıdır diyebiliriz;

1.Birey (en az iki adet)

2. Etkileşim (an az iki birey arasında iletişim)

3. Mesajlaşma (iletilerin gönderilmesi ve tekrar alınması).

Başka bir ifade ile iletişimde iki birey bir araya gelebilir. Ancak iletişimin gerçekleşmesi için mutlaka aralarında karşılıklı bir iletişim sürecinin olması önemlidir. Örneğin birisi anlatıyor, diğer birey onu dinliyormuş gibi yapıp herhangi bir tepki veya cevap vermiyor ise iletişim gerçekleşmemiş demektir. Dolayısıyla iletişimde mesajların veya iletilerin karşılıklı olarak göndericiden alıcıya, alıcıdan da göndericiye ulaştırılması kritik öneme sahiptir. O halde şu sorular oldukça önemlidir.

1.İletişebiliyor muyuz?

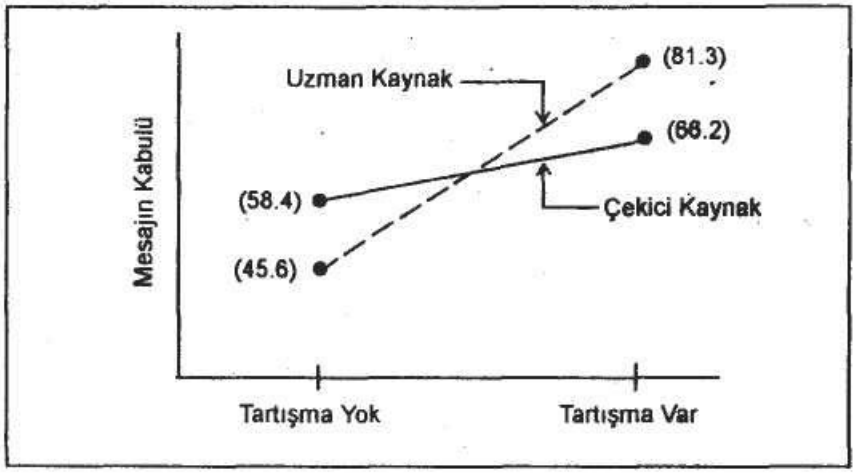
2.Birbirimizi anlayabiliyor muyuz?

3.Aramızda geçen sözcükleri, cümleleri, vücut dilini anlamlandırabiliyor muyuz?

Şayet cevabımız evet ise sorun yoktur demektir. Cevabımız hayır ise iletişim sürecinde sorun ve sorunlar var demektir.

İletişim konusunda Amerikalı Paul Watzlawick ve arkadaşlarının ortaya koymuş oldukları varsayımlarla ile ilgili şu görüşleri oldukça önemli ve dikkate değerdir (Cüceloğlu, 1992: 19-27'den aktaran (Işık & Biber, 2013: 10-11); "İletişimin ilişki ve içerik olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İlişki düzeyinin, içerik düzeyine anlam verdiği savunulur" (Cüceloğlu, 1992: 19-27'den aktaran Işık & Biber, 2013: 10-11).

Gerçektende iletişimin ve etkileşimin sağlıklı sürdürülmesinde bu iki boyut oldukça önemli ve değerlidir. Başka bir ifade ile iletişimin içeriği ne kadar olumlu pozitif ise etkileşim veya mesajlaşma o kadar sağlıklıdır. Bu noktada tam tersi de söz konusudur. İletişim sürecinde bireyler arasında bir sorun var ise, bu sorunlar (maddi-manevi) etkileşimde mesajlaşma sürecini ister istemez olumsuz etkileyebilir. İletişimin sağlıklı sürdürülmesinde bir diğer önemli nokta "güvenilirlik" konusudur. İletişim sürecinde kaynak ne kadar güvenilir olursa vereceği mesajlar da alıcı nezdinde o kadar etkili olur ve kabul görür. Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkündür.

Şekil 1 : *Kaynak ve Mesaj İlişkisi*
Kaynak*: Ergin, A. (2010). Eğitimde Etkili İletişim, Anı Yayıncılık, Ankara.*

Özetle iletişim sürecinde şu unsurlar söz konusudur.

Kaynak - Kod - Kanal - Mesaj - Hedef Kitle - Feedback (Işık & Biber, 2013: 18).

İletişim sürecinde yer alan bu unsurlar arasında, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız ilişkiler (kaynağın güvenilir olması, mesajın içeriği vb.) ön plana çıkmaktadır.

2.Halkla İlişkiler (Public Relations)

Konumuz olan polis-halkla ilişkiler sürecinde bir diğer önemli konu ise halkla ilişkilerin ne anlama geldiğinin ortaya konulmasıdır. Bu noktada halkla ilişkileri şu şekilde açıklamak mümkündür;

"Halka ilişkiler, bu günlük halkla ilişkilerden hareket ederek, bu halkla ilişkiler üzerine inşa edilen profesyonelce hazırlanmış olan planlı biliş, bilinç ve ilişki yönetimidir. Dolayısıyla, halkla ilişkiler, sosyal bilimleri ve bilgi birikimini kullanarak, planlı bir şekilde ilişkinin doğasını anlamak ve belli amaçlara göre şekillendirmek için yapılan planlı girişimlerdir." (Erdoğan, 2008: 16-17-18).

Halkla ilişkiler, hizmet sağlayıcısı kurum ve kuruluşların hedef kitleleri ile olan iletişim ve etkileşimini sağlayan, düzenleyen profesyonel birimlerdir. Bu bir anlamda kurum dışı iletişimdir. Bir de kurum içi iletişim olarak ifade edilen kurum ve kuruluşlarda üst yönetim ile çalışanlar arasında iletişimin sağlanması ve düzenlenmesi söz konusudur. İşte halkla ilişkiler, hem kurum içi hem de kurum dışı iletişim ve etkileşimi gerçekleştirir. Halkla ilişkiler bu süreci, halkla ilişkiler uzmanları ile kitle iletişim araçları, sosyal medya iletişim araçları, dijital iletişim araçları üzerinden etik kurallar çerçevesinde gerçekleştirir. Dolayısıyla, halkla ilişkiler bir kurumun ve kuruluşun kamusal başarısında oldukça etkilidir. Çünkü, halkla ilişkilerin bir diğer önemli fonksiyonu tanıma ve tanıtmadır. Bu süreçte de halkla ilişkiler birinci derecede yer alır. Kısacası halka ilişkiler ne kadar bir kurum ve kuruluşun iletişim, etkileşim, tanıma, tanıtma vb. süreçlerinde yer alırsa, o kurum o kadar etkin kamu yönetimini gerçekleştirir ve kendi kurumsal kimlik, kurumsal imaj, kurumsal itibar vb. yönlerini güçlendirmiş olur. Bu konu, hem kamu hem de özel sektör kurum ve kuruluşları için geçerlidir.

Nitekim Alaeddin Asna'nın bu konudaki şu görüşleri oldukça önemli ve değerlidir (Asna, 2012: 21);

"**1**.Kuruluş olumlu şeyler yapsın, yeter! O zaman **Public Relations'**a yer vermese de başarılı olur.

2.Güçlü bir **Public Relations** departmanı varsa, Kuruluş hiçbir şey yapmasa da saygınlık kazanır.

3.Kuruluş olumlu işler başarmalı ve bunu kamuya iyi duyurmalıdır" (Asna, 2012: 21).

Alaaddin Asna bir başka tanımlamasında ise halkla ilişkileri şu şekilde açıklamaktadır (Asna, 1983'den aktaran Asna, 2012: 23); "Halkla İlişkiler, özel ya da tüzel kişilerin belirtilmiş kitleler ile dürüst ve sağlam bağlar kurup geliştirerek onları olumlu inanç ve eylemlere yönelmesi, tepkileri değerlendirerek tutumuna yön vermesi, böylece karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler sürdürme yolundaki planlı çabaları kapsayan bir yöneticilik sanatıdır" (Asna, 1983'den aktaran Asna, 2012: 23).

Özetleyecek olursak halka ilişkiler, kurum ve kuruluşlar ile tüm hedef kitle (yöneticiler, kurum içi çalışanlar, halk, kamu, müşteriler, hizmet alanlar, tüketiciler, medya, tedarikçiler, üreticiler, sosyal paydaşlar, idareler, siyasi partiler, hükümetler, kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşları, hizmet sağlayıcılar vb.)'ler arasında gerçekleşen iletişim ve etkileşimin profesyonel anlayış ile yönetilmesidir.

İletişim ve halkla ilişkiler ile ilgili bu bilgilendirmelerin ardından polis-halkla ilişkiler süreci ile şu bilgilendirmeleri yapmak isabetli olacaktır.

3.Polis-Halkla İlişkiler (Police-Public Relations)

Polislik mesleği, kamuda "Emniyet Genel Müdürlüğü" bünyesinde yerine getirilen oldukça önemli kamusal bir görev olarak tanımlanabilir. Polislik mesleği, bir ülkede kamunun ve halkın güvenliğinin sağlanması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Çünkü, kamu ve halk için "güvenlik" en önemli parametrelerden birisidir. Polislik mesleği, diğer mesleklere göre hedef kitleleri oldukça geniş olan kamusal bir görevdir. Çünkü polis, her zaman halk ve kamu ile iç içedir. Dolayısıyla polis-halkla ilişkiler olarak da ifade edebileceğimiz, polisin halk ile olan iletişimi ve etkileşimi, etkin bir kamu yönetimi ve barışı açısından kritik öneme sahiptir.

"Polis-Halkla İlişkiler" konusu bu yönüyle özellikle son yıllarda ön plana çıkmıştır. Nihayetinde polis, üniforması ile devletin bağımsızlığını temsil eden en önemli bir görevi yerine getirir. Polis, trafik olsun, asayiş olsun hemen hemen sosyal yaşamın tüm parametrelerinde halk ile iç içe, görevini yine halkın, kamunun güvenliği ve refahı için yerine getirir. Polis, toplumun refahı için ortaya çıkan suçların önlenmesi için ve suçluların kendilerine verilen yasal yetkiler çerçevesine adalete teslim edilmesi noktasında oldukça önemli bir rol oynar. Bu yönüyle polislik mesleğini şu şekilde açıklamak mümkündür (Yılmaz, 1988:7'den aktaran Çalışkan & Mencik, 2017: 499);

"Bu anlamda devletin koruyucu gücü olan polislik mesleği; kamu düzenini koruma, kollama, suç ve suçluları bulma ve bu amaçla devlet organlarına yardım etmeyi hedefleyen ve kolluk kuvvetleri tarafından yerine getirilen hizmetlerdir" (Yılmaz, 1988:7'den aktaran Çalışkan & Mencik, 2017: 499).

Nitekim Polisin görevi, "2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 1. Madde'sine göre" (Çalışkan & Mencik, 2017) şu şekilde açıklanmıştır; "asayişi amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korumak, halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin etmek, yardım isteyenlerle, yardıma muhtaç olan çocuk, alil ve acizlere muavenet etmek" (Resmi Gazete 14.07.1934- 2751'den aktaran Çalışkan & Mencik, 2017: 499).

Polisin görevinin, kanun maddesinde görüldüğü üzere gerçektende halk nezdinde ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla polis bu görevi yerine getirirken halkın desteğini alarak halk ile iletişim ve etkileşim (doğru bilgi alış verişi) sürecinde daha da başarılı olacaktır. İşte bu yönüyle "Polis-Halkla İlişkiler" konusu ve süreci daha önemli hale gelmektedir. Çünkü "Polis-Halkla İlişkiler" sürecindeki iletişim ve etkileşim sağlıklı bir şekilde çift yönlü olduğunda (polis-halk , halk-polis), polis daha proaktif davranış (ön görme) ortaya koyarak sonuca daha erken ulaşarak

halkın refah ve güvenliğini sağlamış olacaktır. Bu süreçte polis-halk iletişiminde ortaya konulacak davranış biçimleri oldukça önemli olacaktır. Polisin halk ile iletişimi, başladığı andan itibaren oldukça önemlidir. Polisin halkı ve vatandaşı, vatandaşın da oldukça önemli bir kamusal görevi yerine getirmekte olan ve halkın refahı ve huzuru için gece-gündüz demeden çalışan polisi anlaması önemlidir. Bu yönüyle **"empati, duygusal zeka, empatik güvengenlik, etkili iletişim, adil ve tarafsız, etiksel vb."** davranış biçimleri ön plana çıkabilmektedir. Çünkü bu davranış biçimleri ortaya koyulduğunda, iletişim ve etkileşim süreci oldukça sağlıklı sürecek ve polis hizmetlerinden duyulan memnuniyet kamu nazarında artacaktır. Nitekim bu konuda ortaya konulan bir çalışmada şu araştırma sonuçları oldukça önemlidir; "Bu çalışmaya göre, 2003 yılında vatandaşların genel olarak asayiş hizmetlerinden duyduğu memnuniyet %53 seviyelerinde iken, 2011 verilerine göre bu oran %77 seviyelerine ulaşmıştır" (TÜİK, 2011'den aktaran Yüksel, Tosun & Demirkol, 2016: 59-60).

"Polis-Halkla İlişkiler" sürecinde polis-halk iletişimi veya teması ne kadar olumlu ve yukarıda ifade edilen davranış biçimleri çerçevesinde ortaya konulursa, yine yukarıda ifade edilen polis hizmetlerinden duyulan memnuniyet oranları daha da artacaktır. Tabi ki, aynı şekilde halk-polis iletişimi veya halk-polis teması süreci de ne kadar yapıcı ve gönüllü olursa, polis üstlenmiş olduğu kamusal görevinde daha başarılı olacaktır. Bu konu ile ilgili şu görüşler oldukça önemli ve değerlidir (Arslan ve Kazu, 2001: 1'den aktaran Çalışkan & Mencik, 2017: 496);

"Polise karşı sevgi ve hoşgörünün kazandırılması için polisliğin korku kurumu olmaktan çıkarılarak bir güven kurumu haline getirilmesi, zihinlerdeki yanlış imajların silinmesi gerekmektedir. Böylece güven kurumu haline gelen polislik mesleğine karşı saygınlık artacağı gibi halkın desteği ile suçu önlemedeki başarısında da yükselmeler görüleceği muhtemeldir "(Arslan ve Kazu, 2001: 1'den aktaran Çalışkan & Mencik, 2017: 496).

Polisin ortaya koymuş olduğu memnuniyet düzeylerinde dikkate alınması gereken önemli bir davranış biçimi de "gönüllülük veya isteklilik durumu" dur. Halk-polis iletişimi veya polis-halk iletişiminde ortaya konulacak gönüllülük ve isteklilik durumu, nihayetinde halkın huzur ve refahı için ortaya konulacak performansı ve motivasyonu artıracaktır. Bu konuda yapılan araştırmalarda şu bilgilendirmeler önemli ve değerlidir; (Reisig ve Correia, 1997'den aktaran Yüksel, Tosun & Demirkol, 2016: 55);

" Polis ve vatandaş temasının vatandaş genel memnuniyeti üzerinde etkisini inceleyen yurtdışı kaynaklı araştırmalar, temelde iki tür temas üzerinde durmaktadırlar. Bu temaslar gönüllü/ vatandaş odaklı temas ve gönülsüz/polis odaklı temas olarak sınıflandırılmaktadır" (Reisig ve Correia, 1997'den aktaran Yüksel, Tosun & Demirkol, 2016: 55).

"Polis-Halkla İlişkiler" konusunda, kurumsal bağlamda ortaya çıkan en önemli parametrelerden birisi de "Emniyet Genel Müdürlüğü", "İl ve İlçe Emniyet Müdürlükleri"nde halk ile iletişim ve etkileşim sağlayan birimlerin varlığıdır. Nitekim **"Toplum Destekli Polislik Birimi"** bu amaçla kurulmuş bir birimdir(Çalışkan & Mencik, 2017: 496).

"Toplum Destekli Polislik Birimi", "Polis-Halkla İlişkiler" sürecinde halkı ve kamuyu bilgilendirme, vatandaşların doğru bilgilendirme yapması için gönüllülük ve isteklilik durumu noktasında gerekli iletişimin sağlanması için faaliyetlerini sürdürür. Nitekim, halkla ilişkiler de en önemli kurumsal ve profesyonel amaç; halk veya kamu ile iyi ilişkiler kurup bu ilişkileri etik kurallar çerçevesinde geliştirmektir. Halkla ilişkiler, bu süreci etkili ve stratejik iletişim açısından ele alır. Halkla ilişkilerde en önemli amaçlardan birisi kurum içi ve kurum dışı hedef kitleleri veya başka bir ifade ile kamuyu doğru bilgilendirmektir. Halkla ilişkilerin en önemli özelliği kamunun çıkarının gözetilmesidir. "Polis-Halkla İlişkiler" sürecinde polis-halk ve halk-polis iletişiminin de amacı; tamamen halkın, vatandaşın veya toplumun refah ve huzurunun sağlanmasıdır. Polis-halk iletişiminde diğer önemli bir konu, polisin retorik sanatını kullanarak vatandaşları olumlu yönde ikna etmesidir.

Değerlendirme ve Sonuç

İletişim ve etkileşim, bireylerin kendi isteklerini, sorunlarını, birbirlerine olan sevgilerini dile getirmeleri noktasında yüzyıllar boyunca var olan, bundan sonrada tüm gücüyle var olmaya devam edecek en önemli parametrelerden birisidir.

Bireylerin, dünyaya geldiklerinden ölünceye kadar olan sosyal yaşamlarında, kendilerini gerçekleştirme noktasında sürekli ihtiyaçları söz konusu olmuştur. Eğitim, sağlık, güvenlik vb. ihtiyaçların giderilmesinde kurum ve kuruluşlar birer hizmet sağlayıcı olarak yer almışlardır. Dolayısıyla bireyler, kendilerini gerçekleştirme (eğitim, meslek edinme, ekonomik kazanç vb.) noktasında sürekli hizmet sağlayıcısı kurum ve kuruluşlar ile iletişim ve etkileşim halindedirler. İşte halkla ilişkiler, sosyal yaşamda halk ile kurum ve kuruluşlar arasındaki iletişimi sağlar ve düzenler. Halkla ilişkiler, kamunun çıkarları doğrultusunda halkı doğru bilgilendirir ve önerilerde bulunur. Halkla ilişkiler, bir birim olarak mensubu olduğu kurum ve kuruluşların daha başarılı olmaları için "İnsan Kaynakları (İK), İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY), Kurumsal İmaj, Kurumsal İtibar, Kurumsal Kimlik, Kalite, Toplam Kalite Yönetimi (TKY), Stratejik Yönetim, Kriz Yönetimi vb." alanlarda faaliyetlerde bulunur ve gerekli bilgilendirmeleri yapar. Halkla ilişkiler bu süreci, geleneksel ve yeni medya iletişim araçları üzerinden de yapar. Halkla ilişkilerin amacı, tüm hedef kitleler ile iyi ilişkiler kurmak ve etik kurallar çerçevesinde bu ilişkileri geliştirmektir.

Yukarıda söz edilen hizmet sağlayıcısı kurumlardan biriside, toplumun güveni ve refahını sağlayan "Emniyet Genel Müdürlüğü"ne bağlı "İl ve İlçe Emniyet Müdürlükleri" ve "Karakollar"dır. Polis, bu kurumlarda toplumun güveni ve refahı için çalışarak en önemli kamusal görevi yerine getirir. Polis, bu önemli görevi yerine getirirken sürekli halk ile birlikte iletişim ve etkileşim halindedir. Polisin, bu görevi yerine getirirken toplum veya halkın desteğini yanına alması oldukça önemlidir. İşte bu noktada son yıllarda oldukça önemli olan "Polis-Halkla İlişkiler" konusu gündeme gelmiştir. Çünkü "Polis-Halkla İlişkiler" sürecinde polis-halk veya halk-polis iletişim ve etkileşimi söz konusudur. Bu iletişim ve etkileşimin karşılıklı olarak (polis-halk/halk-polis) belirli bir saygı ve sevgi çerçevesinde gerçekleşmesi, toplumun refahı ve huzurunun sağlanmasında oldukça etkili olacaktır.

Bu iletişim ve etkileşim sürecinde polis ve halkın, yani her iki tarafında gönüllü ve istekli olma durumları, sonuca ulaşma noktasında en önemli belirleyici olacaktır. **"Polis-Halkla İlişkiler"** süreci açısından kurumsal bağlamda ise halk ile iletişim ve etkileşim kuran, kamuyu bilgilendiren, hedef kitleler (halk, vatandaş, sürücü, yaya vb.) ile iyi ilişkiler kuran ve geliştiren "Emniyet Genel Müdürlüğü" bünyesinde faaliyetlerini sürdüren **"Toplum Destekli Polislik Birimleri"** ön plana çıkmaktadır. Bu birimler, polis-halk teması veya halk-polis teması noktasında oldukça önemli görevler yapmaktadırlar. **"Polis-Halkla İlişkiler"** sürecinde en önemli parametrelerden birisi de polisin halkı, halkın da polisi anlamasıdır. Bu davranış biçimi ortaya konulduğunda **"Polis-Halkla İlişkiler"** süreci daha da güçlenecektir.

Sonuç olarak; **"Polis-Halkla İlişkiler"** konusu toplumun refahı ve huzuru için en önemli kurumsal ve profesyonel anlamda işletilmesi gereken iletişim ve etkileşim süreçlerinden birisidir.

KAYNAKLAR

Asna, A. (2012). *Kuramda ve Uygulamada Halkla İlişkiler*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık.

Çalışkan M. ve Mencik Y. (2017). Polislik Mesleğinde Halkla İlişkilerin Önemi ve Polislerin Vatandaşa Bakışı Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 60 (Mart-Nisan), s.494-519.

Işık M. ve Biber l. (2013*).* İletişim, İletişim Süreci ve İletişim Çeşitleri. Metin Işık. (Ed.), *Genel ve Teknik İletişim.* İçinde(9-41). Konya: Eğitim Yayınevi.

Ergin, A. (2010). *Eğitimde Etkili İletişim*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Erdoğan, İ. (2008). *Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler*, Ankara: Erk Yayınları.

Ertekin, İ. (2017*). Örgütsel İletişim.* Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.

Ertekin, İ. (2017*). Sağlık İletişimi.* Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.

Oskay, Ü. (2011). *İletişimin ABC'si* . İstanbul: Der Yayınları.

Yüksel F., Tosun H. & Demirkol İsmail Cenk. (2016). Polisin Trafik Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyeti Etkileyen Temel Faktörler. *Güvenlik ve Toplum Dergisi*, 1 (1), s.48-71.

Türkiye'de Yeni Kurulan Siyasi Partilerin Eğitim Politikalarının İncelenmesi (Yeniden Refah, Deva ve Gelecek Partisi Örneği)

İsmail EROL[1]

GİRİŞ

Devletlerin gelişmişlik seviyeleri ile eğitim sistemleri arasında doğrudan bir bağlantı kurulabildiği bilindik bir gerçektir. Bu yüzden iletişim kanalları ile devletlerin birbirlerine bağlandığı ve dünyamızın her neresinde olursa olsun meydana gelen bir durumun kilometrelerce uzaklıktaki farklı bir devleti yakından ilgilendirdiği ve etkilediği çağımızda, devletler ihtiyaç duydukları nitelikli insan güçlerini yetiştirme ve diğer ülkeler ile rekabet edebilme güçlerini geliştirme adına eğitim sistemlerine daha çok önem atfetmektedirler. Çünkü devletlerin kalkınabilmesi, nitelik sahibi bireyler yetiştirebilmelerine bağlıdır (Uysal, 2019). Devletler; eğitimde uygulamaya çalıştığı yenilikler, güncellemeler ve tüm bu inovasyon çabalarının değerlendirmesinden doğan sonuçlar ile eğitim politikalarını oluşturmakta ve toplumunun refahını tesis etmeye odaklanmaktadır. Ayaz (2015), eğitim politikasını, eğitim uygulamalarında hükümetlerin izlediği yol olarak aktarmıştır. Bir başka tanımda; eğitim sektöründe siyasi iktidarların bir soruna, bir fırsata ya da bir ihtiyaca karşılık gerçekleştirdiği sistemli çalışma ürünleri eğitim politikası olarak adlandırılmaktadır. Bir devletin eğitim politikası, okullarda öğrencilerine kazandırmaya çalıştığı hedeflerden daha fazlasını kendisinde barındıran bir kavramdır. Öğretim programları ile belirlenmiş hedefler gizil olarak mevcut hükümetlerin ya da devletin arzuladığı insan profilini ortaya çıkarmaya çalışıyor gibi görünse de temel olarak siyasetten ekonomiye, psikolojiden sosyolojiye, kalkınmadan küreselleşmeye varana kadar pek çok konuya "eğitim politikaları" ile hizmet edilmektedir.

Evrensel boyutta düşünüldüğü zaman eğitim politikaları; öğrencilere, öğretmenlere, yöneticilere, velilere, eğitimin tüm iç ve dış paydaşlarına ulaşılmasına; eğitimin gerçekleştirilmesi ve ihtiyaçların karşılanması adına ihtiyaç duyulan fon kaynakların yaratılmasına; eğitim kurumlarının inşası, dizaynı ve sürekliliğinin sağlanmasına; eğitimcilerin (öğretmenlerin) yetiştirilmesi, yeteneklerinin geliştirilmesi, istihdamlarının gerçekleştirilmesi ve sonrasında tüm bu süreçlerin takibine; kısacası eğitim ile ilgili alınabilecek tüm kararların oluşturulması noktasında bir yol haritası olarak görülmektedir. Türkiye'de eğitim politikaları kavramına bakıldığında; merkez ve taşra teşkilatlarının oluşturulması ve niteliğinin arttırılması; yükseköğretim kurumlarında aday öğretmenlerin yetiştirilmesi, atamalarının gerçekleştirilmesi ve mesleki beceri takiplerinin yapılması; eğitimdeki fiziki/sosyal/psikolojik şartların hizmet alanların lehine oluşturulması ve sürekliliğinin sağlanması; öğrencilerin gelişim ve öğrenme süreçlerinin takibi, eğitime erişebilirlik imkânlarının arttırılması ve eğitim materyalleri temininde fon kaynaklarının çeşitlendirilmesi; eğitimdeki coğrafi koşullardan kaynaklanan engellerin ortadan kaldırılması ve her bireyin sırf sadece insan olduğu için

[1] Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü

eğitim hakkının verilerek, toplumsal ve kültürel özelliklerin tekrardan kazanılmasını sağlayan etnik bir yapı olarak görülmektedir.

Türkiye'de eğitim politikaları ve eğitim sistemleri her zaman devlet ile seçilmiş hükümet/hükümetlerin öncelikli ilgi alanlarındandır. İyi planlanmış eğitim politikaları; donanımlı ve nitelikli vatandaşların yetiştirilmesine ortam hazırlayacağı gibi, yetiştirilecek vatandaşlar da ülkenin geleceğinin teminine doğrudan ve dolaylı bir biçimde etki edebilmektedir (Ayaz, 2015). Eğitim politikaları; eğitimle alakalı yönetimsel, denetimsel, planlama, bütçe, felsefe ve istihdam gibi tüm unsurlara, iktidar olanlar veya politika geliştiricileri tarafından karar verilmesi sürecidir. Eğitim politikalarının en belirleyici unsuru siyasi yapının/iktidarın/politika geliştiricilerinin felsefi yapılarıdır (Usta, 2015). Parti programlarında yer alan eğitim politikaları, siyasi partilerin bir nevi gelecekteki olası iktidar süreçlerinde eğitim boyutundaki yol haritaları olarak adlandırılabilir. Akça vd. (2018), tüm siyasi partilerin eğitim politikaları başlığına özel önem verdiğini, yediden yetmişe tüm vatandaşların eğitim imkânlarının arttırılması sayesinde demokrasinin daha da güçlenebileceğini, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının daima egemen kılınabileceğini ifade etmektedir. Böylece bireysel hak ve özgürlüklerin en genişletilmiş şekilde kullanılabileceğini, temel insan haklarının güvence altına alınabileceğini, toplumdaki refah ve huzurun artacağını ve müreffeh bir Türkiye'nin oluşacağını da dile getirmiştir.

Büyükboyacı (2015) ülkelerde oluşturulan eğitim politikalarının temel amacının eğitim sistemlerindeki çalışmaların düzenli ve verimli bir biçimde yürütülmesi olduğunu; bu çalışmaları gerçekleştirebilecek ve sürdürebilirliğini sağlayacak yapıların demokratik toplumlarda siyasi partiler olduğunu; araştırmalarda ve basında yer alan haberlerde siyasi partilerin oluşturduğu eğitim politikalarının ülkenin kalkınması ve vatandaşların refahının sağlanmasında ciddi bir önem arz ettiğini ifade etmiştir.

Unutulmamalıdır ki Türkiye'de eğitim politikalarının oluşturulmasında en büyük pay sahibi TBMM'de milleti temsilen görevde bulunan milletvekilleridir. Bu sebeple milletvekillerinin üyesi oldukları siyasi partilerin ideolojik olarak tanılandırılması ve parti programlarının bu boyutta analiz edilmesi önemlidir. Shapiro (1980); eğitim politikalarının egemen sınıfların beklentilerini sergilemekle beraber, o egemen sınıfın ideolojik değerlerini de yansıttığını dile getirmektedir. Bu yaklaşıma göre, iktidardaki siyasi parti/partiler oluşturdukları eğitim politikalarına kendi ideolojik görüşlerini de yansıtmaktadırlar.

Siyasi partiler demokratik yapıların vazgeçilmez unsurlarındandır. Siyasi partiler oluşturuldukları toplumu yönetme amacı ile birtakım projeleri seçmenlerine sunarlar ve bu neticede toplumsal arenada onlardan kabul görmek isterler. Bu sundukları politika önerileri ve projeler, devletin tüm problemlerini kapsayacak şekilde bir bütün olmalıdır. Tarımdan sanayiye, sosyo-kültürel problemlerden evrensel problemlere, sağlıktan eğitime, istihdamdan nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine kadar birçok konu, siyasi partilerin çözüm üretmek istediği ama tabloyu oluşturmaktadır (Berber, 2001).

Siyasi partiler, seçim süreçlerinde politika önceliklerini ve önerilerini seçmenlerine sunarlar. Bu politika öncelik ve önerilerinin vatandaşların refahını ne şekilde etkileyeceğini aktarırlar. Sundukları politika önerileri ve aktarımlar genellikle parti programlarında ve seçim beyannamelerinde yer alır. Bu neticede, oy kullanacak vatandaşlar bu politika önerilerinin hangilerinin kendi çıkarlarına en yüksek seviyede hizmet edebileceğini düşünür ve değerlendirirler. Uygulanmasını dilediği politikaları sunan siyasi partiyi seçerek, vaatlerinin gerçekleştirmesi için bir "yetki" verir. Böylece

seçimler vatandaşın talep ve arzularına en uygun düşen politikaların seçimi ve uygulanmasına vesile olur (Aytaç, 2017).

Türkiye'de tüm siyasi partilerin parti programları bulunmaktadır. Bu parti programlarında eğitim ile ilgili yönelimler ve eğitim sisteminin ulaşması istenen konum aktarılmaktadır. Siyasi partiler, olası iktidar durumunda parti programlarındaki hedefler doğrultusunda eğitim sistemlerini ilgilendiren kararlar alır ve bu kararları uygulamaya çalışır (Çakır, 2017).

2018 yılı haziran ayında gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda, halkın çoğunluğunun iradesi ile devletin yönetim politikalarını oluşturacak milletvekilleri seçilmiş; çoğunluğun oyuna sahip olan parti, hükümete tayin edilmiştir. Tüm bu gelişmelere paralel olarak, ülke yönetimine talip olan/olabilecek yeni siyasi oluşumlar/partiler de kurulmuştur. Türkiye'de Haziran 2018 seçimleri sonrasında yeni kurulan siyasi partilerden olan; Yeniden Refah Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) ve Gelecek Partisi toplumun büyük bir kesiminden yüksek oranda olumlu dönütler almış, bu dönütler neticesinde Türk siyaset arenasında kendilerine kalıcı bir yer edinmişlerdir. Bu yeni kurulan siyasi partiler de diğer siyasi partiler gibi devletin tüm vatandaşlarının oyuna talip olmuşlardır. Aynı zamanda vatandaşların beklentilerine cevap verebilmek, onların arzu ettiği yaşam standartlarını sağlayabilmek, partilerinin ideolojik görüşleri bağlamında politikalarını hayata geçirmek adına programlar hazırlamışlar ve bu programları seçmenlerinin oluruna sunmuşlardır.

Belli programlar ile siyasal arenanın dinamiğini oluşturan siyasi partiler; eğitim ve kültür alanında birçok hedefe sahiptirler. Eğitim sistemleri ve kültürel yapılar; siyasi iktidarın ve belirlenen politikaları uygulamaya koyan otoritelerin talepleri ölçüsünde yönlendirilen yapılardır. İktidar ya da muhalefet mümkün olduğunca kültür ve eğitim alanlarında kalıcı işler gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu sebeple toplumdaki tüm vatandaşların ve kamuoyunun eğitilmesinde önemli rollere girerek seçmenlerin iktidar ve muhalefet adına daha fazla bilinçli olmalarını sağlarlar (Korkmaz, 2018). Siyasi partilerin parti programları, tüzükleri ve söylemleri, seçim dönemlerinde ve olası iktidar durumlarında bu derece öneme sahip iken; her seçim döneminde yeni arayışlara giren seçmenler adına yeni kurulan bu siyasi partilerin parti programlarında yer alan eğitim politikalarının incelenmesi ayrı bir öneme sahiptir.

AMAÇ

Parti programları, devlet ile millet arasında köprü görevi gören siyasi partilerin iktidar olduklarında gerçekleştirmek istedikleri politikaları içerisinde barındıran bir yol haritasıdır. Türkiye'deki siyasi partilerin parti programlarında yer alan en önemli konulardan birisi de "eğitim politikaları" olarak görülmektedir (Erol ve Çetin, 2020). Dünyadaki tüm toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de eğitim sistemi üzerinde tartışmalar gerçekleştirilmiş, araştırmalar yapılmış, çözüm önerileri üretilmeye çalışılmış fakat düzenli ve kalıcı bir sistem henüz oluşturulamamıştır. Türkiye'de düzenli ve kurumsal bir sistemin oluşturulamamasının nedenleri arasında; ülke yönetiminde bakan değişikliklerinin sıklıkla yapılması, göreve yeni gelen her Milli Eğitim Bakanının beraberinde kendi yönetim ekibini oluşturması, seçimler sonucu iktidara gelen siyasi partilerin kendi eğitim politikalarını uygulayabilmek adına var olan sistemi değiştirmeye odaklanması ve uygulanan eğitim politikalarının yerli ve milli olmaması gösterilmektedir. Bu araştırmanın amacı; Haziran 2018 seçimleri sonrasında Türkiye'de yeni kurulan ve olası seçimler sonrası Türk eğitim politikalarının oluşturulmasında görev sahibi olabilecek/olması muhtemel yeni kurulan üç siyasi partinin parti programlarında yer alan eğitim politikalarının incelenmesidir. Araştırma kapsamında ilk olarak alan yazın taraması gerçekleştirilerek yeni kurulan siyasi partilerin parti programlarına erişilmiş, parti programların analizi yapılmış, araştırmanın sınırlıkları belirlenmiş ve verileri içeren yorumlamalar

gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada yeni kurulan siyasi partilerin parti programlarının analizi "Eğitim", "Eğitim Politikaları" ve "Eğitim Sistemleri" konu başlıkları ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada kapsamında aşağıdaki şu alt amaçlara ulaşılmak istenmiştir:

1. Türk eğitim sisteminde yeni kurulan siyasi partilerin eğitim politikalarının önemi ve yeri nedir?

2. Yeni kurulan siyasi partilerin parti programlarında yer alan eğitim politikaları başlığı kendine ne ölçüde öneme sahiptir?

3. Yeni kurulan siyasi partiler oluşturdukları eğitim politikaları bağlamında birbirinden hangi noktalarda ayrılmaktadır?

4. Yeni kurulan siyasi partilerin eğitim politikaları analiz edildiğinde partilerin bu politikaları hayata geçirebilmesi ne derecede gerçekçidir?

5. Mevcut iktidardaki siyasi partiler ile yeni kurulan siyasi partilerin programlarında yer alan eğitim politikaları ne kadar tutarlıdır?

YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olan "Doküman analizi" kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, araştırmanın amaçlarına yönelik verilere ulaşma adına dokümanların analizi yolu ile gerçekleşmektedir (Çepni, 2007). Genellikle araştırma hususu ile alakalı görüşme ve derinlemesine gözlemler yapabilme imkânlarının olmadığı zamanlarda başvurulan yöntemlerden biri olarak bilinir. Doküman analizleri, araştırılması planlanan olaylar ya da olgularla ilgili yazılı bilgi kaynaklarının kapsamlı bir biçimde analizidir (Şimşek vd., 2009). Bu araştırmada 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen ve TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) 27. Dönem 600 yeni vekilinin tespit edildiği seçim sonrasında kurulan 'Yeniden Refah Partisi' (23 Kasım 2018), 'Demokrasi ve Atılım Partisi' (9 Mart 2020) ve 'Gelecek Partisi'nin (12 Aralık 2019) parti programlarında bulunan eğitim ile bağlantılı söylemleri, vaatleri ve olası bir iktidar durumunda gerçekleştirecekleri icraatlarını kıyaslamak adına parti programları incelenmiştir. Bu araştırma kapsamında veri olarak ele alınan yazılı kaynaklar; yeni kurulan üç siyasi partinin kendi internet sitelerinde seçmenlerin erişimine açtıkları parti programlarıdır. Araştırmada kapsamında verileri toplamak için yeni kurulan siyasi partilerin internet siteleri ziyaret edilerek, parti programları indirilmiş ve "eğitim", "eğitim politikaları", "eğitim sistemleri" kelimeleri ile aramalar taratılmış ve sınırlandırılmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümü, Türkiye'de yeni kurulan siyasi partilerin parti programlarında yer alan eğitim politikalarına ayrılmıştır.

Türkiye'de Yeni Kurulan Siyasi Partilerin Eğitim Politikaları

Türkiye'de 24 Haziran 2018'de gerçekleştirilen genel seçimler sonrası kurulan 'Yeniden Refah Partisi' (23 Kasım 2018), 'Demokrasi ve Atılım Partisi' (9 Mart 2020) ve 'Gelecek Partisi'nin (12 Aralık 2019) parti programları incelenmiş; siyasi partilerin bu programlarındaki eğitim politikalarına yaklaşımları analiz edilmiştir. Yeni kurulan siyasi partilerin eğitim politikalarının incelenmesi Tablo 1'de gösterildiği üzere; *Yeniden Refah Partisi'nin Eğitim Politikaları, Demokrasi ve Atılım Partisi'nin (DEVA) Eğitim Politikaları* ve *Gelecek Partisi'nin Eğitim Politikaları* başlıkları ile sunulmuştur.

Tablo 1.Yeni kurulan siyasi partilerin eğitim politikalarının incelenmesi

Yeniden Refah Partisi'nin Eğitim Politikaları
Demokrasi ve Atılım Partisi'nin (DEVA) Eğitim Politikaları
Gelecek Partisi'nin Eğitim Politikaları

Yeniden Refah Partisi'nin Eğitim Politikaları

Yeniden Refah Partisi (2018), seçmenlerine ve tüm kamuoyuna sunduğu parti programında; oluşturacakları eğitim sisteminde bilgi kadar ahlak, maneviyat ve fazileti önceleditklerini; inanç temelli, taklitçilikten uzak, milli ve tarihi bir bilinç ile hareket edecekleri eğitim politikaları oluşturacaklarını vaat etmektedirler.

Ailenin ve sağlıklı nesillerin devamının, sosyal/ahlaki düzenin korunması ile sağlanacağını; sosyal devlet anlayışı gereği her vatandaşın sağlık ve eğitim hizmetlerinden ücretsiz faydalanacağını, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakülteleri ile beraber halkı eğitme çalışmaları gerçekleştirecekleri ifade etmektedirler.

Yine parti programında, meslek okullarının sonuna kadar destekleneceği, turizm sektöründe hizmet edecek personel sayılarının artırılmasına adına eğitim çalışmalarının çoğaltılacağını, kız çocuklarının okumasının önündeki engellerin kaldırılacağı ve bu çocukların masraflarının devlet tarafından karşılanacağı, engelli bireylerin eğitim hayatlarındaki fırsat eşitsizliklerinin giderileceği ve aynı zamanda okul sporlarının destekleneceği dile getirilmektedir. Yeniden Refah Partisi'nin parti programında yer alan eğitim politikaları Tablo 2'de gösterildiği üzere; *"Milli eğitimiz politikamız"* başlığı altında *okul öncesi dönemi, anaokulu dönemi, temel eğitim dönemi ve yükseköğretim* başlıklarında aktarılmaktadır.

Tablo 2. Yeniden refah partisi eğitim politikaları

Yeniden Refah Partisi Eğitim Politikaları
"Milli Eğitim Politikamız"
Okul Öncesi Dönemi Anaokulu Dönemi Temel Eğitim Dönemi Yükseköğretim

Bu başlıklarda özetle aşağıdaki eğitim politikaları ve önceliklerine değinilmektedir (Yeniden Refah Partisi, 2018);

Yeniden Refah Partisi "Milli Eğitim Politikalarımız" Başlığı

- Bilimsel ve teknik güce erişim adına, ilim ve irfan alanında ilerlemenin önemli olduğu, özellikle bilimin ahlaki ve manevi değerler ile bütünleştiği zaman insanlığa faydalı olabileceğine değinilmekte ve eğitim politikalarının bu temelde şekilleneceği ifade edilmektedir.
- *"Yeniden Büyük Türkiye"* ve *"Yeni bir Dünya"* hedeflerine ulaşma adına yeni bir eğitim öğretim sistemi hayata geçirilerek, ayrım gözetmeden eğitim seferberliğinin başlatılacağı program tarafından aktarılmaktadır.
- Ülkenin değerler sistemine uygun, bilgi ve teknoloji temelli, yaratıcı kişilik yapısını destekleyen, girişimci bireyler yetiştiren bir eğitim sisteminin kurgulanacağı; keşfeden, üreten, sadece dersi geçmek, iyi notlar almak vb. adına okullara gelen bireyler yetiştirmek yerine, ülkesi adına eserler

ortaya koyabilen, üreten, insanlığa faydalı bireylerin yetiştirildiği anlayışın hâkim kılınacağı vurgulanmaktadır.

- Öğrencilerin sınav stresinden arındırıldığı, bilgiyi ölçen sınavların uygulandığı, PISA vb. uluslararası sınavlarda başarının arttığı ve bu sınav sonuçlarının eğitimin geliştirilmesi adına değerlendirildiği bir eğitim sistemi ümit edilmektedir. Başarının not değil ürün odaklı ölçüldüğü, sınavların ezbere değil, derslerin bilgileri ışığında ortaya konulan eserlere odaklandığı, yeni eğitim sisteminde öğrencilerin dersleri geçmesine değil, gerçek hayattaki sorunlara çözüm üretebilen bireyler olmasına odaklanılan bir eğitim sisteminin düşüldüğü dile getirilmektedir.
- Eğitimde teorik bilgi ve ezberciliğin yerine, uygulamalı eğitimlere öncelik verilerek, istihdamın sağlanması ve işsizliğin azaltılması adına meslek-zanaat ve sanat sahibi olmayı sağlayan eğitim sistemlerinin kurgulanacağı aktarılmaktadır.
- Eğitim sisteminde ekonomik ve bölgesel farklılıklar vb. sebeplerden dolayı ortaya çıkan fırsat eşitsizliklerinin giderileceği, eğitim müfredatlarında öğrencilerin gelecek ihtiyaçları öncelikli düzenlemelere gidileceği ifade edilmektedir. Bunun için; iletişimin önemli olduğu vurgusu yapılmak ile beraber en az bir yabancı dil öğretimini tasarlayan fakat tüm derslerin eğitiminde Türkçe'nin kullanıldığı bir eğitim sistemi düşünülmektedir.
- Halk ile ortak iletişim dili sağlanması adına meslek gruplarına yönelik (doktor, polis, öğretmen, ordu mensubu, vb.) dil eğitimleri almak isteyenlere kolaylıkların sağlanacağı, yeni dil öğreniminin teşvik edileceği ve gerekli ortamların hazırlanacağı ifade edilmektedir.
- Yeni nesillerin manevi yönünü geliştirme adına anayasada da devlete görev olarak atfedilmiş *"ahlak ve fazilet"* bağlamında bireylerin üst seviyede geliştirilmesini sağlamak; ahlaki ve dini hasletlerle donanmasını, şuurlu bireyler olarak yetişmelerini gerçekleştirmek adına *'önce ahlak ve maneviyat', 'nefis terbiyesi'* ve *'hakkı üstün tutma'* prensiplerini önceleyip; yeni eğitim-öğretim sistemini bu gibi gerçekler ve temel prensipler ışığından düzenleyeceklerini dile getirmişlerdir.

Okul Öncesi Eğitim Dönemi

Çocukların ruhsal, zihinsel ve fiziksel gelişimlerinin devlet tarafından korunması önemsenerek, 0 ile 5 yaş döneminde anne öncelikli olmak üzere aile bağlarının güçlenmesi adına annelere çocuklara bakım maaşı bağlanması düşünülmektedir. Bu tür imkânlara rağmen işlerine devam etmeyi düşünen annelere de Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla denetlenen kreş imkânlarının sağlanacağı aktarılmaktadır. Kreş döneminde çocukların oyunlar ile anaokullarına hazırlandıkları, bu dönemde çocuklara örf ve adetlerimize uygun ortak değerlerin öğretildiği etkinliklerin gerçekleştirileceği, eğitimin bu dönemde zorunlu olmayacağı fakat ailelere yardımcı olma adına her türlü tedbirin alınacağı ifade edilmektedir.

Anaokulu Dönemi

Temel eğitim öncesi çocukları okula hazırlama ve gelişimlerini takip etme adına pedagogların yönetiminde müfredat uygulanacaktır. Bu eğitim türlerinin *"Anaokulu"* hizmeti sunan ve müfredatın Milli Eğitim Bakanlığı takibi ile denetlendiği kurumlar bünyesinde yapılacağı aktarılmakta; anaokullarında çalışan tüm öğretmenlerin ise *"Öğretmen Okulu"* kapsamında eğitim hizmeti veren kurumlardan seçileceği ve öğrencilerin zihinsel, psikolojik ve ahlaki gelişimlerine uygun adaylardan oluşacağı dile getirilmektedir. Yeniden Refah Partisi (2018), çocuklarımıza manevi ve milli değerlerin ufak yaşlarda verilmesinin anaokulu eğitim sisteminin temel amaçları arasında olması gerektiğini dile getirmektedir.

Temel Eğitim Dönemi

Bu eğitim döneminde müfredatın kademeli geçiş sistemleri ile güncelleneceği; öğrencilerin araştıran, sorgulayan, uygulama ve yenilikler yapabilmeyi sağlayan bir müfredat ile eğitileceği; tüm öğrencilerin uygulama becerilerinin geliştirileceğine vurgu yapılmaktadır.

Bilimsel kalite sağlanarak, sadece fiziki ya da teknolojik yenilikler ile yetinilmeyeceği; müfredatın bu yaklaşım ile düzenleneceği; öğrencilerin ahlak ve maneviyat odaklı eğitileceği; "gerçek bilimler tarihi" dersi ile geçmiş dönemlerde atalarımızın bilime sundukları katkıların öğretileceğini aktarmaktadırlar.

Okullardaki öğrenci sayılarının, sunulan hizmetin gereksinimlerine ve okulların fiziki yapılarak uygun hale getirileceği; öğretmenlerin maddi imkânlarının iyileştirilecek manevi doyumlarının sağlanacağı; öğretmenlerin mesleki donanımlarını geliştirmek adına her türlü hizmetin sunulacağı ve dezavantajlı bölgelerde görev alan öğretmenlere ek ödemelerin yapılacağı dile getirilmektedir.

Temel eğitimde öğretim görevlileri ve öğretmenlerin, öğrenciler tarafından seçilebileceği, öğretmen maaşlarının öğrenci sayısı, öğrenci başarısı ve kıdem esasına göre oluşturulacağı; ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin pedagojik eksikliklerinin giderileceği ve teknolojik donanımlarının (bilgisayar, internet, kurs vb.) sağlanacağı dile getirilmektedir.

Öğrencilerin bireysel farklılıklarına uygun okulların açılacağı, üstün zekâlı öğrencilerin tespit edilerek farklı ve gelişmiş müfredat ile eğitim almalarının sağlanarak beyin göçünün önüne geçileceği vurgulanmaktadır. Engelli öğrencilerin de eğitim haklarından sonuna kadar faydalanması imkânlarının verileceği; eğitim imkânı olmayan öğrencilere de okuyabilmeleri adına bursların verileceği ve farklı şehirlerde okuyacaklar ise kalabilecekleri yurtların temin edileceği dile getirilmektedir.

Sanat ve spor alanında özel yeteneklilerin gelişimine önem verileceği; lise düzeyindeki eğitim müfredatının değiştirileceği; liseye yeni başlayan öğrencilerden ana dallardan birini seçmesini isteyeceklerini ve bu doğrultuda eğitimler verileceğini dile getirmektedirler. Bu eğitimlerin yöneliminde; aile, okul ve pedagogların yardımlarıyla kararlar verilerek ortaokul basamağından sonra bireylerin ana dallarına yoğunlaşmaları sağlanacaktır. Üniversite seçimlerinin de bu ana dallara göre yapılacağı, öğrencilerin hangi yükseköğretim programına gidebileceklerinin *"Yüksek Öğretim İdaresi"* tarafından liste ile belirleneceği ifade edilmektedir.

Öğrencilerin üniversite girişi için gerekli olan ortaöğretim başarıları puanlarının payının arttırılacağı, aynı zamanda tek sınav ile değil "sınavlar kümesi" ile seçimlerin yapılacağı, üniversite adaylarının bazı derslerin sınavlarına farklı bir biçimde gireceği ve aynı derslerin sınavları yıl içinde birkaç kez uygulanacağı için ilk girdiği sınavdan başarısız olsalar bile tekrar deneyebilme şanslarının olacağı aktarılmaktadır. Sınavların genellikle uygulamaya dönük olması ve açık uçlu soruların da eklenmesinin gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Lise düzeyinde zanaat okullarının seçilerek, bu okulları bitiren öğrencilerin sınavsız iki yıllık bir meslek okuluna gidebilecekleri; bu okulları başarı ile bitirdikleri takdirde zanaat okullarında eğitmen olabilecekleri; aynı zamanda devlet ve özel sektörde istihdam edilebilecekleri; arzu etmeleri halinde üniversitelerin ilgili bölümlerine yatay geçiş yaparak, ek dersler almak suretiyle mühendis diploması alabileceklerine değinilmektedir.

Son olarak zanaat okullarına gerekli önemin gösterilmesine, mesleki ve teknik eğitimin güçlendirilmesi ve teşvikinin ara eleman ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlayacağına dikkat çekilmektedir.

Yükseköğretim

Yeni açılan üniversitelerin araç, gereç, laboratuvar, öğretim görevlisi bakımından yeterli olmadığı, bazı üniversitelerin ise binalarının tamamlandığı fakat kimin kurduğu belli olmayan laboratuvarlarının ilgili öğretim elemanına sahip olmadığı; gerekli planlamalar yapılmadığından, siyasi baskılar ile açılan benzer bölümlerin ülkenin ihtiyacından çok fazla *"eğitilmiş işsiz ordusu"* oluşturduğu dile getirilmektedir.

Tüm bu verilerden yola çıkarak Yeniden Refah Partisi (2018), gelecek yıllarda Dünya'daki trendler göz önünde tutularak yükseköğretim programlarını oluşturulup, üniversitelere ayrılan kaynakların boşa gitmemesi için çaba harcayacağını, üniversitelerin sayısının arttırılması kadar, kalitesinin de arttırılmasının ve uluslararası yetkinliğinin kazanılmasının önemli olduğunu ifade etmektedir.

Üniversitelerin ihtisas merkezleri haline dönüştürülmesi ve yeterli öğretim üyesi ve öğrencisi olmayan bölümlerin kapatılarak, kaynak israfının engellenmesinin gerekliliği dile getirilmekte; üniversitelerin salt bilgi yerine; araştırma, uygulama ve keşfetme odaklı gerçek hayattaki sorunların çözümüne yönelik bir yapıya dönüştürülmesi amaçlandığı aktarılmaktadır.

Üniversitelerdeki akademik unvan yükseltme ve kadro kıstasları gözden geçirilecek ve haksızlıkların giderileceği dile getirilmekte; akademik unvan alındıktan sonra ilgili kadrodaki keyfiliğin ise ortadan kaldırılacağı vaat edilmektedir.

Yüksek lisans eğitimlerinin yeniden düzenlenmesinin gerekliliği, özellikle uygulamalı bilim dallarında yüksek lisans yapmak isteyen adayların devlet ya da özel sektörde 2-3 yıl çalıştıktan sonra YL eğitimi görmelerinin ideal olduğu ve şuan sadece ilgili öğretim üyesinin önerdiği konuların seçilerek araştırıldığı ve bu durumun problem çözme odaklı olmadığı ifade edilmektedir.

Yurtdışında saygın kurumlarda görev alan yabancı bilim adamları ile ülke akademisyenlerinin ortak projeler hazırlamaları desteklenerek, proje sayılarının artırılması için her üniversitede *"Proje Hazırlama Büroları"* kurularak bu büroların maddi olarak destekleneceği belirtilmektedir. Yurtdışında tanınmış Türk akademisyenlere Türkiye'de istihdamın yolları araştırılacak ve mümkün olan şartlarda 1-2 yıl Türkiye'de ortak çalışma yapmaları için maddi destekler sağlanacağı aktarılmaktadır.

Son olarak da kütüphanelerin ve dijital/sayısal kütüphanelerin geliştirilmesi çalışmalarının destekleneceği aktarılmaktadır (Yeniden Refah Partisi, 2018).

Demokrasi ve Atılım Partisi'nin (DEVA) Eğitim Politikaları

(DEVA) Demokrasi ve Atılım Partisi (2020), "eğitimin" ülkedeki birçok sorunun çözümünde kilit öneme sahip olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda nicel ve fiziksel açıdan ülkemizde artışlar görülmesine rağmen yapısal sorunların devam ettiğini, eğitimde fırsat eşitsizliklerinin, nitelik ve kalite sorunlarının olduğunu, müfredatlarının güncelliğini yitirdiğini, okul öncesi eğitime katılımların düşük olduğunu vurgulamaktadır. Uluslararası sınavlarda başarısızlıkların görüldüğünü, üniversite mezunlarında istihdam problemlerinin yaşandığını, bunların tüm sebebinin ideolojik ve siyasi temelde kurulan bir eğitim sisteminden kaynaklandığı ifade etmişlerdir.

DEVA (2020), eğitim politikalarında öncelikli olarak insanı merkeze alan, dijital çağa uygun, nitelikli öğretmen ve öğrenci yetiştirebilen, eğitim herkesin faydalanabildiği ve eşitliğin sağlandığı ve hayat boyu devam eden kapsamlı bir eğitim-öğretim sistemini hedeflediklerini dile getirmektedir.

Özellikle eğitim politikalarını; farklılıkları gözeten, kapsamlı, hiçbir bireyi geride bırakmayan, adil, yenilikçi, demokratik, sürdürülebilir, şeffaf, hesap verebilir, etkin, tutarlı, öğrenmeye açık, üretken, rekabetçi ve küresel ölçekte öncü bir biçimde oluşturulacağını aktarmaktadır (DEVA, 2020).

Ülkede nitelikli insan gücünün oluşturulabileceğini aktaran DEVA Partisi, parti programında insanlara yetkinlik kazandırmak adına özellikle; sorgulayan, problem çözebilen, yaratıcı, empati kurabilen, iletişim becerisi yüksek, uyumlu, proje temelli çalışabilen, öz benliği yüksek, teknolojiye hakim, anadiline ve küresel dil becerilerine sahip, belirsizliklerle başa çıkabilen, toplum okuryazarlığı yüksek, değerler merkezli düşünebilen, Türkçe'yi doğru kullanabilen, erken çocukluktan itibaren ikinci dili öğrenebilen, 3 yaşından beri eğitime ulaşabilen bireylerin yer aldığı; teknolojinin eğitim sisteminde aktif kullanıldığı, kamunun kaynaklarının arttırıldığı, özel ve kamunun eğitime katkılarının denetlendiği, derslik ve öğretmen başına öğrenci sayılarının düzenlendiği, okulların başarı farkının azaldığı ve ileri yeterliliklere sahip öğrencilerin arttığı eğitim sisteminin kurgulanacağı aktarılmaktadır (DEVA, 2020).

DEVA eğitim politikalarını Tablo 3'te aktarıldığı üzere; *öğretmen, müfredat, erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitimi (EÇBE), ilköğretim, ortaöğretim, ölçme değerlendirme, yükseköğretim, ebeveyn eğitimi, özel gereksinimli öğrenciler, özel yetenekli öğrenciler, kurumsal ve idari yapı* başlıklarında seçmenlerine aktarmaktadır. Bu eğitim politikaları ile ilgili başlıklarda özetle şu hususlara değinilmektedir (DEVA, 2020):

Tablo 3. Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) Eğitim Politikaları

Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) Eğitim Politikaları
Öğretmen
Müfredat
Erken Çocukluk Bakımı ve Okul Öncesi Eğitimi (EÇBE)
İlköğretim
Ortaöğretim
Ölçme ve Değerlendirme
Yükseköğretim
Ebeveyn Eğitimi
Özel Gereksinimli Bireyler
Özel Yetenekli Öğrenciler
Kurumsal ve İdari Yapı

Öğretmen

Eğitimde reform hareketlerinin öğretmen ile başlayacağını ifade eden DEVA (2020); öğretmenlik mesleğinin saygınlık ve cazibesinin arttırılacağını, politika oluşturma süreçlerinde öğretmenlerin de söz haklarının olacağını, öğretmenlere ders anlatım süreçlerindeki yöntem ve materyallerin seçiminde inisiyatifler sağlanacağını, özelde çalışan öğretmenlerin de özlük haklarının oluşturulacağını, öğretmenler ile ilgili problem yaratan yasal boşlukların giderileceğini, öğretmenlerin kariyer gelişimlerinin destekleneceğini ifade etmektedir.

Aynı zamanda öğretmenlerin arzu ettikleri hizmet içi ve öncesi eğitimlerin önemli olduğuna, kadın öğretmenlerin yönetimde daha fazla olması gerektiğine, teknolojiyi aktif kullanan öğretmenlerin yetiştirilmesinin önemine değinilmiş ve öğretmenlik eğitimini 5 yıl sürecek şekilde düzenleyeceklerini ifade etmektedir.

Müfredat

Nitelikli insan gücünü yetiştirebilen; ekonominin, dijital çağın ve toplumun gereksinimlerini karşılayabilen; katılımcı bir yapı ile oluşturulan bir eğitim müfredatı oluşturacaklarını dile getiren DEVA Partisi (2020); bilginin daha aktif kullanılabildiği, beceriler kazandırabilen, öğrencilerin bireysel kabiliyet ve ilgi alanlarını geliştirebilen, sanat ve spor eğitiminin öncelikli kılındığı, öğrenmenin her ortamda sağlandığı ve öğrenmeyi öğreten demokratik bir müfredatın uygulanabilir hale getirileceğini aktarmaktadır. Aynı zamanda; teknolojinin ön planda olacağı "*Tersyüz Edilmiş Öğrenim"* ile öğrencilerin önceden hazırlanıp, sınıfa sunuşu sağladığı öğretim yöntemini uygulayacaklarını, öğrenmeyi daha eğlenceli hale getireceklerini, tüm paydaş katılımları ile eğitim şuraları düzenleyerek bu şuralardan en etkin bir biçimde faydalanacaklarını aktarmaktadır.

Erken Çocukluk Bakımı ve Okul Öncesi Eğitimi (EÇBE)

EÇBE'ye yatırımın önemine değinerek okul öncesi eğitimi 3 yaşına çekeceklerini, aynı zamanda bu dönemdeki eğitimlerin ücretsiz uygulanacağını aktaran DEVA Partisi (2020); EÇBE'yi dezavantajlı bölgelerden başlatarak %100 okullaşma oranına ulaştıracaklarını aktarmaktadır. EÇBE'de bilişsel gelişim, sosyo-duygusal gelişim ve fiziksel gelişimin ön plana alınarak, özel yeteneklilerin tespiti ve izlenmesini bu dönemde başlatacaklarını ifade etmektedirler.

Ebeveyn Eğitimi

Çocuklarımızın eğitim süreçlerinin en önemli paydaşı konumundaki ebeveynlerin hayat boyu öğrenme anlayışı ile eğitilmesini hedefleyen DEVA Partisi (2020), ebeveynlerin sorunlarını kendi kendilerine çözebildiği, her alanda yetkinlik kazandıkları, kendilerini ve duygularını rahatlıkla ifade edebildikleri bir eğitim sistemi oluşturmak istemektedir. Aynı zamanda çocukları ile sağlıklı iletişim kurabilen, özgüveni yüksek bireyler yetiştirebilen ve teknolojiyi aktif kullanabilen, çocuklarının teknolojik ortamlarda güvenliğini sağlayabilen ebeveynleri yetiştiren bir eğitim sistemi kurmak istediklerini ifade etmektedirler.

İlköğretim

Öğrenci merkezli bir ilköğretim sistemi düşünen DEVA (2020), bireysel yetkinliklerin ön planda olduğu, temel becerilere odaklanan, bilişsel, kodlama ve algoritmik düşünme derslerinin verildiği; farklı uzmanların istihdam edilerek, öğrencilerin sınav kaygısının ortadan kaldırıldığı bir ilkokul sistemi tasarımlamak istemektedir.

Ortaokullarda ise PDR hizmetlerinin daha aktif olduğu; ders saati dağılımlarının okul paydaşları ile planlandığı; öğrencileri sınavlara değil ortaöğretime ve hayata hazırlayan, ortaöğretim sistemine geçişte yetkinliğinin dikkate alındığı ve bu yetkinlik, ilgi ve yeteneklerine göre programlara yönlendirildiği bir eğitim sistemi düşünülmektedir.

Ortaöğretim

Ortaöğretimde öğrencilerin esnek, modüler ve iyileştirilmiş program ile bilgiyi beceriye dönüştürebilen bir eğitim sistemi tasarlayacaklarını aktaran DEVA Partisi (2020), ortaöğretimde zorunlu ders ve saatlerini azaltıp, proje ve uygulama çalışmalarına ağırlık veren, yaratıcılığı geliştiren,

liderlik kabiliyetlerini destekleyen, yurttaşlık becerilerini geliştiren, sürdürülebilir kalkınma bilinci oluşturabilen, üniversiteler ve özel sektör ile işbirliği yapılarak araştırma ve proje temelli bir ortaöğretim eğitim sistemi kurulayacaklarını ifade etmektedir.

Ölçme Değerlendirme

Eğitimin niteliğini arttırmak adına bilimsel ve bütüncül ölçme değerlendirme yöntemleri geliştireceklerini aktaran DEVA Partisi (2020), teknolojik ortamda, gerçek zamanlı geri bildirimlerin verilebildiği, bireysel performans görevleri ve proje temelli eğitim öğretimin desteklendiği bir sistem kurgulamak istediklerini aktarmaktadır. Sadece akademik başarının değil aynı zamanda sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif başarıların da ölçüldüğü, okul öncesinden başlayarak özel gereksinimli ve üstün yetenekli öğrencilerin tespit edilebildiği bir ölçme değerlendirme sistemi kurguladıklarını ifade etmektedir. Bununla beraber, merkezi sınavların içeriklerine yeni teknolojik altyapılar ile beraber açık uçlu soruların da eklenebileceğini; vatandaşların eğitimin hayatlarının sadece birkaç soru ile ölçülemeyeceğini, hatta bu sınavların referans kabul edilip tüm hayatı etkileyen kararlara sebebiyet verilemeyeceği vurgulamışlardır. Aynı zamanda bu sınavların üniversite girişlerinde tek geçerli araç halinden çıkarılması gerektiğini ve çoklu sınavların yapılması gerektiğini aktarmaktadırlar.

Yükseköğretim

YÖK'ün misyonunu tamamladığını, aşırı merkeziyetçi, özerkliği ortadan kaldıran, liyakat ve şeffaflığın olmadığı bir yükseköğretim sisteminin yürürlükte olduğunu ifade eden DEVA Partisi (2020), üniversitelerin ortaöğretime benzediğini, bazı kriterlere dayalı olarak bu sistemin yeniden düzenleneceğini; YÖK'ün kaldırılacağını, yükseköğretimin denetlendiği ve daha şeffaf, hesap verebilir ve veriye dayalı bir sistemin oturtulacağını, akademik özgürlüklerin arttırılacağını aktarmaktadır.

Müfredat başlığında da bahsedildiği üzere "*Tersyüz Edilmiş Öğrenim"* ile öğrenme odaklı eğitimlerin yükseköğretimde verileceğini, öğrencinin eğitimin merkezine alınacağı, öğrencilerin daha fazla sorumluluk alacağı, araştırmaların artacağı bir yükseköğretim sisteminin düşünüldüğünü aktarmaktadırlar.

Üniversiteler arasında işbirlikleri sağlanarak ortak kaynakların kullanımı, müfredatın evrenselliği, ortak öğretim programlarının düzenlenmesi, ortak diplomaların verilmesi ve ortak çalışmaların yapılması desteklenerek; üniversitelerin daha üretken hale getirilmesi ve farklılıklarının giderilmesinin sağlanacağı aktarılmıştır.

Fiziksel yatırımlardan ziyade, insana yönelik yatırımlara önem verilerek, kaynakların beşeri sermayeye ayrılacağı, tersine beyin göçünü sağlamak adına akademik hayatın cazip hale getirileceği belirtilmiştir.

Yükseköğretimde dijitalleşme altyapısı güçlendirilerek, uzaktan eğitim başta olmak üzere sürekli eğitime önem verilip, yeni beceriler kazandırılması önceliklendirilecektir. Bu altyapı güncellemeleri ile coğrafi farklılıklar ortadan kaldırılarak, yükseköğretimin uluslararası rekabete hazır hale getirileceği ifade edilmiştir.

Teknoloji transfer ofisleri, mükemmeliyet merkezleri, öğrenci hizmetleri ofisi, kariyer ofisi, mezunlarla ilişkiler, uluslararasılaşma, kurumsal iletişim alanlarında esnek istihdam şartları sağlanıp; alanlara uzman profesyoneller istihdam edilmesinin sağlanacağı belirtilmektedir. Böylece üniversitelerin dünyanın en iyi üniversiteleri ile yarışmasının mümkün olacağı aktarılmaktadır.

DEVA Partisi (2020), parti programında üniversitelerin daha kapsamlı vizyon belgelerine, planlamaya ve nitelikli insan kaynağını karşılayabilmeye uygun kurulması gerekliliğine değinilmekte ve üniversite yeterliliklerinin gözden geçirilmesi gerektiği aktarılmaktadır. Böylelikle ülkedeki üniversiteler arasındaki ciddi kalite farkları ve işsizlik oranları en aza indirileceği aktarılmaktadır. Bu tespitler ışığında, devlet ve vakıf üniversitelerinin öğrenci kalitesi, akademik personel yeterliliği, laboratuvar imkânları, açtıkları lisans ve lisansüstü programlar bakımından gözden geçirilmesi gerekmektedir. Daha nitelikli eğitim kurumları haline gelmeleri adına çalışılması gerekmektedir. Üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörün düşünce kuruluşları kurmalarını teşvik eden, ürettikleri fikirlerin karar almada daha etkin bir şekilde kullanılması adına gerekli düzenlemelerin yapılacağı vurgulanmaktadır.

Özel Gereksinimli Öğrenciler

Özel gereksinimli öğrencilerin daha bağımsız, daha üretken ve toplumla daha bütünleşmiş bir şekilde yetiştirilmesini önemsediklerini, özel eğitimde erken tespitin gerekliliğini, uygun yöntem ve materyaller ile eğitime başlamalarının önemini dile getirmektedir.

Bu açıdan yerel yönetimler ile işbirlikleri yapacaklarını; özel gereksinimli bireylerin ortamlarını iyileştirileceklerini; bu öğrencilerin eğitime erişimlerini kolaylaştıracaklarını ve onları sosyal/fiziksel ortamlarından ayırmadan yardımcı teknolojiyi aktif kullanarak öğretimi daha bireysel hale getirip onların yaşam kalitelerini arttıracaklarını dile getirmektedir.

Özel Yetenekli Öğrenciler

Ülke genelinde üstün performans sergileyen özel yetenekli öğrencilerin sayısının artırılması adına çalışmalar yapılacağını, bu öğrencilerin imkânlarının daha da genişletileceğini, onlara uygun mevzuatların hazırlanacağını, üst eğitim seviyelerinden ders almalarının önünün açılacağını ve üniversite sistemini bu yaklaşım ile yeniden gözden geçireceklerini aktarmaktadırlar.

Kurumsal ve İdari Yapı

Okullardaki idari işler için özel personellerin atanmasının yapılacağı öğretmenlerin asıl görevi olan eğitim ve öğretime odaklanacağı; okul binalarının mimarı yapılarının ortak çalışma ürünü olacağı, sanat ve spor alanlarının iyileştirileceği, okul kantini ve yemekhanelerin öğrenciler lehine düzenleneceği, okul aile birliği sisteminin gözden geçirilecek bağışlara izin verilmeyeceği aktarılmaktadır.

Gelecek Partisi'nin Eğitim Politikaları

Gelecek Partisi parti programındaki eğitim politikaları önerilerini *"İnsan: siyasetin öznesi ve odağı"* teması altında; *"Eğitim: Zihni varoluş"* başlığında Tablo 4'te de yer alan konu başlıklarını içerecek şekilde özetle şöyle dile getirmektedir (Gelecek Partisi, 2019);

Tablo 4. Gelecek Partisi Eğitim Politikaları Konu Başlıkları

Gelecek Partisi Eğitim Politikaları Konu Başlıkları
Nitelikli İnsan Kaynakları
Gençlerin Eğitimi ve İstihdamı
İdeolojiden Uzak Kaliteli Eğitim
Paydaş Katılımları ve Müfredat Oluşumu
Mesleki Eğitim ve Yetiştirilmiş Personelin İstihdamı
Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması ve Erişimi

Yükseköğretimde Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik
Uluslararası Sınavlardaki Sonuçlar
Toplumsal Barış Süreci
Eğitimdeki Farklılıklar ve Dezavantajlı Gruplar
Eğitimdeki Tüm Bireylerin Eğitim Alma Hakkı

Gelecek Partisi (2019) eğitimi, en temel insan haklarından birisi olarak gördüğünü aktarmaktadır. Aynı zamanda iyi bir eğitim ile karakterini geliştirmemiş kişilerin insan haklarının bilincinde olamayacağını, bireysel gelişimin özü ve toplumun tüm problemlerinin çözümündeki anahtarın eğitim olduğunu dile getirmektedirler. *"Eğitim: zihni varoluş"* başlığında Gelecek partisinin eğitim politikası önerileri şu şekilde devam etmektedir (Gelecek Partisi, 2019);

- Gelecek Partisi, dünyada insan kaynaklarından daha kalıcı ve önemli bir güç olmadığını, ülkenin insan kaynaklarını dünya ile rekabeti sağlayabilir özelliklere kavuşturacak süreç olarak gördükleri eğitimi, insani alandaki kalkınmanın odağına yerleştireceklerini dile getirmektedirler.
- Eğitim sisteminin insan devşirme alanı olmadığını, nitelikli insan yetiştirme alanı olarak gördüklerini ve eğitimi gündelik siyası tartışmaların dışında tutan bir anlayışı benimsediklerini ifade etmektedirler.
- 21. yüzyıl insanlarının dar kalıplara sığdırılmayacağını, şekillendirilemeyeceğini, başta eğitimde olumsuz yaklaşımlardan arınıldığı ölçüde gençlerin potansiyellerini açığa çıkaracaklarını aktarmışlardır.
- Gençlerin sorgulayan, düşünen, ahlaki, demokratik ve evrensel değerleri içselleştiren, farklılıklara saygı duyan, ayrımcılığa karşı gelen, bilgiye hâkim ve sorumluluk sahibi bireyler olmasını arzulamaktadırlar.
- Tüm çocuklar adına kaliteli eğitimin sağlanmasını öncelikli tutmaktadırlar. Kaliteli eğitim adına tüm ideolojik düşüncelerden uzak bir sistem geliştirileceğini söylemektedirler.
- Okulların eleştirel fikirlerin dile getirildiği, tartışıldığı mekânlar olacağını, demokratik, çoğulcu ve farklılıkları zenginlik biçiminde göre eğitim sistemini arzulamaktadırlar.
- Eğitimde merkeziyetçi sistemden kurtulup; esas aktörlerin öğrenciler, öğretmenler ve velilerin olduğu bir sistem kurgulamak istemektedirler.
- Eğitimde istikrar ve sürdürülebilirlik adına, eğitim politikalarının geniş katılımlı ve geniş müzakereler ile oluşturulması gerektiğini ve şu ana kadar politikaların günü kurtarma odaklı, sistemi olmayan bir eğitim alanı yarattığını ifade etmektedirler. Bunu düzeltmek adına eğitim politikalarını daha geniş katılımla belirleyip, eğitim sisteminde planlama ile hareket edileceğini; eğitim sisteminin yap-boz olmaktan kurtarılacağını dile getirmektedirler.
- Türkiye'de sosyo-ekonomik dengesizliklerden dolayı öğrencilerin arasında farklılıklar olduğunu, cinsiyet eşitsizliklerinin görüldüğünü ve bu sebeple istihdamda farklı gelir dağılımlarının olduğunu aktarmaktadırlar.
- Türkiye'nin uluslararası sınavlarda başarısının düşük olduğu (PISA, PIACC, TIMSS, PIRLS vb.) bunun sebebinin eğitim kalitesinin düşüklüğü olarak gösterilebileceği, lise ve üniversite sınavlarının da bunu desteklediğini ve eğitimde eşitsizliklerin olduğunu ifade etmektedirler.
- Genç bir nüfusa sahip olduğumuz, eğitimin de büyüme ve istihdam açısından ülkenin lokomotifi olduğu, nitelikli kişilerin toplumdaki eşitsizliklerin giderilmesinde önemli işlevlerinin olduğu, bu sebeple de tüm çocukların kaliteli eğitime erişiminin önemine değinilmektedir.

- Farklılıkların önemli bir zenginlik olduğu, eğitimde farklılıkların temsil edilebildiği demokratik taleplerin dinlenebildiği ve farklılıkların önemli bir sermaye olarak görüldüğü bir Türkiye gereksinimi dile getirilmektedir.
- Toplumsal barışın önemli dile getirilmekte ve eğitim sisteminin iyi hale getirilmesi adına toplumun tüm kesimlerinin dinlendiği katılımcı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu, bunun kaynağının da tarafsız bir devlet anlayışı ile ideolojilerden ve gruplaşmalardan bir uzak eğitim sistemi oluşturmaktan geçtiği aktarılmaktadır.
- İnsan hakları ve evrensel değerlerin merkeze alındığı, farklılıkları zenginlik kabul eden, çoğulcu bir yaklaşımla demokratik bir eğitim sisteminin benimseneceği; tüm ders programları ve kitaplarının bu temelde düzenleneceği açıklanmaktadır.
- Uluslararası sözleşmeler ile güvence altına alınan eğitimin çocuklar için bir hak olması dile getirilmekte ve eğitime hak temelli baktıkları aktarmaktadır.
- Hiçbir bireyin dışlanmadığı, herkese kaliteli eğitim sunmayı hedefleyip; cinsiyet, etnik kimlik, inanç ve sosyo-kültürel ayrımcılık yapmadan her bireyin eğitimine erişimini kolaylaştıracaklarını ifade etmektedirler.
- Eğitimin bir ideolojinin yuvası olamayacağını ve farklılıkları bir fırsat ve okulları birlikte yaşamın merkezi olduğunu aktarmaktadırlar.
- Okul öncesi eğitimin yaygınlaşması gerektiği, öğretmenlik mesleğinin güçlendirilmesinin önemine değinilmekte; öğretmen eğitim sisteminin yeniden düzenleneceğine işaret edilmektedir. Nitelikli öğretmenlerin; yurttaki okul ve türlerinde dengeli dağıtılacağına, öğretmenliğin daha saygın hale getirileceğine, atama ve terfilerin liyakat temelli yapılacağına değinilmektedir.
- Okul öncesi eğitimin herkes adına ulaşılabilir olmasının sağlanacağına değinilmektedir.
- Eğitimin tüm Türkiye'de kalitesinin arttırılmasına adına seferberlik başlatılacağına, dezavantajlı iller ve okullarına desteklerin arttırılacağına, zorunlu eğitimde verilen temel bilgi ve becerilerin kalitesinin sağlanacağına vurgu yapılmaktadır.
- Mesleki eğitim sisteminin kurulması gerektiğine, okul programlarının sürekli güncellenmesinin önemine değinilmekte; nitelikli bireylerin yetiştirilmesinin istihdamı arttırabileceğini aktarmaktadırlar.
- Yükseköğretimin kalitesinin arttırılması adına akademik özgürlüklerin sağlanacağını, sınırlamaların ortadan kaldırılacağını, YÖK'ün kaldırılacağını, daha şeffaf, hesap verebilir, yeni yükseköğretim sisteminin tesis edileceğini ve kurumların özerkliklerinin artırılacağı ifade etmektedirler.

Aktarılan tüm politikaların eğitim sisteminin yeni bir yaklaşıma ihtiyacı olduğunu gösterdiği ifade edilmekte ve çocuklara temel becerilerin nitelikli bir şekilde öğretildiği eğitim sistemlerinin hazırlanması gerektiği dile getirilmektedir. Eğitimde partiler üstü bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu ve eğitimin merkezine çocukların alınması gerektiği ifade edilmekte; eğitim politikalarının oluşturulmasında farklılıkların dinlenmesinin önemli olduğu; siyasi çekişmelerden uzak, geleceğin beklentilerini karşılayan evrensel ve kültürel bir eğitim sisteminin oluşturulması gerektiği belirtilmektedir (Gelecek Partisi, 2019).

SONUÇ

Türkiye'deki tüm siyasi partilerin parti programlarının, tüzüklerinin ve söylemlerinin olası iktidar durumlarında uygulayacakları sistemler adına incelenmesi son derece önemlidir. Her seçim döneminde güncellik arayışlara giren, partilerin programlarını ve seçim bildirgelerini inceleyen seçmenler adına Türkiye'de yeni kurulan bu siyasi partilerin parti programlarında yer alan eğitim politikalarının analiz edilmesi ve olası paydaşlara sunulması ayrı bir öneme sahiptir.

Türkiye'de yeni kurulan siyasi partilerden olan Yeniden Refah Partisi'nin parti programındaki eğitim politikaları incelendiğinde; *"ahlak, maneviyat, fazilet"* temelli; milli ve tarihi bilinci merkeze alan bir düşünce yapısı ile eğitim sistemini şekillendirmek istedikleri görülmektedir. Ailenin ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesine ciddi önem verecekleri, meslek okullarını ara eleman açığını gidermesi açısından önemli gördükleri, özel gereksinimli ve özel yetenekli öğrencilerin, kız çocuklarının eğitimlerinin ayrı bir öneme sahip olduğu ve eğitimin önündeki fırsat eşitsizliklerini giderecekleri parti programlarında vurgulanmaktadır.

Yeniden Refah Partisi'nin parti programında eğitim politikaları *"Milli Eğitim Politikamız"* konu başlığında; *okul öncesi, anaokulu, temel eğitim ve yükseköğretim* başlıklarında toplanmıştır.

"Milli Eğitim Politikamız" başlığında diğer partilerden farklı ve önemli olarak; bilimin *"ahlak ve maneviyat*" ile önem kazanabileceğine, *"Yeniden Büyük Türkiye"* ve *"Yeni bir Dünya"* hedeflerine ulaşma doğrultusunda yeni bir öğretim sistemine ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapmışlardır. Sınav stresinden uzak girişimci bireylerin yetiştirilmesine, uluslararası sınavlarda başarının sağlanmasına, teorik bilgilerden ziyade uygulamalı eğitimlere ağırlık verilmesine, bölgesel ve ekonomik farklılıkların ortadan kaldırılmasına özen göstereceklerini ifade etmişlerdir. Tüm bunları sağlamak adına iyi bir iletişim zincirinin olması gerektiğine, *"ahlak ve fazilet"* temelli bireyler yetiştirmek adına da *'önce ahlak ve maneviyat', 'nefis terbiyesi'* ve *'hakkı üstün tutma'* prensiplerini önceleyerek, yeni eğitim-öğretim sisteminin temel ve gerçek prensipler odağında düzenleyeceklerini ifade etmişlerdir.

Yeniden Refah Partisi'nin parti programında özellikle okul öncesi başlığında yer alan; 0 ila 5 dönemindeki aile bağlarının güçlendirilmesi adına atılacak adımlar, toplum sağlığı ve aile bütünlüğü açısından önemli görülmektedir. Anaokulu dönemine seçilecek öğretmenlerin *"Öğretmen Okulu"* kapsamında işe alınması ve öğretmenlerin niteliklerinin önceden belirlenmesi de okul öncesi eğitimi açısından önemli ve ihtiyaç duyulan bir politika önerisidir. Temel eğitimde ise *"Gerçek Bilimler Tarihi"* dersi ile öğrencilere atalarımızın bilim alanındaki yetkinliklerinin aktarılması, eğitim adına sonuç alınabilecek bir uygulama örneği olarak görülmektedir. Yine temel eğitimdeki özel yetenekli öğrencilerin tespiti ve olası beyin göçünün önlenmesi çalışmaları, ülkemizin üretim kapasitesinin arttırılması ve nitelikli insan gücü kapasitesini olumlu yönde etkileyebilecek bir politika önerisidir.

Yeniden Refah Partisi parti programında öğrencilerin sadece akademik becerilerinin değil; aynı zamanda sanat ve spor alanındaki yeteneklerinin de tespitine önem verilmektedir. Bu durum Gardner'ın Çoklu Zekâ Kuramında ifade edildiği üzere; bireyin sadece sözel ve sayısal yeteneği olmadığı; aynı zamanda 6 farklı alanda daha yetenekli ve zeki olabileceği ile bağdaşmaktadır. Çocuklar, bu kurama ve politika önerisine göre *"görsel, müziksel, doğacı, içsel, sosyal ve bedensel"* alanlarda da yetenekli olabilirler. İşte Yeniden Refah Partisi'ne göre özellikle ortaöğretimde bu zekâ alanlarına göre eğitim dalları belirlenebilir ve yükseköğretim eğitimleri bu dallarda devam ettirilebilir.

Yeniden Refah Partisi, yükseköğretimde aceleci ve niteliksiz bir şekilde açılan üniversitelerin *"eğitilmiş işsiz orduları"* oluşturduğunu; bu sebeple yükseköğretimde kalitenin yeniden gözden geçilmesi gerektiğini ifade etmekte ve üniversitelerin ihtisas merkezleri olabilmesi adına bazı öğrencisi olmayan bölümlerin kapatılması gerektiğini aktarmaktadır. Aslında bu politika önerisi bizlere; siyasi ve bölgesel baskılar ile üniversite ve bölümlerinin açılmasının gereksiz olduğunu da göstermektedir.

Üniversitelerdeki akademik unvan ve kadro kriterlerinin gözden geçirilmesi gerektiği, yüksek lisans eğitimleri yönetmeliklerinin yenilenmesinin elzem olduğu, yurt dışında saygın kurumlarda görev yapan akademisyenler ve ülkemiz akademisyenlerinin ortak projeler yapabilmesinin önünün açılması gerektiği aktarılmıştır. Bu hususların sağlanması, yükseköğretimde kaliteyi de beraberinde getirecektir. Özellikle yurtdışında tanınmış Türk akademisyenlerin yeniden ülkemize kazandırılması önemli bir politika önerisidir. Ülkemiz adına bilim üreten ve ekonomiye katkısı olan/olabilecek akademisyenlerin kazanılması, hem devlet hem toplum adına büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de yeni kurulan bir diğer siyasi parti olan DEVA "Demokrasi ve Atılım Partisi" parti programındaki eğitim politikaları incelendiğinde; "eğitimi" birçok problemin çözümünde kilit olarak görmektedir. Eğitimde niceliksel anlamda bir artışın olduğunu fakat niteliksel anlamda ciddi bir gerileme olduğunu dile getiren DEVA Partisi, eğitim sistemindeki problemlerin ideolojik ve siyasi temelde kurulan politika önerilerinden kaynaklandığını dile getirmektedir.

DEVA Partisi parti programında öncelikli olarak insanı merkeze alan, farklılıkları gözeten, kapsamlı, hiçbir bireyi geride bırakmayan, adil, yenilikçi, demokratik, şeffaf, hesap verebilir, sürdürülebilir, etkin, öğrenmeye açık, tutarlı, üretken, rekabetçi ve küresel ölçekte öncü bir biçimde oluşturulacağını aktarmaktadırlar. Bu politika önerisine bakıldığında, çoğulcu demokrasinin arzuladığı; toplumun tüm kesimlerinin beklentilerini karşılayacak, geniş katılımlı ve ferah bir öneri olarak göze çarpmaktadır.

DEVA Partisi oluşturacağı eğitim politikalarında; nitelikli insan gücüne önem verdiğini, insanlara yetkinlik kazandırmayı arzuladıklarını, Türkçe'nin doğru konuşulduğu ve ikinci yabancı dil öğretiminin teşvik edildiği, kamu kaynaklarının verimli kullanıldığı tüm eğitim kurumlarının iyi bir şekilde denetlendiği, öğrenci ayılarının azaltıldığı sınıfların oluşturulduğu, özel ve kamu kurumlarının denetlendiği bir eğitim sistemi oluşturmak istediklerini ifade etmektedir.

DEVA Partisi parti programında yer alan eğitim politikalarını "*öğretmen, müfredat, erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitimi (EÇBE), ilköğretim, ortaöğretim, ölçme değerlendirme, yükseköğretim, ebeveyn eğitimi, özel gereksinimli öğrenciler, özel yetenekli öğrenciler, kurumsal ve idari yapı"* başlıklarında toplamıştır.

DEVA Partisi programında "Öğretmen" başlığı altında; öğretmenlik mesleğinin *"saygınlık ve cazibesini"* arttıracaklarını, öğretmenlerin kariyer gelişimlerini destekleyeceklerini, politika oluşturma süreçlerinde öğretmenlerden destek alacaklarını, kamu ve özelde sektörde görev yapan tüm öğretmenlerin özlük haklarını yeniden düzenleyeceklerini ifade etmektedirler. Aslında toplumdaki bütün öğretmenlerin beklentisi de bu yöndedir. Öğretmenlik mesleği; "hiçbir şey olamadıysan, öğretmen ol" algısından çıkarılmalıdır. Eski dönemlerde olduğu gibi öğretmenlik mesleği herkes tarafından "değer gören, saygı duyulan" bir meslek haline getirilmelidir.

"Müfredat" başlığında, bilginin daha aktif kullanıldığı, beceri kazandırma odaklı, sanat ve spora önem veren bir müfredatı arzuladıklarını dile getiren DEVA Partisi; teknolojinin ön planda olduğu "*Tersyüz Edilmiş Öğrenim"* modelini hayata geçirmek istediklerini aktarmaktadır. Bu model ile

öğrencilerin derslerde yapılandırmacı sisteme daha uygun, daha aktif olması sağlanacak ve bilgiye kendilerinin ulaşması desteklenecektir. Bu sebeple bu model ve politika önerisi ülke için önem arz etmektedir.

Yine "EÇBE" ile okul öncesi eğitim yaşının üç yaşına çekilmesi özgün bir model ve politika önerisidir. Bu model önerisi Yeniden Refah Partisi'nin 0-5 yaş dönemi aile bağlarının güçlendirilmesi ve anne desteği eğitim politikası ile ters düşen bir model ve politika önerisidir. Yeniden Refah Partisi'nin modelinde çocukların anneleri ile daha fazla vakit geçirmesi ve ailesine güvenli bağlanması söz konusu iken; DEVA Partisinin politika önerisinde çocukların erken yaşlarda okullara alınması gündeme getirilmiştir. Her ikisinin de avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu sebeple DEVA Partisi ebeveyn eğitimi başlığına önem vermekte ve ebeveynlerin hayat boyu öğrenme kapsamında eğitilmesi gerektiğini bir politika önerisi olarak sunmaktadır.

İlköğretimde ise temel becerilere odaklanan bilişsel, kodlama ve algoritmik düşünme derslerinin verilmesi gerekliliğine değinen DEVA Partisi; ortaokullarda PDR hizmetlerinin daha aktif olmasının önemine değinmiştir. Tüm bu politika önerilerinin temelinde, öğrencilerin nitelikli bir şekilde yetiştirilmesi, yetenekli oldukları alanlarda eğitim görmesinin sağlanması ve daha temel eğitim basamağında iken bilişsel gelişimlerinin desteklemesidir. Bu sebeple ortaöğretim basamağında DEVA Partisi; zorunlu ders ve ders saatlerini azaltıp proje ve uygulama çalışmalarına ağırlık vermeyi arzulamaktadır. Tüm bu politika önerileri ışığında; ölçme değerlendirme sistemlerini gerçek zamanlı bireysel performansı ölçen ve proje temelli gerçekleştirmek istemektedir.

Yükseköğretimde *"Tersyüz edilmiş Öğrenim"* sistemini arzulayan DEVA Partisi, YÖK'ün kaldırması gerektiğini; üniversitelerin niteliklerinin son dönemlerde düştüğünü, müfredatların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Aslında YÖK'ün kaldırılması ve misyonunu doldurduğu, aynı zamanda YÖK temelli problemlerin varlığı, tüm muhalefetteki ve yeni kurulan siyasi partiler tarafından dile getirilen bir durum ve üzerine politikalar geliştirilen bir hususdur. Hükümetin bu denli eleştirilen bir yapıyı yeniden gözden geçirmesi ve problemlerin tespiti elzem görülmektedir.

DEVA Partisi'nin parti programında yer alan eğitim politikaları bağlamında üniversitelerarası işbirliklerine önem verdiğini, fiziksel yatırımlardan ziyade beşeri yatırımlara odaklanacağını dile getirmekte; yükseköğretim kurumlarında dijital altyapının daha güçlü hale getirileceğini ve üniversitelerin diğer dünya üniversiteleri ile yarışabilir seviyelere ulaştırılacağını vaat etmektedir. Bu yaklaşım tüm yeni kurulan siyasi partiler ile ortak bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır.

DEVA Partisi'nin parti programında yer alan eğitim politikalarında özel gereksinimli öğrenciler, özel yetenekli öğrenciler ile bu öğrencilerin tespit ve takiplerinin yapılması, diğer yeni kurulan siyasi partilerde de göze çarptığı üzere özel bir öneme sahiptir. Özellikle özel gereksinimli bireylerin sosyal hayata bağımsız bir biçimde entegre olabileceği ve özel yetenekli öğrencilerin öğrenim imkânlarının arttırılacağı politika önerileri *"özel eğitim"* sistemi adına dikkat çekicidir.

DEVA Partisi'nin "Kurumsal ve İdari Yapı" başlığı altında okullarda özel yetiştirilmiş personellerin istihdam edileceğini ve öğretmenlerin asıl görevleri olan eğitim ve öğretime odaklanacağını ifade eden politika önerisi ise tartışmaya oldukça açıktır. Bir kısım eğitim paydaşı eğitim yönetimini en iyi öğretmenlerin sağlayacağını düşünürken; bir kısım eğitim paydaşı ise profesyonel desteğin okulları ve eğitim kurumlarını daha ileri götüreceğini savunmaktadır.

Türkiye'de yeni kurulan bir diğer siyasi parti olan "Gelecek Partisi" parti programındaki eğitim politikalarının; *"İnsan: siyasetin öznesi ve odağı"* teması altında; *"Eğitim: Zihni varoluş"* başlığında

incelendiği ve özellikle nitelikli insan kaynakları, gençlerin eğitimi ve istihdamı, ideolojiden uzak demokratik kaliteli eğitim, paydaş katılı ile müfredatın oluşturulması, mesleki eğitim ve yetişmiş personellerin istihdamı, okul öncesinde eğitime erişim ve bu eğitimin yaygınlaştırılması, yükseköğretim, uluslararası sınavlar, eğitimdeki farklılıklar, dezavantajlı gruplar ve eğitimde tüm bireylerin eğitim alma hakkına sahip olması konularına odaklandığı görülmektedir.

Gelecek Partisi, eğitimi *"en temel insan hakkı"* olarak görmekte, eğitim sisteminde karakter gelişimine önem vermekte ve karakterini geliştirememiş bireylerin insan haklarının bilincinde olamayacağını ifade etmektedir. Yine Gelecek Partisi parti programında özellikle dünyada insan kaynaklarından daha önemli bir güç olmadığını, bu sebeple eğitimi, insan alanındaki kalkınmanın odağında tutacaklarını dile getirmişlerdir.

Eğitimin gündelik siyasi tartışmalardan uzak; ideolojik görüşlerden arınmış, olumsuz tutum ve yaklaşımları içermeyen ve gençlerin potansiyellerini açığa kavuşturacak bir anlayış ile düzenlemesi gerektiğini benimseyen Gelecek Partisi, tüm çocuklar adına kaliteli bir eğitimi arzulamaktadır. Kaliteli, şeffaf ve hesap verebilir bir eğitim tüm ülkenin ve diğer tüm siyasi partilerin özlemidir.

Gelecek Partisi, okulların eleştirel fikirlerin paylaşıldığı tartışma alanları olması gerektiğini, farklılıkları zenginlik olarak gören, merkeziyetçi sistemden kurtulmuş, ana aktörlerin öğrenci öğretmen ve veli olduğu bir eğitim sistemi istemektedir. Bu sebeple geniş katılımlı ve eğitimin tüm aktörlerinin katılımı ile eğitim politikalarının oluşturulması gerekliliği dile getirmekte ve eğitimi yap-boz tahtası olmaktan çıkaracaklarını aktarmaktadırlar.

Türkiye'de sosyo-ekonomik dengesizliklerin olduğunu, uluslararası sınavlarda başarısızlıkların olduğunu, genç bir nüfusa sahip olmamız bakımından eğitimin ülkenin lokomotifi olduğunu dile getiren Gelecek Partisi; farklılıkların eğitim sistemi adına bir kazanım olduğunu, toplumsal barışın önemli olduğunu, eğitim sisteminin daha iyi hale gelebilmesi adına toplumun tüm kesimlerinin dinlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için de insan haklarının merkeze alındığı, demokratik bir şekilde eğitimin düzenlenmesi gerektiği ve ders kitaplarının bile bu açından yenilenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Eğitimin çocuklar içi bir hak olduğu, hiçbir bireyin dışlanmadığı, hiçbir ayrımın kabul edilmediği, ideolojik farkların olmadığı bir eğitim sistemi kurgulamak isteyen Gelecek Partisi, okul öncesi eğitiminin yaygınlaştırılması gerektiğini, öğretmen yetiştirme sisteminin yeniden düzenlenmesi gerektiğine ve eğitimin herkes adına ulaşılabilir olması gerektiğine önem atfetmektedir. Bu sebeple ısrarla Türkiye'de eğitimin kalitesine odaklanmaktadırlar. Tüm Türkiye genelinde eğitim seferberliği başlatılacağına ve dezavantajların giderileceğine, mesleki eğitimin önemine ve eğitimdeki müfredatların sürekli güncellenmesine dikkat çekmekte ve diğer yeni kurulan siyasi partilerde olduğu üzere YÖK'ün kaldırılacağına değinmektedirler. YÖK yerine daha şeffaf, daha hesap verebilir bir yükseköğretim sisteminin tesis edilmesi, yeni kurulan tüm siyasi partilerin arzusudur.

Türkiye'de yeni kurulan siyasi partilerin parti programlarında birbirine benzer politika önerilerinin olması doğaldır. Ülke şartları, toplumun gereksinimleri ve mevcut hükümetin/hükümetlerin teori ve söylemdeki politika uygulamaları neticesinde, yeni kurulan siyasi partilerin birçoğu birbirine yakın politika önerilerinde ya da teklifinde bulunabilmektedir. Bu politika önerileri içerisinde önemli olan; ülkenin menfaatlerini ön planda tutan, toplumun çıkarlarını

önemseyen, bütünleştirici, vatanın bölünmez bütünlüğü gözeten ve geleceğini inşa eden eğitim politikalarına odaklanılmasıdır.

Türkiye'de yeni kurulan siyasi partilerin parti programlarında, diğer siyasi partilerin politika önerilerinden farklı, özgün ve zıt düşünce yapısına sahip eğitim politikalarının bulunması da gayet doğaldır. Her yeni kurulan siyasi parti, belli ihtiyaç ve gereksinimler neticesinde, farklı ideolojik yapılar ile meydana gelmektedir. Tüm siyasi partilerin kendi ideolojik yapılarına, dünya görüşlerine, içinde bulundukları etnik ve kültürel yapıya göre farklı ve bağımsız politika önerileri elbette olacaktır.

KAYNAKÇA

Akça, Y., Esen, Ş., & Özer, G. (2018). "Siyasi Parti Beyannamelerinde Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi". (Ed.) Türkmen Mutlu. *Yeni bir dil geliştirmek: Spor ve eğitim küresel barışa ne katkı sağlar?* (696-702). 3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi. Ankara: Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Derneği

Ayaz, M. F. (2015). Turgut Özal dönemi eğitim politikaları ve günümüze yansımaları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 325-338.

Aytaç, S. E. (2017). Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerindeki Politika Öncelikleri, 2002–2015. *Journal of Faculty of Political Science*, 26 (2), 7-26.

Berber, Ş. (2001). Türkiye'deki Siyasi Partiler ve Eğitim Politikaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *4* (2), 1-34.

Büyükboyacı, Ş. (2015). Süleyman Demirel dönemi (1965–1971) eğitim politikaları ve uygulamalarının Türk basınındaki yankıları. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, 3* (6), 19-57.

Çakır, C. (2017). Geçmişten günümüze Türk eğitim sistemindeki gelişmeler: bir kamu politikası aktörü olarak Milli Eğitim Şuraları özelinde bir değerlendirme. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, *9* (2), 31-48.

Çepni, S. (2007). Araştırma ve proje çalışmalarına giriş (Introduction to research and project studies). Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Demokrasi ve Atılım Partisi. (2020). Parti Programı. Erişim Linki: https://devapartisi.org/temel-metinler/parti-programi Erişim Tarihi: 19.09.2022.

Erol, İ., & Çetin, M. (2020). Current educational policies of political parties in Turkey. *International Journal of Scientific and Technological Research, 6* (6), 84-103.

Gelecek Partisi. (2019). Gelecek Partisi Program. Erişim Linki: https://gelecekpartisi.org.tr/partimiz/program Erişim Tarihi: 21.09.2022.

Korkmaz, F. (2018). Siyasi Partilerin 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Genel Seçimler Bildirgelerinde Eğitime Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, *5* (3), 297-315.

Shapiro, H. (1980). Society, Ideology and the Reform of Special Education: A Study in the Limits of Educational Change. *Educational Theory*, *30* (3), 211-23.

Şimşek, A., Özdamar, N., Uysal, Ö., Kobak, K., Berk, C., Kılıçer, T., & Çiğdem, H. (2009). İkibinli yıllarda Türkiye'deki eğitim teknolojisi araştırmalarında gözlenen eğilimler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 9* (2), 115-120.

Usta, M. E. (2015). Siyasi parti programlarına göre eğitim politikaları. *TYB AKADEMİ Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (*13*) 55-73.

Uysal, H. (2019). Millî Eğitim Bakanlığı yönetici ve uzmanlarının görüşlerine göre Türkiye'de eğitim politikalarını geliştirme sürecinin değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15* (3), 782-802.

Yeniden Refah Partisi. (2018). Yeniden Refah Partisi Programı. "Yeniden Büyük Türkiye" ve "Yeni Bir Dünya İçin". Erişim Linki: https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/parti-programi/14 Erişim Tarihi: 17.09.2022.

XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Adala Kazası Vakıfları

Kadir ADAMAZ[1]

Giriş

Yüzyıllarca çeşitli eskiçağ medeniyetlerine ev sahipliği yapan Adala ve çevresinin (Akurgal, 2000), Saruhanoğulları Beyliği tarafından Türk egemenliğine girdiği (Uzunçarşılı, 1998: 74) ardından da Osmanlı Devleti'nde Saruhan Sancağının bir kazası haline getirildiği görülmektedir (BOA. TD. 165). XIX. yüzyılın ortalarında demiryolunun Salihli köyü yakınından geçmesi üzerine, kaza statüsü Adala'dan alınarak Salihli'ye verilmiş, Adala ise nahiye haline getirilerek Salihli'ye bağlanmıştır (Uluçay, 1946: 37). Saruhan Sancağının Kayacık, Ilıca, Güzelhisar gibi başka bazı kazaları da zaman içinde bu statülerini kaybederek köy veya mahalle haline dönüşmüştür. Adala bugün de Salihli ilçesine bağlı olup Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Gediz ovasında ve Manisa vilayeti sınırları dâhilinde varlığını sürdürmektedir.

Vakıf; Arapça kökenli bir kelime olup "Durdurmak, alıkoymak" anlamına gelmekte ve İslam ülkelerinde toplumsal-dini kurumları ifade etmektedir (Yediyıldız, 1986: 153). Bu kurumlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nde belediyecilik, eğitim, sağlık gibi çeşitli hizmetler yerine getirilmiş (Akgündüz, 1988: 2), dolayısıyla bu durum Osmanlı Devleti yanında, Osmanlı Toplumunu da özellikle maddi yönden olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim birçok hizmetin masrafı vakıflardan karşılanmıştır. Vakıflar, Türk-İslam kültürünün önemli bir parçasıdır. Türkler, Anadolu başta olmak üzere diğer birçok bölgeyi vakıf eserleriyle donatmıştır. Bu da Onların yönettikleri bölgeleri sömürülecek yerden ziyade, vatan olarak gördüklerinin işaretidir. Türk Tarihinde vakıfların Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Adala ve çevresinin Türkleşmesi veya Türk kültürünün bölgeye yerleşmesine katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Adala ve çevresindeki vakıfların ilk örneklerinin Saruhanoğulları Beyliği dönemine kadar gittiği anlaşılmaktadır. Bu da bize Türklerin ilk andan itibaren bölgeyi vakıf eserlerle donattığını ve Türk kültürünün bölgeye yerleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Çalışmamızın ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde (BOA) bulunan 398 numaralı vakıf tahrir defteri oluşturmaktadır. Bu defterin 121 ile 146. sayfaları arası Adala kazası vakıflarına ayrılmıştır. Defterin tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte, 1531 yılı tahririyle aynı dönemde olduğu ifade edilmiştir (Emecen, 1989: s. 8).

Saruhan Sancağı vakıflarıyla ilgili birtakım incelemeler yapılmakla birlikte bunların bir kısmı şeriyye sicilleri (Gökçen, 1946 ve 1950) ya da Saruhanoğulları Beyleri ile sınırlı kalmıştır (Uluçay, 1946). Saruhan Sancağında XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki vakıflarla ilgili bir çalışmada da 544 numaralı defterin transkripsiyonu yanında, yüzyılın ilk yarısındaki vakıflarla ilgili 166 numaralı icmal tahrir defterine dayanarak birer cümleyle bilgi verilmiş (Erdoğru & Bıyık, 2014), 398 numaralı vakıf tahrir defterine değinilmemiştir. Dolayısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısındaki Adala kazasının ele alınmayan veya genişçe bilgilendirilmesi yapılmayan vakıfları kapsamlı olarak ve sınıflandırarak bu çalışmada bir bütün olarak, tüm özellikleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Camilerden mescitlere, zaviyelerden medreselere, muallimhanelerden hamamlara kadar bölgede XVI. yüzyılın ilk yarısında yer alan vakıflar gruplandırılmış ve aşağıda sırayla verilmiştir. Çalışmayla Osmanlı tarihi yanında

[1] Doç. Dr., MCBÜ. Eğitim Fakültesi.

bölge tarih ve kültürüne de katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmada geçen berat tarihlerinde öncelikle Hicri (H.), ardında da parantez içinde Miladi (M.) yıl yazılarak verilmiştir.

1. Camiler

Cami; kelime anlamı olarak "Toplayan veya bir araya getiren" anlamına gelmektedir. Bu kurumlar yalnızca ibadet için değil, aynı zamanda bir eğitim kurumu özelliğine sahip olmuştur (Kazıcı, 2003: 157-158). Nitekim günümüzde de gerek dini konularda olsun, gerekse güncel hayatla ilgili olsun birçok konuda vaazlar veya Cuma Hutbeleri yoluyla cemaate eğitici bilgiler sunulmaya devam etmektedir. Bu dönemde Adala kazasında vakıflar içinde üç adet cami görülmektedir.

Adala Camii

Adala şehrinde Saruhanoğulları Beylerinden Hızır Paşanın bir cami yaptırdığı anlaşılmaktadır. Camiye gelir getiren ve toplam yekûnu 990 akçe olan birtakım akarlar mevcuttur. Bunlardan biri Adala nefsinde yıllık getirisi 720 akçe olan bir hamam, 100'er akçe hâsıllı "Viran" ve "Kara Dönüm" adlarında iki adet arazi, "Karaman" vakfı isimli 50 akçe hâsılı olan bir bağ ve "Ayşe Hatun" vakfı adında 20 akçe yıllık getirisi bulunan bir pare bağdan oluşmaktadır. Bağlara ait toplam 70 akçe gelir, doğrudan hatip için ayrılmıştır. Bu dönemde H. 930 (M.1523/24) tarihli berat ile Mevlâna Ahmet Fakih Adala Camiinde hatiptir (BOA. TD. 398: 121). Ayrıca İlyas adında birinin bir akçe yevmiye ve H. 932 (M.1525/26) tarihli padişah beratıyla caminin kayyumu olduğu tespit edilmektedir (BOA. TD. 398: 146).

Killik Köyü Camii

Killik köyünde bulunan caminin bir vakfı vardır. Vakfın sahibinin Hacı Ahmet olduğu ve H. 928 (M.1521/22) tarihli berat ile mütevellilik görevini yürüttüğü tespit edilmektedir. Vakfın çeşitli gelir kaynakları vardır. Bunlardan biri 2500 akçelik nakit para, diğeri yıllık hâsılı 800 akçe olan bir pare bağ ve bir de Ali bin Mustafa adında birinin bağışladığı %10 getiri ile işletilmesi karşılığında yıllık 100 akçe hâsıl elde edilen 1000 akçe nakit paradır. Cami vakfının toplam yıllık hâsılı 900 akçedir (BOA. TD. 398: 143). Giderleri ise imama 200, hitabete 360, mütevelliye 200, müezzine 140 akçe olmak üzere belirlenmiştir.

Mendehorya Camii

Adala kazasında Mendohorya yakınında bir caminin varlığı defterden tespit edilmektedir. Caminin, yıllık hâsılı 100 akçe olan bir vakıf mezrası olup bunun gelirinin imamet cihetine ayrıldığı ve bu sırada vakfa H. 927 (M.1520/21) tarihli berat ile Pir Ahmet'in mutasarrıf olduğu belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 144).

2. Mescitler

Camilere göre daha küçük yapı olan mescitler "Secde edilen yer" anlamına gelir (Kazıcı, 2003: 158). 398 numaralı vakıf tahrir defterine göre Adala kazası vakıfları içinde iki adet mescit yer alır. Bunların görevlileri ve masrafları için çeşitli akarlar bağışlanmıştır.

Abdi Mahallesi Mescidi

Adala nefsinde, Abdi mahallesinde bir mescit ve bu mescidin evkafı yer alır. Vakfa ait 9000 akçe nakit para olmakla birlikte, bunun net olarak 8500 akçesi işletmeye verilmiş bundan da yıllık 1700 akçe gelir elde edilmiştir. Ayrıca mescidin yakınındaki vakfa ait dükkânların da yıllık 24 akçe getirisi vardır. Buna göre vakfın yıllık hâsılı toplamda 1724 akçedir. Bunun 1000 akçesi imamet, 400 akçesi imama şart koşulan Kur'an-ı Kerim cüzü okunması, 300 akçesi tevliyet, 100 akçesi de aydınlatma, gedik ve hasır için ayrılmıştır. Ciheti imamdan, mütevelli olana, imamın kendi itirafı ve tasdikiyle yevmiyesi yarım akçe tahsis olunmuştur (BOA. TD. 398: 124).

Karacaviran Köyü Mescidi

Karacaviran köyünde Mustafa adında bir hayırseverin zaviye ve muallimhane yanında, bir de mescit inşa ettiği tespit edilmektedir. Kurmuş olduğu vakfa 5000 akçe bağışlayan Mustafa isimli hayırsever, bu paradan elde edilecek yıllık 1080 akçelik hâsıldan mescidin imamı için günlük bir akçe yevmiye verilmesini şart koşmuştur. Vakfın berat tarihi H. 914 (M.1508/1509) senesine aittir. Buna göre mescidin yapılış tarihinin de bu sıralar olduğunu söyleyebiliriz (BOA. TD. 398: 136).

3. Zaviyeler

XVI. Yüzyılın ilk yarısında Adala kazasındaki vakıflar içinde en fazla zaviyeler yer bulmuştur. Nitekim bu dönemde Adala kazasında 14 adet zaviye tespit edilir. Bunların görevleri arasında bulunan, gelip geçenlerin beslenme ve barınma gibi ihtiyaçlarına çözüm odaklı çalışmaları (Ocak & Faroqhi, 1997: 468) aşağıdaki örneklerde de görülmektedir. "Küçük oda" anlamına gelen zaviyeler (Pakalın, 1993: 648), bulundukları bölgelerde Türk-İslam kültürünün yerleşmesinde ve yeni yerleşimler oluşmasında etkili olmuştur (Barkan, 1942: 283-285). Aşağıda Adala ve çevresinde yer alan zaviyeler sırayla ele alınmıştır.

Kiracılu Zaviyesi

Halil Fakih bin Mustafa adında bir hayırseverin Kiraluca köyünde inşa etiği bir zaviye bulunur (BOA. TD. 398: 122). Bu hayırsever; adı geçen vakıf için Adala'da "Güneri" mevkisinde kendi mülkü olan ve yılda 1000 akçe getirisi bulunan bir değirmen yanında, yıllık hâsılı 600 akçe olan 3000 nakit akçesini bağışlamıştır. Elde edilen toplam nakit gelirin 1/3'ünü Kiracılu köyündeki zaviyeye gelip gidenlerin masrafları ile Vâkıfın kendi için ayrılmış, kalanının da tevliyet için kullanılması istenmiştir. Tevliyetin de önce hayatta olduğu sürece Vâkıfa, sonrasında da evlatlarına, evladı olmazsa da fukaraya ve sülehaya verilmesi şart koşulmuştur. Defterde vakfa kayıtlı, birinin zaviye şeyhi olduğu anlaşılan 4 nefer ismi bulunmakta ve vakfın toplam hâsılı da 1600 akçe olarak görülmektedir.

Eren Baba Zaviyesi

Adala'da bulunan zaviyenin meşihatına Veli Fakih adında birinin mutasarrıf olduğu, son olarak Cafer adında birinin bu görevi yürüttüğü belirlenmektedir. Zaviyeye kayıtlı 2 nefer görülürken, berat tarihinin de H. 935 (M.1528/29) olduğu belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 124).

Tekvür Şeyh Zaviyesi

Adala'da, Tekvürlü köyünde, Tekvür Şeyh zaviyesi bulunmaktadır (BOA. TD. 398: 125). Sultan II. Murat ile II. Mehmet Han beratları ile tasarruf edilen zaviye, Hasan Şeyh Paşa ve sonrasında evladından Çalabvermiş ve Hızır adındaki kimselerce idare olunmuş, bunların ölümünün ardından ise Hamza, Selimşah, Çalabvermiş ve son olarak da Veli Fakih, gelen ve gidene hizmet karşılığında mezkûr vakfa mutasarrıf olmuştur. Berat tarihi H. 930 (M.1523/24) yılına aittir.

Vakfa kayıtlı 29 nefer bulunur. Bunların üçü mücerred, ikisi ehli berat, diğerlerinin şeyh neslinden olduğu, ayrıca vakfa kayıtlı kimselerin başta avarızı divaniyye ve diğer tüm vergilerden muaf kılındığı belirtilmiştir. Bunların mezkûr köyde ziraat ve çiftçilikle uğraştıkları da belirlenmektedir. Vakfın toplam geliri 1550 akçedir. Hâsıl kaydından anlaşıldığına göre bu gelirlerin hububat, bağcılık ve çeltik başta olmak üzere, çeşitli zirai ürünler ile bad-ı heva grubu vergilerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Kargucak Köyü Zaviyesi

Saruhanoğlu Hızır Paşanın banisi olduğu zaviyeye, Sultan II. Murat döneminde Derviş Yunus beratı şahaneyle mutasarrıf olmuş, son olarak da gelip ve gidene hizmet etmek karşılığında Yunus oğlanları Mustafa, Oruç ve Kulfal vakfın mutasarrıflığını yapmaktadır. Berat H. 930 (M. 1523/1524) tarihlidir (BOA. TD. 398: 126).

Zaviyeye kayıtlı 17 nefer olup bunların ikisi çift, biri nimçift, dördü ehli berat, dördü de şeyh neslindendir. Vakfın gelirinin 1200 akçe olduğu, bunun da hububat, palamut gibi zirai ürünler ile bad-ı heva grubu vergilerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Seydilü Köyü Zaviyesi

Evlatlık vakıflardan olduğu anlaşılan zaviye, Saruhanoğlu Beyi tarafından gelen geçenlere hizmet etme karşılığında vakfedilmiştir. Emre oğlu neslinden gelenlerce tasarruf edilen vakıf, önce Mehmet oğlu Hamza, sonrasında Şeyh Hızır Balı tarafından Sultan II. Murat ve ardından II. Mehmet beratlarıyla yönetilmiş, son olarak Emre evladından Şeyh Hamza Çelebi, H. 926 (M.1519/20) tarihli berat-ı hümayunla vakfa mutasarrıf olmuştur. Defterde vakfa kayıtlı ve vakıf sahibinin kardeşleri olduğu görülen beş nefer bulunmaktadır. Bunlardan Satı isimli kişi H. 930 (M.1523/24) tarihli berat ile bir kıta yere evladiyet üzere ayrıca mutasarrıftır. Defterde ilave olarak Seydilü ile birlikte Dönekistan köyünde vakfa kayıtlı 50 nefer daha tespit edilmektedir. Bunlardan 29'u bennak. 6'sı nimçift, 9'u mücerred ve 1'i de imam olarak kaydedilmiştir. Vakfın bad-ı heva grubu vergilerle birlikte yıllık 4000 akçelik hâsılı vardır (BOA. TD. 398: 129).

İlvadi Köyü Zaviyesi

Adala kazasında Menye nahiyesinin İlvadi köyünde Saruhan Bey ibn-i Alpağı, Emre adında kişiye, gelen geçenlere hizmet etme karşılığında zaviye için yer vakfetmiştir. Emre evladından İlyas Seydi ile Elvan Seydi, Sultan II. Murat ve Sultan II. Mehmet beratlarıyla evlatlık üzere vakfa mutasarrıf olmuşlar ancak İlyas Seydi'nin ölümü üzerine hissesi Halil Seydi ile kardeşleri Çelebi'ye verilmiştir. Son olarak Emre Bey evladından Halil Seydi ile Balı Seydi padişahın H. 928 (M.1521/22) tarihli beratıyla zaviyenin mutasarrıflığını yürütmüştür. Vakfa kayıtlı olan ahalinin, avarız-ı örfiyye ve tekâlifi divaniyeden muaf olduklarına dair padişah tarafından verilmiş H. 930 (M.1523/24) tarihli muafnameleri mevcuttur. Vakfın hububat öşrü, bad-ı heva grubu vergilerle birlikte toplamda yıllık 5000 akçe hâsılı bulunmaktadır (BOA. TD. 398: 130-132).

Şeyh Safa Zaviyesi

İlvadi köyündeki zaviye vakfına Hacı Tur Ali adında birinin mutasarrıf olduğu ve vakfa kayıtlı 5 adet kimsenin bulunduğu görülmektedir. Bunların Sultan II. Mehmet ve I. Selim'den de beratları bulunmaktadır (BOA. TD. 398: 132).

Çöte Dede Zaviyesi

Çakallu köyünde bulunan zaviyeyi, Mehmet adında birinin, gelen gidenlere hizmet etme karşılında H. 927 (M.1520/21) tarihli beratla yönettiği anlaşılmaktadır. Vakfın hâsılı da yıllık 300 akçedir (BOA. TD. 398: 135).

Abdal Habib Zaviyesi

Adala nefsinde yer alan zaviyeye H. 927 (M.1520/21) tarihli beratıyla Hüseyin adında bir kimsenin gelip geçenlere hizmet etme şartıyla mutasarrıf olduğu defterden tespit edilmektedir (BOA. TD. 398: 135).

Ömer Emre Zaviyesi

Ömer Emre Köyünü Saruhan Bey ve oğlu İlyas Bey, Ömer Emre'ye vakfedip, çocukları duayla meşgul olsunlar diye vakıfname vermiştir. Mezkûr Ömer Emre evladından Şeyh Derviş Ali H. 927 (M.1520/21) tarihli padişah beratıyla vakfı evlatlık üzere buraya mutasarrıftır. Defterde vakfa kayıtlı Ömer Emre evladından 14 nefer bulunurken, ayrıca 25 bennak, 1 çift, 4 nimçift, 2 mücerred ve 2 türbedardan oluşan 34 nefer reaya yer almaktadır. Vakfın öşür ve bad-ı heva grubu vergilerden mürekkep 900 akçe yıllık hâsılının varlığı da tespit edilmektedir (BOA. TD. 398: 135-136).

Mustafa Zaviyesi

Karacaviran köyünde bulunan zaviye, evlatlık vakıflardandır. Defteri atikte Mustafa evladından Emir'in berat-ı hümayun ile mutasarrıf olduğu belirtilirken, hali hazırda Ali Çelebi'nin I. Selim Han'dan H. 920 (M.1514/15) tarihli berat ile mutasarrıf olduğu görülür. Ali Çelebi'nin Menye Yörüklerinden olduğu da defterde ayrıca belirtilmiştir (BOA. TD. 398: 136).

Yağbasan Seydi Zaviyesi

Pir Savcı köyünde bulunan zaviye ilk olarak Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından Yağbasan Seydi'ye vakfedilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde de vakfın varlığı devam etmiştir. Son olarak Yağbasan Seydi neslinden Hüseyin Fakih tarafından H. 929 (M.1522/23) tarihli berat ile yönetildiği anlaşılmaktadır. Yıllık hâsılının 1000 akçe olduğu belirlenen zaviyeye 12 nefer kayıtlı olup bunların 9'u Yağbasan Seydi neslinden, 3'ü de zaviye reayasındandır (BOA. TD. 398: 133).

Ahi Sevindik Zaviyesi

Mendehorya nefsinde bulunduğu anlaşılan zaviyeye mutasarrıf olanlar gelip geçenlere hizmet etmiş olup, son olarak yarım hissesine Halil adında birinin H. 927 (M.1520/21) tarihli padişah beratıyla mutasarrıf olduğu ve gereken hizmetleri yerine getirerek zaviyenin varlığını sürdürdüğü görülmektedir (BOA. TD. 398: 144).

Durmuş Derviş Zaviyesi

Mendehorya nefsinde Durmuş Derviş adındaki kimsenin bir zaviye kurduğu, gelip geçene hizmet ettiği ve H. 927 (M.1520/21) tarihli berat ile vakfın tevliyetine mutasarrıf olduğu görülür. Zaviyeye ait "Yeni Bağ" isminde bir de bağ bulunmaktadır (BOA. TD. 398: 144).

4. Mezralar

Zaviyelerin önemli gelir kaynakları içinde mezralar da yer alır. Dolayısıyla zaviyelerden sonra vakıf tahrir defterlerinde yer alan mezralara da burada yer verilmiştir. Mezralar bir köyün yakınında, genellikle yerleşik ahalisi bulunmayan ve köylülerce zirai faaliyetlerin yürütüldüğü yer olarak ifade edilebilir (İnalcık, 1987: XXIX). Vakıf mezra sayısının Adala bölgesinde 14 adet olması mevcut vakıfların gelirleri içinde mezraların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Aşağıda bunlar sırayla ele alınmıştır.

Burçak Tepe Mezrası

Kargucak köyünde bulunan vakıf mezraya Muslihiddin Derviş ile Oruç adındaki kimselerin H. 930 (M.1523/24) tarihli padişah beratıyla mutasarrıf olduğu ve mezranın 50 akçelik yıllık hâsılı bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 137).

Şeyh Resul Mezrası

Bektaşlar köyünde, Hızır Paşa vakfı içinde yer alan mezra, Saruhanoğulları Beylerinden Hızır Paşa tarafından vakfedilmiş, sonrasında Osmanlı Devleti döneminde vakıf devam etmiştir. Aziz veled-i Bahşayış adında birinin vakfa mutasarrıf olup zaviyedarlık görevini yürüttüğü, son olarak da Hoca Ömer ve Seferşah adında kimselerin zaviyenin mutasarrıflığını H. 932 (M.1525/26) tarihli padişah beratıyla gelip geçenlere hizmet karşılığı sürdürdükleri belirlenmektedir. Vakfın deftere kayıtlı 28 neferi bulunup, hububat ve deştvani ile bad-ı heva vergilerinden oluşan yıllık 1000 akçelik geliri bulunmaktadır (BOA. TD. 398: 128).

Kutlu Bey Mezrası

Çernik köyünde bulunan mezra, bir çiftlik miktarı yere sahip olup Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından Kutlu Beye vakfedilmiş, sonrasında Sultan Murat han tarafından mukarrer kılınmış, padişah hükmüyle Derviş Ali gelip geçenlere hizmet karşılığında mutasarrıf olmuştur. Son olarak

H. 931 (M.1524/25) tarihli berat ile Nasuh Fakih'in mutasarrıflık görevini yürüttüğü defterde görülmektedir. Mezranın yıllık hâsılı da 1000 akçedir (BOA. TD. 398: 129).

Yağbasan Mezrası

Pir Savcı köyünde Yağbasan Seydi zaviyesine bağlı olan mezra, Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından mezbur zaviyeye vakfedilmiş, sonrasında Osmanlı Devleti döneminde de vakıf durumunu devam ettirmiş, Musa ve Mustafa adında kimseler buraya mutasarrıf olmuştur. Son olarak da H. 929 (M.1522/23) tarihli padişah beratı ile Yağbasan evladından Hüseyin Fakih'in mutasarrıf olduğu ve mezranın 1000 akçelik yıllık hâsılı bulunduğu defterden belirlenmektedir. Ayrıca Yağbasan evladından Hızır adında birinin de mezranın bir hissesine 930 tarihli beratla ve evladı mezbureden Nasuh Fakih'in Padişah I. Selim'in H. 918 (M. 1512/13) tarihli beratıyla mutasarrıf oldukları görülmektedir (BOA. TD. 398: 133).

Çağrayık Mezrası

Adala tevabiinde Menye nahiyesinde bulunan mezra Saruhanoğulları Beyi tarafından Şeyh Turahan'a vakfedilmiş, sonrasında Turahan neslinden Derviş Ali, Peykari Fakih, Mevlâna Pir Ali gelip gidenlere hizmet karşılığında padişah beratıyla buraya mutasarrıf olmuşlardır. Berat tarihi H. 927 (M.1520/21) tarihlidir. Defterde Turahan neslinden olan 4 nefer kayıtlıdır. Vakfın yıllık hâsılı da 500 akçedir (BOA. TD. 398: 135).

Abdal Habib Mezrası

Vakfa ait olan mezranın bir ara timar sistemine dâhil edilmekle birlikte sonrasında tekrar vakıf haline getirildiği ve H. 931 (M.1524/25) tarihli padişah beratıyla gelip geçene hizmet mukabilinde Durmuş adında biri tarafından tasarruf edildiği görülmektedir. Vakfa kayıtlı 7 nefer vardır (BOA. TD. 398: 126).

Okçu Musa Mezrası

Ali Paşa vakfı içinde varlığını tespit ettiğimiz bir mezra da Okçu Musa'dır. Mezra, "Çiftlik" namı diğer "Yenice" köyü ve 9 neferle deftere kaydedilmiştir. Ayrıca Rüstem veledi Baha adında biri, elindeki 90 dönüm arazinin 10 dönümünü yurtluk olarak ayırırken, 80 dönümünü de mezra olmak üzere bağışlamıştır. Toplam hâsılın da çeşitli öşür ve resimlerden mürekkep 8000 akçe olduğu tespit edilmektedir (BOA. TD. 398: 140).

Çukuroğlu Hamza

Hasan Paşa İmareti vakfı içinde bazı mezralar tespit edilmektedir. Çukuroğlu mezrasından itibaren aşağıda verilen Anaklu Mezrasına kadarki dört adet mezra bu imaret vakfı içinde yer alır. Vakfın toplam geliri 18079 akçedir. Bu rakamın bir kısmı zikredilen beş adet mezra gelirlerinden oluşmaktadır. Çukuroğlu mezrası beş çiftlik yerdir. Vakfa kayıtlı 6'sı bennak ve 5'i de sipahizade olmak üzere toplam 11 nefer tespit edilmektedir (BOA. TD. 398: 142).

Killik Mezrası

Killik köyü yakınında bulunan mezra 17 nefer kaydına sahip olup 15 çiftlik yerdir ve hariçten ekilmektedir (BOA. TD. 398: 142).

Depecik ve Selcanlu Mezraları

Mevlâna Şemseddin'in tasarrufunda olan mezrada iki nefer kayıtlıdır. Mevlâna Şemseddin burayı Yahya Bey'den 100 akçeye kendi tasarrufuna almıştır (BOA. TD. 398: 142).

Anaklu Mezrası

Sekiz çiftlik yer olduğu belirlenen mezraya kayıtlı 2 çift, 3 nimçift ve 2 bennak olmak üzere 7 nefer bulunmaktadır (BOA. TD. 398: 142).

Mendehorya Mezrası

Mendehorya yakınında olan caminin imamet geliri için vakfedilmiş ve yıllık getirisi 100 akçe olan mezra bulunmaktadır. Buranın H. 927 (M.1520/21) tarihli berat ile Pir Ahmet adında birinin tasarrufunda olduğu görülmektedir (BOA. TD. 398: 144).

Hızır Paşa Mezrası

Karaman köyünde olduğu anlaşılan mezra, bir akçe yevmiye ile Menye'de reaya olduğu da defterde belirtilen Nebi adında biri tarafından H. 935 (M.1528/29) tarihli padişah beratıyla tasarruf edilmektedir. Mezranın yıllık hâsılı 360 akçedir (BOA. TD. 398: 146).

5. Çiftlikler

Çiftlik, Osmanlı Devleti'nde 60 – 150 dönüm arasında verimliliğine göre değişkenlik gösteren ve tarım için kullanılan araziye verilen isim olarak tanımlanmıştır (İnalcık, 1993: 313). Vakıfların önemli gelir kaynakları arasında görülen çiftlikler, vakıf tahrir defterlerinden anlaşıldığı üzere birçok yerde olduğu gibi Adala kazasında da genellikle bulundukları yer veya şahıs isimleriyle zikredilmiştir. Bölgede vakıflara kayıtlı çiftlik sayısının 17 adet ile oldukça fazla sayıda olduğu ifade edilebilir. Bunlar aşağıda verilmiştir.

Hızır İlyas Çiftliği

İncilü köyü yakınında bulunan çiftliği Saruhanoğlu Hızır Paşa evlatlık üzere vakfetmiştir. H. 933 (M.1526/27) tarihli padişah beratı ile halen Abdullah bin Zeynel burada mutasarrıf olarak görülmektedir. Vakfın yıllık hâsılı da 360 akçedir(BOA. TD. 398: 121).

Marıluca Çiftliği

Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından vakfedilen çiftlik Menye tevabiinde Nayiblü köyünde bulunmaktadır. H. 933 (M.1526/27) tarihli padişah beratıyla Halil adında bir kimsenin vakfın mutasarrıflığını yürüttüğü anlaşılmaktadır. Çiftliğin yıllık getirisi 360 akçedir (BOA. TD. 398: 121).

Karkın Çiftliği

Karkın Şeyh ve evlatlarına vakıf olarak verildiği anlaşılan ve farklı yerlerde bulunan çiftlikler tespit edilmektedir. Bunlardan ilki Adala kazasında Menye yakınındadır. Burada bir çiftlik yeri merhum Saruhanoğlu Hızır Paşa, Karkın Şeyhe evlatlık vakıf olarak vermiş, sonrasında II. Mehmet ve I. Selim tarafından verilen berat ile vakıf varlığını sürdürmüştür. Son olarak mezbur şeyhin evladından olan Ali Fakih, Göçer ve Hasan adında kimseler H. 927 (M.1520/21) tarihli berat ile vakfın mutasarrıflığını yürütmektedir. Vakfa kayıtlı beş nefer defterde kayıtlı görülürken, vakfın hâsılının 180 akçe olduğu belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 134). Yıllık hâsılı 250 akçe olan ve Şeyh Segid köyü yakınında bulunduğu anlaşılan başka bir çiftliğin vakfiyet üzere tasarruf edildiği, son olarak da H. 930 (M.1523/24) tarihli padişah beratıyla Emrullah adında birinin buraya mutasarrıf olduğu belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 125). Üçüncü olarak da Karkın köyünde bulunan Karkın çiftliğine, Şeyh Karkın neslinden 3 nefer kimsenin mutasarrıf olduğu ve bunların kimseye raiyyet olarak kaydedilmediklerini öğrenmekteyiz (BOA. TD. 398: 132). Dördüncü olarak Menye'de başka bir çiftliğin Karkın Şeyhe, Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından vakfedildiği, son olarak Karkın Şeyh evladından Hüseyin Fakih'in vefat etmesinden dolayı mahlûl olan hissesinin Gökçeköy reayasından Bahşayiş adında birine H. 931 (M.1524/25) tarihli padişah beratıyla verildiği ve hâsılın 50 akçe olduğu belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 145).

Abdal Habib Çiftliği

Adala'da Abdal Habib demekle bilinen Abdal Çiftliğinin zaman içinde timara verildiği, sonrasında yine vakıf statüsüne alındığı anlaşılmaktadır. Burası H. 931 (M.1524/25) tarihli padişah beratıyla Durmuş adında biri tarafından gelip geçene hizmet şartıyla tasarruf edilmektedir. Vakfa

kayıtlı kimseler ise ikisi bennak, ikisi de nimçift olmak üzere toplam 7 neferdir (BOA. TD. 398: 126).

Şeyh Resul Çiftliği

Bağlu Pınar Ayağında demekle bilinen çiftlik, Ali Fakih ve Ahmet adında kimseler tarafından ortak olarak H. 930 (M.1523/24) tarihli padişah beratı ile yönetilmektedir. Yıllık hâsılı da zirai ürünlerden elde edilen gelirler olmak üzere toplam 50 akçeden oluşmaktadır (BOA. TD. 398: 126).

Gökçe Köy Çiftliği

Saruhanoğlu Hızır Paşa Gökçe köyünde bir çiftlik yeri Kuruca Şeyh adında bir dervişe vakfetmiştir. Vakıf bu dervişin evlatlarınca tasarruf oluna gelmiş, hali hazırda da H. 929 (M.1522/23) tarihli padişah beratı ile İlyas, Hamza ve Nasuh tarafından ortak olarak yönetilmektedir. Bu tarihte vakfın hâsılının yıllık 100 akçe olduğu da tespit edilmektedir (BOA. TD. 398: 137).

Kızılca Havlı Çiftliği

Adala kazasında Menye tevabiinde Kızılca Havlı köyünde bulunan çiftlik, Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından Alice adında birine vakfedilmiş, son olarak H. 918 (M. 1512/13)tarihli padişah beratıyla vakfın bir hissesini Mehmet, H. 925 (M.1519) tarihli berat ile bir hissesini Hasan ve H. 927 (M.1520/21) tarihli berat ile de bir hissesini Mustafa Fakih'in tasarruf ettiği anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 137). Defterde ayrıca Alice adındaki vakfın kurucusunun neslinden olan 17 neferin isimleri kayıtlıdır.

Çoğan İni ve Genç Çiftlikleri

Saruhanoğulları Beyi, Nacak köyü yakınında bulunan iki çiftlik yeri Yunus adında birine vakfetmiştir. Son olarak Hasan ve Yakup adında kimselerin H. 929 (M.1522/23) tarihli padişah beratıyla vakfın mutasarrıflığını yürüttükleri tespit edilmektedir. (BOA. TD. 398: 137). Vakfın yıllık hâsılı 3000 akçedir.

Süleyman Fakih Çiftlikleri

Adala tevabiinde Menye sınırında iki çiftlik miktarı yeri Hızır Paşa, Süleyman Fakih'e evlatlık olarak vakfetmiştir. Sonrasında Osmanlı padişahlarınca da vakıf devam ettirilmiştir. İlerleyen dönemde Hamza Fakih'in vakfın mutasarrıflığına geldiği, sonrasında da Hamza Fakih'in çocukları Haydar ve Ali Fakih'in H. 930 (M.1523/24) tarihli padişah beratıyla bu görevi yürüttüklerini görmekteyiz. Vakfın yıllık hâsılı 300 akçedir (BOA. TD. 398: 138).

Büyük AdacıkÇiftliği

Saruhanoğlu Hızır Paşa, Şeyh Resul adında bir kimseye "Büyük Adacık" demekle bilinen yeri vakfetmiştir. Yıllık 100 akçe geliri bulunan yeri, H. 927 (M.1520/21) tarihli padişah beratıyla Şeyh Resul'ün soyundan olan İlyas, Hamza ve İbrahim adındaki kişilerin tasarruf ettiği defterden belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 127).

Sarucalar Köyü Çiftliği

Saruhanoğlu Hızır Paşa, Sarucalar köyündeki iki kıta yere Hamza ve Durmuş adında kimselerin mutasarrıf oldukları, son olarak da H. 930 (M.1523/24) tarihli padişah beratıyla Ahmet Fakih adında kimsenin bu yerleri tasarruf ettiği belirlenmektedir. Yıllık gelirin de 50 akçe olduğu anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 128).

Av PınarÇiftliği

Saruhanoğlu Hızır Paşa Kargucak köyünde "Av Pınar" demekle bilinen yeri Uzun Şeyh adında kişiye evlatlık vakıf olarak vermiştir. H. 926 (M.1519/20) tarihli Sultan Selim Han beratıyla Balı adında birinin de vakfa mutasarrıf olduğu belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 127).

Kargucak Köyü Çiftliği

Kargucak köyünde bir çiftliğin bulunduğu ve buraya H. 927 (M.1520/21) tarihli padişah beratı ile Yolageldi, Mustafa, Oruç Bey ve Abdal Naman'ın mutasarrıf oldukları tespit edilmektedir. Buranın yıllık hâsılı da 100 akçedir (BOA. TD. 398: 127).

Killik Köyü Çiftliği

Mendehorya yakınında bulunan caminin hitabet masrafı için Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından yıllık hâsılı 100 akçe olan bir çiftlik yer vakfedilmiştir. Son olarak H. 927 (M.1520/21) tarihli berat ile Mehmet Fakih adında bir kimsenin hatiplik görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 144).

Karaman Köyü Çiftliği

Adala kazasının Menye nahiyesinin Karaman köyünde bulunan iki çiftlik yer, Saruhan Beyi tarafından Karaman Şeyhe vakfedilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde de vakıf Karaman Derviş oğullarının tasarrufunda devam etmiştir. Son olarak Bazarlu oğlu Aydoğmuş H. 927 (M.1520/21) tarihli berat ile bir hisseye, Hızır oğlu Derviş Ali de diğer hisseye mutasarrıftır. Vakfın yıllık geliri 200 akçedir (BOA. TD. 398: 145).

Köprücü Çiftliği

Adala tevabiinde ve 100 akçe yıllık hâsılı bulunan çiftliğe Hamza Fakih adında birinin H. 931 (M.1524/25) tarihli berat ile mutasarrıf olduğu belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 146).

6. Medreseler

Arapça kökenli medrese kelimesi; "Okumak, bir metni anlamak için tekrarlamak" anlamında bir mekân ismi olarak tanımlanmaktadır. Medreseler vakıf kuruluşları olup bunların bakım, onarım masrafları yanında, buradaki öğrenci ve hocaların maddi ihtiyaçları vakıflarca karşılanmıştır (Bozkurt, 2003: 383-384). Osmanlı medreseleri eğitim faaliyetleri yanında, Anadolu ve Rumeli'de bulunan Türkler arasında kültürel ve dini birliğin sağlanması ile İslam inancını kabul eden kimselerin Osmanlı potasında entegresyonu konusunda önemli rol oynamıştır (İhsanoğlu, 2002: 883). Vakıflar içinde önemli bir yere sahip olan medreselerden, Adala kazası vakıfları içinde "Hoca Medresesi" adıyla bir adet bulunduğu tespit edilmektedir.

Hoca Medresesi

Kaza-i Adala'da Mendehorya sınırında "Hoca Medresesi" demekle ma'ruf bir medrese ve evkafı yer almaktadır. Bu vakıfta Hoca Sinan iki akçe yevmiye ile mütevellilik görevini yürütmektedir. Berat H. 924 (M.1518/19) tarihini taşımaktadır (BOA. TD. 398: 138).

7. Muallimhaneler

Osmanlı Devleti'nde daha çok "Mahalle mektebi" veya "Sıbyan mektebi" olarak görülen (Akyüz, 2008: 88) muallimhanelerin temel amacı çocuklara okuma–yazma öğretmek olup (Sevinç, 1978: 94-95) Adala kazası vakıfları içinde üç adet görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Karacaviran Muallimhanesi

Karacaviran köyünde Mustafa adında birisi, mescit ve zaviye yanında bir de muallimhane yaptırmıştır. Mescit ve muallimhane için 5000 akçe vakfetmiş ve muamele-i şeriyyeden elde edilen gelirden günlük bir akçe imama, iki akçe de muallime tahsis etmiştir. Berat tarihi H. 914 (M.1508/1509) yılına aittir. Nakit 5000 akçenin yıllık hâsılı 1080 akçedir. Buna göre yıllık bazda yaklaşık %21 oranında faiz uygulandığı anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 136).

Şeyhler Köyü Muallimhanesi

Adala'da Mendehorya yakınında Şeyhler köyünde bir muallimhane bulunmaktadır. Mevlâna Muhyiddin adında bir muallimin burada H. 929 (M.1522/23) tarihli padişah beratıyla ve iki akçe yevmiye ile görev yaptığı anlaşılmaktadır (BOA. TD.398: 144).

Hacı Resul Muallimhanesi

Adala'da Mendehorya tevabiinde Hacı Resul Muallimhanesi bulunmaktadır. Bu muallimhanede Hacı Bayram adında bir muallim, sağır olması nedeniyle görevden alınmış ve yerine H. 930 (M.1523/24) tarihli berat ile Mustafa Fakih muallim olarak atanmıştır (BOA. TD. 398: 145).

8. İmaret

İmaret; "İmar edilmiş, inşa edilmiş" anlamında aşevi olarak tanımlandığı gibi, külliye manasında da kullanılmıştır (Tarım Ertuğ, 2000: 219). Adala kazası vakıfları içinde bir adet imaret bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul, Akşehir gibi başka yerlerde bulunan imaretlerin geliri için Adala kazasında bazı akarların vakfedildiği de anlaşılmaktadır.

Hızır Paşa ibn Saruhan İmareti Vakfı

Saruhanoğlu Hızır Paşa tarafından kurulan imaret vakfının çeşitli köylerde akarları mevcuttur. Bu köylerden biri Çakılı köyü olup vakfa kayıtlı 11 bennak, 1 çift, 2 nimçift ve 1 mücerredden mürekkep 15 neferi bulunmaktadır (BOA. TD.398: 122). Köye ait 6 adet zemin resmi de defterde kayıtlıdır. İkinci vakıf köyü İncilü adını taşır. Köy nüfusunun kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim defterde 59 nefer kayıtlı olup bunların 34'ü mücerreddir. Köyde ayrıca dört adet zemim resmi de görülür (BOA. TD.398: 123). Üçüncü köy, bir adet zemin resminin olduğu, 1 çift, 2 nimçift, 1 bennak ve 5 mücerredden mürekkep 9 neferlik nüfusa sahip olan Şeyh Segid köyüdür.

Bu köylerin hâsılının hububat, kovan, değirmen, soğan, kendir, çeltik, ganem, tapu, bad-ı heva, deştvani gibi gelir kaynaklarından 13000 akçe, Adala nefsindeki dükkânlardan da 1000 akçe olmak üzere toplamda 14000 akçe olduğu tespit edilmektedir (BOA. TD.398: 123).

Vakfın gelirlerinin ise çok geniş bir yelpazeye dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar; mütevelli, şeyh, cabi, kâtip, tabbah, kayyım, hasır, cüz okunması, ferraş, nezaret, çerakdar, mutfak yiyecek malzemeleri ve aydınlatma masrafları gibi çeşitli görevlilerin ücretleri ile ihtiyaç duyulan malzemelerin masraflarında kullanılmak üzere harcanmaktadır. Bu harcamalardan sonra 956 akçelik bir bakiye kaldığı da defterden anlaşılmaktadır (BOA. TD.398: 124).

9. Hamamlar

Arapça "Hamme" kelimesinden geldiği belirtilen hamamlara (Kazıcı, 1993: 226), tarih boyunca dünyanın farklı yerlerinde olduğu gibi Türk yerleşimlerinde de rastlanır (Eyice, 1997: 402). Adala kazasında da hamamların varlığı vakıf tahrir defterinden belirlenmektedir.

Adala Şehri Hamamı

Adala nefsinde bir hamamın olduğu görülür. Bu hamam Saruhanoğlu Hızır Paşa vakfı içinde yer almaktadır. Yıllık hâsılı da 720 akçedir (BOA. TD.398: 121).

Mukbil Ağa Hamamı

Adala kazasında Mendehorya nefsinde Mukbil Ağanın bir hamam bina ettiği, bunu da evlatlık vakıf haline getirdiği anlaşılmaktadır (BOA. TD.398: 144). Mukbil Ağa, hamamın gelirinden her bayramda kız kardeşinin mezarına bir koyun ve kalanının da evlatlarına verilmesini şart koşmuştur. Vakfa evladdan Mahmut, Mehmet, Sinan, Ali ve Mustafa adındaki oğulları H. 928 (M.1521/22) tarihli nişanı hümayunla mutasarrıftır.

10. Diğer

Adala kazasında olmamakla birlikte, başka bölgelerde bulunan vakıfların maddi ihtiyaçlarını karşılamak için Adala kazasında birtakım gelir kaynaklarının bulunduğu da defterden tespit edilmektedir. Bunlardan biri Ali Paşa evkafıdır (BOA. TD. 398: 132-133). İstanbul'da bulunan cami, imaret, medrese giderleri için Adala kazasındaki bazı köylerdeki gelirler Ali Paşa tarafından vakfedilmiştir. Buğday, arpa, darı, zemin, kovan, otlak, kışlak, ağıl, pamuk, kendir, bağ, bostan, değirmen gibi öşür veya resm kaynaklarından vakfın gelir elde ettiği tespit edilmektedir. Vakfa kayıtlı kimseler de deftere yazılmıştır. Gelirleri Adala kazası dışındaki başka yerlerdeki vakıf kuruluşları için ayrılan diğer bir vakıf da Hasan Paşa tarafından kurulmuştur. Hasan Paşa; Akşehir'de bulunan imareti için Adala'daki bazı köy ve mezra gelirlerini tahsis etmiştir ki toplam gelirin 18079 akçe olduğu anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 141-143). Üçüncü olarak da Cafer Çelebi ibn Tacizade zikredilebilir. Bu kişi Adala nefsindeki pazarda bulunan dükkânların yıllık 8000 akçelik kira gelirlerini İstanbul'da bulunan mescidinin mürtezikasına sarf olunmasını şart koşmuştur (BOA. TD. 398: 146).

Vakıflar içinde yukarıda saydıklarımız haricinde çeşitli amaçlarla kurulmuş vakıflara da bölgede rastlanır. Bunlar arasında bir anlamda "Okuma vakıfları" olarak adlandırabileceğimiz vakıflar da vardır. Mesela Yağbasan köyünde isimleri belirtilen 7 neferin her birinin Kur'an-ı Kerim hatmi karşılığında H. 928 (M.1521/22) tarihli muafnameleri olduğu, avârız-ı divaniyyeden ve tekâlif-i örfiyyeden muaf tutuldukları belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 134). İkinci olarak Hacı Bayram bin Mustafa, Killik köyünde bir kıta bağ ve 200 akçe nakit paradan oluşan bir vakıf kurmuştur. Vakfın yıllık hâsılı 100 akçedir. Vakfı kuran Hacı Bayram bu hâsıl ile Hatmi kelam edilmesini şart koşmuştur (BOA. TD. 398: 143). Bölgede bulunan bazı türbelerin hizmeti için de türbedarlara ücret tahsis edildiği görülür. Mesela Ahiciler köyü yakınında bulunan türbeye H. 931 (M.1524/25) tarihli berat ve bir akçe yevmiye ile Derviş adında birinin, türbedarlığın yarım hissesine mutasarrıf olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca aynı köy yakınında Türkeşe adındaki dervişin mezarı üzerinde Mustafa isimli kimsenin H. 931 (M.1524/25) tarihli padişah beratıyla çerakdâr olduğu anlaşılmaktadır (BOA. TD. 398: 145).

Başka bir vakıf türü de para vakıflarıdır. Vakıf tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde olduğu gibi, Adala kazasında da bunlara rastlanmaktadır. Paranın faiz ile işletilerek elde edilen gelirin, hayır işlerinde kullanılması dini açıdan tartışılsa da hayır işleri söz konusu olduğundan, İslam hukukçularınca para vakıflarına izin verildiği anlaşılmaktadır (Şimşek, 1985; Okur, 2005; Özcan, 2000). Adala bölgesinde de bu vakıflar sayesinde ihtiyaç duyulan bit takım hizmetlerin yürütüldüğü görülür. Adala kazasında para vakıflarında faiz oranının %20 civarına kadar çıktığı belirlenmektedir (BOA. TD. 398: 134).

Sonuç

Eskiçağlardan beri yerleşime sahne olan Adala ve çevresinde Türk hâkimiyeti başladıktan sonra bölgenin Türk-İslam eserleriyle donatılmaya başlandığını görmekteyiz. Nitekim Adala kazasında yer alan vakıfların bir kısmının Saruhanoğulları Beyliği döneminde vakfedildiği, Osmanlı Devleti döneminde de bunların sayısının arttırılarak devamının sağlandığını anlamaktayız. Tahrir defterlerinde (BOA. TD. 165) Adala kazasının XVI. yüzyılda ekonomisinin ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayalı olduğunu görülür. Özelikle zirai üretimin bölge ve ülke ekonomisi haricinde bölge vakıflarının gelişmesi ve ayakta durması adına da önemli bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür.

Vakıf gelirleri arasındanakit para, hamam, değirmen, mezra, çiftlik, dükkân kirası gibi akarların bulunduğu görülür. Bu gelirler sadece Adala kazasındaki vakıflar için değil aynı zamanda Adala dışındaki İstanbul, Akşehir gibi yerlerdeki birtakım vakıfların ihtiyaçları için de kullanılmış ve oradaki vakıf kuruluşlarına hayat vermiştir. Vakıf gelirleri içinde bir kaynak, bu dönemde tartışma konusu olmuştur. Bu da faiz geliridir. Nakit paranın işletilmesiyle elde edilen faiz gelirlerin vakıf ihtiyaçlarında kullanıldığı belirlenmektedir.

Bu uygulamada şüphesiz toplum faydası göz önünde bulundurulmuştur. Bölgede hâkim olan iklim yapısının olumlu etkisinin zirai üretime yansıdığını tahrir defterlerinden anlamaktayız (BOA. TD. 165). Yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere birçok mezra ve çiftliğin vakıflara akar olarak verildiği, aynı zamanda çeşitli zirai ürünlerin vakıfların gelir kaynakları içinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bir anlamda bölgenin verimli tarımsal potansiyelinin, vakıfların gelişmesi ve yaygınlaşmasında etkili rol oynadığını ifade edebiliriz.

Adala kazasındaki medrese ve muallimhaneler yanında çok sayıda zaviyenin varlığı, örgün ve yaygın eğitimin XVI. yüzyılın ilk yarısında bölgede gelişmiş olduğunu göstermektedir. Eğitim hizmetleri bölgede vakıflar eliyle yürütülmüştür. Ayrıca muallimlere ödenen ücretin, imama ödenenin iki katı olması da dikkat çekicidir.

Hamamlar temizlik anlayışının bölge insanı açısından önemine işaret etmekte, imaretler de insanların beslenmesinde, özellikle ihtiyacı olan insanların doyurulması açısından değerli görülmektedir. Vakıf kuruluşları aynı zamanda bölge insanının yardımlaşma duygusunun geliştiğinin de bir göstergesidir. Her ne kadar evlatlık ve bazı Kur'an-ı Kerim okuma gibi vakıflarla, aile veya kişisel kazanç gözetilmiş olsa da toplumun birçok ihtiyacının giderilmesi de söz konusudur.

Türkiye'de birçok akademik çalışmada vakıflar ele alınmış, geçmişteki vakıf uygulama örnekleri bu çalışmalarda anlatılmıştır. Bunlar bize bazı fikirler sunmaktadır. Mesela geçmişte olduğu gibi günümüzde de Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların benzer sistem ve mekanizmayla kurulabileceği ve günümüz Türkiye'si hatta Dünya sorunlarına bir nebze de olsa çözüm üretilebileceği düşünülebilir. Nitekim kamu kurumlarının vakıf desteğiyle var olması, bunun neticesinde de vatandaşların eğitimden barınmaya, sağlıktan beslenmeye, bayındırlıktan akademik faaliyetlerine kadar birçok ihtiyaçların giderilebileceğini ifade edebiliriz. Misal vermek gerekirse günümüzde, okullarda öğrenci velilerinden çeşitli şekillerde ücretler alındığı malumdur. Bunun yerine bir defaya mahsus ciddi bir kampanya ile herhangi bir okula gelir getiren akarlar tahsis edilse, bu akarların gelirleriyle okulun tüm ihtiyaçları yanında, özellikle maddi sorunu olan öğrencilerin problemlerine de destek sağlanacak ve hiçbir öğrenci maddi sorunlar yüzünden eğitim öğretimini aksatmayacaktır. Bu belki başlangıçta dar kapsamlı olabilir. Ama bu uygulamanın zaman içinde genişletilerek yaygınlaştırılması, Türkiye'deki eğitim-öğretim faaliyetlerine katkı sunacak ve nefes aldıracaktır. Aynı uygulama, Türk-İslam Devletlerinde olduğu gibi, hastane, dini kurum, köprü, çeşme, kütüphaneler yanında, öğrenci, çocuk veya yaşlı yurtları gibi yerlerin ihtiyaçlarının karşılanması, korunması, varlığını sürdürmesi açısından büyük bir imkân sağlayacak ve tıpkı Türk-İslam Devletlerinde olduğu gibi, bu kurumlar yüzyıllarca sorunsuz bir şekilde varlığını sürdürecektir. En azında pilot bir uygulamayla günümüzde bu düşüncenin uygulanabilirliğini test etmek mümkün görünmektedir. Nitekim iyi bir şekilde anlatıldığında Türk-İslam Devletlerinde olduğu gibi günümüz Türkiye'sinde de birçok hayırseverin buna destek vereceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA): 165, 398.

Akgündüz, A. [1988]. İslam hukukunda ve osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi.Ankara: TTK. Yayını.

Akurgal, E. [2000]. *Anadolu kültür tarihi.* [10. Baskı]. Ankara: Tübitak Yayını.

Akyüz, Y. [2008]. *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000– M.S. 2008*. [13. Baskı]. Ankara: Pegem Akademi Yayını.

Barkan, Ö. L. [1942]. Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi,* 2, 283-285.

Bozkurt, N. [2003]. Medrese.*Tdv.İslam Ansiklopedisi,* [28], 323-327.

Emecen, F. M. [1989]. *XVI. Asırda manisa kazası.* Ankara: TTK. Yayını.

Erdoğru, M. A. & Bıyık, Ö. [2014]. *Defter-i evkaf-ı saruhan (metin ve inceleme).* Ankara: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını.

Eyice, S. [1997]. Hamam.*Tdv. İslam Ansiklopedisi.* [15], 402-430.

Gökçen, İ. [1946].Manisatarihinde vakıflar ve hayırlar (H. 954-1060) I. İstanbul: Manisa Halkevi Yayını.

Gökçen, İ. [1950]. Manisatarihinde vakıflar ve hayırlar (h. 1060, miladi 1650'den sonra) II. İstanbul: Manisa Halkevi Yayını.

İhsanoğlu, E. [2002]. Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu. *Belleten,* 247 [66], 849-904.

İnalcık, H. [1987]. Hicri 835 tarihli suret-i defter-i sancak-i arvanid. Ankara: TTK. Yayını.

İnalcık, H. [1993]. Çiftlik. *Tdv. İslam Ansiklopedisi.* [8], 313-314.

Kazıcı, Z. [2003]. *Osmanlı vakıf medeniyeti.* İstanbul: Bilge Yayınları.

Ocak, A. Y. & Faroqhi, S. [1997]. Zaviye. *Meb. İslam Ansiklopedisi.* [13], 468-476.

Okur, K. H. [2005]. Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve EbussuudEfendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyatFakültesi Dergisi*, 7-8 [4], 33-58.

Özcan, T. [2000]. İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi.*İslam Araştırmaları Dergisi*, [4] 31-41.

Pakalın, M. Z. [1993]. *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü.* [3], İstanbul: MEB. Yayını.

Sevinç, N. [1978]. *Osmanlılar 'da sosyal yapı, c. 1.*İstanbul: Kutsun Yayınevi.

Şimşek, M. [1985]. Osmanlı cemiyetinde para vakıfları üzerinde münakaşalar.*Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, [27],207-220.

Tarım Ertuğ, Z. [2000]. İmaret.*Tdv.İslam Ansiklopedisi,* [22], 219-220.

Uluçay, M. Ç. [1946]. *Saruhanoğulları ve eserlerine dair vesikalar II.*İstanbul: Manisa Halkevi Yayını.

Uzunçarşılı, İ. H. [1998].*Osmanlıtarihi, C.1*, [7. Baskı]. Ankara: TTK. Yayını.

Yediyıldız, B. [1986]. Vakıf.*Meb.İslam Ansiklopedisi.*[13], 153-172.

Günümüz Ambalajlarında Retro Stiller

Kemal Sami ÖZTERİŞ[1]

GİRİŞ

Tasarım kavramını açıklama ile başlamak gerekirse Elizabeth Adams Hurwitz'e göre "gerekli olanın araştırılması" olarak belirtilmiş olup; bir projenin, çizimin ya da hayali bir olayın üç boyutlu görüntüsü olarak uygulanan ve yayınlanan her türlü çalışmaya verilen addır. Tasarım, geçmişten günümüze kadar insanoğlunun her alanda kullandığı bir kavram olmuştur. Tasarım, meydana getirilen her olgunun ve durumun bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde sıkça duymakta olduğumuz ve her alana etki etmiş bu kavramdan faydalanan alanlardan biri de üretim olarak yorumlanabilir (Polat, 2013: 21).

Ambalaj da tasarım ihtiyacı olan günümüzdeki önemli endüstri ürünlerinden birisi olarak düşünülebilir. Ambalajın ortaya çıkışı, insanlığın varlığından bu yana üreticinin ürünlerini çevresel etmenlerden koruma ve taşıma gibi amaçları üzerine olmuştur. İlk çağlarda insanlar elde ettikleri ürünleri kategorize ederek sınıflandırma ve çeşitli işaretler ve ayrıştırıcı özellikler ile ambalajlarını tasarladıkları görülmektedir. Bu durum süreç içerisinde ambalajın bilgi verme, mesajı iletme ve etkileme gibi fonksiyonlarını da beraberinde getiren bir yapıdadır. Geçmişten günümüze kadar gelen bu duruma ek olarak ambalaj ve kaplardaki tasarım değişimi, dünyada yaşanmış olan tarihsel olaylar paralelinde gelişerek, ambalajın fonksiyonunu ve materyallerini güncel durumlara göre değişken olduğu söylenebilir. Ambalajlar dönemin şartlarının gerekliliklerine ve hedefe uygun şekilde tasarlanması öngörülmektedir (Becer, 2014:15-16).

Çeşitli şartlara ve hedef kitlelere göre üretilen ürünlerin piyasadaki rekabeti günden güne arttığı bilinmektedir. Bu ürünlerin pazar payı yarışında her unsur büyük önem arz etmektedir. Ürün içeriğinin yanı sıra reklam, pazarlama, strateji ve yenilik gibi olgular da ürünün satışını önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Bu durumun öneminin farkında olan üreticiler, ürünlerin ambalajları da markaların önemli ölçüde dikkat ettiği hususlar arasında yer aldığı düşünülmektedir. Bu durumlar dikkate alınarak tüketicinin istekleri doğrultusunda yenilikçi ve etkileyici ambalajlı ürünler üretebilmek markaların görevi haline gelmiştir. Satışı olumlu etkileyecek hamleleri yapabilmek için pazar stratejisinin yanı sıra doğru bir ambalaj tasarımı ve markayı konumlandırma da büyük önem taşımaktadır. Önemli markalar ürünün her detayını en doğru şekilde tüketiciye aktarma ve ikna etme gayreti içindedir. Bu da ancak etkileyici görsel düzenlemeler ile mümkün olabilir. Bu noktada ambalajların etkileyici olması büyük önem taşıdığı söylenebilir (Kotler ve Keller, 2012: 346- 347).

Markaların sabit ve kalıplaşmış çizgisine ambalaj ile birlikte yapılan küçük dokunuşlar olarak tanımlanabilecek bu değişimler için başvurulan en önemli stillerden birisi "Retro" olarak belirtilebilir. Retro ambalaj kavramı firmaların geçmişinde yapmış olduğu ambalajları yeniden üretmek veya postmodern dönemin görsel yansımalarını içeren, o dönemi hissettiren renk, doku, tipografi ve illüstrasyon gibi uygulamaların ambalajlar üzerinde canlandırılması olarak tanımlanabilir.

[1] Öğretim Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Emin Gülmez Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bucak/ Burdur

Markaların Retro ambalaj biçimini tercih etmesinde ürün satışlarına olumlu ivme kazandırmak ve yeni bir görsel kimlik oluşturmak başlıca hedefler olarak söylenebilir. Bu araştırmada postmodern dönemin getirilerinden biri olan retro – vintage kavramı ve retro ambalajlı ürünlerde standart ambalaj ile Retro ambalajların görsel değişimi; ayrıca farklı markalarda retro uygulamaları grafiksel açıdan incelenmek üzere ele alınmıştır.

Ambalaj Nedir?

Ambalaj, ürünü depolama ve koruma gibi, iletişim görevini de yerine getiren basılı materyallere verilen addır. Ürünü hasar, sıcaklık veya ışığın değişmesi gibi diğer etmenlerden de koruma özelliği bulunmaktadır. Ambalaj tasarımı; iki ve üç boyutlu alanların kullanımı ve öğenin satış ortamına yerleştirilmesi gibi pazarlamayı kapsayan uzmanlık gerektiren bir alan olarak tanımlamışlardır (Ambrose ve Harris, 2009:120).

Başka bir tanım olarak ambalaj, teknik açıdan ürünün depolanma ve taşınma özelliklerinin de dikkate alınarak, en elverişli malzeme seçilmesi ve belirli şekil verilmesi ile birlikte en ucuza ve tüketici ihtiyaçlarını en iyi karşılayacak şekilde paketlenmesi, sarılması işlemine verilen addır. (Çakıcı, 1987:1)

Bu fonksiyonunun yanı sıra ambalaj, sadece ürünü muhafaza eden ve bozulmasını önleyen bir varlık olmasıyla tüketicilerin duygularını tetikleyerek, satın almasını etkileyen bir olguya da dönüşmüştür. Ürünün satışında satış temsilcisi rolündeki ambalaj, tüketiciyle ilk temas kuran ve üreticini tüketiciye ulaştırmak istediği mesajı ileten bir etkendir (Sarıgül, 2015:1).

Her ambalaj, market ve bakkal raflarında birbirine benzer markalarla rekabet halindedir. Müşteri satın alma eylemi sırasında bu markalardan birini tercih eylemindedir. Başka bir deyişle farklı tasarımcılar tarafından hazırlanan ambalajlar arasında bir tercihte bulunur. Tüm ambalajlar, müşteri ile doğrudan bir ilişki içine girer. Bu durum da ambalajın tanıtım işlevini önemli kılan unsurlardan olarak değerlendirilebilir (Robertson, 2013:3).

Ambalajın Tanıtım İşlevi

Ambalajın üretimle ve satış arasındaki yakın ilişkisi, yalnızca üretimin çeşitli alt sektörlerini değil, aynı zamanda yönetimi, pazarlamayı ve ambalaj malzemeleri üreten endüstrileri de etkileyen kapsayıcı bir konu haline getirmiştir. Bu nedenle, tarımsal üretim, gıda endüstrisi, imalat, işletme yönetimi, iç ve dış pazarlama, nakliye, depolama, ambalaj malzemelerinin imalatı vb. açılardan ambalajdan beklenen faydalar ve işlevler ve buna bağlı olarak ambalajın sahip olduğu özellikler birbirine göre farklı olmalıdır (Ulaştırma Hizmetleri, 2011).

Firmalar artık üretim ve maliyet kadar simgesel ve estetik unsurları da göz ardı etmeksizin geliştirmeye çalışmaktadır. Ürün, ambalaj tasarımı, reklam estetiği ve firma logosu, mimarisi, çevre düzenlemesi gibi tasarım yönetimi ögeleri de tüketicilerin satın alma ve tüketme olaylarındaki deneyimlerini de aradıkları estetik unsurlar haline gelmişlerdir. Alışveriş deneyiminde dış çevrenin estetik görünümü de ambalajın tanıtım işlevini yerine getirme üzerinde önem arz eden unsurlardandır. Bahsi geçen bütün bu etmenler sanat eseri kadar özenli bir biçimde işlenmelidir. Ortamın güzelliği ve güvenliği, deneyimin gerçekleştirilmesindeki özen ve törensel boyut, deneyimin yaşanan gerçek bir olay gibi önemini ve değerini artırmakta ve tüketici için hoşnutluklar yaratabilmektedir. Tüketiciler, ürünlerin görsel bütünlüğünden büyülenerek, tanıtım faaliyetini ürünle ilk teması sırasında gerçekleştirmiş olur (Odabaşı, 2004:164).

Ambalaj Tasarımının Tarihçesi

Ambalajlamanın başlangıcı ilk çağlarda yaprak gibi doğal malzemelerle olmuştur. Sonrasında seri üretim olarak dokunmuş malzemeler ve çömlekler gibi ürünlerle ambalajlama gerçekleştirilmiştir. Cam ve ahşap ambalajların yaklaşık 5000 yıldır kullanıldığı tahmin edilmektedir.

1823 yılında İngiliz Peter Durand, sac levhadan yapılma ilk metal ambalaj olan "canister" in patentini almıştır. Çift dikişli üç parçalı teneke kutu 1900 yılında kullanılmaya başlanmıştır. 1900'lü yıllarda kâğıt ve karton önemli ambalaj malzemeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Plastiğin keşfedilmesi ile birlikte kâğıt ambalajın yerine sık kullanılan ambalaj malzemesi olarak görülmektedir. (Sanal-1, 2022).

Ambalaj tasarımı tarihinde en önemli bir dönüm noktalarından biri kâğıdın 105 yıllarında T'sai Lun tarafından Çin'de bulunması olarak düşünülmektedir. Ticari faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte uluslar kendi aralarında ürün alım satımına gerçekleştirmişlerdir. Ticaretin getirdiği sorumluluklar sonucunda ürünlerin sağlam paketlemeleri ve kaplamaları zorunlu hale gelmiştir. M.S. 750 yıllarında en çok tercih edilen ambalaj malzemeleri olarak kavanozlar, şişeler ve vazolar bulunmaktadır (Becer, 2014: 28).

Plastik ambalaja olan talep, 1970'li yıllardan sonra artmıştır. Günümüz teknolojisi ve imkanları doğrultusunda eskiden kullanılan ambalaj materyallerinin yerine, daha hesaplı ve ekonomik olan cam, metal, plastik, kâğıt ve karton malzemeler tercih edilmeye başlanmıştır. O dönemlerde ambalaj, sadece taşıma ve depolama amaçlı kullanılırken, bu yeni materyaller ile ürünün tanıtım işlevini gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu yüzden ambalajlar artık satış stratejisinin önemli bir parçası sayılmaktadır. Çünkü raflarda aynı türden ürünlerin yan yana dizilip tüketiciyi beklemesi, sıra dışı ve güncel olmayı mecbur kıldığı söylenebilir (Ulaştırma Hizmetleri, 2011).

Ambalaj Tasarımı

Ambalaj tasarımı, bir ürünü pazarlamaya uygun hale getirmek için biçim, yapı, malzeme, tipografi, renk ve görüntü gibi bilgilendirici tasarım öğelerini bir araya getiren yaratıcı bir çalışma alanıdır. Ürünü taşıma, koruma, nakletme, dağıtma, depolama, tanımlama ve satış ortamında farklılaştırma gibi temel işlevleri yerine getirir. Diğer bir deyişle, ambalaj tasarımının birincil amacının, tüketici ürününün kimliğini veya işlevini ayırt edici bir şekilde ileterek ürünle ilgili pazarlama sorunlarına çözüm bulma olduğundan bahsedilebilir (Üçüncü, 2000:4).

Temelde bir görsel iletişim problemini tanımlamak olan ambalaj tasarımı, yeni bir ürün için tasarım yapılırken veya mevcut bir üründe düzenlenmesi esnasında çeşitli yaratıcı uygulama aşamalarından geçmektedir (Becer, 2014:51). Yalnızca ürünü cezbeden bir ambalaj tasarlamaktan öte pazarlama sürecinde stratejik hedeflere de uyum sağlanması gerekmektedir. Çeşitli parametreleri içerisinde barındıran ve karmaşık pazarlama problemlerini çözme amacı bulunan ambalaj tasarımında tüketici ile iletişim kurma, estetik duygular, stratejik düşünme ve deney gibi yöntemlerden faydalanılması gerekmektedir. Tasarımcının marka imajına duygusal açıdan dikkat ederek başarılı bir tasarım stratejisi ile ürün ve tüketici arasında doğru bir iletişim gerçekleştirmeyi hedeflemelidir. Bir ambalaj tasarımı deneyim, ilgi alanları ve yetişme biçimlerindeki sosyal ve kültürel farklılıklara karşın bütün tüketici tipleri dikkate alınarak tasarım gerçekleştirilmelidir (Ambrose ve Harris, 2011: 120).

Tasarım yapılırken göz önünde bulundurulması gerekli temel tasarım ilkeleri problemlerin çözümlenmesinde başrolü oynar. Denge, zıtlık, gerilim, vurgu, ton değerleri, konum, sıralamama/hizalama, hiyerarşi ve doku temel tasarım ilkeleri kapsamında belirtilmiş olan unsurlardır (Becer, 2014: 19-21).

Ambalaj tasarımının kurumlar için önemini ve eğilimini belirten bir araştırma sonucu olarak Türkiye'de girişimlerin %42'si 2014-2016 yılları arasında üç yıllık dönemde en çok yapılan pazarlama yeniliği %63,7 ile ürün ve hizmetlerin fiyatlandırmasında olmuştur. Ürün tasarımı veya ambalajının estetiğinde önemli değişiklik yapılması %57,7 oranında saptanmış olup, %57 ile ürün tanıtımı için yeni ortam veya reklam tekniklerinin kullanılması ve %49,9 ile yeni bir satış veya dağıtım yönteminin uygulanması takip etti (TÜİK, 2019).

Postmodernizm ve Retro Ambalaj

Uluslararası Stil'de bulunan tarafsızlık ve normlara uygun bilimsel nesnellikle işlerken 1960'ların sonuna doğru durum tersine dönerek tasarımcılar üzerinde sorumluluk hissi oluşmuştur. Modernizmin içinde bulunduğu tarafsızlığın karşısında postmodern saldırı gerçekleşmiştir. Emil Ruder ve Max Bill gibi usta tipografların yetiştirdiği Wolfgang Weingart; modernist sistem ve biçimleri değiştirerek "Yeni Dalga"yı başlattı. "Yeni Yalga"da içgüdüsel, romantik ve dışavurumcu bir yaklaşım sergilemiştir. Postmodern kültürün etki etmediği alan neredeyse bulunmazken; tasarımda evrensellik fikrine karşı bireylerin ve toplumların çeşitliliği ile görsel formların sürekli değişimini savunmuştur (Armstrong, 2012:11-14). Ambalaj tasarımı da postmodern kültürün etkisi altına girerek sıra dışı görünümlü, kimi zaman eski ve farklı formlarda ve renklerde karşımıza çıkmaktadır.

Postmodern kültürün ortaya çıkardığı önemli kavramlardan biri olan retro kavramı Retrospektif kelimesinden türetilmiş olup, eski olana, geçmişe dönük anlamı taşımaktadır. Günümüzde nostalji yani geçmişe özlem durumu paralelinde kullanılan retro kavramı, ticari faaliyetlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Retro pazarlama, farklı biçimlerde tüketici ile buluşturularak, geçmişten bir markanın, ürünün ya da eskiyi anımsatan görsel veya uygulamanın günümüz koşullarında tekrardan kullanılması olarak tanımlanabilir. Bunlar repro, repro nova ve repro-retro biçimleridir. Kişisel ya da kişilerarası nostalji çerçevesinde bir marka ya da ürün bu seçeneklerden birisi kullanılarak yeniden hayata geçirilebilir (Tekeoğlu ve Tığlı, 2016:280).

Nostalji üzerine pazarlama uygulaması 'markaların yeniden hayata döndürülmesi, markanın birikimi ve nostaljiyi kullanma olarak adlandırılan tabilerle gerçekleştirilmektedir. (Brown, 2001:135-189). Tüketicilerde oluşan eski algılar yeniden hayata döndürülme hedeflenir. Markaların önceden kullanmış olduğu sıkça tekrar eden sloganlar, ambalajlar veya ürün özellikleri kullanılarak tüketicinin nostaljisi üzerinden hareket edilir. Son dönemlerde retro pazarlamada eski markaları yeniden hatırlatma fikrine başvurulurken önceden uygulanmış teknikler ve nostalji kavramı üzerine şekillenmektedir. Bu nedenle, üç unsurun bir arada kullanılmasına fazlasıyla rastlanır. Markalar, eski ürünlerini, ambalajlarını ve hatta eski reklam ve sloganlarını kullanarak geçmişin anılarını yansıtmakta, retro ürünleri pazarlamaktadır. Önemli markalar da ürünlerini kimi zaman bu metot uygulaması ile yeninden canlandırma amacı güderek ambalajlarını güncellemekte veya kısa süreliğine de olsa değiştirmektedir (Demir, 2008:32).

Postmodern perspektif, gerçeklik algısını da değiştirir. Objeler, simgelerle yer değiştirir, görsel ön plana çıkar. Postmodern perspektif, kimlik aracılığıyla da değerlendirilmektedir (Aktaran; Özbolat, 2012:121). Markaların ürünlerini market raflarına koyduktan sonra tüketici ile gelişmesini beklemekte olduğu etkileşime kadar başarılı bir süreç geçirmesi gerekmektedir. Bu sürecin öncesinde yer alan ambalajın üretimi ve tasarımı; ürünü rafta rakip firmalardan daha seçkin ve tercih edilesi bir ürüne dönüştüren en önemli unsurlardan birisidir. Seçkin ve kalıplaşmış bir ürün bile bazen birtakım ürün gruplarında mevsim, dönem ve özel günler gibi durumlarda tasarımlarında geçici yenilikler gerçekleştirerek ürünlerini farklı kılmayı amaçlamaktadır.

Retro Ambalaj Uygulamaları

Retro ambalaj ve pazarlama geçmişi satmaya yardımcı olmak için geçmişi kullanmayı içerdiği söylenebilir. Çeşitli kategoride bu yaklaşımı kullanan markaların sayısı giderek artmaktadır. Örnekler eski bir markayı hayata döndürmek, güncel bir ürün için eski bir paketi güncellemek, bir geçmişe dönme ürün formülasyonu veya basitçe zamansız klasiklere dönüşen retro görünümlü ürünlerden başlamaktadır.

İlk olarak, başarılı bir retro pazarlama, orta yaştaki tüketiciler için basitçe nostaljiden çok daha fazlasıdır. Hedef kitle ile duygusal bir düzeyde bağlantı kuran bir ürün deneyimi yaratmak ile ilgili olduğu söylenebilir. Yaşamın daha basit olduğu bir zaman gibi, ya da algısı günümüze göre daha iyi

olan bir çağ gibi bir dizi değerin yansıması olabilir. Hızlı Hareketli Tüketim Malları (FMCG) ambalajlarında o yıldönümleri (Retro), geçmişe dönme ve basitçe Vintage tasarım için anahtar olan en uygun üç strateji olarak düşünülmektedir.

Her kuruluş adına markalarının yıldönümleri, satışları artırmak, markanızı geliştirmek ve izleyicilerinizle olan ilişkiyi güçlendirmek için yaşam boyu bir kez yapılan bir fırsat olarak düşünülmektedir. En başarılı yıldönümleri, markanızla duygusal olarak bağlantılı olan tüketicileri, müşterileri, hissedarları, çalışanları, toplulukları ve diğer grupları kapsar. Yıldönümü temaları, kampanyaları ve etkinlikleri yalnızca tüm kilit paydaşlar için öncelikler ve hedefler belirlendikten sonra seçilebilir. Yıldönümünüzden kalıcı faydalar elde etmek için ve bütünsel bir kampanya (paketleme, baskı, sergileme, tanıtım vb.) oluşturmak için yaratıcı tasarım, reklam, çalışanları ve halkla ilişkileri bir araya getirmenin öneminden bahsedilebilir (Sanal-2, 2022).

Şubat 2011'de MillerCoors, markanın 138 yıllık tarihini kutlamak için dört yeni yıldönümü kutusundaki ikonlaşmış ambalajıyla "Coors Banquet" birasını satışa sunmuştur. Dört kutu tasarımın her biri, 1880'den 1959'a kadar markanın tarihinin farklı bir dönemini tüketici ile buluşturmuştur. Coors Banquet Marka Müdürü Chuck Buckingham, kampanyalarının bir parçası olarak, MillerCoors tüketicileri Facebook sayfasını ziyaret etmeye davet ederek davetin üzerinden 2 haftadan kısa bir süre sonra, Coors Banquet, Facebook'ta paylaşmış olduğu gönderiyi yaklaşık 24.832 kişi beğenmiştir. Bu başarıya dayanarak Coors, kısa süre önce ünlü 1936 "kısa" şişesini yeniden piyasaya sürdüğü gözlemlenmiştir (Sanal-2, 2022).

Şekil - 1 Coors Banquet Retro Ambalajı

Geçmişe anlık dönüş olarak tanımlanabilen "throwback" kavramı da retro ambalaj uygulamalarını destekleyen niteliktedir. Buna örnek olabilecek çalışmalardan birisini ortaya koyan Pepsi, kısa süreliğine sınırlı sayıda üretilmiş ambalajı ve geçmişte tüketiciye sunulmuş olan özel tadını yeniden servis etmesi ile tüketiciyi etkilemeyi amaçladığı düşünülmektedir. Bu bütünsel retro markalama deneyimi tüketicinin görsel hafızasına hitap etmesiyle birlikte kendi zevklerini de yansıtarak geçmişteki hatıraları uyandıran bir iletişim kurduğu söylenebilir (Sanal-2, 2022).

Şekil - 2 Pepsi ve Mountain Dew Retro Ambalajları

Birçok marka adına, sadece retro veya vintage bir uygulama, tüketiciyle kaybedilen imaj ve değerin yeniden kazanılmasına yardımcı olabilir. Bu durum markanın izleyicileri ve zamansız otantik değerleri ile duygusal olarak bağlantı kurması ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Güçlü bir retro marka uygulaması, markayı seven tüketicileri ürüne yeniden çekmek adına değerli bir veri oluşturabilir. Oldukça başarılı bir "basitçe Vintage" yaklaşımının bir örneği, General Mills'in mısır gevreği ambalajlarında görülmektedir. Bu ambalajlar yalnızca Target marketleri üzerinden satılmış olup ve hala zaman zaman yeniden piyasaya sürüldüğü gözlemlenmektedir. İlk piyasaya sürüldüğünde, bu hamle Target marketlerinin reklam çevrimleri, mağazalardaki tanıtım alanları ve ülkedeki retro trivia yarışmalarının ve radyo tanıtımlarının yer aldığı sosyal medya tanıtımları ile desteklenmiştir.

Şekil - 3 Trix Vintage ve Mevcut Ambalajları

Simply Vintage uygulamasını gerçekleştirirken eskiyi yeniyle birleştiren Trix mısır gevreği, ana görseller olan tavşan ve markayı günümüzdeki paketinde bulunan enerjisi yüksek tavşana kıyasla sınırlı bir retro kullanmıştır. Yine de, bu retro paketler gıda tasviri, besin değerlerinin dâhil edilmesi ve günümüzde de hala parlak ve eğlenceli bir deneyim sunan ambalajda, yeni baskı tekniklerinden yararlanılmaktadır. Ayrıca ürünle birlikte verilen kuponlardan toplayan müşteriler, üzerinde General Mills'in maskotu basılı ücretsiz bir retro tişört hediye edilmektedir (Sanal-2, 2022).

Retro ambalajda renk kullanımı ambalajın retro olduğunu hissini vermesi açısından önemli unsurlardan birisidir. Renk tercihleri üzerine Ömer Durmaz'ın Sinan Niyazioğlu ile yapmış olduğu soru cevaplarda renk faktörünün ikonlaşmaya sağladığı katkının öneminden bahsedilerek; modernist ve geç modernist dönemdeki ikonlaşmış ambalaj örneklerinin ana renk kodlarının ortak özellik olarak karşımıza çıktığı belirtmiştir. Postmodern döneme ait ambalajlarda ise ara renklerin diğer ambalajlardan ayrıştırıcı bir kimlik ögesine dönüştürüldüğünden bahsedilmektedir (Durmaz, 2014:191).

Belki de temel bir şeyin en açık göstergesi olarak, "modern pazarlama" gibi "modern" kelimesi de değişmiştir. Aynı şekilde, terminolojik olarak yeni, "yeni ürün"; kuruluşu eskiye dayanan Kit-Kat, Levi's, Manchester United futbol kulübünün televizyon kanalı veya Dove, Palmolive, Nivea, Vaseline veya Harley-Davidson deodorantı gibi markalar sıraya eklenmektedir. Lezzet 'yeni' olabilir, ambalaj "yeni" olabilir, pazarın kendisi "yeni" olabilir. Ancak, retro'un ahlakına uygun olarak, ürün veya hizmetin kendisi güven verici bir şekilde eskisi gibi kalmaktadır (Brown, 2001:17).

Sonuç ve Yorum

Postmodernizm etkisiyle günümüz tüketim toplumunda yenilikçi ve sıra dışı ürünlerin tercih edildiği gözlemlenmektedir. Çağımızda yeniliklerin ve değişimin taklit edilmesiyle tüm markalar hedeflerini yüksek tutarak kendilerini en iyi olma yönünde geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yeniyi ortaya koyan markalar da bir süre sonra yerine getireceği değişiklik ile başka bir "yeni" ortaya çıkarmış olacak ve bu durumda kendini değiştirme ve yenilemenin kaçınılmaz olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalabilmektedir. Postmodern tüketim toplumunun farklı olanı ve yeniyi tercih etmesi, çabuk kabul ediş ve çabuk vazgeçmeyi de beraberinde getirdiği düşünülebilir.

Bu sebeplerden ötürü retro ambalaj tasarım stratejisi, eski ile yeniyi bir araya getiren retro ambalaj tasarımlarında tüketiciye somut bir biçimde geçmişe dönme fırsatı şeklinde değerlendirilebilir. Eklektik yapıdaki postmodern kavramın içerisinde barındırdığı çok yönlülük sayesinde insanlar birbiri ile bağlantısı olmayan kavram ve ürünleri de bir arada deneyimleyerek sıradan deneyimleri de bir kenara bıraktığı gözlemlenmiştir (Keskin ve Memiş, 2011:200).

İncelenmiş olan ambalajlarda retro kavramı, geçmişten günümüze hizmet eden ve pazarlamada kullanılan yeni ürünleri aktarmak için kullanıldığı görülmektedir. Retro pazarlama; özlenen ürünleri ve mekanları geçmiş ile bir köprü görevi gördüğünden, aynı zamanda bunları deneyimlemeyen genç kuşaklara da bu duyguları aktardığından bahsedilebilir (Yılmaz, 2006: 24).

Nostalji ve eski anıları canlandıran ürünler, tüketiciye aynı hazları vermeye devam edeceği düşünülmektedir. Gerek renk, tipografi, illüstrasyon, logo gibi unsurlar; gerekse ürün özelinde tat, koku, form, reklam, slogan gibi unsurlar sayesinde retro ambalaj ve markalama kavramı hayat bulmaya ve firmaların sıkça başvurmaya devam edeceği bir kavram olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Ambrose, Gavin ve Harris, Paul. (2011). Packaging The Brand, Switzerland: AVA Book.

Ambrose, Gavin ve Harris, Paul (2009). The Fundamentals of Graphic Design (1. Baskı), Laussanne: Ava Publishing

Armstrong, Helen (2012). Grafik Tasarım Kuramı (1.Baskı), İstanbul: Espas Yayınları.

Becer, Emre (2014). Ambalaj Tasarımı (1. Baskı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

Brown, Stephen. (2001). Marketing: The Retro Revolution (1. Baskı), London: Sage Publications.

Çakıcı, Lâtif (1987). İşletmelerde Ambalaj Sorunları Ve Ambalajlama Alanındaki Gelişmeler (2. Baskı), Ankara: İşletme Ekonomisi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları

Demir Ortay, Filiz (2008). Pazarlamanın Nostaljik Oyunu: Retro Markalama. İletişim Fakültesi Dergisi, 0 (33), 29-41.

Durmaz, Ömer (2014). Hızlı Tüketim Ürünlerinin Ambalaj Tasarımında Çağrışımsal Öğrenme İle Renk Kararları (1. Baskı), İstanbul: Ambalaj Sanayicileri Derneği İktisadi İşletmesi

Keskin, H. D. ve Memiş: (2011). "Retro Pazarlama Ve Pazarlamada Uygulanmasına Yönelik Bazı Örnekler" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (3):s. 191-202.

Kotler, Philip ve Keller, Kevin L. (2012). Marketing Management (14. Baskı). New Jersey: Pearson.

Odabaşı, Yavuz (2009). Postmodern Pazarlama (3. Baskı), İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri.

Özbolat, Abdullah (2012). Postmodern Perspektifte Tüketimin Toplumsal Anlamına Sosyolojik Bir Yaklaşım. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (1), 117-129.

Polat, Ali A. (2013). Reklam Grafiği (1. Baskı) Konya: Zoom Yayınevi.

Robertson, Gordon L. (2013). Food Packaging - Principles and Practice (3. Baskı). Boca Raton: CRC Press Taylor & Francis Group.

Sarıgül, Özge (2014). Ambalaj Grafiğinin Satın Alma Kararına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (05 Aralık 2017) Yenilik Araştırması, 2016 (Sayı: 24864) http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24864, Erişim Tarihi: 28.05.2022.

Tümbek Tekeoğlu, Nurdan ve Tığlı, Mehmet (2016). Retro Pazarlama Açısından Halen Var olmayan Eski Markaların Tüketiciler Tarafından Anımsanması Ve Tanınması Üzerine Bir Pilot Çalışma. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0 (12), 278-290.

Ulaştırma Hizmetleri (2011). Ambalajlama Malzemeleri (1. Baskı) Ankara: MEB Yayınları

Üçüncü, Mustafa (2000). Gıdaların Ambalajlanması, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Yılmaz, M. (2006).Modernizmden Postmodernizme Sanat. Ankara: Ütopya.

SANAL KAYNAKÇA

"Sanal1", (2022) http://www.ambalaj.org.tr/tr/ambalaj-ve-cevre-ambalajin-tarihcesi.html Erişim Tarihi: 22.05.2022.

"Sanal2", (2022) http://www.cohocreative.com/2016/09/26/power-brand-nostalgia/ Erişim Tarihi: 28.05.2022.

Kısıtlı Hacimlerde Mutfak Tasarım Kriterleri: Geçmiş ve Günümüz Örneklemi

Kübra ARSLAN[1]

Giriş

Beslenme eylemi, insanlık tarihi boyunca en temel gereksinimlerden biri olmuştur. İnsanoğlu, bu eylemi gerçekleştirmek için çeşitli mekânlar kullanmıştır. Zamanla mutfak ismini alan bu mekân tanımı, ateşin bulunduğu dönemden günümüze dek değişerek ve gelişerek ulaşmıştır.

İnsanlığın bir diğer önemli gereksinimi ise barınmadır. Barınma amacıyla oluşturulan yapılar toplumun evrim süreciyle beraber değişerek günümüzdeki şeklini almıştır. İnsanlar son yıllarda gerek kalıcı gerekse geçici barınma ihtiyacını karşılamak için kısıtlı hacme sahip konutlara yönelmiştir. Bu tercihte; ekonomik kaygılar, hızla artan nüfusa cevap veremeyen toprak kapasitesi, ticari kaygılar ve şahsi nedenler olabilmektedir. İnsanların, barınma ihtiyacını karşılayan bu hacimlerinin mutfak mekânları da kısıtlı alanda çözüldüğü için özel tasarım gereksinimleri bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, iki farklı dönemde inşa edilmiş kısıtlı hacme sahip konut yapılarının mutfakları incelenmiştir. Çalışmanın örneklem alanını, hacimsel açıdan benzer ölçülere sahip, biri eski döneme ait bir yapı olan ve ünlü mimar Le Corbusier tarafından tasarlanan Le Cabanon, diğeri ise günümüze ait modern yöntemlerle inşa edilmiş bir yapı oluşturmaktadır. Ele alınan bu iki yapı, tarihsel süreçte yaşanan değişim ve gelişime, genel tasarım anlayışına değinilerek, biçimsel, mekânsal, işlevsel, malzeme ve renk kriterleri açısından incelenmiştir.

2. Kısıtlı Hacimler

Tarih boyu insanoğlunun barınak olarak kullandığı yaşam alanları değişiklik göstermiştir. Bu yapıların evrim sürecindeki en önemli faktör değişen toplum yapısıdır. Toplumsal değişim genellikle yaşana savaşlar, teknolojik gelişmeler ve yeni buluşlar ile gerçekleşmektedir (Ak, 2006: 94). İnsanları dar mekanlarda yaşamaya yönelten sebepler ise; ekonomik nedenler, kentlerin nüfus bakımından mevcut kapasitesinin çok üzerine çıkması ve ticari kaygılar olmaktadır. Bu bölümde kısıtlı alana sahip mekanların tanımı ve tarihsel gelişiminden bahsedilmiş ve bu mekanların tasarım süreçlerine değinilmiştir.

2.1. Kısıtlı Hacimlerin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

İlkel mekanlar, doğal oluşumlardan meydana gelmiş ve insanlığın var olduğundan bu yana ilkel insanlar tarafından kullanılmıştır. Bu ilkel mekanlar mağara, ağaç ve kaya kovuklarıdır. Zamanla insanlık ilerleme kaydetmiş ve kendi barınma alanlarını inşa etmeye başlamıştır. Kendi inşa ettikleri bu yapılara, gereksinim ve yaşam biçimlerinin farklılaşmasıyla paralel olarak işlev açısından gelişim göstermiş ve günümüz konut kavramı ortaya çıkmıştır (Savaş, 2011: 27).

[1] Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi,

19. yüzyılda, Endüstri Devriminin etkisiyle yeni yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde teknolojide ve sanayide birçok gelişme yaşanmış, üretim artmış ve üretimin yapıldığı yapılar belli başlı yerlerde toplanmıştır. Bunun sonucunda yeni kentler oluşmuş ve bu kentlere kırsal alandan hızlı ve yoğun bir göç yaşanmıştır. Göçün bir diğer nedeni de makineleşmeye bağlı olarak tarımda insan gücüne duyulan gereksinimin azalması ve iş gücü potansiyelinin düşmesidir (Benevolo, 1971).

19. yüzyılın ortalarında dünya nüfusunun 1/3'ü kentlerde ikamet etmekte iken bu oran günümüzde 1/2'ye yükselmiştir ve 40-50 yıllık bir gelecek öngörüsünde 2/3'e ulaşacağı düşünülmektedir. Bu durum, pek çok sosyal problemin yanı sıra yüksek oranda bir konut talebini doğurmaktadır (Salebi, 2015: 77). Sosyo-ekonomik sebepler ve şehirlerde yaşayan kişi sayısının artmasıyla, kişi başına düşen metrekarenin azalması, metrekare birim maliyetlerinin de artışına sebep olmaktadır. Bu nedenle de kısıtlı hacme sahip mekanlar önem kazanmış ve bu hacimlere yönelik yeni tasarım yaklaşımları ve yeni yaşam mekanları ortaya çıkmıştır (Savaş, 2011: 30).

2.2. Kısıtlı Hacimlerde Tasarımı Etkileyen Kriterler

Kısıtlı hacimler tasarlanırken kullanıcı gereksinimleri, yapının ölçüleri, arazi yapısı ve kullanılan malzeme gibi etmenler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bölümde kısıtlı hacim tasarımını etkileyen kriterlerden olan; kullanım alanların belirlenmesi, ergonomi, işlevsellik ve malzeme gibi kriterler aktarılmıştır.

- **Kullanım Alalarının Belirlenmesi:**

Her konutta olduğu gibi dar alana sahip konut mekanlarında da uyuma ve dinlenme alanı, mutfak, banyo-wc, çok amaçlı ortak alan ve depolama alanlarına ihtiyaç vardır. Mekânın kısıtlı olduğu düşünüldüğünde kısıtlı mekânda maksimum işlev için bu alanlar yapı içerisinde doğru kurgulanmalıdır. Bu yapılarda genel olarak yaşam alanı, mutfak ve dinlenme alanı birlikte çözülmektedir (Şekil-1). İşlevlerin bu şekilde birbiri içine geçiyor olması hem yapısal hem donatı açısından esnek tasarım gereksinimlerini de doğurmaktadır (Şekil-2).

Şekil 1. Tüm işlevlerin tek hacimde çözüldüğü konut örneği

Ayrıca, konut içerisinde gereksinime göre depolama alanlarını tek bir oda hacminde çözmek yerine tüm konut akanına yaymak ve detaylı olarak planlamak daha doğru bir tasarım kararıdır (Dikeç, 2013: 21).

Şekil 2. Mutfak ve yaşam alanını birbirinden ayıran sürgü sistem ile aynı zamanda masa ve oturma elemanına dönüşebilen esnek tasarım örneği

Mekânın kurgusunda kullanıcı profili ve kültürel farklılıklar da önemlidir. Örneğin; yemek yeme ve pişirme alışkanlıkları göz önünde bulundurulduğunda kültürel farklılıklar mekân biçimlenişini büyük ölçüde etkilemektedir. Doğu kültüründen olan bir kullanıcı için daha geniş bir mutfağa ihtiyaç duyulurken, İskandinav kültüründen bir kullanıcı ise yemek pişirme eylemini tek bir mikrodalga ile bile çözebilmektedir. Bu da mutfağa daha az alan ayırmasına sebep olmaktadır.

- **Ergonomi ve Antropometri:**

Ergonomi esas olarak insan kullanımına yönelik tasarım, çalışma ve yaşama koşullarının optimal hale getirilmesini amaçlayan uygulamalar bütünüdür (Güler, 1997). Ergonomik tasarım; kullanıcıya uygunluk, kullanım kolaylığı, kullanımın rahatlığı, güvenliği, sağlığı ve performansı artırması gibi amaçları barındırmalıdır. Kısıtlı hacimler tasarlanırken de diğer tüm tasarım süreçlerinde olduğu gibi kullanıcı faktörü olan insan sürecin odağında olmalı, planlama ve projelendirme aşamalarının kullanıcıya göre yapılması gerekmektedir.

Kısıtlı hacimlerin içerisinde kullanılan donatıların yerleşimi, bunların birbiriyle ve kullanıcıyla arasındaki mesafeleri, kullanıcıyla ilişkisi, işlevsellikleri ve kullanım konforu önem taşımaktadır. Bu mekânlarda geçiş mesafeleri, tavan yükseklikleri, mekânların boyutları, seçilecek hareketli mobilyaların boyutları, sabit mobilyalara uzanma mesafeleri gibi pek çok ölçüye dikkat edilmelidir. Mutfak mekanının planlamasında dolap, tezgâh ve masa gibi donatıların derinlik, genişlik ve yükseklik gibi ölçüleri ergonomik olarak belli standartlara tabi olduğu için bu konuda yeteri kadar esneklik bulunmamaktadır.

- **Esneklik:**

Kısıtlı hacimlerde uygulanacak esnek tasarımlar kullanım verimliliğini artırmalı ve alandan tasarruf sağlamalıdır. Mutfak ölçüleri sabit ve belirli olduğu için bu alanlarda fazla tasarruf sağlanamamaktadır. Bu yüzden diğer mekânlarda esnek tasarımları artırarak mekânda alan kullanımı doğru yönetilmelidir. Mekânlarda ve donatılarda kısıtlamaya gidilirken ergonomik ilkeler ve antropometrik ölçülerden uzaklaşılmamalıdır. Şekil-3'te ise esnek ve fonksiyonel donatı tasarımıyla mekânda farklı işlevlere hizmet eden alanlar yaratılmaktadır.

Şekil 3. Hem yemek yeme hem uyuma alanı olarak kullanılabilen esnek mekân ve mobilya örneği

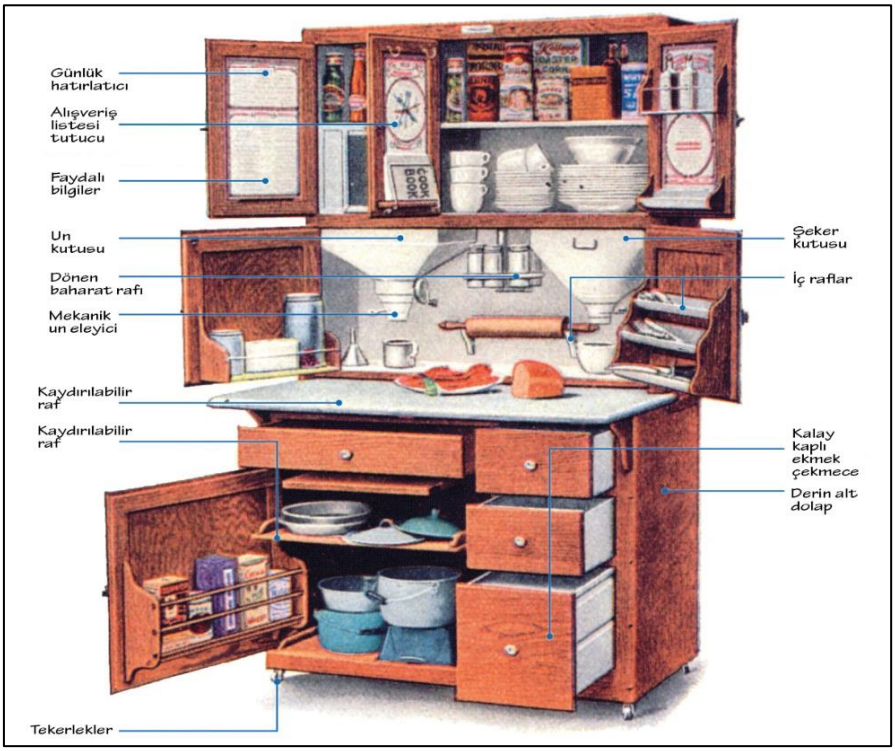
2.3. Kısıtlı Hacimlerde Mutfak Tasarımları

Günümüzde çeşitli sebeplerden dolayı konut mekânlarında yaşanan boyutsal küçülme kişileri kısıtlı alanlarda yaşamaya yöneltmiştir. Kullanıcılar kısıtlı alanda maksimum verimlilik ve yaşamsal konfor beklentisindedir. Bu durum teknolojinin gelişmesiyle birlikte birçok alanda olduğu gibi mutfak alanında da çeşitli tasarımlar ve yenilikler getirmiştir. Bu sayede mutfaklar, kullanıcıların ergonomik, fonksiyonel ve estetik ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir. Örneğin;

• Kompakt ve hareketli mutfaklar:

Kısıtlı mekanlarda kullanım için uygun tasarımlardır. Kompakt mutfak kullanıcının gereksinimlerine kısıtlı bir alanda yoğunlaştırılmış bir ölçekte cevap verebilen, işlevsel olarak gerekliliklere sahip, küçültülmüş bir mutfak türüdür.

İlk hareketli kompakt mutfak görünümündeki "Hoosier Kabini/Dolabı" (Hoosier Cabinet), (Şekil-4) her evde kullanılabilme özelliği ve kabin şeklinde olması ile mutfak tasarımına yeni bir anlayış getirmiştir (Okçugil Barışık, 2019: 40).

Şekil 4. Hoosier Kabini ve barındırdığı fonksiyonlar

Hoosier Kabini/Dolabı, bir iş istasyonu ya da serbest bir mutfak dolabı olarak tasarlanmıştır. Hoosier dolapları yaklaşık olarak 120 cm genişliğinde, 56 cm derinliğinde, 180 cm yüksekliğinde üretilmiş, küçük tekerlekler üzerinde hareket kabiliyeti olan bağımsız bir mutfak dolabıdır (Okçugil Barışık, 2019: 40).

Günümüzdeki kompakt mutfaklar teknolojinin imkânları kullanılarak ve kullanıcının isteklerine göre gelişmektedir. Örneğin; ihtiyaç halinde kullanıcı kompakt dolabında üst dolap veya buzdolabı bölümlerini çıkarılabilmektedir (Şekil-5).

Şekil 5. Günümüz kompakt mutfak örnekleri

Kullanıcının birçok şeyi az bir alanda kolayca yapabileceği bir sistem olduğundan ve de tek bir modül üzerinde çözümleme yoluna gidildiğinden, çoğunlukla kısıtlı hacme sahip yapıların mekanlarında kullanılmaktadır (Okçugil Barışık, 2019: 73).

• Modüler mutfaklar:

Genişlik, derinlik ve yükseklik ölçüleri ile üç boyutlu olarak düşünebileceğimiz bir modül (birim) olan mutfak dolabı, yan yana getirilerek oluşturulmaktadır. Modüler dolap genişlikleri on veya on beşin katları şeklinde üretilir. Sebebi malzeme boyutları, daha az fire vermesi, her kullanıcının rahat edebileceği ölçüler olması ve kolay üretilmesidir (Okçugil Barışık, 2019: 79).

Alman markası Stadtnomaden tarafından tasarlanan "Alakart Mutfak" (A la carte Kitchen) kısıtlı hacim ve ofislerde sıkça tercih edilen modüler bir mutfaktır (Şekil-6).

Şekil 6. Alakart mutfak modülü kullanım alternatifleri

Tasarımın temel amacı alan verimliliğidir. Modüller istenen sayıda bir araya getirilebilmektedir. Esnek tasarımı ve çoklu kombinasyonları sayesinde bireysel gereksinimlere ve farklılaşan mutfaklara uyum sağlayabilmektedir. Modüller dolap içi ara kayıtlara yerleştirilen güçlü mıknatıslarla bir araya gelebilmektedir. Tekerlekli ve sabit ayaklı seçenekleriyle kişiselleşme imkânı sunmaktadır. Modüler mutfaklarda belli bir tipteki modülün üretiminde varyasyonlar yapılarak esneklik kazandırılmaktadır. Malzeme, biçim, renk ve ölçü seçenekleri çeşitlendirilerek tasarımda farklılaşma sağlanmaktadır.

Kısıtlı hacimlerin mutfak mekânında yaratılabilecek esnek tasarımlar önerileri özetle aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

• Mutfakta tezgâh ve alt-üst dolaplardaki tüm köşeler değerlendirilmelidir.

• Yemek yeme ve çalışma tezgâhı üzerinde ek yüzeyler düşünülerek ekstra çalışma alanı yaratılmalıdır.

• Alt dolapların alt kısmında yer alan bazalar depolama amaçlı değerlendirilmelidir.

• Yıkama eyleminde işlevselliği artırmak için derin eviye tercih edilmelidir.

• Eviye bataryası seçiminde spiralli ve hareketli bataryalar tercih edilmelidir.

• Dolap içinde kullanılan ek mekanizma ve aparatlar ile dolap içi düzen sağlanmalı ve alandan tasarruf edilmelidir.

• Mutfak içinde kullanılan elektrikli cihazlar ve küçük ev aletlerinde ihtiyaca göre optimum ölçüler seçilerek yerden tasarruf sağlanmalıdır.

• Yemek yeme alanında katlanır masa sistemleri ve üst üste istiflenebilen ya da katlanarak duvara asılabilen oturma elemanları tercih edilmelidir.

• Üst dolap kapakları yukarı kalkan mekanizmalı şekilde düşünülürse kullanım kolaylığı ve alan tasarrufu sağlayabilir.

• Dar mekanlarda geçiş kolaylığı sağlanması için alt dolap kapaklarına 170° açılabilir menteşe takılabilir (Calley, 2007).

• Dar mekânların dolap, duvar ve zemin renk seçiminde koyu tonlar yerine daha açık renkler tercih edilerek mekânın olduğundan büyük algılanması sağlanmalıdır (Okçugil Barışık, 2019: 91).

3. Le Cabanon Yapısı

Le Corbusier, "Altın Oran" ve Fibonacci sayıları'nı kullanarak "Moduler" (modülör) ismini verdiği bir evrensel boyutlama modeli geliştirmiştir. Geliştirdiği bu modeli "Cabanon" ismini verdiği kendisi için tasarlamış olduğu konutun iç mimarisinde de kullanan Le Corbusier insan bedenine uygun olan asgari büyüklükleri/ölçüleri bularak kısıtlı hacimlere katkı sağlamıştır (Okçugil Barışık ve Sarıman Özen, 2020: 540).

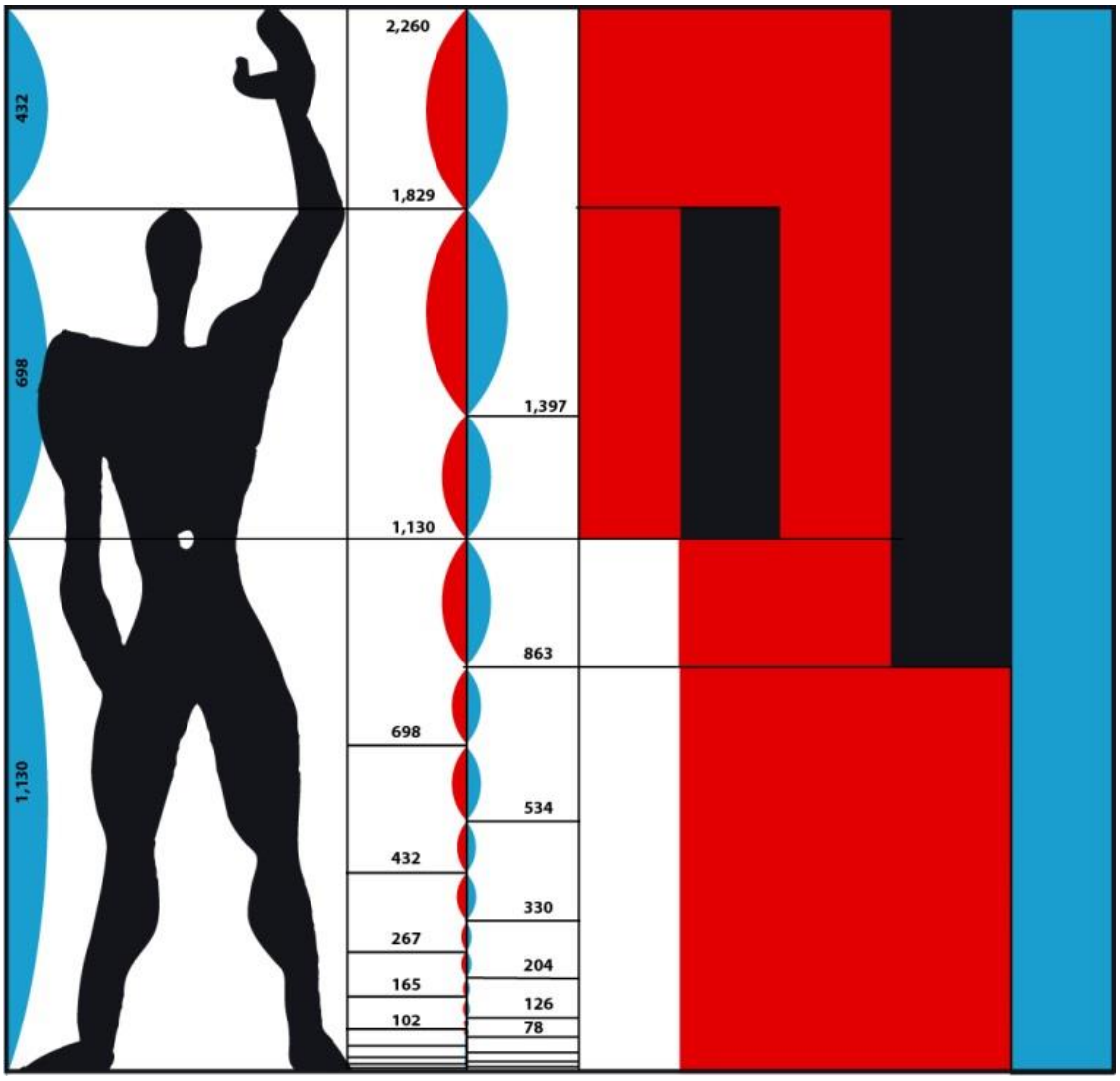
Konut yapılarında standardizasyon ve buna bağlı olarak da modülasyon kavramları ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde başlayan ve etkisi tüm dünyaya yayılan Endüstri Devrimi ile kentler göç alarak hızla kalabalıklaşmış ve buna bağlı olarak artan konut ihtiyacına çözüm olarak standartlaşma ve modül geliştirme yöntemi denenmiştir. Daha çok konutu daha az maliyetle üretme amaçlanmış ancak bu fikir altyapısında kullanıcıların sosyolojik ve psikolojik gereksinimleri gözetilmemiştir. Bu sebeple işlevsiz konut üretimi gerçekleşmiştir. 20. yüzyıl ortasına gelindiğinde dönemin ünlü mimarı Le Corbusier modülasyon ve standardizasyon yöntemini konut birimlerine indirgemeyi denemiş ve günümüzde de geçerli olan ve kullanılan kriterler geliştirmiştir. Bu yöntemde, tasarım sürecinin merkezine konut kullanıcısını almış,

modülerleşme ve standartlaşma anlayışını konutun tüm bileşenlerinde, iç mekân biçimlenişinde ve oranlarında kullanılması gerekliliği olduğunu ortaya koymuştur (Bozdayı, 1992).

3.1. Modulor Sistemi

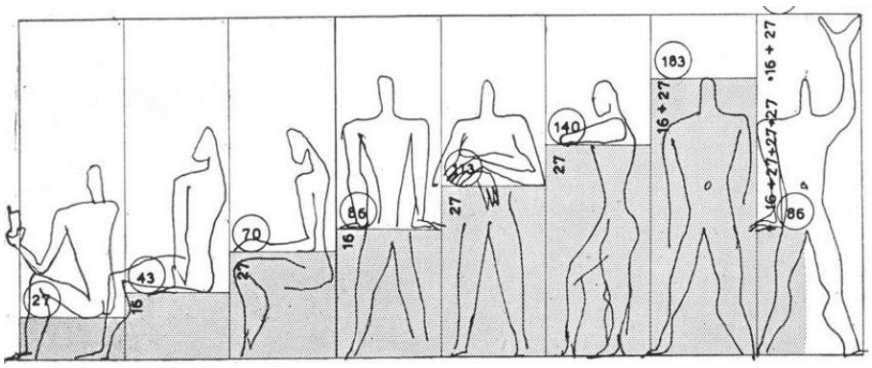
Modern mimarlığın öncülerinden Le Corbusier "Konut, içinde yaşamak için bir makinedir" şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Yaşadığı dönemde bilim, teknik ve teknoloji baskındır ve o da dönemin gerekliliklerine uygun olarak akla uygun, mantıklı ve sistemli mekânlar tasarlanması gerektiğini savunmuştur (Le Corbusier, 2007). Bu sebeple, Le Corbusier, "Altın Oran" ve Fibonacci sayıları'nı kullanarak "Moduler" (modülör) ismini verdiği bir evrensel boyutlama modeli geliştirmiştir. Geliştirdiği bu modeli "Cabanon" ismini verdiği kendisi için tasarlamış olduğu konutun iç mimarisinde de kullanan Le Corbusier insan bedenine uygun olan asgari büyüklükleri/ölçüleri bularak kısıtlı hacimlere katkı sağlamıştır (Okçugil Barışık ve Sarıman Özen, 2020: 540).

Corbusier, insan boyu olarak aldığı 183 cm'den başlayan ölçü sistemine kırmızı seri, kolunu kaldırmış insan boyu olan 226 cm'den başlayan ölçü sistemine de mavi seri adını vermiştir (Şekil-7).

Şekil 7. Mavi ve kırmızı seri olarak adlandırılan ölçü sistemi

Bu boyutlar, şu biçimlerde kullanılmaktadır (Şekil-8).

Şekil 8. Konut içi kullanım alanlarına göre oturma ve ayakta durma ölçüleri

Bu sisteme göre;

• Oturma koltuk yüksekliği: 27 cm

• Sandalye yüksekliği: 43 cm

• Masa yüksekliği: 70 cm

• Tezgâh yüksekliği: 86 cm

• Bar yüksekliği: 113 cm

• Yatay kol yüksekliği: 140 cm

• Boy yüksekliği: 183 cm

• Kol uzanma yüksekliği: 226 cm

3.2. Yapının Genel Tasarım Anlayışı

Le Corbusier, Modulor'u tecrübe etmek için Fransa'nın Cote d'Azur bölgesinde kendisi için 1952 tarihinde "Le Cabanon" isimli primitif, kısıtlı hacme sahip bir tatil evi planlamıştır. Le Corbusier'in primitif kabini, yaşamı boyunca ürettiği tüm mimari pratiklerinin dışında basit bir tasarım anlayışına sahiptir. Dışarıdan kulübe görünümünde olan kabinin iç mekân tasarımında Modulor sisteminin temel prensipleri kullanılmıştır. UNESCO Dünya Mirası listesindeki en küçük yapı olma özelliğini taşıyan bu yapı "biçim işlevi takip eder" (form follows function) prensibine dayalı olarak tasarlanmıştır (Şekil-9).

Şekil 9. Le Cabanon konut yapısının dış cephe görünüşü

Le Corbusier, gemi kabinlerinden etkilenerek, hiçbir birimi israf etmeme fikri ile mükemmel mekânsal düzenin değiştirilmemesi için iç mekân elemanlarını sabitlemiştir. Modulor; bedenin ölçülerinin belli bir sistematikte katlanması ve altın oran ile türetilen ölçülerin, işlevsellik yoluyla mekanları eş parçalar ile kurmayı amaçlayan evrensel ölçünün arayışındaki sistem olarak tanımlanabilir (Kurnalı ve Koca, 2018: 307).

Yapının inşasında tamamında doğal ahşap kullanılmıştır. İç mekân da aynı şekilde dışarıdaki doğallığı içeri alacak şekilde tasarlanmıştır. Mekânda ahşap malzemeler ile yapılmış fonksiyonel mobilyalar kullanılmıştır. Mekân bölücüleri, yatak altları ve oturma birimleri birer depolama elemanı olarak kullanılmıştır. Duvar, tavan gibi kısımlarda kımızı, sarı ve yeşil renkleri kullanılmış, diğer donatı elemanlarındaysa aynı tarzı ve renkleri yansıtan grafikler kullanılmıştır (Savaş, 2011: 34).

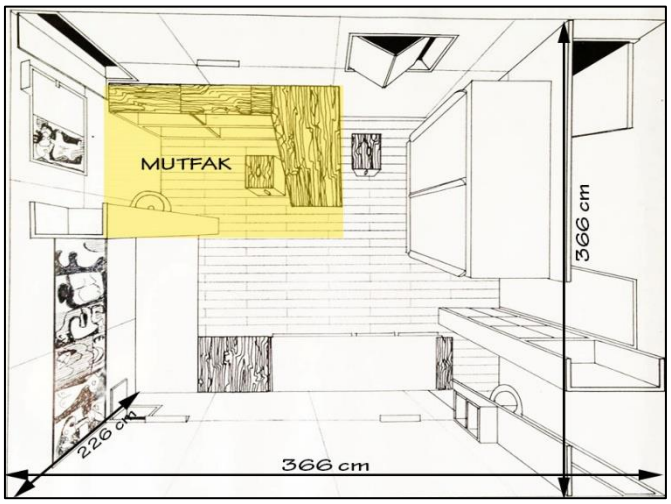
3.3. Mutfak İçin Boyutsal İnceleme

Le Corbusier, kendisi için tasarlamış olduğu, 13.40 m² bir alan üstüne yerleştirilmiş, 3.66 x 3.66 metre ölçülere sahip dikdörtgen planlı ve 2.26 metre tavan yüksekliğine sahip tek bir mekândan oluşan bu konutun küçük ve konforlu olduğunu belirtmiştir (Savaş, 2011: 31) (Şekil-10).

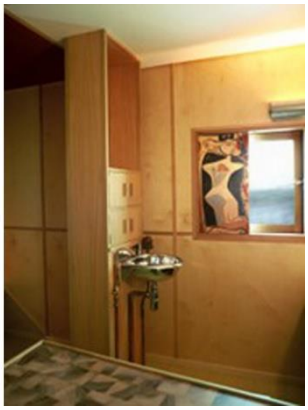
Şekil 10. Le Cabanon konut yapısının aslına uygun yenilenen iç mekân görüntüsü

Tavan yüksekliği Modulor sistemde belirtilen elini kaldırmış insanın ulaştığı maksimum ölçü olan 2.26 metre olarak belirlenmiştir. Mutfak açık mutfak olarak tasarlanmış ve ölçüleri net olmamakla birlikte konutun yaklaşık ¼'ü kadar alana sahiptir (Şekil-11).

Şekil 11. Le Cabanon konut plan perspektifi ve mutfak alanı

Şekil-12'de konutun aslına uygun olarak yenilenmiş son halinin mutfak görselleri bulunmaktadır.

Şekil 12. Mutfak alanına ait görseller

Bu görseller üzerinden mutfağın boyutsal analizleri aşağıdaki gibidir:

• Mutfak mekânı boyutsal açıdan incelendiğinde tek kişilik yaşamaya uygun olacak şekilde alanlar optimum düzeyde tutulmuştur.

• Mutfak tek kişi tarafından tatil evi olarak kullanıldığı için çok fazla depolama alanına gereksinim duyulmamış ve üst dolap çözümlemesine gidilmemiştir.

• Depolama alanı olarak kullanılan alt dolaplarda açık raf tercih edilmiş, kapak kullanılmamıştır.

• Mutfağın eski ve yeni görsellerinde ocak kullanımı göze çarpmamaktadır. Ancak konutta elektrik bağlantısı olması elektrikli ocak kullanıldığını düşündürtmektedir.

• Mutfaktaki ölçüler, mutfaklar için belirlenen genel ergonomik ölçülere göre değil Le Corbusier'in Modulor sistemine göre belirlenmiştir.

• Yıkama eylemi için mutfakta tezgâh bölümünden bağımsız tek bir metal eviye kullanılmıştır. Eviye ayrıca mutfağı yaşam alanından ayırma görevi de gören bir dolaba entegredir.

• Yemek yeme eylemi için yine mutfak içinde tezgâhla dik birleşen masa kullanılmıştır.

• Yemek masasında 2 adet oturma elemanı kullanılmıştır. Bu oturma elemanları aynı zamanda depolama için kullanılan sandıklardır.

• Mekâna ait eski ve yeni görseller incelendiğinde buzdolabı kullanımına rastlanmamıştır.

3.4. Biçimsel İnceleme

Mutfak alanı, Şekil-10, 11 ve 12'deki görseller üzerinden biçimsel olarak incelendiğinde aşağıdaki gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

• Mutfakta buzdolabının ve pişirme alanının yeri net olarak bilinmediği için çalışma üçgenine uygunluk açısından değerlendirilememektedir.

• Mekân temel ihtiyaçları karşılamak için basit ve yeterli şekilde tasarlanmıştır.

• L tipi mutfak kullanılmıştır. L'nin kısa kolu yemek yeme alanı olarak değerlendirilmektedir.

• Yıkama eylemi için eviye, aynı hacim içinde tezgâhtan bağımsız bir bölümde konumlandırılmıştır.

• Mutfak mekânına doğal ışık ve havalandırma sağlayan 3 açıklık da birbirinden farklı ölçülerdedir.

• Konutun tavan yüksekliği fazla olmadığı için kullanılan pencere açıklıkları mekâna doğal ışık sağlamak için yeterli gelmemiş ve mekânın aydınlatması bölgesel aydınlatma ile desteklenmiştir.

3.5. Malzeme ve Renk İncelemesi

• Yapıda iç ve dış mekân bütünlüğü sağlanarak mekânın tamamında ahşap malzeme kullanılmıştır.

• Mutfakta; zemin, duvarlar ve donatıların tamamında açık renk doğal ahşap kullanımı hâkimdir.

• Metal eviye tercih edilmiştir. Zamanın şartlarında yaygın olarak kullanılan işleve uygun, dayanıklı bir malzemedir.

• Yapının tavanında ahşap dokusundan farklı olarak canlı renkler kullanılmıştır. Mutfak tavanında ise beyaz renk tercih edilmesi mutfaklar için önemli olan hijyen ve sağlık konularına dikkat edildiğini göstermektedir.

• Mutfakta kullanılan tek renk, pencere açıklığında kullanılan ahşap panjur üzerine mekânın tasarımcısı tarafından çizilen grafiktir.

3.6. İşlevsel İnceleme

• Mutfak için zeminde ve tezgâhta ahşap kullanımı malzemenin özelliği ve mutfaktaki eylemler açısından uygun değildir.

• Mutfak tezgâhı mutfakta yapılan hazırlama, pişirme ve servis gibi eylemler düşünüldüğünde yeterli derinlikte değildir.

• Yemek masası aynı zamanda tezgâh olarak da kullanılmaya uygundur.

• Eviye tezgâh üstünde yer almadığı için yıkanan ürünlerin bekletilmesi gibi bir alana ihtiyaç duyulacağından işlevsel bir kullanıma sahip değildir.

• Açık raf kullanımı, üst dolap kullanılmaması gibi tercihler tek kullanıcılı bir tatil evinin depolama alanı için yeterlidir.

• Yemek masasındaki oturma elemanlarına ve eviye dolabı gibi mobilyalara iki ya da daha çok işlev kazandırılmış ve depolama elemanı şeklinde tasarlanmıştır.

4. La Pointe Tiny House Yapısı

Kanada merkezli L'Abri mimarlık stüdyosu tarafından 2018 yılında Montreal'in Poisson Blanc Parkı'nda inşa edilmiştir. 37 m^2 taban alanına sahip olan yapı 2-4 kişiyi ağırlayabilecek bir mikro tatil evi olarak tasarlanmıştır.

4.1. Yapının Genel Tasarım Anlayışı

Yapı, kamp ve doğaseverler için ormanın içinde gözlerden uzak ve doğa odaklı bir alan üzerinde konumlandırılmıştır. Kanada'nın iklimine uygun olması için 1950'li yıllarda Amerika'da yaygın olan A tipi dik çatı kullanılmıştır ve bu çatı gümüş metal paneller ile kaplanmıştır. Yapının inşasında malzeme olarak sedir ağacı tercih edilerek bulunduğu mekânla bütünleşmesi sağlanmıştır (Şekil-13).

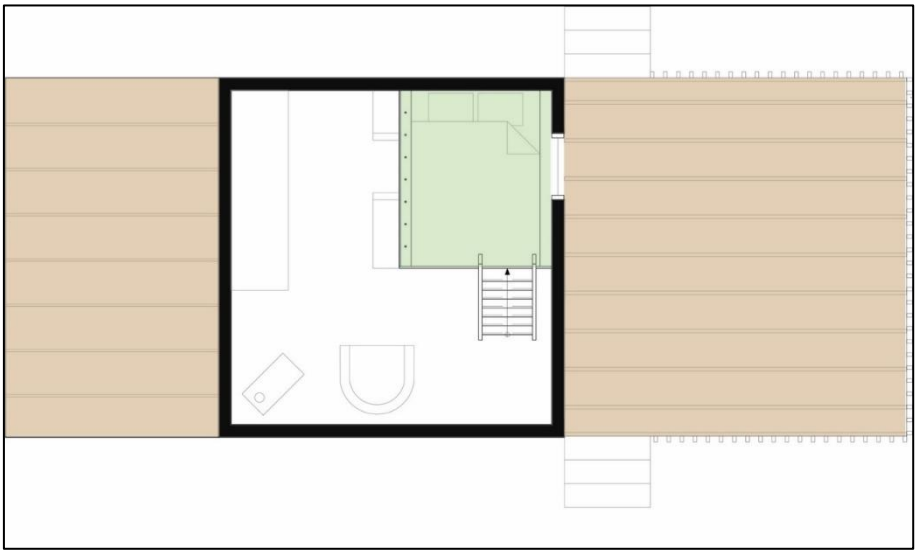
Şekil 13. La Pointe yapısının dış cephe görünüşü

Yapının çatısında konutun elektrik ihtiyacını doğal yöntemlerle karşılamak için güneş panelleri kullanılmıştır. Yapı hem iç hem dış mekân kullanımı üzerine kuruludur ve yapıya giriş verandaya açılan geniş açıklıktan sağlanır. Mekânın doğal ışıktan maksimum oranda faydalanabilmesi için geniş ve sürekli açıklıklarla desteklenmiştir. İç mekân ve veranda toplamda 37 m^2 alana sahiptir. Bu alanın 3/8'i yani yaklaşık olarak 14 m^2 alan iç mekân olarak kullanılmaktadır. Kalan alan veranda ve çatının eğiminin çok düşük seviyeye geldiği noktada kalan alan ise yakacak deposu olarak kullanılmaktadır. Yapının plan şeması Şekil-14'te görülebilir.

Şekil 14. La Pointe giriş kat planı ve mevcut mekânların dağılımı

Yapıda dik çatının üst sınırı baz alındığında yaklaşık olarak 3.50 metre yüksekliktedir. Mekânda tavan yüksekliği avantajı kullanılarak dik bir merdivenle çıkılan asma kat tasarlanmıştır. Asma kat yalnızca iki kişinin kullanabileceği çift kişilik bir yatağın sığacağı boyuttadır ve bir pencere açıklığı sayesinde aydınlanmaktadır. Asma kat planı Şekil-15'te görülmektedir.

Şekil 15. La Pointe asma kat planı

İç mekân minimal bir anlayışla tasarlanmıştır. İç mekânda duvarda, zeminde ve donatılarda sedir ağacı kullanılmış, bölgesel olarak siyah boyalı ahşap ile kontrast yaratılmıştır. Geniş açıklıklarla desteklenen iç mekân, bol günışığı almaktadır. İç mekâna ait görseller Şekil-16'da görülebilir.

Şekil 16. Yapıya ait iç mekân görüntüsü

4.2. Mutfak İçin Boyutsal İnceleme

Mekânın mutfağına ait görseller Şekil-17'de görülebilir.

Şekil 17. Mutfak mekânına ait görseller

Mutfağın boyutsal açıdan incelendiğinde aşağıdaki gibi sonuçlar elde edilmektedir:

• 14 m^2 iç mekânın yarıdan fazlası mutfak tezgâhı ve yemek yeme alanı için ayrılmıştır. Net sınırları olmayan mutfağın yaklaşık olarak 8 m^2 gibi bir alana sahip olduğu düşünülmektedir.

• Yapı içinde açık mutfak kullanılmıştır ve yaşam alanı ile net bir ayrımı yoktur.

• 2-4 kişinin yaşamasına uygun olacak şekilde mevcut alan optimum düzeyde değerlendirilmiştir.

• Depolama için alt dolaplar kullanılmaktadır. Tatil evi için tasarlanan bir yapıda alt dolaplar depolama için uygundur.

• Tezgâh alanının böyle kısıtlı bir konut için yeterli olduğu görülmektedir.

• Tezgâh üstünde elektrikli, 2 gözlü ocak ve damlalıklı paslanmaz metal eviye kullanılmıştır.

• Tezgâh yüksekliği, üst dolapların yüksekliği ve tezgâh ile üst dolap arasındaki ölçüler idealdir.

• Buzdolabı tezgâh altında konumlandırılan mini dolap şeklinde çözümlenmiştir.

• Mutfakta hareket alanı maksimum iki kişinin kullanabileceği geçiş alanına sahiptir.

• Geçiş mesafeleri, dolap yükseklikleri vb. ölçüler ergonomik açıdan uygun olduğu görülmektedir.

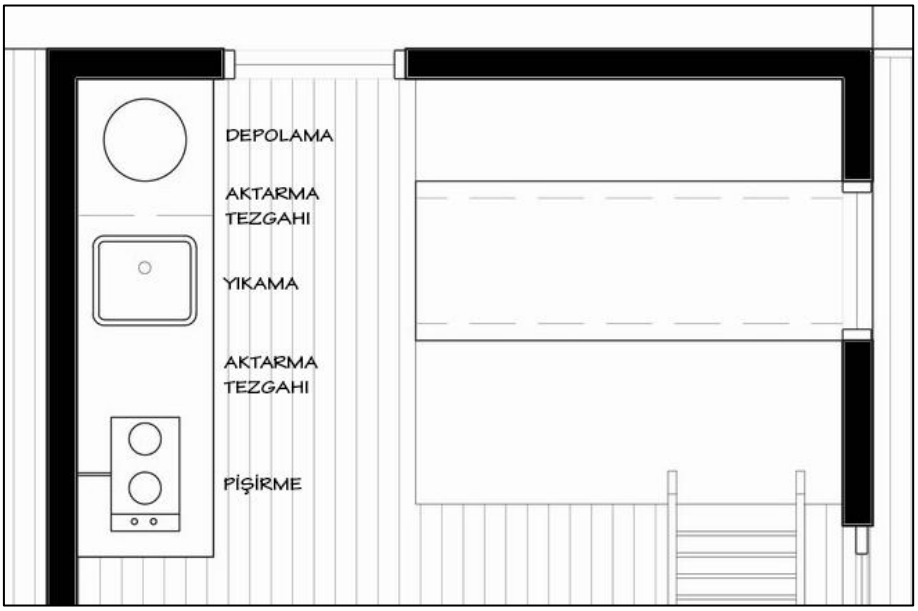
• Mutfak içi eylemlerde uzanma ve eğilme açıları, bireyleri zorlamayacak ölçülerdedir.

• Yemek yeme eylemi için geniş bir masa ve uzun oturma düzenine sahip oturma elemanı kullanılmıştır. Aynı zamanda bu oturma elemanı misafirler için yatağa dönüşebilen esnek tasarıma sahiptir.

4.3. Biçimsel İnceleme

Mutfak alanı, Şekil-17'deki görseller üzerinden biçimsel olarak incelendiğinde aşağıdaki gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

• Mutfakta yapılan eylemler düşünülerek bu eylemlerin en kısa zamanda gerçekleşmesi için kurulan düzen mutfaklar için önerilen doğru bir uygulamadır (Şekil-18).

Şekil 48. Mutfak tezgâhındaki çalışma düzeni

• Mekân temel ihtiyaçları karşılamak için basit ve yeterli şekilde tasarlanmıştır.

• I tipi mutfak kullanılmıştır. Pişirme, yıkama ve depolama için önerilen düzendedir.

• Buzdolabından çıkarılan ürünler bu düzen sayesinde kolayca yıkama ünitesine aktarılabilir ve yıkanan ürünler de aktarma tezgahından geçirilerek pişirme alanına kolayca ulaştırılabilir.

• Yemek yeme bölümü tezgâhtan bağımsız olarak yaşam alanı ile ortak kullanım alanı içinde çözülmüştür. Yemek masası istenildiğinde yatağa dönüştürülerek mekâna esneklik sağlar.

• Buzdolabı bir dolap ünitesi olarak tasarlanmıştır ve mutfağın en dip kısmında girişe uzak bölümdedir. Dışarıdan getirilen ürünlerin kolayca dolaba yerleştirilmesi işlemi için uygun değildir.

• Mutfak mekânına doğal ışık ve havalandırma sağlayan geniş açıklıklar sayesinde aydınlık düzeyi yüksektir. Yemek yeme bölümünde ayrıca bir sarkıt aydınlatma armatürü kullanılarak mekânın aydınlığı yapay aydınlatma ile desteklenmiştir.

• Mutfak içi ölçüler gerçekleştirilen eylemler için idealdir.

4.4. Malzeme ve Renk İncelemesi

• Yapıda iç ve dış mekân bütünlüğü sağlanmış ve doğaya uygun malzeme seçilerek mekânın tamamında doğal sedir ağacı malzeme olarak kullanılmıştır.

• Mutfakta; zemin, duvarlar ve tavanda doğal sedir ağacı kullanılmıştır.

• Mutfak alt dolap gövde ve kapaklarında siyah renk ahşap, üst dolap yerinde kullanılan açık rafta ise yine sedir ağacı kullanılarak mekânda kontrast yaratılmıştır.

• Dolaplarda kullanılan siyah metal kulplar ile heykelsi bir bütünlük sağlanmıştır.

• Ahşabın mekâna kattığı sıcaklık mutfakta kullanılan siyah malzeme ile nötrlenmiştir.

• Tezgâh malzemesi olarak siyah üzerine beyaz damarlı mermer kullanılmıştır.

• Tezgâhın arka duvarında tercih edilen siyah ahşap ile pişirme ve yıkma gibi eylemler gerçekleştirilirken sedirin doğal yapısına zarar verilmemesi amaçlanmıştır.

• Paslanmaz çelik malzemeden damlalıklı eviye tercih edilmiştir. Eviye bataryası ve eviye malzeme açısından uyumludur.

4.5. İşlevsel İnceleme

• Tezgâh yüzeyinin siyah olması çalışmayı zorlaştırabilir ve çeşitli mutfak kazalarına sebebiyet verebilir.

• Mutfak için zeminde ahşap kullanımı malzemenin özelliği ve mutfaktaki eylemler açısından uygun değildir.

• Mutfak tezgâhı mutfakta yapılan hazırlama, pişirme ve servis gibi eylemler düşünüldüğünde yeterli ölçülerde olduğu düşünülmektedir.

• Yemek masası aynı zamanda yatak olarak da kullanılmaya uygun esnek tasarıma sahiptir. Bu sayede var olan kısıtlı alanın daha verimli kullanılması sağlanır.

• Buzdolabının mutfağın en dip kısmında yer alması hem kapağının tam olarak açılmasını engelleyecek hem de dışarıdan getirilen yiyeceklerin yerleştirilmesi işlemini uzatacağı için uygun değildir.

• Açık raf kullanımı, üst dolap kullanılmaması gibi tercihler az sayıda kullanıcılı bir tatil evinin depolama alanı için yeterlidir.

5. İki Mutfağın Tasarım Kriterlerine Göre Karşılaştırmalı Analizi

Bu bölümde, çalışmanın 3 ve 4. Bölümünde analizleri yapılan, kısıtlı alana sahip ve farklı dönemlerde inşa edilen iki tatil evinin tasarım kriterleri açısından karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır.

5.1. İşlevsel ve Ergonomik Açıdan Karşılaştırma

• Her iki yapının da mutfak alanı kısıtlı hacme sahiptir. Le Cabanon'un mutfağı yaklaşık olarak 5 m2 alana sahipken, La Pointe yapısının mutfak alanı 8 m2 kadardır.

• İlk yapının mutfağı tek kişilikken, diğer mutfak 2-4 kişiye hizmet eden bir mutfak olmasından dolayı bu alanın çoğunu -yatağa da dönüşebilen- yemek yeme alanı kaplamaktadır.

• Zamanla gelişen teknoloji sayesinde alanların kullanımında fonksiyonel değişiklikler yapılmıştır.

• Her iki mutfakta da hareket alanı maksimum iki kişinin kullanabileceği geçiş alanına sahiptir.

• Cabanon'un L tipi mutfağında eylemler arasındaki sarf edilen enerji daha fazladır. I tipi mutfak tasarımı ise kısıtlı hacimlerde mutfak içi eylemlerin gerçekleşmesi için daha uygundur.

• Cabanon'da mutfak standart mutfak tasarım ölçülerine göre değil Modulor'un belirlediği ölçülere göre belirlenmiştir. Modulor sistemine göre standart bir insan boyu 183 cm olarak belirlenmişken, Neufert ideal ölçülerle mekânın ergonomik ilkeler ışığında tasarlanabilmesi için insan boyunu 175 cm olarak kabul etmiştir.

5.2. Biçimsel ve Estetik Açıdan Karşılaştırma

• İki mutfak da açık mutfak olarak tasarlandığı için yaşam alanı ile net bir ayrımı yoktur.

• Yemek yeme alanı iki yapı için de mutfak alanı içinde çözülmüştür.

• İkinci mutfakta alanlar ilkine göre daha verimli değerlendirilmiştir.

• İkisinde de üst dolap yoktur. La Pointe'nin mutfağında tezgâh daha kullanışlıdır ve depolama için alt dolaplar kapaklı tasarlanarak daha estetik bir görüntü sağlanmıştır.

• Cabanon için kullanılan malzeme ve uygulanan tasarım daha primitiftir. Diğer mutfak ise zamanın gerektirmiş olduğu imkanlara uygun daha çağdaş bir görüntüye sahiptir.

• Cabanon'da eviyenin tezgâhtan bağımsız bir alanda konumlandırılmış olması hem estetik hem işlevsel açıdan uygun değildir.

• Cabanon'da tavan yüksekliği fazla olmadığı ve farklı ölçülerde açıklıklar kullanıldığı için mekânın aydınlatması yeterli gelmemiştir. La Pointe yapısında ise tavan yüksekliği fazladır, kullanılan geniş ve sürekli açıklıklar sayesinde mutfak bol günışığı almakta ve mutfağın doğal havalandırması daha iyi sağlanmaktadır.

5.3. Malzeme ve Renk Açısından Karşılaştırma

• İki mutfak tipinde de malzeme çeşitliliği yoktur. Her ikisinin genel malzemesi de açık renk doğal ahşaptır.

• İkinci mutfak tasarımında sedir ağacına eşlik eden siyah renk ile kontrast yaratılmıştır. Cabanon mutfak tasarımında ise tek bir malzeme kullanımı söz konusudur.

• Her ikisinin zemininde de kullanılan ahşap malzeme mutfaklarda kullanım için uygun değildir. Mutfakta zemin malzemesi seçimi yapılırken ısıya dayanıklı olması, yağ tutabilme ve su tutabilme özelliği, kolay temizlenebilirlik, bakımı kolay, sağlıklı, estetik ve güvenli olmasına dikkat edilmelidir.

• Cabanon'da tezgâh için ayrıca bir malzeme kullanılmamış, dolap gövdesinin üzeri ve yemek masası tezgâh olarak tasarlanmıştır. Aşınma, silinebilirlik, çizilme ve yağ tutma gibi özellikler düşünüldüğünde burada doğal ahşabın kullanılması uygun değildir.

• La Pointe'de ise tezgâh için tercih edilen siyah mermer ısı değişikliklerine ve kolay silinebilir olması yönüyle mutfaklarda kullanıma uygundur.

6. Sonuç

İnsanoğlu yaşam boyu barınabileceği bir alan ihtiyacı duymuştur. Bu alanlar zamanla kullanıcıların fizyolojik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve estetik ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Özellikle 20. yüzyılda artmaya başlayan kısıtlı mekânlara yönelimde; yeni iş modellerinin ortaya çıkması, hızlı ve kontrolsüz artan nüfus, yanlış arsa yönetimi, özgür olma fikri, bireyselleşme gibi zamanla değişen ve gelişen yaşam biçimlerinin ortaya çıkardığı sebepler etkili olmuştur. Kısıtlı hacimler; iç mekân kurgusu, donatı ve mobilyalarıyla mevcut hacmi kalabalıklaştırmadan, alanının

en verimli şekilde kullanıldığı işlevsel tasarımlar olmalıdır. Mekânların küçülmesi bir konutta oldukça önemli eylemlerin gerçekleştiği mutfak alanlarının tasarımını da doğrudan etkilemiştir. Çünkü mutfaklar konutlarda en fazla zamanın geçirildiği ve konutun merkezi olarak nitelendirilen mekânlardır. Mekânın küçülmesiyle birlikte mutfağın da küçülmesi beraberinde farklı tasarım gereksinimlerini de getirmektedir. Yeni tasarım gereksinimleriyle birlikte mutfaklarda gerçekleşen eylemler düşünüldüğünde kısıtlı hacimli mutfaklar için de işlevsel, estetik ve ergonomik olmaları değişmeyecek kriterlerdir.

Çalışma kapsamında incelenen iki mutfak da kısıtlı hacme sahip iki yapıya aittir. İlk örnek olan Cabanon yapısı 1950 yılına aitken, ikinci yapı olan La Pointe 2018 yılına ait bir örnektir. Farklılıklar ve benzerlikler üzerinden bu iki yapının analizi yapılmıştır. Dönemsel farklılıklar ikinci örnekteki yapıda teknolojinin getirdiği yenilikleri kullanmasıyla renk, malzeme, esneklik, konstrüksiyon ve işlevsel açıdan belirginleşmektedir. İki yapının da yapılış amacı; az kullanıcı barındıran, doğa ile iç içe bir tatil evi olmasıdır. Bu amaçla inşa edilen her iki yapıda da doğal ahşap malzeme kullanımı ile ormanın içinde yer alması benzerlik göstermektedir. Günümüze ait mutfakta malzeme, renk ve yapım tekniği çeşitli ve gelişmişken, daha eski döneme ait olan örnek bu kriterler açısından primitif bir yapı olma özelliğindedir.

KAYNAKÇA

Ak, N. (2006). Geleceğin konutu tasarımında ortaya çıkan kavramların belirlenmesi. YL Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Baytin, N. (1980). Konut ıslak mekanları. Ankara: Tübitak Yayınları.

Benevelo, L. (1981). Modern mimarlığın tarihi. Atilla Tokatlı, Çev, İstanbul: Çevre Yayınları.

Bozdayı, M. (1992). Geleneksel anadolu konutundaki oda kavramının çağdaş konut tasarımında modül kavramı olarak değerlendirilmesi. SY Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Calley, E. (2007). Kitchens: creating beautiful rooms from start to finish. U.S.A.: House Beautiful Design & Decorate, Hearst Corporatin.

Cheever, E. (2015). Kitchen & bath products and materials: cabinetry, equipment, surfaces, NKBA, hoboken. New Jersey: John Wiley &Sons, Inc.

Dikeç, I. (2013). Küçük konutların iç mekân tasarımında işlevsellik bağlamında esneklik: nef flats levent 163 örneği. YL Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Grandjean, E. (1973), Ergonomics of the home. London: Francis and Taylor.

Güler, Ç. (1997). Ergonomiye giriş. Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi, No.45.

Kurnalı, M. & Koca, D. (2018). Mimarlıkta bir mekân üretim aracı olarak kabin.

Le Corbusier. (2007). Bir mimarlığa doğru. İstanbul: YKY Yayınları.

Okçugil Barışık, G. & Sarıman Özen, E. (2020). Dar mekânlarda esnek ve fonksiyonel mutfak tasarımları. Sanat ve Tasarım Dergisi, 26, 537-561.

Okçugil Barışık, G. (2019). Dar mekanlarda esnek ve fonksiyonel mutfak tasarımları. YL Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Salebi, S. (2015). Konutlarda kısıtlı mekân tasarımına çağdaş yaklaşımlar. YL Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Savaş, S. (2011). Kısıtlı mekân-mobilya çözümlerinde çağdaş yaklaşımlar. YL Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Schneiderman, D. (2010). The prefabricated kitchen: substance and surface. Home Cultures, 7, (3), 246-256.

ŞEKİL KAYNAKÇASI

Şekil-1: https://bit.ly/3gEk7R4 (Erişim Tarihi: 22.05.2020, saati: 21.26)

Şekil-2: https://bit.ly/2McYARa (Erişim Tarihi: 22.05.2020, saati: 21.52)

Şekil-3: https://bit.ly/2ZThYei (Erişim Tarihi: 22.05.2020, saati: 23.08)

Şekil-4: https://bit.ly/3gDU7VO (Erişim Tarihi: 25.05.2020, saati: 22.51)

Şekil-5: https://bit.ly/2XiykeC (Erişim Tarihi: 25.05.2020, saati: 22.59)

https://bit.ly/2yNGLFj (Erişim Tarihi: 30.05.2020, saati: 22.59)

Şekil-6: https://bit.ly/3diKoSx (Erişim Tarihi: 30.05.2020, saati: 23.19)

Şekil-7: https://bit.ly/3dODPaL (Erişim Tarihi: 09.06.2020, saati: 11.17)

Şekil-8: https://bit.ly/3dODPaL (Erişim Tarihi: 09.06.2020, saati: 11.17)

Şekil-9: https://bit.ly/3f0b3E8 (Erişim Tarihi: 09.06.2020, saati: 11.35)

Şekil-10: https://bit.ly/3f0b3E8 (Erişim Tarihi: 09.06.2020, saati: 11.35)

Şekil-11: https://bit.ly/2XP5vqr (Erişim Tarihi: 10.06.2020, saati: 16.21)

Şekil-12: https://bit.ly/3cPr9Py (Erişim Tarihi: 10.06.2020, saati: 15.27)

Şekil-13: https://bit.ly/3dVk6WP (Erişim Tarihi: 11.06.2020, saati: 18.21)

İdeoloji Bağlamında Küreselleşme Üzerinde Televizyonun Rolü ve Önemi

Kübra ERDEN[1]

Giriş

Günümüz dünyasında kitle iletişim araçlarının insanlar üzerindeki rolü ve önemi oldukça büyüktür. İdeolojilerin yaygınlaştırılmasında kolaylıkla bir araç olarak kullanılabilecek en temel kitle iletişim araçlarından biri televizyondur. Küreselleşmenin etkisiyle günümüzde her an her yerde geçerli olan fikirler, yaşayışlar, kültürler göze çarpmaktadır. Bu durum tek tipleşmeyi beraberinde getirirken aynı zamanda başat ideolojilerin şekillenmesini, yaygınlaştırılmasını ve benimsenmesini sağlamaktadır. Televizyonda gerçekleştirilen iki tip yayıncılık da buna hizmet edip farklı ideolojileri halka duyurma konusunda aracı konumda bir rol üstlenmektedir. Geleneksel medyanın en önemli temsilcilerinden biri olan televizyonun günümüzde hâlâ bu kadar büyük etkiyle kullanılıyor oluşu, medya sahipliği aracılığıyla ideolojik boyutları beraberinde getirmektedir. Medyanın tüm gelişim sürecinde var olan bu durum, en büyük kitle iletişim aracı olan televizyon ile çok daha domine şekilde uygulanabilmektedir. Her ne kadar internet kullanımı tüm dünyada çok yaygınlaşmış olsa da geleneksel medyanın mihenk taşı olan televizyonun ideoloji anlamında önemi oldukça yüksektir. Bu kapsamda bu çalışmada televizyonun küreselleşme bağlamında önemi ve rolü üzerine çalışılmıştır. UNFPA (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu) tarafından 15 Kasım 2022 tarihinde açıklanan veriye göre, dünya nüfusu 8 Milyar kişiye ulaşmıştır. Bu 8 milyar kişi, medya aracılığıyla birbirinin kültürünü görüp tanıyabilme, aynı kıyafetleri giyebilme, aynı müzikleri dinleyip multimedya içeriklerini tüketebilmekte ve hatta aynı markadan aynı yiyecekleri yiyebilmektedir. İşte bunu sağlayan en temel olgu, küreselleşmedir. Bu küreselleşmeye Ekme Kuramı perspektifinden bakıldığında, medyanın gücüyle tüm dünyanın global bir köy haline nasıl dönüştüğü anlaşılabilmektedir.

Küreselleşme

"Globalleşmenin Türkçe karşılığı olarak kullanılan "Küreselleşme", ekonomik içerikli bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Tezcan, 1996: 187)." Küreselleşmenin başlangıç noktası ulaşım ve haberleşmenin ivme kazandığı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Dünyayı birbirine bağlayan teknolojilerin ulaşılırlığı ve kullanımı arttıkça, insanlar ve hatta kıtalar arasındaki mesafe gittikçe azalmaya başlamıştır. Bu durum bizlere Marshall McLuhan'ın deyimiyle 'Küresel Köy (Global Village)' haline gelen dünya hakkında bilgi vermektedir. Mc Luhan 1960'larda ortaya attığı bu kavram ile kitle iletişim araçlarının gelişmesi sonucu dünyada her insanın her haberi ve gelişmeyi anında öğrenebileceğini ve toplumların git gide birbirlerine benzeyeceğini ifade etmek istemiştir. Artık sınırlar azalmış ve dünyada yer alan bütün kültürler, diller, yaşayışlar, sistemler birbirinden öğrenilebilir ve tüketilebilir olmuştur.

Toulmin'e göre; insanlar ve toplumlar gittikçe üst üste binişen hatta ülkelerin sınırlarını bile aşan faaliyetlere girmiştir. Seyahat, iletişim, finansman, ticaret, spor müsabakaları, meslekler ve hatta popüler müzik artık tek bir ülkenin sınırları içine hapsedilemez olmuştur (Toulmin, 1999: 906).

[1] Öğr. Gör. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Bu çalışma 10 Haziran 2022 tarihinde Ankara'da düzenlenen Yeni Yüzyılda İletişim Kongresi'nde sözlü sunum olarak sunulmuş ve özeti bildiri kitapçığında yayımlanmıştır

Küreselleşme, yerellikten uzaklaştıkça toplumsal bağlamda bir uyum sürecini de beraberinde getirmektedir. Burada adaptasyon önemlidir çünkü küreselleşme ile farkındalık çoğalmış ve dünya üzerinde nerede yaşıyor olursa olsun insanların diğer insanlar ve yaşayışlar hakkındaki bilinç seviyeleri farklılaşmıştır. Önceleri yalnızca etrafta gördükleriyle sınırlı kalan insanlar, çeşitli teknolojiler aracılığıyla çeşitli yaşamları, insanları, kültürleri deneyimleme konumuna gelmiştir. Erden'e göre; dijitalleşen ve globalleşen dünyanın insanı olmak zordur. Bireylerin her geçen gün farklı bilgileri hayatlarına adapte etmeleri gerekmektedir (Erden, 2022: 14). Bu adaptasyon, küreselleşmenin en temel sonuçlarından biridir. Yaşayışlar bireysel merkeziyetten uzaklaşmış ve toplumsal bağlamda globalleşme ile farkındalık çoğalmıştır.

Antony Giddens'a göre küreselleşme, zaman ve mekânsal olarak birbirinden oldukça uzakta gelişen olayların yerel oluşumlar üzerinde etkide bulunması ve bu yolla birbirleriyle ilişkili olan dünya ölçeğindeki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır (Giddens, 1995: 57). Küreselleşmenin en temel olgularından biri olan bu toplumsallık, özellikle medya aracılığıyla çok daha farklı bir boyuta taşınmış ve herkesin her an birbirinden haberdar olabilme durumu tüm toplumların şekillenmesinde rol oynamıştır. Çünkü bu küreselleşme, modern yaşamın nihai bir sonucudur. "Küreselleşme, var olanın ve olmayanın kesişimiyle, "uzaktaki" toplumsal olayların ve toplumsal ilişkilerin, yerel bağlarla iç içe geçmesiyle ilgilidir. Modernliğin küresel çapta yayılışı uzaklaşma ile yerel koşullar ve yerel girişimlerin müzmin değişikliği arasında sürmekte olan ilişki açısından kavranmalıdır" (Giddens, 1991: 21-22).

Küreselleşmenin gelişiminde ve bugüne geldiği boyutların kökenine bakıldığında, sanayi toplumu ve enformasyon toplumu göze çarpmaktadır. Sanayi toplumunda esas olan maddi değerlerin üretilmesiyken enformasyon toplumda bu durum yerini enformatik değerlerin üretilmesine bırakmıştır. Burada önemli bir ayrım karşımıza çıkar; Sanayi toplumunda gelişmenin ve ilerlemenin yolu fabrikalardan geçerken enformasyon toplumunda bilgi ve bilgisayarlar başat rol üstlenmiştir. Buna sebep olan gelişme ise, kitle iletişim araçları ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi sebebiyle coğrafi uzaklık engelinin önemini yitirmesidir. Bu bağlamda küreselleşme, yerel bir konumda var olan olayların bu konumdan çıkıyor olması olarak değerlendirilebilir. Dünyanın zaman ve mekân olarak sıkıştırılarak tekleştirilmesi, daraltılması olarak düşünülebilir. "Globalleşme tüm dünyada birçok faktörü çoğaltan ve siyasi, ekonomik, sosyolojik ve kültürel ilişkileri artıran bir süreçtir" (Rantanen, 2005: 8). Burada 'aracı' olarak betimlenen vurgu, küreselleşmenin kitle iletişim araçları ve dolayısıyla medya ile olan bağıntısının önemidir.

Stuart Hall'e göre yerel olanla küresel olanın git gide iç içe geçtiği bir düzen söz konusudur. Bu küreselliğin ana teması da Amerikan hayatının ve Amerika yaşam tarzının küreselleşmesidir. Bu küreselleşme tamamen Batı kaynaklıdır ve dili İngilizcedir. Küresel kitle kültürünün hegemonik gücü, Batı'nın inovasyonları, ekonomik olarak anaparanın ve teknolojinin çoğalması, Batıdan yayılan Avro-Amerikan hayat tarzları ve kültürdür. Özellikle bu kültürün tüm dünyaya yayılmasını sağlamak ve küreselleşmeyi kültürel olarak gerçekleştirmek esas amaç olarak görülmektedir. Bunu sağlamanın en kolay ve temel yolu da iletişimsel olarak bunu gerçekleştirmek ve bunu yaparken de medya araçlarını kullanmaktır.

İletişimin Küreselleşmesi

Küreselleşmeyi, 'global köy' tabiriyle kültürel bir gerileme olarak gören Mc Luhan, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde tüm dünyanın kültürel bir kayıp yaşadığını öne sürmektedir. Benzer şekilde, Harvey, zaman ve mekân sıkışması kavramını ortaya atmış ve yaşanan tüm teknolojik gelişmelerin coğrafi sınırları ortadan kaldırarak bunu bir içe çöküş olarak değerlendirmiştir. Harvey bu söylemiyle iletişimin küreselleşmesi bağlamında ekonomi temelinde genel bir küreselleşme tanımı da ortaya koymaktadır (Harvey, 2006: 271). Elektronik ortamlarda yaşanan gelişmeler ile herhangi bir iletinin kaynaktan alıcıya ulaşma süreciyle birlikte, iletişim alanında küreselleşme mümkün olmuştur. Önceleri geleneksel kitle iletişim araçları aracılığıyla

(gazete, radyo, televizyon vb.) insanların bulunduğu konumdan çok daha uzaktaki olayları öğrenebilmeleri mümkün olmuştur. Ardından iletişim ve ulaşım alanındaki yenilikler aracılığıyla elektronik ortamlar üzerinden yapılan aktarımlarla küreselleşme tüm dünyada ve bu teknolojileri kullanabilen herkes tarafından alımlanabilir olmuştur.

İletişim teknolojilerinin gelişimi ile özellikle medya alanında yaşanan küreselleşme ile tüm dünyada yerellik kavramı hızla yok olmaya başlamıştır. Burada medya sahipliği konusuna değinmekte fayda vardır. Özellikle çok uluslu yapıda olan ama merkezi Amerika'da olan medya şirketleri, tüm dünyada medya endüstrisini yönlendiren ve şekillendiren bir unsura sahiptir. İnternetin henüz yaygınlaşmadığı 2000'li yılların başlarında, dünyanın küresel medya endüstrisini belirleyen yedi medya şirketi mevcuttu. Bu şirketlerin ana merkezi Amerika'ydı ve buradan çıkan yayınlarla içerikler tüm dünyaya yayılmaktaydı. Medya endüstrisi için oldukça önemli olan bu sahiplik yapısı aracılığıyla, çeşitli ideolojiler tüm dünyaya aktarılabilmekteydi. Medyanın gücü ve insanlara en hızlı ulaşabilme kapasitesi aracılığıyla iletişimin küreselleşmesi gün geçtikçe çok daha önem kazanmıştır. Önceleri bu sahiplik yapısı televizyon kanalları ve film stüdyoları aracılığıyla toplumlara ulaşırken, internetin yaygınlaşması ile beraber çok daha farklı boyutlara taşınmıştır.

Küreselleşmede Televizyonun Rolü Ve Önemi

Kitle iletişim araçları, geçmişten bugüne teknolojiye bağlı olsun olmasın, sürekli bir hareketlilik halinde işlevlerini yerine getirmektedir. Kitle iletişim araçları, bütün dünyaya ulaşabilme ve herkese sesini duyurabilme özelliğiyle önemli bir güçtür. Tarihte duvar ilanları, armağanlar, antolojilerle başlayan kitle iletişim araçları, teknolojik alt yapının güçlenmesi ve çeşitlenmesiyle tüm dünyada kullanılabilir olmuştur. Kitle iletişimi, genellikle tek yönlü bir iletişim akışı içerisinde sınırsız sayıda insana ulaşabilme kapasitesiyle önemli konumdadır. Tüm dünyanın en çok kullandığı kitle iletişim araçlarından biri televizyondur. Televizyon, neredeyse her bölgeye her insana ulaşabildiği için, medya sahiplerinin her daim gözdesi olan kitle iletişim araçlarındandır.

Kitle iletişim araçlarının en temel ve önem arz eden görevlerinden biri, topluma haber verme işlevidir. Bu işlev sayesinde, her insanın dünyanın neresinde olursa olsun meydana gelen olay ve durumlardan haberdar olması mümkün olmaktadır. Bu yüzden, televizyonun küresel bağlamda önemi büyüktür. Çünkü küreselleşmenin en büyük silahı televizyon olarak görülmektedir. Resmi rakamlara göre, İngiltere'nin kamu hizmeti yayıncısı British Broadcasting Corporation (BBC), İngilizce ve 43 ayrı dilde yayınlanıp yerel ve ulusal istasyonlarca alınıp 151 milyon izleyiciye ulaşmaktadır (Uluç, 2002: 216). İnsanların dünyada meydana gelen herhangi bir durumdan haberdar olmaları için aynı dili okuyup konuşmaları gerekmez. Dilsel engelleri bu şekilde aşan mega kanallar aracılığıyla, küresel boyutta bir iletişimden söz edilebilmektedir. Örneğin bazı tematik kanallar (NTV Haber, CNN, TRT Haber vb.) haftanın her günü ve her saati (7/24) haber yayını yapmaktadır. Bu haberler yalnızca yerel boyutlarda kalmayıp, tüm dünyada meydana gelen gelişmeleri herkese aktarmaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası'nın aldığı bir karar sonucu, yalnızca saniyeler içinde tüm dünya borsaları etkilenmektedir. Bu durum, bizlere küreselleşmenin kitle iletişim araçları aracılığıyla ne kadar hızlı şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.

Küreselleşme süreciyle birlikte, tüm dünyada faaliyet gösteren firmalara ait televizyon reklamları (Coca Cola, Mc Donalds, Mercedes vb.), çoğu zaman yalnızca yayınlanacağı ülkenin diline göre çevirisi yapılarak birçok ülkede birden aynı anda yayınlanmaktadır. Bu durum bizleri tek tipleşmeye doğru götürmektedir. Tek tipleşmeden kastedilen olgu, artık dünyanın neresinde yaşanırsa yaşansın, aynı ürünleri-markaları kullanıp aynı yiyecekleri yemektir. Artık Rusya'da yaşayan bir insanla Amerika'da yaşayan insan arasında bir ayrım kalmamıştır. Her yerde ortak kültür belirteçleri hâkim olmaya başlamıştır. İnsanların yaşayışları, yaşam tarzları ve tükettikleri ürünler arasındaki belirgin sınırlar gitgide erimektedir. Örneğin dünyanın birçok farklı noktasında biri acıktığında aynı zincir markayı arayıp pizza siparişi vererek aynı lezzete her yerden ulaşabilmektedir.

Diğer bir perspektiften bakıldığında küreselleşme sürecinde kültür, alttan alta erozyona uğramaktadır. Yerellik git gide kaybolmaya başlar. Örneğin yurtdışında popüler olan dizi ve filmlerin televizyon aracılığıyla bizim ülkemizde de çevirilerinin yapılarak yayına girmesi ile kılık kıyafet, kültür, yaşayış gibi konularda büyük farklılıklar olmuştur. Örneğin Türk kültüründe, ev içerisinde ayakkabı ile dolaşmak yerine ev tipi terlik kullanımı yaygınken, farklı ülkelerdeki yaşayışlarda evde ayakkabı ile gezildiğinin görülmesiyle kültür entegrasyonuna maruz kalınmıştır.

Küreselleşme, toplumsal yaşam içerisinde birçok dinamiği bir araya getiren unsuruyla birlikte bu yaşamı toplayan ve şekillendiren bir durumdadır. Tüketim kültürü, metaların üretimi ve tüketimi gibi unsurlar küreselleşmeyle birlikte dönüşüme uğramış ve tüm toplumlar için belirleyici bir unsur haline gelmiştir (Dunn, 1998: 67). Bu süreçte kitle iletişim araçlarının ve özellikle televizyonun rolü oldukça önemlidir. Tarihsel olarak, yayıncılık modellerinden ilk ortaya çıkanı, kendini Batı Avrupa'da kurumsallaştırmış olan Kamu Hizmeti Yayıncılığı, diğeri ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'inde oluşan Ticari-Tecimsel Yayıncılıktır (Mutlu, 1999: 29).

Kamu hizmeti yayıncılığı, kökeninde sorumlu yurttaş, ulus-devlet gibi olguları desteklemeye yönelik yayın politikası izlemektedir. Milli kültürü korumak ve milli değerlere sahip çıkmak, toplumu bilinçlendirmek, kültürlendirmek, ulusun ahlaki bir konumda olmasını sağmak gibi görevleri mevcuttur. Bu yayıncılık türünde idealize edilmiş yayıncılık ilkeleri bulunmaktadır. Bunun amacı ise, ortak idealize edilmiş değerlere sahip bilinç düzeyi yüksek yurttaşlar yaratmaktır.

"Kamu hizmeti yayıncılığında ortak değerlere sahip yurttaşlardan oluşan homojen bir birliğe seslenilirken, tecimsel yayıncılıkta yurttaş kavramının yerine tüketici kavramı geçmektedir" (Mutlu, 1999: 33).

Ticari- Tecimsel yayıncılık türünde, kamu yararı gözetilmez. Daima kâr odaklı bir yayıncılık anlayışı mevcuttur. Televizyonda kâr elde etmenin yolu da raiting ölçümlerinden ve reklam gelirlerinden geçmektedir. Oysaki kamu hizmeti yayıncılığı, devlet finansörlüğünde olduğu için bu tarz kaygılardan uzaktır. Özel yayıncılıkta, ticari girişimciliği meşrulaştıracak ifade özgürlüğü alanı bulunur. Yurttaş kavramından uzaklaşılır, kâr elde etmek uğruna üretilen içeriklerle televizyonda 'tüketiciler' için yayın yapılır.

Her iki yayıncılık türünde de seyirci etken değildir, edilgen konumdadır. Seyircinin bu pasif alımlayan rolü, medya sahipliğinde üretilen içeriklerin tüm dünyadaki insanlar tarafından tek yönlü olarak alımlanmasını sağlar. Burada dünya ölçeğinde sayılı medya şirketlerinin ideolojileri konuşur. Hangi kanalda hangi yayın yapılacağı, halkın hangi haberi izleyip hangisini izlememesi gerektiği ve neyi düşünüp neyi düşünmemesi gerektiği bu mega şirketler tarafından karar verilen bir olgudur. Kitle iletişim araçlarından televizyon, tek yönlü bir iletişim aracı olduğu için verilmek istenen mesajların, aktarılmak istenen ideolojilerin taşıyıcılığını yapar.

İdeoloji yaymada kullanılan aygıtlar devletin olabileceği gibi devlet dışı da olabilirler. Devletin hem baskı aygıtları hem de ideolojik aygıtları vardır. Ama aralarında kesin sınır yoktur. İdeolojik çaba hem kullanılan aygıtta hem de onun eylem ve işleminde konuşlanmıştır ve yaşam pratiğiyle birlikte yürür. Üretim ilişkilerinin yeniden üretimini de sahip olduğu ideolojik gücü kullanarak, devletin bu iki tür aracı sağlar (Althusser,1970: 39).

Kitle iletişim araçları, özellikle daha fazla tercih edilmesi nedeniyle televizyon toplumsal yapı içinde bireylerin neyi, ne kadar bilmesi gerektiği konusunda belirleyici bir araçtır. Bireyleri neyi düşüneceklerinden çok, ne hakkında düşünecekleri konusunda yönlendiren televizyonda, medyatik gerçeklik kurgusu içinde yeniden inşa edilen haberlerle olaylar çoğu zaman nesnel gerçekliğin önüne geçmekte; bireyler de dış dünyadaki gerçeklikleri medya nasıl sunuyorsa o şekilde algılamakta ve öğrenmektedir (Karaduman 2007: 45)

Burada George Gerbner'in 1960'larda geliştirdiği Kültürel Göstergeler ve Ekme Kuramı'ndan bahsetmek gerekir. Ekme Kuramı'nda Gerbner, medyanın bir kültürde var olan değer ve tutumları yani egemen değer ve görüşleri ektiğini öne sürer. Televizyon izleme pratikleri üzerinde

detaylı bir analiz ve çalışma yapmıştır. Gerbner'e göre (1982), televizyon bir hikaye anlatma biçimidir. Televizyonda seyirci için üretilen her program türünün bir hikayesi, bir amacı vardır. Bu programları izleme yoluyla alımlayan seyirci, bu hikayenin içine doğar ve onu yaşar.

Gerbner'e göre medyayı alımlama araçlarının en temelinde yer alan televizyonu izleme eylemi, farklı hayatlara ve kültürlere sahip olan bireyleri bir araya getiren bir unsurla ilgilidir. Bu unsurlara genel olarak ana akım denilmektedir. Ana akım, bu kitle iletişim aracının seyirci üzerinde ekmeye çalıştığı değerlerle ilişkilidir. Televizyon, basit bir elektronik araç aracılığıyla insanların evlerine girer ve sürekli tekrar eden kalıplar aracılığıyla kültürleri şekillendirip bir dünya görüşünü herkese yayabilir. (Gerbner, 1982: 102).

Gerbner'in bu ekme kuramı, medyayı en çok alımlayan insanlara odaklanır. Bu araştırmanın bulgularına göre, yalnız yaşayan ya da yalnız televizyon izleyen kişiler televizyonun ekme yönündeki etkisine daha açık durumdadırlar. İnsanlar ne kadar çok televizyon izlerlerse, günlük hayatla ilgili algıları o derecede dönüşmektedir. Televizyon izleme sıklığının çoğalması, bireyin toplumsal parametlerini şekillendirmesinde etkilidir. Bu yüzden televizyon, dönüştürmeye önce insanın içinden başlar. Sonra toplumsal boyutta bir dönüşüm yaşanır. Ardından da küresel bağlamda dönüşüm yaşanarak kültürleri şekillendirir.

Benzer şekilde Harold Lasswel'in geliştirdiği 'Hipodermik İğne Kuramı' uyarınca, kitle iletişim araçlarıyla kitlelere gönderilen mesajlar deri altına enjeksiyon yapan bir iğne gibi direkt etki eder. Bu kurama göre mesajlar uyarıcı bir etken gibi doğrudan etki eder ve kitleler pasif alıcılardır. Sihirli Mermi adıyla da bilinen bu çalışma, kitleleri belli etkiler altına sokmak, belli olan ideoloji ve görüşlerin kitlelere yayılmasını ve onlar üzerinde etki yapmasını araştırır. Bu konuda da medyanın rolü oldukça önemlidir çünkü kitlelere ulaşabilmenin en temel ve kolay yolu medyayı kullanmaktır.

Kitle iletişim araçlarından televizyonun, dünyadaki tüm kültürleri erozyona uğratarak tek tip bir kültür yarattığı görüşünü benimseyenler mevcuttur. Televizyon gündelik yaşam pratiklerine dâhil olmadan önce, sosyal ilişkileri daha kuvvetli toplumlar olduğu ve sosyal aktivitelere daha çok zaman ayrıldığını belirtenler mevcuttur. Televizyon bireyselleşmeyi ve toplumsal çözülmeyi beraberinde getirmiştir. Neredeyse herkesin evinde bulunan televizyon, aile ortamında sürekli açık olan, izlenmese bile göz ucuyla takip edilen ve bir şekilde ortamda 'ses' olması için bile çalıştırılan bir cihaz haline gelmiştir.

Küreselleşme ile birlikte, kültürler arasındaki ilişki dönüşüme uğramıştır. Dünyanın her yerinde, aynı markaları giyen, aynı yemekleri yiyen, aynı filmleri izleyen bir kitle oluşmuştur. Gitgide daha çok birbirine benzeyen kültürler ortaya çıkmaya başlamıştır. Televizyonun ve medyanın bu kültürün ortaya çıkmasındaki etkisi oldukça büyüktür. Televizyonda yayınlanan dizilerin, reklamların, müziklerin ve hatta bütün programların bu sürece katkısı bulunmaktadır. Çünkü bu sayede insanların gündelik yaşam pratikleri değişmiş ve yaşam tarzları farklılaşmıştır.

Uydu teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, dünyanın birçok yerinden yabancı kanallar izlenebilmektedir. Bu durum beraberinde, dünyadaki en popüler programların herkes tarafından tüketilmesini getirmiştir. Dizilerin ve televizyon programlarının artık kültürel boyutta küresel izleyici kitleleri bulunmaktadır. Bu programlar aracılığıyla, reklamı yapılması istenen ürünlerin ve markaların küresel bir kitleye ulaşması mümkün olmaktadır. Aynı zamanda ideolojik olanın yaygınlaştırılması da bu programlar aracılığıyla mümkün olmakta ve kitlelere kolaylıkla ulaşılabilmektedir.

İdeoloji Aracılığıyla Şekillenen Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyon

Van Dijk ideolojilerin söylemler aracılığıyla ifade edildiğini ve yeniden üretildiğini belirtir. İdeolojiyi, bir grubun bilişsel sosyo-politik düşüncelerinin bilişsel temelini oluşturan bir sistem olarak tanımlar ve ideolojik söylem analizinin amacının ideolojik yapılarla söylem yapıları arasındaki bağlantıyı sistematik olarak ortaya koymak olduğunu vurgular. İdeoloji ve söylem arasındaki

bağıntının tek yönlü olmadığını ve karşılılık aracılığıyla gerçekleştirildiğini söyler. İdeoloji ve söylemlerin bireyler üzerinde benimsetici güç olduğundan bahseder (Van Dijk, 2006: 133-134). Bu ideoloji ve söylemlerin yer aldığı mecralar tüm dünyada küreselleşme ile birlikte günden güne artmaktadır. Küreselleşme süreci kitle iletişim araçlarının şeklini belirgin şekilde farklılaştırmış ve gitgide artan bir hızla dönüştürmeye başlamıştır. İletişim araçlarının dönüşmesi, günümüz küresel dünyasındaki ekonomik hayatı, siyaseti, toplumları ve kültürleri birçok açıdan etkilemiştir. Bu etkilenme bağlamında tüm dünyada ortaya çıkan tek tipleşme, yerelliğin kaybolması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Bu duruma etkisi olan en önemli kitle iletişim aracı televizyondur. Dünyanın her yerinden her yaştan izleyici kitlesi bulunan televizyon, sadece kendi sınırları içinde kalmayarak yayının ulaştığı her bölgeyi dönüşüme uğratmıştır. Yerelliğin git gide kaybolduğu, globalleşmenin hızla önem kazandığı bir mecra haline gelmiştir. Bu globalleşme ile dünyanın her yerinde benzer içerikler üretilmeye ve tüketilmeye başlanmıştır. Farklı coğrafyalarda farklı kültürlere ait yaşamlar süren insanların, bu kitle iletişim aracı ile kültürel etkileşim yaşadıkları bilinen bir gerçektir.

Televizyonun olumsuz etkileri ve kültürler ile insanlar üzerinde yarattığı dönüşüm iletişim çalışmalarına sıklıkla konu olmaktadır. Bu alanda televizyonda yayınlanan sağlık programları üzerine yapılan bir araştırmada iki farklı sağlık programının ideolojik analizi yapılmıştır. Bu analize göre medyada yer alan içerikler sağlık programları içerisinde farklı konularla seyirciye yansıtılmaktadır. Güzellik ve kozmetik konusuyla bağdaştırılarak çeşitli söylemlerle sağlık programları yapılmaktadır. Medya ürettiği söylemler aracılığı ile temsil ettiği ideolojileri pekiştirir ve gündelik yaşama sokar. Sağlık politikaları açısından da durum böyledir; medyada sağlık programlarındaki söylemler dolayımıyla sağlık politikalarının ideolojik konumları pekiştirilir.

2005 yılında yapılan başka bir araştırmaya göre televizyonun ideolojik kültürel yetiştirme rolü olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu çıkarım yapılırken George Gerbner'in Kültürel Göstergeler Projesi'nin Mesaj Sistem ve Yetiştirme Çözümlemeleri bileşenlerinden yararlanılmıştır. Araştırmada önce, en çok izlenen ticari kanallardan ATV, Kanal D, Show ve Star televizyonları ile TRT1 ana haberlerinin çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Çözümleme sonucunda, televizyonun çok fazla şiddet sunumu yaptığı ortaya çıkmıştır.

Dünyanın içinde bulunduğu ekonomik sistem, kitle iletişim araçlarının küresel bağlamda önemini artırmıştır. Kâr odaklı yapı gereğince, televizyon için üretilen ve halkın tükettiği içerikler mevcut olan yapıya hizmet etmektedir. Kamu hizmeti yayıncısı olan medya kuruluşlarının dâhi gelirlerinin bir kısmını reklamlar aracılığıyla karşılaması, bu para döngüsünün kitle iletişim araçlarının sürekliliği için ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Bu döngü içerisinde, dünyanın herhangi bir yerinde oluşturulan içerik, başka bölgelerde de alımlanabilir olmuştur. Küreselleşmenin yaratığı bu durum, süreklilik içerisinde tüm dünyadan bilgi alıp vermeyi sağlayan ve kültürleri birbirine yakınlaştıran konumuyla yirmi birinci yüzyılda önemini korumaktadır.

Louis Althusser, kültürel ideolojinin temsiller, simgeler ve olgular yoluyla ortaya çıktığını söylemektedir. John Fiske ise Althusser'in bu tezinden yola çıkarak kitle iletişim araçlarının en önemli aşamalarından biri olan televizyon mecralarındaki başat ideolojiyi şu şekilde özetlemektedir:

> Kodlamadaki ideolojik uygulamayı kod açmada uygulayacak olursak, bildiğimiz beyaz, orta sınıf erkek bir Amerikalı (veya batılı) durumuna çekiliriz. İletiler televizyonsal, toplumsal ve ideolojik kodların tutarlı ve tümleşik bir anlam oluşturmak için bir araya geldiği sosyal noktadan okunur: programı bu şekilde anlamlandırırken kendimizi ideolojik bir uygulama içine sokuyor ve toplumun başat ideolojisini sürdürüyor ve meşrulaştırıyoruz; bunun için aldığımız ödül, bilineni ve onun yeterliliğini kabul etmenin insana verdiği kolay zevktir (Fiske,1987: 11-12)

Televizyonun sırf evde ses olması nedeniyle bile aktif olarak kullanıldığı bir yaşam biçimi içerisinde, bu kitle iletişim aracının insan hayatının bu denli merkezinde olması neticesinde okuyup

araştıran ve dogma olmayıp eleştiren insan yapısından gitgide daha edilgen yapıdaki bir birey konumuna geçilmiştir. Bu durum iletişim araştırmalarına sıkça konu olmuş ve özellikle eleştirel ekonomi politik çalışmalarında araştırılmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın olarak kullanılan iletişim kuramlarının çoğunluğu, ABD, Fransa, İngiltere gibi gelişmiş Batı toplumlarından üretilmiştir. Bu durum da ideoloji bağlamında değerlendirildiğinde, hâkim olan görüşlerin çerçevesinde çalışmalar yapılması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Sonuç

Küreselleşmenin en yaygın ve en somut sonuçları medya alanında ortaya çıkmaktadır. En büyük kitle iletişim araçlarından biri olan televizyonun, küreselleşmenin etkisiyle ideolojik bağlamda önemi yüksektir. Dünyadaki medya sahipliğinin şekillendirdiği biçimde, gündem belirleme kuramı gibi yöntemlerle seyirciye verilmek istenen bilgi sınırlı şekilde sunulmaktadır. Bunun en temel sebepleri arasında televizyonun tek yönlü bir iletişim aracı olması ve seyircinin yalnızca edilgen konumda bulunması yer almaktadır. Televizyonun bu monolog yapısı, ideolojilerin yaygınlaşması ve geçerliliğini kolaylaştırması için bir fırsat olarak görülmektedir.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki televizyonun ekme kuramı içerisinde önemli bir rolü vardır. Örneğin bu rol aracılığıyla küresel dünyada mega medya sahipliği, istenilen ideolojik görüşü ekonomik çıkarları doğrultusunda izleyicilere empoze edebilmektedir. Seyirciye ulaşmanın en temel yolu kitle iletişim araçlarından geçmektedir. Bu bağlamda televizyon, ideolojilerin yaygınlaştırılmasında önemli bir konuma sahiptir. Benzer şekilde, kültürleri birbirine yakınlaştırıp tektipleşmeyi ve tekelleşmeyi beraberinde getiren bu küreselleşme aracılığıyla, dünyanın her yerinde aynı marka zincirleri hüküm sürmeye başlamıştır. Ekonomik sistem içerisinde oldukça büyük bir yere sahip olan bu durum sayesinde, insanlar dünyanın birçok yerinde aynı yiyeceği tüketip aynı videoları izleyebilmektedir. Aynı marka kıyafetleri giyip aynı zincir marketlerden alışveriş yapabilmekte, aynı restoranlarda yemek yiyebilmektedir. Küreselleşmenin bu tüketim endüstrisine olan katkısı muazzamdır. Çünkü küreselleşme, dünyanın her yerinde aynı "kalite" ve aynı "standart" ürünlere sahip olan insanları yaratır. Aynı dili konuşmayan, aynı coğrafyada yaşamayan, aynı kültürleri deneyimlemeyen bir sürü insan aynı lezzette yemeği yiyebilir ve aynı marka kot pantolonu giyebilir. Sözlerini bilmese bile aynı müziği dinleyebilir, aynı videoyu izleyebilir ve medya aracılığıyla dünyanın her yerinden haberdar olabilir.

Dili ne olursa olsun her çocuk aynı çizgi filmleri seyredebilmekte ve kültürel şekillendirmelere maruz kalabilmektedir. Örneğin Ninja Kaplumbağalar çizgi filmiyle pizza tüketimi ve küresel anlamda yaygınlaşması arasında paralellik bulunmaktadır. Pizza yiyeceğinin çizgi filmde sıklıkla tüketildiğini gören çocuklar, ebeveynlerinden bu yiyecekleri talep etmeye başlayarak pizzanın tüm dünyada yaygınlaşması mümkün olmuştur. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Televizyonun küreselleşme üzerindeki etkileri ve bunun gücü her geçen gün artmakta ve çeşitli ideolojiler için kullanılmaktadır. Teknolojinin yaygınlaşması ve medyanın gücü ile birlikte bu durum güç geçtikçe çoğalmaya ve çeşitlenmeye devam edecektir.

Kaynakça

Althusser, L. (2016). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. İstanbul: İthaki Yayınları.

Erden, N. K. (2022). Lambadaki Cin Sosyal Medya. İstanbul: Martı Yayınları.

Fiske, J. (1987). Television Culture. Landon: Routledge.

Gerbner, G. (1982). "Charting the mainstream: Tv's Contributions to Political Orientations." Journal of Communication 32 (2): 100 -127

Giddens, A. (1991). Modernity and Self Identitiy, Polity. Akt. Nadir Sugur (1995) "Küreselleşme Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme" Birikim Dergisi Sayı: 73.

Harvey, D. (2006). Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları.

Karaduman, S. (2007). Medyatik Gerçeklikte Kimlik Temsilleri: Televizyon Haberlerinin Aktörleri Üzerine Düşünceler, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 4 (4),

45–56.

Steger, M. B. (2003). Globalization: A Very Short Introduction, Oxford: Oxford University Pres.

Tezcan, M. (1996). Küreselleşmenin Eğitimsel Boyutu. Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi (23-26 Ekim). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 187-195.

Toulmin, S. (1999). The Ambiguities of Globalization. Futures 31, 905-912.

Uluç, G. (2002). Medya Yapılarının Küreselleşmesi. Doğu Batı Dergisi, sayı: 18, 205-226

Teun, V. D. (2006), "Ideology and Discourse analysis", Journal of Political Ideologies, 11(2): 115-140.

Orta Öğretim İngilizce Öğretim Programında Sürdürülebilirlik Kavramlarının İncelenmesi

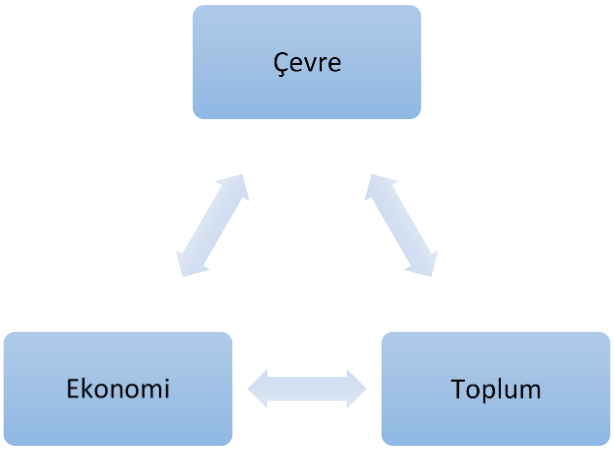
M. Pınar BABANOĞLU[1]

Giriş

Eğitimde sürdürülebilirlik, UNESCO ve Birleşmiş Milletler tarafından yürütülen 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma için küresel amaçlar çerçevesi içerisinde yer almaktadır. Sürdürülebilir eğitimde daha iyi yarınlar için genç nesillere bilgi, beceri ve sürdürülebilir ve barışçıl bir dünya farkındalığı kazandırmak hedeflenmektedir. Küresel bir perspektifi olan sürdürülebilir eğitim sadece sürdürülebilir kalkınmanın temelleri olan çevresel, ekonomik ve sosyal alanlara değil öğrenme becerileri, perspektifler, değerler ve kültürel farklılıkları da ele alarak geleceğin sürdürülebilir küresel düzenlerini oluşturmaya odaklanmaktadır. Küresel amaçlar, küresel platformlarda gibi ortak bir dil kullanılarak tartışılabilir ve çözümlenebilir. İngilizce dili dünyada en çok öğrenilen, konuşulan ve öğretilen dil olması nedeniyle İngilizce öğretiminde sürdürülebilir eğitim ve küresel amaçların yer alması da gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE EĞİTİM

Sürdürülebilirlik, hayat kalitesi ve gelişimi arayışındaki çevresel, sosyal ve ekonomik etmenlerin dengelendiği bir gelecek düşüncesi anlayışıdır (Şekil 1., UNESCO, 2012). Dünyanın, ekonomik, kültürel, sosyal, çevresel ve politik anlamda tekrar yapılandırılması ve düzenlenmesi adına en çok vurgulanan küresel anlayışa dayalı görüngülerden biridir.

Şekil 1. Sürdürülebilirlik Döngüsü (UNESCO, 2012)

[1] Doçent, Mersin Üniversitesi,

Sürdürülebilirlik, sıklıkla uzun dönem amaçlar (örneğin daha sürdürülebilir bir dünya gibi) amaçlar olarak düşünülürken, sürdürülebilir gelişim ise bu amacı gerçekleştirmede geçirilen tüm süreç ve yollardır; örneğin sürdürülebilir ziraat ve tarım, sürdürülebilir üretim ve tüketim, iyi yönetim, araştırma ve teknoloji transferi, eğitim ve öğretim. Paralel olarak, sürdürülebilir gelişim amaçlarına ulaşmak için, kültürel gelişim ve iletişim, çevrenin ve kaynakların korunması için bilinçli sorumluluk, cinsiyet eşitliği, fakirliğin azaltılması, barış ve hoşgörünün artırılması gibi prensipler oluşturulmuştur. Aşağıda, bu prensipleri içeren 17 adet sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin başlıklar verilmektedir (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2016, Ateş, 2019, s. 103);

- Açlığa son
- Erişilebilir ve temiz enerji
- Eşitsizliklerin azaltılması
- İklim eylemi
- İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme
- Nitelikli eğitim
- Sağlıklı bireyler
- Sanayi, inovasyon ve altyapı
- Sorumlu tüketim ve üretim
- Sudaki yaşam
- Sürdürülebilir şehir ve yaşam
- Toplumsal cinsiyet eşitliği
- Temiz su ve sıhhi koşullar
- Yoksulluğa son
- Karasal yaşam
- Barış ve adalet
- Hedefler için ortaklıklar

Eğitim ise, bu prensiplerin, sürdürülebilirlik kavramının hayat boyu öğrenme ve kazanıma odaklı olarak geniş çapta kabul edilmesi ve kavranmasındaki yadsınamaz öneminden dolayı sürdürülebilir gelişimin bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca "Eğitim ve öğrenme şansına sahip her bireyin doğal kaynaklardan yararlanma ve sürdürülebilir bir yaşam biçiminin etkin kılınması konusunda bilgi sahibi olabilmesini sağlamaktır" (UNESCO, 2017, Ateş, 2019, s.104). Bu bağlamda 'Sürdürülebilir Gelişme odaklı Eğitim (SGE), bireylerin sürdürebilir kalkınma bilincini kazanıp eyleme dönüştürebilmeleri için güdülendiği, eleştirel düşünme, gelecekteki senaryoları tasarlayabilme ve karar verebilme yetkinliğini kazandıran, katılımcı öğrenme yöntemlerinin benimsendiği bir yaklaşımdır (UNESCO, 2014, Öztürk, 2017, s. 4).

Genel anlamıyla SGE' nin temel amacı, sürdürülebilir gelişim adına sosyal, ekonomik ve çevresel gerçekler ile ilgili yerel ve küresel bir bakış açısıyla kendi etkinliğinin ve sorumluluklarının farkında olan sürdürülebilir bireyler için yeterlilikler geliştirmektir. Böylelikle SGE'nin pedagojik kavram ve anlayışı aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

"SGE, öğrenme içerik ve kazanımlar, pedagoji ve öğrenme ortamına gönderme yapan bütüncül ve dönüştürücü bir eğitim anlayışıdır. Böylelikle SGE, müfredatlarda sadece iklim değişikliği, fakirlik ve sürdürülebilir tüketim konularını bütünleştirmekle kalmaz ayrıca etkileşimli, öğrenen-merkezli öğretmen ve öğrenme ortamları yaratır." (UNESCO, 2012, p. 7)

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun olarak SGE prensiplerine göre hem öğretim müfredatlarının ele alınarak yeniden yön verilmesi hem de pedagojik yönerge ve içeriklerin uyumlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu durumdan yabancı dil öğretimi ve müfredatları da hariç olmamaktadır. Özellikle geniş açıdan bakıldığında, iklim değişikliği, göç, yoksulluk gibi toplumların ortak küresel sorunlar ile ilgili görüşün anlaşabileceği, ortak çalışmalar yürütebilmesi için başarılı ve

verimli bir iletişim kurabilecekleri ortak bir dile ihtiyaç artmış olduğundan yabancı dil eğitimi küresel amaçlar açısından daha da önem kazanmıştır. Zgymunt (2016), sürdürülebilir bazlı bir gelecek için yabancı dil eğitiminin önemini aşağıdaki gibi vurgulamıştır.

"Sosyal çevrenin başarılı bir şekilde yapılandırılması ve korunması net bir şekilde anlaşılmalı ve küresel boyutta kabul edilmelidir. Amaçlara ulaşmada bir ihtiyaç daha ortaya çıkıyor; Bu tam olarak, yabancı dil kullanıcısını görüşmelerde bir partner, çevresel sorunlarda bir tartışmacı ve çevresel felaketler için bir muhatap olarak gören bir yabancı dil eğitimi ihtiyacıdır. Bu yüzden dil eğitimi, özellikle yabancı dil eğitiminin SGE'nin bütüncül bakış açısına göre adeta bir köşe taşı haline gelmektedir" (p. 116).

Günümüz dünyasında yabancı dil eğitim ve öğretimini geleceğin sürdürülebilir dünyasını içeren bir küresel yaklaşım olmadan hayal etmek imkansızdır.

Geçmişten bu yana çeşitli göçler, ticaret ve istila gibi sebeplerle toplumlar üzerinde giderek daha etkili bir dil haline gelen İngilizce' nin 'lingua franca' yani ortak dil olduğu artık teknoloji, ekonomi, eğitim ve internet alanlarında da baskın hale gelmesi ile neredeyse kesin hale geldi. Ayrıca İngilizceyi dünyada anadilinin yansıra yabancı dil olarak öğrenen/kullanan iki/çok dilli kişilerin sayısı, İngilizceyi anadili olarak kullanan tek dilli kişilerin sayısından oldukça fazla hale gelmiştir (Eberhard, Simons & Fennig, 2019), bu yüzden İngilizce dilinin küresel bir görüngü olarak yerini korumaktadır. Dahası, İngilizce sürdürülebilir kalkınmadaki küresel iletişim rolünü üstlendiği, Yabancı Dil Olarak İngilizce (YDE) ile SGE'nin ortak noktaları olması ve küresel hedeflere ulaşmada birbirlerini küresel vatandaşlar adına destekleyebilecekleri gerçeği üstlendiği düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında ve SGE amaçlarını yansıtmada etkili bir araç olabilecek olan yabancı dil öğretim müfredatları, hedef dili öğrenenlerin edinme/öğrenmelerini sağlarken, YDE müfredatlarının da sürdürülebilirliği içeren SGE ye uyumlanması ve yapılandırılması gerekmektedir. Bu sebeple, McKeon ve diğerlerine göre (2002, s.15) "eğitimi sürdürülebilirliği içerecek şekilde tekrar yön vermek, üniversite, tıp ve hukuk, teknik okullar, ilkokuldan liseye, tüm zorunlu eğitim sistemlerinde ele alınmalıdır".

Yapılan bazı çalışmalarda SGE'nin okul müfredatlarına bütünleştirilmesi konusuna odaklanılmıştır. Üçüncü seviyede (üniversite) SGE (Woo et al, 2012; Ryan & Tilbury, 2013; Libuano & Peter, 2013; Padmanabhan & Singh, 2016; Durrani, Malik & Jumani, 2019; Listyarini, 2019; Melles, 2019; Schrage, 2015; Longhurst & Gough, 2018; Smardon & Reiter, 2018; Longhurst & Gough, 2020; Mathews, Oats & Kgotlaetsile, 2020), SGE'nin fen müfredatı ve kitaplarına bütünleştirilmesi (Özsoy, 2019; Tatlılıoğlu, 2019, Ateş, 2019), SGE'nin dil eğitimi ve yabancı dil müfredatlarına bütünleştirilmesi (Jodoin, 2019; Jodoin & Singer, 2019) konularında araştırmalar yapılmıştır. Gürsoy'a göre (2010) çevresel ğitimin ilköğretim İngilizce derslerine bütünleştirilmesi, öğrencilerin çevre farkındalığını artırarak anlamlı bir yabancı dil öğrenme sağlar. Lavrysh and Lytovchenko (2019) Uraynada üçüncü seyive İngilizce derslerinde sürdürülebilr kalkınma yaklaşımlarının bütünleştirilmesi üzerine yaptıkları çalışmada, öğrencilerin sürdürülebilirlik farkındalıklarını ve motivasyonlarını artırarak öğrenmeyi desteklemekte olduğu sonucunu bildirmişlerdir. Cvikić and Dobravac (2020) ise Hırvatistan ilköğretim İngilizce programını SGE açısından incelemiş ve programın SGE'nin yeterliliklerini desteklediğini rapor etmişlerdir. Haan (2020) SGE'nin İngilizce derslerine lise öğretmenlerinin de katılımıyla dahil edilmesine yönelik yaptığı çalışmada düşük seviyede bütünleştim ve daha fazla gelişime ihtiyacı bildirmiştir. Babanoğlu ve Ağçam (2020) Türkiye'deki ilköğretim İngilizce programını SGE amaçları ve yeterliliklerini incelemiş ve programın çevre ve toplum konularını makul düzeyde içerdiği fakat ekonomik konularda SGE açısından eksik olduğu sonucuna varmışlardır. Bu çalışmada lise eğitimindeki zorunlu İngilizce dersleri öğretim programında sürdürülebilirlik konuları kapsamında küresel amaçlar ve sorunların ne derece yer aldığı incelenmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, orta öğretim (9., 10., 11., 12. Sınıflar) İngilizce öğretim programında SGE adına sürdürülebilirlik konuları ve içeriklerini araştırmak için doküman ve içerik analizi yapılmıştır. 2018 yılında güncellenen program içeriğinde getirilen yeniliklerden biri de aşağıda belirtildiği üzere sürdürülebilirlik ve küresel amaçlarda önemli kavramlardan olan etik ve değerler konularına daha fazla yer verilmesi olmuştur:

"9.-12. Sınıflar yeni programı MEB tarafından web sayfasında açıkça belirtilen mevzuattaki (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf) düzenlemelere uygun olarak hazırlanmıştır. MEB tarafından genel amaçlarda belirtildiği üzere yeni programda, yetkin sözlü ve yazılı iletişim becerilerini kazandırmanın yansıra küresel, milli, insani, ahlaki, kültürel ve etik konularında farkındalığı artırtmaktır. Yeni programdaki öğrenme hedefleri ve temel kullanımlar bu amaca uygun olarak hazırlanmıştır." (MEB, 2018, s.9)

Güncellenen programda SGE adına küresel hedefler ve sürdürülebilirlik ile ilgili çevre, toplum ve ekonomik konuların programda ne kadar yer verildiği ve ilgili konuların işleniş ve materyallerde verilen önerilerde vurgulanıp vurgulanmadığı irdelenmektedir. Örneğin Şekil 2'de 9. Sınıf İngilizce öğretim programındaki 2. Ünite olan 'My Environment' (Benim Çevrem) konusunun içeriği gösterilmektedir.

9th Grade

THEME 2: MY ENVIRONMENT		
Functions and Useful Language	**Language Skills and Learning Outcomes**	**Suggested Materials and Tasks**
1. Talking about locations of things **2. Asking about and describing neighborhood** **3. Making comparisons** - What do you have in your room/kitchen/classroom/lounge/school? Is it a large or a small cellar? There aren't any sport facilities in our school. Do you live in a nice community? This store is cheaper than the previous one. Is there a nice mall in this neighborhood? The one in our neighborhood is the biggest in Ankara.	**Listening** **E9.2.L1.** Students will be able to respond to the questions related to the topic of a recorded text/video. **E9.2.L2.** Students will be able to locate the things as they listen to information about the instructions. **Pronunciation** **E9.2.P1.** Students will be able to differentiate /ɪ/ and /i:/ sounds. *Eg. sit /sɪt/ seat /si:t/* **Speaking** **E9.2.S1.** Students will be able to ask about and describe their neighbourhood. **E9.2.S2**. Students will be able to compare people, places and objects around them. **E9.2.S3.**Students will be able to ask and answer questions about location of things and places. **Reading** **E9.2.R1.** Students will be able to read a simple text for specific information about their neighbourhood/city etc. **Writing** **E9.2.W1.** Students will be able to fill in a chart comparing cities in different countries/Turkey. **E9.2.W2**. Students will be able to describe different environments in simple sentences and phrases.	Product Labels Brochures Discount Banners High-end Flea Market Songs Games Poster Advertisements Note taking Comparing Role play Information Gap Descriptive Text Tables/graphics **DISCUSSION TIME** **TECH PACK** **E-PORTFOLIO ENTRY** **VIDEO BLOG ENTRY**

Şekil 2. 9.Sınıflar İngilizce Öğretim Programı 2. Ünite Görüntüsü (MEB, 2018)

Programda dil işlevleri sütununda yaşanılan çevreyi/mahalleyi anlatma ve karşılaştırmalar yapma hedeflenmektedir. Soru formlarından örnek olarak 'Do you live in a community? (İyi bir toplulukta/çevrede mi yaşarsınız?) sorusu ile öğrencilerin yaşadıkları çevre veya toplulukla ilgili düşünmeleri, sorgulamaları ve fikirlerini İngilizce olarak ifade etmeleri amaçlanmaktadır.

11th Grade

THEME 10: VALUES AND NORMS		
Functions and Useful Language	**Language Skills and Learning Outcomes**	**Suggested Materials and Tasks**
1. Expressing opinions **2. Exchanging ideas** **3. Making comments** Turkish people are not only hospitable but also… Nasreddin Hodja is not only a great humorist but also a great philosopher and a man of wisdom. I think that all societies… What do you think about the values of the modern World? I believe… Good company supports both good morals and humanity. Neither men nor women deserve inequality. "We love all the created for the sake of the Creator." Yunus Emre "Either seem as you are, or be as you seem." Mevlana Celaleddin-i Rumi Peace begins within each one of us. How do people feel when they are exposed to discrimination, humiliation, violation…?	**Listening** **E11.10.L1.** Students will be able to identify the topic and the main idea of a recorded text/video. **Pronunciation** **E11.10.P1.** Students will be able to practice the sounds of /i:/ and /aɪ/. e.g. *neither /ˈnaiðər/, either /ˈaiðər/* **Speaking** **E11.10.S1.** Students will be able to exchange ideas about values and practices. **E11.10.S2.** Students will be able to make comments about moral values and norms in different cultures. **Reading** **E11.10.R1.** Students will be able to distinguish the main idea from supporting details in a text about the effects of values on societies. **Writing** **E11.10.W1.** Students will be able to write an essay about the importance and effects of values and norms in society. **E11.10.W2.** Students will be able to write slogans about spiritual, moral and social values.	Movies Interviews Roleplays Family Albums Pictures of the past and present Surveys Debates **IDIOMS/PROVERBS OF THE WEEK** **DISCUSSION TIME** **TECH PACK** **E-PORTFOLIO ENTRY** **VIDEO BLOG ENTRY** **ELP Self-Assessment**

Şekil 3. 11.Sınıflar İngilizce Öğretim Programı 10. Ünite Görüntüsü (MEB, 2018)

Programda 11.sınıflar 10. Ünitede Values and Norms' (Değerler ve Normlar) konusu işlenmekte ve sosyo-kültürel bir yaklaşımda Türk misafirperverliği ve insani değerlere sahip olma gibi değerlere değinilmektedir. Ayrıca, Küresel amaçlardan biri olan 'Eşitsizliklerin azaltılması/ Cinsiyet Eşitliği kavramlarına gönderme yaparak dil işlevlerindeki 'neither-nor' (ne.. ne de…) kalıbı da *'Neither men nor woman deserves inequality'* (Ne erkekler ne de kadınlar eşitsizliği haketmez) şeklinde vurgulanmaktadır. İlaveten '*How do people feel when they are exposed to discrimination, humiliation, violation…?* (İnsanlar ayrımcılığa, aşağılanmaya ve şiddete maruz kaldıklarında ne hissederler?' türünde soru önerileriyle öğrencileri bu insanı durumları sorgulamaya, duygudaşlık kurmaya ve farkındalıklarını artırmaya yöneltmektedir. Program içerisinde bu tür sürdürülebilirlik kavramlarını içeren ve SGE amaçlarına uygun içerikler incelenmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Güncellenen İngilizce öğretim programında 9. Sınıflar ders içerikleri incelendiğinde, toplamda üç ünitede sürdürülebilirlik ile ilgili kavramları tespit edilmiştir. Sürdürülebilirlik sosyal boyutu açısından 2. Ünite 'My Environment' (Benim Çevrem) konusunda öğrencilerin yaşadıkları çevre ile ilgili farkındalık oluşturması söz konusudur. Şekil 2. de verildiği üzere diğer bir ünitede 'Human in Nature' (İnsan Doğada) *What can ve do to prevent natural disasters? (Doğal afetlerden korunmak için ne yapabiliriz?* türünde soru formlarıyla hem çevre hem de sosyal konularda beyi fırtınası yapabilmeleri sağlanabilir. 'Bridging Cultures' (Kültürler arsında Köprüler Kurmak' konusunda yine sosyal boyutlara farklı kültürlere küresel bir anlayışla yaklaşmak, milli kültüre sahip çıkmak gibi konular vurgulanmaktadır.

Tablo 1. 9. sınıflar İngilizce öğretim programında sürdürülebilirlik kavramlar ve bağlantılı konular

Üniteler	*Dil İşlevleri Örnekleri*	*Öğrenme Kazanımları*	*Sürdürülebilirlik Boyutu*
2. My Environment	*-Do you live in a nice community*	*Students will be able to ask about and describe their neighbourhood.*	*Toplum*
4. Human in Nature	*-What can ve do to prevent natural disasters?* *-My friend help victims/casualties of natural disasters*	*-Students will be able to identify specific information in a simple written material such as short newspaper articles on effects of natural events.*	*Çevre* *Toplum*
5. Bridging Cultures	*Turkish people in general are good at hospitality*	*-Students will be able to get the main points of the informative texts related to intercultural differences*	*Toplum*

10. Sınıf konularından, 'Tradaitions' (Gelenekler) ülkemiz geleneklerin yansıra farklı ülke insanlarının farklı alışkanlıklarını ve geleneklerini tanıma, 'Helpful Tips' (Faydalı İpuçları) konusunda hem doğal kaynaklarını koruma konusu işlenmekte, 'Shopping' (Alışveriş) ünitesinde bilinçli alışveriş/tüketim ve farklı kültürlerin giyim tarzlarına ilişkin konular işlenmektedir (Tablo 2):

Tablo 2. 10. sınıflar İngilizce öğretim programında sürdürülebilirlik kavramlar ve bağlantılı konular

Üniteler	*Dil İşlev Örnekleri*	*Öğrenme Kazanımları*	*Sürdürülebilirlik Boyutu*
4. Traditions	*-People used to watch the shadow plays.* *-In Western Cultures, people wear shoes at home, but in Eastern cultures, they take off their shoes when entering a house.*	*- Students will be able to answer the questions about short texts on social, educational, and technological lives of people in the past around the world.*	*Toplum*
4. Helpful Tips	*-If we don't use the energy sources wisely, the Earth will …*	*Students will be able to talk about the consequences of wasting energy sources.*	*Çevre*

	-If you want a clean and healthy world, you should….		
10. Shopping	*The blue shirt is cheaper than the red one.* *The white shirt is the cheapest.*	*Students will be able to answer comprehension questions of a text on clothing in different cultures.*	*Ekonomi* *Toplum*

Bir sonraki seviye olan 11. Sınıf programında 'Hard Times' (Zor Zamanlar) ile hem toplumların geçmişlerinde yaşanan maddi ve manevi zorluklar toplumsal ve ekonomik yokluklara ilişkin Farkındalığı sağlayabilir. 'Values and Norms' (Değerler ve Normlar) konusunda ise eşitlik, tolerans gibi küresel ve milli norm ve değerler vurgulanmaktadır.

Tablo 3. 11. sınıflar İngilizce öğretim programında sürdürülebilirlik kavramlar ve bağlantılı konular

Üniteler	*Dil İşlevleri Örnekleri*	*Öğrenme Kazınımları*	*Sürdürülebilirlik Boyutu*
3. Hard Times	*-As there was no electricity, people used to use candles at home.*	*-Students will be able to talk about a personal experience in* *the past.*	*Toplum* *Ekonomi*
10. Values and Norms	*-Good company supports both good morals and humanity.* *-Neither men nor women deserve inequality.*	*-Students will be able to write an essay about the* *importance and effects of values and norms in society.* *-. Students will be able to write slogans about spiritual, moral and social values.*	*Toplum*

Tablo 4 de gösterilen 12. Sınıf üniteleri içinden 'Human Rights' (İnsan Hakları) konusu sürdürülebilirlik boyutlarından toplumun önemli konu başlıklarından birisidir ve ünitede insani hürriyet, cinsiyet eşitliği, dezavantajlı gruplar konularında farkındalık oluşturmaya yönelik içerikler mevcuttur. Diğer bir ünitede sürdürülebilirlik çerçevesinin çevre ve toplum boyutlarına uygun olarak 'Alternative Energy' (Alternatif Enerji) konuları ile çevre bilinci, çevre konularında toplumsal düzeyde tartışma, ortak çözümler üretme becerileri geliştirmeye yöneliktir çalışmalar verilmiştir.

Tablo 4. 12. sınıflar İngilizce öğretim programında sürdürülebilirlik kavramlar ve bağlantılı konular

Üniteler	*Dil İşlevleri/Öğrenme Kazanımları*	*Öğrenme Kazanımları*	*Sürdürülebilirlik Boyutu*
3. Human Rights	*-Look after those who looked after you.* *-Everyone deserves equal rights.*	*- Students will be able to make suggestions about improving* *human rights.* *- Students will be able to discuss the problems/difficulties of* *the disadvantaged people in the world.*	*Toplum*
8. Alternative Energy	*-Sorry to bother you, but I think there's a problem that requires an* *urgent solution.*	*-Students will be able to make complaints and offer* *solutions to environmental /energy problems.*	*Çevre* *Toplum*
10. Manners	*-I didn't mean to hurt you* *-Please accept my apology/apologies for yesterday.* *-I shouldn't have said that… I'm terribly sorry to/about/for…*	*. Students will be able to discuss manners in different cultures.*	*Toplum*

Tüm program sürdürülebilirlik kavramları ve boyutlarına göre incelendiğinde, her kademe başına 2-3 ünitede SGE adına küresel hedeflere yönelik konulara yer verilmiş olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirlik boyutlarına bakıldığında daha çok toplum boyutunda konular dil işlevlerini öğretmede kullanılmışken çevre ve ekonomi konuları oldukça az vurgulanmıştır. Toplumsal sorunların yansıra iklim değişikliğinin ve küresel ekonomik krizlerin arttığı ve gelecekte daha da önem kazanacağı öngörülmekte olduğundan olası bir program güncellemesinde çevre ve ekonomik sorunlara daha fazla yer verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Hedef kitlesi genç yetişkin olan 9.,10.,11., ve 12. Sınıf öğrencilerinin gelecekte bu sorunlarla başa çıkabilme becerileri, gümümüzde bu konulara ne kadar vakıf olduklarına ve eğitildiklerine bağlıdır. Bu sebeple sürdürülebilirlik konularının SGE kapsamında eğitim-öğretim müfredatlarında daha geniş yer verilmesi gerekmektedir.

-

KAYNAKÇA

Ateş, H. (2019). Fen bilimleri dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından analizi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2019; 16(1):101-127,

Babanoğlu, M.P. & Ağçam, R. (2020). Sustainability in compulsory English curricula for primary and secondary education: competencies and compınents. Y. Doğan (ed.), *Academic Studies in Foreign Language Education*, 37-58, Livre de Lyon: Fransa

Chalmers, L. (2007). Sustainability, curriculum development and Kaupapa Maori. In Proceedings of the Lucerne-Symposium. Switzerland: Geographiedidaktische Forschungen.

Cvikić, L., & Dobravac, G. (2020). Language education for sustainable development: Mother tongue and foreign language in Croatian primary education. *Knowledge International Journal, 41*(2), 357-362.

Eberhard, D., Simons, G., & Fennig, C. (2019). Ethnologue: Languages of the World. 22nd edition. Dallas, Texas: SIL International. Retrieved from Ethnologue website: http://www.ethnologue.com

Durrani, R., Malik, S., & Jumani, N. B. (2019). Education for sustainable development (ESD) in pre-service teachers education curriculum at Pakistan: Current status and future directions. *Pakistan Journal of Distance and Online Learning, 5*(2), 67-84.

Golusin, M., & Ivanović, O. M. (2009). Definition, characteristics and state of the indicators of sustainable development in countries of Southeastern Europe. *Agriculture, Ecosystems & Environment, 130*(1-2), 67-74. https://doi.org/10.1016/j.agee.2008.11.018

Gürsoy, E. (2010). Implementing environmental education to foreign language teaching to young learners. *Educational Research, 1*(8), 232-238.

Haan, L. D. (2020). Integrating education for sustainable development into the Dutch EFL classroom. Unpublished Master's thesis, Utrecht University.

Jodoin, J. J. (2019). Using education for sustainable development (ESD) for language learners: Study of university approaches. Unpublished doctoral dissertation, Kyoto University.

Jodoin, J. J., & Singer, J. (2019). A framework for integrating education for sustainable development in the English as a foreign language classroom in Japan: an appeal to the language teaching community. *Osaka JALT Journal, 6*, 51-66.

Lavrysh, Y., & Lytovchenko, I. (2019). The case of education for sustainable development approaches implementation at English language classes at the technical university in Ukraine. *Pedagogy, 91*(5), 736-749.

Leicht, A.; Heiss, J; Byun, W. J. (2018) (eds). Issues and trends in education for sustainable development, UNESCO Publishing. Available online at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261445 (accessed on 04.07.2020)

Libunao, W., & Peter, C. (2013). Education for sustainable development practices among polytechnics in Malaysia. In International Conference on Social Science Research (ICSSR), Penang, Malaysia.

Listyarini, R. V. (2019). Promoting sustainability in undergraduate program: Students' perception in green chemistry course. *International Journal of Indonesian Education and Teaching (IJIET), 3*(1), 67-79.

Lenneberg, H.E. (1967). The biological foundations of language. *Hospital Practice, 2*(12), 59-67. DOI: 10.1080/21548331.1967.11707799

Longhurst, J., & Gough, G. (2020). Using quality assurance processes to embed sustainability in the curriculum at UWE Bristol. https://uwe-repository.worktribe.com/output/897170

Longhurst, J., & Gough, G. (2018). Towards a sustainable university: A case study of the university of the West of England, Bristol. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, *217*, 807-819.

Mathews, S., Oats, R., & Kgotlaetsile, F. M. (2020). Status of Education for Sustainable Development in teacher training institutions in Botswana. *International Journal of Scientific and Research Publications, 10*(1), 519-527.

McKeown, R., Hopkins, C. A., Rizi, R., & Chrystalbridge, M. (2002*). Education for sustainable development toolkit*. Knoxville: Energy, Environment and Resources Center, University of Tennessee.

Melles, G. (2019). Views on education for sustainable development (ESD) among lecturers in UK MSc taught courses. International Journal of Sustainability in Higher Education.

Ministry of National Education (MoNE). (2018). Orta Öğretim İngilizce dersi öğretim programı 9-12 . [English language curriculum of grades 9-12]. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı [Ministry of National Education]. Available online at: http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=342

Özsoy, R. (2019). An investigation on the Turkish science teachers' views related to education for sustainable development. Unpublished MA thesis, Middle East Technical University.

Öztürk, M. (2016). Sürdürülebilir Gelişme odaklı eğitim: kuramsal çerçeve, tarihsel gelişim ve uygulamaya dönük öneriler. *İlköğretim Online*, 16(4), 1-11.

Padmanabhan, J., & Singh, S. P. (2016). Integrated approach to ESD towards enhancing Knowledge on sustainable development. *World Scientific News, 29*, 1-11.

Ryan, A., & Tilbury, D. (2013). Uncharted waters: voyages for education for sustainable development in the higher education curriculum. *Curriculum Journal, 24*(2), 272-294.

Schrage, J. (2015). Mainstreaming education for sustainable development in Botswana: A case study research of teacher education institutions. Unpublished MA thesis, Uppsala University, No. 238,77.

Smardon, R. C., & Reiter, M. A. (2018). 13 Program evaluation and assessment. Education for Sustainable Human and Environmental Systems: From Theory to Practice, 37.

Tatlilioğlu, E. (2019). Analysis of science curriculum and textbooks in terms of sustainable development goals: A case study. Unpublished doctoral dissertation, Middle East Technical University.

UNESCO (2012). Education for sustainable development sourcebook. Available online at: https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=926&menu=1515

UNESCO (2014). Roadmap for implementing the Global Action Programme on Education for Sustainable Development. Available online at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000230514

UNESCO (2017). Education for Sustainable Development Goals: learning objectives. Available online at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444?utm_sq=gj34xbfn94.

United Nations (2017). Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development. Available Online at: https://ggim.un.org/documents/A_RES_71_313.pdf

World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). *Bruntland Commission Report*. Oxford University Press.

Zygmunt, T. /2016). Language education for sustainable development. *Discourse and Communication for Sustainable Education, 7*(1), 112-124. https://doi.org/10.1515/dcse-2016-0008

Dijital Popülizm

Mahmut GÜRSOY[1]

Giriş

Popülizm, çağdaş siyaset sahnesinde öne çıkan bir tema haline gelmiştir. Farklı tezahürleri ve varyantları olan popülizm olgusu, harekete geçirildiği müesses düzene bağlı olarak değişik içeriklere sahip olabileceği gibi, siyasi yelpazenin hem sağında hem de solunda ortaya çıkabilmektedir. Popülizm, esasen yeni bir fenomen değildir, ancak günümüzün popülistleri, temsili kurumlara güvensizlik tohumları ekmek, siyasi katılımı baltalamak ve toplumsal kutuplaşma yaratmak için dijital teknolojiler üzerinde incelikli bir hakimiyet kurmaktadırlar. Bu yeni nesil popülistler, alternatif bir gerçeklik oluşturmak ve komplo teorileri aracılığıyla dezenformasyon yaymak için interneti ve sosyal medyayı etkili bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Popülist faaliyetler oldukça gelişmiş bir bilgi ve iletişim teknolojisi ortamında gerçekleştiğinde, popülizm, benzer düşünen insanların bir araya gelmesini kolaylaştırabilen, onları harekete geçirebilen ve aynı zamanda toplumsal çatışmayı ve cadı avını yoğunlaştırabilen kritik bir araç edinir (Kim, 2008). Nitekim popülizmin günümüzde birçok ülkedeki yükselişi özellikle sosyal medyanın hayatımızın merkezine yerleşmesiyle el ele gitmektedir. Bu süreçte, popülist partilerin ve politikacıların, mesajlarını daha etkili bir şekilde iletmek, taraftarlarını konsolide edip aynı zamanda yenilerini kazanmak ve bunları örgütlemek hususunda sosyal medyanın ve diğer iletişim teknolojilerinin genellikle yasal açıdan düzenlenmemiş alanlarını kullanmakta ne kadar usta oldukları görülmektedir (Jeroense, Luimers, Jacobs & Spierings, 2021). Sosyal medyanın bağlamsız alanı, popülistlere yanlış haberleri ve komplo teorilerini yayma ve günah keçisi mekanizmasını çalıştırma konusunda emsalsiz bir imkân yaratmaktadır (Pulido, Villarejo-Carballido, Redondo-Sama & Gomez, 2020). Popülist politikacılar kendilerini, güçlü bir oligarşinin seçkinlerine karşı mücadele eden halkın gerçek temsilcileri olarak sunmak için sosyal medyadan ve diğer dijital teknolojilerden yararlanmaktadırlar (Tserenjamts, 2017).

Popülist liderler genellikle halkla doğrudan temas kurmaya çalışmaktadırlar. Bunlar günümüzde, halka aracısız bir şekilde hitap etmek için büyük ölçüde dijital iletişim mekanizmalarıyla desteklenen doğrudan iletişim stratejilerini kullanmaktadırlar. Dolayısıyla çevrimiçi platformlar, onlara eşi benzeri görülmemiş bir hızda geniş bir halk kitlesine ulaşmak için muazzam bir fırsat sunmaktadır (Prior, 2021). Popülizmin dijital iletişim teknolojisiyle buluşması neticesinde ortaya çıkan "dijital popülizm" bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma, popülizmin dijital alanla nasıl kesiştiğini, dijital iletişim teknolojileri sayesinde geniş kitlelere nasıl ulaştığını ve sosyal ağların popülist retoriğin yayılmasındaki etkisini anlamaya ve bağlamsallaştırmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Popülizm

Popülizm terimi sıklıkla, siyasi stratejilerini düalisttik ve basitleştirici bir toplumsal gerçeklik anlayışı etrafında yapılandıran soldan sağa çeşitli siyasi aktörleri, partileri ve hareketleri tarif etmek için kullanılmaktadır (Prior, 2021). En genel biçimiyle, "sıradan halk" ile "yozlaşmış seçkinler" arasındaki keskin bir sosyal ve siyasi ayrım olarak tanımlanmaktadır (Moffitt, 2022). Nitekim popülizm, toplumsal gerçeklik üzerine, iktidarı ele geçirme ve genellikle seçkinlerle özdeşleştirilen

[1] Dr., Adıyaman Üniversitesi,

bir halk düşmanıyla savaşma yönündeki halkçı iradeye dayanan Maniheist bir söylem üretmektedir (Prior, 2021).

Popülizmin dikkat çekici yönü, kişiselcilik ve karizmatik bir lider figürüdür. Mesih olarak sunulan bu lider, siyasi sistemin arınmasını ve tatmin edilmemiş toplumsal taleplerin çözümünü bekleyen seçmenlerle duygusal bir bağ kurarak kendini kitlelere ülkenin kurtarıcısı olarak sunar (Laclau, 2005). Popülist liderler, "halkın sesi" ya da "halkın kişileşmiş hali" olarak görünmek isterler. Bununla yetinmeyip aynı zamanda halkın iradesini şekillendirmeyi ve taleplerine yön vermeyi de arzularlar (Diehl, 2019). Kendilerini halka "neyin yanlış gittiğini, kimin suçlanacağını ve durumu tersine çevirmek için ne yapılması gerektiğini" açıklamaya adamış "gerçek" demokratlar olarak sunarlar (Betz & Johnson, 2004, s. 323). Her ne kadar vatandaşların iyiliğini yürekten diliyor görünseler de kendilerini halkın doğal ve tek temsilcisi olarak etiketleyip aslında kendi kişisel hedeflerinin peşinde koşarlar (Taggart, 2004).

Popülizmi anlamaya ve yorumlamaya yönelik önemli bir perspektif sunan düşünsel yaklaşım; kavramı, toplumu bir tarafta katışıksız ve ahlâki olarak üstün "halk" diğer tarafta çıkarcı ve yozlaşmış "seçkinler" şeklinde iki düşman kampa ayıran, halkın genel iradesine vurgu yapan, çoğunlukçu ve düşük yoğunluklu (veya zayıf merkezli) bir ideoloji olarak tanımlamaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019). Popülizm düşük yoğunluklu bir ideoloji olduğundan birbirinden oldukça farklı ideolojik akımların unsurlarını içermektedir (Prior, 2021). Moffitt (2022), popülizmin bir ideoloji olarak tek başına ayakta duramayacağını, bu nedenle her zaman diğer ideolojilerle birleşmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Mudde ve Kaltwasser'a (2019) göre ise, yoğun veya bütüncül ideolojilerin (faşizm, liberalizm, sosyalizm gibi) aksine popülizm gibi düşük yoğunluklu ideolojilerin, diğer ideolojilere zorunlu olarak bağlı ya da eklemlenmiş görünen sınırlı bir morfolojisi vardır. Aslında, popülizm neredeyse her zaman daha geniş bir kitleye hitap eden diğer ideolojik unsurlarla birlikte belirmektedir.

Ünlü kuramcılardan Ernesto Laclau (2005), popülizmi, marjinal grupların egemen güç yapılarına meydan okumalarını sağlayan özgürleştirici bir toplumsal güç olarak değerlendirmektedir. Laclau, popülizmin, yönetimsel mantığın egemen olduğu kurumsalcı sisteme karşıt demokratik taleplere atıfta bulunan bir "siyasi söylem biçimi" olduğu fikrindedir. Onun bakış açısına göre popülizm, halkın beklentilerini boşa çıkaran seçkinlere karşı halk egemenliğinin üstünlüğünü ve onun siyasi otoritesini öne çıkaran bir "siyasi mantık" olarak anlaşılmalıdır. Laclau, ayrıca, toplumsal talebin, popülist siyasi olgunun ortaya çıkması için gerekli "asgari öğe" olduğunu savunmaktadır. Buna karşı Müller (2021), popülizmin can alıcı göstergesinin, belirsiz bir "düzen karşıtı duygu" değil, "çoğulculuk karşıtlığı" olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, seçkinlere yönelik eleştiriler haklı olsa da olmasa da demokrasi için esas sorun bu çoğulculuk karşıtlığıdır. Nitekim popülistler, demokrasinin halkın gücünden türetilmesi gerektiğine inandıkları için popülizm doğrudan demokrasiyi desteklemektedir. Halkı temel alan bu ideoloji, popülistleri liberal temsili demokrasiyi reddetmeye ve yerleşik seçkinleri gayri meşrulaştırmaya yönlendirmektedir. Bu nedenle Zaslove (2008), çoğulculuğu ve demokratik temsili kurumları tehdit ettiğinden, halk egemenliğine yapılan popülist vurgunun tehlikeli olduğunu savunmaktadır.

Bazı kuramsal yaklaşımlar ise, popülizmi, halk ile siyasi özne arasında bir ilişki yaratmak için kullanılan performatif bir repertuara odaklanmış bir "siyasi tarz" olarak yorumlamaktadır. Bu, siyasi liderlerin "biz" ile "onlar", "saf halk" ile "iç ve dış düşmanlar" arasındaki kutuplaşmayı mümkün kılan söylemsel unsurları ve doğrudan iletişim stratejilerini merkeze alan bir anlayıştır (Moffitt & Tormey, 2014). Genel olarak popülist liderler tarafından kullanılan retorik, üstesinden gelinmesi gereken bir kriz durumu algısına odaklanmaktadır. Bunun için popülist söylem, basit ve dolaysız bir dil yani sıradan insanın dilini kullanarak uzlaşmaz bloklar (dost-düşman, halk-seçkinler veya dış gruplar) arasındaki gerilime dikkat çeken bir repertuarla dramatize ve icra edilmektedir. Bu noktada, popülizmin halkın düşmanları olarak nitelediği "ötekiler" kategorisinin her zaman seçkinleri ifade etmediğini belirtmek gerekmektedir. Belirli toplumsal bağlamlarda, şimşekleri üzerine çeken ve bir

noktada popülist retoriğin toplumsal sorunlardan sorumlu tuttuğu göçmenler, etnik azınlıklar, dini topluluklar ya da başka toplumsal gruplar da "öteki" olarak yaftalanabilmektedir (Prior, 2021).

Popülizmi çağdaş demokrasiler için bir tehdit olarak gören Pappas (2017), bir partinin ya da siyasetçinin popülist olarak sınıflandırılabilmesi için birbirine zıt iki özelliğe sahip olması gerektiğini iddia etmektedir: Demokrasiye sadakat göstermesi ve liberal olmayan taktikleri savunması. Başka bir deyişle, popülizm neredeyse her zaman liberal ilkelere düşman olarak belirmekte, ancak iktidarı ele geçirmenin vasıtası olarak seçim sürecini benimsediği için, kendisini demokratik kampa yerleştirmektedir. Bu sebeple Pappas (2017), popülizmi "demokratik illiberalizm" olarak tanımlamaktadır. Ona göre, popülizm her zaman demokratiktir, ancak asla liberal değildir. Popülizmin liberal demokrasiler için uzun vadeli bir tehdit oluşturduğunu düşünen Kyle ve Meyer (2020), bununla birlikte, liberal demokrasiye olan bağlılığı zayıflatmanın tek sorumlusunun popülist liderler olmadığını ileri sürmektedirler. Çünkü "bize karşı onlar" şeklindeki popülist bölünme mesajları, sadece kutuplaşmış siyasi ortamlarda ve ana akım politikacılara ve kurumlara güvenin düşük olduğu durumlarda geçerli olabilir. Kısacası popülizm, ele alınması gereken gerçek sosyal ve ekonomik sorunlar olduğunda ve vatandaşları temsil etmesi gereken partiler gerçek sorunları çok uzun süre çözemediğinde ortaya çıkmaktadır.

Medya Popülizmi

Popülist politikacıların küresel yükselişi, bu tutkulu liderlerin halk desteğini arkalarına almak için faydalandıkları koşulların ve araçların araştırılmasını teşvik etmiştir (El-Ibiary & Calfano, 2022). Bunun neticesinde bazı yazarlar, medyanın popülist hareketlerin ortaya çıkışındaki ve yayılmasındaki etkilerini araştırmışlardır (Deacon & Wring, 2016).

Medya, haber, bilgi veya veri depolamak ve iletmek için kullanılan iletişim araçlarıdır. Terim, yazılı medya, basılı yayıncılık, haber medyası, fotoğrafçılık, sinema, radyo ve televizyon yayıncılığı ve reklamcılık gibi kitle iletişim araçları endüstrisinin bileşenlerini ifade etmektedir (Wikipedia, 2022). Medya, günlük hayatın düzenliliğinden belirli bir kopuşu temsil eden olayları haber verme eğiliminde olduğundan çatışma ve olumsuzluğa öncelik tanımaktadır (Prior, 2021). Bu durum, siyasi yabancılaşmayı ve kinizmi beslemekte ve böylece popülist mesajlar için verimli bir zemin oluşturmaktadır (Manucci, 2017). Dolayısıyla popülistler siyasi hedeflerine yürürken halk desteğini artırmak için sosyal medya da dâhil olmak üzere her türlü medyadan faydalanmaktadırlar. "Medya popülizmi" olarak adlandırılan bu genel eğilim, politikacıların popülist mesajlarını seçmenlere iletmede farklı türlerdeki medyadan yararlanmalarına olanak tanımaktadır (El-Ibiary & Calfano, 2022). Özellikle sansasyonel medya, popülist hareketler için ayrıcalıklı bir sahne olarak hizmet etmekte, mesajlarının yayılmasına katkıda bulunmakta ve iç ve dış düşmanlara karşı mücadelede gerekli olan medya meşruiyetini garanti etmektedir. Öte yandan ana akım medya, çoğu ülkede yönetici sınıfların sözcüsü olduğundan eğer popülist hareket kurulu düzene ciddi bir şekilde karşı çıkarsa, ana akım medya popülist tehdide karşı savaşmak ve onu etkisiz hale getirmek için elindeki tüm cephaneliği kullanacaktır (Mazzoleni, 2008). Bu nedenledir ki popülistler geleneksel olarak liberal demokrasinin en önemli kurumlarından sayılan bağımsız basın ve medyaya şiddetle saldırmaktadırlar. Mesela ABD Eski Başkanı Trump, ana akım medyayı "halk düşmanı" olarak damgalamış (Grynbaum, 2017) ve Twitter aracılığıyla takipçileriyle doğrudan iletişim kurmanın yeni bir yolunu geliştirmiştir. Başka yerlerde, popülist hükümetler, Macaristan'da yaptıkları gibi, fonları hükümete bağlı medyaya yönlendirmişlerdir. Bağımsız gazeteleri ve radyoları reklam gelirlerinden mahrum bırakmışlar ya da Polonya'da olduğu gibi, kamu yayıncılığı yapan devlet kuruluşlarına hükümetin propaganda makinesi olarak hizmet etmeleri için el koymuşlardır (Wiseman, 2021).

Popülist hareketlerin ve liderlerin genellikle medya ile bir tür suç ortaklığına bel bağladıklarını iddia eden Mazzoleni (2008, s. 50), "Medya, popülist liderlere özgü meselelerin, anahtar kavramların ve iletişim tarzlarının meşrulaştırılmasına katkıda bulunmuş görünüyor. Kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışan 'mazlum' liderler, medyada yer almalarını sağlayan iletişim stratejilerine başvurarak,

medyanın siyasi arenada rutini bozan her şeye yönelik eğiliminden yararlanmayı başardıklarını kanıtladılar. Bu 'arz ve talep' ilişkisinin sonucu, popülist mesajın geniş bir izleyici kitlesi arasında görünürlüğünün artması ve önemli ölçüde yankılanmasıdır. Başka bir deyişle, medya, isteyerek veya istemeyerek, popülist amaçlar için güçlü seferberlik araçları olarak hizmet edebilir." demektedir. Manucci (2017) ise, popülist söylemler ile medya arasındaki ilişkinin farklı iletişim mecralarını ve aktörleri içeren döngüsel ve çok yönlü bir süreç olarak yapılandığının altını çizmektedir. Ona göre bu bütüncül yaklaşımın avantajı, popülist söylemlerin nasıl üretildiğini ve hangi kanallar aracılığıyla farklı kitlelere ulaştığını, medya alanının siyaset üzerindeki üstünlüğü veya bunun tersi konusunda normatif bir konum almadan açıklamasındadır. Fletcher (2019) tarafından hazırlanan bir rapor, popülizmin yükselişinin çevrimiçi medya tarafından yönlendirildiğine dair endişelere rağmen, haber söz konusu olduğunda, popülist tutumlara sahip olanların çevrimdışı -özellikle televizyon- haberleri tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre, popülist tutumlara sahip olanların %46'sı haber kaynağının televizyon olduğunu söylemektedir. Bu durum, kamu yayıncılığı yapan devlet televizyonlarının niçin popülistlerin ilgi alanına girdiğini açıklamaktadır.

Esser, Stępińska ve Hopmann (2016) tarafından yapılan bir çalışmaya göre, "medya popülizmi" üç farklı perspektife sahiptir: Bunlardan ilki, *medyanın popülizmi*dir. Bu bakış açısına göre medya, iktidar sahiplerine karşı eleştirel bir tavır takınarak ve sokaktaki sıradan insanı temsil ederek popülizmin inşasına açıkça katılmaktadır. Seçkin karşıtlığının söylemsel inşası ve halka hitabın medya üzerinden kurgulanması, popülist siyasal iletişimin anlaşılması bakımından hayati önem taşımaktadır. Medya popülizmine ikinci bakış açısı *medya aracılığıyla popülizm*dir. Buna göre medyanın asıl suçu, kendi medyaya özgü popülizmini yaymak değil, politikacıların popülist mesajlarını güçlendirmektir. Medya, popülist iletişimi kullanan aktörler için bir forum sağlayarak, onların mesajlarının yayılmasına ve bu aktörlerin görünürlüğünün ve meşruiyetinin artmasına yardımcı olmaktadır. Yani popülist partiler veya hareketler ile medya arasında bir tür suç ortaklığı vardır. Medya popülizmine yönelik üçüncü bakış açısı olan *popülist yurttaş gazeteciliği* ise, medya kuruluşları izleyicilerden gelen popülist mesajlara -genellikle web sitelerinde okuyucu yorumları şeklinde- kapıları açtığında ortaya çıkmaktadır.

Dijital Popülizm

Dijital popülizm, internet teknolojisinin hem bir siyasi katılım biçimi hem de kitleleri harekete geçirme aracı olarak kullanımının öne çıktığı yeni bir siyasi davranış türüdür (Kim, 2008). Çevrimiçi platformlar ve popülizm ideal bir kombinasyondur. Çünkü popülistler insanlarla doğrudan bir bağlantı arayışındadırlar ve Facebook, Twitter gibi sosyal ağlar, halkın nabzını tutmalarını ve klasik medyayı kullanmadan mesajlarını insanlara iletmelerini sağlamaktadır (Engesser, Ernst, Esser & Büchel, 2017).

Popülist liderler halkla doğrudan temas kurmak istediklerinden, günümüzde, insanlara aracısız bir şekilde hitap etmek için büyük ölçüde dijital iletişim mekanizmalarıyla desteklenen doğrudan iletişim stratejilerini kullanmaktadırlar. Zira internet ve onu karakterize eden ağ bağlantılı iletişim; iletişim süreçlerinin adem-i merkezileşmesine yol açmak suretiyle bireylerin mesajlarını, siyasi seçkinlerin ve medya temsilcilerinin denetiminden kurtararak veya başka kontrol mekanizmalarını devre dışı bırakarak yaymalarına olanak sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, erişim kolaylığı, yayın içeriğini ve kanallarını denetim altında tutan muktedirlerin aracılığı olmadan konuşmak isteyenlere büyük bir fırsat yaratmıştır. World Wide Web'de var olabilmek için zengin veya güçlü olmaya gerek yoktur (Prior, 2021). Artık her birey, geleneksel kitle iletişim araçlarına muhtaç olmadan kamusal alana erişebilmekte, medya gündemini ve tartışma konularını belirleyebilmekte ve ağ toplumunu karakterize eden yerel ve küresel dijital iletişim ağlarında etkileşim kurabilmektedir. Kitle iletişim araçları profesyonel standartlara ve haberciliğin değerlerine bağlı kalırken, sosyal medya insanlarla doğrudan bir bağlantı işlevi görmekte ve popülistlerin, haberciliğin köşe başlarını tutanları baypas etmelerine olanak tanımaktadır. Bu şekilde sosyal medya, popülistlere ideolojilerini ifade etme ve mesajlarını tartışmasız bir şekilde yayma özgürlüğü sağlamaktadır (Engesser & ark., 2017).

Çağdaş popülist hareketlerin yıldızı, bir yandan krizler ve bu krizlere verilen güçlü tepkiler nedeniyle geleneksel temsili demokrasilerin aşındığı, diğer yandan bireylerin iletişim kurma ve dünyayla ilgili vizyonlarını paylaşma biçimlerini değiştiren yeni teknolojik platformların ortaya çıktığı bu zamanda giderek parlamaktadır. Günümüzde, dijital sosyal ağlar politikacılara, partilere ve yeni toplumsal hareketlere mesajlarını ve ideolojilerini yayma olanağı ve özgürlüğü sunmaktadır. Dolayısıyla, "dijital popülizm"in yükselişinin, aslında, popülist hareketlerin tatminsiz ve dijital ağlara bağlı seçmenlere hitap etmesi için gerekli koşulları yaratan bu dönüşümlerin bir ürünü olarak çerçevelenmesi gerekmektedir (Gerbaudo, 2018).

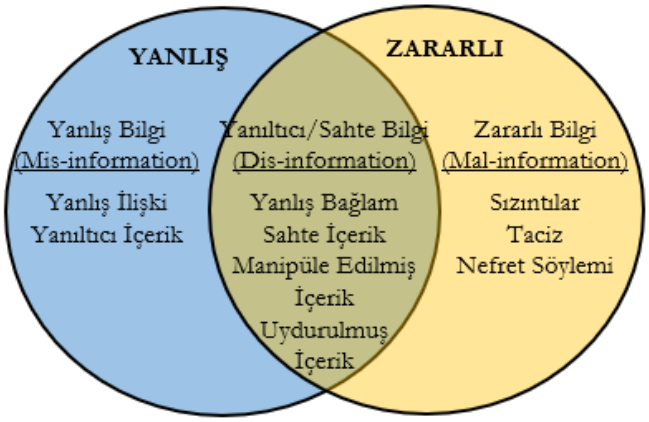
Çağdaş popülizm, temsili siyasetin geleneksel meşruiyetinin çöküşünün, ideolojilerin gerilemesinin ve vatandaşların medya da dâhil olmak üzere toplumsal kurumlara karşı güvensizliğinin yıkıntıları üzerine inşa edilmiş bir retorik aracılığıyla sahnelenmektedir. Birçok vatandaşın hegemonik medyaya duyduğu güvensizlik nedeniyle, sosyal medya platformları popülist söylemlerin duyulması ve vatandaşların siyasi elitlere ve müesses kurumlara karşı öfkelerini dile getirmeleri için uygun bir mecra olarak öne çıkmaktadır. Böylece dijital medya, popülist hareketlere düzen karşıtı bir söylemi desteklemek ve yaymak, aynı zamanda destek tabanlarını seferber etmek ve genişletmek için alternatif haber kanallarını kullanma olanağı sunmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde dijital iletişim yoluyla kendini gösteren ve geleneksel medyanın kontrolünden ve çerçevesinden kaçan ağ mesajlarını paylaşan çok sayıda takipçinin aracısız ve kurumsallaşmamış desteği sayesinde siyasi güç uygulamaya çalışan karizmatik liderler ortaya çıkmaktadır (Prior, 2021). Gerçekten de ağ iletişim modelleri, siyasal iletişim süreçlerini ve stratejilerini kökünden değiştirmiştir. Yeni popülist siyasal hareketler veya partiler ise bunu mükemmel bir şekilde kullanmaktadır (Tserenjamts, 2017).

Ernst, Blassnig, Engesser, Büchel ve Esser (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, Facebook ve Twitter'ın, popülist iletişimin potansiyelini artıran dört yapısal özelliğinden söz edilmektedir. Yazarlara göre bu sosyal ağlar, i) insanlarla yakın bir bağ kurma imkânı sunarlar; ii) editoryal müdahaleler olmadan halka doğrudan erişim sağlarlar; iii) dağınık gruplar arasında tanınma ve bir topluluk duygusu yaratabilirler ve iv) kişiselleştirme potansiyelini teşvik ederler. Kim (2008) ise, popülizm dijital teknolojiyle bir araya geldiğinde bu buluşmanın siyasi olarak üç temel etkiye neden olduğunu ileri sürmektedir. İlk olarak, popülist siyasetçilerin interneti siyasi bir araç olarak kullanmaları tabanlarına, potansiyel destekçilerine ve seçmenlere düşük bir maliyetle erişebilmelerini sağlamaktadır. Ayrıca çevrimiçi ağlar sayesinde aynı anda çok fazla kişiye ulaşmak mümkün olduğundan potansiyel olarak daha büyük bir harekete geçirme kapasitesi söz konusu olmaktadır. İkincisi, dijital medya araçlarının dolayımsız doğası, insanların bir olaya özgürce ve derhal tepki vermelerine, derinlemesine düşünmeden ve yeterli bilgi edinmek için duraksamadan veya sağlanan bilgileri teyit etmeden yorum yapmalarına yol açabilmektedir. Son olarak, dijital medya araçlarının doğrudanlığı, sözel şiddete, günah keçisi yapmaya ve cadı avına imkân vermektedir. İnternet kullanıcıları bir hedef belirledikten sonra, düşmana karşı gerçek bir çevrimiçi savaş başlatılabilmektedirler. Genellikle toplum içinde nefret söylemine başvurmayan bireyler, çevrimiçi platformlarda bunu rahat ve normal bir şekilde yapabilmektedirler. Ayrıca, bunu yaparken takma adların arkasına saklanabildiklerinden bu saldırıları çoğunlukla yaptırımsız kalmaktadır.

Dijital Popülizm ve Dezenformasyon

Çevrimiçi ağlar, nefret söyleminin yayılmasını kolaylaştırmada kilit bir rol oynamanın yanı sıra, sahte haberlerin ve dezenformasyonun hızlı dolaşımıyla da bağlantılıdır (Wardle, 2017). Dezenformasyon, kamuoyunu yanıltma niyetiyle kasıtlı olarak yapılan bilgi manipülasyonu olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, bireyler bir bilginin yanlış olduğunun farkındadırlar ve bunu kasıtlı olarak kamuoyunu manipüle etmek ve bir tür zarara uğratmak amacıyla yaymaktadırlar (Wardle & Derakhshan, 2017).

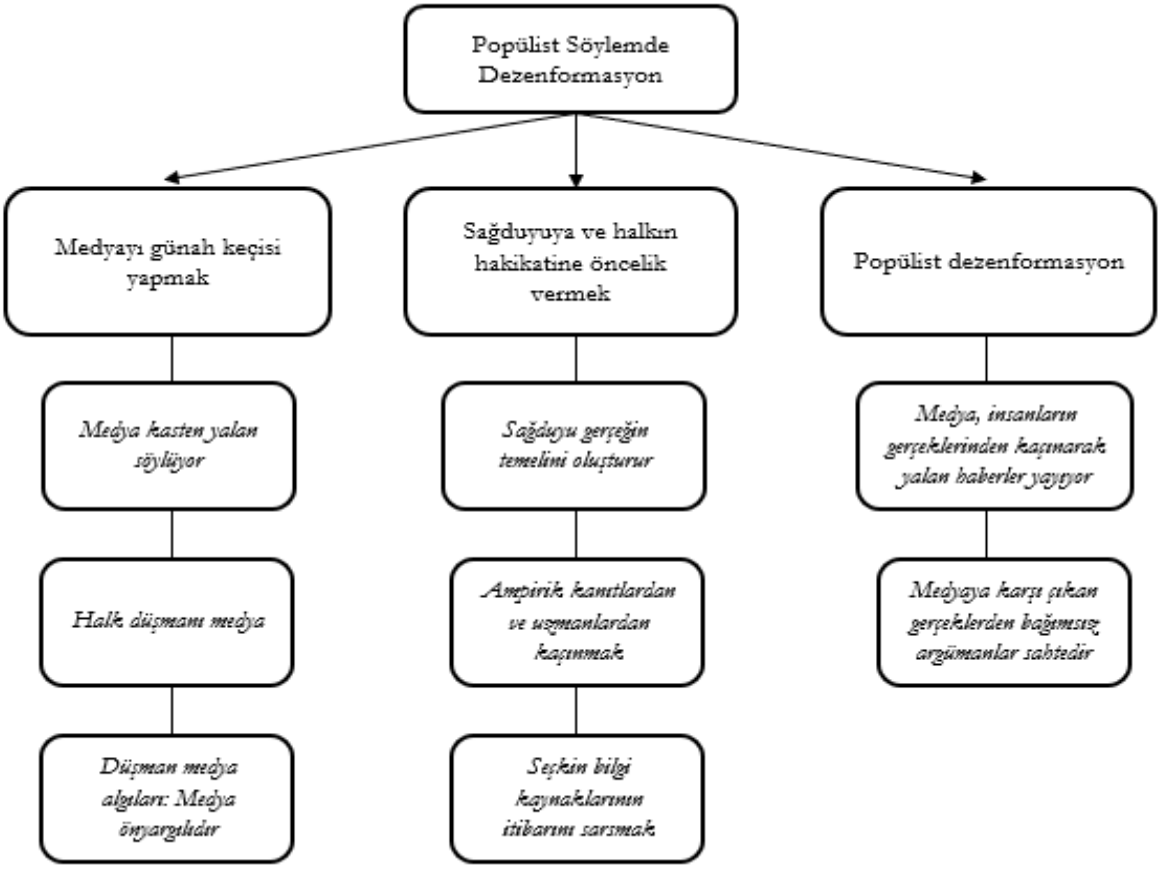
Dijital popülizm, haberlerden sistematik olarak şüphe ederek -özellikle de haberler bu hareketler tarafından yayılan popülist söylemi veya mesajları sorguladığında- ve "halk" ile aracısız bir şekilde iletişim kurarak ve doğrudan propaganda mesajlarını teşvik ederek genellikle dezenformasyon ve gerçekliğin manipülasyonu stratejilerine başvurmaktadır. Adem-i merkezileşmiş bir ortam olması ve kamu çıkarlarının koruyucuları olduklarını iddia eden geleneksel medyadaki köşe başı tutucularının aracılığına ihtiyaç duymaması, dijital medyayı mükemmel bir mekanizma haline getirmektedir (Prior, 2021). Dijital ortamda ve web'de dolaşan sahte içerik türleri hakkında araştırmalar yapan Wardle ve Derakhshan (2017), "yanıltıcı/sahte bilgi (dis-information)", "yanlış bilgi (mis-information) ve "zararlı bilgi (mal-information)" arasında sahtelik, yanlışlık ve zarar boyutlarını kullanarak bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrımı temel alan, dijital ortamda bilgi kargaşası modeli aşağıdaki Şekil 1'de görülebilmektedir (Wardle ve Derakhshan, 2017).

Şekil 1. Dijital ortamda bilgi kargaşası modeli

Yanıltıcı/Sahte bilgi yani dezenformasyon (dis-information), kamuoyunu yanıltmak niyetiyle bilginin kasıtlı olarak manipüle edilmesi olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, bireyler bir bilginin yanlış olduğunun farkındadır ve bunu kasıtlı olarak kamuoyunu manipüle etmek ve bir tür zarara uğratmak amacıyla yaymaktadır. Yanlış bilgi de (mis-information) dezenformasyonda olduğu gibi hatalı içeriğe atıfta bulunmaktadır, ancak burada zarar verme niyeti söz konusu değildir. Son olarak, zararlı bilgi (mal-information), gerçek bilgileri içermektedir, fakat örneğin belirli gruplara yönelik nefret söylemlerinde olduğu gibi bir kişiye ya da kuruluşa zarar vermek amacıyla yayılmaktadır.

Birçok araştırmacı, sahte haberlerin ve dezenformasyonun, popülist ya da düzen karşıtı partiler lehine bir işlev gördüğünü, dolayısıyla popülizmin yükselişine yardımcı olduğunu iddia etmektedir (Prior, 2021). Örneğin Waisbord (2018), popülizm ve dezenformasyonun yayılmasının temsili demokrasinin işleyişine yönelik bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedir. Gerçekten de popülist siyasetçiler genellikle sahte haberleri kendi siyasi çıkarları için değerli birer propaganda aracı olarak görmektedirler (Fraccaroli, Volpe & Cantarella, 2019). Yakın dönemdeki bazı siyasi olaylar incelendiğinde, dezenformasyonun ve manipülasyonun, kimi popülist hareketler tarafından kullanılan temel siyasi iletişim stratejilerinden biri haline geldiği anlaşılmaktadır (Prior, 2021). Ayrıca, medyanın propaganda amaçlı kullanımı öteden beri siyasi liderlerin ilgisini cezbetmiştir. Özellikle modern dijital sosyal ağlar, dezenformasyon taktiklerini üretme ve yayma sürecinde önemli bir oyuncu haline gelmeleri sebebiyle popülist hareketler için karanlık bir arzu nesnesine dönüşmüşlerdir (Fraccaroli & ark., 2019). Popülizm ile dezenformasyon arasındaki yakın bağlantıyı kavramsallaştırmak için Hameleers (2020), iki tür söylemsel ilişkiye odaklanmaktadır: i) popülist bir iletişim stratejisinin parçası olarak medyayı günah keçisi ilan etmek, ii) gerçeklerden bağımsız, seçkincilik karşıtı ve halk merkezli söylemin tutarsız bir inşası olarak popülist dezenformasyon. Hameleers (2020), popülist söylemde dezenformasyonun sosyal ağlarda nasıl yapılandığını Şekil 1'de görüldüğü gibi görselleştirmiştir.

Şekil 2. Popülist dezenformasyonun sosyal paylaşım sitelerindeki yapılanmasını gösteren model

Hameleers (2020), popülizmin topluma ve siyasete karşı kutuplaştırıcı bakış açısının yerleşik medyaya karşı da geçerli olduğu görüşündedir. Nitekim yerleşik medya kuruluşları popülistlerce halkın başına gelenlerden bihaber ve yozlaşmış düzenin bir parçası olarak yaftalanmaktadır. Öteki bir ifadeyle, popülizmin seçkinlere yönelik suçlama stratejisi medya seçkinlerini de içermektedir. Popülist iletişim, sıradan insanların dünya görüşünü temsil etmedikleri (yanlış bilgilendirme) veya halka kasten yalan söyledikleri (dezenformasyon) iddiasıyla medya seçkinlerini hedef göstermektedir. Fawzi'ye (2019) göre ana akım medya, halkın sesini susturduğu ve müesses siyasi düzeni destekleyen gerçeklik tasvirlerini öne çıkardığı suçlamasıyla popülist söylem tarafından şeytanlaştırılmaktadır.

Popülizm ile dezenformasyon arasındaki ikinci tür ilişki, popülist iletişimin ampirik kanıtlara ve uzman görüşüne değil, daha çok halkın duygularına ve yaşantısına dayalı bilgileri sunmasıyla ilgilidir (Hameleers, 2020). Diğer bir deyişle, popülist iletişim, bilgi kaynağı olarak seçkinleri ve uzmanları göz ardı etmektedir ve sıradan insanları ve onların endişelerini dile getirme iddiasındadır. Bu üslup unsurları ise, yanlış bilgilendirmenin yankılandığı belirli bir iletişim türüne yol açabilmektedir (Bartlett, Birdwell & Littler, 2011). Bu; çatışmaya, sıradan insanların yaşam dünyasına ve duygularına öncelik verirken doğrulanmış ampirik kanıtlardan ve uzman fikirlerinden, yani gerçeklerden kaçınan bir iletişim taktiğidir (Hameleers, 2020).

Sonuç

Popülizm, günümüzde, dünyanın birçok yerinde yaşanan toplumsal ve ekonomik krizlerin yarattığı elverişli zemin üzerinde güçlü bir şekilde yükselmektedir. Popülizmin bu yükselişinde, siyasal iletişim süreçlerini ve stratejilerini kökünden değiştiren dijital medyanın göz ardı

edilemeyecek bir rolü bulunmaktadır. Yeni nesil popülistlerin, mesajlarını topluma etkili bir biçimde iletmek ve taraftarlarını örgütlemek için dijital iletişim teknolojilerini son derece etkili kullandıkları görülmektedir. Özellikle sosyal medya, kutuplaştırıcı siyasetlerinin bir tezahürü olarak belirli kişi ya da grupları günah keçisi yapma, komplo teorilerini ve dezenformasyonu yayma konusunda popülistler için kullanışlı bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Popülistler, halka aracısız bir şekilde ulaşmalarını sağlayacak doğrudan iletişim stratejilerini benimsemektedirler. Popülizm, "halk" ile doğrudan iletişim kurabilmek ve sıradan insanların seçkinlere ve siyaset kurumuna karşı öfke duygularını harekete geçirebilmek için medyanın doğal aktörlerinin kurumsallaşmış dolayımının olmadığı iletişimsel kanallardan beslenmektedir. Bu nedenle, geleneksel kitle iletişim araçlarının aksine, herhangi bir kontrol mekanizmasının bulunmadığı, diğer bir deyişle yayın içeriğini ve kanallarını denetim altında tutan muktedirlerin aracılığının söz konusu olmadığı dijital iletişim ağları onlar için cazip birer mecra olarak görülmektedir. Dijital medyanın dolayımsız doğası, popülistlerin potansiyel destekçilerine düşük bir maliyetle ve kolayca erişebilmelerine, aynı anda büyük kitleleri seferber edebilmelerine olanak sağlamaktadır.

Popülist siyasetçiler çoğunlukla, dezenformasyonu, komplo teorilerini ve manipülasyonu siyasi iletişim stratejilerinin önemli bir parçası olarak kullanmaktadırlar. Sahte haberleri ve komplo teorilerini kendi siyasi çıkarları için değerli birer propaganda aracı olarak görmektedirler. Dijital medyayı ise, ötekileştirmeye, dışlamaya ve kutuplaştırmaya dayalı siyasi anlayışlarının küresel yayılımı için etkili bir şekilde araçsallaştırmaktadırlar. Popülizmin, bu etkili silahı kullanarak, demokrasinin bazı değerlerini hiçe sayan mesajlarını herkese ulaştırabilmesi karşısında, çağdaş demokrasinin temel ilkelerini benimsemiş bireylerin bu popülist iletişime karşı bir duyarlık/farkındalık geliştirmeleri gerekmektedir. Bunun için, medyada karşımıza çıkan bilgileri ve haberleri eleştirel bir gözle analiz etmeyi ve sunulan bilgi ve haberlerin güvenilir bir kaynaktan gelip gelmediğinin araştırılmasını içeren medya okur yazarlığı oldukça önemlidir. Ayrıca akıllı cihazlar ve sosyal ağların temel prensiplerini, sosyal medya ile etkileşimi, bilgiye ulaşmayı ve onu analiz etmeyi, eleştirel düşünme becerisini, çevrimiçi ortamlarda etik normları ve standartları içeren dijital okuryazarlık da popülizmin potansiyel tehdidine karşı bireye bir koruma sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Bartlett, J., Birdwell, J. & Littler, M. (2011). *The new face of digital populism* (First edition). London: Demos.

Betz, H. G. & Johnson, C. (2004). Against the current-stemming the tide: The nostalgic ideology of the contemporary radical populist right. *Journal of Political Ideologies, 9* (3), 311–327. https://doi.org/10.1080/1356931042000263546

Deacon, D. & Wring, D. (2016). The UK Independence Party, populism and the British news media: Competition, collaboration or containment? *European Journal of Communication, 31* (2), 169-184. https://www.doi.org/10.1177/0267323115612215

Diehl, P. (2019). Populist twist: The Relationship between the leader and the people in populism. In D. Castiglione & J. Pollak (Eds.), *Creating political presence: The new politics of democratic representation* (pp. 110-137). Chicago: The University of Chicago Press.

El-Ibiary, R. & Calfano, B. (2022). Editorial: Media populism: How media populism and inflating fear empowers populist politicians. *Frontiers in Communication, 7,* 1-2. https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.996795

Engesser, S., Ernst, N., Esser, F. & Büchel, F. (2017). Populism and social media: How politicians spread a fragmented ideology. *Information, Communication & Society, 20* (8), 1109-1126. https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1207697

Ernst, N., Blassnig, S., Engesser, S., Büchel, F. & Esser, F. (2019). Populists prefer social media over talk shows: An analysis of populist messages and stylistic elements across six countries. *Social Media + Society, 5* (1), 1-14. https://www.doi.org/10.1177/2056305118823358

Esser, F., Stępińska, A. & Hopmann, D. N. (2016). Populism and the media: Cross-national findings and perspectives. In T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck & C. H. de Vreese (Eds.), *Populist Political Communication in Europe* (pp. 365-380). London: Routledge.

Fawzi, N. (2019). Untrustworthy news and the media as "enemy of the people?" How a populist worldview shapes recipients' attitudes toward the media. *International Journal of Press/Politics, 24* (2), 146–164. https://doi.org/10.1177%2F1940161218811981

Fletcher, R. (2019). *The rise of populism and the consequences for news and media use.* Centre for Economic Policy Research. Retrieved from https://cepr.org/voxeu/columns/effect-fake-news-populist-voting-evidence-natural-experiment-italy

Fraccaroli, N., Volpe, R. & Cantarella, M. (2019). *The effect of fake news on populist voting: Evidence from a natural experiment in Italy.* Tony Blair Institute for Global Change. Retrieved from https://institute.global/sites/default/files/2020-02/High%20Tide%20Populism%20in%20Power%201990-2020.pdf

Gerbaudo, P. (2018). Social media and populism: An elective affinity? *Media Culture & Society, 40* (5), 745-753. https://www.doi.org/10.1177/0163443718772192

Grynbaum, M. M. (2017, February 17). *Trump calls the news media the 'enemy of the American people'.* The New York Times. https://www.nytimes.com/2017/02/17/business/trump-calls-the-news-media-the-enemy-of-the-people.html

Hameleers, M. (2020). Populist disinformation: Exploring intersections between online populism and disinformation in the US and the Netherlands. *Politics and Governance, 8* (1), 146-157. https://doi.org/10.17645/pag.v8i1.2478

Jeroense, T., Luimers, J., Jacobs, K. & Spierings, N. (2021). Political social media use and its linkage to populist and postmaterialist attitudes and vote intention in the Netherlands. *European Political Science, 21* (9), 193-215. https://doi.org/10.1057/s41304-020-00306-6

Kim, Y. (2008). Digital populism in South Korea? Internet culture and the trouble with direct participation. *Korea Economic Institute Academic Paper Series, 3* (8), 1-8.

Kyle, J. & Meyer, B. (2020). *High tide? Populism in power, 1990-2020.* Tony Blair Institute for Global Change. Retrieved from https://institute.global/sites/default/files/2020-02/High%20Tide%20Populism%20in%20Power%201990-2020.pdf

Laclau, E. (2005). *On populist reason* (First edition). London: Verso.

Manucci, L. (2017). Populism and the media. In C. Rovira Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo & P. Ostiguy (Eds.), *The Oxford handbook of populism* (pp. 467-485). Oxford: Oxford University Press.

Mazzoleni, G. (2008). Populism and the Media. In D. Albertazzi & D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy* (pp. 49-64). London: Palgrave Macmillan.

Moffitt, B. (2022). *Popülizm.* (Çev. Y. Öner). İstanbul: Liberus Kitap. (Özgün çalışma 2020).

Moffitt, B. & Tormey, S. (2014). Rethinking populism: Politics, mediatisation and political style. *Political Studies, 62* (2), 381–397. https://doi.org/10.1111/1467-9248.12032

Mudde, C. & Rovira Kaltwasser, C. (2019). *Popülizm: Kısa bir giriş.* (Çev. S. E. Türközü). Ankara: Nika Yayınevi. (Özgün çalışma 2017).

Müller, J. W. (2021). *Popülizm nedir?* (Çev. O. Yıldız). İstanbul: İletişim Yayınları. (Özgün çalışma 2016).

Pappas, T. (2017). Os diferentes adversários da democracia liberal. *Journal of Democracy em Português, 6* (1), 18-40.

Prior, H. (2021). Digital populism and disinformation in post-truth times. *Communication & Society, 34* (4), 49-64. https://doi.org/10.15581/003.34.4.49-64

Pulido, C. M., Villarejo-Carballido, B., Redondo-Sama, G. & Gomez, A. (2020). COVID-19 infodemic: More retweets for science-based information on coronavirus than for false information. *International Sociology, 35* (4), 377-392. https://doi.org/10.1177/0268580920914755

Taggart, P. (2004). *Popülizm.* (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Özgün çalışma 2000).

Tserenjamts, M. (2017). Digital populism. Retrieved from https://asia.fes.de/news/digital-populism/

Waisbord, S. (2018). The elective affinity between post-truth communication and populist politics. *Communication Research and Practice, 4* (1), 17–34. https://doi.org/10.1080/22041451.2018.1428928

Wardle, C. (2017, February 16). *Fake news. It's complicated.* First Draft. https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/

Wardle, C. & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making.* Strasbourg: Council of Europe.

Wikipedia contributors. (2022, September 14). Media (communication). In *Wikipedia, The Free Encylopedia.* Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Media_(communication)

Wiseman, J. (2021). *'The Hungary model': How Poland copied illiberal tactics for weakening independent media.* Research Report. Retrieved from International Press Institute website: https://ipi.media/the-hungary-model-how-poland-copied-illiberal-tactics-for-weakening-independent-media/

Zaslove, A. (2008). Here to stay? Populism as a new party type. *European Review, 16* (3), 319-336. https://doi.org/10.1017/S1062798708000288

Tüketim Toplumunda Sosyal Sınıflandırma; Araba Reklamları Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme

Mehmet Ali GAZİ[1]

Giriş

İnsanlar, insan aklının bir sonucu olarak birçok şeyi işleme ve dönüştürme yeteneğine sahiptir. Bu yeteneklerini kullanarak birçok farklı şey üretebilirler. Ancak bu ürettiklerinin değerini diğer insanlara anlatmak için reklam sanatçısı ve reklama ihtiyaç duyarlar. Bu sayede insanlar, ürettiklerinin değerini anlayabilir ve bu ürünleri kullanmaya karar verebilirler. Reklam, insanların ürettiklerini anlatmak için kullanılan bir araçtır ve insanların ihtiyaç duydukları bir şeydir. Reklam, ticaretin başladığı günden bu yana insanların ihtiyaç duydukları bir sanattır. Satıcılar, mal veya hizmetlerini tanıtmak, bilgi vermek ve satışlarını artırmak için reklamcılık yapmaktadırlar. Reklamlar, insanların ihtiyaç duydukları ürün ve hizmetleri keşfetmelerine yardımcı olur ve pazarlamanın bir parçasıdır. Reklamlar, insanların dikkatini çekmek ve onları ürün ve hizmetlerine yönlendirmek için farklı yöntemler kullanır. Bu yöntemler arasında, görsel ve işitsel unsurların kullanımı, mesajların kısa ve çarpıcı olması, ürünün ya da hizmetin özelliklerini vurgulama ve insanların ihtiyaçlarını karşılayacak özelliklerini vurgulama sayılabilir.

Reklamcılığın temel fonksiyonu; kapitalist sistem içerisinde kitlesel tüketimler için üretilen malların ve hizmetlerin satılmasını sağlamaktır. Ticari fonksiyonundan dolayı reklamcılık; reklamı verilen ürünün veya markanın tüketicinin kendi kimliğinde fark edilebilir anlam üretmesi, reklamların faydacı birer olgu olarak algılanmasını sağlamaktadır. Bu olgu marka özellikleriyle ya da ürün faydasıyla duygusal bir ifade oluşturularak tüketicinin reklamlara karşı geliştirdiği kod açımı bireyi tüketime yönlendirilmektedir. Tüketimin hızlanmasını ve çeşitlenmesini sağlayan reklamcılık, postmodern tüketimin benimsenmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Lee (1993:149), reklamcılık endüstrisinin belli bölümleri içerisinde ortaya çıkan yeni tüketim biçimlerini, radikal reklam şirketlerinde yeni bir neslin yükselmesine bağlamaktadır. Lee; yeni dönem reklamcılığın bir nedene ya da duygulara sığınmadığını iddia etmektedir. Bunun yerine diğer postmodern metinlerle birlikte büyük sanat çalışmalarını ve oluşturulan estetik kuralları yapı söküm teorisiyle analiz ederek, dini inançları ve politik mücadeleleri baskın hale getirerek ya da diğer kültür formlarını kendi düzensiz çerçevesiyle birleştirerek görsel görüntüleri göklere çıkartmaktadır. Bir tüketicinin sosyal sınıf içerisinde ait olduğu yapı tüketici için sosyal sınıf olarak tanımlanmaktadır. Tüketici bireyler arasındaki sosyal sınıflar birbiri arasında paralellik göstermektedir. Bu benzerlik, yaşam tarzlarında ve davranışlarında sahip olduğu olguların tümüdür.

Sosyal sınıfla ilgili reklam mesajlarının, geniş bir orta sınıfa olan inanç veya sosyal hareketlilik olasılığı gibi sınıf hakkındaki belirli inançları nasıl güçlendirebileceğine dair soruları gündeme getiriyor. Ayrıca, reklamcılığın sosyal hareketliliğe ulaşmak için tüketim odaklı bir rotayı vurgulayıp vurgulamadığı da dikkate alınır. Bu tür sorular, belirli bir pazarlama mesajının etkinliğini değil, bu tür mesajların sosyal sınıf ve tüketimle ilgili toplumsal düzeydeki beklentilere nasıl katkıda bulunduğunu ele alır. Daha da önemlisi, sosyal sınıfın nasıl tasvir edildiğini ve sınıfla ilgili hangi mesajların iletildiğini anlamak, bu mesajların genel olarak toplum üzerinde ne gibi etkileri olabileceğini belirlemek için başlangıç noktaları görevi görür.Reklamlar sadece tek bir ürünü

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi

tanıtmaz, tüm markaları, piyasa kapitalizmini ve genel olarak tüketici toplumunu teşvik eder (Ewen 2001) Bu çalışma kapsamında üst ve alt segment iki araba markası seçilerek reklamlarda sosyal sınıf imajları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, reklam mesajlarının sosyal sınıf hakkındaki inançları nasıl güçlendirdiğini ve reklamcılığın tüketim odaklı bir rotayı nasıl vurguladığını araştırmaktadır. Bu tür sorular, reklamların sosyal sınıf ve tüketimle ilgili beklentilere nasıl katkıda bulunduğunu anlamaya yardımcı olur. Bu çalışmada, iki araba markasının reklamları incelenmiş ve sosyal sınıf imajları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, reklamların sosyal sınıfı nasıl tasvir ettiği ve hangi mesajları ilettiği anlaşılabilir ve bu mesajların toplum üzerinde ne gibi etkileri olabileceği belirlenebilir.

Tüketim Toplumu ve Reklamcılık

Reklam, bir ürün ya da hizmetin satışının artırılması amacıyla üretilen ve yayınlanan bir iletişim biçimidir. Reklam, insanların dikkatini çekmeyi, onları etkilemeyi ve sonuçta satın alma kararı vermelerini sağlamayı amaçlar. Genellikle, reklamlar televizyon, radyo, gazete ve dergi gibi medya kanalları aracılığıyla yayınlanır, ancak günümüzde internet ve sosyal medya gibi dijital platformlar da reklamlar için önemli bir yayın aracı haline gelmiştir. (Kornrumpf, 1989:195). Kotler'e (1986:151) göre reklam, bir işletmenin ya da sivil toplum kuruluşlarının mal ve hizmetlerini duyurmak amacıyla kitle iletişim araçlarını kullanarak hedef kitleyi bilgilendirmeye veya ikna etmeye yönelik bir iletişim biçimidir. Bearden ve diğerleri (2001) reklamın, pazarlama iletişim karmasının bir parçasıdır ve fikirleri, kişileri, ürünleri veya hizmetleri benimsetmek için kitle iletişim kanallarını kullanarak yaymaktadır. Reklamın amacı, bir ürün veya hizmet hakkında bir imaj oluşturmak ve bu ürünün veya hizmetin tercih edilmesini sağlamaktır.

Reklamcılık tarihçesi, insanlık tarihi boyunca insanların ürünlerini ve hizmetlerini diğerlerine tanıtmaya çalıştıklarına dayanmaktadır. Bu tanıtımlar, insanların ilk topluluklarından itibaren, sözlü veya yazılı olarak yapılmıştır. Örneğin, Mısır, Babil, Yunan ve Roma gibi antik toplumlarda reklamcılığın önemli bir rol oynadığına dair kanıtlar bulunmaktadır (Kocabaş ve Elden, 2009:17). Bu dönemlerde, reklamlar genellikle taş heykel veya yazıtlar olarak yapılmıştır. Gutenberg'in 1450 yılında matbaa makinesini icat etmesiyle birlikte reklamcılık, bir çağ değişimine uğramıştır. Bu icat sayesinde, reklamlar kolayca basılıp yayılmaya başlanmıştır. Bu dönemde okuma yazma oranları hızla yükselmeye başlamış ve matbaanın kullanımını kolaylaştıran yeni teknikler bulunmuştur. Bu sayede, reklamlar artık daha geniş kitlelere ulaşabilme imkânına sahip olmuştur (Tayfur, 2008:9).

Tüketim; artan sayıda ve çeşitlilikte ürün ve hizmetlere sahip olmak ve bunları kullanmak; Kültürel bir yönelim, temel kültürel özlemlere, bireysel mutluluğa, sosyal statüye ve ulusal başarıya giden algılanan bir yoldur. Daha basit bir ifadeyle tüketim, insanları önce mal ve hizmetleri tüketerek anlam, neşe ve kabul bulmaya iten kültürel bir kalıptır. Bu konum farklı kültürlerde farklı biçimler alsa da, tüketim her yerde insanları yüksek tüketimi öznel mutluluk ve başarı ile ilişkilendirmeye yönlendiriyor. Bununla birlikte, ironik bir şekilde, araştırmalar daha fazla tüketimin mutlaka daha iyi bireysel yaşam kalitesi anlamına gelmediğini göstermektedir (Assadorian, 2010:8). Tüketimin ayrıca farklı grupların ve benzer sınıfların üyeleri arasında bir sınıflandırma etkisi vardır. Bocock (1997: 71), tüketimin sosyal gruplar arasında fark yaratan bir dizi sosyal ve kültürel pratik olarak düşünülebileceğini belirtir. Tüketim konusunda, Simmel tüketim mallarının sürekli değişen ve farklılaşan bir yapıya sahip olduğunu vurgular. Bu farklılaşma, özellikle moda aracılığıyla ortaya çıkmaktadır (Simmel, Hürmeriç ve Baban, 2012). Qualter (1991: 41) ise sosyal bir varlık olarak insanın sosyal bağlara ihtiyaç duyduğuna dikkat çeker ve bu bağların tüketim toplumunda maddi mallar ve mülkler aracılığıyla kurulduğunu belirtir. Bourdieu (1984), tüketimin ayrımcı bir unsuru. Biz buna "aynı sınıflandırma ve sınıflandırıcı sınıflandırması" diyoruz. Tüketim ve yaşam tarzı tercihleri, bu yönde, başkaları hakkındaki kararlarımızı tanımlayan ve sınıflandıran ayrımcı kararlara işaret etmektedir.

Tüketim Toplumunda Sosyal Sınıf

Reklamlar, tüketim toplumunda insanların ne tükettiğini belirleyen ve ona göre sınıflandıran bir araçtır. Örneğin, bireylerin araba, kıyafet ve yemek tercihleri, onların bir gruba ait olma ihtiyacını karşılar ve aynı zamanda maddi ihtiyaçlarını da karşılar. Bu sayede, tüketim toplumunda sosyal bağlar oluşur. Dağtaş (2009) bu konuda şunları söylemektedir: "Reklamlar, tüketim toplumunda bireylerin ne tükettiğini belirler ve buna göre sınıflandırılır ve yerleştirilir. Örneğin kullanılan araba, kıyafet tercihleri, yemek seçimleri hem bir gruba ait olma ihtiyacını hem de bireyin maddi ihtiyaçlarını karşılayarak tüketim toplumunda sosyal bağların kurulmasını sağlar."

Sosyal sınıf, toplum içinde benzer sosyo- ekonomik statüye sahip bir sınıf veya bir grup insandır. Sosyal sınıf terimi, 19. yüzyılda su ve rütbe terimlerinin yerini alan yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra Feodal ayrımların önemi azalıyordu ve endüstriyel kapitalistler ve işçi sınıfı gelişmekteydi. Sosyal sınıflar, prestij veya kültürel bir konum veya aile soyunun değerlendirilmesi yoluyla ekonomik çıkar ve statü gruplarına dayanmaktaydı. Karl Marx, üretim tarzına bağlı olarak bir toplum tipini diğerinden ayırt eder ve her üretim modelin, biri üretim sürecini kontrol eden ve yönlendiren, diğeri ise topluma doğrudan üretici ve hizmet sağlayıcı olan ayrı bir sınıf içerir (Saunders, 2006). Belirli zamanlarda, teknolojide çatışmalar aşırıya kaçan bir gelişme olduğunda ve mevcut üst sınıfın egemenliğine meydan okuyan yeni bir sınıf ortaya çıkmaktadır. Bu teoriye göre, egemen sınıf sadece malzemelerin üretimini değil, aynı zamanda fikirlerin üretimini de kontrol eder. Bu nedenle, bu sınıf belirli bir kültürel üslup ve egemen olan bir siyasi doktrin kurar ve toplumu belirli bir siyasi sistemle kontrol eder. Max Weber tarafından önerilen üçlü tabakalaşma teorisine göre, sosyal sınıf, karma bir statü, sınıf ve güç tanımından türemiştir. Ancak Weber, sınıf statüsünün üretim araçlarıyla olan ilişki tarafından belirlendiğine inanmaktadır. Weber, sınıfı ortak hedeflere ve fırsatlara sahip bir grup olarak tanımlar. Her kategoriyi diğerlerinden ayırt etmek aynı zamanda piyasa değerini de ima eder. Weber'in sosyal tabakalaşma kavramının çoğu, birçok ülkenin sosyal yapısı üzerine yaptığı araştırmadan gelmektir (Jones, 1975). Ayrıca, Karl Marx'ın öne sürdüğü teorinin aksine, tabakalaşmanın basit sermaye mülkiyetine dayandığına inanıyor. Statü, bir kişinin toplumdaki itibarı veya popülaritesi veya sosyal mülkiyetidir. Weber, siyasi gücün sadece sermayenin değerine değil, aynı zamanda konumuna da bağlı olduğuna dikkat çekti. Örneğin, yazarlar ve şairler genellikle toplum üzerinde çok az ekonomik değeri olan önemli bir etkiye sahiptir (Clark ve Lipset, 1991).

Alt katman evsizlik, yoksulluk ve işsizlik olarak bölünmüştür. Bu sınıftaki kişiler, liseden mezun olmuş ancak uygun barınma, uygun tıbbi bakım, uygun yiyecek ve giyecek, güvenlik ve mesleki eğitimden yoksun kişilerdir. Medya tarafından genellikle alt sınıf olarak adlandırılan alt sınıf, yoksulları yanlış karakterize eder. Medya ayrıca yoksulları, daha fazla bebek sahibi olmaya devam edenler, sistemi suistimal edenler, suç ve uyuşturucu işleyen işsiz veya vasıflı refah babaları olarak sınıflandırıyor (Shavitt,vd, 2016). İşçi sınıfı, ünlü ya da değil, çok iş yapan, asgari düzeyde eğitimli bir kişidir. Sınıftaki deneyimsiz işçiler arasında kasiyerler, garsonlar ve hizmetçiler bulunmaktadır. Bu işçiler genellikle düşük ücretlidir ve terfi fırsatları çok azdır veya hiç yoktur. Bunlara yoksul işçi sınıfı da denir. Bu sınıftaki vasıflı işçiler tesisatçılar, marangozlar, elektrikçilerdir ve bunlara kol işçileri denir. Memur, öğretmen, teknisyen vb. Orta sınıf çalışanlardan daha fazla kazanıyorlar, ancak işleri genellikle fiziksel olarak zorlu ve bazı durumlarda tehlikeli. (Clark ve Lipset, 1991).

Sandviç sınıfı olarak da bilinen orta sınıf. Bu çalışanlar, alt sosyal merdivende daha fazla, üst sosyal merdivende daha az paraya sahiptir. Orta sınıf şöhret, zenginlik ve eğitim açısından bölünmüştür. Üst orta sınıf, borsacılar, CEO'lar, avukatlar, doktorlar vb. 4 yüksek nitelikli profesyonelden oluşur. Bu sınıf, ülke zenginliğinin %22'sinden fazlasına sahiptir ve iki gruba ayrılabilir. Üst sınıflar ve alt sınıflar vardır. Alt sınıflar, yatırımlar ve diğer ticari faaliyetler yoluyla para kazanır (Jones, 1975). Üst sınıf, üst sınıfı ve nesiller boyu varlıklı olan eski zengin aristokratları içerir. Bu insanlar çok zengindir ve miras kalan servetleriyle yaşarlar. Üst seviye ile

karşılaştırıldığında, üst seviye çok yetkilidir. Paranın nereden geldiği önemli değil, üst sınıfın her iki kesimi de çok zengin. Her iki grubun da harcayacak daha fazla parası olduğu ve onlara çeşitli çıkarlarını sürdürmeleri için yeterli boş zaman sağladığı söyleniyor. Genellikle seçkin bölgelerde yaşarlar ve genellikle pahalı sosyal kulüplere katılırlar. Büyük güçleri var ve hem yerel hem de küresel olarak etkileyebilirler (Saunders, 2006). Bir kişinin sosyoekonomik sınıfının bir kişinin hayatı üzerinde birçok etkisi vardır. Sağlıklarını, gittikleri okulları, işlerini ve kiminle evlendiklerini ve mahkemede polise nasıl davrandıklarını etkiler. İntihar ve madde bağımlılığından kaynaklanan orta sınıf ölümleri artıyor. Bu grup ayrıca genel sağlıkta bir bozulma ve kronik ağrı raporlarında bir artış gördü. Bu, yoksulluk çeken bu insanların düzenli ve sürekli stres yaşadıklarını göstermektedir. Orta sınıftan alt sınıfa geçerler. Bunlar bazı insanlar için zararlıdır ve genel sağlıklarını etkiler. Sosyal sınıflandırma aynı zamanda katıldıkları birçok spor aktivitesini de içerir (Shavitt,vd, 2016).

Ferdinand de Saussure'ün Bakışından Göstergebilim

Göstergebilim, dilbilim, kültürbilim ve sosyoloji gibi farklı disiplinler arasında bir köprü görevi gören bir alandır. Göstergebilimci araştırmacılar, insanların dil, simge, görsel, işaret ve benzeri çeşitli göstergeleri kullanarak anlam oluşturma süreçlerini incelerler. Bu araştırmalar, insanların toplumsal ve kültürel yapılarını anlamak için büyük önem taşır. Göstergebilim, semiyotik olarak da adlandırılan bir disiplindir. Bu disiplin, insanların kodlanmış anlamları nasıl anladığını ve bu anlamları nasıl yorumladığını inceler. Göstergebilim, yalnızca dil ve sembollerle değil, insanların her türlü iletişim aracını inceler, bu aracın çözümlemesine yardımcı olur. Bu disiplin, insanların kodlanmış anlamları nasıl yorumladığını inceler ve bu yorumlama sürecini açıklar (Arpa ve Çakı, 2018) [2].

Ferdinand de Saussure, İsviçre dilbilimci ve semiotikçi, 19. yüzyılın sonlarında göstergebilim (semiotik) kavramını ortaya attı. Saussure, göstergebilimi insanların dil ve imgeler aracılığıyla birbirlerini anlamaya çalıştıkları bir süreç olarak tanımlar. Bu süreçte, insanlar arasında bir anlamın oluşması için iki öğe gereklidir: gösteren ve gösterilen. Gösteren, göstergebilimde bir dil işaretinin (kelime, sözcük, deyim vb.) doğrudan algılanabilen ve duyumsanabilen anlamını ifade eder. Örneğin, bir dil işaretinin sözlük anlamı göstereni temsil eder. Gösterilen ise, dil işaretinin insanlar tarafından doğrudan algılanamayan, duyumsanamayan bölümünü temsil eder. Örneğin, bir dil işaretinin kontextüel anlamı gösterileni temsil eder. Saussure'ün göstergebilim kavramı, dilbilim ve semiotik alanlarında etkili olmuş ve bugün bu alanlarda çalışanlar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Ferdinand de Saussure, göstergelerin bir kod içerisinde düzenlendiğini belirtir. Bu kodlar, insanların dil ve imgeler aracılığıyla birbirlerini anlamaya çalıştıkları süreçlerin bir parçasıdır ve insanların dil ve imgelere nasıl yorum verdiklerini düzenler. Saussure, bu kodların iki yolla oluştuğunu belirtir: paradigma ve dizim. Paradigma, göstergeler dizgesi içerisinden seçilen bir göstergeyi ifade eder. Örneğin, bir dil işaretinin sözlük anlamı paradigmayı oluşturur. Dizim ise, seçilen göstergeler yoluyla ifade edilen iletiyi içerir. Örneğin, bir dil işaretinin kontextüel anlamı dizimi oluşturur. Saussure, iletilerin bir paradigma içerisinden seçilerek ve bir dizimde birleştirilerek oluşturulduğunu söyler. Bu kavramlar, dilbilim ve semiotik alanlarında önemli rol oynamış ve bugün de bu alanlarda çalışanlar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Çakı ve Gülada, 2018[3]).

Yöntem

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında, Saussure'ün gösteren ve gösterilen düzlemleri özelinde ele alınan araba reklamları, nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analiz yöntemi

[2] Arpa, M. & Çakı, C. (2018). "İş Kazası Diye Bir Şey Yoktur": Kanada İş Güvenliği Reklamları Üzerine İnceleme . Çalışma İlişkileri Dergisi , 9 (2) , 75-87 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/cider/issue/39847/429973

[3] Çakı, C. & Gülada, M. O. (2018). 2. dünya savaşı'ndaki sovyet propaganda posterlerinin öfke çekiciliği bağlamında incelenmesi . İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi , 7 (2) , 165-180 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss/issue/41945/462022

kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntem, reklamlardaki dil, görsel ve işitsel unsurların nasıl bir araya gelerek bir anlam oluşturduğunu incelemek için kullanılmaktadır. Reklamlarda verilmek istenen ana mesajlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, iki farklı markanın araba reklamlarında kullanılan dil, görsel ve işitsel unsurları inceleyerek, reklamların nasıl bir anlam oluşturduğunu ve sosyal hayatı nasıl vurguladığını ortaya koymaktır. Bu amaçla birlikte, reklamların toplumların ekonomik yapısını nasıl yansıttığı ve oyuncu ile araç arasındaki bağlantıyı açıklamak da bir diğer amaç olacaktır. Bu amaç doğrultusunda, reklamlarda kullanılan dil, görsel ve işitsel unsurlar incelenecek ve reklamların nasıl bir anlam oluşturduğu ve sosyal hayatı nasıl vurguladığı araştırılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın alanda özgünlüğü, gelecek çalışmalar için kaynak teşkil etmesi ve toplumsal sınıfın araba reklamlarında nasıl açıklandığını vurgulaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, hedef kitlenin özellikleri ve ürün arasındaki ilişkiyi göstermede önemli bir rol oynayacağı için bu çalışmanın alanda önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, çalışma özgünlüğü, gelecek çalışmalar için kaynak teşkil etme potansiyeli ve toplumsal sınıfın araba reklamlarında nasıl açıklandığını vurgulama açısından önem taşımaktadır.

Araba Reklamlarının Göstergebilimsel Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, Kanada'nın İşyeri Güvenliği ve Sigorta Kurulu (WSIB) tarafından yayınlanan "İş kazası diye bir şey yoktur" başlığındaki beş iş güvenliği kamu spotu reklamı, nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analiz yöntemi ışığında ele alınmıştır.

Reklam 1: Mercedes-EQ & Kıvanç Tatlıtuğ. "DÜNYA, BU SENİN İÇİN" Reklamı

Sekans-1

Sekans-2

Sekans-3

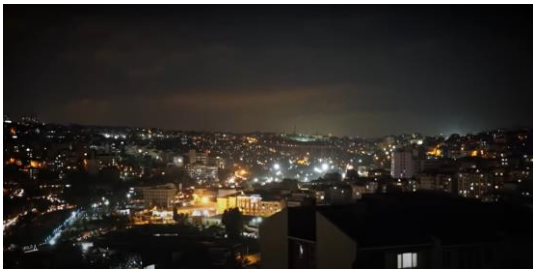
Sekans-4

Kaynak: https://www.youtube.com/watch?v=NFFVIOJTs9I&ab_channel=Mercedes-BenzT%C3%BCrkiye

Bu reklam Mercedes EQ markasını tanıtma amacıyla Kıvanç Tatlıtuğ'un rol aldığı bir video reklamdır. Reklam "Dünya, Bu senin için" sloganı ile kampanya yürütülmektedir. Bu reklam

markanın elektrikli aracını doğa ile bütünleştirerek izleyicilere sunulmuştur. Üst sınıf tüketicileri alt sınıf tüketicilerden ayıran bir yaşam tarzı sunmaktadır. Bu reklamda oyuncunun hayatı ile özdeşleştirilmiş. Oyuncu sarı saçlı mavi gözlü seçilerek, üst sınıf bireylerin kişisel özelliklerine vurgu yapılmıştır. Doğanın en saf hali ve geri dönüşümün olduğu bir mekân gösterilmiştir. Sekans-1 de görüldüğü gibi, şeffaf bir odada oturan oyuncu tek katlı, lüks bir mekânda gösterilmiştir. Kameranın geniş açıyla aldığı görüntü genişliği ve üst sınıflara ait zenginliği temsil ettiği görülmektedir. Diğer sınıflara göre ayrı bir hayat tarzını etiketlemektedir. Sekans-2'de ise bir araba reklamı olmasına rağmen bisikleti ile işe giden bir üst sınıf tüketicinin yaşam alanları gösterilmektedir. Bu yaşam alanında evler tek katlı, çöpler özelliklerine göre sınıflandırılmış ve sokaklarda az kişinin yaşadığı ve ormanların olduğu bir kamusal alan gösterilmektedir. Üst sınıfın yaşam biçimde insanlar mutlu ve diğer sınıflardan ayrı bir dünyaya sahip olduğu görülmektedir. Reklamda Oyuncuya eşlik eden diğer oyuncular orta yaşlı ve modern bir görüntü vermektedir. Sekans-3'de ise dron çekimi ile yaşam alanlarından bir görüntü sunulmaktadır. Bu görüntüde evlerin çok fazla yanyana olmadığı, evlerin ve araçların üzerinde yer alan güneş panelleri geri dönüşümlü bir yaşam formu sunulmaktadır. Orta sınıf alt sınıfın enerji tüketimi bakımından diğer sınıflara göre farklılıkları belirgin bir şekilde yansıtılmaktadır. Sekans 4'te ise, üst sınıfın araç enerjisini kendisinin ürettiğini gösteren bir araç garajı bulunmaktadır. Oyuncuya, sahneye geçiş yaptırılarak, bir müzeye yönlendirilmektedir. Bu müze de insanlar tarafından üretilmiş bir "Son Atık" yazısı ile karşılaşmaktadır. Sahne bitiminden sonra dış ses, "hayalini kurduğumuz dünyadan elektrik alıyoruz" sloganı ile reklam devam etmektedir. Rüzgâr Gülü enerjisi ile reklam sonlandırılmaktadır. Reklamcıların tüketicilerin markayla ilişkilendirmesini umdukları şey, üst sınıf tüketicilerin doğaya hiçbir şekilde zarar vermediği aktarırken bu yaşam formlarına sadece üst sınıf tüketicilerin ulaşabileceğini de aktarmaktadır. Bu tür görüntülerin kullanımı, sınıf farklılıklarını mevcut olanlardan daha uzak ve daha az sorunlu hale getirerek, görüntüyü bir tüketim toplumu için güvenli ve kapitalist gerçekçiliğin hedefleriyle tutarlı hale getirmektedir.

Reklam 2: Erdal Beşikçioğlu ve Fiat Egea Reklam Filmi

Sekans-1

Sekans-2

Sekans-3

Sekans-4

Kaynak:https://www.youtube.com/watch?v=VTzI06qw0kU&ab_channel=FiatAntalyaP%C4%B1narba%C5%9F%C4%B1Otomotiv

Reklam filminde başrolü ünlü oyuncu Erdal Beşikçioğlu üstlenmektedir. Ünlülerin reklamlarda kullanılmasının en önemli yönü, seçilen ünlünün imajının ürün veya marka imajıyla uyumlu hale getirilmesi ve tüketiciler tarafından kabul görmesini kolaylaştırılmaktadır. Reklamda, oynayan oyuncu daha önce oynadığı rollerde dürüst, güvenilir ve halkını seven bir roller üstlenmiştir. Markanın yüzü olarak tercih edilerek tüketici nezdinde güven duygusunu aktarmaktadır.

Fiat Egea markasının reklam filmi yaratıcı ve etkili reklam metinlerinin üzerine kurulmuştur. Sekans-1 ile açılış sahnesi yer almaktadır. Bu sekansta geniş açılı bir görüntüde orta ve alt sınıfın yaşadığı çok katlı binalar ve gece kondular gösterilmektedir. Bu görüntü ile hedef kitlesini belirlemektedir. Sekans-2 de ise, oyuncunun "istediği her şeye kolayca sahip olanlar bu videoyu hemen geçebilirsin" sözleri ile başlamaktadır. Bu sözler ile üst sınıfı ve diğer sınıfları sahip olma duygusu ile ayırmaktadır. Üst sınıf insanların her şeye kolay ulaşırken orta ve alt sınıfın ise sahip olmaktaki zorluklara değinilmektedir. Oyuncunun metinsel seslendirmesi ile aracın gölge görüntüsü devam ederken, üst sınıf ve alt sınıflarda markada kalite bilincine vurgu yapılmaktadır. Kalite vurgusunda sınıfsal ayrımlarda ürünün fiyatı ile orantısal bir bağ söz konusudur. Üst sınıf tüketicilerde ürün pahalı olduğu kadar değerli ve kalitelidir. Egea reklam filminde bu vurgu ön plana çıkartılarak, "bir otomobil pahalıysa iyidir diye ezbere konuşanları hiç yormayalım" sözleri ile üst sınıf tüketicideki yanılgıdan bahsederek "geri kalanlar" sözü ile orta sınıf ve alt sınıf tüketiciye haklılık gururunu vermektedir. Sekans-3 de tüketicilerin ön yargılı olduğunu belirtirken, reklamı yapılan ürünle ilgili merak duygusu giderilerek, ürünün detayları verilmeye başlanmıştır. Reklamda orta sınıf ve alt sınıfın tüketim alışkanlıklarına "kazancını en doğru şekilde harcayanlar, işte size fiat egea" cümlesi vurgu yapılmaktadır. Bu cümle ile bu araca sahip olmak kazancın en doğru şekilde harcandığını da anlambilimsel olarak aktarılmaktadır. Oyuncunun iki kez üst üste "gerçekten ihtiyacınız olan her şey" cümlesini tekrarlaması tüketicilerin yanlış alışkanlıklar sonucu gerçek olmayan tüketim alışkanlıklarına vurgu yapılarak, gerçek olmayan ürünleri tükettiğimizi fikri ile izleyici odaklanmaktadır. Bir arabada sahip olunması gereken gerçek ihtiyaçlar aktarılmaktadır. "İyi bir otomobile sahip olmak artık bir ayrıcalık değil" sözü ile tüketimde sahip olmanın ayrıcalığı üzerinde durarak üst sınıf tüketicilerin tüketim alışkanlıklarında yaşadığı ayrıcalığa değinilerek orta sınıfında lüks içerinde yaşayabileceğini ifade etmektedir. Sekans'4 de ile geniş açıdan verilen gündoğumu ile karanlıkta çekilen film aydınlığa kavuşmaktadır. Tüketim alışkanlığımızdaki belirsizlik ve amaçsızlığın, doğru tercihler ile aydınlığa kavuşacağı görüntüsü aktarılmaktadır.

Sonuç

Bir sembolün anlamı, ortak kodun, sembolü anlamamızı sağlayacak şekilde düzenlenmesiyle oluşturulur. Yani bir sembolün temel ve çağrışımsal anlamını oluşturabilmek için dilsel veya görsel bir kodun düzenlenmesi gerekir. Herhangi bir reklam filmine anlam yüklemek için bilginin kodlama sürecinde nasıl bir söyleme sahip olduğu, söylemdeki anlam ve izleyicinin bu anlamın kodlamasını algılama sürecinde nasıl analiz ettiği üzerinde duruluyor. Bu çalışma, aynı ürün segmentlerdeki farklı markalı ürünler satılırken, reklamın sınıf ideolojilerine nasıl katkıda bulunduğunu daha iyi anlamaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyal sınıf, pazarlama pratiği, ideoloji ve tüketimin kesişimine olan ilgiyi teşvik etmeye çalışırken, sınıf konumlarının hem psikolojisini hem de sosyolojisini ve bunların tüketici davranışıyla ilişkisini de aktarmaktadır. Üst sınıf tüketicilerin maddi rahatlıklarının yaygın görüntüleri, orta ve alt sınıf tüketicilerde bir hayal kırıklığı duygusuna katkıda bulunmaktadır. Reklamlarda sınıf ve gelir ve zevk gibi göstergelerin tüketici segmentasyonu ve hedef pazarlama stratejilerinin ayırt edici özellikleri reklam çalışmalarında dikkate alındığı görülmüştür.

Üst sınıfın yer aldığı reklamlar, belirli ürünlerin nasıl takdir edileceğine dair talimatlar vererek tüketimin farklılaşmasına olanak tanımaktadır. Kalıtsal zenginler yerine üst sınıf ünlülerin kullanılması da tüketici ve ürün arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Üst sınıf tüketiciye hitap eden birinci reklamda sınıf çatışması ve eşitsizlik gibi konular göz ardı edilirken, ikinci reklamda iste üst sınıf tüketici ile bir tüketim biçimleri açısından bir çatışmanın varlığı söz konusudur. Alt sınıf

tüketiciler nadiren resmedilir. İkinci reklamda ise üst ve alt sınıf tüketici gruplarının tüketim biçimlerine ve kazançlarının biçimleri üzerinde vurgulamalar yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arpa, M. & Çakı, C. (2018). "İş Kazası Diye Bir Şey Yoktur": Kanada İş Güvenliği Reklamları Üzerine İnceleme . Çalışma İlişkileri Dergisi , 9 (2) , 75-87 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/cider/issue/39847/429973

Assadourian, E. (2010). Transforming cultures: From consumerism to sustainability. Journal of Macromarketing, 30(2), 186-191.

Bearden, W. O., Hardesty, D. M., ve Rose, R. L. (2001). Consumer self-confidence: Refinements in conceptualization and measurement. Journal of Consumer Research, 28(1), 121-134.

Bocock, R. (1997). Tüketim, çev. İmren Kutluk, Ankara: Dost Yayınları.

Boone, L. E.,andKurtz, D. L. (2013). Contemporary marketing. Cengagelearning.

Clark, T. N., & Lipset, S. M. (1991). Are social classes dying?. International sociology, 6(4), 397-410.

Çakı, C. & Gülada, M. O. (2018). 2. dünya savaşı'ndaki sovyet propaganda posterlerinin öfke çekiciliği bağlamında incelenmesi . İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi , 7 (2) , 165-180 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss/issue/41945/462022

Hürmeriç, P., & Baban, E. (2012). Sımmel, Veblen Ve Sombart'ın Penceresînden Hedonîk Tü; Ketîm: Ütopyada Negotıum Ve Otıum. Global Media Journal: Turkish Edition, 2(4). Qualter, T. H. (2016). Advertising and democracy in the mass age. Springer.

Jones, B. (1975). Max Weber and the Concept of Social Class. The Sociological Review, 23(4), 729-757.

Kocabaş, F; Elden M, (2009), Reklamcılık: Kavramlar, Kararlar, Kurumlar. İletişim Yayınları, İstanbul

Kornrumpf, H.J Türkçe-İngilizce, Altın Kitaplar, İstanbul 1989,

Kotler, P. (1986), Principles of Marketing, (Third Edition), PrenticeHall, USA.

Lee, Martin J. (1993), Consumer CultureReborn, New York: Routledge.

Petrilli, S., & Ponzio, A. (2007). Semiotics today. From global semiotics to semioethics, a dialogic response. Signs-International Journal of Semiotics, 1, 29-127.

Riyadi Santoso. (2003). Semiotika sosial: Pandangan terhadap bahasa. Surabaya: Pustaka Eureka dan JP Press Surabaya.

Saunders, P. (2006). Social class and stratification. Routledge.

Shavitt, S., Jiang, D., & Cho, H. (2016). Stratification and segmentation: Social class in consumer behavior. Journal of Consumer Psychology, 26(4), 583-593.

Tayfur, G. (2008). Reklamcılık (5. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yakin, H. S. M., & Totu, A. (2014). The semiotic perspectives of Peirce and Saussure: A brief comparative study. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 155, 4-8.

Yaylagül, Ö. (2015). Göstergebilim ve dilbilim. Hece Yayınları ve Dergileri.

Kamu Çalışanlarının Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Sistemlerine Yönelik Motivasyon Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Adalet Bakanlığı Örneği

Hasan Hüseyin AYGÜN[1],
Mehmet Cabir AKKOYUNLU[2]

GİRİŞ

Her geçen gün gelişen bilgisayar teknolojileri, toplumsal yaşamın tüm evrelerinde bilgi çeşitliliğinin artması sonucunu doğurmuş ve gereksinim duyulan bilginin elde edilmesini daha kolay hale getirmiştir. Dijital dünyadaki bu gelişmeler sonucu uzaktan eğitim; eğitimcilere teknolojiyi kullanmak suretiyle tüm alanlarda büyük topluluklara hitap etme imkânı sağlamaktadır. Uzaktan eğitim, özellikle zaman ve mekân esnekliği ile fırsat eşitliği sağlaması ve daha önemlisi ekonomik olması gibi nedenlerle tüm eğitim platformlarında son yıllarda sıkça kullanılmakta olup, ülkemizde de kamu kurumları tarafından hizmet içi eğitimlerde kullanımı yaygınlaşmaktadır. Özellikle küresel çapta ortaya çıkan Pandemi (Covid-19 salgını) süreci akabinde tüm dünyada bir takım önlemler alınmış, bu süreçte uzaktan eğitimin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bilginin sürekli arttığı ve kolayca erişilebilir hale geldiği dijital çağda, geleneksel eğitim modeli de değişime uğrayarak, yeni bir bakış açısı geliştirmek zorunda kalmıştır. Sosyal yaşamdaki değişiklikler, teknoloji alanındaki gelişmeler ve bilgi çeşitliliğinin artması gibi gerekçelerle öğrenme sürecindeki devamlılığı sağlama hedefiyle yeni yazılımlar üretilmeye başlanmıştır. Bu yeni paradigmanın doğal bir sonucu olarak uzaktan eğitim, zaman ve mekân esnekliği, fırsat eşitliği sunması, büyük topluluklara hitap etmesi, daha ekonomik olması gibi nedenlerle bireyler ve tüm örgütlü yapılar için bir tercihten öte zorunluluk haline gelmiş, kamu kurumlarında da yaygınlaşmıştır.

Kamu yönetiminin ana hedeflerinden birisi, kamu çalışanlarının eğitimlerini sağlayarak niteliklerini arttırmak, yeni gelişmelere uyumlu hale getirmektir. Böylelikle kamu kurumlarından hizmet talep edenlere hizmetin ulaştırılmasında verimliliğin ve hizmet kalitesinin arttırılması hedeflenmektedir. Bu hedefler doğrultusunda, yaşanılan değişim sürecine uyum sağlamak isteyen veya zorunda kalan kamu kurumları, eğitim giderlerini ve materyallerini azaltarak verimliliği arttırmak suretiyle eğitim süreçlerini yönetmek istemektedir. Bu zorunluluk hali, kurumların; uzaktan eğitime yönelmelerini sağlamış (Bacow vd., 2012), dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de uzaktan eğitime dikkat çekici yatırımlar yapılmasına yol açmıştır.

Ülkemizde son birkaç yıla kadar uzaktan eğitim alanındaki çalışmalarda üniversiteler öne çıkmakta iken son yıllarda özellikle Milli Eğitim Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı, Aile veSosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı gibi kamu kurumları tarafından da uzaktan eğitim uygulamalarına önem verildiği görülmektedir. Ülkemizdeki tüm kamu kurumlarına hitap edecek merkezi bir uzaktan eğitim portalının eksikliği (Can, 2011:120) daha önceki araştırmalarda belirtilmiş ise de, Cumhurbaşkanlığı

[1] Yönetim Bilişim Sistemleri, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
[2] Dr. Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,

İnsan Kaynakları Ofisi'nce uygulamaya geçirilen Uzaktan Eğitim Kapısı platformuna yönelik çalışmalar tamamlanarak Nisan 2020 tarihi itibariyle faaliyete geçirilmiş ve Cumhurbaşkanlığı ofisleri, 16 Bakanlık, 10 Başkanlık olmak üzere 3,3 milyon kamu çalışanına hitap etmek üzere kullanıma sunulmuştur (CBİKO, 2020).

Bu çalışmada kamu kurumlarındaki uzaktan eğitim uygulamaları üzerinde durulacaktır. Uzaktan eğitimin geleneksel eğitim ile karşılaştırılarak, avantaj ve dezavantajlarından bahsedilecektir. Uzaktan eğitimin kullanım alanları üzerinde durulacak, kamu çalışanlarının hizmeti içi eğitim süreçlerinde uzaktan eğitim uygulamalarının kullanımına yaklaşımlarından bahsedilecektir.

Hizmet İçi Eğitim

Eğitim, bireylerin bireysel yaşantıları yoluyla davranışlarında bilinçli ve gönüllü davranış değişiklikleri meydana getirmeyi amaçlayan etkinliklerdir. İnsanlar davranışlarının önemli bir bölümünü doğum sonrası dönemde kazanırlar. Bu noktada çevre ile etkileşim belirleyici faktör olabilir. Başka bir deyişle, önceden seçilmiş ve kontrollü bir çevre yapısı içinde belirli amaçlar için insanların eğitimi eğitim olarak tanımlanabilir (Kayabaşı vd., 2003).

Hizmet İçi Eğitim; Özel sektör veya kamu sektörü fark etmeksizin farklı şirket ve kurumlarda çalışan kişilerin görevleri için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumları kazandırdıkları çeşitli eğitim kurslarının bütünüdür (Çevikbaş, 2002).

Günümüzde farklı şekillerde yarı zamanlı sürekli eğitim olarak ifade edilen eğitim alanında farklı eğitim biçimleri gelişmiştir (Sims, 1990:18). 18. yüzyıldaki sanayi devrimi ile birlikte söz konusu eğitim daha sistemli ve programlı hale gelmiş ve yıllar içinde büyük gelişme göstermiştir. 20. yüzyılda çıraklık, kalfalık vb. çeşitli meslekler yetiştirilir ve eğitim sonrası sertifikalar yaygınlaşır. Ülkemizde bir Ahi teşkilatı vardır. Bu teşkilat, esnaf ve sanatkâr işbirliğinin yanı sıra yapılacak çalışmalar için bir eğitim kurumu işlevi görmüştür (Akyüz, 2001).

Hizmet içi eğitim kavramı; Kurumlarda personel tarafından verilen hizmetlerin verimliliğini artırmaya yönelik bir faaliyettir. Bu eğitim ile çalışanlar görev ve sorumluluklarını daha faydalı sunabilecekleri donanım ve becerileri kazanmış olacaklardır (Canman, 1997:21). Sunulan eğitim kurslarının hizmetle ilgili olması önemlidir. Bu açıdan hizmet içi eğitimin bir nevi işbaşı eğitimi olduğu söylenebilir. Pehlivan (1997) hizmet içi ileri eğitimi, işe başlamanın ilk gününden işten ayrılmaya kadar geçen süre içinde mesleki ileri eğitim süreci olarak tanımlamaktadır (Pehlivan, 1997, :131).

Hizmet İçi Eğitimin Amaç ve Faydaları

Hizmet içi eğitim, çalışanların değişen koşullara uyum sağlamaları için temel faaliyetlerden biri olarak kabul edilmektedir. Hem memurların hem de kamu kurumlarının kuruluş faaliyetlerinde belirtilen hedeflere ulaşımının sağlanmasında oldukça önemli hale gelmiş bir vasıta olarak kabul edilmektedir (Demir vd., 2000:634). Öte yandan, işletmeye alma politikasının uygulandığı bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmeler hizmet içi eğitimi gerektirmektedir. Bu nedenle personele işe başladıktan sonra kazanılması gereken bilgi ve beceriler konusunda eğitim verilmelidir.

Hizmet içi eğitim içerisinde farklı amaçlar bulunmaktadır. Bu amaçlar kişi ve örgüte bakan yönleriyle ele alınabilmektedir. Hizmet personeli bakımından amaç, kişinin işini daha iyi bir şekilde yapabilecek seviyeye çıkartmasıdır. Örgüt açısından ise, örgütü oluşturan kişilere görevlerini nasıl yapacaklarına dair bilgiler sunmaktır.

Hizmet içi eğitimde esas olarak üç temel amaç bulunmaktadır. Atay ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan çalışmada bu amaçlar şu şekilde sıralamıştır;

• Hizmet personeline, görevini ne şekilde yerine getireceğini öğretmek. Bu durum görevine yeni başlayacak kamu görevlileri için geçerli bir durumdur.

• Hizmet personelinin görevini daha iyi ve etkin gerçekleştirebilecek seviyeye gelmesini sağlamak için gereken bilgileri ve yetenekleri aktarmak ve kazandırmak,

• Personelin üst seviyeye geçebilmesi için gereken yeterliliğin kazandırılması ve personele ait olan örgüt ve işe karşı olan davranışların pozitif yönde geliştirilmesidir.

Hizmet içi eğitime dair olan genel amaçlar ise neredeyse bütün eğitim etkinliklerinde görülen istikrarlı ve ortak olan amaçlardır. Bu amaçlar şöyledir (Kalkandelen, 1979:107);

Hizmet içi eğitim ile kamu ya da özel sektör tüm kuruluş çalışanlarının görev verimliliklerini arttırmak amaçlanmaktadır. Belli bir işi yapan bireylerin eğitim sayesinde becer ve yeteneklerinin arttırılması, yapılacak işin nitelikleri ve nitelikleri açısından geliştirilmesini sağlayacaktır.

• Diğer amaç meslek ve teknik bilginin geliştirilmesidir. Hizmet içi eğitim ile personellerin gelişimlere ve inovatif yaklaşımlara mesafeli durmalarının önüne geçilecek, bu süreç sonunda mesleki ve teknik alanda uzmanlaşma sağlanacaktır.

• Üçüncü amaç, verilen eğitimle personelin moralini artırarak, motive olmalarını sağlamaktır. Verilen eğitimlere davet edilmek personel için kişiliğine verilen önemin göstergesi olarak algılanabilir. Böylelikle eğitim, çalışanları eyleme iten bir uygulama olmanın yanında personel istekliliğinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Bir anlamda, hizmet içi eğitim faaliyetlerine dahil ve davet edilme memuriyet alanında yükselme aşamasının ilk koşullarından birdir ve personellere kendisini geliştirme ve işinde başarılı olma imkanı sağlamaktadır. Bu durum da grup dayanışmasını ve ekip ruhunun tamamlanmasına katkı sağlamakladır.

• Hizmet içi eğitimde devlet görevlilerinin yaşadıkları aksaklıkların giderilmesi ve eksikliklerin tamamlanması hedeflenmektedir. Devlet personeli davranışlarında ve tutumlarında görülen kusurlarının ve eksikliklerin problemlerinin temel sebebi bu kişilerin bilgi ve anlayış eksikliğidir. Bu eksikliğin giderilmesinde kullanılacak olan en önemli uygulama hizmet içi eğitimdir.

• Hizmet içi eğitimin amaçlarından bir tanesi de görevlilerin daha yukarı görev ve yükümlülük alanlarına hazırlanmalarını sağlamaktır.

Bu tanımlamalar ışığında hizmet içi eğitim, kamu kurumu ve özel işletmelerdeki, belirlenen bir aylık karşılığı görev yapan kişilerin, meslekleriyle alakalı bilginin, becerilerin ve tutumların aktarılması üzerine verilen eğitim olarak adlandırılmaktadır.

Öğrenme kuramlarına göre, hizmet içi eğitimde geliştirilmiş ilkelerden yararlanma, bu süreç için önem taşımaktadır. Bu açıdan öğrenme alanlarına dair geliştirilen ilkelerin hizmet içi eğitim bakımından da geçerli olduğunu düşünerek hareket edilmelidir. Birbirlerine göre bazı yönleriyle farklı olsalar dahi bahsedilecek olan ilkeler, bütün öğrenme kuramlarına göre benimsenmiş olan ortak niteliklere sahiplerdir (Aksoy, 2008). Bu ilkelerin eğitim programlarına göre uygulanma aşamasında göz önünde tutulması ve süreç içerisinde uygulanması hizmet içi eğitim amaçlarının gerçekleştirilmesi için önem taşımaktadır. Bu ilkeleri Aksoy, hizmet içi eğitim ile ilişkilendirerek şu şekilde açıklamıştır;

• Katılım; Katılım ilkesi, öğrenim sürecinde eğitime tabi olanların etkin bir biçimde katılmasıyla, öğrenme sürecinin daha basit ve kalıcı olacağını vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle katılım, çabuk öğretmenin yanı sıra kalıcılık açısından da önemlidir. Hizmet içi eğitimde programların uygulanması aşamasında seçilmiş yöntemlerin katılımlı olan bir özellik taşıması veya böyle bir özellik yüklenmesi gerekliliğine ilişkin beklentilerin olması, katılım ilkesinin neticesi ya da tezahürü şeklinde değerlendirmeye alınabilmektedir.

• Tekrar Etme; Bireyin öğrenmiş olduğu bilgiyi belirli zamanlarda, belirli bir düzende tekrarlamasına imkân verilmesi şeklinde değerlendirilmelidir. Tekrarlama ile kısaca bilgilendirme yapılıyorsa da, öğrenilen bilginin anımsanmasında ve uzun süre zihinde yer etmesinde ciddi bir yardımı bulunmaktadır. Hizmet içi eğitimde de, zikredilen tekrarlama ilkesinin bir tezahürü sonucu tekrar etme imkânı verilmesi kişiye fayda sağlamaktadır.

• Anlamlı Olma: Öğrenilen bilginin içeriği açık ve anlamlı olmalıdır. Birey, kendisine verilmek istenen ve iletilmek istenen bilgiyi kolay bir biçimde alabilmelidir. Hizmet içi programların uygulanmasına sunulan materyal örgütlenmesine aralarında olan düzen ve sunma önem taşımaktadır. Kişi kendisine söylenenini kolay bir şekilde anlamalı, aralarında olan ilişkiyi görebilerek inşa edebilmelidir. Parçaların bir araya gelmesi sonucunda konuyu değerlendirip sonuçlandırarak sentezleme yapabilmektedir.

Aktarım Yapılabilmesi; Bu ilke, kişinin öğrendiği bilgileri sadece anlaması değil, iş hayatında da uygulayıp aktardığı ilkesini benimsemiştir. Bireye aktarılan herhangi bir bilgi, bireye öğrenilen bilgiyi uygulamak için daha fazla fırsat verilmesi için kullanılmalıdır.

Hizmet içi eğitimde ise amaç, bilgi ve becerilerin kurum içinde uygulanabilmesi gerekmektedir. Örgütsel çevre ve öğrenme ortamı benzer unsurları ne kadar çok içeriyorsa, birey öğrendiklerini gerçek iş hayatında uygulama fırsatı o kadar fazla olur. Bireye öğrendiği bilgileri uygulama ve aktarma fırsatı verilmezse, zaman ve bilgi temelli bir boşluk ortaya çıkar. Bu nedenle öğrenilen bilgiler sadece eğitim ortamında uygulamaya konulmamalı, iş ortamına da aktarılmalıdır.

• Geri Besleme: Bireyin öğrenme çizgisinde nasıl ilerlediği konusunda öğrenme sürecinde zaman zaman bireye geri bildirim sağlanmalıdır. Kişi, öğrenme sürecinde eğitim durumunu ve eğitim düzeyini gösteren derecelendirmeleri gözden geçirmelidir. Yapılan değerlendirmeler bireyin kendini toplamasını, kendini yönlendirmesini ve dikkatini odaklamasını sağlar. Yarı zamanlı eğitim kapsamında değerlendirme ve değerlendirme sonuçlarının kişilere iletilmesi eğitim sonrası süreçlerde faydalı sonuçlar alınmasını sağlamaktadır. Değerlendirmeler aynı zamanda eğitim programlarını düzenleyenlere rehberlik etme görevini de üstlenmektedir.

Çalışanların hizmet içi eğitimleri kısa vadede işveren için mali bir yük teşkil ederken, bu eğitimler yoluyla verilecek hizmetler orta ve uzun ölçekli düşünüldüğünde şirketin dikkate değer kazanımlar elde etmesi sonucunu doğuracaktır. Hizmet içi eğitim sonrası ortaya çıkacak kazanımlar Öztürk ve Sancak'a göre şunlardır;

- Organizasyonların gelirlerini çoğaltarak, karlanma oranını yükseltir,
- Organizasyonların tüm seviyelerdeki işe ilişkin malumat ve kabiliyetlerini geliştirir,
- Organizasyon içerisindeki moralin fazlalaşmasına yol açar,
- Çalışanların kuruluşun hedeflerini algılayarak sahip çıkmalarını sağlar,
- Hiyerarşik bağlantıları düzenler,
- Organizasyon ortamında aleniyet ve inanma duygusu vuku bulur,
- Organizasyonel gelişim ortaya çıkar,
- Çalışma direktiflerinin düzenlenmesine katkı sağlar,
- Organizasyon politikalarının kavranılması ile takibini sağlar,
- Liderlik yetenekleri, motivasyon, organizasyona bağlılık ve pozitif yaklaşımlar artar,
- Çalışanlar ile işverenlerin münasebetinde müspet gelişmeler meydana gelir,

- Üretim ekipmanlarının düzgün kullanımı sağlanır ve kuruluşa yönelik savurgan davranışlar eksilir,
- Organizasyonlarda bilgi alışverişi ve ilerlemeye yönelik bir ortam oluşur,
- Çalışanların yeniliklere yaklaşımları olumlu hale gelir,
- Stres ve gerginlik seviyesini düşürüp, problemlerin giderilmesi kolaylaşır,
- Organizasyonu dinamik hale getirir, böylelikle çıktılara ilişkin vasıf ve verimin yükselmesini sağlar,
- Kuruluşun itibarını yükselterek, çevreye iyi bir görüntü vermesini ortaya koyar (Öztürk ve Sancak, 2007).

Hizmet İçi Eğitim Türleri

Çalışanların ileri eğitim ve hedeflere ulaşma ihtiyaçları için teşkilatın görevleri kapsamında kalan veya kapsamında kalmayan, görev başındaki ve görev dışındaki yarı zamanlı ileri eğitim uygulamaları aşamalara ve amaçlara ayrılabilir.

Temel Eğitim

Bir kurumda çalışmak isteyen kişilere işini bihakkın yerine getirebilmesi için gereksinim duyduğu temel malumat, yetenek ve davranışları kazandırmak için tasarlanmış eğitim programlarıdır (Taymaz, 1997).

Geliştirme Eğitimi

Tesiste çalışan kişilerin kendi alanlarındaki gelişme ve yeniliklere daha iyi yetişmeleri için yapılan eğitimlerdir. Bu eğitim temel olarak çalışanların moralini yükseltmek, kuruma bağlılıklarını artırmak ve duyarlılık kazanmalarını sağlamak amacıyla düzenlenebilir. Bu tür eğitim programları; Evrim, adaptasyon eğitimi, yeniden eğitim, olgunlaşma eğitimi gibi isimlerden bahsedilmektedir (Demirtaş, 2010).

Oryantasyon Eğitimi

Kurumsal yapıya yeni kabul edilenlerin kuruluşun hedeflerini, yönergelerini, organizasyon yapısını ve bireyin üzerine düşen görev ve mesuliyetlerini anlamaları amacıyla gerçekleştirilen eğitim sürecidir. İnsanlara kuruluşun hedeflerini, biçimini ve üstlenmesi gereken vazifeleri tanımlamaları fırsatı verilir (Demirtaş, 2010).

Beceri Eğitimi

Personel iş değiştirdiğinde ortaya çıkan ve yeni iş için gerekli olan temel bilgi ve becerileri kazanmak için kullanılan programlardır. İş değişikliğine işaret eden durumlar personel değişikliği, yaş, yurt dışı atamaları veya üretim süreçlerindeki değişiklikler olabilir (Doğan, 2009).

Terfi Eğitimi

Terfi eğitimlerinde amaç, tesislerdeki personelin kendilerini bir üst seviyeye hazırlamak için ihtiyaç duydukları bilgileri almalarını sağlamaktır. İnsanların yeni pozisyonlarına daha kolay kabul edilmeleri ve daha iyi hazırlanmaları önemlidir (Şahin, 2013).

Uzmanlaşma

Bunlar çeşitli alanlarda insanları yetiştirmek için sunulan eğitim kurslarıdır. Üniversite içinde veya dışında gerçekleştirilebilen ve genellikle üniversite içinde özel uzmanlık bilgisinin kazanılması veya yabancı bir dilin öğrenilmesi gerekiyorsa üniversite dışından yetkin öğretim elemanları tarafından kullanılan bir eğitim sürecidir. Bu eğitimlere örnek olarak ilk yardım eğitimi, iş güvenliği eğitimi, bilişim eğitimi, yabancı dil eğitimi veya devreye giren yeni bir cihazın kullanımı için gerekli olan eğitim verilebilir (Demirtaş, 2010).

Yeni Atanan Personele Yönelik Eğitimler (Adaylık Eğitimleri)

Kariyerine yeni başlayan kişilere verilmesi gereken bir eğitim türüdür. Yeni personelin çevreye ve çalışacakları göreve uyum sağlamasını kolaylaştırmak için yapılır. Bu eğitim esas olarak yeni çalışanları çalışacakları kurum ve çalışma arkadaşlarıyla tanıştırır. Bu kişi ayrıca faaliyetleri hakkında bilgilendirilir. Görevler, haklar ve sorumluluklar açıklanmıştır. Eğitim sürecinin sonunda amaç, bireyi mümkün olan en kısa sürede göreve adapte etmektir.

Mesleğin İlerleyen Yıllarında Uygulanan Eğitimler (Geliştirme Eğitimleri)

Gelişim eğitimi olarak da bilinen bu eğitimin temel amacı, bir mesleğe devam eden kişiyi mevcut işiyle ilgili yeni bilgiler ve gelişmeler hakkında bilgilendirmektir. Onu işin gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatmayı ve eksiklikleri gidermeyi amaçlar. Teknolojik gelişmeler, birçok alanda faaliyet gösterme biçimlerini etkilemektedir. Dolayısıyla bu değişiklik, fabrikalardaki yöntem, alet ve ekipmanların zaman içinde değişebileceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle çalışanların bu yeni bilgilerden uzak durmalarını ve bilgilerini güncellemelerini önlemek için eğitim programları planlanmakta ve uygulanmaktadır.

Görevde Yükselme Eğitimleri

Bu eğitim, insanların bir sonraki görevlerine hazırlanmalarını sağlayan bir antrenmandır. Bu tür bir eğitimin temel amacı, personeli daha yüksek görevlerine hazırlamaktır. Herhangi bir şirketin organizasyon yapısında birkaç hiyerarşik seviye vardır. Doldurulacak kişi bu pozisyonlara atanmadan önce ilgili kişinin göreve hazırlanması da önemlidir. Bu özellikle üst düzey pozisyonlar ve terfiler için geçerlidir. Önemli görevlere geçmeden önce, insanlardan o görevin gereksinimlerini karşılayabileceklerinden emin olmaları beklenir. Firmaların üst kademeler için belirledikleri eğitim programları kariyer sistemleri çerçevesinde yürütülmekte ve buna uygun politikalarla şekillenmektedir.

Görev ve Kurum Değişikliğinde Verilen Eğitimler

Çalışanların görevlerinin ya da kadrolarının değişmesi durumlarında yeni görevlerinin gerektirdiği yetkinliklere sahip olabilmeleri için tabi tutuldukları eğitimlerdir. Tamamlayan bir yapıda dizayn edilmiş bu hizmet içi eğitimin gayeleri, organizasyonun farklı sahalarda ihtiyaç duyulan profesyonel çalışan taleplerini kendi yapısı içerisinden hızlı bir şekilde elde etmek, şahısların birbirinden oldukça farklı çalışma çevrelerine ilişkin kabiliyetlerini arttırmak ve yaptığı görev ile ilgili maddesel ve ruhsal tatmin seviyelerini ilerletmektir. Zikredilen eğitim faaliyetleri, uzmanlaşma ve meslek eğitimi kapsamında kalmaktadır.

İş Başında Verilen Hizmet İçi Eğitimler

Adından da anlaşılacağı gibi bu, çalışan eğitiminin yarı zamanlı olarak gerçekleştirildiği anlamına gelir. Buna göre, çalışanlar bir yandan işlerini yaparlar. Ayrıca işi ve ayrıntılarını da öğrenirler. Bu eğitimin dayandığı temel ilke, personelin iş yerinden ayrılmadan ve durmadan yetiştirilmesidir.

İş Dışı Zamanlarda Verilen Eğitim

Çalışanların iş dışındaki zamanlarında işe yönelik eğitim almaları durumunu ifade etmektedir. Bu eğitimde işe ara verilmiştir. Personelin her zamanki iş ortamından sıyrılarak başka bir ortamda daha verimli şekilde eğitime odaklanmasının sağlanacağı bir eğitim türüdür.

Kurum İçerisinde Verilen Hizmet İçi Eğitimler

Kurumun sorunlarının ve faaliyetlerinin tartışıldığı ve çözüm yollarının tartışıldığı bir eğitim türüdür. Bu tür faaliyetlerin şirket faaliyetlerinin işleyişine büyük katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bunun en önemli nedeni, tesislerdeki sorunların bu tesislerdeki personel tarafından iyi bilinmesidir. Bu sayede şirketler, karşılaştıkları sorunlara çalışanlarının yardımıyla çözüm bulabilmektedir

Kurum Dışında Verilen Hizmet İçi Eğitimleri

Şirketler eğitimlerini her zaman kurum içinde yürütmezler. Bazen iş ve çalışan sorumluluğu eğitimleri kurum dışında da yapılabilir. Bu çalışmaların temel nedeni çalışanları sürekli çalıştıkları sosyal ortamdan uzaklaştırmak ve psikolojik olarak rahatlatmaktır. Daha ziyade amaç, birlikte çalıştıkları çalışma arkadaşlarının dışındaki kişilere eğitim vererek çalışanları iş duygusundan uzaklaştırmaktır.

Hizmet İçi Eğitimin Sınırlılıkları

Bireylerin yetiştirilmesinin yarattığı tavır ve hareket metodlarının tüm ortamlarda kalıcı olduğuna inanmak gerçekçi bir bakış olmaz (Çevikbaş, 2002). Söz konusu olan hizmet içi eğitim aşamaları, insan kaynakları yönetim proseslerinde oluşabilecek potansiyel noksanlıkları ve arızaları gideremez ve bunlar bireyin yeteneklerini ortaya çıkarmada etkili olabilir, ancak bireyin potansiyeli üzerinde büyük bir etkisi yoktur (İpekçi, 2003). Zikredilen hizmet içi eğitim organizasyonları kişilere doğal olarak malumat yükleyemez ve şahısların bunlar aracılığıyla verimlilik kazanımlarını teminat altına alamaz. Zira geliştirme ve güçlü verimlilik kazandıran malumatların faaliyetlerin gerçekleştirilmesi aşamasında tatbik edilmesi ile ilişkilidir.

Uzaktan Eğitim Kavramı

Basılı veya elektronik iletişim araçları kullanılarak, farklı yerlerde ve farklı zamanlarda planlanmış bilgi ve mesajların aynı anda farklı kişilere iletilmesi amacıyla gerçekleştirilen eğitim faaliyetleridir (Uşun, 2006). Daha fazla insana ulaşmak suretiyle eğitim verme işlemi söz konusu eğitim faaliyetleri ile yerine getirilebilmektedir. Birçok sektör üzerinde kullanılmasına rağmen bilhassa sağlık alanında uzaktan eğitim ile hedeflenenden çok sayıda hizmet verene ulaşılabilir. Klasik eğitim sistemlerindeki yüz yüze eğitimler çalışma saatleri içinde gün içinde gerçekleştiğinden, bu eğitimlere görevli veya görevli kişiler katılamaz.

Toplumsal yaşamdaki değişikliklerden, eğitimin vasfı ve şekli etkilenerek değişime uğramış, yine eğitimdeki değişikliklerin de toplumsal yaşamın vasıf ve şeklini etkileyerek değiştirdiği görülmüştür(Yenal, 2009: 2). Bu etkileşim ile birlikte, söz konusu değişikliklerin eğitime tabi tutulan bireylerin hayatını kolaylaştırması sonucu ortaya çıkmış ve bireylerin bu değişiklikler ışığında yeni eğitim yöntemlerine ilişkin ilgi ve talepleri artmıştır.

Eğitmen ve öğrenci arasındaki fiziki mekân birlikteliği zorunluluğunu ortadan kaldıran, fırsat eşitliği sunan, eğitim imkânlarını bir takım sebeplerle kullanamayanlara yeni imkânlar sağlayan, zaman esnekliği gibi birçok fırsat sunan "uzaktan eğitim" bireylerin taleplerini karşılayacak oldukça etkili bir yapı şeklinde ön plana gelmektedir (Yenal, 2009: 2).

Türkiye'de Uzaktan Eğitim Sürecine Geçiş

Ülkemizde klasik eğitime alternatif olarak ortaya çıkan uzaktan eğitim tarzındaki öncelikli programlar, 1927 yılında bir eğitim kavramı olarak ortaya çıkan Dewey'in 1924 tarihinde sunduğu "Öğretmen Eğitimi Raporu" sonrası dikkat çekmiştir (Çallı, İşman ve Torkul, 2003). "iletişim yoluyla eğitim" uygulamasıydı. 1928 yılında 1353 sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiştir ancak aşağıda örneklerle gösterilebilir (Uşun, 2006). Türkiye'de uzaktan eğitim çalışmalarının 1924'ten beri devam ettiği ortaya çıktı.

1927-1960 arası dönemin uzaktan eğitim tekniği ile ilgili tartışmaların ve önerilerin ortaya atıldığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu süre zarfında amaç, iletişim yöntemleriyle okuryazarlık eğitiminin yaygınlaştırılmasıydı. 1933 ve 1934 yıllarında yazışma kursları düzenleme düşüncesi; 1950 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi nezdinde yapılan tatbik faaliyetleri; 1960 yılında meslek lisesini bitiren öğrencilere yükseköğretime devam etme fırsatı sunmak için harf öğretimi yöntemleri bu dönemin dikkat çeken uygulamaları arasındadır. 1950'lerde mesleki eğitim ve yabancı dil öğretimi alanındaki kuruluşlar yatırım oranlarını artırarak uzaktan eğitime yöneldiler. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin maiyetinde yer alan Bankacılık ve Ticaret Hukuku Enstitüsü'nde uzaktan eğitim verilmektedir. Söz konusu eğitimler ile banka çalışanları konuya ilişkin bilgilerini genişletmiş ve 1927 yılında uzaktan eğitim fikri uygulanmaya başlanmıştır (Kırık, 2014).

1975 yılında "Ortak Kolej" (Yay-Kur) hem üniversite düzeyinde örgün eğitim hem de açık eğitim programları ile uzaktan eğitim sundu. 1992 yılında ortaöğretimin tamamlanmasıyla kurulan açık dil okulları, kuruldukları tarihte sadece genel lise olarak hizmet verirken, günümüzde genel liseler, endüstri meslek okulları, kız meslek okulları ve meslek yüksekokullarının programlarında eğitim hizmetleri de yer almaktadır. imam hatip liseleri. Açıköğretim İlköğretim Okulları 1998 yılında eğitime başlamıştır. Üniversiteler bağlamında uzaktan eğitim uygulamalarının ilk örneği 1982 yılında Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi'nde görülmektedir. Üniversite bünyesinde kurulan ve halen Açıköğretim Fakültesi'nin tek kurumu olarak çok sayıda öğrenciye eğitim hizmeti vermektedir. Fırat Üniversitesi 1990 yılında başladığı uzaktan eğitime yayın hayatına başlayan Fırat TV üzerinden ve genel ağ üzerinden sürdürmüştür. Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1990 senesinden itibaren internette çeşitli eğitim formlarını kullanma sürecine girmiştir. Kullanılan eğitim formlarından birkaçı bilişim teknolojileri öğrenim belgesi, lisan öğretimi ve üniversite eğitiminde verilen farklı alanlardaki dersler şeklinde uygulanmaktadır (Çukadar ve Çelik, 2003).

Uzaktan Eğitim Teknolojileri

Sözü konusu uzaktan eğitime ilişkin teknolojiler dört temel kategoriye ayrılır. Belirtilen bu 4 kategori şu şekildedir;

Basılı materyaller

Uzaktan eğitimde yaygın olarak kullanılan öğretim materyallerinden birisi basılı materyallerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, uzaktan eğitim uygulamaları başlangıçta harflerle başlamıştır. Bu yöntemle öğrencilere çeşitli yollarla (birinci yarıyılda posta yoluyla) basılı materyallerle bilgiler gönderilmiştir. Basılı materyallere örnek olarak birçok örnek sayılabilirse de, öne çıkanları kitaplar gösterilebilir (Kaya, 2006). Örneklendirilen gereçler, sonraki bütün öğretim materyalleri ve yöntemleri içerisinde esas gereç olarak zikredilebilir.

Her hangi bir kağıt üzerindeki basılı olan bütün içerikler, resimler ve şekiller bu kapsamda kabul edilir. Bu materyallere örnek olarak kitaplar, eğitim kılavuzları, kullanım kılavuzları, fotoğraflar, fotokopiler gibi materyaller verilebilir (Kara, 2019). Bu materyaller metin, illüstrasyon, resim ve çizimleri içerebilir ve hem öğretim materyali olarak hem de diğer eğitim ortamlarını desteklemek için kullanılabilir (Ertuğrul, 1999). Radyo öğretimini desteklemek için basılı materyaller kullanılabilir.

Ses materyalleri

Uzaktan eğitim uygulamalarında kullanılan ses materyalleri denildiğinde ilk akla gelenler ses kasetleri, radyo, telefon ve telekonferans sayılabilir.

Görsel-İşitsel Materyal

Duyu organlarından göze ve kulağa aynı zamanda hitap ederek eğitim süreçlerinde kullanılan aygıtlar uzun süreli olup basit bir öğrenme açısından önemlidir. Bu bölüm, bahsedilen uzaktan eğitim faaliyetleri içerisinde yaygın bir şekilde değerlendirilen video-ses materyallerini özetlemektedir.

Televizyon

Görme duyusu ile işitme duyusuna eşzamanlı yansıması olan televizyonun, eğitim faaliyetlerine öne çıkan uzaktan eğitimdeki uygulamalar açısından oldukça anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Yığınların düşünce, davranış ve kültürel öğe yargılarını anlamlı ölçüde etkileyen televizyonun içinde bulunduğumuz zaman diliminde oldukça büyük tesiri olan toplumsal iletişim vasıtalarından biri olduğu ifade edilebilir (Kaya, 2006). Yayın hayatına başlayan ilk televizyon programlarından itibaren, yapımcılar tarafından aracısız veya aracılı olmak üzere kitlesel eğitim amacıyla hazırlanıp sunulan yapımlar, geniş bir kitleye tesir ederek eğitim aşamalarına müspet etkiler yapmıştır. Televizyonun eğitim içeriğini televizyon ortamına uyarlama yeteneği, uzaktan eğitimin amacına hizmet etmesine yardımcı olabilir. Uzaktan eğitimde işitsel materyallerden biri olan televizyon öğretim aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak eğitim, amaçlarına göre düzenlenmeli ve halka açık hale getirilmelidir.

Videolar

Uzaktan eğitimde yer alabilecek birçok teknolojiyi (radyo, teyp ve televizyon) barındırabilecek özellikte olması nedeniyle video tek başına bu teknolojilerin faydalarını sağlayabilir. Videolu uzaktan eğitim etkinliklerinde ise aktarılacak içerik matbu gereçlerde yer aldığı haliyle birbiri ardına kullanılacak hale getirilir ve öğrencilere aktarılır. Tasarlanan içerik matbu gereçler aracılığıyla öğrencilere postalanarak öğrenci öğrenmesi göze ve kulağa hitap edecek şekilde sunulabilir (Horzum, 2003). Göze ve kulağa hitap edecek şekilde kurgulamak eğitimin tesirini arttırır. Duyulanların %20-25'i, görülenlerin ve duyulanların %60-65'i hatırlanır.

Bilgisayar

Bilgisayarlar, öğretim süreçlerinde, okullarda okul sistemlerine dahil edilir; Kişisel ihtiyaçları karşılamaya yönelik öğretme-öğrenme etkinlikleri düzenlemek, pedagojik uygulamaları oldukça tesirli ve faydalı kılmak, çağcıl olan öğrenme ve öğretme havasını ortaya çıkartmak sonuçlarını hedefleyen gayelerle gündeme alınmıştır (Yaman ve Hamedoğlu, 2001). Bilgi alışverişi süreçlerinde önemli bir yer tutmasına rağmen bilgisayarlar, eğitimi daha etkili hale de getirebilmektedir. Yayın yoluyla öğretimde yaygın olarak kullanılan teknolojik materyallerden biridir.

Uzaktan Eğitimin Avantaj ve Dezavantajları

Mesafe ve zaman mefhumunu ortadan kaldıran uzaktan eğitimin kavramsal tanımlarına bakıldığında söz konusu yöntemin müspet ve menfi yönlerinin bulunduğu görülmektedir. Bahse konu eğitim modeli, öğrencilerin ikamet ettikleri yerden ayrılmadan eğitim görmelerini sağlar. Eğitimin hayata geçirilmesi esnasında karşılaşılabilecek farklı olanaklardan eşit yararlanamama durumunu gidererek oldukça fazla sayıda bireyin eğitime ulaşımını sağlar (Kaya, 2002). Bireysel ve bağımsız bir öğretim süreci yaratılarak bilgiye erişim hızlandırılır ve kolaylaştırılır. Örgün eğitime göre öğrenci eğitim maliyetlerini düşürür, görece anlatılması zor içerikleri daha anlaşılır hale getirir,

öğretmen ve farklı ortamlarda bulunan alıcılar arasındaki bağlantıyı sağlar ve alıcıların talep ettikleri vakitte eğitim almalarını sağlar (Demir ve Kaya, 2002). Mevzubahis eğitim usulünde talebeye katkı sunabilecek oldukça fazla yönü vardır. Bu müspet yönlerle beraber menfi tarafları da bulunmaktadır.

İnternet tabanlı eğitim eşliğinde talebeler bilgiye sıkıntı çekmeden ulaşabilmektedir (Akkuş ve Kapıdere, 2015). Kalabalık insan topluluklarına erişim ve değişik kapasitelerdeki öğrencileri tekrarlama fırsatı sağlar. Gündüz, akşam veya hafta sonu çalışan kişilerin diledikleri zaman eğitim almalarını sağlar. Hayat boyu öğrenme, eğitim ve bilgi teknolojisini birleştirerek sağlanabilir. Toplumdaki fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırır ve herkesin eğitime erişimini sağlar. Bireysel öğrenme fırsatları sunar. Yüz yüze öğretimden farklı olarak öğretmen merkezli olmaktan çok talepte bulunan kitleyi önceleyen bir eğitim tarzıdır (Burma, 2008). Göz ve kulak gibi farklı duyu organlarına seslenebilmesi nedeniyle kavranılması zor ve kompleks konuları öğrenmek oldukça basit olabilir (Karaağaç, 2017). Bahse konu internet temelli uygulamalarda talep edenler belirlenen bir vakit içerisinde veya belirli bir mahalde bulunmak zorunda kalmadan bilgilenme eylemi içerisinde bulunabilirler. Bireysel yaklaşımlardan kaynaklı başkalıklara karşın, öğrenciler etkileşim yoluyla faal olarak taleplerini giderirler. Web tabanlı bilgi aktarımında içerik materyalleri hızlı bir şekilde güncellenebilmektedir. Basılı materyalin tevzi edilmesi işlemi ivedilikle gerçekleştirilir. Alıcılara, kaynak ve diğer alıcılarla seri bir şekilde etkileşim kurma becerisi kazandırır (Bulurman, 2003). İnternet tabanlı eğitime yönelik bilgi akışı sürecinde muayyen bir vakitte ve mahalde bulunma faktörlerini zorunluluk olmaktan çıkararak talip olan tüm bireylerin eşit şartlarda eğitime ulaşmasını sağlayabilir.

Etkileşimli multimedya uyarlamaları, bilginin bilgilendirici olmasını ayrıca keyifli bir durumda iletilmesini sağlamakta, öğrenme sürelerini kısaltmakta ve hafızada kalıcılığı artırmaktadır (Çetiner, Gencel ve Erten; 1999). Eğitimin içerikle ilgili göz ve kulağa hitap eden unsurlarla pozitif katkı sağlanması sürecin etkililiğini artırmaktadır. Bunun sonucu olarak eğitim tasarlanırken, içeriğinin metin ağırlıklı olmaksızın genel itibarıyla göze ve kulağa hitap eden unsurlarla desteklenmesi önemlidir.

Belirli bir mahal ve vakit dilimi içerisinde bulunma kısıtlarını ortadan kaldıran internet ile eğitim şahıslara faydalanmaya yönelik imkan sağlamaktadır (Kabakçı, 2014). Alıcıların, bir öğretmene veya mentora gereksinim duymadan bulundukları her yerden malumata erişmelerini sağlar. Öğrencilerin iletişim, bilgiye erişim, bilgi alışverişi, araştırma ve analiz gibi yöntemleri kullanmalarını sağlar ve her türlü veriye erişimi kolaylaştırma olanağı sağlar (Uşun, 2006). İnternetin eğitimde kullanılması eğitim maliyetlerini düşürme, ders tekrarı, zaman ve mekan dinamikliği kazandırmasının da içinde bulunduğu birçok üstünlüğü yakalama fırsatı sunmaktadır (Kılıçoğlu, 2007).

Web tabanlı eğitimin sınırlamalarını kaldırmak, eğitimi daha etkili hale getirebilir. İnternet tabanlı eğitimde sınırlamalar; Öğrenenler uzaktan öğrenme yoluyla öğrenme eğilimi göstermezler, eğitim içeriği bağlantı hızını ve dolayısıyla öğrenenlerin motivasyonunu düşürür (Kılıçoğlu, 2007). Fiziksel ve zihinsel gelişimini tamamlamış yaş grubundaki bireylerde de sınırlıdır. Bilişsel beceriler internette kolay öğrenilirken psikomotor becerilerin internette öğrenilmesi zordur (Kabakçı, 2014). Eğitim sektöründe gerekli bilişim donanımının internet üzerinden sağlanması ve bu alanda uzmanların görevlendirilmesi kurumlara mali yük getirebilmektedir.

İnternet tabanlı eğitimin hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Konuyla ilgili uzmanlar, internet temelli eğitimin kişilerin sosyal yaşamına ve arkadaşlık ilişkilerine zarar verdiğine inanmaktadır (Karaağaçlı, 2004). İnternetin hem öğretmenler hem de öğrenciler tarafından yetersiz kullanılması, öğreticilerin söz konusu güncel sistemlere ilişkin eğitimsel bilgilerinin olmaması ve eğitim çıktılarını tasarlama konusundaki yetersizlikleri yüksek fayda elde edilmesini güçleştirmektedir. Öğreticiler ve talebeler teknik alanlardaki gereksinimleri karşılayamamakta ve

ilave olarak alanında mütehassıs kişilere gereksinim hissedilmektedir (Özdil ve Çelik, 2001). Bağlantı hızı sorunları ve bağlantı kesilmeleri meydana gelebilir ve öğrenciler ana dalları unutabilir ve işin teknoloji tarafıyla daha fazla ilgilenmeye başlayabilir. Kocasaraç (2003) tarafından yapılan çalışmada, yetersiz öğretim elemanı nedeniyle uzaktan eğitimde sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Beceri ve tutumlar açısından öğrenme davranışında etkisizlik kendini gösterir. (Özdil ve Çelik, 2001).

İnternet tabanlı uyarlamalarda karşılaşılan teknik problemler, erişim hızı veya bağlantı meseleleri söz konusu eğitimlerde karşımıza çıkan büyük dezavantajlarından biridir. Bu gibi durumlarda hata kullanıcılar tarafından düzeltilememekte ve teknik destek personelinin mutlaka bulunması gerekmektedir. Bu durumda eğitime ara verilmekte ve ek maliyetler doğmaktadır (Altıkardeş vd., 2001). Eğitimde bu tür sorunların yaşanması da eğitimin etkililiğini azaltabilir.

Örgün eğitimde olduğu gibi öğrencilerde grup uyumu ya da sosyal farkındalık gelişimi olmayacak ve bu durumda ruhsal ve toplumu ilgilendiren bazı sıkıntılar zuhur edebilir (Altıkardeş vd., 2001).

İnsanlar arasındaki iletişim eksikliği internete dayalı eğitim biçiminin olumsuz yönlerinden biridir. İnsanlar sınıf eğitiminde olduğu gibi paylaşamazlar.

Bu eğitim kurslarında ders materyallerini kullanırken hem öğretmenin hem de öğrencinin belirli düzeyde teknik bilgiye sahip olması gerekmektedir. Ancak bu tür süreçlerin dezavantajları arasında bilgisayar ve internet teknolojisinin hızla gelişmesi, herkesin bu teknolojilere hemen ulaşamaması ve hıza bağlı teknolojilerin kısa sürede kullanılamaz hale gelmesi sayılabilir.

Uzaktan eğitimin eğitmen ve öğrenci olmak üzere her iki taraf açısından sağladığı avantajları (Karataş, 2008, s.28; Uşun, 2006, s.20; Kaya, 2002, s.21; Nizam, 2004, s.13):

Uzaktan eğitimin birçok yönüyle avantaj sağladığı yukarıda belirtilmiş ise de, bu sistemin dezavantajları da bulunmaktadır (Kaya, 2002, s.21; Uşun, 2006, s.20; Karataş, 2008, s.29; Nizam, 2004, s.14):

Uzaktan Eğitimde Öğretim Ortamları

Öğretim ortamı, uzaktan eğitim öğretimini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Eğitim öğretim ortamları aracılığıyla gerçekleşir (Özer, 1990). Eğitim hizmetlerinin sunulmasındaki kısıtlamaların kaldırılması, eğitim hizmetlerinin farklı ortam, yer ve zamanlarda sunulması, bireylere yaşam boyu öğrenme olanakları sağlanması, iş ile öğrenme arasındaki ilişkilerin uyumlu hale getirilmesi gibi işlevleri olan uzaktan eğitim uygulamaları klasik eğitimden farklıdır. Bu koşulla başvurular. Bu nedenle hem öğretim ortamları ve teknikleri hem de kurumsal yapı açısından farklı özelliklere sahiptir (Karaağaçlı, 2004). Uzaktan eğitim süreçlerinde öğretim ortamları; Basılı madde ve yayın, yayın biçiminde farklılık gösterir.

Ancak ne tür bir uygulama olursa olsun, odak noktası her zaman öğrencilerdir. Öğrenci merkezli bu eğitim düzeneklerinin en can alıcı niteliği, katılımcıların şahsi gayretleri sonucu öğrenebilecekleri bir tarzda tasarlanmış olmasıdır. Bu bakış açısıyla uyarlanan uzaktan eğitim yazılımlarında öğrencilerin düşünme, tartışma ve kaynak toplama avantajları olduğu için daha öğrenci merkezli bir öğretim tarzı hakimdir (Yüksekdağ, 2016). Bu bölümde uzaktan eğitim uygulamalarında kullanılan ortamlar kısa özetlerle anlatılmaktadır. Bu; Basılı materyallerde dersler ve radyodan dersler.

Basılı materyallerle dersler; Öğrencilere düzenli olarak sunulan özel olarak hazırlanmış basılı materyallerle öğretme-öğrenme etkinliklerinin uygulanması evresidir (Karakaya, 2005). Katılanların birçok kazanım elde ettiği uzaktan eğitim uygulamalarında en çok kazanım sağlanarak yararlanılan unsurlar arasında basılı materyallerle öğretim sayılabilir. Eğitim, çalışmalar sonrasında elde edilen basım sonrası kullanılabilir hale getirilen eğitim gereçlerinin eğitim talebinde bulunanlara teslim

edilerek yerine getirilir. Basılı materyallerle gerçekleştirilen eğitimlerde yararlanılan unsurların işlevleri bulunmaktadır. Anılan işlevler; bilgilendirmek, özgürce ve şahsi gayretlerle bilgi edinme becerilerini geliştirmek, inceleyerek problem çözmek, soru sorarak öğrenmeyi test etmek, doğru cevaplara dayalı öğrenme durumu hakkında öğrencileri bilgilendirmek, öğrencileri çeşitli çalışma ve alıştırmalara yönlendirmek. Temel öğrenme ortamlarını sağlayan materyallere örnek olarak ders kitapları, dergiler, gazeteler, resimler ve haritalar gösterilebilir (Karaağaçlı, 2004). Bahsedilen öğrenme uyarlamaları aracılığıyla eğitimler gerçekleştirilebilir.

Uzaktan Eğitimin Yüz Yüze Eğitim ile Karşılaştırılması

Geleneksel yüz yüze eğitim kullanılmak suretiyle bireylerin bilgiye ulaşmasında, kaynakların paylaşılmasında bazı problemler ile karşılaşılmaktadır. Ülkemizi ele alacak olursak, bu problemlerin en öne çıkanları, mesafe ve eğitim organizasyonlarının kapasite yetersizliğidir. Bu problemler, eğitim vermeyi planlayan organizasyonların yeterli sayıda olmaması, fiziki ortam yetersizliği ve eğitim verecek öğretim elemanı, uzman sayısındaki eksikliktir. Yine bilgiye ulaşmak isteyen birçok kişinin, çalışma hayatı, sosyal çevresi, ailevi ve ekonomik durumu, mevcut öğrencilerle kıyaslandığındaki yaş farkı gibi etkenler nedeniyle geleneksel eğitim faaliyetlerinden yeterince faydalanamadığı görülecektir (Uşun, 2006,16).

Uzaktan eğitimi klasik eğitimden farklı kılan hususiyetleri şunlardır;

• Eğitmenler ile öğrencinin iletişimi, eğitmenden öğrenciye ve öğrenciden eğitmene olacak şekilde çift yönlü olarak gerçekleştirilir(Yenal, 2009:21). Geleneksel eğitimde eğitmenden öğrenciye olacak şekilde tek yönlü bir iletişim kullanılmakta, bunun sonucu olarak öğrencinin verimliliği düşmekte, eğitim kalitesi sınırlandırılmaktadır(Ayvaz, 2018:25).

• Bireyler, belletmenin yönlendirmesi veya baskısı altında kalmaksızın, kendi tercihleri ile öğrenme sürecinin içindedirler(Yenal, 2009:22). Geleneksel öğrenmedeki zorlayıcı unsurlar olmaksızın, öğrenme faaliyetlerinin içinde bulunma tercihi tamamen öğrenciye ait olup, sorumluluğun öğrencide olduğu bir eğitim metodudur.

• Geleneksel eğitimin aksine, uzaktan eğitimde, eğitim faaliyetinin iki tarafı olan kaynak ve alıcı fiziki olarak farklı ortamlarda bulunmaktadır(Yenal, 2009:22). Geleneksel eğitimde sınıf içerisinde, aynı mekanı paylaşmak suretiyle eğitim yapma zorunluluğu varken, uzaktan eğitim bu zorunlulukları ortadan kaldırmış mekandan bağımsız eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

• Uzaktan eğitimde, bilginin aktarılması faaliyetleri iletişim teknolojisi araçları kullanılarak gerçekleştirilir(Yenal, 2009:21). Özellikle içinde bulunduğumuz zaman diliminde, bilgi ve iletişim teknolojisinin etkin rol almadığı bir uzaktan eğitim uygulamasından söz etmek mümkün değildir. Bu teknolojinin kullanım yoğunluğu, ülkelerin gelişmişliklerine, öğrenci potansiyeline, öğretim veren organizasyonların kapasitesine göre değişiklik gösterse de uzaktan eğitimdeki en önemli araç iletişim teknolojileri haline gelmiştir.

• Uzaktan eğitimin farklı durumlarda farklı çözümler üretebilen, yeniliklere açık, esnek bir yapısı vardır (İşman, 2011: 24). Uzaktan eğitimin temel unsurlarından biri haline gelen teknolojik araçlar, teknolojideki gelişmelere paralel olarak yenilenmekte, bu değişimden eğitim sektörü de kendisine düşen payı almaktadır. Yaşanılan değişim ile birlikte uzaktan eğitim sistemi de, kendisini yenilemekte ve dijital çağa uyum sağlayan esnek yapısıyla, eğitimde kalitenin artmasını sağlamaktadır.

Uzaktan Eğitimde Kullanılan Sistemler

Uzaktan eğitim kavramı, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden önce mektupla eğitimi çağrıştırmaktaydı. Günümüz teknolojisi ile birlikte düşünüldüğünde televizyon veya web tabanlı

eğitim uygulamaları akla gelmektedir. Bu teknolojik değişim süreci ile birlikte uzaktan eğitime kavramsal olarak yaklaşım da değişime uğrayarak elektronik öğrenme, internet destekli eğitim, web tabanlı eğitim veya çevrimiçi-çevrimdışı eğitim gibi isimlerle isimlendirilir olmuştur. Yukarıda belirtilen isimlerle genel olarak aynı anlamı ihtiva edecek şekilde ortak manada anılmalarına rağmen içerik ve sunum tarzı olarak bazı ayrımları ihtiva etmektedirler. Bazen de herhangi bir tanesinin tekini veya diğerlerini kapsayacak tarzda kullanımları ile de karşılaşılmaktadır (Kılınç, 2015:18).

Elektronik Öğrenme (E-Learning)

Elektronik öğrenme, eğitim muhtevasının, kaynak-hedefin herhangi birinden bilgisayar, CD'ler, tabletler, uydu yayını ve internet benzeri analog olmayan araçlar kullanılmak suretiyle elde edildiği bilgi edinme formatları şeklinde ifade edilmektedir (Govindasamy, 2002:288; Selim, 2007:397). Başka bir tanımda ise öğretim uygulamaları ile internet ve elektronik teknoloji vasıtalarının bir araya getirilmesiyle, öğrencilere kazandırılması planlanan bilgi ve niteliğin kazandırılmasına yönelik eğitim biçimi olarak tanımlanmaktadır(Aytaç, 2006:26).

Elektronik yazılımların ve aşamaların öğrenim hedefli tasarrufunu amaçlayan sistem elektronik öğrenme adıyla bilinmektedir. Elektronik öğrenme yazılımları ve aşamaları muhtevasında; Web tabanlı eğitimler, bilgisayar tabanlı eğitimler, sanal sınıflar ve dijital birliktelikler yer almaktadır. Eğitim içeriği internet, intranet, extranet, görsel ya da işitsel kaset, mobil cihazlar, uydu televizyonları ve CD-ROM'lar kullanılarak ulaştırılır (Coşgun, 2007:19).

Çevrimiçi Öğrenme (Online Learning)

İki veya daha fazla bilgisayarın bir ağ yoluyla birbirine bağlantılı olması, çevrimiçi sistem olarak ifade edilmektedir. Bu ifade doğrultusunda, bilgiyi, eğitim içeriğini bilgisayarlar ve haberleşme ağları (İnternet, İntranet, Telefon) vasıtasıyla, erişim yetkisi bulunanlara ileten, tarafların birbirleriyle temas kurabildikleri elektronik öğrenme platformlarına çevrimiçi öğrenme denilmektedir. Eğitim talep edenlerin ihtiyaçları doğrultusunda, talep ettikleri muhteva bilgisayar tarafından sunulmaktadır. Çevrimiçi öğrenmenin temel öğrenme aygıtı bilgisayardır. Çevrimiçi bir öğrenme faaliyetinin içerisinde bulunan öğrenciler, gerek eğitmenler, gerek bu eğitimden faydalanan diğer öğrenciler ile etkileşim içerisinde bulunabilirler(Coşgun, 2007:19).

Çevrimiçi öğrenme modeli, taraflar arasında yüksek bir etkileşim sağlamak ve öğrenme kalitesi ile seviyesini yükseltmek amacıyla genel ağ ve web servis teknolojilerinin aktif rol oynadığı öğrenme ve öğretme vasıtalarıyla sağlanmaktadır (Dabbagh ve Ritland, 2005: 51). Bu öğrenim modelinin öne çıkan en önemli özelliği etkileşimin yüksek olmasıdır. Bu sayede eğitim alanların soru sormaları, eğitmen ve diğer eğitim alanlar ile sohbet, görüntülü konuşma gibi yollarla anlık iletişim kurmaları sağlanabilmektedir.

Web Tabanlı Eğitim

Zaman ve mekan esnekliği sağlayarak erişim imkanı sunan, web üzerinden sunulmak üzere hazırlanmış, bağlantının veri iletim yapısı aracılığıyla (internet ya da intranet) sağlandığı öğrenim biçimi Web Tabanlı Eğitim (WTE) ismiyle anılmaktadır (Horton, 2000:2).

Yukarıda tanımı yapılan web tabanlı eğitim modelinde, kullanıcılara aktarımı yapılacak olan bilgi "html" sayfaları biçiminde internet aracılığıyla sağlanır. Bu öğrenme şeklindeki ana materyaller internet ile bilgisayar, tablet v.b. internet erişimi sağlayabilen donanımlardır. Eğitim faaliyetinde kullanılmak üzere düzenlenmiş göz veya kulağa yöneltilebilecek yahut metin halinde sunulabilecek hayli fazla yapıdaki verinin, muayyen bir vakit ve mahal kısıtlamasına takılmaksızın alıcıya web sistemi kullanılarak zahmetsiz ve kısıtlama olmaksızın iletilebilmektedir. Böylelikle, mahal ve yer açısından bir engele takılmaksızın, karşılıklı etkiye gereksinim duymaksızın verinin alıcıya transferi sağlamak suretiyle eğitim sonuçlandırılır (Yadigar, 2010:12). İnternet teknolojisinin kullanıcılara

kazandırdığı imkânlardan hiçbir sınırlama olmaksızın yararlanılabilmesi nedeniyle, web tabanlı eğitim sitelerinin hem düzenlenmesi hem de bu sitelerin diğer siteler ile bağlantı halinde olması kolaylıkla sağlanabilmekte, bu durum da eğitim içeriğinin genişlemesine ve eğitim kalitesinin artmasına neden olmaktadır.

Mobil Öğrenme

Elektronik öğrenme şeklinde isimlendirilen eğitim faaliyetlerinin, mobil aygıtlar kullanılmak suretiyle gerçekleştirildiği eğitim biçimine mobil öğrenme denilmektedir. Son yıllarda tüm dünya genelinde artan taşınabilir bilgisayar kullanımı mobil öğrenme kavramını önemli hale getirmektedir. Mobil öğrenme eğitiminde kullanılan cihazlar içerisinde tüm bilgisayar türleri, portable medya yürütücüleri, akıllı mobil iletişim aygıtları bulunmaktadır. Eğitim ara yüzü ile irtibat kurulması, mobil aygıtlar, wireless, GPRS bağlantısı, Bluetooth veya kızılötesi benzeri veri aktarım teknolojileri aracılığıyla sağlanabilir (Kılınç, 2015:20).

Uzaktan Eğitim Modelleri

Bir uzaktan eğitim faaliyetinin etkili ve başarılı olabilmesi için iki önemli unsur bulunmaktadır; iletişim ve etkileşim. Bu nedenle, bu iki unsurun etkinliğini sağlayacak ve kolaylaştıracak materyaller, uzaktan eğitim faaliyetlerinin merkezindedir. İletişimi arttıracak ve etkileşimli olan uzaktan eğitim sistemleri iki kategori halinde ele alınmıştır (İşman, 2008:23,46)

Senkron (Eşzamanlı) Uzaktan Eğitim

Eğitim sürecine iştirak eden tüm bireylerin, eğitim süreci boyunca hem birbirleri ile hem de eğitimci ile her hangi bir kısıt olmaksızın iletişim kurabildikleri eğitim şeklidir. Eşzamanlı uzaktan eğitim uygulaması ana hatları ile devam eden satırlarda belirtildiği haliyle ortaya çıkmaktadır.

- Sanal Derslikler
- İşitsel ve görsel toplantılar
- İnternet yoluyla telefon bağlantısı
- İki yönlü ve online uydu yayınları

Aynı zaman diliminde gerçekleştirilen uzaktan eğitim uygulaması, bir grup öğrenci ile eğitmenin, online olarak dijital platformlardan birisi üzerinden, sanal bir sınıfta bir araya gelmeleri esasına dayanır. Öncesinde planlanan ve duyurulan program uyarınca eğitmen ve öğrenci, internet vasıtasıyla karşılıklı bağlantıya geçerek eğitim / öğretim faaliyetlerini sürdürürler. Eğitime katılan öğrenci sayısının fazla olması ve eğitimin bir eğitmen tarafından yapılması gibi durumlarda görüntülü bir şekilde faaliyet gerçekleştirilir. Bahse konu edilen durumların her birinde çift taraflı bilgi alışverişi ve ilişki bulunur (Uşun, 2006:119).

Tablo 8. Senkron (Eşzamanlı) Uzaktan Eğitimin Avantaj ve Dezavantajları (Dönmez ve Önal, 2006:148)

SENKRON (EŞZAMANLI) UZAKTAN EĞİTİM	
Avantajları	**Dezavantajları**
•Yer engellerini ortadan kaldırır •Tam zamanlı profesyoneller için eğitime erişim sağlar •Gerçek zamanlı tartışma ve beyin fırtınası ortamı sağlar •Geleneksel sınıf ortamına yakın olduğu için öğrencide daha az izole edilmiş etkisi yaratır •Anında geri besleme alınabilir •Öğrenci derse ve tartışmalara birden fazla kez katılabilir •Farklı yerden gruplar oluşturulurken işbirliği için teknolojiye ihtiyaç duyulur	• Ders esnasında oluşabilecek teknolojik problemler yüzünden eğitim aksayabilir •Derslerin zamanlanması gerekir • Belirtilen zamanda bütün öğrenciler aynı ortamda bulunmayabilir • Hızlı şekilde iletişimde bulunamayan ve utangaç kişilerin derse katılımı azdır • Ders sırasındaki faaliyetlere katılmak için öğrencinin başka bir şansı yoktur. • Belirtilen zamana uyulması gerekir •Öğrenci kalabalık derslerde etkileşim az olduğundan pasif duruma düşebilir

Asenkron (Eşzamansız) Uzaktan Eğitim

Öğrencilerin eğitim materyallerine, eğitimin gerçekleştirildiği esnada değil, bir müddet sonra ulaşabildiği, eğitim materyallerinin bir süre geçtikten sonra kullanılabildiği eğitim şeklidir. Eğitime konu içerik, eğitim zamanından bağımsız olarak çeşitli kaynaklara kaydedilerek yüklenmekte, öğrencilerin bu kayıt edilen eğitim içeriğine istedikleri zaman ulaşmaları olanağı sunulmaktadır. Bu uygulama birçok farklı formda gerçekleşmektedir;

• Bireyin başka bir şahıs veya ortamdan destek almaksızın internet ve CD-ROM kullanarak eğitimleri gerçekleştirmesi,

• Video ile kayıt altına alınan sınıflar,

• İşitme ve görme duyularına hitap eden web servisleriyle düzenlenen sunumlar,

• Çevrimiçi tartışma grupları.

Tablo 9. Asenkron (Eşzamansız) Uzaktan Eğitimin Avantaj ve Dezavantajları (Dönmez ve Önal, 2006:148)

ASENKRON (EŞZAMANSIZ) UZAKTAN EĞİTİM	
Avantajları	**Dezavantajları**
•Mahal ve vakte ilişken kısıtlardan etkilenmez •Tüm bireylere eğitime ulaşım fırsatı sağlar •Değişik background uygulamalarına imkan sağlar •Eğitimin uluslararasılaştırılmasını sağlar •Yanıtları birleştirmek için gerekli olan vakti tanır •Hızlı şekilde iletişimde bulunamayan ve utangaç kişilerin derse katılımını arttırır •İçeriğin özelliğine göre bazı dersler açısından daha elverişlidir.	• Direnme gücü ve yetkinliğe gereksinim duyar •Gözcü eşliğinde uygulanacak imtihanlarda harici desteğe ihtiyaç duyar •Değişik mahallerden topluluk oluşumunda birlikteliği sağlayabilmek için teknolojiye gereksinim duyar •Alıcıların tecrit edilmişlik hissine kapılmasını yol açabilir •Sonuçlara ilişkin anında dönüş sağlanamaz •Zaman kuşakları problem yaratabilir

MOTİVASYON KAVRAMI

Motivasyon Tanımı ve Boyutları

Motivasyon sonradan ortaya konulan bir mehfum olmayıp, endüstri devrimi ile birlikte örgütlerin gündeminde önemli bir hale gelmiştir. Endüstri Devrimi'nin başlangıç sürecinde çalışanların ve ailelerinin çeşitli doğal olarak işleyen ihtiyaçlarına işverenler ve idareciler ehemmiyet vermeye başlayarak, söz konusu ihtiyaçları karşılamaya sevketmiştir. Motivasyon kelimesi Latince bir sözcüktür. Latince'deki "hareket etmek" anlamına gelen "movere" sözcüğünden türetilmiştir. Güdüleme, terakki, harekete sevk etmek, motive olmaya benzer birçok anlamı vardır. Motivasyon; muayyen bir amaç tayin etmek suretiyle kişileri o hedefe yönlendirmek kastıyla yapılan tüm çabalar olarak tanımlanabilir. (Tengilimoğlu vd, 2012, s.127). Farklı bir tarifle; Belirlenen amaca erişmede istikrar, gayret ve yoğunluktur (Robbins ve Judge, 2013:204).

İçsel motivasyon: Gereksinimlerimiz, dinsel anlamda benimsediğimiz duygularımız, umutlarımız, sevinçlerimiz ve maksatlarımızdır (Durmuş, 2008, s.8). İçsel motivasyon nosyonu; Fertlerin aksiyoner hale gelmesinde tesiri en yüksek motivasyonel boyut olduğu kabul edilir. Bir kişinin deneyimlediği istekler ve ihtiyaçlar, dürtüler, arzular gibi bir dizi duygudur. Bu duygular insanlarda hareket olgusunu tetikler. Bireyin günlük ve iş hayatındaki performansını etkileyen ve yönlendiren, davranışlarında sürekliliği sağlayan temel itici güçtür.

Dışsal motivasyon: Dışarıdan bireye; Çevresindeki insanlardan, yöneticilerinden kısacası bireyin davranışlarını kontrol eden çevreden gelen ödül ve cezalarla etkisini gösteren aşamadır. Sözü edilen motivasyonel boyutta tutumlara yardımcı olan müspet ve menfi faktörlerden bahsedilebilir. Örgüt çalışanlarının ödüllendirilmesi, çeşitli kulüp ve derneklere üyelik, çalışmanın değerlendirilmesi ve değerlendirilmesi, örgüt içinde tanınma ve çalışanın kabul görmesi gibi faktörler olumlu motivasyon araçlarıdır.

İçgüdüsel motivasyon; Açık bir ödül olmamasına rağmen bir işe girme arzusunu ifade eder. İçgüdü, insanlarda öğrenmeden oluşan bir duygudur. İnsanlar öğrenme arzusuyla doğarlar. Çocuklukları boyunca sürekli gelişime ve öğrenmeye açıktırlar. Bulunduğu ortamda muvaffak olma, terfi ederek uzmanlaşma, hasılı bir sonuç elde etme halinde içgüdüsel bir motivasyondan söz

edilebilir. Örgütler açısından bakıldığında, çalışanların içgüdüsel motivasyonlarının yüksek olması arzu edilir. Çalışanların iş hayatında hayal ettikleri bir yeri vardır. Kariyerinizde bu basamağa ulaşmak için önemli görevleriniz var. Bu adımın başarılması, başarıların kazanılması ve belirlenen emellere erişilmesi de çalışanın motivasyonuna ve başarılı olma arzusuyla ilişkilidir.

Araçsal motivasyon; Kişilerin bilgi edinme arzularının kariyer gelişimi, geliri, faydacı avantajlar ve ilgilerinden kaynaklandığı motivasyonel boyuttur (Atay, 2004, s. 100).

Günümüzde, örneğin bir kariyer inşa ederek ve daha fazla gelir elde ederek insanların kendilerini işlerini yapmaları için motive etmelerini sağlar. Birey bir eylem için harekete geçtiğinde, birincil amacı kendi çıkarlarıdır. Örgütsel yaşam aynı zamanda bireylerin yaşamlarını sürdürmek için bazı araçların kullanıldığı bir alandır, örneğin: Gelir ve faydalar. Bunlar gelir, ikramiye, kâr gibi kişisel faydaları içeren araçlardır.

İnsanları verimli kılmanın en etkili yolu onları kendin motive etmektir. Bu anlamda örgüte ve yönetim pozisyonundaki çalışanlara büyük sorumluluk düşmektedir. Bireyin örgütsel amaçları içselleştirmesi ve örgüte güvenerek ve bağlılık göstererek bunları kendi bünyesine entegre etmesi mümkündür.

Motivasyonun Özellikleri ve Yönetim Birimindeki Önemi

İnsanlar doğuştan bir şeylere ihtiyaç duyarlar. İhtiyaçlar hiyerarşisi büyüyor ve daha çeşitli hale geliyor. Ekonomik değerler ile maddi veya manevi tüm ihtiyaçları karşılamak mümkündür. Bu ekonomik değer, çalışma ve üretim yoluyla sağlanır. Bu nedenle iş insan yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bahse konu evrede iktisadi bir karşılık bulma ihtiyacı, içinde bulunulan zaman dilimindeki müspet ya da menfi olarak ortaya çıkan durumlar ve ifa ettikleri faaliyetlere entegrasyonları, işe bağlılıklarına ve memnuniyetlerine mutlak surette tesir edecektir.

Günümüzün küresel iş dünyasında, herhangi bir şirketin başarısı, çalışanlarının hedeflerine olan bağlılığına ve bağlılığına bağlıdır. Çalışma isteği yeterli düzeyde değilse örgütün başarıya ulaşması ve hedeflerine ulaşması zorlaşır (Bakan, 2011, s.253).

İş motivasyonu, yöneticilerin organizasyonda faaliyette bulunan şahısların tesirli çalışma kontrollerini geliştirmek amacıyla hayata geçirdikleri kılavuzlardan biridir. Duyguları harekete geçirilerek motive edilmiş kişiler, erişmesi lüzum eden maksat ve hedeflere karşı hassastır ve dolayısıyla işine konsantre olur (Manzoor, 2012, s.3).

YÖNTEM

Bu kısımda çalışmanın gayesi ve önemi, sınırlılıkları, hipotezleri, evren ve örneklemi ve veri elde etme aracı hakkında bilgi verilecek olup son kısımda ise veri analizine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Dünya genelinde ortaya çıkan pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitim, yüz yüze eğitimin gerçekleştirilemediği ortamlarda etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Yaklaşık 2 yıldır kontrol altına alınamayan salgın sürecinde, eğitim programları uzaktan eğitim sistemleri ile sunulma eğilimine girmiştir. Mevcut eğitim sistemleri gelişen teknoloji ve bazı zorunluluklar sebebiyle önemini ve geçerliliğini kaybetmeye başlamış, bu nedenle yeni eğitim metotlarına ihtiyaç duyulmuştur.

Teknolojik gelişmeler sonucu bilgiye ulaşımı kolaylaşan vatandaş, özel işletmelerden elde ettiği hizmeti kamu sektöründen de talep etmeye başlamıştır. Bu talep, kamu sektörünün de hem teknoloji alanında hem de vatandaşın taleplerindeki memnuniyetin yükseltilmesi alanında olumlu yönde bir gelişim göstererek, kamu kurumlarının da hizmet sunumlarında kendilerini yenileme

sürecini doğurmuştur. Vatandaşın kamu kurumları ile olan ilişkilerinde memnuniyetinin arttırılması ise kamu çalışanlarının verimliliği ile direkt bağlantılı olup, kamu kurumları bu memnuniyeti arttırabilmek için çalışanlarına verdikleri hizmet içi eğitimlerini sıklaştırmış ve güncellemiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma kapsamında bir takım sınırlılıklar söz konusudur. Araştırmanın bulguları yorumlanırken aşağıda belirtilen kısıtlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırma;

1. Örneklem bakımından Adalet Bakanlığındaki kamu çalışanlarıyla,

2. Katılımcı sayısı açısından 1252 kişiyle,

3. Elde edilen veriler açısından Kişisel Bilgi Formu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitimlere Karşı Motivasyon anketinden toplanan verilerle,

4. Anketin uygulanması Aralık 2021 zaman aralığında gerçekleştirilmiş olup, anket aracılığıyla elde edilen verilen belirli bir zaman dilimiyle,

5. Veri türü açısından nicel verilerle kısıtlıdır.

Araştırmanın Hipotezleri

H_1: Cinsiyete göre uzaktan hizmet içi eğitim algısı farklılık göstermektedir.

H_{1a}: Cinsiyete göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.

H_{1b}: Cinsiyete göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.

H_2: Yaşa göre uzaktan hizmet içi eğitim algısı farklılık göstermektedir.

H_{2a}: Yaşa göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.

H_{2b}: Yaşa göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.

H_3: Öğrenim durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim algısı farklılık göstermektedir.

H_{3a}: Öğrenim durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.

H_{3b}: Öğrenim durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.

H_4: Mesleki hizmet süresine göre uzaktan hizmet içi eğitim algısı farklılık göstermektedir.

H_{4a}: Mesleki hizmet süresine göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.

H_{4b}: Mesleki hizmet süresine göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.

H_5: Aylık ortalama gelir durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim algısı farklılık göstermektedir.

H_{5a}: Aylık ortalama gelir durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.

H_{5b}: Aylık ortalama gelir durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın hedef kitlesini Adalet Bakanlığı'nda görev yapan hakim-savcı sınıfı haricindeki kamu çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni tüm kamu çalışanlarını kapsamaktadır. Örneklemi ise evren içerisinde bulunan Adalet Bakanlığı'nda görev yapan kamu görevlilerinden meydana gelmektedir. Evren içerisindeki bütün çalışanlara ulaşmanın imkânsızlığı, maddi yetersizlik ve zaman benzeri etkenler dikkate alınmak suretiyle örneklem üzerinden hareketle çalışma

gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmada pandemi nedeniyle anket uygulaması sadece çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiş ve 1252 kişiye ulaşılarak anket uygulanmıştır.

4.5. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında, Adalet Bakanlığı'nda görev yapan hakim-savcı sınıfı dışındaki kamu personelinin kişisel bilgilerine ait veriler Kişisel Bilgi Formu ve motivasyon algılarına ait veriler ise Uzaktan Hizmet İçi Eğitimlere Karşı Motivasyon Değerlendirme Anketi ile toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu, Adalet Bakanlığı'nda görev yapan personellerin demografik verilerini puanlayan 5 açık sorudan ortaya çıkmaktadır. Bu form çerçevesinde cinsiyet, yaş grubu, öğrenim durumu, mesleki deneyim ve aylık ortalama gelir seviyesine ilişkin veriler toplanmıştır. Kişisel Bilgi Formu Ekler kısmında gösterilmiştir.

Uzaktan Hizmet İçi Eğitimlere Karşı Motivasyon Değerlendirme Anketi

Uzaktan Hizmet İçi Eğitimlere Karşı Motivasyon Değerlendirme Anketi, sağlık çalışanlarının uzaktan hizmet içi eğitimlere karşı motivasyonlarının değerlendirmesinde kullanılmak üzere Balaban (2020) tarafından geliştirilmiştir. Anket 20 maddeden oluşmaktadır. İki faktörlü yapıya sahip ölçeğin motivasyon boyutunda 16, motivasyonsuzluk boyutunda 4 madde bulunmaktadır. Ölçeğin 4 maddesi olumsuz olarak puanlanmaktadır. Ölçek maddeleri için 5'li likert kullanılmıştır. Uzaktan Hizmet İçi Eğitimlere Karşı Motivasyon Değerlendirme Anketi ekler bölümünde paylaşılmıştır.

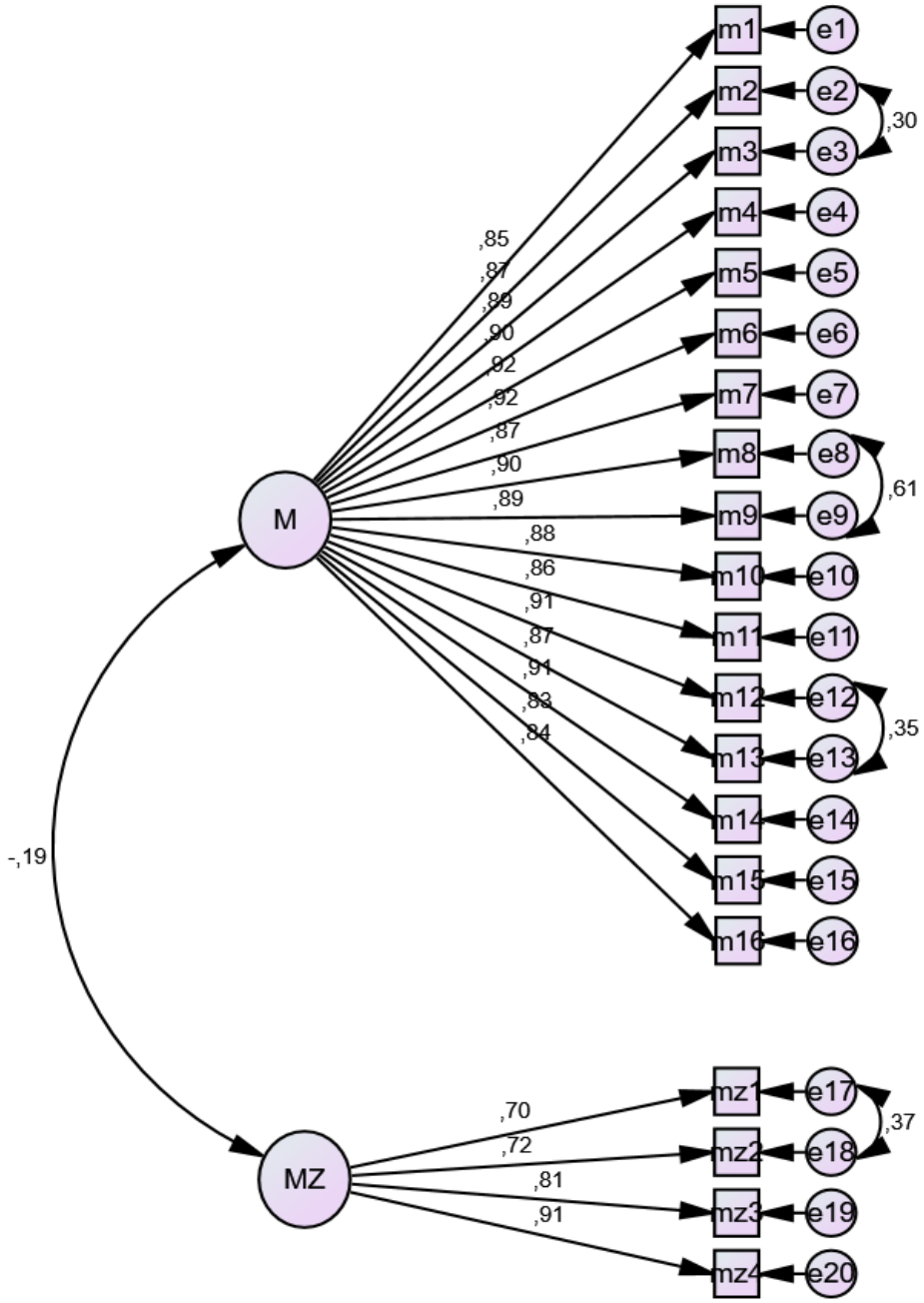
Veri Analizi

Çalışmanın içeriğinde yararlanılan veri toplama aracıyla edinilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 27.00 yazılımı aracılığıyla çözümlenmiştir. Veriler çözümlenirken tanımlayıcı istatistiksel uygulamalardan (sayı, yüzde, frekans, ortalama, standart sapma) faydalanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde parametrik test usullerinin kullanılabilmesi amacıyla örneklemin normal dağılımlı bir yapıda olmasının icap ettiği ön kabulüyle hareket edilmiştir (Kalaycı, 2010). Her bir soruya verilen cevaplar ile toplanan puanlar için dağılımların normalliğini test etmek maksadıyla verilerin çarpıklık ve basıklık seviyeleri analiz edilmiştir. Çalışmada faydalanılan bileşenlerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) seviyeleri kontrol edilmiştir. Kalaycı (2010) çarpıklık ve basıklık ölçüsünün -3 ile +3 aralığında seviyeleri göstermesi halinde normal dağılım ifade ettiğini belirtmiştir. Çalışma sırasında yararlanılan bileşenlerin (Hizmet İçi Uzaktan Eğitim Motivasyonu ve Hizmet İçi Uzaktan Eğitim Motivasyonsuzluğu) değişkenlerinin basıklık ve çarpıklık değerleri referans değer limitlerine uygunluk gösterdiği görülmesi üzere araştırmada parametrik testlerden faydalanılmıştır. Araştırmada ilk olarak ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ardından Hizmet İçi Uzaktan Eğitim Motivasyonu ve Hizmet İçi Uzaktan Eğitim Motivasyonsuzluğu değişkenlerinin cinsiyete, yaşa, eğitim seviyesine, hizmet süresine, unvan ve gelir düzeyleri uyarınca anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı Bağımsız Gruplar T-Testi ile ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) aracılığıyla tetkik edilmiştir.

BULGULAR

Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Yapı geçerliği, bir çözümlemenin "ölçülmek istenen davranış bağlamında soyut bir kavramı doğru bir şekilde ölçebilme derecesini" ortaya koymaktadır (Büyüköztürk, 2007, s.168). Bu çalışmada ölçeğin yapı geçerliğini tetkik edebilmek için faktör analizi gerçekleştirilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Faktör analizi, aralarında ilişki bulunan p sayıdaki bileşeni derleyerek az sayıda bağlantısız ve kavramsal manada anlamlı yeni bileşenler (faktörler, boyutlar) bularak, ortaya çıkartmayı hedefleyen çok bileşenli istatistik türüdür. Faktör analizi, aynı yapıyı ya da niteliği ölçen bileşenleri bir araya getirerek ölçmeyi, eser miktarda faktör ile izah etmeyi hedefleyen bir istatistiki tekniktir (Büyüköztürk, 2007, s.123). Açıklayıcı ve doğrulayıcı başlıkları altında iki farklı faktör analizi yaklaşımı bulunmaktadır. Açıklayıcı faktör analizi, ölçüm araçlarının oluşturulmasında (anket, test vb.), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise oluşturulan bu yapıların tetkik edilen örneklem kapsamında desteklenip desteklenmediğinin kontrolünde ele alınmaktadır. DFA'nın kullanımındaki hedef, p sayıdaki gözlenen bileşen içerisinde, gözlenen kovaryansı yorumlamak amacıyla gizil (latent) faktörlerin küçük bir sayısını tespit edip bileşenler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktır. Söz konusu analiz tekniği geliştirilen yapının gözlenen ve gözlenemeyen bütün bileşenlerin toplu bir şekilde tetkikiyle beliren neticenin, mevcut verilerle hangi seviyede örtüştüğünün gösterilmesini ortaya çıkartır. Yanılgı hesaplamalarında hayli kesin neticelere ulaşılmasına imkan sağlar. Klasikleşen öteki usuller ölçüm hatalarını her biri için tek tek incelerken; bu çözümleme, bütün analizlerde ölçüm hatalarını anlaşılır biçimde dikkate almaktadır (Özdamar, 2016). Ölçek maddeleri içerisinde ortaya çıkartılmış bir bağlantı bilinmiyorsa AFA, test edilmiş bir bağlantı, tespit edilmiş faktörler ve bunların altında bir araya gelmiş maddeler saptanmışsa DFA uygulanması tavsiye edilmektedir (Bandalos & Finney, 2010; Büyüköztürk, 2002; Kline, 2011). Bu doğrultuda bu araştırmada yapı geçerliğinin DFA ile incelenmesine karar verilmiştir. Aşağıda Şekil.1.'de uzaktan hizmet içi eğitim ölçeği doğrulayıcı faktör analizi ölçüm modeli görülmektedir.

*Şekil 1.*Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Ölçüm Modeli*
***** M: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / MZ: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Uzaktan Hizmet İçi Eğitim ölçeğinin birinci düzey faktör yapısı AMOS 23 yazılımı tatbik edilerek sınanmıştır. Verilerin normal dağılım sonucunu ortaya koyması akabinde maximum likelihood hesaplama tekniği tatbik edilmiştir (Gürbüz & Şahin, 2018). Şekil 1.'de Uzaktan Hizmet İçi Eğitim ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonuçları uyarınca tasarlanan yapı gösterilmektedir. Tasarlanan söz konusu yapıda bulunan faktör yüklerinin hepsinin 0,7 üzerinde olduğu görülmektedir. $\chi 2/sd$ (ki-kare uyum iyiliği testi) <5, CFI (Karşılaştırmalı Uyum Indeksi) >0,90, GFI (Tyilik Uyum Indeksi) >0,90, RMSEA (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü) değerinin .050 ile .080 arasında olduğunda iyi uyum gösterdiği düşünülmektedir (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2010; Wang ve Wang, 2012; Çokluk, Şekercioğlu, & Büyüköztürk, 2018). Analiz sonucu ortaya

çıkan uyum indeksleri; χ2/sd : 4,629, GFI : 0,901, CFI: 0,940, RMSEA: 0,088 şeklindedir. Birinci düzey DFA uygulanması akabinde edinilen uyum iyiliği değerleri, yapının veri ile bağdaşık ve kabul edilebilir düzeyde olduğunu ifade etmektedir.

Ölçeğin güvenilirlik analizi için hesaplanan (Cronbach's Alpha) iç tutarlılık değerleri uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu için 0,879, uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu için 0,981 değerinde tespit edilmiştir. Cronbach's Alpha güvenilirlik değerleri 0,6 değerinden yüksekse ölçek epeyce güvenilir olarak değerlendirilebilir (Akgül & Çevik, 2003).

Tablo 10. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu Alpha Değerleri

Değişken	Cronbach Alpha Değerleri
Mtvsyn	0,879
Mtvsynsz	0,981

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Betimleyici ve Farklılık Analizi Bulguları

Betimleyici Analiz Bulguları

Araştırma kapsamında incelenen örnekleme karakteristiklerine ait sayılar ve yüzdelik dilimler aşağıda Tablo 4'de sunulmuştur. Tablo 4' tegörüldüğü üzere araştırmaya katılanların 831'i erkek, 421'i kadındır. Katılımcılardan 18-30 yaş grubunda olan 209 kişi, 31-40 grubunda olan 615 kişi, 41-50 grubunda olan 341 kişi ve 50 ve üzeri grubunda olan 87 kişi bulunmaktadır. İlköğretim mezunu 54, lise mezunu 233, ön lisans mezunu 867, lisans mezunu 92, lisansüstü mezunu 6 kişi bulunmaktadır. Mesleki hizmet süresinde; 1-5 yıl hizmet süresi olan 188 kişi, 6-10 yıl hizmet süresi bulunan 264 kişi, 11-15 yıl hizmet süresi bulunan 327 kişi, 15-20 yıl hizmet süresi bulunan 271 kişi, 21 ve üzeri yıl hizmet süresi bulunan 202 kişi yer almaktadır. Son olarak örneklemi oluşturan katılımcılardan; 3.500 tl ve altı grubunda 10 kişi, 3.501-5.000 tl grubunda 466 kişi, 5.001-7.500 tl grubunda 469 kişi ve 7.501 tl ve üzeri grubunda 307 kişi bulunmaktadır.

Tablo 11. Örneklem Karakteristikleri

		Frekans	Yüzde%	Kümülatif Yüzde
CİNSİYET	Erkek	831	66,4	66,4
	Kadın	421	33,6	100
	Toplam	1252	100	
YAŞ	18-30	209	16,7	16,7
	31-40	615	49,1	65,8
	41-50	341	27,2	93,1
	51 ve üzeri	87	6,9	100
	Toplam	1252	100	
ÖĞRENİM DURUMU	İlköğretim	54	4,3	4,3
	Lise	233	18,6	22,9
	Ön Lisans	867	69,2	92,2
	Lisans	92	7,3	99,5
	Lisansüstü	6	0,5	100
	Toplam	1252	100	
	1_5 Yıl	188	15	15
	6_10 Yıl	264	21,1	36,1

MESLEKİ HİZMET SÜRESİ	11_15 Yıl	327	26,1	62,2
	15_20 Yıl	271	21,6	83,9
	21 Yıl ve üzeri	202	16,1	100
	Toplam	1252	100	
GELİR DURUMU	3.500 TL ve altı	10	0,8	0,8
	3.501-5.000 TL	466	37,2	38
	5.001-7.500 TL	469	37,5	75,5
	7.501 TL ve üzeri	307	24,5	100
	Toplam	1252	100	

Aşağıda tabloda uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu ve uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu çarpıklık ve basıklık değerleri görülmektedir. Buna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu basıklık değeri 0,201 çarpıklık değeri -1,092**,** uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu basıklık değeri 0,404 çarpıklık değeri -0,780 dir.

Tablo 12. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	N	Minimum	Maximum	Basıklık	Çarpıklık
Mtvsyn	1252	1	5	0,201	-1,092
Mtvsynsz	1252	1	5	0,404	-0,78

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Aşağıda tabloda değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 13. Değişkenlerin Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

	N	Ortalama	S.S.
Mtvsyn	1252	2,7426	1,10801
Mtvsynsz	1252	2,5601	1,13287

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Aşağıda Tablo 7.'de uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu ve uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu değişkenlerini oluşturan anket maddelerinin ortalama ve standart sapma değerleri bulunmaktadır. Buna göre değerler 2,445 ile 2,966 arasında değişmektedir.

Tablo 14. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu Ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu Değişkenlerini Oluşturan Anket Maddelerinin Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri

Kod	Açıklama	N	Ort.	S.S
Mtvsyn1	Uzaktan hizmet içi eğitim almak beni mutlu ediyor.	1252	2,609	1,2638
Mtvsyn2	Uzaktan hizmet içi eğitimler ile mesleğimde bilmediğim konularda bilgi sahibi olacağımı düşünüyorum.	1252	2,84	1,2826
Mtvsyn3	Uzaktan hizmet içi eğitimler kişisel hedeflerime ulaşmama yardımcı olur.	1252	2,649	1,2073
Mtvsyn4	Uzaktan hizmet içi eğitimlere katılmak ilgimi çekiyor	1252	2,637	1,2521
Mtvsyn5	Uzaktan hizmet içi eğitimlerin yeni şeyler öğrenmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum	1252	2,815	1,2597
Mtvsyn6	Uzaktan hizmet içi eğitimler ile çalışma hayatım için gereken becerileri geliştireceğime inanıyorum.	1252	2,732	1,2367

Mtvsyn7	Uzaktan hizmet içi eğitimleri başarı ile tamamlamak benim için önemlidir.	1252	2,895	1,3061
Mtvsyn8	Uzaktan hizmet içi eğitimlerde aldığım bilgilerin meslek hayatımda işime yarayacağını düşünüyorum.	1252	2,923	1,2828
Mtvsyn9	Uzaktan hizmet içi eğitimlerde mesleğimle ilgili yararlı bilgilerin sunulacağına inanıyorum.	1252	2,966	1,2762
Mtvsyn10	Uzaktan hizmet içi eğitimlerin başlamasını sabırsızlıkla bekliyorum.	1252	2,55	1,2199
Mtvsyn11	Uzaktan hizmet içi eğitimler ile daha kolay öğrenirim.	1252	2,589	1,2164
Mtvsyn12	Uzaktan hizmet içi eğitimler benim için önemlidir.	1252	2,7	1,236
Mtvsyn13	Uzaktan hizmet içi eğitimleri bir an önce tamamlamak isterim.	1252	2,77	1,2757
Mtvsyn14	Uzaktan hizmet içi eğitimlere katılmaya istekliyim.	1252	2,69	1,2414
Mtvsyn15	Uzaktan hizmet içi eğitimlerde eğiticilerle iletişime geçmek motivasyonumu arttırır.	1252	2,873	1,2916
Mtvsyn16	Uzaktan hizmet içi eğitimlerin mesleğimde istediğim pozisyona gelmeme katkıda bulunacağını düşünüyorum.	1252	2,645	1,2111
Mtvsynsz1	Uzaktan hizmet içi eğitimlere katılmakta zorlanacağımı düşünüyorum.	1252	2,593	1,3274
Mtvsynsz2	Uzaktan hizmet içi eğitimlere odaklanabileceğimi düşünmüyorum.	1252	2,67	1,3638
Mtvsynsz3	Uzaktan hizmet içi eğitimleri gereksiz görüyorum.	1252	2,445	1,2904
Mtvsynsz4	Uzaktan hizmet içi eğitimler sırasında öğrenme süreçlerimi yönetmekte zorlanırım.	1252	2,533	1,3054

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Farklılık Analizi Bulguları

Uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu ve uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu değişkenlerinin cinsiyete, yaşa, eğitim seviyesine, hizmet süresine ve gelir düzeyine istinaden anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı Bağımsız Gruplar T-Testi ile ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile tetkik edilmiştir.

Tablo 15. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğunun Cinsiyete Göre Farklılığını Belirlemek Üzere Bağımsız Gruplar Arasında Yapılan T Testi

		Levene's Test for Equality of Variances		Ortalamaların Eşitliği için T testi						
		F	Sig.	T	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama Fark	Standart Hata farkı	%95 güven aralığında fark	
									en düşük	en yüksek
Mtvsyn	Eşit varyansların kabulü	0,025	0,876	-2,529	1250	0,012	-0,16725	0,06614	-0,29701	-0,03749
	Eşit varyansların reddi			-2,54	853,823	0,011	-0,16725	0,06585	-0,2965	-0,038
Mtvsynsz	Eşit varyansların kabulü	1,307	0,253	-0,235	1250	0,814	-0,01591	0,0678	-0,14892	0,1171
	Eşit varyansların reddi			-0,231	811,524	0,817	-0,01591	0,06879	-0,15093	0,11911

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 8.de görüldüğü üzere Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonunda cinsiyet bileşeni uyarınca kadınlar avantajına anlamlı bir farklılık teşkil etmiştir, fakat uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğunda cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Dolayısıyla H1a hipotezi kabul edilmiş, H1b hipotezi reddedilmiştir. Aşağıda Tablo.9'da ise değişkenlerin cinsiyet bazlı ortalama ve standart sapma değerleri görülmektedir.

Tablo 16. Değişkenlerin Cinsiyet Bazlı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

CNS		N	Ort.	S.S
Mtvsyn	Erkek	831	2,6864	1,11056
	Kadın	421	2,8536	1,09581
Mtvsynsz	Erkek	831	2,5548	1,11608
	Kadın	421	2,5707	1,16658

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 17. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğunun Çalışanların Yaşına Göre Farklılığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler Ort.	F	p
Mtvsyn	Gruplar Arası	11,13	3	3,71	3,037	0,028
	Gruplar İçi	1524,692	1248	1,222		
	Toplam	1535,822	1251			
Mtvsynsz	Gruplar Arası	3,92	3	1,307	1,018	0,384
	Gruplar İçi	1601,62	1248	1,283		
	Toplam	1605,54	1251			

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 10.'dan da anlaşılacağı gibi örneklem grubu meydana getiren kişilerin değişkenlerde yaş bileşeni uyarınca anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit etmek maksadıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) akabinde grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında farklılık uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu grubunda anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla H2a hipotezi kabul edilmiş, H2b hipotezi reddedilmiştir. Aşağıda Tablo 11.'de ise değişkenlerin yaş bazlı ortalama ve standart sapma değerleri görülmektedir.

Tablo 18. Değişkenlerin Yaş Bazlı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		N	Ort	Standart Sapma
Mtvsyn	18-30	209	2,7742	1,12241
	31-40	615	2,6589	1,12371
	41-50	341	2,8136	1,07313
	51 ve üzeri	87	2,9799	1,0554
	Toplam	1252	2,7426	1,10801
Mtvsynsz	18-30	209	2,6447	1,2424
	31-40	615	2,5069	1,12884
	41-50	341	2,6048	1,09603
	51 ve üzeri	87	2,5575	1,02136
	Toplam	1252	2,5601	1,13287

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Gerçekleştirilen işleme müteakiben ANOVA analiziyle ortaya konulan anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında meydana geldiğini tespit edebilmek maksadıyla tamamlayıcı post-hoc analizleriyle devam edilmiştir. ANOVA analizinin hemen ardından hangi post-hoc çoklu karşılaştırma yönteminin uygulanacağını belirleyebilmek kastıyla aşağıda tablo 12'de görüleceği üzere başlangıçta Levene Testi vasıtasıyla varyansların homojenliği kontrol edilmiş, varyansların homojen yapıda bulundukları belirlenmiştir r ($p< ,05$). Daha sonrasında devamla varyansların homojen bulunduğu hallerde uygulanan Tukey çoklu karşılaştırma yöntemine başvurulmuştur.

Tablo 19. Yaşa Göre Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu Düzeylerine İlişkin Varyans Homojenlik Testi Sonuçları

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
mtvsyn	,585	3	1248	,625

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 20. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu Düzeyi Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tukey Testi Sonuçları

Dependent Variable		(I) YAS	(J) YAS	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Sig.	%95 Güven Aralığı	
							Alt Sınır	Üst Sınır
Mtvsyn	Tukey HSD	18-30	31-40	0,11528	0,0885	0,561	-0,1124	0,3429
			41-50	-0,03938	0,0971	0,977	-0,2892	0,2104
			51 ve üzeri	-0,20566	0,14103	0,463	-0,5684	0,1571
		31-40	18-30	-0,11528	0,0885	0,561	-0,3429	0,1124
			41-50	-0,15466	0,07463	0,163	-0,3466	0,0373
			51 ve üzeri	-0,32094*	0,12661	0,045	-0,6466	0,0048
		41-50	18-30	0,03938	0,0971	0,977	-0,2104	0,2892
			31-40	0,15466	0,07463	0,163	-0,0373	0,3466

			51 ve üzeri	-0,16629	0,13276	0,593	-0,5078	0,1752
		51 ve üzeri	18-30	0,20566	0,14103	0,463	-0,1571	0,5684
			31-40	0,32094*	0,12661	0,045	-0,0048	0,6466
			41-50	0,16629	0,13276	0,593	-0,1752	0,5078

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 13.'ten de anlaşılacağı gibi, örneklem grubunu meydana getiren katılımcıların uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu düzeyine göre aldıkları puanların yaş bileşenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini tespit edebilmek maksadıyla uygulanan Tukey testi tatbik edilmiş, bulunan farklılığın, 31-40 yaş grubu ile 51 ve üzeri yaş grubu arasında 51 ve üzeri yaş grubu avantajına p<,05 düzeyinde oluştuğu saptanmıştır.

Tablo 21. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğunun Çalışanların Öğrenim Durumuna Göre Farklılığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler Ort.	F	p
Mtvsyn	Gruplar Arası	7,217	4	1,804	1,472	0,208
	Gruplar İçi	1528,605	1247	1,226		
	Toplam	1535,822	1251			
Mtvsynsz	Gruplar Arası	2,569	4	0,642	0,5	0,736
	Gruplar İçi	1602,971	1247	1,285		
	Toplam	1605,54	1251			

Tablo 14.'de görüleceği üzere örneklem grubu oluşturan kişilerin değişkenlerde öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek maksadıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) neticesinde grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık tüm gruplara göre anlamlı olmadığı belirlenmiştir (p> ,05). Dolayısıyla H3a ve H3b hipotezleri reddedilmiştir. Aşağıda Tablo 15.'de ise değişkenlerin öğrenim durumu bazlı ortalama ve standart sapma değerleri görülmektedir.

Tablo 22. Değişkenlerin Öğrenim Durumu Bazlı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

OD		N	Ort	Standart Sapma
Mtvsyn	İlköğretim	54	2,9421	1,13731
	Lise	233	2,7988	1,07454
	Önlisans	867	2,6976	1,11315
	Lisans	92	2,9096	1,1088
	Lisansüstü	6	2,7083	1,20264
	Toplam	1252	2,7426	1,10801
Mtvsynsz	İlköğretim	54	2,6204	1,2455
	Lise	233	2,5644	1,11882
	Önlisans	867	2,5681	1,14236
	Lisans	92	2,4728	1,04003
	Lisansüstü	6	2,0417	0,60035
	Toplam	1252	2,5601	1,13287

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 23. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğunun Çalışanların Mesleki Hizmet Süresine Göre Farklılığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler Ort.	F	p
Mtvsyn	Gruplar Arası	8,517	4	2,129	1,739	0,139
	Gruplar İçi	1527,305	1247	1,225		
	Toplam	1535,822	1251			
Mtvsynsz	Gruplar Arası	10,32	4	2,58	2,017	0,090
	Gruplar İçi	1595,219	1247	1,279		
	Toplam	1605,54	1251			

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Yukarıdaki Tablo 16.'da görüleceği üzere örneklem grubu oluşturan kişilerin değişkenlerde mesleki hizmet yılları uyarınca anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek maksadıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) neticesinde grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık tüm gruplara göre anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (p> ,05). Dolayısıyla H4a ve H4b hipotezleri reddedilmiştir. Aşağıda Tablo 17.'de ise değişkenlerin mesleki hizmet süresi bazlı ortalama ve standart sapma değerleri görülmektedir.

Tablo 24. Değişkenlerin Mesleki Hizmet Süresi Bazlı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		N	Ort.	S.S
Mtvsyn	1_5	188	2,8767	1,11896
	6_10	264	2,6117	1,13742
	11_15	327	2,7253	1,12751
	15_20	271	2,7659	1,06792
	21 ve üzeri	202	2,7856	1,07101
	Toplam	1252	2,7426	1,10801
Mtvsynsz	1_5	188	2,617	1,17158
	6_10	264	2,6004	1,16625
	11_15	327	2,4924	1,1389
	15_20	271	2,4511	1,09994
	21 ve üzeri	202	2,7104	1,07275
	Toplam	1252	2,5601	1,13287

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 25. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu ve Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğunun Çalışanların Gelire Göre Farklılığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler Ort.	F	p
Mtvsyn	Gruplar Arası	6,236	3	2,079	1,696	0,166
	Gruplar İçi	1529,587	1248	1,226		
	Toplam	1535,822	1251			
Mtvsynsz	Gruplar Arası	25,339	3	8,446	6,671	0,000
	Gruplar İçi	1580,201	1248	1,266		
	Toplam	1605,54	1251			

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 18.'de görüleceği üzere örneklem grubu oluşturan kişilerin değişkenlerde gelir seviyeleri uyarınca anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek maksadıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) akabinde grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu grubuna göre anlamlı bulunmuştur (p> ,05). Dolayısıyla H5a hipotezi reddedilmiş, H5b hipotezi kabul edilmiştir. Aşağıda Tablo 19.'da ise değişkenlerin gelir bazlı ortalama ve standart sapma değerleri görülmektedir.

Tablo 26. Değişkenlerin Gelir Bazlı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

GELIR		N	Ort	Standart Sapma
Mtvsyn	3.500 TL ve altı	10	3,1313	1,08551
	3.501-5.000 TL	466	2,6603	1,09497
	5.001-7.500 TL	469	2,7924	1,14089
	7.501 TL ve üzeri	307	2,7789	1,073
	Toplam	1252	2,7426	1,10801
Mtvsynsz	3.500 TL ve altı	10	2	1,19024
	3.501-5.000 TL	466	2,647	1,18746
	5.001-7.500 TL	469	2,395	1,05765
	7.501 TL ve üzeri	307	2,6987	1,12641
	Toplam	1252	2,5601	1,13287

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Gerçekleştirilen işleme müteakiben ANOVA analiziyle ortaya konulan farklılığın hangi gruplar arasında meydana geldiğini tespit edebilmek maksadıyla tamamlayıcı post-hoc analizleriyle devam edilmiştir. ANOVA analizinin ardından hangi post-hoc çoklu karşılaştırma yönteminin uygulanacağını belirleyebilmek kastıyla aşağıda Tablo 20.'de görüleceği üzere başlangıçta Levene Testi vasıtasıyla varyansların homojenliği kontrol edilmiş, varyansların homojen yapıda bulunmadıkları tespit edilmiştir (p<,05). Daha sonrasında devamla varyansların homojen olmadığı hallerde uygulanan Games-Howell çoklu karşılaştırma yöntemine başvurulmuştur.

Tablo 27. Gelire Göre Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu Düzeylerine İlişkin Varyans Homojenlik Testi Sonuçları

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Mtvsynsz	3,684	3	1248	,012

Not: Mtvsyn: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonu / Mtvsynsz: Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu

Tablo 28. Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonsuzluğu Düzeyi Puanlarının Gelir Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Games-Howell Testi Sonuçları

Dependent Variable	(I) GLR	(J) GLR	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Sig.	%95 Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Games-Howell	3.500 TL ve altı	3.501-5.000 TL	-0,647	0,38038	0,375	-1,8246	0,5306
		5.001-7.500 TL	-0,39499	0,37954	0,731	-1,572	0,782
		7.501 TL ve üzeri	-0,6987	0,38184	0,318	-1,8773	0,4799
	3.501-5.000 TL	3.500 TL ve altı	0,647	0,38038	0,375	-0,5306	1,8246
		5.001-7.500 TL	,25201*	0,07356	0,004	0,0627	0,4413
		7.501 TL ve üzeri	-0,0517	0,08461	0,929	-0,2696	0,1662
	5.001-7.500 TL	3.500 TL ve altı	0,39499	0,37954	0,731	-0,782	1,572
		3.501-5.000 TL	-,25201*	0,07356	0,004	-0,4413	-0,0627
		7.501 TL ve üzeri	-,30371*	0,08073	0,001	-0,5117	-0,0957
	7.501 TL ve üzeri	3.500 TL ve altı	0,6987	0,38184	0,318	-0,4799	1,8773
		3.501-5.000 TL	0,0517	0,08461	0,929	-0,1662	0,2696
		5.001-7.500 TL	,30371*	0,08073	0,001	0,0957	0,5117

Tablo 21.'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan katılımcıların uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğuna göre elde ettikleri puanların gelir seviyesi uyarınca hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar ifade ettiğini tespit edebilmek maksadıyla uygulanan Games-Howell testi neticesinde bahse konu farklılığın, 3.501-5.000 TL grubu ile 5.001-7.500 grubu arasında 5.001-7.500TL grubu lehine p<,05 düzeyinde; 5.001-7.500 TL grubu ile 7.501 TL ve üzeri grubu arasında 5.001-7.500TL grubu avantajına p<,05 seviyesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Tablo 29. Hipotez Sonuçları Özet Tablo

Hipotez No	Açıklama	Sonuç
H1a:	Cinsiyete göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.	KABUL
H1b:	Cinsiyete göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.	RED
H2a:	Yaşa göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.	KABUL
H2b:	Yaşa göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.	RED
H3a:	Öğrenim durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.	RED
H3b:	Öğrenim durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.	RED
H4a:	Deneyim durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.	RED
H4b:	Deneyim durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.	RED
H5a:	Aylık ortalama gelir durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu farklılık göstermektedir.	RED
H5b:	Aylık ortalama gelir durumuna göre uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu farklılık göstermektedir.	KABUL

SONUÇ VE TARTIŞMA

Tablo 8.de görüldüğü üzere Uzaktan Hizmet İçi Eğitim Motivasyonunda cinsiyet bileşeni uyarınca kadınlar avantajına anlamlı bir farklılık belirlenmiştir, fakat uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğunda cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Dolayısıyla H1a hipotezi kabul edilmiş, H1b hipotezi reddedilmiştir.

Ortaya çıkan bu sonuç, kadınların erkeklere nazaran uzaktan hizmet içi eğitime yönelik motivasyonlarının daha yüksek olduğunu ve kadın çalışanların gelişen teknolojiyle birlikte ortaya çıkan uzaktan eğitim faaliyetlerine daha fazla ilgilerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunun olası nedenleri arasında kadın çalışanların sosyal hayat içerisindeki rolleri ve yükümlülükleri nedeniyle evden çalışma ve eğitim alma isteklerinin daha fazla olduğundan söz edilebilir.

Tablo 10.'dan da anlaşılacağı gibi örneklem grubu meydana getiren kişilerin değişkenlerde yaş bileşeni uyarınca anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit etmek maksadıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) akabinde grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında farklılık uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu grubunda anlamlı bulunmuştur ($p> ,05$). Dolayısıyla H2a hipotezi kabul edilmiş, H2b hipotezi reddedilmiştir. Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu düzeyine göre aldıkları puanların yaş bileşenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini tespit edebilmek maksadıyla uygulanan Tukey testi tatbik edilmiş, bulunan farklılığın, 31-40 yaş grubu ile 51 ve üzeri yaş grubu arasında 51 ve üzeri yaş grubu avantajına $p<,05$ düzeyinde oluştuğu, yani 51 ve üzeri yaş grubundaki kişilerin 31-40 yaş grubundaki kişilerden anlamlı düzeyde yüksek motivasyona sahip oldukları tespit edilmiştir. Öteki yaş gruplarında tespit edilen farklılıkların istatistiki manada anlamlı olmadığı ortaya konmuştur.

Ortaya çıkan sonuç uyarınca, 51 yaş üzeri çalışanların gelişen teknolojiyle birlikte ortaya çıkan uzaktan eğitim faaliyetlerine daha fazla ilgilerinin bulunduğunu göstermektedir. Bunun olası

nedenleri arasında, 51 yaş ve üzeri çalışanların, yaşları itibariyle anket çalışmasının yapıldığı dönemin pandemi dönemine de denk gelmesi nedeniyle evden çalışma ve eğitim alma isteklerinin daha fazla olduğundan söz edilebilir.

Tablo 14.'de görüleceği üzere örneklem grubu oluşturan kişilerin değişkenlerde öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek maksadıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) neticesinde grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık tüm gruplara göre anlamlı olmadığı belirlenmiştir (p> ,05). Uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonu ve motivasyonsuzluğu üzerinde öğrenim durumunun bir etkisi saptanmamıştır. Dolayısıyla H3a ve H3b hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 16.'da görüleceği üzere örneklem grubu oluşturan kişilerin değişkenlerde mesleki hizmet yılları uyarınca anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek maksadıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) neticesinde grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılığın tüm gruplara göre anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (p> ,05). Dolayısıyla H4a ve H4b hipotezleri reddedilmiştir. Ortaya çıkan bu bulgu; Adalet Bakanlığı çalışanları nezdinde mesleki hizmet süresinin uzaktan hizmet içi eğitim algısına ilişkin bir farklılık oluşturmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 18.'de görüleceği üzere örneklem grubu oluşturan kişilerin değişkenlerde gelir seviyeleri uyarınca anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek maksadıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) akabinde grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğu grubuna göre anlamlı bulunmuştur (p> ,05). Dolayısıyla H5a hipotezi reddedilmiş, H5b hipotezi kabul edilmiştir.

Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların uzaktan hizmet içi eğitim motivasyonsuzluğuna göre elde ettikleri puanların gelir seviyesi uyarınca hangi gruplar arasında anlamlı farklılıklar ifade ettiğini tespit edebilmek maksadıyla uygulanan Games-Howell testi neticesinde bahse konu farklılığın, 3.501-5.000 TL grubu ile 5.001-7.500 grubu arasında 5.001-7.500TL grubu lehine p<,05 düzeyinde; 5.001-7.500 TL grubu ile 7.501 TL ve üzeri grubu arasında 5.001-7.500TL grubu avantajına p<,05 seviyesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Öteki gelir gruplarında tespit edilen farklılıkların istatistiki manada anlamlı olmadıkları ortaya konmuştur.

Bunun olası nedenleri arasında, gelir seviyesinin mesleki hizmet süresi ve yaş ile doğru orantılı olarak arttığı, anket çalışmasının yapıldığı dönemin pandemi dönemine de denk gelmesi nedeniyle bu gruptaki kişilerin evden çalışma ve eğitim alma isteklerinin daha fazla olduğundan söz edilebilir.

ÖNERİLER

Uluslararası çapta yaşanan ve ülkeleri sosyal ve ekonomik ölçeklerde tesiri altına alan Covid-19 pandemi salgınının yaşandığı bir zamanda, toplumların yaşam tarzları da etkilenmiştir. Bu dönemde en çok etkilenen alanlardan birisi de eğitim alanıdır. Sadece eğitim alanında teknolojik gelişmeler nedeniyle paradigma değişikliği yaşanmamıştır. Pandemi nedeniyle eğitimin dünya genelinde uzaktan eğitim imkânlarıyla gerçekleştirilmesi yönünde mecbur kalınarak gerçekleştirilen çalışmalar da bulunmaktadır.

Hizmet içi eğitim, teknolojinin oldukça seri bir şekilde ilerleme kaydettiği günümüzde, bu gelişim sürecine adapte olmak isteyen örgütlü yapıların kullandığı ve bir şekilde kullanmak zorunda kaldıkları eğitim uyarlamasıdır. Birden fazla kişi istihdam eden kuruluşların, sundukları hizmetleri güncelleyebilmek aynı zamanda da çalışanlarından maksimum seviyede fayda sağlayabilmek isteğiyle, çalışanlarını günceli yakalayabilecek şekilde geçerli bilgilerle donatabilmelidir.

Sonuç olarak;

- Uzaktan hizmet içi eğitim çalışmaları, eğitime katılacak kamu çalışanlarının ihtiyaç ve talepleri de dikkate alınmak suretiyle hazırlanmalıdır.
- Uzaktan hizmet içi eğitimin şekli konusunda eğitime katılacak kamu çalışanlarına alternatifli seçenekler sunulmalıdır.
- Kamu çalışanları sürece dahil edilerek, mesleki alanda ortaya çıkan yeniliklerin takibi amacıyla uzaktan hizmet içi eğitimlerin gerekliliğine inandırılmalıdır.
- Uzaktan hizmet içi eğitim sistemlerinin avantajları anlatılmalı ve uzaktan hizmet içi eğitimlere katılım konusunda kamu çalışanları motive edilmelidir.
- Uzaktan hizmet içi eğitimlerin belirli aralıklarla ve düzenli bir şekilde uygulanması suretiyle kalıcı ve istikrarlı politikalara dönüştürülerek kamu çalışanlarının motivasyonuna olumlu etkisinin arttırılması sağlanmalıdır.
- Uzaktan hizmet içi eğitim programları sadece kamu çalışanlarının mesleki eksiklerini tamamlamaya yönelik düşünülmemeli, bu eğitim faaliyetlerinin hayat boyu öğrenme ile birlikte düşünülmesi sağlanmalıdır.
- Çalışma Covid 19 salgınının devam ettiği süreçte gerçekleştirildiğinden, normal koşullara ilişkin genel sonuçlar elde edebilmek için salgın sonrası dış etkenlerin asgari seviyede olduğu normal şartlar altında tekrar çalışılabilir.
- Çalışma Adalet Bakanlığı Merkez ve Taşra birimlerinde görev yapan personel ile gerçekleştirilmiş olup bu konuda daha genel sonuçlar alabilmek amacıyla değişik evrenlerde daha büyük örneklem grupları ile çalışılabilir.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği, 16.08.2020 tarihi itibariyle https://edb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1252020140229ADALET%20BAKANLI%C4%9EI%20H%C4%B0ZMET%20%C4%B0%C3%87%C4%B0%20E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%20Y%C3%96NETMEL%C4%B0%C4%9E%C4%B0.pdf adresinden alınmıştır.

Akgül, A. ve O. Çevik (2003), İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, Ankara: Emek Ofset.

Akkuş, İ. ve Kapıdere, M. (2015). Açık kaynak kodlu mobil uzaktan eğitim yönetim sistemleri. 9th International Computer & Instuctional Technologies Symposium, 13-19.

Aksoy, M. (2008). Hayat boyu öğrenme ve kariyer rehberliği ilkelerinin istihdam edilebilirliğe etkileri:Otel işletmeleri üzerine bir uygulama (Doktora Tezi).

Aksoy, Ş. (1984). Verimlilik ve hizmet içi eğitim: Türk kamu yönetiminde yasal durum, uygulama ve değerlendirme. Amme İdaresi Dergisi, 17(4), 48-61.

Aktay, G. (1994). "İşyerlerinde İşçilere Yönelik Uygulanan Hizmet İçi Eğitim Faaliyetlerinin İş Kazalarını Önlemedeki Rolü," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü,).

Akyüz, Y., (2001). Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi (8. Baskı), İstanbul: Alfa Yayınları

Al, U. Ve Madran, R. O. (2004). Web tabanlı uzaktan eğitim sistemleri: Sahip olması gereken özellikler ve standartlar. Bilgi Dünyası Dergisi, 5(2), 259- 271.

Alkan, C. (1987). Açıköğretim Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Altıkardeş, A., Korkmaz, H., ve Çamurcu, Y. (2001). Web tabanlı eğitimde planlanma ve organizasyon [Elektronik versiyon]. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Özel sayı], 3, 396–402.

Arklan, Ü. ve Taşdemir, E. (2008). Bilgi toplumu ve iletişim: Bilginin yayılması sürecinde kitle iletişim araçları ve internet. Selçuk İletişim Dergisi, 5(3), 67-80.

Arslan P.L., (2013). " Çalışanların Motivasyonu (serik devlet hastanesi örneği)", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.5-78.

Aslanadam, B. (2011). "Sağlık Personelinin Motivasyonu ve Buna İlişkin Araştırma", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.23-80.

Ataklı, A. (1992). "Eğitim ve Mesleki Başarı," Verimlilik Dergisi, Sayı: 1992/1, 63-82.

Atay, D. (2004) "İngilizce Öğretmenlerinin Motivasyon Stratejileri", Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:1, s.100.

Atay, S., Gider, D., Karadere, G., Şenyüz, P. (2009) Hastanede Çalışan Hemşirelerin Hizmet içi Eğitime Yönelik Görüşleri, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi; 6 (1): 84-93.

Aytaç, T. (2006) Eğitimde Bilişim Teknolojileri, Asil Yayınları, Ankara.

Aytaç, T. (2000). Hizmet içi eğitim kavramı ve uygulamada karşılaşılan sorunlar [The concept of inservice training and problems experienced in implementation process]. Milli Eğitim Dergisi [Journal of National Education], 147.

Ayvaz, Ü. (2018). Uzaktan eğitimde algılanan hizmet kalitesinin tatmin ve tercih üzerine etkisinin yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Bacow, L. S., Bowen, W. G., Guthrie, K. M., Lack, K. A., Long, M. P. (2012). Barriers to adoption of online learning systems in U.S. higher education. 10 Şubat 2019 tarihinde http://major21.wdfiles.com/local--files/archive/BarrierstoAdoptionofOnlineLearningSystemsinUSHigherEducation-DJR%20Comments.pdf adresinden alınmıştır.

Bakan, İ. (2011). "Örgütsel Bağlılık" Gazi Kitabevi, Ankara, s.12-253.

Balaban, A. (2020). Uzaktan Hizmet İçi Eğitimi Değerlendirmede Kullanılacak Bir Ölçme Aracı Geliştirme Çalışması, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Bandalos, D. L., & Finney, S. J. (2010). Factor analysis: Exploratory and confirmatory. In G. R. Hancock & R. O. Mueller (Eds.), The reviewer's guide to quantitative methods in the social sciences (pp. 93-114). New York, NY: Routledge.

Bozkurt, A. (2017). Türkiye'de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 3(2), 85-124.

Buğdaylı, G., Akyürek, Ç. (2017). Hemşirelerin hizmet içi eğitim faaliyetlerine ilişkin görüşleri: Bir üniversite hastanesi örneği. Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi, 19(1), 14-25.

Bulurman, B. (2003). İnternete dayalı uzaktan eğitim (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yöntemleri, 32, 470-483.

Can, E. (2011). Türkiye'de kamu personelinin hizmet içi eğitiminde bilişim teknolojilerinin rolü. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Canman, D. (1997). "Türkiye'de Kamusal Hizmet İçi Eğitim ve Değerlendirilmesi Çalışmaları," Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 4, 10-22.

CBİKO. (2020). Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi Uzaktan Eğitim Kapısı. 07 Ağustos 2020 tarihinde https://www.cbiko.gov.tr/projeler/uzaktan-egitim-kapisi adresinden alınmıştır.

CBİKO. (2020). Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi Uzaktan Eğitim Kapısı. 07 Ağustos 2020 tarihinde https://www.cbiko.gov.tr/cms-uploads/2020/04/uzaktan-egitim-kapisi.pdf adresinden alınmıştır.

Coşgun, C. (2007). Uzaktan Eğitim için Web Tabanlı Bir Platform Geliştirilmesi ve Mekanik Derslerine Uygulanması, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Çakır, H. ve Topçu, H. (2005). Bir iletişim dili olarak internet. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (2), 71-96.

Çallı, İ., İşman, A., Torkul, O. (2003). Sakarya Üniversitesi'nde uzaktan eğitimin dünü bugünü ve geleceği. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3.

Çetiner, H., Gencel, Ç. ve Erten, M. (1999). İnternete dayalı uzaktan eğitim ve çoklu ortam uygulamaları. İnternet Konferansı, Ankara, 19-21 Kasım 1999.

Çevikbaş, R. (2002). Hizmet içi eğitim ve Türk merkezi yönetimindeki uygulaması. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Çoban, S. (2013). Uzaktan ve teknoloji destekli eğitimin gelişimi. XVI. Türkiye'de İnternet Konferansı'nda sunulan bildiri. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal Bilimler Için Çok Değişkenli Istatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları. Ankara: Pegem.

Çukadar, S. ve Çelik, S. (2003). İnternete dayalı uzaktan öğretim ve üniversite kütüphaneleri. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4(1), 31-42.

Daban, Ö. (2012). Sosyo-Ekonomik Özellikleri ve İstihdam Beklentileri: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Isparta .

Dabbagh, N. vd. (2005). Online Learning Concepts, Strategies and Application. Ohio: Springer Boston.

Demir, N. vd. (2000), İnsan Kaynakları Yönetimi ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, 2.b:, Ankara, MPM Yayınları No: 635, 27.

Demir, M ve Kaya, Z. (2002). Uzaktan eğitim teknolojilerine yönelik materyal kullanımının yasal boyutları. Uluslararası Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu'nda sunulan bildiri. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Demirtaş, Z. (2010). Öğretmeni hizmet içinde yetiştirmenin bir aracı olarak denetim. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (31), 41-52.

Deveci, M. (2019). Türkiye'de yeni iletişim teknolojilerinin yükseköğrenim kurumlarında uzaktan eğitim alanında kullanımı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Doktora Lisans Tezi.

Devran, Y., Elitaş, T. (2017). Yeni iletişim teknolojilerinin uzaktan eğitime entegrasyon sürecinde sanal sınıf ortamları: ATAUZEM örneği. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(2), 213-225.

Doğan, O. (2009). Hizmet içi eğitime katılımın eğitim öğretim sürecine etkisi ile ilgili yönetici ve öğretmen görüşleri (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dönmez, O., & Önal, A. Uzaktan Öğrenimde Eşzamanlı veya Eşzamanlı Olmayan İletişim.

Durmuş, H. (2008). "Eğitim Yönetiminde Motivasyon ve Ödüllendirme", s.8.(http://www.hayatidurmus.com/GGO/subat_pdf/08.pdf;)

Elcil, Ş. ve Şahiner, D. (2014). Uzaktan eğitimde iletişimsel engeller. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 6(1), 21-33.

Eren, E. (2009). "Yönetim ve Organizasyon", Beta Yayınevi (9.Baskı), İstanbul, s.457-576.

Ertuğrul, E. (1999). Uzaktan eğitim nedir? Uzaktan eğitimin kurumsal ilkeleri, yöntemleri, kullanım alanları, amaçları, faydaları, teknikleri nelerdir. Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı Birinci Uzaktan Eğitim Sempozyumu'nda sunulan bildiri, 15-16 Kasım, Ankara.

Fındıkçı, İnsan Kaynakları Yönetimi, 3.b:, İstanbul, Alfa Yayınları No: 619, 2001, : 356. 87

Govindasamy, Thavamalar (2002), "Successful Implementation of E-Learning Pedagogical Considerations", Internet and Higher Education, 4, 287 – 299.

Gül, H. (2000). Türkiye'de kamu yönetiminde hizmet içi eğitim. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3).

Güleçoğlu, E. (2012). Kurumlarda İstihdam Edilen Kişilerin Uzaktan Eğitimden Tatmin Olma Derecelerinin Belirlenmesi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Gültekin M.(2005). Öğretimde planlama ve değerlendirme. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, Seçkin Yayıncılık, 5. bs., Ankara.

Gürcan, H. İ. ve Yılmaz, R. (1996). Uzaktan eğitimde bilgisayar destekli eğitimi destekleyici basılı materyaller. Türkiye I. Uluslararası Uzaktan Eğitim Sempozyum'unda sunulan bildiri. Milli Eğitim Bakanlığı Film Radyo Televizyonla Eğitim Başkanlığı (FRTEB), 287–296.

Hair, J., Black, W., Babin, B., & Anderson, R. (2010). Multivariate Data Analysis. Pearson; 7 edition.

Horton, W. (2000). Designing web based training: how to teach anyone anywhere anytime. New York: Published by John Wiley& Sons. Inc.

Horzum, M. B.(2003). Öğretim elemanlarının internet destekli eğitime yönelik düşünceleri(Sakarya Üniversitesi Örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Işıklı, H. (1993): "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri Bakanlığında Eğitim Hizmetleri," Türk İdare Dergisi, Sayı:401, 23-32.

Ibicioğlu, H., Antalyali, U. Ö. L. (2005). Uzaktan Eğitimin Başarısında İmkan Algı Motivasyon Ve Etkileşim Faktörlerinin Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 325-338.

İpekçi, G. (2003). Hizmet içi eğitim faaliyetlerinin uzaktan eğitim ile bütünleştirilmesi ve kavramsal bir model önerisi (Yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

İşman, A. (2008). Uzaktan Eğitim (3.basım). Ankara: Pegem Akademi.

İşman, A. (2011). Uzaktan Eğitim (Geliştirilmiş 4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi, 111, 337.

Kabakçı, I. (2014). İnternet'le öğretimin yararları ve sınırlılıkları. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3, 69-74.

Kalaycı, Ş. (2010). Faktör analizi. Ş. Kalaycı (Ed), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayıncılık.

Kalkandelen, H. (1979) : İşletmeler, KİT'ler, Kamu Kuruluşları İçin Hizmet İçi Eğitim El Kitabı, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara.

Kara, M. (2019). Mesleki ve teknik anadolu lisesinde çalışan öğretmenlerin eğitimde teknoloji kullanım tutumları ve bireysel yenilikçilik düzeylerinin incelenmesi (Küçükçekmece Örneği) (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.

Karaağaç, H. (2017). Okul yöneticileri ve sınıf öğretmenlerinin bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaağaçlı, M. (2004). Eğitimde teknoloji ve materyal. Ankara: Pelikan Yayıncılık.

Karakaya, M. (2005). Uzaktan eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Teftişi Yüksek Lisans Programı Eğitimde Reform Dersi. http://politic:ankara.edu.tr/~aksoy/reform/karakaya.doc

Karakoç, E. ve Arklan, Ü. (2009). Eğitim düzeyinin medya kullanimina etkisi: Gazete ve televizyon karşılaştırması. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi.

Karataş, S. (2008). Temel Kavramlar ve Kuramsal Temeller. İnternet Temelli Eğitim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kartal, N. (2001). "İstanbul Deri Sanayi işletmelerinde Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi ve Bir Araştırma," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Journal of Yasar University, 2(7), 761-794

Kaya, Z. (2002). Uzaktan Eğitim. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Kaya, Z. (2006). Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Kayabaşı, Y., Bacanlı, H., Selçuk, Z., Karip, E., Filiz, B. ve Cihangir, Z.(2003). KPSS Eğitim Bilimleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kılıçoğlu, O. (2007). Hizmet içi eğitimde kullanımı artan web tabanlı eğitim yöntemi ve bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kılınç, M. (2015). Uzaktan Eğitim Uygulamalarının Etkililiği Üzerine Bir Araştırma "İnönü Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı Örneği". İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Kırcı, A. (2013). " Sağlık Çalışanlarının Motivasyonunu Etkileyen Faktörler Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Örneği", Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.8-32.

Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. Marmara İletişim Dergisi, 21, 73-94.

Kline, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling (3rd ed.). New York: Guilford Press.

Köse, A.H., Alpkent N., Birbil D. (1993) Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri Gereksinmesi, Ankara, MPM Yayınları No: 512.

Manzoor, Q. (2012). " Impact of Employees Motivation on Organizational Effectiveness",Business Management and Strategy, 2012, Vol:3, No:1

Naldöken, Ü. (2008)."Ek Ödeme Yapılmasının İşgören Motivasyonu Üzerindeki Etkileri Ve Sivas Devlet Hastanesinde Bir Araştırma", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, s.42-61.

Nizam, F. (2004). Eğitim-Öğretimde Kitle İletişim Araçlarının Kullanım Olanakları ve Avantajları. KATÜ Akademik Bilişim,1-17.

Özdamar K. (2016). Eğitim, Sağlık ve Davranış Bilimlerinde Ölçek Ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi IBM SPSS, IBM SPSS AMOS ve MINITAB Uygulamalı, Nisan Kitabevi, 286s. Eskişehir.

Özdemir, S. (1996). "Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi," Verimlilik Dergisi, 2. b:, Özel Sayı, 1996, : 213-222.

Özdil, B. ve Çelik, A. (2001). İnternete dayalı uzaktan eğitim. http://ab.org.tr/ab2000/dokumanlar/ozdil.txt

Özer, B. (1990). 1990'lı yılların başında Türkiye'de öğretmen yetiştirme: Sorunlar ve çözüm önerileri.

Öztürk, M. ve Sancak, S. (2007). Hizmet içi eğitim uygulamalarının çalışma hayatına etkileri. Journal of Yasar University, 2(7), 761-794.

Pehlivan, İ. (1997). "Örgütsel ve Bireysel Gelişme Aracı Olarak Hizmet İçi Eğitim," Amme İdaresi Dergisi, Sayı: 30/4, 105-120.

Robbins, S.P. ve Judge, T.A. (2013). Organizational Behavior. ABD: Pearson Education Inc.

Sabuncuoğlu, Z. (2005). İnsan kaynakları yönetimi (Uygulamalı), 2. Baskı, Alfa aktüel Basım Yay. Dağ. Ltd. Şti: Bursa.

Sağlık, M. ve Öztürk, : (2001). Uzaktan egitimde televizyonun yeri ve açıkögretim fakültesi örneği. Kurgu Dergisi, 18, 237-249.

Selim, Hassan M. (2007), "Critical Success Factors for E-Learning Acceptance: Confirmatory Factor Models", Computers & Education, 49, 396 – 413.

Simonson, M. vd. (2006). Teaching and Learning At A Distance Foundations Of Distance Education. 3. Baskı, Upper Saddle River; New Jersey

Sims, R. R. (1990). Adapting training to trainee learning styles. Journal of European industrial training.

Sözer, Z. (2006). "Örgüt Kültürünün İşgören Motivasyonu İle İlişkisi Ve Bir Uygulama" , Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,

Stuart J,M. (1998). "Bargaining for Skills: Trade Unions and Training at the Workplace", British Journal of Industrial Relations, 36: 3

Şahin, Ü. (2013). Sınıf öğretmenlerinin hizmet içi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bir model önerisi (Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Şimşek, Ş., Akgemci, T. ve Çelik, A. (2008). Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış. Ankara: Gazi Kitabevi.

Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2007). Using Multivariate Statistics (5th ed.). Pearson Education, Inc. / Allyn and Bacon.

Tan, F. Z., Koç, Z. (2014). Karabük Eğitim Araştırma Hastanesi'nde çalışan sağlık personelinin hizmet içi eğitimlere bakışı. Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi, 2(3), 321-347.

Tanrıöğen, A. (1984). MEB Hizmet İçi Eğitim Etkinlikleri.

Taşpınar F. (2006). "Motivasyon Araçlarının İşgören Motivasyonu ÜzerindekiEtkisi: Afyonkarahisar ilindeki Termal Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, s.62. 96

Taymaz, A. H. (1997). Hizmet İçi Eğitim Kavramlar İlkeler ve Uygulamalar, 3. Baskı, Takav Tapu ve Kadastro Vakfı Matbaası, Ankara.

TDK.(2020). Uzaktan Eğitim, 16.08.2020 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden alınmıştır.

Tekışık, H. H. (1999). İlköğretim 5 Türkçe ders kitabı. Ankara. Tekışık Yayıncılık.

Teker, N. (1999). Uzaktan öğretimde yapı ve işleyiş (açık lise örneği). A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Ankara.

Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat M. (2012). Sağlık işletmeleri yönetimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim. Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık.

Ülkü, S. (2018). İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ünsar, A, İnan, A, Yürük, P . (2010). Çalışma Hayatında Motivasyon Ve Kişiyi Motive Eden Faktörler: Bir Alan Araştırması, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1) , 248-262 .

Verduin, J. R., Clark, T. A (1994). Uzaktan Eğitim: Etkin Uygulama Esasları (Çev.: İlknur Maviş), 1.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Wang, J., & Wang, X. (2012). Structural Equation Modeling: Applications using Mplus. John Wiley & Sons.

Yadigar, G. (2010). Uzaktan Eğitim Programlarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yaman, E. ve Hamedoğlu, M. A. (2001). Bilgisayarlı öğretim [Elektronik Versiyon]. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (Sempozyum Özel Sayısı), 3, 165-173.

Yenal, A. Ç. (2009). Uzaktan Eğitim. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yeşilyaprak, B. (2002). Eğitimde rehberlik hizmetleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yıldız, E. (2011). Web-tabanlı senkron derslerin öğretmen adaylarının uzaktan eğitime karşı tutumları ve senkron teknolojileri kabulleri üzerine etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Yorgancı, (2014). Web tabanlı uzaktan eğitim yönteminin öğrencilerin matematik başarılarına etkileri. Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, 23(3), 1401-1420.

Yurdakul, B. (2005). Uzaktan Eğitim. Ö. Demirel (Ed.). Eğitimde Yeni Yönelimler. Ankara: Apegem Akademi

Yüksekdağ, B. (2016). Açık ve uzaktan eğitimde öğrenme. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 2(4), 127-138.

Örgütlerde Sosyal Kaytarma Davranışı

Mehmet KAHYA[1]

Giriş

Örgütler arasındaki rekabet günümüzde değişim hızı ve teknolojinin etkisiyle hiç olmadığı kadar artmış, yüksek belirsizlik nedeni ile örgütlerin değişime ayak uydurarak hayatta kalması zorlaşmıştır. Bu zorluklar içinde örgütlerin rekabet avantajı elde ederek bunu sürdürebilmesi için, temel yetenekleri olan insan kaynaklarının performansları ve verimlilikleri ön plana çıkmış, örgütler işgörenlerinin verimliliklerini artırmanın farklı yollarını aramaya başlamışlardır. Bu bağlamda işgörenlerin sergilemiş olduğu gayret, arzu ve kararlılık örgütün belirlemiş olduğu hedef ve amaca ulaşabilmesi bağlamında önemlidir (Çakır & Sezgin Nartgün, 2018, s.556). Örgütsel hedeflere ulaşmada başarılı olma ve rekabet avantajı elde etmenin yollarından birisi de faaliyetlerin grup çalışması ya da ekip çalışması şeklinde yapılmasıdır. Günümüzde çoğu alanda ortaklaşa ekip çalışması bir zorunluluk halini almıştır (Kanten, 2014, s.13). Örgütlerin ya da ortaklaşa çalışmanın temel hedefi; çalışanların verimliliğini ve performansını artırarak görevlerin en etkin şekilde yerine getirilmesi ve belirlenen hedeflere ulaşılmasıdır (Latane vd., 1979, s.823).

"Bir elin nesi var, iki elin sesi var", "Birlikten kuvvet doğar" gibi atasözleri beraber çalışmanın önemini vurgular. Yönetim alanında da özellikle karmaşık ve farklı departmanların alanına giren proje tipi işlerde ekip ya da takım halinde çalışmanın sinerji yaratarak bireysel performansa göre daha fazla verimlilik sağlayacağı ve örgütün hedeflerine ulaşmayı kolaylaştıracağı öne sürülmekte ve örgütlerde uygulanması önerilmektedir. Çünkü grup çalışmalarında grup üyelerinin her birinin sahip olduğu birbirinden farklı bilgi, beceri, yetenek, özellik ve tecrübe grupta verimlilik, yüksek performans ve yüksek tatmin gibi olumlu çıktılar sağlayabilir (Bozkurt & Bozkurt, 2011, s.4). Böylece grup halinde çalışma sinerji kaynağı olabilir ve 2+2'nin 5 edebileceği öne sürülebilir. Peki acaba gerçekten öyle midir? Her ne kadar ideal olan ve arzulanan durum bu olsa da grup çalışmasında bireylerin her biri farklı girdilerle gruba katkı yaparken, farklı bireylerden gelen bu girdiler grup ürünü ortaya çıkarma konusunda arzu edilen şekilde birleştirilemeyebilir (Williams & Karau, 1995). Böylece gruptaki her bir üyenin sergilemiş olduğu performans kendi başlarına çalışırken ortaya koydukları performansa kıyasla azalabilir, böylece üretkenlik ve verimlilikte azalma görülerek düşük grup performansı ile sonuçlanabilir (Ying vd., 2014). Yönetim alanında bu durum "sosyal kaytarma" olarak adlandırılmaktadır.

"Bireylerin grup içinde çalıştıklarında, tek başlarına çalıştıklarından daha az çaba gösterme eğiliminde olmaları" sosyal kaytarma olarak adlandırılmakta ve belirgin olarak grup çalışmasının yapıldığı örgütsel ortamlarda sosyal kaytarmanın işyerindeki verimliliği azaltacağı belirtilmektedir (Taner & Ercan İştin, 2017, s.27). Sosyal kaytarma örgütsel performansa olumsuz etki yapan unsurlardan birisi olup, özellikle takım çalışmalarında çalışanların performanslarında kayıplara neden olmaktadır. Bu kapsamda sosyal kaytarma davranışının örgütün belirlemiş olduğu hedeflere ulaşma noktasında negatif yönde sinerjik etki yaratacağı ifade edilebilir.

McGregor'un Y teorisine göre çalışmayı seven ve imkan tanındığında yüksek performans gösteren insanların takım çalışmasında bu tür kaytarma davranışında bulunmasının bir çok nedeni

[1] Dr.Öğr.Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

olabilir. Bu çalışmada sosyal kaytarma davranışının tanımı yapılarak nedenleri, öncülleri, ardılları ve etkileri açıklanmış; yazında bu alanda yapılan çalışmalardan örnekler sunularak örgütün karanlık yüzü olarak adlandırılabilecek sosyal kaytarma davranışını önlemeye yönelik örgüt ve yöneticilere önerilerde bulunulmuştur.

Sosyal Kaytarma Davranışı

Sosyal kaytarma "bireylerin grup içerisinde çalışırken tek başına çalıştığından daha az çaba göstermesi" olarak tanımlanabilir (Brickner vd., 1986, s.764). Bireylerin grup içerisinde çalışırken sergiledikleri performans ve gruba yaptıkları katkının kendi başlarına çalışırken sergiledikleri performanstan daha az olması durumunda sosyal kaytarma davranışı ortaya çıkar. Bu davranış örgütün ortak amacı doğrultusunda bir araya gelen işgörenlerin yapabileceklerinin en azını yapmaya başlamaları ya da beklenen düzeyde yapmadıkları zaman ortaya çıkmaktadır (Kanten, 2014, s.13). İşgörenin grup içerisindeki diğer bireylere göre daha az motivasyon düzeyine sahip olması ve harcadığı çabayı azaltması, o işgörenin sosyal kaytarma davranışı sergilemekte olduğunu gösterir (Kanten vd., 2018, s.563).

Sosyal kaytarma davranışının temeli Ringelman'ın halat çekme deneyine dayanmaktadır. Ringelman (1913) halat çekildiğinde bireyler tarafından uygulanan kuvvetin bireyin yalnız başına olması veya grup içinde olmasına göre değiştiğini, bireyin yalnız başına iken daha fazla kuvvet uyguladığını tespit etmiştir. Deneyde bireyler yalnızken ortalama 63 kg.lık kuvvet ile halatı çekerken, üç kişilik grup olduklarında her biri ortalama 53 kg.lık kuvvet ile halatı çekmiştir. Grup üye sayısı sekize çıktığında ise her biri ortalama 31 kg.lık kuvvet ile halatı çekmiştir. Ringelman'a göre bireyin grup içerisinde iken halat çekmede uyguladığı kuvvet tek başına iken uyguladığı kuvvetten daha azdır ve grup içerisindeki grup üyesinin sayısı arttıkça bireylerin uyguladığı birim kuvvet ters orantılı olarak azalmakta yani bireyler fiziksel olarak yapabileceklerinden daha az katkı yapmaktadırlar (Latané vd., 1979, s.s.822-823). Ringelman'ın ortaya koyduğu grubun büyüklüğü ile harcanan efor arasındaki ters yöndeki ilişki yazında "Ringelman Etkisi" olarak ifade edilmiştir (Sünnetçioğlu vd., 2014, s.23; Witte, 1989, s.147). Steiner (1972) halat çekme deneyinde ortaya çıkan bireylerin gerçek verimliliği ile potansiyel verimliliği arasındaki farkın sebebinin grup içerisindeki koordinasyonun kaybolması ya da bireysel gayretlerdeki azalma olabileceğini öne sürmüş; Latané ve arkadaşları (1979) da bireysel çabalardaki azalmayı "sosyal kaytarma" olarak adlandırmıştır. Latané ve arkadaşları (1979) verimlilikte önemli düşüşe neden olan ve işgörenlerin bireysel olarak değil topluluk halinde çalışırlarken görülen sosyal kaytarma davranışı olgusunu "toplumsal bir hastalık" olarak nitelendirmişlerdir (Ilgın, 2013).

Ingham ve arkadaşları (1974) Ringelman'ın halat çekme deneyini gerçek ve yapay gruplarla tekrarlamış; yapay grup üyelerinin gözlerinin kapatılarak grup içerisinde halat çektiği ve kişi sayısının arttırıldığı izleniminin algılatılması durumunda katılımcıların, grup sayısının arttığı düşüncesi ile bireysel performanslarını azalttıklarını gözlemlemiş, deneklerin grup olarak çalıştıkları durumda daha düşük efor harcadıklarını belirlemiştir. Latané ve arkadaşları (1979) ise benzer durumu el çırpma deneylerinde ortaya koymuşlardır. Deneylerinde katılımcıların iki, dört ve altı kişilik grup halinde iken el çırptıklarındaki çıkardıkları sesin tek başlarına iken el çırptıklarındaki çıkardıkları sesten daha az olduğunu tespit etmişlerdir.

Latané ve arkadaşlarının (1979) yaptıkları çalışmalardan sonra sosyal kaytarma davranışına yönelik çalışmalar beş ana kategoride "*Hem fiziksel hem de bilişsel grup çalışmalarında sosyal kaytarma davranışının var oluşu; Sosyal kaytarma davranışının nedenleri ve caydırıcılıkları; Kendi başına harcayacağı eforu grup çalışmasında başkalarının üzerine yüklemesi (enayi etkisi); Pozitif bir mekanizma olarak sosyal kaytarma; Modern teknolojide sosyal kaytarma*" yapılmıştır (Simms & Nichols, 2014).

Sosyal kaytarma davranışının ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birisi gruptaki üye sayısının artması, sorumluluk ve görevlerin daha fazla işgören arasında paylaştırılmasıdır. Bu durumda grup üyeleri bireysel katkılarının fark edilmeyeceği algısına kapılmakta ve işe yönelik

çabasını azaltmakta ve sosyal kaytarma davranışında bulunmaktadır. Sosyal kaytarma davranışı bireyin kalabalık bir grup içerisinde kendini saklama eğiliminde olması ve katkısının örgütsel çıktıları etkilemeyeceğini düşünmesi durumunda da oluşabilmektedir (Weiten, 2013, s.548).

Çalışan sosyal kaytarma davranışını farkında olarak (bilinçli) ya da farkında olmadan (bilinçsizce) sergileyebilir. Liden ve arkadaşları (2004, s.285) sosyal kaytarmayı, kimin ne kadar katkı yaptığının tespit edilmesinin zor olması nedeni ile grup içerisinde meydana çıkan "kimlik belirsizliği" olarak nitelendirmektedir. Williams ve arkadaşları (1981, s.303) da sosyal kaytarma davranışında grup içerisinde başkalarının olmasının uyarılmayı azaltacağını ve toplu durumlarda kaytaran bireylerin kimliğinin saptanamayabileceğini öne sürmektedir.

Sosyal kaytarma davranışı bireyin zihinsel ve fiziksel iş süreçlerine yönelik gayretlerini azaltması yönünde farklı şekillerde görülebilir. Örneğin birey yapması gereken görevi erteleyebilir, grup içinde yapması gereken görevden kaçınabilir ya da görevin ifasında diğer çalışma arkadaşlarına göre daha az çaba harcayabilir, katkısını azaltabilir, çalışma arkadaşlarının daha fazla çalışmasını bekleyebilir (George, 1992, s.101).

Grup içerisindeki işgören sayısında artış olması neticesinde işgörenlerin her birine düşen görev ve sorumluluğun azalması, bazılarının bireysel düzeyde yapmış olduğu katkının üst mercilerce fark edilmeyebileceği algısı yaşaması durumunda performansını düşürmesine ve çabasında azalmaya yol açabilir (Kanten, 2014, s.13). Bu durum da sosyal kaytarmaya neden olur.

Sosyal Kaytarma Davranışının Nedenleri ve Yapılan Çalışmalar

Bireyler, grup içinde çalıştıklarında sarf ettikleri çabanın görünmeyeceğini ya da kendi bireysel çıktılarının tespit edilemeyeceğini düşündüklerinde sosyal kaytarma davranışında bulunabilirler. Yani, işgörenler grup içerisinde çalışırken yüksek düzeyde performans göstermesi ve katkı yapması durumunda yapmış olduğu bu katkının fark edilip ödüllendirilmemesi ya da takdir edilmemesi durumunda sosyal kaytarma eğilimine girebilirler.

Olumsuz davranışları bulunan işgörenlerin grup içerisindeki diğer işgörenler tarafından örnek alınması durumunda sosyal kaytarma davranışı zaman geçtikçe artabilir (Baumeister & Bushman, 2011, s.440). Gruptaki diğer kişilerin sosyal kaytarma davranışı göstereceğini düşünmesi durumunda da işgören eşitliği sağlamak adına kendi çabasını azaltarak sosyal kaytarma davranışı sergileyebilir (Jackson & Harkins, 1985). Yani işgören gruptaki diğer üyelerin az çaba gösterdiğini düşündüğünde kendi çabasını da azaltacak, daha az katkı yapacak, bunu gören diğer ekip üyeleri de karşılık olarak kendi çabalarını azaltacaklardır. Bu şekilde giderek azalan bir performans döngüsü ortaya çıkacaktır. Sosyal mübadele kuramına göre bu etkileşim sonucu grup üyeleri karşılık olarak kendi bağlılıklarını ve tatminlerini azaltarak kaytaracaklardır (Şeşen & Kahraman, 2014, s.44).

Sosyal kaytarma davranışının diğer bir nedeni çalışanın grup içinde yapacağı katkının gereksiz ya da önemsiz olduğunu, grup performansını etkilemediğini düşünmesi olabilir. Eğer çalışan ekipte benim yaptığım işin bir önemi yok, gereksiz diye düşünürse motivasyon düşüklüğü yaşayarak katkısını azaltabilir. Örgütün bunu önlemek için her bir grup üyesine yaptıkları katkının önemli ve eşsiz olduğunu, bir zincirin en zayıf halkası kadar kuvvetli olduğunu aktarması ve onları motive etmesi gerekir. Örgütlerin grup çalışmalarında dikkate alması gereken dinamiklerden birisi de ödül-ceza sistemini kullanmaktır. Grup üyelerine sergiledikleri davranışın karşılığı ödül ya da ceza verilmemesi işgörenlerin motivasyonlarını düşüreceğinden kaytarma davranışına yol açabilir (George, 1992, s.191).

Sosyal kaytarma davranışının bir diğer nedeni grup üyelerinin arasında bir kaynaşma olmaması olabilir. Karau ve Williams (1993) grup içerisinde kaynaşma olması durumunda sosyal kaytarmanın azalacağını hatta ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Grup üyelerinin aralarında ahenk ve uyumun olması, kaynaşmanın sağlanması işgörenlerin çalışırken büyük bir istekle ve en yüksek performansla çalışmalarına yardımcı olabilir.

İşyerinde çalışanların sosyal kaytarma davranışında bulunmasına etki eden faktörler "kişisel özellikler, durumsal özellikler, grup özellikleri, kültürel ve toplumsal normlar" şeklinde dört ana başlık altında toplanabilir (Kafes v& Kaya, 2017, s.229). Bireysel özellikler cinsiyet, başkalarına nazaran daha iyi olma ya da bilme ihtiyacı gibi faktörlerle ilgili iken durumsal özellikler bireyin yüksek performans göstermesi gereken görevlere karşı çok fazla çaba göstermemesi durumu, ödül ve ceza durumu gibi faktörlerle ilgilidir (Özek, 2015). Bireyler grup halinde çalışırken yüksek performans gösterseler bile bunun arada kaynayacağını düşünmeleri durumunda sosyal kaytarma davranışı sergilerler. Grup halinde çalışırken bireyin yapması gereken görevi eksik yapması durumunda bu eksikliğin diğer grup üyeleri tarafından tamamlanacağını düşünmesi durumunda da kendi yapacağı katkının gereksiz olduğunu düşünerek çabasını azaltması ve sosyal kaytarma davranışı sergilemesi söz konusu olabilmektedir (Demir Uslu & Çavuş, 2014).

Yıldırım ve arkadaşları (2019, s.47) bireylerin kaytarma davranışında bulunma sebeplerini; "insanların bireysel olarak çalışmaya ihtiyaç duyacakları zamanlar için enerjilerini korumak istemeleri, bireysel olarak ödül kazanmak istemeleri, bir grup içerisinde çalışırken harcadıkları çabanın gözden kaybolup gideceğini düşünmeleri ve kendi bireysel çıktılarının tespit edilebilir olduğunu düşünmemeleri" olarak belirtmektedir. Yazarlar kaytarma davranışını azaltan etkenleri de; "bireylere nesnel bir standardı olan bir görev verildiğinde ve çıktıları alındığında grupla çalışırken bireyleri motive etmesi sebebiyle bireye zor bir görev verilmesi, bilgi sahibi oldukları veya yetenekli oldukları bir görev verilmesi, yöneticileri tarafından kolaylıkla fark edileceğini düşünerek yüksek görünürlüğü olan görevlerin verilmesi, çalışma gruplarına teşvik edici, harekete geçirici bir grup lideri atamak ve bireylere yaptıkları işin önemini anlatmak, iyi bir performans ve ödüllendirme sistemi kurmak" olarak belirtmektedir.

Tolukan ve arkadaşları (2013) antrenörlerin algılarına göre çalışma arkadaşlarının sosyal kaytarma düzeyini ölçtükleri çalışmada yaş ve kıdemce daha yüksek olan antrenörlerin sosyal kaytarma algılarının daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Sünnetçioğlu ve arkadaşları (2014) ise yaptıkları çalışmada 1-5 yıl çalışanların sosyal kaytarma algılarının bir yıldan az ve altı yıldan fazla çalışanlara kıyasla anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Çakır ve Sezgin Nartgün (2018) de yaptıkları çalışmada okulda çalışma süresi 4-8 yıl arası olan öğretmenlerin sosyal kaytarma davranışlarının 0-4 yıl arası ve 8 yıldan fazla süre çalışan öğretmenlere kıyasla anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bu kapsamda yeni işe başlayan işgörenlerin grup çalışmalarında sosyal kaytarma davranışı sergileme olasılıklarının daha eski işgörenlere kıyasla daha yüksek olabileceği ifade edilebilir. Dolayısıyla örgütlerin işe yeni aldıkları işgörenlerin oryantasyon eğitiminde ve örgütteki ilk yıllarında grup çalışmasına yönlendirirken dikkatli olması ve kaytarma davranışını önleyici tedbirleri alarak uygulayabilmesi gerekir.

Sosyal kaytarma davranışlarının nedenlerinden birisi iş yaşam kalitesidir. Kanten ve arkadaşları (2018) yaptıkları çalışmada üniversite idari personelinin iş yaşam kalitesinin "yeterli ve adil ücret" boyutları kapsamında sahip oldukları algı düzeylerinin sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimini pozitif yönde; "işin yaşamda kapsadığı alan" boyutu kapsamındaki algı düzeylerinin sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimini negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Çalışmalarında iş ve aile yaşamı arasında denge olması ve işlerinin özel yaşamlarını kısıtlamadığı algısı durumunda daha az sosyal kaytarma eğiliminde olacaklarını belirtmiştir. Bu kapsamda örgütlerin ve yöneticilerin çalışanların iş-yaşam dengesini sağlayacak şekilde uygulamalarda bulunmaları gerektiği önerilebilir.

İşyerinde çalışanlar arasında pozitif bir iletişim ve ahenk olması, çalışanların birbirlerine saygı göstermesi ve nazik davranması önemlidir. Çünkü işyeri nezaketsizliği sosyal kaytarma davranışının diğer bir nedenidir. İş ortamında artan talep ve çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan çalışanlar, bu durumu grup içerisindeki diğer çalışanlarla olan ilişkilerine yansıtarak çevrelerine karşı duyarsızlaşabilir ve nazik olmayan davranışlar sergileyebilirler. Yöneticisinden ve çalışma

arkadaşlarından nezaketsiz davranışlar algılayan bir işgören de olumsuz tutum ve davranış geliştirerek örgüt açısından arzu edilmeyen sosyal kaytarma gibi üretkenlik karşıtı iş davranışı gösterebilir. Diğer bir deyişle işgörenin algıladığı nezaketsiz ortam, çalışanın doğrudan sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimine yol açabilir. Nitekim Kanten (2014) organize sanayi bölgesindeki 207 çalışan üzerinde yaptığı çalışmada işyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışını pozitif yönde etkilediğini ($\beta= .278$, $p< 0.001$) tespit etmiştir.

Taner ve Ercan İştin (2017) sosyal kaytarmanın öncülü olarak "görev görünürlüğü, ayırt edilebilirlik ve değerlendirme potansiyeli, görevde birbirine bağlılık, göreve bağlanma ve dağıtımsal ve prosedürel adalet" olarak belirtmiştir. Görev görünürlüğü, "bir gözetmenin birinin çabasının farkında olduğuna dair bir bireyin inancı" şeklinde tanımlanabilir (Taner & Ercan İştin, 2017, s.34). Görevin görünür olması bireyin performansının gözlenmesine ve değerlendirilmesine bağlıdır. Liden ve arkadaşları (2004, s.288) görevin görünür olmasıyla sosyal kaytarma arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğunu öne sürerek, icra edilen görevlerin üst yönetim ya da diğerleri tarafından görünür olmaması durumunda bireylerin sergilemiş oldukları düşük gayret nedeniyle bir cezalandırma ya da yüksek gayret nedeniyle bir ödül ya da yarar algılamayabileceklerini ve yaptıkları kişisel katkının görülmemesi algısı durumunda sosyal kaytarma davranışında bulunabileceklerini ileri sürmüştür.

Ayırt edilebilirlik, bireyin performansının başkalarının performansıyla birleştiğinde katkısının bilinememesi durumudur. Bireyin göstermiş olduğu gayret ayırt edilebilirse, düşük oranda kaytarma davranışı olacaktır (Jackson & Harkins, 1985, s.1200). Williams ve arkadaşları (1981) ayırt edilebilirlikle sosyal kaytarma arasındaki ilişkiyi tespit etmek maksadıyla yaptıkları deneyde deneklerin tek başlarına iken daha yüksek sesle bağırdıklarını fakat grup içerisinde iken ayırt edilebilirliklerinin yüksek olduğunu hissettikleri durumda yüksek sesle bağırırken, düşük olduğunu hissettikleri durumda daha düşük sesle bağırdıklarını tespit etmişlerdir. Görevde birbirine bağlılık "grup üyeleri arasında görev odaklı etkileşimin derecesi" şeklinde tanımlanmaktadır (Shea & Guzzo, 1987, s.331). Çalışanın göreve bağlılığı yüksek ise, kendi içlerinden geldiği şekilde görevleriyle ilgilenmektedirler (Hackman & Oldham, 1980, s.250). Böyle bir durumda işgörenleri yakından denetlemeye gerek kalmayabilir. İşgören, işin yapılması için harcadığı bireysel çabanın anlamlı ve önemli olduğunu düşünerek sosyal kaytarma davranışı sergilemeyebilir (George, 1992, s.191). Buna göre birbirine bağlılık yüksek ise grup üyelerinin görevi gerçekleştirmek için birlikte çalışması, düşük olduğunda ise bağımsız çalışmaları gerektiği önerilir (Aube & Rousseau, 2005, s.192). Fakat bu öneriyi test eden Liden ve arkadaşları (2004, s.287) yaptıkları çalışmada görevde yüksek bağlılık olması durumunda grup içerisindeki işgörenlerden bazılarının gayretlerini azaltabildiği, düşük bağlılık olması durumunda ise işgörenlerden bazılarının gayretlerini artırabildiği bulgusuna ulaşmış ve görevde bağlılığın yüksek olmasının sosyal kaytarmayı artıracağını öne sürmüştür. Bu bağlamda belki de grup içerisindeki üyeler arasında aşırı bağlılık olması durumunda, işgörenler bağlılığın verdiği rahatlık ve samimiyetle -farkında olmadan- bu durumu istismar etmelerine ve katkılarını azaltmalarına yol açabilir.

Szymanski & Harkins (1987) bir gözlemcinin çalışanların çıktılarını değerlendirmediği durumlarda insanların kaytaracağını öne sürerek işgörenin değerlendirilme durumu ile kaytarma davranışı sergileme arasında ters yönde ilişki olduğunu belirtmektedir. Grup içerisinde çalışan bireylerin durumları ortaklaşa değerlendirildiğinden sosyal kaytarma gerçekleşebilmektedir. Bu gibi durumda bireyler grup içerisinde saklanarak, grubun kötü performansı için suçlanmaktan kurtulabilmektedir (Karau & Williams, 1993, s.683).

Adams'ın eşitlik teorisine dayanan dağıtımsal adalet, örgüt içerisinde ödüllerin adil olarak dağıtımıyla ilgilidir (Kim vd., 2004, s.268). Prosedürel adalet ise örgüt içerisindeki sistemin ve örgütün değerlendirilmesi ve icra edilen görevlerin adil olup olmamasıyla ilgilidir (Folger & Konovsky, 1989, s.115). Personel kendisiyle ilgili kararlar alınırken örgütün ya da yöneticilerin kullanmış olduğu prosedür ya da politikaların adaletli davrandığını algılaması durumunda

prosedürel adaletten bahsedilebilir. Dağıtımsal adalet, yaptığı işin karşılığı olarak elde ettiği ücretin adil olup olmamasıyla ilgili iken; prosedürel adalet işgörenlere uygulanacak olan ücret sistemini belirlemek maksadıyla örgüt tarafından kullanılan araçların algılanan adaleti ile ilgilidir. Dağıtımsal adalet ve prosedürel adaletin olumsuz olması sosyal kaytarma davranışını da artırır. Nitekim Liden ve arkadaşları (2004) ve Yavaş (2020) yaptıkları çalışmada dağıtımsal adaletle kaytarma davranışı dergileme arasında ters yönlü ilişki bulunduğunu belirlemişlerdir.

Bireylerin izleyiciler önünde kendilerine en fazla faydayı sağlayacağını düşündükleri davranışları çevre şartlarına göre belirlemeleri ve seçmelerini, karşılarındakini etkilemelerini ifade eden "izlenim yönetimi taktikleri" de sosyal kaytarmaya neden olabilmektedir. Yıldız ve arkadaşları (2016), 218 hastane çalışanı örneklemi ile yaptıkları çalışmada "*niteliklerini tanıtarak kendini sevdirmeye çalışma, kendini örnek bir personel olarak gösterme, kendini acındırmaya çalışma, kendi önemini zorla fark ettirmeye çalışma, işine sahip çıkmaya çalışma*" şeklindeki izlenim yönetimi taktiklerinin sosyal kaytarma davranışını pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Sosyal kaytarmaya yol açan faktörlerden birisi de kişilik özellikleridir. Yavaş (2020) 206 sağlık çalışanı örneklemi ile yaptığı çalışmada beş faktör kişilik özelliklerinden "sorumluluk" boyutunun sosyal kaytarmayı negatif yönde (β= -.528, $p< 0.05$); "duygusal dengesizlik" boyutunun pozitif yönde (β= .142, $p< 0.05$) etkilediğini tespit etmiştir. Buna göre sorumluluk duygusu yüksek olan işgörenlerin sosyal kaytarma davranışında bulunma eğilimlerinin daha az, olumsuz duygu özellikleri (duygusal dengesizlik) yüksek olan işgörenlerin sosyal kaytarma davranışında bulunma eğilimlerinin ise daha yüksek olacağı ifade edilebilir.

Sosyal kaytarma davranışı kültürel yapılara göre de değişebilmektedir. Sünnetçioğlu ve arkadaşları (2014) 316 otel çalışanı örnekleminde kültür tipi ile sosyal kaytarma davranışı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada toplulukçu kültürlerdeki kaytarma davranışı algısının daha düşük olduğunu ve örgüt kültürünün unsurlarından birisi olan "dayanışma" unsurunun kaytarma davranışı üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Yıldırım ve arkadaşları (2019) öğretmelerin algılarına göre diğer mesai arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışı sergileme eğilimlerini ölçmek maksadıyla 293 öğretmen örneklemiyle yaptıkları çalışmada yönetici olan okul müdürleriyle bir yıldan uzun süredir çalışan öğretmenlerin algısına göre diğer mesai arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışı gösterdiği bulgusuna ulaşmışlardır. Bu durumu da öğretmenin aynı müdürle uzun süre çalışması durumunda diğer çalışma arkadaşlarını daha uzun süre gözlemleme fırsatı olması nedeniyle ekip çalışması yaparlarken birbirlerinin performanslarını daha iyi değerlendirme imkanı bulabilecekleri ile açıklamıştır. Yazarlar ayrıca çalışmalarında 7-12 kişilik daha büyük gruplarla çalışan öğretmenlerin algısına göre çalışma arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışı gösterdiği bulgusuna ulaşmışlar ve bu durumu sosyal etki teorisi ile açıklamışlardır.

Grup ve birey arasında gerçekleşen sosyal etkileşimi açıklamak maksadıyla Latané (1981) tarafından geliştirilen sosyal etki teorisi, bireylerin nasıl sosyal etki kaynakları veya nesneleri olabileceğini değerlendirmeye çalışır. Teoriye göre insanlar hislerini, duygularını, düşüncelerini veya davranışlarını içeren, onların başkalarıyla girdiği etkileşim sonucunda ortaya çıkan değişimi inceleyen, bunların üzerinde çalışan bir teoridir. Bireyle toplum arasında karşılıklı bir etkileşim bulunur. Teori 3 temel kurala (*kuvvet, yakınlık, sayı*) dayanır. Buna göre sosyal faktör ne kadar kuvvetli ve bireye hayatında zaman ve mekan olarak ne kadar yakınsa birey üzerindeki sosyal etki o kadar fazla olur. Ayrıca aynı sosyal etkiye maruz kalan bireylerin sayısı arttıkça, her bir birey üzerine düşen sosyal etkide azalma görülür. Sonuç olarak sosyal etkinin sosyal davranışı yönlendireceği öne sürülebilir.

Sosyal kaytarmaya yol açan faktörlerden bir diğeri de örgütsel destek algısıdır. Çakır ve Sezgin Nartgün (2018) yaptıkları çalışmada örgütsel desteğin "öğretimsel destek" boyutuyla sosyal kaytarma davranışı arasında pozitif yönde, "yönetsel destek" ve "adalet" boyutuyla sosyal kaytarma

davranışı arasında ise negatif yönde ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısıyla örgütlerin çalışanları desteklemesi ve bunu çalışanlar üzerinde bu algıyı yaratabilmesi kaytarmayı önlemeye yardımcı olabilir.

Örgütlerdeki sıkılık durumu da sosyal kaytarma davranışını etkileyebilir. Nitekim Uğurlu Kara ve Beğenirbaş (2021) 236 üniversite akademisyenleri örneklemi ile yaptıkları çalışmada örgütlerdeki sıkılığın arttıkça sosyal kaytarma davranışının azaldığını tespit etmişlerdir. Sonuç olarak sosyal kaytarmaya yol açan birçok faktör olduğu belirtilebilir.

Sosyal Kaytarma Davranışının Etkileri Ve Önlenmesi

Sosyal kaytarma davranışı yaratılan iş ortamının devamlılığını sağlama açısından riskli bir durumdur (Akgündüz vd., 2014, s.517). Örgütsel ortamlarda sosyal kaytarma davranışı bireyler tarafından birbirilerinden örnek alınarak grubun tamamına yayılabilir ve çalışanlar etkinliklerini azaltabilir. Bu durum gruba ve çıktılarına zarar verir, örgüt iklimini ve bireyin ve grubun verimliliğini olumsuz etkiler, performansını düşürür (Kanten, 2014, s.13). Böyle bir sonuç örgütlerin ve yöneticilerin en son isteyeceği şeydir. Kesen (2015, s.6532) sosyal kaytarma davranışının "grup üyelerini hayal kırıklığına uğratma, işgörenlerin üretkenliğinin azalması, bireysel yeteneklerin ortaya çıkmasının engellenmesi, tükenmişlik ve düşük katılım" gibi negatif sonuçlara yol açtığını öne sürmektedir. Grup üyeleri arasındaki iletişim süreçlerinin sağlıksızlığı ve güvensizlik duygusu sosyal kaytarmanın sonuçları arasında yer alır. Ayrıca çalışanların zaman geçtikçe işe yönelik hevesinin azalması, grup içerisinde gösterdiği gayretin gereksiz olduğunu ya da çabalarının karşılığını alamadığını düşünmesi motivasyonlarını kaybetmesine ve çalışma azimlerini düşürmesine yol açabilir (Ilgın, 2010, s.s. 110-121). Güçer ve arkadaşları (2017, s.20) sosyal kaytarma davranışının "işi benimsememe, umursamama, tükenmişlik, iş tatminsizliği, sinizm ve işten ayrılma" gibi sonuçlara yol açabileceğini öne sürmektedir.

Sosyal kaytarma davranışı hem bireysel manada hem de kurumsal manada olumsuz bir davranış türüdür. Bu nedenle örgütlerin öncelikle bu davranışı tanımlamaları ve azaltmaya çalışmaları hatta ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler almaları gerekir. Bu tedbirlerin başında kaytaran işgörenlerin tespit edilmesi gelmektedir. Etkili bir takip ve kontrol sistemi ile kaytaran çalışanlar tespit edilebilir. Kaytardığı tespit edilen çalışanların grup üyesi diğer çalışanları etkilememesi için örgüt ve yöneticilerin uygun caydırıcı bir değerlendirme sistemi kurması gerekir (Şeşen & Kahraman, 2014). İyi bir ödül-ceza sisteminin kurulması ve uygulanması, grup çalışmasında başarı gösterenlerin ödüllendirilerek kaytaran işgörenlerin uyarılması sosyal kaytarmayı azaltabilir. Diğer taraftan çıktıların ölçülebilir olması, bireylerin kendi kendilerini değerlendirmeleri ya da görevin önem ve değerini artırmak, grup üyelerine yaptıkları katkının grup için eşsiz olduğunu hissettirmek de sosyal kaytarmayı önlemede etkili olabilir (Karau ve Williams, 1993; Kumar, 2010). Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar (2014, s.285) sosyal kaytarmayı önlemede alınabilecek önlemler olarak "grup içinde çalışan bireylerin sorumluluk alanlarını ve sorumluluklarını parçalara ayırmak, grup üyelerine ödül-ceza sistemi uygulamak, grup üyelerinin başarılı olmayı bir değer olarak önemseyecekleri atmosfer ortamı oluşturmaya çalışmak ve çalışanlar arasında güven olgusunu oluşturmak" gibi eylemleri önermektedir. Sosyal kaytarma davranışını azaltmaya yönelik, çalışanlar arasında toplulukçu kurum kültürü oluşturulması maksadıyla sosyalleşmenin ve dayanışmanın sağlanması, çalışanlar arasındaki uyumsuzlukların engellenmesi önerilebilir. Ayrıca çalışanların örgüt hedeflerini içselleştirmelerini sağlama yönünde örgütlerin örgütsel hedefleri çalışanlarla paylaşması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sosyal kaytarmanın etkilerini önlemek maksadıyla çalışanlara kişisel sorumluluklar verilmesi, grup üyelerinin gruba olan bağlılığı ve sadakatinin teşvik edilmesi, çalışanların yapacağı görevlerin ve uyacağı kuralların spesifik olarak belirlenmesi ve anlatılması, grup içerisinde iyi bir iletişim ortamı yaratılarak grup üyeleri arasında uyumun sağlanmaya çalışılması yani kısacası iyi bir örgüt iklimi oluşturulmasına yönelik çaba gösterilmesi önerilebilir.

Sosyal kaytarmayı önlemenin en etkili yollarından birisi çalışanların kendilerini gerçekleştirmelerine, geliştirmelerine fırsat sağlayacak ortam ve koşulların örgütler tarafından oluşturulmasıdır. Adil, güvenilir ve açık iletişim imkanının sağlandığı bir çalışma ortamı çalışanların daha istekli ve hevesli çalışmalarını sağlayarak, sosyal kaytarma davranışını azaltabilir. Böylece örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak mümkün olur. Bu nedenle örgütlerde sosyal kaytarma davranışını önlemeye yönelik yöneticiler proaktif tedbirler alabilmelidir.

Sonuç

Faaliyet alanlarına bakılmaksızın tüm örgütlerin ortak noktası rekabet avantajı elde ederek bunu sürdürmek, örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak, en yüksek etkinlik ve verimliliğe ulaşmaktır. Bunu başarmanın yolu da örgütlerin işgörenlere odaklanarak onların verimliliklerini ve performanslarını yüksek tutmalarından geçmektedir. Ancak bazı durumlarda bunu sağlamak mümkün olamayabilir. Özellikle grup çalışmalarında bireyler yüksek performans sergilemekten imtina edebilir, zihinsel ve fiziksel olarak iş süreçlerine yönelik gayretlerini azaltma eğilimi içerisinde olabilir. Grup çalışması yaparken bireyin bilinçli şekilde çabasını azaltması sosyal kaytarma olarak açıklanmakta ve sosyal kaytarmanın bireye ve örgüte etkilerinin olumsuz olabileceği öne sürülmektedir. Nedeni ne olursa olsun örgütlerde grup çalışmasının söz konusu olduğu durumlarda karşılaşılan fakat istenmeyen ve en aza indirmenin amaçlandığı sosyal kaytarma davranışının hem grup üzerinde hem de bireyler üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Grup içerisindeki bireylerin çalışırken isteksiz olması, görevinin gereği olarak yapması gereken işi sahiplenmemesi, aslında kendisinin yapması gereken görevi performans düşüklüğü göstererek grubun diğer üyelerine havale etmeye çalışması gibi eylemlerle sosyal kaytarma davranışı sergilemeleri doğal olarak grup dinamiği üzerinde olumsuz etkiye yol açabilir, gerilim yaratabilir. Sosyal kaytarma nedeni ile hem bireyin hem de grubun motivasyonunun ve performansının düşmesi örgütsel ve bireysel amaç ve hedeflere ulaşmayı zorlaştırır. Bu durum da örgütler açısından rekabet avantajının kaybedilmesine ve telafisi imkansız kayıplara yol açar. Bu nedenle sosyal kaytarma davranışı örgütler açısından tehlikeli bir durum olarak kabul edilir.

Örgütlerin alacağı tedbirlerle sosyal kaytarma davranışını önlemesi hem örgütsel hedef ve amaçları ulaşmayı sağlayacak hem de pozitif bir çalışma ortamı yaratılarak işgörenlerin bağlılık, tatmin, performans gibi duygu, tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkileyerek, pozitif çıktılar elde edilmesine yardımcı olacaktır. Bu kapsamda örgütlere ve yöneticilere grup çalışmalarında sosyal kaytarma davranışını önlemeye çalışmalarının elzem ve dikkate alınması gereken bir durum olduğu önerilebilir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Y., Akdağ, G., & Sünnetçioğlu, S. (2014). İşten ayrılma niyeti ve aşırı rol yükünün otel çalışanlarının sosyal aylaklık davranışlarına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 515-536.

Aube, C., & Rousseau, V. (2005). Team goal commitment and team effectiveness: The role of task interdependence and supportive behaviors. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice,* 9(3), 189-204.

Baumeister, R.F., & Bushman, B.J. (2011). *Social Psychology and Human Nature, Comprehensive Edition.* Wadsworth Cengage Learning.

Brickner, M.A., Harkins, S.G., & Ostrom, M.T. (1986). Effects of personal involvement: Thought-provoking implications for social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology,* 51, 763-769.

Çakır, S., & Sezgin Nartgün, Ş. (2018). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel destek ile sosyal kaytarma davranış düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11(55), 555-570.

Demir Uslu, Y., & Çavuş, M.F. (2014). Örgütsel adalet ve kaytarma davranışları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 51-54.

Folger, R., & Konovsky, M.A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decions. *Academy of Management Journal,* 32(1), 115-130.

George, J.M. (1992). Extrinsic and intrinsic origins of perceived social loafing in organizations. *Academy of Management Journal,* 35(1), 191-202.

Güçer, E., Pelit, E., Demirdağ, Ş.A., & Keleş, Y. (2017). Sosyal kaytarmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 14-36.

Hackman, J.R., & Oldham, G.R. (1980). *Work Redesign, Reading,* Addison-Wesley.

Ilgın, B. (2010). Örgütsel vatandaşlık davranışlarının oluşumunda ve sosyal kaytarma ile ilişkisinde duygusal zeka ve lider-üye etkileşiminin rolü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ilgın, B. (2013). Toplumsal bir hastalık: Sosyal kaytarma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(3), 238-270.

Ingham, A.G., Levinger, G., Graves, J., & Peckham, V. (1974). Ringelman effect: Studies of group size and group performance. *Journal of Experimental Social Psychology,* 10, 371-384.

Jackson, J.M., & Harkins, S.G. (1985). Equity in effort: An explanation of the social loafing effect. *Journal of Personality and Social Psychology,* 49(5), 1199-1206.

Kafes, M., & Kaya, Ş.D. (2017). Sosyal kaytarma davranışı üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi (TİDSAD)*, 4(11), 227-245.

Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar – Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınevi.

Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi,* 6(1), 11-26.

Kanten, S., Esirgemez, M., Aydın Hasekioğlu, Y., & Keçeli, M. (2018). İş yaşamının kalitesinin sosyal kaytarma ve işi erteleme davranışı üzerindeki etkisinde etik iklim algısının rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 559-576.

Karau, S.J., & Williams, K.D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology,* 65(4), 681-706.

Kesen, M. (2015). Psikolojik güçlendirme çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını azaltır mı?. *Journal of Yasam University,* 10(38), 6478-6554.

Kim, J.Y., Moon, J., Han, D., & Tikoo, S. (2004). Perceptions of justice and employee willingness to engage in customer-oriented behavior. *Journal of Services Marketing,* 18(4), 267-275.

Kumar, V.B. (2010). *A text book of social psychology*. Himalaya Publishing House.

Latane, B., Williams, K., & Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology,* 37(6), 822-832.

Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist, 36*(4), 343–356.

Murphy, S.M., Wayne, S., Liden, R.C., & Erdogan, B. (2003). Understanding social loafing: The role of justice perceptions and exchange. *Human Relations,* 56(1), 61-84.

Özek, H. (2014). Örgütlerde sosyal kaytarma davranışı ile psikolojik iklim ilişkisi ve konuyla ilgili bir araştırma. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Shea, G.P., & Guzzo, R.A. (1987). Groups as human resources. *Research in Personnel and Human Resources Management,* 5, 323-356.

Simms, A., & Nichols, T. (2014). Social loafing: a review of the literature. *Journal of Management Policy and Practice,* 15(1), 58-67.

Sünnetçioğlu, S., Korkmaz, H., & Koyuncu, M. (2014). Konaklama işletmelerinde algılanan örgüt kültür tipinin çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını algılamasına etkisi üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 11(28), 17-34.

Szymanski, K., & Harkins, S.G. (1987). Social loafing and self-evaluation with a social standard. *Journal of Personality and Social Psychology,* 53(5), 891-897.

Şeşen, H., & Kahraman, A.Ç. (2014). İş arkadaşlarının sosyal kaytarmasının, bireyin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve kendi kaytarma davranışlarına etkisi. *İş ve İnsan Dergisi,* 1(1), 43-51.

Taner, B., & Ercan İştin, A. (2017). Çalışma ortamında sosyal kaytarma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 3(3), 25-41.

Tolukan, E., Bayrak, M., & Karacan Doğan, P. (2017). Antrenörlerin sosyal kaytarma algılarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi,* 2(1), 1-13.

Uğurlu Kara, A., & Beğenirbaş, M. (2021). Örgütsel sıkılık-esnekliğin sosyal kaytarma algısı ve yenilikçiliğe olan etkileri: Akademisyenler üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 45, 413-429.

Weiten, V. (2013). *Psychology: Themes and Variations, Brifier Version*. (9. Baskı), Cengage Learning.

Williams, K., Harkins, S.G. ve Latane, B. (1981). Identifiability as a deterrent to social loafing: Two cheering experiments. *Journal of Personality and Social Psychology,* 40(2), 303-311.

Williams, K.D. ve Karau, S.J. (1995). Social loafing: Research findings, implications, and future directions. *Current Directions in Psychological Science,* 4(5), 134-140.

Witte, E.H. (1989). Köhler rediscovered: the anti-Ringelman effect. *European Journal of Social Psychology,* 19, 147-154.

Yavaş, A. (2020). Beş faktör kişilik özelliklerinin ve örgütsel adalet algısının sosyal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 89-116.

Yıldırım, S., Aksu, A., Yurttaş, A. ve Denkçi-Akkaş, F. (2019). Öğretmenlerin algılarına göre çalışma arkadaşlarının sosyal kaytarma davranışları (İzmir-Bayraklı örneği). *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi,* 10(3), 44-60.

Ying, X., Li, H., Jiang, S., Peng, F. ve Lin, Z. (2014). Group laziness: The effect of social loafing on group performance. *Social Behavior and Personality,* 42, 465-472.

İlk Müslüman Fetihleri Bağlamında Türklerin İslâmlaşma Süreci "Milliyetçi Tarih Söylemi: Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Örneği"

Mehmet Nadir ÖZDEMİR[1]

Giriş

İslâm dininin yayılmasında fetihlerin rolü göz adı edilemez bir gerçektir. Bu noktadan hareketle büyük çoğunluğu İslâm dinini benimseyen Türklerin Müslüman olmaları ya da daha doğru bir ifade ile İslâmlaşmaları süreci İslâm Tarihinin önemli konuları arasında günümüzde de yer almaya devam etmektedir.

Türklerin Müslüman olmaları sürecinin değerlendirilmesinde farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bu yaklaşımlar, "Türkler zorla Müslüman olmuşlardır ya da kendi istekleri ile Müslüman olmuşlardır" şeklinde sıralanabilir. Ancak çalışmamızın esasını bu konular değil, Türklerin Müslüman olmaları sürecinin incelenmesinde önemli bir söylem olan milliyetçi tarih söylemi oluşturmaktadır. Söz konusu söylemin boyutlarının genişliği dikkate alındığında ilgili konuyu çalışan bir müellifin fikirlerinin değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca bütün milliyetçi aydınların ifadelerinde benzerlikler olmakla beraber yeknesak bir görüşe sahip olduklarını da söylemek pek mümkün değildir. Bu bağlamda milliyetçi söylemiyle son dönemde eserler kaleme alan Zekeriya Kitapçı'nın fetihlere bakışı ve fetihler üzerinden Türklerin İslâmlaşma sürecini nasıl değerlendirdiğini ele alacağız. Söz konusu süreç ele alınırken Türklerin tarihteki misyonunu özenle anlatan yaklaşımın milliyetçi yaklaşım olduğu da unutulmamak gerekir. Bu sebeple tarihe oryantalist yaklaşım, İslâmcı yaklaşım, materyalist yaklaşımlar gibi milliyetçi yaklaşımın da dikkate alınması, incelenmesi icap eder. İşte bu sebepten çalışmamızda bu konuyu ele almayı uygun bulduk.

İlk İslâm fetihlerinde Türk yurtları ve Türklerin Müslümanlığı kabul etmeleri ile ilgili çok sayıda kitap ve makalesi bulunan Kitapçı'nın eserlerini incelerken kullandığı başlıkları da dikkate alarak konuyu incelemeye çalışacağız.

Çalışmada okuyucularımızın daha kolay yararlanmaları için müellifin eserinden doğrudan alıntılar yapıp ardından değerlendirmelerde bulunmayı uygun bulduk. Eserlerinde kullandığı dil ve üslup da çalışmada konu başlığı olarak yer alacaktır.

Siyasî Fetih Hareketlerine Genel Bir Bakış

Kitapçı, bu başlık altında şöyle değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Siyasî Arap tarihinin Siyer ve İslâm Tarihi ile ilişkileri ve İslâm Tarihinin yeniden yazılması ve standart bir hale getirilmesi yolunda yaptığımız izahların ardından bunun kadar önemli bir diğer mesele üzerinde durmak istiyoruz. O da, tespit edebildiğimiz kadarı ile İslâm dininin siyasî ve dinî hâkimiyeti meselesi, bu iki mefhumun; birbiri ile ilişkisi, siyasî ve dinî hâkimiyet meselesine çağımız İslâm tarihi yazarlarının yaklaşımları hatta bir dereceye kadar çelişkili durumlarıdır." (Kitapçı, Yeni İslâm Tarihi ve Türkler Türkistan'ın Araplar Tarafından Fethi, 1/57).

[1] Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı, mehmetnadir72@gmail.com ORCİD No: 0000-0002-1445-7541

İslâm tarihçilerinin, siyasî kazanımları yorumlarken karşılaştıkları bir problem daha vardır. O da Arap kahramanlarının fethettikleri coğrafyalarda, fethi takip eden yıllarda İslâm dininin gerçekleştirdiği büyük dinî dönüşümün farkına varamamalarıdır. Oysa kısa zamanda bu geniş topraklarda kurulan siyasî hâkimiyeti zamanla dinî hâkimiyet takip etmiş ve İslâmiyet, birçok millet ve çeşitli inançlarla yaptığı uzun ve çetin mücadeleden sonra evrensel bir din olmuştur. Arap hâkimiyeti birkaç yüzyıl sonra yıkıldığı halde, kurulan dinî hâkimiyet günümüze kadar devam etmiştir.

İslâmiyetin dinî alanda kazandığı bu büyük zaferler ve bölgesel bir din olmaktan çıkarak kıtalararası bir din olma hüviyeti kazanıncaya kadar geçirdiği aşamalar, henüz tam bir objektiflik içinde, rasyonel ölçülerle değerlendirilip ilim dünyasının müzakeresine sunulamamıştır...

Aynı durum Türklerin Müslüman oluşu için de söz konusudur. Kılıcını on asır İslâm dininin yücelmesine adayan, îlây-ı kelimetullah ve Kur'an'ın bayraktarlığı yolunda milyonlarca şehit veren, bu uğurda kanı nehirler gibi akan, üstelik İslâm kültür ve medeniyeti daha büyük coğrafî iklim ve kıtalara taşıyan Türk milletinin nasıl ve hangi şartlar altında Müslüman olduğu hâlâ bilinmemektedir. Bu önemli konularda yayınlanmış bir tek ciddî kitap dahi yoktur.

Mamafih, Türklerin Müslüman olmalarını bir kısım tarihçilerimiz daha ziyade "Talas Nazariyesi" olarak bilinen bir görüşle, yani 133/750'li yıllarda Çin sınır boylarında ve iki Türk beyi arasındaki anlaşmazlık dolayısıyla patlak veren "Talas Savaşı" ile izah etmeye kalkışmışlardır. Bu Talas savaşının hiçbir dinî yönü olmadığı gibi, Türklerin Müslümanlığı ile bir ilgisi de yoktur ve tamamen siyasî bir olaydır. O devirlerdeki Türkçülük akımının ilim dünyasına yansıması ve ilmin politize edilmesi olarak kabul edeceğimiz böyle bir görüşü ortaya atanlar; daha sonraları, dinde Türkçülüğe gitmek, ezanın Türkçe okunması, ibadetlerin Türkçe yapılması gibi, dinde aşırı sayılabilecek bazı gelişmelere yol açmışlardır ki bu büyük bir hata idi.

Gerçekte Türklerin büyük çoğunluğu Müslüman olmuşlardır. Türklerin Müslüman oluşu, Türk milleti, İslâm ümmeti ve bütün insanlığın hayrına en önemli olaylarından biridir… Türkler dünyada hiçbir millete nasip olmayan bir çoğunlukla Müslüman olmuşlardır. Ancak bu olay; önce ilahî iradenin bunu arzu etmiş olması, bir kısım sosyal, siyasî, ekonomik şartların bir araya gelmesi, bu şartların zorlaması, Müslüman fatihlerin gayreti, tüccar Müslümanların faaliyetleri, buna ciddî olarak gönül vermiş birçok erenler, evliyaların himmet ve bereketi, derviş gazilerin sonsuz bir aşkla, bir gönül coşkusu içinde bu hidayet meşalesini Türklerin gönlünde tutuşturmaya çalışmaları, bir gönül eri olarak oba oba gezip dolaşmaları, Türk hakanlarının yeni dini tercih etmeleri ve "kâfir Türklere" karşı yıllarca devam eden cihat ve mücadeleleri sonucu mümkün olmuştur. Öyle ki bu mücadele 300 yıl devam etmiştir.

Ayrıca Türklerin Müslüman olmalarında kutsal bir hayır kurumu olan ribatların da önemli bir yeri olmuştur. Önceleri Baykent'te kurulan ve daha sonra Müslüman Türkler ve diğer hayır ehlinin sonsuz yardım ve destekleri ile Aşağı Türkistan'ın bütün şehir, kasaba ve köylerine dal, budak salan bu kutsal hidayet ocakları İslâm dinine gönül erleri yetiştirmek için kurulmuştur. Bu ocağın mensupları tam bir İslâm sevdalısı haline gelen gönül erleri yeni bir iman coşkusu halinde, İslâm hidayet meşalesini Asya bozkırlarına taşımışlardır." (Kitapçı, Yeni İslâm Tarihi ve Türkler Türkistan'ın Araplar Tarafından Fethi, 1/57).

Kitapçı, esasen ömrünü Türklerin Müslüman olmaları tarihine vermiş bir tarihçi olmasına rağmen kanaatimizce zımnen Türklerin nasıl Müslüman olduklarının bilinemediğini itiraf etmekte, bunu kendisinin ortaya koyduğunu da îma etmektedir. Yukarıdaki ifadelerden bu anlaşılmaktadır. Bu durumun nedenlerinin analiz edilmesi bugün daha çok önem kazanmıştır. Kanaatimizce Türklerin nasıl Müslüman oldukları konusundaki tartışmaların en önemli nedenlerinden biri Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde merkezden uzak bir bölge olan Türk yurtlarında yaşananların sadece Arap kaynaklarından yararlanılarak ele alınması önemli bir sorundur. Diğer bir neden de devasa genişlikte bir coğrafyada olup bitenlerin kayda alınmasında ve naklinde yaşanan eksiklikler

ve yetersizlikler de bu hususta bilgilerimizi sınırlayan bir diğer husustur. Bir başka açıdan bakacak olursak Türklerin İslâmlaşmalarında Fars etkisinin de ele alınmaması da bir eksikliktir. Esasen Türklerin İslâm dinini anlama ve yaşamalarından Araplardan çok Farsların etkisinin olduğu da görülmektedir. Elbette miladî VIII-X. yüzyıllarda Horasan bölgesinde Şiîliğin yayılmadığının da göz önüne alınarak konunun değerlendirilmesi gerekir. Bu hususun başka bir çalışmanın konusu olduğu gerçeğini okuyucularımızın anlayışına sunarız.

Kitapçı, ayrıca yukarıdaki cümleleriyle Türklerin Müslüman olmalarına kısmen ilmî izahlar getirmekle birlikte aynı zamanda duygusal ve öznel diyebileceğimiz unsurları da dahil ederek açıklamalar getirmektedir. Milliyetçi tarih söyleminin önemli ifadelerinden biri olarak "Türklerin Müslüman olmalarının dünya tarihi açısından çok etkili bir gelişme olduğu" şeklindeki ifadedir. Esasen tarihin seyrine bakıldığında elbette bunu ispatlayacak önemli gelişmeler görmek mümkündür. Ancak bu söylemin diğer tarih yaklaşımlarını savunan tarihçi ve yazarlar tarafından pek de dikkate alınmadığını söylemek mümkündür.

Diğer bir milliyetçi ifade ise tasavvufî yaklaşımdır. Buna göre Türkler gönül erlerinin sohbetlerinden etkilenerek kâmil mürşitlerin himmet ve bereketiyle Müslüman olmuşlardır. Yine tarihin seyrine baktığımızda bu söylemi destekleyecek önemli şahsiyetler ve gelişmeler bulmak mümkündür. Örneğin M. X. yüzyıldan sonra ortaya çıkan Ahmed Yesevî ve yolundan giden şahsiyetler Türklerin Budizm, Maniheizm gibi dinlerin etkisinden çıkarak ihtida etmelerine vesile olmuşlardır. Ancak yine bu söylemin de diğer tarih yaklaşımları tarafından hemen hiç dikkate alınmadığını, tarih kitaplarında yer almadığını belirtmek gerekir. Kanaatimce bu yaklaşımların günümüz çağdaş tarih anlatımlarında yer alması gerekir.

Aşağı Türkistan'ın Araplar Tarafından Fethi Meselesi

Aşağı Türkistan veya Mâverâünnehir kelimesi

Kitapçı, eserlerinde "Aşağı Türkistan" şeklinde bir coğrafî kavram kullanmaktadır. Bu kavram ile ilgili müellifin ifadelerine yer veriyoruz: "Bilindiği gibi Müslüman coğrafyacılar, bizim daha ziyade "Aşağı Türkistan" dediğimiz bu geniş coğrafî bölgeye, genellikle "Mâverâünnehir" adını vermişler ve onu bu isimle zikretmişlerdir. Muasır millî kaynaklarımızda mesela Orhun Abideleri, bu veya eş anlamda başka bir tâbir olmadığı gibi eski Soğd belgelerinde de böyle bir kelimeye rastlanılmamıştır. Bu bakımdan "Mâverâünnehir" kelimesi, Müslüman Arapların bu bölgeyi fethetmelerinden sonra ortaya çıkmış ve zamanla yerli halk tarafından da kullanılarak yaygın bir hale gelmiştir. Gerçekte "Mâverâünnehir", Arapça bir terkiptir. Sözlük anlamı itibariyle "Çay ardı", "Nehrin ötesi" ya da "Nehrin arkası" anlamına gelmektedir." (Kitapçı, Orta Asyada İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler Talas Nazariyesinin Çöküşü, 69).

Aşağı Türkistan'ın Türklüğü

Kitapçı, Orta Asya Türk coğrafyasını tanımlama imkânını "Aşağı Türkistan" ifadesi ile sağladıktan sonra geniş bir bölgenin Türklüğü üzerinde durmak suretiyle Türklerin köklerinin sağlamlığına işaret etmektedir kanaatini taşımaktayız. Buna göre müellif şu ifadelere yer vermektedir:

"Genellikle bütün ilk ve orta çağlar boyunca, eski dünyanın en önemli kültür ve ticarî bölgelerinden biri olan Aşağı Türkistan'ın İslâmî fetihler sırasında dinî, özellikle etnik ve sosyal yapısı hâlâ gün ışığına çıkarılmış değildir. Şu bir gerçektir ki, "Mâverâünnehir" veya "Aşağı Türkistan" uzun tarihi seyri içinde ilk çağlardan beri Asya'nın iç kısımlarından kopup gelen göçebe Türk boylarının konup-göçtüğü geniş ve önemli bir yerleşim bölgesi olmuştur….Bilindiği gibi coğrafî bakımdan zaten ana yurdun bir parçası olan bu topraklar, uzun tarihi seyri içinde Orta Asya'dan göçüp gelen Türklerin bir barınağı olmuş ve bu topraklarda bir çok Türk devletleri kurulmuştur. Bunlardan mesela Kuşanlar yıllar arasında buralarda çok büyük bir devlet kurdukları gibi, onlardan sonra da Aftalitler veya Ak Hunlar (425-568) yılları arasında aynı topraklar üzerinde

çok güçlü bir devlet kurmuşlardır." (Kitapçı, Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler Talas Nazariyesinin Çöküşü, 77).

Hz. Ömer döneminde liyakatlı komutanların idaresinde ilerleyen Müslüman Arap orduları Suriye'de Bizans'a karşı başarı kazandıktan sonra İran'a yönelmişlerdir. Kadisiye Muharebesinde büyük bir yenilgiye uğrayan Sâsânîler; bundan sonra İran'ın kuzey ve güney kesimlerinde gerçekleşen savaşlarda Arapların karşısında tutunamamışlar ve Sâsânî devleti yıkılmıştır. Hz. Ömer devrinin tanınmış komutanlarından olan Ahnef b. Kays idaresinde ilerleyen Arap ordusu, İran'ın kuzey bölgelerini de fethetmiş ve Arap İslâm İmparatorluğu'nun doğudaki sınırları Ceyhun nehrine kadar uzanmıştır.

Hz. Ömer, Müslüman Arapların Ceyhun'u geçmelerini yasaklamışsa da daha sonra Horasan'a gönderilen Arap valileri için bu yasaklar bağlayıcı olmamış ve onlar sürekli Aşağı Türkistan'a akınlarda yapmışlardır. Tarihçi Belâzürî, söz konusu akınlar ve Arapların, Ceyhun'u geçmek için nasıl bir sabırsızlık gösterdikleri hakkında rivayetler nakletmektedir.

Kaynaklardaki rivayetlerden anlaşıldığına göre Aşağı Türkistan'a ilk büyük taarruz, 24.000 kişilik bir ordu ile Ubeydullah b. Ziyâd tarafından yapılmıştır. Bunu, bir sene sonra halife Hz. Osman'ın oğlu Said'in Semerkant'a hücumu takip etmiştir."

Kuteybe, Semerkant'ı üs yaparak Şaş ve Fergana'yı ele geçirip Çin'i ele geçirme yolunu açmak istiyordu. Haccâc'ın gönderdiği yeni kuvvetlerle ordusunu daha da güçlendiren Arap komutanı, 95/173 yılında büyük bir ordu ile Aşağı Türkistan'ın iç kısımlarına doğru ilerlemeye başladı. Ordu Şaş bugünkü adıyla Taşkent önlerine geldiği zaman kendisini koruyan ve destekleyen Haccâc'ın ölüm haberi geldi. Haccâc'ın korkusu ile Kuteybe'ye itaat eden Arap askerlerinin, sonrasında ona aynı derecede sadakat göstermeleri belirsizdi.

Bu sırada hilâfet merkezinde değişiklikler olmuştu. I. Velid b. Abdülmelik 'ten sonra halife olan Süleyman b. Abdülmelik muhaliflerinden intikam almaya başlamıştı. Yeni halifenin kendisinden acı bir şekilde intikam alacağını bilen Kuteybe, halifeye Fergana'da baş kaldırdı. Fakat hızlı gelişen olaylar karşısında, zaferler kazanıp ganimetler elde ettiği ordusunun kendisinin yanında olacağı ve destekleyeceği tahmin edilirken bilakis Kuteybe'nin çadırına saldırarak akrabalarından, on bir kişi ile birlikte Kuteybe'yi de öldürmüştü.

Kuteybe'nin uzun seneler devam eden valiliği ve Aşağı Türkistan harekâtı sırasındaki icraatını birçok yönlerden tenkit etmek mümkündür. Fakat bununla beraber onun, Aşağı Türkistan'da İslâmiyet'in ilk defa yerleşme ve yayılmasında önümüzdeki sayfalarda ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi büyük hizmetleri olmuştur. Nitekim bölge halkının, aradan asırlar geçtiği halde Kuteybe'ye hürmet göstermesi ve kabrini büyük bir saygı ile ziyaret etmesi bu durumu açıkça kuvvetlendirmektedir.

Arap hâkimiyetinin Aşağı Türkistan'a yerleşmesi Nasr b. Seyyar'ın Horasan'a vali olarak atanmasına kadar sürmüştür. Nasr, iyi bir hazırlık yaptıktan sonra, 121/738 yılında güçlü bir ordu ile Taşkent'e hareket etti. Türgeş Hakanı Kûr-Sul derhal 15.000 kişilik bir ordu ile harekete geçerek Nasr'a karşı koymak ve onun, daha ileri harekâtını durdurmak istemiştir. Fakat Türk hakanı ne yazık ki bir gece yarısı, muhtemelen savaş mevzilerini gözetlemek için çıktığı bir sırada ve büyük bir talihsizlik eseri olarak Arap askerleri tarafından pusuya düşürülmüş ve Nasr b. Seyyar'ın çok uzun bir sorgulamasından sonra öldürülmüştür.

Nasr'ın Türgeş hakanı Kûr-Sul'u öldürmesi ve Türkleri bir daha birleşmemek üzere dağıtmasıyla kazandığı bu zaferden sonra Arap hâkimiyeti Aşağı Türkistan'da nihaî bir surette tesis edilmiştir." (Kitapçı, Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler Talas Nazariyesinin Çöküşü, 114-118).

Kitapçı, eserlerinde Türk yurtlarına yapılan Arap fetihlerini ele alırken en çok üzerinde durduğu ve değerlendirdiği Emevî komutanı Kuteybe b. Müslim'dir. Haccac b. Ebî Yûsuf'a bağlı olarak Horasan fetihlerini gerçekleştiren ve I. Velid b. Abdülmelik döneminin kudretli komutanı Kuteybe ile ilgili lehte ve aleyhte yazılanlar tarihin kaydettikleri arasında yer almaktadır. Kitapçı'ya göre Kuteybe Türk şehirlerini fethedince aşağıda da belirtileceği üzere Cuma camileri inşa ettirerek bölge halkının İslâm dinini yaşamasına imkân sağlayan bir komutandır. Ancak Kuteybe'nin Türklere kaba davranan, onları köleleştiren bir komutan olarak sunulması da söz konusu olmuştur. Kitapçı ise bu hususta ılımlı ifadeler kullanmaktadır.

Türk Yurtlarına Yapılan İlk Akınlar

Bu başlık Kitapçı'nın eserlerinde ilgili konu ile ilgili olarak kullandığı başlıktır. Biz bu başlık altında müellifin eserinde sıkça değindiği ilk ihtida eden Orta Asya'daki Türk şehirlerini ayrı ayrı ele alarak okuyucumuza sunmayı uygun bulduk.

Buhara

Kitapçı, bu başlık altında şunları ifade etmektedir: "Gerçekte Türklerin büyük kitleler halinde Arap şehirlerine sevk edilmeleri, Emevîlerin ilk devirlerine ve ilk halife Hz. Muaviye zamanında başlamış ve bu durum çeşitli aralıklarla bütün Emevîler devri boyunca da devam etmiştir. Kitle sevkiyatını ilk başlatan da, Emevîlerin ilk Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyâd olmuştur. Şöyle ki; Hz. Muaviye zamanında Horasan'a vali olarak gönderilen ve henüz yirmi beş yaşlarında bulunan Ubeydullah b. Ziyâd 54/673 yılında 20.000 kişilik bir ordu ile Ceyhun nehrini geçerek Türk yurtlarına girmiş, civar köy ve kasabaları yakıp yıkarak ilerlemek suretiyle Buhara önlerine gelmiştir. Onun asıl maksadı, bu ilk hamlede Buhara'yı vurmak, şehri yağma ve talan etmek, halkın elinde avucunda ne varsa almaktı. Bu sıralarda Buhara'ya Türk hanedan ailesinden Melike Kabaç Hatun bakıyordu. Arap ordusunun bütün şiddeti ile ilerlediğini ilerlediğini haber alan Melike, civar Türk hükümdarlarından yardım talebinde bulunmuş ve ne var ki bu Türk birlikleri de Araplar tarafından daha yolda iken saf dışı edilmiştir. Mücehhez Arap orduları karşısında yapacak fazla bir şeyi kalmayan ve büyük bir acz içinde çırpınıp duran bu dirayetli Türk anası, en sonunda Arap valisinden sulh talebinde bulunmuştur. Yapılan anlaşmaya göre Kabaç Hatun, Ubeydullah'a 1.000.000 dinar (2,5 trilyon TL) nakit para ödeyecek ve şehrin kapılarını da onlara açacaktı.

Bu şekilde Buhara'ya giren Ubeydullah b. Ziyâd, elde ettiği büyük ganimetler yanı sıra pek çok Türk gencini de esir almıştır. Belâzürî bunların sayısının 100.000 kişi olduğunu kaydetmektedir ki, bunda büyük ölçüde mübalağa etmiş olduğu da gözden kaçmamalıdır. Bu kabil askerî harekâtlarda alınan esirlerin sayısının genellikle 25-30.000 civarında olduğu düşünülürse, Ubeydullah b. Ziyâd'ın Buhara'dan almış olduğu esir Türklerin sayısının 25.000 kişi olması gerekir. Nitekim, ardından Semerkant'a buna benzer bir askerî harekât düzenleyen Said b. Osman'da bu Türk şehrinden 30.000 muharip esir almıştır. Böylece Ubeydullah b. Ziyâd, kendisine direnme cüretinde bulunan Buhara halkı ve Kabaç Hatun'u en insafsız bir şekilde cezalandırmış oluyordu. Zira bundan böyle Kabaç Hatun ve Buhara Hanlığının Arap valilerinin karşısına çıkma imkânları kalmayacaktı. Nitekim öyle de olmuş, muharip Türk birlikleri, Araplar karşısında fazla bir mukavemet gösterememişler ve Araplar bu Türk şehirlerini diledikleri gibi yağma etmişlerdir.

Bu gençler, o devirlerde câri olan bir kısım âdet ve an'anelere göre bu esirlerin büyük bir kısmı harbeden askerler arasında taksim edilmiş-diyetini ödeyerek kurtulanların dışında-pek çoğu da büyük kitleler halinde Arap şehirlerine gönderilmişlerdir. İşte, daha sonraları Basra, Kûfe gibi Arap şehirlerinde münferit olarak görülen ve toplumda ilim irfan sahibi, çoğu da tabiin ve tebea tabiinden olan Türkler, hep bu şekilde Arap şehirlerine sevk edilmiş ve sonraları Mevlâ (azadlı, hür) statüsüne kavuşmuş Türkler olmalıdır.

Fakat burada konumuz açısından son derece önemli bir husus vardır. O da Ubeydullah b. Ziyâd'ın bu harplerde her türlü takdirin üzerinde canla başla çarpışan ve sayıları ilk fırsatta 2000

civarında olan bu gözü pek yiğit Türk okçuları ile temasa geçmiş ve onları parlak vaatlerle ikna ederek kendi safına çekmeye muvaffak olmuştur." (Kitapçı, Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiileri, 160-162).

Semerkant

Kitapçı, Semerkant üzerinde de önemle durmakta ve şu özetle şu ifadeleri kullanmaktadır: "Semerkant, İç Asya Türklüğünün akınına uğramış bir şehirdir. Türkler, tarihi ipek yolunun da verdiği rahatlık ve refahtan yararlanarak bu bölgeye gelmişler ve yerleşmişler, büyük nüfus kesafeti peyda etmişlerdir. Dolayısıyla bölge İslâmî fetihlerden çok daha önce Türkleşmiş ve bir Türk muhiti olmuştur. Hatta Buhara'ya nispetle Semerkant'ın Türklüğü çok kuvvetli ve çok daha köklüdür. Soğdiana mahallî idaresinin merkezi olan bu şehir, İslâmî fetihler sırasında Türk asıllı hanedan aileleri tarafından idare edildiği gibi, bütün Aşağı Türkistan'da Türk askerî varlığının en canlı en faal merkezlerinden biri idi. Arapların sık sık yağma ve baskınlarına mâruz kalan diğer mahalli Türk hanlarının imdadına hep bu Semerkantlı Türkler koşmuşlardır.

Semerkant'ın bölge Türklüğü açısından bir diğer özelliği daha vardır. O da uzun devirlerdir burasının Asyanın iç kısımlarından kopup gelen Türklerin bir kaynaşma bir buluşma ve bir toplanma merkezi idi. Hatta daha sonraları Orta Doğu ve hilâfet merkezlerine sevk edilen ve İslâmî kaynaklarda genellikle mevâlî ve Türklere has olarak "gılmân" veya "gılmânü'l-etrâk" diye zikredilen köleler bunlardır ve özbe öz Türktür. İslâm coğrafyacılarının eserlerinde bu konularda geniş açıklamalar ve bu Türkler hakkında övgü dolu ifadeler bulunmaktadır.

Semerkant bütün bu yönleri ile Türk militarizminin âdetâ bir ocağını teşkil etmekte idi. Zira ilk fetih yıllarında Arap akınları karşısında ağır zayiatlar veren mahallî Türk hanlıkları, dolayısıyla Türk varlığı İç Asya'dan kopup gelen bu Türklerle beslenmiş, yeni güç ve kuvvet kazanarak Araplar karşısında daha fazla direnmek imkânı bulmuşlardır. Meselâ, Kuteybe'nin Buhara'yı ancak dördüncü defa olarak kesin bir şekilde fethetmesinin başka türlü izahı mümkün değildir.

Arap valileri aristokrat Türk askerî kadrolarını bile kendi saflarına çekmeyi başarmışlar ve onların askerî taktik, strateji, bilgi ve tecrübelerinden bilfiil yararlanmışlardır." (Kitapçı, Orta Doğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru, 25-27).

Baykent

Kitapçı eserlerinde Baykent'in fethine uzunca bir yer alırmıştır. Bunun nedeni olarak Arapça kaynaklarda çok rivayetin olmasıdır. Bu bağlamda müellif şöyle demektedir: "Müslüman Araplar, belirli hedeflere yönelmiş, planlı bir fetih hareketi olmaktan çok uzak, bir nevi yağma ve baskın hareketi olarak nitelendirebileceğimiz bu başarısız akınlarına Kuteybe b. Müslim'in Horasan'a vali olarak gelmesine kadar devam etmişlerdir. Kuteybe, Horasan'a gelince, önce sarsılmış olan devlet otoritesini yeniden sağlamış ve ordusuna çeki düzen verdikten sonra bir ticaret merkezi olan Baykent'e hücum etmiştir. Baykent'in direnmelere karşı düşmesi, denilebilir ki Kuteybe'nin, Aşağı Türkistan'da kazandığı en büyük zaferlerden biri olmuştur.

"Müslüman fatih olarak Kuteybe, Baykent'de İslâmiyet'in yayılması için giriştiği en büyük hamlelerden bir diğeri de, şehirde fethin sembolü olmak üzere, fazla vakit kaybetmeden bir Cuma camii inşa etmesi olmuştur. Cami kısa zamanda yapılmış ve Müslüman cemaatin hizmetine sunmuştur. Bu, aradan asırlar geçtikten sonra Turan Yurdunda yapılmış gerçek manada ilk "Tanrı Mabedi" idi. Buda putları ile dolu Budist mabedleri, sönmeyen ateşlerin yandığı Mecûsî "Ateş Evleri" ve Hz. İsa'nın yarı ilah putları ile süslü Hıristiyan kiliselerinin aksine bu Tanrı mabedinin içi bomboştu, şirk ve küfrün en ufak bir izi yoktu. Tıpkı insanların kalbi gibi, burasını bir Yüce Varlığa inanma ve onun verdiği iman nuru ve hidayet ışıkları aydınlatıyordu…" (Kitapçı, Türkler Nasıl Müslüman Oldu?, 97). Ardından Kuteybe b. Müslim daha önce Merv'e gelmiş bulunan Müslüman Arap ailelerinden çok önemli bir bölümünü Baykent'e getirmiş ve çok iyi imkânlarla buraya yerleştirmiş ve ilk İslâm cemaatinin temelini oluşturmuştur. Daha sonra Kuteybe buraya Müslüman

vali, kadı, vergi tahsildarları gibi bir kısım idari personel tayin etmiş ve Baykent'e Müslüman siyasî hâkimiyet ve Arap idaresinin temelini atmıştır. Bunlar şüphesiz Baykent de ilk defa başlatılmış olan İslâmlaştırma hareketi için önemli adımlardı. Fakat bunlardan en önemlisi İslâm dininin önünün açılması için Budizm ve Zerdüştlüğe vurulan ağır darbelerdir." (Kitapçı, Türkler Nasıl Müslüman Oldu?, 93).

Kuteybe, Baykent'i ele geçirdikten sonra bölgenin en mamur ve müreffeh şehirlerinden olan Buhara'ya girdi. Kuşatma ve ağır kayıplardan sonra dördüncü defada şehri fethetti. O, başka bir valiye nasip olmamış bu parlak zaferle yetinmeyerek Talakan üzerine yürüdü. Bu bölgeyi ele geçirip halk üzerinde hâkimiyet tesis ettikten sonra Keş ve Nesefe (Nahşep)e gitti. Bu sırada Kuteybe, Faryab'ın teslim edilmesini istedi. Bunu kabul etmeyen halkı şehri yakmakla cezalandırdı. Artık sıra, Aşağı Türkistan'ın diğer önemli bir kültür ve ticaret merkezi olan Semerkant'ın ele geçirilmesine gelmişti. Kuteybe kendisinden önce yapılan bir barış anlaşmasını dikkate almayarak büyük bir ordu ile Semerkant üzerine yürümüş ve şehri kuşatmıştır. Yerli halkın direnmelerine karşı Kuteybe ordusunda bulunan Türklerin de büyük ölçüde yardımları ile Semerkant'ı teslim almayı başarmıştır." (Kitapçı, Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler Talas Nazariyesinin Çöküşü, 114-118).

Fergana

Fergana bölgesi, günümüzdeki yaygın adıyla Fergana vadisi Orta Asya bölgesinde önemli ve stratejik bir yeri olan bölgedir. Kitapçı, söz konusu bölgenin İslâmlaşması ile ilgili şöyle demektedir: "Ferganalı Türklerin İslâm dini ve Müslüman Araplarla ilk trajik temasları, Hulefâ-yı Râşidîn devrine kadar uzanmaktadır. Muhammed b. Cerir adındaki Arap komutanı Hz. Osman devrinde (643-655) gayri müslim Türklere karşı bir cihat ve gaza düzenlemiştir. O, büyük bir kısmı sahabe ve tabiînden oluşan 2700 kişilik bu ordu ile Ceyhun nehrini geçerek Türk yurtlarına doğru ilerlemeye başlamış ve hatta Fergana önlerine kadar gelmeye de muvaffak olmuştur.

Fergana havzasındaki ilk tebliğ faaliyet ve teşebbüslerinde Müslüman gaziler her ne kadar fazla bir başarı elde edememişlerse de, onların bu bölgede ilk hidayet tohumlarını ektikleri de unutulmamalıdır. Bundan sonra İslâmiyet her hâlükârda buralarda gelişecek ve onun sıcak rüzgârları İç-Asya ve bozkırlarda mekân tutmuş Türklere doğru esecektir.

Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervan (684-705) zamanında kurulan ve Türklerden oluşan özel saray muhafız birliğinin özellikle Fergana'nın bu yağız çehreli yiğit Türk delikanlılarından oluşması bizim dikkatimizi çekmektedir.

Büyük Arap komutanı Kuteybe, Semerkant'ı ele geçirdikten sonra fazla vakit kaybetmeden Arap fetihlerini İç-Asya'ya kaydırmak istemiştir. Müslüman fatih iyi bir hazırlık yaptıktan sonra, Buhara, Keş, Nesef ve Harzem Türklerinden topladığı 20.000 kişilik takviye gücü bulunan büyük ordusu ile Taşkent ve Fergana seferine çıkmıştır. Kuteybe, Seyhun havzasına girdikten sonra bu Türk birliklerini Taşkent'e göndermiş ve kendisi de bizzat emrindeki güçlerle Fergana'ya yönelmiştir. Hocen'de ve Kasşan gibi Fergana'nın önemli şehirlerinde cereyan eden harplerde mahalli Türk hanları, bütün gayretlerine rağmen fazla bir mukavemet gösterememişler ve Araplar bütün Fergana'yı ele geçirmişlerdir. Kuteybe, Fergana'yı ele geçirdikten sonra bu Türk bölgesinde de tabiatı icabı, bir kısım İslâmî faaliyetlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Bir cuma camii yaptırmıştır. Çevre halkının İslâm dinine karşı gösterdikleri ilgi dolayısıyla, daha sonra Fergana'nın bir çok şehir, kasaba ve köylerinde bir çok cami ve mescitler yapılmıştır. İslâm coğrafyacıları bu ilk devirlerden itibaren Fergana bölgesinde yapılan cami ve mescitlerin sayısının kırka ulaştığını kaydetmişlerdir ki, bu son derece tatmin edici bir rakam olmalıdır. Bu anlattıklarımız ilk fetihler sırasındaki İslâmlaştırma hareketinin sadece Buhara ve Semerkant gibi Aşağı Türkistan'ın büyük şehirlerine münhasır olmadığını göstermektedir.

İslâm dininin Fergana'da kısa zamanda yayılıp gelişmesinde bölgeye bir çok sahabe ve tabiîn de dahil faziletli Müslümanların getirdikleri manevi havanın önemli tesirleri olmuştur. Daha önceki

harplerde şehit düşen ve Müslümanların nazarında derin saygıları olan bir çok sahabelerin mezarları yanı sıra daha heyecanlı olanı Hz. Peygamber'in kendi öz neslinden birinin mezarının yine bu bölgede olmasıdır. O da, İmam Hüseyin'in torunu ve İmam Muhammed Bakır'ın kardeşi olup ve 113/731 yılında ölen Abdullah'ın mezarıdır. Mezarı bugün bile yüzlerce Müslüman tarafından ziyaret edilen Hokand şehrinde bulunmaktadır. Fergana'daki İslâm ulularının mezarları arasında ne yazık ki, kaderin hükmüne boyun eğmekten başka yapacağı pek bir şey kalmayan ve sonunda kellesi kendi askerleri tarafından uçurulan meşhur Kuteybe b. Müslim mezarını zikretmek gerekir. Kuteybe, 96/714 senesinde Halife Süleyman b. Abdülmelik'e karşı Fergana'da isyan etmiş ve sonunda zaferden zafere koşturduğu askerleri tarafından öldürülmüştür." (Kitapçı, Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler, 220-221).

Cürcân

Kitapçı'nın eserlerinde Türk yurtları arasında önemle zikrettiği şehirlerden biri de Cürcân'dır. Bu şehrin önemini şöyle açıklamaktadır: "Kuteybe b. Müslim'den sonra Horasan ve Türk yurtlarına Yezid b. Mühelleb vali olmuştur. Zaten o, Şam'da halifenin yakın çevresinde Kuteybe'yi gözden düşürmek ve Horasan'a vali olmak için çabalıyordu. Askerî şöhretini artırmak ve büyük servetler yığmaktan başka hiçbir emeli olmayan Yezid , Horasan'a geldikten sonra Cürcân'a yürümüş ve burasının çok kanlı ve tarihte eşi ve benzeri olmayan bir vahşetle ele geçirmişti. Cürcân'ın fethinden sonra, İslâmiyet'in bu bölgedeki en büyük başarısı denilebilir ki Türk asıllı hükümdar Sûl Tekin'in ve onun yakın çevresinin ihtida etmesi olmuştur. Sûl Tekin, Müslüman olduktan sonra Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetini dünya ve ahiret hayatı için kendisine şaşmaz bir rehber olarak kabul etmiş ve o bu iman coşkusu içinde hayatının sonuna kadar yaşamıştır. O, Yezid b. Mühelleb safında ehl-i beyt hesabına Emevîlere baş kaldırdığı zaman bile yine aynı duygu ve düşüncede olmuş ve muhaliflerine şöyle haykırmıştır: "Sûl, sizleri Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymaya davet eder." Sûl Tekin'in bu şekilde ve yeni bir Hak Din arayışı içinde Müslüman olması İslâmiyeti Kuteybe'den sonra Türk yurtlarında yeni bir bölgeye Cürcân ve Dehistan bölgesine taşımıştır. Artık bundan sonra Cürcân'da ve Sûl Tekin'in şahsında çok hummalı bir İslâmlaştırma kampanyasının başlamış olduğundan kimsenin en ufak bir şüphesi olmamalıdır. İslâmiyet, Cürcân ve Dehistan'da, başta Sûl Tekin'in çok yakın aile, eş, dost, yakın silah arkadaşları olmak üzere yerli halk arasında dalga dalga yayılmış ve buralar çok kısa zamanda bir İslâm ülkesi haline gelmiştir." (Kitapçı, Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler, 235-237).

Kitapçı'nın eserlerinde kullandığı dil ve üslup

Kitapçı, eserlerinde Türklerin İslâmlaşma sürecini ele alırken özellikle Türklerin kahramanlıklarından üstün yaratılışlarına işaret etmekte, Arapların onların bu özelliklerinden yararlandıklarını dile getirmektedir.

Müellif, eserlerinde Türklüğün İslâm ile kaynaştığını ifade eden cümleler kurmakta, örneğin "İslâm'ın bin yıldır bayraktarlığını yapan millet" demektedir. Yukarıdaki alıntılarda açıkça görüldüğü üzere müellif eserlerinde Türklük vurgusuna önem vermektedir. Müellif, eserlerinde İslâm tarihi yazıcılığında ve araştırmalarda Türklere gereken önemin verilmediğinden yakınmakta, bunun büyük bir eksiklik olduğuna işaret etmektedir.

Kitaplarında Buhara, Semerkant, Cürcân, Baykent, Fergana gibi şehir ve bölge isimleri üzerinden Müslüman fetihlerini incelemektedir. Ayrıca Müslüman fetihleri ifadesi yerine Arap fetihleri ya da Müslüman Arap fetihleri ifadelerini kullanmaktadır. Bu ifadelerin kullanımında Arapların Türklerle sağlıklı ilişkiler kuramadıklarına da işaret vardır. Özellikle Emevîler döneminde Kuteybe b. Müslim öncülüğünde yapılan Orta Asya fetihlerinde yaşananları eleştirmektedir. Bununla beraber, bölgeye İslâm dininin getirilmesindeki katkılarını da dile getirmektedir.

Genellikle İslâm tarihi yazarlarının eserlerinde gördüğümüz üstü örtülü fetih anlatımlarını âdetâ deşifre eden bir üslup kullanan Kitapçı bu üslûbunu zaman zaman hamâsî, bazen de sert ifadelerle ortaya koymaktadır.

Türklerin Müslüman olma sürecini resmî tarih tezinden farklı ele alan müellif, Talas nazariyesini reddetmekle kalmayıp, bunun cumhuriyetin ilk yıllarına ait ideolojik bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır.

Müellif, eserlerinde "saçma-sapan", "aksakallı tarih baba" gibi halk dilinde kullanılan ifadelere yer vermektedir. Akademik üslûbun dışında yer alan bu ifadeler, genel okuyucu kitlesi tarafından hoş karşılanabilir. Ayrıca yukarıda metin içinde görüleceği üzere müellifin bazı cümlelerinde ifade bozukluklarına da rastlanmaktadır. Ancak doğrudan alıntı(iktibas) yapmayı tercih ettiğimizden söz konusu ifadelere müdahale etmedik.

Müellif, eserlerinde sahabeye karşı saygı ifadeleri kullanmayı ihmal etmemiştir. Örneğin Muaviye'ye Hz. Muaviye demesi de bunu göstermektedir.

Müellif, Müslüman fetihlerine "Siyasî fetih hareketleri" ifadesini kullanarak fetihlerin yaygın bilinen şekliyle dini yaymak için yapılmadığını imâ etmekte, diğer taraftan da cami yaptırarak, Arap Müslümanlar yerleştirerek Müslümanlığı yaymaya çalıştığı ifadesini kullanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarih kaynaklarında ve araştırmalarında eserlerin yazıldığı dönemin ideolojisini yansıtan yanlı anlatımların olduğu unutulmamalıdır. Söz konusu anlatımların tarihin anlaşılmasını güçleştirdiği kadar aynı zamanda zenginleştiren anlatımlar olduğu ve ideolojiler devri olarak değerlendirilen devirlerde belirginleştiği unutulmamalıdır.

Tarihe yaklaşımlar çerçevesinde ele aldığımız Türklerin İslâmlaşmalarına milliyetçi bakış çalışmamız ortaya koymuştur ki, tarih ilmi siyasî, sosyal, askerî ve ekonomik olmak üzere farklı çerçevelerden etki altında kalmıştır. Bazı tarihçiler diğerlerini öznel (sübjektif) davranmakla suçlarken, diğerleri de onları aynı şekilde suçlamaktan geri durmamışlardır.

İşte bu tartışmaların ortasında günümüz dünyasında milliyetçi tarih yaklaşımlarının açıklanması, arka planında yatan sosyo-politik nedenlerin analiz edilmesi ihmal edilmiş, milliyetçilik kimi araştırmacı ve yazarlara göre ırkçılık olarak değerlendirilip hiç dikkate alınmamıştır. Ancak söz konusu söylem önemini yitirmemiş, bazı dönemlerde daha çok öne çıkmış, bazı dönemlerde ise geri planda kalmıştır. Ancak ne var ki bu tartışmaların gölgesinde unutulmaması gereken bir husus vardır ki o da Türklerin tarihteki misyonudur.

Milliyetçi yaklaşımın duygusal bir yön içermesi, kimi kesimlere göre etnik yönünün ağır bastığı iddiası araştırmalarda dikkate alınmalı, eleştirisi yapılmalı ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi tümüyle dışlanmamalıdır.

Zekeriya Kitapçı örneğinde görüldüğü gibi milliyetçi tarih yaklaşımı Türklerin üstün ırk oldukları iddiasına dayanmamakta, yukarıda müelliften aktardığımız ifadelerden anlaşılacağı üzere Türklerin İslâm'a gönülden bağlandıkları ve İslâm dininin gönüllü askeri oldukları ve bayraktarlığını yaptıkları söylemine dayanmaktadır. Bu söylem Türklüğün İslâm ile kaynaştığı iddiası ile perçinlenmektedir.

Türklerin ihtidasının gecikmesinde Emevî Araplarının yanlış politikalarının etkileri İslâm tarihi kaynaklarında ve araştırmalarında çokça ifade edilen hususlardandır. Bu durum esasen Türklerin Arapların kendi yurtlarını "istilâ" etmeye gelmelerine rağmen tanıştıkları yeni dinin ve bu dinin getirdiği yaşam tarzının onlar tarafından çabuk benimsenmesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Önceki dinlerini bırakarak İslâm dinini seçmeleri Türkler gibi cengâver bir millet için hiç

de kolay olmasa gerektir. Diğer bir ifade ile "Türkler akıllarına ve gönüllerine uygun gelmese İslâm dinini benimsemezlerdi" diyebiliriz. Zira din değiştirmek hiç de kolay bir şey değildir.

Çalışmamızda isimleri geçen Buhara, Semerkant, Baykent, Fergana ve Cürcân gibi şehirler bugün de Türk dünyasının önemli şehirleri arasındadır. Bunlardan bilhassa Buhara ve Semerkant Türk-İslâm kültürünün oluşumunda önemli şehirlerden olup, İslâm dünyası tarafından ilgi gösterilen ve ziyaret edilen önemli şehirler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Kitapçı, Zekeriya.(1999). Yeni İslâm Tarihi ve Türkler Türkistan'ın Araplar Tarafından Fethi, Konya: Kuzucular Ofset, 1/57.

Kitapçı, Zekeriya.(1997). Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiileri, Konya: Damla Ofset Matbaacılık.

Kitapçı, Zekeriya.(1998). Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler Talas Nazariyesinin Çöküşü, Konya: Kuzucular Ofset.

Kitapçı, Zekeriya.(1987). Orta Doğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

Kitapçı, Zekeriya.(2004). Türkler Nasıl Müslüman Oldu?, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

Tarihte Şiddeti Yeniden Düşünmek

Mehmet Talha KALKAN*

Birçok araştırmacı, ilerlemeci bir bakış açısıyla gelişen ve uygarlaşan insanoğlunun günden güne daha iyiye gittiğini düşünerek uzun vadede tarihin sonunun geleceğini söylemiş ve tarihin ele aldığı konuların önemli bir kısmını teşekkül eden isyanların, ayaklanmaların, savaşların ve hatta insanlar arasındaki tüm sorunların sona ereceğini ifade etmiştir. Thomas Friedmann'ın "Lexus ve Zeytin Ağacı" eserinde de belirttiği üzere "kaos"un ve "birbirleriyle mücadele haline olan medeniyetler"in temelini oluşturmuş olduğu "eski nizam"ın sonu gelmiş ve tüm bu enstrümanların bertaraf edildiği yeni bir dünyanın temelleri atılmıştır (Friedman, 2000, s.xx). "Medenileşen" ve "uygarlaşan" bu dünyada "eski"nin getirmiş olduğu tüm ihtiraslar ve iştiyaklar yerini insanların refah içerisinde yaşadığı ve birbirlerine kötülük yapmayı bırakıp kendi çıkarlarını düşündüğü bir düzene bırakmıştır. Hatta birçokları tarafından ortaya atılan bu "daha iyiye giden" dünya tahayyülü temel öznelerinin başında isyanın, ayaklanmanın, savaşın ve askeri mücadelenin yer aldığı tarihin "sonunun" geldiği düşüncesinin de ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Keza bu fikrin ateşli bir savunucusu olan Francis Fukuyama, "Tarihin Sonu" adlı eserinde devletlerin girmiş olduğu "tarih sonrası" dönemde "Batı" tarzı demokrasi anlayışının geliştiği toplumların *şiddetten* arınma süreci hakkında şunları söylemiştir:

> "*İki dünya arasındaki son temas noktası, dünya düzenine ilişkin sorunlara bağlıdır. Komşuları olan belli tarihsel devletlerin kendileri için oluşturduğu bireysel somut tehditleri dikkate almanın da ötesinde, birçok tarih sonrası devlet, belli teknolojilerin çatışma ve şiddete özellikle eğilimli olan tarihsel dünyada yayılmasını engellemede ortak bir çıkar görecektir… Eğer tarih sonrası dünya tarihsel dünyadan gerçekten farklı davranırsa, tarih sonrası demokrasiler kendilerini dış tehditlere karşı korumada ortak bir çıkar görebilir ve demokrasinin şu anda bulunmadığı ülkelerde kökleşmesini desteklerler*…" (Fukuyama, 2012, s.352).

Aynı şekilde, Francis Fukuyama "Tarihin Sonu Mu?" adlı diğer bir makalesinde ilgili sürecin gelişimiyle ve küresel barışı tehdit eden *şiddetin* peyderpey azalmasıyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır:

> "*Şu anda tanık olduğumuz sadece Soğuk Savaş'ın sonu veya savaş sonrası tarihin kısmen geçen bir dönemi değil fakat tarihin sonudur: O da şudur; insanların ideolojik evriminin son noktası ve insani yönetimin nihai bir şekli olarak Batı liberal demokrasinin evrenselleştirilmesi… Tarihin sonunda ortaya çıkan devlet, var olan hukuk sistemi ile insanların evrensel özgürlük haklarını tanıdığı ve koruduğu sürece liberaldir ve yalnızca yönetilenlerin rızası ile ayakta durduğu sürece demokratiktir. Kojeve için bu sözde "evrensel homojen devlet" savaş sonrası Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır- en büyük projeleri Ortak Pazar'ı yaratmaktan daha kahramanca (bir başarıları) olmayan tam da bu gevşek,*

* Dr. Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak- Türkiye. ORCID: 0000-0002-1954-5698.

> *müreffeh, halinden memnun, içe bakan ve zayıf iradeli devletler… Fakat evrensel homojen devlette, bütün öncel çelişkiler çözülür ve tüm insani ihtiyaçlar karşılanır. "Büyük" meseleler üzerine hiçbir mücadele veya çatışma yoktur ve dolayısıyla, generallere veya devlet adamlarına gerek yoktur…*" . (Fukuyama, 1990, ss.98-99).

Francis Fukuyama'nın siyasi teşekküller arasındaki çatışmaların göreceli bir şekilde azalarak "tarihin sonu"nun geleceğine dair ortaya koymuş olduğu bu görüşlere karşı bir dizi araştırmacı ve sosyal bilimci kendi fikirlerini beyan etmişse de Amerikalı yazarın tarih- şiddet ilişkilendirmesine yönelik eser sayısı yok denecek kadar az kalmıştır.[1] Tarihin, kendinin ana öğelerinden biri olan *şiddet* ile olan ilişkisinin ortaya konması ve tarihsel düşünce içerisinde *şiddetin* ve *şiddet* temelli enstrümanların yerinin belirlenmesi üzerine yapılan çalışmaların kısıtlı olması böyle bir kritiğin eksik kalmasına neden olmuştur. Oysaki Fransız tarihçi Arlette Farge'in da söylediği üzere geçmişteki bir dizi katliamın, mücadelenin, savaşın ve zalimliğin birleşiminden ortaya çıkan *şiddet* mefhumunun tarihsel bir yorumlamaya ihtiyaç duyduğu ve onun kontrol edilmesine ve hatta beşerî hayattan silinmesine yardımcı olabilecek çok-özneli bir anlayışın geliştirilmesine yönelik çalışmaların daha fazla olması gerektiği aşikardır (Dwyer, 2017, s.8). Özellikle, toplumsal değişimin ziyadesiyle hızlı yaşandığı günümüz dünyasında *şiddet* ile ilgili yorumların yeni tartışmaları beraberinde getireceği ve yeni bakış açıları ortaya koyarak farklı konuların da ilgili alana dahil edileceği göz önüne alındığında tarihçilere büyük işler düşmektedir. Tarihçiler; *şiddetin* her bir tarihsel süreç içerisinde nasıl ortaya çıktığına ve farklı toplumlarla olan ilgilerinin altını çizilmesine dair soruların cevaplandırılmasında kritik bir rol oynamaktadır:

> "*Buna karşın, Devrim'in bu alanında, her türlü yorumun kamuoyunda yeni teslimiyet veya reddetme biçimleri yarattığı inkar edilemez; düşünce dünyasının veya sokaktaki vatandaşın takındığı yeni tutumlar buna göre belirlenir. Bu ilk önermeden-yorum davranışı, ikincisinden de bir olumlama geliştirilebilir. Tarihin her deviniminden, her döneminden yeni bir özne üretilir. Tarih ve olgu onu meydana getirir, onlar tarafından inşa edilip yeniden temellendirilir, söz konusu özne, tarihin ve onun yorumunun bir öznesidir. Dolayısıyla, yorumların ve tekrar anlamlandırmaların, bu yeni öznenin belirlediği tarihsel ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden düzenlendiği açıkça anlaşılabilir. Michel Foucault ile yeni bir öznenin, aynı anda hem sonsuzluğa uzanan bir yeniden yorumlamayı hem tarihsel bağlamda yeniden inşa edilmeyi bünyesinde barındırdığını kabul ettiğimizde, nihayet her bir tarihi anın nasıl tesis edildiğini, bir toplumun şiddetle olan ilişkisini, şiddet söylemi direngen ya da vicdanlı özneler yarattığına göre şiddete meyilli ya da yumuşak başlı bir erkeğin nasıl ortaya çıktığını ve yeniden yorumlamanın, onu yeni bir kişiliği benimsemeye zorlayan yeni olguları nasıl tetiklediğini anlamaya çalışabiliriz…*" (Farge, 2011, s.28).

Fransız tarihçinin de ifade etmiş olduğu üzere tarihin ve tarihçilerin *şiddet* üzerine yeni çalışmalar yaparak onunla alakalı sorunsallara farklı cevaplar, analizler ve bakış açıları kazandırmak son derece önemlidir. Hatta *şiddetin* temelinde yer aldığı savaş, katliam, acı, travma, isyan, işkence ve zulüm gibi farklı alanları da çalışmak ve bunları *şiddet* ile ilişkilendirerek onun tarihselleştirilmesine katkı sağlanmalıdır (Farge, 2011, s.28.& Dwyer,

[1] Francis Fukuyama'nın ortaya koymuş olduğu "Tarihin Sonu" düşüncesine karşı en büyük eleştirilerden biri Ralf Gustav Dahrendorf tarafından yapılmış ve ABD'li yazarın bu fikrine karşı "Tarihin Yeniden Başlaması" isimli bir nosyon kullanılmıştır. Genel itibariyle bu kavram, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından başlayarak ABD'nin Irak'a girmesine kadar gelen süreci kapsamaktadır. Çoğunlukla XIX. yüzyıl kavramları üzerinden mevcut liberal demokrasinin bir alternatifinin olmadığını söyleyen Dahrendorf, eski Doğu bloğunun çökmesiyle Batı'nın büyük bir kabustan kurtulmasıyla tarihin yeni bir "başlangıç" yaptığını ifade etmektedir. İlgili konuyla alakalı daha fazla bilgi için bakınız: Dahrendorf 2004. Dahrendorf'un yanında aralarında Allan Bloom, Gertrude Himmerfalb ve Pierre Hassner gibi sosyal bilimcilerin de Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" düşüncesine vermiş olduğu çalışma da oldukça kayda değerdir. Fukuyama'nın düşüncelerine karşı yazılmış 6 metinlik makale çoğunlukla Fukuyama'nın gelecekle alakalı olumlu öngörülerinin sanıldığı kadar olumlu olmadığı hususuna temas etmiş ve Avrupa dışında kalan dünyanın Fukuyama'nın öngörüleriyle yaratmış olduğu zıtlığı ortaya koymuşlardır. İlgili çalışma için bakınız: Bloom ve diğerleri 1989, s.19-35.

2017, s.7). Ne var ki, tarihçilerin henüz *şiddet*in tarihsel süreç içerisinde ne anlama geldiğine ve nasıl bir bağlama sahip olduğuna dair sorulara yeterli ve gerekli cevapları verebildiğini söylemek zordur. Daha ziyade bugüne kadar birçok tarihçi ve hatta birçok sosyal bilimci herhangi bir *şiddet* tanımı yapmak yerine *şiddetin* hangi olaylar vasıtasıyla ortaya çıktığını anlamaya çalışmış ve böylece, *şiddeti* aktif/etken bir olgu olmaktan çıkararak pasif/edilgen bir mahiyete oturtmayı denemişlerdir. Diğer bir deyişle, tarihçiler; şiddeti belirli olaylar üzerinden ele alarak onun bu olaylarla olan neden-sonuç ilişkisine ağırlık vererek *şiddetin* toplumsal hayattan atılması ve çıkarılması gereken bir unsur olarak düşünmüşlerdir. Nitekim bu anlayışın da başta Fukuyama olmak üzere birçok küreselci yazarda vuku bulduğu söylemek mümkündür; birçok düşünür tarihin, ayaklanma, iç savaş, isyan, darbe ve savaş gibi unsurdan ibaret olduğunu ve bunların toplumsal ve siyasi hayattan çıkarılmasıyla "tarihin sona ereceğini" söylemişlerdir. Bu nedenle, tarih ile *şiddet* arasındaki ilişkinin tam manasıyla ortaya konması ve kapsamının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bu açıklamalar ışığında da tarihçilerin öncelikli hedefi "şiddet nedir?" ve "şiddetin tarihsel kapsamı ve bağlamı nereye kadar uzanmaktadır?" sorularına cevap vermek ve *şiddeti* formülize ederek onun "kültür" ve "evrensel ahlak anlayışı" ile olan ilişkisini irdelemek olmalıdır.

I

Güney Koreli sosyolog Byung- Chul Chan, günümüz insanının şiddet ile var olan ilişkisini ele aldığı "Şiddetin Topolojisi" adlı eserine şu sözlerle başlamıştır:

> "*Kaybolmayan şeyler vardır. Onlardan biri de şiddettir… Günümüzde aşikarlıktan mahremiyetle, cephesel karşılaşmadan viral bulaşmaya, kaba güçten medyatiğe, fiziksellikten ruhsallığa, olumsuzdan olumluya kayıyor ve derinin altında, satır aralarına, kılcal damarlara ve sinir uçlarına doğru çekiliyor- öyle ki tamamen ortadan kaybolduğu yanılsamasına kapılabiliyoruz…*" (Han, 2018, s.9).

Chul Chan'in de bahsettiği üzere günümüzde birçokları *şiddetin* azalarak etkisini yitirmeye başladığını söylese de bu durumun geçerliliği tartışmaya açıktır zira geçmişte doğrudan ve açık şekilde günlük hayatın bir parçası olan *şiddet*, topolojik bir değişim ve dönüşüm geçirmiş ve kolaylıkla fark edilemeyen, kapalı ve karmaşık bir hüviyet sahibi olmuştur (Han, 2018, s.9). Daha da önemlisi, geçmişte günlük iletişimin, toplumsallaşmanın ve gündelik yaşamın bir parçası olarak aleni bir şekilde var olan *şiddet*, modernitenin ortaya çıkmasıyla değişime uğrayan iktidarın etkisiyle kendini gizleyerek ve merkezden uzaklaşarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, *şiddet*; siyasi ve toplumsal bir manaya sahip olmayı ve fiziksel bir karakter göstermeyi bırakarak bireysel ve ruhani bir hüviyet kazanmıştır. Ayrıca, öznesi geçmişte "sen" olan *şiddetin* günümüzde odağı "ben" olmuş, insanlar arasında dışavurum üzerinden ilerleyen bir fenomen olmayı bırakarak bireylerin iç dünyalarına yön veren dahili bir saldırganlığı tetiklemiş ve önceleri olduğu gibi olumsuzluğu temel almaktan ziyade olumluluk temeline oturmuştur (Han, 2018, s.10). Tarihte sıklıkla görülen işkence, idam, insan kurban etme ve kanlı cezalandırmalar gibi şiddet araçları, günümüzde vicdan, başarı ve performans odaklı olma gibi enstrümanlarla yer değiştirmiştir (Han, 2018, s.10). Aralarında Byung- Chul Han ve nicelerinin bulunduğu sosyologlar, psikologlar, felsefeciler, kriminologlar ve hukukçular *şiddet* kavramı üzerine hatırı sayılır bir literatür yaratmış ve kendi alanlarına yönelik belirli bir kavramsal çerçeve çizmişlerdir. Ortaya koyulan farklı kavramsal çerçevelere yönelik oluşturulan tanımlar ve nosyonlar *şiddet* mefhumuna dair bilgileri derinleştirmiş olsa da Philip Dwyer'ın da ifade ettiği üzere beşerî bilimcilerin çoğu bu derinlikten yeterince faydalanamamış ve *şiddet* mefhumunu bireysel ve toplumsal bir problem olarak görmenin ötesine geçememiştir (Dwyer, 2017, s.8). *Şiddet*; sosyologlar için toplumsal düzensizliğin bir parçası, psikologlar için bireyin ruhsal bozukluklarının temel unsuru, hukukçular için asayişin ve adaletin bozulmasının nedeni ve kriminologlar için de suçun ortaya çıkmasındaki ana ögelerden biri olarak kabul edilmiş ve değerlendirilmiştir. Oysaki tarih; diğer beşerî bilimlerden farklı bir yerde durarak

şiddetin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu tüm kültürel, içtimai ve dini farklılıklarını ele alarak onun kapsamını belirleme ve *şiddetin* kültür ile olan karmaşık ilişkisini ortaya koyabilme imkanına sahip olmuştur. Eğer gerçekten de *şiddet* insan hayatının kaybolmayan unsurlarından biri ise onun günümüze kadar hangi aşamalardan geçtiğini göstermek, toplumsal ve kültürel farklılıklarının altını çizmek ve neyi içerdiğini kavramak tarihin ve tarihçinin işidir.

Şiddetin tarihçiler tarafından gerçek manada ele alınması sürecinin başlangıcında ise Fransa Din Savaşı üzerine kaleme aldığı "The Rites of Violence: Religious Riot in Sixteenth-Century France" makalesiyle Natalie Zemon Davis'in yer aldığı söylenebilir (Davis, 1973). 1973 yılında *Paste& Present* dergisinde yayınlanan bu çalışma içerisinde Amerikalı tarihçi Davis, *şiddeti* birçok tarihçiden ve sosyal biçimde yorumlayarak onun aslında sadece basit bir "barbarlık", "cehalet" ve "vahşilik" örneği olmadığını söylemiştir. *Şiddete* dair tüm unsurların rahatlıkla görülebileceği XVI. yüzyıl Fransa'sında ortaya çıkan *şiddet* silsilesini diğer toplumlardaki benzerlerinden farklı bir yere koymaya çalışan Davis, onun sembolik, geleneksel ve ideolojik bir bağlamının bulunduğunu ifade etmiştir (Davis, 1973, s.52). Davis'e göre, Fransa'da patlak veren din savaşlarında *şiddet* yalnızca cahil, toplumun alt kesimlerinde yer alan okumamış kişiler tarafından değil; aynı zamanda, toplumun sevilen isimleri, aydınları ve üst zümreleri tarafından icra edilmiştir (Davis, 1973, s.53). Bu nedenle, ortaya çıkan bu *şiddet* döngüsü klasik anlayışın dışında bir manaya sahiptir zira Fransa'daki tüm *şiddet* süreci son derece kültürel ve sembolik bağlamlardan ileri gelmiştir. Bilinenin aksine, XVI. Yüzyıl Fransa'sında kurbanların belirli yollarla belirlenmesi ve belirlendikten sonra çeşitli şekillerde infaz biçimlerinin uygulanması *şiddet*in sembolik ve kültürel bağlamına işaret etmiştir. Daha da önemlisi, isyan, ayaklanma, iç savaş ve savaş gibi olaylar üzerinden ele alınan *şiddetin* her zaman benzer temellere, süreçlere ve gerekçelere sahip olamayacağı açık bir şekilde vurgulanmıştır:

> "*Dine dayalı isyanlarda meydana gelen şiddet olayları; susturma, küçük düşürme, imha, cezalandırma, işkence ve infaz mekanizmalarını yasal düzlemde harekete geçirebilen siyasi otoritelerin ve yine aynı şekilde belirli zamanlarda ve yerlerde, yasaları arkalarına alarak öldürme ve yok etme yetkisini kullanabilen askerlerin eylemlerinden, en azından ilkesel olarak farklıdır. XVI. yüzyılın ortalarında, Fransa'da, yukarıda sözü geçen şiddet kaynaklarının tamamına yoğun bir biçimde başvuruluyordu ve bazı durumlarda, bir milis subayını, bir katilden ya da bir askeri, ikonoklazm yapan birinden ayırt etmek zor olabiliyordu. Bununla birlikte, dini amaçlarla şiddete başvuran bir kalabalığı diğerlerinden farklı kılan durumlar söz konusudur…Bu tür grupları, şiddeti meşrulaştıran, hatta şart koşan/emreden siyasi ve ahlaki geleneklerin harekete geçirdiğini görebiliriz. Kentli isyancıların, sefalet içinde yaşayan, köklerinden koparılmış, istikrarsız kitleler değil; genellikle, ait oldukları toplum içerisinde belirgin bir yerleri olan erkekler ve kadınlar olduklarını görebiliriz ve hatta, bu insanlar; zanaatkar ya da daha üst sınıftan vatandaşlar olabileceği gibi, her ne kadar fakir ve vasıfsız olsalar bile komşularının gözünde saygınlığa sahip kişiler de olabilirler. Son olarak, ne kadar acımasız olursa olsun, başvurdukları şiddet biçimlerinin rastgele ve sınırsız olmadığını, tanımlanmış hedeflere yönelik ve geleneksel cezalar ve imha biçimleri arasından seçilen yöntemler olduklarını görebiliriz……*" (Davis, 1973, s.52).

Fransa Din Savaşları esnasında yaşanan *şiddet* olaylarını farklı şekilde değerlendirmeye çalışan Natalie Zemon Davis'in yanında diğer bir Fransız araştırmacı Jean-Claude Chesnais da ortaya koyduğu argümanlarla *şiddet* ile alakalı yeni düşüncelerin doğmasına doğrudan etki etmiştir. *Şiddeti* özel ve kolektif olmak üzere iki farklı başlık altında ele alan Chesnais için *şiddet*, *cürümsel* ve *cürümsel olmayan* olmak üzere ikiyi ayrılmıştır (Ünsal, 1996, s.32). Buna göre, kazalar ve intiharlar *cürümsel olmayan şiddeti* oluşturmuş, her türlü bedensel ve ölümle sonuçlanan aksiyonlar *cürümsel şiddeti* doğurmuştur. Bunun yanında, Chesnais, *kolektif şiddet* başlığı altında iktidar- vatandaş ilişkisini temel almış ve taraflar arasındaki tüm karşılıklı ilişkileri belirli

başlıklar altında tasnif etmiştir (Ünsal, 1996, s.32). İlgili sınıflandırmaya göre, savaş ve zorba devlet iktidarın, vatandaşa olan *şiddetini* oluşturmuş; grev ve terör de vatandaşın, iktidara yönelik *şiddetini* temsil etmiştir (Ünsal, 1996, s.32). Chesnais'in *cürümsel* ve *cürümsel olmayan* bu *şiddet* anlayışı tümüyle fiziksel şiddet üzerine inşa edilmiş olduğundan fiziksel ve dışavurumsal *şiddet* dışındaki hiçbir şiddet unsuru kendine bu yaklaşım içerisinde yer bulamamıştır. Chenais tarafından yapılan ayrıma benzer bir anlayışa bağlı kalan ve erken modern dönemde şiddet mefhumunu irdeleyen Julius Ruff, Fransız tarihçinin tasnifine paralel şekilde kişisel, kolektif ve iktidar- tebaa ilişkisi üzerinden bir gruplandırma yapmıştır (Ruff, 2008). Genel itibariyle, *şiddetin* geçmişe oranla günümüzde oldukça düştüğünü savunan Julius Ruff için *şiddetin* tarihsel gelişimini anlamak oldukça elzemdir. Tarihsel gelişimi net bir şekilde ortaya konamayan *şiddet* kavramının bugüne dair tüm tanımlamaları da eksik kalmış ve başta sosyologlar olmak üzere neredeyse tüm beşeri bilimcilerin ona bakış açısını olumsuz ve karamsar bir hale getirmiştir (Ruff, 2008, s.12). Ruff'a göre, geçmişte yoğunluğu oldukça fazla *şiddetin* günden güne etkinlik alanı kısıtlanmış ve günümüz dünyası *şiddetin* en az olduğu dönemlerden birine kavuşmuştur (Ruff, 2008, s.13). Tarihçilerin sahip olduğu bu olumlu düşüncelerin diğer beşeri bilimciler tarafından benimsenmemesinde de onların sadece bugüne odaklanmaları rol oynamış ve bugün tüm *şiddet* tanımlamalarının temelini oluşturmuştur (Ruff, 2008, ss.13-16). Ruff'un ortaya koymuş olduğu bu şiddet- tarih ilişkisine rağmen kendisinin de belirttiği üzere tarihçilerin belirli bir *şiddet* tanımı oluşturamadıkları ve ona bağlı bir perspektif geliştiremedikleri de aşikardır. Açık bir şekilde, tarihte bir *şiddet* tanımlama sorunu olduğu görülmektedir (Ruff, 2008, s.16).

Tarih ve tarihçiler için belirli bir *şiddet* tanımının bulunmadığına dair argümanı ifade eden tek isim Julius Ruff değildir. Ruff'un yanında tarih ve şiddet ilişkisi üzerine ilk ciddi çalışmayı ortaya koyan isimlerden biri olan Philip Dwyer da benzer bir düşünceyi benimseyerek tarihçilerin ilgili tanımı ortaya koyma konusundaki sıkıntılarını dile getirmiştir. Tarihçiler için *şiddet* basit manada geçmişin sosyal problemleri arasında yer almaktan öteye gidememiştir (Dwyer, 2017, s.8). Diğer bir deyişle, toplumun en önemli sorunlarından biri olarak görülen ş*iddet*, tarihçiler için "geçmişin", diğer beşeri bilimciler için "günümüzün" problemi olmayı sürdürmüştür. Keza *şiddet*in birçok hukuk ve sosyal bilimler sözlüğü içerisinde kendine yer bulamaması ve tanımının yapılamaması bu durumu daha karışık bir hale getirmiştir.[2] 1983 yılında Şakir Altay tarafından hazırlanan "Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü" içerisinde *şiddet*in tanımına yer verilmemiş; mezkûr kavram teşdit, yağma ve yol kesme gibi hukuki fiiller üzerinden ele alınmıştır (Altay, 1983). Şakir Altay gibi Mehmet Erdoğan ve Orhan Hançerlioğlu hazırlamış oldukları eserlerde *şiddet*e dair bir açıklama yapmamış; bu kavramla alakalı herhangi bir izahatta bulunmamıştır (Hançerlioğlu, 1996; Erdoğan, 2010). Öte yandan, Ejder Yılmaz ve Selahattin Bağdatlı gibi isimler tarafından hazırlanmış olan farklı eserler içerisinde de *şiddet* ile ilgili tanımların yer almadığını söylemek mümkündür; *şiddet* mefhumu burada yalnızca toplumsal düzeni bozan ve kaba kuvvet ile var olan olaylar üzerinden değerlendirilmiştir (Yılmaz, 2001; Bağdatlı, 2012, s.647). Öte yandan, ilgili sözlükler arasında *şiddet* kavramına dair en detaylı açıklamalardan birini Cengiz Yelbaşı yapmış ve o, "sertlik" ve "katılık" olarak tanımladığı *şiddet* için "karşıt görüştekilere ikna, inandırma ya da uzlaşma yerine kaba davranma" ve "duygu veya davranışta aşırılık" tabirlerini kullanmıştır (Yelbaşı, 2014, s.590). Fakat Yelbaşı da *şiddet* kavramını toplumsal olaylar üzerinden almış ve yukarıdaki diğer isimlere benzer bir yaklaşım sergilemiştir. *Şiddet*in çoğunlukla toplumsal olaylar üzerinden ele alınması onun fiziksel, psikolojik ve bireysel bağlamının göz ardı edilmesine ve daha da önemlisi, onun tarihsel sürecinin tümüyle geri planda kalmasına sebebiyet vermiştir.

[2] Birçok sosyal bilimler ve hukuk sözlüğü içerisinde "şiddet" müstakil bir başlık olarak ele alınmamış ve sadece belirli olaylar üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buna rağmen bazı temel kaynaklar "şiddet" ile ilgili çeşitli tanımlarda bulunmuş ve az da olsa ilgili konuyla alakalı literatürü oluşturmuştur. Örneğin, Amerikalı Psikologlar Derneği'nin tanımına göre "şiddet"; saldırı, tecavüz veya cinayet gibi durumlara neden olan ileri bir agresyondan ileri gelmiş; Britannica için "şiddet" zarar vermeyi amaçlayan fiziksel bir güç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, "şiddet" fiziksel veya psikolojik bir temele sahip olabilmektedir.

II

Her ne kadar *şiddet*in ne olduğuna veya onu tanımlamaya yönelik çalışma çok olmasa da çeşitli yazarlar *şiddet* ve "tarih" ilişkisini farklı boyutlarıyla ele alarak ilgili meseleye yönelik hatırı sayılır bir farkındalık yaratmaya çalışmışlardır. İlgili sürecin en önemli isimlerinden biri olan ve konuyla alakalı ilk çalışmalardan birini ortaya koyan Hannah Arendt'in "Şiddet Üzerine" adlı çalışması bu düşüncenin güzel örneklerinden biridir (Arendt, 1996). *Şiddet* konusuna dair net bir tanımlama üzerine gitmemiş olsa da Hannah Arendt, *şiddet*i oluşturan ve artıran konuları anlatmış ve *şiddet* ile "ilerlemeci" tarihçilik arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Özellikle, birçoklarının tarihsel süreci veya kronolojik ilerlemeyi sekteye uğrattığını düşündüğü *şiddet*in çoğunlukla bu hüviyetinin dışında bir görev aldığını ve "iktisadi" ve "siyasal" bir süreklilik aracı olduğunu söyleyen Hannah Arendt için *şiddete* dair klasik tüm söylemler önemini yitirmiştir (Arendt, 1996, s.11). Bu nedenle, *şiddet* ile iktidar arasındaki ilişkiler yeniden ele alınmalı ve yeniden sorgulanmalıdır zira taraflar arasındaki tüm ilişkiler "tersine dönmüş" ve "küçük ve büyük güçler arasındaki geleceğe yönelik ilişkide bir tersine dönmenin de habercisi" olmuştur (Arendt, 1996, ss.10-11). Klasik bağlamının dışında düşünülmüş olsa da *şiddet*, halen devletlerin akıbeti konusunda en önemli belirleyicilerden biri olmayı sürdürmüş ve bilhassa, iktidarların iç siyasetinin temel unsurlarının başında gelmiştir. Bu bağlamda, Arendt'in de tarihin önemli unsurlarından biri olarak görmüş olduğu *şiddet*e dair ciddi bir çalışmanın henüz yapılmamış olması dikkat çekicidir ama günümüze kadar süre gelen tarihe ve tarihçilik anlayışına bakıldığında ironik bir şekilde aksi bir durumun gerçekleşmesi çok da mümkün değildir. Diğer bir deyişle, Arendt'in de ifade ettiği üzere herkesin açık bir şekilde gördüğü ve hakkında hiçbir şey bilmeye yeltenmediği bir konu olarak *şiddet* kimse tarafından çalışılmaya değer bir alan olarak görülmemiştir:

> "*Tarih ve siyaset üzerine düşünmeyi iş edinen hiç kimse, şiddetin insan işlerinde daima oynayageldiği muazzam rolün ayırdına varmaktan kendini alıkoyamaz. Durum böyleyken şiddetin nadiren özellikle konu edilmiş olması ilk bakışta şaşırtıcıdır. (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nin son baskısında şiddet konusuna ayırılmış bir başlık bile yoktur.) Bu, şiddet ve keyfiliğin ne ölçüde verili olarak alındığını ve bu yüzden ihmal edildiğini gösterir. Herkesin açıklıkla gördüğü bir şeyi hiç kimse sorgulamaz, incelemez. İnsan işlerinde şiddetten başka bir şey görmeyenler, insan işlerinin "daima gelişigüzel, ciddiyetten ve kesinlikten uzak olduğu" (Renan) ya da Tanrı'nın sonsuza değin daha büyük askeri birliklerin yanında olduğu kanısına varmıştır. Böylelerinin şiddet ya da tarih konusunda söyleyecek başka bir şeyi yoktur. Geçmişe ilişkin kayıtlara anlamlı bir şeyler bulmak için bakan herkes, şiddeti marjinal bir fenomen olarak görmek durumundadır…*" (Arendt, 1996, ss.9-10).

Hannah Arendt'in "Şiddet Üzerine" adlı eserinden sonra *şiddet* ve "tarih" konusunu müstakilen ele alan onlarca sosyal bilimci peyda olmuş olsa da bunların birçoğunun *şiddet* tarifinde bulunduğunu veya en azından bilgilendirici ve ufuk açıcı bir tanımlama yaptığını söylemek zordur. Çoğunlukla, sosyolojik ve felsefi bakış açılarından ileri gelen bu bakış açılarının tarihçilere yardımcı olduğu aşikardır fakat son kertede, tarihçilerin *şiddet* ile ilgili cevaplaması gereken "şiddet nedir?" gibi temel bir soru halen cevap beklemektedir. Tarihçilerin bu konuda henüz ciddi bir açıklayıcı bir anlayış ortaya koyamamaları da *şiddet* ile "şiddetli" arasındaki farkın yeterince vurgulanamamasına ve hatta neyin "şiddetli" olup neyin "şiddetli" olmadığına dair temel ayırımların yapılamamasına sebebiyet vermektedir. Bu ayırımların ve farklılıkların da bilinememesi *şiddet* odaklı çalışan tarihçilerin yalnızca fiziksel meseleleri ön plana alarak günümüzde *şiddet* unsuru olarak görülen durumların geri planda kalması ile neticelenmektedir. Diğer bir deyişle, *şiddet* sözcüğü; Latince kökeni "violare"[3] olan ve birçok dile oradan geçen "violence" kelimesi halen benzer bir karakter göstererek "var olanı yıkmak

[3] Lat. Kırmak, ihlal etmek, var olanı yıkmak, tecavüz etmek, bozmak.

için kullanılan aşırı güç" manasını muhafaza etmiş ve tarihçiler onu bu bağlamda irdelemişlerdir (Buffachi, 2007, s.14). Nitekim Ted Honderich'in *şiddeti* "insanlara veya şeylere zarar veren, yaralayan veya hasar veren fiziksel gücün uygulanması" olarak görmesi (Honderich, 2002, s.91) veya Steger için *şiddet*in; "kuvvet uygulamak", "yaralamak", "onur kırmak" ve "ihlal etmek" gibi bir dizi anlamdan mülhem bir kavram olması bu anlayışın sonucudur (Buffachi, 2007, s.14). Açık bir şekilde, başta tarihçiler olmak üzere birçok sosyal bilimci için *şiddet*in fiziksel tarafı önemlidir ve savaş, cinayet, işkence, diyet, kavga, tecavüz gibi *şiddet*in görülebildiği durumlar tarihin konusunu oluşturmuştur. "Psikolojik şiddet", "biyolojik şiddet", "mobbing", "intihar" ve "travma" gibi durumlar ise bu kapsamın dışında kalmıştır. Fiziksellik veya fiziksel gücün uygulanması tarihçinin *şiddet* algısını oluşturan ve şekillendiren en önemli gösterge olmuş; güç ile *şiddet* neredeyse benzer bir bağlama oturtulmuştur (Buffachi, 2007, s.18). Birçokları gücün varlığını "şiddetli" bir aksiyona bağladığından güç ile *şiddet* arasında doğrudan bir bağ kurmuş ve taraflar arasındaki ilişkinin temelini buradaki bağa atfetmiştir. Gücün ve *şiddet*in birbirinden farklı fenomenler olduğunu savunan Hannah Arendt de bu argümanın kısmen doğru olduğunu söylese de her iki nosyonun tümüyle farklı "şeyler" olduğunu ifade etmiştir (Arendt, 1970, s.37). Ona göre, "güçlü" olan "gücünü" gösterebilmek için çeşitli aksiyonlara başvurmuş ve sonucunda da *şiddet* onun "gücünün" bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır (Buffachi, 2007, s.15). Fakat "güçlü" olanın yapmış olduğu her bir aksiyonun sonucunda *şiddet*in ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir zira *şiddet* belirli bir amaca hizmet eden ve yer yer taraflar arasındaki ilişkinin ve iletişimin oluşturulmasında istifade edilen araçtan başka bir *şey* değildir. Nitekim John Dewey de bu konuyla alakalı olarak benzer bir noktanın altını çizerek "güçlü"nün yapmış olduğu hareketin olası bir yıkım veya zarar ile sonuçlanmasıyla *şiddet*in ortaya çıktığını söylemiştir (Buffachi, 2007, ss.15-16). Keza Hannah Arendt'in ortaya koymuş olduğu düşünceden farklı olarak John Dewey farklı bir noktanın daha altını çizmiştir: Kasıtlılık ve rıza (Dewey, 2021, s.83-87). "Güçlü" olanın yaptığı hareketin *şiddet* olarak görünmesi taraflardan birinin kasıtlı şekilde onu işlemesine ve diğerinin var olan durumu istememesine bağlıdır. Doğal olarak da bu bakış açısı *şiddet* algısını fiziksel olmaktan çıkartarak sonuç odaklı bir hale getirmiş ve olayların amacı, aracı ve sonucu belirleyici bir hal almıştır. Örneğin, bir kişinin kimseye zarar vermeden kapıyı şiddetli veya sert bir şekilde çarpması, bu aksiyonu *şiddet* olmaktan çıkarmış; diğer bir kişinin de kapıyı hafif şekilde kapatarak içeride kalan kişiyi ölüme terk etmesi, onu *şiddet* odaklı bir davranışa dönüştürmüştür (Buffachi 2007, s.14). Herhangi bir kişiye zarar vermediği veya ona yönelik bir tehdit oluşturmadığı takdirde fiziksel gücün sergilendiği tüm durumlar *şiddet* odağının dışında kalmıştır. Diğer bir deyişle, yaralama ve öldürme olmadan *şiddet*, asla *şiddet* değildir.

Yukarıda bahsedilen meselenin yanında *şiddet* ile ilgili başka sorunların da ortaya çıkmasıyla sürecin var olan karışıklığının daha da artabileceğini akılda tutmak gerekmektedir. Şöyle ki geçmişteki olayları inceleyen ve bunların hangilerinin *şiddet* odaklı olduğuna, hangilerinin olmadığına dair bir çalışma yürütmek isteyen tarihçinin karar vermesi gereken mesele *şiddet*in gerçekten kime uygulanırsa *şiddet* olarak görülmesi gerektiğiyle alakalıdır. Bilindiği üzere başta kadınlar, engelliler ve köleler olmak üzere toplumun farklı kesimlerine uygulanan *şiddet* çoğunlukla meşru görüldüğünden birçokları bu gruplara uygulanan *şiddeti* önemsememiş ve onu meşru bir zemine oturtmuşlardır. Örneğin, Antik Yunanların doğan engelli çocuklarına kötü gözle bakmaları, onlara şiddet uygulamaları ve öldürmeleri gibi uygulamalara sahip olması,[4] Romalılarda kölelerin sürekli *şiddet*e uğraması ve dayağın adeta

[4] Antik Yunan döneminde engenlilik önemli bir kusur olarak görülmüş ve engelli çocukların uçurumlardan atılması veya tenha noktalarda kendi kaderlerine bırakılması olağan bir durum olarak kabul edilmiştir. Hatta Spartalılar engelli çocukların öldürülmesine dair kararlar almışlardır. Nitekim Yunanların bu düşünceleri mitolojilerine de yansımış ve bazı kaynaklarda "Tanrıların Tanrısı" Zeus'un Hera'dan olan evladı Hephaistos'u var olan engeli nedeniyle uçurumdan atmış olduğu düşüncesi vurgulanmıştır. Olimpos Dağı'ndan aşağıya atılan Hephaistos'un bu hikayesi Homeros'un "İlyada"sında kendine şu şekilde yer bulmuştur: "*Dayan anacığım, üzgün olsan da dirayetli ol; seni hala çok severim ve istemem hırpalandığını görmek; artık edemem sana yardım, sinirlenmiş olsam bile zira Olimposlu ile mücadele etmek çok zor; hani sana yardım etmek istediğim bir sefer ayağımdan yakalayıp atmıştı beni ilahi eşikten; neredeyse tüm gün yuvarlanmıştım aşağıya doğru ve gün batışıyla düşmüştüm Limni adasına*…". İlgili pasaj için bakınız: Homeros 1991, s.121. Benzer bir şekilde Romalılar da

köleliğin "olmazsa olmazı" haline gelmesi ve birçok toplumda kadınların evlenmiş oldukları eşleri veya babaları tarafından dayak yemesinin kültürel, ahlaki, dini, toplumsal ve hukuki bir meşruiyete dayanması, [5] *şiddet*in çoğunlukla olağan bir eylem olarak görülmesine neden olmuştur. Diğer bir deyişle, başta kadınlara, engellilere ve kölelere uygulanan *şiddet* çoğunlukla *şiddet* olarak görülmemiş ve onların varoluşlarının bir sonucu ve belki de "kaderi" olarak düşünülmüştür. Hatta insanların dışında kalan hayvanlara ve çevreye yönelik *şiddet* faaliyetlerini de düşündüğümüzde süreç daha karmaşık bir hüviyet kazanmıştır (Dwyer, 2017, s.11). Dolayısıyla, günümüzde *şiddet* olarak görülen birçok husus geçmişte olağan olarak kabul edildiği için tarihi kaynaklarda kendilerine yer bulamamış ve tarihin konusu olmaktan çıkarak *tarihsiz* yığınların oluşmasına etki etmiştir (Blackhawk, 2008, s.5).

Öte yandan, yukarıda ele alınan "Şiddet nedir?" sorusuna ek olarak *şiddet* ve "tarih" ilişkisinin daha yoğun şekilde irdelenmesine olanak tanıyan diğer bir mesele de *şiddetin* meşrulaştırılmasıyla alakalıdır. Bilindiği üzere aralarında Niccolo Machiavelli, Jean Bodin, Giovanni Botero ve Thomas Hobbes gibi birçok ismin yer aldığı filozoflar ile Max Weber, Walter Benjamin ve Jacques Derrida gibi modern dönem düşünürleri *şiddet*i farklı boyutlarıyla ele alarak onun farklı bağlamlarına temas etmişlerdir.[6] Genel itibariyle, "Gemeinschaft"[7] veya insanlar üzerindeki otoritesini hâkim kılmaya çalışan siyasi erkin sahip olduğu meşruiyet ile fiziksel güç noktasında tekelleşmesi onun kendi varlığı ve toplumun insicamı adına yer yer *şiddet*e başvurabilmesine zemin hazırlamıştır (Weber, 2004, s.I). XX. yüzyılın başlarında "fiziksel gücün meşru kullanımının tekeli" üzerinden *şiddet*i ele alan ve onun, modern devlet olan ilişkisine önem veren Alman düşünür Max Weber adına geçmişte oldukça farklı şekillerde ele alınan ve normal olarak görülen *şiddet*; modern devletlerin kendi otoritelerinin kurulması noktasında faydalandığı bir enstrümana dönüşmüştür (Weber, 2004, s.34). Daha da önemlisi, geçmiş dönemlerde günlük hayatın bir parçası olan *şiddet*in kullanımı kısıtlanarak yalnızca modern devletin kontrolüne bırakılmıştır. Bu nedenle, devlet veya siyasi erk var olan gücünü gösterebilmek için *şiddete* başvurma hakkına sahip olmuş ve bu hakkı da sadece izin verdikleriyle paylaşmıştır:

> "*Şiddet, elbette, devletin başvurabileceği olağan veya yegâne yöntem değildir. Bu inkâr edilemez. Fakat o, devlete özgü araçlardır ve devletin şiddetle ilişkisi günümüzde daha bir içli dışlıdır. Geçmişte başta kabileler olmak üzere çeşitli toplulukların fiziksel şiddete*

engelli çocuklara karşı olumsuz bir tavır takınmış olup onların yalnızca dilencilik ve benzer işlerde çalışmalarına izin vermişlerdir. İlgili konuyla alakalı bakınız: Jaeger 2005, s.26.

[5] Romalılarda kölelik müessesi içerisinde şiddet önemli bir yer tutmuş ve kadın veya erkek farketmeden köleler çoğunlukla efendileri tarafından dövülmüş, suiistimal edilmiş veya hor görülmüştür. Bunun güzel bir örneğini Romalı şair Juvenal şu şekilde vermiştir: " *Ne yaptıklarını ve gün içinde nelerle uğraştıklarını, ince ayrıntılarıyla, değerlendirmeye değer… Bir kölenin üzerinde sopalar kırılır, kayışlar ve kırbaçlar kovalar birbirini; öder bazı kadınlar işkencecilere yıllık ücretlerini. Köleler kırbaçlanır, o sırada efendi dinler kız arkadaşlarını bir şeyler karalarken veya incelerken bir elbise üzerindeki altın şeridi. Efendi okurken hesap listesini onlar dövülürler, dövülürler dövenler yoruncuya dek. Ardından adalet yerini bulduğunda korkunç bir ses "Götürün şunları" diye ağlar efendinin ki evi Sicilyalı bir tiranın mahkemesinden az zalim olduğunu söylemek mümkün değildir… Kafası yarılmış, göğüsleri ve omuzları çıplak, köle kız, bahtsız Psecas sahibesinin saçını yapmakta; "bu bukle neden dışarı fırlıyor?" diye sorar ve işte o anda boğa derisinden bir kayış, bir cezayla anında, kaçan bir lüle saçın hazır acısını çıkarmaya…*". İlgili metin için bakınız; Juvenalis 1881, s.292-293.

[6] Yukarıda bahsi geçen düşünürlerin eserleri için bakınız: Machiavelli, 1994; Hobbes 1998; Bodin 1955; Botero 1593; Derrida 2014; Benjamin 2014; Weber 2004.

[7] Alman düşünür Ferdinand Tönnies tarafından sosyolojiye kazandırılan kavramlardan biri olan "Gemeinschaft", çoğunlukla sanayi öncesi toplumlar adına kullanılmış olup insanların birlikte kalma arzularından ileri gelmiş olan pre-kapitalist içtimai bağları vurgulamıştır. Bu bağlamda, diğer insanlarla birlikte olabilme ve onlarla birarada yaşama içgüdüsüne sahip olan insanların oluşturduğu her türlü cemaat ve toplum dışı komün "Gemeinschaft" olarak görülmüştür. Kahir ekseriyetle, benzer dünya görüşlerine, tecrübelere ve geçmişe sahip olan bu insanlar küçük gruplar halinde biraraya gelerek dışarıya kapalı ve diğerlerine güvensizlikliğin hat safhada olduğu yapılar kurmuşlardır. Aynı zamanda, yeteneklerin, becerilerin ve başarıların geri plana atılarak toplumsal statülerin ön planda tutulduğu bu yapılar, kendi içlerinde oldukça katı toplumsal deneyim mekanizmalarına sahip olup üyeleri üzerindeki kontrolü bu şekilde sağlamaya meyil göstermiştir zira "geniş bir aile" olarak da değerlendirilmiş olan bu topluluklar içerisinde aidiyet fikri, dayanışma düşüncesi ve ortak bir amaca yönelme gibi durumlar ziyadesiyle önemlidir. Bu nedenle, bu tarz yapılar kendileri dışındaki dünyaya güvensiz bir şekilde yaklaşarak onlara karşı şiddeti olağan olarak görmüştür. Daha da önemlisi, grubun içerisinde yer alan üyelerin grubun normlarına ve kurallarına karşı olası karşı-tutumları da çoğunlukla kolektif bir şiddetle bertaraf edilmeye çalışılmış ve aralarında yaralama, linç, infaz ve idam gibi durumlar yaygın bir şekilde görülmüştür. "Gemeinschaft" kavramının şiddet ile alakası için bakınız: Barclay ve diğerleri 2004, s.7-22.

> *başvurmaları tamamen normal karşılanan bir durumdu. Günümüzdeyse, tam aksine, devletin, belirli bir bölge içerisinde, meşru fiziksel şiddet tekeli üzerinde (başarılı bir biçimde) hak iddia eden bir tür insan topluluğu olduğunu söyleyebiliriz. Yetki alanını tanımlayan bu "bölge" ya da "toprak" fikri, temel ve belirleyici bir özelliktir. Günümüz özelinde düşünecek olursak, diğer tüm örgüt ya da bireylerin fiziksel şiddet kullanma hakları, ancak devletin izin verdiği ölçüde ileri sürülebilmektedir. Devlet, şiddete başvurma 'hakkına' sahip yegâne kurum olarak görülmektedir…*" (Weber, 2004, s.33).

Modern devletler ve sahip olduğu bu hakkı paylaştığı tüm bireyler ve müesseseler "meşru" bir şekilde *şiddet*i kullanmışlar; kendileri dışında kalan tüm unsurların *şiddet*e başvurmasını da "gayri meşru" olarak görmüşlerdir. Meşru gücün uygulamış olduğu *şiddet* de hukuki veya siyasi bir gerekçeye dayandırıldığından *şiddet* olarak görülmekten çıkmış; *şiddet*in kaynağı bir eylemin *şiddet* olarak değerlendirilip değerlendirilmemesine olanak sağlamıştır. Örneğin, 1950'lerin başında Rumenlerin "Experimentul Piteşti" adını vermiş oldukları ve iktidarda bulunan Romanya Komünist Partisi'nin girişimleriyle tutuklanmış olan Yahudilerin, Hristiyanların ve çeşitli dini grupların "yeniden eğitilmesi" amacıyla türlü işkencelere tabi tutulması birçokları için "gayri meşru" bir durum olarak görülse de hukuki ve siyasi manada "meşru" bir temelden ileri gelmiştir (Ionescu, 2019). Aynı şekilde, Sovyet lider Josef Stalin'in hem kendi iktidarı hem Komünist Parti'nin bekası adına girişmiş olduğu ve bir dizi katliamın, sürgünün ve suikastın gerçekleştiği "Büyük Temizlik" sürecinin başlangıcı olarak görülen Moskova Duruşmaları'nın dönemin hukukçularının desteğini alarak hukuki bir bağlama oturtulması da bu *şiddet* sürecini "meşru" hale getirmiştir (Davies, 2006, s.195; Conquest, 2021). Öte yandan, düşüncelerini İslami gerekçelere dayandırarak "adil" bir savaş nedenine sahip olduğunu iddia eden Usame Bin Ladin'in Müslümanları ABD'ye ve onun müttefiklerine mensup sivilleri ve görevlileri öldürmeye davet etmesi[8] veya Marksist- Leninist çizgide olan Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin girişmiş olduğu terör faaliyetlerine halkı davet ederek devrim yapma çağrısında bulunması da *şiddet*in "gayri meşru" tarafını ortaya çıkarmıştır (Brittain, 2015). Dolayısıyla, *şiddet* farklı güçlerin kendilerini ve kendi "davalarını" veya "mücadelelerini" haklı gösterebilmek ve onu meşru kılabilmek için başvurdukları ana metot olmuş ve *şiddet*in nasıl algılanması gerektiğine dair büyük bir sorunsalın doğmasını tetiklemiştir. Son kertede, meşru olsun ya da olmasın tüm güç odakları kendi "haklı savaşlarını" *şiddet* kullanarak meşrulaştırmaya, haklı göstermeye ve kitleleri etkileri altına almaya çalışmışlardır. Doğal olarak, her iki tarafın da kendi mücadelesini meşru kılmaya çalışması *şiddet*in varlığına dair önemli bir sorunsalı ortaya çıkarmıştır.

Tarihçilerin *şiddet* algılamaları üzerine var olan bakış açılarını ve düşüncelerini ciddi manada etkileyen ve mevcut sorunsalın çerçevesini daha da genişleten diğer bir husus da *şiddet*in kültürel farklılıklarıyla alakalıdır. Birçok araştırmacı ve tarihçi sahip olduğu ahlaki ve kültürel bakış açısını esas alarak farklı kültürler içerisinde *şiddet* olarak gözükmeyen meseleleri açık bir şekilde *toplumsal şiddetin* içselleştirilmesine ve hatta *şiddet*; geri kalmış olarak adlandırılan bu toplumların bireye özgürlük tanımamalarının ve dayatmış oldukları kurallarla onlara boyun eğdirmeye çalıştıklarının bir sonucu olarak görülmesine neden olmuştur. Oysaki bir kültürde

[8] 23 Şubat 1998 tarihli fetvada aralarında Usame bin Ladin, Eymen el-Zevahiri ve Şeyh Mir Hamza gibi isimlerin bulunduğu 5 El-Kaide üyesi, ABD'lilerin ve onların müttefiklerin öldürülmesinin her Müslümanın görevi olduğunu ifade etmiş ve tüm küffarların Müslüman topraklarından defedilmesi gerektiğinin altını çizmiştir: "*Allah'ın emri gereği, tüm Müslümanlara şu fetvayı veriyoruz: Amerikalıları ve müttefiklerini -sivil ve asker- öldürme hükmü, mümkün olan her ülkede bunu yapabilen her Müslüman için bireysel bir görevdir. Mescid-i Aksa'nın ve Mescid-i Haram'ın (Mekke) ellerinden alınması ve ordularının, bir daha hiçbir Müslümanı tehdit edemeyecek bir biçimde yenilgiye uğratılarak tüm İslam topraklarından defedilmesi için bunu yapmak şarttır. Bu, Yüce Allah'ın, "Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın," ve "Fitne kalmayıncaya, bütün din ve ibadet Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın." sözlerine uygundur. Biz -Allah'ın yardımıyla- Allah'a inanan ve mükâfatını almak isteyen tüm Müslümanlara, Allah'ın emrine itaat edip Amerikalıları öldürme, yer ve zaman farketmeksizin, fırsat bulduklarında mallarına ve paralarına el koyma çağrısı yapıyoruz. Bununla birlikte; İslam ulemasını, liderleri, gençleri ve askerleri, şeytani ABD birliklerine ve onlarla işbirliği yapan şeytanın yandaşlarına karşı baskınlar düzenlemeye, onlara destek olup arka çıkanları ibret-i alem için azledip sürgün etmeye davet ediyoruz…*".
İlgili fetvanın tam metni için bakınız: (https://irp.fas.org/world/para/docs/980223-fatwa.htm). İlgili fetva ve cihat kavramı için bakınız: Turner 2002.

hiçbir şey ifade etmeyen veya açık bir şekilde *şiddet* unsuru olarak görülen bir pratiğin başka bir kültürde çok daha farklı bir bağlama sahip olduğu veya en azından *şiddet* unsuru olarak görülmediği aşikardır (Lévi-Strauss, 2013, s.58). Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un da bahsettiği üzere farklı kültürlerin inanışları ve pratikleri hakkında değerlendirmeye varabilecek ortak bir ölçüt yoktur ve bu nedenle, evrensel değerlerin herkes tarafından benimsenemeyeceğini kabul etmek ve farklı bir ahlak ve kültür anlayışına sahip insanlara önyargı ile yaklaşarak onları cezalandırmaya çalışmak çok da rasyonel değildir (Lévi-Strauss 2013, s.58). *Şiddet* bu sürecin belirleyici unsurlarından biri olarak bir kültürün, diğerini aşağılaması veya tahkir etmesine götürmüş ve neredeyse "geri kalmışlığın" alametlerinden biri olarak görülmüştür (Lévi-Strauss, 2013, s.57). Birçok Afrika ve Ortadoğu ülkesinde uygulanan ve erkeklerin kadınlara uyguladığı *şiddetin* bir parçası olarak görülen "kadın sünneti" işbu anlayışın güzel bir göstergesidir. Özellikle, Afrikalı göçmen sayısının artmış olduğu Fransa'da sıklıkla görülen bir pratik olan kadın sünneti, Fransızlar tarafından *şiddet* unsuru olarak görülmüş ve bununla alakalı ciddi tedbirler alınmıştır (Lévi-Strauss, 2013, s.55). Oysaki Lévi-Strauss'un da ifade ettiği üzere kadın sünnetine benzer şekilde Fransa'da da erkek sünneti sıklıkla görülmekte ve erkek sünneti birçokları tarafından "normalleştirilerek" herhangi bir *şiddet* unsuru olarak görülmemektedir (Lévi-Strauss, 2013, s.55). Hatta birçokları erkek sünnetinin kadın sünnetine kıyasla son derece sorunsuz yapıldığını düşünerek onu meşru kılmaya çalışmışlardır fakat nihayetinde, her ikisinin de benzer bir *saldırganlık* unsuru olduğu açıktır. Afrika'da ve Ortadoğu'da herhangi bir *şiddet* ve *saldırganlık* unsuru olarak görülmeyen kadın sünneti, Fransızlar tarafından geri kalmışlık odaklı bir *şiddet*in göstergesidir. Öte yandan, Fransa'da sıklıkla karşılaşılan ve kadın sünneti ile benzerlik taşıyan erkek sünneti ise Hristiyan geleneğinin bir parçası olarak görülmüş ve bu nedenle, erkek sünneti *şiddet*ten arındırılarak normalleştirilmiştir. (Lévi-Strauss 2013, s.56-57). Dolayısıyla, tarihçilerin, "kadın sünneti" örneğinde olduğu gibi *şiddetin* kültürel bağlamı ve toplumdaki yeri noktasında büyük bir sorunsalı tecrübe edeceği açıktır zira tarihsel süreç içerisinde benzer örnekleri fazlasıyla görmek mümkündür. Örneğin, Amerika'nın eski medeniyetlerinden biri olan Azteklerde dini ritüeller ve dönemsel kutlamalar için insan kurban etme yaygın bir gelenekti ve Aztek toplumunun bunu bir *şiddet* olarak görmediği bilinen bir gerçektir (Collins, 1974, s.420). Aynı şekilde, Antik Hint medeniyetinde sıklıkla görülen *suttee*[9] anlayışı ile yine erken dönem Hindistan'ında karşılaşılan bir pratik olan ve Müslümanlarla savaşan Hinduların, Müslümanların ellerine geçmesini istemedikleri eşlerini, kız kardeşlerini ve annelerini toplu şekilde ateşe atarak öldürme geleneği "jauhar"ın Hindular tarafından fedakarlık ve kahramanlık olarak görülmesi *şiddet*in kültür ile olan karmaşık ilişkisini gözler önüne sermektedir (Battin, 2015, s. 285).[10] Her iki Hindu geleneğinin de bölgeye aşinaya olmayan Müslümanlar gibi yabancı unsurlar tarafından *şiddet* olarak görülmesi de olağandır. Kültürü oluşturan değer yargılarının, bakış açılarının ve algılamaların farklılığı göz önüne alındığında *şiddet* ile "kültür" ilişkisinin tarihçiler adına son derece karmaşık ve içinden çıkılması zor bir mesele haline geldiği açıktır:

> "*Öyleyse, bariz olanı belirtmek pahasına, herhangi bir zamanda bir toplumda kabul edilebilir olan bir davranışın, başka bir toplumda öyle olmadığı söylenebilir. Nitekim*

[9] "Sati" olarak da bilinen ve kökleri Antik Hint dönemine kadar uzanan "Suttee"; çeşitli nedenlerden ötürü eşini kaybetmiş olan dul kadınların da onlara eşlik ederek intihar etmelerine verilen isimdir. Çeşitli seremoniler ve ritüeller ile başlayan intihar süreci, dul kalmış olan kadına eşine ait çeşitli eşyaların takdimi ile devam etmekte ve ardından yakılan ateşe kendini atarak sona ermektedir. Çok uzun süre kadim bir Hint geleneği olarak devam eden "Suttee", XIX. yüzyılda bölgede hakim olan İngilizler tarafından yasaklanmıştır. İlgili konuyla alakalı bakınız: Thompson, 1928; Hawley 1994.

[10] İlgili geleneğe tanıklık ederek anlatan isimlerden biri Hindistan'da hüküm sürmüş Babürlüler döneminde vezirlik yapmış olan Ebü'l Fazıl ibn Mübarek'tir. Babür Sultanı Ekber Şah döneminde veziriazamlık yapan Fazıl ibn Mübarek kaleme almış olduğu "Ekbername"' içerisinde yer alan "Chittor Kalesi Kuşatması"nda gördüklerini şu şekilde anlatmıştır: "*Rájáh Bahgwántdás, bunun Johar ateşi olduğunu açıklayarak konuyu çözüme kavuşturduğunda, imparatorun maiyetindekiler, bu yangının anlamı hakkında çeşitli tahminlerde bulunuyorlardı. Bahgwántdás, Hindistan'da, bu unutulmaz gecede de gerçekleşmiş olması muhtemel olana benzer bir felaket meydana geldiğinde, kuru yakıt ve yağla kaplanmış diğer yanıcı maddelerle birlikte bir yığın sandal ağacı ve hoş kokulu ilaçlar hazırlandığını, çatışmaların ölümle sonuçlanıp erkeklerin katledildiği anlaşıldığı anda sorumluluğun maktullerin eşlerine teslim edilip, bu savunmasız ve talihsiz kadınların, üzerlerine yerleştirilen yığının ateşe verilmesi suretiyle yakılıp küle çevrildiklerini ekler…".* Eserde yer alan ilgili kısım için bakınız: ibn Mübarek 1834, s.33.

> *gördüğümüz gibi, belirli insan davranışı biçimlerine karşı yeni duyarlılıklar ortaya çıktıkça, şiddet karşıtı tutumlar (bazen radikal bir biçimde) zamanla değişmektedir. Koca dayağı ve evlilikte zorla ilişkiye girme gibi eylemlerin yaygın olarak şiddet biçimleri olarak kabul edildiği toplumlarda veya kültürlerde bu tür eylemlerin bir zamanlar makul veya hoş karşılandığı sıklıkla görülebilir (ve bu durum dünyanın birçok bölgesinde hâlâ geçerlidir). Francisca Loetz, şiddetin, temel olarak bir toplumun şiddet olarak kabul ettiği şey olduğunu yazarak bu ikilemi uygun bir biçimde özetlemektedir. Bu nedenle, genellikle kendi deneyimlerimizden kaynaklanan bir bakış açısıyla yanıtlayacağımız "Şiddet nedir?" sorusu yerine, "Herhangi bir toplumda şiddeti şiddet yapan nedir?" diye sormamızı önermektedir. Bu, en azından tarihçilerin, şiddet algılarının ve kavramlarının zamanla nasıl değiştiği üzerine derinlemesine düşünmelerini mümkün kılar…*". (Dwyer, 2017, s.15).

III

Şiddetin tüm bu coğrafi, kültürel ve sosyal boyutları göz önüne alındığında şiddetin çok-boyutlu bir kavram olduğu aşikardır. Şiddetin çok-boyutlu bir kavram olması onun tam olarak nasıl algılanması gerektiğine dair ciddi bir handikap oluşturmuş ve net bir tanımının yapılabilmesini zorlaştırmıştır. Şiddete dair tanımının yapılmasındaki bu zorluk tarihçileri de etkilemiş ve tarihçiler, şiddetin tarih içerisindeki yerine kısıtlı ölçülerde temas edebilmişlerdir. Şiddetin tarih ve tarihçiler ile olan kısıtlı teması da çoğunlukla ilgili kavramın hangi olaylar üzerinden ele alınması gerektiğine dair düşünceyle ilintili olmuş ve tarihçiler, şiddetin ne olduğuna ve nasıl bir tarihsel ve kültürel bağlama oturması gerektiğine dair soruları geri plana itmişlerdir. Oysaki şiddetin kültürel ve sosyal derinliği göz önüne alındığında şiddetin sürekli olarak değişen bir tutumunun olması günümüze bakarak belirli olayları şiddet olarak görmeyi meyleden tarihçilerin işini zorlaştırmıştır. Bu nedenle, tarihçilerin şiddet algılamalarının ve şiddete dair bakış açılarının nasıl değiştiği konusu üzerine odaklanarak tarih yazınında yeni bir tarih- şiddet ilişkisi ortaya koymaları gerekmektedir.

Kaynakça

Allan Bloom, P. H. (1989). Responses to Fukuyama. *The National Interest*, 19-35.

Altay, Ş. (1983). *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü.* Ankara: Bilgi.

Arendt, H. (1970). *On Violence.* Orlando: HBJ Books.

Arendt, H. (1996). Şiddet Üzerine. *Cogito*, 7-23.

Battin, M. P. (2015). *The Ethics of Suicide: Historical Sources.* (M. P. Battin, Dü.) Oxford: Oxford University Press.

Benjamin, W. (2014). Şiddetin Eleştirisi Üzerine. *Şiddetin Eleştirisi Üzerine.* içinde İstanbul: Metis.

Bilgisel, D. (2018). Olağanüstü Hâller Yaratmak: Benjamin-Adorno Ekseninde Şiddet. *Poedat Konferansı.* İstanbul.

Blackhawk, N. (2008). Violence over the Land: Indians and Empires in the Early American West. Londra: Harvard University Press.

Bodin, J. (1955). *Six Books of the Commonwealth.* (M. Tooley, Dü.) Oxford: Basil Blackwell.

Botero, G. (1593). *Razon de Estado.* (A. d. Herrera, Çev.) Madrid: Luyz Sanchez.

Bowman, P. T. (2005). Understanding disability : inclusion, access, diversity, and civil rights. Connecticut: Praeger Publishers.

Bufacchi, V. (2007). *Violence and Social Justice.* New York: Palgrave.

Collins, R. (1974). Three faces of cruelty: Towards a comparative sociology of violence. *Theory and Society*, 415–440.

Conquest, R. (2018). The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties. Londra: The Bodley Head.

Crusaders, J. A. (1998, Şubat). *IRP.* Federation of American Scientists: https://irp.fas.org/world/para/docs/980223-fatwa.htm adresinden alındı

Dahrendorf, R. (2004). Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak. Reden und Aufsätze Der Wiederbeginn der Geschichte. Münih: C.H. Beck.

Davies, N. (2006). Europe at War 1939-1945: No Sample Victory. Londra: Macmillan.

Davis, N. Z. (1971). The Rites of Violence: Religious Riot in Sixteenth-Century France. *Past & Present*, 51-91.

Derrida, J. (2014). Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli. *Şiddetin Eleştirisi Üzerine.* içinde İstanbul: Metis.

Dywer, P. (2017). Violence and Its histories: Meanings, Methods, Problems. *History and Theory*, 7-22.

Elaine Barclay, J. D. (2004). The Dark Side of Gemeinschaft: Criminality within Rural Communities. *Crime Prevention and Community Safety, 6*, 7-22.

Erdoğan, M. (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri.* İstanbul: Ensar.

Farge, A. (2011). *Lugares para a Historia.* (F. Scheibe, Çev.) Belo Horizonte: Autentica Editora.

Friedman, T. (2000). *The Lexus and the Olive Tree.* New York : First Anchor Books.

Fukuyama, F. (1990). Tarihin Sonu mu? (C. Badem, Dü.) *Dünya Solu, 6*, 96-119.

Fukuyama, F. (2012). *Tarihin Sonu.* İstanbul: Profil Yayınları.

Halwey, J. (1994). Sati, the Blessing and the Curse: The Burning of Wives in India. Oxford: Oxford University Press.

Han, B. -C. (2016). *Şiddetin Topolojisi.* İstanbul: Metis.

Hançerlioğlu, O. (1996). *Toplumbilim Sözlüğü.* İstanbul: Remzi.

Hobbes, T. (1998). *Leviathan.* Oxford: Oxford University Press.

Homeros. (1996). *Iliada.* (E. Crespo, Çev.) Madrid: Editorial Gredos.

Honderich, T. (2002). *After the Terror.* Manchester: Edinburgh University Press.

Ionescu, A. (2019). Witnessing Horrorism: The Piteşti Experiment. *SLOVO, 32*(1), 53-74.

Jonhson, J. T. (2002). Jihad and Just War. *First Things*, 12-14.

Juvenalis. (1881). *The Satires of Juvenal, Persius, Sulpicia, and Lucilius.* (L. Evans, Çev.) New York: Harper% Brothers.

Lévi-Strauss, C. (2017). *Hepimiz Yamyamız.* İstanbul: Metis.

Machiavelli, N. (1961). *Il Principe.* Torino: Einaudi.

Machiavelli, N. (1994). *Hükümdar.* (N. Güvenç, Çev.) İstanbul: Anahtar.

Mübarek, i. (1834). An Account of the Siege and Reduction of Chaitur by the Emperor Akbar. M. D. Price içinde, *Miscellaneous Translations from Oriental Languages.* Londra: Samuel Bentley.

Ruff, J. (2008). *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800).* (D. Türkoğlu, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Steger, M. B. (2009). *Globalisms.* Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.

Thompson, E. (1928). Suttee: A Historical And Philosophical Enquiry Into The Hindu Rite Of Window Burning. Londra: George Allen& Unwin Ltd.

Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş bir Şiddet Topolojisi. *Cogito*, 29-37.

Weber, M. (2004). *The Vocation Lectures.* Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Yelbaşı, C. (2014). Fransızca- İngilizce- Almanca Karşılıklarıyla Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü. Ankara: Sim.

Yılmaz, E. (2005). *Hukuk Sözlüğü.* Ankara: Yetkin.

Yunt Dağındaki Aigai İle Temnos Antik Kenti Arasında Yürüyüş Rotası Önerisi[1]

Mehmet ÜZÜLMEZ[2]

Giriş

Günümüz şehirlerinde insanoğlu, kalabalık, gürültülü, kirli ve stresli bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedir. Buna ek olarak 2019 yılında ortaya çıkan Covid 19 salgını, insanları evlerine kapatmış ve insanları daha stresli bir duruma sokmuştur. Bu durumda insanlar şehir hayatından kısa süre de olsa kaçmak için çeşitli çareler aramaktadır. Bu çarelerden biri de ekoturizmdir. Ekoturizm kavramı 1983 yılında tanımlanmasına rağmen kamuoyu tarafından önemli kabul edilmesi ve gelişiminin hız kazanması 2000'li yıllarda başlamaktadır (Türker, 2013). Uluslararası Ekoturizm Derneği (TIES) ekoturizmi, doğal alanlara yapılan, doğal çevreyi koruyan ve yerel halkın öğrenimini ve geleneklerini en iyi şekilde sürdürerek refahını arttıran sorumlu seyahatler olarak tanımlamıştır (www.ecotouris.org, 2022). Dünya Turizm Örgütü'ne göre ise ekoturizm, turistlerin amacının doğal alanlarda geleneksel kültürleri deneyimlemek, gözlemlemek olduğu, öğretici ve yorumlayıcı özellikleri olan, genel olarak küçük gruplar için organize edilen ve yerel ölçekli işletmelerin servis sağlayıcı olarak kullanıldığı, doğal ve sosyo-kültürel çevrede olumsuz etkilerin minimum düzeye çekildiği, yerel halka alternatif istihdam imkânı sunarak ekonomik katkı sağlayan, doğal ve kültürel değerlerin yerel halk ve turistler tarafından korunması noktasında farkındalık oluşturan, doğa temelli bir turizm çeşididir (www.unwto.org, 2022). Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere ekoturizm genel olarak doğanın içinde gerçekleşmekte ve doğaya zarar vermeden yerel halkı kalkındırmak amacıyla yapılan faaliyetlerdendir.

Dünyada ekoturizmin yaygınlaşmasıyla birlikte turizm rotaları ön plana çıkmaktadır. Lourens, turizm rotalarını bir ana tema kapsamında birbirinden farklı bir dizi çekiciliği bir araya getiren ve ziyaretçilerin bir yerden başka bir yere seyahat etmesi sebebiyle bölge turizmini harekete geçiren bir seyahat çeşidi olarak ifade etmiştir (Lourens, 2007). Turizm rotaları, turistlerin eğitsel deneyimlerini arttıran, doğal ve kültürel çekiciliklerin bulunduğu bir bölgeye yönelik olarak yapılan ve turistlerin yürüyerek, at sırtında veya motorlu araçlarla gerçekleştirdikleri bir turizm biçimidir. Meyer'de turizm rotalarında seyahatlerin bireysel gerçekleşebildiği gibi organize olarak yapılan turlara da rastlanılmakta olduğunu ve rotaları kapsadığı alan ve mesafe açısından farklılık gösterdiğini, yerel, bölgesel ve uluslararası olabildiğini ifade etmiştir (Meyer, 2004).

Turizm rotaları genellikle doğal, kültürel, el sanatları, önemli kişiler, din ve yemek gibi temalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çeşitli ülkelerde ortaya konmuş söz konusu temalar üzerine birçok turizm rotası bulunmaktadır. Bunların ilki olan kırsal alanlara yönelik turizm rotası, 1925'de geliştirilen ve Kuzey Amerika'nın yerel el sanatlarını izleme imkânını sunan Appalaş Dağları Rotası'dır (Hayes and Macleod, 2008). Avustralya'da Queensland Kültürel Miras Rotası, Avusturya'daki Mozart Rotası, İspanya'da Endülüs Mirası Rotası, Kanada'da Niagara Şarap Rotası, İngiltere'de Lune Nehri Millennium Rotası ve İskandinavya yarımadasında Viking Rotası gibi dünya üzerindeki turizm rotaları örnek olarak verilebilir (Türker, 2013). Ülkemizde ise turizm rotaları son yıllarda popülerliğini arttırmaya ve bu konu üzerinde akademik çalışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır

[1] Bu çalışmanın özeti II. Uluslararası Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumunda (21-23 Eylül 2022) sunulmuş ve bildiri kitabında özet olarak yayınlanmıştır.

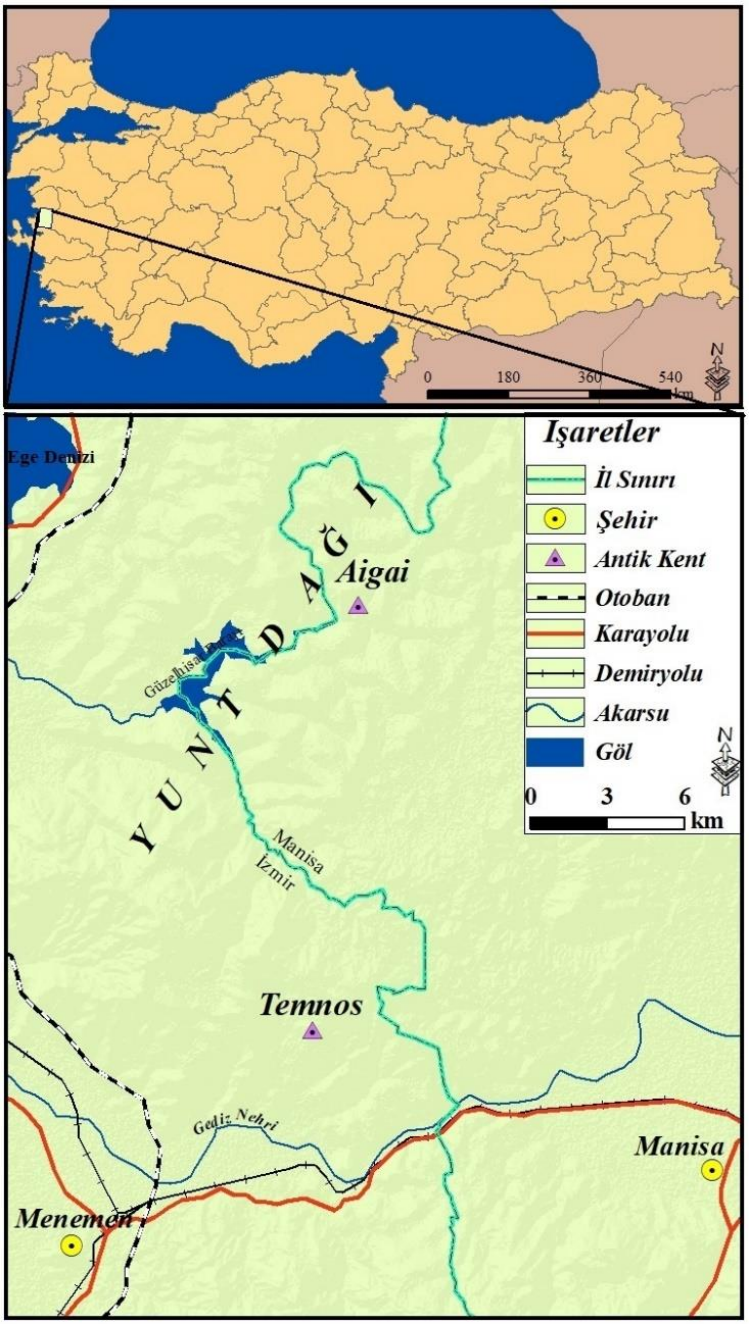
[2] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, mehmetuzulmez@gumushane.edu.tr

(Kervakıran ve Çuhadar, 2014; Selim ve Sönmez, 2017). Ülkemizdeki Mimar Sinan, Likya Yolu ve Saint Paul gibi yürüyüş rotaları bunlardan bazılarıdır.

İnsanın yaşadığı mekanla arasındaki ilişkiyi karşılıklı olarak inceleyen coğrafya ve coğrafyacılar, turizm coğrafyası aracılığıyla turizm merkezlerinin tanınması ve planlanma önerilerini sunması nedeniyle turizm politikalarının belirlenmesinde etkin rol oynamalıdır (Arslan, 2014). Günümüzde teknolojinin gelişimiyle birlikte turizm rotaları çeşitli Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) programlarıyla coğrafyacılar tarafından da yapılabilmektedir. Bu programlar sayesinde yükselti, eğim ve arazi kullanımı gibi farklı parametreler çakıştırılarak arazi üzerinde en uygun yürüyüş rotasının belirlenmesi hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. CBS ile birlikte yürüyüş rotası üzerindeki dağ, tepe, eğim, arazinin kullanımı, yerleşme, su vb. gibi birçok özellik haritalar üzerinde görülebilmekte ve seyahat edenlere kolaylık sağlayabilmektedir. Bu çalışmada Ege Bölgesi'nde yer alan Aigai ile Temnos antik kentleri arasında yürüyüş rotasının belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedefle birlikte hem antik kentlerin önemi ortaya konulmaya hem de çevrede bulunan kırsal yerleşimlere ekonomik olarak katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışma Alanının Konumu

Tarihi çevreler, geçmiş ile günümüz arasında bir bağ kurmalarının yanında tarihi değerleri bütüncül olarak göz önüne seren dokulardır (Arslan, 2020). Aigai ve Temnos antik kentleri, Ege Bölgesi'nin Ege Bölümü'nde yer alan Yunt Dağı'ndadır. Yunt Dağı, Bakırçay ve Gediz Nehri arasında dağlık bir kütle olarak bulunmaktadır. Doğudan Kırkağaç ve Akhisar ovaları ile çevrelenen Yunt Dağı'nın batısında Çandarlı Körfezi, güneydoğusunda Saruhanlı Ovası, güneybatısında ise Foça tepelikleri yer almaktadır (Arslan ve Üzülmez, 2017). Aigai antik kenti Manisa, Temnos antik kenti ise İzmir il sınırları içindedir. Aigai Manisa şehrine yaklaşık 50 km iken, Temnos ise yaklaşık 27 km'dir. Aigai'nin İzmir'e uzaklığı 95 km civarındayken, Temnos yaklaşık 55 km'dir. Aigai antik kentinin Ege Denizi'ne uzaklığı yaklaşık 17 km iken, Temnos 42 km civarındadır (Şekil 1).

Şekil 11: *Çalışma Alanının Konumu.*

Antik çağdaki ismi Aspordene olan Aigai'nin geçmişi M.Ö. 7. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu antik kent yaklaşık olarak 1000 yıl varlığını sürdürmüştür. Aigai, komşusu olan Temnos antik kentle birlikte Pers'lerle savaşmış ve Persler'e M.Ö. 547 yılında direnerek bağımsızlıklarını korumuşlardır. Aigai ve Temnos, Herodots'a göre Aiolis'deki 12 kentten ikisidir (Sezgin, 2013). Aioller, M.Ö. 12. yüzyılın ortalarından hemen sonra Yunanistan'ın Thessalia ve Boiotia bölgelerinden gelip Aiolis bölgesine yerleşmiştir. İlk gelen göçmen dalgasının Ege Denizi kıyılarında tutundukları düşünülmektedir. Aiolis bölgesinin iç kesimlerindeki geniş araziler, ilk başlarda yetersiz bir nüfusla tarıma açılmış veya mera olarak kullanılmıştır. Hellen iskân hareketiyle birlikte nüfus hızla artmaya başlamış, böylece çevredeki yeni alanların da yerleşmeye açılması zorunlu olmuştur. Kıyıda ekonomik olarak gelişmiş Aiol kentlerinin güvenliğinin sağlanması gerektiğinden Aigai ve Temnos antik kentinin niçin bu bölgede kurulduğu ortaya çıkmaktadır (Sezgin, 2017) (Foto 1-2).

Foto 1: *Aigai Antik Kenti.*

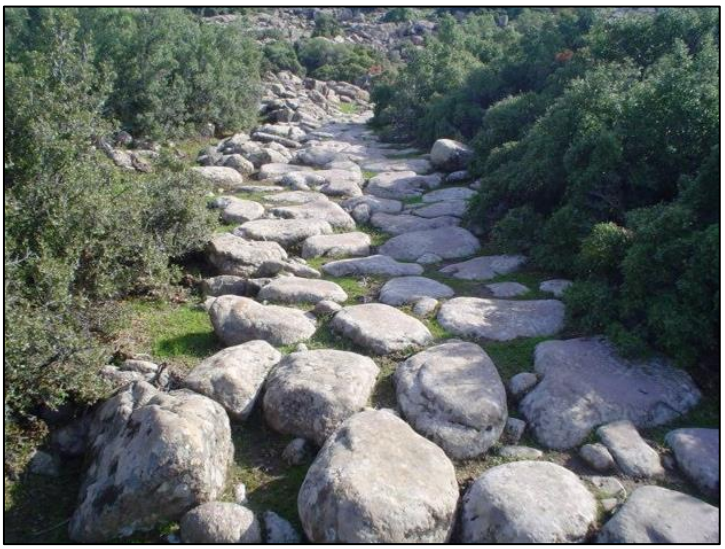

Foto 2*: Temnos Antik Kenti.*

Yöntem

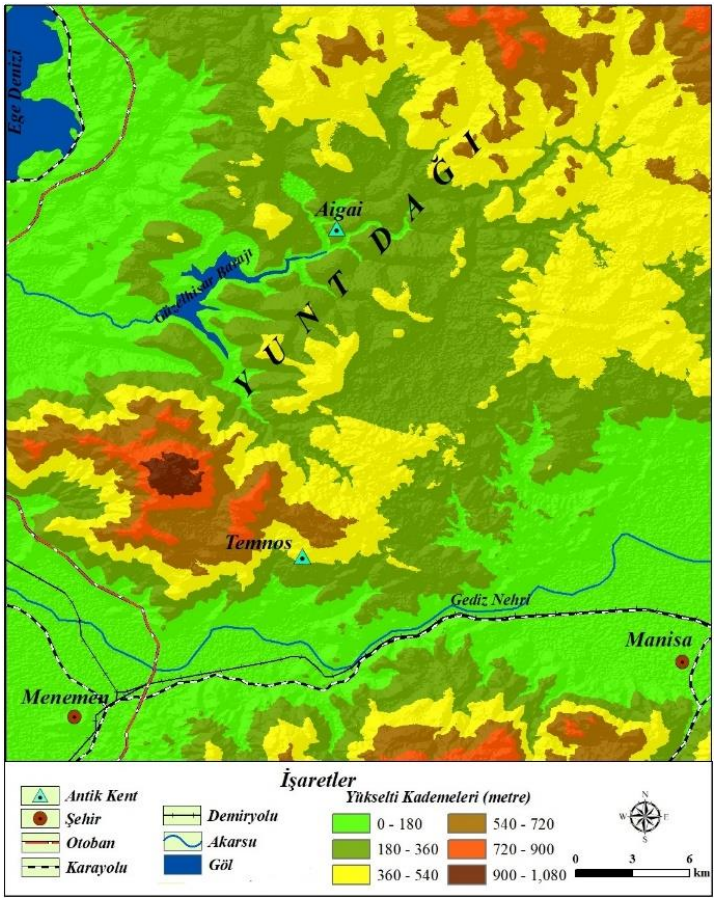
Bu çalışmadaki analizlerin yapımında temel olarak arazi kullanımı ve eğim değerleri kullanılmıştır. Bunların dışında çalışma sahasının konumunu gösteren harita ve yükselti haritası oluşturulmuştur. Çalışmadaki haritaların üretilmesinde ve analizlerin yapımında Coğrafi Bilgi Sistemleri programlarından olan ArcGIS kullanılmıştır. Arazi kullanımı haritası Avrupa Çevre Ajansı tarafından üretilen Coordination of Information on the Environment (CORINE) verilerinden üretilmiştir. CORINE'deki veriler, yapılan çalışmaya göre düzenlenmiş ve arazi kullanımı tarım, orman, mera, kullanılmayan arazi (bataklık, taşlık, çöplük, kumsal vb.) ve yerleşim alanı olmak üzere 5 sınıfa ayrılmıştır. Yükselti ve eğim değerleri için Aster Global Digital Elevation Model (GDEM)'den üretilen Digital Elevation Model (DEM)'den faydalanılmıştır. Öncelikle arazi kullanımı ve eğim verileri tekrardan sınıflandırılmış ve eğim değerlerinin en düşüğüne en yüksek puan, arazi kullanımında ise orman arazilerine en yüksek puan verilmiştir. Çünkü doğa yürüyüşlerinde eğim değerinin en düşük ve orman arazilerinin yoğun olduğu alanlar daha uygun olmaktadır. Sınıflandırılma işleminden sonra bu arazi kullanımı ve eğim değerleri Weighted Overlay modülünde çakıştırılmıştır. Ortaya çıkan sonuç verisiyle birlikte analiz işlemlerine geçilmiştir.

Çalışma sahasındaki en düşük maliyetli rotanın belirlenmesi (Least Cost Path) için ArcGIS programındaki Cost Distance, Cost Back Link ve Cost Path modülleri kullanılmıştır. Cost Distance

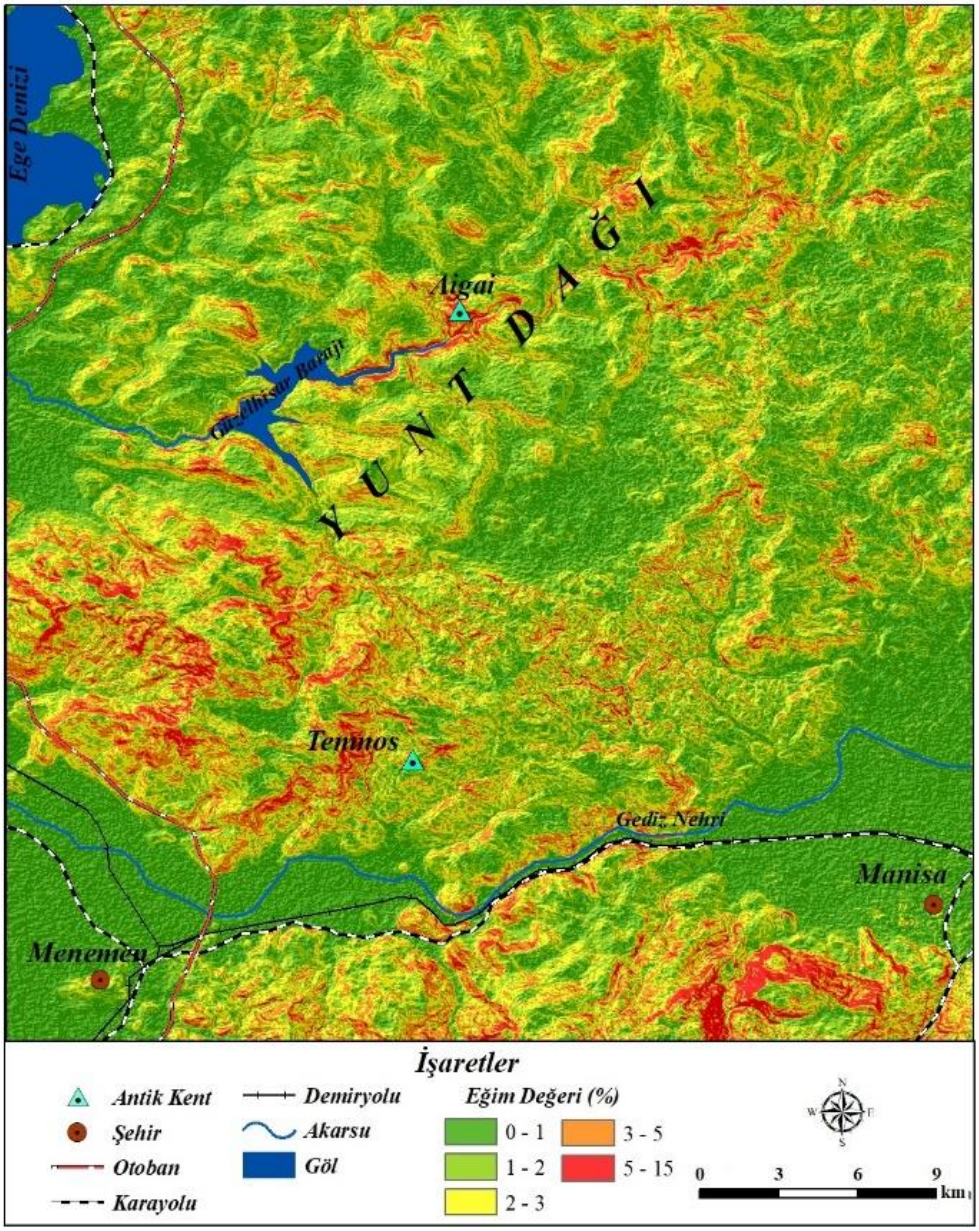
başlangıç noktasından her bir hücrenin toplam değerini/maliyetini hesaplamaktadır. Cost Back Link, en düşük maliyetli kaynağa giden ve en düşük birikimli maliyet yolunda sonraki hücre olan komşuyu tanımlamaktadır. Geri dönüş bağlantısını hesaplayabilmek için kullanılan algoritma her hücreye 0 ile 8 arasında bir kod atamaktadır. Burada kaynak hedef 0 değeridir ve Aigai'yi göstermek için kullanılmaktadır. 1'den 8'e kadar olan değerleri gösteren renkler ise yönü sağdan başlayarak saat yönünde kodlamaktadır. Kaynak hedefe ulaşabilmek için en uygun hücreleri birbirine bağlayarak ilerlemektedir (Selim, 2019). En uygun rota oluşturmada sonuncu analiz olan Cost Path, bir kaynaktan hedefe giden en düşük maliyetli yolu hesaplamaktadır. Bu analizlerden sonra Aigai ile Temnos arasında en uygun doğa yürüyüşü rotası oluşturulmuştur.

Bulgular

Aigai ve Temnos antik kentlerinin bulunduğu Yunt Dağı'nın kuzeyi ve güney kesimi yüksek tepelerden oluşmaktadır. Orta kesimi ise yükseltinin ve eğimin az olduğu platoluk sahadan meydana gelmektedir. Aigai antik kentinin yüksekliği 300 metre civarındadır. Temnos antik kenti ise yaklaşık 530 metre yükseklikte yer almaktadır. Temnos antik kentinin kuzeybatısında eski bir volkanik kütle olan Dumanlı Dağ bulunmaktadır. Bu dağın yükseltisi 1000 metreyi aşmaktadır (Şekil 2). Volkanik dağın çevresinde farklı yönlere doğru kraterler yer alır (Eroğlu ve Bozyiğit, 2012). Görüldüğü gibi iki antik kentin yükseklikleri farklılık göstermektedir. Genel olarak doğa yürüyüşleri alçaktan yükseğe doğru gerçekleştiği için bu çalışmada başlangıç noktası olarak Aigai antik kenti, bitiş noktası olarak da Temnos antik kenti alınmıştır. Aigai ile Temnos antik kenti arasındaki yürüyüş rotasını belirlemede kullanılan parametrelerden biri eğim değerleridir. Aigai antik kentinin güneyine doğru eğim değeri genel olarak %0 ile %2 arasında değişmektedir (Şekil 3). Ancak Temnos antik kenti çevresinde eğim değerleri yükselmekte ve %5'in üzerine çıkabilmektedir. İki antik kent arasındaki yürüyüş rotasının belirlenmesinde %2'den düşük eğim değerleri kullanılmıştır.

Şekil 12: *Çalışma Alanının Yükselti Haritası.*

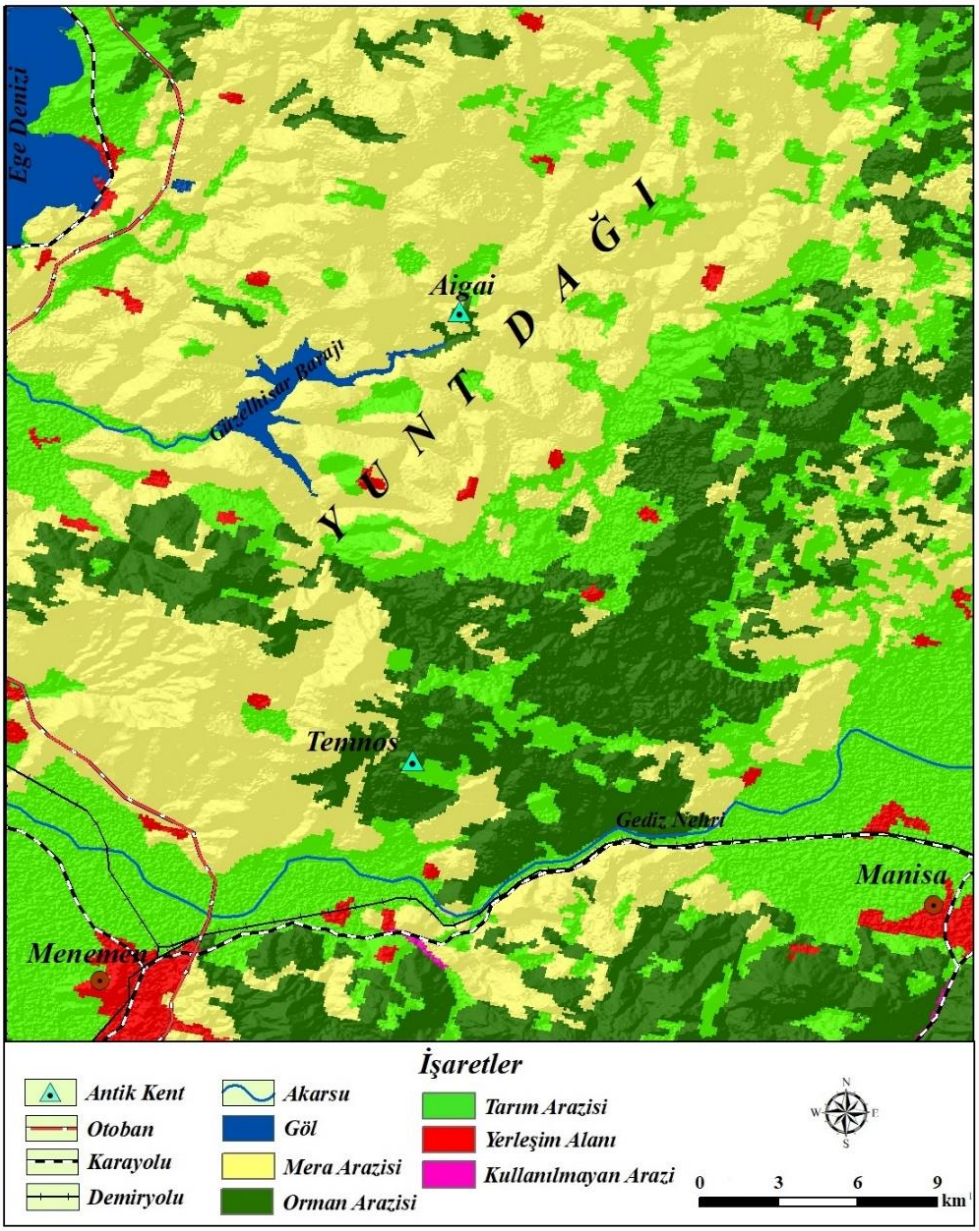

Şekil 13: *Çalışma Alanının Eğim Haritası.*

Aigai ile Temnos antik kentlerin arasındaki yürüyüş rotasının belirlenmesinde kullanılan başka bir parametre çalışma alanının arazi kullanım verileridir. Arazi kullanım verileri mera, orman, tarım, yerleşme, kullanılmayan arazi ve su olarak belirlenmiştir. Çalışma alanında en fazla araziyi mera (%55,23) ve tarım arazileri (%27,56) kaplamaktadır. Orman (%13,14), yerleşme (%2,31), kullanılmayan arazi (%0,04) ve su (%1,72) geri kalan alanı oluşturmaktadır (Tablo 1). Aigai antik kentin çevresi genel olarak mera arazilerinden oluşmaktadır. Aigai, Helenistik Dönem boyunca dokumacılık ve yün üretiminde çevresindeki yerleşimlere göre merkezi duruma gelmiştir. Kazılarda Helenistik Dönem'e ait sikkeler bulunmuş ve bu sikkeler üzerinde keçi motifleri görülmüştür. Bu kazılardan bölgede keçi yetiştiriciliğinin ön plana çıktığı görülmüştür (Sezgin, 2013). Aigai ve çevresinde mera arazisinin yoğunluğu Helenistik Dönem'den günümüze kadar olan keçi yetiştiriciliğiyle bağdaştırılabilir. Çünkü keçiler orman tahribine neden olan faktörlerden biridir. Temnos antik kentin çevresi ise çoğunlukla orman arazilerinden meydana gelmiştir. İki antik kent arasındaki yürüyüş rotasının oluşturulmasında orman ve mera arazileri üzerinde yoğunlaşılmıştır. Yürüyüş rotası analizi yapılırken orman ve mera arazilerine en yüksek puanlar verilerek rotanın söz konusu araziler üzerinde olması sağlamıştır (Şekil 4).

Tablo 30: *Çalışma Alanında Arazi Kullanımının Alansal ve Oransal Dağılımı*[3].

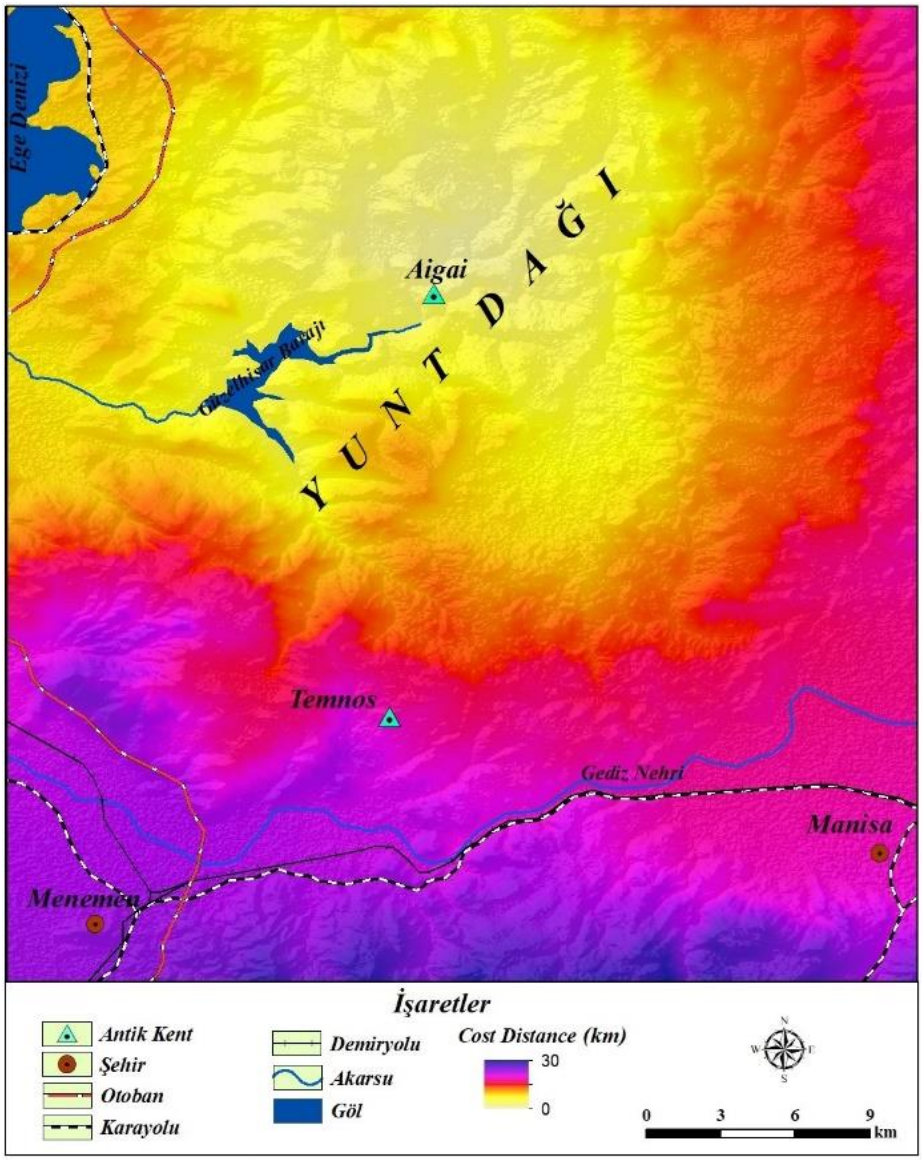
Arazi Grubu	Hektar (ha)	Yüzde (%)
Mera	67315	55,23
Orman	16004	13,14
Tarım	33598	27,56
Yerleşme	2818	2,31
Kullanılmayan Arazi	57	0,04
Su	2087	1,72
Toplam	121879	100

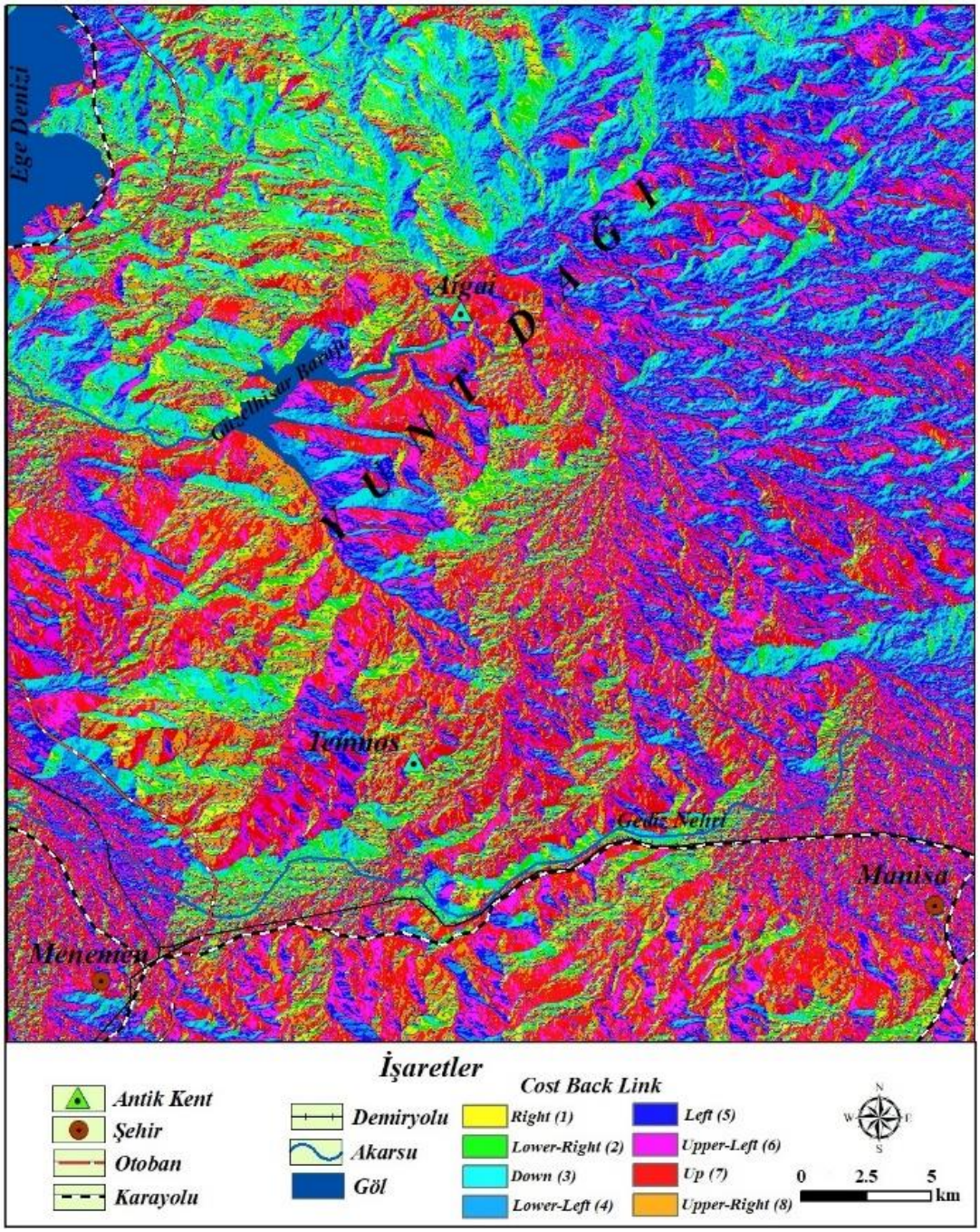
Şekil 14: *Çalışma Alanının Arazi Kullanım Haritası.*

[3] Hesaplamalar ArcGIS programında tarafımızdan yapılmıştır.

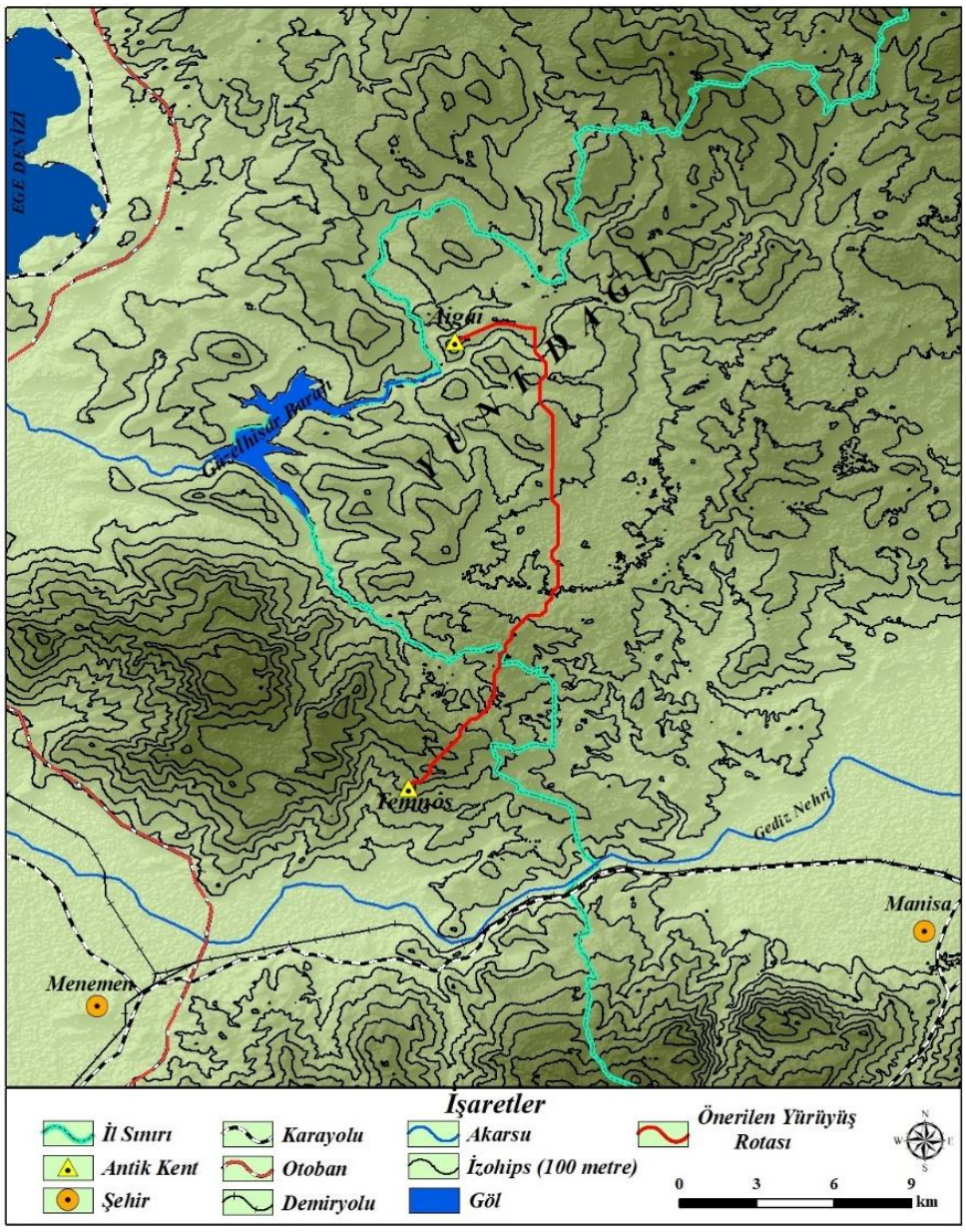
Aiagai ile Temnos antik kenti arasında yürüyüş rotasının belirleyebilmek için ArcGIS programındaki Cost Distance ve Cost Back link modüllerinden yararlanılarak analizler yapılmıştır. Cost Distance modülü en az maliyetli yolu belirleyebilmek için mesafeyi ortaya koymaktadır (Şekil 5). Şekil 5'e bakıldığında, Aigai ile Temnos arasında en az maliyetli yolun Aigai'den güneye doğru ve Temnos kuzeybatısı ve kuzeydoğusundan olduğu görülmektedir. Cost Back Link modülünde program başlangıç noktasından bitiş noktasına doğru 8 yön tarifiyle en az maliyetli yolu çıkarmaktadır (Şekil 6). Şekil 6'daki başlangıç noktası olan Aigai antik kenti 0 rakamını temsil etmektedir ve bu rakamdan sonra bitiş noktası olan Temnos antik kentine doğru yönlerin rakamsal değeri olarak 1'den 8'e kadar program yoluyla belirlenmektedir. Böylece en uygun yolun hangi yöne doğru gittiği ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yönler ortaya çıktıktan sonra Cost Path analizi yapılmış ve yürüyüş rotası meydana getirilmiştir. Ortaya çıkan yürüyüş rotası, Aigai antik kentin güneydoğusundaki platoluk sahaya ve oradan güneye Temnos antik kentine doğru yay şeklindedir. Önerilen yürüyüş rotası toplamda 23 km uzunluktadır (Şekil 7). Eğimli bir arazide insanoğlunun bu rotayı yürüyerek bir günde gidemeyeceği bilinmektedir. Bu sebeple rotanın geçtiği ormanlık alanlarda ve bazı yerleşim yerlerinde konaklama alanları veya kamp yerleri durak olarak belirlenebilir.

Şekil 15: *Çalışma Alanının Cost Distance Haritası.*

Şekil 16: *Çalışma Alanının Cost Back Link Haritası.*

Şekil 17: *Aigai İle Temnos Antik Kenti Arasında Önerilen Yürüyüş Rotası.*

Sonuç ve Öneriler

Dünyada alternatif turizm faaliyetlerinden olan ekoturizm kavramı gün geçtikçe gelişmektedir. Özellikle günümüzde şehirlerin çok kalabalık oluşu insanları alternatif turizme itmektedir. 2019 yılında Covid 19 salgınının dünyayı sarmasıyla birlikte insanlar evlerine kapanarak doğanın önemini bir kez daha anlamıştır. Bu sebeple doğaya çıkmak ve ekoturizme katılmak insanlar için cazip hale gelmiştir. Son yıllarda ekoturizmin içinde de doğa yürüyüşleri ön plana çıkmıştır. Doğa yürüyüşleri, bölge ve yörelerdeki yerel halka hem ekonomik olarak katkı sağlamakta hem de bu halkların geleneklerini devam ettirmelerini sağlamaktadır.

Aigai ve Temnos antik kentlerin varlığı M.Ö. 7. yüzyıla kadar gitmektedir. Agiai antik kentinin dokumacılık ve yün üretiminde çevresine göre merkezi konumda olması, burada keçi yetiştiriciliğinin ön planda olduğunu göstermektedir. Günümüze kadar Aigai'nin çevresinde ormanlık alanlarının azalışı keçi yetiştiriciliğine bağlanabilir.

Bu çalışmayla birlikte Ege Bölgesi'ndeki Yunt Dağı üzerinde yer alan Aigai ile Temnos antik kentleri arasında yürüyüş rotası önerilmiştir. İki antik kent arasında arazi kullanım ve eğim değerleri ortaya konmuştur. Bu veriler çakıştırılmış ve sonraki aşamadan analize geçilmiştir. Analizlerde ArcGIS adlı Coğrafi Bilgi Sistemi programı kullanılmıştır. Yapılan bu analize göre Aigai ile Temnos antik kenti arasında 23 km'lik yürüyüş rotası ortaya çıkmıştır. Bu rota daha sonrasında Google Earth'e aktarılmış ve arazideki uygunluğu tespit edilmiştir.

Önerilen yürüyüş rotası, insanların bir günde gidebileceğinden oldukça fazla mesafeye sahiptir. Bu nedenle bazı yerlerde duraklama alanları oluşturulabilir. Aigai ile Temnos antik kenti arasında önerilen yürüyüş rotası Apollon Khresterios Tapınağı ve birkaç yerleşim yerinden geçmektedir. İki antik kent arasında yürüyüşe katılan ziyaretçiler hem güzergâh üzerindeki tapınağı görecekler hem de kırsal yerlerde yeme içme gibi ihtiyaçlarını karşılayabileceklerdir. Bu sebeple geçilen yerleşim yerlerinde veya ormanlık alanlarda kamp yerleri yapılabilir. Böylece kırsal yerleşimlerdeki yerel halka ekonomik olarak katkı sağlanabilir.

Kaynaklar

Akın, T. ve Gül, A. (2020). Isparta-Atabey Yöresinin ekoturizm potansiyeli ve turizm rotalarının belirlenmesi. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, *5*(2), 221-240. Doi.org/10.30785/mbud.793234

Arslan, E. S. (2019). Burdur'da doğa turizmi ile ilişkili alternatif rotaların belirlenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 40*, 332-346. Doi.org/10.32003/iggei.570310

Arslan, F. (2014). Avrupa Birliği'nin turizm politikası ve Türkiye Turizm Stratejisi 2023 üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 427-438.

Arslan, F. ve Üzülmez, M. (2017). *Yuntdağı'nda rüzgâr enerji potansiyelinin ve rüzgâr santralleri için yer seçiminin belirlenmesi"*. Gelenek ile Gelecek Arasında Kalmış Bir Bölge: Yuntdağı (Sorunlar ve Öneriler), 156-167.

Arslan, F. (2020). Tarihi çevrenin korunmasına yönelik yerel halk algısının belirlenmesi: Metropolis Antik Kenti örneği (Torbalı). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *13*(69), 211-223.

Eroğlu, İ. ve Bozyiğit, R. (2012). Yunt Dağı ve çevresinin jeomorfolojik özelliklerine tektonik-volkanik unsurların etkileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, *25*, 32-59.

Erzurumlu, G. S. ve Yıldız, N E. (2020). Determining the route for nature and culture tourism with the least cost path analysis in natural protected area (Cappadocia Region). *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7*(54), 1460-1467. Doi.org/10.26450/jshsr.1897

Gül, A., Aydemir, Ç., Gökal, M. ve Akın, T. (2020). Cbs ortamında kültür rotalarının belirlenmesi; Isparta ili örneği. *GSI Journals Serie C: Advancements In Informatıon Scıences And Technologies*, *3*(2), 1-20.

Hayes, D. and Macleod, N. (2008). Putting down routes: an examination of local government cultural policy shaping the development of heritage trails. *Managing Leisure, 13*, 57-73.

Kervankıran, İ. ve Çuhadar, M. (2014). Turizm rotalarının oluşturulmasında coğrafi bilgi sistemlerinin önemi. *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*, 4-5 Nisan 2014, Kuşadası, Aydın, (ss. 576-589).

Lourens, M. (2007). Route tourism: a roadmap for successful destinations and local economic development. *Development Southern Africa*, *24*(3), 475-489.

Meyer, D. (2004). Tourism routes and gateways: key issues for the development of tourism and gateways and their potential for pro-poor tourism. London: Overseas Development Institute.

Selim, S. ve Sönmez, N. K. (2017). Coğrafi bilgi sistemleri tabanlı rota planlama: Likya Bölgesi antik kenti. *Turkish Journal of Foresty*, *18*(4), 302-308. DOI: 10.18182/tjf.306842

Selim, S. (2019). En uygun güzergâh algoritması ile doğa yürüyüşü rotalarının belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *23*(2), 617-624.

Sezgin, Y. (2013). Aiolis'de bir dağ kenti: Aigai. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *3*(5), 95-116.

Sezgin, Y. (2017). *Aigai-Yunt Dağı'nın kısa tarihi ve Aigai antik kenti.* Gelenek ile Gelecek Arasında Kalmış Bir Bölge: Yuntdağı (Sorunlar ve Öneriler), 21-50.

Türker, N. (2013). Batı Karadeniz Bölümü ekoturizm kaynaklarının değerlendirilmesi ve bir ekoturizm rotası önerisi. *The journal of Academic Social Science Studies, 6*(4), 1093-1128.

www.ecotouris.org adresinden 15.07.2022 tarihinde erişilmiştir.

www.unwto.org adresinden 20.06.2022 tarihinde erişilmiştir.

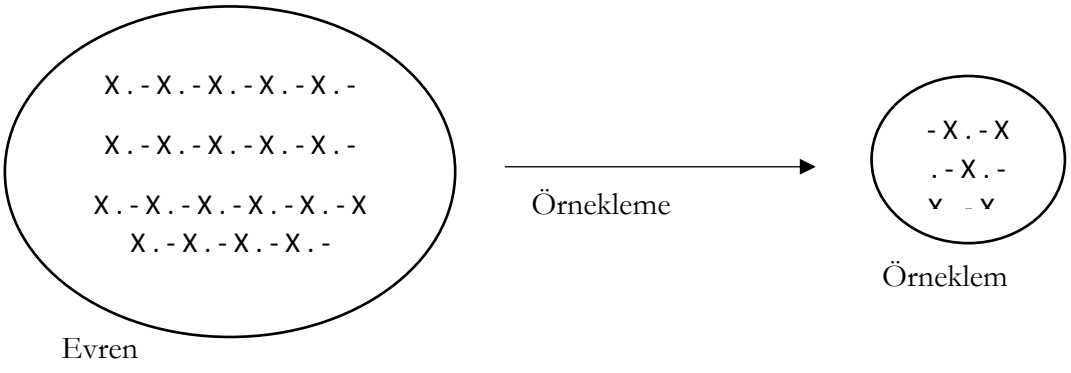
Örnekleme Kuramı

Mehmet Yalçın KANMAZ[1]

Giriş

Nicel veya nitel gelenekte gerçekleştirilen bilimsel araştırma sürecinde "evren" ve "örneklem" kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Ortak özellikleri olan, canlı ya da cansız her türlü unsuru içeren bir bütüne ilişkin araştırma sonuçlarının genellendiği kavrama "evren" denilmektedir (Karasar, 2014). Bir anlamda evren, üzerinde araştırma yapılacak birimlerden oluşan kümedir (Özmen, 1999). Örneklem ise belli bir evreni temsil eden, seçilmiş birimlerden oluşan bir yapıdır (Balcı, 2016). Evrenin daha büyük bir yapıyı oluşturduğunu ve örneklemin evrenin bir parçası olduğunu ancak belli ölçütler gözetilerek oluşturulduğunu belirtmek gerekir.

Bir araştırma yürütürken elde edilmesi gereken verilerin, evrenin tamamından sağlanması çok güç bir durumdur. Zaman ve maliyet açısından düşünüldüğünde evrenin tamamından veri elde etmeye çalışmak kimi durumlarda imkânsızdır. Örneğin; Ankara ilinde görev yapan öğretmenlerin evreni oluşturduğu bir araştırmada, evrende yer alan tüm öğretmenlere ulaşmak neredeyse olanaksızdır. Bu yüzden evren hakkında genelleme yapılabilmesine olanak sağlayacak, evrenin içerisinden oluşturulmuş bir örneklemin veri kaynağı olması daha ekonomik ve verimlidir. Ancak evren de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi ölçülmesi neredeyse imkânsız olan ve çok soyut bir bütünü temsil eden genel evrendir. Genel evren, dünyadaki 25 yaş üstü kadınlar veya siyah saçlı erkekler gibi örneklerde ölçülmesi güç sayıda insan, olay ya da nesneyi barındırır. Bir diğer evren türü de çalışma evreni veya hedef evrendir. Çalışma evreni, daha ulaşılabilir ve sınırlı bir yapıya sahiptir (Balcı, 2016). Evrenden örneklem belirleme sürecine örnekleme adı verilir (Karasar, 2014).

Şekil 18. Evren, Örnekleme ve Örneklem (Karasar, 2014)

Şekil 1'de de görüleceği üzere örnekleme bir süreçtir; evreni temsil edebilecek birimi oluşturma aşamasını oluşturmaktadır. Evren içinde yer alan birimlerden çeşitli teknikler

[1] Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı,

kullanarak örneklem belirlenmesi işidir. Örneklemin evreni temsil edebilmesi gereklidir. Şekil 1'de örneklem içindeki birimlerin evrende yer alan birimlerden oluştuğu görülebilmektedir.

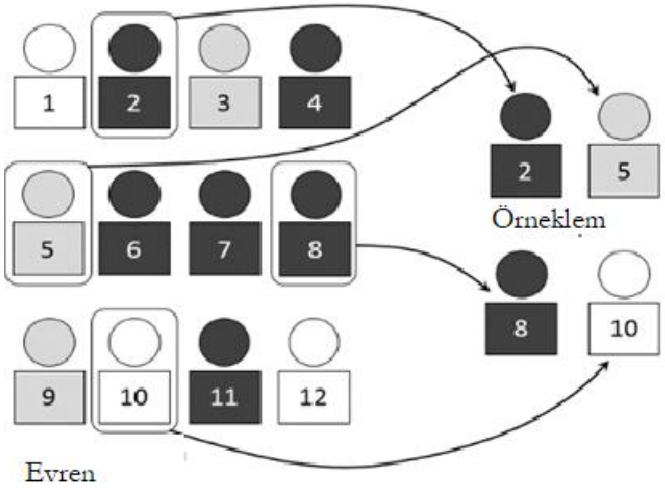
Örnekleme sürecinde evreni en iyi biçimde temsil edebilecek örneklemin seçilmesi gereklidir. Bundan dolayı nicel veya nitel araştırma yaklaşımlarında örneklemi belirlemek için örnekleme kuramından yararlanılmaktadır. Örnekleme kuramı iki kategori altında toplanmaktadır. Birincisi "olasılığa dayalı örnekleme", ikincisi "olasılık dışı örnekleme"dir. Olasılığa dayalı örnekleme yöntemleri nicel araştırma desenleri içerisinde tercih edilmekte olup, olasılık dışı örnekleme yöntemleri de nitel araştırma desenlerinde tercih edilmektedir. Olasılık dışı örnekleme ise evrene genelleme yapmak yerine, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında faydalı olur (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Olasılığa Dayalı Örnekleme Türleri

Evrende belirli özelliklerin (saç, göz rengi, zekâ, boy, cinsiyet gibi) normal bir dağılıma sahip olduğu olasılık kuramından hareketle, evren içerisinden dikkatli bir teknikle örneklem seçilmesi evreni temsil edebilecek yapıya sahip olacaktır. Bu süreç olasılık temelli örnekleme işlemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bölümde olasılık temelli örnekleme türleri olan; basit tesadüfi örnekleme, tabakalı örnekleme ve grup örneklemeden bahsedilecektir.

Basit Tesadüfi Örnekleme (Simple Random Sampling)

Evrende yer alan her birey ya da unsurun eşit ve bağımsız şansa sahip olduğu bir örnekleme türüdür. Bu örnekleme yöntemi evren genişliği büyük olması halinde tercih edilmektedir (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Evrende yer alan birimlerin tamamının listelenmesi bu yöntemin uygulanabilmesi için gereklidir. Bu yöntemde bilgisayar programları aracılığıyla yansız sayılar tablosu kullanılabilmekte, bu tablolar da bilgisayarlar yardımıyla oluşturulabilmektedir (Balcı, 2016). Evrendeki birim sayısının çok fazla olması bu yöntemin uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Özmen'e (1999) göre evrenin araştırmaya konu özellikleri bakımından homojen bir yapıda olması ve örneklem oranının %20 ile %80 arasında olması halinde basit tesadüfi örneklem yöntemi çok kullanışlıdır. Şekil 2'de görüldüğü üzere evren içerisinden kura ile örneklem belirlenmesi yapılmaktadır. Bu basit tesadüfi örnekleme yöntemine ilişkin bir örnektir.

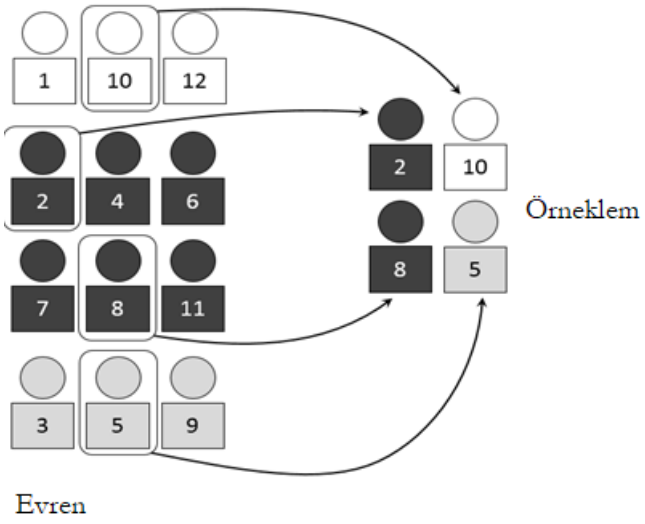
Şekil 19. Basit Tesadüfi Örnekleme (Kaynak: https://brilliant.org/wiki/sampling/)

Bu örnekleme yönteminde örneklemi belirlemek için farklı teknikler kullanılabilmektedir; kura çekme, yansız sayılar tablosu ve sistematik seçim bunlardan bazılarıdır. Kura çekme ve yansız sayılar tablosunun aksine sistematik örnekleme tekniğinde, evrendeki birimlerin yanlı dizilmesi veya homojen dağılım göstermemesi durumunda

örneklemin evreni temsil gücü azalacaktır. Örneğin; evreni oluşturan bireylerin sıralamasında erkekler önce, kadınlar sonra yazıldıysa örneklemin evreni temsil etme olasılığı düşecektir. Sistematik örneklemede şu şekilde yapılabilir: N (evren büyüklüğü) / n (örneklem büyüklüğü) (1000 / 100=10), başlangıç noktası 1 ile 10 arasında tesadüfi bir sayıdan başlatılır ve üzerine 10 eklenerek örneklem sayısına ulaşılana kadar devam edilir (16, 26, 36…) (Balcı, 2016). Şekil 3'te başlangıç noktası "2" alınmış ve her üçüncü sıradaki birim örnekleme seçilmiştir. Bu da sistematik örnekleme metotlarından birisidir.

Tabakalı Örnekleme (Stratified Sampling)

Sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda tercih edilen bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu yöntemin uygulanışı, heterojen bir yapıdan oluşan evrenin homojen tabakalara ayrılmasıyla ve bu tabakalardan yansız veya sistematik teknikle örneklem seçilmesiyle gerçekleşir. Evren içindeki grupların yaş, cinsiyet, meslek grupları, sosyal ve ekonomik sınıflar gibi homojen özellikler gösteren tabakalara ayrılması, bu örnekleme tekniğine örnek olarak gösterilebilir. Bu sayede evrenin incelenen özellikleri örneklemin farklı tabakalarıyla temsil edilmiş olur. Tabakalı örnekleme yönteminde her bir tabakaya ilişkin değerlendirme yapılabilmesi olanağı ortaya çıkar (Özmen, 1999).

Şekil 3. Tabakalı Örnekleme (Kaynak: https://brilliant.org/wiki/sampling/)

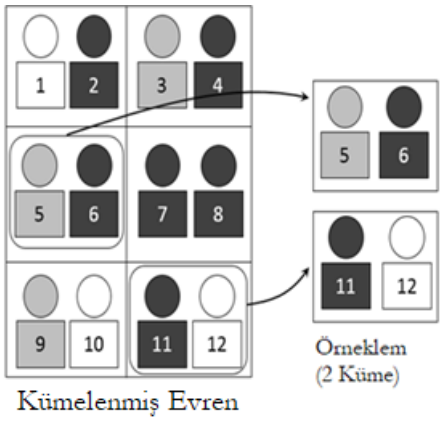
Şekil 3'te evren, benzeşik yapılardan dört tabakaya ayrılmış ve her tabaka içerisinden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle birimler seçilerek örneklem oluşturulmuştur.

Grup (Küme) Örnekleme (Cluster Sampling)

Birden çok aşamanın kullanıldığı ve çoğunlukla geniş coğrafi alanları kapsayan, kümelenmiş birimlerin tesadüfi olarak seçildiği ve ardından kümelerden örneklemin rastlantısal olarak çekildiği örnekleme tekniğidir. Kimi araştırmalarda örnekleme yöntemi seçilirken basit tesadüfi örnekleme veya tabakalı örnekleme yöntemi her zaman tercih edilmeyebilir. Evrenin çok geniş olması veya evrende yer alan birimlerin tam olarak belirlenememesi gibi durumlarda küme örnekleme yöntemi tercih edilmektedir (Neuman, 2013).

Küme örneklemenin avantajları, rastgele bireyler seçmek zor veya imkânsız olduğu zaman kullanılabilmesidir. Okullarda uygulanması genellikle çok daha kolaydır ve sıklıkla daha az zaman alıcıdır. Dezavantajı ise nüfusu temsil etmeyen bir örnek seçmenin olası olmasıdır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

Örneğin; Ankara ilinde görev yapan ilkokul öğretmenlerinin iş doyumu düzeyi araştırılmak isteniyor. Evrende yer alan öğretmen sayısı 18908, okul sayısı 806. Böyle bir evrende basit tesadüfi veya tabakalı örnekleme yöntemi kullanmak zaman ve maliyet bakımından verimli ve mümkün görünmemektedir. Bunun yerine öncelikle belli özelliklerde ilçeler belirlenebilir ve basit yansız veya tabakalı yansız örnekleme yolu ile ilçeler seçilir. Ardından ilçelerde yer alan okullar belli özelliklere eğitim bölgesine ayrılıp yine aynı yöntemle eğitim bölgeleri belirlenir. Belirlenen eğitim bölgelerinden okullar seçilerek yine basit yansız veya tabakalı örnekleme yöntemiyle okullar belirlenerek örneklem oluşturulabilir. Bir dizi aşamanın gerektirdiği bu örnekleme yöntemine çok aşamalı örnekleme de denilebilmektedir

(Balcı, 2016).

Şekil 4. Küme Örnekleme (Kaynak: https://brilliant.org/wiki/sampling/)

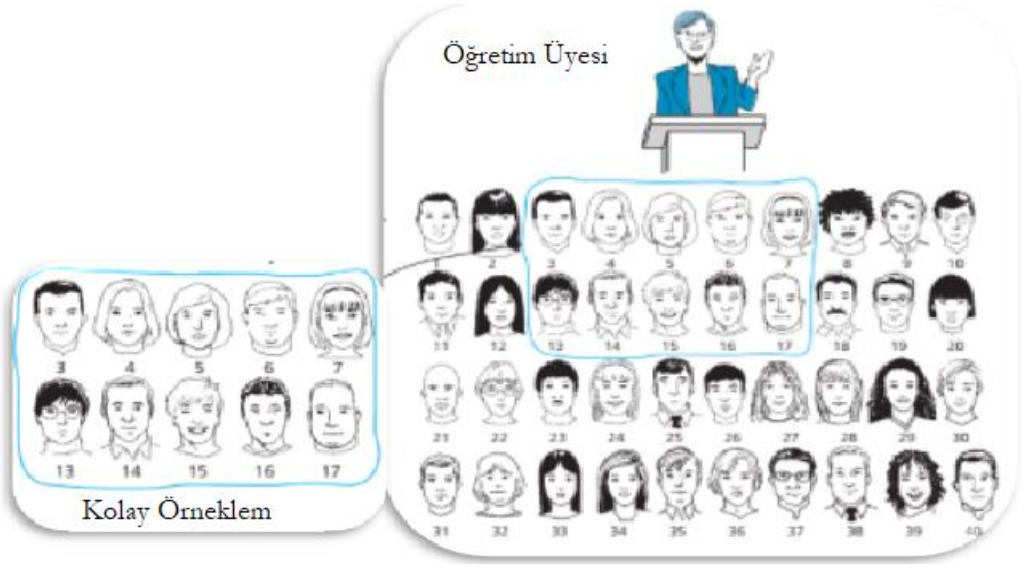
Şekil 4'te evren, altı kümeye ayrılmış ve kümeler içerisinden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçim yapılarak örneklem oluşturulmuştur.

Olasılık Dışı Örnekleme Türleri

Olasılık dışı örnekleme teknikleri nitel araştırmacılar tarafından daha sık tercih edilmektedir (Neuman, 2013). Olasılık dışı örnekleme teknikleri şunlardır; uygun örnekleme, kota örnekleme, boyutsal örnekleme, amaçlı örnekleme, kartopu örnekleme, aykırı olay örnekleme.

Uygun Örnekleme (Convenience Sampling)

Bu örnekleme yöntemi; kazara, gelişigüzel, tesadüfi, kolay ulaşılabilir gibi isimlerle de anılmaktadır (Balcı, 2016; Neuman, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu yöntemde örneklemin kolay ulaşılabilir özellikte olması, araştırmadan elde edilen sonuçların niteliğinde negatif düzeyde etki yaratma olasılığını artırmaktadır. Televizyon programlarında sokaktaki insanla yapılan röportaj, bu örnekleme yöntemine örnek olarak gösterilebilir (Neuman, 2013).

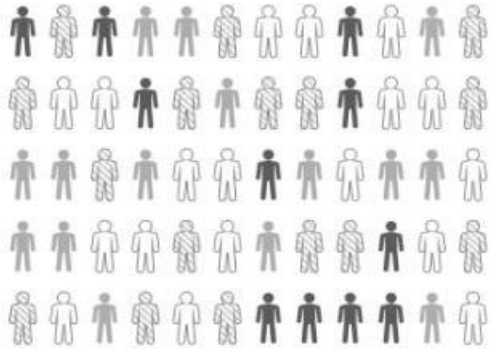

Şekil 5. Uygun Örnekleme (Kaynak: Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012)

Şekil 5'te görüldüğü üzere öğretim üyesinin herhangi bir araştırma için ön tarafta oturan, kendisine daha yakın öğrenci grubunu seçmesi bu örnekleme yöntemine örnek olarak gösterilebilir.

Kota Örnekleme (Quota Sampling)

Araştırmacının belirlediği özelliklerdeki kategorilere göre vaka sayısının (yaş, cinsiyet, ırk gibi) önceden belirlendiği rastlantısal olmayan örnekleme yöntemidir (Kalof, Dan ve Dietz, 2008). Bu yöntemde araştırmacı aradığı farklılıkları örnekleme dahil edebilmektedir. Örneğin; 32 kişilik bir gruptan 10 kişi seçilecektir. Bu on kişinin 4 erkek, 4 kadın, 1 erkek çocuk ve 1 de kız çocuktan oluşması sağlanabilir (Neuman, 2013). Bu yöntemde, belirlenen kategorideki birim sayısı evren içerisindeki oranına göre örneklemde temsil edilir (Balcı, 2016).

Symbol	Age Group	No.
	11-21 Yaş Aralığı	11
	22-31 Yaş Aralığı	16
	32-41 Yaş Aralığı	15
	42-51 Yaş Aralığı	18
Toplam	11-51 Yaş Aralığı	60

Şekil 6. Kota Örnekleme (Kaynak: https://www.mathstopia.net/sampling/quota-sampling)

Şekil 6'da evren, yaş gruplarına göre kotalara ayrılmış araştırma yapılacak örneklem bu kotalar içinden araştırma konusuna göre seçilerek oluşturulacaktır. Bu da kota örnekleme yönteminin metodunu göstermektedir.

Boyutsal Örnekleme (Dimensionally Sampling)

Kota örneklemesine benzemekle birlikte onun çok boyutlu bir şeklidir. Evrende yer alan tüm boyutlar belirlenir ve bu boyutların her birleşiminin örneklemde temsil edilmesi

sağlanır. Örneklemin çok büyük olmadığı araştırmalar için daha uygun olan bu yöntemde derinlemesine inceleme olanağı bulunur (Balcı, 2016).

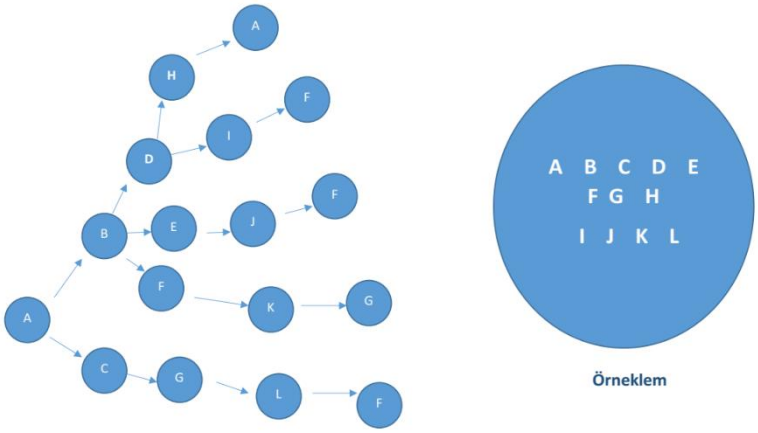
Amaçlı Örnekleme (Purposive Sampling)

Araştırmacının özel ve ulaşılması güç bir nüfusun olası tüm örnek olaylarını belirlemek için geniş bir yöntemler yelpazesi kullandığı rastlantısal olmayan bir örneklemdir (Neuman, 2013). Bu yöntemde örneklem seçimi tamamen araştırmacının öznel yargısına dayalıdır.

Araştırmacı, kültürel temalar bulmak için dergiler incelerken içerik analizi kullanmak istiyor. Araştırmacının, eğilim belirleyici olduğu için belirli bir popüler kadın dergisini seçmesi bu örnekleme yöntemi kapsamında değerlendirilebilir.

Kartopu Örnekleme

Sosyal bilimlerde araştırmacıların çoğunluğu birbiriyle bağlantılı insanlar ya da örgütlerle ilgilenirler. Bu ağda yer alan kişilerin bağlantılarından yola çıkarak bir örneklem belirleme süreci kartopu örnekleme yöntemidir (Neuman, 2013). Bu örnekleme tekniği; kişiden kişiye, kişiden de olaylara ulaşarak durumların tanımlanmasıyla bilgilerin zenginleştirilmesi şeklinde ilerleyen bir süreçtir (Creswell, 2013). Kartopu örnekleme, konuyla ilgili bilgi sahibi olunacak kişilerin, örneklemin başlangıç kişisiyle belirlenmesi ve sürecin bir zincir şeklinde devam etmesidir (Patton, 2002). Süreç ilerledikçe elde edilen isimler kartopu gibi büyüyerek devam edecek, ardından aynı isimlerle karşılaşılması durumunda örneklem tamamlanacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Şekil 7. Kartopu Örnekleme

Şekil 7'de başlangıç kişisi "A" olarak belirlenmiş ve daha sonra tavsiyeler üzerine örnekleme dahil olan kişiler artmaya başlamıştır. Süreç bu şekilde devam ederek, aynı isimlerin tekrarlanmasıyla son bulmuş ve örneklemin oluşması sağlanmıştır.

Aykırı Olay Örnekleme

Bu yöntemde araştırma konusunu aykırı bir durum oluşturmaktadır. Araştırılacak konu sıra dışı bir durum veya olaydır. Örneğin; sıra dışı bir başarı durumu, başarısızlık gibi durumların incelenmesinde bu olayların yaşandığı yerler veya tam tersi durumların yaşandığı yerler örneklem olarak belirlenebilir (Patton, 2002; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Aykırı olayın gerçekleştiği yerde yapılan araştırmadan elde edilecek veriler daha zengin olacaktır. Bu tekniğin araştırmaya konu aykırı durumların araştırmacı tarafından daha belirgin bir şekilde fark edilebilmesine olanak sağlayacağı kabul edilmektedir (Koç Başaran, 2017).

Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi

Bu örnekleme yönteminde temel amaç, araştırmaya dâhil olacak bireylerin maksimum çeşitliliğini sağlayarak küçük bir örneklem oluşturmaktır. Örneğin; Ankara ili içindeki ilkokulların ortaokula geçişle ilgili sorunlarına yönelik bir araştırmada, örneklemin Ankara kırsalı, şehir merkezi ve varoşlardaki okullardan seçilmesi, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemine örnek olarak gösterilebilir. Bu şekilde yapılmış bir araştırmanın sonuçları başka bir yönteme göre daha zengin olabilecektir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Benzeşik (Homojen) Örnekleme

Maksimum çeşitlilik örneklemesinin tam tersine burada homojen bir örneklem oluşturma amacı vardır. Örneklem belirlenmeden önce önemli değişkenler saptanmalı ve bu değişkenin özelliklerini taşıyan bireyler örnekleme dâhil edilmelidir (Holloway ve Wheeler, 2010). Örneklem, belirli bir değişkenin veya değişkenlerin dar bir aralığını veya tek bir değerini kapsamaktadır (Robson ve McCartan, 2016). Örneğin; benzeşik özellikler göstermesi beklenen sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyi düşük ailelerin okul aile birliğiyle olan ilişkileri nitel bir araştırmada örneklemi oluşturabilir. Bu örneklemde homojen bir yapı bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Tipik Durum Örnekleme (Typical Case Sampling)

Bu yöntemde örneklem seçimi yaparken tamamen sıradan özelliklere sahip birey, kuruluş ya da unsurların örnekleme dâhil edilmesi gerekir. Örneklem, "normal" veya "ortalama" olan durumları karakterize eden olaylardan yola çıkarak, ayrıntılı bir profil oluşturmak ve belirli bir alan hakkında firik sahibi olabilmek için seçilir (Patton, 2002). Öğrenci başarısının okul, çevre gibi faktörlerden bağımsız olarak incelenmesini gerektiren bir araştırmada ortalama yani tipik tanımına uyan okullarda öğrenim gören öğrencilerin oluşturduğu bir örneklem oluşturulması örnek olarak gösterilebilir.

Kritik Durum Örneklemesi (Critical Case Sampling)

Mantıksal genellemeye ve diğer durumlar için bilginin en üst düzeyde uygulanmasını sağlamaya yönelik bir örnekleme yöntemidir (Creswell, 2013). Örnek verilirse; eğer bu olay doğruysa, diğer olayların da doğru olma olasılığı vardır gibi bir genellemenin yapılabileceği bir yöntemdir (Patton, 2002).

Örneklem Büyüklüğü

Örneklem büyüklüğü araştırmacının planladığı veri analizi türüne, araştırmanın amacına ve katılımcıların özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Örneklemin büyük olması, evreni temsil ettiği anlamına gelmemektedir (Neuman, 2013).

Nicel araştırmalarda araştırma deseni ve veriler üzerinde yapılacak olan analizler örneklemin büyüklüğünü belirlemede önemli bir etken iken, nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlerken göz önünde bulundurulması gereken birkaç ilke vardır. Bu ilkeler; araştırmanın odağı, veri miktarı ve kuramsal örneklemedir. "Araştırmanın odağı", örneklem büyüklüğünde belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Örneğin; yılın öğretmeni seçilen bir öğretmenin uyguladığı öğretimi planlama, uygulama ve değerlendirme süreçlerinin analizini hedefleyen bir araştırmada tek bir kişiden oluşan örneklem yeterli olacaktır. Bir araştırmada "veri miktarı" artıyorsa örneklem büyüklüğü azalacaktır. Veri derinliği ve genişliği örneklem büyüklüğünü doğrudan etkileyebilmektedir. Kuram oluşturma amacıyla gerçekleştirilen bir araştırmada "kuramsal örnekleme" yaklaşımı temel alınabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Kuramsal örnekleme, kuramı geliştirmek için, araştırmacının verilerini topladığı, kodladığı ve

analiz ettiği daha sonra hangi verilerin toplanacağına ve nerede bulunacağına karar verdiği kuramı oluşturmak için gerçekleştirilen veri toplama sürecidir. Veri toplama sürecine herhangi bir ön kabul olmadan başlanır. Kurama ilişkin verilerin doygunluğa ulaştığı anda örneklem tamamlanmış demektir (Glaser ve Strauss, 2006).

Araştırmalarda çeşitli evren genişliklerine göre uygun örneklem büyüklükleri Tablo 1'de gösterilmiştir (Anderson, 1990, Akt.: Balcı, 2016).

Tablo 31. Farklı Büyüklükteki Evrenler İçin Kuramsal Örneklem Büyüklükleri ve %95 Kesinlik Düzeyi Tolerans Gösterilebilir Hata İçin Gerekli Örneklem

Evren	**%5**	**%4**	**%3**	**%2**
100	79	85	91	96
500	217	272	340	413
1000	277	375	516	705
5000	356	535	879	1622
50.000	381	593	1044	2290
100.000	382	596	1055	2344
1.000.000	384	599	1065	2344
25.000.000	384	600	1067	2400

Tablo 1'de görüldüğü üzere, normal dağılım gösterdiği düşünülen evrende belirli bir genişlikten itibaren, örneklem büyüklüğünde çok fazla bir değişiklik meydana gelmemektedir. Bir araştırmanın örneklem büyüklüğünde; gerekli doğruluk derecesi, evrendeki çeşitlilik ya da değişkenlik derecesi ve veri analizinde aynı anda incelenen farklı değişkenlerin sayısı belirleyici olacaktır (Neuman, 2013).

Sonuç

Bilimsel araştırmaların en önemli süreçlerinden birisi olan örnekleme, araştırmacının dikkatle üzerinde durması gereken bir konudur. Araştırma deseni oluşturulurken çalışılacak örnekleme ilişkin de ön fikirler ortaya çıkmaya başlar. Nicel veya nitel bir araştırmada zaman, ekonomiklik ve verimlilik gibi unsurların örneklem belirlenmesinde çok etkili olduğu bir gerçektir. Ancak sadece bu unsurlar gözetilerek temsil yeteneği zayıf olan bir örneklem ile veri toplama çalışması yapmak araştırmadan beklenen sonuçların ortaya çıkmasına engel olacaktır. Araştırmanın niteliğine göre örnekleme kuramı olasılığa dayalı veya olasılık dışı olacak şekilde belirlenmeli ardından örnekleme kuramına uygun olarak örneklem büyüklüğü saptanmalıdır. Bilimsel bir araştırmanın güvenilir ve geçerli sonuç verebilmesi için bu ölçütlerin dikkate alınması bilimsel yaklaşımın bir gereğidir.

KAYNAKÇA

Balcı, A. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma.* Ankara: Pegem Akademi.

Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Fraenkel, J., Wallen, N., & Hyun, H. (2012). *How to Design And Evaluate Research In Education.* New York: McGraw-Hill.

Glaser, B. G., & Strauss , A. (2006). *The Discovery of Grounded Theory.* New Jersey: International and Pan-American.

Holloway, I., & Wheeler, S. (2010). *Qulitative Research In Nursing And Healthcare.* Iowa: Blackwell Publishing.

Kalof, L., Dan, A., & Dietz, T. (2008). *Essentials of Social Research.* New York: Open University Press.

Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Koç Başaran, Y. (2017). Sosyal Bilimlerde Örnekleme Kuramları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(47), 480-495.

Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Yayınodası.

Özmen, A. (1999). Örnekleme. A. A. Bir (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods.* California: Sage Publications.

Robson, C., & McCartan, K. (2016). *Real World Research.* London: John Wiley & Sons.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Giysi Dilinin Bir Yansıması Olarak Tığ Örgü Tekniğinin Deri İle Buluşturulması: Deri Etek Tasarımı Örneği

Melahat AYDINER[1]

Giriş

İnsanın dünyaya gelişiyle birlikte başlamıştır, insan teklerinin anlam arayışı. Kendisini bilmek için başkasının gözünden bakmıştır çoğunlukla kendisine. Diliyle söylemese de duygularını, düşüncelerini, bildiklerini, öteki kendisini anlasın istemiştir. Sembollerle, simgelerle, susarak, sözsüz kelimelerle karşısındakiyle bağ kursun, birlikte etkileşimde kalabilsin istemiştir. Bu, anlamlı bir süreç olarak devam etsin diye birincil ihtiyaçlarını karşılarken bile ikincil ihtiyaçlarını doyurmak hep ilk önceliği olmuştur. İşte bu gerekçelerle tüm zamanlarda giyim kuşam insanların birincil ihtiyaçları olarak vazgeçilmezi olmakla kalmamış aynı zamanda içinde çeşitli anlamları barındıran bir sembol olmuştur. İnsanın yaratıldığı günden bugüne sürekli değişen ve gelişme gösteren giyim, zamanla sadece ihtiyaç olmaktan çıkıp giyinme tutkusuna ve görsel bir beğeni aracına dönüşmüştür. İlkel toplumlarda sadece bedeni dış unsurlara karşı korumak anlamı taşıyan giyim, zaman içinde kişilerin inancı, kültürü, duyguları, çevresi, mesleği, karakteri hakkında da anlamlar taşımaya başlamıştır. Bu yönüyle giyim, her zaman görünenin yanında yan anlamlar üstlenerek kişilerarası iletişimde etkileşime katkı sağlamıştır.

Giysiler, temel işlevlerinin yanı sıra göstergeler yoluyla iletilen sözsüz mesajların aracı olmuştur. Giysi sahibinin anlatamadığı ama söylemek istediklerinin de anlaşılmasını istediği bir dil olma özelliği kazanmıştır. Nasıl aynı kelimeleri kullanarak karşısındaki kitleyi etkileyen hatip ile sıradan bir konuşmacının bıraktığı etki aynı değilse aynı giysi parçalarını giyen kişilerin bıraktığı etki de aynı değildir. Giysinin dili; giyside kullanılan desen, doku, renk, kumaş, model, süsleme ve giyen kişinin yaşı, cinsiyeti, kimliği gibi kodlamalarla etkileşim halindedir. Kişiye aidiyet duygusu kazandıran kültürel mirasın, gelecek nesillere aktarılabilmesi için, her toplumun kendi kültürel kodlarından yola çıkarak ve birçok unsuru içinde barındırarak oluşturduğu giysi dillerini koruması gerekmektedir

Buradan hareketle; iletişimin sessiz ve sözsüz aracı da olan oyaları ve dantelleri dile getiren, ince örme tekniği içinde yer alan tığ örgüsü, üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Tığ kullanılarak üretilen danteller, oyalar ve tığ tekniği ile süslenen giysiler, Anadolu kadınının söze dökemediği duygu, düşünce ve hislerinin sözsüz dili, bir dışa vurumu olmuştur. Hayallerini, umutlarını, duygularını, elinin sanatıyla giysilerine yansıtmıştır. Kadınların dili olarak geçmişi geleceğe taşıyan, çeyiz sandıklarında saklanan/saklı kalan, isimleriyle bile birçok mesaj veren küçük örgü motifleri, tasarımcıların da çabalarıyla nesilden nesile aktarılan giysi dilinin göstergelerindendir.

Bu çalışmada, sözsüz iletişimin de bir aracı olan giysilerin, giysi dilinin bir yansıması olarak örgü tekniklerine dikkat çekmek amacıyla; giysilik deri parçaları tığ örgüsü ile birleştirilerek deri etek tasarımları yapılmıştır. Giysilerin çeşitlendirilmesi adına yapılan tasarımlarda kültürel değerlerimizin bir parçası olan örgü, kullanım alanları, tarihi seyri, sözsüz iletişimin ögelerinden olan giyim ve giysilerin dili ile tasarımlarda kullanılan giysilik deri hakkında bilgilere yer verilmiştir. İnce örme tekniğinin oya ve dantel motifleri üretilerek evlerde kullanılması ve çeyiz sandıklarını süslemesi

[1] Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tasarım Bölümü,

dışında da kullanılabileceği, giyenin dili olması ve giysileri süsleyerek görünür olmayı hedefleyen bu çalışma araştırma ve uygulama olarak iki açıdan ele alınmıştır.

Giysi Dili Ve Göstergebilim

Giyimin tarihi ilk insanın, örtünme ve korunma güdüsüyle başlasa da sosyal hayatın içinde giysiler örtünme ihtiyacının ötesinde anlamlar kazanmıştır. Dışavurumun ve kültürün simgesi olan giysiler sözsüz iletişimin bir aracı olmuştur. Çevreyle kurulan etkileşimde sözsüz iletişimin bir kodlayıcısı olarak kişinin kendini ifade etmesine destek vermiştir. Giysilerde tercih edilen renkler, giysinin modeli ve kesimi, kumaşın dokusu ve deseni, kullanılan süslemeler ve aksesuarlar bu noktada etkili olmaktadır.

İnsan türü olarak herkes aynı görünüyor olsa bile kişiler giyimiyle, kendisi gibi olanlardan farklı görünmeyi arzulamaktadır. İnsanlar, kimi yönlerini gizleyerek, kimi koşulları maskeleyerek, kimi yönlerini de açığa çıkararak giyim tarzlarıyla yaşam biçimlerini ortaya koyarken; giysilerini kendilerini tanımlamak, görünür olmak, bir sosyal sınıfa mensup olmanın aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Giysiler aynı zamanda duygu ve düşüncelerin başkalarına aktarılmasında, dil ile konuşmanın dışında bir yol olarak tercih edilerek sembolik bir dil özelliği taşımaya başlamıştır. Duyguların, düşüncelerin, davranışların bir kişiden diğer kişi veya kişilere sözcükleri kullanarak iletme eylemi olan konuşma, nasıl ki amacı olan ve planlanması gereken bir yolculuksa, aynı şekilde giyim de kendine özgü dili ile planlanmış amacı olan bir yolculuktur. Kişiler giysi tercihleriyle farkında olarak veya olmayarak karşı tarafın kendisi hakkında bir yargıda bulunmasına sebebiyet vermektedir. Giysileri ile kendi konumunu yansıtmak amacını da taşıyan bireyler seçimleriyle diğerleriyle etkileşime girerler (Boyacıoğlu & Eğri, 2015). Dış görünümleriyle çok kısa bir sürede hatta anında gerçekleşen izlenimlerle dış konuşma diyebileceğimiz bir süreç başlar. Görünüşe bakılarak yapılan "dış konuşma" kişi hakkındaki gerçeklerden ziyade varsayımlara ve önyargılara dayanmaktadır (Keklik, 2012). İnsanların birbirleri hakkındaki ilk izlenimlerinin ve hatta yargıların giyimleri aracılığıyla oluştuğunun farkında olan bireyler, karşı tarafın doğru kodlama yapabilmesi için dış görünüşlerine özen gösterirler (Boyacıoğlu & Eğri, 2015). Hatta kimi zaman etki bırakmak ve akılda kalmak, kimi zamanda duygu, düşünce ve değer yargılarını gizlemek adına da bunu yaparlar. Görsel bir kodlama olarak toplumsal ve kişiler arası iletişimde etkili olan giyim kuşama önem verirler. Sözlü iletişim ilerleyip kişi hakkında daha fazla bilgiye sahip olunduğunda ilk izlenimle oluşturulan olumlu ya da olumsuz yargılar ve önyargılardan uzaklaşırken(Keklik, 2012), giyim kişiliğin dışa yansıması ve göstergeler yoluyla mesaj iletilen sözsüz iletişimin en güçlü hali konumuna gelir(Türkan, 2011).

Görsel simgeler aracılığıyla mesaj iletilen sözsüz iletişimde; beden dili, jestler ve mimikler, oturuş ve duruş, mesafeler ve mekânlar ile fiziksel görünüş gibi çeşitli unsurlar kullanılır. Usta komedyen Charlie Chaplin'in "Konuşursam beni sadece İngilizce bilenler anlayacak ama sessiz bir filmi herkes anlayabilir" diyerek oynadığı ve yönettiği filmler tam da söylemini destekler nitelikte sonuçlar verdi. Kimi zaman seslerden, sözlerden daha etkili olan, kimi zaman sözcükleri tamamlayan sözsüz iletişimi kullanarak insanlara mesajlarını iletti. Fiziksel görünüşün unsurlarından biri olan giyim kuşam, sadece sözsüz iletişimin değil, aynı zamanda hem kişilerarası hem de kültürlerarası iletişimin en etkili ve en önemli somut göstergelerinden biridir. Tarihi süreç içerisinde kişiler kendilerini ifade etmek, fikirlerini ve sorunlarını paylaşarak aktarmak için değişik iletişim biçimlerini tercih etmişlerdir. Görsel dilin en etkili ve önemli bir bildirim aracı olduğunu düşünmüşlerdir (İşbilen, 2007). Giysi seçimlerine etki eden göstergeleri bilinçli bilinçsiz kullanmışlardır.

Her insanın kendine has bir hikâyesi vardır, bu hayat sahnesinde. Sahnede de farklı farklı rolleri vardır. Çoğu zaman başrolde olsa da kimi zaman yan rollerle de süsler sahneyi. Rollerine göre süslenir ve giyinir. Vermek istediği mesajları tam olarak iletemediğinde, giysileri ile aktarır hikâyesini. Elbette her zaman hatta çoğu zaman kendi tercihine göre şekillendiremez giysilerini. Modanın ve

sektördeki giysi üreticilerinin ürettikleri ile belirlenir giyim tarzı. Giysilerinin dilini, bedeninin dili ile birleştirerek sözlerden önce görüntüsü ile sembolik anlamlarla diğerleri ile iletişim kurar (Çetinkaya, 2015). Giysilerinde görünenden daha derin birer anlam taşıyan giysi dilinin görsel simgelerini kullanır (Parlak & Önlü, 2022).

Giysileri anlamlandırarak göstergeleri okuyabilmek, giysilerin kendine özgü yapısını kavrayarak onu oluşturan değerleri fark edebilmek göstergebilim ile mümkündür (Özdemir, 2020). Giysilerde gizlenen yan ve düz anlamları açığa çıkarmak adına göstergeleri kullanılan bilim dalına "semiyotik/göstergebilim" denir. "Semiyotik, işaretlerin yorumlanmasını, üretilmesini veya işaretleri anlama süreçlerini içeren bütün faktörlerin sistematik bir şekilde incelenmesini içeren bir araştırma sahasıdır" (İşbilen, 2007) olarak açıklanmaktadır. Temelini göstergelerin oluşturduğu göstergebiliminde "gösterge; kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. olarak tanımlanır" (Koca & Kırkıncıoğlu, 2016).

"Giysi dili", kendiliğinden oluşmayan, toplumların kültürel birikimleriyle oluşturdukları, ortak düşünme biçimlerinin bir yansımasıdır. Giysi dilini oluşturan ögeler; kumaş, renk, doku, desen, dikiş teknikleri, süslemeler, giysiyi tamamlayan aksesuarlar olarak sıralanabilir (Kırkıncıoğlu, 2015 ve İşbilen, 2007). Bu unsurlar kullananın yaşı, cinsiyeti, milleti, dini, statüsü, giyilen zaman gibi değişkenlere bağlı olarak farklı anlamlar kazanır. Zamanla herkesin anlamını bildiği göstergeler giyim kodlarını oluşturur (Özdemir, 2020). Bu kodlar incelenerek toplumların kültürel yapıları ve bireylerin giysi tercihleri ile vermek istedikleri sözsüz mesajlar hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Kültürün bir simgesi olan giyimin tarihine baktığımızda yıllar içinde farklı nedenlerle giyim kuşamda birçok değişim yaşandığı görülmektedir. İlk zamanlarda savaşlar, göçler, inançlar, iklim, ticaret gibi nedenlerle farklılıklar oluşurken, şimdilerde ise küreselleşmenin, teknolojinin, turizmin, reklamların etkisi ile giysilerde aynılıklar oluşmuştur.

Günümüzde insanlar her ne kadar aynı parçalardan oluşan giyim kuşamı tercih ediyor olsa da giyimin simgesel anlatım gücü hala etkisini korumaktadır. Bu etkinin yerelleşerek devam edebilmesi Anadolu kadınının el sanatları ile ortaya koyduğu değerleri yaşatmak ve aktarmakla mümkün olabilecektir. Geleneksel halk kültürümüzün ögelerini bugün de giysi dilimizin göstergeleri olarak kullandığımızda köklü geçmişimizin sürdürülebilirliği daha kolay ve kalıcı olacaktır.

Giysi Tasarımında Örgünün Kullanılması

Annelerin kızlarına, babaların oğullarına, ustaların çıraklarına öğrettiği bir gelenek olan el sanatlarına dair bilgi ve birikimler, üreten kişinin belleğinde saklıdır. Bu kıymetli birikimlerin devam edebilmesi için bir takım çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalardan birisi de el sanatları ürünlerinin kullanımını artırmak için bireysel ve kurumsal olarak hazırlanan özgün tasarımlardır. Deri etek tasarımında el sanatları içinde yer alan ince örgü tekniğinin kullanılmasının amacı giysi dilinin bir yansıması olarak bu sürece destek olmaktır.

El sanatları, dünden bugüne duygularımızı dile getirmemizde, ihtiyaçlarımızı giderebilmemizde, geçmişimizle ve yarınlarımızla aramızda bağ kurmamızda, becerilerimizle oluşturduğumuz sessiz ama çok konuşan hareketli bir dildir. El sanatları farklı işlevleri olan değerler hazinesidir. Bu değerler; giysiler, çeyiz sandıklarında yer alan örgüler, işlemeler, halılar ve kilimler, el ile yapılan müzik aletleri, mutfak eşyaları, çini, hat, tezhip, minyatür, ebru, ahşap süslemeciliği, kuyumculuk işleri, bakır işçiliği gibi daha birçok alanda yer bulan el emeği ürünleridir (Özbek & Çevik, 2018).

Doğadaki sarmaşıkların birbiri içinden geçmesinden esinlenerek oluşturulduğu düşünülen (Berkli & Tepe, 2018) örgü; yün, ipek, pamuk gibi "ince ya da kalın bükümlü çeşitli cinste ipliklerin; iğne, mekik, tığ, şiş gibi aletler kullanılarak, el yardımı ile ve belli bir sisteme göre tek ipliğin üst üste getirilerek ilmeklerin birbirine bağlanmasıdır (Can, 2021). Örücülük ise örme/örgü eylemidir (Berkli

& Tepe, 2018). El sanatlarının değerlerinden birisi olan ve kadınların eliyle eski çağlardan günümüze kadar gelen örücülük; insanın dış etkenlere karşı korunma ihtiyacı ile başlasa da yıllar içinde süslenme amaçlı kullanılmaya başlayarak örücülük sanatına evrilmiştir. Kırsal hayatın içinde yaşayan kadınlar, istedikleri her yerde, farklı ortamlarda örneğin, tarlaya giderken, tarlada, çobanlık yaparken yanlarındaki ipleriyle, rahatlıkla taşıdıkları şiş veya tığlarla örgü örebiliyorlardı (Akçam, 2022). Bunlar gibi nedenlerle örücülük, tarihin her döneminde zorunlu ihtiyaçların karşılanması noktasında insanların hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Türklere ait örgü ile ilgili ilk tarihi bulgular, Pazırık 2. Kurganı'nda bulunan, Orta Asya'da M.Ö.300-290 yılları arasında yaşayan Hun Türkleri'ne ait koçboynuzu motifleri ile süslenmiş yün çoraplardır (Yolal, 2020). Yapılan araştırmalarda, 12. yüzyılda iğne ile yapılan örgülerin Anadolu'dan Balkanlara oradan da İtalya'da, tığ ile yapılan örgülerin ise Endülüs Emevileri ile İspanya'da yayıldığı görülmüştür (Berkli & Tepe, 2018). El örgüsü, kullanılan malzemelere ve aletlere göre kalın ve ince örgüler olarak iki farklı alanda ele alınmıştır. Tığ, iğne, mekik ile yapılan oyalar ince örgü kapsamında değerlendirilmiştir (Can, 2021).

Eskiye ve doğal olana dönüşün yaşandığı bugünlerde tığ işler ile yapılan örgü işleri tekrar gündeme gelmiştir. Anıları gün yüzüne çıkarmak, kendi an'larını yarına bırakmak adına bağlantılara önem veren kimi kişiler ve tasarımcılar, tığ işi ile yapılmış sandıklarda saklı hazineleri ilmik ilmik yeniden birbirine bağlayarak gün yüzüne çıkarmaktadırlar. Geçmişten günümüze kadın eliyle yapılan ve yayılan el sanatlarımızın bir örneği olan örgü tekniği ile yapılan tığ oyaları da bu amaca hizmet eden kültürel değerlerimizden biridir.

Dünya kaynaklarına 'Türk Danteli' (Yolal, 2020) olarak geçen, amacı bulunduğu şeyi süslemek olan oya; çeşitli özellikteki ipliklerle, ilmekler, ilmekler aralarında oyuklar ve dolgular oluşturularak elde edilen bir süslemedir. Pul, boncuk benzeri yardımcı malzemeler de eklenerek (Koç & Can, 2021) yapılan oyalar; daha çok başörtülerinin kenarlarını süslemek için kullanılsa da, giysilerin yaka veya kol gibi parçalarında (Yolal, 2020) masa, tepsi, sehpa gibi örtülerin kenarlarında da bütünlüğü artıran süslemeler olarak kullanılmaktadır (Karakelle & Özbağı, 2019). Kadınların estetik bir biçimde duygu ve düşüncelerini farklı renk ve motiflerle karşı tarafa anlattıkları oyalar (Koç & Can, 2021), iğne, tığ, firkete, mekik (Yıldız, 2022) gibi araçlar kullanılarak yapılmaktadır. Tamamen ilmeklerle boşluklar ve ajurlardan oluşan tığ oyası, tığın kancasıyla bir veya birden fazla ilmek, zincirin bir parçası olan bir önceki ilmeğin içinden geçirilerek yapılmaktadır (Yıldız, 2022). Dolgu, sık iğne, örümcek, zincir, fıstık gibi tekniklerle oluşturulan tığ oyası, zincirlerin birbirine eklenerek motif elde edilmesiyle örülür (Koç & Can, 2021). Farsça kılıç anlamına gelen tığın kancalı üst kısmı sayesinde ipliğin, ilmek oluşturmak için tutulması kolaylaşır. Farklı malzemelerden üretilen tığlarla, halka görüntüsü verilerek uygulanan düğümlerle ilmekler ve halkalarında ard arda birbirine geçirilmesiyle zincirler oluşur (Berkli & Tepe, 2013). El ustalığı ve deneyimle ilmek ilmek örülen küçük motiflerin, anaerkil bir kültür geleneğinin (Canpolat, 2020) göstergesi olarak gelecek kuşaklara aktarabilmesi adına bu çalışmada deri parçaları tığ örgüsüyle birleştirilerek ve süslenerek giysi tasarımları yapılması tercih edilmiştir.

Giysi Tasarımında Deri Parçalarının Tığ Örgüsü İle Birleştirilmesi

Son yıllarda bireyler yoğun ve hızlı hayat temposundan dolayı kendilerine ve iç yolculuklarına zaman ayıramadıklarından bu durum bazı bireylerde; strese, hayata dair konsantrasyonun bozulmasına, zihnin ip yumakları gibi dolanmasına, sorunların üst üste ilmeklenerek büyümesine neden olmuştur. Bu ve benzer sorunları ortadan kaldırabilmenin bir yolu; tığın ritmik ve tekrar hareketleriyle oluşturulan ilmeklerle, zincirlerle, motiflerle süsledikleri giysileriyle, bireyler, içinde sakladıklarını, anlatamadıklarını diğerlerine ileterek içinde bulundukları sarmaldan çıkabilirler. Kendilerini ifade etmek için giysi dilini kullanabilirler. Toplumlar da kendilerini başka toplumlara anlatmak, etki bırakmak, etkilemek, kültürel birikimlerini yaşatmak ve aktarabilmek gibi gerekçelerle giysi dilini kullanmışlardır. Tasarımlarında özgün modellerle fark oluşturmak adına moda

tasarımcılar da toplumların kültürel birikimlerinin yansıması olan giysileri ve göstergelerini kullanmaktadır.

Giyim sektöründe genellikle toplumu etkileyen ve sürekli değişen yeniliklerle modanın etkisinde giysiler üretilmekle birlikte, kimi zaman yeni tasarımlarda geçmişin izlerine rastlamak da mümkündür. İçinde el sanatları unsurlarını barındırarak tasarlanan giysiler, işlevsellik ve ekonomik kazanç beklentisi taşımadan da üretilirken; seri üretim ürünleri işlevsellik ve satış beklentisi ile üretilirler. Bu durum hem tüketimin artmasına hem de sembolik anlamı olan ve üretimi zaman alan el yapımı tasarımları değersizleşmesiyle sonuçlanmıştır(Atalay, 2020). Fakat son yıllarda tasarımcıların katkılarıyla seri üretimde de tasarım ürünleri sektörde az da olsa yer almaktadır. Sadece dokuma kumaşlarda değil süslemeleriyle ön plana çıkarılan deriden üretilen giysileri de modacıların koleksiyonlarında görebilmekteyiz. Tüketicilerin giysi satın alma tercihlerini artırabilmek adına giysi tasarımlarında süslemeler daha çok kullanılmaya başlamıştır. Kişilerin farklılık arayışı ve süslenmeye olan tutkularına cevap verebilmede süsleme teknikleri ve malzemeleri, tasarımcıların sanatsal çalışmalarına destek olmaktadır. Süslemenin, belli bir konfor ve refah seviyesine ulaşmış medeni toplumlar tarafından giyimden mimariye kadar hemen her alanda kullanıldığına dikkat çeken İslam düşünürü İbn Haldun; süslemenin onu yaptıran kişinin siyasal, etnik, ekonomik durumu hakkında mesajlar içeren bir dil olduğunu söylemiştir (Canpolat, 2020).

İnsanoğlunun tarihin ilk çağlarından bugüne kadar giyinme ihtiyacını karşılayan deri, günümüzde kişiler arasında mesajları ileten giysi dilinin bir göstergesi de olmuştur. Deri, organik bir hammadde olması, kumaşın kullanıldığı hemen her alanda kullanılması, işlevselliği, dayanıklılığı, farklı malzemelerle süslenebilmesi gibi özellikleriyle moda tasarımcılarının gözdesi konumundadır. Tasarımlarıyla diğerlerinden ayırt edilebilmek için deriyi farklı malzemelerle birleştirerek tasarlayan moda tasarımcılar sayesinde tüketicilerin deri giysilere olan ilgisi artmaya başlamıştır. Bu modacılardan birisi "İlkbahar 2015 Hazır Giyim Defilesi"nde deri ile örgüyü birleştiren Alberta Ferretti'dir. Ferretti'nin tasarımlarında da olduğu gibi tasarımcıları çok parçalı modeller hazırlamaya iten neden derinin yapısıdır. Derinin fiziksel özelliklerinden dolayı deri yüzeyinde farklı özellikte bölgeler bulunduğundan, giysi kalıplarının yerleşiminde fazla atık çıkar. Karaoğlan'ın da ifade ettiği gibi bu atık deri parçaları örgü ile kombin yapılarak yaratıcı tasarımlar üretilebilir (Karaoğlan, 2021). Genellikle ayakkabı, çanta, kemer, aksesuar gibi ürünlerde kullanılan deri, 1960'lı yıllardan sonra İtalyan hazır giyim tasarımcılarının, deri üreticilerini giysilik deri üretmeleri konusunda yönlendirmeleriyle birlikte birçok tasarımcı markasının koleksiyonlarında deri tasarımlara yer verilmesi sağlanmıştır (Kalafat, 2012).

Yöntem

İnce örme tekniğinin, oya ve dantel motifleri üreterek evlerde kullanılması ve çeyiz sandıklarını süslemesi dışında da kullanılabileceği, giyenin dili olması ve giysileri süsleyerek görünür olmasını sağlamayı hedefleyen bu çalışma araştırma ve uygulama olarak iki açıdan ele alınmıştır. Nitel veri toplama yöntemi ile alan araştırması ve kaynak taraması yapılarak konu ile ilgili kaynaklara ulaşılmıştır. Bir kuramı uygulamak ve sınamak yönüyle uygulamalı araştırma niteliklerini de içeren bu çalışmada el sanatları geleneğimiz içinde yer alan tığ ile örme tekniği esin kaynağı olarak seçilmiştir. Yapılan araştırmalardan elde edilen verilerle hikâye panosu hazırlanmıştır. Giysi tasarımları yapılırken giysilik deri parçalarının düz dikiş yapmadan da birleştirilebileceğinden hareketle özgün etek tasarımları yapılmıştır. Giysinin sosyal ve estetik değerlerinin de karşılanabilmesini sağlamak için seçilen temayı en iyi şekilde açığa çıkartacak etek modelleri tasarlanmıştır. Tasarım için geliştirilen modellerden birisinin (Araştırma Modeli 2) teknik ayrıntıları belirlenerek kalıpları hazırlanmıştır. Deri etek parçalarının tığ örgüsü ile birleştirilmesiyle çalışma tamamlanmıştır.

Araştırma Bulguları

Bu bölümde, örgü ile birleştirilmiş ve süslenmiş deri etek tasarımları hedeflendiğinden, konu ile ilgili yapılan araştırmalardan yola çıkılarak oluşturulan tema panosu, deri etek tasarımları ve alternatif modelleri, kesim için gerekli olan teknik çizimler ve kalıplar ile örülerek birleştirilmiş örnek deri etek giysi tasarımı bulunmaktadır.

Giysi Tasarım Uygulamaları

Tasarımın uygulama bölümünde tığ örgüsü ile birleştirme ve süsleme tekniğini yansıtan etek tasarımları için 12 model eskizi hazırlanmıştır. Eskizlerden amaca uygun olduğu öngörülen 9 etek için artistik araştırma çizimi yapılmıştır. Araştırma çizimlerinden bir tanesini üretim için seçilerek farklı üretim versiyonları için geliştirme çizimleri hazırlanmıştır. Giysinin kalıbını hazırlayabilmek için eteğin ön ve arka teknik çizimi yapılmıştır. Pratik kalıp hazırlama yöntemiyle temel etek ve astar kalıbı çalışılmıştır. Hazırlanan kalıp üzerine model uygulanmıştır. Gerekli açılımları yapılan kalıplar karton/mukavva üzerine kopyalanarak şablonlama aşamasına geçilmiştir. Deri parçaları örgü ile birleştirileceği için etek kalıp şablonları hazırlanırken kalıpların örgü ile birleştirilecek kısımları 0,7 cm daraltılmıştır. Kalıp üzerinde 1'er cm aralıklarla delgi yerleri işaretlenmiştir.

Deri hazır giyimde kesime başlamadan önce giysinin güzel görünmesini sağlayarak kalitesini artırmak için mutlaka asortlama işlemi yapılır. Deri giysi üretiminde asortlama; hem elle dokunarak hem de gözle ışıklı ortamda dikkatle bakılarak aynı ya da benzer özellikte derilerin cilt ve renk uyumları da dikkate alınarak ayırt edilmesi işlemidir. Asortu yapılmış derilere kalıplar yerleştirilirken, kumaş kesimlerinde son derece önemli olan en ve boy iplikleri dikkate alınmamakla birlikte kalıplar, mümkünse derinin boyuna yerleştirilir. Kesim yapılırken dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise, derinin gevşek diye tabir edilen, hayvanın kol ve bacak kısımları ile damarlı görünümü belirgin olan kısımlarına giysinin görünen yerlerinin denk getirilmemesidir.

Bel pervazıyla birlikte toplamda 16 parçadan oluşan eteğin kesimi için derilerin asortlaması yapılmıştır. Eteğin ana parçaları olan büyük kalıplardan başlayarak ve deri en az fire verecek şekilde cam masa üzerinde falçata ile kesim yapılmıştır. Eteğin daha dökümlü ve estetik durabilmesini sağlamak için küçükbaş hayvan derisi tercih edilmiştir.

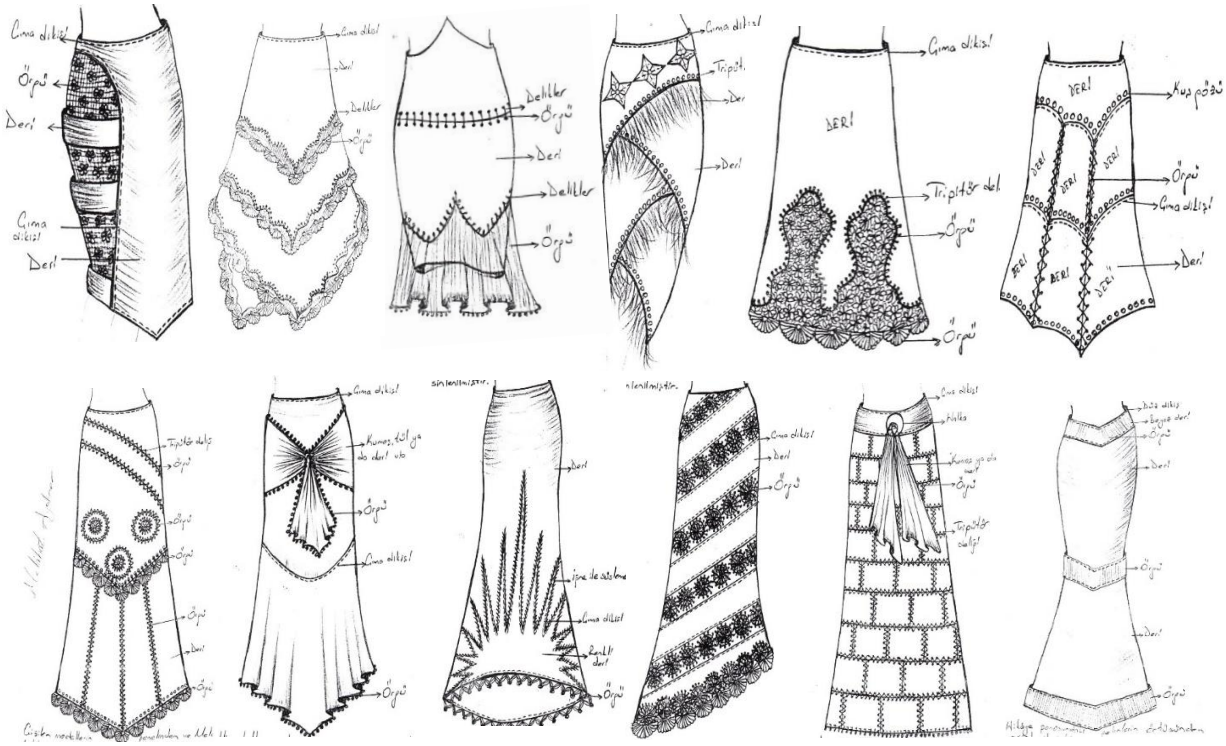
Deri hazır giyim sektöründe deri kesimi falçata veya makas kullanılarak iki şekilde yapılır. Makas ile kesim yapılacaksa kalıplar, deri üzerine işaret almada kullanılan ve vazelin yardımı ile rahatça silinebilen gümüş kalem ile çizilir ve makasla kesilir. Makasla yapılan kesim falçata ile yapılan kesime göre daha fazla zaman aldığından işletmelerin çoğunda tercih edilmez. Deri kalıplarının mukavva üzerine kopyalanmasının bir nedeni, ince ve uzun bir tür bıçak olan falçatanın seri kullanılmasını sağlamaktır.

Kesimi tamamlanan parçaların örgü ile birleştirilecek kısımları, fırça yardımıyla yapıştırıcı solüsyon sürülerek 1 cm dikiş payından katlanarak muşta ile dövülerek netleştirilmiştir. Muşta; yapıştırılan derilerin dövülmesi için kullanılan metal ya da pirinçten yapılan üst kısmında kısa sapı olan alt kısmı içe doğru bombeli alettir. Tığın deriye kolaylıkla batıp çıkmasını sağlamak için yapıştırılan deri parçaları 1cm aralıklarla çarklı zımba ile delinmiştir. Deri kemer pensesi olarak da adlandırılan çarklı zımba, deriye farklı çaplarda delik açmak için kullanılan alettir. Önce ön etekte yer alan süslemeler, sonrasında diğer parçalar, zincirlerden oluşan ilmeklerle merserize oya ipliği ile tığlanarak birleştirilmiştir. Eteğin yan dikişleri, fermuarı ve bel pervazları deri makinesinde dikilmiştir. Etek astarlanmıştır. Dikimi tamamlanan eteğin, etek uçları dolgu ve zincir tekniği kullanılarak yapılarak oyalanmıştır.

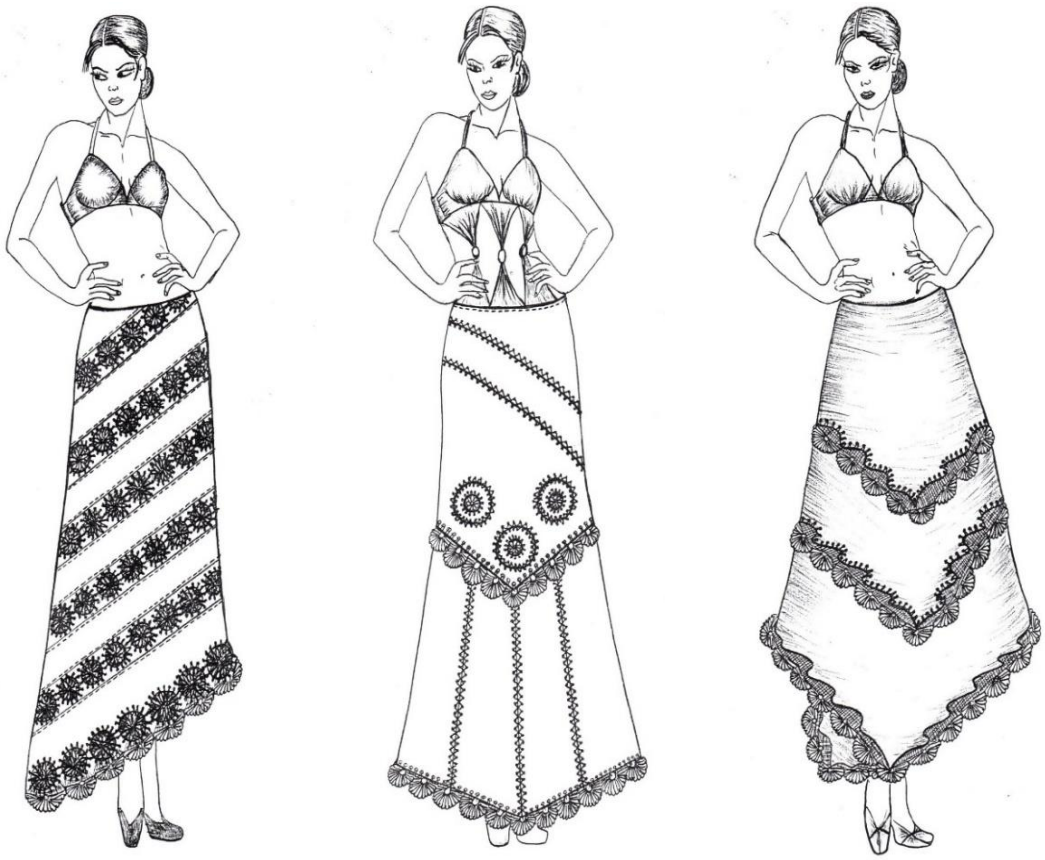
Resim 1: Esin Panosu

Resim 2: Eskiz Çalışmaları

Resim 3: Araştırma Çizimleri

Tasarım 1 Tasarım 2 Tasarım 3

Tasarım 1:

Etek boyu uzun ve asimetrik olarak tasarlanan evaze bir etektir. Eşit ölçülerde enine altı verev kesikten oluşturulmuştur. Deri parçaların genişliğine her katta farklı sayıdan oluşan yuvarlak formda örülen çiçek motifleri mevcuttur. Birleştirilen motifler deri parçalarına çıma dikişi ile tutturulmuştur. Yan dikişler deri makinesinde dikilerek etek tamamlandıktan sonra etek ucu tığ oyası geniş bir motifle süslenmiştir.

Tasarım 2:

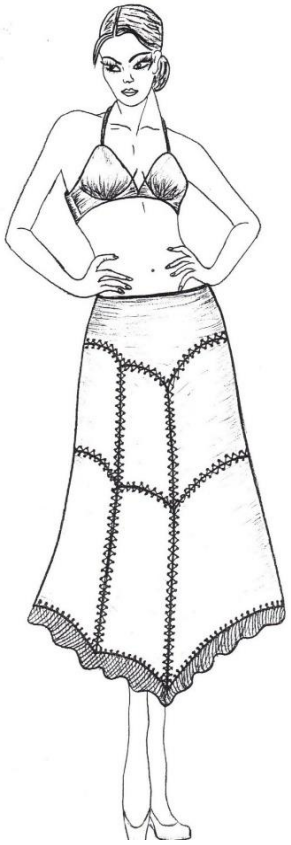
Etek boyu uzun ve asimetrik olarak tasarlanan eteğin dizden üst kısmında kesikler enine ve verev, dizin altındaki kesikler ise boyuna ve eşit ölçüdedir. Eteğin önünde diz üstünde üç yuvarlak formda zincirlerden oluşan motifle süsleme yapılmıştır. Deri parçaları birbirine zincir tekniği ile ilmeklenerek birleştirilmiştir. Dikim işlemleri tamamlandıktan sonra etek ucu ve diz altındaki kesik çiçek motifli oya yaparak süslenmiştir.

Tasarım 3:

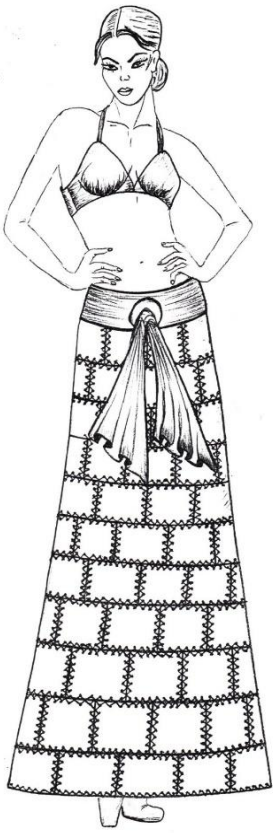
Model boyu ön ortasında uzun, yan dikişlerde kısa olan koni bir etektir. Birincisi kalça hattından aşağıda, ikincisi dizde, üçüncüsü etek ucu olmak üzere üç verev kesikten oluşturulmuştur. Deriler birbirine daha önceden örülen ve birleştirilen büyük çiçek motiflerinin ilmekleri ile tutturulmuştur.

Tasarım 4

Tasarım 5

Tasarım 6

Tasarım 4:

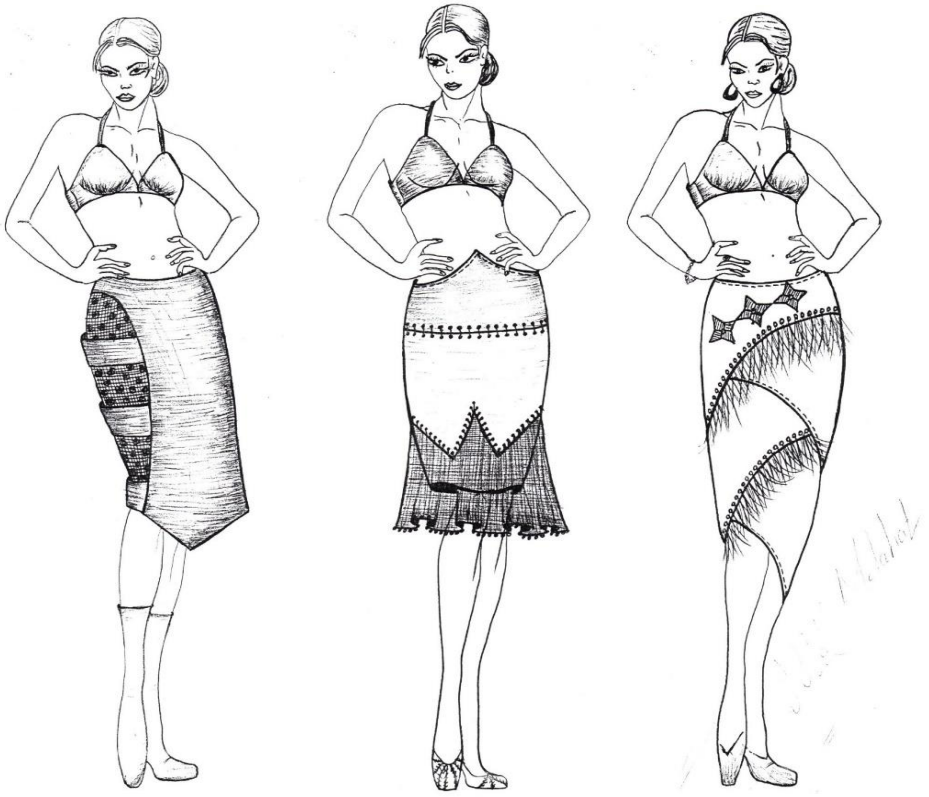
Modelin boyu ön ortasında kısa ve yukarı doğru kavisli, arka ortasında uzun ve aşağı kavislidir. Düşük belli, kalçada oturan dizden sonra etek ucuna doğru genişleyen bir etektir. Çam ağaçlarının görüntüsünden esinlenerek yapılan tasarımda motifi ön plana çıkartması için iki farklı renk deri düşünülmüştür. Etek ucu örümcek tekniği ile boncuk eklenerek örülmüştür.

Tasarım 5:

Yedi parçadan oluşan boyu diz altına kadar uzanan evaze bir etektir. Düşük belli, kalçadan yukarıda korsajı olan asimetrik bir etektir. Ön ortanın sağ tarafında bir, sol tarafında ise kavisli kesik vardır. Etek ucu, eteğe dökümlü bir form kazandırmak için zincirlerden oluşan geniş bir örgü ile süslenmiştir.

Tasarım 6:

Düşük belli, uzun evaze bir etektir. Eteğin bel kısmında deri üstüne monte edilen drapelerle oluşturulmuş bir kuşak vardır. Etek birbirine yakın boyutta farklı renklerde deri parçalarının örgü ile birbirine birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Tasarım 7 Tasarım 8 Tasarım 9

Tasarım 7:

Etek boyu dizden aşağıda üçgen formda biten asimetrik dar bir etektir. Eteğin sol yanı zincir örgü ve zincir üzerine küçük çiçek motifleriyle süslenerek oluşturulmuştur. Eteğe estetik bir görünüm vermek ve kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla üç geniş deri şerit örgüler üzerinden geçirilerek ön ve arka etek parçasını tutacak şekilde tasarlanmıştır.

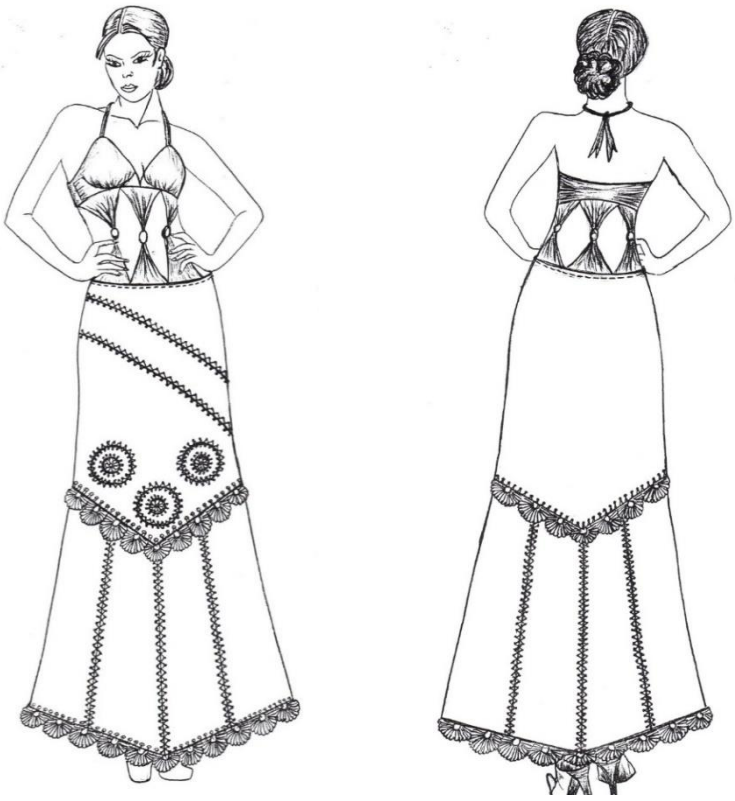
Tasarım 8:

Kalça üzerinden başlayan korsajın bel kısmı ön ortasından yukarı doğru üçgen, sağa ve sola doğru içe kavisli olarak tasarlanmıştır. Boyu dizde biten dar kesimli eteğin diz üstünde beldeki kavisin tersi yönünde üçgen kesikler yapılmıştır. Tasarımda zincir örgü ile oluşturulan etek ucunu ön plana çıkartmak için örgünün altına farklı renk bir deri düşünülmüştür.

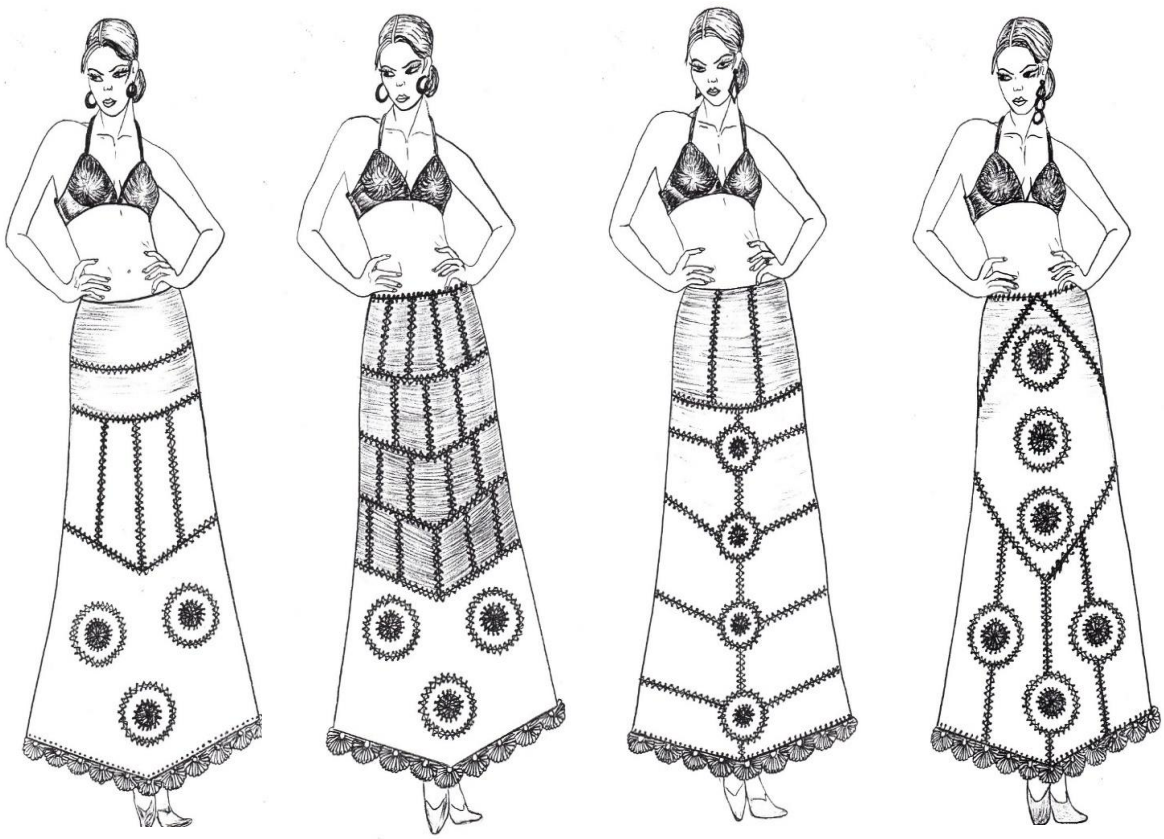
Tasarım 9:

Düşük belli, bedeni saran, dar kesim asimetrik bir etektir. Sol tarafı kalça üstünde başlayan sağ tarafı diz üstünde biten derin kavisi olan bir korsaj düşünülmüştür. Birisi korsajın altından başlayan, iç içe geçen üç kesiği daha vardır. Korsajın üzerine yonca motifi örülerek derinin üzerine yerleştirilmiştir. Çarklı zımba ile açılan büyük deliklerden ipler geçirilerek verilen püskül görüntüsüyle süsleme yapılmıştır.

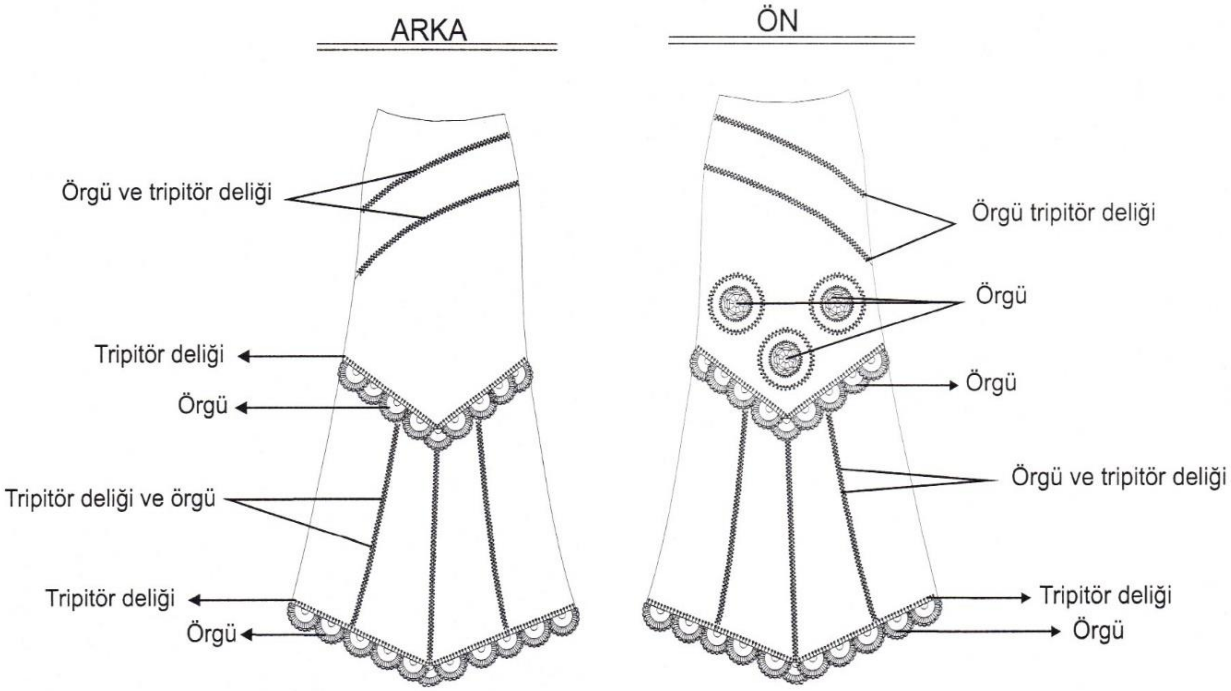
Resim 4: Seçilen Model

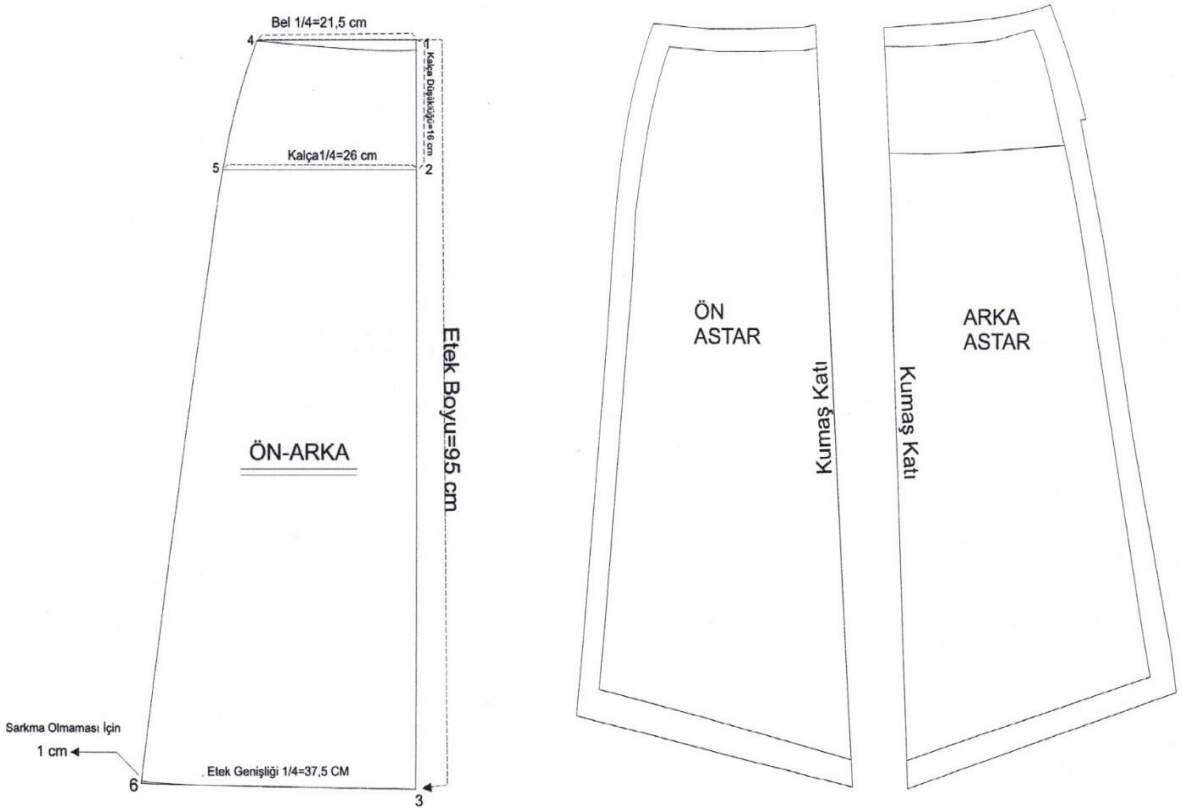
Resim 5: Etek Geliştirme Çizimleri

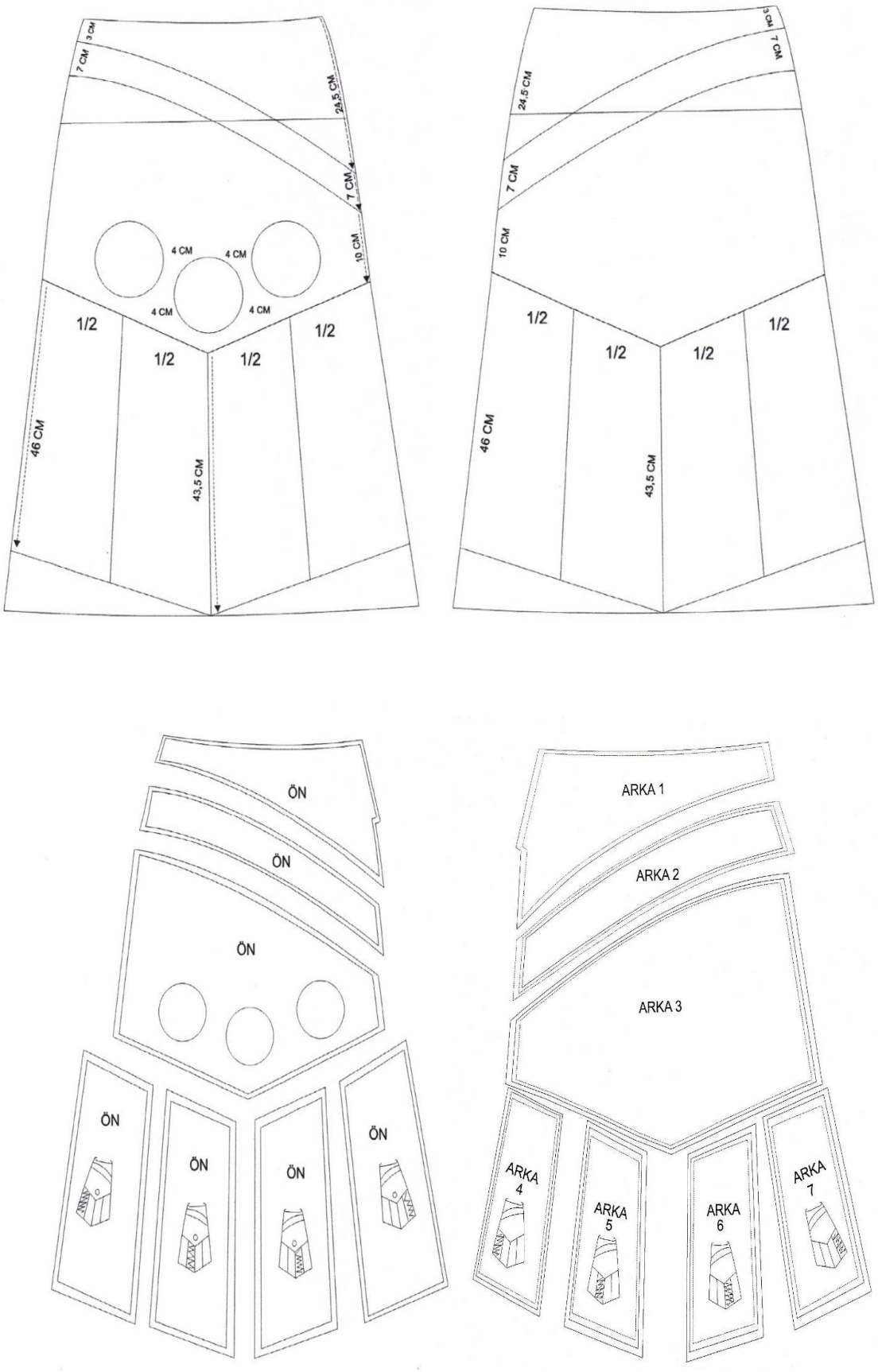
Resim 6: Modelin Teknik Çizimi

Resim 7: Pratik Yöntemle Temel Etek Ve Astar Kalıp Hazırlama

Resim 8: Etek Model Uygulama, Açılım Ve Şablonlama

Resim 9: Dikimi Gerçekleştirilen Model

Sonuç

İnsanı diğer canlılardan ayıran önemli özelliklerinden birisi, bilgiyi kullanabilmesi, işleyebilmesi, aktarabilmesidir. Bilgiyi zamana ve mekâna göre güncelleyebilmesi içinse değişmesi ve değiştirmesi gerekebilir. Değişimler isteyerek de olsa zorla da olsa mutlaka kişilerde bir direnç yaratır. Böyle durumlarda kimileri duygularını, düşüncülerini, davranışlarını net olarak açıklamaz/açıklayamaz. Kendilerini giysilerindeki sembolik kodlarla anlatırlar. Tıpkı bir tiyatro sahnesinde sergilenen oyunda kostümlerle, tarihte devlet adamlarının kıyafetleriyle, din adamlarının cüppeleriyle diğerlerine kendilerini tanıtmak amaçlı verdikleri sözsüz mesajlar gibi bugünde giysiler insanların dışavurumlarında en etkili cümlelerdir. Kişilerin ait olduğu kültürleri, toplulukları, inançları, cinsiyetleri, kimlikleri, meslekleri ifade etmek için de kullandığı giysiler; insanların hikâyesini anlatmasında, hiç değişmeyecek ilk izlenimin oluşturulmasında, iletişime etki eden sessiz kelimeleri olmuştur. İnsanlar giysileriyle örtünerek her türlü dış etkene karşı kendilerini koruyarak giyimin işlevlerinden birini yaşantılarına taşırlar. Aynı zamanda üzerlerine aldıkları örtüleriyle, kim olduklarını dış dünyaya yansıtmış olurlar.

Yazılı iletişimde bir metni oluşturmak, sözlü iletişimde o metni sunmak için kelimelerin harf harf dokunduğu gibi, sözsüz iletişimin bir unsuru olan giysiler de kumaştan başlayarak ilmek ilmek örülür, dokunur. Kumaşla, deriyle, farklı tekstil yüzeyleriyle can bulan giyinme eylemi; kumaşın deseniyle, dokusuyla, rengiyle, giysinin dikiş teknikleriyle, süslemeleriyle, giysiyi tamamlayan parçalarıyla ve aksesuarlarıyla kişileri görünür yaparlar. Giyenin izlerini taşıyan göstergeler olurlar. Fark edilmelerine ve sembolik olarak kendilerini ifade etmelerine yardımcı olurlar.

Tarihi süreçte toplumların farklı birçok gerekçelerle giyim kültürü değişmiştir. İnsanın bu dünyada ki hayat yolculuğu sürdükçe bu ve başka değişimler hep olmaya devam edecektir. Mühim olan bu süreçte değişim olgularından toplumun kültürel dinamiklerinin hasar almadan en az şiddette etkilenmesidir. Kültürlerin oluşumunda ve aktarılmasında etkili unsurlardan biri olan, insanda canlılık bularak kişiler ve toplumlar arası iletişimde etken rol alan giysilerin bu ve bunlar gibi özelliklerini koruyabilmek amacıyla; bir moda tasarımcı olarak giysi tasarımları yapılmıştır.

Teknolojik gelişmelerinde etkisiyle insanların görünür olma, fark edilme, özel olma gibi istekleri hala devam etmektedir. Giysi tasarımcıları bunun gibi istekleri karşılamak noktasında yaptıkları tasarımlarıyla giysilere anlamlar katan, giysi dilinin kelimelerini çoğaltan kişilerdir. Giysilere anlam katmanın bir yolu da giysi tasarımlarında, eskide yaşanan ama eskimeyen değerleri bugüne taşıyabilme becerisidir. İnce örme tekniğinin, oya ve dantel motifleri üreterek sadece evlerde kullanılması ve çeyiz sandıklarını süslemesi dışında da kullanılabileceği, giyenin dili olması ve giysileri süsleyerek görünür olmasını sağlamayı hedeflediğim çalışma ile dün bugüne taşınmaya çalışılmıştır. Sözsüz iletişimin de bir aracı olan giysilerin, giysi dilinin bir yansıması olarak örgü tekniklerine dikkat çekmek amacıyla; giysilik deri parçaları tığ örgüsü ile birleştirilerek deri etek tasarımları yapılmıştır.

Yapılan örnek ürün çalışmasında giysiye yan anlamlar kazandırılmıştır:

-Deri parçalarını dikiş makinesinde daha kısa sürede dikmek yerine daha uzun zaman gerektiren elde birleştirme tekniği seçilerek; süreçte zor olsa da emek verilen her şeyin sonuçlarının güzel olacağını, başarılı olunmak istenilen her konuda az da olsa düzenli ve sürekli çalışılması gerektiği hatırlatılmak istenmiştir.

-Kadın emeği olan bu ürün ile kadın, farklı el sanatlarını aynı üründe kullanarak; hem kişilerarası hem de toplumlararası iletişimin, kadın erkek işbirliğiyle daha kolay olacağı gösterilirken işbirliğinin önemine dikkat çekilmiştir.

-Kahverengi derinin, yeşil merserize iplikle örülmesi de farklı mesajlar taşımaktadır: Kahverengi doğada toprağı, yaratıcılığı, bolluğu, toprak da kadını simgeler. Yeşil, doğada canlılığı, umudu, yeniliği, uyumu, paylaşmayı, huzuru, simgeler. Toprağın bereketi bitkilerle görünür olur. Doğanın iki uyumlu renginin birlikte kullanılması giysilerin insanda can bulduğu mesajını iletmektedir.

-Kahverengi ve yeşil birbiriyle uyumlu renkler olmakla birlikte doğru tonlar birbiri ile buluşturulmazsa ortaya güzel bir kombin çıkmaz. İnsanlarında kişiliklerinin tonları vardır. Kadın ve erkek uyumlu bir tonda buluşamazsa ilişkileri uzun soluklu olmayabilir. Ahenkli bir hayat döngüsü için uyumun önemli olduğuna vurgu yapılmak istenmiştir.

-Sağlamlığı ile öne çıkan deri merserize gibi sağlam bir iplikle birleştirilmezse kısa zamanda örgüler yıpranır, giysi kullanılamaz. Kişilerarası iletişiminde uzun soluklu olması ve sağlam bir zeminde ilerleyebilmesi için, örgünün ilmeklerle, üst üste halkalarla büyütülmesindeki gibi özenli ve sabırlı olunmalıdır öğretisini aktarmak hedeflenmiştir.

-Giyside farklı büyüklük ve formda olan birçok deri parçası örgü ile birleştirilerek bir bütün elde edilmiştir. Kesilmiş deri parçaları tek başlarınayken bir anlam ifade etmezken bütünün içinde yer aldıklarında bir eteğe dönüşmesi, kelimelerinde bir cümle içinde kullanıldıklarında tek başına oldukları hallerinden çok daha anlamlı bir mesaj vermelerine benzetilebilir. Parçadan bütüne tekniğiyle üretilen bu etekle, konuşma dilinize, giysileriniz eşlik etsin istiyorsanız; giysi dillinizi geliştirmek için kendiniz de emek vermesinin mesajı iletilmek isteniyor.

Yapılan bu çalışma ile giysilerin düz anlamları dışında birçok yan anlamı olduğu fark edilmiş ve kişilerin giysi dili ile aslında ne kadar çok hal ifade edebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Akçam, T. C. & Kozbekçi Ayranpınar, S. (2022). Kadın emeğine dayanan bir ev endüstrisi: el örücülüğü. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 7* (14) , 89-103.

Atalay Onur, D. (2020). Oya örücülüğünün nesiller arası aktarımının sağlanmasında kurumsal ve kolektif tasarım kültürünün rolü. *Milli Folklor, 32* (128), 244-259.

Atay Yolal, C. (2020). Dantel öğesinin özgün seramik yüzeylere yansıması. *Sanatta Yeterlik Sanat Çalışması Raporu. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü,* Ankara.

Berkli, Y. & Tepe, Y. (2018). Erzurum oyalarının tarihi gelişimi ve sanatsal açıdan incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi,* (32) 32-42.

Boyacıoğlu, H. & Eğri, Ş. (2015). Giyim kültürünün sosyal sermaye oluşumuna etkisi. *1. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: Sosyal Sermaye,* 23-24 Ekim, Konya, 812-815.

Can, M. (2021). 20. yüzyıla ait ürünlerden örneklerle ülkemizde dekoratif tığ danteli örücülüğü: Kocaeli örneği. *Folklor Akademi Dergisi, 4* (1), 1-10.

Canpolat, Ş. (2020). Güncel sanatta kavram ve kurgu olarak süsleme. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Ve Tasarım Anabilim Dalı,* Kastamonu.

Çetinkaya, G. (2015). Dede Korkut hikâyeleri'nde kültürel belleğin söylem haritası olarak giyim-kuşam ve yeme-içme sembolleri. *Milli Folklor, 27*(107), 83-96.

Demir Parlak, S. & Önlü, N. (2022). Kadın giyim modasında siyah renk kullanımı. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 27*, 35-47. Doi: 10.17484/yedi.907070

İşbilen, A. (2007). Moda tasarımında anlatı ve kültürel kaynakları. *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* 10-15 Eylül, Ankara, 353-365.

Kalafat, E. (2012). Giyimde ve aksesuarda derinin yeri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* İstanbul.

Karakelle, A. & Özbağı, T. (2019). Somut olmayan kültürel mirasın korunması bağlamında çeyiz geleneği "Erzurum örneği". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 24* (3), 668-689.

Karaoğlan, H. (2021). Deri ve örgünün sürdürülebilir giysi tasarımlarında kullanılması (yelek örneği). *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7* (1), 17-32.

Keklik, B. (2012). Öğretim üyelerinin dış görünüşlerinin öğrenciler tarafından algılanma biçiminin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4* (3), 129-141.

Kırkıncıoğlu, Z. (2015). Ege bölgesi kadın giyim-kuşamının göstergebilimsel yöntem ile çözümlenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,* Ankara.

Koca, E. & Kırkıncıoğlu, Z. (2016). Denizli ili gelin giyim-kuşamının göstergebilimsel açıdan çözümlenmesi. *Electronic Turkish Studies, 11*(8), 247-270. Doi:10.7827/TurkishStudies.9569

Koç, E. & Can, M. (2021). Oyacılık sanatı ve Sivas ili Divriği ilçesi Kemenkeş köyüne ait bir grup oyanın incelenmesi. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2* (2), 165-174. Doı: 10.54970/turkuaz.949313

Özbek, Ö. & Çevik, S. (2018). Somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olarak geleneksel el sanatları: Gönen. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6* (4), 588-603. Doı:10.21325/jotags.2018.325

Özdemir, M. & Odabaşı, E. (2018). Deri yüzey süslemede kullanılan dival işi tekniği ile yapılmış bazı deri ürünler. *Vocational Education, 13* (3), 32-51. Doi:10.12739/NWSA.2018.13.3.2C0061

Türkan, K. (2011). Giyim kuşamla ilgili tespitler: Atatürk'ün giysi tercihleri üzerine bir değerlendirme denemesi. *Folklor/Edebiyat, 17*(65), 173-186.

Yıldız, D. (2022). Dekoratif tekstil sanatlarının takı tasarımında kullanımı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 11*(2), 198-211.

Erken Çocukluk Dönemindeki Çocukların Matematiksel Örüntü Becerileri İle İlgili Yapılmış Olan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Merve ŞEPİTCİ SARIBAŞ

Giriş

Erken çocukluk dönemi, çocukların bazı becerileri kazanabilmeleri açısından kritik bir zaman aralığını temsil etmektedir. Bu dönemde edinilmesi gereken kritik becerilerin çeşitli sebeplerden dolayı kazanılamaması, çocukların gelişimleri üzerinde tamir edilemez yıkımlara yol açabilmektedir. Bu noktada erken çocukluk eğitimi, çocukların bahsi geçen becerileri kazanabilmelerinde ve sağlıklı bir hayat sürdürebilmelerinde önemli görülmektedir. Çocukların çevreleriyle uyum içinde olmalarını sağlamak, sağlıklı bir şekilde gelişebilmelerine yardımcı olmak, ilköğretime donanımlı bir şekilde geçebilmelerini desteklemek ve zengin uyarıcıların bulunduğu ortamlarda deneyimler edinmelerini sağlamak için erken çocukluk eğitimi ile sağlam temellerin atılması gerektiği belirtilmektedir (Atıcı, 2021). Erken çocukluk döneminde verilen eğitim, çocuklar üzerinde kalıcı izler bırakmaktadır. Bu doğrultuda erken çocukluk eğitiminin, çocukların tüm gelişim alanlarını destekleyecek ve çocuklar üzerinde pozitif etkiler yaratacak nitelikte olması gerekmektedir (Barnett, 2008).

Kişilerin matematiksel kavramlarla tanışmalarının erken çocukluk dönemine denk geldiğini söylemek mümkündür (Vitova & ark., 2015). Erken çocukluk dönemi, matematiksel bilgi ve becerilerde önemli değişikliklerin meydana geldiği bir süreç olması bakımından (Clements, 2001) nitelikli matematik eğitimi için kritik bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde çocuklar, matematiğe ilişkin çeşitli deneyimler yaşama fırsatı bulabilmektedirler (Geist, 2004; Tudge & Doucet, 2004). Bu fırsatlar ise çocukların formal ve informal yollarla matematiğe ilişkin bilgiler edinmelerini, bir başka deyişle erken matematik yeteneğini kazanmalarını sağlamaktadır (Ginsburg & Baroody, 2003). Matematik; iletişim yolu, düşünme şekli, hayatı eğlenceli hâle getiren ve kolaylaştıran bir araç olarak ele alınabilmektedir (Güven, 2005). Matematik; sayılar, cebir, aritmetik, ağırlık, uzunluk, hacim, geometri, grafik gibi matematiği oluşturan kavramların sembollerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini kapsayan bilim dalı olarak da tanımlanabilmektedir (Chinn & Ashcroft, 2007). Okul öncesi dönemde yapılan matematik etkinlikleriyle çocukların matematiğe karşı olumlu tutumlar gelişmelerini sağlamak, çocuklara matematiğin hayatımızdaki önemini kavratmak, çocuklara çeşitli yöntem ve tekniklerle matematiksel kavramları kazandırmak, çocukların problem çözme ve akıl yürütme becerilerini geliştirmek amaçlanmaktadır. Matematik, okul öncesi dönem çocuklarına doğrudan verilmese de çocuklar, matematiksel kavramları anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktadırlar (Yaşar & ark., 2004). Anlama ve yorumlama süreci, çocukların matematiksel becerileri basit düzeyde kavramalarını ve bu becerileri sonraki okul yaşantılarında kolay bir şekilde geliştirmelerini sağlamaktadır (Akman, 2002). Nitekim Ulusal Erken Çocukluk Eğitimi Derneği (NAEYC, 2002) ve Matematik Öğretmenleri Ulusal Konseyi (NCTM, 2000), okul öncesi dönemde yüksek kalitede ve erişilebilir matematik eğitimi vermenin, çocukların gelecekteki matematik başarılarının temelini oluşturduğunu vurgulamaktadırlar.

Erken çocukluk döneminde çocukların matematiksel becerileri; sayma, rakamları okuma ve yazma, karşılaştırma, sınıflama, cebir, ölçme, grafik, geometri ve örüntü gibi matematiğin temel konuları ile ilgili verilen eğitimle geliştirilmektedir (Akman, 2002; Erdoğan, 2006; Waters, 2004). Matematiğin temel konularından biri olan örüntü; uzaysal, ölçümsel veya sayısal düzenlilik olarak ele alınabilmektedir (Mulligan & Mitchelmore, 2013; Yıldırım, 2010). Örüntü; sembollerin, şekillerin, seslerin ya da durumların sistemli bir bileşimi olarak da ifade edilebilmektedir (Orton, 2005). Olkun ve Toluk-Uçar (2007), belli bir düzene göre dizilmiş şekil ya da nesnelerin oluşturduğu biçimi örüntü olarak tanımlamışlardır. Örüntü becerileri ise belli bir kümedeki düzenliliği algılama işlemi olarak ele alınabilmektedir (Burgoyne & ark., 2017; McGarvey, 2012). Bir başka deyişle örüntüleme, bir serideki ögelerin dizilis, kurallarının, o serinin sonrasında gelen diğer serilerin ögelerinde de uygulanmasını kavramayı içermektedir (Gadzichowski & ark., 2018). Örüntü, matematiğin temelinde yer almakta ve matematiğin kalbi olarak görülmektedir. Çocukların örüntüyle ilgili deneyimler yaşamalarını sağlamak, onları matematiğin kalbiyle tanıştırmak demektir. Örüntüler, farklı şekillerde yaşamın her anında ve alanında kendini göstermektedir (Gök-Çolak, 2020). Okul öncesi dönem çocuklarıyla yapılan örüntü etkinlikleri, çocuklara örüntüyü öğretmekten ziyade matematiksel döngüyü anlama, matematiğin özünü algılama ve içselleştirme konularında çeşitli beceriler kazandırmaktadır (Fox, 2005). Örüntüler, çocuklara yeni şeyler ortaya çıkarma ve sorular sorma fırsatı vermektedir (Erbay, 2009). Bu noktada örüntü becerisi, okul öncesi dönemden itibaren çocuklara kazandırılması gereken beceriler arasında yer almaktadır. Millî Eğitim Bakanlığınca (MEB) yayımlanan Okul Öncesi Eğitim Programı-2013'te de örüntü, çocuklara kazandırılması gereken bir beceri olarak ele alınmaktadır. Programda bilişsel gelişim kapsamında ele alınan "Nesnelerle örüntü oluşturur." kazanımı; bir modeli referans alarak nesnelerle örüntü oluşturma, en fazla üç farklı ögeden oluşan örüntünün kuralını söyleme, örüntünün eksik ögesini belirleme, eksik ögeyi yerleştirerek örüntüyü tamamlama ve nesnelerle benzersiz bir örüntü oluşturma becerilerinin okul öncesi dönemde kazanılması gereken örüntü becerilerinden olduğunu göstermektedir (MEB, 2013).

Matematiksel akıl yürütme becerilerinin gelişmesiyle birlikte çocuklar, örüntüleri fark etmeye, incelemeye ve kavramaya başlamaktadırlar. Beş yaşına kadar çocuklar, basit örüntüleri kopyalayabilmekte, tamamlayabilmekte ve devam ettirebilmektedirler. Beş yaşından itibaren ise çocuklar, basit örüntüler oluşturabilmekte ve farklı ögelerden meydana gelen örüntüler arasındaki ilişkileri fark edebilmektedirler. Bu becerileri kazanan çocuklar, örüntülerden yararlanarak genellemeler yapma ve bütünü parçalarına ayırma becerilerini geliştirmek için hazır duruma gelmektedirler. Birinci sınıfa geçtiklerinde ise çocuklar, örüntü konusunda sahip oldukları bilgileri sayısal örüntüler üzerinde kullanarak cebirsel düşünmeye adım atmaktadırlar (Çalışkan-Dedeoğlu & Alat, 2012). Bu noktada örüntü becerisinin, yaşla birlikte geliştiğini söylemek mümkündür. Örüntü becerisinin gelişimsel basamaklarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Örüntü Becerisinin Gelişimsel Basamakları (Sarama & Clements, 2009)

Yaş Aralığı	Gelişimsel Basamak	İlgili Örüntü Becerileri
2 yaş civarı	Örüntüleme öncesi	Bu basamakta çocuklar, dolaylı şekilde örüntüleri keşfetseler de keşfettikleri düzenin örüntü olduğunu anlayamazlar.
3 yaş	Örüntü tanımlayıcı	Bu basamakta çocuklar, basit örüntüleri sözel olarak ifade ederler.
4 yaş	Örüntü tamamlayıcı Örüntü genişletici	Bu basamakta çocuklar, örüntüdeki eksik ögeyi tamamlayabilirler. Ayrıca çocuklar, yarım bırakılan örüntüyü de devam ettirebilirler.
5 yaş	Örüntü genişletici	Bu basamakta çocuklar, basit tekrarlayan örüntüleri devam ettirebilirler.
6 yaş	Örüntü birimi tanımlayıcı	Bu basamakta çocuklar, örüntünün kuralını ve örüntüdeki en küçük tekrar birimini söyleyebilirler.
7 yaş	Sayı örüntücüleri	Bu basamakta çocuklar, örüntüleri sayı örüntüsüne dönüştürebilirler.

Örüntü becerilerini kazanmanın çocuklar üzerinde pek çok yararı olduğu belirtilmektedir. Okul Öncesi Eğitim Programı Kılavuz İlkelerinde (The Preschool Curriculum Guidelines), çocukların örüntüleri keşfetmelerinin önemi üzerinde durulmakta ve örüntünün, düşüncenin gelişimi için temel öğrenme alanları kapsamında ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Waters, 2004). Örüntüler, çocukların matematiksel ilişkileri görmelerini, matematiğin mantığını ve düzenini anlamalarını sağlamaktadır (Burns, 2000). Örüntüyle ilgili yapılan etkinlikler, çocukların bilişsel ve duyuşsal becerilerini geliştirmekte, görsel algılarına olumlu yönde etki etmektedir (Atıcı, 2021). Örüntü, çocukların bilişsel becerilerini kullanarak tahminlerde bulunabilmelerini, kuralları keşfedebilmelerini (Gök Çolak, 2016), çeşitli problem çözme stratejilerini geliştirmelerini (Mor & ark., 2006), genellemeler yapabilmelerini, ilişkileri anlayabilmelerini ve ilişkileri sembollerle ifade edebilmelerini (Radford, 2008) sağlamaktadır. Örüntüler aracılığıyla çocuklar eşleştirme, sıralama, karşılaştırma, düzenleme, tekrarlama, nesneler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları bulma becerilerini geliştirmektedirler (Akman, 2002; Hayıroğlu, 2017). Ayrıca örüntü becerileri, çocukların doğada ve insan hayatında belli bir düzen ve örüntü olduğunu keşfetmelerini (Köseoğlu, 2015), böylelikle de yaşadıkları dünyayı daha iyi anlamalarını sağlamaktadır (Özdemir, Dikici & Kültür, 2014). Okul öncesi dönemde örüntüleri keşfetme, tanıma, genişletme ve analiz etme becerilerine sahip olmak, çocukların cebirsel düşünme becerilerini kazanmalarına yardımcı olmaktadır (Clements, 2004; Linder & ark., 2011; Mason, Graham & Johnston-Wilder, 2005; Steele, 2005;Yakut-Çayır & Akgüz, 2015). Konu ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçları da örüntü becerilerinin çocukların farklı becerileri kazanmalarında etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin Fyfe vd.'nin (2017) yaptıkları araştırmanın sonucunda, matematiksel örüntü becerilerinin hesaplama becerilerini yordadığı ortaya çıkmıştır. Pasnak vd. (2019), okul öncesi dönem çocukları ile yürüttükleri çalışmanın sonucunda, örüntü becerileri ile bazı okuryazarlık becerileri arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu saptamışlardır. İfade edilen faydalarından dolayı örüntü konusu, okul öncesinden itibaren eğitimin tüm kademesinde yer almaktadır (Takır & Özerem, 2020).

Örüntü becerilerinin, çocukların farklı becerileri kazanmalarında etkili olduğu görülmüş, bu durum da erken çocukluk döneminde çocuklara örüntü becerilerinin nasıl kazandırılacağına ve bu becerilerin nasıl desteklenebileceğine ilişkin bilimsel bilgi edinme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Çocukların örüntü becerilerini destekleyebilmek amacıyla farklı eğitim uygulamalarının geliştirilmesinde bilimsel araştırmalar önemli kaynaklar olarak görülmektedir. Örüntüyle ilgili yapılan ulusal ve uluslararası araştırmalar incelendiğinde örüntünün önemi, örüntünün bazı beceriler ile ilişkisi, örüntüyle ilgili eğitim programlarının çocukların gelişimlerine etkisi ve çocukların örüntü becerilerini ortaya koymaya yönelik ölçme araçlarının geliştirilmesi üzerine çeşitli deneysel, kesitsel ve boylamsal çalışmaların yapıldığı görülmüştür (Gök-Çolak & Kandır, 2019; Hayıroğlu & Ulus, 2017; Kesicioglu, 2013; Mulligan, Oslington & English, 2020; Warren & Cooper, 2006). Buna karşın alan yazın incelemesi sonucunda, erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileri ile ilgili yapılmış olan bibliyometrik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bibliyometrik araştırmalar, sistematik bir şekilde çalışmayı kolaylaştıran bilgiler sağladığından, yazılı belgeleri belirlenen özelliklere göre araştıran, sınıflandıran ve tanımlayan bir çalışma alanı olarak ele alınmaktadır (Sünnetçioğlu & ark., 2017). Bibliyometrik analiz, belirlenen alana ait yenilikleri, değişimleri ve eğilimleri ortaya koymak, alana ilişkin somut bir şekilde kanıtlanamayan olguların bilimsel olarak tespit edilmesine katkı sağlamak ve belirlenen alanın genel durumunu gözler önüne sermek için yapılmaktadır. Bu noktada bibliyometrik araştırmalar, araştırmacılara yol göstermesi bakımından oldukça önemli görülmektedir (Demir & Çelik, 2020). Dünya genelinde erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yapılan araştırmaların bibliyometrik profilinin çıkarılmasının hem araştırmacılara hem de eğitimcilere yeni çalışmalar yapacaklarında izleyecekleri yollar konusunda rehber olacağı düşülmektedir. Ayrıca yapılan bu çalışmanın, erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yapılan araştırmaların ilerletilebilmesine olanak sağlayacağı da öngörülmektedir. Bu bağlamda araştırmada, erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan ve Web of Science (WoS) veri tabanında indekslenen makaleleri bibliyometrik olarak analiz etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanmış olan makaleler;

1. Yıllara göre nasıl dağılım göstermektedir?
2. Yayımlandıkları dillere göre nasıl dağılım göstermektedir?
3. Dergilere göre nasıl dağılım göstermektedir?
4. Ülkelere göre nasıl dağılım göstermektedir?
5. Yazarlara göre nasıl dağılım göstermektedir?
6. Ortak-yazarlarlık analizi doğrultusunda yazarlara göre nasıl bir ilişki göstermektedir?
7. Ortak-yazarlarlık analizi doğrultusunda kurumlara göre nasıl bir ilişki göstermektedir?
8. Ortak-yazarlarlık analizi doğrultusunda ülkelere göre nasıl bir ilişki göstermektedir?
9. Ortak-oluşum analizi doğrultusunda anahtar kelimelere göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
10. Atıf analizi doğrultusunda alıntılanmaya göre nasıl bir ilişki göstermektedir?

Yöntem

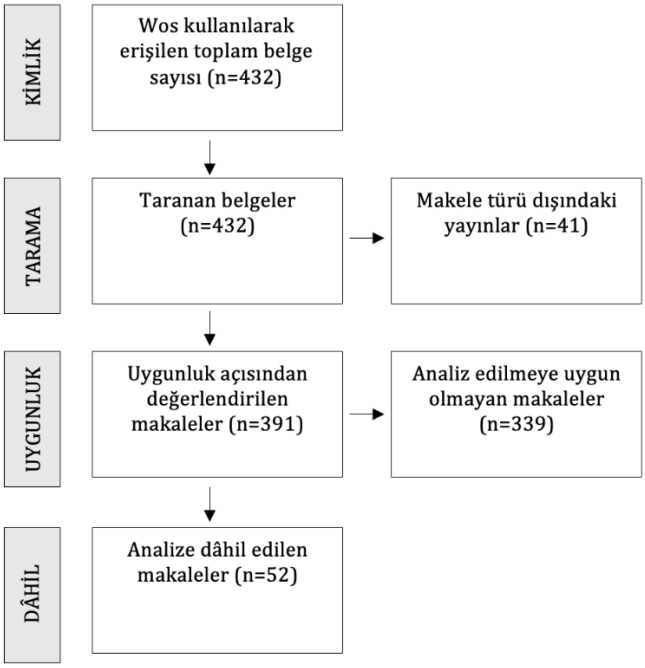
Araştırmada, erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan ve Web of Science (WoS) veri tabanında indekslenen makaleler bibliyometrik analiz yöntemiyle

değerlendirilmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi, belirlenen bir alanla ilgili geçmişten günümüze kadar yapılan araştırmaları ortaya koyarak alana geniş bir perspektiften bakılmasına imkân tanıdığı için tercih edilmiştir. Bilimsel araştırmalarda meydana gelen artış, araştırmacıların alanlarıyla ilgili çalışmaları takip etmelerini zorlaştırmış, bu durum da çok sayıda araştırmayı aynı anda değerlendirebilen, belirlenen bir alanın temel yapısını gözler önüne serebilen ve çalışmaların etkileri hakkında tahminlerde bulunabilen bibliyometrik yöntemlerin kullanılmasını gerekli kılmıştır (Zupic & Cater, 2015). Bibliyometri, bilimsel yayınların bibliyografik bileşenlerinden edinilen bilgilerin istatistikler ve nicel analizler yoluyla incelenmesi olarak ele alınabilmektedir (Zan, 2019). Bu noktada bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların gelişimini ve değişimini görmek (Koza-Çiftçi & ark., 2016; Pinto & ark., 2019), belirlenen alana yönelik genel eğilimleri ortaya koymak (Bornmann & Mutz, 2015; Hallinger & Suriyankietkaew, 2018) ve çalışmaların diğer çalışmalarla olan bağlantılarını analiz etmek (Zupic & Cater, 2015) için kullanılabilmedir.

Bibliyometrik analiz yöntemi, bilimsel araştırmalar arasındaki ilişkileri haritalandırarak ortaya koymak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bibliyometrik yöntemin birçok avantajı bulunmaktadır. Bibliyometrik yöntem, çok sayıda çalışmanın aynı anda derinlemesine analiz edilmesine olanak tanımakta ve araştırmacılara belirlenen alana yönelik grafiksel görseller sunmaktadır (Börner & ark., 2003; Zupic & Cater, 2015). Ayrıca bu yöntem, araştırmacıların ne tür çalışmalara odaklandıklarını göstermekte, editörlerin yayımlanan çalışmaları değerlendirerek yeni kararlar almalarını ve yeni politikalar geliştirmelerini desteklemektedir. Bunların yanı sıra bibliyometrik yöntem, araştırmacıların belirlenen alana yönelik bilgiler edinmelerini, dolayısıyla da alanın kuramsal bakımdan nasıl bir yapıda olduğu konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır (Al & Tonta, 2004; Zupic & Cater, 2015).

Veri Toplama Süreci

Analizlere dâhil edilecek araştırmalar, iki temel özellik dikkate alınarak belirlenmiştir. İlk olarak yayınların erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili olmasına, ikinci olarak da yayınların makale türünde olmasına dikkat edilmiştir. Bibliyometrik yöntemin kullanıldığı çalışmalarda veri setinin oluşturulmasında genel olarak iki yaklaşım esas alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre öncelikle kelime grupları ya da anahtar kelimeler kullanılarak arama yapılmakta, sonrasında ise araştırmalar detaylı bir şekilde okunarak veri setini oluşturacak olan yayınlar tespit edilmektedir (Zupic & Cater, 2015). Mevcut araştırma kapsamında kelime grupları kullanılarak araştırmanın veri seti oluşturulmaya başlanmıştır. Bu noktada erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerilerine yönelik araştırmaları belirleyebilmek için preschool or "infant school" or "kindergarten" or "nursery school" or "nursery class" or "early childhood" and math* and pattern* (okul öncesi veya "bebek okulu" veya "anaokulu" veya "kreş okulu" veya "kreş sınıfı" veya "erken çocukluk" ve matematik* ve örüntü*) arama kelimeleri olarak belirlenmiştir. Ardından bu kelime grupları kullanılarak ilgili araştırmalara ulaşabilmek için 14.12.2022 tarihinde Web of Science (WoS) veri tabanında çevrimiçi arama yapılmıştır. Yapılan aramanın sonucunda, toplamda 432 adet çalışmanın olduğu görülmüştür. Mevcut çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda makale türündeki çalışmalara ulaşabilmek için WoS'un filtreleme özellikleri kullanılarak kitap bölümleri, konferans kitapçıkları, editör mektupları gibi çalışmalar tespit edilmiş (n=41) ve bu çalışmalar veri setinden çıkarılmıştır. Elde kalan veriler (n=391) ayrıntılı bir şekilde okunarak verilerin araştırmanın kapsamına ve odak noktasına uygun olup olmadıkları belirlenmiştir. Bu aşamada "pattern" kelimesinin, yalnızca örüntü anlamında kullanılmadığı; kalıp, model ve desen gibi farklı anlamlarının da olduğu görülmüş ve ilgili çalışmalar okunarak uygun olmayanlar veri setinden çıkartılmıştır. Ayrıca matematik eğitimi kapsamında örüntü becerilerinin kapsamlı bir şekilde ele alındığı araştırmalar da veri setine dâhil edilmiştir. Bu bağlamda WoS veri tabanındaki indeksler tarafından taranan toplam 52 makale araştırmanın veri setini oluşturmuştur (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Araştırmaya Dâhil Edilecek Makalelerin Seçiminde İzlenilen Yollar

Verilerin Analizi

Verilerin analizine, ilk olarak WoS'un kendi sistemi üzerinden yapılabilen betimsel analizlerle başlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanmış olan makalelerin yıllara, hazırlandıkları dillere, yayımlandıkları dergilere, ülkelere ve yazarlara göre nasıl dağılım gösterdikleri incelenmiştir. İkinci olarak veri setinin bibliyometrik analizlerinin yapılabilmesi için VOSviewer programından yararlanılmıştır. VOSviewer programı, ücretsiz olarak herkesin kullanımına sunulmuş bir yazılım olma özelliği göstermektedir. Bu program, bibliyometrik haritaların görüntülenmesini ve yorumlanmasını sağlamaktadır (Van-Eck & Waltman, 2010). Yazılımda yazarları, ülkeleri, dergileri, kurumları ve anahtar kelimeleri temsil eden ögeler yer almaktadır. Ögeler ve bağlantılar birleşerek kümeleri ve ağları meydana getirmektedir. Programda renkler kümeleri, ögenin boyutu ise ögenin oluşumunu temsil etmektedir. Ayrıca maddeler arasındaki uzaklık ile ögelerin ilişkileri, maddeler arasındaki çizgilerin kalınlığı ile de ögeler arasındaki ilişkilerin gücü gösterilmeye çalışılmaktadır (Hern´andez-Torrano & Ibrayeva, 2020). Bu kapsamda ilgili yazılım ile erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanmış olan makalelerin ortak yazarlara, ortak kurumlara, ortak ülkelere, anahtar kelimelere ve atıflara göre nasıl dağılım gösterdikleri incelenmiştir.

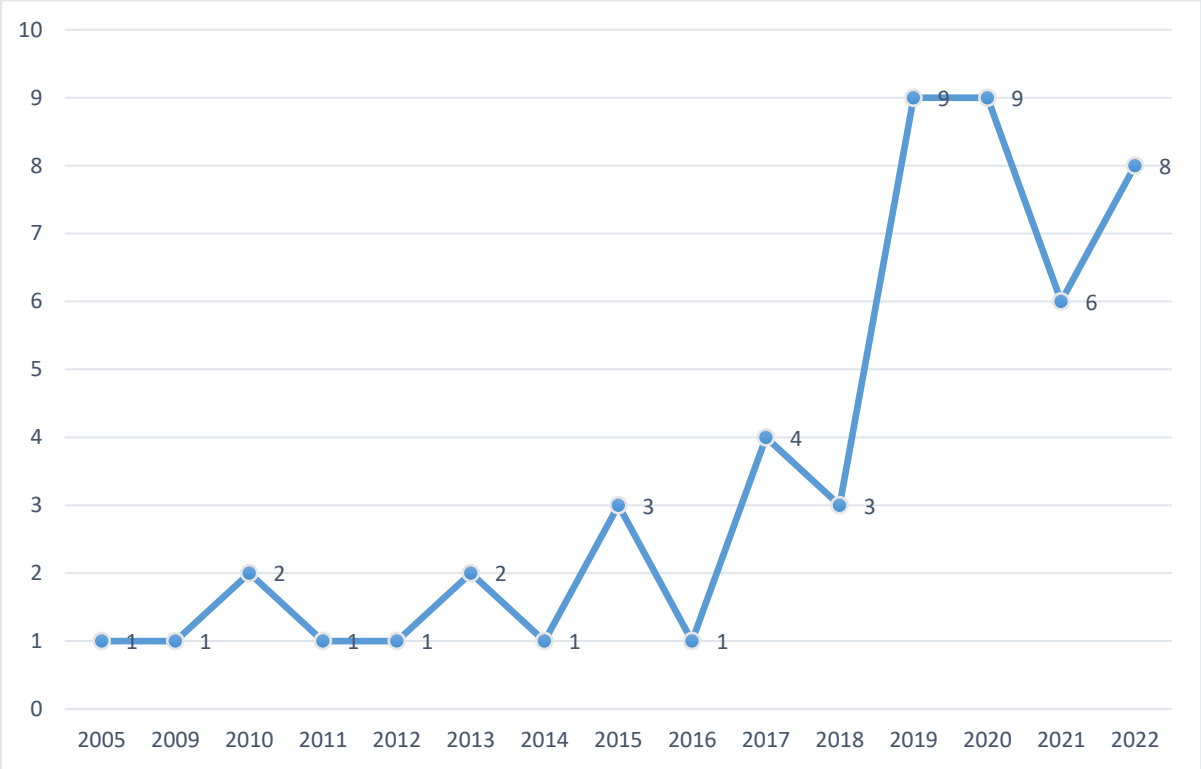
Araştırmanın Sınırlılıkları

Bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı bu araştırmanın veri seti, Web of Science elektronik veri tabanından elde edilen yayınlar ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca ilgili yayınların bulunabilmesi için preschool or "infant school" or "kindergarten" or "nursery school" or "nursery class" or "early childhood" and math* and pattern* kelimeleri kullanılmış ve yayın türü olarak da makale şeklinde hazırlanmış olan çalışmalar araştırma kapsamında kullanılmıştır. Tüm bunlar, mevcut araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Bulgular ve Yorumlar

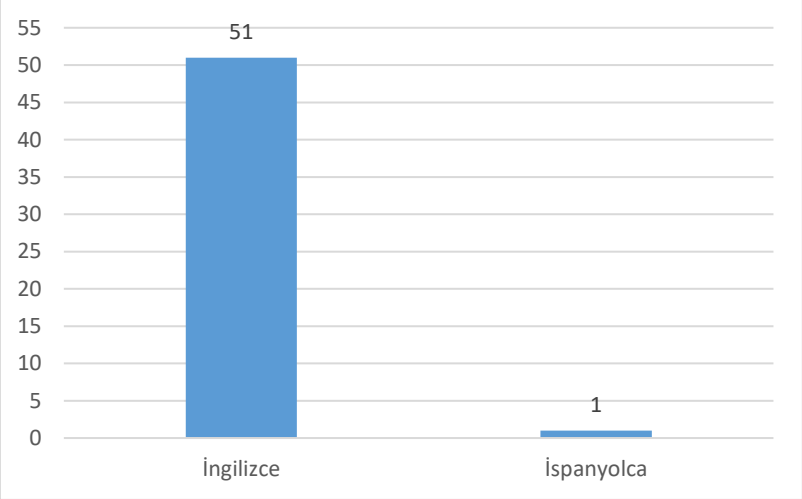
Bu bölümde, araştırmanın soruları dikkate alınarak ilk olarak WoS'un kendi sistemi üzerinden yapılan betimsel analizlere, sonrasında ise VOSviewer programından yapılan bibliyometrik analizlere ilişkin bulgulara ve elde edilen bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımına Grafik 1'de yer verilmiştir. Grafik incelendiğinde erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili en fazla yayın yapılan yılların 2019 (n=9) ve 2020 (n=9) yılları olduğu görülmüştür. Bu yıllardan sonra sırasıyla en fazla yayının 2022 (n=8), 2021 (n=6), 2017 (n=4), 2018 (n=3), 2015 (n=3), 2013 (n=2), 2010 (n=2), 2016 (n=1), 2014 (n=1), 2012 (n=1), 2011 (n=1), 2009 (n=1) ve 2005 (n=1) yıllarında yapıldığı ortaya çıkmıştır. Grafik bir bütün olarak incelendiğinde herhangi bir zaman filtresi yapılmamasına rağmen 2005 yılından önce erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili herhangi bir araştırmanın yapılmadığı görülmüştür. Ayrıca 2005-2009 yılları arasında da konu ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yapılan çalışmalarda 2019 yılında kayda değer bir yükselme olduğu, bu yükselmenin 2020 yılında da korunduğu görülmüştür.

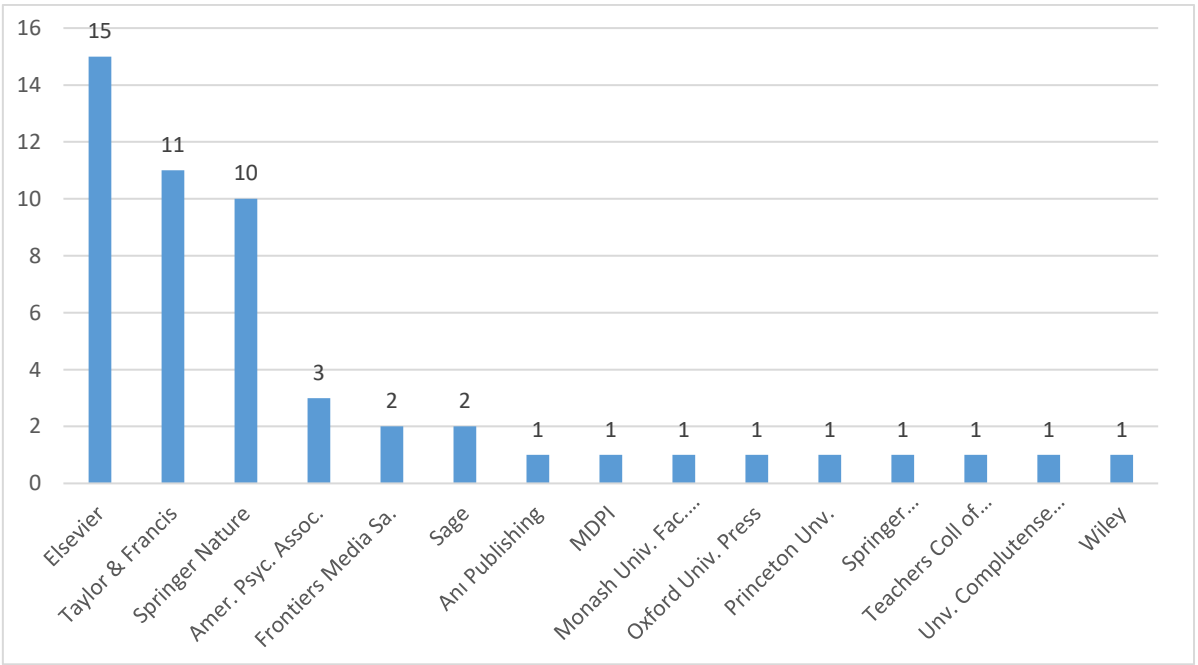
Grafik 1. Erken Çocukluk Dönemindeki Çocukların Örüntü Becerileriyle İlgili Yapılmış Olan Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yayımlandıkları dillere göre dağılımına Grafik 2'de yer verilmiştir. Grafik incelendiğinde erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların iki dilde yazıldıkları görülmüştür. Grafik bir bütün olarak incelendiğinde İngilizce dilinde yazılan makalelerin oldukça fazla sayıda (n=51) olduğu ortaya çıkmıştır.

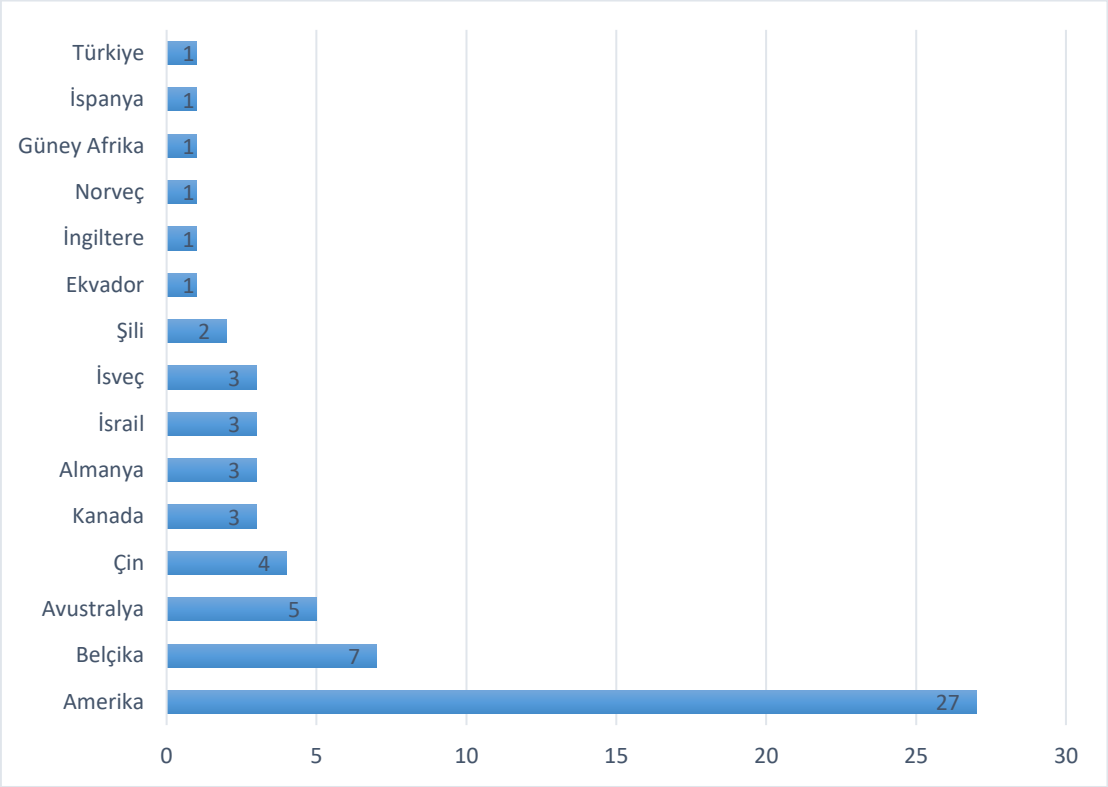
Grafik 2. Erken Çocukluk Dönemindeki Çocukların Örüntü Becerileriyle İlgili Yapılmış Olan Makalelerin Yayımlandıkları Dillere Göre Dağılımı

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin dergilere/yayınevlerine göre dağılımına Grafik 3'te yer verilmiştir. Grafik incelendiğinde erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili en fazla yayının sırasıyla Elsevier (n=15), Taylor & Francis (n=11) ve Springer Nature'da (n=10) yapıldığı ve bu dergiler/yayınevleri tarafından yayımlanan araştırmaların diğer dergilerde/yayınevlerinde yayımlanan araştırmalardan kayda değer derecede fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan sonra sırasıyla en fazla yayının American Psychological Association (n=3), Frontiers Media (n=2) ve Sage (n=2) tarafından yapıldığı görülmüştür. Ayrıca bu dergiler/yayınevleri dışında kalan dergiler/yayınevleri tarafından yalnızca birer adet araştırmanın yayımlandığı da saptanmıştır. Erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili birer adet makalenin yayımlandığı dergiler/yayınevleri incelendiğinde makalelerden birinin de Türk yayınevlerinden olan Anı Yayıncılık tarafından yayımlandığı görülmüştür.

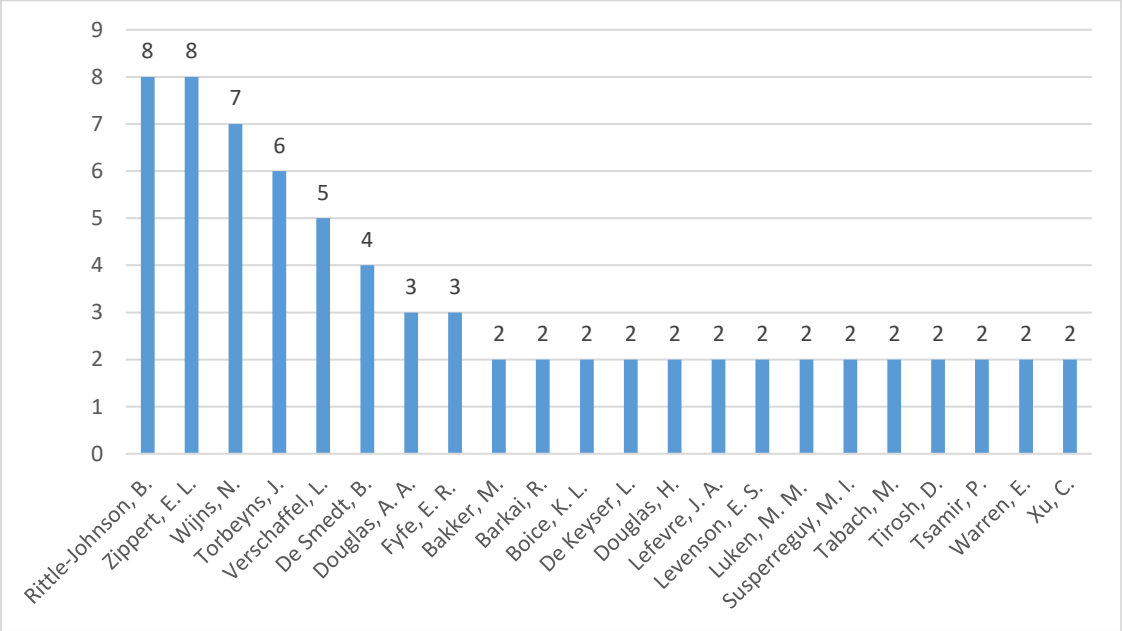
Grafik 3. Erken Çocukluk Dönemindeki Çocukların Örüntü Becerileriyle İlgili Yapılmış Olan Makalelerin Yayımlandıkları Dergilere/Yayınevlerine Göre Dağılımı

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin ülkelere göre dağılımına Grafik 4'te yer verilmiştir. Grafik incelendiğinde konu ile ilgili en fazla yayın yapılan dört ülkenin sırasıyla Amerika (n=27), Belçika (n=7), Avustralya (n=5) ve Çin (n=4) olduğu görülmüştür. Bu ülkelerden sonra sırasıyla en fazla yayının 3'er adetle Kanada, Almanya ve İşveç'te; 2 adetle Şili'de; 1'er adetle de Ekvador, İngiltere, Norveç, Güney Afrika, İspanya ve Türkiye'de yapıldığı ortaya çıkmıştır. Grafik bir bütün olarak incelendiğinde erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili Amerika'da yapılan yayınların, diğer ülkelerde yapılan yayınlardan kayda değer derecede fazla olduğu görülmüştür.

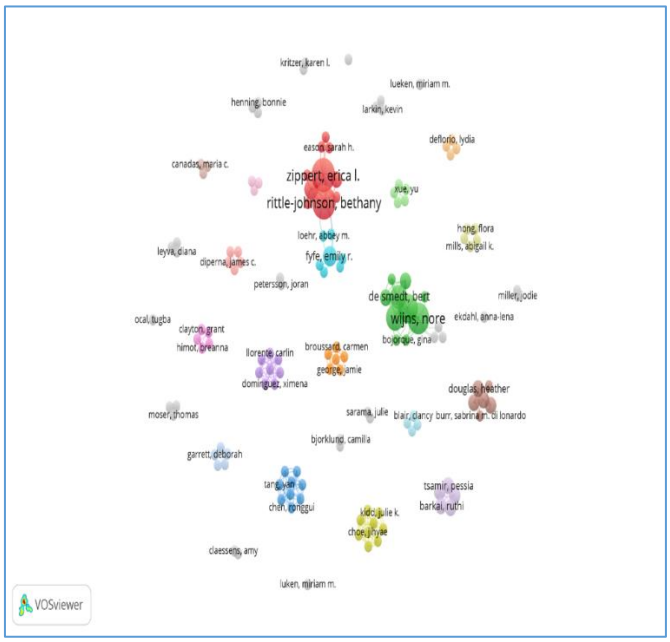
Grafik 4. Erken Çocukluk Dönemindeki Çocukların Örüntü Becerileriyle İlgili Yapılmış Olan Makalelerin Yayımlandıkları Ülkelere Göre Dağılımı

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yazarlara göre dağılımına Grafik 5'te yer verilmiştir. Grafikte, konu ile ilgili en az iki yayın yapmış olan 22 araştırmacıya yer verilmiş, birer yayın yapmış olan 30 araştırmacıya ise yer verilmemiştir. Grafik incelendiğinde erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili en fazla yayın yapan iki araştırmacının 8'er çalışmayla Rittle-Johnson ve Zippert olduğu görülmüştür. Bu araştırmacılardan sonra sırasıyla en fazla yayın yapan kişilerin Wijns (n=7), Torbeyns (n=6), Verschaffel (n=5), De Smedt (n=4), Douglas (n=3) ve Fyfe (n=3) olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmacıların dışında kalan kişilerin ise konu ile ilgili 2'şer adet yayınlarının olduğu saptanmıştır.

Grafik 5. Erken Çocukluk Dönemindeki Çocukların Örüntü Becerileriyle İlgili Yapılmış Olan Makalelerin Yazarlara Göre Dağılımı

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yazarlara göre nasıl ortaklık gösterdiklerine VOSviewer yazılımı kullanılarak bakılmış ve elde edilen sonuçlara Şekil 2'de yer verilmiştir. Bir yazarın sahip olması gereken minimum belge sayısı 1, minimum atıf sayısı ise 0 olarak belirlenmiş ve yazarların tümü (n=141) analize dâhil edilmiştir. Böylece 141 yazarın her biri için diğer yazarlarla olan ortak yazarlık bağlantılarının gücü hesaplanmıştır. Hesaplamaların sonucunda 34 kümenin ve 141 ögenin (yazar adı) olduğu ortaya çıkmıştır. İlk dört küme ele alındığında kırmızı renkteki ilk kümenin 10, yeşil renkteki ikinci kümenin 10, mavi renkteki üçüncü kümesinin 9, sarı renkteki dördüncü kümenin 9 ögeden meydana geldiği saptanmıştır. Şekildeki daireler, ortak yazarlık bakımından yazarların isimlerini temsil etmektedir. Daire büyüklüğü, yazarların gücünü (yayın sayısını); kümeler arasındaki bağlantılar ise araştırmacıların ortak yazarlık yapma ilişkilerini göstermektedir. Bu bağlamda şekle bakarak belli bir grup araştırmacının daha çok birbirleriyle çalıştıklarını söylemek mümkündür. Konu ile ilgili en çok yayın yapan ilk 3 araştırmacının ismi ve soy ismi sırasıyla şöyledir; Erica I. Zippert (n=8), Bethany Rittle-Johnson (n=8) ve Nore Wijns (n=7). Toplam bağlantı gücü en fazla olan ilk 5 araştırmacının ismi ve soy ismi ise sırasıyla şöyledir; Nore Wijns (n=26), Joke Torbeyns (n=23), Lieven Verschaffel (n=21), Bethany Rittle-Johnson (n=18) ve Erica I. Zippert (n=18) (Bkz. Tablo 2).

Şekil 2. Ortak-Yazarlık Analizine Göre Yazarlara İlişkin Ağ Analizi

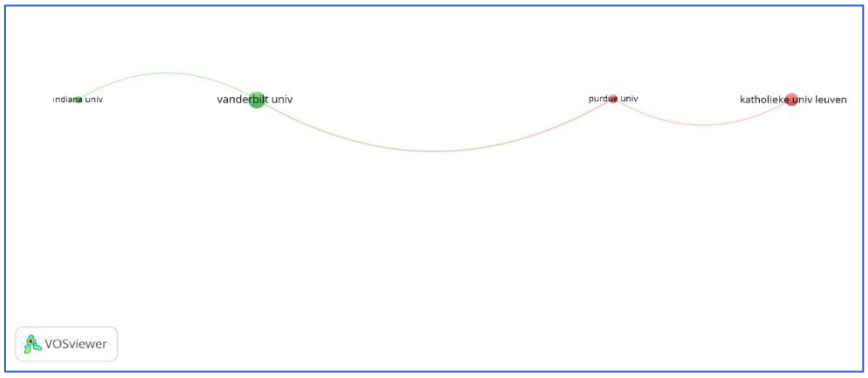
Ortak-yazarlık analizi (yazarlara ilişkin ağ analizi) sonucunda ortaya çıkan, makale sayısına göre ilk 7 yazarın, toplam bağlantı gücüne göre ise ilk 8 yazarın sıralamasına Tablo 2'de yer verilmiştir. Bu sıralamanın altında kalan yazarların sonuçlarında tekrarlar olduğu için kısıtlamaya gidilmiş ve tabloda belli sayıdaki yazara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Makale Sayısına ve Toplam Bağlantı Gücüne Göre Yazarların Sıralaması

Makale Sayısına Göre İlk 7 Yazarın Sıralaması		**Toplam Bağlantı Gücüne Göre İlk 8 Yazarın Sıralaması**	
Yazar	Makale Sayısı	Yazar	Bağlantı Sayısı
Rittle-Johnson, B.	8	Wijns, N.	26
Zippert, E. I.	8	Torbeyns, J.	23
Wijns, N.	7	Verschaffel, L.	21
Torbeyns, J.	6	Rittle-Johnson, B.	18
Verschaffel, L.	5	Zippert, E. I.	18
De Smedt, B.	4	De Smedt, B.	17
Douglas, A. A.	3	Bakker, M.	10
		De Keyser, L.	10

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin organizasyonculara (üniversitelere/kurumlara) göre nasıl ortaklık gösterdiklerine VOSviewer yazılımı kullanılarak bakılmış ve elde edilen sonuçlara Şekil 3'te yer verilmiştir. Bir kurumun sahip olması gereken minimum belge sayısı 2, minimum atıf sayısı ise 0 olarak belirlenmiştir. Bu noktada 63 kurumdan 9'unun bu kıstası karşıladığı görülmüştür. Ağdaki 9 ögeden 5'inin birbirine bağlı olmadığı, 4'ünün ise bağlantılı olduğu ortaya çıkmış, bu bağlamda bağlantılı 4 öge kümesi aşağıdaki şekilde ele alınmıştır. Analizlerin sonucunda 2 kümenin ve 4 ögenin (kurum adı) olduğu ortaya çıkmıştır. Kırmızı ve yeşil renkteki kümelerin 2 ögeden meydana geldiği saptanmıştır. Şekildeki daireler, kurumların isimlerini temsil etmektedir. Daire büyüklüğü, kurumun gücünü (yayın sayısını); kümeler arasındaki bağlantılar ise kurumların ortak yazarlık yapma

ilişkilerini göstermektedir. Bu bağlamda şekle bakarak kırmızı renkteki kümeyi Katholieke Üniversitesi/Leuven ile Purdie Üniversitesinin, yeşil renkteki kümeyi ise Indiana Üniversitesi ile de Vanderbilt Üniversitesinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Konu ile ilgili en çok yayın yapan ilk 3 kurumun ismi sırasıyla şöyledir; Vanderbilt Üniversitesi (n=11), Katholieke Üniversitesi/Leuven (n=7) ve Purdie Üniversitesi (n=3). Toplam bağlantı gücü en fazla olan ilk 2 kurumun ismi ise şöyledir; Purdie Üniversitesi (n=3) ve Vanderbilt Üniversitesi (n=3) (Bkz. Tablo 3).

Şekil 3. Ortak-Yazarlık Analizine Göre Kurumlara İlişkin Ağ Analizi

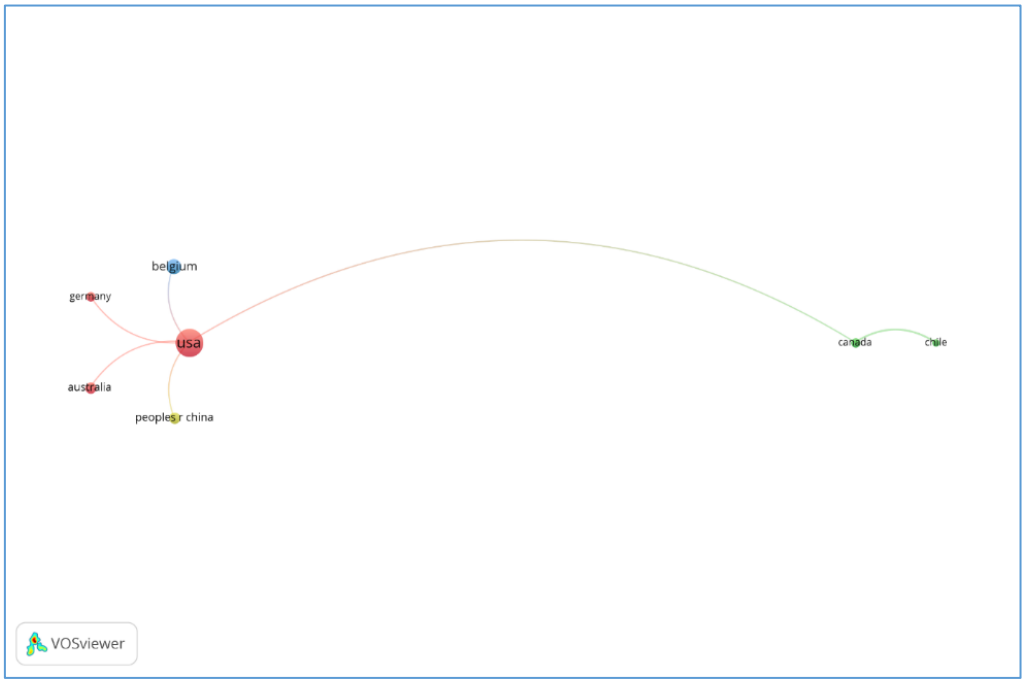
Ortak-yazarlık analizi (kurumlara ilişkin ağ analizi) sonucunda ortaya çıkan 9 kurumun makale sayısına ve toplam bağlantı gücüne göre sıralamasına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Makale Sayısına ve Toplam Bağlantı Gücüne Göre Kurumların Sıralaması

Makale Sayısına Göre Kurumların Sıralaması		**Toplam Bağlantı Gücüne Göre Kurumların Sıralaması**	
Kurum	Makale Sayısı	Kurum	Bağlantı Sayısı
Vanderbilt Univ.	11	Purdue Univ.	3
Katholieke Univ. Leuven	7	Vanderbilt Univ.	3
Purdue Univ.	3	Carleton Univ.	2
Carleton Univ.	2	Pontificia Univ. Catolica Chile	2
Pontificia Univ. Catolica Chile	2	Katholieke Univ. Leuven	1
Indiana Univ.	2	Indiana Univ.	1
Florida State Univ.	2	Florida State Univ.	0
Tel Aviv Univ.	2	Tel Aviv Univ.	0
Univ. Gothenburg	2	Univ. Gothenburg	0

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların ülkelere göre nasıl ortaklık gösterdiklerine VOSviewer yazılımı kullanılarak bakılmış ve elde edilen sonuçlara Şekil 4'te yer verilmiştir. Bir ülkenin sahip olması gereken minimum belge sayısı 2, minimum atıf sayısı ise 0 olarak belirlenmiştir. Bu noktada 15 ülkeden 9'unun bu kıstası karşıladığı görülmüştür. Ağdaki 9 ögeden 2'sinin birbirine bağlı olmadığı, 7'sinin ise bağlantılı olduğu ortaya çıkmış, bu bağlamda bağlantılı 7 öge kümesi aşağıdaki şekilde ele alınmıştır. Analizlerin sonucunda 4 kümenin ve 7 ögenin (ülke adı) olduğu ortaya çıkmıştır. Kırmızı renkteki

kümenin 3 ögeden, yeşil renkteki kümenin 2 ögeden, mavi ve sarı renkteki kümenin ise 1 ögeden meydana geldiği saptanmıştır. Şekildeki daireler, ülkelerin isimlerini temsil etmektedir. Daire büyüklüğü, ülkenin gücünü (yayın sayısını); kümeler arasındaki bağlantılar ise ülkelerin ortak yazarlık yapma ilişkilerini göstermektedir. Bu bağlamda şekle bakarak en çok ortak yazarlık yapan ülkenin Amerika olduğunu söylemek mümkündür. Konu ile ilgili en çok yayın yapan ilk 4 ülkenin ismi sırasıyla şöyledir; Amerika (n=26), Belçika (n=7), Avustralya (n=4) ve Çin (n=4). Toplam bağlantı gücü en fazla olan ilk 3 ülkenin ismi ise şöyledir; Amerika (n=5), Kanada (n=3) ve Şili (n=2) (Bkz. Tablo 4).

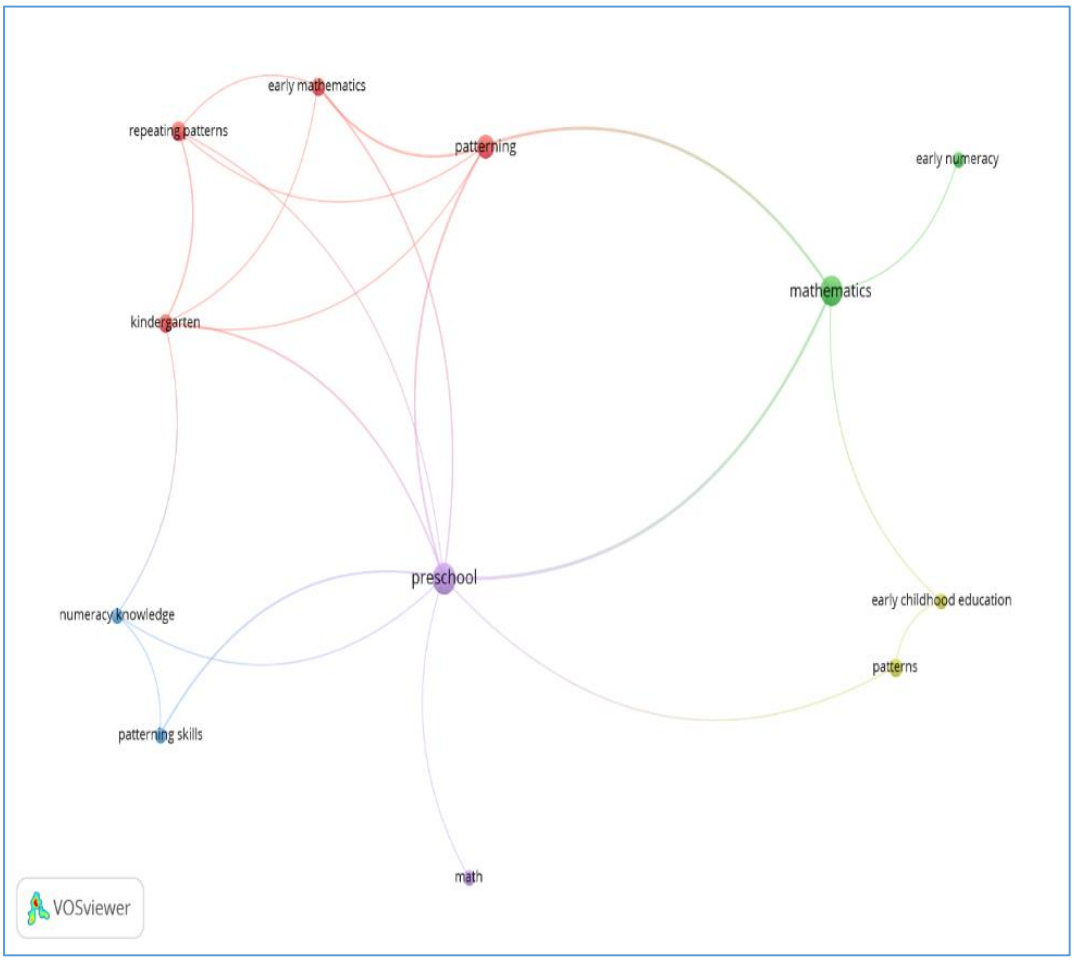
Şekil 4. Ortak-Yazarlık Analizine Göre Ülkelere İlişkin Ağ Analizi

Ortak-yazarlık analizi (ülkelere ilişkin ağ analizi) sonucunda ortaya çıkan 9 ülkenin makale sayısına ve toplam bağlantı gücüne göre sıralamasına Tablo 4'te yer verilmiştir

Tablo 4. Makale Sayısına ve Toplam Bağlantı Gücüne Göre Ülkelerin Sıralaması

Makale Sayısına Göre Ülkelerin Sıralaması		**Toplam Bağlantı Gücüne Göre Ülkelerin Sıralaması**	
Kurum	Makale Sayısı	Kurum	Bağlantı Sayısı
Amerika	26	Amerika	5
Belçika	7	Kanada	3
Avustralya	4	Şili	2
Çin	4	Avustralya	1
Kanada	3	Belçika	1
Almanya	3	Almanya	1
İsveç	3	Çin	1
Şili	2	İşveç	0
İsrail	2	İsrail	0

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların anahtar kelimelere göre nasıl oluşum gösterdiklerine VOSviewer yazılımı kullanılarak bakılmış ve elde edilen sonuçlara Şekil 5'de yer verilmiştir. Bir anahtar kelimenin minimum tekrarlanma sayısı 3 olarak belirlenmiştir. Bu noktada 147 farklı anahtar kelimeden 12'sinin bu kıstası karşıladığı görülmüştür. Analizlerin sonucunda 5 kümenin ve 12 ögenin (anahtar kelime) olduğu ortaya çıkmıştır. Kırmızı renkteki kümenin 4 ögeden, yeşil, mavi, sarı ve mor renkteki kümlerin ise 2 ögeden meydana geldiği saptanmıştır. Şekildeki daireler, anahtar kelimeleri temsil etmektedir. Daire büyüklüğü, anahtar kelimelerin gücünü (tekrar sayısını); kümeler arasındaki bağlantılar ise anahtar kelimelerin ilişkilerini göstermektedir. Bu bağlamda şekle bakarak en çok tekrarlanan 3 anahtar kelimenin sırasıyla preschool (okul öncesi, f=12), mathematics (matematik, f=11) ve patterning (örüntü, f=7) olduğu ortaya çıkmıştır. Toplam bağlantı gücü en fazla olan ilk 3 anahtar kelime ise şöyledir; preschool (n=18), patterning (n=12) ve mathematics (n=11) (Bkz. Tablo 5).

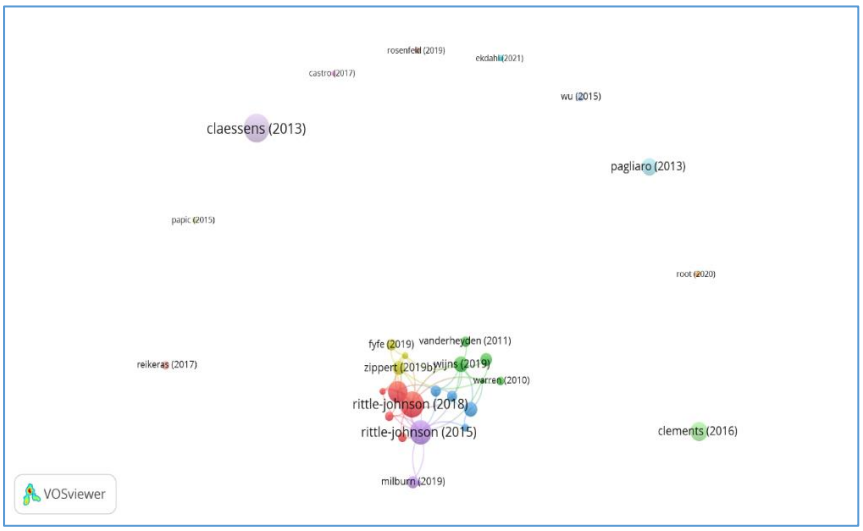
Şekil 5. Ortak-Oluşum Analizine Göre Anahtar Kelimelere İlişkin Ağ Analizi

Ortak-oluşum analizi sonucunda ortaya çıkan 12 anahtar kelimeye, bu anahtar kelimelerin tekrar sayısına ve toplam bağlantı gücüne göre sıralamasına Tablo 5'te yer verilmiştir

Tablo 5. Tekrar Sayısına ve Toplam Bağlantı Gücüne Göre Anahtar Kelimelerin Sıralaması

Tekrar Sayısına Göre Anahtar Kelimelerin Sıralaması		**Toplam Bağlantı Gücüne Göre Anahtar Kelimelerin Sıralaması**	
Kurum	Tekrarlanma Sayısı	Kurum	Bağlantı Sayısı
Preschool (Okul Öncesi)	12	Preschool (Okul Öncesi)	18
Mathematics (Matematik)	11	Patterning (Örüntü)	12
Patterning (Örüntü)	7	Mathematics (Matematik)	11
Repeating Patterns (Tekrarlayan Örüntüler)	5	Early Mathematics (Erken Matematik)	7
Early Mathematics (Erken Matematik)	4	Kindergarten (Çocuk Yuvası)	7
Kindergarten (Çocuk Yuvası)	4	Repeating Patterns (Tekrarlayan Örüntüler)	5
Patterns (Örüntüler)	4	Numeracy Knowledge (Aritmetik Bilgisi)	3
Numeracy Knowledge (Aritmetik Bilgisi)	3	Patterning Skills (Örüntü Becerileri)	3
Patterning Skills (Örüntü Becerileri)	3	Early Childhood Education (Erken Çocukluk Dönemi)	2
Early Childhood Education (Erken Çocukluk Dönemi)	3	Patterns (Örüntüler)	2
Early Numeracy (Erken Aritmetik)	3	Early Numeracy (Erken Aritmetik)	1
Math (Matematik)	3	Math (Matematik)	1

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların alıntılanma sayısına göre nasıl değişiklik gösterdiğine VOSviewer yazılımı kullanılarak bakılmış ve elde edilen sonuçlara Şekil 6'da yer verilmiştir. Bir yazarın yayınının atıf alması gereken sayı minimum 3 olarak belirlenmiştir. Bu noktada 52 yayından 30'unun bu kıstası karşıladığı görülmüştür. Ağdaki 30 ögeden 10'unun birbirine bağlı olmadığı, 20'sinin ise bağlantılı olduğu ortaya çıkmıştır. En çok atıf alan yayının yazarının görünmesi açısından bağlantılı olmayan ögeler de aşağıdaki şekle dâhil edilmiştir. Analizlerin sonucunda 15 kümenin ve 30 ögenin (yayınında en az üç atıf alan yazarların adı) olduğu ortaya çıkmıştır. Şekildeki daireler, yazarların isimlerini temsil etmektedir. Daire büyüklüğü, daire içindeki isimlerin yayınlarının atıf gücünü (atıf sayısını); kümeler arasındaki bağlantılar ise araştırmacıların yayınlarının ilişkilerini göstermektedir. Bu bağlamda en çok atıf alan ilk 3 yayının sırasıyla Claessens'ın 2013 (n: 80), Rittle-Johnson'ın 2018 (n=66), Rittle-Johnson'ın 2015 (n=56) yılında yayımlanan yayınları olduğu ortaya çıkmıştır. Bağlantı gücü yüksek olan ilk 3 yayına bakıldığında ise bunların sırasıyla Rittle-Johnson'ın 2015 (n=13), Rittle-Johnson'ın 2018 (n=10) ve Wijns'ın (n=9) 2019 yılında yayımlanan yayınları olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 6).

Şekil 6. Atıf Analizine Göre Yayınların Yazarlarına İlişkin Ağ Analizi

Atıf analizi sonucunda ortaya çıkan, yayınlarından aldıkları atıfların sayısına ve yayınlarının toplam bağlantı gücüne göre ilk 7 yazarın soy isminin sıralamasına Tablo 6'da yer verilmiştir. Bu sıralamanın altında kalan yazarların sonuçlarında tekrarlar olduğu için kısıtlamaya gidilmiş ve tabloda belli sayıdaki yazarın yayınlarıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 6. Yayınlarının Atıf Sayısına ve Toplam Bağlantı Gücüne Göre Yazarların Sıralaması

Yayınlarının Atıf Sayısına Göre Yazarların Sıralaması		**Yayınlarının Toplam Bağlantı Gücüne Göre Yazarların Sıralaması**	
Yazarın Soy İsmi ve Yayının Tarihi	Atıf Sayısı	Yazarın Soy İsmi ve Yayının Tarihi	Bağlantı Sayısı
Claessens, 2013	80	Rittle-Johnson, 2015	13
Rittle-Johnson, 2018	66	Rittle-Johnson, 2018	10
Rittle-Johnson, 2015	56	Wijns, 2019	9
Zippert, (2020c)	44	Wijns, 2021	7
Clements, 2016	35	Zippert, (2020c)	7
Pagliaro, 2013	30	Zippert, (2019b)	7
Wijns, 2019	23	Zippert, (2020a)	6

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan ve Web of Science veri tabanında indekslenen makalelerin bibliyometrik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda örüntü becerileriyle ilgili yayımlanmış olan makalelerin yıllara, yayımlandıkları dillere, yayımlandıkları dergilere, ülkelere ve yazarlara göre nasıl dağılım gösterdikleri incelenmiştir. Ayrıca konu ile ilgili yayımlanmış olan akademik çalışmalar ortak yazarlara, ortak kurumlara, ortak ülkelere, anahtar kelimelere ve atıflarına göre de ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara ve önerilere aşağıdaki paragraflarda yer verilmiştir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde en fazla yayın yapılan yılların 2019 ve 2020 yılları olduğu görülmüştür. Ayrıca herhangi bir zaman filtresi yapılmamasına rağmen 2005 yılından önce

ve 2005-2009 yılları arasında erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili herhangi bir araştırmanın yapılmadığı görülmüştür. WoS'ta konu ile ilgili yayımlanan araştırmalar incelendiğinde daha çok matematikle ilgili çalışmaların yapıldığı ve matematiksel becerilerin bir bütün olarak değerlendirildiği görülmüştür. Taramaların sonucunda hem az sayıda araştırmaya ulaşılmasının hem de konu ile ilgili bazı yıllarda ya hiç çalışmanın yapılmamasının ya da çok az sayıda çalışmanın yapılmasının bu durumdan kaynaklandığı düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yayımlandıkları dillere göre dağılımı incelendiğinde yayımlanan araştırmaların İngilizce ve İspanyolca olmak üzere iki dilde yazıldıkları görülmüştür. Ayrıca İspanyolca dilinde sadece bir tane yayının olduğu, geri kalan yayınların ise İngilizce dilinde yayımlandığı ortaya çıkmıştır. Bu durumun, İngilizcenin evrensel bir dil olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin dergilere/yayınevlerine göre dağılımları incelendiğinde en fazla yayının sırasıyla Elsevier, Taylor & Francis ve Springer Nature'da yapıldığı ve bu dergiler/yayınevleri tarafından yayımlanan araştırmaların diğer dergilerde/yayınevlerinde yayımlanan araştırmalardan kayda değer derecede fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Her dergi ve yayınevi; baskı süresi, yayın aralığı, değerlendirme süreci gibi özellikler açısından farklılıklar göstermektedir. Bu durumun, dergiler/yayınevleri tarafından yayımlanan araştırmaların sayılarında farklılıklar meydana getirdiği, araştırmanın bu sonucunda da bahsi geçen durumun etkili olduğu düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin ülkelere göre dağılımları incelendiğinde en fazla yayın yapılan ülkenin Amerika olduğu ve Amerika'da yapılan yayınların, diğer ülkelerde yapılan yayınlardan kayda değer derecede fazla olduğu görülmüştür. Bu durumun, Amerika'da WoS'taki indeksler tarafından taranan birçok dergi ve yayınevi olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yazarlara göre dağılımı incelendiğinde en fazla yayın yapan iki araştırmacının 8'er çalışmayla Rittle-Johnson ve Zippert olduğu ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen araştırmacıların yayınlarına bakıldığında daha çok matematiksel becerilerle ilgili çalışmalar yaptıkları görülmüştür. Araştırmacılar, bazı alanlarda uzmanlaşmakta ve daha çok bu alanlarda çalışmalar yapmaktadırlar. Araştırmanın bu sonucunda, yazarların uzmanlık alanlarının etkili olduğu düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan makalelerin yazarlara göre nasıl ortaklık gösterdiklerine bakılmış ve belli bir grup araştırmacının daha çok birbirleriyle çalıştıkları görülmüştür. Farklı ülkelerden insanların birlikte çalışmalar yapmalarının ülkeler arasında karşılaştırmalar yapılabilmesine, fikir alışverişinde bulunulabilmesine ve literatüre katlı sağlanabilmesine imkân tanıyacağı düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların organizasyonculara (üniversitelere/kurumlara) göre nasıl ortaklık gösterdikleri incelendiğinde Katholieke Üniversitesi-Leuven, Purdie Üniversitesi, Indiana Üniversitesi ve Vanderbilt Üniversitesi arasında bağlantı olduğu görülmüştür. Ayrıca toplam bağlantı gücü en fazla olan kurumun Purdie Üniversitesi olduğu ortaya çıkmıştır. Purdie Üniversitesi, Amerika'da bulunan bir araştırma üniversitesidir. Araştırma üniversitelerinde, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra çeşitli kamu kuruluşlarıyla ve üniversitelerle işbirliği yapılmaktadır. Ayrıca bu üniversitelerde, uluslararası işbirliklerine dayanan araştırmalar yapılması desteklenmektedir. Bunların yanı sıra araştırma üniversiteleri, ileri araştırma altyapısına ve diğer üniversitelere kıyasla daha çok finansal kaynağa sahiptir. Araştırmanın bu sonucunda, üniversitelerin imkânlarının ve araştırma üniversitesi olma durumlarının etkili olduğu düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların ülkelere göre nasıl ortaklık gösterdikleri incelendiğinde toplam bağlantı gücü en fazla olan ülkenin Amerika olduğu görülmüştür. Amerika, sayı olarak çok fazla üniversiteye, dolayısıyla da çok fazla araştırmacıya sahip olan bir ülkedir. Ayrıca Amerika, dünya çapında en gelişmiş ülkeler arasında yer almakta ve çok kültürlü bir yapı göstermektedir. Amerika'nın sahip olduğu özelliklerin, araştırmanın bu sonucunda etkili olduğu düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların anahtar kelimelere göre nasıl oluşum gösterdikleri incelendiğinde en çok tekrarlanan 3 anahtar kelimenin sırasıyla preschool (okul öncesi), mathematics (matematik) ve patterning (örüntü) olduğu ortaya çıkmıştır. Toplam bağlantı gücü en fazla olan ilk 3 anahtar kelimenin ise sırasıyla preschool (okul öncesi), patterning (örüntü) ve mathematics (matematik) olduğu görülmüştür. Yapılan bu araştırmada, erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların incelenmesi amaçlandığından en çok tekrarlanan ve en çok bağa sahip olan kelimelerin okul öncesi, matematik ve örüntü olması beklenen bir durumdur. Buna karşın anahtar kelimelerin tekrar sayıları incelendiğinde matematik kelimesinin örüntü kelimesinden daha çok tekrarlandığı görülmüştür. Bazı araştırmalarda örüntü kavramı, özel olarak değil, matematiksel beceriler kapsamında ele alınmıştır. Bu durumun, araştırmalarda matematiğin anahtar kelime olarak örüntüye kıyasla daha fazla kullanılmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

WoS'ta erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili yayımlanan araştırmaların alıntılanma sayısına göre nasıl değişiklik gösterdiği incelendiğinde en çok atıf alan ilk 3 yayının sırasıyla Claessens'ın 2013, Rittle-Johnson'ın 2018 ve Rittle-Johnson'ın 2015 yılında yayımlanan yayınları olduğu ortaya çıkmıştır. Bağlantı gücü yüksek olan ilk 3 yayına bakıldığında ise bunların sırasıyla Rittle-Johnson'ın 2015, Rittle-Johnson'ın 2018 ve Wijns'ın 2019 yılında yayımlanan yayınları olduğu görülmüştür. Araştırmaların alıntılanma sayılarında ve bağlantı güçlerinde birçok faktör etkili olabilmektedir. Örneğin araştırmaların eski yıllarda yapılmış olması ya da tanınmış ve alanında uzman olan yazarlar tarafından yapılması araştırmaların atıf sayılarını etkileyebilmektedir. Bahsi geçen faktörlerin, araştırmanın bu sonucunda etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma, WoS veri tabanından elde edilen çalışmalarla yürütülmüştür. Ayrıca çalışmada, yayın türü olarak yalnızca makale olan yayınlar değerlendirilmeye alınmıştır. Bu noktada araştırmacılara, farklı veri tabanlarını kullanarak ve farklı yayın türlerini ele alarak benzer çalışmalar yapmaları önerilmektedir. Araştırma kapsamında, erken çocukluk dönemindeki çocukların örüntü becerileriyle ilgili makaleler incelenmiş, incelemelerin sonucunda matematiksel becerilerin daha çok bir bütün olarak ele alındığı ve örüntü ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. Bu noktada araştırmacılara, örüntü kavramının özel olarak ele alındığı çalışmaları yapmaları önerilmektedir. Son olarak konu ile ilgili yapılan çalışmaların daha çok yurt dışında yapıldığı görülmüştür. Ulusal alan yazına katkı sağlanabilmesi için Türk yazarlar tarafından örüntü becerileriyle ilgili daha çok araştırmanın yapılması ve çeşitli ülkelerle iş birliği içinde hareket edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akman, B. (2002). Okul öncesi dönemde matematik. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*, 244-248.

Al, U. & Tonta, Y. (2004). Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi kütüphanecilik bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası, 5*(1), 19-47. Doi: 10.15612/BD.2004.497

Atıcı, Ş. (2021). *Örüntü tabanlı matematik eğitimi programı'nın 60-69 aylık çocukların görsel algılamaları üzerine etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Barnett, W. (2008). *Preschool education and its lasting effects: Research and policy implications.* (15/12/2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/253354378_Preschool_Education_and_Its_Lasting_Effects_Research_and_Policy_Implications adresinden ulaşılmıştır).

Bornmann, L. & Mutz, R. (2015). Growth rates of modern science: A bibliometric analysis based on the number of publications and cited references. *Journal of the Association for Information Science and Technology, 66* (11), 2215-2222. Doi: 10.1002/asi.23329

Börner, K., Chen, C. & Boyack, K. W. (2003). Visualizing knowledge domains. *Annual Review of Information Science and Technology, 37,* 179-255. Doi: 10.1002/aris.1440370106

Burgoyne, K., Witteveen, K., Tolan, A., Malone, S. & Hulme, C. (2017). Pattern understanding: Relationships with arithmetic and reading development. *Child Development Perspectives*, *11* (4), 1-6. Doi: 10.1111/cdep.12240

Burns, M. (2000). *About teaching mathematics. A-K 8 research* (Second edit). Sausalito: Math Solutions Publication.

Chinn, S. & Ashcroft, R. E. (2007). *Mathematics for dyslexics: Including dyscalculia*. England: John Wiley & Sons Ltd.

Clements, D. H. (2001). Mathematics in the preschool. *Teaching Children Mathematics, 7* (4), 270-275.

Clements, D. H. (2004). Major themes and recommendations. In D. H. Clements, J. Sarama & A.-M. DiBiase (Eds.), *Engaging young children in mathematics: Standards for early childhood mathematics education* (pp. 7–72). Mahwah: Lawrence Erl-Baum Associates.

Çalışkan-Dedeoğlu, N. & Alat, Z. (2012). Okul öncesi eğitim ve ılköğretim programlarının matematik konu kazanımları temelinde uyumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12* (3), 1-26.

Demir, E. & Çelik, M. (2020) Fen bilimleri öğretim programları alanındaki bilimsel çalışmaların bibliyometrik profili. *Journal of Turkish Chemical Society Section C: Chemistry Education (JOTCSC), 5* (2), 131-182. Doi: 10.37995/jotcsc.765220

Erbay, F. (2009). *Anasınıfına devam eden altı yaş çocuklarına verilen yaratıcı drama eğitiminin çocukların işitsel muhakeme ve işlem becerilerine etkisinin incelenmesi* (Yayınlanmış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Erdoğan, S. (2006). *Altı yaş grubu çocuklarına drama yöntemi ile verilen matematik eğitiminin matematik yeteneğine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Universitesi, Ankara.

Fox, J. (2005). Child-initiated mathematical patterning in the pre-compulsory years. *Group for the Psychology of Mathematics Education, 2*, 313-320.

Fyfe, E. R., Evans, J. L., Eisenband-Matz, L., Hunt, K. M. & Alibali, M. W. (2017). Relations between patterning skill and differing aspects of early mathematics knowledge. *Cognitive Development, 44*, 1-11. Doi: 10.1016/j.cogdev.2017.07.003

Gadzichowski, K. M., Peterson, M. S., Pasnak, R., Bock, A. M., Fetterer-Robinson, S. O. J. M. & Schmerold, K. L. (2018). A Place for patterning in cognitive development. *Psychology, 9*, 2073-2082. Doi: 10.4236/psych.2018.98118

Geist, E. (2004). Children are born mathematicians: Promoting the construction of early mathematical concepts in children under five. *Annual Editions: Early Childhood Education*, 178-183.

Ginsburg, P. & Baroody, A. (2003). *Test of early mathematics ability examiner's manual*. Texas: Pro-ed Published.

Gök-Çolak, F. & Kandır, A. (2019). The effect of pattern-based mathematics education program on 61-72-month-old children's reasoning skills. *International Online Journal of Educational Sciences, 11* (3), 13-33. Doi: 10.15345/iojes.2019.03.002

Gök-Çolak, F. (2016). *Örüntü temelli matematik eğitimi programının 61-72 aylık çocukların akıl yürütme becerisine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gök Çolak, F. (2020). Erken çocukluk döneminde matematik eğitimi kaynak kitaplarında örüntü becerisinin ve örüntüleme süreçlerinin incelenmesi. *Ulakbilge, 52*, 983-994. Doi: 10.7816/ulakbilge-08-52-02

Güven, Y., Dibek, E., Bayındır, D. & Saçkes, M. (2019). Okul Öncesi Örüntü Becerileri Testinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 13* (2), 545-563 . DOI: 10.17522/balikesirnef.588966

Güven, Y. (2005). *Erken çocuklukta matematiksel düşünme ve matematiği öğrenme*. İstanbul: Küçükadımlar Eğitim Yayınları.

Hallinger, P. & Suriyankietkaew, S. (2018). Science mapping of the knowledge base on sustainable leadership, 1990-2018. *Sustainability, 10*(12), 1-22. Doi: 10.3390/su10124846

Hayıroğlu, B. (2017). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocuklara örüntü becerilerini kazandırmada oyun yönteminin etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Arel Universitesi, Istanbul.

Hayıroğlu, B. & Ulus, L. (2017). The effect of play method on creating pattern ability to children in the preschool educational institution. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3* (3), 77-91.

Herna´ndez-Torrano, D. & Ibrayeva, L. (2020). Creativity and education: A bibliometric mapping of the research literature (1975–2019). *Thinking Skills and Creativity, 35*, 1-17. Doi: 10.1016/j.tsc.2019.100625

Kesicioğlu, S. O. (2013). Okul öncesi dönem çocuklarının matematiksel örüntü becerilerinin incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 7* (13), 19-26.

Koza-Çiftçi, Ş., Danişman, Ş., Yalçın, M., Tosuntaş, Ş. B., Ay, Y., Sölpük, N. ... & Karadağ, E. (2016). Map of scientific publication in the field of educational sciences and teacher education in Turkey: A bibliometric study. *Educational Sciences: Theory & Practice, 16*, 1097-1123. Doi:10.12738/estp.2016.4.0009

Köseoğlu, K. (2015). *Patern yani örüntü*. Tasarım günlükleri. (12/12/2022 tarihinde http://www.tasarimgunlukleri.com/2015/05/07/patern-yani-oruntu/ adresinden ulaşılmıştır).

Linder, S. M., Powers-Costello, B. & Stegelin, D. A. (2011). Mathematics in early childhood: Research-based rationale and practical strategies. *Early Childhood Education Journal, 39*, 29-37. Doi: 10.1007/s10643-010-0437-6

Mason, J., Graham, A. & Johnston-Wilder, S. (2005). *Developing thinking in algebra*. London: The Open University in Association with Paul Chapman Publishing.

McGarvey, L. M. (2012). What is a pattern? Criteria used by teachers and young children. *Mathematical Thinking and Learning, 14* (4), 310-337. Doi: 10.1080/10986065.2012.717380

MEB. (2013). *Millî Eğitim Bakanlığı okul öncesi eğitim programı*-2013. (08/12/2022 tarihinde https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Mor, Y., Noss, R., Hoyles, C., Kahn K. & Simpson G. (2006). Designing to see and share structure in number sequences. *The International Journal for Technology in Mathematics Education, 13* (2), 65-78.

Mulligan, J. T. & Mitchelmore, M. C. (2013). Early awareness of mathematical pattern and structure. In L. D. English & J. T. Mulligan (Eds.), *Reconceptualizing early mathematics learning* (pp. 29-45). Berlin: Springer Nature.

Mulligan, J. & Mitchelmore, M. (2009). Awareness of pattern and structure in early mathematical development. *Mathematics Education Research Journal, 21* (2), 33-49. Doi: 10.1007/BF03217544

NAEYC. (2002). *Early childhood mathematics: Promoting good beginnings*. Washington: National Association for the Education of Young Children. (06/12/2022 tarihinde http://www.naeyc.org/files/naeyc/file/positions/psmath.pdf adresinden ulaşılmıştır).

NCTM (2000). *Principles and standards for school mathematics.* Reston: NCTM.

Olkun, S. & Toluk-Uçar, Z. (2007). *İlköğretimde etkinlik temelli matematik öğretimi.* Ankara: Maya Akademi.

Orton, A. (2005). *Pattern in the teaching and learning of mathematics.* New York: Continuum.

Özdemir, E., Dikici, R. & Kültür, M. N. (2014). Öğrencilerin örüntüleri genelleme süreçleri: 7. sınıf örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 23* (2), 523-548.

Pasnak, R., Gagliano, K., Righi, M. & Kidd, J. (2019). Teaching early literacy, mathematics and patterning to kindergartners. *Psychology, 10* (11), 1493-1505. Doi: 10.4236/psych.2019.1011098

Pinto, M., Ferna´ndez-Pascual, R., Caballero-Mariscal, D., Sales, D., Guerrero, D. & Uribe, A. (2019). Scientific production on mobile information literacy in higher education: A bibliometric analysis (2006-2017). *Scientometrics, 120* (1), 57-85. Doi: 10.1007/s11192-019-03115-x

Sarama, J. & Clements, H. D. (2009). *Early childhood mathematics education research: Learning trajectories for young children*. New York: Routledge.

Steele, D. (2005). Using writing to access students' schemata knowledge for algebraic thinking. *School Science and Mathematics, 103* (3), 142-154. Doi: 10.1111/j.1949-8594.2005.tb18048.x

Sünnetçioğlu, A., Yalçınkaya, P., Olcay, M. & Okan, Ş. (2017). Turizm alanında yazılmış olan gastronomiye ilişkin tezlerin bibliyometrik profili. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5*(2), 345-354. Doi: 10.21325/jotags.2017.136

Takır, A. & Özerem, A. (2020). Ortaokul öğrencilerinin örüntü problemlerini çözme başarılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 49*, 582-599. Doi: 10.9779/pauefd.523388

Tudge, J. R. & Doucet, F. (2004). Early mathematical experiences: Observing young black and white children's everyday activities. *Early Childhood Research Quarterly, 19* (1), 21-39. Doi: 10.1016/j.ecresq.2004.01.007

Van-Eck, N. J. & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics, 84*(2), 523-538. Doi: 10.1007/s11192-009-0146-3

Vitova, J., Kovacsova, A., Linhartova, V. & Balcarova, J. (2015). Mathematical concepts in Czech pre-schoolers. *Procedia-Social and Behavioral Science, 171*, 713-716. Doi: 10.1016/j.sbspro.2015.01.182

Warren, E. & Cooper, T. (2006). Using repeating patterns to explore functional thinking. *Australian Primary Mathematics Classroom, 11* (1), 9-14.

Waters, J. (2004) Mathematical patterning in early childhood settings. In I. Putt, R. Faragher & M. Mclean (Eds.), *Mathematics education for the third millennium: Towards 2010* (pp: 565-572). Sydney: MERGA.

Yakut-Çayır, M. & Akyüz, G. (2015). 9. sınıf öğrencilerinin örüntü genelleme problemlerini çözme stratejilerinin belirlenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED), 9* (2), 205-229. Doi: 10.17522/nefefmed.66921

Yaşar, Ş., Özdaş, K., Özata, A., Şahin, F., Küçük, Y., Küçük, M. & Güven, Y. (2004). Okul öncesi programlarında matematik etkinliklerinin yeri ve önemi. Ş. Yaşar, K. Özdaş, A. Özata, F. Şahin, Y. Küçük, M. Küçük & Y. Güven (Eds.), *Okul öncesinde fen ve matematik öğrenimi* içinde (s. 140-154). Eskişehir: Anadolu Universitesi Yayınları.

Yıldırım, B. (2010). Örüntü ve fonksiyon. B. Akman (Ed.), *Okul öncesi matematik eğitimi* içinde (s. 125-130). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Zan, B. U. (2019). Doğrudan atıf, ortak atıf ve bibliyografik eşleşme yaklaşımlarına dayalı olarak araştırma alanlarının değerlendirilmesi. *Social Sciences Research Journal, 14* (2), 501–516.

Zupic, I. & Cater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods, 18* (3), 429-472. Doi: 10.1177/1094428114562629

Global Havayolu Şirketlerinin 2017-2020 Dönem Aralığındaki İflas Risklerinin Tespiti

Meziyet Sema ERDEM[1]

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi ile, insanoğlu her alanda olduğu gibi ulaşım alanında da çağ atlamış, bunun bir sonucu olarak da son yıllarda "hava yolu ile ulaşım" taşımacılık alternatifleri içerisinde yoğun şekilde tercih edilmeye başlanmıştır. Dünya ekonomisi açısından vazgeçilmez bir konumda olan havayolu ile ulaşım sektörü ekonomik krizler, salgın hastalıklar ve terör olayları gibi sebeplerle zaman zaman sekteye uğramış olmasına rağmen, uzun vadede sektör büyümesini sürdürmüştür. Sektörde talep, 2009 kriz dönemi haricinde, 2000'li yıllarda sürekli artış kaydetmiş, yolcu trafiğindeki artış hızı küresel ekonomik büyümenin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Dünya ticaret hacmindeki artış, ekonomik büyüme, turizm sektöründeki gelişmeler, artan şehir nüfusu, küreselleşme, hava yolu ile ulaşımın daha hızlı ve konforlu oluşu gibi faktörler, sektörün tüm dünyada büyümesini desteklemiştir (Kaya, 2016).

Havayolu taşımacılığı, faaliyetlere yönelik gider kalemlerinin çok çeşitli olması nedeniyle, operasyonel ve finansal yönetimin en zor olduğu iş kollarından birisidir. Personel, yakıt, uçak ve motor alımı veya kiralanması, yedek parça, teknik servis, bilgi işlem, yer hizmetleri, satış, yeme-içme, eğitim ve sigorta gibi birçok maliyetin sıkı bir şekilde kontrol altında tutulması gereken sektörde, işletme giderlerinin 2/3'ü sabit giderlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte bu sektörde faaliyet gösteren bir şirketin maliyetlerini karşılayabilmesi için ortalama doluluk oranının %65 düzeyinde olması gerekmektedir (Kaya, 2016).

Tüm işletmelerde olduğu gibi havayolu şirketlerinde de şirketin rekabet gücünün ve büyüme potansiyelinin tespit edilebilmesi, gerçekleştirilen performans analizleriyle belirlenebilmektedir. Son yıllarda artan rekabet ortamında ayakta kalabilmek isteyen havayolu şirketlerinin operasyonel ve finansal plan ve stratejilerini sık sık gözden geçirerek, belirli aralıklarla performans ölçümlerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Bir işletmenin finansal açıdan başarısız olduğuna kanaat getirebilmek için pek çok farklı gösterge vardır. Bu göstergelere örnek olarak; iflas etme riski, sermayenin yarısının kaybedilmiş olması, işletme varlıklarının %10'unun kaybedilmiş olması, üç yıl üst üste zarar beyan edilmiş olması, borçları ödemede güçlük çekmesi, üretimin durdurulması, borçların varlık toplamını aşması gibi durumlar verilebilir (Aktaş vd., 2003). Rekabet gücü düşen işletmelerin finansal yapıları zamanla bozulmakta ve finansal başarısızlık sinyalleri vermektedirler (Selimoğlu ve Orhan, 2015).

İşletmelerde yaşanan başarısızlıklar; ekonomik başarısızlıklar ve finansal başarısızlıklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ekonomik başarısızlıklar; yatırılan sermaye üzerinden sağlanan getiri oranının, benzer yatırımların getirisinden oldukça düşük gerçekleşmesi durumudur (Özdemir, 2011). Finansal başarısızlık ise kısa vadeli ve uzun vadeli yükümlülüklerin ödenememesi, tahvil faizlerinin ve anaparasının ödeme gücünün bulunmaması, yazılan çekin karşılığının olmaması, işletmeye kayyum atanması ve üç sene ardı ardına zarar edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Aktaş, 1991). Bu bağlamda

[1] Dr. Öğr. Üyesi Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0002-5689-9014

literatürde gerçekleştirilen araştırmalarda finansal başarısızlık kavramının iflası da içerecek şekilde kullanıldığı (Altman, 1968; Beaver, 1966; Blum, 1974; Deakin, 1972; Edmister, 1972) görülmektedir.

Finansal başarısızlığın ölçümlenmesi uzun yıllardır üzerinde çalışılan bir konu olmuştur. Havayolu ile taşıma sektörünü konu alan literatürdeki çalışmaların bir kısmında finansal performans ölçümü için genelde oran analizi, eğilim yüzdeleri analizi ve yatay analiz gibi geleneksel finansal analiz tekniklerinden yararlanıldığı ve finansal başarısızlığın tahmin edilmesinde ise Altman Z modelinin kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada küresel bazda faaliyet gösteren ve yolcu taşıma kapasitesi açısından Dünya'da ilk on büyük şirket arasında yer alan havayolu şirketinin 2017, 2018, 2019, 2020 yıllarındaki finansal performansları, geleneksel finansal analiz yöntemleri ile incelenmiş ve şirketlerin finansal başarısızlıkları Altman Z değeri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ile araştırmaya konu olan havayolu şirketlerinin finansal sıkıntılarının bulunup bulunmadığı ve iflas risklerinin olup olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Havayolu şirketlerinin finansal performanslarını geleneksel finansal analiz tekniklerinden yararlanarak ölçen çalışmalardan bazıları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Kızıl ve Tunay (2019) Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören Türk Hava Yolları (THY) A. Ş. ve Pegasus Hava Yolları A. Ş.'nin finansal performansını 2013-2017 periyodu için oran analizi ile incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, her iki şirketinde faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütmekte oldukları ve ana faaliyetlerinden kar sağladıkları, ancak dönemler itibari ile her iki şirketinde karlılıklarında dalgalanma gözlemlenmekte olduğu saptanmıştır.

Dalak, Günay, Beyazgül ve Karadeniz (2018), Türkiye'de faaliyet gösteren on bir adet havayolu taşıma firmasının finansal analiz metotlarından yararlanma durumlarını anketler yoluyla tespit etmişlerdir. İki tanesi BİST'de işlem gören olmak üzere dört adet havayolu şirketi anketlere cevap vermiştir. Araştırma neticesinde halka açık iki adet havayolu firmasının tüm finansal analiz metotlarını kullandığı, halka açık olmayan havayolu firmalarından bir tanesinin dikey yüzdeler analizi haricinde diğer finansal analiz metotlarını kullanmadığı, bir adet şirketin ise sadece oran analizinden yararlandığı ortaya çıkmıştır.

Gümüş ve Bolel (2017), THY A.Ş. ve Pegasus Hava Yolları A.Ş'nin 2010-2015 yıllarına ait finansal tablo değerlerini oran analizi ile incelemişlerdir. Her iki şirketinde finansal olarak güçlü ve yatırım yapılabilir olmalarına rağmen finansal yapılarında birtakım problemlerin bulunduğu sonucunu saptamışlardır. Bununla birlikte Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin 2013 yılından beri iyi bir performans grafiği çizdiği ve yatırımcılar açısından THY A.Ş.'ye kıyasla daha tercih edilebilir olduğunu raporlanmışlardır.

Akcanlı, Soba ve Kestane (2013), THY A.Ş. ve Pegasus Hava Yolları A.Ş.'nin, 2007-2011 döneminde, finansal performanslarını eğilim yüzdeleri analizi yöntemi ile inceledikleri araştırmalarında; aralarında anlamlı ilişkiler kurulabilen hesap kalemleri hakkında değerlendirmeler yapmışlardır.

Dayı ve Esmer (2017) Avrupa`da faaliyet gösteren altı adet hava yolu şirketinin 2008-2012 dönemine ait finansal tablo verilerini oran analizi ile incelemişlerdir.

Dayı ve Esmer (2017), Avrupa'da faaliyet gösteren yedi adet havayolu şirketinin, 2011-2016 dönemi, finansal verilerini çalışmalarında kullanmışlar, THY için tespit ettikleri sonuçları, Avrupa'daki havayolu şirketlerinin sonuçları ile karşılaştırmışlardır. Araştırma sonucunda Lufthansa ve THY A.Ş.'nin başarılı performans gösterdiklerini ortaya çıkarmışlardır.

Dayı ve Ulusoy (2018), on dokuz adet havayolu şirketinin, 2008-2014 dönemindeki, finansal performanslarını, çeşitli finansal oranlar ve Minimum Spanning Tree yöntemi ile ölçmüşlerdir.

Dizkırıcı, Topal ve Yaghi (2016), lider on yedi adet havayolu şirketinin, 2011-2013 dönemindeki finansal oranları ve havayoluna özel oranları arasındaki ilişkileri korelasyon ve regresyon analizleri ile test etmişlerdir.

Teker, Teker ve Güner (2016), Dünya'daki en iyi yirmi adet havayolu şirketinin finansal oranları ile bir harmonik indeks oluşturmuşlardır. Bu indeks vasıtasıyla en iyi ve en kötü performans gösteren havayolu şirketlerini sıralamışlardır.

Hassan (2015), THY A. Ş. ve Royal Dutch Hava Yolları şirketlerinin finansal performanslarını

Tablo 1: Araştırma Kapsamına Alınan Havayolu Şirketleri

Araştırmadaki Kısaltmaları	HavaYolu Şirketleri (Kuruluş Yılları)	Ülke	Kapasite (Koltuk)	Filo (Uçak Sayısı)
AA	American Airlines (1926)	ABD	256.928.663	956
DL	Delta Airlines (1924)	ABD	233.758.798	879
SW	Southwest Airlines (1967)	ABD	209.526.838	749
UN	United Airlines (1926)	ABD	193.981.547	765
RY	Rynair (1985)	İRLANDA	142.540.776	439
CS	China Southern Airlines (1988)	ÇİN	131.972.745	597
CE	China Eastern Airlines (1957)	ÇİN	122.917.175	525
EY	EasyJet (1995)	İNGİLTERE	100.082.969	317
TH	Turkish Airlines (1933)	TÜRKİYE	93.109.025	363
LF	Lufthansa (1926)	ALMANYA	90.465.791	338

Kaynak: https://havahaber.com/iste-dunyanin-en-buyuk-20-hava-yolu-sirketi/

finansal analiz yöntemlerinden yararlanarak karşılaştırmış, THY A.Ş.'nın daha olumlu göstergelere sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Stepanyan (2014), Amerikan havayolu şirketlerinin finansal performanslarını 2007-2012 yılları için oran analizi vasıtasıyla değerlendirmiştir.

Havayolu şirketlerinin finansal başarısızlık derecelerini tespit etmeyi amaçlayan literatürdeki çalışmalardan; Hsu (2017), American Havayolları ve Southwest Havayollarının 2009-2010 dönemi için hesaplamış olduğu Altman Z değerlerine göre American Havayolları şirketinin iflas riskinin yüksek olduğunu belirlemiştir. American Havayolları 2011'de iflas açıklamıştır.

Kiracı vd. (2019), 2000-2015 yıllarında finansal başarısızlığa uğrayan 10 havayolu şirketini Altman Z, Springate S ve Zmijewski J Skorları ile incelenmişlerdir. Bu yöntemler arasında en istikrarlı yöntemin Altman Z skoru olduğunu, Springate Z skorunun finansal başarısızlığı yüksek oranda öngörebilmesine rağmen istikrarsız olduğunu, Zmijewski J Skorunun ise hem istikrarsız hem de öngörü gücünün zayıf olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Sakız (2017), THY A.Ş'nin 2014-2016 dönemi içim hesapladığı Altman Z değeri ile, THY'nin finansal başarısızlık ve iflas riskinin yüksek olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Sakız ve Ünkaya (2018), THY A.Ş.'nin iflas riskini, havacılık sektörüne özgü geliştirilmiş Airscore modeliyle ortaya koymaya ve yapay sinir ağları teknikleri ile tahminlemeye çalışmışlardır.

Köse (2020), THY A.Ş. ve Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.'nin, 2014-2018 dönemi için, Altman Z ve Springate Z Skorları ve Fulmer'in H Değerini hesaplamıştır. Araştırma sonucunda Fulmer H Değeri ile elde edilen sonuçların, daha tatmin edici olduğu, Fulmer H Değer Modelinin, daha fazla faktörü değerlendirmeye alması nedeniyle, daha sağlıklı sonuçlar verebileceğini ileri sürmüştür.

Yapılan literatür taraması sonucunda; havayolu şirketlerinin finansal performanslarını tespit etmek amacıyla geçekleştirilen çalışmalardan bazılarında, finansal analiz türlerinden, oran analizleri,

yatay analiz ve eğilim yüzdeleri analizlerinden yararlanıldığı ortaya çıkmış, bununla birlikte şirketlerin finansal başarısızlığını ölçmek için Altman Z-değerinin kullanıldığı ve bu değerin başarılı sonuçlar ortaya koyduğu saptanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmada küresel bazda faaliyet gösteren ve yolcu taşıma kapasitesi açısından Dünya'da ilk on büyük şirket arasında yer alan havayolu şirketlerinin 2017, 2018, 2019, 2020 yıllarındaki finansal performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya konu olan şirketlerin yılsonu finansal tabloları geleneksel finansal analiz yöntemlerinden eğilim yüzdeleri ve oran analizleri ile incelenmiş, şirketlerin finansal açıdan başarısızlıkları hesaplanan Altman Z değeri ile tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ile araştırmaya konu olan şirketlerin finansal performanslarının saptanması ve finansal başarısızlık ya da iflas risklerinin bulunup bulunmadığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma kapsamına alınan şirketlerin araştırma içerisindeki kısaltmaları, sermaye açısından ait oldukları ülkeler, taşıma kapasiteleri (koltuk sayısı), ve filolarında bulunan uçak sayıları Tablo 1'de gösterilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Günümüzde var olan rekabet ortamı, işletmeleri, varlık ve kaynaklarını optimal bir şekilde kullanmaya itmekte, bunu sağlamak için ise rekabet ettikleri sektör içinde işletmelerin performanslarının göreli olarak belirli aralıklarla ölçülüp değerlendirilmesi gerekliliği baş göstermektedir. İşletmelerde gerçekleştirilen finansal performans ölçümü ise temel olarak finansal analize dayanmaktadır.

Finansal analiz, işletmenin finansal durumu, faaliyet sonuçları ve finansal yönden gelişimini öngörebilmek, geleceğe yönelik tahminlerde bulunabilmek için finansal tablo kalemleri arasındaki ilişkilerin ve bunların zaman içerisinde gösterdiği eğilimlerin incelenmesi sürecini kapsamaktadır. Bu kapsamda finansal tablo kalemleri arasındaki ilişkilerin ne anlama geldiğini ve değişmelerde hangi faktörlerin rol oynadığını belirleme sürecinde etkili olmakta ve zaman içinde işletmenin nereye doğru gideceği konusunda yorum yapmaya yaramaktadır.

Finansal analiz tekniklerinden biri olan oran analizi, araştırmada finansal tablo kalemleri arasında matematiksel ilişkiler kurarak, işletmenin; ekonomik ve finansal yapısı, karlılığı, likiditesi ve çalışma durumu, borç ödeme gücü, varlıklarının verimliliği, etkinliği, yönetimin yeterliliği gibi hususlarda fikir edinmek amacıyla kullanılmıştır. Araştırma kapsamına alınan havayolu şirketleri için hesaplanan oranlar kullanılış biçimlerine göre; likidite, mali yapı, faaliyet etkinliği karlılık durumlarının analizinde kullanılan oranlar olarak belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Finansal Analiz Kapsamında Hesaplanan Oranlar

Likidite Oranları		
CO	Cari Oran	Dönen Varlıklar/KVYK
NO	Nakit Oranı	Hazır Değ. + Menkul Kıymetler/KVYK
Faaliyet Oranları		
ALH	Alacak Devir Hızı (kere)	Net Satışlar/Ticari Alacaklar
ATS	Alacak Tahsil Süresi (gün)	360/Alacak Devir Hızı
AKH	Aktif Devir Hızı (kere)	Net Satışlar/Toplam Aktifler
MDH	Maddi Duran Varlık Devir Hızı	Net Satışlar/Toplam Maddi Duran Varlıklar
Mali Yapı Oranları		
KO	Kaldıraç Oranı	Yabancı Kaynaklar/Pasif Toplamı
ÖO	Özkaynak Oranı	Özkaynaklar/Pasif Toplamı
KVYO	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Oranı	KVYK/Pasif Toplamı
UVYO	Uzun Vadeli Yabancı Kaynak Oranı	UVYK/Pasif Toplamı
YKVY	Yabancı Kaynak Vade Yapısı Oranı	KVYK/Toplam Yabancı Kaynaklar
Karlılık Oranları		
ÖK	Özsermayenin Karlılığı Oranı	Net Kar/Özkaynaklar
AK	Aktiflerin Karlılığı Oranı	Net Kar/Aktifler
SK	Satışların Karlılığı Oranı	Net Kar/Satışlar
HBT	Hisse Başına Temettü Oranı	Temettü/Dolaşımdaki Hisse Senedi Sayısı
HBK	Hisse Başına Kar Oranı	Net Kar/Dolaşımdaki Hisse Senedi Sayısı

Araştırmada kullanılan eğilim yüzdeleri analizi (trend analizi); finansal tablolarda yer alan kalemlerin zaman içerisindeki artış ve azalışlarını baz yıl olarak belirlenen yılın rakamlarına göre tespit etmeye yarar. Bu araştırmada da havayolu şirketleri için yolcu taşıma faaliyetleri açısından büyüme rakamlarının en yüksek olduğu 2017 yılı baz yıl olarak alınmıştır.

Finansal başarısızlık, işetme yükümlülüklerinin yerine getirilememesi yanı sıra, borçların zamanında ödenememesi, kredibilitenin azalması, konkordato ilanı, iflas ve iflasın ertelenmesi istemi gibi istenmeyen durumlarla karşılaşılması durumlarında ortaya çıkmaktadır.

Altman (1968) işletmelerin içerisinde bulunduğu mali sıkıntıyı ölçümleyip işletmelerin iflasa yakınlığını ortaya çıkarmaya yönelik olarak, 66 üretim işletmesinin finansal oranlarını çoklu diskriminant analizi yöntemi ile incelemiş ve finansal başarısızlığın tahmin edilmesinde kullanılabilecek Z Skoru modelini geliştirmiştir. Modelde 22 farklı oran 5 adet gruba bölünerek, bir diskriminant modeli ortaya çıkarılmıştır.

Altman Z Modeli;

$$Z = 0{,}012X1 + 0{,}014X2 + 0{,}033X3 + 0{,}006X4 + 0{,}999X5$$

X1 = Çalışma Sermayesi / Toplam Varlıklar

X2 = Dağıtılmayan Karlar / Toplam Varlıklar

X3 = Faiz ve Vergi Öncesi kar / Toplam Varlıklar

X4 = Öz Kaynağın Piyasa Değeri / Toplam Borcun Defter Değeri

X5 = Net satışlar / Toplam Varlıklar

İmalat sektörü için Z skoru 2,99'dan büyük olan işletmeler "güvenli bölgede" (Bu işletmeler için başarısızlık söz konusu değildir). Z Skoru 1,81 ile 2,99 arasında yer alan işletmeler "gri bölgede" (Bu işletmelere yatırım yapılırken ihtiyatlı olmak gerekmektedir). Z Skoru 1,81'in altında olan işletmeler (finansal başarısızlık riski yüksek olan işletmeler) olarak sınıflandırılmaktadır (Altman, 1968).

Altman'ın bu çalışması finansal başarısızlığın tahmininde bir yıl öncesi için %95, iki yıl öncesi için ise %72 oranında başarılı bir sınıflandırma performansı göstermiştir. Altman Z-değeri işletmelerin yaklaşan iflaslarını tahmin etmekte istatistiksel olarak türetilmiş en iyi bilinen modellerden birisidir ve oldukça kullanışlıdır (Hayes, vd., 2010).

Altman Z değeri zaman içerisinde sanayi ve hizmet sektörlerine yönelik geliştirilerek yeni modeller bu sektörlere adapte edilmiştir (Altman, 1998 ve 2000). Araştırma kapsamına alınan şirketlerinin 2017, 2018, 2019, 2020 yıllarına ait Altman Z-değerleri bu çalışma kapsamında hesaplanmış ve şirketlerin finansal başarısızlığa düşme durumları araştırma kapsamında tespit edilmeye çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Finansal Analiz Bulguları

Araştırmaya konu olan şirketlerin hemen hemen hepsinin aktif kalemlerinde bütün yıllarda %100'ün üzerinde artış olduğu gözlemlenmektedir. RY ve LF şirketleri dışında ki tüm şirketlerin 2018, 2019 yıllarında nakit tutuşları 2017 yılı rakamlarına göre oldukça artmış, 2020 yılında ise araştırmaya konu olan tüm şirketlerin nakit tutuşları artmıştır. RY, TH ve LF dışındaki tüm şirketlerin dönen varlık kalemlerindeki artışların sebebi olarak, işletmelerin genelinde ki nakit vb. varlık kalemlerindeki artış gösterilebilir (Tablo 3 ve Tablo 4).

Araştırmaya konu olan yıllar boyunca SW dışındaki tüm şirketlerin duran varlık kalemlerinde artış olduğu gözlemlenmiştir. Duran varlıklardaki artışların genellikle Maddi Duran varlık ediniminden kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte maddi duran varlık edinimine paralel olarak şirketlerin birikmiş amortisman rakamlarında da artış olması kaçınılmazdır. Dönen ve duran varlık artışına paralel olarak toplam aktifler artmış, toplam aktiflerdeki artışa paralel olarak işletmelerin toplam yükümlülükleri de artmıştır.

İşletmelerin yükümlülüklerini genellikle borçla finanse ettikleri gözlemlenmekte, borçlar içerisinde, havayolu şirketlerine özel olarak, uzun vadeli borçların daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 3 ve Tablo 4).

AA şirketi dışındaki tüm diğer şirketlerde 2018, 2019 ve 2020 yılları özkaynak rakamlarında %100'ün üzerinde bir artış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte DL, SW, UN, EY, LF şirketleri için özkaynaklardaki artış diğer yıllara göre daha az gerçekleşmiştir. Bundan dönem zararı kaleminin etkili olduğu düşünülmektedir (Tablo 3 ve Tablo 4).

2018 ve 2019 yılında AA, DL, UN, EY, TH, şirketlerinin net kar rakamların da %100'ün üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. Bu şirketler arasından TH'nin ise, 2018 ve 2019 yıllarındaki net kar rakamları sırasıyla %338 ve %353 olarak en yüksek düzeyde gerçekleşmiş olmasına rağmen, 2020 de TH'nin net kar rakamında, 2017 baz yılı rakamlarına göre %59'luk bir gerileme olmuştur (Tablo 3 ve Tablo 4).

Tablo 3: Eğilim Yüzdeleri Analizi Sonuçları (%)

	2020 AA	2019 AA	2018 AA	2017 AA	2020 DL	2019 DL	2018 DL	2017 DL	2020 SW	2019 SW	2018 SW	2017 SW	2020 UN	2019 UN	2018 UN	2017 UN	2020 RY	2019 RY	2018 RY	2017 RY
Top. Nakit vb.	135	76	94	100	534	109	67	100	407	124	113	100	308	130	104	100	91	77	88	100
Top. Alacaklar	77	100	97	100	59	120	97	100	171	164	86	100	97	102	106	100	207	108	105	100
Top. Dönen Var.	121	90	94	100	223	106	81	100	315	124	104	100	207	115	99	100	95	81	89	100
Top. Duran Var.	117	119	119	100	119	123	118	100	96	98	105	100	127	126	119	100	141	130	112	100
Maddi Duran Var.	116	128	127	100	121	139	129	100	96	99	105	100	137	133	125	100	134	125	113	100
Net İşl. Sermayesi	88	163	152	100	-13	107	110	100	-374	145	140	100	-37	120	120	100	-60	-23	46	100
Top. Aktifler	117	114	115	100	134	120	112	100	138	103	105	100	141	124	116	100	123	111	103	100
Top. KVYK	108	119	118	100	84	107	98	100	109	130	115	100	100	117	108	100	183	139	113	100
Top. UVYK	137	109	112	100	247	131	126	100	212	83	99	100	196	125	121	100	95	84	98	100
Top. Borçlar	129	112	113	100	172	120	113	100	166	104	106	100	159	122	116	100	130	106	104	100
Top. Özkaynak	880	15	22	100	11	123	109	100	92	102	102	100	68	132	115	100	111	118	101	100
Top. Hasılat	41	107	105	100	42	114	108	100	43	106	104	100	41	114	109	100	128	116	108	100
Top. Maliyet	52	118	117	100	69	117	117	100	58	106	114	100	60	119	120	100	135	123	103	100
Brüt Kar	34	102	98	100	20	112	101	100	38	106	100	100	29	112	103	100	119	107	113	100
Vergi Öncesi Kar	-337	66	55	100	-283	113	94	100	-130	91	97	100	-290	129	87	100	46	64	110	100
Net Kar	-693	132	110	100	-386	149	123	100	-92	69	73	100	-330	140	99	100	49	67	110	100

Tablo 4: Eğilim Yüzdeleri Analizi Sonuçları (%)

	2020 CS	2019 CS	2018 CS	2017 CS	2020 CE	2019 CE	2018 CE	2017 CE	2020 EY	2019 EY	2018 EY	2017 EY	2020 TY	2019 TY	2018 TY	2017 TY	2020 LF	2019 LF	2018 LF	2017 LF
Top. Nakit vb.	252	27	108	100	199	32	16	100	174	119	103	100	61	119	103	100	93	86	82	100
Top. Alacaklar	59	139	138	100	39	143	118	100	73	95	122	100	182	175	177	100	67	109	109	100
Top. Dönen Var.	170	94	135	100	129	108	87	100	148	122	115	100	103	131	124	100	83	102	97	100
Top. Duran Var.	142	144	111	100	123	126	106	100	139	143	118	100	142	137	111	100	124	127	111	100
Maddi Duran Var.	139	147	110	100	123	128	106	100	143	146	117	100	142	133	107	100	123	128	108	100
Net İş. Sermayesi	114	152	115	100	123	94	92	100	-1973	-858	-95	100	358	179	101	100	484	292	346	100
Top. Aktifler	144	140	113	100	123	124	104	100	142	137	117	100	134	136	114	100	111	119	107	100
Top. KVYK	128	137	120	100	124	98	91	100	229	160	123	100	143	139	121	100	134	126	128	100
Top. UVYK	155	149	99	100	135	147	115	100	183	167	113	100	149	139	112	100	123	117	89	100
Top. Borçlar	144	144	108	100	130	124	104	100	207	163	119	100	147	139	115	100	128	121	107	100
Top. Özkaynak	144	128	131	100	103	125	105	100	68	107	115	100	105	128	111	100	62	113	105	100
Top. Hasılat	21	121	112	100	17	118	112	100	60	127	117	100	14	121	117	100	5	102	100	100
Top. Maliyet	29	119	117	100	26	120	115	100	62	122	112	100	16	125	116	100	6	103	96	100
Brüt Kar	5	125	103	100	-4	114	108	100	56	134	124	100	6	105	124	100	5	102	104	100
Vergi Öncesi Kar	13	46	49	100	-9	50	45	100	-331	112	116	100	-89	314	342	100	-222	78	75	100
Net Kar	12	44	49	100	-9	50	43	100	-354	114	117	100	-59	353	338	100	-64	52	92	100

Hasılat rakamları açısından 2017, 2018 ve 2019 yıllarında sürekli büyüme kaydedilen sektörde, 2020 yılında RY şirketi dışındaki tüm şirketlerde hasılatta küçülme kaydedilmiştir. Buna paralel olarak 2020 yılında satışların maliyeti kaleminde de düşüş olmuştur. EY şirketi dışındaki şirketlerde bariz bir şekilde net kar rakamlarında düşüş olduğu gözlemlenmekte ve hatta EY şirketi dışındaki tüm şirketlerin zarar rakamları açıkladıkları görülmektedir (Tablo 3 ve Tablo 4).

Şirketlerin borç ödeme kapasitesini ölçmeye yarayan, likidite oranlarına göre, araştırmaya konu olan tüm şirketlerin vadesi gelen borçlarını stoklar ve alacaklar olmadan da zamanında ödeyebilme kapasitesine sahip oldukları görülmektedir. Şirketlerin cari ve nakit oranlarının birbirine çok yakın olması hava yolu şirketi olmaları dolayısıyla çok fazla stoklu ve kredili çalışmadıklarının göstergesi olarak algılanabilir. Bununla birlikte havayolu şirketlerinin likidite oranlarının olması gereken değerlere göre genelde düşük olduğu gözlemlenmektedir. AA, DL, SW, UN gibi Amerika Birleşik Devletleri menşeili şirketlerde ve Çin menşeili CE şirketinde cari oran ile birlikte nakit oranı 2020 yılında diğer yılların aynı oranlarına göre artış göstermiştir. LF, HH ve EY şirketlerinde ise cari oran ortalama değerler içerisinde kalırken, nakit oranı düşmüştür. Nakit oranlarının genelde yükselmesi, şirketlerin ellerinde daha fazla miktarda nakit tutma eğilimi içerisinde olduklarının bir işareti olarak değerlendirilebilir (Tablo 6 ve Tablo 7).

Varlıkların ne derece etkin ve verimli kullanıldığını tespit etmeye yarayan faaliyet oranlarından biri olan aktif devir hızı ve maddi duran varlık hızı oranları, 2020 yılında diğer yılın ilgili oranlarına göre düşmüştür. Bu durum bu şirketlerin 2020 yılında aktiflerini ve maddi duran varlıklarını çok etkin kullanamadığının ve bu varlıklarını atıl kapasite ile çalıştıklarının bir işareti olarak değerlendirilebilir. Faaliyet oranlarından alacak devir hızı ve alacak tahsil süresi incelendiğinde; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve İrlanda menşeili şirketlerde 2017, 2018 ve 2019 yıllarında alacak tahsil süresi oldukça düşük tespit edilmiştir. Diğer tüm şirketlerde bu oran ortalama iki ay olarak karşımıza çıkmaktadır. 2020 yılında ise alacak tahsil süresi oranı TH haricinde tüm şirketlerde artış göstermiştir. Bu durumun bir sonucu olarak ta işletmelerdeki yabancı kaynak kullanımı artmış ve dolayısıyla işletmelerin nakit tutuşları da artırmıştır (Tablo 6 ve Tablo 7).

Şirketlerin finansal yapı oranları oldukça yüksek çıkmıştır. Bu durum şirketlerin varlıklarını genelde borçla finanse ettiklerinin bir işareti olarak algılanabilir. Borçlar içerisinde de uzun vadeli borçların oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Şirketlere ait karlılık oranlarında da yıllar itibariyle bariz bir düşüş olduğu tespit edilmiştir. 2020 yılında CS ve RY şirketlerinin dışında tüm şirketlerin karlılık oranlarının negatif olduğu ve 2020 yılında tüm şirketlerin hisse başına kardan daha ziyade hisse başına zarar açıkladıkları gözlemlenmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak, 2020 yılındaki satış hasılatı rakamlarındaki ani düşüşler, zaten yüksek olan maliyetlerin daha da artması gösterilebilir (Tablo 6 ve Tablo 7).

Hisse başına temettü oranları açısından; TH, UN, RY şirketlerinin dört yıl boyunca arka arkaya kar dağıtımı yapmadıkları, 2020 yılında ise araştırmaya konu olan tüm şirketlerin kar dağıtımı yapmadıkları saptanmıştır (Tablo 6 ve Tablo 7).

Tablo 5: Oran Analizi Sonuçları

	2020 AA	**2019 AA**	**2018 AA**	**2017 AA**	**2020 DL**	**2019 DL**	**2018 DL**	**2017 DL**	**2020 SW**	**2019 SW**	**2018 SW**	**2017 SW**	**2020 UN**	**2019 UN**	**2018 UN**	**2017 UN**	**2020 RY**	**2019 RY**	**2018 RY**	**2017 RY**	**2017 ve 2018 Ort.**
CO	0,67	0,45	0,48	0,60	1,09	0,41	0,34	0,41	2,02	0,67	0,64	0,70	1,16	0,55	0,51	0,56	0,82	0,91	1,23	1,56	0,66
NO	0,41	0,21	0,26	0,33	0,89	0,14	0,10	0,14	1,78	0,45	0,47	0,48	0,92	0,33	0,29	0,30	0,69	0,75	1,07	1,37	0,40
ALH	12,92	26,15	26,11	24,33	12,25	16,47	19,20	17,31	8,01	20,65	38,67	31,94	11,86	31,71	28,96	28,20	74,32	129	123	120	29,97
ATS	28	14	14	15	29	22	19	21	45	17	9	11	30	11	12	13	5	3	3	3	23
AKH	0,28	0,76	0,74	0,81	0,24	0,73	0,74	0,77	0,26	0,87	0,84	0,84	0,26	0,82	0,84	0,89	0,58	0,58	0,58	0,55	0,73
MDH	0,44	1,05	1,03	1,25	0,53	1,27	1,29	1,55	0,51	1,22	1,12	1,14	0,43	1,24	1,26	1,44	0,88	0,85	0,88	0,92	1,14
KO	1,11	1,00	1,00	1,01	0,98	0,76	0,77	0,77	0,74	0,62	0,62	0,62	0,90	0,78	0,80	0,79	0,67	0,61	0,64	0,63	0,73
ÖO	-0,11	0,00	0,00	-0,01	0,02	0,24	0,23	0,23	0,26	0,38	0,38	0,38	0,10	0,22	0,20	0,21	0,33	0,39	0,36	0,37	0,27
KO	0,27	0,31	0,30	0,29	0,22	0,31	0,31	0,35	0,22	0,35	0,30	0,27	0,21	0,28	0,28	0,30	0,37	0,32	0,28	0,25	0,30
UO	0,84	0,70	0,70	0,72	0,76	0,45	0,46	0,41	0,53	0,27	0,32	0,34	0,69	0,50	0,51	0,49	0,29	0,29	0,36	0,38	0,43
YO	0,24	0,30	0,30	0,29	0,23	0,41	0,40	0,46	0,29	0,56	0,48	0,44	0,24	0,36	0,36	0,38	0,56	0,52	0,43	0,40	0,42
ÖK	1,29	-14,3	-8,36	-1,64	-9,15	0,31	0,29	0,26	-0,35	0,23	0,25	0,35	-1,19	0,26	0,21	0,25	0,13	0,17	0,32	0,30	-0,33
AK	-0,14	0,03	0,02	0,02	-0,17	0,07	0,07	0,06	-0,09	0,09	0,09	0,13	-0,12	0,06	0,04	0,05	0,04	0,07	0,12	0,11	0,05
SK	-0,51	0,04	0,03	0,03	-0,72	0,10	0,09	0,08	-0,34	0,10	0,11	0,16	-0,46	0,07	0,05	0,06	0,08	0,11	0,20	0,20	0,07
HBT	-	0,4	0,4	0,4	-	1,5	1,31	1,01	-	0,7	0,6	0,38	-	-	-	-	-	-	-	-	0,53
HBK	-19	5,26	4,72	5,82	-15,1	7,3	5,67	4,98	-6,71	4,21	4,26	3,46	-31,4	12,3	9,06	6,79	0,58	0,77	1,2	1,05	3,05

Tablo 6: Oran Analizi Sonuçları

	2020 CS	**2019 CS**	**2018 CS**	**2017 CS**	**2020 CE**	**2019 CE**	**2018 CE**	**2017 CE**	**2020 EY**	**2019 EY**	**2018 EY**	**2017 EY**	**2020 TH**	**2019 TH**	**2018 TH**	**2017 TH**	**2020 LF**	**2019 LF**	**2018 LF**	**2017 LF**	**2017 ve 2018 Ort.**
CO	0,34	0,18	0,29	0,26	0,24	0,25	0,22	0,23	0,67	0,79	0,97	1,04	0,61	0,80	0,87	0,85	0,54	0,71	0,66	0,87	0,66
NO	0,19	0,02	0,09	0,10	0,09	0,02	0,01	0,06	0,61	0,59	0,67	0,80	0,21	0,41	0,42	0,49	0,22	0,21	0,20	0,31	0,40
ALH	5,64	13,92	13,05	16,01	4,18	8,09	9,37	9,81	26,17	42,8	30,88	32,15	0,82	7,37	7,09	10,68	0,53	6,23	6,06	6,62	29,97
ATS	64	26	28	22	86	44	38	37	14	8	12	11	44	49	51	34	67	58	59	54	23
AKH	0,08	0,50	0,58	0,58	0,06	0,42	0,48	0,45	0,36	0,78	0,84	0,85	0,06	0,54	0,62	0,60	0,05	0,85	0,93	0,99	0,73
MDH	0,10	0,56	0,69	0,68	0,07	0,49	0,57	0,53	0,60	1,24	1,42	1,43	0,08	0,77	0,92	0,84	0,09	1,63	1,87	2,03	1,14
KO	0,77	0,79	0,74	0,77	0,80	0,76	0,76	0,76	0,78	0,63	0,54	0,53	0,77	0,72	0,71	0,71	0,86	0,76	0,75	0,75	0,73
ÖO	0,23	0,21	0,26	0,23	0,20	0,24	0,24	0,24	0,22	0,37	0,46	0,47	0,23	0,28	0,29	0,29	0,14	0,24	0,25	0,25	0,27
KO	0,28	0,31	0,34	0,32	0,35	0,27	0,31	0,35	0,45	0,33	0,29	0,28	0,25	0,24	0,25	0,24	0,42	0,37	0,42	0,35	0,30
UO	0,49	0,48	0,40	0,45	0,45	0,48	0,45	0,41	0,32	0,31	0,24	0,25	0,52	0,48	0,46	0,47	0,43	0,39	0,33	0,40	0,43
YO	0,37	0,39	0,46	0,41	0,44	0,36	0,40	0,46	0,58	0,52	0,55	0,53	0,33	0,33	0,35	0,33	0,49	0,49	0,56	0,47	0,42
ÖK	0,01	0,04	0,04	0,12	-0,01	0,05	0,05	0,11	-0,57	0,12	0,11	0,11	-0,02	0,11	0,13	0,04	-0,27	0,12	0,23	0,26	-0,33
AK	0,00	0,01	0,01	0,03	0,00	0,01	0,01	0,03	-0,13	0,04	0,05	0,05	-0,01	0,03	0,04	0,01	-0,04	0,03	0,06	0,07	0,05
SK	0,03	0,02	0,02	0,05	-0,03	0,03	0,02	0,06	-0,36	0,05	0,06	0,06	-0,09	0,06	0,06	0,02	-0,79	0,03	0,06	0,07	0,07
HBT	-	-	0,05	0,1	-	0,05	-	0,05	-	0,44	0,59	0,41	-	-	-	-	-	-	0,8	0,8	0,53
HBK	0,05	0,21	0,23	0,54	-0,04	0,21	0,16	0,36	-1,76	0,87	1,31	0,78	-0,11	0,5	0,53	0,13	-2,98	2,7	4,54	5,48	3,05

4.2. Finansal Başarısızlığın Öngörülmesinde Altman Z Değeri Bulguları

Araştırmaya konu olan şirketlerin genelinin, 2020 yılı sonunda zarar ilan etmeleri ve COVİD 19 pandemisi dolayısıyla sektörde son dönemde ortaya çıkan gelişmeler, araştırma kapsamına alınan şirketlerde finansal sıkıntının baş göstermesini ve bu durumun beraberinde finansal başarısızlık ve iflas durumlarını akla getirmektedir (Tablo 7). Bu nedenle araştırmanın bu aşamasında literatürde finansal sıkıntı, başarısızlık ve iflas riskini ölçmek amacıyla kullanılan ve ilgili literatür içerisinde kendisine esaslı bir yer edinmiş olan Altman Z değeri, araştırmaya konu olan şirketler için tek tek hesaplanmıştır.

Tablo 7: Havayolu Şirketlerinin 2020 Yılı Karlılık Oranları

	AA	DL	SW	UN	RY	CS	CE	EY	TH	LF	2020 Ort.
ÖK	1,29	-9,15	-0,35	-1,19	0,13	0,01	-0,01	-0,57	-0,02	-0,27	-1,013
AK	-0,14	-0,17	-0,09	-0,12	0,04	0	0	-0,13	-0,01	-0,04	-0,066
SK	-0,51	-0,72	-0,34	-0,46	0,08	0,03	-0,03	-0,36	-0,09	-0,79	-0,319
HBT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
HBK	-19	-15,1	-6,71	-31,4	0,58	0,05	-0,04	-1,76	-0,11	-2,98	-7,647

Tablo 8: Havayolu Şirketlerine Ait Hesaplanan Altman Z Skorları

Şirketler	2020	2019	2018	2017
AA	-1,08***	2,89	4,28	5,44
UN	-1,95***	8,11	7,01	7,37
DL	-0,55***	6	4,05	8,49
SW	-1,86***	5,27	5,35	6,62
RY	8,49	9,38	9,29	6,18
CS	1,98**	8,88	4,33	2,61
CE	2,21**	3,87	4,05	2,37**
EY	4,05	2,37**	1,2**	5,39
TH	0,67***	12,9	5,86	19,9
LF	-3,68***	5,59	5,8	6,03

*** finansal başarısızlığa düşmüş olup iflas riskinin yüksek olduğu şirketleri,
** finansal başarısızlığa düşme riskinin olduğu şirketleri göstermektedir.

Halka Açık İmalat Sektörü Firmalar için Z Skor Aralıkları (Altman, 1968)	**Özel Sektör İmalat Firmaları için Altman Z Skor Aralıkları (Altman, 2000)**	**Özel Sektör Hizmet Firmaları için Altman Z Skor Aralıkları (Altman, 2000)**
Z skor > 2,99 ise güvenli	Z skor > 2,90 ise güvenli	Z skor > 2,60 ise güvenli
1,81 ≤ Z skor ≥ 2,99 ise belirsiz	1,23 ≤ Z skor ≥ 2,99 ise belirsiz	1,1 ≤ Z skor ≥ 2,60 ise belirsiz
Z skor < 1,8 ise sıkıntılı	Z skor <1,23 ise sıkıntılı	Z skor < 1,1 ise sıkıntılı

Hesaplanan Altman Z Skoru 1,1'in altında olan ve/veya ilgili yılda zarar beyan etmiş olan işletmeler finansal açıdan başarısız olarak sınıflandırılmıştır. Buna paralel olarak, Z Skoru 1,1 ve üzerinde olan ve ilgili yılda zarar beyan etmemiş olan işletmeler ise başarısız olmayan işletmeler olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen değerler Tablo 8 de sunulmuştur.

Tablo 8 de yer alan sonuçlar yorumlanırken; Altman (2000) çalışmasındaki özel sektör hizmet firmaları için belirlenen değerler baz alınmıştır. Bu değerlere göre 2020 yılında AA, UN, SW, DL, TH, LF şirketlerinin finansal başarısızlığa düştükleri ve iflas risklerinin yüksek olduğu, bununla birlikte 2020 yılında CS ve CE şirketlerinin finansal başarısızlığa düşme risklerinin bulunduğu ileri sürülebilir. EY şirketinin 2018 ve 2019 yıllarında finansal başarısızlığa düşme riski yaşamasına

rağmen, 2020'de rekabet avantajı sağlayarak bu durumdan kurtulmuş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum üzerinde, EY şirketinin düşük bilet ücretleri, ikincil havaalanlarına yönelik uçuş planlamaları ve sınırlı yolculuk hizmetleri sunumu stratejilerini içeren uygulamalar ile "düşük maliyetli taşımacılık" felsefesini benimsemiş olmasının etkisinin olduğu düşünülebilir.

5. SONUÇ

Finansal başarısızlığın erken evrede belirlenebilmesi ve finansal başarısızlığa mümkün olduğu kadar erken müdahale edilebilmesi bu durumun işletme üzerindeki etkilerini azaltabilmekte, işletme ile ilgili çıkar grupları açısından da bazı riskleri önleyebilmektedir. Bu çalışmada, küresel bazda faaliyet gösteren ve yolcu taşıma kapasitesi açısından ilk on büyük şirket arasında yer alan havayolu şirketlerinin 2017, 2018, 2019, 2020 yıllarındaki finansal başarısızlık yada iflas risklerinin bulunup bulunmadığı, hesaplanan Altman Z değerleri ile ortaya çıkarılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre; sektörde 2018 ve 2019 yıllarında büyüme gösteren satış hasılatı kalemlerinde, 2020 yılında dikkate değer bir gerileme olduğu, bununla birlikte maliyet kalemlerinin zaten çok yüksek olduğu sektörde, 2020 yılında kar rakamlarında, dolayısıyla karlılık oranlarında bariz bir düşme gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.

Havayolu şirketlerinin kuruluş ya da filo yenileme/genişletme aşamasında uçak alımları için yaptığı harcamalar sektörde en önemli gider kalemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzenli ve sürekli bir harcama kalemi olmamasına rağmen hava araçlarının maliyetinin yüksekliği nedeniyle uzun vadeli olarak gerçekleştirilen alımlar, şirketlerin bilançolarına her yıl yansımaktadır. Tüm maliyet unsurlarının sıkı kontrolü ve çok gelişmiş yöntemlerle planlama yapılması durumunda bile, salgın hastalıklar, savaş, terör eylemleri gibi önceden öngörülemeyen olaylar nedeniyle, sektörün cirosunda ani düşüşler yaşanabilmektedir. Nitekim 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan COVİD-19 pandemisi bu durumda özellikle havayolu şirketlerinin finansal ve operasyonel performanslarını derinden etkilemiştir. Önceki yıllarda artan talebe bağlı olarak yolcu taşıma kapasitelerini artıran ve filosunu genişleten havayolu şirketlerinin, 2020 yılında ortaya çıkan talep yetersizliği nedeniyle atıl kalan uçakları gelir yaratamaz hale gelmiştir. Ayrıca şirketlere ait sabit maliyetlerde şirketlerin finansal yapıları üzerinde ciddi bir yük oluşturmuştur.

Rynair, Southwest ve EasyJet Havayolları şirketleri düşük bilet ücretleri, ikincil havaalanlarına yönelik uçuş planlamaları ve sınırlı yolculuk hizmetleri sunumu stratejilerini içeren uygulamalar ile "düşük maliyetli taşımacılık" felsefesini benimsemiş hava yolu şirketleridir. Başlangıçta istikrarsız gelirlere sahip olan havayolu işletmelerinin düşük maliyet yaklaşımı ile daha istikrarlı gelirler elde ettikleri bilinmektedir. Rynair ve EasyJet Havayolları şirketlerinin de kendilerine özgü fiyat politikaları ile yüksek doluluk oranlarına ulaştıkları ve böylelikle satış gelirleri ve kar marjlarında artış sağladıkları düşünülmektedir. Bu sayede bu şirketlerin hem pazarın önde gelen isimlerinden olma, hem de sektörde yüksek finansal performans başarısı yakalama şansına sahip oldukları gözlemlenmektedir.

2020 yılı her açıdan havayolu şirketleri için başarısız bir yıl olmuştur. Bu durum bu şirketlerin finansal sıkıntılarına paralel olarak iflas risklerini de akıllara getirmektedir. Araştırma kapsamında hesaplanan Altman Z değerlerine göre; 2020 yılında American Havayolları, United Havayolları, Delta Havayolları, Southwest Havayolları, Türk Havayolları, Lufthansa Havayolları, şirketlerinin finansal sıkıntıya düştükleri ve iflas risklerinin yüksek olduğu, China Southern ve China Eastern Havayolları şirketlerinin finansal başarısızlığa düşme risklerinin olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu şirketler varlık ve kaynaklarını dikkatli bir şekilde yönetmeli, verimsiz varlıklarını tasfiye etmeli ve gelecekte iflastan kaçınmak için şirketlerin yeniden yapılandırılması kapsamında yeni ve etkin operasyonel ve finansal planlar oluşturmaları gerekmektedir.

Easyjet Havayolu şirketinin 2018 ve 2019 yıllarında finansal başarısızlığa düşme riski yaşamasına rağmen, 2020 de bu durumdan kurtulmuş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum üzerinde düşük maliyetli taşımacılık" felsefesini benimsemiş olmasının etkisinin büyük olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmada finansal performansın ölçülmesinde sadece geleneksel finansal analiz tekniklerinden yararlanılmış olması ve sadece on adet havayolu şirketine ait verilerle analizlerin gerçekleştirilmesi, çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Bu konuda ileride yapılacak olan çalışmalarda, farklı performans ölçüm yöntemleriyle analizler tekrarlanabilir, ayrıca çok sayıda havayolu işletmesinin analize dâhil edilmesi ve bu şirketlerin finansal performansları açısından göreceli olarak kıyaslamalarının yapılması da mümkündür. Ayrıca farklı çalışmalarda performans üzerinde etkili olduğu düşünülen bilet ücretleri, yolcu sayısı, yük kapasitesi, uçak sayısı, konma sayısı, ikincil havaalanlarına yönelik uçuş planlamaları gibi bazı operasyonel kriterleri de analizlere dahil eden çalışmalarda gerçekleştirilebilir.

Havayolu işletmelerinde büyümenin ve faaliyetlerin sürdürülebilirliği geleceğe dönük yatırım kararı alabilmelerine bağlı olup, bu durum söz konusu sektör işletmelerinin finansal performans göstergeleriyle doğru orantılı bulunmaktadır. Performans ölçüm sonuçları özellikle yöneticiler ve yatırımcılar açısından önem arz etmektedir. İşletme yöneticileri dönemsel olarak firmanın hedeflenen planlarından sapmaları belirlemek, rakiplerine karşı piyasadaki konumunu görmek amacı ile ölçümlere ve değerlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Yöneticiler faaliyetlerinin sonuçlarını, yatırımcılar ise işletmeye koydukları ya da koymayı düşündükleri sermayenin ekonomik sonucunu firma performansıyla belirleyebilmekte, kredi kuruluşları, derecelendirme kuruluşları, piyasa araştırmacıları firma performans sonuçlarını kullanabilmektedirler. Bu çalışma ile ulaşılan sonuçların sektörle ilgilenen farklı çıkar gruplarına şirketlerle ilgili olarak alacakları kararlarda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akcanlı, F., Soba, M. ve Kestane, A. (2013). İMKB'ye Kote Edilmiş Havayolu Taşımacılığı Sektöründe Eğilim yüzdeleri Analizine İlişkin Örnek Bir Uygulama. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(3), 191-207.

Aktaş, R., Doğanay, M. ve Yıldız, B. (2003). Mali Başarısızlığın Öngörülmesi: İstatistiksel Yöntemler ve Yapay Sinir Ağı Karşılaştırması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(4), 1-24.

Altman, E. I. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis and The Prediction of Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609.

Altman E. I. (1984). A Further Emprical Investigation of the Bankrupty Cost Question. *Journal of Finance*, 39.

Altman, E. I. (2000). Predicting financial distress of companies: Revisiting the Z-score and zeta models. (Erişim Tarihi: 10.06.2021, www.Stern.Nyu.Edu/~Ealtman/ Zscores.Pdf).

Beaver, W. H. (1966). Financial Ratios as Predictors of Failure. *Journal of Accounting Research*, 4, 71-111.

Blum, M. (1974). Failing Company Discriminat Analysis. *Journal of Accounting Research*, 12(1), 1-25.

Dalak, S., Günay, F., Beyazgül, M., Karadeniz, E. (2018). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Havayolu Şirketlerinde Finansal Analiz Tekniklerinin Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi,* 6(2), 1-14.

Dayı, F., ve Esmer, Y. (2017). Measuring Financial Performance of Airline Passenger Transport Company in European. 28-31 August, 33rd Interantional Academic Conferences, Vienna, 60-71.

Dayı, F. Ve Esmer, Y. (2017). Sivil Havacılık Yönetiminde Finansal Kiralama İşlemlerinin Kârlılık Üzerine Etkisi: Avrupa Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* 64, 69-78.

Dayı, F. Ve Ulusoy, T. (2018). Evaluating Financial Performance With Minimum Spanning Tree Approach: An Application In Airlines Companıes. *Electronic Turkish Studies*, 13(30), 89-103.

Deakin, E. B. (1972). A Discriminant Analysis of Predictors of Business Failure. *Journal of Accounting Research,* 10(1), 167-179.

Dizkırıcı, A. S., Topal, B. Ve Yaghi, H. (2016). Analyzing The Relationship Between Profitability and Traditional Ratios: Major Airline Companies Sample. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies (JAFAS),* 2(2), 96-114.

Edminister, R. O. (1972). An Empirical Test of Financial Ratio Analysis of Small Business Failure Prediction. *Journal of Financial and Quantitative Analysis,* 7(2), 1477-1493.

Gümüş, U. T. Ve Bolel, N. (2017). Rasyo Analizleri ile Finansal Performansın Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Havayolu Şirketleri'nde Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4(2), 87-96.

Hassan, M. M. (2015). Financial Statement Analysis in the Airline Industry: A Comparative Study on Turkish Airlines and Royal Dutch Airlines (KLM). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.*

Hayes, S. K., Hodge, K. A., ve Hughes L. W. (2010). A Study Of The Efficacy Of Altman's Z To Predict Bankrupcty Of Specialty Retail Firms Doing Business İn Contemporary Times. *Economics & Business Journal: Inquiries & Perspectives,* 3(1), 122-134.

Hsu, C. C. (2017). Applying Z-score Models in Aviation Finance Education: A Case Study of Some US Carriers. *International Journal of Education and Social Science*, 4(3), 9-12.

Kaya S. D. (2016). Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektörü, *Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü,* Aralık, 1-25.

Kızıl, C. Ve Aslan, T. (2019). Finansal Performansın Rasyo Yöntemiyle Analizi: Borsa İstanbul'da (BİST'de) İşlem Gören Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8(2), 1778-1799.

Kiracı, K. Ve Yaşar, M. (2019). Finansal Başarısızlık Risklerinin Altman Z Skor ve Springate S Skor Modelleriyle Tahmini: Büyük Havayolları Üzerine Bir Uygulama. 17. Uluslararası Katılımlı İşletme Kongresi, İK 2018, 1806-1810.

Köse, Y. (2020). Türk Havayolu Sektöründeki Önde Gelen Havayolu Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Tahmini: Analitik Bir İnceleme. *Busıness & Management Studıes (BMIJ)*, 8(4), 329-346,

Özdemir, F. S., Choi, F. D. S. Ve Bayazıtlı, E. (2012). Finansal Başarısızlık Tahminleri Yönüyle Ufrs Ve Bilginin İhtiyaca Uygunluğu. *İSMMMO Mali Çözüm Dergisi*, 22(112), 17-52.

Sakız, B. (2017). Finansal Oranlar Kullanılarak Risk Yönetimi ve Havayolu Sektörü: Bir Uygulama. *International Conference on Eurasian Economies,* 282-290.

Sakız B. Ve Ünkaya G., (2018). Hava Yolu Taşımacılığı Sektöründe İflas Riski – Yapay Sinir Ağları ile Airscore Tahmini. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi,* 13(50), 159-172.

Selimoğlu S. Ve Orhan A. (2015). Finansal Başarısızlığın Oran Analizi ve Diskriminant Analizi Kullanılarak Ölçümlenmesi: BIST'de İşlem Gören Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 21-40.

Stepanyan, A. (2014). Traditional Ratio Analysis in the Airline Business: A Case Study of Leading U.S. Carriers. *International Journal of Advances in Management and Economics*, 3(2), 175-189.

Teker, S., Teker, D. Ve Guner, A. (2016). Financial Performance of Top 20 Airlines", Procedia Social and Behavioral Sciences. 235, 603-610.

https://havahaber.com/iste-dunyanin-en-buyuk-20-hava-yolu-sirketi/ 22.02.2021.

Kelâm Bilgini Teftâzânî'de İnsan Fiilleri

Muhammet AYDIN[1]

Giriş Teftâzânî'nin İlmi Kişiliği

Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhaniddîn Abdillâh Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) bilimsel yönüne geçmeden evvel eseri hakkında kısa bilgi vermek isabetli olacaktır. Zira şöhret bulan eseri telif değil bir şerh çalışmasıdır. Üzerine şerh çalışması yaptığı eser Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed Nesefi'ye (ö. 537/1142) ait olan Metnu'l Akâid şeklinde bilinen eserdir. Bu eser üç sayfalık küçük bir risaledir. Nesefî'nin bu eserinin şöhreti Teftâzânî'nin Şerhu'l-Akâid diye bilinen şerhine borçludur. (Teftâzânî, 1991, 61). Teftâzânî'nin İslam disiplinlerindeki önemi hakkında şöyle bir tespitten söz edilebilir. Bütün İslami ilimler nazarı itibara alınırsa Teftâzânî'den önceki İslam âlimlerine mütekaddimîn, sonrakilere müteahhirîn adı verilmektedir. Hatta Teftâzânî ile İslam düşünce hayatının bir dönemi kapanmış, başka bir dönemi açılmıştır. İslam düşüncesi Seyyid Şerif Cürcânî ve Teftâzânî ile kelâm sahasında son sözünü söylemiştir.[2] (Teftâzânî, 1991, 63). Uludağ'ın Teftâzânî'ye dair tespitleri dikkat çekicidir. Teftâzânî'ye kadar bazen hızlı, bazen ağır ilerleyen ve yükselen hareket halindeki İslam düşüncesi ondan sonra dinamizmini ve ilerleme kabiliyetini tamamen kaybederek durgun bir hale girmiştir. Felsefeye doğru bir eğilimin mevcut olduğu eklenebilir. Bu noktada İbn Haldûn ile mukayesede bulunur. Ona göre "İslam fikir âlemine ve medrese zihniyetine birinci derecede Teftâzânî, ikinci derecede Cürcânî hâkim oldukları halde onlarla çağdaş olan İbn Haldûn bu sahada hiç tesirli olamamıştır. Hâlbuki İbn Haldûn'un düşünceleri Teftâzânî ile Cürcânî'nin düşüncelerinden hem daha yeni hem de daha çok ileri idi." (Teftâzânî, 1991, 63). Teftâzânî, dinî hükümlerin temeli olarak nitelendirdiği kelâm ilmini "dinî inançları kesin delillerle bilme" şeklinde tanımlar ve onu ilimler arasında yapısı en sağlam, açıklamaları en doğru, neticeleri en değerli ve delil bakımından en sahih ilim niteliğinde görür (Teftâzânî, 1305, I/5). Kelâm aleyhine Selef âlimlerinden nakledilen görüşlerin, kelâm adına yapılan faaliyetlerde dinde taassup ve felsefî sözlerle insanları yanlış yollara sürükleme amacı bulunması hallerine yorumlanması gerektiğini belirtir. Ona göre kelâm ilmiyle uğraşmak farz-ı kifâyedir; kelâma karşı çıkanların bu tavırları düşünce eksikliği ve dinî konulardaki taassuplarından ileri gelmektedir (Teftâzânî, 1305, I/46). Bir diğer önemli tespit şudur: "Teftâzânî'nin Şerḥu'l-ʿAḳāʾid'inin Osmanlı medreselerinin temel kitaplarından biri olması sebebiyle modern dönemlerde Osmanlı ilmiye zihniyetinin Eş'arîlik üzerine kurulduğuna dair yorumlar yapılmaktadır. Gerçekten Teftâzânî bu eserinde, ayrıca Şerḥu'l-Maḳāṣıd başta olmak üzere diğer teliflerinde Eş'arî anlayışını müdafaa etmektedir. Öte yandan bir eserin okutulması onun içerdiği bütün fikirlerin kabul edildiği anlamına gelmez. Osmanlı medreselerinde en çok okutulan tefsirlerden el-Keşşâf Mu'tezilî-Hanefî bir âlim olan Zemahşerî'ye aitken Envârü't-tenzîl Eş'arî-Şâfiî âlimi Kādî Beyzâvî'nin eseridir. Bu durum Osmanlı medrese eğitiminin diyalektik yapısını göstermektedir." (Özen, ty, 40/305).

Teftâzânî, felsefeyi dinle karşılaştırır. Ona göre "din ve felsefe insanın iki cihanda mutluluğu elde etmesini amaçlamaktadır ve her ikisine göre de bu amaç, ancak insanın gerçekleri olduğu gibi bilmesi ve işleri gereği gibi yerine getirmesiyle mümkündür. Kişinin biri teorik, diğeri pratik olmak üzere sahip olduğu iki potansiyel güç, hedefine kolayca ulaşmasını sağlamaya önem verme

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Orcid ID: 0000-0002-0099-9024

[2] Teftâzânî'nin Osmanlı ilim çevresi için önemi hakkında detaylı bilgi için bk. (Çelik, 2019, 197).

konusunda birleşmektedir. Kelâm felsefedeki nazarî hikmeti, fıkıh ise amelî hikmeti karşılamaktadır. Fakat arada önemli bir fark vardır: Vahyin aydınlattığı aklî düşünce hidayete, felsefe ise beşerî değerlendirmeye uymaktadır." (Teftâzânî, 1305, I/5).

1. İnsan Fiillerinin Önemi Fiil kavramı kelâm ilminde genellikle insanın sorumluluğu, özgürlüğü açısından kaderle ilgisi bakımından değerlendirilir ve "ef'âlü'l-ibâd" başlığı altında incelenir. Kulların fiillerinin itikadî bir mesele olarak ortaya çıkışı yedinci yüzyıla kadar uzanır. İnsanın fiilleriyle kader arasındaki ilişkinin Asr-ı saâdet'ten itibaren Müslümanların zihnini meşgul etmeye başladığını söylemek mümkündür. Ancak konunun, genellikle Resûl-i Ekrem döneminden sonra ortaya çıkmış ilk itikadî problem olduğu kabul edilir. Tâbiîn devrinde Emevî idarecilerinin de desteklediği bazı gruplar, insanların yaptıkları günahların kader çerçevesinde Allah'a nispet edilmesi gerektiği fikrini yaymaya başlamıştır. Hasan-ı Basrî, Ma'bed el-Cühenî, Amr b. Dînâr, Gaylân ed-Dımaşkī gibi âlimler bunu reddederek bu tür fiillerin Allah'a nispet edilemeyeceğini ısrarla savunmuşlardır. Bununla birlikte kaynaklar genellikle, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını ve onlarda fiil yapma gücünün bulunmadığını ilk defa söyleyen kişinin Cehm b. Safvân olduğunu belirtirler. Daha sonra Ebû Hanîfe, kullara ait fiillerin ilâhî ilim ve iradeye göre vuku bulduğunu ve Allah tarafından yaratıldığını kabul etmekle birlikte bunların meydana gelişinde insanın gücünün de etkili olduğunu söylemiş ve insanın yetkinliğini yadsıyan cebir görüşünü reddetmiştir (Ebû Hanîfe, 1992, 72-73). Ebû Hanîfe'den sonra, i'tizalî fikirleriyle tanınan Dırâr b. Amr da fiillerin Allah tarafından yaratıldığını kabul edip kesb teorisini ortaya atmıştır. Ona göre fiil iki fâil tarafından meydana getirilir. Fiili Allah yaratır, kul ise kesbeder; böylece fiilin fâili yaratma yönünden Allah, kesb yönünden insandır. Bu öğreti Sünni kelâmcılar tarafından benimsenmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki ihtiyarî fiillerle ilgili tartışmalar daha çok teorik bir önem taşır. "Pratik hayatta hemen hemen bütün insanlar kendi kudretleri dâhilinde bulunan fiillerde hür ve serbest olduklarını kabul etmekte ve davranışlarını bu duygu ile sürdürmektedirler. Mâtürîdî ve Kādî Abdülcebbâr gibi âlimlerin de dikkat çektikleri bu husus günümüz psikoloji araştırmalarıyla da teyit edilmektedir." (Yeprem, 1984, 329). Biz çalışmamızda düşünürümüzün, insanın iradi/ihtiyari fiillerini nasıl ele aldığını ortaya koyarken bu düşüncenin insanın özgürlüğüyle olan ilişkisini de değerlendirmeye çalışacağız.

2. Teftâzânî'de İnsan Fiilleri/Halku'l-Ef'âl

Teftâzânî bu konuyu sekiz başlıkta ele almaktadır. Konuya fiillerin yaratılması yönünden giriş yapar. Sünni kelâmcılar yaratmayı önceliklerinden düşünürümüz girişi şu cümlesiyle yapar: "Küfür-iman, günah-sevap nevinden olan insanların fiillerini Allah yaratır."[3] Bu yargısını iki delille destekler. İlki akli delildir. İnsan kendi fiilinin hâlikı/yaratıcısı olsaydı kendine ait fiillerin tafsilatını bilmesi gerekirdi. Kudret ve irade ile bir şeyi icad etmek için durumun böyle olması zaruridir. Nitekim çok basit bir örnek olarak bir yerden bir yere yürüme işinde dahi bu böyledir. Bu kadar sıradan bir işte insan, hareketlerini tüm boyutlarıyla tam bilememektedir. Diğeri nakli delildir. "*Sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.*" (Sâffât, 37/96). "Bu ayette geçen *mâ* kelimesinin masdar olduğu kabul edilirse, zamirin hazfine ihtiyaç olmaması için 'yaptıklarınızı' sözünü 'amelinizi' şeklinde anlamak gerekir. "*Allah her şeyin yaratıcısıdır.*" (En'âm, 6/102) ayeti ise buna akıl yoluyla delâlet eder. Allah her şeyi yaratır, ama zâtı ve sıfatları bundan müstesnadır. Zât ve sıfat istisna edilince insan fiilinin de istisna edilme ihtimali ortaya çıkar. Bundan dolayı ayet aklın yardımıyla insan fiilinin Allah tarafından yaratıldığına delildir." (Teftâzânî, 1991, 191).

Bilginimiz Mutezile'nin iddialarına da cevap vermektedir. Ona göre "bir şeyle muttasıf olan demek, o şey kendisiyle kaim olan (kendisi sayesinde var olan ve varlığını devam ettiren) manasına gelir. O şeyi icad eden (ve fiilen yapan) manasına gelmez. Mutezile mensupları görmüyor mu ki, cisimlerdeki siyahlık ve beyazlık vs. gibi şeylerin yaratıcısı Allah olduğu halde kendisi bu sıfatlarla

[3] Kendisine atıf yaptığımız ve tırnak içinde yer verdiğimiz ana metin Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Akâidü'n-Nesefî* adlı eseridir. Çalışmamızda bu metne dair Teftâzânî'nin şerhini esas aldık.

nitelenemez." (Teftâzânî, 1991, 193). Metni şerh ederken ilmi ölçülere dikkat etmektedir. Söz gelimi görüşleri kritik edilirken Mutezîlîlerin müşrikliğine dair dile getirilen eleştiriye itiraz etmektedir. Zira "Ehli sünnete göre şirk koşmak iki surette olur. İlki Mecûsilerde olduğu gibi ilahlık ve vâcibü'l-vücûdluk konusunda Allah'a ortak koşmak. İkincisi, putperestlerde olduğu gibi, kulluğu hak etme konusunda Allah'a ortak koşmak. Oysa Mutezile, kulun yaratıcılığını Allah'ın yaratıcılığı gibi görmüyor. Onlar da yaratıcılık konusunda kulun Allah'ın yarattığı bir kısım sebep ve araçlara muhtaç olduğunu kabul ediyorlar." (Teftâzânî, 2017, 207).

2.1. Kaza ve Kader

"Kulların bütün fiilleri Cenab-ı Allah'ın iradesi, hükmü, kazası ve takdiriyledir." Önermedeki hükmün, Allah'ın 'ol' hitabına işaret olması mümkündür. Metinde geçen 'kazıyye' kelimesi burada kaza anlamındadır. Kaza, bir işi son derece sağlam ve güzel yapmak demektir. Ehli sünnetin bu ilkesine şöyle bir itiraz yöneltilemez: "Küfrün Allah'ın kazasıyla olduğunu kabul edersek küfre rıza göstermek gerekir. Zira her mümin Allah'ın kazasına razı olmalıdır. Bu durumda küfre de rıza göstermek gerekir. Küfre rıza küfür olacağına göre küfre rıza göstermek söz konusu olamaz. Şu halde küfür Allah'ın kazasıyla olamaz. Takdire gelince takdir, yaratılan her şeyi vasıflandıkları güzellik ve çirkinlik, fayda ve zarar, kendilerini kuşatan zaman ve mekân, üzerlerine terettüp edecek mükâfat ve ceza itibariyle bir ölçü ve sınırlamaktır." (Teftâzânî, 2017, 209). Müellifin bu ifadelerinden maksat Allah'ın irade ve kudretinin genel oluşudur. Zira her şeyin Allah'ın yaratmasıyla olduğu belirtilmişti. Allah hakkında ikrah ve icbar söz konusu olamayacağına göre her şeyin Allah'ın yaratmasıyla olması Allah'ın irade ve kudretiyle olmasını gerektirir. Bu konuda bir soru dile getirilerek tartışmaya devam edilmektedir. Soru şöyle formüle edilir: "Her şey Allah'ın iradesiyle olursa, kâfir küfre, fâsık fıska mecbur olur. Bu takdirde kâfirin imanla, fâsığın itaatla mükellef kılınması sahih olmaz. Bilgin buna şöyle cevap verir. Allah'ın onlar hakkında küfrü ve fıskı murad etmesi bizzat onların kendi iradeleriyle olmuştur. Bu tıpkı Allah'ın onların kendi iradeleriyle küfür ve fıska düşeceklerini bilmesi gibidir ve ortada zorlama yoktur." (Teftâzânî, 2017, 210). Bu itiraza cevap verilirken insanın iradesinin ön plana çıkarıldığı görülürken konu ilahi ilmin ezeliliği[4] bakımından cevaplandırılmıştır. Ayrıca olayların şer/çirkinliğine dair farklı bir yaklaşım gösterilmektedir. "Mutezile Allah'ın şer ve çirkin işleri irade edebileceğini inkâr eder. Onlar Allah'ın kâfir ve fâsıktan küfür ve isyan yerine iman ve itaati irade ettiğini söylerler. Çünkü onlar çirkin işi irade etmenin, tıpkı çirkin işi yaratmak gibi çirkin olduğunu savunurlar. Biz bunu kabul etmiyoruz. Bilakis *çirkin olan, çirkin işi kesb etmek ve çirkin işle vasıflanmaktır.* Mutezileye göre kulların çoğu işleri Allah'ın iradesine muhalif olmaktadır. Bu ise çirkin düşüncedir." (Teftâzânî, 2017, 210).

2.2. Kulların Fiilleri ve Allah'ın İradesi

"Kulların, karşılığında mükâfat veya ceza görecekleri ihtiyari/iradi fiilleri vardır. Bunlardan iyi olan Allah'ın rızasıyladır. Kötü olan ise Allah'ın rızasıyla değildir." (Teftâzânî, 2017, 212). Teftâzânî burada iradeyi ortadan kaldıran ve cebri doğuran bir sorundan söz ederek tartışır. Soru şöyle: "Allah'ın ilmini ve iradesini kulların fiillerini içine alacak kadar umumileştirdiğimizde zorunlu olarak cebr fikri doğar. Zira Allah'ın ilmi ve iradesi eğer bir fiilin vukuu cihetine taalluk ederse fiil vacip olur. Eğer adem-i vukuu cihetine taalluk ederse fiil imkansız olur. Bir fiil vacip veya imkânsız olduğunda artık irade ve ihtiyardan söz edilemez. Cevap: Allah kulun söz konusu fiili, *kendi iradesiyle yapacağını biliyor ve irade ediyor*. Buna göre ortada bir sorun kalmaz." (Teftâzânî, 2017, 213). Görüldüğü gibi yine ilmi ilahinin ezeliliği üzerinden cevap verilmektedir. Dolayısıyla ortada cebir yoktur ve iradeyi kaldıran bir durum söz konusu değildir.

Metin diyalektik bir biçimde muhtemel soru ve cevaplarla devam etmektedir. Şu halde kötü işi yaratmak çirkin olmadığı halde, aynı işi kesb etmek nasıl oluyor da çirkin ve sefihçe bir şey oluyor

[4] Konuyu sadece ezeli ilimle açıklamanın bazı kelâmi sorunlara yol açtığı dile getirilmektedir. "Allah'ın eşya ve özellikle insan ile sadece değişmeyen bir ezeli bilgi sayesinde ilişki kurduğunu varsaymak, O'nun yaratıkları ile olan ilişkisinin tamamen mekanik bir ilişki olduğunu kabul etmek anlamına gelir." (Özdemir, 2003, 163).

ve işleyenin zem ve cezayı hak etmesine yol açıyor? Bu muhtemel soruya müellifin cevabı *hikmet* üzerinden kurgulanmaktadır. Çünkü "yaratıcının hikmet sahibi olduğu kesin delillerle sabit olmuştur. O bir şey yarattıysa, biz göremesek de mutlak bunun ardında güzel sonuçlar vardır. Bu sebeple kötü bulduğumuz bazı fiillerin arkasında bazı hikmet ve maslahatların olabileceğini kabul ederiz. Nitekim acı ve zarar veren bazı habis yaratıkların yaratılmasında türlü türlü hikmet ve faydalar vardır. Kulun kesbi için bu durum söz konusu değildir. Zira insan bazen iyi bazen kötü işler yapabilmektedir. Ortada yasaklama olduğu halde kulun kötü işi kesb etmesini bu sebeple çirkin ve sefihçe bir şey kabul ediyor, yergi ve cezayı hak ettireceğine inanıyoruz. Kulların bu fiillerinden iyi olan dünyada övgüye, ahirette mükâfata müncer olan. Bunlar Allah'ın rızasıyladır. Kötü olan dünyada yergiye, ahirette cezaya müncer olan Allah'ın rızasıyla değildir. Çünkü kötü işler itiraza konu olurlar. Nitekim ayette '*Allah kulları için küfre razı olmaz.*[5] Buyrulmaktadır." (Teftâzânî, 2017, 214).

2.3. İstitâat

"İstitâat fiille birliktedir ve fiilin gerçekleşmesini sağlayan kudretin bizzat kendisidir. Bu kelime bazen bir işin gerçekleşmesi için gereken alet, uzuv ve esbabın sıhhati için de kullanılır. Teklifin sıhhati bu ikinci istitâate bağlıdır." (Teftâzânî, 2017, 215). Şârih Teftâzânî, Mutezile'nin argümanına şu şekilde karşılık vermektedir. "Ebû Hanîfe'nin görüşünde olduğu gibi kudret iki zıt şeye elverişlidir. O kadar ki, küfre sarfedilen kudret bizzat imana sarfedilen kudretin aynısıdır. Bu iki kudret arasındaki fark sadece taalluk itibariyledir. Taallukların farklı olması kudretin kendisinde bir farklılığa yol açmaz. Şu halde kâfir sorumlu tutulduğu imana kâdirdir. Ne var ki o kudretini küfre sarfetmiş, kendi tercihiyle kudretini imana sarfetme fırsatını tepmiştir. Bu sebeple Allah katında zem ve ıtâba düçar olmuştur. Bu cevaba göre kudretin fiilden önce olduğu yönündeki Mutezîlî görüş kabul edilmiş olursa cevabımız şöyledir. Zira küfür halinde imana kadir olmak ancak imandan önce olabilir. Kudret her ne kadar iki zıt şeye elverişli ise de iki zıt şeyden birine taalluk etmesi bakımından kudret ancak ikisinden biriyle olabilir. Bir fiilin vukuuna mukarin olması gereken kudret bizzat o fiile taalluk eden kudrettir; bir fiilin terkine mukarin olması gereken kudret de bizatihi terke taalluk eden kudrettir. Yalın halde ise kudret ise fiilden önce ve iki zıt şeye taalluk edebilecek durumdadır." (Teftâzânî, 2017, 219).

2.4. Tevlîd

"Darbeye maruz kalan kimsede darbe sonrası meydana gelen acı, bir insanın kırması sonucu kırılan camda meydana gelen kırılma hali ve benzerleri hep Allah'ın yarattığı şeylerdir. Bunların yaratılmasında kulun herhangi bir tesiri yoktur." (Teftâzânî, 2017, 222). Tevlîd doktrini hakkında düşünürümüz, muhaliflerin görüşlerine de yer vermektedir. "Mutezile'ye göre eğer bir fiil, kulun herhangi bir fiilinin aracılığı olmadan meydana gelirse bu mübaşereten/dolayımsız olarak meydana gelmiş olur. Eğer bir başka fiil aracılığıyla meydana gelirse bu fiil tevlîd/dolaylı olarak meydana gelmiştir. Şöyle ki tevlîd yoluyla meydana gelen fiillerde ilk fiil failine ikinci fiili gerektirmektedir. Anahtarı çevirirken elin hareketinin anahtarın hareketini gerektirmesi böyledir. Mutezile'ye göre bunlar Allah tarafından yaratılmış değildir. Yazara göre ise Allah'ın yaratmasıyla olmuştur." (Teftâzânî, 2017, 222). Ardından Teftâzânî şerhettiği metindeki 'bunların yaratılmasında kulun herhangi bir tesiri yoktur' önermesinde yer alan *yaratılma* kaydının olmamasını daha doğru bulmaktadır. Gerekçesini ondan takip edelim. Zira "*müvelledât* diye isimlendirilen bu fiillerin sadece yaratılmasında değil, kesbinde de kulun herhangi bir tesiri söz konusu değildir. Yaratılmasında kulun bir tesirinin olmaması açıktır; zira yaratma fiilinin kuldan sadır olması imkânsızdır. Bu gibi fiillerin kesbinde kulun tesirinin olmaması ise bu fiillerin kulun mahalli kudretinde bulunmamasından kaynaklanır. Kulun mahalli kudretinde olmayan bir fiili kesbetmesi mümkün değildir. Bu sebeple

[5] Zümer, 39/7.

kul bu gibi fiillerin meydana gelmesine mani olamaz. Oysa onun kesbettiği ihtiyari fiiller böyle değildir." (Teftâzânî, 2017, 223).

2.5. Ecel

"Katledilen kişi eceliyle ölmüştür. Ölüm, mevtayla kaim olup Allah tarafından yaratılmıştır. Ecel biridir." (Teftâzânî, 2017, 224). Bu konuda da muhataplar yine Mutezîlî kelâmcılardır ve onlarla polemiğe girilmektedir. Cevabı şöyledir. "Bazı amellerin ömrü artırdığını bildiren hadislerin[6] delil olamayacağı açıktır. Allah söz konusu ameli işlememiş olsaydı kulun ömrünün mesela kırk sene olacağını bilmekteydi. Ne var ki Allah kulun ilgili ameli işleyeceğini ve ömrünün yetmiş sene olacağını bilmiştir. Allah mevzu bahis amelin bulunmaması halinde ömrün fazlalaşmayacağını bildiği için fazlalık söz konusu amele nispet edilmiştir." (Teftâzânî, 2017, 225). Diğer itiraza şöyle cevap verilebilir. "Katilin ceza ve tazminata müstahak olması, yasak olan bir işi işlemesi ve akabinde Allah'ın ölümü yaratacağı bir fiili kesbetmesi sebebiyle taabbudî bir hükme dayanmaktadır. Nitekim katletme fiili yaratmak cihetinden olmasa da kesb cihetinden katilin fiilidir." (Teftâzânî, 2017, 225).

2.6. Haram Rızık

"Haram rızıktır. Helal ve haram herkes ancak kendi rızkını yer. Bir insanın kendi rızkını yiyememiş olması ya da başkasının onun rızkını yemiş olması düşünülemez." (Teftâzânî, 2017, 227). Mutezile'ye göre haram rızık olamaz. Zira onun malikinin yediği bir memlük olduğunu veya kendisinden faydalanılması sakıncalı olmayan bir şey olduğunu belirtirler. Bu ise ancak helal şeyler için geçerlidir. Bu ihtilaf rızkın Allah'a isnadı ve Allah'tan başka kimsenin rızık vermemesiyle alakalıdır. Bunun yanında "kul haram yemekle zem ve cezaya müstehak olmaktadır. Allah'a istinad eden bir şey çirkin olamayacağına ve bu şeyi irtikâp eden kimse cezaya müstehak kılınamayacağına göre Mutezile haramın rızık olamayacağını savunmuştur. Onlara şöyle cevap verir. Haram yiyen kimsenin cezaya müstehak olması, onun kendi iradesiyle rızkın esbabına tevessülde kötü bir yol takip etmesindendir." (Teftâzânî, 2017, 228).

2.7. Hidâyet ve Dalâlet

"Allah dilediğini dalâlete, dilediğini hidâyete ulaştırır." Allah'tan başka yaratıcı olmadığı için bu cümlede geçen *ihdâ* fiilini hidayeti yaratmak, *idlâl* fiilini de dalâleti yaratmak şeklinde anlamalıyız. Devamında muhaliflerine itirazlını sıralar: "Müellifin meşîet/dilediğini kaydını getirmesi hidâyetin hak yolu *beyan etmek*ten ibaret olmadığına işaret eder. Çünkü hak yolun beyanı sadece Allah'ın dilediği kimselere değil herkese şamildir. Yine aynı kayıt, dalâlete düşürmenin kulu delâlette bulmak veya onu sapkın diye isimlendirmekten ibaret olmadığına da işaret eder. Bazen hidâyetin peygamberimize bazen de Kur'an'a isnad edildiği vakidir. Bunun gibi idlâlin de şeytana veya putlara isnad edildiği vakidir. Bunlar sebebiyet yoluyla mecâzi kullanımlardır. İnsan sorumluluğu ve özgürlüğü bakımından oldukça önemli olan bu konuya fazla yer verilmediği görülmektedir. Mutezile'yle olan farka ise şöyle işaret eder. Mutezile'nin bu konuda meşhur olan görüşüne göre hidâyet, matluba/kendisinden hedeflenen şeye ulaştıran işarettir. Bize göre ise matluba ulaştıran yola işarettir. İşaret bu olduktan sonra matluba bilfiil ulaşılıp ulaşılamaması hidâyete mani değildir." (Teftâzânî, 2017, 230). Allah'ın dilediğini hidâyete iletmesi ve dilediğini dalâlete sevk etmesi insan iradesini geçersiz kılmamaktadır. Allah'ın dilediğini hidâyete iletmesi, verdiği aklı kullananları, gönderdiği kitap ve resule tâbi olmaları, imanı tercih etmeleri sebebiyle itaat etme kudreti lütfederek dosdoğru yola ve cennet yoluna sevk etmesi, cennetlik amelleri kolaylaştırması, insanların ihtilaf ettikleri konularda hakka yöneltmesi, karanlıklardan çıkarıp aydınlığa kavuşturması ve yardım etmesidir. Allah'ın dilediğini dalâlete sevk etmesi ise Allah'ın verdiği aklı kullanmayanları, kitaba ve resule karşı gelip hevasına/çıkarlarına tabi olmaları sebebiyle yöneldikleri bâtıl yolda bırakması,

[6] "Kazayı ancak dua geri çevirir, ömrü ancak anne babaya ihsan artırır." (İbn Mâce, Sünen, 90); "Her kim rızkının açılmasını ve ömrünün uzatılmasını isterse sıla-i rahimde bulunsun." (Buhâri, Sahih, 2067).

küfürleri ve zulümleri sebebiyle isyan kudretini kullanmalarına izin vermesi ve cehennemlik amelleri engellememesi, karanlıklara terk etmesi ve yardımsız bırakmasıdır. (Aydın, 2022, 173).

2.8. Vücûb alellah/Kul için en faydalı olanı yaratma

"Kul için en faydalı olan şeyi yaratmak Allah'a vacip değildir." (Teftâzânî, 2017, 231). Bu konudaki argümanı şöyledir: "Aksi takdirde Allah hem dünyada hem ahirette azap çeken fakir kâfirleri yaratmazdı. Ayrıca böyle düşündüğümüzde Allah'ın kulları üzerinde bir minneti olamayacağı gibi, bazı kullarına hidayeti ve çeşit çeşit hayrı lütfetmesi karşılığında şükrü hak etmiş olması da düşünülemezdi. Çünkü bunlar vacibin edasından başka bir şey değildir." (Teftâzânî, 2017, 231). Yine bu görüşe göre Allah'tan dua sadedinde ismet, başarı, zor durumlarda darlığın kaldırılması, bolluk vakitlerinde bereketin artırılması yönünde dua etmemiz doğru olmazdı. Bu konuda dikkat çeken taraf müellifin Mutezile'ye empatiyle yaklaşması ve vacip önermesine dair açıklama teşebbüsünde bulunmasıdır. "Herhalde buradaki vacibe, terkine yergi ve ceza gereken şey diyemeyiz. Buradaki vacip, sefeh, abes, cimrilik veya cehalet gibi Allah hakkında muhal durumları gerektireceği için Allah'tan sudûru zorunlu olan şeydir de diyemeyiz. Zira bu görüş Allah'ın ihtiyarını inkâr anlamına gelir ve tutarsız felsefeye meyilden başak bir şey değildir. Oysa Mutezile teorik olarak Allah'ın ihtiyarını kabul eder." (Teftâzânî, 2017, 233).

Mutezile'nin ilahi adalete vurgu yapmalarını gözden kaçırmadığımızı belirtmekle birlikte, teolojik yapılarında ilahi lütuf düşüncesi neredeyse göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla Teftâzânî'nin ve sünni kelâmın ilahi lütuf konusundaki duyarlılığı anlaşılmalıdır. Ancak aynı şekilde Mutezile'nin de ilahi adalet konusundaki hassasiyetleri de dini/ahlaki bir duyarlılığın ifadesi olarak okunmalıdır. Mutezile'nin aslah konusunda temelde insanın yeteneklerine/kapasitesine gönderme yaptığı ve insanın denenmesini, sorumluluğunu daha sağlam zeminlere kavuşturma eğiliminde olduğunu da belirtmeliyiz. Bu manada İslam düşüncesinde meselelere ağırlıklı olarak ilahi ilim ve ilahi kudret bakımından yaklaşıldığını söylemeliyiz.

Sonuç

Kelam bilginlerinin insan tasavvurları onların tanrı tasavvurlarından bağımsız değildir. Dolayısıyla tanrı tasavvurlarına yön veren temel kavramların bilinmesinde faydalar vardır. Sünni kelâmda irade, mutlak ve her şeyi kapsayıcı bir nitelik taşıdığı için, iyi ve kötü, faydalı ve zararlı şeylerin tümü Allah'ın iradesiyle olmaktadır. Örneğin inanan bir kimsenin imanı Allah'ın iradesiyle olduğu gibi, inkârcının küfrü de O'nun iradesiyle olmaktadır. "Eş'ari kelâmcılarına göre Allah'ın kötü şeyleri irade etmesi, O'nun için olumsuz bir durum yaratmaz. Zira Allah'ın iradesiyle emretmesi aynı şeyler değildir. İyiliğin ve kötülüğün sebebini vahye dayandıran ve tam bir *ilahi sübjektivizmle* hareket eden Eş'ari kelamcıların bu türden yaklaşımları, ilahi iradenin keyfiliğini ve gelişigüzelliğini doğurmaktadır." (Ay, 2015, 37). Ancak Mâtürîdî kelâmında cüz'î irade [7] kavramsallaştırmasıyla insana alan açıldığı söylenmelidir. Bu kavramla sünni kelâmda insanın sorumluluğu, özgürlüğü ve denenmesi anlamını kazanmaktadır.

Düşünürümüz Eş'arî gelenekten gelmesine rağmen Matürîdî aidiyyeti bilinen mütekellim Nesefî'ye şerh yazarak dar mezhebi kategoriler içerisinde hareket etmediğini göstermektedir. Bu yaklaşımın, katı mezhebi/ideolojik kalıplarla ve mutlakçı söylemlerle hareket etmenin yaygınlaştığı dönemlere önemli bir açılım imkânı sunduğu söylenebilir. Meselelere daha ziyade Allah'ın ezeli ilmi perspektifinden yaklaşımı tipik sünni bir reflekstir. Ancak bunun insanın özgürlüğünü ve sorumluluğunu/teklifi ne ölçüde etkilediği cevapsız kalmış gibidir.

[7] Son dönem tartışmalarında bu kavram oldukça popüler hale gelmiştir. "Devrin fikriyatının etrafında döndüğü kavramlardan birisidir. Kavram, Mâtürîdî literatürde insanın fiillerinde tercih sahibi ve fiillerinin neticelerinden de sorumlu olduğunu ifade etmek için ihdas edilmiştir. Devrin icbarları mucibince insan hürriyetini mesuliyet merkezli açıklama mecburiyetinin temel hareket noktası irade-i cüz'iyyedir." Son dönemde irade ve hürriyet tartışmalarının serencamı hakkında bilgi için bk. Rıdvan (Özdinç, 2013, 167-213).

Müellifin şerh çalışması yaptığı eserinde insanın özgürlüğü, denenmesi, yetenekleri, kapasitesi ve sorumlulukları gibi konular belirsizliğini korumaktadır. Teolojide Tanrı önemli ve merkezi olduğu kadar, insanın konumu, sorumlulukları ve özgürlüğü de önemli başlıklardır. Bütün bu başlıkların harmanlandığı bütünlükçü/tutarlı ve hikmetli bir teoloji üretilmelidir. Müellifin Eş'arî kelâm geleneğinde yetişmiş olmasına rağmen Hanefi/Mâtürîdî bir bilgine şerh yazması dönemin akademik ve siyasi dinamiklerini anlamak adına bize önemli fikirler verirken; kendisinin de dar mezhebi açıdan meselelere bakmadığını, onu aşarak daha geniş/gerçek bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir. Vahyin tüm verilerini dikkate alarak onun bütünselliği ve makâsıdı gözetilerek, hem insanın özgürlüğünü, denenmesini ve sorumluluğunu dile getiren, hem de vahyin ve varlığın sahibi olan Yüce Allah'ın sıfatlarının kemalini gözeten ve bir eksikliğe imkân tanımayan bir teolojik dilin/formülasyonun inşa edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

1. Ay, Mahmut. "Kelâmda Adalet Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları". *Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi.* 31 (2015), 25-50.

2. Aydın, Muhammet. "Hidâyet-Dalâlet". *Sistematik Kelam.* ed. Özcan Taşcı. 161-175. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022.

3. Çelik, İmam Rabbani. "XV. Asır Osmanlı Entelektüel Çevresi İçin Teftâzânî Ne İfade Eder? : Hâşiye Literatüründe Otorite İsim Olarak Teftâzânî". Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları. Ed. Fuat Aydın vd. İstanbul: Mahya Yayıncılık. 2019.

4. Ebû Hanîfe. *el-Fıḳhü'l-ekber. İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri.* nşr. M. Zâhid el-Kevserî, çev. Mustafa Öz. İstanbul: MÜİFV Yayınları. 1992.

5. Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı meal-tefsir.* çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları. 2009.

6. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd.* Açıklamalı tercüme. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

7. Özdemir, Metin. *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hüriyeti.* İstanbul: İz Yayınları. 2003.

8. Özdinç, Özdinç. Akıl İrade Hürriyet Son Dönem Osmanlı Dini Düşüncesinde İrade Meselesi. İstanbul: Dergâh yayınları, 2013.

9. Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, ty.

10. Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhaniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horasânî. *Şerhu'l-Akâid.* İstanbul, 1310.

11. Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhaniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horasânî. *Şerhu'l-Makâsıd I-II.* İstanbul, 1305.

12. Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhaniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horasânî. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid.* çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

13. Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhaniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horasânî. *Şerhu'l-Akâid.* çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

14. Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: İsam Yayınları, 2010.

15. Yazıcıoğlu, Mustafa Said. "Fiil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 13/59-64. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

16. Yeprem, M. Saim. *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984.

Rusya'da Kamu Hizmetlerinin Denetiminde E-Katılım Uygulamaları

Muhittin TATAROĞLU

Giriş

Modern toplumların yönetim biçimi genel olarak demokratik değerler üzerinde kuruludur. Modern toplumlarda demokrasinin gerçekleşmesinde bürokrasilerin yaşamsal ve önemli rolü vardır. Öte yandan kamu bürokrasilerinin denetimi de oldukça önem taşımaktadır. Bürokrasilerinin denetimi iki açıdan önemlidir: İlki, etkinlik, verimlilik, tasarrufluluk gibi hedeflerin gerçekleşmesi, kırtasiyecilik, tembellik, yolsuzluk, rüşvet, kayırmacılık gibi olumsuzlukların önlenmesi, denetimle sağlanabilir. Demokratik değerler açısından ise bürokrasilerin, hizmet etme rollerinde kalmaları, siyasi güce nüfuz etmemeleri, halka hizmet etme rolünden çıkıp topluma tahakküm etmelerinin engellenmesi, toplumun isteklerine duyarlı olmak yerine, kendi düşüncelerini topluma empoze etmelerinin engellenmesi de bürokrasinin denetimi ile mümkün olur.

Günümüzde bürokrasinin denetiminde klasik yöntemler yeterli gelmemektedir. Toplumların yapılarının karmaşıklaşması, vatandaşların beklenti ve taleplerinin artması, kamu yönetimi alanındaki yeni yaklaşımlar yeni denetim mekanizmalarını gerekli kılmıştır. Öte yandan bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, daha önce mümkün olmayan uygulamaları ortaya çıkarmaktadır. Bu gelişmeler içinde en önemlisi bilişim teknolojilerinin kamu hizmeti alan vatandaşların değerlendirme yapmasını mümkün kılan teknolojik uygulamaların ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıdır.

Rusya Federasyonu henüz 11 yılından itibaren komünist sistemden çıkıp, liberal demokratik bir rejimi oluşturma sürecindeyken girişilen kamu yönetimi reformu sürecinde kamu yönetiminin denetimi önemli reform gündemlerinden biri olmuştur. Özellikle 2010'lu yıllardan itibaren vatandaşların kamu hizmetlerinin denetlenmesine yönelik çeşitli bilişim uygulamaları geliştirilmiş ve hızla yaygınlaşmış ve hem toplum hem de kamu yönetimi tarafından benimsenmiştir. Web siteleri, kısa mesaj uygulamaları ve hizmetleri puanlama otomatları gibi teknolojik uygulamalarla önemli gelişmeler ağlanmış, hizmet kalitesi ve vatandaş memnuniyeti önemli ölçüde artmıştır.

Kamu Yönetiminin Denetlenmesi

Günümüzde toplumların gelişmesi, gereksinimlerinin gittikçe artması, toplumsal dinamiklerin gittikçe karmaşıklaşması modern bürokrasinin de gelişerek değişimine yol açmıştır. Postmodern dönemin devletin küçülmesi, özelleştirme, bürokrasi karşıtı söylemlerine karşın, bürokrasi küçülmek bir yana gittikçe büyümekte ve toplumsal ve bireysel yaşamın en ince detaylarına kadar müdahil olmaktadır ve çağımız insanı gündelik yaşamında gittikçe daha fazla bürokrasilere bağımlı hale gelmektedir.

Modern toplumların yönetim biçimi genel olarak demokratik değerler üzerinde kuruludur. Modern toplumlarda demokrasinin gerçekleşmesinde bürokrasilerin yaşamsal ve önemli rolü vardır. Öte yandan kamu bürokrasilerinin denetimi de oldukça önem taşımaktadır. Bürokrasilerinin denetimi iki açıdan önemlidir: İlki, etkinlik, verimlilik, tasarrufluluk gibi hedeflerin gerçekleşmesi,

kırtasiyecilik, tembellik, yolsuzluk, rüşvet, kayırmacılık gibi olumsuzlukların önlenmesi, denetimle sağlanabilir. Demokratik değerler açısından ise bürokrasilerin, hizmet etme rollerinde kalmaları, siyasi güce nüfuz etmemeleri, halka hizmet etme rolünden çıkıp topluma tahakküm etmelerinin engellenmesi, toplumun isteklerine duyarlı olmak yerine, kendi düşüncelerini topluma empoze etmelerinin engellenmesi de bürokrasinin denetimi ile mümkün olur.

İdeal bürokrasi, yönetimi kolaylaştıran bir mekanizma şeklinde işlemelidir. Ancak günümüzde kamu bürokrasilerinin birer hizmet aracı olmaktan çıktığı, vatandaşların refah ve mutluluğunu sağlama konusunda yetersiz kaldığı doğrultusundaki görüşler oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bürokratikleşmeyle birlikte insan hayatı doğumdan ölüme kadar otoriter örgütler tarafından belirlenip denetlenmektedir. Bürokrasi, vatandaşların özgürlüklerini tehlikeye atan, tamamen memurların elinde olan, yine bürokratlarca denetlenen bir yönetim biçimi ve memurlardan oluşan seçkinlerin hakimiyeti şeklinde de tanımlanmaktadır (Turan ve Göktürk, 2017:908). Bu tarz bir bürokratik kültür kamu yönetiminde yapısal sorunlara yol açmakta ve reform çabalarını boşa çıkarmaktadır.

Bürokrasinin bir başka pejoratif anlamı da resmi otoritenin kötüye kullanılmasını anlatır. Bu anlamda bürokrasi verimsizlik, hantallık, kurallara aşırı bağlılık, kırtasiyecilik, sorumluluktan kaçma, yönetimde gizlilik, yetki devrinden kaçınma, otoriteye gereğinden fazla bağımlılık gibi olumsuz davranış ve tutumlardır (Eryılmaz, 2010:9-11).

Kamu bürokrasisinde gücünü korumak, hatalarının açığa çıkmasını önlemek ve vatandaşa duyulan güvensizlikten kaynaklanan gizlilik, bürokrasinin değişime karşı gösterdiği direnç, halkın istek ve beklentilerine önem vermemesi, şeffaflık ve açıklığa karşı muhalif tutumu, etkin ve verimli olmasını engellediği gibi demokratikleşme açısından da engeller yaratmaktadır (Tarhan, 2011:106).

Her ülkede bürokrasi, içinde bulunduğu toplum kültüründen etkilenir. Bürokratik kültür, vatandaşların kamu görevlilerine bakış açısını kapsayan; bir vatandaştan genel hatlarıyla "bürokrat"ı tanımlaması istendiğinde verilen cevaptır. Bürokratik kültür, bir toplumda devleti temsil eden mekanizmaya karşı vatandaşlar ve idareciler tarafından geliştirilen tutumları içerir. Bürokratik kültür kavramı, patronaj ve nepotizm anlayışı, vatandaş ile idareci ayrımı, kamu malı bilinci, hediyeleşme ve rüşvetle ilgili tutum ile liyakate bakışı içerir. Ayrıca, kayırmacılığa dair kanaat, kamu gücünü kullanma bilinci, kamu hizmeti ve kamusal çıkar bilinci ve kurallara aşırı bağlılık veya esneklik dengesi gibi pek çok boyutu içerir ve ülkelere göre farklı özellikler gösterir (Demir, 2011b:154-159).

Woodrow Wilson'un siyaset-idare ayrımı modern dönem bürokrasi literatüründe geniş kabul görmüş bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda tarafsız ve nötr olan bürokrasi, -halkı temsil eden- siyasetçilerce belirlenen sınırlar içerisinde yönetim görevini teknik bir iş olarak yürütür. Bu süreç içinde bürokrasilerin kontrolü de siyasetçiler tarafında yapılır (Balcı, 2005:317). Günümüzde bu ayrım artık kesinliğini yitirmiştir. Siyaset-yönetim ilişkisi daha karmaşık bir hale gelmiş; bürokrasi siyasallaşırken, siyaset de bürokratikleşmiştir. Bürokrasi, gittikçe siyasi güce nüfuz etmekte, kendi dışındaki örgütlerle ağlar oluşturmakta ve daha fazla takdir yetkisine sahip olmaktadır.

Yönetsel süreçlere halkın daha fazla katılımının sağlanması demokrasiyi destekleyen gelişmelerden biridir. Ancak vatandaşların idari süreçlere katılımı bazı zorluklar içermektedir. Dahası, kamu yönetimi tarihçesinde halkın yönetsel süreçler içerisinde olması bazı durumlarda bir olumsuzluk olarak görülmüştür (Timney, 1998: 99). Bu tür bir süreç, adeta bürokrasinin uzmanlık ve profesyonelliğini zedeleyici olarak algılanabilmektedir. Bu anlayış ise bürokrasinin demokrasi ile bağdaşmayacağı yönündeki savları kuvvetlendiren bir duruma yol açmaktadır (Balcı, 2005:318). Demokratik katılımın yalnızca 4-5 yılda bir yapılan seçimlerle sınırlı olduğu ve böylece vatandaşların ancak bürokrasiyi dolaylı ve sınırlı olarak denetleyebildiği bir anlayış günümüzün siyasi, sosyal ve idari gelişmeleri karşısında yetersiz kalmaktadır.

Bürokrasinin Denetlenmesinin Tarihi Gelişimi

Devlet ve kamu bürokrasi teşkilatlanması medeniyet tarihiyle eş zamanlı bir geçmişe sahiptir. Aynı şekilde yönetimin bir unsuru olan denetimin de aynı geçmişe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bürokrasinin denetimine dair ilk bulgular milattan önce 3000 yıllarında Mezopotamya'da gözlenmiştir. Bu dönemde kraliyet tahil ambarlarının sayımını yapmak ve ambar görevlilerini kontrol etmek amacıyla katipler görevlendirilmiştir (Tataroğlu, 2017:35). Eski Mısır, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde de kamusal hesapların sağlaması ve kontrolü amacıyla memurlar görevlendirilmiştir. Tarihte İslam halifeleri de ayrı ayrı muhasebe ve denetim birimleri kurmuşlardır (Khan, 1995:15).

Eski Yunan'da şehir devletlerinin oluşmasıyla birlikte, organize bir denetim sistemi kurularak kamu görevlileri vatandaşlara hesap vermekle yükümlü kılınmışlardır. Eski Mısır ve Roma'da kamuya ait hesapların denetlendiği, ayrıca çapraz hesap kontrolü gibi yöntemlerinin uygulandığı bilinmektedir (Bezirci ve Karasioğlu, 2011: 573).

Tarihte Orta Asyada'ki Türk devletlerinde kamu görevlilerinin haksız ve uygunsuz davranışlarına karşı halk yöneticilere şikayette bulunabilir; yargılanmasını veya gerekli tedbirlerin alınmasını yöneticilerden isteyebilirdi (Ögel, B. 1971:88). Türk-İslam döneminde de Sultanlar Daru'l Adl ve Divan-ı Mezalim uygulamalarıyla vatandaşların kamu görevlileri hakkındaki şikayetlerini dinler ve karar verirdi. Gazneli döneminde Sultan Mahmut, oğlu Mesud'u bir tüccarın şikayeti üzerine yargılanmak üzerine "kadı"ya göndermiştir (Nizamülmülk, 1981:121). Divan-ı Mezalim daha sonra Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Kurumun yargısal işlevlerinin yanı sıra idarenin denetlenmesi, kamu görevlilerinin yaptıkları yolsuzluklar, haksızlıklar ve usulsüzlükleri denetleme şeklinde gerçekleştirilmiştir (Akyüz, 1995:17). Divan-ı Mezalim, bu yönüyle halkın kamu bürokrasisinin denetimine katılabildiğini göstermektedir.

Klasik Demokratik Sistemin Yetersizliği

Weber'in bürokrasiye yaklaşımında bürokrasinin rolü, siyasi üstlerine karşı ikincil durumda olması gerektiğidir. Weber, bürokrasinin siyasilerin gücüne nüfuz edip devleti yönetmeye kalkışması tehlikesine vurgu yapmıştır. Bürokrasinin uzmanlık, daimilik ve gizlilik gibi özellikleri siyasiler karşısında güç sağlar. Öte yandan bürokrasiler, siyasi üstlerine itaat etmemeyi seçtiğinde onları bundan alıkoyacak herhangi bir güç yoktur (Etzioni-Halevy, 1983:33).

Liberal demokratik sistemlerde en önemli iki konu "hukuk devleti" anlayışının egemenliği ve "yönetimin sınırlandırılması" ilkeleridir (Balcı, 2005:324). Bürokrasinin ise siyasal sisteme tamamen hizmet etme rolünde olması gerekir. Bürokrasi bir anlamda resmi görevlerin yönetimi olduğu için, halkın yönetimi olan demokrasi ile bağdaşmaz yapıdadır. Bu sebeple demokratik rejimlerde devletin bürokrasiyi kontrol mekanizmalarıyla donanmış olması gerekir. Öte yandan bürokrasinin uzmanlaşmanın otorite kaynağı olması, hiyerarşiye dayanması ve gayrışahsilik gibi özellikleri, demokrasinin eşitlik, katılımcılık ve bireyselcilik gibi ilkeleriyle çatışmaktadır. Klasik demokrasi anlayışında bürokrasinin denetimi siyasal kurumlara ve siyasetçilere bırakılmıştır. Ancak gittikçe güçlenen ve karmaşıklaşan bir bürokrasiyi parlamento ve siyasetçilerin kontrol etmeleri zorlaşmaktadır.

Demokratik modern toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için bürokrasi gereklidir. Kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde bürokrasinin demokrasi açısından sorunlar yaratma olasılıkları her zaman söz konusudur. Ancak demokratik toplumlarda bürokratik kuralların yeterince belirlenememesi, açık olmaması ve bazı durumlarda çelişkili ve tartışmalı olması gibi sebeplerle sorunlar çıkmaktadır. Bürokrasi artan bir şekilde daha da bağımsız ve güçlü hale gelmektedir. Bürokrasi, sahip olduğu uzmanlık tekeli, gizlilik ve bilgi saklama yoluyla farkına varmadan siyasetçilerin de denetiminden kaçabilmektedir (Etzioni-Halevi, 1983:88).

Modern toplumlarda artan gereksinimlerle doğru orantılı olarak bürokrasi de büyümekte ve gücünü arttırmaktadır. İnsanlar gittikçe daha fazla devletin kaynak dağıtımına, mal ve hizmet sunumuna bağlı olarak yaşamını sürdürmektedir. Kamu bürokrasileri, bireyin en gündelik yaşam detaylarına kadar nüfuz etmektedir. Öte yandan bürokrasinin görevini daha iyi yapabilmesi için gittikçe daha fazla takdir yetkisi, düzenleme yetkisi ve ceza verme yetkisi kazanmaktadır. Yine etkinlik, verimlilik ve dış baskılardan korunması amacıyla özerk bürokratik yapılar (Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar) gittikçe yaygınlaşmaktadır. Burada sorun bürokrasinin güçlenmesi değil, bu gücün demokratik yönetim aleyhine kullanılmasıdır.

Kamu bürokrasilerinin halka karşı duyarlı olmasını sağlamak önemli sorun alanlarından biridir. Demokrasilerde yöneticilerin halkın genel isteklerine uygun ve seçilmiş siyasetçilere bağlı çalışması beklenmekte ancak aynı zamanda da tarafsız olması beklenmektedir. Bir yandan kendi işlemlerinden sorumlu olduğu söylenirken, öte yandan bakanlık gözetimine tabii olmakta ve siyasilerin belirlediği politikalara hem katılıp, hem de uygulaması istenmektedir. Bu gibi gerçekler, bürokrasinin denetimi bakımından açmazlar ve ikilemler doğurmaktadır.

Kamu Yönetiminin Denetlenmesinde Vatandaş Katılımı

Kamu hizmetlerinin varlık nedeni kamu yararıdır. Günümüzde kamu yönetimine dair klasik yaklaşımlar büyük ölçüde değişmiş ve yerine "çağdaş yaklaşımlar" veya "postmodern kamu yönetimi yaklaşımları" benimsenmiştir. Bunlardan bir kısmı "artışçı (inkrementalist)", gelişme sağlayıcı veya eski yaklaşımların eksiklerini tamamlayıcı yaklaşımlar olsa da çoğu, içine girdiğimiz bilgi teknolojileri çağının getirdiği ve daha önceki dönemde olmayan yeni siyasi, sosyal, teknolojik olguları karşılayan yaklaşımlardır. Çağımız toplumu artık sanayi toplumu değil; bilgi toplumudur. Bilgi toplumunun yapısı, bileşimi, işleyişi, değerleri, talepleri, gereksinimleri hatta toplumsal tabakaları dahi kendinden önceki sanayi toplumundan farklıdır.

Örneğin " kaos veya karmaşıklık teorisi" bunlardan biridir. Modern (sanayi) çağı toplumunda kamu yönetimi teorileri Newtoncu paradigma ile yönetim süreçlerini açıklamıştır (Bayramoğlu, 2016:51). Halbuki içine bulunduğumuz bilgi çağında toplumların yapısı ve işleyişi değişmiş ve öncesiyle kıyaslanmayacak kadar karmaşıklaşmıştır. Dolayısıyla yönetim süreçleri da karmaşıklaşmış; pozitivist doğrusal yaklaşımlar yetersiz ve işlevsiz kalmıştır. Neticede bu karmaşık yapıların yönetilebilmesi için karmaşıklık yönetimi teorileri geliştirilmek zorunda kalınmıştır. Diğer bilim alanlarından yararlanılmış; hatta kuantum teorilerinden de yararlanılmıştır (Garmston ve Wellman, 1995:7). Günümüz toplumlarındaki değişim çok kısa sürede o derece hızlı ve kökten olmaktadır ki, sanayi döneminin nispeten istikrarlı işleyişinde ve tedrici değişim hızına göre adeta bir kriz görüntüsü vermektedir (Çıraklı, Dalkılıç ve Hacıhasanoğlu, 2017:330). Bu yüzden kamu yönetimleri devamlı süregiden kriz yönetimi becerilerini edinmek zorunda kalmıştır (Bozkurt ve Akdeniz,2014: 96; Demirtaş, 2000:353).

Klasik temsili demokrasilerde vatandaş katılımı da postmodern çağın demokrasi gereklerinin gerisinde kalmıştır. Vatandaşların belirli periyodlarda dört veya beş yılda bir yapılan seçimlerde sadece oy kullanarak siyasete katılma ve idarenin dolaylı olarak denetlemesinin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır (Kocaoğlu,2017:123).

Vatandaş Katılımı

İçinde bulunduğumuz bilgi çağında toplumların diğer boyutlarında olduğu gibi kamu yönetiminde de önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Karar alma süreçleri, kamu bürokrasilerinin yapısı ve işleyişi karmaşıklaşmış, bürokrasinin sunduğu hizmetler hem nicelik olarak hem de çeşit olarak artmıştır. Öte yandan vatandaşlar kamu yararı ile ilgili sorunlar hakkında nelerin tartışıldığı ve nelere karar verildiğiyle ilgili çok az bilgiye ulaşabilmektedir. Günümüzde artık kamu idareleri kamusal mal ve hizmet sunumunda izlediği yöntemlerde değişikliklere gitmeye; halka yakınlaşma düşüncesini benimsemeye başlamıştır (Coenwell ve Goventa, 2001: 32).

Vatandaş Katılımı Türleri

Vatandaş katılımının biçimleri ve uygulamaları, idarelere tavsiyelerde bulunmak ve görüş bildirmekten, karar alma süreçlerinde oturumlara katılmaya kadar çeşitli türlerde olabilir. İdari otoritelerin yaptığı toplantılara katılmanın yanında bireyler bütçe görüşmeleri ve diğer yasama oturumlarına da katılabilir, girişimde bulunabilir, danışma kurullarında görev alabilir, özel gündemli gruplar oluşturabilir, anket ve saha araştırmalarına katılabilir ve bazı durumlarda kamunun desteklediği idari kurullarda üye olarak görev alabilir. Ayrıca bazı sosyal hizmetlerin sunumunda katılımcı olarak görev alabilir (işsizlere beceri kazandırma hizmetleri, temizlik, eğitim, adli danışma hizmetleri vb gibi) . Vatandaşların bu tür sivil hizmetlere katılımı dolaylı da olsa katılımcılık kavramıyla yakından ilgilidir. Bu türden aktif katılım faaliyetleri, kamusal hizmetlerinin geliştirilmesi ve yerel toplulukların kendi menfaatlerini geliştirmesinde oldukça güncel girişimlerdir.

Vatandaş katılımcılığı bazı belirli amaçlarla olabilir: 1- vatandaşlara bilgi temin etmek, 2- vatandaşlardan veya vatandaşlar hakkında bilgi edinmek, 3- kamusal karar alma süreçleri, programlarını projelerini ve hizmetleri geliştirmek, 4- yürütme faaliyetlerinin kamuoyunca benimsenmesini sağlamak, 5- siyasal destek sağlamak ve kamusal kaynak tahsisi sağlamak, 6- kişi ve azınlık gruplarının haklarını korumak ve 7- zor kamu politikalarından kaçınmak veya geciktirmek. Bu amaçların bazıları birbiriyle uyumlu olmasa da, tümü vatandaşların yönetime karşı yabancılamasını azaltmayı amaçlamaktadır. Vatandaş katılımı aynı zamanda kamu görevlilerinin hesap verebilirliğinin sağlanmasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Bu amaçlar internet tabanlı bilişim teknolojileri yardımıyla geliştirilebilir.

Bilişim Teknolojilerinin Denetimi Çeşitlendirmesi ve Güçlendirmesi: E-Katılım

Vatandaş katılımı, katılımcılık gibi kavramlarla anılan ve demokrasi çerçevesini postmodern çağın gereklerine uygun olarak genişleten yaklaşım, katılımı "vatandaşlara yönetsel kararlara, planlara veya uygulama süreçlerine müdahil olabileceği imkanlar sağlanması" olarak tanımlamaktadır (Karkın, 2012:44). Vatandaş katılımının yerel bilgi ve deneyimlerin kamu politikaları sürecine dahil edilmesi, şeffaflık, hesap verebilirlik ve adaletin geliştirilmesi gibi bazı katkıları söz konusudur.

Bilgi teknolojileri kaynaklı gelişmeler, sosyal, siyasi ve yönetsel dönüşümleri hızlandırmakta ve etkilemektedir. Vatandaş katılımı da bilgi teknolojileri çerçevesinde gelişen yeni araç, uygulama ve teknolojiler vasıtasıyla gittikçe kolaylaşmakta ve yeni katılım imkanları sunmaktadır.

İçinde bulunduğumuz postmodern çağ, siyaset, demokrasi ve kamu yönetimi süreçlerini de değişime uğratmıştır. Yeni yaklaşımlardan olan yönetişim ve vatandaş katılımcılığı anlayışı, geleneksel demokrasi anlayışını genişlemeye zorlamış; siyasi süreçler, kamu politikaları, kamu yönetimi, kamu hizmetlerinin kalitesi ve kamu personelinin performans denetimi alanlarında vatandaşların aktif katılımlarına imkan sağlamıştır. Ancak bireylerin siyasi ve yönetsel süreçlere aktif katılım imkanlarını konu edinen vatandaş katılımcılığı, e-katılım ve dijital vatandaşlık literatürü incelendiğinde, e-katılım kavramının tanımları, siyasal katılım, elektronik oylama, elektronik başvuru, kamu politikası süreçlerine katılım, siyasete aktif olarak katılamayan vatandaşların cesaretlendirilmesi gibi konuları kapsamaktadır (Banjiac, 2017:74; ELLA, 2013; Karkın, 2012; Aichholzer ve Allhutter, 2009; Karkın ve Çalhan, 2010; Aström vd,2013; Islam, 2013; Sonntagbauer ve Sonntagbauer, 2014; Tundjungsarivd, 2011).

Ancak vatandaş katılımcılığı ve bilişim teknolojilerinin katkısıyla e-katılımcılık, siyasal süreçlere katılımdan daha fazlasını sağlamaktadır. Sadece siyasi süreçler değil; aynı zamanda kamu yönetimi süreçlerine katılımı, kamu hizmetlerinin denetlenmesini, kamu yönetiminde toplam kalite anlayışının desteklenmesini ve kamu personelinin performans denetimi alanlarında da vatandaşların etkin bir aktör olarak katılımına imkan sağlamaktadır.

Toplam Kalite süreçlerinde müşteri-vatandaş memnuniyeti öncelikli konu olduğundan kamu hizmetlerinin kalitesinin vatandaşlar tarafından değerlendirilmesinin önemi daha da anlamlıdır. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve siyasi iktidarlarının da artık hizmet kalitesi açısından vatandaş görüşlerine önem verme istekliliğinin artmasıyla bu doğrultuda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Türkiye'de uygulanan CİMER, BİMER, Alo sağlık, Alo MEB, kamu kurumlarının email iletişim adresleri, vatandaşların bilgi edinme ve şikayet etmelerine imkan sağlama amacıyla uygulanmaya başlansa da, süreç içinde vatandaşların kamu hizmetleri alırken karşılaştıkları ve yaşadıkları sorunları yönetime bildirme yönünde oldukça yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki, vatandaşlar karşılaştıkları sorunları, uğradıkları kötü davranışları da bildirmeye başlamışlardır. Bu durum ise kamu hizmetlerinin kalitesinin arttırılması, yaşanan aksaklık ve sorunları tespit etme konusunda siyasi iktidarlara çok büyük fırsatlar sunmaktadır.

Vatandaşların kamu binalarına gittiklerinde aldıkları hizmeti değerlendirmeleri için kamu binalarına konulan değerlendirme cihazları, hizmet sırası beklemek amacıyla aldıkları sıra numaralarıyla hizmet kalitesi hakkında değerlendirme yapmak amacıyla oluşturulmuş web sitelerinde yaptıkları değerlendirmeler, cep telefonu mesaj uygulamaları vb teknolojik yöntemlerle yaptıkları değerlendirme ve oylamalar, siyasi iktidarların kamu yönetiminde toplam kalitenin yönetiminin geliştirilmesi bakımından doğrudan vatandaşlardan detaylı bilgi ve yorumlar elde etmesine, bu verilerin elektronik ortamda kolayca anlamlandırılacak istatistiksel verilere dönüştürülmesine, karşılaştırmalar yapılmasına ayrıca kamu hizmetini sunan ilgili birim, şube ve personelin performansı hakkında detaylı ve somut veriler elde edilmesine imkan sağlamaktadır.

Vatandaş katılımında bilişim teknolojileri, kamu personelinin performans denetiminde de özellikle hizmeti sunan banko görevlilerinin hizmet sunumu sürecinde tutum, davranış, iletişim, nezaket, yardımcı olma, hizmeti etkin ve verimli sunma vb gibi detaylı bir şekilde değerlendirme imkanı sunmaktadır. İlgili hizmet binasına gelen vatandaş, sıra numarası alırken vatandaşlık numarasını girebilmekte, alacağı hizmeti sıra numarası alacağı numeratör terminalde belirtebilmekte, sırası geldiğinde ilgili hizmet numarası ile hizmeti sunan görevlinin login kaydı ile eşleşmektedir. Bu süreçte vatandaşlar ilgili personelin hizmet sunum performansını, tutum ve davranış, ilgililik, nezaket, vb kriterler ile bu amaçla oluşturulmuş web sitelerinde değerlendirme imkanına sahip olmaktadır. Bu teknolojik imkan, kamu personelinin kişisel ölçekte ve her gerçekleştirilen hizmet aşamasında, hizmet sunduğu vatandaş tarafından sağlanan verilerle değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu şekilde elde edilen güvenilir ve somu veriler, kişisel ölçekte personel, ilgili hizmet birimi ve birimler arasında mukayeseli performans denetimini mümkün kılmaktadır (Vashkontrol, 2019).

Toplam kalite yönetimi tüm örgütlerde mal ve hizmetlerin sürekli olarak iyileştirilmesini ve böylece müşteri-vatandaş memnuniyetinin gerçekleştirilmesini hedefleyen bir yönetim anlayışıdır. Toplam kalite yönetiminde nihai amaç, ürün ve hizmet kalitesini iyileştirmektir. Bu amaca ulaşmak ise örgütteki en başta insan kalitesi olmak üzere, sistem kalitesi, süreç kalitesi iş kalitesi vb unsurların gerçekleşmesi ile mümkündür (Aktan, 20192).

Kamu hizmetlerinin denetimine yönelik bilişim teknoloji uygulamaları vasıtasıyla vatandaşların aldıkları hizmete dair tatmin, memnuniyet düzeyini, hizmetin sunulduğu kamu idaresinin mekansal uygunluğu, rahatlığı ve konforu gibi detaylar da değerlendirme yapan vatandaşlardan temin edilebilmektedir. Rusya'da "vashcontrol.ru" sitesi, vatandaşların aldıkları kamu hizmetinin kalitesini, memnuniyet düzeyini, kamu görevlilerinin davranışlarını detaylı olarak değerlendirebilmelerine imkan sağlayan değerlendirme anketleri ve formları, cep telefonundan kısa mesaj uygulaması, kamu dairelerinde hizmet kalitesini değerlendirmek amacıyla terminaller oluşturmuştur (Vashcontrol.ru, 2019).

Öte yandan kamu hizmetlerinin denetlenmesinde hizmet alan vatandaşların değerlendirmeleri, kamu personelinin performans değerlendirmesi amacına yönelik olarak da detaylı veriler sağlamaktadır. Vatandaşların hizmet sırası numaralarıyla aldıkları hizmetler, o hizmeti

veren personeli tanımlayan log verileriyle eşleşmektedir. Hizmet numarası belirtilerek hizmet birimlerindeki değerlendirme terminalleri, kısa mesaj ve vashkontrol sitesinde yapılan değerlendirmeler, o hizmeti sunan kamu görevlisinin performansına dair detaylı bilgiler verebilmektedir. Yine bilgisayar vasıtasıyla sunulan hizmetlerin süresi, personelin belirli zaman periyodunda ne kadar işlem yaptığı gibi performansa dair veriler mukayeseli çalışma yapmayı sağlayacak şekilde elde edilebilmektedir. Bu şekilde, hem personel, hem de hizmet biriminin performansı hakkında doğrudan hizmeti alan vatandaşlardan veri sağlanması mümkün olabilmektedir.

Bilişim teknolojilerinin güçlendirici kapasitesi daha önceki dönemlerde internet ve bilgisayarın yaygınlaşma aşamalarında bilgisayar kullanımı ve internet erişimi olmayanların katılımcılık düzeylerinde adaletsizliğe yol açarken, günümüzde ise durum tersine dönmüş, görülmeyen ve sesini duyuramayan marjinalleşmiş bireyler ve toplum gruplarının katılımına imkan sağlamıştır. Böylelikle bilişim teknolojileri, halihazırda toplum içinde hep var olan ancak, kamusal karar alma süreçlerinde sesi duyulamayan farklı kanaatlerin ortaya çıkmasını sağlayarak toplumda çeşitliliğe imkan sağlamaktadır. Bu durum kısmen bilişim teknolojilerinin merkezi idarede toplanmış gücün dağıtılmasını kolaylaştırması ve idarenin siyasi ve sosyal kontrol altına alınmasını sağlamaktadır.

Tüm dünyada gözlendiği gibi, bürokratik kuruluşlar, sivil toplumların alternatif seslerin ortaya çıkmasına imkan sağlanmasıyla, bilgi kaynakları üzerindeki tekel güçlerini ve toplumu kontrol etme imkanlarını kaybetmektedirler. Bilişim teknolojileri ve özellikle internet, daha önce katılım haklarından mahrum edilmiş olan vatandaşlar, aktivistler ve sivil toplum kuruluşlarına yeni kamusal alanlar sağlaması bakımından büyük avantajlar sağlamaktadır. Ortak kamusal tartışma ve ifade etme alanlarının gelişmesi gibi internet ve bilişim teknolojileri bu sınırsız sayıda yeni tartışma ve ifade etme kamusal alanların -veya karşıt kamusal alanlar- ortaya çıkmasına imkan sağlıyor. İnternetin devamlı olarak gelişmesi, sofistike ağlar ve iletişim sistemleriyle blog oluşumlarını teşvik etmektedir. Bu çoklu alanlar sağladıkları belge, rapor, eleştiri, basın bültenleri alternatif dergi ve gazete, video, ses kayıtları sohbet grupları ve diğer ilgili siteler gibi yollarla imkanlarla, 19. ve 20. yüzyıldaki muhalif sivil örgütlenmelerden çok daha fazla kanaat, görüş ve opsiyon sunmaktadır.

Öte yandan bilgi teknolojileri vatandaşların herhangi bir örgüt veya gruba dahil olmadan da yönetişim süreçlerine katılabilmesine; görüş, talep, eleştiri ve şikayetlerini yönetime duyurabilmesine imkan sağlamaktadır. Dijital vatandaşlık bilgi iletişim teknolojilerini kullanabilen, web ortamında alışveriş, ticaret, sosyal iletişimde bulunma ve e-devlet uygulamalarını kullanma becerilerine sahip olan bireyleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bir başka deyişle bireyin sosyal, toplumsal ve siyasi faaliyetleri için teknolojiyi kullanmasıdır (Vizenor, 2013:26).

Bilişim teknolojileri kullanımı ile politika yapımı ve karar verme süreçlerine vatandaşların katılımının artması ve uygulamaların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi söz konusudur. Demokratik karar alma süreçlerinde bilişim teknolojilerinin uygulanması bazı kapsayıcı hedefleri temel almaktadır (OECD, 2003:33). Bunlar;

- Vatandaşların daha geniş katılımın desteklemesini mümkün kılacak çeşitli teknik ve iletişim becerilerini geliştirerek geniş kitlelere ulaşma,
- Katılımı daha bilinçli kılmak için hedef kitleye hem daha erişilebilir hem de daha anlaşılabilir şekilde bilgi verme,
- Kapsamlı istişare ortamı sağlama amacıyla çevrimiçi müzakereci tartışmaları destekleme,
- Siyasa yapım sürecine destek olması ve siyasa geliştirmeye yönelik katılımcılığa imkan sağlanması,

- Siyasa yapım sürecinde açıklık ve şeffaflığı sağlamak için vatandaşlara uygun geribildirimlerin sağlanması,
- Sürekli gelişim için izleme ve değerlendirme süreçlerinin oluşturulmasıdır.

OECD'nin derlediği bu çerçeve hedefler, vatandaşların bilişim teknolojileri yardımıyla ihtiyaçlarını, beklentilerini, görüş ve düşüncelerini ifade edebilecekleri ve bu isteklerine yanıt verebilecek bir yönetim anlayışını işaret etmektedir (Gündoğdu, 2015:1917).

Dünyada E-Katılım Örnekleri

E-katılım uygulamalarının benimsenmesinde ülkelerin demokrasi düzeyleri, gelişmişlik düzeyleri ve katılımcı demokrasiyi inşa etme istekleri etkili olmaktadır. E-katılım uygulamaları tüm dünyada artmakla birlikte bazı ülkelerde oldukça gelişmiş, bazılarında ise henüz başlangıç aşamasındadır.

Tablo 1. Birleşmiş Milletler E-Katılım Endeksi ilk 10 Ülke ve Türkiye

Ülke	E-Katılım Endeksi 2014	E-Katılım Endeksi 2018	2014 Ülke Sıralaması	2018 Ülke Sıralaması
Hollanda	1.0000	0.9888	1	4
Güney Kore	1.0000	1.0000	1	1
Kazakistan	0.7647	0.8371	22	42
Singapur	0.9020	0.9663	10	13
İngiltere	0.9608	0.9831	4	5
ABD	0.9216	0.9831	9	5
İsrail	0.8627	0.8315	12	43
Avustralya	0.9412	0.9831	7	5
Estonya	0.7647	0.9101	22	27
Almanya	0.74059	0.9213	24	23
Türkiye	0.4902	0.8596	65	37

(Unpan, 2018)

Birleşmiş Milletler'in e-katılım endeksine göre gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler ilk sıralarda yer almakta ve e-katılımcılık açısından önemli gelişmeler sağlamış görünmektedir. Türkiye 2014 yılında 65. Sıradan 2018 yılında 37. Sıraya ilerlemiştir. Önemli bir ilerleme gözlenmekle birlikte, Türkiye'deki e-katılım düzeyinin gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça geri kaldığını söylemek mümkündür.

Bilişim teknolojilerinin siyasi ve yönetsel katılımda kullanımı, çeşitli katılım uygulamalarının geliştirilmesine imkan sağlamaktadır. Farklı ülkelerdeki e-katılım uygulama örnekleri dünyada gelinen seviyeyi anlamak bakımından önemlidir.

Avrupa Birliği "Your Voice in Europe"

Avrupa Birliği'ndeki "Your Voice in Europe" uygulaması katılımcı bir platform oluşturarak, Avrupalıların birlik sorunları üzerine tartışmalarını teşvik etmek ve kamuoyunun politika yapım süreçlerinde aktif rol almasını sağlamak amacı gütmektedir. Bu amaçların yanında Avrupa genelinde yönetişimin geliştirilmesi, daha iyi düzenlemelerde bulunulması ve interaktif politika yapma girişimlerini cesaretlendirme amacı da vardır (Gündoğdu, 2015:1921).

AB'deki vatandaşların kullanımına yönelik çevrimiçi bir tartışma platformu özelliği olan "Your Voice in Europe" önemli konularda karar alma süreçlerine katıda bulunmuştur. 2001 ve 2004 yıllarında AB'nin geleceği ve Avrupa Anayasası hazırlanma sürecinde Anayasa'nın hazırlanma sürecinde gerekli tartışmaların yapılabilmesine imkan sağlayan bir platform işlevi görmüştür. 2006 yılında ise Avrupa İletişim Politikası kamuoyuyla paylaşılıp "Beyaz Kitap" olarak formüle edilmiş ve yeni bir web-tabanlı tartışma bölümü hizmete sunulmuştur. Platform, suçla mücadele, tütün ürünleri, cinsiyet eşitliği, enerji politikaları, yaban hayvanlarının korunması vb pek çok siyasa hazırlanmasında tartışma işlevini sürdürmektedir (Europa, 2019).

Platform, vatandaşların AB politikaları hakkındaki görüş ve dileklerinin dikkate alınması ve ilgili makamlara gönderilip politikaları etkileme imkanı veren danışma işlevini sunmaktadır. Ayrıca vatandaşların gündeme dair meseleleri tartışabildiği ve AB liderleriyle sana ortamda çevrimiçi sohbet edebildiği ortamlar sunmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri: "We the People" Uygulaması

"Wethe People" uygulaması, vatandaşların hükümetten çözmesini istedikleri sorunlarla ilgili dilekçe verebildikleri bir e-katılım aracıdır. Uygulama sitesine eklenen dilekçe bir ay içerisinde 100.000 imzaya ulaştığında ABD Başkanı tarafından resmi cevap verilmektedir.

E-katılıma özgü bir web sitesi özelliği taşıyan "Wethe People" uygulaması vatandaşların devletten beklentilerine yanıt verilmesine destek olan sanal bir katılım aracıdır. Öte yandan bu uygulama, yeterince vatandaş katılımı sağlandığı takdirde hükümetin vatandaşlara cevap verip onların sorunlarını çözmeye yönelik bir fırsat sunmaktadır.

Singapur: "Reach" Uygulaması

Singapur'da "Reach" adı verilen e-katılım uygulaması 2006 yılında başlatılmıştır. Uygulama vatandaşların görüşlerinden haberdar olmak, vatandaşlarla iletişim kurmak ve vatandaş katılımı ve aktif yurttaşlığı destekleme amacındadır. Uygulama içinde 2006 yılında vatandaşlarla iletişim kurmak ve katılımı geliştirme amacıyla kamusal geribildirim birimi oluşturulmuştur. Bu geribildirim biriminin işlevi vatandaş ve devlet arasındai iletişimi kolaylaştırmak amacıyla çeşitli konularda aktif tartışmalar başlatarak vatandaşlara yönelik geribildirim kanallarını etkinleştirmektir. Uygulamanın sitesinde "Your Say" (Söz sizde) "Discussion Forum" (Tartışma forumu), "Blog Us" (Ağ günlüğümüz), PublicConsultations" (Halka açık istişare oturumları), "E-Poll" (Elektronik anket) ve "Quickpoll" (hızlı anket) gibi bölümler yer almaktadır. Katılımcılar "Reach Discussion Forum" bölümünde kamu yararını ilgilendiren konularda söz söyleme ve açık tartışmalar yürütme imkanına sahiptir (Gündoğdu, 2015:1923). Öte yandan kamu hizmetlerinin geliştirilmesini sağlamak için hükümet portalı aktif olarak kamusal geribildirimleri desteklendirmekte ve cesaretlendirmektedir (Ahmed, 2006:7).

Finlandiya: HARE ve Otakantaa

Finlandiya 1999 yılında *Hükümet Eylemlerinde Açıklık Kanunu* ile bilişim çağında açıklık ve demokratik ilkelerin anahtar değerler ve ilkeler olduğunu vurgulayan bir düzenleme gerçekleştirdi. Son on yılda açıklık ve vatandaş katılımcılığı oldukça geliştirildi. Bu doğrultuda 1999 yılında Hükümet Projeleri Listesi (HARE) ve 2000 yılında Otakantaa.fi web sitesi hükümet tasarılarının

kamuoyunda tartışılmasını sağlamak amacıyla kuruldu. 2000-2005 yılları arasında "HearCitizens" (vatandaşa kulak ver) projesi, 2003-2007 yılları arasında *Vatandaş Katılımı Politika Programı* ve 2007yılında başlatılıp hala devam eden "Democracy Network" (demokrasi ağı) uygulamaları gerçekleştirildi.

www.demoratia.fi isimli hükümet portalı, vatandaşların ulusal ve yerel yönetimlere dair değerlendirme yapmalarına imkan veren uygulamalar içermektedir. Bunlar içinde önemli bir uygulama, belli bir zaman dilimi içinde 50.000 imza toplandığında, parlamentoda yasa önerme hakkının tanınmasıdır (UN, 2018:118).

2005 yılında ise Finlandiya'da engelliler ve bilişim teknolojilerini kullanamayanlara yardım etmeyi hedeleyen bir program başlatıldı. Program, dijital hizmetleri kullanmakta yardıma gereksinim duyan kişilere destek sağlamaktadır. Aynı zamanda 20 sivil toplum kuruluşunun temsilcilerinden oluşan "Gündelik yaşamın dijitalleşmesi" isminde bir Danışma Kurulu oluşturuldu. Kurul, kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi sürecinde hizmet kullanıcılarının farklı ihtiyaçlarını dikkate almaktadır.

Brezilya'da E-Katılım ve Hizmet kalitesini Değerlendirme

2000'lı yıllarda Brezilya'da Dijital Yönetişim Stratejisinin üçüncü ekseni, sosyal katılımı hedeflemektedir. Bu doğrultuda kamu politikaları döngüsünde işbirliğini geliştirmek, dijital kamu hizmetlerinin oluşturulması ve geliştirilmesi süreçlerinde sosyal katılımı ve işbirliğini ilerletmek ve devlet ile vatandaşlar arasında karşılıklı etkileşimi geliştirmek hedefler arasında sayılmıştır. 2014 yılında Devlet Başkanlığı Kararı ile Ulusal Sosyal Katılımcılık Politikası açıklandı ve Ulusal Katılımcılık Sosyal Sistemi oluşturuldu. Sistemin sosyal katılımcılık platformu "Participa.br" vasıtasıyla ücretsiz yazılımlar, iletişim araçları,tartışma forumları, sohbet odaları, videolar, haritalar, katılım parkurları ve diğer çevrimiçi sosyal danışma araçları oluşturuldu Participa.br (www.participa.br) oluşturulmasından günümüze kadar 200'den fazla katılımcı süreç ve 30'dan fazla kamu poltikası istişaresine ev sahipliği yaptı.

Brezilya'da kamu hizmeti alanların aldıkları hizmeti ve kurumu değerlendirme imkanı Ombudsman kurumu vasıtasıyla sağlanmıştır. Brezilya Ombudsmanına kamu yönetimine kullanıcı katılımının desteklenmesi, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasının izlenmesi, kamu hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunma, kullanıcı haklarının korunması ve geliştirilmesine destek sağlama, kamu hizmetleri ile ilgili görüş ve eleştirileri toplama, analiz etme ve yanıtlama ve yıllık rapor hazırlama gibi görevler verilmiştir (Soares, 2017).

Hindistan: Jansamvaad

Jansamvaad, yerel yönetimlerin hizmet düzeyi performanslarını değerlendirmek ve halka karşı birimleri sorumlu kılmak amacıyla oluşturulmuştur. Uygulama bu hedefini, hizmet alan vatandaşları doğrudan arayarak, vatandaş dönütlerini toplayarak gerçekleştirmektedir. Bu uygulamanın üç temel amacı vardır: 1- vatandaşların hizmet süreçleri hakkındaki algılarını anlamak ve vatandaşlarının (sosyal haklar) menfaatlerinin farkına varmasını sağlamak, 2- gereksiz süreçleri çıkarıp elemek, 3- hizmet sunumunda sosyo-ekonomik ve coğrafi eşitsizlikleri tespit etmek.

Jansamvaad sosyal faydaların dağıtımında kamu görevlilerinin denetlenebilmesini sağlayan benzersiz özelliklere sahiptir (Jansamvaad, 2019):

1. Household kartı: Kart, kayıtlı olan tüm aile bireylerinin aile mi, yoksa bekar mı olduğunu telefon numaralarını, demografik ve adres bilgilerini içerir.
2. Hizmet anketleri: vatandaş düzeyinde sosyal fayda ile ilgili olarak kart sahibi vatandaşlar aranır ve anket soruları ile hizmete dair bilgi değerlendirme alınır.
3. Geri bildirimleri alacak vatandaşların belirli şikayetlerinin kaydedildiği bir şikayet portalı

4. Hizmet süreçlerinin düzeltilmesi ve hizmet sunumunun iyileştirilmesi için uygulanabilir raporlar oluşturmak için görselleştirme duyarlılık analizi.
5. Regresyon analizi ve veri madenciliği da dahil olmak üzere bigdata tekniklerinden oluşan bir içgörü oluşturma mekanizması.

Bilgi İletişim Teknolojilerinin Vatandaş Katılımcılığına Etkisi

Günümüz toplumlarının ulaştığı gelişmişlik ve karmaşıklık seviyesi, demokrasinin tanımını da geliştirmeye zorlamıştır. Günümüz toplumlarının demokrasi düzeyi artık katılımcı demokrasi düzeyinde olmak zorundadır. Klasik temsili demokrasi anlayışında kısıtlı ve pasif vatandaş katılımında ısrar eden demokratik rejimler, çeşitli zorluklar ve istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmaktadır (Callahan, 2007:1180). Katılımcı demokrasi, yönetim süreçlerine doğrudan dahil olan daha aktivist bir vatandaşlık öngörmektedir. Katılımcı demokraside halkın karar verme ve diğer yönetim süreçlerine katılımı beklenir ve teşvik edilir.

İnternet, yeterli teknolojik düzeye ulaşmış toplumlarda kitle iletimini kolaylaştıran yeni bir fenomendir. Diğer kitle iletişim araçlarından farklı olarak internet yeni karşılıklı iletişim ve siyasi katılımcılık biçimlerini kolaylaştırır, vatandaşlarla kamu görevlileri arasındaki etkileşimi destekler ve güncel siyasi sorunların tartışılabilmesi için zengin bir forum sağlar. Kamu yönetiminde e-devlet uygulamaları siyasi meseleler hakkında anlamlı tepkilerin ortaya çıkmasını sağlayacak, vatandaşlar ve siyasilerin müzakereci demokrasi ortamına aktif katılımını sağlayacak bir kuruma dönüşme potansiyeline sahiptir (Milakoviç, 2010:2). Bilgi iletişim teknolojileri tüm dünyada kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı giderek daha fazla etkilemektedir. Merkezi ve yerel yönetimler hem vatandaşlara bilgi ulaştırmak, hem de halkın görüşlerini almak için internet uygulamaları oluşturmaktadır.

İlginç bir durum olarak bilgi iletişim teknolojilerinin kamu yönetiminde yaygınlaşmaya başladığı ilk dönemlerde internet erişimi ve teknoloji kullanma yeteneği olmayan toplum kesimlerinin siyasete ve kamu yönetimine seslerini duyurmaları bakımından olumsuzlukları vurgulanmaktaydı. "dijital uçurum" veya "dijital bölünme" olarak tanımlanan kavram, internet erişimi ve teknoloji kullanımı olmayanların yönetim tarafından ihmal edilmesi ve seslerini duyuramamaları endişesini vurguluyordu (Kalaycı, 2013:145). Ancak artık günümüzde daha önce görünmez olan, fark edilmeyen, marjinalleştirilmiş bireyler ve grupların da bilişim teknolojilerinin güçlendirici yeteneğiyle, duyulabilir ve görülebilir olmasına imkan sağladığı gözlenmektedir. Böylelikle bilişim teknolojileri toplumdaki farklılıkların, daha önceden de var olan ancak, kamu politikası süreçlerinde seslerini duyuramayan kesimlerin de yönetim süreçlerine katılabilmelerine ve seslerini duyurabilmelerine imkan sağlamaktadır (Milakoviç, 2010:3).

Bilişim teknolojileri vasıtasıyla tek başına şikayet veya talepte bulunan bireylerin yönetim süreçlerinde anlam kazanması ve sesini duyurması birkaç şekilde gerçekleşmektedir. İlkin, bir bireyin herhangi bir kamu idaresi hakkında şikayet etmesi söz konusu olduğunda vatandaşların bilgi edinme ve şikayette bulunmaları amacıyla düzenlenmiş CİMER, Alo150, Alo Maliye vb gibi elektronik iletişim kanalları vasıtasıyla iletişimi mümkündür. Örneğin CİMER'e başvuruda bulunulduğunda, hangi kurum hakkında müracaatta bulunulduğu, talep mi, bilgi edinme mi veya şikayette mi bulunulacağı seçilen tercihler şeklinde belirlenmektedir. Birbirinden bağımsız bireysel şikayetlerin bir kamu kurumuna yönelik artış göstermesi, bilişim programlarının sağladığı imkanlar sayesinde anında istatistiksel verilere dönüştürülüp, karar vericiler tarafından görülebilmektedir. Tek tek bireysel şikayetler, herhangi bir işlem yapmaya gerek kalmadan anlamlı istatistiksel değerlere ulaştığında, karar vericiler veya siyasiler de hemen harekete geçme imkanına sahip olmaktadır.

Bilişim teknolojileri yönetimin vatandaş katılımını etkin olarak kullanmasında bir başka imkan sunmaktadır. Örneğin yönetimin CİMER gibi bilgi edinme ve denetlemesi amacıyla bir bireyin kullanması son derece kolaydır. Uygulama vatandaşın herhangi bir kurum hakkında şikayette

bulunabilmesini sağlarken, şikayetin ilgili kuruma gönderileceği, ardından gelen yanıtın veya çözümün vatandaşa gönderileceği şekilde düzenlenmiştir. Şikayette bulunulan kamu kurumu, Cumhurbaşkanlığı vasıtasıyla gelen bu şikayete cevap verirken, son derece dikkatli olmak durumundadır. Gelen yanıt vatandaşa iletilir. Vatandaşın şikayeti çözümlendiyse, süreç sonuçlanır. Ancak şikayette bulunan vatandaş, gelen cevaptan tatmin olmaz, yanlış veya eksik bilgi verildiğini düşünür ise yine CİMER vasıtasıyla şikayetine çözüm bulamadığına dair itirazda bulunur. Bu aşamadan sonra vatandaş ile ilgili kurum arasındaki ihtilafa yürütme makamı müdahil olur. Sorun derinlemesine araştırılır. Kamu idareleri CİMER vasıtasıyla otomatik olarak kendilerine yönlendirilen şikayetleri yanıtsız bırakmaktan, baştan savma veya gerçeğe aykırı cevap vermekten çekinir. Çünkü CİMER vasıtasıyla gelen şikayet ve bilgi edinme talepleri dolaylı olarak vatandaştan kaynaklansa da, hesap soran, bilgi isteyen muhatap, siyasi amir olan Cumhurbaşkanlığı, yani yürütme organıdır.

Bilişim teknolojilerinin örgütlenmemiş ve bir gruba katılmamış yalnız bireylerin sesini duyurmalarına imkan sağlayan bir diğer ortam ise sosyal medyadır. İnternet ortamında çeşitli ilgi alanları ve konularda çok sayıda forum ve benzeri uygulamalar, Twitter, Facebook gibi sosyal iletim ve paylaşım sitelerinde bireyler kendileriyle ilgili talepleri veya şikayetleri seslendirirler. Bu konularda tartışma forumlarında başlıklar açabilirler. Eğer o konuda çok fazla şikayetçi olan veya talep eden var ise, ilgili başlık forumda devamlı olarak en üst sıralarda kalır. Başlık konusunun forumda ilgi görmesi, geleneksel medyanın ve halkın nabzını tutma isteğinde olan siyasi iktidarın da dikkatini çeker. Yeterli çoğunluğa ulaşmış konuları siyasi iktidar gündemine alır ve uygun politikaları geliştirmeye başlar. Böylece herhangi bir örgüt veya gruba katılmayan bireyler dahi bilişim teknolojileri sayesinde seslerini duyurabilirler.

Günümüzde siyasi iktidarlar vatandaş katılımcılığına dair tutumlarını değiştirmek durumunda kalmışlardır. Bu durumun başlıca nedenleri şunlardır.

- Yönetim sürecinin karmaşıklaşması: Günümüzde toplumsal yapılar, onların işleyişi ve ilişkiler ağı öylesine karmaşıklaşmıştır ki, artık klasik demokrasilerdeki gibi belli periyotlarda sadece seçmen olarak vatandaşların katılımı yeterli gelmemektedir. Bu karmaşıklık içerisinde siyasi iktidarların toplumun taleplerini ve idaredeki aksaklıkları tespit edebilmesi de zorlaşmaktadır. Oluşturulan kamu politikalarına dair toplumdan yeterince bilgi edinmek de zordur. Politika uygulama aşamasında uygulamaların başarısını veya aksaklıkları klasik denetleme yöntemleriyle elde etmek kolay değildir.
- Bilişim teknolojilerinin katılımcılığı kolaylaştırması: Günümüzde bilişim teknolojileri vatandaşların hem siyasi kurumlara, hem de yönetsel kurumlara erişimini kolaylaştırmıştır. Öte yandan siyasi iktidarların da kamu hizmetlerine dair vatandaşlardan geri bildirim elde etmesini kolaylaştıran bilişim teknolojileri yaygınlaşmaya başlamıştır. Kamuoyunu bilgilendirme, talep ve şikayetlerin iletilmesi, internet üzerinde tartışma forumları vb gibi pek çok teknolojik uygulama, daha önce çok daha karmaşık olan geri bildirim süreçlerini oldukça basitleştirmekte ve kolaylaştırmaktadır.
- İktidarların siyasi destek ve oy isteği: Siyasi iktidarlar denetiminden sorumlu oldukları kamu hizmetlerinin gereği gibi sunulması, geliştirilmesi ve aksaklıkların giderilmesi konusunda her zaman isteklidir. Eğer vatandaşlar sunulan kamu hizmetlerinden memnun olurlarsa, bu durum siyasi partilere seçimde daha çok oy ve siyasi destek olarak dönecektir. Yine, vatandaşlar kendilerine siyasi ve dairi süreçlere katılım imkanı sağlayan siyasi partilere daha fazla yakınlık hissedecektir. Üstelik vatandaş katılımı ile daha sağlıklı politikalar belirlenmesi, kamu hizmetlerinin daha iyi denetlenmesi de mümkün olabilecektir. Böylelikle siyasi iktidarlar vatandaş katılımına imkan veren teknoloji uygulamalarını kolayca benimseme eğiliminde olurlar.

Bürokrasinin klasik, siyaset, yargı, ombudsman ve hiyerarşik denetiminden başka vatandaş denetimi İkinci Dünya Savaşından sonra ABD'de ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar vatandaşların bürokrasiyi denetlemesine imkan sağlayacak çerçeveyi oluşturan bir dizi yasa kabul edilmiştir. Bunlardan en önemlileri bürokratik kurumların yapı, işleyiş, prosedürler ve yapılan işleri halka açmaya zorunlu kılan ve vatandaşların araştırma yapmasına imkan sağlayan 1966 tarihli Bilgi Özgürlüğü Yasası (PublicLaw, 1976) ve halkın idarenin tüm karar alma süreçleri hakkında bilgi almasına imkan sağlayan ve tüm idari kurumların toplantılarının halka açık olmasını zorunlu kılan 1976 tarihli Günışığı (Sunshine) yasasıdır. Bu dönem aynı zamanda ABD'de bürokrasi ve hükümete karşı şüpheciliğin oldukça yüksek olduğu bir zamandır (Bradley, 1997:475).

Rusya'da Kamu Hizmetlerinin Denetlenmesinde Kullanılan Bilişim Teknolojileri

Rusya'da bürokratik devlet egemenliği tarihte ortaçağ geleneklerine kadar dayanmaktadır. Rusya'da Çarların atadığı ve miras olarak devredilen Boyarlar vasıtasıyla idari bir sistem oluşturuldu. Boyarlar atandıkları bölgelerde bir tür vali olarak görev yapıyorlardı. Ücretlerini merkezden değil; görev yaptıkları bölgeden topladıkları vergilerle temin ediyorlardı. Boyarlara yerel düzeyde güç tekeli verilmişti. Oldukça geniş olan bu yetkiler, idari, yargısal, iktisadi ve askeri devlet işlevlerini kapsamaktaydı. Bürokratik egemenlik Rusya'da zaman içinde daha da güçlendi (Ozernoy ve Samsonova,1995:279).

Batı'da Rusya'nın reform sürecinde demokratik hareketlerin etkili olduğuna dair bir inanç olmasına rağmen, 1991 yılından itibaren gerçekleştirilen reformların gerçekleştiricisi ve uygulayıcısı Sovyetler Birliğinden devralınan bürokrasi olmuştur. Rus siyasetçilerinin tasarladığı sivil toplum, yargısal reform ve serbest piyasa ekonomisinin gerçekleştirilmesi sürecinde bürokrasi bu vaatleri aynı zamanda kendi menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla kamuflaj olarak kullanmıştır (ДАХИН,2018) .

Sovyet döneminde bürokrasinin gücü ve egemenliği azalmamış aksine daha da pekişmiştir. Nomenklatura olarak anılan üst düzey siyasi bürokrat kesim tüm siyasi gücü elinde bulundurmuştur. 1990'ların başından itibaren Rusya'nın giriştiği köklü reform çabaları çeşitli zorluklarla karşılamıştı (ДАХИН, 2018a:). Sovyet döneminde bilgi iletişim teknolojileri bakımından çok geride kalınması da reform sürecinin önemli bir kısmında çağın gereği olan bilişim teknolojilerinin kamu yönetimine uyarlanmasını zorunlu kılmaktaydı. Reform sürecinin başlangıcında yönetişim reformunun aktörleri ise reform çabalarına katılım eksikliği, akıbet ve güven sorunları yaşamaktaydılar. Bu süreçte reformun bürokratik bir süreç olarak görülmesi, bürokratik reformlar hakkında vatandaşların bilgi edinmesini engellenme çabaları, yasama organının ilgisizliği, siyasi iktidarın gücü elinde toplama çabaları, yerel girişimlerin bastırılması, yenilikçi önerilere güvensizlik gibi olumsuzluklar karşısında, katılımcılık, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, radikal reformların gerçekleştirilmesi, karar alma süreçlerinde şeffaflık, sivil toplumla işbirliğinin gerçekleştirilmesi, liberal ekonomiye geçiş gibi reform ilkeleri gerçekleştirilmeye çalışılıyordu (Львович, 2009:190).

Bu süreçte kamu hizmetleri reformu, yönetişim reformunda önemli rol oynamıştır. Bunda kamu görevlilerinin reformun hem uygulayıcıları, hem de sujesi olmalarının rolü vardır. İlk bakıldığında Rusya'nın 1990'larda başlayan reform çabaları, 2010'lu yıllara kadar birbiri ardına girişilen başarısız reform süreçleri şeklinde, sonuç üretmeyen kısır bir döngü görünümü vermektedir (Barabashev ve Klimenko, 2017:26). Reform süreçleri aynı zamanda bürokraside yozlaşma ve eski bürokratik anlayışın yeni yönetim anlayışını anlayamaması gibi zorluklarla da uğraşmak zorundaydı.

1991 ile 1999 yılları arasında kamu hizmetleri reform sürecinde dönüşüme hazırlanma, reformların toplum tarafından anlaşılmasını sağlama, Rusya'nın ne tür kamu hizmetlerine ihtiyacı olduğunun tespiti ve örgütsel ve yöntemsel açıdan hangi düzeyde uygulamaya geçileceğinin tespit edilmesi olarak tanımlanabilir (Дахин, 2009:54-55). 2000- 2010 arası dönemde ise reformların aktif şekilde uygulanması sürecine geçildi. 2001 yılında *Kamu Hizmetleri Reformu Yaklaşı*mıyla sistematik bir çerçeveye oturtuldu (Яковлевич,2016:60). 2003 ve 2004 yılları arasında reform programının

yasal altyapısı hazırlandı. Ardından hedeflenen ana reform uygulamaları hayata geçirilmeye başlandı ve 2009 ve 2010 yıllarında hayata geçirilen reform uygulamalarında güncellemeler yapıldı. 1991 yılında itibaren başlayan reform süreci birbiriyle uyumlu ve önceden planlanmış aşamalar şeklinde gerçekleşmedi (Лившин, 2011:10). Ancak yine de reform sürecinin pek çok başarısızlıklar doğursa da, beklenen başarılar, hedeflenen sürelerde gerçekleşmese de eklektik ve karmaşık olduğunu öne sürmek çok gerçekçi bir yaklaşım değildir (Barabashev ve Klimenko, 2017:29). Reform sürecini gerçekleştirenler başarısızlıklar karşısında yılmamış, umulan zamanda beklenen başarılar elde edilmese de 2010 yılından itibaren meyvelerini vermeye başlamıştır. Reform sürecinin bu boyutu, kaos ve türbülans içindeki bir ülkenin giriştiği reform çabalarının belirli ölçüde tutarlı ve ussal bir gelişme göstermesi üzerinde litertürde gerekli ilgiyi görmemesi bir eksikliktir.

2010 yılından itibaren yeni bir kapsamlı reform paketinden vazgeçildi ve her bakanlığın reform uygulama sürecini kendi başlarına uygulamaları istendi(Овчаренко, 2015:308). Reform uygulamalarında dışarıdan yardım almak yerine, en iyi idari uygulamaları bulup bunları kamu hizmetlerinde yaygınlaştırma yöntemi benimsendi. Bu mekanizma 2012 yılında *Başkanlık Kararı* ile kamu hizmetlerinde yeni performans kriterleri benimsenmesi, personel rejiminde rekabetçi motivasyon yöntemleri, personel performansını belirlemede kalite kriterleri listeleri hazırlanması gibi unsurları içerecek şekilde genişletilerek yasal zemine kavuştu (Ukaz, 2012).

En iyi uygulamaların seçilip yaygınlaştırılması yöntemi yeni bir yasal zemin (bir anlamda kısıtlama) getirilmeden desteklendi ve kurumlar cesaretlendirildi. Bu yeni yaklaşımla kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimliliğin izlenmesi ve denetlenmesinde önemli gelişmeler sağlandı (Зайцева, 2016:180-182).. Hizmet sürelerinin ölçümleri yapıldı, kamu hizmet birimlerinde olması gereken optimum personel sayısı ve bileşimleri belirlendi. Bölgeler birbirleriyle en iyi uygulama örneklerini paylaşmaya başladı. Kamu hizmetleri sistemi kendi kendini geliştirmeye başladı.

Bu gelişmelere paralel olarak kamu yönetiminde yozlaşmayla yoğun bir mücadele başlatıldı. Yozlaşmaya imkan sağlayacak prosedürler gözden geçirildi, yolsuzluk ağlarının oluşmasını engellemek amacıyla düzenli olarak yatay hizmet yeri değişikliği kapsamında rotasyonlar uygulandı. Kamu görevlilerini gelirleri, servetleri, aile üyeleri ve akrabalarının gelir durumları ve servetlerindeki değişimler sıkı bir şekilde denetlenmeye başlandı.

Rusya Devlet İstatistik Komitesi geliştirdiği özel amaçlı istatistik uygulamalarıyla kamu hizmetlerinin kamu görevlilerinin performansını değerlendirmek amacıyla detaylı istatistiksel veriler toplanıp işledi. Bu istatistiksel verilerin, hizmet birimleri ve personel verimliliğini karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye imkan sağlayacak şekilde işlenmesine yönelik bilişim uygulamaları geliştirildi (Barabashev, 2013: 130).

2005 yılında Ekonomi Bakanlığı idari düzenlemelerin koordinasyonu ile görevlendirildi. Bakanlık, ilgili birimler, İdari Reform Komitesi ve diğer uzman kuruluşlar arasında yakın işbirliği sağladı. İlk aşamada 2006 yılında 90'a yakın idari düzenleme gerçekleştirildi. İdari prosedürlerin basitleştirilmesi düzenlenmesi ve hizmetlerin daha iyi organizasyonuna dair deneyimler "Kamu Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Kanun'la derlendi (Zakon, 2012)

E-Katılımcılık doğrultusunda Rusya'da ilk girişimler 2002 yılında "Elektronik Rusya" Federal Programı ile başlamıştır. 2006 yılında vatandaşların müracaatları, süreçleri ve prosedürlerini belirlemek amacıyla çıkan yasa çıkmakla birlikte vatandaş müracaatlarının elektronik ortamda gerçekleşmesine imkan sağlayamamıştır. 2010 yılındaki elektronik iş akışının gerekliliğini vurgulayan kamu yönetimi reformuyla bu durum değişmeye başladı. Bu reform ile birlikte bölgesel yönetimler ve hükümet dışı kuruluşlar açısından e-katılımcılık platformlarının gerçekleşmesine alan sağlandı.

Bu doğrultuda 2012 yılında kamu hizmetlerinin kalitesini değerlendirmek üzere vatandaşlardan geri bildirim toplamaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirildi. Kamu hizmeti alan vatandaşlar hizmetleri 5 dereceli değerlendirme terminalleri, SMS, kamu kurumlarını değerlendiren otomatik makinaları veya çevrimiçi anket yoluyla değerlendirme imkanına kavuştu. Toplanan veriler

kamu kurumlarının başkanlarının performans değerlendirilmesinde kullanılmaktadır ve ilgili kurumlar performans hedeflerine ulaşamadıklarında gerektiğinde resmi inceleme başlatılır (Isajanyan, 2017).

Kamu Hizmetlerinde Geri Bildirim Uygulamaları

Rusya'da kamu hizmetlerinin kalitesinin değerlendirilmesi hakkında geribildirim toplamaya dönük düzenlemeleri 2012 yılında gerçekleştirdi. Bu düzenlemeler, müşteri memnuniyeti hakkında veri toplanması, işlenmesi ve kullanılması için standart kurallar sağlamaktaydı. Kamu hizmeti alanlar, 5 puanlı skala ile, sms mesajlarıyla, hizmet birimlerinde yer alan otomatik değerlendirme makinalarıyla ve ya çevrimiçi anket formları doldurarak değerlendirme yapmaktadırlar. Toplanan veriler kamu kurumlarının amirlerinin değerlendirilmesinde ve kamu kurumlarının hedef skorlarına ulaşmakta yetersiz kaldığında kullanılmaktadır.

Kamu Hizmetlerinin Değerlendirilmesine Dair Yasal Çerçeve

Kamu Hizmetlerinin değerlendirilmesinde vatandaş katılımının sağlanmasına yönelik yasal düzenleme, 2012 yılında Hükümetin çıkardığı 1284 sayılı karardır. Bu kararın kamu kurumlarında uygulanmasının takibi görevi Ekonomi Bakanlığına verilmiştir (Prikaz, 2015).

Düzenleme merkezi ve yerel yönetimler tarafından sunulan yaygın ve sosyal olarak önemli hizmetlere uygulanmıştır. Bunlar gayrımenküllerin kayıt ve mülkiyet haklarını düzenleyen tapu kadastro daireleri, trafik suçları, ehliyet, araç kayıt, pasaport kimlik, ikamet kaydı vb gibi hizmetleri sunan İçişleri Bakanlığı, vergi daireleri, Sosyal Güvenlik Kurumu, silah ruhsatı, özel güvenlik görevlisi sertifikası veren Ulusal Muhafız Teşkilatı ile başlamış: daha sonra gittikçe diğer hizmet birimlerine yayılmıştır.

Bu sayılan kurumlar düzenleme gereği kamu hizmeti alan vatandaşlardan geribildirim almak amacına yönelik birimler oluşturmakla yükümlü kılınmıştır. Diğer kurumlarda ise vatandaşlardan geribildirim alma faaliyeti ilgili birim amirlerinin insiyatifine bırakılmıştır. Ancak, bu kurumların çoğu vatandaşlardan geribildirim almak amacıyla gerekli birimleri oluşturmuşlardır (Isajanyan, 2017).

Değerlendirme Kriterleri

Vatandaşlardan kamu hizmetlerini değerlendirmelerinde şu kriterler belirlenmiştir:

Hizmet alımında harcanan vakit

Kuyrukta bekleme süresi

Hizmet sunan görevlinin yetkinlik ve nezaketi

Hizmet sunulan tesislerin konfor durumu ve sunulan imkanlar

Hizmet sunumu süreçleri hakkındaki bilgilere erişim

Değerlendirme "1" çok kötü, "5" çok iyi şeklinde 1 ile 5 arasındaki değerlendirme ölçeğiyle yapılmaktadır. 1,2,3 değerleri kötü; 4 ve 5 değerleri geçer olarak kabul edilmektedir.

Elektronik olarak sunulan kamu hizmetleri ilave olarak şu kriterlerle de değerlendirilmektedir:

Elektronik formlara ve ödeme araçlarına ulaşım kolaylığı

Bir uygulamanın yanıt verme hızı ve kamusal hizmetin sunum süresi

Randevu, kaydı yaptırma, başvuruları doldurma, ödemeleri yapma, süreçleri takip etme gibi hizmet sunum süreçlerinin uygunluğu (Prikaz, 2015).

Hizmet alan vatandaşlara aldıkları hizmetin kalitesini değerlendirmeleri için şu imkanlar sağlanmıştır: cep telefonu vasıtasıyla kısa mesaj gönderme, hizmet birimlerinde bulunan puanlama makinalarıyla puan verme ve kurumların web sitelerindeki formları doldurma.

Bu hizmet birimlerinde çalışan görevliler hizmeti sunduktan sonra vatandaşlardan hizmet kalitesini değerlendirme bakımından geribildirim yapabilecekleri konusunda bilgilendirir ve geribildirim sağlamak amacıyla telefon numaralarını talep ederler. Eğer hizmet alan vatandaş telefon numarasını vermeyi reddederse, görevli kurumun tesislerinde bulunan otomatik makinaları kullanarak birimin hizmet kalitesini değerlendirme seçeneğini sağlamak zorundadır. Görevli vatandaşlara değerlendirmeye katılmanın gönüllü ve ücretsiz olduğu ve telefon numarasının sadece hizmet kalitesini değerlendirme amacıyla kullanılacağını bildirme yükümlülüğündedir. Kamu hizmetlerinin değerlendirilmesiyle ilgili materyaller birim içinde duvar afişleri, broşürler vb şekilde sağlanmalıdır (Prikaz 2015). Geribildirim verilerinin toplanması ve veriler işlendikten sonra kamuoyuna sunulması görevi Ekonomi Bakanlığına verilmiştir. Bakanlık Bu işlevi "Kontrol Sizde" (Vaschkontrol.ru) adlı internet sitesi vasıtasıyla gerçekleştirmektedir (Vashkontrol, 2019).

Kısa mesaj uygulaması: Hizmet alan vatandaşlar telefon numaralarını vermeyi kabul ederse bilgiler Kitlesel İletişim ve Telekomünikasyon Bakanlığı bünyesinde bulunan "çağrı merkezi"ne iletilir. Buradan hizmet alan vatandaşa aldığı hizmeti 1-5 arasında değerlendirmesinin istendiği bir kısa mesaj gönderilir. Katılımcı 1 ile 5 arasında bir sayıyı tuşlayarak hizmeti değerlendirmiş olur.

Eğer bir hizmet birimi, bir iş günü içinde % 5'den fazla olumsuz puan aldıysa (1 ile 3 arası), olumsuz puan verenler arasından random örnekleme yoluyla seçilenler çağrı merkezi tarafından aranır ve detaylı anket yoluyla olumsuzluk hakkında bilgi toplanır.

Puanlama Makinaları: Hizmet alan vatandaşların hizmet birimlerinde bulunan puanlama makinaları veya terminallerinde hizmet kalitesini değerlendirme imkanı sağlanmıştır. Ancak bu yöntem hizmet alındıktan sonra ve vatandaş telefonla yapılan araştırmaya katılmayı reddederse mümkün olmaktadır. Puanlama terminallerinde puanlama yine 5 puanlı skala ile yapılmaktadır.

İnternet: internet yoluyla değerlendirme yapacak modüller kamu kurumlarının sitelerinde, Vashkontrol web sitesinde ve yerel ve merkezi idarelerinin hizmetlerinin bir arada bulunduğu e-devlet sitesinde (gosuslugi.ru, 2019) yer almaktadır. Kamu idareleri kendi web sayfalarında *vashkontrol* sitesinin araştırma modülünü bulundurmakta, her hizmet biriminde hizmet sunumu hakkında bilgi sağlamakta ve birimin iletişim bilgileri ve geribildirim kanallarına yer vermektedirler.

Vatandaşlar hizmet kalitesini puanladıktan sonra hizmet birimindeki deneyimleri ile ilgili daha detaylı yorumlar bırakabilmektedir. Yorumlarla birlikte fotoğraf ve video da eklemek mümkündür. Bütün yorumlar moderasyon gözetiminden geçtikten sonra yayınlanmaktadır. Yorumları silinen katılımcılar bu konuda moderatör tarafından bilgilendirilmektedir. İlgili kamu idareleri genellikle 10 gün içinde yorumlara yanıt vermektedir. Manipülasyonları engellemek için bir katılımcı 24 saat zarfında bir yorum yazabilmektedir.

Toplanan Verilerin Kullanılması: Katılımcılardan toplanan veriler kamu hizmeti yasaları çerçevesinde resmi denetleme amacıyla kullanılır. Veriler otomatik olarak işlenir ve üçer aylık periyotlarla ilgili hizmet birimlerine puan verilir. Hizmet birimlerinin yıl sonunda olumlu değerlendirme oranları %90'ın altında olmaması gerekir. Eğer olumlu puan ortalaması hedef yüzdelerin altına düşerse ilgili birim hakkında resmi soruşturma açılır (Prikaz, 2015).

Kamu Hizmetlerinin Kalite Değerlendirmesinde Bilişim Teknolojileri Kullanımının Etkisi

Rusya'da kamu hizmetlerinin sunumunda bilişim teknolojilerinin kullanımı ile "Tek Durak – Tek Pencere" (One Stop Shop) sistemi yaygın olarak kullanılmaya başlandı. "MoyDokumenti" olarak bilinen çoklu hizmet merkezleri, Tapu, Nüfus, vergi, ehliyet vb hizmeti semtlerde vermeye başladı (Tataroğlu, 2018).

Bu çoklu hizmet merkezlerinde sunulan hizmetlerin kalitesi, mekanların sağladığı konfor, personelin performansı, bekleme zamanı, işlemlerin gerçekleştirilme hızı, personelin ilgili olması, nezaketi vb pek kriterle bilişim teknolojileri kullanılarak vatandaşların değerlendirmesine imkansağlanmaktadır. Vatandaşlar, Merkezlerde bulunan değerlendirme terminallerinde, cep telefonu uygulamalarıyla ve internet sitesinde anket doldurma yoluyla kamu hizmetlerinin kalitesini değerlendirmektedir. Gosuslugi.ru (kamu hizmetleri) sitesinde koordine edilen e-hizmetler, Rusya'nın federatif yapısına uygun olarak merkezi yapıda düzenlenmemiştir. Her eyalet veya özerk bölge kendi çoklu hizmet yapılanmasını kendisi gerçekleştirmektedir.

Udmursk Cumhuriyetinde MoyDokumenti Çoklu Hizmet Merkezlerinden duyulan memnuniyet oranı 2016 yılında %98.17, 2017 yılında %98.84 ve 2018 yılında ise %96.88 düzeyinde gerçekleşmiştir (MFCUR, 2019). Karelya Cumhuriyetinde 2018 yılında kamu hizmet memnuniyeti oranı %99 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar 2013 yılında Ekonomi Bakanlığının tüm ülke çapında yaptırdığı kamuoyu yoklamasında %77 memnuniyet derecesi ile kıyaslandığında önemli bir gelişmeyi, vatandaş katılımında bilişim teknolojilerinin oldukça büyük katkı sağladığını göstermektedir.

Kamu Hizmetlerinin Denetlenmesinde Vatandaş Katılımı Bakımından Siyasi İradenin Tutumuna Dair Bir Değerlendirme ve Sonuç.

Kamu yönetimi ve siyaset literatüründe özellikle gelişmekte olan ülkelerde görünürde ideal ve özgürlükçü yasal düzenlemeler, kurumsal yapılanmaların kağıt üzerinde yasalaştırılması, iyi görünen politikalar ve planlar yapılması, ancak uygulamada hiçbir şeyin değişmemesi oldukça bilindik bir gerçek olagelmiştir. Bu bakımdan şeffaflık, katılımcılık, yozlaşma ile mücadele vb gibi yasal düzenlemeler ve kamu politikaları tek başına bir fikir vermekte yeterli değildir.

Özellikle Rusya gibi Sovyet döneminde tam bir bürokratik oligarşinin hakimiyetinin yaşandığı, vatandaşların devlet kamu hizmeti ve kamu görevlisi hakkında eleştiri yapmasının çok zor olduğu bir geçmişten çok kısa bir süre sonra kamu hizmetlerinin; esasen de bürokrasinin denetlenmesinde vatandaş katılımının ne derece sağlıklı olabileceği konusunda şüpheci olmak bu bakımdan mantıklıdır. Araştırma sürecinde bu düşünceyi test etmek için anket tarzı ampirik çalışma yapma imkanı mümkün olmamıştır. Ancak bir fikir oluşturmak amacıyla araştırma sürecinde hem hizmet alan vatandaşlar, hem de kamu görevlileriyle düzensiz mülakatlar yapma yöntemiyle bazı veriler elde etmek mümkün olmuştur. Bu mülakatlar neticesinde görüşülen vatandaşlar, kamu hizmetleri ve bu hizmetleri sunan görevlileri değerlendirmekte herhangi bir çekince yaşamadıklarını, eski Sovyet döneminde bu türden eleştiride bulunmanın ne kadar zor olduğunun farkında olduklarını, ancak içinde bulunulan zamanda özellikle siyasi iktidarların kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi ve kalitesinin yükseltilmesi konusunda samimiyetine inandıklarını, vatandaş olarak kamu hizmetlerinin eksik veya kusurlarının tespiti veya memnuniyetlerinin değerlendirilmesinin kamu görevlilerini cezalandırmak yerine, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi ve kamu görevlilerinin yetkinliklerinin arttırılması yönünde katkı sağlayacağını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Öte yandan görüşülen kamu görevlileri de ilk bakışta vatandaşların kendilerinin performansları hakkında değerlendirme yapmaları ve siyasi amirlerinin bu değerlendirmeleri performans değerlendirmede kullanması yönteminin rahatsızlık verici olarak görünse de aslında herhangi bir rahatsızlık duymadıklarını, bu şekilde bir denetlemenin sağlıklı sonuçlar vereceğini, kamu görevlilerinin görevlerini daha iyi yapmaları, eksikliklerini giderme ve kendilerini geliştirme

yönünde olumlu katkı sağlayacağını, özellikle kayırmacılık gibi olumsuzluklara engel olacağı için kendileri için daha yararlı olacağı düşüncesinin yaygın olduğu gözlenmiştir[1].

Kamu hizmetlerinin değerlendirilmesinde vatandaş katılımını sağlayan bilişim teknolojilerinin dizaynı, anket metodolojileri ve değerlendirme süreçleri Rusya Kamuoyu Araştırma Merkezi (VTsIOM) tarafından yürütülmektedir (ВЦИО,2019). VTsIOM 1987 yılında Çalışma Bakanlığı ve Sendikalar Birliği tarafından kurulan bir kamu teşebbüsüdür. 2003 yılından itibaren kamu sermayesi çoğunlukta olsa da halka açık bir şirket statüsüne dönüştürüldü. Kamuoyu araştırma faaliyetlerini bağımsız olarak yapabilmesine yönelik düzenlemeler yapıldı. Çoğunlukla kamuoyu araştırmaları Rusya'da olmakla birlikte, eski Doğu Blok'u ülkeleri ve diğer ülkelerde de kamuoyu araştırmaları yapmaktadır. Kurum, özel sektöre hizmet sunduğu gibi en büyük müşteri kitlesini kamu kurumları oluşturmaktadır. Rusya kamu kurumlarının hizmetlerinin değerlendirilmesinde bağımsız ve halka açık bir şirket vasıtasıyla kamuoyu değerlendirme verileri satın alması, değerlendirmelerin tarafsız olmasını ve vatandaşların çekinmeden kanaatlerini ifade edebilmelerini teşvik etmektedir. VTsIOM, Uluslararası Kamuoyu Araştırmacıları Derneği, Transparency Initiative, Amerikan Kamuoyu Araştırmacılar Derneği ve Avrupa Anket, Kamuoyu ve Pazar Araştırmaları Topluluğu üyesidir (ВЦИОМ, 2019).

Kamu hizmetlerinin değerlendirilmesine yönelik kamuoyu araştırmalarının kamu kurumları yerine bağımsız görünümlü, merkezi yönetim ile hiyerarşik ilişki içinde olmayan, mesleki standartları uluslararası meslek kuruluşlarıyla işbirliği içinde oluşturmuş bir kurum tarafından yapılmasının sağlanması, kamu hizmeti alan vatandaşların bu hizmet ve kamu görevlisinin performansını değerlendirme sürecinde kamu otoritesinin süreç dışında kalmayı tercih etmesi, siyasi otoritenin kamusal hizmetlerin değerlendirilmesinde objektif ve sağlıklı geribildirimler elde etme tercihine vurgu yapmaktadır. Öte yandan kamu hizmetlerinin değerlendirilmesinin bağımsız bir kurum tarafından yapılması, verilerin kamu kurumları veya siyasi otorite tarafından manipüle edilebileceği endişelerinin de azalmasına katkı sağlamaktadır.

Demokratik rejimlerde siyasi iktidarların yönetmekle yetkili ve yükümlü oldukları idarenin denetimi özel bir önem taşır. Kamu idarelerinde ve hizmetlerdeki aksaklıkların ve sorunların bilinip tespit edilmesi, düzeltilmesi ve geliştirilmesi için de önemlidir. Böylelikle siyasi iktidarlar sorumlulukları altındaki kamu hizmetlerindeki sorun ve aksaklıkları giderme imkanına kavuşurlar. Siyasi iktidarların birinci elden, hizmeti alan vatandaşlardan bilgi almaları daha da değerlidir. Bilişim teknolojiler vasıtasıyla vatandaşlardan doğrudan veri elde etmek, hem kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi ve sorunları çözümü, hem de uygulanan kamu politikalarının başarısı açısından oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. Yine vatandaşların kamu hizmetleri hakkında değerlendirme yapabilmesi, şikayette bulunması ve yakındıkları sorunların siyasi iktidara ulaşması ve çözümlenmesi, siyasi iktidarlara vatandaş nezdinde olumlu bir imaj katkısı olacak ve bunun karşılığını seçimlerde görebileceklerdir. Bu sebeple siyasi iktidarlar bilişim teknolojileri katkısıyla vatandaşların kamu hizmetlerinin kalitesinin değerlendirilmesine olumlu ve istekli yaklaşırken, bürokraside bazı isteksizlikler ve olumsuz yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir.

Kamu hizmetlerinin bilişim teknolojileri vasıtasıyla sunulması, hizmet sürecinin her aşamasının elektronik ortamda kayda alınmasını da sağlamaktadır. Bu süreçte vatandaş- kamu görevlisi ilişkilerinde rüşvet, yolsuzluk, kayırmacılık vbimkanı sağlayan boşluklar, belirsiz alanlar ve karanlık noktaların ortadan kaldırılması da bir başka olumlu gelişmedir. Hizmet süreçlerinin elektronik ortamda yapılması, hizmet kalitesinin vatandaşlar tarafından bilişim teknolojileri vasıtasıyla çok daha kolayca yapılabilmesi, üstelik bazı durumlarda kendilerinin hiçbir girişimde bulunmadan, bağımsız bir kurum tarafından aranarak görüşlerinin alınması, hizmet kalitesinin geliştirilmesinde siyasa yapıcılara geniş imkanlar sağladığı gibi, vatandaş–devlet ilişkilerinde

[1] Veriler 28 Ocak- 2 Şubat 2019 tarihleri arasında Moskova Şehri Mitinyo semti MoyDokumenti Çoklu Hizmet Merkezinde kamu görevlileri ve hizmet alan vatandaşlarla yapılan mülakatlardan elde edilmiştir.

yakınlaşmaya, objektif kriterlerle denetlendiğini bilen kamu görevlilerinin de kendilerini geliştirmelerine imkan sağlamaktadır.

Sunduğu güvenlik hizmetleri ve yapısı gereği vatandaş denetimine istekli olmayacağı düşünülebilecek olan Rusya İçişleri Bakanlığı, tahminlerin aksine kamuoyu araştırmalarına önem vermektedir. Bakanlığın faaliyetlerinin kalitesine dair vatandaş değerlendirmeleri VTSiOM tarafından yapılmakta ve Bakanlık sitesinde düzenli ve detaylı şekilde yayınlanmaktadır. Güvenlik hizmetlerinde en çok memnuniyet derecesindeki bölgeler (2017 yılı için Hakasya, Magadan, Yamal-Nenets, Kırım-Sivastopol) sayılırken, memnuniyetin düşük olduğu bölgeler de (Çelyabinsk, Kemerova, Moskova, Dağistan, NijniNovgorod) sayılmaktadır (МВД, 2018). Ayrıca kamuoyu anket çalışmalarında kullanılan metodoloji, ölçüm kriterleri de tüm detayları ile internet sitesinde sunulmakta ve VTSiOM'un ilgili sayfasının ayrıca linki verilmektedir (ВЦИОМ, 2017).

1991'de biten Sovyet dönemi bürokrasinin hakimiyeti, kamu hizmetlerinin kalitesizliği ve kamu idarelerinin asla sorgulanamazlığı ve denetlenemezliği ile bilinen bir dönemdi. Üstelik 1990'lı yıllarda tüm boyutlarıyla kamu düzeninin ve kurumlarının çöküş yaşadığı bir dönemde sağlıklı işleyen bir kamu hizmeti mümkün değildi. Bu dönem hırsızlık, gasp tecavüz, vb suçlara maruz kalanların bir kez daha mağdur olmamak için kolluk güçlerine müracaat etmekten korktuğu, kamu görevlilerinin suç örgütleriyle işbirliği içinde olduğu, hastanelerde en acil sarf malzemelerinin bulunmadığı, yozlaşmanın tüm bürokrasiyi sardığı, bir dönemdi (Semukhina,2018).

Rusya Federasyonu ilan edildiği andan itibaren kamu yönetiminde ard arda reform çabalarına girişilmesine rağmen, bu çabalar 2010'lu yıllara kadar anlamlı başarılar elde edemedi. Kamu yönetimi yapısı ve kamu hizmet sunumu ancak 2010'lu yıllardan itibaren ölçülebilir düzelmeler ve gelişmeler göstermeye başladı. Bunlar içinde en göze çarpanı ise kamu hizmetlerinin denetlenmesinde bilişim teknolojilerinin katkısıyla vatandaş katılımın sağlanması sürecinde gözlenmektedir. bilişim teknolojileri vasıtasıyla kamu hizmetlerinin denetlendiği MoyDokumenti çoklu hizmet merkezlerinde vatandaş memnuniyet oranlarının ortalama %95 seviyelerine ulaşması, kamu hizmetlerinin sunumunda vatandaş katılımında bilişi teknolojilerinin kullanımının, sinerjetik bir etki yarattığını ve uygulamaya girdiği andan itibaren kısa sürede beklenenden daha olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aichholzer, G. ve Allhutter, D. (2009) Online Form of PoliticalParticipationandTheirImpact on Democracy", *JointSessions of ECPR*, Lisbon, 14-19 Nisan 2009, https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/e27e56b4-fb6b-4c8b-980a-3b8357edd8e4.pdf (7.3.2019).

Ahmed, N. (2006) "An Overview of E-ParticipationModels", *UN, UNDESA*, http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan023622.pdf (16.3.2019)

Aktan, C. C. (2019) "Toplam Kalite Yönetiminin Temelleri ve Kamu Yönetiminde Uygulanması", *canaktan.org*, http://www.canaktan.org/politika/kamuda-kalite/aktan-kal.pdf (7.3.2019)

Akyüz, V. (1995*) İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezalim*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Aström, J.; Hinsberg, H.; Adenskog, M. ve Karlsson, M. (2013) "Case Studies on E-ParticipationPolicySweden, EstoniaandIceland", *Praxis*, Tallinn. https://www.academia.edu/4157619/Case_studies_on_e-participation_policy_Sweden_Estonia_and_Iceland (7.3.2014)

Balcı, Aç (2005) "Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Hesap Verebilirlik Yaklaşımı", *H.Ü. İİBF Dergisi,* C:23/1:313-338).

Banjiac, M. (2017) "E-participation As a Technology of Citizenship", *Teorija in Praksa*, C:54, Sy: 1/2017: 73-91.

Barabashev**,** A. (2013) "Recent Russian ExperiencewithBAchelor'sand Master's Degree Programs: Public Administration, The NISPAAcee, *eeJournal of Public Administration andPolicy*, C:6/2:129-136.

Barabashev, A. ve Klimenko, A. V. (2017) "Russian GovernanceChangesandPerformance", *China Political Science Review*, C:2:22-29

Bayramoğlu, G. (2016) "Karmaşıklık Paradigması Işığında Örgüt Teorilerinin Yeniden Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, C:35:49-63.

Bezirci, M. ve Karasioğlu, F. (2011) "Türkiye'de Denetimin Tarihi Gelişimi" *SÜ. İİBF, Sosyal ve Ekonomik Araştıröalar Dergisi*, C:21:571-592.

Bozkurt, Y. ve Akdeniz, B. (2014) "Bir Kamu Yönetimi Sorunsalı Olarak Kriz Yönetimi-ABD-Türkiye Karşılaştırması", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi*, C:14:95-114.

Bradley, K. (1997) "Do You Feel the Sunsine? Government in theSunshineAct: ItsObjectives, Goals, andEffect on the FCC andYou", *Federal Communications LawJournal*, C:48/2: 473-489. https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1129&context=fclj (12.4.2019)

Callahan, K. (2007) "CitizenParticipation: ModelsandMethods", *Int. Journal of Public Administration,* C:30/11:1179-1196.

Cornwell, A. ve Geventa, J. (2001), "Bridging The Gap: Citizenship, Participation and Accountability, " *PLANotes* 40, IIED :32-35. http://pubs.iied.org/pdfs/G01307.pdf /23.1.2019)

Çıraklı, Ü., Dalkılıç, S., Hacıhasanoğlu, T., (2017) "Kaos Teorisi, Karmaşıklık Teorisi, Karmaşıklık Uyarlamalı Sistemler: Sağlık Hizmetleri Açısından Bir Derleme", *International Journal of Academic Value Studies*, C:3/16:330-343.

http://www.javstudies.com/Makaleler/202681197_29.%20ID_569.%20Ü.ÇIRAKLI;S.DALKILIÇ&T.HACIHASANOĞLU_330-343.pdf (21.1.2019).

ДАХИН**,** АНДРЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (2009) "СИСТЕМА ВЛАСТИ В РОССИИ В 2000-Х годах И МОДЕЛИ ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАМИ", *Полис. Политическиеисследования,* С:2:52-59.

ДАХИН**,** АНДРЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (2018) "ПРАВОВАЯ НОРМА, ИДЕЙНАЯ ПОЗИЦИЯ ГОСУДАРСТВА И МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЙ ВЫБОР В СОВРЕМЕННОМ СОЦИАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ", *ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА И ПРАКТИКА: ВЕСТНИК НИЖЕГОРОДСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РОССИИ*, С:1/41: 286-288.

ДАХИН**,** АНДРЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (2018a) "ПУБЛИЧНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ: НЕ ТОЛЬКО ЗАПАД", *ПОЛИС Политическиеисследования*, С:2: 184-191.

Demir, F. (2011) "Bürokasi-Demokrasi İlişkisi ve bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu", *CBÜ, İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C:18/2:63-84.

Demirtaş, H. (2000) "Kriz Yönetimi", *Kuram ve Uygulamada eEğitim Yönetimi*, C:6/3: 352-374. http://www.kuey.net/index.php/kuey/article/view/568 (22.1.2019)

ELLA (2013) "CitizenParticipation in Latin America: InnovationstoStrengthenGovernance", *ELLA Evidence and Lessons from Latin America*, http://ella.practicalaction.org/wp-content/uploads/files/130516_CitPar_GOV_GUIDE.pdf (7.3.2019)

Eryılmaz, B. (2010) *Bürokrasi ve Siyaset*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Etzioni-Halevy, E. (1983) *Bureaucracy and Democracy: A political Dilemma*, Routledge, Londra.

Europa (2019) *ClosedConsultations- Your Voice in Europe-EuropeanCommission*, http://ec.europa.eu/yourvoice/consultations/2016/index_en.htm (15.3.2019)

Garmston, R. ve Wellman, B. (1995) "Adaptive Schools: In a Quantum Universe", *Educational Lidership*, C:52:6-12.

Gosuslugi (2019) Официальныйинтернет-порталгосударственныхуслуг, gosuslugi.ru (3.4.2019)

Gündoğdu, H. G. (2015) "Yönetime Katılmada Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanılması: E-Katılım", *Kamu Yönetiminde Değişimin Yönü ve Etkileri*, 13. KAYFOR, Konya

Isajanyan, N. (2017) *"Government Services Feedback Practices: Russia",* Library of Congress, https://www.loc.gov/law/help/government-services-feedback/russia.php (24.3.2019).

Islam, M. S. (2013) "Towards a Sustainable E-ParticipationImplementation Model", *European Journal of ePractice*, C:5, https://www.researchgate.net/publication/238704195_Towards_a_sustainable_e-Participation_implementation_model (22.3.2019)

Jansamvaad (2019) "*Jansamvaad*", ITU (International Telecommunication Union) https://www.itu.int/net4/wsis/stocktaking/Prizes/2019/DetailsPopup/15435014748021267 (23.3.2019)

Kalaycı, C. (2013) "Dijital Bölünme, Dijital Yoksunluk ve Uluslar arası Ticaret", *AÜ İİBF Dergisi,* C:27/1: 145:162.

Karkın, N. (2012) "E-Katılım Kavramı ve Süreci: Kamu Siyasa Oluşum Sürecine Vatandaş Katkısının Olabilirliği", *Sosyo Ekonomi Dergisi*, C:2012/1: 41-62.

Karkın, N. (2014) "BarriersforSustainable E-ParticipationProcess: The Case of Turkey", *Government, E-strategic Planning and Management*, (Ed: Christopher G. Reddick ve Leonidis G. Anthopoulos) Springer, New York.

Khan, M. A. (1995) "Yeni Başlayanlar İçin Denetime Giriş", (Çev: F. Eroğlu), *Sayıştay Dergisi*, C:19:15-30.

Kocaoğlu, B. U. (2017) "Türkiye'de Vatandaş Katılımı: Milli Eğitim bakanlığı Örneği", *AKÜ SBE Dergisi,* C:19/2:123-144.

Львович, К. Геннадий (2009) "ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА: КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД: УЧЕБНИК", *Вопросыгосударственного и муниципальногоуправления,* С: 512: 188-194.

Лившин, А. Z. (2011) " Какусовершенствоватьсистемугосуправления в России", *СтратегияРоссии,* С:3/87:10-12.

Milakovich, M. E. (2010) "The Internet andIncreased Citizen Participation in Government", *Journal of Democracy*, C:2/1:1-9.

Мвд (2018) "*ОбщественноемнениеРаботаполиции: доверие и оценки"* https://мвд.рф/publicopinion (5.4.2019).

MFCUR (2019) "АВТОНОМНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТР ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И МУНИЦИПАЛЬНЫХ УСЛУГ УДМУРТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ»", http://mfcur.ru/vash-kontrol/ (4.4.2019)

Nizamülmülk (1981) *Siyasetname*, (Çev: N. Bayburtlugil) Dergah Yayınları, İstanbul.

Овчаренко Р.К. (2015) "ИТОГИ РЕАЛИЗАЦИИ ФЕДЕРАЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «РЕФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2009-2013 ГГ.)»: РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ОПРОСА ЭКСПЕРТОВ", *ЭлектронныйвестникРостовскогосоциально-экономическогоинститута*, С:3-4: 306-314.

Ögel, B.. (1971) Türk *Kültürünün Gelişme Çağları*,Kültür Bakanlığı Yayınları, C:II, İstanbul.

OECD (2003) "Using Information andCommunication Technologies toEnhanceCitizenEngagement in thePolicyProcess", *Promises and Problems of E-Democracy: Challenges of Online CitizenEngagement*, OECD, Paris.

Ozernoy, M. ve Samsonova, T. (1995) "PolitialHistory of Russian BureacracyandRoots of itsPower", *Demokratizatsiya*, C.3/3: 275-282.

Öztürk**,** N. K. (2002) "Bürokratik Devletten Etkin Yönetime Geçiş:İyi Yönetişim",*TİD*, C:437: 27-37.

Participa (2019) www.participa.br (24.4.2019)

Prikaz (2015) ОбутвержденииМетодическихрекомендацийповнедрениюсистемыоценкигражданамиэффективностидеятельностируководителейтерриториальныхоргановфедеральныхорган о висполнительнойвласти (ихструктурныхподразделений) и территориальныхоргановгосударственных в небюджетныхфондов (ихрегиональныхотделений), МИНИСТЕРСТВО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_321602/ (3.4.2019)

PublicLaw (1966) *"Public Information"*, https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/552 (23.1.2019)

PublicLaw (1976) "*Government in the Sunshine Act*", https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-90/pdf/STATUTE-90-Pg1241.pdf (23.1.2019).

Semukhina, O. (2018) "The Evolution of Policing in Post-Soviet Russia: Paternalism Versus Service in Police. Officers' Understanding of Their Role", *Communistand Post-CommunistStudies*, C:51: 215-229.
https://law.wisc.edu/gls/wilj/wilj_2019_cle_documents/semukhina_evolution_of_policing.pdf (24.4.2019)

Soares, Eduardo (2017) "*Government Service Feedback Practices: Brazil",* Library of Congres, https://www.loc.gov/law/help/government-services-feedback/brazil.php#_ftn30 (3.4.2019)

Sonntagbauer, S. ve Sonntagbauer, P (2014) Forecasting E-PArticipation Success, *ICT Innovations Conference Web Proceedings*, https://www.cellent.at/fileadmin/Dateiliste/Bilder/Content/Publikationen/Forecasting_E_Participation_Success_final.pdf (2.3.2022)

Tarhan, A. (2011) Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve E-Devlet Uygulamaları, Palet Yayınları, Konya.

Tataroğlu, M. (2017) *Bilgi Çağında Kamu Yönetiminin Denetimi*, Kitapana, İzmir.

Tataroğlu, M. (2018) "Rusya'da Kamu Hizmetlerinin Yerelleşmesi: Moskova Şehri MoyDokumenti Çoklu Hizmet Merkezleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C:6:154-159.

Timney, M.M (1998) "Overcoming Administrative Barriers to Citizen Participation", *Government is Us: Public Administration in an Anti-GovernmentEra*, (Ed: C.S. King ve C. Stivers), ThousandOaks, Sage.

Tundjungsari, V.; Istiyantı, J. E. ve Wardoyu, R. (2011) "E-Participation Modeling and Development with Trust for Decision Making Supplement Purpose", *IJACSA*, C:3/5:55-62. https://thesai.org/Downloads/Volume3No5/Paper_9-E-Participation_Modeling_and_Developing_with_Trust_for_Decision_Making_Supplement_Purpose.pdf (2.3.2019).

Turan, A. ve Göktürk, İ. E. (2017) "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Var Olan Bürokrasi Anlayışının Halkla İlişkiler Uygulamaları Üzerine Etkileri", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C:10/54:906-915.
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi54_pdf/6iksisat_kamu_isletme/turan_abdullah.pdf (20.1.2019).

Ukaz (2012) "УказПрезидентаРоссийскойФедерации 7 мая 2012 года N 601"Об основныхнаправлениях совершенствованиясистемыгосударственногоуправления", https://rg.ru/2012/05/09/gosupravlenie-dok.html (3.4.2019)

UN (2018) UN E-Government Survey 2018, *UN E-Government Survey* 2018, https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018, (15.3.2019).

Unpan (2018) *"UN E-Government Survey"* https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018 (14.3.2019)

Vashcontrol (2019) *Vashcontrol.ru*, https://vashkontrol.ru/files/vashkontrol.pdf (12.3.2019)

Васильев, А. Д. (2015) "СВОИ И ЧУЖИЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОГРАММЫ «ПРЯМАЯ ЛИНИЯ С ВЛАДИМИРОМ ПУТИНЫМ»", *Политическаялингвистика* C:4/54:18-24. http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/2434/1/plin-2015-04-02.pdf (14.4.2019)

Vizenor, K.. V. (2013) *Binary Lives: Digital Citizenship and Disability Participation in a User Content Created Virtual World,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, University at Buffalo, Proquest, New York. https://search.proquest.com/docview/1511453197 (23.1.2019).

ВЦИОМ (2017) "Работаполиции: доверие и оценкинамаксимуме!", https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=116513 (6.4.2019)

ВЦИОМ (2019) "ВЦИОМ СЕГОДНЯ", https://wciom.ru/about/aboutus/ (5.4.2019)

Яковлевич, К. Александр (2016) КОНЦЕПЦИЯ И ПРОГРАММЫ РЕФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ В РФ В 2001-2015 ГГ, ВестникОмскогоуниверситета. Серия «Право», С:4/49:59-63),https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptsiya-i-programmy-reformy-gosudarstvennoy-grazhdanskoy-sluzhby-v-rf-v-2001-2015-gg (23.3.2019)

Zakon (2012) Федеральныйзаконот 27.07.2010 №210-ФЗ "Оборганизациипредоставлениягосударственных и муниципальныхуслуг", http://archives.ru/documents/fz210.shtml (2.4.2019).

Зайцева,Т.В. (2016) "Материальноестимулированиегосударственныхслужащих в условияхограниченногобюджетногофинансирования", *Вопросыгосударственного и муниципальногоуправления*,С:4: 179-197.

Kesirleri Karşılaştırma Stratejileri Üzerine Bir Durum Çalışması: Altıncı Sınıf Örneği

Murat DURAN[1]
Muhammet DORUK[2]

Giriş

Bir nesne grubunun elemanlarını sayarken doğal sayılardan yararlanılır. Ancak tam olmayan bir nesne grubunun elemanlarını sayarken doğal sayılar kullanılamamaktadır. Uzunluk, kütle ve zaman gibi sürekli niteliklerin doğru ve hassas ölçümlerinde birim ölçümün daha küçük parçalarına ayrılarak bölündüğü gösterimler (Argün & ark., 2014) doğal sayılar ile belirtilememektedir. Öğrenciler 4 elmayı 2 çocuğa eşit şekilde paylaştırabilirken aynı sayıda elmayı 5 çocuğa eşit şekilde pay etmede zorluk yaşamaktadır. Yaşanılan bu zorluğun sebebi ise yapılan ölçme işleminde ölçüm miktarı olan $\frac{4}{5}$ 'in doğal sayı ile belirtilememesi olarak açıklanabilir. Doğal sayıların bölme işlemine göre kapalı olmaması, bu sayıların bölme işlemindeki yetersizliği şeklinde düşünülebilir. Bu yetersizliği gidermek için doğal sayılar kümesi genişletilerek bölme ve ölçme işlevlerinin ön plana çıktığı "kesirler" kullanılmıştır. Kesirler günlük hayatta "ikiye çeyrek var" şeklinde saat okumalarında, "bir litre ve yarım litre süt" şeklinde market alışverişlerinde ve "iki bardak pirince üç bardak su" şeklinde yemek yaparken kullanılmaktadır (Alacacı, 2010).

Ortaokul matematik ders kitaplarında kesir kavramı, kesir sayısı yerine de kullanıldığından bu iki kavram arasındaki ilişkiye değinmek gerekir. Kesir ile kesir sayısı kavramları birbirleriyle ilişkili olsa da aslında farklı kavramlardır. Kesir, bir bütünün eş parçalarından her biri veya birkaçı olarak ifade edilirken kesir sayısı aynı sayıda eş parçalara ayrılmış bütünlerden alınan aynı sayıdaki çokluğu belirtmektedir (Baykul, 2020). Örneğin; bir bütün 4 eş parçaya bölündüğünde $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$ gibi gösterimlerin hepsi birer kesir örneğidir. Ancak 4 eş üçgensel, 4 eş altıgensel veya 4 eş karesel bölgeye ayrılmış tüm bütünlerde 3 eş parçanın tarandığını belirten ve $\frac{3}{4}$'e karşılık gelen bütün gösterimler kesir sayısına örnektir.

Bütünlerden alınan eş parçalarla bunlardan kaç tanesinin alındığı doğal sayılarla belirtilmektedir. Kesir sayısını pay ve payda olarak oluşturan iki doğal sayı arasında bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Kesir sayısı ifade edilirken eş parçalardan alınanların sayısı, bütündeki eş parçaların sayısı ile karşılaştırılmaktadır (Pesen, 2020). Kesir sayısı, aynı sayıda eş parçaya bölünüp bunlardan aynı sayıdaki kadarı alınanların bir sınıf oluşturduğu ve bunlardan birinin temsilci kabul edildiği şeklinde düşünülebilir (Baykul, 2020). Örneğin tüm gösterimlerde "4 eş parçadan 3'ü" $\frac{3}{4}$ kesir sayısının bir temsilcisi kabul edilebilir. Kesir sayısını oluşturan kesirlerden her biri kesir sayısının bir temsilcisi olabilmektedir.

Kesir sayısı; a ve b birer doğal sayı ve $b \neq 0$ olmak üzere $\frac{a}{b}$ biçiminde gösterilmektedir. Bu gösterimde b, bütünün ayrıldığı eş parçaların sayısını, a ise bütünün ayrıldığı eş parçalardan sadece

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi ABD, 0000-0002-4612-7117
[2] Doç. Dr., Hakkâri Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi ABD, 0000-0003-3085-1706

dikkate alınan eş parçaların sayısını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle b parçanın adı veya boyutu iken a ise bu adın veya boyutun parçalarının sayısıdır (Clarke & Roche, 2009). Gösterimde a doğal sayısına pay, b doğal sayısına ise payda adı verilmektedir. Gösterimde a'nın b'ye göre, göreli miktarı belirlenmektedir. Kesirler sayesinde bir nesne grubunun eşit parçaları bütüne bağlı şekilde sayılabilmektedir (Pesen, 2020).

Kesir sayıları ve bu sayılarla yapılan toplama-çıkarma, çarpma-bölme işlemleri doğal sayılardaki onluk sayma sistemi dışında değerlendirilmektedir (Baykul, 2020). Bu nedenle kesir sayılarının öğretiminde doğal sayılardan farklı öğretim stratejilerini kullanmak gerekir. Kesir sayılarının doğal sayılardan ayrışan bir diğer özelliği ise her bir kesir sayısının sonsuz sayıda denk (eşdeğer) kesrinin olmasıdır (Doğan-Temur, 2011). Örneğin $\frac{1}{2}$ kesir sayısının $\frac{2}{4}, \frac{3}{6}, \frac{4}{8}, \ldots$ şeklinde sonsuz sayıda denk kesri bulunmaktadır. $\frac{2}{4}, \frac{3}{6}, \frac{4}{8}, \ldots$ şeklinde genişletme yoluyla türetilen denk kesirlerin en sade halinin ve temsilcisinin $\frac{1}{2}$ kesir sayısı olduğu söylenebilir. Doğal sayılarda ise her bir sayı sadece tek bir şekilde gösterilmektedir. Doğal sayılar, kesir sayılarındaki gibi sadeleştirme ya da genişletme yoluyla türetilemedikleri için denk doğal sayı ya da eşdeğerli doğal sayı ihtiva etmezler. Bir kesir sayısı doğal sayılara benzer olarak bir niceliğin miktarını temsil eder. Ancak kesir sayısı bütünlerin değil parçaların ne kadar olduğunu (Altun, 2014) gösterir, yani payın paydaya göre durumunu belirtir. Kesir sayıları doğal sayılara benzer şekilde referans aldıkları bütüne göre aynı miktarların değişik büyüklüklerini gösterebilir. Örneğin referans alınan büyüklükler farklı olduğu için bir yarım ekmek başka bir yarım ekmeğe göre farklı büyüklükte olabilmektedir (Alacacı, 2010).

Kesirlerin boyutlarını karşılaştırmada kullanılan stratejiler, nitelik tabanlı ve kural tabanlı stratejiler olmak üzere iki ana stratejiden oluşur. Bu ana stratejilerden nitelik tabanlı stratejide verilen iki kesrin özellikleri dikkate alınmaktadır (Reinhold & ark., 2018). Nitelik tabanlı strateji altında başka bir kesir sayısıyla kıyaslamanın yapıldığı "geçişli (referans noktası) strateji" ile tam sayıya (bütüne) ulaşmak için gerekli olan kesir büyüklüklerinin boyutlarının karşılaştırıldığı "artık strateji" yer alır (Post, Lappan & Cramer, 1987).

Geçişli stratejide kesirlerin büyüklükleri genelde $\frac{1}{2}$ ye göreli konumuna göre ifade edilir. Bu stratejide kesirler sadece yarıma göre değil aynı zamanda başlangıç noktasına, çeyreğe ve bütüne göre referans alınarak da kıyaslanabilir. Bu stratejide kesirler birbirleriyle karşılaştırılırken mutlaka bir dış değerden yararlanılır. Bu stratejinin daha anlaşılır olmasını sağlamak için sayı doğrusu modelleri kullanılmaktadır (Reinhold & ark., 2018). $\frac{1}{2}$ kesir sayısı yani bilinen adıyla "yarım" kavramı öğrencilerin ilkokul döneminden beri aşina oldukları ve öğrenme ortamlarında sık sık maruz kaldıkları bir kavram olduğundan $\frac{1}{2}$ nin referans alındığı veya bu kesir sayısının içerisinde olduğu kesir çiftlerinde karşılaştırma daha kolay yapılmaktadır. Örneğin; $\frac{5}{8}$ ile $\frac{2}{6}$ kesirleri düşünüldüğünde bu kesirlerden $\frac{5}{8}$ yarımdan yani $\frac{4}{8}$ den büyüktür. $\frac{2}{6}$ kesri ise yarımdan yani $\frac{3}{6}$ dan küçüktür. Yarım kavramı burada bir ölçüt olduğundan $\frac{5}{8}$ kesrinin $\frac{2}{6}$ kesrinden büyük olduğu söylenebilir.

Artık stratejide öğrencilerin kesirler ve bu kesirlerin tümleyenleri arasında ileri-geri geçişler yapmaları beklenir. Payda ile pay arasındaki fark 1 olduğunda bu stratejiden daha çok yararlanılır. Örneğin; $\frac{6}{7}$ ve $\frac{11}{12}$ kesirleri karşılaştırılsın. $\frac{6}{7}+\frac{1}{7}=\frac{11}{12}+\frac{1}{12}$ olduğundan eksik parçalardan $\frac{1}{7}$ ($\frac{6}{7}$ nin eksik parçası), $\frac{1}{12}$ ($\frac{11}{12}$ nin eksik parçası) den daha fazladır. Bütüne tamamlanacak parçalardan büyük olan parçanın olduğu kesrin daha küçük olacağı anlaşılacağından $\frac{6}{7}$ kesrinin $\frac{11}{12}$ kesrinden daha küçük olacağı söylenebilir. Nitelik tabanlı karşılaştırma stratejilerini kullanan öğrencilerin kıyaslama görevlerinde yüksek puanlar aldıkları ve kesir büyüklüklerine ilişkin kavramsal bir anlayış sergiledikleri tespit edilmiştir (Clarke & Roche, 2009).

Öte yandan kural tabanlı stratejiler ise ortak bir pay ya da payda elde etmek için kesirleri genişletme veya sadeleştirme gibi iyi bilinen kural ve algoritmalardan yararlanılan stratejilerdir. Ortak pay stratejisinde kesirlerin paydaları farklıdır. Kesirlerden birinin paydası daha küçük parçalara bölündüğünde o kesrin diğerinden daha büyük olduğu düşünülür. Ortak payda stratejisinde ise kesirlerin payları farklıdır. Kesirler eş büyüklükte boyutlara ayrılmıştır. Ancak dikkate alınan boyutlardan hangisi daha büyükse o kesrin de diğerinden daha büyük olduğu düşünülür.

Nitelik ve kural tabanlı stratejiler dışında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de $\frac{a}{b}$ ve $\frac{c}{d}$ gibi iki kesrin karşılaştırılmasında yaygın şekilde öğretilen çapraz çarpma algoritması kullanılmaktadır. Çapraz çarpma algoritmasının bir diğer adı da kelebek stratejisidir. Bu stratejide iki kesrin pay ve paydaları çaprazlama çarpılarak elde edilen çarpımların sonuçlarına göre kesirlerin büyüklükleri belirlenmektedir. Kelebek stratejisi öğrencilerin işlemleri kolay yoldan yapıp sonuca ulaşmaya çalıştıkları hileli bir yöntem olduğundan, bu stratejiyi çoğu zaman kullanan öğrencilerin kesirleri karşılaştırma konusundaki kavramsal anlayışlarının yeterlilikleri sürekli tartışma konusu olmuştur (Clarke & Roche, 2009). Öğrenciler için kelebek stratejisi üç kesri birbiriyle karşılaştırmada kullanışlı değildir. Tüm bu stratejilerin yanı sıra öğrenciler kesirleri karşılaştırırken "sayı baskınlığı" stratejisi ile "manipulatif" stratejiyi de kullanmaktadır (Gould, 2005).

Sayı baskınlığı stratejisi tam sayılı kesirlerin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır. Ancak öğrenciler bu stratejiye dönük hatalı kullanımlarda da bulunmaktadır. Öğrenciler ilkokulda sahip oldukları aritmetiksel işlem mantığını kesirlerin karşılaştırılmasına yönelik soruların çözümünde uygulayabilmektedir (Mack, 1995). Örneğin öğrenciler $8 > 7$ olduğundan $\frac{1}{8}$ in de $\frac{1}{7}$ den büyük olduğu düşünmekte veya payda ile pay arasındaki fark 1 olduğu için $\frac{3}{4}$ ile $\frac{4}{5}$ in aynı kesirler olduğunu düşünmektedir (Post, Lappan & Cramer, 1987). Öğrenciler ikinci verilen örnekteki gibi sadece 4 ile 3 ve 5 ile 4 arasındaki boşluklara odaklanmakta ancak parçaların gerçek boyutunu dikkate almamaktadır. Bu boşluk düşüncesi öğrencilerin; paydanın boyutunu ve dolayısıyla ilgili parçaların boyutunu düşünmedikleri ancak sadece pay ile payda arasındaki mutlak farkı dikkate aldıkları işlemsel bir düşünme biçimi olarak kabul edilebilir (Post, Behr & Lesh, 1986).

Manipulatif karşılaştırma stratejisinde ise öğrenciler kesir büyüklüklerini somutlaştırarak uzunluk özelliğini esas alan "sayı doğrusu", alan taraması özelliğini esas alan "geometriksel", hacim özelliğini esas alan portakal, karpuz, ekmek gibi "somut maddelerin bölünmesi" ve sayılabilme özelliğini esas alan "abaküsün ya da kümenin elemanlarının kullanıldığı" modellerden yararlanabilmektedir (Altun, 2014). Öğrenciler pay ve payda arasında ilişki olmayan kesirleri karşılaştırırken daha üst düzey karşılaştırma stratejilerini kullanma eğilimi içerisindedirler (Behr & ark., 1984). Buna göre, zorluk seviyesi artan kesir karşılaştırmalarında kural tabanlı karşılaştırma stratejisine nispeten nitelik tabanlı karşılaştırma stratejisinin daha fazla kullanıldığı söylenebilir.

Kesirlerle karşılaştırma yaparken nitelik tabanlı stratejileri kullanan öğrencilerin matematik derslerinde daha başarılı oldukları (Clarke & Roche, 2009) bilinmektedir. İşlemsel bağlamda kesirleri karşılaştıran öğrencilerin ise daha çok kural tabanlı stratejileri kullandıkları ve ezbere hareket ettikleri görülmektedir (Yang & Liu, 2013). Bu nedenle hem ABD hem de ülkemiz matematik öğretim programlarında kesirlerle karşılaştırma yaparken nitelik tabanlı (geçişli strateji, artık strateji), kural tabanlı ve manipulatif gibi çoklu stratejilerin kullanımına vurgu yapılmıştır (Common Core State Standards Initiative [CCSSI], 2010; Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018; National Board for Professional Teaching Standards [NBPTS], 2010; National Council of Teachers of Mathematics [NCTM], 2014). Hatta MEB, ortaokul altıncı sınıf düzeyindeki öğretim programlarında ilk önce öğrencilerin kendi stratejilerini oluşturmalarına imkân verilmesine dikkat çekmiştir (MEB, 2018). Bu durum, çalışmanın yapılmasındaki birinci gerekçedir. Çünkü öğrencilerin kullandıkları ve tercih ettikleri stratejilerin belirlenmesi onların kesirleri karşılaştırmadaki anlayışlarının daha net belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Kesirli sayıların doğal sayılardan farklı olarak yoğun olmaları kesirlerin karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır (Steiner & Stoecklin, 1997). Benzer şekilde kesirlerin birçok farklı anlamlarının ve temsillerinin olması da öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken güçlük yaşamalarına sebep olmaktadır (Liu & Jacobson, 2022). Kesir sayısının sembolik dili ile anlamı arasındaki ilişkinin kurulamaması (Hasemann, 1981) ve nitelik tabanlı stratejiler teşvik edilmeden öğrencilerin ilk olarak kural tabanlı stratejilerle yüzleşip karşılaştırmanın işlemsel boyutuna odaklanmaları (Mok, Cai & Fong-Fung, 2008; Pantziaria & Philippou, 2011) kesir konusunun bütüncül öğrenilmesine engel olmaktadır. Nitekim kesir boyutlarını tanımak kesir kavramının gelişimine de etki ettiğinden (Yang & Liu, 2013) kesirlerin karşılaştırılması kesir konusunun öğrenilmesi için önemlidir.

Kesirlerin karşılaştırılmasına yönelik yapılan araştırmalarda öğrencilerin; muhakeme etmeye olanak tanıyan nitelik tabanlı karşılaştırma stratejilerini kullanmak yerine kural tabanlı karşılaştırma stratejilerine yöneldikleri (Erol, 2021; Yapar-Söğüt & Yazgan, 2018), kesirleri karşılaştırırken doğal sayılardaki gibi doğrudan karşılaştırma yapmaya çalıştıkları (Önal & Yorulmaz, 2017), tercih ettikleri karşılaştırma stratejilerini uygulamada sorun yaşadıkları (Liu & Jacobson, 2022) ve manipulatif strateji temsillerini uygun şekilde kullanamadıkları (Kılıç & Özdaş, 2010) görülmüştür. Sayıların göreceli büyüklüklerini tanımak sayı duyusunun önemli bir bileşeni olup (Van de Walle, Karp & Bay-Williams, 2012; Yang, 2005) bu büyüklükleri anlamak sayı duyusunun gelişimini etkilemektedir (Yang & Liu, 2013). Yang ve Reys (2002) yaptıkları çalışmada kesirleri karşılaştıramayan altıncı sınıf öğrencilerinin yeterli kesir duyusuna sahip olmadığını tespit etmiştir. Sayı duyusu kavramı ile kesirleri karşılaştırma becerisinin birbiriyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde ortaokul öğrencilerinin kesirleri karşılaştırırken benimsedikleri stratejileri belirlemeye ve bu strateji kullanımını geliştirmeye yönelik alınacak önlemlerin sayı duyusunun gelişimine katkı sağlayacağı açıktır. Bu durum araştırmanın yapılmasındaki ikinci gerekçedir.

Son olarak literatürde kesirlerin karşılaştırılmasına yönelik ortaokul düzeyinde yapılan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmalarda çoğunlukla kesir çiftlerinin karşılaştırılmasında kullanılan stratejilerin belirlenmesi amaçlanmıştır (Clarke & Roche, 2009; Erol, 2021; Gould, 2005; Kılıç & Özdaş, 2010; Liu & Jacobson, 2022; Yang & Liu, 2013; Yapar-Söğüt & Yazgan, 2018). Bu çalışmada ise üç kesrin karşılaştırılmasında benimsenen stratejilerin belirlenmesi söz konusudur. Öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken kullandıkları ve tercih ettikleri stratejiler arasındaki ilişkiye de dikkat çekildiği için çalışmanın aynı konudaki diğer çalışmalardan farklılaştığı söylenebilir. Söz konusu durum araştırmanın yapılmasındaki üçüncü ve son gerekçedir. Yukarıda belirtilen gerekçelerle araştırmanın amacı ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin kesirleri karşılaştırırken sahip oldukları stratejileri belirlemektir. Araştırmanın amacına bağlı olarak aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

- Altıncı sınıf öğrencileri kesirleri karşılaştırırken hangi karşılaştırma stratejilerini kullanmaktadır?
- Altıncı sınıf öğrencilerinin kesirleri karşılaştırmada kullandıkları stratejilere yönelik yaptıkları işlemlerdeki başarıları nasıldır?
- Altıncı Sınıf öğrencilerinin kullandıkları karşılaştırma stratejisi ile başarıları arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Altıncı sınıf öğrencileri kesirleri karşılaştırırken hangi karşılaştırma stratejilerini tercih etmektedir?
- Altıncı sınıf öğrencilerinin kullandıkları ve tercih ettikleri karşılaştırma stratejileri arasında nasıl bir ilişki vardır?

Yöntem

Bu araştırmada ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin kesirleri karşılaştırırken sahip oldukları stratejiler farklı açılardan ortaya konmak istenmiştir. Bu amaçla çalışma iki bölümden oluşmuştur. İlk bölümde öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken kullandıkları stratejiler, yapılan karşılaştırmaların doğrulukları ve kullanılan stratejiler ile doğru karşılaştırma yapma arasındaki ilişkiler açıklanmaya

çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise karşılaştırma yaparken kullanılan stratejilerin; öğrencilerin sahip oldukları gerçek stratejiler mi yoksa sorulan sorulara özgü mü olup olmadıkları belirlenmek istenmiştir. Bunun için öğrencilere farklı stratejiler kullanılarak yapılan karşılaştırmalar sunulmuş ve onlardan favori stratejilerini belirtmeleri istenmiştir. Ayrıca öğrencilerden yaptıkları tercihlerin nedeni sorulmuştur. Öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken sahip oldukları stratejileri bütüncül olarak ortaya çıkarmayı amaç edinen bu çalışma bir özel durum çalışması örneğidir. Özel durum çalışmalarında bir durum, olay veya olgu ayrıntılı şekilde tüm yönleriyle açığa kavuşturulmaya çalışılır (Punch, 2011).

Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubunu bir devlet ortaokulunun altıncı sınıflarında öğrenim gören 20'si kız 26'sı erkek toplam 46 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örneklemesi kullanılmıştır. Araştırmada ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin tercih edilmesinin sebebi, kesirlerin karşılaştırılmasında kullanılan stratejiler konusunun öğretiminin yapılmış olmasıdır. Çalışma ilgili konu öğretiminden bir hafta sonra gerçekleştirilmiştir. Bu sayede öğrencilerin ilgili bilgilerinin hatırlanır düzeyde olması istenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri, ortaokul öğrencilerinin kesirleri karşılaştırırken sahip oldukları stratejileri belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiş Ek-1'deki Kesir Karşılaştırma Stratejisi Formu (KKSF) ve Ek-2'deki Tercih Edilen Kesir Karşılaştırma Stratejisi Formu (TEKKSF) yardımıyla toplanmıştır. KKSF'deki sorular ortaokul matematik altıncı sınıf ders kitabında "kesirlerle işlemler" alt öğrenme alanındaki "kesirleri karşılaştırır, sıralar ve sayı doğrusunda gösterir" kazanımı dikkate alınarak hazırlanmıştır. KKSF'de kesirlerin karşılaştırılmasına yönelik toplam dört soru bulunmaktadır. Bu sorulardan ilk ikisi üç basit kesrin karşılaştırılmasına, kalan iki sorunun ilki basit, bileşik ve tam sayılı kesrin, ikincisi ise iki basit ve bir tam sayılı kesrin karşılaştırılmasına yöneliktir. İlk iki soruda büyükten küçüğe doğru, son iki soruda ise küçükten büyüğe doğru kesirlerin karşılaştırılması istenmektedir. TEKKSF'de üç basit kesir verilmiş ve bu kesirler dört farklı strateji kullanılarak karşılaştırılmıştır. Bu bölümde verilen stratejiler payda eşitleme stratejisi, pay eşitleme stratejisi, sayı doğrusu üzerinde gösterme (sayı doğrusu kullanılarak incelenen artık strateji) stratejisi ile alan modeli yardımıyla tam ve yarımı referans alma (dikdörtgen alan modeli kullanılarak incelenen geçişli strateji) stratejileridir.

Verilerin Toplanması

Görüşme formunun nihai uygulaması birinci yazarın gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Uygulama öncesinde ilgili kurumdan izin alınmış ve öğrenciler çalışmanın niteliği hakkında bilgilendirilmiştir. Çalışmanın sadece bilimsel amaçlı kullanılacağına, not olarak bir karşılığının olmayacağına ve kimliklerin gizleneceğine dair öğrencilere güvence verilmiştir. Uygulamaya katılan öğrencilere süre baskısı yapılmamıştır. Öncelikle KKSF öğrencilere dağıtılarak veriler yazılı olarak alınmıştır. Öğrencilerin tamamının KKSF'yi tamamlamalarının ardından formlar toplanmıştır. Daha sonra tüm öğrencilere TEKKSF dağıtılmış ve yanıtlar yazılı olarak alınmıştır. Öğrenciler ortalama 30 dakika içerisinde çalışmayı tamamlamışlardır. KKSF'de öğrencilerden kesirleri karşılaştırmaları ve karşılaştırma yaparken hangi stratejileri kullandıklarını belirtmeleri istenmiştir. TEKKSF'de dört farklı karşılaştırma stratejisi kullanılarak yapılan çözümler öğrencilere yazılı olarak sunulmuştur. Öğrencilerden ilgili karşılaştırma stratejilerinden hangisini tercih edecekleri ve bu tercihin nedenini belirtmeleri beklenmiştir. KKSF ve TEKKSF'den elde edilecek cevaplardan hareketle öğrencilerin gerçekte kullandıkları karşılaştırma stratejileri ile tercihte bulundukları karşılaştırma stratejileri arasında bir ilişkinin olup olmadığı da belirlenecektir. Ayrıca formlardan elde edilen veriler, öğrencilerin soruların çözümünde kullandıkları stratejilerin gerçekten

benimsedikleri stratejiler olup olmadığının da bir teyidi olacaktır. Öğrencilerden yazılı şekilde alınan cevaplar incelendikten sonra araştırma grubundan seçilen 12 öğrenciyle mülakatlar yapılmıştır. Bu mülakatlarda öğrencilerin kullandıkları ve tercih ettikleri stratejilerin aynı ya da farklı olmasının nedenleri incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada formlardan elde edilen verilerin tamamı betimsel analiz yoluyla çözümlenmiştir. Öğrencilerin kullandıkları stratejiler pay eşitleme, payda eşitleme, sayı doğrusu üzerinde gösterme ve alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma olmak üzere dört kategoride değerlendirilmiştir. Öğrencilerin yaptıkları sıralamaların doğrulukları için doğru ve yanlış kategorileri kullanılmıştır. Öğrencilerden doğru işlemler ile doğru sonuçlara ulaşanlar doğru, yanlış işlem sonuçları ile tesadüfi olarak doğru sonuca ulaşanlar ve yanlış sonuca ulaşanlar ise yanlış kategorisinde değerlendirilmiştir. Öğrencilerin kullandıkları strateji ile tercih ettikleri stratejiler arasındaki ilişkinin analizi için; eğer öğrencilerin kullandıkları tüm stratejiler ile tercih ettikleri stratejiler aynı ise kullanım-tercih aynı kategorisinde, kullandıkları stratejilerin çoğunluğu ile tercih ettikleri stratejiler aynı ise kullanım-tercih kısmen aynı kategorisinde, kullandıkları stratejilerin çoğunluğu ile tercih ettikleri aynı değil ise kullanım-tercih farklı, kesirleri karşılaştırırken ya da tercihlerinden birinde boş bırakan ya da strateji kullanmayan öğrenciler belirsiz ilişki kategorisinde değerlendirilmiştir. Öğrenci cevapları değiştirilmeden doğrudan alıntılarla desteklenen veriler yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin; kesirleri karşılaştırırken kullandıkları stratejiler, yapılan karşılaştırma işlemleri için tercih ettikleri stratejiler, kullanılan ve tercih edilen kesir karşılaştırma stratejileri ilişkisi hakkında elde edilen bulgular sunulmuştur. Öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken kullandıkları stratejiler ile verilen karşılaştırma işlemlerine yönelik tercih edilen stratejileri karşılaştırabilmek için söz konusu bulgular sırayla sunulmuştur.

Kesirlerin Karşılaştırılmasında Kullanılan Stratejiler

Araştırmanın ilk alt problemine yanıt aramak için öğrencilerden KKSF'deki dört farklı soruya cevap vermeleri istenmiştir. Öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken kullandıkları stratejilerin beş kategori altında toplandığı tespit edilmiştir. Bu kategoriler; pay eşitleme stratejisi, payda eşitleme stratejisi, sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisi, alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisi ve boş kategorilerdir. Tablo 1'de öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken kullandıkları stratejiler hakkında bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1. Kesirlerin Karşılaştırılmasında Kullanılan Stratejiler

	Pay eşitleme stratejisi	Payda eşitleme stratejisi	Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisi	Alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisi	Boş
1.soru	0	8	9	29	0
2.soru	0	7	10	29	0
3.soru	0	4	7	29	2
4.soru	3	4	7	30	2
Toplam	3	23	33	117	4

Tablo 1'e göre, çalışmaya katılan hemen hemen tüm öğrenciler bir strateji sergileyerek karşılaştırma yapmaya çalışmışlardır. Kesirlerin karşılaştırılmasında kullanılan stratejiler incelendiğinde, öğrencilerin en çok "alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma" stratejisini daha sonra da "sayı doğrusu üzerinde gösterme" stratejisini kullandıkları görülmüştür. Bu stratejileri sırasıyla "payda eşitleme" ve "pay eşitleme" stratejileri takip etmiştir. Kesirlerin karşılaştırılmasında kullanılan stratejilere yönelik ortaya çıkan bu sıralama, sorulan dört soruya verilen cevapların tümünde benzer şekilde olmuştur. Özellikle pay eşitleme stratejisinin nadiren kullanılması dikkat çekmiştir. Ayrıca pay ve payda eşitlemeye dayalı kural tabanlı stratejilerin diğerlerine oranla daha az

kullanıldığı görülmüştür. Öğrencilerin kullandıkları stratejilerin belirlenmesinin ardından öğrencilerin kesir karşılaştırma konusunda ne kadar başarılı oldukları merak edilmiştir. Öğrencilerin yaptıkları sıralamalar doğruluklarına göre değerlendirilmiştir. Öğrencilerin yaptıkları karşılaştırmaların doğru ve yanlış olmak üzere iki kategoriye ayrıldığı görülmüştür. Öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken sahip oldukları başarı durumları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Kesirleri Karşılaştırmadaki Başarı Durumları

	Doğru	Yanlış	Boş	Başarı
1.soru	18	28	0	%39
2.soru	33	13	0	%72
3.soru	27	17	2	%59
4.soru	32	12	2	%70
Toplam	110	70	4	%60

Tablo 2'deki verilere göre, öğrencilerin sorulan dört soruda doğru karşılaştırma yapma oranı %60 (n=110), yanlış karşılaştırma oranı %38 (n=70) ve herhangi bir sıralama yapmayanların oranı ise %2'dir (n=2). Bu değerlere göre, öğrencilerin kesirleri karşılaştırmada ortalamanın üzerinde bir başarıya sahip oldukları söylenebilir. Diğer taraftan azımsanmayacak bir sayıdaki kesir karşılaştırma denemelerinin (%40) başarısızlıkla sonuçlandığını söylemek de mümkündür. Buna göre öğrencilerin önemli bir kısmının kesirleri karşılaştırma konusunda güçlük yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Birinci soruda öğrencilerin %61'i, üçüncü soruda %41'i, dördüncü soruda %30'u ve ikinci soruda %28'i başarısız olmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, öğrencilerin neredeyse tamamının bir stratejiye sahip oldukları fakat önemli sayıdaki öğrencilerin uyguladıkları stratejilerin onları başarıya götürmediğini göstermiştir. Tam da bu noktada yeni bir merak konusu ortaya çıkmıştır. Acaba sahip olunan hangi strateji ya da stratejiler öğrencileri başarıya götürmüştür? Bu sorunun cevabını bulmak için yapılan analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

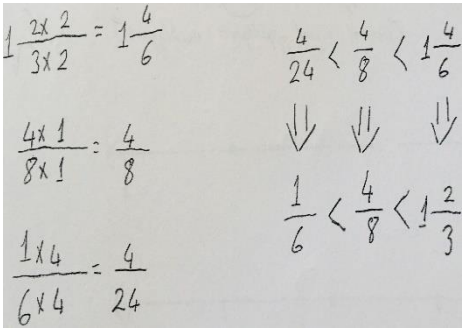
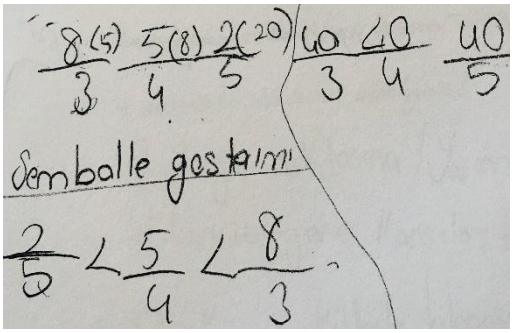
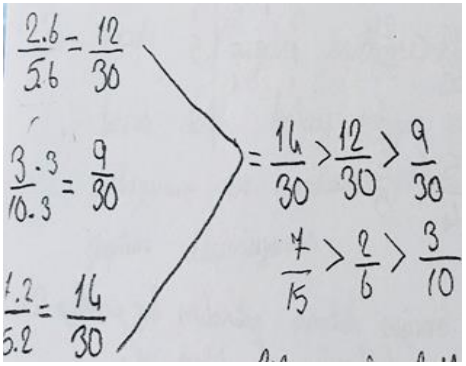
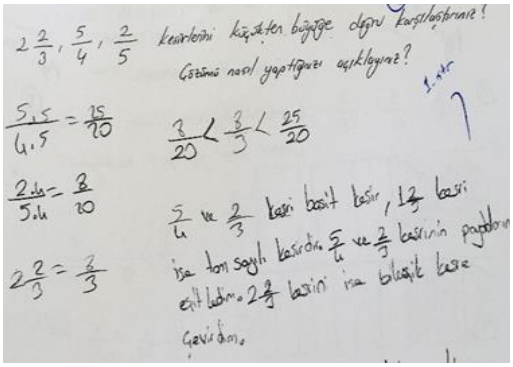
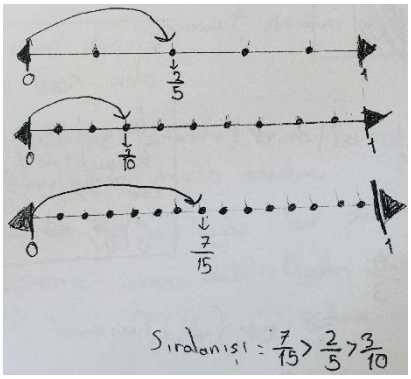
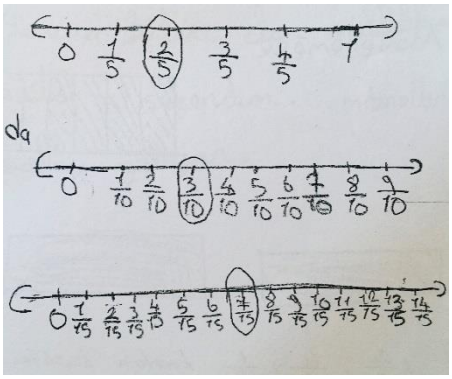
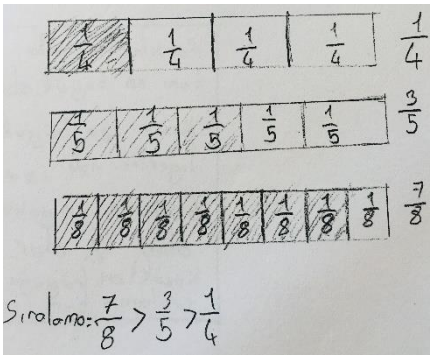
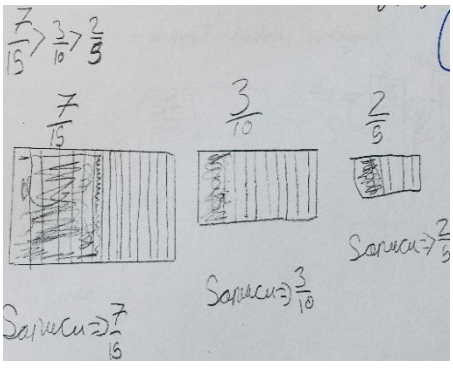
Tablo 3. Öğrencilerin Kullandıkları Stratejilere Göre Kesir Karşılaştırma Başarıları

	Pay eşitleme stratejisi	Payda eşitleme stratejisi	Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisi	Alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisi
Doğru	2	19	24	65
Yanlış	3	5	9	53
Başarı	%40	%79	%72	%55

Tablo 3 incelendiğinde başarı oranı en yüksek olan stratejinin payda eşitleme stratejisi olduğu ortaya çıkmıştır. Payda eşitleme stratejisini kullanan öğrencilerin çoğunluğu kesirleri doğru karşılaştırmıştır. Bu durumun nedeni öğrencilerin kesir anlayışlarının daha çok parça bütün ilişkisine dayalı olmasından kaynaklı olabilir. Ayrıca eşit paydalar üzerinden sonuca ulaşmak, birim kesirleri sayma ve karşılaştırma işlemleri gerektirmektedir. Bu işlem öğrencilerin daha önce öğrendikleri doğal sayılarda sayma ve karşılaştırmaya yönelik öğrenme geçmişleri ile daha çok ilişkilidir. Öğrencilerin payda eşitleme stratejisinde daha başarılı olmalarının nedenlerinden biri öğrencilerin önceki öğrenmeleri ile olan bu ilişki olabilir. Pay eşitleme stratejisini kullanan öğrenciler sayıca az olmakla birlikte, başarı seviyesi en düşük öğrenciler olmuşlardır. En çok kullanılan strateji olan alan modeli ile tam ve yarımı referans alarak karşılaştırma stratejisine yönelik öğrencilerin yaklaşık yarısına yakını başarılı bir karşılaştırma yapamamıştır. Bu sonuç, öğrencilerin en çok kullandıkları stratejinin onlara aynı oranda başarı getirmediği anlamına gelmektedir. Alan modeli ile karşılaştırıldığında, sayı doğrusunu kullanan öğrencilerin çoğunun başarılı oldukları ortaya çıkmıştır. Sayı doğrusunu kullanan öğrenciler kesir ile sayı doğrusunu birbiri ile ilişkilendirmek zorundadır. Bu ilişkilendirme becerisi belli bir düzeyde matematik bilgisi gerektirir. Bu stratejiyi seçen öğrencilerin diğerlerine göre daha yetkin olduğu düşünülebileceğinden, doğru karşılaştırma yapma

oranları daha yüksek olabilir. Tablo 4'de stratejileri kullanırken doğru sonuçlara ulaşan ya da ulaşamayan öğrencilerden örnekler sunulmuştur.

Tablo 4. Karşılaştırma Stratejilerine Yönelik Doğru-Yanlış Gösterimler

Stratejiler	Doğru gösterim	Yanlış gösterim
Pay eşitleme		
Payda eşitleme		
Sayı doğrusu üzerinde gösterme		
Alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma		

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde pay eşitleme stratejisini doğru kullanan öğrencilerin önce kesirlerin paylarını en küçük ortak katta eşitledikten sonra bütünün ayrıldığı boyutların sayısıyla ters orantılı şekilde karşılaştırma yaptıkları görülmüştür. Payda eşitleme stratejisini doğru kullanan öğrencilerin kesirlerin ayrıldığı toplam boyutu (paydayı) en küçük ortak katta eşitledikten sonra eş boyutlardan dikkate alınanlar (paylar) arasında doğru karşılaştırma yaparak sonuca ulaştıkları görülmüştür. Her iki strateji de işlemsel forma yatkın olduğu için öğrencilerin kural tabanlı bir karşılaştırma anlayışı sergiledikleri söylenebilir. Her iki stratejiyi yanlış yapan öğrencilerin genel olarak eksik ya da yanlış işlemler yaptıkları gözlenmiştir. Örneğin pay eşitleme stratejisini doğru kullanamayan öğrencilerden bazılarının kesirlerin paylarını eşitlerken yaptıkları genişletme işlemini sadece kesirlerin payında uyguladıkları, paydayı genişletmeyi ihmal ettikleri görülmüştür. Öğrenciler, payları eşit olan kesirleri karşılaştırırken paydası büyük olan kesri diğerlerinden daha büyük şeklinde düşünerek kesirleri karşılaştırmıştır. Öğrenciler burada doğal sayılardaki sayı büyüklüğü anlayışlarını kesirler üzerinde göstermeye çalışmıştır. Payda eşitleme stratejisini doğru kullanamayan öğrenciler de genel olarak kesirlerin paydalarını ortak bir katta eşitlemelerine rağmen aynı genişletme işlemini paylar için yapmamıştır.

Nitelik tabanlı kabul edilen ve sayı hissine daha yatkın olan sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisi ile alan modeliyle tamı ve yarımı referans alma stratejisi bu çalışmada öğrenciler tarafından daha yoğun kullanılmıştır. Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini doğru kullanan öğrencilerin eş büyüklükteki bütünler üzerinden hareket ederek birimleri düzgün şekilde parçalara ayırdıkları ve kesirlerin yerlerini doğru tayin ettikleri görünmüştür. İlgili strateji kullanılırken yapılan doğru çizimlerde kesrin incelendiği tam sayı aralıklarının başlangıç ve bitiş noktalarının aynı uzantıda ve doğru gösterildiği görülmüştür. Benzer durum alan modeliyle tamı ve yarımı referans alma stratejisini doğru kullanan öğrenci cevaplarında da mevcuttur. Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisinde uygulanan yaklaşıma benzer şekilde öğrenciler, karşılaştıracakları kesirlerin referans aldıkları bütünlerini eş büyüklükler üzerinden değerlendirmiş ve bütünü eşit şekilde parçalayarak dikkate alınan büyüklükleri doğru belirleyip karşılaştırma işlemini yapmışlardır. Tamı ve yarımı referans alma stratejisiyle karşılaştırma yapan öğrencilerin çoğunun dikdörtgen alan modelinden yararlandıkları görülmüştür.

Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini doğru kullanamayan öğrenciler, kesirlerin yerini gösterirken kesirleri sınırlandıran tam sayıların başlangıç ve bitiş noktalarının aynı olmasına yani uzunluğa dikkat etmemiş, iki tam sayı aralığını da eşit parçalara ayıramamışlardır. Benzer sorun alan modeliyle tamı ve yarımı referans alma stratejisini yanlış uygulayan öğrencilerde görülmüştür. Öğrenciler eş büyüklüklerin alınacağı modelleri farklı büyüklüklerde göstererek bütünün boyutlarını denk yapamamıştır. Öğrencilerden bazıları kesri oluşturan pay ve paydadaki sayılar ne kadar büyükse o sayıların oluşturduğu kesirlerin bütünlerini de o kadar büyük yapmaya çalışmıştır. Karşılaştırılacak kesirlerin referans alındığı bütünleri aynı büyüklükte çizen öğrenciler ise bütünü oluşturan boyutları eşit şekilde pay edememiştir.

Çalışmanın önceki kısımlarında öğrencilerin kullandıkları stratejiler, yaptıkları karşılaştırmaların doğrulukları ve hangi stratejilerin öğrencileri daha çok başarıya ya da başarısızlığa götürdüğü üzerine bilgiler verilmiştir. Bu son analiz aynı zamanda hangi stratejinin öğrenciler tarafından doğru bir şekilde uygulanabildiğinin de bir göstergesi olmuştur. Bu analizlerin dayanak noktası, öğrencilerin kullanılan dört soru için yaptıkları çözümlerinde gerçekten sahip oldukları stratejileri sergilemiş olmasıdır.

Kesirlerin Karşılaştırılmasında Tercih Edilen Stratejiler

Araştırmanın dördüncü alt problemine yanıt aramak için öğrencilerden TEKKSF'deki soruya cevap vermeleri istenmiştir. Öğrencilerin gerçekten benimsedikleri stratejilerin kullandıkları stratejiler olup olmadığı hakkında daha net bir fikre sahip olabilmek için öğrencilere her bir stratejinin uygulandığı örnekler gösterilmiş ve hangisini tercih edecekleri sorgulanmıştır. Yani

öğrencilerden favori stratejilerini seçmeleri istenmiştir. Ayrıca öğrencilerden kesirleri karşılaştırırken tercih ettiği stratejinin nedenini açıklamaları istenmiştir. Öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken tercih ettikleri stratejilerin beş kategori altında toplandığı tespit edilmiştir. Bu kategoriler; pay eşitleme stratejisi, payda eşitleme stratejisi, sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisi, alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisi ve boş kategorilerdir. Tablo 5'te öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken tercih ettikleri stratejiler hakkında bilgiler sunulmuştur.

Tablo 5. Kesirlerin Karşılaştırılmasında Tercih Edilen Stratejiler

Stratejiler	Tercih Edilme Sıklığı (f)	Yüzde (%)	Tercih Edilme Nedeni
Pay eşitleme	2	4	*Bu strateji bence bütün kesirlerde işe yarar, çünkü kolaydır. Sayının pay değeri ne olursa olsun eşitlenir ($Ö_{41}$)*
Payda eşitleme	6	13	*Benim daha çok kolayıma gidiyor. Çünkü bu işlemde bölen ağacıyla istediğimiz kadar sayının ortak katını bulabiliriz. Çarpım tablosunu da iyi bildiğim için paydaları çabuk ve kolay eşitleyebiliyorum ($Ö_{22}$)*
Sayı doğrusu üzerinde gösterme	12	26	*Daha ayrıntılı, eğlenceli ve diğerlerinden daha kolay. Bir de bunu çizerek kesrin bütüne yakınlığını uzaklığını kolay anlıyorum ($Ö_8$)*
Alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma	25	55	*Pay ve payda her zaman kolay eşitlenmiyor. Sayı doğrusunda gösterme zaman alabiliyor. O yüzden kesir bloklarını kullanarak kesirlerin 0'a (başlangıç noktası) mı, $\frac{1}{2}$'ye (yarıma) mi, yoksa 1'e (bütün) mi yakın olduğunu anlayabiliyorum. Şekil çizmek de hoşuma gidiyor ($Ö_{12}$)*
Boş	1	2	
Toplam	46	100	

Tablo 5'e göre öğrenciler kesirleri karşılaştırırken sırasıyla alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisi stratejisini (n=25), sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini (n=12), payda eşitleme stratejisini (n=6) ve pay eşitleme stratejisini (n=2) tercih etmişlerdir. Sadece bir öğrenci herhangi bir strateji tercihinde bulunmamıştır. Öğrenciler tarafından kesirlerin karşılaştırılmasında tercih edilen stratejilerin sırası kullanılan stratejilerin sırasıyla benzerlik göstermiştir. Öğrenciler, alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisini en fazla tercih etmelerinin sebebini şekil çizmenin daha kolay olması ve şekil üzerinde kesir büyüklüklerinin daha kolay fark edilmesi şeklinde açıklamıştır. Öğrenciler sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini zevkli bulmalarından dolayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Sayı doğrusu sayesinde birimlerin daha kolay oluşturulduğu ve kesirlerin yerlerinin kolay bulunduğu ifade edilmiştir. Sayı doğrusunun ayrıntılı yapısının da öğrencilere yardım ettiği söylenebilir. Ayrıca sayı doğrusu görsel bir gösterim olduğu için öğrenciler sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini akılda kalıcı ve eğlenceli bulmaktadır. Pay eşitleme / Payda eşitleme stratejilerinin tercih edilme sebebi olarak öğrencilerin kuralı uygulayıp kolay yoldan işlem yaparak sonuca ulaşılması gösterilmiştir. Öğrenciler sayıların ortak bir katını bulmada sorun yaşamadıklarını belirtmiştir. Her iki stratejide de ortak payda ya da payı bulmak kritik olduğundan işlemleri hatasız yapabilen öğrencilerin sonuca ulaştıkları bu nedenle kural tabanlı pay eşitleme /payda eşitleme stratejilerini tercih ettikleri söylenebilir.

Öğrencilerin kesirleri karşılaştırmada tercih ettikleri stratejiler ile kullandıkları stratejiler arasındaki ilişki de bu araştırmada önemli görülmektedir. Araştırmada öğrencilerin tercih ettikleri kesir karşılaştırma stratejilerini değerlendirmeleri beklenmiştir. Bu durum aynı zamanda araştırmanın son alt problemine verilecek cevabı da yansıtacaktır. Tablo 6'da öğrencilerin kullandıkları ve tercih ettikleri kesir karşılaştırma stratejilerine yönelik ilişki durumu sunulmuştur.

Tablo 6. Kullanılan-Tercih Edilen Kesir Karşılaştırma Stratejilerine Yönelik İlişki Durumu

İlişki Durumu	Öğrenci Sayısı (f)	Yüzde (%)
Kullanım-Tercih Aynı	25	55
Kullanım-Tercih Kısmen Aynı	13	28
Kullanım-Tercih Farklı	7	15
Belirlenemeyen İlişki	1	2
Toplam	46	100

Tablo 6'ya göre öğrencilerin büyük oranda kullanılan stratejiler yönünde tercihte bulundukları görülmektedir (n=25). 25 öğrenci çalışmanın ilk bölümündeki dört soru için aynı stratejiyi kullanmış ve aynı stratejiyi de seçmiştir. 13 öğrencinin çalışmanın ilk bölümünde en çok kullandığı strateji ile tercih ettiği strateji benzerdir. 7 öğrenci karşılaştırma yaparken kullanmadığı ya da en az kullandığı stratejiyi tercih etmiştir. Bir öğrenci herhangi bir tercihte bulunmadığından analiz dışı bırakılmıştır. Öğrencilerin %83'ünün çoğunlukla kullandıkları strateji ile tercihte bulundukları stratejilerin aynı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin çoğunluğunun karşılaştırma yaparken kullandıkları stratejilerin gerçekten benimsedikleri stratejiler olduğu kanaatine varılmıştır. Az sayıda öğrencinin tercih ettiği ve kullandığı kesir karşılaştırma stratejilerinin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir (n=7). Kesirleri karşılaştırmada tercih edilen ve kullanılan stratejileri birbirinden farklı olan öğrencilerin cevapları incelendiğinde en çok sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini tercih ettikleri ancak alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisini kullandıkları belirlenmiştir. Kullanılan ve tercih edilen stratejilerin farklılaşma gösterdiği bu durum araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Farklılaşmanın sebebini ortaya çıkarmak için tercih edilen ve kullanılan stratejilerinde farklılık bulunan öğrenciler ile bir görüşme daha yapılmış ve öğrencilere farklılığın sebebi sorulmuştur. Görüşmeler sonunda öğrencilerin; stratejileri çeşitlendirmek için kullanılan stratejilerden farklı kesir karşılaştırma stratejilerine yöneldikleri ve tercih ettikleri karşılaştırma stratejilerini değiştirdikleri tespit edilmiştir. Öğrenciler, görüşmede benimsedikleri stratejilerin aslında kullandıkları stratejiler olduğuna vurgu yapmıştır. Tercihi değiştirilen stratejilerin altyapısının geçerli gerekçelere dayanmadığı görüldüğünden ortaya çıkan farklılığın anlamlı olmadığı söylenebilir. Bu kategori bağlamında birinci araştırmacı (A_1) ile iki numara kodlu öğrenci ($Ö_2$) arasında geçen konuşmaya yer verilmiştir.

A_1: $\frac{1}{3}$, $\frac{3}{6}$, $\frac{7}{8}$ *kesirlerinin karşılaştırılmasına yönelik verilen dört farklı strateji arasından hangi stratejiyi tercih etmiştin?*

$Ö_2$: *Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini tercih ettim öğretmenim.*

A_1: *Bu stratejiyi tercih etmendeki sebep nedir? Öğrenebilir miyim?*

$Ö_2$: *Bu strateji de model oluşturma gibi şekilli olduğundan kolay kullanılacağını düşündüm.*

A_1: *Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisini tercih ettiğini söyledin. Ancak formun ilk bölümünde strateji kullanımıyla ilgili sana sorulan sorularda hep alan modeliyle tamı ve yarımı referans alma stratejisini kullanmışsın. Bunun bir sebebi var mı?*

$Ö_2$: *İkinci bölüme sayfanın arkasına baktığımda ilk şekilli yapılan karşılaştırma stratejileri dikkatimi çekti. En çok şekilsel olduğunu düşündüğüm, ilkokulda da çok kullandığım dikdörtgen modeli stratejisini seçecektim. Ama onu zaten ön tarafta sorularda hep kullandım. Tekrar aynısını çizmeyeyim diye yine şekilli gösterilen sayı doğrusu stratejisini işaretlemek istedim.*

A_1: *Neden farklı strateji tercih ettiğin ile ilgili biraz daha bilgi verebilir misin?*

$Ö_2$: *Öğretmenim aslında ben böyle sorular gördüğümde hep şekil çizerek çözüm yapıyorum. Dikdörtgeni eşit parçalamak hoşuma gidiyor. Kolay da. Sadece çok parçaya ayıracağım sorularda dikdörtgeni eşit bölerken zorlanıyorum. Onun dışında problem yaşamıyorum. Modeli çok kullanıyorum ama bu sefer farklı olsun istedim. Sayı doğrusunu da göreyim istedim. Ondan sayı doğrusunu seçtim.*

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin kesirleri karşılaştırırken dört farklı strateji kullandıkları görülmüştür. Karşılaştırma işlemi yaparken öğrencilerin en çok alan modeliyle tamı ve yarımı referans alma stratejisiyle örtüşen "referans noktası" stratejisini yani "geçişli" stratejiyi kullandıkları belirlenmiştir. Öğrenciler geçişli stratejiyi çoğunlukla dikdörtgen alan modeliyle çok az sayıda ise kare alan modeliyle göstermiştir. Geçişli stratejiden sonra öğrencilerin en çok sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisine karşılık gelen "artık" stratejiyi kullandıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin işlem yaparken sayı doğrusundan faydalanarak artık stratejiyi kullandıkları görülmüştür. Geçişli ve artık stratejilerden sonra sırasıyla payda eşitleme ve pay eşitleme stratejileri kullanılmıştır. Öğrenciler bu stratejilerde önce kesirlerin paydalarının ya da paylarının ortak katını aritmetiksel işlemler yaparak bulmaya çalışmıştır. Daha sonra kesirlerin karşılaştırılmasında benimsedikleri kalıplaşmış kuralları kullanarak karşılaştırma yapmışlardır. Öğrencilerin hiçbirisi soruların tamamında çoklu strateji kullanmamıştır. Yani öğrenciler her soru için sadece bir stratejiye başvurmuştur.

Araştırmada model oluşturma (geçişli stratejide) ve sayı doğrusu kullanma (artık stratejide) gibi nitelik tabanlı stratejilerin pay-payda eşitleme gibi kural tabanlı stratejilerden daha fazla kullanılması sonucu; kesirlerin karşılaştırılmasında en çok dikdörtgen alan modeli görsel stratejisinden yararlanıldığı (Liu & Jacobson, 2022) sonucu ile örtüşürken, öğrencilerin ortak payda stratejisine alışkın olduklarından geçişli ve artık stratejileri kullanmaktan yoksun oldukları (Yang & Liu, 2013) sonucuyla çelişmiştir. Dikdörtgenler yardımıyla gösterilen alan modelleri baskın görsel strateji gösterimleri arasında yer almaktadır (Hodges, Cady & Collins, 2008). Uzunluk modeline verilebilecek en önemli örneklerden birisi olan sayı doğrusu (Pesen, 2020), kavramsal ve işlemsel bilgiyi birbirine bağlayan önemli bir görsel temsil olarak kabul edilmektedir (National Mathematics Advisory Panel [NMAP], 2008). Kesirli sayıların özelliklerini gösteren geometriksel ve sayı doğrusu modellerinin kullanımına yönelik tavsiyelere (Vergnaud, 1988) öğretim programlarında da yer verilmektedir. Ancak öğrenciler matematik derslerinde yazılı hesaplamalara ve kural uygulamalarına ilkokuldan itibaren maruz kalmaktalar. Öğrenciler ortaokul çağına geldiklerinde ilkokuldaki aritmetiksel işlem mantığını kesirlerin karşılaştırılmasına yönelik sorularda uygulayabilmektedir. Bu durum öğrencilerin daha çok kural tabanlı hareket etmelerine ve sayı duyusunu güçlendirecek stratejileri göz ardı etmelerine neden olabilmektedir. Araştırmada öğrencilerin nitelik tabanlı görsel stratejilere ağırlık vermesi ve bu hususta istekli olmaları kesirler konusunun anlamlı öğrenimi adına bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Ortaokul öğrencilerinin nitelik tabanlı görsel karşılaştırma stratejilerini kural tabanlı sembolik karşılaştırma stratejilerine nispeten işlemlerde daha fazla kullanmalarının sebebi öğrencilerin; derste nitelik tabanlı görsel stratejilere daha fazla maruz kalmasından ve akılda kalıcı olan nitelik tabanlı stratejileri severek benimsemelerinden kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmada öğrencilerin kullandıkları stratejilerde yaptıkları işlemler incelendiğinde yanlış verilen cevapların oranının doğru verilen cevapların oranına yakın olduğu görülmüştür. Buna göre öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken zorlandıkları söylenebilir. Öğrenciler farklı stratejileri kullanmaya çalışmış ancak stratejiyi etkili kullanmada tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Öğrenciler probleme uygun temsili gösterirken kesir sayılarının referans alındığı eş büyüklüklere dikkat etmemiştir. Sayı doğrusu modelini gösterirken de uzunluk bağlamında aynı durum söz konusudur. Sayı doğrusunda aralıkların eşit olarak ayarlanamamış olması da kesirlerin doğru karşılaştırılmasına engel olmuştur. Bunların yanı sıra öğrenciler kural tabanlı stratejileri kullanırken kesrin sadece payına ya da paydasına genişletme uygulayarak karşılaştırma yapmaya çalışırken birtakım işlem hataları yapmıştır. Karşılaştırma stratejilerinin kullanımında güçlük yaşandığını gösteren bu sonuç öğrencilerin kesirleri karşılaştırma ve sıralama yapmada zorluklar yaşadıklarını belirten çalışmaların sonuçlarıyla uyumludur (Çopur-Gençtürk, 2022; Kılıç & Özdaş, 2010; Liu & Jacobson, 2022; Yang & Reys, 2002). Yang ve Liu (2013) ortaokul beşinci sınıf öğrencilerinin problemleri çözerken ortak pay ve ortak payda stratejilerini doğru uygulayabildiklerini ancak geçişli ve artık stratejileri

kullanırken başarısız olduklarını belirtmiştir. Bu çalışmada da kural temelli ortak pay ve paydaya göre karşılaştırma stratejilerinin öğrenciler tarafından daha başarılı uygulandığı, nitelik temelli stratejilerin ise daha az başarıya ulaştığı ortaya çıkmıştır. Özellikle nitelik tabanlı görsel stratejilerin eksik veya yanlış kullanılmasının nedeni öğrencilerin; kesir kavramına yönelik sayı duyularının veya geometrik düşünme becerilerinin yeterince gelişmemiş olmasından kaynaklı olabilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde öğrencilerin üç kesrin karşılaştırılmasında hangi stratejiyi tercih ettikleri sorulmuştur. Kullanılan stratejilerden hangisinin tercih edileceği ve tercihin nedeni belirlenmek istenmiştir. Tercih işlemi aslında kullanılan stratejilerin benimsenen stratejiler olduğunu teyit etmek amaçlıdır. Öğrenci cevapları incelendiğinde tercih edilen stratejilerin kullanılan stratejilerdeki sırayla örtüştüğü görülmüştür. Az sayıda öğrencide tercih edilen stratejiler ile kullanılan stratejiler farklılık gösterdiğinden bu öğrencilerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar sonunda öğrencilerin tercih ettikleri stratejileri özel olarak seçmedikleri görülmüştür. Öğrenciler çeşitlilik olması için tercih ettikleri stratejileri kullandıkları stratejiler bağlamında seçmeyerek farklı stratejilere yönelmiştir. Öğrenciler özümsedikleri stratejilerin tercih ettikleri stratejiler değil işlem yaparken ilk planda kullandıkları stratejiler olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle kullanılan ve tercih edilen stratejilerdeki farklılığın araştırmacılar tarafından ihmal edilebileceği düşünülmüştür.

Araştırmadan elde edilen sonuçlarda öğrencilerin kesirleri karşılaştırırken problem yaşadıkları görülmektedir. Öğrenciler çoğunlukla nitelik tabanlı geçişli ve artık stratejilerin kullanımında güçlük yaşamıştır. Öğrencilerin ilkokulda oluşturdukları doğal sayı şemalarının kesirleri karşılaştırırken kullandıkları akıl yürütme stratejilerini etkilediği (Post, Lappan & Cramer, 1987) bilindiğinden kesirlerin karşılaştırması sürecinde öğrencilere erken yaşlarda kural tabanlı stratejilerdeki ezber bilgilerin öğretiminin öncelik olmaması (Yang, Li & Lin, 2008) gerekir. Öğrencilere derste kuralları vermeden kendi stratejilerini keşfedecekleri fırsatların sunulması (Erol, 2021) önerilmektedir. Birden fazla çoklu karşılaştırma stratejilerinin kolayca kullanılabileceği öğrenme etkinliklerinin düzenlenmesinde yarar vardır. Yapılacak öğretimin alternatif stratejilerin kullanımına yönelik bir öğretim olmasının başarıyı arttıracağı düşünülmektedir. Çünkü birden fazla karşılaştırma stratejisini ustalıkla kullanan öğrencilerin kesirler hakkında akıl yürütme becerilerini kolayca sergilediği (Post, Lappan & Cramer, 1987) bilinmektedir. Öğrencilerin nitelik tabanlı stratejilerin kullanımına dönük örneklerle baş başa bırakılması onların sayı duyularının gelişimine de (Reinhold & ark., 2018) katkı sağlayacaktır. Bunun tam tersi öğrencilerin sayı duyularını geliştirecek etkinliklerin yapılması da hem nitelik tabanlı stratejilerin kullanımını arttıracak hem de sayıların göreli karşılaştırılmasına dönük becerilerin kolayca sergilenmesini sağlayacaktır. Öğrencilere sayıları kullanacakları eksik kesirler verilerek (örneğin $\frac{\blacksquare}{12}, \frac{8}{\blacksquare}$) hangi sayılar kullanıldığında kesirlerin başlangıç noktasına, yarıma ya da bütüne yakın olduğunu düşünmeleri sağlanmalıdır. Benzer şekilde yine sayıları kullanarak tamamen boş verilen kesirler (örneğin $\frac{\blacksquare}{\blacksquare} + \frac{\blacksquare}{\blacksquare}$) oluşturularak toplamları bütüne ya da yarıma yakın kesirlerin nasıl oluşturulabileceğine dönük etkinliklerin düzenlenmesi kesirlerin göreli büyüklüklerinin öğrenilmesi bakımından faydalı olacaktır.

Öğrencilerin kullandıkları stratejilere dönük yaptıkları işlemlerde kesirlerin genişletmesinin eksik bırakıldığı görülmüştür. Öğrencilerin kural tabanlı stratejileri kullanırken kuralı eksik uygulamıştır. Pay ve paydadaki sayılardan sadece bir tanesine genişletme işleminin yapıldığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin bu işlemleri dikkatli ve doğru yapabilmesi için kesirlerde denklik kavramını iyi öğrenmeleri gerekir. Denklik kavramında sadeleştirme ya da genişletme yoluyla temsilciye sonsuz sayıda denk kesir elde edilebilmektedir. Öğrencilerin denklik fikrini sadece kural tabanlı değil aynı zamanda görsel alan modelleri üzerinden de öğrenmesinde fayda vardır. Şekilde aynı çokluğa karşılık gelecek boyutların üzerinde yapılacak genişletme ve sadeleştirme işlemlerinin öğrenimi öğrencilerin kıyaslama yapmalarına olanak sağlayacaktır (Van de Walle, 2000). Yapılan bu çalışma ortaokul altıncı sınıf öğrencileriyle ve kesirlerin karşılaştırılması konusuyla sınırlıdır. Öğrencilerin

nitelik tabanlı görsel karşılaştırma stratejilerini kullanırken zorlandıkları bilindiğinden ilgili zorluğa dönük nicel ve nitel çalışmalar farklı öğretim düzeyindeki öğrencilerle gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Alacacı, C. (2010). Öğrencilerin kesirler konusundaki kavram yanılgıları. E. Bingölbali ve M. F. Özmantar, (Ed.), *İlköğretimde karşılaşılan matematiksel zorluklar ve çözüm önerileri* (s. 63-95). Ankara: Pegem Akademi.

Altun, M. (2014). *Matematik öğretimi*. Bursa: Aktüel Yayınları.

Argün, Z., Arıkan, A., Bulut, S., & Halıcıoğlu, S. (2014). *Temel matematik kavramların künyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Baykul, Y. (2020). *Ortaokulda matematik öğretimi (5-8.sınıflar)* (4.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Behr, M. J., Wachsmuth, I., Post, T. R., & Lesh, R. (1984). Order and equivalence of rational numbers: a clinical teaching experiment. *Journal for Research in Mathematics Education, 15*, 323-341.

Clarke, D. M., & Roche, A. (2009). Students' fraction comparison strategies as a window into robust understanding and possible pointers for instruction. *Educational Studies in Mathematics, 72*(1), 127-138.

Common Core State Standards Initiative [CCSSI] (2010). *Common core state standards for mathematics* (CCSSM). Washington, DC: National Governors Association Center for Best Practices and the Council of Chief State School Officers.

Çopur-Gençtürk, Y. (2022). Teachers' knowledge of fraction magnitude. *International Journal of Science and Mathematics Education, 20*, 1021-1036.

Doğan-Temur, Ö. (2011). Dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin kesir öğretimine ilişkin görüşleri: fenomenografik araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29*, 203-212.

Erol, M. (2021). Determination of 5th-grade students strategies in comparing fractions. *Acta Didactica Napocensia, 14*(1), 17-28.

Gould, P. (2005). Year 6 students' method of comparing the size of fractions. *Proceedings of the Annual Conference of the Mathematics Education Research Group of Australia* (pp.393-400). MERGA.

Hasemann, K. (1981). On difficulties with fractions. *Educational Studies in Mathematics, 12*(1), 71-87.

Hodges, T., Cady, J., & Collins, R. (2008). Fraction representation: the not-so-common denominator among textbooks. *Mathematics Teaching in the Middle School, 14*(2), 78-84.

Kılıç, Ç., & Özdaş, A. (2010). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin kesirlerde karşılaştırma ve sıralama yapmayı gerektiren problemlerin çözümlerinde kullandıkları temsiller. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 18*(2), 513-530.

Liu, J., & Jacobson, E. (2022). Examining US elementary students' strategies for comparing fractions after the adoption of the common core state standards for mathematics. *Journal of Mathematical Behavior, 67*, 1-20.

Mack, N. K. (1995). Confounding whole-number and fraction concepts when building on informal knowledge. *Journal for Research in Mathematics Education, 26*, 422-441.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). Matematik dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Mok, I., Cai, J. & Fong-Fung, A. (2008). Missing learning opportu-nities in classroom instruction: evidence from an analysis of a well-structured lesson on comparing fractions. *The Mathematics Educator, 11*(1-2), 111-126.

National Board for Professional Teaching Standards [NBPTS] (2010). *Mathematics standards for teachers of students ages 11-18+* (3rd.ed.). Arlington, VA: National Board for Professional Teaching Standards.

National Council of Teachers of Mathematics [NCTM] (2014). *Principles to actions: ensuring mathematical success for all*. Reston, VA: Author.

National Mathematics Advisory Panel [NMAP] (2008). *Foundations for success: the final report of the national mathematics advisory panel*. Washington, DC: U.S. Department of Education.

Önal, H., & Yorulmaz, A. (2017). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin kesirler konusunda yaptıkları hatalar. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi/JRES, 4*(1), 98-113.

Pantziara, M. & Philippou, G. (2011). Levels of students' "conception" of fractions. *Educational Studies in Mathematics, 79*(1), 61-83.

Pesen, C. (2020). *İlkokullarda matematik öğretimi* (9.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Post, T.R., Behr, M.J., & Lesh, R. (1986). Research-based observations about children's learning of rational number concepts. *Focus on Learning Problems in Mathematics, 8*(1), 39-48.

Post, T.R., Lappan, G., & Cramer, K.A. (1987). Children's strategies in ordering rational numbers. *Arithmetic Teacher, 35*(2), 33-35.

Punch, K.F. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş*. (Çev. Ed. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Reinhold, F., Reiss, K., Hoch, S., Werner, B., & Richter-Gebert, J. (2018). Comparing fractions: the enactive way. supporting students' choice of appropriate strategies with ipad-assisted ınstruction. *Paper presented at the 2018 annual meeting of the American Educational Research Association*, New York, AERA.

Steiner, F.G., & Stoecklin, M. (1997). Fraction calculation: a didactic approach to constructing mathematical networks. *Learning and Instruction, 7*(3), 211-233.

Van De Walle J. A. (2000). Elementary and middle school mathematics: teaching developmentally. (4th Ed.) New York: Longman.

Van de Walle, J. A, Karp, K. S., & Bay-Williams, J. M. (2012). *İlkokul ve ortaokul matematiği gelişimsel yaklaşımla öğretim*. (Editör: S. Durmuş, Çevirmen: Y. Dede). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Vergnaud, G. (1988). Multiplicative structures. In J. Hiebert & M. Behr (Eds.). *Number concepts and operations in the middle grades*. (pp. 141-161). Reston, VA: NCTM.

Yang, D. C. (2005). Number sense strategies used by sixth grade students in taiwan. *Educational Studies, 31*(3), 317-334.

Yang, D. C., Li, M. N., & Lin, C. I. (2008). A study of the performance of 5th graders in number sense and its relationship to achievement in mathematics. *International Journal of Science and Mathematics Education, 6*(4),789-807.

Yang, D. C., & Liu, Y. F. (2013). Examining the differences on comparing fraction size for 5th-graders between contextual and numerical problems. *Asian Journal of Education and e-Learning, 1*(2), 112-117.

Yang, D. C., & Reys, R. E., (2002). Fractional number sense strategies possessed by sixth grade students in taiwan, hiroshima. *Journal of Mathematics Education, 10 (December)*, 53-70.

Yapar-Söğüt, G., & Yazgan, Y. (2018). 7. sınıf öğrencilerinin kesirleri karşılaştırırken kullandıkları referans noktası stratejileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 26*(3), 823-832.

EK-1. Kesir Karşılaştırma Stratejisi Formu (KKSF)

Aşağıda kesirlerle karşılaştırma ile ilgili verilen problemleri çözünüz. Kesirleri karşılaştırırken hangi karşılaştırma stratejisini neden kullandığınızı açıklayınız.

1-) $\frac{2}{5}, \frac{3}{10}, \frac{7}{15}$ kesirlerini büyükten küçüğe doğru karşılaştırınız. Çözümü nasıl yaptığınızı açıklayınız.

2-) $\frac{1}{4}, \frac{3}{5}, \frac{7}{8}$ kesirlerini büyükten küçüğe doğru karşılaştırınız. Çözümü nasıl yaptığınızı açıklayınız.

3-) $2\frac{2}{3}, \frac{5}{4}, \frac{2}{5}$ kesirlerini küçükten büyüğe doğru karşılaştırınız. Çözümü nasıl yaptığınızı açıklayınız.

4-) $1\frac{2}{3}, \frac{4}{8}, \frac{1}{6}$ kesirlerini küçükten büyüğe doğru karşılaştırınız. Çözümü nasıl yaptığınızı açıklayınız.

EK-2. Tercih Edilen Kesir Karşılaştırma Stratejisi Formu (TEKKSF)

$\frac{1}{3}, \frac{3}{6}, \frac{7}{8}$ kesirlerinin karşılaştırılmasına yönelik aşağıda dört farklı karşılaştırma stratejileri verilmiştir.

1-) Payda eşitleme stratejisi:

$\frac{1}{3} = \frac{1.8}{3.8} = \frac{8}{24}$

$\frac{3}{6} = \frac{3.4}{6.4} = \frac{12}{24}$

$\frac{7}{8} = \frac{7.3}{8.3} = \frac{21}{24}$

Paydalar eşit olduğunda payı küçük olan kesir daha büyüktür.

$8 < 12 < 21$ olduğundan $\frac{8}{24} < \frac{12}{24} < \frac{21}{24}$ olur.

$\frac{1}{3} < \frac{3}{6} < \frac{7}{8}$ olur.

2-) Pay eşitleme stratejisi:

$\frac{1}{3} = \frac{1.21}{3.21} = \frac{21}{63}$

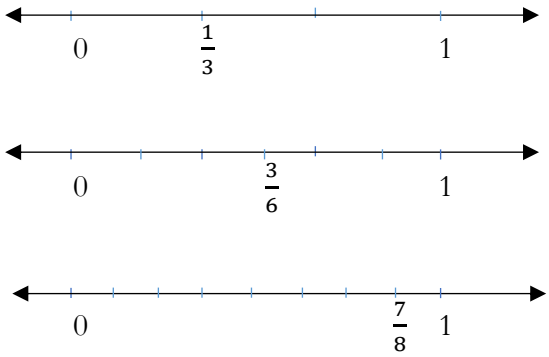
$\frac{3}{6} = \frac{3.7}{6.7} = \frac{21}{42}$

$\frac{7}{8} = \frac{7.3}{8.3} = \frac{21}{24}$

Paylar eşit olduğunda paydası küçük olan kesir daha büyüktür.

$\frac{21}{63} < \frac{21}{42} < \frac{21}{24}$ olduğundan $\frac{1}{3} < \frac{3}{6} < \frac{7}{8}$ olur.

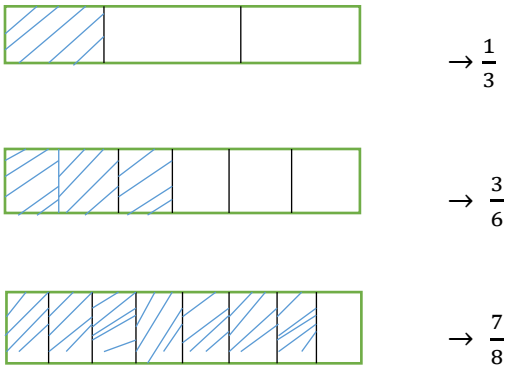
3-) Sayı doğrusu üzerinde gösterme stratejisi:

Sayı doğrusu üzerinde 1 sayısına en yakın olan basit kesir en büyük kesir olacağından;

$$\frac{1}{3} < \frac{3}{6} < \frac{7}{8}$$

4-) Alan modeli ile tamı ve yarımı referans alma stratejisi:

$\frac{1}{3}$ kesri başlangıç noktasına yakındır.

$\frac{3}{6}$ kesri yarıma karşılık gelir.

$\frac{7}{8}$ kesri bütüne yakındır. Bundan dolayı;

$$\frac{1}{3} < \frac{3}{6} < \frac{7}{8}$$

Kesirlerde karşılaştırma ile ilgili bir problemle karşılaştığınızda yukarıda verilen karşılaştırma stratejilerinden hangisini tercih edersiniz? Nedenini açıklayınız.

Dijitalleşen Dünyada Instagramın Siyasal Reklam Aracı Olarak Kullanılması

Murat ERDOĞAN

1. Giriş

Toplumların en önemli ihtiyaçlarından biri, toplumun sosyo-ekonomik yaşamına olumlu katkılar sağlayacak ve adil bir yaşam için toplumu temsilen seçimler vasıtasıyla görev alacak siyasi aktörlerin seçimidir. Yöneten ve yönetilen arasındaki bu ilişkinin sağlıklı olması kurulacak iletişimin doğru kanallarla ve uygun bir planlamayla kurulmasıyla mümkündür. Matbaanın bulunması, ardından yazılı basının gelişimi, ardından sesli ve görüntülü kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ve son olarak da dijital ortamlar bu ilişkinin sağlıklı kurulmasının önemini daha da artırmıştır. Toplumu oluşturan bireyler ve var olan toplumsal düzeni koruyup iyileştirecek siyasi düzen ile bağlantılı bir ilişki bulunmaktadır. Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte birçok alanda değişiklikler yaşanmıştır dolayısıyla bu değişimlerin siyasi düzene de yansıdığı görülmektedir. Teknolojinin gelişimi, iletişimin hızına ve çeşitliliğine de yansımaktadır dolayısıyla siyasal iletişim de bu noktada teknolojik bir değişime uğramaktadır. Teknolojik değişimlerin getirisiyle birlikte iletişim kanallarının da değişime uğradığı ve anlık iletişimin ortaya çıktığı bir dönem yaşanmaktadır.

Yeni medya araçlarında iletişim hızlı gelişmekte ve anlık geri bildirimler alınabilmektedir. Aynı zamanda yeni medya araçlarının maliyetinin ucuz olması ve kişilerin boş zamanlarını anlık olarak bu mecralarda değerlendirmesi, yeni medya araçlarını tercih edilebilir kılmaktadır. Kullanıcılar gördükleri olaylar veya haberler karşısında bu tür konularda anlık yorum yapma hakkına sahiptirler. Etkileşim hızının artması, kitlelerin aktif hale geçişi yeni medyanın yaygınlaşmasını ve kullanım alanlarının da hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. Kullanıcıların gördükleri haberlerin, gerçek veya gerçek dışı görsellerle desteklenmesi ve bu görsellerin haberleri inandırıcı kılması sebebiyle etki alanı yüksektir. Dolayısıyla siyasal iletişim günümüzde çoğunlukla yeni medya araçları üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Bu bağlamda siyasal reklamlar Instagram gibi mecralarda kendine yer bulmuş ve yer edinmiştir. Araştırma konusu çerçevesinde siyasal reklamların Instagram üzerinden gerçekleştirilmesi ve bunun öneminden bahsedilmektedir.

2. Yeni Medya Kavramı

Yeni Medya kavramının 1970'lerde, bilgi ve iletişim tabanlı araştırmalarda, sosyal, psikolojik, ekonomik, politik ve kültürel çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Ancak 70'lerde değinilen anlam, 90'larda müthiş bir ivme kazanan bilgisayar ve internet teknolojisiyle birlikte genişlemiş ve farklı boyutlara ulaşmıştır (Thompson, 1995, s. 23-25). İletişimin yeni kanallar aracılığıyla şekillenmesiyle birlikte yeni medya kavramının oluştuğu görülmektedir. Yeni medya, reklam ve tanıtım kanallarının reklama uygun şekilde kullanılmaya elverişli bir alan sunduğu ve dolayısıyla yeni bir reklam unsuru niteliği taşıdığı ifade edilebilir. Yeni medyanın üç temel özelliğinin bulunduğu ifade edilmektedir. Richard Rogers, yeni medyanın üç temel özelliğini şu şekilde ifade etmektedir (Geray, 2003: s. 18):

- Etkileşim (Interaction): Sürekli bir etkileşimin varlığı, iletişim sürecini ilerletmektedir.
- Kitlesizleştirme (Demassification): Bir kitle haricinde özel olarak bireylere farklı mesajlar göndermek olarak ifade edilebilir.
- Eşzamansızlık (Asekron): Yeni medya araçları ile birlikte kişinin isteğine göre mesajlara cevap verme özelliğini kapsamaktadır. Karşılıklı veya anlık olarak gerçekleşen iletişimden farklıdır.

Yeni medya, diğer geleneksel medya ortamlarının zaman isteyen ve belli bir sürece bağlı olarak gelişen bir yönteme tabidir, araştırmamıza konu olan yeni medya yöntemi ise daha hızlı güncellenen ayrıca hızı yayılma özelliğine sahiptir. Yeni medya aynı zamanda tüm diğer geleneksel yöntemlerle oluşturulmuş haber, reklam veya programları bir arada toplama özelliğiyle ayrıca çoklu ortam olarak bilinmektedir. Aynı zamanda hareketli görüntülerin, fotoğrafların ve internet aracılığı ile erişilebilecek haberlerin vs. bir arada toplanabileceği alandır (Lister ve diğerleri, 2003, s. 9).

Kabul görmüş ortak noktada buluşulan genel bir sosyal medya tanımına rastlanmamaktadır buna rağmen, sosyal medya kavramının sosyal içerikli web siteleri olarak nitelendirildiği görülmektedir (Kim vd. 2010: 216). Bu tanımların sosyal medyanın gelişimiyle birlikte daha geniş kapsamlı olarak ifade edilmesi, bu alanın daha da anlaşılması sağlanacaktır. Tüm sosyal medya uygulamalarının önemli özelliklerinden biri profil oluşturma olanağını sunarak kişisel bir yapı haline gelmesidir. Güçdemir (2017), sosyal medyayı, kullanıcılara bilgi edinme, içerik oluşturma ve paylaşma olanağı sağlayan bir platform olarak tanımlamaktadır. Jenkins (2014), ise sosyal medyayı genişleyen ve yayılan bir kitle iletişim aracı olarak tanımlar. Yeni medya, geleneksel medyadan farklı olarak, erişim, erişilebilirlik, kullanılırlık, yenilik, kalıcılık gibi birçok yenilikçi özelliğiyle kamuoyu oluşturma gücünü ele alan interaktif bir iletişim aracı olarak hayatımıza girmiştir. Özgen (2012), sosyal medya kullanıcısıyla geleneksel medya kullanıcısını bu açıdan inceleyerek sosyal medyanın etkileşim gücüsünün önemine vurgu yapar.

3. Instagram Reklamlarının Yapısı

Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle birlikte birçok alanda da değişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle geleneksel medyanın dijital ortama yayılması ve taşınması reklam ve tanıtım faaliyetlerinin de yönünü değiştirmiştir. Dijital medyanın önemli uygulamalarından biri olan Instagram da bu değişimin önemli aktörlerinden biridir. Gerek içerik üretme şekli gerek kolay kullanımı gerekse de birçok kişiye eş zamanlı paylaşım olanağı sunması Instagram'ı popüler bir uygulama alanı haline getirmiştir.

Milyarlarca üyeye sahip olan sosyal medya uygulamaları kişilere sadece bilgi edindiren veya sosyalleşme imkânı sunan bir alan değil aynı zamanda dijital bir kimlik oluşturma fırsatı da vermektedir. Shackle'ye göre (2017), dijital platformdaki bu uygulamalar kimliklerin istendiği gibi sunulmasına ve bu konuda düzeltme yapma, farklı gösterme gibi olanaklara da imkân tanıdığını ifade etmektedir. Kişiler, bu paylaşımları duygu durumu ve düşüncelerini kelimelerle süsleyerek doğru veya yanlış fark etmeden algılanmasını istediği şekilde yönetmektedir. Kullanıcılar kendi yaratıcılıklarını değerlendirerek ürettikleri içerikler sayesinde bu platformda öne çıkabilir ya da geri planda kalabilirler. Paylaşımları talep gören kullanıcılar bu paylaşımlar ile markaların da ilgi alanına girdikleri takdirde bunu ticari alanda değerlendirerek kazanç elde etmeye başladıkları görülmektedir. Bu özelliklerin sosyal medya kanallarının pazarlama yaklaşımına yeni bir boyut kazandırdığı görülmektedir.

Instagram uygulaması üzerinden yeniden şekillenen ve bu yeni medya kanalları aracılığıyla gerçekleşen reklamların ayrıca irdelenmesi gereken bir konu olarak ifade dilmektedir. Yeni medya kanalları aracılığıyla yeni bir düzen ve yeni bir dünya düzeninden söz edilmektedir. Reklamların hedef kitlesi olarak kişilerin "gösteri toplumu" olarak vurgulanması ve gerçeklerin daha çok güzellemeler yapılarak çarpıtılması durumu açıkça ifade edilebilir bir durumdur. Günümüzde kültürün, yeni medyanın etkisinde kalması hemen her kaynakta vurgulanan önemli konulardandır, popüler kültür ve getirileri her alanda kendini göstermektedir. Yeni medya kanallarının hemen hemen herkes tarafından rahatlıkla ulaşılabiliyor olması, burada gerçekleşen tüm vurgulamaların kolaylıkla herkese anlık olarak yansıması, yeni medya kanallarının ayrıca ve dikkatle incelenmesi gereken bir alan olarak ortaya koymaktadır (Çağan, 2003, s. 77).

Sosyal medya kanalları neredeyse kişilerin boş zamanlarında ve hatta yoğun zamanlarında bile kolaylıkla vakit geçirdikleri alanlar halini almıştır. 20.yüzyılda yaşanan teknolojik değişimlerle birlikte kişiler yaşamlarını bu araçlarla şekillendirmeye başlamışlardır. (Aytaç, 2004, s.128). Sosyal medya uygulamaları çoğunlukla kullanıcıların boş zamanlarını geçirme alanı olarak kullandıkları bir platformdur fakat bu durum birçok farklı konuyu inceleyen kişiler tarafından kullanılan bir platforma dönüşmeye başlamıştır. Dolayısıyla kullanıcıların özel hayatları, ilgi alanları ve ilgi alanlarına göre şekillenen bir sosyal medya hesabı halini almaktadır. Kullanıcılar sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşam hakkında birçok veriye sosyal medya araçları sayesinde kolayca ulaşabilmekte ve bu konularda doğru veya yanlış bir fikir edinebilmektedir (Oktay, 2002, s.223).

Sosyal medyayı bir sanat olarak niteleyen Kawasaki (2014), ise sosyal medyayı paylaşım ve etkileşim mecrası olarak tanımlar ve bunun dışındaki her şeyi optimizasyon ya da sanrı olarak ifade eder. Bu bağlamda, sosyal medyanın, paylaştığımız tüm içerikleri dünyaya duyurmamız sağlayan bir araç olduğunu ve bu doğrultuda etkili kullanıldığında olumlu katkılar sağlayacağı söylenebilir.

4. Instagram ve Siyasal Reklam İlişkisi

Instagram 2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarfından Iphone için ücretsiz fotoğraf paylaşma ve düzenleme platformu olarak kurulmuştur. Instagram, kullanım kolaylığı ile kullanıcıların hayatlarındaki değişiklikleri sürekli olarak paylaşıp, etkileşim oluşturmasıyla kısa sürede popüler hale gelmiştir. Instagram kullanıcıları, istedikleri zaman gönderi paylaşımı yapabilmekte ve ilgi alanlarını takip etmekte aynı zamanda kolayca ve sıklıkla paylaştıkları gönderiler sayesinde beğeni alıp diğer kullanıcılar ile etkileşim kurmaktadır. Instagram uygulamasında zaman içinde kullanıcılar tarafından çeşitli paylaşımların yapılması ve Instagram'a yeni özelliklerin eklenmesiyle birlikte Instagram uygulamasının kullanımı değişime uğrayarak gelişmeye devam etmektedir.

Instagram reklamları, hikâye (story) ve ana sayfa reklamları olarak iki başlık altında toplanmaktadır. Hikâye reklamlarında kullanılan üç reklam format, video, çoklu görsel ve fotoğraf şeklindedir. Instagram'ın bu özelliği onu reklam, pazarlama ve halkla ilişkiler alanında ihtiyaç duyulan ve sıkça kullanılan bir sosyal medya aracı olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Sosyal medya uygulamaları olarak bilinen, Instagram gibi sosyal iletişim platformları kullanıcıların hayatlarında yer edinmeye başlamıştır. Sosyal medya kullanımları, kullanıcıların birbirleri ile iletişim kurmak ve kendi beğenilerine göre fotoğraf, video vb. paylaşımlar yapmak aynı zamanda beğenilerine göre beğeniler, yorumlar yaparak etkileşimde bulunarak bir sosyal etkileşim alanına uyum sağlamaktadırlar. Hızlı ve pratik kullanım rahatlığıyla birlikte her yaş grubundan bireye hitap etmektedir. Dolayısıyla Instagramın bu aktif kullanım durumu markaların dikkatini çektiği gibi siyasi aktörlerinde ilgisini çekerek bu vb. uygulamalara katılım sağlamıştırlar. Siyasal reklamlar hem seçim öncesi hem de uzun vade de seçime hazırlık aşamalarında halkla birebir iletişim kurmalarına olanak sağlamıştır dolayısıyla günümüzde teknolojik araçların kullanımı doğru kullanıldığı takdirde pozitif bir etki sağlamaktadır. Her türlü siyasal bilgi anlık olarak kullanıcılara ulaşıp, ilgilendikleri konular hakkında bilgilendirilmeleri mümkün hale gelmiştir. Sosyal medya üzerinden kamuoyu

oluşturma ve kamuoyunu istediği yönde yönlendirmek internetin siyasal iletişimin gerçekleşmesine sağladığı kolaylıklardandır. Siyasal reklamlar Instagram gibi uygulamalarla birlikte hızlı bir yükselişe geçmiştir (Engin, 2006, s. 28). Popüler bir sosyal medya uygulaması olması, siyasilerin kendilerini ifade etme ve hedef kitleye kolayca anlatma olanağı vermesi bu uygulamayı siyasal iletişimin de önemli bir aracı haline getirmiştir.

Siyasal reklam çoğunlukla geleneksel medya ve yeni medya araçları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Geçmişten günümüze kullanılan siyasal reklam türleri genellikle geleneksel iletişim yöntemleriyle gerçekleşse de siyasal reklam günümüzde aktif ve sürekli olarak yeni medyada kanalları aracılığıyla şekillenmektedir. Yeni medya kanalları sayesinde tüm hedef kitleye kolaylıkla ulaşılabilmektedir (Kutlu, 2019, s. 113). Siyasal değişimler konusunda gerçekleştirilen araştırmalar gösteriyor ki çok az kişiyle siyaset üzerine konuşmalar gerçekleştirilmektedir (Christakis ve Fowler, 2009, s. 209). Bu bilgiler doğrultusunda siyasetin özel bir konuşma alanı gerektiği düşüncesine varılabilir fakat sosyal medya araçları ile bu gizlilik ortadan kalkmaktadır. Kişiler sosyal medya araçları sayesinde sosyal-siyasal düşüncelerini daha rahat ifade edebilmekte ve aktif bir siyasal katılım gösterebilmektedir. Bu aktif katılım sayesinde değişen yapıya uyumlu olarak siyasal iletişimin ve buna dönük oluşturulan kampanyaların yapısının da değiştiği görülmektedir.

Instagram uygulaması üzerinde gerçekleşen paylaşımların siyasi içerikli olması ya da siyasi hesapların takip edilmesi gibi birçok farklı şekilde siyasal katılım sağlanabilmektedir. Siyasal katılım için üç ayrı sınıflandırma yapılmıştır (Baykal, 1997, s. 103):

- Siyasal olayları takip etme,
- Siyasal olaylar ile hayatını şekillendirme,

Siyasal olayların içinde yer alma.

Baykal'a göre bu gruplandırmanın birinci aşamasının temelinde katılımcıların bir kısmının siyasal olayların dijitalleşmeyle birlikte gündemde olması ve aktif olarak sınırsız bir paylaşım yapılması vardır. Siyasal olayları izleme kısmı, katılımcıların ilgi alanlarına göre ya da takip ettikleri hesapların ilgi alanlarına göre aktif olarak bir paylaşıma maruz kalması ile şekillenmektedir.

İkinci aşama olan siyasal olaylar hakkında tavır alma aşaması ilk aşamadan farklı olarak siyasal olaylar hakkında bir tavır almayı ve çoğunlukla bu tavrı göstermekten çekinmemeyi ifade etmektedir. Bireyler bu şekilde siyasi konularda tavrını ve görüşünü ortaya koyarak tarafını belirtmektedir.

Üçünü aşama ise en aktif ve katılımcı aşama olarak nitelendirilmektedir. Siyasal olayların içine karışma genel anlamı ile de bağlantılı olarak siyasi olayların merkezinde yer almaktan bahsetmektedir, mitingler, siyasi parti üyelikleri ve gerçekleşen eylemlerde vs. aktif olarak yer almak gibi birçok eylemin içinde bulunmak son aşamayı açıklamaktadır.

Sosyal medyanın bu bağlamda politik alandaki önemi her geçen gün artmaktadır. Özellikle, 2016 Amerikan seçimlerinin sosyal medyanın etkisinin yoğun olarak görüldüğü bir seçim olduğu bilinmektedir. Bu etkinin bilinmesine rağmen var olan muhafazakâr kitlenin geleneksel medya olan ilişkisinin hala var olduğunu da unutmamak gerekir.

5. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın asıl amacı, literatürde siyasal iletişim ve sosyal medya uygulamaları il kesiştiği noktaların konu alındığı çalışmalara ek olarak Instagram uygulaması üzerinden gerçekleşen siyasal reklam konusuna değinmektir. Bilindiği gibi, tüm sosyal ağlar ve internet araçları dünyada milyarlarca insanın buluştuğu, içerik üreterek ve paylaşarak etkileşime geçtiği bir platform haline gelmeye başlamıştır. Sosyal medyanın hızlı ve etkili gelişimi, toplumu ilgilendiren birçok konuda cazip bir alan haline gelmesine de sebep olmuştur. Halkla ilişkiler, reklam, pazarlama ve siyaset

bilimi alanında çalışma yapanların dikkatini çekmeye başlayan başlıca alanlar olarak sayılmaktadır. Özellikle siyasal yaşamın vazgeçilmezi siyasal kampanyalar da bu alanı kullanmaya ve burada doğan fırsatlardan yararlanmaya başlamışlardır. Instagram da bu mecranın en önemli uygulamalarından biridir.

Siyasal reklamlar için Instagram gibi uygulamaların bir reklam aracı olarak kullanılmasına dair tatmin edici düzeyde araştırmalar bulunmamaktadır. Bu çalışma ile dijitalleşen dünyada yeni medya araçları ile gerçekleştirilen reklamların aynı zamanda siyasi reklamlar için etkili bir propaganda alanı olarak kullanılması açısından siyasi düzeyde gerçekleştirilecek reklamlara açıklayıcı nitelikte bir kılavuz olmak, araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Dijital medyanın, önümüzdeki yüz yılda kitle iletişim araçlarına yön veren bir mecra olacağı görülmektedir. Çalışmanın temel amacı, yeni medya alanlarının önemini vurgulamak, bu kavramların anlaşır şekilde tanımlamak ve etkili bir reklam aracı olarak kullanılmasının önemini ortaya koymaktır. Ayrıca araştırmanın mevcut ve potansiyel siyasi aktörlere siyasal reklam açısından bir farkındalık oluşturacağı, aynı zamanda akademik alanda da literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Dünyada ortaya çıkan tüm yenilikler ve değişimler doğrudan ya da dolaylı olarak toplumu etkilemekte ve değiştirmektedir. Kitle iletişim alanında yaşanan değişimler de aynı şekilde toplumu etkilemektedir. Bu araştırma, siyasi aktörlerin ve onların siyasal iletişim faaliyetlerine yönelik olarak inceleyerek hem literatüre katkı sağlamak hem de gelecek siyasi aktörlerin seçimlerdeki reklam ve tanıtımları için farkındalık oluşturmak açısından önem taşımaktadır. Bu noktalara değinerek dijital medyanın öneminden ve aynı zamanda bu alan ile ilgilenen araştırmacıları aydınlatmak için öncelikli olarak literatür çalışması yapılmış ve ilgili bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır. Sosyal mecraların siyasi kullanımı, siyasi aktörlerin kendilerini gösterdikleri, tanıttıkları ve aynı zamanda vurgulamak istedikleri noktaların gösterildiği bir alan halini almaya başlamıştır. Dijital platformlar, siyasi gösterimlerin hedef kitlelere anlık ve hızlı bir şekilde aktarıldığı platformlardır.

Geleneksel medyanın dışında yayıncılık kavramına yeni bir bakış açısı kazandıran internet sahnesi her geçen gün önem kazanmıştır. Siyasi alanlar için de aynı geçerliliğini koruyan platformları günümüzde kullanan siyasi aktörler için "halktan biri" kavramlarını da gündeme getirmiştir. Sürekli olarak ve hızlı bir şekilde gelişen dijital medya platformları kullanımı ile her geçen gün sil baştan şekillenmeye devam etmektedir. Sürekli değişime uğrayan sosyal mecralar uzun bir süre etkinliğini korumaya ve sürdürmeye devam edecektir dolayısıyla Instagram uygulaması her geçen gün güncellenmeye devam etse de var olan kullanımların hedef kitleleri etkilediği açık bir ortak görüştür.

Sosyal medyanın gücünü fark eden siyasetçiler bu alanı verimli şekilde kullanmaya çalışmaktadırlar. Özellikle nüfusun önemli bir kısmının sosyal medyada aktif olarak yer alması siyasal iletişimin önemini daha da arttırmıştır. Dolayısıyla sadece ticari pazarlama değil siyasal pazarlama da bu alanda daha çok yer almaya başlamıştır. Genç nüfusun artması ve siyaset içinde aktif olmaya başlaması, bu kitleye doğru sosyal medya kanalları ile ulaşılmasının önemini de beraberinde getirmiştir. Yapılan araştırmalar, gençlerin özellikle Instagram, Twitter ve Tiktok da etkin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla siyasal kampanyaların genç kitleye ulaşması için bu sosyal mecraların planlı, stratejik ve etkili kullanılması gerekmektedir. Sonuç olarak, gelişen teknolojiyle beraber kitle iletişim kanallarının dijital alanlara kayması sonucunda siyasal kampanyalar yeniden şekillenmeye başlamıştır. Hızın ve etkileşimin ön planda olduğu bu kanalların profesyonel bir şekilde kullanılması durumunda siyasi partiler ya da adaylar için olumlu bir etki sağlayacağı açıktır.

Gelişen teknolojiyle birlikte kitlelere, bir şeyleri anlatmak veya tanıtmak kolaylaşmıştır. Yeni medya araçları ile bir değişim söz konusudur ve çeşitli tanıtımlar siyasal reklamlara kadar ilerlemiştir. Siyasal iletişime ve siyasal reklamlara yeni bir boyut kazandıran bu değişim kitleler üzerinde müthiş bir tesir gücüne sahiptir. Bu bağlamda siyasal pazarlamalar günümüz teknolojileriyle tekrar

şekillenmiştir. Yeni medya araçlarının, siyasi partiler tarafından sıklıkla kullanılması, kitlelerine veya hedef kitlelerine vaatlerini anlatmak, yapılan icraatları göstermek ve hatta siyasi aktörlerin hedef kitleleriyle birebir etkileşim sağlamak gibi birçok unsuru vardır. Sosyal medya uygulamalarından biri olan Instagram kullanım kolaylığı sayesinde birçok kişi tarafından tercih edilmektedir. Instagramın sahip olduğu nitelikler, siyasal reklamlar için uygun alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla günümüzde, siyasal reklam için Instagram kullanımı önem arz etmektedir

Kaynaklar

Aytaç, Ö., (2004). "Kapitalizm Ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman". Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28 (2), 115-138.

Baykal, D., (1970). Siyasal Katılma, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.

Christakis Nicholas A. ve Fowler, James H. (2009). Connected: The Surprising Power of our Social Networks and How they Shape our Lives, Little, Brown, New York, NY.

Çağan, K., (2003). Popüler Kültür ve Sanat. Ankara: Altınküre Yayınları.

Engin, S., (2006). Siyasal Kampanya Sürecinde Medya ve Siyasal Reklamcılığın Rolü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Fuchs, C., (2014), Social Media A Critical İntroduction, London, Sage

Geray, H., (2003). İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları. Ankara: Ütopya.

Güçdemir, Y., (2017. Sosyal Medya, Halkla İlişkiler, Reklam ve Pazarlama, Derin Yayınları, İstanbul

Kawasaki, G., Fitzpatrick, P., (2019). Sosyal Medya Sanatı. MediaCat, İstanbul

Kim, W., Jeong, O-R., Lee, S-W. (2010). "On Social Web Sites", Information Systems 35, 215-236, journal homepage: www.elsevier.com/locate/infosys

Kutlu, Ö., (2019). Çevrimiçi Siyasal İletişim, (Ed.), Mestan Küçük, Çevrimiçi İletişim ve Yansımaları, Ankara: Gece Kitaplığı, s.111-137.

Lister, M., Dovey J., Giddings, S., Grant I., Kelly, K., (2003). New Media: A Critical Introduction, New York: Routledge.

Oktay, A., (2002). Türkiye'de Popüler Kültür. İstanbul: Everest Yayınları.

Özgen, E., (2010). Halkla İlişkiler ve Yeni Medyanın İşaret Etiği Sorunlar Üzerine Bir Tartışma. Yeditepe Üniversitesi Global Media Journal.

Thompson, J.B., (1995).The Media and Modernity: a Social Theory of The Media, Cambridge:Polity Press.

Shackle, S., (2017). Why do we use social media?. E.T: 22.04.2022. Erişim Adresi: https://newhumanist.org.uk/articles/5220/why-do-we-use-social-media

Türkiye'de Göç, Gecekondulaşma ve Kentleşme İlişkisinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi

Musa YILMAZ[1]

Giriş

İnsanın hayatta kalabilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi, onun birtakım temel ihtiyaçlarının karşılanmasına ve bazı yaşamsal donanımlara sahip olmasına bağlıdır. Bu temel ihtiyaçların başında beslenme, barınma ve korunma gibi gereksinimler gelmektedir. Ancak söz konusu temel gereksinimleri ve donanımları elde etmeyi zorlaştıran veya imkânsız kılan koşullar ortaya çıktığında, insan yaşadığı coğrafyayı ya da bulunduğu mekânı terk ederek, başka bir yere gitmek, yani göç etmek zorunda kalabilmektedir. Bu durum, tarih boyunca insanların içinde yaşadıkları yeri terk etmelerine yol açmıştır (Çapcıoğlu ve ark., 2018: 597). Dolayısıyla toplumsal bir gerçeklik olan göç, insanlık tarihi kadar eski ve aynı zamanda şimdi de güncelliğini koruyan sosyolojik bir olgu olmuştur (Bahar, 2009: 260).

Göçler, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde bir bölgeden başka bir bölgeye gerçekleştiğinde iç göç, bir ülkeden başka bir ülkeye gerçekleştiğinde ise dış göç olarak (Sağlam, 2006: 34) meydana gelmektedir. Bununla birlikte, göç olayı bireylerin, grupların ve kitlelerin sembolik ya da siyasal sınırların ötesine geçme süreci ve yeni yerleşim mekanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketlerini içeren sosyal bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır (Marshall, 2005: 685).

Göç olayında bir yerden başka bir yere hareket söz konusu olduğu için, öncelikle "hareketlilik" kavramına değinmekte fayda vardır. Hareketlilik, sosyolojik açıdan toplumsal bir olaydır. Genel olarak bakıldığında, "hareketlilik; kişilerin zamanda, fizik mekânda veya sosyal yapıdaki her tür devinime veya göçüne işaret eder" (Fichter, 2016: 180). Bu noktada hareketlilik, zaman ve mekân kapsamında gerçekleşmektedir. Ancak fizik hareketlilik ile sosyal hareketlilik arasında farklılık söz konusudur. Sosyal hareketlilik, bireyin ya da grubun sosyal statüsündeki (dikey-yatay ya da yüksek-düşük pozisyon) değişimini ifade ederken, fizik hareketlilik ise bir mekândan başka bir mekâna göç etmek, devinim gerçekleştirmek olarak düşünülebilir.

Toplumsal bir gerçeklik olan göç olgusu, insanların coğrafi olarak yer değiştirmesi bakımından irdelendiğinde, göç sürecini başlatan ve yönlendiren temel değişkenler arasında siyasi, ekonomik, ekolojik, sosyal, kültürel ve dini etmenler sayılabilir. Bu etmenlere bağlı olarak insanlar güvenliklerini, özgürlüklerini ve sosyal refahlarını temin eden hususlara erişimin zorlaştığı ortamlarda daha fazla bulunmayı tercih etmezler ve yaşadıkları ortamdan bir şekilde uzaklaşmanın imkânlarını bulmaya çalışırlar (Çapcıoğlu ve ark., 2018: 597). Bu durum, özellikle doğal afetler, savaşlar, terör olayları, açlık, yoksulluk ve dini hayata dayalı ortaya çakabildiği gibi eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, özgürlük, mülk edinme isteği ve tüketim gibi faktörlere bağlı da gerçekleşebilmekte ve böylece zorunlu ya da gönüllü olarak göç olayı yaşanabilmektedir (Çelik, 2018: 7).

Bununla beraber göçler, zaman ve mekânda, fizik mesafede gerçekleştirilen devinim sonucu ortaya çıkmakta olduğu düşünüldüğünde (Fichter, 2016: 181), bireyler ve gruplar, bu devinim sonucunda sadece fiziki mekanlarını değiştirmekle kalmaz aynı zamanda dokunabildiği, gözle

[1] Dr., ORCID: 0000-0002-9929-7814

görebildiği eşyalarını ve tüm yaşam deneyimlerini, tecrübelerini, dillerini, dini ritüellerini, yaşam tarzını, sosyo-kültürel donanımlarını, geçmiş anılarını ve gelecek hayallerini beraberinde götürebilmektedir (Adıgüzel, 2016: 3). Bu nedenle göçler, birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle, sosyo-kültürel uyumsuzluk ve yaşam biçimi farklılıklarından kaynaklı durumlarda, bireyler arasında ciddi çatışmalar çıkabilmektedir. Böyle durumlarda, toplumsal ve kültürel uyumun sağlanması gerekmektedir. Ayrıca göçler, kültürel bir erozyona da neden olabilmektedir (Erbaş, 2018).

Son olarak göç olgusunun bir boyutu da kentleşme ile ilişkilidir. Kentleşmenin temel dinamiklerinden biri olan göç olgusu (Bal, 2018: 128) insanlık tarihi boyunca, ülkeler, toplumlar ve kentler arasında, iç ve dış göçler olarak gerçekleşmiştir. Modernleşme süreciyle birlikte, gruplar ve kitleler halinde yaşanan göç sürecinin ardında, sanayileşme ve paralelinde gelişen kentleşme olayının yattığı söylenebilir. Sanayileşme ve kentleşme süreciyle birlikte gelişen göç olayı, daha çok ülke içinde, kırsal alandan kentsel alana doğru kitlesel nüfus hareketine karşılık gelen iç göç olayı ile açıklanmaktadır. Bu noktada itici faktörler (savaşlar, iç çatışmalar, kıtlık, kuraklık, doğal afetler, salgın hastalıklar vb.) ve çekici faktörler (İş fırsatları, demokratik yönetim, özgürlük, iklim, coğrafya ve eğitim koşulları vb.) önemli rol oynamaktadır (Bahar, 2009: 260; Çelik, 2013: 135-136).

Göç, kentleşme ve sanayileşme, birbiri ile ilişkili bir süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda kentleşme, özellikle 19. yüzyılda çeşitli enerji kaynaklarının kullanıldığı, fabrikaların kurulduğu ve sanayinin geliştiği ve buna bağlı büyük çaplı değişim ve dönüşümün yaşandığı dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu değişimin mekânı olan kentler, iş gücü ihtiyacını kırsaldan gelen kitlesel göçler sayesinde karşıladığını söylemek mümkündür. Böylece, köyden gelen göçmenler, söz konusu kentleşme sürecinde önemli rol oynamıştır (Altan, 2011: 46). Bu dönemde, kentlerde meydana gelen büyük çaplı değişim ve dönüşümü, göç ve kentleşme ilişkisi ekseninde anlamaya ve analiz etmeye çalışan düşünürler, çeşitli kuramsal yaklaşımlar ve bazı modeller geliştirmiştir. Bu modeller ve kuramsal yaklaşımlar genel olarak makro ve mikro düzeyde geliştirilen paradigmalar üzerinden açıklandığı görülmektedir. Makro düzeyde bir yaklaşımla açıklayanlar, daha çok göçün nedensel boyutlarına odaklanırken, mikro düzeyde açıklayanlar ise, daha çok göçün sonuçlarına ve göçmenlerin yaşam tecrübelerine yönelik araştırmalara odaklanmaktadır (Aydemir ve Şahin, 2017: 360).

Bu bağlamda, Ravenstein'ın *Göç Kanunları* kuramı önemli bir yere sahiptir. Ravenstein'ın kuramı, daha çok göç olgusunun genel geçer kanunlarına temel oluşturmaya yöneliktir. Ravenstein, 1871-1881 yılları arasında yapılan nüfus sayımı verilerini kullanarak, İngiliz nüfus sayımı istatistiklerinin verilerinden hareketle yaptığı *The Laws of Migration* adlı çalışmasında, yedi göç kanunu bulmayı başarmıştır (Bal, 2018: 130). Göç ile ilgili diğer bir kuram *İtme Çekme Kuramı*dır. 1966 yılında Everett Lee tarafından formüle edilen kuram, daha sonra geliştirilmiştir. Bu kuram, göçmenden ziyade fakat göçmeni de dikkate alarak, daha çok göç olayına odaklanmıştır. Bu noktada, göçlerin temel ortak özelliklerini açıklamaya çalışan Lee, *A Theory of Migration* (Bir Göç Teorisi) adlı çalışmasında, göçle ilgili yaşanan yer, gidilmesi düşünülen yer, ortaya çıkan engeller ve bireysel faktörler gibi, itici ve çekici dört temel faktör belirlemiştir (Bal, 2018: 131). Başka bir çalışma, Petersen tarafından geliştirilen, *Beş Göç Tipi Kuramı*dır. Petersen, göçün normal bir olay olduğu ve her insan için aynı durumu yansıttığı kanısına karşı çıkmıştır. Ona göre, "eğer her insan aynıysa neden bazıları göç ediyor da bazıları göç etmiyor" sorusu, araştırmaya başlama sorusu olmaktadır. Petersen bu konuda, bireysel ve sınıfsal farklılıkları da düşünerek, beş göç tipi (ilkel, zoraki, serbest, kitlesel ve yönlendirilen göç tipleri) oluşturmuştur. Bununla beraber, *Kesişen Fırsatlar Kuram* ise, mikro düzeyde bir kuramdır ve sosyal aktör olarak göçmeni öne çıkarmakta ve göçmenin kararlarını dikkate almaktadır. Stouffer, ilk kez 1940 yılında, *Kesişen Fırsatlar Kuramı*ndan bahsetmiştir. Ona göre, göçün mesafesi, göç edilecek yerdeki imkânlar ve bu imkânların miktarı önemli ölçütler olmaktadır (Çağlayan, 2006: 75-77). Diğer bir kuram ise, *Merkez Çevre Kuramı*dır. Bağımlılık Okulu düşünürleri, Samir Amin, Immanuel Wallerstein ve Andre Gunder Frank tarafından geliştirilen bu model'e göre, dünya merkez ve çevre olmak üzere, iki kısımlı yerleşim yerinden oluşmaktadır. Söz

konusu yerler, birbirine ekonomik açıdan bağımlı birimlerdir (Çağlayan, 2006: 78-81; Cizreli, 2015: 33-34). *Göç Sistemleri Kuramı* ise, ülkelerin karşılıklı olarak, göçmen değişimi kapsamında birbirleriyle olan ilişkisi üzerine kurulmuştur. Sosyo-ekonomik ve politik süreçlerin yaşandığı bu sistemde, göç veren ve alan ülkelerin, göçmen değişimiyle oluşturdukları ilişki zinciri ve sistemi, yakın mesafede bulunan ülkeleri kapsadığı gibi, uzak mesafede bulunan ülkeleri de sisteme dahil etmektedir. Göç sistemlerine göre, karşılıklı ilişki kurulan ülkelerde, makro ve mikro düzeyde değişiklikler yaşanmaktadır (Adıgüzel, 2016: 31-32). Son olarak, *Göçmen İlişkiler Ağı Kuramı* olarak değerlendirilebilir. Bu kuram, hem göçmenlerin göç ettikleri yerde kurdukları, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal ilişkiler ağına odaklanmakta hem de göç alan ve göç veren iki ülke arasında kurulan sosyal ağlara ve bu ağların göçler üzerine yaptığı etkilere odaklanmaktadır. Bu bağlamda Massey, göç ağını, göçmenlerin aileleri, akrabaları, arkadaşları ve ülkelerinde kalan yakın çevresi ile kurdukları karşılıklı ağ ilişkisi ekseninde ele almıştır (Güllüpınar, 2012: 72-76).

Türkiye'nin Göç ve Kentleşme İlişkisinin Sosyolojik Açıdan İrdelenmesi

Göç, en kısa ifade ile "Asıl yerinden, ulaşmak istenilen yere hareket" (Karpat, 2013: 71), olarak tanımlanabilir. Modernitenin temel kavramlarından olan göç olgusu, daha geniş bir ifadeyle, "belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanlardan, kendi iradeleriyle, yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanların sayısı" şeklinde tanımlandığında, daha çok endüstriyel gelişimini tamamlamış, modern kapitalist toplumlar için geçerli olan bir göç olgusundan bahsedildiği söylenebilir. Çünkü bu tanımda, insanların özgür iradeleri rol oynamaktadır. Tarım toplumu niteliğinde olan kırsal nüfus ise, toprağa bağımlı olarak yaşamını sürdürdüğü için, bireyler kendi isteklerinden ziyade, birtakım güçler tarafından yer değiştirmek zorunda kalmaktadır (Tekeli, 2008: 29-31). Bu kısa girişten sonra, tarım toplumu özelliği ağır basan Türkiye'nin ilk yıllarından itibaren deneyimlediği göç olgusu incelenebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, özellikle 1860-1927 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğunun ulus devletlere ayrılmasıyla, kitlesel nüfusun yer değiştirdiği ve Anadolu'ya sığındığı, "Balkanlaşma Göçleri" ile kitlesel göç olgusu deneyimlenmeye başlamıştır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti, ilk kitlesel göç hareketini 1945-1980 yılları arasında, kırsal alanda başlayan çözülmeler sonucu yaşadığı söylenebilir (Tekeli, 2008: 30-31). Söz konusu kırsal çözülmeler, 1945'ten sonra yaşanan ekonomik, teknolojik, kültürel ve siyasal açıdan, birtakım faktörlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. İlk olarak, Batı ülkeleri ve ABD ile ilişkiler güçlenmiştir. Marshall planından yararlanılmış ve çok partili bir siyasal rejime geçilmiştir. Bu değişen dinamiklerle birlikte, 1948'lerde, tarımsal alana çok miktarda traktörün girmesi (Kıray, 2007: 68-69), tarımda modernizasyon ve makineleşme olayı ve çeşitli doğal nedenler, bir taraftan kırsal nüfus kitlesel olarak kentlere itilmiş, diğer taraftan, kentlerde yaşanan kapitalistleşme ve ekonomik imkanlar, eğitim, sağlık, kültür, eğlence, tüketim ve kaliteli yaşam imkanları, söz konusu nüfusu kentlere çekmiştir (İçduygu ve ark., 1998: 216-217).

1950'li yıllarda başlayan hızlı içgöç hareketi, 1980'lere kadar hızını sürdürüştür. Bu sürece, söz konusu nedensel faktörlerin yanı sıra, Türkiye'nin kendine özgü sanayileşme ve sanayide istihdam edilecek iş gücü ihtiyacı etkili olmuştur. Özellikle 60'lı yıllarda, kentlere göç eden kırsal nüfus, kentlerde barınma ve konut yetersizliğiyle karşılaşmış, bunun neticesinde barakalaşma, gecekondulaşma ve çarpık kentleşme yaşanmıştır. İlk olarak, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlere gelen göçler, 1980'li yıllardan sonra nitelik değiştirmiştir (Çağlayan, 2019: 45).

1980'li yıllardan sonra Türkiye'de göç olayı, sadece kırsal çözülme ve üç büyük kente yapılan bir göç değil, aynı zamanda diğer büyük kentlere, kentler arası bir hareketlenmeye ve yeni gelişmelerin ortaya çıktığı bir sürece evrilmiştir. Bu dönemde, sanayide ihracat temelli kalkınma planları, kentsel mekanlarda sermaye birikimi ve imkanları oluşturulmuştur. Kentlerde, devletin ve sermaye gruplarının yatırımları artmıştır. Toplu konutlar, alışveriş merkezleri, lüks oteller, iş merkezleri, yeraltı raylı sistemleri ve altyapı gibi gelişmeler, kentsel mekanlarda artış göstermeye başlamıştır. Neoliberal politikalara uygun ekonomik gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, yoğun

özelleştirmeler uygulanmış ve buna özgürlükler de eklenmiştir. Ulaşım, sağlık, eğitim, kültürel etkinlikler ve genel açıdan sosyal hizmetlerin kentlerde artış göstermesi ile Doğu'da artan terör olayları ve güvenlik zafiyeti, Doğudan Batıya, kırsaldan kentlere ya da kentlerden kentlere göç hareketini artırmıştır (Kaya, 2014: 81; Çağlayan, 2019: 45-56). Böylece göçler, 1980'lere kadar çoğunlukla kırsal alandan kentlere doğru bir seyir gösterirken, söz konusu tarihten sonra göçün akış yönleri farklılaşarak, kentten-kente, köyden-kente, kentten-köye ve köyden-köye şeklinde değişiklik göstermiştir (İçduygu ve ark., 1998: 216).

Göçlerin değişiklik göstermesi ile birlikte gelinen noktada toplam nüfus içinde kent nüfusu, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2000 yılında Türkiye'nin toplam nüfusu 67,8 milyona ulaşmıştır. Bu nüfusun 44 milyonu kentlerde yaşarken, 23,7 milyonu kırsal alanda yaşıyordu. 2010 yılında toplam nüfus 73,7 milyona ulaşırken, kentsel nüfus 56,2 milyona, kırsal nüfus ise 17,5 milyon seviyesine gerilemiştir. 2020'de ise 83,6 milyona ulaşan toplam nüfusun 77,7 milyonu kentlerde yaşarken, kırsal nüfus ise 5,8 milyon seviyesine gerileyerek, Türkiye'nin kentleşme hızını gözler önüne sermiştir (TÜİK, 2022). Sonuç olarak, gelişmekte olan Türkiye, sanayi toplumu olma yolunda kayda değer bir artış gösteremediği söylenebilir. Kırsaldan kentlere, kentlerden kentlere yaşanan iç göçler sonucunda, kentsel mekanlar, hızla gelen göç nüfusunu aynı hızda sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan emme gücüne sahip olamamıştır. Hem kentlere gelen işgücü göçünü istihdam edecek endüstriyel donanımın olmayışı hem de kentsel mekanların, nüfusu barındıracak konut gereksinimini karşılayamaması (Özdemir, 2012: 10), kent yoksulluğuna ve gecekondulaşmaya neden olduğunu söylemek mümkündür.

Gecekondu Olgusu ve Kentleşme İlişkisi

Tarihsel açıdan genel olarak bakıldığında, kentlerin nüfusu kırsal alanlardan gelen kitlesel göçlerle sürekli artış yaşamıştır. Ekonomik açıdan temeli tarıma dayalı, gelişmekte olan ülkelerin kentlerine göç eden nüfus ile endüstriyel gelişimini tamamlamış, sanayileşmiş kentlere göç eden nüfusun, yerleşme biçimi ve yaşam tarzı farklılık gösterebilmektedir. Sanayileşmiş kentlere kırsal alandan gelen göçmenler, ilk olarak geçiş bölgelerine yerleşmekte ve sonra kentsel sisteme dahil olup asimile olmakta, kentin ekonomik ve kültürel potasında eriyebilmektedir. Ancak sanayileşmekte olan toplumlarda, kentsel mekâna göç eden kırsal nüfus, kent ile hiçbir ilişkileri yokmuş gibi kentin çeperlerine yerleşebilmekte ve böylece kentin sosyo-kültürel yaşam tarzını özümsemekte güçlük çekebilmekte, yetersiz konut stoku ve ekonomik yapı nedeniyle, gecekondulaşma sürecini yaşayabilmektedir (Kıray, 2007: 90-91).

Kentlere göç eden kırsal nüfus, kentlerdeki yetersiz konut stoku sorunu ile karşılaştığında, göçmenler devletin veya başka kişilere ait arsaların üzerine evler inşa ederek, kendileri bu sorunu çözmeye çalışmıştır (Kongar, 2006. 562). Bu bağlamda, gecekondulaşma olayı tanımlandığında, "Başkasının arazisine izinsiz yapılan düşük standartlı bina" (Kıray, 2007: 23) veya "Köylerden kentlere nüfus akınlarının ve ilgili ülkelerin toplumsal, ekonomik gelişme düzeyinin dolaysız bir ürünü" olarak tanımlanabilir (Keleş, 1993: 372). Gecekondu olgusunu, sadece konut sorunları çerçevesinde analiz etmek kısır bir analiz olabilir. Çünkü barınma sorunu gibi görünen gecekondu meselesi, aslında çok geniş yelpazede ele alınması gereken sosyolojik bir konudur. Küresel çapta ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde, farklı düzeylerde ve biçimlerde olsa bile ortak bir sorun olmaktadır. Gecekondu kavramı her ne kadar Türkiye'ye özgü bir kavram olsa da aslında gecekondu olgusu küresel bir olgudur. İngiltere'de kentsel mekâna göç eden köylülere, devlet eliyle ucuz konutlar yapılmıştır. Hindistan'da kentlere gelen nüfus, sokaklarda, parklarda ve istasyonlarda kamp kurarak, kentsel mekâna yerleşmeye çalışmıştır. Türkiye'de ise, köyden gelen nüfusun bu soruna bulduğu çözüm biçimi, gecekondu olmuştur (Akyüz, 2007: 40).

Birleşmiş Milletler, gecekondulaşmayı "geçici yerleşimler" olarak adlandırmakta iken, ABD'de bu süreç getto, slum anlamına gelmektedir. Brezilya'da macambo, Irak'ta barri, Tunus'ta gourbivilles, Hindistan'da bustee, Venezuella ve Panama'da rancho gibi adlar altında, bu süreç yaşanmaktadır. Güneydoğu Asya'da kampong olarak ortaya çıkarken, Kuzey Afrika'da teneke evler

biçiminde yaşanmaktadır (Bal, 2018: 156). Böylece, farklı dillerde değişik isimlerle nitelenen gecekondu yerleşim mekanları, kentlerin çevresinde fakirliğin simgesi haline gelmiştir. Daha başka ülkelere bakıldığında, Meksika'da jacale, Arjantin'de favela, Cezayir'de casbah, Fas'ta bidonville gibi adlar alan gecekondu olayı, bu ülkelerin kentsel nüfusunun %20'si ile %70'i arasındaki bir kitleyi kapsayarak, kentlerin önemli bir nüfusunu bünyesinde barındırmaktadır. Örnek olarak, 90'lı yıllarda Lima'da nüfusun %36'sı, Caracas'ta %35'i, Manila'da %35'i ve Calcutta'da %33'ü gecekondu alanlarında yaşamaktadır. Türkiye'de bu oran, 90'lı yılların başında, Ankara'da %70'lerde seyrederken, İstanbul'da ise nüfusun yarıdan fazlası gecekondu bölgesinde oturmakta olduğu bilinmektedir (Keleş, 1993: 372).

Türkiye'de Gecekondulaşma ve Kentleşme İlişkisinin Sosyolojik Boyutu

Cumhuriyetle birlikte eşzamanlı olarak, modernleşme sürecinde önemli adımlar atan ve köklü değişimler yaşayan Türkiye, 1950'lerden itibaren kitlesel göç ve hızlı bir kentleşme deneyimi yaşayarak, toplumsal yapı ve kurumları etkileyen bir değişim sürecine girmiştir (Mardin, 1991: 236; Tekeli, 2014: 5-6). Türkiye'de yaşanan söz konusu değişim, 19. yüzyılın Batı toplumlarında ortaya çıkan sanayileşmenin bir sonucu olarak yaşanan kentleşme sürecine benzememektedir. Çünkü, Türkiye'deki kentleşme fenomeni, Batı tarzı sanayileşme, fabrikalaşma ve kapitalizmin paralelinde gelişen bir olgu değil, kendine özgü şartlarda gelişim gösteren bir olgudur. Türkiye'de kırsal alandan kentlere göç eden nüfus oranı, kentlerin sanayileşme ve örgütleşme hızından oldukça yüksek düzeydedir (Kıray, 2007: 20-21).

Bu bağlamda, kentlere göç eden kırsal nüfus, kentlerde konut yetersizliğinin yanı sıra, ekonomik sebeplere bağlı birçok sorunlarla karşılaşmıştır. Kentsel mekân bu nüfusun, konut stoku açısından barınma ihtiyacını karşılayamamakla kalmamış, aynı zamanda kendine özgü ekonomik ve sosyo-kültürel potasında eritememiştir. Göçmenler, kentsel yaşam biçimi ve kültürünü, bünyesinde tam olarak içselleştiremediğinden, yani kentlileşemediğinden, eşitsiz bir gelişmeye sebep olmuştur. Bunun sonucunda, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan birçok dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Böylece kentler, hem fiziki mekân yönünden ve yerleşim düzeni açısından hem de toplumsal yapı ve kurumsal açıdan sorunlu bir kentleşme deneyimi yaşayarak, çarpık yapılaşma ve gecekondu olgusunu tecrübe etmiştir (Çelik, 2013: 58-59).

Türkiye'de gecekondulaşma sürecini dönemlere ayırmak mümkündür. İlk olarak, 1945'lerde başlayan barakalaşma süreci, 1950'lerde dramatik bir artış gösteren gecekondulaşma sürecine değişmiştir. Topraktan ayrılan kırsal nüfus kente gelir gelmez, kentin çeperlerine, kendine ait olmayan kamusal ya da özel boş arazilere, düşük standartlara haiz yapılar inşa ederek gecekondulaşmayı başlatmıştır. Kentsel mekânın sosyo-kültürel potasında erimeyen, kent kültürünü tam olarak içselleştiremeyen bu toplumsal yapının, ilk zamanlar geçici bir fonksiyona sahip olduğu düşünülse de sonraları kalıcı bir yapılaşma meydana getirmiştir. Bu toplumsal yapı, gereği gibi kentsel faaliyetlere katılamamakta, köylü kalamadıkları gibi tam olarak kentli de olamamakta ve ekonomik açıdan üretime belirli bir katkı sağlamayan, vasıfsız, marjinal, dağınık işlerde, sanayi düzeninden uzak, eski zanaatkarlık düzenine bezer işlerde istihdam edilerek, tam olarak kentlileşemeyerek, asimile olamamışlardır. Kentlere gelen kırsal nüfus, modern iş ve tabakalaşma düzenine giremediğinden, kentsel mekandaki yerleşim yerleri farklılaşarak, fiziksel ve toplumsal sorunların yaşanmasına neden olmuştur (Kıray, 2007: 19-21).

1950 ve 1960'lı yıllar "köylü öteki" anlamında gecekondulu yıllar olmuştur. Çok partili siyasal rejime geçildiği bu dönemde siyasal rejim, 1950'lerin başlarında, Amerika destekli liberal ekonomi politikaları uygulamakta iken, 1960'larda ise ithal ikameci planlı kalkınma modeli uygulamaya geçmiştir. Bu uygulamayla gecekondulu kesim, ucuz iş gücü kaynağı ve tüketici potansiyeline sahip bir konuma değiştiği söylenebilir. Böylece devletin, gecekondu yapılanmasına taviz vermeye devam ettiği de düşünülebilir (Erman, 2004: 1-4). Devam eden süreçte, oy potansiyelini artırmanın da etkisiyle, gecekonduların varlığının devlet tarafından tanınan ilk gecekondu yasası olan "775 Sayılı Gecekondu Yasası" 1966'yılında yürürlüğe girmiştir (Tekeli, 2014: 7). Bu dönemde sürekli artış

gösteren gecekondu nüfusunun, siyasal iktidarı oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Gecekondu nüfusu 1950'lerin başlarına kadar fazla artış göstermemiştir. Ancak 1950'lerden itibaren kentler, sosyo-ekonomik birimler olarak hızlı bir değişiğim içine girmiştir. Özellikle, 1950-1960 yılları arasında, kırsal nüfus Türkiye'nin üç büyük kenti olan İstanbul, Ankara ve İzmir'e yönelmiştir (Tatlıdil, 1992: 46).

Gecekondularda hızlı nüfus artışının yanı sıra, gecekondulu ailelerde de kendine özgü değişim yaşandığı söylenebilir. 1960'lı yıların gecekondu ailesinin toplumsal ilişki biçimi ile değer ve davranış kalıpları bakımından farklılık göstermektedir. Bu dönemin gecekondulu aile özelliği, bir ucu tarımsal niteliği ağır basan köylü yaşam biçimi, diğer ucu tarım dışı kültürel kalıpları oluşmaya başlayan kentli yaşam biçimi özelliği göstermektedir (Keleş, 1983: 6). Kırsal alandan kente gelen aile, gereği gibi kentsel faaliyetlere katılamamakta, köylü kalamadıkları gibi, tam olarak kentli de olamamakta, iki aile özelliğini bir arada göstermektedir (Kıray, 2007: 21). Hatta köydeki bahçesinin küçük bir numunesini, gecekondusunun önünde yapmaktadır. Ayrıca sebze, tavuk, ağaç yetiştirmeye çalışırken, diğer taraftan da kendisini kentin fabrikasında işçi olarak bulabilmektedir. Bu bakımdan, gecekondulu nüfus, birbiriyle çelişkili ve farklı kültürel öğeleri bünyesinde barındırmaktadır. Gecekondulu, söz konusu bu özellikleriyle, kentli aile modelinden farklı, "öteki" olarak nitelendirilmiştir (Erman, 2004: 4-6).

1970'li yıllarda gecekonduda yaşayanlar, "sömürülen öteki" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Gecekondu nüfusu bundan sonra, kapitalist sistemin meydana getirdiği dengesiz gelişmenin ve çarpıklıkların neticesinde, kentle bütünleşemeyen, kentin hizmet ve olanaklarından tam olarak yararlanamayan bir topluma dönüşmüştür. İnsanların kentle bütünleşme arzusu mevcuttur ancak yapısal şartların elverişli olmaması ve devletin bu toplumsal tabaka konusunda yeterli politikalar üretememesi, bütünleşmeye olanak vermemiştir. Diğer taraftan gecekondulunun kentsel mekânda yeniden ürettiği kendine özgü geleneksel kültür ile kapitalist ilişkilerin getirdiği eşitsiz, sömürüye dayalı ekonomik yapı da gecekondu nüfusunun kentle bütünleşmesini engellemiştir (Erman, 2004: 5-8).

1980'li yıllarda gecekondular hem barınma yeri hem de köyden gelenlerin kentle kurdukları maddi bağın bir parçası olmuştur. Bu dönemde çıkarılan af yasaları ise, maddi bağa yeni bir içerik kazandırmıştır (Tezcan ve ark., 2019: 133). Bu dönemde çıkarılan imar affı yasalarıyla, gecekondu ve diğer kaçak yapıların affedilmesi gündeme gelmiştir. 1983'de af kanunu çıkarılarak, mevcut gecekondular yasal hale getirilmiş ve yeni gecekondu yapılması ise yasaklanmıştır. 1984'de ise, "Yeminli Bürolar" adıyla yeni bir yapılanma kurulmuştur. Bu örgüt vasıtasıyla devletin yapacağı hizmetler özelleştirilmiştir. 1986'da çıkarılan 3414 sayılı yasa kapsamında, gecekondu sahiplerine pay verilmiş ve taşınmazları başkalarına devretme hakkı getirilmiştir (Çakır, 2011: 217-218). Böylece, 1985 tarihinden önce inşa edilen gecekondulara af getirilmiştir (Ceritli, 1998: 56). Yasal süreç devam ederken, gecekondu bölgesinin niteliği de değişmeye başlamıştır. Homojen bir topluluk olarak görülen gecekondu bölgesi, 1980 ve 1990'larda artık bünyesinde etnik, mezhepsel ve cinsiyete dayalı farklılaşmalar barındırmaya başlamıştır. Ayrıca, Batı'da ortaya çıkan, kimlik ve farklılıkların vurgulandığı postmodern anlayış yaygınlaşmıştır. Bu anlayıştan etkilenen, ikinci ve üçüncü kuşaklar, gecekondu halkının kendi içindeki farklılığını ortaya çıkarmıştır. Batı'da gelişen feminist harekete paralel olarak, gecekondulu kadınlar artık "nesne" değil, "özne" olarak yerini almıştır. Ancak "köylü öteki" nitelemesinden kurtulamamıştır (Erman, 2004: 8-11).

Söz konusu dönemde, artık popülist modernite değil, modernitenin aşındığı hem siyasal alanda hem de sosyo-kültürel alanda modernite dışı öğelerin ortaya çıktığı bir sürece girilmiştir. Neoliberal politikaların uygulandığı bu dönemde, Türkiye dışa açılmaya başlamakta ve ekonomik olarak sermaye piyasaları oluşturmaktadır. Büyükşehir belediyelerin kaynakları ve yetkileri artırılmakta ve yüksek miktarda sermaye ve teknolojik imkanlarla, yeni bir konut sunum biçimi oluşturulmaya başlanmıştır. Toplu konut projesi uygulamaya koyularak, müteahhitlere bir çözüm yolu açılmıştır. Ayrıca kentlerde birçok gelişmeler yaşanmaktadır. Santral garajlar, organize sanayi bölgeleri,

üniversite kampüsleri, hastane kampüsleri yapılmakta ve toplu konutlar inşa edilmektedir. Kentsel mekân tek tek binaların eklemlenmesiyle değil, büyük parçaların eklemlenmesiyle "yağ lekesi gibi" büyümeye başlamıştır (Tekeli, 2014: 9).

Değişim hem gecekondularda hem de kent merkezinde yaşanmaya devam etmiştir. Gecekondu mahalleleri ve kent merkezinin, mevcut eski konut alanları apartmanlaşarak dönüşüme uğramıştır. Merkezi kalkınma planı ve bütüncül planlama modelinin uygulandığı bu dönemde, gecekondu bölgelerinin düzenli konut alanlarına dönüştürülmesi kapsamında yasal düzenlenmeler yapılmıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 63). Islah-İmar planları ve dönüşüm projeleri, yerel yönetimlerin uygulama alanına dahil olmuştur. Bu proje kapsamında, Ankara Dikmen Vadisindeki gecekondu bölgesi için hazırlanan, Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi, bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir (Uzun, 2006: 50). Bununla beraber, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kamu adına devreye girmiştir. Sahip olduğu yasal çerçeve ile ve kendisine verilen rolle birlikte bir Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) misyonu üstlenen kurum, gecekondu ve diğer alanlarda, kamu müdahalelerini ve uygulamalarını gerçekleştirmektedir. Büyük sermaye grupları ve şirketler, kentin boş arazilerinde veya özel mülkiyetteki büyük arazilerde, proje kapsamında uygulamalar gerçekleştirirken, kentte proje yapılması riskli olan gecekondu alanlarında ise, devreye TOKİ girmektedir. TOKİ'nin fonksiyonel pozisyonu, kamu kaynaklarını yasal sınırları çerçevesinde kullanmak, kendisine verilen hukuki haklardan yararlanarak, kaynakları ihaleler aracılığıyla sermayeye aktarmaktır (Kahraman, 2006: 98-99).

TOKİ, her ne kadar 1984 yılında kurulmuş olsa da fonksiyonel açıdan 2000'lere kadar âtıl kalmış bir kamusal kurumdur. Ancak 2002 yılında TOKİ, devletin inşaat sektöründe itici bir güç konumuna yükselmiştir. Ayrıca, orta ve alt gelir grupları için, 2003-2013 yılları arasında, 500 binden fazla konut inşa eden TOKİ, işlevselliğini artırmıştır. Bu dönemde hem gecekondu mahallelerini hem de riskli yapıları dönüştürmek için çıkarılan en kapsamlı yasa, "2012 tarihli ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" olmuştur. Bu kapsamda 7 milyon konut kentsel dönüşüm sürecine dahil edilmiştir (Suğur, 2014: 179-182).

Sonuç olarak, az da olsa varlığını devam ettiren gecekondu olgusu, Türkiye'de 1950'den 2000'li yıllara kadar, farklı biçimlerde yapılanmaya devam etmiştir. Gecekondulu ise, söz konusu dönem aralığında, hep "öteki" olarak nitelendirilmekle birlikte ya kültürel olarak eksik ya da ekonomik olarak dezavantajlı görülmüştür. Yine bu süreçte, ya yoksul ve yardıma muhtaç olarak ya da haksız kazanç elde eden kişi olarak tanınmıştır. Fakat değişmeyen şey, gecekondulu hep öteki olarak kalmaktadır. Hatta günümüzde artık gecekondulu yerine "varoşlu" kavramı daha çok kullanılmaya başlamıştır. Varoş ise, baskı, şiddet, güç, anarşi, sistem karşıtı ve toplumsal tehdit eğilimi yüksek olan bölge olarak nitelendirilmektedir. Böylece, "gecekondu" ve "gecekondulu" kavramlarının içi, farklı zamanlarda yaşanan değişiklikler ve çeşitlenmeler sonucunda boşalmış durumdadır (Erman, 2004: 15-18). Gelinen noktada, artık gecekondu inşası, bir gecede kondurulan ve geçici bir barınak olarak, kırsaldan gelenlerin barındığı bir mekân olmaktan çıktığı söylenebilir.

Sonuç

İnsanın varlığını sürdürebilmesi, öncelikle beslenme, barınma ve korunma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına ve birtakım yaşamsal donanımlara sahip olmasına bağlıdır. Ancak söz konusu ihtiyaçların karşılanmasını ve yaşamsal donanımları elde etmesini zorlaştıran ya da imkânsız kılan koşullar ortaya çıktığında, insan yaşadığı coğrafyayı ya da bulunduğu mekânı terk etmek ve başka bir yere göç etmek zorunda kalabilmektedir. Bu durum, tarih boyunca bireylerin ve grupların içinde yaşadıkları coğrafyayı ya da mekânı terk etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla göç, tarih boyunca insanlığın gündeminden düşmeyen sosyolojik bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir.

Kentleşmenin temel dinamiklerinden biri olan göç olgusu, insanlık tarihi boyunca ülkeler, toplumlar ve kentler arasında, iç ve dış göçler olarak meydana geldiği söylenebilir. Modernleşme süreciyle birlikte, göç sürecinin ardında sanayileşme ve buna paralel gelişen kentleşme olayının

yattığı söylenebilir. Sanayileşme ve kentleşme süreciyle birlikte gelişen göç olayı, daha çok ülke içinde, kırsal alandan kentsel alana doğru nüfus hareketine karşılık gelen iç göç olarak yaşanmaktadır. Bu noktada, itici ve çekici faktörlerin önemli rol oynadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla, göç, kentleşme ve sanayileşme, oldukça ilişkili konular olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, Batı'da 19. yüzyılda sanayileşme ile birlikte kentleşmeye bağlı büyük çaplı değişim ve dönüşümün yaşandığı söylenebilir. Ancak Türkiye'de kitlesel göç ve hızlı kentleşme sürecinin ardında, Batı tarzı sanayileşme, fabrikalaşma ve kapitalizmin paralelinde gelişen bir kentleşmeden ziyade, kendine özgü şartlarda gelişen nedenler yatmakta olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de 1950'lerde tarımda önemli yapısal değişimler yaşanmıştır. Kırsal alana giren çok sayıda traktör, tarımda modernizasyon ve makineleşme ile artan nüfus, toprak yetersizliği ve işgücü fazlalığı gibi çeşitli faktörlerden kaynaklı birçok nedenler, kırsal alanlardan kentlere doğru kitlesel göç hareketlerini başlatmış ve bu süreç 2000'li yılların ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Böylece, 2020'li yıllarda 83 milyonu aşan ülke nüfusunun, yaklaşık 78 milyonu kentlerde yaşarken, yaklaşık 5 milyon nüfus kırsal alanda yaşadığı sonucuna varılmıştır.

Bununla beraber, 1950 ile 2020 arasında, Türkiye'de yaşanan kitlesel göçler ve kendine özgü hızlı kentleşme süreci, birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Çünkü, Türkiye hem gelişmekte olan bir ülke olduğu için hem de yeterli seviyede, Batı tarzı sanayileşme, fabrikalaşma ve kapitalizm yaşanmadığı için, sağlıklı bir kentleşme meydana gelmemiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin kentleşme sürecinde hızlı nüfus artışına paralel olarak fiziksel, çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda aynı hızda gelişme yaşanamadığı için, birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Kentsel mekânlar, göç eden nüfusun barınma ihtiyacını karşılayamamakla birlikte sosyo-kültürel ve ekonomik potasında eritememiştir. Kente özgü kültürel donanımları içselleştirmekte zorlanan bireyler, aynı zamanda ekonomik açıdan istihdam sorunu yaşamıştır. Bu nedenle, kentsel mekânda eşitsiz bir gelişme yaşanmış, çarpık yapılaşma, barakalaşma, gecekondulaşma ve gettolaşma meydana gelmiştir. Bu gelişmeler ise, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan birçok dengesizlikleri ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak Türkiye, söz konu problemleri çözmek için birtakım kentsel yenileme, dönüşüm ve uygulama politikaları geliştirerek, TOKİ aracılığıyla sürece müdahale etmiştir. Gelinen noktada, artık gecekondu inşası, bir gecede kondurulan ve geçici bir barınak olarak, kırsaldan gelenlerin barındığı bir mekân olmaktan çıktığı söylenebilir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akyüz, N. (2007). *Gecekondularda dini hayat ve kentlileşme*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Altan, M. (2011). *Kent dindarlığı* (6. Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.

Aydemir, S ve Şahin, M. C. (2017). Tek tanrılı dinlerde göç olgusuna sosyolojik bir yaklaşım: Göç teorileri açısından bir analiz. *İslami Araştırmalar Dergisi*, *28*(3), 359-371.

Ataöv, A ve Osmay, S. (2007). Türkiye'de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım. *METU JFA*, *24*(2), 57-82.

Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji* (3. Basım). Ankara: Uşak Yayınları.

Bal, H. (2018). *Kent sosyolojisi* (8. Basım). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Ceritli, İ. (1998). Kentsel planlamanın ilkeleri ve Türkiye'de gecekondu sorunu. *Öneri Dergisi*, *2*(10), 49-57.

Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***,** (17), 67-91.

Çağlayan, S. (2019). Bir göç ülkesi olarak Türkiye. *Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile Türkiye'de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler*. F. Göktuna Yaylacı (Der.). Transnational Press London.

Çapcıoğlu, İ., Akın, M., Akyüz, N. (2018). Göç olgusunun dini ve toplumsal yansımaları: Kur'an'daki atıflar bağlamında. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, *7*(5), 596-605. https://doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1811

Çakır, S. (2011). Türkiye'de göç, kentleşme/gecekondu sorunu ve üretilen politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 209-222.

Çelik, C. (2013). Geleneksel şehir dindarlığından modern kent dindarlığına. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Çelik, C. (2018). Göç, sığınma ve medeniyetin dayanışma kodları. *Diyanet Dergisi- Hafızlık Risalesi*, 328.

Erbaş, A. (2018). Göç ve sosyo-kültürel değişim. *Diyanet Dergisi-Hafızlık Risalesi*, (328).

Erman, T. (2004). Gecekondu çalışmalarında 'öteki' olarak gecekondulu kurguları. *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, (1).

Fichter, H. J. (2016). *Sosyoloji nedir* (3. Basım). (N. Çelebi, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Güllüpınar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 53-85.

İçduygu, A., Sirkeci, İ., Aydıngün, İ. (1998). Türkiye'de içgöç ve içgöçün işçi hareketine etkisi. *Türkiye'de İçgöç: Türkiye'de İçgöç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 207-244.

Kahraman, T. (2006). İstanbul kentinde kentsel dönüşüm projeleri ve planlama süreçleri. *Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, *2*(36), 93-101.

Kartpat, K. H. (2013). Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler, (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, G. (2014). *Kentleşmenin toplumsal boyutları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Keleş, R. (1983). *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme Konut ve Gecekondu* (3. Basım). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Keleş, R. (1993). *Kentleşme politikası* (2. Basım). Ankara: İmge Yayınları.

Kıray, B. M. (2007). *Kentleşme yazıları* (3. Basım). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Kongar, E. (2006). 21.yüzyılda Türkiye 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı. (38. Basım). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi. Makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü.* (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Özdemir, H. (2012). Türkiye'de iç göçler üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan. (30).

Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, (5), 33-44.

Suğur, N. (2014). Kentsel dönüşümün sosyolojik boyutları. *Tmmob Eskişehir Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı.* 179-190.

Tatlıdil, E. (1992). Göç ve kentleşmenin sosyal boyutu. *Sosyoloji Dergisi*, (3), 45-54.

Tekeli, İ. (2008). Göç ve ötesi. *İlhan Tekeli Toplu Eserler 3*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2014). Türkiye'nin kentleşme deneyiminden öğrenebileceklerimiz. 4. Merih Celasun'a saygı günü, *TEPAV*, 3-21.

Tezcan, S., Ağın, C., Çelik, H. Z. (2019). Göç ve gecekondu olgusunun tarihsel süreçte (1940-2000 dönemi) yazılı medyada yer alma biçimleri. *SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi.*

TÜİK, (2022). Türkiye İstatistik Kurumu. *Şehir-köy nüfus oranı, 1927-2021.* https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109. (Erişim Tarihi: 21.07.2022).

Uzun, C. N. (2006). Yeni yasal düzenlemeler ve kentsel dönüşüme etkileri. *Planlama Tmmob Şehir Plancıları Odası Yayını*, *2*(36), 49-52.

Cedid Hareketi ve Cedid Hareketinin Dil Politikaları İle Alfabe Çalışmalarındaki Etkisi

Mustafa KORKMAZ[1]

Giriş

Cedid kelimesi, 1884 yılında İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da açtığı usul-i cedid mektepleri ile siyaset ve tarih literatürüne girmiştir. Sözcük, her ne kadar 1884 yılında literatüre girmiş olsa da, cedidçiliğe giden yol, Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatması'nda yenilmesi sonucunda yaşadığı şokla başlamış gibi görünmektedir (Kıllıoğlu, 2019). Bilimsel ve teknolojik gelişmeler sayesinde, muazzam bir askeri güce kavuşan Avrupa devletlerinin fen ve teknolojide geride kalan doğuyu istila edip sömürgeleştirmesi; zamanın aydınlarını, sosyal ve eğitim ıslahat hareketlerine sevk etmiştir. Osmanlı Devleti'nde "Genç Türkler" (Jön Türkler) olarak ortaya çıkmış olan bu fikri ve siyasi hareket, Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan genç aydınlarda Cedidçilik (usul-i cedid) şeklinde bir eğitim ve kültür hareketi olarak tezahür etmiş ve sosyal bir fenomen olarak, Kabil, Alma-ata, Buhara, Kaşgar, Semerkand, Taşkent'i içine alan bölgelerde otuz yıl devam etmiştir (Koncak, 2013).

Cedidçilik hareketi ve "Usul-i Cedid" mektepleri, sanayi ve ticaretin bir ölçüde gelişmiş olduğu ve nispeten şehirleşmiş olan Kazan, Kırım ve Azerbaycan'da büyük bir yaygınlık kazanmış olduğu halde; kapalı tarım toplumu niteliğindeki Türkistan (bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) bu harekete başlangıçta tamamen ilgisiz kalmıştır. Öyle ki Gaspıralı'nın bu ilgisizliği gidermek maksadıyla 1893'te yaptığı seyahatten sonra bile 1900 yılına kadar bölgede kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır (Akyol, 1993).

XVIII ve XIX. yüzyıl Türkistan coğrafyasında Çarlık Rusya'sı Dönemi devam ederken Rusya'nın -panslavizm politikası gereği- bir yandan Slav kökenli halklar, Türkistan bölgesine yerleştirilmiş; diğer yandan eğitim, yalnızca dînî bir yapıya büründürülerek millilikten ve bilimden tamamen uzaklaştırılmış ve cehaletin halk arasında sistemli bir şekilde yayılması sağlanmıştır (Açık, 2006).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Türkistan'ın sosyal ve siyasî yapısını derinden etkileyen ve yeniden şekillendiren bir diğer gelişme ise, Rus işgal ve yayılma hareketinin sona ermesiyle birlikte başlayan Rus hâkimiyetini tahkim etme çalışmaları olmuştur. Coğrafi olarak sınırları belirlenen ve tekâmül eden Rus işgal hareketi, kısa bir süre sonra, tüm teçhizatlarıyla birlikte -fikren, ilmen ve lisanen- Türklüğü ortadan kaldırmak gayesini sistemli bir yapıya büründürmüştür. Türklük fikrini ve Türkistan coğrafyasını istila etmek amacı güdülen bu yüzyılda, Türkler açısından da fevkalade önemli bir gelişme yaşanmaktadır. Bu yüzyılda, Müslüman Türkler arasında aydınların öncülüğünde bir reform hareketi olarak başını Kırım ve Kazanlı Türk aydınların çektiği (Koncak, 2013) "Cedidçilik" fikri ilk kez dile getirilmiş ve en önemli fikir hareketi olarak Türk fikir cephesinde yerini almıştır (Tekcan, 2012). Ziya Gökalp'in "Muasırlaşmak, Avrupalılar gibi zırhlar, uçaklar vs. yapıp bunları kullanabilmektir. Şekilce ve yaşayışça Avrupalılara benzemek değildir." şeklinde

[1] Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı,

tanımlamış olduğu cedidçilik (Avcı, 2006), Rusya Müslümanlarına gerekli kültürel ve milli eğitimin alt yapısını sağlayarak, Rus İmparatorluğu içinde mevcut olan Türk İslam unsurlarının kendi milli benliklerini ve güçlerini fark etmelerini amaçlayan yenilikçi, kültürel bir reform hareketidir.

Bu reformcuların temel hedefi, Rusya'daki Türk İslam unsurlarının hayat tarzını değiştirmek ve iyileştirmektir. Bu gayelerin gerçekleşmesi için ise, yenileşme şarttır. Bu yenileşmenin en önemli ve ilk basamağı, kültürel eğitim kurumları olan mektep ve medreseler olmalıydı. Bu amaçla cedidçiler, İslamiyet'i çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlamaya çalışarak İslami modernliğin ayrıntılarıyla uğraşmışlar; dinî dersler yanında, pozitif bilimlerin de öğretilmesini amaçlamışlar ve bu amaçla yeni bir eğitim programı tasarlamışlardır (Aynakulova, 2011).

Cedidçiler aynı zamanda Pantürkist hareket gayesi ile Rusya'nın hâkimiyeti altında yaşayan bütün Türkleri din çatısı (İslam) altında birleştirmek amacı gütmüşlerdir (Akıncı, 2013). Bu fikri mesnet edinen cedidçiler, yeni bir eğitim anlayışı ve okulculuk anlamında İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) düşünceleriyle genişlemiş ve yeni bir hal almıştır (Koncak, 2013). Cedidçiler, zamanla "Bağımsız Türkistan" fikrini ana gaye olarak benimsemişlerdir. Bu fikri gerçekleştirmek için ise üç ana mücadele metodu benimsemişlerdir. Bunlardan ilki, yeni usül okulların alanını genişletmektir; ikincisi, ümit vadeden gençleri yabancı ülkelere okumaya göndermek ve bilimsel bir gelişim ve alt yapı sağlamaktır; üçüncüsü ise çeşitli dernekler kurmak ve fikirleri yaymak için gazeteler çıkarmaktır (Açık, 2017). Cedidçilik hareketinin XIX. yüzyılın ikinci yarısı başlarında hedefleri doğrultusunda harekete geçtiği görülmektedir. İdil boyu Tatar aydınlarından olan Şihabeddin Mercani, Abdülkayyum Nasıri ve Hüseyin Feyizhani tarafından dil, eğitim-öğretim ve dini meselelerde ıslah hareketleri bu dönemde başlatılmıştır (Devlet, 2017)

Çarlık Rusya'sında XX. yüzyılın başı, Cedid Hareketi'nin gelişmesine ve yayılmasına yol açan önemli sosyal ve siyasî olayların yaşandığı dönemdir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Çarlık Rusya'sını derinden sarsan bir dizi siyasi ve askeri olay yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1905 yılında Çarlık Rusya'sının Mançurya'da, Rus-Japon Savaşı'nda yenilmesidir. Bu yenilgi neticesinde ihtilal çıkmış ve Rusya'da meşrutiyet idaresi kurulmuştur. Rusya'nın aldığı bu yenilgi, cedidçilik hareketine yeni bir ivme kazandırmıştır. 1905 Devrimi sonrasında Özbek, Kazak ve Azeri Türkleri arasında da Türk fikir hareketleri hızla yayılmış; kültürel ve siyasal anlamda ciddi girişimlerin doğmasına vesile olmuştur. Münevver Kari, Behbudi, Ubeydullah Hoca gibi Türkistanlı aydınların başını çektiği Türkistan merkezli Cedid hareketleri, pek çok cedid okulunun açılmasını sağlamıştır (Aça, 2012). 1905 yılına kadar ilkokulları ıslah meselesinden ibaret olan cedidçilik hareketi, bu tarihten sonra sosyal ve kültürel hayatta da yeniliği savunan bir hareket haline gelmiş (Akyol, 1993) ve Türk toplulukları arasındaki bağların daha da güçlendirilmesi adına önemli adımların atılmasını sağlamıştır (Aça, 2012).

Bu yüzyılın ilk çeyreği biterken yaşanan bir diğer gelişme ise Birinci Dünya Savaşı tüm şiddetiyle devam ederken, 1916 yılında Türkistan'da genel halk isyanının çıkmasıdır. Bu ihtilal patlak verdikten bir yıl sonra ise 1917 Şubat ve Ekim İhtilalleri gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler de cedid hareketini doğrudan etkileyen siyasi olaylardır.

Cedid hareketi, sosyal, tarihi, siyasi, edebi pek çok alanda incelenmesi gereken ve her halkada bir başla halkayı aydınlatarak büyüyen gerçek bir mücadeledir.

Bu çalışmada cedid hareketinin siyasi ve sosyal sebep ve sonuçlarından faydalanılarak daha ziyade" eğitim ve dil" üzerindeki çalışmalarına değinilmiştir. Cedid hareketinin dil ve alfabe üzerindeki etkilerinin günümüze kadar ulaştığı, milli lisan fikrinin cedid hareketiyle olgunlaştığı hakikatine değinilmiştir, dilde birlik olmadan, fikirde ve işte birlik olmayacağı gerçeği üzerinde

durulmuştur. Dilde Fikirde ve işte birliğin nasıl olacağı tarihi gerçeklik içinde açıklanmaya çalışılmıştır.

CEDİD HAREKETİ

Türkistan coğrafyasında yakın tarihte ortaya çıkan sosyal ve kültürel hareketler arasında Cedidçilik kadar önemli rol oynayan ve üzerinde oldukça farklı izahatlar yapılan başka bir fikri gelişme yoktur (Yıldırım, Saburgaliyeva & Boranbayeva, 2019). Bilindiği gibi bu hareket Türkiye'de başlayarak, İran, Afganistan ve Türkistan'daki gençleri ve aydınları etkilemiş; dönemin Rusya'sında İsmail Gaspıralı liderliğinde bütün İslam dünyasında etkili olmuştur (Avcı, 2006).

Arapça anlamı olan, "nev" kullanılmamış, yeni tertib, nizam, kaide, tür, tarz, yol, bilim, metod/yöntem olan (Htdıraliyev, 1997) ve eskinin zamanı geçmiş, bozulmuş yönlerinin yerine yeni bir şey getirme, eskinin belirli özelliklerini tekrar yerine koyma veya eskiyi canlandırma gibi anlamlar taşıyan "cedid" sözcüğü, "yeni metod" demek olan "usul-i cedidin" kısaltılmış halidir. Bu kelime, en basit açılamasıyla da Arap alfabesinin yeni ve daha kolay anlaşılabilir metotlarla öğretimini öngörüyordu (Kıllıoğlu, 2019).

Alfabenin sadece yeni bir yöntemle öğretilmesinin savunulması olarak başlamış olan bu hareket, çok geçmeden hem Çarlık Rusya'sının bütün Müslüman Türklerini kuşatan yeni bir kimlik oluşturma siyasetine karşı ortak bir Türk dili etrafında Türk millî kimliğinin korunmasını esas almış hem de Müslüman toplumunun durumunun derinlemesine eleştirisine dönüşmüştür (Khalin, 2002). Bu dönüşümde aralarında işçi veya köylüye rastlamak oldukça zor olan cedidçilerin çoğu çifte eğitime sahiptir. Ayrıca bu aydınlar, hem Medresede hem de Rus, Türk (Osmanlı) veya Avrupa okullarından birinde (Kıllıoğlu, 2019) gerek laik gerekse dini eğitim almış ve dünyanın birçok ülkesini gezip görmüş kişilerdir (Kovalskaya, 2002). Temel düşüncesi, modern eğilimlerin getirilmesiyle toplumu milli burjuvazinin taleplerine uyarlamak, sosyal hayatı canlandırmak olan (Yıldırım, 2019) cedid hareketi; özellikle "Türk Birliği" fikri çerçevesinde genel bir "millî edebiyat dili" fikrini ortaya atarak Türk dillerini yakınlaştırıp "Kırım'dan Herat'a, İstanbul'dan Kaşgar'a kadar herkesin anladığı bir dil." yaratma yolunda çalışmıştır (Açık, 2006). Türk kavimlerinin milletleşme sürecinde, ortak bir dilin oluşturulması, modern eğitimin uygulanması, toplumsal bütünleşmenin sağlanarak millet bilincinin oluşması gibi etkenlerde oldukça etkili olmuştur (Karakurt, 2018).

Başlangıçta dinî düşüncenin yeniden değerlendirilmesi olarak İdil-Ural bölgesinde Abdunnasır Kursavi ve Şahabettin Mercani'nin öncülüğünde gelişmiş olan Cedidçilik, sonradan Rusya'da yaşayan Müslüman-Türk gruplarda toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlanmıştır. İsmail Gaspıralı'nın, "Dilde, fikirde, işte birlik." sloganı ile birlikte Panslavizm karşıtı olarak Türk dünyasını asgari müştereklerde birleştirmeyi amaçlayan bir akım haline dönüşmüştür (Tekcan, 2012). Müslümanların var oluş meselesi Cedid hareketi ile vücut bulmuş ve günlük hayatın her yönünü ilgilendiren İslam ilâhiyatının modernleştirilmesi, kadın özgürlükleri, eğitim reformları, ortak bir dil oluşturulması gibi felsefi konular bu hareket ile gündeme gelmiştir (Kovalskaya, 2002).

Cedidçilerin iyi eğitim almaları ve çok yönlü olmaları, onların eğitim konusuna geniş bir perspektiften bakmalarına ve o günün şartlarında öğrencilerine dünyayı öğretmeye çalışmalarına sebep olmuştur. Zengin içerikli müfredatlarla sadece erkek öğrenciler için okuma yazma öğretmekle kalmamışlar, her bakımdan donanımlı "ideal kadınlar" yetiştirmeyi de amaçlamışlardır (Kınacı, 2017). Usul-i cedid okullarının kısa sürede destek bulması kolay olmamıştır. Bir taraftan yeni muhalifler, özellikle Rus devletine hizmet eden mollalar, öbür taraftan da N. İ. İlminskiy, N. P. Ostrovmov ve M. A. Miropiyev'in başını çektiği "Ruslaştırma" siyasetinin savunucusu misyonerler,

Sovyet rejiminden çok önce Kırım, Kazan, Azerbaycan ve Türkistan' da başlamış olan bu "Cedidcilik hareketi" diye adlanan yenileşme akımını rejime karşı bir rakip olarak görmüşler ve çok sert bir şekilde karşı çıkmışlardır (Saigy, 2015). Türkistan genel valisi Samsonov, 1909 yılında Rus hükümeti kültür bakanı Schwartz'a yollamış olduğu raporda, aydın yerli Müslümanlar kültür öncüleri diye tanımlanan Volga (İdil) ve Kırım-Tatar aydınlarının; kendi okullarındaki eğitim şartlarının normal olmadığını söylemiş ve "Usulü Cedid" adını verdikleri yeni okulları yaymaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bu okullarda fonetik kurallara göre öğretim yapılmakta olduğunu ve medreselerce bilinmeyen coğrafya, aritmetik gibi dersler okutulduğunu ifade etmiştir. Bu okullarda ayrıca milliyetçilik tohumlarının atıldığını belirterek eğitime devam etmeleri halinde "Panislamizm"in yanında "Pantürkizm" hatta "Panasyatizm" gibi unsurların da ön plana çıkacağı tereddütünü aktarmıştır (Devleti, 2017). Samsonov'un raporu, Rusların gözüyle cedidçiliğin mahiyetini göstermesi açısından oldukça önemli bir değerlendirmedir.

İlminsky'nin: "Yavaş yavaş halkın inanç ve itikatlarına karışarak bu tip konuları, onların kendilerinin arayıp bulmaları sağlanmalı ki onlar yavaş yavaş bir Hristiyan gibi, bir Rus gibi düşünmeyi öğrensinler. Öyle olunca da onlar Rus halkı ile sadece dilde değil aslında düşüncede ve inançta da birleşirler." öğretisinin karşısında, bu siyasetin nereye gideceğini gören Türk aydınları**,** özellikle İsmail Gaspıralı, Kırım'da faaliyet gösteren Tercüman gazetesi aracılığıyla "Dil birliği için savaşınız." sloganını ortaya atmıştır (Avcı, 2019). Rus İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde sosyal ve siyasal bağlam çok değişik olduğundan dolayı cedidçilik, her toplumda farklı bir nitelik alma eğilimi göstermiştir. Bu yönüyle de Rus İmparatorluğu'nda tek bir homojen hareketten ziyade, çok sayıda cedidçilikten bahsetmek daha sağlıklı olabilir (Khalin, 2002).

Azerbaycanda Cedit Hareketi

Azerbaycan ve Türkistan'da eğitim hareketinin kökeni, keşif yolları ve merhaleleri arasında hayli benzerlikler dikkati çekmektedir. Her iki bölgede de maarifçilik medeniyetinin teşekkülü, tarihi ve menşei son derece yakındır (Аликулу, 2019). Rusya`nın işgalinden sonraki dönemde Azerbaycan'ın bin yıllık tarihe sahip olan geleneksel eğitim sistemi kötü durumdaydı. Azerbaycan'da, yüzyılın ilk yarısında bilim ve eğitim olduğu gibi devam etmesine karşın Avrupa`da ve Rusya`da eğitim modernleşmeye başlamıştı ve bu durum aynı dönemde teşekkül etmeye başlayan aydın sınıfını da endişelendirmiştir (Rahimova & Yakar, 2017). Bu aydınlar, halkın geri kalmışlığının başlıca sebebi olarak klasik medrese tahsilini, taassubu ve din adamlarını görerek cehalete karşı çağdaş yöntemlerle mücadele vermeye çalışmışlardır (Açıkkaya, 2010). M. F. Ahundov, A. Bakıhanov, H. Zerdabi gibi öncülerin çabasıyla Azerbaycan`ın tüm bölgelerinde yeni eğitim sisteminin oluşturulması için mücadeleye başlayan (Rahimova & Yakar, 2003) aydınlar; çağın gereksinimlerini karşılayamayan geleneksel mektepler ve Ruslaştırma amacı taşıyan az sayıdaki çağdaş okullar yerine, anadilinde eğitim yaparak hem dini bilgilerin hem de matematik, tarih, coğrafya ve fen bilimlerinin öğretilmesini amaçlayan ortak edebi bir dilli yeni bir eğitim modeli geliştirmişlerdir (Karakurt, 2018). Rus işgalinden önce Azerbaycan'ın kullandığı dilin Farsça olduğu (Açıkkaya, 2010) ve XIX. yüzyıl Azerbaycan'ında da kullanılan Türkçenin bünyesindeki Arapça ve Farsça unsurlarıyla halkın öz diline uzak olması (Aliyeva, 2005) düşünüldüğünde, geliştirilen eğitim modelinin önemi ve gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında; 1831'de Nuha, 1832'de Bakü, 1833'te Gence, 1837'de Şamahı ve Nahcivan şehirlerinde açılmış olan yeni usul mekteplerde, pozitif ilimler öğretildiğinden dolayı Müslüman halk, başlangıçta çocuklarını bu okullara göndermekte tereddüt etmiş; ancak okul açan kişilerin tanınmış kişiler olduğu fark edildikten sonra halkın tutumu hızlı bir şekilde değişmiştir. Özellikle 1850'lerden sonra birçok kimse çocuklarını tereddütsüz bir şekilde bu okullara göndermiştir. Azerbaycan'ın maarifçi aydınlarından olan Abbaskulu Ağa Bakıhanov ve Mirza Şefi

de Gence'de böyle bir mektep açmış ve laik bir eğitim-öğretim uygulamışlardır. Azerbaycan modern edebiyatının en büyük ismi Ahundzâde'nin Mirza Şefi'nin öğrencisi (Akın, 2018) olduğu hatırlanırsa bu okulların sadece Azerbaycan için değil, tüm Türk dünyası için ne kadar işlevsel sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Yeni bir maarif anlayışında olan cedid okullarında okuma harf ve hece usulünden değil, ses (fonetik) usulden yararlanılarak öğretilecekti. Okuma yazma öğretimindeki değişiklikten daha önemli olanı ise artık eğitimlerin ana dilde yapılmasıydı (Açıkkaya, 2010). Bu amaçla Mirze İsmail Gasir, Seyid Azim Şirvani gibi aydınlar, Azerbaycan'ın yeni okulları için ders kitapları hazırlamış (Rahimova, & Yakar, 2017), Bakıhanov'da "Nesihetname" adlı kitabında sade yeni dilin nasıl kullanılacağını ve programını anlatmıştır (Aliyava, 2005).

Azerbaycan'da maarifçilik hareketinin kurucusu ve ilk büyük temsilcisi, dil ve yazı meselesi çözülünceye kadar her tür reformun faydasız olduğunu ileri süren aydınlardan biri de, M.F. Ahunzade'dir. Şarkta ilk olarak maarifçi edebiyatın örneklerini yaratmayı başarmış olan Ahundzade (Аликулу, 2019), halkının bilgilenmesi, kültürünün artması için kültürün en önemli yansıtıcısı olan dili gözden kaçırmamış, dil meseleleri ile de özellikle ilgilenmiştir. Azerbaycan Türkçesinin imlâ kurallarında genel bir kaidenin olmadığını görerek, kelimelerin yazılışını genel bir kurala sokmaya çalışmış, böylece yazı ve imlâda olan kuralsızlık, karışıklık ve çeşitliliği gidermeye gayret etmiştir. Halkın bilgilenmesi, bilimi ve bilgiyi benimsemesinin, bilim yoluyla dil ve yazı meselesinin çözülmesinden geçtiğini düşünmüştür. Dönemindeki edebî dilin genel halk için yararsız olduğuna inanmış, yığıntı ve yabancı kelimelerden oluşan bu tür bir edebî dili, "kuş dili" diye adlandırarak, böyle bir kuş dilinin Azerbaycan Türk halkının dili olarak görülemeyeceğini ifade etmiştir. Ahunzade ayrıca, Azerbaycan halkı arasında kültürün kısa zamanda yayılması ve Azerbaycan edebî dilinin inkişafına Arap alfabesinin engel olduğunu savunmuş, bu alfabeden kurtulmaya çalışmıştır (Aliyava, 2005). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Necef Bey Vezirov, Ahmet Ağaoğlu, Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Celil Mehmet Kuluzade, Süleyman Sani, Üzeyir Hacıbeyli, M. Mahmutbeyli, Neriman Nerimanov, R. Bey Efendiyev Alimerdan Topçubaşov Mirze Alekber Sabir, Azim Şirvani gibi Azerbaycan kültür ve pedagoji destesinin öncüleri aydınlarının çoğu, bu okullardan yetişmişlerdir (Baykara, 1996). Bu aydınlar da usulü cedid harekatından etkilenerek sosyo-kültürel hayatın gelişmesi yolunda reform düşünceleri üretmiş, halkı gelişmeye götüren yollardan biri olarak okul ve eğitim uğrunda mücadele vermişlerdir (Akın, 2018). XIX. yüzyılın sonlarında Kafkasya'da 3000 Rus'a ve 4800 Gürcü'ye bir, 5400 Ermeni'ye ve 17.300 Azerbaycan Türküne bir okul düştüğü (Baykara, 1996) düşünüldüğünde aydınların ve burjuvazinin yardımıyla açılan usûl-i cedid okullarının halkın ihtiyacını karşılayacak sayıya ulaşamamış olduğu görülmektedir (Karakurt, 2018). Okul sayısının bu denli az oluşu, eğitim mücadelesinin hız kesmeden devam edilmesi gerekliliğinin göstergesi ve sebebi olmuştur.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Neriman Nerimanov Azerbaycan Türklerinin de kısa zamanda kendi öz dillerinde ders almaları için millî mekteplerin açılması gerekliliğini dile getirmiştir. Ayrıca burada öğretmenlerin milletin eğitim seviyesini yükseltmek için neler yapabileceklerini tartışmaları gerekliliğini belirtmiştir (Akın, 2018). Milletin dilini bilmeden onun derdine deva bulmanın zor olduğunu ifade ederek, halkı karanlıktan aydınlığa götürmek ve geliştirmek için ana dilin mutlaka bilinmesi gerekliliğini söylemiştir. Arap alfabesinde ünlü sesleri karşılayacak harflerin olmamasından dolayı birçok kelimenin yazılış biçiminin aynı, fakat okunuşunun farklı olduğundan, öğrencilere bu tür kuralların anlatılmasının zorluğundan bahsetmiş ve okullardaki eğitimin ana dilinde olmasını isteyerek ana dilinin hayatiyeti için mücadele etmiştir. Memmedguluzade de anadilin, halkın kolaylıkla anlayabileceği sade bir yazı ile yazılması gerektiğini söylemiştir. Abdullah Şaik Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı derslerinin verilmesi alanında reformların yapılmasını savunmuş ve Azerbaycan Türkçesinin özleştirilmesi–sadeleştirilmesi-

meselesiyle özellikle ilgilenmiştir. Üzeyir Bey Hacıbeyov, Azerbaycan'da millî okulların olmasını ve bu okullarda eğitimin ana dilde yapılmasını istemiştir (Aliyava, 2005).

Azerbaycan'da 1905 yılında başlayan hürriyet ortamıyla birlikte- özellikle Türkiye ile daha yakın ilişkilere gidilmesiyle- eğitim alanında olumlu gelişmeler görülmüştür (Akın, 2018). Medrese ve okulların çoğu yeniden düzenlenmiş, okullarda dersler, ses usulü esasında yapılmış alfabede (Azerbaycan Türkçesinde) başlamıştır (Aliyava, 2005).

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ise Gaspıralı İsmail Bey'in klasik okul ve medrese eğitimini reforme ederek tanzim ettiği "usul-i cedid" yönetiminin etkisi ile hız kazanan Azerbaycan'daki eğitim sistemi, meyvelerini vermiş ve 1995 TİKA rapolarına göre Azerbaycan modern eğitimde Türk Dünyasının ileri giden ülkesi olmuştur (Seferov & Akkuş, 2005).

Kazakistanda Cedid Hareketi

XIX. yüzyılın sonlarında Müslüman eğitim müesseselerinin kalitesinin düşmesi, Çarlık Rusya'sının eğitimde "kültür emperyalizm" yöntemlerine karşı mevcut yegâne direniş noktasını da etkisiz hale getirmiştir. Medreselerde sürdürülen ezbere dayalı eğitim sistemi, Rus okullarıyla rekabet edememiş ve fen bilimlerinden uzak yetişen, sadece dini eğitim alan Türk çocukları, Rus okullarına gitmeye mecbur bırakılmışlardır. Rus öğretmeni Kerenski'nin 1892 yılında yapmış olduğu araştırmalarına göre bu okullarda okutulan kitaplar, öğrencilerin dil, düşünce ve mantık yönünden gelişmelerine hiçbir fayda sağlamamıştır. Zira bu dönemde sadece okuyarak ve ezberle sınıf geçilmekteydi. Nalivkin ise kendi hatıralarında, Rus Tuzem Okulu açıldığında yerli mektep mezunu olan bir öğrenciyi sınava tabi tuttuğunu ve bu öğrencinin kelime yazımında en basit yazılarda dahi gramer hataları yaptığını dile getirmiştir. Rusların derlediği istatistik verilere göre Sırderya vilayetinin 1409 mektebinden mezun olan öğrencilerin %50'si okuma- yazma bilmemekteydi (Egamberdiyev & Dinasheva, 2019). Böylesi bir eğitim ortamında önce dini sahada başlayan, sonrasında ise eğitim faaliyetleriyle kendini hissettiren cedid hareketi; Kazak kültürünün maneviyatının gelişmesinde de önemli bir rol üstlenmiştir. XX. yüzyılın başında İdil-Ural bölgesinde, cedidçi medreselerde Kazak öğrencilerin eğitim almaya başlamasıyla birlikte, Kazakistan'da cedidçiliği benimsemiş bir aydın sınıfı oluşmaya başlamıştır. Mağcan Cumabayev, İşangali Arabayev, Mustafa Orazayev, Bekmuhammet Serkebayev, A. Baytursınoğlu, Beyimbet Maylin, Ciyengali Tilevbergenov ve Muhammetcan Seralin gibi aydınlar, daha öğrencilik yıllarında tesiri altında kaldıkları Gaspıralı'nın yenilikçi düşüncesini her zaman desteklemişler ve cedidçilik düşüncesini yaymak için fikri çalışmalara başlamışlardır. İlkokul eğitimine çok önem vermiş olan Kazak cedidçileri, bu alanda birçok kitap yayımlamıştır. M. Nurbayev'in "Kazakça Alippe", Z. Ergaliyev'in "Kazak Alippesi", Kojıkov'un "Kazak Alippesi" bu kitaplardan bazılarıdır (Saigy, 2015).

Gaspıralı'nın cedidçiliğini Kazakistan'da oluşturan kişi A. Baytursunoğlu'dur. Baytursunoğlu: *"İsmail Gaspıralı'nın fikirlerini gerçekleştirmek istiyorsak, Türk'ün bozulmamış dilini ve kurallarını almak lazım."* diyerek halkını derin bir uykudan uyandırmak için halkın geleceği olan çocuklara yazdığı alfabe kitabında uyguladığı cedid yöntemiyle başarılı olmuştur. Elif-biy (Âlip-biy) isimli eserinde kelimeleri hecelemeden kendi sesleri ile okuma yöntemi uygulamış, ayrıca bu sistemi okuma, yazma ve eğitimde kullanmıştır. A. Baytursunoğlu'nun bu tip çalışma ve metotları, Doğu Türkistan'daki Kazaklar tarafından da benimsenmiş ve kullanılmaya çalışılmıştır.

XX. yüzyılın başından itibaren yetişen cedidçi aydınlar da geleneksel eğitim metodunu ve kadimci mollaları sert bir dille eleştirmeye ve yeni eğitim metodunu desteklemeye devam etmişlerdir. Bu dönemde usul-i cedidin takipçilerinden olan Muhammet Salim Keşimov, kadınların eğitilmesine özel önem verilmesine, kazak ailelerin çocuklarını Rus okullarına göndermelerinin asimile olmalarına neden olacağı dile getirmiştir. Ayrıca var olmanın ve uyanmanın bilimle olduğunu

belirterek usul-i cedidi savunup yeni usul eğitim hakkında öğretmenler ve öğrencilere rehber olabilecek bilgiler vermiştir (Sauyrkan, 2009). Böylelikle Kazakistan'da milli benliklerine dönme çalışmaları, yeni dil ve kültür çalışmalarıyla birleşerek yeni bir ivme kazanmıştır.

Kırgızistanda Cedid Hareketi

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Kazak – Kırgızların Avrupa ve Ruslara göre çağı takip edememe konusunda okur-yazarlık sorunu, Türkistan aydınlarının dile getirdiği en önemli problemlerdendi. Bu durumdan ancak eğitim yoluyla kurtulabileceklerine inanan ve geleneksel eğitim metodunun yetersizliğini eleştiren (Güngör, 2016) Aldaş Molla, Molla Fahreddin, Molla Rahim ve Fazılbek Kasımov gibi aydınlar, usulü cedidçi isimler, halkı bilgilendirmek amacıyla mekteplerini açarlar ve çocuklara eğitimler verirler. Bu amaçla günümüz Kırgızistan topraklarında ise ilk cedid okulu 1898 tarihinde Tokmok şehrinde açılmıştır (Murzakulova, 2014). Cedid hareketinin bölgede yayılmasının etkisi ile mekteplerde pozitif dersler verilmeye başlanmıştır. Bu eğitimlerin bir diğer önemi ise, öğrencilerin kendi milletlerini, kültürlerini ve geçmişlerini sevmeyi öğrenmeleridir (Güngör, 2016).

Türkistan'da ilk açılan "Usûli Cedid Mektepleri", Fergana Vadisi'nde faaliyetlerine başlamıştır. Cedid okulları, Kırgız folklorunun bilimsel olarak araştırılmasında ve modern Kırgız dilinin oluşumunda öncülük etmiştir. Bunun yanında ana dilde eğitim vermesi, kısa zamanda okuma-yazmayı öğretmesi ve dini derslerin yanı sıra dünyevi dersler de okutulması (Karakurt, 2018) cedidçilerin yaylalara kadar gidip halka okuma yazma öğretmesi ve Kırgızlar arasında kadimcilerin fazla etkili olmamasının da etkisiyle Cedid Hareketi Kırgız halkı tarafından daha kolay benimsenmiştir**.** Gaspıralı, Türkistanlıların yerleşik hayata geçerek topraklarına sahip çıkmasını istiyordu. Gaspıralı'nın bu fikrini Galip Molla ve Mircakup Duglatov gibi aydınlar benimsediler. Kırgızistan'da da konar göçer yaşam tarzı benimseyen Kırgızları yerleşik hayata ilk teşvik edenler de bu iki cedidçi isim olmuştur (Murzakulova, 2014).

1910-1913 seneleri arasında Orenburg'daki Hüseyniye ve Ufa'daki Galiye medreselerinde eğitim alan ve İlk Kırgız alfabesinin müellifi cedidçi Eşenaalı Arabayev : (1882-1933) "Bir millet kendine özgü dili olmadan millet olamaz. Kendi yazı dili olmayan milletin bilgi ve medeniyetten yoksun kalacağında şüphe yoktur… Genç nesle ana dilindeki kitaplarla mekteplerde eğitim verilmesi lazım." Bu cümleler, dönem aydınlarının milli dil üzerindeki hassasiyetini açıkça göstermektedir. Milli lisan düşüncesi ile hareket eden Arabayev, Kazak öğrencilerden Hafis Sarsekeyev'le beraber Kırgız ve Kazak çocuklar için Arap harflerini kullanarak, okuma kitabı "Alifba Yaki Töte Okuu" (Alfabe yahut Kolay Okuma) hazırlamıştır. Daha sonra 1912'de harflerin yazılış şekillerini içeren Cazuu Örnekteri (Yazı Örnekleri) kitabı yayınlanmıştır. 1924 yılında da Kırgız Alipesi (Kırgız Elifbası) kitabını hazırlayarak Taşkent'te yayınlayan Arabayev'in bu eserleri modern Kırgız dilinin oluşumunun da zeminini hazırlamıştır (Kadyrov, 2014). Arabeyev'in önderliğiyle başlayan bu yeni eğitim dili anlayışına Moldo Kılıç, Toğolok Moldo, İ. Şaybekov, A. Cutakeyev, Adlaş Moldo, K. Tınıstanov, O. Sıdıkov, S. Karaçev vs. gibi Kırgız edebiyatçı, fikir adamları ve maarifçiler de katılmışlardır. Cedid hareketinin bölgede yayılmasının da etkisi halk arasında okur-yazarlığın yaygınlaşması artmış ve bunun sonucunda da Kırgız edebi dilinin oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli gelişmeler yaşanmıştır (Aynakulova, 2011).

Kırgız cedidçi aydınların girişimleri ile 1911-1914 yılları arasında yeni eğitim metoduna uygun olarak Kırgız Türk lehçesinde dört adet eser yayımlanmıştır (Güngör, 2016). Aldaş Molla, ilk defa kendine usulü cedid ders kitabı hazırlarken, Eşenaalı Arabayev cedidçiliğin etkisi ile alfabe, Kırgız imlası ve edebi konulara yönelmiştir. Sıdıkov da, milli bilincin geliştirilmesinde önemli bir yere sahip tarih alanında önemli çalışmalar yapmıştır (Kadyrov, 2014). Bu matbu kitaplar, halk arasında

okuryazarlığın yaygınlaşmasına yol açarak Kırgız edebi dilinin oluşması ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır (Aynakulova, 2011).

Bolşevik ihtilaline kadar mektepler açarak ders veren cedidçiler, Sovyet yönetiminin ilk yıllarında da faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu bağlamda öncelikli amaç Kırgız dilinin gramerini oluşturmak olmuştur ve bu amaç için dönemin aydınları çok çaba sarf etmişlerdir (Kiraz, 2007). Başlangıçta halkı eğitmek amacıyla meydana gelmiş olan cedidçilik hareketi, zamanla halkın taleplerini dile getiren siyasi harekete dönüşmüş ve Kırgızlarla diğer akraba Türk toplulukları ile aynı dönemde yayılıp Kırgızların milli kimlik ve benliklerini fark etmelerinde önemli rol oynamıştır (Murzakulova, 2014).

Özbekistanda Cedid Hareketi

Yazılı Özbek edebiyatı klasik ve yeni olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Klasik edebiyat; "Çağatay Devri" ve "Hanlıklar Devri" edebiyatlarından oluşurken, yeni edebiyat da XIX. yüzyılın sonundan günümüze kadar olan devri kapsamaktadır (Merhan, 2007). Bu dönem de kendi içinde "Marifetçilik Devri", "Cedid Devri", "Şuralar Devri (Sovyet Devri)" ve "Müstakillik Devri" şeklinde tasnif edilmiştir (Odunkıran, 2015).

XIX. asırda Özbek edebiyatında iki dil geleneği hakimdir. Bu iki dil geleneğinden ilki medrese tahsili almış olanların bulunduğu grup olup, bu gruba dahil olanlar, Arap ve Fars diline hakim oldukları için, sıklıkla bu yabancı dilleri kullanmaktaydılar. Diğer grup ise Özbek Türkçesi ve Tacikçeyi kullananlardı. Bu iki farklı grup, lisan açısından farklı gelenekleri benimsemiş olsalar da Türkistan'ın geri kalmışlığı konusunda hemfikirdiler ve bu geri kalmışlığın ancak eğitim ile düzeleceğine olan inançlarını dile getirmekteydiler (Açık, 2017). XIX. asrın sonlarında Türkistan coğrafyasının Ruslar tarafından işgali ile bozulan siyasal ve toplumsal birliktelikteki değişimler, dil ve edebiyat sahasına da tesir etmiş (Odunkıran, 2015), "Hozirgi O'zbek Adabiy Tili" olarak adlandırılan Çağdaş Özbek Edebî Dili, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında şekillenmeye başlamıştır (Yuldashev & Jurayeva, 2017). XX. yüzyıl başlarında Özbek yazar ve şairlerinin dünya görüşünde umumi ve ortak bir görüş olan cedidçi özellik mevcut olmuş (Kerimov & Açık, 1999) ve dönemin eserlerinde sosyal adaletsizlik, cehalete duyulan hoşnutsuzluk, halkın gündelik hayatı, hürriyet ve özgürlükleri gibi konular önemli yer tutmuştur (Açık, 2007).

Rusya'daki Müslümanlar için bir başöğretmen olan Gaspıralı ise, bu yenileşme hareketinin öncüsü olarak ders kitaplarını kendisi yazmıştır. Gaspıralı'nın öncülüğünde usul-i cedid yani "yeni metot"a uygun, yeni usulde eğitim yapan ilk Özbek cedid okulu, Taşkent'te, "Reform, zamanımıza uyan bilimlerin hızla öğrenilmeye başlamasıyla başlar. Şimdiki çağın bilimlerini öğrenmek, okullarımızın ve öğretim yöntemlerimizin reformuna bağlıdır." düşüncesine hakim olan Münevver Karî tarafından 1901'te kurulmuştur. İki yıl sonra ise -1903'te-(Yavan, 2019) Türkistan eğitim hareketinin kurucusu ve XX. asrın ilk liderlerinden biri olan Mahmut Hoca Behbudi (Аликулу, 2019) tarafından bir başka cedid mektebi kurulmuştur. Öncelikle çocuklara alfabeyi öğretmeyi amaçlayan "usul-i cedid" mekteplerinde, "heceleme" ile değil "yeni elif-ba" kitaplarında gösterilen "usul-i savtiye" metoduyla öğrenme esas alınmıştır. Kız çocuklar için de ayrı okulların açılmasını hedefleyen bu okullarda, bir öğretim planı hazırlanarak, her yaşa göre ders kitapları kullanılması amaçlanmıştır. Mahmud Hoca Behbudi, Hamza Hekimzade Niyazi, Münevver Kari, Abdulla Avlani, Abdurrauf Fıtrat gibi dönemin önde gelen aydınları İsmail Gaspıralı'nın eğitim anlayışının etkisiyle cedid okulları için ders kitapları hazırlamışlardır (Küçükağaoğlu, 2017).

Bu dönemde nesir ve nazım alanında konu genişleyerek özün değişmesine bağlı olarak vatan, millet sevgisi konuları halkın diliyle ele alınmıştır (Ildırı, 2014). Özbek cedidçiler, eğitim ve öğretimden yoksun halk yığınını harekete geçirmek için dil konusunda yazı dilinin sade olmasına

ilişkin görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu hususta Fıtrat, yabancı kelimelerin yazımı ve yeni kelime türetme konusunda: "Dilimize giren yabancı kelimeler Türkçe harflerle yazılsın. Arapça veya başka dillerden alınan kelimeler Türkçenin kurallarına uydurulsun, yeni kelimeler türetilsin." gibi sonradan Ruslar tarafından reddedilecek, hatta cezalandırılmasına sebep olacak önerilerde bulunmuştur (Açık, 2006). Niyazi, Cemiyet-i Hayriyelerin yokluğundan sonra, ikinci çözüm yolu olarak dil meselesini görmüştür. İshakhan İbret, Mahmut Hoca Behbudi, Münevver Kari, Haci Muin, Abdulla Avlâni, Abdurauf Fıtrat, Aşurali Zâhiri, Çolpan, Vadut Mahmut, Kayyum Ramazan, Şakircan Rahimi, Şaresul Zunnun, Aşurali Zahiri, Elbek ve diğer aydınlar arasında edebi dili oluşturmanın esasları, edebi dil için temel oluşturacak ağızların söz varlığı, özellikleri, kaideleri, bilimsel terimleri "dilde birlik" teorisinin uygulanması ve benzeri sorunlar genişçe tartışılmıştır (Yuldashev & Jurayeva, 2007). Bu tartışmaların ışığında 1918 yılında, Fıtrat'ın gayretleri ile "Çağatay Gurungı" adlı edebi ve medeni topluluk kurulmuştur. Yazım kurallarının ortaya konulması, edebiyat tarihinin araştırılıp sistemleştirilmesi meselelerinde önemli çalışmalar yapmış olan bu topluluk, Özbek Türkçesinin halkın konuşma diline yaklaştırılması hususunda ciddi çabalar göstermiştir (Açık, 2017).

Bu çabaların sonucu olarak da çeşitli lügatler, ders kitapları, özgün risaleler yazılarak edebi dilin nazari esasları oluşturulmuş, gramer kuralları belirlenmiştir. 1921'de Dil ve İmla Kurultayı'ndaki konuşmasını "Tilimizning Edebîliği" diye adlandıran Fıtrat, bu konuşmasında Çağatay Türkçesinin diğer Türk lehçelerindeki yerini, Farsça ve Arapçadan üstün yönlerini bilimsel verilere dayanarak açıklamıştır (Yuldashev, Jurayeva, 2007). Fıtrat'ın Özbekçenin dil özelliklerini verdiği "Sarf" adlı eseri Özbekçenin grameri konusunda yazılmış ilk eser olması açısından önemlidir. Fıtrat, 1926 yılında yazdığı bu eserde Özbekçedeki ses uyumunu "incelik ve kalınlık" olarak doğru bir şekilde vermiştir. 1927 yılında yazdığı "Nahv" adlı eserinde ise Özbekçenin cümle kuruluşu hakkında bilgiler vermiştir (Kocaoğlu, 1983).

Özbek cedidçilerinden Abulla Avlani'nin kullanmış olduğu "Her milletin dünyada varlığını gösteren, hayatının aynası dili ve edebiyatıdır." (Açık, 2017) ifadesi ise Özbek cedidçiliğinin dile ve edebiyata bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

TÜRK DEVLETLERİNDE DİL FAALİYETLERİ

Türk coğrafyasında dil kısmını iki bölge üzerinden ele almak gerekmektedir. Bu iki coğrafya: Osmanlı Coğrafyası ve Türkistan coğrafyasıdır. XIX. yüzyılda başlayan batılılaşmanın da etkisiyle Osmanlı imparatorluğundaki dil faaliyetlerine ve Türkistan coğrafyasındaki dil çalışmalarına Rus dil politikalarına birlikte bakmak; çalışmaların ilerleyişini görmek açısından, bize daha sağlıklı bilgiler sunacaktır.

Osmanlı Devletinde Dil Faaliyetleri

14. yüzyılda kuruluş aşamasında Türkçe sözcüklerin yoğunluğu ile duru ve arı bir Türkçe kullanan Osmanlı İmparatorluğu, 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren, imparatorluk sahasının genişlemesi ve medreselerin de etkisiyle, bu arılığı kaybetmiş ve iki dilli bir imparatorluk haline gelmiştir. Bir yanda Selçuklular ve Anadolu beylikleri devrinden başlayarak kendi doğal akışı ve gelişmesi içinde yol alan Türkçenin yoğun olduğu konuşma dili varlığını devam ettirirken, öbür yanda Arapça ve Farsçanın ağırlığı ile oluşan Osmanlı Türkçesi teşekkül etmiş, bilhassa saray çevresinde bu dil epey etkili olmuştur.

XIX. yüzyılda, III. Selim devrinde, "Batılılaşma Hareketi" başlamıştır. Sonrasında ise Tanzimat Dönemi ile siyasi ve sosyal hayatta yeni oluşumlar meydana çıkmış ve Avrupa'da görülen ulusçuluk hareketlerinin yansımaları Osmanlı aydınını da arayışlara yöneltmiştir. Osmanlı Devleti, Türkçeyi

resmi dil olarak kabul etmesine rağmen, Tanzimat'tan sonra yazılan Türkçe dilbilgisi kitaplarında, Türk dili, Türkçe, Arapça ve Farsçanın kaynaşmasından oluşmuş bir dil olarak tanımlanır. Ayrıca , "Millet-i Osmaniye" birliğini sağlamak amacıyla "Lisan-i Osmanî" terimi kullanılmıştır. Tanzimat'ın "Osmanlı Milleti" yaratma projesinde yazı dilinin sadeleştirilmesi önem kazanır ve dili sadeleştirme çalışmaları da ideolojik olmaktan çok bir iletişim sorunu olarak değerlendirilir. Bu noktada, yazı dilinin sadeleşmesi yolunda ilk girişim, Reşit Paşa'dan gelir. Eğitimin yaygınlaşması ve bilim-sanat kitaplarının herkesin anlayabileceği bir dille yazılması gereğini savunan Reşit Paşa'yı takip eden Ahmet Cevdet Paşa da bu düşüncededir ve yazılarını, sade bir dille yazar (Torun, 2018).

Henüz Türk dil birliği fikrine sahip olmasalar bile, Türkiye; Türklerinin milli uyanışını sağlamak ve dış Türklerle iletişimi daha kolay sağlamak için, tamamı "dilde yenilik" ülküsüne sahip olan Genç Türkler (Jön Türkler) akımı ve özellikle Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmed Mithat Efendi; ardından gelen Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura kuşağı Türk Ocağı ve Türk Yurdu çevresinde, Türk dilini sadeleştirmeyi amaç edinmişlerdir. Bu dönem sadece Türkiye'de değil, Rusya Müslümanları arasında da yenileşme ve milli uyanışın da başladığı milli uyanışın mayalandığı ve Türkler arasında edebi ve fikri yakınlaşmanın başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Ali Süavi ve Şemseddin Sami gibi ilk Türkçü temsilcileri, dil, tarih ve coğrafya çalışmaları ile Türkiye Türkleri ile Rusya Türkleri arasında kuvvetli bağlar kurmayı düşünmüşlerdi.

Bazı farklılıklar olmakla birlikte, Azerbaycan'da da benzer bir süreç işlemekteydi. Mirza Feth Ali Ahundzâde (1812-1878) Azerbaycan cemiyetinin hastalıklı ve aksayan yönlerini alaycı bir üslupla bölgedeki geniş halk kesiminin anlayacağı "Türki" dilde yazmıştı. Kafkasya'da öğretmen- yazar aydınların en önemli temsilcisi ve aydınlanmacı kuşağın ilk milli uyanış temsilcisi olan Hasan Bey Zerdabi (1832- 1907), Ahunzâde'nin yenileşmeci çizgisini milli bir yola sokmuş ve 1875 yılında Bakü'de çıkardığı ilk Türkçe gazete olan "Ekinci" Türk halkları arasında milli uyanışın dönüm noktası olmuştur. Zerdabi ile eş değer diğer bir milli uyanış sembolü ise İsmail Gaspıralı (1851-1914) olmuştur. Gaspıralı, Rusya'da yaşayan bütün Müslümanların birliği için Balkanlardan Çin'e kadar tüm Türklerin anlayabileceği bir yazı dilinin yaratılmasını ilk şart olarak görüyordu. Gaspıralı dilde sadeleşme ve birlik için kullanılacak dili "Bu dil, balkanlardan Çin'e kadar her yerde anlaşılacak, Boğaziçi kayıkçıları tarafından kullanıldığı gibi, Kaşgar devecilerinin de işine yarayacaktır." şeklinde ifade etmiş ve çıkarmış olduğu Tercüman gazetesiyle de bu ortak dili, büyük ölçüde başarmıştır. Gaspıralı'nın bahsettiği dil, sadeleştirilmiş ve bazı yerel özellikler kazanmış Osmanlı Türkçesidir. Gene Azerbaycan'da Hüzeyinzâde Ali Bey'in (1864- 1940) 1905 Devrimi sonrasında çıkardığı Füyûzât dergisi, Gaspıralı'nın dil birliği fikrinin en kuvvetli temsilcisi oldu. Hüzeyinzâde Ali Bey de İstanbul Türkçesinin esas alınarak ,Türk dünyasında edebî dil birliğinin sağlanmasının gerekli olduğuna inanmaktaydı (Gündoğdu, 2014).

Türkistanda Dil Faaliyetleri

XIX. ve XX. yüzyılda, milli tartışmalarda, dilin en çok tartışılan kimlik unsurlarından biri olduğu görülmektedir. Bir toplum için dil; hedef, politika ve yöntemlerinin kurulmasıdır. Sovyet dil politikası ise "dil gelişimine bilinçli bir müdahalenin uygulanması" anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2014). Ruslardan önce XIX. asrın ortalarına kadar Türkistan'ın her tarafında Batı ve Doğu Türkistan'da, Kazak ve Kazan ülkelerinin hepsinde, tüm Türk boyları aynı dini paylaşırlar, aynı kültürü yaşarlar ve Türkistan coğrafyasında umumi Çağatay Dili kullanılırdı (Açık, 2006).

Ruslarla beraber asimilasyon ve sömürü politikaları yüzünden, dinde bozulma, kültürde yozlaşma ve dilde asimile baş gösterir. Ruslar, bilinçli bir politika ile arzu ettiklerine ulaşmak isterlerken, silahla istila etmenin yanında; yerleşik hayata geçirme, okuma yazma öğretme veya

modernleştirme bahanesi ile kendilerini halka kabul ettirmeye çalışırlar. Ancak Ruslar, zaferlerinin önündeki en büyük engeli, Türk dünyasındaki dil, din ve alfabe birliği olarak görürler (Kapağan, 2014). Bu engeli aşmak amacıyla, özellikle İlminskiy, Ostromov, Samayloviç gibi Rus Türkologları; siyasi talimatlar doğrultusunda, Türk ve Müslüman coğrafyasında çeşitli suni dil çalışmalarına başlarlar (Açık, 2006).

İlminskiy ve Ostroumov'un geliştirdiği ve Çarlık Rusya'sının uyguladığı dil politikaları, Sovyetler Birliği döneminde siyasal amaçlarla Türkistan coğrafyasının bölünmesi ve Türk topluluklarının birbirine yabancılaştırılmasında temel unsur olarak kullanılmıştır.

İlminskiy tarafından sistemli bir metot haline getirilen asimilasyon politikasına Rus-Türklük-Bilimi adı verilmiştir. Buna göre Türkistan'da Türkler tarafından kullanılan alfabeyi değiştirerek Rus alfabesinin yerleştirilmesi, yerli dilin Rusça kelimelerle donatılması ve bunu yapılırken her farklı yerel konuşma dilinin yazı diline çevrilmesi ve Rusya Müslümanlarının Osmanlı ile bütün irtibatlarının koparılması amaçlanmıştır (Alagöz, 2016).

Bu amaçla da İlminskiy, Rus alfabesinin Türklerin kullandığı ayrı lehçelere uygulanmasını teklif etmekle kalmaz daha da ileri giderek, ortak bir Türk dili yerine, her bir boy için boy lehçesinin ana dil olarak kabul ettirilmesi gerektiği fikrini ortaya atar. (Toker, 2004). Bu sisteminde eğitimin önemli bir yer veren İlminskiy önce Kiril alfabesine dayalı anadilde eğitim ile başlanılmalı, daha sonra Rusça eğitime geçilmelidir düşüncesini benimsemiştir. (Alagöz, 2016) bu düşünceyle Tatar dilinin gramerini Kiril alfabesinde Tatarlara öğretmeye başlayan İlminskiy, 1864 yılından itibaren Kazan'da okullar açarak, onların dilinde ama Kiril harfleriyle dersler vermeye başlamıştır (Açık, 2008). Kiril alfabesi ile anadili birleştirmenin bir diğer amacı da Arap harflerinin etkisizleştirilmesi düşüncesi (Alagöz, 2016) olup böylece Ruslar, dilde birliğin önünü bütünüyle tıkamayı amaçlamışlardır.

XIX. yüzyılın altmışlı yıllarına gelindiğinde ise, dünyaca ünlü Türkolog Vasiliy Vasilyeviç Radlov'un bilimsel araştırma faaliyetleri başlar. 1872 Radlov St. Peterburgla Kazan'da, eğitim çalışmalarına başlayan Radlov, azınlıkların eğitiminde; eylemsiz ve desteksiz kalındığını düşünmektedir. Bu düşünceyle de, Müslüman okullarının o dönemki ihtiyacına cevap verebilecek üç ders kitabı hazırlar ve bunları Kazan'da yayımlar. Söz konusu ders kitaplarının kalitesi ve özellikleri hakkında N. İlminskiy şunları yazmıştır: "... kitapları, okur yazar Müslüman halk içerisinde geniş şekilde yayılan ve tüm Müslümanlar için artık ortak olan Arapça birkaç kelimenin dışında duru bir şekilde halk dilinde, Tatar dilinde yazılmış, üstelik doğru bir imla ile, halk ağzı ile de değil. Alfabe, bu kitaplara yalnızca Kazan vilayetine yakın olan Müslüman yerleşimlerine değil, Sibirya'nın ücra yörelerine dahi ulaşma yolu açtı; onlara, geniş bir okuyucu kitlesi gerekecek." (Yusupov, 2014).

Ahmet Baytursunov'un tespitine göre Rusların en çok oynadığı bölgelerden biri olan) Kazak coğrafyasında okuma yazma oranı Rus köylüsüne göre daha yüksektir. Kazak gazetesinde yayımlanan makalesinde Baytursunoğlu "Arap Alfabesiyle Kazakça okuyup yazan Kazakların okur-yazarlık oranı, Kiril alfabesi kullanan mujiklerden (Rus Köylüsü) yüksektir" (Kesici, 2003: 139) der. Yapılan bu çalışmaların tamamı kendi halkından çok Türkistan insanı ile uğraşan Rusların asıl amacı olan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma gayretlerini de ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir (Kapağan, 2014).

İlminsky ve Radlov'un karşısında XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk yarısında Kırım'dan Tataristan, Azerbaycan ve Özbekistan'a kadar etkileri olmuş bir ki vardır ki o da dili bir kimlik meselesi olarak gören Gaspıralı İsmail'dir (Yılmaz, 2014). Çarlığın eğitim yoluyla asimilasyon politikalarına karşı dil ve eğitim alanında geliştirdiği yeni usul ve yöntemlerle karşı koymaya çalışan Gaspıralı'nın birlik fikri ve milli uyanış hareketini başlatmasında ise Çarlığın misyoner faaliyetlerini

yürüten ve Türk Halkları'na yönelik Ruslaştırma politikalarını yürüten Nikolay İlminskiy'nin etkisi büyüktür. Nitekim İlminskiy, dil ve alfabe konusunda geliştirdiği yeni yöntemlerle asimilasyon sürecini yürütmeyi denemiş ve belli ölçüde de başarılı olmuştur. Gaspıralı da İlminskiy'nin bu asimilasyon ve Ruslaştırma politikalarına karşı yine eğitim ve dil meselesini öncelikli olarak dikkate almış, yenileşme ve milli mücadele hareketlerini dil meselesi üzerinde şekillendirmiştir (Alagöz, 2016). Onun "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" cümlesinde ifadesini bulan mana dünya üzerindeki bütün Türklerin tek vücut hâline gelmesidir. O, İlminsky ve Radlov'un Türkistan üzerinde yapmış olduğu çalışmalarda, dünya üzerindeki Türklere ayrı birer milletmiş gibi (Azerî, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Özbek Tatar, Türkmen... vs.) adlar verilmesinin, Türk milletini bölüp parçalama oyununun ilk perdesi olduğunu anlamıştır. Oyunun ikinci perdesinde de Türk milletinin yok edilmesinin sahneleneceğini daha genç yaşlardayken fark ederek, bu oyuna karşı nasıl davranılacağı hususunda fikir yürütmeye başlamış (Toker, 2004) ve bu durumu düzeltmek için de "Türk Birliği" fikri çerçevesinde genel bir "millî edebiyat dili" düşüncesini ortaya atmıştır. Türk dillerini yakınlaştırarak tek bir dil yaratma yolunda çalışmış olan Gaspıralı, bu amaçla da eğitim dilinde ortak dile doğru gidişin zaruretini anlatmak için de "Kırım'dan Herat'a, İstanbul'dan Kaşgar'a kadar herkesin anladığı bir dil." düşüncesi çerçevesinde bütün dünya Türklüğünün anlaşarak konuşabileceği ortak bir edebî dil geliştirmeye çalışmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı coğrafyasında dilin sadeleşmesine çok önem verilerek herkesin anlayacağı sade bir dil kullanılmaya çalışılan dil ve imla konusunda başlayan tartışmalar, Türkistan'da da etkisini göstermiş ve cedidçi aydınlar da hem edebi dilde hem de yazı dilinde teklik ve sade bir dil için çalışmalar başlatmışlardır. Bu çalışmalar ve tartışmalarla Arap alfabesinin yetersizlikleri, eksiklikleri ve düzeltilmesi gerektiği fikrinden hareketle; öncelikle bu alfabenin ıslah edilmesi, daha sonra ise değiştirilmesi gündeme getirilerek alfabe konusu tartışmaya açılmıştır (Açık, 2017).

ALFABE ÇALIŞMALARI

Alfabe bir yazı düzenidir (sistemidir). Konuşma dilinin önceden belirlenmiş, üzerinde uzlaşılmış damgalarla (harflerle) yazılmasıdır. Bu yüzden, alfabe bir bildirişim (iletişim – haberleşme) aracıdır (Kocaoğlu, 2016). Türkler, tarihleri boyunca beş büyük alfabe kullanmıştır. Bunlar; Göktürk Alfabesi, Soğd kökenli Uygur Alfabesi(VIII–XV. asırlar arası), Arap kökenli Türk alfabesi (X-XX. asır), Kiril kökenli Türk Alfabeleri (XX-XXI. asırda) ve Latin kökenli Türk alfabeleridir (XX.- XXI asırlar arası) (Açık, 2006).

Müslüman Türk halklarından olan Özbek, Uygur, Azerbaycan, Anadolu Türkleri ve Tatarların yazarları asırlar boyunca kendi ana dillerinin ses özelliklerine uymayan Arap alfabesiyle çeşitli konularda metinler yaza gelmişlerdir (Cigitov, 2016).

XIX. yüzyılda Türkoloji'nin gelişmesine bağlı olarak Arap harflerinin Türk dilinin fonetiğine uymadığı yönündeki görüşler, bir alfabe değişikliğini gündeme getirmiştir (Gündoğdu, 2014). Alfabe meselesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında öncelikle Türkiye'de başlamış (Açık, 2006) arkasından Kafkasya'da, Türkistan'da ve İdil- Ural bölgesinde yenilikçi aydınların gündeminde uzun süre kalmıştır (Gündoğdu, 2014). XIX. yüzyılın başından beri taassupla boğuşan Kafkasya aydınlarının yenileşme programı kapsamında Türk dilini Latin alfabesi ile yazmak fikri ilk defa 1857 yılında Azerbaycan'ın meşhur ediplerinden Mirza Fetali Ahunzâde tarafından Arap harfleri ıslah edilerek Türkçenin imlâsına uydurulmalı görüşü ile ortaya atılmıştır (Demirci, 2011).

1919 yılında Kazan'da toplanan bütün Rusya Türk Halklarının İmlâ Meseleleri konferansı, alfabe konusunun ilk adımını oluşturmuştur. 1920 yılı içerisinde Kazan'da Ufa'da, Yekaterinaburg'da yapılan bir dizi kurultayda Tatar, Başkurt, Çuvaş âlimlerin, Latin alfabesine geçiş konusunda, görüş birliğine varmışlar ve 22 Temmuz 1922'de Yeni Alfabe Komiteleri oluşturularak

faaliyete başlanmıştır. Ortak iradeye karşı oluşan bütün Türk halklarının Latin alfabesine geçişi yönündeki direnişi kırmak ve bu kararın objektif alınmış bir karar olduğunu göstermek maksadıyla, daha önceden Kiril alfabesini kullanan tanassur ettirilmiş Altay Türkleri Latin alfabesine geçirilmiştir. Bu konuda Müslüman Türkler arasında daha hazır bir kamuoyuna sahip olan Azerbaycan'da aynı yıl Latin alfabesinin Türk diline tatbiki ile ilgili çalışmalar başlatılmış, 20 Ekim 1923 yılında, Azerbaycan hükümeti "Yeni Türk Alfabesi" adıyla Latin alfabesini resmi alfabe olarak ilan etmiş ve ertesi yıl 27 Haziran'da kullanıma sokmuştur (Gündoğdu, 2014). Diğer Müslüman Türk bölgelerinde ise durum Azerbaycan'daki kadar kolay olmamıştır. Türkistan bölgesinde 1921-1926 arasında Müslüman Türk boylarının bazılarında (Özbek, Kazak, Tatar, Türkmen, Kırgız) geleneksel Arap alfabesi yerine "sadeleştirilmiş" denilen Türk fonetiğine uygun olarak düzenlenmiş bir Arap alfabesi kullanılmıştır. Bu sadeleştirilmiş, daha doğrusu 'ıslah' edilmiş veya reform edilmiş Arap alfabesinde Türk dilinin bütün 9 ünlü (a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü) seslerini karşılayan harekeli harfler eklenmiş, bütün heceler ve harfler kısaltılmadan tam olarak yazılmıştır (Kocaoğlu, 2016).

Azerbaycan'da 1922 yılından itibaren olgunlaşan yeni alfabe projesi 1926 yılında toplanmış Bakü Türkoloji Kongresi'nin kabul kararı ile yürürlüğe giren ve 33 harften oluşan Birleştirilmiş veya birleştirilgen Yeni Türk Elifbası bütün Türk topluluklarına taşınmıştır. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin medeniyet projesine de ta başından beri uygun gelen Latin alfabesi, aynı gelişmeye bağlı olarak kabul edilmiş ve Türklük dünyası, büyük bir geleneği olan Arap esaslı eski yazısını bırakmasına rağmen yeni alfabede tekrar ortaklaşmıştır. Halkoyunda akis uyandıran ve katılımın da geniş olduğu bu yeni alfabe 1938 yılına kadar kullanılmış ve 1939'dan itibaren de Sovyetler Birliği'nin, bütün Türk halklarını Rus esaslı alfabelere mecbur etmesiyle yasaklanmıştır (Öner, 1998).

TÜRK COĞRAFYALARINDA ALFABE TARTIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nde Alfabe Tartışmaları

Osmanlı Devleti'nde ilk defa, Tanzimat Döneminde eğitim ve yazım sorununun artması ile birlikte aydın- bürokrat çevrelerinde mevcut alfabenin yetersizliği ile ilgili tartışmalar dile getirilmeye başlanmıştır (Kılıç, 2019). Tanzimat Dönemi aydınları Arap yazısının yetersizliğini ve düzeltilmesi gerektiği konusunu tartışılabilir bir duruma getirerek alfabe ile ilgili çalışmalara zemin hazırlamışlardır (Tongul, 2004). Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de alfabe ile ilgili başlayan tartışmalara Kırım'dan Gaspıralı İsmail Bey de katılmış, Arap harflerinin, Türkler arasında ortak bir bağ oluşturduğunu, değiştirilmesinin gerekli olmadığını ancak ıslaha ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Dönemin aydınlarından Namık Kemal de Gaspıralı gibi düşündüğünü meselenin alfabede değil eğitim sistemiyle ilgili olduğunu belirterek yeni bir alfabeye gerek olmadığını ifade etmiştir.

Alfabe konusunda ilk sistemli eleştiri ve öneri, üç defa Maarif nazırlığı yapmış olan Münif Paşa tarafından dile getirilmiştir. Münif Paşa, mevcut yazı sisteminde ünlü işaretleri kullanılmadığı için bir sözcüğün yerine göre çeşitli biçimlerde okunmakta olduğunu, Arapça, Farsça kelimelerin ve özel isimlerin doğru bir şekilde yazılamadığını, okunamadığını ve öğretim yöntemlerinin de yetersizliğiyle okuma-yazma bilenlerin sayısının arttırılamadığını ifade etmiştir (Kılıç, 2019). 1876-1908 yılları arasında siyasi koşulların elverişsizliği dolayısıyla alfabe konusundaki tartışmalar geliştirilememiş ve Abdülhamit'in istibdat yıllarında Arap harflerinde değişiklik ve yenilikler yapılması engellenmiştir (Tongul, 2004).

II. Meşrutiyet döneminde mevcut alfabe konusundaki tartışmalar ve dilde sadeleşme hareketleri yeniden canlanmış, "İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık" bağlamında cereyan eden dil-yazı tartışmalarında ise temel eksen modernleşme ve ilerleme olmuştur. Dilin Türkçeleştirilmesi ve sadeleştirilmesi; yazım, terim, sözlük, gramer sorunu ve alfabe sorunu tartışılmaya başlanmıştır (Tamer Torun, 2018). Bu alandaki görüşler; Arap harflerinin iyileştirilmesi

ya da Arap harfleri bırakılarak Latin harflerinin kabul edilmesi olarak iki gruba ayrılmıştır (Tongul, 2004).

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra alfabe tartışmalarına yeni bir boyut kazandıran durum Arnavutluk'ta 2-8 Eylül 1909 tarihinde Latin alfabesine geçilmesine karar verilmesidir. Arnavutluk'un Latin Alfabesine geçme kararını Hüseyin Cahit, Celal Nuri, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı Bey başta olmak üzere batıcılık düşüncesine mensup bir grup aydın, Arnavutların Latin alfabesine geçişini, coşkuyla desteklemiştir. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Pantürkist düşünürlerinden birçoğu bu düşüncenin aksine mevcut Arap alfabesinin korunması gerektiğini, diğer Türk topluluklarında yaygın olarak kullanılan Arap asıllı alfabenin ortak bağ oluşturduğunu savunarak, mevcut alfabenin korunmasını, ama üzerinde bir ıslahat yapılması gerektiği fikrini benimsemişlerdir. Panislamizm fikrinin savunucusu aydınlar ise Satı Bey'in önderliğinde büyük bir tarihi geçmişe ve edebiyata sahip bir toplumun alfabe değiştirdiğinin görülmediğini, alfabede var olan güçlüklerin, yapılacak düzenlemelerle giderilebileceğini belirtmişlerdir (Kılıç, 2019).

Osmanlı Devletinin son zamanlarında farklı görüşlerle ele alınmış olsa da başlamış olan alfabe tartışmaları, Rusya'da yaşayan Türk topluluklarını da etkilemiş ve onların arasında da yeni bir dil ve alfabe tartışmaları yayılmaya başlamıştır (Tamer Torun, 2018).

Azerbaycan'da Alfabe Tartışmaları

XIX. yüzyılın sonları Azerbaycan'da alfabe tartışmalarının en yoğun olduğu dönem olup bu dönemde Azerbaycan'da Arap alfabesi kullanılmaktaydı (Kahraman, 2010). Rusya Türkleri arasında Arap harflerinin düzeltilmesi ve değiştirilmesine yönelik ilk gerçek girişim, 1857 yılında Azerbaycan yazarı Ahundzade Mirza Fethali (Ahundof) tarafından yapılmıştır. Ahundzade Türkçe için Latin alfabesinin alınması düşüncesinin gerçek öncüsüdür (Tamer Torun, 2018). O, alfabe ile ilgili düşüncelerini "Elifba-yı Cedid" adlı el yazması kitabında ayrıntılı olarak ele almış ve Arap alfabesinin Azerbaycan Türkçesinin ses yapısına uygun olmadığını Arap harfleri ile doğru bir okuma-yazma eğitiminin verilmesinin mümkün olmadığını belirtmiş (Kahraman, 2010) yeni alfabe ile de Müslümanlar arasında okur-yazar oranının hızla arttırılabileceğini savunarak alfabe reformunu desteklemiştir (Kılıç, 2019). Ahundov, Müslümanların sağdan sola yazı yazmaya devam etmelerini zulüm olarak nitelendirmiştir ve bu düşünceye istinaden de Latin alfabesinden derlediği 32 sessiz, 10 sesli harften oluşan alternatif bir alfabe hazırlamıştır. Ahundov'la birlikte Azerbaycan'da alfabe ıslahatın zorunluluğunu dile getiren birçok aydın çıkmıştır. Agayev Yadigarov, Feridun Bey Göçerli, M. Sahtahtinski bunlardan bazılarıdır. Önceleri birkaç kişinin savunduğu alfabe ıslahatı XX. yüzyılın baslarına gelindiğinde birçok aydının üzerinde durduğu bir konu haline gelmiştir. 1903 yılında M. Sahtahtinski, Sergi-Rus gazetesinde Arap alfabesinin Azerbaycan Türkçesinin fonetik yapısına uygun düşmediğini, mevcut alfabesinin yetersiz olduğunu dile getirmiştir (Kahraman, 2010). 1905 yılından itibaren alfabe tartışmalarının Azeri basınında sık sık gündeme gelmesi, Latin alfabesi taraftarlarının sayısını hızla arttırmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra, Azerbaycan Türkleri 28 Mayıs 1918'de, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ardından da Azerbaycan'da 1919 yılında Maarif Vekâletinin bünyesinde bir alfabe kurulu oluşturularak, Latin alfabesi esasına dayalı "Son Türk Elifbası" adıyla bir alfabe hazırlanmıştır. Fakat devrin siyasi ve sosyal koşulları gereği uygulamaya geçilememiştir. 27 Nisan 1920'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası olmasının ardından da alfabe tartışmaları devam etmiş, Bolşeviklerden oluşan yeni Azerbaycan yönetimi bir alfabe kurulunun oluşturulmasına karar vermiştir. Başkanlığını Samed Agamalioğlu'nun yaptığı "Yeni Alfabe Komisyonu" Latin esasına dayanan 33 harften meydana gelen bir alfabe hazırlamış ve yeni Azerbaycan alfabesi, 1922 yılından itibaren Arap alfabesi ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. 1922-

1929 yılları arasında Azerbaycan'da Latin alfabesi ile Arap alfabesi yan yana kullanılmaya devam etmiştir (Kılıç, 2019).

Kazakistan'da Alfabe Tartışmaları

Kazak halkı birkaç yüzyıl boyunca Arap alfabesine dayanan alfabe sistemini kullanmıştır. Kullanılan Arap yazısıyla ilgili araştırmalarda bu yazı "kadim" ve "cedid" olarak ikiye ayrılır. "Kadim" yazı sistemi, ünlü seslerin harf ile değil, harekeleriyle belirtilmesiyle oluşmuştur. Babaş Abilkasımov'a göre ise Cedid yazı sistemi harekelerin yerine genellikle ünlü harflerin yazıldığını ve Farsçada kullanılan p,ç,g,v harflerinin daima kullanıldığını belirtmiştir. "Kadim" ve "cedid" yazı sistemlerinde Kazakça Arap alfabe sistemlerinin Kazakçaya özgü sesleri tam olarak vermediğinden dolayı da zaman zaman eleştiriler yapılmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazak toplumunda alfabe meselesi alevlenir. Özellikle Rusça eğitim görmüş Kazaklar arasında Arap alfabesinin eksiklikleri öne sürülerek Rus alfabesinin Kazak yazı sistemine uyarlanması hakkında fikirler ortaya atılmaya başlanmıştır. Kazak toplumuyla diğer Türk halklardaki görüş çeşitliğini fark eden Rus misyonerleri, bütün Türk halklarının ortak kültürel ve manevi değerlerini ile ortak dil yapısını yok etmek için, "Arap yazısı kullanışsız ve Kazak ses yapısını karşılamamakta" şeklindeki siyasî amaçlı düşünceleri destekleyerek Kiril alfabesiyle yazılmış yeni Kazak alfabeleri ve kitaplarını yayımlamaya başlamışlardır. Bu misyonerlerden biri Nikolay İvanoviç İlminsky'tir. İlminsky , sekiz ünlü ve on dokuz ünsüz harften oluşan ilk Kazak Kiril alfabe taslağını sunmuş ve bu taslağında Kazakçaya Rusçadaki я [ya], ю [yu] gibi harfleri dâhil etmemiş, bunun yerine iki ayrı harfle belirtmiştir. İlminsky'den sonra 1879 yılında ilk Kazak öğretmenlerinden ve aydınlarından biri olan Ibıray (İbrahim) Altınsarin, Kazak çocuklarına Rus Kiril alfabesine dayalı Kazak Kiril alfabesini öğretmiştir. Altınsarin'in Kiril alfabesine dayanan Kazak alfabesinde Kazakçanın ses yapısına özgü harfler kullanılmayıp tamamen Rus seslerinden oluşan Kiril alfabesi ve imlâsı kullanılmıştır (Otyzbay, 2019).

Sovyet Rus yönetiminin düşüncesi, Arap Alfabesi terk edilerek Kazak ve diğer Türk unsurları, İslam kültürü-medeniyetinden ve birbirleri ile olan bağlarından koparmak, sonra elverişli bir zamanda onları da Kiril Alfabesine yöneltmektir (Özüçetin, 2018).

Bu dönemlerde Kazaklar tarafından kullanılan Arap alfabesinin kullanışsızlığı tartışılırken ve aynı zamanda Rus misyonerleri tarafından yeni Kazak Kiril alfabesi taslakları hazırlanmıştır. Kazak diline büyük emek veren dilbilimci Ahmet Baytursınov, "İsmail Gaspıralı'nın fikirlerini gerçekleştirmek istiyorsak Türk'ün bozulmamış dilini ve kurallarını almak lazım" düşüncesiyle (Sauyrkan, 2019) 1910 yılından itibaren Arap yazısını Kazak dilinin ses yapısına göre uyarlamış ve yirmi dört harften oluşan "Kazak Millî Arap Alfabesini" düzenlemiştir. Baytursınov'un alfabesinde Kazakçaya özgü ses özelliklerine yer verildiği ve Kazakçada olmayan sesler alınmadığı için bu alfabe Kazak yazı tarihinde ilk "Millî Kazak Yazısı" (Ulttık Kazak Jazuı) olarak adlandırılmıştır (Otyzbay, 2019).

Kırgızistan'da Alfabe Tartışmaları

Modern Kırgız dilinin oluşumunda, Kırgız cedidçilerinin rolü göz ardı edilemez. XIX. yüzyılın ortasından 1917 Ekim İhtilaline kadar, ana dillerinin ses özelliklerine uygun olmayan, Arap alfabesi kullanmış olan Kırgızlar (Cigitov, 2016), Türkistan bölgesinde Kazaklar ve Özbekler gibi daha çok Arap alfabesindeki ıslahat fikrine yakın durmuşlardır (Murzakulova, 2014). "Alifbe Yaki Tuta Okuu" adlı ilk Kırgız-Kazak alfabe kitabı İşeneli Arabayev ve Hafis Sarsakeyev tarafından 1911 yılında kaleme alınmıştır (Aşçı, 2010). 1924 yılında Arabayev tarafından Kırgızlara ait bir Arap alfabesi hazırlanmış ancak bu alfabe de Sovyet yönetimi tarafından İslam kültürünün taşıyıcısı olması yönüyle uygun görülmemiştir (Çakın & Akman, 2017). 1924 yılında Orenburg'da düzenlenen Kazak-Kırgız İlim Adamları Kurultayı'nda ve 25 Mayıs 1925 yılında Bişkek'te

düzenlenen "Kara Gırgız Eğitim ve Bilim Kurultayı'nda" Arap Alfabesi'nin ıslahı fikrine yakın duran Kazak Ahmet Baytursunov ve Kırgız İşenalı Arabayev'in ısrarlı direnişleriyle Arap alfabesinin ıslahı kabul edilmiştir. Bununla birlikte Kasım Tınıstınov gibi Kırgız aydınlarının desteği ile Kırgız eğitim sisteminde Latin alfabesine kademeli geçiş de kabul edilmiş (Gündoğdu, 2014), 1925'te Latin harflerini temel alarak Kırgız alfabesi oluşturulmuştur.

Kırgız dili ile ilgili birçok kitap ve makaleleri kaleme alan ve özellikle "harf devriminde" emeği olan Tınıstanov, Arap harflerinden Latin harflerine geçmeyi dinden uzaklaştırmanın bir aracı olarak görmemiştir. Tınıstanov Latin alfabesine geçmekteki amacı, "okuma-yazmayı kolay öğrenerek milli edebiyatımızı, milli medeniyetimizi toplamak, bu yolla da onların teknolojisi gibi teknolojiye sahip olmak" şeklinde yorumlamıştır (Karakurt, 2018). 1926 yılına gelindiğinde Kasım Tınıstanov tarafından Latin alfabeleriyle oluşturulmuş olan 'Ene Tilibiz' (Ana Dilimiz) adlı yeni okul kitabı hazırlatılmıştır. Diğer Türk boylarının Latin alfabesine geçmesinin etkisiyle Kırgızlarda 1927 yılında Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır (Çakın &Erdoğan, 2017).

Özbekistan'da Alfabe Tartışmaları

Özbek Türkçesi, Karahanlı (XI.-XIII. yüzyıllar) ve Harezm (XIV. yüzyıl) edebî dillerinin devamı olarak Timurlular idaresi altında gelişmiştir. Nevaî'nin eserlerinde klasik şeklini alan Özbek Türkçesi, XV. yüzyıl başından 1920'ye kadar kullanılmış olan Çağatay Türkçesinin günümüzdeki temsilcisi olmuştur (Tekin, 2008). Yüzyıllar boyu Runik Türk alfabesi, eski Uygur alfabesi ve 8. yüzyıldan itibaren 1930'a kadar da Arap alfabesini kullanmış olan Özbeklerin çok eski bir yazı gelenekleri vardır (Tokatlı, 1997). Rus istilasının akabindeki yıllarda şekillenmeye başlayan Yeni Özbek Edebî Dili, birkaç alfabe değişikliğine de şahit olmuştur (Odunkıran, 2015). 18. yüzyıldan başlayarak harflerin ıslahı doğrultusunda pek çok kurultay yapan Özbekler, bu kurultaylarda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu kurultayda, Arap alfabesini kullanmaya devam fikrini savunanlar, Arap alfabesini ıslah ederek kullanalım fikrini savunanlar ve Latin alfabesine geçme taraftarı olanlar bulunmaktaydı (Demirci, 2011).

Özbek Türkçesinde, Latin alfabesine ilgi XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, cedidçi aydınlar arasında başlar. 1920 başlarına gelindiğinde, Arap harfleri yerine Latin harflerini kabul etme tartışmaları görülür. Bu tartışmalardaki temel amaç ise tek bir yazı dili, tek bir edebî dil oluşturma bağlamında yeni bir alfabeye de ihtiyaç duyulması (Kuçkartay 1999: 122) olarak görülmüştür (Tekin, 2008).

Özbek Türkçesine yönelik çalışma ve yönlendirmelere "Emperyalist ülkeler bir milleti yok etmek için o milletin millî ve dinî ahlakını bozarlar. Ondan sonra millî dilini çürütürler." bilinciyle hareket eden Fıtrat, 1919 yılında bilimsel olarak başlamış ve "Türkçe" tabiriyle de genel Türkçeyi kastetmiştir (Avcı, 2009). 1921 yılında Dil ve İmla Kurultayı'ndaki konuşmasını "Tilimizning Edebîliği" diye adlandıran Fıtrat, bu konuşmasında Çağatay Türkçesinin diğer Türk lehçelerindeki yerini, Farsça ve Arapçadan üstün yönlerini, bilimsel verilere dayanarak açıklamıştır. Bu kongrede Arap harflerinin ıslah problemi tartışılmıştır (Yuldashev & Jurayeva, 2007). 1922 yılındaki "Maarif ve Medeniyet Görevlileri Kurultayı"nda da Arap alfabesinin ıslah problemlerini ele alan (Hudayverdiyev, 1998) ve zaman içinde kullanmış olduğu Arap alfabesi birkaç değişikliğe uğramış olan Özbeklerin en geniş kapsamlı alfabe değişikliği ise 1923'te Buhara'da toplanan Orta Asya Özbekler "İmumi Konferansı"nda yapılan yeni imla değişikliğiyle olmuştur. Burada yirmibeş işaretten oluşan ve okumayı kolaylaştıran bir alfabe kabul edilmiştir.

1920 başlarından itibaren başlamış olan alfabenin ıslahı ve Arap harfleri yerine Latin harflerini kabul etme tartışmaları (Tokatlı, 1997) sonucu Özbek ağızlarını esas alarak "bir sese bir harf" prensibinden hareketle otuzüç harfli Latin esaslı bir alfabe oluşturulmuştur. 1929'da Semerkant'da yapılan imla kurultayında kabul edilmesi sağlanan (Tekin, 2008) bu alfabede dokuz ünlü ses için ayrı

işaretler kullanılmıştır. Yeni imla sisteminin bazı problemlerini çözmek üzere 1934'te Taşkent'te toplanan Özbek İmla Konferans Grubu, Latin harflerine ikinci bir alfabe önermiştir. Bu alfabede ünlü sayısı altıya, toplam işaret sayısı da otuza düşürülmüştür (Tokatlı, 1997). Arap Alfabesini 1930 yılına kadar kullanan Türkistan'da yaşayan Özbek Türkleri 1929-1940 yılları arasında da Latin alfabesini kullanmışlardır.

TEK TÜRK ALFABESİ FİKRİ

1926 Bakü I. Türkoloji Kongresi ve Alfabe Fikirleri

Dil meselesi, yeni kimliklerinin inşa edilmesi açısından önemlidir. Ruslardan önce Türkistan'daki tüm Türk boyları aynı dini paylaşırlar, aynı kültürü yaşarlar ve aynı dilin farklı şivelerini konuşurlardı. Fakat Ruslarla beraber asimilasyon ve sömürü politikaları yüzünden dinde bozulma, kültürde yozlaşma ve dilde asimile baş göstermiştir. Birlik ve bütünleşmenin bir öğesi olarak İsmail Gaspıralı'nın 1883'ten beri savunduğu ortak bir yazı dili ve ortak alfabe konuları Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin önem verdiği konulardan biri olmuştur (Abdueva, 2017). Bu dönemde Orta Asya'daki Türkler arasında üç fikir öne çıkmıştır. Birincisi Arap harfleriyle devam etme fikri, diğeri Arap harflerini ıslah ederek Türkçenin imlâsına uydurma fikri, bir diğeri de Latin alfabesine geçiş fikridir.

Tek alfabesi oluşturma fikri ise alenen tanınmış kişi ve aydın olan Gaspıralı (Gasprinsky) İsmaile aittir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura da Gaspıralı İsmail'in fikirlerini geliştirmişlerdir (Hasanova, 2012).

Dilbilim kuralları konusunda derin bir bilgi birikimine sahip, iyi eğitimli bir bilim adamı olan Gaspıralı, 1906 yılındaki Kazan'da Bütün Rusya Müslümanları Üçüncü Kongresi'nde Türk dili konuşan tüm halklar için kendi oluşturduğu yeni alfabe modeli temelinde ortak bir edebi dil fikrini yasal olarak onaylattırmıştır (Yıldırım, Saburgaliyeva & Boranbayeva, 2019).

1917 Ekim ihtilaline kadar Tatarlar arasında en fazla kabul gören fikir Latin alfabesine geçiş fikridir. Ekim ihtilalinden sonra Tatarlar arasında bu konu tekrar gündeme gelmiş ve 1920 yılında Kazan'da Tatar ve Başkurt âlimlerin katıldığı toplantıda, Alimcan İbrahim Efendi'nin sunduğu rapor doğrultusunda Latin harflerine geçiş kabul edilmiştir (Demirci, 2011). Latin alfabesini kabul eden ilk Türk toplumu 1919'dan itibaren Kiril alfabesi ile yazılmakta olan Yakutlar olmuştur. Yakut Türkçesi için ünlü Yakut pedagogu S. A. Novgorod 1917'de otuzüç harften oluşan Latin asıllı yeni bir alfabe düzenler. Yakut Türkçesi bu tarihten 1939'a kadar bu alfabe ile yazılır. Ne var ki, çok uzakta ve kenarda kalan Yakutların alfabe değişikliği, öteki Türk halklarını pek etkilememiştir.

Türk dili için Latin alfabesinin alınması yolunda asıl önemli adım 1920'lerde Azerbaycan'dan gelişmiştir. Mayıs 1922'de, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de "Yeni Türk Elifba Komitesi" adlı bir komite kuruşmuş ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1923-1924 yıllarında yayımlanan bir genelgeyle de Latin asıllı yeni Türk (Azerî) alfabesinin kullanımının zorunlu olduğu bildirilmiştir. Yine 1926 yılında Bakü'de toplanan I. Türkoloji Kongresi'nde, Türk alfabesi konusu da görüşülür ve Azerbaycan'da kullanılmaya başlanan yeni Türk alfabesi öteki Sovyet Türklerine tavsiye edilir.

1926 yılında 26 Şubat ile 6 Mart günleri arasında Bakü'de yapılan 1. Türkoloji Kongresine, Sovyetler Birliği'nde yaşayan hemen bütün Türk halklarından temsilcilerin yanında Rus ve bazı Avrupalı Türkologlar da katılmışlardır (Türk, 2012). Kurultay'da terminoloji, etnografya, imlâ, Türk tarihi, dil akrabalıkları ve Türk dilleri konuları ile ilgili bildiriler sunulmuştur (Demirci, 2011). Kongrede pek çok konu tartışılmış, ancak Pavloviç'in üzerinde önemle durduğu alfabe ve terim konuları, asıl mesele olmuştur. Kazak temsilci A. Baytursun'un, "Diğer konular at üzerinde konuşulup geçildi." diye vasıflandırdığı kurultayda delegelerde alfabe ile ilgili iki farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki; pek çok Türk halkı tarafından kullanılan Arap alfabesinin Türkçenin ses

yapısına uygunlaştırılarak yani ıslah edilerek kullanılması, ikincisi ise Latin yazı sisteminin kabul edilmesidir. Yapılan değerlendirilmelere bakıldığında: Tatar delegelerinden Galimcan Şeref ile Kazak delegesi Ahmet Baytursun'dan Arap alfabesinin değiştirilmesine kesin olarak karşı çıkarlar ve kendi ülkelerindeki ıslah edilmiş Arap yazısı uygulamasının diğer ülkelerde de kabul edilmesini, bu olmayacaksa bile kendilerine karışılmamasını istemişlerdir. Azerbaycanlı Memmedzade Azerbaycan'da uygulanan Latin alfabesi tecrübesi üzerinde durduktan sonra, bütün Türklerin bu alfabeyi kabul etmesinin ikinci Ekim İnkılabı olacağını söylemiştir. Kazak temsilcilerden Türekulov, farklı alfabe taraftarları arasındaki mücadeleyi bir savaşa benzetmiş ve Arap alfabesi taraftarlarının artık silahlarını bırakıp teslim olmaları gerektiğini belirtmiştir. Kuzey Kafkasya temsilcisi Umar Aliyev de Latin yazısı lehinde bir konuşma yapmıştır.

Tataristanlı Galimcan İbrahimov, bazı raporlar sunduktan sonra alfabe konusunda Tataristan'da yapılan çalışmalara değinmiş ve Tataristan'da çoğunluğun Galimcan Şeref gibi düşünmediğini, Latin taraftarlarının daha çok olduğunu anlatmıştır.

Özbekistan temsilcisi Rahim A. İnogamov, ve ondan sonra söz alan Sultan Mecit Efendiyev de Yeni Türk Alfabesinin kabul edilmesinin, eski alfabeyi kullanmaya ve ondan yararlanmaya engel olmadığını, Latin alfabesi yanında Arap alfabesin de kullanılabileceği düşüncesini paylaşmışlardır.

Kırgızların temsilcisi Kasım Tınıstanov ve Balkar temsilcisi Ulbaşev Latin alfabesi lehine birer konuşma yapmışlardır.

Moğol asıllı Kalmuk halkının temsilcisi olan Kosıyev, Kalmuklar'ın Moğol yazısını bırakıp Rus yazısını kabul ediş tecrübelerinden bahsederek halka eğitim gerektiğini, bunun da en kolay alfabeyle olmasının uygun olacağını, bu yüzden de Türk halklarının sağdan sola değil, soldan sağa yazılan alfabeyi kabul etmelerinin daha makul olduğunu söylemiştir.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçay Türklerini temsilen Kurultay'a katılan Karaçaylı İslam adlı temsilci de Latin yazısının kendileri için uygun olduğunu belirtmiştir. Yakut temsilci Barahov, Latin alfabesiyle ilgili Yakut tecrübesinden bahsetmiş ve Yakutların Rus misyonerler eliyle Hristiyanlaştırılmalarından yakınmıştır. Türk dünyasının en uzak coğrafyasını temsilen Kurultay'a katılan Barahov'un son sözleri, Kurultay'a katılan üyelerdeki bilinç seviyesini göstermek bakımından son derece dikkat çekicidir. O, son söz olarak şunları söylemiştir: "Ümit ediyoruz ki Türkoloji Kurultayı'ndan sonra önümüzde Latin yahut Arap alfabesinin üstünlüğü problemi değil, diğer Türk dilleriyle birlikte, Yakutça için de faydalı olan ortak Türk alfabesini oluşturmak için perakende teşebbüslerin birleştirilmesi görevi duracaktır."

Galimcan Şeref, konuşmasının bir yerinde kurultayın toplanmasından çok önce Latin yazısını kullanmaya başlayan Azerbaycan'a yüklenmiş ve Azerbaycan'ın Arap alfabesinin ıslahı konusunun gündemine almamasının Türkiye'den kaynaklandığını ileri sürerek şunları söylemiştir: "…Eğer Arap alfabesinin ıslahı, herhangi başka bir yerden değil, Anadolu'dan gelseydi, Arap yazısının ıslahına münasebet biraz daha farklı olurdu ve buradan Latin alfabesi konusu açılmayabilirdi. Ben, Türkiye'de de Latin yazısına geçiş hakkında böyle bir kararın olabileceğine inanıyorum." Kurultay sonrası alınan kararda Türkiye'nin rolü Galimcan'ın ifadeleriyle daha somut bir şekilde görülmektedir.

Rus siyasetinin ve bu siyasetin sözcülüğünü yapan Rus asıllı bazı bilim adamlarının alfabe değişikliğini istemelerinin asıl sebebi, Türkiye ile yazı birliğinin bozulma arzusu olmalıdır. Türkiye'yi temsilen kurultaya katılanların alfabe konusunda tek kelimesi bile kayıtlarda yer almamıştır. Bu, maksatlı bir duruma işaret etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'yi yönetenler alfabe konusunda Sovyet politikasını çözmüşler ve Latin alfabesinin Türkler arasında yaygınlaştırılacağını

anlamışlardır. Zaten Azerbaycan başta olmak üzere bazı Türk halkları da Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Türkiye bu konuda istekli olduğunu göstermemiş ve Sovyet coğrafyasındaki hemen bütün Türk halkları, Latin yazısını benimsedikten sonra Harf Devrimi'ni yapmış, yani Sovyetler Birliği'yle bir satranç oynamış ve ilk oyunu kazanmıştır. Türkiye'nin tavrı, Kurultay'daki Latin karşıtlarının önderi durumundaki Galimcan Şeref'in de dikkatini çekmiş ve Azerbaycan'ı adeta Türkiye'nin emrinde olmakla suçlamıştır (Türk, 2012). Kurultayın sonunda ise tüm Türk halkları için ortak bir Latin alfabesine geçiş kabul edilmiş (Demirci, 2011) ve ardından kurulan Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi, 1927 yılında "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi (Yañalif)" adıyla otuzüç harften oluşan yeni bir alfabe hazırlayıp yayımlamıştır. Bu alfabe, Sovyetlerde yaşayan bütün Türk halklarının ortak alfabesi olarak kabul edilmiştir. Türkoloji Kurultayı sonrasında ortak Latin alfabesine geçme karan alan Sovyetler Birliği Türklerinin ardından Türkiye Cumhuriyeti de 1 Kasım 1928'de Türkçenin yazımında Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılmasını resmen kabul etmiş ve böylece Sovyetler Birliği Türklerinin kararsızlıkları tümüyle giderilerek Türk dilli coğrafyanın büyük bir kısmında Latin esaslı Türk alfabeleriyle yazı birliği yeniden sağlanmıştır (Şahin, 2013).

Sonuç

Çarlık Rusya'sının XIX. yüzyılla birlikte Türkistan'ı işgali ile başlayan asimilasyon sürecinde en çok kullanmış olduğu argüman eğitim olmuştur. Türkistan'da bulunan Türk hanlıklarının ortak bir dil ve alfabe kullanmaları Rusların bölgedeki işgal faaliyetlerini sekteye uğratmış, hakimiyetini zorlaştırmıştır. Bu hususu fark eden Ruslar, Türk halklarını öz kültürlerinden tamamen uzaklaştırmak ve zamanla Türk kültürünü yok etmek ve yerine mutlak Rus hakimiyeti kurmak amacıyla, Rus yanlısı bir eğitim politikasını hayata geçirmişlerdir. Misyoner Rus eğitimciler Türk coğrafyasında "böl- parçala-yut" fikriyle hareket ederek, Türklerin önce dil ve alfabelerine müdahale etmiş, yazı dilini farklılaştırmışlardır. Farklılaşan yazı dilleri, Türk topluluklarını ötekileştirme çalışmalarıyla devam etmiştir. Bu asimile çalışmaları; bölgedeki dil, kültür ve din birliğini kısmen parçalamış ve Rus işgalini kolaylaştırmıştır.

İlminskiy'nin "Benim mermilerim inorodestler için çıkarılan kitaplar, inorodestlerin dilinde ibadeti sağlamak, kilisede inorodestlere Hıristiyanlığın propagandası yapmaktır." sözü, bir Türkolog olarak ne amaçla çalıştığını göstermektedir (Koraş, 2015). İlminskiy ve Ostroumov'un geliştirdiği ve Çarlık Rusyasının uyguladığı dil politikaları, Sovyetler Birliği döneminde siyasal amaçlarla Türkistan coğrafyasının bölünmesi ve Türk topluluklarının birbirine yabancılaştırılmasında temel unsur olmuştur. İlminskiy'in Müslüman Türk halklarının Hristiyanlaştırılması ve Ruslaştırılması hususunda eğitimi etkili bir araç olarak kullandığı göz önüne alındığında Lenin'in eğitime verdiği önemin boyutu ve Lenin'in : "Bana yedi yaşında bir çocuk verin, onu ebediyen Bolşevik yaparım." sözü, eğitimin ideolojinin silahı olarak kullanılmasındaki etkisini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Bu kültür soykırımı karşısında ilk duranlar "cedidçi Türk aydınları" olmuşlardır. Cedidçilik hareketi yalnızca bir dil hareketi değil, Türk dünyasını her alanda içine alan bir bağımsızlık hareketi olmuştur.

Arap harf ve kültürünün eğitime ve medeniyetimize zarar verdiği tartışmaları uzun yıllar devam etmiş ve nihayet 1926 yılındaki Türk Dil Kongresi ile bu hâkimiyet sona erdirilmiştir. Bu kongrede her coğrafyadan gelen Türk halk temsilcileri, Latin harflerine geçiş için ortak bir karar almışlardır. Türklüğün mevcudiyeti ve devamı için alınan bu önemli karar, emperyalist devletlerin baskıları ve yıldırmaları neticesinde zaman zaman sekteye uğrasa da Türkiye'nin de desteğiyle hayata geçirilmeye başlamıştır, günümüzde de bu çalışmalar "ortak Türk alfabesi" adına yürütülmektedir. Türklerin

ekonomik, kültürel, bilimsel ve askeri birliği ancak bu sayede gerçekleşebilir. Dil birliği sağlandığında Gaspıralı İsmail'in "dilde fikirde ve işte birlik" sloganı gerçekleşmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdıeva, R. (2017).Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye İle Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi, C.I,* S.2, s.107.

Açа, M. (2012).Sovyetler Birliği'nde Galiyevcilik. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi,* S.17, s. 64.

Açık Fatma. (2017).*Özbek Edebiyatı*. Ankara: Alp Yayınevi.

Açık, F. (2006).Yaş Türkistan Dergisi'nde Dil Meseleleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* S. 22, s.27, 28.

Açık, F. (2008).*XX.* Asrın Başlarında Türk Dünyasında Yaşanan Alfabe Değişikliklerinin Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları. *Başkent Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri.* Ankara.

Açıkkaya, S. (2010).Çarlık Rusya'sı Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri, *Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 28, s.407.

Akın, Ü. (2018).Çarlık Dönemi Rus Azerbaycan'ında Eğitim, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *C.8,* S.15, s.2196, 2197.

Akıncı, A. (2013). Osmanlı-Türk Milli Kimliğinin Oluşmasında Rusya Türkleri, Göçler ve Türkoloji Çalışmalarının Rolü. *Akademik Bakış Dergisi,* S.38, s.8.

Akyol, T. (1993).Cedidçilik. Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C.7, s. 212.

Alagöz, Ç. (2016).Sovyetler Birliği'nde Türk Halkları'na Uygulanan Dil Politikalarının Kurumsal Temelleri. *Türk Yurdu Yayınları, Cilt.3,* s.208.

Aliyeva, G. (2005).*SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Plânlaması,* Ankara Ünv. Sosyal Bil. Ens. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

Aşçı, U. D. (2010). Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Alip-Bee Adlı İlk Alfabe Kitabındaki Söz Varlığı Üzerine. *Milli Folklor Dergisi.* s.86-100.

Avcı, Y. (Ekim 2006).Özbekistan'da Fıtrat'ın Cedidçiliği, Eğitimciliği ve Eğitim Felsefesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.21, s.40.

Avcı, Y. (2009).Özbekistan'da Alfabe Değişim Sürecinin Eğitim ve Kültüre Etkisi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Türki Cumhuriyetleri Eğitim Programları Kongresi.1-3 Mayıs 2009, Çanakkale, s.48-51.

Avcı, Y. (2019).*Fıtrat ve Cedidçilik Hamidulla Baltabayev*, (I. Baskı).İstanbul: Hiper Yayın.

Aynakulova G. (2011).XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başında Cedidçilik Hareketinin Kırgız Türkleri Üzerindeki Tesiri, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 287, s.1.

Baykara, H. (1996).*Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri (XIX. yy).* Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Ens.

Cigitov, S. (2016).Kırgız Yazı Dilinin Ortaya Çıkması ve İlk Edebi Örnekler, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. VI,* S.2, s.521.

Çakın, Ö. ve Akman, E. (2017).Kırgızistan'da Kiril Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazetelere Yansıması*, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Der. (38),* s.288,289.

Demirci, Ü. Ö. (2011).Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze), *Türk Yurdu Dergisi, Cilt: 31*, S.287, s.225.

Devlet, N. (2017).*İsmail Gaspıralı.* İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Egamberdiyev, M. ve Dinasheva, L. (2019).Çarlık Rusya'sının Güney Kazakistan'daki Eğitim Politikası (1850–1914). *Belleten, 83*(297), s.674, 675.

Gündoğdu, A. (2014).Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926-1941) Latin Alfabesi Dönemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* S.54, s.6.

Güngör, E. (2016).Kırgız Matbuatının Ortaya Çıkmasında Cedidçiliğin Rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5*, S.3, s.393.

Hasanova, V. (2012).Tek Türk Alfabesi, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, C.4*, S.13, s.5-6.

Htdıraliyev, D. (1997).Türkistan'da "Cedid" Hareketinin Fikrî Kaynakları ve Abay, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, S. 2, s.67.

Hudayberdiyev, C. (1998).Özbekçede Ses Uyumunun Yok Edilişi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (5)*, s.434.

Ildırı, N. (2014).Özbek Hikâyeciliğinde Abdullah Kahhar. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S.53, s.198.

Kadyrov, M. (2014).Kırgızistan'da Cedidçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri. *Dini Araştırmalar, C.17*, S. 45, s.168.

Kahraman, E. (2010).Dünden Bugüne Azerbaycan'da Alfabe. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.* S.2, s.131.

Kapağan, E. (2014).İlminskiy'nin Projeleri ile Parçalanan Türkistan'da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, C.3*, S.4.

Karakurt, M. (2018).*Çarlık Dönemi Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliği.* Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Ünv. Sosyal Bilimler Ens. Ardahan.

Kerimov, B ve Açık, F. (1999).Özbekistan'da Cedidçi Yazarlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, C.7*, s.32.

Khalin, A. (2002).Cedidçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş (Çev. Müfit Balabanlılar). *Türkler, C.18.* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.636-643.

Kılıç, F. (2019).Azerbaycan'ın Latin Alfabesine Geçişinin Türkiye'deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi. *Atatürk Araştırmaları Dergisi, C.35***,** S.100, s.481.

Kıllıoğlu, M. E. (2019).Çarlık Rusya'sında Cedidcilik/Yeni Usul Hareketi. *Journal of Awareness*, *C. 4*, S.1, s.67.

Kınacı, C. (2017).Cedidçi Kazak Aydını Mirjakıp Duvlatulı'nın (1885-1935) Balkıya (1922) Tiyatro Eserinde Kazaklarda Kadın Sorunu, *Bilig*, S. 82, s.56.

Kiraz, N. (2007).Orta Asya'da Cedid Okulları. Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu, 21-27 Mayıs 2007, Bişkek, s.46-57.

Kocaoğlu, T. (1983).Türkistanlı Bilgin Abdurrauf Fıtrat'ın Türkoloji Sahasındaki Unutulmuş Eserleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, C.30-31,* S.1982-1983, s.103.

Kocaoğlu, T. (2016).Türk Dünyası İçin Ortak Türk Latin Alfabesi Neden Gerekli. *Халықаралық Түркі Академиясы,* Astana, s.11,12.

Koncak, İ. (2013).Cedidçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergis,i 2*(1), s.2.

Koraş, H.(2015). Misyonerliğin Gölgesindeki Türkiye ve Türk Dünyası. İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği, I.Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi, 6-8 Mayıs 2015,Adıyaman, s.80.

Kovalskaya, S. (2002).Kazakistan'da Cedidçilik (Çeviren: Hatice Babavatan). *Türkler, C. 18*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.644.

Küçükağaoğlu, T. S. (2017).Usul-i Cedid Mektepler İçin Yazılan Ders Kitabı: "Okış Kitabı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.6,* S.7, s.202-204.

Merhan, A. (2007).Yazılı Özbek Edebiyatı. Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.31, S.2, s.157.

Murzakulova, G. (2014).İsmail Gaspıralı ve Kırgızistanda Cedidçilik Hareketi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.11,* S.4, s.271.

Odunkıran, F. (2015).Dr. Emek Üşenmez'in Modern Özbek Türkçesi Adlı Eseri Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* S. 4/4, s.1782-1784.

Otyzbay, Z. (2019).Kazakistan'da Siyasi Dilbilimsel Sorunlar ve Kırıl Alfabesinden Latin Alfabesine Geçiş. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 12*, S. 62, s.197,198.

Öner, M. (1998).Ortak Türk Alfabesi Hakkında Bazı Notlar. *Avrasya Etüdleri*, S.13, s.71.

Özüçetin, Y. (2018).Kazakistan'da Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine Geçişin Tâbi Tutulduğu Mütalâa ve Değerlendirmeler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl: 6, S. 68, s.16,17.

Rahimova, A. ve İnce Yakar H. G. (2017).XIX. Yüzyıl Azerbaycan Okulu ve Kurucuları*, IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences, Vol. III,* Issue 9*,* s.928.

Saigy, G. B. (2015).Ahmet Baytursınoğlu ve Kazak Cedidçiliği, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* S. 4/1, s.190.

Sauyrkan, Y. (2019).*Doğu Türkistan Bölgesindeki Kazakların Eğitim Tarihi (1900-1950).* Necmettin Erbakan Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Seferov, R. ve Akkuş, A. (2005).Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi. *Selçuk Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, s.360.

Şahin, E. (2013).Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabesi, *Yeni Türkiye,* S.53, s.449-547.

Tamer Torun, A. (2018).**Türk Ulusçuluğu ve Dil: Harf Devrimi Tartışmaları (1923-1928). *Loji Sosyal Bil. Dergisi, C.1,* S.1,** s.53.

Tekcan, M. (2012).Türkistan – Özbek Cedidçiliği. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi,* Yıl. 3, S.17, s.16.

Tekin, F. (2008). Özbek Türkçesinin Latin Alfabesi Esasındaki imlası Üzerine, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/6, s.589.

Tokatlı, S.(1997). Özbek Alfabesi Üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (3)* , s.101.

Tokatlı, S.(1997). Özbek Alfabesi Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (3)*, s.101,102.

Toker, M.(2004). İsmail Gaspıralı ve "Dilde Birlik" Fikri Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1*(16), s.34.

Tongul, N.(2004). Türk Harf İnkılabı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 33-34, s.106.

Türk, V.(2012). 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi,* Yıl:3, S.17, s.29-41.

Yavan, M. (2019).Türkistan'ın Siyasi ve Fikri Önderlerinden Osman Kocaoğlu (1878-1968): Hayatı ve Faaliyetleri, Marmara Ünv. Türkiyat Arş Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yıldırım, S, Saburgaliyeva, N.& Boranbayeva, B. (2019). Kazakistan Cedidçilik Hareketinde Bir Din Adamı: Ömer Karaş, Hayatı ve Faaliyetleri (1875–1921). *Gazi Akademik Bakış, 12* (24), s. 40.

Yılmaz, M. Y.(2014). İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi. *The Journal of Academic Social Science Studies(JASSS),* S.29, s.343.

Yuldashev, M. ve Jurayeva G. (2017). Özbek Cedidlerinin Dilbilimle İlgili Çalışmaları. *Karabük Ünv. I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu*. 4-6 Ekim 2017, Karabük, s.182-184.

Yusupov, F. Y.(2014). Rusya Türkolojisinin Kurucusu – V. V. Radlov. (Çev. Fatih Ekinci), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.300.

Аликулу, Г. Я. (2019). Uzbek Philosophers' East And West Views. *Вопросы Крымскотатарской Филологии, Истории И Культуры, (7)*, s. 207.

Sosyal Performans Sonuç Göstergelerinin Shannon Entropi Yöntemi İle Analizi

Mustafa ÖZDEMİR[1]

Giriş

Sosyal performans, son yıllarda hem iş dünyasında hem de akademik literatürde yoğun ilgi gören bir konudur. Daha bilgili tüketici grupları, yaşam kalitesiyle ilgili değişen beklentiler ve toplumdaki farklı sektörler arasında artan karşılıklı bağımlılıkla birlikte sosyal performans alanında sürekli araştırma ihtiyacı güçlenerek artmaktadır (Hocevar & Bhambri, 1985). Sosyal performans, modern firmalar için giderek daha önemli ve beklenen bir performans kriteri haline gelmektedir. Bugünün yöneticileri finansal hedeflerin yanı sıra sosyal değer yaratmaya yönelik düzenlemeler yapmakta ve sosyal performans değerlerini takip etmeye yönelmektedir (Nason, 2018).

Kuruluşların performansı iç ve dış pazar ortamlarındaki stratejik operasyonlardan etkilenmektedir. Sivil toplum kuruluşları baskısı ve medyanın artan gücü ile kuruluşların pazar dışı stratejileri daha da önemli hale gelmektedir (Orlitzky, Schmidt & Rynes, 2003). Sosyal faktörler ve iş paydaşları ahlaki baskı uygulayarak şirketleri sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna daha fazla dikkat etmeye zorlamaktadır. Finansal olmayan performansın bir değeri olarak kabul edilen sosyal performans aynı zamanda işletme performansının bir parçasıdır. Ayrıca, sosyal etki hipotezi, iyi yönetim teorisi ve paydaş sözleşme maliyetleri teorisi de iyi bir kurumsal sosyal performansın şirketlerin finansal performanslarını artırabileceğini öne sürmektedir. Daha açık bir ifade ile sürdürülebilir bir performans için işletmelerin sosyal performansa önemli derecede ihtiyacı bulunmaktadır (Yang, Ou & Hsu, 2019).

Geçmişte araştırmacılar, kurumsal sosyal performansı değerlendirmek için Fortune kurumsal itibar endeksi, KLD (Kinder, Lydenberg & Domini) endeksi ve kurumsal sosyal sorumluluk derecelendirmeleri gibi çeşitli temsili ölçütler kullanmışlardır (Fu, Wang & Jia, 2012). Kurumsal sosyal performansın temsili ölçümleri çoğunlukla özneldir ve niteliksel verilere dayanmaktadır (Yang vd., 2019: 7). Örgütlerin sosyal performansını ölçmek için nicel verilere dayanan ve çoklu faktörleri içeren modellere ihtiyaç duyulmaktadır (Fu, Wang & Jia, 2012).

Sosyal performansın nasıl değerlendirildiğini ve stratejik karar verme sürecine entegre edildiğini açıklayan çok az destekleyici çalışma bulunmaktadır (Nason, 2018). Sosyal performans değerlendirme kriterlerinin önem düzeylerinin belli olmaması, örgütlerin sosyal performans analizlerinde net, açık ve güvenilir sonuçlara erişimi zorlaştırmaktadır. Birçok ülkenin ekonomi ve kalkınma politikalarının temel odağında toplumsal sorunların çözülmesi konusu kaynaklık etmektedir. Nüfusun yaşam standardına ilişkin izole edilmiş veriler, ekonomik olmayan faktörleri içermediğinden, insanların sosyal yaşam kalitesi hakkında sonuçlar çıkarmak için yeterli değildir (Marković & ark., 2022). Bu nedenle, sosyal performans değerlendirme kriterlerini ulusal ekonomiler düzeyinde veya ekonomik entegrasyon içindeki bir grup ülke düzeyinde araştırmak, ölçmek ve önem düzeyine göre ağırlıklandırmak son derece önemlidir. Çalışmanın pratik önemi buna dayanmaktadır.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6591-2858

OECD sosyal performans çerçevesinde belirtilen sonuç göstergeleri önem ağırlıklarına göre değerlendirilen bu çalışma mantıksal olarak birbirine bağlı birkaç bölümden oluşmaktadır. Araştırma konusu ve sosyal performans ilişkisinin giriş niteliğindeki tartışmasından sonra uygulanan metodoloji açıklanmıştır. Gerekli analiz yapılarak önemli bulgulara dikkat çekilmiştir. Son bölümde ise çalışmanın özet bir sonucuna, sosyal politika yapıcılar ve karar vericiler için tavsiyelere, gelecekteki araştırmalar için önerilere yer verilmiştir.

Sosyal Performans Çerçevesi

Organizasyonların, çoğu zaman birbiriyle çelişen birçok amacı olmasından dolayı performansın tanımlanması ve ölçümü araştırmacılar için zor bir konudur (Chow, Heaver & Henriksson 1994). Performans, finansal performans ve finansal olmayan performans olarak iki grupta sınıflandırılabilir (Venkatraman & Ramanujam 1986). Finansal performans yaklaşımı, satış büyümesi, kâr oranı, yatırım getirisi, satış getirisi, öz sermaye getirisi ve hisse başına kazanç gibi göstergeleri incelerken, finansal olmayan performansta ürün geliştirme, kalite, pazar etkinliği, teknolojik verimlilik, sosyal fayda ve değer sunma konuları incelenmektedir (Lu & ark., 2009). Finansal olmayan performans yaklaşımında değerlendirilen sosyal performans ise çalışanlar, yerel topluluklar veya paydaşlar açısından çevresel, sosyal ve yönetim alanlarındaki örgütsel sonuçların ölçümü olarak tanımlanır (Chen & Delmas, 2011; Orlitzky, Schmidt & Rynes 2003).

Organizasyon faaliyetleri ile ilgili yönetim, çevre ve sosyal sorunlar hakkında endişeler ortaya çıkması (Kohtala, 2015), kuruluşların çevresel ve sosyal konuları stratejik yönetimin önemli bir unsuru olarak dahil etmesi için temel güçlerden biri olmaktadır (Joyce & Paquin, 2016). Bu nedenle örgütler sosyal performansı genel performanslarının önemli bir bileşeni olarak görmeye başlamışlardır (Saeidi & ark., 2015). Sosyal ve çevresel boyutta hedefleri iyi olan işletmelerin, stratejik değerlere sahip olduğu savunulmaktadır (Lu & ark., 2009). Sethi (1975), kuruluşların meşruiyetlerini güvence altına almak için yalnızca medeni bir toplumun beklentilerini karşılamasını değil aynı zamanda iş-toplum ilişkisinde arzu edilen değişiklikleri öngörmesini ve teşvik etmesini gerektiren daha proaktif ve dinamik bir yönelimi vurgulamıştır.

Sosyal sorunların yeterli ve zamanında teşhis edilmesi sosyal politikaların anahtarıdır. Çalışan refahı, insana yakışır bir yaşam, toplumun yüksek düzeyde sosyal performans elde edebilmesi için ön koşuldur. İnsanların yaşam kalitesini yansıtan çalışan refahı, yoksulluk ve sosyal koruma gibi sosyal performansla ilişkilendirilen kriterler sosyal sürdürülebilirliğin temelidir (Marković & ark., 2022).

Sosyal performansın yelpazesi oldukça geniş olduğundan dolayı sosyal performansın tüm kapsamını yansıtacak bir model oluşturmak oldukça zordur. Finansal performans göstergeleri açıkça tanımlanmış ve kolayca erişilebilir olsa da aynı durum sosyal performans göstergeleri için söz konusu değildir (Chen ve Delmas, 2011). Firmaların sosyal performansı hakkında kavramsal netliğe ve sağlam ölçütlere yönelik ihtiyaca yanıt vermek için OECD WISE Merkezi, OECD Refah Çerçevesi aracılığıyla firmaların finansal olmayan performansının ölçülmesi üzerine yeni bir model geliştirmiştir. Gerçekleştirilen çalışma ile toplumun ve çalışanların sermaye kaynaklarına katkıları için paydaş refahının sonuçlarını daha iyi yakalayan göstergeler ile sosyal performansı ölçebilecek bir çerçeve oluşturmak amaçlanmaktadır. Sosyal performans çerçevesi, entegre ölçümü kolaylaştırmak ve performans kıyaslamasına izin vermek için finansal olmayan performansın iş ölçümü ile resmi istatistiklerin uyumlaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. Yapılan çalışmada ulusal istatistik ofislerini ekonomi genelinde, firma ve sektör düzeyinde paydaşların refahı ve sürdürülebilirliğine ilişkin istatistikleri daha fazla geliştirmeye ve uyumlu hale getirmeye teşvik eden bir model sunulmaktadır (Siegerink, Shinwell & Žarnic, 2022).

Geliştirilen OECD sosyal performans çerçevesinde örgütlerin finansal olmayan performansını ölçmeye ilişkin dört paydaş kategorisi tanımlanır. Şekil 1'de gösterildiği üzere bu paydaş gruplarında çalışanlar, tüketiciler, yerel topluluklar ve toplum bir bütün olarak yer

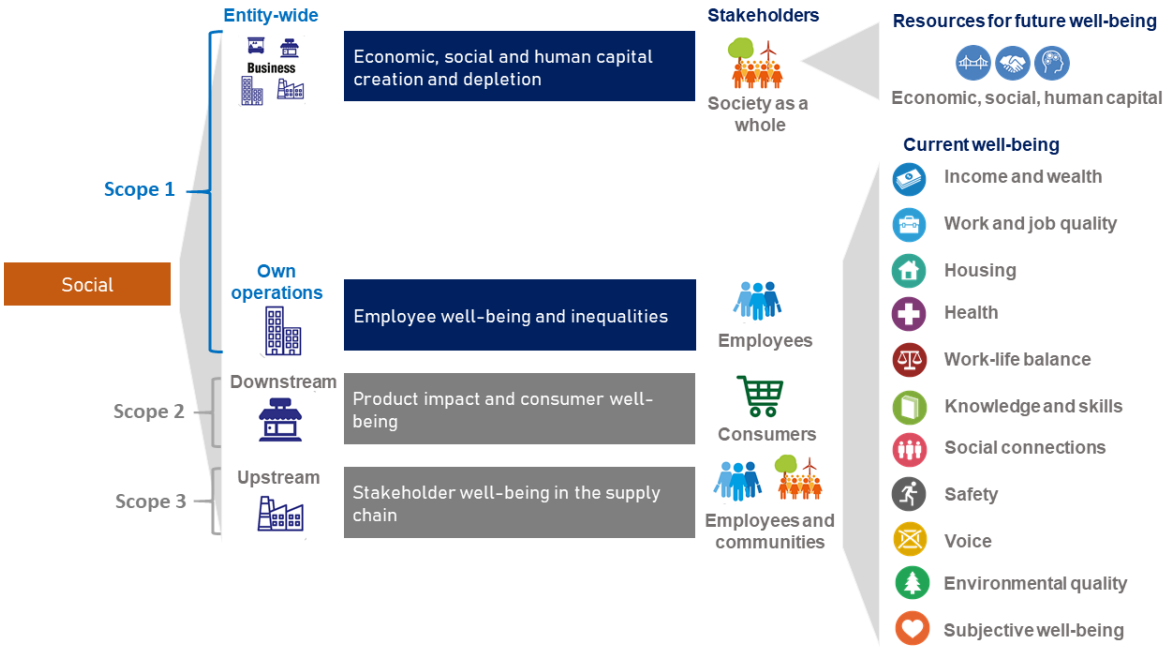
almaktadır. İnsanlar, işletmelerin sosyal performansının merkezinde yer alır. Bu nedenle sosyal boyutun bileşenlerini anlamanın ilk adımı, firmaların etkilediği çalışan refahının ve firmaların bağlı olduğu paydaşların belirlenmesidir. İşletmeler doğrudan kendi operasyonlarının bir sonucu olarak veya tedarik zincirinde dolaylı olarak tüketicilerin, çalışanların ve toplulukların mevcut refahını etkiler.

İşletmelerin finansal olmayan performansının ölçümü üç kapsamda gruplandırılabilir (Şekil 1):

Kapsam 1: Firmanın örgütsel sınırları içinde faaliyet gösteren paydaşların, çalışanların refah sonuçlarını ve doğrudan firmanın kendisi tarafından yaratılan veya tüketilen gelecekteki refah için kaynakları ifade eder. Bunlar bir bütün olarak toplumla ilgilidir. Bu bileşenler, ekonomideki tüm işletmeler için geçerlidir ve uyumlaştırılmış veri toplamaya izin veren firmanın kendi sınırları içinde ölçülebilir.

Kapsam 2: Ürün ve hizmetlerin tüketicilerin refahı üzerindeki etkilerini ifade eder. Bu etkiler işletmenin operasyonel sınırları dışında meydana gelir ve işletmenin sağladığı ürün veya hizmete bağlı olarak değişkenlik gösterebilir.

Kapsam 3: Tedarik zincirindeki ve topluluklardaki çalışanların refahını ifade eder. Bunlar, diğer işletmelerin örgütsel sınırları içinde veya işletmenin diğer dış paydaşları arasında ölçülebilir.

Şekil 20. Sosyal Performansın Bileşenleri (Siegerink, Shinwell & Žarnic, 2022)

İşletmelerin sosyal performansını değerlendirmeye yönelik kapsamlı bir yaklaşım, insanların yaşamları için önemli olan çok boyutlu faktörlerin izlenmesini gerektirir. İşletmeler, paydaşlarının mevcut refahını etkileyerek ekonomik, beşeri, sosyal ve doğal sermaye kaynaklarının oluşturulması ve tüketilmesi yoluyla toplumların refahına katkıda bulunmaktadır. Paydaş refahı çıktılarının ölçümlerini belirlemeyi yönelik oluşturulan OECD sosyal performans çerçevesi, işletmelerin ve ulusların finansal olmayan performansının ölçümünde öne çıkmaktadır.

Sosyal performans ölçüm çerçevesine dahil edilen çalışan refahı, büyük ölçüde sonuç göstergeleridir ve hem nesnel hem de kendi kendine bildirilen göstergeleri içerir. Bu göstergelerin her biri, refah ve çalışma ortamının kalitesine ilişkin mevcut ölçüm standartlarına dayanmaktadır (Siegerink, Shinwell & Žarnic, 2022), Bu çalışmada amaçlanan sosyal performans ölçümünü için

kullanılacak göstergelerin önem ağırlıklarına göre derecelendirilmesi OECD sosyal performans çerçevesinde Shannon Entropi yöntemine ile yapılmıştır.

Shannon Entropi Yöntemi

Gösterge ağırlıklarını belirlemek için Delphi metodolojisi, analitik hiyerarşi süreci, SMART tartımı gibi öznel ağırlıklandırma yöntemleri kullanılmaktadır. Fakat bu yaklaşımların sübjektif değerlendirmelere dayanmasından dolayı endeks ağırlıklarında sapmalar gerçekleşebilir. Karar verici müdahalesinden kaçınmak ve gerçeklerle uyumlu sonuçlar üretmek için, nesnel ağırlık yaklaşımı, ağırlıkları endekslerin içsel bilgilerinden hesaplamaktadır. Sübjektif ağırlık yöntemlerinin dezavantajlarının üstesinden gelmek için Shannon'un ağırlıklandırma yöntemi kullanılmaktadır (Chaudhary, Gaur & Chakrabarti, 2022).

Shannon (1948), olasılık teorisi açısından formüle edilen bilgilerdeki belirsizliğin bir ölçüsü olan entropi kavramını önermiştir. Entropi kavramı, karar vericiye iletilen ortalama içsel bilgiyi temsil etmek için kriterlerin göreceli ağırlıklarını ölçmede kullanılan uygun bir yöntemdir (Shemshadi & ark., 2011). Shannon Entropisi, rastgele bir değişkenle ilişkili belirsizliğin bir ölçüsüdür. Spesifik olarak bir mesajda yer alan bilgilerin beklenen değerini ölçer (Wu, 2013). Entropi yaklaşımı, veri kümeleri arasındaki mevcut zıtlıkları ölçtüğü ve karar vericiye aktarılan ortalama içsel bilgiyi netleştirdiği için karar verme sürecinde etkin bir şekilde kullanılabilir (Hafezalkotob & Hafezalkotob, 2016). Shannon entropisi mühendislikten demografiye, kuantum bilgi teorisinden teorik fiziğe bir çok alanda uygulamaya sahip genel amaçlı bir teorik araçtır (Baccetti & Visser, 2013). Çok kriterli karar verme metodlarında kullanılan kriterlerin farklılıkları ve önem ağırlıkları entropi yöntemi ile değerlendirilir (Parveen, Arora & Alam, 2020). Shannon Entropi yöntemi uygulama prosedürü 4 aşamadan oluşmaktadır (Hwang & Yoon, 1981; Lotfi ve Fallahnejad, 2010):

1. Aşama: Karar matrisi normalleştirilir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{j=1}^{m} x_{ij}} \text{ , } j=1,\ldots,m \;\; i=1,\ldots,n \qquad (1)$$

Ham verilerdeki ölçüm birimlerinin ve ölçeklerin farklılıklarını ortadan kaldırmak için normalleştirme işlemi yapılır. Normalleştirme işlemi ile veriler, çeşitli kriterler arasındaki farklı ölçeklerin ve birimlerin karşılaştırılmasına izin verecek ortak ölçülebilir birimlere dönüştürülür.

2. Aşama: Entropi değerleri hesaplanır.

$$h_i = -h_0 \sum_{j=1}^{m} p_{ij} \,.\, \ln p_{ji} \text{ , } i = 1,\ldots n, \; (\ln m)^{-1} \qquad (2)$$

Burada h_i belirli bir değerin entropisini göstermektedir. h_0 Entropi sabitidir ve $\ln m^{-1}$ eşittir.

3. Aşama: Değerlerin çeşitlendirme derecesi hesaplanır.

$$d_i = 1 - h_i, \; i = 1,\ldots, n \qquad (3)$$

4. Aşama: Entropi önem derecesi hesaplanır.

$$w_i = \frac{d_i}{\sum_{s=1}^{n} d_s} \text{ , } i = 1,\ldots, n \qquad (4)$$

Analiz sonucunda her bir değerin frekansından ve hesaplanan önemlilik derecesinden bir çizelge yapılabilir. Bu grafik, değerleri derinlemesine analiz etmeye yardımcı olabilmektedir (Del & Tabrizi, 2020). Entropi fonksiyonu her zaman pozitif bir değere sahiptir. Birçok özelliği nedeniyle entropi kavramı, herhangi bir istatistiksel sürecin bilgi içeriğinin ölçülmesinde kullanılabilecek nesnel bir kriter olarak kabul edilmektedir (Kumar, Raju & Navaneetha, 2021).

Uygulama

Sosyal performans değerlendirmelerinde kullanılacak sonuç göstergelerinin önem düzeyini belirleyeme yönelik yapılan bu çalışmada OECD Wise merkezi tarafından hazırlanan sosyal performans ölçüm çerçevesindeki kriterler incelenmiştir. Sosyal performans çerçevesi ile ilişkili 14 OECD refah göstergesi (Tablo 1), Shannon Entropi yöntemi değerlendirilmiştir. Analizde OECD Database'de yayınlanan 2019 ve 2020 verileri kullanılmıştır.

Tablo 32. Refah Sonuç Göstergeleri (OECD, 2022)

Kod	Göstergeler	Birim	Kaynak
k_1	İstihdam Oranı	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_2	Uzun Süreli İşsizlik	Kişi Sayısı	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_3	Genç İstihdamı	Kişi Sayısı	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_4	Uzun Çalışma Saati	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_5	Kazanç	$	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_6	Konut Satın Alınabilirliği	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_7	İnternet Erişimi Olan Haneler	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_8	Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi	Yıl	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_9	Yakın Çevre Desteği (Evet)	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_{10}	Yakın Çevre Desteği (Hayır)	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_{11}	Hava Kirliliği	10 $\mu g/m^3$	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_{12}	Güvende Hissetmek (Evet)	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_{13}	Güvende Hissetmek (Hayır)	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics
k_{14}	Olumsuz Duygu Dengesi	(%)	OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics

Analizde kullanılan refah çıktı göstergelerinin OECD (2022) yayınına göre açıklamaları aşağıda sunulmaktadır.

İstihdam oranı (k_1), bir işte çalıştığını bildiren yetişkin nüfusun (25 ila 64 yaş arası kişiler) payını ifade eder.

Uzun süreli işsizlik (k_2), işgücü payı olarak bir yıl veya daha uzun süredir işsiz olan kişilerin sayısını (çalışan ve işsizlerin toplamı) ifade eder.

Genç istihdamı (k_3), aynı yaştaki nüfusun bir payı olarak istihdam, eğitim veya öğretimde olmayan gençlerin (15-24 yaş arası kişiler) sayısını ifade eder.

Uzun çalışma saati (k_4), normal çalışma saatleri haftada 50 saat veya daha fazla olan her yaştan çalışanların payını ifade eder. Azami çalışma süresine ilişkin bir düzenlemenin olduğu ülkelerde bu süre genellikle haftada 48 saat ile sınırlıdır.

Kazançlar (k_5), ekonominin tüm sektörlerinde ve her tür bağımlı işte çalışanların, tam zamanlı ve tam yıl eşdeğeri bazında ifade edilen, yıllık ortalama brüt kazançlarını gösterir. Kazançlar, özel tüketim için satın alma gücü pariteleri kullanılarak ABD doları (USD) cinsinden ifade edilir.

Konut satın alınabilirliği (k_6), konut maliyetleri düşüldükten sonra hane halkı için mevcut kalan hane halkı brüt düzeltilmiş harcanabilir gelir payını temsil eder.

İnternet erişimi olan haneler (k_7), evinde yüksek hızlı (genişbant) internet erişimi olan hanelerin payını yansıtır.

Doğumda beklenen yaşam süresi (k_8), ölüm oranlarının özet bir ölçüsüdür ve şu anda geçerli olan yaşa özel, ölüm oranlarına dayalı olarak bugün doğan bir çocuğun yaşamayı bekleyebileceği yıl sayısını gösterir. Belirli bir doğum kohortunun yaşa özel ölüm oranları önceden bilinemeyeceğinden, yalnızca belirli bir kohortun beklenen yaşam süresinin bir tahminidir.

Yakın çevre desteği - evet (k_9), sosyal destek olarakta tanımlanmaktadır. Başınız belaya girdiyse, ihtiyaç duyduğunuzda size yardım etmesi için güvenebileceğiniz akraba veya arkadaşlarınız var mı, sorusuna "evet" yanıtı verenlerin oranıyla ölçülür. Bu verilerin kaynağı, ülke başına yılda yaklaşık 1000 kişiyi örnekleyen Gallup Dünya Anketidir.

Yakın çevre desteği - hayır (k_{10}), Başınız belaya girdiyse, ihtiyaç duyduğunuzda size yardım etmesi için güvenebileceğiniz akraba veya arkadaşlarınız var mı, sorusuna "hayır" yanıtı verenlerin oranlarını ifade eder. Bu verilerinde Gallup Dünya Anketi sonuçlarıdır.

Hava kirliliği (k_{11}), Dünya Sağlık Örgütü Hava Kalitesi Yönergesi değerini aşan yıllık çapta 2,5 mikrondan küçük metreküp başına 10 mikrogram ince partikül madde konsantrasyonlarına sahip alanlarda yaşayan nüfusun payıdır.

Tablo 33. Karar Matrisi

Karar Birimleri	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14
Avusturya	77,06	1,24	9,51	5,73	53411,00	78,98	89,22	81,65	93,95	5,51	82,41	86,47	12,53	8,53
Belçika	73,54	2,34	9,75	4,37	55174,50	80,26	89,22	81,50	88,88	10,55	93,06	59,12	38,25	15,67
Kanada	76,19	0,49	10,61	3,39	54730,50	77,66	87,85	81,90	92,76	7,20	1,77	79,46	19,45	14,42
Danimarka	79,65	0,91	8,86	1,25	58198,50	76,58	92,52	81,55	95,14	4,74	36,41	86,40	12,87	8,63
Estonya	81,00	1,06	8,03	2,38	30334,00	83,19	89,55	78,65	93,48	5,34	62,30	75,80	15,55	9,02
Finlandiya	78,75	1,25	9,29	3,75	46239,50	76,81	93,95	82,15	94,64	5,03	62,30	85,92	12,13	8,71
Fransa	73,88	3,14	12,52	7,70	46346,50	79,48	82,84	82,60	94,63	4,68	69,27	74,01	24,03	13,95
Almanya	81,67	1,23	5,92	3,83	53893,00	79,85	94,38	81,25	88,84	10,38	86,83	73,74	24,54	10,86
Yunanistan	64,07	11,61	13,46	4,80	27108,50	77,96	79,01	81,45	83,25	16,50	96,61	62,72	37,01	18,65
Macaristan	77,84	1,15	11,16	1,95	24940,00	80,25	86,56	76,05	94,11	5,48	100,00	68,44	25,26	13,92
İrlanda	75,70	1,40	9,43	4,99	49491,50	79,84	90,88	82,80	95,14	4,79	0,60	76,10	22,69	8,60
İtalya	65,96	5,35	19,48	3,58	38957,00	77,47	85,24	83,00	86,00	13,51	91,42	70,57	28,15	19,04
Letonya	78,83	2,39	8,79	1,52	29260,50	79,46	85,43	75,50	91,21	6,69	69,49	66,22	26,66	14,42
Litvanya	79,96	2,27	9,79	0,78	30753,00	81,97	81,59	75,75	87,89	6,12	52,18	66,59	22,91	12,70
Lüksemburg	75,62	1,51	8,53	2,75	66347,00	80,44	94,39	82,25	90,88	8,76	68,56	86,55	12,23	7,56
Meksika	67,94	0,06	18,89	27,56	16500,50	82,15	58,17	75,10	80,67	18,27	99,48	41,50	56,98	11,33
Hollanda	81,29	0,99	5,81	0,41	58151,50	80,45	97,44	81,85	93,94	5,71	98,60	81,63	17,60	10,66
Norveç	80,80	0,93	6,43	1,35	55766,50	82,43	96,72	83,15	94,61	5,09	0,75	92,70	7,08	9,32
Polonya	75,15	0,68	9,10	4,69	32243,00	79,00	86,43	77,35	89,20	8,16	99,99	71,41	22,06	15,44

Portekiz	78,48	2,61	9,53	6,43	28194,00	81,03	79,81	81,45	87,17	12,39	15,17	83,10	14,93	19,18
Slovakya	75,86	3,13	9,39	4,37	23528,50	72,06	82,52	77,40	93,32	5,57	100,00	68,95	25,53	13,64
Slovenya	78,34	1,94	6,96	4,13	40989,00	82,29	89,47	81,10	94,71	4,84	99,96	90,44	9,38	13,82
ispanya	69,64	5,20	14,78	2,82	38488,50	78,78	93,23	83,15	93,97	5,79	47,08	78,95	20,17	16,48
İsveç	83,89	0,92	6,50	0,89	46719,00	79,73	92,92	82,85	93,32	6,53	1,63	77,97	20,08	10,16
İsviçre	83,92	1,71	6,61	0,38	65365,00	78,58	95,30	83,60	94,62	5,25	48,53	86,74	11,96	6,25
Türkiye	53,74	3,32	24,95	26,33	44288,00	81,06	88,88	78,60	81,63	17,42	99,87	60,90	36,69	35,59
BK	79,89	0,94	11,84	11,30	47542,00	77,03	95,84	80,90	92,94	6,35	54,59	76,41	22,36	11,26
ABD	73,84	0,46	11,58	10,71	67887,50	82,28	79,17	78,10	92,53	7,28	5,61	76,30	23,34	12,94
Ortalama	75,80	2,15	10,63	5,51	43958,86	79,54	87,80	80,45	91,19	8,00	62,30	75,18	22,23	13,24

Güvende hissetmek – evet (k_{12}), güvenlik duygusu göstergesi anket sorusuna dayanmaktadır: "Yaşadığınız şehirde veya bölgede gece tek başınıza yürürken kendinizi güvende hissediyor musunuz?" Ortalamalar, bu soruya "evet" yanıtı veren tüm katılımcıların payını göstermektedir.

Güvende hissetmek – hayır (k_{13}), güvenlik duygusu göstergesi anket sorusundan elde edilmektedir. "Yaşadığınız şehirde veya bölgede gece tek başınıza yürürken kendinizi güvende hissediyor musunuz?" Ortalamalar, bu soruya "hayır" yanıtı veren tüm katılımcıların payını yansıtmaktadır.

Olumsuz duygu dengesi (k_{14}), katılımcıların önceki gün her duygu veya durumu göre daha ne hissettiklerini "evet" veya "hayır" dediği bir dizi madde aracılığıyla ölçülür. Burada ele alınan olumsuz maddeler öfke, üzüntü ve endişe, olumlu maddeler ise zevk alma, dinlenmiş hissetme ve gülme/gülümseme ile ilgilidir. Gösterge, önceki günü olumsuz durum olarak değerlendiren katılımcıları ifade eder.

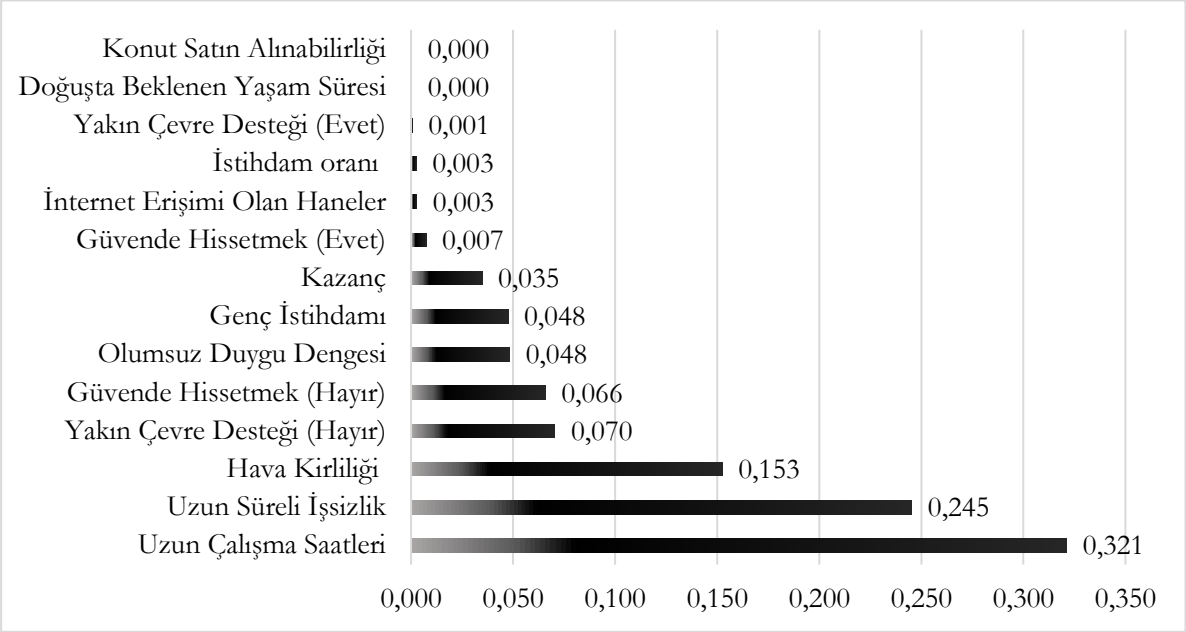
Göstergelerin ağırlıklandırılmasında kullanılan karar matrisi Tablo 2'de sergilenmektedir. Karar matrisindeki karar birimleri 28 OECD ülkesinden oluşmaktadır. Verilerin bütünlüğü ve erişilebilirliğinden dolayı karar birimi 28 ülke ile sınırlandırılmıştır.

Shannon Entropi yönteminin uygulama prosedüründe belirtilen eşitlikler (1-4) kullanılarak her bir gösterge için ağırlık değerleri excel programında hesaplanmıştır. Elde edilen entropi gösterge ağırlık değerleri Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 34. Entropi Ağırlıklandırma Değerleri

	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14
h	0,999	0,889	0,978	0,854	0,984	1,000	0,999	1,000	1,000	0,968	0,931	0,997	0,970	0,978
d	0,001	0,111	0,022	0,146	0,016	0,000	0,001	0,000	0,000	0,032	0,069	0,003	0,030	0,022
w	0,003	0,245	0,048	0,321	0,035	0,000	0,003	0,000	0,001	0,070	0,153	0,007	0,066	0,048

Sosyal performans sonuç göstergelerinin önem düzeylerini gösteren Shannon Entropi ağırlıkları Grafik 1'de yer almaktadır. Grafik incelendiğinde en yüksek öneme sahip sosyal performans sonuç göstergesinin uzun çalışma saatleri (0,321) olduğu anlaşılmaktadır. Uzun süreli işsizlik (0,245) ve hava kirliliği (0,153) diğer önemli göstergeler olduğu fark edilmektedir. Konut satın alınabilirliği (0,0002) en düşük öneme sahip sonuç göstergesidir. En düşük öneme sahip diğer göstergeler ise doğuşta beklenen yaşam süresi (0,0003) ve yakın çevre desteği – evet (0,001) şeklinde sıralanmaktadır. Entropi değerleri arttıkça göstergelerin önem ağırlıkları da artmaktadır.

Grafik 2. Sonuç Göstergelerinin Önem Derecelendirmesi

Sonuç

Bu çalışmanın amacı makro ve mikro düzeyde sosyal performansın geliştirilmesi için rehberlik edecek sonuç göstergelerinin önem düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırmada OECD sosyal performans çerçevesinde yer alan sonuç kriterlerinin ilişkilendirildiği sosyal refah göstergelerinin önem ağırlıkları incelenmiştir. Bu kapsamda 28 OECD ülkesine ait 14 sosyal refah sonuç göstergesinin 2019-20 verileri kullanılarak Shannon Entropi yöntemi ile önem ağırlık düzeyleri hesaplanmıştır.

Analiz sonuçlarında uzun çalışma saatleri, uzun süreli işsizlik ve hava kirliliği en önemli sonuç göstergeleri olarak tespit edilmiştir. Modern toplumlarda çalışanların çalışma saatlerindeki iş yükünün artması ve mesai dışında da işlerin devam etmesi çalışan refahının üzerinde yüksek oranda etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çoğalan nüfusla birlikte artan işsizlik oranları toplum üzerinde negatif bir sosyal etki oluşturabilmektedir. Endüstrileşmenin getirdiği ve hızla artan hava kirliliği insanların yaşam kalitesinde ciddi sorunlara sebep olabilmektedir. Çalışma saatlerinin azaltılması yönünde izlenecek politikalar, işsizlik oranlarının düşürülmesine konusunda atılacak adımlar, çevreci yaklaşımlarla temiz hava sahasının sunulması bireysel ve toplumsal düzeyde sosyal performansın yükseltilmesi için odaklanılması gereken önemli konulardandır. İşletmeler sahip olduğu kıt kaynakları bu alanlara yönelik politika ve stratejilere kanalize ettiklerinde hem kaynak kullanımında etkinliği hem de sosyal performansın gelişiminde ciddi kazanımları elde edebilirler.

Önümüzdeki dönemlerde, sosyal kavramların insan yaşamının sürdürülmesinde hayati bir öneme sahip olmasından dolayı daha da önemli hale geleceği tahmin edilmektedir (Torkayesh & ark., 2021). Sosyal performansın geliştirilmesi ile kuruluşlar birçok paydaşına daha iyi hizmet vererek onların ihtiyaçlarını etkin şekilde karşılayacak ve kurumsal sosyal sorumluluklarını sürdürebilecektir (Shaukat, Qiu & Trojanowski, 2016). Sosyal performansın ölçülmesi zor bir konu olduğundan performans düzeyindeki değişikliğe yönelik esnek yaklaşımlar benimsenebilir. Örgütler, stratejik eylemler yaparak sosyal performans seviyelerini değiştirebilirler. Maddi ve teknik eylemler, firmaların sosyal performans seviyesini artırarak iç ve dış çevre beklentileriyle uyumlu hale getirebilir.

KAYNAKÇA

Baccetti, V., & Visser, M. (2013). Infinite shannon entropy. Journal of Statistical Mechanics: *Theory and Experiment, 2013*(04), P04010. https://doi.org/10.1088/1742-5468/2013/04/P04010

Carroll, A. B. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance. *Academy of Management Review, 4*(4), 497-505. https://doi.org/10.2307/257850

Chaudhary, M., Gaur, L., & Chakrabarti, A. (2022, April). Comparative Analysis of Entropy Weight Method and C5 Classifier for Predicting Employee Churn. In 2022 3rd International Conference on Intelligent Engineering and Management (ICIEM) (pp. 232-236). IEEE. https://doi.org/10.1109/ICIEM54221.2022.9853181

Chen, C. M., & Delmas, M. (2011). Measuring corporate social performance: An efficiency perspective. *Production and operations management, 20*(6), 789-804. https://doi.org/10.1111/j.1937-5956.2010.01202.x

Chow, G., Heaver, T. D., & Henriksson, L. E. (1994). Logistics performance: definition and measurement. *International journal of physical distribution & logistics management.* https://doi.org/10.1108/09600039410055981

Del, M. S. T. T., & Tabrizi, S. K. (2020). A methodological assessment of the importance of physical values in architectural conservation using Shannon entropy method. *Journal of Cultural Heritage, 44,* 135-151. https://doi.org/10.1016/j.culher.2019.12.012

Fu, G., Wang, J., & Jia, M. (2012). The Relationship between Corporate Social Performance and Financial Performance: Modified Models and Their application. *Journal of Contemporary Managemet*. Cina.

Joyce, A., & Paquin, R. L. (2016). The triple layered business model canvas: A tool to design more sustainable business models. *Journal of cleaner production, 135*, 1474-1486. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.067

Hafezalkotob, A., & Hafezalkotob, A. (2016). Extended MULTIMOORA method based on Shannon entropy weight for materials selection. *Journal of Industrial Engineering International, 12*(1), 1-13. https://doi.org/10.1007/s40092-015-0123-9

Hocevar, S. P. ve Bhambri, A. (1985, August). Corporate Social Performance: A Model of Assessment Criteria. *In Academy of Management Proceedings* (Vol. 1985, No. 1, pp. 326-330). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management. https://doi.org/10.5465/ambpp.1985.4980617

Hwang, CL, & Yoon, K. (1981). Multiple attribute decision making: methods and applications, a state-of-the-art survey. Springer, Berlin https://doi.org/10.1007/978-3-642-48318-9_3

Kohtala, C. (2015). Addressing sustainability in research on distributed production: an integrated literature review. *Journal of Cleaner Production,* 106, 654-668. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.039

Kumar, M. P., Raju, N. V. S., & Navaneetha, M. (2021). Reliability Analysis of Dumpers through FMEA-TOPSIS Integration. *International Journal for Modern Trends in Science and Technology, 7*(09), 110-118. https://doi.org/10.46501/IJMTST0709018

Lotfi, F. H., & Fallahnejad, R. (2010). Imprecise Shannon's entropy and multi attribute decision making. *Entropy, 12*(1), 53-62. https://doi.org/10.3390/e12010053

Lu, C. S., Lin, C. C., & Tu, C. J. (2009). Corporate social responsibility and organisational performance in container shipping. *International Journal of Logistics: Research and Applications, 12*(2), 119-132. https://doi.org/10.1080/13675560902749373

Marković, M., Stanković, J. J., Digkoglou, P., & Marjanović, I. (2022). Evaluation of Social Protection Performance in EU Countries: Multiple-criteria Decision Analysis (MCDA). *Problemy Ekorozwoju, 17*(2). https://doi.org/10.35784/pe.2022.2.13

Nason, R. S., Bacq, S., & Gras, D. (2018). A Behavioral Theory of Social Performance: Social İdentity and Stakeholder Expectations. *Academy of Management Review, 43*(2), 259-283. https://doi.org/10.5465/amr.2015.0081

OECD (2022), "How's Life? Well-Being", OECD Social and Welfare Statistics (database), https://doi.org/10.1787/b8a8569d-en (erişim: 6 Nisan 2022)

Orlitzky, M., Schmidt, F. L. ve Rynes, S. L. (2003). Corporate Social and Financial Performance: A meta-analysis. *Organization studies, 24*(3), 403-441. https://doi.org/10.1177/0170840603024003910

Parveen, T., Arora, H. D., & Alam, M. (2020). Intuitionistic fuzzy shannon entropy weight based multi-criteria decision model with TOPSIS to analyze security risks and select online transaction method. *In Advances in Computing and Intelligent Systems* (pp. 1-17). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-0222-4_1

Post, J. E., Murray Jr, E. A., Dickie, R. B., & Mahon, J. F. (1983). The Public Affairs Function. *California Management Review, 26*(1), 135-150. https://doi.org/10.2307/41165055

Saeidi, S. P., Sofian, S., Saeidi, P., Saeidi, S. P., & Saaeidi, S. A. (2015). How does corporate social responsibility contribute to firm financial performance? The mediating role of competitive advantage, reputation, and customer satisfaction. *Journal of business research, 68*(2), 341-350. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.06.024

Sethi, S. P. (1975). Dimensions of Corporate Social Performance: An Analytical Framework. *California management review, 17*(3), 58-64. https://doi.org/10.2307/41162149

Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell system technical journal, 27*(3), 379-423. https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x

Shaukat, A., Qiu, Y., & Trojanowski, G. (2016). Board attributes, corporate social responsibility strategy, and corporate environmental and social performance. *Journal of Business Ethics, 135*(3), 569-585. https://doi.org/10.1007/s10551-014-2460-9

Shemshadi, A., Shirazi, H., Toreihi, M., & Tarokh, M. J. (2011). A fuzzy VIKOR method for supplier selection based on entropy measure for objective weighting. *Expert systems with applications, 38*(10), 12160-12167. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.03.027

Siegerink, V., M. Shinwell and Ž. Žarnic (2022), "Measuring the non-financial performance of firms through the lens of the OECD Well-being Framework: A common measurement framework for "Scope 1" Social performance", *OECD Papers on Well-being and Inequalities*, No. 03, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/28850c7f-en.

Torkayesh, A. E., Ecer, F., Pamucar, D., & Karamaşa, Ç. (2021). Comparative assessment of social sustainability performance: Integrated data-driven weighting system and CoCoSo model. *Sustainable Cities and Society, 71*, 102975.https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.102975

Venkatraman, N., & Ramanujam, V. (1986). Measurement of business performance in strategy research: A comparison of approaches. *Academy of management review, 11*(4), 801-814. https://doi.org/10.2307/258398

Yang, C. C., Ou, S. L., & Hsu, L. C. (2019). A Hybrid Multi-Criteria Decision-Making Model for Evaluating Companies' Green Credit Rating. *Sustainability, 11*(6), 1506. https://doi.org/10.3390/su11061506

Wu, Y., Zhou, Y., Saveriades, G., Agaian, S., Noonan, J. P., & Natarajan, P. (2013). Local Shannon entropy measure with statistical tests for image randomness. *Information Sciences, 222,* 323-342. https://doi.org/10.1016/j.ins.2012.07.049

Sebk-i Hindi Şairi Mir Taki Mîr ve Şiirleri

Mustafa Sarper ALAP

Giriş

Urdu edebiyatının Türk asıllı şairleri arasında yer alan meşhur şair Mir Taki Mir, özellikle Sebk-i Hindi tarzıyla şiirler yazmıştır. Her konuda şiirleri olan Mir Taki Mir yaşadığı dönemin en büyük ismi olmasının yanında, en büyük Urdu şairidir. O, gazel yazarlığının üstadı olarak kabul edilebilir. O en büyük şair olduğu için her zaman insanlar onun yapıtlarını takip etmişlerdir. (Rahmatullah, 1954: 13) Mir Taki Mir, aynı zamanda seçkin bir Urdu şairi ve yazarıdır. (Samiuddin, 2007: 418)

Mir Takî Mîr'in Hayatı

Urdu kasidesinin öncülerinden ve kurucularından birisi olan Mir Takî Mîr, 1722'de Agra'da doğdu. (Mir, 1964: 5) Mir, asil bir soydan gelmiştir. (Rahmatullah, 1954: 13) Mir, dindar bir ailede doğmuş; otobiyografisinin ilk kısımları, büyüdüğü gizemli atmosfer hakkında detaylarla doldurulmuştu. (Schimmel, 1975: 178)Mir Muhammed Taki, "Mir" ismini mahlas olarak kullanmıştır. (Rahmatullah, 1954: 13)

Mir'in Babası Mir Muhammet Abdullah, Agra şehrinin soyluları arasındaydı. (Mir, 1964: 5) Babası aynı zamanda âlim bir adamdı. (Türkmen, 1992: 22) Halk, babasına Syed Abdullah derdi, ancak babası Ali Muttaki takma ismiyle meşhurdu. Mir, babasının arkadaşı ve asil bir adam olan Syed Amanullah'tan dersler almıştır.(İslam, 1996: 40) Mir Muhammed Taki'nin resmi olarak okula gittiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır, ancak ünlü Eyham Gö'i akımı şairi Arzu'dan Farsça ve Arapça da dahil olmak üzere çok şey öğrenmiştir. (Samiuddin 2007: 419) Mir, şiire amcası Han Arzu'nun teşvikleriyle başlamış ve yine amcasının desteğiyle eğitimini sürdürmüştür. (Bilkan, 1988: 153)

Mir'in çocukluğu babasız ve himayesiz bir şekilde acılarla geçmişti. (Bilkan, 1988: 153)Mir, babası öldüğünde sadece 10 yaşındaydı. Babasının ani ölümüyle bir yığın sorun ortaya çıktı. (Mir, 1964: 5) O, babası ölünce üvey kardeşi tüm mirası kendi üstüne aldı ve kimse Mir'e yardımcı olmadı. (İslam, 1996: 40) Üvey abisi, tüm mirasa konunca sorun olmaya başlamıştı. (Mir, 1964: 5) Bu tür durumlardan dolayı (Ağra) Akbarabad'dan ayrıldı ve Nevab Samsaddun Daula'nın sarayının bulunduğu Delhi'de çalışmaya başladı. (İslam, 1996: 40) O zamanlar Delhi, sanat ve bilimin çok yoğun olduğu bir yerdi. (Mir, 1964: 5)

Nevab Samsaddun Daula, Nadir Şah'ın saldırısı sırasında öldü. Mir yine işini kaybetti ve daha sonra (Ağra) Akbarabad'a doğru yol aldı. Mir, burada üvey amcası Siraceddin Arzu'nun evinde kaldı, fakat üvey amcasının misafirperverliği, kötü yaklaşımı Mir'i depresyona sürükledi, ayrıca amcasının kendisine anormalmiş gibi davranması onu çok üzdü. (İslam, 1996: 40) Mir, bir süre sonra amcasıyla tartışma yaşadı ve amcasıyla arası açıldı ve bu yüzden de maddi ve manevi bazı sıkıntılar çekti. (Bilkan, 1988: 153)

Son süre zarfında, Agra ona büyük bir gönül yarası verdi. Güzel bir kadına aşık oldu. Ailesi onun gönül olayını öğrenince ona düşmanca davrandılar. Özellikle üvey kardeşi Arzu'yu kışkırttı ve onu da kendisine çevirdi ve ailenin Mir'e davranışları çok sert oldu. Mir Taki, Arzu'yu bir nefesle terk etti ve bir kez daha yollara çıktı. Yaralı bir gururla, sinirli bir sevginin çektiği acı ve yaşama

araçlarının yoksunluğu onu zihinsel olarak rahatlattı. Tedaviden sonra iyileşmişti, ama ona acı veren aşk deneyiminin acısı onu hiç yalnız bırakmadı ve bu da şiirdeki yaratıcılığın temel ilham kaynağı oldu. (Zaidi, 1993: 98) Sağlıklı hale geldikten sonra Mir çeşitli yerlerde çalıştı, ancak hiçbiri ona uygun değildi. (İslam, 1996: 40) Çok uzun süre işsiz kaldıktan sonra Mir, Re'ayat Han'ın hizmetine girdi ve 1749 yılına kadar onun yanında kaldı. (Zaidi, 1993: 99)

Mir'in hayatı, yoksulluk ve sıkıntı içinde geçti. O, gerçekten kalbi kırık bir insandı. Onun gurur ve hassasiyeti o kadar büyüktü ki, kentin zenginlerinden asla bir yardım talebinde bulunmadı. (Rahmatullah, 1954: 13)

Mir, akrabalarının fakirliği, cehaleti gibi kötü şeylere katlanmak zorunda kalmıştı. Hayatında hiç umut yoktu. Olumsuz şartlar Mir'in hayatına böyle kötü bir etki yarattı, Onun hayatı bir üzüntü çeşmesi haline geldi. O, kelimenin tam anlamıyla bir ölüden farksızdı. (İslam, 1996: 40)Bu sıkıntılar yalnızca Delhi değil, Mir'in hayatı üzerinde de böyle derin bir etki yarattı, depresyon hastası oldu ve bundan kendi değil şiiri de etkilendi. (İslam, 1996: 41)

Mir, soyu tarafından "*Seyid"* diye anıldı ve bununla gurur duydu. Başkalarının parmakla göstereceği, ailesinin onurunu kıracak hiçbir şey yapmadı. Mir kendinden emin ve suskun birisiydi. Tamamıyla ağırbaşlı ve işlerinde ciddiydi. Urducayı çok severdi ve Urducaya kendi dili gibi bakardı, yani eğer birisi Urducayı bozuk konuşursa canı çok sıkılırdı. (Mir, 1964: 9)

Mir, 1757-1770 yılları arasında Raja Nagar Mai ile birlikte çalıştı. Ahmed Şah Abdali'nin işgali sırasında Raja, Delhi'ye çağrıldı ve o da Mir'i yanında getirdi ve Delhi'deki harap edilmiş bölgelerin görüntüsü Mir'i ağlattı. Bu arada Surajmal, Agra'ya baskı yaptı ve Raja Nagar Mai'ye yardım etmeye çalıştı. Mir, otuz yıl geçtikten sonra evine geri döndü; ancak kendine ait olan hiçbir şey kalmamıştı ve bu yüzden Agra'yı terk etmek zorunda kaldı. (Zaidi, 1993: 99)

Khawaja Muhammad Basit, amcası Ameer-ul-Amr Nawab Samsum-ud-Daulah'ı önerdi. Nawab, Mir'e bir maaş ayarladı. Bir diğer meşhur şair Mir Cafer Azim Abadi, Mir'deki bilgi edinme tutkusunu gördükten sonra, onu sevgi, şefkat ve sıkı çalışmayla eğitmeye başladı. Bir süre sonra Mir, Amrohalı Syed Sadat Ali Khan ile tanıştı. Khan, Mir'e doğuştan yeteneğinden dolayı, şair olmasını önerdi. (Mir, 1964: 6)

Mir, velileri ile birlikte birçok askeri ve diplomatik faaliyete katıldı. Ağır sıkıntı ve refah günleri sıkıntılı düzenlilikle birbirlerini izledi. (Samiuddin 2007: 419)

Mir Taki Mir'in Yaşadığı Dönem ve Bazı Anıları

Mir Taki Mir'in yaşadığı dönem, isyan ve yolsuzluk izleriyle dolu bir dönemdi. Marathalar, krallığı çok huzursuz etti ve böylece krallığı yok ettiller. Her yer karmaşa içindeydi. O sırada Mir, şehrin Nevabları ve Hindu Krallarıyla bağlantıdaydı. Mir, Krallar ve Nevablar arasındaki barışı sağlamak adına bazı başarılı vatanseverlik işler yaptı ve bu Mir'in sadece bir şair değil, aynı zamanda bilge birisi olduğunu da gösteriyordu. Ayrıca Mir; Amr Şehri ve Delhi'de toplum içerisinde saygın bir yere sahipti. (Mir, 1964: 7)

Mir, şiiri nazik ve gurur verici olarak görürdü. Bir keresinde Naevab Asif-ud-Duala, Mir'den *Sone* istedi. Ertesi gün Daula, "Bay Mir, şu istediğim sone ne oldu acaba?" diye sordu. Mir de "Majesteleri! Dün istediğiniz soneyi hazırladım ve o cebimde" dedi.

Nevab güldü ve dedi ki, "Pekâlâ bayım, ne zaman isterseniz ve ne zaman hazır olursa, söyleyin yeter."

Mir'in suskunluğu en üst seviyedeydi. Bir seferinde Nawab, Mir'i davet etti. Mir gittiğinde, Nawab'ın havuzun başında, elinde bir baston ile dikildiğini gördü. Havuzun içinde *bordo* renkli balıklar vardı. (Mir, 1964: 10)Mir sadece bu sahneye bakıyordu. Nawab onu gördüğüne çok memnun oldu ve, "Bay Mir, bir şeyler söyleyin." dedi. Mir, yazdığı sone'yi okumaya başladı. Nevab ise bastonuyla balıklarla uğraşırken onu dinliyordu. Mir bu tavrı terbiyesizce buldu ve ikinci, üçüncü

dizeden sonra okumayı kesti. Sessizliğini korudu. Nevab, "Oku" dedi. Bay Mir, "Neyi okuyayım? Siz balıklarla oynuyorsunuz. İlgilenmiyorsanız nasıl okuyabilirim?" dedi. Nevab, "Eğer bir dize görürsem, kendiliğinden ilgimi çeker." dedi. Mir buna çok üzüldü, *Sone*'yi cebine koydu ve o dakikadan sonra Nawab'ın evine bir daha gitmemeye karar verdi.

Birkaç gün sonra Mir yolda yürürken, Nevab'ın aracı önüne çıktı. Nevab ona, "Bizi unuttun. Artık ziyaret etmez oldun." diye sordu. Mir, o anın ortamına hitaben, "Pazarın orta yerinde konuşmak bir soyluya göre değil. Bir sohbet için saat kaç?" dedi. (Mir, 1964: 11)

Mir'in seyahatlerinin sonu yoktu. Kamah, Farrukhabad, Sakkartal ve nihayet Delhi. Hiçbir yerde yerleşik bir yaşamı hayal edemezdi. 1770 yılından on yıl sonra, çoğunlukla Delhi'de kaldı, ancak sıkıntıları onu kendi evinin dört duvarıyla sınırladı. (Zaidi, 1993: 99)

Mir, 1772'de, soylulara olan hizmetinden vazgeçti ve Delhi'de kimsesiz ve yoksul bir hayata başladı. (Samiuddin 2007: 419) 1781'de Asafuddaulah, Luknow'daki sarayına onu davet etti ve Mir'e aylık üç yüz rupi maaş bağladı. (Zaidi, 1993: 99) Bu süre içinde Mir, "Zikr-e-Mir" isimli eserinin otobiyografisini 1782 yılında tamamlamış ve 1788 yılına kadar tamamlayamadığı küçük eklemeler yapılmıştır.(Samiuddin 2007: 419) Mir, 1808'de 86 yaşındayken Luknow'da hayata gözlerini yumdu. (Bilkan, 1988: 153)

Mir yaşadığı hayat içerisinde birçok anısı vardı. Anıları genellikle edebiyat ve şiir üzerineydi. Anılarından birisinde, Mir Luknow'a geldiğinde bir hanın yanına durdu ve akşam bir Müşaire düzenleneceğini duydu, o akşam mecliste belirlenen ve kendisine modası geçmiş kıyafetler Delhi tarzında giydirilip aceleyle Luknow'da şiirsel yarışma sahnesine çıkarıldı ve bir gazel okudu. Modası geçmiş tuhaf bir şekilde giyinmiş olan ihtiyar Mir, kendisini çabucak anlayacak olan Luknow'un zeki insanlarının kahkahalarından dolayı heyecanlıydı. O, şiirini ezberden okuyunca gazel halkı Mir hakkında araştırma yapmaya başladı. Mir, kurgulardan kaçınmak için birkaç beyiti doğaçladı ve gazeline dahil etti ve çok duygu ve dokunaklı şekilde okudu. İnsanlar aralarına gelenin büyük Mir Taki Mir olduğunu öğrendiklerinde ondan özür dilediler. (Samiuddin 2007: 419)

Mir'in anılarının birisinde de,

Bir gün Luknow'da, bir şiir sempozyumunda birisi Mir'e şunu sordu: "Bugün acaba şair olarak kim var?" Mir de "Birisi ben, diğeri arkadaşım Sauda" dedi. Bir süre bekledikten sonra yüzünü ekşiterek, "Ve birde yarı Khawaja'lı Mir Dard" dedi. Oradan birisi, "Ya Mir Söz?" yok mu diye sordu. Mir Taki buna sinirlendi ve "O şair mi ki?" diye cevap verdi.

Mir Söz, "Ben ne de olsa Nevab Asif-ud-Daula'nın öğretmeniyim" dedi. Mir Taki de "Pekâlâ, öyleyse tamam, ama soylular arasında böyle bir şey hiç görmedim" dedi. Asıl mesele şu ki, Mir Söz'ün eski mahlası *"Mir"* idi fakat Mir Taki'nin büyüyen şanı yüzünden o unutulmuştu. Bu yüzden mahlasını *"Söz"* olarak değiştirdi. (Mir, 1964: 13)

Mir'in yaşadığı başka bir ilginç anı ise,

Luknow'un bazı soyluları bir araya gelip Mir'e geldiler ve bir dörtlük yazmasını istediler. Mir, "Siz benim şiirimi anlayamazsınız" dedi. Soylular ısrar ettiler ve "Bayım! Neticede *Anwari* ve *Khakani'nin* şiirlerini de anlayabiliyoruz, sizinkini neden anlamayalım?" dediler. Mir, "Doğru. Onların şiirleri şu zamanın diliyle yazıldığı için anlaşılır, fakat benim şiirlerimi anlamak için yeterli değil ve benim şiirlerim Urdu deyimlerini veya Delhi Camisi'nin merdivenlerini anlamak gibidir ve sizde buna sahip değilsiniz" dedi. (Mir, 1964: 13)

Mir Taki Mir'in Şiri Anlayışı

Urdu şirinin öncülerinden olan Mir Taki Mir, gazel alanında kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Şiirlerinde bilhassa aşk temasını işlemiştir. Mir, Urdu şiirinin henüz oluşma döneminde yaşamış ve şiir dilinin gelişmesinde, Farsça konusundaki birikiminin de avantajıyla

önemli bir rol oynamıştır. Şiirlerinde çağının bütün siyasi ve sosyal olumsuzluklarının etkileri görülür. (Bilkan, 1988: 153)

Mir Urdu Şiirine yeni biçimler kazandırdı ve Vasuhat, Müselles ve Murabba nazım şekillerin Urdu şiirine nakletti. Mir'in şöhreti esasen onun gazelleri ve mesnevilerine dayanır. (Samiuddin 2007: 422) Mir, mükemmel derecede sade, şık, entelektüel, acı ve dokunaklı gazeller yazdığından dolayı Urdu edebiyatında kendisi için çok önemli bir yer edindi. O, gazelin çok zor oluşturulduğu orta ve kısa ölçülü şiirler yazan bir vezin ustasıydı. (Rahmatullah, 1954: 13)

Mir'in mesnevileri her ne kadar en yüksek dereceden olmasa da doğal, duygulu, kısıtlamasız, güzel sözler ve diksiyon zarafeti ile dikkati çekmiştir. (Samiuddin 2007: 422) Onun şiirlerinin cazibesi, eserlerini daha çekici hale getirmiştir. Bunlar bir sanat şaheseridir. (Rahmatullah, 1954: 13)

Mir, Urdu şiirine Farsçadan birçok deyim, cümle ve kelime getirdi. Onu iki farklı şekil kullandı. Deyimi orjinal biçiminde nakletti ya da Urduca çevirisi ile bunu yaptı. (Samiuddin 2007: 423)

Urdu edebiyatında bazı yazarlar Mir ile Sauda'yı birbirleriyle kıyaslarlardı,

Schimmel: "Şu gerçek ki, Sauda'nın hicivlerini çevirmesi, Mir'in gazellerinden daha kolay: Sauda için, zekasına rağmen, şok eden ve fantastik mübalağa daha çok dünyaya yönelik ve bir mesaj taşıyor. Mir ise bütünüyle ruhtan, mısraları, sırf seste yaşayan ve yüzlerce küçük şiirsel aynalarda, kimsesiz bir insanın ruhunu yansıtan, gazel şiirinin en iyi hadisinde içe kapanık birisi. "Güçlü dere ve ıssız okyanus", "Elmas madeni ve renkli taşlar madeni" — Urdu eleştirmenleri, Mir ve Suuda'yı bu şekilde karakterleştiriyor. Urdu'nun Batı öğrencilerinin Sauda'yı, Mir'den daha kolay anladığı bir gerçek ve genellikle en çok Dard'ın şiiri tarafından etkileniyorlar." (Schimmel, 1975: 184)

Mir Taki Mir'in Eserleri

Sadece Urdu divan edebiyatı gazelleri değil; aynı zamanda rubai, müstezat, vasuhat, muhammes, terci-i bend, terkib-i bend, müseddes, matla, yedili, tazmin ve diğer nazım şekilleriyle de şiirler yazdı. Mir'in divanları yüzlerce sayfa ve gazelleri binlerce sayfadır. Mir, rakibi Sauda'ya kıyasla çok yüksek bir düzen içinde olmayan birkaç kaside yazdı. Bunlardan dördü Navab Asafud-Daula'ya olan methiyesidir. Mir'in yazdığı Muhammeslerinden bazıları dua türündendir ve diğerleri ise "Zamanın Şikayetleri" isimli Şah Alem ve onun sarayında olan olayları hicveden eseridir. Mir, gazellerinin yanında, çoğunlukla hiciv, övgü ve masaldan oluşan ve son derece popüler olan çok sayıda mesnevi eser yazmıştır. Mir'in en önemli eserleri şunlardır: (Samiuddin 2007: 422)

a. Ajgarnama:

"Azhdarnama" ya da 'Ejderhanın Kitabı' olarak da adlandırılmaktadır. Mir, çağdaşı olan Urdu şairleri için Mir'in öz-inancının ve saygısının coşkusudur.(Samiuddin 2007: 422)

Mir'in hayvanlar üzerine yazdığı şiirler, kedisi Mohni Billi üzerine yazdığı etkileyici ufak mesnevi gibi, gururlanmış ve çekingen şairin alışageldik görüntüsünü övüyordu.(Schimmel, 1975: 179) Mir, eserlerini bu kadar saygıdeğer tutan şairlere bunu kanıtlamak için fantezi bir şekilde kendisini akrepler, yılanlar, vb. gibi daha küçük hayvanları yutan bir ejderha olarak temsil eder. (Samiuddin 2007: 422)

b. Nikat-us Şuara

Tezkire olan bu eser, 12165 A.H. (1752 AD) sıralarında yazılmıştır. Urdu şairlerinin en eski tezkirelerinden biridir ve son derece ilginç ve kullanışlıdır, ancak ne yazık ki bu eser tamamlanamamıştır. Aynı zamanda, bu eser içinde işlenen şairlerin şiirinden seçimler içerdiği için bir antoloji olarak da vasıflandırılabilir. (Samiuddin 2007: 422) Mir, bu eserinde *Urdu*cayı ilk kez ele almıştır. (Mir, 1964: 16)

c. Zikr-e-Mir

Zikr-i Mir isimli otobiyografik eser, Mir'in kendi zamanından ve yaşamında olan olayları ele almıştır. (Mir, 1964: 16) Ayrıca bu eser, Mir'in Farsça otobiyografisidir ve 1788'de tamamlanmıştır. Mir, yaşamında karşılaştığı zorlukları durgun bir tarzla burada güzelce özetlemiştir. Herkesin baş etmesi gereken talihsiz durumun yanı sıra, gerçekten de yeterince zorlukları vardı. Mir'e yapılan eleştiriler onu bencil, asabi ve aksi birisi olarak anlatılmaktadır. (Schimmel, 1975: 180)

d.Faiz-e-Mir

Bu eser, Mir'in yazdığı bir dergidir. Mir, bu eserde sufi dervişleri anlatmıştır. (Mir, 1964: 16)

e. Shikarnamah

Bu isim başlığı altında üç mesnevi, Nawab Asafuddaulah'ın av keşiflerini anlatmaktadır. Eserde evcil hayvanlar üzerine de birçok kısa mesnevi bulunmaktadır, örneğin horozlar, kediler, keçiler, köpekler hakkında bilgiler vardır ve eserin diğer bir konusu da Muson aylarında yağmurdan dolayı tahrip olan evler, yağmur dolayısıyla yaşanan sıkıntılar ve şarap zevki onun mesnevi konularıdır. "Sakiname" ya da şarap kadehi veya bahar konuları ile ilgilidir. (Saksena, 1996: 82)

f. Diğer Eserleri

Mir'in diğer bir eserine bakacak olursak, Mir'in koşuk tarzı koleksiyonunda da altı adet Sone kitabı vardı. Mir'in Sonelerinden başka Baladları da bulunuyordu. Yedinci kitap, Mir tarafından yazılan tüm şiirleri kapsıyordu. Bu şiirlerde, Mesnevi'nin kendine has bir itibarı bulunmaktadır. Sekizinci kitap, son zamanlarda yayınlanan ağıtlar ve dörtlüklerden oluşmaktadır. Dokuzuncu kitapta ise, Farsça soneler, dörtlükler ve mesnevi koleksiyonları vardır. (Mir, 1964: 16)

"Shla-i-Ishq" (Aşkın Alevi), "Josh-i-Ishq" (Aşkın Coşkusu), "Darya-i-Ishq" (Aşkın Okyanusu), "Aijaz-i-Ishq" (Aşkın Mucizesi), "Khuab-o-Khayal" (Rüya ve Düşünce) ve "Mamlat-i-Ishq" (Aşkın Kalemi)' Mir Taki Mir'in yazmış olduğu kitaplardır. (Saksena, 1996: 82)

Mir Taki Mir'den Seçme Şiirler

قدر کھتی نہ تھی متاع دل

سارے عالم کو میں دکھا لایا

سب پہ جس بار نے گرانی کی

اسکو یہ نا تواں اٹھا لایا

اب تو جاتے ہیں بتکدے سے میر

پھر مسلینگے اگر خدا لایا

"Bu alınır satılır eşya gibi olan yüreğimi**,** tüm dünyaya gösterdim ben. Ancak hiçbir değer bilen olmadı ve Aşk! Bütün sıkıntılardan daha büyük. (Rahmatullah, 1954: 13)Benim bedenime bela oldu.Yazık ki, Mir şimdi mabetten ayrılıyor**.** Allah nasip ederse yeniden buluşuruz." (Rahmatullah, 1954: 14)

**

کہا میں نے گل ہے کتنا ثبات

کلی نے یہ سنکر تبسّم کیا

"Gülün yaşaması ne kadar devam edecek!" diye sordum. Bir tomurcuk sadece gülümseyerek cevap verdi." (Rahmatullah, 1954: 14)

**

زنداں میں بھی شورش نہ گئی اپنے جنوں کی

اب سنگ مداوا ہے اس آشفتہ کا

لے سانس بھی آہستہ کہ نازک ہے بہت کام

آفاق کی اس کا دگئہ شیشہ گری کا

"Zindanda dahi deliliğimizin hengâmesi bitmedi, o halde bu deliliğin çaresi bir taştır.

Nefes alırken bile dikkatli ol, zira bu kâinatın yapılışı cam tezgâhı kadar naziktir." (Türkmen,1992: 22)

**

الٹی ہو گئیں سب تدبیریں کچھ نہ دوائے کام کیا

دیکھا اس بیماری دل نے آخر کام تمام کیا

"Bütün tedbirler ters tepti, hiçbir ilaç işe yaramadı. Gördün mü bu aşk hastası sonunda öldü." (Yılmaz, 2014: 62)

**

زنداں میں پھنسے طوق پڑے قید میں مر جائے

پر دامِ محبّت میں گرفتار نہ ہودے

"Aşkın dünyasına girmek, ömürden vazgeçmektir. Aşkta müsamaha yok ve güzellik de bağışlamaz." (Russell, vd. 1968: 99)

**

لے سانس بھی آہستہ کہ نازک ہے بہت کام

آفاق کی اس کارگہ شیشہ گری کا

ٹک میر جگر سوختہ کی جلد خبر لے

کیا یار بھروسا ہے چراغ سحری کا

"Bu iş çok hassas nefes alışverişini ayarla, bu kristalde var dünya işçiliği: Bağrı yanık Mir'den al haberi; Titrek şafak ışığına güvenme! (Rahmatullah, 1954: 13 çev: M. Sarper Alap)

**

جو اس شور سے میر روتا رہیگا

تو ہمسایہ کا ہے کو سوتا رہیگا

"Eğer Mir bağıra bağıra ağlarsa, komşuları gece boyu nasıl uyur?" (Rahmatullah, 1954: 14)

**

ناحق ہم مجبوروں پر یہ تہمت ہے مختاری کی

چاہتے ہیں سو آپ کریں ہیں کو ابث بدنام کیا

"Biz mecburlara bu suçlama haksız yeredir, sen istersen yaparsın, bizim adımız kötüye çıkıyor." (Yılmaz, 2014: 63)

**

آگ تھے ابتدائے عشق میں ہم

اب جو ہیں خاک انتہا ہے یہ

"Sana ilk vurulduğum an sanki vücudum baştan aşağı alev aldı: Şimdi geriye kalan pek bir şey yok sadece küllerim." (Russell, 1968: 100)

**

قیامت ہی یہاں چشم دول سے رہی

چلے بس تو دھاں جا کے کرئے قیام

نہ دیکھے جہاں کوئی آنکھوں کی اور

نہ لیوے کوئی جس جگہ دل کا نام

"Adamın gözleri ve kalbi adeta bir felakete sürükledi onu, keşke gidip evim diyebilseydi. Kimsenin birbirinin gözünün içine bakmadığı yere, hâlâ "kalp" demekle neyin kastedildiği bilinmiyor!" (Russell, 1968: 100)

**

اس موج خبر حجر میں ہم کو قضا نے آہ

پانی کے بلبلے کی طرح سے مٹا دیا(Kanda, 2001: 52)

"Hayatın dalgalı denizinde ölüm var vah! Su baloncuğu gibi aldı götürdü bizi sonunda." (Kanda, 2001: 53)

**

پگڑی اپنی سنبھال کا میر

اور بستی نہیں یہ دلّی ہے(Kanda, 2001: 54)

"Sarığını tak ama dikkat et Mir, korkunç bir yer Delhi." (Kanda, 2001: 55)

Bu beyitte Mir, Delhi'nin istila sonrası bulunduğu kötü duruma dikkat çekmektedir.

**

میں وہ رونے والا جہاں سے چلا ہوں

جسے ابر ہر سال روتا رہیگا

"Hayat boyu acı çeken biri için; Her yıl bulutlar acı çeker." (Rahmatullah, 1954: 14)

**

جسے سن کے روئیگا گا ابر بہاراں

شہاب اب وہی گیت کانا پڑیگا

"Bahar aylarında yağan yağmurun, Şebab şarkısını söyle şimdi" (Rahmatullah, 1954: 14)

**

شام ہی سے بُجھا سا رہتا ہے

دل ہے گویا چراغ فلس کا

"Akşamdan beri sönük kalır, bu müflisin gönlü bir lambadır sanki!" (Türkmen, 1992: 23)

**

میر تلوار چلتی ہے تو چلے

خوش خراموں کی چال ہے کچھ اور

"Mir, bırak kılıcım dehşetli güzelliğiyle ışıldasın, hoş bir kadının yürüyüşü daha da fazla ışıldar." (Russell, 1968: 110)

**

آنکھیں جنھوں کی زلف و رخِ یار سے لگیں

دے دیکھتے نہیں سحر و شام کی طرف

"Onun yüzünü ve saçlarını gördükten sonra, gece gündüz artık ona bir şey ifade etmiyor." (Russell, 1968: 110)

**

جمع خوباں میں مرا محبوب اس مانند ہے

جوں مہ تابندہ آتا ہی کبھوتا ہی کبھوتاروں کے بیچ

"Hoş bir kadın benim sevgili parıltı mı, pırıl pırıl yıldızların içinde parlayan aydan ayırıp alıyor. (Russell, 1968: 111)

**

شیخ جو ہے مسجد میں نگا، رات کو تھا میخانے میں

جبہ ، خرقہ ، ٹوپی ، مستی میں انعام کیا

"Şeyh ki camide çıplaktır, geceleyin meyhanedeydi, cübbesini, hırkasını, gömleğini, sarığını sarhoşlukla hediye etti." (Yılmaz, 2014: 63)

**

اشک آنکھوں میں کب نہیں آتا

لہو آتا ہے تو جب نہیں آتا

"Gözyaşı göze ne zaman gelmez, kan geldiğinde, işte o zaman gelmez." (Yılmaz, 2014: 63)

**

وصیّت میر نے مجھ کو یہی کی

کہ سب کچھ ہونا تو عاشق نہ ہونا

"Mir'in benden son arzusu şuydu: Oğlum, ne yaparsan yap ama asla aşık olma!" (Russell, 1968: 100)

**

محبّت نہ ہو کاش مخلوق کو

نہ چھوڑے یہ عشق نہ معشوق کو

"İnsanoğlunun keşke aşka bağışıklığı olsaymış; ne sevene ne de sevilene kıyardı o zaman."

**

آئی بہار گلشن گل سے بھرا ہے لیکن

ہر گوشہ چمن میں خالی ہے جائے بلبل

"Bahar olmasına rağmen kocama bir çiçek bahçesi buluyorum. Kafamı boşaltan bu huzur dolu Bülbüller, ah her yerdeler!" (Rahmatullah, 1954: 14)

**

سرگرم جلوہ اس کو دیکھتے کوئی سو جانے

طرزِ خرام کیا ہے ، حسن و جمال کیا ہے

"Onun yürüyüşünü görene kadar asla! Zerafet, letafet ve benzersiz bir güzellik gördüm deme." (Russell, 1968: 111)

**

آنکتا ہے کبھو ہنستا تو ہے باغ و بہار

اس کی آمد میں ہے ساری فضل گل انے کی طرح

"Durup durup gülümsüyor ben de çiçekler açtırıyor ve onun zarafetiyle her yer bahara bürünüyor." (Russell, 1968: 112)

**

ان گُل رُخوں کی قامت لہکے ہے یوں ہوا میں

جس رنگ سے لچکتی پھولوں کی ڈالیاں ہیں

"Yanakları adeta güller kadar taze, salınarak yürüyüşü çok hoş; çiçek bahçesinin dalları sabah meltemiyle kıpırdanıyor." (Russell, 1968: 112)

**

نازی کی اُس کے لب کی کیا کہیئے

پنکھڑی اِک گلاب کی سی ہے

"Uykudan kalkan gözleri, yarı açık o gözleri; bütün sarhoş eden şarapların gücüne sahip." (Russell, 1968: 113)

**

سر ھانے میر کے آہستہ بولو

ابھی ٹک روتے روتے سو گیا ہے

"Mir'in başındalar, usulca ağladı: Geceye kadar inledi sonra uykuya daldı, (Rahmatullah, 1954: 15)

**

رات ساری تو کئی سنتے پریشاں گوئی

میر جی کوئی گھڑ تم بھی تو آرام ہے

"Tüm gece onun hüzünlü hikayesini dinledim çok yazık! Şimdi biraz dinlenme zamanı Mir" (Rahmatullah, 1954: 15)

**

شکوہء آبلہ ابھی سے میر

ہے پیارے ہنوز دلّی دور(Kanda, 2001: 54)

"Şişmiş ayağından yakınman için çok erken, Delhi uzaktadır dayan biraz Mir." (Kanda, 2001: 55)

**

کارواں درکارواں یاں سے چلے جاتے ہیں لوگ

ہر طرف اس خالداں میں دیکھتے ہیں گرد گرد

"Kervan üstüne kervan ayrılıyor bu dünyadan. Yükseliyor duman her bir yandan." (Russell, 1968: 209)

**

مجھ شاعر نہ کہو میر کہ جب میں نے

درد و غم کتنے جمع تو دیوان کیا

"Beni önemsiz bir şair sanma, dizelerim, senin tahmin edemeyeceğin kadar acı ve kederle yoğruldu." (Russell, 1968: 233)

**

کل پاؤں ایک کا سہ ء سر پر جو آ گیا

ناگہ وہ استخوان شکستوں سے چور تھا

کہنے لگا کہ دیکھ کے چل کے چل راہ بے خبر

میں بھی کبھو کسو کا سرِ پُر غرور تھا

"Dün yürürken bir iskelete bastım, parçalara ayrıldı ve bana bağırdı: Ey pervasız dikkat et bastığın yere! Ben de gururlu birinin kafasıydım bir zamanlar!" (Russell, 1968: 239)

**

میر صاحب زمانہ نازک ہے

دونوں ہاتھوں سے تھا مئے دستار

"Mir Efendi dikkat et! Zaman hassastır. Türbanını bağlı tutmak için iki elin de lazımdır." (Russell, 1968: 241)

**

اک ھوک سی دل میں اٹھتی ہے، اک درد جگر میں ہوتا ہے

ہم رات کو آٹھ آٹھ روتے ہیں جب سارا عالم سوتا ہے

"Yürek sızını ve göğsündeki ağırlığı hissediyorum; tüm dünya uykuya daldığı zaman oturup ağladım" (Rahmatullah, 1954: 15)

**

جس گھر میں ترے جلوہ سے ہو چاند نی کا فرش

دھاں چادر مہتاب ہے مکڑی کا سا جالا

"Evin içine ay ışığının parlaklığı giriyor. Bu ay ışığı bir örümcek ağı gibi oldukça sönük kalıyor." (Russell, 1968: 114)

**

سرود گل اچّے ہیں دونوں رونق ہیں گلزار کی لیک

چاہئے رو اس کا سارد ہو قامت دلیسا قامت ہو

"Serviler ve güller ne kadar güzeller ve bahçe bunlarla donatılmış; güller onun yanağının o güzelliğine, servilerse o duruşundaki asilliğe özenir." (Russell, 1968: 115)

**

تھا میر عجب فقیر صابر شاکر

ہم نے اس سے کبھو شکایت نہ سنی

"En sabırlı ve uysal olan Sofu Mir'in dudaklarından, asla şikayet sözleri çıkmamıştır." (Zaidi, 1993: 100)

**

نہ بھائی! ہماری تو قدرت نہیں

تجھی سے کھنچیں میر یہ خواریاں

"Yalnızca ataların senin… Yozlaştı Mir; ölümsüz değildir kimse kardeşim biz de dahil." (Zaidi, 1993: 100)

**

عہد جوانی رو رو کاٹا پیری میں لیں آنکھیں موند

یعنی رات بہت تھے جاگے صبح ہوئی آرام کیا

"Gençliğimi acı çekerek heba ettim; yaşım geçtikçe kapandı o gözlerim: Tüm gece sanki uyanık kalmışım gibi, günle beraber ağarmadı gün." (Rahmatullah, 1954: 15)

**

صبر بھی کر لے بلا پر میر ساحب جی کبھو

جب نہ تب روناہی کڑھنا یہ بھی کوئی ڈھنگ ہے؟

"Bir süre sabret Mir Bey! Musibetler vurunca acıyla, inlemeyle sabretmek lazım gelir." (Zaidi, 1993: 100)

**

آفاق کی منزل سے گیا کون سلامت؟

اسباب لُا راہ میں یاں ہر سفری کا

"Dünya yolculuğuna aitlikte her kim ufuk yolunda ilerlerse, hepsi yağmalanır ve talan edilir. Kimse zarar görmeden geçemez buradan" (Zaidi, 1993: 100-101)

**

کیا بود و باش پوچھوں ہو پورب کے ساکنو

ہم کو غریب جان کے ہنس ہنس پکار کے

دلی جو ایک شہر تھا عالم میں انتخاب

رہتے تھے منتخب ہی جہاں روزگار کے

اُس کو فلک نے لوٹ کے ویران کر دیا

ہم رہنے والے ہیں اسی آجڑے دیار کے

"Neden sormaktasın Doğunun avarelerini, Benim evim şakadan mı? Fakirlikten beri? Tüm şehirlerin en iyisi Delhi'den, tüm zamanların en iyi insanlarının yaşadığı yer, Feleğin yağmaladığı yıktığı yer, yazık! Ey dostlar sizi bu in cin top oynayan mekandan selamlıyorum." (Rahmatullah, 1954: 15-16)

**

نہ مل میر اب کے امیروں سے تو

ہوئے ہیں فقیر ان کی دولت سے ہم

"Günümüz soylularıyla meşk etme Ey Mir! Onların zenginliği bizim fakirliğimizin üzerine kurulmuştur." (Zaidi, 1993: 101)

**

تناسب پہ اعضا کے اتنا تختر

بگاڑا تجھے خوب صورت بنا کر

"O güzel fiziğinin altında ki bu kibir ne sevgilim? Tanrı seni güzel yaratırken bu kusur kalmış." (Russell, 1968: 120)

**

عشق و محبّت کیا جانوں میں لکیں اتنا جانوں ہوں

اندر ہی اندر سینے میں میرے دل کو کوئی کھاتا ہے

"Aşk ve tutkunun ne olduğunu bilmem. Nasıl söylesem? Ama bildiğim tek şey göğsümdeki en gizli odada kalbim her gün gözyaşları içindedir. (Russell, 1968: 121)

**

ہستی اپنی حباب کی سی ہے

یہ نمائش سراب کی سی ہے

"Hayat balon gibi yukarı çıkar, gözün gördüğü sadece seraptır." (Zaidi, 1993: 101)

**

قدرو قیمت میر تمھاری اس سے بڑھ کر کیا ہوگی؟

جس کے خواہاں دونوں جہاں ہیں اس کے ہاتھ بکاؤ کا

"Ey Mir, ödediğin en yüksek ücret nedir? Satıcıyı alırsın bu dünya ve ötesinde en çok aranan." (Zaidi, 1993: 101)

**

گھبرا کے یوں لگے ہی سینے میں دل تڑپنے

جیسے اسیرِ تازہ بیتاب ہو قفس میں

"Nasıl ki yeni tuzağa düşmüş ötücü bir kuş kanatlarıyla kafese vurursa, aynı şekilde bu deli gönlüm göğüs kafesime vurmakta." (Russell, 1968: 122)

**

مت سہل میں جانو پھرتا ہے فلک برسوں

تب خاک کے پردے سے انسان نکلتے ہیں

"Bizi kolay idrak eden adamlar sanma; gök, insanoğlu dünyanın rahmine düşmeden yıllar önce de dönmekteydi." (Zaidi, 1993: 101-102)

**

اس کی طرف جولی ہم نے ہے اپنی طرف سے پھرا عالم

یعنی دوستی سے اس بت کی دشمن ساری خدائی ہوئی

"Onun önünde durduğumda tüm dünya kınadı beni: Ben onun dostu, diğer tüm yaratılmışlar ise düşmanım." (Russell, 1968: 122)

**

کیا جانئے ہوتے ہیں سخن لطف کے لیے

پو چھا نہیں ان نے تو، ہمیں پیار ہی اب تک

"Güzel kelimelerin anlamını nerden bileyim ben? Hiç bana güzel tek kelime dahi çıkmadı ki ağzından." (Russell, 1968: 123)

**

کہیں کیا جو کوئی کہئے ہم سے میر

جہاں میں تم آئے تھے کیا کر چلے؟

"Dünyaya geliverdik ancak görevimiz neydi? Söyle Mir'im, meraklı, sorularına cevap bekleyenlere ne demeliyim?" (Zaidi, 1993: 102)

**

وجہ بیگانگی نہیں معلوم

تم جہاں کے ہو داں کے ہم بھی ہیں

"Neden yabancı gibi davranıyorsun anlayamıyorum, ikimiz de aynı yerden gelmedik mi." (Russell, 1968: 135)

**

گئی عمر میری ساری جیسے شمع باد کے بیچ

یہی رونا جلنا گلنا یہی اضطراب تجھ بن

"Mum eriyor ve hayatım; senden ayrı, ağlayarak, yanıp eriyerek günden güne biterek tükenmekte. (Russell, 1968: 141)

**

ہو کوئی بادشاہ کوئی یا وزیر ہو

اپنی بلا سے بیٹھ رہے جب فقیر ہو

"İster kral ister vezir olsun; emekli olması işe yarar mı bir fakirin?" (Zaidi, 1993: 102)

**

میر کے دین و مذہب کو کیا پوچھتے ہو تم ان نے تو

قشقہ کھینچا دیر میں بیٹھا کب کا ترک اسلام کیا

"Neden Mir'imin itikadını sorarsın? Şimdi mabette oturuyor derler, alnının ortası işaretlenmiş, uzundur ortalarda olmayan Muhammed'in itikadındandır."

**

کیا جاتا ہے اس میں ہمارا چپکے ہم تو بیٹھے ہیں

دل جو سمجھنا تھا سو سمجھا ناصح کو سمجھانے دو

"Dinlemekten zarar gelmez, sessizce oturup diniliyorum onu. Kalbim tüm öğreneceğini öğrendi zaten: Zavallı yoldaş, bırak da versin tavsiyesini." (Zaidi, 1993: 103)

**

عشق میں وصل و جدائی سے نہیں کچھ گفتگو

قرب و بعد اس جا برابر ہے محبّت چاہیئے

"Burası uzak ve yakının bir olduğu yerdir; onla ya da onsuz, hep sevmelisin onu." (Russell, 1968: 157)

**

اب تو جاتے ہیں بت کدے سے میر

پھر ملیں گے اگر خدا لایا

"Mir'im tapınaktan çıkıyor, ama Tanrı onu yakında tekrar döndürecek. (Zaidi, 1993:103)

**

ہیں مشتِ خاک لکین جو کچھ ہیں میر ہم ہیں

مقدور سے زیادہ مقدور ہے ہمارا

"Yalnız bizler önemliyiz bir avuç kül olduğumuz halde, Mir'im bizim kudretimiz kudretten de kudretlidir." (Zaidi, 1993: 103)

**

میر صاحب ہی چوکے اے بد عہد

ورنہ دنیا تھا دل قسم لے کر

"Mir senin sözüne güvenmekle hata etti: Seveceğine yemin ettirmeliydi seni." (Russell, vd, 1968: 161)

**

کہتے تو ہیں کہ ہم بھی تمھیں چاہتے ہیں میر

پرا اعتماد کس کو ہے خوباں کی چاہ پر

"Doğru, 'Ben de seni seviyorum Mir,' dedin, ama kim güvenir ki güzel bir kadının sözüne?" (Russell, 1968: 165)

**

ہم آپ ہی کو اپنا مقصود جانتے ہیں

اپنے سوائے کس کو موجود جانتے ہیں

"Bu nihai varış noktasında bir başımayım, daha önce hanginiz bu noktaya vardınız?" (Zaidi, 1993: 103)

**

کعبے میں پھر کے بلب تھے ہم دوری بتاں سے

آئے ہیں پھر کے یاروا!اب کے خدا کے یان سے

"Ka'be olarak belirlendi tapınak, şimdi Tanrının mevcudiyetinden dönüyoruz." (Zaidi, 1993: 103-104)

**

نظر میں آوے گا جب جی کا کھونا

ملے گا نیند بھر تب مجھ کو سونا

"Hayatımı senin uğruna vermeme izin ver, böylece sonunda huzurlu bir şekilde uyuyayım." (Russell, vd, 1968: 167)

**

جی دیتے مرنے پر سب شہر محبّت میں

کچھ ساری خدائی سے یہ طور نیا دیکھا

"Aşk şehrinin adamları hayatlarını ölüm yarışını kazanmak için veriyorlar, Allah'ın yarattıklarına tek tek bak: Bulamayacaksın onlar gibisini." (Russell, vd, 1968: 167)

**

جائے ہے جی نجات کے غم میں

ایسی جنّت گئی جہنّم میں

"Selamete ermek için birine sırtını yasla. Cennetle cehennem temin edildi." (Zaidi, 1993: 104)

**

شعر میرے سب خواص پسند

پر مجھے گفتگو عوام سے ہے

"Benim edebi ürünlerim elitler tarafından beğenildi, ancak benim hedefim sokaktaki insanlardı." (Zaidi, 1993: 104)

**

مکّے گیا مدینے گیا کربلا گیا

جیسا گیا تھا ویسا ہی چل پھر کے آ گیا

"Mekke'ye gittim ve Medine'ye ve Kerbela'ya, şimdi döndüm ve hâlâ olduğum gibiyim." (Russell, vd, 1968: 171)

**

حج سے کوئی آدمی ہو تو سارا عالم حج ہی کرے

مکّے سے آئے شیخ جی لکین دے تو وہی ہیں خر کے خر

"Eğer hacca gitmek birini adam ediyorsa, O zaman tüm dünya hacca gidebilir. Yeni dönen Şeyh Ji'ye bak, merkep gitti merkep döndü." (Russell, vd, 1968: 172)

**

پھول کھلے ہیں پات ہرے ہیں کم کم بادو باراں ہے

چلتے ہوں تو چمن کو چلیئے سنتے ہیں کہ بہاراں ہے

"Bahçeleri dolaşmayı seviyorsan, bu bahar ayında; Her yer yemyeşil ve ağaç dalları çiçek çiçek, tüm çiçekler açmış; bulutlar yeryüzüne yakın ve hafif bir yağmur var şimdi." (Zaidi, 1993: 105)

**

رو چکا خونِ جگر سب اب جگر میں خوں کہاں

غم سے پانی ہو کے کب کا بہہ گیا یں ہوں کہاں

"Kalp atışları hızlandı, Gözyaşları kızıl bir sele döndü; bu kızarmış yüz aşkın afyonu, ömür tükenir ve vücuttaki tüm kan çekilir." (Zaidi, 1993: 105)

**

شرکتِ شیخ و برہمن سے میر

کعبہء و دیر سے بھی جائیے گا

اپنی ڈیڑھ اینٹ کی جُدی مسجد

کسی ویرانے میں بنائیے گا

"Mir, ayrıl Şeyh ve Brahmalar'ın huzurundan, Cami ve tapınakları da geri de bırak. Çölde bir taş üstüne taş koy ve aşkına tap mütevazi türbende." (Russell, vd, 1968: 173-174)

**

جلوے ہیں اُس کے شانیں ہیں اُس کی

کیا روز کیا خور کیا رات کیا ماہ

ظاہر ہر کہ باطن اوّل کہ آخر

اللہ اللہ اللہ اللہ

"Söylesene O'ndan başka kim var? O ki her şeyi gören, Gün, güneş, gece, ay; O'nun binbir şeklidir. Gizli, açık, ilk ve son olan O'dur, O'dur, O'dur." (Russell, vd, 1968: 175)

**

کھلنا کم کم کلی نے سیکھا ہے

ان کی آنکھوں کی نیم خوابی سے

"Tomurcuklar tereddütle açılmayı öğrendiler, aşkımın uykulu gözlerinde." (Zaidi, 1993: 106)

**

آدم خاکی سے عالم کو جلا ورنہ

آئیز تھا یہ ولے قابلِ دیدار نہ تھا

"Çamurdan yapılma insan bu aynayı parlattı: Ondan başka kimse aynaya bakamadı." (Russell, vd, 1968: 184)

**

آدمی سے ملک کو کیا نسبت

شان ارفع ہے میر انساں کی

"Meleklerin insanoğluyla ne işi var? En yüksek mevki yalnızca ona aittir." (Russell, vd, 1968: 184)

**

میر ان نیم باز آنکھوں میں

ساری مستی شراب کی سی ہے

"Ey Mir'im sevgilinin o şehla gözlerinde, insanı mest eden şarap etkisi vardır." (Zaidi, 1993: 106)

**

ناز کی ان لبوں کی کیا کہئے

پنکھرٹی اک گلاب کی سی ہے

"Dudaklarımın yumuşaklığını dillendirmek kelimelere sığmaz, Narin gül yaprakları demek yetersiz bir benzetme." (Zaidi, 1993: 106)

**

ہیں گدا میر بھی ولے دو جہاں

کر کے ایک ہی سوال لیتے ہیں

"Mir bir dilenci, evet ama dilendiği zaman iki cihandan başka bir şey istemiyor." (Russell, vd, 1968: 185)

**

اب ایسیے ہیں کہ صانع کے مزاج اوپر بہم پہنچے

جو خاطر خواہ اپنے ہم ہوئے ہوتے تو کیا ہوتے

"Allah bizi kalbinin arzusuna göre yarattı: Arzuladığımız şey olsaydık hiç olmazdık!" (Russell, vd, 1968: 185)

**

دلّی میں آج بھیک بھی ملتی نہیں انھیں

تھا کل تلک دماغ جنھیں تاج تخت کا(Kanda, 2001: 54)

"Tahtta oturanlar ve yalnızca düne hükmedenler, Delhi'nin sıralarında dilenmeye mahkumlar şimdi." (Kanda, 2001: 55)

**

خوف قیامت کا یہی ہے کہ میر

ہم کو جیسا بارِدِگر چاہیئے

"Eğer Mir Mahşer Günü'nden korkuyorsa, tekrar kalkıp yaşamak zorunda kalacağındandır." (Russell, vd, 1968: 186-187)

**

منھ نہ ہم جبر یوں کا کھلواؤ

کہنے کو اختیار سا ہے کچھ

"Biz "özgür" insanlar her şeyi baskı altında yapıyor; bizi konuşmaya zorlamayı unutma!" (Russell, vd, 1968: 187)

**

مصائب اور تھے پر دل کا جانا

عجب اک سانحہ سا ہو گیا ہے

"Kaygısızca sabrettim pek çok musibete, ancak birine gönül vermek elem bir felaket." (Zaidi, 1993: 107)

**

لیتے ہی نام اُس کا سوتے سے چوک اٹھے

ہے خیر میر صاحب! کچھ تم نے خواب دیکھا(Kanda, 2001: 64)

"Onun adını duyar duymaz uyanıverirsin uykundan; çok yaşa Mir Sahib, rüya mı gördün?" (Kanda, 2001: 65)

**

خدا کو کام سوپنے ہیں نے سب لیکن

رہے ہے خوف مجھے وھاں کی بے نیازی کا

"Bütün amaçlarımı Allah'a adadım, ancak kalbim şüphe içinde; O kendine de adil mi?" (Russell, vd, 1968: 187)

**

جائے غیرت ہے خاکدانِ جہاں

تو کہاں منھ اٹھائے جاتا ہے

دیکھ سیلاب اس بیاباں کا

کیسا سر کو جھکائے جاتا ہے

"Bu toprak dünyada şerefini önemser; başın gururla havada, nereye bastığına bakmazsın. Baksana şu çölü yeşerten suya, başı aşağıda nasıl da yürüyor." (Russell, vd, 1968: 188)

**

دل وہ نگر نہیں کہ پھر آباد ہو سکے

پچھتاؤ گے سنو ہو یہ بستی اجاڑ کے

"Kalp bir kere yerle bir olsun daha da iflah olmaz. Sevgilim, tövbe etmiştin kırmayacağına." (Zaidi, 1993: 107)

**

سرہانے میر کے آہستہ بولو

ابھی ٹک روتے روتے و گیا ہے

"Dostlar, Mir'in başucunda huşuyla konuşuyorlar. Hıçkırıklı ağlamaları sonunda uykuya daldı." (Zaidi, 1993: 107)

**

ٹک دیکھ آنکھیں کھول کے اس دم کی حسر تیں

جس دم یہ سوچھے گی کہ یہ عالم بھی خواب تھا

(Kanda, 2001: 64 "Derin pişmanlığı hayal et farkına vardığında dünyanın bir kâbus, hayatın korkunç bir rüya olduğunun." (Kanda, 2001: 65)

**

سر سری تم جہان سے گزرے

ورنہ ہر جا جہان دیگر تھا

"Dünyevi yolculukta telaşla dolaştın, Her nokta kendine özgü bir dünyaya sahipken." (Zaidi, 1993: 107-108)

**

عشق میں جی کو صبر و تاب کہاں

اُس سے آنکھیں لڑیں تو خواب کہیں

(Kanda, 2001: 66) "Aşka düşersen, zevk ve huzur arama, Gözlerin onunkileri gördüğünde, rüya ya da uyku yok sana." (Kanda, 2001: 67)

**

یاد اس کی اتنی خوب نہیں میر باز آ

نادان پھر وہ دل سے بھلا یا نہ جائے گا

"Onu sık sık hatırlamak o kadar da kolay olmayabilir. Masum Mir için ondan uzak durmak en iyisidir. O bir kere kalbine yerleşti mi; Onu düşünmeden tek saniye dahi geçmez." (Zaidi, 1993: 108)

**

ہم مذنبوں میں صرف کرم سے ہے گفتگو

مذکور و ذِکر یہاں نہیں صوم و صلولت کا

"Biz günahkarların konuştuğu Allah'ın adaleti; Oruç ya da namaz değil konumuz." (Russell, vd, 1968: 199)

**

کہیں کیا جو پوچھے کوئی ہم سے میر

جہاں میں تم آئے تھے کیا کر چلے

"Ne cevap vereyim biri bana sorarsa, 'Ne yaptın dünyadayken' diye." (Russell, vd, 1968: 209)

SONUÇ

Türk asıllı en büyük Urdu edebiyatı şairlerden olan Mir Taki Mir, Urdu edebiyatında çok önemli çalışmalar yapmıştır. Hayatı acı olaylarla geçen Mir, saraylarda padişahların himayesinde olmuş ve şiirler yazmıştır. Mir Taki Mir'in eserlerinden urdu edebiyatı şairleri başta olmak üzere Türk ve İranlı şairler de etkilenmişlerdir. Özellikle Mir Taki Mir'in yazmış olduğu Sebk-i Hindi tarzı şiirlerinden pek çok şair etkilenmiştir. Mir Taki Mir'in çok sayıda eseri yayınlanmıştır. Mir Taki Mir zeki, hazır cevap ve sivri diliyle de bilinmektedir. Urdu alfabesine ve yazımına çok dikkat eder ve hata yapanları ve yazılı olarak hem de sözlü bir şekilde ikaz ederdi. Mir Taki Mir her özelliğiyle Urdu şiirinin en önemli şairidir.

KAYNAKÇA

Bilkan, A. F., (1988). ***Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı***, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara

İslam, S. S. (1996). ***Tezkire u Tebsire,*** Gazanfer Academy Press, Pakistan, 1996.

Kanda, K. C., (2001) ***Master Couplets of Urdu Poetry***, Sterling Publishers Private Limited, New Delhi

Mir, T. M., (1964). ***Halat u İntihab-i Kelam***, Feroz Sons Limited, Lahore, Pakistan

Rahmatullah, S., (1954). ***Art in Urdu Poetry***, Monu Press, Pakistan.

Russell, R., (1968). İslam, Khurshidul, ***The Mughal Poets Mir, Sauda, Mir Hasan***, Harvard University Press

Saksena, R. B., (1996), ***A History of Urdu Literature***, Sang-e Meel Publishers, Lahore, Pakistan

Samiuddin, A, (2007). ***Encylopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II***, Global Vision Publishing, India

Schimmel, A. (1975) ***Classical Urdu Literature From the Beginning to Iqbal***, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, Cilt: 3

Türkmen, E., (1992). ***Urdu Edebiyatında Şiir Evreleri***, Atlas Basımevi, Konya

Yılmaz, H., (2014). ***Klasik Urdu Şiiri (Gâlib ve Zouk Dönemi),*** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Zaidi, A. J., (1993). ***A History of Urdu Literature***, Sahitya Akademi, New Delhi.

Yeni Bir İş Tasarımı Modeli Olarak Kişiye Özgü Anlaşmalar Üzerine Bir Değerlendirme[1]

Evin MİSER[2]
Müge ERSOY-KART[3]

Giriş

Rekabetçi piyasa koşullarında, çalışmanın verimliliğini belirleyen en önemli etken örgütlerde çalışan insan unsurudur. Bir örgütte çalışanların verimliliğini belirleyen önemli bir başka unsur ise iş tasarımıdır. İş tasarımı, işin nasıl yapılandırıldığı, örgütlendiği, deneyimlendiği gibi süreç ve çıktıları içermektedir (Morgeson & Humphrey, 2006:400). İş tasarımının hem kuramsal zeminde önemli çalışmalar içermesi, hem de işletmeler tarafından uygulanan pratikler, bu alana ilişkin sayısız araştırmanın yapılmasına neden olmuştur (Grant, Fried & Juillerat, 2011).

Hackman'a (1980) göre, bir yöneticinin işyerindeki ilişkiler ağı veya örgüt kültürü üzerinde denetim gücü çok azdır; ancak iş tasarımı üzerinde yönetici bakış açısı etkilidir. İşgücü piyasasında hedeflere ulaşma ve rekabet avantajı yakalama açısından iş tasarımı modeli belki de yöneticilerin en önemli silahıdır (Campion & Stevens, 1991a). Hackman ve Oldham'a (1976) göre, yönetici için, örgütün iklimini, kültürünü, örgüt içindeki ilişkiler ağını, etki eden teknolojileri ve en önemlisi insanları değiştirmek neredeyse imkansızdır. Tek yapabileceği çalışanların işi yapma biçimine müdahale etmektir. Dutton ve Ashford (1993) da yöneticilerin, dikkatlerini ve zamanlarını iş tasarımına yoğunlaştırması gereğinin altını bu nedenle çizmişlerdir.

İş tasarımı ile iş verimliliği yakından ilişkilidir. Bu nedenle iş bölümü, insan ilişkileri yaklaşımı, iş zenginleştirme, sosyal bilgi işleme teorisi, sosyoteknik sistemler kuramı, iş talep-kontrol-destek modeli ve iş karakteristikleri modeli gibi önemli iş tasarımı yaklaşımları alan yazında tartışılagelmiştir (Grant & ark., 2011). Günümüzde ise iş tasarımlarına yeni ve modern yaklaşımlar gelişmektedir. İş tasarımına modern yaklaşımların doğuşundaki temel sebep, çalışma yaşamında meydana gelen yapısal değişikliklerdir.

Anılan bu yapısal değişiklikler kuşkusuz "iş" kavramına bakış açısını da yeniden şekillendirmektedir. Yeni işlerin ortaya çıkması, bilgi teknolojilerinin üretim süreçlerinde kullanılması, hizmet sektörünün ekonomiler içinde büyüyen payı, iş gücünün tek tip çalışandan, daha heterojen gruplara dönüşmesi, çalışanlar için cazip iş fırsatlarının çokluğu, işgücü piyasalarının giderek daha kuralsızlığa zorlanması bu bağlamda dikkat çekicidir (Hornung & ark., 2011). Uzaktan çalışma, çok uluslu girişimler, işgücünün çeşitliliği ve işletmeler üzerindeki rekabetçi baskılar yaratıcı ve istihdam edilebilirliği güçlü çalışanlara gereksinimi gün be gün arttırmaktadır (Demerauti &

[1] Bu çalışma Evin Miser'in Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nükhet Müge Kart danışmanlığında tamamlanan "İş Karakteristikleri, İş Becerikliliği ve Kişiye Özgü Anlaşmalar İle Performans İlişkisinde Psikolojik Güçlendirmenin Aracılık Rolü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Ayaş Meslek Yüksekokulu,
[3] Prof. Dr; Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,

Bakker, 2014). Diğer bir ifadeyle değişen işgücü piyasası uzmanlaşan ve çok disiplinli çalışma ortamına uyumlu (Parker & ark., 1997) yeni bir çalışan profilini gerektirmektedir. Açıkçası "yeni çalışanlar" bilhassa çarpıcı bir beklentiyle de karakterize olmaktadırlar: Kendi görevlerini kendilerinin belirleme isteği (Wrzesnieewski & Dutton, 2001) ve rollerinde kendine özgü pazarlık yeteneğini kullanma eğilimi (Ilgen & Hollenback, 1991). Bu değişim ve dönüşüm rüzgârı evvelce yöneticinin en güçlü ve tek hareket alanı olan iş tasarımının da çağa özgü ve işlevsel modellemelere evrilmesine zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışma, modern iş tasarımı yaklaşımları arasında gittikçe yıldızı parlayan "kişiye özgü anlaşmalar" yaklaşımın değerlendirmeyi amaçlamakta, görece klasik kalan "iş karakteristikleri modeli" ile "iş becerikliliği" yaklaşımlarıyla olası benzerlik ve farklılıkları keşfetmektedir**.**

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. İş Tasarımı Modelleri: Genel Değerlendirme

İşin tasarımı, esasında işin kendisi kadar eski bir kavramdır. Çalışanların verimli ve etkin çalışarak daha iyisini üretmesi amacı her yönetimin nihai amacıdır. İş tasarımı ile ilgili kavramsal çalışmaların yükselişe geçtiği 1980'li yıllarda iş tasarımı, çalışanların görev ve sorumlulukları kapsamıyla sınırlı iken (Hackman, 1980), ilerleyen dönemde günümüzün gereklerine uyumlu şekilde daha dinamik, yeni çıkan rol ve proje tabanlı işlere uygun olacak şekilde yeniden ele alınmıştır (Ilgen & Hollenbeck, 1991; Parker & Wall, 2001; Wrzesniewski & Dutton, 2001).

İş tasarımı, Hackman ve Oldham'ın tanımı ile "çalışanların işi ne şekilde sonuçlandıracakları ve nasıl deneyimleyecekleri ile görev ve sorumluluklarının tahsisi içinde yapılandırılmış fırsat ve sınırlamalar kümesi"dir (Oldham & Hackman, 2010:463). Günümüzde bu tanım, daha dinamik, çalışanlara daha proaktif bir rol vererek genişlemiştir: "İş tasarımı, işin nasıl yapılandırıldığı,örgütlendiği, deneyimlendiği ve sahnelendiği süreç ve çıktıları içermektedir."(Morgeson & Humphrey, 2006:400).

19. yüzyılda Avrupa kıtasına yayılmış olan sanayileşmede işin nasıl tasarlanması gerektiğiyle ilgili ilk görüşler Adam Smith'e (1723-1790) kadar uzanmaktadır. Smith, zamanla uzmanlaşan işçilerin çıktılarını, her süreci ayrı ayrı çalışan işçilerle karşılaştırarak çok daha fazla miktarda üretime ulaşılabildiği sonucuna varmıştır (Akt. Bocutoğlu, 2015). Özetle ilk iş tasarımı modellemeleri, çalışanların yeteneklerini belli işlerde uzmanlaştırmaları, görevleri tamamlamada etkin teknik beceriler geliştirmeleri, birkaç görev arasında geçişler sırasında zaman kaybı yaşamamaları düşüncesin üzerine temellenmiştir (Grant & Parker, 2009).

20. yüzyılın başlarında Taylor (1911) işlerin bilimsel metotlara uygun şekilde yapılandırılarak, aynı hammadde ve aynı sayıda işçi ile daha fazla ürün elde edileceği görüşünü sunmuştur (Akt. Yılmaz, 2019). Hawthorne araştırmaları ile gelişen İnsan İlişkileri Yaklaşımı ise daha çok iyilik hali (well-being), iş tatmini ve motivasyon konularına odaklanmış; çalışanın işyerinde konforunun sağlanırsa, işe ilgi ve çabanın güçleneceğini öngörmüştür (Sağsan, 2002). Örneğin yönetimin çalışan üzerindeki kontrolünün azaltılması ve çalışanlara tanınacak özgürlük ile çalışanların psikolojik ihtiyaçlarının tatmin olacağının (Grant & Parker, 2009) savunulması iş tasarımı yaklaşımlarında ciddi bir dönüşümün fitilini ateşlemiştir.

1950'li yıllara gelindiğinde çalışanların uzmanlaştıkları işlere karşı geliştirdikleri tepkilerin bilimsel yönetim ilkelerini ihlal eden bir şekle büründüğü ve sapkın işyeri davranışlarının ortaya çıktığı gözlenmiştir (Oldham & Fried, 2015). Herzberg'in Çift Faktör (Motivasyon-Hijyen) Kuramı

insanların işlerinden memnuniyetini sağlayan etmenlerin içsel (güdülenme faktörleri) faktörler, memnuniyetsizliğe yol açan faktörlerin ise dışsal faktörler (hijyen faktörleri) olduğu önerisi oldukça dikkat çekmiştir ve iş tasarımı açısından iş zenginleştirmesi fikrinin doğuşuna da zemin hazırlamıştır (Parker & Wall, 2001:115). İş zenginleştirme, "çalışanların işlerine, kişisel başarıları, tanınmaları, daha iddialı ve sorumluluk gerektiren görevler için daha geniş bir ufuk katarak, işlerini yapılandırmaları" olarak tanımlanabilir (Paul & Robertson, 1970:17). Bu yaklaşımla eşzamanlı dikkat çeken bir diğer model ise iş genişletmedir ve çalışanların işlerinin kapsamının çeşitlendirilmesine karşılık gelir. Ancak bu modellerin uygulanmasında yaşanan kimi sorunlar İş Özellikleri Kuramının geliştirilmesine neden olmuştur. Hackman ve Oldham (1976) işin beş temel özelliğinin (beceri çeşitliliği, görev kimliği, görev anlamlılığı, özerklik, geri bildirim) çalışanda psikolojik bir durum oluşturduğuna dayandırdıkları bu teorik yaklaşımlarında anılan iş özellikleri güçlendikçe birey içsel motivasyona kavuşacak ki bu da olumlu bireysel ve örgütsel çıktılar (iş tatmini gibi) yaratacaktır. Karasek (1979) tarafından öne sürülen İş Talep – Kontrol –Destek Modeli ise çalışana daha fazla iş kontrolü sağlanmasına vurgu yapmakta, bunun çalışanda, ustalık hissi uyandıracağına ve sosyal desteğin varlığının çalışanı güçlendireceğini öngörülmüştür.

Günümüzde iş tasarımına yönelik farklı bakış açıları gelişerek devam etmektedir ve yeni yaklaşımların çoğu iş karakteristikleri modelinin etkisi altındadır. İş becerikliliği ile kişiye özgü anlaşmalar olarak güç kazanan çağa özgü iş tasarımı yaklaşımları özel bir ilgiyi hak etmektedir. 21.yy'a özgü iş tasarımı modelleri, esas olarak klasik iş tasarımı bakış açısının sosyal boyutunun sorgulanmasıyla, çalışanların çevre ile olan ilişkilerini ve işin çalışana göre bireyselleşmesini öncelemektedir. Örneğin "iş becerikliliği" tasarımında bireylerin işlerindeki görev veya ilişkisel sınırlarında yaptıkları fiziksel veya bilişsel değişiklikler teşvik edilmektedir (Wrzesniewski & Dutton, 2001). Bu bakımdan iş becerikliliği yenilikçi ve doğaçlama bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Sözber & Ergeneli, 2019). "Kişiye özgü (idiosinkratik) anlaşmalar" modeli ise değişen çalışma yaşamı karakteristiklerine yeni bir perspektif oluşturmakta ve çalışan ile (mevcut veya olası) işveren arasındaki bireysel müzakereye dayanan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu bir nevi yeni bir istihdam ilişkisi kurgusunun yansıması olarak değerlendirilebilir. İzleyen bölümde, çağdaş iş tasarımı modellerine dair kapsamlı bir değerlendirme sunulmuştur.

1.2. Çağdaş İş Tasarımı Modelleri

Bu çalışmanın amacı son 20 yıldır bilhassa gündemde olan çağa özgü, değişen işgücü yapısının gerekliliklerine uyumlu iki temel modeli tanıtmaktır. Ancak hem alan yazında hem de uygulamada bebeklik döneminde bulunan o nedenle de pek aşina olunmayan kişiye özgü anlaşmalar modelini örgütsel davranış bakış açısıyla eleştirel bir değerlendirmeye öncelik verilmiştir. Bu bağlamda, iş becerikliliği modeline kısaca değinilecek; ardından kişiye özgü anlaşmalar modeli ele alınacaktır.

1.2.1. İş Becerikliliği

2000'li yılların başlarında Wrzesniewski & Dutton (2001) iş becerikliliği (job crafting) kavramını önermiş ve klasik yaklaşımlarda yönetimin işin tasarımından sorumlu olması ilkesi yerine çalışanların iş tasarımında aktif rol üstlenmesinin mevcut işgücü piyasası dinamikleri kapsamında işlevsel olacağını savunmuşlardır. Bu bir bakıma çalışanlara üretim sürecine aktif katılım mesuliyeti veren toplam kalite yönetimi ve toplam üretken bakım (Total Productive Maintenance – TPM) gibi yeni yönetim tekniklerinin tasarım aşamasına yansımasıdır. Bu yaklaşımlar işe yabancılaşma sorunsalı için "panzehir" olma iddiasındadır zira çalışanların, sahada, iş başında, işin nitelikleri ve anlık duruma uygun çözümler bulabileceği yöntemlere açık ve esasen bunu isteyen bir yönetsel

iradeyi ima etmektedirler. Demerouti ve Bakker (2014) klasik iş tasarımı yaklaşımlarının bilgi ve teknoloji tabanlı ekonomilerde yetersiz kalışını savundukları çalışmalarında bireyleri daha ön planda tutan, bireylerin çalışma ortamında kendi ihtiyaçlarına göre işlerine şekil vermesine izin veren iş tasarımlarının kaçınılmaz biçimde yıldızının parlayacağını vurgulamaktadırlar.

İş becerikliliği modeli, çalışanların beklentilerine cevap veremeyen yönetim mekanizmaları karşısında çalışanların inisiyatif alarak kendilerine uygun işleri belirlemek, işin kendileri için ne anlama geldiğini sorgulamak gibi yönelimler sergilemesine izin veren yaklaşımı temsil etmektedir. Wrzesniewski ve Dutton'a (2001) göre bireyler işlerindeki görev veya ilişkisel sınırlarında fiziksel veya bilişsel değişiklikler sergilediklerinde iş becerikliliği modeline uygun davranmış olacaklardır. Bu bakımdan iş becerikliliği yenilikçi ve doğaçlama bir süreçtir (Sözber & Ergeneli, 2019); ancak işin tamamıyla yeniden tasarımı anlamına gelmemektedir (Berg & Dutton, 2008). İş becerikliliği gelişkin bir çalışan işin nasıl yapılacağından ziyade işin kendisi için ne anlam ifade ettiğine dair bilişlerini değiştirebilir; bu durumda (örneğin özerklik derecesine ilişkin algısını olumlu bir seviyeye çektiğinde) içsel motivasyonu artmış olacaktır. Hatta ihtiyaç halinde çalışanın işini yaparken bilen birinden yardım istemesi bile bir iş becerikliliği göstergesi olarak değerlendirilebilir (Tims & ark., 2012). Burada önemli husus, çalışanın ufak ya da ciddi değişimler yapabilmek için gönüllü inisiyatif kullanmaya güdülenmesidir. Üstelik bu değişimler davranış düzeyinde olmak zorunda da değildir. Bilişsel ve duygusal bileşenler üzerinde sergilenecek "iş becerikliliği" zaten davranışsal çıktıları (motivasyon, performans vb) kendiliğinden etkileyecektir. Bunun sebebi bireyin kendi iradesiyle iş ve çevreye ilişkin yaptıkları bilişsel ve duygusal değişikliklerin kişi nezdinde işin anlamında ve iş kimliğinde revizyon yaratmasıdır (Wrzesnievski & Dutton, 2001).

İş becerikliliği kendiliğinden (spontane) gerçekleşir ve bireysel iş motivasyonunu sağlamak amaçlıdır (Tims & ark.2012); dolayısıyla bu iş tasarımında çalışanın bireysel saiklerle harekete geçmesi söz konusudur. Wrzesnievski ve Dutton'a (2001) göre iş becerikliliği üç bireysel ihtiyaçtan doğmuştur. Yabancılaşmanın getirdiği olumsuz etkilerden korunmak amacıyla işlerinin belli yönlerini kontrol etme ihtiyacı, işlerinin belli başlı yönlerini değiştirerek diğerleri tarafından onaylanma ihtiyacı ve çalışma ortamındaki diğer kişilerle güçlü bağ kurma ihtiyacı karşılandığında bireylere ihtiyaç duydukları sağlıklı ve motive edici çalışma ortamı yaratılmış olacaktır. Petrou ve arkadaşları (2012) iş becerikliliğini olumlayan bir iş örgütünde çalışanların ihtiyaç duydukları kaynakları arama, sıradan olmak yerine zorlayıcı görevlere talip olma ve çevreden gelen talepleri azaltma odaklı iş davranışları sergileyeceklerine dair vurguları ışığında üç boyutlu bir model ortaya çıkmaktadır: "Görev becerikliliği", "ilişkisel beceriklilik" ve "bilişsel beceriklilik".

Görev becerikliliği, örgütsel amaçlar çerçevesinde çalışanların görevleriyle ilgili belli etkinlikleri eklemesi veya çıkarması, zaman planlaması veya iş sorumluluklarını kendilerinin şekillendirmesidir. İlişkisel beceriklilik, çalışanların iş çevrelerinde yeni bağlantılar kurmak, bu ilişkileri yeniden şekillendirmek veya bazı mevcut ilişkilerine son vermek gibi kurdukları ilişkilerle ilgilidir. Üçüncü iş becerikliliği davranışı olan bilişsel beceriklilik ise çalışanın işin anlamını nasıl kavradığı, görevlerinin amaçlarını nasıl ele aldığı hususundaki bilişsel değerlendirmelerde görünür olmaktadır (Erceylan & ark. 2021:17; Miller, 2015:34; Wrzesniewski & Dutton, 2001:181). Tims ve arkadaşları (2012) ise dört bağımsız iş becerikliliği boyutu önererek modeli çok daha işlevsel açıklayıcılığa kavuşturmuşlardır. Sosyal iş kaynaklarını artırma, yapısal iş kaynaklarını artırma, zorlayıcı iş gereklerini azaltma ve engelleyici iş gereklerini azaltma şeklinde adlandırılan bu boyutlar çalışanın kendi bireysel tercih, yetenek ve yeterlikleri doğrultusunda işe şekil vermesinden ibarettir ve çalışanın bilfiil gerçekleştirdiği iş davranışlarına karşılık gelmektedir.

Yapısal iş kaynaklarını artırma, çalışanın iş geliştirme fırsatlarını yakalamak, özerklik veya yetenek geliştirme gibi iş kaynaklarını artırması anlamına gelir. Sosyal iş kaynaklarını artırma ise çalışanın iş çevresinde sosyal destek arayışıdır. Sosyal iş kaynaklarını artırma, amir desteği arayışı, iş arkadaşından yardım talebi veya performans geri bildirimi olabilir. Zorlayıcı iş gereklerini azaltma boyutu çalışanın işiyle ilgili başarı duygusunu destekleyen, kariyerde ilerleme fırsatlarını sunan ve çalışanın mücadele etmesini tetikleyen iş talepleridir. Bunlar, çalışanı zorlamakla birlikte, çalışanları daha işle bütünleşmeye iten, örneğin yeni projelerde gönüllü olarak yer almasını sağlayan, gelişme fırsatlarını sunan iş talepleridir. Engelleyici iş gereklerini azaltma, çalışanın iş yerinde karşılaştığı stres unsurlarını azaltmaya yönelik girişimleridir. Çalışanın işini yapmasını engelleyen, verimliliğini azaltan fiziksel veya psikolojik unsurları belirlemesi ve bunları azaltması beklenir (Bakker & ark, 2015).

Özetle, Wrzesniewski ve Dutton (2001) iş becerikliliğini kendiliğinden ortaya çıkan bir davranış olarak betimlemiş ve bunu tetikleyen unsurun çalışanın karar serbestisi ve iş özerkliği düzeyi olacağının altını çizmişlerdir. Karar serbestisi ile iş becerikliliği arasındaki pozitif yönlü ilişki, yapılan diğer çalışmalarda da doğrulanmıştır (Leana & ark., 2009; Lyons, 2008). Tims ve arkadaşları (2012) da iş becerikliliği davranışı, proaktif kişilik ve bireysel inisiyatif ile pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Öte yandan iş becerikliliğinin en önemli çıktısı çalışanların işlerinden memnun olmaları ve işin onlar için daha da anlamlı hale gelmesidir (Wrzesniewski & Dutton, 2001). İş becerikliliğinin doğrudan çalışan üzerinde, dolaylı yoldan ise örgüt üzerinde bir diğer olumlu çıktısı ise kuşkusuz performanstaki iyileşmelerdir (Leana & ark., 2009). Ayrıca iş becerikliliği ile iyilik hali (Tims & ark., 2012) ve psikolojik güçlendirme (Miller, 2015) arasındaki pozitif yönlü ilişkiler de dikkat çekicidir.

1.2.2. Kişiye Özgü Anlaşmalar

Yazında "Idiosyncratic Deals" olarak adlandırılan bu kavram, Türkçeye idiosinkratik olarak çevrilmiştir. İngilizce olarak I-Deals biçiminde kısaltılmış olan, İdiosinkratik sözcüğü, "özel durumla ilgili, özel duruma ait olan" (TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü) anlamına karşılık gelmektedir. Bu kavram Türkçe örgütsel davranış yazınında, "kişiye has, kişiye özel, nev'i şahsına münhasır" anlamında "kişiye özgü anlaşmalar" ifadesi ile yer bulmuştur (Zengin & Çetin, 2016:647).

Kişiye özgü anlaşma kavramı, ilk olarak 2000'li yılların başında, Denise M. Rousseau tarafından ele alınmış ve kuramsal temelleri yine Rousseau ve çalışma arkadaşlarınca şekillendirilmiştir (Rousseau, 2001). Özellikle 2010'lu yıllarda bu kavrama ilişkin güçlü etkilere sahip çalışmaların sayısı artmaya başlamıştır. Dolayısıyla İdiosinkratik (kişiye özgü) anlaşmaların değişen çalışma yaşamı karakteristiklerine yeni bir perspektif oluşturduğu söylenebilir.

Bu yeni iş tasarımı modeli çalışanlar ile örgütler arasındaki kaynakların değiş tokuşuna dayanan her türlü anlaşmayı / pazarlığı göz önünde bulundurarak, iş tasarımının oluşumuna yeni bir bakış açısı getirmiştir (Çalışkan, 2019:21). Her ne kadar örgütler her zaman değerli çalışanlarıyla kurdukları istihdam ilişkisinde kimi koşulları pazarlığa açmaya meyilli olmuşlarsa da bu 'esneklik' genellikle sadece elde tutulmak istenen yani kaçırılmayacak çalışanlar için bazı "istisnai" koşullar sunmaktan ibaret kalmıştır. Söz konusu çalışanın tekliği ve örgüt için vazgeçilmezliği bazı imtiyazlar için yönetimi tetiklemiştir; zira örgüt bu "özel ve değerli" üyelerinin motivasyonunu korumak ve onu elde tutmayı başarmak için başka bir çare bulamamaktadır (Rousseau & ark., 2006). İşte önceden sadece 'yıldız' çalışanlar için bir istisna olarak sunulan kişiye özgü çalışma koşulları, değişen işgücü pazarı koşulları sonucu, daha geniş bir çalışan kitlesi için daha az maliyetli bir motivasyon

yaratıcı bir araç olarak görülebilir (Hornung & ark, 2010) fikri yeni çağın bir mottosu haline gelmektedir.

Rousseau ve arkadaşları kişiye özgü anlaşmaları kavramlaştırırken Fao ve Fao'nun (1975) kaynak kategorisine dayanan temellerden istifade etmişlerdir. Bu yaklaşımda, işveren ile çalışan arasında her iki tarafın da katıldığı bir değiş tokuş ilişkisi vardır ve karşılıklı değiş-tokuş edilen "kaynaklar" çok çeşitli olabilir: Seyahat masraflarının karşılanması, çalışanın gelişimine destek olmak, kişisel destek vermek hatta taraflardan birine özel bir statü tanımak ve/veya ücret vermek gibi. Taraflar birbirlerine ne denli 'yakın' olurlarsa hangi kaynağın ne anlam ifade edeceğini isabetle tahmin edebilirler. İlaveten taraflar diğerinin istihdam ilişkisinde hangi kaynağı nerede ve nasıl kullanacağını da bilir. Bir işletme için değeri olan çalışanı o işletmede tutmak için ücret koşullarını kullanmak, taraflar arasındaki pazarlık araçlarından sadece bir tanesidir. Ücretin dışında pek çok araç, örneğin, çalışma saatlerinde esneklik, çalışma yerinde esneklik, yıllık izinler, eğitim ve iş geliştirme fırsatlarını çalışanlara sunmak, işletmeler için değeri yüksek çalışanları kazanmada önemli araçlar olabilir. Benzer şekilde çalışanlar da örgütün faydasına olabilecek pek çok kaynak sunabilir: Kişisel çevrelerini iş ilişkilerine açmak, örgüt için kritik dönemlerde daha esnek şekilde ve saatlerde çalışmak gibi… Taraflar arasındaki istihdam ilişkisini geliştirecek esneklikleri tanımak her iki tarafın da çıkarlarına hizmet edecektir (Rousseau, Ho & Greenberg, 2006).

Kişiye özgü anlaşmaların teorik temelini Blau'nun (1964) Sosyal Mübadele Kuramı ile Gouldner'in (1960) Karşılıklılık Kuramında bulmak mümkündür. Sosyal Mübadele kuramı, iki ya da daha fazla tarafın kaynak değiş tokuşunu ele alan bir paradigmadır (Anand & ark., 2010). Kişiye özgü anlaşmalar deseninde, karşılıklılık normu gereğince, kendisi için değerli bir jesti/uygulamayı elde eden çalışanın, karşılığında işverenine talep ettiği bir faydayı sunması söz konusudur. Bu faydalar çok geniş bir yelpazeye yayılabilmektedir. Yüksek performans (Chen & ark., 2009), müşteri ilişkileri hizmetinin başarılı olması (Duke & ark. 2009), örgütsel vatandaşlık davranışları sergilenmesi (Anand & ark. 2010) ve düşük işgücü devri (Chen & ark. 2009) bunlara örneklerdir. Unutulmaması gereken husus, anlaşma tarafları için olumlu çıktıları içeren bu tasarımın diğer çalışanlarda eşitsizlik duygusunu uyandırmak gibi olumsuz etkilere de yol açabileceğidir (Greenberg & ark, 2004).

Özetle, kişiye özgü anlaşmalar yaklaşımı her şeyden önce bireysel müzakereye dayanan bir süreci içermektedir. Çalışanın kendine özgü koşulları kabul ettirmek amacıyla işverenle pazarlığa oturabildiği bir imtiyaza sahiptir ki bu aslında çalışma koşullarının şekillendirilmesinde söz sahibi olması anlamına gelmektedir. Ancak bu yaklaşımın belki de en sorunlu yönü, benzer pozisyondaki çalışanlar arasında heterojen çalışma koşulları nedeniyle eşitsizlik ve adaletsizlik algısını tetikleyebileceğidir (Greenberg & ark., 2004). Her ne kadar tarafların çıkarları eşzamanlı gözetiliyorsa da esas vurgu çalışanın örgüt için bireysel değerinin ön planda tutulmasınadır ve örgütün "özel" üyesine bazı ayrıcalıklar sunulması, diğerlerinin gözünde meşruiyet kazandırıcıdır. Kişiye özgü anlaşmalar yaklaşımının bir diğer önemli yanı, kim neyi daha cazip buluyorsa, yönetimle görüşürken, bu husus (ücret, unvan, terfi vb) pazarlık konusu olabilmektedir (Rousseau, 2006:978-979; Hornung & ark., 2009). Pazarlığa temel olan konu ne olursa olsun, çalışan istediğini (hak ettiğini düşündüğü şeyi) almanın huzuruyla güdülenecek ve 'mutlu' olacakken, örgüt de bu çalışanının bilgi, deneyim, üretim ve dolayısıyla yaratacağı katma değerden azami miktarda istifade etmiş olacaktır.

Rousseau ve arkadaşlarına (2006) göre, kişiye özgü anlaşmalar tasarım modeli benimsendiğinde, farklı stratejiler izlenmesinin sebebi de herkesin ihtiyacının farklı olmasına

dayandırılmaktadır (Akt.; Hornung & ark. 2009). Örneğin yetkinlik geliştirici eğitimler aldırmak açısından uzlaşı temin edildiğinde çalışan gelişimsel bir fırsat yakalamış olacaktır ki bu da örgüt içerisinde diğerlerine kıyasla daha güçlü rekabet avantajı kazanmasına sebep olacaktır. Ya da iş-iş dışı yaşam akışını dengelemeyi güvence altına alan esnek çalışma saatlerine olur denmesi, mesela küçük çocuğu olan kadınlar söz konusu olduğunda, çalışanın mutlu ve üretken olmasını sağlamanın yanı sıra örgütün de asla "kaçırmak" istemeyeceği beşeri sermayeyi elde tutma kapasitesini genişletmiş olacaktır. Bir diğer ifadeyle, iş yükünün düzenlenerek (nicel ve/veya nitel manada) bireye özgü hale getirilmesi her iki tarafı da tatmin eden bir uzlaşı olabilecektir.

Kişiye özgü anlaşmalara dair yapılan araştırmalar daha çok çalışanın perspektifinden ele alınmıştır; oysa işverenlerin bu iş tasarımı modelindeki pozisyonu özel bir önemi hak etmektedir. Her şeyden önce, kişiye özgü anlaşmalarda koşulları şekillendiren işverenin kendisi değil, işveren adına koşulları çalışanla konuşan amirlerdir. Kişiye özgü anlaşmanın bir disfonksiyonel anlaşma (kayırmacılık, yandaşçılık) ilişkisine dönüşmemesi ve diğer çalışanlar gözünde örgütsel adalet algısını zedelememesi için amirlerin kritik bir rolü olduğu özellikle dikkate alınmalıdır (Rousseau & ark., 2006 Hornung & ark., 2009).

Bu bakımdan amirler, bir taraftan söz konusu çalışana uygun şartları düşünürken, çalışanın motivasyonu, performansı ve iş-yaşam dengesini gözetmelidir; diğer taraftan onun örgüte kazandıracaklarını da hesaba katmalıdır. Hornung ve arkadaşlarına (2009) göre amirler pazarlıktaki rollerini şekillendirirken bazı bileşenleri gözetmelidirler. Örneğin çalışanların kullandığı teknoloji ve ekipman, işin nasıl organize edildiği ve hangi çalışma koşulları altında çalışıldığı, işin bireyselleşmesini etkileyen önemli unsurlar arasındadır. İşin doğası gereği çalışanın belli bir zamanda, fiziksel olarak belli bir yerde çalışma zorunluluğu işin bireyselleştirilmesini zorlaştırabilir. Öte yandan büyük çalışma gruplarında kişiye özgü bir olanak sunmak, adaletsizlik algısını çok daha kolay tetikleyebilir; çünkü her şey diğer çalışanların gözü önünde olmaktadır. Bu nedenle Lai ve arkadaşları (2009), küçük gruplarda kişiye özgü anlaşma yapmanın amirler için çok daha kolay olacağını savunmaktadırlar.

Kuşkusuz çalışanların davranışları da kritik bir ölçüt olarak kullanılabilecektir. Diğer bir ifadeyle motivasyonu güçlü, yüksek performanslı olup iş-yaşam dengesini kurmuş görünen çalışanlar için yönetimin görece tavizkar anlaşmaları onaylamaları beklenebilir. Pazarlık esnasında işverenin talep ettiği şartları reddeden bir çalışanın örgütün verimliliği için "katkısının" belirleyici bir karar faktörü olacağı söylenebilir. Hornung ve arkadaşlarının (2009), birincil amirlerin örgütün koşulunu kabul ettirebilmek için örgütün sunduğu ödül sistemi dışına çıkıp cazip alternatif ödüller tasarlaması önerisi ise kanımızca oldukça ciddi ve tehlikeli bir yaklaşımın yaygınlaşmasına yol açabilecek niteliktedir.

Bir çalışanla özel koşullar gözeterek bir istihdam ilişkisi kurulmasının, diğer çalışanlar gözünde pek olumlu karşılanacak bir şey olmadığı su götürmez bir gerçektir ve örgütte "adaletsizlik" rüzgârını şiddetlendirme potansiyeli çok yüksektir. Bu durumda, "yeni" bir iş tasarımı modeli olarak ilgi odağına oturan kişiye özgü anlaşmalar modeli **kayırmacılık** (favoritism) ve **yandaşçılıktan** (cronyism) farklı özellikler taşıyor olsa gerekir. Aksi halde 'çağdaş' bir model olarak lanse edilmesi bilimsel anlamda rasyonel olmayacaktır.

Hem kayırmacılık, hem de yandaşçılık, bir çalışanın, çalışma ilişkilerinde bireysel ilişkiler veya politik görüşler sebebiyle amirinin gözdesi haline gelmesini içermektedir. Bu ilişkilerde, sadece bireyin çıkarına hizmet eden bir kaynak aktarımından bahsedilir, örgütün faydası söz konusu değildir. Diğer bir deyişle, çalışanın çıkarlarını gözeten ve örgüt tarafından sunulan kaynak, çalışana

aktarılırken; örgütün çıkarlarını güçlendirecek herhangi bir karşılığın çalışan tarafından sunulması söz konusu değildir.

Kayırmacılık ve yandaşçılığın bir diğer özelliği ise, uygulamada gerçekleşen iş ilişkisinin, formel kuralların dışına çıkmasıdır. Oysa kişiye özgü anlaşmalarda söz konusu çalışanın tercih ettiği çalışma koşulları müzakere edilirken, yöneticinin karşısında yer alan çalışan da 'özel' birisidir. Yani bu herkes için olmak yerine, örgüt için cazip katkılar sunacağı bilinen değerli çalışanlar için bir alternatif tasarım süreci olmaktadır. Bu "özel" olma hali ise, belli bir çalışana tanınan ayrıcalıklı bir durum olmayıp, her çalışana açık bir fırsat unsuru olmalıdır.

Yine de kayırmacılık ile kişiye özgü anlaşmalar arasında gri bir alan olduğu göz ardı edilemez. Bu tip durumlarda örgütlere, çalışanın sunacağı katkının objektif şekilde değerlendirmesi tavsiye edilir (Rousseau & ark, 2006). Bu nedenle, kişiye özgü anlaşma yapılacağı zaman çalışma koşullarının objektif değerlendirilmesi şarttır ve söz konusu katkının örgüt için değeri, bir kurul tarafından değerlendirmeye alınmalıdır.

Kişiye özgü anlaşmalarda örgüt içi ilişkiler bakımından dikkate alınması gereken bir diğer unsur **yetkisiz anlaşmalardır** (unauthorized arrangement). Yetkisiz anlaşma, çalışana örgütün sunacağı kaynağın, yetkisiz olarak, bireysel kullanım için sunulmasıdır. Yetkisiz anlaşmalarda işverenin kaynaklarının (çoğunlukla da işverene zarar verecek şekilde) tek taraflı müsaderesini içerir. Bir diğer deyişle, çalışan örgüt kaynaklarından kendi çıkarları için faydalanırken, örgütün çalışanın katma değerinden faydalanamamasıdır. Çoğunlukla bu müsadere, işveren bilgisinin dışında gerçekleşmekle birlikte, bazı durumlarda işveren durumu görmezden de gelebilir (Greenberg & ark, 2004). Kişiye özgü anlaşmalar ile bahsi geçen bireye özgü istihdam biçimlerinin karşılaştırması Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1. Kişiye Özgü Anlaşmalar – Bireye Göre İstihdam Biçimleri Karşılaştırması (Rousseau & ark, 2006)

Özellik	**Kişiye Özgü Anlaşmalar**	**Kayırmacılık ve Yandaşlık**	**Yetkisiz Anlaşmalar**
Tahsisat	İşverenle müzakere edilir.	Çalışana bağış şeklindedir.	Müsadere
Temel	Çalışanın işletme için değeri ve bireysel ihtiyaçlar temelindedir.	Özel ilişkiler temelindedir.	Kuralları yıkıcı temelde
Yararlanan Taraf	İşveren ve Çalışan	Çalışan ve güçlü ötekiler (örneğin yöneticiler)	Yalnızca çalışan
Çalışma Arkadaşlarının Çıkarımları	İçerik, zamanlama ve sürece göre etkilenir.	Güveni ve usul esasını bozar, adaletsizlik algısını yaratır.	Örgütsel uygulamaların meşruiyetini bozar.

"Kişiye Özgü Anlaşmalar Örgütsel Adalet Algısına Bir Tehdit midir?" sorusuna geri dönülecek olursa, alan yazının hakikaten böylesi "özel istihdam ilişkilerinin" diğer çalışanlar nezdinde örgütün eşitlikçi/adil duruşunu zedeleyeceği endişesini vurgulamış olduğu görülmektedir. Açıkçası, örgütsel adalet duygusunun zedelenmesi, motivasyonun bozulmasından misilleme davranışlarının artarak çalışma barışının yok olmasına kadar pek çok olumsuz sonuca gebedir. Bu riskli durum, kişiye özgü anlaşmaların kuramsal temelinin atıldığı ilk zamanlarda ve bu temelleri

atan araştırmacılar tarafından da ele alınmıştır (Rousseau, 2004; Greenberg & ark., 2015; Singh & Vidyarthi, 2018).

Standartlaşmış işyeri uygulamalarının "standart" olmasındaki en önemli neden, işyerinde adalet algısının oluşmasıdır. Eşit koşullarda çalışanlara eşit muamele göstermek, hatta "eşit işe eşit ücret" ilkesi, adaleti sağlamak bakımından yöneticilerin en temel ön kabullerindendir. Ancak doğası gereği kişiye özgü anlaşmalar, **kuralların istisnasını** barındıran bir iş tasarımı olarak, adaletsizlik sınırlarına yaklaşabilmektedir. Bir işyerinde adalet algısı çalışan, yönetici ve diğer çalışanlar olmak üzere üç taraf bakımından da ele alınmalıdır (Greenberg & ark., 2004). Bir başka deyişle, istihdam ilişkisinde adalet algısı, üç tarafın gözünden değerlendirilmelidir.

Adaletsizliğin önüne geçmede yönetim kademesindekilere bazı ipuçları önerilebilir. Bunlardan biri, "öteki çalışanların da seçme ve pazarlık etme seçeneği var mı?" sorusuna evet diyebilmektir. Bir diğer öneri ise "Biri kazanırken, diğer kaybediyor mu?" sorusunu yanıtlayabilmektir. Örneğin, bir çalışan, diğerleri çalışırken işe gelmiyor ve onun yokluğu diğerlerine ilave bir iş yükü üstlenmeyi zorunlu kılıyorsa, burada kazanan ve kaybedenler olduğu açıktır. Kişiye özgü anlaşmaların yapıldığı gizli tutuluyor, sır olarak saklanıyorsa, yine diğer çalışanların gözünde adaletsizlik algısı yaratılabilir. Bu nedenle şeffaflık ve açıklık, diğer çalışanları talep etmeleri halinde onlarla da koşulları şekillendirebilme fırsatı sunulacağı bilgisinin paylaşılması, adaletsizlik algısının önüne geçebilecek tedbirler gibi gözükmektedir (Rousseau, 2006).

Açıkçası adaletsizlik yaratacağı düşüncesi, kişiye özgü anlaşmaların en zayıf tarafı gibi gözükmektedir (Singh & Vidyarthi, 2018). Bu durumda işverenler örgütteki adalet algısının yönetilmesinde ciddi bir sorumluluk üstlenmek durumundadır. Bağlam, işkolu ve toplumun çalışma kültürüne uyumlu bir yaklaşım çerçevesinde bu yeni iş tasarımı modeli belki benimsenebilecektir. Sözü edilen bu dengeyi kurmak ve sürdürmek de kolay değildir. Model herkes için geçerli olacaksa bile mübadeleye konu olacak hususlar herkes için asla aynı olamaz ve bu realite gerek yönetim gerek çalışan kesimince baştan kabullenilmedikçe yarar değil zarar verici bir hal alabilir. En temel ilke "kişiye özgü anlaşmalar modelinin" istihdam edilebilirliği yüksek (highly marketable) çalışanlar için çok daha uygun olduğudur. Bu kişiler şirketin vaz geçmek istemeyeceği "kritik yetenek ya da becerilere" sahip olmanın yanı sıra işgücü piyasasının dinamiklerine hakimiyeti bulunan 'farklı' bireylerdir. Diğer bir ifadeyle herkesin sahip olmadığı kimi "cevherlere" haiz olduğunun farkında olan bu kişiler başarılı bireysel pazarlık süreçlerinde lehlerine sonuç elde etmeye adaydırlar; zira pazarlık güçleri de oldukça gelişkindir. Rousseau (2001), bilhassa bilgi ekonomisinde açık performans ölçütlerinin belirlendiği, açık iletişim ve sosyal destek koşullarının deneyimlendiği, bireysel "talep sınırları" için esneklik derecesinin meşru nedenlerle belirlendiği örgütlerde, kişiye özgü anlaşmaların 'inovasyon' kaynağı haline gelebileceğine de dikkat çekmiştir. Bu öneri kanımızca, kişiye özgü anlaşmaların bireyin kendi çalışma becerisine olan güvenini besleyeceğinden 'özgür düşünme' ve 'yaratıcı performans' için bireye güç katma potansiyelinin altını çizme niyetindedir. Eğer bu doğruysa, işgücü piyasasında "dezavantajlı" gruplara mensup bireyler açısından kişiye özgü anlaşmalar yaklaşımı oldukça rasyonel bir gerekçeyle desteklenebilir. Herkesten farklı olmak her zaman "üstünlük" ima etmeyeceğine göre, farklı ama yetkin çalışanlara da aynı bakış açısıyla yaklaşmak hatalı olmayacaktır. Brzykcy ve arkadaşları (2019) da bu görüşü destekleyici bir yaklaşım benimsemektedirler ve engelli (dezavantajlı) grupların istihdamında bir araç olarak kişiye özgü anlaşmaları ön plana çıkartmaktadırlar. Wang ve arkadaşları (2018) gelişimsel fırsat ve esneklik sunan kişiye özgü anlaşmaların, bireylerin kendilerini daha yaratıcı görmelerini güçlendirdiğini bulmuştur. Gittikçe popüler hale gelen bu yeni iş tasarımı yaklaşımının iş-aile çatışmasını azaltıcı ve çalışanların iyilik halini düzeltici etkisi olabileceği de beklenmektedir. Ancak

yine de kişiye özgü anlaşmaların en riskli yönünün örgüt içinde yaratabileceği adaletsizlik algısı olacağı açıkça tespit edilmiştir. Örneğin Ng'nin (2017) yürüttüğü araştırmada, takım arkadaşının kişiye özgü anlaşma yaptığını fark eden çalışanların, kıskançlık hissettiğini; kıskanılan bireylerin daha rekabetçi bir örgüt iklimini pekiştirdiğini, çoğu kez de dışlanma gibi nahoş durumların ortaya çıktığını bulmuştur. Böylesi durumlarda kişiye özgü anlaşmalar 'disfonksiyonel sözleşme sınırlarına' yaklaşmış olmaktadır.

Türkçe alan yazında kişiye özgü anlaşmaların kuramsal temellerini ve yapılan çalışmaları inceleyen bir literatür taraması (Zengin & Çetin, 2016) ve bilişim sektörü alanında yapılan bir araştırma (Özçelik & ark., 2019) bulunmaktadır. Özçelik ve arkadaşlarının (2019) araştırmasında, bilişim sektöründe kişiye özgü anlaşmaların, bireyin kariyer başarısı ve istihdam edilebilirlik algısı üzerindeki olası etkileri araştırılmış ve istihdam edilebilirlik düzeyinin kişiye özgü anlaşmalar ile kariyer başarısı arasındaki ilişkide aracı role sahip olduğu bulunmuştur.

1.3. Psikolojik Güçlendirme

İşyerinde çalışanların güçlendirilmesi hem çalışanlar hem de örgütler için daha uyumlu çalışma ortamını sağlamada ön plana çıkan bir tekniktir ve çalışanların sorumluluklarının farkında olmasını, sorunlara yaratıcı çözümler getirebilmesini, yönetim kademesi tarafından çizilen çerçeve görevlerin ötesinde inisiyatif alabilmeyi ve yenilikçi (inovatif) davranışlar sergileyebilmeyi vadetmektedir. İlgili yazın incelendiğinde psikolojik güçlendirmenin iş doyumu, duygusal bağlılık, motivasyon, yaratıcılık gibi pozitif çıktılar ile tükenmişlik, işten ayrılma niyeti gibi olumsuz davranış ve duygu durumuyla mücadele etmede pek çok katkı sağladığı görülmektedir (Develi & ark., 2018:622).

Güçlendirme, *davranışsal güçlendirme* ve *psikolojik güçlendirme* olmak üzere iki temel yaklaşımla incelenmektedir (Conger & Kanungo, 1988: 473; Spreitzer, 1995: 1443). Davranışsal güçlendirme, bir yöneticinin mevcut gücünün belli bir kısmının astlara devri anlamına gelmektedir (Spreitzer, 1995; 1443). Psikolojik güçlendirme ise özyeterliliğin motivasyonel bir biçimidir (Conger & Kanungo, 1988). Spreitzer'in (1995) anlam, yeterlilik, özerklik ve etki olmak üzere dört boyutta tanımladığı bu güçlendirme yaklaşımının özünde öz-yeterlilik algısı vardır. Öz yeterlilik, bireylerin mevcut ve ileriye yönelik beklentilerini gerçekleştirme konusunda kendisine duyduğu inancı ifade eder. Conger ve Kanungo (1988) öz yeterlilik inancını en olumsuz etkileyen hususun çevresel faktörler olabileceğine de dikkat çekmiştir.

Asta duyulan güvenin dile getirilmesi, karar alma süreçlerine katılım imkânları tanınması, bürokratik kısıtlamalara karşı otonomi sağlanması, ilham verici veya anlamlı olabilecek amaçlar ortaya konması, etkin ödül sistemlerinin geliştirilmesi, işte çeşitlilik yaratılması, otonomi ile kontrol dengesinin kurulabilmesi; yöneticilerin gücü çalışanlara dağıtma stratejileri olabilir ki bunlar astları davranışsal güçlendirmede çok önemlidir. Astların öz yeterlilik algısını pekiştirecek uygulamalar ise daha ziyade enformel imtiyazlar dağıtarak mümkün olur. Çalışanlara yeterlilikleri ile ilgili cesaretlendirici geri bildirim vermek ya da psikolojik destek ihtiyacı yaratan depresyon gibi öz yeterliliği düşürecek duygu durumlarda çalışana kurumsal seviyede duygusal destek sunmak bu manada değerlendirilebilir (Conger & Kanungo, 1988).

Thomas ve Velthouse'a (1990) göre, psikolojik güçlendirme anlam, yetkinlik, özerklik ve etki olmak üzere dört temel boyutta sahiptir. Anlam; bireyin kendi idealleri, değerleri ve tutumlarıyla yapılan işin uyumundan elde edilmekteyken (Thomas & Velthouse, 1990), yetkinlik bireyin görevlerini yerine getirmede kendi kabiliyetine olan inancını karşılar (Spreitzer; 1997:1995).

Özerklik (Otonomi) çalışanların faaliyetleri başlatma ve sürdürme üzerinde seçenekleri olduğu duygusudur (Spreitzer & ark., 1997). Etki bireyin stratejik, yönetimsel veya operasyonel çıktıları etkileyebilme derecesini ifade etmektedir (Ashforth & Mael, 1989). Etki boyutu bir bakıma öğrenilmiş çaresizliğin tam tersi bir durumu simgelemektedir.

Psikolojik güçlendirme uygulamalarının, örgüte yüksek bağlılık ve çaba gösterme (Kanter, 1989), güç zamanlarda kararlı olabilme (Gecas, 1989), yüksek performans (Locke & ark., 1984); zorlu koşullar altında vazgeçmeme (Northcraft & Ashforth, 1990; Deci & Ryan 1987)) ile ilişkili olduğuna dair mevcut araştırma bulguları, pikolojik güçlendirme düzeyi algısı yükseldikçe istenir örgütsel davranışların daha yoğun sergilendiğine işaret etmektedir.

1.4. Performans

Örgütlerin insan kaynağı yönetiminde başarısını ölçmede en önemli göstergelerinden biri de çalışanların performansıdır. Etkinlik ve verimlilik kavramlarıyla bir arada düşünüldüğünde, çalışanların bireysel performanslarının çıktısı, örgütün performansı anlamına gelir (Çoban, 2022; Wang & Netemeyer, 2002; Plotkin, 1987). Kuşkusuz performans, örgütlerin beklediği nihai sonuçtur. Görev performansı, işin görev tanımlarını içeren, ürün veya hizmet üretimini sağlayan teknik temelleri destekleyen davranışları içerir ve örgütün teknik ihtiyaçlarıyla doğrudan bağlantılıdır (Özdevecioğlu & Kanıgür, 2009). Bağlamsal performans ise doğrudan görevle ilgisi olmayan ve gönüllülük esasına dayalı çalışan davranışlarıdır (Zeithaml & ark., 1990). Örgüt kurallarına, kimse görmeyecek olsa bile riayet etmek, çalışma arkadaşlarına yardımcı olmak, bir başkasının işini tamamlaması için onu desteklemek (Goodman & Svyantek, 1999), hatta nazik ve olumlu iş ilişkileri kurmak bağlamsal performans davranışlarına örnek olabilir.

Teknolojik gelişmelerin çalışmanın doğasını köklü şekilde değiştirdiği bir dönem içerisinde bulunan işgücü piyasası hizmet sektörünün güçlenmesine sahne olmaktadır. Bilgi teknolojileri güçlendikçe işgücü homojen bir yapıdan, heterojen bir yapıya evrilmektedir. Esnek çalışma yaygınlaşmakta, farklı ülkelerden ve kültürlerden pek çok insan birlikte ve uyumlu çalışma zorunluluğu deneyimlemektedir. Rekabet avantajı sağlamak ve bunu korumak için "yaratıcılık" en kilit noktaya yerleşmiş haldedir. Bu konjonktürde örgütün ve çalışanların lehine olacak ve eş zamanlı biçimde çalışanlarda yaratıcılığı destekleyecek yeni iş tasarım modelleri gündeme gelmiştir.

Geleneksel bakış açısıyla, yönetim yazını çalışanları güçlendirmenin, yönetim kademesinden çalışanlara -yukarıdan aşağıya- otoriteyi devretmek ile sağlanacağını öngörür (Spreitzer, 1996). Ancak çalışmalar, yukarıdan aşağıya yapılan iş tasarımının psikolojik güçlendirmeye yarı yarıya katkı sağladığını ortaya koymuştur (McShane, 2016). Daha yeni çalışmalar çalışan odaklı aşağıdan yukarıya yapılan iş tasarımlarının ön plana çıkabilecek önemli bir strateji olabileceğini işaret etmektedir (Lee & Koh, 2001). Çalışanın ve yöneticinin taleplerini karşılıklı müzakere etmelerinin bir nevi psikolojik güçlendirme yaratacağı ve bunun performansa olumlu yansıyacağı da düşünülebilir. Bu çerçevede temel araştırma sorusu "Çalışan-işveren pazarlığına dayalı *kişiye özgü anlaşmalar* ile çalışanların *performans algısı* arasında nasıl bir yordayıcı ilişki vardır? *Psikolojik güçlendirmenin bu ilişkide aracı rolü* var mıdır?" şeklinde ifade edilebilir.

Kuramsal zeminde psikolojik güçlendirmenin aracı değişken olarak çalışıldığı çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin Farzaneh ve arkadaşları (2014) örgütsel bağlılık ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkide psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünü tespit etmişlerdir. Kim ve Kim (2013) ise liderlik yetkinliği ile çalışanların görev performansı arasında psikolojik güçlendirmenin kısmi aracılık rolü olduğunu bildirmişlerdir. Liderlik tarzı ile çalışan memnuniyeti

ve işe bağlılık arasındaki ilişkilerde de psikolojik güçlendirmenin aracı rolü olduğu sonucuna varan diğer çalışmalar da (Kimura, 2011; Namasivayam & ark., 2014) söz konusudur. Bu bağlamda mevcut iş tasarım modelinin performans algısını ile ilişkisinde de psikolojik güçlendirme düzeyinin aracı rolü olabileceği akla gelmektedir.

2. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada kişiye özgü anlaşmalar modelinin performans ile ilişkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünü incelemek amaçlanmıştır. Araştırma bir tarama modeli türü olan ilişkisel tarama modelinden yararlanılarak ile yapılmıştır. Model, geçmişte olmuş veya hala devam eden bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Araştırma konusu olan birey, olay veya nesneler kendi koşulları dahilinde ve var oldukları gibi tanımlanmaya çalışılmaktadır. Onlar üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamaz ve etkileme amacı güdülmez. Esas olan var olan ve bilinmek istenen şeyi görmektir. Önemli olan ise bu şeyi uygun bir şekilde "gözleyip" belirleyebilmektir (Karasar, 2015:77). Çalışanlar tarafından algılanan psikolojik güçlendirme düzeyinin kişiye özgü anlaşmalar modeli ile algılanan performans ilişkisi üzerinde aracı (mediatör) etkisini araştırmak üzere tasarlanan araştırma modelinin sınanması amacıyla oluşturulan hipotezler aşağıda ifade edildiği şekildedir:

H1 Kişiye özgü anlaşmalar bağlamsal performansı olumlu yönde yordar.

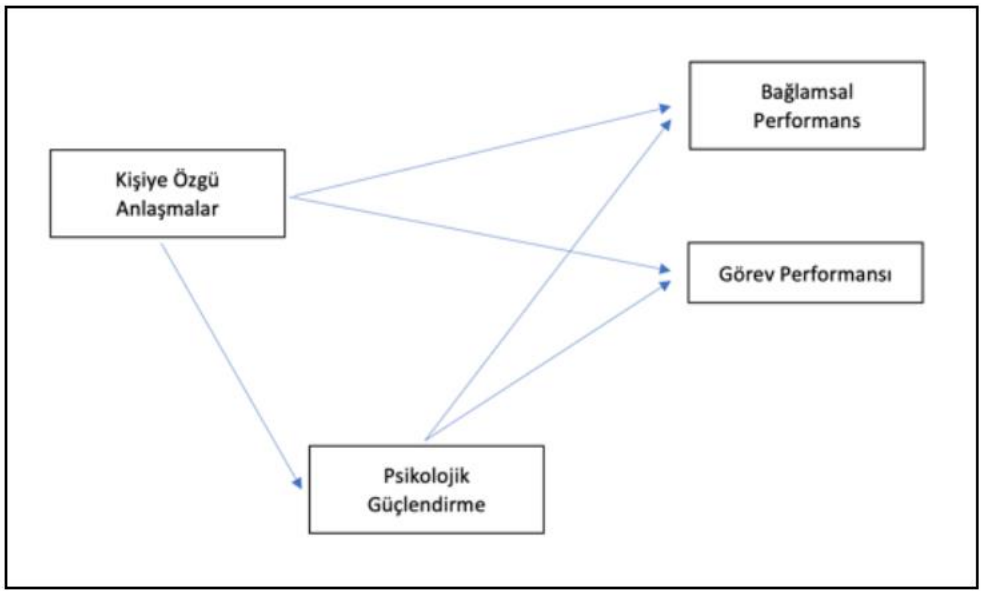
H2 Kişiye özgü anlaşmalar görev performansını olumlu yönde yordar.

H3 Kişiye özgü anlaşmalar, psikolojik güçlendirmeyi olumlu yönde yordar.

H4 Kişiye özgü anlaşmalar, psikolojik güçlendirme üzerinden bağlamsal performansı olumlu yönde yordar.

H5 Kişiye özgü anlaşmalar psikolojik güçlendirme üzerinden görev performansını olumlu yönde yordar.

Araştırmada kişiye özgü anlaşmalar yordayıcı etkisi araştırılan gizil değişken, bağlamsal ve görev performansı yordanan gizil değişken ve psikolojik güçlendirme aracılık etkisi araştırılan değişkendir. *Şekil 1*'de bu çalışmanın araştırma modeli yer almaktadır. Şekilde de görüldüğü üzere, kişiye özgü anlaşmaların bağlamsal ve görev performansı ile olan ilişkisi bağlamsal performans için ayrı, görev performansı için ayrı incelenmiştir. Her iki yöndeki ilişki üzerinde psikolojik güçlendirmenin aracılık etkisi yine her iki değişken (bağlamsal ve görev performansı) için ayrı ayrı incelenmiştir.

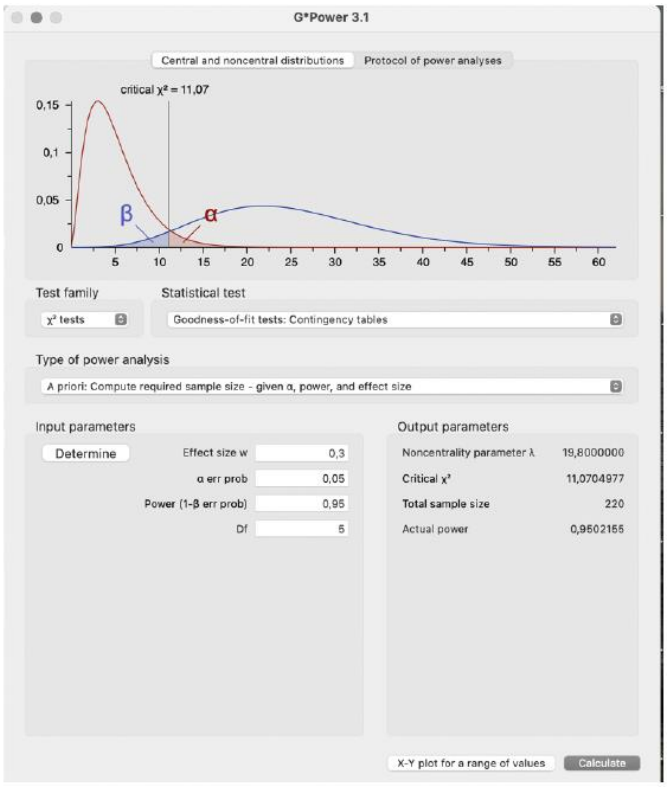
Şekil 1. Kişiye Özgü Anlaşmalar, Psikolojik Güçlendirme ve Performans İlişkisini Gösteren Araştırma Modeli

Araştırma hipotezleri doğrulayıcı faktör analizi, yol analizi ve regresyon analizini bir araya toplayan güçlü bir analiz tekniği olan yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile test edilmiştir. Araştırmada SPSS 26, Stata 16 ve AMOS 24 yazılımları birlikte kullanılmıştır.

2.1. Örneklem

Araştırma evreni için yaratıcılık, inovasyon ve esneklik özellikleri taşıması nedeniyle bilgi iletişim teknolojileri sektörü seçilmiştir. Bu iş kolu, yaratıcılığın performans için önemli bir ölçüt olarak rol almasına çok daha müsait bir yapıyı temsil etmektedir. Ancak, bu iş kolunun kısmen monoton bir işleyişi barındırması da söz konusudur. Dolayısıyla hem başarma duygusu hem aranan eleman olma güvencesi hem de ödüllendirilme beklentisi bu çalışanlar için daha kritik gibidir. Değerli oldukları ve o nedenle de vazgeçilmez bir çalışan olarak bireysel pazarlık güçlerine daha çok bel bağlamaları bu işkoundakileri kişiye özgü anlaşmalar modeli için görece müsait hale getirebilecektir.

Araştırmanın örneklemini Ankara ili Organize Sanayi Bölgeleri ile Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde faaliyet gösteren ve bilgi iletişim teknolojileri sektöründe yer alan firma çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem olasılıklı olmayan amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışmaya dâhil edilen OSB ve TGB'lerde yaklaşık olarak toplam 188.000 kişi istihdam edildiği tahmin edilmektedir (Ankara Sanayi Odası Verileri, 2020). Firmaların faaliyet alanları düşünüldüğünde çalışanların neredeyse tümü beyaz yakalı çalışan olarak değerlendirilmektedir. Örneklem büyüklüğü, G*Power yazılımı aracılığıyla 220 olarak hesaplanmış (Bkn. Şekil 2), anket formuna dönüş yapmayan katılımcılar da göz önünde tutularak hedeflenen sektörde yer alan kurumlara toplamda 425 anket formu gönderilmiş ve toplam 403 kişiden geri dönüş alınmıştır. Böylelikle cevaplama oranı % 94,82 olmuştur.

Şekil 2. Örneklem Büyüklüğü Hesaplaması

Katılımcıların 114 tanesi kadın, 199 tanesi erkek ve 1 tanesi cinsiyetini belirtmek istememiştir. Yaş olarak, katılımcıların en fazla 28-37 yaş aralığında toplandığı (%50,6) gözlemlenmiştir. Toplam çalışma süresi bakımından daha çok "deneyimli" olarak nitelendirilebilecek grup 15 yıl ve üzeri çalışma süresiyle %31,8'lik ağırlığa sahiptir. Diğer taraftan mevcut firmada çalışma sürelerine bakıldığında en fazla ağırlık %48,1 ile 1-4 yıl çalışma deneyimine sahip çalışanlardır.

Çalışmaya katılanların demografik verileriyle ilgili detaylı analizler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. *Katılımcıların Demografik Özellik Tablosu*

Değişkenler	**Yüzde (%)**	**Frekans**
Cinsiyet		
Kadın	36,3	114
Erkek	63,4	199
"Belirtmek İstemiyorum	0,3	1
Yaş		
18-27	17,5	55
28-37	50,6	159
38-47	25,8	81
47 ve üzeri	6,1	19
Medeni Durum		
Bekar	36	113

Evli	62,4	195
"Belirtmek İstemiyorum	1,6	5
Bağlı Olunan Kadro Türü		
İdari	41,4	130
Teknik	34,7	109
Diğer	23,9	75
Mevcut Firmada Çalışma Süresi		
1-4 yıl	48,1	151
5-9 Yıl	21,3	67
10-14 Yıl	15	47
15 Yıl ve Üzeri	15	47
Kayıp Veri	0,6	2
Toplam Çalışma Süresi		
1-4 yıl	19,1	60
5-9 Yıl	25,5	80
10-14 Yıl	23,6	74
15 Yıl ve Üzeri	31,8	100
Eğitim		
Lise Mezunu	5,4	17
Lisans Mezunu	65,9	207
Y. Lisans Mezunu	23,2	73
Doktora Mezunu	5,4	17

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın ölçüm araçları yazında yer alan ölçeklerdir. Katılımcılara ulaşan anket formu, demografik istatistikleri sağlayan kısmı da içermektedir. Kullanılan tüm ölçekler için, ilgili yazar / yazarlar ile temasa geçilmiş, kullanım izinleri alınmıştır. İlgili kullanım izinleri Ankara Üniversite Etik Kurulu tarafından incelenerek araştırma izni verilmiştir. Katılımcılara araştırma hakkında ön bilgi verilerek katılım izinleri alınmıştır.

2.2.1. Kişiye Özgü Anlaşmalar Ölçeği

Ast ve üstlerin karşılıklı müzakereleri temeline dayalı iş tasarım modeli olarak kişiye özgü anlaşmalar modelinin ölçeklendirme çalışması 2013 yılında Rosen ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Rosen & ark., 2013). Özgün ölçek 16 madde ile iş ve göreve ilişkin sorumluluklar, esneklik ve finansal teşvik olmak üzere 3 alt boyutu içermektedir. Maddeler 5'li Likert tipi derecendirmeyle ölçülmüştür. (1) "Hiç Katılmıyorum", (2) "Katılmıyorum", (3) "Kararsızım", (4) "Katılıyorum", (5) "Tamamen Katılıyorum" şeklinde puanlanmıştır.

Orijinal ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması ait Cronbach alfa değerleri birbirinden farklı çalışmalar ve araştırmacılar tarafından elde edilmiştir. Rosen ve arkadaşlarının (2013) kişiye özgü anlaşmalar ölçeğiyle ilgili 412 çalışanla 4 farklı zamanda yaptığı içsel tutarlılık analizlerine ilişkin Cronbach alfa değerleri sırasıyla, .83, .80, .85 ve .90 olarak elde edilmiştir. Ölçeğe ilişkin 887 kişi ile yapılan bir başka araştırmada Cronbach alfa değeri .87 olarak belirtilmiştir (Hornung & ark., 2013). Yapılan çalışmalar bir arada değerlendirildiğinde kişiye özgü anlaşmalar ölçeğinin, bu çalışma için referans olacağı tespit edilmiştir.

Kişiye özgü anlaşmalar ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması Özçelik, Aybas ve Uyargil (2019) tarafından yapılmıştır. Yapılan uyarlamaya ilişkin Cronbach alfa katsayıları toplamda .89, iş ve göreve ilişkin sorumluluklar alt boyutu için .81, esneklik alt boyutu için .83 ve son olarak finansal teşvik alt boyutu için .89'dur.

2.2.2. Psikolojik Güçlendirme Ölçeği

Aracılık rolü değerlendirilen psikolojik güçlendirmenin ölçümünde Spreitzer (1995) tarafından geliştirilmiş olan "Psikolojik Güçlendirme Ölçeği" kullanılmıştır (α =.70). Anlam, özerklik, yetkinlik ve etki olmak üzere dört alt boyut ve 12 ifadeden oluşan ölçüm aracının Türkçeye uyarlama çalışması Sürvegil ve arkadaşları (2013) tarafından yapılmış ve Cronbach alfa katsayısı .72 olarak hesaplanmıştır. Bir diğer çalışmada da aynı ölçüm aracının Cronbach alfa katsayısı .89 olarak belirtilmektedir (Altındiş, 2011:176). 5'li Likert tipi derecelendirmeyle ölçülen ifadeler (1) "Hiç Katılmıyorum", (2) "Katılmıyorum", (3) "Kararsızım", (4) "Katılıyorum", (5) "Tamamen Katılıyorum" şeklinde puanlanmıştır.

2.2.3. Performans Ölçeği

Araştırma modelinin bağımlı değişkeni olarak performans için Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilen ve 2 alt boyut ve toplamda 25 ifadeden oluşan ölçüm aracı kullanılmıştır (α =.86). Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasını Polatcı (2011) yapmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçları orijinal ölçekten 6 madde çıkartılarak toplam 19 madde ile Türkçe ölçek formunun geçerli olduğuna işaret etmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa Güvenilirlik katsayısı ise .93'tür (Polatcı, 2011:151).

3. Bulgular

Ölçekler ve demografik sorulardan oluşan anket formu ile 403 katılımcıdan elde edilen verinin analizi için veri setinin ön analizi gerçekleştirilmiş, ters kodlanan ifadeler düzenlenmiş, kayıp veri ataması yapılmış uç değer niteliği taşıyan katılımcılar veri setinden çıkartılmıştır. Böylece toplamda 314 katılımcıdan toplanan veri ile analiz gerçekleştirilmiştir.

İlgili parametrik analizlerin yapılabilmesi için ön koşul olan normal dağılım şartına ilişkin testler uygulanmıştır. Buna göre veri setinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2,0 - -2,0 aralığında olması nedeniyle (George & Mallery, 2010) veri setinin normal dağılım sergilediğine ve parametrik analizlere uygun olduğuna karar verilmiştir. Bağımsız değişkenlerin yüksek düzeyde korelasyon taşıması, yapılan analizde çoklu doğrusallık sorununa neden olmaktadır (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu durumu gözden geçirmek amacıyla yapılan korelasyon analizleri ile VIF katsayıları incelendiğinde veri setinde çoklu doğrusallık sorunu olmadığı anlaşılmıştır.

3.1. Ölçüm Modelinin Güvenilirliği ve Geçerliliği

Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile yapılan analizlerde, dışsal model değerlendirmesi, gözlenen değişkenler ile bağlı olduğu gizil değişken arasındaki ilişkileri; içsel model değerlendirmesi ise, gizil değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek anlamına gelir. Dışsal modelin güvenilirlik ve geçerliliği için gözlenen değişkenlerin korelasyonları üzerinden Cronbach alfa ve CR değerleri dikkate alınmalı, yapı geçerliliği için yakınsak ve ıraksak geçerlilik değerlendirmesi yapılmalıdır (Çark ve Maşrap, 2019; Dinçer, 2020). Cronbach alfa ve CR değerlerinin 0,60-0,70 aralığında olması kabul edilebilir güvenilirliği, 0,70-0,95 aralığında olması ise, ölçüm aracının yüksek seviyede iç tutarlılığa ve güvenilirliğe sahip olduğu anlamına gelir (Hair & ark., 2016). Araştırmada yer alan değişkenlerin Cronbach alfa ve CR değerleri Tablo 4'te yer almaktadır. Araştırmanın gizil değişkenleri arasındaki

ilişkileri değerlendirmek bakımından yakınsak ve ıraksak geçerlilik incelenmiştir. Araştırma modelinin yakınsak geçerliliği sağlaması için Ortalama Açıklanan Varyans (Average Variance Extracted – AVE) değerleri, CR değerlerinden büyük ve AVE değerlerinin 0,5'ten büyük olması beklenir (Yaşlıoğlu, 2017). Araştırma modelinin AVE ve CR değerleri de Tablo 4'te sunulmuş olup, tüm faktörlerin yakınsak geçerliliği sağladığı görülmüştür. Iraksak geçerlilik için ise Maksimum Paylaşılan Varyansın Karesi (Maximum Squared Variance – MSV) değeri dikkate alınmış, ıraksak geçerliliğin sağlanması koşulu olarak MSV<AVE, ASV<MSV değerleri elde edilmelidir (Yaşlıoğlu, 2017, Sürücü & Maslakçı, 2021:2704). Ölçüm aracına ilişkin MSV ve ASV değerlerini içeren Tablo 3 incelendiğinde modelin ıraksak geçerliliği de sağladığı görülmektedir.

Tablo 3. *Ölçüm Modelleri Cronbach Alfa, CR, Ortalama Açıklanan Varyans Değerleri (AVE), Maksimum Paylaşılan Varyansın Karesi (MSV), Paylaşılan Varyansın Karesinin Ortalaması (ASV)*

Değişkenler ve İfade Kodları	**α**	**CR**	**AVE**	**MSV**	**ASV**
Kişiye Özgü Anlaşmalar	0,911				
İş ve Göreve İlişkin Sorumluluklar	0,882	0,884	0,563	0,232	0,080
Esneklik	0,847	0,853	0,662	0,114	0,028
Finansal Teşvik	0,910	0,913	0,681	0,136	0,030
Psikolojik Güçlendirme	0,878				
Yetkinlik	0,832	0,835	0,628	0,272	0,077
Anlam	0,800	0,801	0,574	0,158	0,080
Özerklik	0,870	0,871	0,694	0,227	0,087
Etki	0,859	0,860	0,672	0,220	0,098
Performans	0,924				
Bağlamsal Performans	0,910	0,911	0,485	0,224	0,065
Görev Performansı	0,876	0,881	0,350	0,272	0,096

3.2. Faktör Analizleri

Ölçeklerin bu çalışmadaki örnekleme uygunluğunu değerlendirmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesinin ilk aşaması olan birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinde temel amaç gözlemlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren ölçüm modelini doğrulamaktır. İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizinde ise temel amaç farklı örtük değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayan modelin test edilmesidir (Çokluk & ark., 2014:339).

Ölçüm araçlarından performans ölçeği iki alt boyuttan oluşmaktadır. Üç ve daha az sayıdaki parametreler söz konusu olduğunda modelin serbestlik derecesi 0 veya eksiye düşmektedir. Bu gibi durumlarda, örtük değişkelerin (bağlamsal performans ve görev performansı) diğer örtük değişkenle (performans) ilişki kurmaksızın analize devam edilmesi tavsiye edilmektedir (Byrne, 2010:133). Bu nedenle araştırma modelinde bağlamsal ve görev performansı iki ayrı değişken olarak ele alınmış (Şekil 1), performans ölçeği dışında tüm ölçüm araçları için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının sağlıklı yorumlanabilmesi çıkan değerlerin karşılaştırılmasına yardımcı olacak ölçütleri içeren değerler Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. *Doğrulayıcı Faktör Analizi için Uyum İndeksleri ve Eşik Değerler*

Örneklem Büyüklüğü	N<250			N>250		
Gözlemlenebilir Değişken Sayısı	m ≤ 12	12<m<30	m ≥ 30	m ≤ 12	m<12<30	m ≥ 30
CMIN (χ2)	Anlamsız p Değeri	Uygunluk iyi dahi olsa anlamlı p değeri	Anlamlı p Değeri	Uygunluk iyi dahi olsa anlamlı p değeri	Anlamlı p Değeri	Anlamlı p Değeri
CMIN/df		χ2/df <2,5			χ2/df <5	
GFI	>0,95	>0,90	>0,90	>0,90	>0,90	>0,90
CFI	>0,97	>0,95	>0,92	>0,95	>0,92	>0,90
NFI/TLI	>0,97	>0,95	>0,92	>0,95	>0,90	>0,80
RMSEA	>0,08	>0,08	>0,08	>0,07	>0,07	>0,07

Kaynak: Yaşlıoğlu, 2017

Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinde, tüm puanlar normal dağılım gösterdiği için bilimsel araştırmalarda en çok tercih edilen en büyük olabilirlik yöntemi (maximum likelihood method) kullanılmıştır. Her bir ölçüm aracının model uyum kriterleri ve madde faktör yükleri incelenmiştir. Araştırma modellerinin iyileştirmesi için MI değerleri ve standardize artık matrisi birlikte ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonucu, model modifikasyonu gerçekleştirilmiştir. Yapılan modifikasyon sonucu elde edilen değerlerin özeti Tablo 5'de yer almaktadır (Miser, 2022).

Tablo 5. Araştırma Ölçeklerinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Değerleri

	Kişiye Özgü Anlaşmalar	**Psikolojik Güçlendirme**	**Performans**
χ2	211,710	85,046	269,462
χ2/df	2,861	2,933	2,041
CFI	0,950	0,966	0,946
TLI	0,939	0,947	0,938
GFI	0,906	0,950	0,914
RMSEA	0,077	0,078	0,058

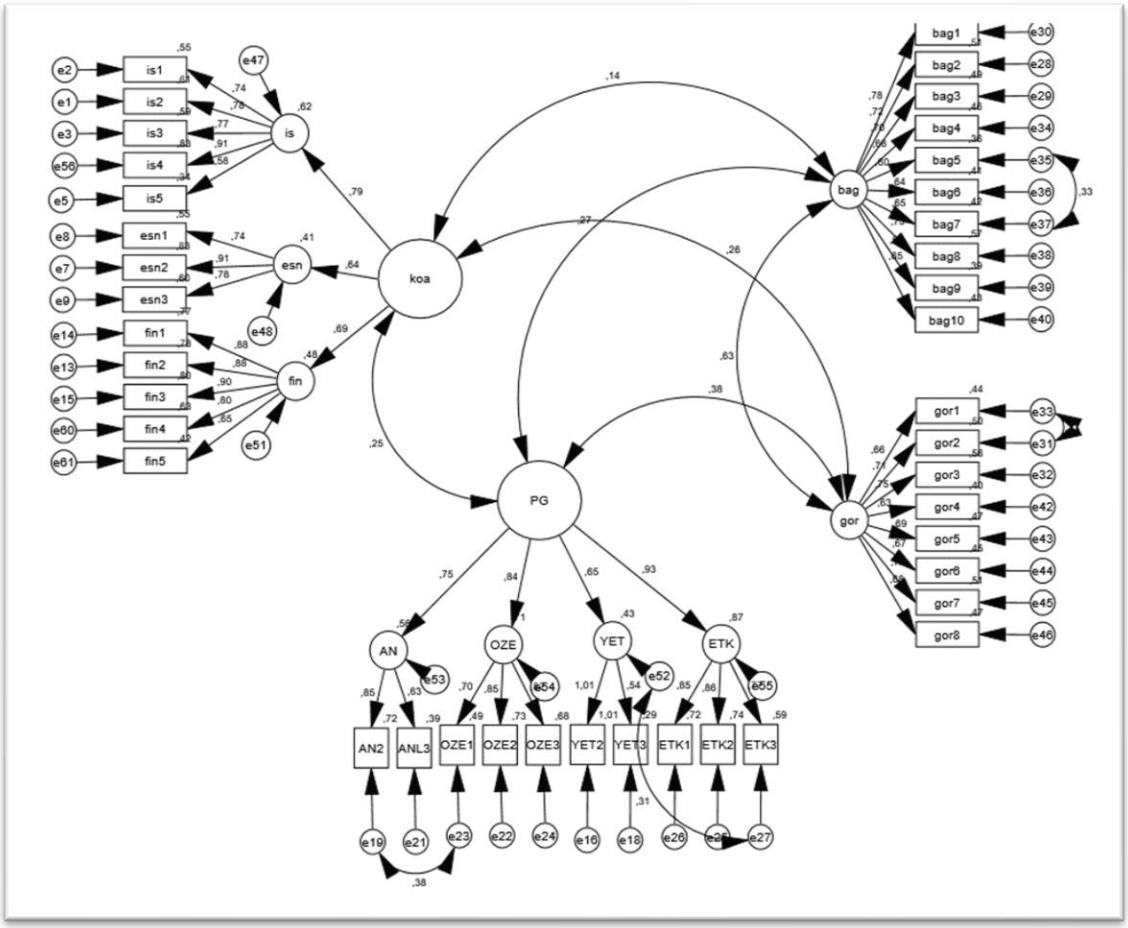
Araştırmada yer alan ölçüm araçlarını doğrulanmasının ardından ölçüm modelinin doğrulanması amacıyla ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

3.3. Kişiye Özgü Anlaşmalar, Psikolojik Güçlendirme ve Performans İlişkileri Modeli İçin Gerçekleştirilen Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bu kısımda ise, araştırma modellerinin uyumu incelenmiştir. Yapısal Eşitlik Modeli hipotezlerin test edilmesinde kullanılan bir istatistiki tekniktir ve regresyon analizi mantığıyla çalışır (Gürbüz, 2019). Bu tekniğin ayırt edici unsurlarından bir tanesi, değişkenlere ilişkin hata

terimi incelemesine doğrudan izin veriyor oluşudur. Diğer taraftan, YEM ile değişkenlerin doğrudan ve dolaylı etkilerini inceleme kolaylığı edinilir (Erbil, 2017). Modelde yer alan değişkenlerin arasındaki ilişkilerin test edilmesi için ölçüm modelinin doğrulanması gerekmektedir (Gürbüz, 2019).

Araştırmanın modeli olan kişiye özgü anlaşmalar, psikolojik güçlendirme ve performans ilişkileri doğrulayıcı faktör analizi, Şekil 3'de yer almaktadır. Analiz sonucunda elde edilen $\chi 2$ = 1163,194, df = 650, $\chi 2/df$ = 1,790 anlamlıdır. Model uyum indeksleri ise kriterlere uygun CFI = 0,921 TLI= 0,915 GFI = 0,834 RMSEA =0,044 değerleri elde edilmiştir. 2. Model için modifikasyon indeksleri ve standardize regresyon katsayıları birlikte incelendiğinde, modelin uyum kriterlerini karşıladığı görülmüştür. Modele ilişkin elde edilen tahmin, standardize tahmin ve CR değerleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Şekil 3. Model'e İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 6. Model'e İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analiz Tablosu

Boyut / Alt Boyut	Alt Boyut / Madde	Tahmin	Std Tahmin	C.R.	P
Kişiye Özgü Anlaşmalar	İş ve Göreve İlişkin Sorumluluklar	1	0,755		
Kişiye Özgü Anlaşmalar	Esneklik	1,159	0,652	7,152	***
Kişiye Özgü Anlaşmalar	Finansal Teşvik	1,103	0,704	7,179	***
Psikolojik Güçlendirme	Yetkinlik	1	0,61		
Psikolojik Güçlendirme	Anlam	1,603	0,511	4,491	***
Psikolojik Güçlendirme	Özerklik	3,972	0,867	4,775	***
Psikolojik Güçlendirme	Etki	4,518	0,95	4,753	***

Önerilen model için de yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen uyum iyiliği değerleri, ölçüm modelinin ilgili veri seti ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Uyum değerleri, modelin doğrulandığı anlamına gelmektedir.

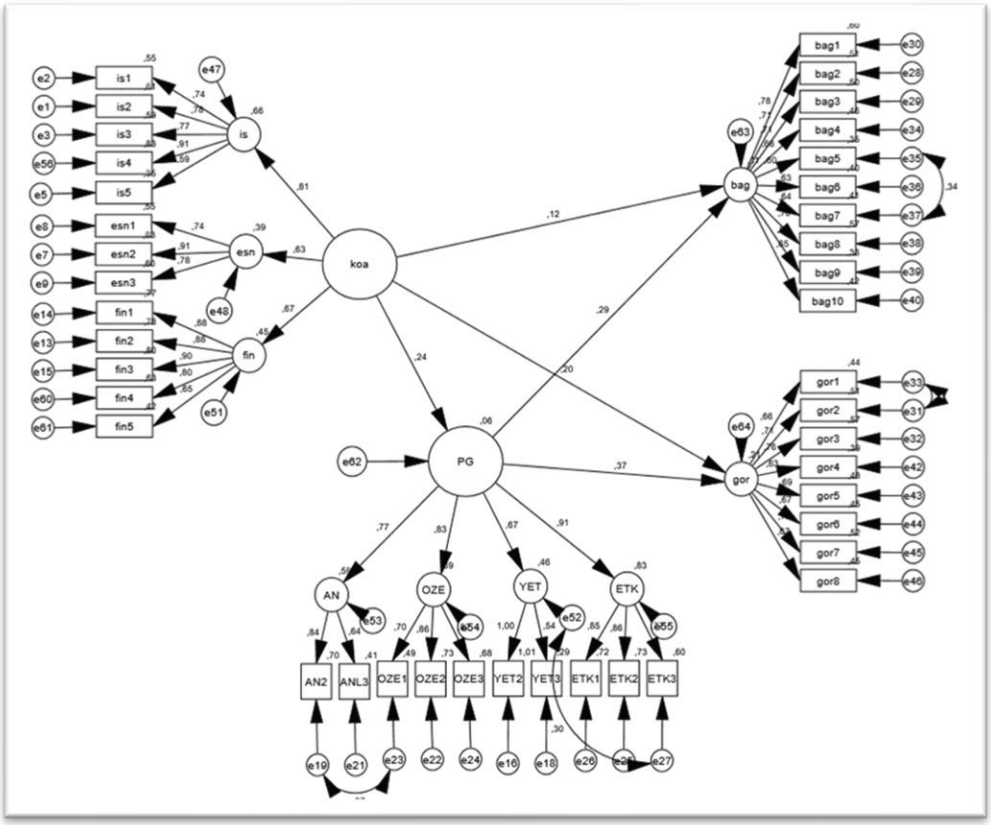
3.4. Yapısal Eşitlik Modellemesine İlişkin Bulgular

Yapısal eşitlik modellemeleri, örneklemin normal dağılımı, değişkenler arası çoklu doğrusallık sorunu olmadığı, örneklem sayısının yeterli olması ve ölçek çeşidi varsayımlarını karşılamalıdır (Byrne, 2010:150). Ön analiz sonuçları veri setinin yapısal eşitlik modellemesinin varsayımlarını karşıladığını göstermektedir. Ölçeklerin güvenilirliği ile yakınsak ve ıraksak geçerliliği test edilmiş; her bir ölçek için birinci derece doğrulayıcı faktör analizleri, daha sonra ise gizil değişkenler arası ilişkiler için ikinci derece doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizleri ile mevcut veri seti ile ölçüm araçlarının uyumu çeşitli modifikasyonlarla sağlanmıştır. Böylece ölçüm modellerinin yapı geçerliliği taşıdığı görülmüştür.

Bu kısımda, araştırmanın hipotezleri test edilerek, gözlemlenebilir ve örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü ve gücü tartışılmıştır. Söz konusu analizler için bootsrapping prosedürü uygulanmıştır. Bootstrap güven aralığı sonuçları aracılık modelinde gerçekçi sonuçlar verebilmektedir (Yılmaztürk, 2021). Bootstrap prosedürü %95 güven aralığında 5000 yeniden örnekleme ile yapılmıştır.

Yapısal Eşitlik modellemelerinde aracılık etkisi, tüm modeli bir bütün olarak ele alarak, araştırmacılara modele giren tüm yordayıcı kombinasyonlarını detaylı şekilde inceleme fırsatı sağlamaktadır (Erbil, 2017). Bu nedenle aracılık etkisi de yine AMOS yazılımında yapısal eşitlik modellemesi ile yapılmıştır. Bootstrap tekniğiyle 5000 yeniden örnekleme ve %95 güven aralığı seçilerek elde edilen sonuçlar için güven aralığı değerlerinin sıfır (0) değerini kapsamaması araştırma hipotezinin desteklendiği anlamına geldiği için (Gürbüz, 2019) bu kritere dikkat edilerek

hipotezlerin kabulü veya reddi gerçekleştirilmiştir. Kişiye Özgü Anlaşmalar, Psikolojik Güçlendirme ve Performans İlişkisi Yol Analizi sonuçları Şekil 4'de sunulmuştur.

Şekil 4. *Kişiye Özgü Anlaşmalar, Psikolojik Güçlendirme ve Performans İlişkisi Yol Analizi*

Kişiye özgü anlaşmalar değişkeni performans değişkeninin alt boyutlarından bağlamsal performans üzerindeki doğrudan etkisi β=0,106, p=0.048 istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Kişiye özgü anlaşmalar değişkeni bağlamsal performansını olumlu yönde yordamaktadır. Bu nedenle "kişiye özgü anlaşmalar, bağlamsal performansı olumlu yönde yordar" (H1) hipotezi kabul edilmiştir. Diğer taraftan, kişiye özgü anlaşmalar değişkeni performans değişkeninin alt boyutlarından görev performansı üzerindeki doğrudan etkisi β = 0,139, p<0,01 anlamlı bulunmuştur. Kişiye özgü anlaşmalar değişkeni görev performansını pozitif yönde yordamaktadır. Bir diğer deyişle kişiye özgü anlaşmalar niteliği artan bir iş tasarımı modelinde görev performansının da artması beklenir. Bu nedenle "kişiye özgü anlaşmalar, görev performansını olumlu yönde yordar" (H2) hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma hipotezlerinden bir diğeri ise kişiye özgü anlaşmalar ile bağlamsal ve görev performansı ilişkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolü üzerinedir. Kişiye özgü anlaşmalar değişkeninin psikolojik güçlendirme üzerindeki doğrudan etkisi β = 0,162, p<0,001 anlamlı bulunmuştur. Kişiye özgü anlaşmalar psikolojik güçlendirmeyi pozitif yönde yordamaktadır; yani kişiye özgü anlaşmalar niteliği artan bir iş tasarımı modelinde psikolojik güçlendirmenin de artması beklenmektedir. Bu nedenle "kişiye özgü anlaşmalar, psikolojik güçlendirmeyi olumlu yönde yordar" (H3) hipotezi kabul edilmiştir. Hipotez testi sonuçları Tablo 7'de özetlenmiştir.

Tablo 7. *Gizil (Örtük) Değişkenlerle Yol Analizi Modelinden Elde Edilen Doğrudan Etkiler*

Boyut	Etki	Boyut	Tahmin	Std Tahmin	CR	P	Hipotez	
								Kabul/ Red
Kişiye Özgü Anlaşmalar	→	Bağlamsal Performans	0,106	0,117	1,655	.048	H1	**Kabul**
Kişiye Özgü Anlaşmalar	→	Görev Performans	0,139	0,199	2,795	.005**	H2	**Kabul**
Kişiye Özgü Anlaşmalar	→	Psikolojik Güçlendirme	0,162	0,243	3,212	.001*	H3	**Kabul**
Psikolojik Güçlendirme	→	Bağlamsal Performans	0,389	0,285	4,116	***		
Psikolojik Güçlendirme	→	Görev Performans	0,391	0,373	5,263	***		

***p<0.001 **p<0.01 *p<0.05 C.R: kritik tablo değeri P:test olasılık değeri

Tablo 8'de, psikolojik güçlendirme değişkeni modele aracı değişken olarak eklenmeden önce, yani kişiye özgü anlaşmalar ile bağlamsal ve görev performansı ilişkisinde psikolojik güçlendirme hiç yokmuş gibi bir analiz yapıldığındaki sonuçlar sunulmaktadır. Buna göre, kişiye özgü anlaşmalar ile bağlamsal performans arasındaki ilişki (β = 0,192, p<0,01) ile kişiye özgü anlaşmalar görev performansı arasındaki ilişki (β = 0,219, p<0,001) istatistiksel olarak anlamlıdır. Modele psikolojik güçlendirme aracı değişken olarak eklendiğinde ise kişiye özgü anlaşmaların bağlamsal (β = 0,106, p<0,05) ve görev performansı (β = 0,139, p<0,01) üzerindeki doğrudan etkisi elde edilir.

Tablo 8. *Model için Aracı Değişken Analiz Tablosu*

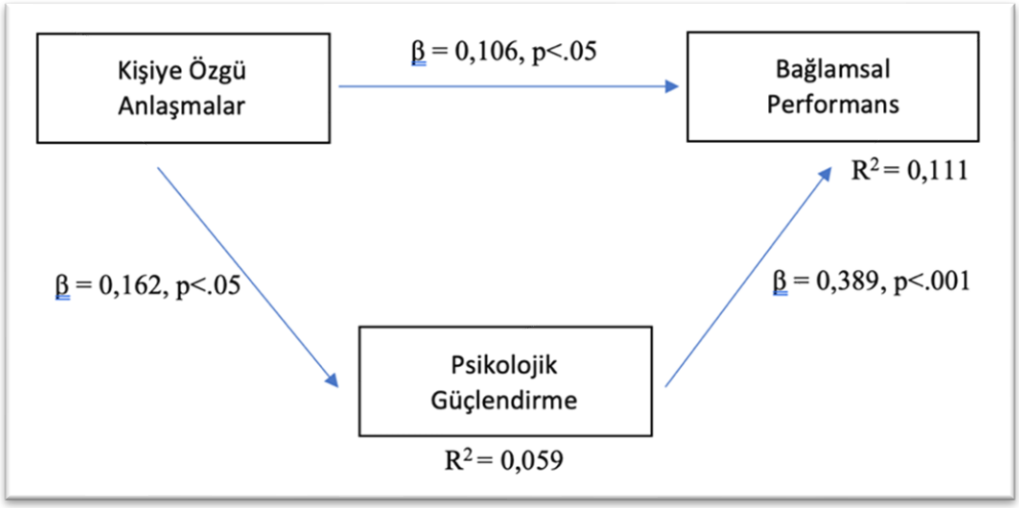
			Sonuç Değişkenleri			
Tahmini Değişkenler	Psikolojik Güçlendirme		Bağlamsal Performans		Görev Performansı	
	β	**SH**	**β**	**SH**	**β**	**SH**
Kişiye Özgü Anlaşmalar (c yolu)	-	-	.192**	.064	.219***	.052
R2	-		0,047		0,103	
Kişiye Özgü Anlaşmalar (a yolu)	0,162*	0,050	-	-	-	-
R2	0,059		-		-	
Psikolojik Güçlendirme (b yolu)	-	-	0,389***	0,095	0,391***	0,074
R2	-		0,111		0,214	
Kişiye Özgü Anlaşmalar (c' yolu)	-	-	0,106*	0,64	0,139 **	0,050
Doğrudan Etki	-	-	0,106		0,139**	
Dolaylı Etki (Psikolojik Güçlendirme)			0,063 (0,012 – 0,152)		0,063 (0,015 – 0,138)	
TOPLAM ETKİ	**-**	**-**	**0,169 (0,131 – 0,372)**		**0,202 (0,167 – 0,405)**	
Not: *p<.05; **p<.01; ***p<.001 SH= Standart Hata; Parantez içindeki değerler alt ve üst güven aralığı değerleridir. Bootstrap yeniden örnekleme=5000						

Kişiye özgü anlaşmaların bağlamsal performans üzerinde psikolojik güçlendirme aracılığıyla dolaylı etkisi ise 0,063'tür. %95 güven aralığı 0,012-0,152 olarak elde edilmiş olup güven aralığı sıfırı içermemektedir. Psikolojik güçlendirmenin, kişiye özgü anlaşmalar ile bağlamsal performans ilişkisinde dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (β=.063, % 95 GA [0.012, 0.152]). Kişiye özgü anlaşmaların bağlamsal performans üzerindeki toplam etkisi ise 0,169 olup %95 güven aralığı olan 0,131-0,372 aralığında yer almaktadır. Bu da toplam etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade eder. Aynı şekilde kişiye özgü anlaşmalar ile görev performansı ilişkisinde psikolojik güçlendirmenin dolaylı etkisi 0,063'tür. %95 güven aralığı 0,015 - 0,138 olarak elde edilmiş olup güven aralığı sıfırı içermemektedir. Psikolojik güçlendirmenin, kişiye özgü anlaşmalar ile görev performansı ilişkisinde dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (β=.063 % 95 GA [0.015, 0.138]). Kişiye özgü anlaşmalar görev performansı üzerindeki toplam etkisi ise 0,202 olup %95 güven aralığı olan 0,167-0,405 aralığında yer almaktadır. Bu da kişiye özgü anlaşmalar görev performansı üzerindeki toplam etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade eder. Tüm sonuçlarda yüzdelik yöntemiyle elde edilmiş Bootstrap alt ve üst güven aralığında sıfırı (0) kapsamamaktadır. Bu sonuçlar doğrudan etkinin (c' yolu), toplam etkiden (c yolu) küçük olduğunu gösterdiği için (Sürücü & ark., 2021: 143) iş karakteristikleri ile bağlamsal ve görev performansı arasındaki ilişkilerde psikolojik güçlendirmenin **kısmi aracılık** etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (bkn. Tablo 9).

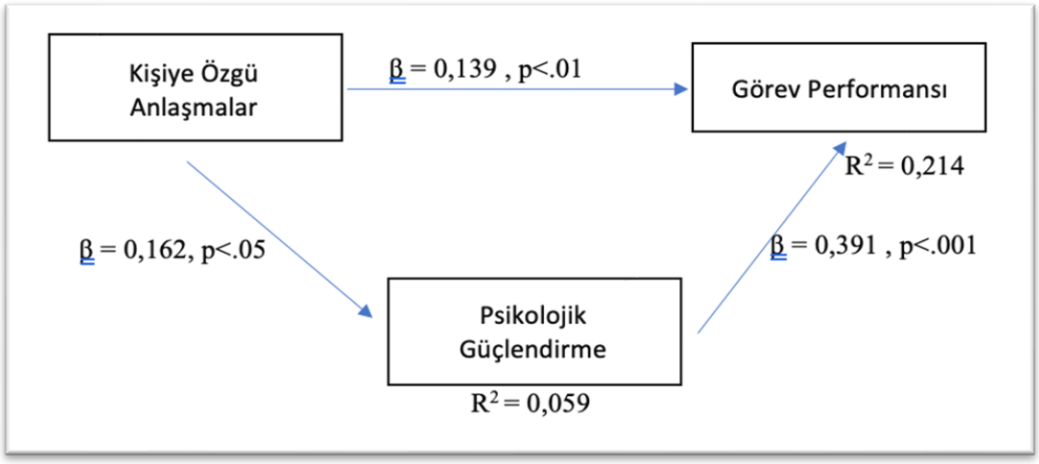
Tablo 9. *Model için Aracı Değişken Analiz ve Hipotez Sonuçları Yol Analizi Modelinden Elde Edilen Doğrudan Etkiler*

Hipotezler	**Dolaylı Etki**	**Doğrudan Etki**	**Toplam Etki**	**Hipotez**	
					Kabul/Red
Kişiye Özgü Anlaşmalar → Psikolojik Güçlendirme →Bağlamsal Performans	0,063 (0,012 – 0,152)	0,106*	0,169 (0,131-0,372)	H4	**Kabul**
Kişiye Özgü Anlaşmalar → Psikolojik Güçlendirme →Görev Performansı	0,063 (0,015 – 0,138)	0,139**	0,202 (0,167 – 0,405)	H5	**Kabul**

Bu durumda "Kişiye özgü anlaşmalar, psikolojik güçlendirme üzerinden bağlamsal performansı olumlu yönde yordar." (H4) hipotezi kabul ve "Kişiye özgü anlaşmalar, psikolojik güçlendirme üzerinden görev performansını olumlu yönde yordar." (H5) hipotezi kabul edilmiştir. Yol analizi sonucuna ilişkin çıktılar Şekil 5 ve Şekil 6'da özetlenmiştir:

Şekil 5. *Kişiye Özgü Anlaşmalar Bağlamsal Performans İlişkisinde Psikolojik Güçlendirmenin Aracılık* Etkisi

Şekil 6. *Kişiye Özgü Anlaşmalar Görev Performansı İlişkisinde Psikolojik Güçlendirmenin Aracılık Etkisi*

4. Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde araştırma bulgularının yorumu, araştırmanın sınırlılıkları ve gelecekteki araştırmalar için öneriler yer almaktadır. Araştırmadaki temel amaç kişiye özgü anlaşmalar iş tasarımı modelinin performans ile ilişkisini anlamaktır. Bu ilişkide psikolojik güçlendirme değişkeninin aracı değişken olarak modeldeki olası rolü de değerlendirilmiştir.

Hatırlanacağı gibi, işin yeniden tasarımında klasik yaklaşımlardan farklı olarak, yönetim makamından çalışanlara, yani yukarıdan aşağıya standartlaşmış iş tasarımları yerine, çalışanın şekillendirebileceği, inisiyatif kullanmaya teşvik eden yaklaşımlarda kişiye özgü anlaşmalar da son yıllarda yazına katkı sunan önemli bir açılımı temsil eder hale gelmiştir. Rousseau ve arkadaşlarına (2006) göre kişiye özgü anlaşma; çalışan ile işveren (mevcut veya olası işveren) arasındaki bireysel müzakereye dayanan ve her iki tarafın da ihtiyaçlarını karşılayan bir istihdam ilişkisi terimidir. Bu yeni iş tasarımı modelinde temel amaç, işyeri için değerli çalışanın motivasyonunu korumak ve onu elde tutmayı başarmaktır. Önceden 'yıldız' çalışanlar için bir istisna olarak sunulan kişiye özgü

çalışma koşulları, değişen işgücü pazarı koşulları sonucu, daha geniş bir çalışan kitlesi için daha az maliyetli bir motivasyon yaratıcı bir araç olarak görülmeye başlamıştır ve ücret, kariyer fırsatları, profesyonel gelişim fırsatları, çalışma koşulları, sorumluluğu üstlenilen görevler gibi, çalışanın ve örgütün çıkarlarının konuşulacağı pek çok durum kişiye özgü anlaşmalarda masaya yatırılabilmektedir (Hornung & ark, 2010). Açıkçası beceri gelişimini teşvik edecek görevler veya ilave sorumluluklar verilmesi, özerklik tanınması, ayrıcalıklı ve tatminkâr bir ücret takdir edilmesi, gerektiğinde mesai saatleri dışında özel işlerle ilgilenebilmesi için izin verilmesi için 'esneklik' elde etmeye izin veren bir yönetim, çalışanların yüksek düzeyde performans göstermelerini teşvik etmiş olacaktır ve bu "müzakereye dayalı özel istihdam koşulu" çalışanın değerini işverenin nezdinde daha da güçlendirecektir. Öte yandan istihdam edilebilirlik becerilerine haiz çalışanlar için bu iş tasarımı modelinin çok daha elverişli olacağı da açıktır. Vazgeçilmesi zor çalışanlar kendilerine özgü kimi taleplerini karşılayan örgütlerde daha başarılı sonuçlar sergilediklerinde hem iş tatminleri hem de verimliliğe katkıları güçlenecektir. İmtiyazlı kılınan bu çalışanların iç dünyalarını besleyecek psikolojik güçlendirme uygulamalarının da hem görev hem de bağlamsal performanslarını iyileştirici etkisi olabilecektir.

Araştırma bulgularına bakıldığında kişiye özgü anlaşmaların bağlamsal ve görev performansı için yordayıcı olduğu görülmektedir. Kişiye özgü anlaşmaların görev performansını bağlamsal performansa göre biraz daha güçlü yordadığına dair araştırma sonuçları da dikkate değerdir. Sunulan çalışmanın bulguları da kişiye özgü anlaşmaların, psikolojik güçlendirmeyi de yordadığını ortaya çıkarmıştır. Ancak bu yordama ilişkisi çok güçlü değildir. Fakat, kanımızca kişiye özgü anlaşmalar modeli ile performans ilişkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık etkisinin anlamlı çıkmasına karşın bu yordayıcı gücün zayıf kalması önemlidir. Bu durumun gerekçesine dair sınırlı yorum fırsatı sunan mevcut bilgiler ışığında, kendi sözleşme koşullarını belirlemede kontrol alanı kuvvetli çalışanların ilave bir psikolojik güçlendirme müdahalesini önemsemediği söylenebilir. Açıkçası, koşullarını kendisinin belirlediğine inananlar yöneticilerinden görece daha az beklenti içinde olabilirler.

Çalışma ortamını iyileştiren müdahalelerin mevcut performans çıktılarını iyileştirici etkisi o nedenle zayıf kalabilir. Hatta olası müdahalelerle teşvik edilen psikolojik güçlülüğü, kendi pazarlık güçlerinin bir çıktısı olarak bile algılamaları mümkün hale gelebilir. Bireyci kültürel bağlamlarda bu yorum daha akla yakınken, toplulukçu kültürler için detaylı araştırmalara ihtiyaç olacağını söylemek isabetlidir. Çalışma ahlakı ve iş yapma tarzı açısından kültürel değişkenleri hesaba katacak yeni çalışmalar, bu açıdan alan yazına güçlü katkılar sağlayabilecektir.

Ekonomik büyümenin sürdürebilir olması, yaşam standartlarının yükseltilmesi, tam istihdamın sağlanması, etkin ve verimli üretimin gerçekleştirilmesi ve insana yaraşır işlerin her iş kolunda sağlanması, bilindiği gibi, önümüzdeki yıllarda önemli makro sosyal politika araçlarıdır (ILO, 2017). Gerek işletmeler bakımından, gerek hükümetler bakımından istihdama yönelik politikalar şekillendirilirken iş tasarımı modellerinin dikkatle ele alınması sadece bu nedenle bile pek mühimdir. İşten ayrılma eğiliminin arttığı işyerlerinde iş tasarımını yeniden şekillendirmek, genel istihdam ilişkilerine de olumlu yansıyacak gibi görünmektedir.

İşyerinde dijitalleşme ise gelecekte iletişim sektöründen, ulaştırmaya, sanayi üretiminde pazarlamaya pek çok alana daha hızlı yayılacaktır (Eurofound, 2021). Bu gelişmeler ışığında, bilişim teknolojileri çalışanları, pek çok farklı sektör için kilit çalışanlar haline gelecektir. Bu bağlamda her sektör için bu meslek mensuplarının genel eğilimlerini önceleyen iş tasarımı modelleri gelecek on yıllarda bilhassa fark yaratıcı bir etkiye sahip olabilirler. Sunulan çalışmanın öncül bulguları o nedenle de dikkate değerdir.

Bilişim sektörü çalışanlarının sergiledikleri performansın iş tasarımıyla yakından ilişkili olduğu bulgusu stratejik kararlara temel teşkil edici niteliktedir. Özellikle bu çalışan kesimi için, işlerinde kendi ihtiyaçlarını kendilerinin şekillendirebileceği iş tasarımı modeli olarak kişiye özgü

anlaşmalar modeli bugün tam olarak değilse bile gelecekte neredeyse her sektör ve iş kolunda istihdamı sağlanacak bilişim elemanları için ön plana çıkacak gibi görünmektedir. Bu yeni ve az bilindik iş tasarımı uygulamasının kısa süre içerisinde yaygınlık kazanabileceği öngörüsü, geleceğe dönük yeni pratik uygulamaların üzerinde çalışma gereğini vurgulamaktadır.

Sunulan çalışmanın bulguları, içinde bulunduğumuz yüzyıla özgü dinamiklerle uyumlu iş tasarımlarının gittikçe iş dünyasında çok daha önemli ve kritik bir rol üstleneceğini ima etmektedir. Klasik yönetim anlayışının çözemediği sorunlarda, iş tasarımını çalışanların katılımına bırakmak yani aşağıdan-yukarıya doğru bir modellemeyi benimsemek belki de tercihten ziyade zorunluluk haline gelebilecektir. Daha açık ifade etmek gerekirse, işin sosyal yönünü ve girişimciliği cesaretlendirici bir unsur olarak görülen yeni iş tasarımı yaklaşımlarına yönelmek (Miller, 2015), çalışanlarda yeni teknolojilere uyumun sağlanamaması, standartlaşma, teknolojinin getirdiği mali yükler gibi dijital çağın getirdiği olumsuzluk tehditlerine (Eurofound, 2021) de bir nebze panzehir olma işlevi üstlenebilecektir.

Kanımızca yeni iş tasarımı modelleri sadece "yıldız oyuncular" için değil, toplumun dezavantajlı üyeleri için de önemli sonuçlar doğurabilir. Örneğin, engelli bireylerin istihdama kazandırılması hedefine erişmek için, sürdürebilir ekonomik büyümeyi sağlamak için ve refahın yaygınlaştırılması politikalarının sonuç vermesi için dezavantajlı grupların, kendilerine özel koşullarda istihdam ilişkileri oluşturmaları kanunen de öngörülüyorsa da işin sosyal yönünü ihmal etmeyen tasarım modelleri de göz ardı edilmemelidir. Bu bakımından kişiye özgü anlaşmalar modeli oldukça önemli bir açılım sağlayabilir. Nitekim Brzykcy ve arkadaşlarının (2019) engelli bireylerle yaptığı bir araştırmada kişiye özgü anlaşmaların işten ayrılma niyetini azaltmada etkin olduğu saptanmıştır. Kişiye özgü anlaşmalar modeli, başta engelli bireylerin işgücü piyasasına katılımı olmak üzere, gelecekte dezavantajlı gruplarda daha fazla ön plana çıkmaya adaydır. Yine özel dönemlerde (savaş, ekonomik buhran,vb.) özel ihtiyaçlar içindeki çalışanları kazanmada etkin bir iş tasarımı olarak da kişiye özgü anlaşma modeli işlevsel olabilir. Örneğin, küçük çocuklu anneler, eğitimine devam etmek isteyen gençler, sağlık sorunları nedeniyle rutin çalışma düzenine uyamayacak çalışanlar için kişiye özgü anlaşma, kurumsal ve görünür hale getirilerek uygulamaya alınabilir.

Özetle, bu çalışma çağa özgü dinamikler bağlamında, bilişim teknolojileri alanında çalışanlar özelinde hangi iş tasarımı modelinin performans çıktısı açısından daha etkili olacağına dair önemli bir model sınamasını gerçekleştirmekle ve psikolojik güçlendirmenin bu örüntüdeki yerini ve etkisini analiz ederek önemli bir bilimsel katkı yapmıştır. Geleceğe dair öngörüler ve ortaya konan yeni araştırma sorularının ilgili literatürü zenginleştirici bir rehberlik misyonu içerdiği de düşünülmektedir. Açıkçası, günümüzde gerek işveren ve yöneticiler gerekse çalışanlar değişen işgücü piyasası koşullarına uyum sağlamak amacıyla eski uygulama, beklenti ve belki de hayallerini gözden geçirmek durumundadır. Nihai olarak, çağa uyumlu iş tasarımı modellerinin ustalıkla pratiğe aktarılması için sadece ekonomik olmayan, sosyal ve destekleyici bir yaklaşımı da içeren yeni bir yönetim anlayışına doğru yol alınması gerektiğinin altı çizilmelidir. Gelecekteki başarılar, bugünün iyi analiz edilmesine ve yarına dair isabetli öngörülere dayalı olacaktır.

Son olarak, performansın güçlü olması için hangi iş tasarımı modeli olursa olsun, çalışanın fikirlerine açık, gereksinimlerine duyarlı ve incelikli bir yönetim tarzına ihtiyaç olduğu açıkça bilinmelidir. Bilhassa kendisine epeyce yatırım yapmış ve halen yapmakta olan "üstün nitelikli" çalışanların özerkliğini sınırlandırmayan, yaratıcılığını teşvik edip ödüllendiren bir yönetsel yaklaşım son derece kıymetlidir. Bir toplumun geleceği, her ferdinin işinden mutlu olarak yapabileceğinin en iyisini yapmaya doğru güdülenmesiyle kurgulanacaksa, iş tasarımı yaklaşımlarının dikkatle seçimi ve uygulanışı anahtar bir strateji olarak görülmelidir.

5. Kısıtlar ve Öneriler

Mevcut çalışma, bilgi iletişim teknolojileri sektöründe çalışan ve Ankara'da faaliyet gösteren özel işletmeler ile sınırlıdır. Örneklem seçimi, kuramın işaret ettiği çalışan tipolojisinin temsil edecek şekilde seçilmiş ve yalnızca BİT sektörü çalışanlarıyla sınırlı tutulmuştur. Benzer özellikler taşıyan başka işkollarında da çalışmanın genişletilmesi, alan yazın için önemli bir katkı olacaktır.

Araştırma nicel araştırma teknikleri ile yürütülmüştür. İş tasarımına çalışanlar ve yöneticilerin bakış açılarını daha derinlemesine anlamada nitel araştırmalar da kurgulanabilir.

Kaynakça

Akın, A., Sarıçam, H., Kaya, Ç., Demir, T. (2014). İş Becerikliliği Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *The International Journal of Educational Researchers*, 5 (1), 10-15.

Altındiş, S. & Özutku, H. (2011). Psikolojik Güçlendirme ve Güçlendirmeyi Etkileyen Faktörler: Türkiye'deki Devlet Hastanelerinde Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 13 (1), 161-191.

Anand, S., Vidyarthi, P. R., Liden, R. C. & Rousseau, D. M. (2010). Good Citizens in Poor-Quality Relationships: Idiosyncratic Deals as a Substitute for Relationship Quality. *Academy of Management Journal*, 53, 970-988.

Ankara Sanayi Odası (2020). Diğer İmalatlar ve Bilgisayar Yazılımları Raporu. (Erişim: 01.03.2022, https://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/29.pdf

Ashforth, B. E. & Mael, F. (1989). Social Identity Theory and The Organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20–39.

Bakker, A.B., Rodríguez-Muñoz, A. & Vergel, A. I. S. (2016). Modelling Job Crafting Behaviours: Implication for Work Engagement. *Human Relations*, 69(1), 169-189.

Bandura, A. (1977). Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84 (2), 191-215.

Berg, J. M. & Dutton, J. E. (2008). Crafting A Fulfilling Job: Bringing Passion into Work. *Ross School of Business*, 1-8

Bıyıkbeyi, T. (2019). Benimsenmiş Ulusal Kültürel Değerler Sınıflandırması Bağlamında Panoptikon Psikolojik Güçlendirme ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması (Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Bilgiç, R. (2008). İş Özellikleri Kuramı: Geniş Kapsamlı Gözden Geçirme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(22): 66-77.

Blau, P. (1964). Exchange and Power in Social Life. New York: Wiley.

Bocutoğlu, E. (2021). Küresel Finansal Elit, Ana Akım İktisat ve Ana Akım Dışı İktisat . *Fiscaoeconomia*, 5 (1), 1-20.

Borman, W. C. & Motowidlo, S. J. (1993). Expanding The Criterion Domain to Include Elements of Contextual Performance. In Schmitt, N., Borman, W. C. (Eds), *Personnel Selection in Organizations* (pp. 71–98), San Francisco, CA: Jossey–Bass.

Brzykcy, A. Z., Boehm S. A. & Baldridge, D. C. (2019). Fostering Sustainable Careers Across The Lifespan: The Role of Disability, Idiosyncratic Deals and Perceived Work Ability. *Journal of Vocational Behavior*, 112, 185-198.

Buluç, B. (2019). Araştırma Görevlilerinde İş Becerikliliği: Psikososyal Değişkenler Açısından Bir Değerlendirme (Yüksek Lisans Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Buluç, B. & Ersoy Kart, M. (2020). Araştırma Görevlilerinde İş Becerikliliği ve İşle Bütünleşme Arasındaki İlişki, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 40(2), 591-620.

Byrne, B. M. (2016). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications and Programming* (3rd edition). Abingdon: Routledge.

Campion, M. A. & Stevens, M. J. (1991a). Neglected Questions in Job Design: How People Design Jobs, Task-Job Predictability and Influence of Training. *Journal of Business and Psychology*, 6, 169–191.

Campion, M. A. & McClelland, C. L. (1991b). Interdisciplinary Examination of The Costs and Benefits of Enlarged Jobs: A job Design Quasi-Experiment. *Journal of Applied Psychology*, 76 (2). 186-198.

Chen, C-Y., Yen, C-H. & Tsai, F. C. (2014). Job Crafting and Job Engagement: The Mediating Role of Person-Job Fit. *International Journal of Hospitality Management*, 37, 21-28.

Chen, Z., Eisenberger, R., Johnson, K. M., Sucharski, I. L. & Aselage, J. (2009). Perceived Organizational Support and Extra-Role Performance: Which Leads to Which? *Journal of Social Psychology*, *149*, 119-124.

Conger, J. A. & Kanungo, R. N. (1988). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice. *Academy of Management Review,* 13(3), 471-482.

Çalışkan, E. (2019). Individualized HR Practices and Idıosyncratic Deald (I-Deals) and Expected Positive Individual and Organizational Outcomes (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çoban, N. O. (2022). Performansa Dayalı Ödemede Duyulan Memnuniyet ile Motivasyon İlişkisinde Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Adaletin Rolü (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2014) *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SSPP ve Lisrel Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi.

Deci, E. L. & Ryan, R. M. (1987). The Support of Autonomy and The Control of Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(6), 1024.

Demerouti, E. & Bakker, A. B. (2006). Employee Well-Being and Job Performance: Where We Stand and Where We Should Go, Occupational Health Psychology. In McIntyre, S. & Houdmont, J. (Eds), *European Perspectives on Research, Education and Practice* (pp. 83–111) Maia, Portugal: ISMAI Publications.

Demerouti, E. & Bakker, A. B. (2014). Job Crafting. In Peeters, M., Jonge, J. & Taris, T. (Eds), *An Introduction to Contemporary Work Psychology* (pp. 414-433).

Develi, A., Çavuş, M. F. & Öz, B. (2018). Psikolojik Personel Güçlendirmeyi Yöneticinin Güç Kaynaklarıyla Açıklamak: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 661-680.

Dinçer, E. (2020). Örgüt Kültürünün Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Yetenek Yönetiminin Aracılık Rolü (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duke, A. B., Goodman, J. M., Treadway, D. C. & Breland, J. W. (2009). Perceived Organizational Support as A Moderator of Emotional Labor Outcomes Relationships. *Journal of Applied Social Psychology*, 39, 1013-1034.

Dutton, J. E. & Ashford, S. J. (1993). Selling Issues to Top Management. *The Academy of Management Review*, 18(3), 397-428.

Erceylan, N. , Öztürk, M. , Uludağ, K. , Uzunbacak, H. H. & Akçakanat, T. (2021). İçsel Motivasyon ve Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişki: İş Becerikliliği ve Akış Deneyiminin Seri Aracılık Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19 (40), 413-436.

Farzaneh, J., Farashah, A. D. & Kazemi, M. (2014). The Impact of Person-Job Fit and Person-Organization Fit on OCB: The Mediating and Moderating Effects of Organizational Commitment and Psychological Empowerment. *Personnel Review*, 43(5), 672-691.

Fried, Y. (1991). Meta-Analytic Comparison of The Job Diagnostic Survey and Job Characteristics Inventory as Correlates of Work Satisfaction and Performance. *Journal of Applied Psychology*, 76, 690–697.

Fried, Y., Grant, A. M., Levi, A. S., Hadani, M. & Slowik, L. H. (2007). Job Design in Temporal Context: A Career Dynamics Perspective. *Journal of Organizational Behavior*, 28, 911–927.

Gecas, V. (1989). The Social Psychology of Self-Efficacy. *Annual Review of Sociology*, 15(1), 291-316.

Ghitulescu, B. E. (2007). Shaping Tasks and Relationships at Work: Examining The Antecedents and Consequences of Employee Job Crafting (Doktora Tezi), University of Pittsburgh.

Grant, A. M. (2007). Relational Job Design and The Motivation to Make A Prosocial Difference. *Academy of Management Review*, 32, 393-417.

Grant, A. M., Fried, Y. & Juillerat, T. (2011). Work Matters: Job Design in Classic and Contemporary Perspectives. In S. Zedeck (Ed), *APA Handbook of Industrial and Organizational Psychology* (Vol. 1., pp 417–453)

Goodman, S. A. & Svyantek, D. J. (1999). Person–Organization Fit and Contextual Performance: Do Shared Values Matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 254–27.

Gouldner, A. W. (1960). The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement. *American Sociological Review*, 25, 161-178.

Greenberg, J., Roberge, M. É., Ho, V. T. & Rousseau, D. M. (2004). Fairness in Idiosyncratic Work Arrangements: Justice As An I-deal. *Research in Personnel and Human Resources Management,* 23 (1), 34.

Guillen, M. F. (1994), *Models of Management: Work, Authority, and Organization in a Comparative*, Chicago: University of Chicago Press.

Hackman, J. R., Oldham, G. R. (1975). Development of The Job Diagnostic Survey. *Journal of Applied Psychology*, 60 (2), 159-170.

Hackman, J. R., Oldham, G. R. (1976). Motivation Through The Design of Work: Test of Theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16, 250-279.

Hackman, J. R. (1980). Work Redesign and Motivation. *Professional Psychology*, 11(3), 445-455.

Hornung, S., Glaser, J. & Rousseau, D. M. (2009). Interdependence as an I-Deal: Enhancing Job Autonomy and Distributive Justice via Individual Negotiation, *Zeitschrift für Personalforschung*, 24(2): 108-129.

Hornung, S., Rousseau, D. M., Glaser, J., Angerer, P. & Weigl, M. (2010). Beyond Top-Down and Bottom-Up Work Redesign: Customizing Job Content Through Idiosyncratic Deals. *Journal of Organizational Behavior,* 31, 187-215.

Hornung, S., Glaser, J., Rousseau, D. M., Angerer, P. & Weigl, M. (2011). Employee- Oriented Leadership and Quality of Working Life: Mediating Roles of Idiosyncratic Deals. *Psychological Reports*, 108(1). 59-74.

Hornung, S., Rousseau, D. M., Weigl, M., Müller, A. & Glaser, J. (2013). Redesigning Work Through Idiosyncratic Deals, *European Journal of Work and Organizational Psychology,* 23(4):608-626.

Ilgen, D. & Hollenbeck, J. (1991). The Structure of Work: Job Design and Roles. In Dunnette, M. D. & Hough, L. M. (Eds), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology (*2nd ed., pp. 165–208). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

International Labour Office (2017). *Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy*, Genova.

Jawahar, I. M. & Carr, D. (2007). Conscientiousness and Contextual Performance: The Compensatory Effects of Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange. *Journal of Managerial Psychology*, 22(4), 330-349.

Karasar, N. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karasek, R. A. (1979). Job Demands, Job Decision Latitude, and Mental Strain: Implications for Job Redesign. *Administration Science Quarterly*, 24, 285–307.

Karasek, R. A. & Theorell, T. (1990). *Healthy Work: Stress, Productivity and The Reconstruction of Working Life*. New York: Basic Books.

Kart, M. (2015). *Örgütsel Sinizm*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Kanter, R, M. (1989). The New Managerial Work. *Harvard Business Review*, 67(6), 85-92.

Kimura, T. (2011). Empowerment, P-O Fit, and Work Engagement: A Mediated Moderation Model. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 38, 44-58.

Lai, L., Rousseau, D.M. & Chang, K.T.T. (2009). Coworkers As Interested Third Parties to Idiosyncratic Deals. *Journal of Applied Psychology,* Vol. 94, 547-56.

Leana, C., Appelbaum, E. & Shevchuk, I. (2009). Work Process and Quality of Care in Early Childhood Education: The Role of Job Crafting. *Academy of Management Journal*, 52, 1169–1192.

Lee, M., Koh, J. (2001). Is Empowerment Really A New Concept? *The International Journal of Human Resource Management,* 12(4), 684-695.

Locke, E. A., Frederick, E., Lee, C. & Bobko, P. (1984), Effect of Self-Efficacy, Goals, and Task Strategies on Task Performance. *Journal of Applied Psychology,* 69(2), 241.

Lyons, P. (2008). The Crafting of Jobs and Individual Differences. *Journal of Business Psychology,* (23), 25-36.

Morgeson, F. P. & Humphrey, S. E. (2006). The Work Design Questionnaire (WDQ): Developing and Validating a Comprehensive Measure for Assessing Job design and The Nature of Work, *Journal of Applied Psychology*, 90, 399-406.

Motowidlo, S.J (2003). Job Performance. In Borman, W. C., Ilgen, S. R., Klimoski, R. J., Weiner, I. B. (Eds), *Handbook of Psychology, Industrial and Organizational Psychology,* (Vol.12, pp. 39,53). John Wiley & Sons

Miller, M. (2015). Relationships Between Job Design, Job Crafting, Idiosyncratic Deals, and Psychological Empowerment (Doktora Tezi). Walden University, ABD.

Miser, E. (2022). İş Karakteristikleri, İş Becerikliliği ve Kişiye Özgü Anlaşmalar ile Performans İlişkisinde Psikolojik Güçlendirmenin Aracılık Rolü (Doktora Tezi); Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Namasivayam, K., Guchait, P. & Lei, P. (2014). The Influence of Leader Empowering Behaviors and Employee Psychological Empowerment on Customer Satisfaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(1). 69-84.

Ng, T. W. H. (2017). Can Idiosyncratic Deals Promote Perceptions of Competitive Climate, Felt Ostracism and Turnover?, *Journal of Vocational Behavior,* 99: 118-131.

Northcraft, G. B. & Ashford, S. J. (1990). The Preservation of Self in Everyday Life: The Effects of Performance Expectations and Feedback Context on Feedback Inquiry. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 47(1), 42-64.

Oldham, G. R. & Hackman, J. R. (2010). Not What It Was and Not What It Will Be: The Future of Job Design Research. *Journal of Organizational Behavior*, 31(2-3), 463–479.

Oldham, G. R. & Fried, Y. (2015). Job Design Research and Theory: Past, Present and Future, Organizational Brhavior and Human Decision Processes, 136, 20-35.

Ozer, E. M., & Bandura, A. (1990). Mechanisms Governing Empowerment Effects: A Self-Efficacy Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(3), 472.

Özçelik, G., Aybas, M. & Uyargil, C. (2019). Kişiye Özgü Sözleşmelerin Kariyer başarısına Etkisinde Algılanan İstihdam Edilebilirliğin Aracı Rolü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 74 (2): 581-599.

Özdevecioğlu, M. & Kanıgür, S. (2009). Çalışanların İlişki ve Görev Yönelimli Liderlik Algılamalarının Performansları Üzerindeki Etkileri. *KMU IIBF Dergisi*, 16, 53-82.

Paul, W. P. & Robertson, K. B. (1970) Job Enrichment and Employee Motivation, Londra: Gower.

Parker, S. K., Wall, T. D. & Jackson, P. R. (1997). That's Not My Job': Developing Flexible Employee Work Orientations. *Academy of Management Journal*, 40, 899–929.

Petrou, P., Demerouti, E., Peeters, M. C., Schaufeli, W. B., Hetland, J. (2012). Crafting A Job on A Daily Basis: Contextual Correlates and The Link to Work Engagement. *Journal of Organizational Behavior*, 33(8), 1120-1141.

Plotkin, H., M. (1987). What Makes A Successful Salesperson?, *Training and Development Journal*, 41(9), 54-56.

Polatcı, S. (2011). Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Ailşe Yayılımı ve Psikolojik İyi Oluşun Rolü (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Rosen, C. C., Slater, D. J., Chang, C.-H. (Daisy) & Johnson, R. E. (2013). Let's Make a Deal: Development and Validation of The Ex Post I-Deals Scale. *Journal of Management*, 39(3), 709–74.

Rousseau, D.M. (2001). The Idiosyncratic Deal: Flexibility versus Fairness? *Organizational Dynamics*, 29(4): 260-273.

Rousseau, D. M., Ho, V. T. & Greenberg, J. (2006). I-deals: Idiosyncratic Terms in Employment Relationships. *Academy of Management Review*, 31(4), 977-994.

Rousseau, D. M., Hornung, S. & Kim, T. G. (2009). Idiosyncratic Deals: Testing Propositions on Timing, Content, and The Employment Relationship. *Journal of Vocational Behavior, 74*, 338-348.

Sağsan, M. (2002). Örgütsel Seçimlerde Küme Modeli : İnsan İlişkileri, Bilgi Yönetimi ve Örgütsel Öğrenmenin Ara Kesitinde "İnsan". *Bilgi Dünyası*, 3(2), 205-230.

Singh, S. & Vidyarthi, P. R. (2018). Idiosyncratic Deals to Employee Outcomes: Mediating Role of Social Exchange Relationships. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, *25*(4), 443-455.

Sözber, S. & Ergenli, A. (2019). Dışsal Prestijin, İş Becerikliliğinin ve Kişi-Örgüt Uyumunun İş-Aile Çatışması İle İlişkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), 3404-3420.

Spreitzer, G.M. (1995). Psychological Empowerment in The Workplace: Dimensions, Measurement and Validation. *The Academy of Management Journal*, 38 (5), 1442-1465.

Spreitzer, G.M., Kizilos, M. A. & Nason, S.W. (1997). A Dimensional Analysis of The Relationship Between Psychological Empowerment and Effectiveness, Satisfaction and Strain. *Journal of Management*, 23, 679-704.

Sürvegil, O., Tolay, E. & Topoyan, M. (2013). Yapısal Güçlendirme ve Psikolojik Güçlendirme Ölçeklerinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri. *Journal of Yasar University*, 8 (31), 5371-5391.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics (6th ed.) Boston: Pearson.

Thomas, K, W. & Velthouse, B. A. (1990). Cognitive Elements of Empowerment: An Interpretive Model of Intrinsic Task Motivation. *Academy of Management Review*, 15(4), 666-681.

Tims, M., Bakker, A. B., Derks, D. (2012). Development and Validation of The Job Crafting Scale. *Journal of Vocational Behavior*, 80(1), 173-186.

Wang, G. & Netemeyer, R. G. (2002). The Effects of Job Autonomy, Customer Demandingness, and Trait Competitiveness on Salesperson Learning, Self Efficacy, and Performance. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 30(3), 217-234.

Wang, S., Liu, Y. & Shalley, C. E. (2018). Idiosyncratic Deals and Employee Creativity: The Mediating Role of Creative Self-Efficacy. *Human Resource Management*, 57 (6): 1443-1453.

Wrzesniewski, A. & Dutton, J. E. (2001). Crafting A Job: Revisioning Employees As Active Crafters of Their Work. *Academy of Management Review*, 2(29), 179- 201.

Van Yperen, N. W., Hagedoorn, M. (2003). Do High Job Demands Increase Intrinsic Motivation or Fatigue or Both? The Role of Job Control and Job Social Support. *Academy of Management Journal*, 46, 339–348.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

Zeithaml, A. A., Parasuraman, A. & Berry, L. L. (1990). Delivering Service Quality Balancing Customer Perceptions and Expectations, New York.

Zengin, Y. & Çetin, C. (2016). Kişiye Özgü (İdiosinkratik) Anlaşmalar Üzerine Bir Literatür İncelemesi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (14): 645-661.

Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Faaliyetleri: Bozcaada ve Gökçeada Belediyeleri Uygulamaları Üzerine Genel Bir İnceleme

Nahide Övgü DEMİRAL[1]
Şaziye Ceren ULUPINAR

1. Giriş

Yerel yönetim halka en yakın yönetim biçimidir ve yerel yönetim kuruluşları içinde en önemlilerinden biri belediyelerdir. Belediyelerin asli görevlerinden biri halka eşit şekilde hizmet etmek, halkın memnuniyetini gözetmektir. Kurumların, hedef kitlenin desteğini sağlamak, güven ve saygısını kazanmak, olumlu imajlarını sürdürülebilir kılmak adına planlı olarak yürütmek zorunda oldukları halkla ilişkiler faaliyetlerine ihtiyaçları vardır.

Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği (IPRA) halkla ilişkiler kavramanı; "Özel ya da kamu kurum ve kuruluşlarının, ilişkide bulunduğu kimselerin anlayış, sempati ve desteğini elde etmek için sürekli olarak yaptığı faaliyetler" olarak açıklamaktadır (www.ipra.org/). Buradan hareketle uzman bir örgütlenme biçimi ile, kuruma yönelik olumlu bakış açısının desteklenmesi ancak bir profesyonel bir halkla ilişkiler faaliyetinin yürütülmesi ile mümkündür denilebilir.

Belediyelerdeki halkla ilişkiler birimleri halk ile iletişim kurarak sürekli etkileşim halinde olmayı sağlar. Burada birimin halkın ekonomik ve sosyo- kültürel özelliklerini belirleyip, ihtiyaçlarını ona göre tanımlaması çok önemlidir. Ayrıca sorumlu olunan toplulukta bütün grupların hesaba katıldığından emin olunmalıdır. Detaylı bir bakış açısı, gerçekçi bir yaklaşım hizmet kalitesinin ayrılmaz parçasıdır. Ancak bu bakış açısı ile ihtiyaçların tarafsız bir şekilde karşılanmasına yardımcı olurken, belediyenin de çıkarları korumuş olur. Bu noktadan itibaren yerel yönetim hizmet üretmeye başlar.

Belediyeler her ne kadar bir kamu kurumu olsa da aynı zamanda siyasi bir yapı temeli olduğunu söylemek yanlış olmaz. Topluma dönük hizmetin her ayağında belediyeler bir bakıma imaj çalışması içerisindedirler. Bu sebeple, gücünü kaybetmek istemeyen belediyelerin halkla ilişkiler çalışmaları hayati öneme sahiptir. Güçlü bir halkla ilişkiler çalışması rekabet avantajı sağlayacak, kurumun gücünü arttıracaktır.

Yerel yönetimde halkla ilişkiler; alınan kararların veya verilen hizmetlerin halk tarafından nasıl değerlendirildiği ve bunu nesnel biçimde yorumlayarak yerel halk üzerindeki etkisini açıklamaya yönelik iletişim yönetimini uygulamak demektir diyebiliriz. Bunun gerçekleşebilmesi için ise, yerel yönetim kuruluşlarında çalışan halkla ilişkiler uzmanlarının, yeni yönetim modellerini tarafsız yaklaşımlar ile uygulayabilecek profesyonellikte ve gerekli bilgi ve becerilere sahip olması gerekmektedir. Bu bilgi ve beceriler sayesinde kamu hizmeti ve kamu memnuniyeti hissedilerek fark yaratılması sağlanacaktır. Ayrıca iletişim teknolojisindeki gelişmeler, halkla ilişkilerin yeni yüzünü oluşturacak, kurumların en önemli halkla ilişkiler aracı olacaktır.

[1] Öğr. Gör. N. Övgü DEMİRAL Çanakkale Onsekiz Mart Ünv.

2. Yerel Yönetim ve Belediyeler

Halkla ilişkilerin uygulama alanları açısından kâr amacı gütmeyen örgütler arasında Yerel Yönetimler de yer almaktadır (Yayınoğlu, 2007). Yerel yönetimler, son yıllarda üzerinde en çok durulan, birçok alanda etkisi görülen, kapsamı geniş kavramlardan biridir (Akyol, 2012). "Yerel yönetim; merkezi yönetimin dışında, bir topluluğun yerel ve ortak gereksinmelerini karşılamak amacıyla, seçmenlerin karar organlarını doğrudan seçtiği, idari ve mali özerkliğe sahip, kamu tüzel kişiliği olan demokratik bir kuruluştur. Anayasa ve ilgili kanunlara göre yerel yönetimler, il özel idaresi, belediye ve köy idarelerini ifade etmektedir" (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014).

Eryılmaz (2010) yerel yönetimi "siyasi ve idari yetkilerin bir bölümünün, merkezi idarenin dışındaki otoritelere aktarılması" şeklinde ifade etmektedir. Yerel kuruluşlar, merkezden yönetim kuruluşlarından farklı olarak kendilerine has birimleri olan, ayrı gelir ve giderleri bulunan, özerkliğe, tüzel kişiliğe sahip olan, ayrıca bulundukları bölge halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kurulmuş olan idarelerdir (Tortop, 1975). Bu bağlamda yerel yönetim; yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve kamu hizmeti sağlayan, halkın kendi seçtiği organlarca yönetilen, yönetsel, siyasal ve toplumsal bir kurumdur diyebiliriz.

Bu örgütler için demokratik toplumlarda halkın güven ve desteği kurumlar açısından vazgeçilmez bir gerçekliktir. Bu durum halkla ilişkilerin tüm kamu kuruluşları için ne kadar önem taşıdığını göstermektedir. Çünkü demokratik bir toplumda halkın güveni ve desteği olmadan hiçbir kuruluşun başarı kazanması olanaksızdır (Özüpek, 2013). Ayrıca seçimle iş başına gelen yönetimler oldukları için yönetimlerini sürdürmek maksadıyla öncelik kendi seçmeniyle ve buna paralel olarak bu kitlenin seçmen niteliğinde olmayan yakın çevresiyle iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek zorundadırlar (Yayınoğlu, 2007). Farklı bir deyişle yerel yönetimler çalışmalarında kendi seçmen kesimine, onların legal ve makul beklentilerine önem vermek durumundadır. Ancak her iki tarafında gereksinimlerine uygun faaliyetler yürüterek aradaki dengeyi korumalıdır.

Merkezi yönetim bütün yerel yönetimler üzerinde denetleme ve düzenleme yetkisine sahiptir. Merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde görev ve hizmet ölçütü kullanılmaktadır. Genel politikaların dışında kalan bütün düzenlemeler ve hizmetler yerel yönetimlere bırakılmıştır (Parlak ve Caner, 2005). Paylaşılan (ortak) vergiler olarak, yerel yönetimler katma değer, kurumlar ve gelir vergilerinden belli bir oranda devletten pay almaktadır (Türker, 1999).

Türkiye'de bugün uygulanan yerel yönetim türleri üçlü bir örgütlenme biçimindedir. Bunlar illerde özel idareler, köylerde muhtarlar, ilçe ya da kentlerde de belediyeler biçiminde sıralanabilir (Erten, 1999). Belediye ise; "Belde sakinlerinin yerel ve ortak gereksinmelerini karşılamak amacıyla, seçmenlerin karar organlarını doğrudan seçtiği, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişiliği olan demokratik bir kuruluştur. Belediyenin organları belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanıdır" (Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2014).

Merkezi yönetimin taşra bölgesindeki temsilciliklerini yerel yönetim birimleri oluşturmaktadır. Yerel yönetim birimleri içerisinde vali dışındaki kuruluşlar, vatandaşın oyları sonucunda görevlerini alabilmektedir. Bu durum üzerinde, belediyelerin halkın oyu ile belirlenen bir yönetsel yapısının olması ve halkın kendi kendini yönetmesinde bir aracı kurum olmasının önemi vardır (Akçay, 2010). Belediye tüzel kişiliğinin organları, belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanıdır. Belediye başkanı yürütme, meclis ve encümen karar organı vazifesini yürütmektedir. Belediye başkanı, belediye teşkilatının başı ve belediye tüzel kişiliğinin temsilcisidir (Mersinli, 2009).

3. Yerel Yönetim Kuruluşlarında Halkla İlişkilerin Önemi

Halkla ilişkiler; örgütlerin hedefleri doğrultusunda kendi çevresine uyarladığı ve çevrelerini değiştirdikleri yönetimsel bir iletişim işlevidir (Mutlu, 2012). Temel nitelikleri açısından çağımıza özgü bir uygulama olan halkla ilişkiler aslında insanların bir yönetim birimi etrafında bir araya geldiği

günden beri bilerek yada bilmeyerek uygulanmaktadır. Günümüzde halkla ilişkilerin halkları, kurumlardan görevler bekleyen, gerekçeleri öğrenmek isteyen halklardır. Halkla ilişkiler, bir yönü ile yönetilenlerin denetim isteklerine yönetim açısından yanıt vermeye yarayan bir yöntem olarak da karşımıza çıkmaktadır (Kazancı, 1982). Dolayısıyla yerel yönetim birimi olan belediyelerin halka en yakın birimler olmaları, doğru yönetilen bir halkla ilişkiler planlamasını gerekli kılmaktadır. Öyle ki belediyelerin hiyerarşik düzeni korumaya yönelik çabası ile halkın desteğini kaybetmeme kaygısı çatışabilir, yerel yönetimi halktan uzaklaşabilir veya kontrolü kaybedebilir.

Şirketlerin halkla ilişkiler işlevinden önemli biçimde yararlanabileceği fark edildiğinde, halkla ilişkiler ile iş dünyası arasında sıkı bir iş birliği başlamıştır. Ancak bu iş birliğinin kamu yönetiminde kullanılabilir olduğu ile fikri atlanmıştır. Son yirmi yıl içinde kamu yönetiminde ve yerel yönetimde hayata geçirilen reform çalışmalarının sonucunda, yerel yönetim alanında halkla ilişkiler işlevini canlandırmaya çalışan bazı çabalar görülmüştür. Bu çabalar, kamu yönetiminin bir parçası olarak 'kamu yararı' için 'kamu hizmeti' gören yerel yönetimlerin kurumsal iletişimlerinin etkisini arttırma yaklaşımı olarak görülmektedir (Yayınoğlu, 2005). Harvey (2001), yerel yönetimin hedef kitlesini, 'müşteri' olarak ele alır. Bu durumda, yerel yönetimin hizmetlerinin müşterileri kimlerdir sorusu akla gelir. Sorunun yanıtı olarak; öncelikle yerel halkın geniş bir müşteri grubunu oluşturduğunu ve ardından da yerel yönetimin çalışanları, seçilmiş üyeleri, bölgeye gelen ziyaretçiler, bölgedeki iş çevresi ve potansiyel yeni yatırımcılar, diğer kamu sektörü kuruluşları ve temsilcilikleri, komşu yerel yönetimler ve merkezi hükümet kuruluşları, gönüllü kuruluşlar sektörü ve son olarak da medya gelir. Dolayısıyla, kendilerini ve hizmetlerini tanıtmak, halkın ihtiyaç ve isteklerine duyarlı olmak, onların sürekli beğenisini ve güvenini sağlamak belediyeler önemlidir (Yalçındağ, 1992). Bu bağlamda bahsetmek gerekirse, yerel yönetimlerde halkla ilişkiler; alınan kararların ya da verilen hizmetlerin yerel halkı nasıl etkilediğini değerlendirmek, konuları belirlemek ve kim, neyi, neden, nerede, ne zaman yaptığı açıklamaya ağırlık veren bir iletişim programını eyleme geçirmek demek olduğunu söyleyebiliriz.

"Yerel yönetim kuruluşlarının 'idari şeması' (örgüt şeması) incelenerek, her kuruluşun halkla ilişkiler işlevini 'idari' olarak konumlandırıp konumlandırmadığı, konumlandırdı ise ne düzeyde olduğunu görmek mümkündür. Halkla ilişkilerin bazen müdürlük düzeyinde, bazen de bir müdürlüğün içerisinde şeflik düzeyinde konumlandırılmış olmasına rastlamak mümkündür. Kimi zaman 'halkla ilişkiler müdürlüğü', kimi zaman ise 'basın ve halkla ilişkiler müdürlüğü' ya da 'basın yayın müdürlüğü' olarak adlandırılmaktadırlar. Halkla ilişkilerin, bu işlevin bazı görevlerini yerine getirmek üzere, 'kültür ve sosyal işler müdürlüğü' içerisinde bir birim olarak konumlandırıldığına da rastlanabilir" (Yayınoğlu, 2005). Dolayısıyla klasik hizmet anlayışından ziyade, halkın yaşamına kolaylık ve rahatlık sağlayacak, dinamik, dürüst, güncel çalışmalar, tüm bu birimlerin işlevselliği hususunda önem arz eder.

Ayrıca belediye faaliyetlerinin yalnızca siyasal düşünce ile hareket ederek gerçeklemesinin farklı sorunlara yol açacağı bilinmelidir. Çünkü sadece siyasal açıdan belediye hizmetlerinin yürütüldüğü düşünülürse bu durum kamu yararını engeller ve tepki çeker. Öte yandan salt yönetsel açıdan faaliyetlerin yürütülmesi belediye ve vatandaş arasındaki iletişimin kopmasına neden olur. O halde belediyelerde etkili bir halkla ilişkilerin gerçeklemesi de bu iki faaliyet arasındaki dengeyi sağlar (Sezer, 1996). Çünkü sunulan hizmetlerin, halk tarafından nasıl algılandıkları, sorunları tespit etmek ve daha iyi hizmet sunmak açısından halkla ilişkiler, bize en gerçek verileri sağlayacak bir araçtır.

4. Bozcaada Destinasyonu ve Bozcaada Belediyesi Halkla İlişkiler Uygulamaları

Her bölgenin kendine özgü çevresel, mimari ve sosyo kültürel değerlere sahip olduğu ülkemizde halen bozulmamış, yerel ve genel turizm politikalarıyla korunma altında olan birçok destinasyonu bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi olan Bozcaada; geçtiğimiz son 15 sene içerisinde bozulmamış doğası, kendine özgü mimarisi, yerel lezzetleri ile ülkemizin en

popüler destinasyonlarından biri olmuştur. Öyle ki Newyork Times gazetesi tarafından 2017 de gezilmesi gereken 52 destinasyondan biri olarak ilan edilmiştir (Nytimes, 2017).

İlçe merkezinin nüfusu 2019 yılı verilerine göre 2988 olarak tespit edilmiştir (www.nufusu.com). İlçede 22 Rum asıllı Türk vatandaşı yaşamaktadır. Fakat, yaz aylarında nüfus yoğunluğu artmakta olup gerek turistlerle ve gerekse yazlıkçılarla birlikte 15.000'i bulmaktadır.

Bağcılık ve Şarapçılık, Bozcaada için sadece ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, bir yaşam biçimidir. Bağcılık ve buna bağlı şarapçılık adanın temel kültürüdür. Bağ alanları (11850 dekar) Bozcaada yüzölçümünün 1/3'ünü, tarım arazilerinin ise %80'ini oluşturmaktadır. Toplam 5 milyon bağ kütüğünden 1600 ton sofralık, 3900 ton şaraplık üzüm alınmaktadır (www.bozcaada.gov.tr, www.bozcaada.bel.tr).

Bozcaada Belediyesi: "yazı işleri müdürlüğü", "fen ve imar servisi", "zabıta komiserliği", "mali hizmetler müdürlüğü", "temizlik işleri müdürlüğü", "gelir servisi" ve "hukuk işleri" olmak üzere 7 ayrı birim, 35 personelden oluşan bir kamu kurumudur. Bozcaada belediyesinin herhangi bir halkla ilişkiler birimi, halkla ilişkiler uzmanı veya danışmanı yoktur. Halkla ilişkiler faaliyetleri yapılacak aktivitenin ilgili birim görevlisi tarafından yürütülürken, sosyal medya hesapları ise yazı işleri müdürlüğü biriminden yetkili personelin paylaşımları ile gerçekleşmektedir.

Aşağıdaki tablo ilgili literatür taraması sonucu oluşturulmuştur. Tabloda yerel yönetimlerin halkla ilişkiler faaliyetleri etkinlikleri dahilinde olan belli başlı parametrelerden oluşturulmuştur. Belediyenin halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetlerine yönelik çalışmalarının bilgisine sosyal medya hesapları, belediyenin web sayfası ve yetkililer ile görüşerek ulaşılmıştır (Karadeniz, 2008).

Tablo1*. Bozcaada Belediyesi Halkla İlişkiler Faaliyet Çalışmaları*

Bozcaada Belediyesi Halkla İlişkiler Etkinlikleri	**Faaliyet Çalışmaları**
Bozcaada Belediyesi'nin Kurum İçi Halkla İlişkiler Faaliyetleri	Her yıl belediye personeli ve aileleri ile düzenlenen iftar yemeği etkinliği, dönem dönem yapılan motivasyon yemekleri, iş sağlığı ve iş güvenliği eğitimleri ile sendikaya kayıtlı belediye personeline yönelik toplu iş sözleşmesi
Bozcaada Belediyesi'nin Gönüllü Dernek ve Kuruluşlar ile Yürüttüğü Halkla İlişkiler Faaliyetleri	Bozcaada Kent Konseyi, Bozcaada Turizm İşletmecileri Derneği (BOZTİD), Bozcaada Kadın Kolları Kooperatifi, Bozcaada Forum, Bozcaada Canları, Bozcaada Doğayı Koruma Derneği
Bozcaada Belediyesi'nin Halkın Bilgilendirilmesi Faaliyetleri	Meclis toplantılarının Bozcaada Haber tarafından canlı yayın yapılması, meclis toplantısının halka açık olması, her ay halkın katılımı ile gerçekleşen ve belediye başkanı tarafından yürütülen bilgilendirici ve soru-cevap şeklinde yapılan halk toplantıları, belediyenin web sayfasında "bilgi edinme hakkı" linki ile www.bimer.gov.tr den uzantısı bulunmaktadır.
Bozcaada Belediyesi'nin Eğitimde Halkla İlişkiler Faaliyetleri	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ile ortaklaşa yürütülen "Bozcaada Bağlarında Toprak ve Yaprak Analizleri ile Bitki Besleme Önerileri" ve "Yapay Resif Projesi".
Bozcaada Belediyesi'nin Telefonla Sorun Çözme Faaliyetleri	"Mavi Masa" uygulaması ile sorun veya talepleri kayıt altına alınan konular ilgili birimlere ulaştırılmaktadır. Bozcaada halkını ilgilendiren (gemi seferleri, vefat, elektrik su kesintisi vb.) haberler belediyeye kayıtlı vatandaşların telefonlarına mesaj olarak gelmektedir. Ayrıca fotoğraflı ve resimli bildiriler için whatsapp ile mavimasa@bozcaada.bel.tr e-posta adresinden 7/24 hizmet verilmektedir.
Bozcaada Belediyesi'nin Hemşeri Uygulamaları Faaliyetleri	Bozcaada ikametgahı olan "halk kart" uygulaması ile her gün Çanakkale-Bozcaada arasında sefer yapan otobüste ücretsiz ulaşım hakkı ve plajlarda şezlong-şemsiye ücretsiz kullanım hakkı, yine ikametgâh şartı ile GESTAŞ ile anlaşmalı feribot ile araçlı geçişte indirim hakkı, belli başlı yiyecek içecek işletmelerinde %10 ile 20 arası indirim hakkı.
Bozcaada Belediyesi'nin Halkın Memnuniyetine Yönelik Çalışmalar	Halkın hizmet memnuniyetini ölçmeye yönelik herhangi bir anket araştırması çalışmasına rastlanmamıştır.
Bozcaada Belediyesi'nin Basın ve Tanıtıma Yönelik Araçlar	Bozcaada tanıtım broşürleri ve belli dönemlerde etkinlik duyurusu amacı ile basılan afişler billboardlar kullanılmaktadır. Her yıl EMİT fuarına düzenli katılım söz konusudur.

<table>
<tr><td>Bozcaada Belediyesi'nin Radyo ve Televizyondan Yararlanma, Basınla İlişkiler Faaliyetleri</td><td>Bozcaada Belediyesi ile birebir ilişkili olmasa da yakın ilişkiler içerisinde yürütülen faaliyetler mevcuttur. Bozcaada Haber, Bozcaada Radyosu belediye ile koordinasyon halindedir. Ayrıca Bozcaada ile ilgili haberler AA ve ulusal haber kanallarında yoğun olarak paylaşılmaktadır.</td></tr>
<tr><td>Bozcaada Belediyesi'nin İnternet Uygulamaları</td><td>Belediyenin kendine ait web sayfası, mail adresi, İnstagram, Twitter ve Facebook sayfası bulunmamaktadır. Ayrıca belediyenin web sayfasından ulaşılan, ödeme, borç sorgulama gibi interaktif işlemlerin yapılabileceği link sekmesi bulunmaktadır.</td></tr>
<tr><td>Bozcaada Belediyesinin Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu</td><td>Toplumsal olaylar ile ilgili paylaşımlar (Şehit haberleri, soma faciası, covid süreci, vb.), özel günler ile ilgili paylaşımlar, Bozcaada eşrafından kaybedilen vatandaşların sosyal medyadan resimlerinin paylaşımı, sosyal medya hesapları (İnstagram, Twitter, Facebook) bulunmaktadır.Bozcaada Belediyesi'nin instagram sayfasının toplam da 587 gönderisi bulunmaktadır. 9227 takipçisi, 949 takip sayısı vardır. Twitter hesabının 923 gönderisi, 36 takip edilen, 1734 takipçisi vardır. Ancak en son paylaşımı 23.03.2018 tarihinde yaptığı görülmektedir. Facebook sayfasının ise 3927 takipçisi vardır.</td></tr>
<tr><td>Sosyal Etkinlikler</td><td>Belediyenin bağımsız olarak organize ettiği veya belediye destekli festivaller veya kaymakamlık ve sivil toplum örgütleri ile ortak düzenlenen etkinlikler mevcuttur.
<table>
<tr><th>Etkinliğin Adı</th><th>Düzenleyen</th></tr>
<tr><td>Bozcaada Kültür Sanat ve Bağbozumu Etkinliği</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
<tr><td>Bozcaada Lezzet Rüzgarları Yerel Tatlar Festivali</td><td>BOZTİD (Bozcaada Turizm İşletmecileri Derneği)</td></tr>
<tr><td>Uçurtma Festivali</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
<tr><td>Bozcaada Tiyatro Festivali</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
<tr><td>Ozanın Günü ve İlyada Okumaları</td><td>Bozcaada Derneği</td></tr>
<tr><td>Yarı Maraton 10K Koşusu</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
<tr><td>Kalamar Festivali</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
<tr><td>Şarap Tadım Günleri</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
<tr><td>Açık Deniz Yat Yarışı</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
<tr><td>Bozcaada Uluslararası Ekolojik Belgesel Film Festivali</td><td>Bozcaada Belediyesi</td></tr>
</table></td></tr>
<tr><td>Sosyal Sorumluluk</td><td>Bozcaada üzümünü destekleme etkinliği, sokak hayvanlarını koruma, çevreyi koruma etkinlikler, Kazdağları su ve vicdan mitingine ücretsiz ulaşım, sosyal market .</td></tr>
<tr><td>Özel Günlerde Düzenlenen Aktiviteler</td><td>Milli ve dini bayramlarda bayramlaşma, halka pilav aşure dağıtımı, toplu iftar yemekleri, milli bayramlarda cumhuriyet yürüyüşleri, yaşlı ve engelli ziyaretleri, özel günlerde (tıp bayramı, öğretmenler günü, polis haftası vs.) ilgili kişi ve birimlerin ziyareti, hediye takdimi.</td></tr>
</table>

5. Gökçeada Destinasyonu ve Gökçeada Belediyesi Halkla İlişkiler Uygulamaları

Türkiye'nin en büyük adası olan Gökçeada, 289 km² yüzölçümüne sahiptir. Gökçeada engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Ada tepelerin ve ovaların birbirini izlediği, % 77'si dağlık, % 12'si düşük eğimli ve % 11'i ovalık alanlardan oluşmaktadır. Adanın bitki örtüsünü çam ormanları, makilikler ve zeytinlikler oluşturur. Ada bir baraj ve dört gölet ile Akdeniz'in bu tür mühendislik uygulamaları ile sağlanmış su kaynakları bakımından en zengin adasıdır. Ada yüzölçümünün yaklaşık %75'i ise tarımsal olarak kullanılabilir nitelikte olup, bu oran Türkiye ortalamasının çok üzerindedir (Atalay, 2008). Gökçeada nüfusu son verilere göre 9440 tır (www.nufusu.com).

Gökçeada'nın kıyı turizminin yanı sıra, doğal yapısından kaynaklanan önemli bir iç turizm potansiyeli mevcuttur. Yıldız Koyu, Kuzu Limanı, Güzelce Koy, Aydıncık, Kokina, Kapıkaya, Yuvalı Sahilleri, Laz Koyu, Uğurlu Plajları ve Gizli Liman gibi, yüzme ve sörf amaçlı kıyı potansiyeli yüksektir. Ada, Avrupa Birliği destekli olarak yürütülen bir proje kapsamında organik tarım adası olarak geliştirilmektedir. Dolayısıyla adada bulunan tarıma elverişli araziler organik tarıma açılarak, ada agro-turizme elverişli hale getirilmiştir. Adada yaşayan Rum kökenli vatandaşlara ait köyler ve kültür değerleri ile Türk kökenli vatandaşların yaşadığı köyler ve kültür değerleri hem kültür hem de agro-turizm değerleri açısından zengin potansiyele sahiptir (Duran, 2009).

Gökçeada Belediyesi: "yazı işleri müdürlüğü", "fen işleri müdürlüğü", "zabıta amirliği", "mali hizmetler müdürlüğü", "insan kaynakları ve eğitim müdürlüğü, "imar ve şehircilik müdürlüğü", "strateji geliştirme müdürlüğü", "çevre koruma ve kontrol müdürlüğü", "basın yayın ve halkla ilişkiler müdürlüğü" olmak üzere 9 ayrı birim bulunmaktadır. Gökçeada Belediyesi halkla ilişkiler faaliyetlerini "basın yayın ve halkla ilişkiler müdürlüğü" birimi aracılığı ile yürütmektedir. Bu departmandan biri şef olmak üzere iki personel sorumludur.

Aşağıdaki tablo ilgili literatür taraması sonucu oluşturulmuştur. Tabloda yerel yönetimlerin halkla ilişkiler faaliyetleri etkinlikleri dahilinde olan belli başlı parametrelerden oluşturulmuştur. Belediyenin halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetlerine yönelik çalışmalarının bilgisine sosyal medya hesapları, belediyenin web sayfası ve yetkililer ile görüşerek ulaşılmıştır (Karadeniz, 2008).

Tablo2. *Gökçeada Belediyesi Halkla İlişkiler Faaliyet Çalışmaları*

Gökçeada Belediyesi Halkla İlişkiler Etkinlikleri	**Faaliyet Çalışmaları**
Gökçeada Belediyesi'nin Kurum İçi Halkla İlişkiler Faaliyetleri	Her yıl belediye personeli ve aileleri ile düzenlenen iftar yemeği etkinliği, dönem dönem yapılan motivasyon yemekleri.
Gökçeada Belediyesi'nin Gönüllü Dernek ve Kuruluşlar ile Yürüttüğü Halkla İlişkiler Faaliyetleri	----
Gökçeada Belediyesi'nin Halkın Bilgilendirilmesi Faaliyetleri	Meclis gündemi ve meclis kararlarının belediye web sayfasından paylaşılması. Hizmet rehberi sayesinde formal işlemlerin prosedür bilgisine ulaşılabilmesi imkânı ve www.bimer.gov.tr den uzantısı bulunmaktadır.
Gökçeada Belediyesi'nin Eğitimde Halkla İlişkiler Faaliyetleri	Gökçeada Uygulamalı Bilimler Yüksekokul Binası çalışmaları. Belediye web sayfasında link olarak verilen Gökçeada ile ilgili projelerin yetkililer ile paylaşılabileceği "Projem var" uygulaması. ÇOMÜ ile yürütülen organik ürünlerin sergilenip, satışa sunulduğu "Gökçeada Yeryüzü Pazarı" uygulaması. Kadın atölyesi yoga eğitmenliği. Anne baba okulu, eko-turizm çalıştayı. Gökçeada Belediyesi, Gökçeada Devlet Hastanesi ve Toplum Sağlığı Merkezi iş birliği ile Emzirme Haftasına yönelik konferans.
Gökçeada Belediyesi'nin Telefonla Sorun Çözme Faaliyetleri	"Alo zabıta" ve "çözüm merkezi" telefon hattı.
Gökçeada Belediyesi'nin Hemşeri Uygulamaları Faaliyetleri	----
Gökçeada Belediyesi'nin Halkın Memnuniyetine Ölçmeye Yönelik Çalışmalar	Halkın hizmet memnuniyetini ölçmeye yönelik herhangi bir anket araştırması çalışmasına rastlanmamıştır.
Gökçeada Belediyesi'nin Basın ve Tanıtıma Yönelik Araçları	Gökçeada tanıtım broşürleri ve belli dönemlerde etkinlik duyurusu amacı ile basılan afişler billboardlar kullanılmaktadır.

Gökçeada Belediyesi'nin Radyo ve Televizyondan Yararlanma, Basınla İlişkiler Faaliyetleri	-
Gökçeada Belediyesi'nin İnternet Uygulamaları	Belediyenin kendine ait web sayfası, mail adresi, İnstagram, Twitter, Facebook sayfası bulunmaktadır. Belediyenin web sayfasında adanın belli merkezlerini g anlık canlı gösteren "canlı kamera" ve "360 derece sanal tur" uygulaması vardır. Ayrıca Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü ile ortak yürütülen yüzme suyu takip sistemi bulunmaktadır. Bu sistem sayesinde temiz, sakin veya plaj özellikleri bilgisine ulaşmak mümkündür.
Gökçeada Belediyesinin Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu	Ağırlık olarak hizmet bilgisi ve özel günler paylaşımları görülmektedir. Gökçeada Belediyesi'nin instagram sayfasının toplam da 259 gönderisi bulunmaktadır. 2529 takipçisi, 153 takip sayısı vardır. Twitter hesabının 891 gönderisi, 3367 takip edilen, 2246 takipçisi vardır. Ancak en son paylaşımı 04.06.2019 tarihinde yaptığı görülmektedir. Facebook sayfasının ise 5389 takipçisi vardır.
Sosyal Etkinlikler	Gökçeada Belediyesi Kent Müzesi, belediyeye ait spor salonunun faaliyete geçirilmesi.
Sosyal Sorumluluk	Çevre temizliği, yaşlı ziyaretleri, sosyal market, hayvan bakım evleri, su kapları projesi ve ağaçlandırma çalışmaları, Kazdağıları su ve vicdan mitingine ücretsiz ulaşım.
Özel Günlerde Düzenlenen Aktiviteler	Milli ve dini bayramlarda bayramlaşma, aşure dağıtımı, toplu iftar yemekleri, asker uğurlama etkinlikleri, özel günlerde (tıp bayramı, öğretmenler günü, polis haftası vs.) ilgili kişi ve birimlerin ziyareti, hediye takdimi.

Sonuç

Halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütüleceği kurum hedef kitleye göre farklılaşma gösterebilir. Bu farkı kâr amacı güden bir işletme veya bir kamu kurumu, vakıf olarak ayırabiliriz. Hedef kitle her kim olursa olsun, memnuniyet odaklı bir hakla ilişkiler kurumu, hedefine götürmede maksimum fayda sağlayacaktır. Bu noktada, hedef kitlenin tanımının yapılmasında fayda vardır. Yerel yönetimler için ise o yöredeki halk hedef kitleyi oluşturmaktadır. Şüphesiz ki belediyelerdeki halkla ilişkiler birimlerinin en önemli görevlerinden biri, kurumun itibarını korumak, olumlu imaj yaratmak, halk-kurum arasındaki ilişkide köprü vazifesi görmektir.

Bozcaada ve Gökçeada belediyelerinin yapmış oldukları halkla ilişkiler faaliyetlerinin incelendiği çalışma sonuçlarına göre;

Kurum içi halkla ilişkiler faaliyetleri incelendiğinde, her iki belediyenin çalışanlarına yılda birkaç kez düzenlediği yemek dışında herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Yalnızca farklı olarak Bozcaada Belediyesi'nin araştırma ve eğitim seminerleri verdiğini ama bunun da yoğun olmadığı tespit edilmiştir. Çalışan motivasyonun performans ve verimlilik üzerinde ki etkisi göz önünde alındığında, her iki belediyenin de kurum içi faaliyetlere yeterli önem vermemesi sürdürülebilirlik adına stratejik bir hata olabilir.

Gönüllü dernek ve kuruluşlar ile yürütülen faaliyetler incelendiğinde, Bozcaada Belediyesi'nin çok sayıda derneğe destek olduğunu Gökçeada Belediyesi'nin ise herhangi bir dernekle ortak çalışma içerisinde olmadığı tespit edilmiştir.

Halkın bilgilendirilmesi faaliyetleri dahilinde, Bozcaada Belediyesi'nin toplantılarını halka açık yaparken Gökçeada Belediyesi'nin toplantı gündem ve kararlarını web sayfalarında paylaştıklarını görülmektedir.

Eğitimde halkla ilişkiler faaliyetleri değerlendirildiğinde, her iki belediyenin de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ile ortak çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Ek olarak Gökçeada Belediyesi'nde farklı alanlarda düzenlenen kurslar mevcuttur.

Telefonla sorun çözme faaliyetlerin de, her iki belediye de günün her saati ilgili birimlere problemi iletebilme adına ilgili birimler oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Hemşeri uygulamaları faaliyetleri incelendiğinde Gökçeada Belediyesi'nin bununla ilgili herhangi bir çalışması görülmemektedir. Bozcaada Belediyesinin sağladığı kolaylıklarla, adalı olma ayrıcalığını halka daha fazla hissettirdiği söylenebilir. Fakat bu noktada Bozcaada nüfusunun Gökçeada nüfusundan daha fazla olduğu, adanın oldukça geniş bir coğrafyada olduğu ve Çanakkale'ye mesafe olarak daha uzak olduğu göz önünde tutulmalıdır. Belediyelerin zaten mevcutta kısıtlı bütçeleri ile ek maliyetler getiren harcamalar yapamaması anlaşılır bir durumdur.

Halkın memnuniyetini ölçmeye yönelik her iki belediyede de herhangi bir ölçme ve değerlendirme yapılmadığı görülmüştür. Halkın görüş ve fikirleri memnuniyetin ölçülmesi açısından önem arz eder. Belediyelerin siyasi yapısı 4 yıl gibi kısa bir zamanda seçimlerle değişebilmektedir. Bu nedenle gücünü ve sürdürebilirliğini korumak zorunda olan kurumların belli periyotlar ile memnuniyet değerlendirmesi yapması hataların telafisi adına faydalı olacaktır.

Her iki belediyenin de basın ve tanıtıma yönelik broşürleri ve etkinlik zamanlarında duyuru amacı ile afiş, billboard kullandıkları görülmektedir.

Kendilerine ait basın yayım mecrası bulunmayan her iki belediyeden, Bozcaada Belediyesi'nin yerel basın ile daha sıkı iletişim içerisinde olduğu görülmüştür.

İnternet uygulamaları, her iki belediye de aktif olarak kullanılırken, Gökçeada belediyesinin web içeriğinin daha geniş kapsamlı ve profesyonelce hazırlanmış olduğu, sayfanın uzantılarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Her iki belediyenin sosyal medya hesapları mevcuttur. Ancak ağırlık olarak facebook ve instagram hesaplarını kullandıkları görülmüştür. Twitter hesaplarını her iki belediyede uzun süreden beri kullanmadıkları tespit edilmiştir. Bozcaada Belediyesi sosyal medya hesabını; toplumsal olaylar ile ilgili paylaşımlar, özel günler ile ilgili paylaşımlar, etkinlik ve Bozcaada görselleri paylaşımları ile daha fazla kullanmaktadır. Gökçeada Belediyesi ise, hizmet bilgisi ve özel günler paylaşımları görülmektedir. Ayrıca Bozcaada Belediyesi'nin gönderi ve takipçi sayısının Gökçeada Belediyesine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal etkinliklerde, özellikle festival ve konserler açısından karşılaştırıldığında Bozcaada Belediyesi'nin daha fazla etkinlik düzenlediğini söylenebilir.

Sosyal sorumluluk faaliyetlerinde, her iki belediyenin de özellikle çevresel konularda daha fazla etkinlik düzenlediğini, sokak hayvanlarına duyarlı oldukları görülmüştür. Yine her iki belediyenin de dar gelirliler için "sosyal market" kurduklarını ve toplumsal olaylara duyarlı ve sorumlu davrandıkları görülmektedir .

Her iki belediyenin de özel günler, dini ve milli bayramlara saygılı ve duyarlı olduğu, muhakkak bir etkinlik ile kutladıkları görülmektedir. Ayrıca topluma mal olmuş kişilerin de (edebiyatçılar, bilim adamları) sosyal medya üzerinden anıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda Bozcaada Belediyesi ile Gökçeada Belediyesi arasında halkla ilişkiler faaliyeti olarak çok büyük farklar görülmemektedir. Ayrı bir halkla ilişkiler birimi olmasına rağmen Gökçeada'nın bu faaliyet çalışmalarında hissedilebilir bir fark yarattığı tespit edilememiştir. Gökçeada'nın Bozcaada'ya oranla daha kozmopolit yapısı ve kalabalık nüfusu daha profesyonel bir halkla ilişkiler yönetimini gerekli kılmaktadır.

Bozcaada'nın daha küçük bir yapıda olması profesyonel bir hakla ilişkiler faaliyetine ihtiyaç duyulmadığı anlamına gelmemektedir. Turizmin gelir getirici etkisi, adanın güvenli ve cazip yaşam şartları Bozcaada nüfusunu her geçen gün arttırmaktadır. Bu noktada dengeleri korumak ve halkın nabzını tutmak, ihtiyaçlarını karşılamak adına, halkla ilişkiler planlamasına ihtiyaç vardır.

Bozcaada ve Gökçeada'nın en büyük sorunu yazın hızla artan nüfusu, kışın ise yerel halkın adayı terk ederek şehirlere dağılmasıdır. Halkın talep ve isteklerinin belirlenip, halkla ilişkiler faaliyetlerinin doğru bir şekilde yönetilmesi, yerel halkı on iki ay ada da kalmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca her iki ada da turizmin sosyo-kültürel etkileri hissedilmektedir. Yerel halkın değişen algısı ve ihtiyaçları yakından takip edilmeli ve buna uygun planlamalar yapılmalıdır. Türkiye'nin yalnız iki adası olan Bozcaada ve Gökçeada sadece tarihi ve stratejik değil aynı zamanda turistlik olarak da önem taşır. Her geçen gün popülerliğini ve ziyaretçi sayısını arttıran bu adaların yalnızca alt yapı çalışmalarına değil, ziyaretçi yönetimi, destinasyon algısı, imajı gibi stratejik ve planlı bir yönetime ihtiyacı vardır.

Her iki adanın ağırlıklı geçim kaynağının turizm olduğu göz önünde tutulursa bu planlama sürdürülebilirlik açısından önem taşır. Ayrıca adaları yalnızca turistlik bir lokaysan olarak görmek de yetersizdir. Yerli halkın varlığı unutulmamalı, sadece turiste yönelik değil yerel halka yönelik de planlamalar yapılmalıdır. Unutulmamalıdır ki belediyelerin varlıkları yerli halkın memnuniyet ve algısına bağlıdır.

Burada halkla ilişkiler biriminin örgüt içindeki konumu, kurum içi iletişim açısından son derece önemlidir. Kurumun halkla ilişkiler uzmanının, üst yönetime çok yakın olması gerekmektedir. Üst yönetime ulaşmak için, katlanmak zorunda olduğu bürokrasi en aza indirilmeli ve hatta ortadan kaldırılmalıdır. Böylece, halkla gelen tepkiler halkla ilişkiler uzmanı aracılığı ile derhal üst yönetime ulaştırılacaktır.

Kaynakça

Akçay H. (2010). Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin Kurum İmajına Etkisi Üzerine Bir Çalışma: Trabzon Belediyesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Akyol, İ. T. (2012). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Ortaya Çıkış Sürecinin Günümüz Yerel Yönetim Sistemi Üzerine Etkileri. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi/ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Atalay, A. (2008). Gökçeada'nın Sürdürülebilir Kalkınmasında Sektörel Önceliklendirmenin Önemi. Gökçeada Değerleri Sempozyumu, Bildiri Kitabı. S. 13- 24, 26-27 Ağustos, Çanakkale.

http://www.bozcaada.bel.tr/, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

http://www.bozcaada.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

Duran, E. (2009). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Toplumsal ve Kültürel Kimliğin Korunması: Gökçeada örneği. (Yayınlanmış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Erten, M. (1999). Nasıl Bir Yerel Yönetim? İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Eryılmaz, B. (2010). Kamu Yönetimi. Ankara: Okutman Yayıncılık.

http://www.gokceada.bel.tr/altsayfa.php?sayfam=21, (Erişim Tarihi: 13.06.2020).

Harvey, B. (2001). Public Relations in Local Government. Sam Black (ed.), Butterworth-Heinemann, U.K: The Practice of Public Relations.

Karadeniz, M. (2008). Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Faaliyetleri ve Bir Uygulama (Çanakkale belediyesi Örneği). (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kazancı, M. (1982). Halkla İlişkiler, Kuramsal ve Uygulamaya İlişkin Sorunlar. Savaş Yayınları: Ankara.

Mersinli, D. (2009). Yerel Yönetimlerde Spora Yönelik Rekreasyon Hizmetleri ve Büyükşehir Belediyelerinin Rekreasyonel Faaliyetlere Olan Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Mutlu, E. (2012). İletişim Sözlüğü, Ankara: Sofos Yayıncılık.

https://www.nufusu.com/ilce/bozcaada_canakkale-nufusu, (Erişim Tarihi: 13.06.2020).

Newyork Times. (2017). https://www.nytimes.com/interactive/2017/travel/places-to-visit.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

https://www.nufusu.com/ilce/gokceada_canakkale, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

https://www.ipra.org/, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

Onuncu Kalkınma Planı Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2014). content/uploads/2018/10/10_YerelYonetimler.pdf.

Özüpek, N. (2013), Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk (2. Baskı), Konya: Eğitim Yayınevi.

Parlak, B. ve Caner C. (2005). Karşılaştırmalı Siyasal Ve Yönetsel Yapılar, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları,.

Sezer, B. U. (1996). Yerel Yönetimler ve Halkla İlişkiler. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 5(6), 66-70.

Tortop, N. (1975). Kamu Kuruluşlarında Halkla İlişkiler (2. Baskı), Ankara: TODAĞE.

Türker, M. (1999). Dünyada Mahalli İdareler. Anaka: İçişleri Bakanlığı Yayınları.

Yalçındağ, S. (Ocak 1992). Çağdaş Belediye. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi. 1(1), 7-14.

Yayınoğlu, P. (2005). Yerel Yönetim Kuruluşlarında Halkla İlişkiler İşlevi ve Yeni Yaklaşımlar. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 3(4), 41-52.

Eşitlik Kuramı Bağlamında Yükseköğretimde Teşvik Uygulamasının Akademik Performansa Etkisi*

Nermin Karabacak[1]

GİRİŞ

Her ülkenin sosyal değişme ve iktisadi kalkınmasını başarabilmesi ve sürdürebilmesi için yüksek düzeyde, nitelikli insan gücüne ve çeşitli meslek elemanlarına ihtiyacı vardır. Bunlar esas olarak üniversitelerde akademisyenler tarafından yetiştirilmektedir. Arslan'a (2012) göre, üniversitelerde ve araştırma kurumlarında görev yapan akademisyenler, işi sadece para kazanma aracı olarak görmemekle birlikte en çok çalışan meslek grupları içerisinde belli bir misyon üstlenmiş kişiler olarak yer alırken özverili bir şekilde çok çalışan ve emeklerinin karşılığını genellikle parasal olmayan ödüllerle alan meslek grubudur. Bu bağlamda akademisyenlerin motive olma düzeyleri önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Motivasyon, fizyolojik veya psikolojik ihtiyaçların etkisiyle bir amaç ya da teşvik dürtüsüyle davranışta bulunma süreci olarak tanımlanmaktadır (Luthans, 2005). Motivasyonun temelinde bir şeyleri yapmak için gereken güdü kavramı yer almaktadır. Motivasyon insanların içinden gelen itici güçle belirli bir hedefe doğru yönelme, anlamlı ve istekli davranışlar gösterme sürecidir (Gümüş ve Sezgin, 2016). Türk Dil Kurumu'nun (TDK) Sözlüğü'nde motivasyon harekete getirme, harekete sevk etme, harekete yöneltici içsel güç, isteklendirme, güdüleme olarak tanımlanmaktadır. Motivasyon, davranışın gücü ve yönüyle birlikte insanların belirli şekillerde davranmalarını etkileyen faktörlerle ilgilidir. Motivasyon, genelde bireylerin sahip olduğu hedefler ve hedeflerini nasıl seçtikleriyle ilgilidir.

Motivasyon genelde hedefe yönelik davranış olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar genellikle bir eylem sürecinin hedefe ve değerli bir ödüle ulaşma olasılığı kapsamında ihtiyaçları ve beklentileri karşılandığı sürece motive olurlar. Genellikle olumlu yönde motivasyonu sağlanmış bireyler, takdire bağlı davranış gösterirler. Sergiledikleri davranışların çoğunda da ne kadar çaba göstermeleri gerektiğine dair karar verebilmeleri için destekleyici bir alan vardır. Bu kişiliğe sahip bireyler kendilerini, varmak istedikleri hedef için doğru yönde ilerlediklerini gördükleri sürece motive edebilirler. Bu da motivasyonun en iyi şeklidir. Bazı bireylerin ise daha yüksek ya da daha az derecelerde motive edilmesi gerekebilir (Arnold vd., 2016).

Çalışanların motivasyonunun kurumların üretim, verimlilik ve finansal performansını etkilediği ve kurumsal performans üzerinde kritik öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Armstrong, 2009). Çalışanları motive eden faktörler, maddi motivasyon kaynakları ve manevi motivasyon kaynakları olmak üzere iki boyuttadır. Maddi motivasyon kaynaklarından ekonomik motivasyon kaynakları önemli bir güce sahiptir. Kurum çalışanlarının motivasyonunu sağlayan başlıca ekonomik faktörler; ücret artışı, primli ücret, ekonomik ödül ve kâra katılma gibi ekonomik faktörlerden oluşmaktadır (Örücü ve Kanbur, 2008). Manevi motivasyon araçları arasında yer alan tebrik, takdir, değer, statü, kararlara katılım, terfi olanağı gibi manevi araçların etkileri de önemlidir. Manevi boyut da en az maddi boyut kadar kişilerin motive olmasında önemli bir işleve sahiptir.

* Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBA-2017-724 No'lu Bilimsel Araştırma Projesinden üretilmiştir.
[1] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Çalışanların istekli, kararlı ve motive olmasını sağlama motivasyon kuramlarında içerik ya da süreç türü kuramlarla açıklanmaktadır. İçerik tabanından kaynaklanan teoriler, davranışları harekete geçiren, yönlendiren, sürdüren veya durduran içsel faktörlere odaklanırken süreç temelli teoriler davranışların açıklanmasında ve analiz edilmesinde dışsal faktörlerin önemine odaklanmaktadır. Kapsam/içerik gereksinim kuramları (içsel unsurlar) kategorisinde Maslow'un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı, Herzberg vd'nin (1959) çift-faktör modeli, McCelland'ın (1961) başarma ihtiyacı kuramı, Alderfer'in (1972) E. R. G. kuramı, McGregor'un (1960) X-Y kuramı yer almaktadır. Bu kuramların ifade ettiği ortak özellik bireylerin farklı ihtiyaçları bulunduğu ve bu ihtiyaçları karşılandığında motive olduklarıdır. Süreç kuramları kategorisinde Vroom (1964) ve Porter ve Lawler'in (1968) beklenti kuramı, ve Latham ve Locke'nun (1979) hedef teorisi kuramı, Adams'ın (1965) eşitlik kuramı ve Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı yer almaktadır.

Adams (1965) tarafından geliştirilen eşitlik kuramında insanların eşit muamele gördüğünde motivasyonlarının daha iyi sağlandığı, eşitlik ya da adalet duygusunun performansı arttıran ya da azaltan güçlü bir uyaran olduğu savunulmaktadır. Eşitlik kuramında, adil bir ödül ve istihdam uygulamasına sahip olunması gerekliliği savunulur. Eşitlik kuramının temel ilkeleri her bireyin ödevinin ne olduğu hakkında çeşitli yollar ortaya koymaktır. Bu bağlamda bireylere ödevler, çalıştıkları işler, kabiliyetleri, hakları ve ihtiyaçları dikkate alınarak yüklenmelidir. Her kriter, belirli amaçlar ve durumlar için uygun olmalıdır. Örneğin, geçmişte çalışan bir kişinin aldığı ücret bekâr ya da evli olmasına göre farklılık göstermek zorundaydı. Çünkü evli bireyin daha fazla kişiye baktığı ve daha fazla paraya ihtiyacı olduğu kabul ediyordu. Buna karşın günümüzde kadınların iş hayatında yer almasıyla eşit işe eşit ücret anlayışı daha baskın hale gelmiştir (Richard, 1995). Eşitlik kuramının temel ilkeleri genel olarak eşitlere eşit davranmayı içerir. Örneğin; iki kişi aynı işte aynı özelliklerle birbirlerinden farklı olmadan çalışıyorlarsa, eşit ücret alacaklardır. Ancak birisi diğerinin iki katı çalışıyorsa iki katı ücret alacaktır (Hosmer, 1990; Polyhart ve Ryan, 1997).

Grynko'ya (2017) göre eşitlik kuramının dağıtıcı adalet ve işlemsel formu olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Dağıtıcı adalette, karar süreci sonuçlarının ne derece adil olduğuna odaklanılır (Konovsky, 2000). Arslan (2012) ve Greenberg (1990) tarafından dağıtıcı adalet iş hayatında iyi ve kötüyü birbirinden ayırarak ödül, ceza, ücretler, statü ve terfi gibi sistemlerin kurulması ve sonuçlarının kişiler arasındaki paylaşımı ve çalışanların bu sonuçların adilliğine ilişkin algılaması olarak ifade edilmiştir. Buna karşın alanyazında dağıtıcı adaletin çalışanların, kurumdaki kaynakların dağıtımına ilişkin sübjektif adalet algısı olarak ifade edildiği araştırmalar da yer almaktadır (Cropanzano, Goldman ve Benson, 2005; Camerman, Cropanzano ve Vandanberghe, 2007; Colquitt ve Greenberg, 2003). Moon ve Kamdar (2008) tarafından dağıtıcı adalet, daha çok kararlarla ilgili sonuçların adil olarak algılanması şeklinde açıklanmıştır.

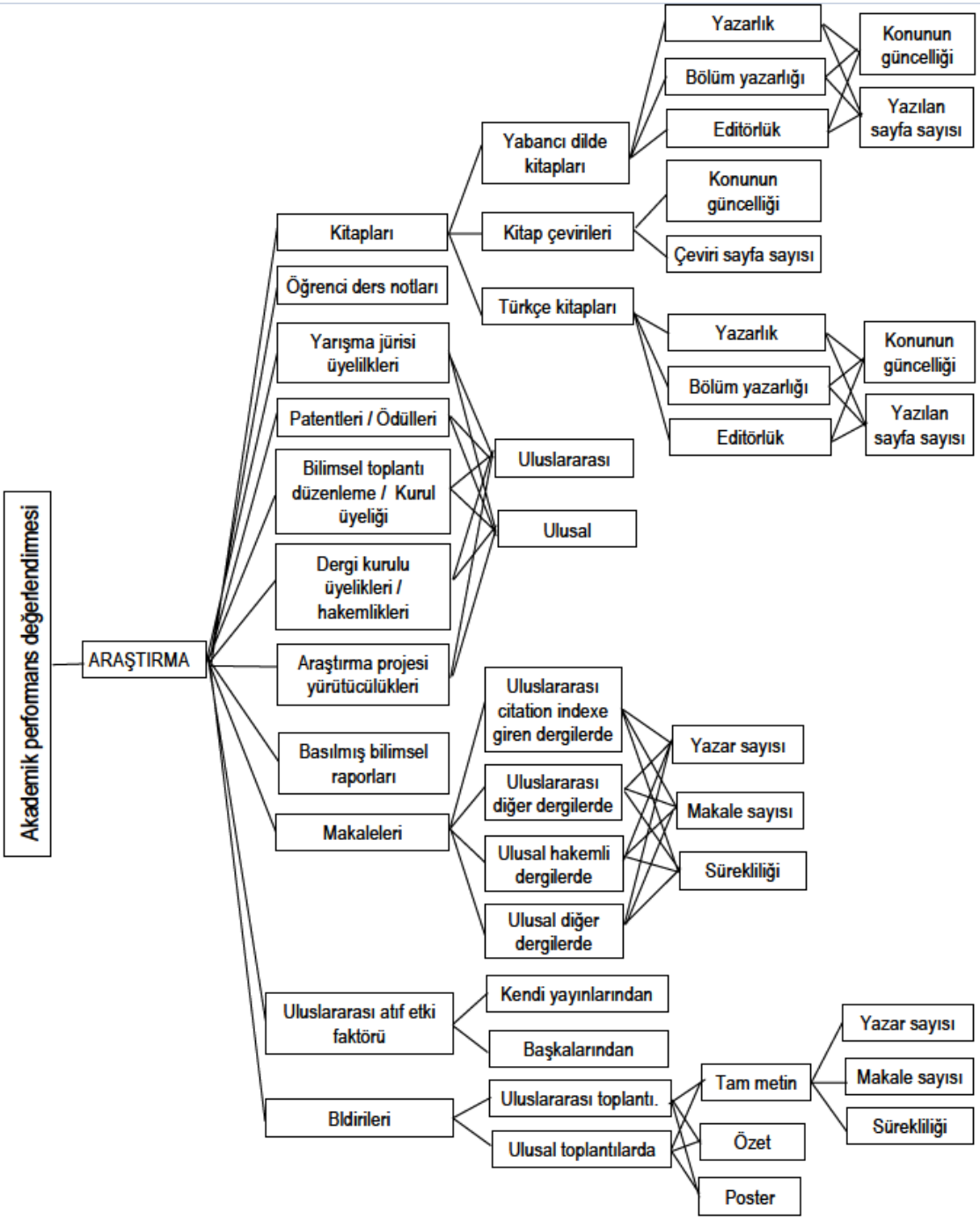
Dağıtıcı adalet; çalışanların sahip olduğu bilgi ve deneyimlerini kullanarak kurum içinde geçirdiği çalışma süresinde, kuruma kattığı değere karşılık almayı beklediği kazanımların miktarlarına ilişkin adalet yansıması olarak ifade edilebilir. Kaynağını eşitlik teorisinden alan dağıtıcı adalet kavramının temelinde eşitlik kuramı yatar. Bu kurama göre, bir çalışan kendi konumundaki diğer çalışanların kuruma katkıları ve bu katkının sonucu olarak elde ettikleri kazanç miktarlarını, kendi katkıları ve elde ettikleri ile karşılaştırarak çalışanların diğerleri ile kendilerini karşılaştırma sonucu aralarında bir eşitsizliğin olup olmadığını kontrol etmesine dayanmaktadır (Demirel, 2009; Robbins ve Judge, 2013; Vecchio, 1995; Tınaz, 2009; Toytok ve Açıkgöz, 2013). Dağıtıcı adalet Demirel (2009), Folger ve Konovsky (1989), Toytok ve Açıkgöz (2013) tarafından çalışanların, elde ettikleri kazanç miktarlarına ilişkin adalet algılamaları ve girdilerin eşit dağıtılması sonucunda güç, zaman, bilişsel kaynaklarla vb. elde edilen sonuçların ücret, terfi, prim, ikramiye, performans, profesyonel gelişme vb. adilliğine olan inanç arasındaki ilişki olarak ifade edilmiştir.

Dağıtıcı adalet bağlamında Türkiye'deki devlet üniversitelerinde görev yapan, yurt dışındaki en iyi akademik dergilerde araştırmalar yayınlayan, buluşlar yapan, dünya literatürüne katkı sağlayan

ve topluma hizmet eden akademisyenlerle aynı iş ortamındaki çalışması yeterli olmayan diğer akademisyenlerle karşılaştırıldığında iki grup arasında bir eşitsizliğin bulunduğu söylenebilir. Aktif olarak yüksek motivasyon gösteren akademisyenler kurum ya da devlet politikaları bağlamında motive edilmezlerse kuruma ve ülkeye katkı sağlamalarında sorunlar çıkabilir. Performans kaliteleri düşebilir.

Performans, bir bireyin bir görevi veya işi ne derece iyi başardığını belirlemek veya herhangi bir iş, görev başarmasında sergilenen davranışların değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (George ve Jones, 2012). Etkin bir performans sisteminin, çalışanların motivasyon ve performanslarının artmasında önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Akgemci ve Güleş'e (2010) göre bireyin performansı ile kurum performansı karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğu ve kurum etkililiğinin çalışan bireylerin performanslarına bağlı olduğu belirtilmiştir.

Akademik performansın değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler, yurt içindeki üniversitelere ve ülkelere göre farklılıklar gösterse de temel kriterler; eğitim-öğretim, araştırma, topluma ve yönetime hizmet şeklindedir (Hamurcu ve Eren, 2019; Damar, Kaçar, Eskiler ve Soyer, 2020). Bu ölçütler arasında yer alan araştırma grubundaki ölçütler, akademik performansın değerlendirilmesinde üniversitelerde birinci planda akademik yükseltme ve atamalar için kullanılmaktadır. Buna karşın toplamda öğretim üyelerinin performansı o üniversitenin performansını ve yayın kalitesini belirlemektedir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası bir sınıflama niteliği taşıyan akademik performansın gerçekçi ve doğru ölçütlerle belirlenmesi önemlidir (Kaptanoğlu ve Özok, 2006). Araştırma performans boyutlarından bazıları; patentler, yayınlar, lisanslar ve atıflardır. Performans değerlendirmesinde en yaygın olarak kullanılan değerlendirme, makaleler ve bu yayının yapıldığı dergilere yapılan atıfların değerlendirilmesidir (Cave, Hanney ve Kogan, 1991; Kaptanoğlu ve Özok, 2006; Önel ve Saatçioğlu). Türkiye'de araştırma için akademik performans değerlendirmesinde kullanılan boyutlar Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma İçin Akademik Performans Değerlendirmesi Boyutları (Kaptanoğlu ve Özok, 2006).

Araştırma performans boyutlarından bazıları; patentler, yayınlar, lisanslar ve atıflardır. Performans değerlendirmesinde

Türkiye'de yıllık araştırma performansının değerlendirilmesi amacıyla Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından 14.12.2015 tarihinde performansa dayalı ücret uygulaması akademik teşvik ödeneği altında başlatılmıştır. Bu uygulamayla devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin teşviğe esas akademik çalışmaları maddi olarak desteklenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, devlet üniversitelerinde görev yapan akademisyenlerin

deneyimlerine dayalı eşitlik kuramı bağlamında yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademik performansa etkisinin incelenmesidir. Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1) Akademisyenler teşvik uygulamasının motivasyonlarına ilişkin rolünü nasıl değerlendirmektedir?

2) Akademisyenler teşvik uygulamasının performanslarına katkılarını nasıl değerlendirmektedir?

3) Performansa dayalı teşvik uygulamasında karşılaşılan etik dışı uygulamalar nelerdir?

YÖNTEM

Bu araştırmada, durum çalışmasına odaklanılmıştır. Örneklemin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi ve maksimum çeşitlilik örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, akademik teşvik alt ve üst komisyonlarında görev yapan ve akademik teşvik ödeneği alan 18 sağlık, fen ve sosyal bilimlerde görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır.

BULGULAR

Bu araştırmada, akademik teşvik alt ve üst komisyonlarında görev yapan akademisyenlerin deneyimleri bağlamında, yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademik performans üzerindeki etkileri performans değerlendirmenin ayırt ediciliği ve araştırmacıları etik dışı uygulamalara yönlendirmesi olarak belirlenmiştir. Tablo 1'de araştırmada ulaşılan temalar ve alt temalar yer almaktadır. Bu bölümde, araştırma sürecinde toplanan verilere dayalı olarak elde edilen bulgulara tematik olarak sırasıyla derinlemesine yer verilmiştir.

Tablo 1*. Yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademik performans getirileri*

Ana Tema	Alt Temalar
Performans Değerlendirmenin Ayırt Ediciliği	1. Maddi motivasyon kaynağı
	2. Manevi motivasyon kaynağı
	3. Çalışanla çalışmayanı ayırt ediciliği
	4. Akademik çalışmalarda itici bir güç kaynağı
	5. Dünya literatürüne katkıda bulunmaya teşvik ediciliği
	6. İşbirlikli çalışmalara katkı kaynağı
Araştırmacıları etik dışı uygulamalara yönlendirmesi	1. Çalışmaya araştırmacı ekleme-çıkarma
	2. Kanıtlayıcı yanlış, eksik belge yükleme
	3. Çalışmaların kopya edilmesi
	4. Haksız atıflaşma

Performans Değerlendirmenin Ayırt Ediciliği

Araştırmanın sonuçları, eşitlik kuramı bağlamında yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademik performansda; maddi motivasyon kaynağı, manevi motivasyon kaynağı, çalışanla çalışmayanı ayırt ediciliği, akademik çalışmalarda itici bir güç kaynağı, dünya literatürüne katkıda bulunmaya teşvik ediciliği ve işbirlikli çalışmalara katkı kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Maddi Motivasyon Kaynağı

Yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademisyenleri bireysel desteklemede maddi motivasyon kaynağı bağlamında ödüllendirilmenin önemli bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Teşvik bağlamında yapılacak çalışmaların gelecek yıl ya da yıllara göre planlanmasına yer verilmektedir. Akademik teşvikle birlikte üniversite vakıflarının, Tübitak, Avrupa Birliği ve Ar-Ge

teşviklerinin de akademik çalışmalarda maddi motivasyon kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Bu konularda katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Akademik teşviğe bakarak hangi alanlara daha çok puan veriliyor, ona yönelik bir plan ve program yapıyoruz ister istemez. Projelerimizi bir an önce bitirmeye çalışıyoruz, akademik teşvik sürecine yetiştirebilmek için, yayınları. Önceden kamu ile yaptığımız çalışmaları çok fazla faaliyet alanımızda göstermiyorduk ama şimdi bunun önemi ortaya çıktı. Kamu kurum ve kuruluşlarıyla yaptığımız işleri de değerlendirmeye alıyoruz artık. Akademik teşvik etkiledi, teşvik edici oldu." (K_3)

"Paranın motivasyonda bir etkisi vardır. Biz zaten çalışıyorduk. Teşvik için ekstra bir şeyler yapmıyoruz. Çalıştığımızın ödülü oldu. Ama çalışmayıp da bu teşvikle beraber çalışanlar da var." (K_4)

"Maddiyat her zaman önemli bir faktördür çalışmalarda. Araştırmacılar her ne kadar yaptıkları işten de zevk alıyorsalar da bunun bir maddiyatla da desteklenmesi daha çok arttırıyor." (K_6)

"Teşvik akademisyenleri bireysel olarak destekliyor. Herkes kendi cebini düşünüyor. 100 puanı doldurma çabasında. Tübitak 1003, 1005 gibi ürün odaklı projeleri ön plana çıkarmak hedefleniyorsa burada ülke menfaati ön plana çıkmış olur." (K_8)

"Üniversitedeki öğretim üyesi aynı zamanda araştırma yapmakla yükümlüdür. Bizim ülkemizde, üniversitenin böyle bir yükümlülüğü var, ekstra bir yük var üzerimizde. Bu ekstra yük, devlet tarafından teşvikle ödüllendirilmiş. Dolayısıyla iyi bir uygulama olduğunu düşünüyorum parası çok olur, az olur bu ihtiyaca göre değerlendirilecek bir şey. Bence iyi para veriyor, 800 aylık iyi para, gönül ister 8 bin lira versinler de böyle bir şansı yok devletin. Farklı teşvikler var. Bakın bunlar hepsi birbirini bağlıyor; bir Tübitak projesi yapın, o zaman proje teşvik ikramiyesi alıyorsunuz. Bir Avrupa Birliği projesi yapın, bu Avrupa Birliği projesinden ekstra para alıyorsunuz. Ar-Ge merkezinde maaşlı personel olarak çalışabiliyorsunuz. Bir sürü ek teşviği var akademisyenlerin. Tübitak, SCI/SSCI makaleye teşvik veriyor." (K_{18})

Manevi Motivasyon Kaynağı

Yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademisyenlerde bireysel bağlamda manevi motivasyon kaynağı olduğu görülmektedir. Manevi motivasyon kaynağındaki ana faktörler; bilimsel çalışmaların teşvik için, para için yapılmadığı, özel yaşamlarından özveride bulunarak bu bilimsel çalışmaları yaptıkları ve akademik teşviğin özellikle ödüllendirmede yer alan akademisyenler arasında yer almak için en yüksek puana ulaşmada itici bir güç kaynağı olmasıdır. Bu konularda katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Yaptığımız işe, evimizi ve özel hayatımızda bu işe koyuyoruz. Bunu koyduğunuz zaman zaten yeterince başarılı oluyorsun. O zaman senin için 35 puan da 100 puanda zor değil mesai saatlerinde 55 puan alamazsınız. Bu mesai saatlerinde olacak bir iş değil, mesai saati dışında da bunu kullandığın zaman istediğin puanı alabilirsin. Ama mesai saatlerinde bunu tutturamazsın. Alanım bedensel güç isteyen bir alan. Hem beyin hem de bedensel güç gerektiriyor. Elimde şurda nasır oluştu. Niye, çünkü çalışma esnasında şöyle tutmaktan. Laboratuvardaki deneylerden ayağımda varis oluştu, ayakta durmaktan sürekli beden sağlığında boyun fıtığı, bel fıtığı oluştu." (K_1)

"Ben yönetici olduğum zamanda bile teşvik puanım 75 küsur oldu. Dolayısıyla zaten akademik geçmişi olan, akademik performansa önem veren bir grubun içerisinden geldim, böyle bir grubun içerisinde yıllarca bulundum. Dolayısıyla teşvik olsaydı ya da olmasaydı benim akademik performansım değişmeyecekti. Akademik çalışmayı seven, akademik araştırmayı seven bir çalışma grubumuz var birlikte olduğumuz arkadaşlarla, burada başka üniversitelerde, yurt dışında çalışan arkadaşlarla. (K_2).

"Bilim teşvik için, para için yapılmıyor. Ben normal çalışmalarıma devam ederken bu sene sonunda kaç lira para alırım diye yapan insanlar akademisyen değildir. Biz, bilimi devletin bilim yapısını ileriye götürmek için yapıyoruz." (K_6)

"Teşviğin etkisini kendi üzerinde bile görebiliyorum. 2015 yılı için akademi teşvik puanımı hiç hesaplamamıştım. Gelecek yıla 100 puan almak istiyorum. Gerçekten teşvik ediyor. Özellikle 100 puan, ödül alan hocaları görünce çalışan ve çalışmayan arasındaki fark görülüyor. Paradan öte kişinin psikolojik olarak güdülenmişliği önemli." (K_{13})

"Akademik teşviğe yönelik bir hareket yapmıyoruz, aslında kendimizin akademisyenliğin gereklerine gerçekleştiriyoruz. Benim çalışmalarım planlı zaten ama çalışma disiplinimden ötürü süreçlerde akamete uğrayan bir takım şeyler oluyor. Canlıyla çalıştığımız için her şey planladığımız gibi olmuyor. B planlarınızı ne kadar devreye soksanız da başarılı olamadığımız şeylerimiz oluyor. Bunlar da tecrübe bizi bu zamana kadar getiren tecrübedir. Bir dahaki çalışmaya hazırlıklı oluyorsunuz, burada bir sıkıntımız olmuştu diyerek daha farklı bir şekilde planlıyorsunuz ya da hiç girmiyorsunuz bu çalışmaya." (K_{17})

Çalışanla Çalışmayanı Ayırt Etmesi

Yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademisyenler arasında bilimsel çalışmalarda itici bir güç olarak maddi ödüllendirmenin bireysel olarak çalışanla, çalışmayanı ayırt etmesinin yerinde bir uygulama olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda akademik teşvik uygulamasının bir tür performans değerlendirme olduğu ve nitelikli çalışmalar yapan akademisyenlerin daha çok ödüllendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Çalışan insanda çalışmayan insan da bir şekilde ayırt ediliyor. Adı üstünde teşvik ediliyor. Devletin bunu düşünmüş olması çok güzel bir şey." (K_5)

"Çalışanla, çalışmayanı ayırt etmesi amacıyla hareket ettiğini düşünüyorum. Yani çalışmalara katkı sağlayacak. Türkiye'de iyi çalışanı, iyi olanı, doğru olanı ödüllendiriyoruz, doğru ödüllendirme, pozitif ayrımcılık diyelim bu şekilde değerlendiriyorum. Artı değer üreten çalışanların ödüllendirilmesi amacıyla yapıldığını düşünüyorum ve bunun fayda sağladığını da görüyorum." (K_7)

"Teşvik tabii ki bir performans ödülü. Çalışanla çalışmayanı ayırt eden belki katkısının ve artışının da olması istenilen, hükümet tarafından öğretim üyelerine verilen bir katkı sonuçta. Hiçbir yerde yayın yapmamış, hiç bildirisi, olmamış hiç proje yapmamış öbür tarafta hakikaten saçını süpürge etmiş bilimsel gayretiyle, çabasıyla makaleleriyle, projeleriyle yani böyle bir şeyin bir artısı olmalı bence. Aslında doğru yapılmış bir uygulama ama uygulamada eksik, aksak iki senedir var mı var gözlemlediğim kadarıyla var. Çalışana bence bonus. Çalışmaya da teşvik ediyor. Şunu gördüm; 30 senelik akademisyenim, akademik hayatımda inanın teşvik olmadan insanlar kongrelere pek gitmek istemezlerdi. Şimdi gitmek için, teşvik puanını tam doldurmak için böyle çaba sarfeden, yurt dışına gitmek isteyen (hiç yurtdışına gitmemiş insanlar) yurt dışı teşvik puanı yüksek olduğu için yurtdışına gitmek isteyenler var yani. Dolayısıyla bir kıpırdanma var. Teşviğin artısı var. Artılarını gözlemliyorum." (K_9)

"Çalışanla çalışmayan arasında aylık olarak, küçük bir farklılığın olması bile ayırıcı. İleride bu uygulamanın kriterlerinin daha iyi belirlenmek suretiyle; boş çalışmalarla değil de kaliteli çalışmalarla dolduran kişilerin daha fazla ücret almasına yönelik olmalı. Daha nitelikli olanlara uygulama yapılabilir. Bu çok önemli; yüksek impact faktörlü olabilir, yurtdışı proje yapanlar olabilir." (K_{11})

"Teşvik uygulaması çalışanla, çalışmayanı ayırmıyor. Çünkü sınır konulmuş. Çok iyi çalışanla, normal çalışan aynı gibi oluyor kesinlikle. Çalışanla, çalışmayana bir ayrım noktası var ama çok iyi midir, dediğiniz zaman çok iyi değil tabii." (K_{17})

Akademik Çalışmalarda İtici Bir Güç

Yükseköğretimde teşvik uygulamasında kongre, konferans, sempozyum bildirilerine ve BAP projelerine puan verilmesi nedeniyle bu alanlardaki çalışmaların artmasında akademik teşviğin itici bir güç kaynağı olduğu akademisyen katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"2016 teşvik değerlendirmesi, akademik camiada özellikle kongre, konferans, sempozyumlara katılımı arttırdı. Kongre katılım ücretleri ve maliyetleri yüksek olmasına rağmen bu süreçlerin hızlandığını gördüm. Konya'da Analitik kongresinde katıldım. Bildiri sayısı 1900, posterlerle beraber 2500 katılımcının olduğu bir kongre. Bu kadar yoğun bir katılım olduğunu hiç görmedim şimdiye kadar. Bunu akademik teşvikle ilişkilendirdim. Akademik teşvik almak için akademisyenlerimiz canla başla çalışıyorlar." (K_7)

"Akademisyenler neye çok puan veriliyorsa, o alana kanalize oluyorlar. Ama en azından bir hareket ettirici unsur oluyor. BAP projesi bile olsa yavaş yavaş proje ile başlayarak belki ilerleyen projelere gidebiliriz diye düşünüyorum bu alanda çalışmalara yönelik teşvik doğrultusunda." (K_{10})

"Üzerimde uygulamanın çok etkisi olduğunu düşünmüyorum. Teşvik olsa da olmasa da benim vadettiğim bir proje çıktısı var. Hiç teşvik olmasa da ben bunu yapmak zorundayım. Çünkü 1001 projesi almışım. Bu projelerin de PTİ gibi bize bir teşvikleri var. Yaptığımız iş için YÖK'ün kapsamında tekrar teşvik veriliyor. Bu da bizim için ekstra bir gelir oluyor." (K_{15})

Dünya Literatürüne Katkıda Bulunmaya Teşvik Ediciliği

Akademisyenler için yükseköğretimde teşvik uygulamasının manevi bir boyutu da Dünya literatürüne katkıda bulunmaya teşvik ediciliğidir. Akademisyenlerin asıl amacı uzmanı oldukları alanlarda buluşlar ve keşifler yaparak Dünya literatürüne katkı sağlayarak çalıştıkları kuruma ve ülkeye hizmet etmektir. Üniversitelerin temel işlevlerinden biri yeni bilgi üreterek bilime uluslararası düzeyde katkı yapmaktır. Bu bağlamda devlet teşviğinin, Tübitak projelerinin ve üniversite vakıf teşviklerinin ekstra bir motivasyon kaynağı olduğu ve teşviğin ürün odaklı olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Son dönemlerde bulduğumuz bir bitkide çok önemli bir etki içeriğini sahip olan madde içerdiği ortaya konulmuştur. İşte bu bitki sadece bu yörede iki lokalitede var. Bu bitkinin kalın kökleri var, ilaç amacıyla, daha çalışılması lazım. O içerik var onda ama onun ilaca dönüştürülmesi için üzerinde çalışılması gerekir. Dünyada böyle etki içeriğine sahip bitki yok. Dünya literatürüne yeni bir bitki sunuyorum. Bu bitki Türkçe benim ismimle yaşayacak." (K_4)

"Üniversitelerin asıl amacı topluma hizmet etmektir. Türkiye'nin eksikliği bu. Artık bundan sonraki projeler, çalışmalar artık ürün odaklı olması lazım, ürün bazlı olması lazım. Ne yapıyorsak, fencisi de sosyalci de, sağlıkçısı da. Nitelik olarak artması için teşvik kapsamında bir defa kalite şart. Bundan sonraki süreçte bizim hep hedefimiz şu olmalı; ben şu ürünü Türkiye şartlarında nasıl yaparım? Benim mesleğim buysa, alanım buysa. Ekonomik anlamda harcadığım bu paralara girdisi olması için, ürün olması için. Hedefim bu olmalı." (K_7)

"Hedef üretim potansiyeli olan, dünya çapında yarışabilen noktaya geldiğimiz zaman esas olacak. Şu anda o noktada pek değiliz ama fena da değiliz. Tübitak projeleri, teşvikler bir nebze bal çaldı yani. Mühendislikler başta olmak üzere, sağlık bilimlerinde, temel bilimlerde olur. Bazı dallarda insanlar üretim, sanayi projesi veya bir probleme çözüm getirme ile ilgili projelere teşvik ettiğimiz zaman ediliyor. Bunlardan sonuç aldığımız zaman işte dünya ile yarışır konuma geleceğiz." (K_9)

"Teşvik uygulamasının, üniversitenin patlamasında kesinlikle etki ettiğini düşünüyorum. Ben çalışmalarımı teşvik doğrultusunda yapmıyorum. Teşvik uygulaması beni hızlandırdı. Benim amacım ileriye dönük katkılar sağlayacak şekilde üniversiteye paten alma, buluş yapmak." (K_{14})

"Tübitak projelerinin, devlet teşviğinin ve üniversite vakıf teşviğinin bizim için ekstra bir motivasyon sağladığı gerçektir. Ama benim için gerçekten bilimi seven, alanını seven birisi olarak ben bir tane yeni türü dünya literatürüne tanıttığım zaman aldığım hazzı devlet teşviğinden aldığım zamankinden daha çok hissediyorum. Manevi yönünün çok daha etkili olduğunu hissediyorum. Ben kendi ismimin de ekinde olduğu dünya literatürüne yeni bir bitki sunuyorum ki yüzyıllar sonra dünya var olduğu sürece bu bitki benim adımla yaşayacaktır." (K_{16})

İşbirlikli Çalışmalara Katkı Sağlaması

Akademisyenler tarafından teşvik uygulamasının bir grup akademisyeni işbirliğine teşvik ettiği, bilim kültürü oluşmuş bir grup akademisyenler için hiçbir şey değişmediği ve bilimsel çalışmalardaki işbirliğinde uyumun önemine vurgu yapılmıştır. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"İşbirliğini bir miktar daha teşvik ettiğini, bilimsel çalışmaları teşvik ettiğini düşünüyorum. Ben işbirlikli çalışmayı her alanda yapıyorum. Kendi üniversitemde yapıyorum, farklı üniversitelerde farklı branşlardan çünkü ben yıllardır Trabzon'da Türkiye'nin çeşitli üniversitelerle çalışıyorum; Yeditepe ile çalışıyorum, Ahi Evran ile çalışıyorum, Muğla'yla çalışıyorum çok farklı üniversitelerle işbirliği yapıyoruz, disiplinlerarası çalışıyoruz. Farklı veya aynı alanda olup seçtiğimiz ortak çalışabileceğimiz; uyumlu olan akademisyenlerle çalışıyorum." (K_1)

"Teşvikle bilim insanı kültürü oturtmuş arkadaşlarda bence hiçbir şey değişmedi, onlar aynen devam ediyorlar. bu kültürün oluşturduğu bir motivasyon zaten vardı. Ben bunu çalıştığım kurumdan, doktora yaptığım insanlardan, yurtdışında çalıştım arkadaşlardan öğrendim. Çinlerle çalışıyoruz, Almanlarla çalışıyoruz, son önerdiğim projede Amerikalı bir arkadaşla çalışıyoruz; onların çalışma biçimlerini izliyorum. KTÜ'den ortak çalıştığımız arkadaşlar var, Cumhuriyet Üniversitesi'nden bir üniversite hocamızla çalışıyoruz, onların tempolarını görüyorum. (K_2)

"Doktoram sırasında araştırma yaptığım yurtdışındaki enstitüye, orada çalıştığım insanlara, yurtdışı çalışma işbirliklerime onlardan edindiğim tecrübelere ve şu anda çalışma grubumda olduğum arkadaşlara, bir ekip grubu olarak çalışıyoruz, yaptığımız araştırmaları bir ekip olarak yapıyoruz. Şu odada veya laboratuvarda yıllarınız geçiyor. Bir insanla çalışıyorsunuz, bu insanla bir şekilde huy uyumunuzun olması lazım, bu önemli bir durum. Bilimsel çalışmada işbirliği, uyum çok önemli. (K_{11})

"Disiplinler arası çalışmaya uygun alanım. Çalışma ekibini kurarken mutlak surette uyum çok önemli, çünkü arazi stresli çok az uyuyorsunuz, çok ciddi emeklerle bir takım numuneleri getirip laboratuvarda ölçüme hazırlıyorsunuz ve yaptığımız çalışmanın boşa gitmemesi lazım. Herkesin kendi üzerine düşen işi ciddiyetle gerçekleştirmesi gerekir. Bu yüzden tanıdığım, bildiğim kişilerle çalışıyorum genelde. Uyumlu meslektaşlarımla çalışırım kesinlikle." (K_{14})

Araştırmacıları Etik Dışı Uygulamalara Yönlendirmesi

Araştırmanın sonuçları, eşitlik kuramı bağlamında yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademik performansı artırmak için araştırmacıları etik dışı uygulamalara yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Teşvik uygulamasının araştırmacıları etik dışı uygulamalara yönlendirmesinde; çalışmaya araştırmacı ekleme-çıkarma, kanıtlayıcı yanlış, eksik belge yükleme, çalışmaların kopya edilmesi ve haksız atıflaşmaya yol açtığı tespit edilmiştir. Bu temayı oluşturan temaların alıntıları aşağıda verilmektedir.

Çalışmaya Araştırmacı Ekleme-Çıkarma

Akademisyenler tarafından yükseköğretimde teşvik uygulamasının, bir grup akademisyeni akademik performansını artırmak için etik dışı uygulamalara yönlendirdiğini, bu bağlamda ortak yapılan çalışmalarda teşvik ikramiyesinin bölünmemesi için araştırmacı çıkarıldığını ya da bazı akademisyenlerin teşvik ikramiyesi alabilmesi ya da puanını arttırmak için araştırmacı eklenildiğini ya da bazı akademisyenlerin yapılan bilimsel çalışmalara kendi isimlerini hiçbir katkısı olmadığı halde eklettirerek armağan yazarlık konularında etik sorunlar yaşandığı alandaki akademisyenler tarafından yansıtılmıştır. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Teşvik primi bölünmesin diye bir miktar küçük hilelere başvuruluyor. Teşvik primini azalmasın diye ortak yaptığımız çalışmalarda, bizi ortak olarak koymuyor ürüne yazıyorlar birlikte başlamışız projeyi yapıyoruz, yayın çıkıyor. Bir bakıyorsunuz ki yayında sadece teşekkür kısmındayız. Bu da etik değil. Makale koymuş ama sadece teşekkür etmiş, bildiri yapmış ama bildiride teşekküre koymuş. Bunun sıkıntısını çektim ilk kez bu sene karşılaştım böyle bir şeyle. Yıllardır ortak çalışıyorum ilk kez bu sene teşvik primi bölünmesin diyen insanlarla karşılaştım, bu prim sistemi bana bunu gösterdi. Bu kişiler benim işbirliği yaptığım kişiler, bu kişiler benim yıllardır birlikte çalıştığım kişiler ama teşvik priminden sonra prim miktarı bölünmesin diye makaledeki insan sayısını azaltma yönüne gittiler. Böyle bir sıkıntıyı ilk kez bu sene gördüm. Bu kişilerle çalışmaya devam etmeyeceğim. Etik açıdan artık uygun değil. Bunu kendilerine de belirttim. Yanlışlık olduğunu özürlerini ifade ettiler, ama böyle bir şeyde yanlışlık olmaz. Çünkü 20 yıldır onunla birlikte çalışıyoruz. Bu da teşvikten dolayı daha fazla tamahın getirdiği puan alma. Teşvik uygulaması aslında dürüst kişilerle işbirliğini teşvik ediyor." (K_1)

"Son anda bitecek olan projelere kişi eklenmeye çalışılıyor. Bu saatten sonra şu analiz yaptıracağım diyor. Sen bu kişiyi eklemezsen nasıl yaptıracaktın? Böyle uygulamalar da oldu. İşin içinde para olunca bu yola gidildi. Ben projeme ne kadar kişi yazarsam hepsine fayda olur diyerek yazmak. Bu doğru değil, etik bir uygulama değil. İşe katkısı olacaksa 50 kişi olsun yaz, katkı sağlayacaksa." (K_3)

"Hiç ilgisi olmayanlar yayınlara yazıyorlar, armağan yazarlık. Projelere yazıyorlar ki oradan para kazansınlar diye. Katkısı olmadığı halde yazılabiliyor. Alan dışı yazılabiliyor bunlara teşvikte bakılmıyor. Etikte biraz sıkıntı var." (K_4)

"Teşvik uygulamasının araştırmacıları etik dışı uygulamalara yönlendirmesi. Yapılmış gibi gösterme." (K_{12})

Kanıtlayıcı Yanlış, Eksik Belge Yükleme

Araştırmada, yükseköğretimde teşvik uygulamasında bir grup akademisyenin, akademik performansını artırmak için yapmış oldukları bilimsel çalışmalara ait kasıtlı olarak kanıtlayıcı belgelerde yanlış ve eksik belge yükleme gibi etik dışı uygulamalara yöneldikleri yansıtılmıştır. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Karşılaştığımız sorunlardan birisi belge koymamak veya amacı dışında ilgisiz ve yanlış belgeler koymak. Ne ile ilgili, hangi belge konacak bu teşvikte tanımlı." (K_3)

"Uluslararası yayın atıfım var diyor ama atıfı SCI dergide değil. Sisteme SCI diye girmiş. Sistemde ona göre puan veriyor. Ama değil, biz dosyada bunu göremedik. Mesela ben uluslararası tebliğ yaptım diyor, bilim kurulma bakıyorsunuz üç tane yabancı var, beş tane yabancı yok. Kitap yazdım diyor 5 yıl değil 4 yıl olmuş 4,5 yıl olmuş ama sisteme 5 yıl olarak girmiş." (K_4)

"Eksik belge ile ilgili sorun yaşadık. Eksik dosyalar tamamlandı giderildi. Yanlış belgeden ziyade etik problemi olduğunu düşünüyorum. Aday ısrarla bunun teşvik kapsamında

değerlendirilmesini istiyor. Bir şeyler hazırlamış ve oraya koymuş. Bunu gerçek anlamda teşviğin yarattığını düşünüyorum." (K_5)

"Üst komisyon olarak eksik ve yanlış beyanlarla karşılaştık. Eksik belge, yanlış belge de var. Bazı projeler desteklenmiyor altyapı projeleri gibi. Alt komisyon çok incelemeden kabul etmişler. Bir baktık burada altyapı projesinin yürütücüsü, kendisi koymamış, o alt komisyonda. Ben projeyi koymadım dedi. Ama projede yer alan diğer 5-6 kişi koymuş. Onları uyardık. Belgelerinizi verin dedik, belge de vermediler. Akademisyen, kandırırsam komisyondan geçerse diyor. Buna teşvik yol açıyor. Böyle bilmeden de yapanlar olabilir. Bu mazeret değil bileceğiz. Burada teşvik var. Sadece komisyon üyeleri değil, öğretim üyeleri de okuyacak yönetmeliği." (K_9)

"Kaynakça kısmında atıf olarak görünüyor ama makalenin iç kısmında yer almıyor. Biz bunları da eledik. Yazar bunları unutabiliyor, yazdığı giriş, gelişme, sonuç kısmında kişiye atıf yok ama kaynakçada atıf var. O zaman bu atıfın bir geçerliliği yok, metnin içinde de atıfın kullanılması gerekiyor. Böyle bu durumla da karşılaştık. Atıflarda uyuşma yok." (K_{10})

"Kendisi yapmış, gelini yapmış, oğlu yapmış hep aynı isimler. Uluslararası kitap olarak ısrarcı davranıyor. Uluslararası yayınlarda, kitaplarda uluslararası içeriğinin olması gerekir. Uluslararası içeriği olmayan makalelerin veya kitaplarında kabul edilmesi için uğraşıyorlar. Kurallara uymak istemeyen akademisyenlerle karşılaştık." (K_{13})

Çalışmaların Kopya Edilmesi

Araştırmada, yükseköğretimde teşvik uygulamasında bir grup akademisyenin, akademik performansını artırmak için yapmış oldukları bilimsel çalışmaların niceliğini arttırabilmek için yapmış oldukları akademik çalışmaların kopyasını ya da farklı başlıklarla isimlendirildiğini, aynı çalışmanın farklı versiyonlarının kullanıldığını ya da puan almak için niteliksiz birbirinin tekrarı çalışmalar yapmaya yöneldikleri yansıtılmıştır. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Kişi kitap hazırlıyor. Kitap tekrar özelliğinde. Bir kitaptan bir kere teşvik alabiliyorsunuz. İkincisini alamıyorsunuz ama daha önce çıkmış yayını tekrar yayınlanmış gibi gösteren hocalarla karşılaştık. Bir kitaptan tekrar tekrar teşvik almak isteyen hocalarla karşılaştık." (K_6)

"2015'de basılan bir kitabı yeni baskısıyla, yeni bir kitapmış gibi gösterme durumu oldu. Bu da YÖK'ün yönergesindeki boşluklardan kaynaklanıyor. (K_{13})

"Hepsi birbirinin tekrarı, bir şeyi tekrarıyla benzer olan farklı çalışmaları yaptıklarını görmekteyim. Bir konunun ana temasına bakılıp sonra farklı değişkenlerle sunulmakta. Çok farklı konular gelmemeye başladı. Sebebini de teşvik olarak görüyorum." (K_{14})

"Teşvikteki kriterleri sağlamak üzere yapılmış ama içeriğine baktığımızda nitelik olarak hiç ilgisi olmayan veya niteliği düşük tekrar çalışmaları var." (K_{18})

Haksız Atıflaşma

Araştırmada, yükseköğretimde teşvik uygulamasında ekip halinde çalışan bir grup akademisyenin akademik performansını artırmak için yapmış oldukları bilimsel çalışmalarda birbirlerine haksız atıflaşma yaptıkları, bazı dergilerin de yayın için önceki sayılarına atıf yapmayı şart koşarak etik dışı uygulamalara yöneldikleri yansıtılmıştır. Bu konulardaki katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

"Teşvik uygulaması bir atıf çeteliğine yol açabilir. Teşvikte atıflar çok önemli. Bu yan etkilerine rağmen ben teşvik uygulamasını devam etmesi gerektiğini düşünüyorum. Bazı dergiler, kendi dergisinde makale yayınlamak için daha önceki sayılara atıf yapma şartı getiriyor. Ben bunları çok doğru ve şık bulmuyorum. Bunlar danışıklı atıf gibi bir şey oluyor, bu gerçek değeri göstermiyor.

Sonuçta bir mekanizma haline dönüyor. Tarihteki, Mesela X X bunu uyguluyor şu anda. Şart olarak da bunu yazmış; makalenizin değerlendirilmesi için bizim daha önceki saygılarımıza iki atıp yapmış olmanız lazım diyor. Eğer danışıklı dövüş değilse ilahiyat alanında atıf o kadar kolay bir şey değil. "(K_7)

"Ekip halinde çalışan akademisyenler genelde birbirlerine atıf yapmaktalar." (K_9)

"Yakın arkadaş olan hocalar ilgili olmayan bir çalışmada birbirlerine atıf yapmışlar. İnterdisipliner alanlarda ilgili olabilir. Çalışmaları alakasız." (K_{18})

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmanın sonuçları, eşitlik kuramı bağlamında yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademik performans üzerinde maddi ve manevi motivasyon kaynağı olduğunu, çalışanla çalışmayanı ayırt ediciliğini, akademik çalışmalarda itici bir güç olduğunu, dünya literatürüne katkıda bulunmaya ve işbirlikli çalışmalara yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Alan yazında, akademisyenlerin motivasyonlarının ve performanslarının değerlendirildiği araştırmalar yer almaktadır (Erarslan, 2015, Esen ve Esen, 2015; Gül ve Arabacı, 2017; Güven, Kaplan ve Acungil, 2018; Zeynel ve Çarıkçı, 2015; Yıldız, Kapu ve Savcı, 2014; Gökgöz ve Altuğ, 2014; Argon, 2010; Mercanlıoğlu, 2012; Kalaycı, 2009; Okumuş, 2017; Şahin, Yavuz-Tabak ve Tabak, 2017; Manolova-Yalçın ve Kılıç, 2018; Yılmaz ve Memişoğlu, 2019; Turhan ve Erol, 2017).

Almachi (2015) ve Çolak-Alsat (2016) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarına göre akademisyenlerin maddi ve manevi motivasyonlarının cinsiyet, akademik unvan, görev süresi ve fakülte değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılık belirlenmemiştir. Şat, Doğan ve Amil (2015) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, iş doyumunun cinsiyete göre değişmediği, başarı ihtiyacının kadın akademisyenlerde daha yüksek düzeyde olduğu, evli akademisyenlerin bekâr akademisyenlere göre iş doyumunun daha yüksek, vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin iş doyumunun kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenlerden daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur.

Lau ve Roopnarain (2014) tarafından yapılan araştırmada, bireylerin ulaşılan ödülün ekonomik olup olmamasından çok performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan değerlendirme kriterlerine uygun olarak değerlendirmelerin yapılmasının daha motive edici olabileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda bireyin ödüle ulaşabileceğine inanması ve ödüle karşı güçlü bir istek de duyması gerekmektedir. Almachi (2015) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, hem maddi hem manevi motivasyonun akademisyenlerin öğretim performanslarında etkisi olduğu ve manevi motivasyon kaynağının daha anlamlı etkisinin bulunduğu belirlenmiştir.

Garbers ve Kondrat (2014) tarafından yapılan araştırmada, teşvik sistemlerinde dağıtımın adil yapılmasının performansa etkisinin eşit olarak yapılmasından daha fazla olduğu yansıtılmıştır. İsaeva, Chourikov ve Kotlyarenko (2015) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, meslektaş değerlendirilmesi, öz değerlendirme, yükseköğretim denetimi ve portfolyo değerlendirilmesi akademisyenlerin öğretim performansını olumlu yönde etkilerken; mezunların değerlendirmesi, derslerin video kayıtlarının değerlendirilmesi, öğrencinin akademisyen değerlendirmesi ve maddi ödüllendirmeler ise akademisyenlerin öğretim performanslarını en düşük düzeyde etkilediği tespit edilmiştir.

Araştırmanın sonuçları teşvik uygulamasının akademisyenlerin çalışmalarında motivasyon kaynağı olarak performanslarının yükseltilmesinde maddi katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Almachi (2015), Akçakanat ve Çarıkçı (2016), Gül ve Arabacı (2018), Künarcı (2016), Manolova-Yalçın ve Kılıç (2018), Okumuş ve Yurdakal (2017), Şahin, Yavuz-Tabak ve Tabak, (2017) Yılmaz ve Memişoğlu (2019), Turhan ve Erol (2017) tarafından yapılan araştırmalarda teşvik uygulamalarının akademisyenleri yüksek düzeyde motive ettiği ortaya konulmuştur. Manolova-

Yalçın ve Kılıç (2018) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, akademisyenlerin kendilerini geliştirmeleri ve uzmanlıklarını arttırabilmeleri için eğitim almak üzere yurt dışı uygulamasının akademisyenleri yüksek düzeyde motive ettiği, başarılı akademisyenlerin yönetim görevlerine atanması uygulamasının akademisyenleri orta düzeyde motive ettiği belirlenmiştir. Aynı zamanda yönetim görevlerinin çok fazla zaman alması nedeniyle akademisyenler tarafından tercih edilmediği bilgisine yer verilmiştir.

Güven, Kaplan ve Acungil (2018) tarafından yapılan araştırmada, akademik teşvik uygulamasıyla akademik çalışmalar için motivasyon faktörünün ortaya konması amaçlanmıştır. Tracy (2016) tarafından yapılan araştırmada akademisyenlerin iyi bir şekilde motive edilmesinin kurumsal hedeflerin gerçekleştirilebilmesi sürecinde oldukça önemli olduğu belirtilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde akademisyenlerin çalışmaları performanslarına göre değerlendirilmektedir (ABD, Almanya, Avustralya, Fransa, Kanada, İngiltere vb.). Türkiye'de akademisyenlerin performanslarının ölçülmesine yönelik standart bir ölçme aracı henüz bulunmamaktadır. Türkiye'de akademik yükseltilme ve atanma ölçütleri adı altında sıralanan ölçütler ve bunların puanlarından oluşan sistemler kullanılmaktadır. Kullanılan bu ölçütlerin ağırlıklarının saptanması da ayrı bir tartışma konusudur. Bu konuda yapılan çalışmalardan biri de bir devlet politikası olarak, akademik teşvik ödeneğidir. Akademik teşvik ödeneğinde, akademisyenleri değerlendirmeye yönelik farklı kalemlerde kriterler konularak puanlandırma yoluna gidilmiştir. Bu uygulamada doçentlikte kullanılan akademik yükseltilme kriterleriyle benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Dağıtıcı adalet bağlamında bu uygulamada akademisyenlerin performansını doğru bir şekilde yansıtacak akademik teşvik ödeneği uygulamasının değerlendirme kriterlerinin daha kaliteli hale getirilmesi gerekliliği bulunmaktadır.

ABD, Almanya ve Avustralya üniversitelerinde niceliksel değerlendirmelerin öncelikli olarak yer almasına karşın İngiltere'de akademik performans değerlendirmede niteliksel boyutun değerlendirilmesi önceliklidir. İngiltere'de, akademik performansın değerlendirilmesinde; araştırma yapanlardan özgeçmişleri, toplam yayın listeleri, yayınlarından en önemli ikisini, yayın dışında başlıca eser ve araştırma faaliyetleri ile kazanılmış ödül, paye, bağış, araştırma sözleşmeleri, lisansüstü öğrencileri ve geleceğe yönelik araştırma projeleri kullanılmaktadır. Bu değerlendirmede, araştırmacıların yapmış oldukları araştırma ve yayınların sayısal çokluğundan ziyade araştırmaların kalitesine daha çok önem verilmektedir. Bu uygulamanın gerekçesi olarak ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanan makalelerin sayılarında meydana gelen hak edilmeyen yükselişlerin güven kaybına uğraması gösterilmektedir (Köksoy, 1997).

Araştırmanın sonuçları, akademik performans değerlendirmesinde üretim odaklı çalışmalara yer verilmesi gerekliğini ortaya koymaktadır. Araştırma boyutunda yer alan çalışmaların değerlendirilmesi nitelikten çok niceliğe yönlendirebilir. Bu sorun sadece Türkiye'de değil dünyadaki farklı ülkelerde de yaşanmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Alman Üniversitelerinde öncelik bilimsel araştırma olarak yerini almıştır. Eğitim-öğretimin ise araştırma çalışmaları içerisinde yürütülmesi prensibi benimsenmitir. (Baskan, 2001; Huber, 2002; Korkut, 1984). Bu ülkelerin paradigmasına göre, araştırma o kadar önem verilen bir etkinliktir ki, neredeyse üniversite demek araştırma demektir ve ancak araştırıcı öğretebilir (Korkut, 1984). ABD ve Alman üniversitelerindeki duruma benzer bir uygulama da Avustralya'da yaşanmaktadır. Avustralya'da akademisyenlerin performanslarının değerlendirilmesiyle birlikte, öğretimden çok araştırmaya ağırlık verilmeye başlandığı ve çalışmaların kalitesini arttırmak yerine sayısını artırmanın daha önemli hale geldiği tespitinde bulunulmuştur (Taylor, 2001).

Aslan ve Aslan'ın (2018) araştırmasında, akademik sistemin tüm unsurları için daimi performans ölçüm ve değerlendirme mekanizmalarının tasarlanmasında, ödül ve cezanın uygulanarak liyakat, adalet ve fırsat eşitliği olguları ile oluşacak bir sistemin ortaya konulması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'de akademik performansın araştırma boyutunun ölçüldüğü ve

karşılığında devlet tarafından bir ödüllendirilmesi yapılan akademik teşvik ödeneğinin nitelikten çok niceliğe yöneldiği alanyazındaki araştırmalar tarafından da ortaya konulmaktadır (Aydın-Turan, Dil ve Memiş-Sağır, 2019; Karataş, Özen ve Gülnar, 2017; Okumuş ve Yurdakal, 2017). Karataş, Özen ve Gülnar (2017) tarafından yapılan araştırmada, akademisyenlerin akademik yayınlarını akademik yükseltme kaygısıyla yaptıklarını tespit edilmiştir.

Alanyazında akademik değerlendirme sistemlerinin akademisyenlerin performanslarını değerlendirirken yeterince motive edici unsur barındırmadığı ve teşvik etmede etkili olmadığı ve yetersiz bir uygulama olduğu sonuçları yer alan araştırmalar da yer almaktadır (Demir, Göloğlu-Demir ve Özdemir, 2017; Manolova-Yalçın ve Kılıç, 2018; Şahin, Yavuz-Tabak ve Tabak, 2017; Yılmaz ve Memişoğlu, 2019; Yokuş, Ayçiçek ve Kanadlı, 2018; Turhan ve Erol, 2017).

Araştırmanın sonuçları, eşitlik kuramı bağlamında yükseköğretimde teşvik uygulamasının akademik performansı artırmak için araştırmacıları etik dışı uygulamalara yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Teşvik uygulamasının araştırmacıları etik dışı uygulamalara yönlendirmesinde; makale ve projelere araştırmacı ekleme-çıkarma, kanıtlayıcı yanlış, eksik belge yükleme, çalışmaların kopya edilmesi ve atıf yapılan derginin indeksinin SSCI, SCI, AHCI'li olarak gösterilmesi ve karşılıklı uygunsuz atıflaşmaya yol açtığı tespit edilmiştir.

Gül ve Arabacı (2018), Ültay ve Ültay (2018) ve Yücel ve Demir (2018) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları tarafından, teşvik puanını yükseltebilmek için akademisyenlerin birbirine karşılıklı uygunsuz atıflaşma yapması, yayın yapılan dergilerin önceki sayılarına atıf yapma ilişkisi gibi etik dışı durumlar tespit edilmiştir.

Jenkins ve diğerleri (1998) tarafından yapılan araştırmada teşvik ile performans miktarı artarken performans niteliğinin artmadığı ortaya konulmuştur. Şahin (2017) tarafından yapılan araştırmada, akademik teşvik alma kaygısıyla üretilen yayınlarda nitelik sorunu olabileceği, kısa sürede tamamlanan araştırmaların bilimsel yöntemlerinde sorunlara bağlı olarak özensiz yapılan çalışmalarda yanıltıcı sonuçların ortaya çıkabileceği ve niceliksel olarak fazla olan çalışmalarla bilimsel kalitenin yakalanamayacağı ortaya konulmuştur. Aydın-Turan, Dil ve Memiş-Sağır (2019) tarafından yapılan araştırmada, akademideki performans odaklılığın yoğun nitelik kaybı ve haksız kazanç elde edilmesine sebep olduğu ortaya konulmuştur. Gül ve Arabacı (2017) tarafından yapılan araştırmada, emeği olmayan akademisyenlerin de proje ve makalelere araştırmacı olarak eklendiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akçakanat, T. ve Çarıkçı, İ. H. (2016). Sağlık kurumlarında performansa dayalı ödeme sistemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *21*(3), 865-892.

Akgemci, T. ve Güleş, H.K. (2010). İşletmelerde stratejik yönetim MYO. (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Almachi, S. (2015). *Akademisyenlerin öğretim performanslarını geliştirilmesinde motivasyonun rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

Argon, T. (2010). Akademisyenlerin performans değerlendirme, motivasyon ve örgütsel adalet ile ilgili görüşlerine ilişkin nitel bir çalışma. *International Online Journal of Educational Sciences*, *2*(1), 133-180.

Armstrong, M. (2009). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*. 11th Edition. London and Philadelphia: Kogan Page, 316-334.

Arnold, John., Patterson, Fiona., Randall, Ray, Robertson, Ivan., & Silvester, Joanne (2016). *Work psychology: Understanding human behaviour in the workplace*. 6th Edition, UK: Pearson, 265-308.

Arslan, M. (2012). *İş ve meslek ahlakı: Dünya ve Türkiye örnekleri* (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aslan, H. K., & Aslan, M. (2018). Orta gelir tuzağından kurtulmak için alternatif stratejiler: Türkiye yükseköğrenim sisteminde reform. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *8*(1),1-21.

Aydın-Turan, Ş., Dil, E., ve Memiş-Sağır, P. (2019). Performans odaklı bir üniversitede akademisyenlerin çalışma deneyimleri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *17*(33), 59-84.

Baskan, G. A. (2001). Türkiye'de yükseköğretimin gelişimi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*(1), 21-32.

Camerman, J., Cropanzano, R. & Vandanberghe, C. (2007). The Benefits of Justicefor Temporary Workers. *Groupand Organization Management*, *32*(2), 176-207.

Cave, M., Hanney, L., & Kogan, M. (1991). The use of performance indicators in higher education. London: Jesica Kingsley Publishers.

Cropanzano, R., Goldman, B. M., & Benson, L. (2005). *Organizational justice*. In Barling J., Kelloway E.K., & Frone M. R. (Eds.), Handbook of Workstress, America: Sage Publications, 64.

Colquitt, J. A. & Greenberg, J. (2003). *Organizational justice: A fair assessment of the state of the literature*. In J. Greenberg (Ed.). Organizational Behavior. USA: Lawrence Erlbaum Assoc. Inc.

Çolak Alsat, O. (2016). Çalışan motivasyonunu etkileyen faktörlerin iş tatminine etkisinin belirlenmesine yönelik bir uygulama. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Damar, A., Kaçar, Z., Eskiler, E., ve Soyer, F. (2020). Küresel akademik performans ölçeğinin uyarlanması: Güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Sakarya Üniversitesi Dergisi*, *10*(3), 560-576.

Demirel, Y. (2009). Örgütsel bağlılık ve üretkenlik karşıtı davranışlar arasındaki ilişkiye kavramsal yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(15), 115-132.

Erarslan, İ. (2015). Üniversitelerin uluslararası görünürlüğü: akademik performans ve üniversite marka değeri ilişkisi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1),37-47.

Esen, M., ve Esen, D. (2015). Öğretim üyelerinin performans değerlendirme sistemine yönelik tutumlarının araştırılması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *5*(1), 52-67. doi: 10.5961/jhes.2015.109

Folger, R., & Konovsky, M.A. (1989). Effect of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, *32*(1), 15-30.

Garbers, Y., & Konradt, U. (2014). The effect of financial incentives on performance: A quantitative review of individual and team-based financial incentives. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *87*(1), 102-137.

George, J. M. & Jones, G. R. (2012). *Understanding and managing organizational behavior*. Sixth Edition, New Jersey: Perarson Education Inc.

Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management, 16*(2), 399-432.

Grynko, Tetiana., Krupskyi, Oleksandr., Koshevyi, Mykola., & Maximchuk, Olexandr (2017).
Modern Concepts of Financial and Non-Financial Motivation of Service Industries Staff. Journal of Advanced Research in Law and Economics, *4*(26), 1100-70.

Gökgöz, H. ve Altuğ, N. (2014). Örgütsel stresin öğretim elemanlarının performansı üzerine etkisinin incelenmesine yönelik bir araştırma. Ege Akademik Bakış, *14*(4), 519-530.

Gül, İ., ve Arabacı, İ. B. (2018). Öğretim elemanlarının akademik teşvik ödeneğine ilişkin görüşleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, *17*(66), 675-687. www.esosder.org, doi:10.17755/esosder.349216

Gümüş, S. ve Sezgin, B. (2012). *Motivasyonun örgütsel bağlılığa ve performansa etkisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınevi.

Güven, A., Kaplan, Ç., ve Acungil, Y. (2018). Türkiye'deki Akademik Teşvik Çalışmalarının Akademik Personelin Motivasyonu Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *73*(1), 245-268.

Hamurcu, M., ve Eren, T. (2019). Akademik teşvik tabanlı yeni bir performans değerlendirme önerisi ve uygulama. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 82-100.

Hosmer, L. (1990). *The ethics of management*. (2nd ed.). Irwin Inc.

Huber, M. T. (2002). Faculty evaluation and the development of academic careers. *New Directions for Institutional Research*, *114*, 73-83.

Jenkins Jr, G. D., Mitra, A., Gupta, N., & Shaw, J. D. (1998). Are financial incentives related to performance? A metaanalytic review of empirical research. *Journal of Applied Psychology*, *83*(5), 777-787.

İsaeva, T., Chourikov, M., & Kotyarenko, Y. (2015). Efficiency of evalution of the university professors' activity: comparison of the domestic and foreign methods. *Naukovedenie e-Journal*, *7*(3), 1-20.

Kalaycı, N. (2009). Yükseköğretim kurumlarında akademisyenlerin öğretim performansını değerlendirme
sürecinde kullanılan yöntemler. *Kuram Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, *5*(60), 625-656.

Kaptanoğlu, D., & Özok, A.F. (2006). Akademik performans değerlendirmesi için bir bulanık model. *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, *5*(1), 193-204.

Karataş, T., Özen, Ş., ve Gülnar, E. (2017). Akademisyenlerin kariyer basamakları ve yükseltme ölçütlerine ilişkin görüşleri. *Yükseköğretim Dergisi*, *7*(2), 82-93.

Konovsky, M. A. (2000). Understanding procedural justice and its impact on business organizations. *Journal of Management, 26*(3), 489-511.

Korkut, H. (1984). *Türk üniversiteleri ve üniversite araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Köksoy, M. (1997). *Yükseköğretimde kalite ve Türk yükseköğretimi için öneriler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yayınları: 84-97.

Künarcı, Z. (2016). Sağlık çalışanlarının motivasyonunu etkileyen faktörlerin analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Lau, C. M., & Roopnarain, K. (2014). The effects of nonfinancial and financial measures on employee motivation to participate in target setting. The British Accounting Review, 46(3), 228-247.

Luthans, F. (2005). Organizational behavior. McGraw-Hill International Edition.

Manolova-Yalçın ve Kılıç, H. (2018). Akademisyenlerin öğretim performansları ile motivasyonları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, *4*(3), 122-135.

Mercanlıoğlu, Ç. (2012). Örgütlerde performans yönetimi ile işgörenlerin motivasyon arasındaki ilişki. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *4*(1), 41-52.

Moon, H., & Kamdar, D. (2008), Me or we the role of personality and justice as other-centered antecedents to innovative citizenship behaviors within organizations. *Journal of Applied Psychology*, *93*(1), 84-94.

Okumuş, K., ve Yurdakal, İ. H. (2017). Akademisyenlerin akademik teşviğe ilişkin görüş ve düşünceleri. *Journal of Academic Social Science Studies*, *58*, 145-156.

Önel, A., & Saatçioğlu, Ö.(1995). Trend analysis and regression modelling fort he assesment of research performance at a Turkish university. *Yöneylem Araştırma dergisi*, *7*, 1-12.

Örücü, E. ve Kanbur, A. (2008). Örgütsel-yönetsel motivasyon faktörlerinin çalışanların performans ve verimliliğine etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma: Hizmet ve endüstri işletmesi örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, *15*(1), 85-97.

Polat, S. (2007). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Polyhart, R., & Ryan, M. (1997). Toward an explanation of applicant reactions: an examination of organizational justice and attribution frameworks. *Organizational Behaviorand Human Decision Process*, *72*, 308-335.

Richard, G, T. De. (1995). *Business ethics* (4th. ed.). New Jersey: Printice Hall Inc.

Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2013). Örgütsel davranış. Erdem İ. (Çev. Ed.). Ankara: Nobel.

Şahin, F., Yavuz-Tabak, B., ve Tabak, H. (2017). Motivasyon kuramları bağlamında akademik teşvik ödeneği uygulamasının değerlendirilmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *7*(2), 403-410, doi: 10.5961/jhes.2017.217

Şat, A., Doğan, H. ve Amil, O. (2015). Akademisyenlerin psikolojik ihtiyaçları ve iş doyumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi: Kayseri örneği. *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, *5*(8), 112-132.

Taylor, J. (2001). The impact of performance indicators on the work of university academics: Evidence from Australian universities. *Higher Education Quarterly*, *55*(1), 42-61.

Tınaz, P. (2009). *Çalışma yaşamından örnek olaylar*. İstanbul: Beta Yayınları.

Tracy, B. (2016), Motivasyon. (Çev. S. Bursa). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Toytok, E. H., ve Açıkgöz, A. (2013). Öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin çatışma yönetim stilleri ile örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi, 1*(2), 24-36.

Turhan, M., ve Erol, Y. C. (2017). Akademisyenlerin akademik teşvik ödeneğine ilişkin görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(3), 281-296. doi: 10.17679/inuefd.341708

Ültay, E., ve Ültay, N. (2018). Akademik teşvik ödeneğinin bilimsel faaliyetlere etkisi hakkındaki akademisyen görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *8*(1), 162-171, doi: 10.5961/jhes.2018.258

Vecchio, R. P. (1995). Organizational behavior. FL: The Dryden

Yıldız, S., Savcı, G. ve Kapu, H. (2014). Motive edici faktörlerin çalışanların iş performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *21*(1), 233-249.

Yılmaz, Ö., ve Memişoğlu, S. P. (2019). Yükseköğretim kurumlarında akademik performans değerlendirmeye ilişkin akademisyen görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *9*(3), 542-554. https://doi.org/10.5961/jhes.2019.353

Yokuş, G., Ayçiçek, B., ve Kanadlı, S. (2018). Akademisyen görüşleri doğrultusunda yükseköğretimde performansa dayalı akademik teşvik sisteminin incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, *8*(2), 140-149, doi:10.2399/yod.18.007

Yücel, A. G., & Demir, S. B. (2018). Academic incentive allowance: Scientific productivity, threats, expectations. *International Online Journal of Educational Sciences*,

Zeynel, E. ve Çarıkçı, İ. H. (2015). Mesleki motivasyonun, iş tatmini ve örgürsel bağlılık üzerine etkisi: akademisyenler üzerine görgül bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *20*(3), 217-248.

Yer Demir Gök Bakır Romanının Yapı ve Tema Bakımından İncelenmesi

Nevriye BOZDEMİR[1]

Giriş

Yaşar Kemal'in *Yer Demir Gök Bakır* (1963) adlı romanı *Dağın Öte Yüzü* üçlemesinin ikinci kitabıdır. İlk kitap olan *Orta direk* (1960)'te Yalak köylülerinin pamuk toplamak üzere Çukurova'ya yaptıkları yolculuk anlatılmaktadır. İkinci kitap olan *Yer Demir Gök Bakır*'da eli boş dönen köylünün korkulu bir bekleyiş içerisinde bir köylüden yarattıkları "ermiş"in hikâyesi aktarılır. *Ölmez Otu* (1969)'nda ise tekrar Çukurova yolculuğu ve "ermiş"in geri dönüşü işlenmektedir.

Yer Demir Gök Bakır'da korkak ve çaresiz insanların inanç ve umutla kendilerinden birini nasıl yücelttikleri anlatılırken bir köyün aynı duygular içerisinde yaşadıkları ayrı hikâyeler de aktarılır. Bu küçük hikâyeler birleşerek romanın ana teması olan "korku"yu meydana getirmekte, farklı pencerelerden gözler önüne sermektedir. Efsanelerle desteklenen bu roman, halkın inancının gücünü ortaya koymaktadır.

1. İsimden İçeriğe

Roman ismini yerin demire, göğün/güneşin bakıra benzetilmesiyle alır. Kış mevsimi olduğu için yerdeki kar yakıcı soğuğuyla Çukurova güneşiyse ateşiyle köyü/köylüyü mahkûm eder. Köylü bu diyalektik yapı içerisinde mücadele etmektedir. *"İşte bu dünyanın aklığına Çukurova güneşi gibi bir de belalı güneş vurmuş, karların üstüne öyle bir de ipilti çökmüş, göz açıp da bakamazsın.*

Bastıkça donmuş, gıcılaşmış kar çatırdıyor. Ummahan'ın da ayağı yalın, Hasan'ın da yalın. Ayakları kızarmış. Kızgın demire basmış gibi oluyorlar. O yüzden de yürüyüşleri bir tuhaf." (s.7) Yer/demir eserde karşı değerleri temsil etmektedir. Toprak bu mevsimde ölüdür ve soğukluğu ölümü çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda korku, tükeniş, yoksulluk/kıtlık gibi kavramları da karşılayabilmektedir. Gök/bakır ise ülkü değerlerle karşımıza çıkar. İnanç, umut/arzu değerlerini karşılarken ateş ögelerini ön plana çıkarmaktadır. Renk bakımından da bakır güneşi, demir yeri anımsatır.

Yer Demir Gök Bakır romanı umutsuzluğun yaratıcı gücünü ortaya koyan bir romandır. Yaşar Kemal roman için "Yer Demir Gök Bakır hikâyesi, başımdan geçmiş bir kıtlık hikâyesidir. Şuna kanaat getirdim: Yerden bitmiyor, gökten yağmıyor. Sonsuz umutsuzluğu anlatır. Onda bir şey buluyor insanoğlu. Kendine bir evliya yaratıyor, bir peygamber yaratıyor, yaratıyor, yaratıyor… Bir ümit ve düş dünyası yaratıyor. O düş dünyasına sığınıyor ve yaşamını ancak böyle sağlıyor. O düş dünyası olmasaydı, tarih boyunca insanoğlunun yaşaması çok güçleşirdi." (Andaç, 2012: 217) der. Felakete karşı kolektif bir duruş geliştirmenin romanı da denebilir Yer Demir Gök Bakır için. Bu kolektif direnç bireyden toplumlara ortak savunma biçimi olarak yüzlerce yıllık bir birikimin sonucudur.

Romanda iki ateş arasında savaşım veren köylünün öyküsü anlatılmaktadır. *"Tohumlar merkezdedir; yaratan ısı merkezdedir. Yaratan yakar. Yakan yaratır."* (Bachelard, 1999: 53) Hem yaşamı

[1] Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı/ Yeni Türk Edebiyatı Doktora Öğrencisi

hem ölümü çağıran bu iki ateş arasında yaşamaktadır insan. Bu iki ateşi birleştirebilen insan yaratabilecektir.

Ergenekon'dan demirin eritilmesiyle çıkılması işi/çalışmayı anlatmaktadır aslında. İşlemek, kurtuluşun kapısı olmuştur. Toprak, işlenmeyi bekleyen bir demirdir. Onu eritecek olan ateş ise güneştir. Güneş inancın ateşini temsil ederken yalnızca inanmak yetmemektedir. Bu ateşi toprakla buluşturmak, yani çalışmak, emek harcamak gerekmektedir. Yalak köylüsü ise "umut fakirin ekmeği" diyerek bekleyişe geçer. "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez." Hızır yetişmeyince onu kendi yaratır buradaki insan. *"Muhtar Sefer biliyordu ki, bittecrübe sabitti ki bütün ermişler kıtlık yılları, salgın yılları çıkarılmışlardır."* (s.198) Dünyevi sıkıntıları insanların ermişe sığınmalarına sebep olmuştur. Kurtuluşun yolunu onda görürler.

2. Olay Örgüsü

Yer Demir Gök Bakır romanında tek bir olay işlenmemektedir. Eserde zaman ortaklığı yaşayan farklı karakterlerin öyküleri olay örgüsünü oluşturmaktadır. *"Görüldüğü gibi metin, bir olay örgüsünün gelişimi yerine, ayrı mekânlarda geçen, birbirinden bağımsız ama benzer ve eşzamanlı sahnelerin art arda dizilmesiyle kurulmuş. Bu sahneler arasında bir tek bağ var: uğursuzluk, korku ve felaket motifleriyle işlenmiş olmaları."* (Moran, 1996: 106) Yazar, eseri 47 bölüme ayırmıştır. Fakat olay örgüsünü kişilerden yola çıkarak belirlemek daha doğru olacaktır. Çünkü bu kişilerin öyküleri korkunun birer parçasıdır. Bu parçalar köyün panoramasını ortaya koymaktadır.

Hasan ve Ummahan:

-Hasan ve Ummahan'ın odun için ormana gitmeleri.

-Hasan'ın gizlice aldığı kibritlerle ateş yakmaları ve Hasan'ın yalımlardan hayaller görmesi. Hasan'ın ölüm ve kıyametle ilgili düşünceleriyle eserin yapısını oluşturan mitoslardan "yağmurcuk kuşu" mitosunun aktarılması.

-Adil korkusu ile köydeki herkes gibi en değerli gördükleri varlıklarını -kibritlerini- saklamaları.

-Köydeki diğer çocuklarla ormanda kalmaları, çocukların Hasan'ın kayanın altında gizlice görmeye gittiği kökleri görmeleri ve bunun üzerine de bir efsane yaratmaları, aileleri ile köye dönmeleri.

-Romanın sonunda yine Ummahan ile odun için ormana gitmeleri, bütün kibritleri yakmaları ve köklerin çiçek açtığını görmeleri.

Meryemce ve Koca Halil:

-Meryemce'nin, köylünün kötü tarlaya gitmesine sebep olduğu için Koca Halil'e karşı öfkelenmesi, onun öldüğüne inanmaması ve arkasından mevlit okunduğu için tüm köylüye öfkelenerek yemin etmesi konuşmaması.

-Koca Halil'in ölmediğinin, oğlunun evinde saklandığının öğrenilmesi, Koca Halil'in öldürüleceği korkusuyla köylüyü beklemesi.

-Koca Halil'nin, köylünün elini öpmesiyle kendini değersiz hissetmesi ve köylüye tepki olarak soğuğa aldırmadan bir gece köyü terk etmesi.

-Meryemce'nin bütün köylü gibi eşyalarını saklaması, çocuklarla mağaraya hayvanları götürmesi, Adil'den korkmadıklarını belli etmek için eğlence havası yaratmaları, en güzel kıyafetlerini giymeleri.

-Muhtar Sefer üzerinde baskı kurması, aynı zamanda Taşbaş'a karşı iyi davranması, yemininden vazgeçmeyerek tüm köylüyle konuşmaması.

Hüsne ve Recep:

-Hüsne ve Recep'in geceleri gizlice buluşmaları, birlikte olmaları, Hüsne'nin köyün başına gelecek felaketlerden korkması ve Recep'e kaçmak için baskı yapması.

-Hüsne'nin Recep'e olan ısrarları sonucu köyden kaçmaları ve donarak ölmeleri.

Taşbaşoğlu Memet ve Muhtar Sefer:

-Muhtar Sefer'in Adil Efendi'den kurtulmak için çareler üreterek köylüyü yönlendirmesi, Taşbaş'ın tarla konusundan dolayı Muhtar Sefer'den ve köylüden uzak durması.

-Köyde çıkan bir tartışmada Taşbaş'ın eşinin yaralanması ve bunun üzerine Taşbaş'ın köylüye öfke saçması. Köylünün Taşbaş'ın haklılığının da etkisiyle onda ne olduğunu düşünmeye başlaması.

-Vurgun Ahmet'in sözlerinin etkisiyle Taşbaş'ta bir ululuk olduğunun düşünülmesi ve Lokman Hekim, Ulu Taşbaş, Sarı Kız gibi efsanelerin Taşbaş'a mal edilmesi. Memidik'in gördüklerini anlatması üzerine bu düşüncenin somutlaşması ve köylünün Taşbaş'ı ermiş kabul etmesi.

-Muhtar Sefer'in Taşbaş'ı kendisi için tehlike olarak görmesi ve onu durdurmak için çaba harcaması.

-Zalaca'ya yalanlar söyletmesi, Adil'e aracı göndermesi, Memidik'in gördüklerini yalanlaması için ölesiye dövdürmesi, Taşbaş'ın evini basması, son olarak jandarmaya şikâyet etmesi ve köylüye de iyi görünmek için kendini Taşbaş'ın önüne atması.

-Taşbaş'ın kendisinin ermiş olmadığını inandırmaya çalışması, kendini kötülemesi, buna rağmen kendine inananların giderek artması.

-Hastaların gelmeye başlaması ve onları iyileştirmesi üzerine, başına geleceklerden korktuğu halde, kendisinin de inanmaya başlaması.

-Yüzbaşıya söz vermesine rağmen ermişliğe devam etmesi, ziyaret ağacını evinin üzerinde görmek için gece beklemesi ve gördüğünü düşünerek ermişliğine inanması.

-Jandarmalar tarafından götürülürken köylüye Muhtar'la konuşmamaları gerektiğini söylemesi, onu yalnızlığa terk etmesi.

-Jandarmalarla birlikte bozkırda yola çıkmaları, kardan korunmak için bir mağaraya girerek ateş yakmaları, başına geleceklerin korkusu ile Taşbaş'ın mağaradan kaçması, yanındaki köpekle küçük bir mağarada gizlenmesi.

-Cumali Onbaşı'nın Taşbaş'ın kaçışını efsaneleştirerek anlatması.

Adil Efendi ve Yalak Köylüsü:

-Köylünün pamuktan eli boş döndüğü için Adil'e borcunu ödeyememesi ve töreyi bozmuş olması.

-Köylünün Adil'den kurtulmak için Muhtar'ın söylediklerini yapması, önce her şeyi saklaması, ardından hiçbir şey olmamış gibi eğlenmesi, korkmadığını göstermeye çalışması.

-Korku içerisinde Taşbaş efsanesini yaratarak ona sarılması, ondan umut beklemesi.

-Adil'in de köylüden korkarak köye gitmemesi, aksine köylüyü affettiğini söylemesi.

-Adil korkusunun geçmesinin ardından her yıl yaşadığı bahar korkusuyla karşı karşıya kalması.

3. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Yer Demir Gök Bakır romanında tanrısal bakış açısı kullanılmıştır. Bu bakış açısı ile anlatıcı her şeyi bilme gücüne sahiptir. Hasan'ın, Taşbaş'ın, Koca Halil'in, Meryemce'nin, Adil'in, Muhtar'ın iç dünyalarından da haberdardır ve bunları aktarır.

Özellikle Hasan'ın ve Taşbaş'ın zihninden geçenler iletilir. Hasan ateşten çıkan yalımları izlerken hayaller görür. Ormanda "mavi kuşu", ölümü, kıyameti düşünür ve bunlar anlatıcı tarafından bilinir. *"Uzun, karışık, belik belik olmuş bir peri saçına benziyor yalım. Hemen değişti. Birden birbirine dolandı, sonra hemencecik toprağa küllerin arasına yattı, kayboldu gitti. Bir kurt sürüsü… Öndeki kurt kulaklarını dikmiş, başı havada, parmaklarının ucuna basmış, öyle uzakları gözetliyor. Arkasından bir kurt, eğilen, bükülen, koşan, yatan, kalkan, boğuşan, meydan savaşında kurtlar."* (s.22)

Taşbaş'ın örende ışığı beklerken zihninden geçenler de yine bu bakış açısıyla anlatılmaktadır. Taşbaş burada hem inanmaktadır ermişliğine hem inanmamakta. Kendisiyle bir çekişme içerisindedir. Bir yandan başına gelenleri düşünürken bir yandan da umutla ermiş olduğuna inandıracak ışığı beklemektedir. *"Sen de ışığı bana göstermezsen, ben de senin, içime doğan güzelliklerini, iyiliklerini insanlara söylemem. Ermişliğimi de hiçbir zaman kabul etmem. İstifa ederim."* (s.350) bu şekilde Tanrı'yla konuşan Taşbaş'ın düşünceleri anlatıcı tarafından bilinmekte ve aktarılmaktadır.

4. Zaman

Eserde olay örgüsünü oluşturan hikâyeler eşzamanlı olarak yaşanmaktadır. Tüm olayların yaşanması kış mevsiminde gerçekleşmektedir. Pamuktan dönüş ve baharın gelişi arasında geçen birkaç aylık bir zaman dilimidir.

Roman ilk olarak 1963'te basılmıştır. Romanda geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla makineli tarım öncesi vaka zamanıdır. Aynı zamanda İsmet İnönü'nün de isminin geçmesi dönem hakkında bilgi vermektedir. Anlatma zamanı ile vaka zamanı bu bilgiler doğrultusunda paralellik gösterir.

5. Mekân

Yer Demir Gök Bakır romanı Çukurova'ya yakın bir bölgede Yalak köyünde geçmektedir. Bunun dışında Tekeç Dağı, Taşbaş'ın evi, Muhtar'ın evi ve orman da olayların geçtiği mekânlar olarak göze çarpar.

Edebî eserlerde mekân, yalnızca bir yer/coğrafya olarak yer almamaktadır. Bazen insanı dinginleştiren bazen kıskaca alarak ezebilen bir kimlik kazanır. Mekânın bu özelliği *"dar/kapalı" ve "geniş/açık"* (Korkmaz, 2007: 403, 411) olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Bu ayrım yapılırken karakterlerin ruhsal durumu sonucu mekânı nasıl algıladıkları dikkate alınmaktadır.

Yalak köyü bütün köylü için kapalı/dar mekân özelliği taşımaktadır. Borçlarını ödeyemeyen köylü, töre bozulduğu için köyün uğursuzluğa/felakete uğrayacağını düşünür. *"Ben o köyden korkuyorum', diye dudağını ısırdı. 'Bir başka… Köye kurt inmiş gibi."* (s.21) diyen Ummahan, çocuk bilinciyle köye düşen kasvetin farkında olduğunu ve bundan sıkıntı duyduğunu dile getirir. Özellikle Hüsne'nin cümleleri köyün, köylüler üzerinde nasıl bir baskı yarattığını açıklar niteliktedir: *"Bu köyün, bundan böyle kadınları kısır kalacak. Baharında çiçekler açmayacak. Toprağı yeşermeyecek. Salgınlardan gidecek herkes. Zelzeleler götürecek bu köyü. Haydi, haydi, şimdi, şimdi kaçalım. Kimse öldürmez bizi. Kimse bulamaz. Hemen, çabuk çabuk. Bak bohçamı da getirdim. Dışarda hava da dümdüz, yaz havası gibi. Bizim için! Sen gelmezsen ben tek başıma giderim. Kadınlar kısır kalacak, kısır, kısır, kısır kalacak! Doğursalar bile ölü doğacak. Ben gayrı bu köyde kalamam."* (s.165) Köyün üzerindeki lanet herkes tarafından hissedilmektedir. Kış mevsiminin zorluklarına yokluk ve Adil korkusu da eklenmiş, köy artık bir kâbus haline gelmiştir. Köydeki huzursuz atmosferin karşısında Çukurova yer almaktadır. Orası huzurun/kazancın olduğu yerdir. Bu açıdan Çukurova düşlenen bir mekân haline gelir, Hüsne ve

Recep de Çukurova'ya gitmek için köyden kaçarlar. Bu iki genç kendilerini boğan bu mekândan kurtulmanın yolunu kaçışta bulur. Yalak köyü tüm köylü için aynı şeyi ifade etmektedir: felaket! *"İnsan, mekân boyutunda yaratılmış bir varlıktır. Doğuştan gelen barınma içgüdüsü ile ana rahminden dünyaya bırakılan insan, fizikî olarak bir yere tutunma ihtiyacı duyar. Kendisini bir mekâna tutunarak var eden birey, ruhsal varlığını oluşturmaya ve tamamlamaya çalışarak erginleşecektir."* (Oruç, 2017: 76) Fakat Yalak köyü üzerindeki bu felaket bulutları bireyin bütünlüğünü bozduğundan kaçış kurtuluşun tek çaresi olarak görülür.

Tekeç Dağı olumsuz koşulları dolayısıyla kapalı/dar mekân halindedir. Bozkırdaki köyün ulaşımına engel olmaktadır. Adil de bu dağın ardından gelecektir. Onun gölgesi gibi bozkırın üzerine düşer.

Taşbaş'ın evi bir diğer mekândır. Taşbaş, köylü onun sözünü dinlemeyip Muhtar'ın dediği tarlaya gittiği için köylüye tepkilidir. Evi ise onun köylüden kaçtığı, huzurlu vakit geçirdiği bir mekândır. Bu geniş/açık mekân gelişen olaylar çerçevesinde farklı bir kimliğe bürünür. Bunda Taşbaş'ın ruhsal durumu da rol oynamaktadır. Fatmaca Karı'nın hasta kızını iyileştirmesi için yaptığı ısrarlar ve sonrasında gelen hastalar Taşbaş'ın varlık alanını ele geçirir. Artık dışarıdaki, "eşiği" geçerek içeri girmiştir. Köydeki huzursuz hava Taşbaş'ın evine dolmuştur. Bu ana kadar onu rahatlatan mekân dar/kapalı bir hal alır. Taşbaş kendisine yabancılaştığı gibi onun koruma kalkanı olan bu eve de yabancılaşır. Korumak yerine saldırıya geçmiştir.

Muhtar'ın evi kendisi için bir sığınaktır. Köylü kadınlar ve Meryemce kapıya dayandığında evin içerisinde kendini güvende hissetmektedir. Dışarıdakiler, evinde olduğu sürece Muhtar'a zarar verememektedir. Aynı zamanda muhalifi olan Taşbaş da evin içindeki Muhtar'a ulaşamamaktadır. Bu mekân da Muhtar için açık/geniş bir mekân özelliğine sahiptir. Memidik için Muhtar'ın evi dar/kapalı mekândır; çünkü orada Ömer'den ölesiye dayak yemiştir.

Köylüden saklanan Koca Halil, saklandığı evin ambarında kendini koruma altında hisseder. Kendisini öldüreceğini düşündüğü köylü, burada ona dokunamayacaktır.

Hasan ve Ummahan ormana gittiklerinde mutlu olurlar. Çünkü köyün lanetinden kurtulduklarını hisseder ve köye dönmek istemezler. Özellikle Hasan için orman hayal dünyasının canlandığı bir mekândır. Taşın altındaki gizemiyle buluşur ve bundan büyük bir haz alır. Aynı zamanda kiraz çubuklarıyla gizlice aldığı kibritlerle ateş yakar ve yalımların büyülü dünyasına girer. Orman Hasan'ı hayalleriyle kucakladığı için açık/geniş bir mekândır. Köydeki çocuklarla ormana gittiklerinde kalabalığa rağmen Hasan hayal dünyasıyla birlikte olur.

6. Kişiler Dünyası

a. Başkişi/Kahraman

Yer Demir Gök Bakır romanı farklı karakterlerin yaşadığı öykülerin bileşimi olsa da roman, köydeki korku atmosferi içerisinde Taşbaş'ın "ermişliğe" yükselmesi üzerine kurulur. Bu çerçeve içerisinde eserin başkişisi Taşbaşoğlu Memet'tir.

Herkes gibi olan Taşbaş'ın farkı Muhtar Sefer'e inanmamış olmasıdır. Böylelikle bu ikili arasında bir çatışma yaşanmaktadır. Köylü kendisini değil, Muhtar'ı dinlediği için Taşbaş köylünün işine karışmaz. Meryemce'nin suskunluğuna benzer bir tavır takınır köylüye karşı. Evine kapanır ve köyden/köylüden uzak durmaya çalışır. Köydeki bir kavgada karısı yaralanınca Taşbaş'ın öfkesi dile gelir. Tarla konusunda haklı çıktığı için de köylü ona saygı duymakta ve hak vermektedir. *"Ama Taşbaşın hakkı var. Söylesin söyleyebildiği kadar. Bu Taşbaşta bir şeyler var. Herkesin içine bir şüphe girmişti. Bu Taşbaş'ta?"* (s.160) Taşbaş'a hak verseler de öfkesinin şiddetinden korkmaya başlarlar. Taşbaş acısının da etkisiyle öfke kusmakta ve korkuyu daha da artırmaktadır. *"Bir yandan Adil Efendinin korkusu, bir yandan Taşbaş. Köy iki cendere arasında. Ezildikçe eziliyor, boğuluyor."* (s.163)

"Kutsal bir yaratıktan ürker gibi ürk(tükleri)" (s.163) Taşbaş'a karşı olan şüphe köyün delisi diyebileceğimiz Vurgun Ahmet'in sözleri ile yönünü çizmeye başlar: "Bu köy şimdiye kadar ölüp

yitmediyse, eey Taşbaşoğlu, senin yüzünden, senin yüzün suyu hürmetine!" (s.177) Bütün köye yayılan bu sözler sıkışmış köylünün yaratacağı Hızır'ın ilk tohumu olur. Bu andan itibaren Taşbaş, adı efsanelere karışan bir "ermiş" olmaya başlar.

Aslında Taşbaş, yalnızca Muhtar'ın oyunlarını gören ve bunu dile getiren "düşünen" bir köylüdür. Fakat köylü kendisi düşünmediği ve buna alışık olmadığı için Taşbaş'taki farkı metafizik bir fark olarak görür. Zalaca'nın düşleri, Kel Âşık'ın sözleri, efsaneler, Muhtar'ın buna son vermek için oynadığı oyunlar dahi Taşbaş'ı yüceltir. Memidik'in gördüklerini anlatması, Fatmaca'nın kızı ve sonraki hastalar da Taşbaş'ın ermişliğini kanıtlar. Taşbaş bunlara inanmaması için köylüye kendini kötülese de *"Siz deli misiniz, hangi ermişin ermiş olduğunu söylediğini duydunuz. Bunların hepsi ermişliklerini inkâr ederler. Gönlü alçak kişilerdir bunlar."* (s.299) diyen Fatmaca gibi düşünür bütün köylü. Taşbaş kimseye gerçeği anlatamaz, kimseyi gerçeğe inandıramaz. Karısı, çocukları bile onun ululuğuna inanmıştır. Yalnızlığa itilmiştir Taşbaş.

Önüne geçemediği bu inanca inanmaya başlar Taşbaş da. Bunun için örende bahsedilen ışığı, ceviz ağacını beklemeye başlar. Herkesin gördüğünü gördüğünde "ermişliği" somutlanmış olacak, artık kendisi de inanarak "ermiş" olacaktır. Bir anlık bir ışık ya da yanılsama onu inandırmaya yeter.

Taşbaş ikinci kez jandarmalar tarafından götürülürken çatışma tarafı olan Muhtar Sefer'i alt eder. Gitmeden kendi yalnızlığından daha beter bir yalnızlığa "hiçliğe" düşmesine neden olur. Taşbaş bu gidişin sonu olduğunu bilmektedir: ya akıl hastanesi ya hapishane! İkisine de razı olmamak için kendi çizgisini çizer ve kaçar. Bu kaçışla deli olmaktan da suçlu olmaktan da kurtulur. Ve bununla birlikte Onbaşı'nın da etkisiyle efsanesi güç kazanır, halkın inancını kaybetmemiş olur. Kendine yabancılaşan, kendini tanıyamayan kahraman kendine sunulan sona başkaldırarak tercihini yaşar. Taşbaş soğuktan kurtulmayı başarır ve ölmez. Bunu son kitap olan Ölmez Otu'nda görüyoruz. Taşbaş bu eserde geri gelmektedir. Fakat halkın inancı o denli güçlüdür ki Taşbaş'ın Taşbaş olduğuna inanmaz. Çünkü onun "kırklara" karıştığını bilir. Taşbaş bu inançla mücadele edemez ve intihar eder.

b. Norm Karakterler

Norm karakter başkişinin oluşumuna katkı sağlayan karakterdir. Bu eserde Taşbaş'ın oluşumun sağlayan öncelikle köylüdür. Ardından Muhtar Sefer'dir.

Köylü işkenceye dönüşen bir korku içerisinde çırpınırken Taşbaş'ın düşüncelerinin "ermişliğinden" geldiğine inanır. Tam da tutunmaya ihtiyaçları varken bu mitosu yaratır ve buna inanırlar. İnançları o kadar kuvvetlidir ki gerçeği bile bile Taşbaş da kendi "ermişliğine" inanır. Yalak köylüsü bireyselleşememiş insanlardan oluşmuş ve bu yüzden tek bir karakter gibi hareket etmektedir. Kendi düşüncesi yoktur, başkalarının düşünceleriyle yaşamayı bilirler sadece.

Sefer kendini hükümetin temsilcisi/gölgesi olarak görür. Köydeki tek güç de Muhtar Sefer olmalıdır. Taşbaş gibi bir "ermişin" yücelmesi demek onun yerinden olacağı demektir. *"Şimdi Taşbaş dinsel otorite, Sefer ise dünyasal otoritedir."* (Moran, 1996: 110) Bu korkuyla Taşbaş'ı alt etmek için türlü oyunlara başvurur. Bunların hepsi de Taşbaş'ın lehine sonuçlanır. Oynadığı oyunları inanan köylüye belli etmemek için jandarma Taşbaş'ı götürürken ağlar, sızlar, jandarmanın önüne atılır. Yine de Taşbaş'ın "lanetinden" kurtulamaz, ikiyüzlü ve çıkarcılığı "hiçlikle" cezalandırılır.

c. Kart Karakterler

Meryemce ve Koca Halil inadı kuvvetli iki ihtiyardır. Düşüncelerinde hiçbir değişim görülmez. Koca Halil köylünün kendisinden intikam alacağına inanır ve oğlunun hiçbir sözüne inanmaz. Düşünülecek kadar değerinin olmamasından korkar. Kendisinden özür dileyen köylüye kızar ve kaçarak yine Koca Halil'i düşünmelerini sağlar. *"Meryemce'nin gururu, öfkesi, kini ve özellikle inadı hep olağanüstü boyutlardadır."* (Moran, 1996: 96) Meryemce de aksi ihtiyar çizgisinden hiç şaşmaz,

küstüğü köylüyle roman boyunca konuşmaz. Taşbaş gibi başkalarının düşünceleriyle yaşayan köylüye karşı tepkisinden vazgeçmez. Bazen *"aaah, konuşabilseydim de sana güzel sözler söyleseydim,"* (s.158) diye düşünse de *"o olmaz olası yemin ağzını dilini bağlıyordu."* (s.107) Değer olarak ülkü değerlerde yer alır ve Koca Halil'e olan öfkesiyle başka bir çatışma yaratır. *"Sana diyorum da, bu koca köyden kimseciğe ağzımı açıp da söylemiyorum sultanım toprak! Bir daha, ben ölünceye kadar, bu köyün karıncasına bile ağzımı açmam. İşte sana diyorum, sen duy, Koca Halil ölmedi. Ölse bile ona, o dinsize mevlit okunmaz. Duydun mu, şahinim toprak?"* (s.17) Tüm köylüye tepkili olduğu halde Taşbaş'a karşı bir tepki söz konusu değildir. Aksine konuşmasa da varlığıyla Taşbaş'ın yanında olduğunu hissettirir. Meryemce aynı zamanda köyün kadın otoritesi konumundadır. Sefer ve Koca Halil üzerinde baskı yaratır.

Hasan ve Ummahan da değişim göstermeyen, temsil ettikleri değerleri savunan karakterlerdir. Hasan her ne kadar *"büyük adamlık tasla*(sa)" (s.9) da renkli hayallerle uğraşan bir çocuktur. Hasan Taşbaş'a örene giderken verdiği kibritle sevgisini/umudunu hediye eder.

Hüsne ise "kısır" kalmamak için ölümü göze alarak köyden kaçmak için Recep'i ikna eder. Hayatta yapacağı en iyi şey "doğurmaktır" ve bundaki kararlılığından vazgeçmez.

Memidik de Muhtar Sefer ve Ömer'in tüm eziyetlerine karşın Taşbaş hakkında gördüklerini yalanlamaz, ölecek duruma geldiği halde istikrarından şaşmaz. Taşbaş'ın yanında yer almaya devam eder.

d. Fon Karakterler

Fon karakterler, gerçekliği ortaya koyan ve kahraman için sosyal ortam yaratan karakterlerdir. *Yer Demir Gök Bakır* romanında yer alan fon karakterler:

Kel Aşık, İzci Yel Veli, Uzunca Ali, Zalaca Karı, Adil Efendi, Koca Halil'in oğlu Hacı, Koca Halil'in gelini Fatma, Gömleksizoğlu, Kara Yusuf, Yeşil Osman, Atlı Yolcu, Recep, Bekçibaşı, Deli Mustan, Elif, Kır İsmail'in kızı, Muhtar'ın karısı, Veli, çocuklar, Güdül Memed'in oğlu, Durmuş, Durduman, Delice Bekir, Osmanca, Ramazan, Gömleksizoğlu'nun oğlu, Vurgun Ahmet, Lapacı Halil, Köstüoğlu, Kır İsmail, Vicivici Mustafa, Öksüzoğlan, Tebdilhava, Boklu Hasan, Çarıksız Murad, Ökkeş Dağkurdu, Uyuz Mahmut, Zibidik Muslu, Kurt Fakı, Kadir Zincirdoğdu, Tozo Poyraz, Murtaza, Ali Ömer, Kısacık Musa, Zekeriya, Fatmaca, Fatmaca'nın kızı, Yüzbaşı Şükrü, Cumali Onbaşı, Candarmalar, Sülün Derviş, Taşbaş'ın karısı ve çocukları, hastalar, Sıtmalı Alaca Kemal, Memet Ali, Rıza Efendi, Mırmırık Dursun, Müslüm Çavuş'tur.

7. Tematik Kurgu

	ÜLKÜDEĞER (TEMATİK GÜÇ)	**KARŞI DEĞER (KARŞI GÜÇ)**
KİŞİ	-Taşbaşoğlu Memet -Hasan -Uzunca Ali -Hüsne -Meryemce -Memidik	-Muhtar Sefer -Adil Efendi -Koca Halil
KAVRAM	-İnanmak ihtiyacı -Umut/arzu -Başkaldırı -Kaçış/arayış -Hayal	-Korku -Sözden dönme/uğursuzluk -Batıl inanç -Yoksulluk/tükeniş -Kendine yabancılaşma
	-Bakır	-Demir

SİMGE	-Ormandaki kökler/çiçek -Kibrit/yalım -Işık/ceviz ağacı -Efsaneler -Kuş -Mağara -Ocak -Tuz	-Kar -Bozkır -Tekeç Dağı -Eşik/eşikteki çukur

a. İnanmak İhtiyacı

İnsanlar sürekli olarak inanmak ihtiyacı duymuşlardır. Bu yüzden mitik zamanlarda tanrıları ortaya çıkarmışlardır. Daha sonraları ilahi dinlere büyük bir "inançla" bağlanmışlardır. Herhangi bir objeyi ya da varlığı inanç sistemlerinin merkezi haline getirmişlerdir. Yokluk, savaş gibi zamanlarda ortaya çıkan ermişler de bu inanmak ihtiyacının bir ürünüdür. Umutlarını gerçekleştirecek/ışıklandıracak bir kurtarıcı yaratmaktadırlar. Bu ihtiyaç doğrultusunda Yalak köylüsü de Taşbaş'ı "ermiş" mertebesine yüceltir. *"Yer Demir Gök Bakır'ın ana tema'sı, korku içinde başlarına gelecek felaketi bekleyen köylülerin, çaresiz kalınca kendilerine tutunacak bir dal yani bir mitos yaratmalarıdır. Küçük Hasan nasıl bir mavi kuş mitosu yaratırsa, büyükler de ermiş Taşbaş mitosunu yaratırlar."* (Moran, 1996: 104-105) Felaket anlarının muhayyileyi harekete geçirdiği, bir sığınağa dönüştürdüğü görülür.

Lokman Hekim, Sarı Kız, Ulu Taşbaş Efendi gibi efsaneler Taşbaş'a mal edilirken Memidik'in Tekeç Dağı'nda ışıklar içinde Taşbaş'ı gördüğünü anlatması üzerine "ermiş" somutlaşmaya başlar. Sonraları bu ışık ve ceviz ağacı Taşbaş'ın evi üzerinde görülür. Bunu görenler de yalnızca "inanan"lardır. Çünkü Memidik ve köylü düşlediğini görmek istemiştir. Taşbaş bunu göremez, sadece bir anlık bir ışık gördüğünü düşünür. Işık ise kurtuluşu muştulamaktadır. Taşbaş'ın evinin üzerinde görünür çünkü Yalak köylüsünün Adil'e karşı kurtarıcısı Taşbaş olacaktır. Köyün karanlığını/kasvetini aydınlatacak olan bu ermiştir.

Bu ermişin yalnızca Adil korkusuna değil, tüm dertlere deva olacağını düşünen halk hastalarını getirmeye başlar. İnananları ve Taşbaş'ı ayıran eşik Fatmaca'nın kızının geçmesinden sonra işlevini yitirir, ayıramaz aksine Taşbaş'a götüren adım olur. Taşbaş'ın eşiği olduğu, ayak bastığı için toprağının bereketine inanır, tarlalarına serpmek için "eşik toprağı"ndan da almaya başlarlar. *"Eşiğinin altı bir kuyu gibi derinlemesine kazılmıştı."* (s.334) Oluşan çukur inancın büyüklüğünü gösterir niteliktedir. Fakat çukur, karanlığı ve yutan özelliği ile olumsuz değerleri ifade etmektedir. Buradaki olumsuz değer olan batıl inanç bir anda, büyük bir ilgiyle büyüyen ve herkesi içine çekmeye başlayan bir çukura dönüşür. Köylüyü ermiş olmadığına inandırmaya çalışan Taşbaş da bu çukura düşer ve bu *"kutsallama ilgisi hoşuna git*(meye)" (s.334) başlar. Çukurun etkisi son olarak Cumali Onbaşı üzerinde görülür ve Taşbaş'ın kayboluşunu Yüzbaşı dâhil herkese *"Taşbaşoğlu önde, biz arkada yürüyorduk. Birden sesle birlikte önümüzde bir ışık patladı. Işık kurşun gibi dağlara doğru aktı.* (…) *Taşbaş yok."* (s.376) şeklinde anlatır.

Batıl inanç olumsuzluğu büyürken Taşbaş'a inanan/minnet duyan insan kalabalığı da aynı oranda büyümektedir. *"Bana gelenler bundan sonra bir çimdik tuzdan başka bir şey getirmesinler." (s.*307) diyen Taşbaş, gelen hediyeleri geri çevirme yolu bulur. *"Bir çimdik tuz bir yüksüğün yarı dolusudur."* (s.307) diye de miktarı anlatılır. Fakat inananlar o kadar çoktur ki tuz da sürekli artmaktadır. "Tuz ekmek hakkı" deyimi halk arasında kullanılan deyimlerden biridir. *"Bu söz, hayatımızda dostluk, vefa, arkadaşlık, sadakat, insanlık, samimiyet, merdlik ve dürüstlük… gibi türlü kavramları içine alan zengin bir klişedir."* (Elçin, 1988: 373) Gelenlerden yalnızca tuz isteyen Taşbaş, sadık bir ordu yaratır kendine. Renginden dolayı da temiz ve samimi bir inancı ortaya koymaktadır.

b. Korku

Eser korku teması üzerine kurulmuştur. Köylünün yaşadığı korku genel bir çerçeve oluştururken bunun içerisinde ortaya çıkan bireysel korkular da dikkati çeker. "Korku/korkmak" ifadesi sıkça kullanılarak bir korku atmosferi yaratılmaktadır. *"Sanırım şunu saptamış oluyoruz; korku, lânetleme ve köyden kaçış motifleri bir şiirin ya da kilimin dokusunda tekrarlanan motifler gibi kullanılmış."* (Moran, 1996: 108) Endişe içerisinde bekleyen köylü kendini dünyaya sığdıramaz bir hale gelmiştir. Bekleyiş devam ettikçe endişe de aynı oranda büyür. Bu bekleyiş artık tam anlamıyla bir işkenceye dönüşür. Öyle ki kötü/olumsuz sonuçları arzular hale gelirler. En kötüsü bile bekleyişin ateşinden yeğdir artık.

Adil korkusundan kurtulmak için çıkış yolu arayan köylü önce her şeyini saklar. Hayvanlar mağaraya götürülür. Mağara, tıpkı ana rahmi gibi köylünün varlığını saklayacak/esirgeyecektir. Mağara köylüye güven verdiği için bu fikirden vazgeçtiklerinde bile hayvanları getirmezler. Mağara aynı zamanda yolcuların da sığınağı olur. Taşbaş ve jandarma mağaraya geçerek dondurucu soğuktan korunurlar. Taşbaş oradan kaçtığında başka bir mağaraya ulaşarak hayatta kalmayı başarır.

Adil Efendi'nin kendilerine acıması için her şeyi saklayan köylü kaygılı bekleyişine devam eder. Bazen umutla bazen korkuyla Adil'in yolunu gözlerler. *"Bir de bakıyorlar ki ne gelen var, ne giden."* (s.110) Sonu ne olursa olsun büyük bir arzuyla "beklenenle" yüzleşmeyi isterler. *"Bu adam artık gelmeyecek mi? Varıp gitsek de ayağına düşsek, tüm söyledikleri yalandır."* (s.111) diyen Muhtar Sefer her şeyini vermeye razı olur. Ama Adil'in geleceği yoktur. Köylü artık bir bunalımın ortasındadır. *"Bu köylü lanet yaratıktır Adil Efendi. Bekleye bekleye bir delilik çıkaracak. Bu korku, bu işkence…İçinde Adil ağısını yutarak bekleme, köylüyü zıvanadan çıkaracak. Şimdiden çoğu zıvanadan çıktı, ağzı kanlı kurda döndü, Adil Efendi!"* (s.111) şeklinde söylenen Muhtar, köylünün ruh halini özetler. Bekleyen insan düşünür, zihninde kurar, yaratır, yıkar. Düşünceler birer kemirgen şeklinde benliğini parçalamaya başlar. *"Bekledik bekledik, perişan olduk. Onu bekliyoruz. Günler oluyor bekliyoruz, gelmiyor. Beklemekten öldük geberdik."* (s.115) Çılgınlığın eşiğinde olan köylü bu kez köyde bir bayram havası yaratır. Kadınlar en güzel giysilerini giyer, Kel Âşık sazını eline alır. "Korkusuz" olduklarını gösterme çabası içerisindedirler. Fakat bu çaba da sonuçsuz kalır, Adil gelmez. Köylü bu fikirleri Muhtar Sefer'in yönlendirmesiyle uygular. Çünkü köylü sadece korkar ve çıkış yolu arayamaz. Köylü düşünmeye değil, yapmaya alışmış edilgen insan topluluğudur. Dinler, korkar ve bekler.

Sözünden dönen köylü -borcunu ödemediği için- töreye riayet etmemiş ve lanetlenmiştir. Köyü felaketlerin yok edeceği düşünülür. Adil'in onlara yapacağı zulümden korktukları kadar gelecek olan felaketten de korkarlar. Zaten pamuktan elleri boş döndükleri için yoksullukla boğuşurlar ve tamamen tükeneceklerini düşünürler. Ocaklar tütmeyecek, kadınlar kısır kalacak, köye yılanlar yağacaktır. Bu düşünceler bekleyen insanın kurguladığı felakettir. Önce kendisi için zihninde kendine bir ceza belirler ve bu cezayı çekeceği günü bekler.

Köylünün bir başka korkusu romanın sonunda karşımıza çıkar: bahar! *"Her kış içlerinde büyüyen bahar korkusu belalı bir korkuydu.* (…) *Gerçek olan, baharı Adilden daha korkuyla bekledikleridir."* (s.374- 375) Bahar hayatın müjdecisidir fakat kışla beraber elde avuçta olan da bitmiştir. Karın altında demir/ölü soğukluğuyla yatan toprak baharla hayat bulur ve bundan sonra hayat dağıtmaya başlayacaktır.

Köyün bu genel korku atmosferi dışında bireysel korkuların yaşandığı da görülmektedir. Koca Halil köylünün ondan intikam alacağı ve öldürüleceği korkusuyla yaşar. Aslında bu korkudan hoşnuttur biraz da. Kendini "değerli" hisseder. Köylü onun elini öpünce de değersizliğini anlar ve köyden kaçar. *"Koca Halil'in içinde iki duygu çatışıyordu. Biri ölüm… Ölümden çok korkuyordu.* (…) *Bir de, çok derinlerde, bir kendine önem verme duygusu vardı. Köylü tutup da, bir araya gelip de Muhtar Seferi bile öldürmezdi. Kim oluyordu Sefer? Dünkü çocuk… Ama Koca Halil yaşını başını almış, ömür görmüş biriydi. Hem de Aslan Ağanın hırsızlarbaşı."* (s.38) Ancak Koca Halil gibi biri köylü tarafından öldürülmeyi

hak eder. Beklediği ilgiyi göremediği için de önemsenme arayışı içinde köyden kaçar. Kaçtığı ölüm korkusu değil, ilgisizliktir.

Hüsne ise anne olamama, varlığını yarına taşıyamama korkusuyla mücadele eder. Köydeki felaket yüzünden kısır kalma endişesi içini kemirmektedir. Bu ruh hali içinde Recep'i de ikna eder ve karın yutan beyazlığına bırakırlar kendilerini. Karın ve ölümün beyazlığı çakışır burada.

Köydeki etkin güç olan Muhtar Sefer sahip olduğu bu gücü kaybetme korkusu içerisindedir. Taşbaş gibi ruhani bir gücün ortaya çıkması Muhtar'ı tedirgin eder. Bu düşünceyle Taşbaş'ı öldürmeye çalışır, iftira atar, Memidik'e işkence eder ve son olarak jandarmaya şikâyet eder Taşbaş'ı. Korkunun telaşı ile attığı her adım kendi "hiçliğine" götürür onu. Ve korktuğu başına gelir, otoritesini kaybeder.

Ermiş Taşbaş da kendi sonundan endişe duymaktadır. *"Dünya dünya olalı, bir ermişin sonunun iyi olduğunu gören var mı? Ya darağacında can verir, ya da derisini yüzerler."* (s.334) Bu düşünce Taşbaş'a huzur vermemektedir. İkinci kez jandarma tarafından götürülürken sonuna daha da yaklaştığına kanaat getirir. Korkusu onu karın aklığına/boşluğuna iter. Kaçtığı jandarma değil, kendisine biçilen kefendir.

Köylü Adil'den korkarken Adil de köylüden korkmaktadır. Özellikle de kadınların öfkesinden. Daha önceleri kadınların parçaladığı bir ağayı düşünür hep. Bu korku yüzünden Yalak köyüne gidemez hatta evinden dışarı çıkmaz.

Korku, sağduyuyu öldürmektedir. Hüsne-Recep, Taşbaş, Koca Halil, Muhtar Sefer düşünceleriyle değil, korkularının baskısıyla hareket ederler. Korkudan kurtulmak, bu işkenceyle mücadele etmemek için her yola başvurabilir insan. Korkulu anlarda her fikir doğru görünür, sonucu düşünülmeden uygulanır.

c. İnsanın İçindeki Ateş/Umut

Umut; insanla var olan, insanla yaşayan bir kavramdır, insandan insana aktarılmalıdır. Dar zamanlarda bastıran karanlığın ağırlığını ancak umudun ışığı ile kaldırır insan. Işık ne kadar yayılırsa o kadar kolay atlatılır zorluklar. Bir ateş gibi sürekli yanmalıdır bunun için. Mitlerin oluşumu da bu umudun diri tutulması anlamını taşır. *"Mit üretimine neden olan etkenler ve mit üretim sürecinin işlendiği Yer Demir Gök Bakır romanında, mitik bilince sahip insanların durumlar karşısındaki tutumuyla, çocuk bilincinin birleşip bütünleşerek kesişmesi söz konusudur. Köyde geçen olaylarda insanları mit üretimine yönelten güç, korkudur."* (Dağ, 2017: 85) Korku, sığınacak bir limana ihtiyacı zorunlu kılar. Roman boyunca farklı tezahürlerle karşımıza çıkan korku teması, bilincin yaratım gücünü de zorlar.

Romanın isminde geçen bakırın güneşe eş olduğundan bahsetmiştik. Güneş, insanoğlunu kendine hayran bırakan bir güçtür. Hem göksel bir varlık olması hem ışık/ısı kaynağı olması bunda etkendir. Bunun içindir ki güneşe tapmışlar, tanrılarının güneşte var olduğuna inanmışlardır. Eski Türk inancında da görülmektedir bu. "*Türk hakanları bile güneşin oğulları idi. Kendilerine kuvvet kaynağı olan güneş babaları idi."* (Uraz, 1992: 28) Güneş; günü aydınlatır, insana ışık verir. Gece ise yerini ocaklarda, dağlarda yakılan ateş alır. Ateşin/ışığın sürerliliği yaşamı anlatır aslında. Yaşayanda hem ısı vardır hem de ışık/umut. Ocağın tütmesi insanlık tarihinde "ben de varım" demekten başka bir şey değildir. Ve aynı şekilde "ben de varım" diyebilen insan umut eder ancak. İnsanlar göğe doğru bakarak umut/dua ederler. Aslında içindeki ateşi /umudu yaşam kaynağı olan daha büyük bir ateşe/güneşe gönderirler. Umut eden insan düşlemeyi bilen insandır. Kendine yarattığı bir hayal dünyası vardır. Eylemin ilk adımı olan düşünceyi yaratabilme yetisine sahiptir. Hasan hayal dünyası zengin bir çocuktur. Hayal dünyasına yalımlarla şekil vermektedir. Kiraz çubuklarıyla gizlice aldığı kibritleri vardır Hasan'ın. *"Köydeki en değerli araç kibrittir."* (s.377) Hasan da bunun farkındadır. Fakat Hasan için kibrit, düşlerinin kıvılcımıdır. Bunun için köylü tüm varlığını saklarken Hasan kibritlerini saklar. *"Ateş konusunda ilk genel bilgimiz toplumsal bir yasaktır.* (…) *Çocuk, babasından uzakta, babasının yaptığını yapmak ister ve küçük bir Promete olarak kibritleri çalar. Kırlara koşar, bir koyağın kuytusunda*

arkadaşları ile birlikte okul kaçkını günlerinin ateşini yakar." (Bachelard, 1999: 21-22) Hasan kibritleri çalmaz ama ormana gidişler onun için odun gereksinimini karşılamak ya da işe yaramak değildir. Ormana gidişler ateş yakıp yalımların seyrine dalmaktır. *"Hasan'ın önünden, yalımdan bir ceren sürüsü, sonra bir yılkı at geçti."* (s.151) *"Yalımdan her şey olur."* (s.25) Her bir yalım Hasan'ın hayal dünyasında başka bir objeye dönüşür. Ve bunları görebilen tek kişi Hasan'dır.

Hasan aynı zamanda köydeki korkudan kurtulmak için de düşlemektedir. "Yağmurcuk kuşu" ile köyün kurtulacağını düşünür. "O kuştan bin tane yakalansa… Bin tanesinin etini yiyip, başını nazarlık diye çepeçevre, kazıklara bağlayıp, köyün dört bir yanını çevirseler, bir daha köye hiç uğursuzluk uğrar mı? Neden yapmazlar? Allalem bin tane kuşu yakalamak zor…" (s.27-28) Kuş da göksel değerleri temsil etmektedir. Özgürleşemeyen köylü baskılara boyun eğerek yaşadığı için korkmaktadır. Hasan ise bu mitos ile köyü hür bırakmanın yolunu arar.

İki ateşin buluşmasıdır Hüsne ve Recep'in buluşması. *"Koru kora karşı koyalım, alevler ocağımızı aydınlatacaktır."* (Bachelard, 1999: 20) Bu iki gencin yarına bırakabilecekleri tek bir umutları vardır: çocuk! Bu iki ateş bütünleşirse ocakları aydınlık kalacak, devam edebileceklerdir. *"Ocakta kocaman, kırmızı ışığı bütün evi dolduran bir ateş yanıyordu."* (s.97) Umuda sarılan aşkın ateşi ile ocaktaki ateş örtüşmektedir. Bu ateş onların varlığının ispatıdır. *"Bedenine ateşin kırmızı ışığı vuruyor, esmer, ince tüylü bedenini bakır rengine çeviriyordu."* (s.97) Ocaktaki ateş bir diğer ateşi göstererek ona dikkat çeker. Aşk, iki ateşin buluşmasıdır ve her aşk umut taşır içinde. Ateş ile birbiri için bir arzu nesnesi olan bu gençler umudun ateşine inanarak karın aklığına uzanırlar. "*Bir düş fenomeni olan ocak, yücelik bilincini uyandıran sesin kopuk zamanların birbirine eklendiği 'ocak başında dertleşme' ile kapanan bilincin yeniden canlanmasıdır."* (Deveci, 2003: 188) Taşbaş'ı genel olarak ocağının başında görürüz. Bazen Meryemce ve Uzunca Ali de Taşbaş'la birlikte ocağın başında oturur. Ocağın başında kendini dinleyen Taşbaş köylü tarafından yüceltilen benliğini ocak başında "yenilemektedir". Ocağıyla kendine bir varlık alanı oluşturan Taşbaş'ın ocağının tasviri onun hayal dünyasına sahip bir insan olduğunun göstergesidir: *"Taşbaşın evi bir gözcüktü. Ocağı büyüktü. Kamıştan örtmüştü ocaklığın üstünü. Çamurla sıvamıştı. Duvarları da ak toprakla sıvalıydı. Öteki evlerin örülmüş, gelişigüzel üst üste konmuş duvarlarına hiç benzemiyordu. Yerden beş karış yukarısına kadar da türlü türlü nakışlanmıştı. Uçan turnalar, esen yele dallarını vermiş ağaçlar, çiçeğe durmuş orman, kaçan geyikler, atlar. Taşbaşoğlu bir dünya koymuştu duvarına."* (s.139) Hasan'ın düşlediklerini duvarına işlemiştir Taşbaş. Ocağın tasviri Taşbaş'ın "ötekiler" gibi olmadığını göstermektedir. Birey varlığını ortaya koyabilmiş bir kişidir ve herkesin yaptığını yapmak yerine kendi düşündüğünü yapmaya çalışır.

Taşbaş ve Hasan arasında bir hayal birliği bulunmaktadır bu açıdan. "Romanın odak sembolü alev, hem düş kaynağı hem de sevgi anlamıyla yüklüdür. İki kardeşin ormanda yaktığı ateş, sakladıkları kibrit gibi Taşbaş'ın tutuklanıp götürülürken kaçışında da kibrit ve ateş sevgiyi çağrıştırmaktadır." (Aytaç, 1999: 147) Onlar ateşten haz aldıkları gibi ateşle arınırlar da. Bu ateş, sevginin sıcaklığını da taşımaktadır. "Hasan hemen koynundan kibritini çıkardı, ona uzattı. (…) 'Bana mı veriyorsun' diye Hasanın saçlarını okşayarak gülümsedi. Mutluluk içindeydi." (s.342) Hasan en kıymetli varlığını uzatır Taşbaş'a: kibritini/çocuk umudunu! Jandarmadan kaçan Taşbaş kibrite dokunur. "Bu kibrit Hasanımın kibriti. Bana yadigarı,' dedi. İçi sıcacık bir sevgiyle doldu." (s.372) Aktarılan umut/kibrit varlığıyla bile ısıtmaktadır. Taşbaş'a ısının dışında sevginin sıcaklığıyla güç vermiştir.

Yaşayan sıcaktır, yaşam ateşi taşır içinde. Hasan'ın taşın altındaki gizemi de canlı bir varlıktır, bir köktür. Romanın sonunda kökten üç çiçek peyda olur. Taşın altında, soğuğa, karanlığa inat umuduyla tutunabilmiş üç çiçek. *"Birisi kırmızı, parlak bir billur kırmızısı… Yalım yalım… Uzun boyunlu. Birisi de sarı, ekin sarısı, güneş sarısı, sapsarı, billur sarısı… Uzun boyunlu. Birisi de mavi, devedikeni mavisi, camgöbeği, gök mavisi, deniz mavisi, yalım mavisi, billur mavisi… Uzun boyunlu."* (s.382-383) Kırmızı çiçek hayattır, ateştir. Mavi huzur ve su. Sarı ise bereket ve toprak. Kırmızı canlılığı ve ateşi anlatır. Ki kırmızı sıcak renkler arasında yer almaktadır. Kendine çağıran/çeken cazip bir renktir. Hayatın ateşini taşır. Mavi hem suyu hem havayı anlatabilmektedir. Su hayat kaynağı olması yanında insanı

dinginleştiren/insana huzur veren bir özelliğe sahiptir. Hava/gökyüzü ise su ile birlikte sonsuzluğu ve özgürlüğü karşılar. Su temizler, arındırır, canlandırır. Gökyüzü ise temizdir; çünkü insan ayak basmamıştır. Bunun için yüce değerleri taşır. Sarı renk bereket bağlamında toprak olarak ele alınmalıdır. Kışın demir renginde olan toprak şimdi ekin sarısına dönmüştür. Ölü toprak canlanmış ve işlenmeye hazır bir hale gelmiştir. Tüm cömertliği ile insana emeğinin karşılığını verecektir. Çiçeklerin renklerinden yola çıkarak yaptığımız bu saptama hayatın dört unsuru olarak bilinen "anasır-ı erba"yı ortaya koyar: ateş, toprak, hava, su. Bu üç çiçek ile yaşamı sağlayan bu dört unsur anlatılmaktadır.

Köydeki herkes bekleyiş içerisindedir. Koca Halil'in, köylünün, Muhtar'ın, Taşbaş'ın beklentileri boşa çıkarken beklentisinin karşılığını alabilen tek kişi Hasan'dır. Çocuk umuduyla tüm kış boyunca köklerin "merhaba" demesini bekler ve tıpkı hayal dünyası, umutları gibi rengarenk çiçeklerle buluşur bu kez.

SONUÇ

Yer Demir Gök Bakır romanında korkunun insanların inançlarına sarılmasında ne kadar etkili olduğu görülmektedir. Bekleyiş hem umudu hem korkuyu doğurmaktadır. Korkan insan düşüncesizce, umutsuzluk içerisinde hareket etmektedir. Kendisine sunulan çareleri kucaklar çaresizlikle. Yalak köylüsü de -nereden çıktığı belli olmayan- "ermiş" fikrine hiç düşünmeden kaptırır kendini. Öyle ki tüm inkârlara rağmen gerçeğe kapatır kendini. Taşbaş *Ölmez Otu*'nda geldiği halde ona inanmaz ve Taşbaş'ı intihara sürükler. Toprağa bağlı bu insanlar düşünmeyi öğrenmemişlerdir. Düşünceleri, davranışları yargılamaz sadece uygular. Bu batıl inancın kör kuyusuna düşer ve kendini bağnaz düşüncelere teslim eder. Köylü maddî sıkıntılardan dolayı bir mitos etrafında geçirir kış mevsimini. Adil korkusu geçtikten sonra, her ne kadar korkuyla da gelse, baharla meşgul olmaya başlar. Toprağın mücadelesi korku umut ekseninde sürüp gider. Toprağın kış boyu uykuda oluşu hayatta kalma korkusunu artırırken baharı beklemek de ayrı bir korku oluşturur. Yaşar Kemal de *Yer Demir Gök Bakır* romanında toprağın insan hayatındaki merkezî yerini korku ve umut bağlamında işler.

Kaynakça

Andaç, F. (2012). *Yaşar Kemal: Sözün Büyücüsü.* İstanbul: Kavis Kitap.

Aytaç, G. (1999). *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler.* İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Bachelard, G. (1999). *Ateşin Tinçözümlemesi.* (N. Bezer, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.

Dağ, P. (2017, Ocak-Haziran). Yer Demir Gök Bakır ve Ölmez Otu Romanlarındaki Mitik Ögeleri Kahramanın Yolculuğu Bağlamında Okuma Denemesi. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, 9*(17), s. 65-87.

Deveci, M. (2003). "Ferit Edgü'nün 'Beklenmeyen Konuk' Adlı Öyküsü Üzerine Bir İnceleme (Cilt 16). Türkoloji Dergisi.

Elçin, Ş. (1988). *Halk Edebiyatı Araştırmaları II.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kemal, Y. (2010). *Yer Demir Gök Bakır.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Korkmaz, R. (2007). "Romanda Mekânın Poetiği", Edebiyat ve Dil Yazıları (Mustafa İsen'e Armağan. Ankara: Grafiker Yayınları.

Moran, B. (1996). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Oruç, S. (2017). Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu" Romanında Mekân Tipolojisi. R. K. Şahin içinde, *Romanda Mekân.* Ankara : Akçağ Yayınları.

Uraz, M. (1992). *Türk Mitolojisi.* İstanbul: Mitologya Yayınları.

Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: Erasmus Hareketliliği

Burcu Umut ZAN[1]
Nuray ZAN[2]

GİRİŞ

Tarihsel ve Etimolojik bakış ile üniversite

Bilimsel düşünce, iki bin altı yüz yıl önce, Thales, Anaximander ve Anaximennes ile; Milet'te, yani bizim topraklarımızda başlamış ve oradan o tarihteki dünyaya yayılarak Greko-Romen felsefi ve entelektüel birikimini oluşturmuştur. Avrupa kıtasının karanlık geçen döneminde inanç ve düşünceler yasaklandığında Anadolu'da, Nusaybin, Harran ve Urfa'da ve bugün haritada yer alan İran'ın batısında, sığınacak bir yer bulmuşlardır (Gürüz, 2014, s.3). Orta Asya'dan Endülüs'e kadar uzanan bu geniş coğrafyada Farabi (870-950), İbn-i Sina (980-1037) ve Endülüs'te hayatını sürdüren İbn_i Rüşt (1126-1198) gibi çok sayıda âlim ve düşünür bu sürece evrensel düzeyde katkılar yapmıştır. Tüm bu birikim ve düşünce zenginliği, Asya ile Avrupa kıtalarının daha doğrusu iki dinin kesiştiği Endülüs ve Sicilya'da Latinceye çevrilen metinler vasıtasıyla 12. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya yayılmıştır (Rubbenstein, 2003). Bu dönem incelendiğinde Müslüman alim ve düşünürlerin küresel medeniyetin bilimsel kökenlerine büyük katkıları açıkça görülmektedir. Tarihsel olarak eğitim ve öğretim faaliyetleri değerlendirildiğinde; medreselerin, katedrallerin, manastırların kültürel gelişime katkısının şüphesiz olduğu, dolayısıyla kültürel gelişim ve hareketliliğin "üniversite" olarak anılan kurumların varlığı ile başlamadığı açıktır. Üniversite kelimesi, etimolojik olarak araştırıldığında bizi Orta çağ Avrupa'sına yönlendirmektedir. Orta çağ Avrupa'sında entelektüel yaşam, kırsal kesimlerde daha çok kendi içinde kapalı olan manastırlar ile sınırlanmıştır. Ancak 12. yy'da, komün hareketi olarak bilinen ve mahalli özerklik kazanmak amacı ile şehir senyörüne karşı yapılan hareketlenmeler sonucunda kazanılan özerklikler şehir hayatının canlanmasına sebep olmuştur. Bu hareket; kırsal kesimlerde yapılan eğitim şartlarını etkilemiş, manastırların çöküşüne bununla birlikte şehirli eğitimi veren katedrallerin öğrenci sayısının artmasına sebep olmuştur. Bu dönemde öğrenciler ve öğretmenler çalışmaları için şart olan özerkliği sağlamak için birleşmek zorunda kalmışlardır. Öğretmen ve öğrencilerin haklarını savunmak için oluşturdukları birlikler "universitas" adını almıştır (Labarre, 2012, s. 40). "Üniversite" kelimesinin kökeni, "universitates" kavramının evrilmesi ile oluşan Latince "universitas" kelimesinden gelmektedir. "Universitas", lonca kelimesinin karşılığı olup, bağımsız ve ortak çıkarları olan kişiler topluluğu anlamındadır (Antalyalı, 2007, s.26) Bugün kullandığımız anlamı ile üniversite, 11.yy. sonları ve 12. yy. başlarında, Bologna, Paris, Montpeller ve Oxford üniversitelerinin öncü birimlerinin kurulması ile Avrupa'da kendisini göstermiştir (Gürüz, 2003, s. 2). Latince bir mottoya göre "Çalışmaların beslendiği yer" olarak anılan Bologna Üniversitesi, 1088 yılına tarihlenen kuruluşu ile dünyanın en eski üniversitesi olarak kabul edilmektedir. Orta çağ Avrupa'sında en eski üniversite listesinde adı geçen Oxford Üniversitesinin kuruluş tarihi net olarak belirlenememekle birlikte öğretim günlüklerinin 1096 yılına kadar geri gittiği görülmektedir. 1160-1250 yılları arasında

[1] Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
[2] Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Fransa'nın başkentinde kurulan ve çoğu kez 'La Sorbonne' olarak bilinen Paris Üniversitesi, Avrupa'nın ilk kurulan üniversitelerinden biri olarak bilinmektedir (Edumag, 2018).

Zaman içinde üniversite sayıları artmış ve üniversitelere yüklenen anlam değişiklik göstermiştir. Orta çağ Avrupa'sında bilginin aktarılmasını temel alan anlayışın, araştırmaların ön plana çıkarıldığı günümüz modern üniversite anlayışına evrilmesi, 19. yy.'ın başlarında Berlin Üniversitesinin kurulmasına tarihlenmektedir. 1810 yılında Wilhelm von Humboldt tarafından kurulan Berlin Üniversitesi; kurumsal açıdan özerk, öğrenme ve öğretme özgürlüğüne sahip, saf bilimin ve bilimsel ilerlemenin peşinde bir üniversite temeline dayandırılmıştır. Öte yandan; 19.yy'da bu ekolden etkilenen üniversitelerin milli kültür kavramı üzerinden tanımlanmaya başlaması, üniversite ve ulus-devlet arasında ilişkinin kurulmasına sebep olmuş; üniversitelerde milli kültür ve milli vatandaşlık vurgusunu artırmıştır (Çetinsaya, 2014 s:22-25). Bir başka ifade ile ulus-devletlerin kurulması üniversitelerin uluslar arası niteliğini zayıflatarak, üniversiteleri ulusal bir kimliğe doğru sürüklemiştir (Beltekĩn & Radmard, 2013, s. 251). 2. Dünya Savaşı sonrasında küreselleşmenin de etkisi ile Humboldt Üniversitesi modeli olarak anılan bu ekol değişime zorlanmış ve yerini ulusaldan çok evrensel bakış açısı ile gelişen yükseköğretim sistemine yerini bırakmıştır (Çetinsaya, 2014, s:22-25).

Orta çağ Avrupası üniversitelerinde farklı sosyo kültürel şartlardan eğitim almak için gelenlerin kaynaşma ve bütünleşmesine dayanan bir sistemin varlığı dikkat çekmektedir. Nitekim o dönemde üniversitelerin, yerel bölgenin dışından, uzak yerlerden gelen öğrencileri de kabul eden kurumlar olduğu bilinmektedir (Kenan, 2012). Bu bilgiden yola çıkıldığında orta çağ Avrupası üniversitesi felsefesinin, öğrenim görmek isteyenlerin hareketliğine dayandığı görülmektedir. Fakat üniversitelerin zaman içinde bu merkezden çıkarak değiştiği ve ulusallaşmayı ön plana çıkardığı görülmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere son dönemde küreselleşmenin de etkisi ile tekrar bütünleşmeyi hedefleyen bir yükseköğretim stratejisinin izlendiği görülmektedir.

Yükseköğretimde Küreselleşme

1980'li yıllarda başlayan küreselleşme hareketi, 1990'lı yıllarda kitle iletişim araçlarının çoğalmasıyla hız kazanmaya başlamıştır. Genel olarak küreselleşme; siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda var olan ilişkilerin birbirine yakınlaşması ve bir bütün olma yolunda değişmesi temeline dayanmaktadır (Gündoğdu, Çelik, Yanar & Ceylan, 2016, s. 36). Küreselleşme ile pek çok alanda toplumlararası bağlar kurulmaya ve kuvvetlenmeye başlamıştır. Şüphesiz ki küreselleşme hareketi yükseköğretimde de etkilerini göstermiştir. Küreselleşmenin eğitim sistemi ile bütünleşmesi eğitimde uluslararasılaşma kavramı ile anılmaktadır. Bostrom, bu kavramı; uluslararası eğitim, eğitimin küreselleşmesi, karşılıklı değişim programları ile akademik hareketlilik, uluslararası akademik iş birliği şeklinde tanımlamaktadır (Bostrom, 2010). Eğitimin küreselleşmesi ile başlayan hareketliliğin yönünü tetikleyen pek çok unsurun varlığı bilinmektedir. Bu unsurlar "Pull and Push model" olarak anılan teşvik edici ve çekici unsurlar olarak tanımlanmaktadır (Aktaran: Olcay ve Nasir; 2016, s.289). Teşvik edici unsurlar; sosyoekonomik şartlar veya hedef ülkede var olan akrabalık bağları gibi kişisel faktörlerden veya ülkenin coğrafi koşulları, iklimi, yaşam tarzı, yaşam giderleri, burs ve iş imkanları gibi çevresel faktörlerden etkilenebilmektedir. Öğrencilerin eğitim almak istedikleri üniversite için seçim kararlarını etkileyen koşullar ise çekici faktörler olarak tanımlanmaktadır ve üniversitenin bilimsel yeterliliği ve kalitesi, üniversite diplomasının tanınır olması (denklik), üniversitelerin uluslararasılaşma düzeyi ile yaşam, eğitim ve çalışma şartları olarak sayılabilmektedir (Şimşek & Bakır, 2016, ss.520-521). Yaşam, eğitim ve çalışma şartları şemsiyesinin altında; üniversitelerin fiziki koşulları, öğrenciye sunulan sosyal imkanlar ile eğitim ve çalışma şartlarını daha kaliteli bir hale gelmesini sağlayacak olan laboratuvarlar, çalışma alanları ve özellikle kütüphane olanakları üzerinde hassasiyetle durulması gereken konuların başında gelmektedir. Uluslararasılaşma sürecini tetikleyen unsurların başında kaynak ülkenin yükseköğretimindeki yetersizliği buna karşın hedef ülkenin sunduğu sürdürülebilir öğrenim ve araştırma imkanları bulunmaktadır (Çetinsaya, 2014, s. 145). Uluslararasılaşmada hedef ülke olabilme rekabetini

korumak için üniversiteler, sürekli ve aktif bilgi kullanımını teşvik etmek durumundadırlar. Bu doğrultuda üniversite kütüphaneleri, üniversitenin amacı doğrultusunda bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmaları için bilgi kaynaklarını sağlamak ve gerektiği zaman, hizmet verdiği akademik topluluğa bu kaynakları servis etmek amacını gütmektedir. Dolayısıyla uluslararasılaşma ile üniversite kütüphanelerinin misyonlarının genişlediği ve sorumluluklarının arttığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın sonraki bölümünde Türkiye yükseköğretiminde uluslararasılaşma ve Erasmus hareketliliği üzerinde durulacaktır.

Türkiye Yükseköğretiminde Uluslararasılaşma

Türkiye'de Durum

Küresel anlamda atılan adımlar, ülkemizde yapısal değişikliklerin yaşanmasında tetikleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla ülkemiz yükseköğretiminin uluslararasılaşma yaklaşımını benimseme sürecinin hızlı seyretmesi, küresel itkinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir bir nitelik taşımaktadır. 1990'lı yıllarla birlikte tüm dünyayı etkisi altına alan küreselleşme akımı pek çok sistemi derinden etkilediği gibi eğitim sistemini de etkilemiştir. Bu noktada gelişmiş ülkelerin nitelikli insan gücü talebi, gelişmekte olan ülkelerin daha kaliteli eğitim talebi ile birleşince uluslararası öğrenci hareketliliğini önemli ölçüde artırmıştır. Bu alanda sürdürülebilir rekabeti korumak ve söz konusu değişim hareketliliğinden pay almak isteyen diğer tüm ülkeler gibi, Türkiye'nin de yükseköğretimde cazibe merkezi olmak için çalışmalar yürüttüğü görülmektedir (KAM, 2015 s. iv). Türkiye yükseköğretiminin, kurumlar arasında öğrenci ve öğretim elemanı değişimini mümkün kılan programlar ile uluslararasılaşma yaklaşımını desteklediği görülmektedir. Ülkemizde uluslararasılaşma faaliyetleri; uzun ve kısa dönemli uluslararası öğrenci ve öğretim elemanı değişim hareketliliği, yurtdışına lisansüstü öğrenim için burslu öğrenci gönderilmesi, Türkiye'nin yurt dışında üniversite açması ve diğer ülkelerle Türkiye sınırları içerisinde ortak üniversiteler kurması olmak üzere çeşitli biçimlerde gerçekleştirilmektedir (Çetinsaya,2014, s. 151).

Yükseköğretimde uluslararasılaşma ülkelerde ekonomik gelişmeyi artırdığı gibi sosyal ve kültürel bütünleşmeyi de desteklemektedir. Bu getirilere cevap verebilmek amacı ile yükseköğretim kurumları verdikleri eğitimin içeriğini tartışmakta, eğitimde kullanılan dil, çok kültürlü ortamlarda eğitim gibi pek çok alanda yeni stratejiler oluşturarak gelişmeye çalışmaktadır (Aktaran: Taşçı, 2014). Türkiye yükseköğretim sistemi gelişimi çerçevesinde hazırlanan, 2014 yılında yayımlanan "Büyüme, Kalite Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası", yükseköğretim politikalarında pek çok konuya projeksiyon tutmaktadır (Çetinsaya, 2014). Türkiye'nin Bologna sürecine katılımı olan 2001 yılı ile uluslararasılaşma sürecine adım attığı bununla birlikte Yükseköğretim Kurumunun farklı girişimleri ile uluslararasılaşma sürecini genişlettiği görülmektedir. Bu girişimler yükseköğretim kurumu tarafından farklı adımlar ile de desteklenmiştir. Örneğin; Türkiye'de yaşayan, çalışmak veya gelmek isteyen yabancı öğrenciler için yasal düzenlemelerin kolaylaştırılması, devlet burslarının "Türkiye bursu" [3] adı altında yeniden yapılandırılması, Türkiye yükseköğretiminin tanıtımına, pazarlanmasına ve Türkiye'nin yükseköğretimde "Meeting Point" (Buluşma Noktası) adıyla markalaşmasına ilişkin çalışmalara ağırlık verilmesi, uluslararası öğrencilerin Türkiye yükseköğretim sistemi hakkında bilgi alabileceği "Study in Turkey"[4] web sitesinin hazırlanması bunlardan bazılarıdır.

Erasmus Değişim Programı

Türk yükseköğretim sisteminde uluslararası öğrenci hareketliliğini destekleyen çeşitli uygulama örnekleri vardır. Erasmus değişim programı bunlar içinde en önemli değişim

[3] "Türkiye bursları" web sayfası erişim adresi: https://uluslararasi.yok.gov.tr/uluslararasi-ogrenciler/burslar/turkiye-burslari

[4] "Study in Turkey" web sayfası erişim adresi: https://www.studyinturkey.gov.tr/

programlarından biridir (Çetinsaya, 2014). Erasmus Programı; Avrupa Birliği tarafından 1987 yılında kurulmuş öğrenci değişim programıdır. Program adını Hollandalı filozof Desiderius Erasmus'tan almıştır. Aynı zamanda ERASMUS, "Europion Region Action Scheme for the Mobility of University Students (Üniversite Öğrencilerinin Hareketliliği için Avrupa Topluluğu Eylem Programı)" kelimelerinin baş harflerinden oluşturulmuş bir kısaltmadır. Erasmus Programı, öğrenci hareketliliğini desteklemek amacı ile bağımsız olarak yönetilen bir Avrupa Birliği programı olarak on bir ülkenin katılımı ile onaylanmıştır (Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi, 2017). Yükseköğretim alanında Erasmus adı ile başlayan 3000 öğrencinin uluslararası hareketliliği zaman içerisinde eğitimin diğer alanlarını ve gençliği de kapsayarak gelişmiş ve yedişer yıllık dönemlerle "Socrates", "Leonardo da Vinci", "Hayatboyu Öğrenme" ve "Gençlik" adı altında uygulanmıştır (Ulusal Ajans; 2017).

Bu süreç içinde vurgulanan hareketliliğin temel hedefi ise öğrencilerin ekonomik durumları gözetilmeksizin, onlara tanınan fırsatlarla Avrupa Yükseköğretim alanında eğitimlerine devam ederek kendilerine olan özgüven duygularının geliştirilmesi, yabancı düşmanlığı ve korkusunun yenilmesi ile yeni kültürler tanımalarına ve kaynaşmalarına olanak sağlamak ve bununla birlikte yabancı dili yerinde öğrenmek olarak ifade edilebilir (YÖK, 2010). Diğer bir hedef ise yükseköğretim sistemlerinin kendilerine özgü farklılıklarının korunarak birbirleriyle karşılaştırılabilir olması ve uyumlu hale getirilmesidir (YÖK, 2017). Yükseköğrenimde hareketlilik Bologna Sürecinin başlamasına Bologna süreci ile Avrupa Yükseköğretim alanının yaratılması hedeflenmiştir. Bu hedefin temelleri 1998 yılında Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere Eğitim Bakanlarının hazırladıkları Sorbonne Bildirisi ile atılmış, 1999 yılında Bologna Bildirisi'nin imzalanması ve yayımlanması ile Bologna Süreci resmi olarak başlamıştır. Bologna Sürecinin en önemli sonuçlarından biri, Avrupa yükseköğretim alanı içerisinde yer alan ülke vatandaşlarının yükseköğrenim görme ya da çalışma amacıyla Avrupa'da serbestçe hareket edebilmeleridir. Yükseköğretim sistemimizin yeniden yapılandırılması ihtiyacı doğrultusunda Türkiye 2001'de Bologna Süreci'ne dahil olmuştur (YÖK, 2010). Yükseköğretim sistemimiz; sürece uyum sağlama yolunda, Avrupa Kredi Transfer Sistemi (European Credit Transfer and Accumulation System-ECTS)'nin uygulanması ve benimsenmesi adımlar atmış olduğu görülmektedir.

2013 yılında Avrupa Birliği Kültür ve Eğitim Komitesi, eğitim öğretim gençlik ve spor alanındaki hareketliliği Erasmus + adıyla tek bir şemsiye program altında toplayarak 28 Avrupa Birliği ülkesi ile 5 AB üyesi olmayan program ülkeleri ve bu ülkelerdeki üniversiteleri kapsamaktadır (YÖK, 2017).

Erasmus Değisim Programı öğrencilere staj desteği, Avrupa Üniversitelerinde bir veya iki yarıyıl için öğrenim desteği veren bir Avrupa Birliği programıdır. Avrupa Yükseköğretim alanında kurumları birbirleri ile iş birliği yapamaya teşvik eden bu programda öğretim üyeleri için ders verme ve alma hareketliliği ile personel değişim hareketliliği de mevcuttur. Türkiye'de bu program, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı bünyesindeki Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı (Ulusal Ajans) tarafından yürütülmektedir (Ulusal Ajans, 2009)

Türkiye Erasmus değişim hareketliliğine 2004 yılından bu yana destek vermektedir. Uluslararasılaşma boyutunda bir aydan bir yıla kadar başka bir ülkede eğitime devam edilmesi kısa dönemli hareketlilik olarak tanımlanmaktadır. Kısa dönemli değişim hareketi olarak bilinen Erasmus Projesinin iki yönlü (hedef ülke ve kaynak ülke) olarak Türkiye'de sayısal olarak çok başarılı sonuçlar verdiği bilinmektedir (Ulusal Ajans, 2017).

Uluslararasılaşmada hedef ülke haline gelmek; üniversitelere pek çok katkılar sunduğu gibi ek görev ve sorumluluklarda getirmektedir (Bostrom, 2010). Daha önce de üzerinde durulduğu gibi özellikle uluslararası değişimde çekici kuvvetler olarak tanımlanan kampüste yaşam, eğitim ve çalışma şartlarının konforlu hale getirilmesi önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Kampüste yaşam, eğitim ve çalışma şartlarının konforunun sağlanmasının en önemli adımlarından birinin sağlıklı iletişim kanallarının kurulması olduğu düşünülmektedir. Avrupa Birliği tarafından finanse

edilen ve Avrupa birliğine üye ve aday ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarına öğrenci değişimi olanağı sağlayan Erasmus hareketliliğinde ortak olarak kullanılan dil genellikle İngilizce olmaktadır. Ancak iletişim dili olarak kullanılması tercih edilen İngilizcenin kullanılamamasından kaynaklı dile bağlı iletişim sorunlarının ortaya çıktığı bilinmektedir (Bostrom, 2010). Bu nedenle, değişim programı ile gelenlere araştırma ve çalışma hizmeti sunan ve aynı zamanda sundukları hizmetle üniversitelerin uluslararasılaşmasında itici bir kuvvet görevi gören tüm kurumlar, hizmetlerini en iyi şekilde ortaya koymak adına iletişim sorununu en aza indirgeyebilmelidir. Küreselleşen akademik ruh sayesinde, bilimsel iletişim ağları kuvvetlenmekte, farklı coğrafyaların birbirini bilimsel anlamda desteklemesi ile bilime olan katkı artmaktadır. Bilimsel araştırma ve geliştirmede sürdürülebilir rekabeti korumayı amaç edinen üniversitelerin en büyük gücü şüphesiz ki bilimsel bilgiye ulaşma ve kullanma olanaklarıdır.

Literatür değerlendirme

Literatür değerlendirmesi yapıldığında Erasmus değişim programını farklı perspektiflerden inceleyen pek çok yayının varlığı dikkat çekmektedir. Literatürde; Hayatboyu Öğrenme Programı ve Gençlik Programı adları altında ülkemizde 2004 yılından bu yana uygulanmakta olan Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programlarını açıklayan çalışmalar (Hasdemir & Çalıkoğlu, 2011) bulunduğu gibi Erasmus değişim programlarının paydaşlar üzerine etkisini değerlendiren çalışmaların yapılandırıldığı da görülmektedir. Üniversitelerdeki Erasmus koordinatörlüklerinin bir öğrencinin Erasmus değişim hareketliliğine başvurması sürecinden sonuna kadar en önemli paydaşlardan biri olduğu bilinmektedir. Bu noktada yapılan çalışmalardan bazılarının; Erasmus Koordinatörlerinin, Erasmus değişim programı hakkındaki görüşlerinin incelenmesine yönelik olduğu, bazılarının ise araştırma sonuçları itibari ile koordinatörlükleri iyileştirmeye yönelik öneriler sunduğu görülmektedir (Özdem, 2013; Dinçer, Aslan & Bayraktar, 2017; Saban, Çenberci & Çenberci, 2019). Erasmus değişim hareketinden çok sayıda lisans öğrencisinin yararlanarak öğrenimlerinin belirli bir döneminde Avrupa ülkelerinde farklı eğitim öğretim deneyimleri edindikleri bilinmektedir. Bu noktadan yola çıkarak öğrencilerin deneyimleri temelinde yaşadıkları sorunları tanımlayan ve tanımlanan sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştiren çalışmaların (Ersoy, 2013; Tekin & Gencer, 2013; Çepni, Aydın, & Kılınç, 2018) alan yazındaki varlığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin yaşadıkları sorunlardan dil becerisinin önemini vurgulayan araştırmaların da (Ersoy, 2013; Küçük, 2006; Mirici, İlter, Saka & Glover, 2010) yapılmış olduğu görülmektedir. Öğrencilerin edindikleri yurt dışı eğitim öğretim deneyimlerinden istifade edilerek, gittikleri hedef üniversite ile okumakta oldukları üniversitenin öğretim uygulamalarının karşılaştırılmasının yapıldığı çalışmalar (Boyacı, 2011; Tekin & Gencer, 2013) mevcuttur. Erasmus değişim programının öğrenciler için çok büyük bir fırsat olduğu bilinmektedir. Ancak bu fırsattan yararlanması öngörülen üniversite öğrencilerinin Erasmus değişim programından ne ölçüde bilgi sahibi olduklarını tanımlayan araştırmalarla (Saban, Çenberci & Çenberci, 2019) alan yazına katkı verilmiş olduğu görülmektedir. Her ne kadar Erasmus değişim programının temel hedefi kredi transferi gibi görünse de derinde yatan amacı kültürlerarası karşılaşmaları artırmaktır. Literatür değerlendirmesi yapıldığında kültürlerarası iletişim üzerinde yapılan ve kültürlerarası iletişimi farklı perspektiflerden değerlendiren çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir (Bozkaya & Erdem, 2011; Ersoy, 2013; Zeybek Kabakçı & Şimşek, 2015). Anılan çalışmaların Erasmus değişim programı kapsamında farklı paydaşlar üzerine yürütülmüş olduğu dikkat çekmektedir. Değişim programı paydaşlarından biri de ülkemizi hedef ülke seçerek eğitim öğretime gelen öğrencilerdir. Literatür değerlendirildiğinde, mevcut çalışmaların çoğunun Erasmus ile giden öğrenciler üzerine yapıldığı görülmekle birlikte kültürler arası iletişim konusunun Türkiye'ye gelen yabancı öğrenciler üzerinde de çalışılmış olduğu bilinmektedir (Erişti, 2014).

Yukarıda anılan literatür dışında Yükseköğretim Kurumu tarafında uluslararasılaşma odaklı olarak hazırlanan raporlar içinde Erasmus değişim programı ile ilgili sayısal verilere yer verildiği görülmektedir. Dönemin Yükseköğretim Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yekta Saraç tarafından

sunuşları yapılan "Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi: 2018-2022" ve "Yükseköğretimde Yeni Projeler: Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma" adlı dokümanlar içinde Erasmus Değişim programı ile ilgili temel bilgiler ve sayısal veriler paylaşılmaktadır (YÖK, 2017; YÖK, 2021).

Çalışmanın Kapsamı, Amacı ve Önemi

Bu çalışmada; Avrupa birliğine üye ve aday ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarında öğrenci değişimi olanağını sağlayan Erasmus hareketliliğinin Türkiye'deki mevcut durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu nedenle 2013-2014 eğitim öğretim döneminden 2021-2022 eğitim dönemi de dahil olmak üzere dokuz yıllık dönem içinde Erasmus değişim programları ile gelen ve giden öğrencilere ait sayısal bilgiler analiz edilmiştir. Bu çalışma, 2013 ile 2022 yılları arasında Erasmus Değişim Programı ile Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden öğrencilere ait sayısal verilerin, Türk yükseköğretim kurumlarındaki, dağılımını göstermesi açısından önemli görülmektedir.

Araştırma Soruları

Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıda verilen sorulara cevap aranmıştır.

- Erasmus değişim hareketliliği programı ile ülkemize gelen ve ülkemizden öğrenim görmeye giden öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları nasıldır?
- Erasmus değişim hareketliliği programı ile ülkemize gelen ve ülkemizden öğrenim görmeye giden öğrencilerin sayısal dağılımı yıl bazında nasıldır?
- Erasmus değişim hareketliliği programı ile ülkemize gelen uluslararası öğrencilerin, tercih ettikleri üniversiteler hangileridir?
- Erasmus değişim hareketliliği programı ile ülkemize gelen uluslararası öğrencilerin, tercih ettikleri iller hangileridir?
- Erasmus değişim hareketliliği programına katılarak ülkemize gelen ve ülkemizden giden öğrencilerin devlet ve vakıf üniversitelerindeki dağılımları nasıldır?
- Erasmus değişim hareketliliği programına Türk yükseköğretimindeki hangi üniversiteler giden öğrenci ile katkı sağlamaktadır?
- Erasmus değişim hareketliliği programına hangi iller giden öğrenci ile katkı sağlamaktadır?

Verilerin Analizi

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi üzerinden alınan Erasmus hareketliliği sayısal verileri çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır (YÖK İstatistik, 2022). Çalışmada Erasmus değişim programının ülkemizdeki başlangıç yılı olan 2013-2014 eğitim öğretim döneminden başlayarak 2021-2022 dönemine kadar olan dokuz yıllık süre kapsamında sayısal veriler alınarak değerlendirilmiştir. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi Erasmus değişim programlarına katılan öğrenci sayıları yıl bazında rapor edilmiş, Excel dosyası olarak kayıt altına alınmış, analizler Microsoft Office Excel programı ile yapılmıştır.

Sınırlılıklar

Çalışmaya ait sınırlılıklar aşağıda verilmiştir.

- Uluslararasılaşması sürecinde pek çok farklı programın ve iş birliğinin varlığı bilinmektedir. Ancak bu çalışmada sadece Erasmus Değişim programı ile ülkemize

gelen ve bu kapsamda ülkemizden öğrenime giden öğrenciler üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır.

- Çalışmanın verileri 2013-2014 eğitim öğretim döneminden 2021-2022 yılı eğitim öğretim dönemini kapsayan dokuz yıllık bir süreyi temsil etmektedir.
- Çalışmanın verileri Yükseköğretim Bilgi Yönetim sistemi üzerinden sistematik olarak yıl bazında alınan veriler ile sınırlıdır.
- 2021-2022 eğitim öğretim dönemine ait veriler içinde Erasmus değişim programı ile ülkemize gelen öğrencilere ait sayısal bilgiler sisteme henüz dahil edilmediğinden ilgili döneme ait giden öğrenci verileri kullanılmıştır.
- Çalışma kapsamında Erasmus değişim programına katılan öğrenci sayıları üzerinden değerlendirme yapılmıştır.
- Çalışma devlet ve vakıf üniversiteleri sınırlıdır.

Yöntem

Bu çalışma doküman analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Doküman analiz yöntemi; yazılı belgelerin içeriklerinin sistematik olarak değerlendirilmesi amacı ile kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013). Çalışma kapsamında; 2013 - 2022 yılları arasında Erasmus değişim programı ile Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden yükseköğretim öğrenci verileri değerlendirilmiştir.

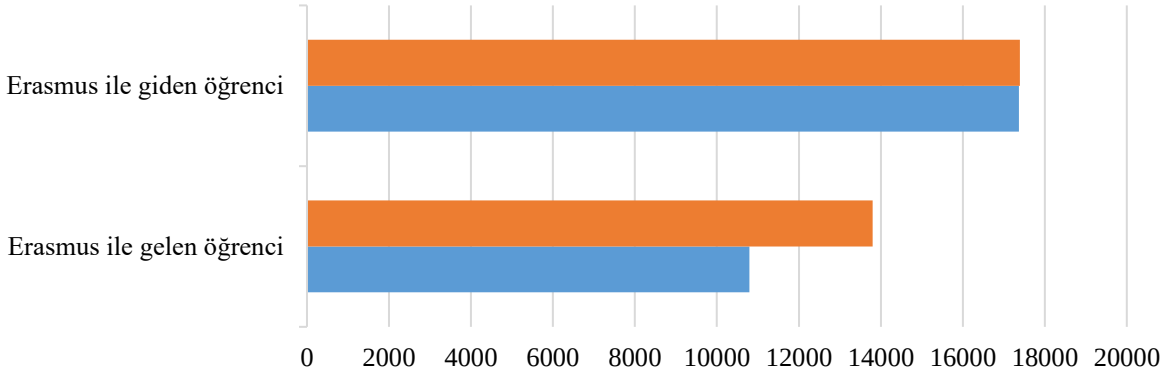
BULGULAR

Bu çalışma 2013 yılı ile 2022 yılları arasında yükseköğretim kurumu bazında Erasmus değişim hareketliliğini incelemektedir. Türk yükseköğretiminde 2013 yılında 71'i vakıf, 104'ü devlet üniversitesi olmak üzere toplam 175 üniversite bulunmakta iken, 2022 yılında 74'ü vakıf, 127'i devlet üniversitesi olmak üzere toplam 201 üniversitenin aktif olarak eğitim öğretime devam ettiği raporlanmıştır. Dokuz yılı kapsayan bu dönem içerisinde üniversite sayılarına bağlı olarak öğrenci kapasitesinin de arttığı gözlemlenmektedir. Dolayısı ile bu çalışmada Erasmus değişim hareketliliği farklı değişkenler açısından incelenerek değerlendirilecektir.

Çalışmamızın ilk basamağında Erasmus öğrenci hareketliliği kapsamında ülkemize gelen ve ülkemizden giden öğrenciler sayısal olarak değerlendirilmiştir. Erasmus değişim programı kapsamında 2013-2014 ile 2021-2022 eğitim öğretim dönemi arasında 34.759 öğrencinin ülkemizden diğer Avrupa Birliği ülkeleri ve/veya Avrupa Birliği aday ülkelerine giderek; 24. 596 öğrencinin Avrupa Birliği ülkeleri ve/veya Avrupa Birliği aday ülkelerinden Türkiye'ye gelerek öğrenci hareketliliğine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Bulgular sunulurken; Erasmus değişim programı çerçevesinde öncelikle ülkemize gelen öğrencilerin verileri daha sonra giden öğrencilerin verileri açıklanacaktır.

Çalışmanın ilk basamağında; Erasmus değişim hareketliliği programı ile ülkemize gelen ve ülkemizden öğrenim görmeye giden öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları incelenmiştir. Cinsiyet dağılımları ile ilgili detaylı bilgiler Grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1: 2013-2022 yılları arasında Erasmus Hareketliliği kapsamında ülkemize gelen ve ülkemizden giden öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı

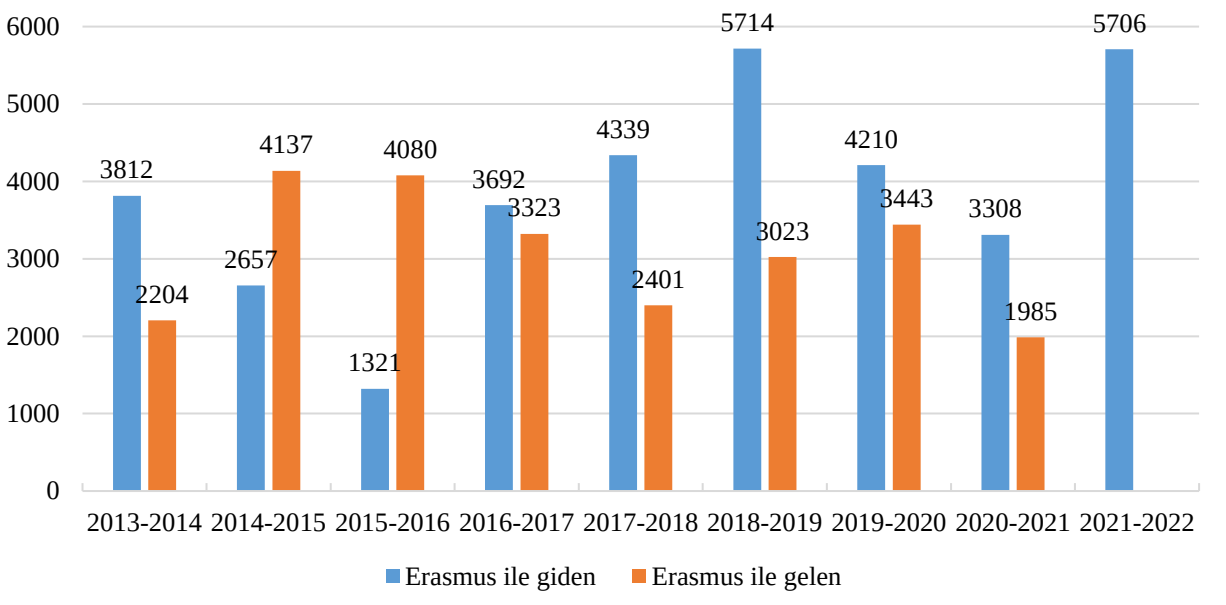
	Erasmus ile gelen öğrenci	Erasmus ile giden öğrenci
kız	13803	17394
erkek	10793	17365

Grafik 1 incelendiğinde; dokuz yıllık süre içinde ülkemize gelen öğrencilerin, 10.793'ünü erkek öğrenciler oluştururken 13.803'ünü kız öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile gelen öğrencilerin %56'sını kız öğrenciler, %44'ünü erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Erasmus hareketliliği ile ülkemizden diğer ülkelere giden öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde sayıların neredeyse birbirine eşit olduğu görülmektedir. 17365 kız, 17394 erkek öğrencinin değişim hareketliliğinden faydalanmış olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci basamağında, 2013-2022 yılları aralığında Erasmus değişim programı ile ülkemize gelen öğrenciler ve ülkemizden giden öğrenciler sayısal olarak incelenmiş, detaylar Grafik 2'de sunulmuştur.

Grafik 2: 2013-2022 yılları arasında Erasmus değişim programı kapsamında ülkemize gelen ve ülkemizden giden öğrenci sayıları

Grafik 2 değerlendirildiğinde; Erasmus hareketliliği çerçevesinde 2014-2015 eğitim öğretim döneminde 4137 öğrencinin ülkemize geldiği ve bu sayının dokuz yıllık dönemdeki en yüksek öğrenci sayısı olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılı için ülkemize gelen öğrenci sayıları henüz Yükseköğretim Bilgi Sistemi üzerinde görünmemekle birlikte, ülkemize Erasmus hareketliliği ile en az sayıda öğrencinin geldiği eğitim öğretim döneminin, 1985 öğrenci ile 2020-2021 eğitim öğretim dönemi olduğu görülmektedir.

Erasmus hareketliliği kapsamında ülkemizden giden öğrenci sayıları değerlendirildiğinde; 2015-2016 eğitim öğretim döneminde giden öğrenci sayısının 1321 olduğu ve bu sayının dokuz yıllık dönemin en düşük öğrenci hareketliği olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Erasmus hareketliliğinden yararlanarak diğer ülkelere giden öğrenci sayısının 5714 öğrenci ile en çok 2018-2019 eğitim öğretim döneminde olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde; Erasmus hareketliliği ile ülkemize gelen öğrencilerin tercih ettiği hedef üniversiteler ile, bu hareketlilik kapsamında teşvik ve danışmanlık sağlanarak diğer ülkelere eğitim öğretim için giden öğrencilerin kaynak üniversiteleri değerlendirilerek Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'de sıralamaya giren ilk on üniversiteye yer verilmiştir.

Tablo 1: Erasmus değişim programına katkı sağlayan hedef ve kaynak üniversiteler

No	Erasmusla öğrenime gelen öğrenciler			Erasmusla öğrenime giden öğrenciler		
	Üniversite adı	Gelen öğrenci		Üniversite adı	Giden öğrenci	
		n	%		n	%
1	Marmara Üniversitesi	3292	13,4	Yıldız Teknik Üniversitesi	2192	6,3
2	İstanbul Teknik Üniversitesi	2181	8,9	Boğaziçi Üniversitesi	1893	5,4
3	Boğaziçi Üniversitesi	1133	4,6	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	1678	4,8
4	Yeditepe Üniversitesi	1052	4,3	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	1449	4,2
5	İstanbul Bilgi Üniversitesi	1027	4,2	Hacettepe Üniversitesi	1347	3,9
6	İstanbul Üniversitesi	928	3,8	Ege Üniversitesi	947	2,7
7	Galatasaray Üniversitesi	870	3,5	İstanbul Bilgi Üniversitesi	932	2,7
8	Ege Üniversitesi	813	3,3	Sabancı Üniversitesi	895	2,6
9	Sabancı Üniversitesi	806	3,3	Karadeniz Teknik Üniversitesi	866	2,5
10	Bahçeşehir Üniversitesi	774	3,1	Sakarya Üniversitesi	817	2,4

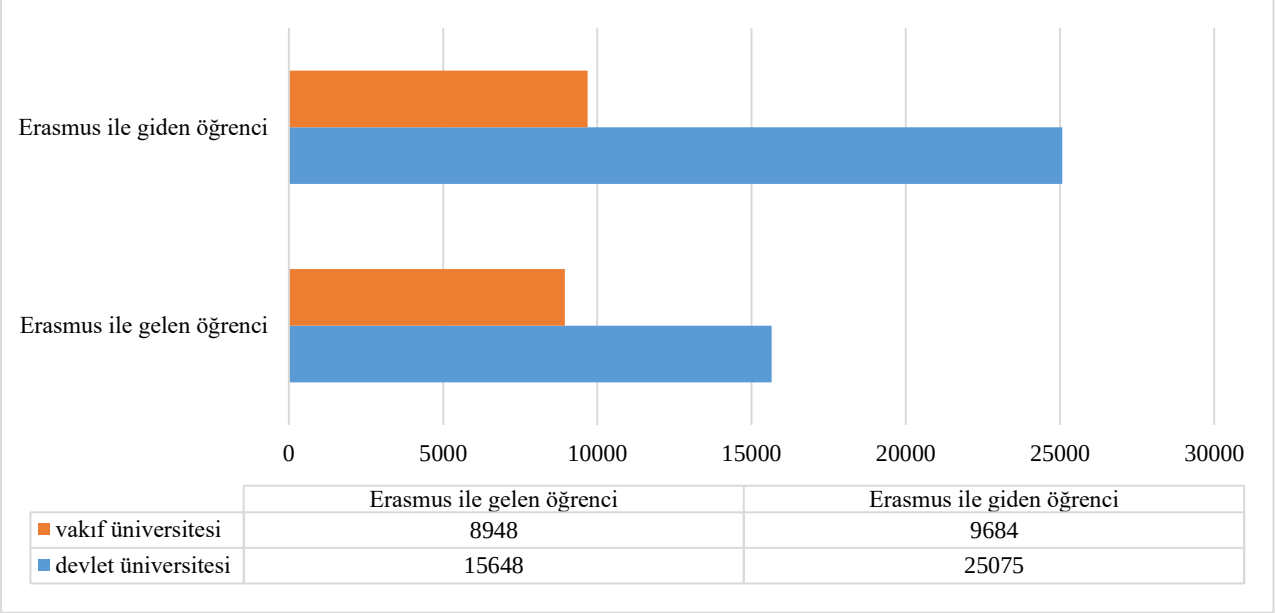
Tablo 1 değerlendirildiğinde Erasmus Hareketliliği ile en çok tercih edilen ilk iki üniversitenin 3292 gelen öğrenci sayısı ile Marmara Üniversitesi ve 2181 gelen öğrenci sayısı ile İstanbul Teknik Üniversitesi olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile bu sayılar sırasıyla Erasmus değişim programı ile ülkemize gelen öğrencilerin %13,4'ünün ve %8,9'unun tercihlerinin Marmara Üniversitesi ve

İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından karşılandığını göstermektedir. Gelen öğrenci dağılımına bakıldığında sıralamaya giren ilk on üniversite içinde devlet üniversitelerinden ziyade tercih edilen üniversiteler içinde vakıf üniversitelerinin ağırlıklı olması dikkat çekmektedir. Erasmus değişim hareketliliğinde, incelen süre zarfında, Tablo 1'de gösterilen ilk on üniversitenin gelen öğrencilerin %52,3'üne ev sahipliği yapmış olduğu görülmektedir.

Tablo 1'in diğer sütunu incelendiğinde Erasmus değişim programı ile kaynak ülke olarak Türkiye'den giden öğrencilerin üniversite dağılımlarının verilmiş olduğu görülmektedir. Türkiye'nin kaynak ülke olduğu Erasmus hareketliliğinde başı çeken ilk iki üniversitenin; 2192 giden öğrenci ile Yıldız Teknik Üniversitesi ve 1893 giden öğrenci ile Boğaziçi üniversitesi olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile bu sayılar sırasıyla Erasmus değişim programı ile ülkemizden giden öğrencilerin %6,3'ünün ve %5,4'ünün sırası ile Yıldız Teknik ve Boğaziçi Üniversitesi öğrencileri olduğu tespit edilmiştir. Erasmus hareketliliği kapsamında giden öğrencilerin üniversiteleri türleri bakımından incelendiğinde; ilk on üniversite içinde sadece bir vakıf (Bilkent Üniversitesi) üniversitesinin olduğu görülmektedir. Erasmus değişim hareketliliğinde, incelen süre zarfında, Tablo 1'de gösterilen ilk on üniversitenin giden öğrencilerin %37,4'ünü değişim programına katılmak için teşvik ettiği görülmektedir.

Araştırmanın bu basamağında hedef ve kaynak üniversite olarak üniversite türleri Erasmus değişim hareketliliği kapsamında değerlendirilmiştir.

Grafik 3: 2013-2022 yılları arasında Erasmus Hareketliliği kapsamında ülkemize gelen ve ülkemizden giden öğrencilerin üniversite türlerine göre dağılımı

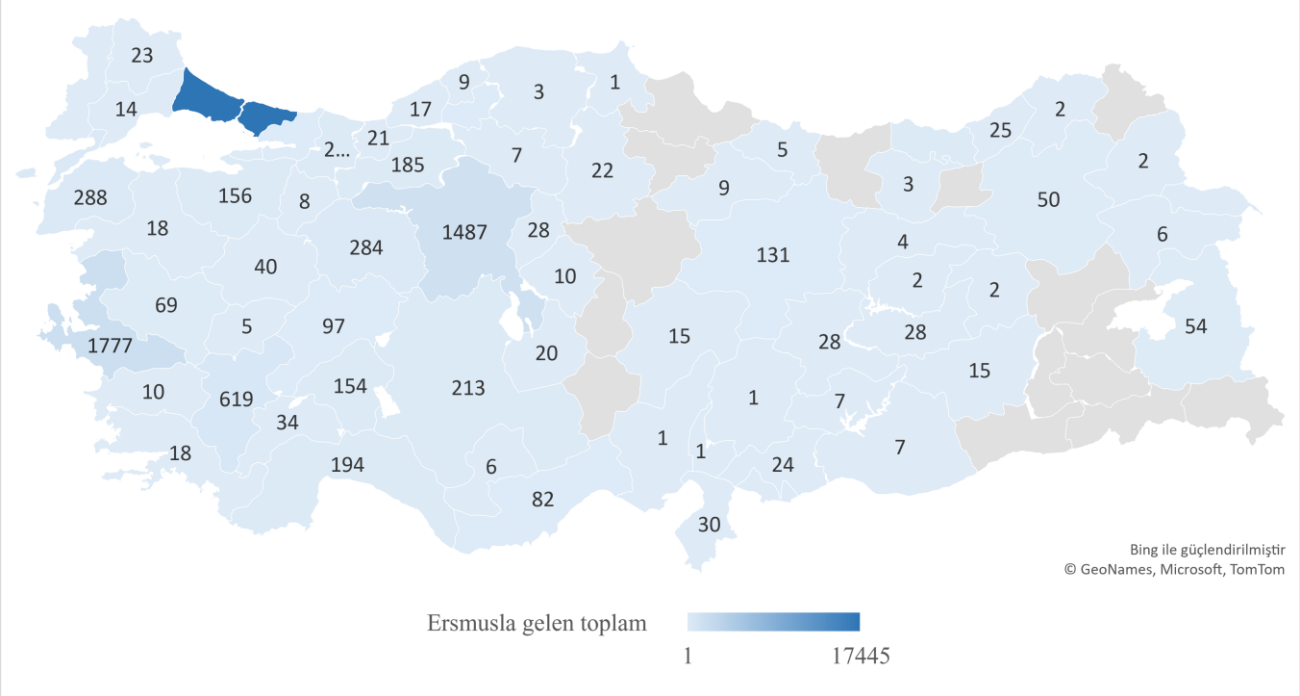

	Erasmus ile gelen öğrenci	Erasmus ile giden öğrenci
vakıf üniversitesi	8948	9684
devlet üniversitesi	15648	25075

Grafik 3'de verilen sayısal değerler incelenmiş olduğunda; Türkiye'yi hedef ülke seçerek Erasmus hareketliliği ile ülkemize gelen öğrencilerin büyük bir kısmının devlet üniversitesini tercih etmiş olduğu görülmektedir. Erasmus değişim programı kapsamında gelen öğrencilerin devlet üniversitesini tercih etme oranı % 63,6 iken, vakıf üniversitesini tercih etme oranlarının %36,4 olduğu tespit edilmiştir. Erasmus haraketliliği ile gelen öğrencilerin 8948'i vakıf üniversitesini tercih ederken, 15.648'i devlet üniversitesinde eğitim almayı tercih etmiştir. Kaynak ülkenin Türkiye olduğu durumlarda; Erasmus ile giden öğrencilerin büyük bir bölümünün devlet üniversitesi öğrencisi olduğu görülmektedir. Erasmus hareketliliği ile giden öğrencilerin 25.075'i devlet üniversitesi öğrencisi iken, 9684'ünün vakıf üniversitesi öğrencisi olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile Erasmus değişim programı ile giden öğrencilerin %72,1'i devlet üniversitesi aracılığı ile, %27,9'u vakıf üniversitesi aracılığı ile hareketliliğe katkı sağlamıştır.

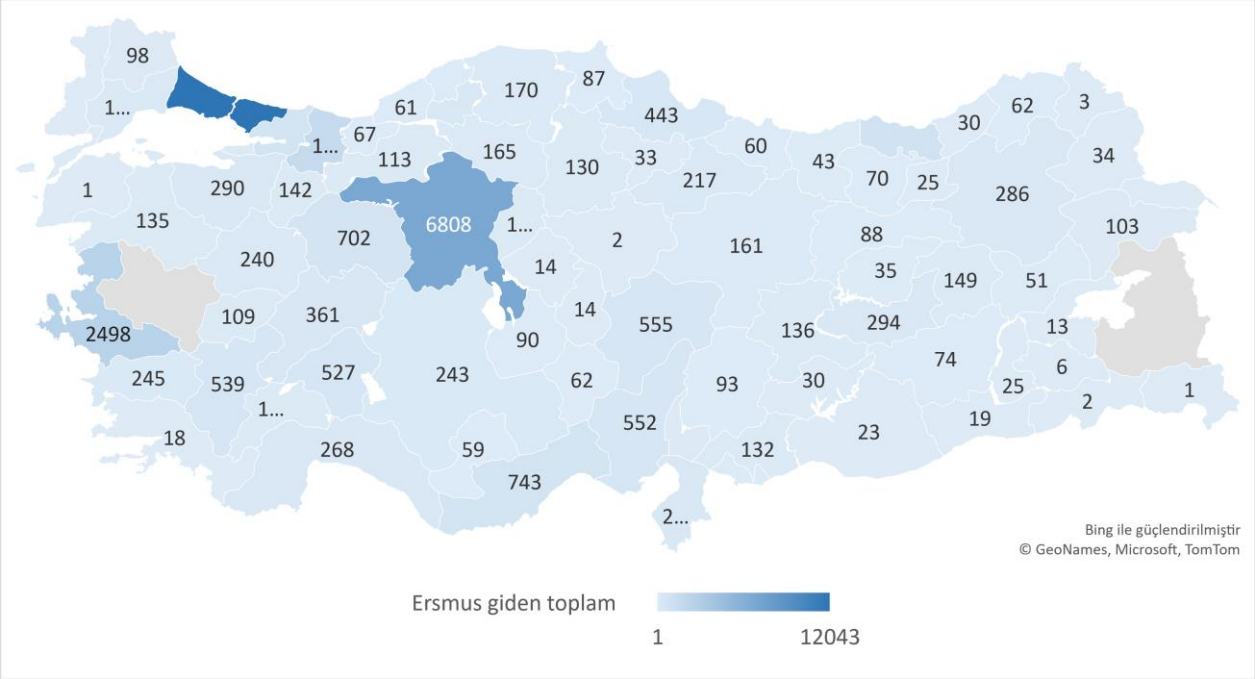
Çalışmanın son bölümünde; Erasmus değişim hareketliliği programıyla gelen öğrencilerin ve giden öğrencilerin illere göre dağılımları incelenmiştir. Erasmus değişim programı kapsamında Türkiye'nin hedef ülke olarak seçildiği durumlarda, üniversitenin akademik çalışmalarının ve görünürlüğünün öğrencilerin seçimlerin de etkili olduğu kadar üniversitenin bulunduğu ilin dünya kapsamında tanınırlığı ile birlikte sunmuş olduğu avantajların da seçim kriterlerini etkilediği bilinmektedir. Grafik 4; hedef ülke olarak Türkiye seçiminde öğrencilerin üniversite seçimlerine göre il dağılımlarını göstermektedir.

Grafik 4: 2013-2022 yılları arası, Erasmus Hareketliliği kapsamında ülkemize gelen, öğrencilerin illere göre dağılımı.

Grafik 4'de Erasmus değişim programı ile ülkemize gelen öğrencilerin illere göre dağılımı Türkiye haritası üzerinde gösterilmiştir. Harita üzerinde iller gri ile açık maviden lacivert renge doğru bir akış içerisinde sunulmaktadır. Laciverte doğru illerin tercih edilme oranlarının artığını belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bazı illerde bulunan üniversitelerin Erasmus hareketliliği kapsamında hedef olarak hiç seçilmemiş olduğu görünmektedir. Örneğin; gri renk ile vurgulanan Samsun, Amasya, Yozgat, Nevşehir, Giresun, Bayburt, Ardahan, Muş, Bitlis, Batman, Siirt, Şırnak, Hakkâri ve Mardin illerinin hedef il olarak seçilmediği tespit edilmiştir. Buna karşın açık mavi renkten lacivert renge doğru şehirlerin tercih edilme sayısının artış göstermekte olduğunun belirtilmesinde fayda vardır. Örneğin; Denizli'de bulunan üniversiteleri hedef olarak tercih eden öğrenci sayısı 619, Ankara'da bulunan üniversiteleri hedef olarak tercih eden öğrenci sayısı 1487, İzmir'de bulunan üniversiteleri hedef olarak tercih eden öğrenci sayısı 1777, İstanbul'da bulunan üniversiteleri hedef olarak tercih eden öğrenci sayısı 17.445 olarak tercih edildiği tespit edilmiştir.

Grafik 5: 2013-2022 yılları arası, Erasmus Hareketliliği kapsamında ülkemizden giden, öğrencilerin şehir dağılımı.

Grafik 5'de Erasmus değişim programı ile ülkemizden giden öğrencilerin illere göre dağılımı Türkiye haritası üzerinde gösterilmiştir. Yurt dışına öğrenci göndermeyen iller grafik üzerinde de gri renk ile vurgulanmıştır. Renk tonunun koyulaşması illerden Erasmus değişimi ile Avrupa Birliği ülkelerine ve/veya Avrupa Birliği aday ülkelerine giden öğrenci sayısının arttığını göstermektedir. Yükseköğretim Kurumu Bilgi Yönetim sistemi üzerinden alınan verilere göre Van, Manisa illeri kaynak üniversite olarak Erasmus değişim programında yer almamaktadır. Değişim programı kapsamında diğer iller incelendiğinde Eskişehir ilinde bulunan üniversitenin Erasmus değişimine kaynak olduğu öğrenci sayısının 702, İzmir'de bulunan üniversite öğrencilerinin Erasmus değişimine kaynak olduğu öğrenci sayısı 2.498, Ankara'da bulunan üniversite öğrencilerinin Erasmus değişimine kaynak olduğu öğrenci sayısının 6.808, İstanbul'da bulunan üniversite öğrencilerinin Erasmus değişimine kaynak olduğu öğrenci sayısı 12.043 olarak tespit edilmiştir.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Son dönemde insan toplulukları arasındaki etkileşimler arttıkça paylaşılan ortak değerlerde büyük ölçüde artmış, gelişen bilişim teknolojileri dünyayı küçülterek yükseköğretimin farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu noktadan yola çıkılarak çalışmamızda; tarihsel ve etimolojik bakış ile üniversite kavramı değerlendirildikten sonra yükseköğretimde küreselleşme hareketi önce bütünsel olarak daha sonra Türkiye özelinde incelenmiştir. Türkiye Yükseköğretiminin uluslararasılaşması sürecinde pek çok farklı programın ve iş birliğinin varlığı bilinmektedir. Ancak bu çalışma kapsamında Avrupa birliğine üye ve aday ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarında öğrenci değişimi olanağını sağlayan Erasmus hareketliliğinin Türkiye'deki durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu nedenle Yükseköğretim Bilgi Sistemi üzerinden ilgili veriler alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Erasmus hareketliliği çerçevesinde 2013 yılından başlayarak 2022 yılına kadar geçen, dokuz yıllık süre içinde Türkiye'nin kaynak ülke olarak toplam 34.759 öğrenciyi Avrupa Birliği ülkeleri ile Avrupa Birliği aday ülkelerine göndermiş olduğu tespit edilmiştir. Giden öğrencilerin cinsiyet dağılımlarına bakıldığında yaklaşık %50 kız ve %50 erkek öğrencinin değişim programlarından yararlanmış olduğu görülmektedir. Kaynak ülke olarak Türkiye'den en fazla hareketliliğin olduğu

dönem 5714 öğrenci ile 2018-2019 eğitim öğretim dönemi olarak tespit edilmiştir. Özellikle dokuz yıllık süreç içerisinde pandemi döneminin giden öğrenci sayısını azalttığı dikkat çekmektedir. Hedef ülke olarak Türkiye'ye 2013 yılı eğitim öğretim döneminden itibaren toplam 24.596 öğrencinin geldiği tespit edilmiştir. Ülkemize gelen öğrencilerin, %56'sını kız öğrencilerin, %44'ünü erkek öğrenciler oluşturduğu görülmektedir. Hedef ülke olarak en çok öğrenciyi misafir ettiğimiz dönem 4137 öğrenci ile 2014-2015 eğitim öğretim dönemi olarak raporlanmıştır. Bu çalışmada 2013-2022 yılları arasında Türkiye'nin Erasmus Programında önemli düzeyde değişim hareketi gerçekleştirdiği ancak Türkiye'nin daha çok kaynak ülke pozisyonunda olduğu sayısal verilerden anlaşılmaktadır. Bu çalışma Çetinsaya'nın 2014'te yaptığı değerlendirme ile paralellik göstermektedir. Sayısal veriler incelendiğinde özel durumlar hariç (pandemi, siyasi olaylar) 2014 yılından bu yana kaynak ülke olarak gönderdiğimiz öğrenci sayılarının artış gösterdiği görülmektedir.

Erasmus değişim programı ile Türkiye'yi hedef ülke olarak seçen öğrencilerin en çok tercih ettiği üniversitelerin başında Marmara Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi gelmektedir. Öğrencilerin gelmeyi tercih ettikleri üniversitelerin dağılımına bakıldığında vakıf üniversitelerinin önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Vakıf üniversitelerini tercih ederek gelen öğrencilerin oranının %36,4 olduğu, devlet üniversitelerini tercih ederek devlet üniversitelerine gelen öğrencilerin oranının ise %63,6 olduğu tespit edilmiştir. Bu seçimleri etkileyen farklı kriterlerin olduğu bilinmektedir. Hedef üniversitenin akademik çalışmaları ve görünürlüğünün etkili olduğu kadar üniversitenin bulunduğu şehrin yaşanırlığının, ülkesinden ulaşımının ve benzeri şartlarının vb etkili olduğu bilinmektedir. Gelen öğrencilerin ikamet ettiği lokasyonlar il bazında değerlendirildiğinde; en çok tercih edilen ilin %71 oranında İstanbul olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer ifade ile ülkemize Erasmus hareketliliği ile gelen öğrencilerin çok büyük bir kısmı İstanbul ili içerisinde olan üniversiteleri tercih etmektedirler. Hedef ilin uluslararası düzeyde tanınırlığının tercih edilmede önemli bir potansiyele sahip olduğu ifade edilebilir.

Kaynak ülkenin Türkiye olduğu ve öğrenciyi teşvik edip danışmalık yaparak diğer üniversitelere gitmesi için cesaretlendiren üniversitelerin başında Yıldız Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Bilkent üniversitesinin gelmekte olduğu görülmektedir. Türkiye'den Erasmus hareketliliğine öğrenci göndererek katılan üniversitelerin dağılımına bakıldığında vakıf üniversitelerinin oranının %27,9 devlet üniversitelerinin oranının ise %72,1 olduğu görülmektedir. Ülkemizden Erasmus hareketliliğine öğrenci gönderen illerin başında %34'lük bir oran ile İstanbul ili içerisindeki üniversiteler gelmektedir. İstanbul'u izleyen Ankara ili %19'luk oran ile temsil edilmektedir.

Genel olarak bakıldığında Erasmus hareketliğinde hedef ve kaynak olarak İstanbul ili sınırları içerisindeki üniversitelerin lehine bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. İstanbul ili içerisinde 44'ü vakıf olmak üzere toplam 57 üniversitenin aktif olarak eğitim öğretim yapmaktadır. Başka bir ifade ile İstanbul ilinin tercih edilme olasılığını fazla sayıda üniversitenin olmasının artırdığı sayısal veriler ile de desteklenmektedir.

Süresi her ne kadar sınırlı olsa da; kültürler arası etkileşimi sağlayan Erasmus değişim programlarının bütünsel bir bakış açısı ile öğrencinin dil öğrenirken mitolojiyi, coğrafya öğrenirken insanlık kültürünü, fizik öğrenirken sanat ve edebiyatın etkisini bilişe aktarmada şüphesiz olduğu düşünülmektedir. Erasmus programlarının her iki yönlü olarak desteklenmesi tüm öğrencilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Antalyalı, Ö. L. (2007). Tarihsel süreç içerisinde üniversite misyonlarının oluşumu. *Journal of Suleyman Demirel University Institue of Social Sciences Year*, *2*(6).

Arkalı O. & Nasır, V. A. (2016). Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: En Çok Öğrenci Alan Ülkeler ve Türkiye Perspektifinden 1999-2013 Yıllarına Bakış. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *6*(3).

Beltekin, N., & Radmard, S. (2013). Türkiye'de lisansüstü eğitim gören uluslararası öğrencilerinin üniversiteye ilişkin görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(43).

Bostrom, C. A. (2010). Diffusion of Internationalization in Turkish Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, *14*(2), 143–160.

Boyacı, A. (2011). Erasmus Değişim Programı Öğrencilerinin Geldikleri ve Türkiye'de Öğrenim Gördükleri Üniversitedeki Sınıf Yönetimine İlişkin Karşılaştırmalı Görüşleri (Anadolu Üniversitesi Örneği). *Eğitim ve Bilim, 36*(159).

Bozkaya, M. & Erdem Aydın, İ. (2011). Kültürlerarası iletişim kaygısı: Anadolu Üniversitesi Erasmus öğrencileri değişim programı örneği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Istanbul University Faculty of Communication Journal* 1 (39), 29-42.

Çepni, O., Aydın, F. & Kılınç, A. Ç. (2018). Erasmus Programına Katılan Öğrencilerin Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Fenomenolojik Bir Araştırma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 436-450.

Çetinsaya, G. (2014) Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası. Yükseköğretim Kurumu Yayınları. Ankara.

Dinçer, Ç., Aslan, B. & Bayraktar, A. (2017). Ankara Üniversitesi Erasmus Koordinatörlerinin Erasmus Programına İlişkin Görüşleri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* (JFES), 50(2), 201-223

Edumag. (2018). *Dünyanın en eski üniversitleri*. Erişim adresi: https://edumag.net/galeri/dunya-uzerindeki-en-eski-10-universite/

Ersoy, A. (2013). Turkish Teacher Candidates' Challenges Regarding Cross-cultural Experiences: Case of Erasmus Exchange Program. *Eğitim ve Bilim*, 38(168).

Erişti, S, D. (2014). Uluslararası erasmus programı çerçevesinde Türkiye'ye gelen sanat ve tasarım öğrencilerinin Türk kültürü algıları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International (AJESI)*, 4 (2), 82-107.

Gündoğdu, K., Çelik, B., Yanar, B. H., Yolcu, O., & Ceylan, V. K. (2016). Türkiye'de yükseköğretimde program geliştirme bağlamında uluslararasılaşma.

Gürüz, K. (2003). Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim: tarihçe bugünkü sevk ve idare sistemleri. 2. Basım. Cem Web ofset. Ankara

Hasdemir, F. & Çalıkoğlu, M. R. (2011). Avrupa Birliği Eğitim Programları ve Değişim. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 66-68.

KAM, 2015, Yükseköğretimin Uluslararasılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler İçin Çekim Merkezi Haline Getirilmesi, Araştırma Projesi Raporu, Kalkınma Araştırmaları Merkezi, Ankara.

Kenan, S. (2012). Üniversite. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı (ss. 118-148). Ankara

Küçük, S. (2006). Kültürlerarası Konumda İki Dilli Öğrenciler İçin Öğretmen Yetiştirme ve Erasmus Programı, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VIII, S.1: 231- 251.

Labarre, A. (2012). *Kitabın tarihi*. Dost Kitabevi.

Mirici, İ., İlter, B., Saka, Ö., & Glover, P. (2010). Eğitim Amaçlı Değişim Programları ve Erasmus Yoğun Dil Kursları: Türkçe Kursları İçin Bir Örnek Olay. *Eğitim ve Bilim,* 34(152).

Özdem, G. (2013). Yükseköğretim Kurumlarında ERASMUS Programının Değerlendirilmesi (Giresun Üniversitesi Örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1 (1), 61-98.

Rubbenstein, R. E. 2003*, Aristotle's children*. Orlando, New York: A Harvest Book, Harcourt Inc.

Saban, A., Çenberci, S., Çenberci, E. (2019). Lisans öğrencilerinin erasmus öğrenci öğrenim hareketliliği programı'na ilişkin farkındalıkları ve tutumları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 69, 438-453.

Şimşek, B., & Bakır, S. (2016). Uluslararası öğrenci hareketliliği ve Atatürk Üniversitesinin uluslararasılaşma süreci. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55).

Taşçı, G. (2014). Yükseköğretimin uluslararasılaşması ve küresel hareketlilik. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *39*(39), 195-199.

Tekin, U., & Gencer, A. H. (2013). Effects of the erasmus programme on turkısh unıversıtıes and unıversıty students. *Trakya University Journal of Social Science*, 15(1).

Ulusal Ajans (2009). *Hayatboyu öğrenme programı.* Erişim adresi: https://www.ua.gov.tr/media/z4ohei1c/hap-erasmus.pdf

Ulusal Ajans. (2017). Erasmus'tan Erasmus+'a 30 Yılın Hikayesi. *Türkiye Ulusal Ajansı, Ekim 2017. 22 Ocak 2021 tarihinde* kaynağından *arşivlendi*. Erişim tarihi: 11 Şubat 2021.

Wach, E. (2013). Learning about qualitative document analysis.

YÖK (2010), Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: 66 Soruda Bologna Süreci Uygulamaları, Ankara.

YÖK İstatistik (2022). *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*. Erişim adresi: https://istatistik.yok.gov.tr/

Zeybek Kabakcı, G. & Şimşek, B. (2015). Kültürler Arasında Göçmen Haller: "Erasmus Maceram" Dijital Hikâyeleri. *Moment Dergi*, 153-185

http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler/study-in-turkey-yabanci-ogrencilerin-bulusma-noktasi-olacak

YÖK (2017). *Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi* Erişim adresi: https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasilasma_Strateji_Belgesi_2018_2022.pdf).

YÖK (2021). *Yükseköğretimde yeni YÖK Projeleri: Yükseöğretimde hedef odaklı uluslararasılaşma*. Erişim adresi:https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/yuksekogretimde-hedef-odakli-uluslararasilasma.pdf).

Lojistik Sektöründe Yönetim Bilişim Sistemleri – Bulut Bilişim Üzerine Değerlendirme

Okan DAĞ[1]

GİRİŞ

Küreselleşme ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte işletmelerin dünya pazarında kendilerine yer edinmeleri zorunluluk haline gelmiştir. İşletmelerin bu pazarlarda söz sahibi olabilmeleri ve müşteri gereksinimlerini başarılı bir şekilde karşılayabilmeleri için teknolojik gelişmelere ayak uydurmaları gerekmektedir. Rekabetin ön planda olduğu tüm sektörlerde yaşanmakta olan bu değişim lojistik sektöründe de kendi göstermeye devam etmektedir. Lojistik faaliyetlerin dijitalleştirilmeye başlanması ile sektörün birçok alanında olumlu etkiler görülmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak bilgi teknolojileri; dijitalleşme ve inovasyon için gerekli koşulları yaratmakta ve bu da lojistik faaliyetlerinde çığır açan değişim ve gelişmelere yol açmaktadır.

Firmalar arası yaşanan yoğun rekabet son yıllarda yönetim bilişim sistemlerine olan ilgiyi artırmıştır. Buna bağlı olarak geliştirilen yönetim bilişim sistemleri, işletmelerin gereksinimlerini karşılarken, bilgileri doğru ve tutarlı olarak sisteme işlemektedir. Lojistik planlamasında önemli bir rol oynayan bu bilgi teknolojileri, ürünlerin; nihai tüketiciye, doğru zamanda, doğru konumda, doğru bilgi ile en hızlı şekilde ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Günümüz dijitalleşme çağında lojistik sektörü büyük bir dönüşüm potansiyeline sahiptir. Müşterilerden gelen taleplerin artması, fiyatlar üzerindeki baskı, yakıt maliyetleri, e-ticaret ve çevre bilinci gibi unsurlar lojistik faaliyetlerinin çıtasını oldukça yükseltmiştir.

Başarılı firmaların önceki dönemlerine bakıldığında, gelecek zaman ile ilgili öngörüde bulunarak gereksinimlerinin çok ötesinde teknolojik yatırımlar yaptıkları görülmektedir. Bu firmalar teknolojiyi kullanmak için istekli olmaları yönü ile rakip firmalardan ayrılmaktadırlar. Özellikle lojistik firmaların, bu değişime açık olmaları ve bilişim teknolojilerindeki yenilikleri takip ederek kendilerini sürekli geliştirmeleri gerekmektedir. Bundan dolayı lojistikte kullanılan yeni bilişim teknolojileri küresel bir köy haline gelen dünyada lojistik sektörünün ana çalışma şeklini yeni düzene göre biçimlendirmiştir.

eknolojik gelişmeler ile birlikte yönetim bilişim sistemleri içerisinde popüler olan bulut bilişim kavramı son zamanlarda yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bunun en önemli nedeni günümüzde teknoloji üreticilerinin hızla büyüyen verileri depolamak ve kullanıcıların gereksinimlerini gidermek amacıyla yeni yöntemler geliştirmesidir. Gelişen teknoloji ve yeni bilişim sistemleri her sektörde olduğu gibi lojistik sektörü için de hayati önem arz etmektedir. Bulut bilişim teknolojisi sayesinde lojistik sektöründe özellikle maliyet yönünden ciddi tasarruflar sağlanmaktadır. Aynı zamanda daha yüksek kapasiteli ve esnek depolama alanına sahip olan bu teknoloji ile hem zamandan hem de emekten tasarruf edilmektedir. Bunun yanı sıra temel amaçlardan biri olan müşteri memnuniyeti de sağlanmaktadır. Bu şekilde firmalar arası rekabetçi bir yapı oluşmaktadır.

Bu çalışmada; yönetim bilişim sistemleri içerisinde yer olan bulut bilişim teknolojisinin lojistik sektörü ile ilişkileri değerlendirilmiştir. Bunun için öncelikle lojistik ve yönetim bilişim sistemleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın devamında lojistik sektöründe bulut bilişim teknolojisi üzerine değerlendirmeler yapılmış, bulut mimarisi ana hatlarıyla çizilmiş ve risk değerlendirmesi yapılarak hukuki yönüne değinilmiştir.

[1] Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, ORCID: 0000-0001-9756-722X, Mail:

LİTARATÜR İNCELEMESİ

Şahin ve Demir (2003) tarafından yapılan çalışma ile bilgi-işlem teknolojilerindeki değişimlerin lojistik yönetimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada bu teknolojilerdeki değişim ve gelişmelerin sadece lojistik yönetimi değil, üretim, tedarik zinciri yönetimi, dağıtım kanalları ve Ar-Ge gibi çalışmaları da kapsadığı vurgulanmıştır.

Tekin, Zerenler ve Bilge (2005) tarafından yapılan çalışma Konya ilinde lojistik çalışan işletmelerde bilgi ve işlem teknolojileri kullanım seviyesi incelenmiş, bilgi ve işlem teknolojilerinin genel işletme performansına etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Böhm vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada bulut bilişim tanımlarında rastlanan terimler incelenmiş ve en çok kullanılan terimler belirlenmiştir. Yapılan çalışmada en fazla kullanılan kavramların servis, donanım, yazılım, ölçeklenebilirlik ve ağ olduğu tespit edilmiştir.

Henkoğlu ve Külcü (2013) tarafından yapılan çalışma ile bulut bilişim sisteminin birçok faydasının olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra, sistemin göz ardı edilmesi halinde büyük kayıplara neden olabilecek riskleri de içerdiği belirtilmiştir. Çalışma ile yeni teknoloji bulut bilişimde verilerin güvenliği ve gizliliği yönünden toplumda bilinçlenmenin artırılması hedeflenmiştir.

Çağlar (2014) tarafından yapılan çalışmada müşteri memnuniyeti ile bilişim teknolojileri kullanımı arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de faaliyet göstermekte olan lojistik firmaları değerlendirilmiştir. Çalışma lojistik firmaların karayolu aksiyonlarına odaklanırken çalışmanın analizinde kantitatif tekniklerden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda müşteri memnuniyeti ile bilişim teknolojileri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Miman, Yoğun ve Önel (2016) tarafından yapılan çalışmada yönetim bilişim sistemi kullanım nitelikleri ile demografik faktörler arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmada rastgele seçilmiş 120 kişilik yönetici grubuna anket uygulanırken; dokuz demografik kriter baz alınmıştır. Yapılan güvenilirlik testleri neticesinde birçok demografik faktörle ilgili pozitif yönlü sonuçlar elde edilmiştir.

Kabakuş, Özdemir ve Rençber (2016) tarafından yapılan çalışmada, üniversitede eğitim gören öğrencilerin bulut depolama alanlarının kullanımında etkili olan faktörlerin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Yüzüncü Yıl Üniversitesinde eğitim gören tüm lisans öğrencilerine düzenlenmiş olan anket uygulanmıştır. Anket sonuçlarından elde edilen bulgulara göre bulut depolama uygulamalarının net bir kritere bağlı olmadığı, bunun bir gereklilik olduğu sonucuna varılmıştır.

Aktepe ve Saatçıoğlu (2017) tarafından yapılan çalışmada teknolojik, örgütsel ve çevresel dış etkenlerin bulut bilişim sistemine etkisi ve bulut bilişim siteminin kullanımı ile ilgili araştırma yapılmıştır. Yargısal örnekleme yöntemi ile araştırmada 5 bulut bilişim uygulaması kullanan, 5 bulut bilişim uygulaması kullanmayan toplam 10 lojistik firması ile yüz yüze görüşme yapılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırmada katılımcıların hemen hemen hepsinin bulut bilişimle ilgili bilinçli olmasına rağmen bulut bilişim ile ilgili duyumu dahi olmayan katılımcıların bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmadaki en faydalı akademik katkı teknoloji boyutuna yeni bir değişken eklenmesidir.

Paşaoğlu ve Cevheroğlu (2020) tarafından yapılan çalışma bulut bilişimin avantajları, kişisel verilerin korunması açısından bünyesinde barındırdığı riskler, söz konusu risklere karşı alınabilecek güvenlik tedbirleriyle birlikte özellikle şifreleme yöntemlerine değinilmiş, bununla birlikte kişisel verilerin korunması alanında yapılan hukuki düzenlemelerin bulut bilişim sistemleri açısında değerlendirmesi ve kişisel haklar üzerinde de durulmuştur.

LOJİSTİK ve LOJİSTİK SEKTÖRÜ

Küreselleşmenin etkisiyle günümüzde önemi oldukça artan lojistik, firmaların sürdürebilirliği ve rekabet ortamında yer bulabilmeleri için göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir yapı taşı haline dönüşmüştür. 1990'lı yılların başlarına kadar nakliyecilik olarak kullanılan lojistik, devletler arası rekabetin artması, teknolojinin değerli bir konuma gelmesi ve hızın önem kazanması ile günümüz iş dünyasında yeni bir boyuta geçmiştir. Son dönemde lojistik uygulamaları üzerinde bilimsel çalışmalar yapılarak, lojistik tanımının kapsamı genişletilmiştir. Yeni bir boyut kazanarak tedarik ile beraber, üretim, hizmet ve bilgi teknolojileri de firmalarda önemli bir hal almıştır.

Lojistik en geniş anlamı ile alıcıların gereksinimlerini gidermek üzere ürün ve hizmetleri üreterek pazarlama amacıyla üretimin en başından, ürünün geldiği son aşamaya kadar tedarik zinciri içindeki durumunun verimli ve etkin bir şekilde planlanması, uygulanması, depolanması ve kontrol altında tutulması faaliyetleridir (www.cscmp.org, 2015). Bir başka deyişle ürün ve hizmet tedariğinin organize edilerek uygulanması, taşıma ve yönetim faaliyetlerinin yapılmasıdır (Akçetin, 2013).

Lojistiğin amacı firmadaki tüm lojistik süreçlerinin minimum maliyetle birlikte etkin bir şekilde verimliliği en üst seviyeye çıkararak müşteri memnuniyetini sağlamaktır. Bu süreçleri kaliteli ve doğru bir şekilde yerine getirmek firmalar için son derece önem arz etmektedir (Timur,1988). Lojistik çalışmalarının kaliteli ve doğru bir şekilde yerine getirilmesi firmayı değerli kılmaktadır. Firmaların rekabetçi olabilmeleri müşterilerini tatmin etmesi ile doğru orantılıdır. Bunun için firmaların dünya sınıfı firmalar olmaları, müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte kaliteli ürünler ve hizmetler sunmaları gerekmektedir. Bu da teknolojik gelişmelerin yakından takibi ve teknolojik sürece ayak uydurulması ile mümkün olacaktır (Kaya, 2009).

Günümüz rekabet dünyasında lojistik sektörünün önem kazanmasının en önemli nedeni teknolojik değişimlerdir. Elektronik verilerin ve internet kullanımının zorunlu olması ile lojistik bilişim sistemi önem kazanmıştır (Bakkal & Demir 2011). Yeni teknolojik gelişmeler neticesinde bilişim sistemleri ile ürün ve hizmetlere olan talep sürekli artmakta ve dolayısıyla bir ürün ya da hizmetin bir yerden başka bir yere taşınma sürecine bağlı olarak lojistik faaliyetleri de gelişmektedir. Taleplerin artması ile verilerin depolanması ve aktarımının kolaylaştırılması ve uygulamada hataların minimuma indirilmesi için yeni bilişim sistemlerinden faydalanılması gerekmektedir.

Geçmiş yıllarda lojistik faaliyetlerinde tamamen fiziksel yöntemlerin kullanılması, tüm süreçlerin daha titiz bir şekilde kontrol edilmesine ve buna bağlı olarak bu tüm süreçlerin gereğinden çok daha fazla uzamasına bu şekilde zaman kaybına neden olmuştur. Lojistik faaliyetlerinin dijitalleştirilmeye başlanması ile sektörün birçok farklı alanında olumlu etkiler görülmeye başlandığı gibi lojistik hizmet sağlayıcılarının rekabetçi yanları da dikkat çekmeye başlamıştır. Dijitalleşme sürecine ayak uyduramayan firmalar ise rekabetin gerisinde kalmaya devam edecektir. Bunun aksine, dijitalleşmeyi iyileştirme fırsatı olarak değerlendiren firmalar ise belirgin bir şekilde rekabet avantajları sağlayacaktır (Jeschke, 2018).

YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMİ LOJİSTİK İLİŞKİSİ

Yönetim Bilişim Sistemi, bir firmanın yönetiminde yararlanılan tüm bilgi ve belgelerin uygun bir şekilde işlenmesini ve doğru olarak tam zamanında olacak şekilde gerekli yerler ile paylaşılmasını sağlayan insan ve makine sistemi bütünüdür. (Emhan, 2007). Firmaların amaçları doğrultusunda geliştirilen yönetim bilişim sistemleri yönetimin gereksinimlerini karşılarken, bilgileri doğru ve tutarlı olarak sisteme işlemektedir. Bu şekilde firmalar hem zamandan ve hem de emekten tasarruf sağlamaktadır. Bununla birlikte bilişim sistemlerinin kullanılması ile maliyetler de son derece düşmektedir (Kaya, 1984).

Lojistik planlamasında önemli bir rol oynayan bilişim sistemleri, ürünlerin; nihai tüketiciye, doğru zamanda, doğru konumda, doğru bilgi ile en hızlı şekilde ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Lojistik işlemler sırasında ortaya çıkabilecek sevkiyat bilgileri, ciro ve sipariş belgeleri gibi belgelere

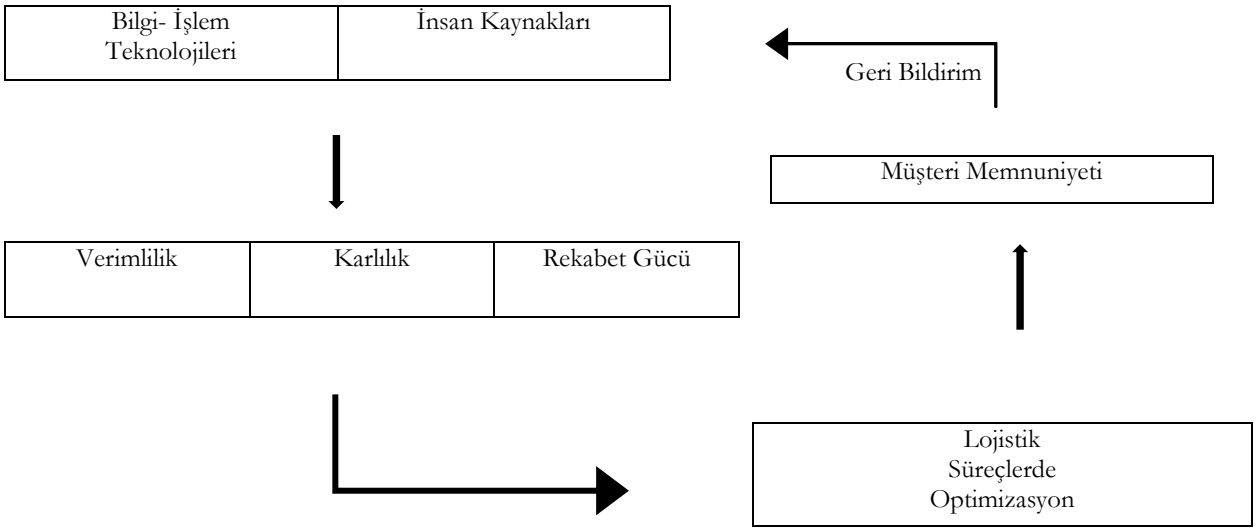
gerek kalmaksızın, bu bilgi ve belgeler; bilgi teknolojileri sayesinde rahatlıkla dijital ortama aktarılabilmektedir. Bu da firmalar arası rekabetçi bir yapı oluşturmaktadır.

Lojistik Bilişim Sistemleri, lojistik firmaların firma içinde ve dışında olan tüm süreci ile ilgilenmektedir. Müşteri, sipariş ve envanter bilgilerinin depolanması, gerektiğinde çıkartılıp yararlanılmasının; müşteri ve tedarikçiye göre stok planlamalarının, talep tahminlerinin ve strateji planlamalarının; her türlü çalışmaların koordinasyonunun sağlanmasında aktif rol oynamaktadır. Bunların yanında bu faaliyetler ile birlikte müşteri hizmet düzeyinin, taşıyıcıların ve sistem performansının kontrolünün yapılmasını sağlamaktadır (Christopher, 1998).

Bilişim teknolojilerindeki hızlı değişimler lojistik sektörünü; nokta satış sistemleri (POS), Barkodlama, Katma Değer Ağları (VAN), Elektronik Veri Değişimi (EDI) ve elektronik sipariş sistemleri alanlarında etkilemektedir. Lojistik firmaları da verimliliklerini artırmak amacıyla bilişim teknoloji alanındaki bu gelişmelerden yararlanmaktadırlar (Chiu, 1995).

Bilişim sistemleri, dijitalleşme ve inovasyon için gerekli koşulları yaratmakta ve bu da lojistik faaliyetlerinde çığır açan değişim ve gelişmelere yol açmaktadır. Firmaların rekabet içerisinde kalma gayesi ile de bu değişime ayak uydurması gerekmektedir. Dijitalleşme sürecine ayak uyduran firmalar, lojistik süreçlerde maliyetleri ve hataları minimalize ederek, alıcı memnuniyetini sağlamaktadır (Scherf, 2018)

Lojistik firmalarda bilgi teknolojilerinden faydalanılması firmanın organizasyon yapısını da etki altına almaktadır. Bilgi teknolojileri örgütsel esnekliği üst seviyeye çıkararak, organizasyon yapısının değişimine fayda sağlamaktadır (Drucker, 1988). Lojistik firmaların gücü, birbirleriyle ilişkili üç ana sürece bağlıdır. Bunlar bilgi kullanımı, uzmanlık ve eylemdir. Eylem, lojistik aşamalarının hangi şekilde faydalanıldığı ve operasyonların aktifliği ile ilgilidir. Uzmanlık terimi eylemle bağlantılı yöntemleri, teknolojileri, prosedürleri ve mühendislik konularını kapsamaktadır. Bilgi terimi ise, lojistik firmaların en üst düzey yönetimini temsil etmektedir (Fabbe-Costes, 1997).

Şekil 1: Bilgi İşlem Teknolojilerinin Lojistik Faaliyetlerine Getirisi (Şahin ve Demir, 2003)

Yukarıdaki şekilde bilişim teknolojilerinin lojistik sektörüne etkileri incelenmiştir. Lojistik sektöründe bilişim sistemlerinin etkin kullanımı ile karlılık, verimlilik ve rekabet açısından pozitif etkiler görülecektir. Bunun yanı sıra müşteri memnuniyeti de sağlanmış olacaktır (Şahin & Demir, 2003).

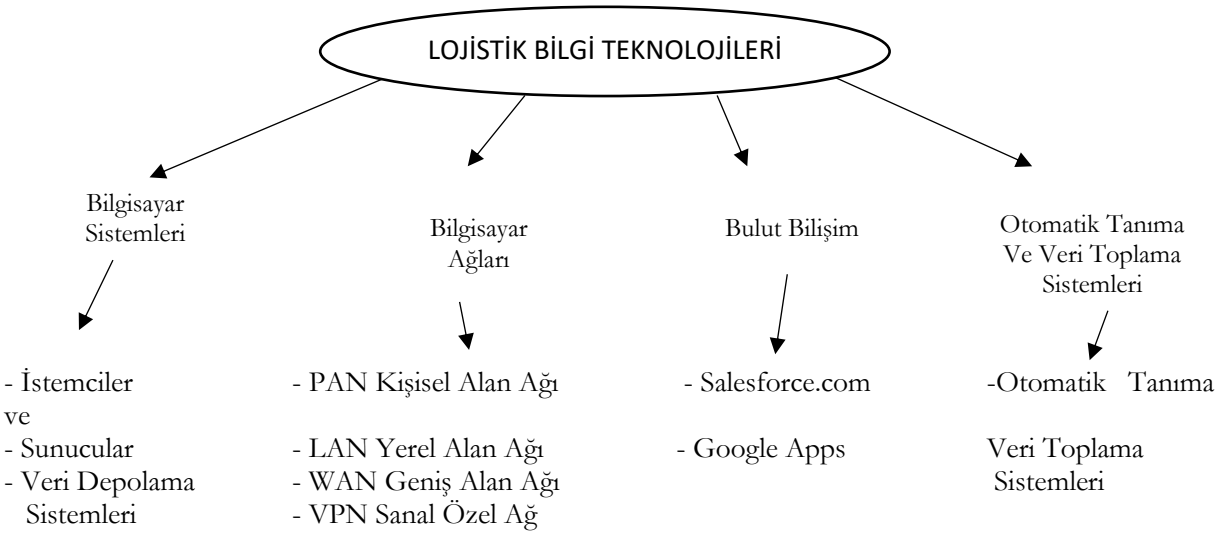
Bilişim teknolojileri ile lojistiğin mükemmel uyumu, veri sistemleri kurulabilme, firmaların mali durumu ile ilgili tam zamanında ve doğru bilgi edinebilme olanağı sunmaktadır. Bilişim teknolojilerinin lojistik sektörüne sağladığı en önemli fayda, muhasebe aylık kapanışlarında harcanan zamandan tasarruftur. Bunun yanında taşıma, araç takibi, sigortalama gibi işlemlerin daha verimli yapılmasına yardımcı olmaktadır. Bilişim teknolojilerinden faydalanan lojistik firmalarının çok daha fazla müşteri memnuniyeti sağlayabildikleri görülmektedir (Chıu, 1995).

Lojistikte bilişim teknolojilerinin uygulamalarının faydaları şunlardır (Ilin & Sinic, 2013):

- EDI bürokrasiyi azaltır, işleri kolaylaştırır ve lojistik maliyetlerini düşürür;
- E-ticaret- fiyatları düşürür, yatırımları artırır, pazarlama kararlarını kolaylaştırır, güvenlik kurallarını etkinleştirir;
- APS maliyetleri azaltır, ürün marjlarını iyileştirir, stokları düşürür ve üretim verimini artırır;
- ERP; üretkenliği ve şeffaflığı artırır, stratejileri ve operasyonları entegre eder, maliyetleri ve riskleri azaltır, kurumsal bilgilere anında erişim sağlar, finansal yönetimi ve kurumsal yönetişimi geliştirir;
- TMS-ulaşım planlaması, performans ölçümü, araç yüklemesinin kontrolü ve rotaların, mesafelerin ve navlun ödemelerinin yönetimi gibi görevleri kolaylaştırır;
- WMS, teslim alma, inceleme, etiketleme, depolama, sıralama, paketleme, yükleme, sevkiyat, belge düzenleme ve envanter yönetimini içeren depolama süreci boyunca operasyonel ve idari faaliyetleri yönetir ve optimize eder;
- Barkod ve RFID; toplama, araç yükleme ve boşaltma, sipariş takibi ve dağıtım rotalarının optimizasyonu gibi çeşitli lojistik faaliyetlerini destekler;
- GSM, lojistik süreçlerinde özneler arasındaki bağlantıların sürdürülmesini destekler;
- GPS destekli yönlendirme ve izleme;
- CBS, kilit süreçlerin görselleştirilmesini, yüksek düzeyde birlikte çalışabilirliği ve veri paylaşımını mümkün kılar ve lojistik sisteminin bütününe ilişkin kapsamlı bir yaklaşım sağlar;
- Wi-Fi, lojistik kompleksi boyunca kablosuz olarak veri alışverişi yapma ve yüksek hızlı internet kurma, lojistik ağında emniyet ve güvenliği artırma imkânı sunar.

Lojistikte bilişim teknolojilerinin uygulamalarının dezavantajları ve zorlukları şunlardır (Ellis, 2011):

- Bilgi ve işlem teknoloji sistemleri ve süreç uyumsuzluğu,
- İş ortakları, müşteriler ve tüketiciler arasında yaşanan problemler,
- Yüksek sabit maliyeti,
- Sınırlı kaynaklar,
- Veri kalitesi ve tutarlılığının olmaması,
- Sistemlere ve bilgilere erişim eksikliği,
- Uygulama hızının yetersizliği,
- Şeffaflık eksikliği,
- İşletmenin kapsamlı bir görünümünün olmaması,
- Kolay ve hızlı bir şekilde yeni yetenekler edinememe şeklindedir.

Şekil 2: Lojistik Bilgi Teknolojileri, (Ertek & Aba, 2012)

Şekil 2'de görüldüğü gibi lojistik bilişim teknolojileri; bilgisayar sistemleri, bilgisayar ağları, bulut sistemleri ve otomatik tanıma ve veri toplama sistemleri olarak 4 ana grupta ele alınmıştır.

Bilişim teknolojileri, verinin toplanması, işlenmesi, depolanması ve bilgisayar ağları üzerinden istenen bir uca güvenli bir şekilde iletilerek kullanıcıların hizmetine sunulması amacıyla kullanılan ve donanım, yazılım ve iletişim teknolojilerini birleştiren bir sistemlerdir.

Bilişim teknolojilerinden bilgisayar sistemleri; istemciler, sunucular ve veri depolama sistemleri olarak üçe ayrılmaktadır Ertek & Aba, 2012);

- İstemciler, bilgisayar ağlarındaki farklı kaynaklara bağlanılarak istenilen işlemlerin yapılmasına sağlayan birimlerdir.
- Sunucular, bilgisayar ağlarında erişim imkânı olan açık kaynakları barındıran birimdir.
- Veri depolama sistemleri ise bilgisayar ve sunucular üzerinde bulunan disklerdir.

Bilişim teknolojilerinden bilgisayar ağları PAN kişisel alan ağı, LAN yerel alan ağı, WAN geniş alan ağı, VPN sanal özel ağı olarak dörde ayrılmaktadır (Ertek & Aba, 2012);

- PAN, çok küçük bir alandaki bilgisayar aygıtları arasındaki iletişimi kurmak için kullanılan ağdır.
- LAN, ofis, fabrika, depo gibi sınırlı alanda bilgisayarları ve aygıtları birbirine bağlayan ağdır.
  WAN, birden fazla coğrafik konumdaki bilgisayar ve aygıtların birbiri ile iletişim kurmasını sağlayan çok geniş ağdır.
- WPN, Telekomünikasyon altyapısının kullanımı ile uzak ofislerin, işletmenin ana bilgisayar ağına güvenli bir şekilde erişmesini sağlayan bir bilgisayar ağıdır.

Bilişim teknolojilerinden otomatik tanıma ve veri toplama sistemi ise verinin elektronik olarak algılanarak doğrudan bilgisayarlara kaydedilmesi işlemidir. Bilişim teknolojilerinin son sistemi ise günümüzde üzerinde en çok konuşulan konuların başında gelen bulut bilişim sistemine aşağıda detaylı olarak değinilecektir.

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN SAĞLAYICISI BULUT BİLİŞİM

Bilişim dünyasının son yıllarda yönetim bilişim sistemleri içerisinde yer alan bulut bilişim kavramı ile oldukça meşgul olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni günümüzde bulut bilişim teknolojisinin, bilişim sektöründe kendine yer edinmeye başlamasıdır. Bilişim servislerine yönelik yeni bir iş modeli olan bulut bilişim sistemi, teknoloji üreticileri hızla büyüyen verileri depolamak ve kullanıcıların gereksinimlerini gidermek amacıyla geliştirilmiştir (Yıldız, 2009).

Bulut bilişimin genel kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak literatürde oldukça farklı tanımlara yer verilmiştir. Armbrust vd. bulut bilişimi; "İnternet ile elde edilen servis uygulamaları ile veri merkezlerinde bu servisleri elde eden donanım ve sistem yazılımlarıdır." şeklinde tanımlarken; Mell ve Grance bulut bilişimi, "Sağlayıcı ile hızlıca tedarik edilen, kullanımı durdurulabilen ve yapılandırılabilir bilgi işlem kaynaklarının paylaşıma açıldığı, istenilen anda erişimin kolay olduğu bir modeldir." şeklinde tanımlamıştır (Mell &Grace, 2011; Armbust, vd., 2009).

Dijital yaşamın en önemli dönüm noktası olan bulut bilişim, tüm bilişim teknolojileri endüstrisi üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bulut bilişim, bilgi işlem kaynaklarına esnek ve ölçeklenebilir erişim yoluyla şirketlere rekabet avantajları sunmaktadır. Bir işletmenin bulutu başarılı bir şekilde kullanabilmesi için bilişim teknolojil hizmetlerinin bir kısmını veya tamamını buluta taşıması ve ardından yeni ortamı yönetmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmalar, bir bulut yaşam döngüsü kullanılarak hem geçişin hem de bulutun devam eden yönetiminin başarıya ulaşacak şekilde planlanıp kontrol edilebileceğini göstermiştir. (Ellis, 2011)

Bulut bilişim özellikleri şunlardır: **(**Mell & Grance, 2011)

- İsteğe bağlı self servis,
- Geniş ağ erişimi,
- Kaynak havuzu,
- Hızlı esneklik,
- Ölçülen hizmet.

Yeni iş konsepti olarak bulut bilişimin benimsenmesinin faydaları şunlardır (SATW, 8):

- Maliyet sınırlaması,
- İnovasyon hızı,
- Uygunluk,
- Ölçeklenebilirlik,
- Verimlilik,
- Esneklik.

Synergy Research Group tarafından yapılan araştırmaya göre; 2022 yılının ikinci çeyreğinde bulut altyapısı için yapılan harcamalar yüzde 29'luk artışla 55 milyar dolara ulaşmıştır. Son 1 yıllık süreçte ise küresel bulut pazarının büyüklüğü 205 milyar doları bulmuştur. Pazardaki en iyilere bakıldığında ise Amazon Web Services (AWS), yüzde 34'lük payla ilk sıradayken, AWS'yi yüzde 21'lik pay ile Microsoft'un bulut platformu hizmeti Azure ikinci, Google Cloud ise yüzde 10'luk pay ile üçüncü sırada yer almıştır. Amazon ve Microsoft'un yüzde 55'ini kontrol ettiği bulut pazarında, Alibaba Cloud yüzde 5'lik pay ile dördüncü, IBM Cloud yüzde 4'lük pay ile beşinci sırada yer almıştır.

LOJİSTİKTE BULUT BİLİŞİM FIRSATLARI

Dijitalleşme döneminde bulut bilişim ile değişim ve dönüşüm çeşitli sektörlerdeki iş modellerinde giderek artış göstermektedir. Lojistik sektöründe bulut bilişim de hızlı bir şekilde büyümekte olan verilerin depolanması ve istenildiği zamanda kolay bir şekilde kullanılması amacıyla ortaya çıkmıştır. Günümüzde lojistik sektörü büyük bir dönüşüm potansiyeline sahiptir. Müşterilerden gelen taleplerin artması, fiyatlar üzerindeki baskı, yakıt maliyetleri, e-ticaret ve çevre bilinci gibi unsurlar lojistik faaliyetlerinin ölçüldüğü çıtayı yükseltmiştir. Süreçlerde ve kaynak kullanımında verimlilik günümüzde bir zorunluluktur. Verimliliğin sağlanması için de en önemli dönüşüm bulut teknolojisinden yararlanılması olacaktır (Kabakuş, Özdemir & Rençber, 2016).

Bilgi ve iletişim teknolojileri lojistik süreçlerine destek sağlamakta ve birçok lojistik sorununu çözmektedir. Bu alandaki sürekli ilerleme, lojistikte ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmayı sağlamakta ve artan müşteri talepleri için farklı çözümler getirmektedir. Bulut sisteminin kullanıcı açısından en önemli avantajı bağımsız bir sistem olmasıdır. Kullanıcılar bu sisteme ağ tabanlı bir istemci ile giriş yapabilmekte ve çok rahat bir şekilde kullanabilmektedirler. Tek ihtiyaç noktası kesintisiz ve hızlı bir internet sağlayıcısıdır. En önemli risk internet bağlantısına bağımlı kalınması ve gizli olabilecek verilerin servis sağlayıcıya emanet edilmesidir. Bu sistem için Salesforce.com CRM uygulaması örnek olarak gösterilebilir. Diğer bir örnek olarak ise Google Maps Servisleri gösterilebilir. Google firması, bulut bilişim için Google Maps, Google Mail (Gmail), Google Docs gibi çok sayıda kurumsal servisi dünya çapında sunmaktadır (Kılıç, 2017).

Geleneksel bilgi ve iletişim teknolojileri sadece kurulduğu belirli lojistik işler için çözüm sağlamaktadır. Bulut bilişim yaklaşımı ile karşılaştırıldığında, geleneksel bilgi ve iletişim teknolojileri maliyetli, zaman alıcı ve hataya meyilli bir çalışma prensibine sahiptir. Modern bulut tabanlı lojistik ise daha düşük maliyetler ve ağdaki her yeni kullanıcının sanal tedarik zincirindeki potansiyel ortakların listesini genişleterek bağlantılarını ve verilerini herkesin kullanımına sunduğu ağ içinde iş birliği sunmaktadır (İlin & Simic, 2013).

Lojistik bulutu, müşterilere işlerini daha verimli bir şekilde yürütmek için ihtiyaç duydukları güce; her yerde ve her zaman ulaşmanın bir yolunu sunmaktadır. Lojistik bulutu, küresel tedarik zincirlerinin verimli ve kolay süreçler haline getirilmesine yardımcı olur. Tedarikçiler, nakliye sağlayıcıları ve son kullanıcılarla sevkiyatlar hakkındaki bilgiler bulut kullanılarak daha hızlı bir şekilde iletilir.

Dijitalleşmenin güçlerinden biri olan bulut bilişim, taraflar arasında iş birliğini, zinciri, yeniliği teşvik edebilir ve onu organizasyonlara yerleştirebilir ve yeni rakiplerin pazara girmesini sağlayabilir. Bulut sistemi ile bir lojistik şirketinin; ortaklar, müşteriler ve tedarikçilerle entegrasyonu sağlanmaktadır. Bulut bilişim kullanımının avantajı olan esneklik; maliyetlerin düşük tutulmasını ve dinamik olarak kapasitenin sağlanmasını sağlar (Niharika & Ritu, 2015).

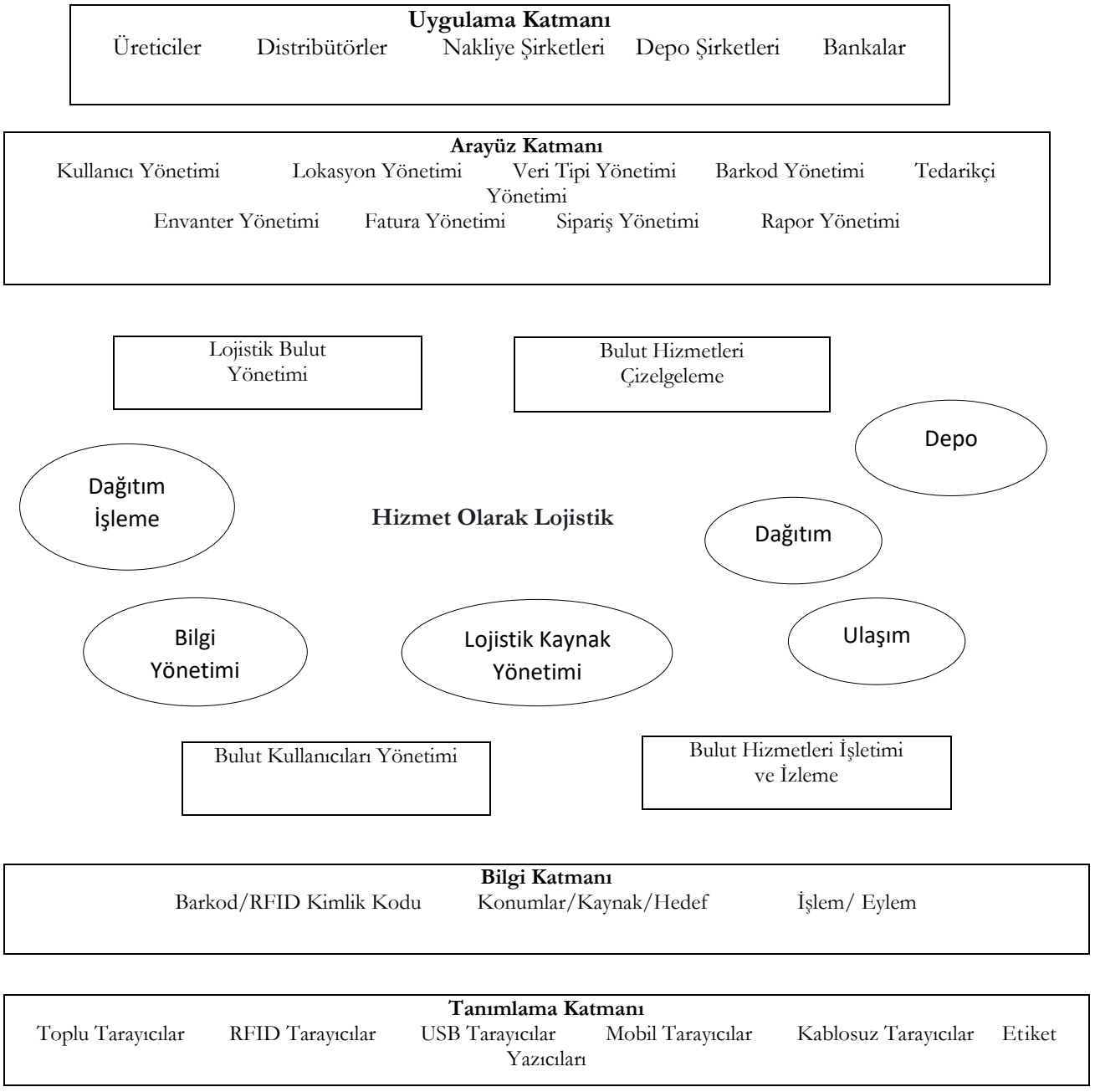
Lojistikte bulut bilişimin benimsenmesinin faydaları ve fırsatları şunlardır (Ilin, vd., 2013):

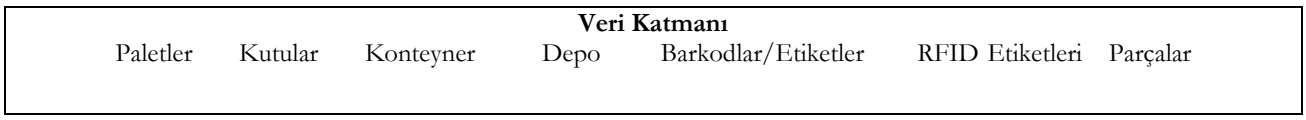
- Yüksek kaliteli, verimli ve zamanında lojistik bilgi hizmetleri almasını sağlar,
- Maliyeti düşürür,
- Tüm süreçlerin kapsamlı gözetimini yapar,
- Kullanım kolaylığı sunar,
- Yüksek kaliteli verilerin farklı analizleri yapılır,
- Zaman tasarruf sağlar,
- Uzaktan erişim imkânı sunar,

- Depo kapasite sınırını kaldırır.

Son araştırma ve gelişmeler, bulut bilişimin en iyi çözüm olabileceğini göstermiştir. Bulut mimarisi işletme maliyetlerinin üstesinden gelmekte ve lojistik ağlardaki çeşitli aktörler arasındaki transferlerin hızını artırmaktadır. Bulut, lojistik işini otomatikleştirir ve eksiksiz bir çözüm sunar ve ayrıca verimlilik seviyesini yükseltir.

Lojistik sürecinin verimliliğini artırmak için teknolojik gelişmelerden yararlanılabilir. Teknolojik gelişmelerden lojistik sisteminde bulut mimarisi iki önemli pazar içermektedir: Bulut tabanlı lojistik yazılımı pazarı ile lojistik hizmetleri ve lojistik ürünleri pazarı. Nihai web platformu "lojistik ihtiyacı olan herkes için bir lojistik çözüm portalı" olarak anlaşılabilir. Önerilen bulut mimarisi şekil 3'de gösterilmektedir. (Niharika and Ritu, 2015)

Şekil 3: Bulut Mimarisi (Niharika and Ritu, 2015)

Bulut mimarisinde tanımlanan çeşitli katmanların rol ve işlevleri şunlardır Niharika and Ritu, 2015):

- Uygulama Katmanı: Bu katman, bankalar, depo, lojistik, perakende vb. gibi işletmeye karşılık gelen sistemin uygulamasını tanımlar.

- Ara yüz Katmanı: Bu katman, verilere, bilgilere, raporlara erişmek ve işlemleri gerçekleştirmek için kullanıcı/uygulama ara yüzü sağlar. Bilgi Katmanından yakalanan tüm veri özellikleri iş gereksinimine göre saklanır. Tarayıcılar her türlü çıktı dosyasını verecek şekilde programlanabilir. Müşterilerin tercihlerine göre farklı çıktı dosyaları oluşturulabilir. Şekil 2'de gösterildiği gibi excel sayfaları şeklinde veya bir metin dosyası (sekme veya iki nokta üst üste ile ayrılmış) şeklinde olabilir.

- Hizmet Olarak Lojistik: Bulut hizmeti, lojistikte küresel görünürlük sağlar. Verilerimize ve hizmetlerimize her zaman, her yerden erişebilmek için bu merkezi bulut diğer tüm katmanlara hizmet sağlar. Hizmet Olarak Lojistik, lojistikte hizmet mühendisliği için bağımsız bir platformdur.

Aşağıdaki hizmetler sağlanmaktadır:

- Veri öğesini tanımlamak için farklı tarayıcılara hizmet
- Bilgi tanımlama katmanını yakalama
- Tüm iş kurallarını uygulama
- Kullanıcı kimlik doğrulamaları
- Bilgi tabanı
- Nakliye/dağıtım/depo

- Bilgi Katmanı: Barkod tarayıcılardan alınan veriler, Ürün No, Konum Kimliği, Kaynak ve Hedef Kimlikleri, Kullanıcı Kimliği, Miktar, Tarih veya zaman gibi birden fazla veri veya bilgiyi toplamak için kullanılabilir. Bu veriler, tarayıcılardan alınan Barkod Desenlerinden alınabilir. Tarayıcının okuma performansı ne kadar yüksek ve mükemmel olursa, sonuçlar da o kadar doğru olacaktır.

- Tanımlama Katmanı: Veri Katmanı tarafından sağlanan koddan (Barkod ve Etiketler), kullanıcı ara yüzünü uygulamak için bir katman gereklidir. Bu ara yüz, bir barkodun uygulama kullanımını ve belirli bir cihazda bir barkod modelinin gerçek uygulamasını kodlamaya yardımcı olur. Bu katman, lojistik takibi için barkodları ve etiketleri okumak üzere farklı tipte tarayıcıların kullanılabildiği verileri yakalamak için donanım ve ara yüzlerden oluşur.

- Veri Katmanı: Veri öğeleri bu katmanda izlenir. Veri kaynağı Paletler, Kutular, Konteynerler, Depo, Barkod veya Etiketler, RFID Etiketleri ve çeşitli parçalar gibi herhangi bir şey olabilir. Her veri kaynağının barkod veya etiket gibi benzersiz bir tanımlayıcısı vardır.

Lojistik için önerilen bulut mimarisi sayesinde zaman tasarrufu sağlanırken, maliyet azalmakta verimlilik artmaktadır. Lojistik süreçlerinin planlanması, organizasyonu ve uygulanması

yazılım sistemlerine sahip lojistik şirketleri tarafından yürütülmektedir. Bulut bilişim, çok sayıda küçük ve orta ölçekli lojistik işletmesinin bilişim teknolojisi donanımı ve yazılımında büyük sermaye harcamaları olmaksızın iş birliği ve ortak çalışmasını teşvik etmektedir. (Arnold, Oberlander & Schwarzbach, 2013).

Bulut bilişim ve işlem teknolojileri, ihtiyaç duyulduğunda hizmetlere ve altyapıya hızlı erişim imkânı sağlaması yönünden de son derece avantajlıdır. Son olarak, bulut bilişim teknolojisi kullanımı enerji tüketimini azaltır. (Seyrek, 2011). Bulut bilişim kullanımı ile veri güvenliği gibi yeni sorular ortaya çıkabilmekte fakat özel ve hibrit bulut sistemleri ile bu tür sorunların üstesinden gelinebilmekte, güvenli ortam yaratılabilmektedir (Bandyopadhyay vd. 2011).

BULUT BİLİŞİM RİSKİ

Bilginin en önemli değer olarak ifade edildiği bilgi ve iletişim döneminde; mobil iletişim ve bilgi transfer işlemlerinin yoğun olarak gerçekleştiği bulut sistemlerinin bilgi güvenliğini sağlama konusundaki yetersizliği, kullanıcıların endişe duymaları için geçerli bir sebep olarak görülebilir. AB ve ABD bulut bilişim teknolojisinin risklerinin ve bilgi güvenliği kapsamında alınabilecek hukuksal önlemlerin tartışıldığı görülmektedir (Paquette, Jaeger & Wilson, 2010).

Türkiye'de de genel bulut bilişim hizmetlerinden faydalanma oranının hızla arttığı ve kullanıcıları meydana gelebilecek zararlar karsısında korumaya alan 24/3/2016 tarihli 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu düzenlendiği görülmektedir. Bu kanun ile bulut sisteminin sunmuş olduğu kolaylık ve imkânlardan faydalanan kullanıcıların; bulut sisteminin kullanımı esnasında ve sonrasında oluşabilecek riskler hukuki koruma altına alınmıştır. Bu kanun bilişim sektörünün ihracatının büyümesi, AB ülkeleri ile bilgi alışverişini sağlayan ilişkilerde Türkiye'nin güvenli ülke olarak görülmesi ve bireylerin Anayasal haklarını koruyarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmalarını sağlaması acısından da önem taşımaktadır. Bu yasal düzenleme yanında veri üzerinden gerçekleştirilen her türlü işlem İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde temel haklar kapsamında bulunmakta, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Türk Ceza Kanunu ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ilgili maddelerince bu konuda belirli yaptırımlar uygulanabilmektedir (Paşaoğlu & Cevheroğlu, 2020).

Her yeni teknolojinin günlük hayata girişinde birtakım problemlerin olması normal karşılanmakla birlikte, mümkün olan en az olumsuz etkiye maruz kalınabilmesi için bilgi güvenliği konusunda gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Özellikle bulut bilişim hizmeti sunan hizmet sağlayıcılarının, belirlenen bilgi güvenliği kriterleri çerçevesinde denetiminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Turan, 2010).

AKADEMİK KATKI

Bulut bilişimin yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması, bulut bilişim üzerine yapılan akademik araştırmaların sayısını artırmıştır. Bununla birlikte, çalışmaların çoğunlukla bulut bilişimin özellikleri ve avantajları üzerine odaklandığı görülmektedir. Lojistik sektöründe yapılan araştırmalar sınırlı sayıda kalmıştır. Araştırmanın en önemli katkısı bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın olduğu dijitalleşme döneminde lojistik sektöründe bulut bilişimin benimsenmesinin boyutlarını araştıran sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olmasıdır. Bu çalışma hem bulut bilişim literatürüne hem de lojistik literatürüne katkı sağlamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknolojinin gelişmesi ile lojistik sektöründe küresel rekabet son derece artmıştır. Lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların hem kaliteden ödün vermeden hem de maliyetlerini azaltarak müşterilerine fayda sağlayabilmelerinde bilgi ve işlem teknolojilerinin kullanımı hayati bir öneme sahiptir. Bilişim teknolojileri, ticari işletmelerde son derece stratejik avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte, bilişim teknolojileri sektörünün sürekli gelişimi sıklıkla daha iyi çözümler sunarken, aynı zamanda mevcut iş politikalarının yeni bir şekilde benimsenmesini ve yeniden düzenlenmesini de beraberinde getirmektedir. Bilişim teknolojileri olmadan lojistik süreçleri; lojistik sektörünün işleyişi için yetersiz kalacaktır.

Bulut bilişim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin lojistik üzerindeki etkisinin zirvesini sunmaktadır. Yeni konsept modern teknolojileri, en yeni yazılım çözümlerini ve yüksek kaliteli verileri tek bir ağda birleştirmektedir. Ayrıca, kaliteli verinin birkaç saniye içinde erişilebilir hale geldiği geleneksel bilgi akışlarını da yeniden şekillendirmektedir. Lojistik sektöründe bilgi ve iletişim teknolojilerini stratejik bir araç olarak görüp etkili bir biçimde uygulayan firmalar bunun sayesinde üretimde, kalitede, müşteri memnuniyetinde artış, maliyetlerde düşüş rekabette öne çıkma ve pazar payında son derece büyüme elde edebileceklerdir.

Bu çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın olduğu dijitalleşme döneminde lojistik sektöründe bulut bilişimin benimsenmesinin boyutlarını araştırılmıştır. Bulut bilişim, bilgi ve iletişim teknolojileri içerisinde hızlı bir dönüşümün en popüler bilişim araçlarından biri haline gelmiştir. Günümüzde maliyetlerin düşürülmesi, erişim ve kullanım kolaylığı noktasında sunduğu avantajlarının yanı sıra; bulut bilişimin beraberinde getirdiği riskler de küçümsenemeyecek kadar önemlidir. 24/3/2016 tarihli 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile; bulut sisteminin kullanımı esnasında ve sonrasında oluşabilecek riskler hukuki koruma altına alınmıştır. Bilgi güvenliği sağlanması ile birlikte veri sızıntılarının engellenmesi amacıyla gerekli çalışmaların yapılması lojistik bulutuna büyük katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de ve dünyada lojistik firmaların bulut bilişim teknolojisinden yararlanmalarının, bu firmalara ve müşterilere ne kadar fayda sağlayabilecekleri ve bulut teknolojisinin risklerine yönelik yapılmış bilimsel çalışmaların bulunmadığı görülmektedir. Bu konuyu temel alarak hazırlanacak daha geniş kapsamlı çalışmaların yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akçetin, E. (2013). Tehlikeli madde lojistiğinde risk yönetimi. 1.Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Aktepe, Ç. (2015). Lojistik İşletmelerinde Bulut Bilim Uygulamalarının Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, İzmir.

Armbrust, M., Fox, A., Griffith, R. (2009). Above the clouds: a berkeley view of cloud computing. EECS Department, University of California at Berkeley.

Arnold, U., Jan, O. & Björn, S. (2013). Advancements in cloud computing for logistics. *Federated Conference on Computer Science and Information Systems.* 8-11 September, Kraków, 1055-1062.

Bakkal, M. & Demir, U. (2011). Lojistik yönetimi ve e-lojistik, 1.Baskı. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Bandyopadhyay, S., Zhang J. & Ghalsasi, A. (2011). University of florida cloud computing - the business perspective. *Decision Support Systems,* 51(1), 176-189.

Christopher, M. (1998). Logistics and supply chain management: strategies for reducing cost and ımproving service. Financial Times/Pitman.

Chiu, H. N. (1995). The Integrated Logistics Management System. Intetnational Journal of Physical Distribution & Logistics Management.

Çağlar, B. (2014). Lojistik işletmelerinde bilişim teknolojilerinin kullanımı, müşteri memnuniyeti ve işletme performansı ilişkisi: bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32, 41-55.

Drucker, P. F. (1988) The coming of the new organization. *Harvard Business Review*, 66, 45-53.

Ellis, S. (2011). Supply chain in the cloud: looking beyond total cost of ownership. *IDC Manufacturing Insights,* 1-6.

Emhan, A., (2007) karar verme süreci ve bu süreçte bilişim sistemlerinin kullanılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21): 212-224.

Ertek, G. & Aba, B. (2012). Lojistik bilişim sistemleri için bir sınıflandırma (Taksonomi). *Lojistik,* 25, 27-31.

Fabbe-Costes, N. (1997). Information management in the logistics service ındustry: a strategic response to the reintegration of logistical activities. *Transport Logistics*, 1(2), 115–127.

Henkoğlu, T. & Külcü, Ö. (2013). Bilgi Erişim platformu olarak bulut bilişim: riskler ve hukuksal koşullar üzerine bir inceleme. *Bilgi Dünyası,* 14(1), 62-86.

Ilin, D. & Simic, D. (2012). Information and communication technologies shaping the ıntelligent logistics systems. *Proceedings of the 1th International Conference on Traffic and Transport Engineering*, Belgrade, Serbia, 337-343.

Ilin, V. & Simic, D. (2013). From traditional ICT solutions towards cloud computing in logistics. *1st Logistics International Conference,* 28-30 November, Belgrade, Serbia, 78-83.

Ilin, V., Simic, D., Svircevic, V. & Saulic, N. (2013). Cloud computing applications in global logistics ınformation system ınfranstructure. *Journal of Traffic and Transportation Engineering*, 1(1), 30-38.

Jeschke, S. (2018). Logistics 4.0 Do You Know Your Potential?, The Logistics 4.0 Maturity Benchmark Tool, Erişim Tarihi: 16/12/2022.

Kabakuş, A., Özdemir, A. & Rençber, S. Ö. (2016). Bulut depolama kullanımının lojistik regresyon yardımıyla analizi: yüzüncü yıl üniversitesi lisans öğrencileri örneği. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 1(3), 70-77.

Kaya, E. Ü. (2009). İşletmelerde toplam kalite uygulamalarının başarısında örgüt kültürü ve ikliminin önemi: kuramsal bir çerçeve. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 11(1), 89-112.

Kaya, İ. (1984). Pazarlama bilgi sistemleri. İstanbul Üniversitesi, *Yüksek Lisans Tezi*, 1984.

Kılıç, H. (2017). Kamuda bulut bilişim kullanımına yönelik risk analizi ve yönetimi *(Uzmanlık Tezi)*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Leimeister, S., Böhm, M., Riedl, C. & Krcmar, H. (2010). The business perspective of cloud computing: actors, roles and value networks. *ECIS Proceedings* 56.

Mell, P., & Grance, T. (2011). The NIST definition of cloud computing, Special Publcation.

Miman, M., Yoğun, A. E. & Önel, Y. E. (2016). Yönetim bilgi sistemleri kullanım özellikleri arasındaki ilişkiler: lojistik sektörü üzerine bir çalışma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 161-173.

Niharika, G. & Ritu, V. (2015). Cloud architecture for the logistics business. *Procedia Computer Science*, 50, 414-420.

Paquette, S., Jaeger, P. & Wilson, S. (2010). Identifying the security risks associated with governmental use of cloud computing. *Government Information Quarterly*, 245-253.

Paşaoğlu, C. & Cevheroğlu, E. (2020). Bulut bilişim sistemleri kapsamında kişisel verilerin şifreleme yöntemleri ile korunması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(2), 183-194.

Scherf, J. (2018). Was ist logistik 4.0? alles zum thema digitalisierung & logistik. Erişim Tarihi: 16/12/2022.

Seyrek. İ. H., (2011) Bulut bilişim işletmeler için fırsatlar ve zorluklar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 10 (2): 701-713.

Şahin, A. & Demir, M. H. (2003). Bilgi-işlem teknolojilerindeki gelişmelerin lojistik yönetimi üzerindeki etkileri-tedarik zinciri yönelimli teorik bir analiz-. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 27-48.

Tekin, M., Zerenler M., & Bilge A. (2005). Bilişim teknolojileri kullanımının işletme performansına etkileri: lojistik sektöründe bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 4(8), 115-129.

Timur, N. (1988). Sanayi işletmelerinde lojistik faaliyetlerinin organizasyonu. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 266.

Turan, S. (2010). Bulut bilişimi (cloud computing) teknolojisi ve güncel hukuki problemler. 24 Ekim 2012 Tarihli Bilişim Hukuku Bülteni.

Yıldız, Ö. R. (2009). Bilişim dünyasının yeni modeli: bulut bilişim cloud computing ve denetim. *Sayıştay Dergisi* 74, 1-19.

- İnternet Kaynakları

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, 29677 sayılı Resmi Gazete, 1-6, Ankara, 2016.,

(www.cscmp.org, 2015).

https://www.satw.ch/fileadmin/user_upload/documents/02_Themen/04_Digitalisierung
SATW_INFO_1-14_Cloud_DE.pdf Erişim tarihi: 16/12/2022

Tıp ve Sağlık Bilimlerindeki Bilimsel Araştırmalara Metin Madenciliği Yöntemlerinin Uygulanarak Bibliyometrik Analizi

Okan KOÇ[1]
Özlem AYDIN[2]

Giriş

Herhangi bir alan, konu, yazar ya da yayının mevcut durumunun analiz edilmesi, gelişim seyrinin tespit edilmesi, tanımlanması ve değerlendirilmesi için belirli periyotlarda gözden geçirilmesi, bilimsel açıdan genle seyrinin takip edilmesi gerekmektedir. Bu noktada ilgili bilimsel çalışmaların kayıt altına alındığı ortam, bilgi kaynağı türü, paydaşları, alınan destekler ve yazım dili göz önünde bulundurulmaktadır.

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişim seyri bilimsel bilgi kaynaklarının üretim ve erişim sürecinde derin etkilere sahiptir. İnternet üzerinden çevrimiçi erişime sahip bilgi kaynakları hemen her alanda hız, maliyet ve zaman gibi araştırmacılar için önem arz eden avantajları sebebiyle daha çok tercih edilir hale gelmiştir. Bu durum bilgiye erişimi kolaylaştırdığı gibi bilimsel bilginin daha da hızla katlanarak artmasına sebebiyet vermiş, bilimsel iletişim açısından avantajlar doğurmuştur. Bu doğrultuda bilimsel bilginin bu denli hızla üretilmesi, bilginin kalitesini de sorgulatır hale getirmiştir. Uluslararası alanda bilimsel bilginin belirli kriterler göz bulundurularak kategorize eden Web of Science veritabanı araştırmaların saygınlığını ve bilimsel değerini ortaya koyan önemli bir platform haline dönüşmüştür. İlgili veritabanı üzerinde bilgi kaynağının türü, yazarı, almış olduğu destekler, paydaşları ve bununla birlikte genel olarak bilimsel iletişimdeki yerini belirlemek mümkündür. Genel olarak bakıldığında WoS üzerinde indekslenen yayınların büyük oranda dergilerden oluştuğu, bu dergilerinde çoğunlukla fen bilimleri ile tıp ve sağlık bilimleri alanında faaliyet gösterdiği görülmektedir (Nederhof, 2006; Hicks ve Wang, 2011).

Bibliyometrik analiz, büyük hacimli bilimsel verinin araştırılması ve analiz edilmesi için tercih edilen popüler ve titizlikle üzerinde durulan bir yöntemdir. Belirli bir alanda gelişim seyrini ortaya çıkarmayı çıkarmamızı sağlarken, o alanda ortaya konulan yeniliklere de ışık tutmaktadır (Donthu ve diğerleri, 2021, s.285). Bibliyometrik analiz, son yıllarda bilimsel analizler açısından tercih edilen bir yöntem haline dönüşmüştür (Donthu ve diğerleri, 2020). Araştırmacıların makale ve dergi performansında ortaya çıkan eğilimleri, işbirliği kalıplarını ve araştırma bileşenlerini ortaya çıkarmak ve mevcut literatürdeki belirli bir alanın entelektüel yapısını keşfetmek gibi çeşitli nedenlerle bibliyometrik analizi kullandığı görülmektedir (Verma ve Gustafsson, 2020).

Bibliyometrik analizde merkezi aşamayı alan veriler, büyük (örneğin, binlerce olmasa da yüzlerce) ve doğası gereği nesnel olma eğilimindedir (örneğin, alıntı ve yayın sayısı, anahtar kelimelerin ve konuların oluşumu), ancak yorumları genellikle hem nesnel (örneğin, performans analizi) hem de bilinçli teknikler ve prosedürler yoluyla oluşturulan öznel (örneğin, tematik analiz) değerlendirmelere dayanır. Başka bir deyişle, bibliyometrik analiz, büyük hacimli yapılandırılmamış verileri titizlikle anlamlandırarak köklü alanların kümülatif bilimsel bilgisini ve evrimsel nüanslarını

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi
[2] Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi,

deşifre etmek ve haritalamak için yararlıdır. Bu nedenle, iyi yapılmış bibliyometrik çalışmalar, bir alanı yeni ve anlamlı yollarla ilerletmek için sağlam temeller oluşturabilir - akademisyenlerin (1) tek elden genel bir bakış açısı kazanmalarını, (2) bilgi boşluklarını tanımlamalarını, (3) araştırma için yeni fikirler üretmelerini ve (4) alana amaçlanan katkılarını konumlandırmalarını sağlar ve güçlendirir (Donthu ve diğerleri, 2021, s.285).

Bu araştırma Balıkesir Üniversitesi'nin 1994- 2020 yılları arasında tıp ve sağlık bilimleri alanında WoS üzerinde taranan bilimsel yayınlarının genel seyrinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bilimsel yayınların analiz edilmesi amacıyla çoğunlukla bibliyometrik analiz tekniği kullanılmaktadır. Bu araştırmada bibliyometrik analiz tekniğinin yanı sıra, belirli bir alandaki kümelenmeyi tespit edebilmek adına metin madenciliğine de başvurulmuştur. Böylelikle Balıkesir Üniversitesi'nin WoS üzerinde indekslenen bilimsel çıktılarına ilişkin hangi alanlarda yoğunlaşıldığı, hangi konuların ön plana çıktığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

LİTERATÜRE BAKIŞ

Literatürde nicel analizin ön plana çıktığı, bibliyometrik yöntemlerin, infometrik ya da webometrik analizlerin ele alındığı birçok araştırma söz konusudur. Çoğu araştırmada esas olarak bilimsel üretimlerin bibliyografik yönleri ve atıf analizleri ele alınırken, zamanla yayınların coğrafik dağılımı (Lin, 2012; Zhuang ve diğerleri, 2013), kurumsal ve zamansal gelişimi (Huffman ve diğerleri, 2013), konu veya disipline göre farklılıkları (Dalpe, 2002; Liu ve diğerleri, 2012; Zibareva ve diğerleri, 2014) ele alınır olmuştur.

Bibliyometri, farklı bilim dallarındaki araştırma eğilimlerini değerlendirebilmek adına etkili bir araç olarak görülmektedir (Wang ve diğerleri, 2011; Sinha, 2012; Fu ve diğerleri, 2012). Geleneksel bibliyometrik yöntem, belirli alanların araştırma eğilimlerini esas alarak konuya, dergiye, yazara, ülkeye, araştırma merkezine veya anahtar kelime sıklıklarına göre analizler gerçekleştirmek için tercih edilmektedir (Chiu ve Ho, 2007; Almeida-Filho ve diğerleri, 2003). Son dönemde, bibliyometrik analizlerin, anahtar kelimelerin, ülke ve araştırma merkezlerinin ve yazar ilişkilerinin analizinde daha fazla uygulandığı görülmektedir. Ortak ağ analizleri, ortak kelime analizleri (Zhao ve Zhang, 2011; Ding ve diğerleri, 2001), atıf analizleri (Lai ve Wu, 2005; He ve Hui 2002), ortak yazarlık analizleri (Glanzel, 2000; Seglen ve Aksnes 2000), ortak yayın analizleri (Schmoch ve Schubert, 2008) bibliyometrik analizlerin görselleştirme teknolojileriyle birlikte ele alındığı çalışmalar literatürde yer almaya başlamıştır.

Araştırmacıların performansının değerlendirildiği, toplam yayın sayısının, toplam atıf sayısının, toplam yayın başına ortalama atıf sayısının standart göstergeler olarak benimsendiği araştırmaların da yapıldığı görülmektedir (Van Raan 2006; Skram ve diğerleri. 2004). 2005 yılında Hirsch tarafından bir araştırmacının kümülatif araştırma katkısının önemini ve etkisini daha kolay hesaplayabilmek için h-indeks analizi önerilmiştir (Hirsch, 2005). H-indeks hem yayın hem de kalite (atıf) puanlarını içeren sayısal bir ifadeden oluşmaktadır (Egghe 2006). H-indeksle temel alınarak devamında *g-indeks* (Egghe 2006), *R-indeks* ve *Ar-indeks* (Jin ve diğerleri, 2007), *m-indeks* (Schreiber 2008) *, p-indeks* (Prathap, 2010) gibi bilimsel performansı farklı açılardan değerlendiren yapılar ortaya çıkmıştır. Atıf analizleri, özellikle üniversitelerin sıralamaları söz konusu olduğunda, bilimsel kalitenin yaklaşık bir ölçüsü olarak bibliyometride uygulanan geleneksel bir yöntemdir (Waltman ve diğerleri, 2012; Weingart 2005).

Günümüzde, bir dizi aracın varlığı bibliyometrik analizlerin çok daha kolay üretilmesini sağlamıştır. Web of Science (WoS), Scopus, Google Scholar, Scival ve InCites gibi bibliyografik veritabanları daha sofistike ve analitik yapılar, farklı disiplinlerin analizine imkan veren, üretkenliği veya bilimsel bağlantı kalıplarını değerlendirmeye izin veren araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma WoS veritabanında indekslenen bilimsel makalelere dayanmaktadır. Bu araştırmada sadece, tıp ve sağlık bilimleri ile ilgili literatür ele alınmıştır. Seçilen veritabanı, bibliyografik veri

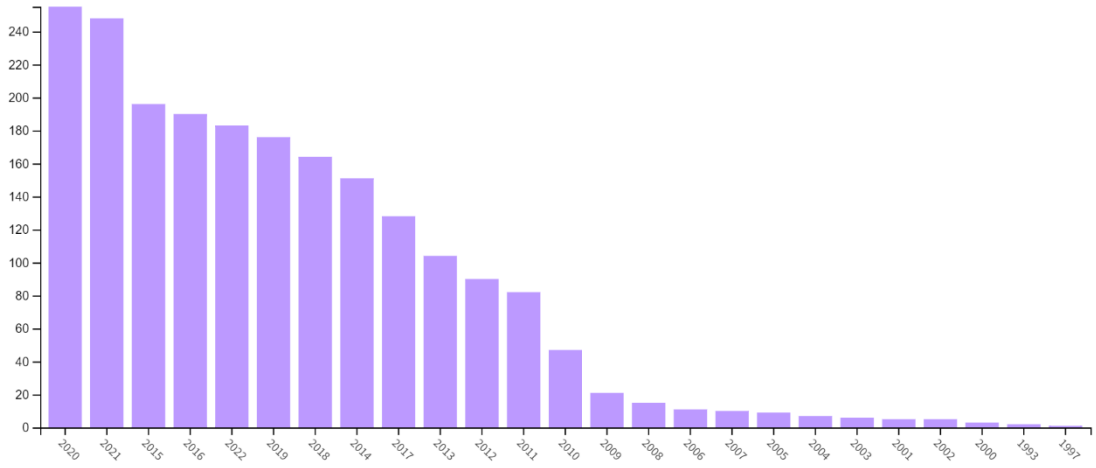
sağlayan en eski ve en kapsamlı kayıtları indeskleyen ve bu tür analiz çalışmalarında sıklıkla kullanılan WoS'tur. WoS'un tüm farklı alanlardaki en fazla sayıda dergiyi indekslememesine rağmen, tıp ve sağlık bilimleri söz konusu olduğunda yeterli miktarda kaliteli literatürün bu veritabanı kullanılarak incelenebileceği ve araştırılması gereken tüm eğilimlerin uygun şekilde temsil edileceği varsayılmaktadır. Araştırma 1994- 2020 yılları arasında Balıkesir Üniversitesi'nin 26 yıllık bilimsel literatürünü kapsamaktadır. Araştırmada bibliyometrik analizin yanı sıra metin madenciliği de uygulanmıştır. Araştırmada metin madenciliği uygulayabilmek adına Python programlama dili kullanılmış ve veriler soyut benzerliklerine göre gruplandırılmıştır. Bu kapsamda WoS'ta aşağıdaki arama profili uygulanmıştır;

"(BALIKESIR UNIV OR UNIV BALIKESIR OR BU (SENT BALIKESIR) OR BAHKESIR UNIV OR UNIV BAHKESIR OR UNİV BAİKESİR OR BAHKESİR OR BAIKESIR UNIV OR BAİKESIR OR BAİKESİR OR UNIV BAİKESİR OR UNİV BAİKESİR OR UNIV BAIKESIR OR BAHKESIR UNIV OR BAVKESIR OR UNIV BALKESIR OR BALKESIR UNIV OR BALKESR UNIV OR UNIV BALKESR OR BALYKESIR UNIV OR UNIV BALYKESIR OR BALİKESİR UNİV OR BALİKESİR UNIV OR UNIV BALİKESİR OR BALİKESİR OR BALIKESIR)"

Araştırma kapsamında WoS üzerinde indekslenen yayınların konuya göre dağılımı ele alınarak tıp ve sağlık bilimlerin genel performansı değerlendirilmiştir. Ayrıca yayın temelli atıf sayıları, h-indeks verilerine de yer verilmiştir.

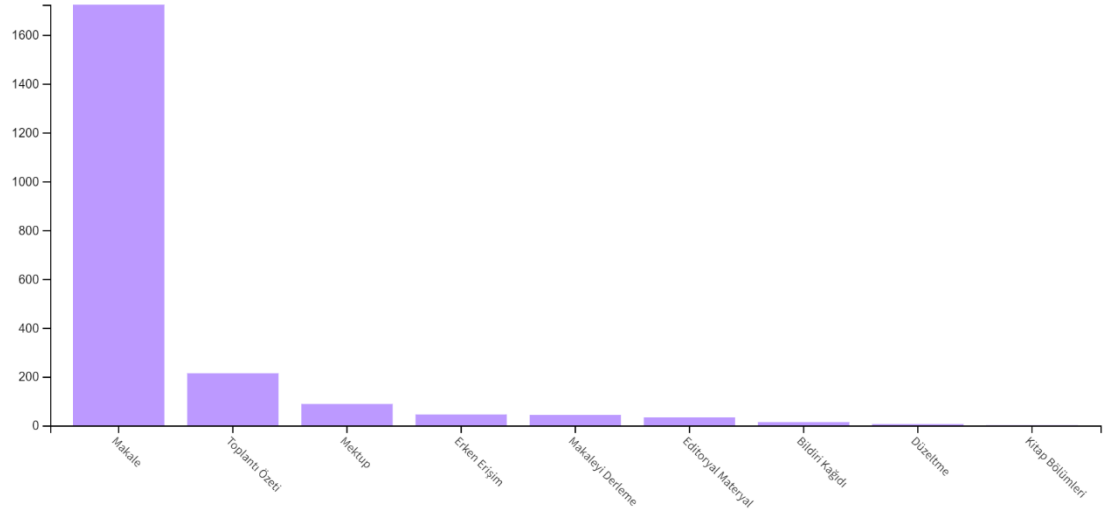
BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Şekil 1. Yıllara Göre Yayın Sayılar

Şekil 1, Balıkesir Üniversitesi'nin WoS üzerinde tıp ve sağlık bilimleri alanında yıllara göre indekslenen yayın sayısını vermektedir. Buna göre en çok yayın sayısı 255 ile 2020 yılında gerçekleşmiştir. Yayınların yaklaşık %95,4'ünün son on yılda yapıldığı görülmektedir.

Şekil 2. Yayınların Türü

Web of Science'da yer alan Balıkesir Üniversitesi araştırmalarının yayın türüne göre dağılımına bakıldığında ilk sırada 1723'ü (%81,6) makale olduğu görülmektedir. Toplantı özeti 214 (%10,1) iken, diğer yayınların sayısı 174 (%8,6) olarak tespit edilmiştir.

Şekil 3. Birlikte Yayın Yapılan Kuruluşlar

Balıkesir Üniversitesi akademisyenleri toplamda 938 kurumla ortak yazarlığı paylaşmış olup, Şekil 3'e göre 1994- 2020 yılları arasında Web of Science 'da tıp ve sağlık bilimleri alanında en çok birlikte yayın yapılan kurum Balıkesir Atatürk Devlet Hastanesi (209 yayın, %30,46) olarak tespit edilmiştir. Sırayla bakıldığında Balıkesir Devlet Hastanesi ile 137 yayın (%19,97), Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi ile 91 yayın (%13,26) ve İstanbul Üniversitesi ile de 60 yayın (%8,74) ve Sağlık Bilimleri Üniversitesi ile 51 yayın (%7,43) üretilmiştir.

Şekil 4. En Çok Yayın Yapılan Dergiler

Şekil 4, tıp ve sağlık bilimleri alanındaki yayınların en çok yayımlandığı dergileri vermektedir. Buna göre Türkiye Veteriner Hayvan Bilimleri Dergisi'nde 18 yayın, İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi'nde 12 yayın, Türk Plastik Cerrahi Dergisi'nde 11 yayın, Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi'nde 9 yayın ve Anadolu Psikiyatri Dergisi'nde 8 yayın yapıldığı görülmektedir.

Türkiye Veteriner Hayvan Bilimleri Dergisi'ndeki 18 yayın toplamda 175 atıf alırken, makale başına 9,72 atıf düşmektedir. Derginin h-indeks verisi 7 olarak tespit edilmiştir.

İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi'nde 12 yayın toplamda 6 atıf alırken, makale başına 0,5 atıf düşmektedir. Derginin h-indeks verisi 1 olarak tespit edilmiştir.

Türk Plastik Cerrahi Dergisi'nde 11 yayın toplamda 5 atıf alırken, makale başına 0,45 atıf düşmektedir. Derginin h-indeks verisi 1 olarak tespit edilmiştir.

Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi'nde 9 yayın toplamda 34 atıf alırken, makale başına 3,78 atıf düşmektedir. Derginin h-indeks verisi 4 olarak tespit edilmiştir.

Anadolu Psikiyatri Dergisi'nde 8 yayın toplamda 10 atıf alırken, makale başına 1,25 atıf düşmektedir. Derginin h-indeks verisi 2 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Fon Sağlanan Kuruluşlar

Fon Sağlayan Kuruluş Adı	**Sayı**
TÜBİTAK	60
Balıkesir Üniversitesi	40
Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Vakfı	11
Avrupa Komisyonu	9
Sakarya Üniversitesi	8

Toplamda 235 yayın için fon desteği sağlanmıştır. Yayınların 1798'i (%85,17) için fon desteği söz konusu değildir. En çok fon desteği sağlayan kurum TÜBİTAK (60 yayın) olurken, Balıkesir Üniversitesi 40, Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Vakfı 11, Avrupa Komisyonu 9 ve Sakarya Üniversitesi 8 yayını desteklemiştir.

Tablo 2. Birlikte Yayın Yapılan Ülkeler

Birlikte Yayın Yapılan Ülkeler	Sayı
Amerika	60
İngiltere	25
Almanya	25
İtalya	23
Kıbrıs	13
Brezilya	11
Kırgızistan	11
Danimarka	10
Fransa	10

Tıp ve sağlık bilimlerindeki yayınların ülkelere göre dağılımına bakıldığında toplamda 75 ülke ile ortaklaşıldığı görülmektedir. İlk sırada Amerika 66 yayın ile gelirken, İngiltere ve Almanya 25, İtalya 23, Kıbrıs 13, Brezilya 11, Kırgızistan 11, Danimarka ve Fransa ile 10 yayın yapılmıştır.

Metin Madenciliği

Metin madenciliği, daha önce bilinmeyen bilgileri farklı yazılı kaynaklardan otomatik olarak çıkarmaya yarayan, bilinmeyen eğilim ve kalıpları keşfetmeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir. Genel olarak; metnin önceden işlenmesi, sınıflandırma, kümeleme, görselleştirme ve özetleme gibi algoritmaların uygulanması ve sonucunda çıktıların analizinden oluşmaktadır (Sukanya ve Biruntha, 2012). Araştırmada veri seti Balıkesir Üniversitesi'nin WoS veritabanında indekslenen, 1994- 2020 yılları arasında tıp ve sağlık bilimleri alanındaki 2111 yayınından oluşmaktadır. Veri seti değerlendirilirken, anahtar kelimesi eksik olan yayınlar araştırmaya dahil edilmemiştir. Toplamda tüm yayınlarda ortalama 2,61 anahtar kelime kullanıldığı tespit edilmiştir.

Araştırmada, Python dilinde yazılmış bir fonksiyon ile anahtar kelimeler değerlendirilirken, her anahtar kelime birbirinden ayrılmış, tüm kelimeler küçük harfe dönüştürülmüş, varsa noktalama işaretleri çıkarılmış, numerik ifadeler ayıklanmıştır. Ardından metin madenciliğinde stopwords olarak tanımlanan metnin anlamını etkilemeyen "a, and, the, also, either vs." gibi kelime ve ekler veri setinden çıkarılmıştır.

Metinler için belirleyici ve önemli olan kelimelerin tespit edilebilmesi için özellik seçim aşamasında TF-IDF (term frequency–inverse document frequency) yöntemi kullanılmıştır. TF-IDF yöntemi TF ve IDF olmak üzere iki ölçüt kullanır.

TF (terim sıklığı); ilgili kelimenin metinde yer alma sayısının metindeki toplam kelime sayınına oranıdır.

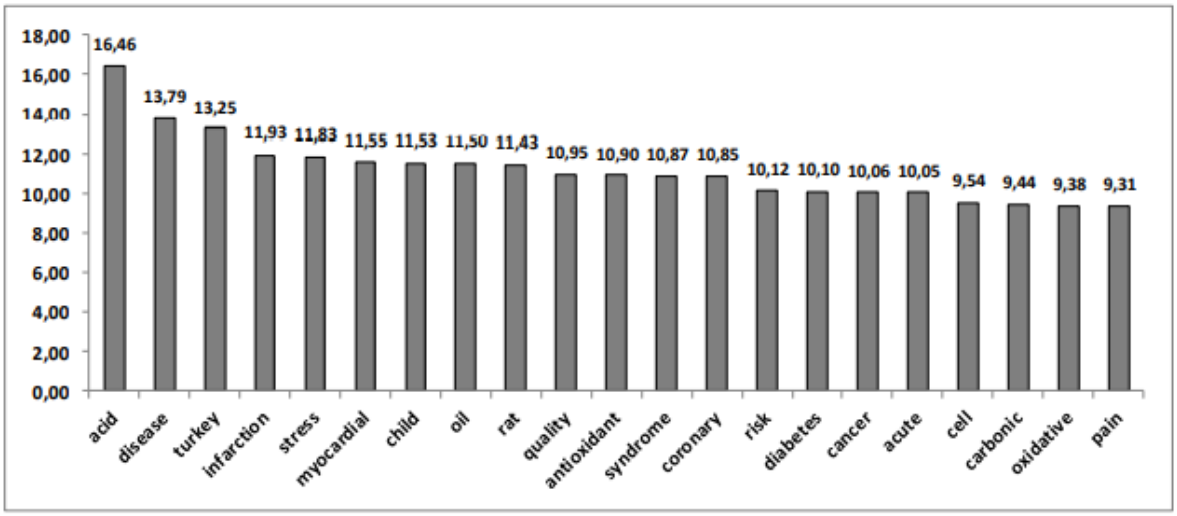
DF (doküman sıklığı); toplam belge sayısının ilgili kelimeyi içeren belge sayısına oranıdır.

IDF (ters doküman sıklığı): DF değerinin logaritmasının alınarak tespit edilir.

TF-IDF (terim sıklığı - ters doküman sıklığı): TF ve IDF değerlerinin çarpımıdır. Sonuç kelimenin belgedeki ağırlığını belirler. Bir belgenin hangi konu ile ilgili olduğunun tespit edilmeye çalışıldığı araştırmalarda ilgili kelimenin belgede hangi ağırlıkta yer aldığı bilgisini vermektedir (Huanh, Yin, ve Hou, 2011).

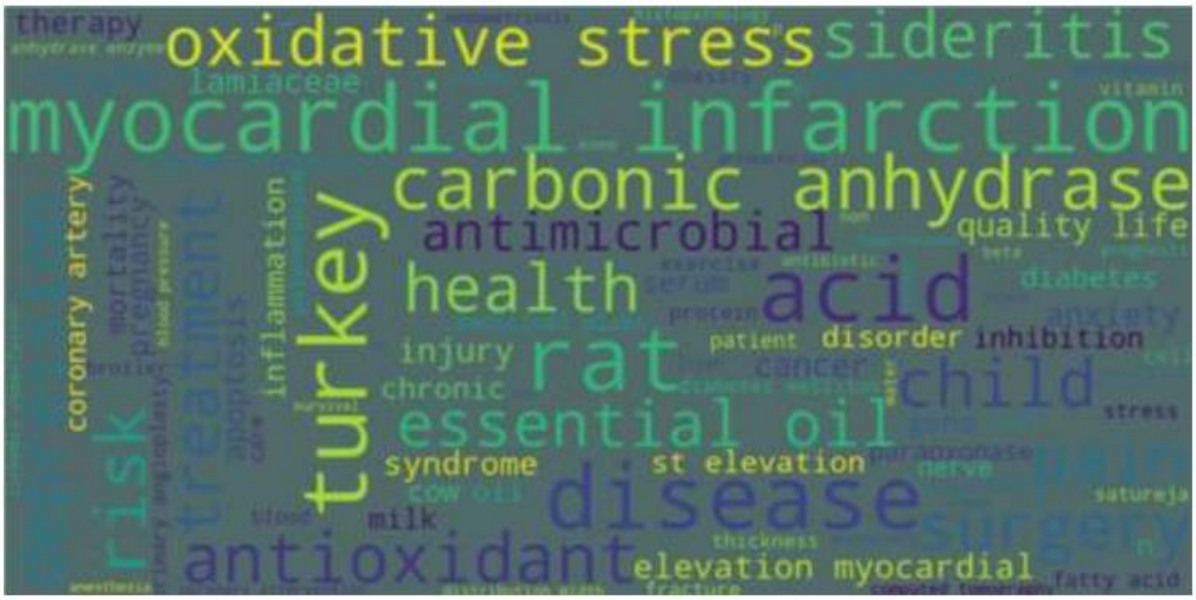
N-gram yöntemi kullanılarak iki veya daha fazla kelimenin hangi sıklıkla yan yana geldiğinin belirlenmesi amacıyla da TF-IDF değerleri önemli olmaktadır. Araştırmada n-gram parametresi bir, iki ve üç olan sonuçlara ilişkin örnekler paylaşılmıştır. Ayrıca metinlerin hızlı analizi, sade bir şekilde özetlenmesi ve metinlerde sıklıkla geçen kelimelerin görselleştirmesinde kullanılan kelime bulutları (Lohmann ve diğerleri, 2015) da sunulmuştur.

Şekil 5. Tıp ve Sağlık Bilimleri Veri Seti N-gram Tek Terim Ağırlıkları

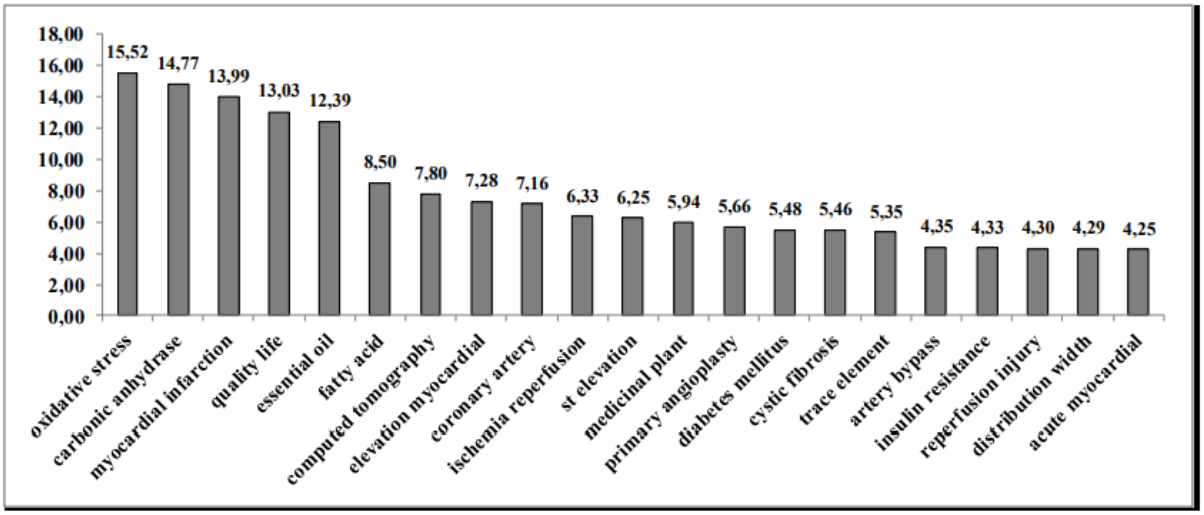
Şekil 5, TF- IDF yöntemiyle yapılan analize göre veri setini en iyi temsil eden 20 kelime bu kelimelerin ağırlık değerlerini vermektedir. Veri setinde WoS üzerinde tıp ve sağlık bilimleri alanında indekslenen 2111 adet yayın değerlendirilmiştir. Buna göre "acid, disease, turkey" kelimelerinin ağırlık değerleri diğerlerine oranla daha yüksektir.

Şekil 6. Tıp ve Sağlık Bilimleri Veri Seti Kelime Bulutu

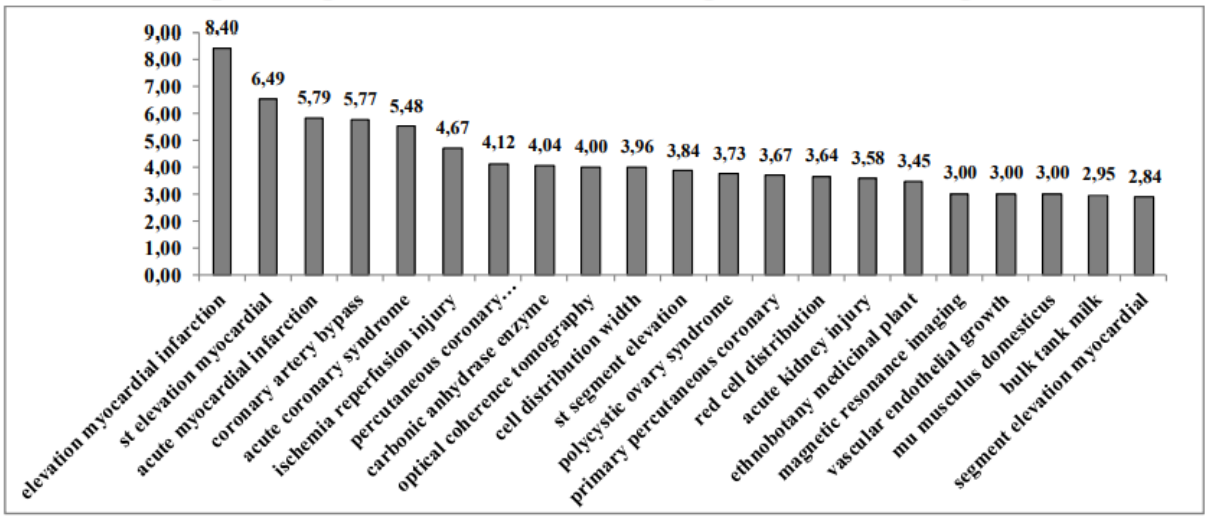
Şekil 6, tıp ve sağlık bilimleri veri setine ait kelime bulutunu vermektedir. Böylelikle tek bir ekrandan hangi kelimenin toplam veri setini daha iyi temsil kabiliyetine sahip olduğunu anlamak daha kolaylaşmaktadır.

Şekil 7. Tıp ve Sağlık Bilimleri Veri Seti N-gram İki Kelime Ağırlıkları

Şekil 7, TF- IDF yöntemiyle yapılan analize göre veri setini iki kelime ile en iyi temsil eden kelimeleri ve bu kelimelerin ağırlık değerlerini vermektedir. Buna göre "oxidative stress, carbonic anhydrase, myocardial infarction" kelime öbeklerinin ağırlık değerleri diğerlerine oranla daha yüksektir.

Şekil 8. Tıp ve Sağlık Bilimleri Veri Seti N-gram Üç Kelime Ağırlıkları

Şekil 8, TF- IDF yöntemiyle yapılan analize göre veri setini üç kelime ile en iyi temsil eden kelimeleri ve bu kelimelerin ağırlık değerlerini vermektedir. Buna göre "elevation myocardial infarction" kelime öbeğinin ağırlık değeri diğerlerine oranla daha yüksektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma 1994- 2020 yılları arasında Balıkesir Üniversitesi'nin 26 yıllık bilimsel literatürünü kapsamaktadır. WoS veritabanında indekslenen sadece, tıp ve sağlık bilimleri ile ilgili literatürün ele alındığı araştırmada bibliyometrik analizin yanı sıra metin madenciliği de uygulanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre Balıkesir Üniversitesi'nin WoS üzerinde tıp ve sağlık bilimleri alanındaki yayın sayısının her geçen yıl artış gösterdiği görülmektedir. Yayın türü açısından değerlendirildiğinde yayın türünün büyük oranda makalelerden oluştuğu, bu durumun da bilimsel iletişimde makalelerin önemli bir yere sahip olduğunu gösterdiği düşünülmektedir. Tıp ve sağlık bilimleri açısından bir diğer dikkat çeken nokta birlikte yayın yapılan kurumlara ilişkindir. Üniversitenin genel olarak Balıkesir bünyesinde faaliyet gösteren hastaneler ve üniversite ile yayın

yapmayı daha çok tercih ettiğini söylemek mümkündür. Bakıldığında tıp ve sağlık bilimlerindeki yayınların %63,69'unun Balıkesir ili içindeki kurumlarla ortaklaşa üretildiği görülmektedir. Diğer yandan yayınların yaklaşık %15'inde fon desteği sağlandığı görülmektedir. Bu durum söz konusu yayınların bilimsel araştırma projelerine dayalı olarak üretildiği düşündürmektedir. Bilimsel araştırma projelerinin artmasının yayın sayısına olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Toplamda 75 ülke ile çalışılması uluslararası işbirliği çalışmaları açısından önemli bir veri sunmaktadır. Tıp ve sağlık bilimleri açısından üniversiteyi temsil eden kelimelere bakıldığında "kalp krizi" kelimesinin öne çıktığı görülmektedir. Bu noktada kardiyoloji alanındaki çalışmaların öne çıktığı söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Almeida-Filho, N., Kawachi, I., Pellegrini, A., & Dachs, J. N. W. (2003). Research on health inequalities in Latin America and the Caribbean: bibliometric analysis (1971–2000) and descriptive content analysis (1971–1995). *American Journal of Public Health, 93*(12), 2037–2043. https://doi.org/10.2105/AJPH.93.12.2037

Chiu, W. T., & Ho, Y. S. (2007). Bibliometric analysis of tsunami research. *Scientometrics, 73*(1), 3–17. https://doi.org/10.1007/s11192-005-1523-1

Dalpe, R. (2002). Bibliometric analysis of biotechnology. *Scientometrics, 55*(2), 189–213. https://doi.org/10.1023/a:1019663607103

Ding, Y., Chowdhury, G. G., & Foo, S. (2001). Bibliometric cartography of information retrieval research by using co-word analysis. *Information Processing and Management, 37*(6), 817–842. https://doi.org/10.1016/S0306-4573(00)00051-0

Donthu, N., Kumar, S., & Pattnaik, D. (2020). Forty-five years of Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of business research*, *109*, 1-14. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.10.039

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *133*, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Egghe, L. (2006). An improvement of the h-index: the g-index. *ISSI Newsletter, 2*(1), 8–9. http://pds4.egloos.com/pds/200703/08/11/g_index.pdf

Fu, J. Y., Zhang, X., Zhao, Y. H., Chen, D. Z., & Huang, M. H. (2012). Global performance of traditional Chinese medicine over three decades. https://doi.org/10.1007/s11192-011-0521-8

Glanzel, W. (2000). Science in Scandinavia: a bibliometric approach. *Scientometrics, 48*(2), 121–150. https://doi.org/10.1023/a:1005640604267

He, Y. L., & Hui, S. C. (2002). Mining a web citation database for author co-citation analysis. *Information Processing and Management, 38*(4), 491–508. https://doi.org/10.1016/S0306-4573(01)00046-2

Hicks, D., & Wang, J. (2011). Coverage and overlap of the new social sciences and humanities journal lists. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 62(2), 284–294. doi:10.1002/asi.21458.

Hirsch, J. E. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 102*(46), 16569–16572. https://doi.org/10.1073/pnas.050765510

Huanh, C.-H., Yin, J., ve Hou , F. (2021). A Text Similarity Measurement Combining Word Semantic Information with TF-IDF Method. Chinese journal of computers, 5(34), 856—864.

Huffman, M. D., Baldridge, A., Bloomfield, G. S., Colantonio, L. D., Prabhakaran, P., Ajay, V. S., et al. (2013). Global cardiovascular research output, citations, and collaborations: A time trend bibliometric analysis (1999–2008). *PLoS One, 8*(12), 7. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083440

Jin, B. H., Liang, L. M., Rousseau, R., & Egghe, L. (2007). The R- and AR-indices: complementing the h-index. *Chinese Science Bulletin, 52*(6), 855–863. https://doi.org/10.1007/s11434-007-0145-9

Lai, K. K., & Wu, S. J. (2005). Using the patent co-citation approach to establish a new patent classification system. *Information Processing and Management, 41*(2), 313–330. https://doi.org/10.1016/j.ipm.2003.11.004

Lin, W. Y. C. (2012). Tayvan'da kütüphane ve bilgi biliminin araştırma durumu ve özellikleri: bibliyometrik bir analiz. *Scientometrics, 92*(1), 7–21. https://doi.org/10.1007/s11192-012-0725-6

Liu, X., Zhan, F. B., Hong, S., Niu, B., & Liu, Y. (2012). A bibliometric study of earthquake research: 1900–2010. *Scientometrics, 92*(3), 747–765. https://doi.org/10.1007/s11192-011-0599-z

Lohmann, S., Heimerl, F., Bopp, F., Burch, M., & Ertl, T. (2015, July). Concentri cloud: Word cloud visualization for multiple text documents. In *2015 19th International Conference on Information Visualisation* (pp. 114-120). IEEE. doi: 10.1109/iV.2015.30.

Nederhof, A. J. (2006). Bibliometric monitoring of research performance in the social sciences and the humanities: A review. Scientometrics, 66(1), 81– 100. doi:10.1007/s11192-006-0007-2.

Prathap, G. (2010). The 100 most prolific economists using the p-index. *Scientometrics, 84*(1), 167–172. https://doi.org/10.1007/s11192-009-0068-0

Schmoch, U., & Schubert, T. (2008). Are international co-publications an indicator for quality of scientific research? *Scientometrics, 74*(3), 361–377. https://doi.org/10.1007/s11192-007-1818-5

Schreiber, M. (2008). To share the fame in a fair way, h(m) modifies h for multi-authored manuscripts. *New Journal of Physics, 10*, 040201. https://doi.org/10.1016/j.joi.2008.05.001

Seglen, P. O., & Aksnes, D. W. (2000). Scientific productivity and group size: a bibliometric analysis of Norwegian microbiological research. *Scientometrics, 49*(1), 125–143. https://doi.org/10.1023/a:1005665309719

Sinha, B. (2012). Global biopesticide research trends: a bibliometric assessment. *Indian Journal of Agricultural Sciences, 82*(2), 95–101.

Skram, U., Larsen, B., Ingwersen, P., & Viby-Mogensen, J. (2004). Scandinavian research in anaesthesiology 1981–2000: visibility and impact in EU and world context. *Acta Anaesthesiologica Scandinavica, 48*(8), 1006–1013. https://doi.org/10.1111/j.1399-6576.2004.00447.x

Sukanya, M., & Biruntha, S. (2012, August). Techniques on text mining. In *2012 IEEE International Conference on Advanced Communication Control and Computing Technologies (ICACCCT)* (pp. 269-271). IEEE. doi: 10.1109/ICACCCT.2012.6320784.

Van Raan, A. F. J. (2006). Comparison of the Hirsch-index with standard bibliometric indicators and with peer judgment for 147 chemistry research groups. *Scientometrics, 67*(3), 491–502. https://doi.org/10.1556/Scient.67.2006.3.10

Verma, S., & Gustafsson, A. (2020). Investigating the emerging COVID-19 research trends in the field of business and management: A bibliometric analysis approach. *Journal of Business Research*, *118*, 253-261. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.057

Waltman, L., Calero-Medina, C., Kosten, J., Noyons, E. C. M., Tijssen, R. J. W., van Eck, N. J., et al. (2012). Leiden sıralaması 2011/2012: Veri toplama, göstergeler ve yorumlama. *Amerikan Bilgi Bilimi ve Teknolojisi Derneği Dergisi, 63*(12), 2419–2432. https://doi.org/10.1002/asi.22708

Wang, M. H., Li, J. F., & Ho, Y. S. (2011). Research articles published in water resources journals: a bibliometric analysis. *Desalination and Water Treatment, 28*(1–3), 353–365. https://doi.org/10.5004/dwt.2011.2412

Zhao, L. M., & Zhang, Q. P. (2011). Mapping knowledge domains of Chinese digital library research output, 1994–2010. *Scientometrics, 89*(1), 51–87. https://doi.org/10.1007/s11192-011-0428-4

Zhuang, Y. H., Liu, X. J., Nguyen, T., He, Q. Q., & Hong, S. (2013). 1991-2010 yılları arasında küresel uzaktan algılama araştırma eğilimleri: bibliyometrik bir analiz. *Scientometrics, 96*(1), 203–219. https://doi.org/10.1007/s11192-012-0918-z

Zibareva, I., Vedyagin, A., & Bukhtiyarov, V. (2014). Nanocatalysis: A bibliometric analysis. *Kinetics and Catalysis, 55*(1), 1–11. https://doi.org/10.1134/S0023158414010194

Osmanlı Ticaretinin Önemli Unsurlarından Tellalların Divanlara Aksi

Osman KUFACI[1]

Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan dellâl, delâlet (yol gösterme) lafzından türetilmiştir. Dellâla "müşteri ile satıcı arasındaki ticari faaliyete aracı olan kimse" manası verilebilir. Simsar mefhumunun Hz. Peygamber döneminden itibaren tellal ile aynı manada kullanıldığı bilinmektedir. Müslüman ülkelerde erken dönemlerden itibaren tellallar faaliyette bulunmuşlardır. Zengin konaklarında ve sarayda haremdeki kadınlara yönelik kumaş ve elbise satışı yapan dellale olarak isimlendirilen kadınlar da vardır. Osmanlı ülkesinde tellallar iki görevi yerine getirmekle yükümlüydü: Bir haberi duyurmak ve müşteri ile satıcı arasındaki dengeyi/anlaşmayı temin etmek. Belli bir yevmiye karşılığında çalışan, kendine tevdi edilen haberleri halka duyurmakla meşgul olan tellallar, bir tellal başının emri altında faaliyet göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin resmi memuru olan tellallar çeşitli haberleri ve emirleri halka duyurmuşlar, padişahların ölüm ve cülusunu haber vermişlerdir (Halaçoğlu, 1994, 145).

Makalenin konusunu müşteri ile satıcı arasındaki anlaşmayı düzenleyen tellallar teşkil ettiği için bunlar hakkında kısaca bilgi vermekte yarar bulunmaktadır. Eserini XVII. yüzyılda kaleme alan Evliya Çelebi; esnâf-ı dellâlân-ı esb, esnâf-ı dellâlân-ı kavvâfât, esnâf-ı dellâlân-ı bezzâzistân-ı enderûn, esnâf-ı dellâlân-ı bezzâzistân-ı bîrûn, dellâlân-ı bâzâr, sınıf-ı dellâlân-ı bedâsten-i cedîd, esnâf-ı dellâlân-ı bedâsten-i bîrûn olmak üzere çeşitli dellal zümrelerine dair bilgi verir. At ticareti yapan tellallar 300, ayakkabı alım satımına aracılık yapanlar 500, yeni çarşıdaki tellallar ise 70 kişidir (Dankoff vd. 2006, 292, 320, 328).

Tellallar, Osmanlı iktisadi yapısının bel kemiği olan ticaretin her çeşidinde görülmekle birlikte; emlak sektöründe, bedestende, balıkhanede, araba alışverişinde, esir satımında, ibrişim satışında, at pazarında öne çıkmıştır. İkinci el malların satışında da aracılık yapmışlardır. Daha çok tereke satışlarında ortaya çıkan tellallık hizmeti karşılığında dellaliye olarak adlandırılan bir ücret almışlardır (Halaçoğlu, 1994, 145-146).

Kanunlar gereği 18. yüzyılda tellalların vazifelerini yerine getirmeleri için diğer esnaf ve zanaatkârlar gibi kefil göstermeleri bir zorunluluktu (Uluçay, 1942: 17; Güler, 2000, 140). Satıcı ile alıcı arasındaki alışverişe, kanun hükümleri doğrultusunda aracılık ederdi. İki taraf arasında gerçekleşen ticaret akdini temin eden hukuksal bir vasfa da sahipti. Çoğunlukla malına müşteri arayan satıcıyı ya da mal arayan alıcıyı bulurlardı. İki şahıs arasındaki ticareti vekâlet yoluyla ya da doğrudan gerçekleştirirdi. Bu yönüyle komisyon karşılığı çalışan kişilerin yerini almaktaydı (Halaçoğlu, 1994, 146).

Tellalların alışverişe konu olan malın türüne göre dellaliye ücreti değişmiştir. Ayrıca bu ücret bölgeden bölgeye farklılaşmıştır. Tellalların ücretleri, tayinleri ve azledilmeleri kanunnamelerde yer bulmuştur. Nitekim Fatih Sultan Mehmed döneminde yayımlanan Kanun-nâme'ye göre yolsuzluğa karışmaları/suiistimalde bulunmaları hâlinde simsarların böyle tellalları azletmelerine ve mesleki

[1] Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

beratlarının ellerinden alınmalarına hükmedilmiştir. Bilhassa esir ticareti yapan tellalların müşterileri aldattığına dair pek çok vaka rivayet edilmiştir (Halaçoğlu, 1994, 146).

Bazı mesleklerde olduğu gibi tellallar da Osmanlı devrinde teşkilatlanarak lonca oluşturmuşlardır. Lonca olarak bir kuruluş altında teşkilatlanan tellalların başında eminler bulunmuştur. Bu teşkilat sayesinde tellallar işlerini daha doğru ve güvenilir bir şekilde yapmış ve suiistimaller ortadan kalkmıştır (Halaçoğlu, 1994, 146).

Tellallar sadece Osmanlı merkezi olan İstanbul'da değil, başkent dışındaki yerleşim merkezlerinde de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Manastır'da 1569'da 3 tellal (Çağ, 2010, 215), Şumnu'da ise 10 tellal (Köksal, 2011, 614) çalışmıştır. Elbette bu örnekler arttırılabilir.

Farklı memleketlerden Osmanlı ülkesine bilhassa İstanbul'a köleler satılmak amacıyla getirilirdi. Bu köleler esirlerin satıldığı pazarlarda müşteri ile satıcı arasında pazarlık edilerek el değiştirirdi. Bir diğer satış yöntemi ise kölelerin tellallar aracılığıyla müzayede edilerek satılmasıydı. Tellalların aracılık ettiği açık artırmada en fazla fiyat veren köleyi alırdı (Bilge, 2015, 90).

Ticari hayatın dışında resmî görevli olan tellallar da vardı. Bunlar halka çeşitli duyuruları yapmakla vazifeli, Osmanlı Devleti'nin resmi memuru idi. Şairlerin bu tellallara beyitlerinde oldukça az yer ayırdığı görülmektedir. Fahrî-i Celvetî (Alkan, 2015, 96), Sabrî Mehmed Şerîf (Çeçen, 2010, 436), Ubeydî (Arslan, 2013, 537), İsmetî (Günaydın, 2020, 142), Nigârî (Bilgin, 2017, 379), Kânî (Yazar, 2006, 308), Emrî (Saraç, 2002, 143), Enderunlu Fâzıl (Beyhan, 2021, 811) ve Muhibbî (Yavuz & Yavuz, 2016/I, 293) tellal lafzı ile resmi duyuruları yapmakla görevli kimseleri kastetmişlerdir. Fahrî-i Celvetî, tellalların padişahın emirlerini halka duyurması görevinden hareketle beytini oluşturmaktadır. Şairin hayaline göre padişah gibi olan sevgili, kavuşma sofrasını âşıklara saçmış, tellalları da "kendine güvenen meydana çıksın!" şeklinde bağırmakla görevlendirmiştir:

H^{w}ân-ı vaslun gâlibâ ´uşşâka bezl itmiş o şâh
Zîrâ gördüm çagrışurlar es-salâ dellâllar
Fahrî-i Celvetî (Alkan, 2015, 96)

"O padişah galiba kavuşma sofrasını âşıklara saçmış. Çünkü tellalların "kendine güvenen meydana çıksın!" biçiminde bağırdıklarını gördüm."

Biz bu yazımızda Osmanlı ticaret hayatında çok önemli bir yeri olan tellallar üzerinde duracağız.

1. Osmanlı Ticaretinin Bir Unsuru Olarak Tellallar

Osmanlı ticaret ve sosyal hayatının önemli simalarından tellalın Osmanlı döneminde kaleme alınan edebî metinlerdeki görünümünü ortaya koyabilmek için XIII. yüzyıldan 1, XIV yüzyıldan 3, XV. yüzyıldan 26, XVI. yüzyıldan 62, XVII. yüzyıldan 51, XVIII. yüzyıldan 59, XIX. yüzyıldan 54, XX. yüzyıldan 5 divan olmak üzere 261 eserde dellâl kavramına yönelik okumalar yapıldı. Sonuç olarak XIV. yüzyılda 2 divanda, XV. yüzyılda 9 divanda, XVI. yüzyılda 44 divanda, XVII. yüzyılda 15 divanda, XVIII. yüzyılda 22 divanda, XIX. yüzyılda 18 divanda, XX. yüzyılda 1 divanda dellâl (tellal) mefhuma rastlanılmıştır.

Divanlarda tellal ile ilgili okumalar neticesinde elde edilen hususlar *Tellallara Benzetilen Unsurlar, Şairin Kendisini Tellala Benzetmesi, Gül İle İlgili Olarak Bülbülün Tellal Olması, Edebiyat Terimleri Bağlamında Tellal, Ömrün Metâ´a Teşbih Edildiği Beyitlerde Tellal* başlıkları altında irdelendi.

1.1. Teşbihler dünyasında tellal

1.1.1. Tellallara benzetilen unsurlar

Âsaf (Kaya, 2009, 828), Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî (Kutlar, 2004, 106), Bâlî (Yaşar, 2005, 154), Benderli Cesârî (Orhan, 2012, 345), Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 68, 505), Kâtib-zâde Sâkıb (Kırbıyık, 2017, 873), Necâtî (Tarlan, 1997, 67, 90), Muhibbî (Yavuz ve Yavuz, 2016/II, 1416), Muhyî (Arslan, 2006, 388, 551) ve Prizrenli Şem´î (Karavelioğlu, 2014, 99) olmak üzere on farklı şair on üç kez bülbülü tellal olarak hayal etmiştir.

Âsaf'ın aşağıdaki beytinde gül, yüzünü satmak istemektedir ve bu sebeple bülbülleri tellal olarak tutmuştur. Bahçenin avlusunun her tarafında yine feryatlar ve gürültüler aşikâr olmuştur. Tellalların

mallarını yüksek sesle satmaları gerçekliğinden hareket edilen beyitte bülbül ile tellal arasında ses bakımından ilgi kurulmuştur. Beyitte hüsn-i talil sanatı gerçekleştirilmiştir. Zira bülbüllerin bahçede ötmeleri gülün yüzünü satmak için gürültü çıkarmaları olarak yorumlanmıştır:

Bey´ine gül rûyını bülbülleri dellâl ider
Sahn-ı bâgun her yanı feryâd u gavgâdur yine
Âsaf (Kaya, 2009, 828)

"Gül, yüzünü satmak için bülbülleri tellal etmiştir. Bahçe meydanının her tarafı yine feryat ve gürültüdür."

On dokuz şair aşk kavramını otuz kez tellala teşbih etmiştir. Adlî (Bayram, 2008, 187), Ferîdî (Awad İbrahim, 2010, 309), Fevzî (Kaplan, 2008, 280), Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 843), Ahmed Paşa (Tarlan, 2005, 466), Celîlî (Kazan-Nas, 2018, 248, 407), Fahrî-i Celvetî (Alkan, 2015, 62), Hecrî (Zülfe, 2016, 53, 134), Karamanlı Sabûhî (Bal, 2019, 196), Necâtî (Tarlan, 1997, 471), Nigârî (Bilgin, 2017, 85, 92), Şeref Hanım (Arslan, 2002, 292), İbrahim Gülşenî (Avçin, 2021, 765), Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, 160, 520, 592, 598), Enverî (Güler, 2020, 349), Muhibbî (Yavuz ve Yavuz, 2016/I, 459, 555, 891), Muhibbî (Yavuz ve Yavuz, 2016/II, 1246, 1284, 1454), Taşlıcalı Yahyâ (Bozyiğit, 2021, 593). Nâbî (Bilkan, 1997/II, 1074) ve Hatâyî (Macit, 2017, 463) teşbih ve istiare sanatları aracılığıyla aşkı tellala benzetmişlerdir.

15. yüzyılın önemli şairlerinden Ahmed Paşa tellalı aşk çerçevesinde ele almaktadır. Can kavramını kişileştirip tecrit sanatı yapan şair, beyitte aşkı bir tellal olarak düşünmüştür. Beyitteki tasarıma göre can aşk tellalını görmekte ve "açık artırma yoluyla satış yap, müşterimiz geldi." demektedir. Müşteriden kasıt sevgili olmalıdır. Tellalların açık artırma yoluyla mal satmaları hadisesi soyut aşk duygusunun anlatılıp somutlaştırılmasında bir vasıta olmuştur:

Görüp cân dedi ´aşk dellâlına
Mezâd it k'irişdi harîdârumuz
Ahmed Paşa (Tarlan, 2005, 466)

"Can, (aşk tellalını) görüp aşk tellalına ´açık artırma yoluyla satış yap, müşterimiz geldi', dedi."

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 684, 828, 866, 1030, 1173), Hayâlî (Tarlan, 1945, 436) ve Ümîdî Ahmet (Buyruk, 2009, 243, 307) olmak üzere üç şair sekiz kez nâle (inleme) tellal teşbihine başvurmuştur.

Soyut bir kavram olan nâleye seslenen Hayâlî, kendi hâlinden dem vurmaktadır. Âşık/Şair belaya uğramış ve ayaklar altında kalmıştır. Ancak bu durum âşık/şair için dert edilecek bir husus değildir. Âşığın nâleden (feryattan) isteği, dünyaya tellal olup zorla kendini almamasıdır/beladan kurtarmamasıdır:

Ne gam ey nâle belâ eyleye pâmâl beni
Çekme billâh olup âleme dellâl beni
Hayâlî (Tarlan, 1945, 436)

"Ey inilti! Belanın beni ayaklar altına alması gam değil. Allah için âleme tellal olup beni (beladan) çekme/zorla alma."

Kara Fazlî (Özkat, 2005, 259), Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 542, 1185), Kalkandelenli Mu´îdî (Tanrıbuyurdu, 2012, 239), Revânî (Avşar, 2017, 432), Âsaf (Kaya, 2009, 396), Hayretî (Musluoğlu, 2021, 292) olmak üzere altı şair yedi kez gönül kavramını tellala teşbih etmişlerdir.

Kalkandelenli Mu´îdî benzerlik ilgisi oluşturmaksızın "dellâl-i ´ışk" ibaresini zikretmektedir. Gönle seslenilerek tecrit sanatının gerçekleştirildiği beyit, şairin gönlü üzerine kurgulanmıştır. Gönlün (feryat ve figan içerisinde olmasından dolayı) dünya pazarında aşkın tellalı olduğu dile getiriliyor. Bâzâr (pazar), dellâl (tellal), helvâ (harçlık) tabirleri Osmanlı ekonomisine dair kavramlar olarak beyitte geçmektedir. Aşk tellalı olan gönlün sonunda kazancı kederli olmaktır:

Dehr bâzârında sen dellâl-i ´ışk oldun velî
Telh-kâm olmakdur iy dil ´âkıbet helvâlıgun
Kalkandelenli Mu´îdî (Tanrıbuyurdu, 2012, 248)

"Dünya pazarında sen aşkın tellalı oldun. Ancak ey gönül, sonunda harçlığın kederli olmaktır."

Bâkî (Küçük, 1994, 49), Aşkî Mustafa (Bıyık ve Yapa, 2007, 267, 558, 590-591), Kalkandelenli Mu´îdî (Tanrıbuyurdu, 2012, 95), Nâbî (Bilkan, 1997/II, 1001), *Nef´î* (Akkuş, 1993, 87), İhyâ (Erzen, 2012, 529), Mehmed Nebil (Aktaş, 2010, 333) ve Lebîb (Kurtoğlu, 2017, 301) olmak üzere sekiz şair feleği (sipihr, gerdûn, çerh) tellal olarak tasarlamışlardır.

Divan şairlerinin yer yer dönemlerine dair eleştirilerde bulundukları vakidir. Aşkî Mustafa da şiirin estetik kuralları doğrultusunda dönemine dair kanaatlerini dillendirmektedir. İlim ve amel mefhumlarını kumaşa, irfanı da pazara teşbih eden şair, feleği de tellal olarak telakki etmektedir. Şair, öğrenilen/sahip olunan ilimlerin ve yapılan salih amellerin toplum nazarındaki değersizliğini, Osmanlı toplum hayatının önemli iktisadi ve içtimai bir parçası olan pazar bağlamında yaptığı imgelerle aktarmaktadır. Felek tellalının ilim ve amel kumaşını satışa çıkarması hâlinde bunlara talep gelmeyeceğini iddia etmektedir:

Bir pul itmez kâle-i ´ilm ü ´amel bâzârda
İtse dellâl-ı felek bâzâr-ı ´irfânda mezâd
Aşkî Mustafa (Bıyık-Yapa, 2007, 267)

"Felek tellalı irfan pazarında ilim ve amel kumaşını satışa çıkarsa pazarda bir pul etmez. "

Kadı Burhaneddin (Ergin, 1980, 41), Ahmed Paşa (Tarlan, 2005, 61, 83) divan şiirinde gözü (çeşm, dîde), Ahmed Paşa (Tarlan, 2005, 366) ve Ahmed-i Rıdvan (Çeltik, 2017, 380) canı, Nedîm (Macit, 1997, 30) zebânı (dili), Ümmî Sinan (Bilgin, 2000, 143) ve Kâsım (Gürsu, 2014, 13) dili, Ahmed-i Rıdvan (Çeltik, 2017, 169) tîr-i gamzeyi (yanbakış okunu) ve karanfili (Çeltik, 2017, 366), Sâdık (Sunal, 2014, 224) yeni ayı (mâh-ı nevi) tellal olarak tasavvur etmişlerdir.

Sultan Bayezid'in övgüsünde telif ettiği kasidedeki beytinde Ahmed Paşa pazardaki alışveriş ritüeli bağlamında duygularını açığa vurmaktadır. Gözleri tellal, gönlü müşteri olarak hayal eden şair dert, mal; can, para teşbihi de yapmaktadır. Göz tellalı sevgilinin derdinin malını satmakta ve gönül de can parasını vermektedir. Tellal, metâ´ (mal), nakd (para) kelimeleri Osmanlı ekonomisine dair mefhumlar olarak okuyucunun dikkatine sunulmaktadır:

Metâ´-ı derdüne dil virmez idi cân nakdin
Ger olmasaydı ara yirde gözlerüm dellâl
Ahmed Paşa (Tarlan, 2005, 83)

"Eğer ara yerde gözlerim tellal olmasa idi; gönül, senin derdinin malına can parasını vermez idi."

Ahmed-i Rıdvan (Çeltik, 2017, 205); aynı beyit içerisinde gül, nesrîn (yaban gülü) ve lâleyi, Nehcî (Aslan, 2017, 326), Sâkıb Dede (Arı, 2003, 261) ve Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, 542) vaizi; Bursalı Emrî Murad (Öztahtalı, 2009, 1117) ve Lebîb (Kurtoğlu, 2017, 105, 208, 364) hâmeyi (kalemi); Sehâbî (Bayak, 1998, 161), Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, 327) ve Nâfi´ (Çavuşoğlu, 2012, 561) fenâyı tellal olarak hayal etmiştir.

Feyzullah Paşa'nın övgüsünde kaleme alınan beyitte Paşa'nın övgüsünü herkesin yapamayacağı, onun övgü incisinin her ağızda satılamayacağı ima edilmektedir. Şair, memduhunu överken bir yandan da kendini methetmektedir. Paşa'nın övgüsü incisinin tellalı ancak nükteli sözler söyleyen şairin kalemi olabilir. Nasıl tellal inci vb. mallar pazarda en yüksek değeri bulunca satılırsa Paşa'nın övgüsünü ancak nükteli sözler söyleyen kalem gerçekleştirecektir:

Sanmanız gevher-i vasfı her agızdan satılır
Kalem-i nâdire-gûyumdur anın dellâlı
Lebîb (Kurtoğlu, 2017, 218)

"Vasfının incisi sanmayınız ki her ağızdan satılır. Onun tellalı nükteli sözler söyleyen kalemdir."

Tellalın benzetildiği unsurlardan biri de rüzgârdır. Behiştî (Aydemir, 2000, 269) ve Behiştî (Aydemir, 2000, 354) bâdı (rüzgârı), Üsküplü Atâ (Çağlar, 2013, 189) bâd-ı hazânı (sonbahar rüzgârını), Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, 365) bâd-ı şitâyı (kış rüzgârını), Ümîdî Ahmet (Buyruk, 2009, 119) ve Prizrenli Şem´î (Karavelioğlu, 2014, 105) nesîmi (hoş rüzgârı), Ahmed-i Rıdvan (Çeltik, 2017, 166), Yahyâ Nazîm (Çakır, 2018, 190) ve *Nef´î* (Akkuş, 1993, 168) saba rüzgârını tellal olarak görmüşlerdir.

Şiirlerinde sıklıkla tabiat unsurlarından istifade eden divan şairleri gül ve bülbül arasındaki ilişkiden hareketle çağrışım gücü fazla olan imgeler meydana getirmişlerdir. Ümîdî Ahmet gül ve bülbül arasındaki ilgiye, hüsn-i talil çerçevesinde oluşturulan imajların yanı sıra sosyal hayattaki pazar realitesinden hareketle yaklaşmaktadır. Nesim-dellâl, gül-meta´, cân-nakd, hezâr-harîdâr kelimeleri ile teşbih-i beliğ sanatı yapmaktadır. Bülbülün gülün yanında ayrılmaması, gül bahçesinde can parası ile ona müşteri olması olarak yorumlanmaktadır. Nesim'in eserek gül yapraklarını uçurması gerçekliği şiir dilinde nesim tellalının gül kumaşını omuzunda gezdirmesine dönüşmektedir:

Gül metâ´ın gezdürür dûşında dellâl-ı nesîm

Nakd-i cân ile harîdâr oldı gülşende hezâr

Ümîdî Ahmet (Buyruk, 2009, 119)

"Rüzgârcık tellalı gül kumaşını omuzunda gezdirir. Gül bahçesinde bülbül can parası ile müşteri oldu."

Şemseddin Sîvasî (Toparlı, 2015, 116) gedâyı (yoksulu), Servet (Özdemir, 2015, 409) ve Yahyâ Nazîm (Çakır, 2018, 190) hayâli, Nigârî (Bilgin, 2017, 199) sevdâyı, Lebîb (Kurtoğlu, 2017, 242-43) tafrayı, Fahrî-i Celvetî (Alkan, 2015, 176) ma´nî'yi (manayı), Mustafa Fennî (Demirkazık, 2009, 572) nefsi, Aşkî Mustafa (Bıyık ve Yapa, 2007, 304) irfânı, Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 525) na´rayı, Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 531) derd ehlini, Zâtî (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1987/III, 375, 524) derdi/gamı, Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 820) halkı, Zâtî (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1987/III, 321) ve Kâtib-zâde Sâkıb (Kırbıyık, 2017, 758) şâ´irleri (şu´arâyı), Erzurumlu Zihnî Dîvânı (Macit, 2018, 200) eş´ârı, Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, 326), Hayretî (Musluoğlu, 2021, 225) ve Şeyhî (Hekim Sinan) (Biltekin, 2003, 22) dehri, cihanı (dünyayı), Revânî (Avşar, 2017, 447) hâtif-i gaybı tellala teşbih etmişlerdir.

Aşağıdaki beyitte Şeyhî kendine seslenir, bazı hususları yerine getirmesini ister. Kullandığı ifadeler vasıtasıyla okuyucuyu kendi kıymetini anlamaya davet eder. Kıymetini gözler önüne sermek isteyen şair bunu pazar imgesiyle ortaya koymaktadır. Zamâne bâyi´, cân müşterî, cihân dellâl imgelerini tasarlayan şair, dünya tellalına sahip olduğu mücevherlerini dökmesini öğütler. Kabiliyet ve şiir konusundaki kudretini açık istiare yoluyla mücevher olarak görmüştür. Beyitte bahis konusu olan pazarı şiir meydanı olarak değerlendirebiliriz. Dünya insanların değerini bilmesi/değerlendirmesi bakımından tellal olarak terennüm edilmiş olmalıdır:

Cevâhirün dökegör çün senün durur bâzâr

Zamâne bâyi´ ü cân müşterî cihân dellâl

Şeyhî (Hekim Sinan) (Biltekin, 2003, 22)

"Mücevherlerini döküver. Çünkü pazar senindir. Zaman satıcı, can müşteri, dünya tellaldır."

Usûlî (İsen, 2020, 97) mihri (güneşi), Kelâmî (Karlıtepe, 2007, 319) kameri, Âgâh (Akpınar, 2006, 584) gürûh-ı mû-şikâfânı (kılı kırk yaranlar zümresini), Edirneli Nazmî (Üst, 2011, 1501) mergi (ölümü), Gelibolulu Sun´î (Yakar, 2002, 472) ahı, Hanyalı Nûrî Osmân (Aydın, 2009, 918) zamanı, Hayâlî (Tarlan, 1945, 124) şevki, Kâşif Es´ad Efendi (İlhan, 2015, 201) şeytanı, Kâşif Es´ad Efendi (İlhan, 2015, 642) sâhib-hâli, Nâbî (Bilkan, 1997/II, 773) çerh-i fâniyi (geçici dünyayı), Ümîdî Ahmet (Buyruk, 2009,117) tab´-ı nakkâdı (paradan anlayan tabiatını), Revânî (Avşar, 2017, 299) gönlü, Bâkî (Küçük, 1994, 95) murgı (kuşu), Âsaf (Kaya, 2009, 368) nükte-şinâsânı (nükteli sözlerden anlayanları) tellal olarak düşünmüşlerdir.

18. yüzyıl şairi Asaf, gazelindeki beyitte şiiri kumaşa benzetmektedir. Nükteli sözlerden anlayanların şiirine tellal olmasına gerek yoktur. Zira kendi nazım kumaşı değer kazanmıştır. Nükteden anlayanların kendi kıymetli şiirlerini satmasına/ilan etmesine lüzum yoktur:

Âsafâ kıymetini buldı metâ´-ı nazmun
Ne gerek nükte-şinâsân ola dellâl sana

Âsaf (Kaya, 2009, 368)

"Ey Asaf! Nazım kumaşı değerini elde etti. Zarif ve düşündürücü sözlerden anlayanların sana tellal olmasına ne gerek var?"

Benderli Cesârî (Orhan, 2012, 286), Nehcî (Aslan, 2017, 184) ve Yahyâ Nazîm (Çakır, 2018, 1083) naz mefhumunu, Mustafa Fennî (Demirkazık, 2009, 675) gamzeyi, Edirneli Nazmî (Üst, 2011, 1465) eceli, Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 484) âşığı, Ahdî-i Bağdâdî (Bedestani, 2018, 120) ahı, Hayretî (Musluoğlu, 2021, 64) Hz. Ali'yi, Hayretî (Musluoğlu, 2021,158) abdalları, Muhibbî (Yavuz ve Yavuz, 2016/I, 555) gamı, Muhibbî (Yavuz ve Yavuz, 2016/I, 535) laleyi, Niyâzî (Tunç, 2018, 145) hakikati, Osman Nevres (Kaya, 2020, 97) vücudu, Sabrî Mehmed Şerîf (Çeçen, 2010, 361) figanı, Lebîb (Kurtoğlu, 2017, 254) sedeneyi (kapıcıları) şiirlerinde tellal olarak kurgulamışlardır.

Dönemine dair *Divan*'ınında önemli bilgiler veren, sosyal olaylara değinen Diyarbakırlı Lebîb, Diyarbakır nâibi yek-dest (tek el) Hafız İsmail Efendi'nin hükümetine tarih düşürmüştür. Bu manzumedeki şu iki beyitte mahkeme kapıcılığını eşkıyaların yaptığını, bunların bir tellal olup şeriat incisini beş altına sattığını iddia etmektedir:

Bir zamân eylediler mahkemenin
Bâbına ehl-i fesâdı sedene

"Mahkemenin kapısına bir vakit eşkıyayı kapıcı yaptılar."

Sevk olup mahkeme anlar dellâl
Gevher-i şer´i satıp beş diyene
Lebîb (Kurtoğlu, 2017, 254)

"Mahkemeye gönderilip anlar tellal olup şeriat incisini beş (altın) diyene sattılar."

1.1.2. Şairin kendisini tellala benzetmesi

Tellal ile ilgili imgelerden biri şairlerin kendilerini çeşitli vesilelerle tellal olarak hayal etmeleridir. Süheylî, şiirin kıymetinin olmadığını, Osmanlı ticaretinin merkezi konumundaki pazar perspektifinde imgeleştirerek vermektedir. Şair, nazmı değeri bakımından inci olarak telakki eder. Ancak bu nazım incisinin alıcısı yoktur. Bu yüzden nazım incisine boşuna tellal olmamasını kendine öğütlemektedir:

Ferâgat kıl Süheylî yok yire dellâl olup gezme

Alur yok dürr-i nazmı ser-be-ser bâzâr baglanmış

Süheylî (Harmancı, 2007, 302)

"Süheylî, vazgeç, boşuna tellal olup gezme. Nazım incisini alan yok, pazar baştanbaşa kapatılmış."

Kendini tellal olarak gören bir başka şair de Beyânî'dir. Belalara uğrayan şair, içinde bulunduğu soyut hâli dış dünyadaki çarşı ve tellal lafızlarıyla somutlamaktadır:

Bilmezüz hîle sadâkat kârumuz
Müstakîmüz sûk-ı gam dellâliyüz
Beyânî (Başpınar, 2008, 381)

"Hile bilmeyiz, dürüstlük işimiz. Doğruyuz, gam çarşısının tellalıyız."

1.1.3. Gül ile ilgili olarak bülbülün tellal olması

Divanlarda göze çarpan imgelerden biri gülle ilgili hususlarda bülbülün tellal olarak nitelendirilmesidir. Divan şiirinin önemli şairlerinden Necâtî de gülün güzelliğini satmak için bülbülü tellal tuttuğu imajını oluşturur. Muhataptan/Okuyucudan gül bahçesi içerisinde yine nasıl bir alışveriş olacağını seyretmesini tavsiye eder. Osmanlı toplum ve iktisat hayatının bir parçası olan pazarlardaki alışveriş olayını şiirine dayanak yapar. Tellallar mallarını müşterinin dikkatini çekmek için yüksek sesle satarlar. Bülbülün sesi de oldukça yüksek bir tondadır:

Bülbüli dellâl ider gül hüsnini satmag içün
Çârsû-yi gülşen içre gör ne sûdâdur yine
Necâtî (Tarlan, 1997, 90)

"Gül güzelliğini satmak için bülbülü tellal eder. Gül bahçesi içerisinde gör, nasıl alışveriştir yine."

Kâtib-zâde Sâkıb da beytinde bülbülün tellal olması imgesine yer vermektedir. Pazarın hararetlenip (kızışıp) çok hay huy seslerinin çıkmasına sebep olan gül satıcısının tellalı olan bülbüllerin feryatlarıdır. Beyitte bülbül ile tellal arasında ses bakımından bir ilgi kurulduğu açıktır:

Gül-fürûşun bülbülân dellâlıdur feryâd ider
Kim olur bâzâr germiyyet bulup pür-hây u hû
Kâtib-zâde Sâkıb (Kırbıyık, 2017, 873)

"Bülbüller gül satıcısının tellalıdır, feryat eder, bağırır. Pazar hararetlenip çok hay ve huy açığa çıkar."

1.1.4. Edebiyat terimleri bağlamında tellal

Bazı şairler, şiir ve edebiyat bağlamında tellalı şiirlerinde işlemiş ve imgeler oluşturmuşlardır. 16. yüzyıl şairlerinden Emrî de bu bağlamda belagat şehrinde namlı tüccar olduklarını, şiir kumaşı alıp sattıklarını, pek çok tellalları olduğunu ilan etmektedir:

Bugün şehr-i belâgatde biz Emrî hâce-i nazmuz
Metâ´-ı şi´r alur satur niçe dellâlümüz vardur
Emrî (Saraç, 2002, 115)

"Ey Emrî! Bugün belagat şehrinde namlı tüccarız. Şiir kumaşı alır satar, pek çok tellalımız vardır."

1.1.5. Ömrün metâ´a teşbih edildiği beyitlerde tellal

Ömrün metâ´a teşbih edildiği çeşitli beyitlerde Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, 327) fenâyı (yokluğu), Mustafa Fennî (Demirkazık, 2009, 572) nefsi, Edirneli Nazmî (Üst, 2011, 1501, 1465) mergi (ölümü) ve eceli tellal olarak tahayyül etmişlerdir. Hayretî de muhatabına "ölmeden önce ölünüz." hadis-i şerifini edebî bir dille aktarmaktadır. Dünya tellalının ömür kumaşını satmadan önce gam pazarında can verip dert almasını salık vermektedir:

Cân virüp derd al dilâ bâzâr-ı gamda itmedin
Bu metâ´-ı ´ömrüni dellâl-ı dehr âhir mezâd
Hayretî (Musluoğlu, 2021, 225)

"Ey gönül! Bu ömür kumaşını sonunda dünya tellalı mezat etmeden gam pazarında can verip dert al."

1.2. Satışa çıkardıkları mallar

Ahdî'nin aşağıdaki beytinde açık istiare sanatı vasıtasıyla sevgili can, âşığın ahı da tellal, can ve gönül müşteri, sevgiliye kavuşma kumaş, aşk da çarşı olarak nitelendirilmektedir. Kavuşma kumaşının ah tellalı tarafından can ve gönül müşterisine satılması söz konusu edilmektedir. Ahdî-i Bağdâdî kendi dönemindeki çarşılarda gerçekleşen alışveriş ritüelinden hareketle divan şiiri estetiği içerisinde aşk duygularını okuyucuyla paylaşmaktadır:

Satmaga cân u dile cânâ metâ´-ı vaslunı
Çârsû-yı ´ışk içinde âhı dellâl eyledüm
Ahdî-i Bağdâdî (Bedestani, 2018, 120)

"Ey can! Kavuşma kumaşını can ve gönle satmak için aşk çarşısı içerisinde ahı tellal ettim."

Yenişehirli İzzet, fahriye niteliği taşıyan aşağıdaki beytinde ma´ârifi (irfanı) çarşıya, hüneri de kumaşa teşbih etmiştir. Her yerde hüner kumaşını omuzlarında taşıdıklarını iddia etmektedir. Bu hâl ile tellalı andırmaktadırlar. Şair, soyut düşüncelerini Osmanlı dönemindeki omuzunda kumaş taşıyan tellalla somutlamaktadır ve böylece kendisi ile övünmektedir:

Sûk-ı ma´ârifde çü dellâl biz
Kâle-be-dûş-ı hüneriz sû-be-sû
Yenişehirli İzzet (Nar, 2016, 439)

"Biz irfan çarşısında tellal gibi her tarafta hüner kumaşı omuzunda olanız."
İncelediğimiz divanlarda tellalların en çok kumaş, daha sonra inci (gevher, güher, mücevher) alım satımına aracılık yaptığı tespit edilmiştir. 16. yüzyılın kudretli Hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman aşağıdaki beytinde gamı tellala, gözyaşını da inciye benzetmektedir. Beyitte gam tellalının "İnci ile mercan almak isteyen buraya gelsin." diye haykırdığı imgesine yer verilmektedir. Kanlı akan gözyaşı inci ile mercan olarak tahayyül edilmiştir. Divan şairlerinin günlük hayattaki nesnelerden ve sosyal hayat unsurlarından yararlandıkları bilinmektedir. Buna göre tellalların inci ve mercan satımına aracılık ettiğini, diğer divanlardaki şiirler de göz önünde tutulduğunda, tahmin edebiliriz:

İy Muhibbî gevher-i eşküm görüp dellâl-ı gam

Çagurur gelsün beri kim dürr-ile mercân alur

Muhibbî (Yavuz ve Yavuz, 2016/I, 555)

"Ey Muhibbî! Gam tellalı gözyaşı incimi görüp "inci ile mercan almak isteyen buraya gelsin." diye haykırır."

Şairlerin çoğunluğunun çarşıda alışverişe konu olan nesnelerden hareket ettiği görülmektedir. Ancak, az da olsa, bazı şairler fantastik unsurların satımından söz etmiştir. 16. yüzyıl şairlerinden Ahmed-i Rıdvan da sevgilinin gözlerinin, yan bakış okunu tellal olarak seçip kendine fitneler sattığına yönelik bir imge kurgulamıştır. Bu beyitteki gerçeklik, mal sahibi tarafından seçilen tellalın satış işlemini gerçekleştirmesine dayanmaktadır:

Tîr-i gamzen eyleyüp dellâllik
Gözlerün ne fitneler satdı bana

Ahmed-i Rıdvan (Çeltik, 2017, 169)

"Yan bakış okun tellallık yapıp gözlerin bana ne fitneler sattı."
Nehcî, şu beytinde tellala naz satımına aracılık ettirir. Tellalın sevgilinin nazını sattığını hayal eden şairin beytinde fantastik bir imaj zahir olmuştur. Sevgilinin nazını almak isteyenlerin kavga etmesinden tellalın müzayede/açık artırma usulünü kullandığı varsayılabilir:

Girdi dellâl-i girişme araya
Eyledi meydânı pür-gavgâ-yı nâz

Nehcî (Aslan, 2017, 184)

"Naz tellalı meydana gelip meydanı naz(ı almak isteyenlerin) çok kavga ettiği yer hâline getirdi."
Çok eski dönemlerde ve Osmanlıda köleler pazarlarda açık artırma usulü satışa çıkarılırdı. Memi Cân-ı Saruhanî (Ekinci, 2017, 85), Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, 592), Dürrî Ahmed (Vural, 2019, 154) ve Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 1185) tellalların köle satışına aracılık etmesinden hareketle beyitler düzenlemişlerdir. Gelibolulu Âlî aşağıdaki beytinde gönlünü bir tellala; canı, kula; sözü ise paraya benzetmiştir. Aşka dair duygularını köle pazarından yola çıkarak tasvir etmektedir. Şairin hayaline göre gönül tellalı canı kul gibi pazara koymuş, ancak sevgilinin söz parası can için biçilen fiyatı yükseltmemiştir. Şair/âşık bu yüzden mutludur. Sevgilinin âşığın canının fiyatını yükseltmemesine duyulan memnuniyet sevgiliye parasız olarak kavuşması olmalıdır:

Gönül dellâli kim bâzâra koydı cânı çâkervâr
Ana şâdam ki arturmadı yârun nakd-i güftârı

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 1185)

"Gönül tellalı canı kul gibi pazara koydu. Yârin söz parası (fiyatı) yükseltmedi. Bunun için mutluyum."
Sultan Osman'ın köşkünün övgüsünün yapıldığı kasidedeki beyitte divan şiirinin büyük şairlerinden *Nef'î* tabiat betimlemesi yapmak amacındadır. Şairin tasavvuruna göre sabah rüzgârı Çin'in ticaret limanının tellalıdır ve gül bahçesi çarşısı avlusunda Tatar miskini satışa çıkarmıştır. Beyitten miskin tellallar aracılığıyla açık artırma usulüyle satıldığı anlaşılmaktadır:

Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çîn olmuş mezâd eyler
Meyân-ı çârsû-yı gülşeninde müşk-i Tâtârı

Nef'î (Akkuş, 1993, 87)

"Sabah rüzgârı Çin'in ticaret limanının tellalı olup gül bahçesi çarşısı avlusunda Tatar miskini satışa çıkarır."
Gelibolulu Âlî, muhatabı katır boncuğuna benzeyen amellerine tellal olmaması hususunda tembihlemektedir:

Bana bâzâr-ı velâyetde kerâmet satma
Olma har-mühre-i a´mâlüme dellâl benüm
Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 968)

"Bana velayet pazarında keramet satma. Benim amellerimin katır boncuğuna tellal olma."
Çeşitli mallara tellallık yapıldığı bunlardan birinin deve tellallığı olduğu Gelibolulu Âlî'nin şu beytinden fark olunmaktadır:

Deve sorar gezerin hâlüm agların halka
Sefer beni deve dellâli kıldı âhir-i kâr
Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 1320)

"Deve sorar gezerim, kederimi halka anlatırım. Yolculuk sonunda beni deve tellalı yaptı."
Gönülden sevgilinin aşkının bitmesi, edebî bir üslupla, gönül hanesinin boşalıp gönülden sevgilinin gamının çıkması imajıyla izah etmektedir. Sevgiliye duyulan aşkın derdi sona erdiğine göre artık eve gerek kalmamıştır. Bundan dolayı evi tellala vermek gerektiği düşünülmektedir. Beyitten tellalların evlerin satılmasına aracılık/emlak danışmanlığı yaptıkları sonucu çıkmaktadır:

Hâne-i dil boşalup çıkdı gönülden gam-ı yâr
Neme lâzım yine dellâl eline virsem evi
Enderunlu Ferîd İbrahîm (Çobanoğlu, 2006, 139)

"Gönül hanesi boşalıp gönülden sevgilinin gamı çıktı. (Artık gönül evi) neme lazım, yine tellal eline evi vereyim."
İçki meclisinden söz eden Emrî, sakinin ayak (kadeh) tellalı olduğunu öne sürer:

Rindlerden nakd-i cân ayak teri alur müdâm

Şevk bâzârında sâkî kim ayak dellâlıdur
Emrî (Saraç, 2002, 313)

"(Saki), şarap için rintlerden daima can parası alır. Coşku pazarında saki ayak tellalıdır."
Tellalların terekeler (ölen bir kişinin ardından kalan para, mal, mülk, eşya vb. miras) için bilirkişilik yaptığı ve malların satışına aracılık ettiği de nakledilmektedir (Bozkurt, 2011, 66). Benderli Cesârî'nin beytinde de tellalların ölen kimselerin eski elbiselerini satışa çıkarmaları konu edilmektedir:

Ey Cesârî fevt olınca köhne sevb olur mezâd

Sûk-ı sultânîde dellâl var anı silker döker
Benderli Cesârî (Orhan, 2012, 872)

"Ey Cesârî ölünce eski elbise satışa çıkarılır. Sultan çarşısında tellal var, onu silker döker."

1.3. Çeşitli nitelikleri

1.3.1. Bir mal için birden fazla tellalın olması

Kadı Burhaneddin'in beytindeki imgede sevgili, saçının bir kılı ile âşığın gönlünü açık artırmaya düşürmüştür. Bu açık artırmanın tellalları ise çoktur. Beytin kurgusu bir mal için birden fazla tellalın varlığına dayanmaktadır:

Gönlümi bir kılıyıle zülf-i siyahı
Saldı mezâdına ki mezîd ola dellâl
Kadı Burhaneddin (Ergin, 1980, 33-34)

"Siyah saçının bir kılı ile gönlümü açık artırmaya düşürdü ki tellallar çok olur."

1.3.2. Çeşitli çarşılarda/dükkânlarda görev yapmaları

Rabb'ine seslenen Âsaf, beytinde gönül yakıcı bir üslubu tercih etmektedir. Bu sesleniş aynı zamanda şairin kendi durumunu izah etmesidir. Şair kendi iç dünyasını divan şiirinin estetik yapısı

içerisinde okuyuculara anlatmaktadır. Gönlünü kişileştirmiş, aşkı ise çarşıya teşbih etmiştir. Gönül bu aşk çarşısını ah ve feryat ile baştanbaşa geçmektedir. Bu durumun verdiği heyecanla âşık/şair gönlünün gam ve dert kumaşının tellalı olup olmadığını istifham ve tecahül-i arif sanatı doğrultusunda sorgulamaktadır. "Dilüm" ibaresini konuşma organı olarak yorumlamak da mümkündür. Sûk (çarşı), kâlâ (kumaş), dellâl ile serâser (baştanbaşa) kelimesinin "çok değerli bir kumaş" anlamı iham-ı tenasüp ortaya çıkarmıştır:

Serâser sûk-ı ´aşkı âh u zâr ile güzâr eyler
Dilüm kâlâ-yı gam u gussa dellâlı mıdur yâ Rab
Âsaf (Kaya, 2009, 396)

"Baştanbaşa aşk çarşısını ah ve feryat ile geçer. Ey Allah´ım! Dilim gam ve dert kumaşının tellalı mıdır?"

"Celâlî Hasan üzerine serdâr olan Hadım Husrev Paşa hakkında adâletlü pâdişâh hazretlerine sunulmışdur." başlıklı müseddesteki bentte Şam hâkimine eleştiri yöneltilmektedir. Kaydedilen beytin muhteviyatını incelemek konumuz sınırları dışındadır. Ancak konumuzla alakalı olarak Şam'daki keten pazarında tellallar aracılığıyla satış gerçekleştirildiği söylenebilir:

Alup birkaç yük akçe rüşvetin bir Türk-i bed-nâmun
Keten bazârınun dellâli oldı hâkimi Şâm´un
Hayıflar ´arz-ı pâ-mâl ola sultân-ı zü´l-ikrâmun
Bu beyt-i dil-pezîr evrâdı oldı hâs ile ´âmun
Der-i devlet-me´âbun var iken bu denlü kulları
Revâ mı cünd-i İslâmun ola bir karı serdârı
Süheylî (Harmancı, 2007, 212)

"Bir kötü namlı Türk'ün birkaç yük akçe rüşvetini alıp Şam'ın hâkimi keten pazarının tellalı oldu. Yazıklar olsun ki ikram sahibi sultanın ayaklar altında kalmış ülkesi olur. Bu makbul beyit herkesin zikri oldu. Senin devletinin kapısının bu kadar kulları var iken İslam ordusunun komutanının bir karı olması yaraşır mı?"

Nehcî'nin şu beytinde divan şiirinin olumsuz tiplerinden vaizin niteliklerinden biri nefsani arzuların küçük dükkânının tellalı olmasıdır. Beyit, tellalların, pazarların dışında, dükkânlardaki malları da müşteriye satmaları hakikatine atıfta bulunmaktadır:

Satar o metâ´ı halka kim kendüde yok
Dellâl-i dükançe-yi hevâdur vâ´iz
Nehcî (Aslan, 2017, 326)

"Kendisinde olmayan malı halka satar. Vaiz, nefsani arzuların küçük dükkânının tellalıdır."

1.3.3. Kar gözetmeleri ve zarara uğramaları

Tüm ticari faaliyetler kar sağlamak için yapılsa da zararla karşılaşılabilir. Celîlî de aşk tellalının kendisine zarar haberini getirdiğini beyan etmektedir:

Cân nakdini yolunda kodum sûd içün velî
Dellâl-i ´ışk bana ziyândan haber virür
Celîlî (Kazan-Nas, 2018, 248)

"Can parasını senin yolunda kar elde etmek için bıraktım. Ancak aşk tellalı bana zarardan haber verir."

1.3.4. Mal alıp satmanın yöntemini bilmeleri

Tellallar alıcı ile satıcı arasındaki mal alım satımına aracılık ederek Osmanlı ticaretinde önemli bir rol oynuyorlardı. Ticaretin tüm kurallarını, nasıl daha fazla kar temin edebileceklerini bilirlerdi. Aşağıdaki beyitte tellalların alım satım yapmaktan iyi anladığından dem vurulmaktadır:

Cân virüp aldık metâ´-ı vasl-ı yâri râygân
Bildik alup satmanın yolunu dellâl olmuşuz

Emetullâh Hanım (Çolak, 2010, 226)

"Can verip sevgiliye kavuşma kumaşını bedava aldık. Alıp satmanın yolunu öğrendik, tellal olmuşuz."

Açık artırma ile mal satışı yapan tellallar satacakları mallara daha fazla talep gelmesi, fiyatın yükselmesi için pazarın hararetlenmesini sağlarlar idi. Gelibolulu Âlî de tellalların bu davranış biçimlerinden, aşk hislerini estetik bir dille ifade ederken yararlanmaktadır:

Metâ´-ı sabrumı yok yirlere ´arz itdün ey nâle
Mahabbet çârsûsın germ iden dellâl imişsin sen

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 1030)

"Ey ağlayış! Sabır malımı olmayacak yerlere sundun. Sen aşk çarsını hararetlendiren tellal imişsin."

1.3.5. Malın değerini bilmeleri

Muhtemelen Osmanlı dönemi pazarlarının en önemli unsuru tellallardır. Zira mal alım satımına aracılık etmektedir. Ayrıca piyasa koşullarını, bir malın değerini de en iyi bilecek olanlar tellaldır. Ahmed-i Rıdvan'ın nakledilen beyti bu bilgi üzerine inşa edilmiştir. Şair/Âşık, aşkın kıymetini bilmek için canını tellal yaptığından bahseder. Canın tellal olması imgesi, feryat etmesi sebebiyledir:

Bilmek içün bahâsını ´aşkun
Kılmışamdur bu cânumı dellâl

Ahmed-i Rıdvan (Çeltik, 2017, 380)

"Aşkın kıymetini bilmek için bu canımı tellal yapmışımdır."

1.3.6. Para konusunda bilgili olmaları

Çeşitli zamanlarda Osmanlı Devleti'nde bakır, gümüş, altın madeni paralar ve kâğıt paraların kalbi (sahtesi) yapılmıştır (Öztel, 2018, 305). Bu paraların sahtelerini anlamak için ancak belli bir tecrübeye ihtiyaç vardır. Satış işleriyle uğraşan tellalların elinden oldukça fazla geçtiği için para konusunda bilgi birikimine sahip olduğu anlaşılabilir. Bu bağlamda aşağıdaki beyitte de şair kalp parayı hakikisinden ayırt edebilecek tabiatı ile bu cihana tellal olduğunu iddia edilmektedir:

Satmaga agırı altuna metâ´-ı vaslun

Tab´-ı nakkâd ile oldum bu cihâna dellâl

Ümîdî Ahmet (Buyruk, 2009, 117)

"Sana kavuşma malını ağırlığınca altına satmak için kalp parayı hakikisinden ayıran tabiatım ile bu cihana tellal oldum."

1.3.7. Satmaları için kendilerine mal verilmesi

Şairler, satmaları için tellala mal verilmesi hadisesinden yararlanarak imgeler ortaya koymuşlardır. Gelibolulu Âlî, divan şiirinin olumsuz tiplerinden sufiyi eleştirmektedir. Sufinin sarığı ile riya pazarını gezdiğini, ameller kumaşını tellala verdiğini söylemektedir. Şiirlerde "herhangi bir nesneyi tellala vermek" kalıplaşmış bir ibaresinin sıklıkla kullanımından söz etmek mümkündür:

Ne gezersin ki bu tâc ile riyâ bâzârın
Sûfî dellâle virilür mi metâ´-ı a´mâl

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 880)

"Bu sarık ile ikiyüzlülük pazarını niçin gezersin? Ey sufi! Ameller kumaşı tellala verilir mi?"

Şeyh Galip'in ölümü üzerine düşürdüğü tarihteki beyitte Mehmet Nebil, feleğin, (Şeyh Galip'in) şiir ve inşasını tellala vermesi durumunda madenlerin onun değerini karşılamayacağını belirtmektedir:

Mâye-i bahr u ber olmaz idi hem-vezn-i bahâ
Şi´r ü inşâsını virseydi felek dellâle

Mehmed Nebil (Aktaş, 2010, 138)

"Felek, (Şeyh Galip'in) şiir ve inşasını tellala verseydi denizlerin ve karaların madenleri onun değeri ölçüsünde olmaz idi."

Divan şairleri, Osmanlı devrinde tüccarların mallarını tellallara vererek pazarda satmalarından ilham almışlar ve bu bağlamda çeşitli imgeler teşkil etmişlerdir. Revânî'ye göre sevgili güzellik ülkesinin tüccarıdır ve âşığın gönlünü aşk pazarı içinde tellal yapmıştır:

Hâce-i Mısr-ı melâhatsin sen ey Yûsuf-cemâl
Gönlümi bâzâr-ı ´ışk içinde dellâl eyledün
Revânî (Avşar, 2017, 299)

"Ey Yusuf yüzlü! Sen güzellik ülkesinin tüccarısın. Gönlümü aşk pazarı içerisinde dellal eyledin."

1.3.8. Tellalların reisi

Allah'a karşı mahcubiyetini bildiren Yahyâ Nazîm, günah çarşısının baş tellalı olduğunu söyleyerek okuyuculara günahlarının çokluğunu sezdirmektedir:

Yâ Rab sana şâyeste benim yok ´amelim
Tâ´at u ´ibâdetde tehî iki elim
Dellâl-i ser-i çârsû-yı ma´siyetem

Bâr-ı elem-i sehv ü hatâ bükdi belim

Yahyâ Nazîm (Çakır, 2018, 1332)

"Ey Allah'ım, benim sana yaraşır amelim yok. İki elim taat ve ibadette boştur. Günah çarşısının baş tellalıyım. Yanlış ve hata eleminin yükü belimi büktü."

1.3.9. Tellallık ücreti

Tellalların satışına aracılık yaptığı mal karşılığında dellaliye denilen bir ücret aldığını zikretmiştik. Bazı şairler şiirlerinde bu konuyu divan şiiri estetiği içerisinde ele almışlardır. Ahmed Paşa, aşk duygularını aktarırken sevgilinin güzelliği pazarında gözünün tellallık ücretini aldığını iddia etmiştir:

Hüsn bâzârında çeşmüm aldı dellâliyyesin
Ey gönül dür dişi lâ´linden dile halvâlıgun
Ahmed Paşa (Tarlan, 2005, 287)

"Onun güzelliği pazarında gözüm tellallık ücretini aldı. Ey gönül, harçlığını inci dişinin lalinden iste."

1.4. Pazar yerindeki hâl, hareket ve tavırları

1.4.1. Açık artırma (müzayede) usulü satış

Tellallar ile ilgili kimi beyitlerde müzayede usulü ile satış yapmaları üzerinde durulmuştur. Oldukça fazla sayıda şiirde imgelerin çıkış noktası bu realite olmuştur. Bunlardan birinde Karamanlı Sabûhî aşk dolayısıyla çekilen sıkıntıları, aşk tellalının kimi satmaya kalksa dert çarşısında satacağı imgesiyle açıklamaktadır:

Satılur çârsû-yı mihnetde
Kimi dellâl-ı ´ışk kılsa mezâd
Karamanlı Sabûhî (Bal, 2019, 196)

"Aşk tellalı kimi satışa çıkarsa dert çarşısında satılır. "

Açık artırma yöntemi ile gerçekleştirilen satış sözleşmesine bey´u men yezîd (Kallek, 2006, 236-237) denilmektedir. İncelediğimiz şairlerden sadece Nigârî (Bilgin, 2017, 85, 92) iki beyitte bu ibareyi kullanmıştır. Şair, muhataba aşkla ilgili tavsiyelerini tellal ve açık artırma usulü satış üzerinden vermektedir:

Subh u şâm eyler nidâ-yı men yezîd dellâl-ı ´aşk
Al hevâ-yı zülfi cânınla şîrîn sevdâya bah
Nigârî (Bilgin, 2017, 85)

"Aşk tellalı sabah ve akşam müzayede usulü satış için seslenir. Canınla saçının sevdasını al, tatlı sevdaya bak."

Tellalların açık artırma yöntemi ile satış yapmalarını şairler çeşitli kelimelerle tasvir etmişlerdir. Bunlardan biri Üsküplü İshak'ın kullandığı harâc kelimesidir. Şair ölüm gerçeğini can kumaşını

kader tellalının paraya çevirmek için açık artırma ile satmak istediği imgesiyle okuyucuya hissettirmektedir:

Cân metâ´ın var ise İshâk dellâl-i kazâ

Nakde çekmek kasdına itmek diler âhir harâc

Üsküplü İshak (Keklik, 2014, 154)

"Ey İshak! Galiba can kumaşını kader tellalı paraya çevirmek için sonunda haraç/açık artırma ile satmak ister."

1.4.2. Ayıplı mal satabilecekleri

Nâbî, Osmanlı döneminde, aslında her dönemde, baş gösterebilecek mal alma heyecanını ve coşkusunu yaşayan kalabalık müşterilerin birbirini ezmesi hadisesini resmetmektedir. Öte yandan tellalların ayıplı mal satmaları hadisesi çağrışım yapmaktadır. Şair kendi tellallarının (kendi sanat tellallının) binlerce ayıp ile satması hâlinde (satsa bile) bu (şiir kumaşına) mala, müşterilerin coşku duyacağını iddia etmiştir:

Pâ-mâl ider biri birini cûş-ı müşterî
Bin ´ayb ile satarsa da dellâlümüz bizüm
Nâbî (Bilkan, 1997/II, 840)

"Bizim tellalımız binlerce ayıp ile satarsa da müşterinin coşkusu birbirlerini ayakaltına alır (ezdirir)."

1.4.3. Dolaşarak mal satmaları

Kaydedilen beyitte gönül Osmanlı ekonomisinin ve toplumunun önemli tiplerinden tellala teşbih edilmiştir. Beytin kompozisyonu Osmanlı dönemi pazarındaki alışveriş ritüelinden hareketle oluşturulmuştur. Buna göre tellal herhangi bir malı pazarı çok kez dolaşarak satma girişiminde bulunmuştur. Bu gerçeklik ve gözlemden hareket edilen beyitte de gönül tellalının sevgiliye can malını satmak için (aşk/gam) pazarını günde binlerce kez dolaştığından bahsedilmiştir:

Cân metâ´ını ana satmaga dil dellâlı
Günde bin kerre Revânî dolanur bâzârı
Revânî (Avşar, 2017, 432)

"Ey Revânî! Gönül tellalı can malını ona satmak için günde bin kere pazarı revan ederek/süratle dolaşır."

1.4.4. Elinde kılıçla gezerek satış yapmaları

Cafer Bey için kaleme aldığı methiyedeki beyitte tellalların güvenlik amacıyla elinde kılıçla gezerek satış yapmalarının akisleri görülmektedir. Cafer Bey kendi yaşadığı zamanı öylesine güvenli bir hâle getirmiştir ki tellal hariç olmak üzere kimse eline kılıç almamaktadır:

Zamânı şöyle emîn itdi hüsn-i re´y ile kim
Eline kimsene tîg almaya meger dellâl
Mesîhî (Mengi, 2014, 43)

"Yaptığı işlerin güzelliği zamanı öylesine emniyetli yaptı ki tellal dışında eline kimse kılıç almaz."

1.4.5. Hile yapmaları

Dünya tarihi boyunca ticarette suiistimallerin olması ihtimal dâhilindedir. Osmanlı tarihinde tellalların da çeşitli haksızlıklarda bulunduğu rivayet edilir. Birkaç beyitte de olsa tellalların hile yapıp insanları aldatmaları çeşitli imgelere zemin hazırlamıştır. Sürûrî, tellalların kalp (sahte para) kullanımını öne çıkararak duygularını ifade etmektedir:

Kalbi virüp aluruz ol hâceden özge metâ´
Uşbu bâzârun Sürûrî hileger dellâlıyuz
Gelibolulu Sürûrî (Ünver, 2010, 417)

"Kalbi verip o tüccardan başka mal alırız. Ey Sürûrî! İşte bu pazarın hile yapan tellalıyız."

1.4.6. Mallarını övmeleri

Tellalla ilgili bazı imgelerde davranışlarına dair bazı bilgilere erişmek mümkündür. Kimi zaman şairler tellalların mallarını övmelerine yönelik beyitler kaleme almıştır. Aşağıdaki dörtlükte tellalın, çoğu satıcının yaptığı gibi, satacağı malı methetmesine şahit olmaktayız:

Ey Ziyâ´î mâlik-i mâl olmaduk
Âlemün gâyet fakîrü´l-hâliyüz
Hırsımuzdan her metâ´ı medh ider
Çarsû-yı ´unsurun dellâlıyuz

Mostarlı Hasan Ziyâ´î (Gürgendereli, 2002, 361)

"Ey Ziyâî, mal sahibi olmadık. Dünyada çok fakir durumdayız. Hırsımızdan her malı metheyleyen dünya çarşısının tellalıyız."

1.4.7. Omuzlarında mal taşımaları

Şairler, tellalların yüklerini, satacakları malları/kumaşları omuzlarında taşımalarına çeşitli vesilelerle değinmişlerdir. Kendisine dair nitelikleri birinci çoğul kişi ağzından terennüm eden Nâbî, tellalların omuzuna yük olmadığını haber vermektedir:

Şevk-i gül-i ümmîd ile hâr olmamışuz
Dil-beste-i lutf-ı rüzgâr olmamışuz
Biz köhne metâ´-ı bî-revâcuz amma
Dellâllarun dûşına bâr olmamışuz

Nâbî (Bilkan, 1997/II, 1193)

"İstek gülünün coşkusu ile diken olmamışız. Zamanın lütfunun gönlü bağlısı/âşığı olmamışız. Biz eski, değeri olmayan malız. Ama tellalların omuzuna yük olmamışız."

Ümîdî Ahmet; gül, meta´ (kumaş); nesîm, dellâl; cân, nakd (para); hezâr (bülbül), harîdâr (müşteri) teşbihlerine yer vermektedir. Şair, şiirdeki imgeyi oluştururken tellalların kumaşları/malları omuzlarına koyarak satış yapmalarından hareket etmektedir:

Gül meta´ın gezdürür dûşında dellâl-ı nesîm

Nakd-i cân ile harîdâr oldı gülşende hezâr

Ümîdî Ahmet (Buyruk, 2009, 119)

"Rüzgârcık tellalı gül kumaşını omuzunda gezdirir. Gül bahçesinde bülbül can parası ile müşteri oldu."

1.4.8. Omzuna kırmızı örtü atmaları

Hüsn-i talil sanatına yer verilen beyitte şafağın zahir oluşu feleğin, tellal gibi pencereleri için omuzuna gül renkli bir perde atması nedenine bağlanmaktadır. Beyti sosyal hayat bağlamında değerlendirirsek tellalların omuzunda kırmızı renkli bir örtü olduğu varsayılabilir:

Şafak zann itmeyin revzenleriçün gösterir her şeb

Felek ber-dûş idüp bir perde-i gül-gûnı çün dellâl

İhyâ (Erzen, 2012, 529)

"Her gece (gökte görüneni) şafak zannetmeyin. Felek, pencereleri için tellal gibi omuzuna gül renkli bir perde atmıştır."

1.4.9. Peşin ve taksitli satış yapmaları

Tellalla ilgili beyitlerde Osmanlı dönemi ticaretine dair önemli ipuçları elde edilmektedir. Şu beyit, her dönemde geçerli olan taksitle alışveriş bağlamında tesis edilmiştir:

Dellâl-i ´aşk dilîre peşîn virür dili
İtdim tedâhül-i sitemin mâlikâne ben

Ferîdî (Awad İbrahim, 2010, 309)

"Aşk tellalı yürekli kimseye gönlü peşin verir. Ben zulmün (borç taksitlerini) biriktirerek malikâne yaptım."

1.4.10. Yüksek sesle satış yapmaları

Tellallar pazarda dikkat çekmek için mallarını yüksek sesle satmaya çalışırlar. 16. yüzyıl şairlerinden Usûlî, aşk felsefesini anlattığı fantastik beytinde tellalların bağırmalarını söz konusu etmektedir:

Kimdir olan müşterî bin cân u bin baş bir pûla
Aşk bâzârında böyle çağırır dellâllar
Usûlî (İsen, 2020, 184)

"Binlerce can ve baş ile bir pula müşteri olan kimdir? Aşk pazarında tellallar böyle bağırmaktadır."

1.5. Tellallara dair çeşitli hususlar

Bu başlık altında yukarıdaki bölümlere dâhil edilmeyen çeşitli hususlara işaret edilecektir.

1.5.1. Dinî ve tasavvufi bağlamında tellal

Dinî ve tasavvufi bağlamda kurgulanan kimi beyitlerde tellal ile ilgili imgelere yer verildiği görülmektedir. Hasan Hamdî yaşadığı manevi yolculukta Hz. Peygamber'in sancağının kendisine verildiğini, "aşk meydanı içerisinde tellal ol!" diye emir aldığını açığa vurmaktadır:

Ma´nevî seyrânda sancag-ı resûli verdiler
Dellâl ol meydân-ı ´aşk içre diyü emr eyledi
Hasan Hamdî (Mayda, 2018, 489)

"Manevi yolculukta Hz. Peygamberin sancağını verdiler. Aşk meydanı içerisinde tellal ol diyerek emir eyledi."

1.5.2. Hikmet-âmîz söyleyişle tellal

Dünyaya dair çeşitli konularda öğütler veren hikemî tarzda kaleme alınmış kimi şiirde tellal ile ilgili hayallere rastlanır. Hayâlî, tellalların tüccarların malını satması hadisesini divan şiiri estetiği ve kendi düşünceleri bağlamında yansıtmaktadır:

Hâce-i câna metâ´-ı gussayı almaktayız
Biz Hayâlî bu fenâ bâzârının dellâlıyız
Hayâlî (Tarlan, 1945, 195)

"Can tüccarı için gam malını almaktayız. Ey Hayâlî, biz bu geçici pazarın tellalıyız."

1.5.3.Simsar ile farkı

Simsar ile tellal arasında küçük bir fark olduğu ileri sürülmüştür. Tellal başkasından aldığı malı yanında gezdirip malı satma karşılığında mal sahibinden bir ücret almaktadır. Simsarlar ise mal sahibine müşteriyi götürüp alışverişe aracı olur (Kallek, 2009, 215). Simsar ve tellal farkından bahseden Gelibolulu Âlî, her şeyden haberi olan, her bilgiye vakıf olan muhataba bu dünya pazarının tellalı mı simsarı mı olduğunu sorar?

Her metâ´ında bu bâzâr-ı fenânun bilesün
Nesisin söyleye dellâli mi simsârı mısın
Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 345)

"Bu geçici pazarın her malını biliyorsun. (Bu pazarın) nesisin? Tellalı mı simsarı mısın, söyle."

1.5.4. Tellallarla ilgili bir atasözü

Alışverişte sahibinin daha uygun bir fiyata malı vermesi, ancak tellalın buna razı olmaması "sahibi verir, tellal vermez." atasözü ile dile getirilmektedir:

Gamze mekrinden alınmaz hele kâlâ-yı visâl
Bu meseldür ki virür sâhibi virmez dellâl
Mustafa Fennî (Demirkazık, 2009, 675)

"Yan bakış hilesinden özellikle kavuşma kumaşı alınmaz. Bu atasözüdür ki sahibi verir, tellal vermez."

1.5.5. Tüccarlık ile farkı

Tüccarlık ile tellallığın iki farklı meslek olduğu, bu yüzden tüccarların kendi malını komisyonculuk vazifesi gören tellallara vermesi gerektiği anlayışı aşağıdaki beyitte yer almıştır. Tellalların tüccarların malını alıp müşteri arayarak sattıkları bilinmektedir. Hayâlî de tüccar olanın kendi malına tellal olmasının yakışık almayacağını dillendirmiştir:

Hayâlî sözlerini vasf kılma hâce olan
Revâ degil k'ola kendi metâ´ına dellâl
Hayâlî (Tarlan, 1945, 33)

"Ey Hayâlî, sözlerini(n güzelliğini) anlatma. Tüccar olanın kendi malına tellal olması yakışık olmaz."

1.5.6. Tüccarların tellallık yapması

Osmanlı döneminde tüccarlar ile tellalların iki farklı meslek olduğuna temas etmiştik. Ancak Gelibolulu Âlî'nin beytinden tüccarların da tellallık yaptıklarını öğrenmekteyiz:

Sözlerüm germ ider niçe sûkı
Hâcelerdür o gevhere dellâl
Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, 1274)

"Sözlerim pek çok çarşıyı hararetlendirir. O inciye tellal tüccarlardır."

1.5.7. Tellal üzerinden eleştiri

Bazı şairler dönemine dair eleştirilerini tellal imgesi ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Bunlardan biri 19. yüzyıl şairlerinden olan Şevkî Hasan Tahsin çarşılarda tellal ile ilan edilse bile kimsenin ilim ve irfan malını satın almayacağını iddia eder. Beyitte tellalın haberleri duyurucu niteliği öne çıkmaktadır. "Kimseler almaz metâ´-ı ´ilm ü ´irfânı" ibaresi tellal kelimesinin satışa aracılık etme anlamıyla iham-ı tenasüp sanatı meydana getirmektedir:

Kimseler almaz metâ´-ı ´ilm ü ´irfânı bu dem
Çâr-sûlarda nidâ olsa velev dellâl ile
Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî (Taşdelen, 2014, 590)

"Tellal ile çarşılarda haber verilse de bu dönemde kimse ilim ve irfan kumaşını satın almaz."

Sonuç

Tellallar, her devirde insan hayatında büyük bir yeri olan pazarların Osmanlı dönemindeki aktörlerinden biridir. Divan şairleri, Osmanlı ekonomisinin mühim şahsiyetlerinden tellallara şiirlerinde sıklıkla yer ayırmışlar ve ayrıntılı tasvirler yapmışlardır. Şairler oldukça çok ve farklı benzetmelere imza atmışlardır. Bazı şairler kendilerini tellal olarak hayal etmişlerdir. Gül ile bülbülün geçtiği kimi beyitlerde bülbülün tellal olduğu hayali paylaşılmıştır. Ömrün metâ´a benzetildiği kimi beyitlerde tellal imgesine tesadüf edilir. Şairler tellalların satışa çıkardıkları malların adlarını da zikretmişlerdir. Çeşitli çarşılarda/dükkânlarda görev yapmaları, kar gözetmeleri ve zarara uğramaları, mal alıp satmanın yöntemini, malın değerini bilmeleri, para konusunda bilgili olmaları, satmaları için kendilerine mal verilmesi, aldıkları ücretler gibi tellalların çeşitli vasıfları şiirlere aksetmiştir. Ayrıca şairler, onların pazar yerindeki hâl, hareket ve tavırlarını resmetmişlerdir. Şiirlerden hareketle; tellalların açık artırma usulü satış yapmaları, ayıplı mal satabilecekleri, dolaşarak mal satmaları, elinde kılıçla gezerek satış yapmaları, hile yapmaları, mallarını övmeleri, omuzlarında mal taşımaları, omuzlarına kırmızı örtü atması, peşin ve taksitli satış yapmaları, yüksek sesle satış yapmaları, simsar ve tüccar ile farkı vb. Osmanlı ekonomisi ve ekonomik hayatına dair ipuçlarına erişmek mümkündür. Bu bağlamda Gelibolulu Âlî'nin beytinden tüccarların da tellallık yaptıkları bilgisi önemlidir. Tellal ile ilgili şiirlerde fantastik imgelere de rastlanmıştır. Nehcî, naz tellalından bahseder. Usûlî ise aşk pazarında tellalların binlerce can ve baş ile bir pula müşteri olanın kim olduğunu sorgular. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.

KAYNAKÇA

Akkuş, M. (1993). Nef'î divanı. Ankara: *Akçağ Yay.*

Aksoyak, İ. H. (2018). Gelibolulu mustafa âlî dîvânı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0) [Erişim Tarihi: 25.06.2022].

Akpınar, Ş. (2006). Âgâh dîvânı ve incelenmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Aktaş, Y. (2010). Mehmed Nebil ve divanı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Alkan, A. (2015). Fahrî-i Celveti: hayatı, eserleri ve divanının tenkitli metni. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Arı, A. (2003). Mevlevîlikte bir hânedân kurucusu Sâkıb Dede ve dîvânı. Ankara: Akçağ Yay.

Arslan, M. (2002). Şeref Hanım Dîvânı. İstanbul: Kitabevi.

Arslan, M. (2006). Muhyî, hayatı, edebî kişiliği ve divanı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Arslan, Ö. (2013). Ubeydî dîvânı (metin ve inceleme). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Aslan, Ü. (2017). Nehcî dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 25.06.2022].

Avçin, M. (2021). İbrahim Gülşenî divanı. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Avşar, Z. (2017). Revânî dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 24.06.2022].

Awad İbrahim, M. L. (2010). Ferîdî ve divânı, inceleme-metin. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Aydemir, Y. (2000). Behiştî divanı: Behiştî, hayatı, şahsiyeti, eserleri ve divanının tenkitli metni. Ankara: MEB Yay.

Aydın, A. (2009). Hanyalı Nûrî Osmân ve dîvânı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Bal, E. (2019). Karamanlı Sabûhî divanı(inceleme, tenkitli metin ve dil içi çeviri). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Başpınar, F. (2008). 17. yüzyıl şairlerinden Beyânî'nin divan'ı, inceleme-tenkitli metin. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.

Bayak, C. (1998). Sehâbî dîvânı ve konu indeksi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Bayram, Y. (2008). Amasya'ya vâli osmanlı'ya pâdişâh bir şâir: Adlî (hayatı, şahsiyeti, şairliği, dîvânının tenkidli metni). Amasya: Amasya Valiliği Yay.

Bedestani, A. (2018). xvı. yüzyıl şairi Ahdî-i Bağdâdî dîvânı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Beyhan, E. (2021). Enderunlu Fâzıl divanı (metin-inceleme). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.

Bıyık-Yapa, M. (2007). Aşkî Mustafa dîvânı edisyon kritik. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.

Bilge, S. M. (2015). 15.-18. yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya iskeleleri arasında deniz ticareti: tacirler, gemiciler, köylüler. Osmanlı İstanbulu, III, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., s. 53-90.

Bilgin, A. A. (2000). Ümmî Sinan divanı (inceleme-metin). İstanbul: MEB Yay.

Bilgin, A. (2017). Nigârî dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 24.06.2022].

Bilkan, A. F. (1997). Nâbî dîvânı I-II. İstanbul: MEB Yay.

Biltekin, H. (2003). Şeyhî dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Bozkurt, F. (2011). tereke defterleri ve Osmanlı maddî kültüründe değişim (1785-1875 istanbul örneği), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Bozyiğit, E. (2021). Taşlıcalı Yahyâ Bey divanı (inceleme - tenkitli metin - nesre çeviri - sözlük). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.

Buyruk, İ. E. (2009). Ümîdî Ahmet dîvânı (inceleme-metin-özel adlar dizini). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Çağ, G. (2010). 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı hâkimiyetinde Manastır. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Çağlar, A. (2013). Üsküplü Atâ ve dîvânçesi (inceleme-tenkitli metin-sözlük). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Çakır, M. S. (2018). Yahyâ Nazîm divanı (inceleme-tenkitli metin). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Çavuşoğlu, H. (2012). Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin hayatı, edebî kişiliği ve divanı (inceleme-transkripsiyonlu metin). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Çeçen, M. K. (2010). Sabrî Mehmed Şerîf hayatı, sanatı, divanı'nın tenkitli metni ve tahlili. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Çeltik, H. (2017). Ahmed-i Rıdvan dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 24.06.2022].

Çobanoğlu, F. (2006). Enderunlu Ferîd İbrahîm dîvânı'nın metni ve incelemesi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Çolak, M. (2010). Emetullâh Hanım dîvânı (inceleme-metin). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Dankoff, R. vd. (haz.). (2006). Evliya Çelebi, Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi. C. I, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demirkazık, H. İ. (2009). 18. yüzyıl şairi Mustafa Fennî, dîvân (inceleme-tenkitli metin-dizin) I-II, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.

Ekinci, R. (2017). Memi Cân-ı Saruhanî ve dîvânçesi. Sufi Araştırmaları, C. 8, S. 15, s. 65–118.

Ergin, M. (1980). Kadı Burhaneddin divanı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Erzen, M. H. (2012). İhyâ Dîvânı ve tahlîli (inceleme- tahlîl-tenkitli metin). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Güler, İ. (2000). xvııı. yüzyılda Osmanlı esnaf ve zanaatkârları ve sorunları üzerine gözlemler. Muğla Üniversitesi SBE Dergisi. Güz 1(2), s. 121-158.

Güler, Ö. F. (2020). Enverî dîvânı [tenkitli metin-tahlîl]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Günaydın, E. (2020). İsmetî divanı (inceleme-metin-dizin). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Gürgendereli, M. (2002). Hasan Ziyâ´î hayatı-eserleri-sanatı ve divanı (inceleme-metin). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Gürsu, U. (2014). Kâsım divanı. İstanbul: Akademi Titiz Yay.

Halaçoğlu, Y. (1994). Dellâl. DİA, C. 9, İstanbul: TDV, 145-146.

Harmancı, M. E. (2007). Süheylî, Ahmed bin Hemdem Kethudâ, dîvân. Ankara: Akçağ Yay.

İlhan, E. (2015). Kâşif Es´ad efendi divanı, inceleme-metin. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İsen, M. (2020). Usûlî dîvânı (inceleme-tenkitli metin-tıpkıbasım). **İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.**

Kallek, C. (2006). Müzayede. DİA, C. 32, İstanbul: TDV, 236-238.

Kallek, C. (2009). Dellâl. DİA, C. 37, İstanbul: TDV, 215-218.

Kaplan, Y. (2008). 17. yüzyıl şairlerinden Fevzî dîvânı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Karavelioğlu, M. A. (2014). ***Şem´î dîvânı*** (inceleme - metin - tıpkıbasım)**. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.**

Karlıtepe, M. (2007). Kelâmî dîvânı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, B. A. (2020). Osman Nevres dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 25.06.2022].

Kaya, H. (2009). 18. yy. şairi Âsaf ve dîvânı (inceleme – tenkitli metin – dizin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.

Kazan-Nas, Ş. (2018), Celîlî divanı (inceleme-metin). Konya: Palet Yay.

Keklik, M. (2014). Üsküplü İshak çelebi: divan [metin-çeviri-açıklamalar-dizin], Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırbıyık, M. (2017). Kâtib-zâde Sâkıb dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Köksal, O. (2011). xıx. yüzyıl Osmanlı dünyasında birlikte yaşam standardına lokal bir yaklaşım: Şumnu örneği. Uluslararası 38. Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt II, Ankara, s. 599-623.

Kutlar, F. S. (2004). Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, dîvân. Ankara: Kalkan Matbaası.

Kurtoğlu, O. (2017). Lebîb dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 24.06.2022].

Kurtoğlu, O. (2017). Zâtî dîvâni (Gazeller Dışındaki Şiirler). https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0) [Erişim Tarihi: 12.06.2022].

Küçük, S. (1994). Bâkî dîvânı (tenkitli basım). Ankara: TDK Yay.

Macit, *M.* (*1997*). *Nedîm divanı*. Ankara: *Akçağ Yay.*

Macit, M. (2017). Hatâyî dîvânı (inceleme-tenkitli metin-tıpkıbasım). **İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.**

Macit, M. (2018). Erzurumlu Zihnî dîvânı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58638,erzurumlu-zihnidivanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 25.06.2022].

Mayda, F. (2018). Nevşehirî Sıyâmzâde Hasan Hamdî dîvânı (inceleme-metin). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mengi, *M.* (2014). Mesîhî dîvânı. Ankara: AKM Yay.

Musluoğlu, F. (2021). Hayretî divanı (tenkitli metin – dil içi çeviri). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.

Nar, O. (2016). Yenişehirli İzzet hayatı, edebî kişiliği ve dîvânı'nın tenkitli metni (metin-inceleme-dizin). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Orhan, M. (2012). Benderli Cesârî dîvânı, hayâtı, dîvânındaki mazmunlar, dini-tasavvufî kavramlar ve insan. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Özdemir, F. M. (2015). Servet dîvânı (inceleme – metin). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Özkat, M. (2005). Kara Fazlî'nin hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve dîvânı (inceleme-tenkitli metin). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Öztahtalı, İ. İ. (2009). Bursalı Emrî Murad efendi ve divanı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Öztel, M. (2018). Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Ve Sahte Para (1818-1914): Kalpazanlığın Ve Tedavül Eden Kalp Paraların Sosyo-Ekonomik Etkileri. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, C. 10, S. 18, s. 304-317.

Saraç, M. A. Y. (2002). Emrî divanı. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Sunal, A. (2014). Sâdık dîvânı (inceleme-metin). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Tanrıbuyurdu, G. (2012). Mu'îdî dîvân (metin-çeviri). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Tarlan, Ali N. (1945). Hayâlî bey dîvânı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

Tarlan, Ali N. (1997). Necati beg divanı. İstanbul: MEB Yay.

Tarlan, Ali N. (2005). Ahmet Paşa divanı. İstanbul: MEB Yayınları.

Taşdelen, İ. (2014). Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî divanı (transkripsiyonlu metin ve sadeleştirme). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Toparlı, R. (2015). Şemseddin Sivasî külliyatı, şemseddin sivasî divanı. Sivas: Sivas Belediyesi Yay.

Tunç, T. (2018). Niyâzî dîvânçesi (inceleme-metin). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uluçay, Ç. (1942). Manisa'da ziraat, ticaret ve esnaf teşkilatı, "xvıı. asırda". İstanbul: CHP Manisa Halkevi Yayınları.

Uzun, S. (2011). Üsküdarlı Aşkî divanı tenkitli metin, nesre çeviri ve 16. yy. Osmanlı hayatının divandaki yansımaları. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Ünver, N. (2010). Gelibolulu Sürûrî ve divanı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Üst, S. (2011). Edirneli Nazmî dîvânı (inceleme-tenkitli metin). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Vural, R. (2019). Dürrî Ahmed efendi divanı (inceleme-metin). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Yakar, H. İ. (2002). Gelibolulu Sun´î dîvânı ve tahlili. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Yaşar, M. (2005). Bâlî hayatı edebî kişiliği dîvânının tenkitli metni (inceleme-metin). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Yavuz, Kemal & Yavuz, O. (2016). Muhibbî dîvânı – bütün şiirleri (inceleme – tenkitli metin). 2 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Yazar, İ. (2006). Kânî dîvânı (inceleme-metin). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Zülfe, Ö. (2016). Hecrî Kara çelebî muhyi'd-dîn mehmed dîvān (inceleme-metin-çeviri-dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Ebeveyn Eğitiminin Öznel Mutluluk, Benlik Saygısı, Ebeveynlik Tutumları ve Algılanan Ebeveyn Tutumu Değişkenleri Açısından İncelenmesi

Ahmet AKKAYA[1]
Osman Nejat AKFIRAT[2]

Giriş

Kültürel değişimler, değerlerdeki farklılaşmalar ve kuşaklar arası azalan etkileşim, aile bağlarını, anne-baba ve çocuk iletişimini zayıflatmakta ve hatta koparmaktadır (Alpaydın ve Canel, 2011). Huzurlu bir dünyaya, mutlu bir yaşama kavuşabilmek için tüm ulusların sahip olması gereken yegane yapı birlikteliği, kuvvetlenmiş ve iletişimi sağlıklı kurulmuş huzurlu ailelerdir (Yavuzer, 2007). Kentleşme ile birlikte geniş ailelerden çekirdek aileye geçiş yapan toplumlarda çocukların yetiştirilmesi konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Zira geniş ailelerdeki bireylerin birbirlerine yoğun bir şekilde verdikleri sosyal, ekonomik ve psikolojik destek çekirdek ailelerde azalmıştır. Bu azalmayla günümüz anne babalarının yaşadıkları sorunları danışmak ve yardım almak için ulaşabileceği kişiler kentli çekirdek ailelerin yaşamından uzaklaşmış, komşu ilişkileri anne-baba ikilisinin çalışma hayatında olması nedeniyle bitmiş, akraba ilişkileri ve büyükanne-büyükbaba iletişimlerinin sıklığı ve etkililiği azalmıştır (Kılıç, 2010). Çocuk yetiştirme stilleri aile içindeki genel havayı ve duygusal ortamı sağlamaktadır. Çocuğun sağlıklı olarak yetişmesi ve olumlu kişilik yapısı geliştirebilmesinde anne babanın çocuk yetiştirme tutumları büyük önem taşımaktadır.

2000'li yıllarda çocuk yetiştirme, ailelerin geçmişteki bilgilerinden ve deneyimlerinden çok farklıdır. Sürekli değişimin ve teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ebeveynler tarafından mümkün olmamakta, yaşamsal gereklilik açısından yoğun ve yorucu çalışma ortamının sonucunda ailesel birlikteliklerin yerini bireysel dinlenme istekleri almaktadır. Bu nedenle ebeveynlerin çocuklarını anlama, değerlerinin ve kişisel özelliklerinin farkına varmalarını sağlama açısından aile eğitimleri önemli bir ihtiyaçtır (MEB, 2004; Şahin ve Özbey, 2007).

Ebeveynler çocuk yetiştirme konusunda kendilerini yetersiz hissetmeleri nedeniyle ebeveynlik becerilerini geliştirecekleri ortamlar aramaktadırlar. Günümüzde bu ihtiyacı uzman kişilerce düzenlenen aile eğitimi programları gidermektedir. Bu programlarda ebeveynler, çocuk yetiştirme tarzları, gelişim özellikleri, sağlıklı iletişim yolları, temel bakım becerileri vb. konularda bilinçlendirilmektedir. Günümüzde bu bilgilerin öneminin artması geniş aileden çekirdek aileye değişen aile yapısından ve toplumsal diğer etmenlerden kaynaklanmaktadır. Bu etmenlerin başında sanayi bölgelerine göç edilmesi, kültürel uyum ve ebeveynlerin eğitim düzeyleri gelmektedir (Güler, 2012). Ayrıca özellikle köyden kente göç olgusunda eğitim farklılıkları aileler arasında ve çocuklar arasında iletişim problemlerine neden olmaktadır. Bu değişimler, aile kurumunun işleyişine, iletişimine ve kültürüne olumlu ya da olumsuz yönde etki etmektedir (Yıldız, 2015). Düzenlenecek eğitimin içeriği katılanların ihtiyaçlarını dikkate alarak planlanması oldukça önemlidir.

Kocaeli'nin bir sanayi kenti olarak çok göç alması, kentte farklı kültürel yapılardaki ve farklı gelir düzeylerinde ailelerin bulunması nedeniyle ebeveynlerin çocuklarını yetiştirme konularında desteğe ihtiyaç duyacakları düşünülmektedir. Aile eğitimi programları oluşturulurken bölgesel

[1] Bil. Uzm. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi
[2] Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi

etmenlere özellikle dikkat edilmesi eğitimin etkililiğini ve faydasını artıracaktır. Genel bilgilendirme amaçlı yapılan programlar aile yaşantısında davranışa dönüşememekte, bilgiler yüzeysel düzeyde kalmaktadır (Öztop ve Yılmaz, 2015). Bu nedenle gereksinimler doğrultusunda hazırlanan aile eğitimi programları büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı hazırlanan ebeveyn eğitiminin etkililiğini; benlik saygısı, öznel mutluluk düzeyi ve çocuk yetiştirme tutumları değişkenleri açısından incelemektir. Bu çalışmada, hem eğitim programının katılımcılarından hem de katılımcıların çocuklarından elde edilen veriler incelenmiştir.

Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Annelerin eğitim öncesi ve sonrasında; benlik saygısı, öznel mutluluk, demokratik tutum, otoriter tutum ve izin verici tutum düzeyleri arasında manidar bir farklılık var mıdır?
2. Ebeveyn eğitimine katılan annelerin çocuklarının anne babalarına ilişkin anne kabul ilgi/sıkı denetim, baba kabul ilgi/sıkı denetim değerlendirmelerinde eğitim öncesi ve sonrasında manidar bir farklılık var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma tek gruplu öntest sonteste dayalı yarı deneysel araştırma modelidir. Bu model; deney-kontrol grubu olmaksızın seçkisiz belirlenen bir gruba bağımsız değişken uygulanmasının deney öncesinde ve sonrasında ölçülmesidir (Büyüköztürk, 2017). Araştırma; anne eğitimine katılan annelerin eğitim sonunda demokratik tutum, otoriter tutum ve izin verici tutum, benlik saygısı ve öznel mutluluk düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymayı amaçlayan bir araştırmadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın verileri, Kocaeli'de ikamet eden İzmit, Başiskele ve Kandıra ilçelerindeki Kocaeli Büyükşehir Belediyesine bağlı hizmet veren Bilgievlerindeki Anne Okulu projesine katılan annelerden toplanmıştır. Anne okulu eğitimlerine 60 anne başlamıştır. Araştırmamıza veri sağlayacak olan annelerin 7 haftalık eğitim programının 6 haftalık kısmına katılımları zorunlu tutulmuş ve ölçek uygulamaları bu devamlılığı sağlayan grup üzerinde yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini de gönüllü ve devam zorunluluğunu yerine getiren 33 anne oluşturmaktadır. Çocuk örneklemini ise, ebeveyn eğitimine katılan annelerin 10.-18 yaş aralığındaki çocukları (n=18) oluşturmaktadır.

Çalışma grubuna ait demografik bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Anne Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Yaş	**f**	**%**	**Eşinin Yaşı**	**f**	**%**
18-25 yaş	1	3.00	18-25 yaş	1	3.00
26-30 yaş	3	9.10	26-30 yaş	5	15.20
31-35 yaş	9	27.30	31-35 yaş	14	42.40
36-40 yaş	12	36.40	36-40 yaş	7	21.20
41-45 yaş	6	18.20	41-45 yaş	4	12.10
46-50 yaş	2	6.10	46-50 yaş	2	6.10
Toplam	33	100.00	Toplam	33	100.00
Eğitim Durumu	**f**	**%**	**Eşinin Eğ. Durumu**	**f**	**%**
İlkokul	16	48.50	İlkokul	9	27.30
Ortaokul	3	9.10	Ortaokul	7	21.20
Lise	10	30.30	Lise	8	24.20
Üniversite	4	12.10	Üniversite	9	27.30
Toplam	33	100.00	Toplam	33	100.00
Çalışma Durumu	**f**	**%**	**Eşinin Çalışma Dur.**	**f**	**%**
Çalışıyor	1	3.00	Çalışıyor	33	100.00

Çalışmıyor	32	97.00	Çalışmıyor	0	00.00
Toplam	33	100.00	Toplam	33	100.00
Evlenme Yaşı	**f**	**%**	**Çocuk Sayısı**	**f**	**%**
15-19 yaş	5	15.20	Tek çocuk	6	18.20
20-24 yaş	20	60.60	2 çocuklu	19	57.60
25-30 yaş	8	24.20	3 çocuklu	8	24.20
Toplam	33	100.00	Toplam	33	100.00
Eğitime katılma durumu	**f**	**%**			
Evet	11	33.30			
Hayır	22	66.70			
Toplam	33	100.00			

Demografik bilgilerin frekans dağılımları ise bir kişi 18-25 yaş (%3), üç kişi 26-30 yaş (%9.1), dokuz kişi 31-35 yaş (%27.3), on iki kişi 36-40 yaş (%36.4), altı kişi 41-45 yaş (%18.2) ve iki kişi 46-50 yaş (%6,1) aralığındadır. Eşlerinin yaşları ise 18-25 yaşta bir kişi (%3), 26-30 yaşta beş kişi (%9.1), 31-35 yaşta on dört (%27.3), 36-40 yaşta yedi kişi (%36.4), 41-45 yaşta dört kişi (%18.2) ve 46-50 yaşta iki kişiden (%6,1) oluşmaktadır.

Çalışma grubunun eğitim durumları ise 16'sı ilkokul (%48.5), 3'ü ortaokul (%9.1), 10'u lise (%30.3) ve 4'ü üniversite (%12.1) düzeyindedir. Eşlerinin eğitim durumları ise %27.3'ü ilkokul (9 kişi), %21.2'si ortaokul (7 kişi), %24.2'si lise (8 kişi) ve %27.3'ü üniversite (9 kişi) mezunudur.

Annelerin bir kişi (%3.0) dışında tamamı (32 kişi, %97.0) ev hanımıdır. Eşlerin ise tamamı (33 kişi, %100.0) çalışmaktadır. 15-19 yaşında evlenenlerin sayısı beş kişi (%15.20), 20-24 yaşında evlenenlerin sayısı yirmi kişi (%6.60), 25-30 yaşında evlenenler ise sekiz kişi (%24.20) şeklinde dağılım göstermektedir. Annelerden 6'sının tek çocuğu (%18.20), 19'unun iki çocuğu (%57.60) ve 8'inin üç çocuğu olduğu (%24.20) görülmektedir. Daha önce bir aile eğitimine katılanların sayısı 11 (%33.3), katılmayanların sayısı ise 22'dir (%66.7).

Tablo 2. Eğitime katılan Annelerin Çocuklarına Ait Demografik Bilgiler

Doğum Yılı	**f**	**%**
1997	1	5.60
2002	1	5.60
2003	5	27.80
2005	2	11.10
2006	6	33.30
2007	3	16.70
Toplam	**18**	**100.00**
Cinsiyet	**f**	**%**
Kız	11	61.10
Erkek	7	38.90
Toplam	**18**	**100.00**
Kardeş Sayısı	**f**	**%**
Tek Çocuk	1	5.60
2 Kardeş	13	72.20
3 Kardeş	4	22.20
Toplam	**18**	**100.00**
Okul Durumu	**f**	**%**
İlkokul	3	16.70
Ortaokul	13	72.20
Lise	1	5.60
Üniversite	1	5.60
Toplam	**18**	**100.00**

Eğitime katılan annelerin çocuklarına ait demografik bilgilere bakıldığında; katılımcıların %61.10'u (*f*=11) kız, %38.90'ı (*f*=7) erkek öğrenciden oluşmaktadır. Doğum yıllarına göre 1997yılı (*f*=1, %5.60), 2002 yılı (*f*=1, %5.60), 2003 yılı (*f*=5, %27.80), 2005 yılı (*f*=2, %11.10), 2006 yılı (*f*=6, %33.30) ve 2007 yılı (*f*=3, %16.70) olarak dağılım göstermiştir. Kardeş sayına göre baktığımızda tek çocuk olan bir kişi (%5.60), 2 kardeş olan on üç kişi (%72.20) ve 3 kardeş olan dört kişi (%22.20) olduğu görülmektedir. 3 öğrenci dördüncü sınıf (%16.70), 6 öğrenci beşinci sınıf (%33.30), 2 öğrenci altıncı sınıf (%11.10), 1 öğrenci yedinci sınıf (%5.60), 4 öğrenci sekizinci sınıf (22.20), bir öğrenci dokuzuncu (%5.60) ve 1 öğrenci de üniversiteye (%5.60) gitmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu çocukların annelerinin ve çocuklarının sosyo-demografik bilgilerini elde etmek amacıyla hazırlanmıştır. Formda yaş, eğitim düzeyi, çalışma durumu, evlilik yaşı, çocuk sayısı ve daha önce ebeveyn eğitimlerine katılma durumuna ait bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca çocuklara yönelik hazırlanan formda da cinsiyet, doğum tarihi, kardeş sayısı ve öğrenim durumu bilgilerine yönelik sorular bulunmaktadır.

Anne-Babalık Stilleri ve Boyutları Ölçeği – Kısa Form

Anne-baba tutumlarını değerlendiren bu ölçekte anne ve babalar çocuklarıyla kurdukları etkileşim ve iletişim örüntülerini değerlendirmektedir. 32 Maddeden oluşan ölçek 5'li likert tipi cevap anahtarına sahiptir. "1=Hiçbir zaman", "2=Seyrek", "3=Yarı yarıya", "4=Çok sık", "5=Her zaman" biçiminde işaretlenmektedir. 3 adet alt boyutu vardır. Bunlar; "demokratik tutum, otoriter tutum ve izin verici tutum" olarak adlandırılmıştır. Kapçı ve Erdinç (2009) tarafından Türk annelerine yönelik uyarlaması yapılan ölçeğin, Cronbach Alfa ile değerlendirilen iç-tutarlığı "otoriter tutum" olarak adlandırılan birinci alt boyut için .88, "demokratik tutum" olarak adlandırılan ikinci alt boyut için.74 ve "izin verici tutum" olarak adlandırılan üçüncü boyut için .64 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin genel iç tutarlılığı ise test-tekrar test ölçümleri ile değerlendirilmiş ve bu değer .64 ($p<.0001$) olarak belirtilmiştir (Erdinç, 2009).

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği

Rosenberg (1965) tarafından geliştirilen ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerde kendi içinde 5 madde kendilikle ilgili negatif yönelimi, diğer 5 madde ise pozitif yönelimi ölçmektedir. 4'lü likert tipi cevaplandırmaya sahip ölçeğin cevapları şu şekildedir: "1=çok doğru", "2=doğru", "3=yanlış", "4=çok yanlış". Türkçeye uyarlama çalışması Çuhadaroğlu (1986) tarafından liseli öğrenciler üzerinde yapılmış ve ölçeğin test tekrar test güvenirliği .89, geçerliği ise .71 olarak tespit edilmiştir.

Öznel Mutluluk Ölçeği

Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Akın ve Satıcı (2011) tarafından yapılmış olup, Öznel Mutluluk Ölçeği 4 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar maddelere yanıtlarını "1"(hiç mutlu değilim)'den "7" (çok mutluyum)'ye kadar uzanan 7'li likert tipi bir derecelendirmeyi kullanarak yanıtlamaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .86 ve üç hafta arayla elde edilen test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .73 olarak bulunmuştur (Akın ve Satıcı, 2011).

Çocuk Yetiştirme Stilleri Ölçeği

Sümer ve Güngör (1999) tarafından çocukların anne babalarına ait algıladıkları çocuk yetiştirme stillerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. 22 maddeden oluşan ölçek, iki boyutlu değerlendirme yapmaktadır. Kabul/ilgi ve kontrol/sıkı denetim boyutlarında puan alınmaktadır. Algılanan kabul/ilgi boyutu için elde edilen Cronbach Alfa değeri anne ve baba için 0,94 olarak bulunmuştur. Annelerden algılanan sıkı denetim/kontrol boyutu Cronbach Alfa değeri 0.80 iken, babalar için Cronbach Alfa değeri 0.70 olarak belirlenmiştir.

Eğitim Programını Hazırlama ve Uygulama Süreci

Eğitim programı iki aşamalı değerlendirme sonucunda oluşturulmuştur. Bunlardan ilki devlet ve özel eğitim kurumlarında uygulanan anne-baba okulu programlarındaki konu başlıklarının incelenmesidir. İkinci aşama ise bilgi evlerinde dört yıldır yürütülmekte olan rehberlik ve danışma hizmetleri kapsamındaki bireysel görüşmelerde anne-baba ve çocukların genel olarak değindikleri sorunlardan bir konu yelpazesi oluşturulmuştur. Bu konular daha sonra alan yazında bulunan çalışmaların konu başlıkları ile uyumlu olacak şekilde gruplandırılmış ve sonunda konu başlıkları belirlenmiştir.

Konular grup çalışması olarak, düz anlatım, örnek olay, işbirliğine dayalı ve tartışma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Oturumlar haftada bir kez, 90 dakikalık tek bir oturum halinde uygulanmıştır. Oturumlarda katılımcıların konu ile ilgili soru sorması teşvik edilmiştir.

Bu kapsamda 6 oturum olarak belirlenen konu başlıkları oluşturulmuş her hafta bir oturum şeklinde uygulanmıştır. Oturumların sonunda bir buluşma daha planlanmış, son test uygulaması bu son buluşmada uygulanmıştır.

1. Oturum: Gelişim Dönemleri ve Özellikleri

Doğum öncesi dönemden başlayarak ergenlik dönemine kadar gelişim dönemleri genel bilgileri içerecek şekilde sunulmuştur. Eğitim temel hedefi, gelişim özelliklerine göre çocuklardan beklentilerin oluşması, gereksiz ve gelişim engelleyici davranışların zararlarının farkına varılmasıdır. Bu kapsamda çocukların, bilişsel, fiziksel ve psikososyal gelişimleri hakkında bilgi verilmiştir.

2. Oturum: Okul Dönemi ve Sorunları

Öğrenme kuramları ve kuramcıları genel çerçevede sunulmuştur. Bu haftadaki amaç öğrenmeye ilişkin farklı yaklaşımları öğrenerek her çocuğun ayrı bir öğrenme potansiyeli olduğu, bu potansiyel keşfedilmeden not kaygısı ile yapılabilecek olumsuz anne baba davranışlarının zararlarını örnek olaylarla görebilmesini sağlamaktır. Çocukların ilgi ve yeteneğinin olduğu alanların belirlenmeye çalışılması, uygun ders çalışma ortamların sağlanması gibi alt başlıklarda açıklamalarda bulunulmuştur.

3. Hafta: Aile İçi Etkili İletişim Teknikleri

Günlük yaşamda, dinleme, kendini ifade etme, iletişim engelleri, ben dili, sözel ve sözel olmayan iletişim konuları bu oturumun konu başlıkları arasındadır. Bu haftanın amacı günlük yaşamda etkili iletişim konusunda farkındalık geliştirmektir.

4. Hafta: Anne – Baba Tutumları

Anne baba ve çocuk ilişkilerini en baştan en sona kadar nasıl geliştiğini anlamak ve doğru yaklaşımlar geliştirebilmek için bağlanma stilleri üzerine kurgulanmış çocuk yetiştirme tutumlarından bahsedilmiştir. Bu haftanın temel amacı çocuklardaki anne baba algısının veya ebeveynlerdeki kendilerine/çocuklarına yönelik algının temelinde karşılıklı bağlanma stillerinin bulunduğu bilgisini kazandırmaktadır. Bu şekilde geçmişten ziyade gelecekteki etkileşimlerini birbirleri arasında bağlamayı artırarak kuvvetlendirebileceklerini fark etmeleri amaçlanmıştır.

5. Hafta: Medya ve Bilişim Teknolojilerinden Faydalanma ve Zararlarından Korunma

Medya kültürü içerisinde kendine, ailesine ve kültürüne uygun olmayan öğelerin farkındalığının artırılması, bilişim teknolojilerinin (Tablet, telefon, bilgisayar, televizyon vb.) etkili ve doğru kullanımı konusunda aile-çocuk kurallarının faydasından bahsedilmiştir. Medya okuryazarlığı, teknoloji kullanımı ve bilgi okuryazarlığı konularında farkındalığın artırılması hedeflenmiştir.

6. Hafta: Bağımlılık Psikolojisi (Madde Kötüye Kullanımı, Teknoloji vb.)

Bilinçsiz teknoloji kullanımı, çocukların karşılaşma ihtimali olan riskli durumlar ve bunlarla nasıl baş edilebileceğine dair içerik bulunmaktadır.

Verileri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Anne Okulu eğitimine kayıt olan velilere ilk gün ön test uygulaması yapılmıştır. Bu annelerin çocuklarına da kapalı zarf usulü ile çocukların uygulayacağı ölçekler gönderilmiştir. Program katılımcısı anneler, çocuklarının doldurduğu ölçekleri ikinci hafta geldiklerinde teslim etmişlerdir. Altı haftalık zorunlu devam şartını yerine getiren gönüllü annelere 6. haftaki dersin sonunda çocuklarına uygulama yapılması için ölçekler kapalı zarfla gönderilmiştir. Anneler 7. hafta derse geldiklerinde çocuklarının formlarını getirmekle birlikte kendilerine de ders sonunda son test uygulaması yapılmıştır.

Araştırmada öncelikle benlik saygısı, öznel mutluluk, çocuk yetiştirme tutumlarını ölçeğinin alt ölçeklerine ait (demokratik, otoriter, izin verici) düzeylerini belirlemek amacıyla betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Anneler için eğitimin etkililiğini belirlemek için ön ve son test verilerine ilişkili örneklemler için t testi uygulanmıştır. Eğitime katılan annelerin çocuklarının verilerine dağılımın normalliğine bakmak için n<30 olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi ve ön-son ölçümler için de Wilcoxon İşaretli Sıralar testi uygulanmıştır. Etki büyüklüğünün değerlendirilmesinde Cohen (1992) tarafından rapor edilen referans aralıkları dikkate alınmış; buna göre 0,20-0,50 arasıküçük,0,50-0,70 arası orta, 0,70 ve üzeri geniş bir etki büyüklüğü değeri olarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan ebeveyn eğitimine katılan annelere uygulanan ölçeklerden elde edilen verilere yönelik bulgular sunulmuştur:

Ebeveyn Eğitimine Katılan Annelere Ait Bulgular

Tablo 3. Annelere Uygulanan Ölçeklerden Elde Edilen Puanlara Yönelik Bazı Betimsel İstatistikler

N=33	$\bar{x}$	En düşük	En yüksek	Ranj	Standart sapma	Varyans	Çarpıklık	Basıklık
Benlik Saygısı ön	27.21	22.00	35.00	13.00	3.09	9.48	.553	.118
Benlik Saygısı son	27.06	21.00	35.00	14.00	3.10	9.62	.281	.201
Öznel Mutluluk ön	16.85	8.00	22.00	14.00	3.62	13.13	-.713	-.187
Öznel Mutluluk son	17.24	9.00	24.00	15.00	3.76	14.13	-.438	-.379
Demokratik Tutum ön	57.76	28.00	75.00	47.00	12.41	153.9	-1.132	.701
Demokratik Tutum son	64.91	52.00	75.00	23.00	6.50	42.27	-.194	-1.072
Otoriter Tutum ön	21.97	14.00	41.00	27.00	6.40	40.96	1.075	1.178
Otoriter Tutum son	18.55	12.00	29.00	17.00	4.32	18.63	.473	-.341
İzin Verici ön	12.55	5.00	21.00	16.00	3.55	12.57	.006	-.268
İzin Verici son	10.15	5.00	16.00	11.00	2.83	8.008	.285	-.342

Araştırmada öncelikle annelerden ve öğrencilerden elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Annelere uygulanan ölçeklerin alt boyutlarının normal dağılımları incelenmiş olup ($ÇK_{Benlik\ ön/son}$= .553/.281, $BK_{Benlik\ ön/son}$=.118/.201; $ÇK_{Mutlulukön/son}$= -0.713/-0.438,

$BK_{Mutluluk ön/son}$=-0.187/-0.379; $ÇK_{İzin verici ön/son}$= .006/.285, $BK_{İzin verici ön/son=}$ -0.268/-0.342; $ÇK_{Demokratik ön/son}$= -1.132/.194, $BK_{Demokratik ön/son=}$ -0.701/-1.172; $ÇK_{Otoriter ön/son}$= -1.075/.473, $BK_{Otoriter ön/son=}$ 1.178/-.341) normal dağılım gösterdiği saptanmıştır. Normallik testi için ÇArpıklık ve Basıklık değerlerine bakılmıştır. Skewness değeri -1.132 ile 1.075 arasında Kurtosis değeri ise -1.072 ile 1.178 arasında değiştiği gözlenmiştir. Kurtosis ve Skewness değerleri -1.5 ile +1.5 olduğu zaman normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Araştırmanın birinci sorusu "Annelerin eğitim öncesi ve sonrasında; benlik saygısı, öznel mutluluk demokratik tutum, otoriter tutum ve izin verici tutum düzeyleri arasında manidar bir farklılık var mıdır?" ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 4 Benlik saygısı ölçeği puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Benlik Saygısı	N	X	S	SD	T	p
Ön Test	33	27.21	3.08	32	0.44	0.662
Son Test	33	27.06	3.10			

p>0.05

Tablo 4'de görüldüğü gibi analiz sonucunda eğitim annelerin benlik saygısı puanları arasında manidar bir farklılık olmadığı saptanmıştır [$t_{(32)}$=0.44; p>0.05].

Tablo 5. Öznel mutluluk ölçeği puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Öznel Mutluluk	N	X	S	SD	T	p
Ön Test	33	16.85	3.62	32	-0.81	.430
Son Test	33	17.24	3.76			

p>0.05

Tablo 5'de görüldüğü gibi analiz sonucunda eğitim öncesinde ve sonrasında annelerin öznel mutluluk puanları arasında manidar bir farklılık olmadığı saptanmıştır [$t_{(32)}$=-0.81; p>0.05].

Tablo 6. Demokratik tutum puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Demokratik Tutum	N	X	S	SD	T	p
Ön Test	33	57,76	12.40	32	-3.26	.003
Son Test	33	64,91	6.50			

p>0.05

Tablo 6'da görüldüğü gibi analiz sonucunda annelerin demokratik tutumlarının eğitim öncesi ve sonrasındaki test puanları arasında manidar bir farklılık olduğu saptanmıştır [$t_{(32)}$=-3.26; p<0.05]. Aritmetik ortalamalar incelendiğinde annelerin eğitimden önce değerlendirilen demokratik tutumu (57.76) eğitim sonrasındaki değerlendirmelerinde daha yüksek bir değer (64.91) aldığı tespit edilmiştir. Farkın etki büyüklüğü Cohen's d formülü ile hesaplandığında 0,72 olarak bulunmuş ve farkın yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır (Cohen, 1992). Elde edilen bulgulara göre eğitim programının annelerin demokratik tutumlarının gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Otoriter tutum alt boyutu puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Otoriter Tutum	N	X	S	SD	T	p
Ön Test	33	21.97	6.40	32	2.93	.006
Son Test	33	18.54	4.32			

p<0.05

Tablo 7'de görüldüğü gibi analiz sonucunda annelerin otoriter tutumlarının eğitim öncesi ve sonrasındaki test puanları arasında manidar bir farklılık olduğu saptanmıştır [$t_{(32)}$=2.93; p<0.05]. Aritmetik ortalamalar incelendiğinde annelerin eğitimden önce değerlendirilen baskıcı tutumu (21.97) eğitim sonrasındaki değerlendirmelerinde daha düşük bir değer (18.54) aldığı tespit

edilmiştir. Farkın etki büyüklüğü Cohen's d formülü ile hesaplandığında 0,63 olarak bulunmuş ve farkın orta düzeyde bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır (Cohen, 1992).. Elde edilen bulgulara göre eğitim alan annelerin çocuklarına yönelik daha az baskıcı tutum sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 8. İzin Verici tutum alt boyutu puanlarına ilişkin t testi sonuçları

İzin Verici Tutum	N	X	S	SD	T	p
Ön Test	33	12.54	3.54	32	4.270	.000
Son Test	33	10.15	2.83			

$p<0.05$

Tablo 8'de görüldüğü gibi analiz sonucunda annelerin aşırı hoşgörülü tutum ön test ve son test puanları arasında manidar bir farklılık olduğu saptanmıştır [$t_{(32)}=4.27$; $p<0.05$]. Aritmetik ortalamalar annelerin eğitim öncesinde aldıkları aşırı hoşgörülü olma puanları (12.54) eğitim sonrasında alınan puanlarından (10.15) yüksek bulunmuştur. Farkın etki büyüklüğü Cohen's d formülü ile hesaplandığında 0,75 olarak bulunmuş ve farkın yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır (Cohen, 1992). Elde edilen bulgulara göre eğitim sonrasında anneler çocuklarına yönelik aşırı hoşgörülü olma davranışlarında azalma olduğu ve daha kurallı davrandıkları söylenebilir.

Ebeveyn Eğitimine Katılan Annelerin Çocuklarına Ait Bulgular

Tablo 9. Ebeveyn Eğitimine Katılan Annelerin Çocuklarına Uygulanan Ölçeklerden Elde Edilen Puanlara Yönelik Bazı Betimsel İstatistikler

N=18	$\bar{x}$	En düşük	En yüksek	Ranj	Standart sapma	Varyans	Kolmogorov Smirnov
Anne Kabul İlgi ön	39.28	33.00	43.00	10.00	2.76	7.624	.171
Anne Kabul İlgi son	40.22	33.00	46.00	13.00	3.32	11.007	.140
Anne Kontrol/Sıkı Denetim ön	34.50	25.00	51.00	26.00	6.11	37.324	.134
Anne Kontrol/Sıkı Denetim son	33.78	24.00	45.00	21.00	6.59	43.477	.158
Baba Kabul İlgi ön	37.28	30.00	42.00	12.00	3.58	12.801	.194
Baba Kabul İlgi son	38.56	26.00	43.00	17.00	4.10	16.850	.193
Baba Kontrol/Sıkı Denetim ön	32.67	23.00	42.00	19.00	5.09	25.882	.089
Baba Kontrol/Sıkı Denetim son	34.06	23.00	47.00	24.00	6.91	47.703	.165

Çocuklara uygulanan ölçeklerde ise $n<30$ olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmış ve tüm alt boyutların normal dağıldığı görülmüştür ($KS_{(18)\text{anne kabul ön/son}}=.171/.140$, $p>.05$, $KS_{(18)\text{anne kontrol ön/son}}=.134/.158$, $p>.05$; $KS_{(18)\text{baba kabul ön/son}}=.194/.193$, $p>.05$, $KS_{(18)\text{baba kontrol ön/son}}=.089/.165$, $p>.05$). Sonuçlara göre verilerin normal dağılımda olduğunun kabul edilebileceği görülmektedir (Büyüköztürk, 2017).

Verilerin analizinde araştırmanın üçüncü sorusu "Çocukların eğitim öncesi ve sonrasında ebeveynlerine yönelik algılanan anne baba tutumlarında manidar bir farklılık var mıdır? Sorusu için verilere Wilcoxon İşaretli Sıralar testi uygulanmıştır.

Tablo 10. Çocuk Yetiştirme Stilleri Alt Ölçekleri Puanlarına ilişkin wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları

Anne Kabul İlgi Son test-Ön test	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**Z**	**p**
Negatif Sıra	2	5.25	16.50	-1.81	.071
Pozitif Sıra	10	17.74	372.50		
Eşit	6				
Anne Kontrol /Sıkı Denetim Son test-Ön test	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**Z**	**p**
Negatif Sıra	7	8.07	56.50	-0.774	.439
Pozitif Sıra	6	5.75	34.50		
Eşit	5				
Baba Kabul İlgi Son test-Ön test	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**Z**	**p**
Negatif Sıra	3	8,50	25,50	-1.060	.289
Pozitif Sıra	9	5,83	52,50		
Eşit	6				
Baba Kontrol /Sıkı Denetim Son test-Ön test	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**Z**	**p**
Negatif Sıra	4	4,63	18,50	-0.918	.359
Pozitif Sıra	6	6,08	36,50		
Eşit	8				

Negatif sıralar temeline dayalı

Çocukların ön ve son anne ve babaları için Kabul/İlgi ve Kontrol/Sıkı Denetim puanlarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Analiz sonuçları araştırmaya katılan çocukların araştırma öncesi ve sonrası anne kabul/ilgi ($z=-1.81$, $p>0.05$), anne kontrol/sıkı denetim ($z=-0.774$, $p>0.05$), baba kabul/ilgi ($z=-1.060$, $p>0.05$) ve baba kontrol/sıkı denetim ($z=-0.918$, $p>0.05$) puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tartışma

Bu çalışmada tek gruplu öntest sonteste dayalı yarı deneysel araştırma modelinde annelere yönelik düzenlenen ebeveyn eğitiminin etkisi incelenmiştir. Eğitim öncesinde annelere benlik saygısı, öznel mutluluk ve ebeveynlik tutumları düzeyleri belirlenmiş ve eğitim sonrasında aynı ölçekler eğitim sonunda tekrar uygulanarak elde edilen puanlardan karşılaştırma yapılmıştır.. Bu araştırmada eğitimin etkililiği eğitime katılan annelerin çocuklarından da ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumlarıyla ilgili eğitim öncesi ve sonrasında veri toplanmıştır. Bu araştırmada elde edilen bulgular sırayla ele alınarak tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın ilk sorusu annelerin benlik saygısı, öznel mutluluk, demokratik tutum, otoriter tutum ve izin verici tutum düzeyleri arasında manidar bir farklılık var mıdır? şeklindedir. Annelere eğitim öncesi ve sonrasında uygulanan benlik saygısı ve öznel mutluluk düzeylerinde manidar bir değişiklik olmamıştır. Bu bulgu alan yazınla uyumlu değildir. Alan yazında, yapılan eğitim sonunda annelerin kendilerine güvenlerinin arttığı, kendilerini daha yeterli ve iyi hissettikleri yönündeki araştırma bulguları bulunmaktadır (Arkan ve Üstün, 2010). Bu programda ilgili psikolojik özellikle ilgili farklılık olmaması, eğitimin 6 hafta olarak düzenlenmesiyle ilgili olabilir. Özellikle benlik saygısı ve öznel mutluluk gibi kişisel değerlendirmeler içeren psikolojik özelliklerin düzeyinin artması için daha uzun süreli eğitimlerin gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde yorumlanabilir.

Annelere eğitim öncesi ve sonrasında uygulanan ebeveyn tutumları ölçeğinin alt ölçekleri olan demokratik tutum, otoriter tutum ve izin verici tutum düzeylerinde manidar farklılıklar bulunmuştur. Eğitim sonrasında, eğitim öncesine göre demokratik tutum artmış, otoriter ve izin verici tutum ise anlamlı derece azalmıştır. Etki büyüklükleri de incelendiğinde demokratik tutum ve izin verici tutumun yüksek, otoriter tutumun ise orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Bu bulgu alnayazınla uyumludur (Demircioğlu, 2012; Kocabaş, 2006; Bağatarhan ve Nazlı, 2013; Yıldız, 2015; M.E.B., 2004; Şahin ve Özbey, 2007; Temel, Aksoy ve Kurtulmuş, 2013). Özellikle 25 haftalık Anne ve Çocuk eğitimi Vakfının düzenlemiş olduğu "Anne Çocuk Eğitimi Programı" (Kılıç, 2010) ve MEB tarafından düzenlenen "Anne Baba Çocuk Eğitimi Programı" (Öztop ve Yılmaz, 2015) araştırma bulguları ebeveyn eğitiminin ebeveynlerin demokratik tutumlarını geliştirdiği yönündedir.

Aile ile ilgili önleme programları ile ilgili olarak Lösel ve ark. (2006) uluslararası meta analiz çalışmalarında; eğitimlerin genel olarak olumlu sonuçlar gösterdiğini, aile eğitimlerinin uzun vadeli etkileri yeterince araştırılmamasına karşın, bazı alanlarda uzun süreli etkilerin artmasına işaret eden veriler olduğunu, bazı çalışmalar daha uzun, yoğun projelerin daha etkili olduğunu gösterirken, diğerleri daha kısa çalışmaların etkili olduğunu ve ebeveynlerle birlikte çocukların da katıldığı programların daha etkili olduğunu bulmuştur.

Araştırmanın ikinci sorusu, Ebeveyn eğitimine katılan annelerin çocuklarının anne babalarına ilişkin anne kabul ilgi/sıkı denetim, baba kabul ilgi sıkı denetim değerlendirmelerinde eğitim öncesi ve sonrasında manidar bir farklılık var mıdır? şeklindedir. Ebeveyn eğitimine katılan annelerin çocuklarına eğitim öncesi ve eğitim sonrasında anne babalarını değerlendirmeleri için çocuk yetiştirme tutumları ölçeği uygulanmıştır. Çocuklar bu araçla hem annelerini hem de babalarını kabul/ilgi ve sıkı denetim/kontrol açılarından değerlendirmişlerdir. Yapılan analizlere göre, eğitim öncei ve sonrasında anne ve babaların kabul/ilgi ve sıkı denetim/kontrol açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgu da eğitim süresinin kısalığıyla ilgili olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışma kapsamında aile eğitimlerinin tüm eğitim kurumlarında yaygınlaşması ve anne, baba, çocuk için ayrı ayrı programlar ve tüm aile katılımının olacağı geniş bir programın hazırlanması çocuklar ve aileler için önemli olduğu düşünülmektedir.. Gelişim dönemlerine göre kategorilere ayrılan temel eğitimleri içeren farklı eğitim modülleri geliştirilmesi aile bireylerinin ilgisini çekmesi ve ihtiyacını karşılaması açısından fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

Akın, A. ve Satıcı, S. A. (2011). Öznel Mutluluk Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (21), 65-77.

Alpaydın, Y. ve Canel, A. N. (2011). *Aile eğitimi programları üzerine notlar.* Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Arkan, B. ve Üstün, B. (2010). Ebeveyn eğitim programlarını değerlendirme rehberi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi,* 3(2), 102-107.

Bağatarhan, T. ve Nazlı, S. (2013). Ebeveyn eğitim programının annelerin ebeveynlik öz-yeterliklerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *7*(31), 67-88.

Büyüköztürk, Ş. (2017). *Veri Analizi El Kitabı. İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum* (23. Baskı). Ankara:Pegem-AKADEMİ

Cohen, J. (1992). Quantitative methods in psychology. Psychological Bulletin, 112(1),155-159

Çuhadaroğlu, F. (1986). *Ergenlerde benlik saygısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi

Demircioğlu H. (2012) Altı Yaşında Çocuğu Olan Annelere Uygulanan Aile Eğitimi Programının Aile İşlevleri ve Anne Baba Tutumları ile Çocuğun Gelişimi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, *Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara*

Erdinç, S. (2009). Okul öncesi dönem çocuklarında fiziksel ve ilişkisel saldırganlığın çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *(Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*

Güler, T. (2012). *Ailenin tanımı, tarihsel gelişimi ve aile çeşitleri.*T. Güler, (Ed.), İçinde Anne baba eğitimi. (1-14). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Kapçı, E. G. ve Erdinç, S. (2009). *Anne-baba tutum ölçeğinin 3-13 yaş aralığında çocuğu bulunan annelerde değerlendirilmesi*. 18. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. Bildiri Kitabı. İzmir.

Kılıç Ç. (2010) Aile Eğitim Programları ve Türkiye"deki Örnekleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, *10* (1), 99-111.

Kocabaş, E. Ö. (2006). Eğitim sürecinde aile katılımı: Dünyada ve Türkiye'deki çalışmalar. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *3*(26), 143-153.

Lösel, F., Schmucker, M., Plankensteiner, B., & Weiss, M. (2006). *Bestandsaufnahme und Evaluation von Angeboten im Elternbildungsbereich [A survey and evaluation of parent education programs],* Berlin: Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2004). *Anne-Baba-Çocuk Eğitimi Projesi Değerlendirilmesi.* Ankara: Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı

Öztop, H. ve Yılmaz, F. (2015). Aile yaşantısı eğitimi: Amacı ve kapsamı. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*

Sümer, N., ve Güngör, D.(1999).Çocuk yetiştirme stillerinin bağlanma stilleri, benlik değerlendirmeleriveyakınilişkilerüzerindekietkisi.*Türk PsikolojiDergisi,*14(44),35-38.

Şahin, T. F. ve Özbey, S. (2007). Aile eğitim programlarına niçin gereksinim duyulmuştur? aile eğitim programları neden önemlidir? *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3(12), 7-12.

Tabachnick, B. G. And Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics. Boston, Pearson.

Temel, F., Aksoy, A., & Kurtulmuş, Z. (2010). *Erken çocukluk eğitiminde aile katılım çalışmaları. In. F. Temel (Ed.) Aile eğitimi ve erken çocukluk eğitiminde aile katılım çalışmaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yavuzer, H. (2007). *Çocuk Psikolojisi:* (30. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi

Yıldız, Z. (2015). Aile eğitim programlari ve "din/değer merkezli" aile eğitimi ihtiyacı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(22), 159-184.

Dijital Gazete/Gazetecilik Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Osman Vedüd EŞİDİR[1]
Gökhan BAK[2]

Giriş

"Kitle iletişim araçlarındaki hızlı ilerleme sayesinde bilginin en hızlı şekilde yayıldığı bilinmektedir. Gazete; dergi, radyo, televizyon gibi iletişimi sağlayan araçlardandır. Bunlar haber, düşünce ve fikirlerin en hızlı şekilde yayılmasını ve de paylaşılmasını sağlar. Kitle iletişim araçlarından gazete ve dergiler; yazılı basın olarak adlandırılır" (Bak vd., 2018:684). Yazılı basın içerisinde önemli rol oynayan gazeteler okuyucuların olmazsa olmazları arasındadır.

Gazeteler günümüzdeki gibi birçok amaca hizmet eden kitle iletişim aracı olma halini alana kadar farklı süreçlerden geçmiştir. Savaş haberlerini ilan etmek ve bu hususu bilgi vermek amacıyla yapılan haberleşme sistemi olarak gazetenin çıkış noktası görülmüş, ilerleyen süreçte siyasi sebeplerle propaganda aracı olmuş, nihayetinde de halkı bilgilendiren araç halini almıştır (Aydoğan, 2013:28). "Gazetecilik temelinde halkın sorunlarının çözümüne yardımcı olmak yer aldığı düşünüldüğünde, bu işlevi yerine getiren araçların yanı sıra bu işleri meslek haline getirenlerin ne denli önemli bir role büründükleri görülmektedir" (Eşidir & Bak, 2020:106). Gazeteciliğin halkın yararına olacak şekilde devam etmesi adına bu işi meslek haline getirenlerin bu sorumluluğu hiçbir zaman unutulmamalı, değişen gazetecilik pratikleri doğrultusunda da bu sorumluluk anlayışları devam etmelidir. Geleneksel gazetecilik anlayışından dijital gazetecilik anlayışına geçen bu süreçte aynı hassasiyeti gösteren gazetecilerin varlığı ile hem gazetecilik işlevi hem de gazetecilik mesleği kamuda dördüncü kuvvet fonksiyonunu layıkıyla yerine getireceği düşünülmelidir.

"1990'larda medya alanında yaşanan holdingleşmenin yanı sıra yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sonucu olarak, gazeteler büyük sermaye kuruluşlarının önemli bir reklam ve tanıtım aracı olarak işlev görmektedir. Bir anlamda reklamcılar ve medya kuruluşları arasında simbiyotik bir ilişki bulunmaktadır. Dijital gazetecilik ve bu mecranın teknik olanakları bu ilişkiyi daha da karmaşık bir hale getirmektedir" (Bulut & Karlıdağ, 2015:36).

İnternet sayesinde, gazetecilik internet ortamına taşınmış, internet gazeteciliği ortaya çıkmış, ilk zamanlarda geleneksel gazetenin bire bir hali ile yayınlanmış, daha sonraları farklı bir ivme kazanarak içeriğini değiştirerek geleneksel gazeteden ayrı içerik yapısıyla yoluna devam etmiştir. İlk örneklerini ABD'de gördüğümüz internet gazeteciliğinin Türkiye'ye gelişi de 1995 yılında Aktüel dergisi ile olmuştur. Daha sonra sırasıyla Zaman, Milliyet, Hürriyet ve Sabah gazeteleri online yayın hayatına başlamışlardır (Aydoğan, 2013:30). Günümüzde de birçok online gazete varlığını devam ettirmektedir. "Yeni medyanın gazetecilik mesleğine ve gazetecilere sunduğu tüm bu fırsat ve

[1] Doç., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-2029-4758
[2] Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İngilizce İşletme Doktora Programı Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-4520-0930

avantajlara rağmen yayınlanan içeriklerde intihal, doğrulama eksikliği, güvenilir olmayan haber kaynakları gibi etik olmayan sorunlarla karşılaşılabilmektedir" (Bayram, 2022:164). Dijital gazeteciliğin avantajlarının yanı sıra dezavantajlarının da olduğu bilinmeli, bu hususlar göz önünde bulundurularak, yayımlanan haberlerin doğruluğu konusunda dikkatli davranılmalıdır.

"Bibliyometrik araştırmalar yayınların farklı yöntemlerle analiz edilmesine ve bilimsel amaçlı çalışmaların değerlendirilmesine olanak sağlayan araştırmalardır. Bu bağlamda bibliyometrik yöntemler bilimsel çalışmaların sonuçlarının ve etkinliğinin ölçülmesini sağlar. Bibliyometrik araştırmalar, bilim dallarının kendi alanlarındaki yayın yeterliliğini; yayın sayısı, yayın niteliği, yayın yapılan dergilerin ait olduğu indekslerin seçimi gibi ölçütler ışığında değerlendirerek, geleceğe yönelik bilim politikalarının oluşturulmasına yardımcı olur" (Alkan, 2014:42). Günümüzde bibliyometrik çalışmalara sıklıkla yer verilmektedir. "Bir bakıma yapılan çalışmaların bibliyometrik profilleri çıkartılarak, diğer araştırmacılara yapılan çalışmaların eğilimleri açıklanmakta ve de yol gösterici olmaktadır" (Dökmeci & Gürsoy, 2021:175).

Yapılan literatür taraması sonucunda gazetecilik alanında yapılan birçok çalışmanın bibliyometrik analize tabi tutulduğu fakat dijital gazete/gazetecilik konulu lisansüstü tezlerle ilgili bibliyometrik bir araştırmanın olmadığı görülmüştür. Literatüre bu konuda katkıda bulunmak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Literatürde tezlerin yanı sıra makalelerin de bibliyometrik analize tabi tutulduğu birçok çalışma yer almaktadır. Bir araştırmada, Türkiye'de yayımlanan ULAKBİM veri tabanında endekslenen Akdeniz İletişim, İleti-ş-im, İletişim: Kuram ve Araştırma, İstanbul İletişim ve Selçuk İletişim adlı beş derginin içinde gazetecilik alanıyla ilgili olduğu belirlenen 558 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır (Atabek & Şendur Atabek, 2019). Bibliyometrik analiz gibi farklı değişkenlerin incelendiği başka bir araştırmada, spesifik bir konu üzerinde çalışma yapılmış, 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yayımlanan Gazetecilik Anabilim dalı doktora tezleri içerik analizine tabi tutulmuştur (Bak, 2018). Başka bir araştırmada ise, 2009-2021 yılları arasında gazetecilik/habercilik ile sosyal medya konularını ele alan 115 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır (Kubilay & Ova, 2022). Ayrıca yapılan en güncel araştırmalardan birinde, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı içerisinde, 1985-2020 yılları arasında yayımlanan ve kısıtlaması olmayan, Gazetecilik alanında yazılmış 2424 adet lisansüstü tez bibliyometrik analize tabi tutularak incelenmiştir (Doğan, 2022).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada dijital gazete/gazetecilik konulu lisansüstü tezlerin durum tespitini yapmak amacıyla tarama modeli kullanılmıştır. Doküman incelemesiyle elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak bibliyometrik profili ortaya konmuştur. "İçerik çözümlemesi, iletişim içeriğinin, genellikle önceden belirlenmiş sınıflamalar (kategoriler) çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir araştırma tekniğidir" (Geray, 2011:151). Dijital gazetecilik konulu tezlere tarama modeliyle ulaşılmış, doküman incelemesiyle elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak belirli kategorilere ayrılmış ve bibliyometrik profili ortaya konmuştur.

Çalışmanın amacı, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) Ulusal Tez Merkezi üzerinde yayımlanmış olan dijital gazete/gazetecilik konulu tezlerin bibliyometrik analizini yapmak/profilini ortaya koymaktır. Dijital gazete/gazetecilik konulu tezler birçok değişkene göre ayrılarak incelenmiş, dijital gazete/gazetecilikle ilgili tez yazmak isteyenlere yol gösterici olması amacıyla araştırma yapılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi sitesinde yapılan tarama sonucunda ortaya çıkan tezler, yayımlandığı üniversiteye, üniversitenin bulunduğu ile ve türüne (devlet veya vakıf), enstitüye, yılına, danışmanlığını yapan akademisyenin unvanına, türüne (yüksek lisans, doktora), sayfa sayısına, yazım diline, kullanılan yönteme ve anahtar kelime dağılımına göre ayrılmış, tablolar ve grafikler halinde gösterilmiştir.

Türkiye'de dijital gazete/gazetecilik konulu yazılmış tezlerin bibliyometrik profili/analizi nasıldır? problem cümlesine cevap aranmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın evrenini Türkiye'de YÖK Ulusal Tez Merkezi sitesinde yer alan tezler, örneklemini ise dijital gazete/gazetecilik konulu tezler oluşturmaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinde yapılan aramada 10 adet tez olduğu, 2015 yılından itibaren bu konuda tez yazıldığı, bütün tezlerin kısıtlama olmaksızın yayımlandığı görülmüştür (URL-1).

Araştırma kapsamında bibliyometrik profili ortaya konulan tez bilgilerine Ek'de yer verilmiştir.

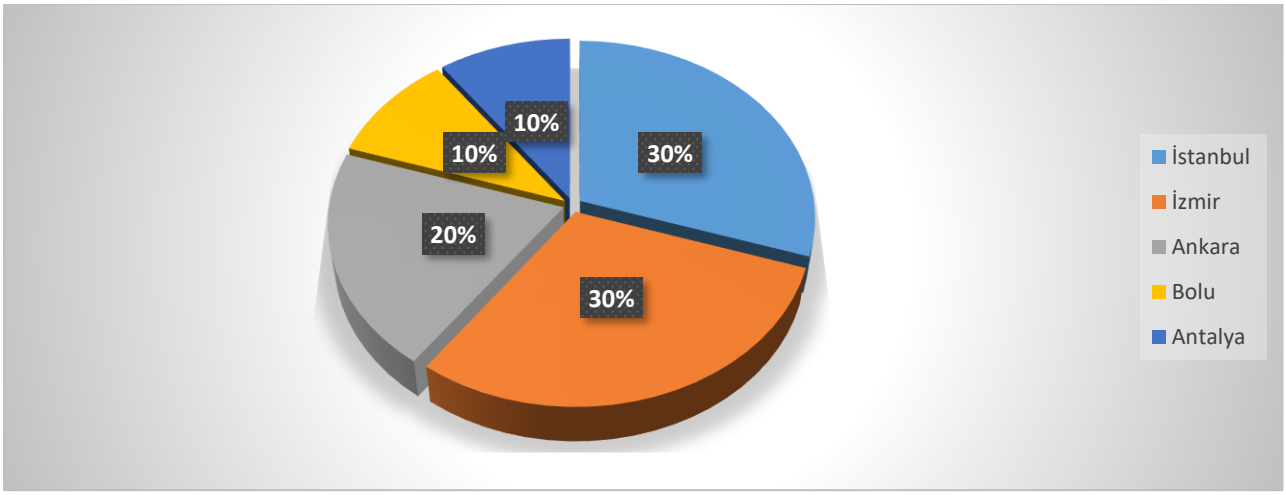
Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında 10 adet dijital gazete/gazetecilik konulu tez birçok değişkene göre ayrılarak incelenmiştir. İnceleme yapılan tezlerin değişkenlere göre ayrılmış halleri ayrı ayrı tablolar ve grafikler halinde gösterilmiştir. Her tablonun altına grafik eklenerek hem görsellik hem de verilerin daha iyi anlaşılması açısından zenginlik katması amaçlanmıştır. Tablo ve grafikler; (Kılıç vd., 2021), (Kutlu & Bak, 2021), (Poyraz & Önver Zafer, 2021) ve (Dökmeci & Gürsoy, 2021)'in çalışmalarından uyarlanarak yapılmıştır.

Tablo 1 ve Grafik 1'de tezlerin yazıldığı illerin dağılımı verilmiştir. Bu tabloya göre % 30.0'lık (3) oranda İstanbul ve İzmir'de eşit oranda tez yazıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Tezlerin Yazıldığı Üniversitenin Bulunduğu İle Göre Dağılımı

S. No	Tezin Yazıldığı Üniversitenin Bulunduğu İl	frekans	%
1	İstanbul	3	30.0
2	İzmir	3	30.0
3	Ankara	2	20.0
4	Bolu	1	10.0
5	Antalya	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

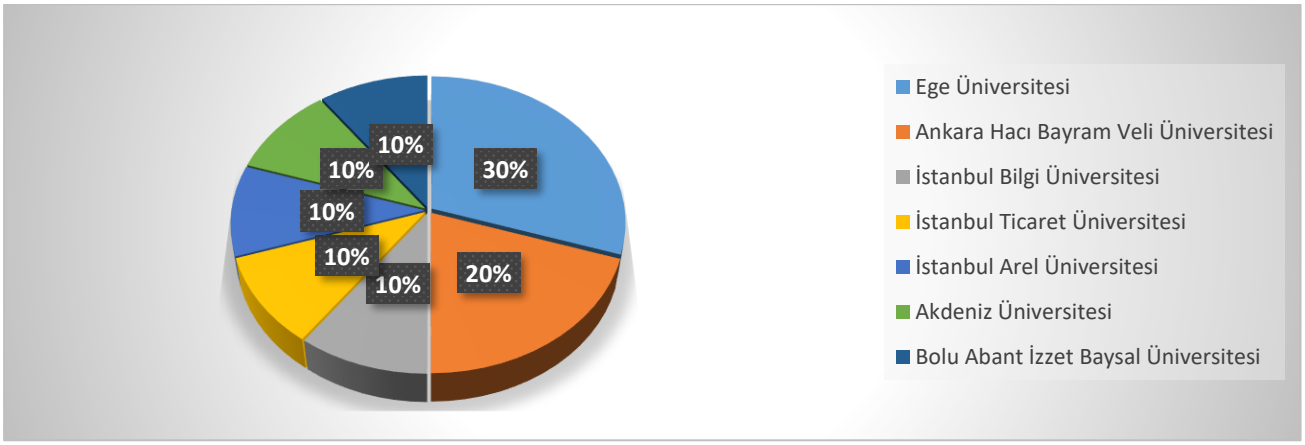

Grafik 1. Tezlerin Yazıldığı Üniversitenin Bulunduğu İle Göre Dağılımı

Tablo 2 ve Grafik 2'de tezlerin yazıldığı üniversitelerin dağılımı gösterilmiştir. Bu tabloya göre % 30.0'lık (3) oranda en fazla Ege Üniversitesi'nde tez yazıldığı dikkati çekmektedir.

Tablo 2. Tezlerin Yazıldığı Üniversiteye Göre Dağılımı

S. No	Tezin Yazıldığı Üniversite	frekans	%
1	Ege Üniversitesi	3	30.0
2	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2	20.0
3	İstanbul Bilgi Üniversitesi	1	10.0
4	İstanbul Ticaret Üniversitesi	1	10.0
5	İstanbul Arel Üniversitesi	1	10.0
6	Akdeniz Üniversitesi	1	10.0
7	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

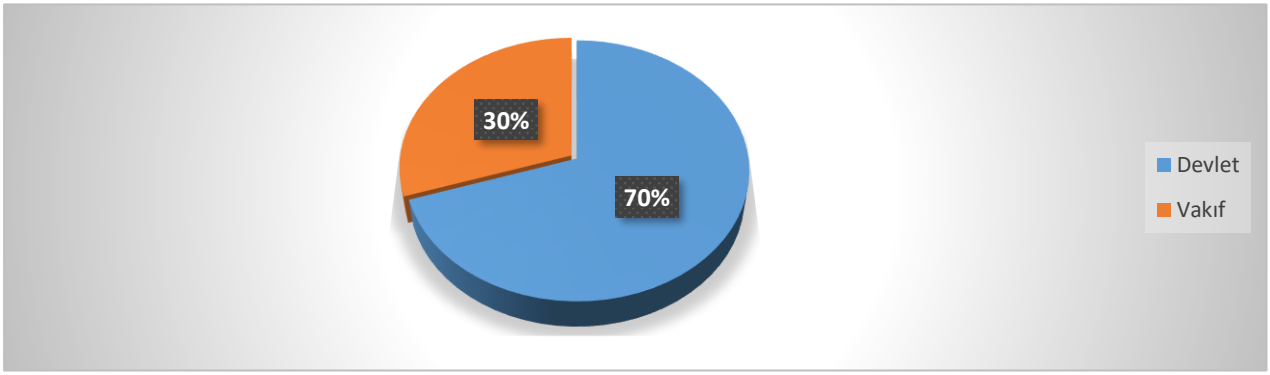

Grafik 2. Tezlerin Yazıldığı Üniversiteye Göre Dağılımı

Tablo 3 ve Grafik 3'de tezlerin yazıldığı üniversite türüne göre dağılımları gösterilmiştir. Tabloya göre % 70.0'lık (7) oranda en fazla devlet üniversitelerinde dijital gazetecilik konusunda tez yazıldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 3. Tezlerin Yazıldığı Üniversitelerin Türüne Göre Dağılımı

S. No	Üniversitenin Türü	frekans	%
1	Devlet	7	70.0
2	Vakıf	3	30.0
	Toplam	**10**	**100.0**

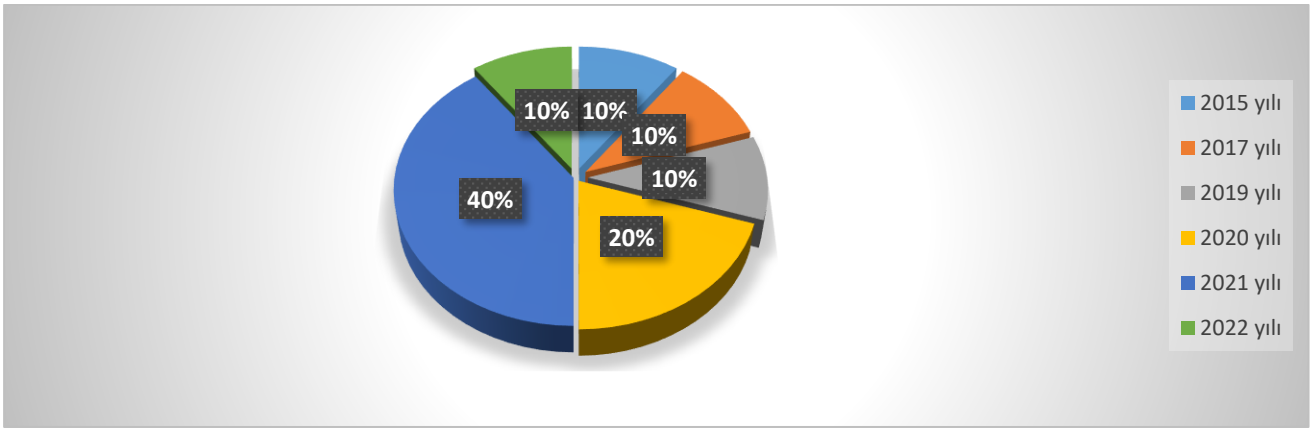

Grafik 3. Tezlerin Yazıldığı Üniversitelerin Türüne Göre Dağılımı

Tablo 4 ve Grafik 4'te tezlerin yazıldığı yıla göre dağılımları gösterilmiştir. Tabloya göre en fazla % 40.0'lık (4) oranda 2021 yılında tez yazıldığı dikkati çekmektedir.

Tablo 4. Tezlerin Yazıldığı Yıla Göre Dağılımı

S. No	Tezin Yazıldığı Yıl	frekans	%
1	2015	1	10.0
2	2017	1	10.0
3	2019	1	10.0
4	2020	2	20.0
5	2021	4	40.0
6	2022	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

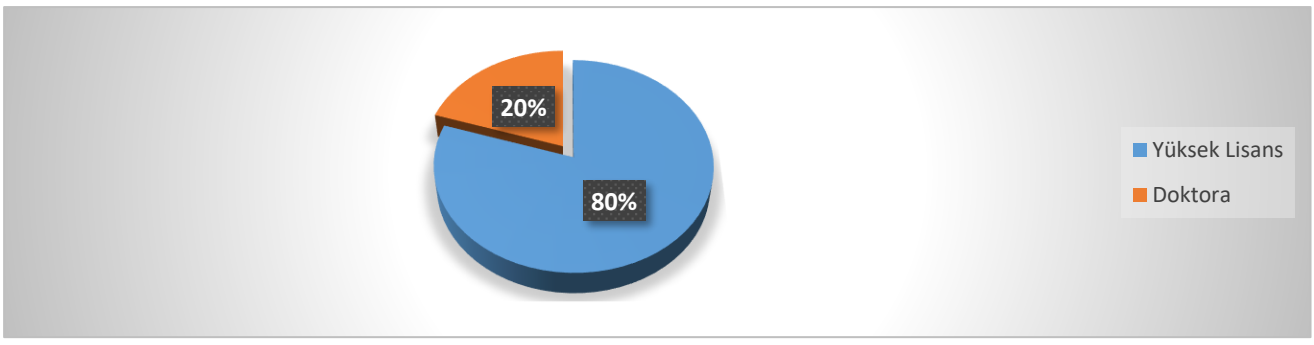

Grafik 4. Tezlerin Yazıldığı Yıla Göre Dağılımı

Tablo 5 ve Grafik 5'te tezlerin türüne göre dağılımı verilmiştir. Tabloya göre dijital gazetecilik konusunda çoğunlukla % 80.0'lık (8) oranda yüksek lisans tezi yazıldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 5. Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

S. No	Tezin Türü	frekans	%
1	Yüksek Lisans	8	80.0
2	Doktora	2	20.0
	Toplam	**10**	**100.0**

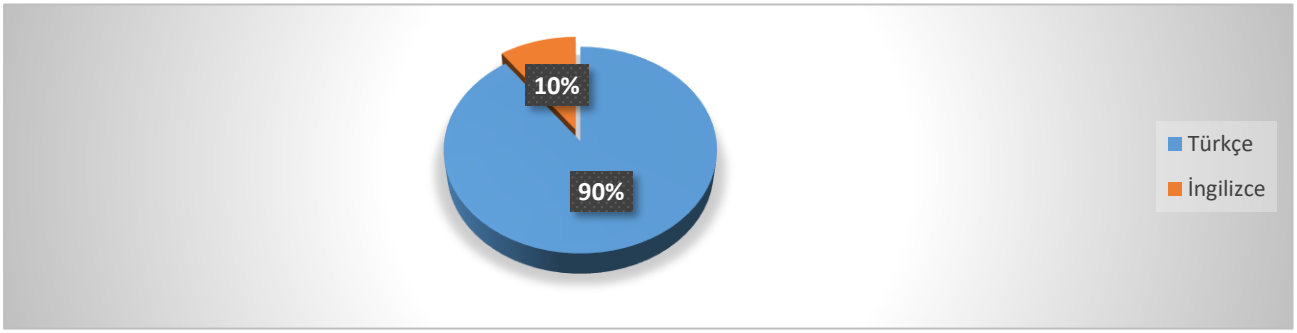

Grafik 5. Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Tablo 6 ve Grafik 6'da tezlerin yazıldığı dile göre dağılımları gösterilmiştir. Tabloya göre yalnızca bir tane tezin yabancı dilde (İngilizce) yazıldığı dikkati çekmektedir.

Tablo 6. Tezlerin Yazıldığı Dile Göre Dağılımı

S. No	Tezin Yazıldığı Dil	frekans	%
1	Türkçe	9	90.0
2	İngilizce	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

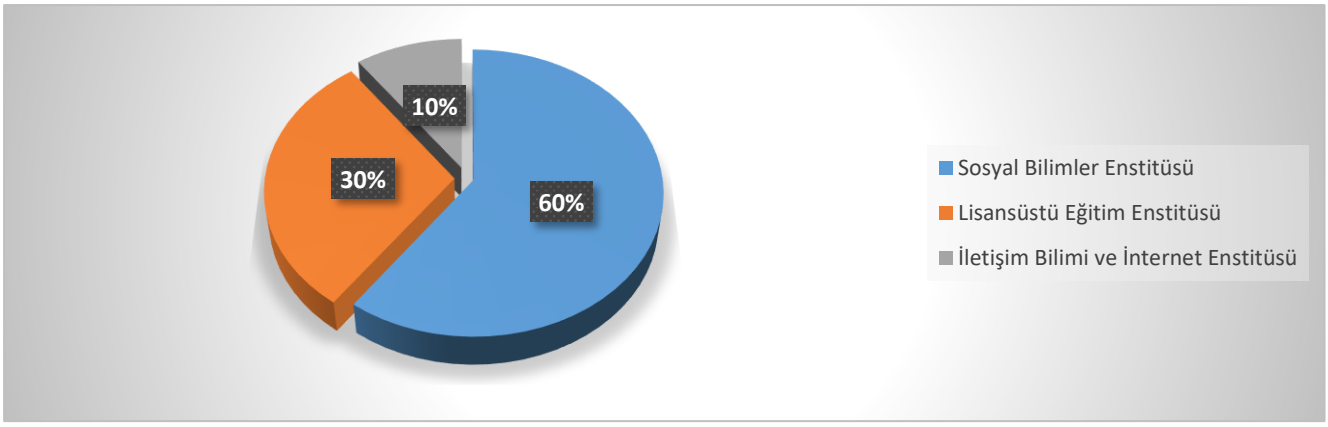

Grafik 6. Tezlerin Yazıldığı Dile Göre Dağılımı

Tablo 7 ve Grafik 7'de tezlerin yazıldığı enstitüye göre dağılımı verilmiştir. Dijital gazetecilik konulu yazılan tezlerin dağılımına bakıldığında çoğunlukla % 60.0'lık (6) oranda Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yazıldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 7. Tezlerin Yazıldığı Enstitüye Göre Dağılımı

S. No	Tezin Yazıldığı Enstitü	frekans	%
1	Sosyal Bilimler Enstitüsü	6	60.0
2	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	3	30.0
3	İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

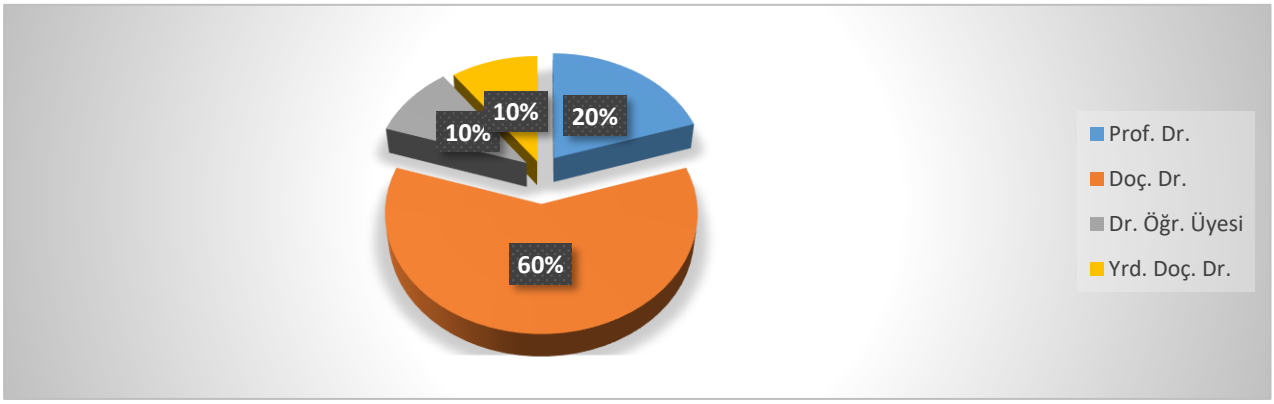

Grafik 7. Tezlerin Yazıldığı Enstitüye Göre Dağılımı

Tablo 8 ve Grafik 8'de tezlere danışmanlık yapan akademik personelin kadro/unvan durumları verilmiştir. Tabloya göre % 60.0'lık (6) oranda en fazla Doç. Dr. unvanına sahip akademik personelin danışmanlık yaptığı dikkati çekmektedir. Ayrıca tabloda Yrd. Doç. Dr. olarak da bir unvan gözükmektedir. 2015 yılında yazılan teze danışmanlık eden akademik personel olduğu için o yıllarda bulunduğu unvanla tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. Tezlere Danışmanlık Yapanların Kadro/Unvan Durumuna Göre Dağılımı

S. No	Teze Danışmanlık Yapanların Kadro/Unvan Durumu	frekans	%
1	Prof. Dr.	2	20.0
2	Doç. Dr.	6	60.0
3	Dr. Öğr. Üyesi	1	10.0
4	Yrd. Doç. Dr.	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

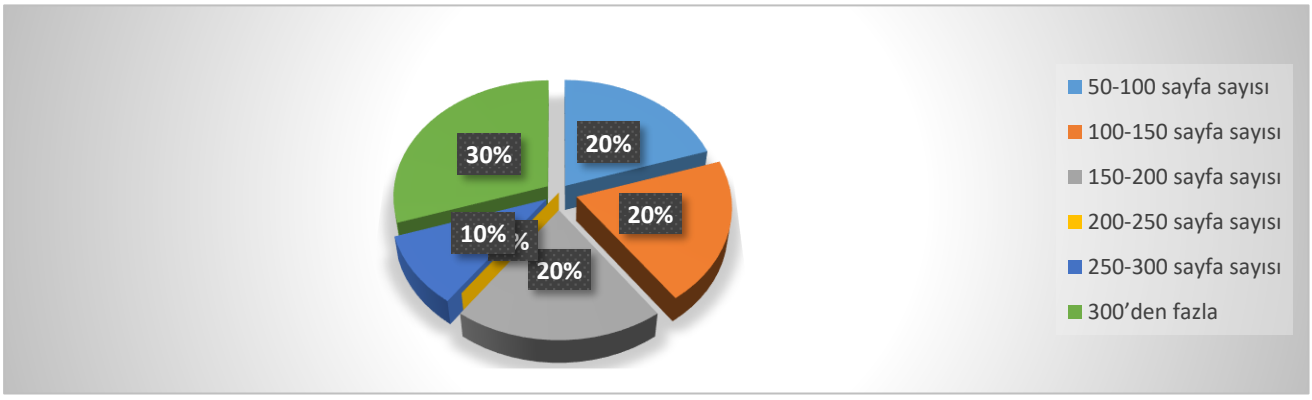

Grafik 8. Tezlere Danışmanlık Yapanların Kadro/Unvan Durumuna Göre Dağılımı

Tablo 9 ve Grafik 9'da tezlerin sayfa aralığına göre dağılımı gösterilmiştir. Tabloya göre dijital gazetelik konulu yayımlanmış tezlerin en fazla % 30.0'lık (3) oranda 300 sayfadan fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 9. Tezlerin Sayfa Aralığına Göre Dağılımı

S. No	Sayfa Aralığı	frekans	%
1	50-100	2	20.0
2	100-150	2	20.0
3	150-200	2	20.0
4	200-250	0	0.0
5	250-300	1	10.0
6	300'den fazla	3	30.0
	Toplam	**10**	**100.0**

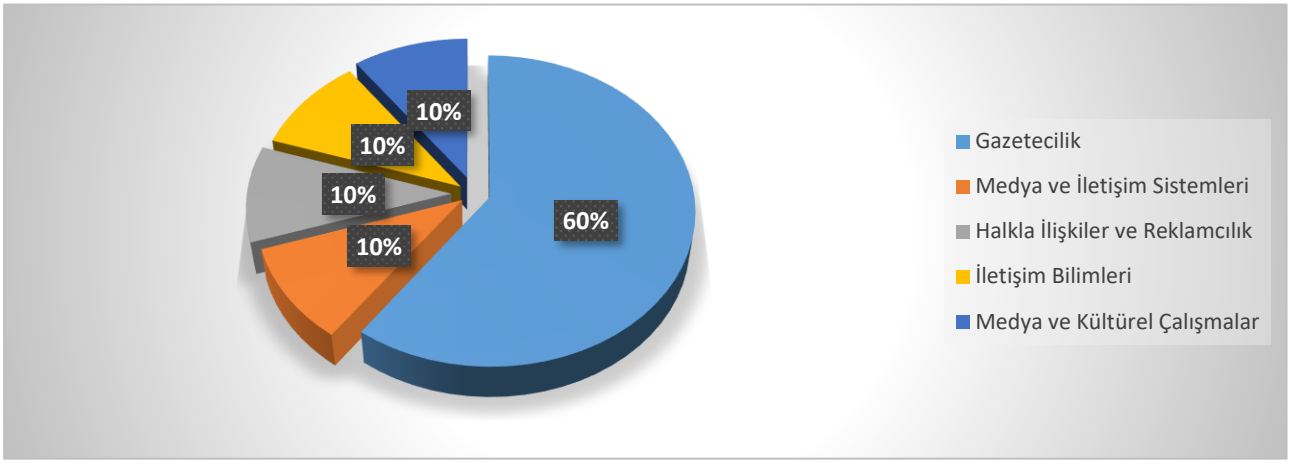

Grafik 9. Tezlerin Sayfa Aralığına Göre Dağılımı

Tablo 10 ve Grafik 10'da tezlerin yazıldığı ana bilim dalına göre dağılımları verilmiştir. Tabloya bakıldığında en fazla % 60.0'lık (6) oranda Gazetecilik Ana Bilim Dalı programında tez yazıldığı dikkati çekmektedir.

Tablo 10. Tezlerin Yazıldığı Ana Bilim Dalına Göre Dağılımı

S. No	Tezin Yazıldığı Ana Bilim Dalı	frekans	%
1	Gazetecilik	6	60.0
2	Medya ve İletişim Sistemleri	1	10.0
3	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	1	10.0
4	İletişim Bilimleri	1	10.0
5	Medya ve Kültürel Çalışmalar	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

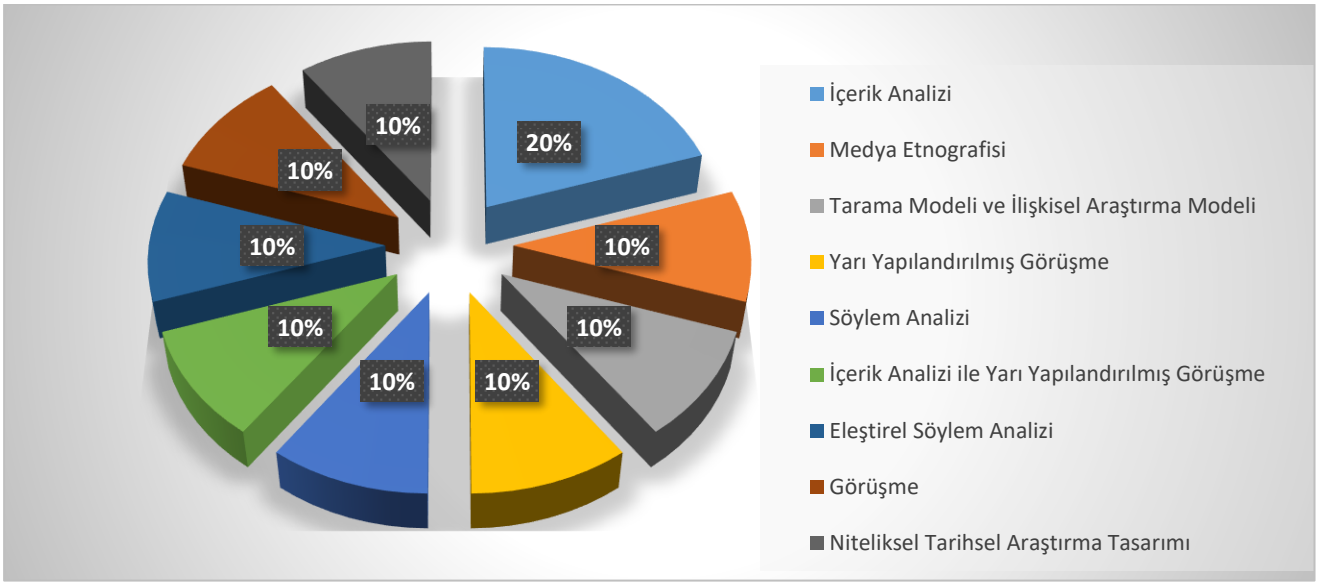

Grafik 10. Tezlerin Yazıldığı Ana Bilim Dalına Göre Dağılımı

Tablo 11 ve Grafik 11'de tezlerde kullanılan yöntemlerin dağılımı gösterilmiştir. Tabloya bakıldığında dijital gazetecilik konulu tezlerin en fazla % 20.0'lık (2) oranda içerik analizi yöntemiyle yazıldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 11. Tezlerin Yazıldığı Yönteme Göre Dağılımı

S. No	Tezde Kullanılan Yöntem	frekans	%
1	İçerik Analizi	2	20.0
2	Medya Etnografisi	1	10.0
3	Tarama Modeli ve İlişkisel Araştırma Modeli	1	10.0
4	Yarı Yapılandırılmış Görüşme	1	10.0
5	Söylem Analizi	1	10.0
6	İçerik Analizi ile Yarı Yapılandırılmış Görüşme	1	10.0
7	Eleştirel Söylem Analizi	1	10.0
8	Görüşme	1	10.0
9	Niteliksel Tarihsel Araştırma Tasarımı	1	10.0
	Toplam	**10**	**100.0**

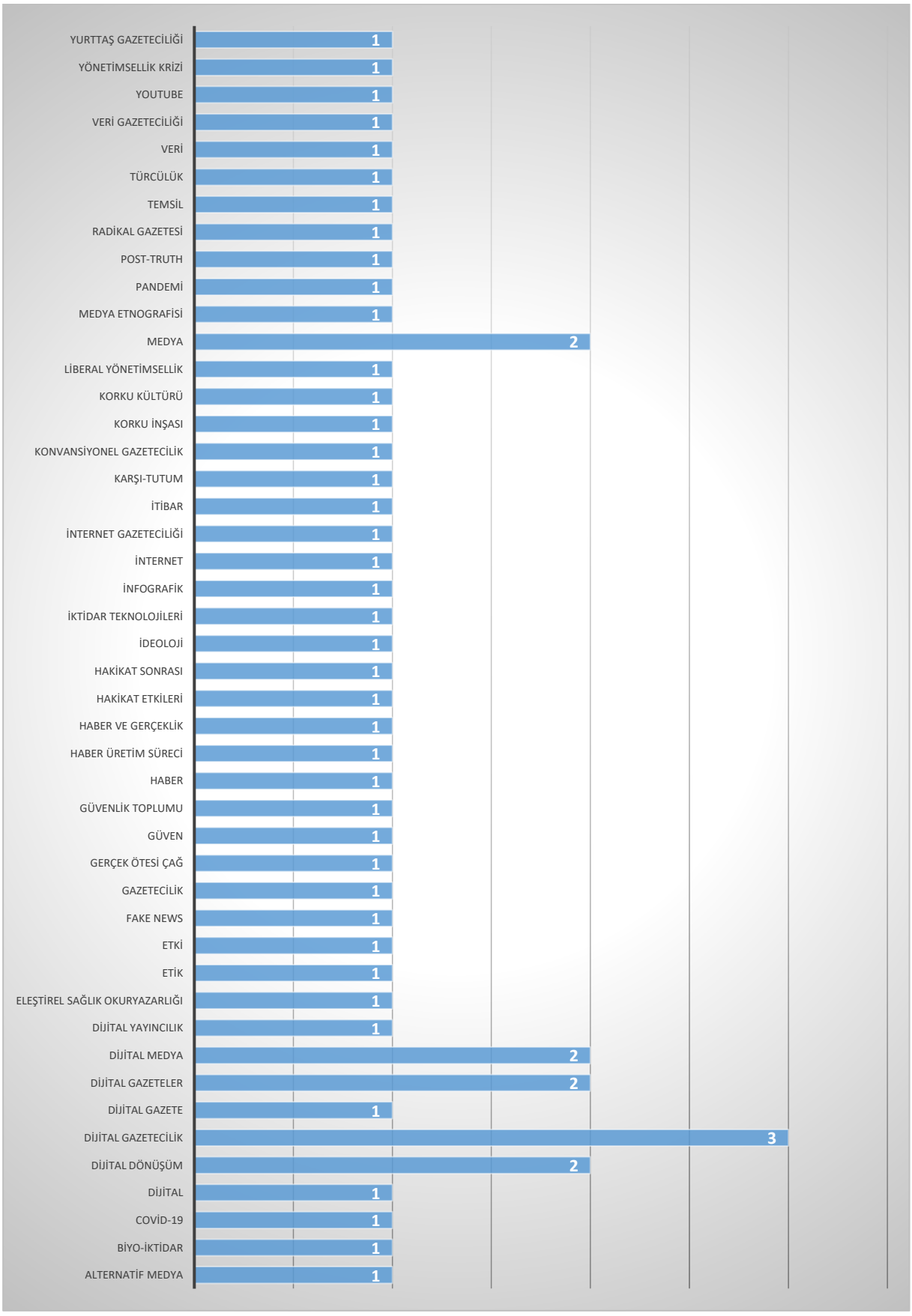

Grafik 11. Tezlerin Yazıldığı Yönteme Göre Dağılımı

Tablo 12 ve Grafik 12'de tezlerde kullanılan anahtar kelimeler alfabetik sırasıyla verilmiştir. Tablo incelendiğinde en fazla % 5.8'lik (3) oranda Dijital Gazetecilik anahtar kelimesinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Alfabetik sırayla tabloda gösterilen 46 adet anahtar kelime sırasıyla; Alternatif Medya, Biyo-İktidar, Covid-19, Dijital, Dijital Dönüşüm, Dijital Gazetecilik, Dijital Gazete, Dijital Gazeteler, Dijital Medya, Dijital Yayıncılık, Eleştirel Sağlık Okuryazarlığı, Etik, Etki, Fake News, Gazetecilik, Gerçek Ötesi Çağ, Güven, Güvenlik Toplumu, Haber, Haber Üretim Süreci, Haber ve Gerçeklik, Hakikat Etkileri, Hakikat Sonrası, İdeoloji, İktidar Teknolojileri, İnfografik, İnternet, İnternet Gazeteciliği, İtibar, Karşı-Tutum, Konvansiyonel Gazetecilik, Korku İnşası, Korku Kültürü, Liberal Yönetimsellik, Medya, Medya Etnografisi, Pandemi, Post-Truth, Radikal Gazetesi, Temsil, Türcülük, Veri, Veri Gazeteciliği, Youtube, Yönetimsellik Krizi, Yurttaş Gazeteciliği olarak verilmiştir.

Tablo 12. Tezlerde Kullanılan Anahtar Kelimelerin Dağılımı

S. No	Anahtar Kelime	frekans	%
1	Alternatif Medya	1	1.9
2	Biyo-İktidar	1	1.9
3	Covid-19	1	1.9
4	Dijital	1	1.9
5	Dijital Dönüşüm	2	3.8
6	Dijital Gazetecilik	3	5.8
7	Dijital Gazete	1	1.9
8	Dijital Gazeteler	2	3.8
9	Dijital Medya	2	3.8
10	Dijital Yayıncılık	1	1.9
11	Eleştirel Sağlık Okuryazarlığı	1	1.9
12	Etik	1	1.9
13	Etki	1	1.9
14	Fake News	1	1.9
15	Gazetecilik	1	1.9
16	Gerçek Ötesi Çağ	1	1.9
17	Güven	1	1.9
18	Güvenlik Toplumu	1	1.9
19	Haber	1	1.9
20	Haber Üretim Süreci	1	1.9
21	Haber ve Gerçeklik	1	1.9
22	Hakikat Etkileri	1	1.9
23	Hakikat Sonrası	1	1.9
24	İdeoloji	1	1.9
25	İktidar Teknolojileri	1	1.9
26	İnfografik	1	1.9
27	İnternet	1	1.9
28	İnternet Gazeteciliği	1	1.9
29	İtibar	1	1.9
30	Karşı-Tutum	1	1.9
31	Konvansiyonel Gazetecilik	1	1.9
32	Korku İnşası	1	1.9
33	Korku Kültürü	1	1.9
34	Liberal Yönetimsellik	1	1.9
35	Medya	2	3.8
36	Medya Etnografisi	1	1.9
37	Pandemi	1	1.9
38	Post-Truth	1	1.9
39	Radikal Gazetesi	1	1.9
40	Temsil	1	1.9
41	Türcülük	1	1.9
42	Veri	1	1.9
43	Veri Gazeteciliği	1	1.9
44	Youtube	1	1.9
45	Yönetimsellik Krizi	1	1.9
46	Yurttaş Gazeteciliği	1	1.9
	Toplam	**52**	**100.0**

Grafik 12. Tezlerde Kullanılan Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Sonuç ve Öneriler

Kitle iletişim araçları içerisinde önemli yer edinen gazeteler internetin hayatımıza girmesiyle birlikte dijitalleşme yoluna da girmiştir. İlk örnekleri ABD'de görünen dijital gazetecilik, ülkemizde 1995 yılında Aktüel dergisiyle birlikte görülerek okuyucularıyla buluşmuştur. Ardından çok kısa süre içerisinde birçok gazete dijital gazetecilik ile yayın hayatına yenilikler katarak devam etmiştir. İlk zamanlar geleneksel gazetenin bire bir aynısı halinde sunulan dijital gazetecilik zamanla farklılaşma yoluna girmiş, içeriğini geleneksel gazeteden ayrı hazırlamaya başlamıştır. Günümüzde çok sayıda gazete online olarak yayın hayatına girmeyi başarmıştır. Hem online hem de geleneksel gazeteciliği birlikte yürüten gazetelerin yanı sıra yalnızca online yayın hayatına devam eden gazeteler de bulunmaktadır.

Literatüre bakıldığında, bibliyometrik analizlerin yapıldığı birçok çalışmanın yer aldığı, tezlerin yanı sıra makalelerin de bu kapsamda ele alındığı, eğilimlerinin neler olduğu ve araştırmacılara yol gösterici nitelikte bulundukları görülmüştür. Dijital gazetecilik konusunda bibliyometrik analizle ele alınmış herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için literatüre katkıda bulunmak amacıyla bu konuda çalışma yapılmıştır.

Araştırma kapsamında, YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinde dijital gazete/gazetecilik konulu tez taraması yapılmış ve 10 adet yayımlanmış tezin olduğu görülmüştür. Tezlerin yazıldığı üniversitenin bulunduğu ile göre dağılımı incelendiğinde % 30.0'lık (3) oranda İstanbul ve İzmir'de olmak üzere eşit oranlarda yazıldığı dikkati çekmektedir. Özellikle yapılan tezlerin % 30.0'lık (3) oranda İzmir'de bulunan Ege Üniversitesi'nde çoğunlukla yazıldığı göze çarpmaktadır. Üniversitenin devlet veya vakıf ayrımına bakıldığında ise % 70.0'lık (7) oranda devlet üniversitesinde yazıldığı, ayrıca bu tezlerin % 80.0'lık (8) oranda yüksek lisans tezi olduğu, bunların da % 90.0'lık (9) oranda Türkçe ve % 60.0'lık (6) oranda Sosyal Bilimler Enstitüsü çatısı altında sunulduğu görülmüştür. Tezlere danışmanlık yapanların % 60.0'lık (6) oranda Doç. Dr. unvanına sahip akademik personel olduğu, tezlerin % 30.0'lık (3) büyük oranda 300 sayfadan fazla sayfa aralığında yazıldığı, bu tezlerde de % 20.0'lık (2) oranda içerik analizi yönteminin ağırlıklı olarak kullanıldığı, % 60.0'lık (6) oranda Gazetecilik Anabilim Dalı'nda tez savunmasından geçerek yayımlandığı dikkati çekmektedir.

1995'li yıllardan itibaren dijital gazetecilik pratikleri ile tanışan Türkiye'de bu konuyla ilgili tez çalışmalarına 2015 yılında başlanmıştır. Bu da dijital gazetecilik konusunda biraz geç araştırma yapıldığının göstergesi olarak görülebilir. 2015 yılından itibaren dijital gazetecilik konusunda tez yazılan ülkemizde % 40.0'lık (4) oranda 2021 yılında en fazla tez yazıldığı, bu tezlerde 46 adet anahtar kelime kullanıldığı, bu anahtar kelimelerden de en fazla % 30.0'lık (3) oranda Dijital Gazetecilik kelimesinin yer aldığı göze çarpmaktadır.

Bu çalışma dijital gazetecilik konusunda araştırma yapmak veya bu konuda tez yazmak isteyenlere ufak da olsa yol gösterici çalışma olarak görülebilir. Diğer ülkelerde yayımlanan dijital gazetecilik konulu tezlerle kıyaslama yapılabilir ya da dergilerde yayımlanan makaleler de araştırma kapsamına dahil edilerek zenginleştirilebilir ve literatüre katkıda bulunulabilir.

KAYNAKÇA

Alkan, G. (2014). Türkiye'de muhasebe alanında yapılan lisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma (1984-2012). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 61, 41-52.

Aydoğan, D. (2013). Türkiye'de dijital gazetecilik: Habertürk ve Hürriyet gazeteleri örneği. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication,* 3 (3) , 26-40.

Atabek, Ü. & Şendur Atabek, G. (2019). Türkiye'de gazetecilik literatürü: 1992-2018 yılları arasında yayımlanmış makaleler üzerine bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31, 710-732.

Bak, G. (2018). Gazetecilik anabilim dalı doktora tezlerinin analizi üzerine bir çalışma, *Social Science Development Journal*, 3 (14), 663-668.

Bak, G. & Poyraz, Ö. & Gürsoy, Ç. A. (2018). Geçmişten günümüze Türk yazılı basınında Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuvarı konulu haberlerin sunumu, *Social Science Development Journal*, 3 (15), 684-694.

Bayram, P. (2022). Dijital çağda gazetecilik: Geleneksel ve dijital gazetecilik pratiklerinin karşılaştırılması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 58, 153-169.

Bulut, S. & Karlıdağ, S. (2015). Dijital gazetelerin ekonomi politiği. *Akademia*, 4 (2), 18-38.

Doğan, Ö. F. (2022). Gazetecilik alanında yapılmış olan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi, *Yüksek lisans tezi*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Dökmeci, S. C. & Gürsoy, Ç. A. (2021). Türkiye'de yayımlanmış olan Mehteran konulu tezlerin bibliyometrik analizi. Aylin Gürbüz & Figen Girgin & Gül Sakarya & Lale Aslan (Editörler), *Sanata ve Sanat Eğitimine Akademik Bakış* içinde (s. 175-192). Çanakkale: Paradigma Akademi.

Eşidir, O. V. & Bak, G. (2020). Gazeteci kavramına metaforik bir bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 104-114.

Geray, H. (2011). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş: İletişim alanından örneklerle*, 3.. bs., Ankara: Ezel Basım Yayın Dağıtım

Kılıç, E. & Bak, G. & Budak, E. & Bak, A. & Kutlu, M. K. (2021). Küresel pazarlama konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi, *International Academic Social Resources Journal*, 6 (25), 874-880.

Kubilay, Ç. & Ova, N. (2022). Türkiye'de sosyal medya ve gazetecilik literatürü: Hakemli dergi makaleleri üzerine bibliyometrik bir analiz. *Yeni Medya*, 12, 117-139.

Kutlu, M. K. & Bak, G. (2021). Türkiye'de kurum kültürü konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili, *International Social Sciences Studies Journal*, 7 (84), 2688-2698.

Poyraz, Ö. & Önver Zafer, Ç. (2021). Trompet konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7 (46), 1262-1270.

URL-1: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) Ulusal Tez Merkezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp, Erişim Tarihi: 01.11.2022

EKİ: Dijital Gazete/Gazetecilik Konulu Tezlerin Genel Bilgileri

S.NO	TEZ NO	YAZAR	YIL	TEZ ADI	TEZ TÜRÜ	KONU
1	495986	İREM KULABER	2017	Digital journalism and ethnographic research on medyascope.tv *Dijital gazetecilik ve Medyascope.TV üzerine etnografik çalışma*	Yüksek Lisans	Gazetecilik = Journalism ; Radyo-Televizyon = Radio and Television ; İletişim Bilimleri = Communication Sciences
2	721270	EBRU HANÇER	2022	Hakikat sonrası çağda dijital gazetelerde etik ihlaller güvenirlilik ve itibar arasındaki ilişki üzerine bir araştırma *Ethical violations in digital newspapers in the post-truth age*	Doktora	Halkla İlişkiler = Public Relations
3	663318	YASEMİN TAŞİN	2021	Dijital dönüşümden veri gazeteciliğine dijital gazetelerde infografik haberlerin incelenmesi *Analysis of the infographic news in digital newspapers from digital transformation to data journalism*	Yüksek Lisans	Gazetecilik = Journalism ; İletişim Bilimleri = Communication Sciences
4	677842	BUSE UÇURUM	2021	Eleştirel sağlık okuryazarlığı bağlamında dijital gazetelerde 'Corona Virüs' hakkında çıkan haberlerin incelenmesi *Investigation of news about 'Corona Virus' in digital newspapers in the context of critical health literacy*	Yüksek Lisans	Gazetecilik = Journalism
5	700851	MELİH KÜÇÜKCEYLAN	2021	Foucault'nun iktidar ve korku inşası kavramları bağlamında dijital gazetelerdeki suç haberlerinin incelenmesi *Investigating of crime news in dijital newspapers in the context of Foucault's concepts of power and fear construction*	Yüksek Lisans	Gazetecilik = Journalism

6	704037	HALİDE TONGA	2021	Post truth ve müphem gerçeklik: Dijital gazetecilikte gerçek ötesi çağ *Post truth and the ambiguous reality: The surreal age in digital journalism*	Doktora	Gazetecilik = Journalism
7	623602	GÖZDE ÇAPAK	2020	Medyanın korku kültürü yaratımındaki rolü: Dijital gazete haberleri üzerine bir inceleme *The role of media in the creation of fear culture: An analysis on digital newspaper news*	Yüksek Lisans	Gazetecilik = Journalism
8	651728	TUNA ÇİÇEK	2020	Dijital gazetelerde hayvanların ideolojik temsili *Ideological representation of animals in digital newspapers*	Yüksek Lisans	Gazetecilik = Journalism ; İletişim Bilimleri = Communication Sciences
9	614996	CELAL KAYA	2019	Televizyon haberciliğine alternatif bir mecra: Etik değerler,yurttaş gazeteciliği, dijital gazetecilik, medya ekonomisi ekseninde Youtube haberciliği *An alternative platform for television journalism: Youtubejournalism with respect to ethical values, civic journalism,digital journalism, and media economics*	Yüksek Lisans	İletişim Bilimleri = Communication Sciences
10	407477	EMRAH ONUR KARATAŞ	2015	Geleneksel gazetecilikten dijital gazeteciliğe dönüşüm: Radikal Gazetesi örneği *Transition from tranditional journalism into digital journalism: Radikal Newspaper as research example*	Yüksek Lisans	Gazetecilik = Journalism ; İletişim Bilimleri = Communication Sciences

(Kaynak: YÖK Ulusal Tez Merkezi resmi internet sitesinden 01.11.2022 tarihinde alınmıştır.)

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Çalışma Hayatına Yönelik Sosyal Politikaların Durumu

Önder DENİZ

İkinci Dünya Savaşının oluşturduğu ekonomik sorunlar Türkiye'de devletçilik uygulamalarını sekteye uğratmıştır. Buna rağmen kurulusundan İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar çatışmasız geçirilen yıllarda ülke her anlamada büyüme sürecine girmiştir. 20'li ve 30'lu yıllarda kurulan sanayi işletmeleri, savaş yıllarında birçok sorunla mücadele vermelerine rağmen ülke ekonomisi için can damarları halinde gelmişlerdir(Selen, 1943;538-541). Bu işletimler aynı zamanda ülkede işçi sayısının da hatırı sayılır düzeyde artmasına sebep olmuştur. Nüfusunun büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşayan bir ülkede sanayi işletmelerine bağlı işçi sınıfının artması, ekonomiyi olumlu etkilemiştir.

Devletçilik uygulamalarının ana hedefi, ülke içindeki sanayi üretimini artırmak olması, ülke ekonomisi için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Buna karşın tek hedefin üretim olduğu bir yapıta, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar ikinci planda tutulmuştur. İşçi hakları konusunda işverenin inisiyatifine bırakma anlayışı, sosyal politikalara yönelik birçok kanuna rağmen çak fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Türkiye'de çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar yavaş bir şekilde oluşurken, İngiltere başta olmak üzere batı devletlerinde işçi hakları bilimsel bir çerçeve içerisinde temel hak ve özgürlüklere arasında yer almıştır(Talas, 1955; 70-89). Bu dönemde sosyal politika çalışmalarının batılı devletlerin gerisinde kalmasının temel nedeni insan hakları ve demokrasi kavramı üzerine çalışmaların yetersiz kalışındadır. Geri plana itilen sosyal politikalar, batılı devletlerde gelir dağılımı adaletsizliğini en aza indirmek için oldukça önem verilen bir konu olmuştur(Talas, 1956; 1).

Türkiye'de çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların yetersizliği 1923 İzmir'de yapılan İktisat Kongresine katılan işçi kesimi tarafından açıkça dile getirilmiştir(Ökçün, 1971). Kongreye katılan ülkeyi yöneten kadrolar da sosyal politikalar açısından hukuksal yapının yersizliğin farkındadırlar. Sorunlara rağmen işçi haklarına yönelik çağdaş sosyal politikalar, ancak 60'lı yıllardan sonra geliştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk döneminde yapılan kanunlar çok yetersiz ve çelişkilerle dolu olunuştur. Örneğin; 1926 yılında kabul edilen medeni kanunun 316 maddesinde toplu sözleşme hakkından bahsedilmektedir(Resmi Gazete, 1926; 359). İşçi sendikaların yasal bir yapısı yokken borçlar kanununda toplu sözleşme hakkından bahsedilmektedir(Gülmez, 1983;319). Çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların ana yapısını oluşturan iş kanununda yürürlüğe girmesi 13 yıllık bir süreç sonunda olmuştur. Ülkede cumhuriyet rejimine uygun kanunların çıkarılmasında hızlı bir süreç işlerken iş kanununun da ise süreç çok yavaş bir seyirde olmuştur. Türkiye'nin ilk iş kanunu ancak 1936 kanunlaşıp 1937 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanun şekilsel olarak işçiyi koruyucu yapısı öne çıkmasına karşın çok büyük eksiklikleri bünyesinde barındırmıştır. Kanunun ikinci maddesi tam anlamı ile ülkedeki işçiyi ikiye bölmüştür.

"Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur. İş Kanununun tatbikatını temin ve takibe salâhiyettar makam tarafından bu hüküm mucibince tasnif edilmiş olmak vaziyetine karşı işveren veya işçisi tarafından vuku bulacak itirazlar İktisat Vekâletince incelenerek kesin bir karara bağlanır."

Tablo 1: 1927 Yılı Kurum Başına Düşen İşçi Sayısı (Yavuz, 1998; 170)

Kurum Başına Düşen İşçi Sayısı	**%**
1-5	90.8
6-20	7.8
20-50	0.8
51-100	0.3
100+	0.2

Maddeye göre 3008 Sayılı Türkiye'nin ilk iş kanunu sadece 10 kişi ve üzeri işletmelerde uygulanması ülkedeki birçok işçiyi kanunun dışına itmiştir. 30'lu yılların başında işletme başına düzen işçi sayısının yüzde doksanı 10 kişinin altındadır(Yavuz, 1998; 170). Ülkede bağımlı çalışanların çok büyük bir kısmı bir madde yüzünden iş kanunu kapsamı dışında kalmıştır. Kanunun bir başka eksik yanı ise grevin kesin bir dille yasaklanmasıdır. 1909 Tatil-i Eşgal Kanunun baskıcı yapısı iş kanununa da yansımıştır. Grev hakkı 1961 Anayasasına kadar yasal bir yapıda olamamıştır(İmamoğlu, 2014;3-7).

Grev, çok partili döneme geçiş sürecinde en tartışmaları konuların başında yer almıştır. Demokrat Parti grev konusunu birçok kez meclise taşımıştır. Grev çok partili hayata geçiş sürecine kadar, anarşi ile adlandırılmıştır. Osmanlı (İmamoğlu, 2016; 114) Devleti'nden 1950 yılına kadar geçen dönemde grev yapmaya çalışan kişilere çok ağır cezalar verilmiştir. Bunun yanında devletin uygulamaya koyduğu sosyal politika ile ilgili kanunlarda da aksaklıklar görülmektedir. Devlet işletmeleri dışında çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara uyan bir işletmenin olmadığı göze çarpmaktadır. 1947 yılında TBMM çalışma komisyonu tarafından "çalışma hayatına yönelik" araştırmada ülkedeki özellikle özel sektör işletmelerinin iş kanununa uymadığı saptanmıştır. Rapora göre ülkede çalışanlar çok kötü koşullarda çalıştıklarını dile getirmişler ve temel sorunlarını şu şekilde sıralamışlardır(BCA, 1947; 1):

- İş kanunu kapsamı dışında kalabilmek için patronlar işletmeyi resmiyette on kişinin altında görülecek şekilde bölmesi
- Herhangi bir asgari ücret belirlenmediğinden işveren işçiye en az ücreti vermesi
- Denetlemelerin yetersizliği
- Çalışma saatlerinin uzunluğu
- Sağlıksız çalışma koşuları
- İş kazaları ve meslek hastalıkları işveren veya devlet tarafından masraflarının karşılanmaması
- İşçisinin işverene karşı bir güvencesinin olmaması
- Kadın-Erkek arasındaki ücret farklılığı

Tablo 2: Temel Gıda Maddelerinin Artış Oranı 1938-1943 (Özkan & Temizer, 2009; 331)

Ürün	1938 (Kuruş)	1943 (Kuruş)	Artış ı %
Ekmek (kilo)	15	38,67	248,7
Et (Kilo)	42,52	198,54	366,9
Taze Sebze (Kilo)	7,51	29,96	298,9
Zeytinyağı (Kilo)	51,85	231,29	336
Şeker (Kilo)	28	338	1107
Peynir(Kilo)	48,78	115,42	218,6
Yumurta(Tane)	1,71	7,94	364,3
Süt(Kilo)	14,79	51,25	236,3

Yukardaki sorunlar, TBMM çalışma komisyonu raporunda göze çarpan en önemli işçi sorunları arasında yer almıştır. Çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların dağınık yapıda ve yetersiz olması işverenin, işçiyi istediği gibi çalışmasına anlamına gelmiştir. Bu dönemde aslında işçilerin yaşadığı en önemli sorun, ücretlerinin düşük olmasıdır. Savaş yıllarında çok fazla ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan işçiler, çok partili döneme de aynı sorunlarla girmiştir. Düşük ücretler ve ağır çalışma koşulanları sebebiyle birçok sektör işçi bulanamamaktadır. Bu durum devlet işlemleri içinde geçerlidir. İşçi talebi vardır ama o işte çalışacak işçi yoktur. TBMM raporuna göre işçi maaşları son derece düşük düzeyde kaldığı görülmektedir(BCA, 1947;3,4);

"Türk işçisinin şahsi hayatını idare edecek kadar bile ücret verilmemektedir. Halbuki biz bunların çoluk çocuğunu, bütün gücünü eski usulün mütekamili olarak düşünmeye mecburuz. Onlar bizden tek bir şey istiyorlar; Türk köle olmaz bize iyi muamele yapın, Türk aç kalmaz. Emeğimiz mukabili çoluk çocuğumuza kuru ekmek parası verin. Çocuklarımızın yetişmesi, okuması, efendi milletin çocukları olduğunun ispatı için istikballerini temin edecek yardım tesisatı, sosyal sigorta kanunları yapın.

Bize tatlı dille konuşun, biz yurdu idare eden büyüklerimize ve ulusumuza daima hürmetkâr kalırız yiyorlar.

Halbuki bakınız: Yarım milyona yakın işçisi bulunan Türkiye'mizin bir işçisinin (5-15) yaş arasında üç çocuğu bir ailesi ve birerde anası ve babasını ele alırsak bunların yevmiye masrafları en kısa hesapla (5) liraya varır. Bu günkü hayatın pahalılığı içinde erkeği, kadını gerek hususi yerlerde ücret yevmiye iki liradan azami 6-7 liraya kadardır. Bu lira alanlarda %10 geçmez. O Halde beş yüz bin işçide 50 bin kişi bu parayı alıyor demektir.

Bu para yalnız ölmeyecek kadar olan ekmek getirir, medeni ihtiyaç ise bir yana, bu gün Amerika'da yevmiye 8 dolar ücret alan işçiler, bizim memleketimizdeki pahalılıkla karşı karşıya değildir.

İşçi ne konforlu ev, nede kütüphane ve radyo istiyor. Yalnız aç kalmamak için tedbir istiyor. İktisadi devlet teşekkürlerinde bile işçi ücreti (asgari temel itibariyle) gayri memnun olduğu gibi terfiden de, gayri memnundur. Çünkü ücret baremler bir birini tutmadığı gibi derece ve sınıf tefrikinden ve paranın itası şeklinden de her yere göre indi kalmaktadır.

İşçi; işveren veya vekillerinin taktirine kalan bir işte başlarındaki efendilerin arzu, ifade ve ihtiyaçlarına boyun eğmek ve bir lokma pahasına izzeti nefsini, vakarını, benliğini feda etmek ve nihayet her şeye mütevekkilane boyun eğmek zaruretinde kalmaktadır.

Halbuki bu durum Türk seciyesine, yaradılışına uymaz. Türk doğru dik (yani dürüst) efendidir. O; vazifesini bilir. Yapar karşısında kendi hakkını rica ile boyun eğmekle değil efendice ve mertçe almak ister.

İşte böyle vakur Türk işçisi işletmelerde yer bulamamakta hatta kovulmaktadır. Kovulmayan için için yanarak büyük bir infiale ve ekmek korkusu ile boyun bükmekte, lakin içinde volkan taşımaktadır.

Biz bunları gördük lisani hallerinden anladık Teskin ettik. Fakat şükun şüphesiz ki tedbir alınmazsa muvakkat olmayacaktır. Bilhassa körükleyen yabancı düşmanı bir ideoloji olursa ……

Bu sebepten işçi ücretlerinin; hayat ve işçi hayatı standartlarına acilen uydurulması, terfi ve terfih işlerinin derhal salim ve işçinin iştirak edeceği heyetlerle yaptırılması (Milli Sandıkların) bünyemize uygun olarak kurulmasında hassasiyet gösterilmesi, bunlardan korkmak değil fayda olacaklarına ve yarın daha kötü sonuçlarla karşılaşmamak için şimdiden ateşin ve dumanın çıkacağı baca ve borunun teminiyle patlama tehlikesinin önlenmesi milli menfaatlerimizin ve güzel Cumhuriyet rejimimizin icaplarındandır.

Hususi iş yerleri üzerinde durmak istemiyoruz. Zira o işyerlerindeki faciaları biz burada tasvir edemeyeceğiz."

Tablo 3: *Sendikalı İşçi Sayısı 1948-1950 (Tokol, 1994;63)*

Yıllar	Sendikalı İşçi Sayısı
1948	52 000
1949	72 000
1950	78 000

İşçi ücretleri genel yapısı çok düşüktür. Savaştan sonra fiyatların genel yapısının arttığı bir dönemde bir işçinin aldığı ücretle kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması son derece zordu. Ücretlerde olduğu gibi ülkede çalışanların çalışma koşulları da son derece kötü bir durumdadır. Bu iki yapı birleştiğinde işletmelerin işçi bulması da zorlaşmaktadır. İşçi yetersizliği beraberinde işletmelerin sağlıklı büyümesini etkilemiştir. Savaş sonrası çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara yeterince önem verilmemesi, doğrudan ekonomik dengeleri de etkilemiştir. Bu olumsuzluklara rağmen İş ve İşçi Bulma Kurumunun kurulması, İşçi ve İşveren Sendikalarının Kurulmasına İlişkin Yasa ve Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu savaş sonrası dönemde çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara açısında önemli birkaç kanuna imza atılmıştır.

Kaynakça

B.C.A., Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947.

GÜLMEZ Mesut (1983). Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), Türk ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

İMAMOĞLU Hüseyin Vehbi (2014) "19. Yüzyılın Başında Osmanlı Adliye Teşkilatının Yenilenme Sürecine Medeniyet Algısının Etkisi, Studies Of The Ottoman Domain, 4/7.

İMAMOĞLU Hüseyin Vehbi (2016) "XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Dönüşüm ve Siyasi Bloklaşma", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 6/1

ÖKÇÜN, Ahmet Gündüz (1971). Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.

ÖZKAN M. Selçuk, Abidin Temizer (2009) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", Uluslar Arası Sosyal Araştırma Dergisi, 2/9

RESMİ GAZETE, Tarih: 29/4/1926, Sayı: 359.

SELEN H. Sadi, (1943). "İş Hayatımızın Problemleri", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.1, Sayı.3, Ankara.

TOKOL Aysen (1994). Türkiye'de Sendikal Hareket, Ezgi Kitapevi, Bursa.

TALAS Cahit (1955). İçtimai İktisat Dersleri, A.Ü.S.B.F. Yayınları Ankara.

TALAS Cahit (1956). "Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülahazalar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.11, Sayı.2, Ankara.

YAVUZ Erdal (1998). "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40", Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, İletişim Yayınları, İstanbul.

İdari İşlemin Sebep Unsuru İle İlgili Bazı Kavramlar ve Sebep Unsuruna Aykırılığın Müeyyidesi

Özge Didem BOULANGER[1]

Giriş[2]

Sebep unsuru idari işlemlerin beş unsurundan biridir. İdare hukuku alanında gerçekleştirilen işlemler mutlaka belirli bir sebebe dayanırlar. İdare hukukunda sebepsiz işlem olamaz. Bu bağlamda idare hukukunda sebebin bulunmaması veyahut sebebin somut olgulara dayanmaması idari işlemi hukuka aykırı hale getirir. Bu bağlamda sebep idari işlemin geçerliliği açısından önemlidir.

Bu çalışmada idari işlemin sebep unsuru kavramsal olarak tanımlanmış, sebep unsurunun işlevlerine değinilmiştir. Ayrıca sebep unsuru ile ilgili bir takım özellikli kavramlar açıklanarak sebep unsurunda ortaya çıkabilecek hukuka aykırılıklar değerlendirilmiştir.

İdari İşlemin Sebep Unsuru Nasıl Tanımlanmalıdır? Sebebin Tarihçesi ve İşlevleri Nelerdir?

Arapça kökenli bir kelime olan sebep "*bir şeyin olmasına veya belirli bir halde bulunmasına yol açan şey*" anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu çevrim içi sözlük). Sebebin İngilizce ve Fransızcadaki kullanımı Latince kökenlidir. Bu bağlamda sebep motive kelimesi ile ifade edilir, motive kelimesi köken olarak antik latincede "*motus*" sözcüğünden gelmektedir. Motus neden olmak, sevk etmek, teşvik etmek anlamı taşıyan "*movere*" kelimesinin geçmiş zaman formudur. Motus daha sonra motivus formunu aldı. Motive ile "*motor*" kelimeleri aynı kaynaktan gelmişlerdir. Motor hareketi başlatan, harekete getiren bir cismi tanımlayan bir terimdir, "*motive*"de aynı motor gibi harekete geçiren hareketi başlatan bir olgudur.

Sebep, "*X neden Y'yi gerçekleştirdi (ya da gerçekleştirmeli)?*" sorusuna cevap verilebilmesini sağlar (Tilly, 2006). Sebep, mevcut durum hakkında bilgi verirken, çeşitli seçenekler arasında belirli bir davranışın seçilmesinin nedenini de öğrenmemize yardımcı olur (Tilly, 2006). Özel hukuk işlemlerinin mahiyetleri gereği kamu düzeni ve yararı açısından belirli sınırlamalar mevcut olabilirse de bu zorunlu sınırlamalar dışında kalan hususlarda özel hukuk işlemini gerçekleştiren kişinin o işlemi yapma sebebi önem taşımamaktadır, işlemi yapan kişi kendi yarar ve zararını en iyi şekilde takdir edecektir (Günday, 2011). Gerçekten de özel hukukta iradenin sebebi işlemin sıhhatini etkilemez. Örneğin taşıt almak isteyen kişinin alımı gerçekleştirme sebebinin alım-satım işlemi üzerinde herhangi bir etkisi yokken, taşıt alımı işlemini gerçekleştirecek olan idare olduğunda durum farklılaşmaktadır, zira idare kamu hizmeti gerektirmediği sürece sebepsiz yere alım işlemini gerçekleştiremez böyle bir işlem idare hukukunda sebepsiz işlem olamamasından hareketle hukuka aykırı olur (Karahanoğulları, 2012).

---

[1]Doktor, İdare Hukuku, diğer,

[2]Bu kitap bölümü Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bilim Dalında yazar tarafından hazırlanan 11.10.2016 tarihinde savunulan ve kabul olunan "*İdari İşlemin Sebep Unsuru*" adlı doktora tezinin bazı bölümlerinin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesiyle üretilmiştir.

Bu bağlamda özel hukuk ilişkilerinde sebep isteğe bağlı, kişisel ya da ekonomik iken idare hukukunda sebep idareyi böyle bir işlem yapmaya iten objektif nedenlerdir, idari işlemin dayanağı, saikidir (Atay, 2006). İdare Hukuku açısından değerlendirdiğimizde "*idare bu işlemi neden gerçekleştirdi*?" sorusunun yanıtı idari işlemin sebep unsurunu oluşturur (Akbulut, 2013).

Sebep idareyi işlem yapmaya sevk eden saiktir (Akyılmaz & ark. 2014). Diğer bir deyişle sebep, idari işlemin içeriği ile idarenin beyanı arasındaki illiyettir. Sebep, idari işlemin hem dayanağını hem de yapılış gerekçesini oluşturur (DANIŞTAY 2D, 22.01.2008, E:2007/1114, K:Y.Durdurma). İdari işlemin sebebi işlemin yapılmasına zemin hazırlayan olgulardır. Sebep idarenin işlem yapmasını sağlayan etkendir ve doğal olarak her idari işlemin bir sebebi vardır, bu sebep hukuki, hukuk dışı, gerçek, gerçek dışı olabilir ama nihayetinde her işlem bir sebepten doğar[3]. "*İdare hukukunda sebep dendiğinde, idari işlemin dışında, idareyi böyle bir işlem yapmaya yönelten etkenler anlaşılır. Bir başka ifadeyle idari işlemin sebebi, o idari işlemden önce gelen, idareyi o işlemi yapmaya sevk eden ve objektif hukuk kurallarınca belirlenmiş bir etkendir*" (AYİM, 2D, 21.02.2007, E:2006/431, K:2007/176) . "*İdarelerin tesis ettikleri işlemlerin (bireysel-düzenleyici) unsurlarından olan sebep unsuru, idareyi işlem yapmaya iten hukuki neden, bir başka ifadeyle; tüm idari işlemlerde olduğu gibi işlemle gerçekleştirilmeye çalışılan kamu yararına dayanan hukuki, somut durumdur. İdari işlemin sebep ögesindeki hukuka aykırılık işlem yargı mercii önüne getirildiğinde resen dikkate alınacaktır*" (DANIŞTAY 8D, 01.03.2010, E:2009/7826, K:Y. Durdurma). Sebep idarenin harekete geçmesini sağlayan hukuki ve fiili olguların tamamıdır (Auby Drago, 1975). Aslında sadece idarenin değil, genel olarak devletin gerçekleştirdiği işlemlerin tamamının belirli bir sebebi olması gerekir. İşleme uygulanacak hukuk kuralının belirlenmesi de sebep unsuru sayesinde olur (Onar, 1966).

İdare Hukuku kozalist bir hukuk dalıdır, idare hukukunun kozalist niteliği idarenin gerçekleştirdiği tüm işlemlerin, eylemlerin hukuka uygun ve gerçek bir sebebe dayalı olma zorunluluğunu işaret etmektedir (Özay, 2002). Zira idari faaliyetlerde özel hukuktakinin aksine sübjektif bir hakkın kullanımı değil, bir vazifenin ifası söz konusudur ve idari faaliyetleri gerçekleştirenler bu faaliyetleri kendi nam ve hesaplarına değil, iradesini doğrudan açıklayamayan idare adına gerçekleştirmektedirler. İşte idare hukukunun kozalist niteliği ile kastedilen de idarenin davranışlarının tamamının hukuka uygun olması ve kamu yararına ulaşmak için gerekli bir sebebe dayanması zorunluluğudur.

İdare hukukunun aynı zamanda finalist niteliği de bulunmaktadır. Buna göre idarenin davranışlarının tamamı "kamu yararı" amacına yönlenmiştir ve idarenin bu amaç dışında başka bir amacı olamaz (Özay, 2002). Diğer bir deyişle idare gerçekleştirdiği işlemler ile kamu yararını sağlama amacına hizmet ettiği için idari işlemin geçerliliği açısından kamu yararının gerçekleştirilmesine yönelmiş ve kamu yararının gerçekleşmesini sağlayacak nitelikte bir sebebin varlığı gerekmektedir (Günday, 2011). Dolayısıyla sebep ile başlayan idari işlemle ulaşılmak istenen amacın sonunda kamu yararı olması gerekir (Ayaydın, 2008)[4].

Sebep unsuru aslında kanunilik ilkesinin de tipik bir uygulamasıdır, sebep unsurunun yargısal denetimi ile idari işlemin gerçekleştirilmesi için gerekli olan yasal saiklerin mevcut olup olmadığı anlaşılır (Yaşar, 2013). Kanunilik ilkesinin bir gereği olarak idare işlemleri gerçekleştirirken kendisini harekete geçirecek bir saike ihtiyaç duyar (Yaşar, 2013).

[3]Gerekçe idari işlemin sebebinin ilgililere idari işlemle birlikte açıklanmasıdır. Aralarındaki fark şu nokta da kendisini gösterir: her işlemin mutlaka bir sebebi varken gerekçe her idari işlemde bulunması gerekli bir unsur değildir. Kısaca; her idari işlem bir sebebe dayanırken dayanılan bu sebebin hukuken ilgilisine tüm işlemlerde gösterilmesi zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu bağlamda ülkemizde genel bir gerekçe yükümlülüğü yoktur. Ancak özel olarak yasalarda bir düzenleme mevcutsa gerekçe gösterilmesi gerekir.

[4]Ayaydın daha üst ve önemli bir değer ihtiva ettiği takdirde genelin değil, azınlığın yararının göz önünde tutulabileceğini belirtmektedir, örneğin mevzuat uyarınca trafikte ambulansların diğer araçlar yanında geçiş önceliği vardır zira yaşam hakkı seyahat özgürlüğünden daha önemlidir. Trafik polisi trafiği bu hususu gözeterek yönetecektir. Cem Ayaydın, **İdare Hukukuna Giriş I**, 1. Basım, İstanbul 2008, Yenilik Basımevi, s.74

İdare Hukukunda idari işlemlerin hukuka uygunluklarının denetiminde daima sebep unsurunun objektif yönü değerlendirilir; idari işlemin içeriği ile idarenin irade beyanı arasındaki illiyet dikkate alınır (Akyılmaz, 2005). Sebebin objektifliğinden kasıt idare tarafından gerçekleştirilen idari işlemlerde idari görevlilerin kendi görüşlerine dayalı bir sebep değil, nesnel hukukun ortaya koyduğu bir sebebi ifade etmesidir, yani idare hukuku açısından değerlendirildiğinde sebep hukuk kuralları ile belirlenerek hukuki ve maddi bir olgu olarak somutlaşmıştır. Onar sebebin objektifliğini şu şekilde açıklar: "…*saik veya sebep tamamen objektiftir. Çünkü bir taraftan objektif hukuk kaidesi ile tespit edilmiş, diğer taraftan fiili ve maddi bir durum olarak tahakkuk etmiş ve görünmüştür*" (Onar, 1966). Özay 'da sebebin öznelliğini hukuk kuralları ile belirlenmesi ve fiili ve maddi bir olgu şeklinde somutlaşmasından kaynaklandığını belirtmektedir (Özay, 2002).

Sebep idari işlemden önce gelmekle birlikte idari işlemin hazırlık safhası ile karıştırılmamalıdır; hazırlık safhası işlemin dayanağı değildir ve müstakil bir safha olarak değerlendirilemez, oysa sebep müstakil bir safhadır ve işlemin gerçekleşmesine zemin hazırlar, işlemin dayanağıdır (Onar, 1966). Tikveş sebebi ve sebebin diğer unsurlarla ilgisini şöyle özetlemiştir; "*işlem sebepten kalkar, konudan geçer, amaçla sona erer*" (Tikveş, 1983).

Türk Hukuku açısından sebebin tarihçesini değerlendirdiğimizde sebep Türk İdare Hukukunda idari işlemin yargısal denetiminin bir öğesi olarak dikkate alınmıştır. 1925 tarihli Şurayı Devlet Kanununu başlangıç noktası yaptığımızda, ilgili Kanunda sadece dört unsurdan bahsedildiği ve sebep unsurunun bugünkü gibi bağımsız bir unsur olarak yasada yer almadığı görülür. Gerçekten de bu Kanunda salahiyet, şekil, esas, maksat yönlerinden kanunlara aykırılık iptal nedenleri olarak sayılmıştır (Çağlayan, 2003). Yine 3546 sayı 21.12.1938 tarihli Devlet Şurası Kanunu madde 23' de iptal davasının idari fiil ve kararlar hakkında esas, maksat, salahiyet, şekil olmak üzere dört unsura dayanarak kanun ve tüzüklere aykırılığı sebebiyle açılabileceği belirtilmiştir[5]. Bu iki yasada sebep unsurunun ayrı bir başlık altında yer almamasını Onar sebep unsurunun idari işlemlerde daha az öneme haiz olması ile ilgili olmadığını söylemektedir, sebep unsuru yasalarda gösterilmemiştir zira bu unsur idare hukukunun dayandığı esaslardan, bu hukukun mahiyetinden ileri gelmektedir (Onar, 1966). Gerçekten de sebep unsuru sadece metne dayanan ve belirli bir kanuna veya hukuk sistemine özgü bir unsur değildir, idare hukukunun temelinde ve ana ilkelerinde kendini bulan bir unsurudur.

3546 sayılı Kanunun yerine 521 sayılı 24.12.1964 tarihli Danıştay Kanunu 'nu yürürlüğe girmiştir, ilgili yasanın 30/A maddesi uyarınca idari işlemlerin unsurları yetki, şekil, sebep, konu maksat olarak düzenlenmiştir. 521 sayılı Danıştay Kanunu gerekçesinde "i*dari işlemde sebep gösterilmesini kanun emretmese bile, hakimin kontrolünü yapabilmesi için idare, hakimin talebi üzerine, dayanmış olduğu sebepleri bildirmekle mükellef olmalıdır*" [d]enilmektedir. 06.01.1982 tarih ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nu madde 2/a' da ise yine idari işlemlerin unsurları yetki şekil, sebep, konu ve maksat olarak yer almıştır.

Her ne kadar 1925 yılından 1964 yılına kadar sebep unsuruna ilişkin doğrudan bir düzenleme yasalarda yer almasa da bu tarihler arasında Danıştay'ın sebep unsurunu denetlediğini biliyoruz. Bu hususta bulabildiğimiz en eski Danıştay Kararı 05.09.1938 tarihlidir (K:38/122 T.C. Şurayı Devlet Kararlar Mecmuası Sayı:6, Birinci Kanun 1938, Ankara Başvekalet Matbaası, 1938. Bu kararda ayrıca aynı konuda 24.04.1933 tarih ve 39-40 numaralı aynı içerikteki karara atıf yapılmıştır ancak söz konusu karar metnine ulaşılamamıştır). Vekalet emrine alma ile ilgili bu kararda Danıştay vekalet emri işlemine sebep gösterilmediğinin anlaşıldığını belirtmiş, vekalet emrine alma işleminin "lüzumu sabit olan hususlarda" sebep gösterilerek gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu kararda Danıştay incelemesini verilen yetkinin kanuni sınırları çerçevesinde gerçekleştirmiş, Maliye

[5]**Devlet Şurası Kanunu madde 23:** Kanunlarda ayrı bir idari kaza mercii gösterilmemiş olan aşağıda yazılı hususlar doğrudan doğruya ve kat'i surette Devlet Şurası Dava Dairelerinde rüyet ve hallolunur:…C-İdari fiil ve kararlar hakkında esas, maksad, salahiyet ve şekil cihetlerinden birle kanunlara veya nizamnamelere aykırı olduklarından dolayı ibtali için menfaatleri haleldar olanlar tarafından açılacak davalar", kanunlar fihristi, www.mevzuat.gov.tr (21.09.2015)

Bakanlığının tezkerelerine atıf yaparak "…*vekalete verilen selahiyetin mutlak bir hakkı takdir olmayıp kanunun hududunu aşmayan bir salahiyet olduğunu kabul etmiş oluyorki Şurayıdevletçce yapılan tetkikat da işte bu hududların aşılıp aşılmadığının tetkikine taallük etmektedir*" görüşünü beyan etmiştir. Söz konusu karar uyarınca Danıştay idarenin yetkisinin yasal sınırlar içerisinde kullanılması hususunun yargısal denetiminin yapılması sırasında yasalarda sebep gösterilmesi zorunluluğu varsa sebep unsuruna ilişkin inceleme gerçekleştirecek, aksi halde yasalarda sebebe ilişkin herhangi bir ibare yoksa sebebe ilişkin yargısal denetim yapmayacaktır. Yine 29.11.1948 tarihli bir başka kararında Danıştay bir memurun tahvilinin kanuna göre tamamen idarenin takdirine bırakılmış bir durum olmadığına değinmiş, tahvil durumunda bir sebep gösterilmesi gerekliliğinin altını çizmiştir (DANIŞTAY 5D, 29.11.1948, E:48/897, K:48/1722, Danıştay Kararlar Dergisi, Ekim 1949-Eylül 1950, Sayı: 46-49, Yıl:13-14). Danıştay bu kararı ile "yetki" ye atıf yapmadan doğrudan sebep unsuru ile gerçekleştirdiği yargısal denetimi ilişkilendirmiştir.

İdareyi harekete geçiren sebep unsurunun işlevlerini değerlendirdiğimizde, sebep unsurunun doğrudan işlemin geçerliliğine etki ettiğini söylememiz mümkündür. Ancak bu doğrudan etkinin yanı sıra oldukça önemli kabul edilebilecek bilgilendirme, idari işleme uygulanacak hukuk kurallarını belirleme işlevi de bulunmaktadır.

a. İşlemin Geçerliliğine Etki İşlevi

Öncelikle sebep işlemin geçerliliğine etki eder. İdari işlemin geçerliliği sebebin varlığına, somut, meşru ve hukuka uygun olmasına bağlıdır. Bir başka deyişle idareyi harekete geçirecek bir sebep gerçekten var olmalıdır, gerçek olmalıdır ve hukuka uygun olmalıdır. İdareyi harekete geçiren sebep olarak somut bulgu ve belgelere dayanmalıdır. Aksi halde işlem hukuka aykırı hale gelir. Örneğin bir memurun görevden ayrılmasının idare tarafından ya da memurun kendisinden kaynaklanan ve yasalarca tanımlanmış bir sebebi mutlaka olmalıdır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve ilgili yönetmelikler uyarınca bu sebep memurun isteği, yolsuzluğu, hastalığı, göreve gelmemesi, malullüğü, görevine ilişkin objektif kriterlere göre belirlenmiş ve tespit edilmiş başarısızlığı, emeklilik, idare tarafından disiplin cezası ile işten çıkarılması, vefatı, çekilmesi olabilir. Görevden ayrılma işleminin geçerli hale gelebilmesi için sebebi ortaya çıkaran maddi bir olayın meydana gelmiş olması ve bu olay ile mevzuatta belirtilen durumların oluşması gerekir. Ortada herhangi bir maddi olay yoksa ve bu olay objektif hukukun bu işlemin gerçekleştirilmesi için kabul ettiği sebep içeriğine haiz değilse görevden çıkarma işlemi sebep unsuru açısından sakatlanarak iptal edilmesi gerekli hale gelir (Onar, 1966). Başka bir deyişle görevden ayrılmanın geçerliliği, görevden ayrılma işleminin sebebinin varlığı, gerçekliği, hukuk kurallarına uygunluğu, somutluğuna göre değişiklik gösterecektir.

b. Bilgilendirme İşlevi

Sebebin ayrıca bilgilendirme işlevi de bulunmaktadır. Hakkaniyet idari kararlardan etkilenen kişilerin kararın alınmasından önce kararı değiştirebilecek şekilde ya da karar alındıktan sonra kararda değişiklik gerçekleştirilmesi ya da kararı iptal ettirilmesi mümkün olacak şekilde kararın denetlenebilmesini gerektirir. Karardan etkilenen kişiler itiraz haklarını, çıkarları aleyhine yaratılan durumun sebeplerini bilmeden etkin kullanamayacakları için kişinin işlemin özeti ile birlikte sebebi hususunda da bilgilendirilmesi gerekir. Sebep unsuru bilgilendirme çoğunlukla gerekçe aracı ile yerine getirir. Sebep ve gerekçe kavramlarının farklı olması hususu "2" no'lu dipnotta açıklanmıştı.

c. İşleme Uygulanacak Hukuk Kurallarını Belirleme İşlevi

Uygulanacak hukuk kurallarını belirleme sebep unsurunun bir başka işlevidir. İdari işlemin meşru, yasal ve somut sebeplerinin bulunması işlemin geçerliliğine ilişkin bir olgu iken, sebep aynı zamanda birçok olayda idari işleme uygulanacak hukuk kurallarının belirlenmesini sağlar ve gerçekleştirilen idari işlemin sonucuna, hukuk dünyasında meydana getireceği değişikliğe etki eder. İdari işlemin doğru nitelendirilmesini sağlamak aynı zamanda pozitif hukuk kurallarının da yerinde

uygulanmasını sağlamaktır. Onar'ın memur örneğine dönersek memurun görevinden ayrılmasının meydana getireceği hukuki sonuçlar da işlemin sebebine göre değişiklik gösterecektir. Örneğin memura tazminat bağlanması, memurun emekli maaşı alabilmesi ya da tekrar memurluk mesleğine dönebilmesi mevzularına bağlanan hukuki sonuçlar çıkartma sebebine göre değişecektir (Onar, 1966). Yine 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun 17. maddesi uyarınca[6] bölge valisi, vali ya da kaymakam belirli sebeplerin varlığı halinde belirli bir toplantıyı erteleyebilir ya da yasaklayabilir. İşte toplantı için verilecek erteleme ya da yasaklama kararının niteliğini idareyi bu karara götürecek sebepler etkileyecektir. Örneğin sebep suç işleneceğine dair açık ve yakın bir tehlike ise toplantı yasaklanacak, suç işlenmesinin önlenmesi ya da genel sağlığın korunması ise ertelenecektir.

d. Menfaat Sahiplerine İdareye ve Yargıya Destek İşlevi

Sebep unsurunun ve gerekçenin bir başka işlevi menfaat sahiplerine, idareye ve yargıya destek işlevidir. Bu işlev dört boyutludur.

- Sebep mahkemelerin yargısal denetimlerini kolaylaştırır.

- Karar vericinin doğru karar almasını sağlar. Karar verici kararın gerekçesini ilgililere bildirirken verdiği kararları gözden geçirir, bir nevi öz denetim gerçekleştirir (İngiltere'de bölge mahkemesi bir kararında sebeplerin faydalarından birinin de karar vericinin doğru soruya yoğunlaşmasına yardımcı olduğu görüşünü beyan etmiştir. R v. Higher Education Funding Council ex parte Instutue of Dental Surgery (1994), Elliot, Beatson, Matthews, 394.) ve hukuk dışı karar verme riski azalır (Danıştay bu durumu şöyle açıklamıştır. *"Bu bağlamda; idari işlemlerin bir sebebe ve gerekçeye dayalı olması hukukun genel ilkelerinden olduğundan, bu ilke genel anlamda düzenleme veya işlem yapan idareyi uyguladığı ve düzenleme yaptığı alanda doğru ve anlamlı olgular ortaya koymaya ve denetim yapmaya zorlar"* DANIŞTAY, 8D, 01.03.2010, E:2009/7826, K:Y.Durdurma).

- Karardan etkilenen kişilere karar hakkında bilgi vererek yol gösterir.

- Kararın alınmasının sebeplerini bilen kamunun idareye güveni ve idari kararlara verdiği destek artar.

Bu bakışa göre menfaat sahipleri karar ve işlemlerin altında yatan sebepleri öğrenmekle bir statüye kavuşarak karar alma sürecinin bir objesi olmaktan kurtulurlar. Bu bağlamda sebepler sadece idari işlemin tamamlanma sürecine ilişkin olarak var olan bir olgu değil, iyi idare uygulamasının temelidir.

Sebep Unsuru ile İlgili Karşılaşılabilecek Bazı Özel Kavramlar

Sebep Unsuru ile ilgili karşılaşılabilinecek bazı özel kavram ve durumlardan bahsetmek gerekir. Bunlar sebeplerin çokluğu, sebep ikamesi ve sebep saptırmasıdır.

a. Sebeplerin Çokluğu

Sebeplerin çokluğu şu şekilde açıklanabilir. İdarenin kararının dayanağı olan birden fazla sebep mevcut olduğunda, sebeplerden birinin hukuka aykırılığı idari işlemi doğrudan hukuka aykırı hale getirmeyebilir. Bu tür durumlarda hukuka aykırı sebebin işlemin gerçekleştirilmesi üzerine etkisi dikkate alınmalıdır. Bir başka deyişle sebeplerin birden fazla olduğu durumlarda işlemin gerçekleştirilmesine sebep olan asıl işlemin hukuksal geçerliliği önemlidir.

[6]Toplantı ve Gösteri Yürüşleri Kanunu madde 17: Bölge valisi, vali veya kaymakam, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla belirli bir toplantıyı bir ayı aşmamak üzere erteleyebilir veya suç işleneceğine dair açık ve yakın tehlike mevcut olması hâlinde yasaklayabilir.

İdare bir idari işlemi bir kısmı hukuka uygun bir kısmı hukuka aykırı olmak üzere birden fazla sebebe dayanarak gerçekleştirmiş olabilir. Karışık sebeplerin bulunduğu bu tür durumlarda baskın bir sebep mevcut olduğu takdirde, bu baskın sebep hukuka uygunsa işlem geçerli olacaktır (Foulkes, 1995). Bu tür bir durumun varlığı halinde geçersiz ek sebeplerin bulunması işlemi hukuk dışı yapmayacaktır. Diğer bir deyişle birden fazla veri idari işlemin sebep unsurunu oluşturabilir, bu verilerden biri hukuka aykırı ancak diğerleri hukuka uygun ise, idari işlemin sakatlanması için hukuka aykırı verinin sebep unsurunun temelini oluşturması, yani bu verinin hukuka aykırılığının işlemin sonucunu etkilemesi gerekmektedir (Karahanoğulları, 2012). O halde hukuk dışı bir sebep varsa ve bu sebep idari makamların kararı almasında asıl etkiye sahip olan sebepse idari işlem hukuken sakat hale gelecektir (Foulkes, 1995). Eğer idari işlemin dayandığı hukuka uygun ve aykırı sebepler birbirinden ayrılamayacak kadar karmaşık halde ise, işlem yine hukuka aykırı olarak kabul edilecektir (Foulkes, 1995; Sadler v Sheffield Corp, 1924).

Konuyu bir örnekle açıklayacak olursak bir kararın alınmasında ya da bir idari işlemin gerçekleştirilmesinde 3 sebebin etkili olduğunu varsayalım. Bu sebepler sebep A, sebep B ve sebep C olsun. Eğer sebep A'nın mevcudiyetiyle idare karar almışsa ve sebep B ile sebep C kararın alınmasında etkili sebepler değillerse sebep A baskın sebep olacak, sebep B ve C ise ikincil sebep olacaklardır. İşlemin hukuka uygunluğu sebep A'nın hukuka uygunluğuyla bağlantılı olacaktır. B ve C olmasaydı da işlem sebep A'nın mevcudiyeti sayesinde gerçekleştirilecekti. Ancak sebep A, B ve C birbirinden ayrılamayacak kadar karmaşık halde ise ve bunlardan herhangi biri hukuka aykırı ise işlem hukuka aykırı hale gelecektir.

Fransız Danıştay'ı da sebeplerin çokluğu durumunda baskın olan sebeplerin idarenin işlemi gerçekleştirmesini sağlayan asıl sebepler olduğunun altını çizmektedir. İkincil sebepler ise idarenin gerçekleştirdiği işlemlerde önemli rol oynamayan, bu sebepler olmasa dahi idarenin söz konusu idari işlemi gerçekleştireceği sebeplerdir. Bu bağlamda baskın sebepler hukuken sakat olmadığı takdirde ikincil sebeplerde mevcut sakatlık sebebiyle işlem iptal edilmez (Gözler baskın sebep (motif determinant) yerine belirleyici sebep, ikincil sebep (motif surabondant) yerine ise ek sebep terimlerini kullanmaktadır. Gözler, İdare Hukuku Cilt I, s.925)

Örneğin Fransız Danıştayı 20 Mart 1953 tarihli Bluteau Kararı ile bir kamu yararı kararının idare tarafından sadece bazı yükümlülüklere uymamak amacıyla tasarruf yapmak için alınması sebebiyle iptaline karar vermiştir (Bluteau, Pierre Tifine, "Droit administratif français – Deuxième Partie – Chapitre 2"). Fransız Danıştayı idarenin tasarruf etmesi hususunun kamuyu ilgilendirdiğini kabul etmiş ancak sadece tasarruf yapılması gerekçesini kamu yararı kararının alınması için yeterli bulmamıştır. 20 Temmuz 1971 tarihli Ville de Sodhaux kararında ise kamu yararı kararı gerçek bir kamu yararı sebebiyle idarenin tasarruf etmesi sebebine dayanmıştır. Fransız Danıştayı'na söz konusu kararın iptali için dava açılmıştır. Açılan davada 1953 tarihi Bluteau kararında kamu yararı olarak idarenin tasarruf yapma gerekçesinin kabul edilmediği savunulmuştur. Ancak Fransız Danıştayı bu savunmayı kabul etmemiştir. Fransız Danıştayı Ville de Sodhaux kararıyla idarenin tasarruf etmesinin kamu yararı kararının baskın sebebi olmadığını, baskın sebebin yanında ikincil bir sebep olarak yer aldığını belirterek idarenin kamu yararı kararını onaylamıştır (Ville de Sodhaux, Tifine, "Droit administratif français – Deuxième Partie – Chapitre 2", Revue générale du droit on line).

Ancak doğal olarak baskın sebep ikincil sebep ayrımı idarenin bağlı yetki içerisinde olduğu durumlarda kullanılmayacaktır, kanunda işlemin sebep unsuru belirlendiyse ve bu konuda idareye hareket alanı bırakılmadıysa artık baskın sebep- ikincil sebep ayrımı yapmaya da gerek bulunmamaktadır.

b. Sebep İkamesi

İdari işlemin sebep unsurunda bir sakatlık bulunduğu takdirde, bu sakatlık, işlemin muhatabından ve idarenin iradesinden bağımsız olgulardaki eksiklikler hariç, kural olarak sonradan değiştirilerek giderilemez, bu tür durumlarda yeni bir idari işlem gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Karahanoğulları, 2012). İşlemin sebebinin değiştirilmesiyle gerekçenin değiştirilmesi hususları farklıdır, zira gerekçedeki diğer bir deyişle işlem metnindeki maddi hataların (yazım ve hesap hataları) düzeltilmesi mümkündür ve düzeltme geçmişe etkilidir, ancak bu düzeltme olanağından faydalanarak işlemin sebep unsurundaki sakatlığın sebep ikamesi hariç düzeltilmesi mümkün değildir (Karahanoğulları, 2012).

Sebep ikamesi idarenin bir işlem tesis ederken dayandığı sebebin hukuka aykırı olması durumunda, yargı organı tarafından hukuka uygun başka bir sebebin tespiti üzerine hukuka uygun bu sebebin hukuka aykırı olan diğer sebebin yerine konması olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2006).

Sebep ikamesinde amaç ileride etkisini kaybedecek olan iptal kararlarını engellemektir, zira hukuka uygun olan sebep idare tarafından sakat olan sebebin yerine kullanılabilecek durumdadır ve idare sakat olan işlemin iptal edilmesinin ardından aynı işlemi hukuka uygun olan sebeple yeniden gerçekleştirebilecektir. 06 Şubat 2004 tarihli Hallal kararında Fransız Danıştay'ı sebep ikamesini ve şartlarını açıklamıştır (Tifine, 2008).

Önce kısaca Hallal kararına ilişkin bilgi verelim. Bayan Halllal 1964-1981 yılları arasında Fransa'da yaşamış 7 çocuk sahibi Cezayir vatandaşıdır. Çocukları Fransız vatandaşıdır. 2000 yılında Bayan Hallal işini kaybedip geliri kalmadığında Cezayirdeki Fransız Konsolosundan finansal olarak Fransa'da yaşayan çocuklarına bağlı kalması nedeniyle ve Fransa'da yaşayabilmek için uzun süreli Fransız vizesi talep etmiştir. Bayan Hallal'ın vize talebi Fransız idaresi tarafından iki farklı sebep ile reddedilmiştir. Öncelikle 2001 yılında Cezayir'de bulunan Fransız konsolosu bu talebi Bayan Hallal'ın Cezayirde yaşamasına yetecek geliri olması ve dolayısıyla çocuklarına mali açıdan bağlı olmaması ve Fransa'da uzun dönem yaşamasını sağlayacak geliri olmadığı gerekçesi ile reddetmiştir. Bayan Hallal durumunun tekrar gözden geçirilmesi için bir üst komisyona başvurmuştur. Komisyon visa talebinin reddini onaylamış ancak başka bir sebep ileri sürmüştür; Bayan Hallal Cezayir'de iki çocuğu bulunmaktadır, yalnız değildir. Olay Fransız Danıştayına intikal etmiş, Fransız Dış İşleri Bakanlığı Fransız Danıştayı' na yeni bir sebep olarak Bayan Hallal'ın Fransadaki çocuklarına mali olarak bağlı olduğunu kanıtlayamamasını ileri sürmüştür. Fransız Danıştayı dış işleri bakanlığının sebep ikamesi talebini sebep ikamesi yapılırsa idarenin aynı kararı alacağına kanaat getirmedikleri için iptal etmiştir (Tifine, 2008).

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hallal kararında Fransız Danıştayı sebep ikamesini ve şartlarını açıklamıştır. Kararda sebep ikamesine yönelik olarak iki temel prensip ortaya koyulmuştur:

- Sebep ikamesi için idarenin o sebebin varlığı halinde aynı kararı alacağının kesin olması gerekmektedir: Fransız Danıştay'ı sebep ikamesiyle sebeplerin değiştirilerek, gerçekte geçersiz sebeplerin zorlama yoluyla geçerli hale getirilmesine engel olarak idarenin kararlarını daha sağlam temeller üzerine almasına yol açmak istemiştir. Ayrıca sebep ikamesi kullanılarak bazı yasal olmayan ya da sakat olan kararlar işler hale getirilmemelidir.

- Karşı tarafın o sebebin varlığına ilişkin olarak karşı fikirlerini, itirazlarını ileri sürebilmesine zemin hazırlanmalıdır: Bu prensip idari işlemden menfaatleri etkilenen bireylerin korunması amacıyla getirilmiştir. İdari işlemin dayanağı değiştirildiğinde kişinin bu durumla ilgili bilgilendirilmesi ve itiraz edebilme hakkına sahip olması adil yargılanma hakkı esas alındığında güvence niteliğindedir. O halde sebep ikamesi menfaat sahiplerine haber vermeden kendiliğinden yapılmamalı, özellikle hukuki sebeplerin değiştirilmesinde karşı taraf bilgilendirilerek davasını savunabilir durumda olması hususuna dikkat edilmelidir

Anayasa Mahkemesi' de (AYM) bireysel başvuruyla ilgili bir kararında sebep ikamesinin çelişmeli yargılama ilkesine uygun kullanılmasının altını çizmiştir (AYM, 10.03.2016, Başvuru No:2013/1989 19.04.2016 tarih ve 29689 sayılı Resmi Gazete). Başvuru konusu olayda, başvurucu yeniden polis olabilmek için atamasının yapılmasını talep etmiştir. Bu talep idare tarafından hizmetine ihtiyaç duyulmaması ve polis memuru ihtiyacının polis meslek yüksekokulları ile polis meslek eğitim merkezi müdürlüklerinden mezun olacak aday polis memurlarından karşılandığı gerekçesiyle reddedilmiştir. İlk derece mahkemesi idarenin ret sebebini yeterli bulmamış işlem gerekçesinde olmayan bir sebebe dayanarak, daha önce tartışılmayan bir konu olan başvurucunun sağlık durumunu incelemeye almış ve sebep ikamesi yaparak başvurucunun sağlık durumunun aktif polislik yapmaya engel olduğu gerekçesiyle davanın reddine karar vermiştir. Başvurucu polis memuru olabileceğine dair sağlık kurulu raporu almış, kararı temyiz etmiş ve temyiz dilekçesinde sebep ikamesinin hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Danıştay temyiz talebini reddetmiştir.

AYM kararında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Andret ve diğerleri (Başvuru No: 1956/02, 25.05.2004) kararına atıf yapmış, üst mahkemenin taraflara gerekçe ikamesi yapacağını bildirdiğini ve başvuranların da bu ikameye cevap verebildiklerini tespit ederek çelişmeli yargılama ilkesi açısından başvurunun kabul edilemezliğine karar verildiğinin altını çizmiştir. AYM sebep ikamesiyle ilgili şu görüşleri beyan etmiştir:

"*İdari yargı yerlerince sebep ikamesi yapılması durumunda çelişmeli yargılama ilkesi çerçevesinde yeni durumun taraflara bildirmek suretiyle görüş ve itirazların alınarak yeterli tartışma olanağının tanınması yahut ilk derece mahkemesince karar aşamasında sebep ikamesi yapılmış ise karara karşı taraflara etkili ve sonuç alabilecek kanun yollarına başvuru yapma imkanı verilerek yeni sebebe ilişkin yeterli itirazların sunulmasının sağlanması ve bu yeni sebebe karşı tarafların ileri sürdüğü uyuşmazlığın sonucuna etkili iddiaların temyiz merciince değerlendirilmesi durumunda çelişmeli yargılama ilkesinin gerekleri yerine getirilebilecektir*".

AYM kararında Anayasanın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamında çelişmeli yargılama ilkesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. AYM kararında sebep ikamesinin yapılabileceğini kabul etmiş ancak sebep ikamesi yapılırken adil yargılanma hakkının unsurlarından olan çelişmeli yargılama ilkesine uyum sağlamaya dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu bağlamda sebep ikamesi yapıldığında da taraflar davayla ilgili bilgi sahibi olma ve yorum yapma hakkına sahip olacaklar, yargılamanın tamamına da aktif olarak katılacaklardır. Sebep ikamesi yapıldığında tarafların iddia ve savunmalarını sunmalarına imkan tanınmalıdır. Bu bağlamda AYM' de sebep ikamesi göze alındığında kişiye savunma hakkı tanınması açısından Fransız Danıştayı ile aynı sonuca ulaşmıştır.

Sebep ikamesi nasıl gerçekleştirilir? Bu konuda iki teknik olabilir. Hukuki sebeplerin değiştirilmesi veya yasal olmayan sebeplerin etkisiz hale getirilmesi (Tifine, 2008). İdare kararlarının ve işlemlerinin dayanağı olarak hukuki sebepler gösterir. Bazı durumlarda idarenin gösterdiği hukuki sebeplerin yanlışlığı idari işlemin iptali sonucunu doğurur: Örneğin yetkisizlik, emredici hukuk kurallarına aykırı şekli düzenlemeler, gücün kötüye kullanılması gibi (Auby ve Drago 1975). Bu hukuka aykırılıklar son derece önemlidir, hakimin bu durumların varlığı halinde ikame yoluna gitmeden idari işlemi iptal etmesi gerekir. Ancak sebep unsuru söz konusu olduğunda hakim yasa dışı veya idare tarafından bildirilmeyen sebeplerin yerine kararı destekleyecek nitelikteki başka sebepleri koyarak sebep ikamesi gerçekleştirebilir.

Hukuki sebeplerin değiştirilmesine Fransız Danıştay'ından örnek olarak 26 Şubat 2001 tarihli Fadiadji kararı verilebilir. Fransa'da yer alan bir düzenleyici işleme dayanarak Vali Gine vatandaşı bir kişiyi Gine'ye geri gönderme kararı almış ve karara yapılan itiraz üzerine dosya Fransız Danıştay'ına gelmiştir. Vali Fransa'da oturma izni yenilenmesi talebinin reddi sebebine dayanarak kişiyi Gine'ye gönderme kararı almıştır ancak Bayan Fadiadji' nin gerçekte hiçbir zaman oturma izni olmamıştır. Valinin kararındaki yanlışlığa rağmen Fransız Danıştayı valinin kararını onamıştır.

Fransız Danıştayı hukuki sebep ikamesi yaparak valinin sebebinin dayandığı mevzuat hükmünü yasanın "*Fransa'ya yasal olarak girmediyseniz sınır dışına çıkarılırsınız*" maddesiyle değiştirerek onamıştır (Tifine, 2008).

Sakat sebeplerin etkisizleştirilmesine göre sebeplerden biri veya birkaçı yasal diğerleri ise yasalara aykırı ise, yasalara aykırı olan sebeplere dayanarak idari işlem sakattır demek yerine hâkim yasal sebepleri esas alarak idari işlemin hukuka uygunluğunu onaylar, burada yasalara uygun sebeplerin kararın alınmasına yeterli sebepler olması önemlidir. Zira yasalara uygun sebepler kararın alınmasına yeterli olacak nitelikte değilse, idarenin işlemi, kararı iptal edilir.

Sebep ikamesi bilhassa sebep unsurunun yasal dayanağına ilişkin hatalı değerlendirmeler söz konusu olduğunda Danıştay tarafında da kabul edilmektedir (Karahanoğulları, 2012). Örneğin Danıştay bir kararında sebep ikamesini şöyle açıklamıştır:

"*Açılan bir davada idarece ileri sürülmemiş ancak idari yargı yerince dosyanın incelenmesi sonucu başka bir neden saptanmış ve idarece ileri sürülen nedenin hukuken geçerli olmadığı belirlenmiş ise, idarenin ileri sürdüğü nedenin bir yana bırakılarak dosyadan saptanan nedene göre uyuşmazlığın çözümlenebilmesine idare hukukunda "sebep ikamesi" adı verildiği bilinen bir olgudur*" (DANIŞTAY, İDDK, 03.12.1999, E:1999/775, K:1999/1200)

Bir davada Danıştay idare tarafından ileri sürülmemiş dahi olsa sebep ikamesi yaparak şu görüşü beyan etmiştir (DANIŞTAY, 5D, 01.04.1996, E:1993/8696, K:1996/1351);

"…Bu hukuki duruma göre idarenin denetim kurulu üyesi olarak atanacak 3 kişiden en az ikisini mesleki ihtisasa sahip olan kişiler arasından atamakla yükümlü olduğu ve bu konuda bağlı yetki içinde bulunduğu açıktır. Bu nedenle, gerekli nitelik ve şartlara sahip olmayan iki denetim kurulu üyesinden hangisinin görevden alınacağı konusunda takdir yetkisi bulunan idarenin tesis ettiği işlem sonuç itibariyle yasaya uygun bulunduğundan idarece ileri sürülmemiş olsa dahi mahkemenin, yukarıda sözü edilen yasal durumu esas alarak sebep ikamesinde yargılama usulüne aykırılık bulunmamaktadır"

Bir başka kararda Danıştay ekonomik sebeplerle resen emekli edilen davacının açtığı davayı sebep ikamesi yaparak ve bir gözünü kaybettiği ve bekçilik görevini yerine getirmeyeceği sebepleriyle reddeden idare mahkemesi kararını idare mahkemesinin ikame yaptığı sebeple ilgili olarak idare tarafından açık bir saptama yapılmamış olması sebebiyle bozmuştur (DANIŞTAY, 10.D, 18.12.1995, E:1994/5036 K:1995/6574).

Karahanoğulları Danıştay'ın yargısal incelemede sebep unsurunun değiştirilebileceği durumları saptadığı iki kararını örnek vermiştir (Karahanoğulları, 2012). Birinci olayda yeni araç almak isteyen kişinin vergi dairesince yapılan incelemesinde başka bir araca daha sahip olduğunun belirlenmesi üzerine cezalı vergi tarhiyatı yapılmış, kişi böyle bir aracı olmadığı gerekçesiyle iptal davası açmış, idare mahkemesi söz konusu aracın başkasına ait olduğunu belirlemiştir. Ancak yine idare mahkemesi dava konusu taşıt olmasa da kişinin bir başka taşıta daha sahip olduğu gerekçesiyle tarhiyatın kaldırılması istemini reddetmiştir, Danıştay ise mahkemenin idari işlemin sebep unsurunu değiştiremeyeceği gerekçesiyle kararı bozmuştur.

"…tarhiyata konu olan işlemin hukuki denetiminde, olayımızı ilgilendiren sebep unsurunun mevcut olup olmadığı ve mevcut ise nitelendirilmesinin yerinde bulunup bulunmadığını araştırmak ve tespit etmek suretiyle karar verilmesi gerekir. Bu sebebin dışında tarhiyatın sebebini değiştirme veya bu sebebin yerine diğer bir sebebi ikame etme, yargı yolu ile yapılan hukuki denetimde mümkün değildir. Ancak; ortada idarece dikkate alınması gereken bir husus var ve bu da kamu menfaati yönünden resen dikkate alınması gerekli ise, o zaman bu husus kararda belirtilmek suretiyle idareye yol göstermekle yetinilir. Bunun dışına çıkılması mümkün değildir (DANIŞTAY, 9.D, 27.02.1986, E:1989/1678 K:1989/1756).

İkinci olayda Danıştay ihtiyaç nedeniyle naklen atama işlemine karşı açılan davada sebep ikamesi yapmayı idarenin yerine geçme sonucunu doğuracağından kabul etmemiştir:

"Takdir yetkisine dayanılarak tesis edilen işlemlerde idarece ileri sürülmeyen sebebe dayanılarak dava konusu işlemin incelenmesi idarenin yerine geçme sonucunu doğuracağından idare hukuku ilkeleriyle bağdaşmaz, İdarece ileri sürülmeyen bir sebebe dayanılarak işlemin yargısal denetiminin yapılması ancak idarenin bağlı yetki içinde bulunduğu durumlarda söz konusu olabilir ki; olayda böyle bir durumda bulunmamaktadır (DANIŞTAY, 5.D, 30.11.1988, E:1987/463 K:1988/2820*)"*

İki karar incelendiğinde kamu menfaati açısından resen dikkate alınması gerekli olgular söz konusu ise ve idarenin yetkisi bağlı yetki ise mahkemelerin idarenin gösterdiği sebep unsurunda değişiklik yapılabileceği Danıştay tarafından kabul edilmiştir sonucuna ulaşılabilir.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin (AYİM) idari işlemin yargısal denetimi sırasında, işlemin sadece yazılı olan sebebiyle bağlı kalınmayacağı, yargı yerinin işlemin tesisini gerektiren başka bir sebebin bulunup bulunmadığını da araştıracağı ve gerektiğinde sebep ikamesi yolunda gidebileceğini kabul ettiği kararları mevcuttur (AYİM, 1D, 27.04.2004, E:2003/1154, K:2004/602; AYİM, 1D, 18.03.2003, E:2003/156, K:2003/443; AYİM, 1D, 18.02.2003, E:2002/400, K:2003/255).

c. Sebep Saptırması

Bazı durumlarda idare tesis ettiği işlemin gerçek nedenini gizleyerek, başka bir neden gösterebilir ki bu husus "sebep saptırması" olarak adlandırılır. Türk hukuk doktrininde bu konu ile ilgili olarak çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Gözler, sebep saptırması kavramının kullanılmasının faydalı olacağı kanaatindedir (Gözler, 2009a). Sebep saptırması idarenin belirli bir işlemi gösterdiği sebebe dayanarak değil, gerçekte bir başka sebebe dayanarak gerçekleştirmesidir. Sebep saptırması sonucu işlem hukuka aykırı hale gelmiştir ve iptal edilmelidir (Gözler, 2009a).

Sebep saptırmasına verilebilecek en güzel örnek psikolojik bazı hastalıklar sebebiyle tedavi sürecinde yer alan askeri personelin sağlık durumlarının göz ardı edilerek ve tedavi süreci sonuçlanmadan idare tarafından disiplinsizlik sebebiyle ilişik kesme işleminin gerçekleştirilmesine ilişkindir.

AYİM bir kararında Deniz Harp Okulu ile "intihara meyletme, sosyal çevreden uzaklaşma, verimli olamama gibi yansımaları olan psikolojik rahatsızlığı olduğu bilinmesine rağmen sağlık işlemleri sonucu beklenmeden" ilişiği kesilen davacının akademik başarısızlık nedeniyle tesis edilen çıkarılma işleminin sebep unsuru yönünden hukuka aykırı olduğu sonucuna varmıştır (AYİM, 1D, 30.05.2007, E:2006/1160, K:2007/503). Bir başka kararında AYİM aynı görüşü yinelemiştir;

"…*dairemizin yerleşik içtihatlarında, ciddi bir ruhi rahatsızlığa duçar olan ve bu nedenle tıbbi tedavisi devam etmekte olan subay ve astsubaylar hakkında, bu tıbbi tedavi süreci sonuçlanmadan tesis edilecek disiplinsizlik nedenine dayalı ayırma işleminin, kişi yararı-kamu yararı dengesini bozan mahiyeti itibariyle hukuka aykırı düşeceği vurgulanmaktadır* (AYİM, 1D, 15.05.2001, E:2000/830, K:2001/640)"

Zira davacının almış olduğu disiplin cezaları ayırma sebebi teşkil edecek boyutta olsa dahi davacının sağlık durumunun dikkate alınması ve sağlık durumuna ilişkin mevzuat hükümlerine göre işlem yapılması gerekirdi.

".. davacının kendi ajanının hakkını koruma yükümü nedeniyle, ruhi rahatsızlığa duçar olan ve bu durumu tıbbi raporlarla saptanan personelin sağlık durumunu takip altına alması, tıbbi tedavi ve istirahat evresinde bulunuluyorsa bu aşamanın sonucunu beklemesi, sıhhi izin süreleri içerisinde sürdürülecek bu takibin sonucunda ilgili hakkında verilecek kesin sağlık kurulu raporunun alınmasından sonra, rapor sonucuna göre ilgili hakkında ya sağlık nedeniyle emeklilik veya tıbben buna lüzum görülmemişse, gerekiyorsa ayırma işlemi tesis etmesi gerekirken; bu doğru ve hukuki yola uyulmayıp, kısa ve kolay olan disiplinsizlik nedeniyle ayırma işlemine tevessül

etmesi durumunda, ilgili personelinin özlük haklarının ihlaline sebebiyet vereceği, bu durumun ise kişi yararı-kamu yararı dengesini bozması itibariyle hukuka aykırı düşeceği…".

AYİM' in benzer şekilde sebep saptırmasının tespit ederek tesis edilen işlemleri iptal ettiği pek çok kararı bulunmaktadır (AYİM, 1D, 1992; AYİM, 1D, 1996, AYİM, 1D,1997; AYİM, 1D, 1998).

Danıştay yakın tarihli bir kararında iki defa disiplin cezası alan, bu cezalar yargı yeri tarafından iptal edilen ve idare aleyhine açtığı tam yargı davası yargı yeri tarafından kısmen kabul edilen kişinin öğrenci işleri daire başkanlığından meslek yüksekokuluna yüksekokul sekreteri olarak atanmasının iptaline ilişkin açmış olduğu davayı reddeden bölge idare mahkemesi kararını bozmuştur. Uyuşmazlık konusu olayda kişinin, görev yaptığı süre içerisinde yönetim ile uyumsuz çalışmaya başlaması ve hakkında açılan farklı disiplin soruşturmaları bulunması sebebiyle görev yerinin değiştirildiği, görev yerlerinde de kendisine verilen görev ve sorumlulukları ihmal ettiği gerekçesiyle daire başkanlığı görevini sürdürmesinin mümkün olmadığı yönünde yer alan değerlendirme neticesinde atama işlemi tesis edildiği ileri sürülmüş ise de ileri sürülen bu sebeplerin yargı yeri tarafından değerlendirilmesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

"*Öte yandan; davacının görevinden alınmasını gerektirecek, görevinde yetersiz ve verimsiz olduğuna ilişkin hukuken geçerli somut bir bilgi ve belgenin de davalı idarece sunulmadığı görülmekle, kamu yararı ve hizmet gereklerine aykırı olarak davacının daire başkanlığı görevinden alınarak yüksekokul sekreteri olarak atanmasına ilişkin dava konusu işlemde sebep ve maksat unsurları yönünden hukuka uyarlık, davanın reddine ilişkin Mahkeme kararına yönelik istinaf başvurusunun reddi yolundaki …Bölge İdare Mahkemesi, … İdari Dava Dairesi kararında ise hukuki isabet görülmemiştir"* (DANIŞTAY, 2D, 17.12.2020, E:2020/1124, K:2020/3558).

d. Sebep ve Amaç Unsurları Birleşmesi

Sebep unsuru ile ilgili bir başka özellikli durum sebep ve amaç unsurları birleşmesidir. Esasen amaç unsuru her zaman kamu yararı olduğu için sebep unsurunun da amaç unsuru gibi kamu yararına dayanması beklenmez. Zira eğer sebep unsuru yasalarla belirlendiyse yasaların kamu yararı amacı ile konulmaları nedeniyle[7] sebep unsuru bu durumda kamu yararına hizmet etmektedir, eğer sebep unsuru yasalarda belirlenmediyse takdir yetkisi devreye girer ki zaten takdir yetkisinin kamu yararı dışında bir nedenle kullanılması mümkün değildir (Çakmak, 2013). Bu durumda sebep unsurunda her durumda kamu yararının varlığını kabul etmek gerekir. Ancak bazı durumlarda sebep ile amaç unsurları kamu yararı kavramında birleşmiş olabilmektedir, eğer işlemin sebep unsuru olarak kamu yararı açıkça gösterildiyse[8], amaç ve sebep unsuru kamu yararı kavramında birleşerek, kamu yararı sebep unsuru haline gelmiştir diyebiliriz (Çakmak, 2013).

Giritli, Bilgen, Akgüner ve Berk kamulaştırma işlemlerinde sebep ve amaç unsurlarının birbirine yapışık, birbirlerinin içinde olduğunu söylemektedirler (Giritli & ark, 2011). Yazarlar bu durumu bir örnekle şu şekilde açıklamaktadırlar: Bir okul ya da yol yapabilmek için gerçekleştirilmek istenen kamulaştırmalarda kamulaştırmanın sebep unsurunu yapılmasında kamu yararı bulunan okul ya da yol yapımı oluşturmaktadır. Kamulaştırma Kanunu'nda sebep unsurunun belirlenmemesi nedeniyle sebep unsuru hususunda idarenin takdir yetkisine sahip olduğu söylenebilirse de kamulaştırma kamu yararı amacı ile yapılabileceğinden, işlemdeki kamu yararının belirlenmesi gerekir. Kamu yararı kavramı da işlemin sebep ve amaç unsurlarını birleştirir.

[7]1789 devriminden sonra Fransız hukukuna yerleşen ve ülkemizde de benimsenen 'yasa kamu yararıdır ilkesi' uyarınca içeriği ne olursa olsun biçimsel olarak yasama organı tarafından hukuk kurallarına uygun olarak yapılan her yasa kamu yararına uygundur. Bu bağlamda yasa altı faaliyetlerin de kamu yararına uygunlukları yasalara uygunlukla aynı anlamdadır. Akıllıoğlu, *Kamu Yararı Kavramı Üzerine Düşünceler,* s.11

[8]Örneğin 2960 sayı ve 18/11/1983 tarihli Boğaziçi Kanunu md 3/i uyarınca: "*Boğaziçi alanında kıyılar ancak kamu yararına kullanılır*". Burada kamu yararı artık gerçekleştirilecek olan idari işlemin sebep unsuru haline gelmiştir.

Kamulaştırma işlemini meşru kılan sebep kamu yararı, işlemle hedeflenen nihai amaç da kamu yararıdır (Göven, 1999).

Gerçekten de kamulaştırma işleminin sebep unsurunu kamu yararı kararı oluşturur (Yıldırım, 2013). Bu nedenle kamulaştırmanın yapılabilmesi ancak kamu yararı amacı ile mümkündür. Kamu yararı kararı kamunun ihtiyaçlarının belirli bir taşınmaza yöneldiğinin saptanmasına ilişkin karardır (Düren, 1979). Kamu yararı kararının kamulaştırma işleminin sebep unsurunu oluşturacak şekilde somutlaşmasını Yıldırım şöyle açıklamaktadır (Yıldırım, 2013): İdare isteğe bağlı görevlerini ifa ederken ihtiyaç duyduğu taşınmazları kamulaştıramayacaktır, zorunlu görevlerini yerine getirdiği sırada ihtiyaç duyduğu taşınmazları kamulaştıracağı zaman kamu yararı kamulaştırma işleminin sebep unsuru olarak somut hale gelecektir.

Kamulaştırma işleminin sebep unsurunu oluşturan kamu yararı kararındaki kamu yararı kavramı geniş düşünülmesi gereken bir kavramdır. Kamulaştırma bayındırlık ve imar işleri dışında turizm, çiftçiyi topraklandırma, kültür ve tabiat varlıklarını koruma gibi sebeplerle de yapılır (Yıldırım, 2013). Ayrıca kamu yararına esas oluşturan sebepler artmakta ve kavram içeriği genişlemektedir (Göven, 1999).

Sebep Unsuruna Aykırı İşlemler ve Müeyyideleri

İdari işlemin sebebine ilişkin hukuka aykırılıklar esas alındığında şu durumlarla karşılaşılabilir: Sebebin mevcut olmaması, sebebin gerçeğe aykırı olması, hukuka aykırı olması ve hatalı nitelendirilmesi. İdari işlemin sebebi olarak idare tarafından gösterilen olguların (fiili sebep) gerçeğe uygun olması, tahmin ve olasılıklara dayanmaması, gerçekten mevcut, var olması gerekmektedir. Sebebin mevcut olmasının yanı sıra gerçeğe uygunluğu da bu başlık altında değerlendirilebilir. Yasalarda sebebi belli işlemler için idarenin gösterdiği sebep o işlem için yasada belirlenmiş sebep değilse, idarenin gösterdiği sebep yasada öngörülenden başka bir hukuksal sonuç doğuruyorsa ya da sebep ile işlem arasında kamu yararı açısından normal bir ilişki yoksa, idare işlemin hukuki değerlendirmesini hatalı gerçekleştirdiyse işlem sebep açısından hukuka aykırıdır ve iptali gerekmektedir (Gözübüyük ve Tan, 2012).

İşlem hem gerçek bir sebebe dayanmalı hem de bu gerçeklik somut olarak kanıtlanabilmelidir. Yargısal denetimlerde idari işlemin sebebinin gerçeğe uygunluğu denetlenmektedir. Danıştay sebebin gerçeğe uygunluk denetiminde yargısal denetimlerde genellikle idarenin işlemini somut bilgi ve belgelerle kanıtlaması hususu üzerinde durmaktadır. Örneğin olumsuz sicil düzenlenmesine ilişkin bir dava dolayısıyla Danıştay her yıl yeniden düzenlenen ve ilgili kamu görevlisinin o yıl içindeki çalışma, tutum ve davranışlarına ilişkin olan sicil raporlarının; somut sebep ileri sürülmeden, bir önceki yıl sicilinin olumsuz olduğundan bahisle ve bir önceki yıl sicilindeki bilgi ve belgeler esas alınarak yeni yılda da olumsuz düzenlenmesi işlemine ilişkin açılan davayı reddeden İdare Mahkemesi kararını bozmuştur (*"Her yıl için yeniden düzenlenen ve ilgili kamu görevlisinin o yıl içindeki kişisel yapısı ve hizmete ilişkin bilgi beceri ve çalışmalarının yetkili amirlerce değerlendirilmesini içeren sicil raporlarında yer alan kimi soruların nitelikleri itibariyle gözlem ve kanaate dayalı cevapları gerektirmesine ve dolayısıyla idareye bu sorulara verilen yanıtların gerçekleştiğini somut bilgi ve belgelerle kanıtlama zorunluluğu yükletilmemesine karşılık, sicil raporlarının özellikle ilgilinin yürüttüğü görevdeki bilgi ve başarı düzeyi, iş disiplini ve verimliliği gibi tüm konularla ilgili sorularına verilen yanıtların olumsuz olması halinde bu değerlendirmeye yol açan nedenlerin, bu olumsuzluğun hizmete etkisinin somut olarak ortaya konulması gerektiği açıktır".* DANIŞTAY, 2D, 23.05.2005, E:2005/319, K:2005/1767). Danıştayın işlemin somut bilgi ve belgelere dayanması hususunun üzerinde durduğu aynı yönde pek çok kararı bulunmaktadır (*"…kanaatin oluşmasına etki eden değerlendirmelere ait somut bilgi ve belgenin davalı idarece ibraz edilememesi karşısında, hukuk devleti ilkesi gereği yaptığı iş ve işlemlerin hukuka uygunluğunu somut ve hukuken kabul edilebilir kanıtlarla ortaya koymaya mecbur olan idarenin…".* (DANIŞTAY, 2D, 16.10.2014, E:2014/6592, K:2014/8051; somut bilgi ve belgenin mevcudiyetine ilişkin: 13D, 20.11.2009, E:2008/2496, K:2009/10172; 13D, 27.05.2009, E:2006/635).

Sebebin hatalı nitelendirilmesi yasa koyucu tarafından belirlenmiş sebebin idare tarafından hatalı yorumlanarak işlem tesis edilmesi durumunda ortaya çıkar. Bu durumda sebep mevcuttur, hukuka da uygundur ancak idare tarafından hatalı nitelendirilmiştir. Hatalı nitelendirmenin önüne geçmek için sebep unsurunu oluşturan verilere ilişkin değerlendirmelerin somut bir şekilde olgulara/kanıtlara dayanarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İdare olasılıklara, genel değerlendirmelere, soyut yargılara, duyumlara (*"…Bir duyumun kesin bir işleme neden olabilmesi için o duyumla ilgili olarak araştırma yapılıp, araştırma sonucunda duyumun ciddi ve gerçeği yansıttığı yolunda bazı kanıtların elde edilmesi gereğidir. Nitekim davacı hakkında alınan duyum, üzerine idarece yapılan araştırmalar sonucunda duyumların doğruluğu saptanamadığı bu nedenle şüpheli ve sakıncalı personel kategorisine alınmadığı gizlilik derecesi ile gönderilen dosyadaki bilgi ve belgelerden anlaşılmaktadır*…."AYİM 2D, 07.02.1996, E:1995/603, K:1996/305) dayanarak değil, sağlam kanıtlarla hareket etmelidir. Kanunda açıkça yazılı haller dışında[9] veya karinelere başvurmadan somut durumların saptanması mümkün olan durumlar söz konusu olduğunda idare karinelere başvuramaz (Karahanoğulları, 2012). Yine şüphe, tahmin ve olasılıklar idari işlemin gerçekleştirilmesi için yeterli sebep olamazlar (*"İşlemin dayanağını oluşturan komisyon raporu olasılık ve tahminlere dayalı olup davacının sınavda elde ettiği başarının gerçeği yansıtmadığını kanıtlayan hukuken geçerli somut bir iddia ve tespitte bulunulmamıştır. Bir başka anlatımla, davacının sınav sonucunun geçersiz sayılmasına ilişkin işlemin oluşturulma sebebi, soyut iddia ve ihtimal hesaplarına dayandığından kabul edilmesi hukuken olanaklı değildir. Sınavın ve sınav sonrası işlemlerin sağlıklı yürütülmesini teminen önlemler alarak, mevzuata aykırı bir işlemin tespiti halinde ilgilileri cezalandırmanın davalı idarenin yetki ve sorumluluk alanı içinde bulunduğu şüphesizdir. Ancak davalı idarenin bu sorumluluğunu yerine getirirken iddia ettiği hususlar, somut ve hukuken geçerli kanıtlarla desteklenmedikçe işlem tesis etmemesi gerekmektedir. Aksi bir durum tesis edilen işlemin hukuki geçerliğini ortadan kaldıracaktır"*. DANIŞTAY, 8D, 19.01.2007, E:2006/4857, K:2007/69).

Danıştayın incelediği bir davada kamu görevlisinin on dört gün işe gelmediğinden bahisle kamu görevlisi hakkında çekilme kararı verilmiştir, ancak yargısal incelemede bu devamsızlığın yasadaki devamsızlık olgusu ile eşleşmediği görülmüştür: Devamsızlık gerçektir ancak yasada belirtilen hususlar ile devamsızlık eşleşmemektedir, bu durumda işlemin gerçekleştirilmesi için gerekli sebep hukuken doğmamıştır (Karahanoğulları, 2012). Bu bağlamda sebep unsurunu oluşturan maddi olayların doğrulunun saptanması yanı sıra maddi olayların hukuksal değerlendirmelerinin de doğru yapılmaları gerekmektedir. Hukuki nitelendirmenin yanlış yapılması idari işlemin sebep unsurunu sakatlar (Karahanoğulları, 2012).

İdarenin takdir yetkisinin bulunduğu durumlarda da gerçekleştirdiği işlemin dayandığı sebebin gerçeğe uygun olması yanı sıra gerektiğinde yargı önünde sebebin gerçekliğinin idare tarafından kanıtlanabilmesi gerekmektedir. 657 sayılı DMK 71/2 uyarınca *"kurumlar, memurlarını meslekleri ile ilgili sınıftan genel idare hizmetleri sınıfına veya genel idare hizmetleri sınıfından meslekleri ile ilgili sınıfa, görev ve unvan eşitliği gözetmeden kazanılmış hak aylık dereceleriyle atayabilirler"*. Geçici olarak bir ilköğretim okulunda müdür başyardımcılığı yapmakta olan ve asaleten atanmak için yaptığı başvuru ilgili kurumlarca yapılan tahkikat neticesinde idarecilik görevini yürütmesi sakıncalı bulunarak reddedilen ve aynı okula sınıf öğretmeni olarak atanan kişinin açtığı dava üzerine Danıştay naklen atamalarda idareye tanınmış bir takdir yetkisinin varlığını kabul etmiştir. Ancak Danıştay asaleten ataması reddedilen kişinin idarecilik görevini yürütmesinin sakıncalı olduğunun somut olarak saptanmadığını, konu ile ilgili değerlendirme formları ve belgelerin mahkemeye sunulmadığı, hiçbir somut olay ve belgeye dayanmadan, içeriği açıklanmadan ve hangi kurum tarafından yapıldığı belli olmayan tahkikat sonucunda ulaşılan bilgiye dayanarak tesis edilen işlemde hukuka uygunluk görmeyerek temyiz talebini kabul etmiştir (DANIŞTAY 2D, 04.03.2005 E:2004/3266 K:2005/831). Danıştay kararında da belirtildiği üzere idarenin işlemlerini gerçekleştirirken somut

[9] **4054 sayı 13.12.1994 RG tarihli Rekabetin Korunması Hakkında Kanun madde 4/II:** Bir anlaşmanın varlığının ispatlanamadığı durumlarda piyasadaki fiyat değişmelerinin veya arz ve talep dengesinin ya da teşebbüslerin faaliyet bölgelerinin, rekabetin engellendiği, bozulduğu veya kısıtlandığı piyasalardakine benzerlik göstermesi, teşebbüslerin uyumlu eylem içinde olduklarına karine teşkil eder

olgulara dayanması ve işlemlerinin sebebinin gerçekliğini açıklayabilir durumda olması gerekmektedir.

Bazı durumlarda sebep gerçek hatta hukuka uygun olabilir ancak yasada sebebe dayanarak işlem yapılabilmesi için idare tarafından bazı usul kurallarına ya da bazı diğer idari işlemlerin gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu işlemler gerçekleştirilmeden söz konusu sebebe dayanarak oluşturulan işlemler de hukuka aykırı olarak nitelendirilebilirler. Örneğin Ankara 6. İdare Mahkemesi bir kararında memurluk hizmeti süresince mevcut görevinden sağlık şartları nedeniyle başka bir ile tayin edilen davacının atama işlemini sağlık şartlarına ilişkin tutanağının 657 sayılı yasanın ilgili maddeleri uyarınca tutulmadığı, işleme dayanak oluşturan sağlık raporunun davacı ile aynı kurumda çalışan 4 kamu görevlisi tarafından düzenlenmiş tutanağa bağlı olarak gerçekleştirildiği dolayısıyla atama işleminin hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir. Danıştay bu kararı onamıştır (DANIŞTAY, 5D, 21.04.2006, E:2003/4243 K:2006/2249).

Dava konusu atama işlemi gerçeğe uygun olabilir, idarenin gösterdiği sebep atama işlemi için yasada belirlenmiş sebeptir. Yine idarenin gösterdiği sebep atama sonucunu doğurmaya yönelik bir sebeptir ancak, atama işleminin gerçekleştirilebilmesi için idare tarafından gösterilen sebebe yönelik olarak yasa koyucu tarafından belirlenmiş olan usul kurallarına uyulmamış olması işlemi hukuka aykırı duruma getirmiş ve iptalini gerektirmiştir.

Fransız Danıştayı da gerçekleştirdiği yargısal denetimlerde hukuki sebeplere ilişkin şu hukuka aykırılıklara değinmiştir: idari işlemin uygulama alanı mevzuat kapsamı dışındadır, idari işleme ilişkin yasal dayanak bulunmamaktadır, hukuki hata mevcuttur.

Hukuki sebebin yasal dayanağı mevcuttur ancak bu dayanak söz konusu idari işleme uygulanamaz duruma gelmiştir, diğer bir deyişle hukuka aykırılık basit bir yasalara aykırılık ya da yanlış uygulanan mevzuat hükümleri sebebiyle oluşmamıştır, yasal mevzuat söz konusu idari işleme uygulanamaz (Auby Drago, 1975). Bu durum idari yargı yeri önüne gelen davada hakimin davayı ancak davaya uygulanmaması gerekli yasa metinleri ile çözebilmesi durumunda ya da idari işlem ya da kararın sebebinden yasal metinlerin uygulama alanı dışında olduğunun açıkça anlaşılması hallerinde oluşur.

Bu duruma verilebilecek en tipik örnek 'af' tır. Af yasal metinlerin uygulama alanını değiştirir (Auby Drago, 1975). Bir başka örnek idarenin memurluk statüsünü kaybetmiş kişiler ile ilgili olarak aldığı memurluk statüsüne özgü idari kararlarıdır (Auby Drago, 1975). Yine vergi hukukun uygulama alanı dışında alınan vergilendirme kararları (Auby Drago, 1975), kamu çalışanları için geçerli olmayan yasa metinlerinin kamu çalışanlarına uygulanması (Auby Drago, 1975) durumlarında da idari işlemin yasal metinlerin uygulama alanı dışında kaldığından söz edilir.

Bu konudaki yargısal denetim önemlidir, zira idarenin uygun olmayan yasal metinlere dayanarak karar almaması gerekir. Ayrıca pek çok olayda davacı yasaların karmaşıklığı ve zaman zaman da fazla değişmesi sebebiyle idarenin gerçekleştirdiği işlemin yasal metinlerin uygulama alanı dışında olduğunu bilmediğini anlayamaz, yargısal denetimin bu hususta gerçekleştirilmesi kişileri koruyucu niteliktedir.

Bir başka hukuka aykırılık yasal dayanak olmamasıdır. Yasal dayanakla kastedilen ilgili yasa maddeleri, mevzuatın tamamı, idare hukukun genel prensipleri, bir başka idari işlem ya da karar ve hatta mahkeme içtihatlarıdır. Yasal dayanakta hatadan bahsedildiğinde idari işlemin dayanağı olan hukuki sebepler ya hiç mevcut değildir, henüz mevcut değildir (CE 02 Şubat 1987 TV6 kararında idare kararı henüz yürürlüğe girmemiş hukuksal metinlere dayanarak almış, idarenin almış olduğu karar bu nedenle iptal edilmiştir, www.legifrance.gouv.fr), artık mevcut değildir ya da yasadışıdır. Fransız Danıştayı bu kontrolü kendisine gelen davalarda idari işlemin sebebini yargısal denetime tabi tutmak için kullanmaktadır.

Bu duruma örnek olarak 10 Kasım 1997 tarihinde Fransız Danıştayı tarafından verilen Gherbi kararı gösterilebilir (www.legifrance.gouv.fr). Karara ilişkin olayda Cezayirli bir öğrenci olan davacının talep ettiği oturma izni reddedilmiştir. Kişinin oturma izninin reddedilme ve sınır dışı edilme sebebi Fransa ile Cezayir arasındaki anlaşmaya aykırılık teşkil edecek şekilde düzenlenmiş başka bir karara dayanılmıştır. Sonuçta idarenin almış olduğu ret kararı Fransız Danıştayı tarafından reddedilmiştir.

Hakim bu hususta gerçekleştirdiği yargısal denetimler de iki temel sorunun yanıtını arar;

- yasal dayanak mevcut mudur?,

- yasal dayanak yasalara uygun mudur?

Bu sorulara verilecek cevap olumlu ise işlem geçerlidir.

Sebebin yasal dayanağına ilişkin diğer uygulama örnekleri şu şekildedir:

- Dava konusu kararın yasal dayanağı bulunmamaktadır (CE 02 Şubat 1987 TV6 kararında idare kararı henüz yürürlüğe girmemiş hukuksal metinlere dayanarak almış, idarenin almış olduğu karar bu nedenle iptal edilmiştir Auby ve Drago, 1975). Bir başka deyişle dava konusu idari karar herhangi bir düzenleyici işleme dayanmamaktadır.

- Yasal dayanak doğru değildir (idari işlemin yasa metninin uygulama alanı dışında olduğu durumlarda yasal dayanak mevcuttur ancak söz konusu işleme uygulanamaz durumdadır,). Bir başka deyişle idarenin kararında gösterdiği hukuki sebep idari kararının yasallığını sağlamamaktadır. Bu durum hukuki hata mevcudiyeti ile karıştırılmamalıdır, zira hukuki hata da hukuki sebep doğrudur ancak idare bu sebebin değerlendirmesini hatalı gerçekleştirmiştir.

- Yasal dayanak henüz mevcut değildir. İdari karar dayandığı kanun henüz yürürlüğe girmeden alınmış olabilir (CE 24 Aralık 1943 Ratie kararı Auby ve Drago, 1975).

- Yasal dayanak artık mevcut değildir. Yasanın yürürlük süresi sona ermiştir (CE 20 Ocak 1950 Commune de Tignes kararında 1946 yılında sona eren bir düzenleyici işleme dayanılarak alınmış acil kamulaştırma kararına ilişkin alınmış kararların tamamının yasa dışı olduğunu beyan etmiştir), (Auby Drago, 1975). Ya da yasal dayanak olarak kullanılan yasa metni iptal edildiğinde de aynı durum söz konusudur.

- İdare tarafından ileri sürülen yasal dayanak yasa dışıdır. Uyuşmazlık konusu idari karar iptal edilmiş olan düzenleyici işlemlere dayanılarak alınmıştır. Bu durumda eğer yasal dayanak iptal edilmiş düzenleyici işlem dikkate alınmadığında geçerli olduğu takdirde hakim yasal dayanak ikamesi yapabilir. Başka bir deyişle örneğin yönetmelik yasaya aykırı olması nedeniyle iptal edilmişse, idari karar dayanağını yasa metninde bulduğu takdirde idari karar geçerli olacaktır. İdare tarafından bildirilen hukuki sebebin geçerli olmadığı durumlarda şartlar uygunsa hakim yasal dayanağın ikame edilmesi yolunu izleyebilir (CE 19 Mart 1948 Dame de Saint Trivier kararı Auby ve Drago, 1975).

Yasal dayanağın yönetmelik dışında idari kararın bağlı olduğu diğer düzenleyici işlemler hatta bir başka idari karar olması dahi mümkündür. Örneğin bir idari karar başka bir idari karar esas alınarak alındıysa ilk kararın bu karara dayanılarak alınan iptali ikinci kararın yasal dayanağını ortadan kaldırmış olur. Bir üniversite kürsüsünde bir profesör işten çıkarılmış ve akabinde kürsüde açık olan kadro için üniversite yönetimi ilan yayımlamıştır. Fransız Danıştayı profesörün işten çıkarılma kararını iptal etmiş dolayısıyla yönetimin ilan ile beyanda bulunduğu boş kadrolarına ilişkin ikinci işlemi de iptal edilmiştir (CE 26 Şubat 1947 Constantini kararı Auby ve Drago, 1975).

- İdarenin kararı yasal dayanağını karardan sonra verilmiş olan ve kararın aksi nitelikte olan bir mahkeme kararıyla kaybetmiştir. Bu durum bir kamu çalışanının işlediği iddia edilen suç dolayısıyla mahkemelerin suçsuz olduğuna karar vermeleri gibi durumlarda söz konusu olabilir.

Bir başka hukuka aykırılık hukuki hatanın mevcut olması durumunda gerçekleşebilir. Hukuki hatanın bulunduğu durumlarda hukuki sebep mevcuttur ancak idare bu sebebi hatalı yorumlamaktadır. Yasa da mevcuttur, yürürlüğü sona ermemiştir, iptal edilmemiştir. Ancak mevcut yasal metin mevcut sebep ile ilgili değil, başka bir durum ile ilgilidir. Bir başka deyimle idare tarafından hataen söz konusu yasa uygulanmıştır.

Yasaların ihlal edilmesi ile hukuki hata arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Ancak yasaların ihlalinde gerçekleştirilen idari işlemin üst hukuk normlarına aykırılık durumu söz konusu iken hukuki hatanın mevcut olduğu durumlarda idarenin karar aldığı tarihte gösterdiği sebepte bir hata mevcuttur. Yasaların ihlalinde yargısal kontrol kararın sonuçları ile ilgili iken hukuki hatanın mevcudiyetinde yargısal kontrol sebep üzerinde gerçekleştirilir.

İdarenin sebep unsurunda yapacağı hatalı değerlendirmeler çok çeşitli olabileceği için hukuki hata ile ilgili olarak tam bir sınıflandırma gerçekleştirmek mümkün olmasa da Fransız Danıştayı'nın hukuki hata olarak yorumladığı durumlara örnekler vermek mümkündür;

- Bir kamu çalışanı kadronun iptal edilmesi sebebiyle işten çıkarılmıştır. Ancak gerçekte kadro iptali yasalara uygun şekilde gerçekleştirilmemiştir, Fransız Danıştayı bu durumu hukuki hata olarak yorumlamıştır (CE 24 Mayıs 1935 Merignac Kararı, Auby Drago, 1975).
- Bir bölgede rulet oyunun yasaklanmasına ilişkin olarak Fransız Danıştayı mevzuatta sadece top ve benzeri oyunların yasaklanması hususuna değinmiş ruletin top ve benzeri oyunlar içinde sınıflandırılmasını yasalara aykırı bularak yasaklama kararını iptal etmiştir (25 Haziran 1948 Societe d'exploitation des eaux et Thermes d'enghien Kararı Auby Drago, 1975).

Peki işlemin sebep unsurunda sakatlı varsa müeyyidesi nedir? Bilindiği üzere idare hukukunda müeyyideler idare hukukuna özgüdür. İdare hukukunda sakat işlemlere karşı iptal (hükümsüz kılınma) ve yokluk olmak üzere iki tür müeyyide olduğu kabul edilmektedir. Kural olarak idare hukukunda idari işlemin geçerliliğini ortadan kaldıran olağan hukuka aykırılıkların müeyyidesi iptaldir. Ancak fiziki olarak yok sayılacak kadar ağır hukuka aykırılıklar mevcut olduğunda iptal yaptırımı uygulanamaz, zira kesin ve yürütülebilir bir idari işlem yoktur (Işıklar, 2011).

Bu bağlamda İdare hukukunda kurucu unsurlarında derhal fark edilebilir nitelikte ağır ve açık sakatlıkları bulunan işlemler "yok hükmünde" olan işlemler olarak adlandırılmaktadır (Erkut, 1988). Başka bir deyişle "*Bir idari işlemin kurucu unsurlarındaki hukuka aykırılık derhal fark edilebilir nitelikte ve idari işlemin kimliğini dahi kaybettirecek derecede ağır, açık ve bariz ise işlem yok hükmündedir" (*AYİM Daireler Kurulu, 16.01.2004, E:2003/56, K:2004/19*).* Yokluk, özel hukuktan esinlenilerek ortaya atılmış bir sakatlık halidir ve idare hukukunda uygulanabilirliği tartışmalı olmakla birlikte öğretide ve yargı içtihatlarında genel olarak kabul görmüş bir müessesedir (DANIŞTAY, 7D, 12.05.2011, E:2009/5247, K:2011/1460).

İdari işlemin unsurları açısından değerlendirildiğinde, amaç unsuru esas alındığında yokluk yaptırımı olamaz.

Aşağıdaki durumların meydana gelmesi halinde yokluk müeyyidesinin varlığını da kabul etmek gerekmektedir:

- Bir idari işlemin esaslı unsurlarından birinin olmaması (esaslı unsurlar, özel hukuka paralel olarak; irade, işleme muhatap gerçek veya tüzel bir kişi ve konu olarak sayılabilir).

- Yetki gaspı, fonksiyon gaspı

- Ağır ve bariz yetki tecavüzü.

- Kanunun emredici hükümlerine açıkça aykırılık.

- İdarenin hiçbir şekilde yapamayacağı herhangi bir işlemin yapılması.

Yukarıda yazılı hukuka aykırılıklar sebep unsuru açısından değerlendirildiğinde; kanunun emredici hükümlerine açıkça aykırılık hali sebep unsurunda mevcut sakatlıklarda ortaya çıkabilir ve bu durumda yokluktan söz edilebilecektir. Diğer bir deyişle sebep unsurundaki açık ve ağır hukuka aykırılıklar, söz konusu sebep unsuruna dayanılarak gerçekleştirilmiş işlemlerin yokluğuna neden olur. Bu bağlamda örneğin idari işlemin sebebinin hukuksal olgulara dayandığı durumlarda, bu olgularda değişiklik olduğunda yokluk hali oluşabilecektir.

İptal müeyyidesi idari işlemin tüm unsurları açısından geçerlidir. Sebep unsuru açısından değerlendirildiğinde iptal müeyyidesi genellikle işlemin hukuken gösterilen sebepten başka bir sebebe dayanarak gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. İdarenin işleminin dayanağı olan sebep, kanunun o idari işlemin tesisi için kabul ettiği sebeplerden değilse ya da kanun tarafından kabul edilmekle birlikte gerçek değilse, ya da işlem idare tarafından hatalı nitelendirilmişse aslında o idari işlem sebep unsuru açısından sakatlanmış olur (Zabunoğlu 2012).

Genel olarak idarenin işlemin sebebini ortaya koyamaması, ortaya koyduğu sebeplerin gerçeğe aykırı olması, ya da idare tarafından hatalı değerlendirilmesi işlemi sakatlar (Karahanoğulları, 2012). Yargısal denetimlerde sebebin hukuka uygun olup olmadığı ve gerçekten mevcut olup olmadığı üzerinde durulur. Sebebin bulunmaması her tür idari işlem için hukuka aykırılık yaratan bir sakatlıkken, gerekçenin bulunmaması yükümlendirici veya hakları kısıtlayıcı işlemlerde hukuka aykırılık yaratabilir. Uygulamada idare gerekçe olarak işlemi yapabilmek için sahip olduğu yetkinin dayanağını gösteriyorsa, bu yeterli değildir (Gözübüyük ve Tan, 2012). Sebep ve yetki idari işlemin gerçekleşmesinde etkili olan ayrı unsurlardır ve idari işlemin hukuka uygunluk değerlendirilmesinde ayrı ayrı dikkate alınmaktadırlar. İdare gerçekleştireceği işleme ilişkin olarak işlemin sebebine dayanak olan olguları araştırmalı ve bir araya getirmelidir (Karahanoğulları, 2012).

İdari işlemin sebebi hukuksal bir işlem, idari işlem veya maddi bir olaysa, idarenin gerçekleştirdiği işlemlere neden olan hukuksal ve idari işlemin sakat olmaması ve olaylarında gerçeğe uygun olması gerekmektedir. Ayrıca sebeple gerçekleşecek nihai amacın yasada yer almış olsun olmasın kamu yararı kavramına dayanması gerekir, kamu yararı anlayışına dayanmayan bir sebep idari işlemin dayanağı olamaz (Gözübüyük ve Tan, 2012).

İdarenin gerçekleştirdiği işlem hazırlayıcı işlem niteliğinde bir belgeden ibaret ise ve bireylerin hukuksal durumlarında doğrudan bir değişiklik oluşturmuyorsa, tek başına yargısal denetime tabi tutulamazlar ve dolayısıyla iptal edilebilirlik müeyyidesi bu tür işlemlere uygulanmaz. Ancak bu tür belgelere dayanarak bireylerin menfaatlerini etkiler nitelikte bir işlem tesis edildiği takdirde bu tür belgeler sebep unsuru açısından idari yargı yerlerince incelenir (DANIŞTAY, 2D, 11.07.2011, E:2010/6325, K:2011/2944, benzer şekilde DANIŞTAY, 2D, 02.03.2010, E:2008/4715, K:2010/814). İnceleme sonucunda bu belgelere dayanılarak gerçekleştirilen idari işlemin iptaline karar verilebilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akbulut, E. (2013). *Türk İdare Hukukunda Kanuni İdare İlkesi.* 1. Basım. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Akyılmaz, B., Sezginer, M., Kaya C. (2014). *Türk İdare Hukuku***.** 5. Basım. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Akyılmaz, B. (2005). *İdari İşlemlerde Gerekçe Yükümlülüğü***.** 1.Basım. Ankara: Turhan Kitapevi (Prof.Dr. Şeref Gözübüyük'e Armağan).

Atay, E.E. (2006). *İdare Hukuku***.** 1. Basım. Ankara: Turhan Kitapevi.

Auby ve R. Drago (1975). *Traite de Contentieux Administratif.* 2 Edition. Tome II, Paris: Librairie Generale de Droit et de Jurisprudence.

Ayaydın, C. (2008). *İdare Hukukuna Giriş I.* 1. Basım. İstanbul: Yenilik Basımevi.

Çakmak, N. M. (2013). *İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı.* 1. Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Düren, A. (1979). *İdare Hukuku Dersleri.* 1. Basım. Ankara: Sevinç Matbaası.

Elliot, M., Beatson J. ve Matthews, M.(2005). *Administrative Law Text and Materials***.** Third Edition. Oxford University Press.

Foulkes, D. (1995). *Administrative Law***.** Eighth Edition. Butterworths.

Gözler, K. (2009). *İdare Hukuku Cilt I.* 2. Basım. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Gözübüyük, Ş.A. ve Turgut T. (2012). *İdare Hukuku İdari Yargılama Hukuku Cilt 2***.** 5. Basım. Ankara:Turhan Kitapevi.

Günday, M. (2011). *İdare Hukuku***.** 11. Basım. Ankara: İmaj Yayınevi.

Karahanoğulları, O. (2012). *İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler***.** 2. Basım. Ankara: Turhan Kitapevi.

Onar, S. S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları 1. Cilt.* 3. Basım. İstanbul: Akgün Matbaası.

Özay, İ. (2002). *Gün Işığında Yönetim.* 36. Basım. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Tilly, C. (2006). *Why? What Happens When People Give Reasons and Why.* Princeton University Press.

Tikveş, Ö.(1983). *İdare Hukuku.* 1. Basım. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.

Yaşar, H. N.(2013). *İdare Hukuku Genel Esaslar.* 1. Basım, İstanbul: Der Yayınevi.

Yıldırım, R.(2013). *İdare Hukuku Dersleri I.* 4. Basım. Konya: Mimoza Basım, Yayım ve Dağıtım Ltd. Şti.

Zabunoğlu, Y.K. (2012). *İdare Hukuku Cilt 2,* 1. Basım**,** Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.

MAKALELER

Çağlayan, R. (2003). Türk Hukukunda İdarenin Takdir Yetkisinin Yargısal Denetimi. *EÜHFD. Cilt.3, Sayı.3-4*, 2003, ss.171-208

Göven, Y. (1999). Kamulaştırma İşlemlerinde Kamu Yararı, *Dumlupınar Üniversitesi SBD, Sayı:1*, ss.247-262.

Işıklar, C. (2011). İdare Hukukunda Yokluk ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Uygulaması. *İÜHFM. Prof.Dr. İlhan Özay'a Armağan. Cilt.69, Sayı.1-2,* ss.805-880.

Tifine, Pierre. Droit administratif français. Revue generale du droit on line 2008-2013, (www.revuegeneraledudroit.eu/?p=1618).

Yılmaz, Yunus. İdare Hukukunda Sebep Unsuru ve Sebep İkamesi. *AYİM 21 numaralı Dergi*. http://www.msb.gov.tr/ayim

Öğretmenin Öğrenci Başarısındaki Rolü Üzerine Bir İnceleme

Özge Erduran Tekin[1]

Eğitim var olan toplumsal değerlerin nesiller arası aktarılmasını sağlarken, bireyin yeteneklerinin keşfedilerek kişiliğinin gelişmesine ve meslek edinmesine de önemli katkı sunar (Başbay ve Bektaş, 2010). Eğitim sistemi içerisinde böylesine önemli görevlerin başarılı bir şekilde yerine getirilebilmesinde öğretmenlerin önemi büyüktür (Gündoğdu ve diğerleri, 2015; Hettie, 2009; Vescio ve diğerleri, 2008). Eğitimde istenen başarının yaklanabilmesi yüksek bilgi ve beceri düzeyinin yanısıra yüksek duyuşsal özelliklere sahip öğretmenlerin olmasına da bağlıdır (Gök ve Atalay Kabasakal, 2019). Öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumları, sahip oldukları motivasyon düzeyleri ve özyeterlikleri bu duyuşsal özelliklerden bazılarıdır (Aydın ve Sağlam, 2012; Şahin ve Şahin, 2017).

Öğretmenlerin öğrencileri aktif olarak eğitim süreçlerine dahil edebilmesi ve öğrencilerin başarılı olmasına katkı sunabilmesi eğitimde istenen başarının yakalanabilmesi için oldukça önemlidir (Engelbrecht, 2013; Sharma ve Jacobs, 2016). Öğretmenlerin mesleklerine karşı olumlu tutumlara sahip olmaları, mesleklerini severek mesleki yeterliklerini artırma konusunda onları daha fazla motive etmektedir (Cristina-Corina ve Valerica, 2012). Öğretmenlerin sahip olduğu olumlu mesleki tutumlar, özyeterlik inançları ve yüksek motivasyona sahip olmaları kendi başarılarını artırırken, öğrencilerin öğrenme süreçlerine ve davranışlarına da önemli ölçüde etki etmektedir (Bhargava ve Pathy, 2014; Caprara ve diğerleri, 2006; Erkuş ve diğerleri, 2000; Mulholland ve Wallece, 2001; Sezer, 2018).

Tüm bu aşamalardan bakıldığında eğitim sisteminin başarılı olabilmesi ve öğrencinin istenen başarıya ulaşabilmesi için öğretmene büyük görevler düşmektedir (Hettie, 2009). Bu çalışmada da öğretmenlerin tutumlarının, motivasyonlarının ve özyeterliklerinin öğrenci başarısındaki rolü ilgili alanyazın çerçevesinde tartşılmıştır. Çalışma öğretmenin öğrenci başarısındaki rolünü vurgulamayı amaçlamaktadır. Derleme sonucunda sunulan güncel öneriler ile eğitim sisteminde öğretmene verilmesi gereken önemin gerekliliğine dikkat çekilmesi amaçlanmakatdır.

Tutum

Bireyin çevresindeki kişilere, olaylara, düşüncelere yönelik bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkilerini oluşturan eğilimlere tutum denilmektedir (Papanastasiou, 2002). Tutumlar bireyin yaşantıları ve edindiği deneyimler sonucunda oluşmuş olup bireyin etrafında olup bitenlere nasıl tepki vereceği de sahip olduğu tutumlara bağlıdır (Tay ve Tay, 2006). Tutumlar düşünce ve duyguları düzenleyerek davranış eğilimlerinin de oluşmasına katkı sunar (Kağıtçıbaşı, 1988). Tutumlar bireyin deneyimleri sonucunda ve içinde bulunduğu çevreden öğrendikleri sonucunda zaman içerisinde oluşur. Kişinin karşılaştığı herhangi bir olaya yönelik tutumu olumluysa duygu ve davranışları da olumlu olur (İnceoğlu, 2010). Bu yüzden de tutumlar bireyin davranışlarına yön veren önemli

[1] Öğr. Gör. Dr. Milli Savunma Üniversitesi, Hava Harp Okulu Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul/ Türkiye. ORCID Code: 0000-0002-4052-1914, oerduran@hho.msu.edu.tr

faktörler olarak görülmektedir (Üstüner, 2006). Tutumların erken yaşlarda oluşmaya başladığı bilinmekle birlikte edinilen tutumların özünde ailenin ve okulun çok etkin olduğu görülmektedir. Kişinin etkileşimde olduğu çevre arttıkça iş ortamı, arkadaş ortamı gibi çeşitli alanlarda tutumlar üzerinde etkili olabilmektedir (Kapudere, 2020).

Tutumların oluşmasını sağlayan bilişsel, duygusal ve davranışsal unsurlar bulunmaktadır. Tutumlar duygusal öğeler olarak ele alındığında geçmiş deneyimlerin tutumların oluşumuna büyük katkı sağladığı görülmektedir ve duygusal öğeleri içeremesi sonucunda oluşan tutumların değiştirilmesi diğer tutumlara göre daha zor olabilmektedir (İnceoğlu, 2010). Tutumlar kişilerin hislerini önemli olaranda etkilediği için kişilerin davranışlarını da etkiler. Dolayısıyla mesleğe yönelik oluşan hislerin mesleğe yönelik davranışları da etkilediği söylenebilir (Çetin, 2006). Eğitimin en önemli paydaşlarından biri olan öğretmenlerin de görevlerini yaparken mesleki bilgi ve becerilerinin yanı sıra öğretmenlik mesleğine yönelik sahp oldukları değerleri ve tutumları içeren duyuşsal öğelere de sahip olmaları gerekmektedir (Çapri ve Çelikkaleli, 2008). Okul ortamı ve öğretmen öğrencilerin tutumları üzerinde belirleyici olabilmektedir (Kapudere, 2020). Özellikle öğretmenlerin öğrencilere yönelik ve okulda öğretimi gerçekleştirmek üzere yaptıkları etkinliklere yönelik tutumları öğrencilerin öğrenmelerini, akademik başarılarını ve kişilik özelliklerini önemli ölçüde etkileleyebilmektedir (Çetinkaya, 2007).

Öğretmenler adaylarının mesleklerine yönelik iyi tutumlar içinde yetiştirilmeleri öğrencilerine de olumlu şekilde yansır ve öğretmenlerin mesleklerini sevrek yapmasını sağlar (Sağlam, 2008; Sandıkçı, 2011). Öğretmen öğrenmekten zevk aldıkça öğretmede de daha başarılı olur (Carless ve Arnup, 2011; Cristina-Corina ve Valerica, 2012). Öğretmenin sınıfı iyi yönetebilmesi, sınıfta etkili bir eğitim ortamı oluşturabilmesi mesleğini severek yapmasına, öğrencilerini sevmesine ve onlara değer vermesine, gereklik yetkinliğe sahip olmasına bağlıdır. Olumlu bu tutumlar aracılığıyla öğretmenler öğrencilerin daha başarılı olmasına olanak sağlar (Babacan, 1999; Bhargava ve Pathy, 2014). Bu yüzden de öğretmenlerin en baştan itibaren öğretmenlik mesleğine karşı olumlu tuutmlar içinde olmaları, kendi davranışlarına ve eğitim öğretim ortamına olumlu olarak yansır. Alanyazına bakıldığında öğretmenlerin mesleklerine yönelik tutumların öğrencilerin başarıları üzerinde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir (Cristina-Corina ve Valerica, 2012). Dolayısıyla da öğretmenlerin başarılı öğrenciler yetiştirebilmek için mesleğe yönelik iyi tutumlara sahip olmaları gerektiği ve öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarının öğrencilerin başarılını etkileyen önemli faktörlerden biri olduğu söylenebilir (Zembat ve diğerleri, 2018).

Öğretmelerin öğretmenlik mesleğine karşı olumlu tutumlara sahip olması davranışlarına ve eğitim öğretim ortamına doğrudan yansıyarak kişilik gelişimi açısından önemli bir dönem içerisinde olan öğrencilerin üzerinde büyük etkiler bırakabilecektir. Bu açıdan öğretmenlik fakültelerinde okuyan üniversite öğrencilerin mesleğe başlamadan önce tutumlarının ölçülmesi ve öğretmenlik mesleğine olumlu tutumlarla başlamalarını sağlamak adına, tutum düzeyi düşük olan öğrencilerin mesleki tutumlarının geliştirilmesi için önemli olabilir. Eğer bir öğretmen mesleğine karşı olumlu tutumlara sahip değilse kendisin geliştirme, öğrenci merkezli olma, işini sevrek yapma, etkin öğrenmenin gerçekleştiği verimli öğrenme ortamları oluşturma konusunda yetersiz kalıp öğrencilerin derse karşı ilgisiz olmasına ve mutsuz olmasına neden olabilir (Turgut ve Baykul, 1992). Olumlu tutumlara sahip olmayan öğretmenlerin öğrencileri ile olan iletişimi sağlıklı olmayacağı için bu durumdan etkilenen öğrencilerin okula aidiyet duygusu ve akademik başarısı azalabilecektir (Ülgen, 2005). Eğitimde başarıya ulaşmak için öğretmenin olumlu bir sınıf iklimi yaratması, öğrencilerle iyi iletişim kurması, mesleğini severek yapması ve öğretme konusunda heyecan duyması gerekir. Ancak bu olumlu tutumlar olursa öğrenciler tarafından başarılı öğrenmeler gerçekleştirilebilir (Babacan, 1999).

Motivasyon

Öğrenci başarısını etkileyebileceği düşünülen bir diğer faktör de öğretmenin sahip olduğu motivasyondur. Motivasyon, hedeflenen bir amaca ulaşmak için kişi harekete geçiren ve bu hareketein devamını sağlayan itici güç olarak tanımlanmaktadır. Motivasyon öğrencinin öğrenme süreci ve akademik olarak başarılı olması üzerinde önemli bir pay sahibidir (Kuyper, van der Werf ve Lubbers, 2000). Motivasyon, öğretmenlerin de mesleklerinde başarılı olmalarını sağlayan önemli faktörlerden biridir. Öğretmenin işini başarılı bir şekilde yürütmesi yüksek motivasyona sahip olmasıyla mümkün olacaktır (Uçman, 2019). Kişinin motivasynunun yüksek olması var olan ihtiyaçlarının etkin bir şekilde karşılanmasına bağlıdır. Bireyin motive olmasını sağlamadaki en temel amaç, bireyin istenen eylemi ortaya çıkarmasına yönelik davranışlarda bulunmasını sağlamaktır (Dur, 2014).

Kişiler davranışı gerçekleştirmeye yönelik içsel ya da dışsal olarak motive olabilirler. Bazıları ve öğrenme sürecine daha uzun süreli katkı sağlayan içsel motivasyon, kişinin duyduğu haz sonucunda dvranışı yapmaya daha fazla istek göstermesini temsil eder. Dışsal motivasyondaysa ödül alma ya da takdir edilme gibi davranışların sonuçlarına yönelik dışarıda gelecek pekiştirmeler beklenir (Carlton ve Winsler, 1998). Öğretmenler için içsel motivasyonun çok daha önemli olduğu düşünülmektedir. İçsel motivasyon öğretmenlerin yeni öğrenmeler için daha fazla heyecan duymasını, istekli olmasını, azimli olmasını ve yaratıcılığının artmaını sağlar (Öztürk ve Uzunkol, 2013).

Motivasyonu açıklayan kuramlara bakıldığında kapsam kuramlarının bireylerin harcadıkları çaba ve işten aldıkları doyumla ilgili olduğu görülürken, süreç kuramlarının da iş sonucunda elde edilen çıktıların bireyin motivasyonu üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır (Koçel, 2005). Öğrenmeye istekli, azimli, ruh sağlığı yerinde, sorgulayan ve tartışabilen motive olmuş öğrenciler yetiştirmek eğitim sisteminin en önemli amaçlarından biridir. Bu amaca ulaşmada önemli görevlerden biri de öğretmenlere düşmektedir (Ertürk, 2016). Öğretmenlerin içsel ve dışsal olarak motive olmalarını etkileyen pekçok faktör bulunmaktadır. Öğrencinin derse yaklaşımı, okul idaresinin tutarlı ve yapıcı bir yaklaşımının olması, alınan ücretin öğretmen için tatmin edici mitarda olması, çalışma saatlerinin istenen düzende olması, diğer öğretmenlerle iyi ilişkiler içinde olunması, okulun mevcut iklimi, öğrencilerin derse bakış açısı ve derste göstermiş olduğu başarı öğretmenlerin motivasyon düzeylerini etkileyen ana kavramlar olaak tanımlanabilmektedir (Öztürk ve Uzunkol, 2013). Öğretmenlerin okuldan memnun olması ve istenen hakları elde edebilmesi onların daha çok motive olmaısnı sağlar. Daha fazla motive olan öğretmende öğrencilerin ve kendisinin gelişimini önemli ölçüde katkı sağlar. Böylelikle de kazan kazan ilişkisi çerçevesinde içinde buunduğu örgütün gelişimine önemli ölçüde katkı sunar (Özmen, 2017).

Motivasyonu açıklayan pek çok kuram olmakla birlikte Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı'nın insan davranışlarını temelden açıklaya bir yapısı olması nedeniyle öğretmen motivasyonunu inceleme açısından önemli olabileceği düşünülmüştür. Bu kurama göre insanların ihtiyaçları davranışlarına büyük oranda yön vermekte olup insanın ihtiyaçlarının giderilmesi için bir önem sırası bulunmaktadır. İnsanlarda davranışlarının şekillenmesini sağlayan iki temel güdü bulunmaktadır. Bunlar eksiklik ve büyüme güdüsüdür (Aslan, 2002; Keser, 2006). Maslow'un ihtiyaçlar piramidi olarak adlandırdığı bu gereksinimlerin en temel fiziksel olandan başlanarak kompleks olan ihyica doğru bir akış içerisinde karşılanması oldukça önemlidir (Maslow, 1943).

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi

Şekil 1'de görüldüğü üzere birinci basamaktaki ihtiyaçlar kişilerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için önemliyken, ikinci basamakta görülen güvenlik ihtiyacı maddi ve manevi anlamda kendini güvende hissetme ihtiyacını da karşılamaktadır (Can, Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2016). Üçüncü basamakta bahsedilen ait olma ve sevgi ihtiyacı kişilerin sağlıklı ilişkier kurup bulunduğu sisteme ait hissederse sevgi duymasını temsil ederken dördüncü basamakta bulunan başarılı ve saygın olma ihtiyacı kişinin yaptığı işte başarılı olması ve çevresi tarafından hem kendisinin hem de yaptığı işin değer görmesini ifade etmektedir (Karapınar, 2008). Tüm bu aşamalardan sonraysa bireyin var olan potansiyelini kullaranak bunu yaptığı işe de özgün bir şekilde yansıtması kendini gerçekleşme basamağını temsil edebilmektedir (Çetin, 2022). Maslow'un İhityaçlar Hiyerarşisi Kuramı açısından bakıldığında bir öğretmenin motive olabilmesi için yaptığı iş sonucunda elde ettiği maddi kazancın temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve kendini güvende hissedebilmesi açısından, diğerleriyle kurduğu ilişkilerin sağlıklı olmasının ve elde ettiği maneci kazancın başarılı olma ve saygın olma ihtiyacı karşılayarak motivasyonunu yükseltebilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

İhtiyaçları karşılanan ve yüksek düzeyde motive olan öğretmenlerin sahip olduğu en temel özelliklerden biri de mesleklerini severek yapmalarıdır (Öztürk ve Dündar, 2003). Motivasyon düzeyi düşük olan öğretmen okula daha fazla katkı sunmak istemeyecek, öğretim sürecinde farklılıkları denemekten ve yeni öğrenmelerde bulunmaktan kaçınacaktır (Karaboğa, 2007; Özdemir ve diğerleri, 2014). Dolayısıyla öğretmenin motivasyonun düşük olmasının öğrencinin gelişimini ve akademik başarısını olumsuz olarak etkilediği söyleneblir. Motivasyonu yükselen öğretmen öğrencilerine hem sosyal açıdan hem de akademik açıdan yeni girdi sunabilecektir (De Jesus ve Conboy, 2001). Tüm bu açılardan bakıldığında öğretmenin motive olmasının eğitim için olmazsa olmaz bir gerçek olduğu görülmektedir (Urhan, 2018). Öğretmenin verimli olmasını öğrenci başarısını ve eğitim sürecini doğrudan etkilemektedir. Öğretmenin işine bağlı olması ve yaptığı işte verimli olmasıda duyduğu motivasyona bağlıdır (Uçman, 2019). Öğretmenin motivasyonun yükselmesi için de maddi koşullardaki istek ve ihtiyaçlarının karşılanmış olması, güvenlik ve kurumuna aidiyet duygusunu hissetmesi gerekmektedir (Çolak, 2016). Bunu sağlamak için de yönetim kademesinin öğretmenin gelişimi destekleyici tutumlarda bulunması, işbirlikçi arkadaş ortamını desteklemesi ve öğretmenin gelişimine destek veren yapısallaştırılmış ödül yaklaşımını benimseme gerekir (İlğan, 2013).

Öğretmenlerin sahip olduğu işlevsel olmayan inançlar ve okul yöneticilerinin iletişim becerileri motivasyonlarını düşürüp öğretmenin uyumunu zorlaştırabilir ve bu durum da öğretmenlerin motivasyonunu azaltır (Çelik, 2019). Öğrencinin kendini okula ait hissetmesi, öğrenmeye açık olması ve başarılı olmaya karşı istek duyması motivasyonunun yüksek olmasından önemli ölçüde etkilenir (Ergin ve Karataş, 2018). Öğretmen motivasyonunun düzeyinin öğrenci motivasyonuna olan etkisi ve öğrenci başarısı için motivasyonun önemi düşünüldüğünde (De Jesus ve Conboy, 2001) öğretmen motivasyonunu artırmaya yönelik uygulamların artırılmasının önemi açıkça görülmektedir.

Özyeterlik

Öğrencilerin öğrenmelerini ve başarısını etkilediği düşünülen özelliklerden biri de öğretmelerin sahip olduğu özyeterliktir. Sosyal Öğrenme Kuramı'na göre kişilerin öğrenmiş oldukları davranışları sergileyebilmelerindeki en önemli etkenlerden biri sahip oldukları özyeterlik inançlarıdır (Bandura, 1986). Özyeterlik bireyin elde etmek istediği sonuca ulaşabileceğine yönelik sahip olduğu inancıdır (Luszczynska ve diğerleri, 2005). Bu inanç sonucunda birey sahip olduğu birikimleri kullanarak kendine güvenir (Pajares, 2002). Özyeterlik bireyin sahip olduğu yeteneklerine dair duyduğu inançtır (Bandura, 1986). Özyeterlik kavramı dinamik olup biçok alt beceriyi bünyesinde barındırır. Bireyin sahip olduğu yeteneği kullanabileceğine dair duyduğu güçlü inanç olarak tanımlanabilir (Sağlam, 2008).

Özyeterlik yaşantı sonucunda elde edilen deneyimler, diğer insanların yaşantılarını izleme, diğerlerinin kişiye sunduğu sözel ikna davranışları ve kişinin içinde buluduğu duygudurumunu etkileyen deneyimler sonucunda oluşmaktadır (Bandura, 1977). İnsanların karşıştığı problemlerin üzerinden gelebilecekleri yeteneği olsa bile problemi çözebileceğine dair inancı olmazsa çözüm için yeterli çabayı göstermemektedr. Bu da kişilerin başarısız olmasına neden olabilir (Pajares, 2002). Ayrıca kişiler kendilerini değerlendirmek için yeterli kaynaklara sahip olmadılarını görürlerse benzer durumda bulunan kişiler ile kendini kıyaslayarak kendi özyeterik inançlarını onların yaşantıları içinde şekillendirebilir (Poulou, 2007). Kişinin yeteneği olsuğu bir konuda var olan problemiçözümü için cesaretlendirilerek sözel olarak ikna edilmesi kişinin özyeterliğini artırarak başarıya ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Tüm bunların yanısıra bireyin sağlıklı bir ruh hali içinde olması da özyeterlik inanacını artırarak problem olan durumun çözümü için bireye katkı sağlayacaktır (Bandura, 1997; Schunk ve Pajares, 2009).

Bireyin hedef olarak belirlediği bir işi yapabileceğine dair yüksek bir inanca sahip olması hem motivasyonunu hem de performansını artırmaktadır (Schunk, 2014). Özyeterlik inancı yüksek olan bireyler başarılı olacaklarına dair duydukları inanaca güvenerek daha yüksek hedefler belirleme eğilimde olurlar (Locke ve Latham, 1990). Bu kişiler farklı ortamlara girer, çeşitli davranışlar dener, şeçip yapar ve risk alırlar (Bandura, 1997). Hedeflerine ulaşmak için çok daha fazla çabayı çekinmeden gösterir, farklı stratejiler dener, zorluklar karşısında yılmadan mücade etmeyi sürdürür ve hedeflerine ulaşmak için yüksek miktarda motive olurlar (Ritter, Boone ve Rubba, 2001). Öz yeterik inancı davranışları etkilediği için düşük öz yeterliğe sahip olan bireyler de zorluklar karşısında mücadele etmekten kaçınır, yapabileceğine karşı inanacı düşüktür ve daima kötü sonuçlar alacağını düşünerek kendilerini başarısız olmaya daha da yaklaştırılar (Ritter, Boone ve Rubba, 2001).

Özyeterlik inancı başarı ve öğrenme kavramlarıyla yakından ilişkili olup yüksek özyeterliğe sahip olmak sadece öğrenciler için öğretmenler için de oldukça önemlidir (Schunk, 2014). Herhangi bir alana özgü olarak değerlendirilen özyeterlik inancı genel özyeterlik inanacından belli açılardan farkılılık göstermektedir (Bandura, 1997). Özel alan özyeterlik ihtiyaçlarından biri olarak değerlendirilen öğreten özyeterlik ihtiyacı, öğretmenlerin var olan mesleki potansiyellerini kullaranak öğrencilerinei hedeflenen başarı düzeyine ulaştırıp ulaştıramayacağına dair olan mesleki inancıdır (Tschannen-Moran ve Woolfolk Hoy, 2001). Öğretmen özyeterliğini oluşturan

dinamiklere baktığımızda sınıf yönetimi özyeterliği, öğrenci katılımı özyeterliği ve öğrenci katılımı özyeterliği olmak üzere en temelde üç dinamik karşımıza çıkar (Perara ve diğerleri, 2019).

Öğretmenlerin mesleklerini etkili şekilde uygulayabilmesi için gerekli olan donanıma sahip olması ve sahip olduğu yeterlikleri ve tutumları kullanarak mesleklerini verimli şekilde yapmaya devam edebilmesi öğretmen yeterliği olarak tanımlanmaktadır. Öğretmenin yeterliği ne kadar artarsa eğitimde istenen başrıya ulaşılabilmesi o kadar kolaylaşır (MEB, 2017). Özyeterlik inancı ise bireyin sahip olduğu tüm yeterliklerinin temelini oluşturmaktadır (Woolfolk Hoy, Hoy ve Davis, 2009). Öğretmenin sahip olduğu özyeterlik inancı harcayacağı çabayı etkileyeceği için hedeflenen başarıyı da etkiler. Öğretmenin kullanıdığı yöntem ve teknikler, sınıf içerisinde öğretimi gerçekleştirmek için uyguladığı teknikler, kullandığı ölçme araçları ve öğrenciye yaklaşımı da özyeterliğinden etkilenmektedir (Küçükyılmaz ve Duban, 2009). Öğretmen öğrencilerinin başarılı olduğunu gördükçe özyeterliği artacak ve kendisine daha fazla güven duyacaktır (Tschannen-Moran & Hoy, 2001). Böylece de yüksek özyeterliğe sahip olan öğretmen daha fazla çaba gösterecek, kendi yetkinliğini artıracak, yeni yöntemleri öğrenecek ve deneyecek daha iyi performans sergileyecek ve bu da öğrencilerin başarısına yansıyacaktır (Cousins ve Walker, 2000; Liu ve Hallinger, 2018). Mesleki açıdan özyeterliği düşük olan öğretmense etkin ve güncel öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmak için daha az çaba gösterecek, yetkinliğini artırma da daha pasif kalabilecektir (Schunk, 2014). Dolayısıyla da öğretmen özyeterliğinin yüksek olmasının öğrenci başarısı için de oldukça önemli olduğu söylenebilir (Kim ve Seo, 2018).

Bir öğretmen yüksek yetkinlik düzeyine sahip olsa bile özyeterlik inancı düşükse başarılı olamayabilir. Çünkü başarı için sahip olunan yeterliklerin kullanılabileceğine dair bir inancın duyulmasına da ihtiyaç vardır, Özyeterlik inancı yüksek olan öğretmen öğrencilerin başarılı olabilecekleri alanlara yönlenmeleri ve kendilerine yapabileceklerine dair inanç duymaları konusunda onları daha fazla motive edebilir (Cebeci Emre, 2017). Özyeterlik inancı yüksek olan öğretmenler başarısız olmayı bir sonuç olarak görmeyip bir süreç olarak değerlendirir ve hedefe ulaşmada bir basamak olarak görür. Böylece belli bir hadafa ulaşabilmek için daha fazla çaba harcar ve daha fazla sabır gösterir (Woolfolk Hoy ve Burke Spero, 2005).

Öğretmenlerin tüm öğrencileri eğitim uygularıma katabilmesi başarılı bir eğitim için oldukça önemlidir (Engelbrecht, 2013; Sharma ve Jacobs, 2016). Öğretmen, özyeterlik inancı arttıkça öğrenciyi daha fazla merkeze alır ve öğrenmesinin önündeki güçlükleri kaldıracak faaliyeter planlar (Lu ve diğerleri, 2016). Ayrıca yapabileceğine ve başarabileceğine dair yüksek inanca sahip olan öğretmenler mesleğini daha severek yapar ve öğrencilere iyi rol model olur (Granziera ve Perera, 2019). Yüksek düzeyde özyeterliğe sahip olan öğretmenlerin, öğretmen konusunda kendilerine duydukları güven ve inançlarının öğrencinin akademik başarısının artmasına nasıl katkı sağladığının da farkındadır (Tschannen-Moran ve diğerleri; Hoy, 2001).

Sonuç

Bu derleme çalışmasında öğrenci başarısında öğretmenin rolü, öğretmenin sahip olduğu tutum, motivasyon ve özyeterlik açısından ele alınarak incelenmiştir. Öğretmenlerin tutumları, motivasyonları ve özyeterlikleri arasında ilişki olduğu görülmektedir (Carleton ve diğerleri, 2007; Kazempur ve Sadler, 2015; Saykal ve Uluçınar Sağır, 2021). Bunun yanı sıra öğrencilerin başarılı olmasında öğretmenlerin tutumlarının, motivasyonlarının ve özyeterliklerinin de önemli bir etki sahibi olduğu görülmüştür (Cristina-Corina ve Valerica, 2012; Özmen, 2017; Woolfolk Hoy ve Burke Spero, 2005). Bu da bize eğitimde istenen düzeye ulaşmak ve öğrencilerin akademik başarısını artırmak için öğretmenlerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Engelbrecht, 2013; Mulholland ve Wallece, 2001).

Eğitim sistemi içerisinde bu kadar önemli bir pay sahibi olan öğretmenlerin daha öğrencilik yıllarından itibaren mesleklerine karşı olumlu tutumlar içerisinde olması mesleklerini severek yapmalarına önemli bir zemin hazırlar. Mesleğini severek yapan öğretmen kendi yetkinliğini

geliştirme konusunda, yeni şeyler öğrenme ve öğretme konusunda daha fazla heyecan duyar. Çeşitli öğretme tekniklerini ve stratejilerini deneyerek öğrencileri daha etkin bir şekilde öğrenme sürecine katar, öğrenmeleri konusunda daha fazla sabır gösterir, daha çok öğrenciye ulaşır ve öğrencilere olumlu rol model olur.

Aynı şekilde Maslow'un İhtiyaçlar Hiyeraşisi Kuramı'na göre ihtiyaçları karşılanan öğretmen maddi ve manevi anlamda kendini güvende hissettikçe mesleğini yapma konusunda daha fazla motive olur, öğrencilerini motive eder ve eğitim öğretimin kalitesini artırır. Özyeterliği yüksek olan öğretmen kendine duyduğu güven ile verimli bir eğitim öğretim ortamı yaratarak öğrencinin başarısını artırır. Dolayısıyla da öğrencinin akademik başarısına önemli katkı sağlayan öğretmen tutumlarının iyileştirilmesi, motivasyonlarının ve özyeterliklerinin artırılması gerekmektedir. Öğretmen tutumlarının iyileştirilmesi, motivasyonlarının ve özyeterliklerinin artırılması için:

-Eğitim fakültelerindeki öğrencilerin öğretmenlik meslseğine karşı olumlu tutumlar sergilemeleri artıran uygulama derslerine ağırlık verilmesi,

-Eğitim fakültelerindeki ders içeriklerinin öğretmenlerin mesleki motivasyonlarını artırabilecekleri şekilde başarılı olduğu kanıtlanan farklı eğitim sistemlerini de temel alarak güncellenmesi,

-Öğretmenlerin maddi gelirlerinin temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği ve refah içerisinde br yaşam sürmeyi sağlayabilecekleri şekilde iyileştirilmesi,

-Öğretmenlerin kendilerini geliştirebilecekleri eğitim uygulamalarının ve faydalı hizmetiçi faaliyetlerinin artırılması,

-Öğretmenlerin kendilerini geliştirebilecekleri eğitim etkinliklerine katılımlarının yöneticileri tarafından desteklenmesi,

-Yöneticilerinin öğretmenlerle iyi iletişim kurmaları sağlanarak öğretmenin kuruma duyduğu aidiyet hissini artırılması,

-Öğretmenlere yaratıcılıklarını geliştirebilecekleri ve özyeterliklerini artırabilecekleri uygun fiziki ortamların sağlanması önerilmektedir.

Kaynakça

Aydın, R., & Sağlam, G. (2012). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesi (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *10*(2), 257-294.

Aslan, A. (2002). *Örgütte kişisel gelişim*. Nobel Yayıncılık.

Babacan, D. (1999). *Öğretmenlerin öğrencilere yönelik tutumları ve güdü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy, The exercise of control. W. H. Freeman and Company.*

Başbay, A. & Bektaş, Y. (2010). Çok kültürlülük bağlamında öğretim ortamı ve öğretmen yeterlikleri. *Eğitim ve Bilim, 34*(152), 82-105.

Bhargava, A., & Pathy, M. (2014). Attitude of student teachers towards teaching profession. *Turkish Online Journal of Distance Education, 15*(3), 27-36.

Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Steca, P., & Malone, P. S. (2006). Teachers' self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students' academic achievement: A study at the school level. *Journal of School Psychology*, *44*(6), 473-490.

Cebeci Emre, Ş. (2017). *Ortaokul öğretmenlerinin özyeterlik algıları ile mesleğe yönelik tutumlaı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

Can, H., Kavuncubaşı, Ş., & Yıldırım, S. (2016). *Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi* (8. basım). Siyasal Kitabevi.

Carless, S. A., & Arnup, J. L. (2011). A longitudinal study of the determinants and outcomes of career change. *Journal of Vocational Behavior, 78*(1), 80-91.

Carleton, L. E., Fitch, J. C., & Krockover, G. H. (2007). An in-service teacher education program's effect on teacher efficacy and attitudes. *The Educational Forum, 72*(1), 46–62. https://doi.org/10.1080/00131720701603628

Carlton, M. P., & Winsler, A. (1998). Fostering intrinsic motivation in early childhood classrooms. *Early Childhood Education Journal*, *25*(3), 159-166.

Cousins, J. B., & Walker, C. A. (2000). Predictors of educators' valuing of systemic inquiry in schools [Special Issue]. *Canadian Journal of Program Evaluation*, 25–53.

Cristina-Corina, B., & Valerica, A. (2012). Teachers' perceptions and attitudes towards professional activity. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *51*, 167-171. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.139

Çapri, B., & Çelikkaleli, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(15),33-53.

Çelik, S. (2019). *İlkokul öğretmenlerinin algıladıkları yönetici iletişim becerileri ile öğretmenlerin motivasyonu ve iş doyumu arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.

Çetin, Ş. (2006). Öğretmenlik Mesleği Tutum Ölçeğinin geliştirilmesi (geçerlik ve güvenirlik çalışması). *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*, 28-37.

Çetin, H. (2022). *Sınıf öğretmenlerinn uzaktan eğitime yönelik tutum, özyeterlik ve motivasyonlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi.

Çetinkaya, R. (2007). *Türkçe öğretmen adaylarının yeterlilik algıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.

Çolak, G. (2016). *Motivasyon araçları ve ekonomik faktörler üzerine bankada bir araştırma.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi.

De Jesus, S. N., & Conboy, J. (2001). A stress management course to prevent teacher distress. *International Journal of Educational Management*.

Denizoğlu, P. (2008). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen bilgisi öğretimi öz yeterlik inanç düzeyleri, öğrenme sitilleri ve fen bilgisi öğretimine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi.

Dur, B. (2014). *Lise öğretmenlerinin motivasyon düzeyi ve motivasyon düzeyi ile okul kültürü arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi.

Engelbrecht, P. (2013). Teacher education for inclusion, international perspectives. *European Journal of Special Needs Education, 28*(2), 115e118. https://doi.org/ 10.1080/08856257.2013.778110

Ergin, A., & Karataş H. (2018). Üniversite öğrencilerinin başarı odaklı motivasyon düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(4), 868-887.

Erkuş, A., Sanlı, N., Bağlı, M. T., & Güven, K. (2000). Öğretmenliğe İlişkin Tutum Ölçeği geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim, 25*(116), 27-33.

Ertürk, R. (2016). Öğretmenlerin iş motivasyonları. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, 2*(3), 1-15.

Gök, B. & Atalay Kabasakal, K. (2019). Analysing prospective teachers' self-efficacy belief, teaching motivation and attitudes towards teaching from the perspective of several variables. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 9*(4), 1081-1112. http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2019.035

Gündoğdu, K., Aytaçlı, B., Aydoğan, R., & Yıldırım, C. (2015). Öğretmen yeterlikleri alanında yazılan makalelerin içerik analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(2), 30-43.

Granziera, H., & Perera, H. N. (2019). Relations among teachers' self-efficacy beliefs, engagement, and work satisfaction: a social cognitive view. *Contemp. Educ. Psychol. 58*, 75–84. http://dx.doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.02.003

Hettie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1988). *İnsan ve insanlar*. Evrim Basım Yayım Dağıtım.

Karaboğa, M. (2007). *Avcılar ilçesi orta öğretim kurumları yöneticilerinin motivasyonlarının çalışan (öğretmen) motivasyonu üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karapınar, A. (2008). *Endüstri çalışanlarını motive eden etmenlerin Maslow ve Herzberg"in kuramlarına göre incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kazempour, M., & Sadler, T. D. (2015). Pre-service teachers' science beliefs, attitudes, and self-efficacy: a multi-case study. *Teaching Education, 26*(3), 247–271. https://doi.org/10.1080/10476210.2014.996743

Keser, A. (2006). *Çalışma yaşamında motivasyon* (1. Baskı). Alfa Akademi.

Kim, K. R., & Seo, E. H. (2018). The relationship between teacher efficacy and students' academic achievement: A meta-analysis. *Soc. Behav. Personal. Int. J. 46*, 529–540. http://dx.doi.org/10.2224/sbp.6554

Koçel, T. (2005). *İşletme yöneticiliği* (10.Basım). Arıkan Yayınevi.

Kuyper, H., Van der Werf, M. P. C., & Lubbers, M. J. (2000). Motivation, meta-cognition and self-regulation as predictors of long term educational attainment. *Educational Research and Evaluation*, *6*(3), 181-205.

Liu, S., & Hallinger, P. (2018). Principal instructional leadership, teacher self-efficacy, and teacher professional learning in China: Testing a mediated-effects model. *Educational Administration Quarterly, 54*(4), 501-528. https://doi.org/10.1177/0013161X18769048

Locke, E. A. & Latham, G. P. (1990). *A theory of goal setting and task performance*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.

Lu, J. M., Chen, N. Q., Xu, L., Chen, Y. X., & Wu, J. (2016). A survey of contemporary college students' emotional intelligence in China. *J. Psychol. Sci.* 39, 1302–1309. http://dx.doi.org/10.16719/j.cnki.1671-6981.20160604

Luszczynska, A., Scholz, U., & Schwarzer, R. (2005). The General Self-Efficacy Scale: Multicultural validation studies. *The Journal Of Psychology, 139*(5), 439-457.

İnceoğlu, M. (2010). *Tutum algı iletişim*. Beykent Üniversitesi Yayınları.

İlğan, A. (2013). Öğretmenler İçin Etkili Mesleki Gelişim Faaliyetleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ÖYGE Özel Sayısı), 41-56.

Kapudere, B. (2020). *Üniversite öğrencilerindeki problemli internet kullanımı, algılanan anne baba tutumları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Küçükyılmaz, E.A., & Duban, N. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimine yönelik özyeterlik inançları ve özyeterlik inançlarını etkileyen etmenlere ilişkin görüşleri. *e-Journal of New World Sciences Academy, 4*(1), 71-83.

Maslow, A. H. (1943). A Theory Of Human Motivation. *Psychological Review, 50*(4), 370–396.

MEB (2017). Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri. http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETERLYKLERY.pdf adresinden erişildi.

Mulholland, J., & Wallace, J. (2001). Teacher induction and elementary science teaching: Enhancing self efficacy. *Teaching and Teacher Education, 17*(2), 243–261.

Özdemir, T. Y., Kartal, S. E., & Yirci, R. (2014). "Okul Müdürlerinin Öğretmenleri Motive Etme Yaklaşımları". *Turkish Journal Of Educational Studies, 1*(2), 0-0.

Özmen, A. (2017). *Okul yöneticilerinin liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı.

Öztürk, Z., & Dündar H. (2003). Örgütsel motivasyon ve kamu çalışanlarını motive eden faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, 4*, 2.

Öztürk, E., & Uzunkol, E. (2013). İlkokul Öğretmeni Motivasyon Ölçeği'nin psikometrik özellikleri /The psychometric properties of the Primary School Teacher Motivation Scale. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 9*(4), 421-435

Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. *Review of Educational Research*, *66*(4), 543-578. https://doi.org/10.3102/00346543066004543

Pajares, F. (2002). Gender and perceived self-efficacy in self-regulated learning. *Theory into Practice, 41*(2), 116-125.

Papanastasiou, C. (2002). School, teaching and family influence on student attitudes toward science: Based on TIMSS Data for Cyprus. *Studies in Educational Evaluation, 28*, 71-86. https://doi.org/10.1016/S0191-491X(02)00013-5

Poulou, M. (2007). Personal teaching efficacy and its sources: Student teacher's perceptions. *Educational Psychology, 27*(2), 191-218.

Perera, H. N., Calkins, C., & Part, R. (2019). Teacher self-efficacy profiles: determinants, outcomes, and generalizability across teaching level. *Contemp. Educ. Psychol. 58*, 186–203. http://dx.doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.02.006

Ritter, J., Boone, W., & Rubba, P. (2001). Development of an ınstrument to assess prospective elementary teacher selfefficacy beliefs about equitable science teaching and learning (SEBEST), *Journal of Science Teacher Education, 12*(3), 175-198.

Sağlam, A. Ç. (2008). Müzik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *5*(1), 59-69.

Sandıkçı, M., & Öncü, E. (2013). Beden eğitimi ile diğer alanlardaki öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin yeterlik algıları ve tutumlarının belirlenmesi ve karşılaştırılması. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4(1), 135-151.

Saykal, A., & Uluçınar Sağır, Ş. (2021). Sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve teknolojik pedagojik alan bilgileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 40*, 99-110. http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.2021.180

Sezer, Ş. (2018). Öğretmenlerin sınıf yönetimi tutumlarının öğrencilerin gelişimi üzerindeki etkileri: Fenomenolojik bir çözülme. *Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(2), 534-549. https://doi.org/10.16986/HUJE.2017031319

Şahin, C., & Şahin, S. (2017). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, öz yeterlik inançları ve öğrenciyi tanıma düzeyleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 15*(2), 224-238.

Schunk, D. H. (2014). *Öğrenme teorileri: Eğitimsel bir bakış* [The theory of learning: An educational view] (M. Şahin, Çev. Ed.). Nobel.

Schunk, D. H. & Pajares, F. (2009). *Self-efficacy theory.* In Kathryn R. Wentzel & Allan Wigfield (Eds.). Handbook of motivation at school. Routledge.

Sharma, U., & Jacobs, D. (2016). Predicting in-service educators' intentions to teach in inclusive classrooms in India and Australia. *Teaching and Teacher Education, 55*, 13e23. http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2015.12.004

Tay, B. & Tay, A.B. (2006). Sosyal bilgiler dersine yönelik tutumun başarıya etkisi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *4*(1), 73-84.

Tschannen-Moran, M. & Woolfolk-Hoy, A. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, *17*, 783–805. https://doi.org/10.1016/S0742-051X(01)00036-1

Turgut, M. F., & Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme teknikleri*. ÖSYM Yayınları.

Uçman, O. (2019). *Uluslararası bakalorya ilk yıllar programını uygulayan okullar ile MEB öğretim programı uygulayan ilkokulların etkili okul özelliklerinin ve öğretmen mesleki motivasyonlarının karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi.

Urhan F. (2018). *Öğretmenlerin motivasyon düzeylerine etki eden değişkenlerin analizi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Üstüner, M. (2006). Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, *12*(1), 109-127.

Vescio, V., Ross, D., & Adams, A. (2008). A Review of Research on the Impact of Professional Learning Communities on Teaching Practices and Student Learning. *Teaching and Teacher Education, 24*, 80-91. http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2007.01.004

Woolfolk Hoy, A. & Burke Spero, R. (2005). Changes in teacher efficacy during the early years of teaching: A comparison of four measures. *Teaching and Teacher Education, 21*, 343-356. https://doi.org/10.1016/j.tate.2005.01.007

Woolfolk Hoy, A., Hoy, W. K. & Davis, H. A. (2009). *Teachers' self-efficacy beliefs.* In Kathryn R. Wentzel ve Allan Wigfield (Eds.). Handbook of motivation at school. Routledge.

Zembat, R., Yavuz, E. A., Tunçeli, H. İ. ve Yılmaz, H. (2018). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile akademik motivasyon ve başarı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal Of Theoretical Educational Science/Kuramsal Eğitimbilim Dergisi. 11*(4), 789-808.

Siber Güvenlik Riskleri ve Riskin Azaltılmasında Siber Güvenlik Sigortasının Önemi: Ampirik Bir Uygulama*

Hasan KARADAĞ[1]
Özgür AKPINAR[2]

Giriş

Teknoloji, günümüzde yaşantımızın vazgeçilmezi olarak kabul edilmektedir. Teknolojik sistemlerin yoğun bir şekilde kullanımı, devlet kurumlarını, ticari işletmeleri ve kişileri siber saldırılarla karşı karşıya bırakmaktadır. Günümüzde dünya çapında yaklaşık 20 milyar akıllı cihazın bulut sistemleri üzerinden birbirine bağlandığı varsayılmaktadır. Bu bağlamda siber tehditlerin önemi özellikle son yıllarda gündeme gelmekle birlikte, bu tehditlere karşı güvence yöntemleri tartışma konusudur. Bilgi teknolojileri alanında güvenlik ihlalleri artarak devam ederken, işletmeler artık siber riskleri, doğal afet ve benzeri risklerden çok daha fazla ciddiye almaktadırlar. Her ne kadar yeni gelişen teknolojiler işletmelerin ve bireylerin güvenlik sistemlerine adapte edilse de birçok işletmenin çok sayıda ciddi risklerle karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Büyük hacimli ticari işletmeler bu tür risklere karşı büyük çaplı teknolojik güvenlik sistemleri yatırımları yapmaktadır. Bu tür güvenlik sistemlerinin riskleri karşılayamadığı durumlar için, şirketler veri ve benzeri dijital varlıklarını ve markalarını tehdit eden bütün riskleri minimuma indirgemek için güvenceler arama yoluna gitmektedirler.

Sigortacılığın büyük sayılar kanunu yörüngesinde döngüsünü devam ettirdiği düşünüldüğünde, özellikle siber sigorta gibi uygulamaların az olduğu ülkelerde sigorta şirketlerinden etkin bir şekilde sigorta yapmalarını beklemek mümkün görünmemektedir. Zira sigortalanabilir riskten bahsedebilmek için sigorta şirketlerinin son yıllarda bu risk grubuna ilişkin yeterli veriye sahip olması gerekmektedir. Türkiye'de sigortacılık sektöründe henüz başlangıç seviyesinde olduğu değerlendirilen siber risk sigortasının gelişimine katkı sağlamak amacıyla bu konu üzerinde çalışılmıştır.

Çalışma genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümde, sigorta kavramı detaylandırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümde siber risk sigortası incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümde ise ampirik uygulama yer almaktadır.

1. Sigorta Kavramı

Sigorta kavramı, bireylerin malları ve canları ile ilgili riskleri önlemek amacıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Sigortanın ilk ve en önemli unsuru, kişilerin ve kurumların gelecekte karşılaşmaları muhtemel rizikolar için kendilerini güvende hissetme arzusudur. Bu nedenle sigorta; kişilerin üzerlerinde tutmak istemedikleri riskleri, belirli bir prim karşılığında ve belli bir vadede, bu işi meslek olarak edinmiş kurumlara yani sigorta şirketlerine transfer ettikleri bir sistem olarak

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Sigortacılık Anabilim Dalı'nda, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında 2021 yılında tamamladığı, "Sigortacılık Sektöründe Siber Güvenlik Yönetimi ve Riskin Azaltılmasında Siber Güvenlik Sigortalarının Rolü" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[1] Sigorta Eksperi, Karadağ Ekspertiz, hasankaradag@hotmail.com
[2] Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, oakpinar@marmara.edu.tr

tanımlanmaktadır (Kırkbeşoğlu, 2014). Sigorta sektörü, kendi fonksiyonlarını toplumun ve ekonominin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için kullanan önemli bir hizmet sektörüdür (The European e-Business Market Watch, 2002).

Sigorta, canları ve malları açısından benzer risklerle karşı karşıya bulunan kişilerin ve kurumların, bu risklerin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkabilecek zararları kendi aralarında paylaştırmak üzere oluşturdukları bir sosyal dayanışma sistemidir. Sigorta; taraflardan birinin, diğer tarafın zararını karşılamayı kabul ettiği bir sözleşme olarak da tanımlanmaktadır (Schrayer, 2007). Başka bir tanıma göre ise sigorta; "taşınılan riskin, grubun her bir üyesine transfer edilmesine imkan veren, aynı zamanda grubun her bir üyesinin taşıdığı riskin üstlenilmesine neden olan karşılıklı (mütüel) bir sistem" olarak ifade edilebilir (Altıngöz, 2008). 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) Altıncı Kitabı sigorta hukuku ile ilgilidir. TTK madde 1401'e göre sigorta sözleşmesi; "Sigorta sözleşmesi, sigortacının bir prim karşılığında, kişinin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan tehlikenin, rizikonun, meydana gelmesi hâlinde bunu tazmin etmeyi ya da bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle ya da hayatlarında gerçekleşen bazı olaylar dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı yükümlendiği sözleşmedir." şeklinde tanımlanmıştır (TTK, 2011).

Özet olarak ifade etmek gerekirse, sigortacılık aynı tür risklere maruz kalan gerçek veya tüzel kişilerin birbirlerinin risklerini paylaşması sistemi olarak adlandırılmaktadır. Bu sistemde, sigortalı veya sigorta ettiren belli bir prim ödeyerek güvence satın alırken, sigortacı da topladığı primler karşılığında riski üstlenmektedir. Sigorta; sistemde yer alan tüm kişilerden toplanan sigorta primlerinin, meydana gelen hasarları ödemesi şeklinde çalışmaktadır (Schrayer, 2007). Sigorta hem risk devretme, hem de risk paylaşma aracıdır. Sigorta kapsamındaki bir riskin gerçekleşmesi halinde, belirli bir prim karşılığında sigortalı bir kişi veya kurum, sigorta şirketi tarafından finansal olarak koruma altına alınmaktadır (Skipper Jr, 2001).

2. Siber Risk Sigortası Kavramı

Siber risk, bir kurumun bilgi teknolojileri altyapısında meydana gelebilecek beklenmedik bir teknik arıza veya bu altyapı sistemlerine yönelik bir siber saldırı sonucu ortaya çıkması muhtemelen ekonomik kayıp ve marka değerinde ki eksilme olarak tanımlanmaktadır (BGA Security, 2017).

Siber risk sigortası ise; bir veri ihlali, virüs veya diğer kötü niyetli siber güvenlik faaliyetlerinden kurtarma maliyetini karşılayarak bir kişiyi veya kuruluşu güvenlik ve gizlilik olaylarından korumayı amaç edinen bir sigorta türüdür. İşletme verilerini kurtarmaya yardımcı olmanın yanı sıra, siber sigorta, işletmeyi ihlalden etkilenen tarafların yasal sorumluluğuna karşı desteklemek ve savunmak için de önem arz etmektedir. Bu yasal sorumluluğu doğuran talepler, potansiyel olarak müşterilerden, çalışanlardan, ortaklardan, üçüncü şahıslardan, etkilenen ve potansiyel olarak verileri açığa çıkmış olan herkesten gelebilmektedir. Günümüz küresel dünyasında hızla değişen ve belirsiz risk alanlarında faaliyet gösteren sigorta şirketleri, hem uzun vadeli yükümlülükleri yönetmek hem de topluma zamanında ve etkin çözümler sunmak açısından önemli bir görev üstlenmektedir (Ünal, 2014).

Siber risk sigortasının gelişim süreçlerine bakıldığında, bu sigorta türüne ilişkin ürünler ilk olarak 1990'ların sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. 2000'li yılların başında ise Avrupa'da siber risk sigortası sunulmaya başlanmıştır. Türkiye'de ilk kez 2010 yılından itibaren siber risk sigortası ürünleri sunulmaya başlamıştır. Ancak Covid 19 pandemisi ile birlikte tüm dünyada hızlı bir şekilde yaşanan dijital dönüşüm süreçleri, uzaktan çalışma vb. uygulamalar siber risklerin artmasına neden olmuştur. Bundan dolayı pandeminin başından itibaren siber risk sigortasına olan talebinde artmış olduğu söylenebilir.

2.1. Siber Risk Sigortasının Kapsamı

İnsanlar evlerinde veya işyerlerinde sahip oldukları ve zarar görmesini istemedikleri kıymetlerinin için mülk sigortasına ihtiyaç duyarlar. Ancak yakın zamana kadar siber risklere karşı

korunma ihtiyacı fiziksel riskler kadar ön planda değildi. Çalınan bilgilerine yönelik bir fidye yazılımı saldırısı veya bir üçüncü taraf erişim noktası aracılığıyla arka kapı ihlali gibi ağınızda bulunan kötü amaçlı yazılımlar siber risklerin kişileri veya kurumları ne denli etkileyebileceğinin önemli bir göstergesidir.

Siber risk sigortası, bir veri ihlali, virüs veya diğer kötü niyetli siber güvenlik faaliyetlerinden kurtarma maliyetini karşılayarak bir kuruluşu güvenlik ve gizlilik ihlallerinden koruyan bir sigorta türüdür. Kurumlar açısından siber sigorta, veri ihlali olması durumunda yasal sorumluluklara karşı kurumları desteklemek ve savunmak için de önem arz etmektedir. Bu durum, potansiyel olarak müşterilerden, çalışanlardan, ortaklardan, üçüncü şahıslardan ve ağınıza bağlı olan ve etkilenen ve potansiyel olarak verileri ifşa olan herkesten gelebilir (Graham, 2021).

Siber sigorta poliçesi yapılırken göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biri de beklentilerin gerçeklikle uyumlu olmasıdır. "Ağınızda en belirgin riskler nerede bulunmaktadır ve bir ihlalden kimler etkilenebilir" sorusunun yanıtları önemlidir. Siber sigortalar diğer sigorta türlerine göre biraz daha karmaşık bir sigorta türü olabilir. İşletme sahipleri için, siber sigorta teminatları genellikle üst düzey bir masraf olarak görülmemektedir. Bununla birlikte, aşağıdaki örnekler, ciddi mali sonuçları olan bir siber saldırı durumunda bir siber sorumluluk politikasının kurumları ve müşterileri nasıl koruyabileceğini göstermektedir.

Örnek 1: Sosyal Mühendislik

Bir hukuk firmasının mali denetçisi, firmanın çalıştığı bankadan firmanın hesabıyla ilgili bazı şüpheli havaleler olduğunu bildiren bir telefon almıştır. Arayan kişi, hesabı dondurmak ve kalan fonları korumak için firmanın şifresini ve pin kodunu istemektedir. Mali kontrolör kendisinden istenen bilgileri karşı tarafa iletmiştir.

Ertesi gün, mali kontrolör bankayla temasa geçmiş ve önceki konuşmalarına dair hiçbir kayıtlarının olmadığını öğrenmiştir. Firmanın fonlarının bir dizi denizaşırı hesaba havale edildiğini ve bunların hepsini geri çağırmak için çok geç olduğunu banka yetkilileri mali kontrolöre bildirmiştir. Bu işleme mali kontrolör tarafından izin verildiği için bankanın yapabileceği de bir şey yoktur. Firmanın, sosyal mühendislikle birlikte siber suç kapsamına sahip bir siber sorumluluk poliçesi olması durumunda, çalınan fonlar sigorta güvencesinde olup, meydana gelen zarar sigorta şirketi tarafından karşılanabilmektedir.

Örnek 2: Veri İhlali

Özel bir sağlık kliniği, hasta bilgilerinin bilgisayar sistemlerinden çalınması ile sonuçlanan bir siber saldırı yaşamıştır. Bilgisayar korsanları, Bitcoin olarak 13.220 dolarlık bir fidye ödemesi almadıkları takdirde verileri herkese açık olarak yayınlamakla tehdit etmişlerdir. Sağlık kliniğinin bilişim teknolojileri ekibi, güvenlik açığının düzeltilmesine konusunda siber sigortalarını yapan sigorta şirketi yetkilileri ile iletişime geçmişlerdir. Yerel bir bilişim teknolojileri adli tıp uzmanı, bilgisayar korsanının iddiasını doğrulamaya başlamış ve 3.000 hastayla ilgili verilerin güvenliğinin ihlal edildiğini tespit etmiştir. Ancak bu ihlal durumu sadece isim ve adres verileriyle sınırlı olarak gerçekleşmiştir. Çalışmalar sonucunda kliniğin fidyeyi ödememesine karar verilmiştir. Bunun yerine, sigortacı sağlık kliniğinin, etkilenen tüm tarafları bilgilendirmelerine yardımcı olan bir kriz iletişim danışmanına bağlamıştır. Bu siber saldırıyı gerçekleştiren taraflardan bir daha haber almamışlardır (Cyber Insurance Blog).

Örnek 3: İş Kesintisi

Bir gıda nakliye şirketi, verilerinin şifrelendiği bir fidye yazılım saldırısına maruz kalmış ve siber suçlular şifre çözme anahtarı için 9.920 dolarlık bir fidye talep etmiştir. Şirket, rotalarına, lojistik bilgilerine, bağlantılarına ve ödeme kartı işleme yeteneklerine erişemediğini fark etmiştir. Şirketin üst yöneticisi talep edilen ödemeyi reddetmiş, kayıtlardan ve çalışanların günlük operasyonlarla ilgili

bilgilerinden verileri yeniden oluşturmaya başlamışlardır. Bu da iş gelirlerinin kaybına ek olarak kapsamlı fazla mesai maliyetlerine neden olmuştur. Siber sigorta taleplerinin düzeltilmesinden sonra, siber poliçeleri sayesinde mali kayıpların neredeyse tamamını geri alabilmişlerdir (Cyber Insurance Blog).

2.2. Siber Risk Sigortasının Gelişimi

Hükümetler ve işletmeler, siber alandaki karmaşık durumlarla başa çıkmakta zorlanmaktadır. Siber risk yönetiminde, önceki yıllarda uzaktan çalışma, hızlı dijitalleşme ve artan bağlantı ihtiyacı, siber güvenlik sorunlarını arttırmıştır. Kötü niyetli siber faaliyetleri önleme, hafifletme ve kurtarma yaklaşımlarına yönelik talep arttıkça, bu çerçevede siber sigorta alternatif bir çözüm yolu olmuştur.

Siber risk yönetiminde, siber güvenlik uygulamalarını iyileştirmek, politika yapıcılar ve işletmeler açısından kolay bir yöntem değildir. Bu alanda yetişmiş insan gücünün azlığı, işletmeleri sadece güvenlik tedbirlerinin yeterli olmayacağı konusunda farklı çözümler aramaya yöneltmektedir. Bunlardan en önemlisi, zarar gerçekleştikten sonra meydana gelen zararın telafisine yardımcı olan siber sigortalardır.

Siber güvenlik sigortalarında gerek yüksek maliyetler, zarara uğrayan taraflara ödenecek tazminatlar, siber sigortanın siber güvenliği de teşvik edebileceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Hükümetler, sektör ve iş dünyasından görüşülen kişiler, siber sigortanın siber güvenlik üzerindeki olumlu etkilerinin henüz tam olarak gerçekleşmediğini belirtmekteler. Bazı sigortacılar doğru yönde hareket ederken, siber sigorta bir bütün olarak siber güvenliği teşvik etme konusunda hala teoriden pratiğe geçememiştir. Bu durum ile ilgili değişiklikler söz konusu olacaksa, sigorta endüstrisi önemli zorlukların da üstesinden gelmelidir. Bunlardan biri de, son 20 yılda gelişmekte olan siber sigorta piyasasının rekabet gücüdür. Piyasanın büyük bölümü, poliçe sahiplerinin siber güvenlik uygulamalarını iyileştirmek için çaba göstermemiştir. Sektör ayrıca, sigortacılık ve risk modelleme konusunda bilgi verebilecek güvenilir siber risk verilerini toplamak ve paylaşmak için mücadele etmektedir. Bununla birlikte, şu anda karşı karşıya olunan en önemli konulardan biri de, fidye yazılımlarıdır. Bu toplumsal bir sorun olmasına rağmen, siber sigortacılar siber suçlulara fidye ödemelerini kolaylaştırdıkları için önemli eleştiriler almaktalar (Maccoll, Nurse &Sullivan, 2021).

Bu gelişmeler, siber suçluların fidye yazılımı operasyonlarına katılımını teşvik ederek ve mevcut operatörlerin yeteneklerine yatırım yapmalarını ve kapasitelerini genişletmelerini sağlayarak riskleri arttırmaktadır. Fidye yazılımı saldırılarından kaynaklanan kayıplar, mevcut durumun sigorta şirketleri için de sürdürülebilir olmadığını vurgulamaktadır.

2.3. Siber Risk Sigortasının Ana Teminatları

Sigorta sektöründe siber risk sigortası talep ve ihtiyaçlara göre ek teminatlarla genişletilerek düzenlenmekte olup, bu nedenle bu sigorta türü için belirlenmiş ve standart hale getirilmiş bir paket sigorta poliçesi bulunmamaktadır. Siber sigortalar risk açısından değerlendirildiğinde, sigortalıyı doğrudan etkileyen her türlü risk birinci şahıs riski, sigortalının veri kaybı veya siber saldırılardan kaynaklanan riskleri ise üçüncü şahıs riski olarak ifade edilmektedir. Birinci şahıs riski ile ilgili risk türleri aşağıda yer almaktadır (Altuntaş ve Diğerleri, 2018):

- Hırsızlık ve Dolandırıcılık: Bir şirket, şirkete ait bilgi veya verilerin çalınması sonucunda ciddi bir itibar kaybına uğrayabilir. Bu durumun yaşanması şirketin marka ve piyasa değerini olumsuz etkilemektedir.
- Adli Soruşturmalar: Risk farkındalığının bir sonucu olarak bir saldırının etkisini analiz etmek ve saldırıyı durdurmak için gereken hukuk ve teknoloji hizmetleriyle ilişkili mali kayıplardır.
- İş Kesintileri: Poliçe sahiplerinin siber riskler veya veri kaybı nedeniyle iş yapamaması durumunda gelir kaybını ve ilgili maliyetleri içerir.

- Bilgisayar Veri Kaybı ve Restorasyonu: Siber saldırıların neden olduğu veri, donanım, yazılım veya tahribattan kaynaklanan fiziksel hasar ve varlıkların kullanılamaması için tasarlanmıştır. Buna, diğer bozuk bilgileri kurtarma maliyeti gibi bilgisayarla ilgili varlıkların olumsuz etkileri de dahildir.

Üçüncü şahıs riski kapsamında değerlendirilebilecek risk türleri şu şekilde sıralanabilir (Altuntaş ve Diğerleri, 2018);

- Dava Tazminatları: Siber bir saldırı sonucunda doğan sivil dava, ceza veya yargılama maliyetlerini kapsar.
- Bildirim Maliyetleri: Yasal olarak gerekli bildirimlerle ilgili siber risk olaylarından etkilenen mağdurların maliyetlerini kapsar.
- Kriz Yönetimi: Siber riske maruz kalan sigortalıların pazar itibarlarını, müşteri arama türlerini ve kriz yönetimi politikalarını korumak için kriz yönetimi ve halkla ilişkiler maliyetleri hakkındadır.
- Kredi İzleme: Siber risk olayından etkilenen bir şirketin müşterilerini veya çalışanlarını bu tür bir sahtekarlığı tekrar önlemek için ne yapılması gerektiği konusunda eğitme maliyeti.

Siber saldırılar sonucunda dünya genelinde çeşitli büyüklükteki kurumların ekonomik kayıpları ya da itibar kayıpları iş dünyasında endişeye neden olmaktadır. Dijital teknolojilerin kurumsal ve sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmesiyle birlikte siber riskler de bu teknolojilerin hızına paralel olarak yayılmaya devam edecektir. Mobil cihaz, bilgisayar, sunucu veya çevrimiçi olsun, olmasın elektronik verileri işleyen ve saklayan herkes bu risklerle karşı karşıyadır (Altuntaş ve Diğerleri, 2018).

Siber risk sigortası; bir şirketi bir dereceye kadar gizliliği olan ve korunması gereken bilgilerin açıklanmasından veya zarar sonucu oluşabilecek kayıplarda koruyan bir sigorta poliçesidir. Siber risk sigortası, kişisel veya kurumsal verilerdeki tavizlerden, ağ güvenlik saldırılarından kaynaklanabilecek iş kesintilerinden veya ağ kesintilerinden kaynaklanan kesintilerden kaynaklanabilecek birinci taraf ve üçüncü taraf zararlarını kapsamaktadır. Ayrıca bu tür kayıpların yaşanmasını önlemek için gereken maliyetleri içerir (Nart Brokerlik, 2022).

3. Ampirik Uygulama

3.1. Araştırmanın Amacı

Ülkemizde her geçen gün daha çok yaygınlaşan dijitalleşme ile bireylerin internet, mobil cihaz ve benzer dijital uygulama kullanımları artış göstermektedir. Türkiye'de Çalışan Kesimin Riskin Azaltılmasında Siber Güvenlik Sigortalarının Rolüne İlişkin Tutum Analizi Anket Çalışması isimli araştırmada, beyaz yakalı çalışanların siber güvenlik ve siber güvenlik sigortalarına yaklaşımlarının internet kullanım yoğunluğu, yaş, cinsiyet vb. demografik durumları ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

3.2. Verilerin Toplanması

Araştırmaya dahil edilen katılımcıların öncelikle çalışan kesimden seçilmesi amacıyla "Aktif olarak herhangi bir işte çalışıyorum" sorusuna "evet" cevabı veren 225 katılımcının verileri değerlendirmeye alınmıştır. 225 katılımcının demografik özellikleri aşağıdaki gibidir;

Yaş Aralığı;

18-25 yaş : 40
26-45 yaş : 176
46-64 yaş : 8
65+ yaş : 1

Cinsiyet;

Erkek : 94
Kadın : 131

Öğrenim Durumu;

İlköğretim : 12
Lise : 64
Önlisans : 37
Lisans: 95
Lisansüstü : 17

3.3. Verilerin Analizi ve Yöntemler

Araştırmada toplanan anket verileri SPSS 24 (Statistical Package for Social Sciences) programına kodlanarak girilmiş ve analiz bu program üzerinden yapılmıştır. Ölçme ve değerlendirme, aralarında yakın ilişki olan iki kavramdır. Toplama dayalı ölçek ile anket kavramları birbirinden farklı kavramlardır. Anketler, birbirinden bağımsız sorularla bir eğilimi ortaya koymaktadır. Toplama dayalı ölçekler ise, birbiriyle ilişkili maddeler yardımı ile doğrudan ölçülemeyen bir özelliğin ölçülmesini sağlamaktadır. Birçok alanda, fiziksel yöntemlere dayalı ölçme araçlarının kullanılması gereklidir. Örneğin; ağırlık, genişlik, yaş ve benzeri somut kavramları doğrudan bir ölçme aracıyla ölçmek mümkündür. Ancak birey davranışları, tutumları ve benzeri soyut özellikleri doğrudan ölçmemize yardımcı olacak araç gereçler bulunmamaktadır (Lorcu, 2015).

Güvenilirlik ve geçerlilik kavramları; bir testin ölçmek istediği özelliği ölçmesi ile ilgili olan kavramlardır. Bir test, ölçmek istediği özelliği doğru ve diğer özelliklerle karıştırmadan ölçüyor ise bu testin güvenilir ve geçerli olduğunu söylenebilir (Alpar, 2010). Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde, çalışmanın birey davranışlarını ve tutum analizini hedeflemesi nedeniyle, bir ölçekten bağımsız olması söz konusudur. Çalışma bağımsız 22 sorudan müteşekkil bir bireysel davranış ve tutum analizi olması nedeniyle ölçek kullanılmamıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

22 bağımsız sorudan oluşan anket sonucunda elde edilen 225 beyaz yakalı çalışan verisi üstünde, farklı yöntemler kullanılarak 10 farklı analiz yapılmıştır. Anket çalışmasında katılım sağlayan Analiz yöntemleri ilgili analiz başlıkları altında belirtilmiştir.

3.4.1. "Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibiyim" Sorusunun Demografik Değişkenlerle İlişkisinin Araştırılması

Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibi olunup olmaması, cinsiyete göre farklılık gösteriyor mu?

H0 : Cinsiyetin, Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibi olunup olmaması üzerinde etkisi yoktur.
H1 : Cinsiyetin, Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibi olunup olmaması üzerinde etkisi vardır.

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Cinsiyet * Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibiyim	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Cinsiyet * Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibiyim Crosstabulation

			Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibiyim				
			Az	Orta	Yüksek	Hiç	Total
Cinsiyet	Erkek	Count	28	29	2	35	94
		Expected Count	29,2	21,7	2,5	40,5	94,0
		% within Cinsiyet	29,8%	30,9%	2,1%	37,2%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibiyim	40,0%	55,8%	33,3%	36,1%	41,8%
	Kadın	Count	42	23	4	62	131
		Expected Count	40,8	30,3	3,5	56,5	131,0
		% within Cinsiyet	32,1%	17,6%	3,1%	47,3%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibiyim	60,0%	44,2%	66,7%	63,9%	58,2%
Total		Count	70	52	6	97	225
		Expected Count	70,0	52,0	6,0	97,0	225,0
		% within Cinsiyet	31,1%	23,1%	2,7%	43,1%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibiyim	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Cinsiyet ve Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Bilgi Sahibi sorularının çapraz tablosu incelendiğinde; erkeklerin %37'si, kadınların ise %47'si siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgi sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Erkeklerin %30'u az, %31'i orta ve %3'ü çok siber güvenlik sigortaları hakkında bilgi sahibi olduğunu söylerken; kadınların %32'si az, %18'i orta ve %3'ü çok siber güvenlik sigortaları hakkında bilgi sahibi olduğunu söylemişlerdir.

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,745[a]	3	,125	,122
Likelihood Ratio	5,696	3	,127	,149
Fisher's Exact Test	5,670			,123
N of Valid Cases	225			

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,51.

Analizde rxc Ki-kare bağımsızlık testlerinde hesaplanan teorik frekansların 5'ten küçük olanların sayısının toplam içindeki oranına göre kullanılacak yöntem değişebilmektedir (Çolak, 2022).

Her bir hücre için hesaplanan teorik frekanslar içinde 5'den küçük olanların yüzdesi %20'den küçükse, Pearson ki-kare testi; eğer %20'den büyükse hücre birleştirme veya Fisher's Exact testi kullanılmalıdır (Çolak, 2022).

Analiz sonucunda hesaplanan teorik frekanslar içinde 5'den küçük olanların yüzdesi %25 olduğu için Fisher's Exact testi sonucunu kullanılması gerekmektedir.

$\chi^2 = 5{,}745$, $p = 0.122$

p > 0.05 olduğundan, H0 reddedildiğinde yapılacak hata çok büyük olduğundan H0 reddedilemeyecektir.

Bu sonuçlara göre cinsiyet ile siber güvenlik sigortaları hakkında bilgi sahibi olunup olunmaması arasında anlamlı bir bağımlılık, bir ilişkinin olduğu söylenemeyecektir. Cinsiyetin, siber güvenlik sigortaları hakkında bilgi sahibi olunup olunmaması üzerinde etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

3.4.2. Siber Güvenlik Hakkında Az Da Olsa Bilgi Sahibi Olup, Siber Güvenlik Sigortaları Hakkında Hiç Bilgi Sahibi Olmayan Kişilerin Demografik Olarak İncelenmesi

Siber güvenlik hakkında az da olsa bilgi sahibi olup, siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgi sahibi olmayan kişiler demografik bilgileri incelendiğinde;

Cinsiyet durumları bağlamında;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Cinsiyet * Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Cinsiyet * Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi Crosstabulation

			Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi		
			SGS bilgisi var	SGS Bilgisi Yok	Total
Cinsiyet	Erkek	Count	67	27	94
		% within Cinsiyet	71,3%	28,7%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	45,0%	35,5%	41,8%
	Kadın	Count	82	49	131
		% within Cinsiyet	62,6%	37,4%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	55,0%	64,5%	58,2%
Total		Count	149	76	225
		% within Cinsiyet	66,2%	33,8%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	100,0%	100,0%	100,0%

Toplamda 76 kişi siber güvenlik hakkında bilgi sahibi iken siber güvenlik sigortaları hakkında hiçbir bilgisi yoktur. 76 kişinin cinsiyet durumları incelendiğinde, %64,5'u kadın, %35,5'i ise erkek olduğu görülmektedir. Genele baktığımızda kadınların %37,4'ü, erkeklerin ise %28,7'sinin siber güvenlik sigortası hakkında hiçbir bilgisi olmadığı anlaşılmaktadır.

Siber güvenlik hakkında az da olsa bilgi sahibi olup, siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgi sahibi olmayan kişiler yaş durumları incelendiğinde;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Yaş * Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Yaş * Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi Crosstabulation

			Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi		
			SGS bilgisi var	SGS Bilgisi Yok	Total
Yaş	18-25	Count	27	13	40
		% within Yaş	67,5%	32,5%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	18,1%	17,1%	17,8%
	26-45	Count	115	61	176
		% within Yaş	65,3%	34,7%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	77,2%	80,3%	78,2%
	46-64	Count	6	2	8
		% within Yaş	75,0%	25,0%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	4,0%	2,6%	3,6%
	65+	Count	1	0	1
		% within Yaş	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	0,7%	0,0%	0,4%
Total		Count	149	76	225
		% within Yaş	66,2%	33,8%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	100,0%	100,0%	100,0%

18-25 yaş aralığında olanların %32,5'inin, 26-45 yaş aralığında olanların 34,7'sinin, 46-64 yaş aralığında olanların %25 ve 65+ yaş aralığında olanların %0'ının Siber güvenlik hakkında az da olsa bilgisi olmasına rağmen siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgisi olmadığı görülmektedir.

Siber güvenlik hakkında az da olsa bilgisi olmasına rağmen siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgisi olmayanların %17'si 18-25, %80'i 26-45, %3'ü ise 46-64 yaş aralığındadır. Genel olarak 26-45 yaş aralığındaki kişilerin büyük oranda siber güvenlik hakkında bilgisi olmasına rağmen siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgileri olmadığı görülmektedir.

Siber güvenlik hakkında az da olsa bilgi sahibi olup, siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgi sahibi olmayan kişiler eğitim durumları incelendiğinde;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Eğitim Durumu * Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Eğitim Durumu * Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi Crosstabulation

			Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi		
			SGS bilgisi var	SGS Bilgisi Yok	Total
Eğitim Durumu	İlköğretim	Count	10	2	12
		% within Eğitim Durumu	83,3%	16,7%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	6,7%	2,6%	5,3%
	Lise	Count	48	16	64
		% within Eğitim Durumu	75,0%	25,0%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	32,2%	21,1%	28,4%
	Ön Lisans	Count	23	14	37
		% within Eğitim Durumu	62,2%	37,8%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	15,4%	18,4%	16,4%
	Lisans	Count	58	37	95
		% within Eğitim Durumu	61,1%	38,9%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	38,9%	48,7%	42,2%
	Lisansüstü	Count	10	7	17
		% within Eğitim Durumu	58,8%	41,2%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	6,7%	9,2%	7,6%
Total		Count	149	76	225
		% within Eğitim Durumu	66,2%	33,8%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Sigortası Bilgisi	100,0%	100,0%	100,0%

Eğitim durumu ilköğretim olanların %17'si, lise olanların %25'i, ön lisans mezunu olanların %38'i, lisans mezunu olanların %39'u ve yüksek lisans mezunu olanların %41'i siber güvenlik hakkında az da olsa bilgisi olmasına rağmen siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgisi olmadığı görülmektedir.

Siber güvenlik hakkında az da olsa bilgisi olmasına rağmen siber güvenlik sigortaları hakkında hiç bilgisi olmayanların %3'ü ilköğretim, %21'i lise, %18'i ön lisans, %49'u lisans ve %9'u yüksek lisans mezunudur. Genel olarak tabloya bakıldığında eğitim seviyesi yüksek olanların siber güvenlik sigortaları hakkında bilgi sahibi olmama oranı daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

3.4.3. Siber Güvenlik Mağduriyeti Yaşayanların, Siber Güvenlik Sigortasına Bakışının İncelenmesi

Siber güvenlik mağduriyeti yaşayanların, siber güvenlik sigortası yaptırıp yaptırmama ve gelecekte siber güvenlik sigortası yaptırmayı düşünüp düşünmediği durumları incelendiğinde;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı? * Daha Önce Siber Güvenlik Sigorta Poliçesi Yaptırdınız mı	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı? * Daha Önce Siber Güvenlik Sigorta Poliçesi Yaptırdınız mı Crosstabulation

			Daha Önce Siber Güvenlik Sigorta Poliçesi Yaptırdınız mı			
			Her Yıl Yaptırırım	Hiç Yaptırmadım	Siber mağduriyet yaşarsam yaptırırım	Total
Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	Siber Saldırı Yaşadım		2	56	0	58
			3,4%	96,6%	0,0%	100,0%
			100,0%	25,7%	0,0%	25,8%
	Siber Saldırı Hiç Yaşamadım		0	162	5	167
			0,0%	97,0%	3,0%	100,0%
			0,0%	74,3%	100,0%	74,2%

Daha önce siber saldırı mağduriyeti yaşayan 58 kişinin sadece %3,4'ü her yıl siber güvenlik sigortası poliçesi yaptırdığını, %96,6'sının ise bu yaşadığı mağduriyete rağmen siber güvenlik sigortası poliçesi yaptırmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Ayrıca daha önce hiç siber saldırı mağduriyeti yaşamamış 167 kişiden sadece %3'ü siber mağduriyet yaşadığı durumda siber güvenlik sigortası poliçesi yaptırabileceğini, geriye kalan %97'lık kısım ise zaten hiç yaptırmadığını belirtmiştir.

Katılımcıların gelecekte siber güvenlik sigortası poliçesi yaptırmayı düşünüp düşünmediklerine bakıldığında;

Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı? * Gelecekte siber güvenlik sigortası yaptırmayı düşünüyor musunuz? Crosstabulation

			Gelecekte siber güvenlik sigortası yaptırmayı düşünüyor musunuz?				
			Kesinlikle evet	Bir risk ile karşılaşırsam yaptırırım	Kararsızım	Kesinlikle hayır	Total
Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	Siber Saldırı Yaşadım		9	18	30	1	58
			15,5%	31,0%	51,7%	1,7%	100,0%
			42,9%	25,7%	24,0%	11,1%	25,8%
	Siber Saldırı Hiç Yaşamadım		12	52	95	8	167
			7,2%	31,1%	56,9%	4,8%	100,0%
			57,1%	74,3%	76,0%	88,9%	74,2%

Siber saldırı yaşayanların sadece %2'si gelecekte asla siber güvenlik sigortası yaptırmayı düşünmüyorum cevabı vermiştir. %16'lık kesim ise kesinlikle gelecekte siber güvenlik sigortası yapmayı düşünüyorum cevabını vermiştir.

Siber saldırı daha önce hiç yaşamayanların ise %5'inin kesinlikle siber güvenlik sigortası yaptırmayı düşünmüyorum cevabı verdiği, %7'sinin kesinlikle gelecekte siber güvenlik sigortası yapmayı düşünüyorum cevabı verdiği, %31'inin ise bir risk ile karşılarsam yaptırırım cevabını verdiği görülmektedir.

3.4.4. Siber Güvenlik Mağduriyeti Yaşayanların, Siber Riskleri Engellemek Veya Etkilerini Azaltmak İçin Alacağı Önlemlerin İncelenmesi

Siber güvenlik mağduriyeti yaşayanların, siber riskleri engellemek veya etkilerini azaltmak için ilk alacağı önlemin ne olduğu incelendiğinde;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı? * Siber riskleri engellemek için alacağınız İLK önlem	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı? * Siber riskleri engellemek için alacağınız İLK önlem Crosstabulation

			Siber riskleri engellemek için alacağınız İLK önlem			
			Siber güvenlik sigortası yaptırmak	Güvenlik duvarı (firewall) vb. hizmetler satın almak	İnternet kullanmayı bırakmak	Total
Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	Siber Saldırı Yaşadım	Count	26	26	6	58
		% within Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	44,8%	44,8%	10,3%	100,0%
		% within Siber riskleri engellemek için alacağınız İLK önlem	25,0%	29,9%	17,6%	25,8%
	Siber Saldırı Hiç Yaşamadım	Count	78	61	28	167
		% within Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	46,7%	36,5%	16,8%	100,0%
		% within Siber riskleri engellemek için alacağınız İLK önlem	75,0%	70,1%	82,4%	74,2%
Total		Count	104	87	34	225
		% within Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	46,2%	38,7%	15,1%	100,0%
		% within Siber riskleri engellemek için alacağınız İLK önlem	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Daha önce siber saldırı yaşayan 58 kişinin, %45'i siber riskleri engellemek veya etkilerini azaltmak için ilk alacağı önlemin siber güvenlik sigortası yaptırmak olduğunu, %45'i güvenlik duvarı vb. hizmetler satın almak olduğunu ve %10'u ise internet kullanmayı bırakmak olduğunu ifade etmiştir.

Daha önce siber saldırı yaşamayan 167 kişinin durumuna bakıldığında, %47'si siber riskleri engellemek veya etkilerini azaltmak için ilk alacağı önlemin siber güvenlik sigortası yaptırmak olduğu, %37'si güvenlik duvarı vb. hizmetler satın almak olduğu ve %17'si ise internet kullanmayı bırakmak olduğu cevabını vermiştir.

Siber riskleri engellemek veya etkilerini azaltmak için ilk alacağı önlemin siber güvenlik sigortası yaptırmak olduğunu söyleyen 104 kişinin daha önce siber güvenlik mağduriyeti yaşayıp yaşamadıkları incelendiğinde; %25'inin siber güvenlik sorunu yaşadığı, %75'inin ise daha önce siber saldırı hiç yaşamadığı görülmektedir.

3.4.5. Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibi Olma Durumu Sorusunu Cevaplayanların Demografik Açıdan İncelenmesi

Siber güvenlik hakkında bilgi sahibi olma durumu sorusunu cevaplayanların demografik durumları incelendiğinde;

Yaş gruplarına göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Yaş * Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Yaş * Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim Crosstabulation

			Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim				
			Az	Orta	Yüksek	Hiç	Total
Yaş	18-25	Count	11	18	6	5	40
		% within Yaş	27,5%	45,0%	15,0%	12,5%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	15,1%	15,8%	35,3%	23,8%	17,8%
	26-45	Count	57	93	10	16	176
		% within Yaş	32,4%	52,8%	5,7%	9,1%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	78,1%	81,6%	58,8%	76,2%	78,2%
	46-64	Count	5	3	0	0	8
		% within Yaş	62,5%	37,5%	0,0%	0,0%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	6,8%	2,6%	0,0%	0,0%	3,6%
	65+	Count	0	0	1	0	1
		% within Yaş	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	0,0%	0,0%	5,9%	0,0%	0,4%
Total		Count	73	114	17	21	225
		% within Yaş	32,4%	50,7%	7,6%	9,3%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

18-25 yaş aralığında olanların %13'ünün, 26-45 yaş aralığında olanların %9'unun siber güvenlik hakkında hiç bilgilerinin olmadığı görülmektedir. 46 yaş ve üstü olanların hepsi siber güvenlik hakkında az da olsa bilgilerinin olduğu cevabını vermişlerdir.

Cinsiyete durumlarına göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Cinsiyet * Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Cinsiyet * Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim Crosstabulation

			Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim				
			Az	Orta	Yüksek	Hiç	Total
Cinsiyet	Erkek	Count	31	47	8	8	94
		% within Cinsiyet	33,0%	50,0%	8,5%	8,5%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	42,5%	41,2%	47,1%	38,1%	41,8%
	Kadın	Count	42	67	9	13	131
		% within Cinsiyet	32,1%	51,1%	6,9%	9,9%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	57,5%	58,8%	52,9%	61,9%	58,2%
Total		Count	73	114	17	21	225
		% within Cinsiyet	32,4%	50,7%	7,6%	9,3%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Erkeklerin %9'unun, kadınların %10'unun siber güvenlik hakkında hiç bilgilerinin olmadığı görülmektedir. Erkeklerin %91'i, kadınların ise %90'ı siber güvenlik hakkında az da olsa bilgilerinin olduklarını söylemişlerdir.

Siber güvenlik hakkında hiç bilgilerinin olmadığını söyleyen 21 kişinin cinsiyetine bakıldığında, %38'inin erkek, %62'sinin kadın olduğu görülmektedir.

Eğitim durumuna göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Öğrenim Durumu * Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Öğrenim Durumu * Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim Crosstabulation

			Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim				
			Az	Orta	Yüksek	Hiç	Total
Öğrenim Durumu	İlköğretim	Count	4	5	0	3	12
		% within Öğrenim Durumu	33,3%	41,7%	0,0%	25,0%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	5,5%	4,4%	0,0%	14,3%	5,3%
	Lise	Count	23	30	4	7	64
		% within Öğrenim Durumu	35,9%	46,9%	6,3%	10,9%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	31,5%	26,3%	23,5%	33,3%	28,4%
	Ön Lisans	Count	12	21	2	2	37
		% within Öğrenim Durumu	32,4%	56,8%	5,4%	5,4%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	16,4%	18,4%	11,8%	9,5%	16,4%
	Lisans	Count	27	50	9	9	95
		% within Öğrenim Durumu	28,4%	52,6%	9,5%	9,5%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	37,0%	43,9%	52,9%	42,9%	42,2%
	Lisansüstü	Count	7	8	2	0	17
		% within Öğrenim Durumu	41,2%	47,1%	11,8%	0,0%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	9,6%	7,0%	11,8%	0,0%	7,6%
Total		Count	73	114	17	21	225
		% within Öğrenim Durumu	32,4%	50,7%	7,6%	9,3%	100,0%
		% within Siber Güvenlik Hakkında Bilgi Sahibiyim	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

İlköğretim mezunlarının %25'i, lise mezunlarının %11'i, ön lisans mezunlarının %5'i, lisans mezunlarının %10'u ve lisansüstü mezunlarının %0'ının siber güvenlik hakkında hiç bilgilerinin olmadığı görülmektedir.

Siber güvenlik hakkında hiç bilgilerinin olmadığını söyleyen 21 kişinin eğitim durumlarına bakıldığında, %43'ünün lisans mezunu, %33'ünün lise mezunu, %14'ü ilköğretim ve %10'u ön lisans mezunudur.

3.4.6. Siber Güvenlik Sigortalarının Kolay Erişilebilirlik Durumunun Demografik Olarak İncelenmesi

Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir bulup bulmama sorusunu cevaplayanların demografik durumları incelendiğinde;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Cinsiyet * Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Cinsiyet * Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum Crosstabulation

			Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum			
			Kesinlikle evet	Kararsızım	Kesinlikle hayır	Total
Cinsiyet	Erkek	Count	20	63	11	94
		% within Cinsiyet	21,3%	67,0%	11,7%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	50,0%	38,0%	57,9%	41,8%
	Kadın	Count	20	103	8	131
		% within Cinsiyet	15,3%	78,6%	6,1%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	50,0%	62,0%	42,1%	58,2%
Total		Count	40	166	19	225
		% within Cinsiyet	17,8%	73,8%	8,4%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Erkeklerin %21'i, kadınların %15'i siber güvenlik sigortalarını kolay erişebilir buluyorken; erkeklerin %12 ve kadınların %6'sı siber güvenlik sigortalarını kesinlikle kolay erişebilir bulmamaktadır.

Erkekler, kadınlara göre siber güvenlik sigortalarına erişimin daha zor bulduklarını düşündüklerini söylemişlerdir.

Eğitim durumuna göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Öğrenim Durumu * Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Öğrenim Durumu * Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum Crosstabulation

			Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum			
			Kesinlikle evet	Kararsızım	Kesinlikle hayır	Total
Öğrenim Durumu	İlköğretim	Count	4	7	1	12
		% within Öğrenim Durumu	33,3%	58,3%	8,3%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	10,0%	4,2%	5,3%	5,3%
	Lise	Count	14	47	3	64
		% within Öğrenim Durumu	21,9%	73,4%	4,7%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	35,0%	28,3%	15,8%	28,4%
	Ön Lisans	Count	7	27	3	37
		% within Öğrenim Durumu	18,9%	73,0%	8,1%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	17,5%	16,3%	15,8%	16,4%
	Lisans	Count	13	71	11	95
		% within Öğrenim Durumu	13,7%	74,7%	11,6%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	32,5%	42,8%	57,9%	42,2%
	Lisansüstü	Count	2	14	1	17
		% within Öğrenim Durumu	11,8%	82,4%	5,9%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	5,0%	8,4%	5,3%	7,6%
Total		Count	40	166	19	225
		% within Öğrenim Durumu	17,8%	73,8%	8,4%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir buluyorum	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

İlköğretim mezunu olanların %33'ü, lise mezunu olanların %22'si, ön lisans mezunu olanların %19'u, lisans mezunu olanların %14'ü ve lisansüstü mezunu olanların %12'si siber güvenlik sigortalarını kesinlikle kolay erişebilir bulduklarını düşünmektedir.

Siber güvenlik sigortalarını kesinlikle kolay erişebilir bulmadıklarını söyleyen 19 kişinin eğitim durumlarına baktığımızda, %58 oranında lisans mezunu olanlar dikkat çekmektedir. Lisans ve lise mezunlarının %16'sı, ilköğretim ve lisansüstü mezunlarının %5'i siber güvenlik sigortalarını kolay erişilebilir bulmadıklarını belirtmişlerdir.

3.4.7. Siber Güvenlik Sigortalarının Teminat Yeterliliği Hakkında İnceleme

"Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulup bulmama" sorusunun cinsiyet ile ilişkisinin olup olmadığının araştırılması.

Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunup bulunulmaması, cinsiyete göre farklılık gösteriyor mu?

H0 : Cinsiyetin, Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunup bulunulmaması üzerinde etkisi yoktur.

H1 : Cinsiyetin, Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunup bulunulmaması üzerinde etkisi vardır.

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Cinsiyet * Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli buluyorum	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Cinsiyet * Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli buluyorum Crosstabulation

			Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli buluyorum			
			Kesinlikle evet	Kararsızım	Kesinlikle hayır	Total
Cinsiyet	Erkek	Count	9	78	7	94
		Expected Count	7,1	82,3	4,6	94,0
		% within Cinsiyet	9,6%	83,0%	7,4%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli buluyorum	52,9%	39,6%	63,6%	41,8%
	Kadın	Count	8	119	4	131
		Expected Count	9,9	114,7	6,4	131,0
		% within Cinsiyet	6,1%	90,8%	3,1%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli buluyorum	47,1%	60,4%	36,4%	58,2%
Total		Count	17	197	11	225
		Expected Count	17,0	197,0	11,0	225,0
		% within Cinsiyet	7,6%	87,6%	4,9%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli buluyorum	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Cinsiyet ve Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunup bulunulmaması sorularının çapraz tablosu incelendiğinde erkeklerin %10'u, kadınların ise %6'si siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunmasına kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. Erkeklerin %83'ü kararsız iken kadınlarda bu oran %91'dir. Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunmasına kadınların %3'ü, erkeklerin %7'si kesinlikle hayır yanıtlarını vermişlerdir.

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,418[a]	2	,181	,168
Likelihood Ratio	3,371	2	,185	,189
Fisher's Exact Test	3,408			,168
N of Valid Cases	225			

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,60.

Analizde rxc Ki-kare bağımsızlık testlerinde hesaplanan teorik frekansların 5'ten küçük olanların sayısının toplam içindeki oranına göre kullanılacak yöntem değişebilmektedir.

Her bir hücre için hesaplanan teorik frekanslar içinde 5'den küçük olanların yüzdesi %20'den küçükse, Pearson ki-kare testi; eğer %20'den büyükse hücre birleştirme veya Fisher's Exact testi kullanılmalıdır.

Analiz sonucunda hesaplanan teorik frekanslar içinde 5'den küçük olanların yüzdesi %16,7 olduğu için Pearson Chi-Square testi sonucunun kullanılması gerekmektedir.

$\chi^2 = 3{,}418$, $p = 0.168$

$p > 0.05$ olduğu için, H0 reddedildiğinde yapılacak hata çok büyük olduğundan H0 reddedilemeyecektir.

Bu sonuçlara göre cinsiyet ile Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunup bulunulmaması arasında anlamlı bir bağımlılık, bir ilişkinin olduğu söylenemeyecektir. Yani cinsiyetin, Siber güvenlik sigortalarının teminatlarını yeterli bulunup bulunulmaması üzerinde etkisi yoktur.

3.4.8. Siber Mağduriyetlerin Siber Risklerin Azaltılmasında Siber Güvenlik Sigortalarının Rolü Algısına Etkisinin İncelenmesi

H0: Siber mağduriyet yaşanması ile siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının rolü algısı arasında ilişkisi yoktur.

H1: Siber mağduriyet yaşanması ile siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının rolü algısı arasında ilişkisi vardır.

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı? * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı? * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır. Crosstabulation

			Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.			
			Kesinlikle Katılıyorum	Kararsızım	Kesinlikle Katılmıyorum	Total
Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	Siber Saldırı Yaşadım	Count	19	33	6	58
		Expected Count	17,5	35,3	5,2	58,0
		% within Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	32,8%	56,9%	10,3%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	27,9%	24,1%	30,0%	25,8%
	Siber Saldırı Hiç Yaşamadım	Count	49	104	14	167
		Expected Count	50,5	101,7	14,8	167,0
		% within Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	29,3%	62,3%	8,4%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	72,1%	75,9%	70,0%	74,2%
Total		Count	68	137	20	225
		Expected Count	68,0	137,0	20,0	225,0
		% within Daha Önce Siber Mağduriyet Yaşadınız mı?	30,2%	60,9%	8,9%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Daha önce siber saldırı yaşayanların %33'ü siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının rolü olduğuna kesinlikle katılıyorken; daha önce siber saldırı yaşamayanların da %30'u siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının rolü olduğuna kesinlikle katılmaktadır. Daha önce siber saldırı yaşanıp yaşanmaması kişilerin siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının olumlu rolü olduğu görüşünde anlamlı bir farklılık yaratmamıştır.

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,557[a]	2	,757	,751
Likelihood Ratio	,551	2	,759	,751
Fisher's Exact Test	,694			,731
N of Valid Cases	225			

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,16.

Analizde rxc Ki-kare bağımsızlık testlerinde hesaplanan teorik frekansların 5'ten küçük olanların sayısının toplam içindeki oranına göre kullanılacak yöntem değişebilmektedir (Çolak, 2022).

Her bir hücre için hesaplanan teorik frekanslar içinde 5'den küçük olanların yüzdesi %20'den küçükse, Pearson ki-kare testi; eğer %20'den büyükse hücre birleştirme veya Fisher's Exact testi kullanılmalıdır (Çolak, 2022).

Analiz sonucunda hesaplanan teorik frekanslar içinde 5'den küçük olanların yüzdesi %0 olduğu için Pearson Chi-Square testi sonucunun kullanılması gerekmektedir.

$\chi^2 = 0{,}557$, $p = 0.751$

$p > 0.05$ olduğu için yani H0 reddedildiğinde yapılacak hata çok büyük olduğundan H0 reddedilemeyecektir.

Bu sonuçlara göre siber mağduriyeti yaşanıp yaşanması ile siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının rolü olup olmadığı arasında anlamlı bir bağımlılık, bir ilişkinin olduğu söylenememektedir.

3.4.9. Siber Güvenlik Sigortalarının Fiyatlarının Demografik Olarak İncelenmesi

Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun bulup bulmama sorusunu cevaplayanların demografik durumları incelendiğinde;

Cinsiyete göre incelendiğinde;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Cinsiyet * Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Cinsiyet * Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum Crosstabulation

			Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum			
			Kesinlikle evet	Kararsızım	Kesinlikle hayır	Total
Cinsiyet	Erkek	Count	5	72	17	94
		Expected Count	4,6	75,6	13,8	94,0
		% within Cinsiyet	5,3%	76,6%	18,1%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	45,5%	39,8%	51,5%	41,8%
	Kadın	Count	6	109	16	131
		Expected Count	6,4	105,4	19,2	131,0
		% within Cinsiyet	4,6%	83,2%	12,2%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	54,5%	60,2%	48,5%	58,2%
Total		Count	11	181	33	225
		Expected Count	11,0	181,0	33,0	225,0
		% within Cinsiyet	4,9%	80,4%	14,7%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Erkeklerin %5,3'ü, kadınların %4,6'sı siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını kesinlikle uygun buluyorken; erkeklerin %18 ve kadınların %12'si siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını kesinlikle

uygun bulmamıştır. Erkekler ve kadınlar arasında siber güvenlik sigortalarının fiyatları konusunda uygun bulup bulmama konusunda anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır.

Eğitim durumuna göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Öğrenim Durumu * Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Öğrenim Durumu * Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum Crosstabulation

			Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum			
			Kesinlikle evet	Kararsızım	Kesinlikle hayır	Total
Öğrenim Durumu	İlköğretim	Count	1	10	1	12
		Expected Count	,6	9,7	1,8	12,0
		% within Öğrenim Durumu	8,3%	83,3%	8,3%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	9,1%	5,5%	3,0%	5,3%
	Lise	Count	3	53	8	64
		Expected Count	3,1	51,5	9,4	64,0
		% within Öğrenim Durumu	4,7%	82,8%	12,5%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	27,3%	29,3%	24,2%	28,4%
	Ön Lisans	Count	2	28	7	37
		Expected Count	1,8	29,8	5,4	37,0
		% within Öğrenim Durumu	5,4%	75,7%	18,9%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	18,2%	15,5%	21,2%	16,4%
	Lisans	Count	3	77	15	95
		Expected Count	4,6	76,4	13,9	95,0
		% within Öğrenim Durumu	3,2%	81,1%	15,8%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	27,3%	42,5%	45,5%	42,2%
	Lisansüstü	Count	2	13	2	17
		Expected Count	,8	13,7	2,5	17,0
		% within Öğrenim Durumu	11,8%	76,5%	11,8%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	18,2%	7,2%	6,1%	7,6%
Total		Count	11	181	33	225
		Expected Count	11,0	181,0	33,0	225,0
		% within Öğrenim Durumu	4,9%	80,4%	14,7%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

İlköğretim mezunu olanların %8'i, lise mezunu olanların %5'i, ön lisans mezunu olanların %5'i, lisans mezunu olanların %3'ü ve lisansüstü mezunu olanların %12'si siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını kesinlikle uygun olduğu görüşündedir.

Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını kesinlikle uygun olmadıklarını söyleyen 33 kişinin eğitim durumları incelendiğinde, %46 oranında lisans mezunu olanlar dikkat çekmektedir. Ön lisans

mezunlarının %21'i, lise mezunlarının %24'ü, lisansüstü mezunlarının %6'sı, ilköğretim mezunlarının %3'ü siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını kesinlikle uygun olmadığını belirtmişlerdir.

Yaş durumuna göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Yaş * Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Yaş * Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum Crosstabulation

			Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum			
			Kesinlikle evet	Kararsızım	Kesinlikle hayır	Total
Yaş	18-25	Count	3	33	4	40
		Expected Count	2,0	32,2	5,9	40,0
		% within Yaş	7,5%	82,5%	10,0%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	27,3%	18,2%	12,1%	17,8%
	26-45	Count	6	142	28	176
		Expected Count	8,6	141,6	25,8	176,0
		% within Yaş	3,4%	80,7%	15,9%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	54,5%	78,5%	84,8%	78,2%
	46-64	Count	1	6	1	8
		Expected Count	,4	6,4	1,2	8,0
		% within Yaş	12,5%	75,0%	12,5%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	9,1%	3,3%	3,0%	3,6%
	65+	Count	1	0	0	1
		Expected Count	,0	,8	,1	1,0
		% within Yaş	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	9,1%	0,0%	0,0%	0,4%
Total		Count	11	181	33	225
		Expected Count	11,0	181,0	33,0	225,0
		% within Yaş	4,9%	80,4%	14,7%	100,0%
		% within Siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını uygun buluyorum	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Yaşı 18-25 aralığında olanların %8'i, 26-45 yaş aralığında olanların %3'ü ve 46 yaş üzerinde olanların %22'si siber güvenlik sigortalarının fiyatlarını kesinlikle uygun olduğu görüşündedir.

3.4.10. "Siber Risklerin Azaltılmasında Siber Güvenlik Sigortalarının Rolü" Algısının Demografik Olarak İncelenmesi

Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının rolü vardır. Sorusuna cevap verenlerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumları dağılımı;

Yaş durumlarına göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Yaş * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Yaş * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır. Crosstabulation

			Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.			
			Kesinlikle Katılıyorum	Kararsızım	Kesinlikle Katılmıyorum	Total
Yaş	18-25	Count	11	25	4	40
		Expected Count	12,1	24,4	3,6	40,0
		% within Yaş	27,5%	62,5%	10,0%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	16,2%	18,2%	20,0%	17,8%
	26-45	Count	54	107	15	176
		Expected Count	53,2	107,2	15,6	176,0
		% within Yaş	30,7%	60,8%	8,5%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	79,4%	78,1%	75,0%	78,2%
	46-64	Count	2	5	1	8
		Expected Count	2,4	4,9	,7	8,0
		% within Yaş	25,0%	62,5%	12,5%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	2,9%	3,6%	5,0%	3,6%
	65+	Count	1	0	0	1
		Expected Count	,3	,6	,1	1,0
		% within Yaş	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	1,5%	0,0%	0,0%	0,4%
Total		Count	68	137	20	225
		Expected Count	68,0	137,0	20,0	225,0
		% within Yaş	30,2%	60,9%	8,9%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Yaşı 18-25 aralığında olanların %10'u, 26-45 yaş aralığında olanların %9'u ve 46 yaş üzerinde olanların %11'i siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının kesinlikle rolü yoktur görüşünü belirtmişlerdir.

Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının kesinlikle rolü yoktur diyen 20 kişinin yaş dağılımına bakıldığında; %75'i 26-45, %20'si 18-25 ve %5'i 46 yaş ve üzerindedir.

Cinsiyet durumuna göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Cinsiyet * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Cinsiyet * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır. Crosstabulation

			Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.			
			Kesinlikle Katılıyorum	Kararsızım	Kesinlikle Katılmıyorum	Total
Cinsiyet	Erkek	Count	26	62	6	94
		Expected Count	28,4	57,2	8,4	94,0
		% within Cinsiyet	27,7%	66,0%	6,4%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	38,2%	45,3%	30,0%	41,8%
	Kadın	Count	42	75	14	131
		Expected Count	39,6	79,8	11,6	131,0
		% within Cinsiyet	32,1%	57,3%	10,7%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	61,8%	54,7%	70,0%	58,2%
Total		Count	68	137	20	225
		Expected Count	68,0	137,0	20,0	225,0
		% within Cinsiyet	30,2%	60,9%	8,9%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Erkeklerin %28'si, kadınların %32'si siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının kesinlikle rolü olduğu düşüncesinde iken; erkeklerin %6'sı ve kadınların %11'i siber güvenlik sigortalarının kesinlikle etkisi olmadığı düşüncesindedir.

Eğitim durumuna göre;

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Öğrenim Durumu * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	225	100,0%	0	0,0%	225	100,0%

Öğrenim Durumu * Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır. Crosstabulation

			Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.			
			Kesinlikle Katılıyorum	Kararsızım	Kesinlikle Katılmıyorum	Total
Öğrenim Durumu	İlköğretim	Count	3	9	0	12
		Expected Count	3,6	7,3	1,1	12,0
		% within Öğrenim Durumu	25,0%	75,0%	0,0%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	4,4%	6,6%	0,0%	5,3%
	Lise	Count	23	36	5	64
		Expected Count	19,3	39,0	5,7	64,0
		% within Öğrenim Durumu	35,9%	56,3%	7,8%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	33,8%	26,3%	25,0%	28,4%
	Ön Lisans	Count	10	26	1	37
		Expected Count	11,2	22,5	3,3	37,0
		% within Öğrenim Durumu	27,0%	70,3%	2,7%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	14,7%	19,0%	5,0%	16,4%
	Lisans	Count	26	56	13	95
		Expected Count	28,7	57,8	8,4	95,0
		% within Öğrenim Durumu	27,4%	58,9%	13,7%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	38,2%	40,9%	65,0%	42,2%
	Lisansüstü	Count	6	10	1	17
		Expected Count	5,1	10,4	1,5	17,0
		% within Öğrenim Durumu	35,3%	58,8%	5,9%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	8,8%	7,3%	5,0%	7,6%
Total		Count	68	137	20	225
		Expected Count	68,0	137,0	20,0	225,0
		% within Öğrenim Durumu	30,2%	60,9%	8,9%	100,0%
		% within Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının etkisi vardır.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

İlköğretim mezunu olanların %25'i, lise mezunu olanların %36'sı, ön lisans mezunu olanların %27'si, lisans mezunu olanların %27'si ve lisansüstü mezunu olanların %35'i siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının kesinlikle rolü olduğu düşüncesindedir.

Siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının kesinlikle rolü olmadığını söyleyen 20 kişinin eğitim durumları incelendiğinde, %65 oranında lisans mezunu olanlar dikkat çekmektedir. Lise mezunlarının %25'i, Ön lisans %5'i, lisansüstü mezunlarının %5'i, ilköğretim mezunlarının %3'ü siber risklerin azaltılmasında siber güvenlik sigortalarının kesinlikle rolü olmadığını belirtmişledir.

SONUÇ

Sigorta, insanların kıymetlerini kayıp ve belirsizlikten koruma süreci olarak gelişmiştir. Can ve mal kaybı riskini azaltmak veya ortadan kaldırmak için kullanılan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Sigorta, tüm sektörlerde ve bireysel kullanımda süreçlerin devamlılığını sağlayarak, toplumun ekonomik büyümesine önemli katkılar sunmaktadır. Sigorta endüstrileri, finansal kaynakları geliştirerek finansal kurumların gelişmesini sağlamakta ve belirsizlikleri azaltmaktadır.

Günümüz dünyasında ekonomik ve ticari operasyonlar, insan hatası veya kötü niyetli saldırılar nedeniyle sürekli bir kesinti tehdidiyle karşı karşıya olan dijital teknolojilere giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Siber güvenliğe ve risk yönetimine yatırım yapmanın bir alternatifi olmasa

da, iyi bir siber güvenlik sigorta poliçesine sahip olmak tercih edilen bir yöntemdir. Siber risk sigortası, bir veri ihlali, virüs veya diğer kötü niyetli siber güvenlik faaliyetlerinden kurtarma maliyetini karşılayarak bir kuruluşu güvenlik ve gizlilik ihlallerinden koruyan bir sigorta türüdür. Kurumlar açısından siber sigorta, veri ihlali olması durumunda yasal sorumluluklara karşı kurumları desteklemek ve savunmak için de önem arz etmektedir.

Siber risklere yönelik sigorta, siber riske maruz kalma konusunda farkındalığı teşvik ederek siber riskin yönetimine önemli katkılar sağlayabilir. Siber kayıpların önlenmesinde, risk yönetimi konusunda uzmanlığın paylaşılması, riskin azaltılmasına yönelik yatırımların teşvik edilmesi ve siber olaylara müdahalenin kolaylaştırılması gibi çalışmaların yanında, siber risk sigortalarının da gelecekte bu çalışmalara önemli katkı sağlayacağı aşikardır. Sigorta sektörü bu katkıyı, risk yönetimi konusundaki uzmanlığını paylaşarak, fiyatlandırma stratejilerini risk seviyelerine göre düzenleyerek ve krizlere yanıt vermede hem büyük hem de küçük şirketlere destek vererek sağlayabilecektir.

Siber sigorta satın alan şirketler için, teminat limitleri genellikle diğer riskler için teminat limitlerinden çok daha düşüktür. Aynı zamanda prim tutarları da diğer sigorta türlerine göre çok daha yüksek bir seviyededir. Ayrıca, itibar kaybı veya fikri mülkiyet hırsızlığı ile ilgili kayıpların karşılanması gibi şirketlerin en önemli ihtiyaçlarından bazıları nadiren siber sigorta ürünleri tarafından karşılanır. Siber sigorta pazarının gelişmesinin önündeki büyük engellerin aşılması, siber riskin daha fazla ve geniş bir şekilde kapsanmasına yol açabilir ve risk yönetimi üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olabilir. Bu açıdan, bu çalışmadaki önerilerden birisi de, ticari ve bireysel seviyede sigortalılık oranının artmasıyla birlikte prim miktarları makul seviyelere ineceğinden, sigorta şirketlerinin ve merkezi otoritelerin siber risk sigortalarını yaygınlaştırmaya çalışmasıdır. Bu çalışmalar sonucunda primler makul seviyelere inebilir ve gerçek bir sigorta havuzu oluşturulabilir.

Siber olaylara ilişkin geçmiş verilerin eksikliği ve özellikle riskin sürekli değişen ve gelişen doğası, olasılıklı fiyatlandırma yönetimi modellerinin geliştirilmesini engellemektedir. Güvenilir modellerin olmaması, sigorta şirketlerinin ve dolaylı olarak reasürans şirketlerinin önemli düzeyde kapsamı genişletme isteklerini azaltmaktadır. Bu nedenle sigorta şirketleri risklerini kontrol etmek için çeşitli istisnalar ve alt limitler uygulanmaktadır. Piyasada mevcut olan sınırlı teminat ve uygulanan şart ve koşulların karmaşıklığı, poliçe sahiplerini siber sigorta kapsamının mevcut haliyle değerini sorgulamaya yöneltmektedir. Çalışma kapsamında uygulanan Türkiye'de Çalışan Kesimin Riskin Azaltılmasında Siber Güvenlik Sigortalarının Rolüne İlişkin Tutum Analizi Anket Çalışması isimli anket çalışması, çalışan kesimin siber sigortalar alanında yeterli bilgi seviyesinde olmadığı, riskin farkındalık seviyesinin beklenen düzeyin altında olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmada, siber sigortalar çerçevesinde siber olayların finansal etkisine, piyasada mevcut siber riskin kapsamına, pazar geliştirme zorluklarına ve bu zorlukları ele almayı amaçlayan girişimlere, çalışan kesim kullanıcı yönelimlerine genel bir bakış açısı sağlaması amaçlanmıştır. Kişiler ve kurumlar açısından siber risklerin azaltılmasında siber sigortaların rolünün ve öneminin artarak devam edeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Alpar, Reha. (2010). Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlik. Ankara:Detay Yayıncılık.

Altıngöz, Fahri. (2008). Sigortanın Temel Prensipleri. Yayın No:2. İstanbul: Türk Sigorta Enstitüsü Vakfı Ders Notları.

Altuntaş, Eda ve Diğerleri. (2018) Siber Sigortalar: Son Gelişmeler, Uygulamalar ve Sorunlar, Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi, Sayı 12.

BGA Security. (2017). Siber Sigorta Nedir? Siber Saldırıya Maruz Kalınırsa Ne Olur? https://www.bgasecurity.com/2017/12/siber-sigorta-nedir-siber-saldiriya-maruz-kalinirsa-ne-olur/ (02.03.2021)

Çolak, Ertuğrul. Ki-Kare Bağımsızlık Analizi. https://docplayer.biz.tr/1623249-Ki-kare-bagimsizlik-analizi.html (20.11.2022)

Graham, Kaitlyn. "Cyber Insurance". https://www.bitsight.com/blog/cyber-risk-insurance-coverage, (30.03.2021).

Kırkbeşoğlu, Erdem. (Ed.) (2014). Risk Yönetimi ve Sigortacılık. Ankara: Gazi Kitabevi.

Lorcu, Fatma. (2015). "Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı". Detay Yayıncılık.

Maccoll, Jamie. Nurse, Jason R. C. ve Sullivan, James. (2021). "Cyber Insurance and the Cyber Security Challenge", RUSI Occasional Paper.

Munich Re (2021). Cyber Insurance: Risks and Trends, https://www.munichre.com/topics-online/en/digitalisation/cyber/cyber-insurance-risks-and-trends-2021.html, (30.06.2021).

Nart Brokerlik. (2022). Siber Risk Sigortasi Kapsami Nelerdir ? https://www.siberrisksigortasi.com/siber-risk-sigortasi-kapsami/ (15.11.2022)

Ünal, Selçuk. (2014). Siber Riskler, Reasürör Dergisi, Ocak 2014.

Schrayer, Robert M. (2007). Opportunities in Insurance Careers. Blacklick. OH. USA:McGraw-Hill Companies.

Skipper Jr., Harold D. (2001). Insurance in the General Agreement on Trade in Services. Washington. DC. USA: American Enterprise Institute for Public Policy Research.

The European E-Business Market Watch. (2002). Insurance and Pension Founding Services. e-Business Sector Report No:5. European Commission. Belgium.

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu. (2011). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6102.pdf

www.seddk.gov.tr

www.tsb.org.tr

Örgütsel Vatandaşlık

Özgür ÖNEN

Giriş

İşle ilgili konularda arkadaşına yardımcı olma, verilen emirleri hiçbir sızlanma, itiraz olmaksızın kabul etme, iş ortamını temiz ve düzenli tutma, geçici aşırı iş yükünü şikayet etmeksizin kabul etme, örgüt dışındaki yapılara karşın birim adına yapıcı ifadeler kullanma gibi davranışları tanımlamak için Bateman ve Organ (1983) tarafından ortaya atılan örgütsel vatandaşlık kavramı, yazarlarca iş tatminin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda örgütsel vatandaşlık kavramını, işgörenin temel iş tanımının ötesinde kendi isteğiyle yaptığı davranışlar olarak tanımlamak mümkündür (Suresh & Venkatammal, 2010). Bu davranışlar, örgütün resmi yapısı içindeki ödül ve ceza sistemi dahilinde değerlendirilmeyen davranışlardır (Chaitanya & Tripathi, 2001; Van Dyne, & LePine, 1998). Alan yazından ayrıca prososyal ve görev tanımı ötesi davranışlar şeklinde de incelendiği görülmektedir (Coleman & Borman, 2000).

Örgütün varlığını sürdürmesi ve başarılı olabilmesi için hayati öneme sahip olan ve örgütte belirlenen resmi görev tanımlamasının dışındaki bu davranışları (Katz & Kahn, 1978), Bateman ve Organ (1983) örgütsel vatandaşlık kavramı şeklinde açıklamışlardır. Kavramın boyutlarını tanımlamaya yönelik olarak alanyazın da birçok araştırmacının farklı modeller öne sürdüğü görülmektedir (Örn., Coleman & Borman, 2000; Morrison, 1994; LePine, Erez, & Johnson, 2002; Williams & Anderson, 1991). Yapılan ilk çalışmalarda, öncelikli olarak iki boyutun öne sürüldüğü görülmektedir; diğerkâmlık (başkalarının iyiliğini düşünerek hareket etme) ve genel itaat (Smith, Organ & Near, 1983). Diğerkamlık, bilinçli olarak işyerindeki diğer mesai arkadaşlarına işlerinde yardımcı olma, işlerini kolaylaştırma şeklinde tanımlanırken, genel itaat ise, işe vaktinde gelme, işte boş vakit geçirmeme gibi kuralların içselleştirilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür (Smith veD., 1983).

Daha sonra Organ (1988 akt. Arkan, 2016), diğerkamlık (yardımseverlik), vicdanlılık, centilmenlik, nezaket, ve erdem boyutlarını içerecek şekilde yeniden tanımlamıştır;

Diğerkamlık, işgörenlerin diğer iş arkadaşlarına örgütle ilgili işlerde yardım etmesini ifade etmektedir. Örneğin, bir öğretmenin online sisteme öğrencilerin devamsızlıklarını nasıl gireceğini öğretmeye çalışması gibi.

Vicdanlılık, örgütün en düşük düzeydeki gereksinimlerinin ötesine geçen, zamanındalık, örgüt kaynaklarını özenli kullanma, iş ortamını temiz ve düzenli kullanma gibi davranışları ifade etmektedir. Öğretmenlerin derslerden sonra sınıfı düzenleyip, elektrikleri kapatarak sınıftan çıkması gibi davranışları, örnek olarak gösterilebilir.

Erdem, ise örgüt politikalarının oluşturulmasında, karar alma süreçlerinde, pozitif olumlu katkı sağlamaya yönelik davranışlarını, diğer paydaşlardan gelen iletişim taleplerini karşılamak gibi davranışlarını ifade etmektedir. Örneğin, bir öğretmenin, öğretmenler kurulu toplantılarına katılıp, okulla ilgili alınacak kararlarda yapıcı öneriler getirmesi, kendi öğrencisi velisi olmasa bile okula gelen bir veliyi ilgili konularda bilgilendirmesi gibi davranışları bu boyutta değerlendirilebilir.

Nezaket, işgörenlerin birbirlerini etkileyebilecek davranışlarda bulunmadan önce diğerlerini önceden haberdar etmesi, onların işini etkileyebilecek bilgileri zamanında bildirmeleri gibi davranışlarını ifade etmektedir. Örneğin, okula ait bir etkinlikte görevli olanlar arasında yer alan bir öğretmenin herhangi bir yasal mecburiyeti olmamasına rağmen herhangi bir rahatsızlıktan dolayı

işe gelemeyecek olması durumunda diğer ekip arkadaşlarını önceden arayıp, gelemeyeceğini bildirmesi ve böylece diğerlerinin onun yokluğunda gerekli tedbirleri almasını sağlaması bu boyuta uygun bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Centilmenlik ise uyuşmazlıkları ve ekstra işleri tolare etme, şikâyet etmeden sorunları olduğundan daha büyük hale getirmeden üstesinden gelmeye yönelik çalışma gibi davranışları ifade etmektedir. Herhangi bir sorun nedeniyle işe gelemeyen bir öğretmenin yerine, diğer iş arkadaşlarının onun öğrencilerini kendi sınıflarına davet ederek öğrencilerin, öğretmenlerinin yokluğunda herhangi bir sıkıntı yaşamalarını engellemeye yönelik davranışları bu kapsamda değerlendirilebilir.

Organ (1990, akt. Arkan, 2016) daha sonra bu beş boyutlu yapıya, barış koruyuculuğu ve amigoluk adıyla iki boyut daha eklemiştir. Barış koruyuculuğu örgüt içinde gerçekleşebilecek çatışmalarda tarafları yatıştırmaya yönelik davranışları ifade etmekte iken, amigoluk ise örgüt içinde motivasyonu, performansı arttıracak güdeleyici ifadeler, cümleler kurarak iş görenleri performansa göstermeye yönelten davranışlar olarak tanımlamak mümkündür (Organ, 1990, akt Arkan, 2016).

Williams ve Anderson (1991) ise örgütsel vatandaşlık kavramını açıklamak için iki temel kategoride davranışları gruplandırmaktadır. Vicdanlılık, erdem ve centilmenliğe dair olan ve örgütün işleyişine yönelik doğrudan davranışları OCB-O (Örgüt) kategorisinde ele alırlarken, diğerkamlık ve nezaket gibi diğer işgörenleri doğrudan ancak örgütü dolaylı olarak etkileyen davranışları OCB-I (Birey) kategorisinde ele almaktadır.

Bir başka çalışmada ise örgütsel vatandaşlık kavramı diğerkamlık, vicdanlılık ve centilmenlik boyutlarını da içeren beş boyutlu bir yapı önerilmekle beraber, katılım ve değişiklikleri takip etme (kabullenme) şeklinde iki yeni boyut önerilmektedir (Morrison, 1994). Katılım boyutu ve değişiklikleri takip etme boyutları Organ'ın (1988) erdem boyutu ile ilişkili olmakla beraber, Morrison'un (1994) nezaket boyutuna yer vermediği görülmektedir.

Moorman ve Blakely (1995), bireysel önayak olma, kişilerarası yardım, kişisel çaba, ve olumlu lanse etme, olarak adlandırdıkları dört boyutlu bir yapı önermektedirler. Bireysel ön ayak olma Organ'ın (1990) yaklaşık olarak amigoluk boyutuna denk gelmektedir ve grup ve bireysel performansı artıracak iletişim kurma olarak tanımlanmaktadır (Moorman & Blakely, 1995). Kişiler arası yardım boyutunu ise Organ'ın (1988) diğerkamlılık boyutu önerisi ile birlikte değerlendirmek mümkündür, diğer iş görenlere işlerinde yardımcı olmayı ifade etmektedir (Moorman & Blakely, 1995). Kişisel çaba ise Smith veD.'nin (1983) genel itaat boyutu önerisine benzemekte, ve iş tanımının ötesinde performans gerektiren işleri kabullenip gerçekleştirmeyi ifade etmektedir. Olumlu lanse etme ise, işgörenin örgütün dış çevresine karşı imajını olumlu olarak yansıtmaya yönelik davranışları olarak tanımlamak mümkündür (Moorman & Blakely, 1995).

Van Scotter ve Motowidlo (1996) ise doğrudan örgütsel vatandaşlık kavramını açıklamaya yönelik olmasa da, kişilerarası yardımlaşma ve işe adanmışlık olarak iki temel davranışlar kümesi önermektedir. Diğerkamlılıktan (Smith veD., 1983) daha kapsamlı olarak diğer işgörenlere yardımdan öte işbirliğini, morali ve performansı arttıracak örgüt içindeki sosyal ilişkilerin devamına katkıda bulunacak tüm davranışları kişilerarası yardımlaşma, işe adanmışlığı ise Smith ve diğerlerinin (1983) genel itaat olarak tanımladığı davranışları da kapsayacak şekilde bireysel disiplin ve işe dair yüksek performansa dair davranışları da içeren bir yapı şeklinde tanımlamaktadırlar (Van Scotter & Motowidlo, 1996). Yine Van Dyne ve LePine (1998) yaptıkları çalışmada örgütsel vatandaşlık kavramının yardımlaşma ve örgüte sözü olma (Voice) şeklinde çift boyutlu ele almanın daha uygun olacağını savunmaktadırlar.

Örgütsel vatandaşlık davranışının çok boyutluluğuna dair yapılan çalışmalar

Yukarda da bahsedildiği üzere, örgütsel vatandaşlık kavramı için farklı boyutlar öne sürülmektedir. Bu açıdan faktör yapısını test etmeye yönelik çalışmaların incelenmesi yararlı olabilir.

Örgütsel vatandaşlık kavramının boyutlarını istatistiksel olarak belirlemeye yönelik olarak ilk çalışma Smith ve diğerleri tarafından yapılmıştır (1983). Görüşmeler sonucu elde edilen 16 maddenin ölçek formunda yer aldığı çalışma sonucunda diğerkamlık ve genel itaat şeklinde iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmaktadır (Smith veD., 1983).

Podsakoff, MacKenzie, Moorman, ve Fetter (1990), Organ'ın (1988) daha sonra ortaya koyduğu teorik çerçeve içindeki beş temel örgütsel vatandaşlık boyutu önermesini içerecek şekilde geliştirdikleri ölçek çalışmalarında, bu beş boyutlu yapıyı destekleyen bulgulara ulaşmışlardır. Podsakoff ve diğerleri (1990), yapmış oldukları çalışmada bu beş boyutlu yapının istatistiksel olarak oldukça iyi desteklendiğini öne sürmektedirler. Daha sonra Niehoff, ve Moorman (1993) tarafından bu beş boyutlu yapı tekrar test edilmiş ve istatistiksel olarak yine desteklendiği görülmüştür.

Morisson (1994) ise yaptığı çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışlarının daha önce yapılan çalışmalarda olduğu gibi Organ'ın (1988) beş boyutlu yapı önerisini desteklediğini belirtmekle beraber, bu boyutların ve kavramın yeniden tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Morisson (1994) çalışmasında, alan yazında görev tanımının ötesinde olarak kabul edilen birçok davranışın, işgörenler tarafından aslında görevlerinin bir parçası olarak algılandığını öne sürmektedir. Örneğin, zamanında iş yerinde olmak, aşırı yoğun işi yükü altında olan iş arkadaşlarına yardım etmek şeklinde sorularak ölçülmeye çalışılan örgütsel vatandaşlık davranışlarının aslında çalışanlar tarafından ekstra bir yük olarak değil, işin bir gerekliliği gibi algılanmaktadır (Morisson, 1994). Coyle-Shapiro, Kessler, ve Purcell (2004) de yaptıkları çalışmada Morisson'la (1994) benzer sonuçlara ulaşmışlar, ve bunun örgütle olan karşılıklı ilişkiden kaynaklandığını savunmaktadırlar. Ancak, Van Dyne, ve LePine, (1998), Morisson'un (1994) uygulamış olduğu prosedürden kaynaklı olarak, işgörenlerin iş tanımlarını geniş tutma eğiliminde olmalarına sebep olmuş olabileceğini vurgulamakta ve kendi çalışmalarında işgörenlerin, görev tanımlarının ötesinde olan davranışları ayırt edebildiklerini ifade etmektedirler.

Örgütsel vatandaşlık kavramının çok boyutluluğuna dair yapılan bir başka çalışmada ise, Van Dyne ve LePine (1998) işgörenlerin görev tanımlarının ötesindeki davranışları yardımlaşma ve örgütte sözü olma (Voice) şeklinde daha önce kuramsal olarak iki boyutta (Van Dyne, Cummings & McLean Park, 1995) ele alan yapıyı test etmişler ve bu iki boyutlu yapının doğrulandığını rapor etmişlerdir. Van Dyne ve Lepien (1998) bu doğrultuda yardımlaşmayı iş ortamında diğerlerine yardım etme gibi yapıcı davranışlar olarak tanımlamakta, örgütte sözü olmayı ise daha çok gelecek koşullar için değişimi de destekleyecek şekilde, "daha iyisini yapabiliriz" gibi ifadeler kullanma şeklinde ifade etmektedir.

Walz ve Niehoff, (2000) ise yapmış oldukları çalışmada, Organ'ın (1988) beş faktörlü yapısını test etmişler ancak, sonuçlar yardımlaşma, centilmenlik ve erdem olarak tanımladıkları üç boyutlu bir yapı önermiştir. Coleman ve Borman (2000) da, daha önce yapılan çalışmalarda, kullanılan ölçek maddelerinden, sadece örgüt için faydalı olanlarını seçerek yaptıkları çalışmalarında, üç boyutlu bir yapının ortaya konduğunu rapor etmişlerdir. Ancak, Organ (1997) örgütsel vatandaşlık davranışlarının bazı zamanlarda aslında örgüt fonksiyonlarına zarar verebilecek olduğunu ama toplamda benzer davranışların örgütün etkililiğine katkı sağlayacağı için yararlı olduğunu savunmaktadır.

Bununla birlikte Murphy, Athanasou, ve King (2002) beş boyutlu yapının uygun olduğuna dair bulgulara ulaşmışlardır. Kısmen daha yakın tarihli (Li, Liang, & Crant, 2010) bir çalışmada ise yine Organ'ın (1988) beş faktörlü yapı önerisinin daha uygun olduğu savunulmaktadır. Ancak LePine, Erez, ve Johnson (2002) yapmış oldukları meta analiz sonucuna göre, bu beş yapının bir birleri ile oldukça ilişkili olduğunu aslında örgütsel vatandaşlık davranışlarının tek bir boyut olarak ele alınabileceğini önermektedirler.

Yukarıda öne sürülen teorik örgütsel vatandaşlık davranışı boyutları ve bu doğrultuda yapılan çalışmalara bakıldığında, örgütsel vatandaşlık kavramının aslında araştırmacılar tarafından

çoğunlukla kabul edilebilecek şekilde henüz tanımlanamadığını söylemek mümkündür (Kwantes, Karam, Kuo, & Towson, 2008; LePine, veD., 2002; Podsakoff, MacKenzie, Paine, & Bachrach, 2000). Bununla birlikte, Arkan (2016) alayazın da genel olarak Organ'ın (1988) beş boyutlu yapı önerisinin tercih edildiğini ifade etmektedir.

Örgütsel vatandaşlık kavramının belirleyicileri

İşgörenlerin görev tanımlarının ötesinde örgüte katkı sunmaları, örgüt için oldukça önemli olduğu, örgütsel performansı arttırdığı bir çok araştırmacı tarafından savunulan (Bateman & Organ, 1983; Brief & Motowidlo, 1989; Farh, Zhong & Organ, 2004; Koys, 2001; Podsakoff, veD, 2000; Podsakoff & MacKenzie, 1997; Podsakoff, Ahearne, & MacKenzie, 1997; Smith veD., 1983; Van Dyne, veD., 1995; Walz & Niehoff, 2000) örgütsel vatandaşlık kavramının belirleyicileri, *kişisel özellikler, işin özellikleri, örgütün özellikleri ve liderlik davranışları* şeklinde genel olarak dört kategori altında incelenebilir; (Podsakoff, veD. 2000).

İşgören özellikleri

İşgörenlerin işten tatmin olma düzeyleri, adalet algıları, örgütsel ve duygusal katılım düzeyleri, cinsiyetleri kıdemleri, mesleki yönelimleri gibi bir takım değişkenler örgütsel vatandaşlık davranışlarının belirleyici faktörleri arasında yer almaktadır (Podsakoff, veD. 2000). Ayrıca Podsakoff ve diğerlerine göre (2000), doğuştan gelen daha doğrusu birey örgüte katılmadan dahi var olan vicdanlılık, hemfikir olabilme olumlu ve olumsuz duygusallık gibi faktörler, kişinin kurumda yaşayacağı ilişkileri etkileyip iş tatmini vb. değişkenlere sebep olabileceğinden, dolaylı olarak örgütsel vatandaşlığa sebep olabilmektedir. Her ne kadar alanyazında doğuştan gelen özelliklerin örgütsel vatandaşlık davranışlarını yordadığına dair çalışmalar mevcut olsa da bunların kullanılan metottan kaynaklanan hatalı çıkarımlar olabileceği uyarısında bulunulmaktadır, sadece vicdanlılık ve itaat arasındaki ilişkinin metodolojik hataların kontrol edilmesine rağmen güçlü bir ilişki içinde olduğu görülmektedir (Podsakoff, veD. 2000). Bununla birlikte işgörenlerin role algısı da örgütsel vatandaşlıkla ilişkili bulunan faktörler arasında yer almaktadır (Podsakoff, veD. 2000). Podsakoff ve diğerleri (2000) işgörenlerin role çatışması ve role belirsizliği düzeylerinin yüksek olmasının örgütsel vatandaşlığın diğerkamlılık, nezaket ve centilmenlik boyutu ile negatif bir ilişki sergilediğini belirtmektedir. Ayrıca Turnipseed (2002), bireysel değerlerin ve etik algıların örgütsel vatandaşlık boyutları ile ilişkili olduğunu savunmakta, daha ahlaki bireylerin daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediğini belirtmektedir. Moorman ve Blakely (1995) de yapmış oldukları çalışmada daha kolektivist işgörenlerin, bireyci özellikler gösterenlere oranla daha yüksek örgütsel davranış sergilediğini tespit etmiştir. Podsakoff ve diğerleri (2000) son olarak ödüllere duyarsızlığın, örgütsel vatandaşlığın tüm boyutları ile negatif yönlü bir ilişki sergilemekte olduğunu, ancak iş görenin cinsiyet, kıdem, yetenek, bilgi ve deneyim düzeyi gibi diğer özelliklerinin herhangi bir ilişki sergilemediğini belirtilmektedir. Ancak bu değişkenlerle ilgili olarak bazı çalışmalarda anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir, örnek olarak Farh, Earley ve Lin, (1997) cinsiyete göre örgütsel vatandaşlık sergileme düzeyinin kadınlarda anlamlı olarak daha yüksek olduğunu belirtmektedirler. Her ne kadar işin veya örgütün bir özelliği ya da bir sonucu olarak ele alınabilecek olsa da, duygusal tükenmişlikte bir işgören özelliği olarak kabul edilecek olursa örgütsel vatandaşlıkl davranışları ile ilişkili olarak tespit edilmiş faktörlerden biri olarak ele alınabilir (Cropanzano, Rupp, & Byrne, 2003).

İşin özellikleri

Yapılan çalışmalar işin kendisinden kaynaklanan, işten elde edilen geribildirim, işin içsel tatmin sağlaması ve işin rutinleşmesi gibi faktörlerin örgütsel vatandaşlık boyutları ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Podsakoff, veD. 2000). Podsakof ve diğerleri (2000) işten elde edilen geribildirimin ve işin içsel tatmine sebep olması gibi faktörlerin, örgütsel vatandaşlık kavramının alt boyutları ile pozitif bir ilişki sergilemekteyken, işin rutinleşmesinin negatif bir ilişki ortaya

koyduğunu bildirmekle beraber, bu alanda daha fazla çalışmaya gereksinim olduğunu belirtmektedirler. Organ ve Ryan (1995) ise yapmış oldukları meta analiz sonuçlarına göre diğerkamlık (yardım severlik) ile iş tatmini arasında genel olarak olumlu yönde bir korelasyon tespit edildiğini belirtmektedirler. Yine Murphy ve diğerlerinin (2002) yapmış olduğu çalışmada örgütsel vatandaşlığın Organ tarafından önerilen beş boyutu ile iş tatmini arasında yüksek düzeyde korelasyon tespit edilmiştir. Foote ve Li-Ping Tang, (2008) ise arada bir ilişki tespit etmekle beraber, bu ilişkinin takım katılımının yüksek olması durumunda daha da arttığını bildirmektedirler.

Tang ve İbrahim (1998) de yapmış oldukları çalışmada, işten kaynaklanan stres azaldıkça daha fazla genel itaat davranışı sergilendiği sonucuna ulaşmışlar ancak, zorlayıcı iş koşullarında Ortadoğulu örneklem grubunun daha fazla diğerkamlılık, yani yardımlaşma davranışları sergilemekte olduklarını tespit etmişlerdir.

Örgütün özellikleri

Yapılan çalışmalar örgütün yapısı ile ilgi çelişkili sonuçlar vermekle birlikte, grup dayanışması tüm örgütsel vatandaşlık davranışları alt boyutları ile olumlu yönde ilişkili bulunmuş, ancak liderin ödülleri kontrol gücünün olmaması ile negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir (Podsakoff, veD. 2000). Yani örgütte işgörenlerin sorumlu olduğu liderin, ödül verme gücü düşükse örgütsel vatandaşlık davranışları gösterme eğilimi de düşmektedir.

Hem örgütün işleyişinden hem de liderin özelliklerinden kaynaklı olarak iş görenlerce farklı düzeylerde algılanabilecek olan örgütsel adalet kavramı incelendiğinde ise, Moorman, Blakely, ve Niehoff (1998) yapmış oldukları çalışmada usul adaleti ile örgütsel vatandaşlık arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Ancak Moorman'ın (1991) daha önceki çalışmasında, incelenen tüm örgütsel adalet alt boyutlarından sadece etkileşimsel adalet boyutu örgütsel vatandaşlıkla ilişkili bulunmuştur. İki çalışmanın sonuçları arasında kısmen bir çelişki olduğu söylenebilir. Cohen-Charash ve Spector (2001) yapmış oldukları meta analize göre, dağıtımsal adalet ve usul adaletinin, örgütsel vatandaşlığın anlamlı yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, Schappe (1998) yapmış olduğu çalışmada örgütsel katılım ve usul adaleti değişkenleri ile birlikte incelendiğinde iştaminin örgütsel vatandaşlık kavramını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamadığını tespit etmiştir. Örgütün bir özelliği olarak, işgörenlerin yetkilendirilmesi incelendiğinde ise, öğretmenlerle yapılan bir çalışmada yetkilendirmenin örgütsel vatandaşlık davranışları sergileme olasılığını arttırdığı tespit edilmiştir (Bogler, & Somech, 2004). Yani öğretmenler, karar verme mekanizmalarında yer alma, statüsünü önemli olarak görme, ve özyeterlilik gibi konularda olumlu algılara sahip olmaları durumunda daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemektedirler (Bogler, & Somech, 2004).

Liderlik davranışları

Dönüşümcü liderlik özellikleri ile örgütsel vatandaşlık davranışlarının, diğerkamlık, nezaket, vicdanlılık, centilmenlik ve erdem gibi örgütsel vatandaşlık alt boyutları ile olumlu bir ilişki sergilediği, etkileşimsel liderliğin ise koşulsal ödül davranışı arasında olumlu, koşulsal olmayan ceza davranışı boyutu ile negatif yönlü bir ilişki sergilediği görülmektedir (Podsakoff, veD. 2000). Asgari, Silong, Ahmad, ve Samah (2008) yapmış oldukları çalışmada bu doğrultuda istatistiksel anlamda doğrulayıcı sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak Nguni, Sleeger ve Denessen (2006), öğretmenlerle yaptıkları çalışmada, sadece dönüşümsel liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında bir ilişki tespit etmiş, etkileşimsel liderlik alt boyutları ile örgütsel davranış arasında olumlu ya da olumsuz bir ilişki tespit edememişlerdir. Yine dönüşümcü liderlikle ilişkili kabul edilebilecek, ve işgörenlere empati ile yaklaşma, yardım ve destek verme, kendini işgörenlerin sorunlarını çözmeye adama (Bakan & Doğan, 2012) gibi öğelerle ön plana çıkan hizmetkar liderlik yaklaşımı ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında olumlu bir ilişki söz konusudur (Walumbwa, Hartnell, & Oke, 2010)

Tanımı ve çok boyutluluğuna dair henüz net bir sonuca ulaşılamamış olsa da sonuçları itibari ile örgütün varlığını sürdürmede, yukarıda da bahsedildiği gibi ciddi bir öneme sahip olan, örgütsel vatandaşlık kavramı hem örgütün formal yapısının işgörene sunduğu imkanlardan, hem liderin olumlu ve güdüleyici davranışlarından, hem de işin yapısı ve işgörenin karakteristik özelliklerinden etkilenen bir kavramdır. Farklı sosyo-kültürel ortamlarda, ve mesleki gruplarda bütüncül bir yaklaşımla çok boyutluluğunun test edilmesinin, teorik yapının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülebilir. Araştırmacıların bu noktada çalışmalar yürütmesi kavramın okul müdürleri gibi uygulayıcılar açısından kendi koşullarına adaptasyonunda faydalı olabilir. Yine yöneticilerin, sonuçları itibari ile örgüte orta ve uzun vadede fayda sağlaması muhtemel örgütsel vatandaşlık davranışlarının sergilenmesi açısından, öncülü olan liderlik yaklaşımlarını ve örgütsel adalet kavramını, incelemeleri ve bu doğrultuda davranışlar sergilemeleri özellikle tavsiye edilebilecek konular olarak öne çıkmaktadır.

REFERANSLAR

Arkan, Ö. (2016). Determınants of organızatıonal cıtızenshıp and counterproductıve work

behavıor: the role of personalıty, job characterıstıcs, job satısfactıon and organızatıonal commıtment (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Asgari, A., Silong, A. D., Ahmad, A., & Samah, B. A. (2008). The relationship between transformational leadership behaviors, organizational justice, leader-member exchange, perceived organizational support, trust in management and organizational citizenship behaviors. *European Journal of Scientific Research*, *23*(2), 227-242.

Bakan, İ., & Doğan, İ. F. (2012). Hizmetkâr liderlik. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 1-12.

Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of management Journal*, *26*(4), 587-595.

Bogler, R., & Somech, A. (2004). Influence of teacher empowerment on teachers' organizational commitment, professional commitment and organizational citizenship behavior in schools. *Teaching and teacher education*, *20*(3), 277-289.

Brief, A., & Motowidlo, S. (1989). Prosocial organization behaviors. Academy of Management Review, 11, 710–725

Chaitanya, S. K., & Tripathi, N. (2001). Dimensions of Organisational Citizenship Behaviour. *Indian Journal of Industrial Relations*, 217-230.

Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational behavior and human decision processes*, *86*(2), 278-321.

Coleman, V. I., & Borman, W. C. (2000). Investigating the underlying structure of the citizenship performance domain. *Human resource management review*, *10*(1), 25-44.

Cropanzano, R., Rupp, D. E., & Byrne, Z. S. (2003). The relationship of emotional exhaustion to work attitudes, job performance, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Applied psychology*, *88*(1), 160.

Coyle-Shapiro, J. A. M., Kessler, I., & Purcell, J. (2004). Exploring directed citizenship behaviour: Reciprocity or "it's my job". *Journal of Management Studies, 41*(1), 85–106.

Farh, J. L., Zhong, C. B., & Organ, D. W. (2004). Organizational citizenship behavior in the People's Republic of China. *Organization Science*, *15*(2), 241-253.

Farh, J. L., Earley, P. C., & Lin, S. C. (1997). Impetus for action: A cultural analysis of justice and organizational citizenship behavior in Chinese society. *Administrative science quarterly*, 421-444.

Foote, D. A., & Li-Ping Tang, T. (2008). Job satisfaction and organizational citizenship behavior (OCB) does team commitment make a difference in self-directed teams?. *Management Decision*, *46*(6), 933-947.

Katz, D., & Kahn, R. L. (1978). The Social Psychology of Organizations (Chapter 13). In *The Social Psychology of Organizations* (397–425).

Koys, D. J. (2001). The effects of employee satisfaction, organizational citizenship behavior, and turnover on organizational effectiveness: A unit-level, longitudinal study. *Personnel Psychology*, *54*(1), 101-114.

Kwantes, C. T., Karam, C. M., Kuo, B. C., & Towson, S. (2008). Culture's influence on the perception of OCB as in-role or extra-role. *International Journal of Intercultural Relations*, *32*(3), 229-243.

LePine, J. A., Erez, A., & Johnson, D. E. (2002). The nature and dimensionality of organizational citizenship behavior: a critical review and meta-analysis.

Li, N., Liang, J., & Crant, J. M. (2010). The role of proactive personality in job satisfaction and organizational citizenship behavior: a relational perspective. *Journal of Applied Psychology*, *95*(2), 395.

Moorman, R. H., Blakely, G. L., & Niehoff, B. P. (1998). Does perceived organizational support mediate the relationship between procedural justice and organizational citizenship behavior?. *Academy of Management Journal*, *41*(3), 351-357.

Moorman, R. H., & Blakely, G. L. (1995). Individualism-collectivism as an individual difference predictor of organizational citizenship behavior. *Journal of Organizational Behavior*, *16*(2), 127-142.

Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship?. *Journal of Applied Psychology*, *76*(6), 845.

Morrison, E. W. (1994). Role definitions and organizational citizenship behavior: The importance of the employee's perspective. *Academy of Management Journal, 37*(6), 1543-1567.

Murphy, G., Athanasou, J., & King, N. (2002). Job satisfaction and organizational citizenship behaviour: A study of Australian human-service professionals. *Journal of Managerial Psychology*, *17*(4), 287-297.

Nguni, S., Sleegers, P., & Denessen, E. (2006). Transformational and transactional leadership effects on teachers' job satisfaction, organizational commitment, and organizational citizenship behavior in primary schools: The Tanzanian case. *School Effectiveness and School Improvement*, *17*(2), 145-177.

Niehoff, B. P., & Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, *36*(3), 527-556.

Organ, D. W. (1997) Organizational Citizenship Behavior: It's Construct Clean-Up Time. *Human Performance, 10*(2), 85-97.

Organ, D. W., & Ryan, K. (1995). A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology*, *48*(4), 775-802.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, *26*(3), 513-563.

Podsakoff, P. M., Ahearne, M., & MacKenzie, S. B. (1997). Organizational citizenship behavior and the quantity and quality of work group performance. *Journal of Applied Psychology*, *82*(2), 262-269.

Podsakoff, P. M., & MacKenzie, S. B. (1997). Impact of organizational citizenship behavior on organizational performance: A review and suggestion for future research. *Human Performance, 10*(2), 133-151.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H., & Fetter, R. (1990). Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *The Leadership Quarterly, 1*(2), 107-142.

Schappe, S. P. (1998). The influence of job satisfaction, organizational commitment, and fairness perceptions on organizational citizenship behavior. *The Journal of Psychology*, *132*(3), 277-290.

Smith, C. A., Organ, D. W., & Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, *68*(4), 653.

Suresh, S., & Venkatammal, P. (2010). Antecedents of organizational citizenship behavior. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, *36*(2), 276-286.

Tang, T. L. P., & Ibrahim, A. H. S. (1998). Antecedents of organizational citizenship behavior revisited: Public personnel in the United States and in the Middle East. *Public Personnel Management*, *27*(4), 529-550.

Turnipseed, D. L. (2002). Are good soldiers good?: Exploring the link between organization citizenship behavior and personal ethics. *Journal of Business Research*, *55*(1), 1-15.

Van Dyne, L., & LePine, J. A. (1998). Helping and voice extra-role behaviors: Evidence of construct and predictive validity. *Academy of Management Journal*, *41*(1), 108-119.

Van Dyne, L., Cummings, L. L., & McLean Parks, J. (1995). Extra behaviors: In pursuit of construct and definitional clarity. L. L. Cummings & B. M. Staw (Eds.), *Research in Organizational Behavior*, *17*: 215-285.

Van Scotter, J. R., & Motowidlo, S. J. (1996). Interpersonal facilitation and job dedication as separate facets of contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, *81*(5), 525.

Walumbwa, F. O., Hartnell, C. A., & Oke, A. (2010). Servant leadership, procedural justice climate, service climate, employee attitudes, and organizational citizenship behavior: a cross-level investigation. *Journal of Applied Psychology*, *95*(3), 517.

Walz, S. M., & Niehoff, B. P. (2000). Organizational citizenship behaviors: Their relationship to organizational effectiveness. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, *24*(3), 301-319.

Williams, L. J., & Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of management*, *17*(3), 601-617.

İşyerinde Mizahın Yönetsel Süreçler ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri Açısından Değerlendirilmesi

Pınar Tuğçe KAVAK[1]
Öznur GÜLEN ERTOSUN[2]

Giriş

Son yıllarda psikoloji ve felsefenin yanı sıra örgütsel davranış literatüründe de tartışılmaya başlanan mizah kavramı, özellikle yönetimle alakalı süreçlerdeki etkisi ile ilgi uyandırmaktadır. Mizahın yönetimsel bir araç olarak ele alınmasıyla birlikte kavramının pozitif (Mesmer- Magnus & ark., 2012) ve negatif (Chen & Ayoun, 2019) yönleri, örgüt iklimindeki rolü (Cann ark., 2014) ve iş yerlerinde iletişim rolü (Vartabedian & Vartabedian, 1993) alan yazında ele alınmaya başlanmış ve örgütsel çıktılar ile ilişkilendirilen bulgular sayesinde gün geçtikçe daha çok tartışılan bir kavram haline gelmiştir (Tümkaya, 2006; Mesmer- Magnus & ark., 2012).

Bunlara ilaveten, sosyal medya, liderlerin mizahı kullanımı, kurumlarda eğlence etkinlikleri gibi konuların "örgütlerde mizah kullanımı" kapsamında popüler konular olduğu gözlemlenmiştir (Tetik, 2022). Yapılan çalışmalar kapsamında mizah kavramının örgütsel değişimi pozitif yönde etkilediği, ilişkiler arası çatışmayı yatıştırıcı, grup etkinliklerini çoğaltıcı ve de söz konusu kültürü pekiştirici bir güce sahip olduğu ifade edilmiştir (Cruthirds & ark., 2013). Fakat örgütsel davranış çatısı altında önemli bir yere sahip olan mizah ile ilgili daha ayrıntılı çalışmalara gereksinim vardır.

Mizah, birbirinden farklı sosyal alanlarda insanların etkileşim biçimlerine yön veren geniş bir sosyal olgudur (Wood & ark., 2011). Aynı zamanda insanların birbirleri ile olan iletişimlerinin ortak bir bileşenedir. Önemli bir pozisyona sahip olması sebebiyle çalışma gruplarının ve örgütlerin üzerinde ciddi bir öneme sahiptir. Mizah kavramı, komik ifadelerden ziyade daha derin anlamları özünde barındırır. Pek çok hedefe ulaşabilmek için aracı rolü üstlenen işlevsel bir yönetim aracını ifade eder (Romero & Cruthirds, 2006).

Alan & Şen (2016) ise, kavramın herhangi bir örgüt çatısı altında resmi bir anlam taşımamasına rağmen, stresli ve ciddi havayı yumuşatmak aynı zamanda da bu ortamın çalışan ve yönetici açısından daha keyifli bir hale gelmesi için mizahın kendisinden faydalanılabileceğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde mizah, kişilerin yaşamış oldukları hayal kırıklıkları ile baş etme ya da stres içerisinde oldukları durumlarda kişiler arası iletişimlerini kolaylaştırmak için tercih edilebildiği ifade edilmiştir (Mesmer- Magnus & ark., 2012).

Mizah kavramının önemine dair bir başka ifade ise, kişiler arası bilgi ve düşüncelerin rahatça ifade edilebildiği ve paylaşılabildiği aynı zamanda kişilerin birbirleri ile olan ilişkilerinde pozitif bir ortam oluşturması sebebiyle, yönetim kültüründeki öneme odaklanmıştır (Yardımcı, 2010). Bu ve benzeri çalışmalar göstermektedir ki, mizah, kendisine literatürde oldukça geniş bir yer edinmiş ve özellikle yönetimsel anlamda oldukça önemli bir yere konuşlanmıştır. Bu bilgiler ışığında yönetimsel açıdan önemli bir araç olduğu düşünülen ancak özellikle Türkçe literatürde çok az çalışmada ele alınan mizah kavramına dikkat çekmek ve yönetim süreçlerinde etkinliğine yönelik bulguları

[1]Dr. öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi,
[2] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi,

tartışmak hem ilgili literatüre hem de uygulayıcılara katkı sağlamak bu çalışmanın motivasyonları arasındandır.

Bu amaçlara yönelik olarak, çalışmada öncelikle mizah kavramının kavramsal çerçevede ele alınması ve pozitif ve negatif açıdan mizahın tartışılmasının ardından örgütsel düzeyde mizahın iklimsel etkisi, yönetim süreçlerindeki rolü ve son olarak bireysel ve örgütsel çıktılarla ilişkisi teorik bulgular çerçevesinde tartışılacaktır. Çalışma ilgili literatüre ve uygulayıcılara öneriler ile son bulacaktır.

Mizah Kavramın Tanımı ve Tarihçesi

Uzun yıllar öncesine kadar dayanan mizah kavramına dair birçok tanım ve değerlendirmeler söz konusudur. Bir bakış açısına göre, birbiri ile zıt olan iki durumun çözüme kavuşturulması esnasında mizah kavramı ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan ise, mizahı tercih eden kişilerin karşılaşmış oldukları durumlar karşısında sergilemiş oldukları tarafsız tavırlarda kendilerini daha güçlü, riskli durumlarda ise kendilerini daha rahat hissettikleri ifade edilmektedir (Kahn,1989). İnterdisipliner açıdan incelendiğinde, günümüze kadar mizah hakkında birçok çalışma literatürde yer almıştır. Bu bakımdan kavram birçok yönden incelenmiş olup okuyucuların ve yazarların birbirlerine ışık tutabileceği, her bir çalışmanın kendi içinde katkı sağlayabileceği birtakım çalışmalara yön vermiştir.

Mizah kavramı, insanların üzerlerinde söz konusu olan negatif enerjinin ve karşılaşmış oldukları durumlar karşısında, kendilerinde hissetmiş oldukları birtakım yılgınlık hislerinin minimum düzeye indirilmesinin bir kilit noktası olarak görülmektedir (Metcalf & Felible, 1992). Literatürde karşımıza çıkan bir diğer tanımda ise mizah, iletişim halinde olduğumuz kişiler tarafından nasıl algılandığımız ve görüldüğümüz olarak ifade edilmektedir (Quin & Joel, 1981). Bu tanıma dayanarak; mizahın tanımlanmasını, konuşmayı gerçekleştiren kişinin mizahi amacına (Hay, 2000) ya da konuşmayı dinleyen kişinin takınmış olduğu tutum ve tepkisine bağlayabiliriz (Taylor, 1974). Bir başka çalışmada Nelson (2014)'a göre mizah, konuşmacının niyetinin ve bu konuşmanın niyetinin sebep olduğu tepkinin etkileşimi sonucu ortaya çıkması olarak ifade edilmektedir.

Psikoloji alanında Freud'dan itibaren bilim insanların birçoğu, mizahın adapte edilebilir, elastikiyeti fazla ve sağlıklı bir savunma sistemi olduğunu ifade etmişlerdir (Martin & Lefcourt, 1983), bunun yanı sıra, bireylerin psikolojik ve fizyolojik sağlığına iyi gelmesi açısından mizah kavramı, psikoloji alan yazınında kişiliğe dair bir özellik olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple terapilerde terapi alan kişilerin güçlenmeleri ve içinde bulundukları duygudurumlar ile başa çıkmalarına yardımcı olabilecek bir araç olarak yararlanılması tavsiye edilmektedir. Danışanın terapi sürecinde mizah genel olarak stresi azaltıcı, rahatlatıcı ve terapi sürecinin olumlu yönden ilerlemesi açısından önemli bir yer tutmaktadır (Richman, 1996).

Satıcı & Deni (2017), üniversite öğrencileri kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarında, mizahı kullanarak olaylarla baş edebilme, iyilik hali, psikolojik sağlamlık ve iyimserlik halleri arasındaki bağların incelenmesi sonucunda mizahın bu kavramlar arasında bir aracı rolü üstlendiği sonucunu ortaya koymuşlardır. Bir diğer ifadeyle çalışma, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik hallerinin mizahla arttırılabileceği ve bu durumun öğrencilerin içinde bulundukları iyimser hallerinin kuvvetlendirilebileceği sonucuna varmıştır.

Victor Frankl ise, Nazi kamplarından kurtulduktan sonra psikoterapi alanındaki çalışmalarında mizahtan yararlanmıştır. Yazar kamplardan bahsederken "…beklenmedik bir biçimde hepimizde acı bir espri yeteneği gelişmişti. Biliyorduk ki komik hayatlarımızdan başka kaybedecek bir şeyimiz yoktu. Mizah ruhumuzun kendini kullandığı silahlardan biri, birkaç dakikalığına da olsa insan yaşamında uzaklığı ve her durumdan kurtulabilme yeteneğini geliştiren tek şeydi" biçiminde ifade ederek mizahın gücünü göstermiştir (Morreall, 1997 akt. Güler & Güler, 2010: 197).

Yönetsel alanda ise benzer şekilde çalışanların moral ve etkinliklerinin artması yönünde kullanılan bir araç olarak görülmesi sebebiyle geçmiş zamanlardan farklı bir şekilde örgütsel davranış alanında da yer bulmaktadır (Vartabedian & Vartabedian, 1993). Yönetim alanında mizah kavramının kullanılmasına dair ilgi son 15 yılda önemli ölçüde bir ivme kazanmıştır. Türkiye kapsamında halihazırda ulaşılan yalnızca dört çalışma olması ise ilerideki dönemler için alanın gelişime açık olduğunun göstergesi olarak görülmektedir.

Pozitif ve Negatif Mizah

Literatürde yer alan çalışmalardan yola çıkılarak kurumlardaki diğer etkileşim seçeneklerinde görüldüğü gibi mizahın doğru ya da yanlış kullanımı etkililiği üzerinde belirleyicidir. Dolayısıyla çalışanların mizahı pozitif ve negatif algılamaları, yöneticilerin de kurumların mizah anlayışına hâkim olmaları gerekli bir koşul haline gelmiştir (Vartabedian & Vartabedian, 1993). Mizahın kullanım biçiminin önemine yönelik bir başka bulgu ise söz konusu olabilecek çatışma hallerinde mizah oldukça etkili bir araç olabilecekken, çatışma halinde olan kişiler tarafından ise bu sorun daha da büyütülerek ciddi bir hale gelebilme riskini teşkil etmektedir (Taylor & ark., 2022). Çalışmaları kapsamında, kişiden kişiye kurum içi etkileşim çerçevesinde mizah kavramının nasıl kullanıldığını anlayabilmek için zamansal bir evreleme oluşturarak aslında mizahın, eğlendirici ve stresi azaltıcı yönünden daha fazla bir anlam taşıdığını ifade etmişlerdir.

Bu çalışmalar ışığında bizi pozitif ve negatif mizah kavramları karşılamaktadır. Her birey bilerek ya da bilmeyerek bir biçimde mizahı kullanmaktadırlar. Her insanın birbirinden farklı olduğunu düşünürsek ortaya çıkacak mizah yapış şekillerinin de farklılık göstereceği öngörülebilir. Buna binaen, mizah yapış şekli denildiğinde ise , bireylerin mizahı kullanma yolları ortaya çıkmaktadır (Martin & ark., 2003).

Pozitif mizah kavramı, bireylerin yaşamış oldukları durumlar karşısında kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda, içinde bulunulan gergin ve stresli ortamlardaki bireyler arası iletişimleri daha yumuşak hale getirmesi ve çalışanlar arasındaki uzaklığı asgari düzeye indirgeyerek bireyler arasındaki uyuma yardımcı olması sebebiyle pozitif mizah oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İş akışı sırasında içinde bulunulan stres yüklü durumlarda mizahı kullanmayı tercih eden yöneticiler, çalışanlarının içinde bulundukları olumsuz şartlar karşısında dahi çalışanlar tarafından daha insancıl ve sevecen algılanabilmektedir (Mesmer- Magnus & ark., 2012). Pozitif ve olumlu etkiler, liderin olumlu mizahına bağlı olarak, çalışanlar üzerinde olumlu duygular içerir (Goswami & ark., 2016). Decker & ark., (2011), liderlerin sergilemiş oldukları olumlu mizahın ilişki üzerindeki değerlendirmeleriyle olumlu, söz konusu olumsuz mizahları sonucunda ise olumsuz bir ilişki içerisinde oldukları görülmüştür. Şahin'e (2016) göre, yöneticiler pozitif mizah stillerini negatif mizah sitillerine nazaran daha çok tercih etmektedirler.

Negatif mizahın yanı sıra pozitif mizah kullanımını tercih etmenin daha yararlı liderlik sonuçlarına yol açtığı belirtilmiştir (Collinson, 2002). Bir yöneticinin kullanmış olduğu pozitif mizah çalışanın kendisini daha güçlü hissetmesine yol açmaktadır (Gkorezis & ark., 2011). Bir başka çalışmada (Cooper, 2008) pozitif mizah kullanımı, çalışanlar ve yöneticiler arasındaki ilişkileri güçlendirmektedir. Aynı zamanda kurulacak yeni ilişkilerin oluşmasında kolaylaştırıcı bir etkisi görülmektedir. Mesmer- Magnus & ark., (2012), gerçekleştirmiş oldukları meta analiz çalışmaları sonucunda pozitif mizah kullanımının iş tatminini, çalışanlar arasındaki birlikte iş yapabilme potansiyelini arttırma, stresli durumlar ile başa çıkabilme yetkinliğini arttırdığı görülmüştür, ayrıca tükenmişlik, stres altında hissetme hissini ve iş değiştirme riskini minimum düzeye düşürdüğü ifade edilmiştir.

Olumsuz mizah, kurumlarda iş sonuçlarını olumsuz etkilemektedir (Chen & Ayoun, 2019). Kabul görmeyen ırkçı şakalar, alay etme ve aşağılama negatif mizah örneklerine örnek verilebilir (Clouse & Spurgeon 1995). Aynı zamanda baskı kurmak, aşağılamak ve bilerek ya da bilmeyerek verilen sıkıntı ile sonuçlanan birtakım olumsuz neticelerin doğmasına sebebiyet vermektedir. Negatif mizah kullanan bir liderin çalışanları kendilerini oldukça güçsüz hissederler (Gkorezis & ark., 2011). Yöneticiler tarafından daha fazla negatif mizahın kullanılması durumunda, çalışanların iş tatmin duygularında, kuruma ve lidere olan bağlılıklarında bir azalış görülmektedir (Büyükyılmaz, 2018). Bir diğer çalışmaya göre ise, yöneticilerin çalışanlarına karşı takınmış oldukları olumsuz mizah tarzlarının kullanımı sonucunda, yöneticiye ve mizah davranışlarına karşı olumsuz bir algı oluşabilmektedir (Güney, 2021).

Negatif mizahı ele alan çalışmalardan bir kısmı da hedeflediği kesime odaklanmıştır. Negatif mizah, grubun haricindeki üyelere, içerideki üyelere yahut grup üyelerine odaklanabileceği belirtilmiştir. Buna göre, grubun haricindeki kişilere yönetilen olumsuz mizah, çalışma şartları kapsamında ayrıca kurumsal politikalara (Dwyer, 1991; Taylor & Bain, 2003) ya da grupların dahil olduğu daha geniş kurumsal kitlelerin amaçlarına hitap edebilir (Holmes & Marra, 2002).

Örgütlerde Mizah İklimi

Örgütlerde mizah iklimini ele alan çalışmalar, genel olarak mizahın yöneticiler açısından faydalı bir araç olabileceğini ifade etmişlerdir. Esas tartışma konusu olan şey ise, mizahın nasıl en iyi şekilde kullanılabileceği aynı zamanda anlık yahut daha sonra meydana gelen yararlarına dair düşüncelerdir (Crawford, 1994). Şahin (2016), olumsuz duyguların yok edilmesinde, öğretmenlerin performanslarında ve iş tatminlerinin arttırılmasında aynı zamanda kurumsal bağlılıklarının sağlanmasında pozitif yönde bir örgüt kültürü ve ikliminin epeyce etkili olduğunu ifade etmiştir, buna ilaveten etkili bir şekilde kullanılan mizah okulun içinde bulunduğu iklimi pozitif yönde etkileyerek kurumsal verimliliği ve etkileşimi çoğaltabilirken, olumsuz yönde etki eden, kurumun işleyişini negatif yönde sarsan çatışmaların ve ikilemlerin mizah kullanımı ile olumlu hale getirerek daha ılımlı neticeler elde edilebilmesi sağlanabilir. Bir başka eğitim kurumu özelinde yapılan çalışmanın bulguları paralel biçimde okul ortamında müdürler tarafından desteklenen mizahi bir ortamın ve mizah kullanımının öğretmenlerin iş doyumunu arttırmada önemli bir aracı rolünü olduğunu belirtilmektedir (Hurren, 2006).

Aslında mizah iklimi çalışanların iş kültürü içerisinde deneyimlemiş oldukları mizahi etkileşimlerini, kurumun ortamına olan yansımasını açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle ise, çalışanlar arasındaki iletişim esnasında mizah kavramının nasıl kullanıldığı ve yönetici- lider vasfı taşıyan üstlerin bu tür mizahi yaklaşımlara nasıl tepki verdikleri örgütsel mizah kavramını net olarak ifade edebilmektedir (Güney, 2021). Bu ifadelerden yola çıkılarak söz konusu olan mizahın yaratmış olduğu ortam ve durum, mizah iklimini açıklayıcı bir ifade olmaktadır. Bu bağlamda belirtilmiş olduğu üzere kurumun mizah iklimi hem pozitif hem de negatif yönde karşımıza çıkabilmektedir (Cann & ark., 2014). Blanchard & ark., (2014) geliştirmiş oldukları mizah iklimi kavramı ile çalışan kesimin kurum içerisindeki olaylar ve içinde bulunan durumlar sonucunda, bağlı bulundukları örgütleri ve bu örgütler içerisindeki konumlarını nasıl ve ne yönde konumlandırdıklarını araştırmışlardır. Bu çalışma kapsamında, kullanılan mizahın, bir örgütün genel silüetini, yaratılan ortamı ve o kurumun kültürünü ciddi bir oranda etkisi altına alabildiği ifade edilmiştir.

Kurumlarda mizahın kullanılmasıyla birlikte, birtakım ortak payda etrafında buluşan çalışanlar belli bir zümreye bağlı olarak, örgüt iklimi bakımından birtakım etkileşim ortamları oluşturulabilmektedirler (Çelikten & Çelikten, 2018). Yapılan bazı araştırmalar sonucunda,

yöneticilerin sahip olmuş oldukları beceriler ve örgüt ikliminin, kurumların hedeflerine ulaşma noktasında önemli faktörler olduğunu ortaya çıkarmıştır (Akar, 2006).

Kurumlarda mizah ile alakalı gerçekleştirilen ulusal ve global çalışmalar incelendiğinde ise, mizahın örgütlerde verimli ve aktif kullanılmasının, pozitif açıdan bir örgüt ikliminin oluşturulmasına önemli ölçüde katkısı olduğu öne sürülmektedir (Özarallı & ark., 2019). Dahası, yönetici tarafından kullanılan mizahın, mizah ortamının oluşturulması bakımından pozitif doğrultuda etkisinin olduğu geçmiş çalışmalarda belirtilmektedir (Özarallı & ark., 2019). Kısaca, örgütsel mizah, örgüt ikliminin düzenlenmesi bakımından önemli bir aracıdır. Pozitif yönde olan örgütsel mizah kurumlar için sadece güzel bir örgüt iklimini oluşturmakla kalmaz aynı zamanda kurumların kademe kaydedebilmeleri için de yardımcı rolü oynayabilmektedir (Liu & Wang, 2016). Dolayısıyla, mizah iklimi çalışanların örgütlerini ve örgüt içerisindeki konumlarına anlam katabilmek ve muğlak durumları tanımlayabilmek adına bir çıkış sağlamaktadır (Blanchard & ark., 2014).

Yönetsel Süreçlerde Mizahın Kullanılması

Mizah yöneticiler tarafından kurum içerisinde daha faydalı, verimli ve etkinlik avantajı sağlamak adına kullanılmaya uygun bir enstrümandır (Decker, 1987). Birçok örgütün çalışanların psikolojik iyi oluşunu artırmak, var olan gerginliği en aza indirgemek, kişiler arası etkileşimi güçlendirmek ve de söz konusu olabilecek çatışmaları bertaraf edebilmek için birtakım mizah uzmanlarını tutmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu anlamda mizahın bazı değerleri desteklediği görülmektedir, grup bağlılığı, bireyler arasındaki statü farklarının azaltılması, çatışmaların artmasını engellemesi, bireyler ve gruplar arasında güven duygusunu sağlaması bu değerleri arasında sayılabilir (Vartabedian & Vartabedian, 1993). Ancak mizahın çok fazla kullanımı ile, bir at oyununa dönüşmesi neticesinde birtakım sorunlar da beraberinde gelmektedir. Gereğinden fazla oyun oynamanın bazı dezavantajları, söz konusu olabilecek verimliliğin sekteye uğraması, mülkün zarar görmesi ve de güvenlik sorunlarına sebebiyet verebileceği ifade edilmiştir (Duncan & ark., 1990).

Tercih edilen mizah türü eğer kişilerin yetersiz hissetmelerine, özgüven problemi yaşamalarına veya stres altında hissetmelerine sebep oluyorsa bu durum neticesinde fonksiyonel olmayan davranışlar meydana gelebilmektedir (Wood & ark., 2001). Buna ilaveten, mizahın zamanlamasının doğru olmadığı ve yeterli miktar ve tarzda kullanılmadığı takdirde bireylerin psikolojik iyi oluşlarını pozitif doğrultuda etkilemediği görülmüştür (Martin & ark., 2003). Çinli çalışanlar tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, saldırgan mizah kullanmayı tercih eden yöneticilerin çalışanlarının oldukça stresli bir ruh haline büründükleri (internet bağımlılığı, içki ve sigara kullanımı gb.) ifade edilmiştir. Bir diğer çalışmada ise, saldırgan mizahı kullanan yöneticilerin zayıf duygudurumlarına sahip oldukları ifade edilmiştir (Huo & ark., 2012). Genel bir ifade ile belirtecek olursak, yöneticilerin tercih ettikleri mizah tarzlarını, neyi içerdiğini ve dozunu iyi tespit ederek davranmaları çok önem arz etmektedir (Filiz & Karaca ,2021). Buna bağlı olarak mizah örgüt için olumlu ya da olumsuz bir enstrüman haline gelecektir.

Diğer yandan örgütlerde iletişim, birden fazla değişkenin söz konusu olduğu karmaşık bir olgudur bu sebeple iletişimde önemli bir yeri olan mizahın söz konusu olduğu kurumsal ortamdaki yansımalarını anlamak önem arz eder. Mizah ayrıca durumsal bir olgudur ve kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Bir bireyin neşeli algıladığını bir diğer kişi antipatik bulabilir. Aynı zamanda ufak bir grupta etkili olan şey, daha büyük bir toplantıda yahut bire bir toplantılarda etkili olamayabilir. Bu sebeple örgütlerde mizahın iletişimsel rolü, bilhassa yönetimle alakalı olan yayınlarda dikkatleri üzerine çekmiştir (Vartabedian & Vartabedian, 1993). Yönetsel süreçler baz alındığında, kurumlarda söz konusu mizahın informal ilişkileri destekleyebileceği, stresi minimum düzeye indirebileceği, kişiler arası kötücül duyguları yok edebileceği, üretkenliği, yaratıcılığı ve de çalışma

arzusunu arttırabileceği ifade edilmiştir. Bu sebeple örgütler açısından kritik bir noktada yer almaktadır (Güleç & Öncül, 2019).

Örgütte mizah kapsamında gerçekleştirilen sorgulamalarda söz konusu olan önemli değişenlerden bir tanesi de liderliktir. Önde gelen teorisyen Shein (1992) ve birçok çalışmada belirtildiği üzere, kurum kültüründe liderin rolü oldukça büyüktür. Dolayısıyla, mizah ortamının oluşmasına da ciddi bir katkı sağlamaktadır (Özarallı & ark., 2019). Benzer şekilde Avolio & ark., (1999), liderlerin önemli özelliklerinden biri olarak mizahı belirtmişlerdir. Kendini geliştirici mizah türünü tercih eden liderler, yanında görev alan astlarının yaratıcı özelliklerinin gelişmesine katkıda bulunarak astlarına olumlu yönde etki etmiştir. Aksi yönde kullanılan bir mizahın ise negatif doğrultuda bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Buna ilaveten, lider- üye etkileşimi teorisi, bir liderin altında görev alan her bir çalışanına karşı geliştirmiş olduğu farklı bir ilişki stili ile davranmasına odaklanmaktadır, bu etkileşim türleri, sevgi, bağlılık, katkı ve profesyonellik olarak belirtilmektedir. Büyükyılmaz (2018), kullanılan pozitif mizahın iş doyumu, lider-üye etkileşimi ve de duygusal bağlılığı artırdığını ifade etmişlerdir. Beden öğretmenleri ile yapılan bir çalışmada, uzun yıllar mesleklerini icra eden beden eğitimi öğretmenlerinin, görevlerini can-ı gönülden yaptıklarında, öğrencileriyle aralarında duygusal bir bağ oluştuğu, tutarlı, yerinde olan otoritelerini ve mizah anlayışlarını öğrencileri ile paylaşmaları sonucunda ise öğrencilerinin de mizah anlayışlarının geliştiği görülmektedir (Filiz & Karaca ,2021).

Eğitim alanındaki çalışmalar, mizahın öğrenme koşullarının meydana gelmesinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak eğitim- öğretim kapsamında işledikleri ders sırasında mizahı kullanmayı tercih eden öğretmenlerin iletişim halinde olduğu öğrencilerine eğlenceli, keyifli bir ders verirken esasen bu dersin eğlendirerek eğiteceğinin teminatını da vermiş olurlar (Hill, 1988). Aynı durum çalışanların öğrenme süreçleri için de geçerli olmaktadır (Jonas, 2004). Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, örgütlerde mizah, yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iletişimin güçlendirilmesi ve etkileşimin daha açık ve anlaşılır bir hale gelmesi açısından yönetim süreçlerine katkı sağlamaktadır.

Örgütlerde çeşitli sebeplerle karşımıza çıkan ve hem bireysel hem örgütsel sonuçları olumsuz etkileyen, tükenmişlik, "başarısız olma, yıpranma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireyin iç kaynaklarında tükenme durumu" biçiminde ifade edilebilir (Freudenberger, 1974; Akt., Arı & Bal, 2008:132). Devamlı stres altında olmak, birtakım olumsuz sonuçların yanı sıra tükenmişlik ihtimalini de arttırmaktadır. Aynı zamanda işten ayrılma ve sağlık problemlerinin doğmasına neden olacaktır (Talbot & Lumden, 2000). Kişiler ve kurumlar arasında çok önemli bir etkiye sahip olan tükenmişliğin, yöneticiler ve çalışanlar bakımından farklı etkileri ve sonuçları olmaktadır. Söz konusu olabilecek bir tükenmişlik hissiyatı durumunda, yöneticilerin sahip oldukları liderlik stilleri de bir değişken olarak görülmektedir (Arı & Bal, 2008). Bununla birlikte mizah, bireysel olarak tükenmişlik hali ile başa çıkabilme olarak ifade edilebilir. Çalışma kapsamını akademisyenlerin oluşturduğu bir araştırmada, mizahın tükenmişlik hissi ile başa çıkabilmede bir vasıta olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir (Tümkaya, 2006). Robert ve diğerleri (2016), Vecchio ve diğerleri (2009) çalışmalarında örgütlerde söz konusu olan mizahın, günden güne artabilen iş doyum hissi ve iş gücü performansı, artış gösteren üretkenlik ve azalan stres seviyesi (Duncan & Nelson, 1985) gibi pozitif yönde önemli etkiler bıraktığını ifade etmektedir. Benzer şekilde, O'quin & Aronoff (1981), mizahın stresi azalttığı ve yapılan işten duyulan keyfi arttırdığını gözlemlemişlerdir.

Yöneticiler ulaşmak istedikleri hedeflere bağlı olarak kendilerine en uygun mizah stillerini tercih edebilirler. Aynı zamanda kişiler arasında söz konusu olan farklılıklara adapte olabilir ayrıca bu

durum neticesinde pozitif örgütsel sonuçlara ulaşabilirler (Alan & Şen, 2016). Bununla birlikte, mizahın yerinde kullanımı sonucunda yöneticiler ve çalışanlar, örgütün hedefinde olan birçok arzunun gerçekleşmesi için gerekli motivasyonu sağlayabilirler (Emerson,1969). Bir örgüte henüz dahil olan çalışanlar açısından bakıldığında, genel olarak kurumdan ne bekledikleri ve bu kuruma dair belirli birtakım normlara nasıl ulaşacakları belirsizlik göstermektedir. Mizah bu noktada devreye girerek, kuruma dahil olan yeni çalışanların bu örgütsel normlara daha kolay adapte olmalarını sağlamaktadır (Mak & ark., 2012).

Yöneticilerin sergilemiş oldukları davranış ve tutumların çalışanların davranışlarında değişikliğe yol açtığı birçok çalışmada belirtilmiştir (Çetinkaya & Şener 2016). Yöneticiler tarafından kullanılan olumlu mizahın iş tatmini, duygusal bağlılık gibi arzu edilen sonuçların yanı sıra çalışan davranış ve duygu durumunda da pozitif yönde bir artışa yol açtığı görülmüştür. Bir başka ifadeyle, yöneticilerin çalışanlarına yöneltmiş olduğu pozitif davranışlar, iyi niyete dayalı yaklaşımlar ve sosyal iletişimi arttırması açısından çalışanlarına karşı takınmış olduğu esprili ve nüktedan tavırlar, çalışanları pozitif yönde etkilemektedir. Bu şekilde çalışanlar hem kurumuna hem de yöneticisine daha fazla aidiyet duygusu ile bağlılık göstermektedir (Büyükyılmaz, 2018). Sonuç olarak, mizahı etkili bir biçimde kullanabilen çalışanlar ve yöneticiler, örgütlerin hedeflenen birtakım taraflarını aktive eden bir ortam oluşturabilirler (Emerson, 1969).

Kurumlarda söz konusu olan pozitif mizahın, iş performansı, memnuniyet, gruplar arası uyum bileşenlerinin yanı sıra tükenmişlik hissi, stres ve işten ayrılma niyeti ile ilişkili olduğu birçok çalışmada ifade edilmektedir (Örn. Mesmer- Magnus- & ark., 2012). Ancak, mizah ile az sayıda çalışma yaratıcılık, yenilikçilik ve adaptasyon yeteneği gibi arzu edilen yetenekler ve yönetim alanında popüler kavramlar ile ilişkilendirilmiştir, ancak yine de bulgular anlamlı sonuçlara işaret etmektedir. Yaratıcı davranış, kişilerin yenilikçi taraflarının bir boyutu olarak görülmektedir (Amabile, 1988). Çalışan kişiler tarafından devamlı olarak belli bir çerçeve kapsamında mizahın paylaşılması, daha yaratıcı, sorunlara yenilikçi çözümler getiren davranışları pozitif yönde arttırmaya olanak sağlayabilir (Csikszentmihalyi, 1997; Morreall, 1991). Örgütlerde eğlence kavramı, örgütsel vatandaşlık davranış biçimleriyle olumlu ve direk ilgili iken görev performansı ve yaratıcı performans ile olumlu ve dolaylı yönden ilgilidir. Eğlenceden yararlanan çalışanların daha pozitif bir ruh hali içerisinde olmaları ve meşgul oldukları işler ile daha fazla ilgilenmeleri söz konusudur. Bu açıklamalara bağlı olarak kurumlarında keyifli vakit geçiren kişilerin sorumlu olduğu görevlere daha çok aidiyet duygusu hissetmeleri neticesinde yaratıcı performanslarının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir (Fluegge-Woolf, 2014). Chow (2020), espri yapabilen bir liderin güzel duygular vasıtasıyla çalışanlarının uyum sağlayabilme yeteneklerini etkiledikleri ifade etmektedir. Liderin özgürlük sağlaması ve stresi en aza indirgemesi, mizahın işgücü üzerinde iyileştirici bir etkiye sahip olduğunu, çalışanların iş gücü performansını ve uyum sürecini geliştirmek için faydalı bir etmen olabilmektedir. Aynı zamanda çalışan kişilerin refah seviyesini ve sürece adapte olma yeteneğini arttırabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Alan yazın incelendiğinde mizahın interdisipliner bir kavram olduğu ve gerek toplumsal gerekse iş hayatında yadsınamaz bir yeri olduğu görülmüştür. Ancak çalışmalarda da görüldüğü üzere mizahın birtakım özelliklerinin onu "harekete geçirici" ve "itici" olmak arasında bir yerlerde konumlanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla mizahı doğru anlamak ve uygun bir enstrüman olarak iş süreçlerine dahil etmek hem gereken bilgi- birikim hem de kişisel meziyetleri beraberinde getirmektedir. Bu çalışma ile öncelikle mizahın örgüt yaşamında odaklanılması gereken bir husus olduğu ve mizahın olumlu etkilerinden faydalanılması üzerine hem çalışanlara, bilhassa yöneticilere

öneriler sunulmaktadır. Özellikle Türkçe literatürde az sayıda çalışmanın var olması, gelecek çalışmalarda birçok açıdan mizahın örgütsel değişkenler ile ilişkisinin sınanmasını gerekli kılmaktadır.

Örgütsel seviyede örgüt iklimi ve kültürünün mizah ile nasıl beslenebileceği, mizahın hangi tip örgütlerde daha yaygın kullanıldığı ve hangi örgütsel koşullarda katkısının yüksek olduğu çalışılması gereken sorunsallar arasındadır. Bireysel seviyede ise, özellikle yeni dönemde beklenen başarılı liderlik uygulamalarında mizahı nasıl konumlandırmamız gerektiği ve son olarak örgüt için arzu edilen bireysel çıktılar ile mizah arasındaki ilişkilerin ampirik modellerle çalışılması son yıllarda katkısı çalışmalarda desteklenen pozitif örgüt iklimi ve beklenen yetkinlikleri çalışanlara kazandırma konusunda nasıl katkı sağlayacağı yeni çalışmalar ile desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

Akar, A. (2006). İlköğretim okullarında öğretmen algılarına göre yöneticilerin, yöneticilik becerilerinin örgüt iklimine katkısı (Ankara ili örneği). Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*

Alan, H., & Tiryaki Şen, H. (2016). Managers blind: humor. *Journal of Psychiatric Nursing,* 7(3), 152-156.

Amabile, T. M. (1988). A model of creativity and innovation in organizations. *Research in Organizational Behavior* 10(1), 123-167.

Arı, G. S., & Bal, E. Ç. (2008). Tükenmişlik kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* 15(1), 131-148.

Avolio, B. J., Howell, J. M., & Sosik, J. J. (1999). A funny thing happened on the way to the bottom line: Humor as a moderator of leadership style effects. *Academy of management journal*, *42*(2), 219-227.

Blanchard, A. L., Stewart, O. J., Cann, A., & Follman, L. (2014). Making sense of humor at work. *The Psychologist-Manager Journal*, *17*(1), 49.

Büyükyılmaz, O. (2018). Yöneticilerin olumlu ve olumsuz mizah kullanımı ile çalışan tutumları arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(2), 125-150.

Cann, A., Watson, A. J. & Bridgewater, E.A. (2014). Assessing humor at work: The humor climate questionnaire. *Humor* , 27 (2), 307-323.

Chen, H., & Ayoun, B. (2019). Is negative workplace humor really all that" negative"? Workplace humor and hospitality employees' job embeddedness. *International Journal of Hospitality Management*, *79*, 41-49.

Chow, I. H. S. (2020). The effect of leader humor on employee adaptability. *Humor*, *33*(1), 137-156.

Clouse, R. W. & Spurgeon, K. L. (1995). Corporate analysis of humor. *Psychology: A Quarterly Journal of Human Behavior,* 32(3– 4), 1–24.

Collinson, D. L. (2002). Managing humour. *Journal of Management Studies*, 39(3), 269–288.

Cooper, C. (2008). Elucidating the bonds of workplace humor: A relational process model. *Human Relations*, 61(8), 1087–1115.

Crawford, C. B. (1994). Strategic humor in leadership: Practical suggestions for appropriate use, *ERIC Pub.*

Cruthirds, Kevin W., WangYong J., and Eric J.Romero (2013). Insights into Negative Humor in Organizations: Development of the Negative Humor Questionnaire, Journal of Business and Management. 19 (3), 7-17.

Csikszentmihalyi, M. (1997). Finding flow: *The psychology of engagement with everyday life*. New York: Basic Books.

Çelikten, M., & Çelikten, Y. (2018). Okul yöneticilerinin mizah ve disiplin anlayışı. *OPUS International Journal of Society Researches*, *8*(1), 453-467.

Çetinkaya, F. F., & Şener, E. (2016). Yöneticilerin mizah tarzlarının çalışanların örgütsel sinizm algısına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *8*(3), 207-221.

Decker, W. H. (1987). Managerial Humor and Subordinate Satisfaction. *Social Behavior and Personality: An International Journal,* 15(2), 225-232.

Decker,Wayne H.,Hong Yao& Thomas J. Calo.2011. Humor,gender, and perceived leader effectiveness in China. *SAM Advanced Management Journal*, 76(1).44-53

Duncan, C. & Nelson, J. (1985). Effects of humor in radio advertising experiment. *Journal of Advertising* 14(2), 33–40.

Duncan, W.J., Smeltzer, L.R., & Leap, T.L. (1990). Humor and work: Applications of joking behavior to management. *Journal of Management,* 16, 255-278.

Dwyer, T. (1991). Humor, power, and change in organizations. *Human Relations*, 44, 1–19.

Emerson, Joan P. 1969. "Negotiating the Serious Import of Humor." *Sociometry* 32(2): 169-81.

Filiz, B., & Karaca, Y. (2021). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eğitimde Mizahın Kullanımına Yönelik Tutumları. *Ankara Universitesi Egitim Bilimleri Fakultesi Dergisi,* 54(3), 701–720.

Fluegge-Woolf, E. R. (2014). Play hard, work hard: Fun at work and job performance. *Management Research Review*.

Freudenberger, Herbert J. (1974), "Staff Burn-Out", *Journal of Social Issues*, 30 (1), 159-165.

Gkorezis, P., Hatzithomas, L., & Petridou, E. (2011). The impact of leader's humor on employees' psychological empowerment: The moderating role of tenure. *Journal of Managerial Issues,* 23 (1), 83–95.

Goswami, A., Nair, P., Beehr, T., & Grossenbacher, M. (2016). The relationship of leaders' humor and employees' work engagement mediated by positive emotions: Moderating effect of leaders' transformational leadership style. *Leadership & Organization Development Journal*.

Güleç, R., & Öncül, M. S. (2019). Yöneticilerin mizah tarzının çalışanların iş yaşam kaliteleri üzerine etkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *21*(37), 157-185.

Güler, Ç., & Güler, B. U. (2010). Mizah, gülme ve gülme bilimi. Ankara: Yazıt Yayıncılık.

Güney, A. (2021). Örgütlerde mizah, örgüt iklimi ve ilgi saklama davranişi arasindaki ilişkiler üzerine bir araştirma, Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Hay J. (2000). Functions of humor in the conversations of men and women. *Journal of Pragmatics*, 32(6), 709–742.

Holmes, J., & Marra, M. (2002). Over the edge? Subversive humor between colleagues and friends. Humor: International Journal of Humor Research, 15, 65–87.

Huo, Y., Lam, W., & Chen, Z. (2012). Am I the Only One This Supervisor is Laughing at? Effects of Aggressive Humor on Employee Strain and Addictive Behaviors. *Personnel Psychology*, 65(4), 859–885.

Hurren, B. L. (2006). The effects of principals'humor on teachers'job. Educational Studies, 32 (4), 373-385.

Jonas, P. M. (2004). *Secrets of connecting leadership and learning with humor*. R&L Education.

Kahn, W. A. (1989). Toward a Sense of Organizational Humor: Implications for Organizational Diagnosis and Change. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 25(1), 45–63.

Mak, B. C. N., Liu, Y. Q., & Deneen, C. C. (2012). Humor–a regulating and coping mechanism in workplace socialization. *Discourse and Communication*, *6*(2), 163-179.

Martin, R. A., & Lefcourt, H. M. (1983). Sense of Humor as a Moderator of the Relation Between Stressors and Moods. Journal of Personality and Social Psychology, 45(6), 1313–1324.

Martin, R. A., Puhlik-Doris P., Larsen G., Gray, J. & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the humor styles questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48-75.

Mesmer- Magnus J., Glew D. J.,Viswesvaran C. (2012). A meta-analysis of positive humor in the workplace. *Journal of Managerial Psychology*, 27(2), 155–190.

Metcalf, C.W. & Felible, R. (1992). Humor: A antidote for terminal professionalism. *Industry Week,* 241, 14-19.

Morreall, J. (1991). Humor and work. Humor: International Journal of Humor Research, 4(3-4), 359-373.

Morreall, J. (1997). *Gülmeyi ciddiye alma*k, (Çev.: Aysevener, K. & Soyer, Ş.). İstanbul: İris Yayınları.

Nelson M. (2014). 'You need help as usual, do you?': Joking and swearing for collegiality in a Swedish workplace. Multilingua, 33(1/2), 173–200.

O'quin, K. & Aronoff, J. (1981). "Humor as a Technique of Social Influence." *Social Psychology Quarterly,* 44(4): 349-57.

Özaralli, N., Turnalar Çetinkaya, N., Göksel, E., Çitli, İ., Uzunkoca, Ü. (2019). Örgütlerde mizah ortami yaratmada liderin rolü ve işe ilişkin iyilik hali, 7. Örgütsel Davraniş Kongresi, Burdur, Türkiye.

Richman, J. (1996). Jokes as a projective technique: The humor of psychiatric patients. *American Journal of Psychotherapy,* 50(3), 336- 346.

Robert, C., Dunne, T. C., & Iun, J. (2016). The impact of leader humor on subordinate job satisfaction: The crucial role of leader–subordinate relationship quality. *Group & Organization Management*, *41*(3), 375-406.

Romero, E. J., & Cruthirds, K. W. (2006). The use of humor in the workplace. *Academy of Management Perspectives,* 20(2), 58-69.

Satıcı, S. A., & Deniz, M. E. (2017). Mizahla başa çıkma ve iyilik hali: Psikolojik sağlamlık ve iyimserliğin aracılık rolünün incelenmesi. *İlköğretim Online*, *16*(3), 1343-1356.

Schein, E. (1992). Organisational Culture and Leadership 2nd edition Jossey-Bass. *San Francisco, CA*.

Şahin, A. (2016). İlköğretim Kurumu Yönetiicilerinin Yönetsel İlişkilerinde Kullandıkları Mizaha İlişkin Görüşler İle Mizah İklimi, Yönetiicilerin Mizah Tarzları Ve Çatışma Yönetimi Stratejileri Arasındaki İlişki. Doktora Tezi, *Akdeniz Üniversitesi, Eğitim BİIimleri Enstütüsü.*

Talbot, L.A. and Lumden, D.B. (2000), "On the association between humor and burnout", HUMOR: International Journal of Humor Research, Vol. 13 No. 4, pp. 419-28.

Taylor P. M. (1974). An experimental study of humor and ethos. *Southern Speech Communication Journal*, 39(4).

Taylor, P., & Bain, P. (2003). "Subterranean worksick blues": Humour as subversion in two call centres. Organization Studies, 24, 1487–1509.

Taylor, S., Simpson, J., & Hardy, C. (2022). The use of humor in employee-to-employee workplace communication: A systematic review with thematic synthesis. *International Journal of Business Communication.*

Tetik, H. T. (2022). Örgütlerde Mizah Kullanımına Genel Bir Bakış: Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Bir Analiz. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20(3), 223-244.

Tümkaya, S. (2006). Faculty burnout in relation to work environment and humor as a coping strategy, *Educational Sciences:Theory &Practice*, 6 (3), 911-921.

Vartabedian, R. A., & Vartabedian, L. K. (1993). *Humor in the workplace: A communication challenge*, ERIC Pub.

Vecchio, R. P., J. E. Justin & C. L. Pearce. (2009). The influence of leader humor on relationships between leader behavior and follower outcomes. *Journal of Managerial Issues* 21(2). 171–194.

Wood, R. E., Beckmann, N., & Pavlakis, F. (2001). Humor in organizations: no laughing matter. *In Research companion to the dysfunctional workplace:management challenges and* symptoms (216– 231). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Wood, Robert E., Nadin Bechmann & John R. Rossiter. (2011). Management humor: Asset or liability? Organizational Psychology Review 1(4). 316–338.

Yardımcı, İ. (2010). Mizah kavramı ve sanattaki yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(2), 1-41.

Banka Çalışanlarının Algıladıkları Örgütsel Destek Üzerine Nitel Bir Çalışma

İsa İPÇİOĞLU[1]
Pelin BAYRAM[2]

Giriş

Algılanan örgütsel destek, literatüre girdiği zamanlardan itibaren önemli olmuş ve gün geçtikçe önemini artırmıştır. Algılanan örgütsel desteğin, örgütsel çıktılar, örgütsel davranış alanları, iş süreçleri gibi her alandaki az veya çok etkisi, onu önemli kılmıştır. En yalın ifadesiyle algılanan örgütsel destek, çalışanların iş ve örgütsel süreçlere ilişkin desteklenme algılarıdır (Çakar & Yıldız, 2009: 69). Çalışanın desteklendiği algısının iş süreçlerine, tutum ve duygulanımlarına yön vereceğini ve etkilerde bulunacağını içeren bu kavram, işletmeler açısından büyük önem taşır. Algılanan örgütsel destek, çalışanların algılarına bağlı şekillenen bir kavramdır ve bu yönüyle oldukça kişisel ve sübjektiftir. Bir yanıyla iş ve örgütsel süreçlere karmaşık şekilde etki eden bir kavram, diğer yanıyla kişisel ve sübjektif olması işletmeler açısından önemini artırmaktadır. Algılanan örgütsel desteği önemli kılan özelliklerin başında yüksek algılanması durumunda yarattığı pozitif sonuçlar gelmektedir. Çalışan, örgütü tarafından desteklendiğine yönelik algıya sahip olduğunda performans, verimlilik, etkinlik, motivasyon gibi olumlu örgütsel çıktılarda pozitif etkilenme meydana gelmektedir (Aslan & Güzel, 2016). Desteklenme algısı pozitif olması arzu edilen örgütsel çıktılarda olumlu etki yaratırken aynı zamanda olumsuz davranışların da önüne geçebilmektedir. Örneğin örgütü tarafından desteklendiğini düşünen çalışan yüksek motivasyon, yüksek performans gösterirken işe geç gelme, devamsızlık, işten ayrılma niyeti, iş yavaşlatma, iş stresi gibi bulunması arzu edilmeyen davranışları azaltma eğilimi gösterecektir (Kerse & Karabey, 2019). Görüldüğü üzere algılanan örgütsel desteğin yüksek düzeyde olması istenen çıktı ve davranışları artırıcı, istenmeyenleri azaltıcı işlev görmektedir.

Algılanan örgütsel desteğin zorlayıcı taraflarından en önemlisi çalışan algısına bağlı olmasıdır (Elmalı & Özakar, 2021). Örgüt açısından başka çalışan açısından farklı bir değerlendirmenin ortaya çıkması mümkündür. İşletmeler, algılanan örgütsel desteği artırıcı yönde politika ve uygulamalar geliştirebilir, bu konuda aktif ve etkili olduğu kanaatinde olabilir. Ancak çalışan açısından algılanan örgütsel destek düzeyi düşük olarak değerlendirilebilir. Bu husus, algılanan örgütsel desteğin kişisel ve sübjektif yönüyle ilintili olsa da somut bağlamda örgütün destek politika ve uygulamalarının çalışan ihtiyacına cevap verme durumuyla da ilgilidir (Altan & Turunç, 2021). Yani, işletmeler etkin bir örgütsel destek algısı yaratmak amacında iseler bu politika ve uygulamaların çalışanların istek, ihtiyaç ve beklentilerine uygunluğunu göz etmek durumundalardır. Algılanan örgütsel desteğe

*Bu çalışma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programında Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU danışmanlığında devam etmekte olan "Banka Çalışanlarının Algıladıkları Örgütsel Destek ile İşe Adanma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama" adlı tezden faydalanılarak üretilmiştir.

[1]Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. İletişim: https://orcid.org/0000-0002-6912-3290

[2]Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Yüksek Lisans Öğrencisi. İletişim:

ilişkin dikkat edilmesi gerekli bir diğer husus da literatürde algılanan örgütsel desteğin sonuçları, destekleyici örgütün nitelikleri gibi ne derece önemli belirlemeler olursa olsun algılanan örgütsel desteğin kişi, grup, kurumlarca değişiklik göstereceğidir. Örgütün destek politika ve uygulamalarıyla çalışanların destek algılarının ortak ve paralel olması durumunda algılanan örgütsel destekten bahsedilebilir (Sökmen, Ekmekçioğlu & Çelik, 2015: 127). Bu ortaklık ve paralellik ise araştırmaya konu kurum ve onun çalışanlarına göre değişiklik gösterecektir. Bu çalışma, bankacılık sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye İstanbul ilinde bulunan bir bankanın çalışanları arasından seçilen 10 kişiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerine uygun tasarlanan bu çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile veriler toplanmıştır. toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek araştırma bulguları elde edilmiştir. Bulgular değerlendirilerek araştırma sonuçları elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ise incelenen kurumda çalışanların örgütsel destek algılarının yüksek olduğu, kurumun örgütsel destek niteliklerine uygun politikalarının mevcut olduğu, çalışanların büyük çoğunluğunun desteklendiklerini algıladıklarını söylemek mümkündür. Katılımcıların verdikleri örneklerde sıklıkla; pandemi zamanında alınan maddi ve manevi desteklere, ödül-terfi sisteminin cömert, adil ve etkin olduğuna, kişisel gelişim fırsatlarının yoğunluğuna, iş dışı etkinliklere yönelik uygulamaların çokluğuna ve liderlerin sorun çözücü, destekleyici niteliklerine rastlanmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar önemli olmakla birlikte bankacılık sektörü açısından da bu sonuçlar yol göstericidir. Çünkü bankacılık sektörü uzman, nitelikli ve yetişmiş personeller üzerinden yükselmektedir. Çalışanların memnun olmaları onların kurum bünyesinde kalmaları için önemlidir. Aynı zamanda çalışanın genel ruh hali müşterilere de yansıma potansiyeli taşıdığından örgütüne yönelik olumlu duygulanımlar barındıran çalışanların olması bankacılık sektörü açısından iki kat fazla önem taşımaktadır. Araştırmaya konu bankanın politika ve uygulamalarının işlevsel olduğu söylenebilir.

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK

İş dünyasında önemli etkiler ve sonuçlar doğuran kavramlardan biri örgütsel destektir. Örgütsel destek öz itibariyle örgütün niteliklerine yönelik belirlemeler içermektedir ancak örgütsel destek iş tatmini, örgütsel adalet gibi çalışan algısına bağlı şekillenen bir kavramdır. Bu nedenle algılanan örgütsel destek şeklinde araştırmalara konu olmaktadır. Algı, "bireyin çevresinden kendisine yönelen bilgileri alma, düzenleme ve yorumlayarak kendi bilgi sistemine dahil etmesi" (Erdoğan, 1996: 2) şeklinde açıklanabilir. O halde algı, kişisel ve sübjektif unsurları içerir. Algılanan örgütsel destek incelenirken algıya bağlı bu kişisel ve sübjektif yanı göz önünde bulundurulmalıdır. Algılanan örgütsel desteği kapsamlı ve daha açıklayıcı ele alabilmek adına literatürdeki bazı tanımlamalar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Literatürdeki Farklı Algılanan Örgütsel Destek Kavramı Tanımları

Yazar/Eser	**Tanım**
Eisenberger ve ark., 2001	"Çalışanın, örgütün kendi katkısına değer vermesini ve mutluluğunu önemsemesini algılama tarzı olup çalışanları etkileyen politika, kural ve faaliyetlerin örgütün isteğiyle mi yoksa dışsal etkilerle mi olduğuna dayanan tecrübe kaynaklı bir algıdır."
Eisenberger & Rhoades, 2001	"Örgütsel destek, örgütün çalışanın katkılarına ve refahına ne ölçüde değer verdiğine ilişkin inancıdır."
Shore & Terrick, 1991	"Örgütsel destek, algılanan işveren bağlılığının bir ölçüsüdür ve örgüte karşı oluşturulan tutumsal bir cevabı simgelemektedir."
Richardsen ve ark., 1999	"Kimi araştırmacılar çalışanların örgüt tarafından teşvik edilme ve kabul görme, örgütün eğitim ve kişisel gelişim sağlaması ve anlamlı bir işe sahip olma durumlarının birleşmesiyle örgütsel destek algısının oluştuğunu belirtmektedir."
Shaffer & Harrilson, 2001	"Örgütsel destek, "çalışanların örgüt aracılığıyla elde ettikleri diğer olanakların yanı sıra, örgütte kalmalarını sağlayan ve örgütün çalışanlarına bağlılık gösterdiğine duyulan güvendir."
Özdevecioğlu, 2003; Eisenberger ve ark., 1986; Pack, 2005.	"Örgütsel destek, örgüt değerlerinin çalışanların esenliğini dikkate alması ve onların mutluluğunu arttırıcı nitelik taşıması durumunu ifade etmektedir."
Lynch ve ark., 1999	"Örgütsel destek, "örgütün çalışana olan ilgisinin ve çalışanın katkısını değerlendirmesinin göstergesi olan politikalar, prosedürler ve kararlar sonucunda gelişen bir algıdır."
Bhanthumnavin, 2001	"Örgütsel destek, örgütün esnek bir çalışma ortamı yaratmak için yaptığı faaliyetlerin, çalışan tarafından algılanma biçimidir."

Kaynak: Brown, 1969; Abramis 1994; Erdoğan, 1996; Özdevecioğlu, 2003; Koçak & Yücel, 2018.

Algılanan örgütsel destek, en yalın anlamıyla çalışanın örgütüne yönelik beslediği desteklenme algılarıdır. Bu bağlamda algılanan örgütsel desteğin iki sac ayağı bulunur; biri örgütün destekleyici politikaları diğeri ise çalışanın bu politikalara yönelik algılamaları. Algıya dayalı bir kavram olarak örgütsel destek çalışan tarafından düşük ya da yüksek düzeyde algılanabilir. İşletmeler çalışanlarının örgütsel destek algılarının yüksek olmasını arzu ederler. Çünkü literatürde algılanan örgütsel destek, pek çok örgütsel kavram ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Örgütsel destek algısının yüksek olmasının performans, motivasyon gibi örgütsel çıktıları olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. Diğer yandan iş tatmini, işe adanma, işten ayrılma niyeti gibi örgütsel davranış kavramlarına da etki ettiği düşünülmektedir. Örgütü tarafından desteklendiğini algılayan çalışanın iş ve örgütsel süreçlere pozitif yönlü bir bakış açısı geliştireceği varsayılmaktadır (Buchanan, 1974: 13). Genel çerçevede ele alınacak olursa bu varsayımlar makul ve akılcıdır. Bir insan desteklendiğini düşündüğü bir kurum, örgüt ve insana karşı bu destek algısından bağımsız bir bakış açısı geliştiremez. Desteklenmediğini düşündüğü bir örgüte karşı edineceği bakış açısı ile desteklendiğini düşündüğü bir örgüte karşı bakış açısı aynı olamaz. İnsan, doğası gereği desteklenmeyi önemser ve kendisini destekleyen kişileri ayrı bir değerlendirmeye tabi tutar. Algılanan örgütsel destek de bu psikolojik kökten dayanak alır. Çalışanın, örgütü tarafından desteklendiği algısına sahip olması durumunda iş ve örgütüne karşı olumlu duygulanımlar, düşünceler geliştireceği varsayılmaktadır (Eisenberger ve ark., 1997: 44).

Örgütsel destek algısının yüksek olması kişinin yalnızca işine ve örgütüne yönelik olumlu duygular elde etmesini sağlamayacaktır. Bunun yanı sıra örgütsel çıktıların ve örgütsel davranışların neredeyse tamamına az veya çok etkide bulunacaktır. Sonuç olarak işine ve örgütüne olumlu duygu, düşünce ve tutumlar geliştirmiş bir çalışan örgüt ve işiyle ilgili tüm unsurlar için olumlu yönde

seyreden bir zemin elde edecektir (Ertürk & Bedük, 2015: 9-11). Algılanan örgütsel destek, çok yönlü ve karmaşık ilişkileri bünyesinde barındırır. Çalışanın algısına dayanan yönü kompleks ilişkileri beraberinde getirir. Çalışanda örgütü tarafından desteklenme algısının oluşmasına bağlı seyretmesi farklı teorilerle açıklanmasını getirmiştir. Algılanan örgütsel desteği açıklayan en yaygın kabule sahip teorilerden biri "Karşılıklılık Normu Teorisidir (The Norm of Reciprocity)". Gouldner (1960) tarafından öne sürülen bu teoriye göre işletmenin çalışandan çalışanın da işletmeden edinimleri karşılıklıdır. İşletme örgütsel çıktılar ister, çalışan örgütsel değişkenlere ilişkin kazanımlar bekler. Teorinin ana ilkesi işletmeler çalışanlardan yüksek örgütsel çıktılar bekliyorlarsa çalışanlara örgütsel değişkenlerle ilgili olumlu atmosfer sunmalılar şeklindedir. Öz olarak teorinin ana hareket noktası çalışanın verecekleri ile işletmenin alacaklarının karşılıklı alışverişlere dayanmasıdır. Örgüt çalışanın sosyal, ekonomik ve duygusal ihtiyaçlarına cevaplar verdiği sürece çalışan da örgütün ihtiyaçlarını girmek amacıyla iş alanına dahil olacaktır. Örgütün çalışanın ihtiyacına odaklanma tutumu ve çabası çalışanda yalnızca iyi davranışlar geliştirme şeklinde sonuç üretmeyecektir. Aynı zamanda olumsuz davranışları törpüleme ve bu davranışlardan kaçınma şeklinde de etki edecektir (Özdevecioğlu, 2003: 119). Görüldüğü üzere kendisine yardım edilen insan, doğası gereği yardımla cevap verecektir şeklinde bir varsayım söz konusudur (Salaiheh, 2015: 14; Shelton, 2013: 51). Algılanan örgütsel desteği açıklayan bir diğer teori Blau (1964) tarafından geliştirilmiş olan "Sosyal Değişim Teorisidir (Social Exchange Theory)". Bu teori çalışanın iş ve örgütsel süreçlere yönelik alma-vermeyi analiz ettiği ve bu analizler sonucu toplam fikrini ve tutumunu oluşturduğunu varsayar. Yalnızca kökünde karşılıklılık normunu kabul eden Sosyal Değişim Teorisi, örgütsel davranış alanındaki çoğu değişkene değinen ana bir bakış açısı gibidir. Bu teori, "bireyler arasındaki etkileşimlerin kaynağı; bireylerin değer verdikleri şeyleri değiştirmesi ve kişisel olarak fayda-maliyet analizi sonucunda, kıyaslama yaparak etkileşimlerini sürdürmesidir (Shelton, 2013: 52)" varsayımından hareket eder. Anlaşıldığı üzere algılanan örgütsel destek kavramı kapsayıcı süreçler, algılar, olgular ve tutumlar içermektedir. Ayrıca çalışanın örgütsel desteğe yönelik algılamaları olduğu için örgüt açısından ve çalışan açısından farklı değerlendirilmesi gibi sonuçlar da mümkündür. Örgüt, çalışanlarını desteklemeye yönelik politikalar ve uygulamalara sahip olabilir ancak çalışan örgütse desteğe yönelik düşük algılamaya sahip olabilir (Kaplan & Öğüt, 2012). Bu noktada örgütlerin destekleyici politika ve uygulamaya sahip olması kadar bu politikaların çalışan ihtiyacına uygunluğu, etkinliği, işlevselliği ve etkililiği de algılanan örgütsel desteğin kapsamı içinde yer almaktadır. Örgütün türlü destek fonksiyonları ile algılanan örgütsel desteği yarattığını düşünebilir ama çalışanların buna yönelik algıları olumsuz ise destekleyici bir örgüt yaratmış olmaz. O halde algılanan örgütsel destekten bahsedilmek için; 1. Destekleyici niteliklere sahip bir örgüt, 2. Bu destekleyici uygulamaları ihtiyacına yönelik olarak algılayan çalışanlar gerekmektedir. Literatürde destekleyici örgütlerin nitelikleri açıklanmıştır. Bu açıklamalara göre bir örgüt belli nitelikleri bünyesinde barındırıyorsa o örgütün destekleyici olduğu düşünülebilir. Bahsedilen belli nitelikler şu şekilde sıralanmaktadır (Selçuk, 2003; 4-5):

- ✓ Örgütün çalışanın katkısına değer vermesi
- ✓ Örgütün çalışanın mutluluğunu önemsemesi
- ✓ Çalışanı etkileyen politika, kural ve faaliyetlerin gönüllü olması
- ✓ Örgüt ve çalışanların birbirlerine güvenmesi
- ✓ Anlık olaylara göre değişmemesi

Yukarıda sayılan nitelikler göz önünde bulundurulduğunda çalışana yönelik değer, önem, gönüllülük, güven ve kalıcılık değerlerinin öne çıktığı görülür. O halde literatürdeki değerlendirmeye göre; bir örgüt çalışanına değer veriyorsa, onun mutluluğunu önemsiyorsa, politika-kural-faaliyet gibi unsurlarda çalışan gönüllülüğünü dikkate alıyorsa, karşılıklı güven temin ediyorsa ve tüm bu

erdemler anlık değişmeyip kalıcılık gösteriyorsa bu niteliklerdeki örgüt, destekleyicidir. Çalışanlar açısından algılanan örgütsel destek ise kuruma, kişiye ve deneyimlere göre değişkendir. Bankacılık sektörü açısından ele alındığında algılanan örgütsel desteğin önemli olduğu görülür. Bankacılık, sigortacılık gibi hizmet sektörünün büyük alanları, nitelikli ve yetişmiş personele büyük ihtiyaç duyar. Çünkü bu denli karmaşık işlemlere dayalı süreçlerde kurumun müşteriye sunulan yüzü çalışandır. Bir müşteri açısından banka, şubede görüştüğü çalışan, telefonda sorularını yanıtlayan temsilcidir. Hizmet sektörü işletmelerinin genel özelliği, çalışanın kurumu doğrudan temsil etme özelliğidir. Bu nedenle çalışanın müşteriye yaşattığı hizmet deneyimi kadar kurum, müşterilere ulaşabilir, dokunabilir ve hizmetlerini aktarabilir. Çalışanın sahip olduğu bu işlev, banka çalışanlarının uzmanlığını, donanımı ve becerilerini önemli kılar. Bankalar insan kaynağına, eğitimlerine ve yetişmelerine büyük zaman, enerji ve kaynak ayırır. Nitelikli ve yetişmiş bir personelin kurum dışına çıkması banka açısından yüksek bir maliyete katlanmak anlamı taşır. Çalışanın bu derece kritik önem taşıdığı bir sektörde algılanan örgütsel destek de büyük önem taşır. Literatürde ele alınan algılanan örgütsel desteğe ilişkin varsayımlar ekseninde düşünülecek olduğunda; örgütü tarafından desteklendiğini düşünen çalışan işten ayrılma niyeti, devamsızlık, düşük tatmin gibi olumsuz davranışlara meyilli olmayacaktır. Bankalar açısından algılanan örgütsel destek, çalışanı kurum bünyesinde tutmanın bir yoludur. Aynı zamanda algılanan örgütsel destek bankalar açısından yüksek hizmet performansı, motivasyon, etkinlik gibi örgütsel çıktıları ve dolayısıyla müşteri tatmini, müşteri sadakati gibi çıktıları artırmanın da bir anahtarıdır. Bankalar kadar çalışan uzmanlığı, yetişmiş personelin önemi söz konusu olan kurumlarda algılanan örgütsel desteğin iki kat önemli olduğu aşikardır.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar; algı, olgu, durum gibi değişkenleri gözlem, görüşme gibi yöntemlerle incelemeleri bakımından çalışma konusuna uygun bulunmuştur. Nitel araştırma; "görüşme, gözlem gibi çeşitli ve farklı tekniklerin kullanıldığı paradigmaların, algı durumlarının ve tepkilerin gerçek bir ortam doğal şekilde ortaya konulmasının hedeflendiği bir süreçtir (Yıldırım & Şimşek, 2016: 41)". Çalışmada, araştırma modeli olarak nitel araştırma yöntemlerinden "fenomenoloji" kullanılmıştır. "Fenomenoloji (olgubilim), insanların belirli bir fenomen veya kavramla ilgili anlayışlarını, duygularını, bakış açıları ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir (Rose ve ark., 1995: 1124)." Bu fenomenolojik araştırmada araştırmaya konu fenomenler, kişilerin algılanan örgütsel desteğe ilişkin algı ve deneyimleridir. Türkiye İstanbul ilinde bankacılık sektöründe çalışan kişiler arasından seçilen bir bankanın, görüşmelere katılan 10 çalışanından yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile veriler toplanmıştır. 10 katılımcıya algılanan örgütsel destek ile ilgili 6 adet soru sorulmuştur. Sorular, Eisenberger ve ark. (2001) ölçeğini kullanan Ekşi'den (2019), faydalanılarak oluşturulmuştur. Nitel bir çalışma olması sebebiyle sorular, açık uçlu sorulara dönüştürülerek kullanılmıştır. Katılımcılar gönüllük ilkesi baz alınarak araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya katılan banka çalışanlarından randevu alınarak görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 7 tanesi kadın, 3 tanesi erkektir. Cevaplar araştırmacının tuttuğu not kağıtları ile toplanmıştır. Katılımcılarla görüşerek elde edilen bilgiler yazılı doküman haline getirmek amacıyla bilgisayara aktarılmıştır. Elde edilen verilerin analizi için İçerik Analizi metodu seçilmiştir. İçerik analizinde temel hedef, toplanan verilerden benzerlik gösteren verileri belirli kavram ve sınırlar dahilinde bir araya getirerek okuyucunun kolay anlayabileceği bir şekilde düzenlemektir (Baltacı, 2019: 370). Katılımcılara 1'den 10'a kadar numara verilmiştir. Katılımcı cevapları verilirken parantez içinde bu verilen numara gösterilmiştir. Böylece katılımcı cevaplarının birbirine karışmasının önüne geçilmiştir.

BULGULAR

Katılımcıların İşletmedeki Pozisyonları ve Demografik Özellikleri

Tablo 2. Demografik Veriler

Cinsiyet	
Kadın	7
Erkek	3
Yaş	
18-25	0
26-35	9
36-55	1
56-65	0
Pozisyon	
Yönetmen	2
Yetkili lider	1
Yetkili	3
Yetkili yardımcısı	2
Personel	2

Tablo 2'de görüldüğü üzere 7 kadın 3 erkek katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların 9'u 26-35 yaş aralığında bulunurken yalnızca 1 tanesi 36-55 yaş aralığında olup 18-25 ve 56-65 yaş aralığında katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma pozisyonlarına göre katılımcılar; 2 yönetmen, 1 yetkili lider, 3 yetkili, 2 yetkili yardımcısı, 2 personel şeklinde dağılım göstermiştir. Demografik verilere ilişkin medeni durum, kıdem ve eğitim düzeyine ilişkin veri toplanmamıştır. Bankacılık sektöründe bilgi toplanan birimlerde temel çalışma şartı olarak lisans mezuniyeti gözetilmektedir. Bu nedenle eğitim düzeyine yönelik demografik veri bilgisinin değişkenlere etki etmeyeceği büyük olasılıktır. Aynı durum kıdem ve medeni durum için de gözetilmiştir.

Katılımcıların Algılanan Örgütsel Desteğe Yönelik Genel Görüşleri

Sorulara verilen tüm cevaplar değerlendirilerek genel yaklaşımlarına yönelik görüşler Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu kurumun çalışan amaç ve değerlerine önem verdiğini düşünmektedir. 10 kişiden 8'i katkılarının kurumları tarafından görüldüğünü ve önemsendiğini düşünmektedir. Katılımcıların %80 kadarı kurumlarının kendi refah düzeylerini önemsediklerini bildirmektelerdir. Katılımcıların tamamı, kurumlarının başarılarıyla guru duyduğunu ve zor zamanlarda kurumlarının onları desteklediğini ifade etmişlerdir. 10 katılımcıdan 7'si kurumun kendisiyle ilgilenme düzeyini olumlu; 3 katılımcı ise olumsuz olarak değerlendirmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Algılanan Örgütsel Desteğe Yönelik Genel Görüşlerini İçeren Çözümleme Tablosu

Sorular	**Cevaplar (sayı)**	
ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK SORULARI	**Evet**	**Hayır**
1. Çalıştığınız kurumun amaçlarınıza ve değerlerinize önem verdiğini düşünüyor musunuz? Neden?	9	1
2. Çalıştığınız kurumun kendisine kattıklarının değerini bildiğini düşünüyor musunuz? Neden?	8	2
3. Çalıştığınız kurum sizin refahınıza gerçekten önem verir mi? Örneklerle açıklar mısınız?	8	2
4. Çalıştığınız kurum başarılarınızla gurur duyar mı? Bir anınızı paylaşabilir misiniz?	10	0
5. Çalıştığınız kurum yardıma ihtiyacınız olduğunda size destek verir mi? Bu konudaki deneyimleriniz neler olmuştur?	10	0
6. Çalıştığınız kurumun size ilgi gösterme düzeyi nedir? Nasıl olmasını arzu ederdiniz?	7 (Olumlu)	3 (Olumsuz)

Katılımcıların Çalıştıkları Kurumun Amaçlarına ve Değerlerine Bakış Açısına Yönelik Görüşleri

Kurumun amaç ve değerlerine önem vermesine ilişkin olarak 9 katılımcı kurumun amaç ve değerlerine önem verdiğini ifade ederken bir katılımcı aksini beyan etmiştir. Kurumun amaç ve değerlerine önem verdiğini ifade eden birkaç katılımcı cevabı şöyledir:

"Çalıştığım kurumun amaç ve değerlerime gerçekten önem verdiğini düşünüyorum. Her zaman bana daha fazla ne katabilirler diye düşünüyorum ve her zaman farklı bir alanda destek olabiliyorlar. Ben farklı bir alanda çalışıyordum, şu an farklı bir birime geçiş yaptım ve bu süreçte adapte olmam için bana oldukça destek verdiler. Kariyerimde istediğim noktaya gelene kadar yüksek bir destek gösterdiler. Mesleğe deneyimsiz başlamış olmama rağmen çok fazla eğitime gönderdiler, çokça sabır gösterdiler ve kariyerimde ilerlememe büyük katkıda bulundular. Ne alabilirsem tüm bilgiyi yüklediler ve benim gelişmem ile bu kadar yakından ilgilenmeleri doğal olarak beni önemsediklerini yüksek düzeyde hissetmemi sağladı ki kurumumla gerçekten çok mutluyum." (Katılımcı-2).

"Çalıştığım şirket kurumsal bir organizasyon. Bu anlamda kurumsallığın gereği çalışanlarına yönelik birçok farklı fırsatı sunabilme potansiyeline sahip. Örnek vermek gerekirse; hepimizin çalışmasının bir amacı ve hepimizin bazı değerleri vardır. Kurumsal bir yapı altında şirketim benim çalışma amaçlarıma yönelik olarak kişisel ve teknik gelişim odaklı eğitimler sunmakta, kariyer gelişimi için sağlamakta; dürüstlük, alçakgönüllülük, işbirliği, saygı, sorumluluk, hoşgörü ve birlik gibi önem verdiğim değerlere yönelik de çalışma ortamı ve yönetim anlayışı ile faaliyetlerini devam ettirmesi böyle düşünmemdeki ana etkenler olarak belirtilebilir." (Katılımcı-8).

"Mail atıyorlar, özel olarak yöneticiler liderler tebrik ediyor. Her zaman, özel günlerde, bir başarı elde ettiğinde suluk olsun, yılbaşı hediyesi olsun, yardım paketi, cip-kola paketi gibi hediyeler yollama uygulamaları var. Genelleme olarak cevap verdim ama başarılarımla da tabi ki gurur duyuyorlar. Ben bir keresinde departmanda birinci olup türlü markaların hediye çekini vermişlerdi." (Katılımcı-10).

Kurumun amaç ve değerlerine önem verdiğini düşünen bazı katılımcı cevabı yukarıdaki gibiyken bunun aksini düşünen katılımcı cevabı ise şöyledir:

"Kurum, amaç ve değerlerimizi önemsemeye yönelik politikalar geliştirir fakat ben bunu kendi çıkarlarını korumak amacıyla yaptığını düşünüyorum. Amaç ve değerlerimize yönelik izlediği politikayı samimi bulmuyorum. Önceden bireyseldeydim sonra kobiye geçtim. Burada her şey çok farklı. Orada tüm iş yükünü ve yoğunluğunu işin gereği böyle diyerek sırtımıza atan yöneticiler burada bizimle iş yükünü paylaşıyor. Bireyselde bir hata ihtimaline bile

tahammülleri yok burada hata hemen tolere ediliyor. Oradaki yöneticiler şeytan buradakiler melek olduğu için değildir herhalde. Şirketin politikası çok kazandırana iyi davran şeklinde." (Katılımcı-9).

Araştırmaya katılan 10 katılımcıdan 9'u kurumun çalışan amaç ve değerlerine önem verdiğine yönelik beyanlarda bulunmuşlardır. Katılımcı cevaplarındaki örneklere bakıldığında etkili ve destekleyici liderlik tutumları, çalışanın değerlerine yönelik geliştirilmiş olan politika ve uygulamalar, kurumun çalışana sunduğu kişisel gelişim fırsatları, başarıların ve olumlu gelişmelerin yönetim tarafından takdir edilmesi, ödüllendirilmesi ve bu takdirlerin çalışma arkadaşları içinde açıkça sergilenmesine yönelik ifadeler yoğun olarak görülmektedir. Şirketin çalışan amaç ve değerlerine önem vermediğini ifade eden çalışan ise uygulamaların eşitlikçi ve samimi olmadığını açıklamıştır. Bu çalışanın düşüncesine göre şirket yalnızca kendi kazanımlarını önemsediği için çalışanlara yönelik türlü uygulamalara sahiptir ve kendisine kazandıran çalışanı memnun etmeye odaklanmaktadır.

Katılımcıların Çalıştıkları Kurumun Kendisine Kattıklarının Değerini Bilmesine Yönelik Görüşleri

10 katılımcıdan 8'i kurumun kendisine kattıklarının değerini bildiğine yönelik açıklamalar yaparken 2 katılımcı aksi yönde görüş bildirmiştir. Kurumun kendisine kattıklarının değerine bildiğine yönelik açıklama yapan bazı katılımcı cevapları şöyledir:

"Çalıştığım kurum tüm uygulama ve süreçleriyle ona kattıklarımın değerli olduğunu hissettiriyor. Çocuklarımın gündelik ihtiyaçlarına yönelik beklenmedik sorunlarda bana her zaman yardımcı olmuştur." (Katılımcı-1).

"Kurumum kesinlikle katkılarımın farkında ve bunları önemsiyor. Çünkü en ufak bir başarı dahi elde etsek hemen takdir ediliyoruz, ödüllendiriliyoruz ya da en küçüğü tebrik maili alıyoruz. Başarımız kurumun o ayki başarı hedefinin altında bile olsa ödüllendirme yapılıyor." (Katılımcı-3).

"Kurumum katkılarımın farkında. Az önce bahsettiğim gibi terfiler mevcut, henüz bir senelik çalışan olmama rağmen terfi ile ödüllendirildim. Bu terfi ile yetkili pozisyonuna ulaştım. Kendisine katkılarımın farkında olmalı ki beni yetkili bir pozisyona bir yıl içinde yükseltti." (Katılımcı-10).

Kurumun kendisine katkılarının değerini bildiği yönünde açıklamaları olan katılımcı cevaplarına bakıldığında personelin kendini yetiştirmesine imkan tanıyan uygulamalar, ödüllendirme sistemleri, destekleyici yaklaşımlara yönelik örnekler görülmektedir. katkılarının kurum tarafından değerinin bilinmediğini düşünen 2 katılımcı cevabı ise aşağıdaki gibidir:

"Düşünmüyorum. Bizim 11 saat çalıştığımız haftalar oluyor ve bize söylenen çağrı merkezinde çalışmanın yoğun olduğu iş kuralı. Bizim işimiz böyledir diyorlar. Aslında yaptıkları yanlış. Daha doğru bir iletişim dili benimseyebilirler. Bu iş böyle demek yerine arkadaşlar hep birlikte çalışıyoruz, size ihtiyacımız var diyebilirler. Aslında 2 saat fazla çalışıyorsunuz ama bu yalnızca bir mesai değil, siz bizim için değerlisiniz diyebilirler. Aslında bunlar değerli olduğumuzu hissettirmedikleri için oluyor." (Katılımcı-5).

"Bireysel olarak kattığımız özgün çabaları önemsediklerini düşünmüyorum. Katkı olarak algıladıkları şey, onlara ne derece para kazandırdığımız. Para kazandırmayan bir katkıyı önemsediklerini sanmıyorum. Doğrudan ya da dolaylı olarak işle ilgili artı bir paraya dönüşmeyecek yeteneklerimiz umurlarında değil bence." (Katılımcı-9).

Katkıların değerinin bilinmediğini düşünen iki katılımcı cevabı, ortak bir yöne işaret etmemektedir. Katılımcı-5, yanlış bir iletişim dili kullanıldığı ve bu kullanılan dilde katkının değersizleştirildiğini açıklamaktadır. Katılımcı-9 ise katkılarının değerinin kuruma kar ettirmekle

ölçüldüğünü ve kar ettiren kişilere odaklanıldığını ifade etmektedir. Bu açıklamayı, kurumun katkıları takdir etme uygulamalarının samimi ve eşitlikçi olmadığına dayandırmaktadır.

Katılımcıların Çalıştıkları Kurumun Çalışan Refahına Önem Vermesine Yönelik Görüşleri

Kurumun çalışan refahına önem vermesine yönelik olarak 8 katılımcı önem verildiği, 2 katılımcı önem verilmediğine yönelik beyanlarda bulunmuşlardır. Kurumun çalışan refahına önem verdiğine yönelik birkaç katılımcı cevabı şöyledir:

"Çalıştığım kurum, refahıma önem verdiğini gerçekten hissettiriyor. Bölüm, departman hiç fark etmeksizin her saat, her dakika bana destek oluyorlar. Gerek eğitimde gerek çalışma saatleri içinde hiçbir üst hiyerarşi hissettirmiyor ve aranızdaki hiyerarşiyi hiç dikte etmeden sıradan bir iş arkadaşı gibi davranıyor. Çok samimi ve sıcak kanlı bir çalışma ortamı var. Eğitim, çalışma ofisi ya da online çalışma hiç fark etmeden her konuda işle ilgili yol gösterip olası sorunlarıma çözüm üreterek çok yüksek bir destek hissettiriyorlar. Yapamadığın bir iş olduğunda asla demoralize etmeden işi öğretiyorlar." (Katılımcı-2).

"Kurumumun refahımı gerçekten önemsediğini düşünüyorum. Pandemi sürecinde çok zorlu zamanlar yaşanmasına rağmen evden çalışmaya devam ettik ve tüm çalışanlarına maddi manevi desteği esirgemedi." (Katılımcı-3).

"Kuşkusuz refahımızı önemsiyorlar, Bir başka ifadeyle, "fun Club, konser, tiyatro vs. gibi hobi kulüpleri oluşturmak, çalışanlar arasında sosyalleşmeyi sağlamak için piknik, gezi, kahvaltı vs. Organizasyon yapmak" gibi bazıları maliyetli, bazıları ise küçük bir bütçe ile sağlanabilecek düzenlemelerin büyük çoğunluğu, çalışanların motivasyonu ve dolayısıyla iş sonuçları üzerinde etkili değildir. Ancak bu konular üzerinde konuşmak ve çaba göstermek çalışanlarına kendilerini "önemli ve değerli" hissettirir ve işlerini huzurlu ve güzel yapması konusunda daha çok mutluluk ve refahı sağlar." (Katılımcı-6).

Kurumun çalışan refahına önem verdiğini düşünen katılımcıların cevaplarında pandemi sürecinde uygulanan politikalar ile çalışanların desteklenmesine yönelik örnekler çoğunluktadır. Diğer yandan katılımcılar, normal piyasa koşullarında da kurumlarının maddi ve manevi desteklerine ilişkin örnekler vermişlerdir. Personel eğitimlerinin kişisel gelişimi desteklemesine yönelik beyanlar, diğer sorularda olduğu gibi yine çoğunluktadır. Ayrıca iş dışı aktivitelerin çalışanlar üzerindeki olumlu etkilerine yönelik örnekler de azımsanmayacak sayıdadır. Kurumun çalışan refahını önemsemediğine yönelik 2 katılımcı cevabı ise şöyledir:

"Onlara kazandırdığımız para kadar refahımıza katkıları var. Yani ben az para kazandırıyorsam kazancım da az, refahım düşük olurdu öyle olsaydı. Refahımı önemseseydi belli bir refah düzeyini bana sağladıktan sonra kazan-kazan derdi." (Katılımcı-9).

"Refahımıza önem verdiklerini düşünmüyorum. Aslında işimiz çok stresli fakat evden çalışıyoruz. Refah yalnızca sahip olunan maddi şeyler değildir. Yani iyi bir bilgisayar ve çalışma sandalyesi temin etmekle bizim çalışma ortamımız çok iyi standartlara ulaşmıyor. Psikolojik olarak refah çok önemli ve motivasyonumuz için hiçbir şey yapmıyorlar. Zaman zaman toplantılar vs. yapıp neye ihtiyacınız var diye sorabilirler mesela. Hedeflerimizi tutturduğumuzda küçük bir ödüllendirme filan yapılabilir. Kobide neler oluyor bilmiyorum ama ben bireyseldeyim ve çok ihmal edildiğimizi düşünüyorum. Listede başarılılar şeklinde atılan bir mail maddi ve manevi refahı sağlamaya yeterli olmuyor." (Katılımcı-5).

Kurumun çalışan refahını önemsemediğine yönelik beyanda bulunan Katılımcı-9, çalışan refahına yönelik uygulamaları samimi bulmadığını söylemiştir. Yalnızca kuruma kar ettiren çalışanlara sunulan bir refah politikası olduğunu düşünmektedir. Kurumun çalışan refahını

önemsemediğini söyleyen diğer kişi Katılımcı-5 ise kurumun çalışan refahına yönelik uygulamalarının etkisiz ve yetersiz olduğunu açıklamıştır.

Katılımcıların Çalıştıkları Kurumun Başarılarıyla Gurur Duymasına Yönelik Görüşleri

Kurumun çalışan başarılarıyla gurur duymasına yönelik olarak katılımcıların tamamı olumlu görüş bildirmiştir. 10 katılımcının 10'u da kurumun çalışan başarılarıyla gurur duyduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Buna yönelik bazı katılımcı cevapları şu şekildedir:

"Kurumum başarılarımla gurur duyar ve bunu her zaman dile getirir. Çok farklı yöntemlerle başarımı cömertçe dile getirir; bir başarım söz konusu olduğunda mail atılır, bireysel olarak yüz yüze tebrik edilirim, performans görüşmelerinde açıkça başarım kutlanır, grup arkadaşlarımın içinde başarım dile getirilir. Bununla ilgili unutulmaz bir anım var. Çok gayretli bir çalışanım fakat hamilelik dönemim zor geçti. Zor geçen bir süreç olmasına rağmen işimi ihmal etmemeye gayret ettim ve 8 aylık hamile halimle 3 ayrı başarı ödülü aldım. Eminim ki kurumum performansımı değil gayretimi takdir etti çünkü hamilelik döneminde çok uğraşsanız da hayatınızdaki her şey değiştiği için iş performansınız da değişiyor. Hem ödül almıştım hem de onca kalabalığın içinde yöneticim benimle gurur duyduğunu söylemişti ve çok mutlu olmuştum." (Katılımcı-1).

"Ben sürekli çalışan, azimli, zorluklar karşısında yılmadan mücadele eden bir çalışanım ve kurumumda bu yüksek değerlerin bir karşılığı olacağını düşünüyorum. İlk sınavımda düşük almışsam ikincisinde çok yüksek başarı göstererek, ilk çağrıyı alamadıysam ikincisinde hemen öğrenerek ilerledim ve kurumumun bu çabaya geri dönüşleri güzel oldu. Tüm akşamlara rağmen kurumumun başardığım işlere odaklanması bana kendimi çok iyi hissettirdi. Bugün ilk çağrımı aldığımda internet koptu ve herkes çalışırken ben bu sorunla uğraştım. Takım liderim benimle iletişime geçti, sorun etmememi söyledi ve demoralize olmadan diğer çağrıları alabilmiş olmak beceriksiz hissetmeme engel oldu. Asla sorun etmedi ve ben sorunun moral bozukluğu yerine bu desteklenme ile devam etmiş oldum. Böyle bir soruna rağmen gün sonunda performans değerleme geri dönüşüm çok yüksek geldi. Demek ki karşılıklı destek olmak, anlayış göstermek, sorunları birlikte çözerek ilerlemek her şeyden önemli." (Katılımcı-2).

"Tabi ki başarılarımızla gurur duyar. Aslında bizim başarımız onların başarısı diye düşündüklerinden başarılarımızı her zaman desteklerler." (Katılımcı-5).

"Benim başarım otomatik olarak kurumun başarısı, kazancı ve edenimi olduğu için başarılarımla gurur duyar. Bize türlü arkadaşlar edinebileceğimiz bir çalışma ortamı sunarken edindiğimiz başarıları da yine bu arkadaşlara duyurur ve onların içinde bizi takdir eder. Ödüller verir. kendi içimizde mini bir cemiyet elde etmiş oluyoruz. Doğal olarak başarılarımızın ilgili olan bu kişiler içinde duyurulması takdir edilmesi bizi oldukça onore ediyor." (Katılımcı-9).

Katılımcı cevaplarına bakıldığında; kurum, çalışanların başarısını sıklıkla ve açıkça takdir ettiği, başarıya ilişkin takdirini gerek bireysel gerekse örgütsel düzeyde ifade ettiği ve başarılara karşılık ödüllendirme sistemlerini de aktif kullandığı anlaşılmaktadır. Diğer sorularda çoğunluğun aksine cevaplar verdiği görülen Katılımcı-5 ile Katılımcı-9'un da bu soruda çoğunluğa uygun yanıt verdiği görülmektedir.

Katılımcıların Çalıştıkları Kurumun Yardıma İhtiyaç Duyduklarında Destek Vermesine Yönelik Görüşleri

Katılımcıların tamamı, yardıma ihtiyaç duyduklarında kurumları tarafından desteklendiklerine yönelik cevaplar vermişlerdir. Yardıma ihtiyaç duyduklarında kurum tarafından desteklendiklerine yönelik açıklamalarda bulunan bazı katılımcı cevapları aşağıdaki gibidir:

"Çalıştığım kurumun destek olmak konusunda çok özverili ve samimi olduğunu düşünüyorum. Örnek verecek olursam; bugün mesaiye kaldık. Bir saatlik kısa bir mesai süresiydi ve ben bağlanma sorunu yaşadığım için hiçbir çağrıya yanıt veremedim yani bir saat mesaiye kalıp hiç iş yapamadım. Son anda bağlantı sorunu çözüldü sandık fakat telefon müşterinin yüzüne kapandı. Tüm bu ters giden bir saatte takım liderim hem krizi çok iyi yönetti hem de bana içtenlikle yardımcı oldu. Bağlantı sorununu raporlamamı istedi, hiçbir sorun olmadığını söyledi ve yarın işime kaldığım yerden devam etmemi mesai ücretimin de yatacağını belirtti. Ertesi gün sorun olması durumunda ise ekranını kendi ekranına bağlayacağını moralimi bozmamamı söyledi. Bu kısa deneyim sonucunda hissettiğim duygulardan biri destekti ama daha çok kurumuma güvenebileceğimi, herhangi bir sorunda suçlanmak yerine desteleneceğimi düşündüm. Eğitim sürecinde de benzer şekilde yoğun bir destek, ilgi ve güven hissetmiştim. Takım liderleri, koçlar, yönetmenler her biri birer aile gibi sorunlara muhatap aramak yerine hep birlikte sorunları çözüp ilerlemeye odaklanıyorlar." (Katılımcı-2).

"Kurum yardıma ihtiyacım olduğunda her zaman destek verir. 6 yıldır aynı kurumda çalışmaktayım ve bugüne değin bu konuda hiçbir sorun yaşamadım. Yalnızca kendi deneyimlerimde değil, yardıma ihtiyacı olan arkadaşlarımda da aynı desteği sağladıklarını gördüm. Yardım söz konusu olduğunda maddi ve manevi her anlamda destekliyorlar." (Katılımcı-4).

"Evet. Annemin korona olduğu zamanlarda çok destek oldular. İstersen annene bakabilirsin, biz sana destek olabiliriz, çalışmayabilirsin demişlerdi. Bu benim çok hoşuma gitmişti çünkü benim test sonucum negatif olmasına rağmen beni ve ailemi düşündükleri için stresten uzak kalmam ve dinlenmem için iki gün izin vermişlerdi." (Katılımcı-5).

"Açıkçası kuruma bu konuda ihtiyaç duyabileceğim bir durumum olmadı fakat öyle bir şeye ihtiyacım olduğunda şüphesiz olumlu geri dönüş yapacağından hiç kuşkum yok." (Katılımcı-6).

"Yardıma ihtiyaç duyduğumda kurumum maddi ve manevi destekleri sağlar. Annemin ameliyatı için yüklü miktarda paraya ihtiyacım olmuştu. Kredi notum tutarın tamamına yetmediği halde banka referans oldu ve ihtiyacım olan tüm tutarı kredi çelebildim, üstelik en düşük faiz oranıyla kredi kullandım. Hiç zorlanmadan ödeyebildim çünkü ailevi durumlar sebebiyle daha fazla çalıştığım ve işimi aksatmadığım için ödüllendirme değişik çalıştı. Normalde ödül alamayacağım hedeflere de ödüllendirme aldım." (Katılımcı-9).

Katılımcıların tamamı çok farklı örneklerle kurumun ihtiyaç duyduklarında kendilerini desteklediğini açıklamışlardır. Katılımcı cevaplarının en ortak noktası ise çalışanın desteğe ihtiyaç duyması halinde kurumun maddi ve manevi tüm unsurlarla destek sağladığıdır.

Katılımcıların Çalıştıkları Kurumun Kendilerine İlgi Gösterme Biçimine Yönelik Görüşleri

Kurumun çalışanına ilgi göstermesine yönelik olarak 10 katılımcıdan 7'si ilgili olduğu, 3'ü ilgili olmadığı yönünde cevap vermiştir. Kurumun kendilerine ilgi gösterme biçimine olumlu yanıt veren bazı katılımcı cevapları şu şekildedir:

"Kurumum her yönden fazlasıyla ilgili. İş gibi değil de arkadaş grubu gibi çok samimi bir çalışma ortamı var, öyle ki aile içinde dahi iş anılarımızı paylaşabiliyoruz. Bulunduğum mevcut iş ortamı tam istediğim gibi bir ilgilenme şekline denk geliyor." (Katılımcı-3).

"İlgi gösterme düzeyi gayet yerinde ve motive edicidir. Beklentim Dürüstlük ve Adalet, takım olma, anlayış bekliyorum fakat bu saydıklarımın hepsini kurumunda fazlasıyla yaşıyorum." (Katılımcı-6).

"Kurumsal kimlik düzeyinde bana ilgi gösterildiğini ve bunun beklenen seviyede olduğunu belirtebilirim. Bu bağlamda, doğum günlerimizin takıp edilmesi, çocuklarımız varsa onların doğum günlerinin bile takip edilmesi,

özel günlerde idari izin ile desteklenmemiz, tuttuğumuz takımların bilinmesi ve ilgi alanlarımıza göre çeşitli kampanyalar düzenleyerek bizimle her zaman ilgisinin var olduğunu hissettirmektedir." (Katılımcı-8).

Kurumun kendisiyle ilgilenme biçimine olumlu yönde cevap veren katılımcıların, kurumsal değerleri ve örgütsel politikaları işaret etmişlerdir. Çalışanla ilgilenmeye yönelik uygulamalardan bahseden katılımcılar, bu uygulamaların kişisel ihtiyaçlara karşılık gelebildiğini açıklamışlardır. Kurumun kendileriyle yeterli düzeyde ilgilendiğini ve bu ilginin işe yönelik motivasyona olumlu etki ettiğini açıklamışlardır. Kurumun kendisiyle ilgilenme düzeyine yönelik olumsuz cevap veren üç katılımcı cevabı aşağıdaki gibidir:

"Kurumumun bana ilgi gösterme düzeyi az fakat bunun ilgilenme sorunu olduğunu düşünmüyorum. Biz çok kalabalık ekipler olarak çalışıyoruz. Her birimiz ast-üst fark etmeksizin birbirimize elimizi değdirmeye çalışıyoruz. Ancak bu kadar kalabalık bir grupla ve iş yükünün yoğun olduğu bir iş yerinde ilgilenme konusu tartışmalıdır. Benim genel olarak her konu ve sorunda iletişim kurabildiğim yöneticilerim var. Kurumum az ilgilense de bu ilgiyi yöneticilerimin gösterdiği çaba ile telafi edebiliyorum. Yani ilgilenme konusunda bir sıkıntı yaşamıyorum." (Katılımcı-1).

"Kurumun çalışanlarına ilgi düzeyi çok düşük bence. Biz evden çalışıyoruz ve arada ofise gidiyoruz. Ofise gittiğimizde bize küçük sürprizler yapabilir. Önceden konser biletleri veriliyordu bunlar yeniden verilmeye başlanabilir. Yemek organizasyonu yapabilirler. Hep birlikte olacağımız bazı etkinlikler düzenlenebilir. Motivasyon ve kaynaşma açısından böyle şeyleri önemli buluyorum. Bu şekilde bize değer verdiklerini hissettirebilirler. Pandemiden önce yapılan şeylerin pandemi bitikten sonra gelmemesi bize yeterince ilgili olmadıklarını düşündürüyor. Çoğunlukla motivasyon artırmaya yönelik bir şey yapmıyorlar." (Katılımcı-5).

"Ben ilgilenmeyi kişiye yönelik olarak algılıyorum. Doğum günü, evlilik yıl dönümü izinleri, primler, takdir mailleri kurumun ilgilenme politikaları ancak pozisyona göre bu ilgi şeklinin değişmesi gerektiğini düşünüyorum. Ben pozisyonum gereği bu kuruma eşi zor bulunur katkılar sunuyorum. Çok yüksek sorumluluk alıyorum, inisiyatif kullanıyorum ve bu iş yüküne göre bir çabam ve stresim var. Hedefi tutturduğu için tebrik maili alan bir satışçı bu ilgiden memnun kalabilir ama ben yönetmen olarak daha tatmin edici, verdiğim emeğe daha uygun bir ilgilenme şekli bekliyorum doğal olarak." (Katılımcı-9).

Kurumun kendileriyle ilgilenmesine yönelik soruya olumsuz cevap veren 3 katılımcı, ilgi düzeyini "az" şeklinde açıklamıştır. Bir kişi ilginin kişisel olması gerektiğine vurgu yaparak kişisel çabalarına yönelik ilginin düşük olduğunu açıklamıştır. Diğer kişi ise değişen ilgi uygulamalarını eleştirerek pandemi sürecinden sonraki dönemden memnun olmadığını açıklamıştır. Üçüncü kişi ise kurumun ilgilenme düzeyinin düşük olduğunu ancak bunun tabii bazı etmenlerden kaynaklı olduğunu açıklamıştır. Kurumun ilgilenmesine yönelik olumsuz görüş bildiren katılımcı cevaplarının oldukça kişisel ve göreli olduğu, kurumun genel politikalarıyla doğrudan ilintili olmadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Banka çalışanlarının algıladıkları örgütsel desteği inceleyen bu çalışmada, yapılan nitel analiz sonucunda banka çalışanlarının örgütsel desteği nasıl algıladıklarına odaklanılmıştır. Katılımcı görüşlerinin bazı noktalarda ortaklıklar göstererek belli bir yöne eğilim yarattığı görülmüştür. Bu genel eğilimlere göre banka çalışanlarının örgütleri tarafından desteklendikleri algıları mevcuttur. Örgütsel desteği nasıl algıladıklarına yönelik eğilimlerin ilki bankanın ödül ve terfi sistemine yöneliktir. Katılımcıların çoğu önemli günlerde gönderilen hediyeler, başarı kutlamalarındaki hediyeler, ödüller, terfiler, takdir etmelere yönelik örnekler vermişlerdir. Banka çalışanlarını takdir

etme, başarıları kutlama, ödül, terfi konularında memnun etmiş görünmektedir. Maddi ve manevi ödüllendirme politikalarının etkin çalıştığına yönelik eğilim, bankanın örgütsel desteği başarıları kutlama, ödüllendirme ve terfi üzerinden sağladığını düşündürmektedir.

Katılımcıların cevaplarında verdikleri en göze çarpan örneklerden biri de zor günlerinde gördükleri maddi ve manevi desteklere yöneliktir. Tüm çalışanlar zor günlerinde büyük bir anlayışla karşılaştıklarına dair türlü örnekler vermişlerdir. Doğum izinleri, hastalık izinleri, ailevi sorunlarda izin, maddi destek gibi uygulamalara yönelik deneyimler çoğunlukla paylaşılmıştır. Örgütün çalışanlarına yönelik sosyal destek uygulamalarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sosyal destekler sağlayarak kurumun, örgütsel destek algısı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

2020 yılında Çin'den başlayarak dünyaya yayılan Covid-19 pandemisinde gerek Türkiye gerekse tüm dünya çok kötü etkilenmiştir. Toplumsal, sosyal, ekonomik her anlamda sarsıcı etkiler bırakan pandemi döneminde kurumların çalışanlarına yönelik davranışları büyük önem taşımıştır. Küresel ekonomilerin sarsıldığı bu dönemde şüphesiz her kurum, az ya da çok etkiye maruz kalmıştır. Bu zorlu süreçte kurumun çalışanları kurumları tarafından maddi ve manevi destek gördüklerine ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır. Pandemi döneminde gördükleri desteğe yönelik açıklamaların hemen her katılımcı tarafından zikredilmiş olması bu konuda örgütün sağladığı desteği açıkça ortaya koymaktadır. uzun bir zamana yayılan, etkileri oldukça yıkıcı seyreden ve ekonomik ölçüde çok büyük zararlar yaratan bir süreçte kurumun desteklemiş olması ve çalışanların bu destek düzeyinden oldukça memnun kalmaları önemli bir bulgudur. Küçük olay ve süreçlerde kurumların destekleyici olmaları daha kolayken küresel düzeyde yaşanan büyük yıkıcı etkileri olan bir dönemde uzun bir süre boyunca kurumun örgütsel destek algısı yaratabilmiş olması kayda değer bir sonuçtur. Destekleyici örgütün niteliklerinden en çok kalıcılık ilkesini uygulamak zorlayıcı olabilirken kurumun, kalıcılık ilkesini açık şekilde sağladığı anlaşılmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen bir diğer önemli sonuç ise işin niteliği ile kişisel becerilerin uyumuna yöneliktir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, insan iletişimini seven, konuşkan kişiler olmalarından ve buna bağlı olarak işlerinin bu yetenekleri gerektirmesinin onları motive ettiğinden bahsetmiştir. 10 katılımcının da benzer beyanlarda bulunması bu durumun rassallığından ziyade bir politikaya işaret etmektedir. Kurumun, işe alım politikalarında işin niteliğine uygun kişi özelliklerine dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Böylece işe uygun kişiyi istihdam ederek yetenek-iş gereği kriterleri arasındaki uyumun işlevselliğinden faydalanmayı amaçladığı söylenebilir. İşin gereklerinin kişi yeteneklerine uygun olması işi yaparken kolaylık yaratacağından kurumun iş süreçlerine yönelik uygulayacağı destek politikalarının etkinliği de artmış olacaktır.

Katılımcılar, bir personel olarak özellikle finansal konularda bilgi, güç ve yetki sahibi olmalarının getirdiği edinimlerden memnundur ve bu memnuniyete bağlı olarak işlerini önemli ve yapmaya değer görmektelerdir. Üst pozisyondaki kişilerin bunu daha sık vurguladığı saptanmıştır. Bu sonuç bankacılık sektöründe çalışmanın olağan bir getirisi olsa da kurumun kişisel gelişim fırsatlarına yönelik sağladığı imkanların etkili olduğu da aşikardır. Katılımcıların çoğu farklı sorulara cevap verirken kişisel gelişim fırsatları, yoğun eğitim süreçleri, mesleki kurslar gibi uygulamalardan bahsetmişlerdir. Bankacılık sektör bilgisinin edinimine yönelik eğitimlerin yoğun olması örgütün bu konudaki destekleme politikalarına örnek teşvik etmektedir.

Katılımcıların biri dışında kalanı, işlerinin çok zaman aldığını ancak bunun negatif bir sonuç getirmediğini ifade etmişlerdir. Verdikleri örneklerden anlaşıldığı kadarıyla bu fikre katılanların çoğunluğu işin gereklerinin kendi yetenekleri ile uyumlu olması nedeniyle işteki zamanı yalnızca çalışmak olarak görmemektedir. İşteki zamanı eğlenceli geçirmeleri ve bunu gönüllü olarak

yapmaları uzun mesai saatlerini negatif bir iş gereği olmaktan çıkarmaktadır. Destekleyici örgüt niteliklerinden gönüllülük esasının uygulandığı açıkça görülmektedir. Uzun ve esnek çalışma koşulları, beklenmedik mesailer gibi iş gereklerine rağmen çalışanların bundan negatif unsurmuş gibi bahsetmemeleri yine örgütsel destek algısının yüksekliğini ortaya seren bir göstergeye dönüşmektedir.

Katılımcıların örnek verdikleri deneyimlerde şirket içi iletişimlerin kuvvetli, hızlı ve akıcı olduğu saptanmıştır. Katılımcılar farklı sorularda sıklıkla lider-üye etkileşimi, hızlı, kolay ve esnek iletişim, kararlara katılabilmeleri, destekleyici liderlik tarzlarına yönelik örnekler vermişlerdir. Destekleyici örgütün öncüllerinden biri de etkili liderliktir (Demir ve ark., 2010: 132). Kurumun destekleyici ve sorun çözücü liderlik tarzı ile örgütsel destek algısı yarattığı görülmektedir.

Genel çerçevede değerlendirilecek olursa araştırmaya konu kurumun; destekleyici ve sorun çözücü liderlik, kişisel gelişim fırsatları, iş dışı etkinliklere yönelik uygulamalar, sektörel eğitimler, maddi ve manevi anlamda sağlanan sosyal destekler, ödül-terfi sistemini etkili çalıştırma, işin niteliği ile kişi niteliğini uyumlaştıran istihdam politikaları, başarıları ve katkıları kamuoyu yaratarak takdir etme yöntemleriyle örgütsel destek sağladığı ve örgütsel destek algısı yarattığı görülmektedir. Çalışanların büyük çoğunluğunun ağırlıklı olarak desteklendiklerine yönelik algılamaları mevcuttur. İşin gerekleri sebebiyle çalışana olumsuz yansıyan unsurlar dahi katılımcıların çoğu tarafından hoş görülmektedir. Örgütün başarıları takdir etme ve yardıma ihtiyaç olduğunda destek görme sorusuna ilişkin tüm katılımcıların pozitif yönlü cevap vermesi ise kurumun bu konularda çok yüksek düzeyde örgütsel destek algısı yarattığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abramis D.J. (1994). Work role ambiguity, job performance: metaanalyses and review. *Psychol Rep, 75 (3),* 1411-1433.

Altan, S., & Turunç, Ö. (2021). Algılanan örgütsel destek ile iş yaşamında mutluluk ilişkisinde yaş ve iş yaşam dengesinin rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *13*(3), 2552-2570.

Aslan, Ş., & Güzel, Ş. (2016). Algılanan örgütsel destek, iş özellikleri ve kontrol odağı faktörlerinin işgören yabancılaşması üzerine etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *14*(27), 81-109.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5(2),* 368-388.

Bhanthumnavin, D. (2001). *Supervisory social support and the multi-level performance in Thai health centers*. University of Minnesota.

Blau, K. (1964). exchange and power in social life. In *Schlüsselwerke der Netzwerkforschung* (pp. 51-54). Springer VS, Wiesbaden.

Brown, M. (1969). Identification and Some Conditions of Organizational Involvement. *Administrative Science Quarterly, 1(14),* 346–55.

Buchanan, B. (1974).Building organizational commitment:The socialization of managers in Works organizations. *Aministrative Science Quarterly, 19(1),* 533-546.

Çakar, N. D., & Yıldız, S. (2009). Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi:" Algılanan Örgütsel Destek" Bir Ara Değişken Mi?. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(28), 68-90.

Demir, M. (2010). *Algılanan Adalette Örgütsel Sessizlik Davranışının Kariyer Beklentisine Etkisi.* 11. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı. Kuşadası: 577-589.

Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied psychology*, *71*(3), 500.

Eisenberger, R., Armeli, S., Rexwinkel, B., Lynch, P. D., & Rhoades, L. (2001). Reciprocation of perceived organizational support. *Journal of applied psychology*, *86(1),* 42.

Eisenberger, R., & Rhoades, L. (2001). Incremental effects of reward on creativity. *Journal of personality and social psychology*, *81(4),* 728.

Ekşi, Ş. (2019). *Algılanan Örgütsel Destek, İş Benimseme, İş Tatmini, İş Sadakati ve Yaşam Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gençlik ve Spor Bakanlığı Çalışanları Örneği, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spor Yönetimi ve Rekreasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Elmalı, E. D., & Özakar, Ö. Ö. (2021). Algılanan Örgütsel Destek ve Psikolojik Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20(40),* 24-43.

Erdoğan, İ. (1996). *İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış.* İstanbul: İşletme Fakültesi Yayını.

Ertürk, E., & Bedük, A. (2015). Sosyal mübadele teorisi bağlamında güç mesafesi ve örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, *3(1),* 1-19.

Gouldner, H. P. (1960). Dimensions of organizational commitment. *Administrative Science Quarterly*, 468-490.

Kaplan, M., & Öğüt, A. (2012). Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, *17(1).*

Kerse, G., & Karabey, C. N. (2019). Örgütsel sinizm ve özdeşleşme bağlamında algılanan örgütsel desteğin işe bağlanma ve politik davranış algısına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *14(1),* 83-108.

Lynch, P. D., Eisenberger, R., & Armeli, S. (1999). Perceived organizational support: Inferior versus superior performance by wary employees. *Journal of applied psychology*, *84(4),* 467.

Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi, 18(2).*113 -130.

Pack, S. M. (2005). *Antecedents and consequences of perceived organizational support for NCAA athletic administrators*. The Ohio State University.

Rose, P., Beeby, J., Parker, D. (1995). Academic rigour in the lived experience of researchers using phenomenological methods in nursing. J Adv Nurs, 21(6), 1123-9.

Salahieh, Z. (2015). *The moderating role of perceived organizational support on the relationship between bullying and work behaviors.* San Jose State University The Faculty of the Department of Psychology, San Jose.

Shaffer, M. A., & Harrison, D. A. (2001). Forgotten partners of international assignments: Development and test of a model of spouse adjustment. *Journal of applied psychology*, *86(2),* 238.

Shelton, M. (2013). *Impact of Perceived Organizational Support on Cyber Security Practitioners' Turnover Intentions*. Doctoral dissertation, Walden University.

Shore, L., M. ve Tetrick, L., E. (1991), A Construct Validity of The Survey of Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology, 76(5),* 637-643.

Richardsen, A. M., Burke, R. J., & Mikkelsen, A. (1999). Job pressures, organizational support, and health among Norwegian women managers. *International Journal of Stress Management*, *6(3),* 167-177.

Selçuk, G. (2003). *Örgütsel desteğin Çalışanların Tutumlarına Etkisi*. DEÜ SBE İşletme ABD Yönetim ve Organizasyon, Yüksek Lisans Tezi.

Sökmen, A., Ekmekçioğlu, E. B., & Çelik, K. (2015). Algılanan örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve yönetici etik davranışı ilişkisi: araştırma görevlilerine yönelik araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *7(1),* 125-144.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (10. basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EK-1

YARI YAPILANDIRILMIŞ MÜLAKAT FORMU

Yaş: **Cinsiyet:** **Çalışma Pozisyonu:**

Algılanan Örgütsel Destek Soruları;

1. Çalıştığınız kurumun amaçlarınıza ve değerlerinize bakış açısı nasıldır? Açıklar mısınız?
2. Çalıştığınız kurumun kendisine kattıklarının değerini bildiğini düşünüyor musunuz? EVET ise, kurumunuz sizin yarattığınız değere nasıl cevap vermektedir? Açıklar mısınız?
3. Çalıştığınız kurumun sizin refahınıza nasıl önem vermektedir? Örnekler verebilir misiniz?
4. Çalıştığınız kurumun başarılarınızla nasıl gurur duyar? Bir anınızı paylaşarak açıklar mısınız?
5. Çalıştığınız kurumun yardıma ihtiyacınız olduğunda size nasıl destek verir? Bu konudaki deneyimlerinizi açıklar mısınız?
6. Çalıştığınız kurumun size ilgi gösterme biçimi nasıldır? Beklentilerinizi açıklar mısınız?

Türkiye'de Adli Sisteme Dahil Olan Kırılgan Gruplara Yönelik Bazı Uygulamalar

Rasim BABAHANOĞLU[1]
Gözde OLUKÇU[2]

GİRİŞ

Bu çalışmada kırılgan grup kavramının literatürdeki yeri ve kişilerin adli süreçlerde kırılgan gruba dahil oluşlarında etkili olan unsurlar üzerine yapılan çalışmalar incelenerek genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Kırılgan gruba dâhil olan bireylerin, adli süreçlerde kırılganlığının değerlendirilmesi, desteklenmeleri ve yönlendirilmesi hususunda mevcut sistem ve yapılar hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kırılgan gruba dahil olduğu tespit edilen suç mağdurlarına yönelik ülkemizdeki kanun, yönetmelik, kararname ve uygulamalar incelenerek, konu ile ilgilenen kurum ve kuruluşlara yer verilmiştir. Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunu (6284) ve bu kanuna dayanarak kurulan Kadın Konuk Evleri ile Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM), Çocuk İzlem Merkezleri (ÇİM), Adli Görüşme Odaları (AGO) ve Adli Destek ve Mağdur (ADM) Hizmetleri Müdürlükleri ile bunların bünyesindeki Bilgilendirme ve Yönlendirme Bürosu, Kırılgan Grup Destek Bürosu, Ceza Yargılaması Destek Bürosu, Hukuk Yargılaması Destek Bürosu ve Adli Yardım Hizmetleri Bürosunun kırılgan gruplara yönelik hizmetler sunulmaktadır. Adli süreçlerde özel bir yere sahip olan kadınların kırılgan gruba dâhil oluşu ile ilgili değerlendirmelerde etkili olan durumlar ile kadınların adalete erişimlerinde karşılaşılan sorunlara değinilmiştir.

KIRILGAN GRUPLAR

Kırılgan gruplar, suçtan kaynaklanan zararlar ile baş edebilme, direnç gösterme, bunları önleme yetenekleri daha az olan mağdurlar olarak görülmektedir. Bu gruba dahil olan mağdurlar kültürel, etnik, sosyo-ekonomik, dini sebeplerle veya mağdurun cinsiyeti, yaşı, zihinsel ya da fiziksel engel durumundan kaynaklı suça maruz kalma ihtimalleri daha fazla olan kimselerdir (T.C. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı Mağdura Yaklaşım Kılavuzu, 2021).

İlişkinin güçsüz tarafını oluşturan, kötüye kullanıma, istismara daha kolay maruz kalabilen, rahat yönlendirilebilen, kendini ve haklarını korumaya kuvveti yetmeyen, savunmasız dolayısıyla da daha kolay örselenebilen, incitilebilen kişiler kırılgan gruptadır (Foto Özdemir vd., 2020).

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Çorum.
[2] PDR Öğretmen, Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü, RAM.

10.06.2020 tarihinde 63 sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde kırılgan grup: "Adli destek görevlileri tarafından yapılan bireysel değerlendirme sonucunda suçtan daha fazla etkilendiği ve korunması gerektiği tespit edilen mağdurlar ile adli sisteme dâhil olan çocuklar" şeklinde tanımlanmıştır (T.C. Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2020).

Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (6284)

Bu kanun 20 Mart 2012 yılında 28239 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı ise, "şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir" olarak geçmektedir. 6284 sayılı kanun başta "koruyucu ve önleyici tedbirler", "tedbir kararının verilmesi", "destek hizmetleri", "merkezlerin kurulması, destek hizmetleri ve kurumlararası koordinasyon şiddet önleme ve izleme merkezlerinin kurulması", "geçici maddi yardım yapılması", "nafaka", "sağlık giderleri" ve "harçlar ve masraflardan, vergilerden muafiyet ve davaya katılma" (Resmi Gazete, 2012) gibi toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Bu çerçevede adli sisteme kırılgan grup olarak dahil olanlara yönelik uygulamalar gerçekleştirilmektedir.

Kadın Konukevleri

Kadın konukevlerinin açılması ve işletilmesi hakkında yönetmelik 5 Ocak 2013 yılında 28519 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kurumlar merkezi olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının bünyesinde bulunan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğüne bağlı olup, taşralarda ise İl-İlçe Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlüklerince denetim ve takipleri yapılmaktadır. Yönetmeliğin 3. maddesinin i bendinde "Konukevi: Fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik ve sözlü istismara veya şiddete uğrayan kadınların, şiddetten korunması, psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi, güçlendirilmesi ve bu dönemde kadınların varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarının da karşılanmak suretiyle geçici süreyle kalabilecekleri ve kadın konukevi, sığınmaevi, kadın sığınağı, kadınevi, şefkatevi ve benzeri adlarla açılmış ya da açılacak yatılı sosyal hizmet kuruluşunu…" ve m bendinde ise, " Sosyal inceleme raporu: Kadın ve varsa beraberindeki çocukları ile gerçekleştirilen görüşme ve gözlem sonrasında, bu kişilere ve sorunlarına ilişkin geçmişinin sosyal, ekonomik ve sağlık durumları, fiziksel, zihinsel, psiko-sosyal özellikleri, aile ve kültür yapılarının değerlendirildiği, sunulacak sosyal hizmetlerin şekil ve niteliğini, sorunun çözümünde uygulanacak müdahale yöntemlerini saptamak amacıyla düzenlenen raporu.." olarak ifade edilmektedir. Ayrıca yönetmeliğin 13. maddesinde konukevi hizmetinden yararlananlar için de "(1) Şiddete uğrayan ya da uğrama tehlikesi bulunan bütün kadınlar ve beraberindeki çocukları hiçbir ayrım yapılmadan konukevine kabul edilir. Ancak; a) Onsekiz yaşından küçük şiddet mağduru çocuklar, sosyal çalışmacı ile çocuk gelişimci tarafından uygun görüldüğü takdirde il müdürlüğü tarafından uygun bir sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilerek yerleştirme işlemi Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bildirilir. b) Onsekiz yaşından küçük kız çocukları anneleri ile birlikte konukevi hizmetinden yararlanabilirler." gibi usul esas ve uygulamada yapılacak hizmetleri kapsayacak şekilde toplam 56 madde ve 2 geçici maddeden oluşmaktadır (Resmi Gazete, 2013).

Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)

Şiddet önleme ve izleme merkezleri hakkında yönetmelik 17 Mart 2016 yılında 29656 sayılı Resmi Gazete yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kurumlar da Kadın Konukevlerinde olduğu gibi merkezi olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının bünyesinde bulunan Kadının Statüsü Genel

Müdürlüğüne bağlı olup, taşralarda ise İl-İlçe Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlüklerince denetim ve takipleri yapılmaktadır.

Yönetmeliğin 3. maddesinin ö bendinde "Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM): Şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin bir biçimde uygulanmasına yönelik güçlendirici ve destekleyici danışmanlık, rehberlik, yönlendirme ve izleme hizmetlerinin verildiği, yeterli ve gerekli personelin görev yaptığı ve tercihen kadın personelin istihdam edildiği, çalışmaların yedi gün yirmi dört saat esasına göre yürütüldüğü merkezler" olarak tanımlanmaktadır. Yönetmeliğin m bendinde ise, "sosyal inceleme raporu: Şiddet mağduru ve beraberindeki çocuklar veya şiddet uygulayanla yapılacak görüşme ve gözlem sonrasında, sorunun geçmişi, kişilerin sosyal, ekonomik ve sağlık durumları ile fiziksel, zihinsel, psikolojik özellikleri ve yaşadıkları çevre, aile ve kültür yapılarının değerlendirildiği, sunulacak sosyal hizmet ile sorunun çözümünde uygulanacak müdahale yönteminin belirlendiği meslek elemanı tarafından hazırlanan rapor.." olarak ifade edilmektedir (Resmi Gazete, 2016).

Kadınların Kırılganlığı

Kadınların toplumsal cinsiyet nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmaları, daha kolay incinip, zarar görmesine veya suistimale açık hale gelmesine sebep olmaktadır. Çocuklu, gebe, hasta ya da ekonomik özgürlüğü bulunmayan, silahlı çatışma altındaki, cinsiyetini değiştirmiş yahut hayatına kadın olarak devam eden bireyler yıpranmaya daha açık hale gelmektedir. Kadınların kırılgan gruba dahil edilmesi; ekonomik özgürlüğünün olmaması, toplumda yaşanılan cinsiyet eşitsizliği ve beraberindeki özgüven problemleri, küçük yaştaki evlilikler ve buna bağlı kişinin eğitimin yarım kalması dolayısıyla düşük eğitim seviyesi, aile içinde kadının geri plana itilmesi, aile içi karar verme süreçlerinde söz hakkının olmaması, yaşanılan toplum içerisindeki cinsiyet ayrımcılığından etkilenmeleri, kadına karşı şiddetin yaygınlığı, şiddete maruz kalan kadınların kendini ifade edebilme hususunda zorlanmaları, kendilerine inanılmayacağı ya da suçlanacağı yöndeki endişeleri gibi birçok sebepten kaynaklanabilir (Foto Özdemir, 2020).

Kadınlar salt cinsiyetlerinden dolayı "kırılgan grup" içerisinde değerlendirilmemektedir ancak toplumdaki ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanlar ile gelenekçi cinsiyet kalıplardan dolayı toplum tarafından ayrımcılığa maruz kaldıkları ve kırılgan hale geldikleri değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan problemlerin tüm kadınları kapsaması, kadınları tamamıyla homojen bir grup olarak ele almak yanılgısına yol açmamalıdır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, kadınların uğradığı cinsiyet eşitsizliğinde; kişinin yaşı, cinsel yönelimi, mülteci ve göçmen olma durumu, medeni hali, engel durumu, kronik rahatsızlığının olup olmaması, dahil olduğu sosyal sınıf gibi etkenlerin kadınların uğradıkları ayrımcılık ve şiddetin görülmesi ve görülme şekli ile duruma ilişkin yardım arama davranışlarında önemli etkisi olduğu görülmüştür (Foto Özdemir, 2020).

Kadınların Adalete Erişimi

Adalete erişim noktasında, toplumsal yapıdan kaynaklı olarak kadınlar özel bir alandadır. Kadınların adalete erişiminde; dava sürecinde ve dava açma aşamasındaki ekonomik zorluklar, hukuki bilgiye ulaşmadaki yetersizlikler, adli makamlara başvuru sürecindeki kaygı ve kafa karışıklıkları, maddi imkansızlıklar, gündelik yaşama katılımdaki eşitsizlik, eğitim seviyesinin düşük oluşu gibi faktörler süreci etkilemektedir. Hukuksal işleyişte eşitlik ilkesine bağlı olarak uyuşmazlıkların çözümü amaçlansa da bu her zaman mümkün olamamaktadır, hatta bazen

toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi konuları daha da çözümsüz hale getirebilmektedir. Kanunların teorik olarak tarafsız olarak hazırlanmış olması, kadınların hukuki bir problem ile karşılaştıklarında adli süreçteki konumları itibariyle uygulamada bazen eşitsizliğe dönüşebilmektedir (Mossman, 1994; Hatipoğlu Aydın, 2015).

Aile hukuku, istihdam alanı, mülkiyet ve miras hakları gibi pek çok hukuki boyutta, toplumda kadınların ikincil konumda bırakılmalarının etkileri görülmektedir. Kadınlar adalete erişimde kurumsal engeller ve zorluklarla mücadele etmektedir. Güvenlik ve yargı kurumlarında bazen erkek egemenlik bakış açısının ön plana çıkması ile özellikle cinsel istismar ve aile içi şiddet gibi daha fazla hassasiyet gerektiren durumlarda kadınların başvuru, şikayet ya da adli süreç takibinde damgalanma gibi endişelerle çekinmelerine, korkuya kapılmalarına neden olabilmektedir (Mossman, 1994; Hatipoğlu Aydın, 2015).

Suça Sürüklenen Çocuk (SSÇ)

Çocukluk kişinin kendi kararlarını alamadığı, doğumla başlayan ve yetişkinliğe kadar olan süreci içeren, bireyin bir yetişkin olarak kabul edilmediği gelişim dönemidir. Çocuk kavramına yüklenen anlam, coğrafi koşullara, toplumun yapısına ve yaşanılan zamana göre değişkenlik gösterebilmektedir (Öktem, 2012: 5-6).

Yaşanılan çevre çocuğun gelişiminde önemli rol oynamaktadır, çocuk uygun olmayan bir ortamda büyürse, doğru olmayan normlar içerisinde yaşarsa, çocuk yanlış olan bu davranışları normal olarak görür ve onun için yapılan yanlış davranışlar olağan bir hâl alabilir. Çocuk bir suç işlediğinde bunun görmezden gelinmesi çocuğun aynı ya da benzer davranışları tekrarlamasına ya da suç içeren davranışları daha fazla sergilemesine sebep olabilmektedir ve bu durum çocuğu suça teşvik edebilmektedir (Öztürk Çopur vd,. 2015).

Sürüklenme terimi, çocukların duyguları, düşünceleri o anda içerisinde bulundukları psikolojik durumları gibi faktörlere bağlı olarak suç eylemine yönelebildiklerini anlatmak üzere kullanılmaktadır. Dolayısıyla suç eylemine karışan çocuklar için sanık, şüpheli, hükümlü, suçlu gibi kavramların kullanılmasının doğru olmadığı, bunun yerine suça sürüklenen kavramının kullanılmasının uygun olduğu görülmektedir (Limoncu, 2017).

Hukuksal düzenlemelerde, 2005 yılında kabul edilen, 5395 Sayılı, Çocuk Koruma Kanunu'nun (ÇKK) 3. (1) a) maddesine göre, çocuğun tanımı BM Çocuk Hakları Sözleşmesinde olduğu gibi "Daha erken yaşta ergin olsa bile 18 yaşını doldurmamış kişi" olarak yapılmıştır. 4721 Sayılı, Türk Medeni Kanunu'nun 28. maddesinde, "Kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar ve ölümle sona erer. Çocuk hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder." şeklinde geçmektedir.

Çocuk Koruma Kanunu 3. (2) maddesinde, suça sürüklenen çocuk ; "kanunlarda suç olarak yer alan, bir fiili işlediği iddiası ile hakkında soruşturma veya kovuşturma yapılan ya da işlediği fiilden dolayı hakkında güvenlik tedbirine karar verilen çocuk" olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2005). Böylelikle çocuğun cezalandırılması değil korunması esas görülmüştür. Çocuğun suç eyleminde bulunması halinde, suçtan kaynaklı hukuki anlamda bireysel sorumluluğu yerine; daha

ruhsal durumu, zihinsel performansı, içerisinde yetiştiği aile, yakın çevrenin özellikleri ile bu etkenlerin olası olumsuz etkilerinin birlikte değerlendirilmesi ve ayrıntılı inceleme yapılması gerekmektedir (Gürel Yılmaz, 2009).

Suça sürüklenen (sürüklenmiş) çocuklar, genellikle çocuk mahkemelerinde mağdur, sanık ve tanık olarak bir şekilde adli sistemde yer aldıklarında ise vakanın ya da olayın başından itibaren sonlana kadar görevlendirilen sosyal çalışmacı/sosyal hizmet uzmanları tarafından desteklenmektedirler. Adli sisteme dahil olan bu kişi/lerin psiko-sosyal yönden desteklenmeleri ve duruşmalara hazırlanmaları için sosyal hizmet uzmanları/sosyal çalışmacılar rolleri oldukça önemsenmektedir.

Çocuk İzlem Merkezleri (ÇİM)

Çocuk İzlem Merkezleri (ÇİM), cinsel istismara uğrama şüphesi altındaki mağdur çocukların, adli muayenesi, ifadesinin alınması gibi tüm soruşturma işlemlerinin tek bir yerden yapılmasının sağlanmaya çalışıldığı, her ilde kurulması planlanan Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler, kurumlar bünyesinde bulunan merkezlerdir (Trabzon Barosu Çocuk Hakları Komisyonu ÇİM Türkiye Raporu, 2015)

Çocuk istismarının önlenebilmesi ve istismara uğrayan çocuklara bilinçli ve etkin bir şekilde müdahalede bulunulması, cinsel istismara uğrayan çocukların, ikincil örselenmelerini en aza indirgemek, tıbbi işlemler ve adli sürecin alanında eğitimli personelden oluşan bir ekip ile tek seferde ve tek merkezden uygulanabilmesini sağlamak (Trabzon Barosu Çocuk Hakları Komisyonu ÇİM Türkiye Raporu, 2015), kısacası çocuk adalet sistemindeki önemli eksikliklerden birini gidermek maksadıyla Çocuk İzlem Merkezlerinin oluşturulması uygun görülmüştür (T.C. Çocuk İzlem Merkezi (ÇİM) Genelge, 2012).

7/24 esasıyla hizmet veren ÇİM' lerde sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve hemşire 24 saat nöbet sistemi ile çalışmaktayken, çocuk psikiyatristi, adli tıp uzmanı ile çocuk hekimi ise konsültasyon ile çalışmalarını yürütmektedirler. 0-18 yaş aralığındaki cinsel istismar mağduru şüphesi bulunan çocuklar ile yapılan adli ve psikiyatrik süreçler çok disiplinli bir anlayışla gerçekleştirilmektedir (Trabzon Barosu Çocuk Hakları Komisyonu ÇİM Türkiye Raporu, 2015). Ayrıca farklı disiplinlerden oluşan meslek çalışanlarının koordinasyonu ile mağdur çocuğun yüksek yararının korunması daha da önemli bir düzeyde ilerleyebilmektedir (Cross vd., 2007).

Adli Görüşme Odaları (AGO)

Mağdurların ifadelerinin özel ortamlarda alınması gereken, fail ile karşı karşıya gelmesinin sakıncalı olduğu düşünülen durumlarda çocuğun üstün yararı düşünülerek öncelikli olarak suça sürüklenmiş, mağdur ve tanık çocuklar ile aile içi şiddet ve cinsel suç mağdurları, ayrıca kırılgan gruba dahil diğer mağdurlara, doğru yöntem ve tekniklerle, yeterli fiziki koşulların sağlandığı bir ortamda görüşmelerin yapılmasını, korunma ihtiyacının değerlendirilmesi, gerekli görülen hizmetlere yönlendirilmesini, ikincil bir örselenmenin engellenmesini sağlamak ve mağdurun adalete erişiminde kolaylık sağlanması düşüncesi ile Adalet Bakanlığı'nca 2017 yılında "Adli Görüşme Odaları Yönetmeliği" yayınlanmıştır. (Foto Özdemir, 2020).

Yayınlanan yönetmelik ile adliye saraylarında Mağdur Hizmetleri Daire Başkanlığı'na bağlı faaliyete geçen adli görüşme odalarında Aile ve Çocuk Mahkemelerinde görev yapan sosyal hizmet

uzmanları/sosyal çalışmacı, psikologlar ve çocuk gelişim uzmanları gibi birçok meslek elemanı hizmet vermeye başlamıştır. AGO'lar ÇİM'lere bir seçenek olarak değil, ÇİM'lerle iş birliği içinde çalışarak, çocuklara ve ailelerine etkili destek vermeyi amaçlayan bir modeldir. AGO'lar Adalet Bakanlığı koordinesinde, adliye saraylarında soruşturma ve kovuşturma aşamasındaki kırılgan gruptaki mağdurların tamamına ve aile mahkemelerine yönelik hizmet vermektedir. ÇİM'ler ise sadece kovuşturma aşamasındaki çocuk cinsel istismar mağdurlarına, Sağlık Bakanlığı koordinesindeki hastaneler içerisinde hizmet vermektedir (Dolunay Sarıca ve Coşkun, 2020; Şamar ve Urhan, 2020).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri (ADM)

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Daire Başkanlığı tarafından, onarıcı adalet ve hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde mağdurlar, özellikle de kırılgan gruplar için sürdürülebilir, erişilebilir ve işlevsel bir mağdur destek sisteminin oluşturulmasına yönelik yürütülen çalışmalar sonucunda, suç mağdurları için rehberlik, bilgi verme çalışmaları, psikososyal destek ve hukuki destek sağlamayı hedefleyen Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri (ADM) kurulmuştur (Öztürk vd., 2021).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri ile önceleri çocuk ve aile mahkemelerindeki görevli sosyal hizmet uzmanları ve diğer profesyoneller vasıtasıyla gerçekleştirilen psikososyal çalışmalar, suç mağdurlarının tamamını kapsayacak şekilde ve daha etkin bir hale gelmiştir. Hukuk ve ceza mahkemeleri ile Cumhuriyet Başsavcılıklarının da dâhil edildiği, vaka yönetimi yapılan, adli görüşme odası kullanımını aktif kılan dolayısıyla verilen desteklerin daha kontrollü ve standardizasyonunun sağlandığı bir model oluşmuştur (Öztürk vd., 2021).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü Kapsamında, suç mağdurlarının tümünün adalete erişiminde bilgi ve yönlendirme yapılmaktadır. Boşanma süreçleri ve çocuğa özel olarak geliştirilen mevcut adli yapı, kırılgan gruba dahil olanların tamamını içerecek şekilde dönüştürülmüştür. Adli süreçlerde; kadın, çocuk, yaşlı ve engelli mağdurlar ile aile içi şiddet, göçmen kaçakçılığı, terör, cinsel suç, insan ticareti suçu mağdurları ile hususi olarak ilgilenilmektedir. ÇİM, Kolluk kuvvetleri, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile beraber sivil toplum kuruluşları (STK) ve Barolarla uyum içerisinde çalışılarak, adli süreçte güvenlik ve koruma noktası da güçlendirilmiştir (T.C. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı Mağdura Yaklaşım Kılavuzu, 2021).

10 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Ceza İşleri Genel Müdürlüğünün yetki ve görevlerinin sayıldığı 41. maddesinin (n) ve (o) bentlerinde geçen bir kısım görevleri yerine getirmek üzere kurulan (T.C. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018), 10 Haziran 2020 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 63 Numaralı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Adalet Bakanlığı ana hizmet birimi olarak teşkilatlandırılan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri, adli süreçte suç mağdurlarına ve adli desteğe ihtiyaç duyan kişilere sağlanacak hizmetler ile Cumhuriyet başsavcılıkları ve mahkemelere sunulacak hizmetlerin yerine getirilmesine dair görev, yetki ve sorumluluklarla birlikte, buna ilişkin usul ve esasları düzenlemek üzere Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği 30 Nisan 2021 tarihli ve 31470 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Adli süreçlerde mağdurun ve suçun durumuna göre daha etkin ve üst düzeyde fayda sağlanabilmesi amacıyla verilen desteklerin niteliğine göre Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğünde; Bilgilendirme ve Yönlendirme Bürosu, Kırılgan Grup Destek Bürosu, Ceza Yargılaması Destek Bürosu, Hukuk Yargılaması Destek Bürosu ve Adli yardım Hizmetleri Bürosu olmak üzere beş alt birim bulunmaktadır (T.C. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği, 2021).

Bilgilendirme ve Yönlendirme Bürosu

Bilgilendirme ve Yönlendirme Bürosunda, adli süreçlerde mağdurun hangi haklara sahip olduğu ve alabilecekleri hizmetler hususunda suç mağdurlarının tamamına bilgilendirme yapılmaktadır. Bireysel değerlendirmenin gerekli olduğu düşünülen mağdurlarda, kişinin kabul etmesi durumunda kaydı alınarak kırılgan grup destek bürosuna yönlendirmesi sağlanmaktadır. Faydalanabilecekleri hizmetler için ilgili kamu kurumlarına mağdurların yönlendirilmesi de bu büroda yapılmaktadır (T.C. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği, 2021).

Kırılgan Grup Destek Bürosu

Kırılgan Grup Destek Bürosunda, bireysel değerlendirmeye alınan mağdurun kırılgan grupta olduğu tespit edilirse, mağdurun psiko-sosyal alanda desteklenmesi amacıyla adli destek planı hazırlanmaktadır. Mağdurlardan aktif bir desteğe gereksinimi olanlara vaka yönetimi çalışmasının yapıldığı ve adli görüşme odalarındaki işleyişin sağlanmasından sorumlu birimdir (T.C. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği, 2021).

Kırılgan grup destek bürosunda sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacı, psikolog ve sosyolog gibi adli destek görevlileri hizmet sunmaktadır. Kırılgan gruptaki mağdurun ifade alımı işleminden önce endişe ve korku gibi kendini rahat ifade etmesinin önüne geçebilecek durumların önüne geçilmesi maksadıyla öncelikle bulunduğu ortam, ilgili görevliler ve genel olarak sürecin işleyişinin açıklandığı bir ön görüşme gerçekleştirilir. İfade alımı sırasında mağdurun yanında bulunan adli destek görevlisi, istenmesi halinde mağdur ile ilgili mesleki görüş ve düşüncelerini de bildirmektedir (T.C. Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Rize Personel Eğitim Merkezi Sosyal Çalışma Görevlileri Eğitim Modülü, 2021).

Ceza Yargılaması Destek Bürosu

Ceza mahkemelerinin tamamında ve Cumhuriyet başsavcılıklarında daha önce sadece Çocuk ve Çocuk ağır ceza mahkemelerinin aldığı uzman desteğinden yararlanılacak şekilde hizmet alanı genişletilmiştir. Büroda çalışan uzmanlarca, ceza mahkemeleri ve Cumhuriyet Başsavcılıklarının, ifadede uzman görevlendirilmesi, sosyal inceleme raporu hazırlanması gibi isteklerine karşılık verilmektedir. Uzman desteğinin ceza yargılama sürecinde aktif olarak alındığı bu uygulama ile hem mağdurun örselenmesi, ikincil mağduriyet durumlarının ortaya çıkmasının önlenmesi sağlanmakta, hem de uzmanların yetenek, deneyim ve bilgileriyle sürece katılımları delillerin kalitesinin artmasında katkı sunmaktadır (Şamar ve Urhan, 2020, https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adm-nedir).

Çocuk Mahkemeleri, Çocuk Ağır Ceza Mahkemeleri, Ağır Ceza Mahkemeleri, Asliye Ceza Mahkemeleri, Sulh Ceza Mahkemeleri, Savcılık Çocuk Bürosu, Savcılık Müracaat Bürosu ve Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddet Bürosunun Sosyal inceleme ve ifade için uzman talebinde bulunması halinde Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü Ceza Yargılaması Destek Bürosu (CYDB)

hizmet sunmaktadır (T.C. Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Rize Personel Eğitim Merkezi Sosyal Çalışma Görevlileri Eğitim Modülü, 2021).

Hukuk Yargılaması Destek Bürosu

Hukuk Yargılaması Destek Bürosu ile beraber, Aile mahkemelerinin, ihtiyaç durumunda uzman görüşünün alınması amacıyla sosyal inceleme raporu hazırlanması ve duruşma sırasında gerekli görülmesi halinde mağdurun ifadesine uzman eşliğinde başvurulması hizmetlerinin, gerekli görüldüğü takdirde hukuk mahkemelerinin tamamına yönelik sağlanması üzerine kapsamı genişletilmiştir. Asliye Hukuk Mahkemeleri, Aile mahkemesi olmayan yerlerde bu sıfatla yargılama yapmaktadırlar. Hizmet kapsamının genişletilmesi ile Asliye Hukuk Mahkemelerinde de etkin bir şekilde uzman desteğinden yararlanılabilmesi sağlanmıştır (T.C. Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Rize Personel Eğitim Merkezi Sosyal Çalışma Görevlileri Eğitim Modülü, 2021).

Adli Yardım Hizmetleri Bürosu

Adli Yardım Hizmetleri Bürosunda, adli olarak desteklenmeye ihtiyacı olan mağdura bu hizmetten yararlanabilmeleri için UYAP üzerinden erişilebilen belge ve bilgilerin bir araya getirilmesinde yardımcı olunması ve gerekli yönlendirmelerin yapılmasında destek sağlanması amaçlanmaktadır. Birimin yaptığı destek ve yönlendirmelerde, Barolarda bulunan adli yardım büroları ile bağlantılı olarak iş birliği halinde çalışılmaktadır (T.C. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği, 2021).

SONUÇ

Çalışmada kırılgan grupların kavram olarak adli süreçlerde yer almasının çok eskilere dayanmadığı görülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Kadın Konukevleri ve Şiddet Önleme Merkezlerinin kurulması ve bu merkezlerin dezavantajlı gruplar da bilinen kırılgan birey(ler)e hizmetlerinin sunulması oldukça önem arz etmektedir. Sağlık Bakanlığı bünyesindeki Çocuk İzlem Merkezleri'nde tamamı kırılgan gruba dâhil olan 18 yaş altı cinsel ihmal ve istismar şüphesi altındaki suç mağduru çocukların ikincil örselenmelerini azaltmak amaçlı uygulamalarla başlayan süreç, Adli Görüşme Odalarının kurulması ile kapsamı genişletilerek kırılgan gruba dahil olan diğer mağdurlara da hizmet sunulmasını sağlamıştır. Uygulamada görülen eksiklikler ve ihtiyaçlar doğrultusunda, yenilenen ve geliştirilen kararname ve yönetmeliklerle, kırılgan gruptaki suç mağdurlarının adalete erişimi noktasında iyileştirmeler yapılmıştır. Nisan 2021'de yayınlanan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliğinde yer alan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinin kurulması ile birlikte, suç mağdurunun kırılgan grupta olup olmadığının tespitinden, adli süreç ile ilgili kırılgan mağdurun ihtiyaç duyabileceği tüm bilgilendirme ve yönlendirme çalışmalarının, nasıl ve hangi birim tarafından yapılacağı belirtilerek, işlemlerin daha etkin ve koordineli olarak düzenlenmesi sağlanmıştır. Kadınların kırılganlığı konusunda özenli davranılması gerektiğini açıklayan noktalar ve gerekçelerinden bahsedilmiştir.

Sonuç olarak, genelde adli sisteme dahil olan bütün mağdurlara özellikle de kırılgan gruplara yönelik yapılan ve/veya yapılacak olan hizmetlerin hak temelli yaklaşımla yerine getirilmesi toplumun hukuk ve adalete olan güvenini daha da arttıracaktır. Ayrıca bu sistemdeki bütün uygulamaların insanlığın onur ve haysiyetine yaraşır bir düzlemde sunulması vatandaşların yapılan hizmetlere olan güven ve memnuniyet düzeyini daha da önemli ve değerli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Cross, T. P., Jones, L. M., Walsh, W. A., Simone, M. & Kolko, D. (2007). Child Forensic Interviewing in Children's Advocacy Centers: Empirical Data on a Practice Model. *Child Abuse and Neglect*, 31, 1031–1052.

Çabuk, G. (2022). Çocuk suçluluğu bağlamında çocuğu suça iten nedenler. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi,* 3(1), 129-143.

Çelik, E. (2020). İnsan Hakları Bakımından Kırılgan Kavramına Bir Giriş ve Kavramın AİHM Kararlarındaki Görünürlüğü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1) 57-77. DOI: https://doi.org/10.33717/deuhfd.704840

Dolunay Sarıca, A. ve Coşkun, U. H. (2020). Cinsel İstismar Olgularında Adli Görüşme Odalarının Kullanımı: Hâkim, Avukat, Uzman ve Mağdur Görüşleri. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi-Journal of Penal Law and Criminology,* 8(1):1-26.

Foto Özdemir, D. (Ed.) (2020). Kırılgan Gruplar, Özellikli Durumlar ve Adli Görüşme Süreçleri.Erişimadresi:https://magdur.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2112020112238ago-uzman-modulu.pdf, Erişim Tarihi: 06/04/2022.

Gürel Yılmaz G. (2009). Suça Sürüklenen ve Suça Sürüklenmeyen Ergenlerin Benlik Saygısı Düzeylerinin Karşılaştırılması. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Hatipoğlu Aydın, D. (2015). Kadınların adalete erişimi. Ankara Barosu Dergisi, 4(0), 79-107.

Limoncu, M. (2017). Türk Hukukunda Suça Sürüklenen Çocukların İnfazı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Mossman, M. J. (1994). Gender Equality, Family Law and Access to Justice. *International Journal of Law and the Family,* 8 (3), 357-373.

Öktem, D. (2012). Türkiye'deki Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi ve Yaş Ayrımcılığına İlişkin Paradigmanın İncelenmesi. *Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi.* Ankara (s.1-19).

Öztürk Çopur, E., Ulutaşdemir, N. ve Balsak, H. (2015). Çocuk ve suç. *Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi.*

Öztürk, A. B., Kayadibi, B., ve Taşdemir, Z. (2021). Adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüğü kapsamında gerçekleştirilen uygulamalara yönelik bir değerlendirme. sosyal hizmet mesleği ve adli sosyal hizmet. *Sosyal Hizmet Dergisi,* 2021/2 Temmuz/Aralık sayısı, 95-107.

Şamar, B. ve Urhan, B. (2020). Adli görüşme odalarında suç mağdurlarıyla görüşme yapan adli görüşmecilerin deneyimlerinin incelenmesi: Eskişehir adliyesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 31(3), 931- 959.

T.C. Adli Destek ve mağdur hizmetleri dairesi başkanlığı, adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüğü, ADM nedir?, Erişim Adresi: https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adm-nedir, Erişim Tarihi: 15/05/2022.

T.C. Adli destek ve mağdur hizmetleri dairesi başkanlığı mağdura yaklaşım kılavuzu. (Nisan, 2021). Erişim adresi: https://magdur.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1952021192714magdurayaklasimkilavuzu.pdf, Erişim Tarihi: 03/04/2022.

T.C. Adalet bakanlığı eğitim dairesi başkanlığı rize personel eğitim merkezi sosyal çalışma görevlileri eğitim modülü. (2021, 16 Aralık), Erişim adresi:

https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/591/dosya/sosyal-calisma-gorevlileri-egitim-modulu16-12-202110-04-pm.pdf, Erişim Tarihi: 16/04/2022.

T.C. Adli destek ve mağdur hizmetleri yönetmeliği. (2021, 30 Nisan). Resmi Gazete (Sayı: 31470). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-1.htm, Erişim Tarihi: 15/04/2022.

T.C. Cumhurbaşkanlığı teşkilatı hakkında cumhurbaşkanlığı kararnamesi. (2018, 10 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 30474). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf, Erişim Tarihi: 08/05/2022.

T.C. Çocuk izlem merkezi (ÇİM) genelge. (2012, 4 Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 28431). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121004-5.htm, Erişim Tarihi: 18/04/2022.

T.C. Suç mağdurlarının desteklenmesine dair cumhurbaşkanlığı kararnamesi (2020,10 Haziran). Resmi Gazete (Sayı:31151). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.63.pdf, Erişim Tarihi: 05/05/2022.

Trabzon barosu çocuk hakları komisyonu çocuk izlem merkezleri Türkiye raporu. (Nisan, 2015), Erişim adresi: http://web.e-baro.web.tr/uploads/61/2015/cim%20tr.pdf, Erişim Tarihi: 11/04/2022.

Resmi Gazete. (2005). 5395 sayılı "Çocuk Koruma Kanunu" Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050715-1.htm Erişim tarihi. 25. 12. 2022.

Resmi Gazete (2012). 6284 sayılı ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanuna ilişkin uygulama yönetmeliği. Erişim adresi, https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=17030&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5. Erişim tarihi: 12/11/2022

Resmi Gazete (2013). Kadın konukevlerinin açılması ve işletilmesi hakkında yönetmelik. Erişim adresi, https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=17002&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5. Erişim tarihi: 12/11/2022

Resmi Gazete (2016). Şiddet önleme ve izleme merkezleri hakkında yönetmelik. Erişim adresi, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317.pdf. Erişim tarihi: 12/11/2022

https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adm-nedir? Erişim Tarihi: 12/04/2022

Celal Bayar Aile Arşivi Belgelerine Göre Demokrat Parti'nin Teşkilatlanma İle Propaganda Faaliyetleri

Recep Murat GEÇİKLİ[1]

Giriş

Türkiye'de II. Meşrutiyet ile kurulmaya başlanan siyasi partiler cumhuriyetin ilanıyla beraber daha önemli bir duruma gelmişti. Fakat demokrasi için olmazsa olmaz kabul edilen çok partili siyasi hayata geçiş ise uzun zaman alacaktı. Ülkede yaklaşık 27 yıl süren Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı yaşandı. Mustafa Kemal Atatürk'ün de çok istediği ve döneminde iki defa denenmesine rağmen başarılı olamayan çok partili sisteme geçiş Demokrat Parti'nin kuruluşuyla gerçekleşecekti. Esasen DP'nin kuruluşundan hemen önce Cumhuriyet tarihinin üçüncü çok partili hayata geçiş denemesi olarak kurulan üçüncü muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi idi. Dernekler Yasası'nda yapılan değişiklik yapılmasının ardından 5 Eylül 1945'te kurulmasına izin verilen (Cumhuriyet, 7 Eylül 1945) MP'nin ardından 7 Ocak 1946'da DP kuruldu (Akşin, 2004).

II. Dünya Savaşı'nın ardından tüm otoriter rejimlerin yıkılmasının ardından tüm ülkeler için demokrasi telkinleri yapılmaktaydı. Yeni dünya düzenini belirlemek için toplanan konferanslardan biri olan San Francisco Konferansı öncesi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konferansa katılacak Feridun Cemal Erkin'i Amerikalıların "Ne zaman çok partili hayata geçeceksiniz?" sorusuna muhatap olabileceği yönünde uyarıda bulunması ve cevap olarak da Türkiye'nin savaş bitiminde çok partili hayata geçeceğinin verilmesini istemesi, aslında demokrasiye geçiş için ülkelerin ne kadar baskı altında olduğunu göstergesiydi (Albayrak, 2004).

CHP içerisinde ilk parti içi muhalefet 22 Mayıs 1944'de yapılan bütçe görüşmelerinde ciddi olarak görüldü. Bütçe ile konuşma yapan İzmir Milletvekili Celal Bayar, bütçeye sert eleştiriler bulundu (TBMMZC, 1944). Daha sonra yine TBMM'de Toprak Kanunu görüşmelerinde muhalefetin eleştirilerine yol açtı. Başta Adnan Menderes olmak üzere büyük toprak sahibi milletvekilleri yasa tasarısına karşı çıkmaktaydı (Eroğul, 2003). Bu yasa tasarısından kısa bir süre sonra CHP tüzük ve programının daha demokratik hale getirilmesi için tadilat yapılmasını öngören ve tarihimizde "Dörtlü Takrir" olarak anılan önerge verildi (Yeşil, 2001). Önerge sahipleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan idi. Önerge reddedildikten sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesindeki yazıları nedeniyle 21 Eylül 1945'de partiden ihraç edildi. Refik Koraltan da aynı gazeteye verdiği demeçle ihraçları eleştirince kendisi de aynı akıbete uğradı. Celal Bayar ise eylül ayı sonunda milletvekilliğinden istifa etmesinin ardından 1 Aralık 1945'te basına verdiği beyanatta yeni parti kuracaklarını açıkladı. Daha sonra İsmet İnönü kendisini yemeğe davet edip konuştu ve bu görüşmede iktidarın da onayı alınınca 7 Ocak 1946'da DP kuruldu (Eroğul, 2003). Kuruluşundan yaklaşık dört yıl sonra iktidara gelecek olan ve halk tarafından kuruluşundan itibaren "Demir Kırat" olarak anılan (Aydemir, 1998) DP, vakit kaybetmeden teşkilatlanma hazırlıklarına başladı. Aynı zamanda 27 yıllık bir iktidar karşısında yapılacak propaganda da önem arz etmekteydi. Çalışmada DP'nin kurucularından Celal Bayar'ın aile arşivinden yararlanılarak kuruluş aşamasındaki teşkilatlanma ve propaganda faaliyetleri ele alınıp incelenecektir.

[1] Doçent Doktor, Atatürk Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4770-3937

DP'nin Teşkilatlanma Çalışmaları

DP'nin kuruluşunun ardından teşkilatlanma çalışmaları da hız kazandı. Seçimlerin (Cumhuriyet, 10 Haziran 1946, s.1) çok kısa bir süre sonra yapılacağı da göz önünde bulundurularak teşkilatlanma ve propaganda faaliyetleri ile ilgili program belirlendi. Ön çalışma gruplara ayrılmış, şubeler oluşturulmuş ve iş programı hazırlanmıştı. Buna göre; İstatistik, sicil, coğrafya, tarih, çağdaş ve günlük gelişmelerin takibi, Anayasa ve diğer kanunlar, adliye, içişleri, emniyet işleri, dışişleri, uluslararası ilişkiler, uluslararası anlaşmalar, askeri işler, bütçe, vergiler, devlet borçları, bankalar, gıda, konut, ticaret, sanayi, ulaşım, turizm, ziraat, eğitim, sağlık ve sosyal işler gibi konular için ayrı ayrı komisyonlar oluşturularak bu konulara hakkında detaylı raporlar yazmakla görevlendirildi.

Parti Merkez Teşkilatı ise; Genel idare kurulu, Haysiyet divanı ve idare komitesi olarak belirlendi. İdare komitesi yedi şubeye ayrıldı ve görev dağılımı şu şekilde yapıldı; bütçe düzenlemesi ve uygulaması, levazım işleri ve bina işleri ile ilgilenmek üzere Mali İşler Şubesi; aza devşirme, mali kaynak yaratma, halk isteklerinin araştırılması, partiyi ziyaret eden misafirlerin kabul edilmesi ve konaklanmalarının sağlanması, şikâyetlerin takip işi gibi işler için Parti İşleri Şubesi; CHP hükümetle ve yabancılarla temas için Temsil İşleri Şubesi; basınla temas, kamu ilişkileri, haber soruşturma, yayın işleri, genel ve mahalli heyetlere iç genelgeler, konferanslar, kitap ve gazete takip, radyo dinleme servisi, kongre tertip işleri için İstihbarat İşleri Şubesi; halkevleri, gençlik ve spor, hayır cemiyetleri ile ilişkiler için Sosyal İşler Şubesi; sicil, istatistik, kütüphane, büro işleri ve eleman yetiştirme (Devlet ve Parti için) için Hazırlık İşleri Şubesi ve haberleşme, mühendislik, hukuk müşavirliği için ise Büro İşleri Şubesi oluşturulmuştu (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, s.1-2)[2]. Ayrıca idare komitesine bağlı İstanbul ve Ankara'da bürolar açıldı. İstanbul'da gazete işleri; gençlik ve mesleki istişare ile halk takibi işleri büroları Ankara'da ise halk takibi işleri bürosu açıldı.

Oluşturulan bu şubelerin görev dağılımları da şu şekilde yapıldı; haberleşmenin kabulü, tasnifi, işlerin dağıtımı ve süratle sonuçlandırılması; iki veya daha fazla şubeyi ilgilendiren işler bir şubenin mesuliyeti altında sonuçlandırılacaktı. Partiye katılmayan sürekli veya aralıklı mali yardımda bulunacaklar için uygun bir prosedür oluşturulacak ve adres listesi tutulacaktı. Her şube şefinin mesuliyeti altında, işleri yürütmek için görevli veya gönüllüler haberleşerek teşkilatı genişletmeye çalışacaktı. Her şube kendisi için bir iş programı hazırlayacak ve siyasi talimatlarını idare meclisinden alacaktı. Etüt işleri; bir taraftan ülkedeki mevcut durum ve diğer ülkelerle karşılaştırılması, diğer taraftan ise geleceğe yönelik proje şeklinde hazırlanmak suretiyle yürütülecekti. Şubeler ve servisler, karşılıklı olarak bilgi edinmek için birbirleriyle istişare ederek vardıkları sonuçları gereğine uygun olacak surette servislere bildireceklerdi. Bu görevin ihmali halinde yürütülmesine koordinatör bakacaktı (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Bazı Tafsilat", s. 2)

Teşkilat tam anlamıyla kurulup sistematik bir şekilde çalışmaya başlayıncaya kadar şu iş kolları tespit edildi: Kamu ilişkileri ve kampanyalar stratejisi, kongreler; basın sözcülüğü (Gönüllülerin basına demeç vermeleri yasaktı); gönüllü teşkilata dağıtılmak üzere kitap ve gazete ve radyo gibi iletişim araçlarının takibi; konferans hazırlamak ve yayın servisi. Yayın servisi hazırlayacağı; parti haberleri, parti program ve nizamnameleri, resimler, günlük gazete, haftalık dergi, köy gazetesi, broşürler, kitaplar, hediyeler, takvim, rozet ile küçük hikâye, bilmece, vecize, atasözü ve küçük haberleri kapsayan üyeler için aylık "Demokrat Pusulası" isimli yayını, genel idare kuruluna, merkez icra komitesine, parti görevlilerine ve özel sözcülere, basın ve kamuya iletecekti (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Teşkilat" s. 3.)

[2] Celal Bayar Aile Arşivi (CBAA), bu arşivin tasnif edilerek dijital ortama aktarılması çalışmaları Celal Bayar Vakfı adına ailesi tarafından yürütülmektedir. Celal Bayar'ın torunları Prof. Dr. Akile Reşide Gürsoy ve Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali ile yapılan görüşmeler neticesinde bu belgeleri kullanma izni alınmış ancak arşivin tasnif ve numaralandırma işlemi bitmediği için makalede *Celal Bayar Aile Arşivi (CBAA)* şeklinde verilmiştir.

DP yeni kurulan bir parti olduğu için öncelikli olarak partinin halka tanıtılması gerekiyordu. Mali açıdan da desteğe ihtiyacı olan parti bu ihtiyacını da halktan karşılama düşüncesindeydi (Zafer, 31 Mart 1950, s.6). Bu sebeple bir program hazırlandı ve teşkilata gönderilerek bu doğrultuda faaliyetlerin yapılması talimatı verildi. Buna göre; halkın DP'yi tanıması, demokrasiyi öğrenmesi ve sevmesi, DP prensiplerini öğrenip sevmesi, üye olması, maddi destek yapması, partide kalması, yayınlarını takip etmesi, adaylarına oy vermesi, ülke işlerine ilgisinin artması ve partiye kendi fikirlerini ve isteklerini bildirmesinin sağlanmasını isteniyordu (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "İş Programı", s. 3-4).

Propaganda Çalışmaları

DP propaganda çalışmalarında seçmeni; köylü, kasabalı ve şehirli diye üç büyük sınıfa ayırdı. Ayrıca; Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu, Güney ve Orta Anadolu diye beş bölge bulunmaktaydı. Bütün ilişki faaliyetleri aşağıdaki noktalar göz önünde tutularak yerine getirilecekti (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Müfredat", s.4). Her sınıf ayrı ayrı ele alınıp değerlendiriliyordu. Köylü, kasabalı ve şehirli olarak yapılan bu sınıflandırmada önce bilgiler verilmekte, belirlenen ihtiyaç ve istekler sıralanmakta ve hangi konularda hangi yöntemlerle temas edileceği ve ne tür propaganda yapılacağı hakkında talimatlar verilmekteydi. Buna göre: (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Köylü Sınıfı", s.4-5)

Köylü Sınıfı; Türkiye nüfusunun 3/4'ünü teşkil etmekteydi. Yarısı faaldi. Köylünün %70'i; 500 nüfustan fazla 15000 köyde ikamet etmekteydi. Nüfusun yarısı oy çağındaydı. Bunların yaklaşık %40'ı oy verme ihtimaline sahipti. Partililerin bu nüfusa ulaşma ve etki etme ihtimali %25'di. Dolayısıyla parti köy halkına önem vermekteydi ve bu teşkilatlara gönderilen talimatta da yer almaktaydı. Köy halkı kendi içerisinde de ağa, topraklı köylü ve rençber olarak gruplandırılmıştı. Köy halkı siyasetle ilgilenmeyen, milli hayata girmemiş, devlet ve hükümete karşı kendini dışta ve onun baskısı altında hisseden kesim olarak nitelendirilmekteydi. Onlarla en sempatik temas askerlik vesilesi ile gerçekleşmekteydi. Köy halkının beklentileri; zaruri ihtiyaçlarının kolay temini, ucuz ve merasimsiz olarak kolayca tedarik edilmesi, malını kolay nakledebilme, malını yüksek fiyata satma, devletle ilişkilerinin basitleştirilmesi, hızlandırılması ve adaletli olunması (mahkeme, evlenme, ofise mal teslimi işlerinde), sağlık işlerine bakılması ve köyden göç etmenin yolunu bulmaktı.

Partililer bu grupla temas etmek için; köy öğretmenleri, radyo, gazete, nizamname, köy gazetesi, köy işlerine ait broşürler, özellikle köyü ilgilendiren kısımları basitleştirilmiş parti programı, partinin ileri gelenlerinin köylüyü ilgilendiren sözleri içeren deniz ve şehir resimleri, parti amblemli tarak, bilezik, küpe gibi eşyaları kullanması gerektiği talimatta yer almaktaydı.

Köy halkını partiye kazandırma adına yapılacak faaliyetlerde ise şu yöntemlerin kullanılması isteniyordu: parti ismini öğretme, partilileri tanıtma, siyasi tembelliği kırma, köyün bilindiğini köylüye ispat etme, köylüyü geri fikirli addetmeme, köylüyü eğlendirmek ve öğretmek, köylünün hayat anlayışı ile Demokrat Parti'nin görüşlerinin ortak vasıfları üzerinde durmak, derdini dinlemeyi talep etmek ve şehre geldiklerinde partiye davet etmekti.

Köy halkı ile yapılacak görüşmelerde işlenecek konular ve propagandalar ise şu şekilde belirlenmişti; Rumeli'de kaybedilen topraklardaki Türk köylüsünün durumu ve köyün neden refah içinde olmadığının dile getirilmesi; Türk tarihinden uygun konuların ve medeniyet ile ilgili basit konuların anlatılması; devletin verdiği paranın ne için kullanılması gerektiği; tek partili ülkelerde neler yaşanıldığı ve demokrasinin nasıl işlediğinin açıklanması; köyün her zaman demokrat bir kimliğinin olduğu, köy ekonomisinin nasıl olması gerektiği ve başka ülkelerde köylünün nasıl yaşadığı ile ilgili bilgiler verilmesi; seyyar mahkeme, jandarma, seyyar doktor, ebe ve seyyar sinema hizmetlerinin verilmesi gerektiği; şehirlilerin nasıl hayat yaşadığı; imece ve yardımların toplanmasının ne zaman meşru olacağı; köyün eğitim ihtiyacının ne olduğu; şehirlinin ne gibi mallar kullandığı gibi konularda açıklayıcı bilgilendirmelerin yapılması istenmekteydi. Ayrıca DP ne

yapmak istiyor, nasıl yapmak istiyor, köylünün DP'den istedikleri nelerdir, Celal Bayar köylü için neler yapmıştı, hangi partinin kazanacağı gibi soruların cevaplandırılması da talimatta yer almaktaydı. "Köylünün malı korunmalıdır", "köylü de kasabalı da efendimizdir" ve "hükümet köylünün hizmetkârı olmalıdır" gibi propagandaların sık tekrar edilmesi istenmekteydi. Hayvanlar, tabiat bilgileri ve kooperatif (Ege Köylüsü için); köy üretim araçları (alet, gübre, tohum nasıl tedarik edilmelidir) gibi konularda köy halkının bilgilendirilmesi de istenmekteydi. DP'nin Ziraat Bankası faizlerinin indirilmesini talep edeceğinin de köy halkına iletilmesi istenmekteydi. Ayrıca tek parti ile bu kadar olduğu, köy ve köylüler için CHP'nin yapacağı başka bir şey olmadığı yönünde propaganda faaliyetleri yürütülecekti (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Köylü Sınıfı", s.5).

Kasabalı sınıfı ülke nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturmaktaydı. Bunun %90'ı, 5000'den fazla nüfuslu 100 kasabada ikamet etmekteydi. %50'si oy çağındadır. %40'ı seçimlere iştirak etmekteydi. Erişilir ve mümkün olan tesir etme yüzdesi %50'idi. Bu sınıf hem köylü hem de şehirli niteliklerine haizdi. Milli hayata girmeye ve siyasi şekillendirmeye istekliydi. Parti merkezinden gönderilen talimatta kasabalı sınıfı da kendi içerisinde tasnife tabi tutulmuştu. Buna göre kasaba nüfusunun; %20'si muhafazakâr eşraf ve ayanlar, %20'si yeni müteşebbis (yılda bir kere İstanbul'a giden), %20'si Esnaf (Kunduracı, çilingir, nalbant, arabacı vb.), %10'u yarı memur (dişçi, eczacı, doktor), %10'u taşralılar, %10'u kadınlar, %5'i gençler ve %5'i de ayan çocuklarından oluşmaktaydı (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Kasabalı Sınıfı", s.6).

Kasaba halkının beklentileri; soyutlanmaktan kurtarılıp milli pazarlara bağlanmak, ticari kredi, belediye, fabrika, okul, karargâh gibi kurumların yapılması, eğitim imkânı, sağlık ihtiyaçları için eczane, dispanser gibi kurumlar, takdir edilmek ve seçkinleşme ve toplumsal başarı göstermek şeklinde belirlenmişti. Ocaklar, halkevleri, haberler bülteni, köy ve şehir için yapılan çeşitli yayınlar ve "seyyar konferansçı" olarak isimlendirilen partinin belirlediği kişilerin kasabalarda konferanslar vermesi şeklinde faaliyetlerle kasaba halkıyla temasa geçilmesi istenmekteydi (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Kasabalı Sınıfı", s.6).

Parti teşkilata gönderdiği talimatta alışılmış yöntemlerden vazgeçilerek seçmenin muhakeme yapmasının sağlanması talep ediliyordu. Kutsal ve geçerli sosyal kurumlara gereken saygı gösterilecek, kanun karşısında eşitlik ve temiz idare vaat edilecekti. Cömertlik, dürüstlük, hürriyet ve refah motifleri işlenecekti. Kemalizm, eski Türklerde bağımsız bireycilik de yine üzerinde durulacak konulardı. Yeni dönemde herkesin siyasete bir şekilde katılımının sağlanarak ülke sorunlarının izolesi ve Türk halkının çaresiz halde kalmasına müsamaha gösterilmeyeceği anlatılacaktı. Basit program ve uygulama mukayesesi, Türk tarzı, Türklük ruhu ve kuvveti, milli ülkü ve demokrasi edebiyatı konularında seçmen aydınlatılacaktı. Ayrıca kasabalı seçmene DP'ye katılmakla herhangi bir zarar görmeyeceği bilakis ortak kanuni haklar kazanılacağı yönünde propaganda yapılacaktı. "*Celal Bayar kasabalıya ne yaptı*" ve "*Türklere kalan iş sahaları nelerdir*" soruları cevaplanacaktı. Mevcut durumundan sıkıntı çeken vatandaşlara ancak oyunu doğru kullanmakla bunu düzeltebileceği anlatılacaktı. "*Boşuna şikâyet etme oyunu kullan*", "*Ümitsizlenme, az olacağından korksan dahi oyunu kullan*", "*Demokrasi bu sefer muvaffak olacaktır*", "*İki tecrübeli adamımız çok şükür hayatta*" şeklinde telkinlerde bulunulacaktı. Hangi partinin kazanacağı vatandaş için önemli olduğu, belediyecilik, yol inşaatı, ziraat işleri demokratik yeni bir inkılap hamlesi, totaliter ve tek partili ülkelerde yaşam, iş hayatı, aile hayatı, emniyet ve o ülkelerin akıbeti gibi konularda bilgiler verilecekti (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Kasabalı Sınıfı", s.7)

Şehirli sınıfı hakkında ise şu bilgiler verilmekteydi; nüfusun %5'ini oluşturuyordu. Oy çağında olan kısmı %60'dı. Bu oranın yaklaşık %70'i seçimlere katılıyordu ve erişilebilirlik oranı %70'di. Siyaseten bilinçli, hükümet işleriyle ilgili, Türk devleti ve milletinin dünya içerisindeki mevkiini idrak edebilen bilinçteydi. Siyasi teşkilatlanmaya hazır bir kitle olarak görülmekteydi. Köy ve kasaba sınıflarında olduğu gibi şehirli sınıfı da kendi içerisinde tasnife tabi tutuluyordu. Buna göre şehirli

nüfusunun; %2'si yevmiyeli işçi (devlet), %3'ü yevmiyeli işçi (özel), %5'i bulduğu ile geçinen, %5'i küçük memur, %5'i yüksek memur, %5'i azınlık, %10'u esnaf, %10'u tüccar, %10'u ihracatçı tüccar, %10'u sanayici, %10'u emekli ve dullar, %10'u gençler ve %15'i meslek erbabı (mühendis, doktor, avukat) (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Şehirli Sınıfı", s.7-8).

Şehir halkının siyaseten beklentileri ise; ülke içerisinde güvenliğin sağlanması, devletin uluslararası ilişkilerde korunması, milli yükselişin sağlanması, fırsatlarda eşitliğin sağlanması, iltimas yerine liyakatin geçerli olması, öğrenim ve terfi imkanlarının temin edilmesi, refahın artırılması, adil ve becerikli hükümetin kurulması, şehirde asayiş ve konforun sağlanması, mesken, hastane ve ulaşım araçları sayısının artırılması, yangın gibi zarar verici durumlarda devletin gereğini yapması, paranın değerinin korunması, malların bol ve ucuz olarak sağlanması, mal ve meslek emniyetinin temin edilebilmesi ve gençlere ülkeye hizmet edebilme şansının tanınması (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Şehirli Sınıfı", s.8)

Şehir halkıyla iletişimde; gazeteler, kitaplar, broşürler, halkevi, parti ocakları, mülakat ve beyanat, yabancı basından parti ile ilgili alıntılar, üniversite külliyatı, sinema, ilim ve etüt kulüpleri, resmi geçit ve gösteriler ayrıca bayram tebrik kartları gibi temas mekanizmalarının kullanılması istenmekteydi.

Şehirlerde yapılacak çalışmalarda; demokrasinin ne olduğunun açıklanması, dünya demokrasilerinden örnekler verilmesi, iyi bir hükümet olmanın kriterlerinin ne olduğu, iyi bir memur olmanın ölçütlerinin belirtilmesi, demokrasiye bulaşan hastalıklar ve tehlikeler hakkında bilgi verilmesi isteniyordu. Türkiye'nin dünyadaki yeri, maddi ve manevi değerleri, ileri Türk yaşayışına kavuşmanın yolları, bunların gerçekleşmesi için hangi partinin kazanacağının önemli olduğunu özellikle vurgulanacaktı. Ekonomik hayat, özgürlük, herkesin gerçeği öğrenme hakkı, kanunları hata yapabilen insanların yaptığı dile getirilerek halkın menfaatini benimseyenlerin kanunları her zaman halk ihtiyacına çevrilebileceği anlatılacaktı. Türk kimliğinin payidar kalacağı ve bunun için gerekli olan devletin sağlam bir kurum haline getirileceği seçmene iletilecekti. Halka ve vatana sadakatin partiye sadakatten önce geldiği, partinin halk ve vatan için olduğu, halkın şikayet etmek yerine oy kullanması gerektiği, seçimlere kesinlikle katılımın sağlanmasının önemi, demokrasinin bu kez başarılı olmak zorunda olduğu, partiye nasıl ve niçin üye olunması gerektiği, vatandaşın mevcut hükümet tarafından ihmal edildiği, hayat pahalılığı sorumlusunun hükümetler olduğu, DP'ye katılmaktan korkulmaması gerektiği, DP'nin başarılı olamamasının milli bir felakete yol açacağı ve son olarak da ordunun çağın gereklerine göre kuvvetlendirileceği konularında halka telkinlerde bulunulacaktı (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Şehirli Sınıfı", s.8-9).

Şehirlerdeki teşkilat çalışmalarında; demokrasi ve terbiye, Türk kalkınma tarihi, Kemalizm inkılabı, tek parti rejimlerini tasvir, uluslararası ticaret, şehircilik ve belediyecilik, gençlerin yetişmesi, mesleki kuruluşlar, vatan savunması, oy vermede dikkat edilecek hususlar, parti ileri gelenlerinin tanıtılması, siyaset ve siyasi hareket kelimelerinin açıklanması, dünyada meydana gelen olayların özeti, dünya ekonomisi, dünya ticaret hareketleri, iş yapma engellerinin sistematik tahlili, dünyada savaş sonrası milli kültür ve ekonomi konularında açıklayıcı bilgiler verilerek propaganda yapılması istenmekteydi (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Şehirli Sınıfı", s.9).

Köylü, kasabalı ve şehirli sınıflandırmasının dışında genel olarak bütün ülke için geçerli olmak üzere programa ne gibi katkıların yapılacağı ve propaganda yaparken üzerinde durulması gereken konular da belirlenmişti. Partinin kuruluşunda ağırlıklı propaganda kendisine yöneltilen ithamlarla mücadeleydi. Belirlenen bu programa göre: (CBAA, Parti Merkez Teşkilatı ve Ona Merbut Teşkilat, "Umumi Mütemmim Mülahazat", s.9)

1. Program konuları kısım kısım geliştirilecekti.

2. Faaliyetler genellikle üç safhada gerçekleştirilecekti: DP'yi halkın göz önünde tutma ve devamlı hatırlatma, parti ideallerine hazırlama ve parti için faaliyete geçirme.
3. Günlük ihtiyaçlar üzerine doğan geçici durumlar gerekirse programa ilave edilecekti.
4. "DP danışıklıdır", "DP'nin kuvvetlenmesine müsaade edilmeyecektir", "DP'nin CHP'den daha halkçı ve solcu olmasına müsaade edilmeyecektir", "DP dini taassubu istismar edecektir", "DP; ağa, zorba ve kapitalist zümrenin partisidir", "Vatanın kısmi tehlikede olduğu bir zamanda DP ikilik yaratmıştır", "DP, sosyal sınıf mücadelesi açacaktır" ve DP kurucularına yönelik; "düne kadar CHP'de idiler, orada ne fayda verdiler" şeklinde DP aleyhine yapılan propagandalarla mücadele edilecekti.

Teşkilatlanma programının hazırlanması ve propaganda şeklinin belirlenmesinin ardından il başkanlıkları açılmaya başlandı. DP'nin ilk şubesi Samsun'da açıldı. İl başkanlığına Şefik Avni Özüdoğru getirildi (Cumhuriyet, 2 Şubat 1946, s.1). 12 Şubat 1946'da ise İzmir il başkanlığı açıldı. Başkanlığına ise Ekrem Hayri Üstündağ seçildi (Cumhuriyet, 13 Şubat 1946, s.1). Daha sonra İstanbul il başkanlığı açıldı. İl başkanlığına Kenan Ömer seçildi (Cumhuriyet, 15 Şubat 1946, s.1).

DP Genel Başkanı Celal Bayar, Mart ayında gazetelere verdiği demeçte partinin teşkilatlanması konusunda yapılan çalışmalardan ve alınan neticelerden memnun olduğunu dile getirdi. Ağır ve dikkatli hareket etmelerine rağmen ilk müteşebbis heyetinin kurulmasından sonra bir buçuk ay gibi kısa zamanda 16 il merkezinde, 36 ilçede ve bucaklarda teşkilatın kurulduğunu ifade etti. Teşkilatlanma planında da önemle üzerinde durulan bir konuda şikayetini de gazetecilerle paylaştı. Partinin karşılaştığı zorlukların başında DP'nin bir muvazaa eseri olarak doğduğu ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi geçici bir hareket olduğu gibi iddialardı. Bu durumdan parti olarak oldukça rahatsız olduklarını belirterek partiyi küçültücü bu iddiaları kınadı (Cumhuriyet, 14 Mart 1946, s,1,3).

DP'nin teşkilatlanması ve propaganda faaliyetleri devam ederken iktidar partisi CHP'nin seçimi erkene alması, planları sekteye uğrattı. DP il başkanları bir toplantı yapıp duruma tepki olarak bir beyanname yayınladı. Seçimin erkene alınmasını; CHP'nin her ne pahasına olursa olsun ülkede ciddi bir muhalefetin oluşmasını engellemek olarak gördüklerini açıkladılar (Cumhuriyet, 19 Haziran 1946, s.1,4). DP'nin bu beyannamesi iktidarı destekleyen basında eleştiri konusu oldu. CHP'nin, ülkeyi normal demokrasi şartlarına kavuşturması için herhangi bir etki ve tesir altında kalmadığını veya herhangi bir yerden emir almadığını aksine inkılapçı karakteriyle bilinen partinin siyasi hak ve hürriyetleri genişletmeye ve tamamlamaya kendisinin karar verdiği belirtiliyordu. Bu nedenle DP'nin bu beyanname ile CHP ve liderine isnat ettiği ithamların kabul edilemeyeceği vurgulanıyordu (Ulus, 21 Haziran 1946, s.1,2). Hatta daha da ileri giderek "*Demokrat Parti bir siyasi parti olmaktan çıkmıştır. Bu bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir*" şeklinde yazılar çıkmaya başlamıştı (Ahmad, 1976, s.22).

Seçim tartışmaları devam ederken miting havasına dönüştürülen Ankara il başkanlığı açılışına Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan da katıldı. Celal Bayar burada yaptığı konuşmasında "*Bütün hareketlerimizde ve simalarımızda beliren iman bizi heyecandan heyecana sürükletiyor. Bu imanımızın sonuna kadar devam edeceğine asla şüphe yoktur. Memleketimizde yeni bir devir açılmaktadır. Biz Demokratlar hepimizin bu devrin kökleşmesinde ehemmiyetli vazifeler taşımaktayız. Bu vazifeleri feragatle göreceğiz. Her türlü ihtiras bizlerden tamamıyla uzak kalacaktır. Rehberimiz memleketin yüksek menfaatleridir.*" sözleriyle ülkede DP'nin kuruluşuyla başlayan heyecanı ifade ederek yeni bir devrin başladığını ileri sürmüştü (Cumhuriyet, 20 Haziran 1946, s.1,3). Daha sonra Ankara'da Mamak ve Balgat şubelerinin açılışına Celal Bayar ve Refik Koraltan katılmıştı. Koraltan burada yapmış olduğu konuşmada "*Demokrat Parti memleketi bölmek için değil, bilakis birleştirmek için kurulmuştur. Bu partinin gayesi bütün vatandaşların haklarının ve hürriyetlerinin teminidir*" sözleri hazırlanan programa uygun şekilde çalışmaların devam edildiğinin bir göstergesiydi (Cumhuriyet, 24 Haziran 1946, s.1,3).

DP, yeni bir parti olarak kurulup teşkilatlanmaya başlamıştı. İl, ilçe ve bucak teşkilatları bir bir açılıyordu. Türkiye'nin geçmişteki çok partili hayat denemelerindeki kötü tecrübesi nedeniyle kuruluş aşamasında insanların aklındaki soru işaretlerini gidermek için mesai harcanıyordu. Parti teşkilatlanma ve propaganda planları da buna göre hazırlanmıştı. Parti teşkilatına önce ülkenin gerçekleri açıklanmış ve her kesim için ayrı propaganda yapılması istenmişti. DP'nin kuruluş teşkilatlanması ve propagandası ağırlıklı DP'nin halka tanıtılması ve isnat edilen ithamların doğru olmadığının halka anlatılması şeklindeydi.

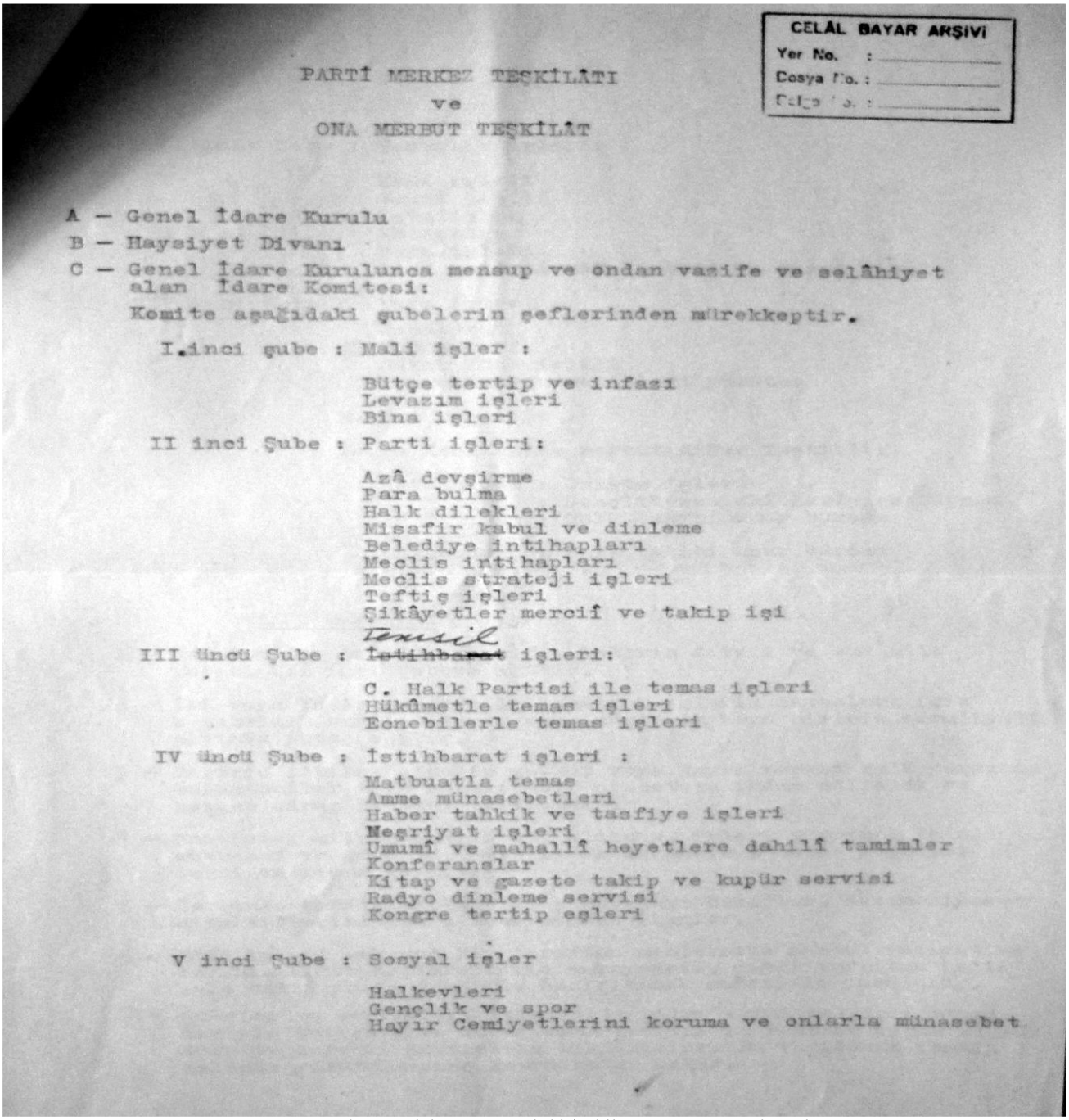
Sonuç

TBMM'de yapılan bütçe görüşmelerinde CHP içerisinde beliren muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak da biline Toprak Kanunu görüşmelerinde daha da sertleşti. Başta Adnan Menderes olmak üzere bazı milletvekilleri bu kanunun Anayasa tarafından belirlenen mülkiyet hakkını zedelediği ve tasarının toprak sahiplerini hedef aldığı gerekçesiyle eleştirilerde bulundu. Daha sonra ise ileride DP'nin de çekirdek kurucu kadrosunu oluşturacak olan milletvekilleri tarafından verilen Dörtlü Takrir'den sonra bu muhalif milletvekillerinin partiden ihraç işlemleri başlatılacaktı.

Cumhuriyet'in ilanının ardından demokrasinin bir gereği olarak çok partili siyasi yaşama geçişte olumlu sonuçlanmayan girişimler olmuştu. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle tüm dünyada otoriter rejimlere son verilmişti. Batı'da savaş sonrası ortaya çıkan bu yeni durum Türkiye açısından iç politikanın şekillenmesinde etkili olacaktı. Öyle ki basın, demokrasi yolunda adım atılmaması durumunda dış müdahalenin olacağı yönünde haberler yapmaya başlamıştı. Bu durum, Batı ile bütünleşme amacında olan Türkiye'de çok partili hayata geçişte temel sebeplerden biri olacaktı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de bu yeni durum karşısında mecliste yeni bir parti kurulmasını teşvik edici konuşmalar yapmaktaydı. Bunun yanı sıra dış politika açısından da demokrasiye geçiş bir mecburiyet olarak görülüyordu. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olmak için çok partili bir demokrasisinin hayata geçirilmesinden başka bir şansın bulunmadığı yönünde bir düşünce kamuoyunda hâkim olmuştu.

DP; CHP iktidarının halkı ihmal ettiği ve halkın bu durumdan mustarip olduğu şeklinde iddialar ileri sürülerek gelişmiş ülkelerdeki hayat standardını ülkeye DP'nin getireceği şeklinde propagandalar yaparak çalışmalarına başlamıştı. Köylü, kasabalı ve şehirli olarak sınıflandırdığı her kesimin kendilerine özel problemleri belirlenmiş ve bu yönde bir propaganda yürütülmeye başlanmıştı. Hazırlık döneminde oldukça detaycı bir propaganda faaliyeti yürüten DP diğer taraftan da partinin danışıklı olarak kurulduğu ve bir süre sonra kapatılacağına dair iddiaları çürütmeye çalışmıştı. Kuruluş aşamasında partinin tanıtımının yanı sıra DP aleyhine yapılan propagandaların aksinin ispatı üzerinde önemle durulmuş ve teşkilatlarından bu yönde çalışmalara ağırlık verilmesi istenmişti. Çünkü çok partili hayata geçiş denemelerinde edinilmiş tecrübeler kurucuları bu konuda daha dikkatli davranmaya yöneltmekteydi.

Teşkilatlanmanın da ne şekilde olacağı detaylı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Çalışma gruplara ayrılmış, şubeler oluşturulmuş ve çalışma programı hazırlanmıştı. Her şube kendini ilgilen konularda çalışmalarını yürütmesi esasına göre hazırlanan programda iletişim araçlarının kullanımının üzerinde durulması dikkat çeken bir durumdur. Her kesimle iletişim halinde olarak teşkilatlanmanın planlanması DP kurucularının teşkilatlanma konusunda hassas çalışmalar yaptığını göstermektedir. Zira DP kurucuları farklı kesimleri temsil etmekteydi. Celal Bayar, Osmanlı meşrutiyetinden itibaren siyasetin ve devletin çeşitli kademelerinde görev almış tecrübe sahibi bir devlet adamıydı. Dolayısıyla tecrübeyi temsil etmekteydi. Adnan Menderes ise genç idealist kesimin temsilcisiydi. Fuat Köprülü ve Refik Koraltan da akademi ve hukuk konularında söz sahibi kişilerdi. Dolayısıyla partinin propaganda ve teşkilatlanma programının uygulanması, tecrübeliler ile genç idealistlerin birlikte katkı verdiği, kısa sürede amaca ulaşmak üzere planlanan ve sonuç olarak da başarıya ulaşan bir süreç oldu.

CELÂL BAYAR ARŞİVİ
Yer No. :
Dosya No. :
Fihrist No. :

PARTİ MERKEZ TEŞKİLÂTI
ve
ONA MERBUT TEŞKİLÂT

A — Genel İdare Kurulu
B — Haysiyet Divanı
C — Genel İdare Kurulunca mensup ve ondan vazife ve selâhiyet alan İdare Komitesi:

Komite aşağıdaki şubelerin şeflerinden mürekkeptir.

I.inci şube : Mali işler :

Bütçe tertip ve infası
Levazım işleri
Bina işleri

II inci Şube : Parti işleri:

Azâ devşirme
Para bulma
Halk dilekleri
Misafir kabul ve dinleme
Belediye intihapları
Meclis intihapları
Meclis strateji işleri
Teftiş işleri
Şikâyetler mercii ve takip işi

III üncü Şube : ~~İstihbarat~~ Tesisl işleri:

C. Halk Partisi ile temas işleri
Hükûmetle temas işleri
Ecnebilerle temas işleri

IV üncü Şube : İstihbarat işleri :

Matbuatla temas
Amme münasebetleri
Haber tahkik ve tasfiye işleri
Neşriyat işleri
Umumî ve mahallî heyetlere dahilî tamimler
Konferanslar
Kitap ve gazete takip ve kupür servisi
Radyo dinleme servisi
Kongre tertip eşleri

V inci Şube : Sosyal işler

Halkevleri
Gençlik ve spor
Hayır Cemiyetlerini koruma ve onlarla münasebet

Ek-1: Celal Bayar Arşivi Teşkilat Şemasına Dair Belge

Kaynakça

Arşivler

Celal Bayar Aile Arşivi (CBAA)

Gazeteler

"Celal Bayar'ın Demeci", Cumhuriyet, 14 Mart 1946.

"Demokrat Parti Dün Beyannamesini Neşretti", Cumhuriyet, 19 Haziran 1946.

"Demokrat Partinin İstanbul Teşkilatı", Cumhuriyet, 15 Şubat 1946.

"Demokrat Partinin Yeni Bir Şubesi Daha Açıldı", Cumhuriyet, 24 Haziran 1946.

"İstanbul Demokrat Parti İl Kongresi Başladı", Zafer, 31 Mart 1950.

"Milletvekili Seçimi 21 Temmuz'da Yapılacak", Cumhuriyet, 10 Haziran 1946.

"Parti Milletvekili Seçimine İştirak İçin Tek Dereceli İntihabı Bekleyecek", Cumhuriyet, 13 Şubat 1946.

"Partilerin Seçim Faaliyeti Genişliyor", Cumhuriyet, 20 Haziran 1946.

"Partinin İlk Şubesi Samsun'da Kuruldu", Cumhuriyet, 2 Şubat 1946.

ATAY Falih Rıfkı, Demokrat Partinin Beyannamesi, *Ulus*, 21 Haziran 1946, s.1,2.

Araştırma Eserler

Ahmad F. ve Turgay B. (1976). Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Akşin S. (2004). Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980). Ankara: İmaj Yayıncılık.

Albayrak M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Aydemir Ş. S. (1998). Menderes'in Dramı (1899-1960), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eroğul C. (2003). Demokrat Parti Tarihi İdeolojisi, Ankara: İmge Kitabevi.

Yeşil A. (2001). Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları

Mali İçerikli Türk Atasözlerinin Tespiti Ve Kamu Maliyesi/Bütçe İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi[1]

Recep TEMEL[2]

Giriş

Atasözleri, bir milletin geçmiş dönemlerdeki sosyal yapılarının, hayat tarzlarının, değer yargılarının, düşünce tarzının, yerel özelliklerinin, dil ve söyleyiş üsluplarının kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze dek ulaşmasını sağlayan özlü sözlerdir ve geçmişten günümüze önemli bir mirastır (Özer,2021). Bu atasözleri her toplumun tarihsel tecrübesinin ve değerlerinin ışığında birikimli olarak gelecek kuşaklara devredilmiş ve yaşamın hangi alanına ilişkinse o alanın uygulamalarında etkinliğini sürdürmüştür, sürdürmektedir.

Toplumsal yaşamın önemli boyutlarından birisi hiç şüphesiz ekonomik ve mali ilişkilerdir. Bu ilişkilerin beklentilere göre yürütülmesi bireylerin bu alana ait ortak kabul ve uygulamalarına bağlıdır ki kuralların varlığı da bunun içindir. Mali içerikli Türk atasözleri de Türk toplumunun geçmişten bugüne mali konulardaki değer yargılarını ortaya koymakta ve uygulamalara yön vermektedir.

Atasözlerinin ilgili oldukları alandaki toplumsal ilişkileri bir hukuk kuralı düzeyinde olmasa bile etkiledikleri bir gerçekliktir. "***Ataların sözü Kur'an'a girmez; ama yanınca yürür.***" ve "***Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar.***" (Aksoy,1988) şeklindeki Türk atasözleri, atasözlerinin Türk toplumundaki etkisini göstermek bakımından oldukça anlamlıdır.

Mali içerikli Türk atasözlerinin tespiti ve tespit edilenlerinin kamu maliyesi/bütçe ilkeleri açısından değerlendirilmesini konu edinen bu araştırmaya konuyla ilgili araştırma yapılıp yapılmadığı hakkında literatür taraması yapılarak başlanmıştır. Literatür taramasını takiben araştırmanın amacı, önemi ve kullanılan yöntem hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular ise 'Kamu Maliyesinin Önemi Hakkındaki Türk Atasözleri', 'Bütçe İlkeleri Hakkındaki Türk Atasözleri', 'Kamu Geliri Bağlamında Borç/Borçlanma Hakkındaki Türk Atasözleri' ve 'Mali Ahlâk Hakkındaki Türk Atasözleri' başlıkları altında toplanmıştır. Derlenen atasözleri kamu maliyesi/bütçe ilkeleri açısından değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise araştırmadan varılan sonuçlar ve bunlara bağlı olarak geliştirilen öneriler sıralanmıştır.

Literatür

Türk maliye literatüründe Türk atasözlerini maliye disiplini/bütçe ilkeleri açısından inceleyen doğrudan bir çalışma yoktur. Böyle olmakla birlikte Türk atasözlerini, ekonomik yapı ve ilişkiler açısından, girişimcilik açısından, Türk iş yaşamı, alış-veriş kültürü ve Türk insanının iktisadi zihniyeti açısından ele alan çalışmalar mevcuttur. Halil Seyidoğlu "Türk Atasözlerinin Ekonomik Yorumlaması Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışmasında ekonomi içerikli Türk atasözlerini

[1] 09-11/12/2022 tarihlerinde Endonezya'da düzenlenen 5. CEO Sosyal Bilimler Kongresi'nde tarafımızdan 'Kültürel Bir Miras Olarak Malî İçerikli Türk Atasözleri ve Maliye Disiplini Üzerindeki Etkileri' başlığıyla sunulmuş sözlü bildirinin kamu maliyesi/bütçe ilkeleri özelinde incelenmiş halidir.

[2] Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, recep.temel@bozok.edu.tr

gruplandırmış ve bu atasözlerini ekonomi bilimi açısından yorumlamıştır. Bu çalışmada yer yer mali içerikli atasözleri de değerlendirilmiştir (Seyidoğlu,2019).

Kübra Harbi ve Özlem Yaşar Uğurlu, 2018 yılında yaptıkları "Girişimcilik Olgusunun Türk Atasözlerinde İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi" başlıklı çalışmalarında bireyi girişimci olmaya yönelten sebepler, girişimci olmayı engelleyen sebepler ve girişimcide olması gereken özellikler çerçevesinde Türk atasözlerini gruplandırmış ve içerik analizine tabi tutmuşlardır (Harbi& Uğurlu,2018). Şaban Esen ve Ensar Yılmaz da "Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Girişimcilik Olgusu (Sosyo-Ekonomik Açıdan Bir Bakış)" isimli araştırmalarında Türk atasözlerini, 'Girişimcilikle İlgili Olumlu Algılar', 'Girişimcilikle İlgili Olumsuz Algılar', ve 'Girişimcilikle Yansız/Nötr Algılar' perspektifinden gruplandırmış ve sosyo-ekonomik anlamları üzerinde durmuşlardır (Esen& Yılmaz,2011).

Çiğdem Başfırıncı, "Türk Atasözlerinde Alışveriş Olgusu" isimli araştırmasında Türk atasözlerinin içerisinden alı-veriş temalı olanları ayıklamış, sonrasında alt temalara ayırmış ve bu alt temalar arasındaki anlamlı ilişkiler üzerinden Türk toplumunda alış-veriş olgusunu çözümlemeye çalışmıştır (Başfırıncı, 2015). Adnan Akın ise "Kültür Penceresinden Türk İş Sisteminin Temelleri ve Atasözleri Bağlamında Bir Model Önerisi" başlıklı çalışmasında, 'piyasa işleyişine bağlı olarak iş süreçlerini belirleyen temel işletmecilik işlevleri', 'iş organizasyonlarında yapılanma ve yönetim işlevleri', 'iş yaşamında girişimcilik süreçleri' şeklinde kategorize ettiği Türk iş sisteminde, bu kategorilerle ilgili Türk atasözlerini tespit etmiş, anlamlarını değerlendirmiş ve bu değerlendirmeler üzerinden de bir iş/üretim modeli geliştirmiştir (Akın,2010).

Saim Çağrı Kocakaplan, "Homoekonomikus'un Gerçekliğini Sorgulamak: Türk Atasözlerinde İnsan Manzaraları" başlıklı araştırmasında Batılı insan tipi olarak kabul edilen Homoekonomikus'un Türk toplumunda karşılık bulup, bulmadığını Türk atasözleri üzerinden sorgulamış ve Türk toplumu özelinde insanın Homoekonomikus'a indirgenemeyeceğini ancak ondan da ayrı düşünülemeyeceği sonucuna varmıştır (Kocakaplan, 2016).

Türk atasözleri üzerine yapılan araştırmalarda dikkat çeken husus, yukarıdaki literatür taramasından da anlaşılacağı üzere, ekonomiyle, Türk iş yaşamıyla, alış-veriş kültürüyle, girişimcilikle, genel iktisadi zihniyetle ilgili oldukları, kamu maliyesi/bütçe ilkeleri bakımından araştırmanın yapılmadığıdır. Bu nedenle çalışmamızda mali içerikli Türk atasözleri tespit edilmiş ve kamu maliyesi/bütçe ilkeleri bakımından anlamları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı, Önemi, Yöntemi ve Bulguları

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Türk atasözleri içerisinde doğrudan kamu maliyesi/bütçe ilkeleri ile ilgili olanların tespit edilmesi ve bunların kamu maliyesi/bütçe ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesidir.

Araştırmanın Önemi

Türk atasözleri içerisinde doğrudan mali içerikli olanları tespit edip, bütçe ilkeleri açısından ifade ettikleri hususların ortaya konmasının kamu maliyesinde çalışanlarının (Karar alıcı-uygulayıcı) duyarlılıklarını geliştireceği açıktır. Bu suretle genelde mali bilinç çerçevesinde mali nitelikli iş ve işlemlerin kararlaştırılması ve uygulamasında geçmişten bugüne Türk atasözleri özelinde vurgulanan hassasiyetler daha çok korunabilecek; bütçe süreçleri (Hazırlık, onay, uygulama, denetleme) daha sağlıklı yürütülebilecek ve bütçeden beklentilere daha kolay erişilebilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada yöntem olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi kavramı Türkçe olarak "belge incelemesi" anlamına gelmektedir (Kıral,2020). Doküman analizi yöntemi

araştırılan konuyla ilgili olgu ve olaylara dair bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesi sonucunda veri elde edilmesi yöntemidir (Karataş,2015). Bu çalışmada doküman olarak Türk atasözlerini etraflı bir şekilde bir araya getirmiş olan ve birçok araştırmacı tarafından kaynak kitap olarak kullanılan Ömer Asım Aksoy'un 1988 yılında basımı yapılan (İnkılap Yayınevi, İstanbul,486 sayfa) 'Atasözleri Sözlüğü-I' isimli kitabı kullanılmıştır (Aksoy,1988). Alfabetik olarak hazırlanmış olan eser öncelikle taranmış doğrudan kamu maliyesine/bütçe ilkelerine ilişkin atasözleri tespit edilmiştir. Sonrasında da tespit edilmiş atasözleri yine kamu maliyesi/bütçe ilkeleri etrafında değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Kamu Maliyesinin Önemi Hakkındaki Türk Atasözleri

Bir ülke ekonomisi, kamu sektörü ve özel sektör olmak üzere iki temel sektörden oluşmaktadır. Kamu sektörü ağırlıklı olarak toplumsal ihtiyaçlara dönük kamusal niteliği ağır basan mal ve hizmetler üretir. Ülke ekonomilerinde kamu sektörünün etkinliği tercih edilen ekonomik modele göre değişkenlik arz etse de her ülke ekonomisinde kamu sektörünün varlığı bir gerçekliktir.

Kamu sektörünün işleyiş mantığı özel sektöre göre farklılık arz eder. Özel sektörde girişimcilerin karar alıcı olmaları, finansman aracı olarak sermayelerini kullanmaları ve kârlarını arttırma amaçları olmalarına karşın kamu sektöründe siyasal otorite, kamu gelirleriyle finanse ederek ürettiği mal ve hizmetlerle kamu yararının en üst düzeye yükseltilmesini amaçlar (Pehlivan,2022).

Devletin/kamu sektörünün toplumsal yaşamdaki önemi dünden bugüne giderek artmıştır. Hem kamu sektörü hem de kamu sektörünü sevk ve idare edenlerle ilgili Tablo 1'deki atasözleri oldukça anlamlıdır.

Tablo 1. Kamu Maliyesinin Önemi Hakkındaki Türk Atasözleri ve Anlamları

Atasözleri	Anlamları
Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet (Aksoy,1988).	Bir evin temizliğini, güzelliğini, rahatlığını, ekonomik düzenini sağlayan ve orada mutlu bir yaşayış havası yaratan kadınsa, yurdun, devletin şen ve bayındır olmasını sağlayan da devlettir. (1198. Atasözü)
Devletlinin karnı gen gerek (Aksoy,1988).	Kamu işlerini ya da bir topluluğu yöneten kişi, geniş yürekli, hoşgörülü olmalıdır. (943. Atasözü)
Devletli gözü perdeli olur. (Aksoy,1988).	Devlet adamı, ülkenin eksikliklerini, yöneticilerin yolsuzluklarını görmez. Zengin, işi yolunda kimse de yoksulların halinden anlamaz. (941. Atasözü)
Devletli ile deli bildiğini işler (Aksoy,1988).	Yüksek rütbeliler, deliler, kimsenin sözünü dinlemez, akıllarına geleni yaparlar. (942. Atasözü)

Kaynak: Ö. Asım Aksoy'un, Atasözleri-I isimli eserinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

"***Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet.***" atasözünde kadının aile açısından önemiyle kamu sektörünün ülke, toplum açısından önemi arasında kuvvetli bir bağ olduğu vurgulanmıştır. Günümüzde de kamu sektörünün, her ne kadar Klasik, Keynesyen ve Neo-Klasik iktisatçıların yaklaşımlarına göre toplumsal yaşamdaki etkileri farklılaşsa bile önemi konusunda çok büyük bir değişiklik olmadığı ortadadır.

"***Devletlinin karnı gen gerek.***" atasözü devleti, kamu sektörünü ve pek tabii maliye bürokrasisini yönetenlerin yönetilenlerle olan ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiği hususunda bir ikazdır. Yönetenlerin otoriteyi temsil ve kullanma yetkilerine bağlı olarak güçlü konumlarını istismar etmemeleri, hizmetle yükümlü oldukları ve konumca kendilerine karşı daha güçsüz olan yöneticilere karşı hoşgörülü davranmaları öğütlenmektedir.

"***Devletli gözü perdeli olur.*"** atasözü negatif anlam yüklü olmakla birlikte yöneticileri ikaz içeriklidir. Gözün perdeli olması sağlıklı görme bakımından olumsuz bir durumdur. Dolayısıyla her kim kamu yöneticisi sıfatıyla yönetilenlerin yaşadıkları olumsuzlukları görmez, tasarruflarıyla onların ihtiyaçlarını karşılamaz ya da ihmal ederse özünde hastalıklı bir tavır sergilemiş olur ki bunu yapmamalıdır.

"***Devletli ile deli bildiğini işler.***" atasözü de negatif anlamı itibariyle uyarı içeriklidir. Zira kamu otoritesini kullanmak bakımından kamu görevlisi devletin gücünü temsil eder, Yalnız bu gücü kullanmak bakımından akıldan yoksun olan deliler gibi hareket edemez, etmemelidir. Akıldan yoksun olmak bakımından deliler yaptıklarından sorumlu tutulmasalar bile kamu otoritesini kullanan kamu görevlileri akılsızca davranışlarının sorumluluğunu taşımak durumundadırlar.

Bütçe İlkeleri Hakkındaki Türk Atasözleri

Bütçe, yasama organının yürütme organına bütçe yılı boyunca kamu gelirlerini toplama ve kamu harcamalarını yapma yetkisi veren hukuki bir metindir. Yürütme organına verilen bu yetki, toplumun devletten taleplerinin artışı ve bu taleplerinin karşılanmasına bağlı olarak bütçenin işlevselliğini artmıştır (Tüğen,2008). Bütçenin işlevselliği bütçenin hazırlık, onay, uygulama ve denetleme aşamalarında bütçe ilkelerine uyulmasıyla somutlaşır. Aksi halde mali yılbaşında birer tahminden ibaret olan gelir ve gider rakamları mali yılsonu itibariyle gerçekleştirilmez.

Bütçe ilkeleri, genellik ilkesi, birlik ilkesi, yıllık olma ilkesi, giderlerin gelirlere önceliği ilkesi, önceden izin alma ilkesi, doğruluk ilkesi, açıklık ilkesi, denklik ilkesi, tasarruf ilkesi, mali saydamlık ilkesi, hesap verebilirlik ilkesi ve ödenek ayırma ilkesi gibi ilkelerden oluşur. Bu ilkelerin anlamları kısaca şu şeklidedir:

Genellik İlkesi: Kamu gelir ve giderlerinin tamamının brüt olarak bütçede gösterilmeleri; kurumların tahsil ettikleri gelirleri kendi hizmetlerinin finansmanına tahsis edememeleridir.

Birlik İlkesi: Devletin tüm gelir ve giderlerinin tek bütçede toplanmasıdır.

Yıllık Olma İlkesi: Usulüne uygun onaylanan bütçenin, yürürlük süresinin bir yılla (12 ayla) sınırlı olmasıdır.

Giderlerin Gelirlere Önceliği İlkesi: Gelir ve gider rakamlarının tahmininden oluşan bütçeleme sürecinde giderlerin gelirlerden önce tespit edilmesidir

Önceden İzin Alma İlkesi: Devlet bütçesinin uygulamaya konulabilmesi için yasama organı tarafından onaylanmasıdır.

Doğruluk İlkesi: Gelecek dönemde (Bütçe yılında) yapılacak giderler ile bunların finansmanı için toplanacak gelirler ait bilgilerin gerçekçi bir biçimde bütçede gösterilmesi demektir. Gelire ve gidere ilişkin tahminleri yapanların nesnel bir tutum içerisinde olmaları sübjektif doğruk; ekonominin koşullarını dikkate almaları objektif doğruluktur.

Açıklık İlkesi: Bütçede yer alan bilgilerin herkes tarafından anlaşılır nitelikte olmasıdır..

Denklik İlkesi: Mali yılsonu itibariyle öngörüldüğü şekliyle gelirlerle giderlerin birbirini karşılamasıdır.

Tasarruf İlkesi: Kamu hizmetlerinin üretiminde an az harcama ile en yüksek faydayı sağlayıcı mal ve hizmetin satın alınmasına ilişkin her türlü önlemin alınmasıdır.

Mali Saydamlık İlkesi: Bütçeye ilişkin her türlü bilginin vatandaşların düzenli olarak sunulması ve bu bilgilere erişimin kolay olmasıdır.

Hesap Verebilirlik İlkesi: Kıt olan kamu gelirlerini toplama ve harcamayla yetkilendirilmiş olan görevlilerin yetkili mercilere gerektiğinde açıkça hesap verebilir olmalarıdır.

Ödenek Ayırma İlkesi: Kamu idarelerine yapacakları hizmetlerin finansmanında kullanmak üzere bütçe aracılığıyla parasal kaynak tahsis edilmesidir (Pehlivan,2022;Oktayer,2022).

Türk atasözleri içerisinde yukarıda sıralanan bütçe ilkelerinin tamamının içerikleriyle ilgili olan atasözleri yoktur. Olmaması da çok olağandır. Zira bütçe olgusu ve bütçe ilkeleri modern devlet yapılanmalarının ürünüyken atasözlerinin geçmişi çok eskilere, devlet yapılarının henüz ilkel düzeyde ortay çıktıkları zamanlara kadar gitmektedir. Böyle olmakla birlikte geçmişten günümüze miras olarak aktarılan mali içerikli atasözlerinde içerikleri itibariyle halen geçerliliği olan bütçe ilkeleriyle örtüşenler (Denklik ilkesi, tasarruf ilkesi, açıklık ilkesi, hesap verebilirlik ilkesi, mali saydamlık ilkesi gibi) olduğu gibi örtüşmeyenler de (Giderlerin gelirlere önceliği ilkesinde olduğu gibi) vardır. Tablo 2'de derlenen Türk atasözleri, Türk toplumunun geçmişten günümüze bütçe olgusuna atfettiği değeri göstermektedir.

Tablo 2. Bütçe Disiplini/İlkeleri Hakkındaki Türk Atasözleri ve Anlamları

Atasözleri	**Anlamları**
Ayağını yorganına göre uzat (Aksoy,1988).	Giderini gelirine uydur. Harcamaların gelirini aşmasın. (433. Atasözü)
Ağa borç eder, uşak harç (Aksoy,1988).	Efendisi para sıkıntısı içinde olup borç etse bile uşak halden anlamaz. Para sıkıntısı çekmedikleri zamanlardaki bol harcamayı sürdürür. (91. Atasözü)
Hesapsız kasap, ya bıçak kırar ya masat/Hesabını bilmeyen kasap, ne satır bırakır, ne masat (Aksoy,1988).	• İşinin ehli olmayan, ne yapacağını önceden iyi düşünmeyen kişi, işin içinden bir türlü çıkamaz, Bu uğurda başvurduğu araçları da heder eder. • Hesabını bilmeyen kişi elinde, avucunda bulunan ise yarar. (1465. Atasözü)
Sakal bıyığa denk olmayınca berber ne yapsın? (Aksoy,1988)	• Kullanacağı şeyler kusurlu olursa en usta kimse bile onları uygun biçime sokamaz. • Gelir gidere denk değilse durumu düzene koymaya çalışan kişi ne yapabilir? (2210. Atasözü)
Âlim unutmuş, kalem unutmamış (Aksoy,1988).	İnsan ne kadar bilgili olursa olsun, her şeyi aklında tutamaz, birçoklarını unutur. Unutulmaması istenen şey, yazılmadır. Böylece yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa geçer, Herkes onu okur, birbirine anlatır. (228. Atasözü)
Örtük pazar ara bozar (Aksoy,1988). Utanma pazar, dostluğu (mideyi) bozar (Aksoy,1988). Sayılı koyunu kurt kapmaz/yemez (Aksoy,1988).	• Kişiler arasındaki alışverişte koşulların açıkça belirtilmemesi, ileride anlaşmazlık çıkmasına ve aralarının bozulmasına yol açar. (2140 ve 2451. Atasözleri) • Miktarı saptanarak bir kimseye teslim edilmiş olan eşya iyi korunur. (2232. Atasözü)

Kaynak: Ö. Asım Aksoy'un, Atasözleri-I isimli eserinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo 2'de yer alan atasözlerinin bir kısmının doğrudan günümüz bütçe ilkeleriyle benzer içeriğe sahip oldukları görülürken, istisna kabilinden bir tanesinin, 'Giderlerin Gelirlere Önceliği İlkesi'yle

çeliştiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede Tablo 2'deki mali içerikli Türk atasözlerinin günümüz bütçe ilkeleriyle ne denli örtüşüp örtüşmedikleri aşağıdaki gibi değerlendirebilir.

Denklik İlkesi

"***Hesapsız kasap, ya bıçak kırar ya masat/Hesabını bilmeyen kasap, ne satır bırakır, ne masat.***" atasözü konumuz açısından bütün mali uygulamaların alanında yetkin kimseler tarafından yapılmasının gerekliliğini anlatmaktadır. Şayet aksi bir durum olursa, yetkin ve yeterli olmayan kimseler mali kararlar alır ve uygularlarsa, kamu maliyesi kamu hizmetlerini gerçekleştirme araçlarından yoksun kalacaktır. Daha da önemlisi hesapsızca yapılacak harcamaların sonucunda beklentilerin gerçekleşmeyeceği açıkça vurgulanmaktadır. Bütçe özelinde en temel beklenti mali yılsonunda bütçe denkliğinin sağlanması olduğundan bütçe yapıcıların hesaplarını yaparken çok özenli olması gerekecektir. Bu durumla ilgili olarak "***Sakal bıyığa denk olmayınca berber ne yapsın?***" atasözünde de mali karar alıcı ve uygulayıcılar ne kadar yetkin ve yeterli olurlarsa olsunlar, kullanacakları araçlarda problem varsa kendilerinden isteneni, bekleneni yapamayacakları vurgulanmaktadır. Bu şartlarda yapılması lazım gelen hem karar alıcı/uygulayıcıların hem de kullanılacak araçların birbiriyle uyumlu olmasına özen göstermektir.

"***Ayağını yorganına göre uzat.*"** atasözü de eldeki imkânları dikkate alarak işlem ve eylemlerde bulunmanın zorunluluğunu ihsas ettirmektedir. Bütçe uygulamalarının iki temel eksenini oluşturan gelirler ve giderler düşünüldüğünde, giderlerin yapılması sürecinde eldeki gelirlerin kesinlikle hesaba katılması önerilmektedir. Aksi bir tutum ve davranış sergilenmesi halinde ayağın bir kısmının yorganın dışında kalması misali giderlerin finansmanında zorlanılacak ya da bir kısım giderler finanse edilemeyecektir.

"***Ağa borç eder, uşak harç.***" atasözü yöneten yönetilen ilişkisi bağlamında yöneticilerin, giderlerin finansmanında zorluklar yaşarlarken, yönetilenlerin alıştıkları refah düzeyinden ödün vermek istemeyeceklerini anlatmaktadır. Bu durum yerli yersiz demeden üretilen kamusal mal ve hizmetlerin bir süre sonra alışkanlığa dönüşeceği, finansman problemi yaşandığında da terklerinin kolay olmayacağı, zorunlu olarak üretimlerinden vazgeçilmesi halinde de alışkanlık haline dönüşmüş hizmetlerin sunul/a/maması nedeniyle başta teknik anlamda bütçe denkliğinin sağlanamamasına ve başkaca sosyal problemleri doğuracağına işaret etmektedir.

Giderlerin Gelirlere Önceliği İlkesi

"***Ayağını yorganına göre uzat.*"** Atasözü aynı zamanda modern bütçe hazırlık süreçlerinde kullanılan 'Giderlerin Gelirlere Önceliği İlkesi'nin tam zıddı bir içeriğe sahiptir. Öyle ki çağdaş bütçe yöntemlerinde bütçeye tabi kurum ve kuruluşların giderleri, gelirlerin tespitine, tahminine göre önceliklidir. Diğer bir deyişle önce giderler tespit ve tahmin edilir sonra da bunlara uygun gelirler öngörülür (Pehlivan,2022).

'Giderlerin Gelirlere Önceliği İlkesi' her halükârda üretilmesi lazım gelen kamusal mal ve hizmetlerin finansmanında yaşanabilecek güçlüklerle ilgili önceden tedbir almak ve aşmak bakımından anlamlıdır. Yalnız bütçe yılı içerisinde üretilmesi planlanan kamusal mal ve hizmetlerin önemi, miktarı ve gerekliliği konusunda isabetli kararlar verilmemişse, üstüne üstlük kamu sektöründe finansman sıkıntısı varsa bütçe açıkları/bütçe dengesizlikleri kaçınılmazdır. Bu durum finansman kaynağı olarak borçlanmaya kapı aralayacaktır.

Borç alma bir gelir elde etme yöntemi olsa bile hem doğurduğu maliyet hem de her istendiği anda bulunamayışından ötürü sürekli kullanılabilecek bir araç değildir. "***Ayağını yorganına göre uzat.***"

atasözü bu konuda karar alıcıları ikaz sadedinde önce giderleri değil gelirleri tespit etmeyi ve reel gelir durumuna göre giderleri düzenlemeyi önermekle daha çok Klasik İktisatçıların girdi odaklı bütçe yaklaşımlarını çağrıştırmaktadır (Moğol,2012). Bu yaklaşım, gelirlerin giderlerden önce tespit edilmesi yaklaşımı bütçenin mali yılsonunda denkliğinin sağlanması (Denklik ilkesi) bakımından da önemlidir.

Açıklık İlkesi

"***Âlim unutmuş, kalem unutmamış.***" atasözü çok bilgili olan kimselerin dahi unutabileceğini ve bu nedenle yapılan iş ve işlemlerin hele de bunlar akçalı işlerle ilgiliyse kesinlikle kaydının yapılmasının ve bu kayıtların korunmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bütçe aşamaları ve bu aşamalardaki işlem ve uygulamalar düşünüldüğünde kayıtların usulüne uygun yapılması, tutulması kadar tutulan kayıtların ilgili herkes tarafından anlaşılır olması gerektiği bilinmektedir. Diğer taraftan kamu idarelerinin bütçe uygulamaları bağlamında başarı ya da başarısızlıklarının (performanslarının) tespitinin ancak tutulan gerçekçi kayıtlar üzerinden yapılabileceği unutulmamalıdır.

Mali Saydamlık İlkesi

"***Örtük pazar ara bozar.***" , "***Utanma pazar, dostluğu (mideyi) bozar.***" şeklindeki atasözleri anlamları itibariyle gizli kapaklı yapılan işlerin nihayetinde ortaya çıkacağı ve ilişkileri zedeleyeceğini anlatmaktadır. Bütçe uygulamalarında kamu kaynaklarının kullanılıyor olması, bu kaynakları sağlayan kimselere, kaynakların nerelerde ve nasıl kullanıldığını öğrenme ve bilme hakkı vermektedir. Bu nedenle bütçe yılı sürecinde kamu sektörü tarafından gerçekleştirilecek tüm iş/işlem ve fiillerin, ister gelir isterse de gider boyutuyla olsun kamuoyunun bilgisine açık olmalıdır. Bu konularda yeterince açıklık yoksa ya da ilgili kurumlar gerçekleştirdikleri iş/işlem ve fiillere dair yetkililer ile kamuoyunu bilgilendirmiyorlarsa hem mali saydamlık ilkesinin icabını yapmıyorlar hem de kamuoyu nezdinde şüphelere neden oluyorlar demektir.

Hesap Verebilirlik İlkesi

Kamu kaynaklarının toplanması ve bu kaynakların ödenekler ölçeğinde kamu hizmetlerinin finansmanı için kullanılması süreçlerinde yetkilendirilmiş görevliler icraatlarından hukuki çerçevede sorumludurlar. Özellikle de kamu harcamalarının yapılması esnasında önceden tanımlanmış usul ve esaslara uygun hareket edilmesi gerekir. "***Sayılı koyunu kurt kapmaz/yemez.***" atasözü kamu hizmetleri için miktarı, amacı, süresi önceden belirlenerek tahsis edilmiş ödeneklerin ita amirlerince belirlenmiş hukuk kuralları çerçevesinde kullanılması zorunluluğunu ortaya koyar. Şayet bu kuralların dışına çıkma söz konusu olursa ita amirleri ölçü dışı tasarruflarından ötürü hesap verebilirlik ilkesi gereğince sorumlu tutulacaklardır. İta amirlerinin bahse konu sorumluluğu hem harcama sürecinde hem de harcamaların fiilen gerçekleştirilmesi sonrasında gerçekleştirilmektedir. Bu yaklaşım hesap verebilirlik ilkeleri açısından önem arz ettiği kadar kaynakların etkin ve verimli kullanılıp kullanıl/a/madığının tespiti (Dülger,2012) bakımından da göz ardı edilemez.

Tasarruf İlkesi

Tasarruf içerikli Türk atasözü sayısının diğer ilkelerin içeriklerine uygun atasözü sayısından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Tasarruf ilkesi, yukarıda da vurgulandığı üzere kamu hizmetlerine tahsis edilen ödeneklerin en düşük maliyetle en yüksek verimi/faydayı sağlayacak şekilde kullanılması, kamu hizmetlerinin kalitesinin arttırılması, savurganlığın önlenmesi anlamına gelir (Oktayer,2022). Bu ilke aynı zamanda tutumluluk ya da iktisadilik (Ekonomiklik) ilkesi olarak da anılmaktadır (Pehlivan,2022).

Piyasa mekanizmasının toplumsal talepleri karşılamada yetersiz kalması kamu sektörünün ekonomideki etkinliğini artırmıştır. Kamusal mal ve hizmetlerin üretimi, ekonomik büyüme ve gelişme, gelir dağılımı adaletinin sağlanması yönlü etkinliklerin kamuya yüksek maliyetler doğurduğu ve bu maliyetlerin karşılanmasında, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde büyük zorlukların yaşandığı bir vakıadır. Bu şartlarda kamuda kullanılacak kaynakların artırılması, ihtiyaç olduğu anda finansman aracı olarak kullanılması büyük önem taşımaktadır. Tablo 3'de kaynakların tasarruf edilmesinin ne denli önem taşıdığını gösteren Türk atasözleri ve anlamları düzenlenmiştir.

Tablo 3. Tasarruf Hakkındaki Türk Atasözleri ve Anlamları

Atasözleri	**Anlamları**
İşten artmaz, dişten artar (Aksoy,1988).	İnsan ne denli çok çalışıp para kazanırsa kazansın, tutumlu harcamasını bilmezse bir şey artıramaz. Para, kazanmakla değil, tutumla artar. (1584. Atasözü)
Ak akçe kara gün içindir (Aksoy,1988).	Kazanmakla mutluluk duyduğumuz para dar zamanımızda bizi sıkıntıdan kurtarır. Böyle durumlarda parayı harcamaktan çekinmemeliyiz. (150. Atasözü)
Akçanın iyisi kesede duran, bahçenin iyisi eve yakın olan (Aksoy,1988).	Para, şuraya buraya dağılmayıp kesede bulunursa ivedi durumlarda gereken nesneler hemen alınabilir. Bahçe eve yakın olursa, bakımı, korunması ve hemen yararlanılması kolay olur. (159. Atasözü)
Beş kuruşun varsa beş yere düğümle (Aksoy,1988).	Kişi savurgan değil tutumlu olmalı, parasını iyi korumalıdır. (569. Atasözü)
Damlaya damlaya göl olur/Aka aka sel olur (Aksoy,1988)	Küçük şeyler birike birike büyük varlık oluşur, Küçük şeylerin önemini biliniz, onları çarçur etmeyiniz. (851. Atasözü)
Hazıra dağlar dayanmaz (Aksoy,1988). Sıcağa kar mı dayanır? (Aksoy,1988).	Hazırdan yemeye dağ kadar para olsa dayanmaz. Onun için insan bir yandan yerken bir yandan da kazanmalıdır. (1387 ve 2262. Atasözleri)
Sakla samanı, gelir zamanı (Aksoy,1988).	En değersiz şeyi bile atmayıp saklamalı. Günün birinde işe yarar. (2214. Atasözü)

Kaynak: Ö. Asım Aksoy'un, Atasözleri-I isimli eserinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

"***İşten artmaz, dişten artar.***" atasözü tutumlu olmayı öğütlemektedir. Her ne kadar kamu sektöründe klasik bir işletme mantığıyla hareket edilmese de, finansman için kullanılacak kaynakların sınırlı oluşu ve bunların kısa vadede artırılamayışı mevcut kaynakların rasyonel kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan bir taraftan ihtiyaç olunduğunda kullanılmak üzere kamu kaynaklarında tasarruf yapılırken diğer taraftan da kullanım ve dağılım etkinliklerine özen gösterilmelidir. Nitekim "***Ak akçe kara gün içindir.***" ve "***Akçanın iyisi kesede duran, bahçenin iyisi eve yakın olan.***" şeklindeki atasözleri de tasarruf edilmiş kaynakların ihtiyaç anında devreye alınıp kullanılmasının ekonomik problemlerin çözümüne büyük katkı sağlayacağını göstermektedir.

"***Beş kuruşun varsa beş yere düğümle."*** atasözü kamu sektörünce üretilen mal ve hizmetlerin finansmanında kullanılan kamu kaynaklarında savurgan davranılmayıp, tasarrufla hareket edilmesini; "***Damlaya damlaya göl olur/Aka aka sel olur.***" atasözü ise birikimlerin küçük de olsa zaman içerisinde büyük kaynaklara dönüşeceğini ima etmektedir.

"***Hazıra dağlar dayanmaz.***" ve "***Sıcağa kar mı dayanır?***" şeklindeki atasözleri de kaynakların ne kadar fazla olursa olsun, yersiz ve zamansız kullanımları halinde önünde sonunda tükeneceğini, bu nedenle de birikimin, tasarrufun ihmal edilmemesini öğütlemektedir. Aynı şekilde "***Sakla***

samanı, gelir zamanı." atasözü kamu da tasarruf edilmiş her türlü kaynağın yeri ve zamanı geldiğinde kullanılabileceğini göstermektedir.

Tasarruf ilkesinin diğer boyutunu israf etmeme oluşturmaktadır. İsraf edilen her birim kamu kaynağı, üretilebileceği halde üretilemeyen kamu hizmeti, toplumsal refah kaybı demektir. Tablo 4'de israfın zararlarına vurgu yapan Türk atasözleri ve anlamları derlenmiştir.

Tablo 4. İsraf Hakkındaki Türk Atasözleri ve Anlamları

Atasözleri	**Anlamları**
Gündüzün mum yakan geceyle (geceleyin) bulamaz (Aksoy,1988).	Bir şeyi gerekmediği zaman harcayan, gerektiği zaman bulamaz. (1317. Atasözü)
Işığını akşamdan önce yakan sabaha çırasında yağ bulamaz (Aksoy,1988)	Savurganlık, kişiyi yoksulluğa düşürür: Gerekmediği zaman bol para harcayanlar, gerektiği zaman harcayacak para bulamazlar. (1497. Atasözü)
Allı yelek, pullu yelek; gömlek yok canfes neye gerek? (Aksoy,1988).	En gerekli nesneleri bulunmayan kişinin süs püs peşinde olması budalalıktır. (254. Atasözü)
Zararın neresinden dönülse kârdır (Aksoy,1988).	Sürüp giden zararlı bir işten ne denli erken vazgeçersek, daha sonra uğrayacağımız zararı o denli azaltmış, sonuç olarak o kadar kâr etmiş oluruz. (2638. Atasözü)

Kaynak: Ö. Asım Aksoy'un, Atasözleri-I isimli eserinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

"***Gündüzün mum yakan geceyle (geceleyin) bulamaz.***", ve "***Işığını akşamdan önce yakan sabaha çırasında yağ bulamaz.***" atasözleri kıt olan kamu kaynaklarının yerli yersiz ve zamanlı zamansız kullanımının kaynak israfına neden olacağını ve bu israfın ihtiyaç olduğu zamanda temel ihtiyaçların görülmesine engel olacağına dikkat çekmektedir.

"***Allı yelek, pullu yelek; gömlek yok canfes neye gerek?***" atasözü de kaynakların en acil olan ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmasının önemine işaret etmektedir. Acil olan ihtiyaçlar dururken kaynakların daha az acil olana veya acil olmayana tahsis edilmesi bir anlamda israf anlamına gelecektir. "***Zararın neresinden dönülse kârdır.***" şeklindeki atasözü de kamu kaynaklarının tahsisinde hataların olması halinde bunun sürdürülmemesi gerektiğini, bir an önce israfa yol açan kaynak tahsisinin sonlandırılarak zararın büyütülmemesini önermektedir.

Kamu Geliri Bağlamında Borç/Borçlanma Hakkındaki Türk Atasözleri

Bütçe disiplini çerçevesinde kamu hizmetlerinin finansmanında ilk elden müracaat edilecek kaynaklar vergi, resim, harç vb. diğer kamu gelirleridir. Kamu gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda, diğer bir deyişle giderlerin gelirlerden fazla (Bütçe açığı) olduğu durumlarda borçlanma kullanılan bir yöntemdir (Yılmaz,2022). Borçlanmayla elde edilen gelirler bütçede gösterilmese bile, borcun bir anlamda maliyeti olan faiz ödemeleri bütçede gider olarak gösterilmektedir. Günümüzde gelişmekte ve gelişmiş olan ülkeler farklı nedenlerle borçlanmaktadırlar. Örneğin gelişmekte olan ülkeler daha çok sermaye birikimi, askeri harcamalar, ödemeler bilançosundaki açıklar vb. amaçlı borçlanırlarken, gelişmiş ülkeler geçici bütçe açıklarının kapatılması, büyük projelerin finansmanı, olağanüstü giderlerin karşılanması için borçlanabilmektedirler (Tosunoğlu,2012). Tablo 5'de borç ve borçlanmayla ilgili olan Türk atasözleri tespit edilmiş ve anlamları verilmiştir.

Tablo 5. Borç/Borçlanma Hakkındaki Türk Atasözleri ve Anlamları

Atasözleri	**Anlamları**
Borç yiğidin kamçısıdır (Aksoy,1988).	Borç, kişiyi - borcunu ödeyebilmesi için - daha çok çalışmaya zorlar. (687. Atasözü)
Borç yiyen kesesinden yer (Aksoy,1988).	Borca alış veriş yapan, hemen para ödemez ama ödemek zorundadır. Aldıklarının parası kesesinden çıkacaktır. (688. Atasözü)
Keseye danış, pazarlığa sonra giriş (Aksoy,1988).	Ödeyecek paranız yoksa bir şey satın almaya girişmeyin. (1781.Atasözü)
Arpacıya borç eden, ahırını tez satar (Aksoy,1988).	Borç para ile yürütülen iş, az zaman sonra yürütülemez olur. (337. Atasözü)
Adamak kolay, ödemek güçtür (Aksoy,1988).	Söz vermek kolaydır, ancak bu sözü yerine getirmek güçtür. Çünkü bu, ya para ödemeyi ya da uğraşıp bir şey yapmayı gerektirir. (76. Atasözü)
Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde (her vakit) bulunmaz (Aksoy,1988).	Bir kimsenin sürekli ihtiyaçları, başkasının yardımıyla tam olarak karşılanamadığı gibi bu yardım, gerekli olduğu zamanda da yapılmaz. Onun için kişi yalnız kendi kazancına güvenmelidir. (1074. Atasözü)
El kazanı ile aş kaynamaz (Aksoy,1988).	Önemli bir işini, başkasının yardımı ile başaramazsın. Yardım her an durdurulabilir; işin yarıda kalır. (1094. Atasözü)
Al gününde al; ver gününde ver (Aksoy,1988).	Alınacak şey, en iyi ve en ucuz olduğu zaman alınmalıdır. Verilecek şey de, borç da zamanında verilmelidir. Geç kalınırsa kötü koşullarla karşılaşılabilir. (221. Atasözü)
Alacakla verecek (borç) ödenmez (Aksoy,1988).	Bir yerden alacağınız para ile başka bir yere olan borcunuzu kapanmış saymak ihtiyatsızlıktır. Çünkü alacağınız, belki elinize geçmez. Oysa borcunuzu ödemek zorundansınız. (203. Atasözü) (Borçlanırken alacağa güvenmemek)
Ölüme giden gelmiş paraya giden gelmemiş (Aksoy,1988).	Para getirmeye giden kişinin bu işten başarıyla gelmesi, ölünün diriltilmesinden daha güçtür. (2123. Atasözü)
Gâvurun ekmeğini yiyen gâvurun kılıcını çalar (Aksoy,1988).	Kişi, inançların ayrı da olsa, sevişmeseler de geçimini sağlayan kimsenin yanlısı olur, ona hizmet eder. (1230. Atasözü

Kaynak: Ö. Asım Aksoy'un, Atasözleri-I isimli eserinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

"***Borç, yiğidin kamçısıdır."*** atasözü olumlu bir anlam içermektedir. Ekonomik/mali yaşamın doğası icabı hazinede gerek cari gerek sermaye ve gerekse de transfer harcamaları için ihtiyaç olduğu anda ve yerde yeterli miktarda kaynak olmayabilir. Ya da gerçekleştirildiğinde yüksek getiri sağlayacak bir yatırımın finansmanı için borç almak gerekebilir. Her ne kadar kamu borçlanmasında özel sektör borçlanması gibi maliyet ve kâr hesabından çok kamu yararı esas olsa bile alınan borcun vadesinde faiz maliyetiyle birlikte iadesinde zorluk yaşanmazsa 'yiğidin kamçısı' misali olumlu etki yapabilir.

"***Borç yiyen kesesinden yer."*** atasözü borçlanma yoluyla elde edilen gelirin, o anda ihtiyaç duyulan finansmanı karşıladığını, ancak vadesi dolduğunda anapara ve faiziyle iadesinin zorunlu olduğunu borçluya hatırlatmaktadır. Yine "***Keseye danış, pazarlığa sonra giriş.*"** ve "***Arpacıya borç eden, ahırını tez satar.***", "***Adamak kolay, ödemek güçtür.*"** atasözleri de borçlanmanın geçici ve ilave maliyeti olan bir finansman aracı olduğunu dolayısıyla temkinli bir şekilde kullanılmasını öğütlemektedir.

"***Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde (her vakit) bulunmaz.*"** , "***El kazanı ile aş kaynamaz.***" şeklindeki atasözlerinde borçlanmanın sürekli bir finansman aracı olarak değerlendirilmesinin yanıltıcı olacağına vurgu vardır. İster iç, isterse de dış borç kaynaklarından

olsun her ihtiyaç olduğu anda borç bulmak mümkün olmayabilir ve borçlanmanın finansman aracı olarak öngörüldüğü teşebbüsler sonuçsuz kalabilir.

"***Al gününde al; ver gününde ver.***" atasözü borçlanmanın uygun koşul ve zamanda yapılmasını öğütlemektedir. Uygun koşul ve zamanda temin edil/e/meyen borcun maliyeti doğal olarak daha yüksek olacaktır.

"***Alacakla verecek (borç) ödenmez.***" atasözü borçlanma kararı verildiğinde bu borcun vadesi dolduğunda nasıl ödeneceğinin de hesap edilmesini, planlanmasını önermektedir. Alınan borcun, muhtemel bir alacakla karşılanmasının planlanması, bu alacağın tahsilinde yaşanacak problemlere bağlı olarak borcun vadesinde ödenmesini zorlaştırabilir ki bu durumda borcunu ödeyemeyenin itibarını zedeler.

"***Ölüme giden gelmiş paraya giden gelmemiş.***" atasözü, borcun her istenildiği anda temin edilebilecek bir kaynak olmadığını anlatmaktadır. Yüksek maliyet göze alınsa bile borç kaynaklarından ihtiyaç olduğu anda borç bulunamayacağı göz ardı edilmemelidir.

"***Gâvurun ekmeğini yiyen gâvurun kılıcını çalar.***" atasözü borç alan tarafın borçlanılan tarafa ödün vermek zorunda kalabileceğini ifade etmektedir. Finansman zorluğu yaşayan ülkelerin özellikle de dış borç kaynaklarından döviz cinsinden borçlanma mecburiyetleri, borç verecek tarafın ölçüsüz taleplerine boyun eğmeleri gibi etkiler doğurabilmektedir. Bunun yanı sıra borç veren taraf, borç verdiği ülkeye bir takım şartlar da koyabilmektedir. Örneğin dış borçlar arasındaki proje kredileri, yalnız alındıkları projenin finansmanında kullanılma, bağlı krediler ise borçlu ülkeye sağlanan fonların alacaklı ülkeden mal ve hizmet alınması şartına bağlanmaktadır (Adıyaman,2006). Bir tür mali vesayet olarak nitelendirilebilecek bu taleplere karşı borç alan tarafın duyarlı olması gerektiği ikaz edilmektedir.

Mali Ahlâk Hakkındaki Türk Atasözleri

Kamu otoritesi yasal olarak konulmuş mali yükümlülükleri yerine getirmeyenlere karşı egemenlik yetkisi kaynaklı cebir kullanma kabiliyetini devreye sokar ve mükelleflere yükümlülüklerini yerine getirtir (Öncel, Çağan& Kumrulu,1985). Böyle olmakla birlikte mükelleflerin mali kurallara kendiliklerinden uyum göstermeleri mali konulardaki hassasiyetleriyle ilgilidir ki bu da onların mali ahlâk düzeylerini gösterir. Yalnız mükelleflerin bu konuda kendilerinden beklenen/istenen hassasiyeti göstermeleri önemli ölçüde yönetim erkini kullananların vazifelerinde duyarlı ve titiz davranmalarıyla da ilişkilidir. Her toplumda olduğu üzere Türk toplumunda da bu hassasiyetler vardır ve kimi Türk atasözleri özelinde de somutlaşmışlardır. Bu minvalde Tablo 6'da mali ahlâk içerikli Türk atasözleri ve anlamları verilmiştir.

Tablo 6. Mali Ahlâk Hakkındaki Türk Atasözleri

Atasözleri	**Anlamları**
Balık baştan kokar (Aksoy,1988).	Baştakilerin tutumu bozuk olan toplumda her şey bozuk olur. (509. Atasözü)
Devletin malı deniz, yemeyen domuz (Aksoy,1988).	Devlete hıyanet etmeyi alışkanlık durumuna getirenlere göre devletin bitmez tükenmez malı vardır. Yolunu bulup ondan aşırmayan budaladır. (940. Atasözü)
Haramın temeli (binası) olmaz (Aksoy,1988).	Haram kazanç, bir işe yaramadan telef olur gider. (1361. Atasözü)
Miri malı balık kılçığıdır, yutulmaz/balık kılçığı gibi boğazda kalır (Aksoy,1988).	Devlet malını kendine mal etmek çok zordur. Birçok engel buna olanak vermez. Verse de bu mal rahatça kullanılamaz ve günün birinde hesabı sorulur. (2018. Atasözü)
Devletli yanını kaşısa yoksul para verecek sanır (Aksoy,1988).	Bir isteğinin yerine getirilmesini ilgililerden bekleyen kimse, onların bu işle ilişkisi bulunmayan davranışlarını, isteğini karşılamak için yapıyor diye yorumlar. (944. Atasözü)
Rüşvet kapıdan girince insaf (iman) bacadan çıkar (Aksoy,1988).	Rüşvet alan kamu görevlisi; hak, adalet, insaf duygularından sıyrılır. Yetkisini rüşvet verenden yana, kötüye kullanır. (2178. Atasözü)

Kaynak: Ö. Asım Aksoy'un, Atasözleri-I isimli eserinden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

"***Balık baştan kokar.***" atasözü mali yönetim dâhil genel kamu yönetimini sevk ve idare eden siyasi ve bürokratların sorumlulukları konusunda son derece titiz davranmaları öğütlenmektedir. Şayet bir toplumda olması lazım gelen davranışlar sergilenmiyor, beklentiler gerçekleşmiyorsa bunun nedeni öncelikle o konuyla ilgili yöneticilerin sorumluluklarını yerine getirme konusundaki keyfi tutum ve davranışlarıdır.

"***Devletin malı deniz, yemeyen domuz.***" atasözünden kamuya ait malların ve kaynakların sınırsız olduğu ve bunlardan herkesin haklı haksız demeden yararlanması gerektiği gibi bir anlam çıkarmak doğru değildir. Zira bireye, özel hukuk tüzel kişilerine ait mal ve kaynaklara kıyasla kamuya ait mal ve kaynaklar çok daha fazla olsa bile yine de sınırlıdır. Dolayısıyla kamunun ortak mülkiyetine ait olan bu mal ve kaynakların hakkı olmayanlar tarafından ölçüsüzce kullanılması yanlış ve yapılmaması gereken bir davranıştır.

"***Haramın temeli (binası) olmaz.***" atasözü haksız, hukuksuz yollarla kazanılmış kamu mal ve kaynaklarının ellerine geçirenlere fayda sağlamayacağı vurgulamaktadır. İslam inancına göre yasaklanmış yollarla sahiplenilen ister özel isterse de kamuya ait mal ve kaynaklar olsun, o kişiler bunlardan yarar göremeyecekleri gibi er ya da geç bedelini ödemek zorunda kalacaklardır. "***Miri malı balık kılçığıdır, yutulmaz/balık kılçığı gibi boğazda kalır.***" Atasözü de bu durumu teyit edici bir içeriğe sahiptir. Haksız yollarla edinilen kamuya ait mal ve kaynakların kullanılması esnasında ciddi olumsuzlar yaşanacağı vurgulanmaktadır.

"***Devletli yanını kaşısa yoksul para verecek sanır.***" atasözü kamu görevlilerinin görevleri esnasında duyarsız davranışlarının hizmet bekleyenlerce haksız bir beklentilerinin olduğuna yorumlanabileceğini ve bu nedenle hizmet esnasında alakasız tutum ve davranışlardan kaçınmaları gerektiğini ikaz etmektedir. Nitekim "***Rüşvet kapıdan girince insaf (iman) bacadan çıkar.***" şeklindeki atasözü de kamu görevlilerinin görevlerini istismar karşılığında haksız kazanç sağlamalarının toplumda adalet duygusunun zedeleyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Uzun bir tarihe sahip olan ve çok sayıda devlet kurma mahareti göstermiş olan Türklerin toplumsal yaşamın önemli bir boyutunu ilgilendiren genelde ekonomik ve özelde mali ilişkiler hakkında

yaklaşımlarının olmaması düşünülemezdi. Nitekim bu çalışma göstermiştir ki geçmişten günümüze kültürel bir miras olarak devredilmiş ve halen işlevselliğini sürdüren Türk atasözleri içerisinde genelde kamu maliyesi özelde bütçe disiplini/ilkeleri ile ilgili olanlar da vardır. Bunları geneli günümüz bütçe ilkelerinin içerikleriyle örtüşmektedir. İstisna mahiyetinde örtüşmeyen içeriğe sahip olanı da (Giderlerin Gelirlere Önceliği İlkesine aykırılık) günümüz uygulamasına ışık tutucu mahiyettedir

Türk atasözleri içerisinde kamu maliyesi/bütçe disiplini/bütçe ilkeleri ile ilgili oldukları tespit edilenler aşağıdaki konu başlıkları altında toplanmıştır.

- Günümüze göre sınırlı işlevselliği olmakla beraber devletin, teknik tabirle kamu sektörünün/mali otoritenin ve kamu sektörü yöneticilerinin/maliye bürokratlarının toplum yaşamı açısından önemi ve taşımaları gereken niteliklerle ilgili olanlar
- Kamu gelir ve giderlerinin sağlıklı sevk ve idaresi çerçevesinde bütçe ilkeleriyle ilgili olanlar
- Kamu maliyesinde geçici bir finansman kaynağı olan borç ve borçlanma ile ilgili olanlar
- Kamuya ait kaynakların istismarının yanlışlığıyla (mali ahlâkla) ilgili olanlar

Yukarıdaki konu başlıkları altında toplanan ve hali hazırda işlevselliğini sürdüren mali içerikli Türk atasözleriyle ilgili önerilerimiz şunlardır.

- Günümüz kamu maliyesi uygulamalarında da pozitif yönlü katkı sağlayacak içeriğe sahip olan Türk atasözleri genelde kamu maliyesi özelde bütçe süreçlerinde de değerlendirilebilirler.
- Mali içerikli Türk atasözleri öncelikle toplum kesimlerinde ve özellikle de gençlerde mali bilinç/vergi bilinci oluşturulması, mali ahlâkın geliştirilmesi yönündeki formel eğitim-öğretim süreçlerinde kullanılabilirler.
- Türk atasözleri üzerinde yapılmış bu çalışma yine bir kültürel miras ögesi olan deyimler hakkında da yapılıp geliştirilebilir, derinleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Adıyaman, T. A. (2006), Dış borçlarımız ve ekonomik etkileri, *Sayıştay Dergisi*, (62), 21-45.

Akın, A. (2010) , Kültür penceresinden Türk iş sisteminin temelleri ve atasözleri bağlamında bir model önerisi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 809-838.

Aksoy, A. Ö. (1988), *Atasözleri sözlüğü-I*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Başfırıncı, Ç. (Aralık 2015), Türk atasözlerinde alışveriş olgusu, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 95-116.

Dülger, C. (2012), Devlet bütçe ilkeleri. Tayfun Moğol (Ed.), (*Devlet Bütçesi içinde* (s.16-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Esen, Ş. & Yılmaz, E. (Ağustos 2011), Türk atasözleri ve deyimlerinde girişimcilik olgusu (sosyo-ekonomik açıdan bir bakış), *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 249-258.

Harbi, K. & Uğurlu, Y. Ö. , (2018), Girişimcilik olgusunun Türk atasözlerinde içerik analizi yöntemiyle incelenmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 128-146.

Karataş, Z. (2015), Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 62-80.

Kıral, B. (2020), Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi, *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 170-189.

Kocakaplan, Ç. S. (2016), Homoekonomikus'un gerçekliğini sorgulamak: Türk atasözlerinde insan manzaraları, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12-12 (2), 19-38.

Moğol, T. (2012), Devlet bütçeleme teknikleri. Tayfun Moğol (Ed.), *(Devlet Bütçesi içinde* (s.30-48). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Öncel, M., Çağan, N. & Kumrulu, A. (1985), *Vergi hukuku*, (Cilt 1, Genişletilmiş 2.Baskı) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Oktayer, N. (2022), *Kamu maliyesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, (19.12.2022 tarihinde http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/kamumaliyesiau237.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Özer, Ş. (2021), 15.-16. yüzyıla ait anonim bir atalar sözü kitabı (Berlin nüshası),Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Pehlivan, O. (2022), *Kamu maliyesi*, Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.

Pehlivan, O. (2022), *Devlet bütçesi*, Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.

Seyidoğlu, H. (2019). Türk atasözlerinin ekonomik yorumlaması üzerine bir inceleme, *Yıldız Social Science Review* , 5 (1) , 1-22 . DOI: 10.51803/yssr.517971.

Tosunoğlu, Ş. (2012), Devlet borçlanmasının genel özellikleri. Müjgân Bozkaya (Koord.), (*Devlet Borçları içinde* (s.2-22). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tüğen, K. (2008), *Devlet bütçesi*, İzmir: Bassaray Matbaası.

Yılmaz, E. B. (2022), *Devlet borçları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, (14/12/2022 tarihinde http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/maliye_ue/devletborclari.pdf adresinden ulaşılmıştır).

E–Ticarette Tedarik Zinciri Yönetimi: Kargo Hizmetleri Memnuniyetinin Online Satın Alma Davranışına Etkisi[1]

Ümit Hasan GÖZKONAN[2]
Süleyman ŞAHİN[3]

Giriş

Yaşadığımız 21.yüzyıl dünyasında teknolojinin hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olduğu su götürmez bir gerçektir. Giderek gelişen, geliştikçe hayatımıza daha da fazla giren, bununla da kalmayıp ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da etkisini gittikçe arttıran teknoloji, ticari hayata da yepyeni bir boyut kazandırmıştır.

Son yıllarda hızla gelişen ve ticaret anlayışına yeni bir boyut kazandıran elektronik ticaretin, gelecekteki ticaret hayatını da oldukça etkileyeceği anlaşılmaktadır. Bugün, işletme kurmak veya büyük bir holding sahibi olmak için büyük sermayelere, çok geniş finans olanaklarına sahip olmak artık bir zorunluluk değildir. Günümüzde teknolojiye ayak uyduran bir fikir ya da göz ardı edilmiş bir tüketici kitlesinin taleplerini gören bir göz hemen kendini var edecektir. İşte bu noktada elektronik ticaret bu girişimi kolaylaştırıcı bir kanal olarak görülebilir.

Ülkelerin ticaret hacimleri içerisinde e-ticaret paylarına bakıldığında oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye için de Dünya için de geçerlidir. Öte yandan fark edilen bir durum daha söz konusudur. O da küçük bir paya sahip olmasına rağmen hızla gelişme gösterdiğidir. Bunun en büyük sebeplerinden biri küresel bir özelliğe sahip olmasıdır. Elbette bu özellik normal işletmeler için de söz konusudur ancak elektronik ticaret internet tabanlı bir sistem olduğu için doğal olarak tüm dünyaya açık bir sistem üzerine inşa edilmektedir.

Tüketiciler açısından da bakıldığında elektronik ticaret yepyeni bir alternatif sunmaktadır. Bu alternatifin sınırı, zamanı, mekânı yoktur. Tüketici artık sadece kendi ülkesinde var olan ürünleri kullanmak zorunda kalmayacaktır. Yani istediği markayı, birçok fiyat seçeneğini değerlendirerek başka bir ülkeden getirtme şansına sahiptir. Bu e-ticaretin sınırları kaldırması demektir. Öte yandan tüketicinin zaman kısıtı da yoktur. Yani almak istediği ürün, almak istediği saatte kendisine sadece bir tık uzaklıktadır. İster gece yarısı, isterse sabahın en erken saatlerinde siparişini verebilmektedir. Elektronik ticaret ile tüketici artık fiziki mağazada bulunma zorunluluğundan kurtulmuştur. Tüketici artık evinde, işine giderken veya okuldan dönerken internet erişimi sağladığı her yerden siparişini verebilecek ve talep ettiği ürün ya da hizmete mağazaya gitmeden kavuşabilecektir. Dolayısıyla bu sistem tüketici nezdinde fark yaratan ve yeni alternatif sunan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[1] Bu çalışma "Gözkonan, Ü. H. (2017), *Elektronik Ticaret'te Tedarik Zinciri Yönetimi: Kargo Hizmetleri Memnuniyetinin Online Satın Alma Davranışına Etkisi*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, SBE-İşletme AD", yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Rektörlük, Orcid: 0000-0002-7187-6304

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, suleymansahin@ibu.edu.tr, 0000-0001-9621-430X

Öte yandan işletmeler elektronik faaliyetler içerisinde bulunsun veya bulunmasın sahip olduğu tedarik zinciri ağını verimliği artıracak ve maliyeti düşürecek şekilde kurgulaması gerekmektedir. İyi bir tedarik zinciri yönetimi, günümüz rekabet ortamının olmazsa olmaz özelliklerinden biridir. İşletmeler bilgi teknolojilerinin de gelişimiyle tedarik zinciri ağlarını daha etkin ve verimli kullanabilmektedir.

İşletmeler açısından uygun maliyetli hammaddeye ulaşmanın yanı sıra hammaddenin ürüne dönüşüm süreci boyunca yapılan üretim planlama, envanter ve stok yönetimi süreçleri, diğer yandan ürünlerin tüketicilere daha az maliyetle tüketicinin istediği yerde istediği zamanda ulaştırabilmesini sağlayacak bir tedarik ağı kurmak hayati önem taşımaktadır. Ürünün tüketiciye ulaştırılması sürecinde ise dağıtım ve sevkiyat planlaması ayrı bir öneme sahiptir. Elektronik ticaret faaliyeti yürüten işletmeler için bu hizmetler genellikle dış hizmet kullanımı şeklinde var olan kargo firmaları tarafından karşılanmaktadır. Bu hizmetin maliyet ve verimlilik açısından iyi şekilde tasarlanması gerekmektedir. Ancak yine de bu süreçte bazı sorunlarla karşılaşılmaktadır. Kargo hizmetlerinin tüketiciyi memnun edecek düzeyde olmaması tüketici açısından kargo hakkında oluşturduğu olumsuz düşüncenin yanı sıra elektronik ticaret faaliyetlerinde bulunan işletme için de olumsuz bir fikir oluşturabilmektedir. Bu ise tüketicinin bir sonraki satın alma kararı sürecinde kararını yeniden gözden geçirmesine veya tercihini başka şekilde yapmasına neden olabilmektedir. Bu yüzden işletmelerin yararlanmış olduğu kargo hizmetleri işletme değeri açısından oldukça önem arz etmektedir.

Globalleşmeyle birlikte teknolojinin de hızla gelişmesi ticari ilişkileri farklılaştırmıştır. İnternet teknolojilerinin gelişmesi ülkeler arasındaki sınırları kaldırmış, zaman ve mekân kavramını değiştirmiştir. İşletmeler elektronik ticaret sayesinde fiziki olarak bulunmadığı yerlere de ulaşabilmektedir. Elektronik ticaret yoluyla tüketiciye ulaşan işletmeler başarılı bir elektronik ticaret faaliyeti yürütmek için aynı zamanda iyi bir tedarik zinciri halkası oluşturmak zorundadır. Bunun için de tedarik zinciri yönetimini etkili ve verimli olacak şekilde tasarlamalıdır. İyi bir tedarik zinciri yönetimi tedarikçiden son kullanıcıya kadar tüm süreçlerin kontrol altında olması ve denetlenmesi gerekir. Elektronik ticaret açısından son kullanıcıya ürününün teminini sağlayan kargo firmaları tedarik zinciri yönetiminin de en önemli halkalarından biridir. Bundan dolayı elektronik ticaret yapan işletmeler kargo firmalarıyla olan anlaşmalarını müşteri tatmini en yüksek düzeyde tutacak şekilde ve işletme politikalarına uygun olarak ayarlamalıdır. Bu çalışmada elektronik ticarette tedarik zinciri yönetimi halkalarından biri olan kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyetin online satın alma davranışıyla olan ilişkisi incelenmiştir.

Elektronik Ticaretin Tanımı, Kapsamı ve Özellikleri

Günümüzde, teknolojinin hızla gelişim göstermesi, tüm sektörlerin de hızla gelişmesine yol açmaktadır. İnternetin tüm dünyaya hızla yayılması, internet üzerinden işlem yapan elektronik ticaret sektörünün de hızla değişerek gelişmesine yol açmıştır.

Birleşmiş Milletler İdari, Ticari ve Ulaşımla İlgili Uygulama ve Usulleri Kolaylaştırma Merkezi (UN-CEFACT) elektronik ticareti, iş, yönetim ve tüketim faaliyetlerinin yürütülmesi için yapılanmış ve yapılanmamış iş bilgilerinin, üreticiler, tüketiciler ve kamu kurumları ile diğer organizasyonlar arasında elektronik araçlar (elektronik posta ve mesajlar, elektronik bülten panoları, www teknolojisi, akıllı kartlar, elektronik fon transferi, elektronik veri değişimi vb.) üzerinden paylaşılması olarak tanımlamıştır (Ekici, 2013: 39).

Elektronik ticaret; en geniş anlamıyla organizasyonel performansı artırmak amacıyla bilgisayar ağlarını kullanmak olarak tanımlanmaktadır. Karlılığı artırmak, pazar payını genişletmek, müşteri hizmetlerini geliştirmek ve ürünlerin dağıtımını daha hızlı bir şekilde gerçekleştirmek gibi organizasyonel hedefleri elde edebilmek elektronik ticaret ile mümkün hale gelmektedir. Elektronik ticaret sadece online kataloglardan ürün siparişi vermeyi değil aynı zamanda organizasyonun paydaşlarıyla olan tüm elektronik etkileşimlerini içermektedir. Bu yüzden elektronik ticaret,

yatırımcı ilişkilerini desteklemek veya potansiyel paydaşlarıyla ağlar üzerinden ilişki kurmak gibi aktivitelerin hepsini içermektedir. Kısacası, elektronik ticaret, organizasyonun tüm paydaşlarıyla arasında olan iletişimi ve etkileşimi geliştirmek için bilgi teknolojilerinin kullanımı olarak tanımlanabilmektedir. Bu paydaşlar arasında müşteriler, tedarikçiler, yasal düzenleyiciler, finansal kurumlar, yöneticiler, çalışanlar ve genel anlamda kamu kesimi bulunmaktadır (Watson vd. 2007: 5).

Bilgisayar ağları üzerinden, ürün tasarımı, üretilmesi, tanıtımın yapılması, ticari muameleler, hesapların ödenmesi ile ilgili tüm etkinlileri kapsayan (http://www.elektronikticaretrehberi.com/, Erişim Tarihi: 27/10/2015) elektronik ticaret, ticari işletmelerde yer alan her sürecin elektronik olarak gerçekleştirilmesi sürecidir (Timmers, 1998; 3). Elektronik Ticaret kavramı kâr amacı güden ve gütmeyen tüm kuruluşları (Elibol ve Kesici 2004: 306), kamu kurumlarını kapsamaktadır. Bu kapsamda, ticari sonuçlar doğuran ya da ticari faaliyetleri destekleyecek eğitim, kamuoyunu bilgilendirme, tanıtım-reklam vb. amaçlar için elektronik ortamlarda yapılan işlemler de elektronik ticaret kapsamında değerlendirilmektedir (Zerenler 2013: 63).

Elektronik ticaret kapsamında; mal ve hizmetlerin ticareti, sayısal biçime dönüşmüştür. Yazılı metinlerin, ses ve video görüntülerinin işlenmesi ve iletilmesi, ürünün tasarımı, üretilmesi, doğrudan son tüketiciye pazarlaması, üretimi takip etme, sevkiyatın takibi, tanıtımı, reklam ve bilgilendirme, siparişin verilmesi, sözleşmenin yapılması, banka işlemleri ve fon transferi, konşimento gönderme, gümrük işlemleri, ortak tasarım geliştirme ve mühendisliği, kamusal alımlar, elektronik para (e-para) çıkarma, elektronik hisse alışverişi ve borsa, açık artırma, sayısal imza, elektronik noterlik, güvenlik, üçüncü taraf işlemleri, vergilendirme ve toplama, fikri mülkiyet haklarının transferi, kiralanması gibi işlemler yer almaktadır. Elektronik ticaretin kapsamı maddeler halinde aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Ürünün tasarımı, üretiminin yapılması ve ticareti
- Siparişin verilmesi ve sözleşmenin yapılması
- Reklam, tanıtım ve bilgilendirmelerin yapılması
- Bilgi hizmetleri
- Danışmanlık hizmetinin verilmesi
- Eğitim, hukuk, ulaştırma, sağlık gibi hizmetlerin ticareti
- Fon transferleri ve bankacılık işlemleri
- Hisse alışverişi, borsa ve kamusal işlemler
- Noter işlemleri ve açık artırma işlemleri (Organ ve Çavdar 2012: 66).

Yukarıda görüldüğü gibi elektronik ticaretin oldukça geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir. Öte yandan elektronik ticaret geleneksel ticaretin sahip olduğu özelliklerin yanı sıra yeni özellikleri de içerisinde barındırmaktadır. Genel olarak elektronik ticaretin özelliklerine bakacak olursak bunlar şu şekilde sıralanabilmektedir:

- İnternet üzerinden gerçekleştirilen ticaretin en önemli noktası, taraflar arasında interaktif olarak gerçekleştirilmesidir.
- Elektronik ticaret bir işletme için dünyaya açılan en büyük kapıdır.
- Elektronik ticaret, kendisi üzerinde yapılacak tüm çalışma yöntemlerinde radikal kararlar alınmasını gerektirebilir.
- Elektronik ticaret, yeni bir çalışma kültürü oluşturduğu gibi, kendisine ait farklı bir kültüre sahip tüketicilere hitap etmektedir. Ancak bu kültür, internetin hızla yaygınlaşması ile kapsamını genişletmektedir.
- Elektronik ticaret sistemi ile ulaşılabilecek pazar payını da tüketici kitlesinin de önceden saptanması neredeyse olanaksızdır.

- Elektronik ticaret ile sunulması düşünülen hizmetler, işletmelerin gelecekteki konumunu belirleyecektir.
- Elektronik ticaret, bölgesellikten sıyrılmayı gerektirir. Elektronik ticaret, internet üzerinde sunulan bilgi, ürü ve hizmetlere hemen hemen dünyanın her yerinden anında ve rahatlıkla erişim imkânı sağlamaktadır.
- Elektronik ticaretin 24 saat 7 gün çalışabilen altyapısı, iletişimi ve alışverişi kısıtlayıcı zaman problemini ortadan kaldırır.
- Elektronik ticaretin güvenilirliği istatistiklerle ispatlanmıştır. Gelişmekte olan yeni teknolojilerin güvenilirliği daha da kuvvetlendirmesi beklenmektedir.
- Elektronik ticaretin altyapısı ile tüketicilerin tercihleri, alışkanlıkları ve demografik özellikleri takip edilebilir ve bu bilgiler kullanılarak ürün veya hizmet satın alanla, satan arasında "kişiye özel" ticari ilişki kurulabilir (Ekici 2013: 42).

Literatür Araştırması

Literatüre bakıldığında internetle ilişkileri yüksek olması sebebiyle daha çok öğrenciler üzerine araştırmalar yapılmış, bakış açıları ve davranışları incelenmiştir. İnternet kullanımının giderek artması ve elektronik ticaret firmalarının tüketicileri internetten alışverişe yönlendirmek için yoğun çaba harcaması bu konuyu ayrıca önemli kılmaktadır. Bu çalışmanın literatüre katkısı elektronik ticaret kullanıcısı olan tüketicilerin kargo hizmetleri memnuniyetlerine bağlı olarak davranışlarında meydana gelen değişimleri ortaya koymasıdır. Konuyla ilgili incelenen literatür aşağıda özet şeklinde verilmiştir.

Meyer (1994) yaptığı çalışmada tüketicilerin kişisel satın alma sebeplerini ve alışkanlıklarını incelemiştir. Bunun sonucunda, pazarda meydana gelen olası değişimlere dinamik bir şekilde cevap verilebilmesi için; hızlı, hedef odaklı, akıllı bilgi içeren görsel ve elektronik iletişime yatkın bir süreç tasarlanması gerektiği sonucuna varmıştır.

Akın (1998) yaptığı çalışmada internette verilen bilginin tüketicilerin dikkatine uygun olması, gereken bilginin tüketiciye aktarılması ve daima gerçek bilginin iletilmesi üzerinde durmuştur.

Tavmergen (1999) yaptığı çalışmada kataloglar üzerinde durmuştur. Doğrudan pazarlama açısından önemli bir araç olan kataloğun tüketicilere zaman tasarrufu, mekan kolaylığı ve geniş bir ürün yelpazesi sunduğunu belirtmiştir.

Brynjolfsson (2000) yaptığı çalışmada internet ortamında alışveriş süreci üzerinde durmuştur. Alışveriş yaparken algılanan riskin, tüketici davranışlarında olumsuz etki bıraktığını belirtmiştir.

Wuu (2002) yaptığı çalışmada tüketicileri, kişisel özelliklerine, yaşam tarzlarına ve genel ihtiyaçlarına göre sınıflandırmıştır. Bu özelliklerin, tüketicilerin online satın alma davranışlarını etkilediğini ve bu özelliklere ek olarak ürün fiyatı, harcanan para ve ürünün sunumunun da etkili olduğunu belirtmiştir.

Gülmez (2002) yaptığı çalışmada internet aracılığıyla işletmelerin tüketicilerle bağlantı kurabileceğini, bunda süreklilik yaratabileceğini ve marka bağlılığı oluşturabileceğini belirtmiştir.

Özmoralı (2004) yaptığı çalışmada tüketicilerin giderek bilinçlendiğini, fiyat, iade, kampanya gibi uygulamaları işletmenin yapması gereken uygulamalar olarak gördüğü bu yüzden kişiye özel stratejiler geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Yu (2006) yaptığı çalışmada internet kullanıcılarının sayısının arttığından bahsetmiş, tüketicilerin alışveriş yaparken faydaların farkına vardığında online alışverişte bir artış yaratacağını belirtmiştir. Ayrıca ürün kalitesi ve ulaştırma güvenliği konusunda bazı eksikliklerin var olduğunu belirtmiştir.

Ortega ve arkadaşları (2008) yaptığı çalışmada internet tüketicilerinin edindiği deneyimler ile internetten alışverişe ilişkin algılarının birbirlerinden farklılık gösterdiğini belirtmiştir.

Dennis ve arkadaşları (2009) yaptıkları çalışmada web sitesinin yapısının online alışverişte önemli olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada online tüketici davranışlarının kültür farklarından etkilendiği söylenmiştir. Online alışverişin giderek gelişmesinin yanı sıra geleneksel alışverişle de mücadele ettiğinden bahsetmiştir.

Silkü (2009) yaptığı çalışmada iletişim fakültesi öğrencilerini örneklem grubu olarak almış, fakülte öğrencilerinin online alışverişe yönelik tutumlarının olumsuz olduğunu belirtmiştir. Bunun kullanılan pazarlama aracı türüne, alınan ürüne, ödeme yöntemine ve marka adına göre değiştiğini tespit etmiştir.

Kim ve arkadaşları (2009) yaptıkları çalışmada ürün sunumu üzerinde durmuştur. Online alışveriş yapan tüketicilerin ürün sunumundan etkilendiğini ancak müziğin tüketiciler üzerinde bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Uzel ve Aydoğdu (2010) yaptıkları çalışmada tüketicilerin online alışverişe bakış açılarını değerlendirmişlerdir. Buna göre online alışveriş yapan ve yapmayan tüketicilerin ortak endişesinin güven olduğunu belirtmişlerdir.

Turan (2011) yaptığı çalışmada Planlı Davranış Teorisi ile tüketicilerin online alışveriş yapma ve yapmamalarının altında yatan psikolojik ve bilişsel sebepleri açıklamaya çalışmışlardır. Tüketicilerin online alışveriş yapma davranışlarının bu konuya yönelik tutumlarının oluşmasına, pozitif algı durumuna ve bu konuda yüksek derecede davranışsal kontrol algısına dayalı olduğunu belirtmişlerdir.

Algür ve Cengiz (2011) yaptıkları çalışmada tüketicilerin risk ve fayda algılamaları üzerinde durmuşlardır. Tüketicilerin online alışveriş deneyimlerine rağmen kredi kartı güvenliği ve kişisel bilgiler konusunda endişe duyduklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan geniş ürün çeşidi ve zaman kazancı da tüketiciler tarafından algılanan faydalar olarak belirtilmiştir.

Öte yandan ekonomilerdeki artan ürün çeşitliliği, teknolojinin getirdiği imkânlar ve hızlı karşılanması istenen talepler hem müşteri-işletme arası ilişkileri hem de işletmeler arası ilişkileri farklılaştırmıştır. İşletmelerin iş yapış şekilleri de müşteri ihtiyaçlarını hızlı karşılamak için stokla çalışılan geleneksel yaklaşımdan önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişimle birlikte hızlı ve güvenli gönderilere imkân sağlayan kargo taşımacılık hizmetleri hem bireyler, hem de kurumlar için vazgeçilmez hale gelmiştir. Kara, deniz ve hava yolları ile her türlü gönderinin dünyanın her noktasına dağıtımını sağlayan kargo taşımacılık hizmetleri, sunulan hizmetin hızlı ve güvenli olması açısından topluma; yarattığı istihdam, iş hacmi açısından ise işletmelere ve ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır (Songur ve Büyükkeklik 2016: 107).

Literatürde farklı lojistik faaliyetlerin hizmet kalitesinin araştırıldığı farklı kültürlerden çok sayıda çalışma (Franceschini ve Rafele 2000; Mentzer vd. 2001; Çatı 2003; Sevim vd. 2008; Bienstock vd., 2008; Yıldız ve Erdil 2013) olmasına rağmen, kargo hizmetlerine yönelik sınırlı sayıda çalışma (Yapraklı 2006; Wang 2007; Deniz ve Gödekmerdan 2011; Taşkın ve Durmaz 2012) bulunmaktadır.

Wang (2007) yaptığı çalışmada Çin'deki hava kargoculuğunun hizmet kalitesini belirlemede kalite fonksiyon göçerimi yönteminden yararlanmıştır.

Deniz ve Gödekmerdan (2011) yaptıkları çalışmada Erzurum'da bulunan kargo taşımacılığı hizmetlerini alan müşterilerin, bu hizmetlere yönelik görüş ve düşüncelerini kendi ölçeklendirdikleri sorularla araştırmışlardır.

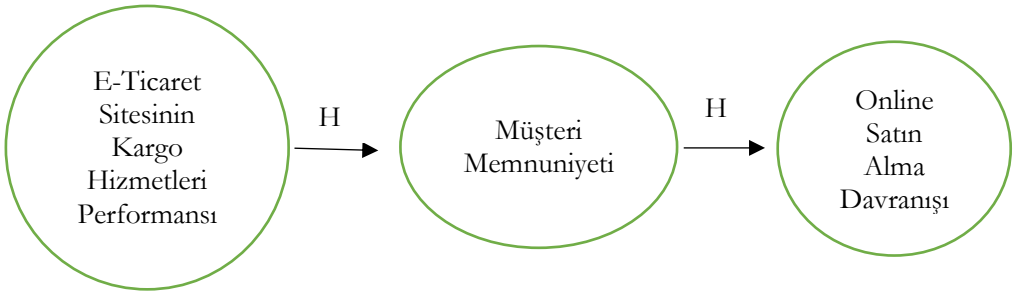
Taşkın ve Durmaz (2012) yaptıkları çalışmada Kütahya'da bir kargo hizmet sağlayıcısı üzerinde çalışmışlardır. Hizmet kalitesinin boyutlarını SERVQUAL ölçeği kullanarak belirtmişlerdir. Kargo hizmet sağlayıcısının hizmet kalitesinin müşteri değeri üzerine etkisi incelenmiştir.

Araştırma Modeli

"Elektronik Ticarette Tedarik Zinciri Yönetimi: Kargo Hizmetleri Memnuniyetinin Online Satın Alma Davranışları Üzerine Etkisi" için kurulan *araştırma hipotezleri* şöyledir:

H1: E-ticaret firmasının kargo hizmetleri performansı kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyeti etkilemektedir.

H2: Müşteri memnuniyeti ile online satın alma davranışını etkilemektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli. Araştırma Modeli

Araştırma Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, araştırmanın kapsamını oluşturan ana kütle ve bu ana kütleden örnek kütlenin seçimi hakkında bilgi verilip, veri toplama süreci ve yapılacak analizler, değişkenleri, veri analizleri ve araştırma verilerini toplamak amacıyla geliştirilen ölçeklerin hazırlanması, verilerin nasıl toplandığı anlatılmaktadır.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Türü, Ana Kütle ve Örneklem Seçimi

Kargo hizmetleri memnuniyetinin online satın alma davranışına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, araştırma model ve hipotezlerinin test edilebilmesi için nicel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu çerçevede, veriler Bolu'da ikamet eden 186.275 kişiden anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır (http://www.nufusu.com/il/bolu-nufusu, Erişim Tarihi: 13.01.2017).

Araştırma ana problemin ve alt problemlerin ortaya çıkarılmasını ve çözümlenmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle araştırma tanımlayıcı bir araştırmadır.

Araştırmanın evrenini, Bolu ilinin merkez nüfusu olan 186.275 kişi oluşturmaktadır. Söz konusu evreni temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde;

$$n = \frac{\mathrm{N}t^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$$

N: Evren birey sayısı

n: Örnekleme alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q: İncelenen olayın görülmeyiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen örnekleme hatası

formülünden yararlanılır (Nakip 2013: 306). Ayrıca bu formülden hareketle değişen anlamlılık düzeyleri için evren büyüklüğüne göre olması gereken örneklem birim sayılarını gösterir tablolar geliştirilmiştir. Bu araştırma için de tamsayım yapmak, evren çok büyük olduğu ve fazla miktarda zaman ve maliyet gerektirdiği için mümkün olmamıştır. Bu sebeple örnekleme yoluna gidilmiştir. Örneklem birim sayısının belirlenmesinde Altunışık vd. (2010: 136) yararlanılmış olup 186.275 evren büyüklüğü için örnekleme girecek birim sayısının % 5 hata payı ile en az 384 olmasının yeterli olduğu görülmüştür. Ocak-Şubat 2017 tarihleri arasında 390 kişiye ulaşılarak anket uygulanmıştır.

Uygun örneklem büyüklüğü belirlendikten sonra yapılması gereken örnekleme girecek birimleri seçme yönteminin belirlenmesidir. Bu araştırma için özellikle hitap ettiği bir kesim olmaması ve halkın büyük çoğunluğunun ilgili olduğu bir konuyu içerdiğinden olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Olasılıklı olmayan örnekleme teknikleri; ana kütledeki her bir birimin, örnekleme girme olasılıkları (şansı) birbirine eşit olmayıp araştırmacının kendi inisiyatifini kullandığı tekniklerdir (Karagöz 2014: 155).

Veri Toplama Süreci ve Yapılacak Analizler

Araştırmada, elektronik ticarette tedarik zinciri sistemi içerisinde yer alan kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi ve memnuniyet düzeyinin online satın alma davranışlar üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, demografik, memnuniyet ve satın alma davranışını ölçen ölçeklerin yer aldığı anket formu (Ek 1) hazırlanmıştır.

Araştırmada birincil veriler, tamamı kapalı uçlu sorulardan oluşan anket kullanılarak toplanmıştır. Hazırlanan ve uygulanan anket formu üç bölümden ve 21 sorudan oluşmaktadır. İlk bölümde cevaplayıcılara demografik sorulardan oluşan sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde ise kargo hizmetleri hakkında verilen yargılar ve kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyini ölçen ifadeler yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümünde ise cevaplayıcıların online satın alma davranışlarını ölçmek amacıyla hazırlanmış satın alma davranış ölçeği yer almaktadır. Kargo hizmetleri yargıları ve memnuniyet düzeylerinin ölçülmesi için geliştirilen ölçek Deniz ve Gödekmerdan (2011) tarafından yapılmış olan çalışmadan uyarlanmıştır. Online satın alma davranışlarının ölçümü için geliştirilen ölçek İşler, Yarangümelioğlu ve Gümülü (2014)'ten tarafından yapılan çalışmadan uyarlanmıştır.

Ankette yer alan ilk beş soru cevaplayıcıların demografik özelliklerinin tespiti için sorulmuştur. Bu kısımda cevaplayıcı sahip olduğu demografik özellikleri belirtecektir. Sonrasındaki altıncı soru ise cevaplayıcının konuyla ilgili bir fikir edinebilmesi için gerekli olan online satın alma davranış tecrübesine sahip olup olmadığını tespit etmek amacıyla sorulmuştur.

Anket formunun ikinci bölümünde, cevaplayıcıların kargo hizmetleri hakkında yargılara katılma dereceleri ölçülmüştür. 7 sorudan oluşan kargo hizmetleriyle ilgili yargılar ve memnuniyet ölçeği yer almaktadır. Ölçek 5'li Likert tipi kargo hizmetlerini değerlendirme ölçeği şeklinde 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum, olarak hazırlanmıştır.

Anket formunun üçüncü bölümünde, cevaplayıcıların online satın alma davranışlarının ölçümü için 14 sorudan oluşan bir davranış ölçeği kullanılmıştır. Davranış ölçeği 5'li Likert tipi etkileyen faktör ölçeği şeklinde 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum, olarak hazırlanmıştır.

Araştırma verileri, bizzat araştırmacı tarafından toplanmıştır. Araştırmacı tarafından, Kolayda örnekleme yöntemi seçilerek yüz yüze anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmış, cevaplayıcılara ortalama 5-10 dakika arası cevaplama süresi verilmiştir. Cevaplayıcılar için anlaşılmayan noktalar, bizzat araştırmacı tarafından açıklanmıştır. Araştırmanın geçerliliğini ve güvenini artırmak amacıyla, anketler anında incelenmiş ve beş sorudan daha fazla soru boş bırakılan ve araştırmacı tarafından verilen cevaplarda doğruluğundan şüphe edilen anketler, araştırma kapsamına alınmamıştır.

Anket formu 25 adet çoğaltılmış ve ön testten geçirilmiştir. Cevaplayıcıların anlam karmaşasına düştükleri sorular düzeltilerek veya bazıları çıkarılarak anket formu son haline getirilmiştir. Araştırma verilerinin bilgisayar ortamına aktarılması ve analizinde SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırma model ve hipotezlerin test edilebilmesi amacıyla önce katılımcılara ait bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra katılımcıların kargo hizmetlerini değerlendirmeleri ve memnuniyet düzeyleri incelenmiştir. Sonrasında kargo hizmetleri memnuniyet düzeylerinin satın alma davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Bu bölümde anket sonuçlarından elde edilen demografik değişkenlerin frekans tabloları ve açıklamaları yer almaktadır. Tablo 1' de katılımcıların cinsiyet dağılımları yer almaktadır. Bu tabloya göre ankete katılan katılımcıların %29,7'sini erkekler, %70,3'ünü ise kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Erkek	116	29,7
Kadın	274	70,3
Toplam	390	100,0

Tablo 2'de katılımcıların yaş grupları dağılımı yer almaktadır. Bu tabloya göre ankete katılan katılımcıların %2,6'sını 18-21 yaş grubu, %40,3'ünü 22-25 yaş grubu, %29,7'sini 26-29 yaş grubu, %14,1'ini 30-33 yaş grubu, %5,9'unu 34-37 yaş grubu ve %7,4'ünü ise 37 ve üstü yaş grubu oluşturmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Grupları Dağılımı

	Frekans	Yüzde
18 - 21	10	2,6
22 - 25	157	40,3
26 - 29	116	29,7
30 - 33	55	14,1
34 - 37	23	5,9
37 ve üstü	29	7,4
Toplam	390	100,0

Tablo 3'te katılımcıların medeni durumları yer almaktadır. Tabloya göre ankete katılanların %73,1'i bekar ve %26,9'u evli kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Medeni Durumu

	Frekans	Yüzde
Bekar	285	73,1
Evli	105	26,9
Toplam	390	100,0

Tablo 4'te katılımcıların eğitim düzeylerini gösteren dağılımlar yer almaktadır. Buna göre ankete katılanların %3,6'sını doktora mezunları, %61,0'ini lisans mezunları, %1,5'ini lise mezunları, %1,5'ini ön lisans mezunları ve %32,3'ünü yüksek lisans mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Durumları

	Frekans	Yüzde
Doktora Mezunu	14	3,6
Lisans Mezunu	238	61,0
Lise Mezunu	6	1,5
Ön lisans Mezunu	6	1,5
Yüksek Lisans Mezunu	126	32,3
Toplam	390	100,0

Tablo 5'te katılımcıların gelir düzeyleri dağılımları yer almaktadır. Tabloya göre katılımcıların %26,9'u 0-999 TL gelir aralığında, %17,4'ü 1000-1999 TL gelir aralığında, %22,8'i 2000-2999 TL gelir aralığında, %16,9'u 3000-3999 TL gelir aralığında ve %15,9'u 4000 TL ve üstü gelir aralığında yer almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Gelir Düzeyleri

	Frekans	Yüzde
0 - 999 TL	105	26,9
1000 - 1999 TL	68	17,4
2000 - 2999 TL	89	22,8
3000 - 3999 TL	66	16,9
4000 TL ve üstü	62	15,9
Toplam	390	100,0

Yukarıda yer alan demografik bilgiler elektronik ticaret kullanımı ve online satın alma davranışında bulunan kişilerin demografik özelliklerini göstermektedir. Elektronik ticaret kullanımı ve online satın alma davranışı sergileyen kişilerin hangi özelliklere sahip olduğuna dair bir fikir vermesi açısından yukarıdaki bilgilerin faydalı olacağı söylenebilir.

Ankette uygulanan ölçekler güvenilirlik testinden geçirilmiştir. Kargo hizmetleriyle ilgili kullanılan ölçeğin güvenilirlik değerleri Tablo 6'da yer almaktadır. Tabloya göre ölçeğin alfa değeri 0,916'dir. Bu değer anketin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Kargo Hizmetleri Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,916	,908	7

Ankette kullanılan diğer bir ölçek olan online satın alma davranışı ölçeği de güvenilirlik testinden geçirilmiştir. Güvenilirlik testi sonucu Tablo 7'de yer almaktadır. Tabloya göre ölçeğin güvenilirlik düzeyi 0,790'dır. Bu değer ölçeğin kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Online Satın Alma Davranışı Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,790	,815	14

Katılımcıların Kargo Hizmetleri Performansına Yönelik Yapılan Tanımlayıcı İstatistik Analizi

Katılımcıların kargo hizmetleri performansına yönelik olarak vermiş olduğu cevapların ortalama değeri Tablo 8'de yer almaktadır. Tabloda yer alan tek değişken şeklinde görünen kargo hizmetleri değişkeni ankette yer alan kargo hizmetleri performansına yönelik olarak sorulmuş soruların tek değişkene indirilmesiyle elde edilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere katılımcılar kargo hizmeti performansına 5 üzerinden 3,8931 gibi bir oranda katılım olduğu görülmektedir. Katılımcıların kargo hizmeti performansının yeterli olduğu görüşüne katılmaktadır.

Tablo 8. Kargo Hizmetleri Performansına Yönelik Tanımlayıcı İstatistik Analizi

	N	Ortalama	Standart Sapma
Kargo Hizmetleri	390	3,8931	,68949
	390		

Kargo Hizmetleri Memnuniyetine Yönelik Tanımlayıcı İstatistik Analizi

Katılımcılara kargo hizmetleri memnuniyetine yönelik olarak sorulan anket sorularının ortama değeri Tablo 9'da yer almaktadır. Tabloda yer alan değer göre katılımcıların kargo hizmetleri memnuniyet düzeyi 5 üzerinden ortalama 4,0333 olarak ölçülmüştür. Bu değere göre katılımcıların kargo hizmetlerinden genel olarak memnun oldukları söylenebilir.

Tablo 9. Kargo Hizmetleri Memnuniyetine Yönelik Tanımlayıcı İstatistik

	N	Ortalama	Standart Sapma
Memnuniyet	390	4,0333	,79291
	390		

Online Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörlere Yönelik Tanımlayıcı İstatistik

Katılımcılara yöneltilen online satın alma davranışına etki eden faktörlere yönelik katılımcıların vermiş olduğu cevapların ortalama değeri Tablo 10'da yer almaktadır. Tabloda yer alan ortalama değere göre ankette yer alan online satın alma davranışlarına etki eden etmenler 5 üzerinden 4,1302 olarak ölçülmüştür. Bu değere göre katılımcıların online satın alma davranışlarına etki eden etmenlere genel olarak katıldığı söylenebilir.

Tablo 10. Online Satın Alma Davranışına Etki Eden Faktörlere Yönelik Tanımlayıcı İstatistik

	N	Ortalama	Standart Sapma
Satın_alma	390	4,1302	,52061
	390		

Kargo Hizmetleri Performansı ile Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişkiye Yönelik Regresyon Analizi

Elektronik ticaret sitesinin kargo hizmetlerinin performansı ile kargo memnuniyeti arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi gösteren analiz çıktısı Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. Model Özeti Tablosu

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,842[a]	,747	,746	,37639
a. Predictors: (Constant), Kargo hizmetleri performansı				

Model özeti tablosundaki R Square sütunundaki değerlerden bağımsız değişken durumundaki "Kargo Hizmetleri Performansı" bağımlı değişken durumundaki "Müşteri Memnuniyeti" değişkenine ait varyansı %74,4 oranında açıkladığı diğer bir ifade ile kargo hizmetlerinden duyulan müşteri memnuniyetinin %74,4'ünün kargo hizmetleri performansına bağlı olduğu söylenebilir.

Tablo 12. Anova Tablosu

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	162,096	1	162,096	1144,167	,000[b]
Residual	54,969	388	,142		
Total	217,065	389			
a. Dependent Variable: Memnuniyet					
b. Predictors: (Constant), Kargo hizmetleri performansı					

Tablo 12'deki Anova tablosundaki anlamlılık sütunundaki değer ise söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin p<0,001 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Yani F (1144,167) değerinin anlamlılık düzeyi p<0,001'dir. Bağımlı değişken müşteri memnuniyetini açıklamada kargo hizmetleri performansının önemli bir faktör olduğunu bu modelden anlamak mümkündür.

Tablo 13. Katsayı Tablosu

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	1,215	,091		13,365	,000
Kargo_hizmetleri	,746	,022	,864	33,826	,000
a. Dependent Variable: Memnuniyet					

Tablo 13'deki Katsayı tablosunda ise bağımsız değişkene ait katsayı 0,746 olup, buna karşılık gelen beta (standardize edilmiş regresyon katsayısı) 0,864'tür. Bu değer ise istatistiksel açıdan anlamlı bir katkıyı ifade etmektedir. Daha basit bir ifade ile kargo hizmetleri performansı ile duyulan müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ifade etmek mümkündür. Bu analiz sonucu doğrultusunda H1 hipotezi kabul edilmiş, H0 hipotezi reddedilmiştir.

Müşteri Memnuniyeti ile Online Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkiye Yönelik Regresyon Analizi

Kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyetin online satın alma davranışı ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu iki değişkene ait analiz çıktısı aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 14. Model Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,728[a]	,530	,529	,33872
a. Predictors: (Constant), Memnuniyet				

Tablo 14'teki Model özeti tablosundaki R Square sütunundaki değerlerden bağımsız değişken durumundaki "Kargo Hizmetleri Memnuniyeti" bağımlı değişken durumundaki "Online Satın Alma Davranışı" değişkenine ait varyansı %53 oranında açıkladığı diğer bir ifade online satın alma davranışının %53'ünün kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyete bağlı olduğu söylenebilir.

Tablo 15. Anova Tablosu

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.

Regression	50,266	1	50,266	438,134	,000[b]
Residual	44,515	388	,115		
Total	94,781	389			
a. Dependent Variable: Satın alma davranışı					
b. Predictors: (Constant), Memnuniyet					

Tablo 15'deki Anova tablosundaki anlamlılık sütunundaki değer ise söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin p<0,001 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Yani F (438,134) değerinin anlamlılık düzeyi p<0,001'dir. Bağımlı değişken online satın alma davranışını açıklamada kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyinin önemli bir faktör olduğunu bu modelden anlamak mümkündür.

Tablo 16. Katsayı Tablosu

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	2,133	,099		21,643	,000
Memnuniyet	,481	,023	,728	20,932	,000
a. Dependent Variable: Satın alma davranışı					

Tablo 16'daki Katsayı tablosunda ise bağımsız değişkene ait katsayı 0,481 olup, buna karşılık gelen beta (standardize edilmiş regresyon katsayısı) 0,728'dir. Bu değer ise istatistiksel açıdan anlamlı bir katkıyı ifade etmektedir. Daha basit bir ifade ile, kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyet ile online satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi ifade etmek mümkündür. Bu analiz sonucu doğrultusunda H2 hipotezi kabul edilmiş, H0 hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Elektronik ticaret, dijitalleşmeyle birlikte büyük bir potansiyele sahip olmuştur. Tüketiciler, müşteriler, tedarikçiler, işletmenin çözüm ortakları ve işletmenin iletişim halinde olduğu tüm paydaşları elektronik ticaretin iş dünyasına dahil ettiği hız, kolaylık ve erişilebilirlik gibi rekabet avantajı sağlayan faktörleri maksimum düzeyde kullanmaya yönelmişlerdir.

İşletme açısından reel dünyada olduğu kadar sanal dünyada da bulunmak artık bir zorunluluk halini almıştır. İşletme, tüketicilere ulaşmak için nasıl ki fiziki mağaza açma girişimlerinde bulunuyorsa, aynı zamanda ürünlerini sanal dünyada da tüketicilere ulaştırabilecek girişimlerde de bulunması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle artık işletmeler fiziki kimliklerinin yanında sanal kimliklerini de oluşturmak zorundadır. Bu, faaliyet gösterdiği alanda işletmenin rekabet avantajı açısından oldukça önemlidir.

Gelişen ve değişen teknoloji ticaret hayatını değiştirdiği kadar tüketici davranışlarında da değişime yol açmıştır. Günümüz tüketicisi artık az bir çabayla istediği ürüne ulaşmayı istemekte, işletmelerden daha fazla çeşitte ürün talep etmekte ve aynı zamanda bu hizmeti uygun bir fiyatla almak istemektedir. Bu da doğal olarak işletmeleri hızlı olmaya, her an erişilebilir olmaya ve uygun fiyatlı ürün sunmaya götürmektedir.

Elektronik ticaretin ilk örneklerini fiziki mağaza sahipleri işletmeler oluşturmaktadır. Fiziki olarak pazarda yer alan işletmeler daha sonra internetin de gelişimiyle yavaş yavaş sanal pazarlara da girmeye başlamıştır. Bu sayede ürünlerini hem fiziki mağazalarından hem de sanal mağazalarından satma fırsatı yakalamışlardır. 2000'li yıllardan itibaren bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesi yeni iş modellerini de ortaya çıkarmıştır. Önceleri fiziki mağaza sahiplerinin yer aldığı sanal pazarlara artık sadece sanal kimliklere sahip yeni işletmeler katılmıştır. Dünyada bunun ilk örneklerinden biri Amazon.com iken Türkiye'de ise bu işletme modelinin öncülerinden biri Hepsiburada.com'dur.

İşletmeler açısından yalnızca sanal pazarlarda yer almanın rekabet açısından avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Bunların başında tüketiciye ürünü ulaştırmada kullanılan dağıtım ağı bulunmaktadır. Bunun sebebi işletmenin kendi dağıtım ağına sahip olmamasıdır. Bu da özellikle hem tüketici hem de işletme açısından bazı sıkıntılara yol açmaktadır.

Elektronik ticaret sistemi içerisinde yer alan işletmeler için dağıtım ağının organizasyonu oldukça önemlidir. İşletmeler, kendi politika ve stratejilerine uygun, yüksek müşteri memnuniyeti sağlayacak dağıtım ağı oluşturmalıdırlar. Bunu yapmanın yegane yolu ise iyi bir tedarik zinciri yönetiminin oluşturulmasıdır.

Tedarik zinciri yönetimi, tedarikçiden son kullanıcıya kadar gerçekleşen tüm süreçlerin verimli ve etkili olacak şekilde denetlenmesi ve kontrol altında tutulması işlemidir. Önceleri birbirinden bağımsız olarak görülen bu süreç günümüz iş yaşamında tek bir sistem olarak görülmekte ve sistemi oluşturan tüm halkaların maksimum verimle hareket etmesi amaçlanmaktadır.

Elektronik ticaret açısından tedarik zinciri yönetimi oldukça önemlidir. Çünkü ürünleri tüketiciye ulaştırmak için iyi bir dağıtım ağına ihtiyaç vardır. Mevcut işletmeler ürünlerinin dağıtımını dış hizmet kullanımı yaparak gerçekleştirmektedirler. Elektronik ticaret sistemi içerisinde yer alan işletmeler kendi politikalarına uygun, maliyetlerini göz önünde bulundurarak farklı kargo firmalarıyla anlaşma yoluna gitmektedirler. Genel olarak işletmelerin dağıtım konusunda anlaşma yaptığı tek bir firma olurken bazı işletmeler tüketicilerine farklı fiyat seçenekleriyle birlikte farklı kargo seçeneği de sunmaktadır.

İşletmelerin tüketicilerin zihninde oluşturduğu algı açısından anlaşmalı olduğu kargo firması oldukça önemlidir. Çünkü tüketicilerin zihninde kargo firmaları işletmenin bir parçası olarak algılanmaktadır. Bu açıdan kargo hizmetlerinin performansı işletmeye geri dönüşe veya işletmeden kaçışa etki edebilmektedir.

Bu çalışmada kargo hizmetleri performansının kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyete ve kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyetin de online satın alma davranışına etkisi araştırılmıştır.

Yapılan araştırmada farklı değişkenlerden oluşan kargo hizmetleri performansının kargo hizmetleri memnuniyetinde önemli etken olduğu görülmüştür. Kargo hizmetleri memnuniyeti açısından kargo hizmetleri performansının önemli bir etken olduğu görülmüştür. Bunun yanından kargo hizmetleri memnuniyetini etkileyen güvenirlik, kalite gibi faktörlerin de var olabileceği söylenebilir.

Araştırmanın asıl kısmı ise kargo hizmetleri memnuniyetinin online satın alma davranışında bulunan tüketicilerde nasıl bir değişime yol açtığını tespit etmeye yöneliktir. Araştırma sonucunda görülmüştür ki kargo hizmetlerinden duyulan memnuniyetin online satın alma davranışında etkili olduğu ve satın alma davranışında açıklayıcı bir paya sahip olduğu görülmüştür. Bunun sonucunda araştırmanın öne sürdüğü hipotezler kabul edilmiştir.

Araştırma sonucu göstermiştir ki, işletmelerin rekabet avantajı kazanmak için uyguladığı stratejiler açısından dağıtım kanalını oluşturan kargo firmaları seçimi oldukça önemlidir. İşletmelerin bir açıdan bakıldığında tüketiciye uzattığı el olarak görünen kargo hizmetlerinin işletmelerin politika ve stratejilerine göre hareket etmesi gerektiği, tıpkı asıl işletmenin taşıdığı yüksek müşteri tatmini gayesi gibi kargo firmalarının da bunu amaç edinmesi gerekmektedir. İşletmelerin verimlilik ve etkililik odaklı tasarladığı kendi iç organizasyonlarının yanı sıra faaliyetleri süresince kullanmış oldukları dış hizmetleri de verimlilik ve etkililik odaklı tasarlamalılardır. İşletme, kendi organizasyonun performansını değerlendirdiği gibi anlaşmalı olduğu kargo firmasının performansını da denetlemelidir. Performansın düşmesi müşteri memnuniyetinde azalmaya, müşteri memnuniyetinin azalması da satışlara yansıyacaktır. Bu yüzden işletmenin kargo firmasının performansını sürekli olarak takip etmesi gerekmektedir. Kargo hizmetleri performansı düştüğünde

ise kargo performansını artırıcı yöntemler geliştirmeli ya da kargo firması ile olan anlaşmasını feshedip işletme politikasına uygun yeni bir kargo firmasıyla anlaşma yoluna gitmesi gerekir.

Kaynakça

Akın, Murat. (1998). "İnternet'in İşletmelere Sunduğu Yeni Ufuk: Sanal Pazarlama". *Pazarlama Dünyası Dergisi, 2: 70.*

Algür, Seden ve Cengiz Funda. (2011). "Türk Tüketicilere Göre Online Alışverişin Riskleri ve Yararları". *Journal of Yaşar University, 22(6): 3666-3680.*

Bienstock, Carol. C. ve arkadaşları. (2008). "An expanded model of logistics service quality: Incorporating logistics information technology". *International Journal of Production Economics, 113: 205-222.*

Brynjolfsson, Erik ve Smith, Michael D. (2000). "Frictionless commerce? A comparison of Internet and conventional retailers". *Management science, 46(4): 563-585.*

Çatı, Kahraman. (2003). "Ulaşım Hizmetlerinde Hizmet Kalitesi ve Bir Uygulama". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(1): 121-134.*

Dennis ve arkadaşları. (2009). "e-Consumer Behaviour". *European Journal of Marketing, 43(9/10): 1121-1139.*

Franceschini, Fiorenzo ve Rafele, Carlo. (2000). "Quality evaluation in logistic services". *International Journal of Agile Management Systems, 2(1): 49-53.*

Gülmez, Mustafa. (2002). "İnternet'te Mükemmel Müşteri Hizmeti Nasıl Sağlanır?". *Pazarlama Dünyası Dergisi, 16(03/93): 19.*

Deniz, Arzu ve Gödekmerdan, Leyla (2011). "Müşterilerin Kargo Firmalarının Sunduğu Hizmetlere Yönelik Tutum ve Düşünceleri Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15(2):* 379-396.

Ekici, Mehmet Kenan (2013). *E-Ticaret.* Ankara: Savaş Yayınevi.

İşler, Didar Büyüker ve Yarangümelioğlu, Derya ve Gümüllü, Erdoğan (2014). "Online Tüketici Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Durum Değerlendirmesi: Isparta İlinde Bir Uygulama". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi 3(6): 77-94.*

Kim, Jung-Hwan ve arkadaşları. (2009). Effects of web site atmospherics on consumer responses: music and product presentation. *Direct Marketing: An International Journal, 3(1): 4-19.*

Mentzer, John T. ve arkadaşları. (2001). "Defining Supply Chain Management". *Journal of Business Logistics, 22(2): 1-25.*

Meyer, Jörn-Axel. (1993). "A scenario of computer integrated marketing". *Marketing and Research Today, 22(3): 202-213.*

Organ, İbrahim ve Çavdar, Fatih (2012). "Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinde Uluslararası Alanda Yaşanan Sorunlar". *Journal of Internet Applications & Management 3(1):63-84.*

Ortega, Blanca Hernández ve arkadaşları. (2008). Differences between potential, new and experienced e-customers. *Internet Research, 18(3): 248–266.*

Özmoralı, Hakkı. (2004). "Müşteriye adıyla seslenen pazarlama. Marketing Türkiye Dergisi". *2(47).*

Sevim, Şerafettin ve arkadaşları. (2008). "Lojistik Faaliyetlerinde Dış Kaynak Kullanan İşletmelerin Aldıkları Hizmetlerin Kalitesinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir İnceleme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 13(1): 1-27.*

Silkü, Aydan. (2009). "İletişim Fakültesi Öğrencilerinin İnternetten Alışverişe Yönelik Tutumları". *Journal of Yaşar University, 4(15): 2281-2301.*

Taşkın, Ercan ve Durmaz, Yasemin. (2012). *Lojistik faaliyetler hizmet kalitesi ve müşteri değeri.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Tavmergen, İge. (1999). "Doğrudan pazarlama ve katalog kullanımı". *Pazarlama Dünyası Dergisi*, *13*: 76.

Turan, Aykut Hamit (2011). "İnternet Alışverişi Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Planlı Davranış Teorisi(TPB) ile Ampirik Bir Test". *Doğuş Üniversitesi Dergisi 12(1): 128-143.*

Uzel, Ezgi ve Aydoğdu, Ceyda. (2010). "Çalışanların Elektronik Alışverişe Bakışları Hakkında Kalitatif Çalışma". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(1): 1309-8039.*

Wang, Rong-Tsu. (2007). "Improving service quality using quality function deployment: The air cargo sector of China airlines". *Journal of Air Transport Management, 13(4): 221-228.*

Watson, Richard T., Berthon, Pierre., Pitt, Leyland F. ve Zinkhan, George M. (2007). *Electronic Commerce: The Strategic Perspective.* Florida: Orange Grove Texts Plus

Wu, Shwu-Ing. (2002). "Internet marketing involvement and consumer behavior". *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 14(4): 36-53.*

Yapraklı, Şükrü (2006). Kargo taşımacılık hizmetleri: pazarlaması ve hizmet kalitesi. Beta.

Yıldız, Oğuz ve Erdil, Sabri. T. (2013). "Türkiye Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırmalı Ölçümlenmesi". *Öneri Dergisi, 10(39): 89-100.*

Zerenler, Muammer (2013). Dijital İş Yaşamı: Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret. Ankara: Gazi Kitabevi.

EK - 1

ELEKTRONİK TİCARETTE TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ: KARGO HİZMETLERİ MEMNUNİYETİNİN ONLİNE SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ

1. Cinsiyetiniz

a) Kadın **b)** Erkek

2. Yaşınız

a) 18 - 21 **b)** 22 - 25 **c)** 26 - 29 **d)** 30 - 33 **e)** 34 - 37 **f)** 37 ve üstü

3. Medeni Durumunuz

a) Evli **b)** Bekar

4. Eğitim Durumunuz

a) İlköğretim Mezunu **b)** Lise Mezunu **c)** Ön lisans Mezunu

d) Lisans Mezunu **e)** Yüksek Lisans Mezunu **f)** Doktora Mezunu

5. Aylık Kişisel Geliriniz

a) 0-999**b)** 1000-1999 **c)** 2000-2999 **d)** 3000-3999 **e)** 4000 ve üstü

6. İnternet üzerinden hiç alışveriş yaptınız mı? (Cevabınız "Hayır" ise diğer sorulara geçmeyiniz.)

a) Evet **b)** Hayır

7. Satın alma davranışında bulunduğunuz elektronik ticaret sitelerinin kargo hizmetlerini değerlendiriniz.

Performans					
	Kesinlikle Katılmıyorum	**Katılmıyorum**	**Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**
Kargo firması malları hasarsız olarak teslim etmektedir					
Kargo firması malları zamanında teslim etmektedir					
Kargo firması, malların taşınması esnasında gerekli özeni gösterir					
Firma karşılaşılan problemleri her zaman çözümler					
Firma öneri ve şikâyetleri dikkate almaktadır					
Memnuniyet					
	Kesinlikle Katılmıyorum	**Katılmıyorum**	**Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**
Alışveriş yaptığım elektronik ticaret sitesinin anlaşmalı olduğu kargo firmasından genel olarak memnunum					
Alışveriş yaptığım elektronik ticaret sitesinin kargo hizmetleri genel olarak beklentilerimi karşılamaktadır					

8. Online satın alma davranışlarınızı belirlemek için aşağıdaki soruları cevaplayınız.

	Kesinlikle Katılmıyorum	**Katılmıyorum**	**Ne Katılıyorum Ne atılmıyorum**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**
Kredi kartından hariç farklı ödeme seçeneklerinin olması online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Fiziki mağazadan alışveriş yapacak yeterli vaktimin olmaması online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Aradığım ürünü fiziki mağazalarda bulamamam online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Alışveriş sitesinin güvenilir sistemler (SSL vb.) kullanması online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Site üyelerine özel kampanyaların yapılması online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Ürünlerle ilgili detaylı içeriklerin olması online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Ürünlerle ilgili internet yorumlarının olması online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Web sitesinin kullanım kolaylığı online alışveriş yapmamda etkilidir.					
İndirim ya da kampanya maillerinin gelmesi online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Günün her saati müşteri hizmetlerine ulaşabilir olmam online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Ürün çeşidinin geniş olması online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Ürünleri siteler arası kıyaslayabiliyor olmam online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Online almış olduğum ürünün satış sonrası hizmetleri online alışveriş yapmamda etkilidir.					
Online alışveriş sitesinin iade politikası online alışveriş yapmamda etkilidir.					

Örgütlerde İş Yeri Arkadaşlığında Çatışma Yönetimi

Şükriye KILIÇ AKSOY[1]

Giriş

İnsanın yaradılışından bugüne değin insan, her çeşit faktörün merkezinde bulunmuştur. İhtiyaçların giderilmesi zorunluluğundan dolayı meydana gelen insan etkinlikleri değişimlerle birlikte karışık bir hale gelmiştir. Tarih boyunca insan faktörü tüm yönleri ile incelenmiş ve incelenmeye de devam etmektedir. Çağımızdaki insanlar da kendileri için faaliyet yürüttüğü bir iş dünyası ile karşı karşıyadır (Tunca, 2019:54). İşletmelerde insan ilişkileri, işletmenin hedeflerini gerçekleştirmeye ve çalışanların gereksinimlerini gidermeye dair çalışanlar arasında ortaya çıkan etkileşimler dizisidir. İşletmenin etkililiğini arttırmak bu insan ilişkilerinin hedefidir. İşletmenin etkili olması için gereken tüm yöntem ve araç gereçleri sağlayarak ve olması gereken şekilde kullanarak işletmenin hedeflerine arzulanan seviyede ulaşabilmesi demektir (Başaran, 2004: 25).

İnsanlar hayatlarının büyük bir bölümünü işyerlerinde geçirmektedir. İşyerleri sosyal birer ortam olduklarından insanlar ile iç içe vakit geçirilmektedir. İnsanlarla iletişim içinde olmanın bir gereği olarak da iş yeri arkadaşlığı kavramı ortaya çıkmaktadır. İş yeri arkadaşlığı bağlılık, karşılıklı güven, ilgi ve değerlerin paylaşıldığı, hoşlanmayı da kapsayan ilişkilerdir (Berman, West ve Richter, 2002: 218). Doğal olarak iş yerinde kafa yapısı olarak uyum sağlanan iş arkadaşı olabileceği gibi anlaşılmayan veya çatışılan iş arkadaşı da olacaktır. Çatışma bütün canlıların yaşamının bir parçasıdır. İnsanın bulunduğu her yerde bir çatışma olması doğaldır. Örgütsel çatışmanın sıklıkla görülmesi, çatışmanın örgütlerdeki kişilerde olumsuz etkilerinin oluşması gibi sebepler çatışmayı gündemde olan bir konu durumuna getirmiştir.

Rekabet ve küreselleşmenin bir neticesi olarak, insanın olduğu her yerde kişilerin farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar görülmektedir. Çatışma kaçınılmaz olup doğal bir olaydır ancak, çatışmadan kaçmak değil onu yönetmek gereklidir. Doğru olarak yönetildiği zaman çatışma, çalışanların performansını ve örgütün verimliliğini arttırmaktadır. (Kırımlı, 2018:149)

Değerleri, tutkuları, hisleri, öncelikleri yani yaşam felsefeleri birbirlerinden çok farklı kişiler mutlaka işletme içinde çatışmaya neden olabildiğinden dolayı, işletmelerde, yöneticilerin karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden bir tanesi, grup ve kişi arasındaki etkinliklerde davranış ve ilişkilerde meydana gelen uyuşmazlık ve anlaşmazlıklar olarak açıklanan çatışmaları çözmek ve bu konuda başarı sağlamaktır. Çünkü hisleri, tutkuları, öncelikleri, değerleri kısaca yaşam felsefesi birbirinden farklı olan bireyler, ister istemez örgüt içerisinde çatışmalara neden olabilmektedir. Bu yönden yönetim açısından değerlendirildiğinde bu çatışmaları engellemek çok zor görülmektedir. Buna göre bu süreçten avantajlı çıkmanın yollarından biri, örgütsel çatışma sebeplerini iyi tespit etmek gerekir. Çalışanlar ve yöneticiler arasında çatışma sebepleri ile ilgili anlaşma sağlanmasıyla etkili bir çatışma yönetimi gerçekleştirilebilir. İşletmelerde güvene dayalı bir ortamın korunması, kişilerin motivasyonlarının sürekliliğinin sağlanması ve örgütsel bağlılıklarının devamlılığının sağlanması yönünden, çatışmaların etkili biçimde yönetilmesi önem arz etmektedir (Eryeşil ve Öztürk,2015:139)

[1] Doktora Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

İş Yerinde İnsan İlişkileri

Sosyal bir kurumdan söz edebilmek için, bu kurumu oluşturan kişilerin meydana getirdikleri çalışmalarla alakalı bir grup uygulamaları ve bu uygulamaları meydana getirirken karşılıklı ilişkilerde veya etkileşimde bulunmaları gerekmektedir. Ancak, insanın duygusal bir varlık olduğunu unutmamak gerekir. Örneğin, kişiler yükümlülüklerini sürekli olarak yerine getirmesi için bu ilişkilerin tatminkar düzeyde olması gerekmektedir ve bu duygularla alakalıdır (Tunca, 2019:55).

İş yeri arkadaşlığı gelişiminin araştırılması, değerli arkadaşlık ilişkilerinin gelişimini etkileyen farklı kişisel ve örgütsel unsurlar vardır ve bu safhada iletişimin rolü ile ilgili işletmeye bilgi sağlarlar. Bu tarz bilgiler, bazılarının başkalarından neden hızlı bir şeklide terfi olmalarına, resmi olmayan iletişim ağlarının nasıl meydana geldiğine ve diğer farklı önemli iş yeri sorunlarına ilişkin tahminler verebilir (Sias ve Cahill, 1998: 274). Arkadaşlık ilişkilerinin arkasındaki motive eden unsurları, arkadaşlıkların nasıl meydana geldiğini ve sürdürüldüğünü açıklayan dört temel kuramdan bahsedilebilir. Bunlar: koşullanma kuramı, sosyal karşılaştırma kuramı, gelişim kuramı ve sosyal değişim kuramıdır (Ömüriş, 2014: 5). Sosyal karşılaştırma teorisi, bireyin içsel motivasyonu gereği, kendi yetenek ve görüşlerini gözden geçirme ihtiyacı olduğunu ve bu sebeple kendisini diğer kişilerin yetenek ve görüşleri ile kıyasladığını açıklamaktadır. Bu kapsamda Festinger tarafından ortaya atılan Sosyal Karşılaştırma Kuramı, kişilerin kendi kabiliyet ve görüşlerini gözden geçirmeye dair tutumlarda bulunduklarını, objektif ölçütün olmadığı durumundaysa, kişilerin sosyal kıyaslamaya doğru eğilim gösterdiklerini ve imkan bulundukça kıyaslamanın kişinin kendisiyle aynı değer ve birey ile gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır. Bu durum da bireyin kendisini güvende hissetme ve doğrulama gereksiniminden gelmektedir (Gemlik, Sığrı ve Sur, 2007: 56). Temel olarak değiş tokuşu kapsayan, koşullu, çift tarafı olan ve karşılıklı ödüllendirme süreci olan Sosyal Değişim Kuramı, kişinin başka kişilerden gelen ödüllendirici etkilere bağlı olarak gelişen hareketleri ile sınırlıdır. Temel olarak değiş tokuşu kapsayan, koşullu, iki taraflı ve karşılıklı ödüllendirme sürecidir. Bu kuramda kişilerin birbirleri ile etkileşiminin yeterli derecede motivasyon sağlayabilmesi için ödüllerin eşit olması veya maliyetinden yüksek olması gerektiği açıklanmaktadır (Emerson, 1976: 336). Byrne ve Clore'nın Koşullanma Kuramı, kişinin bir başarı veya deneyimi ödülle alakalandırmayı amaçlayan klasik koşullanma kuramı ile ilgilidir ve kişilerin kendi inanç ve değerlerine destek veren bireylerden etkileneceklerini ortaya koymaktadır. Teoriye göre kişi diğer bir kişi ile ilişkisinde aynı görüşü paylaşmışsa kendini onaylanmış ve ödüllendirilmiş hissedecektir. Bununla birlikte kişi, bu kişi ile yeniden etkileşime girer ve bu girilen etkileşim daha çekici hale gelebilir (Milam, 2012'den aktaran: Ömüriş, 2014: 5). Gelişim Kuramı ise, arkadaşlıkların zamanla değişim gösterdiği düşüncesini savunmaktadır. Kurama göre, insanların birbirlerini tanımak için başlangıç süreci ve tanışma süreci geçirirler ve bu süreci bireylerin daha samimi oldukları arkadaşlık süreci takip eder. Bu teoride arkadaşlık bir sürece dayanmaktadır (Adams ve Blieszner, 1994'den aktaran Tunca, 2019:56).

İşletmelerde örgüt ve birey uyumu, tatmin seviyesi, iş arkadaşlarından sağladıkları destek ve iş arkadaşlarının birbirlerinin yararını gözetmesi gibi unsurlardan anlamlı ve olumlu açıdan etkilenmektedir. Bilhassa, çalışan kişilerin birbirlerini sevmesi ve aralarında çatışma görülmemesi örgüt ve kişi uyumu üzerinde yüksek bir etkisi olduğu ifade edilebilir (Alparslan, Çiçek ve Soydemir: 2015: 189).

İş yerinde verimliliği artıran faktörlerden bir tanesi sağlıklı iletişimdir. İş yeri arkadaşlığı çalışanların örgütlerinde son derece önemsedikleri konular arasında bulunmaktadır (Yumuşak, 2008: 250). İş ortamında insanların belirli bir zamanda birlikte ve etkileşim halinde olması işyeri arkadaşlığının gelişmesini sağlar (Raile, Kim, Choi, Serota, Park, ve Lee, 2008:169).

İş Yeri Arkadaşlığı Kavramı

İş yerinde arkadaşlık, karşılıklı olarak birbirlerini tanıyan ve sadece birbirlerine arkadaşça davranan kişilerden daha fazlasını kapsamaktadır. Paylaşılan değer ve çıkarlar, beğenme, güven de

olmalıdır. İş yeri arkadaşlıkları bazı zamanlarda belli iş alanları ya da bazen de işle alakalı boş zamanlarla sınırlı olmaktadır (Berman vd., 2002: 218).

Arkadaşlık empatiyi, dürüstlüğü, ortaklığı, gizliliği, güveni, ruh ikizi olmayı, önemsemeyi, sevgiyi, sırdaşlığı, ortak konuşulacak konulara sahip olmayı, boş vaatleri vermemeyi ve zor gününde birlikte olmayı içermektedir. Arkadaşlık, en az iki kişi arasında, formal bir yazılı belgeye dayalı olmayan, aralarında kan bağı bulunmayan gönüllülük ve isteğe bağlılık esas olan, karşılıklı bir ilişkidir (Yager, 2002: 13). İşyeri arkadaşlığı, taraflar arasında sadakat, güven, bilgi paylaşımı ve bağlılık üzerine oluşan, iki veya daha çok bireyin işletmede ortak amaçlar için birbirleriyle yakın etkileşime giren ve birbirlerinin arasında gelişen psikolojik açıdan yakınlık duyulan bir ilişki türüdür (Huang, 2016:569). İşyeri arkadaşlıkları birbirlerine yakınlık duyan, beraber sosyalleşen kişilerden oluşur (Raile vd., 2008:169).

Örgütlerde çalışanlar arasındaki yasal olmayan sosyal arkadaşlıklar işletme yapısının önemli bir faktörüdür. Bu tarz yasal olmayan ilişkiler, işletmenin resmi yapısından önce gelen yalnızca rastlantı sonucu anlık gelişen arkadaşlıklardır. Örgütsel performansta, resmi olmayan sosyal ilişkiler, işlerin verimli bir biçimde yapılmasında, büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, sosyal ilişkiler kişisel çıkarlara, işletmede çalışmak için arzunun sürekliliğine ve iş tatminine önemli bir yer oluşturur (Bhardwaj, Qureshi, Konrad, ve Lee, 2016: 527).

Sosyal bilişsel kurama göre, iş yeri arkadaşlığının yüksek seviyede olduğu iş yerlerinde kişiler birbirlerini daha çok destekleyerek daha çok bilgi alışverişinde bulunurlar. Bu biçimde kişiler birbirleri arasındaki yakınlığı, beraber bir şeyler yaparak kazanırlar ve işletmeler insanların beraber bir şeyler yaptıkları ve aralarında arkadaşlıkların oluşmasını kolaylaştıran yerlerdir. Bundan dolayı, işletmeler işle ilgili olsun olmasın etkileşimler vasıtasıyla arkadaşlıkların ortaya çıkmasının önünü açmaktadır (Chang vd., 2016: 262). Bu da göstermektedir ki, işletmelerin arkadaşlığın kurulmasını kolaylaştıran niteliklere sahip olduğu yerlerdir. İşyerleri insanların, yöneticilerin, müşterilerin, işyeri arkadaşlarının, birimlerin veya işletmede diğer çalışanların birbirleriyle tanışıp, etkileşim kurdukları alanlardır. Böylelikle, işyeri arkadaşlıkları da ortak tecrübe ve yakınlık hissi sayesinde gelişmektedir (Berman vd., 2002: 219). İşyeri arkadaşları birbirlerine bağlı görevleri gerçekleştirmek için üst hedef paylaşımında bulunurlar. Bununla beraber işyerinde geçirilen süre çoğunlukla bireysel ve yakın ilişkileri içermektedir (Kokkonen, Esaiasson ve Gilljam 2015: 288).

İşyeri arkadaşlıkları, içerisinde bireysellik ve gönüllülük barındıran, iş arkadaşlığı ve arkadaşlık rollerini karıştırıp, özel bireysel yaşam alanıyla formal iş rolünün sınırlarının belirsizleştiği bir işyeri ilişkisi oluştururlar. Ayrıca işyeri arkadaşlıkları, işletmelerde her tarzda her hiyerarşik seviyede olan çalışanlar arasında gelişebilir (D'Cruz ve Noronha, 2011:285). İşyeri arkadaşlıkları örgütsel seviyede iş kalite ve verimliliğini arttırmada destek sağlar, işten alınan hazzı ve iş memnuniyetini artırabilir (Milne vd.,2010:205). İş yeri arkadaşlıklarının, işyerinde iletişimi güçlendirdiği, yönetici ve çalışanlarda başarı sağladığı, iş yeri stresini azalttığı ve örgütsel değişim sürecinin kavranmasına destek olduğu ile açıklanabilir (Berman vd., 2002:217). Ayrıca, işyeri arkadaşlığı kişisel yaratıcılığı arttırır ve işi daha zevkli duruma getirebilir. İşyeri arkadaşlıkları karşılıklı sadakate, paylaşılan değer ve güvene, benzer ilgi alanına bağlı ilişkiler olması sonucundan dolayı, çalışanın moralini yükseltir, örgütsel bağlılığı artırır ve işten ayrılmaları azaltabilir (Gordon ve Hartman, 2009:116).

İşyeri arkadaşlığının olumlu çıktıları; işle alakalı tutum ve tavrı etkileyen, çalışan mutluluğunun en üst seviyede olması, üst seviyede iletişim, iş birliği, güven ve sosyal destektir (Morrison ve Macky, 2017:106). Diğer yandan iş yerinde bazı zamanlarda işyeri arkadaşlıkları farklı risklere açıktır. Çalışanlar arkadaşlıkları ile işleri arasındaki çizgiye önem vermelidirler. Bazen de işyeri arkadaşlıkları çalışanlar arasında duygusal açıdan ilişkilerin başlamasına sebep olur böylece taraflar arasında işleri ile alakalı çıkar çatışmalarının meydana gelmesi, adam kayırmacılığının ortaya çıkması ve bağımsız düşünebilmeyi zorlaştırması gibi riskler ortaya çıkabilmektedir (Biçer, 2017:38; Shih ve Wang, 2016:522). İşyeri arkadaşlıkları örgütsel anlamda ve çalışanlar arasında problem çıkarabilir. İşletmedeki ilişkiler statü açısından denklik olmadan gelişebilir ve bu gelişmeyle de

işletmede denk olmayan statünün meydana gelmesine sebep olur. Bu eşit olmayan statü kişinin ceza ve ödül hususunda çok daha fazla güç sağlayabileceği anlamına gelir. Bu durum çalışanlar arasında kıskançlığa, rekabete ve dedikoduya sebep olabilir (Gordon ve Hartman, 2009:115).

Kişilere arkadaşlık ilişkileri zorla kabul ettirilemez; tercihlerle geliştirilebilir (Rawlins, 1992: 9). Bunlar, arkadaşlığı eğitim, alevi durum ve iş ortamı gibi durumların getirdiği ast-üst ilişkisi, akrabalık ilişkisi, öğrenci öğretmen ilişkisi gibi zorunlu ilişkilerden ayırır. Çalışanlar, iş yeri arkadaşlarını işin gerekliliği olan ilişkiden ayırarak kendi isteği ile gönüllü bir şekilde seçebilir. Ayrıca, iş yeri arkadaşları, birbirlerini işletme içerisinde iş tanımına uygun görevleri gerçekleştiren kişiler olarak görmenin dışında, birbirlerinin birçok çeşitli niteliklerini göz önünde bulundurarak etkileşime geçerler (Sias ve Cahill, 1998: 275).

Sias ve Cahill (1998)'e göre, işyerlerinde ortaya çıkan arkadaşlıklar çalışanların da işletmenin de refahını etkiler. Bir yandan da iş yeri arkadaşlıkları işyeri ile sınırlandırılmayıp, iş yeri ötesinde dostane ilişkiler de ortaya çıkardığı açıktır.

İş Yeri Arkadaşlıklarının İşlevleri

İşyerlerinde çalışanların birbirleri arasındaki etkileşimlerinin artmasına yardımcı olacak çalışanların amaçlarına ulaşmasında gereken tüm kaynakların sağlanması işletmede çalışanların da işletmenin de yararına olacaktır. İş yerindeki arkadaşlıkları, güvensizlik ve belirsizlik gibi duyguları saf dışı ederek çalışanlara daha çok huzurlu bir çalışma ortamı verecektir. Ayrıca, çalışanlar arasında karşılıklı olarak duyulan saygı ve güven de çalışanların pozitif davranış ve tutumların artmasını sağlayacaktır (Yıldız, 2021:17-18)

Literatür incelendiğinde işyeri arkadaşlığının işlevleri; bilgi paylaşımı, örgütsel değişim süreci, sosyal destek, güç ve etki sayılmaktadır.

Bilgi Paylaşımı

Bilgi aktarımları, iş yeri arkadaşlıklarının önemli işlevlerindendir. Birbirlerine yakın hisseden arkadaşların kendi arsında paylaştıkları bilgi, yakın arkadaş olmayan iş arkadaşlarının paylaştıkları bilgiden farklılık göstermektedir. Çalışanlar aralarında astlar, üstler, akranlar ve işletmeye yeni katılan çalışanlar, işletme içinde bazı durumları öğrenmek amacıyla diğer personellerden bilgi alışverişinde bulunurlar. Bazen kuruma yeni girmiş personel diğer personelle arkadaşlık ilişkisi hemen kurulmamış olduğu için bilgi alışverişi yüzeysel olabilmektedir (Sias, 2009: 94).

Rawlins (1992)'ye göre, arkadaşlıklar arasında bilginin kaynağının bilinmediği ve çok hızlı yayıldığı sohbet durumu dedikodudur. İş yerinde genellikle birkaç birey arasında diğer kişiler bağlamında resmi olmayan konuşmaya dedikodu denir. Genellikle dedikodular tanıdıklar arasında paylaşılsa bile (da) arkadaşlar arasında özel bir yeri vardır. Dedikodu yapılan konular genişletildiğinde isteğe bağlı bilgi paylaşımları sağlanabilmektedir. İş yeri arkadaşları birbirlerini haber aracı olma fonksiyonu olarak gördüklerinden iş yerinde yakın arkadaşlar edinilmesi, iyi bilgi edinebilme ve iş yerinde gerçekleşen olaylardan ilk önce haberdar olabilme yönünden önem taşımaktadır.

Örgütsel değişim süreci

Örgütsel değişim, işletme çalışanlarında, alt sistemlerinde ve alt sistemler arasındaki ilişkilerde, alt sistemler ve örgüt arasındaki etkileşimlerde ve ayrıca işletme ile çevresi arasındaki etkileşimde meydana gelebilecek her tarz değişimi vurgulamaktadır (Akat, Budak ve Budak, 1999: 317).

Kahn (1990) çalışmasında, sosyal ağların, değişimin uygulanmasındaki işlevini bir tedavi kliniğinde gözlemlemiştir. Çalışmanın analizleri sosyal ağların örgütsel değişim çabalarını etkilediğini ortaya koymakta ve değişim mantığının oluşması, iş yeri arkadaşlıkları tarafından sağlanmakta olan destek ve güvenden etkilendiği tespit edilmiştir (Kahn (1990)'dan akt, Yıldız, 2021:19)

Sosyal destek

İşyerinde ortaya çıkan belirsizlik, görev ve sorumluluklar ve örgütsel değişim çalışanların stres yaşamasına sebep olabilmektedir. İşyerinde çalışanların yaşadıkları stres ile baş edebilmesi ve iş arkadaşları ile etkileşiminin sürdürülmesi, iş yeri arkadaşlığının işlevlerine sosyal desteğin eklenmesini gerektirmektedir. Ayrıca, iş yerinde akran etkileşimi ve ast üst ilişkilerin belirleyici özelliklerinin bir tanesi, iş yeri arkadaşlığı aracılığıyla edinilen sosyal destektir. Sosyal destek, çalışanların hayatı ya da iş ile alakalı durum ile ilgili belirsizliklerin etkisini azaltmak amacıyla iş arkadaşlarıyla oluşturdukları yazılı veya sözlü iletişimdir (Sias, 2009: 95).

Güç ve Etki

İşyeri arkadaşlığı ilişkisinde işyerinde güce sahip olmak, üst kademede çalışan biri ile arkadaş olmaktır. Üst kademede bulunan bir iş arkadaşının olması kişinin kariyer sahibi olmasını kolaylaştırıcı bir hale getirebilmektedir. İş arkadaşlığından kazanılan gücün göstergesi, bilginin iş arkadaşları ile paylaşımları arasında anahtar öğe görevi olmasıdır. Bilgili, etkili, güçlü iş arkadaşlarına sahip olmak, çalışanların hedeflerini gerçekleştirmesinde ve kararlar alınmasında ihtiyaç duyacakları takdir edilmeye değer önemli bilgi ile donanıp güç kazanabilirler. İş yerinde iş arkadaşları ile arkadaşlık bağlarının dışında kalan ve bu sebeple bilgi sahibi olamayan çalışanlar, iş yerindeki en güçsüz çalışanlar olarak ifade edilebilir (Sias, 2009: 97).

İşyeri Arkadaşlığının Boyutları

İş yeri arkadaşlığının fırsatı ve iş yeri arkadaşlığının derecesi olmak üzere 2 boyutu bulunmaktadır.

İşyeri Arkadaşlığı Fırsatı

Hem işletme hem çalışanlar açısından işyeri arkadaşlıkları çok fazla fayda sağlayabilir. Dolayısıyla, iş yeri arkadaşlığı kişinin işini yapmasına yardım edecek kaynak ve desteğin artmasını sağlar. Bu arkadaşlıklar sayesinde yöneticiler kendilerine yardım edecek çalışanlara sahip olurlar ve çalışanlar kendilerine destek bulabilir, çalışanlar arasında sadakat duyguları gelişir ve kendilerini destekleyenleri savunurlar (Berman vd., 2002:218).

Kişiler arası yakınlığın ve etkileşimin iş yeri arkadaşlığına veya iş yeri arkadaşlığının ortaya çıkmasında bir fırsat olduğunu sosyal ilkeler açıklamaktadır (Riordan ve Griffeth, 1995:142). İşyeri arkadaşlıkları hem araçsal destek hem de duygusal destek sağlarlar. Çünkü, iş yeri arkadaşlığı bilgi paylaşımı ve iş yeri arkadaşları arasında bilginin yayılmasını kolaylaştırır. Böylece, karşılıklı ilişki ve istekli sağlanan destek vasıtasıyla belirsizlik ve anlaşmazlıklar azalır. Ayrıca, işyeri arkadaşlığı fırsatını yakalamış bireyler aralarında hızlı bir bilgi alışverişi sağlarlar (Gao ve Wang, 2014:283). Akrabalık ve yakınlık iş yeri arkadaşlığının öncülleri olarak sayılmakta ve işletmelerde bu unsurlar arkadaşlığın yaygınlaşması ve arkadaşlık fırsatı üzerinde önemli yer tutarlar. Ayrıca bu arkadaşlığın yayılması ve arkadaşlık fırsatları işe bağlılık, işten ayrılma niyeti ve iş memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilmektedir (Morrison ve Macky, 2017:106).

İş yerlerinde iş yeri arkadaşı olmayana göre, iş yeri arkadaşları olanlar bilgi paylaşımı, karar ve destek verme gibi faktörlerden dolayı daha iyi bir kariyer sağlamaları konusunda avantaj sağlamaktadırlar. İşyeri arkadaşı olmayan veya arkadaşlık kuramayan bireylerde kariyer basamaklarında ilerleyebilmek için daha çok gayret göstermek zorunda kalacakları açıklanabilmektedir. İşletmedeki bu iş yeri arkadaşlığı fırsatını yakalayamayan kişilerin yaşadıkları sorunları işletmedeki diğer yönetici ve çalışanlarda hissetmektedirler (Rumens, 2011:445).

İşyeri Arkadaşlığının Derecesi

Resmi işletme yapısının bir parçası olmasa da işyeri arkadaşlıkları genellikle yaygındır ve yaşı, hiyerarşiyi, cinsiyeti ve geliri kapsar. Bu unsurlar da işyeri arkadaşlığının derecesini etkileyen unsurlardan birkaçıdır. Çalışanların birbirleri arasında arkadaşlıkları geliştirirken bu ilişkiler daha

çok bilgi sahibi olmanın, samimiyetin, ödüllendirme ve yardımın seviyesine göre gruplandırılırlar. İş yerlerindeki iş arkadaşları, arkadaşı olmayan veya ailelerinin yapmayacağı deneyim paylaşımını, iş yerindeki problemleri anlamayı ve bu konularda tavsiyede bulunmayı başarabileceğinden ve ayrıca iş yeri arkadaşlığı karşılıklı yarar sağlayan iş yeri ilişkilerinde yaygın bir hal olduğundan dolayı bir gruptaki iş yeri arkadaşının verdiği destek başka bir grupta iş yeri arkadaşının verdiği destekten farklı olacaktır (Methot, Lepine, Podsakoff ve Christian, 2016:342).

İşyerindeki arkadaşlar diğerleri için hem mesleki anlamda hem bireysel anlamda sosyal açıdan güçlü bir destek ağı sağlamaktadırlar. Bu ağı iş arkadaşları, işletmede meydana gelen zararların giderilmesi ve bu tarz hallerde birbirlerine destek olmak amacıyla birbirlerinin kişisel problemlerini dinlemek ve birbirlerine yardımcı olmak veya kendilerinden yardım çağrısında bulunan arkadaşlarına destek sağlamak için kullanırlar ve arkadaşlıklarının derecesi ve yakınlığı bunlara göre değişiklik gösterir (Riordian, 2013: 1).

Genelde gönüllülük esas olduğundan, arkadaşlıklar kademeli olarak gelişir. Yeni işe girerken veya evlenme gibi yasal işlemleri yerine getirme zorunluluğu bulunmayan bir ilişki türüdür arkadaşlıklar. İşyeri arkadaşlıklarının derecesi çalışanın yaptığı görevde uzun zamandır çalıştığı için uzman bir birey olduğunda düşük olmaktadır. Arkadaşlık derecesi işletmedeki çalışanların sosyalleşme imkanlarına, çalışanların etkileşim içine girme fırsatlarına aktif grup ortamına ve işletmede aktif olarak liderlik yönetiminin olup olmadığına göre farklılık gösterir (Morrison ve Cooper-Thomas, 2016: 9-10).

İş Yeri Arkadaşlığını Etkileyen Faktörler

Bireylerin iş yerlerinde meydana getirdikleri arkadaşlık ilişkileri birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Yakın arkadaşlıkların gelişimi hem bağlamsal hem de bireysel unsurlardan etkilenebilir. Kişisel ve bağlamsal unsurların yakın dostlukların gelişimini etkileyebilecekleri ifade edilebilmektedir. Kişisel unsurlar, arkadaş olan bireylerin sebep olduğu etkiler olarak ifade edilmektedir (Sias ve Cahill, 1998: 274). Arkadaşlık oluşumu ve gelişiminde değerler, tutum ve davranış, ortak özellik ve kişilik ve ilgiler, büyük önem taşımaktadır (Ömüriş, 2014: 15). Bağlamsal unsurlar ise, arkadaşlıkların geliştikleri yerlerdeki bağlamlardan kaynaklanan etkilerdir. Bu etkiler iş arkadaşlığının gelişimindeki fiziki yakınlık, evlilik problemleri veya sağlık sorunları olabilmektedir (Sias ve Cahill, 1998: 274).

Bireysel Faktörler

Çalışanlar iş yerinde işten kaynaklanan stresi azaltmak ve kendisinden istenen görev ve sorumlulukları yerine getirmek için daha çok yeteneğe gereksinim duyarlar. Bu bağlamda da iş yeri arkadaşlığı manevi olarak da maddi olarak da çalışana katkı sağlar (Yen, Chen ve Yen, 2009:548). İş yeri arkadaşlığı işyerinde çalışanlar arasında dayanışma ve desteği arttırdığı gibi, pozitif olan bir çalışma ortamı ve işle alakalı faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde etkili bir iletişim kurulmasını sağlamaktadır (Gordon ve Hartman, 2009:117).

İş yerinde oluşan ve gelişen arkadaşlık ilişkisinde etkili olan kişisel faktörlerden en önemlisi bireyler arası çekim kuramıdır. Bireyler arası çekim kuramı bağlamında, temel husus benzerlik unsurdur (Sias ve Cahill, 1998, s. 277). Arkadaşlık ilişkisinin oluşumunda ve devamlılığında aynı düşünce ve duyguların ortak bir amaçta buluşması ve kuvvetli bir bağ oluşması yönünden son derece önemlidir. Çeşitli yönlerden birbirine benzeyen toplumlar ve insanlar, ilgi, tutum, yaş, kültür gibi benzer bir özellikte buluşurlar. Çocuk çocukla, yaşlı yaşlıyla, Türk Türk'le benzedikleri için birbirine yakınlık duyarlar. Birbirine benzeyen kişiler birbirlerini değerli ve yakın görme yönelimindedirler (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003:198). Sosyal açıdan kendisini zayıf hisseden çalışan kendisi gibi zayıf insanlarla, güçlü hisseden ise güçlü çalışanlarla arkadaşlık kurma eğilimde olurlar. Ayrıca değer ve tutum gibi olumsuz hallerin bile benzerlik göstermesi aralarında sevgiyi oluşturabilir. Dolayısıyla işletmeler, işe uygun personel seçerken işletme kültürü ile benzerliği olan kişileri seçecektir. İşletme kültürü ile alakalı kişiler o işletmede başarı sağlayabilecektir (Pierce vd.,

1996:13). Bu hususta işletme yönetiminin benzerliklerin fark edilmesi, aynı ortama getirilmesi ve paylaşılmasında önemli rol oynamaları gerekmektedir (Freedman vd., 2003:198; Pierce vd., 1996:13).

Bağlamsal Faktörler

İşyerinde arkadaşlığın gelişiminde etkisi bulunan unsurlar, kişilik ve kişinin algıladığı benzerlik gibi kişisel unsurlarla birlikte sorumluluk, yakınlık, teknoloji ve iş ile alakalı sorunlar, çalışma şartları ve işletme kültürü gibi bağlamsal faktörleri de kapsamaktadır. İşin hem daha düzgün yapılması ve bireysel rahatlık için çalışma şartları önemli bir faktördür. Çalışanlar fiziki boyutta rahat olacağı iş ortamında çalışmayı daha çok isterler. Mesela, çok sıcak ortam veya çok fazla ışıklı ortam fiziksel anlamda rahatsızlığa sebep olur ve iş ortamında az havalandırılmış veya havasız ortam tehlike yaratabilir (Erdil, Keskin, İmamoğlu ve Erat, 2004:19).

Sias ve Cahill, (1998)'e göre, kurumsal araştırmalar, çalışanlar arasındaki iletişimi ve çalışanların arkadaşlıklarını etkileyen bağlamsal faktörlerin farklılığını tanımlarlar. Bazı araştırmalar fiziksel yönden yakın olmanın çalışanlar arasındaki iletişim yoğunluğuyla olumlu açıdan ilişkili olduğu açıklanmaktadır. Artan iletişim vasıtasıyla iş yeri arkadaşlığı gelişimi de artacaktır.

İş yeri arkadaşlarının gerçekleştireceği ortak işler, işletme kültürü, astlara gösterilen kayıtsızlık gibi bağlamsal unsurların iş yeri arkadaşlığının gelişimde önemli rol oynadığı ifade edilir. İş ortamı arkadaşlıkların oluşmasında ve çalışanların ortak amaca yönelik olarak ortak hareket etmelerinde etkili olmaktayken, diğer yandan bu unsurlar iş dışında olan etkileşimlerle arkadaşlık ilişkilerinin kurulmasını sağlamaktadır (Mao ve Hsieh, 2012:488).

Bağlamsal faktörler, kişilik ve kişinin algıladığı benzerlik tarzı bireysel unsurlarla birlikte işle alakalı problemler, işletme kültürü, teknoloji, yakınlık, sorumluluk şeklinde açıklanabilir (Şahinbaş, 2018:46).

Çalışanlar genellikle, yöneticinin olumsuz ve adaletsiz davranışı halinde iş arkadaşları ile yakın ilişkiler geliştirmeye meyilli olduklarını ifade etmektedir. İş yerinde yöneticilerin adaletsiz, ilgisiz, alakasız ve olumsuz davranışları çalışanlarında arkadaşlık bağlarını güçlendiren bir hal olarak değerlendirilmektedir. İş yerindeki arkadaşlıklarının iş yeri ortamı dışında birçok unsurdan etkilenmesi dolayısıyla gelişmesi de mümkündür. Bireyin özel hayatında karşı karşıya kaldığı sağlık, evlilik, aşk gibi hususların görüşülmesi arkadaşlık gelişiminde etkili olmaktadır (Sias ve Cahill, 1998:277).

İş Yeri Arkadaşlığının Önemi

İş yeri arkadaşlıkları, işletme ve çalışanları açısından oldukça önem verilen bir konudur. İş yaşamında gelişen arkadaşlıklar bireye duygusal dayanak ve kazanımlar oluşturur. İş yeri arkadaşlığı çalışanların sergilemiş olduğu performansın üzerinde bir performansa sahip olduğunda mevcut durumunun yükselmesine ve daha verimli ve yüksek bir performans göstereceği iş ortamının oluşmasını sağlayabilir. İş yaşamındaki oluşan arkadaşlıklar işten ayrılmaları da önleyebilmektedir. İş yerindeki iş arkadaşları karşılıklı olarak birbirlerine güven hissederlerse ve işin dışında da arkadaşlıklarını sürdürürlerse, mesleklerini ve iş yaşamındaki kişiliği daha iyi benimseyeceklerdir (Biçer, 2016: 1012).

İş yerinde arkadaşlık ile alakalı önemli sonuçlar arasındaki ilişkiler, işletmenin gayri resmi yapılarında oluşan iş yeri dostluğu ve işletme içinde takım ve grupları kullanmaya yönelen eğilimlerden dolayı iş yeri arkadaşlığı konusunun araştırılmasının önemli olmasının nedenlerinin başında gelmektedir (Nielsen vd., 2000'den aktaran Bilici, 2022:4)

Riordan ve Griffeth (1995) tarafından geliştirilen modele göre, arkadaşlık fırsatları, örgüt çalışanlarının işe bağlılıkları ve iş tatmini ile olumlu ve doğrudan ilişkilidir. Arkadaşlık fırsatları daha sonrasında olumlu olarak örgütsel bağlılıkla ve olumsuz olarak da işten ayrılma niyetiyle ilişkili

olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, iş yeri arkadaşlığının kişiler için de işletmeler içinde önemli neticelerle ilişkili olduğunu göstermiştir.

Krackhardt ve Stern (1988)'e göre, işletmenin çeşitli birimlerinde çalışanlar diğer çalışanlar ile arkadaşlık geliştirdiklerinde, kendi çalıştıkları birimde sadece bir arkadaş ağı geliştirmiş olan çalışanlara nazaran, olası bir kriz anında işbirliği yapma imkanlarının daha yüksel olduğu sonucunu bulmuşlardır. Krackhardt ve Stern (1988) resmi işletme yapılarının, alt bölüm ve birimlerin fiziki olarak düzenlenmesi sayesinde iş yaşamındaki gayri resmi ilişkilerin gelişmesine yarar sağladığını açıklamıştır.

İş yeri arkadaşlıklarının önemi, Lincoln ve Miller (1979) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma da da görülmektedir ki iş yerindeki birincil bağlar resmi olmayan ve resmi kurumsal amaçları engelleyecek veya yardım edecek etkileşimlerin, araçsal bağlar ise, resmi görev rolü gerçekleştirilerek geliştirilirken etkileşimler sebebiyle gelişecektir. Lincoln ve Miller (1979) işletmenin kurulma dönemindeki arkadaşlık ağlarının sadece birbirine bağlı arkadaş kümesi olmadığını ifade etmişlerdir. Campion vd. (1993) tarafından, takımların içindeki iletişim, iş birliği, sosyal destek ve verimlilik yönünden etkililikte son derece ilişkili olduğu ve verimlilik açısından etkililikle önemli ölçüde ilişkili olduğunu ve takımdaki bulunan bireylerin birbirlerine yardımda bulunduğu ve her iki durumda da arkadaşlık kurmaktan etkilendiği mümkün olan olumlu sosyal sonuçlarla karşılaşıldığında, iş yeri arkadaş ekiplerinin daha etkili olduklarını ifade etmişlerdir (Campion (1993)'den akt. Bilici, 2022:6)

İş Yerinde Arkadaşlıklarının Sonuçları

İş yeri arkadaşlıklarının kadınlar için de erkekler için de bazı yararları bulunmaktadır. Erkek çalışanların iş arkadaşlarından daha çok fonksiyonel, kariyer veya görevi ile ilgili fayda sağladığı, kadın çalışanlarınsa iş arkadaşlarından duygusal veya sosyal destek sağladıkları dile getirilmiştir. Ayrıca iş yeri arkadaşlığı sayesinde işten ayrılmaların azaldığı görülmüştür (Morrison, 2008: 9).

İşletme içinde arkadaşlıklar, bilgi paylaşımını arttıran bir ortam yaratırken, işletme içi iletişimi güçlendiren bir faktördür. Çünkü arkadaşlık ilişkisi, iş yerinde resmi iletişim kanalı dışında bireylere bilgi sağlayabildiği bir görev yüklenmektedir (Sias, Gallagher, Kopaneva ve Pedersen, 2012: 268). İş yeri arkadaşlığının işletmedeki işlerin gerçekleştirilmesi ve çalışanlar arasında bilgi paylaşımının işletmedeki iletişimi ve etkileşimi artırma gibi yararları bulunduğu ifade edilmektedir (Sias, vd., 2012: 268).

İş yerinde, bazı sosyal gereksinimlerin giderilmesi, kişilerin mutluluğunun sağlanması birbirleri ile gerçekleşen sosyal ilişkilerine göre değişir. Arkadaşlıktan duyulan memnuniyet, bireyin iş yeri ile uyumunu olumlu yönde etkiler (Alparslan, Çiçek ve Soydemir: 2015: 189). Ayrıca, organizasyonel verimlilik kavramının en etkin aracı çalışanlardır. Bu etkinliği çalışanlar arasında gelişen olumlu ilişkiler arttırır. Çalışan birey beden gücü ile değil psikolojik gücü ile örgüte yarar sağlar. İş yerinde gelişen iş arkadaşlığı sayesinde olumlu açıdaki ilişkiler psikolojik güçte artışa sebep olacaktır (Yeşilkaya, 2005: 85) İş yeri arkadaşlığının gelişmesi neticesinde, arkadaşlar arasında empati, güven, yardımlaşma ve sadakat hisleri artmaktadır (Ingram ve Zou, 2008: 167).

İş yerinde ilişkilerin kalitesi, çalışanlara düşünce ve duyguları rahatlıkla aktarabileceği bir ortam sağlar, onların kendilerini huzurlu hissetmelerine yardımcı olur. Ayrıca çalışanların kariyer ilerlemelerine katkı sağlar, çalışanların isteğine olumlu yönde katkısı bulunur.

Hızlı bir şekilde iletişim kurabilme özelliğine sahip işe yeni başlayan çalışanlar, işle alakalı bilgileri daha kolay öğrenip yöneticileri arasındaki iletişimi güçlendirme yararı sağlar. İş yeri arkadaşlarının arasındaki iletişimin artması çalışan ve yönetici arasındaki iletişimin niteliğini güçlendirmektedir (Herman, Dasborough ve Ashkanasy, 2008: 198).

İş yeri arkadaşlığı, dikkat edilmemesi halinde bazı olumsuzluklara da sebep olabilmektedir. Örneğin, bazı iş yeri arkadaşlıklarının aralarında taciz suçuna dönüşebilecek romantik ilişkiye dönüşebilme riski bulunmaktadır. Böyle bir durumdan kaçınmak amacıyla üstlerin de astlarında

görevleri ve rolleri açıkça belirlenmeli, bu durumu özetleyici bazı konuşmalar gerçekleştirilmelidir. Aynı zamanda iş yerleri, çalışanların rakipleri ile birlikte çalıştığı siyasi bir ortam niteliğindedir. Çalışanlar birbirleri ile olumlu bir ilişkiye sahip olsalar dahi, kariyer, terfi veya güçlü olma nedeniyle birbirleriyle rakiptirler. Bundan dolayı, arkadaşlıklar bireylerin birbirlerine karşı hissettiği güven ile paylaştığı bireysel sırların, ilerleyen başka bir zamanda kişinin aleyhinde kullanılabilmesi sebebi ile bazı olumsuzluklara sebep olma etkisine sahiptir (Berman vd., 2002: 220).

Bazı zamanlarda iş yeri arkadaşlığı dikkat dağınıklığına neden olabilmektedir. Aynı zamanda arkadaşıyla fazla zaman geçirme nedeniyle işi ihmal etme ve işin gerçekleşmesinde olumsuzluklara neden olabilmektedir. İş yeri arkadaşlığı neticesinde bireylerin söyleşi ve eğlenmeye fazla vakit ayırması işyerindeki iş verimini düşürebilmektedir (Morrison ve Nolan, 2007'den aktaran Tunca, 2019:62).

İş yerinde olumsuzlukların gerçekleşmesi halinde, çalışanların kendi içinde veya başka çalışanlarla arasında bir gerilim meydana gelir ve iş stresi artar. İş yeri arkadaşlıklarının, terfi, çelişen beklentiler, problemli kişilik, ihanet ve dikkat dağıtıcı yaşam olayları nedenlerinden dolayı başarısız olduğu ifade edilmektedir (Sias vd. 2004'den akt. Bilici, 2022:11-12):

Seppala ve King (2017)'e göre, aitlik bir insanın temel gereksinimi olduğundan ve kişi zamanının çoğunluğunu iş yerinde geçirdiği düşünüldüğünde, iş yeri insanların gereksinim duyduğu olumlu ilişkileri geliştirmek için uygun bir ortam olduğundan dolayı, sıklıkla iş yerinde arkadaşlık yanılgısının meydana gelebileceğini ve arkadaşlık ile iş arasındaki sınır belirsizleştiğinde oluşacak gerçek karışıklıklar olduğunu ifade etmişlerdir.

Örgütsel Çatışma

Çatışma konusu, çağımızda tüm bilimler tarafından incelenen konulardan biridir. Çeşitli yönlerden incelendiği için ortak bir tanımının olması zorlaşmaktadır. Genellikle karşılıklı olumsuz ilişki ve karşı koyma ile ilgili olup, değer yargılarının değişmesine dayanmaktadır. Günümüzde insanlar, hayatlarının çoğunu sosyal ortamlarda sosyal etkileşim halinde yaşamaktadırlar. Bu sosyal etkileşimin bir neticesi olarak karşımıza çıkan çatışma, örgütsel hayatın bir gerçeğidir (Özdemir, 2018:94)

Örgütte insan unsuru, gerçekleştirmesi gereken görevi yerine getirirken bazı düşünce ve fikir ayrılıkları yaşanmaktadır. Yaşamımızın her döneminde yani evlilikte, arkadaşlıkta, grup içinde veya dışında çatışma yaşandığına şahit olunmaktadır. Bu çatışmalar, belirli bir süre içinde gerçekleşen olaylardan etkilenip gelişmekte, çeşitli görüşler ve düşünceler sebebiyle meydana gelebilmektedir (Akman ve Yakut, 2018:191) Slaikeu ve Hasson (1998)'a göre, çatışma sosyalleşmenin bir unsuru olan insanın bulunduğu her yerde kişisel çeşitliliklere göre kişiler arası anlaşmama ve çatışmanın olmaması mümkün değildir (Arslantaş ve Özkan, 2012:556)

Çatışma kavramı bazen kavga, saldırı veya rekabet kavramları ile karıştırılmamalıdır. Rekabet, benzer hedefle davranan kişiler arası yarışmayı açıklarken (TDK, 2022); çatışma ise grup veya bireyler arasında bir veya birden fazla konularda anlaşmazlık şeklinde açıklanan bir süreci ifade etmektedir (Rahim, 2002: 207). Ayrıca, rekabet, çatışmanın bir sebebi veya neticesi şeklinde görülebilir (Önal, 2016:41)

Çatışmanın meydana gelebilmesi için tarafların karşılıklı olarak anlaşmazlığı olması gerekmektedir. Çatışma, kişinin başka bir kişi dolayısıyla işine engel olunduğunu (Thomas, 1992: 265) veya olumsuz şekilde etkilediğini (Robbins ve Judge, 2008: 211) ve farklı bir açıdan bireye dair uygun bulunmayan davranışlar sergilenmesi veya sergileneceğini algılamasıyla başlayan bir süreci açıklar (Önal, 2016:41) Ancak, işletmeler birlik ve beraberliği oluşturan üyelerinin işbirliği ve ortak hedeflere yönelik gayretlerinin koordinasyonu ile hedeflenen amaçlara ulaşabilmektedirler (Topaloğlu ve Boylu, 2006: 4). Ikeda, Veludo ve Campomar (2005), örgütsel çatışmaları, değişik amaç ve değerlere sahip kişi veya grupların, örgüt içinde yaşadıkları anlaşmazlık olarak tanımlamışlardır.

Çatışma, iki veya daha çok birey veya örgütler arasında gerçekleşen uyumsuzluklardan dolayı oluşan gerilimdir (Casiadi, 2017:21). Msila (2012)'a göre çatışma ilgi, istek, düşünce ve amaçların ters düşmesidir. Deutsch da çatışmaya uyumsuz davranış ve eylem olarak ele almakta ve çatışmayı, bireyin müdahale etme veya farklı bir yolla başka bir kişinin davranışını engelleme veya etkisini azaltma süreci olarak tanımlamıştır (Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012:216) Rahim (1985) çatışmayı grup veya bireylerin kendi içlerinde veya aralarında anlaşmazlık veya uyumsuzluk şeklinde meydana gelen bir etkileşim şeklinde tanımlamıştır (Topaloğlu ve Boylu, 2006:2) Başka bir tanımla, çatışma, genel anlamda uyuşmazlık ve anlaşmazlık neticesinde sosyal varlıklar tarafından meydana gelen bir süreçtir (Karcıoğlu ve Kahya, 2011:336) Çatışma, karşı karşıya kalınan negatif ilişki ve her çeşit karşı çıkma anlamına gelir ve kaynağın, gücün, ve toplumsal durumun değişen değer yargılarına dayanmaktadır (Robbins, 2001'den akt. Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012:216) Çatışma, bir tarafın çıkarlarının diğer bir tarafın çıkarlarıyla çakıştığını algıladığı bir süreçtir (Chung, 2015: 369). Güney'e (2007) göre de çatışma, uyuşmazlık, anlaşmazlık, gerginlik ve sürtüşmedir (Özdemir, 2018:94) Diğer bir tanımla, çatışma, bir organizasyonda kişi veya takımların birlikte çalışma sorunlarından kaynaklanan ve normal çalışma sürecinin karmaşıklık göstermesine veya tamamen durmasına neden olan olaylar şeklinde tanımlanır (Eren, 2013:587)

Örgütsel Çatışma Süreci

Örgütsel çatışmanın ortaya çıkış süreci, potansiyel çatışma, algılanan çatışma, hissedilen çatışma ve açık çatışma olarak dört aşamadan oluşmaktadır.

Potansiyel Çatışma

Çatışma sürecinin ilk aşaması, çatışmanın ortaya çıkmasına sebep olabilecek koşulların varlığıdır. Bu koşullar her zaman bir çatışmaya dönüşmez. Ancak çatışmanın oluşması için bu koşullardan en az birinin olması gerekir (Kılınç, Hasdemir ve Ulusoy, 2018:36). Örneğin işletme içinde, hedefler ile ilgili değişiklikler, kıt kaynaklar gibi hususlar, çatışmaya sebep olabilecek, potansiyel çatışma özelliği taşıyan durumdur (Ceylan, Ergün ve Alpkan,2000:41) Potansiyel çatışma, henüz ortaya çıkmamış fakat, çatışma için uygun bir ortamın bulunduğu hallerde gerçekleşmektedir. İşletme içinde çatışmayla karşılaşılmaması için farklı birçok nedenler vardır ve bu nedenler potansiyel tehdit oluşturmak için bir sürtüşme bekler ve ilk eylemle beraber çatışma, potansiyel halden çıkarak algılanan veya hissedilen çatışmaya dönüşecektir (Ertürk, 2007:50)

Algılanan Çatışma

Bu aşamada kişiler, çatışmanın farkına varmışlardır (Çam ve Akgün, 2007:208) Algılanan çatışma, çatışmayı meydana getiren kişilerin durum ve olayları algılama tarzları ile alakalıdır (Ceylan vd.2000:41) Çatışmanın oluşumundan söz edebilmek için çatışmaya taraf olan kişilerce bir çatışma durumunun algılanması gerekir.

Hissedilen Çatışma

Bireyler arası ilişkilerde, karşısındaki bireyin başarısız olması için uğraşılması, kıskançlık gibi iyi niyetin kaybolması neticesinde meydana gelen görüşlerin davranışlara yansıması sonucu çatışmanın üçüncü aşamasına geçilir. Bu davranış aşamasında süresine ve yoğunluğuna bağlı olarak çatışma artık somut bir hal almaktadır. Bu davranışlar, yanlış anlama ve anlaşmazlık düzeylerinden sözlü saldırı, tehdit, fiziksel saldırı düzeyine ulaşabilmektedir (Kılınç vd.,2018:36). Çatışma bu aşamada, kişiselleştirilmiştir ve bu aşamada bireylerde anksiyete ve öfke hissedilmektedir. Gerilim oluşmuş fakat çatışma henüz açık halde gelmemiştir (Çam ve Akgün, 2007:208)

Açık Çatışma

Açık çatışma, belli veri ve bilgiyi karşı kişi veya gruba iletmeme, karşılıklı tartışma, verilen desteğin çekilmesi veya fiziksel şiddet gösterme olarak meydana gelebilir. Ayrıca, bu halde çatışmayı idare etme davranışı da başlar. Çatışma baş gösterdiğinde, çatışmaya taraf olan kişiler, çatışmayı çözecek bir yöntem geliştireceklerdir. Bu halde, işletme içindeki çatışmalar daha çok gün yüzüne

çıkarak dışarıdan hissedilen bir hale gelmiştir. Bu aşamada çatışma daha belirgindir. Çatışmanın yönetilmesi bu süreçte zorlaşır. Dışarıdan gözlenen bir çatışma meydana geldiğinde yönetimi de zor olmaktadır. Zorlayıcı güç korkuya dayanmaktadır. Birey, çatışmanın sonucunda ortaya çıkacak olumsuzluklardan korkması sebebiyle bu güce boyun eğmektedir. Bu güç, fiziksel olarak zarar görme, acı çekme, hareket sınırlılığı dolayısıyla endişe yaratma veya temel güvenlik ve fizyolojik ihtiyaçların zorlama ile kontrol altına alınmasına dayanmaktadır. Bu durumda da artık açık çatışma yaşanmaktadır (Kırel, 1997:480)

Çatışma Nedenleri

Örgütlerde farklı seviyelerde ve farklı taraflar arasında meydana gelen çatışmaların sebeplerini bilmek, geliştirilmesi gereken çözüm yolları yönünden önemlidir. Bu çatışmalardan bazılarının kaynağı kişilerin içinde, bazıları kişiler arasında bazıları da örgütteki farklı birimler arasındadır. Çatışmalarla ilgili nedenleri şöyle özetlemek mümkündür: (Koçel, 2014:766-770)

- Sınırlı kaynaklar
- Görevler arası karşılıklı bağımlılık
- Amaç farklılıkları
- Algılama farklılıkları
- İletişime ilişkin sebepler
- Statü farklılıkları
- Çıkar farklılıkları
- Değişim ve belirsizlik
- Ödüllendirme sistemleri
- Yetki ve sorumlulukların belirgin olmaması
- Örgütün büyüklüğü
- Yönetim biçimindeki farklılıklar
- Kişisel davranışa dair sebepler (Haberal, 2014:19)

Çatışma Yönetimi

Çatışma yönetimi, kurumsal etkililiğin geliştirilmesi ve arttırılması için çatışmanın fonsiyonel olmayan neticelerinin en düşük seviyeye indirilmesi ve fonsiyonel sonuçlarınsa arttırılması için etkili stratejilerin planlanması ve tasarlanmasını kapsamaktadır. Çatışma yönetimi, çatışan kişilerin çatışma dışından bir kişi ile etkileşime girerek çatışmayı belli bir sonuca ulaştırabilme girişimidir. En geniş tanımı ile, çatışma yönetimi, çatışmanın varlığının kabullenilmesi ve işletme hedeflerinin gerçekleşmesinde bu çatışmanın bir araç olarak kullanılmasıdır. Yani sorunların çözümünde düşünce ve bilgi değişikliği gerekli olduğundan, çatışmanın bir problem olarak değil çözümün bir parçası olarak düşünülmesi gerekmektedir (Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012:221)

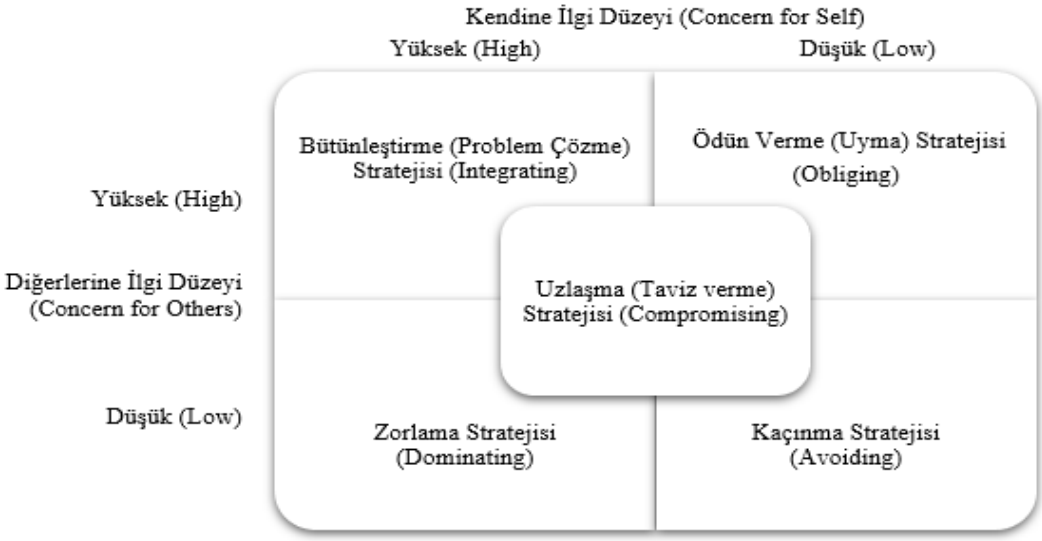
Örgütlerde ortaya çıkan çatışma, olumlu bir şekilde yönetildiğinde bireyin kendini tanımasına, karşısındaki bireyin nitelikleri ile alakalı farkındalığının artmasına, sosyal ilişkilerde çözülmesi gereken sorunların farkına varılmasına, sorun çözümü için güdüleme ve enerjinin artmasına, değişimi cesaretlendirmesine, büyük sorunların küçük problemler olarak algılanmasına katkıları bulunmaktadır. Çatışma olumsuz bir şekilde yönetildiğindeyse, bireyler strese maruz kalır, sosyal ilişkiler bozulur, depresyon ve anksiyete gibi psikolojik rahatsızlıklar meydana gelir, bireyler mutsuz ortamda çalışır (Almost 2006'dan akt. Çam ve Akgün,2007:208) İşyerinde çatışmalar etkili yönetildiğinde, değişime ve gelişime katkı sağlar, kişiler arasında oluşan güven duygusuna destek olur (Kim, Sohn, Wall 1999: 130). İşletmelerde çatışma etkili bir şekilde yönetilmediğinde ise, işletme içi ilişkiler olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle çatışmaları yöneten kişi veya grupların konu ile ilgili beceriye ve uzmanlığa sahip olmaları gereklidir (Akgün, 2020:15)

Çatışma Yönetme Tarzları

Blake ve Mouton (1964)'a göre, çatışma çözüm tekniklerinin incelendiği işe ve insana yönelik olarak oluşturulan örgütsel bir modelde 5 çatışma yönetim tarzı tanımlanmıştır: problem çözme, uzlaşma, zorlama, kaçınma, uyma olarak sıralanabilir. Blake ve Mouton (1964)'ten aktaran Goodvvin, 2000: 4). Bu çatışma yönetimi tarzlarının kullanılması çatışma yaşayan kişilerin konumları ile yakından ilişkilidir. Kendisinin alt kademesinde bir çalışan ile bir çatışma yaşayan bir kişi zorlama tarzını kullanırken, üst kademede olan bir kişi ile çatışma yaşarsa aynı tarzı kullanamayacaktır. Bu konu, kişilerin kendilerine göre daha az güçlü, eşit güçte veya daha güçlü kişiler ile karşılaşınca çeşitli tarzları seçecekleri yaklaşımına dayanır (Friedman, Tidd, Currall ve Tsai, 2000: 33).

Rahim ve Bonoma (1979) tarafından geliştirilen çatışma yönetim tarzları arasındaki ilişkiler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo-1. Rahim ve Bonama'nın Bireylerarası Çatışma Yönetim Tarzlarına İlişkin Modeli

Kaynak: Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict. *The International Journal of Conflict Management, 13*(3), 206-235.

Problem Çözme

Problem çözme, kişi kendisinin de karşı tarafın da ilgi ve taleplerini dikkate aldığı çözüme ulaştırma yaklaşımıdır. Kişinin hem kendisinin hem de karşı tarafın istek ve ilgilerini göz önünde bulundurarak çözüme kavuşturma yaklaşımıdır. Empatinin öne çıktığı açık iletişimin hakim olduğu demokratik çözüm yöntemi olan kazan kazan ilkesine dayanmaktadır. Her iki taraf açısından da aktif iş birliğini zorunlu tutmasından sinerji oluşumunu sağlar (Üngören, 2008:891).

Problem çözme tarzında, kişiler arasında iş birliği yapılır ve her taraf açısından kabul edilebilir bir çözüme ulaşmak için bilgi akışı ile bireyler arasındaki farklılıklar ortaya çıkarılır. Bu tarzda taraf olan kişiler anlaşarak gerçek sorunu ve nedenlerini ortaya koyabilir ve böylelikle her taraf da ne yapılacağı konusunda sınırlı olan kendi görüşlerini aşabilir (Kılınç vd., 2015:53). Problem çözme tarzı; kişinin çatışmadaki her iki taraf için etkili çözümlere ulaşmak için gayret göstermeyi, çeşitli çözüm yolları araştırmayı kapsayan bir yaklaşımdır (Karcıoğulları ve Alioğlulları, 2012:223)

Uzlaşma

Taraflar arasında kabul edilebilir bir karar alabilmek için bazı şeylerden feragat edilmesi gerekliliğine dayalı bir yaklaşımdır (Rahim, 2002: 217-220) Çatışmanın tarafları, kendi hedeflerinden vazgeçerek orta bir konuda anlaşacaklardır. Böylece, çatışmanın galibi olmaz. Bu tarz bir yaklaşımda tarafların ne kadar taviz vereceği onların göreceli güçlerine bağlıdır; ama bu tarz geçici bir yöntemdir

ve kısa bir aradan sonra tarafların tekrar çatışma yaşaması mümkündür (Karcıoğulları ve Alioğlulları, 2012:223) Çatışma yönetiminde en sık kullanılan stratejidir. Bu stratejide taraflar isteklerinden vazgeçtikleri için kazanan veya kaybeden taraf olamaz (Üngören vd, 2009:41; Kılınç vd., 2015:53)

Zorlama

Kazan-kaybet stratejisi ile zorlama davranışı sergilemeyle açıklanabilir. Zorlama yaklaşımı uygulayan kişi, kendi isteklerine ulaşmak amacıyla sık sık diğer tarafın isteklerine gereken önemi vermez (Rahim, 2002: 219) Taraflardan biri kazanmak için her yola başvurabilir.) Çatışma taraflarının üst ve ast olması halinde, üst astını kendi istekleri doğrultusunda emirlerine uymaya zorlayabilir veya resmi olarak emir verme yetkisi olmayan taraflar, yanıltma, blöf yapma ya da bir amir sayesinde karşı tarafı zorlama yolunu seçebilir. Bu strateji, daha çok yetkici bir yönetsel anlayışın hâkim olduğu işletmelerde yaygın olarak kullanılır (Kılınç vd., 2015:54)

Kaçınma

Kaçınma, görmezlikten gelme ile alakalıdır. Yönetici açık bir şekilde çatışmaya taraf olmaz ve çatışmaya direk olarak müdahalede bulunmamayı seçer. Böylelikle çatışma ile alakalı kararlar geciktirilir (Koçel, 2014:772). Yani, bu çatışma yönetme tarzı, çatışmaya müdahale etmeme, diğer bir kişiye yükleme ya da geri çekilme şeklinde açıklanabilir. Kaçınma tutum ve davranışı içinde olan kişi, kendi talep ve arzularını tatmin etmede başarısız olduğu gibi karşı tarafın da talep ve arzularını tatmin etmede başarısız olmaktadır (Rahim, 2002: 219). Bu yaklaşımda kişinin pasif kalarak çatışmanın sürmesine göz yumması çatışmanın neden olduğu gerginliği arttırır. Çünkü, konuların ertelenmesi çatışmanın bitmesinden çok, zamanla büyümesine neden olur (Karcıoğulları ve Alioğlulları, 2012:224). Küçük problemler kendiliğinden çözülse bile, çatışma nedeni önemliyse, çatışma şiddeti de artacaktır ve sonucunda işletmede bu, daha büyük bir huzursuzluk sebebi olacaktır (Kılınç vd., 2015:54). Farklı bir söyleyişle, bu tarz bir davranış, iş birliği ve iddia barındırmayan bir davranışı ifade etmektedir (Karcıoğlu ve Kahya, 2011:342)

Uyma

Uyma çatışma yönetme stratejisi, yumuşatma, yatıştırma olarak da adlandırılmaktadır. Uyma tarzı; sosyal ortamlarda olmayı seven, arkadaş canlısı ve iddialı kişilerin çatışmayı yönetmek için fedakarlık ederek ödün vermesiyle açıklanabilir. Örneğin, üst yöneticisi ile çatışan birey durumu kurtarmak maksadıyla bu çözüm yolunu izlemeyi tercih edebilir. Uyma stratejisi, ilgi ve gereksinimlerin giderilmesine verilen önemden daha çok, karşı tarafla ilişkinin korunması ve devam ettirilmesini gerektiren durumlarda etkili olabilmektedir (Karcıoğulları ve Alioğlulları, 2012:224) Yani bu yaklaşım, bireyin kendi isteğinden çok karşı tarafın isteklerini karşılama durumudur. Özellikle Türkiye gibi güç mesafesinin yüksek olduğu işyerlerinde alt pozisyonda çalışanlar ile üst pozisyonda çalışanlar arasında ortaya çıkan çatışmalarda astların uyguladığı çatışma yönetimi stratejisidir. Burada amaç, karşı tarafın isteklerine uyularak ilişkinin sürdürülmesi veya bozulmaması hedeflenir (Üngören vd., 2009:40; Kılınç vd., 2015:53)

Yöneticiler İçin Çatışma Yönetimi

İşletmede bir çatışma ortaya çıktığında yöneticilerden beklenen, mevcut çatışma ortamına uygun olan ve onu bitirecek olan müdahalede bulunmak olacaktır. Her yönetici kendine özgü bir yönetim tarzı geliştirir. Zaman kullanımı, karar verme süreci gibi her konuda her yönetici farklı yol izler ve her yönetici farklı önceliklere sahiptir. Yöneticinin, çatışmayı anlaması ve çatışmayı işletme hedefleri direktifinde yönetmesi gerekmektedir. Aksi halde, çatışmalardan dolayı, işletmenin var olma hedefleri gerçekleşmeyecek ve işletmeler iş göremez ve çalışamaz duruma gelecektir (Koçel, 2014: 770)

Çatışmanın Sonuçları

Çatışma yönetimi aşamasında, yöneticiler tarafından çatışmanın ele alınma şekli, çatışmanın negatif veya pozitif bir etkisinin olduğunu belirlemektedir. Çatışmanın sonucu onun nasıl

yönetildiğine bağlıdır. Böyle bir durumda işletmenin yöneticisi, işletmenin sürdürülebilirliği için çatışmayı işletme hedeflerine yönelik bir biçimde yönetmesi gerekir. Çatışmanın olmadığı bir iş yeri düşünmek, çok gerçekçi gözükmemektedir ve çatışmanın olmadığı bir ortam da yöneticiler tarafından istenilen bir ortam değildir (Tjosvold, 2008: 20). Bazı çatışmaların sonucu olarak çatışan kişiler açısından az bir memnuniyet duyulur, bazı çatışmaların sonucu olarak da çatışan taraflar birbirleri ile tamamen iletişimi kesmektedir (Tjosvold, 2008: 23). Çatışmanın yönetilmesinde uygun olan çatışma yönetim stratejileri kullanımından çatışmanın olumlu sonuçları ile karşılaşılır, uygun olmayan çatışma yönetim stratejileri kullanımından çatışmanın olumsuz sonuçları ile karşılaşılır (Zhu, 2013:15).

Çatışmanın Olumlu Sonuçları

Genellikle çatışmalar örgütsel safhalarda çalışanın katılımını mümkün hale getirir ve böylece çatışma iş doyumunu sağlar.

Çalışanlara fikir ve düşüncelerini ifade etme özgürlüğü verilince, örgütte çatışmalar meydana gelecektir. Fakat, aynı zamanda bu tarz çatışmalar çatışanın tatminini arttıran verimliliği sağlayan çatışmalardır (Kösehan, 2005:111).

Örgütsel çatışmanın sağladığı yararlar ve sonuçları aşağıda sıralanmıştır (Ayan, 2018: 38-39**;** Sims, 2002; akt: Üngüren, 2008: 885; Önal,2016:64-66; Keleş, 2021:31-32):

- Çatışmalar çatışan kişilerin görüşlerini bilmeyi ve anlamayı sağlayarak, tarafların birbirine yakınlaşmasına sebep olabilir,
- Çatışmanın sonunda var olan liderlik tarzının yetersizliği görülerek, yeni ve gelişmiş bir liderlik tarzı oluşabilir,
- Çatışmanın kurumsallaşması sağlanabilir, kişilerin biçimsel yapıya zarar vermeden kızgınlıklarını açığa çıkarıp, rahatlatacak ortam özellikle örgütsel yapı tarafından sağlanabilir,
- Gruplar arası çatışmalar, enerji ve motivasyonu arttırabilir,
- Çatışmanın, işletme içinde çeşitli fikirlerin ortaya konmasına izin verilerek yenilik ve yaratıcılık artabilir,
- Çatışma, örgüt kaynaklarının daha dengeli dağıtılmasını sağlar,
- Çatışma esnasında çatışan taraflar, kendilerini savunmak durumunda kaldığında kendi durumlarının önemini kavrayıp, kendi güçlerinin farkına varırlar,
- Çatışma, kişinin içinde olan saldırganlık dürtülerinin tatminine yardımcı olabilir,
- Yenilik ve değişim ile ilgili kararlar tarafların çatışmaları neticesinde meydana geldiğinden kabullenilmesi daha kolay olmaktadır,
- Çatışmalar, rekabet getirdiğinden çok daha fazla çaba ve üretim artışı sağlanır,
- Çatışma yoluyla kişilerin motive olması sağlanarak, işletmedeki tembellik ortadan kalkar,
- Çatışma bitiminde işletme havasında iyileşme olabilir,
- İşletme içinde dengeli yetki dağılımı olur,
- Kişilerin problem çözme yetenekleri gelişir,
- Kişilerin, diğerlerinin fikir ve düşüncelerini dinleme, kabul edebilmeye yardımcı olacak psikolojik olgunluğa erişimi sağlanır,
- İşletme içindeki monotonluk azalır
- Problemler net ve güvenli bir şekilde ifade edilir,
- Çatışma, kişi ve grup performansını arttırabilir,
- Kişi ve grupları yeni yaklaşımlar aramaya teşvik edebilir,
- İşletmede bulunan gergin havayı dağıtır, analitik düşünmeye yönlendirir.

Nemeth, Personnaz, Personnaz ve Goncalo (2004:365-374) çalışmalarına göre, çatışma, eleştiri ve tartışmayı teşvik ederek eleştirinin bulunmadığı geleneksel beyin fırtınası tekniğinden daha çok

fikir üretilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda işlevsel çatışma, taraflar farklı fikirlerde bile olsa, birbirlerinin fikir ve düşüncelerine saygılı olduğu yapıcı bir fikir mücadelesi olarak değerlendirilir.

Çatışmanın Olumsuz Sonuçları

Çatışma kötü yönetildiği zaman, problemler genelde gizlenir, ancak daha sonrasında daha zor bir biçim alır. Çatışmaların kötü yönetilmesi, kişilere de işletmeye de zarar vermektedir. Olumsuz bir şekilde yönetilen çatışma sürecinde kişi, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklarla yüz yüze kalabilir. Çatışma yönetiminde başarılı olamama, işletme içinde büyük sıkıntılara sebep olur (Sökmen ve Yazıcıoğlu, 2005:6).

Çatışmaların yüksek seviyelerde seyretmesi işletme içinde kaos ortamı yaratır. Yüksek çatışma seviyesinde insanlar iş birliği yapamazlar ve verimli çalışamazlar. Devamlı ve çok çatışmanın görüldüğü durumlarda çatışmanın negatif sonuçları meydana çıkar ve bu durum işletmenin varlığını ve sürekliliğini tehdit eder hale gelir (Kösehan, 2005:116) İşletmenin varlığını tehlikeye sokacak bir çatışma olumlu bir çatışma değildir. Çatışmanın gücü, şiddeti ve sınırı, örgütün varlığının üzerini geçecek seviyede olmamalıdır. Aynı zamanda, çatışma için kullanılan kaynaklar, çatışmanın neticesinde kazanılan yararlardan daha fazla seviyedeyse çatışma, işletme için yararlı değildir (Şanlıöz, 2019:40-41)

De Dreu ve Beersma (2005)'nın yaptıkları çalışmada, çatışma, çalışanların motivasyonunu ve iş tatminini düşürdüğü ve daha çok stres yaşadıkları tespit edilmiştir. Bunun neticesinde de mide ve baş ağrısı, fiziksel ve psikolojik problemler yaşamalarına sebep olduğu, fiziksel şiddete yakın davranış içerisine girdikleri ve işletme içinde işlerin sağlıklı şekilde yürütülmesi için gereken ortamın ortaya çıkmasına engel olduğu ve bunların sonucunda da işletmenin verimlilik ve performansını olumsuz etkilediği tespit etmişlerdir (Ayan, 2018:40).

Örgütsel çatışmanın yol açtığı zararlar ve sonuçları aşağıda sıralanmıştır (Kösehan, 2005:114; Ayan,2018:38-39; Sims, 2002; akt: Üngüren, 2008: 885; Önal 2016:64-66; Şanlıöz,2019:41-43; Keleş, 2021:31; Sökmen ve Yazıcıoğlu, 2005:6)

- Çatışma halinde olanların bedensel ve zihinsel sağlığına zarar veren bir durum içerebilir,
- Yöneticilere karşı, çalışanların itaatsizliğine sebep olabilir,
- Önemsiz hallerin sebep olduğu çatışmalar artış gösterebilir,
- Çatışma neticesinde çalışanlar arasında güven hissinin ortadan kaybolmasına yol açar, şüpheciliğin hüküm sürdüğü bir hava oluşur.
- Çatışma, çatışanların birbirlerine kin duymasına ve saldırganlık davranışı sergilemesine sebep olabilir,
- Çatışma; enerjinin, paranın ve zamanın boşa gitmesine yol açar,
- İşletmedeki çatışmalar çalışanların psikolojilerini olumsuz etkileyebilir.
- Fikir ve düşünce çatışmaları endişe ve gerginliğe yol açabilir,
- Çatışmada, çatışan taraflar kendi hedeflerini işletme hedeflerinden daha üstün tutmalarına sebep olabilir,
- Çatışma neticesinde grup veya kişiler arasında kutuplaşmalar ortaya çıkarabilir,
- Çatışma, iş gören devir hızını yükseltebilir,
- Çatışma, iş tatminsizliğine, iş stresine ve tükenmişliğe sebep olabilir,
- Kişi ve grup arasındaki iletişimi azaltabilir,
- İşletmede iş performansını azaltabilir, değişime karşı direnç artabilir, örgütsel bağlılık azalabilir,
- Çatışma esnasında engellenmeler, bireysel istek ve örgütsel hedeflere ulaşmada kullanılan enerjiyi azaltır ve başarısızlık duygusunu arttırır.

Örgütsel çatışmaların olumsuz sonuçlarından biri de yöneticiler için enerji ve zaman kaybı olmasıdır. Aynı zamanda, olumsuz bu sonuçlar yeni çatışmaların ortaya çıkması için bir sebebe dönüşerek bir döngü haline gelebilmektedir.

Çatışmanın olumlu ve olumsuz neticeleri değerlendirildiğinde, yöneticilerin çatışmanın kaynaklarını doğru anlamaları, çatışmanın aşamalarını iyi analiz etmeleri ve buna göre uygun olan çatışma yönetim tarzlarını belirlemeleri önem arz etmektedir (Keleş, 2021:31-32)

İş Yeri Arkadaşlığı ve Çatışma İlişkisi

İş yeri arkadaşlığı ve çatışma yönetimi konularının bir arada çalışıldığı bir konu bulunmamıştır; ancak bu konular literatürde ayrı ayrı çok incelenen konular arasında yer almaktadır. İşletme ortamının iş yeri arkadaşlıklarının meydana gelmesinde etkisinin olması kadar, insanların arasında gelişen olayları ve ilişkileri de etkilediği görülmektedir ve bu ilişkilerin bazı örgütsel sonuçlara sebep olacağı düşünülmektedir. Örneğin, Durusu ve Cemaloğlu (2019)'un çalışmalarına göre iş yeri arkadaşlığı ve örgütsel bağlılık arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutu ile örgütsel çatışma arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kavacık, Baltacı ve Yıldız (2013) işletmelerdeki yüksek seviyedeki duygusal bağlılığın bulunmasını işletmede çatışma yaşanma olasılığını düşürdüğünü ve böylece yaşanan çatışmanın tolere edilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.

Büyükyılmaz ve Biçer (2018)'e göre iş yeri arkadaşlığının işe bağlılık ile anlamlı ve pozitif bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ardıç, Akbolat ve Irk (2021)'ın çalışmalarına göre de takım çalışmasının iş yeri arkadaşlığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bozanoğlu (2020)'ye göre de iş yeri arkadaşlığı ve örgütsel huzur arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Sonuç

İş yerleri sosyal ortamlardır. Günümüzde artık eskiye oranla işletmelerde insan ilişkileri önem kazanmaktadır. Çünkü işletmelerde verimliliği artıran faktörlerden bir tanesi de çalışanlar ve yöneticiler veya müşteriler arasında iyi ve sağlıklı bir iletişimin kurulması gerekmektedir. Sağlıklı bir iletişimin yürütülmesi aracılığıyla sosyal ortam olan iş yerlerinde çalışanlar arasında da iletişim gelişmektedir.

Bir çalışan kafa yapısına uygun başka bir çalışanla daha fazla yakınlık kurmaktadır. Arkadaşlık en azından iki birey arasında, arasında kan bağı olmadan ve resmi bir belgeye dayanmayan isteğe bağlı olarak gelişen bir ilişki türüdür. Arkadaşlık sevgiyi, sırdaşlığı, dürüstlüğü, ortak konulara sahip olmayı gerektirir. İşyeri arkadaşlığı, kişilerin işletmenin ortak hedefleri için birbirleri ile etkileşime sahip olan, bilgi paylaşımı, güven ve bağlılıkla oluşan ve birbirleri arasında gelişen psikolojik bir yakınlıktır.

İş yeri arkadaşlıklarının iyi anlaştıkları zamanlar olduğu gibi, anlaşamadıkları ve çatışma içine girdikleri zamanlar da olmaktadır. Orada önemli olan çalışma arkadaşları arasında gelişen olumsuz olayları en pratik yoldan ve kalp kırmayarak çözüme ulaştırmaktır. Çünkü iş yerinde çalışma süreleri göz önüne alındığında, iş yerinde geçirilen süre kimi zaman özel yaşamda geçirilen süreden fazla olabilmektedir. Bu nedenle çalışma arkadaşı ile çatışmaya girildiği zaman çatışmanın kaynağı bulunup, çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Günümüzde çatışma işletmeler için yalnızca zararlı olan ve bir an önce sonlandırılması gereken bir durum değildir. İşletmenin verimliliği, gelişmesi ve örgütsel değişim gibi konularda yararları da olan bir olgudur. Çatışma örgütler için kaçınılmaz bir durumdur. Dolayısıyla yöneticilerin işletmelerinin etkinliğini ve verimliliğini arttırabilmeleri için çatışmadan yararlanmayı ve çatışma yönetim stratejilerini iyi bilmeleri gerekmektedir. Çoğu zaman yönetici de çatışmanın bir tarafı olabilir. Ne durumda olursa olsun, yöneticinin çatışmayı anlaması ve işletmenin hedefleri doğrultusunda kullanması gerekmektedir.

İşletmelerde çatışma, problem çözme, karar alma, çalışanların fikir ve düşüncelerine önem verme, yeniliğe açık olma gibi birçok faktörü destekleyen bir araç niteliği taşımaktadır. Bu açılardan yöneticilere düşen görev ise, işletmede ortaya çıkan çatışmanın kaynaklarını doğru bir şekilde anlayıp, olumsuz taraflarını yok ederek, çatışmayı iyi yöneterek, çatışan taraflar için ortak ve işletme hedeflerine uygun çözümler bulmaktır.

İşletmelerde iş yeri arkadaşları arasında gelişen olayları ve oluşan çatışmaları önlemek için yönetici önce personelini, sonra çalışanlar birbirlerini iyi tanımalıdır ve daha sonra ortaya çıkan çatışmayı çözmek için gereken stratejiyi uygulamaya koymalıdır. İşletmelerde gerçekleşen çatışmaların en kısa zamanda çözüme kavuşturulması ve işletme yararına kullanılması son derece önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akat, İ., Budak, G. & Budak, G. (1999). *İşletme Yönetimi*. İzmir: Barış Yayınları.

Akgün, Ş. (2020). *Kültürlerarası İletişimde Çatışma Yönetimi: Gaziantep Şahinbey Ortaokulu Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akman, A., & Yakut, E. (2018). Kişiler Arası Çatışma Yönetimi Yaklaşımlarının Demografik ve Kontrol Değişkenleri Açısından İncelenmesi. *International Journal Of Social Science Research*, 7(2), 188-210.

Alparslan, A. M., Çiçek, H., & Soydemir, S. (2015). Birey-Örgüt Uyumunu Güçlendiren Öncül: İşyeri Arkadaşlığı. *Akdeniz İibf Dergisi*, 15(32), 175-194.

Ardıç, M., Akbolat, M., & Ersin, I. R. K. (2021). Takım Çalışması İş Performansı İlişkisinde İş Yeri Arkadaşlığının Aracılık Rolü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 401-416.

Arslantaş, H. İ., & Özkan, M. (2012). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Görüşlerine Göre Okul Müdürlerinin Çatışma Yönetimi Yaklaşımlarının İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 555-570.

Ayan, B., (2018), *Örgütsel Çatışma Ve Yönetimi: Kamu Örgütlerinde Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Başaran, İ. E. (2004). *Yönetimde İnsan İlişkileri: Yönetsel Davranış*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Berman, E. M., West, J. P., & Richter, Jr, M. N. (2002). Workplace Relations: Friendship Patterns And Consequences (According To Managers). *Public Administration Review*, 62(2), 217-230.

Bhardwaj, A., Qureshi, I., Konrad, A. M., & Lee, S. H. (2016). A Two-Wave Study Of Self-Monitoring Personality, Social Network Churn, And İn-Degree Centrality İn Close Friendship And General Socializing Networks. *Group & Organization Management*, 41(4), 526-559.

Biçer, C. (2017). *Örgütsel Politika Algısının İşyeri Arkadaşlığına Etkisi ve Bireysel Sonuçları.* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi,* Karabük.

Bilici, N. (2022). *İş Yeri Arkadaşlığının İşe Adanmışlık ve Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Bozanoğlu, B. (2020). *Öğretmenlerde İş Yeri Arkadaşlığı, Mesleki Doyum ve Örgütsel Huzur İlişkisi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Doktora Tezi, Malatya.

Büyükyılmaz, O., & Biçer, C. (2018). İşyeri Arkadaşlığının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde İşe Bağlılığın Aracılık Rolü. *Social Sciences*, 13(2), 28-41.

Casiadi, S. (2017). *Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri ve Çatışma Yönetimi Konusunda Görüşleri.* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Ceylan, A., Ergün, E., & Alpkan, L. (2000). Çatışmanın Sebepleri ve Yönetimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(2), 39-51.

Chang, H. T., Chou, Y. J., Liou, J. W., & Tu, Y. T. (2016). The Effects Of Perfectionism On İnnovative Behavior And Job Burnout: Team Workplace Friendship As A Moderator. *Personality And Individual Differences*, 96, 260-265.

Chung, Y. W. (2015). The Mediating Effects Of Organizational Conflict On The Relationships Between Workplace Ostracism With İn-Role Behavior And Organizational Citizenship Behavior. *International Journal Of Conflict Management*.

Çam, O. & Akgün, E. (2007). Kişilerarası İlişkilerde Çatışma ve Çatışma Yönetimi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 23(2), 207-221.

D'cruz, P., & Noronha, E. (2011). The Limits To Workplace Friendship: Managerialist Hrm And Bystander Behaviour İn The Context Of Workplace Bullying. *Employee Relations*. 269-288.

Durusu, H., & Cemaloğlu, N. (2019). Öğretmenlerin Yıldırma Yaşama, İşyeri Arkadaşlık Algısı ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 17(1), 20-38.

Emerson, R. M. (1976). Social Exchange Theory. *Annual Review Of Sociology*,

Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z., & Erat, S. (2004). Yönetim Tarzı ve Çalıma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 17-26.

Eren, E., (2013), *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar),*(11.Baskı) İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Ertürk, Y., 2007. (Der.). *Halkla İlişkiler Alanına Örgütsel Davranış Yansımaları*. Ankara: Nobel Yayınları.

Eryeşil, K. Ve Öztürk, M., (2015), Çatışma Yönetiminde Kullanılan Stratejilerin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi. Selçuklu Belediyesi Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18 (1). 137-154.

Freedman, J. L. Sears, D. O. & Carlsmith, J. M. (2003). *Sosyal Psikoloji.* Ankara:İmge Yayıncılık.

Friedman, R. A., Tidd, S. T., Currall, S. C., & Tsai, J. C. (2000). What Goes Around Comes Around: The İmpact Of Personal Conflict Style On Work Conflict And Stress. *International Journal Of Conflict Management*. 11(1),32-55.

Gao, J. & Wang, H.H. (2014). The İnfluence Of Political Skill On Workplace Friendship Based On The Social Capital Theory. In 2014 *International Conference On Economic Management And Trade Cooperation, Atlantis Press. (Emtc 2014)* (Pp. 282-287).

Gemlik, H. N., Sığrı, Ü., & Sur, H. (2007). Sosyal Karşılaştırma ve Öğrenilmiş Güçlülük İlişkisinin Yönetsel Etkileri Hastane Yöneticileri Ve Çalışanları Üzerine Bir Çalışma. *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü*, 18(57), 55-66.

Goodwin, J. (2000). Resolving Auditor-Client Conflicts Concerning Financial Statement İssues. *Department Of Commerce University Of Queensl& Australia, Available Online At: Http://Aaahq. Org/Audit/Midyear/01midyear/Papers/Goodwin2001midyear. Pdf*. 1-45.

Gordon, J., & Hartman, R. L. (2009). Affinity-Seeking Strategies And Open Communication İn Peer Workplace Relationships. *Atlantic Journal Of Communication*, 17(3), 115-125.

Haberal, G., (2014), *Örgütsel Çatışma Nedenleri, Örgütsel Çatışma Yönetimi ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki.* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu.

Herman, H. M., Dasborough, M. T., & Ashkanasy, N. M. (2008). A Multi-Level Analysis Of Team Climate And İnterpersonal Exchange Relationships At Work. *The Leadership Quarterly*, 19(2), 195-211.

Huang, S. P. (2016). A Study On The Effects Of Emotional İntelligence And Workplace Friendship On Job Satisfaction And Performance Of Employees İn Micro-Enterprises. *Journal Of Interdisciplinary Mathematics*, 19(3), 567-583.

Ikeda, A. A., Modesto Veludo-De-Oliveira, T., & Cortez Campomar, M. (2005). Organizational Conflicts Perceived By Marketing Executives. *Ejbo-Electronic Journal Of Business Ethics And Organization Studies*. 22-28.

Ingram, P., & Zou, X. (2008). Business Friendships. *Research İn Organizational Behavior*, 28, 167-184.

Karcıoğlu, F. & Kahya, C. (2011). Lider-Üye Etkileşimi ve Çatışma Yönetim Stili İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 337-352.

Karcıoğlu, F. Ve Alioğlulları, Z. D., (2012), *Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzları İlişkisi.* Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi 26 (3-4) 215-237.

Kavacık, M., Baltacı, F. & Yıldız, A. (2013). Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Çatışma ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(3), 73-85.

Keleş, S. (2021). *Yükseköğretimde Kadın Yöneticilerin Çatışma Yönetimi Deneyimleri: Toplumsal Cinsiyet Açısından Bir Çözümleme*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.

Kılınç, E., Hasdemir, S. & Ulusoy, H., (2018), Sağlık Kurumlarında Çatışma ve Çatışma Yönetimi, *Journal Of Healthcare Management And Leadership,* 1 (34-47)

Kırımlı, Y., (2018), Örgütsel Çatışma Çözümü Tekniklerinde Güncel Bir Yaklaşım. *Psikodrama, İş'te Davranış Dergisi,* 3(2), 148-161.

Kim, N. H., Sohn, D. W. & Wall, J. A. (1999). Korean Leaders (And Subordinates) Conflict Management. *International Journal Of Conflict Management*. 10 (2), 130–153.

Kirel, Ç. (1997). Örgütsel Çatışma ve Güç İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 477-492.

Koçel, T., (2014), *İşletme Yöneticiliği* (15.Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Kokkonen, A., Esaiasson, P., & Gilljam, M. (2015). Diverse Workplaces And İnterethnic Friendship Formation—A Multilevel Comparison Across 21 Oecd Countries. *Journal Of Ethnic And Migration Studies*, 41(2), 284-305.

Kösehan, A., (2005), *Örgütlerde Çatışma ve Yönetimi, Denizli'de Bir Örnek*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Krackhardt, D., & Stern, R. N. (1988). Informal Networks And Organizational Crises: An Experimental Simulation. *Social Psychology Quarterly*, 123-140.

Lincoln, J. R., & Miller, J. (1979). Work And Friendship Ties İn Organizations: A Comparative Analysis Of Relation Networks. *Administrative Science Quarterly*, 181-199.

Mao, H. Y., & Hsieh, A. T. (2012). Organizational Level And Friendship Expectation At Work. *Asian Business & Management*, 11(4), 485-506.

Methot, J. R., Lepine, J. A., Podsakoff, N. P., & Christian, J. S. (2016). Are Workplace Friendships A Mixed Blessing? Exploring Tradeoffs Of Multiplex Relationships And Their Associations With Job Performance. *Personnel Psychology*, 69(2), 311-355.

Morrison, R. L. (2009). Are Women Tending And Befriending İn The Workplace? Gender Differences İn The Relationship Between Workplace Friendships And Organizational Outcomes. *Sex Roles,* 60(1), 1-13.

Morrison, R. L., & Cooper-Thomas, H. D. (2016). Friendship Among Coworkers. *The Psychology Of Friendship*, 123-140.

Morrison, R. L., & Macky, K. A. (2017). The Demands And Resources Arising From Shared Office Spaces. *Applied Ergonomics*, 60, 103-115.

Msila, V. (2012). Conflict Management And School Leadership. *Journal Of Communication*, 3(1), 25-34.

Nemeth, C. J., Personnaz, B., Personnaz, M., & Goncalo, J. A. (2004). The Liberating Role Of Conflict İn Group Creativity: A Study İn Two Countries. *European Journal Of Social Psychology*, 34(4), 365-374.

Ömüriş, E. (2014). *İşyerinde Arkadaşlık İlişkilerinin Temel Belirleyicileri ve Örgütsel Sonuçlar Üzerine Etkisi.* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya.

Önal, F. (2016). *Örgütsel İletişimin Algılanan Etkinliğinin Çalışanların Çatışma Yönetimi Eğilimleri Üzerindeki Etkisi: Alanya Belediyesi Üzerine Bir Uygulama*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

Özdemir, N. (2018). Okullarda Öğretmenlerin Yaşadığı Çatışma ve Çatışma Yönetim Stilleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(2), 93-116.

Özkalp E., Kırel Ç. (1996). *Örgütsel Davranış*, Eskisehir Anadolu Üniversitesi: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:923, Eskişehir: Açıkögretim Fakültesi Yayınları No:496.

Pierce, D. A., Shimizu, Y., Preston, D. L., Vaeth, M., & Mabuchi, K. (1996). Studies Of The Mortality Of Atomic Bomb Survivors. Report 12, Part I. Cancer: 1950-1990. *Radiation Research*, 146(1), 1-27.

Rahim, M. A. (2002). Toward A Theory Of Managing Organizational Conflict. *International Journal Of Conflict Management*. 13(3), 206-235.

Raile, A. N., Kim, R. K., Choi, J., Serota, K. B., Park, H. S., & Lee, D. W. (2008). Connections At Work: How Friendship Networks Relate To Job Satisfaction. *Communication Research Reports*, 25(2), 168-178.

Rawlins, W. K. (1992). *Friendship Matters: Communication, Dialectics, And The Life Course*. New York: Aldine Degruyter.

Riordan, C. M., & Griffeth, R. W. (1995). The Opportunity For Friendship İn The Workplace: An Underexplored Construct. *Journal Of Business And Psychology*, 10(2), 141-154.

Riordan, C.M. (2013) *"We All Need Friends At Work"*, Harvard Business Review, 2016 Harvard:Business School Publishing,

Robbins, P. S. & Judge, T. A. (2008). *Essentials Of Organizational Behavior*. New Jersey: Pearson International Edition.

Rumens, N. (2011). Minority Support: Friendship And The Development Of Gay And Lesbian Managerial Careers And İdentities. *Equality, Diversity And Inclusion: An International Journal*, 30(6), 444-462.

Seppala, E., & King, M. (2017). Burnout At Work İsn't Just About Exhaustion. It's Also About Loneliness. *Harvard Business Review*, 29, 2-4.

Shih, C. H., & Wang, Y. H. (2016, July). Can Workplace Friendship Reduce Social Loafing?. In *2016 10th International Conference On İnnovative Mobile And İnternet Services İn Ubiquitous Computing (Imıs) Ieee.* 522-526.

Sias, P. M. (2009). *Organizing Relationships: Traditional And Emerging Perspectives On Workplace Relationships.* Usa: Sage Publications, Inc.

Sias, P. M., & Cahill, D. J. (1998). From Coworkers To Friends: The Development Of Peer Friendships İn The Workplace. *Western Journal Of Communication (İncludes Communication Reports)*, 62(3), 273-299.

Sias, P. M., Gallagher, E. B., Kopaneva, I., & Pedersen, H. (2012). Maintaining Workplace Friendships: Perceived Politeness And Predictors Of Maintenance Tactic Choice. *Communication Research*, 39(2), 239-268.

Sökmen, A., & Yazıcıoğlu, İ. (2005). Thomas Modeli Kapsamında Yöneticilerin Çatışma Yönetimi Stilleri ve Tekstil İşletmelerinde Bir Alan Araştırması. *Gazi Üniversitesi Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 1-19.

Şahinbaş, F., (2018). *Pozitif Örgütsel Davranış Yaklaşımıyla İşyeri Arkadaşlığı ve İşe Adanma İlişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şanlıöz, E. (2019). *Örgütsel Çatışma Yönetimi: Üniversitelerde Bir Araştırma*. Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Tdk, (2022). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, (29 Kasım 2022 Tarihinde Https://Sozluk.Gov.Tr/ Adresinden Ulaşılmıştır).

Tjosvold, D. (2008). The Conflict-Positive Organization: It Depends Upon Us. *Journal Of Organizational Behavior: The International Journal Of Industrial, Occupational And Organizational Psychology And Behavior*, 29(1), 19-28.

Topaloğlu, C., & Boylu, Y., (2006), Örgüt İçi Çatışmaların Türleri: Otel İşletmeleri Açısından Ayrıntılı Bir İnceleme, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İlke) (16),1-27.

Tunca, B. (2019). *Örgütsel Desteğin Psikolojik Sözleşmeye Etkisinde İş Yeri Arkadaşlığının Düzenleyici Rolü: Rize İli Çaykur İşletmelerinde Bir Araştırma*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Rize.

Üngüren, E. (2008). Örgütsel Çatışma Yönetimi Üzerine Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *Journal Of International Social Research*, 1(5),1-31.

Üngüren, E., Cengiz, F., & Algür, S. (2009). İş Tatmini ve Örgütsel Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma. *Electronic Journal Of Social Sciences*, 8(27),36-56.

Yager, J. (2002). *When Friendship Hurts: How To Deal With Friends Who Betray, Abandon, Or Wound You,* New York, Usa Simon And Schuster, Inc. Yayın Dağıtım.

Yen, W.W., Chen S.C. & Yen, S. (2009). The İmpact Of Perceptions Of Organizational Politics On Workplace Friendship. *African Journal Of Business Management*, 3(10), 548-554.

Yıldız, F. (2021). *Öğretmenlerde Tükenmişlik Düzeyi İle İş Yeri Arkadaşlığı İlişkisi*. Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yumuşak, S. (2008). İşgören Verimliliğini Etkileyen Faktörlerin İncelenmksine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Suleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences*, 13(3), 241-251.

Zhu, T. (2013). Conflict Management Between Employees From Different Departments: Contribution Of Organizational İdentification And Controversy. *Journal Of Organizational Behavior,* 29, 19-28.

Örgütlerde Yalın Yönetim Yaklaşımının Uygulanabilirliği

Abdullah KARAKAYA [1]
Çağla ÖZDEMİR AYDIN [2]

GİRİŞ

Günümüz şartlarında artan rekabet, piyasa koşullarındaki dengesizlikler ve beraberinde gelen küreselleşme nedeniyle gerçek müşteriyi bulup sadakat yaratmak gün geçtikçe daha zor hale gelmektedir. Bu doğrultuda müşteri sadakati de önemli hale gelmektedir. Bu sadakati sağlamak için müşterilerin beklenti ve isteklerine yönelik faaliyetler sürdürmek, onlara beklentileri doğrultusunda karşılık verebilmek, istek ve beklentilere karşılık verirken de fayda maliyet dengesini gözetmek, kaliteyi de yüksek oranda korumak örgütler için zorunlu bir hâl olarak görülmektedir (Gök ve Arıcı, 2016: 136).

Son yıllarda hızla değişen ve oldukça rekabetçi bir pazarda faaliyet gösteren örgütler üretim süreçlerini iyileştirmek adına yalın üretim anlayışını benimsemektedirler. Bunu yaparken, üretim süreçlerinin kalitesini, esnekliğini ve müşterilere cevap verebilirlik süresini iyileştirmek için küçük birimlere ve değer akışlarına odaklanmaktadırlar. Önceden sadece yöneticiler tarafından verilen kararlar yerine, bu yaklaşımda iş süreçlerine yer verilmektedir. Organizasyon, alt yöneticiler tarafından yönlendirilen, proje odaklı iyileştirme ile üst-ast olarak nitelendirilen geleneksel bir yapıdan, sürekli iyileştirmenin küresel olarak güçlendirilmiş ekipler tarafından örgüt genelinde gerçekleştirildiği bir yapıya dönüştürülmüştür (Fullerton vd., 2014: 414).

Yalın üretimin, destek ve zaman gerektirmesi, üretim süreçlerinde ve örgütlerin yapısında köklü değişimler gerektirmesi yalın yönetim yaklaşımını gerektirmektedir (Jackson ve Jones, 1996:5-6). Yalın yönetim yaklaşımı, özellikle rekabete dayalı piyasalarda etkili bir yönetim anlayışı olarak kendini kabul ettirmiştir. Bu yaklaşımın temel amacı değer yaratmayan faaliyetleri (israfları) ortadan kaldırmak, süreçlerde ve/veya işlemlerde sürekli iyileştirmeler yaparak tüm üretim döngüsünü değer eksenli olarak yönetmektir. Üretim örgütlerinde stok miktarlarının azalması, tedarik, üretim ve teslim sürelerinin kısalması, takip ve kontrolün kolaylaşması, maliyetlerin hızla düşmesi yalın uygulamaların en önemli etkileri arasında sayılabilir (Can ve Güneşlik, 2013: 2).

Yalın yönetim yaklaşımının temelinde yatan düşüncelerden (müşterinin istediği değerin belirtilmesi, bu değeri veren her ürün veya hizmet için değer akışının belirlenmesi ve boşa harcanan girişimlerin hepsinin düzeltilmesi, ürünün veya hizmet akışının sürekli hale getirilmesi ve mükemmelliğe doğru yönetim anlayışının benimsenmesi, böylece müşteriye hizmet etmek için gerekli olan girişimlerin sayısı, zaman miktarı ve bilgi transferi sürekli olarak azalacaktır) dolayı,

[1] Prof. Dr. Karabük Üniversitesi
[2] Uzman, Karabük Üniversitesi,

örgütlerde hizmet akışını iyileştirme ihtiyacının gittikçe önemli hale gelmesi yalın yönetim yaklaşımını kullanmayı gerekli kılmaktadır (Ben- Tovim vd, 2006: 391-397).

Bu doğrultuda yalın yönetimin uygulanmasının örgütlerde önemli hale gelmesi çalışmayı önemli kılmaktadır. Çalışma yalın yönetim yaklaşımının örgütlerde uygulanabilirliğini ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır.

Yalın Yönetim Kavramı

Yalın kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu tarafından "Gösterişsiz, süssüz, sade" şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2022). Ayrıca, temel amaca yönelik, zorunlu olmadıkça ek faaliyette bulunmayan ve asıl işleve yönelik demek olan yalın kavramı, yönetim yaklaşımı olarak ise, faaliyetlere yönelirken bu faaliyetlerle ilgili gereksiz tüm hareket ve düşüncelerden kaçınmayı, doğrudan asıl faaliyete yönelmeyi ve bu faaliyeti en kısa zamanda başarabilmeyi ön plana çıkarmaktadır (Özkol, 2004: 121).

Yalın Yönetim Tanımı

Yalın kavramı; ilk defa Roos tarafından 1990 yılında Japon otomobil markası olan Toyota için çalışma felsefelerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Yalınlık, ihtiyaç fazlası sayılan her şeyden arınmış olmak anlamına gelmektedir. Gereksiz işler ortadan kalktığında bu işlerde çalışan kişiler de belirlenebilmektedir. "Yalın örgüt, yalın organizasyon, yalın yönetim veya yalın üretim" kavramlarının arasında net bir ayrım yapılamamaktadır (Womack vd., 1990: 11).

'Yalın Üretim' ,'Yalın Yönetim' ve 'Yalın Düşünce' gibi adlarla bilinen yönetim sistemi, özellikle üretim yönetimine dayanan kökeni sebebiyle genellikle' Yalın Üretim Sistem'i olarak adlandırılmaktadır. Ancak yalın ilkeler ve uygulamalar herhangi bir kuruluşa da uygulanabilir olduğundan bu yönetim sistemini ifade eden en uygun kavramın 'Yalın Yönetim Yaklaşımı (YYY)' olduğu ifade edilmektedir (Emiliani, 2006: 167). YYY, örgüt süreçlerinde katma değer yaratmayan faaliyetleri (muda), süreçlerdeki çeşitliliği (mura) ve olumsuz çalışma şartlarını (muri) azaltarak mevcut örgüt süreçlerini sürekli iyileştirme mottosuna dayanan bir yönetim yaklaşımı şeklinde tanımlanmaktadır (Radnor vd., 2012: 365). Zaman içerisinde YYY yalnızca bir üretim sistemini belirtmediği aynı zamanda tasarım, tedarik, üretim ve satış da dâhil olmak üzere üretimin tüm yönlerini kapsayan bir örgüt sistemi olduğu anlaşılmıştır (Graban, 2018).

Yalın yönetimde; üretim sürecinin, müşterilere cevap verilebilirlik süresini, kalitesini ve esnekliğini iyileştirebilmek için, değer akışı ve küçük birimlere odaklanılmaktadır. Yönetici kararları yerine, iş süreçleri yer almaktadır (Çilhoroz ve Arslan, 2018: 157). İş süreçleri, örgütleri alt yöneticilerin yönlendirdiği, üst-ast yapısı ve proje odaklı iyileştirme yapısından; sürekli iyileştirmelerin örgüt genelinde gerçekleştirildiği yapılara yöneltmektedir. Dolayısıyla, yönetim stratejilerindeki değişimler, etkinliklerin ve operasyonel verimliliklerin artması ile doğru orantılı olmaktadır (Fullerton vd., 2014: 414).

Yalın düşünce özellikle, lüzumsuz ayrıntılarda boğulup durumun özünden uzaklaşılmasını engelleyen sistemsel bir yaklaşımdır. Diğer taraftan, yalın düşünce; değer oluşturan adımların en doğru ve en iyi şekilde sıralanması, bu adımların aksama yaşamadan atılması ve zaman içinde daha iyi uygulanma yollarını göstermektedir. Buna göre yalın düşünce, daha az ekipman, alan, emek ve zaman harcayarak üretmeyi, müşteri beklentilerine daha fazla yaklaşılması olarak ifade edilmektedir. (Womack ve Jones, 2016: 11).

Yalın yönetim anlayışı ayrıca, minimum kaynakla müşterilere ve ürünlere değer katan, israfı kaldırmayı amaç edinen yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Değer olgusu, yalın düşüncenin temelini

oluşturmaktadır. Değer, hizmet veya ürün özellikleri göz önüne alınarak müşterinin istemiş olduğu ve ödemesini kabul ettiği niteliktir. Aynı zamanda tedarik zincirleri içerisinde bulunan bütün aktörlerin var olma sebepleri olarak da görülmektedir (Özen, 2015: 210).

Yalın yönetim işleyişine bakıldığında hammaddenin temininden başlayarak, aksaklık yaşamadan müşteriye ulaşmasına kadar uzamaktadır (Katayama ve Bennet, 1996: 823). Yalın yönetim; en az kaynakla en yeniye odaklanan, aynı zamanda hataları minimuma indiren yaklaşımdır. Rekabetin arttığı son zamanlarda, örgütlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri, pazar paylarındaki yükseliş, müşteri memnuniyeti ancak yalın yönetimle sağlanmaktadır. (Liker, 2015: 247-248).

Yalın Yönetimin Tarihsel Gelişimi

II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan zorlukların üstesinden gelebilmek için ilk olarak Taiichi Ohno tarafından Toyota Üretim Sistemi (Toyota Production System) için geliştirilmiştir. TPS, örgütün mali krizlerini az zararla atlatabilmek için minimum girdi ile maksimum çıktı alabilmeyi mümkün kılmayı gerektirmektedir. Malzeme, para ve insan kaynaklarının kıtlığından dolayı TPS, ilk olarak mağazanın kaynak israfının azaltılmasında kullanılmıştır. Olumsuz ekonomik koşullar boyunca, Toyota üretim sisteminin verimliliği ve etkililiği sayesinde ayakta kalmış ve zenginleşmiştir. Sonuç olarak, Toyota için bir engel olan kaynak kıtlığı onun dünya çapında bir üretici olmasına imkân vermiştir (Behrouzi ve Wong, 2011: 389).

Zamanla diğer Japon şirketlerine yayılan bu yeni yaklaşım Japon şirketlerini Batılı şirketlerden daha başarılı bir konuma getirmiştir. Japon şirketleri uzun yıllar bu başarının nedenini gizleyebilmişlerdir. İlk kez 1991 yılında Womack ve Jones "Dünyayı Değiştiren Makine" adıyla yayınladıkları kitapla Toyota Üretim Sistemini tüm Dünya'ya tanıtmıştır (Balcı, 2011: 40).

Yalın üretim, işgücü süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim modelleri bakımından oldukça iyi bir esnekliğe dayanan, tamamen yeni üretim alanlarının, finansal ve ticari hizmetler sunmanın yeni yollarının ortaya çıkması, yeni pazarlar ve her şeyden önce ticari, teknolojik ve organizasyonel yeniliklerin yoğunlaşması ile karakterize olan Fordist üretim sistemi gibi (Gertler, 1988: 421), tipik özellikleri otomobil sektöründe görülebilen, ancak diğer sektörlerdeki farklı özelliklere bağlı olarak içinde barındırdığı her faktörün genelleştirilemeyeceği bir üretim sistemidir. Yalın yönetim ise, Taylorizm'de olduğu gibi, böyle bir genelleme yapılmasına imkân tanıyan, belirli bir ürüne ya da teknik donanıma bağlı kalmaksızın, hem mal hem de hizmet sektöründe uygulanabilen bütünsel bir yaklaşımı ifade etmekte ve temeline yalın üretimi almaktadır. Dolayısıyla yalın yönetimden kastedilen şey, müşterilerin istediği kalite ve standartlara daha çabuk ve yeterli cevap verebilmek için organizasyon yapısının basitleştirilmesi, gereksiz ve örgüt için katma değeri olmayan işlemlerin ortadan kaldırılması ve işi yapan ile karar verenin mümkün olduğunca birbirine yaklaştırılmasıdır (Atsan, 1998: 53-54).

"Toyota Üretim Sistemi", "Toyota Yönetim Sistemi", "Yalın Üretim" veya "Yalın Yönetim" adlarıyla karşımıza çıkan yönetim sistemi, üretim ve operasyon yönetimindeki kökleri nedeniyle yaygın olarak "Yalın Üretim" olarak kullanılır. Bununla birlikte, bu ifade aslında dar bir odağı ifade etmekte ve artık yanlış algılanabilmektedir. Çünkü yalın ilkeler ve uygulamalar herhangi bir kuruluşa da uygulanabilir. Bu açıdan, Toyota Motor Corporation'ın dışında da uygulanan bu yönetim sistemi için en uygun ve doğru ifade "Yalın Yönetim"dir (Emiliani, 2006: 167).

Yalın Düşünce ve Amaçları

Yalın düşünce, en az kaynakla en fazla çıktıya odaklanan, bunu gerçekleştirirken de gereksiz harcama ve tüketim, savurganlığı, tutumsuzluğu ortadan kaldırmayı hedefleyen bir yapıdan

bahsetmektedir. Kolay anlaşılan ve sade bir düzeni sağlamak kolay olan bir süreç değildir lâkin bu sürece ulaşıldığında ve sürecin sürdürülebilirliği sağlandığında örgütteki verimlilik yukarı doğru taşınmaktadır. Bunun için de yalın düşünce sisteminde yer alan örgüt, üst, ast ve çevresel koşulların bir arada değerlendirilerek süreçteki savurganlığın tespit edilmesi ve süreçten uzak tutulması gerekmektedir.

Yalın düşüncede, işin başında sonuna kadar israflar çıkmaktadır. Bu süreçte israf azaltılıp aynı anda elimizdeki müşteriye düşük maliyetli mal ve hizmetin teslim edilmesi mümkün hale gelebilir. Yalın yaklaşım nihai bir çözüm vaat etmese de faydası yüksek uzun bir yolculuğa çıkmaya benzer. Bu yolculuk süresince de iyiyi ve mükemmeli yakalayana kadar devam edilmelidir (Grasso, 2005: 12-27.). Bu sebeple yalın düşüncede; ürün tasarımına ya da hazır olarak mevcut mu değil mi sorusundan, siparişten satışa ve hammadde temin etmekten alıcılara teslim edilmesine kadar olan süreçte elle tutulur bir ürünü yaratmak ve üretmek için yapılan faaliyetlerin bütününe bakmak gerekir (Womack ve Jones, 2016: 30.).

Sistemi örgüte uyarladığımızda; örgütte kullanılan işlevsel bütün aletlerin ve bu aletleri kullanacak insanların birbirleriyle eşgüdümlü olarak, yapılacak olan eylemin en az süre içinde yapılması en kaliteli çıktı ile sonuçlandırılması gerekmektedir. Her iki tarafta birbiriyle etkili bir süreç içerisinde olmalıdırlar.

Örgütler sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken müşterilerin ihtiyaçlarını karşılama, onları tatmin edebilme, dilek ve isteklerini hızlı bir şekilde karşılama konularında zorluklar yaşamışlardır. Sanayi toplumunun gereği olarak görülen işlerin bölümlere ayrılması yani uzmanlaşma, rasyonellik gibi konular bu ölçüde karşımıza çıkmaktadır. (Ertürk, 2006: 7). Yapılacak olan işlerde işin kendi uzmanının görev alması ve tecrübelerinden yararlanılması önem arz etmektedir. Bir işi üstlenen kişi o işi alırken işi tam olarak yapması gerektiğini bilir ve aslında karşı tarafa da işin tam yapılacağı ile ilgili bir kanıt sunmuş olur. Bu doğrultu yalın düşüncenin ana fikri devreye girerek ortaya çıkabilecek tüm sorunların minimum zararla karşılanması önem arz eder.

Yalın Organizasyon Değerleri

Yalın düşünce, değeri müşterinin perspektifinden tanımlamayı gerektirmektedir. Yani kritik çıkış noktası, müşterinin gözündeki değer kavramıdır. Değer ancak son müşteri tarafından tanımlanabilir ve ancak belirli bir zamanda, belli bir fiyatta, müşteri ihtiyaçlarını karşılayan belli bir ürün (bir mal veya hizmet ve genellikle her ikisi birlikte) cinsinden ifade edildiğinde bir anlam taşır. Değer üretici tarafından yaratılır. Bu, müşterinin durduğu yerden bakıldığında üreticilerin var oluş nedenidir. Değer yaratma, tasarımla başlar, üretimden geçer ve satış sonrası müşteri ilişkileri ile biter. Değer, bir şirketin imajı üzerinde kalıcı etkisi olan önemli bir kavramdır (Kulaç, 2005).

Yalınlık felsefesinde, yeteneği olan ve müşteriler için önem arz eden bir ürünün değerini tam ve doğru bir şekilde tespit etmek amaçlanmaktadır. Değer yaratılan süreçte bulunan örgütler değeri tanımlarken kendi ihtiyaçlarını göz önünde tutmaktadırlar. Örgütler ihtiyaçları olan değeri belirlerken paydaşlarıyla etkili iletişim halinde olmalı bu organizasyonu gerçekleştirebilmek için farklı iletişim teknikleri geliştirip aynı değer zincirindeki örgütler arasında ilişkilerini yeni bir süreç içerisinde yeniden biçimlendirebilmelidirler. Yeni müşteriler ve yeni uygun koşulları hızlı bir şekilde bulma yalın felsefenin başarısının gücünü arttırmasıyla gerçekleşmektedir. Örgütün rakipleriyle baş edebilmesi ve bir adım öne geçebilmesinin yolu yalınlık felsefesinin nasıl uygulandığıyla ilişkilendirilebilmektedir.

Rekabet olan ortamlarda, geçerli ve sağlam yapıda bir yönetim felsefesi oluşturulabilmesinde yalın düşüncenin uygulanabilirliği için temel değerler vardır. Bu değerler ve açıklamaları aşağıdaki gibidir (Şakrak, 2013).

Yalınlık Felsefesi

Yalın organizasyon kavramı, yalın imalat veya üretimden türeyen yeni bir örgüt yönetimi olgusudur. Yalın imalatta, örgütün sadece üretim süreci için öngörülen yalınlık, yalın organizasyon sayesinde örgüt yapısında, yönetim işlevlerinde ve sonuçta tüm örgütte yalınlık gereksinimini getirmektedir. Yalın olmak; bir örgütün gerçekten gereksinmesi olmayan her şeyden kurtulması demektir. Dolayısıyla üretim süreci ile ilgili gereksiz işlemler olabileceği gibi, organizasyonun diğer temel ve destek süreçlerinde de gerçekten ihtiyaç duyulmayan alt süreçler, fonksiyonlar bulunabilir. Yalın olmak, bu tür işlerden ve bunların maliyetlerinden kurtulmaktır. Gerekli olmayan süreç ortadan kaldırıldığında, gerekli olmayan eleman, makine-ekipman da kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, yalın üretim veya örgüt ya da örgüt kavramlarını birbirinden ayırmak güçtür (Womack ve Jones, 1994: 123-129).

İsraf Kavramı

Yalın yönetimin kökeninde, örgütün tüm süreçlerinde israfın yok edilmesi kavramı yatmaktadır. İlk adım, israfa neden olan unsurların neler olduğunu açık ve net olarak ayrıştırabilmektir. Bu da şu noktaların incelenmesi ile mümkündür; üretim fazlası, bekleme zamanları-uzun hazırlık zamanları, gereksiz ve uygun olmayan işler (örneğin nakliye, bakım gibi süreçlerdeki gereksiz işlemler), yetersiz prosesler, stok fazlası, gereksiz hareketler, hatalı parça üretimi, eğitim eksikliği, uzun mesafeler, liderlik vasfı eksik yöneticiler (Liker ve Lamb, 2006).

Literatüre bakıldığında organizasyonlarda yedi temel israf türünün belirlendiği görülmektedir (Hodge vd., 2011: 237). Ancak "The Toyota Way" kitabının yazarı Jeffery Liker bu israf türlerine bir de "insan israfı" ekleyerek sekiz israf türü olduğunu belirtmiştir (Novis, 2008: 524). Bu israf türleri; aşırı üretim, bekleme, taşıma, gereksiz işlem, aşırı stok, hareket, kusur ve insan israfıdır. Aşırı üretim israfı, müşteri taleplerinden fazlasını üretmeyi; bekleme israfı, bazen kuyruklanma olarak da adlandırılmakta ve akış aktivitesi zamanlarında hareketsizliği; taşıma israfı, devam eden bir işlemden diğerine taşınan iş süreçlerini; gereksiz işlem israfı, örgütlerde aşırı miktarda üretim yapılmasından veya aşırı miktarda stok bulundurulmasından ve çeşitli hatalardan dolayı oluşan iş-süreç tekrarı ve depolama gibi ekstra işlemleri; stok israfı, müşterilerin ihtiyacı olamayan siparişleri için gereksiz stokları; hareket israfı, çalışanlar ve ekipmanın fazladan atıkları her bir adımı; kusurlar, şartnameyle ya da müşterinin beklentisiyle uyuşmayan nihai ürünler veya hizmetleri ve insanların israfı ise, insanların yeterince kullanılmamasını yani, süreç ve uygulamaları geliştirmeye yönelik insanların düşünceleri ve yaratıcı girdilerinin kullanılmamasını ifade etmektedir (Hicks, 2007: 236-237).

Mükemmellik Yaklaşımı

Mükemmellik yaklaşımı, bir sürecin hiçbir israf çeşidi söz konusu olmadan müşteri tarafından tanımlandığı şekilde saf değer yaratması olarak tanımlanabilmektedir (Akyüz ve Çetin, 2009: 3). Yalın yönetim sisteminde mükemmelliği aramanın ve ulaşmanın temelinde Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al (PUKÖ) döngüsü yatmaktadır. PUKÖ, bir proseste bir değişimin önerilmesi, değişimin hayata geçirilmesi, sonuçların ölçülmesi ve uygun eylem için harekete geçilmesinden oluşan bilimsel metoda dayalı bir iyileştirme çevrimidir. 1950'lerde W. Edwards Deming tarafından Japonya'da tanıtıldığı için Deming Çevrimi ya da Deming Döngüsü olarak da bilinmektedir. PUKÖ çevriminin dört aşaması vardır (Juran, 1999).

1. Planla: Amaç, hedef, sorumlulukları ve ölçütleri belirle,
2. Uygula: Değişimleri hayata geçir, öğretim ve eğitim ver, iyileştirmeyi uygula,
3. Kontrol et: Yansıt, uygulamanın etkilerini kontrol et.
4. Önlem al: Etkin eylemleri kararlı hale getir, sonuçlara göre değişimi standartlaştır ya da çevrimi yeniden başlat.

Yalın uygulamalarda PUKÖ döngüsüne sık başvurulmaktadır. PUKÖ döngüsü yalın uygulamalarda çok önemli bir zihinsel model olmakla birlikte aynı zamanda strateji yayılımının da temelini oluşturmaktadır. Bu döngün bir durumu kavrama hareketi ile başlayıp gerçekte ne oluyor, ne olmalı, ne olmak zorundadır, ideal durum nedir gibi soruları sormayı gerektiren durumu kavrama çalışmasını yani yalın düşüncenin önemli bir kavramı olan gemba yapmayı da beraberinde getirmektedir. Gemba; hakiki gelişmenin ancak işin yapıldığı yerde, o anda geçerli olan şartların direkt gözlemlenmesi suretiyle fabrika alanına odaklanıldığı zaman ortaya çıkabileceğini vurgulayan bir terimdir. PUKÖ'nın her aşamasını destekleyen bir konu olan -durumu kavrama- çalışmasının gembaya giderek yapılması ve daha sonra gözlemlenen şeylerin ne anlama geldiğinin düşünülmesi ve anlaşılması, özellikle stratejik planlamanın etkin yapılmasın da önemli rol oynamaktadır (Dennis, 2007).

Yönetsel Boyutta Yalınlık

Yönetime temel sorumluluklar yükleyen yalın yönetim uygulamasında; yönetimin amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için izlemesi gereken yolu, kullanacağı kaynakları önceden belirlemesi, aynı zamanda da bütün bu sürecin eşgüdümlü bir şekilde ilerlemesi ve kontrol edilmesi gerekmektedir.

Hedeflerin saptanması ve yetkilendirme, sorumluluk ve kaynakları belirleme süreci organizasyonun her seviyesinde sürdürülmesi gereken bir çalışmadır. Amaç, hedefleri gerçekleştirmek için her çalışanın yaptığı isle kurulusun önceliklerini desteklemesi ve bu konuda ne yapacağını bilmesidir. Bunun yanı sıra gelişmelerin önceden belirlenen kontrol noktalarına göre düzenli olarak denetlenmesi ve çalışanların hedeflere ulaşma başarısının ödüllendirilmesi de yine üst yönetim sürecinde ele alınması gereken bir konudur (Womack ve Jones, 1994).

Yalın uygulamalar, örgütlerde herkesi yakından ilgilendirmektedir. Diğer bir deyişle her çalışanın işi süreç geliştirmeyi kapsamaktadır. Yalın üretim sisteminin olmadığı bir ortamda süreç geliştirme aşamaları yönetici ve uzmanların denetimindedir. Ancak uygun olan diğer çalışanlara da önerilerde bulunmaları için olanak tanımaktır. Genellikle bir çalışanın isinde ortaya çıkan birkaç iyi gelişme bütün süreci ifade etmez. Bu nedenle süreç geliştirmede takım çalışmalarını esas almak gerekmektedir (Akgeyik, 1998).

Takım çalışmalarının yanında, çalışanların alt düzey ihtiyaçlarının karşılanması da; iyi bir ücret, iş güvencesi, emniyetli ve hijyenik bir ortamda çalışmak motivasyon unsurlarının temelinde yatan önemli konulardır (Morgan ve Liker, 2006). Motivasyonun arttırılması ve çalışanlara bunun son düzeyde hissettirilmesi çok önemlidir ancak bundan önce çalışanın en alt düzeydeki ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.

Yalın Yönetim Yaklaşımı Uygulama Yöntemleri

İşletmelerin, yalın yönetim yaklaşımını uygularken kullandığı birçok yöntem bulunmaktadır. Bunlardan en sık kullanılan yöntemler aşağıda açıklanmaktadır (Erdem ve Aksoy, 2009: 174- 175).

Kaizen (Hızlı İyileştirme Süreci)

Kademeli olarak, düzenli bir şekilde ve sürekli iyileştirmeye dönük gerçekleştirilen sistematik bir yaklaşımı belirtmektedir. Kusurların ve stokların azaltılmasında yer alan önemli bir yöntemdir (Abdullah, 2003: 11).

5S

• 5S örgütlü, açık-seçik, önemli dercede etkili ve kaliteli bir çalışma alanı

oluşturma ve bunu sürekli hale getirme metodolojisidir.

• Seiri (sort/sınıflandırma),

• Seiton (set in order/sıraya koyma),

• Seiso (shine/parlatma),

• Seiketsu (standardize/standartlaştırma),

• Shitsuke (sustain/sürdürme) şeklinde ifade edilmektedir.

Hücresel Üretim (Cellular Manifactoring)

Hücresel üretim, örgüt özellikleri ve gereklilikleri bakımından birbirine benzer özellikleri olan üretim partilerinin gruplandırılmasını sağlayan üretim yöntemidir.

Tam Zamanında Üretim (Just in Time)

Tam zamanında üretim, örgütün üretim süreçlerinde minimum stok miktarıyla çalışması ve bu sayede üretim sürecinde meydana gelebilecek değişikliklere daha iyi uyum sağlamayı belirtir.

6 Sigma

Altı Sigma, sürekli bir şekilde örgüt süreçlerinde ortaya çıkan çeşitliliği azaltmayı ve tüm ürün, hizmet ve faaliyetten kaynaklanan başarısızlıkları ve kusurları yok etmeyi ifade etmektedir.

Yalın Yönetim Uygulama Süreci

Yalın yönetim yaklaşımının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için bir süreç gereklidir. Bu süreç de değişimin planlanmasıyla başlamakta, başarı faktörlerinin belirlenmesiyle devam etmekte ve sürecin uygulanması ve ölçümüyle son bulmaktadır (Čiarnienė ve Vienažindienė, 2012: 729).

Örgütlerin yalın yönetim uygulama sürecini yönetebilmeleri aslında çok da zor olmamaktadır. Çünkü bir örgütte olması gereken yönetim süreci nasıl gerçekleştiriliyorsa yalın yönetim uygulama sürecinde de bu yönetimin en az israfla gerçekleşmesi gerekmektedir. Süreç, örgütün değişime neden gereksinim duyduğunu ve bu değişimi yaşarken nasıl ve neleri göz önünde bulunduracağı ile başlamaktadır. Daha sonra istediğimiz değişime ulaşmak için hangi başarı faktörlerinin kullanılması gerektiğinin belirlenmesi ile ilgili betimlemeler yaparak devam etmekte, en sonunda da sürecin doğru bir şekilde uygulanarak yönetilmesi ve kontrol edilmesiyle

sonlanmaktadır. Bu süreçte israfın ortadan kaldırılarak sürekli iyileştirme yapılması gerekmektedir. Bu da yönetim bilgi sistemlerinin etkin kullanımı ve çok yönlü ekiplerle çalışarak gerçekleşmektedir.

Yalın Yönetimin Stratejik Analizi

Yalın yaklaşım ve üretim örgüte avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan en önemlisi, finansal olup, gereksiz stok oluşumunu engelleyerek israfa neden olan maliyetlerin azalmasını sağlamaktadır (Terzi ve Atmaca, 2011: 451). Yalın yönetim uygulamaları stok devir hızı ve verimliliğini arttırırken örgütlerin operasyonel, tedarik zinciri ve finansal performansını da arttırmaktadır. Yalın uygulamaların hayata geçirilmesi, işlemleri standartlaştırmaya ve önemli stratejik faydalar sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Yalın yönetim yaklaşımı yöntemleri, daha az kaynak tüketen, daha yüksek kalite ve daha düşük maliyet sağlayan etkili sistemler sayesinde örgütlere önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır (Gollan vd., 2014: 6435).

Aynı zamanda yalın yönetim yaklaşımı sayesinde, literatürde belirtildiği üzere operasyonel olarak işlem zamanı %90'a kadar azalmakta, verimlilik %50'ye kadar artmakta, üretimi tamamlanmak üzere stokta bekleyen ürünler %80'e kadar azalmakta, kalite %80'e kadar artmakta ve alan kullanımı da %75'e kadar azalmaktadır. Ayrıca, yalın yönetim yaklaşımının, sipariş işleme hatalarındaki azalma, müşterilerin artık beklemeye alınmaması için müşteri hizmetleri fonksiyonlarında iyileşme, ofis alanlarında evrak işçiliğinde azalma, personel talebinin azaltılmasıyla daha az sayıda personelin daha fazla sipariş almasına olanak tanıma, iş süreçlerini belgeleme ve düzene sokma, örgütün asıl faaliyeti olarak müşterilerin ihtiyaçlarına odaklanmasına olanak tanıyan önemli olmayan işlemlerin dış kaynak kullanılarak gerçekleştirilmesini sağlama, devir hızının azaltılması sonucunda yıpranma maliyetlerinde azalma ve iş standartlarının ve istihdam öncesi profillemenin uygulanmasıyla, yalnızca "ortalamanın üstünde" performans gösterenlerin işe alınmasını sağlama avantajlarını içinde barındıran birtakım yönetimsel iyileşmeleri de bulunmaktadır. Son olarak yalın yönetim yaklaşımının örgütlere bazı stratejik avantajları da vardır. Bunlar sayesinde örgütler ürün ya da hizmetlerini nasıl pazarlayacaklarını ve bu avantajları daha büyük pazar payı elde etmede nasıl kullanacaklarını öğrenebileceklerdir (Kilpatrick, 2003: 3-4).

Yalın uygulama yaklaşımını kullanmak isteyen örgütlerin birçoğu birtakım zorluklarla karşılaşmakta ve/veya öngörülen faydaları sağlayamamaktadır. Bu zorluklar:

• Örgütlerin, iyileştirme ölçütlerini mali tablolarla birleştirmede başarısız olabilmektedir. Bir başka deyişle, örgütler sadece yüzde (%) olarak iyileşmeyi bildirmekte ve bunu parasal bir ölçüye dönüştürememektedir. Yönetimle aynı dilde iletişim kurmaksızın, yalın yaklaşımı uygulayan departmanlar faaliyetlerinin devamı için gerekli desteği alamayabilirler.

• Örgütlerin yalın yönetimin yapı taşlarını yanlış sırayla uygulamaları sonucunda müşterilere hizmet etme kapasitesinde azalmalar olabilir.

• İlk olarak zorlu ya da düşük etkili bir proje seçmek. Yalın yaklaşım aslında zor değildir, ancak tüm değişkenler ve iletişim nedeniyle karmaşık olabilir. İlk yalın projesi başarısız olursa veya çok az yatırım getirisi sağlıyorsa, gelecek projeler için işbirliği ve destek azalabilir.

• İdari alanları görmezden gelmek. Bazı üretim ortamları, özellikle sürekli süreçler, üretim veya operasyon alanlarında yalnızca küçük veya önemsiz imkânlara sahiptir. Bu alanlarda yalın yaklaşım uygulamanın etkisi çok az olabilir.

• Örgütler eğitimde çok fazla zaman harcayabiliyor ve bu eğitimi gerçekleştiremediklerinden değil eğitime yanlış yerde başlamalarından kaynaklanabiliyor.

• Yalın uygulamanın tedarik zincirine genişletilememesi. İhtiyaç nedeniyle malzemelerin zamanında teslim edilmesi, stokların en aza indirilmesi ve Yalın'ın yüksek kaliteli ürünlere ve hizmetlere bağımlılığı, örgütlerin iyileştirme faaliyetlerine tedarikçileri de dahil etmesi gerekir. Yalın bir tedarik zincirinin geliştirilmesi muhtemelen Yalın'ın uygulanmasının en zor, ancak finansal açıdan daha kârlı yönlerinden biridir.

• Yalın yaklaşım, bir organizasyonun her işlevinde bulunan her insanı etkiler ve kelimenin tam anlamıyla örgüt kültürünü değiştirir. Değişiklik rahatsızlığa neden olabilir ve birçok örgüt bu büyük değişimle başa çıkamayabilir.

• Yalın yönetim yaklaşımını uygulamak uzun yıllar alabilir.

• Son olarak, yalın yaklaşımda öğrendiğimiz kavramların birçoğu yöneticiler ve diğer karar vericilere öğretilenlerden farklı olabilir, şeklinde sıralanabilir (Kilpatrick, 2003: 4-5).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde zorlaşan rekabet koşulları göz önünde bulundurulduğunda örgütler yaşamlarını sürdürebilmek için müşteri istek ve beklentilerini yüksek oranda göz önünde bulundurarak hareket etmek zorunda kalmaktadır. Bu istek ve beklentilere cevap vermeye çalışan örgütlerin bu cevabı verirken yalın üretim ve yönetim sürecini kullanmaları onlar için en avantajlı durum olmaktadır. Çünkü örgütlerin müşteri istek ve beklentilere cevap verirken israftan da kaçınmaları gerekmektedir. Bu anlamda yalın yönetim süreci hem müşteriye hem de örgüte fayda sağlamaktadır. Örgütler maliyetlerini en aza indirgeyerek en fazla çıktı alma yoluna gitmektedir. Bu durum aslında örgütte verimliliği de arttırmaktadır. Bu verimliliği sağlamak için örgütler rakiplerinden farklı, maliyeti en az, daha vizyon sahibi ve müşteri beklentilerine uygun yönetim teknikleri geliştirmektedir (Özçelik, 2013).

Bu gelişen teknikler ile birlikte yalın yönetim sürecinin etkili bir şekilde yürütülebilmesinin yanında bir de israfın engellenmesi için yönetim karar destek sistemlerinin de sürece dahil olması gerekliliği söylenebilmektedir. Örgütlerin israf ile baş edebilmeleri destek sistemlerinin kullanımını gerektirmektedir. Aynı zamanda destek sistemleri sorunların en kısa zamanda, en etkili biçimde çözülmesine de katkı sağlamakta bu süreçte hem israf önlenebilmekte hem de sorun çözümleri hızlı bir şekilde yönetilebilmektedir. Bu da çalışanların verimliliğini ve örgütte iş tamamlanma süresi, stoklar, müşteriye ulaşan hatalı ürün ve hurda oranları, ürünü pazara sunma süresi gibi niceliklerde köklü iyileştirmeler sağlayabilmektedir.

Yalın yönetimi kendisine uygulamaya çalışan örgütlerin tüm yönetim süreçlerinde üretimin tekrar tekrar iyileştirilmesinin devamlı ve süreğen bir şekilde olması gerekmektedir. Hiçbir sürecin yeterli olmadığı ve mükemmele ulaşmayı vurgulayan bu anlayışta çalışanlar da bir takım çalışmasıyla sürecin en temel öğesi olmaktadır. Süreç yalnızca üst yönetim ile değil örgütteki tüm çalışan basamaklarını içine almaktadır. Bu nedenle bütün çalışanların fikirlerine, öngörülerine, yaratıcı güçlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışanların bütün bu potansiyellerinin iyileştirme sürecinde üretime yansıtılması beyin fırtınaları ve kalite çemberlerinin oluşturulması ile gerçekleşmektedir.

Yalın yönetimlerde çalışanları yönetimde isteklendirme ve heveslendirme ödüllendirme uygulamaları ile gerçekleşmektedir. Bu ödüllendirmenin yapılabildiği örgütlerde çalışan örgüt iklimini olumlu bir şekilde etkilemekte ve kendilerini, işlerini ilgilendiren konularda fikir belirterek kalite ve verimliliğin artmasına da destek olabilmektedir. Bu sayede yalın sistemin en önemli unsurlarından olan çalışanların önerileri doğrultusunda yeniden iyileştirme yapmak daha kolay hale

gelmektedir. Bu iyileştirme sürecinde çalışanlar aktif olarak yer alacağı için örgütteki sorumluluklar da ortak bir şekilde paylaşılmaktadır.

Örgütlerde üst yönetim desteği olmadan yalın sistemlerin oluşmasını ve uygulanabilmesini sağlayacak olan başarıya ulaşamamaktadır. Bu başarıya ulaşmak için çalışanların üst yönetim tarafından destek görmesi gerekmektedir. Örgütte ilerleme ve devamlılığın sürmesi için çalışanın örgüte fayda sağlayabilecek olan her konuda teşvik edilmesi ve örgütte ortaya çıkabilecek olan sorunların yok edilmesinin üst yönetim tarafından sağlanması gerekmektedir. Çalışanların teşvik edilmesi, sorunların bertaraf edilmesi vb. yalın değerlerin uygulama aşamasında üst yönetimin destek vermesi, liderlik etmesi gerekmektedir.

Örgütlerde yalın üretim tekniklerinin benimsenmesi; az girdi sağlayarak, israf yapmadan devam ederek aslında maksimum çıktı almayı hedefleyen verimli bir üretim süreci gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bundan hareketle örgütler ellerindeki kaynakları daha etkin bir şekilde kullanmakta ve örgütte kaynak yani sermaye birikmesi gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yeni yatırımlar için yeni istihdamlar gerçekleşmesi söz konusu olmaktadır. Yeni istihdam ve yalın üretim sisteminin dinamik yapısı sayesinde de yeni iş olanakları ortaya çıkmakta bu da ekonomiye katkı sunmaktadır.

Yalın organizasyon değerleri, paydaşların hepsinin kazandığı bir yapıyı inşa etmektedir. İnşa edilen bu sistemde ayrı ayrı sektördeki tüm örgütlerin kârlılığı artmaktadır. Çalışanlar emeklerinin karşılığını sadece maddi anlamda değil çok yönlü olarak almaktadır. Müşteriler ise, beklentilerine cevap veren özelliklerde, makul fiyatlarda, kaliteli ürünler alabilmektedir. Tedarikçiler kendilerinin geliştirilmesine yardım edilen bir iş ortağı durumuna getirilerek maddi baskı altında sıkışmaktan kurtarılmaktadır. İsrafın önlenmesi ile de mali kaynaklar olması gerektiği gibi etkin ve verimli bir şekilde yönetilebilmektedir.

Sonuçta yalın yönetim sistemi, örgütte sistem için gerekli olan tüm paydaşların bir araya getirilerek en kısa sürede, en az israfla ve en düşük maliyetle, en yüksek kalitede amaçların gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu sistem sağlık, eğitim ve genel anlamda tüm sektörlerde uygulanabilmektedir. Sistemin doğru bir şekilde uygulanması yalın yönetim anlayışının bir gereği olarak görülmektedir. Bu çalışmada örgütlerde yalın yönetim yaklaşımının uygulanabilirliği konusu derleme araştırma yöntemi kullanılarak çalışılmış olup ileride yapılacak olan çalışmalarda alan araştırması yapılarak veya yalın yönetim uygulamalarını destekleyen/engel olan faktörlerin incelenmesi önerilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullah, F. (2003). Lean Manufacturing Tools and Techniques in the Process Industry with a Focus on Steel. Pittsburgh: University of Pittsburgh School of Engineering, Doctoral Thesis, USA.

Akgeyik T. (1998). Stratejik Üretim Yönetimi. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Akyüz, N.Ç., Çetin, C. (2009). Yalın Organizasyon İlkeleri ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. Öneri Dergisi, 2009, Cilt 8, Sayı 32, S: 1-14. https://doi.org/10.14873/maruoneri.696074 adresinden edinilmiştir.

Atsan, N. (1998). Yalın Yönetim Yaklaşımı ve Türkiye'deki Uygulamalara İlişkin Bir Alan Araştırması. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya. https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/516247 adresinden edinilmiştir.

Balcı, B.R. (2011). Yalın Düşünce ve Muhasebe. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, S: 39-58. https://dergipark.org.tr/tr/pub/deusosbil/issue/4623/63090 adresinden edinilmiştir.

Bayar, M. (2020). Yalın Yönetim Anlayışının Çalışanların Görev Performansına Etkilerine Yönelik Bir Araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 2020, Cilt: 12, Sayı: 2, S: 1984-2001. https://doi.org/10.20491/isarder.2020.957 adresinden edinilmiştir.

Behrouzı, F., Wong, K.Y. (2011). Lean Peformance Evaluation of Manufacturing Systems: A Dynamic and İnnovative Approach. Procedia Computer Science, Sayı: 3, S: 388-395.

Can, A.V., Güneşlik, M. (2013). Yalın Yönetim Felsefesinin Önemli Bir Boyutu Olarak Muhasebede Yalınlaşma Düşüncesi ve Bir Yalın Muhasebe Uygulaması Örneği: Kendine Faturalama. Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 57, S: 1-22. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35637/396150 adresinden edinilmiştir.

Čiarniene, R., Vıenazindıene, M. (2012). Lean Manufacturing: Theory and Practice. Economıcs And Management, Cilt: 17, Sayı: 2, S: 726-732.

Çilhoroz, Y., Arslan, İ. (2018). Yalın Yönetim Yaklaşımı ve Sağlık Hizmetlerinde Uygulamaları. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, Cilt: 1, Sayı:32, S: 156-185. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/41366/430985 adresinden edinilmiştir.

Çilhoroz, Y., Çakmak, Y. (2020). Yalın Yönetim Bakış Açısıyla Yalın Liderlik. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, Cilt: 8 Sayı: 4, S: 1331–1339. https://doi.org/10.18506/anemon.648680 adresinden edinilmiştir.

Dennis, P. (2007). Liderin Planlama ve Uygulama Kılavuzu. Doğru İşlerin Yapılmasını Sağlamak. (Çev.: Soydan, A.). Bursa: BZD Yayın ve İletişim Hizmetleri.

Emiliani, M.L. (2006). Origins of Lean Management in America The Role of Connecticut Businesses. Journal of Management History, Cilt: 2,Sayı:12,S: 167-184. https://doi.org/10.1108/13552520.6106.54069.

Erdem, S., & Aksoy, K. (2009). Implementıng Lean Service Operations: A Case Study From Turkish Banking Industry. İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı 1, S: 171-198. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234859 adresinden edinilmiştir.

Ertürk, M. (2006). İşletme Biliminin Temel İlkeleri. Beta Basım Yayım, İstanbul, 2006.

Fullerton, R.R., Kennedy, F.A.,Wıdener, S.K. (2014). Lean Manufacturing and Firm Performance: the İncremental Contribution of Lean Management Accounting Practices. Journal of Operations Management, Sayı: 32, S: 414-428.

Gertler, M.S. (1988). The Limits of Flexibility: Comments on the Post-Fordist Vision of Production and Its Geography. Transactions of the Institute of British Geographers, Cilt: 13, Sayı: 4, S: 419- 432.

Gollan, P.J., Kalfa, S., Agarwal, R., Green, R., Randhawa, K. (2014). Lean Manufacturing As A High Performance Work System: The Case of Cochlear. International Journal Of Production Research, Cilt: 52, Sayı: 21, S: 6434-6447. https://doi.org/10.1080/00207543.2014.940430.

Gök, M.Ş., Arıcı, T. (2016). Yalın Yönetim Sistemlerinde Alternatif Yaklaşım: Dinamik Kalite Yönetim Sistemi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, Sayı: 31, S: 135- 143. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kosbed/issue/25688/271105 adresinden edinilmiştir.

Graban, M. (2018). Yalın Hastane: Kalite, Hasta Güvenliği ve Çalışan Memnuniyetini Artırmak. (Çev: Pınar Şengözer). İstanbul: Optimist Yayınları.

Grasso, L.P. (2005). Are ABC and RCA Accounting Systems Compatible With Lean Management? Management Accounting Quarterly, Cilt: 7, Sayı: 1, S: 12-27.

Hicks, B.J. (2007). Lean Information Management: Understanding and Eliminating Waste. International Journal of Information Management, Sayı: 27, S: 233–249.

Hodge, G.L., Ross, K.G., Joines, K.A., Thoney, K. (2011). Adapting Lean Manufacturing Principles To The Textile Industry. Production Planning and Control, Cilt: 22, Sayı: 3, S: 237-247, https://doi.org/ 10.1080/09537287.2010.498577.

Jackson, T., Jones, K.R. (1996). Implementing a Lean Management System. Productivity Press, USA.

Juran, J.M. (1999). Juran's Quality Handbook. Automotive Industry. Ch.13. Strategic Deployment. New York: McGraw-Hill.

Katayama, H., Bennet, D. (1996). Lean Production in a Competitive World: A Japanese Perspective. International Journal of Operations Production Management, Cilt: 16, Sayı: 2, S: 8-23.

Kilpatrick, J. (2003). Lean Principles. Utah Manufacturing Extension Partnership, USA.

King, D.L., Ben-Tovim, D.I., Bassham, J. (2006). Redesigning emergency department patient flows: Application of Lean Thinking to health care. EMA - Emerg. Med. Australas, 18(4), 391–397.

Kulaç, Ü. (2005). Yalın Fabrika Simulasyon Oyunu. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 25-27 Kasım, S: 687- 690. https://www.ticaret.edu.tr/uploads/kutuphane/pdf/uas/UAS.htm adresinden edinilmiştir.

Liker, J.K. (2015). Toyota Tarzı. Çeviren: Ü. Şensoy, 2. Baskı, İstanbul: Optimist Yayınları.

Liker J.K., Lamb, T. (2006). Lean Manufacturing Principles Guide. Michigan: Version 0.5.

Morgan, M.J., Liker, K.J. (2006). The Toyota Product Development System. Integrating People, Process, and Technology. Portland: Productivity Press.

Novis, D.A. (2008). Reducing Errors in the Clinical Laboratory: A Lean Production System Approach. Labmedicine, Cilt: 39, Sayı: 9, S: 521-529.

Özen, İ. (2015). Yalın Düşünce Uygulaması: Hastanelerde Değer Katmayan Faaliyetlerin Ortadan Kaldırılması. Öneri Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 44, S: 205-219. https://doi.org/10.14783/od.v11i44.5000080011.

Özkol, A.E. (2004). Yalın Düşünce ve İsrafın Tekdüzen Muhasebe Sistemi Çerçevesinde Kaydı: Bir Yaklaşım ve Örnek Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1,

S: 119- 138. https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22756/242902 adresinden edinilmiştir.

Radnor, Z.J., Holweg, M., Waring, J. (2012). Lean in Healthcare: The Unfilled Promise. Social Science and Medicine, 74, 364-371.

Şakrak, M. (2013). Yalın Düşünce İlkelerine Dayalı Muhasebe Bilgi Sistemi ve Model Önerisi. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği 6.Endüstri Mühendisliği Bahar Konferansları, Yalın Dönüşüm, 4-6 Ekim, 2013, İzmir. http://embk.mmoizmir.org/wp-content/uploads/2016/04/embk2013-024.pdf adresinden edinilmiştir.

Terzi, S., Atmaca, M. (2011). Yalın Üretim Sistemi Açısından Değer Akış Maliyetlemesinin İncelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 3, S: 449-466. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20823/222923 adresinden edinilmiştir.

Womack, J. P. ve Jones, D. T. (2016). Yalın Düşünce. (Çeviren: Oygur Yamak), İstanbul: Optimist Yayım Dağıtım.

Womack, J.W., Jones, D. (1994). From Lean Production to the Lean Enterprise. Harvard Business Review, March-April, 123-129.

Womack, J. P., Jones, D. T., Roos, D. (1990). The Machine That Changed the World. New York: MacMillan Publishing Company.

Hedonik Tüketime İlişkin Bibliyometrik Ağ Analizi: 1982-2022 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Makalelerin İncelenmesi

Bahar GÜRDİN[1]

Giriş

Malların satın alınmasının, alışveriş deneyimine bağlı olabileceğini; insanların alışveriş yapabilmek için satın aldıklarını, bu nedenle tüketicilerin yalnızca mal ve hizmetler veya belirli bilgiler için değil, aynı zamanda deneyimsel ve duygusal nedenlerle de alışveriş yaptıklarını dile getiren Hirschman ve Holbrook (1982: 92), ürün kullanım deneyiminin çoklu duyusal, fantezi ve duygusal yönleriyle ilgili tüketici davranışı olarak tanımladıkları hedonik tüketim kavramını, ilk defa kullanmışlardır. Heyecan arama, duygusal uyarılma ve hayal kurma gibi öznel temelli tüketim deneyiminin "deneyimsel" yönlerine odaklanan geleneksel bilgi işleme paradigmasını tamamlayan bir paradigma sunan hedonik tüketim (Lancher, 1989: 367), zevk ve uyarılma ile ilişkilidir (Campbell, 1987). Ayrıca hedonik tüketimin, sadece eğlenceye ve heyecana yaklaşmak için değil, aynı zamanda günlük yaşamdaki sorunlardan ve stresten kaçınmak için de bir fırsat sunduğu görüşünde olan Arnold ve Reynold (2012: 399)'un gerçekleştirdiği çalışmaya göre, hem daha fazla para harcamak gibi arzu edilen müşteri davranışlarının altta yatan "*yaklaşma motivasyonu*"nun hem de mağazayı terk etmek gibi istenmeyen davranışların altta yatan "*kaçınma motivasyonu*"nun, alışveriş için artan hedonik motivasyonlara ve daha olumlu müşteri değerlendirmelerine yol açtığını göstermektedir.

Doğan vd. (2014, s. 70-71) ise hedonik davranışın tüketici davranış türlerinden biri olduğunu, deneyimlenmiş ve arzu edilen hazlar ile ilişkili olduğunu ve hedonik tüketicilerin; bireysel tatmin, rol oynama, eğlence, fiziksel aktivite, yeni trendleri benimseme, benzer sosyal gruplarla iletişim, sosyal deneyim, otorite ve statü gibi temelinde ekonomik mantık olmayan nedenlerle alışveriş yaptıklarını dile getirmişlerdir (Gürdin, 2019: 1263).

Literatür Taraması

Hedonik tüketime ilişkin WoS veri tabanında yer alan 252 adet makalenin hepsinin tek seferde literatür taramasında yer alma olanağı bulunmadığından sadece 2022 yılında yayınlanan 10 adet çalışma incelemeye alınmıştır.

Tablo 1: 2022 Yılında Hedonik Tüketime İlişkin En Son Yayınlanan Yayınlar

Yazar	Yöntem	Çalışma Başlığı	Bulgular
Park vd.	Anket	Eğlence veya İşlev Ekleme: Akşamdan Kalma Çözümlerine Odaklanarak Pazarı Genişletmeye Yönelik Yeni Ürün Formülasyonlarını Düşünmek	Tüketicilerin satın alma istekliliğini bu tür hedonik özelliklere sahip faydacı bir ürün olarak güçlendirmek için tüketicilerin hedonik tüketimle ilgili gerekçelendirme sürecinin kolaylaştırılması gerektiğini göstermektedir.

[1] Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Kuyucak Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İşletme Yönetimi Programı, Orcid: https://orcid.org/0000-0002-5557-3223

Becker vd.	Veri Seti Analizi	TV Reklamlarında İçeriğin Zapping Üzerindeki Etkisi	Zevke göre tahrişin (örneğin, sinirlenme, gücenme veya bunalmış hissetmeyle belirlenir) reklam içeriğinin neden zaplamayı etkilediğini açıklamada merkezi mekanizma olarak hareket ettiğini göstermektedir.
Rehman vd.	Anket	Erkek Oyuncuların PUBG Oynamaya Yönelik Davranışsal Niyetlerini Araştırmak: Eğlenceli Tüketim Deneyimlerinden İçgörüler	Gerçeklerden kaçma, duygusal katılım, duyusal deneyim, keyif alma ve uyarılma gibi eğlenceli tüketim deneyimi faktörlerinin, PUBG oynamanın davranışsal niyetlerini önemli ölçüde etkilediğini buldu. Araştırma bulguları ayrıca, rol projeksiyonu ve fantezinin tüketicilerin PUBG oynama niyetini etkilemediğini gösteriyor.
Sood vd.	Karma Yöntem (Odak Grup ve Uzman Panelleri) ve Anket	Instagram Estetiğine Uyum Sağlamak ve Hedonik Tüketimin Etkileyicilerini Keşfetmek	Tüketicilerin, ameliyatlarından sonra mutluluk temellerinin üzerine çıkarak ve bir süre bu yüksek ruh hali durumunda kaldıklarını duygusal bir "yüksek" deneyimlediklerini vurguladı. Sürdürülen olumlu duygular, sağlık sektörü için iyiye işaret ediyor ve müşteri memnuniyeti için uzun süreli etkileri garanti eden kaliteli tedavilerin önemini yineliyor.
Chung vd.	Deney ve Saha Çalışması	Beklenmedik Zaman ("Bulunan") Zamanı Hedonik ve Faydacı Faaliyetlere Harcama	Tüketicilerin, boş zamanlarını önceden öğrendiklerinde değil, beklenmedik bir şekilde zaman kazandıklarında faydacı faaliyetlere kıyasla boş zamanlarının çoğunu hedonik faaliyetlere harcadıklarını bulduk.
Wiegand vd.	Panel Veri Analizi	Uzak Pazarlara Çoklu Yönelik Yazılım: Video Oyun Konsolu Endüstrisinde Yamyamlaştırma ve Tamamlayıcılık Kanıtı	1. Güncel olmayan platformlara yeni yazılımların piyasaya sürülmesinin en yeni nesil konsol satışlarını nasıl baltaladığını ve ilgili olumsuz etkilerin büyük ölçüde pazar payı kaybına bağlanabileceğini gösteriyor. 2. Elde taşınabilir cihazları da pazarlayan konsol üreticileri için sonuçlarımız umut verici haberler sunuyor. Bir konsolun yaşam döngüsünün en son noktası dışında, elde taşınan çoklu ev aramasından odak konsol satışlarına kadar hiçbir olumsuz yayılma görmüyoruz. Bu nedenle, yamyamlaştırma, yalnızca odak konsolunun, konsolun kullanım süresi boyunca pazara giren yeni, teknolojik olarak gelişmiş el bilgisayarları üzerindeki sürükleyici üstünlüğünü giderek kaybetmesiyle ortaya çıkıyor. 3. Mobil çoklu ev aramasından konsol satışlarına, özellikle bir konsolun yaşam döngüsünün başlarında olumlu yayılmalar buluyoruz. Bu nedenle konsol üreticileri kendi stüdyolarını kullanmalı ve üçüncü tarafları mobil cihazlar için oyun sürümleri geliştirmeye teşvik etmelidir.
Wilson	Gözlem	Bulutlu Motifler ve Farmakolojik Kalvinizm: Bir İlacın Eğlence Amaçlı Kullanımı Tıbbi	Bir ilacı tıbbi nedenlerle kullanmanın, diğer tüketicilerin aynı ilacı eğlence için kullanması durumunda ahlaki olarak daha az kabul edilebilir görüldüğünü göstermektedir. Bu

		Kullanımının Ahlaki Yargılarını Nasıl Etkiler?	bulguların hasta damgalaması, ilaç pazarlaması ve lobi faaliyetleri ile eğlence amaçlı tıbbi ilaçların kullanımını düzenlemek için tasarlanmış politika ve mevzuat üzerinde etkileri vardır.
Huang	Deney	İşe gidip gelme zamanı hedonik tüketimi nasıl etkiler: Algılanan stresin rolü	İşe gidip gelme süresindeki artışın, sakinlerin hedonik tüketim eğilimini ve harcamalarını artıracağını göstermektedir. Ayrıca, mekanizma analizleri, uzun yolculuk süresinin neden olduğu algılanan stresin, hedonik tüketim için olası bir aracı olduğunu kanıtlıyor.
Alaoui	Deney	Psikolojik mesafe hedonik tüketimi nasıl şekillendirir: Gerekçelendirme ihtiyacının düzenleyici rolü	Deney 1 ve 2, gerekçelendirme ihtiyacının belirgin olmadığı durumlarda, psikolojik mesafenin hedonik tüketimi olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ancak, gerekçelendirme ihtiyacı belirgin olduğunda, psikolojik mesafenin etkisi istatistiksel olarak ortadan kalkar. Deney 3, gerekçelendirme ihtiyacı belirgin olmadığında, psikolojik mesafenin hedonik tüketim üzerindeki etkisinin, sırasıyla dolaylı negatif ve pozitif etkiyi temsil eden iki çatışan mekanizma (yani, pozitif duygusal yoğunluk ve haklı çıkarma zorluğu) ile açıklandığını göstermektedir.
Hu ve Min	Anket	Zevk veya hoşgörü: Hedonik gıda tüketiminde çizgiyi çeken nedir?	Bulgular, hedef çatışmasının hedonik tüketimi hoşgörülü hale getirdiğini, aynı zamanda olumsuz duyguları tetikleyerek insanların tüketimden elde ettiği genel duygusal faydaları azalttığını göstermektedir. Algılanan hedef çatışmasının, bireylerin bilişsel ve duygusal süreçleri üzerindeki etkileri bu nedenle bağlama özgü (yani tüketimi gerekçelendirme) ve kişiye özgü(yani özdenetim özelliği) olduğu görülmüştür.

Metodoloji

Hedonik tüketim literatürüne ait bir sistematik oluşturulması amacıyla 1982 yılından itibaren Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında yayınlanan yayınlar incelenerek, konuya ilişkin bilimsel haritalar VOSviewer (version 1.6.14) programı aracılığıyla görselleştirilmiş ve bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen çalışmada yararlanılan, bilimsel bilgi paylaşım araçlarından olan ve birçok bildiriyi, makaleyi, kitabı, kitap bölümünü, editoryal materyali vs. tarayan Web of Science; ilgili alanlarda çalışma yapan profesyonel araştırmacıların çalışmalarındaki referans bilgilerini ve konu ilişkilerini kullanarak birbiriyle ilgili tüm kayıtlara linkler veren veri tabanıdır (Thomson Reuters, 2011). Bibliyometrik ağların görselleştirilmesinde kullanılan VOSviewer (version 1.6.14) programı ile de sosyal medya pazarlamasıyla alakalı olan makalelerin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

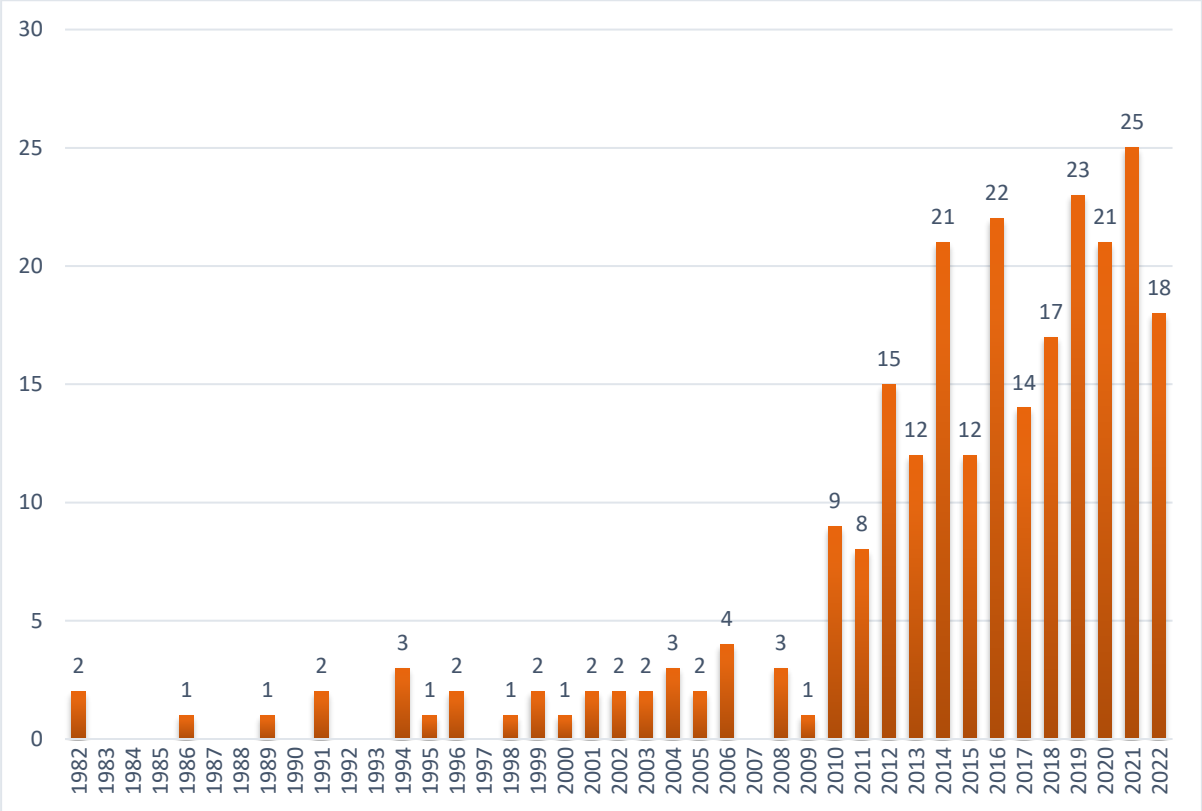
WoS'da "Hedonik Tüketim" aramasıyla yapılan taramada 277 adet çalışmaya ulaşılmış ve analize 252 adet "makale" analize dâhil edilmiştir. Hedonik tüketimle ilgili en çok yayın yapan; kurumlar, ülkeler, dergiler, yazarlar ve en çok kullanılan anahtar kelimeler analizin parametrelerini oluşturmaktadır.

Çalışmada gerçekleştirilen (Gürdin, 2020: 214-215);

- *Ağ Analizlerinde,* hedonik tüketimle ilgili makalelerin yayımlandıkları kurumlara, ülkelere, dergilere, yazarlara ve anahtar kelimelere göre dağılımları VOSviewer programı aracılığıyla görselleştirilmiştir. Makalelerle ilgili bahsi geçen beş unsura ilişkin sayı arttıkça renklendirilmiş görsel ağ analizindeki daireler daha büyük hale gelmektedir. Daireler arasında yer alan çizgiler gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili unsurlar arasındaki ilişkileri gösterirken gerçekleştirilen çalışmalarda ilgili unsurlar arasında ortak çalışma veya atıfların varlığını düğüm (daire) renkleri göstermektedir.
- *Yıllara Göre Dağılım Analizlerinde,* hedonik tüketime ilişkin VOSviewer aracılığıyla görselleştirilen makalelerin yıllık dağılımları yer almaktadır.
- *Yoğunluk Analizlerinde,* faktör yoğunlukları soğuk renklere doğru gidildikçe azalırken sıcak renklere doğru gidildikçe artmaktadır.

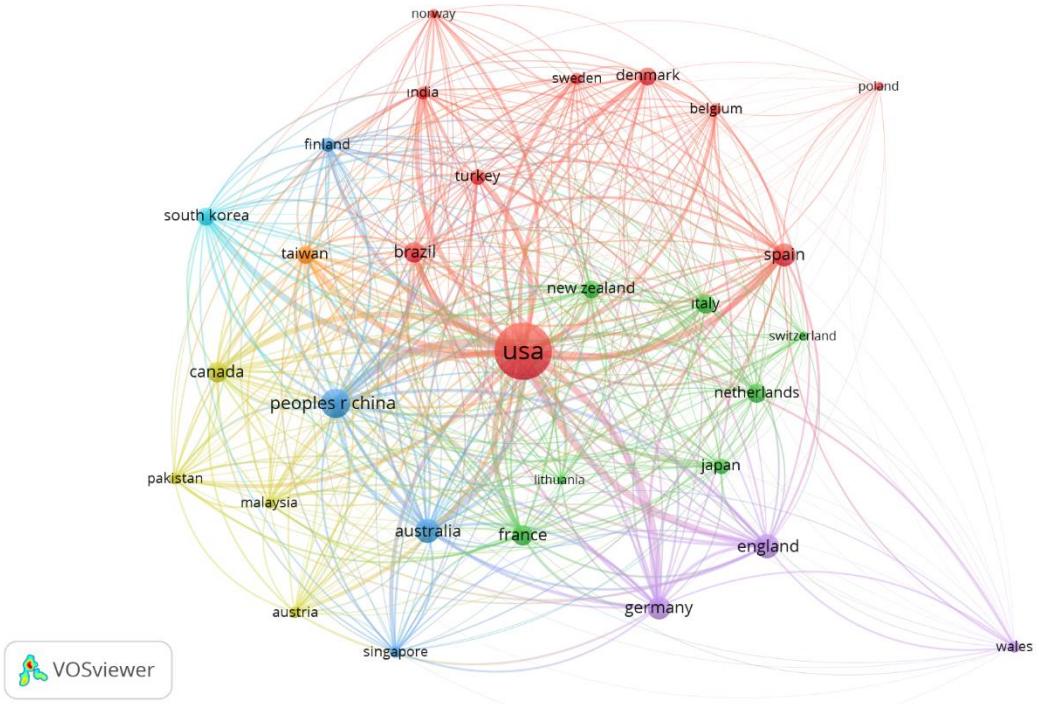
Bulgular

1982-2022 yılları arasında 252 adet hedonik tüketime ilişkin makale WoS veritabanında taranmış ve Şekil 1'de makalelerin yıllara göre dağılımları gösterilmiştir.

Şekil 1: 1982-2022 Yılları Arasında Hedonik Tüketime İlişkin Yayınlanan Makalelerin Yıllar İtibariyle Dağılımı

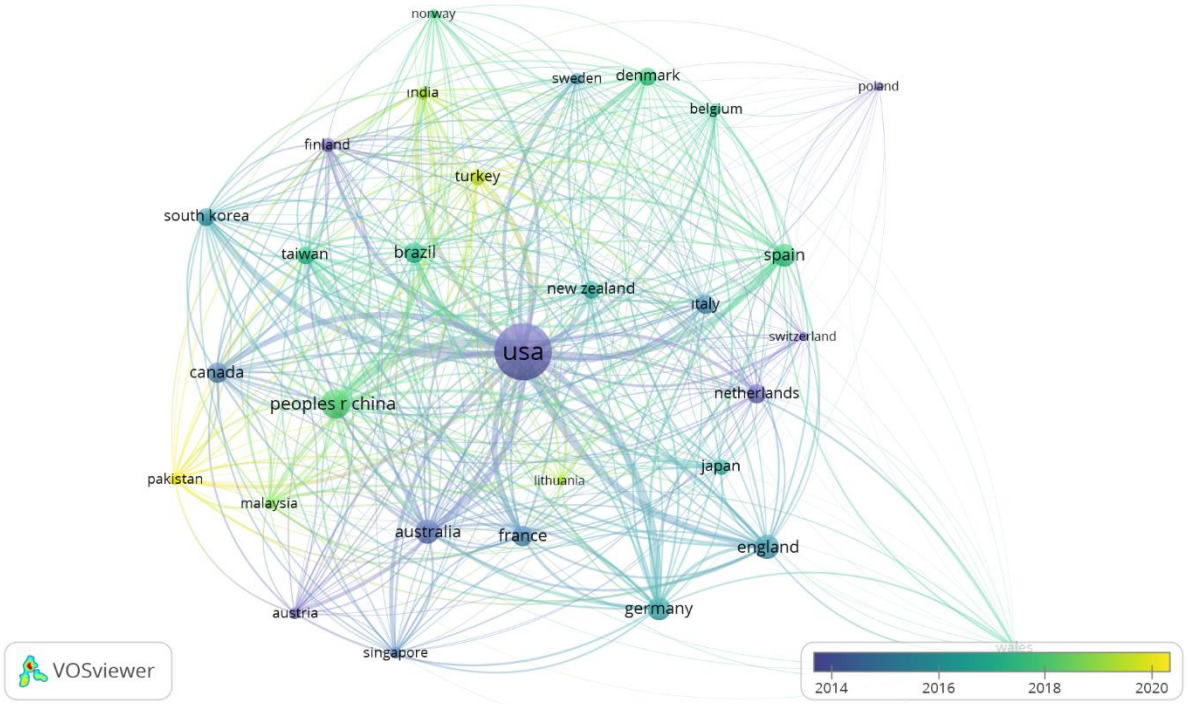
Şekil 1'e göre 40 yıllık (1982-2022) bir sürede hedonik tüketime yönelik toplamda 66 ülkede, 690 kurumda 264 dergide 1420 yazar tarafından yazılan 252 adet makaleye ulaşılmıştır. Şekil 1'e göre en çok yayın 292 yayınla 2022 yılında gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Ülkeler Bazında Bibliyometrik Ağ Analizi

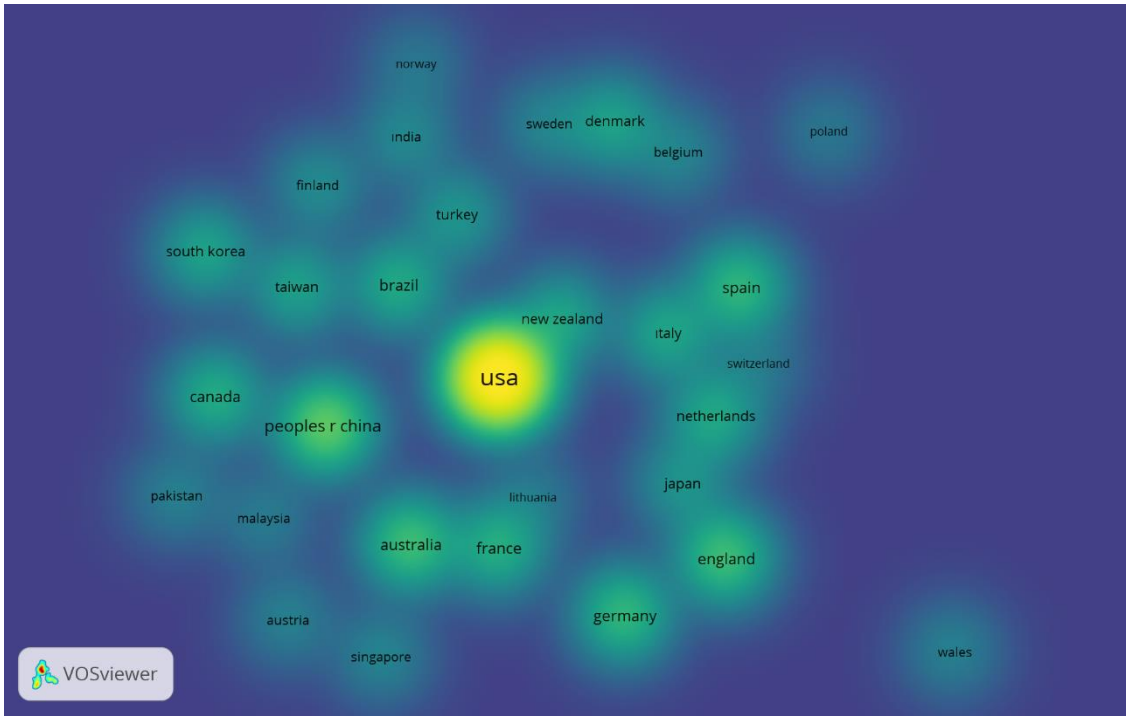
Hedonik tüketimle ilgili makaleler incelenirken hedonik tüketimle alakalı en az 5 makale yayınlayan ülkeler dikkate alınmıştır. Hedonik tüketimle ilgili makaleleri olan 66 ülkeden sadece 30 ülkenin en az 5 adet makalesi vardır ve Şekil 2'de bu ülkeler gösterilmektedir.

Şekil 2'ye göre hedonik tüketimle ilgili en fazla makaleye sahip olan ilk 10 ülke; Amerika (167 adet), Çin (43 adet), Avustralya (32 adet), İngiltere (32 adet), Almanya (28 adet), İspanya (27 adet), Fransa (23 adet), Kanada (22 adet), Brezilya (21 adet), Hollanda (20 adet). Türkiye ise 13 adet makale ile 16. sıradadır.

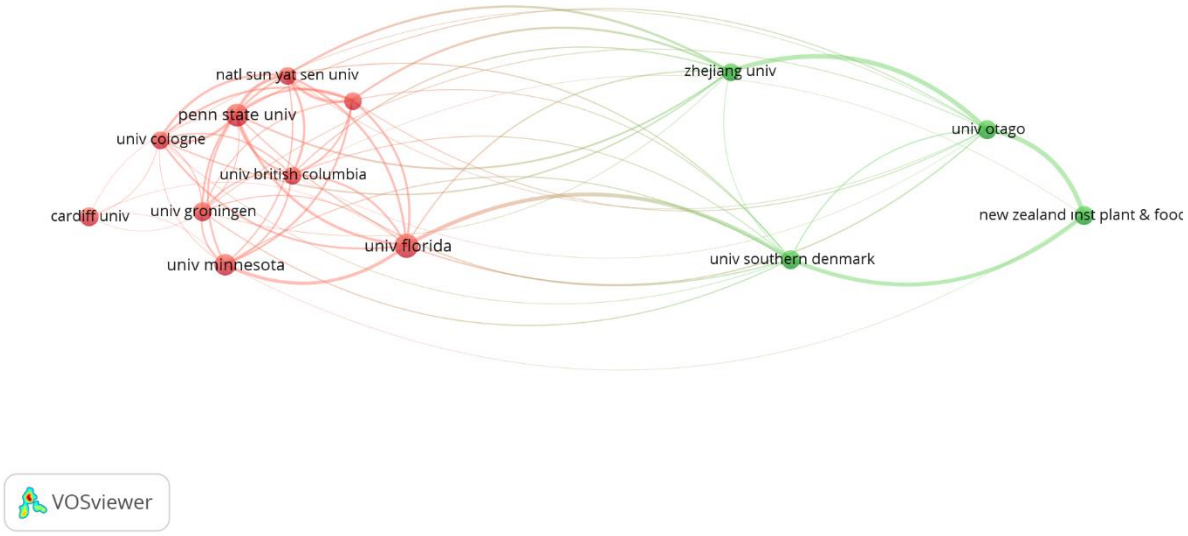
Şekil 3: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Ülkeler Bazında Yıllar İtibariyle Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

Eski tarihlerin soğuk renklerle yeni tarihlerin sıcak renklerle gösterildiği Şekil 3'e göre Amerika'da en çok 2014 yılında hedonik tüketimle ilgili makale yayınlanmıştır. Yıllar itibariyle bakıldığında İngiltere'de 2016, Çin'de 2018, Türkiye'de 2020 yıllarında hedonik tüketime ilişkin yayınlara daha fazla rastlanılmaktadır.

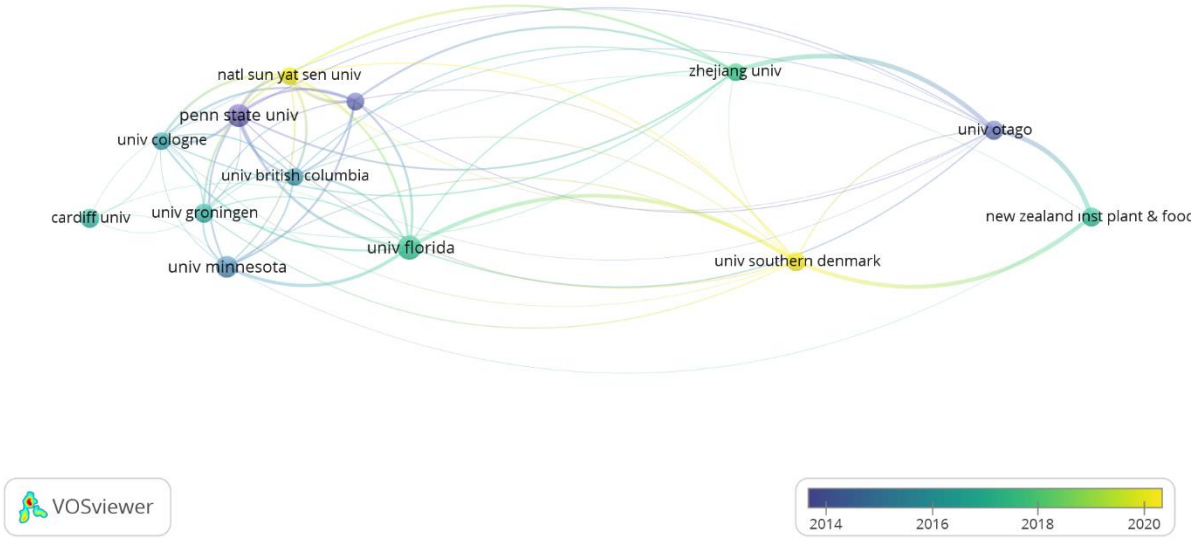
Şekil 4: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Ülkeler Bazında Yoğunluk Haritası

Şekil 4'de sarı rengin en fazla Amerika'da yoğunlaştığı yani hedonik tüketim makalelerinin en fazla Amerika'da yayınlandığı görülmektedir. Amerika'yı takiben sarı renkler; Çin, Avustralya, İngiltere, Almanya, İspanya'da yoğunluktadır.

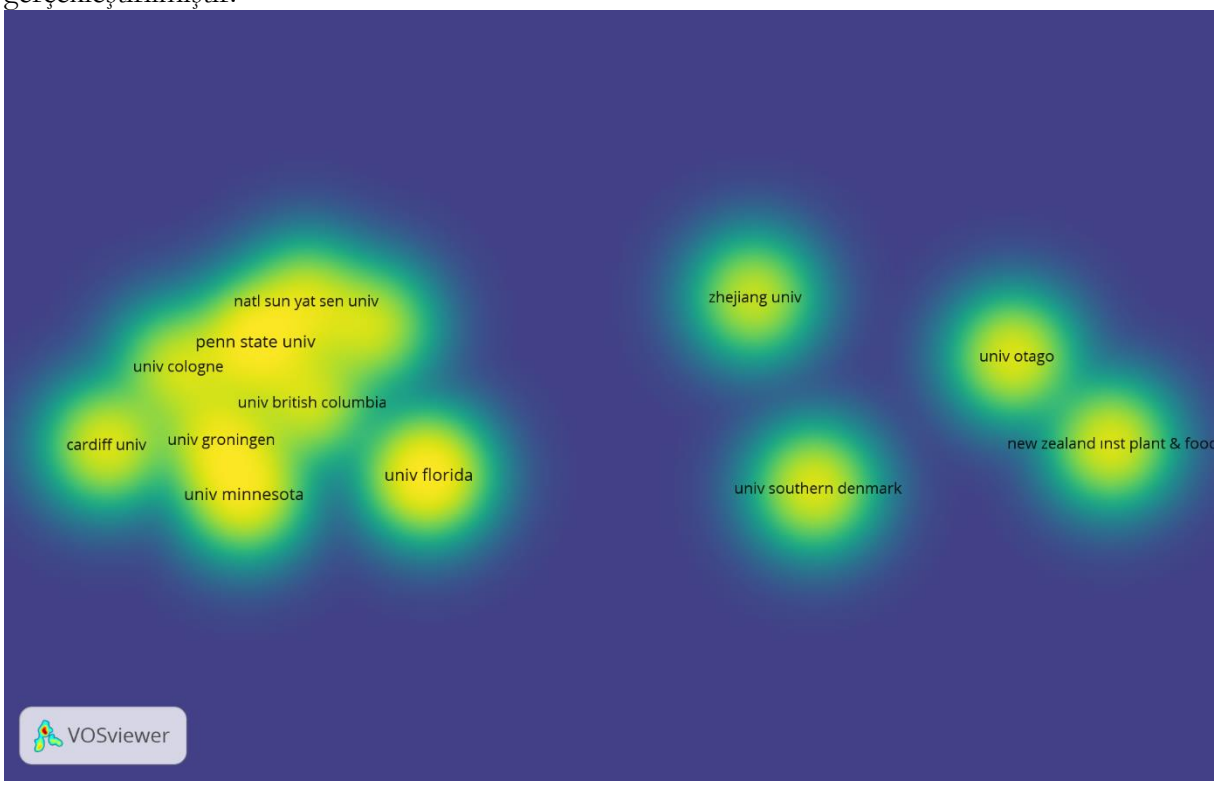
Şekil 5: 1982-2022 Yılları Arasında Hedonik Tüketim Makalelerinin Yayınlandığı Kurumlar Bazında Bibliyometrik Ağ Analizi

Hedonik tüketimle ilgili makale yayınlayan 690 adet kurumdan en az 5 makale yayınlayan sadece 13 kurum bulunmaktadır. Şekil 5'e bakıldığında hedonik tüketim alanında en fazla makaleye sahip olan ilk 13 üniversite; Florida Üniversitesi (9 adet), Pennsilvanya Eyalet Üniversitesi (8 adet), Minnesota Üniversitesi (7 adet), Otago Üniversitesi (6 adet), Güney Danimarka Üniversitesi (6 adet), Yeni Zelanda Bitki ve Gıda Araştırmaları Enstitüsü Ltd. (6 adet), Groningen Üniversitesi (6 adet), Cardiff Üniversitesi (6 adet), Ulusal Sun Yat-Sen Üniversitesi (5 adet), Zhejiang Üniversitesi (5 adet), Teksas Austin Üniversitesi (5 adet), Cologne Üniversitesi ve British Colombia Üniversitesi (5 adet)'dir.

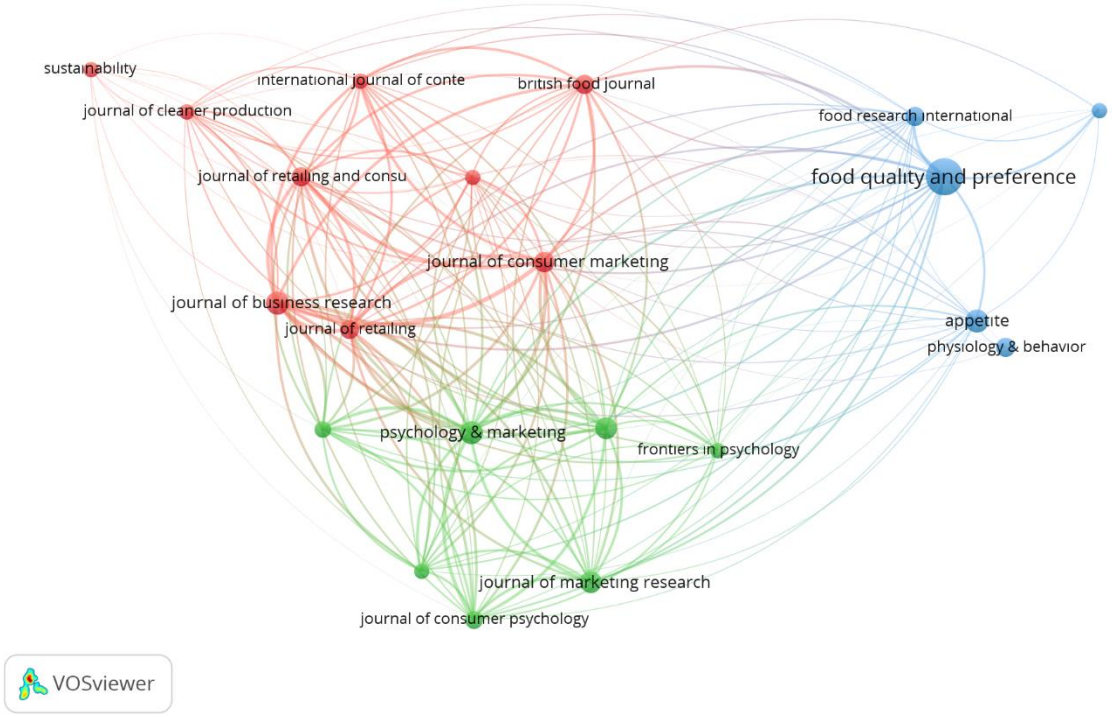
Şekil 6: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Kurumlar Bazında Yıllık Bibliyometrik Ağ Analizi

Hedonik tüketime ilişkin üniversitelerde yayınlanan makalelere yıllar itibariyle yaklaşıldığında Şekil 6'da da görüldüğü üzere en fazla makale 2018 yılında Florida Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir.

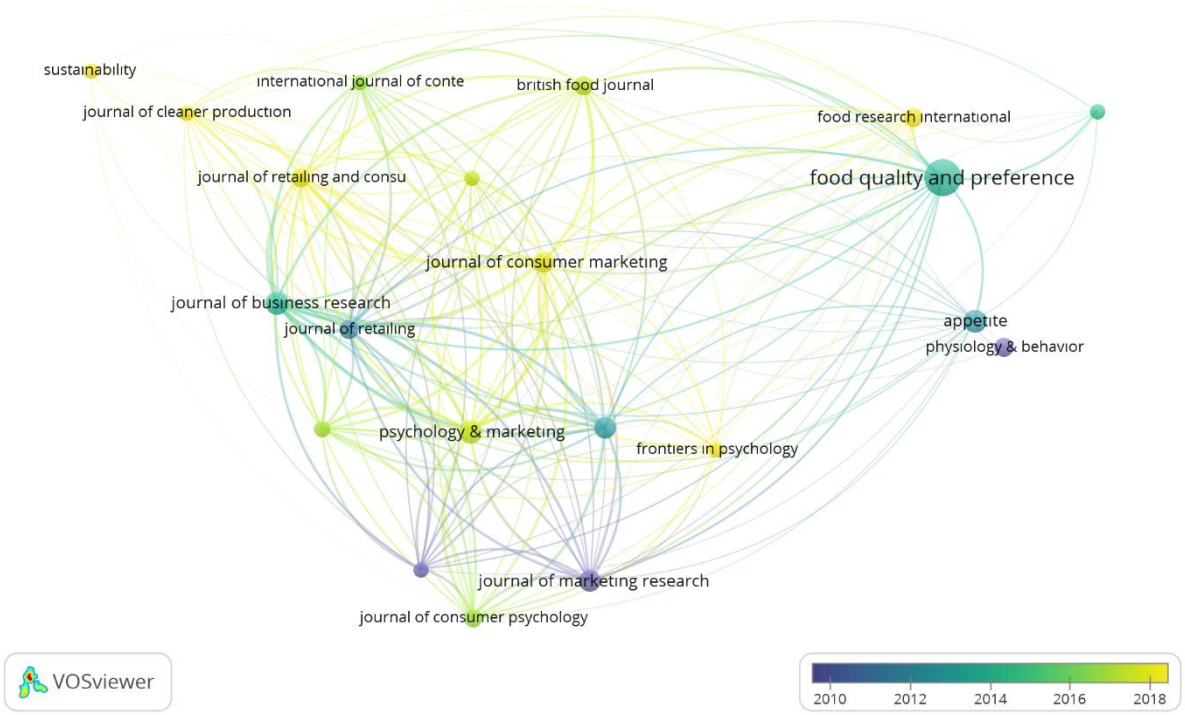
Şekil 7: 1982-2022 Yılları Arasında Hedonik Tüketim Makalelerinin Kurumlar Bazında Dağılımına İlişkin Yoğunluk Haritası

Şekil 7'ye göre Florida Üniversitesinde sarı rengin çok fazla yoğunlaştığı görülmektedir. Yani Florida Üniversitesinde diğer üniversitelere nazaran daha fazla hedonik tüketime yönelik makale yayınlanmıştır.

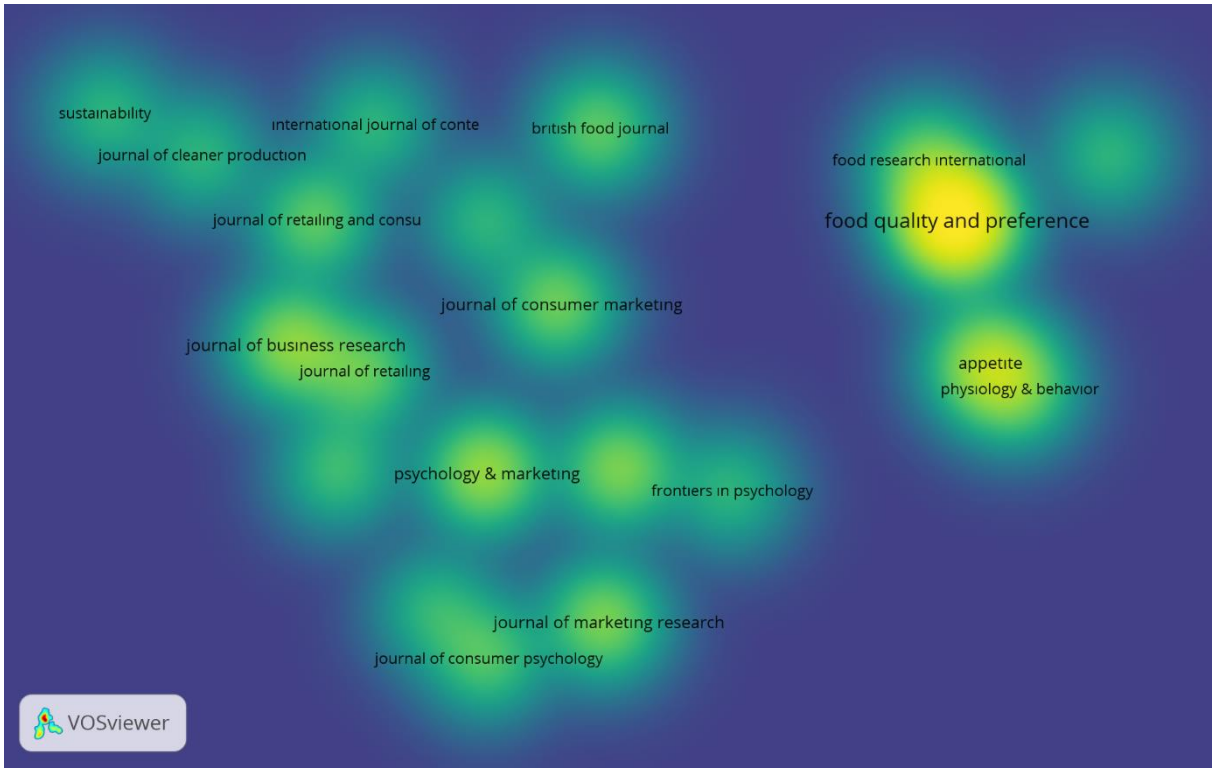
Şekil 8: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Dergiler Bazında Dağılımına İlişkin Bibliyometrik Ağ Analizi

Hedonik tüketimle ilgili yayınlanan 264 dergiden sadece 21'inin en az 5 yayın şartına bağlı eşik değeri karşıladığı görülmektedir. Şekil 8'e göre sosyal medya pazarlamasıyla ilgili en az 5 yayını olan ilk 10 dergi; Food and Quality Preference (30 adet), Psychology and Marketing (12 adet), Appetite (12 adet), Journal of Business Research (11 adet), Journal of Consumer Research (10 adet), Journal of Marketing Research (10 adet), Journal of Consumer Marketing (9 adet), Journal of Retailing (8 adet), Journal of Retailing and Consumer Studies (8 adet), British Food Journal (8 adet)'dır.

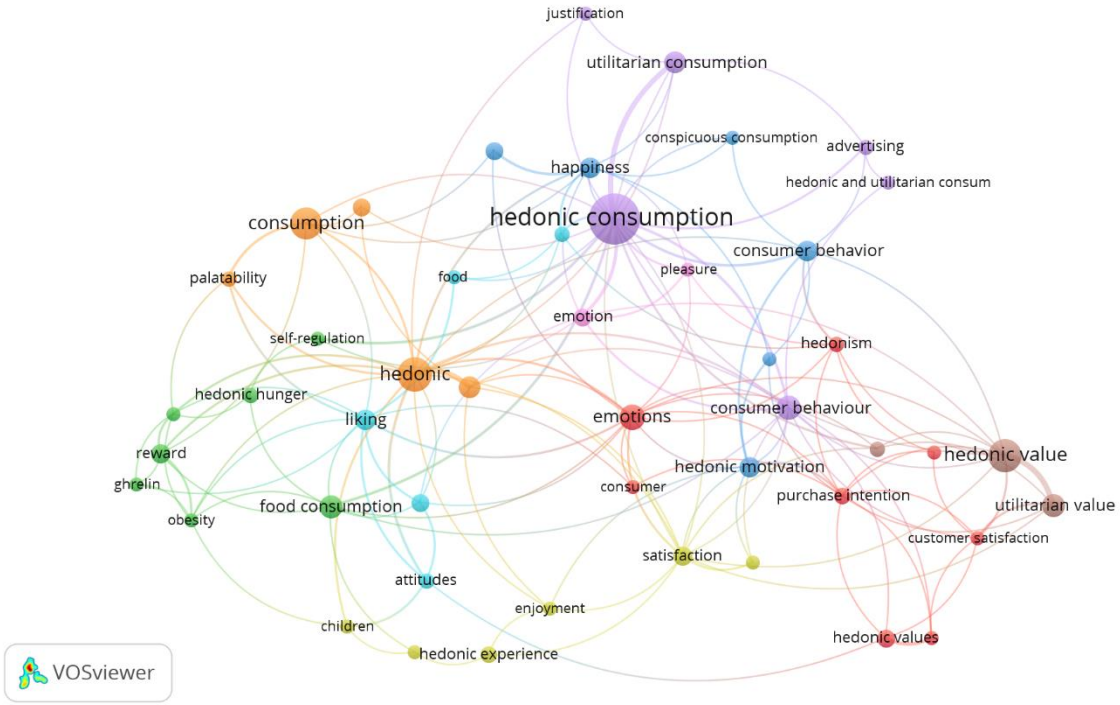
Şekil 9: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Dergiler Bazında Yıllar İtibariyle Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

Şekil 9'a göre; Food and Quality Preference'de en çok 2014 yılında hedonik tüketimle ilgili makale yayınlanmıştır.

Şekil 10: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Dergilere Göre Dağılımının Yoğunluk Haritası

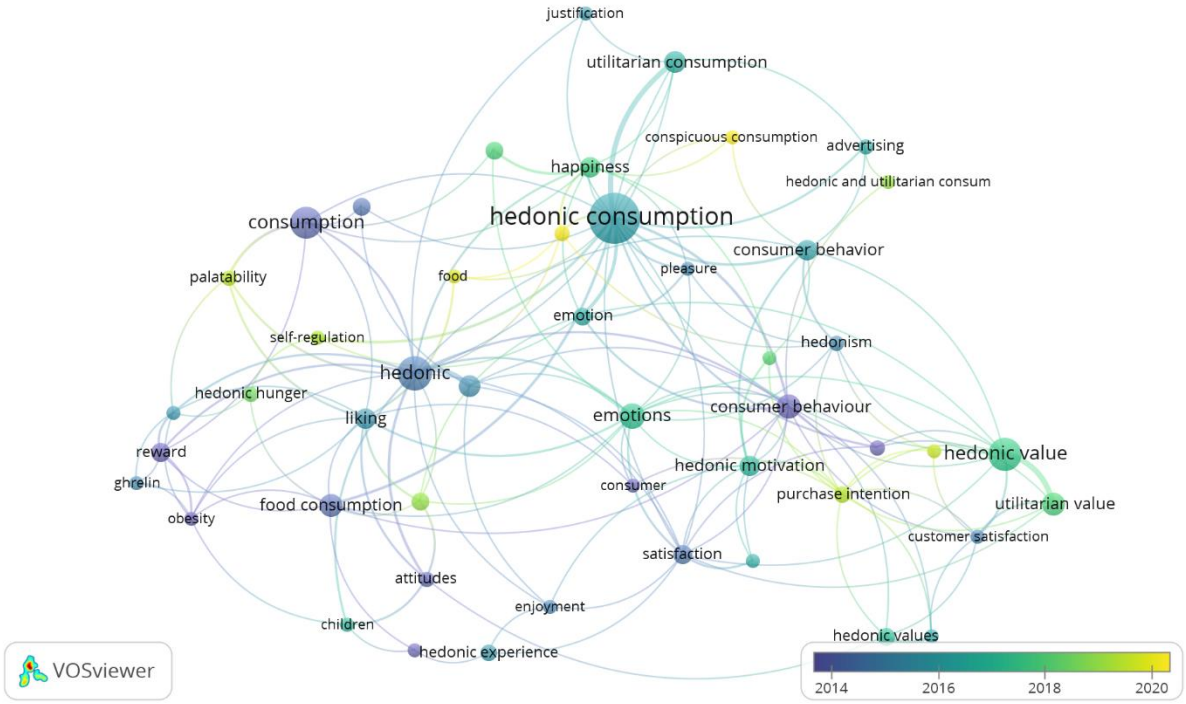
Şekil 10'a göre hedonik tüketimle ilgili en fazla makaleyi "Food and Quality Preference" dergisi yayınlamıştır. . Food and Quality Preference'yi takiben Psychology and Marketing, Appetite, Journal of Business Research, Journal of Consumer Research, Journal of Marketing Research, Journal of Consumer Marketing, Journal of Retailing, Journal of Retailing and Consumer Studies, British Food Journal dergilerinde sarı renk yoğunlaşmaktadır.

Şekil 11: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim İlişkin Anahtar Kelimelerin Eş-Birliktelik Ağ Analizi

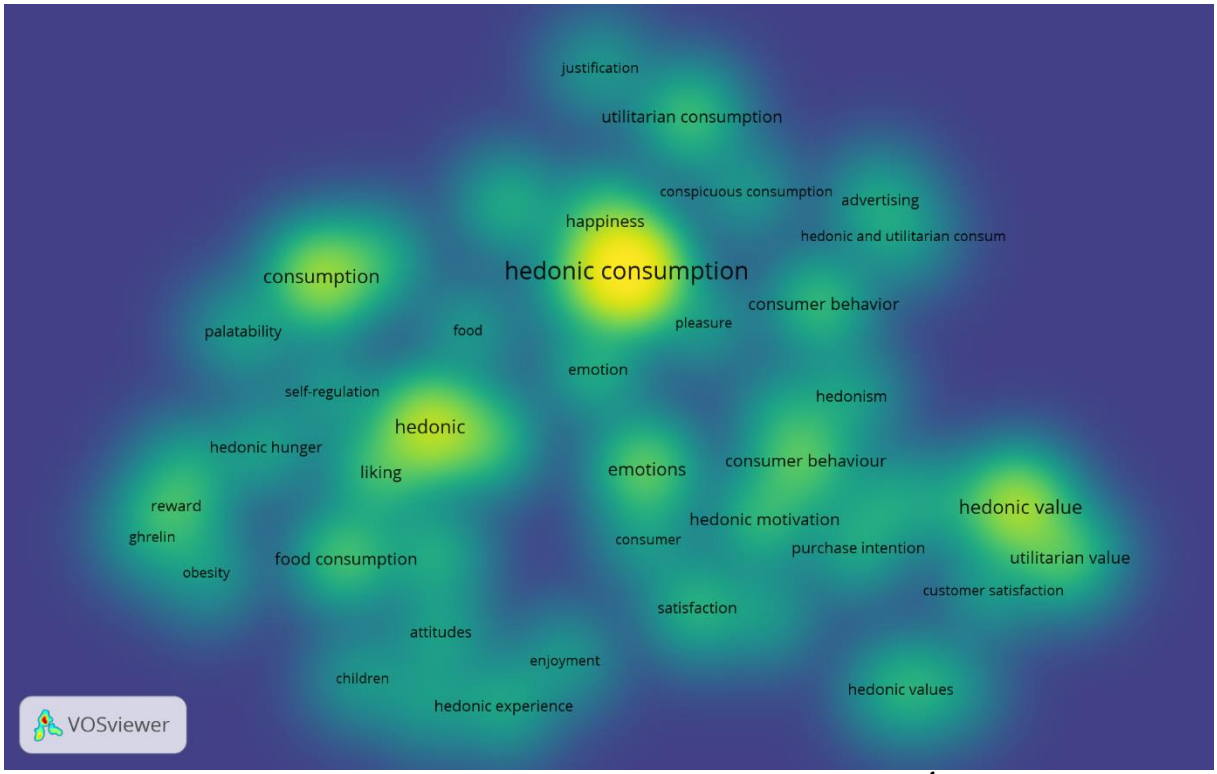
Hedonik tüketim ile ilgili makalelerde yer alan anahtar kelimelerin birlikte kullanılışına göre ağdaki kümeleri ve güçleri, eş-birliktelik analizinde gösterilmektedir (Atabay vd., 2019: 1134'den akt. Gürdin, 2020: 223).

İlgili anahtar kelimenin en az 5 kere tekrarlaması göz önünde bulundurulduğunda toplam 1609 anahtar kelimeden eşik değeri karşılayan sadece 48 kelimenin olduğu görülmüştür. Hedonik tüketim konusunda anahtar kelimeler arası eş birliktelik ağına bakıldığında en çok hedonik tüketim ile birlikte hedonik tüketim, hedonik, hedonik değer, tüketim, duygular, tüketici davranışları, faydacı değer, gıda tüketimi, faydacı ve faydacı tüketim anahtar kelimelerinin hedonik tüketim ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. En çok kullanılan anahtar kelimelerse hedonik tüketim (62 adet), hedonik (29 adet), hedonik değer (26 adet), tüketim (24 adet), duygular (16 adet), tüketici davranışları (14 adet), faydacı değer (13 adet), gıda tüketimi (13 adet), faydacı (12 adet), ve faydacı tüketim (12 adet) anahtar kelimeleridir.

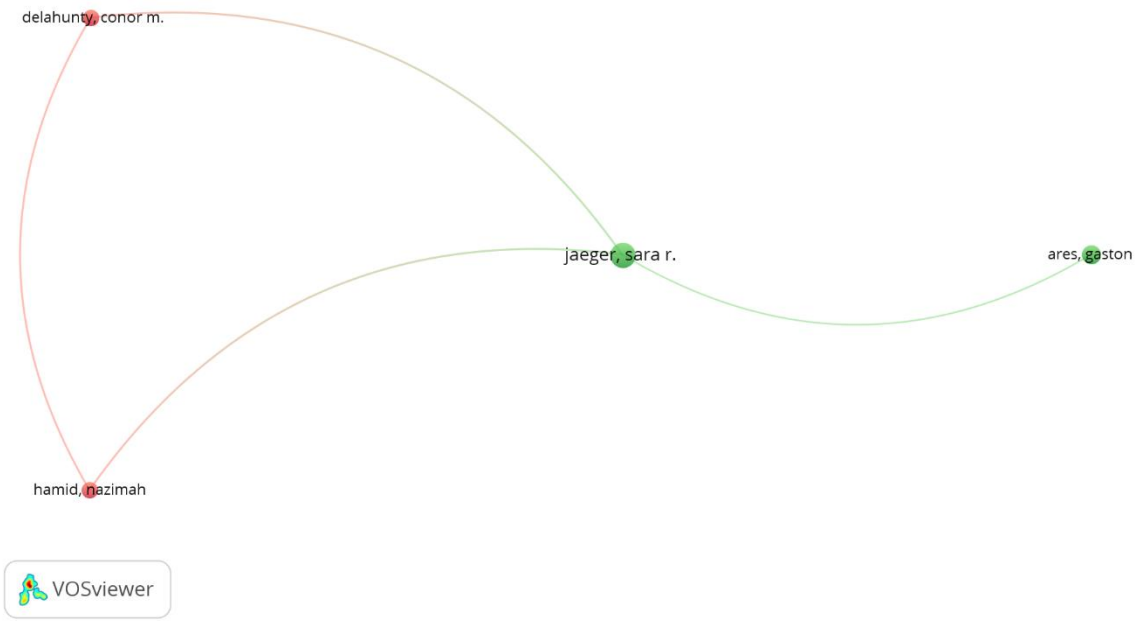
Şekil 12: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketimle İlgili Anahtar Kelimelerin Yıllar Bazında Eş-Birliktelik Ağ Analizi

Şekil 12'ye bakıldığında hedonik tüketime ilişkin olarak; "hedonik tüketim", "hedonik", "hedonik değer", "tüketim", "duygular", "tüketici davranışları" gibi kelimelerin son zamanlardaki yayınlarda daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 13: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketimle İlgili Makalelerde Yer Alan Anahtar Kelimelerin Eş-Birliktelik Yoğunluk Haritası

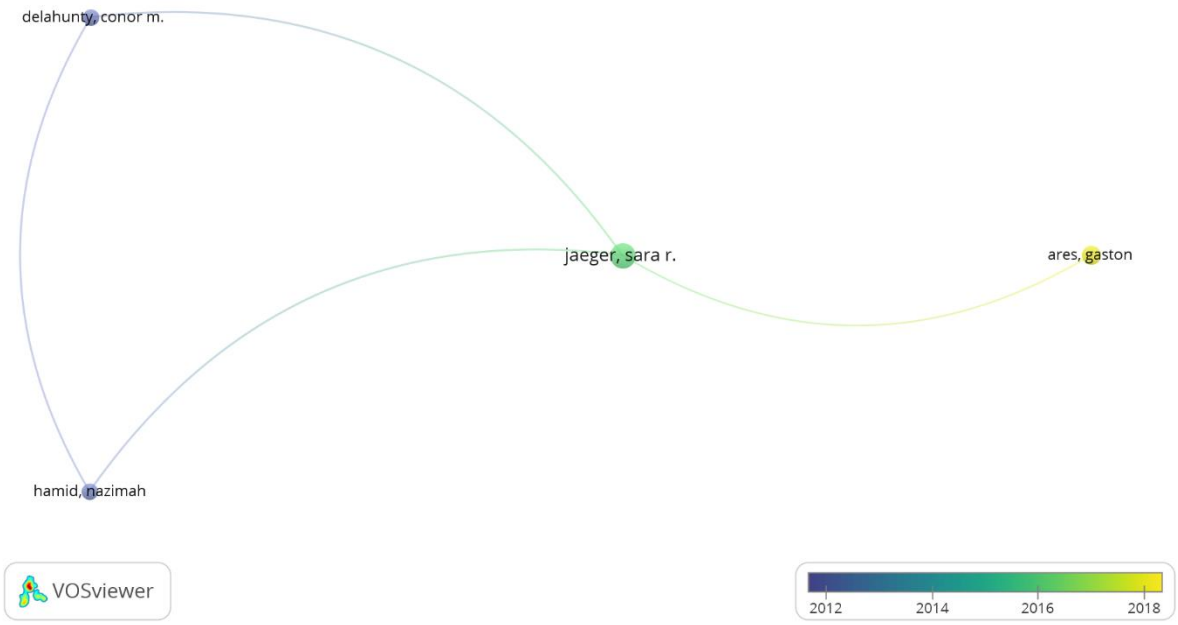
Şekil 13'e göre sarı renkler en çok; hedonik tüketim, hedonik, hedonik değer, tüketim, duygular, tüketici davranışları, faydacı değer, gıda tüketimi, faydacı ve faydacı tüketim gibi anahtar kelimelerde yoğunlaşmaktadır.

Şekil 14: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Yazarlar Bazında Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

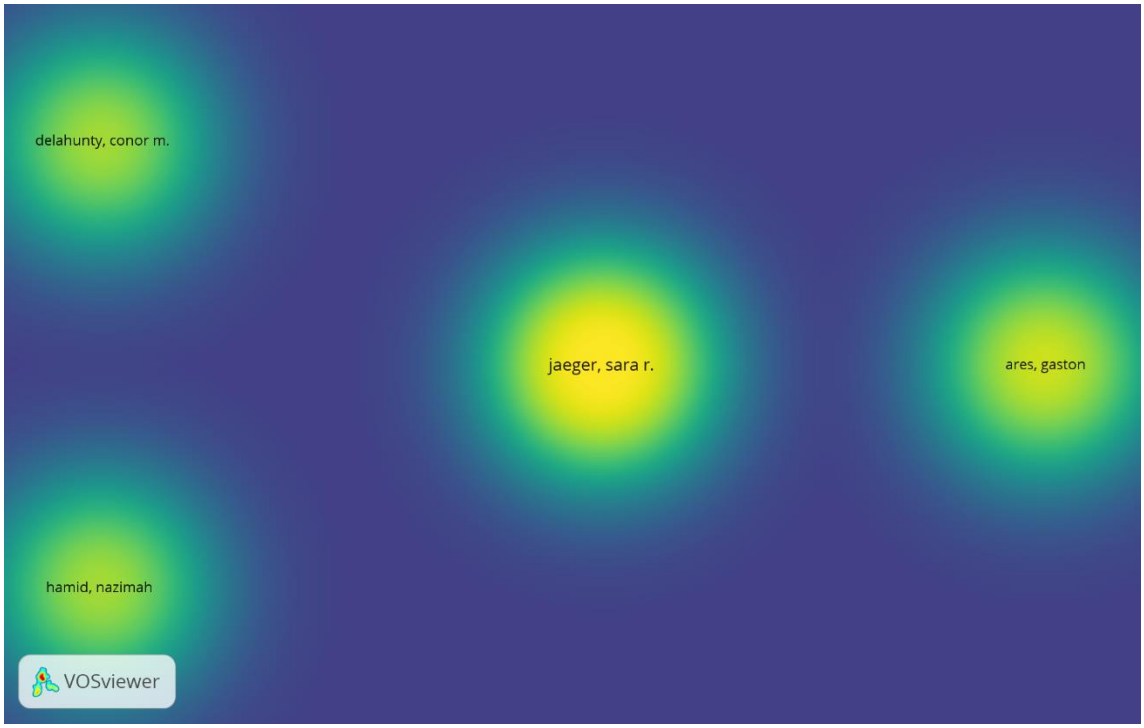
Hedonik tüketim konusunda yayın yapan toplam 1420 yazardan en az 3 yayını olan 21 yazara rastlanılmıştır. Şekil 14'e göre hedonik tüketime yönelik en fazla yayın yapan yazar

Hedonik tüketimle ilgili makale yayınlayan 1420 yazardan en az 3 makale yayınlama şartını sağlayan 21 yazar bulunmaktadır. Şekil 14'de hedonik tüketimle ilgili en fazla makale yayınlayan yazarın 7 yayınla Sara R. Jaeger olduğu görülmektedir. Sara R. Jaeger'i takiben Dominic M. Dwyer (5 adet), Mario Maj (4 adet), Alessio Maria Monteleone (4 adet), Palmiero Monteleone (4 adet), Patrick Hartmann (4 adet), Gaston Ares (4 adet), Yong Jae Ko (4 adet), Pasquale Scognamiglio (3 adet), Conor M. Delahunty (3 adet) ve Nazimah Hamid (3 adet) analize konu olan 1420 yazardan, hedonik tüketim konusunda en çok yayın yapan yazarladır.

Şekil 15: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Yazarlara Göre Yıllık Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

Yazarların hedonik tüketime ilişkin gerçekleştirdiği çalışmalara yıllar bazında bakıldığında soğuk renklerde yer alan Sara R. Jaeger'in en çok yayını 2016'da gerçekleştirirken Gaston Ares en çok yayınını 2018 yılında gerçekleştirmiştir.

Şekil 16: 1982-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Hedonik Tüketim Makalelerinin Yazarlara Göre Dağılımının Yoğunluk Haritası

Şekil 15'de yazarların yayınlamış olduğu hedonik tüketim makalelerine ilişkin yoğunluk haritası görselleştirilmiştir. Şekil 15'e göre hedonik tüketim makalelerine ilişkin olarak Sara R. Jaeger', Gaston Ares, Conor M. Delahunty ve Nazimah Hamid'de adlı yazarlarda sarı renkler yoğunluktadır

Sonuç

Çalışmada 20 Kasım 2022 tarihinde WoS veri tabanında yer alan hedonik tüketime yönelik çalışmalara başvurulmuş ve bu çalışmaların sistematik bir şekilde araştırmacılara sunulması amacıyla bibliyometrik analizden yararlanılmıştır. VOSviewer (version 1.6.14) ile de elde edilen verilere ait bilimsel görsel haritalar oluşturulmuştur. WoS'dan hedonik tüketime yönelik toplamda 277 adet farklı türlerden çalışmaya ulaşılmış verilerin daha verimli olması amacıyla bunlardan sadece 252 adet makale analize dâhil edilmiştir.

Bibliyometrik ağ analizi sonucunda; 1982-2022 yılları arasında yayınlanan 984 adet makaleden; en az 5 makale yayınlama şartına uygun olarak 167 adet makale ile en çok yayın yapan ülke "Amerika"dır. Türkiye ise bu şarta uygun olarak yayın yapan ülkeler arasında 13 makale ile 16. sırada yer almaktadır. Hedonik tüketim ile ilgili en az 5 adet makale yayınlayan kurum 9 adet makale ile "Florida Üniversitesi" iken bu şartı sağlayan dergilerin başında 30 adet makale ile "Food and Quality Preference" dergisi gelmektedir. en az 3 adet makale yayınlama şartına uygun yazarların başında 7 makale ile "Sarah R. Jeger" gelmektedir. Anahtar kelimeler arası eş-birliktelik ağına bakıldığında 62 tekrarla "Hedonik Tüketim" anahtar kelimesinin en az 5 kere ortaya çıkma şartını sağladığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alaoui, M. D., Valette-Florence, P. ve Cova, V. (2022). How Psychological Distance Shapes Hedonic Consumption: The Moderating Role of the Need to Justify. *Journal of Business Research*, 146: 57–69.

Arnold, M. J. ve Reynolds, K.E. (2012). Approach and Avoidance Motivation: Investigating Hedonic Consumption in a Retail Setting. *Journal of Retailing*, 88(3): 399–411

Becker, M., Scholdra, T. P., Berkmann, M. ve Reinartz, W. J. (2022). "The Effect of Content on Zapping in TV Advertising". *Journal of Marketing*, 1-23.

Campbell, C. (1987). "The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism". *Oxford: Basil Blackwell*, 15 (4): 301.

Chung, J., Lee, L., Lehmann, D. R. ve Tsai, C. I (2022). Spending Windfall ("Found") Time on Hedonic versus Utilitarian Activities Get access Arrow. *Journal of Consumer Research*.

Gürdin, B. (2019). Sosyal Medyanın Hedonik Tüketimi ve FoMO'nun Gücü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1259-1278.

Gürdin, B. (2020). Yeşil Pazarlamanın Bilimsel Haritaların Görselleştirilmesi Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi. *Econder International Academic Journal*, 4 (1) , 203-231.

Hirschman, E. C. ve Holbrook, M. B. (1982). Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. *Journal of Marketing*, 46(3): 92-101.

Hu, Y. ve Min, H. (2022). Enjoyment or Indulgence: What Draws The Line in Hedonic Food Consumption?. *International Journal of Hospitality Management*, 104.

Huang, M., Zhan, M., Huang, R. ve Wu, J. (2022). How Commuting Time Influences Hedonic Consumption: The Role of Perceived Stress. *Journal of Consumer Behaviour*.

Jan van Eck, N. ve Waltman, L (2022). Manual for VOSviewer version 1.6.14 (*Kullanılan Program*), Universiteit Leiden.

Lacher, K. T. (1989). Hedonic Consumption: Music As a Product. *in NA - Advances in Consumer Research*, (eds. Thomas K. Srull, Provo), 16: 367-373.

Park, Y., Lee, D., Jeong, J. ve Moon, J. (2022). Adding Fun or Function: Considering New Product Formulations for Market Expansion with a Focus on Hangover Solutions. *Journal of Sensory Studies*.

Rehman, U., Shah, M. U., Abbasi, A. Z., Hlavacs, H. ve Iftikhar, R. (2022). Investigating Male Gamers' Behavioral Intention to Play PUBG: Insights from Playful-Consumption Experiences. *Frontiers in Psychology*, 13: 1-14.

Sood, A., Quintal, V. ve Phau, I. (2022). Adapting to the Instagram Esthetic and Exploring Influencers of Hedonic Consumption. *Journal of International Consumer Marketing*, 1-17.

Thomson Reuters. (2011). Web of Science[SM]. *Thomson Reuters Quick Refrence Guide*, 1-8.

Uzgörü (2016, 23 Mayıs). VOSviewer. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Erişim adresi: https://uzgoru.ikcu.edu.tr/S/15018/vosviewer.

Wiegand, N., Peers, Y. ve Bleier, A. (2022). Software Multihoming to Distal Markets: Evidence of Cannibalization and Complementarity in The Video Game Console Industry. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 1-25.

Wilson, A. V. (2022). Clouded Motives and Pharmacological Calvinism: How Recreational Use of a Drug Affects Moral Judgments of Its Medical Use. *Journal of Public Policy and Marketing*, 41 (4): 304-318.

Web of Science Core Collection (2022). Erişim adresi: http://apps.webofknowledge.com/WOS_GeneralSearch_input.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&SID=D4jNCLV71TgtBmbEPgK&preferencesSaved=

Taşkın Duyarlılığının Cbs, Bulanık Mantık ve Ağırlıklı Çakıştırma Yöntemleri İle Belirlenmesi: Kastamonu İl Merkezi Örneği

Bekir TAŞTAN[1]

Giriş

Yeryüzünde birçok ülke çeşitli afetler tarafından zarar görebilmektedir (Niño vd., 2015). Afetlerin oluşmasında fiziksel ve insani etkenler söz konusu olmaktayken, gerçekleşen bu afetler sosyal hayat ve çevre üzerinde ciddi etkiler yaratmaktadır (Hsieh, 2014). Bazı afet tehlikeleri insan kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır: Patlamalar, yangınlar, nükleer sızıntı afetleri gibi (Schmidt vd., 2011). Bazı afet tehlikeleri ise fiziksel kökenlidir. Bunlardan erozyon, kuraklık, iklim değişikliği gibi bazı afet tehlikelerinin oluşumu yavaş gerçekleşir (Dickson vd., 2012). Sellenmeler ve taşkınlar hızlı gelişen afet tehlikeleri arasındadır. Sellenmeler: Kıyıda oluşanlar, hızlı seller gibi birkaç değişik formda; kar erimelerinden, aşırı yağışlardan, fırtınalardan ve kıyılardaki deniz yükselmesinden kaynaklanabilir (Giovannettone vd., 2018). Sellenmeler sonucunda akarsu yatağından taşarak ani su baskınlarına yol açmakta ve su seviyesindeki aşırı artışla beraber taşkınları ortaya çıkarmaktadır (Özdemir, 2008). Taşkınların meydana gelmesinde akarsu yataklarındaki gelişigüzel yapılan değişiklikler ve kent alanlarında yerleşime açılan çeşitli alanların özellikleri etkili olmaktadır (Rosa vd., 2016). Bu afetlerle beraber önemli ölçüde can ve mal kayıpları ortaya çıkmaktadır (Khosravi vd., 2019).

Türkiye sahip olduğu jeolojik, jeomorfolojik, iklimsel niteliklerle geçmişten günümüze değin birçok afetin sıklıkla görüldüğü bir ülke olmuştur. Bunun yanısıra hemen her bölgemizde farklı nitelikte afetler etkili olmaktadır. Örneğin Karadeniz Bölgesi'nde deprem, heyelan ve sellenmeler; Marmara Bölgesi'nde deprem, sellenmeler ve taşkınlar; Akdeniz Bölgesi'nde taşkın ve sellenmeler; Doğu Anadolu Bölgesi'nde çığ, heyelan, depremler görülebilmektedir. Görüleceği üzere ülke genelinde birçok afet etkili olmaktayken, özellikle de sel afeti daha yaygın olarak hemen her bölgemizde aşırı yağışlara ve arazinin niteliklerine göre oluşabilmektedir. Bir çok ilimizde olduğu gibi Kastamonu İli'nde de aşırı yağışlar sonucu sel ve taşkınlar sıklıkla görülebilmektedir. Kastamonu İli yurdumuzda en çok yağış alan illerimizden birisidir. İlin kuzey kısmında dağların kıyıya karşı konumu ve yükseltisi deniz etkisinin içerilere kadar girmesini engellemekte ve kıyıda etkili yağışlara sebebiyet vermektedir. İl merkezi çevresinde ise Ilgaz Dağı kütlesi yüksekliğinden dolayı çevresine göre yağışın fazla görüldüğü bir alandır. Burada görülen yağışlar Kastamonu İl merkezinin içinden geçen Karaçomak Çayı'nın aşırı yağışlarla yükselmesine ve taşmasına sebep olabilmektedir. Tarihsel kayıtlar da da etkili sel olaylarının gerçekleştiği bilgisi bulunmaktadır. Modern afet yönetiminin en etkili niteliklerinden birisi afet gerçekleşmeden önce afetlerin görülebileceği alanların tespitinin sağlanmasıdır. Eğer afetlerin görülebileceği alanlar ortaya çıkarılabilirse afetlere karşı etkili önlemler alınabilir ve zarar azaltma çalışmaları gerçekleştirilebilir. Taşkınlarda da afet öncesi çalışmaları bünyesinde taşkınların ortaya çıkarılabileceği alanların tespiti önem taşımaktadır. Taşkınların ortaya çıkabileceği alanların tespiti işlemi bu afete karşı koyabilmek için afet risk çalışmaları bünyesinde önemli bir merhaleyi oluşturmaktadır. Bu amaçla bu bölümde Kastamonu İl merkezinde taşkın görülebilecek veya taşkına duyarlı olan alanların ortaya çıkarılması

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi

için CBS tabanlı olarak gerçekleştirilen çalışmadan bahsedilmiştir. Taşkını etkileyen faktörlerden eğim, bakı, yağış, akarsuya uzaklık, yükselti gibi kriterlerin parametre haritaları hazırlanmıştır. Parametre alt gruplarına literatür bilgilerine göre ağırlıklandırmalar yapılmış, sonrasında ise bulanık üyelikler belirlenip ağırlıklı doğrusal birleştirme analizi ile taşkın duyarlılık haritası oluşturulmuş ve görselleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir.

Materyal ve metot

1. Çalışma alanı

Çalışma alanı Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Kastamonu İli kent merkezidir. İlin doğusunda Sinop, Batısında Karabük ve Bartın, güneyinde Çankırı, güneydoğusunda Çorum illeri bulunur. İl merkezi ise daha güneyde yer almaktadır. Kastamonu İli oldukça engebeli bir topografyaya sahip olup kuzeyden ve güneyden sıradağlarla çevrilidir. Kastamonu il merkezinin kuzeyinde Küre Dağları güneyinde ise Ilgaz Dağları kuşak halinde uzanmaktadır. Kastamonu il merkezini boydan boya aşan Karaçomak Deresi en önemli akarsuyudur. İklimi geçiş iklimi özellikleri taşır. Yıllık yağış miktarı ortalaması 482.8 mm ve en fazla yağış ilkbahar mevsiminde görülmektedir (İbret, 2018).

2. Yöntem

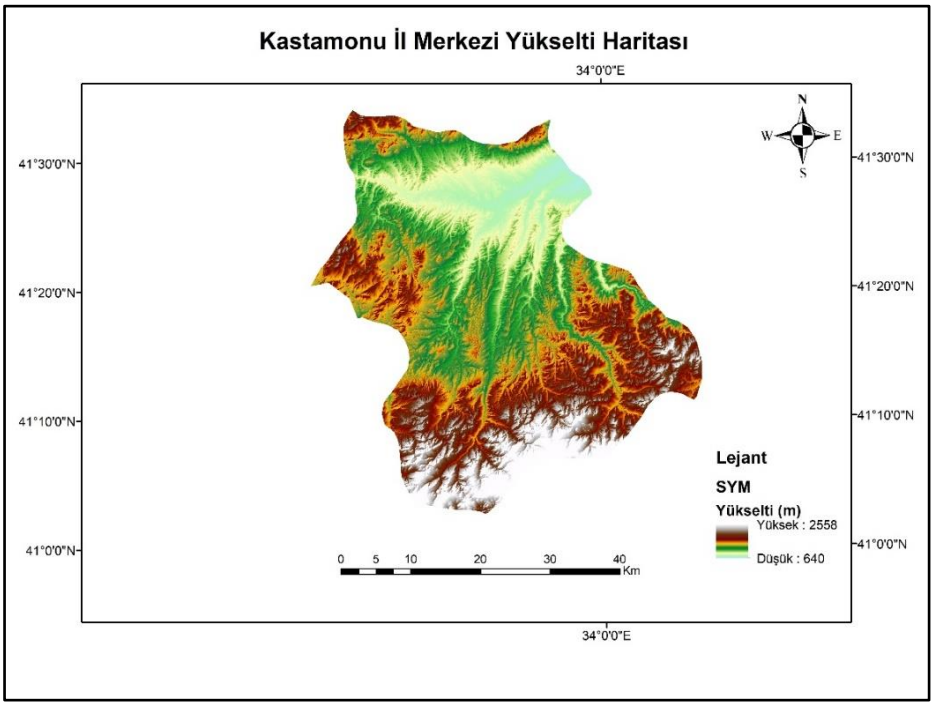
Çalışmada taşkın duyarlılığı Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), bulanık mantık ve ağırlıklı doğrusal birleştirme yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada CBS analiz yöntemleri ve araçlarından ArcGIS 10.5 yazılımı kullanılmıştır. Sayısal Yükseklik Modeli https :// earthexplorer.usgs.gov / LANDSAT / SRTM 25 metre çözünürlüklü uydu görüntüsünden elde edilmiştir. Sayısal yükseklik modelinden bakı ve eğim analizleri ArcGIS yazılımı kullanılarak mekânsal analiz araçları ile üretilmiştir. Yağış haritası ise mekânsal enterpolasyon yöntemlerinden IDW ve Schreiber formülüne göre elde edilmiştir. Akarsu haritası sayısal yükseklik modelinden hidroloji analizi ile elde edilmiştir. Akarsuya uzaklık haritası ise "Öklit mesafe analizi" ile üretilmiştir. Üretilen kriter haritalarından bakı bulanık yakın yöntemi ile üyelik değerleri atanırken, yükselti, eğim, akarsuya uzaklık, yağış gibi kriter haritalarının ise doğrusal üyelik ataması işlemi gerçekleştirilmiştir. Kriter haritalarının Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile ağırlıklı çakıştırma işlemi için ağırlık değerleri belirlendikten sonra bindirme analizi gerçekleştirilip taşkın duyarlılık haritası elde edilmiştir.

Uygulama

1. Kriter haritalarının hazırlanması

1.1. Yükselti haritasının üretimi

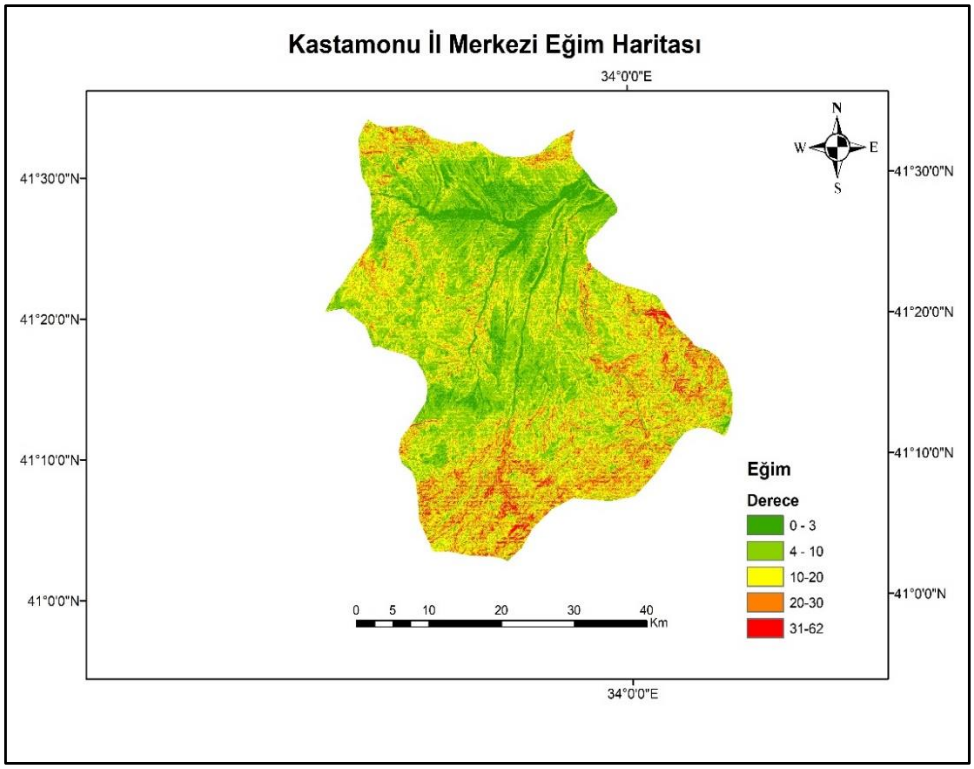
Yükselti haritası LANDSAT 8 uydusundan SRTM 25 metre çözünürlüklü DEM verisinin indirilmesi ile elde edilmiştir (Şekil 1). Yükselti haritası incelendiğinde güney ve kuzeyde yükseltinin fazla olduğu görülmektedir. En yüksek yer 2558 metre yüksekliğe sahipken, en az yükseltiye sahip yer ise 640 metre dolayındadır.

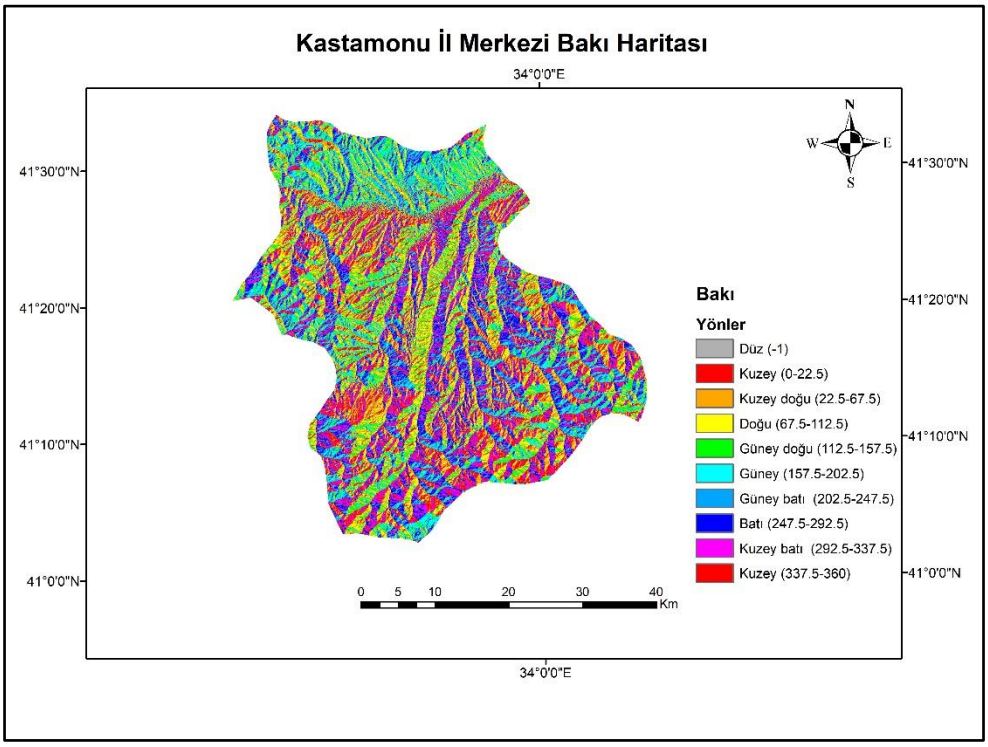
Şekil 21 Çalışma alanı yükselti haritası

1.2. Eğim ve bakı haritalarının elde edilmesi

Eğim ve bakı haritaları yükselti haritasından elde edilmiştir. ArcToolBox'ta konumsal analiz araç kutusu içinde Slope ve Aspect araçları kullanılarak yükselti haritasından eğim derece ve bakı haritaları üretilmiştir (Şekil 2 ve 3). Eğim değerleri 0-3, 4-10, 11-20, 21-30 ve 31-62 olarak 5 sınıfa ayrılmıştır.

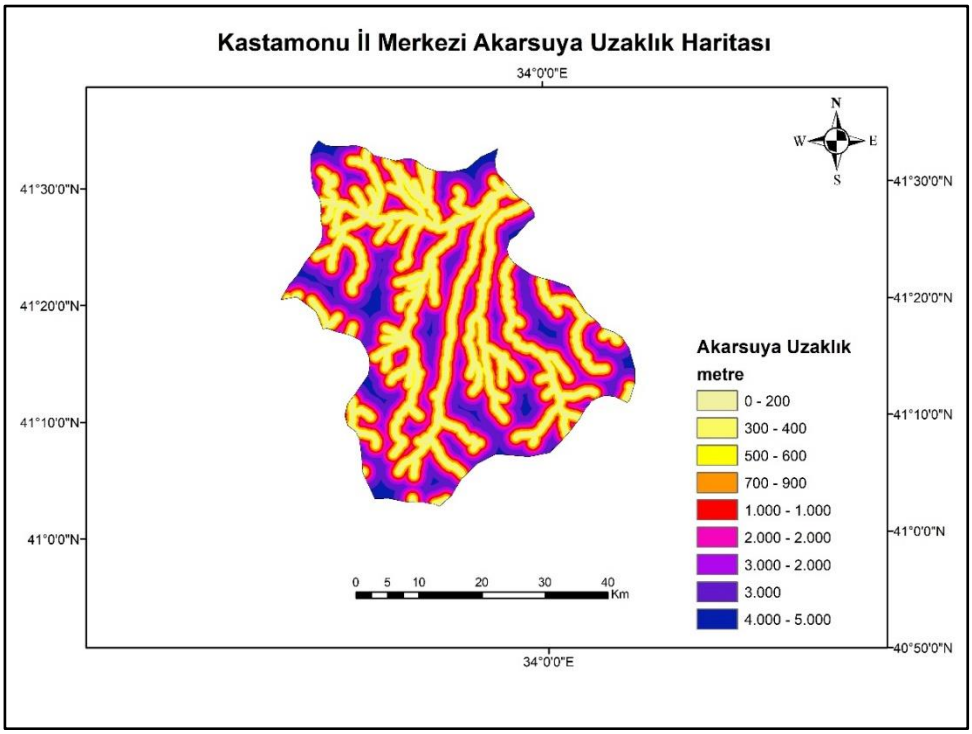
Şekil 22 Çalışma alanı eğim haritası

Şekil 23 Çalışma alanı bakı haritası

1.3. Akarsuya uzaklık haritası

Akarsuya uzaklık haritası hidroloji analizi ile Sayısal Yükseklik Modeli'nden (SYM) elde edilen akarsu ağı haritasından 0-200m, 200-400m, 400-600m, 600-900m, 900-1200m, 1200-1600m, 1600-2000m, 2000-3000m, 3000-5000m olarak 9 sınıf üretilmiştir (Şekil 4).

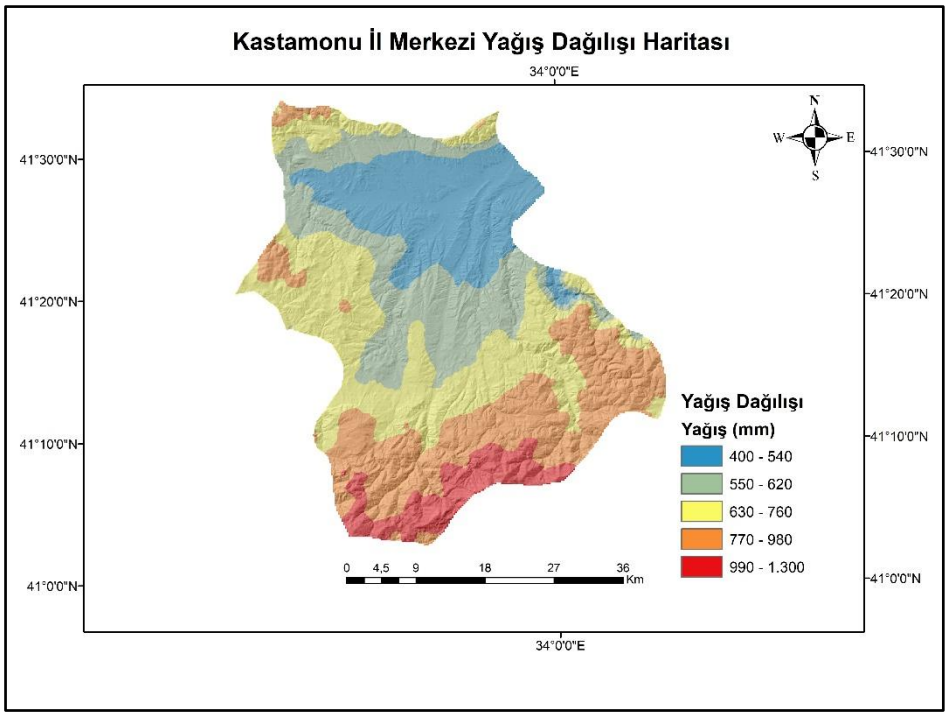
Şekil 24 Çalışma alanı akarsuya uzaklık haritası

1.4. Yağış haritası

Yağış haritasının üretilmesi için il merkezinde bulunan meteoroloji istasyonunun verileri esas alınmıştır (Url-1). İl merkezinde bulunan meteoroloji istasyonunun yağış değerlerinin araziye göre dağılımının belirlenmesi için "ArcGIS Geostatistical Analyst" aracı içinde bulunan "Focal Statistics-Radial Basis Function" aracı kullanılmıştır. Çalışma alanında belirlenen noktaların yağış dağılışı tahmini değerini belirlemek için Schreiber formülü kullanılmıştır. Schreiber formülü yağış ölçümü bulunmayan yerler-özellikle dağlık alanlar-için kullanılan bir yöntemdir. Her 100 metrede yağış miktarının 54 mm artşının gerçekleşmesini belirtir (Aydınözü, 2008).

Scheriber formülüne göre; $Ph = Po \pm 54h$ (1.1.)

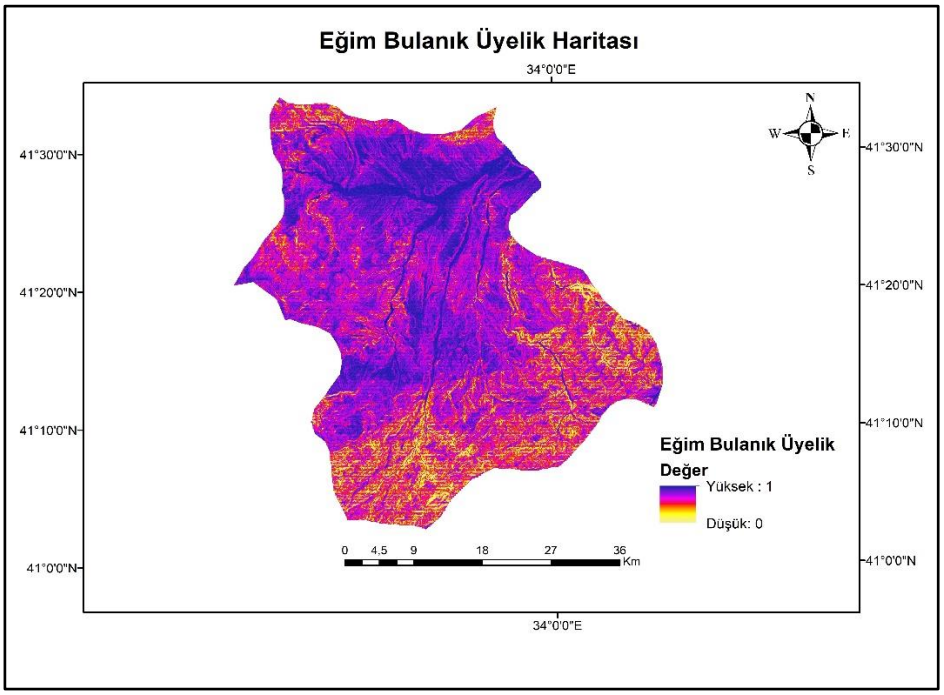
Ph; yağış değeri hesaplanacak yer, Po; karşılaştırma istasyonunun yağış değeri, 54; 100 metredeki yağış artışı katsayısı, h; hektometre değeri olarak yükselti farkıdır (Aydınözü, 2008:1). Yağış yersel dağılımı için arazide rastgele noktalar oluşturulmuş bu noktaların yükseltisi belirlenerek yukarıdaki formüle göre her bir noktanın yağış değeri belirlenerek enterpolasyon işlemi gerçekleştirilmiştir (Şekil 5).

Şekil 25 Yağış dağılışı haritası

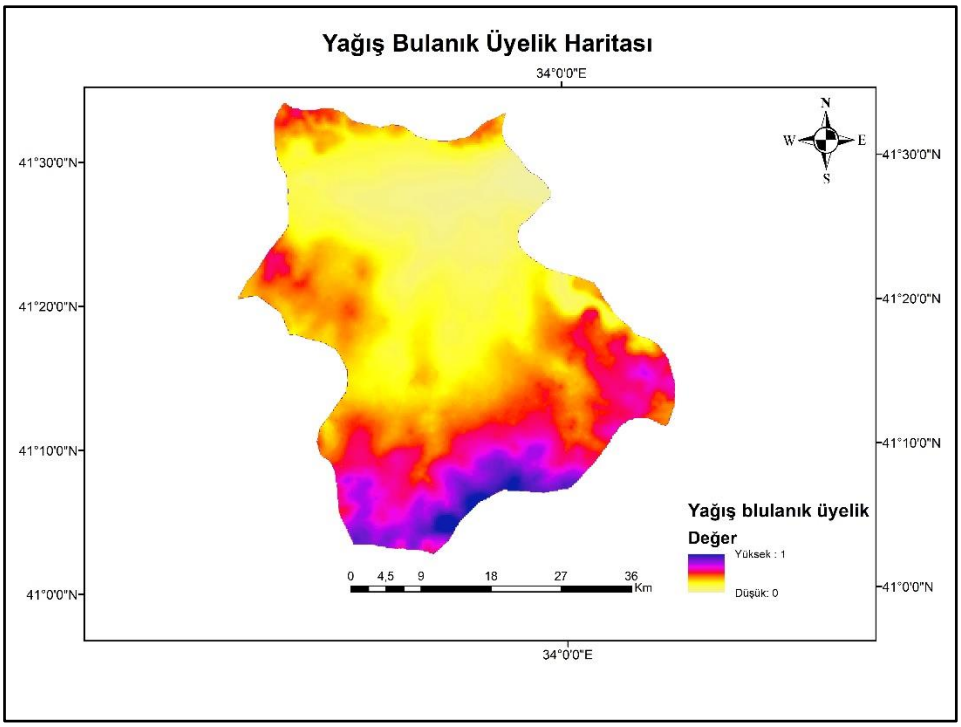
2. Bulanık üyelik değerlerinin atanması

Kriter haritalarının üretiminden sonraki aşama ise bulanık üyelik değer haritalarının geliştirilmesidir. Bu amaçla bakı kriter haritası kullanıcı odaklı olarak bulanık üyelik ataması gerçekleştirilmiştir. Eğim bulanık üyeliği için eğim arttıkça taşkın ihtimali azalacağından doğrusal üyelik değeri tanımlanmıştır. ArcGIS'te "Fuzzy Membership-Bulanık Üyelik" aracı ile doğrusal üyeliğe alınan eğim kriter haritası ile üyelik değer haritası oluşturulmuştur. Böylelikle eğimi az olan alanların üyelik dereceleri 1 ve 1'e yakın değerlerden oluşurken, eğimi fazla olan alanların üyelik dereceleri 0 ve 0'a yakın değerlerden oluşmuştur (Şekil 6).

Şekil 26 Eğim bulanık üyelik haritası

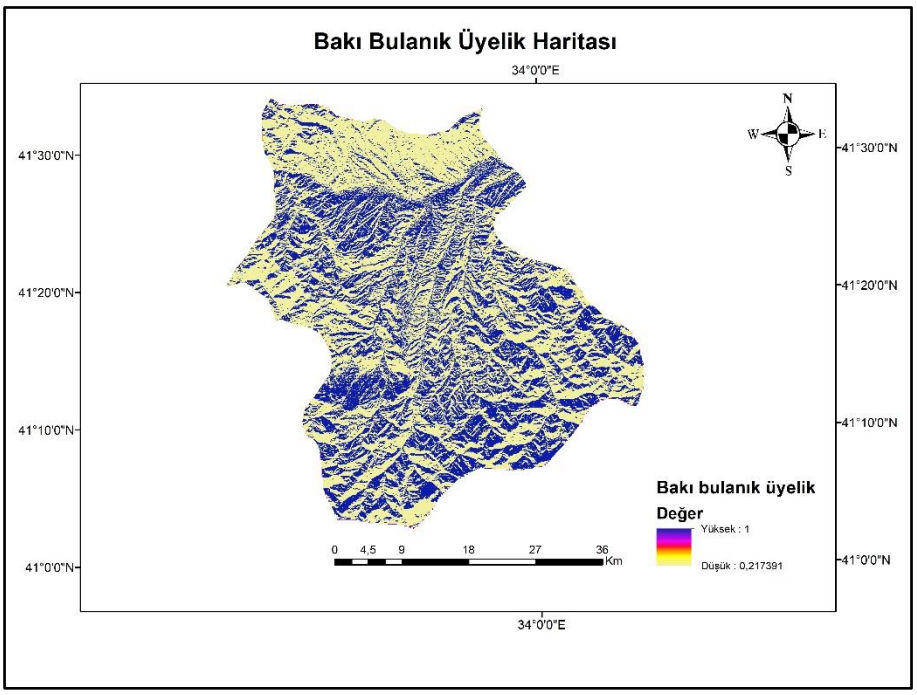
Yağış dağılışı değerleri için doğrusal üyelik ataması gerçekleştirilmiştir. Az yağış alan yerlerde taşkın olayı daha az görüleceği bilgisinden yola çıkarak az yağışlı yerlerin taşkın duyarlılık üyelik derecesi 0 ve 0'a yakın değerlerini alırken, fazla yağış alan yerlerin ise bulanık üyelik değerleri 1 ve 1' e yakın olmuştur. Sonuçta bulanık üyelik haritası oluşturulmuştur (Şekil 7).

Şekil 27 Yağış bulanık üyelik haritası

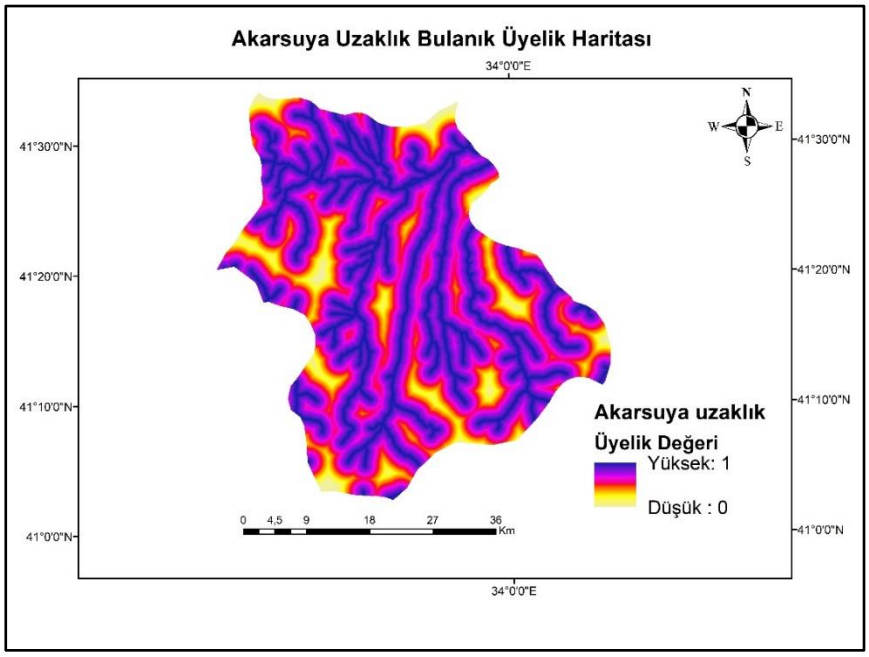
Bakı bulanık üyelik haritası için kriter haritası kullanılmıştır. Bakı yönleri için Oğuz vd.(2022) tarafından bakı yönlerine atanan değerler temel alınarak yeniden sınıflandırma değerleri atanmıştır.

Buna göre güney, güneydoğu, güneybatı yönlere 1 değeri; doğu ve batı yönlere 4 değeri; düz alanlara 9 değeri, kuzey 7; kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerine 5 ağırlık değeri verilmiştir. Sonuçta bakı bulanık üyelik haritası oluşturulmuştur (Şekil 8).

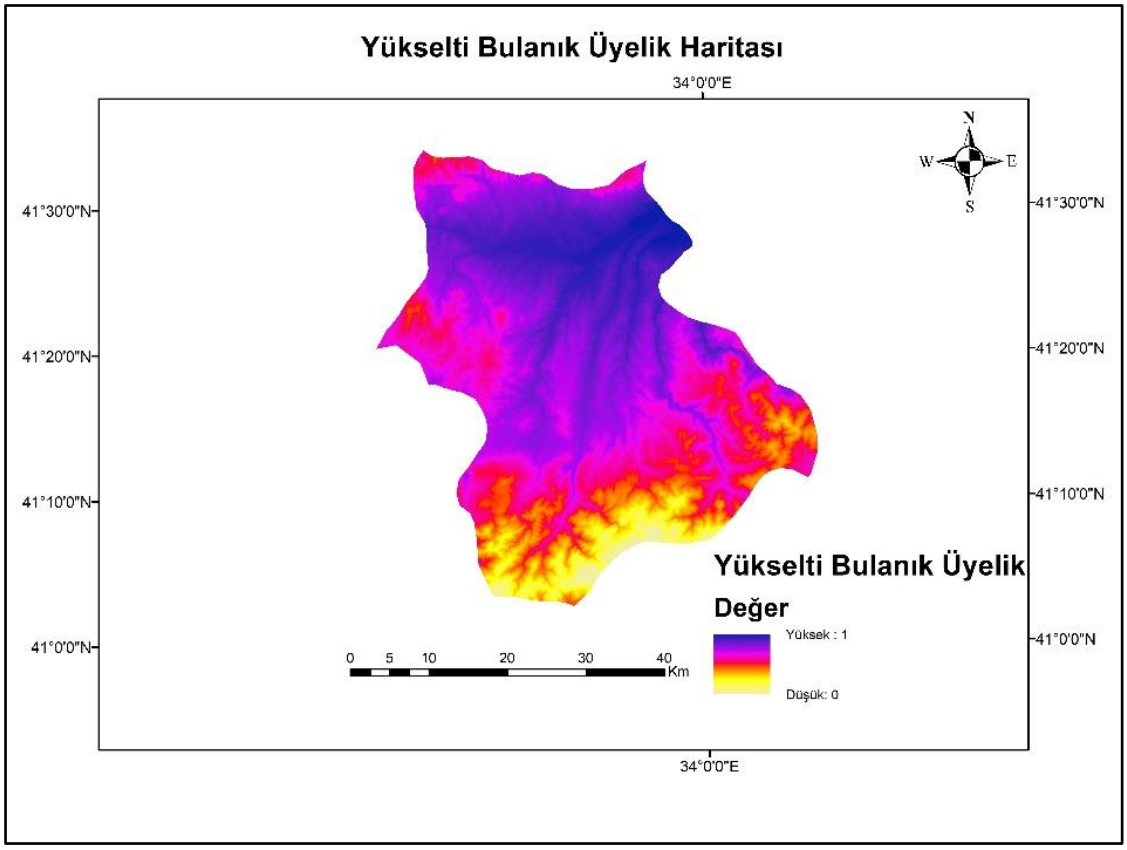
Şekil 28 Bakı bulanık üyelik haritası

Akarsuya uzaklık bulanık üyelik haritası akarsuya uzaklık kriter haritasından üretilmiştir. Akarsuya uzaklık haritası doğrusal üyelik fonksiyonuna atanarak bulanık değer haritası elde edilmiştir. Buna göre akarsuya yakın olan alanlar 1 ve 1'e yakın değerler alırken, uzak olan yerler ise 0 ve 0'a yakın bulanık değerleri atanmıştır (Şekil 9).

Şekil 29 Akarsuya uzaklık bulanık üyelik haritası

Yükseltisi az olan yerlerde taşkın ihtimali fazlayken, yükseltisi fazla olan yerlere doğru gidildikçe taşkın ihtimali azalmaktadır. Dolayısıyla yükselti bulanık üyelik haritasının hazırlanması için doğrusal üyelik fonksiyonu kullanılmıştır. Yükseltisi az olan yerler 1 ve 1'e yakın üyelik değerleri alırken, yükseltisi fazla olan yerlerin bulanık üyelik değerleri 0 ve 0'a yakın değerleri almıştır (Şekil 10).

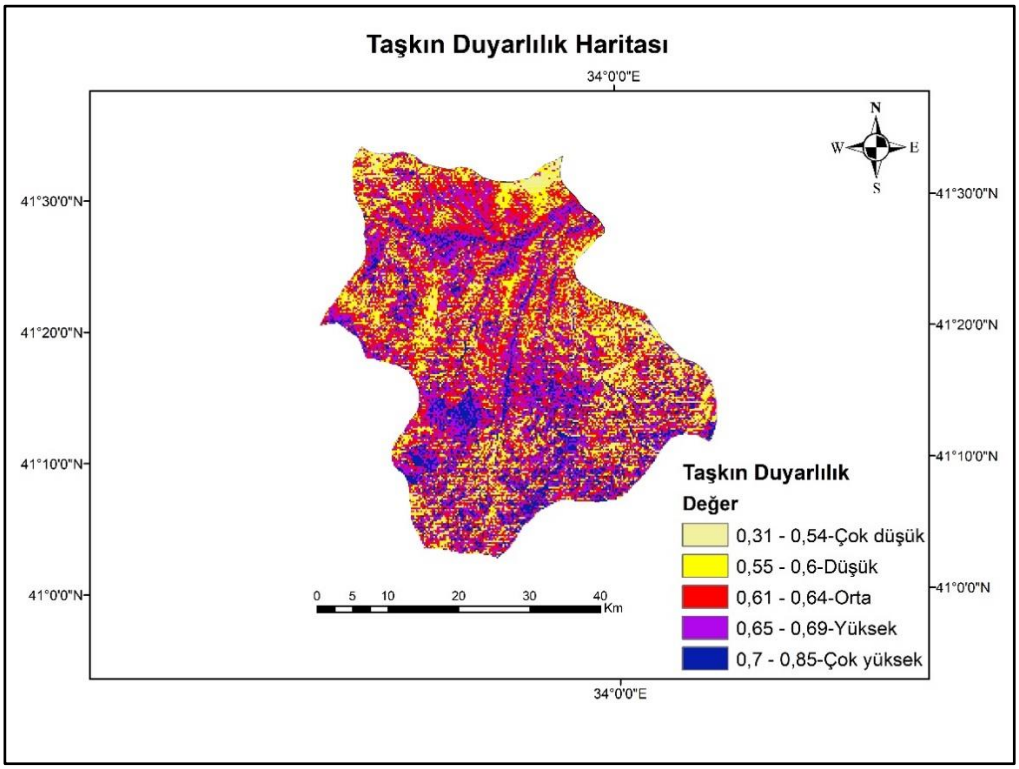
Şekil 30 Yükselti Bulanık Üyelik Haritası

3. Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile kriter ağırlık değerlerinin belirlenmesi

Bu aşamada bindirme analizini gerçekleştirmek ve ağırlıklı doğrusal birleştirme analizinde kriterlere verilecek ağırlık değerlerinin birbirine göre önem derecelerinin belirlenmesi için AHY yöntemi kullanılmıştır. AHY yönteminde kriter ağırlık derecelerinin eğim % 42, yağış % 25, akarsuya uzaklık % 15, bakı % 11, yükselti % 5 değerlerinde olduğu belirlenmiştir. Tutarlılık oranı ise % 6'dır. % 10'un altındaki değerler için tutarlılık değeri doğrudur (Saaty, 1980).

4. Ağırlıklı çakıştırma yöntemi ile bulanık üyelik haritalarının birleştirilmesi

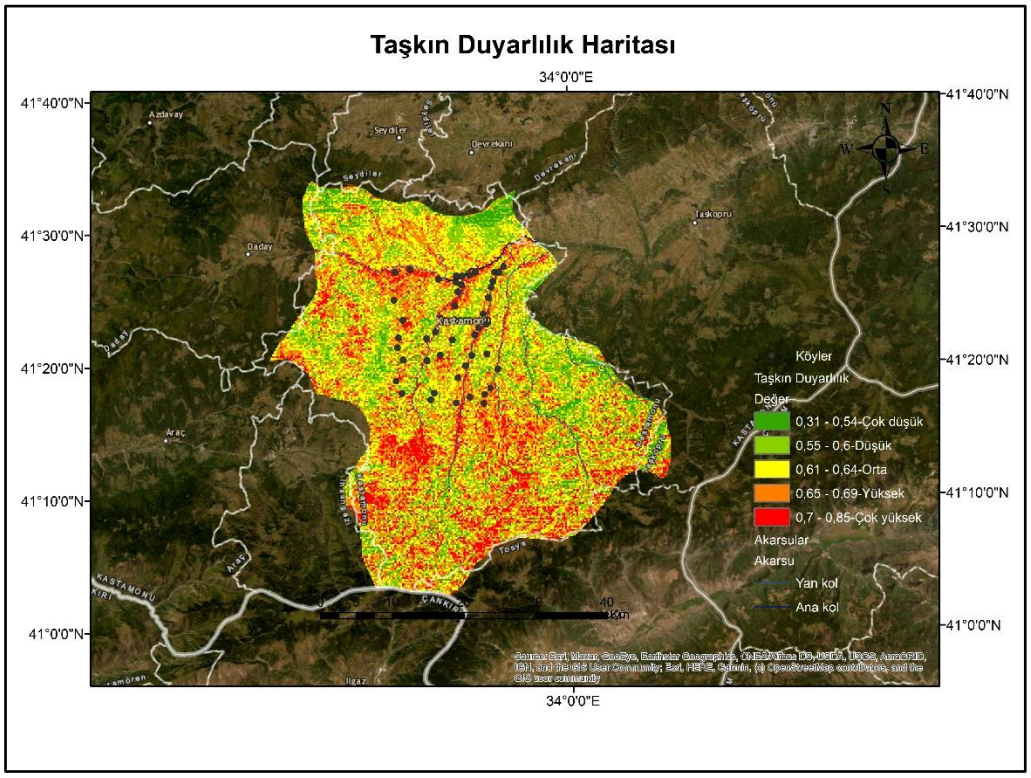
Bu aşamada bulanık üyelik haritaları AHY yöntemi ile elde edilen ağırlık değerleri ile birleştirilmiş ve sonuç duyarlılık haritası üretilmiştir (Şekil 11).

Şekil31 Taşkın duyarlılık haritası

Bulgular

Taşkın duyarlılık analizinden elde edilen sonuca göre çalışma sahasında çok yüksek ve yüksek taşkın duyarlılığında bulunan alanların oranı % 41 civarındadır. Yani araştırma sahasının yarısına yakını taşkın etkisine açıktır. Taşkın duyarlılığı orta olan alanların oranı % 32, düşük olan alanların oranı % 20 ve çok düşük taşkın duyarlılığına sahip olan alanların oranı ise % 7 civarındadır. Çalışma alanında eğim ve yükselti fazla olduğu için taşkın duyarlılık değerlerinin genelde yüksek olduğu görülmektedir. Taşkın duyarlılık değeri fazla olan yerler genelikle eğimi az olan ve çevresine göre daha az yüksekte kalan yerlerdir. Taşkın bakımından daha duyarlı olan alanlarda genellikle yerleşimin daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Bu durum yerleşim alanlarında taşkın tehlikesinin artmasına neden olmaktadır (Şekil 12).

Şekil 32 Yerleşimlerin taşkın duyarlılık dereceleri

Sonuç

Bu bölümde yağış, bakı, yükselti, akarsuya uzaklık, eğim gibi faktörlerin taşkın duyarlılığına etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Yükselti haritası DEM verilerinden elde edilmiş, bakı ve eğim haritaları ise Sayısal Yükseklik Modeli'nden üretilmiştir. SYM'den hidroloji analizi gerçekleştirilmiş ve bu analiz sonucu kullanılarak akarsu ağı ortaya çıkarılmıştır. Bu girdi haritasından öklit mesafe analizi ile akarsuya uzaklık haritası elde edilmiştir. Yağış haritası ise enterpolasyon yöntemi ile elde edilmiştir. Haritaların üretiminde açık verilerden yararlanılmış ve erişimi kolay olan verilerin kullanımı tercih edilmiştir. Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve Bulanık Mantık yöntemi ile kriter haritalarına ağırlıklar verilip normalizasyon işlemi yapılmış ve ağırlıklı bindirme analizi ile taşkın duyarlılık haritası oluşturulmuştur. Elde edilen taşkın duyarlılık haritasındaki duyarlılık değerleri derecele yüzdesine göre çalışma alanının yarısına yakın kısmı taşkına yüksek düzeyde duyarlı olan alanlardan oluşmaktadır. Yerleşmelerin daha çok akarsu vadilerinde kurulması taşkın duyarlılıklarının artmasına sebep olmaktadır. Buralarda taşkına duyarlı yapıların belirlenmesi ve buralarda taşkınlara karşı önlemlerin alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aydınözü, D. (2008). Yükseldikçe bölgelerimize göre her 100 m'deki yağış artışı üzerine bir deneme. *Marmara Coğrafya Dergisi.* Sayı: 17, S: 172-184.

Dickson, E., Baker, J. L., Hoornweg, D., & Asmita, T. (2012). *Urban Risk Assessments*. The World Bank. https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8962-1

Giovannettone, J., Copenhaver, T., Burns, M., & Choquette, S. (2018). A statistical approach to mapping flood susceptibility in the lower Connecticut River valley region. *Water Resources Research*, *54*(10), 7603–7618. https://doi.org/10.1029/2018WR023018

Hsieh, C. H. (2014). Disaster risk assessment of ports based on the perspective of vulnerability. *Natural Hazards*, *74*(2), 851–864. https://doi.org/10.1007/s11069-014-1214-4

İbret, B.,Ü. (2018). Kastamonu İli'nin coğrafi özellikleri. 81 İlde Kültür ve Şehir-KASTAMONU (pp.16-25). Kastamonu Valiliği Yayınları.

Khosravi, K., Shahabi, H., Pham, B. T., Adamowski, J., Shirzadi, A., Pradhan, B., Dou, J., Ly, H.-B., Gróf, G., Ho, H. L., Hong, H., Chapi, K., & Prakash, I. (2019). A comparative assessment of flood susceptibility modeling using Multi-Criteria Decision-Making Analysis and Machine Learning Methods. *Journal of Hydrology*, *573*, 311–323. https://doi.org/10.1016/J.JHYDROL.2019.03.073

Niño, M., Jaimes, M. A., & Reinoso, E. (2015). A risk index due to natural hazards based on the expected annual loss. *Natural Hazards*, *79*(1), 215–236. https://doi.org/10.1007/s11069-015-1837-0

Özdemir, H. (2008). *"Farklı Senaryolara Göre Taşkın Risk Analizi: Havran Çayı Örneği (Balıkesir)."* 155–165.

Rosa, M. L. C. C., Barboza, E. G., Menegon, B. S., Frota, P. C., & Anoni, R. A. O. (2016). Geological evolution and inundation hazard: an analysis through geotechnologies. In *Journal of Coastal Research* (Vol. 75, Issue sp1, pp. 1227–1231). http://10.0.8.64/SI75-246.1

Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. International journal of services sciences, 1(1), 83-98.

Schmidt, J., Matcham, I., Reese, S., King, A., Bell, R., Henderson, R., Smart, G., Cousins, J., Smith, W., & Heron, D. (2011). Quantitative multi-risk analysis for natural hazards: A framework for multi-risk modelling. *Natural Hazards*, *58*(3), 1169–1192. https://doi.org/10.1007/s11069-011-9721-z

Url-1. Kastamonu İl merkezi aylık ortalama yağış değeri. https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=KASTAMONU. Erişim tarihi: 20.12.2022

Moğollar Çağında Bir Türk-İslâm Şehri: Almalık

Bilen YILMAZ[1]

Giriş

Çin kaynaklarında geçen ve Türkler ile Moğolları aynı kültür potası içinde "göçebe barbarlar" olarak tanımlayan ifadelerin batılı oryantalistler nezdinde de kısmen kabul görmesi nedeniyle, dünya tarihinin akışına yön vermiş olan bu iki büyük milletin medeniyet verilerine duyulan ilgi atıl kalmıştır. Türk ve Moğol devlet geleneği her ne kadar göçebe hayat formunu benimsemişse de kurulan hemen bütün bozkır devletleri, büyümenin gereği olarak şehir hayatıyla doğrudan ya da dolaylı olarak temas kurmuşlardır. Bu durumda mevcut yerleşik kültüre ait uygarlık verileri bazen olumlu, bazen de olumsuz şekilde bu temastan etkilenmişlerdir. Türkler ve Moğollar, yaklaşık iki bin yıldır aynı coğrafyada kurdukları devletlerde, eskiden kurulmuş şehirlere hâkim oldukları gibi, çok sayıda yeni şehirler de kurmuşlardı. Ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmeyen; fakat tarih sahnesindeki yerini Türkler ve Moğollar ile pekiştiren şehirlerden birisi de Almalık'tır. Siyasi ve sosyal geçmişine dair net verilere Karahanlılar devrinden itibaren sahip olmaya başladığımız Almalık, Cengiz Han ile başlayan Moğol akınları sırasında, stratejik konumu, ekonomik parlaklığı, dinî ve kültürel özellikleriyle yönetim merkezi haline gelecek kadar öne çıkmıştır. Şehir, Moğol bozkır aristokrasisi ile Moğol merkeziyetçiliğinin sembolü haline gelmiş, kozmopolit yapısıyla da Türk ve Moğol tarihinin önemli bir parçası olmuştur.

Günümüzde Özbekistan'daki Taşkent'e yakın bir belde olan Almalık'ın Türkistan içindeki yerini konumlandırmadan önce, Türkistan'ın Asya kıtasındaki konumunu belirlemek uygun olacaktır. Türkistan, yakın dönemde Rusya ve Çin başta olmak üzere, emperyalist devletlerin ideolojik tanımlamaları nedeniyle farklı çıkarlar gözetilerek çeşitli adlar ve bölgesel ifadelerle konumlandırılmaya çalışılmıştır (Bahar, 1994: 233). Tarihî, siyasî ve kültürel anlamda en kapsamlı tanımlama Ahmet Taşağıl tarafından yapılmıştır:

"Türkistan, İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır (Türk yurdu). Çoğunluğunu günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye Doğu (Şarkî) Türkistan, 1924'ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren alana Batı (Garbî) Türkistan adı verilmektedir" (2012: 556).

Bölgeye hâkim olan ilk Türk topluluğu Sakalardır. Sakaların etnik kimliği hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmakla birlikte, hâkim zümreyi Türklerin oluşturduğu bilinmektedir (Togan, 1981: 34). Arkeolojik kazılarda elde edilen bulgular, Sakaların Fergana vadisinden başlayarak Çin'in kuzey batı sınırlarını takiben İran'a ve Hazar Denizi'nden Doğu Avrupa'da Tuna Nehri'ne kadar

[1] Doktor, Bağımsız Araştırmacı,

geniş bir coğrafyada yaşadıklarını göstermektedir (Rice, 1958: 33-34). V. yüzyılda yaşadığı bilinen ve Ermeni Herodot olarak adlandırılan (Chahin, 2001: 181) Horenli Musa'nın eserinde Türkistan (Turkestanak) adı İskitler (Sakalar) ile ilişkilendirilmiştir (Taşağıl, 2012: 556). Saka İmparatorluğu çöktükten sonra M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Türk birliğini kurma çabalarına giren Hunlar, Vusunları bölgeden sürerek Büyük Hun İmparatorluğu'nu kurmuştur (Kafesoğlu, 2007: 61).

Arkeolojik bulgulardan hareketle tarihleri M.Ö. 1500 yıllarına kadar giden Hunlar hakkındaki net bilgiler M.Ö 300 yıllarında kaydedilmeye başlanmıştır. Çin imparatoru Şi-huan ile mücadeleye girişen Teoman (Tuman, To-mu), Çin Seddi'ni aşmak için büyük çaba harcamış, M.Ö 209 yılında bunu başarmıştı; fakat ölümüyle birlikte sefer yarıda kalmıştı (Kafesoğlu, 2007: 59-61). Oğlu Mete (Mo-tu Şan-yu), Çin'e saldırmadan önce batıdaki Türk topluluklarını hâkimiyeti altına almakla meşgul oldu. İli Havzası'nı ele geçiren Mete, buradaki yerel yöneticileri, kendisine bağlı kalmak koşuluyla yönetimde bıraktı. Bölge, 552 yılından itibaren İstemi Han'ın idaresinde, Batı Göktürk Devleti'nin bir parçası olarak siyasal hayatına devam etti (Taşağıl, 2003: 28, 46).

Günümüzde Özbekistan'ın doğu ucunda yer alan Almalık, Moğol hâkimiyeti öncesinde ve sırasında Türkistan özelinde "İslam'ın kalbi" olarak niteleniyordu (Esin, 1989: 506). Cemal Karşî, *el-Mulhakat bi's- Surah* (2005: 132-135) adlı eserinde Almalık şehrinde yetişen ulema ve eserleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Şehir, ismini Aladağ'da yetişen yabani elma ağaçlarından almıştır (Esin, aynı yer).

Almalık adına Oğuz Kağan destanlarının çeşitli varyantlarında sıkça rastlanmaktadır. Oğuz-nâme'nin Kazan nüshasında Almalık ve Talas arasında kalan bölgenin Oğuz Kağan'ın ve Türklerin asıl yurdu olduğu belirtilmektedir (Demir, 2016: 97). Aynı bilgi Reşidüddin'in Camiü't-Tevarih adlı eserinin ikinci cildine iliştirdiği Oğuz Destanı'nda da bulunur (Togan, 1982: 21). Oğuz Kağan, Aladağ seferine çıktığında Almalık'ta İnal Han adlı bir hükümdar bulunuyordu (Togan, 1982: 21; Demir, 2016: 77). Buradan Başkurdistan seferine giderken, ordusu içindeki yaşlı ve bilge kişileri yorulmamaları için Almalık civarında iskân ettirmişti (Togan, 1982: 23; Demir, 2016: 95). Tarihi Salar Baba Oğuznâmesi'nde Almalık ve civarının, Oğuz Han'ın büyük oğlu Kün Han tarafından Üçoklar'a yaylak olarak verildiği görülmektedir (Akhan, 2017: 154).

Almalık'ın bir şehir hüviyeti kazanmasının Oğuzlar ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Oğuzların yerleşim alanları içinde gösterilen Balkaş Gölü havzası, İslam coğrafyacılarının eserlerinde Körgös ya da Görgüz olarak geçmekte olup, aynı eserlerde bu adın Almalık için de kullanıldığı görülmüştür (Agacanov, 2002: 103). 840 yılında Uygur Devleti'nin çöküşünün ardından, Uygur başbuğları idaresindeki Yağma Türk boyu Kaşgar'a gelmiş ve bazı yerleri Karluklardan alarak bölgeye hâkim olmuşlar, daha sonra hâkimiyet sahalarını genişletip Çu ve İli vadilerini de ele geçirmişlerdir (Özaydın, 2001: 405). Bölge daha sonra Karahitay baskısı altında uzun yıllar İslamiyet'in doğudaki yıkılmaz kalesi olarak kalmış ve Cengiz Han ile uyumlu hareket etmek suretiyle bu özelliğini korumuştur. Cüzcânî (2015: 93-94) Almalık'ın bizzat Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer tarafından Karahitaylara otlak yurdu olarak verildiğini ifade etmektedir.

Şehrin Siyasî-İdarî Durumu

Almalık, Avrupa ve Çin arasındaki ticaret yolunun önemli duraklarından olduğu gibi, Moğol ordusunun batı yönlü askerî seferlerinin de çıkış kapısı konumundaydı. Burası saldırı açısından bir çıkış merkezi olduğu gibi, Karakurum'a uzanacak bir tehlikenin de durdurulma noktasını teşkil ediyordu. Nitekim Cengiz Han'ın baş danışmanı Yelü Chu-tsai tarafından da şehrin önemi iyi biliniyordu (Shim, 2014: 409, 417). Bu özellikleri dikkate alındığında, şehrin Moğolistan dışındaki ilk yönetim merkezi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Somel, 2008: 60).

Cengiz Han, Moğolistan birliğini sağladıktan sonra yönünü batıya çevirdiği sıralarda Almalık, muhtemelen bir Karluk beyi olan Buzar (Ozar) tarafından yönetiliyordu (Taşağıl, 2002: 354). Faruk Sümer (1984: 78) Buzar'ı Kanglı beyi olarak tanımlamıştır. Buzar bu bölgeyi, Karahitay tahtını ele geçirmiş olan Küçlük'ün baskısı altındaki Karahanlı sülalesine mensup Arslan Han'ın elinden almış;

bölgeden geçmekte olan ticaret kervanlarını yağmalayarak yerel bir otorite kurmuştu. Küçlük'e karşı verdiği başarılı mücadeleyi duyan Cengiz Han, onu Moğolistan'a davet etmiş ve hediyelerle taltif etmişti (Cüveyni, 1988: 133). Buzar Almalık'a döndüğünde, bir av sırasında Küçlük tarafından tutsak alınmış, Almalık kalesi önlerine getirildiğinde ise halk, kapıları kapatarak Küçlük ile çatışmıştı. Bu esnada Cengiz Han'ın yaklaşmakta olduğunu duyan Küçlük, Buzar'ı öldürerek kaçmıştı (Cüveyni, aynı yer). Bunun üzerine Cengiz Han, Buzar'ın oğlu Suğnak Tigin'i himayesine alarak Cuçi'nin kızı ile nişanlamıştı. Suğnak Tigin'in, Mengü Han zamanında da Almalık valisi olduğu ve ölümünün ardından aynı görevi oğlunun sürdürdüğü görülmektedir (Cüveyni, 1988: 134).

Cengiz Han'ın daveti üzerine Çin'den yola çıkan Taoist Ch'ang Ch'un 14 Ekim 1221 tarihinde Almalık'ta bulunuyordu. Ch'un, bu esnada şehrin Müslüman yerel yöneticisi ile birlikte Moğollar tarafından tayin edilmiş darugacı adlı iki yöneticisinin olduğunu belirtmektedir. Köprülü (1983: 249) bu adın *damgaçt* olarak da geçtiğini ve bu görevlinin, yerel Türk beyinin üstündeki bir Moğol yüksek komiseri olduğunu belirtmektedir. Şehir adını elma bahçelerinden almakla birlikte, armut ve üzüm başta olmak üzere her türlü tahıl da yetişiyordu. Burada *tolama* (dolama) adı verilen pamuklu kumaşlar üretiliyordu. Tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu da dikkatini çekmiştir. Tarım arazilerinin sulanması için dağdan ovaya doğru su kemerleri inşa edilmişti. Şehir yaklaşık 8-9 büyük mahalleden oluşuyordu. Almalık halkı, Ch'un ve yanındakilere hitaben "Tabgaçlılar" ifadesini kullanarak, onların teknik gelişimlerinden hayranlıkla bahsetmişlerdi (Bretschneider, 1888: 69-70). Çinli seyyahın verdiği bilgilerden, XIII. yüzyıl başlarında Almalık'ın sadece göçebelerin otlak alanı olmayıp, gelişmiş bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonradan Çağatay'ın *Ulug Yurt* adı ile hanlığın yönetim merkezi olarak seçtiği yerin, şehrin yakınındaki kırsalda olduğu anlaşılmaktadır.

Cengiz Han 1227 yılında öldüğünde, Barulas, Celayir, Suldus ve Arlatlardan oluşan dört bin kişilik bir maiyeti oğlu Çağatay'a bırakmıştı. Bunlardan başka bir de Kavçın adındaki ordu birliği vermiştir ki, bu birlik bazı kaynaklarda (Şâmî, 1987: 164) boy adı olarak da geçmektedir. Birlik daima Almalık yakınlarında bulunarak hanlık merkezini koruma görevi yapmıştır. Moğolistan kağanlarının saldırı ve yağma faaliyetleri nedeniyle yönetim merkezi Nahşeb'e (Karşı) taşınınca Kavçınlar da buraya göç etmiştir (Kafalı, 2005: 61-62).

Cengiz Han'ın merkeziyetçilik anlayışının en açık göstergesi, yerel aşiret beylerinin sindirilerek onluk sistem temelindeki askerî düzen içinde eritilmelerini sağlamaktı. Bölgeye yerleştirilen Kavçınları ve önemli şehirlere tayin edilen darugaları ve tamgaçları bu yönüyle değerlendirmek gerekir. Nitekim merkezî gücün dağılmaya başlaması ile Duğlatlar başta olmak üzere yerel boyların yeniden güçlendikleri görülecektir. Bu kez sosyal ve politik yapıları eskiye nazaran farklı olan yerel güçlerin, Moğollar arasında büyük çatışmalara neden olan göçebe bozkır gelenekleri ile İslâmî yerleşik hayat formunun birlikteliğinde yaşamaya başladıkları görülmektedir (Togan, 1988: 21).

Moğollar açısından Doğu Türkistan, Tanrı Dağları'nın güneyi ve kuzeyi olarak iki bölge halinde değerlendirilmiştir. Kansu, Hoten ve Yarkent gibi şehirlerle sembolize edilen güney bölgesi, Büyük Kağanlık için hububat ambarı olarak değerlendiriliyordu. Almalık başta olmak üzere, Kayalık, Canbalık, Balasagun ve Beşbalık gibi şehirler ise tarım ve ticaretin yanı sıra hayvancılık açısından önemi bulunan kuzey bölgesini temsil ediyorlardı. Bu bölge Karakurum'a yakınlığı ile birlikte değerlendirildiğinde, Cuci'nin İrtiş'te, Ögedey'in İmil'de, Çağatay'ın ise İli Havzası'nda konuşlanmış olmalarının nedenini açıklamaya yetecektir (Arıcanlı, 1988: 21-22).

Çağatay Hanlığı adını her ne kadar Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'dan almış olsa da hanlığın kesin ve bağımsız bir idari yapıya kavuşması uzun yıllar almıştı. Bu nedenle Almalık bu süre içinde Karakurum'a bağlı yöneticilerce idare edilmişti. Nitekim Ögedey, idare etmesi için, Çağatay mülkünün batısını Mesut Yalavaç'a, doğusunu ise Mahmut Yalavaç'a bırakmıştı (Reşîdüddin, 1999: 345).

Almalık, ilk Türk devletlerinde olduğu gibi Moğollar açısından da merkez olarak kullanılan Karakurum'dan sonraki ikinci merkez konumundaydı. Moğol hanları açısından Batı ile kurulan

diplomatik ilişkilerin sembol şehri olan Almalık, çoğu zaman kral ve elçilerin kabul edildiği bir şehirdi. Öyle ki Mengü Han, Ermeni Kralı Hetum'u burada karşılamıştı (Dashdondog 2011: 86). Hülagü de eşleri Dokuz Hatun ve Olcay Hatun ile birlikte, oğulları Abaka ve Yoşmut'u da alarak büyük bir Moğol uruğu ile batı seferine çıktığında, Almalık'ı yönetim merkezi olarak kullanmakta olan Çağatay Hanlığının naibesi Oragana Hatun tarafından burada ağırlanmıştı. Oragana kendisine büyük hürmet göstermiş ve yaklaşık kırk gün sürecek toylar tertiplemişti. Hülagü buradan memnun şekilde ayrılırken maiyetindeki uruğunun bir kısmını Almalık ve civarında iskân ettirmişti (Reşîdüddin, 2013: 6, 16; Ebü'l-Ferec, 1987: 547). Yine İlhanlı emirlerinden Argun Aka da 1250 yılında Ata Melik Cüveynî ile birlikte Almalık'a gelerek Yesü'nün huzuruna burada çıkmıştı (Cüveynî, 1988: 204).

Büyük Moğolistan Kağanı Mengü 1259 yılında öldüğünde, Çin'de bulunan Kubilay ile kardeşi Arıg Böke arasında taht mücadelesi başlamış, Almalık da bu mücadelenin sürdüğü şehirlerden biri olmuştu. Her ne kadar Çağatay prensleri bu mücadelenin içinde bulunmak istemeseler de Kubilay'a yardım götürmek isteyen Algu, savaşın dışında kalmak isteyen Oragana'yı Almalık'tan sürmüştü. Bunun üzerine Arıg Böke, 1263 kışını bölgeyi mahvederek ve Algu taraftarlarını idam ettirerek Almalık'ta geçirmişti (Duğlat, 2006: 63). Tarım arazilerinin Moğol ordularına yemlik olması nedeniyle Almalık'ta kıtlık baş göstermiş ve neticede daha fazla dayanamayan Arıg Böke, Kubilay'a teslim olmuştu. Bu süreçte ilginç bir şekilde yakınlaşan Algu ve Oragana evlenerek Çağatay mülkünü birlikte yönetmeye devam etmişlerdi (Duğlat, 2006: 64).

Yerel halk Arık Böke, Algu, Kaydu, Kubilay ve oğlu Nomoghan arasındaki çatışmaların en ağır sonuçlarına katlanmak zorunda kalırken (Biran, 1997: 37-41) bölgenin uğradığı yıkım neticesinde, tarımın ve hayvancılığın şeklini ve sınırlarını belirlemek ve kardeşler arasındaki kavgaya son vermek amacıyla 1269 yılında Talas'ta büyük bir kurultay toplanmıştı. Ancak bunun da Almalık'ın şehir hayatını tam anlamıyla koruyamadığı anlaşılmaktadır (Togan, 1988: 23).

Kebek Han'dan sonra Çağatay ulusu yeniden iç savaşa sürüklendi. 1326 yılında Duva Han'ın oğulları Elçigidey ve Duva Temür tahta çıksa da karışıklığa engel olamadılar (Bira, 1998: 271). Çatışmaların temeli ekonomik kaygılara dayansa da öne sürülen gerekçe "Moğol ananesinden vazgeçmek hatası" olarak gösterilmişti. Çünkü Almalık'ın Moğol bozkır geleneklerinde sembolik bir önemi vardı. Çağatay hanları zamanla Maveraünnehir'deki şehir hayatını benimsemiş olsalar da, idari mekanizmanın temeli olan Moğol aristokrasisi ile temas halinde kalmak için Almalık'ta her yıl düzenli şekilde kurultay-toy düzenlemek zorundaydılar. Nitekim bu geleneğe uymayan ve dört yıl boyunca buraya gitmeyen Tarmaşirin'in Yasa'ya aykırı hareket ettiği gerekçesiyle tahttan indirilmesine, yine burada yapılan kurultayda karar verilmişti (Kafalı, 2005: 42, 53). Mirza Haydar Duğlat (2006: 61) Almalık'ın Çağatay açısından bir zorunluluk olduğunu, Büyük Kağanlık'a en yakın şehrin burası olması ve yine Moğol beylerinin de buraya büyük önem vermesi nedeniyle burayı merkez yaptığını belirtmektedir. Moğollar ve Kağanlık ailesi için büyük bir öneme sahip olan Almalık, Timur ile giriştiği mücadelede şehri yönetim merkezi olarak kullanan (Cengizli olmayan) Kamerüddin devrinde (1390'lar) siyaseten tükenmiştir (Biran, 2013: 275).

Şehrin Sosyal ve İktisadî Durumu

Almalık ve çevresinin, Batı Göktürk Devleti'ne dair Çin kaynaklarında geçen bilgiler ışığında, eskiden Vusunların, sonrasında ise Töles ve Karluk boylarının yaşam alanı olduğu anlaşılmaktadır (Taşağıl, 2003: 106-107). Fakat şehrin kuruluş tarihi ve gelişim evreleri hakkında net bilgilere sahip değiliz.

Almalık, tarihteki en önemli yerini Moğol hegemonyasında ve daha özelde Çağatay Hanlığı'nın ilk başkenti olma özelliğiyle edinmiştir. Moğolistan, Çin ve Türkistan coğrafyasını bağlayan önemli bir noktada bulunan şehir, Moğolların tarım ambarı olmasının yanında, en önemli besinleri olan yabani hayvan çeşitliliği ile önemli bir avlak bölgesiydi (Biran, 2013: 260). Şehir kırsalında Çağatay'ın

emri ile ahşap ve çamur kullanılarak güçlendirilmiş, çok geniş bir alanı kapsayan av kapanları yaptırılmış, su kuşlarının gelmesi amacıyla da büyük göletler inşa edilmişti (Biran, 2013: 261).

Cüveyni (1988: 133), Buzar yönetimindeki Almalık halkının mesut şekilde yaşamakta olduğunu belirtmektedir. Yanı başlarındaki Karahitay yönetiminin uyguladığı dinî baskıya nazaran Almalık, kurtarılmış bölge konumundaydı (Jackson, 2017: 90). Bu yönüyle Almalık sofistike bir şehir görünümündeydi (Biran, 2013: 262). Moğolların iskân politikasının bir sonucu olarak 1259 yılında Almalık'ta yaşayanlar arasında Müslüman Türkler dışında Çinli, Kitan ve Tibetli halklar da bulunuyordu (Jackson, 2017: 177). Avrupa'dan yola çıkan misyoner ve tüccarların önemli bir durak noktası olan Almalık, çok sayıda dilin konuşulduğu önemli bir kültür şehriydi (Yule, 1913: 288,338).

1264 yılında Arık Böke ordusundaki atlara arpa bulunamayınca Almalık civarındaki tarım alanlarını yağmalatması ve o yıl üretilen tüm buğdayların atlara yedirilmesi Almalık'ta büyük bir kıtlık yaşanmasına ve şehir halkının çoğunun açlıktan ölmesine neden olmuştu (Jackson, 2017: 204). Bu durumda şehrin temel geçim kaynağının tarım olduğu sonucu çıkmaktadır.

Moğol hâkimiyeti öncesinde Almalık'ta uzun yıllar dini otoriteyi elinde tutan imam ve reislerin *sadr* unvanını kullandıkları görülür (Yüksel, 2009: 145). Emeviler devrinde Doğu Türkistan sınırlarına kadar yapılan Arap akınlarına karşı, Almalık'ın da içinde olduğu İli havzasının, Türgişler'e bağlı Karluk beylerince sıkı şekilde savunulduğu ve Arapların siyasi fetihlerinin durdurulduğu görülmektedir. Bu açıdan bölgenin İslamlaşması kılıç zoruyla değil, sonradan, gönül bağıyla gerçekleşmiştir (Kitapçı, 1987: 1139-1207).

Almalık'ta Tarmaşirin devrine kadar Fransisken rahiplerin yoğun misyonerlik faaliyetleri yürüttükleri ve kiliseler yaptırdıkları görülür (Jackson 361-362). Tarmaşirin'in 1334 yılında öldürülmesinin ardından sırasıyla hanlık tahtına oturan Cengşi ve Buzan döneminde İslâm karşıtı bir politika izlenmiş, Hristiyan ve Yahudi toplulukları desteklenmişti. Bu durum başta Almalık olmak üzere civar yerleşim merkezlerinde derin bir hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Moğollara karşı gelemeyen Müslümanlar, 1339 yılına gelindiğinde Batılı Hristiyanları öldürmeye girişmişlerdi (Grousset, 1999: 380).

Otrar'da 1972 yılında yapılan kazılarda Almalık şehrinde basıldığı ve XII-XIII. yüzyıllara ait olduğu tespit edilen paralar bulunmuştur (Kushenova, 2013: 75). Almalık, altın, gümüş ve bakır kesiminin yapıldığı önemli bir darphane merkeziydi ve bu paralar doğu-batı ticaretinde yaygın şekilde kullanılmışlardı (Kushenova, 2013: 86). Mengü Han devrinde basılmaya başlanan ve 1270'lerden itibaren de madenî olarak basıldığı anlaşılan paraların Büyük Kağanlık'ın vergi tahsilinde kullanıldığı düşünüldüğünde, Almalık şehrinin Moğol merkeziyetçiliğinin de sembol şehirlerinden olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür (Bira, 1998: 270).

Almalık konumu itibariyle Çin (Kubilay Hanlığı) ve Altınordu Hanlığı ile Karakurum arasındaki üçgenin merkezindeki önemli bir duraktı ve bu yönüyle önemli bir pazar hacmine sahipti (Arıcanlı, 1988: 23-24). Şehirde 1330'lu yıllarda dokumacılık başta olmak üzere el sanatlarının yaygın ve gelişmiş olduğunu aktaran Duğlat (2006: 536) Doğu Çağatay Hanı Tuğluk Timur'un türbesinin de burada bulunduğunu belirtmektedir ki, bu da şehrin Moğollar açısından ne denli önemli olduğunun göstergesidir. Nitekim Kara Hülagü ve Algu'nun da şehre yakın bir yerde gömülmüş olduğu bilinmektedir (Biran, 2013: 262).

Sonuç

Almalık, Türk-Moğol bozkır gelenekleri ile yerleşik hayatın iç içe geçtiği, doğu-batı ve kuzey-güney yönlü kültür ve ticaret akışının merkezinde bulunan önemli bir şehirdi. Arap-İslâm fetihlerinin kılıç zoruna boyun eğmediği gibi, zamanla İslâmlaşmış; dinî ve kültürel benliğini putperest Karahitayların baskısı karşısında bile yitirmemiş ve kendi rızası ile kapılarını Moğollara açmıştı. Moğolların batı seferinde stratejik bir işlev gördüğü gibi, tarımsal ve kırsal hayatın uyum içinde yaşadığı bir mekân olması nedeniyle de Çağatay Hanlığına uzun süre başkentlik yapmıştı. Moğol devlet geleneklerinin yaşatılmasına yönelik yapılan büyük kurultaylar burada düzenlenmiş,

Moğol siyasi kudretinin ve merkeziyetçiliğinin önemli sembollerinden olan paralar da yine bu şehirde basılmıştır. Moğol diplomasisinin uluslararası ilişkilere yön verdiği önemli bir merkez görevi gören Almalık, birçok devlet adamı ve elçi için resmî protokolün yapıldığı simge bir şehirdi. Bütün bu özelliklerinden başka, Moğolların Moğolistan dışında kendilerini huzurlu hissettikleri şehirlerin başında geliyordu.

KAYNAKÇA

Agacanov, S. G. (2002). *Oğuzlar.* (Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.

Akhan, E. B. (2017). *Dânâ Ata Oğuznâmesi ve Oğuznâmecilik Geleneği.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî (1988). *Tarih-i Cihan Güşa I-II.* (Mürsel Öztürk, Çev.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bahar, H. (1994). Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 234.

Bira, S. (1998). The Mongols and their state in the twelfth to the thirteenth century. *History of Cicilizations of Central Asia* Volume IV, (M. S. Asimov- C. E. Bosworth, Ed.), Paris: UNESCO Publishing.

Biran, M. (1997). Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia, Richmond.

Biran, M. (2013). Ruler and City Life in Mongol Central Asia (1220-1370). *Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life,* (David Durand-Guédy, Ed.), pp. 257-285, Leiden-Boston: Brill.

Bretschneider, E. (1888). Fragments towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century. *Mediaevel Reseaches from Eastern Asiatic Sources,* Vol I, London: Trübner and Ludgate Hill.

Chahin, M. (2001). *The Kingdom of Armenia: A History*. London: Routledge Curzon.

Dashdondog, B. (2011). The Mongols and the Armenians (1220-1335). *Brill's Inner Asian Library,* Vol. 24, Leiden-Boston: Brill Press.

Djamal al- Karşi (2005). *al-Mulhakat bi's- Surah*, İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah I, (Ş. H. Vohidova - B. B. Aminova, Ed.), Almatı: Dayk Press.

Durmuş, İ. (2012). *İskitler (Sakalar).* Ankara: Akçağ Yayınları.

Ebü'l-Ferec, G. (1987). *Abu'l-Farac Tarihi II.* (Ömer Rıza Doğrul, Çev.), Ankara: TTK Basımevi.

Grousset, R. (1999). *Bozkır İmparatorluğu.* (R. Uzmen, Çev.), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Jackson, P. (2017). *The Mongols and The Islamic World*. New Haven: Yale University Press.

Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345).* Ankara: Berikan Yayınevi.

Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kitapçı, Z. (1987). Orta Asya Mahalli Türk Hükümdar ve Aristokratları Arasında İslamiyet: İlk Müslüman Türk Hükümdarları (Emeviler Devri). *Belleten*, 51, (201), 1139-1207.

Köprülü, M. F. (1983). İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kushenova, G. (2013). Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir (1229-1241). İstanbul: IQ Yayıncılık.

Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî (2015). *Tabakât-ı Nâsırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler, Hârezmşâhlar).* (Erkan Göksu, Çev.), Ankara: TTK Yayınları.

Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme.* (Necati Lugal, Çev.), Ankara: TTK Basımevi.

Raşid Al-Din Fazlullah (1999). *Cami'al-Tavarih (Metin)*. (Ahmet Ateş, Yay.), Ankara: TTK Basımevi.

Reşîdüddin Fazlullah (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. (İsmail Aka, Çev.), Ankara: TTK Yayınları.

Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Rice, T. T. (1958). *The Scythians*. London: Thames and Hudson.

Shim, H. (2014). The Postal Roads of the Great Khans in Central Asia under the Mongol-Yuan Empire. *Journal of Song-Yuan Studies,* Vol. 44.

Somel, G. (2008). *Centralızatıon and opposıtıon in Mongol and Ottoman state formatıons*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sümer. F. (1984). *Eski Türklerde Şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Taşağıl, A. (2003). *Göktürkler I*. Ankara: TTK Basımevi.

TDVİA (1989). *Almalığ*. (19.10.2022 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/almalig adresinden ulaşılmıştır).

TDVİA (1994). *Türkistan*. (23.10.2022 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan adresinden ulaşılmıştır).

TDVİA (2001). *Karahanlılar*. (25.10.2022 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/karahanlilar adresinden ulaşılmıştır).

TDVİA (2002). *Kulca*. (23.10,2022 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/kulca adresinden ulaşılmıştır).

Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Togan, A. Z. V. (1982). Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Togan Arıcanlı, İ. (1988). Moğollar ve Timurlular Devrinde Doğu Türkistan. *Doğu Türkistan'ın Sesi,* (5), 20.

Yule, H. (1913). Cathay and the way thither: being a collection of medieval notices of China. London: Hakluyt Society Press.

Yüksel, M. Ş. (2009). *Timurlularda Din-Devlet İlişkileri*. Ankara: TTK Basımevi.Kitabevi

Linder Hipotezi Çerçevesinde Türkiye'nin Gelir Gruplarına Göre Ülkelerle Olan Karşılıklı Ticaretleri: Ekonometrik Analiz

Burcu KILINÇ SAVRUL[1]
Neval TEKİN[2]

1.GİRİŞ

Dış ticaret teorileri ülkeler arasındaki dış ticaretin nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Merkantilist düşünceye kadar uzanan dış ticaret teorinin bilimsel olarak temelleri Adam Smith'in 1776 yılında yayınlamış olduğu Ulusların Zenginliği adlı eseri ile atılmıştır. Ricardo ise daha sonra 1817 yılında Smith'in teorisinin geçerlilik alanını genişleterek günümüze kadar süren izler bırakmıştır. Klasiklerin dış ticarette sadece emek faktörünü kullanmaları, sadece arz koşullarını dikkate almaları eleştirilmiştir ve eksiklikler Neoklasikler tarafından giderilmeye çalışılmıştır.

Neoklasik dış ticaret teorileri de temelinde klasik dış ticaret teorilerine dayanmaktadır.Ricardo teorisinde karşılaştırmalı üstünlüğün emek verimliliğindeki farklılıklardan kaynaklandığını açıklamıştır ancak ülkeler arasında emek verimliliğinin neden farklı olduğunu tatmin edici bir şekilde açıklamamıştır. Heckscher ve Ohlin, geliştirdikleri Faktör Donatımı Teorisinde karşılaştırmalı avantajın faktör donanımlarındaki farklılıklardan dolayı olduğunu savunmuşlardır. Bu zamana kadar olan dış ticaret teorileri aslında günümüzdeki karmaşık dünyanın dış ticaret akımlarını açıklayamamıştır.

Ülkelerin karşılıklı ticaretlerini niçin yaptıklarını açıklamakta eksik kalan klasik dış ticaret teorileri yerini yeni dış ticaret teorilerine bırakmıştır. İktisatçılar Heckscher-Ohlin teorisini değiştirmişler ve modern ticaret teorileri veya tamamlayıcı ticaret teorileri geliştirmişlerdir. Bu yeni teoriler, ölçek ekonomilerine, kusurlu rekabete ve uluslararasındaki teknoloji farklılıklarına dayanmaktadır.

Heckscher-Ohlin teorisi; ülkeler arasında faktör donanımı farklı ise ve zevkleri birbirlerine benzemiyorsa o ülkeler arasında ticaret daha yoğun olacağını ileri sürmüştür. Aslında 1940'lı yıllardan sonra yapılan incelemeler sonucunda, uluslararası ticaretin mamul mallar arasında daha çok gerçekleştiğini göstermiştir. Yani gerçekte olan Heckscher-Ohlin teorisi ile farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Klasik teori sanayi ürünlerinin ticaretinde geçersiz fakat primer ürün ticaretinde geçerli olmuştur. Klasik teorinin bu yetersizliklerini gidermek amacıyla Tercihlerde Benzerlik Teorisi geliştirilmiştir.

Linder tarafından geliştirilen teori iki ülke arasında benzerlik ne kadar yakınsa, aralarındaki ticaret hacminin o kadar arttığını varsaymıştır. Teoride, ülkelerin kişi başına düşen gelirleri, taleplerinin yapısı ile yakından ilişkilidir. Çünkü kişi başına düşen milli gelirleri birbirine yakın olan ülkelerin tercihleri de benzer olacaktır.

Çalışmada Türkiye'nin gelir gruplarına göre ülkelerle olan karşılıklı ticareti Linder hipotezi değişkenleriyle analiz edilmektedir. Türkiye ile aynı gelir grubunda bulunan ülkelerin birbirleri ile karşılıklı ticaretinde bu hipotezin geçerli olup olmadığı sınanmaktadır. Literatür taraması kısmında

[1] Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, İktisat Bölümü, Biga, Çanakkale, Türkiye. ORCID: 0000-0001-7114-0084.
[2] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0002-3401-3673

Linder hipotezi ile ilgili önceki çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Türkiye ile yoğun bir şekilde dış ticarette bulunan 28 ülkenin karşılıklı ticareti Linder Hipotezi çerçevesinde panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir.28 ülke içerisinden Türkiye ile aynı gelir grubunda bulunan 14 ülkenin karşılıklı dış ticareti hipotez çerçevesinde ayrıca test edilmiştir. 28 ülkeli analizden, Türkiye ile aynı gelir grubunda bulunan 14 ülkeyi ayırarak tekrar test etmemizin sebebi ise Türkiye'nin ticaret yapısının ve yönünün bu ülkelere doğru gösterdiği olumlu değişimdir.

2.LİNDER HİPOTEZİ

1961 yılında İsveçli bir ekonomist olan Staffan Lindertarafından geliştirilen Tercihlerde Benzerlik Teorisi literatürdeki ticaret modelinin arz yönlü açıklamalarından farklı olarak, alternatif olarak çatışan talep açısından sunulmuştur (Sen, 2010: 5)

Linder, iki ülke arasındaki tercihlerdeki benzerlik ne kadar yakınsa, aralarındaki ticaret hacminin o kadar arttığını varsaymıştır (Choi, 2002: 601). Benzer arz-talep, üretim-tüketim kalıpları ve gelir seviyeleri gibi temel kriterler, modeldeki ticaret büyümesine atıfta bulunmaktadır. Teoride, ülkelerin kişi başına düşen gelirleri, taleplerinin yapısı ile yakından ilişkilidir. Çünkü kişi başına düşen milli gelirleri birbirine benzer olan ülkelerin tercihleri de benzer olacaktır. Talep tarafında, kişi başına geliri daha yüksek olan bir ülke, gelirinin dikkate değer bir kısmını kaliteli mallara ayırmaktadır. Arz tarafında ise bir ülke, iç talebi yüksek olan mallar için karşılaştırmalı üstünlükten yararlanır (Hallak, 2010: 3). Yüksek gelirli ülkeler, güçlü iç ihtiyaçları olduğu için yüksek kaliteli mallar üretmede karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahiptir. Linder, yoğun yerel taleplerin üretken kapasiteyi teşvik ederek ihracatı güçlendireceğini savunmuştur (Tosun, 2021: 29).

Linder'e göre bir ürünü üretmek için ülkede ciddi bir kesimin talebinin olması ve piyasanın geniş olması önemlidir. Üretim iç piyasaya yönelik yapıldığında, üretim miktarı artığında üretimdeki deneyim ve etkinlik sağlanmaktadır. Daha sonra ise üretilen ürünler zevkleri ve tercihleri benzer olan ülkelere ihracatı yapılır. Bu ülkeler aynı zamanda gelir seviyeleri benzer ülkelerdir. Öte taraftan, zevkleri ve tercihleri birbirinden farklı olan gelir düzeyi düşük ya da yüksek olan az sayıdaki kısımın talepleri ise söz konusu olan yapıya benzer ülkelerden ithalat yapılarak karşılanır. Benzer tercihleri ve gelir düzeyleri olan ülkeler arasında sanayi ürünlerinin ticareti daha yoğun olacaktır (Seyidoğlu, 2003: 86).

Teori, belirli bir malın iç pazar olmadıkça karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olarak üretilemeyeceği iddiasını destekleyen üç neden sunmuştur (Linder, 1961: 90): İlkibir girişimcinin kendi evinde olmayan bir ihtiyacı karşılamayı düşünmesinin pek olası olmadığını; ikinci olarak bu girişimci ihtiyaç görülse bile, onu karşılamak için temelde doğru ürünü tasarlamasının zor olması; veson olaraktemelde doğru ürün düşünülmüş olsa bile, ürünün, engelleyici maliyetlere katlanmadan nihai olarak alışılmadık koşullara uyarlanmasının hala olanaksız olduğudur.

3.LİTERATÜR TARAMASI

Jerry Thursby ve Marie Thursby (1987), çalışmalarında, 17 sanayileşmiş ülke için 1974-1982 dönemlerini incelemişlerdir. Çalışmalarında çekim modelini dış ticaretin hem arz hem de talep yapısına ilişkin kullanmışlardır. Çalışmalarında kesit verisi regresyon analizini kullanmışlardır. Araştırmaları sonucunda mamul malı ticaretinin çoğu ülke dış ticaretinde Linder hipotezini desteklediği sonucuna ulaşmışlardır.

Francois J. ve Kaplan S. (1996), çalışmalarında iki yönlü ticarette, tercihleri gelir dağılımı etkisiyle incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda gelir dağılımı farklılıklarının toplam ticareti etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca yazarlar 36 ülke için Linder etkisinin oluştuğuna ulaşmışlardır.

Chow P. ve Yochanan K. M. (1999), çalışmalarında, (Linder) hipotezinin 'Dört Kaplan' Doğu Asya Yeni Sanayi Ülkeleri (NIC'ler) ile başlıca OECD pazarları (ve tedarikçileri) arasındaki ticaret modellerini ne ölçüde açıkladığını incelemişlerdir. Bu çalışmada yapılan testler, bu ülkeler arasındaki ticaretin eşi görülmemiş oranlarda arttığı 1965-1990 dönemini kapsamaktadır. Yazarlar, Doğu Asya NIC'lerinden çeşitli büyük OECD pazarlarına yapılan tüm mamul ihracatları içeren kapsamlı bir ayrıştırılmış veri seti kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda, yazarlar bu ticaret ortakları örneği için değişen ticaret modelinin önemli bir açıklayıcısı olarak (Linder) modelinin uygulanabilirliğini ifade etmişlerdir.

McPherson vd. (2001), çalışmalarında altı doğu Afrika gelişmekte olan ülkesinden beşi için (Etiyopya, Kenya, Ruanda, Sudan ve Uganda) Linder hipotezini destekleyen ampirik kanıtları literatüre sunmuşlardır. Yazarlar, bu ülkelerin, Linder'in tahmin ettiği gibi, benzer kişi başına gelir seviyelerine sahip olan diğer ülkelerle daha yoğun ticaret yaptığını belirtmişlerdir. Yazarlar, yapmış oldukları araştırmanın literatüre üç yönlü katkı sunduğunu belirtmişlerdir. İlk olarak, gelişmekte olan ülkelere odaklanılarak Linder hipotezi hakkında yeni bilgiler sunulmuştur. İkincisi olarak, bir panel veri seti kullanarak ticaret ilişkisinin hem zaman serisi hem de kesit unsurlarını yakalamak için yapılan nadir çalışmalardan biridir. Üçüncüsü olarak yazarlar analizde kullanılan ampirik metodoloji, tahminde sansürlü bir bağımlı değişken kullanarak mevcut literatürdeki büyük bir eksikliği düzelttiğini ifade etmişlerdir.

Choi (2002), çalışmasında Linder'in 1961'de iki ülke arasındaki tercih yapısı ne kadar yakınsa, ticaret hacminin o kadar büyük olduğu hipotezini ortaya koymuştur. Bunun için 1970, 1980, 1990 ve 1992 için 63 ülkeden birleştirilmiş ticaret verilerini kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Linder hipotezini destekleyen sonuçlar bulunmuştur. Ayrıca yazar, Linder hipotezinin 1990'larda güç kazandığı da tespit etmiştir.

Roberts(2004), çalışmasında önerilen Çin-ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (CAFTA) hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde büyük ilgi gördüğünü ifade etmiştir. Yazar söz konusu ilginin bölgesel ticaret anlaşmalarındaki son artış göz önüne alındığında haklıdır. Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam'ın (CLMV ekonomileri) daha az gelişmiş ekonomileri üzerindeki etkilerinin endişe verici olduğunu ifade etmiştir.

Hallak (2006), çalışmasında Linder hipotezi, üzerine on yıllar boyunca önemli ampirik araştırmaları yapıldığını belirtmiştir. Yazar elde edilen sonuçların tutarlı olmadığını belirtmiştir. Yazar, Linder'in teorisinde olduğu gibi, ürün kalitesinin merkezi bir rol oynadığı teorik bir çerçeve inşa ederek, Linder hipotezinin resmi olarak türetildiğini, ancak sadece sektör düzeyinde bir tahmin olarak formüle edildiğinde geçerli olduğunu ifade etmiştir. Yazar,sektörel Linder hipotezini desteklemiştir. Ayrıca ticaretin sektörler arası belirleyicilerinin etkisi kontrol edildiğinde, benzer kişi başına gelire sahip ülkeler birbirleriyle daha yoğun ticaret yaptığını ilave etmiştir.

Keum (2008), çalışmasında, tipik ticaret teorilerinin turizm akışını açıklamada teorik bir temel oluşturup oluşturamayacağını değerlendirmek için ticaret ve turizm akışlarını analiz etmiştir. Yazar, panel veri analizi yaklaşımı kullanarak Kore'deki iki uluslararası akışla ilgili çekim modelini ve Linder hipotezini incelemiştir. Araştırmasının sonucunda, ticaret ve turizm akışına uygulanabilirlik ve sağlamlık açısından yerçekimi modelini destekleyen kanıtlar bulmuştur. Fakat Linder hipotezinin farklı sonuçlar verdiğiniilave etmiştir.

Rauh(2010), çalışmasında Almanya'nın Avrupa içindeki uluslararası ticareti için Linder hipotezinin ampirik geçerliliğini incelemiştir. Yazar araştırma metodu olarak ülke ve zamana bağlı etkileri olan panel verilerini kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda, Almanya'nın benzer kişi başına gelir seviyelerine sahip ülkelerle daha yoğun ticaret yaptığını ve bunun da Linder hipotezini yeniden doğruladığını yazar ifade etmiştir. Yazar bu makalenin iki katkısı olduğunu belirtmiştir. Bu katkılardan birincisi, ithalatına ek olarak Almanya'nın ihracatının tahmini, ekonominin ihracata

yönelimini ampirik olarak doğrulamış olmasıdır. İkinci olarak, Almanya'nın ihracatını öncelikle benzer talep yapılarına sahip diğer Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Jian(2011), çalışmasında Çin-AB ticaretini değerlendirmek için yerçekimi ticaret modelini ve Linder Hipotezini uygulamıştır. Modelde, 25 ülke çifti ve 250 gözlemden oluşan bir örneklem kullanılmıştır. Çalışmasının sonucunda hem yerçekimi ticaret modelinin hem de Linder Hipotezinin oldukça geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Grossman vd. (2012), çalışmalarında çok ülkeli bir dünya ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım modellerini incelemişlerdir. Yazarlar ilk olarak, firmaların DYY'yi orantısız bir şekilde kendi iç pazarlarına benzer gelir seviyelerine sahip pazarlara yönlendirdiği geniş bir ülke örneğini ele almışlardır. Ardından yazarlar, uzmanlaşmanın tamamen talep odaklı olduğu ve ihracat veya DYY yoluyla yabancı ülkelere hizmet verme kararının bir yakınlık-yoğunluk dengesine bağlı olduğu, kalite ve tekelci rekabet için homotetik olmayan tercihleri içeren bir model geliştirmişlerdir.

Gümüşcan ve Kahveci (2013), çalışmalarında 2008 krizinin Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki ikili ticaret etkisini incelemişlerdir. Yazarlar ilk aşamada,Türkiye ile 11 Balkan ülkeleri arasındaki ihracat, ithalat hacimleri ve ticaret açıkları ve fazlaları karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Yazarlar Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticareti için makalede sosyolojik kavramların açıklayıcı gücünü test etmeyi amaçlamışlardır.

Saygılı ve Manavgat(2014), çalışmalarında, 1995-2012 dönemlerini incelemişlerdir. Linder hipotezinin geçerliliğinin sınandığı çalışmada Türkiye'nin önemli ticari partneri olan 30 ülkeyle karşılıklı ticareti incelenmiştir.Araştırmada Türkiye'yle aynı gelir grubunda (Üst Orta Gelirli Ülkeler-16 ülke) yer alan ülkelerle dış ticaretinde Linder Hipotezi tekrar test edilmiştir. Araştırmasının sonucunda Linder hipotezinin Türkiye'de ithalat yoğunluğu üzerinde etkisinin bulunduğunu ihracat üzerindeise desteklenmediğini ifade etmiştir.

Fajgelbaum vd(2011), çalışmalarında çok ülkeli bir dünya ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım (DYY) kalıplarını incelemişlerdir. Yazarlar uzmanlaşmanın tamamen talep odaklı olduğu ve ihracat veya DYY yoluyla yabancı ülkelere hizmet verme kararının bir yakınlık-yoğunluk dengesine bağlı olduğunu, kalite ve tekelci rekabet için homotetik olmayan tercihleri içeren bir model geliştirmişlerdir. Yazarlar modelin, çok uluslu faaliyetlere ilişkin kuruluş düzeyindeki verilerden oluştuğunu, DYY için bir Linder Hipotezinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

Atabay (2015), çalışmasında, Tercihlerde Benzerlik Teorisinin (Linder hipotezi) uygulamıştır. Yazar BRIC ülkelerindeki ticaretin diğer ülkelerle yaptıkları ticarette bu hipotezin geçerli olup olmadığı incelemiştir. 1996 – 2010 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada, BRIC ülkelerinin uluslararası ticareti için Linder hipotezinin ampirik geçerliliğine ilişkin kanıt sağlamak için panel veri analizi uygulanmıştır. Yazarın bulmuş olduğu ampirik bulgulara göre, BRIC ülkeleri arasındaki ticaret Linder hipotezini desteklemektedir.

Sandro(2015), çalışmasında Hallaktarafından türetilen sektörel ağırlık denklemini kullanarak tarım ve gıda ürünlerinde ikili ihracat ticareti için Linder hipotezini araştırmıştır. Yazar araştırmasında 152 ülke örneğine dayanarak, 1995-2012 ticaret verilerini kullanarak 737 tarım ve gıda ürünü arasındaki ilişkiyi 6 basamaklı GTİP kodu düzeyinde incelemiştir. Çalışmasının sonucunda yazar, ilk olarak göreceli fiyatları hesaba katarak, Linder teriminin daha belirgin olduğuna ikinci olarak benzerlik etkisinin işlenmiş ürünler için en güçlü, dökme ürünler için ise en zayıf olduğuna üçüncü olarak benzer toplu tercihlerin, nihai tüketim mallarında ihracat ticaretinin ana itici gücü olduğuna ulaşmıştır.

Viciuvd. (2016), çalışmasında geniş çapta kabul gören bir ticaret modelinin etkinliğinin Romanya gibi gelişmekte olan ekonomilerde tutarlı olup olmadığını incelemiştir. Yazar, Romanya'nın son yıllardaki ihracat ve ithalatının yapısı ve gelişimi, endüstri içi ticarette bir artışa ve eş zamanlı olarak ağırlıklı olarak sermaye yoğun mallarda ticarete doğru bir kaymanın olduğunu

belirtmiştir. Yazar, Linder teoreminin, uluslararası ticaret oluşumunun kalıpları hakkında yararlı bilgiler sağladığını belirtmiştir. Viciu ayrıca ticaretin kişi başına GSYİH ile ifade edilen talep ve pazar benzerlikleri ile orantılı olduğu hipotezinin, Romanya ve başlıca ekonomik ve ticari ortakları için geçerli olmadığını belirtmiştir.

Yıldız ve Künü(2018),çalışmalarında 1996-2016 dönemlerini ele alarak panel veri analizi yöntemini kullanmışlardır. Yazarlar araştırmalarında Türkiye'nin BRICS'i (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ile üretim ve ithalatta Linder tahmininin karşılaştırmalılığını incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye ile ticaret ortakları olan BRICS ülkelerinin kişi başına düşen GSMH'ları arasındaki farkın %1, Türkiye'nin ihracatını % 0.09 oranında artırdığını belirtmiştir. Ayrıca BRICS ülkelerinin GSMH'lerinde gerçekleşecek olan gelecek %1'lik bir gelecek ise Türkiye'nin ihracatını % 2.867 oranında artırdığı belirtilmiştir.

Josic (2018), çalışmasında Hırvatistan için Linder hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Araştırmada, Hırvatistan'ın uluslararası ticaretinin ticaret modelini araştırmak için 2000-2016 döneminde Hırvatistan'ın 184 ithalat ortağı ülkesini içeren bir panel regresyon modeli formüle oluşturulmuştur. Çalışmada Linder etkisi, GSYİH arasındaki mutlak fark olarak ifade edilen Linder değişkeni kullanılarak görüntülenmiş ve hesaplanmıştır. Çalışmada ithalatçı ve ihracatçı ülkenin kişi başına düşen Ülkeler arası panel regresyon modeli, Havuzlanmış OLS, Sabit ve Rastgele etkiler modelleri kullanılarak model tahmini yapılmıştır. Josic araştırmasının sonucunda Linder hipotezinin Hırvatistan için geçerli olmadığını belirtmiştir. Bunun yerine, Hırvatistan'ın ticaretinin yapısının, uluslararası ticaretin çekim modeli ile uyumlu olduğunu belirtmiştir.

Dahai vd.(2020), çalışmalarında, ticaret ortaklarının gelir düzeyi ve gelir eşitsizliğindeki farklılıkların ikili hizmet ticaretini nasıl etkilediğini incelemiştir. Araştırmalarının sonucunda, Linder hipotezinin toplam düzeyde kabul edildiğine ulaşmışlardır. Yazarlar her iki ülkedeki benzer kişi başına gelir seviyelerinin ve gelir eşitsizliği hizmet ticaretini artırdığını belirtmişlerdir.

Kruse(2020), araştırmasında, benzer kalite zevklerinin sektörel düzeyde benzer ülkeler arasında daha yoğun ticarete yol açtığını öne süren Hallak'a bağlı olarak Sektörel Linder Hipotezini yeniden değerlendirmekte ve gözden geçirmektedir. Çalışmada gelir dağılımına dayalı bir benzerlik ölçüsünün, kişi başına GSYİH'ya dayalı geleneksel olarak kullanılan ölçüye göre daha güçlü sonuçlar ürettiği ortaya konulmuştur. Yazar bu araştırmada Heteroskedastisite, uygulanabilir bir genelleştirilmiş en küçük kareler (FGLS) yaklaşımı kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda Linder hipotezinin geçerli olduğu bulunmuştur.

Uğur vd.(2021), çalışmalarında 2013-2020 dönemi verileri çerçevesinde Türkiye ve E-7 ülkeleri (Çin, Endonezya, Brezilya, Hindistan, Rusya, Meksika) arasındaki dış ticarette Linder hipotezinin geçerli olup olmadığı panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda Türkiye ve E-7 ülkeleri arasında Linder hipotezinin geçerli olmadığını ulaşılmıştır. Ayrıca yazarlar Türkiye ve E-7 ülkelerinin GSYİH artışlarının dış ticareti olumlu etkilediğine iki taraf arasındaki mesafenin uzamasının dış ticareti azaltıcı bir unsur olduğunu belirtmişlerdir.

Kitenge (2021), çalışmasında, küreselleşmenin Linder hipotezi üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Yazar teoriyle tutarlı genel denge tahminlerinin, küreselleşme çağında Linder hipotezinin aşamalı olarak kullanımdan kaldırıldığına dair kanıtlarının olduğunu belirtmiştir. Araştırmasının sonucunda, Linder etkisinin toplama etkisinin bulunmadığına ulaşmıştır.

4.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmanın ampirik analizinin yapıldığı bu bölümde, Linder Hipotezi Çerçevesinde Türkiye'nin GelirGruplarına Göre Ülkelerle Olan Karşılıklı Ticaretlerine Dair Ekonometrik Analizi [2006-2019] dönemine ait yıllık veriler kullanılarak "Toplam Linder Talep Etkisini" gösteren çekim modeli (gravity type model) ve panel veri analizi kullanılmıştır.

Model ve Veri Seti

Bu çalışmada Linder hipotezi test edilmiştir. Ekonometrik olarak yapılan analizde kullanılan model Hallak (2006) tarafından literatüre kazandırılan "Toplam Linder Talep Fonksiyonu" dur. Hallak toplam Linder talep fonksiyonu olarak adlandırdığı bu fonksiyonu farklı kontrol değişkenlerini içeren bir çekim modeliolarak ifade etmiştir. Çalışmada Türkiye'nin yoğun olarak dış ticarette bulunduğu 28[3] ülkeyle gerçekleştirdiği dış ticareti bu hipotez kapsamında incelenmiştir. Türkiye ile aynı gelir grubunda yer aldığı ülkeler (14 [4]ülke) arasındaki dış ticaret yapısı aynı hipotez kapsamında ayrıca test edilmiştir. Bu araştırmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. 28 ülkeli analizimizden, kendi gelir grubunda bulunduğumuz 14 ülkeyi ayırarak teste tabi tutmamızın sebebi ticaret yapımızın ve yönümüzün bu ülkelere doğru gösterdiği olumlu değişimi ortaya koymaktır. Bu sebeple aşağıda tahmin edilen alternatif modellere ilişkin değişkenler yeralmaktadır (Hallak,2006).

$$LNİMP_{ijt} = \beta0+\beta1\ LNGNP_{it} + \beta2\ LNGNP_{Jt} + \beta3\ LNLinder_{ij} + \beta4\ LNDİST_{i\,j} + \beta5\ Dumborder + U_{it} \quad (1)$$

$$LNEXP_{ijt} = \beta0+\beta1\ LNGNP_{it} + \beta2\ LNGNP_{Jt} + \beta3\ LNLinder_{ij} + \beta4\ LNDİST_{i\,j} + \beta5\ Dumborder + U_{it} \quad (2)$$

Yukarıda yer alan model 1 ve model 2'de genel çekim modeline Linderij değişkeni eklenerek analiz yapılmıştır. Denklemde Linderij, i (Türkiye) ülkesi ve ticaret ortağı j ülkesi arasındaki kişi başına düşen gelir farkının (PGNPit -PGNPjt) mutlak değeri şeklinde ifade edilmektedir. Bu değişken cari fiyatlarla satın alma gücüne dayalı olup ABD doları cinsinden hesaplanmıştır. Linder hipotezi iki ticaret ortağı ülkenin elde etmiş oldukları gelir arasındaki farkın az olması şartında daha fazla ticaret yaptıklarını tahmin etmektedir.Bu değişkenin hipotezi destekleyen duruma ilişkin işareti ise, negatif olmadır. Yukarıda kurulan birinci model bağımlı değişkeni ithalat (Impij) ve ikinci modelin bağımlı değişkeni ihracat (Expij) olarak belirlenmiştir. Her modelinde bağımsız değişkenleri aynıdır. Bu bağımsız değişkenler; LNGNPit , LNGNPJt , Linderij , LNDİSTij , ve kukla değişken Dumborder olarak modele dahil edilmiştir. İki model kurulmasının nedeni Türkiye'nin ticaret ortağı ülkelerle olan karşılıklı ticaretini araştırabilmektir. İthalat (lnImpijt) değeri, t zamanında Türkiye'nin (i) ticaret ortağından (j) yapmış olduğu ithalatı göstermektedir. Hem ihracat hem de ithalat bağımlı değişkenleri cari fiyatlarla ABD doları cinsinden hesaplanmıştır. GNPi ve GNPj açıklayıcı değişkenleri sırasıyla; i, Türkiye ve j, Türkiye'nin ticaret ortağı ülkelerinin gayrisafi milli hasıla (cari fiyatlarla satın alma gücüne dayalı -ABD doları cinsinden-) değerlerini ifade etmektedir. Modelde Distij açıklayıcı değişkeni, i ve j ülkeleri arasındaki fiziki uzaklığı (başkentler arasındaki uzaklık-km-) ifade etmektedir. Modelde bir de kukla değişken eklenmiştir. Kukla değişken olarak Türkiye ile sınır komşuluğu olması durumunda bir, aksi durumda ise sıfır değeri alan sınır kukla değişkeni (Dumborder) kullanılmıştır. Türkiye'nin ikili dış ticaretinin 2006-2019 yılları için araştırıldığı çalışmada, kişi başına düşen milli gelir verileri ve gayrisafi milli hasıla değerleri Dünya Bankasının "World Development Indicator" (WDI) veri tabanından sağlanmıştır.İthalat ve ihracat değişkenleri için kullanılan veriler Trademap'den elde edilmiş ve ülkelerin fiziki uzaklıklarını ifade eden mesafe değişkeni için ise http://www.timeanddate.com/worldclock/distances, internet sitesinden yararlanılmıştır.

Modelde kullanılan, İhracat(lnexp), ithalat(lnimp), GNPi ve GNPj açıklayıcı değişkenleri sırasıyla; i, Türkiye ve j, Türkiye'nin ticaret ortağı ülkelerinin gayrisafi milli hasılası değişkenlerinin,

[3]Avusturya, Azerbaycan, Brezilya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çin, Fransa, Almanya, Yunanistan, Irak, İtalya Japonya, Kazakistan, Güney Kore, Libya, Makedonya, Polonya, Rusya, Suudi Arabistan, Sırbistan, İspanya, Tayland, Türkmenistan, Birleşik Krallık, ABD, Birleşik Arap Emirlikleri, Hollanda, Malezya

[4] Sırbistan, Azerbaycan, Brezilya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çin, Irak, Libya, Kazakistan, Makedonya, Rusya, Malezya, Tayland, Türkmenistan

linder ve ülkeleri arasındaki fiziki uzaklığı (başkentler arasındaki uzaklık-km- (lndist) logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir.

Ekonometrik Yöntem

Çalışmada öncelikle panel veri analizi ile ilgili genel bilgi verilecek, panel verinin tercih edilme sebebinden bahsedilerek analizde kullanılan testlere ayrıntılı olarak değinilecektir.

Panel Veri Analizi

Panel veri analizi, ülke, birey ve şirketler gibi kesit gözlemlerinin bir araya toplanmasıyla elde edilen metot olarak tanımlanabilir. Kesit serisinin zaman serisiyle birleştirilmesi ile panel veri analizi yapılmaktadır (Gujarati ve Poter, 2012: 593).

Panel veri yönteminde hem yatay kesit hem de zaman serisi içeren panel veri gözlem sayısı daha fazladır. Bu nedenle daha çok bilgi sağlanabilir. Bu yöntemde çoklu doğrusal bağıntı sorunu ortadan kaldırılabilinir. Bu yöntem ayrıca N boyutunu hem de T boyutunun kullanımına izin verdiği için son yıllarda daha çok tercih edilmektedir (Arı ve Zeren, 2011: 41). Yukarıdaki bölümde belirttiğimiz iki farklı bağımlı değişken (ihracat ve ithalat açısından) alarak yaptığımız analizde, 2006-2019 yılları için kesintisiz olarak oluşturulmuş dengeli panel veri setinde 13 yıllık (T=13) bir zaman serisi ve en fazla ticaret yaptığı 28 ülkeyi ele alan (N=28) kesit serisi yer almaktadır. Ayrıca, aynı zaman serisinde sadece Türkiye ile aynı gelir grubunda yer alan 14 ülkeyi (N=14) içeren bir kesit serisi kullanılarak bu test tekrarlanmıştır. Bu durumda analizde kullanılan modeller arasındaki fark, hem bağımlı değişkenlerden hem de kesit serideki ülke sayısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.
En basit şekilde panel veri modeli şu şekilde yazılır:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \ldots\ \beta_{kit}X_{kit} + U_{it} \quad (3)$$

i: 1,2,3,……,N

t: 1,2,3,……,T

Genel olarak panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{i=1}^{k} \beta_k X_{k_{it}} + U_i t \qquad i= 1,..,N ; t = 1,..,T ; k = 1,..,q \quad (4)$$

şeklindedir. Modelde Y_itbağımlı değişken, X_kit bağımsız değişkenler, β_k eğimparametreleri, α sabit parametre ve U_it hata terimidir (Yerdelen, 2017).

Panel veri analizinin avantajları aşağıda yer almaktadır;

Panel veri analizi zaman serisi ve yatay kesit boyutuna sahip olduğu için daha fazla gözlem sayısı bulundurmaktadır. Böylece serbestlik derecesi de büyüyebilmektedir.

Değişkenler arası çoklu doğrusal bağıntı sorunu nadiren görülebilmektedir.

Birimler arasındaki ilişkilerde etkili bir tahmincidir.

Hem zaman serisi hem de yatay kesit analizleri ile elde edilemeyecek etkileri ortaya koyabilmektedir (Kutluay, 2020: 35).

Panel verinin analizinin avantajları belirtilmiştir. Aşağıda ise dezavantajları hakkında bilgiler yer almaktadır.

- Panel veri araştırmalarında veri elde etmek ve düzenlemek problemleri ortaya çıkarabilir.

- Panel veri analizinde yatay kesit verilerinin çok kısa olması parametre tahminlerinin tutarsız olmasına neden olmaktadır.
- Panel analizinde belirsiz sorular, sorulara tutarsız cevaplar verilmesi, yanıtların hatalı kaydedilmesi gibi nedenler dolayısıyla ölçüm hataları olabilmektedir (Kutluay, 2020: 35).
- Panel verinin dezavantajları zaman serisi ve yatay kesit verilerde karşılaşılabilecek problemlerden çok farklı değildir. Avantaj ve dezavantajlar birlikte ele alındığında, panel veri analizinin diğer yöntemlerden üstün olduğu görülmektedir.

Panel Veri Modelleri

Panel veri analizinde kullanılabilecek üç model vardır. Bunlar;

- Klasik Model
- Sabit Etkiler Modeli
- Tesadüfi Etkiler Modeli

Klasik model, birimlere ve zamana göre sabit ve eğim parametrelerinin değişmemesi durumudur. Bir diğer ifadeyle sabit olan modeldir. EKK tahmini ile değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemesi yapılabilmektedir. Ele alınması gereken bir diğer modelde sabit etkiler modelidir. Bu modelde, katsayılarının birim ile zamana bağlı olarak değiştiği varsayılmaktadır. Bu modele göre bağımsız değişkenlerin hata terimi ile korelasyonsuz olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca bağımsız değişkenin birim etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Tesadüfi etkiler modeli, her bir bireye ayrı bir kesit sayısının tanımlanması anlamında sabit etkiler modelinin aynısıdır. Ancak bu modelde birim ve zamanlara göre oluşabilecek farklılıklar hata terimine dahil edilmektedir (Bölükbaşı, 2018: 15). Ampirik uygulamalarda, hangi tahmin modelinin seçileceğini belirlemek için çeşitli istatistiksel testler yapılmaktadır. F testinde sıfır hipotezi etkin tahmin edicinin "Havuzlanmış (pooled) EKK" olduğu kabul edilirken, alternatif hipotez etkin tahmincinin "sabit etki" (fixed effect) modeli olduğunu varsaymaktadır.

Aynı hedefi gözeten bir diğer testte Breusch-Pagan (BP) testidir. Bu testin sıfır hipotezi, tesadüfi etkinin olmadığı şeklindedir. Sıfır hipotezinin reddedilemediği durumda ise, Havuzlanmış EKK modelinin kullanılması daha uygun olacaktır. Sıfır hipotezi reddedilirse bu durum tesadüfi etki modelinin Havuzlanmış EKK yerine tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir (Atabay, 2012: 416).

Sabit etkili yada tesadüfi etkili modelden hangisini tercih edileceğine ise Hausman Testi ile karar verilmektedir. Bu testin hipotezleri aşağıda verilmiştir:

H_0 :Rassal etkili model

H_1 :Sabit etkili model

Çalışma sonucunda tesadüfi etkiler modeli kabul edilmiştir. Bu yüzden Tesadüfi etki regresyon analizi için kurulan modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun olup olmadığını test etmek için varsayım testleri yapılmıştır. Birimlere göre Heteroskedasite Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri ile sınanmaktadır. Bu test için kurulan sıfır hipotez (Yerdelen, 2017:208);

H0: Varyanslar, birimlerine göre homoskedastiftir.

H1: Varyanslar, birimlere göre heteroskedasitedir.

Tesadüfi etki modelinin otokorelasyon testi sonucu belirlemek için yapılan Baltagi-Wı LBI testi, Baltagi ve Wu'nun (1999) AR (1) kalıntı bozuklukları ile eşit olmayan aralıklı panel veri regresyon modelini tahmincisi Baltagi ve Li (1991) tarafından genişletilmiştir (Baltagi, 2005:89). Otokorelasyon test sonuçlarının 2 olması serilerde otokorelasyonun olmadığını ifade etmektedir. 2'nin altında olması kurulan modelde otokorelasyon olduğunu ifade etmektedir.

Birimler arasında korelasyonun olup olmadığını test etmek için Friedman testleri kullanılmıştır. Bu iki test için kurulan sıfır hipotezi;

H0: Birimler arasında korelasyon yoktur.

H1: Birimler arasında korelasyonun vardır.

Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Yatay kesit bağımlılığı testi panel veri analizinde ilk olarak yapılmalıdır. Eğer yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmadan analiz gerçekleştirilirse sonuçlar önemli derecede etkilenmektedir. Yatay kesit bağımlılığı ile yapılması muhtemel birim kök ve eşbütünleşme testlerine karar verilebilinir. Tutarsız sonuçlarla karşılaşılmak istenmiyorsa yatay kesit bağımlılığını muhakkak dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde yapılan analizlerde sonuçlar tutarsız olacaktır (Yücesan ve Yağış, 2020: 699)

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığı bulunuyorsa 2. Nesil panel birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı bulunmuyorsa 1. Nesil birim kök testleri kullanılmaktadır Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen CDLM1 testi, N sabit, T → ∞ durumunda kullanılır. Test aşağıdaki LM istatistiğine dayanmaktadır (Savrul ve Yağış, 2020:1617).

$$LM = T\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\dot{\rho}_{ij}^{2} \quad (5)$$

Breusch-Pagan (1980) testi için hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

H_0: Yatay kesitler arasında ilişki yoktur.

H_1: Yatay kesitler arasında ilişki vardır.

Yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumda CD (Pesaran (2004) istatistiği, N >T koşulunda kullanılabilmektedir. Ele alınan araştırmada kurulan her iki modelde kesit boyutu zaman boyutundan daha büyük olduğu için bu yöntem tercih edilmiştir.

CD (Pesaran (2004) istatistiği;

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N.(N-1)}}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\tilde{\rho}_{ij} \quad (6)$$

Yapılan araştırmada ulaşılan sonuçlarda olasılık değerleri 0,01'in altında olur ise H0 hipotezi red edilir. Yani 'yatay kesit bağımlılığı vardır' sonucu elde edilir. Sonuç yorumlandıktan sonra uygulanacak birim kök testi seçimi yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak yapılmaktadır.

Panel Birim Kök Testleri

Serilerin durağan olup olmadığının incelenmesi bir ekonomik modelin istatistiksel olarak anlamlı olabilmesi için en önemli koşuldur. Yapılan ekonometrik analizler durağan olmayan seriler kullanılırsa tutarsız sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Serilerin durağan hale getirilmesi bu sebeple öncelikli zorunluluklar arasında yer almaktadır (Kantar, 2016: 34).

Panel veri analizinde, birim kökte kullanılan Birinci Nesil Birim Kök Testleri; Harris ve Tzavalis (1999), Fisher ADF (Madala ve Wu,1999), Breitung (2001), Hadri (2000), Levin,Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (Ips, 2003) en çok bilinen ve kullanılan panel birim kök testleri

olarak ifade edilir. İkinci Nesil Birim Kök Testleri ise; Choi (2002), Phillips ve Sul (2009), Bai ve Ng (2004), Moon ve Perron (2004) ve Pesaran (2007), Hadri, Kurozumi (2012) birim kök testleridir.

Hadri- Kurozumi(2012) Birim Kök Testi

Çalışmada panelleri oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığın varlığı tespit edildiğinden dolayı, bu durumu göz önünde bulunduran ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmiştir. Durağanlık derecelerinin bilinmesi ve buna göre analizlerin uygulanması ekonometrik analizlerde yapılması zorunludur. Aksi takdirde tutarsız sonuçlara ulaşılabilinir. Çalışmada, otokorelasyonun ve ortak faktörlerin varlığına izin veren ve bu ortak faktörleri de göz önünde bulunduran diğer testlere göre daha güncel olan, birim kök testlerinden Hadri ve Kurozumi (2012) panel birim kök testi kullanılmıştır(Yücesan, Yağış ve Torun 2019:359). Hadrive Kurozumi (2012) testinin hipotezleri şu şekildedir:

H0: Paneli oluşturan bütün ülkeler için seri durağandır.

H1: Paneli oluşturan bazı ülkeler için seri durağan değildir.

Bu hipotezleri sınamak için iki farklı test istatistiği geliştirilmiştir:

$$Y_{it} = z_t\delta_i + f_t y_i + \varepsilon_{i,t} \qquad \varepsilon_{i,t} = \theta_{i,p} + \cdots + \theta_{i,p}\varepsilon_{it-p} + v_{it} \tag{7}$$

$i = 1, \dots, N$ ve $t = 1, \dots, T$ iken zt deterministiktir, hesaplanabilir ve bağımlı değişkendeki değişimi açıklayabilmektedir. Testin ortaya koyduğu boş hipotez, birinci nesil birim kök testlerinin aksine serinin durağan olmadığını otaya koymaktadır. O halde boş ve alternatif hipotez şu şekilde ifade edilmektedir (Hadri ve Kurozumi, 2012: 32): Bu aşamadan sonra Hadri-Kruzomi test istatistikleri hesaplanmaktadır.

$$Z_A^{SPC} = \frac{1}{\tilde{o}_{iSPC^2}T^2}\sum_{t=1}^{T}(S_{it}^{w})^2 \tag{8}$$

$$Z_A^{LA} = \frac{1}{\acute{o}_{iLA^2}T^2}\sum_{t=1}^{T}(S_{it}^{w})^2 \tag{9}$$

Hadri-Kruzomi testine ait boş ve alternatif hipotez aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Hadri ve Kruzomi, 2012:32):

$\boldsymbol{H0}$: $\emptyset i\ 1 \neq 0\ \forall i$

$\boldsymbol{H1}$: $\emptyset i\ 1 = 0$ bazı i'ler için

Analiz sonuçlarına yönelik bulgular ve değerlendirme kısmında ilk olarak tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Daha sonra durağanlık analizi sonuçları değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmada bazı değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı bulunmadığından dolayı serilerin durağanlığı test etmek için 1.nesil panel birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) testi kullanılmıştır. LLC panel birim kök testi, tüm birimlere ait seriler için yatay kesit ortalamalarının hesaplanmasını ve tüm serilerden bu ortalamaların çıkarılması önermektedir (Yerdelen, 2017:68). Bu test homojen yapılı panel modellerinde kullanılmaktadır. Bu test için kurulan sıfır hipotezi;

H0: Birimler birim kök içermektedir.

5.ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırmanın bulguları incelenecektir.

Bulgular ve Değerlendirme

Analiz sonuçlarına yönelik bulgular ve değerlendirme kısmında ilk olarak tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Ardından analizlerin sonuçları ve sonuçların yorumlanmasına yer verilmiştir. Bu anlamda öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı araştırılmış, gerekli birim kök testleri yapılmış, eşbütünleşme ilişkisi tespiti yapılmıştır. Bunun sonucunda seriler seviyelerinde durağan oldukları için eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır.

Panel veri analizi kullanılarak tahmin edilecek model aşağıdaki gibidir:

$$LNİMP_{iJt} = \beta0+\beta1\ LNGNP_{it} + \beta2\ LNGNP_{Jt} + \beta3\ LNLinder_{ij} + \beta4\ LNDİST_{ij} + \beta5\ Dumborder + U_{it} \quad (10)$$

$$LNEXP_{iJt} = \beta0+\beta1\ LNGNP_{it} + \beta2\ LNGNP_{Jt} + \beta3\ LNLinder_{ij} + \beta4\ LNDİST_{ij} + \beta5\ Dumborder + U_{it} \quad (11)$$

Panel regresyon sonuçlarının verilmesinden önce model değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistik tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.*Türkiye ve 28 Dış Ticaret Ortağı Arasındaki Dış Ticaret Modeline İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler*

İstatistikler	$LNEXP_{iJt}$	$LNİMP_{iJt}$	$LNGNP_{it}$	$LNGNP_{Jt}$	$LNLinder_{ij}$	$LNDİST_{ij}$
Ortalama	14.28994	14.45706	27.39646	26.74428	8.918070	7.855774
Medyan	14.38266	14.56932	27.41790	26.74281	8.764053	7.684832
Maksimum	16.62636	17.26119	27.58789	30.69596	10.93311	9.245418
Minimum	11.00092	9.146228	27.04593	22.64915	3.401197	6.709304
Standart Hata	1.281977	1.602469	0.144495	1.892521	1.299743	0.753538
Gözlem Sayısı	392	392	392	392	392	392

Tablo 2.*Türkiye ve Aynı Gelir Grubunda Yer Aldığı 14 Dış Ticaret Ortağı Arasındaki Dış Ticaret Modeline İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler*

İstatistikler	$LNEXP_{iJt}$	$LNİMP_{iJt}$	$LNGNP_{it}$	$LNGNP_{Jt}$	$LNLinder_{ij}$	$LNDİST_{ij}$
Ortalama	13.70832	13.63554	27.39646	25.69845	8.015013	7.788634
Medyan	13.70498	13.77294	27.41790	25.12310	8.400596	7.527461
Maksimum	16.39225	17.26119	27.58789	30.28988	8.931948	9.245418
Minimum	11.00092	9.146228	27.04593	22.64915	3.401197	6.751101
Standart Hata	1.176919	1.753187	0.144680	1.888300	0.948699	0.828087
Gözlem Sayısı	196	196	196	196	196	196

Modele ait tanımlayıcı istatistikler yukarıda tablolarda yer almaktadır. İstatistiklerin ardından yatay kesit bağımlılığı testleri ile devam edilmiştir.

Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Çalışmada yapılması planlanan birim kök testine karar verebilmek için ilk olarak yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır.

Yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumda CD (Pesaran (2004) istatistiği, N >T koşulunda kullanılabilmektedir. Ele alınan araştırmada kurulan her iki modelde kesit boyutu zaman boyutundan daha büyük olduğu için bu yöntem tercih edilmiştir.

Tablo 3.*Yatay Kesit Bağımlılığı Testi*

14 Ülke İçin		**28 Ülke İçin**	
Değişkenler	**Yatay Kesit Bağımlılığı**	**Değişkenler**	**Yatay Kesit Bağımlılığı**
lnimp	11.15595 (0.0000)***	**lnimp**	33.47876 (0.0000)***
lnexp	16.75353 (0.0000)***	**lnexp**	36.73739 (0.0000)***
lngnpit	35.69314 (0.0000)***	**lngnpit**	72.74613 (0.0000)***
lngnpjt	22.91687 (0.0000)***	**lngnpjt**	36.57489 (0.0000)***
lnlinder	9.853775 (0.0000)***	**lnlinder**	1.070483 (0.2844)
lndistij	12.57032 (0.24495)	**lndistij**	12.57032 (0.11244)

Not: *** serilerin %1düzeylerinde katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduklarını göstermektedir.

CD test, yatay kesitlerin kalıntıları arasındaki ilişki katsayılarının toplamını ifade etmektedir. Sıfır hipotezi yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığını göstermekte ve standart normal dağılmaktadır (Pesaran, 2004:9). Ele alınan her iki modelde ve her iki ülke grubunda yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük çıktığı için bu test tercih edilmiştir.

Tablodaki sonuçlara bakılarak H0:Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde 14 ülke için lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjt ve linder değişkenleri için reddedilmektedir. Fakat lndistij değişkeni için yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi red edilememektedir. Bu durum aynı zamanda analize katılan 14 ülke için birinde ortaya çıkan şokun diğer ülkelerde de etki göstermeyeceği anlamına gelmektedir. lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjt ve linder değişkenleri için yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Lndistij değişkeni için yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır.

H0:Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde 28 ülke için bakıldığında ise, lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjt değişkenleri için reddedilmektedir. Fakat linder ve lndistij değişkenleri için red edilememektedir. Bu durum aynı zamanda analize katılan 28 ülke için birinde ortaya çıkan şokun diğer ülkelerde de etki göstermeyeceği anlamına gelmektedir. lnimp, lnexp, lngnpit ve lngnpjt değişkenleri için yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Linder ve lndistij değişkeni için yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır.

Yapılacak olan birim kök testlerine karar verirken de yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak seçim yapılmalıdır. Bu nedenle, çalışmada yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ikinci nesil panel birim kök testi ve yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan birinci nesil panel birim kök testleri tercih edilmiştir.

Tablo 4.*Homojenlik Test Sonuçları*

14 Ülke İçin; Model Bağımlı Değişkeni log(Expijt)			**28 Ülke İçin: Model Bağımlı Değişkeni log(Expijt)**		
Test	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**	**Test**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Delta_tilde	4.537	0.216	Delta_tilde	3.544	0.823
Delta_tilde_adj	5.234	0.111	Delta_tilde_adj	4.621	0.417
14 Ülke İçin; Model Bağımlı Değişkeni log(İmpijt)			**28 Ülke İçin: Model Bağımlı Değişkeni log(İmpijt)**		

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde	0.445	0.346	Delta_tilde	2.279	0.451
Delta_tilde_adj	1.267	0.132	Delta_tilde_adj	2.196	0.443

Tablodaki homojenlik sonuçlarına göre H0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla değişkenler homojen olup panel sonuçlarında dikkate alınacaktır.

Panel Birim Kök Test Sonuçları

Bir serinin durağanlığının test edilmesi için kullanılan yöntem birim kök testidir. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları dikkate alınarak çalışmada 2. Nesil birim kök testlerinden olan Hadri ve Kurozumi (2012) birim kök testi ve Yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan test sonuçları dikkate alınarak çalışmada (LLC) (2002) 1. Nesil birim kök testleri bir arada kullanılmıştır.

Tablo 5.*Ele Alınan Ülkeler İçin Birim Kök Testi Sonuçları*

Ele Alınan 14 Ülke İçin Birim Kök Sonuçları		**Ele Alınan 28 Ülke İçin Birim Kök Sonuçları**	
Değişkenler	**İkinci Nesil: Hadri Kurozumi (2012) Testi**	**Değişkenler**	**İkinci Nesil: Hadri Kurozumi (2012) Testi**
	Düzey		**Düzey**
	Test İstatistik ve Olasılık Değeri		**Test İstatistik ve Olasılık Değeri**
LNİMP$_{iJt}$	6.82216***	**LNİMP$_{iJt}$**	9.42546***
LNEXP$_{iJt}$	4.78457***	**LNEXP$_{iJt}$**	8.32056***
LNGNP$_{it}$	4.58447***	**LNGNP$_{it}$**	6.48342***
LNGNP$_{Jt}$	7.06318***	**LNGNP$_{Jt}$**	10.3016***
LNLinder$_{ij}$	4.14538***	**LLC (2002)**	
LLC(2002)		**LNLinder$_{ij}$**	-6.29132***
LNDİST$_{i\,j}$	4.84632***	**LNDİST$_{i\,j}$**	8.47911***

*Not: *** serilerin %1düzeylerinde katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduklarını göstermektedir.*

Tabloda analize dahil olan hem 14 ülke hem de 28 ülke için düzey değerlerinde Hadri, Kurosumi ve LLC(2002) birim kök sonuçları yukarıda yer almaktadır. Kurulan modellerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler için hesaplanan birim kök sonuçlarına göre; çalışmada 14 ülke için ele alınan modellerde, Hadri Kurozumi(2012)'ye göre lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjt ve linder değişkenleri için %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir. Lndistij değişkeni'de LLC(2002)'ye göre %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir.

Kurulan modellerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler için hesaplanan birim kök sonuçlarına göre; çalışmada 28 ülke için ele alınan modellerde, Hadri Kurozumi(2012)'ye göre lnimp, lnexp, lngnpit ve lngnpjt değişkenleri için %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir. Linder ve lndistij değişkeni'de LLC(2002)'ye göre %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir.

Çalışmada serilere fark alma gereksinimi duyulmamıştır. Serilerin düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu nedenle çalışmada eşbütünleşme ilişkisi incelenememektedir. Bu yüzden aşağıda Panel Veri Regresyon Analizi Tahmincisi ve Temel Varsayım Test Sonuçları ile analize devam edilmiştir.

Tablo 6.*Panel Veri Regresyon Analizi Tahmincisi Ve Temel Varsayım Test Sonuçları*

Ele Alınan 14 Ülke: Model Bağımlı Değişkeni log(Expijt)			**Ele Alınan 28 Ülke: Model Bağımlı Değişkeni log(Expijt)**		
Test Türü	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**	**Test Türü**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
F Testi	196.99	0.000***	F Testi	257.98	0.000***
Breusch-PaganTesti	Testi $\chi 2$ (01)=726.15	0.000***	Breusch-PaganTesti	1997.64	0.000***
Hausman Testi	1.33	0.7223	Hausman Testi	4.95	0.1752
Levene, Brown ve Forsythe Testi	W0= 3.9297398df(13,182) W50 = 2.8104737df(13,182) W10 = 3.5749818df(13,182)	Pr > F = 0.00001243*** Pr> F = 0.00109107*** Pr > F = 0.00005205***	Levene, Brown ve Forsythe Testi	W0 = 4.3312811 df(27,364) W50 = 3.1726919df(27,364) W10 = 4.0272154df(27,364)	Pr > F = 0.00000000*** Pr > F = 0.00000045*** Pr > F = 0.00000000***
Friedman	16.090	0.0443**	Friedman	46.845	0.0103**
Durbin-Watson Baltagi-Wu LBI	F(13,196) = 33.91	0.63687609 0.84646643	Durbin-Watson Baltagi-Wu LBI	F(27,392) = 44.21	0.65281753 0.89321585
EleAlınan 14 Ülke:Model Bağımlı Değişkeni log(İmpijt)			**Ele Alınan 28 Ülke:Model Bağımlı Değişkeni log(İmpijt)**		
Test Türü	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**	**Test Türü**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
F Testi	34.39	0.000***	F Testi	41.94	0.000***
Breusch-PaganTesti	452.90	0.000***	Breusch-PaganTesti	1167.68	0.000***
Hausman Testi	3.23	0.3571	Hausman Testi	14.91	0.1912
Levene, Brown ve Forsythe Testi	W0 = 3.9297398 df(13,182) W50 = 3.9297398df(13,182) W10 = 3.5749818df(13,182)	Pr > F = 0.00001243*** Pr > F = 0.00109107*** Pr > F = 0.00005205***	Levene, Brown ve Forsythe Testi	W0 = 4.3212811 df(27,364) W50 = 4.4726919df(27,364) W10 = 4.1172154df(27,364)	Pr > F = 0.0000000*** Pr > F = 0.00000000*** Pr > F = 0.00000000***
Friedman	22.996	0.0417**	Friedman	43.041	0.0259**
Durbin-Watson Baltagi-Wu LBI	F(13,196) = 36.11	0.46714903 0.79509375	Durbin-Watson Baltagi-Wu LBI	F(27,392) = 42.11	0.47388528 0.78071705

Not*: * Breusch- Pagan Testi LM 2 sınamasında c21 serbestlik derecesi tablo değerleridir.)***,** serilerin %1 ve %5 düzeylerinde katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduklarını göstermektedir.*

Çalışmada her iki bağımlı değişkenli (ihracat ve ithalat) modeller için yatay kesit ve zaman boyutunu ihmal eden sabit katsayılı model ve birimler arası (cross-section)sabit etkili model arasındaki seçimi belirlemek için F testi yapılmıştır. Ele alınan ticaret ortaklı modelde (28 ülke) ve aynı gelir grubu ülkeleri için olan modelde (14 ülke)sabit katsayılı (pooled) modelinin geçerli olmadığını göstermektedir. Sabit etki modeli ile Havuzlanmış EKK modelinden hangisinin tercih edilmesi gerektiğini belirlemek için yapılan F testi hipotez sınamasında, sıfır hipotezi reddedilmiştir.

F testi sonucuna göre en uygun regresyon tahmincisinin sabit etki modeli olduğuna ulaşılmıştır. Breush-Pagan testi ile Havuzlanmış EKK modeli mi Rassal etki modelinin mi regresyon analizi için uygun olacağı belirlenmiştir.

Breusch-Pagan LM testi sonucuna göre sıfır hipotezi reddedilmiş ve kurulan modeli test edecek en uygun analizin Rassal etki olduğu belirlenmiştir. F testi ve Breusch Pagan LM testi sonuçlarına göre kurulan modelin Havuzlanmış EKK ile test edilmemesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Rassal etki ve sabit etki modeli arasında karar vermek için ise Hausman testi yapılmıştır. Hausman testi sonucunda sıfır hipotezi red edilememiştir. Bu sonuç ile kurulan regresyon modeli için en uygun analiz yönteminin tesadüfi etki modeli olduğunu tespit edilmiştir. Türkiye ve yoğun ticaret yaptığı 28 ülke için kesit serisi (N), zaman serisinden (T) fazla olduğundan, ele alınan ticaret ortaklarının benzer nitelikte olmayan, farklı ülke grubunu kapsadığından ve Türkiye'nin tüm ticaret ortağı ülkelerini kapsamadığından dolayı rassal etikler geçerli olmaktadır.

Breusch- Pagan Testi LM (1980) ve Hausman testi sonuçları da rassal etkilerin geçerliliğini göstermektedir yukarıda gösterilmektedir. Tesadüfi etki regresyon analizi için kurulan modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun olup olmadığını test etmek için varsayım testleri yapılmıştır. Birimlere göre Heteroskedasite Değiştirilmiş Birimlere göre Heteroskedasite Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri ile sınanmaktadır. Bu test için kurulan sıfır hipotez H0: Varyanslar, birimlerinegöre homoskedastiftir. H1: Varyanslar, birimlere göre heteroskedasitedir. Her iki bağımlı değişkenli (ihracat ve ithalat) ile ele alınan ticaret ortaklı modelde (28 ülke) ve aynı gelir grubu ülkeleri için olan modelde (14 ülke) için H0 hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. Kurulan modellerde birimlere göre heteroskedasite olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Her iki bağımlı değişkenli (ihracat ve ithalat) ile ele alınan ticaret ortaklı modelde (28 ülke) ve aynı gelir grubu ülkeleri için olan modelde (14 ülke) için Tesadüfi etki modelinin otokorelasyon testi sonucu belirlemek için yapılan Baltagi-W1 LBI testi, Baltagi ve Wu'nun (1999) AR (1) kalıntı bozuklukları ile eşit olmayan aralıklı panel veri regresyon modelini tahmincisi Baltagi ve Li (1991) tarafından genişletilmiştir. Otokorelasyon test sonuçlarının 2 olması serilerde otokorelasyonun olmadığını ifade etmektedir. 2'nin altında olması kurulan modelde otokorelasyon olduğunu ifade etmektedir.

Düzeltilmiş Bhargava vd. Durbin Watson ve Baltagi-Wu LBI otokorelasyon test sonuçları tabloda özetlenmiştir. Tesadüfi etki modelinde otokorelasyon sorununun olup olmadığı Modified Bhargava vd. Durbin Watson ve Baltagi-Wu LBI ile testi edilmiştir. Test sonucuna göre elde edilen kritik değerler 2'den oldukça küçüktür. Bu sonuç kurulan tesadüfi etki modelinde ciddi bir otokorelasyonun olduğunu ifade etmektedir. Her iki bağımlı değişkenli (ihracat ve ithalat) ile ele alınan ticaret ortaklı modelde (28 ülke) ve aynı gelir grubu ülkeleri için olan modelde (14 ülke) için birimler arasında korelasyonun olup olmadığını test etmek için Friedman testleri kullanılmıştır. Bu test için kurulan sıfır hipotezi; H0: Birimler arasında korelasyon yoktur şeklinde sınanmaktadır.

Friedman birimler arası korelasyon testi sonuçları tabloda özetlenmiştir. Tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyon Friedman ile test edilmiştir. Bu test sonucunda sıfır hipotezi reddedilmiş ve birimler arasında korelasyonun olduğu tespit edilmiştir. Tesadüfi etki modeli ile analiz edilen varsayım testleri sonucunda kurulan modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sorunları ortadan kaldırmak için dirençli tahminciler ile test yapılması gerekmektedir. Bundan dolayı heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonu dikkate alan Driscoll Kraay dirençli tahminci ile model tahmin edilmiştir(Driscoll ve Kraay, 1998:550). Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin sonuçlarına göre elde edilen regresyon sonuçları tabloda özetlenmiştir.

Tablo 7.*Driscoll-Kraay Tesadüfi Etkili Dirençli Tahmin Metodu Sonuçları*

Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin Metodu	**Ele Alınan 28 Ülke**		**Ele Alınan 14 Ülke**	
Değişkenler	**Bağımlı Değişkeni log(Expijt)**	**Bağımlı Değişkeni log(İmpijt)**	**Bağımlı Değişkeni log(Expijt)**	**Bağımlı Değişkeni log(İmpijt)**
$LNGNP_{it}$	1.015597***	0.446546	0.7998711***	0.797177***
$LNGNP_{Jt}$	0.6963685***	0.6435994***	0.7913979***	0.6376236***
$LNLinder_{ij}$	-0.028812	-0.0176762***	-0.0134857	-0.0847891***
$LNDİST_{ij}$	-1.51058***	0.011395	-1.663454	-0.1615471
Dumborder	0.6627153***	0.1922889	0.1025611	-0.1046049
Wald chi2(3)	14483.93	601.78	266.53	1203.32

Not*: *** ve **, %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

Türkiye ve analize dahil edilen 28 ticaret ortağı ülke ve Türkiye ile aynı gelir grubunda yer alan 14 ticaret ortağı için oluşturulmuş ihracat ve ithalat bağımlı değişkenli modeller için Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin metodu sonuçları tabloda yer almaktadır. Analize dahil edilen tüm ülkeler (28 ülke) açısından ihracat bağımlı değişkeniyle oluşturulan modelde, Linder açıklayıcısının katsayısı negatif işaretli olarak bulunmuştur. Fakat istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermemiştir. Yani gelir farkındaki bir azalma Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracatında artışa neden olabilecek talep etkisi yaratmamaktadır. Fakat bağımlı değişkenin ithalat seçilmesi durumunda geçerli olan Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin Metodu modeli için Linder değişkeni %1 anlamlılık düzeyindedir ve hipotezi destekleyen beklenti işareti olan negatif değeri almıştır.

Türkiye ve ticaret yaptığı ülkeler arasında kişi başına düşen gelir farkı azaldıkça, Türkiye'nin bu ülkelerden yapmış olduğu ithalat artmaktadır. Türkiye ve dış ticarette bulunduğu bu ülkeler arasındaki gelir farkının %1 azalması, Türkiye'nin yapmış olduğu ithalatını yaklaşık %0.01 artırmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerden gayrisafi milli hâsıla (GNPj) değeri istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlıdır ve Türkiye'nin dış ticaret ortaklarının gelirlerindeki %1'lik artış, Türkiye'nin ithalatını yaklaşık % 0.64 artmaktadır. Yine GNPi değişkeni %1 düzeyinde anlamlıdır ve Türkiye'nin gelirinde meydana gelen %1'lik bir artış, Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracatını yaklaşık %1.01 düzeyinde artırmaktadır. Bu model için dış ticarette ülkeler arası fiziki uzaklığı ifade eden (Distij) açıklayıcı değişkeni ve komşuluk kukla değişkeni istatistiki olarak anlamlı sonuçlar vermiştir.Türkiye'nin ticaret ortağı ülkelere yaptığı ihracat, mesafe uzadıkça azalmaktadır. Ele alınan dönemler için, ticaret ortakları arasındaki mesafenin 1 birimlik artması durumunda, ihracatta yaklaşık % -1.51 birimlik bir azalma yaşamıştır. Kukla değişken olarak eklenen sınır komşuluğu değişkeninde meydana gelen 1 birimlik bir artış ihracatın yaklaşık %0.66 birim artmasına neden olmuştur. Türkiye ve aynı gelir grubunda yer alan 14 ticaret ortağı ülkeyi kapsayan ithalat ve ihracat bağımlı değişkenli modeller için tahmini katsayılarını değerlendirdiğimizde; ihracat bağımlı değişkenli modelde Linder değişkeni negatif işaret almış olmasına karşın istatistiki olarak anlamlı değildir. Ancak ithalat bağımlı değişkeniyle oluşturulmuş modelde, Linder değişkeni %1 düzeyinde anlamlıdır. Türkiye ve ticaret ortakları arasındaki kişi başına gelir farkı azaldıkça (%1'lik bir azalma), Türkiye'nin bu ülke grubundan ithalatını arttırdığı (%0.08) sonucuna ulaşılmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerden gayrisafi milli hâsıla (GNPj) değeri istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlıdır ve Türkiye'nin dış ticaret ortaklarının gelirlerindeki %1'lik artış, Türkiye'nin ithalatını yaklaşık %0.79 artmaktadır. Ayrıca ithalatçı ülke (GNPj) ve Türkiye'nin (GNPi)'si açıklayıcı değişkenleri dikkate alındığında, Türkiye ile aynı gelir grubunda yer alan ülkelerin, Türkiye'ye yönelik yaptığı mal ihracatında gelir esnekliği, Türkiye'nin gelir esnekliğinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin ithalatındaki (karşı ülkenin ihracatındaki) artışta, karşı ülkenin gelir artışının etkisi daha fazladır. Bu durum genel olarak yoğun dış ticarette bulunduğu 28 ülkeyle değerlendirdiğimiz model de ortaya çıkan sonuçla aynıdır. Mesafe (Distij), ve kukla değişken

modelde anlamlı çıkmamıştır. Bir diğer ifadeyle mesafe ve sınır komşuluğu aynı gelir grubu 14 ülke ile yapılan ticarette anlamsız çıkmıştır.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Dış ticaret teorileri ülkeler arasındaki dış ticaretin nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Merkantilist düşünceye kadar dayanan dış ticaret teorisinin bilimsel olarak temelleri Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı Ulusların Zenginliği adlı eseri ile atılmıştır.Klasiklerin dış ticarette sadece emek faktörünü kullanmaları ve yalnızca arz koşullarını dikkate almaları eleştirilmiştir ve eksiklikler Neoklasikler tarafından giderilmeye çalışılmıştır.Bu zamana kadar olan dış ticaret teorileri aslında günümüzdeki karmaşık dünyanın dış ticaret akımlarını açıklayamamıştır.Ülkelerin karşılıklı ticaretlerini neden yaptıklarını açıklamakta yetersiz kalan klasik dış ticaret teorileri yerini yeni dış ticaret teorilerine bırakmıştır. Çalışmaya da konu olan yeni dış ticaret teorilerinden Linder Hipotezi, Linder tarafından geliştirilen iki ülke arasında benzerlik ne kadar yakınsa, aralarındaki ticaret hacminin o kadar arttığını varsaymıştır. Teoride, ülkelerin kişi başına düşen gelirleri, taleplerinin yapısı ile yakından ilişkilidir. Çünkü kişi başına düşen milli gelirleri birbirine benzer olan ülkelerin tercihleri de benzer olacaktır. Çalışmada Linder Hipotezinin geçerliliği sınanmıştır.

Çalışmada Linder Hipotezi Çerçevesinde Türkiye'nin Gelir Gruplarına Göre Ülkelerle Olan Karşılıklı Ticaretlerine Dair Ekonometrik Analizi [2006-2019] dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Panel Veri Analizibağımlıdeğişkeni ithalat (Impij) ve ikinci modelin bağımlı değişkeni ihracat (Expij) olarak belirlenmiştir.Modeli açıklamaya yardımcı veriler Linderij, i (Türkiye) ülkesi ve ticaret ortağı j ülkesi arasındaki kişi başına düşen gelir farkının (PGNPit -PGNPjt) mutlak değeri şeklinde ifade edilmektedir. GNPi ve GNPj açıklayıcı değişkenleri sırasıyla; i, Türkiyeve j, Türkiye'nin ticaret ortağı ülkelerinin gayrisafi milli hasıla (cari fiyatlarla satın alma gücüne dayalı -ABD doları cinsinden-) değerlerini ifade etmektedir. Modelde Distij açıklayıcı değişkeni, i ve j ülkeleri arasındaki fiziki uzaklığı (başkentler arasındaki uzaklık-km-) ifade etmektedir. Modelde bir de kukla değişken eklenmiştir. Kukla değişken olarak Türkiye ile sınır komşuluğu olması durumunda bir, aksi durumda ise sıfır değeri alan sınır kukla değişkeni (Dumborder) kullanılmıştır.

Bu modeli açıklamaya yönelik, yatay kesit bağımlılığı testleri, homojenlik testleri, birim kök testleri, panel veri regresyon analizi tahmincisi ve temel varsayım testleri ile Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin metodu kullanılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığı sonuçlarına göre; sonuçlara bakılarak H0:Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde 14 ülke için lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjt ve linder değişkenleri için reddedilmektedir. Fakat lndistij değişkeni için yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi red edilememektedir. Bu durum aynı zamanda analize katılan 14 ülke için birinde ortaya çıkan şokun diğer ülkelerde de etki göstermeyeceği anlamına gelmektedir. lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjt ve linder değişkenleri için yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Lndistij değişkeni için yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır.

H0:Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde 28 ülke için bakıldığında ise, lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjt değişkenleri için reddedilmektedir. Fakat linder ve lndistij değişkenleri için red edilememektedir. Bu durum aynı zamanda analize katılan 28 ülke için birinde ortaya çıkan şokun diğer ülkelerde de etki göstermeyeceği anlamına gelmektedir. lnimp, lnexp, lngnpit ve lngnpjt değişkenleri için yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Linder ve Lndistij değişkeni için yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır.

Yapılacak olan birim kök testlerine karar verirken de yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak seçim yapılmalıdır. Bu nedenle, çalışmada yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ikinci nesil panel birim kök testi ve yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan birinci nesil panel birim kök testleri tercih edilmiştir.

Homojenlik sonuçlarına göre H0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla değişkenler homojen olup panel sonuçlarında dikkate alınacaktır.

Birim kök sonuçlarına göreanalize dahil olan hem 14 ülke hem de 28 ülke için düzey değerlerinde Hadri Kurosumi ve LLC(2002) birim kök sonuçları yukarıda yer almaktadır. Kurulan modellerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler için hesaplanan birim kök sonuçlarına göre; çalışmada 14 ülke için ele alınan modellerde, Hadri Kurosumi(2012)'ye göre lnimp, lnexp, lngnpit, lngnpjy ve linder değişkenleri için %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir. Lndistij değişkeni'de LLC(2002)'ye göre %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir. Kurulan modellerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler için hesaplanan birim kök sonuçlarına göre; çalışmada 28 ülke için ele alınan modellerde, Hadri Kurosumi(2012)'ye göre lnimp, lnexp, lngnpit ve lngnpjt değişkenleri için %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir. Linder ve Lndistij değişkeni'de LLC(2002)'ye göre %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları görülmektedir.

Çalışmada serilere fark alma gereksinimi duyulmamıştır. Serilerin düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu nedenle çalışmada eşbütünleşme ilişkisi incelenememektedir. Bu yüzden aşağıda Panel Veri Regresyon Analizi Tahmincisi Ve Temel Varsayım Test Sonuçları ile analize devam edilmiştir.

Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin metodu sonuçlarına göre Türkiye ve analize dahil edilen 28 ticaret ortağı ülke ve Türkiye ile aynı gelir grubunda yer alan 14 ticaret ortağı için oluşturulmuş ihracat ve ithalat bağımlı değişkenli modeller için Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin metodu sonuçları tabloda yer almaktadır. Analize dahil edilen tüm ülkeler (28 ülke) açısından ihracat bağımlı değişkeniyle oluşturulan modelde, Linder açıklayıcısının katsayısı negatif işaretli olarak bulunmuştur.Fakat istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermemiştir. Yani gelir farkındaki bir azalma Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracatında artışa neden olabilecek talep etkisi yaratmamaktadır. Fakat bağımlı değişkenin ithalat seçilmesi durumunda geçerli olan Driscoll-Kraay tesadüfi etkili dirençli tahmin Metodu modeli için Linder değişkeni %1 anlamlılık düzeyindedir ve hipotezi destekleyen beklenti işareti olan negatif değeri almıştır. Türkiye ve ticaret yaptığı ülkeler arasında kişi başına düşen gelir farkı azaldıkça, Türkiye'nin bu ülkelerden yapmış olduğu ithalat artmaktadır. Türkiye ve dış ticarette bulunduğu bu ülkeler arasındaki gelir farkının %1 azalması, Türkiye'nin yapmış olduğu ithalatını yaklaşık %0.01 artırmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerden gayrisafi milli hâsıla (GNPj) değeri istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlıdır ve Türkiye'nin dış ticaret ortaklarının gelirlerindeki %1'lik artış, Türkiye'nin ithalatını yaklaşık % 0.64 artmaktadır. Yine GNPi değişkeni %1 düzeyinde anlamlıdır ve Türkiye'nin gelirinde meydana gelen %1'lik bir artış, Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracatını yaklaşık % 1.01 düzeyinde artırmaktadır.

Bu model için dış ticarette ülkeler arası fiziki uzaklığı ifade eden (Distij) açıklayıcı değişkeni ve komşuluk kukla değişkeni istatistiki olarak anlamlı sonuçlar vermiştir.Türkiye'nin ticaret ortağı ülkelere yaptığı ihracat, mesafe uzadıkça azalmaktadır. Ele alınan dönemler için, ticaret ortakları arasındaki mesafenin 1 birimlik artması durumunda, ihracatta yaklaşık % -1.51 birimlik bir azalma yaşamıştır. Kukla değişken olarak eklenen sınır komşuluğu değişkeninde meydana gelen 1 birimlik bir artış ihracatın yaklaşık %0.66 birim artmasına neden olmuştur. Türkiye ve aynı gelir grubunda yer alan 14 ticaret ortağı ülkeyi kapsayan ithalat ve ihracat bağımlı değişkenli modeller için tahmini katsayılarını değerlendirdiğimizde; ihracat bağımlı değişkenli modelde Linder değişkeni negatif işaret almış olmasına karşın istatistiki olarak anlamlı değildir. Ancak ithalat bağımlı değişkeniyle oluşturulmuş modelde, Linder değişkeni %1 düzeyinde anlamlıdır. Türkiye ve ticaret ortakları arasındaki kişi başına gelir farkı azaldıkça (%1'lik bir azalma), Türkiye'nin bu ülke grubundan ithalatını arttırdığı (%0.08) sonucuna ulaşılmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerden gayrisafi milli hâsıla (GNPj) değeri istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlıdır ve Türkiye'nin dış ticaret ortaklarının gelirlerindeki %1'lik artış, Türkiye'nin ithalatını yaklaşık %0.79 artmaktadır. Ayrıca ithalatçı ülke

(GNPj) ve Türkiye'nin (GNPi)'si açıklayıcı değişkenleri dikkate alındığında, Türkiye ile aynı gelir grubunda yer alan ülkelerin, Türkiye'ye yönelik yaptığı mal ihracatında gelir esnekliği, Türkiye'nin gelir esnekliğinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin ithalatındaki (karşı ülkenin ihracatındaki) artışta, karşı ülkenin gelir artışının etkisi daha fazladır. Bu durum genel olarak yoğun dış ticarette bulunduğu 28 ülkeyle değerlendirdiğimiz model de ortaya çıkan sonuçla aynıdır. Mesafe (Distij), ve kukla değişken modelde anlamlı çıkmamıştır. Bir diğer ifadeyle mesafe ve sınır komşuluğu aynı gelir grubu 14 ülke ile yapılan ticarette anlamsız çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Atabay, R. (2015). Validity Of Lınder Hypothesıs In Brıc Countries Journal of International Trade, Logistics and Law, 1(2), 85-92, (PhD) *İstanbul Medipol University*, Turkey

Arı, A. ve Zeren, F. (2011). CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi.* 18(2), 37-47.

Atabay, B, R. (2012). Türkiye ve BRIC Ülkeleri Arasındaki Ticaret Hacminin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 403-424.

Bai, J., ve Ng, S. (2004). A Panıc Attack On Unit Roots And Cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.

Bölükbaş, M. (2018). Para ve Maliye Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: BRIC Ülkeleri ve Türkiye İçin Bir Bootstrap Panel Granger Nedensellik Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 105, 47-62.

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third Edition, John Wiley & Sons, LTD.

Baltagi, H., Badi ve Ping X. Wu, (1999), Unequally Spaced Panel Data Regressıons With Ar (1) Dısturbances, Econometric Theory, 15(06), pp.814-823.

Breitung, J. (2001). The Local Power Of Some Unit Root Tests For Panel Data. In Nonstationary Panels, Panel Cointegration, And Dynamic Panels. *Emerald Group Publishing Limited*.

Breusch, T. S. ve Pagan R. A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and İts Applications To Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*. 47(1), 239-253.

Choi, C. (2002). Linder Hypothesis Revisited, *Applied Economics Letters*, 9, 601-5.

Chow, P. and Yochanan, K. M. (1999). A Test Of The Linder Hypothesis İn Pacific NIC Trade 1965-1990. *Applied Economics*, 31(2), 175-182.

Dahai, F., Yakun, C. and Ying, Z. (2020). Linder Hypothesis Revisited: Does İt Hold For Services Trade?. *Economics Letters*, Volume 195.

Francois, J. ve Kaplan, S. (1996). Aggregate Demand Shifts, Income Distribution, and the Linder Hypothesis. *Review of Economics and Statistics*. 78(2), 244-250.

Fajgelbaum, D. P., Grossman, M. G. And Helpman, E. (2011). A Linder Hypothesis For Foreign Direct Investment, *The Review of Economic Studies*, 82(1),83–121.

Grossman, G., Helpman, E. and Fajgelbaum, P. (2012). A Linder Hypothesis for FDI, *2012 Meeting Papers 351*, Society for Economic Dynamics.

Gümüşcan, İ. and Kahveci, M. (2012). An Evaluatıon Of Bılateral Trade Between Turkey And Balkans: Based On Gravıty Trade Model And Lınder Hypothesıs Ibac. Vol.1 361 241.

Gujarati, D.N and Poter, D.C.(2012). *Basic Econometrics*. Çev. Şenesen, E. ve Şenesen G. Literatür Yayınları.

Hallak, J. C. (2010). A Product-Quality View of the Linder Hypothesis, *The Review of Economics and Statistics*, 92(3), 453-66.

Hallak, J. C. (2006), Linder Hipotezinin Ürün Kalitesine Bakış. Ekonomi ve İstatistik İncelemesi, *92 (3)*, 453-466. doi: https://doi.org/10.1162/REST_a_00001

Harris, R. D., ve Tzavalis, E. (1999). Inference For Unit Roots İn Dynamic Panels Where The Time Dimension İs Fixed. *Journal Of Econometrics*, 91(2), 201-226.

Hadri, K. (2000). Testing For Stationarity İn Heterogeneous Panel Data. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.

Hadri, K., and Kurozumi, E. (2012). A Simple Panel Stationarity Test İn The Presence Of Serial Correlation And A Common Factor. *Economics Letters*, 115(1), 31-34.

Im, K. S., Pesaran, M. H., ve Shin, Y. (2003). Testing For Unit Roots İn Heterogeneous Panels. *Journal Of Econometrics*, 115(1), 53-74.

Jian, Z. (2011). Based On Gravity Trade Model And Linder Hypothesis: An Empirical Application To China- EU Trade Flows. *International Conference on Business Management and Electronic Information*, (5), 417-421.

Jošić, H. and Metelko, M. (2018). Testing The Validity Of The Linder Hypothesis For Croatia. *Croatian Review Of Economic*, Business and Social Statistics, 4 (1), 62-73.

Kruse, H. W. (2020). Revisiting the Sectoral Linder Hypothesis: Aggregation Bias or Fixed Costs?, *Review International Economics*. 28(4), 1076–1112.

Kantar, M. (2016). OECD Ülkelerinin Gelir Tüketim İlişkisinin Eşbütünleşme Analizi ile İncelenmesi: Panel Veri Analizi. *T.C. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı,* Yüksek Lisans Tezi Erzurum.

Keum, K. (2008). Turizm Akışları ve Ticaret Teorisi: Çekim Modeliyle Bir Panel Veri Analizi. *Ann Reg Sci* (44), 541-557. https://doi.org/10.1007/s00168-008-0275-2

Kitenge, E. (2021). The Linder Hypothesis During The Globalization Era. *Economics Letters*, Volume 200.

Kutluay, Ş. D. (2020). Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: AB Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 657-672.

Linder, S. B. (1961). An Essay On Trade and Transformation. *Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB*.

Levin, A., Lin, C. F. Ve Chu, C-S. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.

Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and A New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economicsand Statistics*. 61, 631-652.

McPherson,M., Redfearn, M. And Tieslau, M. (2001). International Trade and Developing Countries: An Empirical İnvestigation Of The Linder Hypothesis. *Applied Economics*, 33(5), 649-657.

Moon, H. R., ve Perron, B. (2004). Testing For A Unit Root İn Panels With Dynamic Factors. *Journal Of Econometrics*, 122(1), 81-126.

Pesaran, H. M. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *University of Cambridge Working Paper*, No: 0435

Pesaran, H. M. (2007). A Simple Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometric*. 22, 265-312.

Phillips, P.C. ve Sul, D. (2009). Economic Transition And Growth. *Journal of Applied Econometrics*. 24 (7), 1153–1185.

Rauh, A. (2010). Linder Hipotezinin Ampirik Analizi: Almanya'nın Avrupa İçi Ticaret Örneği. *Amerikan Ekonomisti*. 55(2), 136-141. doi: 10.1177/056943451005500214

Roberts, B. (2004). A Gravity Study Of The Proposed Chına-Asean Free Trade Area. *The International Trade Journal,* 18(4), 335-353.

Savrul, M. and Yağış, O. (2020). Effects Of Oil Prices On Capacity Usage: Panel Data Analysis For G-7 Countries. *Turkish Studie-Economy*, 15(3), 1607-1624.

Sandro, S. (2015). Bilateral Export Trade And İncome Similarity: Does The Linder Hypothesis Hold For Agricultural And Food Trade?. *Swiss Federal Institute of Technology*, Zurich (Switzerland).

Saygılı, F. ve Manavgat, G. (2014). Linder Hipotezi: Türkiye'nin Dış Ticaretine İlişkin Ampirik Bir Analiz. *Ege Akademik İnceleme.*(14), 261-270.

Sen, S. (2010). International Trade Theory and Policy: A Review of the Literature. *Levy Economics Institute of Bard College*. Working Paper No. 635.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. Güzem Can Yayınları: İstanbul.

Tosun, T. T. (2021). The Development Disparity Model: A Dynamic Approach to International Trade. *Jornal of International Trade and Economic Researches*. 5(1). 22-44.

Thursby, J. ve Thursby, M. (1987). Bilateral Trade Flows, the Linder Hypothesis, and Exchange Risk. *Review of Economics and Statistics.*(69), 488-495.

Uğur, B. Konuk, T. ve Eryer, A. (2021). Türkiye ve E-7 Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaretin Linder Hipotezi Bağlamında Ampirik Analizi, *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 1(2), 132-142.

Viciu, G, T., Mıhoreanu, L., Costea, C. (2016). An Essay on the Applicability of the Linder Hypothesis in Determining the Patterns of the Romanian International Trade Journal of Economic Development. *Environment and People*, 5(1). ISSN 2285 – 3642 ISSN-L = 2285 – 3642 URL: http://jedep.spiruharet.ro e-mail: office_jedep@spiruharet.ro 52

Yıldız, Ş. ve Künü, S. (2018). Türkiye ile BRICS Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Potansiyelinin Linder Hipotezi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 9(18), 599-612.

Yerdelen, T. F. (2017), *Panel Zaman Serileri Analizi*. Beta Yayıncılık: İstanbul.

Yücesan, M. ve Yağış, O. (2020). Ekonomik Özgürlüğe Etki Eden Faktörler: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Panel Veri Analizi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 691-711.

Yücesan, M., Yağış, O. ve Torun, M. (2019). Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketiminin Co2 Emisyonu Üzerindeki Etkileri: Seçilmiş Mena Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,*(17), 351-368.

Yerdelen, T. F. (2017), *Panel Zaman Serileri Analizi*. Beta Yayıncılık: İstanbul.

Omnipotent Devlet (Kadiri Mutlak Devlet) ve Müdahaleci Devlet Açısından George Orwell 1984 Kitabı

Cumhur Dülger

Giriş

Bu çalışmada amaç, kitap değerlendirme çalışmasını, Omnipotent Devlet (Kadiri Mutlak Devlet) ve Sahte Gerçek Açısından kapsamında, George Orwell tarafından yazılmış "1984" adındaki kitabı değerlendirmektir.

Temel olarak kitap, distopik bir romandır. George Orwell, "1984" te anlatılan totalitarizm ve özellikle komünizmle ilgili kendi deneyimleridir. George Orwell'in tüm edebi eserlerinde totalitarizm ve komünizmin önemli bir rol oynadığı bir gerçektir. Bu durum göz önüne alındığında, var olan bir topluma-günümüz de dahi daha yakından bakmanın ve karşılaştırma yapmanın ilginç olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, "1984" birbirleriyle sürekli savaş halinde olan ve ilgili parti üyelerini ve kitlelerini dikkatli bir gözlem ve kontrol altında tutmakla ilgilidir. Bu durum için teknolojik ilerlemeyi kullanan üç büyük totaliter devletten oluşan distopya vizyonu George Orwell tarafından sunulmaktadır. 1948'de yazılan ve 1949'da yayınlanan bu roman, İngilizce dilinde yazılmış en önemli romanlardan biri olarak tanıtılmaktadır. George Orwell, toplumlarda oluşan, hayat boyu süren özgürlük mücadelesi ve totaliter rejimlerin toplumu baskı altına alması çabasına karşı, deneyim ile kurgusal edebiyat uygulaması için de iyi bir örnektir. Bu nedenle, "1984" romanının bir özetini vermeden önce yazarın biyografisine kısaca açıklamak da gereklidir.

2.Kitap Değerlendirmesi

2.1. Yazara ait bilgiler:

Kitabın yazarıyla ilgili ilk verilmesi gereken önemli bilgi yazarın isim değişikliğidir. Yazarın gerçek adı, Eric Arthur Blair'dir. Bu bilgi bile yazarın dispotik dünyasını anlamak için ciddi bir veridir. Eric Arthur Blair'in ilk kitabı " Down and Out in Paris and London" 1933'te yayınlanması sürecinde adını "George Orwell" olarak değiştirmiştir. Bu değişiklik aslında (değiştirmenin gerekli olduğunu düşünmesi), yazarın hayatının en şematik gerçeklerinden biridir[1]. Eric Arthur Blair'in o sırada kitabının bir başarısızlık olduğundan emindir (Faber ve Faber'den T. S. Eliot da dahil olmak üzere iki yayıncı tarafından reddedilmiştir) ve bu yüzden gerçek adını başarısızlıkla ilişkilendirmek istememiştir. Hatta takma ad için yayıncısına takma adların bir listesini de vermiştir. Kendi tercihi olan George Orwell'e ek olarak, diğer seçenekler şunlardır: P.S. Burton, Kenneth Miles ve H. Lewis Allways[2]. Ayrıca, Eric Arthur Blair'in isim değişikliğinde ailesinin ekonomik durumu ve kendi

[1] https://www.nytimes.com/1972/11/12/archives/the-unknown-orwell-by-peter-stansky-and-william-abrahams.html, (Erişim tarihi.05.04.2021)

[2] 7 "Facts About George Orwell, Learn about the life of the author of Animal Farm" and 1984."
Sara Kettler, 2017, https://www.biography.com/news/george-orwell-biography-facts, (Erişim tarihi.05.04.2021). Bu konuda diğer önemli ilginç örnek, Steven King'dir. Steven King'in orijinal ismi Richard Bachman'dir. Bu isim altında Thinner ve The Running Man gibi kitaplarını yazmıştır.

deyimiyle serseri hayatıyla ile ilgili olduğu da belirtilmektedir. Orwell Vakfı'na göre, George Orwell adı, hükümdar Kral George VI ve yerel bir nehrin adının bir karışımından bulunmuştur[3].

George Orwell, 25 Haziran 1903'te Motihari, Bengal- Hindistan'da İngiliz Kolonisi Doğu Hindistan'da şirketinde bir İngiliz sömürge memurunun oğlu olarak bir doğmuştur[4]. Babası Richard Walmesley Blair, Hindistan Sivil Hizmetinde çalışmıştır. George Orwell İngiltere'de eğitim görmüştür. George Orwell çalışkan ve başarılı bir öğrenci olması, St Cyprian'ın Eastbourne'daki hazırlık okulundan, King's Scholarship kazanmasını sağlamıştır. Ancak, Aralık 1921'de okulu bırakmıştır. Ertesi Haziran, Hindistan İmparatorluk Polislik giriş sınavını geçmiş ve Burma bölgesine kabul ve o zamanlar bir İngiliz kolonisi olan Burma'daki Hindistan İmparatorluk Polisine katılmıştır. 1927'de istifa etmiş ve yazar olmaya karar verip 1928'de, yazar olarak Paris'e taşınmıştır. George Orwell tüm bu süreci ve deneyimlerini 1933'te yayınlanan ilk kitabı "Down and Out in Paris and London" da anlatmıştır[5].

George Orwell'in kendisini hangi siyasal yaklaşımla açıkladığı net değildir. 1920'lerin sonunda bir anarşist, 1930'larda bir sosyalist olarak görmeye başladığı iddia edilmiştir ancak net olan şey, George Orwell'in Cumhuriyetçiler adına Franco'nun Milliyetçilerine karşı savaşmak için İspanya'ya gitmesi ve bu deneyim onu ömür boyu sürecek bir Stalinist karşıtı haline getirmiş olmasıdır[6].

George Orwell, 1941 ile 1943 arasında, BBC için propaganda üzerinde çalışmış ve 1943'te, haftalık sol görüşlü bir dergi olan Tribune'un edebiyat editörü olmuştur. 1945'te George Orwell'in "Animal Farm" yayınlanmıştır. Bu kitap George Orwell için farklı açıdan da önemlidir çünkü kitabın ticari başarısı vardır. Bu ticari başarı hayatında ilk kez finansal olarak rahat olmasını sağlamıştır. "1984" dört yıl sonra yayınlanmış ve George Orwell 21 Ocak 1950'de tüberkülozdan ölmüştür[7].

George Orwell'in çalışmalarının popüler ve politik kültür üzerinde büyük etkisi vardır. "Orwellian terimi" bu etkinin en net ve kesin bir örneğidir. Bu terim, totaliter veya otoriter sosyal uygulamaları tanımaktadır. Ayrıca, George Orwell'in çalışmalarındaki şu an kullanılan, "cold war", "Big Brother", "thought police", "Room 101", "doublethink", and "thoughtcrime" ve neologisms kavramları onun çalışmalarıyla birlikte İngilizce literatürüne girmiştir.

George Orwell'in yazılarında bir tür gelecek arayışı söz konusudur. George Orwell'in yazılarının kurgusunda etrafındaki dünyanın, tanık olduğu savaşların, mücadelelerin doğasının ve totalitarizmin insan ruhuna verdiği bedelin unsurları vardır. George Orwell'in yazmaya başladığı andan itibaren "gerçek" insanın mücadelelerini yakalamaya, yaşamaya ve hikayelerini anlatmaya özlem duyduğu belirtilebilir. İşte bu yüzden 1984 önemlidir. George Orwell, bu durumu politik amaç, anlam ve uyarıyla dolu bir roman olarak 1984'te ortaya koymaktadır.

2.2. Kitap Değerlendirmesi

2.2.1 Temel Açıklamalar

Öncelikle, kitabın türü romandır (ütopik edebiyat ve sosyal eleştiri kitabı olarak ele alınabilir. Bu yaklaşımım eleştiriye açıktır) İlk basım yılı 1949 yılındadır. Ana Karakterler olarak, Winston Smith, Julia, O'Brien, Big Brother, Emmanuel Goldstein belirtilebilir. Başlıca tematik konuları da geçmişin değişkenliği, hafıza, iktidar, yapay güç, tarih, dil, bir açıdan bastırılmış cinsellik olarak belirtebiliriz. George Orwell'in 1984 kitabı için ilgili yapılan ilk yaklaşım, sosyalizm hakkında bir

[3] https://www.mentalfloss.com/article/51195/how-8-famous-writers-chose-their-pen-names, (Erişim tarihi.05.04.2021).
[4] http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/orwell_george.shtml, (Erişim tarihi.05.04.2021).
[5] https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/biography/, (Erişim tarihi.05.04.2021).
[6] http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/orwell_george.shtml, (Erişim tarihi.05.04.2021).
[7] http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/orwell_george.shtml, (Erişim tarihi.05.04.2021).

kitap olduğudur. Bu yanlıştır. Buna katılmıyorum, kitap sosyalizm hakkında değil "totalitarizm" hakkında bir kitaptır. Kitap sosyalizm hakkında ise, George Orwell'in 1984 kitabında işçilerin eşitlikçi politikası, kaynak dağıtımı ve adil çalışma uygulamaları hakkında toplu karar almayı ne kadar sık rastlıyoruz? Bunlar yoktur. Ancak, eğitime dayalı işkence ve tehdit mevcuttur yani totalitarizm vardır. George Orwell'in 1984 kitabı yoğun olarak hükümet baskısına odaklanmıştır. Asıl yanlış olan pek çok kişinin sosyalizmin bir ekonomik sistem ama totalitarizmin bir politik sistem olduğu ayrımını bilmemesidir. Ayrıca, cahilce bu kavramlara özdeşmiş gibi kullanmaları da ayrı bir yanlışlıktır. George Orwell'in 1984 kitabındaki, totalitarizm anlayışı", bireylerin hükümette karşı hiçbir hakkı veya sözünün olmadığı ve hükümetin (-ki kitapta diktatörlük) korku, baskı, polis devleti ve gizli polis aracılığıyla sürekli izleme yoluyla yönettiği politik bir modeldir. Bu nokta da totaliter bir rejimde ekonominin nasıl ele alındığı tamamen farklı bir konudur. Örneğin, günümüzde aynı karışıklık serbest piyasa ve özgür oyların aynı olmaması ve anlaşılmaması içinde geçerlidir. Burada şu noktayı da belirtmek gerekmektedir. Edebiyat eserlerinin sonuçlarını veya etkilerini yazarın belirtilen niyetleriyle eşleştirmek her zaman tehlikelidir ve sorunludur, ancak bu kitabın sosyalizm hakkında olmadığı bence açıktır. Fakat burada kişilerin kitaplardan istediklerini çıkarma ve anlama hakkını kabul ettiğimi de belirtmek istiyorum. Ancak, bu kadar çok insan 1984'ü bu açıdan yanlış anlayabilme ihtimalini açıklamak gereklidir.

Kısaca, tekrar edersek, George Orwell'in 1984 kitabı, sosyalizm veya kapitalizm veya başka herhangi bir "ekonomik sistemle" ilgili değildir. George Orwell, 1984'te "anlattığı" görüşünün hangi ekonomik teorinin en iyi olduğu ile de hiçbir ilgisi yoktur. Tarih boyunca insanlığın nasıl düşüş yaptığı, zorbalık, seçkin yönetici sınıfın iktidara tutunmaya çalışması, orta sınıfın egemen sınıfı ikame etme girişimleri, işçi sınıfı diğer iki sınıf tarafından kendi ihtiyaçlarına hizmet etmek için nasıl manipüle edildiği, istismar edildiği ve zorlandığı hakkında olduğu temel olarak kabul edilebilir.

Ayrıca, George Orwell'in 1984 kitabı yazıldığı yıl olan 1948'dan etkisi dikkate alınmalıdır.1948 yılında, Avrupa, II. Dünya Savaşı'nın katliamından yeni yeni çıkmaya başlıyordu. Nazi Almanya'sı, Doğu'da Rus ordusu, Akdeniz ve Atlantik'te Anglo-Amerikan kuvvetleri, Adolf Hitler, Benito Mussolini ve Japon İmparatorluğunun totaliter rejimleri. En önemlisi Josef Stalin güçleniyordu. George Orwell bu kitabı savaş sonrası ve belki de sürekli savaş bağlamında yazmıştır. Yani ortam ideolojilerin bir şeylere uydurulması araçları için değerliydi. Sonuç, sert bir totaliter durumdu[8]. 1984'deki Okyanusya ile Josef Stalin'in rejimi arasındaki benzerlikler çarpıcıdır. Josef Stalin'in gibi, Okyanusya hükümeti de hem faşist hem de komünist otoriterliğin özelliklerini göstermektedir. Bu özellikler, liderin bilgeliğini ve Partinin yanılmazlığıdır. Her iki eğilimi de 1984'te görebiliriz. Ek olarak, Üç Yıllık Planlar ve zorunlu çalışma kampları gibi Okyanusya sisteminin birçok özelliği, Josef Stalin'in yönetiminin bazı yönlerine örtülü göndermeler olarak ele alınabilir.

Sonuç olarak, George Orwell'in 1984 kitabı geniş kapsamlı konulara sahiptir. Sosyal kontrol ve iktidarı sürdürme aracı olarak çatışma, medya, propaganda kullanımı, dilin sapkınlığı, hükümetin "gerçek" ne olursa olsun bu gerçeği tanımlama girişimleri, halkın yalanlara uygun şekilde yanıt vermemesi), hala dünyayla doğrudan ilgilidir - belki de her zamankinden daha fazla. Aynı zamanda, Ayrıca, George Orwell'in 1984 kitabı etkili karakterlerle doludur.

2.2.2. Karakterler

2.2.2.1. Winston Smith

George Orwell'in 1984 kitabı birinci hedefi, totalitarizmin berbat ve işe yaramaz yüzünü göstermek olarak açıklanabilir. George Orwell'in tasavvur ettiği kâbus gibi dünyayı bize ana karakter Winston Smith'in gözünden deneyimlemektedir. Winston Smith 'in bence temel özelliği, sahip olduğu bireyselliğinin direnme gücüdür. Winston Smith'in bu konusunda kişisel eğilimi ve bireysel

[8] Bu nokta da bazı kaynaklar Yevgeny Zamyatin'in "We" kitabı benzerlikleri ile ilgili yorumlar yapmaktadır.

direnişinde akıl yürütme konusundaki entelektüel yeteneği dikkat çekicidir. Bu tavır, okuyucunun Parti ve Düşünce Polisi enstitüsünün sert baskısını gözlemlemesini ve anlamasını sağlamaktadır. Winston Smith'in kitaptan meraklı olduğu da anlaşılmaktadır. Merakının asıl temelini, Partinin Okyanusya'da bu kadar mutlak gücü nasıl ve neden kullandığını anlamak oluşturmaktadır. Ancak Winston Smith bu açıdan çaresizdir. Winston Smith'in uzun düşünceleri aslında George Orwell'in 1984 kitabı için romanın zihin kontrolü, psikolojik sindirme, fiziksel sindirme ve manipülasyon gibi dil ve geçmişe dair bilginin önemi gibi önemli temalarını bulmamız ve anlamamız için destek sağlamaktadır.

Winston Smith'in temel nitelikleri isyankârlık ve kaderciliktir. Bu yüzden, Winston Smith'in Partinin gücünün sınırlarını test etmek istemekte ve Julia ile yaşamaktadır. Winston Smith suç işlemektedir. Winston Smith'in özgürlüğe ve bağımsızlığa ulaşma çabası, nihayetinde Partinin yıkıcı gücünü de ortaya koymaktadır.

George Orwell'in 1984 kitabı için Winston Smith'in "kadercilik" duygusu çok önemli. Parti ile ilgili ve tamamen haklı paranoyası bu açıdan kanıt olarak düşünülebilir. Winston Smith, Partinin sonunda onu yakalayıp cezalandıracağına dair baskın inancı tam. Winston Smith'in günlüğüne "Büyük Biraderler Düştü" yazması aslında, Düşünce Polisi açısından düşünce suçu işlediğini biliyor ve yakalayacağından emindir. Winston Smith, sonundan kurtulmak için çaresiz olduğunu biliyor ve gereksiz riskler almaya devam ediyor. Bu noktada ne yaparsa yapsın yakalanacağına inanan birisi olarak –bence- için isyan etme hakkını kullanıyor. Bu hak Winston Smith'e devam etmesi için ikna gücüde veriyor. George Orwell'in 1984 kitabında Winston Smith karakteri iyimserliğin imkansız olduğu bir dünyada yaşayarak bize bu açıdan bilgi vermektedir.

2.2.2.2. Julia

Julia, Winston Smith'in sevgilisidir. Julia karakteri ve Winston Smith'un Partiden nefret ettiğinden ve partiye isyan eden ve etmeye de devam istediğinden emin olabileceği tek kişidir. Julia, Winston Smith'i huzursuz, kaderci, sosyal meselelerle ilgili, duygusal, pragmatik, anı yaşayan ve hayatının en iyisini yapmakla ilgili birisi olarak görüyor. Winston Smith'in kaderci tavrı, Julia ile çok uzun sürecek bir ilişkisinin olamaması için de önemlidir. Julia, küçük anlamda isyan tavrı olan birisidir. Julia'nın Winston Smith'la romanda önemli bir tezat oluşturmaktadır. Ancak, Julia ve Winston Smith'in karşılıklı cinsel arzuları ve Partiye karşı nefretleri dışında, özelliklerinin çoğu birbirine benzememektedir.

2.2.2.3. O'Brien

George Orwell'in 1984 kitabı en dikkat çeken yönlerinden biri, George Orwell'in var olan ama totaliter bir dünyanın açık bir tasvirini örtme tarzıdır. Bu durum, George Orwell'in okuyucuya Winston Smith'in kişisel yaşamından bakarken, okuyucunun Parti hayatı ilgi tek kaynak Winston Smith'in kendisinin üzerinden yakaladığı şeylerdir. Partinin iç işleyişi, kökenleri, liderlerin kimlikleri ve motivasyonları açıklanamamıştır. George Orwell'in 1984 kitabında ki bu gizlilik, İç Parti'nin güçlü bir üyesi olan O'Brien karakterinde merkezileşmiştir.

Bu açıklamaya bağlı olarak, O'Brien hakkında daha fazla soru ortaya çıkmaktadır. Roman boyunca bir karakter olarak O'Brien aslında gelişmemiş görünmektedir. İlginç olarak, O'Brien'e kendisinin de Parti tarafından yakalanıp yakalanmadığını sorduğunda, O'Brien, "Beni uzun zaman önce yakaladılar" diye yanıt verir. Bu yanıt, O'Brien'in kendisinin bir zamanlar isyankâr olduğunu, ancak Partinin pasif olarak kabul edilmesi için işkence gördüğü anlamına gelebilir. O'Brien'in durumu ile ilgili roman sorulara kesin cevap vermemektedir. O'Brien, karanlık ve sembolik bir bilinmeyen karakter olarak yer almaktadır.

2.2.2.4. Big Brother

George Orwell'in 1984 kitabın da Büyük Birader (Büyük Kardeş), Okyanusya'nın en büyük hükümdarı, Parti'nin lideri, başarılı bir savaş kahramanı, usta bir mucit, filozof ve Partiyi iktidara getiren devrimin ilk kışkırtıcısıdır. Parti, halka bir sadakat ve korku duygusu aşılamak için Büyük Birader imajını kullanmaktadır. Büyük Birader kavramı bozuk paralar üzerinde, telesekreterlerde ve şehrin her yerine asılmış büyük afişlerde "Büyük Birader seni izliyor" sloganıyla yer almaktadır. Bu açıklamalar tartışmasız olsa da, George Orwell'in 1984 kitabın da "Büyük Biraderin" doğasının çoğu tanımsızdır.

Toplumdaki muazzam güçlü rolüne rağmen, Büyük Birader romanda gerçek bir görünüme sahip değildir. Winston Smith, Büyük Birader ile hiçbir şekilde etkileşimde bulunmaz. Büyük Birader fikri, insanları korku içinde sürdürmek için yeterlidir. Bireylerin onu görmemiş olması Büyük Biraderi bir lider olarak daha da etkili hale getirmektedir. Aslında, George Orwell'in 1984 kitabın da Büyük Birader kavramı için Büyük Birader'in gerçek bir kişi olarak var olmadığını ya da belki de hiçbir zaman var olmadığını da öne sürmektedir. Bu durumu. Winston Smith ile O'Brien'e konuşmasından anlayabiliriz. Winston Smith, Büyük Birader ölecek mi diye sorduğunda, O'Brien net olarak, "Elbette hayır. Nasıl ölebilir? " diye cevap vermektedir.

2.2.2.5. Mr. Charrington

Bay Charrington Londra'nın bir semtinde ikinci el bir dükkânın sahibidir. Winston Smith'in önemli bir etkileşimi olan tek kişidir. Bay Charrington, kitapda 60 yaşında, kırılgan, beyaz saçlı ve gür siyah kaşları ile tanımlanmaktadır. Winston Smith, Bay Charrington'un geçmişte bir yazar veya müzisyen olduğuna inanmaktadır. George Orwell'in 1984 kitabın da Bay Charrington, Winston Smith'a Londra'nın tarihini anlatabilecek ve Winston Smith'in geçmişe olan ilgisini paylaşabilecek kişidir –ki bu kitabın en önemli özelliğidir. Bay Charrington, Winston Smith'a bir günlük kaydetmek için kullandığı boş kitabı satmıştır.

Ancak, okuyucu Bay Charrington'un Düşünce Polisi'nin bir üyesi olduğunu öğrenmekte ve bu açıklamaya dayalı, Bay Charrington'un Winston ile olan tüm etkileşimleri farklı bir anlam kazanmaktadır. İnanılanın aksine, Bay Charrington, Winston Smith'un asi ruhuyla özdeşleşen geçmişe sempatik bir yorumcu olmadığı bunun yerine, Winston Smith'un ne kadar ileri gideceğini test etmek için tuzaklar kuran Partinin manipülatif bir ajanı olarak hareket eden bir oluğu anlaşılmaktadır.

George Orwell'in 1984 kitabın da Bay Charrington, diğer tüm karakterlerden çok, Düşünce Polisinin rahatsız edici yeteneğini açıkça temsil etmektedir.

2.2.2.6.Emmanuel Goldstein

George Orwell'in 1984 kitabın da Emmanuel Goldstein, romanın başında halk düşmanı olarak tanıtılmıştır. Emmanuel Goldstein, bir dönem partinin önemli bir üyesidir ama şu an hain sınıfındadır. Ölüm cezasına çarptırılmış olmasına rağmen, kaçmış ve Partiyi ve partinin yaşam tarzını yok etmeye adanmış organize bir isyancılar topluluğu olan Kardeşliği kurmuştur.

George Orwell'in 1984 kitabın da Emmanuel Goldstein'in Büyük Birader gibi, gerçek bir kişi olarak mevcut olmadığı düşünülebilir. Yani, Parti tarafından bireylerde bir takım duyguları uyandırmak için kullanılan bir propaganda aracıdır. Emmanuel Goldstein, Partinin bireyleri hizada tutmak ve isyanı önlemek için kullandığı tehdit edici, kötü tanımlanmış bir güç olarak işlev görmektedir.

Emmanuel Goldstein'in romanın olay örgüsüne yaptığı en önemli katkı, Oligarşik Kolektivizm Teorisi ve Uygulaması kitabının sözde yazarı olmasıdır. Kitap, Partinin hakikatini ve bunların nasıl yıkılacağına dair bir model içermektedir. Partinin sonsuz savaşı, tarihin

manipülasyonunu nasıl kullandığına dair ayrıntılara girip Düşünce Polisinin nüfusu kontrol etme tehdidini açıklamaktadır. Kitap ayrıca, itaatsiz Parti üyeleri tarafından yapılan küçük direnişlerin sonunda Partiyi yıkacak kadar güçlü hale gelmek için biriktiği umut dolu bir isyan planını da ortaya koymaktadır

3. "1984" Kitap Özet

George Orwell'in 1984 kitabın da 1984 yılı dünyanın üç devlete bölündüğü bir dünya vizyonu içermektedir: Doğu Asya, Avrasya ve Okyanusya. Romanın geçtiği yer Okyanusya İngiltere'dir ve ana olaylar Londra'da (Airstrip One) gerçekleşmektedir.

Okyanusya "Big Brother" adlı bir figür tarafından yönetilen devasa bir ülkedir. Nüfusun% 2'den az kısmını oluşturan İç Parti ülkeyi kontrol etmektedir. Nüfusun % 18'i (bu net olarak belli değildir fakat bazı yüzde hesaplarında yer almaktadır) oluşturan Dış Parti de bu kontrol için de bulunmaktadır. Nüfusun %85'ini oluşturan ve İç Parti'ye dahil işçi sınıf yoksulluk içinde yaşayan emek gücünü oluşturmaktadır. Kardeşlik, Emmanuel Goldstein liderliğindeki bir yeraltı isyan örgütüdür.

Okyanusya da "yeni söylem (newspeak)" resmi dildir. İktidardaki gücün bir amacı, "yeni söylem (newspeak)" in standart İngilizce (oldspeak) yerini almasını sağlamaktır. "Yeni söylem (newspeak)", istenmeyen kelimeleri ortadan kaldırmakta ve yeni kelimeler icat etmektedir. Bu durumun nedeni, iktidardaki gücün uyumunu zorlamak içindir. George Orwell'in 1984 kitabın da "iki düşüncelilik (doublethink)" kavramı da önemidir. İki düşüncelilik (doublethink), bir kişinin zihninde aynı anda iki zıt düşünceyi taşıma, ikisini gerekli olduğunda aynı anda savunma ve insanların çelişkileri kabul etmesini sağlayarak zihnin manipüle edilmesidir. İki düşüncelilik (doublethink), insanları, doğruyu yanlıştan ayıran tek kurumun var olduğuna da inandırmaktadır. Bu kurum, "Hakikat Bakanlığıdır".

Okyanusya'da tüm bireyler, evlerde ve işyerlerinde bulunan telesekreterlerle izlenmektedir.

Hükümet, "her şeyi gören" bir figürdür. Bu figürü temsil eden Büyük Biraderdir. Büyük Birader, kimi veya neyi düşündürüyorsunuz? Sorusunu temsil de etmektedir. Kanunlar, herkesi tutuklayan ve buharlaştıran "Düşünce Polisi tarafından uygulanmaktadır. Vatandaşlardan, Büyük Birader'i desteklemek için mitingler ve toplantılar düzenleyerek sürekli olarak bağlılıklarını göstermeleri istenir. Ayrıca, Okyanusya toplumu sürekli olarak diğer ülkelerle savaş halindedir. Okyanusya'da asıl ilginç olan "toplu tüketimin de kontrol edilmesidir". Bu yaklaşım kesinlikle kitabın en önemli yaklaşımlarından biridir (yiyecek ve içeceklere madde katılıyor mu?). George Orwell'in 1984 kitabın da tüketim maddeleri zafer içkisi, zafer kahvesi, zafer sigarası olarak belirtilmiştir.

George Orwell 1984'de başlarda ana karakteri Winston Smith'i tanıtmaktadır. George Orwell'in 1984 kitabın da Winston Smith, ezilen hayatın garip temsilcisidir. Gariptir çünkü kendi bireyselliği ölçüsünde şikayetçidir. Kendi bireyselliği ölçüsünde tiksinmekte ve gizlice, hükümeti devirmeye niyetli olduğu varsayılan bir yeraltı isyancı grubu olan Brotherhood'a katılmayı planlamaktadır. Ayrıca, Winston Smith, Julia ile tanışır ve gizlice aşık olurlar ve bir ilişki yaşarlar, bu o toplumda bir suç olarak kabul edilmektedir. Bir gün eve yürürken Winston Smith, iç parti üyesi O'Brien ile karşılaşır. Winston, daha önce O'Brien ile görüş alışverişinde bulunmuştur. Julia, Partiden Winston Smith kadar nefret ettiği için, O'Brien'ın evine birlikte giderler. O'Brien aslında İç Parti'nin sadık bir üyesidir ve aslında O'Brien'ın yedi yıldır Winston Smith'a karşı akıllıca kurduğu bir tuzaktır. Winston Smith ve Julia, düşünce suçuyla suçlanan suçlular için bir tür rehabilitasyon merkezi olan Aşk Bakanlığı'na gönderilir. Orada, Winston Smith Julia'dan ayrılır ve onun inançları Parti'ninkilerle örtüşene kadar işkence görür.

George Orwell'in 1984'te Winston Smith, Partinin insan eylemlerini sürekli tetikte olan Big Brother ile incelediği bir yer olan Okyanusya'da baskı ile mücadele eder. Bireysellik yasağına meydan okuyan Winston Smith, düşüncelerini bir günlükte ifade eder. Bu durum –bence- bir tüm kitap açıklamalarında "cesaret" olarak ele alınmaktadır. Bu durum, "cesaret" olamaz çünkü günlük yazmak Okyanusya toplumu için yasaldır. George Orwell'in 1984 kitabın da özgürlüğün olmadığı yaşamın şifrelerini tanıtımının: "Büyük Birader Seni İzliyor" metaforuna da dayandırılmasına katılmıyorum. Bireysellik yasağına meydan okuyan Winston Smith, düşüncelerini bir günlükte ifade etmesi cesaret işi olmadığı gibi bir kontrol mekanizmasının dev yansımasıdır. George Orwell'in 1984'te Winston Smith, insanlık dışı koşullar altında insan kalmaya kararlı insan tiplemesidir. Hiçbir yerin güvenli olmadığı ortamda bu durum sadece çırpınıştır. O halde şu an tüm insanlık sadece çırpınmaktadır.

George Orwell'in 1984'te Winston Smith, ilk bölümün yarısında, neden istediğini bilmeden bir kitap satın alır ve bu yasadışı sayılmasa da ölümle cezalandırılır. Winston Smith 'in yanlışlıkla Düşünce Polisi için casusluk yaptığından şüphelenen bir kız, alışılmadık düşünceyi (düşünce suçu olarak kabul edilmektedir), ona "seni seviyorum" yazan bir not atar. Winston Smith ilk başta çok korkar çünkü Okyanusya'da bireysel ilişkiler ve evli çiftler için bile cinsel istek yasaktır. Winston Smith, Hakikat Bakanlığından bir memur O'Brien ile alışılmadık karşılaşması da bu bölümdedir. Winston Smith, bakanlığın kayıt bölümünde çalışmaktadır. Bu bölümde Winston Smith'in korkusunu anlıyoruz ancak kasıtlı bir şekilde yakalanmak için kitabı herkesin görebileceği şekilde açık bırakması da bu bölümde yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde, Winston Smith, çocukken kaybolan annesini rüyasında görmesi bulunmaktadır. Annesinin kendisi için hayatını feda etmesi, mahremiyet, sevgi, arkadaşlık, karmaşık duygular, korku, nefret ve acı pişmanlık duyguları bu bölümdedir.

George Orwell'in 1984'te Winston Smith'in 101 numaralı odaya götürülmesi ilginç metafordur. George Orwell'in 1984'te ki 101 numaralı oda, Sevgi Bakanlığı'nda bulunan, mahkumların en derin korkularıyla yüzleşmek üzere gönderildikleri odadır. O'Brien Winston Smith'i 101 numaralı odaya göndermesi romanın başlarında Winston Smith'un farelerden korktuğunu öğrenmemizle ilgilidir. Winston Smith'un aylarca süren işkenceden sonra bile Büyük Birader hala nefret ettiğini söylemesine rağmen, O'Brien, Winston'un kafasına fare kafesi sokmaya başlar. Oda 101, sonunda Winston Smith'un Büyük Birader'i korkuya dayalı kabul etmeye zorlayan işkencenin son aşamasıdır.

George Orwell'in 1984'in ilerleyen kısımlarında, Winston Smith üzerinden tarihi olayları sürekli değişen "gerçeğe" göre yeniden ortaya çıkışlarını, biraz agresif bir iş arkadaşı olan Tillotson'u ve şiire düşkün olan Ampleforth ile tanışıyoruz.

Bundan sonraki bölümler George Orwell büyük ölçüde Winston Smith üzerinden hükümetin çarpık doğasını daha derinlemesine odaklanmaktadır. Ayrıca, Winston Smith dünyayı taze gözle görmeye başlamaktadır. Winston Smith, gazete kavramını ve çift düşünceyi tamamen ortadan kaldırmak için yaratılan sıkıştırılmış dili açıklamaya başlayan dilbilimci Syme ile konuşmaya başlaması ve kişilerin gıda yetersizliğinden, giysi ve sigara kıtlığından, binaların harap durumda olmasından bahsetmektedir. Partinin cinselliğe karşı tutumunu, cinselliği "Partiye karşı görevler" olduğunu anlatması, fahişelerle karşılaşması yani cinsellik anlayışının anlatılması ile devam etmektedir. Winston Smith demokrasinin temel ilkelerini anlamaya başlar. Halkların iktidarı kavramını tartışır hatta bu açıdan bir pazarda tencere tava için kavga eden büyük bir grup kadının, ilk başta bir isyan başlatanlar olarak düşünmüştür. Esaret kavramını sorgulamaya başar ve "esaretten kurtarılıp kurtarılmadığından" şüphe etmeye başlar. Kısaca en alt sınıfın proles'lerin ağırlığı anlatılmaktadır. Sonunda kendi fikirlerine karşı cesaret gösterir ve kesin bir parti karşıtı açıklamayla Winston Smith okuyucuya partiye muhalefetini somutlaştırır.

Son olarak, George Orwell'in 1984'te Winston Smith'ın annesiyle oynadığı mutlu anları hatırlaması bu durumun hiç yaşanmamış sahte bir anı olup olmaması açısından önemlidir. Ayrıca, Winston Smith'in zafer olarak duvardaki Büyük Birader'in portresine bakıp bir mutluluk ve güvenlik duygusuyla dolması mücadelenin bittiğini bize göstermektedir. Sonunda Büyük Kardeş ya da -benim açımdan- kötüler ya da çiğ kuvvet yeniden kazanmıştır.

4. Semiyotik Açıdan George Orwell, 1984 ve Sahte Gerçeklik

Bu başlıkta George Orwell'in 1984 romanı semiyotik açıdan incelenmeye çalışılacaktır. George Orwell, 1984'de semiyotik açıdan temel yaklaşımını yeni bir toplum inşa etme fikri olarak ele alınabilir. Bu açıdan George Orwell'in 1984 romanında semiyotik açıdan göstergelerin anlam kazanması için ikilemlerin önemini anlamamız gerekecektir. Bu çalışma da, semiyotik açıdan yapılan analiz, desteklemek için istenen ve istenmeyen karşıtlıklara dayandırılacaktır. Şöyle ki, George Orwell'in karşı olma ve ideal bir toplum oluşturma mücadelesine ilişkin önerdiği yaklaşım roman boyunca her düzeyde görülmektedir. Özellikle de daha detaylı anlatımlarda. Çünkü George Orwell'in 1984 romanındaki yaklaşıma baktığımızda arzu edilen toplum için göreli olarak arzu edilmeyen kavramlara da bakmamız gerekecektir (yukarıda açıkladığım ikilemlerin önemi). George Orwell'in 1984 romanın da parti için iyi olanın, Muhalifler için iyi olmaması gerekmektedir. Bu nedenle, iktidardaki Parti ile Muhalifler arasında çetin bir mücadele olduğu için bir açıdan toplum yaratma fikri de çatışmaktadır. George Orwell'in 1984 romanı semiyotik açıdan sürekli bu açıdan ilerlemektedir. George Orwell, 1984 romanında hem olumlu hem de olumsuz geçiş süreçlerine odaklanarak semiyotik bilimsel olarak arzu edilen toplumun oluşumu ortaya çıkartmaya çalışmaktadır. George Orwell, 1984 romanında semiyotik açıdan gerçekten de en ilginç olan nokta, ideoloji ve perspektifi çerçevesinde belirtilen gruplar arasında sürekli kısır döngü ve bitmeyecek savaştır. George Orwell, 1984 romanı ayıran ve farklı yapan şey, kullandığı ve metindeki birbirleriyle ifade ettiği işaretlerdir. Tabi ki burada ilk akla gelen kitapta yarattığı dildir. Ingsoc ve Okyanusya'nın resmi dili, gazete makaleleri dışında yaygın olarak konuşulmamış veya yazılmamıştır. Bu yeni dilin amacı, istenmeyen kelimeleri ortadan kaldırmak ve mevcut kelimeleri alışılmışın dışında ve ikincil anlamlardan çıkararak sapkın düşünceyi imkansız hale getirmektir. Bu yeni dilin de konuşmanın tüm bölümleri birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Tek bir kelime fiil, isim, sıfat veya zarf olarak kullanılabilir. Sıfatlar ve zarflar bir kelimeyi daha fazla değiştirmek veya yoğunlaştırmak için kullanılabilmektedir. Bu yeni dilde kelimelerinin üç farklı sınıfı vardır: A, B ve C kelimeleri. A kelime dağarcığı, somut nesneleri veya yemek, içmek ve çalışmak gibi fiziksel eylemleri ifade etmeyi amaçlayan basit kelimelerden oluşmaktadır. B kelime dağarcığı, "iyi düşünme" gibi siyasi amaçlar için kullanılan bileşik sözcüklerden oluşmakta ve tüm Parti üyeleri arasında ideolojik uygunluk yaratmak için tasarlanmıştır. C kelime dağarcığı bilimsel ve teknik terimlerden oluşuyordu ve nadiren günlük konuşmada kullanılmaktaydı.

George Orwell'in 1984 romanındaki tüm bu yaklaşım, dil doğal bir gelişmedir ve kendi amaçlarımız için şekillendirdiğimiz bir araç değildir tanımı değişmektedir. George Orwell, 1984 romanın da semiyotik açıdan yönetici gücün kullandırmaya dayattığı dil, dilin belirli sınırlar ve kalıplarda kullanma eğiliminin tam tersidir. Yazar "inanmadığı bir durumu" burada açıkça kullanmaktadır çünkü dil şekillendirdiğimiz bir araç değildir. Ayrıca bu kapsamda, bu dilin günümüzde yaygın olarak "tiranca ve totaliter" anlamına gelmesinin nedenini bu şekilde de anlayabiliriz.

George Orwell, 1984 romanın da semiyotik açıdan, işaretleri kullanmada, fikirlerini, kendisini ve siyasi düşüncelerini siyasi klişelere sokmadan ve hatta tam zıttı olacak şekilde ifade edebilmesi göz ardı edilememelidir.

4. 1.George Orwell, 1984 ve Yalan Gerçek

Bence, George Orwell'in 1984 romanında "yalan gerçek" kavramının karşılığını "mahremiyet" ifadesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, eğer, "mahremiyet anlayışının var olması ve gelişmesi bir demokrasinin sağlam bir ölçüsü ise George Orwell'in 1984 romanında, mahremiyet önemli yer tutmaktadır. Bir kere gözetleme sistemi, "telesekran" teknolojiktir. Yani toplum bu teknolojik seviyeye ulaşmıştır. George Orwell'in 1984 romanında sorun, Hükümetin bilgiyi geliştirmek yerine teknolojiyi kendi çıkarları için kötüye kullanmasıdır. Parti'ye uygunluk sağlamak için kullanılmıştır. Bu bir tehdittir. Yani "mahremiyet" yoktur çünkü sizi sürekli izleyenler ve kaydedenler vardır. "Orwellian" olarak tanımlanan kavram, yaşamın her yönünün devlet tarafından kontrol edildiği ve düzenlendiği donuk, tek tip bir dünyaya karamsar bir bakış açısı ifade ettiği anlamına geliyorsa bu bence "yalan gerçek" olarak da tanımlanabilir. Çünkü devlet tarafından kontrol edildiği ve düzenlendiği donuk, tek tip bir dünyaya karamsar bir bakış açısından yani bu olumsuzluktan "yararlananlar" muhakkak olacaktır. Bu kavram, George Orwell'in 1984 romanın da semiyotik açıdan "yararlananlar" %1 ise, %1 durumuna dahil olanlar için gerçektir ama aynı zamanda yalandır. %99 bunu elbet sorgulamaktadır. Winston Smith zaten bu kararlı insan tiplemesidir. Çünkü partinin baskıcı tavırları yüzünden insanlar önemsizleştiriliyor, terk ediliyor, aç ve yoksul bırakılıyorsa ve Partinin Muhalifleri amansız bir dönüşüm sürecine maruz kalıyor, değiştiriliyor, susturuluyor veya yok ediliyorsa bunun karşılığı olmayacak mıdır? Ben bu durumun semiyotik açıdan ele alınabileceğini savunuyorum. Kitapta ki kendini öven ve tebrik eden sistem işte bu yüzden "gerçek yalandır". George Orwell'in 1984 romanın da telesekran Parti'ye uygunluk sağlamak için kullanımı herhangi bir yanlış hareketin veya yanlış düşüncenin polisin düşüncesi ile kontrol edileceğini zannetmek daha da büyük bir yalandır. Bu durum sadece bu hareketsiz gibi görünen bireylerin uyanıklık olmadıkları anlamına gelmeyecektir. Örneğin, II. Dünya Savaşı'nda pek çok sayıda insanı "emirlere uymaya" ve soykırım eylemlerine katılmaya zorlayan "itaat", bunu yapanların büyük bir kısmının, "istekli" olarak bir kişiye zarar vermek anlamına mı gelecektir? Eğer böyleyse, buradan kurtulan ve bu itaate uyan kişilerin daha sonra iyi bir bilim insanı olmaları için engel var mıdır?

İlginç olan, "yalan gerçeğin" günümüzde gözetlemenin yeni yüzü olan televizyondur. Bu durum "gözetlemenin dostça yüzüdür"[9]. Doğrudan devlet tarafından kontrol edilen devlete ait yayıncılar, Sovyetler Birliği'nde (ve daha sonra onun liderliğini izleyen birçok ülkede) ortak bir modeldir. Hatta bu o kadar etkilidir ki Sovyet sonrası dönemde, bu yayınları gerçekleştiren ülkeler bu alanda zor ve yavaş reform yapabilmiştir. Örneğin Letonya'da bağımsızlıktan bu yana yirmi yıldır kamu hizmeti yayıncılığı ile devlet yayıncılığı arasındaki ayrım belirsizdir[10].

Bu yaklaşımın diğer kaynağı, Fransız ve İngiliz sömürgecilerinin kamusal yayıncılık modellerini denizaşırı ülkelere taşımasıdır. Bağımsızlıktan sonra bile birçok sömürge sonrası hükümet, hükümet propagandacısı olarak aynı yayıncı geleneğini sürdürmüştür.

Kamu hizmeti yayıncılığı yani aynı şekilde "yalan gerçeğin" günümüzde gözetlemenin yeni yüzü olan televizyon, dünyanın çoğu yerinde hala geçerli olan bir inanç üzerine kurulmuştur: Özel sektör tek başına yayıncılıkta çoğulculuğu garanti edemez. Sorun şu ki, kamu medyası da bunu büyük ölçüde bilerek iddia etmektedir. Çünkü televizyon yayınları, izleyiciler için eğlenme anlamı taşırken gözetlemenin diğer en modern ve tepki çekmeyen yoludur. Ulusal maçların televizyondan naklen yayınlanmasının nedeni açık olarak gözetleme ve yalan gerçek yayınlamaktır. Yaygın televizyon kullanım kültürünün bir parçası olmak yalan gerçekliğin parçası da olmaktır. Yani günümüzde, açıkça "Büyük Birader", yaygın televizyon kullanım kültürü ve "yalan gerçeğin" tam karşılığıdır. Bu konuda, Senatör John F. Kennedy (1917–1963, Amerika Birleşik Devletleri'nin 35.

[9] Bu konuda bkz. https://theconversation.com/what-orwells-1984-tells-us-about-todays-world-70-years-after-it-was-published-116940 , (Erişim tarihi.05.04.2021).

[10] https://aceproject.org/ace-en/topics/me/meb/meb03a/meb03a01, (Erişim tarihi.10.04.2021).

başkanı) cumhurbaşkanlığı adaylığı sırasında yayınladığı "TV Rehberi" makalesi çok ilginçtir. Senatör John F. Kennedy, televizyonun siyasi süreç üzerindeki etkilerini tartıştığı bu makalede John F. Kennedy, manipülasyon potansiyeli ve ortam nedeniyle kampanyaların artan maliyeti hakkında uyarıda bulunurken (yalan gerçeğin), televizyonun Amerikan siyaseti üzerindeki nihai etkisini belirlemek için "güçleri" kullanma sorumluluğunu "izleyen halka" yüklemiştir[11].

Ek olarak, eğer, "göstergebilim bir gösterge olarak alınabilecek her şeyle ilgilenir" dersek; işaretler başka bir şeye işaret edebilecek her şey olmaktadır. İlginç olarak bu durum semiyotik yaklaşımın bir "keşfetme" ve "netleştirme" olarak tanımlanmasını da sağlamaktadır. Bu durumda, George Orwell'in 1984 romanında keşfetme ve netleştirme de söz konudur. George Orwell'in 1984 romanında keşif kitabın içerdiği beş bölüme ayrılabilir. İkinci bölüm tehdit ve uyarının yönlerini, üçüncüsü bölüm, çalışmanın metodolojisi, dördüncü bölüm, romanın sonuçları ve tartışmayı sunmaktadır. Son bölüm, çalışmanın sonucuna açıklık getirmektedir. George Orwell'in 1984 romanında kitabın ünlü sloganı olan "Büyük Birader Seni İzliyor" "netleştirmesine" dönmüştür.

George Orwell'in 1984 romanında ki "yalan gerçeğin" günümüzde gözetlemenin yeni yüzü olan televizyon olarak devam etmesinin açık kanıtları da vardır. "Candid Camera", "An American Family", "Real People", "Cops" ve "The Real World" ile başlayan "reality TV yaklaşımı" açıkça televizyonun gözetim görevine devam etmesidir. ABD'de televizyonuna hâkim olan programlama türlerinin, haberler, sitcomlar, dramalar olmasını başkalarının özel hayatlarına bakmayı normalleştirmekte gözetlemenin yeni yüzü olmaktadır.

Daha da kötü olan George Orwell'in 1984 romanında ki "yalan gerçeğin" günümüzde sorun olarak daha da kötüye gidecek olmasıdır. Çünkü teknoloji ilerlemektedir ve "yalan gerçeğin" ancak uzman analiziyle tespit edilebilmesi söz konusu olabilecektir. "Yalan gerçeğin" sentezinin zorlaşması izleyiciye göre sahte görüntülerin ortaya çıkartılarak paranoyak bir "yalan gerçek" yaratma potansiyeline sahiptir. Günümüzde gerçek olanların sahte olarak reddedilebilme ihtimali yüksek oranda artmaktadır.

Sonuç

George Orwell'in 1984 kitabı totaliter rejimi benimseyen iktidar gücünün toplum üzerindeki olumsuz etkilerini net olarak anlatmaktadır. George Orwell'in 1984 kitabından çıkan birçok ikonik ifade ve en ünlü siyasi slogan " Büyük Birader'dir". Pek çok okuyucu buna önem vermektedir. Yani 1984 pek çok okuyucu tarafından teknolojik olarak gelişmiş yöneticiler tarafından sürekli izlenen bir halk hakkında bir distopya olarak düşünülmektedir. Ama bence daha önemli olan gerçekte teknolojik araçlar değil, Partinin kullandığı psikolojik yöntemleridir. Bu durum, sadece yurttaşları kontrol etmekle kalmamakta, aynı zamanda onlara kendilerini kontrol etmeyi de öğretmektedir. Tabi ki, Parti teknolojiyi korkutucu ve etkili şekillerde kullanmaktadır. Bu teknolojik silah, sizi izlerken sizi izleyen bir tür iki yönlü televizyon olan telesekrandır. Yine de her yerde mevcut olan telesekranların gücüne rağmen, halka açık buluşmaların hainlik olması, düşünce suçları işleyenleri fiziksel işkenceler bulunmaktadır. Bu yöntemlerin hiçbiri teknoloji içermemekte ancak bunun yerine, psikolojik manipülasyona dayanmaktadır. Bu yöntemler vatandaşları korkutan ve itaatkâr tutan karmaşık bir paranoya, grup düşüncesi ve şüphe karışımı üretmektedir. Bu taktikler bireylere kendi kendilerine polislik yapmaktadırlar. Bu uygulamalar aynı zamanda toplumun nasıl bastırıldığını ve bireylerin mahremiyetinin nasıl işgal edildiğini de anlatmaktadır. George Orwell'in 1984 kitabında 1944'teki faşizm anlayışı kriterlerinin çoğunu da karşılamaktadır. Bu kriterler, acımasız, vicdansız, kibirli, müstehcen ve işçi sınıfı karşıtı olmaktır. Asıl ilginç olan, günlük hayattaki gözetim tıpkı kitap da olduğu gibi şu anda da her yerde süpermarketlere, hastanelere ve kamuya açık alanlar da aynı Büyük Birader de olduğu gibi yaşamının hemen hemen her alanında mevcut olması ve bizi izlemesidir. George Orwell'in 1984 kitabında esas alınırsa hala aşırı sağ popülizm,

[11] https://www.loc.gov/exhibits/hope-for-america/television-and-politics.html, (Erişim tarihi.10.04.2021).

otoriter milliyetçilik, yaygın dezenformasyon inancı bu açıdan var olduğu bir dönemimi yaşıyoruz mu? Sorusunu sormalıyız.

George Orwell'in 1984 kitabı pek çok şey konu hakkında da ancak George Orwell'in İspanya iç savaşında geçirdiği dönemdeki korkusu, "nesnel gerçek" olarak, 1984 kitabının kalbini oluşturuyor. Ayrıca, 1984 kitabı hala "insanların deney canlıları" olabileceklerini o yıllar da ortaya koymaktadır. Bu konuda ki en ilginç örnek Apple'ın, Apple Macintosh'u tanıtmak için 1984 Super Bowl Reklamında George Orwell'in 1984 kitabın temasını kullanmasıdır[12]. Ya da dünyadaki en uzun süre devam eden ve en popüler realite televizyon programlarından birinin adının "Big Brother" olması akıllıca bir pazarlama olarak görülmemelidir.

George Orwell'in 1984 kitabı geleceğin doğru bir tahmini olduğunu söylemek iddialıdır. Ancak birçok eleştirmen, onun, totaliter rejimlerin zararlarını modern topluma bir uyarısı olarak ele alınabileceğini belirtmektedir.

George Orwell'in 1984 kitabı net olarak, iktidar gücünün öncelikle psikolojinin kullanımıyla sürdürdüğünü bize tekrar hatırlatmaktadır. George Orwell bizi uyarmak istiyor; insan zihninin en tehlikeli ve gelişmiş silah olduğunu ve insanların birbirlerini ve kendilerini kontrol etme yeteneklerini asla küçümsememeiz gerektiğini öne sürmek istiyor.

Sonuç olarak, George Orwell'in 1984 kitabını tüberküloza yakalanmış ciddi bir şekilde hastayken yazdığı unutulmamalıdır. Kitabın bu kadar kasvetli olması belki buna dayandırılabilir. George Orwell'in 1984 kitabı, 1974 yılında çıkan David Bowie'nin "Diamond Dogs" konsept albümündeki 1984 adlı şarkının da ilham kaynağı olmuştur.

George Orwell'in 1984 kitabı soğuk savaş sırasında ki totalitalizm kitabı olsa da, insanlar gerçeklere ısrarla inanmaya devam ederse ve daha fazla bilgi arayışını sürdürürlerse, asla tam anlamıyla "deney canlıları" olmayacaklar ve "köleleştirilemeyeceklerdir". George Orwell'in 1984 kitabı yetmiş iki yıl sonra, bu büyük değerleri bize hala hatırlatmaktadır. Kitapla ilgili hatırlanması ve en çok savunması gereken budur. 1984 kitabının mesajı nettir; Gözetim toplumunu yanlıştır.

[12] https://medium.com/@srijanjain/book-review-nineteen-eighty-four-by-george-orwell-7dd7af7977de, https://www.youtube.com/watch?v=VtvjbmoDx-I, (Erişim tarihi.11.04.2021).

Sosyal Pazarlama ve Toplumun Bağışa Yönelik Algısı

Büşra ÖZCAN [1]
Celile ÖZÇİÇEK DÖLEKOĞLU[2]

GİRİŞ

İnsanoğlunun bir yandan "her koyun kendi bacağından asılır" diyerek bencil ve biraz da vahşi olan ilkel benlik ile "bir elin nesi var iki elin sesi var" diyen yardımlaşmanın, iş birliğinin yaratacağı değerin farkında olan benlik arasında olduğunu söylemek yanlış bir yargı olmayacaktır. Bu yargı kimi zaman sosyal dayanışma, yardımlaşmayı bireysel kimi zamanda kamunun görevi algılanmaya neden olmaktadır. Ancak toplumla ilgili kaygıların duyulur ve daha çok görünür olması insanoğlunun ortak sorunlara karşı duyarlılığını ve örgütsel çabasını artırmaya başlamıştır. Toplumun bir kesimini ya da tamamını ilgilendiren ve çözülmediği takdirde doğrudan veya dolaylı olarak tüm bireyleri etkileyecek bu sorunların varlığı ve bunların daha çok duyulur olması devletlerin sorumluluğundan çıkıp sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütlerin faaliyet alanlarının içinde yer almaya başlamıştır. Sosyal, ekonomik, sağlık ve çevresel sorunlara karşı ilgilenimi, dayanışmayı artırmak tüm paydaşların stratejik davranmasını zorunlu kılmış ve toplumsal pazarlamanın bir öğesi olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Pazarlama anlayışı, son yıllarda farklı ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla birlikte kapsamını genişletmiştir. Wiebe (1951) "Neden kardeşlik fikrini bir sabunu sattığımız gibi satmıyoruz?" sorusuyla pazarlama disiplinine farklı bir bakış açısı sunmuştur. Klasik pazarlama yöntemlerinin sosyal sorunları çözmek için kullanılabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca, toplumun refahına katkıda bulunmayı amaçlayan sosyal pazarlama kavramını ilk kez 1971 yılında Kotler ve Zaltman kullanmış ve "fiyatlandırma, iletişim, dağıtım, ürün planlaması, pazar araştırmasını dikkate alınarak, hedef gruba sosyal fikirlerin kabul ettirmeye yönelik programların uygulanması, tasarlanması ve kontrolü" olarak tanımlanmıştır. Andreasen (1995), ticari pazarlama yöntemlerini, hedef kitlenin yararına gönüllü davranış değişikliğini teşvik etmek için programların uygulanmasını ve yürütülmesini içeren faaliyetler olan sosyal pazarlama Çabuk ve Nakıboğlu'na (2003) göre "hedef gruplardaki sosyal fikir ve uygulamaların kabullenirliliğini artırmak amacıyla programların düzenlenmesi, uygulanması ve bu programların kontrolü faaliyetler"dir.

Bazı insanlar için davranışlarını değiştirmek ve yeni davranış veya alışkanlıklar edinmek zor olabilir. Uzun süredir devam eden bir alışkanlığı terk etmekte başarılı olmayabilirler. Ancak iyi yürütülen bir sosyal pazarlama programı ile yeni davranış, bireylere arzu edilen bir davranış olarak sunulabilir. Bu da iyi tasarlanmış bir sosyal pazarlama karması gerektirir. Pazarlama karması olarak

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Adana Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Bölümü, Orcid: 0000-0001-8544-7028
[2]Prof. Dr., Adana Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Bölümü Orcid:0000-0003-4421-2956

da bilinen sosyal pazarlama, ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma unsurlarından oluşmaktadır. Sosyal pazarlamada ürün kavramı, hedef kitle tarafından benimsenmesi amaçlanan faydalı davranışlar bütünüdür. Aile planlaması, sigara ve alkol kullanımına karşı kampanyalar, kan bağışı, organ bağışı, temiz suya erişim, kız çocuklarının eğitime katılımı örnek olarak gösterilebilir. Fiyat ise, bireylerin yeni alışkanlık edinmeleri karşılığında katlandıkları parasal ve psikolojik maliyetleri kapsamaktadır. Fiyat aşamasını planlarken, sosyal pazarlamacının söz konusu ürün için hedef kitlenin önündeki engelleri düşünmesi gerekir. Ardından bu engelleri aşmanın yollarını bulmalıdır. Sosyal pazarlamada yer, hedef kitlenin ilgili ürüne kolayca ulaşmasını sağlayan faaliyetler bütünüdür. Diğer bir deyişle, hedef kitlenin istenen davranışı benimsemeye teşvik edileceği veya sosyal pazarlama kampanyasıyla ilgili ürün ve hizmetlere erişiminin sağlanacağı yer ve zamandır (Rad ve Karataş, 2013). Sosyal pazarlama stratejisine bağlı olarak dağıtım kanalı seçimi değişebilir. Kan bağışı için mobil kan bağışı araçlarının konumlandırılması, ilgili konularda destek hatlarının kurulması dağıtım kanalının bir parçasıdır. Hedef kitlenin istenilen davranışı benimsemesi için yürütülen faaliyetler de tutundurma içinde yürütülür. Argan'a (2007) göre sosyal pazarlamada tutundurma faaliyetleri, hedef pazarda düşünce ve davranış değişikliği yaratmayı veya hedef pazarda var olan davranışı pekiştirmeyi amaçlamasıdır.

Dünya genelinde farklı alanlarda uygulanan sosyal pazarlama, özellikle toplumu ilgilendiren konularda kendini göstermektedir. Özellikle son yıllarda sağlık alanındaki uygulamaları ile daha çok dikkat çekici olsa da eğitim, çevreyi koruma, trafik kazalarını azaltma, doğal afetlerden etkilenenlerin ihtiyaçlarının karşılanması, yoksullukla mücadele, engelliler ve kadınların yararına yapılan faaliyetlerle toplumun genelini kapsayıcı olmuştur. Sosyal ağlar ve sosyal sermayenin yatay genişlediği toplumlarda yardımlaşma daha kolay olurken, riskler ve yeniliklerin paylaşılması beraberinde zenginliği de getirmektedir (Kabaş, 2017).

Son yıllarda bağış davranışını sosyal pazarlama açısından farklı başlıklarda inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır (Ceylan ve Aydın, 2012; Argan, 2007; Kaplan, 2020; Aydoğdu, 2020). Tiltay (2014), bağış motivasyonlarının doğrudan ve dolaylı bağışlar üzerindeki etkisini; Göktaş (2014), sivil toplum kuruluşlarına yönelik bağış tutumlarını etkileyen faktörleri senaryo tekniğini kullanarak incelemiştir. İnsanların kan ve organ bağışına yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır (Erdoğan vd., 2002; Nadoushan vd., 2014; Balçık vd., 2019; Feeley, 2007; Aydoğdu, 2020; Polonsky vd., 2015; Adıgüzel vd., 2019; Hablemitoğlu vd., 2010; Özpulat, 2017).

Her ne kadar yardımlaşma kültürü Türk toplumunda var olmasına rağmen istenilen düzeyde değildir. Bu çalışma, günümüzde özellikle önemli olan bağış davranışları özelliklerinin belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, bireylerin bağış niyetlerini, bağış tercihlerini, sivil toplum kuruluşları ile ilgili görüşlerini kapsamaktadır. Ayrıca katılımcıların organ ve kan bağışı ile ilgili görüşleri ki-kare analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma verileri anket yoluyla yüz yüze ve online olarak gerçekleştirilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 412 kişi ile çalışma yapılmıştır. Çalışmada yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Anket daha önce yapılan çalışmalar dikkate alınarak, sosyo-demografik bilgilerin yanı sıra bireylerin bağış davranışları ve ilgili kurumlar hakkında görüşleri derlenmiştir. Çalışma tanımlayıcı bir araştırmadır. Bulgular frekans ve yüzde ile ifade edilerek tablo halinde sunulmuştur.

Bu çalışma için etik kurul onayı Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan (Tarih:10.3.2021, No:6) alınmıştır.

BULGULAR

Tablo 1, araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini özetlenmiştir. Ankete katılanların %52,7'si erkektir; %64'ü bekârdır. Gelir açısından, ankete katılanların çoğu orta gelir grubuna aittir. Ayrıca, yanıt verenlerin çoğu "26-35" (%42,7) ve "18-25" (%34) arasındadır. Katılımcıların %16,5'i kan bağışında bulunduğunu, %3,9'u ise organ bağışında bulunduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %53,1'i organ bağışı niyetinde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 35- Katılımcıların Sosyo-demografik ve Bağış Davranış Özellikleri (%)

Cinsiyet	Kadın	47.3	**Gelir (₺)**	< 2.000	29.1
	Erkek	52.7		2.001 - 3.600	24.5
Yaş	18-25	34.0		3.601 - 4.500	12.9
	26-35	42.7		4.501 - 5.500	10.7
	36-45	13.6		5.501 - 7.000	8.3
	46-55	3.2		7.001 - 10.000	8.0
	56-65	5.3		> 10.000	6.6
	66+	1.2	**Medeni durum**	Evli	36.0
				Bekâr	64.0
Eğitim	Okuryazar	1.2	**Meslek**	İşsiz	29.1
	İlkokul	3.9		Serbest Meslek	9.4
	Orta okul	1.9		Beyaz yakalı işçi	20.5
	Lise	15.5		Mavi yakalı işçi	41.0
	Ön Lisans	12.4	**Organ Bağışı Niyeti**	Evet	53.1
	Üniversite	50.2		Hayır	46.9
	Yüksek Lisans	14.8			
Kan Bağışında Bulunma	Evet	16.5	**Organ Bağışında Bulunma**	Evet	3.9
	Hayır	83.5		Hayır	96.1

Çalışma, sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak tüm dünyanın etkilendiği Covid-19 ilk dalga olarak adlandırılan dönemde yapılmıştır. Birçok sektörde üretim durmuş, ülkeler arasında sınırlar kapanmış sağlık ve kamu harcamaları artmıştır. Ayrıca, mutlak ve göreceli yoksulluk da artış göstermiştir. Nisan 2020'de ABD'de 10 milyon Amerikalı işsizlik parası için başvuruda bulunmuştur (Eryüzlü, 2020). Türkiye'de 2020 Nisan-Ağustos ayları arasında işsiz sayısında 419 bin kişilik bir artış yaşanmıştır (Bulut ve Pınar, 2020). İstihdamda artış yaşansa da hizmet sektöründe daha düşük gelirli iş kollarına katılım yaşanmıştır. Ekonomik etkiler yanı sıra kan ve organ bağışı da bu dönemde olumsuz etkilenmiştir. Çalışmada bu koşullar dikkate alınarak son 1 yılda yapılan ve alına yardım/bağış da sorgulanmıştır. 2020 yılında katılımcıların %77,2'sinin bağış yapmıştır. Aytaç ve Çarkoğlu (2022) çalışmasında bu oran %45'tir. Yakınlara yardım öncelikli olarak belirlenmiştir. İhtiyaç sahipleriyle hemşerilik bağı kurmanın, katılımcıların bireysel yardım sağlamalarında etkili olduğu söylenebilir. Bu durumda ayrıca hem kültürümüzde var olan hem de dinen yakınında bulunan ihtiyaç sahibine yardım etme davranışının etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, bağışçı yönünü belirlemek için bu bağış ve yardımın miktarına, türüne ve niteliğine göre dağılım incelenmiştir

(Tablo 2). Katılımcılar nakdi bağışları (%43,1) tercih etse de hem ayni hem de nakdi bağışlar da önemli oranda olmuştur (%41,2). Ayni bağışlar açısından en çok gıda ve giyecek bağışları yapılmıştır ki bu da temel ihtiyaçlar olduğu için hayatın olağan akışında beklenen bir davranıştır. Katılımcıların %52,9'u ihtiyaç sahiplerine doğrudan bağış yapmayı tercih ederken, kurum aracılığıyla bağış yapmayı tercih edenlerin oranı ise %3,6'dır. Benzer şekilde Tiltay (2014) ve Aytaç ve Çarkoğlu (2022) çalışmalarına göre, katılımcılar doğrudan bağışı tercih etmektedir. Dolaylı bağışın tercih edilme oranı oldukça düşüktür. Bu analizin sonuçları, ihtiyaç sahiplerine yardım ederken aracı kuruluşların kullanılmasına yönelik olumsuz bir genel tutuma işaret etmektedir. Ortalama nakit yardım tutarı 1.258₺'dir. En fazla 250₺ ve altında meblağda bağışta bulunulmuştur (Tablo 3).

Tablo 2-Bağış türü, niteliği ve şekli

Bağış Türü	**(%)**
Ayni bağış	15.7
Nakdi Bağış	43.1
Ayni + nakdi bağış	41.2
Ayni yardımın niteliği	
Giyim	44.4
Gıda	43.9
Mobilya/Beyaz eşya	6.4
Elektronik Cihaz	3.7
Diğer	1.6
Bağış Şekli	
Doğrudan Bağış	52.9
Dolaylı Bağış	3.6
Hem doğrudan hem dolaylı bağış	35.2
Bağış yapmam	1.3
Bağış yapacak durumum yok	7

Tablo 3- Son 1 Yılda Yapılan Bağışın Tahmini Değeri

TL (₺)	**%**
< 250	36.2
251 - 500	24.4
501 - 1.000	18.8
1.001 - 2.000	9.4
2.001 - 4.001	5.6
> 4.000	5.6

Katılımcılara rastgele olarak belirlediğimiz faaliyet alanlarına bağışta bulunmak isteyip istemedikleri de sorgulanmıştır (Tablo 4). Birden fazla cevap işaretlenmiştir. İnsan ihtiyaçların doğası gereği beklenen öncelikte cevap verilmiştir. Buna göre en fazla eğitim (82,5%) alanına bağışta bulunma isteği göze çarpmaktadır. Bunu sırasıyla sağlık ve gıda cevapları takip etmektedir. Türkiye'de devlet okullarında kaynak temini zorluğunu aşmak için gönüllü ve zorunlu bağış bağışlarla toplum katılımı çeşitli yasal düzenlemelerle sürekli, kalıcı ve teşvik edici hale getirilmiştir (Taner ve Ergen, 2021). Osmanlı imparatorluğunda vakıf okullarına yapılan bağış kültürü günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Teknolojinin sunduğu imkanlar sosyal konularda dikkat çekme, farkındalık yaratmada avantajlar sunmakta ve kurumsal, bireysel bağış girişimlerinde anlık iletişim yarattığı için de etkin olarak kullanılmaktadır. Özellikle son yıllarda sağlık alanında

birçok bağış kampanyası etki yaratıcı olmuştur. Sosyal medya bilgi vererek, gönüllüleri davet ederek ve harekete geçirerek, gönüllüler ve üyeler arası iletişim ve etkileşim olanağı sunmakta, diğer STK'larla iletişim bağı kurarak, fon toplama ve kaynak oluşturmayı güçlendirici güce sahiptir (Gümüş ve Ağaççı, 2018). Şardağı (2017) yaptığı çalışmada "eğitim ve araştırma", "sosyal hizmetler" ve "sağlık" alanındaki vakıf ve derneklerin Twitter'ı daha aktif olarak kullandığını tespit etmiştir.

Tablo 3- Faaliyet Alanına Göre Bağış Tercihi (%)

	Bağışta bulunma
Eğitim	82.5
Sağlık	79.4
Gıda	77.2
Sanat	43.9
İnanç	36.9
Diğer	26.6

Hayırseverlik, sosyal yardımlaşma ve cömertlik toplumlarda var olması arzu edilen bir durumdur. Dayanışma insanlık tarihi kadar eski olsa da kurumsal hayırseverlik Antik Yunan ve Roma dönemine dayanmaktadır. Anadolu topraklarında ahilik ve lonca ile daha çok kendini göstermiştir (Türkoğlu, 2013). Ulus-devlet ile tüm ülkelerde kamu öncülüğünde olan bağış ve yardımlaşma, küreselleşme ile pazar devlette evrilmiş, sosyal ve kültürel konular şirketlerin de ilgilendiği bir olgu olmuştur. Cumhuriyet ile birlikte "Esnaf ve Sanatkâr Odaları" ve "Vakıflar Genel Müdürlüğü" nün kurulması ile sosyal yardımlaşma devletçilik politikasının bir bileşeni olarak merkezileşmiş ve sosyal devlet anlayışı hâkim olmuştur. Hayırseverlik bireyden güçlü bir aktör olan devlete geçmiştir (Alakavuklar vd., 2009). Bu geleneksel yaklaşım günümüzde de hayırseverliğin devlet tarafından yapılması gereken bir görev olduğu algısını devam ettirmektedir. Çalışmada "ihtiyaç sahiplerine yardım etmek" %69,4 oranı ile "Devlet" olmalıdır cevabı alınmıştır. Bunu %18,4 ile "tüm vatandaşlar" ve %6,8 ile "hali vakti yerinde vatandaşlar" cevapları izlemiştir (Tablo 5). Aytaç ve Çarkoğlu (2022) çalışmasında %40 olarak en yüksek oranda devlet cevabının alındığını bildirmişleridir. Çarkoğlu (2006) yaptığı çalışmada da vakıfların devletin destekleyici rol oynaması ve vakıf çalışmalarını desteklemek için teşvikler yaratması beklentisi yüksek bulunmuştur (%33).

Tablo 5- İhtiyaç sahiplerine yardım etmede sorumluluk (%)

Devlet	69.4
Tüm vatandaşların	18.4
Hali vakti yerinde vatandaş	6.8
Sivil toplum kuruluşları	2.7
Belediyelerin	2.2
Yukarıda belirtilen tüm seçenekler	0.5

Kamu her ne kadar bağış, yardımlaşmada özellikle kitlesel konularda etkili olsa da sivil örgütlerin de etkinlikleri önemli artış göstermiştir. Farklı konu ve alanlarda ulusal, yerel ve uluslararası STK'ların faaliyetleri de artmıştır. Dünyada toplumsal barışın, dayanışmanın, yardımlaşmanın önemi gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Bu noktada özellikle sivil toplum kuruluşları sağlıktan eğitime, insan haklarından hayvan haklarına, çevrenin korunmasına kadar pek çok farklı alanda faaliyetler yürüterek topluma çeşitli şekillerde fayda sağlamaktadır. STK'ların ana faaliyet konularında başarılı olmaları bilinirlikleri ile ilişkilidir. Bu nedenle katılımcıların STK'lar hakkında bilgileri elde edilmiştir (Tablo 6). Katılımcıların sivil toplum kuruluşlarına yönelik

görüşlerinin analizi sonuçlarına göre ilk akla gelen kurum Kızılay'dır. Bu sonuç literatürde yapılan çalışmalarla uyumludur (Aytaç ve Çarkoğlu, 2022; YADA, 2014). İlk akla gelen kurum Kızılay (%46,4), ikinci sırada Lösev (%12,6) olarak belirlenmiştir. Aytaç and Çarkoğlu (2022) araştırmasına göre ilk akla gelen kurum Kızılay olurken ve bunu Lösev ve Tema kurumları takip etmektedir. YADA (2014) raporuna göre Kızılay (%13,2) ilk akla gelen STK olmuştur. Bunu sendikalar (%10,6) ve üçüncü sırada ise bir çevre örgütü olan TEMA (%8,3) takip etmektedir. Katılımcıların sadece %14,1'i bir STK'ya üye olduğunu belirtmiştir. Özgen, Aydoğdu ve Yıldız (2020) yaptıkları çalışmada örneklemin %30,4'ünün çeşitli STK'lara üyeliklerinin bulunduğuna ulaşılmıştır. 2021 yılında görüşülen kişilerin %12'si son bir yıl içinde gönüllü katılım esasına dayalı bir kuruluşa üye olduğunu belirtmiştir (Aytaç and Çarkoğlu, 2022). Bir başka çalışmaya göre de katılımcıların %17,5'i herhangi bir gönüllü kuruluşa üye olduğunu belirtmiştir (Özmete, 2010). Görüşülenlerin %30,1'i Kızılay'a %12'sinin Lösev'e güvendiğini belirtmesine rağmen %25'i hiçbir kuruma güven duymadığına ifade etmiştir. Aytaç and Çarkoğlu (2020) çalışmasında en çok güven duyulan kurumlar %8 ile Kızılay ve Lösev olarak belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların kurumlara olan bağış eğilimini ölçmek için 'Yeterli maddi olanaklara sahip olsanız en çok hangi kuruma bağışta bulunmak isterdiniz?' sorusu yöneltilmiştir ve en çok Lösev (19,4%) kurumu ve bunu sırasıyla Kızılay (%13,3) ve Çocuk Esirgeme Kurumu (%11,7) takip etmektedir. Ankete katılanların %2,9'u ise kurum ismi belirtmeyip bireysel olarak doğrudan bağışta bulunmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca önemli bir diğer sonuç ise, akla ilk gelen kurum arasında Ahbap Derneği birçok köklü kuruluşu geride bırakarak analizde üst sıralarda yer almaktadır.

Tablo 6- Kurumlar hakkında katılımcıların görüşleri (%)

	İlk hatırlanan	**Üye Olma**	**Güven**	**Bağış tercihi**
KIZILAY	46,4	4,6	30,1	13,3
LÖSEV	12,6	1,9	12,1	19,4
AHBAP	4,6	0,2	5,3	2,7
TSK	4,4	-	5,1	8,3
İHH	4,1	0,5	3,4	2,4
DİYANET	3,6	1	3,2	3,2
AFAD	3,2	0,5	0,7	1,7
SHÇEK	2,7	-	1	11,7
TEMA	1,9	1	1	0,5
ÇYDD	1,2	-	1	1,2
TEGV	1,2	0,2	0,5	1,5
TÜMYAD	1,2	-	1,2	1,2
BELEDİYELER	1	-	0,5	-
DARÜŞŞAFAKA	0,7	-	1	2,2
TEV	0,7	-	0,7	1,2
THK	0,2	-	0,5	0,7
GREENPEACE	0,2	0,2	-	-
DARÜLACEZE	0,2	-	0,2	0,2
TED	0,2	-	0,2	0,2
SEVGİ EVLERİ	-	0,2	-	-
SHKD	-	0,5	-	0,2
TOG	-	0,2	-	-
UNICEF	-	0,2	0,5	0,2
YEŞİLAY	-	0,2	0,2	0,2
AKUT	-	-	0,2	-
DİĞER	9,7	88,6	31,4	27,8

SONUÇ

Toplumların gelişmesine ve hatta hayatta kalmasına katkı sağlayan bazen maddi varlıkların, bazen de emek ve enerjinin değişimi olarak ifade edilen bağış birey, devlet, kurumsal düzeyde tüm

paydaşlarda olumlu algı ve duyguyu harekete geçirmektedir. Hayırseverlik veya bağışın yaygınlaştırılması, işletmeler ve sivil toplum kuruluşları için olduğu kadar dezavantajlı gruplar başta olmak üzere tüm toplum için önemlidir. Artan nüfus, kıt kaynakların paylaşımı ile ortaya çıkan ülkelerarası sorunlar, çevresel tahribatın küreselleşmesi ve artan açlık, doğal afet tehdidi, salgınlar ve sağlık maliyetlerindeki artış yardımlaşmanın önemini giderek artırmaktadır. Toplumsal sorunların artmasıyla sosyal pazarlamanın kapsamı genişlemektedir. Organ ve kan bağışı, aşı kampanyaları, sigara, alkol ve madde bağımlılığı ile mücadele, trafik kazaları, çevre kirliliği vb. bu sorunlara çözümlerin üretilmesi ve bireyler tarafından kabul görüp benimsetilebilmesi için sosyal pazarlama karması elemanlarının iyi planlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Bağış yapılan kurumların ve bağışçı sayısının artması için, sivil toplum kuruluşlarına karşı olan güven duygusunun artırılmasına yönelik girişimlerin çoğalması gerekmektedir. Bu güven duygusu gerek kurumların misyon ve vizyonlarını topluma iyi ifade etmeleriyle gerekse de yaptıkları yardım faaliyetlerini çeşitli yazılı veya görsel medya kanalları aracılığı ile duyurmalarıyla artış gösterecektir.

Ayrıca, tutundurma çabalarını en fazla kullananların STK'lar başarılı olmaktadır. Finansal gücü yüksek, iletişim kanallarını etkin kullanan ve örgütlenmenin yaygın olduğu STK'lar daha çok bilinmektedir. Her STK hedefe kitlesi doğrultusunda görünür olma çabasını artırırken faaliyetlerinin şeffaflık ve somut kanıtlarla sunulması etkili olacaktır. Kuruluşlar, kitle iletişim araçları aracılığıyla bağışçıları çekmelidir. Pazarlama bileşenlerini doğru uygulayarak daha fazla bağışçıya ulaşmalılardır. Burada en çok dikkat edilmesi gereken pazarlama bölümlendirilmesi ve hedef pazarın doğru seçilmesidir.

Not: Bu çalışma, Adana Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi BAP tarafından desteklenen (Proje no: 21303003), İşletme ABD'da yürütülen "Donation Behavior from a Social Marketing Perspective: The case of Adana" adlı Yüksek Lisans tez verilerini içermektedir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, E., Kınış, B., & Aydın, M.F. (2019). Üniversite Öğrencileri ve Personelinin Kan ve Organ Bağışı Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Davranışları. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, 8(*2), 55-60.

Alakavuklar, O.N., Kılıçaslan, S., & Öztürk, E.B. (2009). Türkiye'de hayırseverlikten kurumsal sosyal sorumluluğa geçiş: Bir kurumsal değişim öyküsü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *9*(2), 103-143.

Andreasen, A.R. (1995) *Marketing Social Change: Changing Behaviour to Promote Health*, *Social Development*, *and the Environment.* San Francisco, CA: Josey-Bass.

Argan, M. T. (2007). Organ bağışını artırmada sosyal pazarlama yaklaşımı: organ bağışına yönelik bir tutum araştırması (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu University, Eskişehir.

Aydoğdu, S. (2020). Sosyal pazarlama anlayış ve uygulamalarının organ bağışını artırmadaki rolü ve önemi: İzmir'de bir araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya.

Aytaç, S. E., & Çarkoğlu, A. (2020). *Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2019*. İstanbul: TÜSEV.

Aytaç, S. E., & Çarkoğlu, A. (2022). *Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2021*. İstanbul: TÜSEV.

Balçık, P. Y., Tarcan, G. Y., & Sapaz, B. (2019). Attitudes of University Students towards Organ Donation and Transplantation. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 10*(3). 314-319.

Bulut, R., & Pınar, Ç. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde Türkiye'de istihdam ve işsizlik. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 217-225.

Ceylan, H. H., & Aydın, S. (2012). Organ Bağışına Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağışına İlişkin Tutum ve Niyetleri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(1). 169-190.

Çabuk, S. & Nakıboğlu, M.A.B. (2003). Çevreci pazarlama ve tüketicilerin çevreci tutumlarının satın alma davranışlarına etkileri ile ilgili bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(12), 39-54.

Çarkoglu, A., (2006). *Turkiye'de bireysel bagislar ve vakif uygulamalarinda egilimler*. In: Aydin, D., Cizakca, M., Carkoglu, A., Gokcen, F. (Eds.), Turkiye'de hayirseverlik: Vatandaslar, vakiflar ve sosyal adalet. İstanbul:TUSEV (Turkiye Ucuncu Sektor Vakfi) Yayınlari, 81–159.

Erdoğan, O., Yücetin, L., Tuncer, M., Keçecioğlu, N., Gürkan, A., Akaydin, M., & Yakupoğlu, G. (2002). Attitudes and knowledge of Turkish physicians about organ donation and transplantation. *Transplantation Proceedings, 34*(6), 2007–2008.

Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik etkileri ve tedbirler: Türkiye'de "Helikopter Para" Uygulamasi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 10-19.

Feeley, T. H. (2007). College Students' Knowledge, Attitudes, and Behaviors Regarding Organ Donation: An Integrated Review of the Literature. *Journal of Applied Social Psychology, 37*(2), 243-271.

Göktaş, V. (2014). *Bireylerin bağış yapma davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma* (Master's Thesis). Retrieved June 2, 2021, from https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/91404/T06035.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Gümüş, N., & Ağaççı, L. (2018). Sivil Toplum Örgütlerinin Pazarlama İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı: Kızılay ve Yeşilay Üzerinde Bir Araştırma. *Third Sector Social Economic Review, 53*(2), 637-661.

Hablemitoğlu, Ş., Özkan, Y., & Yıldırım, U. F. (2010). Bir Fedakârlık Örneği Olarak" Kan Bağışı". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20*(20), 67-78.

Kabaş, T. (2017). *İktisat sosyolojisi.* Akademisyen Kitapevi.

Kaplan, M. (2020). Sosyal Pazarlama ve Gönüllülük: Kan Bağışı Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi, 12*(4), 3291-3309.

Kotler, P., & Zaltman, G. (1971). Social Marketing: An Approach to Planned Social Change. *Journal of Marketing*, *35*(3), 3-12.

Nadoushan, M. S., Heshmati, B. N., Pirsaraee, A. S., Nodoushan, I. S., Nadoushan, R. J., & Yazdi, F. (2014). Knowledge and attitude of Iranian physicians towards organ and tissue donation. *International Journal of Organ Transplantation Medicine, 5*(2), 66-70.

Özgen, E., Aydoğdu, İ., & Yıldız, E. (2020). Toplumsal Güven ve Sivil Toplum Kuruluşları: Eğitim, Sağlık, Çevre Kuruluşları Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, *10*(2), 101-118.

Özmete, E. (2010). Sosyal kapitali yapılandırmak: Sosyal iletişim ağı ve yardımseverlik-Gönüllülük. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 21*(21), 83-104.

Özpulat, F. (2017). Üniversite öğrencilerinin kan ve organ bağışına ilişkin düşünceleri. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, *4*(2), 71-79.

Polonsky, M., Francis, K., & Renzaho, A. (2015) Is removing blood donation barriers a donation facilitator?: Australian African migrants' view. *Journal of Social Marketing, 5*(3), 190–205.

Rad, S. T., & Karataş, A. (2013). Yoksulluğun azaltılmasında sosyal pazarlama yaklaşımı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 48*(2), 17-31.

Şardağı, E. (2017). Sosyal Medyada Kurumsal Kimlik: Türkiye'deki Vakıf ve Derneklerin Twitter Kullanımının Değerlendirmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*(3), 337-362.

Taner, S. G., & Ergen, H. (2021). Türkiye'de Eğitim Finansmanına Toplum Katılımı. *EJERCongress 2021*, 87.

Tiltay, M. A. (2014). Individual donation as a consumer behavior: The effect of donation motivations on giving to individual and charity giving (Unpublished doctoral dissertation). Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir.

Türkoğlu, İ. (2013). Sosyal devlet bağlamında Türkiye'de sosyal yardım ve sosyal güvenlik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *8*(3), 275-305.

Wiebe, G. D. (1951). Merchandising commodities and citizenship on television. *Public opinion quarterly*, *15*(4), 679-691.

YADA (2014). Sivil toplum kuruluşlarına yönelik algı ve yaklaşımlar. İstanbul.

Bankacılık ve Sermaye Piyasası Gelişimlerinin Finansal Gelişme Bağlamında Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: 1980-2020 Türkiye Örneği

Nurullah ALTINTAŞ[1]
Musa ÖZTÜRK[2]

Giriş

Toplumların başat amaçlarından olan refah seviyesinin artırılması genellikle Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) üzerinden ölçülmektedir. GSYİH'da ve refahta reel artışlar sağlama amacı beraberinde bir takım soruları barındırmaktadır. GSYİH'nın açıklayıcı ve açıklanan değişken olduğu birçok model literatürde incelenirken finansal gelişmenin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi de bu kapsamda literatürde kendine yer bulmaktadır. Finansal gelişme, finansal sistemin derinlik, erişim ve etkinlik açısından ilerleme kaydetmesi anlamına gelmektedir. Diğer taraftan topyekun finansal sistemin nitelik ve nicelik olarak gelişmesi olarak da tanımlanmaktadır.

Finansal sistemlerin temel rolü olan sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme vasıtasıyla ekonomik büyüme ve refah artışı akademisyenler tarafından oldukça ilgiyle tartışılmakta ve güncelliğini korumaktadır. Öyle ki bu konuda önemli ölçüde bir literatür oluşmuştur ve bu literatür dinamik olarak gelişme kaydetmektedir (Ak vd.,2016; Karamelikli & Keskingöz, 2017; Bilman, 2019).

Gelişimsel olarak ekonomilerin finans sistemi içerisinde öncelikle bankacılık kurumlarının ortaya çıkması ve gelişimi söz konusu olmuştur. Bununla birlikte gelişmiş ekonomilerde sermaye piyasalarının da ortaya çıkması ve finansal sistem içinde belirli bir ağırlığa ulaşması kayda değer görülmektedir. Nitekim Türkiye ekonomisinde Dünya Bankası verilerine göre 1980'lerin başında bankacılık sektörünün özel sektöre verdiği kredilerin ekonomi içerisindeki payı %13 seviyelerinde iken bu oran 2020 yılında %70 civarındadır. Diğer taraftan sermaye piyasalarının gelişim durumunu ortaya koyan halka açık yerli şirketlerin ekonomideki payı anlamına gelen piyasa kapitalizasyon oranı günümüzde yaklaşık %33 seviyesindedir. Bu durum, ekonomideki payları dikkate alındığında gerek bankacılık kurumlarının gerekse sermaye piyasalarının GSYİH ile olan ilişkilerinin tartışılmaya değer ve önemde olduğunu işaret etmektedir.

Her ne kadar gelişmemiş ülkelerde finansal sistem sadece bankacılık kurumlarından oluşsa da gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelerde bankacılık kurumlarının yanına sermaye piyasaları eklemlenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde finansal sistemlerin gelişiminin ekonomik büyüme üzerinden gerçekleştiğini ortaya koyan Robinson (1952) ve Patrick'e (1966) göre "Talep Takipli Hipotez" reel sektörünün gelişmesi ile finansal sisteme ait hizmetlere ihtiyacın artmasıdır. Bu hipotez, ekonomik büyüme üzerinden finansal sisteme talebin artması olarak ifade edilebilir. Diğer taraftan "Arz Öncüllü Hipotez" olarak literatürde yer alan hipotez ise finansal sistemin gelişiminin ekonomik büyümeyi hızlandırdığını savunmaktadır. Söz konusu ilişki Gurley ve Shaw (1955) ile Goldsmith'e (1969) atfedilmektedir.

[1] Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
[2] Doç. Dr., Isparta U. B. Üniversitesi, Büyükkutlu U. B. Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrasında serbest faiz politikasına geçilmiş, finans piyasasında baskılar azaltılmıştır. 1989 yılı ile birlikte ise sermaye hareketleri tamamıyla liberal hale getirilmiş ve artık yeni bir modele geçilmiştir. Günümüz Türkiye ekonomisinin öncü durumuna işaret eden bu süreç ekonomik yapıyı daha kırılgan yapmaktadır ancak bu durumun refah artışını sağlamaya dönük imkanlara olanak verdiği bilinmektedir.

Finansal liberalizasyonun kapsamında şekillenen düzlemin ülke ekonomisine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, 1980 sonrasında bir dizi ulusal ve uluslararası krizlere muhatap olan Türkiye ekonomisinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi hem bankacılık kurumları hem de sermaye piyasaları özelinde 1980-2020 dönemi için araştırılmaktadır. Bu bölümün ardından literatür çalışması ortaya konulmakta, ikinci bölümde veri ve yöntem ile birlikte analiz sonuçları paylaşılmaktadır. Son bölümde ise bulgular tartışılmakta ve politika önerileri sunulmaktadır.

Literatür Özeti

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi literatürde Arz Öncüllü ve Talep Takipli hipotezler çerçevesinde incelenmiş olmakla birlikte ekonomik büyümenin belirleyicisi olarak finansal gelişmenin doğrusal ve doğrusal olmayan modeller bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Türkiye ekonomisinde finansal gelişmenin mi ekonomik büyümeyi sağladığı yoksa ekonomik büyümenin mi finansal gelişmeye talep oluşturduğu çalışmanın literatür kısmını oluşturmaktadır. İlgili uygulamalı literatür 2003-2022 dönemini kapsamaktadır.

Çetintaş ve Barışık (2003) Türkiye ekonomisinde bankalar, sermaye piyasası ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanarak analiz etmiştir.1989-2000 döneminde hem bankacılık hem de sermaye piyasasının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Atamtürk (2004) tarafından Türkiye ekonomisi için finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisinin yönünü belirlemeye dönük yaptığı çalışmada 1975-2003 dönemi verileri kullanılmıştır. Granger nedensellik testlerinin istihdam edildiği bu çalışmada finansal sektörün gelişmesi ekonomik büyümeye neden olmaktadır sonucuna ulaşılmıştır. Ergeç (2004) nedensellik ilişkisini 1988-2001 döneminde üçer aylık verilerle sınamıştır. Finansal gelişme göstergeleri olarak, M1, M2, M3 ve özel sektörün bankalara verdiği krediler ve toplam kredi hacimlerini kullanmıştır. Kısa dönem sonuçlarına göre ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru nedensellik tespit edilmiştir. Danışoğlu (2004) ise 1987-2003 döneminde Granger nedensellik testi ile dört ayrı finansal gelişme göstergesi kullanarak ilişkiyi incelemiştir. M2, M3 ve toplam varlıkların ekonomideki payı ve toplam kredilerin GSYH içindeki oranını istihdam eden bu çalışmaya göre finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup sadece toplam varlıkların ekonomideki payından ekonomik büyümeye doğru çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır.

Sara (2005) yaptığı çalışmada finansal gelişme göstergesi olarak M2 değişkenini kullanmış ve finansal gelişme ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Aslan ve Korap (2006) 1987-2004 dönemi verileri kullanılarak Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri üzerinden inceleme yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre parasal gösterge üzerinden açıklanan finansal gelişme göstergesi ekonomik büyümenin nedeni iken, özel sektöre verilen krediler ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Aslan ve Küçükaksoy (2006), 1970-2004 döneminde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru kanıtlara ulaşmıştır. Kandır ve diğ. (2007) 1988-2004 dönemi için üçer aylık verilerle sermaye piyasası ve bankacılık gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmişlerdir. Elde edilen sonuca göre ekonomik büyüme finansal gelişmeye neden olmaktadır. Demir ve diğ. (2007) bankacılık kurumları ve hisse senedi piyasaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre banka ve hisse senedi piyasaları üzerinden ekonomik büyüme sağlanmaktadır. Altunç (2008) çalışmasında 1970-2006

döneminde Türkiye ekonomisinde hem arz öncüllü hem de talep takipli hipotezlerin doğrulandığına işaret etmektedir.

Akkay (2010) çalışmasında iki ayrı dönem için finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Buna göre 1989-2001 döneminde çift yönlü nedensellik söz konusu iken 2001-2010 döneminde ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru nedensellik tespit edilmiştir. Keskin ve Karşıyakalı (2010) çalışmalarında 1987-2003 dönemini çeyrek verilerle incelemiş ve hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru nedenselliğe ulaşmışlardır. Ceylan ve Durkaya (2010) finansal gelişme olarak kredileri ele alırken, ekonomik büyüme ile olan ilişkisini 1998-2008 dönemi verileri ile üçer aylık periyotla incelemiştir. Elde edilen sonuca göre ekonomik büyümeden kredilere doğru nedensellik söz konusudur. Türedi ve Berber (2010) ticari açıklık ile birlikte finansal gelişmenin ekonomik büyüme ile olan ilişkisini 1970-2007 dönemi için incelemiştir. Ticari açıklık ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik söz konusu olsa da finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Özel sektöre verilen krediler finansal gelişme göstergesi olarak tercih edilmiştir.

Özcan ve Arı (2011), 1998-2009 döneminde finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkide ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Finansal gelişme göstergesi olarak özel sektöre sağlanan kredi hacmi kullanılmıştır. Karaca (2012) çalışmasında finansal gelişme göstergesi olarak özel sektöre verilen krediler ile piyasa kapitalizasyon oranını tercih etmiştir. 1990-2011 dönemini çeyrek verilerle inceleyen bu çalışmada finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Tapşın (2012) finansal gelişmesi göstergesi olarak M2 serisini kullandığı araştırmasında Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak inceleme yapmıştır. Türkiye ekonomisinde 1960-2009 dönemi için finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Vurur ve Özen (2013) finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 1998-2012 dönemi için incelemiştir. Buna göre ekonomik büyümeden kredilere doğru nedenselliğe ulaşılmıştır. Tuna ve Bektaş (2013) 1998-2012 döneminde Türkiye'de mevduat bankaları kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedenselliğe ulaşılamamıştır. Güneş (2013) de Türkiye ekonomisinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında 1988-2009 dönemi için nedensellik ilişkisi bulamamıştır.

Aydın ve diğ.(2014), 1988-2012 dönemi için finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemiştir. Finansal gelişme göstergesi olarak özel sektöre verilen krediler, M2 para arzı ve piyasa kapitalizasyon oranı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre piyasa kapitalizasyon oranı ile büyüme arasında çift yönlü bulgular varken diğer değişkenler için finansal gelişmeden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Özgür ve Demirtaş (2015) doğrudan yabancı yatırımlar, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında 1992-2013 dönemi verilerine göre uzun dönemde banka temelli finansal yapının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği buna karşın sermaye piyasasının ekonomik büyümeyi desteklemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ak ve diğ. (2016) çalışmalarında 1960-2013 döneminde Zamanla Değişen Nedensellik yöntemi ile finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Elde edilen sonuçlar, finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve bu ilişkinin zamana bağlı olarak değiştiğini göstermektedir.

Çeştepe ve Yıldırım (2016) temel bileşenler analizi marifetiyle finansal gelişme endeksi oluşturarak tek bir gösterge üzerinden finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini 1986-2015 dönemi için tartışmıştır. Elde edilen sonuca göre ilgili dönemde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır. Contuk ve Güngör (2016) çalışmalarında finansal gelişme göstergesi olarak hem banka hem de sermaye piyasası temelli göstergeler kullanmıştır. Elde edilen sonuçlar hem talep takipli hem de arz yönlü hipotezleri desteklemektedir. Ak ve diğ. (2016) 1989-2011 dönemine ait veriler üzerinden temel bileşenler analizi ile Türkiye

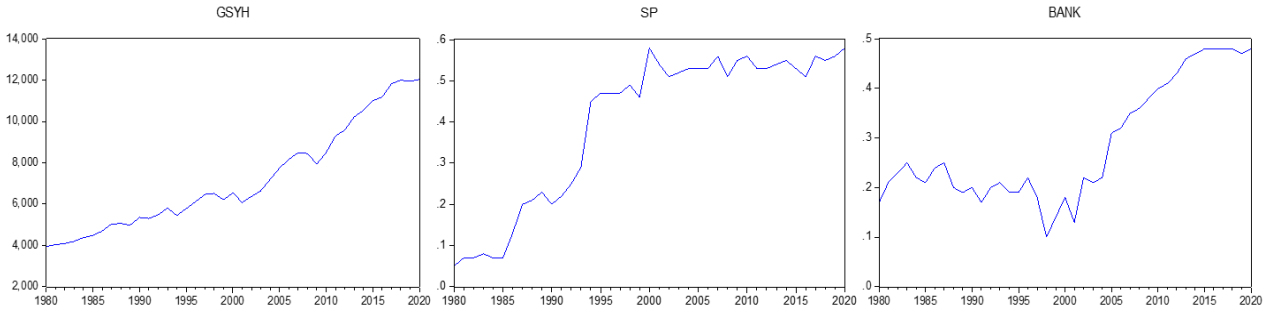
ekonomisine ait finansal sistemi yansıtan bir endeks oluşturmuştur. Bu endeks üzerinden finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında Talep Takipli hipotezi destekleyen sonuca ulaşılmıştır. Karamelikli ve Keskingöz (2017) 1998-2014 döneminde Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri üzerinden finansal gelişme bileşenleri ile ekonomik büyüme arasında net bir ilişki tespit edememiştir. Akça ve diğ. (2018) Bootstrap yaklaşımına dayalı nedensellik testi üzerinden incelediği bu ilişkide finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik tespit etmiştir.

Demez ve diğ. (2019) Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 2006Q1-2018Q2 dönemi üç aylık verileri kullanılarak Hacker ve Hatemi-J (2012) bootstrap nedensellik testi ile incelemiştir. Finansal gelişmeyi temsilen alınan değişkenler toplam yurt içi kredilerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Eyüboğlu ve Akan (2020) 1980-2016 dönemi için Uluslararası Para Fonunun oluşturduğu finansal gelişme endeksini kullanarak finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini tespit etmiştir. Bilman (2019) çalışmasında İslami bankacılık, finansal gelişme ve büyüme arasındaki ilişkiyi geleneksel Granger ve doğrusal olmayan Granger nedensellik testleri ile analiz etmiştir. Buna göre doğrusal olmayan modelde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik varken, İslami bankacılıktan ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedenselliğe ulaşılamamıştır.

Şen ve Öztürk (2020) Uluslararası Para Fonu'nun sunduğu finansal gelişme verileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Türkiye'nin 1980-2018 yılları için asimetrik nedensellik testiyle incelemişler ve sonuç olarak alt başlıklarda değişiklikler olmakla birlikte Türkiye için Arz öncüllü ve Talep takipli hipotezlerin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Fendoğlu (2021) Türkiye'de 1960-2017 döneminde mevduat bankalarının varlıkları ile büyüme arasındaki ilişki incelenmiş olup, Fourier temelli Nazlıoğlu vd. tarafından kullanılan nedensellik testi Arz öncüllü hipotezi doğrulamaktadır. Taşseven ve Yılmaz (2022) kredi hacmi, BİST 100 Endeksi ve para arzını finansal gelişme göstergesi olarak kullandığı çalışmasında büyümeden sermaye piyasası gelişimine doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Veri, Yöntem ve Analiz Bulguları

Bu araştırmada Türkiye ekonomisinde bankacılık kurumlarının gelişimi ile sermaye piyasasının gelişiminin finansal gelişme bağlamında ekonomik büyüme ile olan ilişkisi 1980-2020 dönemi için incelenmektedir. Bankacılık kurumlarının gelişimi için finansal kurumlar endeksi (BANK), sermaye piyasası gelişimi için ise finansal piyasalar endeksi (SP) kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme değişkeni için ise sabit fiyatlarla GSYİH verisi istihdam edilmektedir. Ekonomik büyüme verisi Dünya Bankası veri tabanından, finansal gelişme göstergeleri ise IMF veri tabanından alınmıştır. Değişkenler ait zaman serisi grafikleri aşağıda sunulmaktadır.

Şekil 33: Değişkenlerin Zaman Serisi Grafikleri

Yukarıdaki grafiklere göre GSYH değişkeninde pozitif bir trend söz konusu olmakla birlikte belirli dönemlerde yapısal kırılmalar görülmektedir. Sermaye piyasası ve bankacılık kurumlarına ait veriler için de 1980-2020 döneminde gelişim göze çarpmakta olup serilerde kırılmalar söz konusudur. Bu çalışmada aşağıdaki fonksiyonlar dikkate alınmaktadır:

BANK = *f*(GSYH, SP)

GSYH = *f*(BANK, SP)

SP = *f*(GSYH, BANK)

Bu fonksiyonlardan hareketle hem sermaye piyasası gelişimi için hem de bankacılık kurumlarının gelişimi için ekonomik büyüme ile olan nedensellik ilişkileri 1980-2020 dönemi için test edilmektedir. Değişkenler arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Değişkenler üzerinden yapılan ekonometrik çalışmalarda analiz sonuçlarının güvenilir olması için durağanlık testlerine başvurulmaktadır. Elde edilen sonuçlar üzerinden uygun yöntemlere müracaat edilerek analizler yapılmaktadır.

Serilerin durağanlıklarının tespiti için 1980-2020 dönemindeki yapısal dönüşümlerin varlığına da uygun olması sebebi ile Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Bir sonraki aşamada nedensellik testleri uygulanmış ve Granger nedensellik testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Bu araştırma Türkiye ekonomisi için hem bankacılık hem de sermaye piyasası gelişiminin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi bakımından literatüre katkı sunacağı beklenmektedir.

Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi, tek kırılmalı durağanlık testi olup, ortaya konulan modeller aşağıdaki biçimdedir:

$$(A) \quad Y_t = \mu^A + \beta^A t + \alpha^A Y_{t-1} + \theta^A DU_t(\lambda) + \sum_{j=1}^{k} C_j^A \Delta T_{t-j} + e_t$$

$$(B) \quad Y_t = \mu^B + \beta^B t + \alpha^B Y_{t-1} + \gamma^B DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^{k} C_j^B \Delta Y_{t-j} + e_t$$

$$(C) \quad Y_t = \mu^C + \beta^C t + \alpha^C Y_{t-1} + \theta^C DU_t(\lambda) + \gamma^C DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^{k} C_j^C \Delta T_{t-j} + e_t$$

A, B, C modellerinde sırasıyla sabitte, trendde ve hem sabit hem de trendde kırılma olduğunu göstermektedir. Modellerde, $t = 1,2,3,\dots,T$ ile zaman, T_B kırılma zamanı ve $\lambda = \frac{T_B}{T}$ kırılma noktasını işaret etmektedir. Y_{t-1} değişkenine ait katsayının minimum t-istatistiğine sahip olduğu modele ait tarih, yapısal kırılma noktasıdır. Hesaplanan *t* istatistiği, ZA kritik tablo değerleriyle karşılaştırılır, t istatistiği< kritik değer ise sıfır hipotezi kabul edilir. Birim kök testine ait sıfır hipotezi, Y_t serisinin yapısal kırılmasız birim kök içerdiğine ve değişkenin durağan olmadığına işaret etmektedir (Zivot & Andrews, 1992: 27-29). Değişkenlere ait kırılmalı birim kök test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 1: Değişkenlere ait Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitte	Yapısal Kırılma Tarihi	Sabit ve Trendde	Yapısal Kırılma Tarihi
GSYH	-3.61	2011	-4.26	2001
SP	-3.77	1994	-7.21***	1994
BANK	-3.62	2004	-3.62	1997
D(GDP)	-6.37***	2003	-6.80***	2011
D(BANK)	-5.03**	2002	-5.35**	2002

%5 Anlamlılık İçin Kritik Değerler Sabitte: -4,93 ve Sabit ve Trendde -5,08'dir.
*** ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlam düzeyinde durağanlığı işaret etmektedir.

ZA birim kök testi sonuçlarına göre GSYH ve BANK değişkeni birinci farkında durağandır. Bununla birlikte SP değişkeni seviyede durağandır. Değişkenlerde trend söz konusu olduğu için birim kök testlerinde sabitli ve trendli modele ait sonuçlara itibar edilmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri için öncelikle Granger Nedensellik testine başvurulmaktadır. EKK ile tahmin edilerek Granger testi ortaya konulmaktadır:

$$Y_t = \sum_{j=1}^{m} a_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^{m} b_j X_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$X_t = \sum_{j=1}^{m} c_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^{m} d_j X_{t-j} + \varepsilon_t$$

İlgili denklemlerde X değişken için kendisi ve Y değişkenine ait gecikmeli değerler ile ilişkili olduğu, Y değişkeni için de kendisi ile X değişkenine ait gecikmeli değerlerin ilişkili olduğu varsayılır. Denklemlerdeki gecikmeli değerler Vektör Otoregresif Model (VAR) üzerinden bulunmaktadır. Granger Nedensellik test sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir. Buna göre Granger nedensellik test sonuçları hem BANK'tan GSYH'ya hem de SP'den GSYH'ya iki yönlü de nedensellik olmadığına işaret etmektedir

Tablo 2: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

İlişki	Chi-sq	df	Olslk D.	Sonuç
SP→GSYH	1.102851	1	0.2936	Ned. Yok
BANK→GSYH	1.321009	1	0.2504	Ned. Yok
GSYH→SP	0.991041	1	0.3195	Ned. Yok
BANK→SP	1.004542	1	0.3162	Ned. Yok
GSYH→BANK	2.544431	1	0.1107	Ned. Yok
SP→BANK	1.843468	1	0.1745	Ned. Yok

***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini göstermektedir.

Nedenselliğe ilişkin bir diğer yöntem olan Toda-Yamamoto (1995) modelinin kullanılmasına gerekçe olarak durağan olmayan serilerde Granger nedensellik testinin hatalı sonuç verebilme olasılığıdır. Bu nedenle (k+dmax) yöntemiyle gecikmesi arttırılmış VAR yöntemi ortaya uygulanmıştır. Bu yöntemde tıpkı Granger nedensellik testinde olduğu gibi ilk olarak otokorelasyon, değişen varyans ve normallik varsayımlarını karşılayan VAR modeli vasıtasıyla 'uygun gecikme uzunluğu' (p) belirlenir. Elde edilen 'gecikme uzunluğu'na (p), en yüksek bütünleşmeye sahip olan değişkenin (d_{max}) durağanlık seviyesi eklenir. Son olarak VAR ($p+d_{max}$) modeli tahmin edilir (Toda ve Yamamoto, 1995):

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d} \alpha_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \alpha_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d} \beta_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \beta_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Sonraki kısımda $p+d_{max}$ gecikme için serilerin farkları alınmadan EKK modeli koşulur. Nihayet, değişkenler için sırasıyla kısıtlama konulur ve eşitlik (1)'de 'Xt değişkeninden Yt değişkenine doğru Granger nedensellik yoktur' sıfır hipotezi $H_0: a_{2i} = 0$ ve Wald testi ile kısıtlar test edilir. Test sonuçları Tablo 3 de sunulmaktadır.

Tablo 3: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları				
İlişki	**Chi-sq**	**df**	**Olslk D.**	**Sonuç**
SP→GSYH	0,582207	3	0.9005	Ned. Yok
BANK→GSYH	8,076749	3	0.0445	Ned. VAR
GSYH→SP	3,546470	3	0.3148	Ned. Yok
BANK→SP	8,076749	3	0.0423	Ned. VAR
GSYH→BANK	3,634818	3	0.3037	Ned. Yok
SP→BANK	7,625040	3	0.0544	Ned. VAR
***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini göstermektedir.				

Bu sonuçlara göre 1980-2020 dönemi verileriyle Türkiye ekonomisinde bankacılık sisteminin gelişiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Bankacılık sistemi gelişimi ile sermaye piyasası gelişimi arasında da çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Türkiye ekonomisinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki özellikle son 30 yıl için yoğun bir şekilde tartışılagelmektedir. Bu durumun en önemli nedeni GSYH içerisinde finansal sistemin önemli bir paya sahip olması ve bunun yanı sıra finansal sistemin gerek bankacılık gerekse de sermaye piyasası açısından sürekli gelişim göstermesidir. Bununla birlikte ekonomik gelişme içinde finansal sistemin üstlendiği roller dikkate alındığında, sermaye birikimi ve teknolojik yenilik kanalının sağlıklı işleyip işlemediği sorusu araştırmacıların cevap aradığı sorular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada IMF veri tabanından; bankacılık kurumlarının gelişimini gösteren finansal kurumlar endeksi ile sermaye piyasasının gelişimini gösteren finansal piyasalar endeksi verileri finansal gelişme göstergesi olarak ele alınmıştır. 1980-2020 dönemi için Türkiye ekonomisinde bankacılık kurumları ve sermaye piyasasının ekonomik büyüme ile olan ilişkisi Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle araştırılmıştır. Granger nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Bununla birlikte Granger nedensellik testine göre üstünlüğü olan ve değişkenlerin gecikmesi alınmadan analize koşulan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre ise bankacılık kurumlarından GSYH'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yine bu dönemde bankacılık kurumları ile sermaye piyasası arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi de söz konusudur. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisinde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru ilişkiyi ifade eden Arz Öncüllü Hipoteze kanıtlar sunmaktadır.

Elde edilen bulgular üzerinden; ekonomik büyüme performansında bankacılık sisteminin etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Finansal fonların ekonomiye aktarımının etkin olduğundan veya diğer bir ifadeyle bankacılık sisteminin tasarrufları yatırıma dönüşme kabiliyetine sahip olduğundan bahsedilebilir. Bankacılık sektörü ve sermaye piyasasının karşılıklı etkileşim içinde olması da ekonomik performans elde etme açısından dikkate alınması gereken önemli bir durumdur ve bu çalışmanın özgün bir sonucudur. Politika yapıcıların makro ekonomik hedeflerin başında olan toplumsal refahın artması bağlamında önemli olan GSYH'da reel artışı finansal piyasaların gelişmesi ve etkinliğinin sağlanması üzerinden sağlayabilir. Bu bağlamda finansal sistemin gelişimini bir bütün olarak desteklemesi ve kurumsallaşmasının daha iyi bir noktaya taşınması, Türkiye ekonomisinin büyüme hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Ak, M. Z.; Altıntaş, N. & Şimşek, A. S. (2016). Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *17*(2), 151-160.

Akça, E.E.; Bal, Harun & Manga, M. (2018). Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Bağlantısı: Bootstrap Yaklaşımına Dayalı Nedensellik Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*(3), 172-184.

Akkay, C. (2010). Finansal Entegrasyon Sürecinde Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Türkiye Açısından Dönemsel Olarak Araştırılması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 55-70.

Altunç, Ö. F. (2008). Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3 (2), 113-127. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/56500/785713

Aslan, A. G. Ö. & Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (4), 25-38.

Aslan, Ö. & Korap, H. L. (2006). Türkiye'de finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 1-20.

Atamtürk, B. (2004). Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyümenin nedensellik yönü üzerine bir inceleme (1975-2003). *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (46), 99.

Aydın, M. K.; Ak, M. Z. & Altıntaş, N. (2014). Finansal gelişmenin büyümeye etkisi: Türkiye özelinde nedensellik analizi. *Maliye Dergisi*, *167*, 149-162.

Bilman, M. E. (2020). Türkiye'de İslami Bankacılık, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Yöntemlerle Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*.

Ceylan, S. & Durkaya, M. (2010). Türkiye'de kredi kullanımı-ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *24*(2), 21-35.

Contuk, F. Y. & Güngör, B. (2016). Asimetrik nedensellik testi ile finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (71), 89-108.

Çeştepe, H. & Yıldırım, E. (2016). Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *12*(12), 12-26.

Çetintaş, H. & Barışık, S. (2003). Türkiye'de bankalar, sermaye piyasası ve ekonomik büyüme: Koentegrasyon ve nedensellik analizi (1989-2000). *İMKB Dergisi*, *7*(25-26), 1-16.

Danışoğlu Çelikel, A. (2004). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü*, *15*(49), 19-29.

Demez, S.; Kizilkaya, O. & Dag, M. (2019). Finansal Gelişme ve Büyüme İlişkisi: Türkiye için Bootstrap Nedensellik Analizi. *Business and Economics Research Journal*, *10*, 617-628.

Demir, Y.; Öztürk, E. & Albeni, M. (2007). Türkiye'de finansal piyasa ile ekonomik büyüme ilişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2007*(2), 438-455.

Ercan, Özen. & Vurur, N. S. (2013). Türkiye'de mevduat banka kredisi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(3), 117-131.

Ergeç, E. H. (2004). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ve Türkiye örneği: 1988-2001. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(2), 51-66.

Eyüboğlu, K. & Kadir, Akan. (2020). Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: RALS-EG Eşbütünleşme Testi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(4), 974-988.

Fendoğlu, E. (2021). Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Fourier Testlerden Kanıtlar. *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, *3*(2), 19-34.

Goldsmith, R.N. (1969) Financial Structure and Development. *Yale University Press*, New Haven.

Gurley, J. G. & Shaw, E. S. (1955). Financial aspects of economic development. *The American economic review*, *45*(4), 515-538.

Güneş, S. (2013). Finansal Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki Nedensellik Testi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *14*(1), 73-85.

Kadir, T. & Bektaş, H. (2013). Kredi hacminin ekonomik büyüme üzerindeki rolünün incelenmesi: Türkiye örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *5*(9), 139-150.

Kandır, S. Y. & İskenderoğlu, A. G. Ö. (2007). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *16*(2), 311-326.

Karaca, O. (2012). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Türkiye İçin Bir Nedensellik Analizi. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, *6*(2).

Karamelikli, H. & Kesgingöz, H. (2017). Finansal Gelişme Bileşenlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, *6*(1).

Keskin, N. & Karşıyakalı, B. (2010). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye Örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, *47*(548), 76-94.

Ozcan, B., & Ari, A. (2011). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği/An Empirical Analysis of Relationship between Financial Development and Economic Growth: The Turkish Case. *Business and Economics Research Journal*, *2*(1), 121.

Özgür, M. I. & Demirtaş, C. (2015). Finansal Gelişme ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Social Sciences*, *10*(3), 76-91.

Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic development and Cultural change*, *14*(2), 174-189.

Robinson, J. (1979). The generalisation of the general theory. In *The generalisation of the general theory and other essays* (pp. 1-76). Palgrave Macmillan, London.

Sara, O. (2005). Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *1*(1), 127-152.

Şen, A. & Öztürk, M. (2020). Financial Dynamics and Economic Growth: The Case of Turkey. in Theoretical and Applied Studies on Turkish Economy Vol. I. Edited By: Selim Adem Hatırlı, Şevket Alper Koç, Onur Demirel. IJOPEC Publication.

Tapşın, G. (2012). Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (57), 103-118.

Taşseven, Ö. & Yılmaz, N. (2022). Finansal Gelişme Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *23*(1),105-12

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, *66*(1-2), 225-250.

Türedi, S., & Berber, M. (2010). Finansal Kalkınma, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 301-316.

Zeki Ak, M.; Kirca, M. & Altıntaş, N. (2016). The impacts of financial development on growth: A time-varying causality analysis for Turkey. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, časopis za ekonomsku teoriju i praksu-Proceedings of Rijeka Faculty of Economics, Journal of Economics and Business*, *34*(2), 529

Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence of the Great Crush. *Oil Price Shock*.

Ayvacık İlçesi'nde (Çanakkale) Zeytin Tarımı[1]

Murat ÖZER [2]
Zeynep YILMAZ [3]
Cemal SEVİNDİ [4]

Giriş

Zeytin ağacının tarımsal faaliyetlere tam olarak ne zaman konu olduğu bilinmese de Santorini (Yunanistan-Ege Denizi) Adası'ndaki arkeolojik kazılarda, yaklaşık 39.000 yıllık zeytin ağacı fosillerine rastlanılmıştır. Sahra çölünde yapılan kazı çalışmalarında ise MÖ 12.000 yılına yaşlandırılan zeytin kalıntılarına ulaşılmıştır. Oleacia (zeytingiller) familyası türlerinden biri olan zeytinin (Olea europaea) günümüzden 8.000 yıl önce kültüre alındığı düşünülmektedir. Mevcut bulgular Mısır'da MÖ 2.600'lü yıllarda zeytin-zeytinyağı üretiminin yapıldığını, MÖ 1.582 yıllarında Suriye-İran üzerinden Avrupa'ya götürüldüğünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan anakara ve adalardaki Yunanlılar zeytinin yabani formunu tanısalar da özellikle zeytinyağı üretimini Doğu Akdeniz halklarından öğrenmişlerdir (Koca,2004:120;Öztürk, Yalçın&Dıraman,2009:35-51). Akdeniz havzasının karakteristik bitkilerinden biri olan zeytin, 2-10 metreye kadar büyüyebilmektedir. Yapraklarını dökmeyen zeytin ağacının ömrü en çok 2.000 yıl kadardır. Büyük ve çoğu kez çarpık olan ağaç gövdesinde yaşlandıkça çatlamalar izlenir ve taç kısmı belirgin bir şekilde genişler. İlkbahar mevsiminde çiçek açan zeytin ağaçlarında, meyvenin olgunlaşması yaz aylarını bulmaktadır. Meyvedeki renk değişim ise Eylül-Kasım döneminde gerçekleşmektedir. Sonuç olarak meyvenin olgunlaşarak hasat edilmeleri arasındaki dönemin Şubat-Eylül kapsadığını söyleyebiliriz (Doğanay, 2011:236). Diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi zeytin bitkisinin üretimi üzerinde topoğrafik yapı, iklim koşulları, yeraltı ve yerüstü suları ile toprak özellikleri gibi fiziki koşulların yanı sıra bahçe tesis etme, fide temin yöntemleri, beslenme, sulama, budama ve hasat teknikleri gibi beşeri koşullar etkili olmaktadır. Tüm koşullar uygun olsa da üretim periyodu içerisinde yıllara göre zeytinde verim değişimleri izlenebilmektedir. Zeytinin fizyolojik yapısından kaynaklanan ve periyodisite adlandırılan bu doğal durum, bir yıl çok verimli sonraki yılda verimin çeşitli derecelerde düşük olması şeklinde özetlenebilir (Ülger, Baktır&Kaynak,1999:619-623).

Materyal ve Yöntem

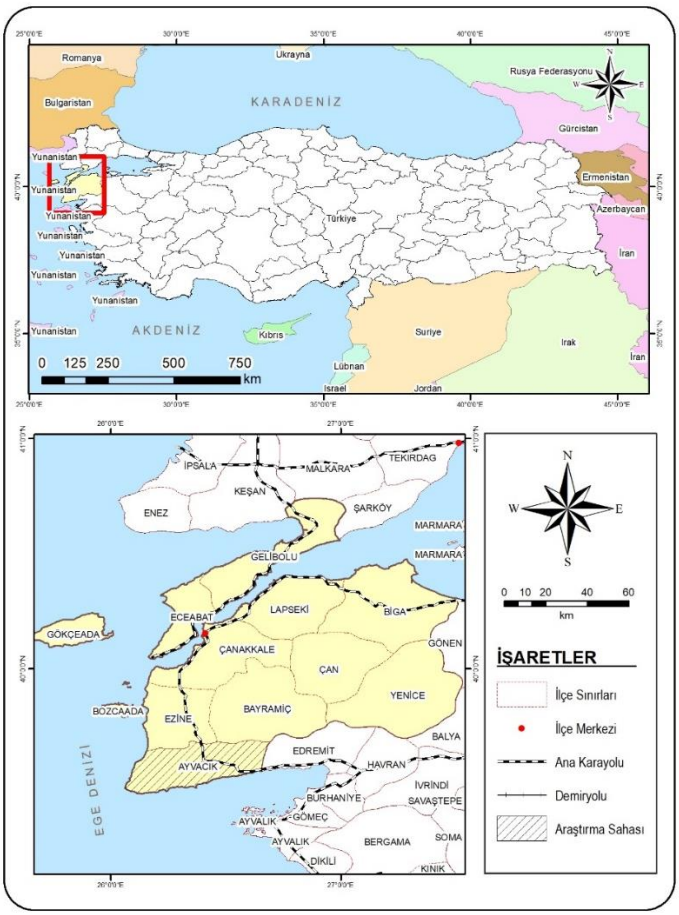
Bu çalışmada Ayvacık İlçesi'ndeki zeytin üretim alanları, bölgesel coğrafya metodu kullanılarak etüt edilmiş; yapılan üretimlerin ilçe, il ve ülke ekonomisine katkıları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sahasını olarak seçilen Ayvacık İlçesi, Çanakkale İli yönetim bölgesinde bulunmaktadır. Çanakkale Türkiye'nin kuzeybatısında Gelibolu Yarımadası ile Biga Yarımadası üzerindeki toprakları ile Asya ve Avrupa Kıtasında toprakları bulunan bir ildir. İl doğu ve güneydoğuda Balıkesir, batıda Ege Denizi, kuzeybatıda Edirne, kuzeyde ise Tekirdağ ili ve Marmara Denizi

[1] Bu çalışma ilk yazarın 2018 yılın tamamlanmış olduğu aynı adlı yüksek tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

[2] Bilim Uzmanı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, ORCID ID: 0000-0002-2477-6351
[3] Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Yakutiye, Erzurum.
ORCİD ID: 0000-0002-7345-7517
[4] Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum, csevindi@atauni.edu.tr.
ORCID ID: -0002-4252-887X

tarafından çevrelenmiş olup 9.737 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Ayvacık İlçesi Biga Yarımadası'nın, güney-güneybatı bölümünde 892 km²'lik alan kaplar (HKM, 2022). İlçeyi batı ve güneyden Ege Denizi, kuzeyden Ezine ve Bayramiç, doğudan Edremit (Balıkesir) ilçeleri çevrelemektedir (Harita 1).

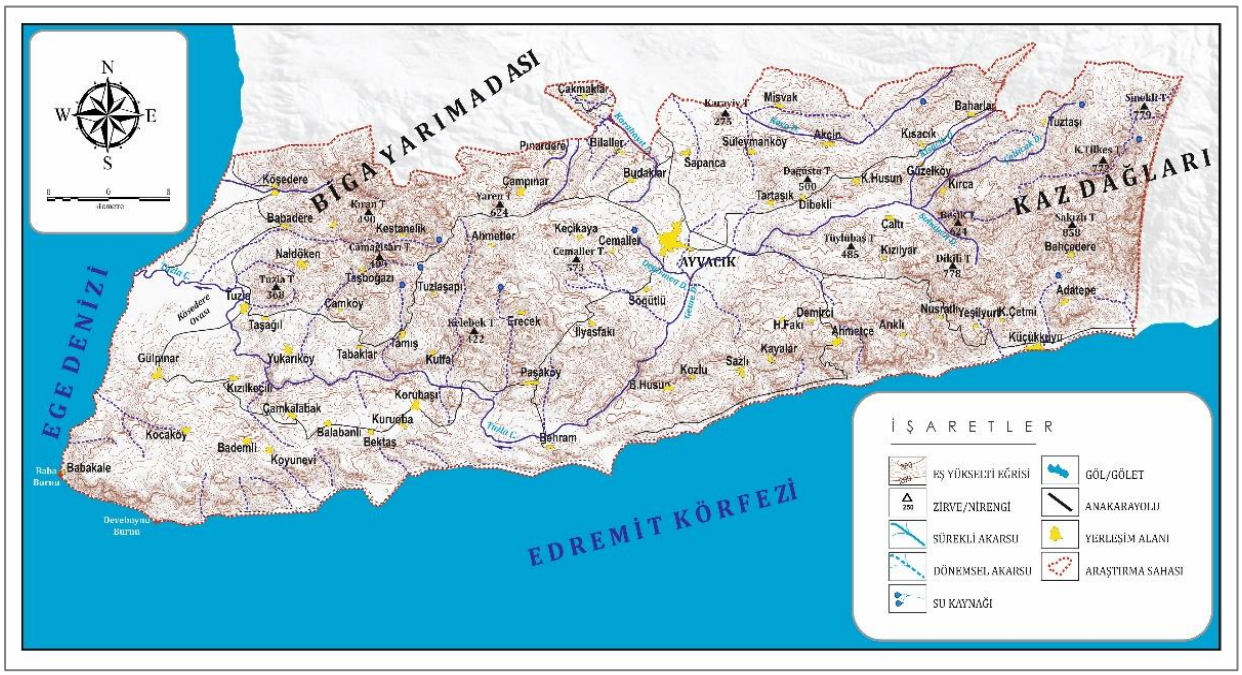
Çalışmanın ilk aşmasında araştırma sahasını ilgilendiren basılı kaynaklar gözden geçirilmiş, istatistiki veriler toplanmış ve altlık haritalar temin edilmiştir. Mevcut bilgiler üzerinden arazi çalışmaları planlanarak, takvime bağlanmıştır. İkinci aşamada alan çalışmalarına geçilerek, ilçe genelindeki zeytin tarım arazileri ve üretim tesisleri ziyaret edilmiş, yöre halkıyla anket ve mülakat çalışmaları yapılmıştır. Sahaya yönelik dokümanter bilgi ve kayıtlar yok denecek kadar az olduğundan, araştırmaya esas teşkil eden verilerin çoğunluğu arazi çalışmalarından elde edilmiştir. Basılı doküman ve eserler, araştırmanın daha çok doğal çevre özellikleri ile ilgili bölümlerinin hazırlanmasında kullanılmıştır. Bunlar arasında Harita Genel Müdürlüğü'nün (HGM) 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli topoğrafya haritaları, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün (MTA) 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları'nın ilgili paftaları sayılabilir. Çalışmanın farklı bölümlerinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü akım verilerinden, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü envanter raporlarından, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'ne ait iklim verilerinden ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistiklerinden yararlanılmıştır.

Harita 1. Araştırma Sahasının Konum Haritası

Doğal Çevre Özellikleri

Ayvacık İlçesi, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara ve Ege Bölgesi'nin Ege Bölümü sınırları içerisinde kalır. Doğuda Kaz Dağları (1774) zirvesinden, batıda Eğe Denizi kıyısındaki Baba Burnu arasına çizilen hattın kuzeyi Güney Marmara, güneyi ise Ege Bölümü'ne dâhil olmaktadır. Ayvacık İlçe Merkezi de Marmara ve Ege bölgeleri arasındaki sınır hattı üzerinde yer alır. Araştırma sahasının doğu bölümü, Kaz Dağları'nın güneybatı uzantıları nedeniyle belirgin bir şekilde yükselti kazanmıştır. Doğu kesimdeki en önemli yükseltileri Sakızlı Tepe (858 m), Sinekli Tepe (779 m), Küçük Tilkeş Tepe (772 m) ve Dikili Tepe (778 m) oluşturmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda sıralanan tepelik alanın doğusunda, yükselti ortalama 300-400 metrelik düşüşler gösterir. Alçak bir plato görünümdeki batı kesimdeki en önemli tepelik alanlar Yarenler Tepe (624 m), Cemaller Tepe (573 m), Kıran Tepe (490 m), Kelebek tepe (422 m) ve Tuzla Tepe'dir (368 m). Kaynağını Kaz Dağları'ndan alan Geme Deresi, araştırma sahasının merkezi kesimlerinde kuzeybatıdan Değirmendere, güneybatından Ulucak ve Erik derelerinin katılmasıyla vadisini nispeten genişletmiştir. Belirtilen akarsuların biriktirdiği malzemelerle dolmuş bu alüviyal düzlük 15.9 km^2 alana ve ortalama 240 metre yükseltiye sahiptir. Ayvacık Kasabası'nın kurulup geliştiği bu alanı doğuda Türlübaş Tepe (485 m) ve batıda Cemaller Tepe (573 m) çevrelemektedir (Harita 2).

Harita 2. Ayvacık İlçesi'nin Topoğrafya Haritası.

Araştırma sahasının batısında Tuzla Çayı'nın Ege Denizi'ne açıldığı kesimde Kösedere Ovası (Hocalar Ovası) yer almaktadır. Deniz seviyesinden 1.5-8 metre yükseltiler arasındaki bu kıyı ovası 21.3 km^2 yüzölçümüne sahiptir. Ovayı kuzeyden Kalabak Tepe (57 m) ve Kara Tepe (54 m); doğuda Teke Tepe (85 m), güneyde Külahlı Tepe (196 m) ve batıdan Boz Tepe (45 m) çevrelemektedir. Ege Denizi'ne kıyı alanları, tümüyle Akdeniz iklim koşullarının etkisi altındaki araştırma sahasında, yükseltinin artmasına bağlı olarak iç kesimlerde karasal etkiler hissedilmektedir. Araştırma sahasının en önemli akarsuyu, sahayı kabaca doğu-batı doğrultusunda kat eden Tuzla Çayı'dır. Sahanın kuzeydoğusunda Tuztaşı Köyü'nün kuzeyindeki Dede Dağı'nın güney yamaçlarından yaklaşık 1000 m yükseltiden doğan Tuzla Çayı, Ege Denizi'ne kadar 501 km^2'lik yağış alanına sahiptir.

Biga Yarımadası'nın da içinde bulunduğu Anadolu Plakası Alp-Himalaya Tektonik Kuşağı üzerinde yer almakta ve etkin bir tektonik ve volkanik aktivitenin olduğu bir bölgede bulunmaktadır (Şengör, 1979:41-42; Şengör & Yılmaz, 1981:181-194). Anadolu'nun içinde bulunduğu bu kuşakta, Afrika ve Arap Plakaları kuzeye doğru hareket ederken, Avrasya Plakası ile çarpışmakta ve bu çarpışmanın etkisiyle tüm Anadolu'yu etkileyen geniş bir deformasyon zonu oluşmaktadır. Bu

karmaşık deformasyonun, Doğu Akdeniz bölümünde Anadolu Plakası saatin tersi yönünde dönme hareketi ile güneybatıya Ege Yayı'na doğru hareket etmekte ya da çekilmektedir (Mercier, Sorel&Vergely, 1989:49-71). Oluşan bu deformasyon Üst Pliyosen'de çarpışma tektoniğine evrilmiştir. Doğu Anadolu Fay Zonu ile Kuzey Anadolu Fay Zonu gibi fay sistemlerinin ortaya çıkması da bu nedenledirBu faylar veya fay zonları yardımıyla Afrika platformunun okyanusal kabuk üstünde Anadolu Plakası batıya doğru ilerlemektedir. Buna karşılık, Saros Körfezi'nin batısında Kuzey Anadolu Fay Zonu güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu Yunan Makaslama Zonu'na dönüşmesi nedeniyle Anadolu'nun batıya doğru ilerlemesi yavaşlamaktadır (Bozkurt, 2001:21). Biga Yarımadası magmatik, metamorfik ve sedimanter kayaların hemen hemen her türünün görülebildiği bir bölgedir. Metamorfik kaya toplulukları, ofiyolitik kaya toplulukları, Senezoik yaşlı magmatik ve çökel topluluklar, Neojen çökelleri, Pliyo Kuvaterner yaşlı fay denetimli havzalar Biga Yarımadası'ndaki başlıca jeolojik unsurları teşkil eder. KAFZ'nun batı uzantıları ve Batı Anadolu gerilme sisteminin etkisi altında olan Biga Yarımadası'nda genel olarak kuzeydoğu-güneybatı uzanımlı diri faylar gözlenmektedir (Emre, Doğan&Yıldırım, 2012:163-198; Siyako, Bürkan&Okay,1989:183-189).

Araştırma sahasının iklim özelliklerini incelemek üzere Ayvacık Meteoroloji İstasyonu (341 m) verilerinden yararlanılmıştır. Ayvacık Meteoroloji İstasyonu'nun 1975-2016 yılları arasındaki 41 yıllık verileri göre Ayvacık'ta yıllık ortalama sıcaklık 13.6°C'dir. Bu sıcaklık ortalaması sahanın sıcaklık koşulları hakkında fikir verse de 892 km^2 yüzölçümüne sahip Ayvacık İlçe genelini temsil etmez. Nitekim batı, güneybatı ve güneyden denizlerle çevrili ilçede; denize 10 km uzaklıkta ve 340 metre yükseltideki Ayvacık'ta sıcaklık, kıyı kesimlere oranla 1-1.5°C'lik değişimler göstermektedir. Ayvacık İstasyonu'nda sıcaklığın yıl içinde gidişi incelendiğinde ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu ay 23.6°C ile Temmuz, en soğuk ay ortalamasının da 4.9°C ile Ocak ayı olduğu görülür (Tablo 1).

Tablo 1. Ayvacık Meteoroloji İstasyonu'nda Sıcaklık Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (1975-2016).

Sıcaklık Parametresi	**O**	**Ş**	**M**	**N**	**M**	**H**	**T**	**A**	**E**	**Ek**	**K**	**A**	**Yıllık**
Ortalama Sıcaklık (°C)	4.9	5.0	6.9	11.2	16.1	21.2	23.6	23.4	19.5	14.7	10.0	6.8	13.6
Ort. Yüksek Sıcaklık (°C)	8.6	8.8	11.3	16.0	21.3	26.6	30.1	29.8	25.1	19.6	14.2	10.2	18.5
Ort. Düşük Sıcaklık (°C)	2.1	2.2	3.8	7.6	11.9	16	18.6	18.7	15	11.2	7.0	4.1	9.9
En Yüksek Sıcaklık (°C)	23.7	26.2	32.0	36.5	38.7	40.0	41.3	41.0	39.7	35.3	28.0	25.6	41.3
En Düşük Sıcaklık (°C)	-8.1	-6.5	-3.9	0.2	4.7	11.3	15.0	14.8	7.8	4.1	-4.3	-5.4	-8.1

Kaynak: DMİGM verilerinden hazırlanmıştır.

Ayvacık'ta ekstrem sıcaklık değerleri aylara göre çok belirgin farklar gösterir. Nitekim ortalama sıcaklığın 0°C'nin altında bulunduğu kış aylarında dahi en yüksek sıcaklık 23°C'nin üstündedir. Buna karşılık en düşük sıcaklık değerleri incelendiğinde Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat aylarında sıcaklığın 0°C'nin altında olduğu görülür. Araştırma bölgesinde aylık en yüksek sıcaklık 41.3°C ile Temmuz, en düşük aylık sıcaklık ise -8.1°C ile Ocak ayında tespit edilmiştir. Araştırma sahasında yıllık toplam 9.7 gün donlu olarak geçmektedir. Donlu günlerin yıl içerisindeki dağılımı incelendiğinde en yüksek don olayı 3.2 gün ile Ocak ayında görülürken, bu ayı Şubat ve Aralık ayı takip etmektedir. Nisan-Kasım devresinde alanda don olayı görülmemektedir. İnceleme sahasında aylık ortalama sıcaklık değerleri, sıcaklıkların aylık dağılımı, sıcaklık amplitüd değerleri, donlu günlerin dağılımı dikkate alındığında araştırma sahasında Karasal Akdeniz Termik Rejimi'nin etkili olduğu söylenebilir (Koçman,1993:48). Ayvacık Meteoroloji İstasyonu'nun 1975-2016 yılları arasındaki verilerine göre sahaya yıllık toplam 598.4 mm yağış düşmektedir. Yıllık yağış miktarının aylara göre dağılımı incelendiğinde, en fazla yağış 91.8 mm ile Kasım ayında tespit edilmekte olup en düşük yağışlar 4.4 mm Ağustos ayında kayıt edilmektedir. Ağustos'ta en düşük seviyedeki yağışlar, Aralık ayında 103

mm kadar yükselmekte, bu aydan sonra kademeli olarak azalmaktadır. İnceleme sahasında yağışların mevsimlere göre dağılımı incelendiğinde, 598.4 mm yağıştan 240.6 mm'lik bölümünün (%40.2) Kış mevsiminde düştüğü, bu mevsimi %36.1'lik oranıyla İlkbahar'ın takip ettiği görülür. Sahada en düşük yağışlar %6.2'lik oranıyla (36.8 mm) Sonbahar mevsiminde alınmaktadır. Ayvacık Meteoroloji İstasyonu verilerine göre sahada yılın 7.7 gününde yağışlar kar şeklinde gerçekleşmektedir. Ayvacık'da kar yağışları, Kasım ayı sonlarından başlayarak Mart ayı başlarına kadar olan devrede tespit edilmektedir: Sahadaki kar yağışları, düşük sıcaklık şartlarının etkisiyle bir süre yerde kalabilmektedir. Nitekim Ayvacık'da yılın 3.7 gününde kar örtüsü mevcuttur. Mart ayı sonlarında sıcaklığın artması ile birlikte zemindeki kar örtüsü kısa sürede ortadan kalkmaktadır (Öngör,1959:70-73). Ayvacık Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre, yıl içerisindeki hâkim rüzgâr yönü doğu-kuzeydoğudur. Sahadaki ikinci derecede hâkim rüzgâr yönü ise güney ve güneybatıdır. Mevcut verilere göre yıllık toplam 139152 rüzgârın estiği sahada, doğu kuzeydoğu yönünden esen rüzgârların frekansı 23497 olup, toplam rüzgârlara oranı ise %16.9'dur. Bu yönü %11.5'lik oranıyla güney (16072), %11.4'lük oranıyla güneybatı (15907) takip eder.

Araştırma sahasında etkili olan iklim tipin belirlenmesi amacıyla, Ayvacık Meteoroloji İstasyonu'na ait iklim verileri Thornthwaite iklim (1948) tasnifine uyarlanmıştır. Thorntwaite iklim sınıflamasına göre sahada C1 B'2 s2 b'3 sembolüyle karakterize edilen iklim tipi hüküm sürmektedir. Bu iklim tipinin özellikleri, Kurak-az nemli, Mezotermal, su noksanının yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olduğu, iklim tipi şeklinde ifade edilebilir. Türkiye'de yağış ve evapotranspirasyon yolu ile su kaybı arasındaki ilişkiye dayanılarak bölgelerin nemlilik durumunu ortaya koymak için bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara bağlı olarak çeşitli bölgelerin nemlilik/kuraklık dereceleri hakkında bilgi edinmek mümkündür (Koçman, 1993:72). Araştırma sahasında nemlilik koşullarını ve bunların yıl içinde gösterdiği değişimleri belirlemek için çalışma istasyonunun yağış etkinliği, Erinç formülüne göre hesaplanmıştır. Buna göre inceleme sahasının yağış etkinlik indis değeri 30.8'dir. Bu indis değeri, inceleme alanının yarı nemli iklim koşulları altında olduğunu ortaya koymaktadır (Erinç, 1996:30).

Araştırma sahasının en önemli akarsuyu, sahayı kabaca doğu-batı doğrultusunda kat eden Tuzla Çayı'dır. Sahanın kuzeydoğusunda Tuztaşı Köyü'nün kuzeyindeki Dede Dağı'nın güney yamaçlarından yaklaşık 1000 m yükseltiden doğan Tuzla Çayı, Ege Denizi'ne kadar 501 km^2 lik yağış alanına sahiptir. Doğduğu kesimde Tuzla Çayı ve kolları, topoğrafik eğim, kayaç türü, yapısal özelliklere bağlı olarak paralel drenaj ağına sahiptir. Tuzla Çayı, Avyacık İlçe Merkezi'ne kadar olan bölümünde kuzeydoğu-güneydoğu akış göstermekte olup Geme Deresi olarak adlandırılır (Fotoğraf 1). Geme Deresi'nin bu kesimdeki en önemli kolları Kısacık, Çaltıcak, Şahaban dereleridir. Ayvacık Kasabası'nın 2.3 km güneydoğusunda, Geme Deresi'ne Değirmen ve Erik dereleri katılır. Bu kesimde itibaren güneydoğuya yönelen akarsu 9.8 km ilerledikten sonra Behram Köyü'ne ulaşır (Fotoğraf 2). Bu kesimde Tuzla Çayı adını alan akarsu, Taşağıl Köyü'ne kadar 14.7 km boyunca güneydoğu-kuzeybatı yönünde ilerler. Taşağıl Köy'ünden itibaren Kösedere Ovası'na açılan akarsu, 6.7 km doğu-batı yönünde akış gösterdikten sonra Ege Denizi'ne boşalır. Tuzla Köyü'nün batısında çok geniş bir taşkın yatağına sahip olan akarsu, büyük taşkınlar sırasında birçok kollara ayrılarak örgülü mecra halinde akmaktadır. Yine bu kesimler Tuzla Çayı azalan eğime bağlı olarak 400-500 metrelik menderesler oluşturduğu dikkati çeker.

Fotoğraf 1. Tuzla Çayı'nın ana kaynağı Geme Deresi (Ayvacık İlçe Merkezi).

Fotoğraf 2. Behramkale Köprüsü'nden Tuzla Çayı

Tuzla Çayı'nın Korubaşı akım gözlem istasyonunun 19 yıllık verilerine göre yıllık toplam akım 31.43 m^3/sn'dir. Yöredeki akarsuları, genellikle yağmurla beslenirler (Tablo 2). Dolayısıyla yaz kuraklıklarından önemli ölçüde etkilenerek fakirleşirler. Akarsular en yüksek seviyeye kış sonunda ulaşmaktadır. Bu dönemde yağış miktarının fazla, buharlaşmanın az olması akarsulardaki akım yükselmesinin temel nedenidir. İlkbahar mevsiminde yağışların azalarak sona ermesi hava sıcaklığının yükselmesi ve buharlaşmanın artması ile akımlarda hızlı bir düşme gözlenir. Akarsulardaki akım azalması, yaz aylarında da devam ederek; Ağustos ve Eylül aylarında en düşük seviyeye ulaşmaktadır.

Tablo 2. Tuzla Çayı'nın Aylık Ortalama Akım Değerleri ve Ayvacık'ın Aylık Ortalama Yağış Miktarları.

Parametre	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Debi (m^3/sn)	4.59	11.7	1.53	1.78	0.81	0.25	0.07	0	0	0.47	6.87	3.36	31.43
Yağış (mm)	88.8	63.4	64.1	49.4	34.2	21.1	13.4	4.4	19	45.8	91.8	103	598.4

Kaynak: DMİGM verilerinden hazırlanmıştır.

Ayvacık İlçe Merkezi'nin 4.3 km doğusunda Ayvacık Baraj Gölü yer almaktadır. Geme Deresi üzerinden 2002-2008 yılları arasında inşa edilmiş baraj, toprak gövde dolgu tipinde inşa edilmiştir. Barajın gövde hacmi 1.200.000 m3, akarsu yatağından yüksekliği 53 metre, normal su kotunda göl hacmi 30 hm3, normal su kotunda göl alanı 3,42 km^2'dir. Baraj 3.900 hektarlık bir alana sulama hizmeti vermektedir (Akbulut&ark,2006:9-15).

Araştırma sahasındaki toprak türlerinin belirlenmesinde, Toprak-Su Genel Müdürlüğü'nün 1972 yılında hazırlamış olduğu 1/100.000 ölçekli toprak envanter haritalarından yararlanılmıştır. Sayısal hale getirilen bu haritalar üzerinden yapılan ölçümlere göre Ayvacık İlçesi'nde Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları 68.108 ha, Kahverengi Orman Toprakları 10.533 ha, Kolüvyal Topraklar 3.298 ha, Rendzinalar 2.140 ha, Alüvyal Topraklar 1.327 ha, Kırmızı Kahverengi Akdeniz Toprakları 1132 ha alan kaplamaktadır. Sahada ayrıca ırmak taşkın yatakları 289 ha ve kumullar ise 185 ha alana sahiptir. Çalışma sahasının 88.000 ha tutarındaki yüzölçümünün %77.3'ünde yayılış gösteren Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları zonal topraklar grubu içerisinde yer alır. Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakların renkleri materyal ve organik içeriklerine göre farklılık gösterir. Toprakta A(B)C horizonları mevcuttur. A horizon gözenekli yapıdadır. Toprakta B horizonunu ayırt etmek zordur. Sahadaki Kireçsiz Kahverengi Orman Topraklar üzerinde daha ziyade yaprağını döken ağaç türleri gelişme göstermiştir. İşlemeli tarıma uygun olan bu toprakların %21,2'si kuru tarım amaçlı kullanılırken, %70,3'ü orman-fundalık alanlardan meydana gelmektedir (Toprak-Su, 1972:7). Araştırma sahasında %12'lik oranıyla ikinci en yaygın toprak türü Kahverengi Orman Toprakları'dır. Yüksek oranda kireç ana maddeden oluşan bu toraklarda A(B)C horizonları mevcuttur. Kahverengi A horizonu gözenekli yapıdadır. Toprağın B horizonu açık renklerde izlenmekte olup, çoğunlukla köşeli unsurlardan ibarettir. C horizonunda bol miktarda kil mevcut olup, horizonun alt kısımlarında kalsiyum birikimi izlenir. Kahverengi Orman Topraklar üzerinde

genellikle yaprağını döken ağaçlar yayılış gösterir. Bu toprakların %39,4'ü işlemeye uygun olan I.-II.-III. ve IV. arazilerden oluşurken, %32,5'inde kuru tarım faaliyetleri sürdürülmektedir. Toprakların %40.5'i ise orman-fundalık alanlardan müteşekkildir (Toprak-Su, 1972:4-6; Oakes,1958:26-29).

Akdeniz ikliminin etkisi altında bulunan araştırma alanında, Akdeniz fitocoğrafya bölgesinin tanıtıcı bitki türlerinden kızılçamlar ve bunların tahribi ile ortama yerleşen makilerden meydana gelen kserofil bir bitki örtüsü ile daha yükseklerde karaçamların egemen olduğu mesofil bir orman örtüsü görülür. Yörenin doğal bitki örtüsü, esas olarak her zaman yeşil, sert yapraklı, ışık isteği fazla makilerle, yine kuraklığa dayanıklı ışık istekleri fazla olan kızılçamlardan oluşmaktadır. Makilerin bileşimindeki en yaygın türler Laden (Cistus oreticus), Funda (Erica erborea), Sakız (Pistacia lentiscus), Zeytin (Olea oleaster), Kermes Meşesi (Ouersus coccifera) ve Kocayemiş'tir (Arbutus unedo). Bunlar arasında Zeytin sahanın özellikle güney kesiminde kıyıya yakın alanlarda yaygın olarak izlenir. Bu kesimlerde zeytin 250-300 metre yükseltilere kadar çıkabilmektedir. Palamut meşesi (Quercus ithaburensis) çalışma sahasının sınırlı kesimlerinde tutunabilmiştir (Atalay, 2014:26-33). Geçmişte yöre halkının önemli bir geçim kaynağını meydana getiren bu türün ekonomik değerini yitirmesiyle birlikte, Palamut meşesi alanları hızla tahrip edilmiştir. Araştırma sahasının merkezi kesimlerini meydana alçak plato yüzeyleri üzerinde yaygınlık kazanan maki ve kızılçamın üst sınırı, bakı faktörüne bağlı olarak farklılık gösterir. Gerçekten de, plato üzerinde tepelik alanların kuzeye bakan yamaçlarında 550-600 m'ye kadar izlenen bu türler, güneye bakan yamaçlarda 750-800 m'ye kadar çıkabilmektedir. Ortalama olarak 650 m'ye kadar çıkan Kızılçam (Pinus brutia), daha yükseklerde yerini Karaçam'a (Pinus nigra) bırakır (Atalay, 2015:145).

Beşeri Çevre Özellikleri

Çanakkale Boğazı'nın ikiye böldüğü kara parçasının kuzeyi Gelibolu Yarımadası, güneyi ise Biga Yarımadası olarak adlandırılmaktadır. Biga Yarımadası antik dönemde Troas/Troad adıyla tanınmakta olup, bu isim tarihi Truva-Troya şehri gelmektedir. Biga Yarımadası'nın güney-güneybatı bölümünde yer alan Ayvacık İlçesi, Çanakkale İli yönetim bölgesinde bulunmaktadır. Araştırma sahasının en önemli yerleşmesi olan Ayvacık Kasabası, 1330-1335 tarihleri arasında 15-20 haneli Kızılcatuğlu adlı küçük bir köy olduğu bilinse de kimler tarafından ve ne zaman kurulduğuna dair kaynak mevcut değildir. Rivayetler göre bu günkü Ayvacık yakınlarında Ümmühan Hanım tarafından işletilen han 1514 Çaldıran seferi döneminde önem kazanmıştır. Ümmühan Hatun, bu sürede köyünün kasaba olmasını sağlamış ve burada beraberinde getirdiği para ile kendi adını verdiği, bugün yeniden yapılmış olan Ümmühan Hatun Camiini yaptırmıştır. Daha sonra, yaklaşık 10 km. mesafeden kasabasına su getirmiş, bir de hamam yaptırarak yerleşen obalara rahat bir ortam sağlamıştır. Ümmühan Hatun bahçesine diktiği ayva ağacının cılız ve cansız olduğunu görerek kasabamıza küçük ayva anlamına gelen "Ayvacık" adını vermiş ve bu ad günümüze kadar ulaşmıştır (Ayvacık Belediyesi, 2006:10-11). Kurtuluş Savaşı döneminde Yunanlılar, deniz yoluyla gelerek 4 Temmuz 1920'de Ayvacık merkezini ele geçirmişlerdir. Milis kuvvetleri oluşturarak direnişe geçen Ayvacıklılar, Hafız Ahmet Hamdi Efendi başkanlığında Ayvacık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Milli Kuvvetler, 21 Eylül 1922'de Ayvacık'ın işgaline resmen son vermişlerdir. 1876'da ilçe olan Ayvacık, 1926'da Ezine'ye bağlanmış, 1928'de Milli Mücadele'ye katkılarından dolayı, tekrar müstakil ilçe haline getirilmiştir (Çanakkale Valiliği, 2008:5-7). Ayvacık İlçesi'nde 2021 yılı itibarıyla toplam 34.103 nüfus yaşamaktadır. TÜİK adrese dayalı nüfus kayıt sistemine verilerine göre ilçe nüfusu, 2007-2021 yılları arasındaki 14 yılda %12.2 oranında (3716 nüfus) artış göstermiştir. Bu verilere göre saha nüfusu yıllık ortalama %1,14 oranında büyümektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Ayvacık İlçe Nüfusu'nda 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişmeler.

Nüfus Tespit Yılı	Erkek Nüfusu	*Nüfus Değişimi*	Kadın Nüfusu	*Nüfus Değişimi*	Toplam Nüfus	*Nüfus Değişimi*
2021	17158	*235*	16945	*117*	34103	*352*
2020	16923	*205*	16828	*190*	33751	*395*
2019	16718	*-71*	16638	*-141*	33356	*-212*
2018	16789	*726*	16779	*706*	33568	*1432*
2017	16063	*281*	16073	*172*	32136	*453*
2016	15782	*155*	15901	*105*	31683	*260*
2015	15627	*-504*	15796	*-260*	31423	*-764*
2014	16131	*814*	16056	*638*	32187	*1452*
2013	15317	*40*	15418	*247*	30735	*287*
2012	15277	*35*	15171	*128*	30448	*163*
2011	15242	*275*	15043	*-17*	30285	*258*
2010	14967	*-118*	15060	*1*	30027	*-117*
2009	15085	*-262*	15059	*-3*	30144	*-265*
2008	15347	*59*	15062	*-37*	30409	*22*
2007	15288		15099		30387	

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Siteminden hazırlanmıştır.

Ayvacık İlçesi yönetim bölgesinde 2021 yılı itibarıyla 2 kasaba, 64 köy yerleşmesi mevcuttur. İlçe belediyesi durumundaki Ayvacık Fatih, Ümmühan ve Hamdibey mahallerinden; belde belediyesi statüsündeki Küçükkuyu ise Gökçetepe, Mıhlı ve Sahil mahallelerinden oluşmaktadır. Ayvacık İlçesi'ne bağlı köy yerleşmelerinin 2021 yılı nüfusları incelediğinde, en fazla nüfusa sahip köyler arasında Gülpınar (1243 nüfus), Yukarıköy (707 nüfus), Kösedere (705 nüfus), Behram (652 nüfus) ve Çambalak (651 nüfus) köyleri sayılabilir. İlçedeki 64 köyden 7'si 500'ün üzerinde nüfusa sahipken, 9 köyün nüfusu 300-500 arasında, 23 köyün nüfusu 100-300 arasında, 25 köyün nüfusu ise 100'ün altında olduğu görülmektedir.

Çanakkale'de işlenebilir arazilerin ülke genelindeki payları incelendiğinde, ildeki zeytin üretim alanlarının Türkiye zeytinliklerinin %3.2'sini oluşturduğu görülmektedir. Çanakkale İli'ndeki zeytin üretim alanlarının %35.2'si (11.371 hektar) Ayvacık İlçesi'nde bulunmaktadır. Ayvacık İlçesi 89.288 hektar yüzölçümüne sahip olup, ilçe arazisinin 33.256 hektarı işlenebilir nitelikte tarım topraklarından, 33.321 hektarı orman-fundalık sahalardan, 8122 hektarı çayır-mera arazilerinden ve 14589 hektarı tarım dışı alanlardan oluşmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Ayvacık İlçesi Topraklarının Yararlanma Bakımında Bölünüşü (2018).

Kullanım Türü	Yüzölçümü (ha)	Oran (%)	İl Geneline Oran (%)
İşlenebilir Arazi	33256	37.2	10.0
Orman ve Fundalık Arazi	33321	37.3	6.8
Çayır-Mera Arazisi	8122	9.1	26.8
Tarım Dışı Alanlar	14589	16.3	10.3
TOPLAM	89288	100.0	-

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Bulgular

Ayvacık'ta Zeytin Üretim Alanları

Ayvacık İlçesi'ndeki toplam 33.256 hektar tutarındaki işlenebilir nitelikli tarım toprağının %57.8'i (19.3237 ha) tarla tarım arazilerinden meydana gelirken, %34.2'si zeytin üretim alanlarından oluşmaktadır. Yaklaşık %92 oranına sahip bu iki arazi kullanım türünü sebze ve meyve bahçeleri takip etmektedir. Ayvacık'taki zeytin üretim alanları, Çanakkale İli'ndeki zeytin alanlarının %35.2'sini meydana getirmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Ayvacık İlçesi'nde İşlenebilir Arazilerin Yararlanma Bakımından Bölünüşü (2018).

İşlenebilir Arazi Dağılımı	Yüzölçümü (ha)	Oran (%)	İl Geneline Oran (%)

Tarla Arazisi (nadas dâhil)	19237	57.8	7.5
Sebze Arazisi (örtüaltı dâhil)	1224	3.7	6.0
Meyve Arazisi	1371	4.1	7.1
Bağ Arazisi	540	0.2	1.2
Zeytin Arazisi	11371	34.2	35.2
TOPLAM	**33256**	**100.0**	**-**

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Ayvalık İlçesi'nde 2018 yılı itibarıyla toplam 113.730 dekar zeytin üretim alanının 108.300 dekarı yağlık (%95.2), 5.430 dekarı sofralık (%4.8) zeytin üretimine ayrılmıştır. 2004-2018 yılları arasında, üretim alanlarındaki değişim incelendiğinde 2004 yılında 110.150 dekar alan zeytinliklerin 3580 dekar kadar büyüdüğü dikkati çekmektedir. Büyüme yağlık zeytin üretim alanlarında 3380 dekar olarak, sofralık zeytin üretim alanlarında ise 200 dekar kadardır (Tablo 6).

Tablo 6. Ayvacık İlçesi'nde Yağlık ve Sofralık Zeytin Üretim Alanındaki Değişimler (2004-2018).

Yıl	Yağlık Zeytin Üretim Alanı (da)	Oran (%)	Sofralık Zeytin Üretim Alanı (da)	Oran (%)	Toplam Üretim Alanı (da)
2004	104920	95.3	5230	4.7	110150
2005	105920	95.3	5250	4.7	111170
2006	106016	95.3	5250	4.7	111266
2007	106016	95.3	5250	4.7	111266
2008	106016	95.3	5250	4.7	111266
2009	106316	95.3	5250	4.7	111566
2010	107120	95.3	5260	4.7	112380
2011	107120	95.3	5260	4.7	112380
2012	107180	95.3	5260	4.7	112440
2013	108042	95.3	5302	4.7	113344
2014	108100	95.3	5300	4.7	113400
2015	108100	95.3	5300	4.7	113400
2016	108200	95.3	5310	4.7	113510
2017	108038	95.3	5328	4.7	113366
2018	108300	95.2	5430	4.8	113730

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Ayvacık'ta 113.730 dekar zeytin üretim alanının köylere dağılımı incelendiğinde, %14.1'lik pay ve 16.000 dekar zeytinlikleriyle Adatepe'nin ilk sırada yer aldığı görülür (Tablo 7). Bu köyü %8.7'lik oranıyla Sazlı, %8.5 ile Ahmetçe köyü takip etmektedir. Bu üç köyde sahanın güneydoğusunda, kıyı boyunca sıralanmaktadır.

Tablo 7. Ayvacık İlçesi'ndeki Zeytin Üretim Alanlarının Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı (2018).

Yerleşme Adı	Zeytin Üretim Alanı (da)	Oran (%)
Adatepe	16000	14.1
Sazlı	9900	8.7
Ahmetçe	9700	8.5
Paşaköy	8990	7.9
Gülpınar	8500	7.5
Küçükçetmi	8100	7.1
Büyükhusun	7850	6.9
Arıklı	5600	4.9
Kösedere	4280	3.8
Kocaköy	3480	3.1
Bademli	3270	2.9
Nusratlı	2500	2.2
Koyunevi	2410	2.1
Behram	2000	1.8
Korubaşı	1935	1.7
Babadere	1900	1.7
Kuruoba	1780	1.6
Babakale	1725	1.5
Bahçedere	1650	1.5

Kayalar	1650	1.5
Balabanlı	1520	1.3
Küçükkuyu	1375	1.2
Naldöken	990	0.9
Kozlu	825	0.7
Tuzla	695	0.6
İlyasfakı	600	0.5
Çamköy	550	0.5
Yeşilyurt	510	0.4
Tamış	455	0.4
Şapköy	450	0.4
Demirci	365	0.3
Çamkalabak	360	0.3
Bektaş	350	0.3
Taşboğaz	230	0.2
Yukarıköy	225	0.2
Kulfal	220	0.2
Tabaklar	165	0.1
Kestanelik	155	0.1
Çaltı	90	0.1
Erecek	80	0.1
Hüseyinfakı	75	0.1
AYVACIK	60	0.1
Söğütlü	60	0.1
Kısacık	25	0.0
Akçin	20	0.0
Bilaller	20	0.0
Baharlar	15	0.0
Güzelköy	15	0.0
Taşağıl	10	0.0
Ahmetler	0	0.0
Budaklar	0	0.0
Cemaller	0	0.0
Çakmaklar	0	0.0
Çınarpınar	0	0.0
Dibekli	0	0.0
Keçikaya	0	0.0
Kırca	0	0.0
Küçükhusun	0	0.0
Misvak	0	0.0
Pınardere	0	0.0
Sapanca	0	0.0
Süleymanköy	0	0.0
Tartaşık	0	0.0
Tuztaşı	0	0.0
Uzunalan	0	0.0
Yeniçam	0	0.0
TOPLAM	113730	100.0

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Zeytin Ağaçları

Ayvacık İlçesi'nde 2018 yılı verilerine göre, yağ üretiminde değerlendirilen toplam 1.735.517 zeytin ağacı mevcuttur. Bu ağaçlardan %98.9'u meyve veren yaşta (1.716.206), %1.1'i ise (19.311) meyve vermeyen ağaçlardan oluşmaktadır. 2004-2018 yılları yağlık zeytin ağaçlarındaki değişimler incelendiğinde, 2004 yılında 1.657.500 ağaç sayısının 2018 yılına gelindiğinde 78.017 arttığı görülmektedir. Artış bütünüyle meyve veren ağaçlarda gerçekleşmiş olup, aynı dönemde meyve vermeyen ağaç sayısı yarı yarıya (28.198) azalmıştır (Tablo 8).

Tablo 8. Ayvacık İlçesi'nde Yağlık Zeytin Ağacı Sayısındaki Değişimler (2004-2018).

Yıl	Yağlık Zeytin Ağacı

	Meyve Veren	(%)	Meyve Vermeyen	(%)	TOPLAM
2004	1610000	97.1	47500	2.9	1657500
2005	1620000	96.0	67500	4.0	1687500
2006	1672200	97.1	50000	2.9	1722200
2007	1672200	97.1	50000	2.9	1722200
2008	1672200	97.1	50000	2.9	1722200
2009	1675200	96.8	55100	3.2	1730300
2010	1675880	96.8	55260	3.2	1731140
2011	1726150	99.7	5840	0.3	1731990
2012	1710181	99.7	4980	0.3	1715161
2013	1728250	99.7	4980	0.3	1733230
2014	1730900	98.9	18900	1.1	1749800
2015	1730900	98.9	18900	1.1	1749800
2016	1733200	98.9	18650	1.1	1751850
2017	1718551	98.9	19900	1.1	1738451
2018	1716206	98.9	19311	1.1	1735517

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Ayvacık İlçesi'nde 2018 yılı verilerine göre, sofralık tüketime yönelik değerlendirilen toplam 83.136 zeytin ağacı mevcuttur. Bu ağaçlardan %97.3'ü meyve veren yaşta (80.894), %2.7'si ise (2.242) meyve vermeyen ağaçlardan oluşmaktadır. 2004-2018 yılları sofralık zeytin ağaçlarındaki değişimler değerlendirildiğinde, 2004 yılında 80.500 olan sofralık zeytin ağacının 2018 yılına gelindiğinde 2.636 arttığı görülmektedir. Ağaç sayısındaki artış tümüyle meyve veren ağaçlarda gerçekleşmiş olup, aynı dönemde meyve vermeyen ağaçlar sayısı 258 azalmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Ayvacık İlçesi'nde Sofralık Zeytin Ağacı Sayısındaki Değişimler (2004-2018).

Yıl	Sofralık Zeytin Ağacı				
	Meyve Veren	(%)	Meyve Vermeyen	(%)	TOPLAM
2004	78000	96.9	2500	3.1	80500
2005	78000	96.3	2995	3.7	80995
2006	81300	100.0	0	0.0	81300
2007	81300	100.0	0	0.0	81300
2008	81300	100.0	0	0.0	81300
2009	81300	100.0	0	0.0	81300
2010	81380	100.0	0	0.0	81380
2011	81380	100.0	0	0.0	81380
2012	70717	100.0	0	0.0	70717
2013	81380	100.0	0	0.0	81380
2014	81300	99.1	720	0.9	82020
2015	81300	99.1	720	0.9	82020
2016	81700	99.4	500	0.6	82200
2017	78100	97.4	2103	2.6	80203
2018	80894	97.3	2242	2.7	83136

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Ayvacık İlçesi'de 2018 yılı itibarıyla mevcut olan 1.836.070 ağaçtan 22.170'i meyve vermeyen yaşta, 1.813.900'ü ise meyve veren ağaçlardan oluşmaktadır. İlçedeki zeytin ağaçlarının köylere dağılımı incelendiğinde meyve veren ağaçlardan %14.1'inin (256.000) Adatepe Köyü'nde yer aldığı görülmektedir. Meyve vermeyen zeytin ağaçlar konusunda ilk sırayı ise 1600 ağaçla Büyükhusun Köyü almaktadır. Ayvacık İlçesi'ndeki zeytin ağaçlarının %77.7'si Adatepe, Sazlı, Ahmetçe, Paşaköy, Gülpınar, Büyükhusun, Küçükçetni, Arıklı, Kösedere, Kocaköy, Bademli ve Nusratlı'dan oluşan 12 köyde toplanmıştır (Tablo 10).

Tablo 10. Ayvacık İlçesi'nde Köylere Göre Zeytin Ağacı Sayısı (2004-2018).

Yerleşme Adı	Meyve Veren Ağaç	Oran (%)	Meyve Vermeyen Ağaç	Oran (%)	Toplam Ağaç	Oran (%)
Adatepe	256000	14.1	1060	4.8	257060	14.0
Sazlı	158400	8.7	659	3.0	159059	8.7
Ahmetçe	155200	8.6	950	4.3	156150	8.5

Paşaköy	143840	7.9	230	1.0	144070	7.8
Gülpınar	136000	7.5	1148	5.2	137148	7.5
Büyükhusun	133450	7.4	1600	7.2	135050	7.4
Küçükçetmi	129600	7.1	1029	4.6	130629	7.1
Arıklı	89600	4.9	920	4.1	90520	4.9
Kösedere	68480	3.8	740	3.3	69220	3.8
Kocaköy	52200	2.9	983	4.4	53183	2.9
Bademli	52320	2.9	480	2.2	52800	2.9
Nusratlı	40000	2.2	901	4.1	40901	2.2
Koyunevi	33740	1.9	1041	4.7	34781	1.9
Korubaşı	30960	1.7	390	1.8	31350	1.7
Babadere	30400	1.7	144	0.6	30544	1.7
Behram	30000	1.7	241	1.1	30241	1.6
Bahçedere	28050	1.5	398	1.8	28448	1.5
Babakale	27600	1.5	130	0.6	27730	1.5
Kuruoba	26700	1.5	660	3.0	27360	1.5
Kayalar	26400	1.5	690	3.1	27090	1.5
Balabanlı	24320	1.3	466	2.1	24786	1.3
Küçükkuyu	20625	1.1	740	3.3	21365	1.2
Naldöken	14850	0.8	840	3.8	15690	0.9
Kozlu	13200	0.7	920	4.1	14120	0.8
Tuzla	11120	0.6	278	1.3	11398	0.6
İlyasfakı	9600	0.5	440	2.0	10040	0.5
Çamköy	8800	0.5	632	2.9	9432	0.5
Yeşilyurt	8160	0.4	189	0.9	8349	0.5
Şapköy	7200	0.4	187	0.8	7387	0.4
Tamış	6825	0.4	154	0.7	6979	0.4
Çamkalabak	5760	0.3	550	2.5	6310	0.3
Demirci	5840	0.3	468	2.1	6308	0.3
Bektaş	5600	0.3	128	0.6	5728	0.3
Taşboğaz	3680	0.2	264	1.2	3944	0.2
Kulfal	3520	0.2	154	0.7	3674	0.2
Yukarıköy	3375	0.2	198	0.9	3573	0.2
Tabaklar	2640	0.1	136	0.6	2776	0.2
Kestanelik	2325	0.1	181	0.8	2506	0.1
Çaltı	1440	0.1	133	0.6	1573	0.1
Erecek	1200	0.1	118	0.5	1318	0.1
Hüseyinfakı	1200	0.1	96	0.4	1296	0.1
AYVACIK	960	0.1	106	0.5	1066	0.1
Söğütlü	960	0.1	54	0.2	1014	0.1
Kısacık	425	0.0	61	0.3	486	0.0
Akçin	340	0.0	120	0.5	460	0.0
Bilaller	340	0.0	60	0.3	400	0.0
Baharlar	240	0.0	45	0.2	285	0.0
Güzelköy	255	0.0	29	0.1	284	0.0
Taşağıl	160	0.0	29	0.1	189	0.0
Ahmetler	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Budaklar	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Cemaller	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Çakmaklar	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Çınarpınar	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Dibekli	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Keçikaya	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Kırca	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Küçükhusun	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Misvak	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Pınardere	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Sapanca	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Süleymanköy	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Tartaşık	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Tuztaşı	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Uzunalan	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Yeniçam	0	0.0	0	0.0	0	0.0

TOPLAM	1813900	100.0	22170	100.0	1836070	100.0

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Zeytin Ağaçları

Ayvacık İlçesi'nde 2018 yılı itibarıyla 58.277 ton yağlık, 1.500 ton sofralık olmak üzere toplam 59.777 ton zeytin üretilmiştir. Yağlık zeytin üretiminin 2004-2018 yılları arasında değişimi incelendiğinde, yıllara göre önemli üretim farklarının mevcut olduğu dikkati çeker. Büyük ölçüde periyodisiteye bağlı olduğu tahmin edilen üretim değişimleri için üst sınır 64.800 ton (2005 yılı) ve alt sınırısın ise 15.304 ton (2008 yılı) olduğunu söyleyebiliriz. Bu değerler Ayvacık İlçesi'nde yağlık zeytin üretiminde yıllara göre farkın 49.496 ton yani %76.4 oranında değişme gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Daha önceki tablolarda alandaki ağaç sayısında belirgin değişmeler olmadığı ortaya konulmuştur. Sofralık zeytin üretimindeki yıllara göre değişim incelendiğinde, 2010 yılının 3.255 ton ile en yüksek üretim yılı ve 2007'nin ise 659 ton ile en düşük üretim yılı olduğunu söyleyebiliriz. Üretimdeki değişim 2596 ton, değişim oranı ise %79.8'dir. Sonuç olarak gerek yağlık ve gerekse de sofralık zeytin üretimindeki değişimlerin yakın değerler gösterdiği görülmektedir (Tablo 11). Ayvacık'ta yağlık zeytin üretimine ayrılan ağaçların 2004-2018 yılları arasındaki ortalama verimi 20 kg/ağaç, sofralık zeytin ağaçlarının ortalama verimi ise 22 kg/ağaç'tır.

Tablo 11. Ayvacık İlçesi'nde Yağlık ve Sofralık Zeytin Üretiminde Yıllara Göre Değişimler (2004-2018).

Yıl	Yağlık Zeytin Üretimi		Sofralık Zeytin Üretimi	
	Üretim (ton)	Verim (kg/ağaç)	Üretim (ton)	Verim (kg/ağaç)
2004	54800	34	3120	40
2005	64800	40	3120	40
2006	18394	11	894	11
2007	10855	6	659	8
2008	15304	9	854	11
2009	19778	12	976	12
2010	21500	13	3255	40
2011	52154	30	2035	25
2012	53016	31	1768	25
2013	27323	16	931	11
2014	26084	15	2683	33
2015	27348	16	1089	13
2016	39777	23	1583	19
2017	23221	14	1766	23
2018	58277	30	1500	19

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Araştırma sahasında 2018 yılı itibarıyla üretimi yapılan 59.777 ton zeytin üretiminin %14.1 (8448 ton) Adatepe Köyü tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu köyü %8.7 ile Sazlı (5.227 ton) ve %8.6 ile Ahmetçe Köyü (5.122 ton) takip etmektedir. Üretim bakımından diğer önemli köyler ise Paşaköy, Gülpınar, Büyükhusun, Küçükçetni, Arıklı, Kösedere, Bademli, Kocaköy ve Nusratlı'dır. Bu köyler ilçedeki zeytin üretiminin %78.1'ini (46.700 ton) gerçekleştirmektedir (Tablo 12).

Tablo 12. Ayvacık İlçesi'nde Köylere Göre Zeytin Üretimi ve Ağaç Başına Verimlilik (2018).

Yerleşme Adı	Zeytin Üretimi (ton)	Oran (%)	Verim (kg/ağaç)
Adatepe	8448	14.1	30.4
Sazlı	5227	8.7	30.4
Ahmetçe	5122	8.6	30.5
Paşaköy	4747	7.9	30.3
Gülpınar	4488	7.5	30.6
Büyükhusun	4404	7.4	30.7
Küçükçetmi	4277	7.2	30.5

Arıklı	2957	4.9	30.6
Kösedere	2260	3.8	30.6
Bademli	1727	2.9	30.6
Kocaköy	1723	2.9	30.9
Nusratlı	1320	2.2	31.0
Koyunevi	1113	1.9	31.2
Babadere	1003	1.7	30.5
Korubaşı	991	1.7	31.6
Behram	990	1.7	30.5
Bahçedere	926	1.5	30.7
Babakale	911	1.5	30.4
Kuruoba	881	1.5	31.1
Kayalar	871	1.5	31.1
Balabanlı	803	1.3	30.9
Küçükkuyu	681	1.1	31.4
Naldöken	490	0.8	32.0
Kozlu	422	0.7	33.5
Tuzla	367	0.6	31.1
İlyasfakı	307	0.5	32.7
Çamköy	282	0.5	33.4
Yeşilyurt	269	0.5	31.0
Şapköy	230	0.4	32.1
Tamış	225	0.4	31.0
Demirci	193	0.3	32.7
Çamkalabak	190	0.3	33.2
Bektaş	179	0.3	32.0
Taşboğaz	121	0.2	32.6
Kulfal	116	0.2	31.7
Yukarıköy	111	0.2	32.2
Tabaklar	84	0.1	33.0
Kestanelik	74	0.1	33.9
Çaltı	46	0.1	34.2
Erecek	40	0.1	33.0
Hüseyinfakı	40	0.1	32.4
AYVACIK	32	0.1	33.3
Söğütlü	32	0.1	31.7
Kısacık	14	0.0	34.7
Akçin	11	0.0	41.8
Bilaller	11	0.0	36.4
Baharlar	8	0.0	35.6
Güzelköy	8	0.0	35.5
Taşağıl	5	0.0	37.8
Ahmetler	0	0.0	0.0
Budaklar	0	0.0	0.0
Cemaller	0	0.0	0.0
Çakmaklar	0	0.0	0.0
Çınarpınar	0	0.0	0.0
Dibekli	0	0.0	0.0
Keçikaya	0	0.0	0.0
Kırca	0	0.0	0.0
Küçükhusun	0	0.0	0.0
Misvak	0	0.0	0.0
Pınardere	0	0.0	0.0
Sapanca	0	0.0	0.0
Süleymanköy	0	0.0	0.0
Tartaşık	0	0.0	0.0
Tuztaşı	0	0.0	0.0
Uzunalan	0	0.0	0.0
Yeniçam	0	0.0	0.0
TOPLAM	59777	100.0	30.7

Kaynak: Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Zeytinyağı Üretimi

Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 2018 yılında 263.000 ton zeytinyağı üretimi gerçekleştirişmiş olup, 1 kg zeytinyağı için ortalama 6.25 kg zeytin danesi tüketilmiştir. Çanakkale İli'nde aynı yıl içerisinde 12.017,2 zeytinyağı üretilmiştir. İl genelindeki üretim 13'ü gıda tescilli, 39'si üretim izni bulunan toplam 52 tesiste gerçekleştirilmiştir. Çanakkale İli'nde üretilen zeytinyağının %45.9'u (5.512 ton) Ezine'de, %26.9'u (3232.8 ton) Ayvacık'ta, %9.2'si (1109.9 ton) Bayramiç'teki tesislerden elde edilmiştir. 1 kg zeytinyağı için Ezine'de 5.6 kg zeytin danesi, Ayvacık'ta 4.0 kg zeytin danesi, Bayramiç'te ise 5.0 kg zeytin danesi tüketilmiştir. Çanakkale İli'nde toplam 52 zeytinyağı üretim tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerden 21'i Ezine'de, 15'i Ayvacık'ta, 5'i Çanakkale merkez ilçede diğerleri ise Eceabat, Bayramiç ve Gökçeada'da bulunmaktadır. Çanakkale'de üretilen 12.017 ton zeytinyağı üretiminin 2018 yılı itibarıyla 6000 tonu Gürcistan, ABD, Almanya, Norveç ve BAE ihraç edilmiş olup, geri kalan miktarı iç pazara sunulmuştur. Ayvacık'ta 2018 yılında 808 zeytin işletmesine yağlık zeytin üretimi amacıyla toplan 2.4 milyon TL nakdi destek sağlanmıştır (Fotoğraf 3,4,5,6)

Fotoğraf 3. Atölye tipi geleneksel zeytinyağı üretim tesislerinden bir görünüm.

Fotoğraf 4. Modern zeytinyağı üretim tesislerinden bir görünüm

Fotoğraf 5. Klasik sistem elle zeytin hamuru elde etme

Fotoğraf 6. Klasik taş değirmen zeytin hamuru elde etme

Ayvacık'ta 2017 yılında beri kasım aylarında zeytin şenlikleri düzenlenmektedir. 2019 yılında da "Geleneksel Ayvacık 3.Zeytin Şenliği" Çanakkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Ayvacık Kaymakamlığı, Ayvacık Belediyesi katkılarıyla düzenlemiş olup, etkinlikler kapsamında "Zeytinyağlı Yemek Yarışması" ve "Zeytin" temalı resim, şiir ve kompozisyon yarışmaları düzenlenmiştir.

Sonuç

Ayvacık İlçesi'nde zeytin yetiştiriciliği yöre halkının temel ekonomik faaliyeti durumundadır. Ayvacık'ta işlenebilir tarım arazisinin %34.2'si (11.373 hektar) zeytin üretim alanlarından oluşmaktadır. Bu alan Çanakkale'deki zeytin tarım alanlarının da %35.2'sini meydana getirmektedir. Ayvalık İlçesi'nde 2018 yılı itibarıyla toplam 113.730 dekar zeytin üretim alanının 108.300 dekarı

yağlık (%95.2), 5.430 dekarı sofralık (%4.8) zeytin üretimine ayrılmıştır. Ayvacık İlçesi'nde 2018 yılı verilerine göre, yağ üretiminde değerlendirilen toplam 1.735.517 zeytin ağacı mevcuttur. Bu ağaçlardan %98.9'u meyve veren yaşta (1.716.206), %1.1'i ise (19.311) meyve vermeyen ağaçlardan oluşmaktadır. Ayvacık İlçesi'nde 2018 yılı itibarıyla 58.277 ton yağlık, 1.500 ton sofralık olmak üzere toplam 59.777 ton zeytin üretilmiştir. Bu yüksek üretim değerleri, Ayvacık İlçesi'nde zeytin tarımının ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte üretimin artırılması ve verimin yükseltilmesine yönelik çeşitli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Araştırma sahasının doğal çevre koşulları genel olarak zeytin tarımına uyumlu olsa özellikle topografik özelliklerden kaynaklanan sorunlar mevcuttur. Nitekim yükselti ve eğim koşulları, verimlilik üzerinde doğrudan etkili olan faktörler durumundadır. Deniz seviyesinden 350 metreye kadar olan alanlarda verimlilik hemen hemen aynı seviyelerde gerçekleşirken, yükselti arttıkça ağaç başına verim düşmektedir. Ayvacık İlçesi'nde en yüksek zeytin verimine sahip alanlar Adatepe, Sazlı, Ahmetçe, Paşaköy, Gülpınar, Büyükhusun, Küçükçetni, Arıklı, Kösedere, Kocaköy, Bademli ve Nusratlı'da yer almaktadır. Bu alanların ortak özelliği deniz seviyesi yakın yükseltide olmaları ve bahçelerin düşük eğimli yüzeylerde yer almasıdır. Diğer taraftan nüfus artışına bağlı olarak oluşturulan bahçelerin yükseltisi de arttığını da belirtmemizde fayda vardır. Eğimli yüzeylerdeki zeytin tarım alanlarındaki en önemli sorular zeytin hasadı ve bahçe sulamasıdır. Topoğrafik eğimin arttığı yüzeylerde üretim maliyet artarken, su ve rüzgâr erozyonunu önlemeye yönelik arazi uygulamalarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Gerek sahada ve gerekse de ilçe tarım müdürlüğü uzmanlarıyla yapılan görüşmelerde zeytin ağaçlarından birim başına verimin düşük olduğu belirtilmektedir. Bu sorun uzmanlarına göre ağaç bakımına yeterli özenin gösterilmemesine bağlanmaktadır. İlçe tarım müdürlüğü özellikle meyve toplama ve budama işlemeleri üzerinde durmaktadırlar. Nitekim zeytin ağaçları özellikle meyve toplama ve budama işlemlerinden zarar görmektedir. Sırıkla çırparak zeytin toplamanın ağaçlara verdiği zararın önüne geçebilmek için traktöre veya sırta bağlanan çırpma aletleri yaygınlaşmıştır (Fotoğraf 7,8).

Fotoğraf 7. Sahada sırıklama yöntemiyle meyve hasadı büyük ölçüde terkedilmiş durumdadır.

Fotoğraf 8. Zeytin bahçelerinde traktöre bağlı hasat aletlerine sıkça rastlanmaktadır.

Ayvacık İlçe Tarım Müdürlüğü özellikle yaşlı zeytin ağaçlarının yoğun olduğu yerlerde düşük fiyatlardan sertifikalı fidan sağlayarak üretimi ve gençleştirmeyi hedeflemektedir. Sertifikalı fidelerden elde edilen ağaç başına verim diğer fidelerden daha fazladır. Zeytin tarımında verimi ve dolayısıyla elde edilen geliri değiştiren önemli faktörlerden biri de zararlılarla mücadeledir. Bu konuda üreticiler temel bilgilere sahip olmakla beraber, tarım müdürlükleri tarafından seminerler düzenlenmektedir. Geçmiş bölümlerde bahsedildiği üzere zeytin ağaçları bir yıl ürün vermekte, ertesi yıl az ürün vermektedir. Periyodisite adı verilen bu sorunun etkisi azaltılabilmektedir. Bu sorun çözümünde ilk önerilen, sahanın sıcaklık, yağış ve toprak koşullarına uygun fidelerin seçimidir. İkinci öneri olarak ağaçların bulunduğu konumlardaki toprakların özelliklerine uygun besin maddelerinin yeterli miktar ve uygun zamanlarda uygulanması gerekmektedir. Zeytin bitkisi özellikle yaz aylarında suya ihtiyaç duymaktadır. Bu aylarda yeterli suyun bahçelere verilmesi gerekmektedir. Üçüncü aşamada zararlılarla etkin mücadele edilmesi bir zorunluluktur. Bir başka öneri ise meyvelerin toplanmasında ağaçlara zarar verilmemesidir. Zeytin toplanması esnasında dal

ve sürgünlere verilen zararlar, bir sonraki yıl elde edilecek verimi doğrudan etkilenmektedir. Burada sıralanan doğru üretim biçimi zeytinden elde edilen yağın kalitesini de doğrudan etkilemektedir. Nitekim kalitesiz zeytin üretimi, yüksek asitli düşük kaliteli yağ üretiminin de bir nedenidir. Ayvacık'ta üretilen zeytinin neredeyse tamamı yağ üretimi amacıyla değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Ayvacık'ta üretilen zeytinde kalite son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Akbulut, M. Odabaşı, S.S. Odabaşı, D.A. Çelik, E.S. (2006). Çanakkale İli'nin Önemli İçsuları ve Kirletici Kaynakları, Ege Üniversitesi *Su Ürünleri Dergisi*, 9(15).

Atalay, İ. (2014). *Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri.* İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.

Atalay, İ. (2015). *Türkiye Vejetasyon Coğrafyası*. İzmir: Meta Basım.

Ayvacık Belediye Başkanlığı.(2006). *Ayvacık ve Yaşam*. Çanakkale: Ayvacık Belediyesi Yayınları.

Bozkurt, E.(2001). Neotectonics of Turkey-A Synthesis. *Geodinamica Acta*, 14: 3-30.

Buldan, İ. (2002). *Edremit Havzasında Rüzgârın Zeytin Üretimi Üzerine Etkileri. Klimatoloji Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, İzmir, 159-167.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü.(1999). *Çanakkale İli Arazi Varlığı*. Ankara: Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Çanakkale Valiliği. (2008). *Çanakkale*. İstanbul: Seçil Ofset.

Çukur, H. (2001). Edremit Körfezinde. İklim Özelliklerinin Zeytin Yetiştiriciliği Üzerine Etkileri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı.13*, 1-19.

Doğanay, H. (2011). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası.* Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Efe, R. Soykan, A. Sönmez, S. Cürebal, İ. (2013). *Dünyada. Türkiye'de. Edremit Körfezi Çevresinde Zeytin ve Zeytinyağı.* Bursa: Edremit Belediyesi Kültür Yayınları (No:7).

Efe, R. Soykan, A. Sönmez, S. Cürebal, İ. (2009). Sıcaklık Şartlarının Türkiye'de Zeytinin (Oleaeuropaea L. . subsp. Europaea) Yetişmesine Fenolojik ve Pomolojik Özelliklerin Etkisi. *Ekoloji*. 18(70).17-26.

Ekinci, L.(2013). *Biga Yarımadası'nın Temel Jeolojik Sorunlarına Potansiyel Alan Yöntemleri İle Bir Yaklaşım*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Emre, Ö. Doğan, A. Yıldırım, C. (2012). *Biga Yarımadasının Diri Fayları ve Deprem Potansiyeli*. Biga Yarımadasının Genel ve Ekonomik Jeolojisi. Ankara.

Erinç, S. (1996). *Klimatoloji ve Metodları.* İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Ertin, G. (2000). Edremit Körfezinde Zeytin Üretimi. *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı.35, 28-58*.

Gökçe. O, Tunalıoğlu. R. (1994). *Türkiye'de Orman - Zeytin İlişkileri. Sorunları ve Çözüm Yollarına Yönelik Yeni Yaklaşımlar. Türkiye Birinci Tarım Ekonomisi Kongresi 8-9 Eylül 1994* Bildiri Kitabı. İzmir.

Ilgar, R. (2009). Çanakkale İlindeki Fiziki Çevreye Özgü Sorunlarının Değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 14(21), 109-121.

Kıvrak, M. (2010). *Aylara Göre Zeytin Takvimi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Zeytincilik Teknoloji Programı, Ders Notları.

Kıvrak, M. (2015). *Zeytin Çeşitlerine Genel Bakış*. (PDF Belgesi) 05.12.2018 tarihinde http://mucahitkivrak.baun.edu.tr/index_dosyalar/zeytin_cesitleri-1- genel_bakis.pdf

Koca, N. (2004). Çanakkale'de Zeytin Yetiştiriciliğinin Coğrafi Esasları. *Marmara Coğrafya Dergisi,* Sayı:9, 119-138.

Kocadağlı, Y. A. (2009). Türkiye'de Zeytincilik Faaliyetlerinde Edremit Körfezi Kıyılarının Önemi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi,* 19, 28-58.

Koçman, A. (1993). *Türkiye İklimi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No:72.

Mercier, J.L. Sorel, D. Vergely, P. (1989). Extensional Tectonic Regimes in the Aegean Basins During the Cenozoic. *Basin Research*, 2, 49-71.

Oakes, H.(1958).*Türkiye Toprakları*. İzmir: Türkiye Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı. Sayı: 18.

Olivea, R. (2016). Zeytin Ağacı ve Meyvesi. *Offical. Journea Of The İnternational Olive Council,* 123*,* 7-12.

Orman Genel Müdürlüğü. (2014). *Zeytin Eylem Planı 2025*-2019. Ankara: Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

Öngör, S. (1959). Türkiye'de Kar Yağışları Üzerinde Bazı Müşahedeler. *Türk Coğrafya Dergisi.* Yıl. XIV-XV. Sayı.18-19. Ankara, 71-77.

Özaltaş, M, Savran, M.K. Ulaş, M, Kaptan, S. Köktürk, H. (2016). *Türkiye Zeytincilik Sektör Raporu*. İzmir: Zeytincilik Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü.

Özkaya, M.T. Ulaş, M. Çakır, E.(2008). Zeytin Ağacı ve Zeytin Yetiştiriciliği. 1-25s; (in) "Zeytinyağı" (Editör: Göğüş. F.. Özkaya. M.T. ve Ötleş. S..). Eflatun Yayınevi. Ankara.

Öztürk, F. Yalçın, M. Dıraman, H. (2009). Türkiye Zeytinyağı Ekonomisine Genel Bir Bakış. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi.* 12(2). 35-51.

Siyako, M. Bürkan, K.A. Okay, I.A. (1989). Biga ve Gelibolu Yarımadalarının Tersiyer Jeolojisi ve Hidrokarbon Olanakları. *TPJD Bülten*i, 1 (19): 183-189.

Sönmez, S. Efe. R, Cürebal, İ. Soykan, A. (2015). Fethiye ve Çevresinde Zeytin Yetişmesinde İklimin Rolü. *I. Teke Yöresi Sempozyumu. Bildiriler Kitabı*. Cilt 1. Mehmet Akif Üniversitesi, Burdur, 622-630.

Şengör, C. (1979). On some 50 % Extension in the Aegean Area and Its Implications for Orogenic Reconstructions in the Taurides. Rapport de la Commission Internationale pour *Exploration scientifique de la Mer Méditerranée*, 25/26 (2a), 41-42.

Şengör, C. Yılmaz, Y. (1981). Tethyan Evolution of Turkey: A Plate Tectonic Approach. *Tectonophysics*, 75: 181-241.

Temuçin, E. (1993). Türkiye'de Zeytin Yetişen Alanların Sıcaklık Değişkenine Göre İncelenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi.* Sayı.7. 117-131.

Tıraş, M. (2002). Yarpuz Çayı Havzasında Zeytincilik. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 39, 45-53.

Toprak-Su. (1972). *Çanakkale İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu*. Ankara: Köy İşleri Bakanlığı. Toprak-Su Genel Md.. Raporlar Serisi No: 81. Yay. No: 214.

Tunalıoğlu, R. (2010). Türkiye Zeytinciliğinde Tarihsel ve Ekonomik Gelişmeler. *Zeytin Bilimi.* 1(1). 15-22.

Ulaş, M. (2016). *Zeytin Yetiştiriciliği*. İzmir: Zeytincilik Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü.

Ülger, S. Baktır, İ. Kaynak, L. (1999). Zeytinlerde Periyodisite ve Çiçek Tomurcuğu Oluşumu Üzerine İçsel Büyüme Hormonlarının Etkilerinin Saptanması. *Agriculture and Forestry*. Sayı.3, 619-623.

Yücel, T. (1990). Türkiye'de Zeytinliklerin Dağılışı. Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu *Coğrafya Araştırma Dergisi*, Cilt.1, Sayı: 2, 1-10.

Zeytin Yetiştiriciliği. (2003). İstanbul: Hasad Yayıncılık.

UZK (2018). Zeytin ve Zeytin Yağı İstatistikleri. 11/12/2018 tarihinde http://www.internationaloliveoil.org/estaticos/view/132-world-table-olive-figures adresinden ulaşılmıştır

TZSP (2016). Türkiye Zeytincilik Sektör Raporu.(PDF belgesi). Zeytincilik Araştırma Enstitüsü. 06/07/2018 tarihinde http://www.nto.org.tr/download/raporlar/10060/T%C3%BCrkiyezeytinciliksektorraporu2016.pdf adresinden ulaşılmıştır

TÜİK (2018). Bitkisel Üretim İstatistikleri. 07/09/2018 tarihinde https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr adresinden ulaşılmıştır

TÜİK (2018). Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Dağılımı. 19/08/2018 tarihinde https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do adresinden ulaşılmıştır

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2018). 2017 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu(PDF belgesi) 05/12/2018 tarihinde http://koop.gtb.gov.tr/data/5ad06f17ddee7dd8b423eb2e/2017%20Zeytinya%C4%9F%C4%B1%20Raporu.pdf adresinden ulaşılmıştır

Çanakkale İl Çevre ve Orman Müdürlüğü (2016). Çanakkale İli Çevre Durum Raporu. (PDF belgesi) 17/11/2018 tarihinde

https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/Canakkale_icdr2008.pdf. adresinden ulaşılmıştır

FAO. (2019). Ülkelere Göre Toplam Zeytin Alanları ve Zeytin Üretimi. 05/06/2018 tarihinde http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC adresinden ulaşılmıştır

Ayvacık Belediyesi (2022). 05/06/2022 tarihinde

http://www.canakkaleayvacik.bel.tr/index.php?option=com content&task=view&id=73&Itemid=238 adresinden ulaşılmıştır

Ayvacık Kaymakamlığı (2022). 05/06/2022 tarihinde

http://www.canakkale-ayvacik.gov.tr/ adresinden ulaşılmıştır

Ayvacık Tarım İlçe Müdürlüğü (2022). 05/06/2022 tarihinde

http://www.tarimayvacik.gov.tr/ adresinden ulaşılmıştır

Harita Genel Müdürlüğü, (2022). 05/06/2022 tarihinde

https:/4333356www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri adresinden ulaşılmıştır

Okul Yöneticilerinin Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutumları

Bayram KAYA[1]
Murat Bekleyiş APAYDIN[2]
Mustafa KARAKAYA[3]

Giriş

Okul yönetimi; okulun belirlenmiş amaçlarına ulaşabilmek için en iyi ve ucuz yolları kullanan, okulun yürütme işini yapan çalışanlardır. Okul yöneticileri okulun işlerini, okuldaki kişileri, materyal ve kaynakları yöneten, eksikleri gideren kişilerdir (Dash & Dash, 2008: 40). Okul yöneticilerinin güçlü bir okul kültürü oluşturma, okulu fiziki ve beşeri açıdan güçlendirme, okulun yönetim süreçlerini uygulama ile birlikte öğrencilerin akademik yönden geliştirerek hedeflere ulaştırılabilmelerinde önemli sorumlulukları vardır (Peçe & Taşdemir, 2021). Öğrencilerin kazanmasında okul yöneticilerinin de etken olduğu eğitim, hem kişilere hem de topluma düzenli yaşam tarzı benimsetme ve kişilerin sahip oldukları bilgi, beceri ve değerleri yaşatarak planlı bir şekilde sonraki nesillere aktarıp kişilerin davranış şekillerini yaşantıları yoluyla tekrar şekillendirme sürecidir (Yetim, 2015). Bireylerin bilişsel, sosyal, duyuşsal ve bedensel gelişimi eğitimin öncelikli hedeflerindendir. Bireylerin zihinsel ve bedensel gelişiminde beden eğitimi dersi olumlu katkı sağlayarak eğitimin öncelikli hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur (Yıldız & Güven, 2014). Zira spor, bireyi ve toplumu dinamik yapıda tutmak için eğitimin tüm faaliyetlerinden yararlanmaktadır (Öztürk, 1998). Hal böyle olunca da dersin uygulayıcıları olan öğretmenlerin yanında dersin amacına uygun olarak işlenmesinde önemli rol oynayan okul yöneticilerinin derse karşı tutumları da önemli görülebilir. Literatüre bakıldığında etkili okulun ve başarının en önemli anahtarlarından birisi de okul yöneticileri olduğu belirtilmiştir (Balcı, 2002; Duranay, 2005; Bakay & Kalem, 2009).

Tutum ise bireye atfedilen ve onun psikolojik bir nesneye ilişkin görüş, düşünce, duygu ve davranışlarını organize eden eğilimlerdir. Tutumlar gözlenemez ama tutumlar nedeniyle oluşan davranışlar gözlemlenebilir (Kağıtçıbaşı, 2010:110). Doğrudan gözlemlenemeyen, davranışa hazırlayan, bireye ait bir eğilim olan tutum Hotaman (1995), bizi, kişi ve olaylara karşı belli davranışlara yatkın hale getirir (Plotnik, 2009). Okul yöneticilerinin sporun önemini fark ettikleri sürece öğrencilerin gelişimine katkı sağlayacaktır. Dolayısı ile bu çalışmanın amacı Milli Eğitim Kurumlarında görev yapmakta olan yöneticilerin okullarda okutulan beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın evrenini Kırşehir Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde bulunan ilköğretim ve orta öğretim okullarında çalışan müdür ve müdür yardımcıları oluşturmaktadır. Evren içerisinde

[1] Dr., Meb.,
[2] Dr., Tunceli Munzur Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
[3] Meb

seçilen çalışma grubu ise 318 gönüllü müdür ve müdür yardımcısından oluşmaktadır. Grubun inancını, düşüncesini, tutumunu tespit etmek McMillan ve Schumacher (2006) için kullanılan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından oluşturulan bilgi formunda cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, branş, okullarda spor salonu olma durumu, yöneticinin spor yapma durumundan oluşan 6 soruya yer verilmiştir. Araştırma için Hazar ve Demir (2018) tarafından geliştirilen 17 maddeden ve 3 alt boyuttan oluşan "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Oyun ve Fiziksel Etkinlikler Dersine Yönelik Tutum" adındaki ölçeği gerekli izinleri alınarak kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu ve ölçek genelinde alınan puanlar ortalama, frekans, yüzde, bağımsız örneklem t testi ve çoklu değişkenlerde One-Way ANOVA testleri yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 1: *Kişisel Bilgiler*

Kişisel Bilgiler	Alt Gruplar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	50	15,7
	Erkek	268	84,3
Yaş	25-39 Yaş	73	23,0
	40 Yaş ve Üzeri	245	77,0
Mesleki Kıdem	0-15Yıl	42	13,2
	16-23Yıl	156	49,1
	24 Yıl ve Üzeri	120	37,7
Branş	Türkçe/Sosyal/Sınıf	193	60,7
	Fen/Matematik	85	26,7
	BedenEğitimi/Müzik/Resim	40	12,6
Spor Salonu	Var	65	20,4
	Yok	253	79,6
Spor Yapma	Evet	150	47,2
	Hayır	168	52,8

Tablo1'e göre yöneticilerin %84,3'ü erkek, %77'si 40 yaş ve üzeri, %49,1'i 16-23 yıl mesleki tecrübesi olan, %60,7'sinin branşı Türkçe/Sosyal Bilgiler/Sınıf öğretmeni, %79,6'sının görev yaptığı okullarda spor salonunun olmadığı ve yöneticilerden %52,8'inin spor yapmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 2: *Güvenirlik*

FAKTÖRLER	Güvenirlik katsayısı (Cronbach Alpha)
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	**,796**
Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum	**,670**
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	**,783**
Derse Yönelik Duygusal Tutum	**,693**

Tablo2'de ölçek geneli ve alt boyutların güvenilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Normallik

Faktörler	Skewness	Kurtosis	Kolmogorov-Smirnow
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	,530	-,195	1,904
Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum	,366	-,681	3,022
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	-,323	,105	2,315
Derse Yönelik Duygusal Tutum	-,504	-,063	2,288

Tablo3'e göre Skewness-Kurtosis değerleri -2<X<+2 aralığında (Şencan, 2002), Kolmogorov-Smirnov Z testi sonucuna göre de parametrik testlerin yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 4: *Ölçek Maddeleri*

	Ölçek Maddeleri	**N**	**X**	**SD**
1	Öğrenciler beden eğitimi dersi aracılığıyla düzenli hayat alışkanlığı kazanır	318	**4,42**	,519
2	Öğrencinin akademik başarısı beden eğitimi dersi sayesinde artar	318	4,16	,593
3	Beden eğitimi dersi ile öğrencinin okulla olan bağı güçlenir	318	**4,42**	,519
4	Beden eğitimi dersi öğrenciyi zararlı alışkanlıklardan uzak tutar	318	4,41	,499
5	Öğrenci beden eğitimi dersi ile disiplin kazanır	318	4,39	,514
6	Öğrenciler beden eğitimi dersi ile yaşam boyu spor yapma alışkanlığı kazanır	318	4,19	,578
7	Beden eğitimi dersine yönelik yayınları (TV, radyo, dergi, gazete, vb.) takip ederim	318	3,43	,940
8	Arkadaşlarımla beden eğitimi dersinin yararlarını tartışırım	318	3,78	,766
9	Beden eğitimi dersine yönelik etkinliklere (kurs, seminer vb.) katılırım	318	3,61	,920
10	Beden eğitimi dersi ile ilgili yenilikleri takip ederim	318	3,63	,923
11	Dersin işlenmesine yönelik materyaller geliştiririm	318	3,42	,939
12	Beden eğitimi dersinin kaldırılmasını isterim	318	1,62	,907
13	Beden eğitimi dersinin gerekli olduğuna inanırım	318	4,27	,543
14	Beden eğitimi dersine harcanan zamana üzülürüm	318	**1,59**	,820
15	Beden eğitimi dersini sevmem	318	1,70	,808
16	Beden eğitimi dersi hakkında konuşmaktan hoşlanırım	318	3,94	,686
17	Beden eğitimi dersi ile ilgili konular beni sıkıyor	318	1,68	,703
	Ölçek Ortalaması	318	**4,08**	,353

Tablo4'e göre ölçeğin en yüksek ortala maddesi "Öğrenciler beden eğitimi dersi aracılığıyla düzenli hayat alışkanlığı kazanır" , "Beden eğitimi dersi ile öğrencinin okulla olan bağı güçlenir" (4,42) maddeleri bulunmuştur. En düşük ortalama maddesi ise "Beden eğitimi dersine harcanan zamana üzülürüm" (1,59) maddesi olduğu görülmüştür. Okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine karşı tutumların ortalaması 4,08 bulunmuştur. Dolayısı ile okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine karşı tutumlarının iyi olduğu söylenebilir.

Tablo 5: *Cinsiyet Değişkeni*

Faktörler	**Cinsiyet**	**N**	**X**	**SD**	**T**	**P**
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	Kadın	50	4,1071	,34368	,527	,600
	Erkek	268	4,0790	,35522		
Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum	Kadın	50	4,3367	,39049	,678	,500
	Erkek	268	4,2960	,38063		
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	Kadın	50	3,5000	,57747	-1,418	,160
	Erkek	268	3,6291	,65860		
Derse Yönelik Duygusal Tutum	Kadın	50	4,3973	,48327	2,119	**,038**
	Erkek	268	4,2376	,52084		

Tablo5'e göre okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile cinsiyet değişkeni arasında ölçek genelinde ve Derse Yönelik Duygusal Tutum alt boyutu dışında anlamlı fark bulunamamıştır. Derse Yönelik Duygusal Tutum alt boyutu ile cinsiyet değişkeni arasında kadın yöneticilerinin lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur.

***Tablo 6**: Yaş Değişkeni*

Faktörler	Yaş	N	X	SD	T	P
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	25-39 Yaş	73	4,2506	,35035	4,679	**,000**
	40 Yaş ve Üzeri	245	4,0336	,33891		
Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum	25-39 Yaş	73	4,3881	,40259	2,108	**,037**
	40 Yaş ve Üzeri	245	4,2769	,37251		
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	25-39 Yaş	73	3,7699	,67055	2,367	**,020**
	40 Yaş ve Üzeri	245	3,5608	,63383		
Derse Yönelik Duygusal Tutum	25-39 Yaş	73	4,5137	,36298	5,981	**,000**
	40 Yaş ve Üzeri	245	4,1879	,53368		

Tablo6'ya göre okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile yaş değişkeni arasında ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarında 25-39 Yaş grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur.

***Tablo 7**: Yaş Değişkeni*

Faktörler	Mesleki Kıdem	N	X	SD	F	P	Tukey
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	0-15Yıl	42	4,2955	,44883	9,554	**,000**	**0-15Yıl**
	16-23Yıl	156	4,0664	,31922			
	24 Yıl ve Üzeri	120	4,0314	,33301			24 Yıl ve Üzeri
Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum	0-15Yıl	42	4,5079	,42444	13,745	**,000**	**0-15Yıl**
	16-23Yıl	156	4,2030	,35332			
	24 Yıl ve Üzeri	120	4,3597	,36412			16-23Yıl
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	0-15Yıl	42	3,8000	,84623	2,951	**,050**	**0-15Yıl**
	16-23Yıl	156	3,6231	,59241			
	24 Yıl ve Üzeri	120	3,5233	,62614			24 Yıl ve Üzeri
Derse Yönelik Duygusal Tutum	0-15Yıl	42	4,4960	,52767	9,415	**,000**	**0-15Yıl**
	16-23Yıl	156	4,3047	,47344			
	24 Yıl ve Üzeri	120	4,1264	,53452			24 Yıl ve Üzeri

Tablo7'ye göre okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile mesleki kıdem değişkeni arasında ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Farkın hangi grubun lehine olduğunu tespit etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum ölçeği ortalaması, Derse Yönelik Davranışsal Tutum ve Derse Yönelik Duygusal Tutum alt boyutlarında 0-15Yıl ile 24 Yıl ve Üzeri grupları arasında 0-15 Yıl grubu lehine anlamlı bulunmuştur. Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum alt boyutunda 0-15Yıl ile 16-23Yıl grupları arasında 0-15Yıl grubu lehine anlamlı bulunmuştur.

***Tablo 8**: Branş Değişkeni*

Faktörler	Branş	N	X	SD	F	P	Tukey
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği	193	3,9954	,32821	19,021	**,000**	**Fen/Matematik-BedenEğitimi/Müzik/Resim**
	Fen/Matematik	85	4,1779	,35118			
	BedenEğitimi/Müzik/Resim	40	4,3074	,32859			Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğr.
Dersin Yararlarına İlişkin	Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği	193	4,2539	,37115	6,257	**,002**	**BedenEğitimi/Müzik/Resim**
	Fen/Matematik	85	4,3294	,36368			

Bilişsel Tutum	BedenEğitimi/Müzik/Resim		4,4792	,42060			Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği	193	3,5202	,64651	6,607	**,002**	**BedenEğitimi/Müzik/Resim**
	Fen/Matematik	85	3,6706	,63374			
	BedenEğitimi/Müzik/Resim	40	3,9050	,58876			Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği
Derse Yönelik Duygusal Tutum	Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği	193	4,1375	,52661	15,721	**,000**	**Fen/Matematik - BedenEğitimi/Müzik/Resim**
	Fen/Matematik	85	4,4490	,44545			
	BedenEğitimi/Müzik/Resim	318	4,2627	,51767			Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği

Tablo8'e göre okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile branş değişkeni arasında ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Farkın hangi grubun lehine olduğunu tespit etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum ölçeği boyutu ve Derse Yönelik Duygusal Tutum alt boyutunda Fen/Matematik- Beden Eğitimi/Müzik/Resim grubu ile Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği grubu arasında Fen/Matematik-Beden Eğitimi/Müzik/Resim grupları lehine anlamlı fark bulunmuştur. Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum ve Derse Yönelik Davranışsal Tutum alt boyutlarında Beden Eğitimi/Müzik/Resim ile Türkçe/Sosyal/Sınıf Öğretmenliği grubu arasında Beden Eğitimi/Müzik/Resim grubu lehine anlamlı fark bulunmuştur.

***Tablo 9**: Spor Salonu Değişkeni*

Faktörler	Spor Salonu	N	X	SD	T	P
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	Var	65	4,0425	,32793	-1,105	,272
	Yok	253	4,0939	,35907		
Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum	Var	65	4,3205	,34017	,466	,642
	Yok	253	4,2978	,39234		
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	Var	65	3,5723	,62137	-,525	,601
	Yok	253	3,6182	,65476		
Derse Yönelik Duygusal Tutum	Var	65	4,1564	,53835	-1,803	,074
	Yok	253	4,2900	,50974		

Tablo9'a göre okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile okulda spor salonu bulunma değişkeni arasında ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır.

***Tablo 10**: Spor Yapma Değişkeni*

Faktörler	Spor Yapma	N	X	SD	T	P
Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ortalama	Evet	150	4,1734	,37518	4,370	**,000**
	Hayır	168	4,0032	,31186		
Dersin Yararlarına İlişkin Bilişsel Tutum	Evet	150	4,3867	,37458	3,795	**,000**
	Hayat	168	4,2272	,37354		
Derse Yönelik Davranışsal Tutum	Evet	150	3,7267	,71697	3,067	**,002**
	Hayat	168	3,5036	,55971		
Derse Yönelik Duygusal Tutum	Evet	150	4,3333	,49040	2,327	**,021**
	Hayır	168	4,1996	,53444		

Tablo10'a göre okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile spor yapma değişkeni arasında ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarında spor yapanların lehine anlamlı fark olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Sonuç ve tartışma kısmında okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları çeşitli değişkenlere göre incelenen araştırmada bulgulara yönelik yorumlama/tartışma ve değerlendirmeye yer verilmiştir. Okul yöneticilerinin daha çok yaşı ileri olan erkek ve Türkçe/Sosyal/Sınıf branşında olan öğretmenlerden olduğu (Tablo 1) araştırma sonucunda; okul yöneticileri beden eğitimi ve spor dersinin; öğrencilere düzenli hayat alışkanlığı kazandırdığı, dersin okulla olan bağı güçlendirdiği gibi konularda olumlu görüş bildirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda okul yöneticilerinin beden eğitimi ve spor dersine karşı olumlu tutum içerisinde oldukları söylenebilir (Tablo 4).

Okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile cinsiyet değişkeni arasında ölçek genelinde ve Derse Yönelik Duygusal Tutum alt boyutu dışında anlamlı fark bulunamamıştır. Derse Yönelik Duygusal Tutum alt boyutu ile cinsiyet değişkeni arasında kadın yöneticilerinin lehine istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Literatürde bu çalışma ile örtüşen çalışmalar yer almaktadır. Dalaman (2015), Güvendi ve ark. (2019) çalışmalarında öğretmen adaylarının beden eğitim ve oyun dersine karşı tutumları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı fark olmadığını belirtmişlerdir. Yuvacı ve Çoknaz (2016) benzer çalışmalarında sınıf öğretmeni iken beden eğitimi öğretmenliği branşına geçen öğretmenlerin beden eğitimi dersine karşı tutumlarının cinsiyete göre anlamlı bir fark olmadığını belirtmişlerdir.

Bu çalışma ile örtüşmeyen çalışmalarda vardır. Alemdağ ve ark. (2014) çalışmalarında öğretmenlerin beden eğitimi dersine karşı tutumlarının cinsiyet değişkenine göre erkek öğretmenlerin lehine anlamlı bir fark olduğunu bulmuşlardır. Gökdağ (2018) okul yöneticileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada spora yönelik tutumlarda erkek yöneticilerin kadın yöneticilere göre ortalamalarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine karşı tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark olmadığı ancak derse yönelik duygusal tutum arasında kadın yöneticilerinin lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu bunun da kadınların daha duygusal yapıda olmaları ile ilgili olduğu şeklinde düşünülebilir.

Yaşı küçük olan okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutum ortalamaları ileri yaş grubundaki okul yöneticilerine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Düşük kıdemdeki okul yöneticilerinin de beden eğitimi dersine yönelik tutum ortalamaları daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yaşı küçük olan okul yöneticileri ile küçük yaş ile dolaylı ilişkisi olan düşük kıdemdeki okul yöneticilerin değişen gelişen yaşam kalitesine bağlı olarak önceki yaşamlarında spor yapabilecek zamanı daha çok bulmuş olabileceklerine bağlı olarak spor bilincinin daha çok yerleşmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Miller ve ark. (2017) yetişkin bireyler üzerinde yaptıkları çalışmada gençlikte yaşanan spor tecrübesinin yetişkinlikte yapılan spor davranışlarını pozitif yönde etkilediği, fiziksel aktivite yapma oranını yükselttiği sonucuna varmış olmaları bu bulguyu güçlendirmektedir. Literatürde benzer çalışmalar bu çalışmayı destekler niteliktedir. Siyahtaş ve ark. (2018) yapmış oldukları çalışmada rekreatif faaliyetlere katılım ile yaş değişkeni arasında istatistiksel bir fark olduğunu belirtmişlerdir. Gökdağ (2018) çalışmasında okul yöneticilerinin yaş seviyesi yükseldikçe spora karşı tutumlarında da düşme olduğunu tespit etmiştir.

Bu çalışma ile örtüşmeyen çalışmalar da mevcuttur. Tortop (2005) sınıf öğretmenlerinin yaşları ile beden eğitimi dersine yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark olmadığını tespit etmiştir. Akbulut ve ark. (2016) ve Özkan (2018) rekreatif faaliyetlerine katılım ile ilgili çalışmalarında yaş değişkenine göre farkındalık olmadığını belirtmişlerdir. Güvendi ve Serin (2019) öğretmenlerin fiziksel aktiviteye yönelik tutumlarını ölçtükleri araştırmada yaş değişkeni tutumu etkileyen bir değişken olmadığı tespit edilmiştir.

Branş değişkenine göre beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının ortalamasının Beden Eğitimi/Müzik/Resim branşında daha yüksek bulunması, beden eğitimi branşındaki okul

yöneticilerinin beden eğitimi dersine karşı tutumlarının olumlu olması doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Okullarda spor salonunun olması durumu, okul yöneticilerinin beden eğitimi dersine karşı bir tutum geliştiren değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Böyle bir sonuç çıkmasında okuldaki beden eğitimi öğretmenlerinin okul spor salonlarında yeterli sportif faaliyetleri yapmamış olması bu sonucun çıkmasında etkili olmuş olabilir.

Okul yöneticilerinin herhangi bir spor branşı ile ilgilenmeleri onların beden eğitimi dersine karşı olumlu tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Sporun iyi zaman geçirme ve sağlıklı olabilme amacıyla yaptıkları düşünülürse okullarda yapılan beden eğitimi dersine karşı olumlu tutum sergileyecekleri de olağan durum olarak değerlendirilebilir.

Öneriler

1- Okullardaki diğer branş öğretmenlerine de aynı çalışma yapılabilir.

2-Aynı çalışma daha geniş alandaki okul yöneticilerine uygulanabilir.

3-Yaş ve kıdemce büyük olan okul yöneticilerine sporun önemi konusunda hizmet içi kurslar verilebilir.

4-Öğrencilerin beden eğitimi dersi hakkında tutumları konusunda da çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akbulut, V., Küçük Kılıç, S., Öncü, E. & Gürbüz, B.(2016). Serbest zaman etkinliklerine katılımı neler kolaylaştırır? Sınıf öğretmeni adayları örneği. *14. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi,* 1-04 Kasım 2016, *Antalya,* s. 308.

Alemdağ, S., Öncü, E. & Sakallıoğlu, F. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının beden eğitimi dersine yönelik tutum ve öz-yeterlikleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(2), 45-60.*

Bakay, E. & Kalem, G. (2009). Ulusal Araştırma Raporu (Türkiye) Türk Eğitim Sistemi ve Etkili Okul Göstergeleri. *Educational and Culture DG Lifelong Learning.* Rapor Numarası142320-LLP-1,2008.

Dalaman, O. (2015). Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Beden Eğitimi ve Oyun Öğretimi" Dersine Yönelik Tutumlarının Değişik Faktörlerce İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36, 59-71.*

Dash, M. & Dash, N. (2008). *School Management.* India: Atlantic Publishers.

Duranay, P (2005). Orta öğretim kurumlarının etkili okul özelliklerini karşılama düzeyleri: Erzurum örneği. Yüksek lisans tezi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Denizli.*

Gökdağ, M. (2018). Okul yöneticilerinin spora yönelik tutumları ve kadınların spor etkinliklerine katılımlarına dair görüşlerinin araştırılması (Bartın Örneği).Yüksek lisans tezi, *Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Bartın.*

Güvendi, B. & Serin, H. (2019). Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Oyun ve Fiziksel Etkinlikler Dersine Yönelik Tutumları ile Fiziksel Aktiviteye Katılım Motivasyonlarının İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 18(72), 1957-1968.

Hotaman, D. (1995). Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Meslek Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü öğrencilerinin tutumları ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş.* (12. Basım). İstanbul : Evrim Yayınevi.

Mıller, S. M. & Sıegel, J.T. (2017). Youth sports and physical activity: The relationship between perceptions of childhood sport experience and adult exercise behavior. *Psychology of Sport and Exercise,* 33, 85-92.

Öztürk, F. (1998). *Toplumsal Boyutlarıyla Spor.* Ankara: Bağırgan Yayınevi.

Özkan, R.T. (2018). Yöneticilerin işyeri rekreasyon farkındalık algılarının ve etkinliklere katılımlarının incelenmesi. Yüksek lisans tezi, *Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı.*

Peçe, İ. & Taşdemir, F. (2021). İdarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri ve yönetici seçimi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırma Dergisi, 10*(1), 123-135.

Plotnik, R. (2009). Psikoloji'ye Giriş. (Çev. Ed. Tamer Geniş). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Siyahta, A., Tükenmez, A.G.A., Hocaoğlu, A.G.M. & Donuk, B. (2018). Üniversitede öğrenim gören bireylerin serbest zaman engelleri ile kolaylaştırıcıları arasındaki ilişki. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR),* 5(24), 1795-1805.

Tortop, Y. (2005). Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersi ve eğitsel oyun uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.*

Yetim, A. (2015). Sosyoloji ve Spor, (7. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.

Yıldız, Ö. & Güven, Ö. (2014). Sınıf öğretmenlerinin oyun ve fiziki etkinlikler dersinden beklentileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *22*(2), 525-538.

Yuvacı, H. & Çoknaz, H. (2016). Sınıf ve beden eğitimi öğretmenliği mezunu beden eğitimi öğretmenlerinin beden eğitimi öğretmenliği mesleğine yönelik tutumlarının karşılaştırılması. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 11(1), 24-36*.

Türkiye'de İncir Üretimi ve Ekonomik Değerlendirmesi

Kurtuluş MERDAN

GİRİŞ

İncir, Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen önemli meyve türlerinden biridir. Ekolojik talepleri ve iklim özellikleri nedeniyle az ülkede üretimi yapılabilmektedir(Anonim, 2019). İncirin anavatanı birçok kaynakta Anadolu olarak kabul edilmekte, incir türlerinin Anadolu topraklarından Akdeniz, Ortadoğu ve Güney Kafkasya'ya yayıldığı düşünülmektedir (Condit, 1947; Polat ve Özkaya, 2005; Çakan, 2020: 359). İncirin Anadolu coğrafyasında köklü bir kültüre sahip olduğunu, Egeli Heredot M.Ö. 484 yılında ilekleme ve ilek sineği hakkında ortaya koyduğu eserde teyit etmektedir. (Ülkümen vd., 1948; Çakan, 2020: 359).

Anadolu coğrafyası yani Türkiye, sahip olduğu incir çeşitliliği sayesinde önemli ihracat avantajı elde etmektedir. Özellikle raf ömrü uzun olan Bursa Siyahı ve sarılop gibi çeşitleri büyük bir uygulama alanı bulmaktadır (Türk, 1988). Türkiye 1980'li yıllarda 150 ton taze incir ihracatında bulunurken, 2000'li yıllarda 6 bin tona, 2010'lu yıllarda 10 bin tona 2020'li yıllarda 89 bin tona ulaşmıştır. Türkiye, incir ihracatında önemli bir konum elde etmesine rağmen, potansiyelini değerlendirmekten oldukça uzaktadır (FAO, 2022).

Türkiye'de üretilen incirin büyük bir bölümü kurutularak ihraç edilmektedir. Bu kapsamda kurutmalık incir büyük çoğunlukta Büyük Menderes ve Küçük Menderes havzasında yoğunlaşmıştır. Bu bölgeler kurutmalık incir için gerekli sıcaklık, bağıl nem ve rüzgar koşulları gibi faktörlere uygunluk göstermektedir (Çobanoğlu vd., 2005). Burada üretilen incir ekonomik kazanç getirecek şekilde yetiştirilmektedir. Kuru incir ihracat rakamları incelendiğinde, Türkiye'ye sağladığı milyarlarca dolarlık döviz girişi açıkça görülmektedir (Tablo 6).

Dünya incir üretiminin %23'ü Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Türkiye'de 81 ilin 60'ında incir üretimi yapılmaktadır. İncir üretiminin yoğun yapıldığı iller arasında Aydın, İzmir, Bursa, Mersin ve Hatay gelmektedir. Türkiye toplam incir üretiminin yaklaşık %86'sı bu beş il tarafından sağlanmaktadır (Uzundumlu, 2018: 138).

Bu çalışma ile Türkiye'de İncir üretimi ve ekonomik değerlendirmesi ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmanın bilimsel boyutunun oluşturulmasında yerli alan yazınından, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan, Tarım ve Gıda Bakanlığı'ndan, Devlet Planlama Teşkilatı verilerinden faydalanılmıştır. Çalışma sonunda elde edilen bulgular incir üretimin de gelecekte artacağını ortay ta koymaktadır.

1. Dünya'da İncir Üretimi

Dünya taze ve kuru incir üretiminin önemli bir kısmı Türkiye'de yapılmaktadır. Dünya da incir üretimi için ayrılan alan yıllar itibariyle dağlanmalar göstermektedir. İncir üretim alanları 2016 ve 2017 yıllarında düşerken, 2018 yılından itibaren artış eğilimindedir. İncir üretim miktarı yıllar itibariyle inişli çıkışlı bir seyir izlese de artan eğilim göstermektedir. Özellikle 2018 yılından 2019 yılına geçildiğinde incir üretim miktarında %7,4 gibi kayda değer bir artış görülmüştür. İhracat değerlerinde son yıllarda bir azalma, ithalat değerlerinde ise bir artış görülmektedir. Verim değerleri ise 2016 yılı hariç diğer yıllarda sürekli artış eğilimindedir (Tablo 1).

Tablo 1. Dünya'da Yıllar İtibariyle İncir Verileri

Yıllar	Alan (bin ha)	Üretim	İhracat	İthalat	Verim (kg/ha)
2015	294	1.165	130	136	3.957
2016	279	1.062	144	146	3.811
2017	277	1.161	163	149	4.192
2018	288	1.225	162	150	4.260
2019	290	1.316	158/	155	4.539
Değişim (%)	0,8	7,4	-2,6	3,3	6,6

Kaynak: https://www.fao.org/faostat

2017-2020 yılları arası dünya taze incir üretiminde Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Taze incir üretimi 2017 yılından 2020 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2017 yılında 305.689 ton olan incir üretimi, 2020 yılında 320.000 tona çıkmıştır. Taze incir üretiminde Türkiye'den sonra ikinci sırada Mısır, üçüncü sırada Fas yer almaktadır. Bu ülkelerin dışında İran, Cezayir, İspanya ve ABD'de Taze incir üretiminde öne çıkan ülkelerdir (Tablo 2).

Tablo 2. Dünya Taze İncir Üretiminde Öne Çıkan Ülkeler (2017-2020) (Ton)

Ülkeler	2017	2018	2019	2020
Türkiye	305.689	306.499	310.000	320.000
Mısır	194.202	221.369	215.450	201.212
Fas	137.934	128.380	153.472	144.246
İran	50.316	111.111	130.328	107.791
Cezayir	128.684	109.214	114.092	116.143
İspanya	36.380	47.750	51.600	59.900
ABD	28.300	28.321	28.030	27.084

Kaynak: https://www.fao.org/faostat

Yıllar itibariyle kuru incir üretimine yönelik bulgular Tablo 3'te verilmektedir. Kuru incir üretiminde en büyük artış 2012/13 döneminde, en büyük düşüş ise 2013/14 döneminde yaşanmıştır. 2011/12, 2013/14, 2016/17 ve 2018/19 dönemlerinde kuru incir üretimi düşerken bu yılların dışında kalan dönemlerde ise kuru incir üretimi artış göstermiştir. Özellikle 2019/20 ve 2020/21 döneminde artış artan oranlarda gerçekleşmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Yıllar İtibariyle Dünya'da Kuru İncir Üretimi

Dönem	Üretim Miktarı	Bir Önceki Yıla Göre Değişim
2010//11	107.562	-
2011/12	107.000	-0,52
2012/13	145.250	35,75
2013/14	117.800	-18,90
2014/15	135.744	15,23
2015/16	142.505	4,98
2016/17	131.500	-7,72
2017/18	143.000	8,75

2018/19	134.900	-5,66
2019/20	155.700	15,42
2020/21	184.000	18,18

Kaynak: https://www.fao.org/faostat

2. Türkiye'de İncir Üretimi

Anadolu'da çok eski dönemlerden beri süre gelen kültür meyveleri içerisinde incir, en eski gelişim tarihine sahip, ekonomik değeri yüksek meyvelerden biridir. İncirin anavatanı Türkiye'dir. Türkiye'den Suriye'ye, Filistin'e ve sonrasında Ortadoğu üzerinden Çin'e ve Hindistan'a yayılım göstermiştir (SGB, 2021: 1).

Türkiye'de incir ağacı Ege Bölgesi'nde Menderes vadisinde zeytinden sonra en geniş alanı kaplayan ikinci meyve olmuştur. Menderes bölgesi incir ağacının kapladığı alan ve kuru incir üretimi açısından sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada en başlarda yer almaktadır. İncir ağacı Ege Bölgesi'nin coğrafi peyzajında önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Tüm bu bulguların yanı sıra, Büyük Menderes Vadisi, Figus Caria adındaki incir ağacının anavatanı ve en fazla yetiştiği yer olarak kabul edilmektedir (Güney, 1975: 527).

Türkiye'de taze incir üretim miktarlarına yönelik değerlendirme il bazında Tablo 4'te verilmektedir. İl bazında yapılan değerlendirmede ilk sırada Aydın ili yer almaktadır. İlde yıllık ortalama 180 bin ton taze incir üretimi yapılmaktadır. İkinci sırada İzmir, üçüncü sırada Bursa yer almaktadır. Bu illerin dışında son verilere göre sırasıyla Muğla, Hatay, Manisa, Çanakkale, Ordu, Adana, Antalya, Balıkesir ve Gaziantep illerinde de önemli miktarda incir üretimi yapılmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Türkiye'de İller İtibarıyla Taze İncir Üretim Miktarları (Ton)

İller	2005	2010	2015	2020	2021
Aydın	186.009	162.115	186.124	183.301	180.899
İzmir	38.603	25.255	38.753	62.347	68.271
Bursa	11.873	14.561	22.541	29.314	24.899
Muğla	761	1.195	1.442	3.438	3.412
Hatay	5.403	6.404	6.244	3.034	3.325
Manisa	1.573	1.951	1.985	2.020	2.188
Çanakkale	958	1.304	1.833	2.051	2.033
Ordu	1.034	1.828	1.693	1.856	1.962
Adana	2.145	1.813	2.470	1.974	1.922
Antalya	4.227	4.783	4.149	2.621	1.905
Balıkesir	3.864	4.146	2.598	2.032	1.775
Gaziantep	4.277	3.297	2.870	1.480	1.692

Kaynak: https://biruni.tuik.gov.tr

Türkiye'de yıllar itibariyle incir ağacı sayıları ve taze incir üretim miktarları Tablo 5'te özetlenmektedir. İncir ağacı sayılarında yıllar itibariyle kayda değer bir artış görülmektedir. Meyve veren yaşta ağaç sayısında yıllar itibariyle artış görülmektedir. Benzer durum meyve vermeyen ağaç sayısında da yaşanmaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi taze incir üretim miktarı 2005 yılından 2021 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2005 yılında 285.000 ton olan taze incir üretim miktarı 2021 yılında 320.000 tona çıkmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Türkiye'de Yıllar İtibarıyla İncir Ağacı Sayısı ve Taze İncir Üretim Miktarları

Yıllar	Toplam Ağaç Sayısı (1000 Adet)	Meyve Veren Yaşta Ağaç Sayısı (1000 Adet)	Meyve Vermeyen Yaşta Ağaç Sayısı (1000 Adet)	Taze İncir Üretimi (Ton)
2005	10.268	9.450	818	285.000
2010	10.106	9.301	805	254.838
2015	10.685	9.747	938	300.600
2020	11.537	10.362	1.175	320.000
2021	11.363	10.409	1.244	320.000

Kaynak: https://data.tuik.gov.tr.

Son yıllarda yağış rejimlerinde yaşanan düzensizlikler, incir ağacının suya ihtiyaç duyduğu dönemler kuraklığın yaşanması gibi etkenler incir üretimini olumsuz etkilemiştir. Özellikle kır arazilere ekilen incir ağaçlarının henüz ekonomik verim çağına ulaşmamış olması, bu arazilerde sulama imkânlarının bulunmaması incir üretiminde kısıtlamayı da beraberinde getirmiştir (Şahin, 2000).

Türkiye'de üretilen incirin yaklaşık üçte ikisi kuru incir olarak, üçte biri de taze incir olarak tüketilmektedir. Tüketilmek üzere gerek iç, gerekse dış pazarlara arz edilmektedir. Kuru incir üretim miktarlarında yıllar itibariyle meydana gelen değişim Tablo 6'da verilmektedir. Tabloya göre kuru incir üretim miktarı sürekli inişli-çıkışlı bir dalgalanma göstermektedir. 2010 yılında 58.662 ton olan kuru incir üretimi 2020 yılında 45.225 tona kadar düşmüştür (Tablo 6).

Tablo 6. 2010-2020 Yılları Arası Türkiye'nin Kuru İncir Üretim Miktarları

Yıllar	Miktar (Ton)
2010	58.662
2011	55.653
2012	56.936
2013	61.900
2014	69.731
2015	74.505
2016	60.000
2017	48.605
2018	49.975
2019	50.155
2020	45.225

Kaynak: https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Kuru_Incir.pdf

3. Türkiye'de İncir Üretiminde Verim

Türkiye'de incir ağacı üç yaşından itibaren meyve vermeye başlamaktadır. İncir ağacından istenilen verim genel olarak 8-10 yaş aralığında elde edilmektedir. Bu yaşlardan sonra incir ağacının verimi sıcaklık değerlerine, toprak özelliklerine, yağış miktarına ve rüzgârın şiddetine göre değişmektedir. İncir ağacından elde edilen verim 35-40'lı yaşlara kadar devam etmekte, bu yaşlardan sonra incirin kalitesinde ve miktarında azalmalar görülmektedir. İncir ağacı 45-50 yaşlarına geldiğinde ağacın sökülmesi, yerine yenisinin dikilmesi önerilmektedir.

Türkiye'de olgun bir incir ağacından ortalama 45 kilogram taze incir elde edilmektedir. Bu miktarın yaklaşık üçte biri kuru incir, geri kalanı yaş incir olarak değerlendirilmektedir. Bir incir ağacından yaşının yaklaşık üç katı kadar verim elde edilmektedir. 8-10 yaşındaki incir ağacından 24 kilogram taze incir, 15-20 kilogram incir ağacından ise 45 kilogram taze incir elde edilmektedir. Ayrıca bir dekar başına yaklaşık 16-20 adet incir ağacı düşmektedir.

Türkiye'de taze incir üretimi yıllar itibariyle Tablo 7'de verilmektedir. Türkiye'de taze incirde verim 30 kg/ağaç sayısının üzerinde seyretmekle birlikte, 2010 yılında bu oran 27,40 kg/ağaç sayısına kadar düşmüştür. 2015 yılıyla birlikte verim 30,84kg/ağaç sayısına, 2020 yılında 30,88 kg/ağaç sayısına kadar çıkmıştır. 2021 yılında verim 30,74 kg/ağaç'a düşmüştür (Tablo 7).

Tablo7. Türkiye'de Yıllar İtibariyle Taze İncir Verimi

Yıllar	Verim (Kg/Ağaç)
2005	30,16
2010	27,40
2015	30,84
2020	30,88
2021	30,74

Kaynak: https://www.fao.org/faostat

4. Türkiye'de İncir Tüketimi

Türkiye'de üretilen kuru incir, iç ve dış pazara sunulmaktadır. İç tüketime sunulan kuru incir genel olarak düşük kaliteli ürünlerden oluşmaktadır. Bu incirler genel olarak küçük işletmeler tarafından hazırlanarak satışa hazır hale getirilmektedir. İç pazara satışa sunulacak incirin ambalaj şekli, kalitesi ve işlemesi tüketim bölgelerine göre farklılık göstermektedir. İncirin satışı tahta veya karton kutu içerisinde ya da jelatinli kağıtlı paket ile yapılmaktadır.

Türkiye'de kişi başına düşen kuru incir tüketimi, yıllık olarak 125-150 gram civarında, taze incir tüketimi ise 300-500 gram dolayındadır. Sofralık taze incir tüketimi ile ilgili sağlıklı veriler bulunmamakla birlikte, yıllık 25.000 ton taze incirin pazarlandığı düşünülmektedir (DPT, 2000: 10).

İncir tüketiminde yurt dışına satılan ürüne verilen önem yurt içindeki ürüne verilmemektedir. Yurt içi tüketimde en büyük sorun alfatoksin limitleri belirlenmiş olmasına rağmen, hiçbir denetim yapılmadan ürünün iç piyasaya sürülmesidir. Burada yapılması gereken yurt dışına gösterilen özeninin iç piyasaya da gösterilmesi ve tüketicilerin korunmasıdır.

5. Türkiye'de İncirin Fiyatı

Türkiye'de incirin fiyatı yıllar itibariyle Tablo 8'de verilmektedir. Yıllar itibariyle incirin fiyatı sürekli artmaktadır. 2016 yılında 2,63 TL/kg olan incirin fiyatı 2020 yılında 5,24 TL/kg olmuştur. 2020 yılında bir önceki yıla göre incir üretici fiyatı %13,9 artış göstermiştir (Tablo 8). Tüketici fiyatıyla ilgili TÜİK veri tabanında herhangi bir bulguya rastlanmadığından incir tüketici fiyatları tespit edilememiştir.

Tablo 8. Türkiye'de Yıllar İtibariyle İncirin Fiyatı

Yıllar	İncir Fiyatı (TL/kg)
2016	**2,63**
2017	**3,15**
2018	**3,80**
2019	**4,60**
2020	**5,24**

Kaynak: https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge

6. Türkiye'de İncir Dış Ticareti

Türkiye, 260 bin ton incir üretimi ile dünyada ilk sırada yer almaktadır. Türkiye üretin incirin yaklaşık 89 bin tonunu ihraç etmektedir. Türkiye ihraç edilen incirden yıllık 293 bin $ gelir elde etmektedir. Aynı zamanda Türkiye Dünya incir ihracatında %46,8'lik oranla ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'den sonra dünya incir ihracatında ikinci sırada %21,6'lık oranla Afganistan gelmektedir. Almanya ve İspanya'da incir ihraç eden diğer önemli ülkelerdir (Tablo 9).

Tablo 9. İncir Dış Ticaretinde Öne Çıkan Ülkeler (2020 Yılı)

Ülkeler	**Miktar (Ton)**	**İhracat Değeri (Bin Dolar)**	Dünya (%)
Türkiye	88.584	293.355	46,8
Afganistan	18.463	136.358	21,6
Avusturya	5.656	22.970	3,7
Almanya	4.637	22.470	3,6
İspanya	6.771	20.131	3,2
Dünya	169.925	626.601	100

Kaynak: https://www.tarimorman.gov.tr/

Türkiye'de taze incirin yıllar itibariyle dış ticareti miktarları ve değerleri Tablo 10'da özetlenmektedir. Tabloya göre Türkiye'nin taze incir dış ticaret miktarı 2000 yılından 2020 yıla kadar olan dönem içerisinde sadece 2018 yılında bir azalma göstermiş, diğer yıllarda sürekli artmıştır. 2000 yılında 43.066 ton olan taze incir dışsatım miktarı 2020 yılında 88.584 tona kadar yükselmiştir. Yirmi yıllık süre içerisinde taze incir dış satım miktarı iki katından fazla artış göstermiştir. Taze incir dış satımından elde edilen değer 2000 yılında 68.038 bin $ dolar iken, bu değer 2020 yılında 293.355 bin $ olmuştur. Taze incir dış satımdan elde edilen kazanç 2000 yılından 2020 yılına kadar olan dönem içerisinde 4 kattan daha fazla artış göstermiştir (Tablo 10).

Tablo 10. Yıllar İtibariyle Türkiye'de Taze İncir Dış ticareti (2000-2020)

Yıllar	Miktar (Ton)	Değer (Bin $)
2000	43.066	68.038
2005	52.595	105.077
2010	58.252	184.678
2015	67.186	252.180
2016	69.683	249.501
2017	79.236	298.505
2018	78.370	288.950
2019	84.923	286.348
2020	88.584	293.555

Kaynak: https://www.fao.org/faostat

7. Türkiye'de incir üretiminin Gelecek Öngörüleri

2000 yılından 2020 yılına kadar olan dönemde taze incirin ihracat miktarı sürekli artış göstermiştir. Fakat 2020'li yıllardan sonra incirin ihracat miktarının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. GEKA verilerine taze incir ihracat miktarının 2022 yılında 280.035, 2029 yılında ise 297.990 ton olacağı tahmin edilmektedir. Yapılan tahminlerde al ve üst güvenirlik sınırları yüksek tutulmuştur (Tablo 11).

Tablo 11. Türkiye'de Taze İncirin İhracat Miktarı Tahminleri (Ton)

Yıllar	Tahmin	**Alt Güvenilirlik Sınırı**	Üst Güvenirlik Sınırı
2022	280.035	208.387	351.684
2023	264.966	191.389	338.543
2024	283.203	207.733	358.674
2025	316.161	233.682	398.640
2026	298.583	214.384	382.782
2027	298.305	212.408	384.202
2028	313.060	3225.484	400.635
2029	297.990	208.756	387.225

Kaynak: https://www.geka.gov.tr

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya incir üretimin %23'lük kısmını Türkiye sağlamaktadır. Türkiye'nin %75'inde incir üretimi yapılmakla birlikte, üretim daha çok Aydın, İzmir, Bursa, Mersin ve Hatay illerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye toplam incir üretiminin yaklaşık %86'sı bu beş il tarafından sağlanmaktadır. Türkiye üretilen incirin yaklaşık 89 bin tonunu ihraç etmektedir. Türkiye ihraç edilen incirden yıllık 293 bin $ gelir elde etmektedir. Aynı zamanda Türkiye incir ihracatında %46,8'lik oranla dünyada ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'den sonra dünya incir ihracatında ikinci sırada %21,6'lık oranla Afganistan gelmektedir. Almanya ve İspanya'da incir ihraç eden diğer önemli ülkelerdir. Araştırmadan elde edilen bulgular ekseninde incir üretimde ve ihracatında bir artışın olduğunu ortaya koymakta ve gelecek on yıllık dönem içerisinde incir üretiminde artışların devam edeceği de öngörülmektedir.

İncir üretiminden daha fazla gelir elde edilebilmesi için çözüme kavuşturulması gereken problemler bulunmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de uygulanan istikrar politikalarından daha çok alt gelir grupları etkilenmektedir. Uygulanacak politikaların tüm kesimi kapsayacak şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de cumhuriyetten günümüze kadar uygulanan tarım politikalarında önemli aksaklıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda öncelikle yapılması gereken tarım envanterinin çıkarılmasıdır. Bu durum Türkiye'de uzun yıllardır beklenen tarım reformunun hayata geçirilebilmesi anlamını taşımaktadır. Tarım haritasının çıkarılması ile birlikte mevcut potansiyel daha sağlıklı olarak belirlenebilecektir. Bu sistemin tam işlemeyle birlikte incirin üretimi, tüketimi, pazarlanması, dış satımı ve fiyatları belirleme noktasında önceden öngörülerde bulunabilme imkânına kavuşulacaktır. Bu politikaların hayata geçirilmesi, uzun dönemde tarım sektöründen elde edilen payı %6'ların üzerine çıkarabilecek, ekonomik gelişme yolunda önemli bir adım atılmış olacaktır.

Kaynakça

Anonim. (2019). 2018 Yılı Kuru İncir Raporu. T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara.

Çakan, V. A. (2020). Türkiye Yaş İncir Üretimi ve Kuru İncir İhracatı için Öngörü: ARIMA Modeli Yaklaşımı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17 (3),357-368.

Condit, I. J. (1947). The Fig. Waltham, Mass., Chronica Botanica, USA.

Çobanoğlu, F., Armağan, G., Kocataş, H., Şahin, B., Ertan, B., Özen, M. (2005). Aydın İlinde İncir Üretiminin Önemi ve Kuru İncir Üretim Faaliyetinin Ekonomik Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 35-42.

DPT, (2000). 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayınlanmamış Yaş Sebze ve Meyve- İncir İhtisas Komisyon Raporu, Ankara.

FAO, (2022). Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), http://www.fao.org/faostat/en/#data, (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

GEKA, (2020). İncir Ticaret Merkezi Yatırım Fizibilitesi, Nazilli Ticaret Borsası. https://www.geka.gov.tr/uploads/supports_v/saglik-sizin-elinizde-saglikli-incirler-kurulacak-sitemizde.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

Güney, S. (1975). Büyük Menderes Bölgesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1895, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 79, İstanbul.

Polat, A. A., & Ozkaya, M. (2005). Selection Studies on Fig in the Mediterranean Region of Turkey. *Pakistan Journal of Botany*, 37(3), 567

SGB, (2021). Tarım Ürünleri Piyasaları. İncir. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü.https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2021Ocak%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/I%CC%87ncir%20Ocak%202021%20Tar%C4%B1m%20U%CC%88ru%CC%88nleri%20Piyasa%20Raporu--.pdf. Erişim Tarihi:10.12.2022.

Şahin, N. (2000). İncir Yetiştiriciliği, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Aydın Erbeyli İncir Araştırma Enstitüsü Raporu, Aydın.

Turk, R. (1988). Effects of Harvest Time and Precooling on Fruit Quality and Cold Storage of Figs (F. carica L. cv." Bursa Siyahi"). In International Symposium on Postharvest Handling of Fruit and Vegetables, 258, 279-286.

Uzundumlu, A. S., Oksuz, M. E., & Kurtoğlu, S. (2018). Future of Fig Production in Turkey, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 15 (02), 138-146.

https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr (Erişim Tarihi: 10.10.2022).

https://www.geka.gov.tr/uploads/supports_v/saglik-sizin-elinizde-saglikli-incirler-kurulacak-sitemizde.pdf . (Erişim Tarihi 12.11.2022).

https://www.fao.org/faostat/en/#data/TCL (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/TARIM%20VE%20ORMAN%20BAKANLI%C4%9EI%202020%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%20v.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-2.Tahmini-2022-45503 (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Kuru_Incir.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

Petrol ve Kıymetli Maden Sektöründe Fiyat Oluşumlarına İlişkin Regresyon ve Zaman Serileri Analizi Çalışmaları: Bir Alan Yazın Taraması

Süleyman ŞAHİN[1]

GİRİŞ

Teknolojide yaşanan gelişmeler ışığında yatırımcıların yöneldiği finansal enstrümanlarda da yenilik ve çeşitlenmeler gözlemlenmektedir. Bilhassa bu yatırım araçlarının fiziksel edinimlerine alternatif olarak bu araçların piyasasına endeksli fonların giderek daha geniş kesimlerce erişilebilir hale gelmesi, bu fonların yaygınlaşmasına katkı sağlamakla beraber, fiyat oluşumlarının yakından takip edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmış ve değişimlerin öngörülmesi yönünde çalışmaların yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu yatırım araçları arasında petrol ve kıymetli madenler gibi emtialar önemli bir yer tutmaktadır. Bu gibi emtiaların fiyat seyrinin kurgulanabilme kabiliyetinin geliştirilmesi işletmelerin rekabet gümlerine katkı sunacağı muhakkaktır.

Literatürde petrol ve kıymetli madenler başta olmak üzere pek çok finansal aracın fiyat hareketinin tahmin edilmesi amacıyla, nicel nitelikteki tahminleme teknikleri arasında sayılan regresyon ve zaman serileri analizi yöntemlerinin kullanıldığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Zaman serileri, bilim camiasında çok farklı alanlarda uygulanmakta olup, sağladığı katkılarla değeri her geçen gün daha fazla kabul gören bir analiz yöntemidir. Regresyon ise, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında oluşan korelasyonu belirleyerek bağımlı değişkenin gelecekteki değerinin öngörülmesine imkân sağlayan bir tahmin tekniğidir (Akyurt, İ. Z.).

Bu çalışmanın amacı regresyon ve zaman serileri analizleri yöntemlerinin uygulanması suretiyle petrol ve kıymetli madenlerin fiyat oluşumlarını konu edinen literatür taramasının yapılmasıdır. Alan yazın taraması 2018 – 2022 yılları arasında yapılmış çalışmaları kapsamaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Zaman Serileri Analizi

Zaman serileri analizinin öngörü gayesiyle bir teknik araç olarak kullanılmaya başlanması esas itibariyle Holt, Brown ve Winters'ın çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Adı geçen araştırmacıların çalışmalarına kadar ekonomide ve sanayide zaman serilerinin kullanıldığı birtakım çalışmalara rastlansa da, bu analizler istatistikçi çevrelerce yeterli ilgiyi çekmeyi başaramamıştı. Oysa Holt, Brown ve Winters zaman serilerinde üssel düzeltme yöntemlerini ihtiva eden teknikler geliştirmeyi başarmış ve teorilerini açıklamışlardır. Ortaya konulan çalışmalardan çift üssel düzeltme yöntemi Brown, tek ve çift üssel düzeltme yöntemleri ise Holt tarafından geliştirilmiştir. Winters, Holt tarafından geliştirilen yöntemlerden yararlanarak, zaman serilerinin yanı sıra dönemsel etkinin de modele eklendiği bir tahmin yöntemi oluşturmuştur (Meydan, Y.A., 2007).

Zaman serisi, sayısal verileri barındıran vakaların zaman damgasıyla bağdaştırıldığı bir veri kümesidir. Bu verilere örnek olarak; belirli periyodlar itibariyle işletmenin satış değerleri, işsizlik oranları ve sektörler itibariyle gerçekleşen dış ticaret hacimleri gibi çeşitli ekonomik değerlere ait ölçümler verilebilir.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, orcid.no:/0000-0001-9621-430X

Zaman serileri, birbirini art arda izleyen gözlemlerde elde edilen verilerin esas alınması ve gerçekleşmiş bu olaylardaki verilerin korelasyon ilişkisinden yararlanarak anlamlı bir bilginin oluşması suretiyle geleceğin öngörülmesi olarak tanımlanabilir. Bu sayede genellemelerle eldeki verilerin başlıca özellikleri ile tesadüfi değişkenlikleri belirlenebilmektedir (Yıldıran, C.U., 2017).

Akademik çalışmalarda zaman serileri modelinin tercihine özgü çok sayıda performans ölçütü yer almaktadır. Bu kapsamdaki her bir kriterin tutarlılık/tutarsızlık, aykırı değerlere ve uç değerlere duyarlılık ve hesaplama süresi gibi bazı üstün ve zayıf yönleri bulunmaktadır (Bal, C., Demir, S., Aladağ, C. H., 2016).

Finansal verilerin temel etkenlerini ortaya koymakta gerçekçi olunması ve isabetli modellemeler oluşturulması işletmelerin başarısı açısından karar süreçlerine etkisi bakımından son derece elzemdir. Zaman serilerinde temel amaç, yatırımın planlanması, mali risklerden kaçınılması ve hükümet politikalarının oluşturulması gibi finansal karar süreçlerinde geleceğin güvenilir bir şekilde öngörülebilmesine imkân tanımaktır. Buna karşın zaman serisi verilerinin tahminini güçleştiren gelişigüzel bir dağılım sergileme eğiliminde olması, güvenilir model oluşturmayı zorlaştıran faktörlerin başında yer almaktadır (Adhikari, R., Agrawal, R. K., 2013).

Regresyon Analizi

Regresyon, bir veya birden fazla bağımsız değişkenin aldığı değerler kümesine karşılık gelen bağımlı değişken değerinin oluşturulan modelden yararlanarak hesaplanması yoluyla tahmin edildiği bir analiz çeşididir (Yıldırım, A., 2019). Bir başka tabirle, bağımlı değişken ile bir veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkinin fonksiyon şeklindeki bir regresyon denklemiyle açıklanmasıdır. Böylelikle bağımlı ve bağımsız değişkenlerin aralarındaki ilişkiye tesir eden parametrik değerlerin tahmin edilmesi yoluyla, yapılacak planlamalarda bu unsurların değişkenler üzerindeki etki güçleri üzerine değerlendirmelerde bulunmaya imkân sağlanmaktadır. Açıklama kabiliyetinin tatmin edici seviyede olduğu bir regresyon katsayısının elde edildiği durumlarda, modelden yararlanılarak geliştirilen tahminlerin güvenilir olduğu kabul edilir. Regresyon modeli için geliştirilen fonksiyonun geçmiş veriler kullanılarak güncellenmesi ve geliştirilmesi mümkün olup, bu sayede hata düzeyinin zamanla azaltılması mümkündür (Yıldırım, A., 2019).

Regresyon analizinde, bir bağımlı değişkenle en az bir bağımsız değişkenin aralarındaki ilişki tahmin edilmektedir ve bu analiz yalnızca sayıların tahmin edilmesinde kullanılan bir veri madenciliği yöntemidir. Bu analiz türünde hedef değerin bilindiği veriler kullanılır. (Sharma, D., Handa, R., 2017).

Regresyon, içerisinde sebep–sonuç ilişkisini barındıran asgari iki değişken arasındaki ilişkiyi araştıran ve elde edilen veri kümesini bu ilişkinin modellenmesinde kullanan istatistiki bir analiz tekniğidir. Bu teknikten yararlanılarak bağımsız değişkenlerin alabileceği değerlerin karşılığında bağımlı değişkenin değeri tahmin edilmek istenmektedir. Tanımlamalarda bağımsız değişkenin bir veya birden fazla olabileceği ifade edilmektedir ve modelde tek bir bağımsız değişkenin bulunması halinde analiz "basit regresyon analizi" olarak adlandırılırken, iki veya daha fazla bağımsız değişkenin bulunması halinde "çoklu regresyon analizi" olarak ifade edilir. Yine regresyon analizleri fonksiyon tipine göre bir sınırlandırmaya tabi tutulmakta olup, "doğrusal regresyon analizi" ve "doğrusal olmayan regresyon analizi" olarak adlandırılır (Şahin, S., Bilen, H., 2021).

ALAN YAZIN TARAMALARI

Taşdelen, S. (2021) ülkeler bazında demir çelik sektörünün teorik olarak incelenmesi ve küresel finansal krizin etkilerinin belirlenmesi konusunda çalışmış. Seçilen ülkelerde demir çelik tüketim, ihracat, ithalat miktarları ile gayrisafi yurtiçi hasılaları veri olarak belirlenmiş ve kriz öncesi ile sonrasındaki değişkenler için kukla değişken kullanılmıştır. 1990 ilâ 2019 dönemlerine ait belirtilen verilere, bir zaman serisi kestirimi ve öngörme yöntemi olan Otoregresif Hareketli Ortalamalar

modeli uygulanmıştır. Çalışmada bu ülkelerde demir çelik sektörünün 2008 krizinden etkilendiği ortaya konulmaktadır.

Gülhan, Ü. (2020) çalışmasında son dönemlerde altın fiyatlarında gözlemlenen hızlı yükseliş sebebiyle fiyatı etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlamıştır. 2015–2019 yılları arası haftalık veriler ile nedenselliğin yönünü belirlemeye imkân sağlayan Granger Causality Analiz tekniği uygulanmıştır. Analizde altın fiyatları bağımlı değişken iken; petrol fiyatları, BİST100 Endeksi, Amerikan doları ve VIX Endeksi bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Uygulanan eş bütünleşme testleriyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı sorgulanmıştır. Bununla birlikte şokların uzun vadede değişkenler üzerinde etkisini belirlemek üzere VAR analizi kullanılmıştır. Bu sonuçlar bağlamında, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkileşimler değerlendirilmiştir. Netice itibariyle, altın fiyatları ile BİST 100 Endeksi, petrol fiyatları ve döviz kuru arasında Granger nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilmiştir.

Sayın Avcı, P. (2018) çalışmasında, Türkiye'de altın fiyatlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla TCMB'nin internet sitesinden temin edilen Aralık 2011 – Nisan 2017 arasındaki aylık verileri kullanmış ve bu değişkenlere Granger nedensellik testi uygulamıştır. Analize dahil edilen veriler şunlardır: külçe altın satış fiyatı, BIST–100 endeksi aylık kapanış fiyatları, mevduat faizi, tüketici fiyat endeksi, reel efektif döviz kurları, B Tipi Likit Fon. Elde edilen analiz sonuçlarından; altın fiyatları üzerinde BIST–100 endeksi, mevduat faiz oranları, B Tipi Likit Fon ve TÜFE değişkenlerinin etkili olduğu görülmüştür. Bununla beraber altın fiyatlarının seyri diğer değişkenlerle kısa dönemde uyumlu seyrederken, aynı etkiye uzun dönemde rastlanmamıştır.

Erol, A.F., Aytekin, S. (2020) tarafından altın fiyatlarını etkileyen faktörlerin aralarındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada 01/08/2010–31/03/2020 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. Değişken olarak altın, gümüş, platin, paladyum ons fiyatları, BIST 100, Dow Jones, VIX korku endeksi, Brent petrol fiyatı, USD/JPY paritesi ve ABD 10 yıllık tahvil faiz oranı değişkenleri esas alınmıştır. Bu değişkenlere Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Neticede altın ile platin ve paladyum arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca altından gümüş ve Dow Jones endeksine doğru ve Brent petrol ve ABD 10 yıllık tahvil faiz oranından altına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ortaya konulmuştur. Ayrıca BIST 100 endeksi, VIX korku endeksi ve USD/JPY paritesi ile altın arasında herhangi bir nedensellik ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir.

Tuna, M. (2019), zaman serisi analizlerinde yapay sinir ağları ile Box Jenkins yaklaşımının tahmin performanslarının karşılaştırılması yapmıştır. Çalışmada 01/07/2009–28/06/2019 tarih aralığında yer alan 2608 iş günündeki dolar bazlı altın fiyatları veri olarak alınmıştır. Karşılaştırmayı sağlamak üzere örneklem içi ve örneklem dışı şeklinde iki ölçüm uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; ARIMA ile YSA modellerinin altın fiyatı tahmin performanslarının birbirine yakın ve başarılı olduğu görülmüştür.

Başarır, Ç. (2019) adlı makalede amaç; yatırımcılar tarafından portföy içerisinde altına yer verilmesinin Türkiye'deki yatırımcıya faydasının olup olmayacağının belirlenmesidir. Bu doğrultuda, altın ile hisse senedi piyasalarının ilişkisi aylık zaman serileri kullanılarak test edilmiştir. Analizde veri seti olarak 2006 Nisan –2018 Ağustos dönemine ait altın fiyatları ile Borsa İstanbul 100 değişkenleri kullanılmıştır. ne ilişkin kapsayan. VAR modelinin değişkenlerin zaman serisi özelliklerine bağlı olarak seçilmesinin ardından model oluşturulmuştur. Değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesinde Toda–Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Değişkenlere, getiri serileri oluşturulmak suretiyle modelde yer verilmiştir. Yapılan analiz neticesinde; her iki değişken için her iki yönde de bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Buna bağlı olarak makalede, portföylerinde altına yer vermelerinin riski düşürmekte yararlı olabileceği yönünde yatırımcılara öneride bulunulmaktadır.

Önem, H. B. (2021), altın ve gümüş getirileri ile BİST Madencilik Endeksi getirisi arasındaki volatilite etkileşiminin varlığının göstermiştir. Çalışmada söz konusu değişkenlerin 01/02/2017–01/02/2021 dönem aralığına ait günlük verilerinden yararlanılmıştır. Bu verilere Augmented Dickey–Fuller birim kök testiyle durağanlık sınaması yapılmıştır ve Diagonal VECH GARCH Modeli kullanılmıştır. Analizin sonucunda değişkenler arasında yoğun Volatilitile kümelenmeleri görülmüştür. Ayrıca volatilitenin sürekli ve kalıcı etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, altın ve gümüş fiyatlarının volatilitelerini arttıran şokların BİST Madencilik Endeksi volatilitesini azalttığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, altın ve gümüş fiyatlarından BİST Madencilik Endeksi fiyatlarına doğru bir volatilite etkileşimi bulunmaktadır.

Çelik, U., Başarır, Ç. (2018) tarafından ARPS düşüş eğrisi modelinden türetilen KNEA algoritmasından yararlanılmak suretiyle altın fiyatlarının tahmini yapılmıştır. Analizde 04/01/2010–14/12/2015 dönemine ait altın, gümüş, platin, paladyum, Brent Petrol, doğalgaz, 5, 10 ve 30 yıllık bono, SP500, Nasdaq, DowJones, FTSE100, DAX, CAC40, SMI, NIKKEI, HANH, SEND ve Avro/Dolar verileri kullanılmıştır. Çalışmayla birlikte, oluşturulan modelin altın fiyatlarını tahminlemede başarılı olduğu ortaya konulmuştur.

Gazel, S. (2018) çalışmasında kıymetli metaller ile seçilmiş makroekonomik değişken arasındaki uzun dönemli ilişkinin test etmiştir. 1999 yılının Mart ayından 2016 yılının Ekim ayına kadar olan dönemdeki veriler Fourier eşbütünleşme testine tabi tutulmuştur. Analizde kullanılan değişkenler şu şekildedir: kıymetli metaller: altın, gümüş ve platin; makroekonomik değişkenler: faiz oranı ve döviz kuru ile BIST 100 endeksi. Çalışma sonucunda, analize tabi tutulan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Gökmenoğlu, S.M. (2019) ekonomik büyüme ile doğal zenginliklerin ilişkisi, maden türleri, refah göstergeleri ve ekonometrik analiz metotları yönüyle inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu kapsamda kıymetli metallerin ülke bazında üretim miktarları ile ekonomik büyüme seviyeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kıymetli maden üretiminin ekonomik büyümeye etkisinin, rejime ve maden türüne göre farklı olduğu, ayrıca rejimler arası asimetrik hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığı görülmüştür. Ayrıca MSIH–VEC modelinin MS–VEC modelleri içinde en başarılı sonuçları verdiği belirlenmiştir.

Syzdykova, A. (2018) çalışmasında altın fiyatına etki eden unsurların araştırılması ve altın fiyatı oluşumunu izah edebilecek bir tahmin modelinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ABD ulusal borç stoku ile Baltık kuru yük taşımacılık endeksinin altın fiyatı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Makalede Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Analize göre, altın fiyatlarıyla ABD borç stoku değişkenlerinin uzun dönemde paralel seyrettiği, ABD borç stoku değişkenlerinden altın fiyatlarına doğru tek yönlü nedenselliğin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik, İ., Özdemir, A., Gürsoy, S., Ünlü, H. U. (2018) yatırımcılar tarafından portföy çeşitlendirmede ve riskten korunmada dikkate alınmakta olan kıymetli madenler ile gelişmekte olan ülkelerin borsa endeksleri arasında getiri ve volatilite yayılımları ilişkisinin belirlenmesini amaçlamıştır. Çalışmada çok değişkenli VAR–EGARCH analizi uygulanmıştır. Analiz neticesinde kıymetli madenler için negatif bilgi şoklarının daha baskın olduğu ortaya konulmuştur. Endonezya, Hindistan, Brezilya ve Türkiye'de altından elde edilen getirilerinden hisse senedi piyasasına getirinin pozitif yönlü yayılıma sahip olduğu görülmüştür. Buna karşın Hindistan, Brezilya ve Türkiye'de Brent petrol getirilerinden hisse senedi piyasasına negatif yönlü getiri yayılımı bulunduğu belirlenmiştir kanıtlanmıştır. Güney Afrika'da ise her iki madenin pozitif getiri yayılımının bulunduğu kanıtlanmıştır. Modelde varyans denklem sonuçlarından kıymetli madenlerden Türkiye piyasasına volatilite yayılımının bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu sayede diğer ekonomilere nazaran Türkiye'de hisse senedi piyasasının daha güçlü olduğu değerlendirilmiştir.

Yıldırım, H. (2018) Bitcoin'in, yatırım aracı olarak altına karşı gelişen pozisyonunu değerlendirmiştir. Çalışmada 02/02/2012–12/31/2013 tarih aralığına ait günlük ons altın ve Bitcoin fiyatları veri olarak kabul edilerek ADF Birim Kök Testi, Johansen Koentegrasyon Testi, Hata Düzeltme Modeli ve Düzeltilmiş En Küçük Kareler Modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda, Bitcoin ve altın arasında kısa dönemde bir ilişkinin olmadığı, uzun dönemde ise ilişkinin karşılıklı olmadığı ortaya konulmuştur. Bitcoin fiyat eğiliminin altın fiyatı üzerinde etkili olmadığı, buna karşın altın fiyatındaki değişimin Bitcoin fiyatı üzerinde uzun dönemde etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Çınar, Ç. (2019) çalışmasında petrol fiyatı hareketlerinin Türkiye'deki enflasyon oranı üzerindeki etkisinin tespit edilmesini amaçlamıştır. Petrol fiyat verileri olarak brent petrol spot piyasa fiyatları kullanılmıştır. Analiz aşamasında serilerin durağanlığını belirlemek maksadıyla ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. Analiz sonucunda serilerin birinci farkta durağan olduğu belirlenmiştir. Akabinde, serilerin birinci fark değerleri üzerinden gerçekleştirilen VAR analizi ve nedensellik analizinde kullanılacak ideal gecikme uzunlukları ortaya konulmuştur. Seri içerisinde ikili gruplar şeklinde Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Analizler neticesinde ham petrol fiyat hareketlerinin üretici fiyatı ile sanayi üretimi endekslerinin kaynağını oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca etki tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizi sonuçları da aynı sonucu teyit eder mahiyettedir.

Yılmaz, N., K. (2021) altın fiyatları, USD/TL, Euro/TL kuru, ipotekli ve toplam konut satış sayıları arasında bir Granger nedensellik ilişkisinin olup olmadığının ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmada Ocak 2013 ile Kasım 2019 dönemine ait aylık veriler kullanılmış ve bu veri setine Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Analizler neticesinde ipotekli konut satış sayısından, toplam konut satış sayısından, Dolar/TL ve Euro/TL kurundan altın fiyatına doğru ayrı ayrı tek yönlü nedensellik ilişkisi ortaya konulmuştur. Buna karşın altının bağımsız değişken olarak ele alındığı diğer analizlerde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Deniz, D., Okuyan, H. A. ve Sakarya, Ş. (2018) İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (BİST) hisse senedi portföyü için altın, platin ve gümüşün (kıymetli metaller) çeşitlendirme faydasını araştırmıştır. BIST hisse senedi portföyünü temsilen BIST100 getiri endeksi kullanılmıştır. Kıymetli maden fiyatları için İstanbul Altın Borsası altın spot fiyatı ve Londra Metal Borsası gümüş ve platin spot fiyatı kullanılmıştır. Çalışmada Nisan 1999–Nisan 2018 dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Analiz neticesinde hisse senetleriyle altın fiyatları arasındaki korelasyon ve beta katsayısının negatif olduğu görülmüştür. Ayrıca söz konusu ilişkinin şok dönemlerinde artmakta olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle içerisinde hisse senedi barındıran portföylere altın ekleyerek çeşitlendirilmesinin olağan dönemlerde portföyün istikrarına katkı sağlayacağı, negatif şok dönemlerinde ise kayıpların azalmasına yardımcı olacağı ortaya konulmuştur.

Dinç, M. (2019) petrol fiyatı hareketleri ile Türkiye'nin temel makroekonomik göstergeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda, petrol fiyatı ile enflasyon, işsizlik ve faiz oranlarının, döviz kurunun, sanayi üretim endeksinin, dış ticaret hacminin, cari işlemler dengesinin ve dış borç stokunun ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmada metot olarak geleneksel birim kök testleri, yapısal kırılmalı birim kök testleri, Fourier birim kök testleri, eşbütünleşme testleri ve Fourier nedensellik testleri uygulanmıştır. Analiz neticesinde, petrol fiyatları ile temel makroekonomik değişkenler arasında uzun vadede geçerli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Dertli, S. E., Koy, A. (2021) platin ve paladyumun Dow Jones Sanayi Endeksi etkileşiminin belirlenmesi konusunu çalışmıştır. Veri seti olarak 02/Ocak/2009–13/Aralık/2018 tarih aralığındaki günlük fiyatlar kullanılmıştır. Ulaşılan logaritmik fark serilerine Markov Rejim Değişim Vektör Otoregresif Analizi uygulanmıştır. Her iki kıymetli metalin daralma, ılımlı büyüme ve genişleme süreçleri için sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre platin grubu metallerinin anılan endekse en güçlü tepkisi, piyasanın daralma süreçlerinde ortaya çıkmaktadır.

Güney, S. ve Ilgın, K. S. (2019) altın fiyatı, döviz kuru ve faiz oranının BIST–100 kapsamındaki hisse senetlerinin fiyatları üzerindeki etkisini incelemişler. Çalışmada Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, altın ile BIST–100 ve faiz ile BIST–100 arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülürken; döviz kuru ile BIST–100 ve altın ile faiz arasında nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğu ortaya konulmuştur. Etki–tepki analizi ve varyans ayrıştırması neticesinde, yatırımcılar için endeks yerine oluşturulacak alternatifler sırasıyla faiz, döviz ve altındır.

Aygün, V. (2020) çalışmasının amacı, Türkiye'deki altın fiyatlarını etkileyen faktörlerin ortaya konulmasıdır. Bu maksatla çalışmada bağımsız değişken olarak Londra piyasası altın ons fiyatı, Dow Jones Sanayi Endeksi, ABD enflasyon oranı, ABD Merkez Bankası faiz oranı ve reel efektif döviz kuru ele alınmıştır. Veri seti olarak Ocak 2010–Temmuz 2019 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Analizlerde elde edilen bulgulara göre enflasyon oranı dışındaki değişkenlerin durağan olduğu, bu tespite bağlı olarak uygulanan ARDL sınır testine göre değişken yapısının uzun vadede eş–bütünleşik özellik gösterdiği, VAR, etki–tepki analizleri ile varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ise; başlangıçta Cumhuriyet altını fiyatının varyansın tamamının kendisinden kaynaklandığı, buna karşın takip eden dönemde değişkenlerin görece etkilerinde değişikliklerin gözlemlendiği ortaya konulmuştur. Granger nedensellik testinde, faiz oranı enflasyon oranının, altın ons fiyatı enflasyon oranının, enflasyon oranı faiz oranının, enflasyon oranı reel efektif döviz kurunun ve faiz oranı reel efektif döviz kurunun etkileyeni olduğu belirlenmiştir. Ayrıca enflasyon oranlarıyla faiz oranlarının karşılıklı nedensellik ilişkisi ortaya konulmuştur.

Tiwari, A. K., Mishra, B. R. ve Solarin, S. A. (2021) Ocak 1990–Mart 2017 dönemini kapsayan ham petrol, borsa endeksi ve dört metal fiyatı getiri serileri arasındaki frekans alanı arasındaki bağlantıyı incelemişler. Bu kapsamda frekans alanı yayılma yaklaşımından elde edilen ikili korelasyonlar ve net yönlü matris üzerinde bir ağ analizi yapılmıştır. Genel olarak, frekanstaki artışla ilişki derecesinin azaldığını görülmüştür. Özellikle, en düşük frekansla (1–6 ay) toplam bağlılığa en büyük katkının sağlandığı, bunu sırasıyla 12 aydan fazla ve 6–12 aylara karşılık gelen frekansların takip ettiği görülmüştür. Analiz neticesinde titanyum, platin, altın ve gümüşün oynaklığa net katkıda bulunan unsurlar olduğu; çelik, ham petrol, hisse senedi fiyatları ve paladyumun oynaklığın net alıcıları olduğu belirlenmiştir. Elde edilen ampirik bulguların, ekonomik katılık ve belirsizlik dönemlerinde bulaşma riskini önleyen politikaların tasarlanmasında dikkate alınabileceği değerlendirilmektedir.

Jiang, Y., Lao, J., Mo, B., Nie, H. (2018) küresel petrol piyasası, tarımsal hammadde piyasaları ve metal piyasaları arasındaki dinamik bağımlılığı incelemişler. Bu amaçla, dalgacık kare tutarlılık yaklaşımı, farklı frekanslarda zaman içinde üç piyasanın karşılıklı bağımlılık düzeyini ve gecikme–öncü ilişkisini yakalamak için kullanılmıştır. Ayrıca, farklı zaman dilimlerinde üç piyasa arasındaki kuyruk bağımlılığını analiz etmek için "dalgacık" ve "kopula" birleştirilmiştir. Sonuçlar, küresel petrol piyasasının tarımsal hammadde piyasalarının gerisinde kaldığını, ancak metal piyasalarına öncülük ederken metal piyasalarının tarımsal hammadde piyasalarına paralel olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, uzun vadeli bağlantılar, karşılık gelen kısa vadeli bağlantılardan daha güçlü ve daha kalıcıdır. Sonuçlar ayrıca bağımlılık yapısının zaman içinde değiştiğini ve finansal krizin üç piyasa arasındaki bağımlılık derecesinde büyük bir şok yarattığını göstermektedir. Tüm bu sonuçlar, yatırımcılar için varlık tahsisi ve risk yönetimini optimize etmek için faydalı olmanın yanı sıra, finansal piyasanın istikrarını korumada da önemli bir rol oynamaktadır.

Talbi, M., de Peretti, C. ve Belkacem, L. (2020) değerli metallerin (altın, gümüş ve platin) spot ve gelecekteki getirileri arasındaki dağılımdaki (GCD) bağımlılık yapısının ve Granger nedenselliğinin kopula modellemesi yoluyla incelemişler. Çalışmada, 2 Ocak 2002'den 13 Ocak 2017'ye kadar gerçek değerli metal getirilerine ilişkin kanıtlar dikkate alınmıştır. Ampirik bulgulardan şu sonuçlar elde edilmiştir: Statik ve dinamik kopulaları kullanarak, değerli metallerin

spot ve gelecekteki getirileri arasındaki bağımlılığın nispeten güçlü olduğunu ve tüm çiftler için güçlü bir kuyruk bağımlılığı ile zamanla değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Bağımsızlığın kullanılması ampirik kopulaya dayalı test, normal zamanlarda değerli metaller piyasasına gelecekten tek yönlü bir GCD tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, gelecekteki getirilerden elde edilen geçmiş bilgiler, spot getiri tahminlerini iyileştirmektedir. Ancak kriz dönemlerinde altın ve platin durumunda nedensellik ilişkisi çift yönlü görünmektedir. Riskten korunma stratejisinin etkinliği fiyat keşif mekanizmasına bağlı olduğundan, bulgular riskten korunma stratejilerini araştırmakta yatırımcılara ışık tutmaktadır. Bu nedenle, özellikle belirgin istikrarsızlık dönemlerinde optimal kararlar almak için makalede yer verilen bulguların dikkate alınması önerilmektedir.

Cagli, E. C., Taskin, D. ve Mandaci, P. E. (2019) enerji, değerli madenler ve ana metaller piyasalarının spot ve vadeli fiyatları arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi araştırmışlar. Analizde Ocak 1985'ten Şubat 2019'a kadar günlük veriler kullanılmıştır. Doğrusal olmayan bir süreç izleyen eşbütünleşme testine dayanan ampirik bulgular, enerji ve metal varlıklarının spot fiyatlarının vadeli fiyatları ile uzun vadeli ilişkileri olduğunu; parametrik olmayan Granger nedensellik testi sonuçları da vadeli ve spot fiyatlar arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, enerji ve metal piyasalarının Fama (1970) açısından bilgi açısından verimli olduğunu göstermektedir.

Balcilar, M., Ozdemir, Z. A. (2019) oynaklığın değerli metal fiyat getirilerini nasıl etkilediğini incelemişler. Çalışmada oynaklığı tahmin etmek ve emtia piyasalarında güçlü zamanla değişen dinamikleri dahil etmek için zamana göre değişen parametre stokastik oynaklık ortalama (TVP–SVM) modeli uygulanmıştır. Analizde, 1962'den 2017'ye kadar altın, gümüş, bakır, platin ve paladyum ile ilgili aylık verileri kullanılmıştır. Oynaklığın değerli metal fiyat getirileri üzerinde büyük ölçüde zamanla değişen bir etkiye sahip olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Sonuçlar, oynaklığın değerli metal fiyat getirileri üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğunu ve oynaklığın yüksek olduğu dönemlerde etkinin daha olumsuz olduğunu göstermektedir. Piyasa oynaklığının da son derece kalıcı olduğu tespit edilmiş olup, bu tespit doğrultusunda dengeyi yeniden sağlamak için güçlü politika önlemlerinin gerekli olabileceği değerlendirmesinde bulunulmuştur. Tahminler ayrıca metal fiyat getirilerinin oynaklık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve dolayısıyla daha yüksek değerli metal fiyat getirilerinin gelecekteki oynaklığı artırdığını göstermiştir.

Zhang, C., Shi, X. ve Yu, D. (2018)) altın ve platin piyasalarının karşılaştırmalı analizine dayalı olarak, iyileştirilmiş otoregresif koşullu sıçrama yoğunluk modeli (ARJI) ve genişletilmiş otoregresif hareketli ortalama–genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyanslılığı (ARMA–GARCH) kullanılarak küresel ham petrol fiyat şoklarının Çin'in değerli metaller piyasası üzerindeki etkileri araştırmışlar. Elde edilen bulgular, ham petrol piyasasında farklı sıçramaların olduğunu göstermektedir. Petrol getirilerinin oynaklık kümelenmesi dikkate alındığında, uyarlanabilir beklenti teorisi ile uyumlu olarak, beklenmeyen şoklar olumluyken, petrol fiyatlarında beklenen şokların kıymetli madenler piyasasına etkisinin sermayenin karlılığı nedeniyle negatif olduğu görülmüştür. Ayrık sıçramalar açısından, risk aktarım teorisine göre, mevcut sıçramaların değerli metaller piyasası üzerindeki etkisinin önemli ölçüde olumsuz olduğu belirlenirken, tepkilerin "aşırı tepkiler" ile karakterize olma eğiliminde olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca, bazı kanıtlar Çin'in değerli metaller piyasasında kalıcı oynaklık etkilerine haiz olduğunu da göstermektedir.

Shao, L. ve Zhang, H. (2020) ham petrol fiyatının ve temiz enerji metal fiyatlarının yayılma etkilerini incelemiştir. Bu kapsamda öncelikle ham petrol ve temiz enerji metal fiyatları arasındaki Granger nedenselliği; ardından ise toplu ampirik mod ayrıştırma modeli kullanılarak ham petrol fiyat getirilerini bir yüksek frekans dizisine (Oil_HF), bir düşük frekans dizisine (Oil_LF) ve bir trend kalıntısına (Oil_res) ayrıştırılmıştır. Son olarak, ham petrol fiyatının yedi tür temiz enerji metal fiyatları üzerindeki yayılma etkilerini incelemek için bir VAR modeli kullanılmıştır. Sonuçlar, ham petrol fiyatının lityum, kobalt, manganez, antimon, kadmiyum, molibden ve tellür ile doğrusal olmayan Granger nedenselliğine sahip olduğunu; ayrıca ham petrol fiyatının farklı zaman

ölçeklerinde yedi tür temiz enerji metali üzerinde önemli bir pozitif yayılma etkisinin olduğunu göstermektedir. Spesifik olarak, ham petrol orijinal dizisi, Oil_HF, Oil_LF ve Oil_res'in tümü, kobalt ve molibden piyasaları üzerinde dalgalanma etkilerine sahiptir. Ham petrol piyasasının lityum, manganez, antimon ve kadmiyum piyasaları üzerindeki yayılma etkileri, düşük frekans dizisinden kaynaklanmaktadır. Ham petrol fiyatı getirilerindeki trend tellür fiyatı üzerinde büyük bir etkiye sahipken, ham petrol fiyatı, Oil_HF ve Oil_LF'nin tellür üzerindeki yayılma etkileri zayıf pozitiftir.

Popp, J., Oláh, J., Farkas Fekete, M., Lakner, Z. ve Máté, D. (2018) Tüketici Fiyat Endekslerindeki büyüme eğilimlerini dikkate alarak metal ve petrolün bir göstergesi olarak reel fiyatların etkinliğini araştırmışlar. Bu çalışmada, reel fiyat sapmalarının bir göstergesi olarak kıtlığın faydasını göstermek için, yenilenemeyen çeşitli metalleri, yani bakır, molibden, çinko, altın ve platin grubu metalleri içeren çalışma yapılmıştır. Veri seti olarak 1913 ile 2015 yılları arasına ait ABD piyasasının reel fiyat endeksleri ve metal fiyatları kullanılmıştır. Ayrıca, çeşitli metallerin fiyatlarının petrol fiyatları ve kıtlık ile ilişkili olup olmadığını keşfetmek için rezerv–üretim oranının vekili olarak ek ekonometrik analizler de yapılır. Lineer regresyon sonuçları, R/P oranlarının etkilerinin 1991'den 2015'e kadar incelenen değerli (altın, PGM'ler), kütlesel olarak tüketilebilir (bakır, çinko) ve doping ajanı (molibden) metallerinin her biri ile negatif korelasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış, kısa vadede her yenilenemeyen kaynağın fiyat seviyeleri ile pozitif ilişkilidir. Çok değişkenli eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinin bulguları da bu değişkenler arasında uzun vadede ikili ve doğrudan ilişkilerin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bulgular, kıtlık sorunlarını uygun şekilde çözmek için gelecek nesiller tarafından ele alınması gereken temel soruları göstermektedir.

Umar, Z., Jareño, F. ve Escribano, A. (2021) çalışmasında bazı baskın endüstriyel (alüminyum, bakır, kurşun, nikel, kalay ve çinko) ve değerli metallerin (altın, paladyum, platin, gümüş) ham petrol şoklarına (risk, talep ve arz) dinamik getiri ve oynaklık bağlantısı araştırılmıştır. Veri kümesi 02/01/2009–17/07/2020 dönemi esas alınarak oluşturulmuştur. Bulgular, talep şoklarının ve risk şoklarının metal getirileri için gelen (bitiş) şokların baskın alıcısı (vericisi) olduğunu göstermektedir. Ayrıca hem toplam getiri hem de oynaklık ilişkisinin zamanla değişmekte olduğu belirlenmiştir. Bir diğer bulguya göre ise hem net yönlü getiri hem de oynaklık ilişkisi, kalay, altın ve hatta nikel, kurşun ve alüminyum gibi bazı metallerin, en azından analiz edilen örnekleme döneminin bazı aralıklarında net vericiler olarak göründüğünü göstermektedir. Öte yandan, diğer endüstriyel ve değerli metal pazarları, diğerleri arasında, bakır, çinko ve platin gibi net bir alıcı profili göstermektedir. Son olarak, getiri açısından analiz edilen metal piyasalarının net dinamik ilişkileri arasında oynaklıktan daha fazla fark bulunduğu ortaya konulmuştur. Net yönlü oynaklık ilişkisi, SARS–CoV–2 korona virüsünün yayılması nedeniyle küresel kriz sırasında önemli ölçüde artmıştır.

Pillay, S. (2021) çalışmasında platin ve doğalgaz arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu doğrultuda öncelikle her iki emtianın 60 yıllık süre içerisindeki fiyat oluşumları elde edilmiştir. Çalışmada, platin ve doğal gaz arasındaki ilişkiyi belirlemekte GARCH ve EGARCH modelleri kullanılmıştır. Test sonuçları, doğalgaz fiyatı getirilerindeki %10'luk bir artışın platin fiyatında %0,17'lik bir artışa yol açtığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Ocak 1960'tan Ekim 2020'ye kadar platin ve doğal gaz fiyatlarında genel oynaklığında artış yaşandığı belirlenmiştir.

Bao, D. (2020) platin grubu metallerin (PGM'ler) fiziksel fiyatlarının dinamiklerini ve korelasyonunu belirlemeye çalışmış. Bunu ortaya koymak amacıyla platin, paladyum, rodyum, iridyum ve rutenyumun Temmuz 1992'den Ağustos 2019'a kadar günlük NY kapanış fiyatları kullanılmıştır. EGARCH ve VEC modellerinin ampirik sonuçları, PGM'lerin fiyatlarının benzer özelliklere ve birkaç iş günü içinde yüksek volatilite kümelenmesi ile güçlü korelasyonlara sahip olduğunu göstermiştir. PGM fiyatlarının getiri serisi önemli bir kaldıraç etkisine sahiptir. Çalışmada ayrıca dürtü tepkisi ve varyasyon ayrışması, PGM'lerin fiyat davranışına ilişkin mevcut bilgilere ek

olarak, rodyum, rutenyum ve iridyumun nadiren dahil olduğu PGM'ler arasındaki haber etkisini açıkladığı değerlendirilmiştir.

Monge, M. ve Gil–Alana, L. A. (2021) çalışmasında ABD lityum madenciliği şirketlerinin, lityum endüstrisinin ve West Texas Intermediate (WTI) ham petrol fiyatlarının dinamiklerinin, çözümü için bir Fraksiyonel Eşbütünleşme Vektörü Otomatik Regresyon modeli (FCVAR modeli) ve Sürekli Dalgacık Dönüşümü (CWT) kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, FMC Corp ile Albermale ve SQM hisse senedi fiyatları arasında negatif bir ilişkinin kanıtını göstermiştir. Her şirketin beta dönem yapısına göre riski analiz edildiğinde, sonuçların benzer olduğu görülmüştür. Hisse senedi fiyatları ve logları için kesirli fark alma parametresi incelendiğinde oldukça kalıcı oldukları ve hisse senedi fiyatlarında uzun dönemli sapmalar olmadığı gözlemlenmiştir. Aynı değerlendirme beta terim yapısının analizi için de geçerlidir. Sürekli Dalgacık Dönüşümü (CWT) yöntemlerine dayanan sonuçlar, lityum madenciliği şirketlerinin ve lityum endüstrisinin, WTI ham petrol fiyatları ile daha yüksek frekanslarda (kısa vadede) zayıf bir şekilde ilişkili olduğunu ve örnekleme dönemi boyunca devam ettiğini göstermiştir. Daha düşük frekanslarda (uzun vadeli) zaman serisi, 2012 sonu ile 2016 ortası arasında yüksek bir bağımlılık düzeyine ulaştığı ve lityum madenciliği şirketlerinin ve lityum endüstrisinin yukarıda belirtilen dönemlerde WTI ham petrol fiyatlarının duyarlılığını yansıttığı ve öngördüğü değerlendirilmiştir.

Kalsum, U., Hidayat, R. ve Oktaviani, S. (2021) Endonezya'da altın fiyatlarındaki dalgalanmalar üzerinde enflasyon, faiz oranları ve dünya petrol fiyatlarının etkisini aracı değişken olarak ABD Doları kuru ile belirlemeye çalışmışlar. Kullanılan veriler, 72 örneklik bir örneklemle 2014–2019 için aylık zaman serisi verileridir. Çalışmada çoklu doğrusal regresyon tekniği uygulanmıştır. Analiz sonuçlarından; enflasyon, faiz oranları ve dünya petrol fiyatlarından her birinin döviz kurları üzerindeki tek etkisinin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Buna karşın enflasyon, faiz oranları, dünya petrol fiyatları ve döviz kurunun altın fiyatları üzerindeki etkisi tek tek enflasyon için negatif değer gösterirken, faiz oranlarının etkisinin küçük olduğu, dünya petrol fiyatı ve dolar döviz kurları için pozitif bir değer gösterdiği belirlenmiştir. Buradan hareketle altın fiyatları üzerindeki etkinin büyük olduğu değerlendirilmiştir.

Chai, J., Zhao, C., Hu, Y. ve Zhang, Z. G. (2021) tarafından altın fiyatı getirileri ve onu etkileyen faktörler arasındaki dinamik ilişki incelenmiştir. Altın fiyat getirilerini tahmin etmek için STL–ETS, sinir ağı ve Bayes yapısal zaman serisi modeli kullanılmıştır. Böylelikle her iki modelin performanslarının kıyaslanması mümkün olmuştur. Analiz neticesinde, ham petrol getirileri ve VIX şoklarının altın fiyat getirileri üzerinde olumlu, ABD doları endeksi şoklarının altın fiyat getirileri üzerinde olumsuz etkisi olduğu görülmüştür. Makalede ayrıca altın fiyatı getirilerindeki dalgalanma ham petrol fiyat getiri şoklarına bağlanarak açıklanmıştır. Çalışmada, STL–ETS modeline, altın fiyat getirilerinin dalgalanma eğilimine tam olarak uyabileceği ve tahmin doğruluğunun daha yüksek olduğu değerlendirilmiştir.

Yuan, F. C., Lee, C. H. ve Chiu, C. (2020) çalışmasında, ekonomik göstergelerin gecikmesini azaltmak için günlük çevrimiçi küresel altın haberleri metin madenciliği yaklaşımına tabi tutulmuştur. Günlük altın haberlerindeki görüş kutupları ve sözcükleri tespit edilerek görüş puanı oluşturulmuştur. Görüş puanı, mevcut piyasa eğilimlerini temsil eder ve tahmin modelinde girdi tahmincisi olarak kullanılır. Ardından, gelecekteki altın fiyatını tahmin etmek için genetik algoritma (GA) tarafından optimize edilen en küçük kare destek vektörü regresyonu (LSSVR) kullanılmıştır. Model performansını değerlendirmek için ortalama mutlak yüzde hatası (MAPE) benimsenmiştir. Bu çalışma, altın fiyatlarının tahmininde genetik algoritma–en küçük kare destek vektörü regresyonuna (GA–LSSVR) girdi tahmincisi olarak metin madenciliği yoluyla fikir puanını kullanan ilk çalışmadır. Analiz sonuçları, girdi tahmincisi olan fikir puanının, MAPE açısından GA–LSSVR modelinin tahmin etme yeteneğini geliştirebileceğini göstermiştir.

Bouoiyour, J., Selmi, R. ve Wohar, M. E. (2019) tarafından 2016 ABD başkanlığı seçiminin sonucunu çevreleyen belirsizliğin arttığı zamanlarda ABD hisse senetlerine karşı güvenli bir sığınak olarak farklı varlıkların (özellikle petrol, değerli metaller ve Bitcoin) zamanla değişen rolü incelenmiştir. Çalışmada Ampirik Mod Ayrıştırmaya dayalı bir yaklaşım kullanılmıştır. Sonuçlar, petrolün politik riske maruz kalmaya karşı etkili bir güvenli liman olarak hareket edebileceğini göstermiştir. Çalışmayla ayrıca altın ve gümüşün kriz dönemlerinde pozitif getiri sağlama yeteneklerinin orta ve uzun vadede geçerli olduğu ortaya konulmuştur. İlave olarak, Bitcoin'in kısa vadede ABD hisse senedi kayıplarına karşı güvenli bir liman görevi gördüğü belirlenmiştir.

SONUÇ

Finansal yatırım araçlarının çeşitliliği ve yatırım araçlarına ulaşım olanağının gelişen teknolojiyle artması yatırımcılara geniş yelpazede bir tercih fırsatı sunmaktadır. Bu emtialar arasında petrol ile altın, gümüş, platin, paladyum gibi kıymetli madenler de yer almaktadır. Yatırımcı portföylerinde yer alan bu emtiaların diğer ekonomik göstergelerle olan ilişkisinin modellenmesi ve zaman serisi sistemlerinin kullanılması zamanla daha fazla önem kazanmaktadır.

Taranan ulusal ve yabancı literatürde emtia fiyatlarının tahmin edilmesinde regresyon ve zaman serileri analizlerinin kullanıldığı pek çok çalışmayla karşılaşılmıştır. Bu çalışmada ise finans sektörüyle ilgilenen kesimlerin özellikle ilgilenmekte olduğu ve yatırım portföylerinde yerini bulan petrol ve kıymetli madenlerin fiyat oluşumlarının tahmin edilmesinde kullanılan yöntemlerden başlıcalarına yönelik bir şablon oluşturmak istenmiştir. Zira bu emtiaların fiyat seyrindeki dalgalanmalar pek çok yatırım kararını etkileyebilir mahiyettedir. Bu kabiliyet sebebiyle, fiyatların gelecekteki seyrine dair gerçekçi öngörüler geliştirilebilmesi yatırımcıların karar alma süreçlerine katkı sağlayabilecektir.

Ekonomilerde yatırımcılar ve ilgili karar alıcılar açısından bu denli önemli olan petrol ve kıymetli madenlerin fiyat oluşumlarına ilişkin olarak regresyon ve zaman serileri analizleri ile bu analizlerin de içinde yer aldığı türevlerinin kullanılabileceği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Adhikari, R., Agrawal, R. K. (2013). A Combination of Artificial Neural Network and Random Walk Models for Financial Time Series Forecasting. Neural Computing and Applications, 24(6), 1441–1449.

Akyurt, İ.,Z. Üretim Sistemleri Planlaması. Erişim tarihi: 14 Mart 2022, https://cdn–acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_guz/uretim_sistemleri_planlamasi/3/index.html#konu–2

Aygün, V. (2020). Türkiye'de Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Bal, C., Demir, S., Aladağ, C. H. (2016). A Comparison of Different Model Selection Criteria for Forecasting EURO/USD Exchange Rates by Feed Forward Neural Network. Int'l Journal of Computing, Communications Instrumentation Engg. 3(2). 271–275.

Balcilar, M., Ozdemir, Z. A. (2019). The Volatility Effect On Precious Metals Price Returns In A Stochastic Volatility In Mean Model With Time–Varying Parameters. Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications, 534, 122329.

Bao, D. (2020). Dynamics and Correlation Of Platinum–Group Metals Spot Prices. Resources Policy, 68, 101772.

Başarır, Ç. (2019). Altın ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), s.475–490.

Bouoiyour, J., Selmi, R., Wohar, M. E. (2019). Safe Havens In The Face Of Presidential Election Uncertainty: A Comparison Between Bitcoin, Oil and Precious Metals. Applied Economics, 51(57), 6076–6088.

Cagli, E. C., Taskin, D., Mandaci, P. E. (2019). The Short–And Long–Run Efficiency of Energy, Precious Metals, and Base Metals Markets: Evidence From The Exponential Smoothtransition Autoregressive Models. Energy Economics, 84, 104540.

Chai, J., Zhao, C., Hu, Y., Zhang, Z. G. (2021). Structural Analysis and Forecast of Gold Price Returns. Journal of Management Science and Engineering, 6(2), 135–145.

Çelik, U., Başarır, Ç. (2018). ARPS Düşüş Eğrisi Modelinden Genişletilen Çok Değişkenli Doğrusal Olmayan Model ile Altın Fiyatlarının Analiz Edilmesi, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6, s.363–369.

Çelik, İ., Özdemir, A., Gürsoy, S., Ünlü, H. U. (2018). Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları ile Kıymetli Madenler Arasındaki Getiri ve Volatilite Yayılımı. Ege Akademik Bakış, 18(2), 217–230.

Çınar, Ç. (2019). Ham Petrol Fiyatlarının Enflasyona Etkisi: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Deniz, D., Okuyan, H. A., Sakarya, Ş. (2018). Kıymetli Madenlerin Portföy Çeşitlendirme Katkısı: BİST Uygulaması, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), s.366–382.

Dertli, S. E., Koy, A. (2021). Platin Grubu Kıymetli Metaller İçin Dow Jones Sanayi Endeksi Etkileşiminin Rejimlere Dayalı Analizi. Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 15–37.

Dinç, M. (2019). Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar ile Türkiye'nin Temel Makroekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Analizi, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Erol, A.F., Aytekin, S. (2020). Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Nedensellik Analizi ile İncelenmesi. International Congress of Management, Economy and Policy (ICOMEP'20). s.77–89.

Gazel, S. (2018) Değerli Metaller ve Makroekonomik Değişkenler: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 25(2), s.527–542.

Gülhan Ü. (2020). Altın Fiyatları ile VİX Endeksi, BİST 100 Endeksi, Döviz Kuru ve Petrol Fiyatları İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(2), s.576–591.

Güney, S., Ilgın, K. S. (2019). Yatırım Araçlarının BİST–100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (53), 226–245.

Jiang, Y., Lao, J., Mo, B., Nie, H. (2018). Dynamic linkages among global oil market, agricultural raw material markets and metal markets: an application of wavelet and copula approaches. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 508, 265–279.

Meydan, Y.A. (2007). Talep Tahmin Yöntemleri ve Orta Ölçekli Bir İşletmede Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Monge, M., Gil–Alana, L. A. (2021). Lithium Industry and The U.S. Crude Oil Prices. A Fractional Cointegration VAR and A Continuous Wavelet Transform Analysis. Resources Policy, 72, 102040.

Önem, H. B. (2021). Etkileşiminin Diagonal VECH GARCH Modeliyle Analizi, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18(43), s.6220–6240.

Popp, J., Oláh, J., Farkas Fekete, M., Lakner, Z., Máté, D. (2018). The relationship between prices of various metals, oil and scarcity. Energies, 11(9), 2392.

Pillay, S. (2021). Evaluating The Platinum and Natural Gas Relationship. Academy of Accounting and Financial Studies Journal, 25(5), 1–12.

Sayın Avcı, P. (2018). Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Shao, L., Zhang, H. (2020). The Impact of Oil Price On The Clean Energy Metal Prices: A Multi–Scale Perspective. Resources Policy, 68, 101730.

Sharma, D., Handa, R. (2017). Prediction of Foreign Exchange Rate Using Regression Techniques. Review of Business and Technology Research, 14(1). 29–33.

Syzdykova, A. (2018). Dünya Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(11), s.1–13.

Şahin, S., Bilen, H. (2021). Regresyon Analizlerinin Muhasebe Meslek Mensuplarına ve Öğrencilerine Yönelik Çalışmalarda Kullanımı: Bir Alan Yazın Taraması. Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi 6(5). 411–425.

Talbi, M., de Peretti, C., Belkacem, L. (2020). Dynamics and Causality in Distribution Between Spot and Future Precious Metals: A Copula Approach. Resources Policy, 66, 101645.

Taşdelen, S. (2021). 2008 Küresel Finansal Krizinin Türkiye, Japonya ve Çin'de Demir Çelik Sektörüne Etkileri Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama, Doktora Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Tiwari, A. K., Mishra, B. R., Solarin, S. A. (2021). Analysing The Spillovers Between Crude Oil Prices, Stock Prices and Metal Prices: The İmportance of Frequency Domain in USA. Energy, 220, 119732.

Tuna, M. (2019). Altın Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları ve ARMA Modelleri ile Tahminlenmesi, Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Umar, Z., Jareño, F., Escribano, A. (2021). Oil Price Shocks and The Return and Volatility Spillover Between Industrial and Precious Metals. Energy Economics, 99, 105291.

Yıldıran, C.U. (2017). İşletmelerde Döviz Kuru Tahmini ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Yıldırım, A. (2019). Talep Tahmin Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Yıldırım, H. (2018). Günlük Bitcoin ile Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: 2012–2013 Yılları Arası Johansen Eşbütünleşme Testi. Itobiad: Journal of the Human Social Science Researches, 7(4).

Yılmaz, N., K. (2021). Altın, Dolar, Euro (Avro) Kurları ve Konut Satışları İlişkisi: Granger Nedensellik Analizi ile Bir Uygulama. Florya Chronicles of Political Economy, 7(2), 169–193.

Yuan, F. C., Lee, C. H., Chiu, C. (2020). Using Market Sentiment Analysis and Genetic Algorithm–Based Least Squares Support Vector Regression to Predict Gold Prices. Int. J. Comput. Intell. Syst., 13(1), 234–246.

Zhang, C., Shi, X., Yu, D. (2018). The Effect Of Global Oil Price Shocks On China's Precious Metals Market: A Comparative Analysis Of Gold and Platinum. Journal of Cleaner Production, 186, 652–661.

EK: *Tablo: Regresyon ve Zaman Serileri Çalışmaları Özeti*

Yılı	Eser Adı	Yazarı/Yazarları
2020	Türkiye'de Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi	Vildan AYGÜN
2019	The Volatility Effect On Precious Metals Price Returns In A Stochastic Volatility In Mean Model With Time-Varying Parameters	Mehmet BALCİLAR, Zeynel Abidin ÖZDEMİR
2020	Dynamics and Correlation Of Platinum-Group Metals Spot Prices	Duo BAO
2019	Altın ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği	Çağatay BAŞARIR
2019	Safe Havens In The Face Of Presidential Election Uncertainty: A Comparison Between Bitcoin, Oil and Precious Metals	Jamal BOUOİYOUR, Refk SELMİ, Mark E. WOHAR
2019	The Short- And Long-Run Efficiency of Energy, Precious Metals, and Base Metals Markets: Evidence From The Exponential Smoothtransition Autoregressive Models	Efe Çağlar ÇAĞLI, Dilvin TASKIN, Pınar Evrim MANDACI
2021	Structural Analysis and Forecast of Gold Price Returns	Jian CHAİ, Chenyu ZHAO, Yi HU, Zhe George ZHANG
2018	ARPS Düşüş Eğrisi Modelinden Genişletilen Çok Değişkenli Doğrusal Olmayan Model ile Altın Fiyatlarının Analiz Edilmesi	Ufuk ÇELİK, Çağatay BAŞARIR
2018	Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları ile Kıymetli Madenler Arasındaki Getiri ve Volatilite Yayılımı	İsmail ÇELİK, Arife ÖZDEMİR, Samet GÜRSOY, Hande UZUNOĞLU ÜNLÜ
2019	Ham Petrol Fiyatlarının Enflasyona Etkisi: Türkiye Örneği	Çiğdem ÇINAR
2018	Kıymetli Madenlerin Portföy Çeşitlendirme Katkısı: BİST Uygulaması	Devran DENİZ, H. Aydın OKUYAN, Şakir SAKARYA
2021	Platin Grubu Kıymetli Metaller İçin Dow Jones Sanayi Endeksi Etkileşiminin Rejimlere Dayalı Analizi	Samiye EKİM DERTLİ, Ayben KOY
2019	Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar ile Türkiye'nin Temel Makroekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Analizi	Mehmet DİNÇ
2020	Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Nedensellik Analizi ile İncelenmesi	Abdullah Ferit EROL, Sinan AYTEKİN
2018	Değerli Metaller ve Makroekonomik Değişkenler: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması	Sümeyra GAZEL
2020	Altın Fiyatları ile VİX Endeksi, BİST 100 Endeksi, Döviz Kuru ve Petrol Fiyatları İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz	Ünal GÜLHAN
2019	Yatırım Araçlarının BİST-100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi	Selami GÜNEY, Kübra SAKA ILGIN
2018	Dynamic linkages among global oil market, agricultural raw material markets and metal markets: an application of wavelet and copula approaches	Yonghong JİANG, Jiashun LAO, Bin MO, He NİE
2021	Lithium Industry and The U.S. Crude Oil Prices. A Fractional Cointegration VAR and A Continuous Wavelet Transform Analysis	Manuel MONGE, Luis A. GİL-ALANA
2021	Etkileşiminin Diagonal VECH GARCH Modeliyle Analizi	Hüseyin Başar ÖNEM
2018	The relationship between prices of various metals, oil and scarcity	József POPP, Judit OLÁH, Mária FARKAS FEKETE, Zoltán LAKNER, Domicián MÁTÉ
2021	Evaluating The Platinum and Natural Gas Relationship	Surendran PİLLAY
2018	Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği	Pınar SAYIN AVCI
2020	The Impact of Oil Price On The Clean Energy Metal Prices: A Multi-Scale Perspective	Liuguo SHAO, Hua ZHANG
2018	Dünya Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi	Aziza SYZDYKOVA
2020	Dynamics and Causality in Distribution Between Spot and Future Precious Metals: A Copula Approach	Marwa TALBİ, Christian DE PERETTİ, Lotfi BELKACEM
2021	2008 Küresel Finansal Krizinin Türkiye, Japonya ve Çin'de Demir Çelik Sektörüne Etkileri Üzerine Ekonometrik Bir Uyg.	Selvihan TAŞDELEN
2021	Analysing The Spillovers Between Crude Oil Prices, Stock Prices and Metal Prices: The İmportance of Frequency Domain in USA	Aviral Kumar TİWARİ, Bibhuti Ranjan MİSHRA, Sakiru Adebola SOLARİN

2019	Altın Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları ve ARMA Modelleri ile Tahminlenmesi	Murat TUNA
2021	Oil Price Shocks and The Return and Volatility Spillover Between Industrial and Precious Metals	Zaghum UMAR, Francisco JAREÑO, Ana ESCRİBANO
2018	Günlük Bitcoin ile Altın Fiyatları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: 2012-2013 Yılları Arası Johansen Eşbütünleşme Testi	Hakan YILDIRIM
2021	Altın, Dolar, Euro (Avro) Kurları ve Konut Satışları İlişkisi: Granger Nedensellik Analizi ile Bir Uygulama	Nurgün KOMŞUOĞLU YILMAZ

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (Ilo) Emek Piyasasında Ayrımcılıkla Mücadeleye Yönelik Sözleşmelerinin İncelenmesi

Bora Yenihan[1]

Giriş

Çalışma insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Ancak emek piyasası kavramı ve ücretli emek insan hayatına Sanayi Devrimi ile birlikte girmiştir. Tarihin her döneminde eşitsizliklere rastlanmasına ve üzerine çeşitli tartışmalar yapılması rağmen, Sanayi Devrimi ile birlikte eşitsizliklerin görünümünde değişimler yaşanmış, zamanla devlet erki ile eşitsizliklerin önüne geçilmesine yönelik çabalar artmıştır.

19. yy ile birlikte emek piyasasında çalışma şartlarının ağırlaşması, elde edilen toplam refahın artması ancak toplumsal sınıflar arasında eşit biçimde dağılmaması beraberinde toplumsal düzende huzursuzlukları ve çözülmeleri de getirmiştir. Klasik iktisadi düşünce çerçevesinde serbest piyasa ekonomisinin izlenmesi ve çalışma yaşamında bireysel özgürlüklerin (sözleşme serbestisi vb.) savunulması çalışanlar aleyhine sonuçlar doğurmuş, en nihayetinde devletler yasal düzenlemelerle emek piyasasına müdahale etmek zorunda kalmıştır. 20. yy başında ILO'nun kurulması ise emek piyasasında çalışanlar lehine gelişmelerin yaşanmasında neredeyse bir mihenk taşı olmuştur. Günümüzde ILO birçok sözleşmesi ve tavsiye kararı ile çalışma yaşamında sosyal adaletin ve çalışma barışının sağlanmasına katkıda bulunmaya devam etmektedir. ILO'nun ilgilendiği emek piyasası sorunlarından biri de yaşanana eşitsizlikler ve ayrımcı uygulamalardır.

Bu çalışmada eşitsizliklerin görünüm değiştirerek ayrımcı uygulamalar olarak var olduğu emek piyasasında ILO'nun sözleşmeleri ile ayrımcılığı ortadan kaldırarak fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik çabaları ele alınacaktır. Öncelikle yerli ve yabancı alanyazında incelenerek eşitlik ve ayrımcılık kavramları tanımlanmaya çalışılacak, sonrasında ise emek piyasasında ayrımcılığın görünümleri incelenecektir. Son aşamada ise ILO'nun emek piyasasında eşitsizlikler ve ayrımcı uygulamalarla mücadeleye yönelik çıkardığı sözleşmeler ele alınacaktır.

Eşitsizliklerden Ayrımcılığa Giden Yol

Kavram olarak eşitlik tartışmaları incelendiğinde, ilk olarak Antik Yunan şehir devletlerinde felsefe okullarında ele alındığını, ilerleyen dönemlerde ise toplumlara, kültürlere, ekonomiye ve siyasal yapılara göre eşitlik anlayışının ve içeriğinin değiştiğini görmekteyiz. Kaya (2020: 1) eşitliği en geniş hali ile "*benzer bir durum içinde bulunana bireyler arasında haklı veya objektif bir gerekçe bulunmadıkça herhangi ayrımcı bir muamele yapılmaması*" şeklinde tanımlamaktadır. Aksi bir durumda ise insanlığın en temel değerlerinden biri olan adalet ilkesi ihlal edilmiş ve dolayısıyla da "insan onuru" ayaklar altına alınmış olacaktır. Tarihsel süreçte eşitlik kavramını ilk defa ele alan -bilinen- M.Ö. 300'lü yılların başlarında Antik Yunan'da Stoa Okulu'nun (Stoik Felsefe) kurucu Citiumlu Zeno'dur. Zeno, eşitlik kavramını tartışırken akıl ile tanrıyı bir arada düşünerek, aklın tanrısal olduğunu belirtmiştir. Buradan yaptığı çıkarımla da insanların akıl sahibi olarak tanrısal bir parçayı taşıdıklarını ve dolayısı

[1] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,

ile bütün insanların eşit olduğunu öne sürmüştür (Kaya, 2020: 4). Oldukça felsefi olan bu yaklaşım tarafımızca bugün dahi geçerliliğini korur niteliktedir. Benzer biçimde yaratılan ve fiziksel özellikleri dışında hiçbir farklılığı olmayan insanların, birbirlerine sırf fiziksel özellikleri, inançları, kültürel yapıları veyahut yaşadıkları coğrafya vb. sebeplerden üstünlük kurma çabaları ve eşitsizliklere yol açmaları yüzlerce yıl öncesinden Zeno'nun da bahsettiği gibi akılla açıklanabilecek bir durum değildir.

Tarihsel süreç açısından eşitlik kavramının gelişimi incelendiğinde, Zeno'nun aksine daha dünyevi ve uygulanabilir olarak M.S. 200 yılların başında Roma İmparatorluğu ile karşımıza çıktığını görmekteyiz. Roma Hukuku açısından sorunlu olan Roma uyruğunda olup da Roma vatandaşı sayılmayan halklar için geliştirilen Yabancılar Hukuku (Jus Gentium) dönemin İmparatoru Caracalla'nın ünlü buyruğu ile yürürlükten kalkmıştır. Caracalla, Roma uyruğunda yaşayan tüm halkları Roma vatandaşı sayarak, hepsinin Roma Hukukuna tabi olduğunu belirterek eşitlik sağlamıştır (Kaya, 2005: 146). Batı Roma İmparatorluğunun M.S. 476 yılında yıkılması ve Avrupa'nın Orta Çağ'a girmesi ile eşitlik tartışmalarının bin yıldan fazla bir süre durduğunu görmekteyiz. Karanlık Çağ olarak da adlandırılan bu dönem Roma medeniyetinin unutulduğu ve Avrupa'nın kültürel, sosyal ve teknoloji anlamında geriye gittiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

Ancak İngiliz Devrimi (1640) ile başlayıp, Amerikan Devrimi (1776) ve nihayetinde Fransız Devrimi ile devam eden süreçte eşitlik tartışmalarının tekrar başladığı görülmektedir. Devrim yılları olarak adlandırılan bu dönemde "doğal durum anlayışı" gelişmiş ve devrimlerin özünü oluşturmuştur. 1793 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları bildirgesi "*doğanın ve yasaların önünde her insan eşittir*" ifadesine yer verirken (Lipson, 1986: 148), hâkim anlayış devlet anlayışı öncesi doğal bir durumun varlığıdır. Bu doğal durumda ise tüm insanlar eşittir şeklindedir (Kaya, 2020: 6). Fransız Devrimi ile hemen hemen aynı tarihlerde yaşanan Sanayi Devrimi ise toplumsal düzeni tamamen değiştirmiş, eskinin hâkim sınıfları (feodal derebeyleri ve serfler) yerlerini yeni sınıflara (sermaye sınıfı ve işçi sınıfı) bırakmıştır. Bu dönem eşitlik üzerine etkin olan tartışmalar çoğunlukla siyasal eşitlik ve siyasal özgürlükler üzerine yoğunlaşmaktadır. İşçi sınıfının seçme-seçilme hakkını elde etmesi ile sonuçlanan bu süreci ise özellikle 2. Dünya Savaşının sonuna kadar takip edecek servet/mülkiyet temelli eşitlik anlayışının yerini alan ırk, cinsiyet, renk vb. eşitlik istemleri ve tartışmaları alacaktır (Lipson, 1986: 156). 2. Dünya Savaşından sonra ise eşitlik tartışmalarının "Hümanizm" üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Özellikle 1. ve 2. Dünya savaşları ile yaşanan büyük trajedilerin tekrar yaşanmaması için insanlar arasında eşitlik ilkesinin korunması gerektiği düşüncesi ile çıkarılan bildirgeler ve sözleşmelerle (Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Uluslararası Çalışma Örgütü, Avrupa Birliği vb. kuruluş tarafından) eşitlik ilkesi hem ahlaki hem de hukuksal bir değer olarak kabul edilmiştir (Kaboğlu, 2013: 15). Hemen belirtmek gerekir ki temel dönüm noktaları ile bahsettiğim eşitlik tartışmaları günümüzde çağdaş hukuk anlayışının özünü oluşturmaktadır. Bu öz ise insan onurunu korumayı hedeflemektedir (Hepple, 2001: 6).

Günümüzde en azından gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda eşitsizliklerin sistematik olarak uygulanamadığı ve devlet erki ile tüm eşitliklerin güvence altına alındığını görmekteyiz. Ancak belirtmek gerekir ki eşitsizlikler günümüzde biçim ve isim değiştirerek devam etmektedir. Modern dünya yapısında eşitsizlikler yerini ayrımcılığa bırakmıştır. Ayrımcılıkla ve ayrımcı uygulamalarla hemen hemen her toplumda karşılaşılmakta ve dezavantajlı gruplar başta olmak üzere tüm insan grupları az veya çok ayrımcı uygulamalarla karşılaşabilmektedir.

Eşitsizliklerin yerini alan ayrımcılık kavramını tanımlamak gerekirse, birbiri ile benzer veya yakın durumda olan bireyler arasında özelleşmiş bir durumundan dolayı bir bireye (din, dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, yaş, gebelik, cinsiyet, cinsel yönelim/eğilim, siyasi görüş, felsefi inanç vb.) haklarından mahrum edici, aşağılayıcı veya onurunu kırıcı davranışlarda bulunmak şeklinde belirtmek mümkündür (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2010: 21). Eşitsizlik ve ayrımcılık

arasında günümüz şartlarında en belirgin fark, tarafımızca 20. yüz yılın ortalarına kadar eşitsizlikler (örneğin ırk, cinsiyet, inanç vb.) çoğunlukla devlet eliyle sistematik bir şekilde uygulanırken, günümüzde ayrımcı uygulamalara karşı devlet eliyle mücadele edilmesine rağmen, genellikle toplumsal yapılar tarafından sistematik veya sistematik olmayan şekillerde ayrımcılığın uygulanmasıdır.

Ayrımcılık kendini gösterme şekillerine göre alanyazında çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu sınıflamalar içinde genel bir değerlendirme yapmak gerekirse ilk sırayı "doğrudan ayrımcılık almaktadır. Doğrudana ayrımcılık tanımı incelendiğinde genel ayrımcılık tanımı ile aynı olduğu görülmektedir (Blanpain, 2003: 385). Bu noktada ayrımcılığın tanımını tekrar vermek yerine doğrudan ayrımcılığın kendi içinde açık veya örtük biçimde kendini gösterdiğini belirtmek daha doğru olacaktır. Açık doğrudan ayrımcılıkta kişi en başından itibaren neden ayrımcı muameleye uğradığını bilmektedir. Örneğin 1960 yılların başına kadar Amerika Birleşik Devletlerinde siyahi bireylerin beyaz bireylerle aynı okullara gidememesi gibi. Örtük doğrudan ayrımcılıkta ise geçekleştirilen bir işlemin sonuçlarının bir grubun aleyhine ayrımcı sonuçlar doğurması söz konusudur. Mesela bir iş ilanı verilirken cinsiyet ayrımına gerek olmamasına rağmen, erkek çalışan arandığının belirtilmesi gibi (Onaran Yüksel, 2009: 96). Bir diğer ayrımcılık türü olan dolaylı ayrımcılığın tanıma baktığımızda ise ilk bakışta tarafsız olan düzenlemelerin belirli gruplar aleyhine eşitsiz sonuçları beraberinde getirmesidir. Dolaylı ayrımcılıkla genellikle doğrudan ayrımcılığın yasaklandığı durumlarda karşılaşılmaktadır ve örtük doğrudan ayrımcılığa benzemektedir (Gülmez, 2009: 151, Gül ve Karan, 2011: 15-19). Ayrımcılığın bir diğer türü ise dolayısı ile ayrımcılıktır. Ayrımcılığın bu biçiminde kişi kendisi veya kendisinin bir özelliğinden dolayı değil, ilişkide olduğu bir kişi ya da grubun özelliklerinden dolayı ayrımcılıkla yüz yüze kalmaktadır (Karan, 2009: 18). Örnek vermek gerekirse bir bireyin cinsel yönelimi toplum tarafından kabul görmeyen bir kişi ile arkadaşlık etmesinden dolayı ötekileştirilmesi ve ayrımcı davranışlara maruz kalmasıdır. Başka bir ayrımcılık türü ise çoklu temelli ya da kesişen ayrımcılıktır. Çoklu temelli ya da kesişen ayrımcılıkta birey, birden fazla özelliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Kaya, 2020: 23). Örneğin engelli bir bireyin aynı zamanda eski hükümlü olması dolayısı ile emek piyasasında iş bulamaması verilebilir. Kaya (2020: 23) bu ayrımcılık türünde, kişinin hangi özelliğinden dolayı ayrımcı uygulamalara maruz kaldığının tespitinde yaşanan zorluğa dikkat çekmektedir. Böylesi bir durumda ayrımcı uygulamanın sebebi tespit edilemediği için önlem almakta oldukça zor olabilmektedir.

Günümüzde kendini gösteren bir diğer ayrımcılık türü ise tacizdir. Taciz ise kendi içinde psikolojik taciz ve cinsel taciz olarak ikiye ayrılmaktadır. Psikolojik taciz çalışma ortamında bireyin belirli bir özelliğinden dolayı (cinsiyet, ırk, inanç, engellilik vb.) üstleri, astları veya çalışma arkadaşları tarafından yıldırıcı ve ötekileştirici muamelelere maruz kalmasıdır. Cinsel taciz ise belki de ayrımcı uygulamaların en kirli ve insan onurunu en çok yaralayan türü olmasıdır. Yine cinsel tacizle ilgili dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise fiziksel olarak gerçekleşmesi gibi bir zorunluluğun olmamasıdır. Cinsel içerikli söylemler, fıkralar, espriler, mesajlar vb. de cinsel taciz kapsamındadır (Yıldız, 2008: 100). Mağdurlaştırma da ayrımcılığın bir diğer türüdür. Mağdurlaştırmaya maruz kalan bireyler özellikle çalışma yaşamında ayrımcı bir muameleden dolayı şikâyette bulunduklarında, bu şikâyetin devamında hak mahrum edici veya onur kırıcı davranışlarla karşı karşıya kalabilmektedirler (Karan, 2009: 12).

Ayrımcılığın son türü ise kavramın içeriğinin aksine olumlu ve istenen bir durum şeklinde görünen "*Olumlu Ayrımcılık*" 'tır. Olumlu ayrımcılık ise kendi içinde pozitif ayrımcılık ve makul uyumlaştırma olarak ikiye ayrılmaktadır. Pozitif ayrımcılık, bir noktada dolaylı ayrımcılığın sonucunda ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermeye yöneliktir. Uygulamada yansız görünen düzenlemeler kimi zaman dezavantajlı gruplar aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir. Pozitif ayrımcılık uygulaması ile bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Karan, 2009: 14). Örnek olarak 2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunumuz ile özel ve kamu işyerlerinde belirli şartlar altında engelli işçi istihdam edilmesi zorunluluğu verilebilir (İş Kanunu, 2003). Olumlu

ayrımcılığın diğer türü olan makul uyumlaştırma ise çalışma yaşamında engelli bireylerin dezavantajlı durumunu ortadan kaldırmak için işverenlere belirli şartlar altında iş ortamını engelli çalışanlarına uygun halde düzenlemeleri zorunluluğudur (Yıldız, 2008: 183).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) çalışma yaşamında ayrımcı uygulamaları önlemek adına düzenlediği ve taraf devletlerin onayına sunduğu sözleşmeler kadar pozitif ayrımcılık içeren sözleşmeleri ile de dikkat çekmektedir. Özellikle cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile kadınların ve çocukların çalışma hayatında korunmasına yönelik çıkardığı çeşitli sözleşmeler bu noktada üzerinde durulması gereken uygulamalardır.

Emek Piyasasında Ayrımcılık ve Görünümleri

Emek piyasasında karşılaşılan ayrımcı uygulamalardan önce emek piyasasının bir tanımı yapmak daha doğru olacaktır. Emek piyasası, "emeğini arz edenlerle emeği talep edenlerin karşılaştığı ve başta ücret olmak üzere çalışma koşullarının belirlendiği piyasa" olarak tanımlanmaktadır (Gündoğan, 2018: 9). Kimi özellikleri ile mal ve sermaye piyasalarından ayrılan emek piyasasının belki de en ayırt edici özelliği, emek faktörü üzerine şekilleniyor olmasıdır. Ayrımcılık yaşamın her alanında kendisini göstermekle beraber, günümüz şartlarında en görünür olduğu alanlardan biri emek piyasasıdır. Emek piyasasında ayrımcı uygulamalarla yüz yüze gelen kesim ise literatürde dezavantajlı gruplar olarak adlandırılan ve belirli özelliklerinden dolayı bu sınıflama içine giren bireylerdir. Dezavantajlı gruplar kavramının tanımını yapmak gerekirse, yaşadıkları toplumun en temel sosyal, kültürel ve ekonomik kaynaklarına yeterli düzeyde ulaşamayan veya mahrum kalan/bırakılan insan gruplarıdır demek doğru olacaktır (Yasım, 2019: 2).

Emek piyasasında çoğunlukla ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalan dezavantajlı grupların bu durumlarının ortadan kaldırılması veyahut görünürde nötr olan uygulamalarına aleyhlerine sonuçlar doğurmasının engellenmesi için uluslararası ve ulusal boyutta düzenlemeler yapılmaktadır. Bahsi geçen dezavantajlı grupları yoksul kimseler, kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar, göçmenler, LGBT[2] bireyler (Yıldırım Akyurt, 2020: 431), gençler, eski hükümlüler (Bingöl, 2019: 143, Durmaz, 2019: 165) olarak sınıflandırmak mümkündür. Alanyazındaki genel sınıflama böyle olmasına rağmen, toplumların yapısına, kültürlerine, ekonomik ve siyasal durumlarına bakarak dezavantajlı grupların sayısını arttırmak mümkündür.

Özen Kutanis ve Ulu (2016: 360) dezavantajlı grupların emek piyasasında maruz kaldıkları ayrımcı uygulamaları öncelikle tercih, terfi ve istatistiksel ayrımcılık olarak belirtmektedirler. İstatistiksel ayrımcılık işe giriş aşamasında kadınların maruz kaldığı ayrımcı uygulamaları ifade ederken, erkeklere nazaran kadınların tercih edilme oranının cinsiyete dayalı olarak ayrımcılığı ortaya çıkardığını rakamlarla ortaya koymaktadır (Özen Kutanis ve Ulu, 2016: 360). Terfi ayrımcılığı ise hali hazırda çalışan bireylerin atama ve terfilerde cinsiyet, ırk, engellilik, cinsel yönelim/eğilim vb. özelleşmiş durumları nedeniyle ayrımcılık içeren uygulamalara maruz kalmalarıdır (Byron, 2010: 453). Bir diğer tür olan tercih ayrımcılığında işverenlerin belirli kişilerle çalışma isteklerinin diğer bireyleri çalışma tercihleri dışında bırakmasını ifade eder ve kalıplaşmış bu yargılar ayrımcı uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Flabbi, 2010: 190).

Ancak emek piyasasında ayrımcı uygulamalar ele alındığında ILO'nun ayrımcılıkla mücadeleye yönelik sözleşme kararları açısından daha detaylı bir inceleme gerekmektedir. Bahsi geçen bu detaylı inceleme için en önemli referans ise yine ILO tarafından kabul edilen ve taraf devletlerin onayına 1958 tarihli ve 111 No'lu Ayırımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 1. Maddesi "*Bu sözleşme bakımından "Ayırım" deyimi; Irk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşe bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği*

[2] Heteroseksüel cinsel eğilim dışında kalan cinsel yönelim ve cinsel kimlikleri tanımlamak için kullanılan ifadedir. Açılımı L (lezbiyen), G (Gay), B (Biseksüel), T (Transseksüel) (Sezer ve Oktan, 2020: 273).

yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı ……. İfade eder" ibaresi ile ayrımcılığa maruz kalabilecek grupları daha net bir biçimde tanımlamıştır (ILO, 1958).

ILO tarafından 111 No'lu sözleşme ile tanımlanan ayrım deyimi doğrultusunda emek piyasasında ayrımcı muamelelere maruz kalan gruplar incelendiğinde öncelikle cinsiyete dayalı ayrımcılık dikkat çekmektedir. Alanyazın incelendiğinde de bu konuda yapılan çalışmaların önemli bir kısmının emek piyasasında karşılaşılan cinsiyet ayrımcılığı üzerine olduğu görülmektedir. Cinsiyet ayrımcılığının hedefinde ise kadınlar vardır. Bu durumun temelinde ise toplumsal cinsiyete dayalı olarak gerçekleşen ayrımcılık vardır. Kadınların emek piyasasında karşı karşıya kaldığı ayrımcı uygulamalar temelde yatay ve dikey ayrımcılık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Parlaktuna, 2010: 1220). Yatay ve dikey ayrımcılık kadınların emek piyasasına girmelerine engel olduğu gibi emek piyasasına girdikten sonra ise biyolojik cinsiyetlerine yakıştırılan bakım, hizmet vb. düşük nitelikli işlerde çalışmaya yönlendirilmeleri gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Kadınların karşı karşıya kaldığı diğer ayrımcı uygulamalar ise erkelerle aynı ve benzer nitelikte işleri yapmalarına rağmen daha düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmaları ve terfi/atmalarda gereken ilgiyi görmemeleridir (Çelik ve Akar Şahingöz, 2018: 373, Erikli, 2020: 48).

Emek piyasasında görülen bir diğer ayrımcılık türü ise cinsel yönelime/eğilime bağlı olarak ortaya çıkan ayrımcılıktır. LGBT bireylerin hak mahrum edici ve onur kırıcı davranışlara maruz kalması, taciz edilmesi, işten çıkarılması veya istifaya zorlanması şeklinde kendini göstermektedir (Demirdizen Çevik vd., 2012: 314). Irk, etnik köken ve azınlıklara yönelik ayrımcılıkta kendini emek piyasasında göstermektedir. ILO'da 111 No'lu sözleşmesinde bu duruma dikkat çekmektedir. Irk, etnik köken, göçmenlik ve azınlıklar temelli olarak kendini gösteren ayrımcılık, ırk farklılığına dayalı olarak ortaya çıkan düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Bu düşünce ile hareket ederek ayrımcılık uygulayan bireyler, farklı ırklara, etnik kökenlere sahip, göçmen durumundaki ve azınlık gruplara üye bireylerin çalışma ortamındaki ahengi bozduklarını iddia etmektedirler (Bratter ve Gorman, 2011: 367, Kim, 2015; 4). Oldukça yanlış ve günümüz modern dünyasıyla çelişen bu düşünceye rağmen emek piyasasında ırk, etnik köken ve azınlık temelli ayrımcılıkla karşılaşılmaktadır.

Emek piyasasında sıklıkla görülen bir diğer ayrımcılık türü ise yaşa bağlı olarak gerçekleşen ayrımcı uygulamalardır. Bu ayrımcılık gerek yaşı ileri bireyleri (65 yaş üstü) ve gerek yaş olarak genç bireyleri (24 yaş altı) etkilemektedir. Yaşa bağlı ayrımcılık özellikle cinsiyet temelli ve ırk temelli ayrımcılık kadar kendini göstermemekle birlikte, bankacılık, finans vb. sektörlerde yaşı ileri bireylerin işten çıkarılmak veya kariyerlerinin önüne engeller konulması olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yaşı ileri bireylerin emek piyasasına girmek istemeleri durumunda da emsal işlerde çalışanlarla kıyaslandığında daha düşük ücret teklifleri aldıkları da gözlemlenmektedir. Yaşlı bireylere karşı emek piyasasında uygulanan ayrımcılık, bu bireylerin emek piyasasına girme veya emek piyasasında kalma zorunlulukları arttıkça da artmaktadır (Keskinoğlu vd., 2007: 296, Adams, 2004: 219-241). Yaşı ileri bireylerle benzer şekilde gençlerde emek piyasasına girerken ve emek piyasasına girdikten sonra çeşitli ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Çoğunlukla eğitim hayatını bitirdikten sonra emek piyasasına giren gençler, yaşlarının düşük olması sebebiyle tercih edilmemekte (tecrübe eksikliği gerekçesi ile) veya düşük ücretleri kabul etmek zorunda kalabilmektedirler (Bingöl, 2019: 144).

Engelli bireylerde emek piyasasına girişte veya emek piyasasına girdikten sonra bir takım ayrımcı uygulamalarla yüz yüze gelen dezavantajlı gruplardan biridir. Engelli bireylerin bahsi geçen aşamalarda karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar öz saygınlıklarını zedeleyebilmekte ve özerkliklerini kaybetmelerine neden olabilmektedir. Ancak engelli bireylerin emek piyasasında karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar aslında çok daha öncesinde, ilköğretim ve yükseköğretim aşamalarında kendini göstermektedir. Eğitim imkânlarının engelli bireyleri kapsayacak şekilde genişletilmemesi, toplumsal ve kültürel baskılardan dolayı eğitimlerine gereken özenin gösterilmemesi vb. sebepler, engelli bireylerin emek piyasasına hazırlık için almaları gereken eğitimden mahrum kalmalarına yol

açabilmekte ve engelli bireylerin emek piyasasında karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar aslında çok daha küçük yaşlarda başlamaktadır (Stewart vd., 2011: 173-175, Zeytinoğlu, 2012: 180-198). Bu bakış açısıyla engelli bireylerin emek piyasasına girişte ve emek piyasasına girdikten sonra karşılaştıkları ayrımcı uygulamaların önlenmesi için eğitim sisteminin engelli bireylere uygun hale getirilmesi ve toplumun bilinçlendirilmesi gerekliliğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Emek piyasasında ayrımcılıkla karşılaşan bir diğer grup ise eski hükümlülerdir. Eski hükümlülük cinsiyet gibi doğuma bağlı olmadığı şekilde, gençlik veya yaşlılık gibi tüm bireylerin geçirdiği aşamalardan değildir. Bu açıdan alanyazın incelendiğinde kimi zaman dezavantajlı gruplar içine alınmadıkları görülür (Durmaz, 2019: 179). Ancak sosyal hayatın geri kalan kısımları bir yana özellikle emek piyasasında eski hükümlülük durumu bir dezavantaj olarak kendini göstermektedir. Eski hükümlü bireyler de bu durumdan dolayı ayrımcı uygulamalarla sıklıkla karşılaşabilmektedirler. Olumlu ayrımcılık içinde yer alan pozitif ayrımcılık uygulamaları incelendiğinde de aslında emek piyasası açısından eski hükümlü bireylerin dezavantajlı olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu 30. Maddesi ile kamu işverenlerine belirli şartlar altında % 2 oranında eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu getirmektedir(İş Kanunu, 2003). Sadece bu durum bile eski hükümlülerin emek piyasasına girmekte karşı karşıya kaldıkları zorlukları ve ayrımcı uygulamaları göstermesi açısından iyi bir örnektir.

Son olarak inanç/din temelli ayrımcılıkla, emek piyasasına girişte ve emek piyasasına girdikten sonra bireylerin dini inançları doğrultusunda ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalması ifade edilmektedir (Ghumman vd., 2013: 441). Farklı inançlara mensup kişilerin çalışma ortamında gerilimlere yol açacağı düşüncesinin hâkim olduğu bu ayrımcılık türü bir nokta da ırk ayrımcılığı ilke benzer düşünce yapısı ve toplumsal anlayıştan kaynaklı olarak kendini göstermektedir. Burada dile getirilmesi gereken bir diğer ayrımcılık türü ise emek piyasasında çocukların maruz kaldığı uygulamalardır. Ancak ILO'nun sözleşmeleri çocuklara yönelik pozitif ayrımcılık içerikli olduğundan dolayı ve kanunların izin verdiği yaş sınırının altında çocukların çalıştırılması her şeyden önce hukuksal açıdan suç teşkil ettiğinden bu başlık altında değinilmeyecektir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Ayrımcılığın Önlenmesine Yönelik Sözleşmelerinin İncelenmesi

1919 yılında Versay Antlaşması ile kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çalışma yaşamında insan onuruna yaraşır koşulların sağlanması ve çalışma barışının sağlanarak sürdürülmesi için faaliyet göstermektedir. Kuruluşundaki amaç incelendiğinde, evrensel ve kalıcı bir barış vurgusu dikkat çekmektedir. Bunun da ancak sosyal adalet ile sağlanabileceği düşüncesi ILO'nun tüm sözleşme ve tavsiye kararlarında bulunmaktadır. Günümüzde ILO üyesi ülke sayısı 186'dır (https://www.ilo.org/ankara/about-us/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi 12.09.2022).

Evrensel bir barışın ancak sosyal adalet temelinde sağlanabileceğini savunan ILO, bunun için çalışma barışının sağlanması gerektiğini ileri sürerken, çalışma barışının bozabilecek faktörler arasında eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaları da görmektedir. Çalışma hayatında eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaların önlenmesi için çalışmalarını sürdüren ILO, bu konuda birçok sözleşme ve tavsiye kararı çıkarmıştır. Ancak ILO'nun eşitlik ve ayrımcılığı önleme çabaları ile ilk karşılaştığımız yer 1944 yılında yayınlanan Philadelphia Bildirgesi'dir. Bildirgenin 2. Maddesi'nin birinci fıkrası "*Irk, inanç ve cinsiyetleri ne olursa olsun, bütün insanlar maddi ilerlemelerini ve manevi gelişmelerini, hür ve haysiyetli bir şekilde, ekonomik güvence altında ve eşit şartlarda sürdürmek hakkına sahiptirler*" ifadesine yer vererek eşitlik vurgusu yapmaktadır. Yine 3. Maddesi'nin üçüncü fıkrası da "*Ücretler ve kazançlar, çalışma süreleri ve diğer çalışma koşulları konularda kaydedilen ilerlemelerin sonuçlarından herkese eşit şekilde yararlanma imkânı tanınması, iş sahibi olan ve korunmaya muhtaç olan kimselere asgari yaşam koşulları sağlayacak bir ücret verilmesi*" ifadesi ile çalışma koşulları ve ücretler konusunda eşitlik vurgusu yapmaktadır. ILO'nun özellikle ilerleyen yıllarda çıkardığı ve bizim de burada inceleyeceğimiz ücret eşitliğine dair

sözleşmesi de bu ifadeyi güçlendirir niteliktedir. 2014 yılında yayınlanan ve temelini Philadelphia Bildirgesi'nin oluşturduğu ILO Anayasası'nın da başlangıç kısmında, eşit işe eşit ücret ilkesine yer verildiği görülmektedir (https://www.ilo.org/ankara/about-us/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi 12.09.2022).

Tarihsel sıralamadan bağımsız olarak ILO Sözleşmeleri incelendiğinde direkt ayrımcılığa atıf yapan ve çalışma yaşamında ayrımcılığın ve her türlü eşitsizliğin önlenmesini amaçlayan referans sözleşmenin 111 No'lu Ayırımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi olduğu görülmektedir. İlgili sözleşmenin bir diğer özelliği ise ILO'nun temel sözleşmelerinden bir olmasıdır. ILO'ya üye olan devletler ILO'nun sekiz temel sözleşmesini onaylamak zorundadır ki bu durum ILO üyesi devletlerin 111 No'lu sözleşmeyi onayladığını göstermektedir. 1958 yılında kabul edilen sözleşmenin başlangıç kısmı "*Philadelphia beyannamesinin; ırk, inanç ve cinsiyetleri ne olursa olsun, bütün insanların, hürriyet, şeref, ekonomik, güvenlik ve eşit imkan şartları içinde kendi maddi refah ve manevi gelişmelerini gözetme haklarını teyit ettiğini, ve Ayırımın, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde belirtilen hakları ihlâl ettiğini, Göz önünde tutarak ….. Sözleşmeyi kabul eder*" ifadesi ile eşitlik vurgusu yapmakta ve her türlü ayrımcılığı reddetmektedir (ILO, 1958). Yine birinci madde eşitlik vurgusu yaparak üye ülkeleri de ayrımcılığın önlenmesi konusunda yükümlülük altına sokmaktadır. İlgili madde şu ifadelere yer vermektedir:

"Bu sözleşme bakımından "Ayırım" deyimi;

Irk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşe bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı,

İlgili üye, memleketin, varsa temsilci, işçi ve işveren teşekkülleri ve diğer ilgili makamlarla istişare etmek suretiyle tespit edeceği, meslek veya iş edinmede veya edilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan bütün diğer ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı, İfade eder.

Belirli bir iş için, o işin mahiyeti icabı yapılan, herhangi bir ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutma ayırım sayılmaz.

Bu sözleşme bakımından "İş" ve "Meslek" terimleri, mesleki eğitime, bir işe ve çeşitli mesleklere girmeyi ve çalışma şartlarını kapsar" (ILO, 1958).

Sözleşmenin 2. Maddesi ise iş ve meslek edinme konusunda taraf ülkeleri eşitliği sağlamakla yükümlü tutarak bu konuda yaşanabilecek ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması için gereken hukuksal tedbirleri almaya yöneltmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

"Bu sözleşmenin yürürlükte bulunduğu üye memleketler, ulusal şartlara ve tatbikata uygun metotlarla; bu sözleşmede ele alınan anlamda her türlü ayırımı ortadan kaldırmak maksadıyla iş veya meslek edinmede ve edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği geliştirmeyi hedef tutan milli bir politika tespit ve takip etmeyi taahhüt eder" (ILO, 1958).

ILO'nun eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesine yönelik bir diğer temel sözleşmesi ise 1951 tarihli ve 100 No'lu Eşit Ücret Sözleşmesi'dir. Eşit ücret sözleşmesinin temelinde kadın-erkek eşitliği ve farklı cinsiyetler tarafından gerçekleştirilen benzer veya eşdeğer işler için eşit ücret ödenmesi yer alır. Bu sözleşme ile kadınların emek piyasasında maruz kaldığı cinsiyet temelli ayrımcı uygulamalardan biri olan ücret eşitsizliğinin kaldırılması hedeflenmektedir. Sözleşmenin başlangıç kısmı şu ifadeye yer vermektedir:

"….. *eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği prensibi ile ilgili çeşitli tekliflerin kabulüne …. aşağıdaki Sözleşmeyi kabul eder*" (ILO, 1951).

Sözleşmenin 1. Maddesi de aynı şekilde cinsiyet eşitliği çerçevesinde ücret eşitliğine atıf yapmakta ve şu ifadelere yer vermektedir:

"*Eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği" deyimi, cinsiyet esasına dayanan bir ayırım gözetmeksizin tespit edilmiş bulunan ücret hadlerini ifade eder*" (ILO, 1951).

Yine sözleşmenin 2. Maddesi ise sözleşmeye taraf devletleri cinsiyetler arasında ücret eşitliğinin sağlanması konusunda yükümlülük altına sokarak, sözleşmeye taraf devletlere yol gösterici bir biçimde şöyle devam etmektedir:

"*Her üye, ücret hadlerinin tespitiyle ilgili olarak yürürlükte bulunan usullere uygun yollardan, eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği prensibini teşvik ve bu prensibin bütün işçilere uygulanmasını, sözü edilen usullerle telifi kabil olduğu nispette temin edecektir.*"

"*Bu prensip: Milli mevzuat, Mevzuatla kurulmuş veya tanınmış herhangi bir ücret tespit düzeni, İşverenlerle işçiler arasında yapılan toplu sözleşmeler veya Bu çeşitli usullerin birleştirilmesi yoluyla uygulanabilir*" (ILO, 1951).

ILO'nun bir diğer eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın her türünün önlenmesine yönelik 1981 tarihli ve 156 No'lu Aile Sorumlulukları Olan Kadın ve Erkek İşçilere Eşit Davranılması ve Eşit Fırsatlar Tanınması Hakkında Sözleşmesi tarafımızca bu konudaki en dikkat çekici sözleşmedir. Bu durumun sebebi ise çalışma hayatında eşitliği sağlanarak, ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması amacı yanında örtük bir biçimde toplumsal cinsiyetin dayattığı rollerin kadın ve erkek arasında eşit, eşit olduğu kadar adil bir biçimde de dağıtılması yoluyla emek piyasasında toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını da hedeflemektedir. Sözleşme başlangıç kısmında 1975 yılında gerçekleştirilen Kadın İşçiler için Fırsat Eşitliği ve Muamele Bildirgesine atıf yaparak şu ifadelere yer vermektedir:

"Aile sorumlulukları olan kadın ve erkek işçiler arasında ve bu tür işçiler ile diğer işçiler arasında etkin bir fırsat ve muamele eşitliği yaratma ihtiyacını kabul ederek ve…. Kadın ve erkek işçiler için eşit fırsatlar ve eşit muamele ile ilgili bazı önerilerin kabulüne karar vererek …….. Sözleşmeyi kabul eder" (ILO, 1981).

Sözleşmenin özünde toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın emek piyasasından kaldırılması için işyerleri ve çalışma ortamlarında yeterli miktarda çocuk bakım birimlerinin kurulması, babalara da doğum izni verilmesi ve kadınların doğum sonrası eski işlerine veya denk bir işe dönebilmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır (Tüzünkan, 2016: 317).

156 No'lu sözleşme ile benzer bir amaca hizmet eder biçimde 2000 tarihli ve 183 No'lu Kadının Doğum ve Doğum Sonrası Çalışması Hakkında Sözleşme'de ILO'nun emek piyasasında toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığı önlemeye yönelik olarak kabul ettiği sözleşmelerden biridir. İlgili sözleşmenin başlangıcında şu ifadelere yer verilmiştir:

"*Tüm kadınların işgücünde eşitliğini ve anne ile çocuğun sağlığını ve güvenliğini daha da geliştirmek için …… Hükümetin ve toplumun ortak sorumluluğu olan kadın işçilerin koşullarını ve hamilelik için koruma sağlama ihtiyacını dikkate alarak ….. Sözleşmeyi kabul eder*" (ILO, 2000).

ILO bu sözleşme ile kadınlara verilecek doğum izninin en az 14 hafta olması, kadının gebelik sebebi ile ayrılmak durumunda kaldığı işine gebelik sonrası aynı veya eşdeğer bir konumda dönebilmesini, kadınlara çalışma günlerinde en az bir defa olmak üzere emzirme hakkı tanınmasını ve kadınların doğum sebebi ile işten çıkarılmasının yasaklanarak; kadınlara doğum sebebi ile yardım yapılmasını öngörmekte ve sözleşmeye taraf devletlere de bu şartları sağlamaları konusunda yükümlülükler getirmektedir (Tüzünkan, 2016: 317-318).

ILO'nun bütün sözleşmeleri ve tavsiye kararlarının özünde çalışma barışının sağlanması, refahın eşit şekilde dağıtılarak sosyal adalete ulaşılması, eşitsizliklerin önlenerek ayrımcı muamelelerin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Ancak direkt eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaların sonlanmasını açık bir hedef olarak belirttiği son sözleşmesi 2019 tarihli 190 No'lu Çalışma Yaşamında Şiddet ve Tacizin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'dir. Çalışma

yaşamında şiddet ve tacizin önlenmesini amaçlayan bu sözleşme cinsiyetler arasında başlangıç kısmında bir ayrım yapmamaktadır ve şu ifadelere yer vermektedir:

"*herkesin, şiddet ve tacizden arınmış bir çalışma yaşamı hakkı olduğunu kabul etmektedir. Sözleşme, şiddet ve tacizi, "fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik zararı amaçlayan, bunlarla neticelenen veya neticelenmesi muhtemel olan, bir dizi kabul edilemez davranış ve uygulamalar" olarak tanımlamaktadır*" (ILO, 2019).

Sözleşmenin ilerleyen bölümlerinde ise kadın çalışanların toplumsal cinsiyet kaynaklı ayrımcılığa bağlı olarak şiddet ve taciz olaylarına daha fazla maruz kaldıkları belirterek sözleşmeye taraf devletlere çeşitli yükümlülükler getirmektedir. Sözleşmenin 6. Maddesi şu ifadelere yer vermektedir:

"*Her Üye, bir veya daha fazla kırılgan gruba veya çalışma yaşamında şiddet ve tacizden orantısız şekilde etkilenen kırılganlık durumlarındaki gruplara ait işçi veya diğer kişilere yönelik olanların yanı sıra kadın işçilere yönelik olanlar da dâhil, istihdam ve meslek konusunda eşitlik ve ayrım gözetmeme hakkını sağlayan kanun, düzenleme ve politikaları kabul eder*" (ILO, 2019).

Görüldüğü üzere 190 No'lu sözleşme her ne kadar emek piyasasında cinsiyetler arasında şiddet ve taciz olayları açısından herhangi bir ayrım yapmasa da yine de kadın çalışanlara ayrıca yer vererek bir noktada toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa vurgu yapmaktadır. ILO tarafından emek piyasasında eşitsizliklerin giderilerek her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak kabul edilen sözleşmelerin yanında pozitif ayrımcılık içeren ve çalışma yaşamında dezavantajlı konumda bulunan korunmasını hedefleyen sözleşmeler de bulunmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sözleşmelerinde Pozitif Ayrımcılığın Görünümü

Ayrımcılık ne çalışma yaşamında ne de toplumsal hayatın diğer aşamalarında kabul edilebilecek veya kabullenilebilecek bir durum değildir. Ne var ki daha önce de belirtildiği üzere kimi durumlarda dezavantajlı olarak kabul edilen grupların dezavantajlılığını ortadan kaldırarak gerek emek piyasasında ve gerek diğer platformlarda fırsat eşitliğinin sağlanması için dezavantajlı gruplar lehine ayrımcılık yapılabilmektedir. Bu durum olumlu ayrımcılık kapsamında ele alınan "pozitif ayrımcılık" kavramı ile açıklanmaktadır. ILO'da kimi sözleşme kararları ile emek piyasasında dezavantajlı konumda bulunan bireylerin bu durumlarının aleyhlerinde sonuçlar doğurmaması için pozitif ayrımcılık içeren sözleşmeleri kabul etmektedir. Bu sözleşme kararlarının ilki tarihsel sıralama ile ele alındığında 1935 tarihli 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 2. Maddesi kadınların hiçbir surette yeraltı işlerinde çalıştırılamayacağını belirtmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

"*Kadın cinsinden hiç bir şahıs, yaşı ne olursa olsun maden ocaklarında yeraltı işlerinde çalıştırılamaz*" (ILO, 1935).

İlgili sözleşmenin yeraltı işlerinde kadınların çalıştırılmamasına getirdiği istisnalar ise şu şekildedir:

"*Milli kanunlarla yukarıda yazılı memnuniyeten şu kimseler istisna edilebilirler:*

a. Sevki idare vazifesi ile mükellef olup, bedenen çalışmayan şahıslar,

b. Sıhhi ve sosyal hizmetlerde çalışan şahıslar,

c. Mesleki bilgilerini tamamlamak maksadıyla bir maden ocağında yeraltı işlerinde staj görmelerine müsaade edilen tahsildeki şahıslar,

d. Bedenen çalışma mahiyetinde olmayan bir sanatın icrası için bir maden ocağının yeraltı kısımlarına tesadüfi olarak inmesine gerek görülen diğer bütün şahıslar" (ILO, 1935).

Görüldüğü üzere ILO istisna olarak yeraltı işlerinde sevk ve idareden sorumlu olup yeraltında bedenen çalışması gerekmeyen, sağlık işleri ile ilgili (doktor, hemşire vb.) olup sürekli yeraltında

olması gerekmeyen, staj yapan ve yeraltında olduğu halde bedenen çalışması gerekmeyen kadınlar olarak belirtmektedir. Anacak bu noktada hemen belirtmek gerekir ki dönemi itibari ile kadınları korumak amacı ile çıkarılan bu sözleşme günümüzde özellikle eşitlik ilkesini ihlal ettiği gerekçesi ile gerek akademik platformlarda gerek sivil toplum örgütleri nezdinde sıklıkla tartışılmaktadır. Avrupa Birliği'nin 76/207 No'lu Direktifinde de maden ocakları ve yeraltı işlerinde karşı karşıya gelinen sağlık risklerinin erkek ve kadın cinsiyeti açısından bir farklılık yaratmadığını belirtmektedir. Sağlık açısından eşit riskler söz konusuyken kadınların korunması gerekçesi ile bu işkolundan uzaklaştırılmalarının doğru olmayacağı da yine adı geçen direktifte belirtilmektedir (Gökçeoğlu Balcı, 2017: 1275).

ILO'nun pozitif ayrımcılık uygulamalarının izlenebileceği bir diğer sözleşmesi ise 1965 tarihli 123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme ile 16 yaşın altındaki çocukların yeraltı işlerinde ve madenlerde çalıştırılmasını yasaklayarak, 16 yaş altındaki çocuklar lehine pozitif ayrımcılık içeren hükümlere sahip sözleşmeyi kabul etmiştir. İlgili sözleşmenin başlangıç kısmındaki ifadeler şu şekildedir:

"*Madenlerde yeraltında istihdamın tabiatı icabı bu işlere kabulde 15 yaş üstünde bir yaş tespit eden uluslararası standartların arzulanır olduğunu düşünerek …… aşağıdaki Sözleşmeyi kabul etmiştir*" (ILO, 1965).

Görüldüğü üzere ILO bu sözleşme ise taraf devletlere maden ocaklarında ve yeraltı işlerde çalıştırılabilecek işçilerin 16 yaşından küçük olamayacağını belirterek, sözleşmenin 4. Maddesinde taraf devletlerin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri belirtmiştir. İlgili madde şu şekildedir:

"*Yetkili makam işbu Sözleşme hükümlerinin etkin olarak uygulanmasını sağlamak amacıyla uygun cezalar da dâhil olmak üzere gerekli tüm tedbirleri alır. İşbu Sözleşmeyi onaylamış olan her üye ülke, Sözleşme hükümlerinin uygulanmasını denetlemek amacıyla, uygun bir teftiş hizmeti idame ettirmeyi veya uygun bir teftişin yapıldığına kani olmayı taahhüt eder*" (ILO, 1965).

ILO'nun ilgili sözleşmesinde dikkat çeken nokta ise 1935 tarihli 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi'nde kadınların yeraltı işlerinde ve maden ocaklarında çalıştırılamamasının istisnaları olmasına rağmen, 16 yaşın altındaki çocukların yeraltı işlerinde ve maden ocaklarında çalıştırılamamasının staj, çıraklık vb. hiçbir istisnasının olmamasıdır.

Pozitif ayrımcılık açısından ILO'nun dikkat çeken bir diğer sözleşmesi ise 1973 tarihli 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi'dir. Çocuk işçiliğinin tamamen sonlandırılması amacını taşıyan sözleşmenin 1. Maddesi şu ifadelere yer vermektedir:

"*Bu sözleşmenin kendisi için yürürlükte olduğu her üye, çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istihdama ve çalışmaya kabul için asgari yaşın giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmeyi kabul eder*" (ILO, 1973).

ILO ilgili sözleşmenin birinci maddesinde taraf ülkeleri çocuk işçiliğinin sonlandırılmasına yönelik politikalar belirlemek üzere yükümlülük altına sokmaktadır. Yine 3. Madde ile gençlerin sağlıklarının korunmasına dikkat çekilirken şu ifadelere yer verilmektedir:

"*Doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında olmayacaktır.*" (ILO, 1973).

3. Madde incelendiğinde sağlık, güvenlik ve ahlak vurgusu ile gençlerin kişisel, bedensel ve ruhsal gelişimlerinin güvence altına alınmaya çalıştığı açıkça anlaşılmaktadır. Sözleşmenin 4. Maddesi ise 18 yaş altı bireylerin çalıştırılamaması konusunda istisnalara yer vermektedir. 4. Madde şöyledir:

"*Yetkili makam gerektiğinde, varsa ilgili işveren ve işçi örgütlerine danıştıktan sonra özel ve önemli uygulama sorunlarının çıktığı sınırlı istihdam ve çalışma kategorilerini bu sözleşmenin uygulama alanı dışında tutabilir*" (ILO, 1973).

4. Madde incelendiğinde bahsedilen istisnaların staj, çıraklık ve bir mesleğin öğrenilmesine yönelik istisnalar olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu istisna uygulanırken okul çağındaki çocukların okullarını aksatmayacak, sosyal, ruhsal, ahlaki ve bedensel gelişimlerini olumsuz yönde etkilemeyecek biçimde uygulanmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sözleşmenin 6. Maddesi ve 7. Maddesi ise mesleki ve teknik eğitim alan çocukların ve ulusal mevzuat ölçeğinde 13-15 yaş aralığındaki çocukların çalıştırılabilmeleri konusunda da istisnalar getirir.

ILO tarafından kabul edilen ve çalışma yaşamında pozitif ayrımcılık içeren bir diğer sözleşme ise engelli bireylerin emek piyasasında korunmasına yönelik olarak taraf devletlerin onayına sunulan 1983 tarihli 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 1. Maddesi incelendiğinde engelli bireylerin emek piyasasında var olmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. İlgili madde şöyledir:

"*Bu sözleşmenin amaçları açısından, her üye ülke, mesleki rehabilitasyonun gayesini, bir sakatın uygun bir iş edinmesi, sürdürmesi ve işinde ilerlemesini muktedir kılmak ve bu şekilde sakatın topluma entegrasyonunu veya reentegrasyonunu kolaylaştırmak, geliştirmek şeklinde dikkate alır*" (ILO, 1983).

Engelli (sakat) bireylerin emek piyasalarına girebilmeleri, emek piyasasında var olabilmeleri ve kendi ayakları üzerinde durarak öz saygılarını yitirmeyerek toplumsal düzen içinde özerk olarak var olabilmeleri için ILO, taraf devletlere bu madde özelinde sözleşme ile çağrıda bulunmaktadır. Sözleşmenin 3. Maddesi ise engelli (sakat) bireyler arasında bir ayrım yapılmadığının, gerek bedensel gerek zihinsel ve gerek ruhsal engeli (sakatlığı) olan tüm bireylerin kapsandığının göstergesidir. 3. Madde şu ifadelere yer verir:

"*Söz konusu politika her kategorideki sakatlar için uygun mesleki rehabilitasyon tedbirleri sağlamayı ve açık işgücü piyasasında sakatlar için istihdam imkanlarını artırmayı amaçlar*" (ILO, 1983).

Sözleşmenin engelli (sakat) işçiler lehine pozitif ayrımcılık uygulamasının en net görülebildiği maddesi ise 4. Maddedir. Bu maddeye göre:

"*Söz konusu politika, genel olarak sakat işçilerle sakat olmayan işçiler arasında fırsat eşitliği ilkesi üzerine kurulur. Sakat kadın ve erkek işçiler için fırsat ve muamele eşitliği göz önünde tutulur. Sakat ve diğer işçiler arasında etkin bir fırsat ve muamele eşitliğinin tesisine yönelik özel olumlu himaye tedbirleri sakat olmayan işçiler aleyhine bir ayrımcılık olarak kabul edilmeyecektir*" (ILO, 1983).

Görüldüğü üzere 4. Madde engelli (sakat) çalışanlar ile engelli (sakat) olmayan çalışanlar arasında fırsat eşitliğinin sağlanmasına atıf yaparak, engelli (sakat) çalışanlar lehine yapılacak düzenlemelerin ayrımcı bir uygulama olmayacağını kabul eder. Böylece engelli (sakat) işçiler lehine pozitif bir ayrımcılıkla fırsat eşitliğinin sağlanması amaçlanır.

Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir noktada sözleşmede "sakat" ifadesinin kullanımıdır. Günümüzde (en azından Anayasa'nın sosyal güvenlik hakları ile ilgili 61. Maddesi hariç Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarında) (T.C. Anayasası, 1982) sakat kavramı yerine engelli kavramı kullanılmakla beraber, sakat ve engelli kavramları arasındaki farkı açıklamak, ILO'nun ilgili sözleşme kararında anlatılmak istenenin daha net olarak anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Sakat kavramı yerine kullanılan engellilik günümüzde sadece bedensel, zihinsel veya ruhsal bir özrü/engeli değil, aynı zamanda eski hükümlülük, yaşlılık, göçmenlik vb. gibi emek piyasasına ve sosyal hayata girmeyi zorlaştıran dezavantajlılık durumlarının tamamını kapsamaktadır (Şen, 2017: 213-214). Bu noktada ILO'nun 159 No'lu sözleşmesi ile emek piyasasına giremeyen veya girdikten sonra fırsat

eşitliğine sahip olamayan bütün dezavantajlı grupları değil, sadece bedensel, zihinsel ve ruhsal bir engeli olan bireyleri konu edindiğini söylemek yerinde olacaktır.

Görüldüğü üzere ILO çıkardığı kimi sözleşmelerle emek piyasasındaki eşitsizlikleri ve ayrımcı uygulamaları sonlandırmaya çalışırken, çıkardığı kimi pozitif ayrımcılık içeren sözleşmelerle de emek piyasasına girişte ve emek piyasasında fırsat eşitliğini temin etmeyi hedeflemektedir.

SONUÇ

Kurulduğu tarihten günümüze kadar çalışma yaşamının sorunlarını çözmeye, sermaye ve işçi sınıfı arasında çalışma barışını sağlayarak sosyal adaleti tesis etmeye çalışan ILO, bu doğrultuda çıkardığı sözleşmeler ve tavsiye kararları ile üyesi olan devletlere yol gösterici nitelikte hareket etmektedir. ILO'nun bu çabaları çalışma şartlarının yüz yıl öncesine kıyasla günümüzde çok daha iyi, modern ve insan onuruna yaraşır şekilde gelişmesine katkıda bulunmuştur.

ILO'nun önemli önceliklerinden biri de çalışma hayatında her türlü eşitsizliğin giderilerek ayrımcı uygulamaların tüm görünüm ve biçimlerinin sonlandırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda direkt ayrımcılıkla mücadeleye yönelik olarak çıkardığı sözleşmeler dikkat çekicidir. Özellikle çalışma hayatında kadınların, engellilerin (sakatların), gençlerin ve çocukların maruz kaldığı eşitsizliklerle ve ayrımcı uygulamalar bir takım sözleşmelerin ana gündemi oluşturmuş, kimi sözleşmelerde sayılan gruplar lehine pozitif ayrımcı uygulamalar içermiştir. Tüm bu çabaların ortak amacı çalışma yaşamında fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır.

Ancak ilerleyen dönemlerde bu sözleşme ve çabaların bir kısmının eleştirildiği (örneğin 1935 tarihli 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi), bir kısmının da yeniden tartışılmaya açıldığı görülmektedir. Bu durum her geçen gün emek piyasasının, işlerin, toplumsal yapının ve sosyo-kültürel dokunun küresel ölçekte değişim göstermesidir. Bu değişim sürecinde kimi çabaların yetersiz kalması ve kimi çabaların anlam bütünlüğü kaybetmesi doğal süreçtir.

ILO her ne kadar temel sözleşmeleri dışında taraf devletleri tüm sözleşmeleri onaylamaları konusunda zorlayamasa da iyi niyetli çabaları ile sonuç almaya çalışmaktadır. Bu konuda ILO'nun elini zayıflatan en önemli konu yaptırım gücü meselesidir. ILO'nun doğası gereği sözleşmeleri onaylamayan veya onayladığı halde uymayan taraf devletler üzerinde dişe dokunur bir yaptırım gücü olmadığını söylemek gerekir. ILO elindeki tek yaptırım gücü olan "kara liste" uygulaması ile sözleşmelere uymayan taraf devletleri yıllık olarak yayınlamaktadır. Ancak bu durum taraf devletler nezdinde sözleşmeler uyulması noktasında pek etkili olmamaktadır. Aynı durum saydığımız emek piyasasında eşitsizliklerin giderilerek ayrımcı muamelelere son verilmesine yönelik sözleşmeler içinde geçerlidir. ILO'nun tüm çabalarına rağmen emek piyasasında eşitsizliklerin giderilerek ayrımcı uygulamalara son verilmesinin herhangi bir yaptırım ile sağlanamayacağı ortadadır. ILO bu noktada ancak karanlık yolları aydınlatan bir fener görevi üstlenebilir. ILO'nun aydınlattığı yolda ilerlemek ise taraf devletlere kalmış bir durumdur.

KAYNAKÇA

4857 sayılı İş Kanunu (2003). Madde 30.

Adams, Scott J. (2004). Age Discrimination Legislation and the Employment of Older Workers. Labour Economics, Vol 11.

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (2010). Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı.

Bingöl, Ufuk (2019). Türk İşgücü Piyasasında Genç İşsizliği İle Mücadele Konseptinin Onbirinci Kalkınma Planı, Eğitim 2023 Vizyonu ve Ulusal İstihdam Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*, Edi. Yavuz Kağan Yasım, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara.

Blanpain, Roger (2003). European Labour Law. Kluwer Law International, The Hague, London.

Bratter, L. Jennifer and Gorman, K. Bridget (2011). Is Discrimination an Equal Opportunity Risk? Racial Experiences, Socioeconomic Status, and Health Status among Black and White Adults. Journal of Health and Social Behavior, Vol 52.

Byron, Reginald A. (2010). Discrimination, Complexity, and the Public/Private Sector Question. Work and Occupations, 37/4.

Çelik, Muhabbet ve Akar Şahingöz, Sema (2018). İş Yaşamında Cinsiyet Ayrımcılığı: Kadın Aşçılar Örneği. Journal of Tourism and Gastronomy Studies 6 / Special Issue 3.

Demirdizen Çevik, Derya, Çınar Sidar ve Kesici Mehmet Rauf. (2012). İşyerinde Cinsel Yönelim Ayrımcılığı: LGB Bireylere Yönelik Bir Alan Çalışması. *IV. Sosyal Haklar Sempozyumu,* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ, Muğla.

Durmaz, Şerife (2019). Bir Dezavantajlılık Olarak Eski Hükümlülük Hali. *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*, Edi. Yavuz Kağan Yasım, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara.

Erikli, Süheyla (2020). Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Görünümü. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2/Sayı 1, Ankara.

Flabbi, Luca (2010). Prejudice and Gender Differentials in the US Labor Market in The Last Twenty Years. Journal of Econometrics, Vol 156.

Ghumman, Sonia, Ryan, Ann Marie, Barclay, Lizabeth A. and Markel, Karen S. (2013). Religious Discrimination in the Workplace: A Review and Examination of Current and Future Trends. J Bus Psychol. 28.

Gökçeoğlu Balcı, Şebnem (2017). Koruma mı Dışlama mı? Çalışma Mevzuatımızda Kadını Koruyucu Kimi Düzenlemelerin Kadın İstihdamı ve AB Normları Açısından Değerlendirilmesi. Çalışma ve Toplum, Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt 3, Sayı 54.

Gül, İdil Işıl ve Karan, Ulaş (2011). Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi. Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 352, İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları Yayın No: 14, İstanbul.

Gülmez, Mesut (2009). İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye. Belediye-İş Yayınları, Ankara.

Gündoğan, Naci (2018). Çalışma Ekonomisine Giriş ve Temel Kavramlar. *Çalışma Ekonomisi I*, Edi. Naci Gündoğan ve Mustafa Kemal Biçerli, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Yayın No: 3548, Eskişehir.

Hepple, Bob (2001). Equality and Empowerment for Decent Work. International Labour Rewiev, Vol 140, Number ", Geneva.

ILO (1935). 45 No'lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi.

ILO (1951). 100 No'lu Eşit Ücret Sözleşmesi.

ILO (1958). 111 No'lu Ayırımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi.

ILO (1965). 123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi.

ILO (1973). 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi.

ILO (1981). 156 No'lu Aile Sorumlulukları Olan Kadın ve Erkek İşçilere Eşit Davranılması ve Eşit Fırsatlar Tanınması Hakkında Sözleşme.

ILO (1983) 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi.

ILO (2000). 183 No'lu Kadının Doğum ve Doğum Sonrası Çalışması Hakkında Sözleşme.

ILO (2019). 190 No'lu Çalışma Yaşamında Şiddet Ve Tacizin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme.

https://www.ilo.org/ankara/about-us/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi 12.09.2022

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C156, Erişim Tarihi 12.09.2022

Kaboğlu, İbrahim Ö. (213). Özgürlükler Hukuku 1. İmge Kitabevi, Ankara.

Karan, Ulaş (2009). Avrupa Birliği Ülkelerinde Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Kurumları. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaya, Pir Ali (2020). Çalışma Hukukunda Eşitlik ve Ayrımcılık. 4. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Kaya, Pir Ali (2005). Çalışma Hukukunda Eşitlik: Kavramsal Çerçeve, Uluslararası Belgelerde ve Türk İş Hukukundaki Yeri. Mercek Dergisi, C 10, S, 38.

Keskinoğlu, Pembe, Üçüncü, Tuğba, Yıldırım, İdris, Gürbüz, Turgut, Ur, İsmail, and Ergör, Gül (2007). Gender Discrimination in The Elderly and Its Impact on The Elderly Health. Archives of Gerontology and Geriatrics, 45.

Kim, Jim Yong (2015). Proposal End Racial Discrimination At the World Bank. Washington.

Lipson, Leslie (1986). Politika Biliminin Temel Sorunları. Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, 4. Baskı, Birlik Yayıncılık, İstanbul.

Onaran Yüksel, Melek (2009). Karşılaştırmalı Hukuk Işığında Türk İş Hukukunda Kadın-Erkek Eşitliği, Beta Yayınları, İstanbul.

Özen Kutanis, Rana ve Ulu, Seher (2016). İşgücü Piyasalarında Ayrımcılığın Kaynakları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 35, Konya.

Parlaktuna, İnci (2010). Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılık. Ege Akademik Bakış Dergisi, 10/4, İzmir.

Sezer, Özlem ve Oktan, Vesile (2020). LGBT Bireylerin Yalnızlık, Yaşam Memnuniyeti ve Sosyal Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, Sayı 3/2.

Stewart, Ann, Niccolai, Silvia, and Hoskyns, Catherine (2011). Disability Discrimination by Association: A Case of the Double Yes?. Social&Legal Studies, 20/2.

Şen, Mustafa (2017). Çalışma Yaşamında Engelliler. *Çalışma Yaşamında Özel Gruplar*, Edi. Salih Dursun ve Serpil Aytaç, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

T. C. Anayasası (1982), 61. Madde.

Tüzünkan, Demet (2016). Kadın İşgücüne Yönelik ILO Sözleşmeleri ve Uygulanırlığı: Mevzuatlar Açısından Türkiye-İtalya Karşılaştırması. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Nisan, Sayı 12, Kastamonu.

Yasım, Yavuz Kağan (2019). Dezavantajlı Gruplar ve İşgücü Piyasası. *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar*, Edi. Yavuz Kağan Yasım, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara.

Yıldırım Akyurt, Aylin (2020). 21. Yüzyıl'da Sosyal ve Sorunlar ve Dezavantajlı Gruplar. Journal of Awareness, Volume 5, Issue 3.

Yıldız, Gaye Burcu (2008). İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu. Yetkin Yayınları, Ankara.

Zeytinoğlu, Emin (2012). İş Hukukunda Özürlülük, Sendika Üyeliği ve Yaş Açısından Ayrımcılık Yasağı. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11/22, İstanbul.

Metin ve Manaya İstinaden Bir Hadisin Mevzû Yahut Münker Olduğunu Gösteren İşaretler

Orhan YILMAZ[1]

Giriş

Kaynaklarımızda hadis olarak geçse de mana ve metin yönüyle illetli gözüken bir sözün Hz. Peygamber'e aidiyetini sorgulamak ve hadis olamayacağını ispatlamak bu sahada yapılan önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Tespitlerimize göre bu tür çalışmalar, ilk asırlarda daha çok senedin sıhhati ve râvinin güvenilirliği üzerinden yürütülmüştür. Hicrî altıncı asırdan itibaren metin ve mana daha çok öne çıkmaya başlamış, senedi sahih râvisi sika olsa bile metni ve manası kusurlu bir rivayetin hadis olamayacağı kanaati ağırlık kazanmaya başlamıştır. Hicrî altıncı asır âlimlerinden İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-mevzû'ât*'ında yaptığı tenkitlerde bu fikri destekleyen pek çok örneğe rastlamak mümkündür. İbnü'l-Cevzî'den iki asır sonra yaşamış olan İbn Kayyim ise senet ne kadar sağlam olursa olsun metin ve manadaki bazı illetlerden dolayı bir sözün hadis olamayacağı kanaatini müstakil bir eser yazarak dile getirmiştir. Sonraki muhaddislerden İbn Hacer, Süyûtî, İbn Arrâk ve Ali el-Kârî gibi âlimler de mana ve metin üzerinden hadis değerlendirmeleri yapmış, hadis olarak bilinen bazı sözlerin gerçekte Hz. Peygamber'e nispet edilemeyecek derecede kusurlu olduklarını ifade etmişlerdir.

Bu çalışmada İbn Kayyim başta olmak üzere mevzû hadîslerle ilgili çalışma yapan âlimlerin eserlerinde metin ve manadan hareketle bir sözün hadîs olmadığını yahut çok zayıf hadîs olduğunu gösteren işaretler güncel bir dil ve özgün başlıklar altında yeni örneklerle sıralanmıştır. Bu çalışma sahih hadîs bulunmayan konuları (Yıldırım, 2017, 20-116) ele alan çalışmalardan farklı özellikler taşımaktadır. Zira bu çalışmada metin ve mana üzerinden bir hadîsin mevzû yahut münker olduğunu gösteren işaretler, ilkeler şeklinde tespit edilmiş ve bu ilkeler örnekler üzerinden gösterilmiştir. Çalışma boyunca çok zayıf hadîsi ifade etmek üzere "münker" kelimesi kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatı üzerinden çok zaman geçmeden hilâfet tartışmaları başlamış, kabilecilik anlayışı ile tefrika yeniden hortlamıştır. Akabinde Ridde olayları (11/633), Hz. Osman'ın şehit edilmesi (35/655), Cemel (36/656), Sıffîn (37/657) ve Nehrevan (38/658) savaşları vuku bulmuştur. Hicretin birinci asrında yaşanan bu olaylar neticesinde tefrika başlamış, farklı isimler altında pek çok itikadî ve amelî fırkalar ortaya çıkmıştır. Bir kısmı tarih sayfalarında kaybolan bir kısmı ise günümüze kadar gelebilen bu fırkalar kendi görüşlerini hakim kılıp muhalifleri ise susturabilmek için kuvvetli delil niteliği taşıyan hadîslere sarılmışlardır. İfrat ve tefritte aşırı uçları temsil eden bazı fırkalar istedikleri hadîsleri bulamayınca hadîs uydurma faaliyetlerine bile girişmişlerdir.

[1] Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Orcid: 0000-0001-5251-241X

Hadîs uydurma faaliyetleri siyasi ve itikadî tartışmalarla sınırlı kalmamış, yöneticilere yaranmak, İslâm'a zarar vermek, İslâm'a hizmet etmek, maddi menfaat sağlamak ve rağbet görmek gibi nedenlerle de yapılmıştır. *Kütüb-i sitte* gibi temel hadîs kaynakları yazılıncaya kadar devam eden bu faaliyetler, sonraki asırlarda azalmış olsa da tamamen son bulmuş değildir. Hatta günümüzde bile güzel bir sözün altına Hz. Muhammed yazarak sosyal medyada paylaşan iyi veya kötü niyetli insanlara rastlamak mümkündür.

Çeşitli gerekçelerle mevzû hadîslerin piyasaya sürüldüğünü gören muhaddisler hicrî birinci asrın sonları, ikinci asrın başlarında sahih ve sabit hadîsleri koruma altına almak için tedvîn ve akabinde tasnif faaliyetlerini başlatmışlardır. Yine aynı gerekçe ile yani sahih hadîsi sakîm olandan ayırt etmek için isnad sistemini ihdas etmiş, cerh ve ta'dil ilmini geliştirimlerdir. Cerh ve ta'dîl ilmi ile uğraşan muhaddisler hadîs rivayetinde bulunan tabiîn, tebeu't-tâbiîn ve diğer tabakalarda yer alan râvileri tek tek araştırıp güvenilir olup olmadıkları hakkında detaylı bilgiler ihtiva eden ricâl ve tabakât kitaplarını yazmışlardır. Sahih hadîsleri koruma altına almayı hedefleyen bu tür çabalar mutlak anlamda olumlu sonuçlar vermiş olsa da tam bir başarı sağlayamamıştır. Zira günümüzde teknolojinin de yardımıyla yapılan araştırmalara göre temel hadîs kaynaklarında bile zayıf, çok zayıf hatta mevzû hadîslere rastlanmaktadır. Bu durum, hadislerin tesebbütü konusundaki çalışmaların önemini ve devam etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir hadîsin sıhhatini tespit faaliyeti ilk asırlarda umumiyetle senet üzerinde yürütülmüştür. Senet ittisal ve illetten hali, râviler adalet ve zapt sahibi sika ise umumiyetle o hadîse sahih hükmü verilmiş, delil olabileceği anlamında makbul denilmiştir (İbn Hacer, 2019, 80). Böyle bir hadîsin muhtevasında görülen muhalefet ve kusurlar çeşitli tevil ve şerhlerle giderilmeye çalışılmıştır. Oysa Rical kitaplarında râvilerin sıhhati hususunda söylenen sözlerin ve verilen hükümlerin objektif olduğu ve kesinlik ifade ettiği tartışılabilecek bir husustur. Çünkü râvilerin sıhhati hakkında hüküm veren rical âlimlerinin, dönemin fikri ve mezhebi tartışmalarından bağımsız, hiçbir düşüncenin etkisinde kalmadan karar verdikleri yani beşeri duygulardan ve güncel tartışmalardan hali kalarak hüküm verdikleri iddia edilemez. Nitekim ilmiyle temayüz etmiş, zekâsı, hafızası ve eserleriyle şöhrete ulaşmış pek çok râvinin bir alim tarafından övülürken diğer bir alim tarafından da kıyasıya eleştirildiği görülmektedir.

Sonuç olarak râvi ve isnad merkezli çalışmalar neticesinde sahih olan hadîsler ile olmayanların tamamen ayrıştırıldığı iddia edilmemiştir. Meşhur hadis kaynaklarında zayıf ve mevzu hadislerin asla yer alamayacağı da söylenmemiştir. Nitekim temel hadîs kaynaklarına yönelik tenkitler tarih boyunca devam etmiş, en muteber kaynakta bile zayıf hatta mevzu hadislerin yer alabileceği söylenmiştir. Örneğin Dârekutnî (ö. 385/995) *et-Tetebbu'* isimli eserinde *Sahihayn*'de bulunan 218 hadîsi isnatları yönüyle eleştirmiştir. Yine İbn Hazm (ö. 456/1063) ve el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) gibi âlimler de hadîs kaynaklarına yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. (Yücel, 2014, 123,124; Kırbaşoğlu, 1999, 268-276)

Hicrî altıncı asır ve sonrasında sakîm hadîsleri sahih olanlarından ayırt etme çalışmaları metni ve manayı da kapsayacak şekilde genişletilerek devam etmiştir. Sahih hadîsleri tespit etmede metin ve manayı dikkate alan âlimlerden biri de İbn Kayyim el-Cevziyye'dir (ö. 750/1251). Hicri sekizinci asır âlimlerinden İbn Kayyim bu konuda müstakil bir de eser yazmıştır. *el-Menârü'l-münîf* isimli bu eserinde bir sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını ortaya koymak üzere metin ve manayı önceleyen, herkesin rahatlıkla anlayıp tatbik edebileceği bir takım kurallardan söz etmiştir. Önceki asırlarda Ehl-i hadîsin umumiyetle "senet sağlam ise metin de sağlamdır" ilkesi yerine İbn Kayyim, "senet sağlam olsa bile metne bakılır, metin uygun bir mana içeriyorsa o söz hadîs kabul edilir" ilkesini benimsemiştir. Aslında mevzû hadîsleri tespitte tatbik edilen bu kriter İbn Kayyim'den yaklaşık iki asır önce yaşamış olan İbnü'l-Cevzi'nin (ö. 597/1201) de yöntemdir. Ancak İbn Kayyim bu yöntemi daha da geliştirmiştir diyebiliriz. Aynı konuda eser yazan Ali el Kârî (ö. 1014/1605) de İbn

Kayyim'in yolundan gitmiş, onun koyduğu kriterleri tatbik ederek sakîm hadisleri sahih olanlarından ayırt etmiştir.

Bu çalışmada; İbn Kayyim ve onun bu konuda yazdığı eser kısaca tanıtıldıktan sonra metin ve manaya bakarak bir sözün hadîs olmadığını yahut hadîs olma ihtimalinin çok zayıf olduğunu söyleyebilmenin işaretleri üzerinde durulacaktır.

İbn Kayyim'in Hayatı

Adı Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Hârîz ez-Zurâ'î ed-Dımaşkî el-Hanbelî olan İbn Kayyim, 691/1292 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Müellif, iki oğlundan küçüğüne nisbetle "Ebû Abdillâh" künyesini almıştır. Yaşadığı dönemde parlak ilmî kişiliğinden dolayı kendisine, "Dinin güneşi" anlamında "Şemsü'd-dîn" lakabı verilmiştir. Babası Ebû Bekir, Şam'da Cevziyye Medresesi'nin kayyimi olduğu için müellif, "İbn Kayyim el-Cevziyye" diye tanınmıştır. Babası Ebû Bekir, ferâiz başta olmak üzere çeşitli dini ilimler sahasında âlim bir kişi olduğu için, İbn Kayyim'in ilmi kimliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ömrünü kitap te'lifi ve öğrenci yetiştirmekle geçiren İbn Kayyim, 751/1350 yılının Receb ayında vefat etmiştir. (İbn Kesîr, 1986, 14:234; İbn Receb, 2005, 2:447; İbn Hacer, 1954, 3:354; Safedî, 1974, 2:271)

Özellikle fıkıh alanında temayüz eden müellif hadîs ilmi sahasında da hatırı sayılır eserler bırakmıştır. Araştırmalarımıza göre İbn Kayyim hadîs ilmi ile doğrudan ilgili dört eser kaleme almıştır. Bunlar çeşitli konularda metin tenkitlerinin yer aldığı *el- Menâru'l-münîf*, *Fevâidu hadîsiyye*, Hz. Peygamber'in hayatını konu alan *Zâdü'l-me'âd* ve hadîslerin şerh edildiği *Tehzîbü's-sünen*'dir (Safedî, 1974, 2:271; İbn Receb, 2005, 2:449; Dâvûdî, 1392, 2:92; İbnü'l-'İmâd, 1986, 5:169). İbn Kayyim bu eserlerinde hadîsleri değerlendirirken senet ve ricali dikkate aldığı gibi metin ve muhtevayı da dikkate almıştır. Özellikle *el-Menâr* isimli eserinde pek çok hadîs metin ve mana yönüyle incelenmiş ve mevzû yahut çok zayıf olduğu yolunda değerlendirmeler yapılmıştır. Konumuzla doğrudan ilgili olduğu için *el-Menâr*'ın kısaca tanıtılması uygun görülmektedir.

el-Menâru'l-Mûnîf fî's-Sahîh ve'd-Da'îf

Bu kitap, müellifin vefatına yakın zamanlarda kaleme aldığı risalelerden biridir. Yaklaşık 60 sayfadan ibaret olan risâle, Ebû Gudde (ö. 1997) tarafından eklenen dipnotlar ve haşiyelerle genişletilmiştir. Muhakkik Ebû Gudde'nin verdiği bilgiye göre bu eser, 749 yılında kaleme alınmıştır (İbn Kayyim, 1994: 10). İbn Kayyim'in hal tercemesini yazan yazarlar, onun te'lifâtını kaydederken, *el-Menâr*'ı, "*Nakdü'l-Menkûl ve'l-Muhakki'l-Mumeyyiz Beyne'l-Merdûd ve'l-Makbûl*" ismi ile kaydetmişlerdir (İbn Receb, 2005, 4:449; Dâvûdî, 1392, 2:93; İbnü'l- 'imâd, 1986, 6:168)

Elli fasıldan oluşan kitap, uydurma ve zayıf haberlerin ağırlıklı olarak metin tenkidlerini ihtiva etmektedir. İbn Kayyim (ö. 751/1350), söz konusu eserin yazılış sebebini şöyle açıklamıştır: "Bana, senedine bakmaksızın bir sözün hadîs olmadığını anlamanın mümkün olup olmadığı soruldu. Bu, çok önemli bir sorudur. Uydurma hadîsi tanıyabilen kişi, sünnetle öylesine aşina olur ki adeta sünnet, onun etine ve kanına işler, sahih hadîsi tanıma melekeleri gelişir, sünneti ve eseri tanır, Resulullâh'ın sîretini, emirlerini, nehiylerini, verdiği haberleri, sevdiği ve sevmediği şeyleri ve ümmet için yaptığı açıklamaları, onun ashâbından biriymiş gibi bilir."(İbn Kayyim, 1994, 44)

Muasır alimlerden Abdulfettah Ebû Gudde (ö. 1997), yaptığı tahkikte *el-Menâr*'ın alanında önemli bir eser olduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir: "İlim meclislerinin azaldığı, cehaletin yaygınlaşıp ilmin zayıfladığı dönemlerde toplum gazete ve dergilerden okuduğu; radyo ve hutbelerden dinlediği zayıf veya uydurma haberleri kolayca kabul etmektedir. Bu durum, büyük bir musibet ve tehlikeli bir süreçtir. Sünnetle meşgul olanlar *el-Menâru'l-münîf* gibi eserler ile zayıf ve uydurma haberleri tanır ve toplumu aydınlatır."(İbn Kayyim, 1994: 6). *Nakdü'l-menkûl* ismiyle de basılan eser, (Apaydın, 1999, 20/121; Cemal b. Muhammed 2004, 302-304), Hanefi Akın tarafından 2004 yılında *Uydurma Hadîsleri Tanıma Yolları* adıyla Türkçe'ye de çevrilmiştir.

Metin ve Mana Üzerinden Bir Sözün Hadîs Olmadığını Gösteren İşaretler

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Kayyim (ö. 751/1350) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605)) gibi münekkid âlimler sadece metne bakarak bir sözün hadîs olmadığını anlamanın mümkün olabileceği görüşündedirler. İbnü'l-Cevzi'nin "Eğer bir hadîs akla ve sahih olduğu bilinen hadîslere ya da İslâm'ın prensiplerine aykırı bulunursa onun uydurma olduğunu bilmelisin diyen kimse ne kadar da doğru söylemiştir" (Kandemir, 1984, 177) sözü doğrudan metin ve mana üzerinden sahih hadisi tespit etmeye işarettir. İbn Hacer (ö. 852/1449) de bu hususa dikkat çekmiş bozuk mana ve metine sahip bir sözün hadîs olamayacağını şu sözlerle ifade etmiştir: "Esas kusur mana bozukluğudur. Buna lafız bozukluğu eklenmese bile, sadece mana bozukluğu o sözün uydurma olduğunu gösterir. Çünkü İslâm baştan sona güzeldir. Rekâket ise çirkin olan bir şeyde bulunur. Sadece lafız bozukluğu bunu göstermez. Bir hadîs manen rivayet edilirken lafızları fasih olan lafızlarla değiştirilmiş olabilir. Eğer râvi o lafızların Hz. Peygamber'e ait olduğunu söylerse yalancıdır (Süyûti,1307, 99).

Hadis olarak bilinen bir sözün aslında mevzû yahut münker olduğunu gösteren işaretleri on beş madde altında şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Amel-Ödül Veya Günah-Ceza Dengesizliğinin Bulunması

Büyük bir suça az bir ceza yahut küçük bir iyiliğe büyük bir mükâfat vadeden sözler umumiyetle ya mevzû yahut çok zayıf hadîs olarak değerlendirilmiştir. İbn Kayyim bu kuralı "Hz. Peygamber'in bir benzerini söyleyemeyeceği kadar abartılı olan sözlerin metinde yer alması o sözün uydurma olduğunu gösterir" şeklinde ifade etmiş, akabinde "*Kim Allâh'tan başka ilah yoktur derse, Allâh, o kimse için yetmiş bin dili olan, her dilinde yetmiş bin lehçesi olan bir kuş yaratır. O kuş bu lehçeler ve dillerle o kişi için bağışlanma diler.*" şeklinde bir rivayeti örnek göstermiştir (İbn Kayyim,1994, 50). Onun zikrettiği diğer bir örnek: "*Kim şu kadar amel işlerse kendisine cennette yetmiş bin şehir verilir. Her şehirde yetmiş bin saray ve her sarayda yetmiş bin huri vardır.*" Sözüdür (İbn Kayyim, 1994, 51; Ali el-Kârî, 1971, 424,425).

İbn Kayyim'in hangi kaynaktan aldığı tespit edilemeyen bu iki rivayet, Ali el-Kârî tarafından da zikredilmiştir. İbn Kayyim'den yaklaşık 265 yıl sonra vefat eden Ali el-Kârî'nin bu uydurma hadîsleri İbn Kayyim'den aldığı anlaşılmaktadır. Zira Ali el-Kârî'nin mevzû hadîsleri ihtiva eden *el-Mevzû'âtü'l-kübrâ* isimli eseri İbn Kayyim'e ait *el-Menâr*'da yer alan çoğu rivayeti ihtiva etmektedir.

Bir rivayette Hz. Peygamber'in: "*Kim Nisan ayının çıktığını bana müjdelerse ben de Allah adına o kimseye Cenneti garanti ederim*"[2] (İbn Kayyim, 1994, 41) dediği, bir başka rivayette: "*Kim Şaban ayının yarısındaki gecede bin kere kulhüvellahu ehad okuyarak yüz rekat namaz kılarsa Allah ona yüz melek gönderir. Bu melekler o kimseyi cennetle müjdeler*" (İbn Kayyim, 1994, 99) şeklindeki metinde de amel-ödül dengesizliği görülmektedir.

Mezkûr rivayetlerde işlenen amel küçük karşılığı olan Cennet ödülü ise oldukça büyüktür. Oysa Cennet Yüce Allah'ın mümin kullarına vereceği en büyük mükâfattır. Yüce Allah bu mükâfatını hakkıyla iman eden, Allah'ın emirlerini yerine getiren yasaklarından kaçınan, malları ve canlarıyla Allah rızası için mücâhede eden ve diğer sâlih amelleri işleyen kullarına vereceğini vadetmiştir.[3] Basit bir bilgi veya küçük bir amel karşılığında ebedi Cennete sahip olmak ya da küçük bir günahın cezası olarak ebedi Cehennem gibi büyük bir cezaya çarptırılmak her ne kadar Yüce Allah'ın azamet, rahmet ve mağfiret sıfatlarına uygun olsa da adalet sıfatına uygun düşmemektedir.

---

2 "من بشرني بخروج نيسان ضمنت له على الله الجنة"

3 Pek çok ayette; "...ان الذين امنوا و عمل الصالحات/ *İnanan ve yararı işle yapanlar…*" a Yüce Allah cennetini vadetmiştir. el-A'râf 7/42; Meryem 19/96; es-Secde 32/19; el-Bürûc 85/11. "....الذين كفروا و صدوا عن سبيل الله/*İnkar edip Allah'ın yolundan alıkoyanlar…*" için de Cehennemini vadetmiştir. en-Nahl 16/88.

2. Tümel İfadelerin Kullanılması

Bir konuda genelleme yapan ifadelerin yer aldığı hadîsler mevzû yahut münker olarak değerlendirilmiştir. Örneğin: "*insanların en yalancısı boyacılar ve kuyumculardır.*"[4] (İbn Kayyim, 1994, 51) denilerek bir genelleme yapılmış tüm boyacı ve kuyumcuların yalancı olduğu ifade edilmiştir. Böyle bir genellemenin gerçeği yansıtmayacağı açıktır. Zira her meslek erbabı içinde yalancı insanlar da dürüst insanlar da bulunabilir.

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i ve İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *es-Sünen*'inde kayıtlı bu rivayet mana bakımından illetli olduğu gibi sened yönüyle de tenkid edilebilecek durumdadır (İbn Mâce, "Ticaret", 5, Hadis no: 2235; Ahmed b. Hanbel, 2001). 14/56, Hadis no. 8302). Zira senette Ferkad b. Ya'kub es-Sabahî (ö. 131/749) gibi mecrûh raviler mevcuttur (Zehebî, 2003: 3/480). Beyhakî (ö. 458/1065) "*İnsanların en yalancısı boyacılar ve kuyumculardır*" şeklinde bir başlık atmış ve bu haberin Ebû Hureyre tarafından merfû olarak rivayet edildiğini, ancak Enes ve Katâde'nin yer aldığı senetlerin sahih olmadığını bildirmiştir (Beyhâkî, 2003, 10/421, Hadis no. 21178). Tespitlerimize göre İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî gibi alimler bu hadîsi senedindeki mecrûh râvilerden dolayı zayıf sayarken İbn Kayyim doğrudan metne odaklanmış ve manadaki illetten dolayı mevzû saymıştır (İbn Kayyim, 1994, 52).

Diğer bir örnek "**وَالْبَاذِنْجَانُ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ/** *Patlıcan her derde şifadır***"** şeklindeki rivayettir (İbn Kayyim, 1994, 51; Ali el-Kârî, 1971, 425). Bu örnekte de genelleme yapılmış tümel bir ifade kullanılmıştır. Patlıcanın birkaç hastalığa iyi geldiği söylenebilir, ancak her derde deva denilerek genelleme yapılması bu rivayetin mevzu yahut münker olduğuna işaret etmektedir. Yine "*insanların en şerlileri hayvan satıcılarıdır*" (İbn Adiy, 1988, 7/302) mealindeki haber de aynı özelliklere sahiptir.

3. Mantık Muhakeme ve Sünnetullaha Muhalif İfadelerin Bulunması

Bir rivayette sünnetullah, mantık ve muhakemeye muhalif ifadeler varsa o hadîs ya mevzû ya da münkerdir. Zira Hz. Peygamber bir amaca matuf akıllı insanlara sünnettullah çerçevesinde makul sözler söylemiştir. Bu ölçülerin ihlal edilmesi o sözün hadîs olmadığına işaret sayılabilir. Örneğin: "*Sizden biri namazda iken annesi çağırırsa cevap versin babası çağırırsa cevap vermesin*" (İbn Kayyim, 1994, 54; Ali el-Kârî, 1971, 426-429.), *"Pirinç insan olsaydı, yumuşak huylu olurdu. Onu aç bir kişi yerse, onu mutlaka doyurur", "Horoza sövmeyin, o dostumdur. İnsanoğlu onun sesinde olanı bilseydi*, *onun tüyünü ve etini satın alırdı.*", "*Beyaz horoz edinen kimseye şeytan ve sihir yaklaşamaz.*", "*Kim tırnaklarını tersten keserse göz ağrısı çekmez*" (İbn Kayyim, 1994, 140), "*Nuh'un gemisi Kâbe'yi yedi kez tavaf ettikten sonra makamın arkasında iki rekat namaz kıldı"* (Süyûtî, 1307, 100), "*Sofranızda yeşil sebze bulundurun, çünkü yeşil sebze, şeytanı uzaklaştırır.*" (İbn Kayyim,1994, 54-55; Ali el-Kârî, 1971, 426-429) şeklindeki rivayetler akla ve mantığa aykırı manalar içerdiği için mevzû kabul edilmiştir.

Bir rivayete göre ikindi namazını kaçıran Hz. Ali için Allah'ın Elçisi dua etmiş ve güneşin geri yükselmesini sağlamıştır. Ali namazı kıldıktan sonra güneş geri batmıştır. Hz. Ümmü Seleme'nin evinde yaşandığı ifade edilen bu olay da sünnetullah, akıl ve mantığa muhalif olduğu gerekçesi ile mevzû rivayetlerden sayılmıştır (Kastallânî, 1972, 1/618, 619; Ozak, 1958, 251; Yazıcıoğlu, 1304, 139; İbnu'l-Cevzi, 1968, 1/355-357; 1966, 1/337,338).

4. Bir Hadîsi Gizlemek Üzere Ashâbın İttifak Ettiğine Dair İfadelerin Bulunması

Sahâbenin huzurunda Hz. Peygamber'in yaptığı bir işin veya verdiği bir bilginin, sahâbe tarafından sözbirliği edilerek nakledilmediği yolundaki haberler mevzû olarak değerlendirilmiştir. Çünkü tevâtür derecesine ulaşmış bir toplumun yalan üzere ittifak etmesi mümkün değildir.

[4] "اكذب الناس الصباغون والصواغون"

Nitekim hadîs usulcüleri böyle bir ittifakın yapıldığı yolundaki haberleri muhal saymışlardır (İbn Hacer, 2018, 43).

Rivayet etmemek üzere ashâbın ittifak ettiğine dair gelen mevzû haberlerden biri de hilafetle ilgilidir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber: "*Ali benim vasim ve kardeşimdir. Ve benden sonra halifemdir, onu dinleyin ve ona itaat edin*"[5] (İbn Kesîr, el-Bidâye, 7: 334; İbn Kayyim, 1994, 57; Ali el-Kârî, 1971, 433) buyurmak suretiyle Hz. Ali'yi halife tayin etmiş, ancak tüm sahâbiler bu haberi rivayet etmemek üzere ittifak antlaşmışlardır. Bir başka rivayette Veda haccı dönüşünde Gadîr-i hum denilen yerde Hz. Peygamber Hz. Ali'yi halife tayin etmiş fakat orada bulunan ashâb bu haberi ittifakla gizlemişlerdir (Ali el-Kârî, 1971, 109).

5. Kesin Zaman Bildiren İfadelerin Bulunması

Falan ay veya yıl geldiğinde şunlar olacaktır şeklindeki bilgileri ihtiva eden hadîsler ile belli gün ve geceleri öven rivayetlerin mevzû yahut münker olduğu bildirilmiştir. Örneğin:

"*Muharrem'de ay tutulduğu zaman pahalılık ve savaş olur, sultanın görevleri artar.*" İbn Kayyim, 1994, 64; Ali el-Kârî, 1971, 438) "*Sene yüz elli olduğunda çocuklarınızın hayırlısı kızlarınızdır*"[6] (İbn Kayyim, 1994, 110; Ali el-Kârî, 1971, 473) "*Sene yüz otuz olduğunda şu gariplikler olacak; Kur'an zalimin ezberinde, Kur'an içinde Allah'ın kitabının okunmadığı evde, salih kişi kötü topluluk içinde olur.*" İbn Kayyim, 1994, 110 "*Ben ve ashabım hicri kırk yılına kadar iman ve amel, seksen yılına kadar iyilik ve takva, yüz yirmi yılına kadar birbirine yakın merhamet, yüz altmış yılına kadar ise sırt dönme ve birbirinden kopma toplumu olacağız*", *"Kıyametin alâmetleri hicri ikiyüzden sonra başlayacaktır" "Kim aşure gününde ailesine bir ihsanda bulunursa, Allah da o kişiye diğer günlerde iyilikte bulunur"* (İbn Kayyim, 1994, 110, 111)

Pazar ve Pazartesi gün ve gecesi ile haftanın diğer gün ve gecelerinde nafile namaz kılmakla ilgili rivayetler de mevzûdur. Receb ayının ilk cuma gecesinde kılınan Regâib namazı ile ilgili hadîslere ilaveten; "*Receb Allâh'ın, Şaban benim, Ramazan ümmetimin ayıdır.*" (İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 24; İbn Kayyim, 1994, 95; Aclûnî, 1351, 2: 9) "*Receb ayının ilk cumasından gafil olmayın, çünkü o, meleklerin Regâib diye isimlendirdiği bir gecedir.*" İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 124-125; Süyûtî, 1966, 2: 55, 56; İbn Arrâk,1399, 2: 90-92). "*Kim Receb ayının ilk gecesinde, yirmi rekât namaz kılarsa, sıratı hesap vermeksizin geçer*"(İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 123; İbn Kayyim, 1994, 96; Ali el-Kârî, 1971, 461)haberleri ya mevzû yahut münker sayılmıştır.

6. Uzmanı Tarafından Bilinebilecek İfadelerin Yer Alması

Mühendislik, tıp, astronomi vb. uzmanlık gerektiren konularla ilgili ifadelerin yer aldığı hadîslerin mevzû yahut münker oldukları söylenmiştir. Özellikle de tıp doktorlarının söylemesi gereken sözleri içeren hadîslerin uydurma olduğu ifade edilmiştir. Örneğin: "*Keşkek sırtı kuvvetlendirir.*" (İbn Kayyim, 1994, 64; Ali el-Kârî, 1971, 438.) "*Hz. Peygamber, çocuğunun azlığından şikâyet eden kimseye, soğan ve yumurta yemesini emretti.*" (İbn Kayyim, 1994, 64; Ali el-Kârî, 1971, 440), "*Sizden birinizin kulağı çınladığı zaman bana salâvat getirsin ve beni hayırla anan kimseyi Allâh da anmıştır, desin.*" İbnu'l-Cevzi, 1968, 3: 76; Süyûtî, 1966, 2: 242; Ali el-Kârî, 1971, 440; İbn Arrâk, 1399, 2: 293), "*Cebrail bana cennetten keşkek getirdi. Onu yiyince bana cima etme hususunda kırk erkek gücü verildi.*" İbnü'l-Cevzi, 1968, 3: 17; İbn Kayyim, 1994, 64) ve "*Burunda tüy bitmesi cüzzam hastalığına karşı bir güvencedir.*" (İbn Kayyim, 1994, 61- 63) gibi rivayetlerin mana ve mefhum yönüyle uydurma olduğu söylenmiştir. Nitekim bu rivayetlerin senetlerinde yer alan bazı râvilerin sika olmadığı, dolayısıyla senet yönüyle de mevzû yahut münker oldukları bilinmektedir (Taberânî, 1994, 8: 283; İbnu'l-Cevzî, 1968, 1: 174; Ali el-Kârî, 1971, 441).

---

5 هذا وصيي وأخي والخليفة من بعدي فأسمعوا له وأطيعوا

6 "إذا كانت سنة خمسين ومئة فخير أولادكم البنات"

7. Aklı Öven İfadelerin Bulunması

İbn Kayyım'a göre akılla ilgili tüm hadîsler uydurmadır. Örneğin: "Allah aklı yaratıp ona gel dedi, akıl geldi, git dedi akıl dönüp gitti. Sonra Allah; senden bana daha kerim olan hiçbir varlık yaratmadım, seninle alır seninle veririm, buyurdu." (Süyûtî, 1966, 2: 199-200) şeklindeki rivayet mevzû sayılmıştır.

Uzunca bir rivayetin son kısmında yer alan: "Yüce Allah aklı yarattı ve 'İzzetime yemin olsun ki sevdiğim insanlarda seni en kâmil seviyeye getireceğim, buğz ettiğim insanlarda seni azaltacağım' buyurdu" şeklindeki rivayeti çağdaş hadîsçilerden Elbânî (ö. 1999) mevzû olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu ifadeler Kur'an ve sünnetin bildirdiği dünya hayatının imtihan olması, eşitlik ve sorumluluk anlayışına muhaliftir (Elbânî, 1992, 3: 407,408). Özellikle tasavvuf kitaplarında yer alan akılla ilgili hadîsler bu grupta değerlendirilebilir.

8. Ayetlere Muhalif İfadelerin Bulunması

Kur'an'ın açık ifadelerine muhalefet eden hadîslerin uydurma olduğu söylenmiştir. Örneğin: "*Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Biz yedi bininci yılı yaşamaktayız*" haberi bunlardan biridir (Ali el-Kârî, 1971, 452). İbn Kayyim'e göre ayetlerde kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna yanıt verilmediği halde bu haber ile kıyametin kopacağı zaman bildirilmiştir (İbn Kayyim, 1994, 80).

İçerisinde Hızır ve Hızır'ın hayatı ile ilgili bilgiler bulunan hadîsler mevzû sayılmıştır. Hızır'ın yaşadığını haber veren rivayetler Enbiya suresi 34. ayette geçen "وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ" /*Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik*" ifadeye muhaliftir. İçerisinde Hızır geçen "*Hz. Peygamber mescitte idi. Bir ses işitti. Sahâbiler sesin geldiği yere gittiler ve orada Hızır'ı gördüler.*" (Ali el-Kârî, 1971, 443), "*Hızır ve İlyas her yıl buluşurlar.*" (İbnü'l-Cevzî, 1968, 1: 195; Aclunî, 1351,1: 49-50) "*Arafat'ta Cebrâil, Mikâil ve Hızır bir araya gelir.*" (İbn Kayyim, 1994, 67; Ali el-Kârî, 1971, 443) rivayetleri mevzû sayılmıştır. Anlatıldığına göre İmam Buhârî'ye Hızır'ın sağ olup olmadığı sorulmuş Buhârî; "Bu nasıl olabilir ki Hz. Peygamber: "*Bugün hayatta olan hiç kimse yüz yılın başında sağ olmayacaktır buyurmuştur*" şeklinde cevap vermiştir. Aynı soru İbn Teymiyye'ye de sorulur, o: "Eğer Hızır yaşıyor olsaydı Hz. Peygamber ile birlikte cihada katılır ondan dersler alırdı. Hz. Peygamber Bedir günü: "*Allah'ım eğer şu topluluğu helak edersen yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmaz"* buyurmuştur,o topluluk tam olarak 313 kişi idi. İsimleri, babaları ve kabileleri bilinmektedir. O zaman Hızır neredeydi" şeklinde cevap verir. (İbn Kayyim, 1994, 80). Aynı şekilde "*Zinadan doğan çocuk cennete girmeyecektir*" (Ali el-Kârî, 1971, 91) haberi de Fâtır sûresinin 18. ayetnde geçen"وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ" /*kimse kimsenin günahını çekmez"* hükmüne muhalif olduğu için mevzû sayılmıştır (İbn Kayyim, 1994, 133).

9. Ma'rûf Sünnete Muhalif Bilgilerin Yer Alması

Senedi sağlam bir haber şayet ma'rûf sünnete muhalif ise bu ihtilaf cem' ve te'lîf yahut nesh veya tercih ile giderilmeye çalışılır. İhtilaf bu yollardan biri ile giderilemezse tevakkuf edilir. Böyle bir haberin metin ve manasında bu haberin uydurma olduğuna işaret eden emareler varsa o vakit bu rivayet mevzû yahut münker kabul edilir. Örneğin: "*Kimin sadaka verecek malı yoksa Yahudi ve Hristiyanlara lanet okusun*" (İbn Kayyim, 1994, 61), "*Recebin ilk cumasından gafil olmayın. Çünkü o, meleklerin Regâib diye isimlendirdiği gecedir*"(İbn Kayyim, 1994, 95), "*Kim Receb'in ilk gecesinde akşam namazından sonra yirmi rekât namaz kılarsa Sıratı hesap vermeden geçer.*" (İbn Kayyim, 1994, 96), "*Kim Receb ayında bir gün oruç tutar dört rekât namaz kılarsa birinci rekâtında yüz defa ayete'l- kürsî ve ikinci rekâtında bir defa ihlâs sûresini okursa cennetteki makamını görmeden ölmez*" (İbn Kayyim, 1994, 97), şeklindeki rivayetlerin ma'rûf sünnete muhalif olduğu görülmektedir. Zira Hz. Peygamber Medine'de yaşadığı süre içinde Regâib diye bir gecede bu şekilde bir namaz kılmamıştır. Eğer kılmış olsaydı bu bilgiler pek çok sika râviden muttasıl senetle rivayet edilir ve sahih kaynaklarda yer alırdı. Ma'rûma'rûff sünnette Regâib diye bir gece olmamasına rağmen pek çok zayıf ve uydurma hadîste Regâib gecesi ve bu gecede özel ibadetler ihdas edilmiştir.

Hz. Peygamber'in kılmadığı, ma'rûf ve makbul sünnette yer almayan diğer bir namaz Şaban ayının on beşinci gecesinde kılınması tavsiye edilen namazdır. Bir rivayette; "*Ey Ali! Kim Şaban ayının ortasındaki gecede her rekâtında bin defa İhlâs sûresi'ni okuyarak yüz rekât namaz kılarsa, Allâh o kişinin bütün dileklerini yerine getirir.*" denilmiştir. Bir başka rivayette; "*Allâh o kişinin bütün dileklerini yerine getirir.*" ifadesi yerine "*Allâh ona yüz melek gönderir. Bu melekler o kişiyi Cennetle müjdelerler*" ibaresi eklenmiştir. Bir başka rivayette; "*O kimseye yetmiş bin huri verilir. Her hurinin yetmiş bin kölesi ve yetmiş bin erkek hizmetçisi vardır*" (İbn Kayyim, 1994, 98), denilmiştir.

"*Kim Şaban ayının ortasına denk gelen gecede on iki rekât namaz kılıp her rekâtta otuz defa İhlâs sûresi'ni okursa o ev halkından cehennemlik on kişiye şefaat edilir.*" (İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 129; Süyûtî, 1966, 2: 49; İbn Arrak, 1399, 2: 92). "*Namaz borcu olan kimsenin kıldığı namaz olmaz*" (İbn Kayyim, 1994, 122), "*Tavuk ümmetimden fakir olanların koyunudur*" "*Birinizin hicri yüz altmış senesinden sonra bir köpek yavrusu eğitmesi çocuk eğitmesinden daha hayırlı olacaktır*"(İbn Kayyim, 1994, 95, 108, 109), "*İnsanlar kıyamet günü babalarıyla değil anneleriyle çağrılırlar*"[7] (İbn Kayyim, 1994, 62)şeklindeki haberler de ma'rûf sünnete muhalif manalar içerdikleri için makbul sayılmamışlardır.

Ebû Dâvûd'un tahriç ettiği; "*Eti bıçakla kesmeyiniz, çünkü o acemlerin yaptığı iştir.*" (Ebû Dâvûd, "Et'îme", 21, Hadis no. 3780) şeklindeki rivayet maruf sünnete muhalif mana içermektedir. Mezkur haber her ne kadar Ebû Dâvûd (ö. 275/889) gibi önemli bir muhaddis tarafından kaydedilmiş olsa da bazı münekkid alimler tarafından tenkit edilmekten kurtulamamıştır. İbn Kayyim, söz konusu rivayeti sened ve metin bakımından incelemiş ve neticede sahih olmadığı sonucuna varmıştır (İbn Kayyim, 2003, 4: 247).Ona göre Hz. Peygamber'in bıçakla koyun kestiğini haber veren pek çok sahih ve sabit rivayet mevcuttur (Buhârî, "Et'ime", 20, Hadis no: 5408). Ayrıca İbn Kayyim (ö. 750/1351) etin bıçakla kesilmesini mutad bir davranış olarak kabul etmiş ve böylesine yapılması zorunlu bir uygulamanın yasak edilmesini ma'rûf sünnete muhalif bulmuştur (İbn Kayyim, 2003, 4:302).

"Men kezebe" hadîsinin vürûd sebebi olarak anlatılan olay da[8] metin ve mana yönüyle mevzû olarak değerlendirilmiştir. (Ebû Gudde, 2003, 32-33). Zira Hz. Peygamber'in ma'rûf sünnetinde ne muhakeme etmeden bir insanı öldürmek, ne de yakarak cezalandırmak vardır. Mana yönüyle muteber olmayan bu haberin senet yönüyle de sağlam olmadığı ifade edilmiştir (Ertürk, 2002, 81-87).

"*Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Biz yedinci bin yılı yaşamaktayız*" şeklinde yukarıda zikrettiğimiz rivayet mana yönüyle Kur'an'a muhalif olduğu gibi sünnete de muhaliftir. Zira Hz. Peygamber pek çok hadîste kıyametin ne zaman kopacağı sorusunu cevapsız bırakmıştır. Örneğin "Cibrîl hadîsi" olarak bilinen rivayette, kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna Hz. Peygamber: " مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ */Bu konuda ben senden daha bilgili değilim*" diyerek cevap vermiştir (Buhârî, "İman", 37, Hadis no: 50); Müslim, "İman" 1, Hadis no. 1)

Bir rivayete göre Hz. Peygamber: "*Benim adıma doğru bir söz rivayet edildiğinde ben söylemiş olmasam da o sözü benim sözüm olarak kabul ediniz*" buyurmuştur. Bu haber; "*Kim benim söylemediğim bir sözü*

---

[7] إن الناس يوم القيامة يدعون بأمهاتهم لابأئهم

[8] Anlatıldığına göre bir adam Medine'ye iki mil uzaklıktaki Benü Leys kabilesinden bir kız ister ancak olumsuz cevap alır. Bu zat üzerinde güzel bir elbise ile aynı mahalleye tekrar gelir ve "bu elbiseyi bana Allah Resulü giydirdi mâllarınız ve canlarınız hususunda beni kadı taiyin etti" der ve sevdiği kızın evine gider. Kuşkulanan mahalleli Rasûlullah'a haber salıp durumu sorar. Resûlullah: "Allah'ın (c.c.) düşmanı yalan söylemiş!" diyerek böyle bir görevli tayin etmediğini bildirir ve bir adam gönderip: "Sağ bulursan ki sağ bulacağını sanmıyorum boynunu vur, ölü bulursan da cesedini yak." talimatını verir. Resûlullah'ın gönderdiği adam geldiğinde bu şahsın bir engerek yılanı tarafından sokularak öldürüldüğünü görür ve cesedi yakar. Bu olay üzerine Resûlullah: "*Kim bilerek benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.*"buyurur. Anlatılan hikaye uydurma olsa da "Men kezebe" olarak bilinen merfu kısım lafzi mütevatır derecesinde sahih ve sabit bir haberdir (Buhârî, "İlim", 38, Hadis no: 107; "Cenâiz", 33, Hadis no: 1291;Müslim, "Mukaddime", 2, Hadis no: 4).

bilerek bana isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" manasındaki ma'rûf hadîse muhalif bir mana taşıdığı için uydurma kabul edilmiştir (Kandemir, 1995, 183).

İslâm tarihinde en çok tartışılan konulardan biri de Hz. Ali'nin hilafet meselesidir. Şia'ya göre onun hilafeti nas ile sabittir. Zira Hz. Peygamber kendinden sonra Hz. Ali'nin halife olmasını vasiyet etmiş ancak bu vasiyet diğer sahâbiler tarafından yerine getirilmemiştir. Ehl-i sünnete göre ise Hz. Ali'nin halife tayin edildiğini bildiren hadîsler mevzûdur. Zira ma'rûf sünnete göre Hz. Peygamber kendinden sonra hiç kimseyi halife tayin etmemiştir. Genel kanaat böyle olsa da vaaz ve menkıbe türü kaynaklarda Hz. Ali'yi halife tayin eden pek rivayete rastlanmaktadır. Örneğin bir rivayete göre Hz. Peygamber: "*Ali bendendir, ben de Ali'denim. Hak Teâlâ peygamberliği benimle halifeliği de Ali ile tamamladı. Hilâfet otuz yıldır, sonra zorba beyler gelir.*" (Yazıcıoğlu, 1304, 238) buyurmuştur.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber: "*Fitne olacak; sizden biri fitneye yetişirse Allah'ın kitabı ve Ali b. Ebî Tâlib'e yapışsın."* Resûlullah'ı Ali'nin elinden tutmuş, şunları söylerken işittim*: "Bu bana ilk inanan, benimle kıyamet günü ilk musâfaha eden, hak ile batılı ayıran, müminlerin şefidir. Mal ise kötülüğün başıdır. Ali, Sâdiku'l-ekberdir. O bana gelinen kapıdır. Ve benden sonra halifemdir.*" (İbnu'l-Cevzi, 1968, 1: 345; Süyûti, 1966, 1:324).

Hz. Ebû Zer'den gelen merfû bir rivayet ise: "*Ali bana ilk iman eden kişidir, benimle kıyamette ilk musâfaha eden kişi olacaktır. O müminlerin emiridir.*" (Belâzürî, 1996, 2: 362) denilmiştir. Hz. Ali'yi halife tayin eden bu tür rivayetlerin tamamı senetteki illetler yanında metin ve mana yönüyle ma'rûf sünnete muhalif olduğu için mevzû kabul edilmelidir.

10. Müstehcen ve Argo İfadelerin Bulunması

Hz. Peygamber (sav.) dil bakımından Arapların en beliğ ve fasih konuşanı olarak kabul edilmiştir. O cevâmiu'l-kelim sıfatına uygun olarak en güzel kelimelerle en veciz şekilde konuşmuştur (Akgül, 2020, 75-85). Sika râviler bir sözü Hz. Peygamber'e nispet ederken mana ile rivayet etseler bile bu hususa dikkat etmiş gramere uygun olmayan bozuk metinleri, manasız ve argo ifadeleri ona nispet etmekten kaçınmışlardır. Eğer bir rivayette bu tür kusurlar varsa o rivayeti mevzû yahut çok zayıf olarak değerlendirmişlerdir.

"*Unutkanlığa yol açan altı haslet vardır; Fare atığı yemek, biti canlı ateşe atmak, durgun suya bevletmek, yağmur damlalarını engellemek, sakız çiğnemek, ham elma yemek* (İbn Kayyim, 1994: 59), "*Menekşe yağının diğer yağlara üstünlüğü Ehl-i beytin diğer yaratıklara üstünlüğü gibidir*"[9] (İbn Kayyim, 1994, 54) "*Cebrâil bana Cenne'tten bir keşkek getirdi. Ben onu yedim. Bana cima etmede kırk erkek gücü verildi*" (İbn Kayyim, 1994, 64), "*Kim büyük yahut küçük abdest yapılan yerden bir lokmayı alır onu yıkar sonra da yerse günahları bağışlanır*", "*Toplumun efendisi iken zelili olan kişiye, zengini iken fakiri düşen şahsa ve çocukların alay ettiği âlime merhamet ediniz.*" (İbnü'l-Cevzi, 1968, 1: 237; İbn Kayyim, 1994, 100; Ali el-Kârî, 1971, 463). "*Allâh'ın 'Umâre adında yakut taşından yapılmış at üzerinde bir meleği vardır. Uzunluğu gözünün alabildiği yer kadardır. Bu melek, ülkelerde dolaşır ve çarşılarda durup, şu mallar pahalansın şunlar ucuzlasın diye bağırır.*"(İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 239) rivayetleri argo ve çirkin ifadeler barındırmaktadır. Aynı şekilde "*Dört şey dört şeye doymaz; Kadın erkeğe, toprak yağmura, göz bakmaya, kulak haber dinlemeye.*" (İbn Kayyim, 1994, 99; Ali el-Kârî, 1971, 462) "*Yeşile, akan suya ve güzele bakmak görmeyi artırır.*" (İbn Kayyim, 1994, 62; Ali el-Kârî, 1971, 435), "*Güzel yüze bakmak, gözü parlatır.*", "*Güzel yüze bakmak ibadettir.*", "*Allâh başları kel olduğu için bir topluluğu günahlarından arındıracaktır. Ali bunlardan ilkidir.*", "*Bana bir elçi gönderdiğiniz zaman yüzü ve adı güzel olanı gönderin.*" haberleri de metin ve mana yönüyle zayıf ve münker olarak değerlendirilmiştir. (İbn Kayyim, 1994, 61-63).

[9] فضل دهن البنفسج على الأدهان كفضل أهل البيت على سائر الخلق

11. Nesep, Soy ve Şehirleri Abartılı Şekilde Öven/Yeren İfadelerin Bulunması

Hz. Peygamber'in sünnetinde Kur'an'ın beyanına uygun olarak, siyahın beyaza, beyazın da siyaha bir üstünlüğünün olmadığı, üstünlüğün takvaya göre belirlenebileceği ifade edilmiştir. Ancak hadîs diye rivayet edilen bazı haberlerde yukarıdaki kuralın ihlal edildiği üstünlüğün soy ve neseple belirlendiği görülmektedir.

Örneğin bazı hadîslerde Habeşliler ve Sudanlıları kötüleyen ifadelere yer verilmiştir. Bir rivayette "*Zenci karnı doyduğunda zina, acıktığında ise hırsızlık yapar.*" (İbn Adiy, 5: 265; İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 233; Süyûti, 1966, 1: 406; İbn Arrâk, 1399, 1988: 2: 31). Bir başka rivayette "*Zenciden sakının o, çirkin bir yaratıktır.*" (Ali el-Kârî, 1971, 464; İbn Kayyim, 1994, 101) Yine diğer bir rivayette " *Beni Sudanlılardan uzak tutun. Çünkü onlar karnından ve avret yerinden dolayı siyahtır*" (İbn Kayyim, 1994, 101) denilmiştir.

Türkler, hadımlar ve köleleri kötüleyen merfû hadîslere de rastlanmaktadır. "*Allâh, hadımlarda hayır olacağını bilseydi, elbette onların soylarından Allâh'a ibadet edecek bir zürriyet çıkarırdı.*" (İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 235; Süyûtî, 1966, 1: 407; İbn Arrâk, 1399, 2: 29; Ali el-Kârî, 1971, 292-464) , "*Ahir zamanda en kötü mal, kölelerdir.*" (İbnü'l-Cevzi, 1968, 2: 235; Süyûtî, 1966, 2: 118; İbn Arrâk, 1399, 2: 182).Bu tür rivayetlerin tamamı uydurma kabul edilmiştir.

Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Muâviye (ö. 60/680), Amr b. Âs (ö. 43/664), Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmam ŞafÎ (ö. 204/820) gibi önemli isimler yanında Ümeyye Oğulları ve Abbas oğulları gibi kabileleri abartılı ifadelerle öven veya yeren pek çok rivayet de mevzû kabul edilmiştir (İbn Kayyim, 1994, 115, 116).

Yine Bağdat, Basra, Kûfe, Merv, Askalân, İskenderiyye, Nusaybin ve Antakya gibi şehirleri ve sakinlerini abartılı ifadelerle öven ve yeren hadîsler de doğru bulunmamıştır. Örneğin; "*Şam halkına sövmeyin çünkü onlar içinde abdallar vardır. Onlardan biri öldüğünde Allah onun yerine başka birini seçer*" rivayeti bunlardan biridir. (İbn Kayyim, 1994, 136)

12. Tarihi Olaylara Muhalif Bilgilerin Yer Alması

Hayber halkından fetihten sonra cizyenin kaldırılması ile ilgili haber bu duruma verilebilecek en güzel örneklerden biridir. İbn Kayyim bu rivayetin uydurma olduğunu on karine ile ispat etmiştir. Bu karinelerden biri de rivayetin tarihi vakaya muhalif olmasıdır. Çünkü Hayber'in fethi hicri yedinci yılda gerçekleşmiştir. Cizye âyeti (Tevbe; 9/29) ise Tebük seferinden sonra yani hicri dokuzuncu yılda nazil olmuştur (İbn Kayyim, 2006, 13-14; İbn Kayyim, 1994, 103).

Bir rivayete göre Hz. Aişe Resûl-i Ekrem'in kızı Hz. Fatıma'nın sık sık boynundan öptüğünü görünce bunun sebebini sorar. Hz. Peygamber; "*Ya Humeyra! Miraca çıktığımda Allah Teala'nın emriyle Cebrâil beni Cennete götürdü, bir benzerini daha önce görmediğim kokusu hoş, meyvesi nefis olan bir ağacın altında durduk. Cebrâil'in soyarak bana ikram ettiği o meyvaları yedim. Yüce Allah bu meyvelerin etkisiyle bende bir meni yarattı. Dünyaya döndüğümde Hatice ile münasebette bulundum. Hatice Fatıma'ya hamile kaldı. Ben o ağacın kokusunu özledikçe Fatıma'nın boynundan öper o kokuyu alırım.*" (İbnü'l-Cevzi, 1968, 1: 411-412) diyerek bu soruyu cevaplandırır.

Pek çok lafız ve senetle gelen bu haber tarihi bilgilere muhalif mana içermektedir. Zira Hz. Fatıma (ö. 11/632) hicretten beş yıl önce yani 605 bir başka rivayete göre ise 609 yılında dünyaya gelmiştir (Kandemir, 1995, 5: 223-224). Mir'ac olayı ise hicretten bir yıl önce yani 621 de gerçekleşmiştir (Yavuz, 2005, 30/132-135). Bu verilere göre Hz. Peygamber İsrâ ve Mi'rac hadîsesi ile müşerref olduğunda Hz. Fatıma genç bir kızdı. Nitekim hicretten hemen sonra Hz. Ali ile evlenmiştir.

13. Bilimsel Araştırmalarla Ulaşılabilecek Sonuçların Yer Alması

Bilimsel araştırmalar sonucunda elde edilebilecek bir bilginin doğrudan Hz. Peygamber'e isnad edilmesi, o sözün sıhhati konusunda şüphe uyandırır. Mesela "*Tuz yemeye devam edin çünkü o yetmiş derde şifadır*", "*Dünya bir öküzün kafasındaki kaya üzerindedir. Öküz kafasını salladığında kaya harekete geçer. İşte depremler böyle oluşur.*", "*Mercimek yiyin, çünkü mercimek kalbi incelten ve gözyaşını çoğaltan bereketli bir yiyecektir*" ve "*Ey Humeyrâ! Güneşte ısınmış su ile yıkanma. Çünkü güneşin ısıttığı su ile yıkanmak alaca hastalığına yol açar.*"(İbn Kayyim, 1994, 55-78) rivayetlerinde yer alan mâlumât eğer mecazi bir mana taşımıyorsa ancak bilimsel araştırmalar yoluyla elde edilebilecek bilgilerdir. Hz. Peygamber bu bilgileri tecrübe yolu ile edinmiştir diyenlere İbn Kayyim; "Eğer öyle olsaydı bu haberler pek çok sahâbi tarafından muttasıl senetle rivayet edilir ve sahih kaynaklarda yer alırdı" cevabını vermiştir (İbn Kayyim, 1994, 51).

Bir rivayete göre Hz. Peygamber: "*Ey Ali! Yemeğe tuz ile başla ve yemeği tuz ile bitir. Çünkü tuz delilik, cüzzam, karın ağrısı, diş ağrısı dâhil yetmiş hastalığa şifadır.*" buyurmuştur. Süyûtî'nin (ö. 911/ 1505) senet bakımından mevzû kabul ettiği (Süyûti, 1966: 179) bu rivayet metin yönüyle de illetlidir. Zira tuzun sayılan hastalıklara şifa olduğu ancak bilimsel araştırmalarla tespit edilebilir. Hz. Peygamber döneminde böyle bir araştırmanın yapıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

İbn Mâce'nin kaydettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber: "*Acve hurması ve Mescîd-i aksadaki kaya cennetendir*"[10] (İbn Mâce, "Tıb", 8 Hadis no: 3583)buyurmuştur. Bu rivayet her ne kadar kaynaklarda hadîs olarak yer almış olsa da metin yönüyle zayıf görülmektedir. Zira bir nesnenin dünyaya ait olmadığı ancak araştırmalarla bilinebilir. Mezkûr taş için böyle bir bilimsel çalışmanın yapıldığına henüz rastlamadık. Görünürde Hacerü'l-esved diğer taşlarla aynı moleküllere sahip bir maddedir. Kaldı ki Cennetten bir nesnenin dünyaya gelmesi fiziksel anlamda imkânsız bir durumdur. Dünya somut bir varlık iken Cennet, Yüce Allah'ın Kur'an'da anlattığı, dünya hayatında değil ahiret hayatında müttaki kulların ebedi kalacağı bir mekândır. Ayrıca bu kaya Yahudiler için kutsal kabul edilse de Müslümanlar için bir anlam ifade etmemektedir. Zira bir kayaya bu şekilde kutsiyet atfetmek İslâmî anlayışla bağdaşmamaktadır. İslâm'da kutsal olan tek yapı Kâbe'dir. Kâbe dışında herhangi bir yapı veya taşı kutsal görmek caiz görülmemiştir.

Resûlullah'a isnad edilen bu tür rivayetler içinde önceki âlimlerin mevzû dedikleri haberler yanında ilk defa İbn Kayyim'in uydurma olduğunu kaydettiği rivayetler de vardır. Tahminimize göre müellif yaşadığı dönemde insanların ağzında hadîs diye dolaşan bu haberleri kayıt altına alarak literatüre kazandırmıştır. İbn Kayyim'in hadîs olmadığını söylemek için kaydettiği bu rivayetler sonraki yüz yıllarda İbn Arrâk (ö. 963/1556) Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler tarafından da kaydedilerek meşhur hale getirilmiştir.

14. Kadın ve Çocukları Kötüleyen İfadelerin Bulunması

Kadın ve çocukları yeren, kötüleyen ifadelerin yer aldığı rivayetler mevzû kabul edilmiştir. Örneğin; "Kadınları yollara bakan odalardan oturtmayın ve onlara yazı yazmayı öğretmeyin", "Kadınlarla istişare edin, ancak onlara muhalefet edin", "Sizden bir istişare etmeden iş yapmasın. İstişare edecek bir erkek bulamazsa kadınla istişare etsin. Ancak kadının dediğinin tersini yapsın. Çünkü kadına muhalefette bereket vardır." (Yıldırım, 2017: 68) ve "Sizden birinin yüz altmış yılından sonra köpek terbiye etmesi çocuk terbiye etmesinden daha hayırlıdır" rivayetleri bu sahada uydurulmuş ve Hz. Peygamber'e isnad edilmiş haberlerdir (İbnü'l-Cevzî, 1968, 2/279).

[10] الْعَجْوَةُ وَالصَّخْرَةُ مِنَ الْجَنَّةِ

15. Tabiîn ve Sonraki Dönemlerde Yaşamış Şahısları Öven/Yeren İfadelerin bulunması

İmam Şafî ve Ebû Hanife'yi öven yahut yeren hadîsler bu kabildendir. Örneğin; "Ümmetimin içinde Muhammed b. İdris isimli bir şahıs çıkacak. Bu adam ümmetime iblisten daha zararlıdır. Ümmetimin içinde bir de Ebû Hanife diye biri çıkacak. Bu adam ümmetimin kandilidir." rivayeti en güzel örneklerden biridir. İbnü'l-Cevzî, 1968, 2: 48; İbn Arrâk, 1399, 2: 30; Aclûnî, 1351, 1: 33).

Sonuç

Senedi sahih olsa da mana, mefhum ve metni bozuk bir hadisin mevzu yahut münker olduğunu ortaya koymak hadis ve sünneti tespitte önemli bir çabadır. Hicrî altıncı asırdan sonra senetle birlikte metin merkezli hadîs çalışmaları yoğunluk kazanmış, hatta bu sahada müstakil eserler bile yazılmıştır. Bu tür çalışma yapanlardan biri de İbn Kayyim'dir. O, bir sözün hadîs olmadığını metin ve manaya bakarak anlamanın mümkün olabileceğini iddia etmiş ve bu görüşünü çeşitli örneklerle açıklamıştır.

İbn Kayyim'e göre senetteki inkıtâ yahut ravideki kusurlar dışında bir sözün hadîs olmadığını yahut çok zayıf bir rivayet olduğunu gösteren çeşitli karineler vardır. Metin ve manada yer alan bu işaretlerden hareketle Hz. Peygamber'e nispet edilen bazı sözlerin hadis olmadığını söylemek mümkündür.

Günümüzde bu kaideyi daha etkili tatbik ederek sahih ve sakim hadisleri ayırt etmek ve sahih hadisler doğrultusunda hükümler vermek mümkündür. Böyle bir hükmü verecek kişiler elbette sahanın uzmanı olan alimler olmalıdır. Hadisle iştiğal etmeyen, bu sahada mütehassıs olmayan kişilerin metin ve manaya bakarak bir hadisi mevzu/münker olarak değerlendirmesi fayda yerine zarar getirecektir. Çalışmamamız boyunca bu hassasiyet gözetilmiş, mana ve metin yönüyle mevzû yahut münker olduğunu söylediğimiz rivayetler umumiyetle senet yönüyle de illetli ve ulema tarafından tenkid edilmiş haberler arasından seçilmiştir.

Kaynaklar

Aclûnî, M. (1351). Keşfü'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâ amma'ştehera mine'l-ahâdîsi alâ elsineti'n-nâs. 2 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.

Hanbel,A. (2001). el-Müsned. thk. Şuayb Arnavut. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Akgül, Y.(2020). Edebî Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs. Ankara: İlâhiyât Yayınları.

Akın, H.(2004). Uydurma Hadîsleri Tanıma Yolları. İstanbul: Karınca Yayınları.

Ali el-Kârî, N. (1971). el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a (el-Mevzû'âtü'l-kübrâ). Thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Apaydın, Y. (1999). İbn Kayyim el-Cevziyye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (20). 123-127. İstanbul: TDV Yayınları.

Belâzürî, A. (1996). el-Ensâbü'l-eşrâf. Thk. Suheyl Rikad. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî,

Beyhâkî, A. (2003). es-Sünenü'l-kübrâ. Thk. Abdu'l-Kadir 'Atâ. 11 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.

Buhârî, İ. (1999). Sahîhu'l-Buhârî. Riyâd: Dârusselâm.

Dâvûdî, M. (1392). Tabakâtü'l müfesirîn. Thk. Ali b. Muhammed Amr. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.

Ebû Dâvûd, S. (1999). Sünenü Ebî Dâvûd. Riyad: Darusselâm Yayınları.

Ebû Gudde, A. (2003). Lemahât min tarîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs. Çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: İnsan Yayınları.

Elbânî, N. (1992). Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'îfe ve'l-mevzûa. 7 cilt. Riyâd: Dâru'l-Meârif.

Ertürk, M. (2002). Şiddet İçerikli Bazı Hadislerin Tahlîli ve Tenkîdi. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1. (2). 1-99.

Seyyid, C. (2004). İbn Kayyim el-Cevziyye ve cuhûduhû fi hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye ve 'ulûmihâ. 3 cilt. Medine: Câmi'âtü'l-İslâmî.

İbn Adiy, E. (1988). el-Kâmil fi dü'afâi'r-ricâl. 9 cilt. Beyrût: y.y.

İbn Arrâk, E. (1399). Tenzîhü'ş-şeri'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri'ş-şenî'ati'l-mevzû'a. Thk. Abdulvahâb Abdullatif. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye

İbn Hacer, A. (1954). ed-Dürerü'l-kâmine. 4 cilt. Kahire: y.y.,

İbn Hacer, A. (2019). Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker. thk. Nurettin Itr. Şam; Dâru'l-Minhâc.

İbn Hacer, A. (1328). el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe. 4 cilt. Mısır: y.y.

İbnü'l-'İmâd, H. (1332). Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb. 10 cilt. Kahire: Dâru İbn Kesîr,

İbn Kayyim C. (2006). Ahkâmu ehli'z-zimme. Thk. Subhi es-Salih. Riyad: y.y.

İbn Kayyim, C. (1994). el-Menâru'l-mûnîf fi's-sahîh ve'd-sa'îf. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebû Matbû'âti'l-İslâmiyye.

İbn Kayyim, C. (2003). Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd. Thk. Abdü'l Kadir İrfanu'l-'İşa. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ İmâdüddîn. el-Bidâye ve'n-nihâye. 14 Cilt. Dâru'l-Fikr Yayınları, 1986.

İbn Mâce, E. (1975). es- Sünen. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

İbn Receb, A. (1372). ez- Zeylu 'alâ tabkâti'l-Hanâbile. Thk. Abdurrahman b. Süleyman. 5 cilt. Mısır: y.y.

İbnü'l-Cevzî, E. (1968). el-Mevzû'âtü'l-kübra. Thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetü's-Selefiyye.

Kandemir, Y. (1995). Fâtıma. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (5). 223-224. İstanbul: TDV Yayınları.

Kandemir, Mehmet Yaşar. Mevzû Hadîsler Menşe'i Tanıma Yolları ve Tenkidi. Ankara: DİB Yayınları, 1984.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. el-Mevâhibü'l-ledünniyye. çev. İhsan Uzungüngör. 2 Cilt. İstanbul: Semerkant Yayınları, 1972.

Kırbaşoğlu. M. (1999). İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Ozak, E. (1958). Şevahidu'n-Nubuvve. İstanbul: y.y.

Safedî, S. (1974). el-Vâfi bi'l-vefeyât. 29 cilt. Beyrut: y.y.

Süyûtî, C. (1966). el-Leâli'l-mesnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevdû'a. Thk. Ebû Abdirrahman. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.

Süyûtî, C. (1307). Tedrîbu'r-Râvi. Kahire: y.y.

Taberânî, E. (1994). el-Mu'cemu'l-kebîr. Thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefî. 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.

Taberî, A. (ts). er-Riyâdu'n-nadira fi menakıbi'l-'aşera. 4 cilt. Beyrut: Dirâsetü'l- 'İlmiyye

Yavuz, S. (2005). Mi'rac. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (30). 132-135. İstanbul: TDV Yayınları.

Yazıcıoğlu, M. (1304). Muhammediyye. İstanbul: Matba-i Osmaniyye.

Yıldırım, E. (2017). Sahih Hadîs Bulunmayan Konular. Ankara: Otto Yayınları.

Yücel, A. (2014). Hadîs Tarihi. İstanbul: MÜİFV Yayınları.

Zehebî, Ş. Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm. 15 cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Teknolojik Determinizim Bağlamında Neıl Postman'da Kitle İletişim Araçlarının Çocukluk Döneminin Doğuşu Ve Ölümü Üzerindeki Etkisi

İbrahim Emre GÜNAY[1]

Giriş

İnsan yaşamının gelişiminde iletişim teknolojilerinin önemli etkisi vardır. İnsanlar günümüzde zamansal ve mekânsal sınırların ortadan kalkmasıyla farklı teknolojik araçlarla enformasyona istedikleri zaman ve yerde ulaşabilmektedirler. Teknolojik determinizm toplumsal dönüşümleri teknolojiyi merkeze koyarak açıklamaya çalışmaktır (Ellul, 1980). Başka bir deyişle toplumun teknolojinin getirdiği yeniliklerle biçimlendirilmesi anlayışıdır (Williams, 1989). Teknolojinin özne olarak görülmesi, insanı dönüştürmesi ve toplumsal yaşamın merkezinde konumlandırılması teknolojik belirlenimcilik başlığı altında kavramlaştırılmaktadır (Timisi, 2016). Thorstein Veblen teknolojinin dönüştürücü etkisini teknolojik belirlenimcilik kavramlaştırmasıyla kullanan ilk düşünürdür ancak teknolojik belirlenimcilik dendiğinde Kanadalı filozof Marshall McLuhan akla gelen ilk isimdir. McLuhan teknolojik belirlenimcilik kavramını iletişim teknolojileri üzerinden temellendirmiştir (Özçetin, 2019). McLuhan'a göre toplumsal dönüşümde teknolojik gelişmeler motor güçtür (Güngör, 2018).

Aydınlanma sonrası ilerlemeyi gösteren en önemli kanıt teknolojik gelişim olmuştur. Teknoloji kavramı belirli bir işin ya da eylemin makine ve teknik tarafından düzenlenmesi durumudur denilebilir (Marshall, 2005). İnsan teknolojinin etkisinde yaşamını eskiye göre farklılaştırır ve kendini ve çevresini dönüştürür. Teknoloji yoğun ve hızlı bir şekilde düşüncelerimizi ve algımızı biçimlendirmektedir. Makineler ve teknolojik aletler tabiatı dönüştürme aracı olarak kabul edilmiştir ve başta gündelik yaşam olmak üzere hayatın her alanını dönüştürmektedir (Kalın, 2018).

Teknolojinin gelişimi insan hayatının ve toplumun maddi temellerini değiştiren en önemli olaylardan biridir (Castells, 2008). Yazı insanın medeniyet yolunda ilerlemesinin başlangıcını sağlarken, matbaa modern toplumun oluşumunda son derece etkin araçtır. Günümüzde ise elektrik teknolojisi toplumu dönüştüren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Postman teknolojik deterministler gibi teknolojiyi insanın yaşamını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olarak görerek insan yaşamındaki yerini merkezileştirmiştir ancak Postman'a göre her yeni çıkan teknolojinin insan yaşamına olumlu ya da olumsuz bir katkıda bulunmasında belirleyici olanın insanın o araca nasıl yaklaştığıyla ilintili olduğudur.

Bu bağlamda Postman çocukluğun matbaayla yeniden keşfini ve telgraf ve televizyonla ölümünü anlatmış ve bu sürecin temeline iletişim teknolojilerinin gelişimini koymuştur. Postman'ın iletişim teknolojilerinin gelişimiyle anlatmak istediği matbaa, telgraf ve en önemlisi televizyon olmak

[1] Dr.Öğrt.Gör, Yıldız Teknik Üniversitesi

üzere diğer kitle iletişim araçlarının kültürü dönüştürdüğüdür. Bu dönüşümü de çocukluk döneminin doğuşu ve ölümü üzerinden betimlemeye çalışmıştır.

Çalışmamızda Postman'ın matbaanın getirdiği değişimle çocukluk döneminin nasıl keşfedilip, yapılandırıldığı ve sonrasında Postman'ın matbaadan sonraki en önemli icat olarak gördüğü telgrafla bu yapının nasıl kendi içinde dönüştüğü ve nihayet televizyonla çocukluğu öldürerek yetişkinliğe eklemlediğini gösterilmeye çalışılacaktır.

Postman'da İletişim Biçimleri ve Kültür İlişkisi

Çalışmamızın ana konusu olan Neil Postman teknolojinin karşısında bir tutum yer almamakla birlikte teknolojinin olumlu kullanılmasının faydalarının olabileceğini savunmamaktadır. Örneğin yazmış olduğu *"Çocukluğun Yok oluşu"* adlı kitabında teknolojik gelişmelerin sonucunda insan yaşamının dönemleştirildiği; çocukluk, gençlik ve yetişkinlik olarak ele alınan geleneksel yaklaşımın yıkıldığını ve yerine tek bir gerçekliğin topluma egemen olduğunu söylemektedir. Bunu sorun olarak gören Postman, bu sorunun ancak teknolojinin akıllı bir şekilde kullanılmasıyla üstesinden gelinebileceğine inanır. Postman'a göre iletişim, toplumu ve kültürü birbirinden ayrılamaz parçalardır ve iletişim teknolojilerinin biçimine göre farklı ya da yeni toplumsal yapıların ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Postman günümüz toplumlarını *"iletişime doymuş toplumlar"* olarak tanımlamaktadır. Enformasyon ve haber dağılımına aşırı odaklanılmasının sonucunda insanlar artık habere ve enformasyona doymuştur. Anlamın bolluğu anlamsızlığı üretmiştir ve bugünün teknolojisinin sorunu anlamın bolluğu bir başka deyişle anlamsızlıktır.

İnsanın yaşamını farklılaştıran en önemli dönemler İ.Ö. 4.yüzyılda yazının icadı, 15.yüzyılda matbaanın kullanılması ve 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren telgraf, radyo, sinema ve televizyon gibi iletişimin teknolojik gelişimleridir. İletişim teknolojileri değiştikçe mevcut gerçeklik algısı da değişmiştir. Başka bir deyişle her iletişim teknolojisi kendi gerçekliğini yaratmaktadır. Gerçeklik insanın kendi icat ettiği iletişim teknikleri hakkında ve bu teknikler aracılığıyla kendisiyle yaptığı konuşmanın bir ürünüdür (Postman, 2020, s.20). Gerçeklik sözlü kültürde bilge filozofların tekelindeydi. Ancak yazının kullanımı bu durumu değiştirmiştir. Sokrates ve Platon yazıya direnç gösteren en bilinen filozoflardır. Sokrates sözcüğün yazıldığında sahibinden bağımsızlaştığını başka bir deyişle artık mülkiyetin farklı şekillerde yorumlayacak olan bireye geçtiğini söylemiştir. Platon ise yazının belleği zayıflattığını ve bilgiyi ise yapaylaştırdığını ifade etmiştir.

Yazı ve matbaa gibi iletişim teknolojilerinin getirdikleri sonuçları 17.yüzyıldan itibaren belirgin olarak görmekteyiz. Yazılı kültür geleneği aklı ve eleştirel düşünceyi ortaya çıkarmış, ardışık düzen içinde öğrenmeyi zorunlu kılan eğitim anlayışını doğurmuş, bilgi temelinde çeşitli sosyal sınıflar ve belirli yaş grupları gibi tanımları üretmiştir. Bilgili ve cahil, eğitimli ve eğitimsiz ya da yaşlı ve genç gibi karşıtlıklar yaşadıkları dönemin iletişim teknolojilerinin yani matbaanın ürünüdürler denilebilir. 19.yüzyıldan sonra iletişim teknolojilerinin gelişmesi ya da işitsel görsel iletişimin yaygınlaşmasıyla insanlar arasındaki farklılıklarda yerlerini benzerliklere hatta aynılıklara bırakmaya başlamıştır. Bu durum gerçekliğin tek boyutlu olmasını getirmiştir.

Postman için önemli olan teknolojinin bu önlemez yükselişinin iyi analiz edilerek nasıl kullanılması gerektiğini anlamaktır. Kültür mevcut iletişim biçiminden ve iletişim araçlarından temelini alarak kendini kurmaktadır. Bu bağlamda Postman'a göre üç farklı kültür tipi vardır: Alet kullanan kültürler, teknokrasiler ve teknopoliler.

Alet kullanan kültürler de amaç mevcut yapıyı korumak ve devamını sağlamaktır. Bu tür kültürlerin en önemli özelliği suyun ve rüzgarın gücünü kullanarak yaşamın getirdiği zorluklarla baş edebilmeye çalışmaktır. Şatolar, katedral ya da köprü gibi eserler yaparak mevcut yapıya hizmet edilir. Alet kullanan kültürleri muhafazakar ya da değişime kapalı toplumlar olarak adlandırabiliriz. Teknokrasinin geçerli olduğu toplumlarda ise bir önceki dönemin aletlerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca mevcut durumun muhafaza edilmesi değil geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Toplumsal yapı kendi içinde çözülerek başkalaşmaktadır ve yapı buna karşı mücadele eder. Gelenekler, ahlaki yapı, aile gibi kurumlar aletlerin değişimine bağlı olarak değişime uğrarlar. Sanayileşmenin ilk dönemi teknokrasinin yaşandığı en önemli dönemdir. Teknopolii teknokrasinin bir üst aşamasıdır diyebiliriz. Teknopoli, teknokrasideki değişim sürecinin sonucunu ifade etmektedir başka bir şekilde ifade edecek olursak artık dönüşmekte olan değil dönüşmüş olan mevcuttur. Yani yapı değişmiştir. Kavramlar içeriklerini kaybetmiş ve bu dönemde yeni içeriklere sahip olmuşlardır. Teknoloji tüm kavramların içlerini boşaltıp yeniden doldurarak onları yeniden tanımlarken, yeni yaşam tarzlarını da ortaya çıkarmaktadır. Hem kültür hem de aklın kullanımı dönüşmüştür. Bu dönüşümün temelinde 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalist sistemin gerektirdiği şekilde daha fazla üretim ve kar elde etmek için doğanın teknoloji yoluyla kontrol edilmesi yatmaktadır. Postman çalışmamızın başında ifade ettiğimiz gibi günümüz toplumlarını iletişime doymuş toplumlar olarak tanımlarken bu toplumların aşırı enformasyona karşı dirençlerini kaybettiklerini söylemektedir. Bu düzen aynı zamanda teknopoliyi betimleyen bir düzendir.

Tipografi Dünyası

15.yüzyılda matbaanın kullanımı sözlü kültür dönemini sonlandırmış ve yeni bir dönemi; basılı kültür dönemini başlatmıştır. Bu dönem ana hatlarıyla okuryazar olmayı ve analitik bir bakış açısına sahip olmayı gerekli kılmaktaydı. Yazı sınıflandırma, sonuç çıkarma ve akıl yürütme gibi özellikleri gerektiren bir düşünce çizgisi oluşturmaktaydı ve mantıksız ve çelişkili olanın tespitini sağlamaya ayrıca bunların çözümünü de beraberinde getiren analiz etme becerisini de geliştirmeye yaramaktaydı.

16.yüzyıla kadar okuryazarlık yeteneği sadece bilim insanlarında ve ruhban sınıfında görülürken, 17.yüzyılda tüccarlar ve kadınlar arasında da okuryazarlık etkinleşmiş ve nihayet 18.yüzyılda zorunlu eğitim sayesinde okuryazar sayısı önemli ölçüde artmıştır. Okuyanlar ve okuyamayanlar arsındaki farkların getirdiği düşünsel ve algısal sonuçlar sadece yetişkinler arasında bir ayrımı sağlamamıştır, çocuk olmak ve çocukluk dönemi kavramları da toplumsal yaşamın içinde ortaya çıkmıştır. Postman bu değişimin temeline matbaayı ve basılan kitaplar ile okul eğitimini koymuştur. Orta çağda herkes aynı enformasyon ortamını paylaşmaktaydı ve bu yüzden düşünsel bir farklılık oluşmuyordu ancak matbaa kullanımı ve basılı kitapların yayılması yetişkinliği de beraberinde getirmiştir. Yetişkin olmak ya da çocukluktan çıkmak okuma becerisini gerektiriyordu bu durum tipografi dünyasına girmek ve düşünsel olarak farklılaşmak demekti. Çocukluktan yetişkinliğe doğru meydana gelecek düşünsel farklılık ise uzun süreli okul eğitimini gerekli kılmaktaydı. Yetişkin olmak ya da okuryazar olmak düşünsel, analitik, sabırlı, iddiacı ve dengeli olmaktır. Bu düzeye ulaşmak ancak ardışık müfredat anlayışıyla gerçekleşebilirdi. Tipografi yorumlamayı zorunlu kılmıştır. Kavramsal, tümden gelimci ve ardışık düşünme yeteneği, akla ve düzene değer verme, mesafeli ve nesnel yaklaşma becerisi, mantıklı olmak ve çelişkilerden uzaklaşmak tipografik insanın başlıca özellikleri olarak sayılabilir (Postman, 2020). Bu özellikler aynı zamanda yetişkin olmak için gereken özelliklerdi. Matbaanın kullanımın sonuçlarının son derece belirgin olduğu 18. ve 19. yüzyıllar Postman tarafından "Yorum Çağı" olarak adlandırılmıştır.

Görüntü ve İmaj Çağı

İnsanların yaşamında matbaanın getirdiği sonuçlar uzun süre etkili olmuştur çünkü yazılı basımın etkisini kırabilecek yeni teknolojik gelişmeler 20.yüzyılın başında görülmeye başlanmıştır. Radyo, sinema, fotoğraf ve nihayetinde televizyon teknolojilerinin henüz olmaması insanların yazılı sözün etkisinde düşünsel dünyalarını oluşturmasını sağlıyordu.Yazının analitik yapısı ve konuşmaların yazılı bir metin temelinde yapılması insanların düşüncelerini, algılarını ve mantık yapılarını dönüştürmekteydi. Ancak buradaki en önemli husus bu gelişmelerin dar bir alanda gerçekleşmesiydi. Sanayileşme sonrası dönem ve Amerika'nın uzaktaki varlığı iletişimin

genişlemesini zorunlu kılarken insanoğlunu da bir takım yeni buluşlara itmiş ve dolayısıyla bu durum teknolojik gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Telgraf sonrası fotoğraf ve televizyon geleneksel iletişime önemli ölçüde zarar vermiştir. Telgraf dönemin koşullarında en uzaktan ve en hızlı şekilde enformasyona ulaşmayı sağladığından enformasyonu meta haline getirmiştir. Ancak telgraf insanın tipografik dünyası alt üst etmiştir çünkü bu teknoloji yapısı gereği derinlikli düşünmeyi değil yüzeysel düşünmeyi sağlıyordu. Mesaj kısa cümlelerden ya da sınırlı sayıdaki kelimelerle insanın düşünmesine gerek bırakmayan slogan tarzında oluşmaktaydı. Fotoğraf ise insanın düşünsel dünyasına görselliğin zenginliğini getirirken aslında tipografik insana diğer bir darbeyi indiriyordu. Telgrafın gördüğü görevi görsel olarak fotoğraf yerine getiriyordu. Artık inanmak okumayı değil görmeyi gerektiriyordu diyebiliriz. Geleneksel enformasyon ve haber ile oluşan gerçeklik tarihe karışırken telgrafın hızı ve fotoğrafın görselliği sonrasında bu iki özelliği birleştiren bir teknoloji olarak televizyon imajın düşünce üzerindeki egemenliğinin zaferini sağlamıştır. Ne söylendiği değil nasıl söylendiği önemlidir. Televizyon uzun yılların sonunda oluşan tipografik kültürün mesafeli ve eleştirel analitik yaklaşımını ekrana getirdiği her konuyu eğlenceli biçimde ve düşünmeyi engelleyici bir yaklaşımla ekrana getirerek öldürüyordu. Bu durum insanların tüm yaşamlarının da dönüşmesine neden oluyordu. Postman'a göre herkese eş zamanlı olarak sunulan eğlenceyle harmanlanmış programlar çocuk ve yetişkin arasındaki sınırı da belirsiz hale getirmiştir. Televizyonun kitleselliği çocuklar ile yetişkinlerin aynı bilgiye ulaşmasını sağlamıştır. Postman'a göre çocuk çocukluk dünyasını kaybederken yetişkinde yetişkinler dünyasını kaybetmekte ve çocuklaşmaktadır.

Postman'da Çocukluğun Keşfi ve Matbaa

Bebekliğin tersine çocukluk, biyolojik bir kategori değil, toplumsal bir kurgudur (Postman, 1995). Rönesans'ın en büyük icatlarından biri olan çocukluk 16.yüzyılda ortaya çıkmıştır. İletişim teknolojilerindeki ilerlemenin sonucunda başka bir deyişle matbaa ile çocukluk yeniden keşfedilmiştir. 20.yüzyılın ortalarında elektronik medya ise çocukluğu ortadan kaldırmıştır. Postman'a göre iletişim teknolojileri çocukluğa önce hayat vermiştir sonrasında çocukluğu gereksiz kılmıştır.

Matbaanın sonucunda, kitapların basılması ve yayılımı ve okuma-yazma oranında ortaya çıkan artış insanlar arasında bilgiye dayalı farklılıklar yaratırken, okuyabilmek yetişkinliğin göstergesi olmuştur. Yetişkinler okuyarak bilgi sahibi olma ve bilgi biriktirerek yaşamını düzenleme olanağına sahip olmak demekti. Bu durum en belirgin şekilde yetişkin ve çocuk arasında başka bir deyişle okuyabilen ve okuyamayan arasında görülmekteydi. Yetişkin olmak çocukça düşünmenin karşıtı demekti.

Ortaçağda okuryazar olmayan bir dünya da yetişkin ve çocuk arasında ayrım yapmaya gerek yoktu çünkü düşünce olarak bir farklılık yoktu. Çocuklar yetişkin dünyasında yaşıyorlar ve dolayısıyla her türlü sırra sahip olabiliyorlardı. Çocukluk kavramının olmaması, çocuğu yetişkin olmaya hazırlayacak eğitim anlayışının da olmayışından anlıyoruz. Ortaçağ'da çocuklar anlaşılır bir şekilde konuşmaya yedi yaşında başlarlardı ve böylece bebeklikten çıkarak yetişkin dünyasına adım atarlardı. Çocuklar yetişkinler gibi kendilerini ifade edebilir ve her şeyi söyleyebilirlerdi. Ayıp duygusu yoktu çünkü yetişkin ve çocuk arasındaki sırlar yoktu. Bu bir kültürel durumdur. Modern dünyada çocuk yetişkinlik yolunda adımlar attıkça, psikolojik açıdan yetişkin dünyasına ait olayları özümseye başladığına inanıldığında, sırlarda açığa çıkarılıp, paylaşılmaktaydı. Oysaki modern öncesi dönemde ya da matbaa öncesinde ne çocuk ve yetişkin arasında ayrım vardı ne de psikoloji ya da pediatri gibi kurumlar mevcuttu. Başka bir deyişle ayrımlayıcı kurumların olmadığı, sözel bir kültürün parçası olarak yetişkinlerle birlikte yaşayan ortaçağ erkek çocuğu yedi yaşında savaşma ve âşık olma kapasiteleri hariç, her yönüyle bir erkekti. Bu duruma örnek olarak Postman, Brueghel'in tablolarını verir. Brueghel'in içkili erkek ve kadınları şehvetle yürürken gösterdiği bir köy festivali

tablosunda, çocukların yetişkinlerle yemek yedikleri ve içki içtikleri görülmektedir. Bu tabloların önemi öncelikle kültürün ayıp düşüncesinin bir parçası olarak çocuklardan bir şey saklamayı gerekli kılmadığını ve 16. yüzyılda kibarlık ya da nezaket denen şeyin yokluğunu göstermesidir. Çocukların öğrenmesi için formel bir davranış içeriği oluşmamıştır. 16. yüzyıldan önce çocuk yetiştirme üzerine yazılmış kitap da yoktu. Çocuk edebiyatı gibi alanlar oluşmamıştı. Tablolarda minyatür yetişkinler olarak çizilmişlerdi. Giyim tarzında da çocukluk ve yetişkinlik arasında fark yoktu. Çocuklar kundaklık döneminden sonra tıpkı bir yetişkin gibi giydirilirdi. Yetişkin ile çocuk aynı şekilde konuşurdu. Kısaca çocuklara öğretilecek bir şey yoktu.

16. yüzyılda matbaanın yeni bir iletişim teknolojisi olarak ortaya çıkması ve okur-yazarlığı yaygın hale getirmesi okuma yeterliliğine dayanan yeni bir yetişkinlik tanımlaması ve okuma yetersizliğine dayalı yeni bir çocukluk anlayışı yaratmıştır. Matbaa yeni bir simgesel dünya yaratmıştır. Bu dünyada çocuk, yetişkinlerin dünyasından atılmıştır ve kendine ait çocuk dünyasında yer edinmiştir diyebiliriz.

Gutenberg'in matbaası ile okuma-yazma oranlarının yükselmesi ve kısa sürede insanların kendini bu yeni iletişim teknolojisine uyumlaması Avrupa'nın entelektüel birikiminin sonucudur. O dönemlerde zaten el yazması geleneği son derece yaygındı. Kağıdın nasıl üretildiği biliniyordu. 13. yüzyıldaki kültürel gelişmeler ayrıca ticaretin gelişmesi ve keşifler dönemin insanını zihinsel olarak matbaaya hazırlamıştır. Böylece kısa sürede önemli ölçüde insan basılı kitaplara ilgi göstermiş ve okur-yazarlık görülmemiş bir hızda yayılmıştır. Matbaa zaten ticaretle dönüşmekte olan toplumun dönüşümünü kolaylaştırıcı bir şekilde hızlandırmıştır. Ayrıca matbaanın da ticaret amaçlı, kar getiren bir iş olduğunu unutmayalım. Daha geniş açıdan bakacak olursak matbaanın kapitalizm ile çok yakın, girift bir ilişkisi vardır.

Matbaa ile basılı kitapların yayılması ve okuyucu kitlenin genişlemesi sonucunda bireycilik önemli bir durum haline gelmiştir. Sesli okumanın yerini sessiz okumanın alması insanın özel yaşamı kavramını da doğurmuştur. Artık insanlar kitabını alıp kendine ait bir yer oluşturarak sessizce kitabını okurken hem kendi iç sesini dinleme fırsatı yakalıyor hem de toplumdan koparak kendi bireyselliğini gerçekleştirebiliyordu. O zaman şunu da söyleyebiliriz matbaa insanlara var oluşlarıyla ilgili düşünme ve konuşma olanağı sağlamaktadır. Kişisel kimlik fikri gelişirken, çocukluk fikri de gelişmeye başlamıştır. Ortaçağ'a ait kültürel sınırlılıkların matbaa ile aşılmasıyla yeni gerçekler ve algılar dünyasının kapısı açılmıştır ve ortaçağın okuyamayan insanı ile yeni dünyanın okuyabilen insanı arasında önemli farklılıklar oluşmuştur.

Matbaacılık (Tipografya) tarafsız bir enformasyon ileticisi değildir. Matbaa, konuları yeniden düzenledi, mantık ve açıklığa önem verdi, enformasyonun otoritesine ya da egemenliğine yönelik bir tutuma yol açtı. Örneğin, matbaa, ana dilleri ortaya çıkarmıştır ve ulusalcı bir kitle oluşturmuştur. Aristo'cu bilimin modern bilimle yer değiştirmesi ve matbaa ile yazılı belgelerin kitaplara dönüştürülerek insanların alımına sunulması yeni bir simgesel çevre yaratılmasına hizmet etmiştir. 16. yüzyılın sonlarında astronomi, anatomi, fizik gibi bilimlerin yanı sıra ticari belgeler, tarım ve tıp ile ilgili pratik bilgilerde herkes için okunmak üzere basılarak çoğaltılmaktaydı. Dünya enformasyon ve soyut deneyimle dolmuştur ve sonuçta yeni bir bilinç ortaya çıkmıştır. Okur-yazar insan yaratılmaktaydı. Basılı sözcüğün otoritesi, kavramsal düşünme, entelektüel güç, ardışıklığa ve akla yönelim bireysellik temelinde yeni bir çevrenin inşaasıydı.

Matbaa yeni bir yetişkinlik türü icat etti. Bu yetişkinlik türü çocuğun okumayı öğrenerek tipografi dünyasına girmesiyle olacaktı. Bunun için okulların açılması ve çocukların okula gitmesi gerekiyordu. Böylece okullar yeniden fark edildi ve çocukların yetişkin olabilmek için gitmesi zorunlu hale geldi. Matbaa çocukluk ve yetişkinlik olmak üzere birbirinden ayrılan iki dönem icat etmiştir. Bu farklılık okur-yazar olmak ve olmamak arasındaki farklılıktır. Çocuklar okuma-yazması olmayanlar, yetişkinler ise okuma-yazması olanlar olarak addedilmektedirler. Yetişkinlik biyolojik değil simgesel bir başarıyı ifade edecekti.

Formel eğitimin ortaya çıkışı ve yayılmasıyla aile yapısı da değişmekte ve yeniden şekillenmekteydi. Okulun varlığı ve çocukların yetişkinliğe geçişlerindeki dönüşümler ailelerin dikkatlerini çocuklarına vermelerine yol açtı. Eğitimin sürece dönüşmesi ailelerin çocuklarını takip etmesini de beraberinde getirdi ve aileler gardiyanlara, muhafızlara, koruyuculara, baskıcılara, bakıcılara, cezalandırıcılara, beğeni ve dürüstlük hakemlerine dönüştü. Başka bir deyişle matbaa ailenin bir eğitim kurumuna dönüşmesini sağlamıştır. Aile çocukların sadece okulda öğrenim görmesinden sorumlu değildi, evde de yardımcı bir eğitim vermek zorundaydı.

16. yüzyılın sonunda matbaa, oluşturduğu yeni çevreyle mevcut konularda kısıtlama ve özel ile genel davranışlar arasındaki ayrımları getirdi. Çocukların önünde konuşulması yasak olan belirli konular ve kullanılmaması gereken kelime dizileri oluşturuldu. Yetişkinliğin ayırt edici özelliği kültürel sırlar bilgisiydi. Yetişkinler çocukların bilmesinin uygun görülmediği enformasyona sahipti. Zaman geçtikçe tipografik dünyanın oluşması sonucunda çocukluk ve yetişkinlik, giderek farklılaşırken, her alan kendi simgesel dünyasını oluşturdu. Çocuğun yetişkinin dilini, öğrenimini, zevklerini, isteklerini ve toplumsal yaşamını paylaşmadığı kabul edildi.

Devletin yetişkinlerin dünyasında çocukların koruyucusu olarak yasa yapması çocukluğun hukuksal olarak kabulüydü. Devlet ve ailenin çocuğun gelişiminde ya da yetişkinliğe doğru evrilmesinde iş birliği yapmasının temelinde reform ve öğrenim ruhu da vardır.

1850 ile 1950 arası dönem, çocukluğa en fazla önemin verildiği bir dönemdir. Postman Amerika'nın bu yıllar esnasında çocukları fabrika dışına çıkarıp okula çekebilmek, kendi giyim, eşya, edebiyat, oyun ve sosyal dünyalarına yöneltebilmek için başarılı çalışmalar gerçekleştirdiğini çalışmalarında vurgulamıştır.

Postman'da Çocukluğun Ölümü: Telgraf ve Televizyon

Elektrikli telgraf, bir mesajın hızının insan hızını aşmasını sağlayan ilk iletişim aracıdır. Telgraf zaman ve uzamı başka bir deyişle mesafeyi yok etmiştir. Telgraf, bilgiyi kişisel mülkiyetten çıkarıp evrensel bir metaya dönüştürmüştür. Bilgi telgrafın icadıyla denetimden bağımsızlığını ilan etmiştir ve özgürleşme yolunda ilk adımı atmıştır diyebiliriz.

Yetişkinlerin denetiminde olan çocukluk, belirli bir enformasyonun okul ve aile iş birliğinde çocuğun psikolojik aşamalarına göre denetim altında paylaşıldığı bir dönemdir. Ancak telgraf, enformasyonun denetimini ev ve okuldan alma sürecini başlatmıştır. Telgraf, çocukların kullanabildikleri enformasyonun türünü, niteliğini ve niceliğini, ardışıklığını ve yaşandığı koşulları değiştirmiştir (Postman, 1995). Bu yüzden çocukluğun ölümü telgrafla başlamıştır denilebilir.

Telgrafla beraber birçok elektronik iletişim aracının icadı toplumsal dönüşümlere sebep olmuştur. Kamera, telefon, pikap, sinema, radyo ve TV gibi icatlar yeni simgesel bir dünya yaratmıştır. Elektronik ve grafik devrimler başka bir deyişle simgesel resimler, karikatürler, posterler ve sonunda reklamların doğuşu gibi gelişmeler düşünce dünyasını yeniden düzenlemiştir.

Yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı enformasyonun hızı ve yoğunluğu insanların düşünmesini zorlaştırmıştır. Sözcükler ve resimler farklı söylem evrenlerine aittirler, çünkü sözcük, bir imgelem düşüncesi ya da icadıdır. Resimler, aklımıza değil duygularımıza seslenir. Bizden düşünmemizi değil duyumsamamızı isterler. Resmin zihinleri uyutma potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ekranlardan akan resimli görüntüler, okur-yazar dünyayı zayıflatan bir etkendir. Kitle yönelimli imge üretimi rasyonaliteyi dışlarken oluşturduğu simgesel dünya da çocukluğu dışlamaktadır. Telgrafla başlayan süreçte televizyon çocukluk ve yetişkinlik arasındaki sınırı belirsizleştirmeye başlayan en önemli iletişim aracıdır (Postman, 1995).

Kitap kültürü 16. yüzyıldan 20. yüzyıla doğru çocukları yetişkinlerden ayıran bir bilgi tekeli yaratmıştır. Okur-yazar bir yetişkin, kitaplardaki tüm bilgiye sahip olurken çocukların büyük

bölümü bu bilgiye sahip olamazdı. Çünkü onlar bu bilgiye sahip olmak için okula gitmeliydiler. Okuma öğrenen çocuk belirli bir davranış tarzı geliştirirdi. Kendini sınırlamayı öğrendiği gibi düşünsel ve analitik, sabırlı ve iddiacı, kısaca daima dengeli olmayı da öğrenirdi.

Televizyon ise basılı sözcük mantığının çizgisel ve ardışık mantığına sert bir şekilde muhalefet eder ve okur-yazarlık eğitiminin katılıklarını saf dışı bırakmaya çalışır. Görüntülerin alfabesi yoktur, imgelerin anlamını yorumlamayı öğrenirken gramer, heceleme, mantık ya da sözcük bilgisine gereksinme duyulmaz. Kitap belirli yaş kategorilerine göre dağılırken, televizyon herkesin izleyebileceği görsel bir araçtır çünkü insanlar televizyonu sadece izlerler başka bir ifadeyle ne okurlar ne de dinlerler.

Postman'a göre televizyon çocukluk ile yetişkinlik arasında kesim çizgisini üç biçimde aşındırmıştır. Birincisi akan imgeleri izlemek için eğitime gerek yoktur. İkincisi televizyon düşündürmez ve üçüncüsü izleyicide ayrım yapmaz.

Televizyon her tabudan yararlanır ve kendini izletmek için her türlü konudan yararlanır. Televizyon "an" odaklı ya da şimdi merkezli ve ışık-hızlı bir araçtır. Televizyon işlediği konuların detaylarına inmez, konuları derinlemesine araştırmaz. Televizyon sürekli konu eksikliği çeker ve birçok maskaralık ekranlara getirilir. Ancak bu tür programlar varlığını gerçeklikten aldığı için değil konu olarak gereksinim duyulduğu için ekrana getirilirler. Televizyon izleyicilerine fiziksel, ekonomik, bilişsel sınırlar koymaz. Kaç yaşında olduğunuzun bir önemi yoktur. Çocuklar, TV'nin gösterdiği her şeyi görürler. Böylece yetişkinle aynı bilgilere maruz kalan çocuğun yetişkinle arasındaki farklılıklar bulanıklaşır ve zamanla bilgi temelinde bu farklılıklar yok olur.

Postman'a göre "grup" önemli ölçüde üyelerinin paylaştığı enformasyonun dışlayıcılığı ile tanımlanır. Herkes aynı bilgiye sahip olsaydı, o zaman kendine özgü ayrıcalıkları olan gruplar olmazdı. Her rol ya da kimlik enformasyona dayalı olmayabilir. Örneğin erkek ya da kadın olmak biyoloji tarafından belirlenmektedir. Ancak genelde roller belirli bir enformasyonun ulaşımının sonucunda oluşturulur. Çocukluk yetişkinlerin bildikleri şeyleri bilmeyen bir insan kategorisidir. Bu tanımın temelinde ya da ayrımlayıcı olan enformasyondur. Bu bağlamda, ortaçağda çocukluk kavramının yokluğu dönemin yetişkinlerinin belirli ya da ayrıcalık oluşturabilecek enformasyonu iletebilecekleri teknoloji olmamasıdır. Başka bir deyişle yetişkinin kendine özgü ya da kendini ayrıştıran ve bir grup aidiyeti yaratacak enformasyon oluşturamamasıdır. Gutenberg matbaa ile bu durumu değiştirmiştir.

Ancak burada en önemli şey televizyonun matbaanın getirdiği dönüşümleri yeniden tersine çevirmesidir. Teknolojinin ve buna bağlı olarak iletişim araçlarının gelişimi enformasyonun hızını ve yoğunluğunu artırmış sonucunda ise eşitlikçi bir yaklaşımda çocuk ve yetişkin arasındaki bilgiye dayalı farklılıklar önce ayıp düşüncesi hedef alınarak sonrasında ortada hiçbir sır kalmamalı mottosuyla zayıflatılarak yok edilmiştir.

Matbaa ile tipografik dünyaya girilmesi, okulların açılması ve formel eğitimin başlaması ile ailenin çocuğa bakışının değişmesi çocuğun bazı bilgileri bilmesini bazılarını da bilmemesini getirmiştir. Yaşamın içinde bazı kısıtlamaların gerekliliği, çocuklarda şiddetin ya da cinselliğin bir dürtü olarak kontrol edilmesini gerektirmiştir. Bu kontrol ise okulda ve aile içinde ayıp duygusu ile sağlanmıştır. Utandırıcı bir durumu gizlemenin araçları ortadan kaldırıldığında, o durumun içeriği kamusal söylemin içeriği olur ve kamu önünde tartışıldığında ayıp olan ortadan kaybolur. Böylece ayıp olanın karanlıkta kalan yönleri açığa çıkarılır ve toplum yaşamına eklemlenir. Ayıbın kaybolması görgü kurallarının ya da nezaketinde önemini azaltmıştır. Nezaket ve terbiyeye ilişkin görgü kuralları, matbaa ile ortaya çıkmıştır. Okur-yazarlık üst düzeyde bir benlik denetimi ve zevklerin bastırılmasını sağlarken aslında bedeninin akılla kontrol edilmesini ya da bedenin akla boyun eğmesini beraberinde getiriyordu. Bu durum uzun bir gelişimsel öğrenme sürecini ve yoğun bir yetişkin öğretimini zorunlu kılmaktaydı.

Başta telgraf ve televizyon olmak üzere iletişim teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak ev ile okulun çocuğun gelişiminin düzenleyicileri olarak merkezdeki yerlerini kaybetmeleri, başka bir şekilde ifade edecek olursak enformasyon üzerinde denetim sağlanamaması çocukların yetişkinliğin sınırlı duyarlılık bölgesinden özgürleşmesine katkıda bulunmuştur. Postman'a göre televizyon başta olmak üzere kitle iletişim araçları cinsel sapıklık kavramını dönüştürmekte ve hatta tümüyle yok etmektedir. Postman buna örnek olarak on iki ve on üç yaşlarındaki kız çocuklarının TV'deki reklamlarda erotik nesneler olarak teşhir edilmesini verir. Postman konuyla ilgili çok önemli ikinci bir örnek verir. Bu örnek yetişkin erkeklerin ergen kızları arzulamalarıdır. Ancak mesele arzulamak değil bunu gizlemeleridir. Televizyon bu gizlemeyi ya da sırrı açığa çıkarmakla kalmaz, kıskandırıcı bir yasak konumu da verir. Gizli olan açığa çıktıkça kamunun bir parçası olmaktadır.

Modern yetişkinlik önemli ölçüde matbaanın sonucudur. Yetişkinliğin ne olduğu ya da tanımı okur-yazar kültürün belirlediği niteliklerdir. Postman bu nitelikleri şöyle sıralamaktadır; kendini sınırlama kapasitesi, hazzı erteleme hoş görüsü, kavramsal ve ardışık olarak sofistike düşünme yeteneği, hem tarihsel sürekliliğe hem de geleceğe ilişkin zihinsel meşguliyet, akla ve hiyerarşik düzene yuksek bir değer biçme.

Postman yaşamın evrelerini bebeklik, ihtiyarlık ve ikisinin arasında yetişkin-çocuk olarak üçe ayırmıştır. Elektrikli medya yetişkinliğin tanımını da zayıflatmış ve esnekleştirmiştir. Başka bir deyişle yetişkinliği de dönüştürmüştür.

Televizyon insanların duyarlılığını zayıflatmakta ve onları uyutmaktadır. Olaylar tarihsel süreklilikten koparılmış, parçalı ve hızlı bir şekilde ekrana getirilmektedir. Böylece insanlar düşündürülmemektedir. İnsanlar ekrana getirilen olaylarla değil, uygulanan aşırı hız ile olayların gelişimi ve çözümü arasındaki mesafenin en aza indirilmesiyle ya da düşünmeye zaman bırakılmamasıyla yönlendirilmekte ve duygusal olarak köreltilmektedirler. Heyecanı enformasyon değil hız üretmektedir.

Ekranlardan verilen haber programlarının kamuyu bilgilendirme görevleri çoktan sona ermiştir ve şov programlarına dönüşmüştürler. Şov uğruna olaylar kurgulanmakta ve eğlenceyle harmanlanmaktadır. Haberler akla değil fantezi ya da oyun dünyasına hitap etmektedir. İnsanlar gülme, ağlama ya da uyuşmaya terkedilmektedir.

Ticaret ile din arasında ayrım yapma kapasitesi yetişkin olmanın belirtisidir. Televizyon çağında bu ayrım da kaybolmuştur. Kapitalizm her şeyi kendine adapte ederek dönüştürmektedir. Bu dönüşümü de iletişim teknolojileriyle gerçekleştirmektedir. Televizyon anlatmak istediğini dil kullanarak anlatmaz. Dil yerine görsel imgeleri kullanır ve olayları sunarken tartışma ya da fikirler dizisi olarak değil, hikaye tarzında sunar. O zaman ekrana getirilen her şeyler de; politika, din, ticaret hikayeleşmektedir.

Geleneksel çocuk modeli ve yetişkinlik modelini kimse anlamamaktadır. Televizyon içeriklerinden sadece yetişkinleştirilmiş çocuğun doğuşunu değil, çocuklaştırılmış yetişkinin doğuşunu da görebiliriz.

Postman'a göre çocuk giyim tarzı giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. Artık on iki yaşındaki çocuklar, partilere takım elbise ya da tayyörler, altmış yaşındaki erkekler ise aynı partilerde kot pantolonlar giymektedirler. Çocukluk kavramının zayıflaması ile birlikte çocukluğun simgesel işaretleri de azalmaktadır. Aynı durum yemek yeme alışkanlıklarında da görülebilir. McDonald ve Burger King'in reklamlarına bakıldığında hem yetişkin hem de çocuk için junk food dediğimiz menüler sunulmaktadır. Oyunlar artık eskisi gibi kendiliğinden değil keskin kurallara bağlı olarak oynanmaktadır. Oyun şöhret, para gibi dışsal amaçlar tarafından belirlenmektedir. Çocukluk kaybolurken, çocuğun oyun görüşü de ortadan kaybolmaktadır. Başta giyim, yiyecek, oyunlar ve eğlence olmak üzere her şey türdeşleşmektedir. Postman bu durumu dilin kullanımı üzerinden açıklamaktaır. Yetişkinler artık çocuktan daha derinlikli ya da çeşitli bir dil kullanmamaktadırlar.

Hatta yetişkinler için nasıl konuşulması gerektiği üzerine yazılara rastlanması bunu destekleyen bir örnektir. Yetişkinler çocuk dilini kullanmayı oldukça çekici bulmaktadırlar. Çocuklar ise yetişkinlerin Postman'ın "kirli sözcükler" olarak nitelediği yetişkin dilini kullanmayı çekici bulmaktadırlar.

Çocukluk ile ilgili geleneksel yaklaşımların zayıflaması ve yetişkinlerle arasındaki farkların belirsizleşmesi modernleşme süreçleri içinde iletişim teknolojilerinin son derece önemli rol oynamasıyla gerçekleşmiştir. Postman'a göre bu durumun sonucunda toplumsal alanlardaki kural ve ritüellere yönelik genel bir önemsemezlik durumu ortaya çıkmıştır.

Postman'a göre çocukluğun oluşumunu sosyal çevre belirler. Çocukluğun toplumda var olması, kültürün doğal olmayan, uzmanlaşmış ve karmaşık beceri ve tutumları öğrensinler diye çocuklar ile ilgili ayrım yapılmasını gerektiren bir aracın egemenliği altında olmasına bağlıdır. Kültürün iletişim gereksinimleri çocukluk döneminin ayrımını gerektirmezse çocukluk kaybolur.

Aileler geleneksel çocuk yetiştirme şekillerine olan inançlarını yitirmişlerdir çünkü onlara sahip oldukları enformasyonun güvenilir olmadığı gösterilmiştir. Postman psikologlar, sosyal çalışmacılar, rehberlik danışmanları, öğretmenler ve kurumsal bir görüşü temsil eden diğerlerinin, ailenin otorite alanlarını işgal ettiğini düşünmektedir. Günümüzde ortaya çıkan sonuç geleneksel aile-çocuk ilişkisinin nörotik olduğudur ve kurumların ailelerden daha iyi hizmet verebileceğidir.

Sonuç

Postman yazmış olduğu eserlerinde baskın olan iletişim biçiminin kültürü belirlediğini söylemektedir. Tarihsel olarak sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, matbaanın Avrupa'da kullanımı ve yazılı basının yayılması, sonrasında ise önce telgraf ardından fotoğraf, sinema ve nihayetinde televizyonun yeni teknolojiler olarak ortaya çıkmaları sadece bir teknik ilerleme değildir çünkü bu iletişim teknolojileri yaşam biçimlerini de dönüştürmekte ve kültürü biçimlendirmektedir.

Postman teknolojik gelişmelerin kültürü belirlediğini çalışmamızın ana teması olan çocukluğun doğuşunu ve ölümünü üzerinden göstermeye çalışmıştır. Matbaadan önce insanların aynı enformasyon ortamını paylaşması, toplumda her hangi bir şekilde kültürel farklılığın oluşmasını engelliyordu. Çocukluk kavramı da henüz oluşmamıştı. Matbaanın kullanımı ve basılı kitapların yayılması eğitimi zorunlu kılan tipografi dünyasını yaratırken ortaya çocukluk ve yetişkinlik kavramları da çıkıyordu. Kavramsal, tümdengelimci, ardışık düşünme yeteneği, nesnel yaklaşma ya da olaylarla ilgili mesafeli kalabilme gibi bir takım özellikler yetişkin olmayı gerektirirken bu özelliklere sahip olmak için gerekli eğitimi almaya aday insanları ise çocuk olarak kabul edilmesini gerektiriyordu. Telgrafla ve sonrasında fotoğraf ve televizyonun kullanımları insanların yeniden aynı enformasyon ortamını paylaşmaları sonucunu getirmiştir ve böylece tıpkı matbaa öncesindeki gibi çocukluk ve yetişkinler arasındaki fark yeniden belirsizleşmiştir ve bu durum çocukluğun kaybolmasına neden olmuştur.

Postman iletişim teknolojilerine yaklaşırken matbaanın kullanımından telgrafa kadar olan dönem ile telgrafla başlayan ve devam eden dönemi bir birinden ayırmıştır. Matbaa ve sonrası dönemini tipografik kültürün egemenleştiği yorum çağı olarak niteleyen Postman telgrafla başlayan dönemi gösteri çağı olarak nitelemektedir. Bu iki dönemdeki gelişmeler insanın düşünsel olarak dönüşmesini ya da kültürün biçimlenmesindeki farklılığı göstermesi açısından önemlidir. Okumanın yerini görmek, anlamın yerini izlemek almıştır. Bilgilendirme yerini eğlendirmeye bırakmıştır.

Kısaca, Postman iletişim teknolojileri kültürü belirlemektedir. Bu bağlamda matbaa teknolojisinin yeniden çocukluk kavramını nasıl ortaya çıkardığı ve yetişkinlikten ayırdığını ve telgrafla başlayan ve televizyonla devam eden yeni teknolojilerin nasıl çocukluğu öldürdüğünü başka bir deyişle yeniden matbaa öncesindeki dönemde olduğu gibi çocuk ve yetişkinliğin arasındaki

farkların belirsizleştiğini göstermiştir. Ancak bunu yaparken çocukluk kavramı gibi kültürel olguların doğum ve ölümlerinin merkezine iletişim teknolojilerini koymuştur.

Kaynakça

Castells, M. (2008). Enformasyon çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür–1. *Ağ Toplumunun Yükselişi.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ellul, J. (1980). *The Technological System*. New York, Continuum.

Güngör, N. (2016). *İletişim, Kuramlar ve Yaklaşımlar.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kalın, İ. (2018). *Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar.* (2. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.

Marshall, G. (2005). Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Özçetin, B. (2019). *Kitle İletişim Kuramları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*. (Çev.Kemal İnal). İmge Kitabevi.

Postman, N. (2020). *Televizyon: Öldüren Eğlence*. (Çev. Osman Akınhay). Ayrıntı Yayınları.

Timisi, N. (2016). *Dijital Kavramlar, Olanaklar, Deneyimler*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Williams, R. (1989). *The Politics of Modernism*. London: Verso.

Toplam Kalite Yönetiminin Bir Unsuru Olan Kalite Çemberlerinin Örgütlerde Oluşturduğu Değişimler ve Sektörel Örnekler

Çetin KAYA[1]
Hilal ÇELİK[2]

Giriş

Toplam kalite yönetimi ile işletmelerde kaliteyi arttırabilmeyi hedefleyen, yönetim felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam kalite yönetimi (TKY) ile müşteri portföyünün istek ve ihtiyaçları doğrultusunda ürün ve hizmetlerin kalitesinin arttırılması hedeflenmiştir. TKY felsefesi gereği, çalışanların motive edilmesi, onların ödüllendirilmesi, ekip çalışması benimsenmesi, ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin kullanılması, hata ve yanlışların düzeltilmesi, başarı elde etmiş organizasyonların deneyimlerinden örnekler alınması, strateji gibi planların yapılması gibi hedeflerin belirlenmesi ve uygulamaya geçirmek için faaliyetlerde bulunulması esasına dayanır. TKY de kullanılan en yaygın uygulama kalite çemberleri olarak karşımıza çıkar. Kalite çemberleri aynı işletme içerisinde çalışan en az 4 en çok ise 12 kişilik gruplardan meydana gelir. Kalite çemberleri grubunda tamamen gönüllülük esası vardır. Çıkan problemleri çözmek için grup üyeleri belirli zamanlarda toplanır. Grupta her katılımcı söz hakkında sahiptir. Kalite çemberleri 1950'li yıllarında Japonya'da ortaya çıkmış, 1990 yıllarında ise yaygınlaşmış bir yönetim anlayışıdır. Kalite çemberleri ile yapılması hedeflenen işler zamanında, planlı, kaliteli ve tek seferde olması ve sürekli olarak kendini geliştiren bir yönetim anlayışıdır.

Örgüt kültürüne baktığımızda, son yıllarda artış gösteren insan faktörüne verilen değer ile birlikte örgütsel yapılaşmaya ilgi artmış ve örgüt kültürü anlayışı benimsenmeye başlanılmıştır. Örgüt kültürü, üyeler tarafından benimsenmiş değerler, inançlar, normlar, hikayeler gibi bütünlerden oluşan bir yapıdır. Çalışanlarda örgütsel bağlılığın oluşması, belirli hedeflerin belirlenmesinde ve yönlendirilmesinde örgüt kültürü büyük öneme sahiptir. Örgütün gelişmesi ve iyi bir performans göstermesi örgütün değerlerine bağlı çalışanların olmasıdır. Örgüt belirlediği amaçları gerçekleştirmek için, güçlü örgüt yapısına, kültürüne ve örgüte bağlı çalışanlara ihtiyacı vardır. Bundan dolayı son yıllarda görülen rekabetçi anlayış, örgütlerin kültürlerini geliştirmeleri ve bu kültüre bağlı çalışanların artması yönünde olmuştur.

Çalışmamızda kalite çemberleri ile örgütlerde meydana gelen değişimler ve sektörlerde ne gibi değişikliklerin gerçekleştiği örnekler ile anlatılarak, işletmelerde örgütsel yapının avantajı ve kalite çemberlerine göre çalışma gösteren işletmelerde ne gibi değişikliklerin gözlemlendiği ortaya konulmuştur.

Tky (Toplam Kalite Yönetimi)

Toplam Kalite Yönetimi (TKY), çalışanların eğitim almasını, yetkilendirilmesi ve takım çalışmasını benimsemesi ile ortaya çıkmış felsefedir. Takım çalışması ile yapılan işlerin sürekli iyileştirilmesi, hedefinde olan iç ve dış müşterilere beklenen kaliteyi sunmak için takım çalışması

[1] Çetin Kaya, Beykent Üniversitesi, Yüksek lisans öğrencisi, kayacetin26@hotmail.com

[2] Dr. Öğretim Üyesi Hilal Çelik, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul,Türkiye, orcid id:0000-0003-2227-5462, hilalcelik@beykent.edu.tr

yapılması ve kaliteyi arttırmaya olanak sağlayan yapı diyebiliriz. Takım çalışması ile yapılan bu iş diğer anlayış kavramlarından TKY'yi ayırt etmeyi sağlar. TKY ile, tüm çalışma ekipmanlarını, mamülleri ve buna bağlı hizmetlerin tam kapasite ile geliştirilmesi, tüketici memnuniyetinin sağlanması ile çalışmaların sürekli iyileştirme düşüncesine dayanan, tüketicinin beklentilerini en üst seviyede tutmaya çalışan, tüm bu olanakların oluşturulması esasına dayanan modern yönetim anlamında çalışmayı sağlayan yapı diyebiliriz. Tüketici, işletmenin ürettiği ürün veya hizmeti kullanan birey ya da bireyler olarak tanımlanabilir. Bu yapı içerinde bulunanlara iç müşteri, ürün ya da hizmet satın alan kişilere ise dış müşteri diyebiliriz (Çakar & Serdar, 2002).

Tablo 1. Toplam Kalite Yönetimi ile Klasik Yönetim Modelinin Karşılaştırılması

Geleneksel Yöntem Anlayışı	Toplam Kalite Yönetimi Anlayışı (TKY)
Beklentisi yüksek olmayan müşteri	Beklentisi yüksek olan müşteri, seçeneklerin çok olması rekabeti arttırır
Türü aynı olan üründen çok fazla üretim	Tüketicinin istek ve arzularına göre üretim, seçeneğin çok olması esnekliği getirir.
Çalışanların eğitim düzeylerinin düşük olması – ucuz çalışması	İşin ihtiyacı doğrultusunda yetiştirilmiş belgeye sahip kalifiyeli çalışan
Kalite sadece kontrol ile sağlanır	Hataların oluşmaması için geliştirilen yaklaşım
Maliyeti yüksek olan kaliteli ürünler	Kaliteyi daha ucuza elde edebilme
Stoklu olarak çalışma	İhtiyaca göre olduğundan stoksuz çalışma
Hata oranları kabul edilebilir düzeyde	Hayata yer yok, sıfır hata
Belirlenen hata oranlarına göre üretim	Hedeflenen oranlarda uygun üretmek
Bilinmeyen hatalara karşı çözüm sunan yaklaşım	Olabilecek hataları önceden düşünmek ve bunlara karşı önlem almak
Uzmanlık gerektiren sistem	Çalışılan kurumlar arası sistem geliştirme
Bölümler arası farklılaşmayı gerektiren yapı	Bölümler arası iş birliğine dayanılarak organizasyon gelişimi yapmak
Motivasyonun ödüllendirme ya da cezalandırmaya dayalı sistem	Cesaret, tebrik ve ödül ile motivasyon sağlanması
Tedarikçiler ile pazarlık ve kontrol yolu ile pazarlanması	Güven çerçevesi içerisinde tedarikçi ile alış-veriş
Yüksek kârı kısa sürede elde etme yaklaşımı	Kazancın uzun vadeye yayılması ile sürekliliğin oluşması sağlanması
Yeni üretilecek ürünlerin sadece AR-GE ve pazarlama birimleri tarafından geliştirilmesi	Bütün birimlerin ürün gelişimi süreci içerisinde yer alması
"İşi en iyi bilen o işi yönetendir" kavramı	"İşi en iyi bilen o işi yapandır" kavramı
Yılların getirdiği tecrübeye dayatılmış yönetim	Yapılan işin ölçme ve değerlendirme sonuçlarına göre yapılması anlayışı

Kaynak: Karacan , F. (2021, 10 25). *muhendissel.com.*

Kalite Çemberleri

Kalite çemberleri, organizasyon yapısında bulunan bütün ekiplerin ilgili kararlara katılması

ve uygulanması konusunda yardımcı olmasıdır. Kalite çemberlerinde, ortaya çıkan sorunların çözümü için ilgili ekipler tarafından (yönetici, teknik personel, makinede çalışan) bir araya gelinip hangi sorunlar ile karşılaşabilecekleri konusunda fikir birliğine giderler. Böylelikle kalite çemberleri grup birliğinin ortak kararlarına uyum olarak ifade edilebilir (Pakdemir,1994).

Mal ve hizmet üretimi yapan işletmelerin işgücü kavramını yönetmesinde insan faktörü önemli rol oynamaktadır. İnsan faktörünü yeni gelişen teknolojiye uyum sağlayacak şekilde yapılandırılması, üretimin sosyal biçimde yapılmasına üretim organizasyonu denilmektedir. Yeni yapılandırılan organizasyonlar üretim modeline uygun bir biçimde, 'post-fordist yönetim', 'yalın yönetim', 'japon tarzı yönetim' veya 'toplam kalite yönetimi' (TKY) gibi isimler ile belirtilmektedir. Son 20 yıla baktığımızda ülkemizdeki firmalarında yaygın bir biçimde kullanılması gerekliliği olan TKY, 'kalite standartlarına uygunluk', 'sıfır hatalı üretim', 'kaizen sürekli iyileştirme', bu süreçlerin daha çok ölçüm ve istatiksel değerleri baz alması, geleneksel yönetim modeline alternatif olarak 'yönetim felsefesi' uygunluğuna girmeye başlamıştır. TKY insan unsurunu merkeze yükselttiğini ileri süren, tüketiciyi baş tacı eden, tüketici memnuniyetini 1.sırada gören, personel mutluluğunu bu durumda 2.sırada bırakan bir anlayış olmuştur. TKY, işinde mutlu olamayan çalışanlarının iyi bir üretim yapamayacağını düşünerek 'iş gören katılımı', yetkilendirme', 'firma kültürü ve iş gören bağlılığı', gibi maddelerin insan faktörüne katkı sağlamak düşüncesi ile demokratik bir işyeri olmayı hedeflemiştir (Balkız, 2003).

Kalite Çemberlerinin İlkeleri

Kalite çemberlerinin Amerika'daki kullanımı Japonya'da kullanılan yapıya benzemektedir. Benzerlik olarak; "problem çözme", "takım kurma", "kalite kontrol", gibi kavramların fonksiyonlarını içerir. Birçok faaliyet alanında işletmeler kendi faaliyetleri için özel ad kullanabilir. Genelde grup isimleri; "çalışanların katılımı", çalışanların çabalarının birleştirilmesi", "çalışma grupları" v.b. isimlendirmelerle anılır. Kalite çemberleri özünde çalışanları bireysel olarak değil takım olarak görme yaklaşımı sergiler. Kalite çemberleri, çalışanları gruplar halinde kendi iş kolları ile alakalı kararlara katılmak, iş kolu ile ilgili oluşabilecek problemlere karşın tecrübe ve bilgileri ile katılım sağlamalarını kazandırmayı hedefler. Böylelikle çalışanların problem çözmeye katılması ile üretim tarafında daha fazla problemin ortadan kaldırılması için iş birliği yapmaları sağlanır. Yapılan tanıma göre kalite çemberlerinin temel ilkeleri aşağıdaki gibi gruplayabiliriz (Pakdemir, 1994);

- Hataları minimize etmek
- Maliyetleri düşürmek
- Kaliteyi yükseltmek
- Çalışanların karar mekanizmasına katılması
- İş kollarında çıkan problemlerin çözüm için çalışanların bilgi ve deneyimlerinden yararlanılması
- Haberleşme (alt kademe ile yönetim arasında) sağlamak
- Problemlerin daha kolay çözümü için problemleri tanımak
- Sistem içerisinde bulunulmasından dolayı problem çözüm yeteneğinin artması
- Sürekliliği sağlamak
- İşle ilgili tatminliği maxsimum seviyeye çıkarmak
- Daha verimli olacak ekip çalışması sağlanması

- Hata oranının minumum seviyede tutularak müşteri memnuniyeti sağlanması

Kalite çemberleri sadece ürün kalitesi için yapılan ekip çalışması olmayıp, aynı zamanda yapılan işin maliyet ve kalitesine yönelik çalışmadır.

Kalite Çemberlerinin Örgütsel Yapısı

Kalite çemberleri, işletmelerdeki oluşum sürecinin belirli aşamalarla yapılan köklü bir değişimidir. Kalite çemberleri farklı firmalarda yapılan işlemlere göre değişiklik gösterebilir, fakat organizasyon çatısı sabittir. Yapılan organizasyon ile her kademeden yöneticinin bulunması, çalışanlarında bu organizasyona dahil olmaları bu yapılandırmanın kalıcı olması ve benimsenmesi ile başarı elde edilebilir. Organizasyon yapılırken eğitim organizasyonları düzenlenmeli ve adım adım ilerlenmelidir. Kalite çemberleri 5 ile 15 kişi arasında değişen küçük çalışma gruplarından oluşmaktadır. Bunlardan başlıca olanları (TÜRKER & KILIÇ, 2021);

1. Yönetim komitesi
2. Koordinatör
3. Rehber
4. Lider
5. Üyeler

Kalite Çemberlerinin Faaliyet Alanları ve Kuruluş Amaçları

TKY'nin kuruluş amacı olarak, çalışanlarını işlere teşvik etmek, onları işlerinde eğitim ile desteklemek ve onları bu konuda ilgili olgunluğa ulaştırmaktır. Yapılan hatalara karşı ceza yerine ödül, işlerinde zorlama yerine gönüllülük esasına dayalı, kaliteyi sonradan elde etme yerine kaliteyi oluşturmada onlara rol üstlendirme, bu felsefe ile çalışma sonucunda kaliteli ürünleri elde etme TKY'nin belirleyici özellikleri olarak karşımıza çıkar. TKY'nin maddeleri gösteriyor ki; çalışanlarında yönetime katkı sağlaması, karşılıklı saygı, ihtiyaçlara yönelik çalışma alanları, beklentileri karşılama, insan saygısına dayalı çalışma – yönetim – uygulama faaliyetleri temel taşları oluşturmaktadır (GÜNAYDIN, 2014).

Kalite çemberleri eğitim ve sorun çözüm odaklı yapısıyla, çalışanları işleri öncesinde eğitim ve sorun çözme teknikleri ile çalışma safhasına alıştırması sürecini tamamlamasıdır. Bundan sonraki süreçte ise grup ilgili gördüğü arıza üzerinde sorunun çözümü için ilgili araştırmalar yapıp ilgili analiz sonucunda veriler toplamaktadır. Toplanan bu veriler kapsamında sorunun kaynağını tespit edip, sorunun ortadan kaldırılması yönünde öneriler geliştirirler. Geliştirilen bu öneriler yönetim tarafında kabul görüldüğünde ise uygulama safhasına geçilmesi sağlanır (YILDIRIM & MERTER, 2017).

Kalite Çemberlerindeki Sorun Çözme Teknikleri

Kalite kontrol çemberinin işleyişi için konunun çözümlenmesi için incelenmesi, teşhisi, yönetimi, sunuş gibi elde edilen sonuçların değerlendirilmesine kadar bir sıra içerisinde olması gerekmektedir. Böyle bir çalışmayı yapabilmek için tüm üyelerin rehber - lider - yürütme komitesi gibi üyelerin kalite çemberleri hakkında bilgi sahibi olması gereklidir. Kalite kontrol çemberleri için sorunun çözülmesinden yönetimdeki sunuma kadar olan kısımda eğitim yöntemleri çeşitleri çoktur (EFİL, 1986).

Kalite çemberleri uygulamasındaki kullanılan sorun çözme teknikleri (Medeni Genel, 2021);

- *Beyin fırtınası*

- *Neden – sonuç diyagramı*
- *Pareto analizi*
- *Veri toplamaya ilişkin teknikler*
- *Histogram*
- *Grafikler*
- *Gantt Diyagramı*

Literatürdeki Örnekler

Makalenin Adı: İş sağlığı ve güvenliği katılımcı ergonomi ve kalite çemberleri.

Makalenin kimlere yapıldığı: İş sağlığı ve güvenliği için kalite çemberleri ile çalışanların katılımı hedeflenmiştir.

Makalenin sonuçları: Yaşanılan iş kazalarını en aza indirebilmek için çalışanların karar sürecine dahil edilmesi sağlanmıştır. Çalışanların dahil olması ile iş sağlığı ve güvenliği daha verimli olması hedeflenmiştir. İşletmeci tarafından çalışanların yönetim sürecine dahil olması, kalite çemberlerinin daimi kuralları olduğundan çalışanların bu sürece katılması sağlanmıştır.

Katılımcı ergonomisi, çalışanların karar sürecine dahil olmaları, iş kazalarının önlenmesi amacıyla oluşturulan yapıdır. Katılımcı ergonomisi sayesinden çalışanların örgütlere olan bağlılığı arttığı düşünülmüştür. Katılımcı ergonomisi ile çalışanların takım ruhu içerisinde çalışmasına, iş yerinde iş tatmini oluşması, yapılan düzenlemeler ile çalışanların daha güvenilir bir iş ortamının sağlanması düşünülmüştür (ÖZTUNA, 2017).

Makalenin Adı: Organizasyonlarda toplam kalite yönetimi.

Makalenin kimlere yapıldığı: Organizasyon yapılarının problem çözümüne yönelik kalite çemberlerinden faydalanılmıştır.

Makalenin sonuçları: İşletmelerin yönetimi ile ilgili 1950'li yıllardan beri süre gelen birçok görüşler ortaya atılmıştır. Amerikalı ve Japon bilim insanları tarafından oluşturulan yeni felsefe, toplam kalite yönetimi olmuştur. Toplam kalite yönetimi ile işletmelerde kalitenin arttırılması hedeflenmiştir.

Yapılan araştırmada, organizasyonlarda problem çözümüne yönelik kullanılabilecek kalite geliştirme tabloları sunulmuş. İstatiksel sürecin kontrolüne ve problemin çözülmesine yönelik teknikler kullanılmış. Toplam kalite yönetimi uygulanması süreci ele alınmış, kalite çemberlerinden ve toplam kalite yönetiminden faydalanılmıştır. Toplam kalite yönetimi uygulanması sırasında engel olabilecek faktörler ve karşılaşılabilecek sorunların ele alınması incelenmiştir (AKTAN, 2012).

Makalenin Adı: Farklı mamul grupları için kalite boyutları önem değerlendirmesi.

Makalenin kimlere yapıldığı: Mamul kalitesini belirlemek için farklı mamullerin kalite boyutları önem derecesini anlamak amacıyla *Garvin*'in kalite için belirlemiş olduğu 8 kural uygulanmıştır.

Makalenin sonuçları: Garvin'in kalite için belirlemiş olduğu 8 kuralı araştırma için kullanılmıştır. Bu kurallar farklı mamul grupları için önem düzeylerini belirlemek amacıyla ev tekstilinde, mobilya sektöründe, ayakkabı sektöründe, giyim sektöründe, ev aletlerinde, beyaz eşya sektöründe tüketici elektroniği olarak 8 temel ürün grubunda her mamul için 3 örnek olacak şekilde 24 farklı mamul tüketicilerin değerlendirilmesine sunulmuş olan bir anket çalışması yapılmış olup 400 katılımcıların verileri analiz edilmiştir (ÇAVDAR & ZERDALİ, 2020).

Makalenin Adı: İş görenleri güdüleyen bir uygulama olarak kalite çemberleri.

Makalenin kimlere yapıldığı: Kalite çemberlerinin iş görenlerin örgüt içi davranışlarının etkisinin değerlendirilmesi.

Makalenin sonuçları: Yapılan araştırmanın amacı kalite çemberleri ile iş görenin örgüt içindeki davranışlarının kontrol edilmesinin değerlendirilmesidir. Kalite çemberleri ile yapılan bu araştırma çalışanların yönetim kademesi ve ekip arkadaşları arasındaki ilişkileri, çalışanların yaptıkları işler hakkında bilgi edinilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada 4 işletmede çeşitli işlerde görev alan 50 çember lider üzerinde durulmuştur. Araştırmada toplam 30 soru sorulmuş, 6 soruda liderlerin cinsiyeti, eğitimi, yaşı, işletmedeki çalışma zamanı, işletmedeki görevi, liderin çemberdeki çalışma zamanı olarak ele alınmış. Sonraki 24 soruda ise, işletmedeki kalite çember uygulamasının çalışanların güdülenmesi değerlendirilmiş ve örgüt içindeki davranışlarını ele alan sorular yöneltilmiştir (NALBANT, 1994).

Makalenin Adı: *Toplam Kalite Yönetiminin İşletmelerde Yenilik Çalışmalarına Katkıları*

Makalenin kimlere yapıldığı: İşletmelerin faaliyet alanlarına katkı sağlamak amacıyla toplam kalite yönetiminden faydalanılması.

Makalenin sonuçları: Teknolojinin gelişmesi ile birlikte rekabet ortamının oluşmasının sağlanması dolayısıyla birçok işletme bu rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaktadır. Küresel ekonomik koşullarda ayakta kalabilmeyi sağlamak için işletmelerin teknolojiyi takip etmeli ya da kendi yeniklerini ortaya çıkarmak zorunda kalmışlardır.

Ülkelerin yenilik çalışmalarına bakıldığında, Amerika II. Dünya savaşından sonra yenilik adı altında üniversitelere ve laboratuvarlara 1 trilyon dolar para aktarılmış, ayrıca temel araştırma için 35 milyar dolar kaynak ayırmıştır. Japonya'da araştırma için kişi başına düşen harcama yaklaşık 600 dolardır. Türkiye'ye bakıldığında özel sektörde araştırma geliştirme için 300 milyon dolar, kişi başına ise 30 dolar civarında olmuştur. Bu bakımdan yenilik çalışmaları kısıtlı kaynaklar içerisinde, yenilik projelerini başarıya ulaştırmak için, maddi ve manevi kaynakları en verimli şekilde kullanmak gerekmektedir. TKY ile yenilik çalışmaları başarılı sonuçları ortaya çıkartmak için kullanılan felsefe olmuştur. TKY ile yeniliğin getirmiş olduğu evrensel ve radikal düzenlemeler ile rekabette üstünlük oluşturabilmenin ana amacı olan *müşteri memnuniyeti* gözetilmesi olmuştur. Müşteri memnuniyetini gözetmek doğrultusunda yapılan yenilik çalışmaları ile yeniliğin ticarileştirilebilmesi mümkün olacaktır (BÜLBÜL & GÜLEŞ, 2004).

Sektörel Örnekler

Mersin Anadolu Cam Fabrikasında TKY Uygulamaları;

Cam fabrikası 2000 yılında ISO 9001:2000 belgesini almasıyla TKY uygulamalarına başlamıştır. TKY öncesinden fabrikada kalite çemberleri oluşturulmuş verim alamayınca uygulama terk edilmiştir. Kalite çemberleri kısıtlı alanlara müdahil olmasından örneğin sadece üretimdeki işçileri kapsıyorken, TKY ile fabrikada çalışan bütün çalışanları kapsamıştır. Yemekhane görevlileri, kamyon şoförleri, üretim dışındaki tüm çalışanları da kapsayan bir uygulama olduğundan tüm çalışanları müşteri odaklı üretim kapsamında eğitimler verilmeye başlanılmış.

Fabrikada TKY uygulamalarından olan öneri sistemi uygulanmış, bu sayede araştırmanın yapıldığı süreçte sırada bekleyen daha 453 öneri değerlendirmesi beklemektedir. Çalışanların sunmuş oldukları değerlendirmeler işletmenin kar marşını yükseltmeyi sağlamıştır. Örnek incelendiğinde; şişelerin ağız kısmını şekillendiren hava makinasının 2 katına çıkarılması önerisi sonucunda üretimin hızı %4 oranında artış göstermiştir. Yıllık orana bakıldığında şişe üretimi milyar ile ifade edilmeye başlanılmış, üretimdeki bu artış sayesinde bu buluşun patentini de almış yurt dışına satmaya başlamıştır. Farklı bir örneğe bakıldığında, üretim batlarının bazı alanlarda sürekli çalışmasından ziyade aralıklı çalışma önerisi sayesinde şirket elektrik tasarrufundan binlerce TL kar sağlamıştır (GÜLŞEN, 2016).

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Eskişehir 1. Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı'nın Başarısı;

Toplam Kalite Yönetimi uygulamasına, TSK'da *Kalite Yönlendirme Kurulu* oluşturulması ile başlanmıştır. Kalite çemberlerinden örnek alınarak, uçak motorları bakım yapan komutanlık için ambalaj standardı oluşturulmuş oldu. İlgili personel yurt dışında eğitim aldıktan sonra *beyaz kitaplar* adlı sistemi anlatan kitap dizisi oluşturuldu. İlgili personelin üst yönetimi ile açık bir iletişim sağlanması amacıyla sportif ve sosyal etkinlikler düzenlendi. *Periyodik Kalite Sistemi* oluşturulmuş olup bu sayede hata bulma kuralının yerine hata önleme kuralı benimsenmiştir. Dokuz personelin Kalite çemberleri uygulayarak birliklere gönderilen 52 bin malzemeden sağlanan kâr tablo2 verilmiştir (TÜRKAN, 2010);

Tablo 2. Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kalite Çemberleri Uygulanarak Sağlanan Kâr Tablosu

Hava Kuvvetleri Komutanlığı		
Yapılan işin zamanı	Yapılan işin kaç kişi ile yapıldığı	Yapılan işin maliyeti
340 dakika	5.6 adam/saat	24 milyon TL
200 dakika	3.3 adam/saat	4 milyon 500 bin TL
Periyodik Kalite Sistemi ile 1 yılda sağlanan toplam tasarruf		42 milyar 330 milyon TL

Kale Kilit Kalite Çemberleri Başarısı;

KALDER tarafından her yıl düzenlenen kalite çemberleri ödülü kapsamında 14.Kalite Çemberleri Paylaşım Konferansı'nda Kale Kilit üretim grubu "Hurda Avcıları Kalite Çemberi" ekibinin sunmuş olduğu proje *Tirajlı Mandal Hurdalarının Azaltılması* kalite çemberleri ödülüne layık görüldü. "Hurda Avcıları Kalite Çemberi" ekibinin preshane bölümündeki şikayetler incelenmiş ve analiz sonucunda ilgili çalışma konusunu *Tirajlı Mandal Hurdalarının Azaltılması* adında belirlemiş oldu. Belirlenen konu özelinde faaliyet planına göre, kalite çemberleri tekniklerinden olan *balık kılçığı – 5 neden – pareto analizi* yöntemleri ile belirlemiş olduğu tirajlı mandal hurdasını oluşmasına neden olan 4 hata saptanmış oldu. Belirlenen ve hayata geçirilen iyileştirmeleri tablo halinde inceleyelim (TÜRKAN, 2010);

Tablo 2. Kale Kilit Kalite Çemberleri ile Uygulanan Tirajlı Mandal Hurdalarının Azaltılması Projesinden Yıllık Elde Edilen Kazanç Tablosu

Tirajlı Mandal Hurdalarının Azaltılması Projesi		
Hatalı Ürün Oranı %	Kalite Çemberleri Uygulaması ile düşürülen hata oranı %	Yıllık Elde Edilen Kazanç
1,3	0,07	122.865

2020 Kalder Kaizen Ödülü Yünsa'nın;

Yünsa, *üst segment entegre yünlü dokuma kumaş üreticisi* olarak üretimde standartlarını günden güne geliştirme sağlayarak sektörde fark oluşturmuştur. Yapmış olduğu çalışmaların neticesinde yıllık 5 bin metre kumaşın kalite kaybına sebep olan hatayı önlemeyi başararak Japonların "sürekli iyileştirme" felsefesi olan *Kaizen* ödülünü KALDER tarafından almıştır (YÜNSA,2021).

VİKO Kalite Çemberleri Başarısı;

KALDER 13. Kalite çemberleri konferansında, VİKO işletmesinin *Maliyet Avcıları Takımı* sunmuş olduğu proje ile maliyetlerindeki yüzde 11'lik düşürmeyi sağlamış ve bundan dolayı da kullanmış olduğu ambalaj ürünlerinde de tasarruf sağlayarak 2,5 ton ambalaj atığından kurtulmuş

oldu. 2009 yalında kurulan *Maliyet Avcıları Ekibi* üretim bölümü çalışanlarından oluşmaktadır. *Serigrafi proses* kalıp sistemlerinin değişim sürelerini azaltılmasıyla ambalaj prosesinin malzeme kullanımına yönelik tasarruf elde edilmiştir (TÜRKAN, 2010).

Tablo 3.VİKO Kalite Çemberleri ile Tasarruf Edilen Ambalaj Atığı Tablosu

VİKO Maliyet Avcıları Takımı		
İyileştirilen Maliyet Oranı %	Tasarruf Edilen Ambalaj Atığı	Sonuç
11	2,5 ton	Yapılan tasarruf sonucunda 26 ton ağaç kesilmesi önlenmiş ve makinelerin daha az çalışması ile elektrik tasarrufu sağlanmıştır.

YÜNSA Yünlü Sanayi A.Ş. / Turkuaz Kalite Çemberi;

YÜNSA, dokumadaki standart dışı değerlerin etkilenmesine sebep olan parametreleri incelemiş *PARETO* analizi ile "Çerçeve Yağlama", "Makas Yağlama", "Armür Altı Temiz mi?" parametreleri Kalite Çember sistemleri teknikleri uygulandı.

Yapılan değişimler neticesinde %4,2 olan standart dışı değerin %2 ye düşürülmesi ile aylık 996 TL kazanç sağlanmış oldu (Sezen Çakırkaya wordpress, 2021).

Sonuç

Son yıllarda yapılan teknolojik çalışmalar, müşterilerin daha kaliteli ürün elde edebilmeyi, hedeflediği bir zamanda, şirketler rekabet içerisine girmiş olmakla birlikte üretilen ürünün daha az maliyet ile daha kaliteli ürün elde edebilmeyi amaçlamışlardır. Geçmiş yıllarda bu başarıyı elde etmiş Japonya örneğinden yola çıkarak bugün işletmeler için kalite kaçınılmaz hal almıştır. Japonya kaliteyi elde edebilmek için kullanmış olduğu teknik kalite çemberleri olduğundan bugün işletmeler de bu örnek üzerinden yola çıkarak toplam kalite yönetimine bir eğilim gösterilmiştir.

Kalite çemberleri ile şirketlerin aynı departmanlarında çalışanların bir arada olabilmesi sağlanmış, bu sayede fikirleri, tecrübeleri, problemlerin çözülmesi gibi alanlarda daha iyi performans alınmıştır. Kalite çemberleri sayesinde kusursuz bir üretim, hatasız sonuçlar elde edilmiştir. Toplam kalite yönetiminin başlıca ana fikri olan kalite çemberleri, işletmelerin aynı birimlerde çalışanların oluşturduğu 4-12 kişiden oluşan, problemlerin çözülmesi, planların oluşturulması gibi işlerin yapılması için zaman zaman bir araya gelen grup üyeleri oluşmaktadır.

Örgüt kültürü ile artan rekabet koşulları, deneyimli çalışanların oluşması, teknoloji gibi değişimleri işletmeler açısından son derece önemli olmasından dolayı büyük öneme sahiptir. Rekabete dayalı üretimin olması işletmelerde de insan faktörünü öne çıkarmış örgütün ana kaynağı haline gelmiştir. İnsanlar örgütlerin politika, strateji ve planlarının değişiminde önemli role sahip kişilerdir. Örgüt kültürü, insan faktörü üzerinde durmuş, insanı etkileyen faktörleri ele alarak, bunların düzenlenmesi ve yapılandırılması sağlanmıştır. Örgüt kültürü ile, örgütün sosyal hayatı, çevresi, normları, değerleri, hedefleri, politikaları ve çalışanların bu kuralları benimsemeleri hedeflenmiş, onlara yol gösterici bir rol üstlendirilmiştir.

Örgüt başarısının temelinde yatan faktör başarılı bir kültürün oluşturulması ile olur. Örgüt kültürünün oluşmasında, büyüklük, geçmiş deneyimler, liderlik, insan gibi faktörler yer alır. İnanç ve değerlerden oluşan örgüt kültürü, çalışanlarını motive ederek iyi bir çalışma alanı oluşturur.

KAYNAKLAR

AKTAN, Ç. C. (2012). Organizasyonlarda Toplam Kalite Yönetimi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18.

BALKIZ, Ö. (8/2003). Toplam Kalite Yönetiminde Katılım ve Kalite Çemberleri: Eleştirlsel Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 6.

BÜLBÜL, H., & GÜLEŞ, H. K. (2004). Toplam Kalite Yönetiminin İşletmelerde Yenilik Çalışmalarına Katkıları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-14.

ÇAKAR, T., & SERDAR, M. (7/2002). Kalite Yönetim Sistemleri. *SAU Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1,2.

ÇAKIRKAYA, S. (2021, 12 19). *Sezen Çakırkaya wordpress*. https://sezencakirkaya.wordpress.com/tag/kalite-cemberleri/: https://sezencakirkaya.wordpress.com/tag/kalite-cemberleri/ adresinden alındı

ÇAVDAR, E., & ZERDALİ, N. (2/2020). Farklı Mamul Grupları için Kalite Boyutları Önem Değerlendirmesi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırma Dergisi*, 222-233.

EFİL, İ. (04/1986). Kalite Kontrol Çemberlerinde Eğitim Araçları. *Uludağ universitesi İktisat ve idari bilimler dergisi*, 1.

GÜLŞEN, E. (2016). Toplam Kalite Yönetimi ve Türkiye'deki Uygulamaları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi 6*, 111-127.

GÜNAYDIN, H. (2014). Bölüm 2 Kalite Çemberleri. H. GÜNAYDIN içinde, *Japon Mucizesinin Sırları* (s. 92-93). EBSCOhost - printed on 10/27/2021 4:34 AM via BEYKENT NIVERSITESI. All use subject to https://www.ebsco.com/terms-of-use.

KARACAN, F. (2021, 10 25). *muhendissel.com*.

NALBANT, E. Z. (1994). İşgörenleri Güdüleyen Bir uygulama Olarak Kalite Çemberleri Özet. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9-10.

ÖZTUNA, B. (2017). İş Sağlığı ve Güvenliğinde Katılımcı Ergonomi ve Kalite Çemberleri. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*.

PAKDEMİR, I. (10/1994). JIT ve KALİTE ÇEMBERLERİ. *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 3.

TÜRKAN, Y. S. (2010). *Toplam Kalite Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

YILDIRIM, M., & MERTER, E. (2017). *Kalite Yönetim Sistemleri*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

YÜNSA. (2021, 12 19). *YÜNSA*. YÜNSA Basın Haberleri: https://www.yunsa.com/2020-kalder-kaizen-odulu-yunsanin adresinden alındı

PANDEMİ SÜRECİNDE YAŞLI OLMAK

Fatma FİDAN[1]

1.Giriş

Son yıllarda hem sağlık alanındaki gelişmeler, hem de sosyo-ekonomik koşullardaki iyileşmeler, azalan doğum oranları ve benzeri faktörler nedeniyle insan ömrü uzamıştır ve tüm dünyada yaşlı nüfusu artmaya başlamıştır. Yaşlı bireylerin ihtiyaçları ve yaşam biçimi diğer demografik gruplardan farklılaştmakta, özel politika gerektirmektedir. Ruhsal ve fizyolojik değişimin ortaya çıktığı, zihinsel ve düşünsel yetilerinin gerilemeye başladığı ve yaşamın ileri evresinde olan yaşlı bireylerin ihtiyaçalrına yönelik, sağlık, sosyo-psikolojik ve bakım hizmetlerine ihtiyaç vardır.

Pandemi sürecinde, yaşlı bireylerin fizyolojik olarak risk grubunda olması ve sürecin neden olduğu belirsizlik, yaşam koşullarında değişim meydana getirmiş ve bu değişim yaşlıların yaşam tarzlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Ppandemi sürecinde ve sonrasında yaşlı bireylere yönelik sosyo-psikolojik destek süreçlerinin planlanması ve uygulanması gerekmektedir.

2.Yaşlılık ve Yaşlı Olmak

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 65 yaş ve üzeri bireyleri kronolojik olarak yaşlı kabul edilmektedir. 65-74 yaş genç-yaşlılık, 75-84 yaş ileri- yaşlılık, 85 yaş ve üstü ise çok-ileri-yaşlılık olarak adlandırılmaktadır. Son yıllarda hem sağlık alanındaki gelişmeler, hem de sosyoekonomik koşullardaki iyileşmeler, azalan doğum oranları ve benzeri faktörler nedeniyle insan ömrü uzamıştır ve tüm, dünyada yaşlı nüfusu artmaya başlamıştır (Benıto-León , Louıs , Navarro JR et all. 2010; Kurt , 2008). Yaşlanmayla birlikte, sinir sistemi, sindirim sistemi, bağışıklık sistemi olumsuz etkilenmekte yaşlı bireylere yönelik ve bu dönemin gereklerine uygun sosyo-psikolojik destek hizmetlerinin varlığı daha kaliteli ve aktif yaşlılık döneminin sürdürülmesine imkan vermektedir.

Sosyal destek yetersizliğinin bireylerde mortalite riskini yükselttiği, sosyal anlamda destek alan bireylerde ise iyileşme ve sağlık davranışlarında artma olduğu belirtilmiştir (Dhar, 2001)

Von Heiden Wagert ve arkadaşları (Von Heideken Wagert , Ronnmark , Rosendahl and at all. 2005) İsviçre'de 85 yaşın üzerindeki yaşlı bireylerde moral düzeyini etkileyen faktörleri incelediklerinde; olguların depresyon semptomlarının olmamasının, bakımevinde değil de sıradan bir evde yaşıyor olmalarının, yalnızlık hissetmemelerinin, sosyal aktivitelerde bulunmalarının ve sağlığını mükemmel görmelerinin, yüksek moral düzeyini sağladığını saptamışlardır.

Yaşlılık bireylerin yaşam sürecini ifade etmesi yanında, sağlık, toplumsal konum ve yaşam biçimi açısından da belirli bir durumu yansıtmaktadır. Yaşlılık kavramı daha çok bir olgu olarak, toplumda belirli bir yaşın üzerindeki bireyleri tarif edebilmek için kullanılırken; yaşlanma kavramı ise biyolojik boyutun ötesinde toplumsal boyutu olan bir durumu ve süreci kapsamaktadır (Korkmaz ve Korkut, 2018: 259). Ayrıca yaşlılık, bireylerin doğdukları günden başlayarak her yıl yaş almanın bütünsel bir hali olarak da ifade edilebilmektedir (Ceylan, 2015:4). Bu nedenledir ki,

1

yaşlanma bir hastalık değildir sadece büyüme ve olgunluğa erişme anlamına gelmektedir (Arpacı, 2005: 16).

Sigstad ve arkadaşlarının (Sigstad, Stray-Pedersen , Froland, 2005) (24) 55 hastada umut/ moral, baş etme gücü ve yaşam kalitesi kavramlarını karşılaştırdıkları çalışmada, yaşam kalitesi düşük olan hastaların umut ve baş etme güçlerinin düşük olduğu, yaşam kalitesi yüksek olan hastaların ise umut ve baş etme güçlerinin yüksek olduğu bulunmuştur. İspanya'da yapılan bir çalışmada düşük moral düzeyinin mortalitenin bağımsız bir belirleyicisi olduğu belirlenmiştir. Toplumsal ilişkileri geniş olan yaşlılar, yaşlanmanın olumsuz yönlerinden daha az etkilenmekte, moralleri daha yüksek olmaktadır (İçli , 2010).

Çin'den elde edilen veriler Kovid-19 nedeniyle yaşanan ölümlerin %80'inin 60 yaş ve üzeri bireylerden oluştuğu yönündedir. Diğer ülkelerde de durum benzerlik göstermektedir ki Dünya Sağlık Örgütü kaynaklı veriler de Avrupa ülkelerinde Kovid-19 kaynaklı ölümlerin %95'inin 60 yaş ve üzerindeki bireylerden oluştuğunu ortaya koymaktadır ((UN, 2020:1). Ancak salgından korunmanın en önemli yolunun tüm dünyada önemle belirtilen sosyal mesafe kuralı olması ile ülkemizde 65 yaş ve üzerini kapsayan sokağa çıkma yasağı ve ulaşım kısıtlamaları ile birlikte bireylerin herhangi bir sosyal aktivitede bulunma ya da ziyaretçi kabul etme imkânı kalmamıştır (UN, 2020:2).

3.Araştırma

3.1.Araştırmanın Amacı

Araştırmada, pandemi sürecinde dışarı çıkma kısıtlamasının ilk uygulandığı demografik grup olan 65 yaş üzeri bireylerin pandemi sürecine yönelik algıları, karşılaştığı sorun ve mücadele biçimleri araştırılmıştır. 65 yaş üstü bireylerin pandemi sürecine ilişkin algı, tutum ve davranış biçimlerini ortaya koymak amaçlanmıştır ve 65 yaş üstü bireylerin karantina sürecini geçirme ve etkilenme biçimleri araştırılmış ve özellikle kadın ve erkek arasındaki farklar değerlendirilmiştir.

3.2.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden "derinlemesine mülakat", veri toplama aracı olarak da yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Alan yazın, nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik yerine kullanılması gereken başka kavramlar olması gerektiğine işaret etmektedir (Creswell, 2013). Bu doğrultuda nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliği sağlamak üzere dört stratejiden bahsedilmektedir. Bu stratejiler inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık ve teyit edilebilirliktir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Mülakat formunun hazırlanmasında sayılan dört stratejinin varlığı sağlanmıştır. Bu doğrultuda 10 yaşlı birey ile pilot çalışma yapılmış ve mülakat formunun revize edilmesinde iki uzman görüşü alınmıştır.

Katılımcılar ile 45-60 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kaydı ile kayıt altına alınmış ve çözümlemesi yapılmıştır. Katılımcılarla ön görüşmeler yapılmış araştırmanın amacı ve araştırma süreci açıklanmıştır.

Veriler, NVIVO 10 nitel analiz programı ile analiz edilmiştir. Nitel araştırmaların değerlendirilmesinde daha çok NVIVO gibi bilgisayar programları kullanılmaktadır. NVIVO verilerin sistematik ve kategorik bir şekilde sınıflandırılması, kodlanması, temaların oluşturulması ve elde edilen sonuçların bir model biçiminde sunulması ile ilgili avantajlar sağlamaktadır. Bu araştırmanın analiz sürecinde öncelikle veriler kodlanmıştır ve kelime sıklığı analizi yapılmıştır.

3.3.Araştırma Örneklemi

Araştırma Sakarya'da ikamet eden 65 yaş üzeri bireyle ile gerçekleştirilmiştir. Tesadüfi örnekleme metodu kullanılmıştır. Araştırma gönüllülük faaliyeti çerçevesinde 65 yaş üstü bireylere yapılan ziyaret esnasında yapılmıştır.

3.4.Araştırmanın Bulguları

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular tablolaştırarak verilmiştir.

3.4.1.Demografik Bilgiler

Tablo1. Demografik Bilgiler

	Sayı
YAŞ	
65-74	43
75-84	32
85-+	25
CİNSİYET	
Kadın	50
Erkek	50
YAŞANILAN KİŞİ	
Çocukları ile	20
Tek başına	17
Eşi ile	45
Aile apartmanında kendi dairesinde tek başına	13
Akraba ile	5
EĞİTİM	
Okur-yazar olmayan	12
Okur -yazar	13
İlkokul	32
Orta öğrenim (orta okul+lise)	23
Üniversite	20
ÇALIŞMA DURUMU	
Ev kadını	39
Emekli	28(11 kadın+17 erkek)
Çiftçi	12
Serbest meslek	7
Işçi	5

Çalışmıyor	5
Emekli+serbest meslek	4
GEÇİM KAYNAĞI	
Emekli maaşı	32
Eşin emekli maaşı	20
Yaşlılık maaşı	17
Gelir yok	2
Çocukların desteği	5
Çalışıyor	28
YAŞANILAN YER	
Köy	29
Kent (ilçe+kent merkezi)	71

Araştırmaya katılan bireyler, "65-92" yaş arasında ve kadınlar daha çok "ev kadını" ve erkekler ise "emeklidir". Eğitim seviyesi açısından "ilkokul ve altı eğitim düzeyi" daha fazladır. "Emekli maaşı" ve "çalışıyor olmak" gelirin kaynağıdır. Araştırmaya katılanlar içerisinde "eş" ile yaşayanların sayısı fazladır.

Tablo2. Pandemi İle İlgili Bilgi Edinilen Dönem

	Kadın	**Erkek**
Çin'de ortaya çıktığında	**2**	**7**
Dünyaya yayılmaya başladığında	**5**	**3**
Çin'den vatandaşlar ülkeye getirildiğinde	**3**	**7**
Türkiye'de ilk vaka ortaya çıktığında	**19**	**31**
Kısıtlamalar başladığında	**21**	**2**

Araştırmaya katılanların pandemi ile ilgili olarak "Türkiye'de ilk vaka ortaya çıktığında" bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Ancak kadın ve erkek açısından bir farklılaşmak söz konusudur. Kadınlar daha çok "kısıtlamalar başladığında", erkeklerin ise "Türkiye'de ilk vaka ortaya çıktığında" bilgi sahibi olmuştur. Hastalığın ve virüsün sadece Çin'e özgü bir durum olduğu düşündüklerini ancak ülkede görülünce pandemi hakkında bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Pandeminin Türkiye'de Yayılmaya Başladığında Hissedilenler

	Kadın	**Erkek**
Önemsemedim	**2**	**6**
Endişe ettim -korktum	**19**	**7**
Bu kadar yayılacağını düşünmedim	**3**	**20**
Ecelim geldiyse ölürüm diye düşündüm	**26**	**17**

Pandeminin ilk evrelerinde kadınların daha çok "kaderci yaklaşım", erkeklerin ise yayılmanın neden olduğu "belirsizlik" temel duygu sergilediği görülmektedir. Ancak kadınların daha "endişeli" olduğu dikkat çekmektedir. Kadınların endişenin kaynağı ise sevdiklerinin zarar görmesi veya kaybına yönelik duyulan kaygıdır. Ancak dışarı çıkma kısıtlaması ile birlikte endişenin kaynağı, eve ve kendine yönelmiş, hastalık ve ölümün gündemde olması endişe nedeni olarak da ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Pandemi İle İlgili Yapılan Hazırlıklar

	Kadın	**Erkek**
Sağlık kontrollerini yaptırdım	**6**	**10**
Alışveriş yaptım	**10**	**20**
Evimi temizledim /temizlettim	**13**	**3**
Yakınlarımla görüştüm/kontrol ettim	**17**	**10**
Para çektim	**4**	**5**
Dışarıdaki İşlerimi bitirdim	**1**	**2**

65 yaş üstü bireylerin pandemi sürecine hazırlık faaliyetleri incelendiğinde erkeklerde "alışveriş", kadınlarda ise "yakınlarından haber alma" ilk sırayı almaktadır.

"İnsanlar ne yaptıysa bizde onu yaptık, ne yapılacağını bilmeden" ifadesinden de anlaşıldığı gibi toplumun genelinde olduğu gibi yaşlı bireylerin de toplumun eğilimleri yönünde davranış sergilemiştir.

Tablo 5. Pandeminin Ortaya Çıkış Sürecini Değerlendirme

	Kadın	**Erkek**
Allah'tan gelen	20	12
Bir ceza ve bela	11	10
Dünyanın sonu geliyor	7	7
Doğanın bozulması	2	3
Büyük ülkelerin neden olduğu sorun	2	3
Çin'in neden olduğu sorun	2	15

Virüsün ortaya çıkışı ve yayılması 65 yaş üstü bireylerde Allah'tan gelen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Kadınlar "Allah'tan gelen bir durum" olarak değerlendirirken, erkeklerin "Çin'nin neden olduğu bir sorun" olarak değerlendirmektedir. Bunun temel nedeni de erkeklerin virüsün ortaya açışından itibaren bilgi düzeyinin daha yüksek olmasıdır.

"Dünyanın sonu geliyor. Artacak bunlar" ve "Allah cezalandırıyor, savaş, kötülük…." Gibi ifadeler sürece yönelik sorgulamaları da yansıtmakta ve ceza ve bela olarak görme oranın da fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. 65 Yaş Üstü İçin Sokağa Çıkma Yasağı İlan Edildiğinde Hissedilen

	Kadın	**Erkek**
Haksızlık olduğunu düşündüm	9	19
Korumak için yapıldığını düşündüm	14	10
Gereksiz olduğunu düşündüm	1	3
Hazırlıksız yakalandım	2	1
O zaman yaşlı olduğumu anladım	15	12
Neden sadece yaşlılar diye düşündüm	9	5

65 yaş üstüne dışarı çıkma kısıtlamasının başlamasını erkekler "haksızlık" olarak düşünürken, kadınlar "yaşlılıkla yüzleşme" olarak değerlendirmiştir. Kısıtlama süreci erkeklerde kadınlara göre daha olumsuz ele alınmıştır. Erkeklerde ev dışı etkinliklerin ve sosyal yaşamın fazlalığı kadınlara göre daha fazla etkilenmelerine yol açmış ve olumsuz bir tavır sergilemelerine neden olmuştur.

> *"Virüsle mücadele edeceğiz yaşlılar ayak bağı olmasın diye yapıldığını düşündüm". ……"virüsü biz mi yayacağız, ölsek bizi bulamayacaklar"…….*

Ancak kısıtlamanın ilerleyen sürecinde diğer ülkelerde yaşlıların yetersiz sağlık ve bakım hizmeti aldığı yönündeki haberler kısıtlamayı değerlendirme biçimlerini farklılaştırmıştır.

Yabancı ülkelerde yaşlıların terk edildiğini izleyince bizi korumak için yapıldığını anladım".. "*vardır bir bildikleri*"…

Eğer böyle bir kısıtlama olmasa erkeklerin 39'u belili aralıklarla dışarı çıkabileceğini ve insanlarla görüşebileceğini, kadınların ise 7'sinin bu yönde bir eğilimi olacağı görülmüştür. 10 kadın ise sadece çocukları ve yakınları ile görüşebileceğini belirtmiştir.

Tablo 7. Dışarı Çıkma Kısıtlaması İle İlgili Yapılan Hazırlık

	Kadın	**Erkek**
Para çektim	**5**	**15**
İhtiyaçlarımı aldım –aldırdım	**17**	**20**
İşlerimi organize ettim	**3**	**10**
İlaçlarımı aldım	**15**	**5**

Dışarı çıkma yasağı başladığında hem kadınların hem erkeklerin ihtiyaçlarını alarak/aldırarak hazırlık yapmaya başlamıştır. İlaçlarını, kişisel bakım ürünleri, ev ihtiyaçlarının alındığı görülmektedir.

Tablo 8. Kısıtlama Sürecinde İhtiyaçların Karşılanması

	Kadın	**Erkek**
Zaten her ihtiyacımı karşılamıştım	10	12
Çocuklarım karşıladı	30	28
Komşularım ve akrabalarım karşıladı	2	3
Devlet kurumları ve yerel yönetimler karşıladı	7	8
Yardım kuruluşları karşıladı	1	-

Kısıtlamanın ilanı ile beraber ihtiyaçlarını almış olsalar da sürecin devamı ile birlikte ortaya çıkan yeni ihtiyaçları hem kadınlarda hem de erkeklerde daha çok çocukları tarafından karşılanmıştır. Devletin destek gruplanın ve yerel yönetimlerin de 65 yaş üstü bireylerin ihtiyaçlarını teminde rol üstlendiği görülmektedir. Fatura ödeme, sağlık kurumlarına erişim, ev ihtiyaçlarının temini ve işleri ile ilgili faaliyetlerde öncelikli olarak çocuklardan destek istenmiştir. Çocukların da belirli periyotlarla kontrol ettiği ve ihtiyaçlarını karşıladığı ifade edilmiştir.

Tablo 9. Pandemi ve Kısıtlama Sürecinde En Fazla Zorlayan Durum

	Kadın	**Erkek**
Camiye gidememek	**-**	**19**
İstediğim zaman dışarı çıkamamak	**-**	**2**
Çocuklarımı ve yakınlarımı görememek	**14**	**1**
Eve kapalı kalmak	**1**	**5**
Acil ihtiyaçlarımı görememek	**2**	**3**
Cenazelere katılamamak	**3**	**5**
İşlerimi yapamamak	**-**	**5**
Aile üyeleri ile sürekli beraber olmak	**3**	**3**
Ev sorumluluğunun artması	**6**	**-**
Hareketsiz kalmak	**1**	**3**
Yalnız kalmak	**3**	**3**
Doktor kontrolüne gidememek	**2**	**2**
Misafir gelememesi	**6**	**-**
Aile toplantıları yapamamak	**4**	**-**

65 yaş üstü bireylerin dışarıya çıkamaması, mevcut yaşam düzenini ve sosyal hayatlarını etkilemiş, farklı koşarın hakim olduğu bir yaşam sürdürmeye başlamışlardır. Bu süreçte erkeklerin de sürekli evde kalıyor olması, kadınların da ev içindeki düzen ve planlarını değiştirmiş, "evin hakimiyetini kaybettiği" düşüncesine neden olmuştur. Ev içindeki işlerin ve evin yönetiminin aksadığı düşüncesi özellikle erken yaşlılık dönemindeki bireylerde daha yaygın bir eğilimdir.

Erkeklerde "Camiye gidememek" kadınlarda ise çocukları ve yakınlarını görememek kısıtlamanın temel sıkıntılı alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Erkeklerin ev dışında kadınların ev içinde ve yakın çevrede sürdürdükleri sosyal yaşam ve iletişim aksamış, başlangıçta hayattan kopuk oldukları algısı oluşsa da zaman içerinde uyum becerisi geliştirseler de zaman ilerledikçe zorlanmaya başlamışlardır.

Tablo10. Zaman Değerlendirme Aktiviteleri

	Kadın	**Erkek**
Televizyon izleyerek	**2**	**10**
Ev işi yaparak	**10**	**2**
El işi -tamirat yaparak	**3**	**7**
Bahçe ve çiçek bakımı yaparak	**4**	**5**
Uyuyarak	**3**	**3**
Ailemle vakit geçirerek	**8**	**9**
Okuyarak	**4**	**6**
İbadet ederek	**8**	**7**

65 yaş üstü bireylerin evde olması gündelik yaşam aktivitelerini ve zaman değerlendirme faaliyetlerini etkilemiş. Ham kadınlar da hem de erkeklerde kısıtlamanın başlarında "hiçbir şey yapmama / yapamama" genel eğilim iken ilerleyen süreçte zamanı değerlendirmek, iyi vakit geçirmek ve pandeminin neden olduğu kaygıyı azaltmak için belirli faaliyetlere yönelmişlerdir. Erkeklerde televizyon izlemek, kadınlarda ise ev işleri ile uğraşman birincil uğraş olmuştur. Evin niteliği (bahçe olması v.b.) uğraşların çeşitlenmesine imkan vermiştir. Ancak sürecin neden olduğu belirsizlik ve "yaşlı olma" algısı daha çok "hiçbir şey yapmama" eğilimini ortaya çıkarmıştır. Erkekler de bu eğilim daha yüksektir. Kadınların pandemi öncesinde de daha çok evde olmaları ve dışarıda virüs bulaşma endişesi erkeklere ,göre daha az etkilenmelerine neden olmuştur.

Eğitim seviyesi yüksek olanların dışarı çıkma kısıtlamasından daha fazla etkilendiği ve günlük etkinliklerinin aksadığı görülürken, yine eğitim seviyesi yüksek olanların zaman değerlendirme becerileri de yüksek olmuştur. Özellikle bir hobi veya boş zaman etkinliği becerisi ve alışkanlığı olanlar daha kaliteli zaman geçirebilmiştir. Ayrıca eş ile yaşayanlarda, hem kadınlar da hem erkeklerin daha az sıkıntı yaşadığı, rahat ve kaliteli zaman geçirdiği görülmüştür. Bu süreçte "beceri edinme çabası" içinde olan ve kitap okuma alışkanlığı olmamasına rağmen kitap okumaya başlayan bireyler olmuştur.

Tablo11. Covid -19'un Bulaşmasından Korunma Yöntemi

	Kadın	**Erkek**
Temizliğe (ev/kişisel) dikkat ettim	**18**	**15**
Kimseyle görüşmedim	**11**	**9**
Dua ettim	**8**	**7**
İlaç aldım	**3**	**9**
Beslenmeme dikkat ettim	**10**	**10**

65 yaş üstü bireylerin evde olmalarına rağmen virüs bulaşma endişesi taşıdıkları görülmektedir. Hijyen koşullarına dikkat etme ve beslenme korunma yöntemi olmuştur. Hiç kimseyle görüşmemeyi de tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Eve farklı amaçla gelenler veya onlarla

görüşmek isteyenlerle de görüşmeme yolunu seçmişlerdir. Dua etme ve manevi güç elde etme eğilimi de söz konusudur.

Tablo12. Pandemi Sürecinde Önem Kazanan

	Kadın	**Erkek**
Ailenin önemli olduğu	**15**	**10**
Devletimizin büyük olduğu	**10**	**8**
Birikimin olması gerektiği	**5**	**10**
Ölümün çok yakın olduğu	**10**	**12**
Sağlık dışında hiçbir şeyin önemli olmadığı	**10**	**10**

Pandemi sürecinde, risk, belirsizlik ve yeni yaşam biçimi bireylerin algı ve bakış açılarını etkilemiştir. 65 yaş üstü bireylerde "aile" en fazla önem kazanan alan olmuştur. Desteğin ve korumanın öncelikli olarak diğer aile üyelerince sağlanması ve birliktelik, dayanışma, şefkat ve yalnızlıktan korunma işlevleri ile ailenin önceliği söz konusudur. "Aile" kadınlarla ilk sırayı alırken, erkekler de "ölümün yakın oluşu" birinci sıradadır. Ayrıca "devlet" de güven açısından önemli bir unsur olarak kabul görmektedir.

Tablo 13. Pandemi Sürecinin Yararlı Alanları

	Kadın	**Erkek**
Eş ile daha çok vakit geçirme	**14**	**12**
Aile ile bir arada olma	**15**	**10**
İnsanlardan uzaklaşma	**4**	**3**
Allah'a yakınlaşma ve maneviyat	**10**	**7**
Dinlenme	**2**	**8**
Hayata dair plan yapma	**2**	**5**
Değişen bir şey olmadı	**3**	**5**

Hem de kadınlarda hem de erkeklerde bu süreçte "aile ile bir arada olma" ve "eş ile daha fazla vakit geçirmenin" sağlanan yarar olarak görürken, maneviyata yönelme imkanı ve erkekler (çalışan ve sorumlulukları olan) için dinlenme imkanı olarak değerlendirilmiştir. Eşlerin uzun süre bir arada olma imkanı elde etmesi, birlikte zaman geçirme, paylaşımda bulunma avantajlı deneyimler olarak kabul görmüş ve özelikle kadınlar da yakınlaşmanın ve bağlılığın daha da arttığı vurgusu yapılmıştır.

Tablo14. Pandemi Sürecinden Sonraki Hayat

	Kadın	**Erkek**
Daha iyi yaşam arzusu arttı	**5**	**10**
Hayatla bağım azaldı	**7**	**5**
Güçsüz olduğumu anladım	**10**	**4**
Çalışmayı çabalamayı bırakmayı	**4**	**10**
Hayata bağlılığım arttı	**4**	**10**

Pandemi sonrası yaşamla ilgili olarak kadın ve erkeklerin algısı farklılaşmaktadır. Kadınlar hayata karşı "güçsüz" ve erkeklerin ise daha iyi yaşam arzusu ile tutum sergilediği ve daha fazla bağlandığı görülmektedir. Kadınların pandemi sürecinde bağlılığı yüksek iken, sonrası için kaygıları bulunmaktadır. Özelikle dikkat çekici bir sonuç, aktif olarak çalışanlardan imkanı olanların işlerini bu süreçte devrettikleri veya sonrasında devredeceği veya artık çalışmayacağı kararıdır. Bunun nedeni ise erkeklerin "ölümle yüzleşme" ve "yaşlandığı" algısıdır.

Tablo 15. Pandemi Sürecinde Yaşanan Sağlık Sorunu

	Kadın	**Erkek**
Obezite	**10**	**7**
Kalp	**1**	**1**
Psikolojik	**21**	**23**
Sindirim	**8**	**9**
Eklem-kas ağrısı	**10**	**10**

Araştırmaya katılanların, 1'i kanser, 2'si diyabet, 4'ü solunum sistemi, 6'sı kalp hastasıdır. Pandemi sürecinde ortaya çıkan sağlık sorunları içeriden hem kadınlarda hem erkeklerde psikolojik rahatsızlıklardır. Kontrol duygusunu kaybetme ve belirsizlik; panik atak, depresyon, endişe gibi sorunları ortaya çıkarmıştır. Ancak ev içinde yapabileceği hobi, el becerisi olanlar sorunları daha az yaşamıştır. Hareketsiz kalmaya bağlı olarak eklem ve kas ağrıları ile obesite de diğer sağlık sorunlarıdır. Ancak 65 yaş üstü bireylerin bu süreçte sağlık kuruluşuna gitmeme esergilediği görülmektedir.

Tablo 16. Pandemi Sürecinde Geliştirici Faaliyetler

	Kadın	**Erkek**
Bilgisayar kullanmayı öğrendim	**2**	**4**
Akıllı telefon kullanmaya başladım	**2**	**9**
Kuran-ı Kerim okumayı öğrendim	**2**	**5**
Tamirat yapmayı öğrendim	**1**	**4**
Kişisel bakım	**4**	**6**
İnternetten alışveriş ve fatura ödemeye başladım	**5**	**8**

65 yaş üstü bireylerin ev içinde olmaları ve zamanın fazlalığı yeni beceriler ve alışkanlıklar edinmelerine imkan da vermiştir. Bireysel yetkinliklerin arttığı bir dönem olduğunu ifade edenler, akıllı telefon ve bilgisayar kullanmaya, internetten alışveriş ve işlem yapmaya başlamıştır. Ev içinde daha önce destek aldığı bir çok işi kendisinin yapabiliyor olması bir motivasyon unsuru da olmuştur. Ev teknolojilerini kullanmakta zorlanan bireylerin kullanmayı öğrendiği görülmektedir.

> *"Kendi işini yapabiliyor olduğumu gördüm*" ve "*ben her işimi yapabiliyor ve kimseye ihtiyaç duymuyormuşum… daha yaşlanmamışım"* yaklaşımına sahip iken, daha önce yaprtığı bir çok aktiviteyi yerine getiremeyenlerin bir kısmı ise "*yaşlandım*" biçiminde bir turum sergilemektedir.

Kur'an okumyı öğrenme, tamirat gibi işlerde beceri kazanmada diğer etkinliklerdir.

Tablo 17. Pandemi Sürecindeki Ruh Hali

	Kadın	**Erkek**
Endişe	**21**	**10**
Korku	**7**	**12**
Belirsizlik	**1**	**5**
Özlem	**5**	**3**
Sona gelme	**1**	**5**
Güven	**-**	**-**
Dayanışma	**1**	**-**
Yardım	**2**	**-**
Çaresizlik	**7**	**2**
Hapsolmuşluk	**3**	**13**

Pandemi sürecinde 65 yaş üstü bireylerin daha çok "endişeli" bir ruh hali içinde olduğu görülmektedir. Kadınlarda daha yaygın olan endişe hali, korku, çaresizlik ve belirsizlikle artmaktadır. Erkekler bu süreci "hapsolunmuşluk" olarak tanımlamıştır. İstediğinde dşıarı çıkamaması ve zorlayıcı faktörün bulunması bunun nedenidir.

Tablo 18: Sık Kullanılan Kelimeler

Kadın	**Erkek**
Ölüm	Ölüm
Çocuklar	Hastalık
Temizlik	Virüs
Virüs	Çocuklar
Hastalık	Devlet
Allah	Dışarısı
Yalnızlık	Hayat
Hayat	Cami
Zorluk	Allah
Sağlık olsun	İşler

65 yaş üstü bireylerin mülakatlar esnasında en sık kullandığı kelimelerin analizi yapılmış ve hem erkeklerde hem de kadınlarda en çok kullanılan kelime "ölüm" olmuştur. Erkeklerde; "hastalık", "virus", "dışarısı", "hayat" kelimleri daha sıklıkla kullanılırken, kadınlarda; "çocuklar", "temizlik", "Allah", "yalnızlık" gibi kelimler daha fazla kullanılmıştır. Hem kadınlarda hem de erkeklerde, pandemi, salgın, covid19, karantina çok sık kullanılan kelimler olmamıştır. Erkeklerde "kısıtlama", "sokağa çıkma yasağı", "evde kalma yasağı" gibi kelimlerin çok sık olmasa da kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

65 yaş üstü bireylerin dışarı çıkma ksıtlaması ile birlikte yaşam düzenleri ve alışkanlıkları değişşime uğramış, yeni yaşam biçimine alışmak zorunda kalmışlardır. Uzun sure evde kalmalarına bağlı olarak belirli sorunlarla karşılaşmışlarıdr. Endişe ve korkuya bağlı olarak hayata olan bağlanma becerileri olumsuz yönde etkilenebilmekte. özellikle aktif bir yaşam sürdüren ve yaşlılığa bağlı sorun yaşamayan bireylerde daha fazla hissedilmektedir. Yaşamını control edememe ve bunun önündeki engeller, tüm toplumu etkileyen yeni yaşam anlayışı ve risklerin yansamasıyla belirsizlik, depresyon ve endişe gibi sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Ancak tüm bireyler aynı sorunlarla karşılaşmamıştır. Hobi, el becerisi ve boş zaman faaliyetine sahip bireyler ev içinde daha kaliteli zaman geçirmiştir. Bu bağlamda;

- Eş ile yaşayan bireyler daha rahat ve kaliteli zaman geçirmiştir.
- Eğitimli bireylerin kısıtlamadan daha fazla rahatsız olduğu ve sıkıntı yaşadığı görülse de zamanı değerlendirme ve süreci yönetmede daha başarılı olmuştur.
- Erken yaşlılık (65-74) dönemindeki bireyler açısından süreç daha zor olmuştur.
- Kadınlar karantina sürecini daha iyi yönetmiş ve sorunları çözmüştür.
- Sorumluluğu fazla olan bireyler daha fazla etkilenmiş ve kaygı yaşamıştır.
- Pandemi öncesi yalnız yaşayanlar, pandemiyi yalnızlık olarak ifade etmiş ve daha fazla etkilenmiştir
- Ev içi aktiviteleri olan (okuma, yazma, sanat v.b.) bireyler kaliteli ve üretken zaman geçirmiştir.

- Spor yapmanın sağlık ve psikoloji üzerindeki olumlu etkisi etkisi olduğu görülmüştür.

Bu sonuçlar çerçevesinde pandemic süreci ve sonrasına ilişkin 65 yaş üstü bireyler için aşağıdaki politika ve düzenlemlerin yapılması önem taşımaktadır.

- Evde kalan bireylere yönelik televizyon programları
- Sosyo-psikolojik ve manevi destek çalışmaları
- Beslenme-egzersiz-sağlığı koruma beceri kazandırma programları
- Zihinsel ve fiziksel aktivite etkinlikleri
- Sosyal hayata uyum becerisi kazanma faaliyetleri

Uzun vadede ise;

- Aktif yaşlanma faaliyetleri
- Kaliteli zaman geçime aktiviteleri
- Yaşlı bireyler (ileri yaş) kişisel gelişim programları
- İleri yaş kariyer programları
- Zaman yönetme becerisi kazandırma ve üretkenliği arttırma faaliyetleri
- Öz yeterlilik becerileri kazandırma çalışmaları
- İleri yaş bireyler turizm programları
- Teknoloji okur –yazarlık programalrı ile yaşlı bireylerin aktif ve akliteli yaşam sürdürme ve sosyal hayata katılım becerileri geliştirilebilecektir.

Kaynakça

Arpacı, F. (2005). Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık, Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.

Benıto-León J, Louıs E, Navarro JR et all. ,(2010) Low Morale and Mortality in Elderly People. Age and Ageing. 2010; 39: 366–373.

Ceylan H. (2015). Sosyal Değerden Sosyal Soruna Yaşlılık: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Değişen Yaşlılık Algısı, (Editör) Ceylan H.: Modern Hayat ve Yaşlılık içinde (ss. 25-54) Ankara: Nobel Yayınevi.

Creswell J.W. (2013) Nitel.Araştırma yöntemleri-beş yaklaşıma göre nitel araştırma VE araştırma deseni, Bütün M. ve Demir S.B.,Edi. Siyasal Kitabevi, Ankara.

Dhar HL.(2001) Gender, Aging, Health And Society. J Assoc Physicians India. 2001:49:1012.

İçli G. (2010), Yaşlılar ve Yaşlılığın Değerlendirilmesi: Denizli İli Üzerine Niteliksel Bir Araştırma. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi / Elderly Issues Research Journal. 2010;(1):1-13.

Korkmaz, A. ve Korkut, G. (2018). Gümüş Ekonomik ve Aktif Yaşlanma Bağlamında Toplumsal Katılım, İş ve Hayat, 4 (8): 257-272.

Kurt G. (2008), Türkiye'de Yaşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış (Sivas İl Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Toplumsal Yapı ve Değişme Bilim Dalı, 2008.

Sigstad HM, Stray-Pedersen A, Froland SS.(2005) Coping, Quality Of Life, and Hope in Adults With Primary Antibody Defienciencies. Health Qual Life Outcomes. 2005; 31(3)

UNITED NATIONS, (2020), Issue Brief: Older Persons and Covid-19, 2020,

Von Heideken Wagert P, Ronnmark B, Rosendahl E and at all.(2005) Morale in The Oldest Old: The Umea 85+ Study. Age Ageing. 2005; 34(3): 249-55.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6.bs.). Ankara: Seçkin Yayınları.

Turgutlu Sanayisinin Gelişim Süreci ve Sektörel Yapısı

Ferhat ARSLAN[1]

Giriş

Arapça şanai kelimesinden türeyen ve Türkçede "Ham maddeleri işlemek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü, işleyim, uran, endüstri" (TDK, 2019) anlamına gelen sanayi terimini "hammaddenin işlenerek yeni bir ürün haline getirilme faaliyeti" (Arslan, 2018: 168) şeklinde tanımlamak mümkündür.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmişliklerini tamamlamak adına sanayi ve sanayileşmeye önem verdiği bilinmektedir. Ünal (2010)'ın ifadesiyle sanayi, toplumların en temel ve ekonomik faaliyetlerindendir ve kalkınma ile küreselleşmenin de yapı taşlarından birisidir (s. 1). Karadeniz ve Yılmaz (2021) da sanayileşmenin bütün ülkelerin gelişmesinde temel amaçlardan biri olduğunu; bu nedenle toplumların kalkınması ile sanayileşmenin eş değer görüldüğü üzerinde durmuştur (s. 1819). Bu açılardan bakıldığında sanayi ile kalkınma düzeyinin paralel yönde ilerlediği ve ekonomik açıdan kalkınmak isteyen ülkelerin sanayileşme kapsamında politikalar belirlediği söylenebilir.

Sanayinin bir bölgede yoğunlaşmasında farklı etmenler etkilidir. Doğanay ve Çavuş (2016), Türkiye'de sanayinin kuruluş koşullarını etkileyen faktörleri hammadde, enerji kaynakları, sermaye, iş gücü, ulaşım ve pazar olarak belirtmişlerdir. Temurçin (2012) bir bölgede, bir ilde ya da ilçede sanayinin gelişmesinde ulaşımın etkili olduğunu söyleyerek hammaddenin temini ve mamul maddenin taşınmasının kolay ve ucuz sağlanmasının sanayinin gelişmesinden ana faktör olduğu üzerinde durmuştur. Kaygalak (2011) ise son 30 yıldır esnek üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, sanayinin mekânsal dağılışında da köklü dönüşümler yaşandığını ve küresel ekonomik ilişkilerin bir neticesi olarak gelişen "bölgeselleşme" eğilimlerinin sanayinin küresel ölçekte yeniden mekânsal dağılımını sağladığını ve sanayideki yapısal dönüşümün de yeni yer seçimi eğilimleri yarattığını ifade etmiştir (s. 170).

Şehirler, fonksiyon özellikleri ve arazi kullanım biçimleri ile kırsal yerleşmelerden ayrılır (Özdemir vd. 2020). Bu fonksiyon özelliklerinden birisi olan sanayi sektöründe yeni yer arayışları beraberinde Turgutlu gibi büyükşehirlere yakın olup ana ulaşım yolları üzerindeki yerleşmelerin yeni sanayi merkezleri haline gelmesini sağlamıştır. Turgutlu'da tuğla sanayisi ile başlayan bu süreç günümüzde farklı sektörlerden firmaların yer aldığı bir noktaya gelerek Turgutlu'nun küçük çaplı atölye tipi işletmelerden büyük çaplı istihdam sağlayan bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Turgutlu'da sanayileşme ile birlikte diğer faktörlerin de etkisiyle mekânsal büyümesinin bu kızla devam edeceği tahmin edilmektedir (Deniz vd. 2018; Üzülmez ve Yılmaz, 2021). Bu çalışmada Turgutlu'nun yaşadığı bu mekânsal büyümenin önemli aktörlerinden birisi olan sanayileşme sürecindeki değişimin sektörel bazda ele alınarak gelecek için bir senaryo çizebilmek amaçlanmıştır.

Çalışma Sahasının Yeri Ve Konumu

Manisa il sınırları içerisinde yer alan Turgutlu'nun kuzey batısında Manisa, kuzeyinde Saruhanlı, doğusunda Ahmetli, güneyinde Ödemiş ve Bayındır, güney batısında Kemalpaşa yer alır. İzmir – Ankara kara yolu ile İzmir-Uşak demiryolu üzerinde bulunan Turgutlu Manisa'ya 30 km,

[1]Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

İzmir'e 54 km uzaklıkta bulunur (Şekil 1). Gediz Havzası içerisinde yer alan Turgutlu'nun kuzeyinde Gediz Ovası, güneyinde Bozdağlar yer alır. Örgen vd. (2009)'nin ifadesiyle Turgutlu'nun morfolojik yapısını dört farklı birime ayırmak mümkündür. Gediz Nehri'nin getirdiği alüvyonlarla oluşan ova tabanı, güneye doğru ova tabanı ile Bozdağlar arasındaki Tmolos depoları, güneyde uzanan Bozdağlar ve kuzeyde ovayı sınırlayan alçak platodur (s. 19).

Şekil 1. Çalışma Sahası Lokasyon Haritası

Turgutlu Sanayisinin Gelişimi ve Sektörel Yapısı

Turgutlu Sanayisinin Gelişim Süreci

Turgutlu verimli Gediz Ovası üzerinde kurulu olması, iklim ve toprak şartlarının uygunluğu, İzmir-Ankara kara yolu üzerinde olması, Anadolu'nun ilk demir yollarından olan İzmir-Kasaba demir yolu hattının varlığı ve İzmir Limanı'na doğrudan bağlantı kurulabilir olması sahada sanayileşmenin hızlanmasını sağlamıştır. Bölgesinde önemli bir yerleşim alanı olan Turgutlu'da sanayi faaliyetlerinin tarımsal üretime ve doğal kaynaklarına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. 1927 Türkiye Salnamesi'ne göre Turgutlu'da 3 pamuk, 1 susam, 1 tuğla, 1 un, 1 kereste fabrikası ile değirmen (Bilgi, 2019:292) bulunması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

1935 Genel Nüfusu Sayımlarında Turgutlu'da çalışan nüfusun sektörel dağılımının verildiği bölümde Turgutlu sanayisi ile ilgili fikir edinmek mümkündür. Buna göre Turgutlu'da 5.432 kişinin çalıştığı toprak mahsulleri sektöründe çalışanların 4.065'i erkek 1.367'si ise kadındır. Sanayi ve küçük sanatlar olarak sınıflandırılan bölümde ise 1.721'i erkek 434'ü kadın toplam 2.155 kişi çalışırken, bu bölümde en çok istihdamın olduğu sektör toplam 493 kişi ile elbise sanayisidir (416 erkek 77 kadın). Elbise sanayisini 310 kişi (274 erkek 36 kadın) ile gıda, içki ve türün sanayisi izlerken, 213 kişinin

(tamamı erkek) çalıştığı demir sanayisi ise üçüncü sırada yer alır. Toplam 193 kişinin (159 erkek 34 kadın) çalıştığı ağaç işleme sanayisi ve 122 kişinin çalıştığı ve 83 kadın çalışan ile kadın istihdamının en yüksek olduğu dokuma sanayisi de diğer önemli sanayi alanlarıdır (s. 85).

Turgutlu sanayisinde önemli bir yeri olan tuğla ve kiremit sanayisinin tarihsel gelişimi Cumhuriyet Dönemi öncesinde kadar dayanır. 1925 yılında Turgutlu Kooperatif Şirketi tarafından Kısmalı mevkiinde kurulan tuğla fabrikası 75.000 tığla ve 4.000 kiremit üretimi yapılmıştır (Akça, 1997: 87). Ancak endüstriyel anlamda Turgutlu'da kurulan ilk tuğla fabrikası Almanların 1935 yılında Kısmalı'da kurdukları fabrikadır. Almanların kurduğu bu tesisin bir özelliği de yöredeki yabancı sermaye ile kurulan ilk tesis olmasıdır. Tesisin Kısmalı yöresinde kurulmasının nedenini, burada bulunan zengin toprak madeni oluşturmaktadır (Özdemirden, 1997: 8). Kısmalı yöresindeki toprağın miktar olarak azalması ve niteliğini kaybetmesi tuğla ve kiremit sanayisi için yeni yer arayışlarını getirmiş ve 1958 – 1981 yılları arasında Çatalazmağı bölgesinde hammadde alımı gerçekleşmiştir. Ancak tarımsal arazi bölgesinde yer alan bölgede aşırı hammadde kullanımı sonucunda arazinin zarar görmesi sonucunda İmar-İskân Bakanlığı, Manisa Bölgesi Toprak Su Gediz Planlama Müdürlüğü'nün el atması ile bölgeden toprak alımı durdurulmuştur (Kaya, 2013: 376). Başbakanlığın 07.07.1981 tarih ve 10/01694 sayılı emri ile Manisa Toprak Su Bölge Müdürlüğü tarafından tarım dışı alan olarak tespit edilen 12 bölgede MTA tarafından kil hammaddesi sağlanması amacıyla yapılan aramalar sonucunda 217.945.000 ton hammadde rezervi saptanmıştır (Güney, 1995: 341).

1995 yılında 80 tuğla - kiremit fabrikası bulunduğu Turgutlu ve çevresinde 540 dekarı kapalı 1.595 dekarı açık olmak üzere toplam 2.135 dekar tesis alanı söz konusudur (Tomar, 1995: 262). Marmara Depremi'nin gerçekleştiği 1999 yılına kadar 80 civarında tuğla – kiremit fabrikasının bulunduğu Turgutlu'da depremden sonra getirilen kısıtlamalar nedeniyle bu sayısı 2014 yılında 35'e (Görçiz, 2014) günümüzde ise 13'e düşmüştür (TUKSAD, 2022).

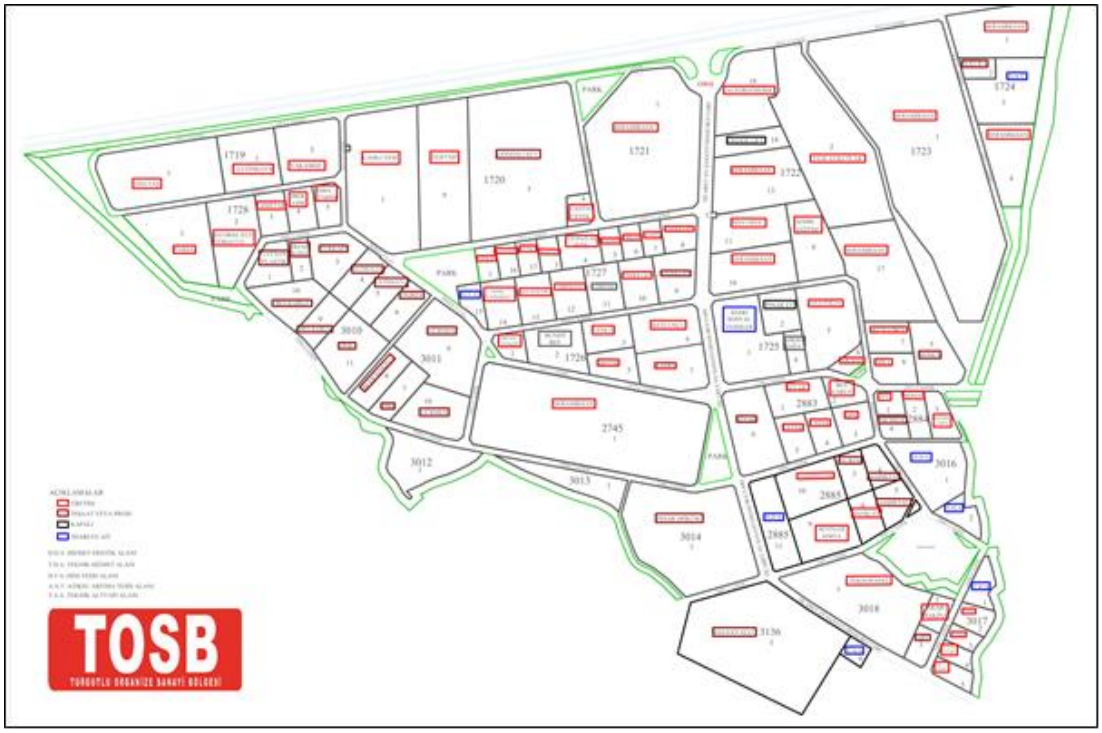
Turgutlu Organize Sanayi Bölgesi (TOSB)'nin Kuruluşu

Turgutlu'da sanayileşme için gerekli koşulların varlığı ve sanayileşme sürecinin planlama ekseninde gerçekleştirilmesine olan farkındalık sahada bir organize sanayi bölgesi kurulması fikrini getirmiştir. Hem önemli ulaşım aksları üzerinde olması, iş gücünün fazlalığı, önemli sermaye alanlarına yakınlık gibi faktörler Turgutlu'da bir organize sanayi bölgesi kurulmasını hızlandırmıştır.

Bu faktörlerin de etkisiyle sahada bir organize sanayi bölgesi kurulması 1995 yılında gerçeklemiştir. 22159 sayılı resmi gazetede ilan edilerek yatırım programı içerisine dahil edilen TOSB, 11.01.1996 tarihinde Turgutlu ilçe merkezinde 7 km, Manisa il merkezine 26 km, İzmir limanına 45 km, İzmir – İstanbul Otobanı bağlantı noktasına 3 km, Turgutlu Tren İstasyonu'na 4 km uzaklıktaki Çepnidere mevkiinde kurulmuştur (TOSB, 2021) (Foto 1). Yukarıda bahsedilen merkezlere ve bağlantı noktalarına yakınlığı TOSB'u yerli ve yabancı yatırımcılar için cazip kılarken, bölgede yeni planlama çalışmalarını zorunlu kılmıştır (Şekil 2). 3.420.000 m² lik bir alanda kurulu bulunan TOSB, 2019 yılında içinde bulunan 99 firma sayısı ile bölgesinde hızlı bir ilerleme gösteren bir OSB olması ile dikkat çekmiştir. 64 firmanın aktif olarak faaliyetine devam ettiği TOSB'da 5 firma gayri faal tesis niteliğinde iken 15 firma ise yapım aşamasında olarak belirtilmektedir (Manisa Valiliği, 2019).

Foto 1. TOSB Yerleşim Alanı Kaynak: Turgutlu Belediyesi (2022)

Şekil 2. Tahsise Uygun Parseller ve Güncel İmar Planı Kaynak: TOSB (2021)

Turgutlu Küçük Sanayi Sitesi (TKSS)

1988 yılında faaliyete geçen TKSS, Turgutlu şehrinden geçen İzmir – Ankara kara yolu güzergahında yer alır. Şehrin ara sokaklarında dağınık bir halde bulunan işletmelerin neden olduğu çevre kirliliği ve gürültüden halkın rahatsız olması nedeniyle öncü ustaların bir araya gelmesi ile 1968 yılında TKSS'nin kurulması için ilk adımlar atılmıştır. 1983 yılına kadar üye kayıtları ve arsa alım çalışmaları yapılan TKSS'nin ilk temelleri 1985 yılında atılmış ve 143 adet iş yeri ve hizmete giren sosyal tesis ile hizmete başlamıştır. Küçük sanayi işletmelerini planlı bir şekilde bir araya getirmeyi amaçlayan TKSS'nin 1987 yılında hizmete açılan birinci bölümünde 143 iş yeri bulunurken, 1991 yılında temeli atılan ve 1997 yılında hizmete giren ikinci kısmında 439, 2002

yılında açılan üçüncü kısımda ise 335 iş yeri faaliyete geçmiştir. 2022 itibariyle 917 iş yerinin faaliyette olduğu TKSS'de 6 bin kişi istihdam edilmektedir (Kaya, 2013; TKSS, 2022)

Turgutlu Sanayisinin Sektörel Yapısı

Geçmişten günümüze tuğla ve kiremit sanayisi ile anılan Turgutlu'da İzmir-Ankara kara yolunun her iki tarafında sanayi bölgeleri planlanması sahanın farklı sanayi sektörlerinin de tesis kurmasını sağlamıştır.

Toprak sanayisinin yoğun olduğu bölgede sektörel anlamda çeşitlilik kazanmasında TOSB'un etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. 2002 yılında sanayi siciline kayıtlı firma sayısı 49 iken 2017 yılında 327 firmaya çıkması ve sanayide istihdam edilen kişi sayısının da 2002 yılında 3.388 iken 2017 yılında 10.267 kişiye yükselmesi TOSB'un kurulmasına bağlanmaktadır (Turgutlu Belediyesi, 2019) (Tablo 1).

Tablo 1: Turgutlu'da Sanayi İşletmesi ve Sanayi İstihdamının Gelişimi

Yıl	Sanayi Siciline Kayıtlı İşyeri	Sanayi İstihdam
2000	75	3539
2002	49	3388
2004	79	3550
2007	121	4940
2013	242	6640
2014	295	7011
2015	331	9264
2016	330	10102
2017	327	10267

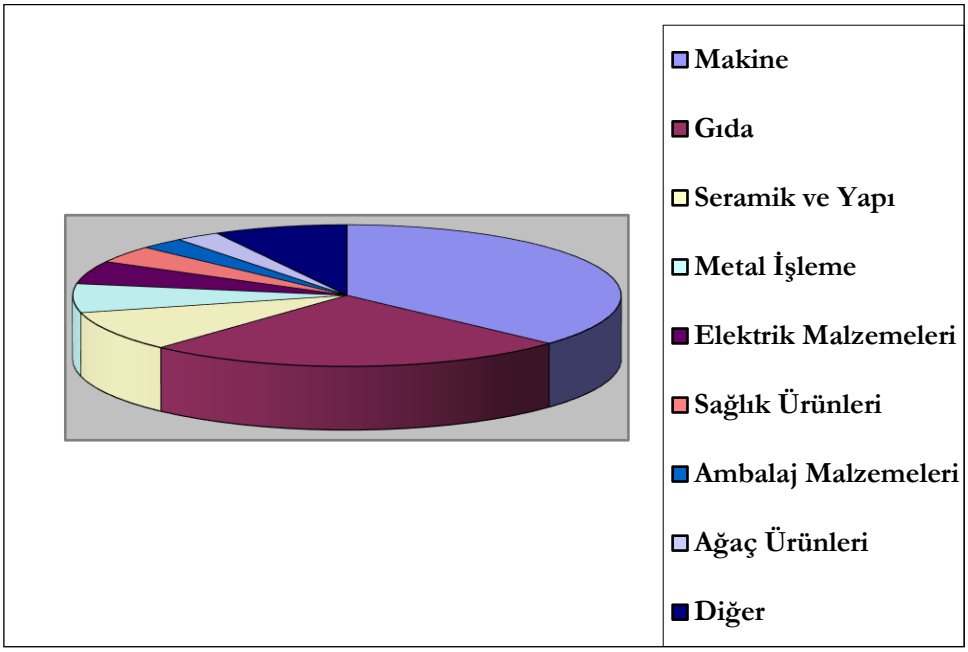
Kaynak: Turgutlu Belediyesi, 2019

Tablo 2 ve Şekil 4, TOSB'taki firmaların 2021 yılı itibariyle sektörel dağılımını göstermektedir. Toplamda 76 firmanın yer aldığı TOSB'ta en çok firmanın yer aldığı sektör 28 firma ilse makine sektörüdür. 19 firmanın yer aldığı gıda sektörü ikinci sırada yer alırken, onu 7 firma ile seramik ve yapı elemanları sektörü izlemektedir.

Tablo 2. Turgutlu Organize Sanayi Bölgesinde Firmaların Sektörel Dağılımı

Sektör Adı	Firma Sayısı
Makine	28
Gıda	19
Seramik ve Yapı Elemanları	7
Metal İşleme	5
Elektrik Malzemeleri	4
Sağlık Ürünleri	3
Ambalaj Malzemeleri	2
Ağaç Ürünleri	2
Diğer	6
Toplam	76

Kaynak: TOSB (2021)

Şekil 4. Turgutlu Organize Sanayi Bölgesinde Firmaların Sektörel Dağılımı

Sonuç

Turgutlu sanayisinin gelişim sürecini ve sektörel dağılımını incelemeyi amaçlayan bu çalışma sonucunda Turgutlu sanayisinin gelişim süreci ortaya çıkarılmıştır. Verimli tarım alanları, elverişli iklim koşulları ve önemli ulaşım güzergahları üzerinde olması nedeniyle önemli bir şehir olma statüsünü her dönem korumayı başarmış Turgutlu'da sanayi sektöründe değişimler söz konusudur.

Türkiye'de uzun yıllar tuğla ve kiremit sanayisinin merkezi konumunda yer almış Turgutlu'da hem hammadde temininde yaşanan sorunlar hem de sektörün yaşadığı ekonomik sıkıntılar bölgedeki tuğla-kiremit sektörünün de dar boğaza girmesine neden olmuştur. Ancak bu dar boğaz Turgutlu Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması ile bölgedeki sanayinin farklı bir kulvara girmesi ile aşılmış görülmektedir.

İzmir – Ankara kara yolu üzerinde olması, İzmir Limanı'na, İzmir Adnan Menderes Havaalanı'na ve Manisa Organize Sanayi Bölgesi ile Kemalpaşa Organize Sanayi Bölgesi'ne yakınlığı nedeniyle hem yerli hem de yabancı firmaların yatırım yaptığı TOSB, Turgutlu sanayisinde de sektörel çeşitliliği sağlamıştır. Bir tuğla ve kiremit sanayisi alanı olan Turgutlu, TOSB'un kurulması ile özellikle makine ve gıda sektöründe faaliyette bulunan firmalara ev sahipliği yapar hale gelmiştir. Bu duruma Turgutlu'nun büyükşehirlere yakınlığının da etkili olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Turgutlu, 19. ve 20. yüzyıllarda atölye tipi imalat yapan küçük sanayi tesislerinden geniş çaplı üretim yapan firmaların bulunduğu bir konuma yükselmiş görülmektedir. Şehrin bulunduğu coğrafi konumun yanında bölgede yaşayan yatırımcıların da yönlendirmesi ile Turgutlu'nun ileriki dönemlerde önemli bir sanayi şehri olması kaçınılmaz görülmektedir.

Kaynakça

Akça, B. (1997), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Turgutlu. Turgutlu Sosyo - Ekonomik Tarihi Sempozyumu 4 -5 Eylül 1995. Turgutlu: Turgutlu Belediyesi, s. 82-89.

Arslan, F. (2018). Türkiye'de Sürdürülebilir Üretimde Organize Sanayi Bölgelerinin Rolü: Manisa Organize Sanayi Bölgesi (MOSB) Örneği. Marmara Coğrafya Dergisi, (37) , 167-182.

Bilgi, N. (2019). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Turgutlu (1923 – 1928): İmar, İnşa, İktisat ve Ziraat. 20. Yüzyılda Turgutlu İçinde (Ed. Gülmez, N. ve Bilgi, N.). s. 259 – 295. Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Kültür Yayınları.

Deniz, M., Kocaman, E., Topuz, M. (2018). Uşak şehrinde aile sağlığı merkezlerine erişilebilirliğin CBS ile Analizi. Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 13(26), 475-491.

Doğanay, H. ve Çavuş, A. (2016). Türkiye Ekonomik Coğrafyas, Ankara: Pegem Akademi.

Görçiz, G. (2014). http://www.konuttimes.com/genel/turkiye-tugla-ve-kiremit-imalatinin-yuzde-20si-turgutluda/36282 (06.11. 2022 tarihinde erişilmiştir)

Güney, N. C. (1995). Gediz Havzasında Amaç Dışı Arazi Kullanımı. I. Gediz Havzası Erozyon ve Çevre Sempozyumu, 10 - 11 Ekim 1995. Salihli, 1995. 339-343

Karadeniz, V ve Yılmaz, Y. (2021). Sanayi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Erzincan Organize Sanayi Bölgesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1818-1852.

Kaya, A. (2013). Turgutlu İlçesinin Coğrafyası. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaygalak, İ. (2011). Türkiye'de Sanayi Kümelenmesi ve Sanayinin Yer Seçimindeki Yeni Eğilimler. TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu, 169-180, Ankara.

Manisa Valiliği (2019). Sayılarla Manisa. http://manisa.gov.tr/kurumlar/manisa.gov.tr/documents/Sayilarla_Manisa_2019.pdf (15.11.2022 tarihinde erişlmiştir)

Meşe, K.I. (2005). Turgutlu Tarihi Kent Dokusunun İncelenmesi. (YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Ölgen, M. K., Erdal, Ü. ve Sökmen, Ö. (2009). Turgutlu – Salihli Arasında Organik Tarım Faaliyetlerinin Toprak Üzerindeki Etkileri. Ege Coğrafya Dergisi, 18 (1-2) , 17-30.

Özdemir, H. M. , Özav, L. ve Yasak, Ü. (2020). Örnek Köyden Şehire Dönüşen Etimesgut'ta Şehirsel Fonksiyonlar Ve Arazi Kullanımının Değişimi . Doğu Coğrafya Dergisi, 25 (44) , 163-182 .

Özdemirden, M (1997). Turgutlu Toprak Sanayi Bitirme Projesi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Turgutlu Meslek Yüksek Okulu.

TCBİGD. (1937). Genel Nüfus Sayımı (Manisa), 20 İlkteşrin 1935. İstanbul: Devlet Basımevi.

Temurçin, K. (2012). Bağcılar (İstanbul) İlçesi'nde Sanayinin Gelişimi ve Yapısı. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012 (26) , 105-123.

TKSS (2022). Turgutlu Küçük Sanayi Sitesi. http://turgutlukss.org.tr/ (18.11.2022 tarihinde erişilmiştir)

Tomar, A. (1995). Gediz Havzası Turgutlu Yöresinde Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımının Çevresel ve Ekonomik Etkileri. I. Gediz Havzası Erozyon ve Çevre Sempozyumu, 10- 11 Ekim 1995. Salihli,

TOSB (2021). https://www.turgutluosb.org.tr/hakkimizda (11.11.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Turgutlu Belediyesi (2019). Turgutlu Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı. https://www.turgutlu.bel.tr/app/files/5415_8617_4865-StratejikPlan20202024.pdf (15.11.2022 tarihinde erişilmiştir)

Turgutlu Belediyesi (2022). https://www.turgutlu.bel.tr/kurumsal/haberler/turgutlu-kabina-sigmiyor-osb-seffaflikla-buyuyor (11.11.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Ünal, Ç. (2010). Türkiye'de Sanayi Tarihi Gelişimi ve Bugünü Yapısı. Erzurum: Mega Ofset.

Üzülmez, M., Yılmaz, A. (2021). Turgutlu Şehrinin Mekânsal Gelişiminin Tarım Arazileri Üzerindeki Etkisi. Ege Coğrafya Dergisi , 30 (1) , 73-83 .

Hitit Dininde Hurri Etkisi ve Hurrili ^{MUNUS}šu.Gı (Yaşlı/Büyücü Kadın) Šalašu Ritüelleri Üzerine Bir Değerlendirme

Melih Salih KEÇECİ

Hitit Dinine Genel Bakış

Hititler, M.Ö. 2. binyılın ortalarından itibaren Kızılırmak Nehri[1] tarafından çevrelenen ve genel olarak Hatti halkları tarafından iskan edilmiş küçük bir bölgede etkili olmaya başlamışlardır (Çilingir Cesur,2020). Hititlerin Anadolu'da egemen olmaya başladığı bu dönemde Orta Anadolu'da yaşamlarını sürdüren Hattiler dışında Kuzeyde Palalar[2], Güney ve Batı Anadolu'da Luviler[3], Güneydoğu Anadolu, Suriye ve çevresinde Hurriler[4], Batı Anadolu'nun Orta ve Kuzey bölgelerinde ise Arzawa (De Martino, 2006) halklarının varlığı bilinmektedir.

Hitit siyasi tarihi kronolojisi hakkında bilim insanları tarafından tartışmalar devam etmektedir. Bazı bilim insanları Hitit siyasi tarihini Eski, Orta ve İmparatorluk olarak ayırırken bazı bilim insanları ise Eski Hitit (M.Ö. 1650–1400) ve İmparatorluk (MÖ 1400–1200) (Çilingir Cesur, 2020) olarak temelde iki döneme ayırmaktadırlar.[5] Özellikle Hitit İmparatorluk döneminin en önemli krallarından biri olan I. Šuppiluliuma (M.Ö. 1350–1322) ve ardılları döneminde Hitit İmparatorluğu, döneminin büyük devletlerinden biri olarak Mısır ve Babil'e karşı koyacak bir güce ulaşmıştır. Hititlerin bu yükselişi ayaklanmalar, salgın hastalıklar ve kıtlıklar gibi nedenlerden dolayı gerilemeye başlamış ve sonuç olarak Hititler M.Ö. 1200 yılında dağılmıştır (Taracha, 2009).

Hitit dini bir devlet dini olarak karşımıza çıkmaktadır (Gurney, 1977). Arkeolojik kazılarda ele geçirilen çivi yazılı tablet arşivlerinin büyük bir kısmını din ve ritüel ile ilgili konular oluşturmaktadır. Bu arşivlerden gelen çivi yazılı tabletler büyüler, dualar, ritüeller, fal ve kehanetler hakkında oldukça fazla bilgi içermektedir (Beckman, 2013). Hitit dininin önemli noktalarından biri senkretizm[6] (birleştiricilik) özelliğidir (Arroyo, 2010). Hititler, Anadolu'da birbirinden oldukça farklı yerel kültürün bulunduğu çok kültürlü bir ortamda imparatorluk haline gelmiştir. Bunların arasında Palalar, Luviler, Hattiler ve özellikle imparatorluk döneminden itibaren Hitit dinini temelden etkileyen Hurriler bulunmaktadır (Çilingir Cesur, 2020). Hititler Devleti'nin kuruluş aşamalarından itibaren fethettikleri kentlerin tanrılarını, kültleri ile birlikte kendi panteonlarına dahil etmişler ve dahil edilen bu tanrılar için başkent Hattuşa'da tapınaklar inşa etmişlerdir. Bu yaşananlar Hitit dinine yerel birçok farklı tanrının katılmasına neden olmuş ve bu sürecin sonucunda Hititler kendilerini "Bin Tanrılı Halk" (LĪM DINGIR^{MEŠ}) olarak adlandırmışlardır. Yukarıda değinilen Hitit dininin senkretizm (birleştiricilik) özelliği Hititlerin Anadolu'da yaklaşık 450 sene hüküm sürmelerine de imkân sağlamıştır.

Hititler'de Ritüel

Rit: İnanan kimselerin simgesel anlam yükledikleri ve geçmişten bugüne gelen uygulamaların tümü ve sınıflandırılan eylemlere ilişkin sorumlulukların yerine getirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bryce ise ritüel terimini, genel olarak büyüsel anlamının dışında, şahsi bir sonuç

[1] Hititçe: Marašantiya.
[2] Pala halkı ve Pala dili için bkz. Popko, 2008: 60-65.
[3] Luviler hakkında detaylı bilgi için bkz. H. C. Melchert, 2010.
[4] Hurriler hakkında detaylı bilgi için bkz. Tremouille, 1999: 277-291.
[5] Hitit siyasi tarihi kronoloji tartışmaları için bkz. Beckman, 2000: 19-32.; Bryce, 2005: 376-382.
[6] Farklı kültür, düşünce ve dinlerin birleşimi.

elde etmek, bir şeyi anmak ve özel bir etkinliği uzatmak için ortaya konulan performans olarak açıklamaktadır (Bryce, 2003).

Hitit yazılı belgelerinde ritüel terimi Sumerce olan SISKUR, SISKUR.SISKUR ve SÍSKUR kelimeleriyle ifade edilmektedir. Hititlerin dini adetlerinde bu terim hem kurban hem de ritüel olarak kullanılmaktadır. Sumerce'de ise bu terimler "sıvı sunumu (libasyon), ritüel, kurban, dua gibi birden fazla anlamı ifade etmektedir ve sıralanan tüm bu anlamları içermektedir.[7]

Hitit metinlerinde ritüel anlamına gelen bir diğer kullanım ise Hititçe bir kelime olan aniur'dur. Metinlere göre Eski Hitit döneminden beri kullanıldığı tespit edilen bu kelime; dini performans, bağlılık yemini, dini zorunluluk gibi anlamlarının yanında "kurban malzemesi ve ritüel" olarak da çevrilmektedir. Anlamı, yerine getirmek, yürütmek ve icra etmek olan Hititçe *aniya* fiiline getirilen fiilimsi ek -ur ile isimleştirilmiştir (Yakubovich, 2010). Hititçe ritüel metinlerine baktığımızda *aniur* kelimesinin "ritüel ve kurban malzemesi" anlamına, Hitit-Hurri ritüellerinde oldukça fazla rastlanmaktadır (Çilingir Cesur, 2020).

Metinlerde ritüel kelimesiyle ilişkili bir diğer Hititçe kullanım ise "kült eğlencesi ve (dinsel) geçit töreni" anlamına gelen hazziu(i)- fiilidir (Ünal, 2007). Bu ifadenin, gerçekleştirilen bayram törenleri esnasında tanrıların eğlencesinin bir kısmına verilen ad olduğu düşünülmektedir (Çilingir Cesur, 2020).

Hitit metinlerinde ritüel kavramı ile ilişkilendirilen kullanımlardan biri de šaklai- (Tischler, 1983) kelimesidir. Bu kelime "yasa, gereklilik ve geleneksel davranış" anlamlarına gelmektedir. Bu ifade bazı Hitit ritüel metinlerinde "seremoni ve rit" anlamlarında da kullanılmıştır. šaklai- kelimesi özellikle bir rit olarak değişik tanrılar için gerçekleştirilen ritüellerin bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle tanrılar için yeme-içme hareketi bu ritüelin bir parçasıdır (Çilingir Cesur, 2020).

Yukarıda ifade ettiğimiz tüm bu kavramlar, Hitit çivi yazılı metinlerinde ritüel olarak kullanılan çok fazla kelimenin olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Sumerce SISKUR ve Hititçe aniur- kelimelerinin dışında kullanılan ifadelerin birebir ritüel anlamı vermediği, tamamının farklı bir ritüele ya da ritüelin içinde gerçekleştirilen ritlerden birine karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

Birbirinden farklı konular içeren Hitit Devlet Arşivi'nde, devlet antlaşmalarının yanında ritüel ve büyü metinleri oldukça büyük bir yer kaplamaktadır (Reyhan, 2002). Özellikle başkent Boğazköy (Hattuşa) dışında Ortaköy (Şapinuwa), Kuşaklı Höyük (Sarissa), Eskiyapar (Tahurpa?) ve Maşat Höyük (Tapigga) gibi Hitit merkezlerinden çıkan çivi yazılı arşivlerde bayram törenleri, kehanet metinleri, fal metinleri, dua ve büyü ritüelleri hakkında çok sayıda tablet gün yüzüne çıkarılmıştır (Beckman, 2013). Hitit devlet arşivlerinde bulunan ritüel metinlerinde ritüeller ^{LÚ}SANGA "rahip", ^{LÚ}GUDU$_{12}$ "merhemli rahip" ^{LÚ}patili "patili rahip", ^{LÚ}AZU "erkek hekim", ^{LÚ}HAL "kahin", ^{LÚ}MUŠEN.DÙ "kahin, kuş yakalayıcı", ^{LÚ}purapši "kahin" gibi erkek görevlilerin yanında ^{MUNUS}AZU "kadın hekim", ^{MUNUS}hašnupala "ebe", ^{MUNUS}ŠA.ZU "ebe", ^{MUNUS}katra "tapınak görevlisi kadın", ^{MUNUS}ŠU.GI "yaşlı kadın, büyücü kadın", ^{MUNUS}hašawa "yaşlı kadın, büyücü kadın" MUNUS.É.DINGIR^{LIM} "tapınak görevlisi kadın", ^{MUNUS}SUHUR.LA "hizmetçi kadın", gibi kadın görevliler tarafından yerine getirilmektedir (Daddi, 1982).

Bu ritüel metinlerin birçoğunun giriş ve kolofon kısmında ritüeli gerçekleştiren kişinin nereli olduğu, ritüeli ne amaçla yaptığı ve cinsiyeti gibi bilgiler verildikten sonra ritüelde kullanılan malzemeler sıralanmaktadır. Genellikle ritüel malzemesi olarak kaplar, çeşitli hayvanlar ve organları, yiyecek ve içecekler, iplikler, heykeller, süs eşyaları ve majik gücü olduğuna inanılan birçok farklı malzeme kullanılmıştır (Reyhan, 2002).

Yapılan bu ritüellerin amacı, ritüeli yaptıran kurban sahibini büyü aracılığıyla arındırmak/temizlemektir. Ritüeli yaptıran bu kişilerin genellikle kral, kraliçe ve yüksek dereceli

[7] SISKUR kelimesinin Sumer metinlerindeki karşılığı için bkz. Limet, 1993: 243-255.

memur oldukları görülmektedir. Zengin kişilerin yanı sıra ekonomik durumu iyi olmayan kişiler de ritüel yaptırmaktadır ve onlardan istenen malzemeler de ekonomik durumlarına uygun olacak şekilde ayarlanmaktadır (Reyhan, 2002).

Hititlerde büyü ve ritüel, krallığın kuruluşundan itibaren başvurulan uygulamalardan biri olup bu uygulamalar metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hitit toplum yaşamının tamamına nüfus etmiştir. Hititler, uygulanan bu büyü ve ritüel yöntemlerinin kötülüğü uzaklaştırıcı, koruyucu ve iyileştirici etkilerinin olduğuna inanmışlardır (Beckman, 1993). Hitit metinlerinde büyü ve yaşlı kadınlarla ilgili bilinen en eski belge I. Hattuşili dönemine tarihlenmektedir. Hattuşili'nin Vasiyeti[8] olarak bilinen metinde Hitit kralı I. Hattuşili, kraliçe ile büyü uygulamalarını gerçekleştiren yaşlı kadınların yakın ilişkisine müdahalede bulunmaktadır.

Metnin ilgili yerinin çevirisi şu şekildedir. "Büyük kral, Labarna, Haştayar'a şöyle der: Eğer beni göz ardı etmezsen o zaman kral onlar için konuşmaz. Fakat saray adamları şöyle diyor: O, yaşlı kadınlara danışmaya gidiyor. Fakat kral şöyle der: Hala yaşlı kadınlara sormaya mı gidiyor? Bunu bilmiyorum. Beni daha fazla göz ardı etme! [Hay]ır! Yalnızca bana danış! Ve benim kelimelerim sana açık olacaktır." (Gilan, 2015)

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hitit kralı I. Hattuşili'nin ardından büyü ve yaşlı kadınlarla ilişkiler artmış ve yapılan büyü uygulamalarının olumsuz etkileri Hatti ülkesinde fazlasıyla hissedilmiştir. Bunun üzerine kötü büyü uygulamaları Hitit yasalarında yasaklanmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Hitit yasalarında yasaklanan büyü, karşı tarafa zarar vermek için yapılan büyüdür. Bu durum gösteriyor ki Hitit toplumunda büyünün olumlu tarafları kara büyünün etkisinden daha ağır basmıştır (Çilingir Cesur, 2020).

MÖ 2. Binyıl Anadolu'su hakkında bilgi sağlayan Hitit ritüelleri, yukarıda da değinildiği üzere Hitit dininin senkretizm özelliğinin en net şekilde görülebileceği arşiv grubunu oluşturmaktadır (Çilingir Cesur, 2020). Zaman içerisinde Hitit dinini etkileyen farklı kültürlerle beraber ritüellerin ve uygulama alanlarının çeşitlendiği görülmektedir. Haas, Hitit ülkesinde Hurri, Luvi, Hatti, Arzava kültürlerine ait ritüellerin gerçekleştirildiğini aktarmış, bunun yanında ayrı bir grup olarak Babil büyü ritüellerinin de uygulandığını belirtmiştir (Haas, 2003). Yine Babil kökenli hekimlerin Hitit krallarının davetleriyle saraya gelerek eczacılık metinlerine katkıda bulundukları bilinmektedir. Bu hekimler ilaçların uygulanma şekli ve hazırlanmaları hakkındaki bilgileri Hititçe'ye aktarmışlardır (Schwemer, 2013).

Emanuel Laroche, Hitit çivi yazılı metinleri konularına göre sınıflandırmış, ritüel metinlerini ise ortaya çıktığı kültür ve coğrafyaya uygun olacak şekilde gruplandırmıştır. Bunlar "Kleinasiatische Magie" (*CTH* 390–470) olarak adlandırılan Luvi, Arzava, Hatti ve kısmi olarak da Hurri ve Babil ritüelleri ve "Kizzuwatna ritüelleri (*CTH* 471–500) olarak iki ayrı grup halinde karşımıza çıkmaktadır.

Luvi, Arzava ve Hatti etkisindeki ritüel uygulamaları başkent Hattuşa'da devam ederken bugünkü Çukurova bölgesine lokalize edilen Kizzuwatna ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde varlıklarını sürdüren Hurriler, M.Ö. 15. yüzyıldan itibaren özellikle büyü ve ritüel alanında Hititleri etkisi altına almıştır. Hurri etkisinde gelişen Hitit ritüellerinin geleneksel yapılarında herhangi bir değişiklik olmasa da özellikle içerik ve riitüel sunumlarının yapıldığı tanrı ve tanrıçalar bakımından ciddi değişiklikler söz konusu olmuştur (Haas, 2007). Hurri büyü ritüelleri çok çeşitli konularda karşımıza çıkmakla birlikte genellikle Hitit kralının ve Hatti ülkesinin iyiliği konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra ifade etmemiz gerekir ki Luvi ve Arzava ritüelleri Hititçe yazılırken Hurri etkisinde gelişen ritüeller Kizzuwatna bölgesinin yerel dili olan Hurrice yazılmıştır (Archi, 2015).

[8] *CTH* 6, *KUB* 1.16 + *KUB* 40.65 Ay. IV: 64-71.

Hitit-Hurri İlişkilerine Genel Bakış

Hurrilerin varlığı ile ilgili belgeler Akad Devri'ne kadar eskiye gitmektedir. Akad Kralı Naram-Sin'in (M.Ö. 2270–2230) seferlerini anlatan bir yazılı belgede Hurri kent devletleri Akad devletinin vasali olarak gösterilmektedir (Kınal, 1974). Yine Akad Devri'ne ilişkin Boğazköy arşivinde ele geçen metinler Hurri varlığı ile ilgili bilgiler vermektedir. Özellikle bu metinlerde geçen Hurri şahıs adları ve Hurri tanrı adları Akad döneminde Mezopotamya'da ciddi bir Hurri kültür varlığını ortaya koymaktadır (Alpman, 1981).

Hurrilerin Anadolu'daki varlığı ise Anadolu'nun yazıyla tanıştığı dönem olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenmektedir. Yine bu dönemdeki bazı çivi yazılı metinlerde Hurri şahıs isimlerine ve Hurri tanrı adlarına rastlanmaktadır. Alpman, bu durumu ticaret için Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelen Hurrilerin burada kalmış olabilecekleri tezi ile açıklamaktadır (Alpman, 1981).

Hitit-Hurri ilişkilerinin ise M.Ö. 16. Yüzyıldan itibaren çok da dostane olmayan şekilde ilerlediğini Hitit çivi yazılı belgelerden öğrenmekteyiz. Bu dönemden başlayarak I. Şuppiluliuma'nın gerçekleştirmiş olduğu Kuzey Suriye seferinde Waşukanni'yi ele geçirdiği tarihe dek Hitit-Hurri ilişkileri büyük bir güç mücadelesi şeklinde kendini göstermektedir.

Hitit-Hurri ilişkilerine dair elimizdeki en eski belge I. Hattuşili'nin yıllıklarıdır. Belgede kralın Batı Anadolu'da Arzawa üzerine gerçekleştirmiş olduğu sefer sırasında Hurrilerin Hattuşa'ya kadar olan tüm bölgeleri istila ettiği bildirilmektedir. Metnin ilgili yerinin çeviri şu şekildedir: "Ertesi yıl Arzawa kentine gittim. Onların sığır ve koyunlarını ellerinden aldım. Ardından Hurri kenti düşmanı ülkenin içlerine (kadar) geldi. Ülkelerin tümü karşımda düşman kesildiler. Sadece Hattuşa kenti (bende ve yanımda) kaldı" (Karauğuz, 2019).

Eski Hitit Devri'ne ait Hitit-Hurri ilişkilerine dair diğer bilgileri Telipinu Fermanı'ndan öğrenmekteyiz. Buna göre I. Murşili, Babil seferinin ardından Hurrili güçlerle de savaşmıştır. Metnin ilgili yerinin çevirisi şu şekildedir; "… Ve o Halpa (Halep) kentine gid(ip) Halpa kentini yerle bir etti. (Halpa kentinin) sivil tutsakları(nı) sığırlarla birlikte Hattuşa kentine taşıdı. Sonradan Babil kentine gid(ip) Babil kentini yerle bir etti. Hurrililerle de savaştı…" (Karauğuz, 2019).

Hititler ile Hurriler arasında asıl mücadele I. Murşili'nin, eniştesi Hantili tarafından öldürülmesi ile başlamıştır. Bu tarihten Telipinu dönemine kadar olan ve iç çekişmelerle geçen bu süreci bazı bilim insanları "Gasıp Krallar Devri" olarak tanımlamaktadırlar (Kınal, 1974). Taht kavgaları ve bu iç çekişmeler krallığı zor durumda bırakmış ve bu dönemde Hurri baskıları iyiden iyiye artmıştır. Hatta öyle ki Telipinu Fermanı'na göre Hantili'nin karısı ve iki çocuğu Hurriler tarafından kaçırılmış ve ardından öldürülmüşlerdir.

Hantili'nin ölümünün ardından tahta geçen Zidanza döneminde de Hurri baskılarının artarak devam ettiği görülmektedir. Bu konuda Alalah belgeleri bilgi vermektedir. Bu belgelere göre Kuzey Suriye'de bulunan Halep şehri Hurrili savaşçıların başındaki Barratarna tarafından zapt edilmiş ve yine bu dönemde Çukurova'da Hurriler tarafından Kizzuwatna krallığı kurulmuştur (Alpman, 1981).

Zagros Dağları üzerinden gerçekleştiği düşünülen Mitanni göçleri ile Anadolu topraklarında Hatti memleketine uzun yıllar sürdürülen Hurri saldırılarının arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki Mitanniler göç yolları ile Hurri toplumunun yaşadığı Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu bölgesi gibi bölgelere girmiş, kabileler halinde yaşayan Hurrilerin bazı kabileleri Mitanni egemenliğini kabul etmiş, ancak Mitanni egemenliğini kabul etmeyen Hurri kabileleri Anadolu toprakları üzerinde yurt edinebilmek adına Hititlere ait topraklara saldırmışlardır (Kınal, 1974). Yukarıda da değinildiği, gibi bu saldırılar esnasında Hititler taht kavgalarının ve saray entrikalarının kurbanı olmuş ve bunun neticesinde Hurriler hedeflerine ulaşarak Çukurova'da Kizzuwatna Krallığı'nı kurmuşlardır.

Hurri Kültürünün Hitit Dinine Etkisi

Hitit panteonu, Eski Hitit döneminde, başkent Hattuşa'da tapınılan tanrılar ve yerel kültlerin tanrıları olmak üzere iki gruptan oluşmaktaydı (Çilingir Cesur, 2020). Kült törenleri kraliyet ailesinin denetiminde gerçekleştirilmekte olup, tapınım gören tanrıların birçoğu da Anadolu'nun yerli kültürü olduğu düşünülen Hatti kültürüne aitti. Eski Hitit dönemindeki çivi yazılı belgelere göre Nerik[9], Zippalanda, Hattuşa ve Arinna kentleri bu dönemin en önemli kült merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Hitit Devri tanrı panteonu ve din anlayışı hakkında en kapsamlı bilgileri çivi yazılı bayram metinleri sağlamaktadır. Özellikle metinlerde KI.LAM bayramı olarak geçen ve yağmur yağması için gerçekleştirilen Hatti kutlamalarında tanrı panteonu sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu bayram ile ilgili mevcut belgelerde bulunan tanrı isimlerinin çoğunun Hattice olması, bu tanrılara Eski Hitit Çağı'nda tapınılmaya başlandığı şeklinde yorumlanmaktadır (Singer, 1983). Eski Hitit döneminde panteonun başında Fırtına Tanrısı ve eşi Güneş Tanrıçası bulunmaktadır. Hattice Taru, Luvice Tarhunt(a), Palaca Zaparva ve Hititçe Tarhun(a) olarak adlandırılan Fırtına Tanrısı, bu dönemde farklı Hitit kentlerinde yerel isimler ile tapınım görmüştür. Fırtına Tanrısının eşi olan Güneş tanrıçası ise genellikle Arinna'nın Güneş Tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ismin yanında metinlerde Arinnit(i)/ Vuru(n)şemu[10] formları da geçmektedir. Hitit imparatorluğu yıkılana dek Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası panteonun başındaki konumlarını ve önemlerini korumuşlardır.

Hitit panteonunda Hurri kültürünün izleri Orta Hitit döneminden itibaren belirgin bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde Hurri kültürüne ait olan tanrılar ve iki ayrı Hurri tanrıçası panteona eklenmiştir (Gurney, 1977).

İmparatorluk Devri'nde ise Hatti panteonuna eklenen yerel kültler ile birlikte tanrı ve tanrıça sayısı oldukça fazlalaşmıştır. Bu dönemde kült içerisinde yer alan tanrıların ve tanrıçaların birden fazla muadillerinin olduğu görülmektedir. Bu gelişmelerden sonra çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Hitit panteonunda yer alan tanrı ve tanrıça sayısı 300'den fazla bir sayıya ulaşmıştır. Bu durum neticesinde bayram ve dini uygulamaların da sayısı oldukça artmış ve kral bu denli yüksek sayıdaki törenlere yetişemez hale gelmiş ve devlet kültü işlemez bir yapıya bürünmüştür. Bu durumu düzeltmek adına gerçekleştirilen uygulamaların başında Hitit ve Hurri tanrılarını birleştirmek gelmiştir. Bu uygulama Hitit kültünün oldukça hızlı bir şekilde Hurrileşmesinin önünü açmıştır (Çilingir Cesur, 2020).

I/II. Tuthaliya (M.Ö. 15. yy) döneminden itibaren Hitit dini ve panteonunda birtakım gelişmelerin olduğu görülmektedir. Bu dönemle birlikte Hurri yerleşimi olan Kizzuvatna bölgesinden gelen dini gelenekler, Hitit kültür ve panteonunu oldukça etkilemiştir (Gilan, 2011). Bu etkileşimin temelinde Hitit kralları ile Hurrili kraliçelerin evlilikleri yer almaktadır. Yukarıda bahsi geçen I/II Tuthaliya'nın eşi Nikalmati, oğulları Arnuwanda'nın eşi Aşmunikkal, I. Şuppiluliuma'nın eşi D/Tuduhepa (D/Taduhepa), II. Murşili'nin eşi D/Tanuhepa, II. Muwatalli'nin eşi D/Tanuhepa ve III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa, Hurri kökenli kraliçelerdir (Darga, 2020). Özellikle İmparatorluk Çağı metinlerinde adı sıklıkla geçen kraliçe Puduhepa, Lavazantiya kenti baş rahibi P/Bentipşarri'nin kızıdır. Yazılı belgelerde kraliçe Puduhepa'nın Hurri dini ve geleneklerine oldukça bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Kraliçe Puduhepa'nın bir dua metni, yukarıda değindiğimiz Hitit ve Hurri tanrılarının eşitlenmesi adımına bir örnek oluşturmaktadır. Metinde:

9 Nerik kenti, günümüzde Samsun ilinde bulunan Oymaağaç Höyük ile eşitlenmektedir.
10 Vuru(n)şemu/ Arinnit(i) = Toprak ana

"*Arinna'nın Güneş Tanrıçası sen tüm ülkelerin kraliçesisin! Hatti ülkesinde senin adın Arinna'nın Güneş Tanrıçasıdır. Fakat sedir ülkesi yaptığın yerde senin adın Hepat'tır.*"[11] ifadesi yer almaktadır.

MUNUSŠU.GI (Yaşlı/Büyücü Kadın) Šalašu Ritüellerine Örnek Bir Çivi Yazılı Metin

Šalašu Hurrice kökenli bir kadın ismi olup, šala "Kız çocuğu" sözcüğü ile feminen nitelikli şahıs isimlerinde rastlanan –šu takısından türemiş bir isimdir.

CTH 788.3 / *KBo* 19.141[12]

Geç Hitit çağına ait, tamamı yazılı bir metindir. Söz konusu tablet parçasında ritüel işlemlerinin Hitit dilinde, büyüler ile ilgili kısmın ise Hurrice yazılmış olduğu görülmektedir. Metnin Türkçe çeviri kısmında, ritüel işlemlerinin aktarıldığı Hititçe kısmın çevirisi yer almaktadır.

Vs. 1'–9'

1'	[EGI]R-ʿanʾ-da-ma ZÍD.DA ŠE da-aḫ-ḫi nu a-pí-i-ia-aš ʿkiʾ-[. . . . .]
2'	[n]am-ma-kán *A-NA* DUGLIŠ.GAL ZÍD.DA ŠE te-pu iš-ḫu-[wa-aḫ-hi nu tuḫ-ḫu-eš-šar]
3'	ša-a-na ku-gul-la-anSAR ša-ra-a-ar-miSAR a-š[i-i-e-ḫa ḫu-ur-pí an-da i-mi-ia-an]
4'	na-at *A-NA* ZÍD.DA ŠE me-na-aḫ-ḫa-an-da i-m[i-ia-mi]
5'	EGIR-an-da-ma kar-aš še-e-nu-uš i-ia-mi EG[IR-an-da-ma . . .]
6'	ku-u-un-na nam-ma ar-ḫa-ia-an iš-na-ʿaʾ-[aš . . . . .]
7'	nu ḫa-an-te-ez-zi-iš ku-ʿišʾ-x[. . . . .]
8'	nu-za-an EN.SISKUR.SISKUR e-ša-r[i . . . . .]
9'	x[. .]x-ʿxʾ-ma x[. . . . .]

Vs. 14'-19'

14'	]-at ʿx-maʾ ʿle-eʾ x[
15'	MEŠ]-aš pár-na pa-a-i-mi [x]
16'	] [x]
17'	LUGA]L? MUNUS.LUGAL-aš-ša [x]

[11] *CTH* 384: 1; *KUB* 21.27 öy. I: 3-6.
[12] *ChS* I/5 1988: 223-225

18’] ˹x x x˺ IGI$^{!}$-an-da [ ]

19’]x[ ]

Vs. 25’-30

25’ [nu ku-u-un ḫu-uk-ma-in] ḫu-u-uk-mi ˹nam-ma-kán˺ *A-NA* EN.SISKUR.SIS[KUR k]u-i-eš

26’ [. . . . . ma-aḫ-ḫ]a-an iš-na-a-aš pa-tal-ḫa-an TUR *I-NA* ^{UZU}GÚ-*ŠU*

27’ [kat-ta-an te-eḫ-ḫi nu] *QA-TAM-MA* me-ma-aḫ-ḫi

28’ [ḫe-el-li] ˹/˺ aš-ḫi-ia-aš-še / ne-e-ia-an // ˹i-ti$^{?}$-ta˺-an pa-a-ḫi-i-ta-an še-el-˹li˺-ta-an

29’ [e-en]-na-a-še-ne-en^{1} ḫa-a-ši-re-en^{2}

30’ [. .]x-i kat-ta-an ˹te-eḫ˺-ḫi nu-kán *A-N*[*A* EN.SISKUR.SISKUR] $^{˹DUG˺}$˹ḫu˺-pu-wa-a-i na[m]-ma-pát še-er [ar-ḫa wa-aḫ-nu-mi]

Vs. 31’-37’

31’ [EGIR-a]n-da *QA-TAM-MA*-pát me-ma-aḫ-ḫi

32’ [ti-i]-e / zu-u-lu-pa-te a-a-ri / ni-ru-pa-a-ri a-a-ri / ka-du-kar-ni / ku-u-ri

33’ [. . -a]ḫ-mi na-at ar-ḫa du-wa-ar-na-a-aḫ-ḫi nu-za-an EN.SISKUR.SISKUR nam-ma-pát

34’ [pa-ta]l-ḫa-a-an ZAG-ni GÍR-i kat-ta-an te-eḫ-ḫi nu ZÍD.DA ŠE ku-it ú-e-te-ni-it

35’ [ša]-a-na ku-qu-ul-la-aš^{SAR} ša-ra-a-ar-mi^{SAR} a-ši-i-e-ḫa ḫu-ur-pí i-mi-ia-an

36’ [ ] ˹ki˺-iš-ša-ri-it ḫa-aš-˹šu˺-un-qa-am-mi nu *A-NA* EN.SISKUR.SISKUR iš-˹ki˺-ša-az

37’ [EGI]R-an ḫu-˹i˺-iḫ-ḫi nu-uš-ši-kán^{1} ZÍD.˹DA˺ ŠE še-er ar-ḫa wa-aḫ-nu-uš-ki-mi

---

Rs. 1'-13'

1'	[ ]-kán an-da da-ma-aš-ki-iš-ki-mi ḫur-li-li-ma-kán ud-da-a-ar an-da ke-e me-mi-iš-ki-m[i]
2'	[e-e]n-na-aš-ši-i-en-na / i-me-e-na / lam-bi-e-na ku-ur-ku-ur-ra / ku-u-ur-ra / kur-ku-ur-ra
3'	[ku-u]r-ra ku-ur-ra / e-en-na-a-še-na / pa-a-at-ra-a-an / ši-i-en-na / ip-re-en-na-še
4'	[lam-b]i[1]-ik-ku-u-e-na-aš ga-a-ti-ik-ku-u-e-na / wu$_{ú}$-ú-ki-ik-ku-e-na
5'	[ ]x / aš-ḫi-ia-aš-še / i-ti-i-ú-ta / tar-we$_{e}$-e-el / pa-a-ḫi-ú-da / ú-i-mu-uš-še-ne-a-al
6'	[ ]x-ta / ši-i-mu-uš-tu-wa-a-al / ga-a-zé-ne-a / ab-bi / i-ki-i-ta
7'	[ ]x / ab-bi / ḫé-e-ri-ta
8'	[ ] / ab-bi / ḫé-e-gi-ta / ḫé-e-en-ne-el / iš-ku-ta-a-ap / ḫé-e-en-ne-e-el
9'	[ ] i-ti-i-ú-ta-a-an / a-lu-u-um-me / ga-a-zu-u-um-me / zu-ú-ku-mu-um-me
10'	[ ] / pa-pa-an-ne-e-we$_{e}$ / ḫu-ú-šu-ú-i / na-a-an-ti / ku-ú-um-me-ne-ne
11'	[ ]x-mu-e / a-mu-u-ra-ta-ne-e-we$_{e}$ / a-gi-ne-en-na / a-aš-ku-u-ú-un
12'	[ ]x-ú-e-ne-en-na / zi-i-ne-zu-u-ú-u[n] / zu-u-ur-du-ug-gi-ne-en-na
13'	[ ] še-e-ep-du-u-ú-un

Rs. 14'-24'

14'	[. .] (-)˹a˺-bi-e-ne-en-na / wu$_{ú}$-ú-ku-u-ú-un / ti-i-e / zu-u-lu-u-pa-a-te
15'	[a-a-r]i / kur-ku-ri-i-ma / e-en-na-a-še / šu-ú-ug-gi-ne-e-il
16'	[e-eš-še]-˹e˺-ne-eš / ḫu-u-ur-te-e-ne-eš / ḫe-el-li im-pa-ma-še-ne / e-še-e-ne
17'	[. . .]x-ú-ul-la e-eš-še-e-ne-e-eš / ḫi-i-la-ti-i im-pa-ma-˹aš˺-še-e-ne
18'	[. . .] ap-šu-u-šu-ú-ul-la / ga-aš-ša-ap-te-ne-e-a / aš-ti-i / ta-˹aḫ-i˺
19'	[. . .]-ú / tar-ši-e-ne-e-ú / ú-ru-ú-še-e-ne /
20'	[pa-ta-ar-n]i[1] ši-i-en-ni-i / ši-i-iš-ti-i-en-ni-i / i-ti-ta-a-al še-i-e[n-ni-i][?]
21'	[. . . .]x-e-en / pa-ḫa-an-ne-re-en / ḫa-a-te-šu-u-ú-un
22'	[. . . .]x(-)e-ri-i[?]-ta / ge-e-u-ú-en / i-ra-a-nu-un-ta-aš-še
23'	[. . . . .]˹ú˺-nu-u-uk-ku-u
24'	[?]

Çeviri

1 [Da]ha sonra ben hububat ununu alırım, ve çukura[?] [

2 [Ay]rıca ben bir miktar tahıl ununu bir kasenin içine dökülür [ve tütsü reçinesi]

3 šana, kugulla-otu, šararmi-otu, aše[ba (ve) ḫurbi karıştırılır];

4 ve ben bunu tahıl unu ile karıştırırım.

5 Fakat daha sonra ben buğdaydan bebekler yaparım; [fakat] ar[dından]

6 ve bunlar ayrıca özel olarak]

7 Ve hangisi ilk [ ]

8 ve orada ritüel beyi oturur [ ]

(6 satırlık bir boşluk vardır)

25 [Ve] ben bu büyüyü yaparım. Ayrıca hangisi ritüel beyine

26 [ ] ben hamurdan küçük bir zinciri onun boynunun etrafına

27 [koyar koymaz], ben şu şekilde konuşurum.

* * *

30 Ben [ ] yanına koyarım. Ve [ben ayrıca ritüel beyinin üzerinde bir ḫupuwai-kabı sallarım.

31 [Daha son]ra ben şu şekilde konuşurum:

33 [ ] ben. Ve ben onu kırarım. Ve ayrıca ben ritüel beyinin

34 sağ ayağına [zinc]ir koyarım. Ve su,

35 [ša]na, kugulla-otu, šararma-otu, ašeba (ve) ḫurbi'yle karıştırılan hububat ununu

36 ve elle yoğurdum ve ritüel beyinin arkasından koşarım

37 ve tahıl ununu onun üzerinde oraya buraya sallarım.

Sonuç

Hititlerde büyü ve ritüel, krallığın kuruluşundan itibaren başvurulan uygulamalardan biri olup bu uygulamalar metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hitit toplum yaşamının tamamına nüfus etmiştir. Hititler, uygulanan bu büyü ve ritüel yöntemlerinin kötülüğü uzaklaştırıcı, koruyucu ve iyileştirici etkilerinin olduğuna inanmışlardır. Hitit metinlerinde büyü ve yaşlı kadınlarla ilgili bilinen en eski belge I. Hattuşili dönemine tarihlenmektedir. Hattuşili'nin Vasiyeti olarak bilinen metinde Hitit kralı I. Hattuşili, kraliçe ile büyü uygulamalarını gerçekleştiren yaşlı kadınların yakın ilişkisine müdahalede bulunmaktadır.

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hitit kralı I. Hattuşili'nin ardından büyü ve yaşlı kadınlarla ilişkiler artmış ve yapılan büyü uygulamalarının olumsuz etkileri Hatti ülkesinde fazlasıyla hissedilmiştir. Bunun üzerine kötü büyü uygulamaları Telipinu dönemi'nde Hitit yasalarında yasaklanmıştır.

Özellikle Telipinu'dan sonraki dönemde Hitit saray mensuplarının Hurrice adlar aldıkları yazılı kaynaklarda görülmektedir. Yaşanan bu Hurri etkisi I./II. Tuthaliya döneminden itibaren Hitit krallarının Hurrili kraliçelerle evlenmeleri ile çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu etkinin ise yazılı belgelere göre en çok ritüel ve büyü alanında kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu noktada Hitit toplumunda ritüel ve büyü işlemlerinin uygulayıcıları olarak karşımıza çıkan ve yazılı belgelerde ^{MUNUS}ŠU.GI (yaşlı/büyücü kadın) olarak geçen yaşlı kadınlar hem Hitit saray yapısında hem de Hitit toplum yapısında oldukça etkili bir konuma ulaşmışlardır. Öyle ki imparatorluk dönemine gelindiğinde bu yaşlı kadınlar saray personeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda incelediğimiz ve yaşlı kadın Šalašu'ya ait olan ritüel metni, Hurri etkisinde gelişen yaşlı kadın anlayışının bu etkin gücünü ortaya koyan örneklerden biridir. *CTH* 788.3 / *KBo* 19.141 numaralı metinde, yaşlı kadın ritüel beyine karşı birtakım uygulamalar gerçekleştirmektedir. Özellikle ritüel esnasında kullanılan otlar ve otlardan oluşturulan karışımlar daha önce değindiğimiz gibi yaşlı kadınların sadece büyücü ve ritüel uygulayan kimseler değil aynı zamanda şifacı kimliklerini de ön plana çıkarmaktadır.

Son olarak yukarıda değindiğimiz gibi birçok konuda ritüel gerçekleştiren ve Hitit metinlerinde ^{MUNUS}ŠU.GI (yaşlı/büyücü kadın) formuyla ifade dilen bu kadınlar, bugün Anadolu'da "koca-karı" olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekleştirdikleri ritüellerin yanında şifacı ve ot toplayıcı kimlikleri ile de varlıklarını kültürel anlamda günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

ALPMAN, A., 1981. "Hurriler" *TAD* 14/25 ss. 283–313.

ARCHİ, A., 2015. "Remarks on Hittite Augur Rituals and Rituals from Arzawa"

BiOr 72 ss. 282–294.

ARROYO, A., 2010. "Some Remarks on Hittite Rituals: The Relation between Word and Object" *AoF* 37/2 ss. 353–376.

BECKMAN, G., 2000. "Hittite Chronology" *Akkadica* ss. 119-120.

BECKMAN, G., 2013. "Hittite Religion" *The Cambridge History of Religions in the Ancient World: Volume 1. From the Bronze Age to the Hellenistic Era*, (ed.) Salzman– Sweeney ss. 84–101.

BRYCE, T., 2005. *The Kingdom of Hittites*, Oxford.

ÇİLİNGİR CESUR, SEVGÜL., 2020. *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul.

DADDİ, F. P., 1982. *Mestieri, professioni e dignità neIl'Anatolia ittita*, *Incunabula Graeca*, Roma.

DARGA, M., 2020. *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Tüccar, Kraliçe*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DE MARTİNO, S., 2006. *Hititler*, Çev: Erendiz Özbayoğlu, Dost Yayınevi, Ankara.

GİLAN, A., 2011. "Hittite Religious Rituals and the Ideology of Kingship" *Religion Compass* 5/7 ss. 276–285.

GİLAN, A., 2015. Formen und Inhalte althethitischer Literatur, THeth 29, Heidelberg 2015.

GURNEY O. R., 1977 . *Some Aspects of Hittite Religion. Schweich Lectures of the British Academy,* Oxford.

GRODDEK, D., 2004. *Hethitische Texte in Transkription. KUB 59*, *DBH* 14, Dresden.

HAAS, V. – WEGNER, I., 1988. Die Rituale der Beschwörerinnen ^{SAL}ŠU.GI, *(ChS 1/5)* Roma.

HAAS, V., 2003. *Materia Magica et Medica Hethitica. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient (unter Mitwirkung von Daliah Bawanypeck)*, Berlin – New York.

HAAS, V., 2007. "Notizen zu den Ritualen der Frau Allaiturahi aus Mukiš" *AoF* 34/1 (*FsWegner*) ss. 9–36.

KARAUĞUZ, G., 2019. *Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitaplar "Yaşam Hikayesi, Ferman, Vasiyetname, Bağış Belgesi, Talimatname ve Kral İcraatları"* Çizgi Kitabevi, İstanbul.

KINAL, F., 1974. *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

LİMET, H., 1993. "Le sacrifice siskur" J. Quaegebeur (ed.), *Ritual and sacrifice in the ancient Near East*, ss. 243–255.

MELCHERT, H. C., 2010. *Luviler Anadolu'nun Gizemli Halkı*, KalkedonYayınları, İstanbul.

POPKO, M., 2008. *Völker und Sprachen Altanatoliens*, Wiesbaden.

REYHAN, E., 2002. *Hitit Kaynaklarında Kizzuyatnalı Kadın Maştigga'ya ait Ritüel Metinler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

SCHWEMER, D., 2013. "Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölüerin Bakımı / The Cult of the Gods, Magic Rituals, and the Care of the Dead" *Doğan-Alparslan M.–Alparslan M. 2013a* ss. 432–449.

TARACHA, P., 2009. *Religions of Second Millennium Anatolia*, (*DBH* 27) Wiesbaden.

TİSCHLER, J.,1983. *Hethitisches etymologisches Glossar*, Innsbruck.

TRÉMOUİLE, M. C., 1999. "La religion des Hourrites: état actuel de nos connaissances", *SCCNH* 10, ss. 277-291.

ÜNAL, A., 2007.A. *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.

YAKUBOVİCH, I., 2010. "Hittite aniye/a- ‚to do'" *FsMelchert* ss. 375–384.

Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 11

